TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XXVIII

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1980

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

YİRMİ SEKİZİNCİ CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

Prof. Kenan AKYÜZ, Sâdeddin AREL, Prof. Dr. Oktay ASLANAPA, Nihal ATSIZ, Dr. Ömer ÇAPAR, Dr. Abdurrahman DEMİRTAŞ, Haydar A. DİRİÖZ, Doç. Dr. Meserret DİRİÖZ, Em. Am. Vehbi Z. DÜMER, Yük. Müh. Enver EDİGER, Prof. Dr. Hasan EREN, Mehmet ERİLTER, Doç. Dr. Ethem R. FIĞLALI, Prof. Dr. Cevat R. GÜRSOY, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN, Rıza KARDAŞ, Prof. Dr. Sevinç KAROL, Doç. Dr. Cahit KAVCAR, Av. Dr. Ergin KORUR, Cazibe KURT, Şemsettin KUTLU, Ok. Cevat MUHTAR, Kenan OKAN, Prof. Dr. Sabih OKTAY, Ömer OKUTAN, Filiz ORTAÇ, Dr. Vedad ÖRS, Fikret ÖZÇELİK, Cahit ÖZTELLİ, Yılmaz ÖZTUNA, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Dr. Birinci PINAR, Dr. Rıdvan SÜER, Prof. Dr. Adnan ŞAPLAKOĞLU, Nazım İ. TANRIKULU, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Prof. Dr. Hikmet TANYU, Hk. Yb. Baki TUĞ, Nida TÜFEKÇİ, Kemal UĞUR, Prof. Dr. Cengiz ULUÇAY, Prof. Dr. Ahmet E. UYSAL, Prof. Dr. Tahsin YAZICI, Orhan YÜKSEL

24. CİLTTE BULUNAN BAŞLICA YANLIŞ

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
310	1	27	1919	1918

28. CİLTTE BULUNAN BAŞLICA YANLIŞLAR

197	1	29	(axb)xc=axb+axc	(axb)xc=ax(bxc)
200	1	32	kuvvetleri	kuvvetlerin
200	1	35	$a = d\delta + \beta$	$\alpha = d\delta + \beta$
200	1	41	$\alpha \Phi (m)$	$a^{\Phi(m)}$
200	1	42	m	mod m
200	2	4	(p>2)	(>2)
200	2	28	sayısı ile	sayısı f ile
201	1	20	(<0)	(a<0)
201	1	48	icra	irca
201	2	28	±...	±2, ...
201	2	36	ve	ye
201	2	46	biliniyor ki	veya p, 4n + 3 tipinde bir rasyonel asal sayının ortağı ise. İspat edilebilir ki
201	1	46	oran	oranı

456	1	1	FIKRASI	FIRKASI

S

SACCHI, Andrea (Nettuno, Roma 1599 - Roma 1661), İtalyan ressamı. Domenichino, G. Reni ve Nicolas Poussin'in etkilerini alan bu ressam, önemli anlam taşıyan eşya ve insanları değerlendirmeye matuf vakarlı, geniş bir üslûb kullanmıştır.

Başlıca eserleri : *Il miracolo di San Gregorio* (S. Gregorio'nun mucizesi, Museo Petriano); *Il transito di Sant Anna* (S. Anna'nın geçişi) (Roma); *Miracolo di Sant Antonio* (S. Antonio'nun bir mucizesi) (Roma).

SACCHI, Pier Francesco (Pavia 1485 - Cenova 1528), İtalyan ressamı. Foppa'nın ve Felemenkliler'in etkisi altında kaldı. Lombardia resim üslûbunun iyi bir temsilcisidir. Kesinlikle S.'nin eserleri gözü ile bakılan tabloların birkaçı şunlardır : *J. Santi eremiti Antonio, Paolo e Ilarione* (Münzevi azîzler A., P. ve J.) (1516, Cenova); *Sant'Antonino arcivescovo* (Başpiskopos azîz A.); *J. Quatro dottori della Chiesa* (Kilisenin dört bilgini) (1516, Paris).

SACCHINI, Antonio (Floransa 1730 - Paris 1786), İtalyan musikîcisi. F. Durante'nin öğrencisi. Venedik'te bir konservatuarın müdürü oldu. Stattgart'ta "Calliroe" (kadın adı) (1770) operasını oynattı, Münih'te "Scipione in Cartagena" (Kartagena'da Scipio) operası büyük başarı kazandı. 1781'de Paris'te yerleşti. Dardanus sahneye koyduğu son eseri oldu.

SACCONI, Giuseppe (Montalto, Marche 1854 - Collegigliato di Pistoia 1905), İtalyan mîmârı. Fermo'daki san'at ve zanaat enstitüsünde A. Gavazzi'nin desen öğrencisi oldu. 1874'te Roma'da A. Rosso'nun öğrencisi olarak eski zaman mîmârîsini inceledi. Caracalla hamamının yeniden inşasına ve Traianus sütununa âit hazırladığı projeleri dikkati çekmiştir. 1891 - 1902 yıllarında Marche bölgesi anıtlarının korunması bürosunun başı oldu.

1885'te başladığı ve bitiremeden öldüğü II. Vittorio Emmanuele anıtı en iyi bilinen eserleri arasındadır.

SACHAU, Karl Eduard (Neumünster, Holstein, 1845 - 1930), Alman müsteşrikı. Önce Viyana'da (1872), sonra Berlin'de (1876), Doğu dilleri profesörü olarak çalıştı. 1898'de Berlin'deki Orientalisches Seminar (Doğu dilleri okulu)'ın direktörü oldu. Başlıca eserleri şunlardır : *Chronologie Orientalischer Völker von Al Biruni* (el - Bîrûnî'nin doğu milletleri kronolojisi) [1879]; *Al - Biruni's India* (el - Bîrûnî'nin Hindistanı) [1887 - 1888]; *Indo - Arabische Studien* (Hind - Arap araştırmaları) [1888]; *Arabische Volkslieder aus Mesopotamien* (Mezopotamya'da Arap halk türküleri) [1889]; *Reise in Mesopotamien* (Mezopotamya'da gezi) [1895]

SACHER, Paul (Basel 1906 -),İsviçre'li orkestra şefi. 1926'da Basler Kommerorehester'i (Basel oda orkestrası), 1928'de Kammerohor'u (Oda korosu), 1933'te de Schola Cantroum Basiliensis'i (Basel ses san'atçıları okulu) kurdu. S. birçok kompozitörlere eserler ısmarladı. Bunlardan en önemlileri şunlardır : R. Strauss, B. Bartok, P. Hindemith, J. Strawinsky, E. Krenek ve A. Honegger.

SACHER - MASOCH, Leopold Ritter von (Lemberg, şimdiki Lwow, 1836, Lindenheim, Hessen 1895), Avusturyalı romancı. 1857'de Graz'ta tarih öğrenimini bitirip, Lemberg'te profesör oldu. Çok geçmeden üniversiteden ayrılıp kendini edebiyata verdi. S. M.'un roman ve kısa hikâyeleri kuvvetli bir cinsî-marazî temayül gösterir. Bu temayüle Masochismus (Mazoşizm) adı verildi (Mazoşist, sadik'in aksine, kendine verilen maddî veya manevî ıztıraptan cinsî zevk alır). Galiçya'ya âit köylü veya gençlik hikâyeleri canlı ve renkli bir gerçekçilik gösterir. Birinci eşi Vanda von S. M. (kız adı Rümelin) (1845 - 1906'dan sonra Wanda von Dunachew) kalem adı altında yazdı.

SACHER - MASOCH, Leopold Ritter von

Başlıca Eserleri : (Roman) *Eine galizische Geschichte* (Galiçya'dan bir hikâye) [1858]; bu roman 1863'te *Graf Donski* (Kont Donski) başlığı altında tekrar çıktı; *Der Letzte König der Magyaren* (Macarlar'ın sonuncu kralı) [1867]; *Venus im Pelz* (Kürklü venüs) [1870]; *Das Vermachtnis Kains* (Kabil'in mirası) [1870 - 1877]; *Frau von Soldan* (Bayan von Soldan) [1884]; *Die Seelen fängerin* (Ruh avcısı kadın) [1886]; *Die Schlange im Paradies* (Cennetteki yılan) [1890]; *Bühnenzauber* (Sahne sihiri) [1893]; (Kısa Hikâyeler) : *Falscher Hermelin* (Yalancı Hakim) [1873]; *Liebesgeschichten aus verschiedenen Zazrhunderten* (Çeşitli yüzyıllardan sevgi hikâyeleri) [1874 - 1877]; *Galizische Geschichten* (Galiçya hikâyeleri) [1877 - 1881]; *Judengeschichten* (Yahudi hikâyeleri) [1878]; *Polnische Ghetto Geschicten* (Polonya Getto hikâyeleri) [1886]; Kalem Denemeleri : *Die Messalinen Wiens* (Viyana fahişeleri) [1874]; *Die Messalinen Berlins* (Berlin fahişeleri) [1887].

SACHS, Curt (Berlin 1881 - New York 1959), Alman musikî bilgini. 1919 - 1933 yıllarında Berlin Üniversitesinde profesör ve Devlet Musikî Aletleri Müzesi'nin müdürü olarak çalıştı. 1933'te Paris'e, 1937'de de Amerika Bir-

leşik Devletleri'ne gitti. Özel olarak musikî aletleri bilgisi ve karşılaştırmalı musikî bilgisi alanlarında çalışmıştır.

Başlıca eserleri: *Real Lexikon der Musik instrumente* musikî aletleri lugati) [1915], *Handbuch der Musik instrumenter te Indiens und Indonesiens* (Hindistan'ın ve İndonezya'nın musikî aletleri) [1915], *Handbuch der Musik instrumenter Kunde* (Musikî aletleri ilmi el kitabı) [1920]; *Vergleichende Musik Wissenschaft* (Karşılaştırmalı Musikî ilmi) [1930]; *Eine Weltgeschichte des Tanzes* (Dünya Dans tarihi) [193]; *Rhythm and Tempo* (âhenk ve tempo) [1953].

SACHS, Hans (Nürnberg, 1494 - Nürnberg 1576), Alman şâiri. Bir terzinin oğlu olan S., Latince okuluna devam etti, sonradan 1508'de bir kunduracı çırağı oldu. Dokumacı Leonhard Nunnerberch S.'a lirik şiir san'atını öğretti. 1511 - 1516 yıllarında Almanya'yı gezdi ve her yerdeki lirik şiir okullarıyle ilişki kurdu. 1517'de, Nürnberg'te Meister (üstad) ünvanını aldı.

S., XVI. yüzyıl Alman Edebiyatı'nın ilmî olmayıp orta sınıfa ait şubesinin en iyi bilinen temsilcisidir. 4.000'den daha çok Maister Lieder (üstad şarkısı) ve 208 piyes bırakmıştır. Başlıca eserleri: *Die Wittembergische Nachtigall* (Wittemberg bülbülü) [1523]; bu şiiriyle Reformasyon'un tarafını tutar. *Der Schwanger Pauen* [*aslı: Baver*] (Gebe köylü); *Das heiss Eisen* (Kızgın demir), *Der fanhrend Schüler im Paradeise* (Gezgin öğrenci cennette): bunlar hep kaba alaylı piyeslerdir; *Lukretin* (kadın adı) eski zaman trajedisine yaklaşır ve Hümanizma'nın etkisini gösterir; *Die ungleichen Kinder Evä* (Havva'nın eşit olmayan çocukları) bu, Kitab-ı Mukaddes'ten ilham alınmış bir dramdır; *Der bürnen Sewfried* (Zırhlı Sewfried): burada bir Orta Çağ temasını işler. Genel olarak S., komedi ve farsta, trajedide olduğundan daha büyük kabiliyet göstermiştir.

SACHS, Julius (Breslau 1832 - Würzburg 1897), Alman bitki fizyologu. 1861'de Poppelsdorf'taki ziraat üniversitesinde profesör oldu. 1867'de Freiburg üniversitesine geçti, 1868'de de Würzburg'a gitti. S.'ın özel çalışma konuları bitkilerin beslenmesi ve temsili, ısı ve ışığın, bitkilerin gelişmesi ve çiçeklerin oluşması üzerindeki etkisidir. Yeni bir fizyoloji ekolünün kurucusudur.

Başlıca eserleri: *Handbuch der Experimental physiologie der Pflanzen* (Bitkilerin tecrübî fizyolojisi elkitabı) [1865]; *Lehrbuch der Botanik* (Botanik öğretim kitabı) [1868]; *Geschichte der Botanik vom 16. Jahrhundert bis 1860* (Botanik'in, XVI. yüzyıldan, 1860'a kadar tarihi) [1875]; *Vorlesungen über Pflanzen physiologie* (Bitkiler fizyolojisi hakkında dersler) [1892 - 1893].

SACHS, Léonie veya Nelly (Berlin 1891 - Stockholm 1970), Alman lirik kadın şâiri. 1940'ta Naziler Yahudi olan S.'i ölümle tehdid edince, Selma Lagerlöf'ün yardımıyla Stockholm'e kaçtı. 1965'te Friedenspreis des deutschen Buchhandels (Alman kitapçıları barış ödülü)'ı, 1966'da da Nobel edebiyat ödülünü kazandı.

S.'ın ilham kaynağı, Avrupa Yahudileri'nin katliâmı olmuştur. Soydaşlarının dağılması ve ölümünü, daima kaçış hâlinde bulunan insanı canlandırır. Başlıca eserleri: (Şiirler) *In den Wohnungen dedes Todes* (Ölümün oturduğu yerler) [1947]; *Sternverdukelung* (Yıldızların kararması) [1949]; *Und niemand weiss weiter* (Ve bunun devamını kimse bilmez); *Flucht und Verwandlung* (Kaçış ve değişme) [1959]; (Dramlar): *Eli* (insan adı) [1950]; *Zeichen im Samd* (Kumda yazılı işaretler) [1962]; *Das Leiden Israels* (İsrail'in Çilesi) [1964].

S., şiir adı altında kafiyesiz, ahenkli ve ateşli bir nesir yazar.

1961'de, Almanya'nın Dortmund kenti S.'ın adı altında 10 000 marklık bir kültür ödülü kurmuş (Nelly Sachs - Preis) ve ilk olarak kendisine verilmiştir. İki yılda bir verilen bu ödülü kazananlar şunlardır: Johanna Moorsdorf (1963); M. Tau (1965); A. Andersch (1967); Giorgio Bassani (1967); Ilse Aichinger (1971).

SACHSEN: Saksonya'nın Alm. adı: Bk. SAKSONYA.

SÂCÎLER, 892-930 arasında 38 yıl yaşıyan ve yine Abbâsîler'e tâbi bir Türk krallığı, daha doğrusu bir Türk tarafından kurulmuş krallık. Âzerbaycan ve Ermeniye'de saltanat süren S. (Arapça: Benî-Sâc)'den, Ebü's-Sâc Dîw-dâd, Yusuf Dîw-dest'in, o da Ebû-Sâc'ın oğludur. Dîw-dâd, 868'de Abbâsîler'in Halep (Kuzey Suriye) umumi vâlisi, sonra Ahwâz (güney-doğu İran) umumi vâlisi oldu. 879'da Âzerbaycan ve Ermeniye umumi vâliliğine getirildi ve 889'a kadar 10 yıl bu mevkide kaldı. Yerine geçen oğlu Muhammedu'l-Afşın Ebû-Ubeydullah, 892'de Abbâsîler'e tâbi olmak şartıyla istiklâlini ilân etti. Afşın, 901 martına kadar 9 yıl saltanat sürdü. Yerine kardeşi Yusuf (901 - 927 = 26) geçti. Afşın'ın büyük oğlu ve veliahdi Dîw-dâd, 901 martında babası ölünce amcasını tanımamış ve saltanata hak iddia etmişti; fakat Dwin vâlisi olan bu zat, saltanatı ele geçiremedi. Yusuf'tan sonra, Afşin'ın diğer oğlu Ebü'l-Musâ Feth (927 - 830 = 3), hükümdar oldu. Ondan sonra Abbâsîler, Âzerbaycan ve Ermeniye eyâletlerini, S.'den geri aldılar. Afşın'ın bir kızı, Abbâsîler'in büyük kumandanlarından Bedru'l-Mû'tazıdî ile evli idi. Sâsî hükümdarları:

1. Afşın (892 - 901 = 9)
2. Yusuf (901 - 972 = 26)
3. Feth (927 - 930 = 3)

SACKVILLE, Thomas (Buckhurst, Sussex 1536 - Londra 1608), Dorset kontu, İngiliz şâiri. Sadece gençliğinde şiir yazmış, sonradan tam olarak kendini politikaya vermiş, çeşitli hukukî ve siyasî görevlere yükselmiştir. Sonunda "Haznedar Lord" ve Oxford Üniversitesi'nin kançıları olmuştur. 1562'de Norton ile birlikte İngiliz edebiyatının birinci kafiyesiz manzum trajedisini yazdı: *Gordobur or Ferrex and Porrex* (G. veya V. ve P.) başlığını taşıyan bu piyes, Seneca'nın bir dramından taklid edilmiş olup, birbirine düşman iki kardeşin taht için savaşlarını canlandırır ve zayıf bir hükûmetten doğan karışıklıkları gösterir. *Mirror for Magistrates* (İdareciler için ayna) başlıklı ve birçok yazarın katıldığı bir esere S.'de *"Induction* (giriş) ve *"Complaint of the Duke of Buckingham"* (Buckingham dükasının şikâyeti) başlıklı katkılar yapmış ve bunlar eserin en parlak kısımlarını oluşturmuştur. S.'ın toplanmış eserleri R. W. Sackville - West tarafından çıkarıldı.

SACKVILLE - WEST [*sekvil west*], **Victoria Mary** (1892 - 1962), İngiliz romancısı, biyografi yazarı ve şâir. III. Cackville Baronu'nun kızıdır. Sevenoaks'a yakın Knole'deki âile mâlikânesi'nde doğmuş ve yetişmiştir. Bütün eserlerinde memleketine olan aşırı bağlılığının tesiri göze çarpar. Bilhassa 1927 yılında "Hawthornden" ödülünü kazanan *The Land* (Toprak) adlı uzun şiirinde memleketine ve tarihine olan sonsuz sevgi ve bağlılığını belirtmektedir. Daha sonra yazdığı *The Garden* (Bahçe) [1946] adlı şiirinde de aynı duygular belirli bir şekilde hissedilir. 1932'de "Collected Poems" (Toplanmış şiirler)'i yayınlanmıştır. *The Edwardians* (Edwardcılar) [1930]; *All Passion Spent* (Bütün ihtiraslar tükendi) [1931]; *Peita* [1937] ve *Easter Party* (Paskalya şöleni) [1953] başlıca romanlarıdır. Meşhur tarihci Harold Nicolson ile evliydi.

SACRAMENTO, A. B. D.'nde bir şehir. S., 1854'ten beri California devleti'nin başkentidir. S., aynı adı taşıyan ırmağın üzerinde ve gemilerin eniştikleri bir noktada yükselir. Aynı zamanda, Truckee geçidine giden yolun üzerinde olup, bir kavşak noktası ve ticarî merkezdir. Nüfusu : 254 000 (1970). Çevresi ile birlikte nüfusu 633 700'dir (1970). Meyva ve sebze konserveleri endüstrisine, mezbahalara, un fabrikaları ve şeker rafinerilerine sahiptir. Bunun dışında tahta endüstrisi, demiryolu atelyeleri, Makina fabrikaları, dökümhaneler ve devlete ait basımevi de vardır.

S. bir katolik piskoposluk merkezidir. Şehrin merkezine yakın Fort Sutter (S. kalesi) adını taşıyan ve şimdi, bölgenin altın arayıcıları devresine ait bir müze olan bina yükselir (Sutter veya asıl şekliyle Suter, bir İsviçreli olup, California altın arayıcılarının öncüsü olmuştur). Yerleşme 1848'de kuruldu. Central Pacific Railroad (orta Pasifik demiryolu)'un inşasına 1863'te S.'dan başlandı; 1869'da tamamlandı.

S. dağları :

A. B. D.'nin, New Mexico ve Texas devletlerinde, kuzeyde Rocky dağları ile güneyde Meksika'nın Sierra Madre sıradağları arasında uzanan sıradağlar. En yüksek zirveleri 3 658 m'ye yükselir.

S. ırmağı :

A. B. D.'nin, California devletinde bir ırmak. Uzunluğu 615 km. Trinity Range'de çıkar ve San Francisco körfezine dökülür.

SACRATI, Frencesco Paola (Parma XVII. yy. başları - Modena 1650), İtalyan kompozitörü. Modena dukası I. Francesco'nun orkestra şefi olan S., zamanının en hünerli san'atçılarından biri sayılırdı. Venedik'te oynayan operaları şunlardır : *La finta Pazza* (erkek adı) [1642]; *Venere gelosa* (Kıskanç Venüs) [1643]; *Udisse errante* (Yer yer dolaşan Odyseus) [1644]; *Proserpina rapita* (Proserpina'nın kaçırılması) [1644]; *Semiramide in India* (Hindistan'da Semiramis) [1647]. *La finta Pazza* birinci İtalyan operası olarak 1645'te Paris'te oynanmıştır.

SACRÉ - COEUR, Paris'te, Montmartre tepesinde kilise. Mimarı Paul Abadie'dir. 1876 - 1910 yılları arasında inşa edilen kilisenin kubbesi 80 m, çan kulesi 100 m yüksekliktedir. Çanının ağırlığı 26 000 kg'dan fazladır.

SACY, Antoine Isaac Silvestre de (1813'den sonra baron) (Paris 1757 - Paris 1838), Fransız müşteşrikı. 1808'de, Collège de France'ta birinci Farsça profesörü oldu. Fransa Enstitüsü üyesi olup, Avrupa'da Arapça'ya ve İslâm'a ait araştırmaları okudu.

Başlıca eserleri : *Chrestomathie arabe* (Arapça seçilmiş parçalar) [1806]; *Grammaire arabe* (Arapça gramer) [1810]; *Harîrî'nin Makaamât'ı,* Arapça açıklamalarla [1821]; *Exposé de la religion des Druzes* (Dürzü dininin açıklaması) [1838].

SAÇ, İnsanların yalnız baş kısmındaki kıllara verilen ad. Görünümü dışında fazla bir fonksiyonu kalmamıştır. Bununla beraber hastalıkları, estetik açıdan çok defa büyük bir sorun olmuştur.

İnsanlarda yalnız başın S.'lı derisinde 100 000 civarında kıl vardır. Her S. kılı deride kendisini meydana getiren kılıfçık (follicule) içinde bulunur. Bu kılıfçıkta bulunan hücreler devamlı çoğalıp boynuzlaşarak özel bir boynuz maddesi olan S.'ı meydana getirir. Bu devre, S.'ın kılıfının *anagen* adı verilen aktif devresidir. Büyüme günde ortalama 3,35 - 40 mm arasıdır. Bu devir (2 - 6) ortalama 4 yıl sürer. S. kılının uzunluğu ortalama 50 cm'ye varır. Nadiren 100 cm'ye kadar uzanan S. vardır. Bundan sonra kılıfta hücre bölünmesi dolayısıyle S.'ın uzaması durur ve kılıfta ufalmaya doğru giden değişkenlikler görülür. Bu devreye *catagan* devre denir.

Bundan sonraki *telogen* (istirahat) devresidir ve sonra yeniden aktifleşerek büyümeye başlar. Çıkan yeni S. eskisini iterek düşürür. İnsanlarda her S. kılıfı, yanındakinden tamamen bağımsız olarak bu devreleri tamamlar ve dolayısıyle normal olarak her zaman S.'ların bir kısmı dökülür. Kişiye göre değişmekle beraber bu sayı günde 50 - 150 arasıdır. Yetişkinlerin aksine, yeni doğan bebeklerde ilk sıralarda bütün S. kılıfları aynı devrededir. Doğumdan 2 - 3 hafta sonra birçok bebeklerde görülen birden S. dökülmesi bu özellik dolayısıyle oluşur ve 12 hafta sonra kılıf aktif testi büyüklerinkine benzer. 6 ay sonra S. tipi tamamen büyüklerinkine uyar. Büluğ çağında cinsel hormonların salgılanmasındaki artma S.'ları da etkiler, derinin bağ dokusu veya salgılanması artar. S.'lar daha koyulaşır. Gebelik esnasında, dinlenmeye geçmesi gereken kılıfçıklar, hormonal etki ile S. büyümeye devam eder. Bu şekilde her geçen gün bu tip kılıflara yeni ilâveler olur. Gebelik sonunda birden aynı anda faaliyeti durdurarak üç ay zarfında çok miktarda dökülmeye sebep olur.

S.'lı derisi yağlanan erkeklerde alnın her iki yan tarafında ve tepede S. azalır. Bu bir erkek tipi S. dökülmesidir. Kadınlarda ise dökülme S.'ların seyrekleşmesine sebep olur. Erkekler gibi dökülme şekli görülmez. Yaşlılarda da S.'lar daha azaldığı gibi S.'lı deride incelme meydana gelir. Erginlikten sonra, yaş, ırk, kalıtım ve erkeklik hormonlarına bağlı olarak çeşitli S şekilleri meydana gelebilir. Bazı ırklarda (Japon, Çinli, Kızılderili) S. dökülmesi azdır.

Aile büyüklerinde yağlanma bulunan erkek çocuklarda, irsî olarak aynı durum görülür. S.'ların beyazlaşması, içindeki pigment adı verilen boya maddesinin kıl kılıflarında yapılmaması sonucu oluşur. Beyazlanma çağının değişik oluşunda bazı hastalıkların etkisi vardır.

Bazan S.'ın bir üzüntü sonucu, bir gecede beyaz hâl alması söylenirse de kılın ânî olarak siyah S.'ların birden dökülmesine ve dirençli olan beyaz S.'ların yerinde kal-

masına yol açar ve bu da göze aldatıcı olarak S.'ların bir gecede beyazlaşmış olduğu intıbaını verebilir. S.'ın kendisine has birçok hastalıkları olduğu gibi, akut ve kronik hastalıklar, hormon bozukluklari, ilaçlar da ayrıca S.'larda hastalıklar yapabilirler. (S. Oktay)

SAÇKIRAN (Tinca capitis superficialis), bir cins saç hastalığı. Halk arasında kuru kel adı da verilen S., Trichophyton ve Microsporum mantar cinslerinin meydana getirdiği bulaşıcı bir hastalıktır. Bu mantarların insan, hayvan ve toprak menşeli olanları vardır. İnsan menşeli olanlarda hastalık insandan insana ve onun kullandığı eşyalarla bulaştığı hâlde, hayvan ve toprak kökenli olanlar ancak hasta hayvanla ve toprakla temas sonucu yayılır.

Çoğunlukla ergenlikten evvel görülürse de nadiren ergenlikten sonra görüldüğü de olmaktadır. Buna sebep olarak, saçlı deride salgılanan yaş asitlerinin erginlikten sonra artması ile saçlı deride asidite derecesinde oluşan değişiklik kabûl edilmektedir. Bundan dolayıdır ki S. genellikle ergenlikten sonra kendi kendine iyi olur.

S., saçlı deride yuvarlak, oval ve biçimsiz şekillerde irili ufaklı çok veya az sayıda plaklar yapar. Bu plakların içerisinde tutulabilecek kadar uzun veya tutulamayacak kadar kısa, kırılmış, gri renkte saçlar ve kepeklerin bulunduğu dikkati çeker.

S.'ı microsporum cinsi mantarlar meydana getirirse buna *microsporosis superficialis capitis,* trichophyton cinsi mantarlar yapmışsa buna *trichophytia superficialis capitis* denir. Çok defa bakmakla bu iki cins mantarın yaptığı S.'ı birbirinden ayırt etmeye imkân olamaz, bunlar ancak kültür incelemeleriyle ayırt edilebilir.

Pratikte, mantar cinsi tedaviyi etkilemediği için direkt preparatla mantarların görülmesi yeterlidir. Hasta çocuğun, hayvanın ve mantar bulaşmış eşyaların, hasta olmayanlara temaslarının önlenmesi, S.'ın yayılmasını önleyecek en önemli tedbirlerdir.

Enfeksiyon daha ziyade ergenlikten önce başladığı için çocukların bulunabileceği çocuk bahçeleri, yuvalar, kreş ve ilkokulların S. yönünden zaman zaman kontrol edilmeleri, hastalığın yayılmasını önlemede etkili olur.

Bugün hastalığın tedavisinde içerden griseofulvin isimli antibiyotik ve dışarıdan şimik yapısı farklı olan en azından iki antifungal merhem kullanılmaktadır. Hasta çocukların tedavi ve kontrolleri tamamlanmadan, okul, kreş, yuva ve çocuk bahçelerine gitmelerine izin verilmemelidir. (S. Oktay)

SAÇMA, Al. A anlamında: *Absurd, Abgeschmackt, Ungereimt;* B anlamında: *Widersinnig;* Fr. *Absurd;* İng. *Absurd;* B anlamında *nonsensical;* İt. *Absurdo.* Eskiden *mümtenî, muhâl, bâtıl, abes* denirdi.

A. Husûsiyle mantık kaidelerini bozan şey. Saçma bir fikir, unsurları uzlaşmaz olan bir fikirdir. Saçma bir hüküm, bir sonuçsuzluğu kuşatan veya gerektiren bir hükümdür. Saçma bir akıl - yürütme, şekil itibariyle yanlış bir akıl - yürütmedir. Bu itibarla, yanlış ile saçmayı birbirine karıştırmamalıdır, çünkü yanlış saçma olmayabilir.

Bu anlamda saçma, *çelişik*ten daha çok genel ve *yanlış*tan daha az geneldir. İnce eleyip sık dokunursa, *saçma* anlamsızdan (Al. *Unsinn, Sinnlos)* ayırt edilmiş olmalıdır; çünkü saçmanın yanlış olmakla beraber, bir anlamı vardır; halbuki anlamsız, esas itibariyle, ne doğru ne de yanlıştır.

B. En genel ve en müphem olan günlük dilde, ister fikirlerden ister kişilerden bahsederken olsun, akıl alır olmadığına hükmolunmuş şeye saçma denir.

Geçerli günlük anlamında S. ortalık görüşüne (sens commune) veya hattâ zihnimizin alışkanlıklarına karşı olan her şeyi göstermekle beraber, felsefede sadece *akla* karşı olan şey anlatılmak istenmektedir. Bundan ötürü, aklın prensipleri, daha çok veya daha az geniş bir tarzda tarif edilmiş olabilir.

Olmaz yoluyla isbat (raisonnement par l'absurde)da, bir sonucun yanlışlığı ile bir önermenin doğruluğu veya yanlışlığını isbat eden akıl yürütme tarzıdır. Esasında şu iki tarzı birbirinden iyice ayırmak gerekir: 1: Saçma (yolu) ile isbat (Fr. *Preuve "démonstration" par l'absurde;* Bacon'da ifade edildiği üzere, İng. *Probatio per absurdum, per incommodum)* bir önermenin doğruluğunu, çelişkisinden doğan sonuçlarından birinin apaçık yanlışlığıyla isbat eden akıl - yürütmedir, bir başka deyişle, bir önermenin zıddının saçma olduğunu veya (meselâ matematikte) hipotezle zıt düştüğünü isbat eden muhakeme tarzıdır. 2: Olmaza (abese) irca (Fr. *Réduction à l'absurde;* Lâ. *Reductio ad absurdum) :* yanlış veya bizzat bir hipoteze karşı diye bilinen bir sonuca varıldığını göstererek, bir iddianın reddine götüren akıl - yürütme tarzıdır, bir başka deyişle, önermeden saçma bir sonuç çıkararak, onun yanlışlığını göstermek işlemidir. Böylece bir önermenin yanlışlığı değil, belki çelişiğinin saçmalığı isbat olunur. Meselâ, bir doğruya dışındaki bir noktadan indirilen dikmenin aynı noktadan indirilen eğiklerden daha kısa olduğunu isbat için, dikmeden daha kısa bir eğiğin varlığını farzetmenin saçma olduğu isbat olunur. Yahut üçüncü bir doğruya dik iki doğrunun paralel olduğu inkâr olunur. Çünkü, paralel değilseler, bu iki doğrunun kesişecekleri tabiîdir. O halde bir doğruya dışındaki bir noktadan iki dikme indirilebileceğini kabul etmek demek, önceden doğruluğu bilinen bir (bir doğruya dışındaki bir noktadan bir ve yalnız bir dik indirilir) teorem ile mutlak surette çelişik bulunduğundan teorem *olmaza ircâ* edilmiş demektir. (S. Kardaş)

SA'D BİN EBÎ VAKKAS (yaklaşık olarak 600 - 678), İslâm tarihinde, İslâm dini'nin doğuşu ve yayılışı dönemlerinin önemli sîmâlarından biri. On yedi veya on dokuz yaşlarında iken Müslüman olmuştur. Hz. Muhammed'in annesi ile aynı kabîleden, yani Benî Zöhre kabîlesindendir. Sahâbe (b. bk.)'nin ileri gelenlerindendir. Cennetlik oluşları kendilerine hayatta iken müjdelenen ve aşare-i mübeşşere denen on sahâbe'dendir.

S. B. E. V., Bedr ve Uhud savaşlarına katılmıştır. Daimâ Peygamberin yanında yer almıştır. Hudeybiye (b. bk.) anlaşmasında imzâsı bulunan şâhitlerdendir. Havâzin kabîlesinde zekât tahsildârlığı görevinde iken Halife Hz. Ömer tarafından İran'la savaşacak İslâm ordularının başkomutanlığına getirilmiştir (M. 636). İranlılar'la yapılan savaşlarda zafer kazanmıştır. Yine Hz. Ömer'in emri üzerine Kûfe (b. bk.) şehrini kurmuş ve bu şehrin ilk vâlisi olmuştur. Ancak, Hz. Ömer'in sadelik anlayışına uymayarak burada büyük bir saray inşâ ettirip gösterişli bir hayat sürmesi üzerine vâlilikten azledilmiştir (M. 640/641).

Onun askerî ve idarî kaabiliyetini takdîr eden Halîfe, Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine Halife Hz. Osman zamanında yeniden Kûfe valiliğine getirilmişse de (M. 645/646),

kısa bir süre sonra bu görevden yine alınmıştır. Hz. Osman'ın halîfeliğinden sonra çıkan siyâsî olaylarda taraf tutmamış ve bu olaylara karışmamıştır. Medîne yakınlarındaki arazisinde ömrünün sonuna kadar kendi hâlinde yaşamıştır. Hz. Muhammed'den 271 hadîs rivayet etmiştir.

S. B. E. V.'ın, 670 - 678 yılları arasında öldüğü ve ölümünde yaşının 70 veya 80'den fazla olduğu bilinmektedir.

SA'DÂBÂD, Osmanlı - Türk tarih ve edebiyatında Istanbul tarihini simgeleyen imar, eğlence, sefahat ve zevk devrine adını veren saray ve semt. Istanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra öteden beri bir gezi alanı olmak yanında at ve okçuluk yarışlarının da yapıldığı Kâğıthane deresinin 1720'den itibaren yeniden onarılması ile Istanbul tarihinde yeni bir devir açılmıştı. Sultan III. Ahmed'in damadı ve sadrâzamı İbrahim Paşa Kâğıthane gezi yerini Yirmisekiz Çelebî Mehmed Efendi'nin Fransa'dan getirdiği plan ve resimler esas olmak üzere tanzim etmeyi kararlaştırdı. Burada ilk önce Paris'teki Fontainbleau sarayının bir benzeri olarak S. sarayı yaptırıldı. Bundan sonra bu sarayın bulunduğu semt S. adı ile anılır. S. sarayının en büyük özelliği, önündeki Kâğıthane deresinin muntazam bir taş kanal içine alınması, ayrıca arkasındaki geniş koruluğa sokulan ufak kanallara tâbi bir ırmak görünüşü kazandırılması idi. Bu kanalcıklar arasında küçük göller de meydana getirilmişti. Öte yandan derenin suları sarayın tam önünde mermer bir sed ile kesilmiş ve suların mermer çanaklara dökülerek akması sağlanmıştı. S. sarayı 1730'a Patrona Halil ihtilâline kadar Istanbul'un zevk ve sefahat yerlerinden biri olarak ün yapmıştır. Devrin şâirleri Nedîm, Seyyid Vehbî, İzzet Ali, Nahîfî, Sâim v.b.'leri bu sarayı ve çevresindeki kasır ve köşkleri övmekten ayrı bir zevk duymuşlardır. Bunlardan Nedîm bir şarkısında,

'Iyd olsun bâis-î şevk-î cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'dâbâd'ı sen bir kerre 'ıyd olsun da gör

diyerek överken bu saray ve çevresinin ne denli parlak olduğunu da bir gazelinde şöyle belirtmektedir :

Sıtanbûl'un helê her cânibin reşk-î beşiht etdi
Bu dâvâyâ delîl ôlur mu Sa'dâbâd'dan âlâ

S., sarayı ve çevresinde yaptırılan 100 kadar köşk ve kasırla donatılmıştı. Bu kasırların bir kısmı Osmanlı sarayına ait olup, bunlardan isimleri bilinenleri Şevk - âbâd, Kasr-i Neşât, Kasr-i Cinân, Hurremâbâd, Hayrâbâd ve Nev-peydâ'dır. Sultan III. Ahmed ve İbrahim Paşa S.'ı onarmak için ifraz ettirdikleri arsaları inşaat yapmak şartıyla vezirlere, paşalara, beylere tevzi etmişlerdi. S.'ın çevresi çeşme, sebil ve havuzlarla süslenmişti. Ayrıca 1723'te bir de cami yaptırılmıştı. S. ve çevresindeki köşkler 1730 ihtilâlinde ağır hasara uğradı. Patrona ve avanesi bunların ateşe verilerek yakılmasını istedikleri halde, Sultan I. Mahmud ancak yıktırılmalarına ve bu suretle ileride onarım imkânının bulunmasına izin vermişti. 1718 - 1730 yılları iktidarına mensup olanlardan, onların sefîhâne yaşayışlarına hınç duyan Istanbul halkının bir biçimde öç alması sonucu bu sevimli semt yıkılıp âdetâ harabeye çevrildi. Ama 1740'ta Sultan Mahmud'un tasarladığı gibi yeniden onarılarak özellikle III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud devirlerinde padişahların yabancı elçilerle buluşma, Anadolu ve Rumeli âyânı ile görüşme mahalli oldu. 1815'te II. Sultan Mahmud Kasr-ı Neşât yerinde Çadır köşkünü yaptırdı. Sultan Abdülaziz zamanında ise S. sarayı yerinde Avrupa mimarisi örneğinde Çağlayan kasrı ile İmrahor kasrı inşa edildi. S. bu devirde bir kere daha Istanbul'un gezi ve eğlence yerlerinden biri oldu. Saltanatın son yıllarında S. bazı sayılı günlerde kullanılıyordu. Cumhuriyet devrinde askerî amaçlarda kullanılmak üzere orduya bırakıldı. 1940 - 1941 yılında ise tabiî parkının ve içindeki su tesislerinin güzelliğine bakılmaksızın İmrahor kasrı ile birlikte ortadan kaldırıldı. S. ve çevresindeki saray ve köşklerden sadece ikisinin resim ve planları günümüze kadar gelebilmiştir.

SA'DÂBÂD PAKTI (8 Temmuz 1937), Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da gelişen yeni güçler ve ittifaklar karşısında bölge emniyetini sağlamak için Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında imzalanan anlaşma. Adını İran şâhının Tahran'daki Sa'dâbâd adlı yazlık sarayından almıştır. Atatürk'ün Yakın Doğu ve Balkanlar'da oluşturduğu dostluk ve kardeşlik politikasının bir sonucu olan S., bu dört ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çözülmesine, dört devlete de sezilen gizli veya açık güvensizliklerin ortadan kaldırılmasına yardımcı oldu. Balkan paktında olduğu gibi S. P.'nda da Türkiye lider ülke olarak bölgede barışın ve güvenin sağlanmasında en büyük yardımcı oluyordu. Pakta dahil ülkeler arasında hakem olarak yerini almakla da siyâsî etkinliğini kabûl ettirmiş bulunuyordu. S., Atatürk dönemi Türkiye dış politikasının başarılı belgelerinden biridir.

SADAK, Muhiddin (İstanbul 1900), Türk orkestra şefi. Galatasaray sultânîsini ve Istanbul Üniversitesi Fen Fakültesini bitirdi. Özel musiki öğrenimi gördü. İstanbul şehir orkestrası şefliğinde bulunduğu gibi, şehir orkestrası korosunu da kurdu ve yönetti. İstanbul operası korosunda şeflik etti.

SADAK, Necmeddin (Isparta 1890 - New York 1953), Türk politikacısı ve yazarı. Lyon Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi. Dârülfünûnda müderrislik (profesörlük) etti. Sivas milletvekilliğinde bulundu. Akşam gazetesinde başmakaleler yazdı. 1947 - 1950 yılları arasında dışişleri bakanlığında bulundu.

SADAK, Necmeddin

SADAKA (Ar., asıl anlamı = doğruyu söyleme), İslâm dininde varlıklı kimselerin fakirlere veya muhtaçlara yapmaları gereken yardım.

İslâm literatüründe genellikle S. ile "Zekât" (b. bk.) eş anlamda kullanılır. Ancak, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadîslerde, "zekât"la S. ayrı mütalâa olunmaktadır. S., "zekât" gibi ölçüsü belli ve farz olan bir ibâdet değildir. S. vermek ve bu S.'nın miktar ve cinsini ayarlamak kişinin ihtiyarına bırakılmıştır. S. verecek Müslüman'ın varlıklı olması, hiç değilse kendisinin ve âilesinin geçimini sağlar durumda bulunması gerekir. S. yalnızca Allah rızâsı için verilir. Burada, başka bir gaye gütmek veya gösteriş için böyle bir davranışta bulunmak doğru değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuda,

"ey îmân edenler, sadakalarınızı, insanlara gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan bu kimse gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın" (Bakara: 264) buyrulmaktadır. O halde, S. bir karşılık beklemeden, gösterişsiz ve özellikle kendisine S. verilenin onurunu kırmadan; şan, şöhret veya çevrenin takdîrini kazanmak için değil, yalnızca Allah rızâsı için verilir. Kişinin niyeti ne olursa olsun, bu bakımdan, gizlice verilen S.'nın açıktan verilen S.'dan daha hayırlı olduğuna inanılır. Ayrıca, kişinin sevmediği şeyleri S. olarak vermesi de güzel bir davranış değildir. "Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe büyük sevaba eremezsiniz. Her ne sadaka verirseniz, Allah onu muhakkak bilir" (Âl-i İmrân: 92).

S., yoksullara, İslâm'a kalpleri ısındırılmak istenenlere, borçlulara, Allah yolunda savaşanlara ve yolculara verilmelidir. Bu kimselere verilen S., günahları örter, malın bereketini arttırır, sevap ve iç huzuru kazandırır. Böylece, "Allah, sadaka verenleri mükâfatlandırır" (Yûsuf: 88).

SADÂKAT, Al. Lehntreue, Fr. Loyalisme, Loyauté, İng. loyalty, İt. lealta, lealtate (en geniş anlamı) karşılığında olmak üzere bir ülkede yerleşmiş olan rejime, meşrû otoriteye bağlılık. Önce İngiltere'de Stuart hanedanına bağlılığı dile getirmek için kullanılan *loyalty* kelimesi sonraları İngilizce tahtına ve zamanla İngiltere'ye bağlılığı, merbutiyeti ifade eder hâle gelmiş, daha sonra meşrû olana bağlılık anlamında birçok batı dillerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan *sadık tebaa* kavramı bunu çok açık olarak dile getirmektedir. Fransız filozofu Guyau S.'ı kanuna bağlılık, kanundan ayrılmazlık anlamında kullanmıştır. Bunun beraber bu kullanış tarzı ile istisnadır. Daha ziyade İngilizce kelimenin karşılığı olarak Fransızca'sı kabûl edilmiştir. Nitekim Tanzîmat şâiri Ziyâ Paşa (b. bk.) *"İnsâna sadâkat yaraşır görse de ikrâh"* derken kasdettiği mânâ da insanın sıfatı olan ahlâkî doğruluk mukabilindeki kanuna, yürürlükteki düzene bağlılıktır.

SADÂRET: bk. SADRÂZAM.

SADÂRET KEDHUDÂSI, Kedhudây-ı Sadr-ı Âlî, Kethüda ya da Kâhya Bey. Osmanlı devletinde sadrâzamın (b. bk.) maiyeti memurlarından olup zamanla önem kazanmıştır. İmparatorluğun ilk devrelerinde S. K.'nın görevi vezîr-i âzamın konağı ve şahsı ile ilgili işleri yürütmek olmakla öteki kedhudalardan (b. bk.) farklı bir durumu yoktu. Bunun içindir ki, devletin resmî teşrifatında yer almamakta idi. Sadrâzam dîvâna gittiği günlerde onu saray kapısına kadar götürür ve sonra geri dönerek işlerini yürütürdü. Fakat XVIII. yüzyılın başından özellikle Dâmâd İbrahim Paşa'nın sadâretinden itibaren S. K. gittikçe önem ve nüfuz kazanan bir memuriyet oldu. Dîvân-ı hümâyûna ait işlerin yavaş yavaş Paşakapısı'na aktarılması ile Bâb-ı âlî önem kazandıkça S. K.'nın nüfuz ve mevki'i de yükseldi. Öyle ki reisülkküttabın da üstüne çıkarak Bâb-ı âlî birinci derecede söz sahibi memur olduğu gibi, kendisine bırakılan işleri yürütmek için ayrı bir büro meydana getirildi. Bu büronun şefi S. K.'nın yardımcısı durumunda olan kedhuda kâtibi idi. Büroda ayrıca 30 kadar kâtip ve şagird çalışmakta idi. Sadrâzamın en yakın müşaviri olarak kedhuda Bey bütün iç işlerinden sorumlu idi. Bâb-ı âlî'den çıkan bütün emirler onun tavsiyesine göre uygulanırdı. Bütün müracaatlar vezire ulaşmadan önce onun elinden geçer, o da "mahalli görüle" kaydını koyarak ilgili büroya gönderirdi. Sadrâzama gidecek evrak üzerine vezirin pençesini atar ve vezir buna göre "sahh" işaretini koyar veya koydururdu. Ocaklarda ulûfe dağıtımında defterdarın buyrultusunu pençeledikten sonra Başbaki kulu bu emri vezire götürür, Sah kaydını alır ve maaşlar ondan sonra ödenirdi. S. K., terfilerde baş muhasebe olurdu. Fakat yine bu yüzyılda, bu görevden doğrudan doğruya sadaret makamına yükselen Tiryaki Mehmed Paşa, Divitdâr Mehmed Paşa, Yirmisekiz Çelebi-zâde Said Paşa ve Halil Hamid Paşa gibi vezirler de görülmüştür. S. K., pâdişahın Bâb-ı âli'yi ziyaretinde onu Soğukçeşme kapısı hizâsından karşılardı. Sadrâzam dîvânında ise sırtında yeşil atlas kürk ve başında mücevveze olduğu halde muhakkak bulunurdu. Öneminin arttığı XVIII. yüzyılda cuma günleri Kapudan Paşa, Yeniçeri ağası ve öteki özengi ağaları onu ziyaret etmek nezaketinde bulunmak mecburiyetinde idiler. Yüksek memuriyetlere tayin edilenler, söz gelimi iki tuğlu beylerbeyiler 2 500, vezirler 7 500 kuruş câize vermekle yükümlü idiler. Ayrıca sadaret hassı olan Kıbrıs adasının sâfi gelirinin yüzde onu S. K.'na ait idi. S. K.'lığı 1835 yılında Pertev Efendi'nin (Pertev Paşa) S. K. bulunduğu sırada kaldırılarak, görevleri yeni kurulan Mülkiye nezaretine devredildi. 1837 yılında bu nezaretin adı Dahiliye nezaretine dönüştürüldü. Böylece eski S. K.'ları Meclis-i vükelâya yani kabineye girmiş oldular.

SÂDÂT, Enver (Talah Menufiye 1918), Mısır cumhurbaşkanı. Mısır'da, Abbâsiye askerî akademisini bitirdikten sonra, İngiltere'nin Mısır üzerindeki sıkı kontrolüne şiddetle karşı olan Nâsır ve diğer subaylarla yakın ilişki kurdu. Hükûmet aleyhdarı faaliyetlerinden ötürü 1940'larda birkaç yıl hapis yattı. 1950'de tekrar orduya alındı. Kral Fâruk'u deviren 1952 ihtilâlini hazırlayan grubun başta gelen elemanlarındandı. Daha sonra ihtilâli anlatan *Revolt on the Nile* (Nil'de İsyan) (1957) eserini yazdı.

SÂDÂT, Enver

S., yeni rejimin ihtilâl konseyinde görev aldı; devlet bakanlığında, millet meclisi başkanlığında bulundu, *El-Cumhûriyye* gazetesini yayınladı ve başkan yardımcılığında bulundu. Nâsır'ın ölümü üzerine 17 ekim 1970'te cumhurbaşkanı oldu.

S., sadece cumhurbaşkanı olarak değil, Arap dünyasının sözcüsü olarak da N.'ın yerini almış oluyordu. 1971'de yeni Libya, Suriye ve Mısır'ın kurduğu konfederasyonun da başkanı oldu. Aynı yıl kendisine karşı hazırlanan bir komployu bastırarak mevkiini kuvvetlendirdi. 1972'de Mısır'a dolmuş olan Rus personelin çoğunu ülkeden çıkardı. 1973'te hükûmet başkanlığı görevini de yüklenen S. 1974'te bu görevi devretti. Daha sonra A. B. D.'ne yakınlaşan siyâseti güttü. S. S. C. B. ile ilişkiler ise gittikçe bozuldu. S.'ın A. B. D.'ne yaklaşması, dördüncü İsrail-Arap savaşından sonra daha da arttı. S., 1978 yılında İsrail ile tektaraflı bir barış kurma yoluna girdi ve bizzat İsrail'e giderek millet meclisinde konuştu. Bu davranışı başka Arap ülkelerinin Mısır'a karşı husûmetini celbetti.

SADE, Donatien Alphonse François, marquis de (1740 - Charenton 1814), Fransız yazarı. Genellikle *Marquis de Sade* denir. Genç yaşta hafif süvari olarak orduya katıldı. 1766'da Paris'e döndükten sonra muhtelif rezaletlere sebep oldu. Birkaç ay hapsedildi. 1772'de kantarit tozuyla zehirleyip ölüme sebep olmakla suçlanarak Aix'te idama mahkûm edildi. İtalya'ya kaçtı. Sonra tekrar Fransa'ya döndü. 1777'de Paris'te yakalandı. Aix'e götürülerek muhakeme edildi ve suçlu bulundu. 1778'de hapisten kaçtıysa da tekrar yakalanarak Bastille'e kondu. Orada müstehcen romanlarını yazdı. 1789'da Charenton akıl hastahanesine kapatıldı. 1790'da buradan çıkarıldı. 1803'te şifa bulmaz hasta olarak tekrar Charenton'a kapatıldı ve orada öldü.

SADE, Donatien Alphonse François

Başlıca eserleri : *Justine* [1791], *Nouvelle Justine Suivie de l'Histoire de Juliete, Sa Soeur* (Yeni Justine ve Kız kardeşi Juliette'in Hikâyesi) [1797], *Philosophie Dans le Boudoir* (Kadın Odasında Felsefe) [1792], *Les Crimes de l'Amour* (Aşk Cürümleri) [1800]. Tek piyesi : *Oxtiern ou les Malheurs du Libertinage* (Oxtiern veya Bekârlığın bedbahtlıkları) [1791].

SÂDEDDİN EFENDİ, Hoca (Istanbul 1536/37 - 1599), Osmanlı şeyhülislamı ve Türk tarihçisi ve din bilgini. Osmanlı pâdişahlarından III. Murad'a doğrudan doğruya, III. Mehmed'e ise görevi gereği öğretmenlik etmiş bulunan S. E.'nin taşıdığı Hâce-i sultanî ünvanı yanında yetiştirdiği pek çok bilginle gerçekten Hoca Çelebi yani Ebussuud Efendi ile birlikte XVI. yüzyılın en şöhretli iki öğretmeninin ikincisi olmuş, bundan ötürü de Koca Hoca Efendi sanıyla tanınmıştır. S. E.'nin ailesi aslında Isfahanlı'dır. Dedesi Hafız Mehmed Efendi Çaldıran savaşından sonra Yavuz Sultan Selim'in Istanbul'a getirdiği bilginler, san'atçılar ve zanaatkârlardan biri idi. Pâdişahın hafızı olmuştu. Onun oğlu Hasan Can ise Sultan Selim'in has nedimi idi. S. E., ilk öğretimini özel olarak yaptıktan sonra Karamanlı Mehmed Efendi ve Ebussuud Efendi'den okumuş, 20 yaşında iken Murad Paşa medresesine müderris olmuştu. 1566'da Bursa'da Yıldırım, 1570'te Bursa sultaniyesi, 1579'da Sahn-i seman müderrisliklerine getirildi. 1573'te İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine Manisa'da Şehzâde Murad'ın öğretmenliğine tayin edildi. Manisa'da Şehzâde ile 8 ay kaldı. Bu kısa süre içinde öğrencisinin sevgi ve saygısını kazandı. Şehzâdenin pâdişah olması üzerine Istanbul'a gelerek Hâce-i sultanî ünvaniyle ölümüne kadar devam ettireceği nüfuz ve iktidarı sağlamış oldu. III. Murad'ın ölümü üzerine yerine geçen III. Mehmed devrinde ve şehzâdenin hocası Nevalî Efendi'nin cülûstan iki gün önce ölmesiyle padişah hocalığı görevini korumuş oldu. Hele yeni padişahın annesi Safiye Sultan'ın sevgisini de kazanınca durumu iyice kuvvetlenmişti. S. E., elde ettiği bu nüfuzu devletin hayrına ve selâmetine kullanmaktan çekinmemiştir. Bu yüzden zaman zaman vezir-i âzamlarla anlaşmazlıklara düştüğü de görülür. Sokollu Mehmed Paşa ile takıştığı gibi, Koca Sinan Paşa ve Kanijeli İbrahim Paşa ile de çatıştığı olmuştur. Müslümanlar'a eziyet eden İspanya'ya karşı savaş açılması konusunda diretmiş, bunun için de gereksiz İran savaşlarının bir an önce bitirilmesi, hele Avusturya'ya karşı savaşa girişilmemesi için dayatmıştır. S. E.'nin Türk tarihine en büyük armağanı 1596 Haçova savaşındaki çabaları olmuştur. Daha seferin başında cihad âyetlerini ele alarak III. Mehmed'i savaşa katılmaya ikna etmiş ve savaş meydanında da padişaha yaptığı baskı sonucu zaferin sağlanmasında en büyük âmil olmuştur. Eğri fetihnâmesini de kendi eliyle yazmıştır. Ancak zaferden sonra padişah katındaki nüfuzunu kullanarak hiçbir kusuru yok iken ve zaferin sonuçlarını toplama sırasında Kanijeli İbrahim Paşa'nın azledilmesine ön ayak olması önemli bir hata olmuştur. Bundan sonra İbrahim Paşa ile bir daha barışmamak üzere darılmışlardır. Safiye Sultan'ın baskısı ile İbrahim Paşa yeniden sadrâzam olunca S. E.'nin elindeki bütün yetkileri almakta kalmamış, onun Mekke kadılığı ile Istanbul'dan uzaklaşmasını da kararlaştırmıştı. Ancak Safiye Sultan'ın araya girmesi bu tayinin durdurulmasına fakat, hiç işe karışmamak şartıyle Istanbul'da oturmasına imkân sağlamıştı. S. E.'nin nüfuzunun kırıldığı bu dönem bir yıldan fazla sürdü. Kendisine karşı olanlardan kiminin ölümü, kiminin de görevden uzaklaştırılması sonunda III. Mehmed katındaki yerini yeniden aldı ve Sadrâzam Hadım Hasan Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine şeyhülislam oldu. Ayrıca Hâce-i sultanî unvanını ve ödeneklerini de korumaktaydı. Hadım Hasan Paşa'nın öldürülmesinden sonra Osmanlı imparatorluğunda tek söz sahibi durumuna yükseldi. Öyle ki Serdâr-ı ekrem Satırcı Mehmed Paşa'yı davranışlarından ötürü takdir edecek kadar kendinde güç bulmuştu. Şeyhülislamlığı 1 yıl, 6 ay, 2 gün sürmüştür. 1 Ekim 1599'da Sultan III. Murad'ın ruhuna okunacak mevlide gitmek için abdest tazelerken fenalaştı. Öyle olduğu halde yine de Ayasofya camiine gitti ve orada öldü. Cenazesi her biri ulemadan olan dört oğlunun omuzlarında Fâtih camiinde kılınan namazdan sonra Eyüp'te yaptırdığı Darü'l-kur'a'da, toprağa verildi. S. E.'nin III. Murad'a öğretmenliğe tayini ile başlayan nüfuzu 14 aylık bir aralık dışında bütün ömrü boyunca devam etmiştir. Siyasî hayatı yanında Hoca Efendi halk ile olan ilişkilerini de kesmemiştir. Bir öğretmen olarak ileride büyük şöhretler haline gelecek olan Şerif Musa Kefevî, Gubarî Kasım, Ahi-zâde Hüseyin, Hâletî Çelebî gibi öğrenciler yetiştirmiş, pek çok san'atçı ve bilgini de himayesine alarak onların çalışmalarına yardımcı olmuştu. Her Cuma günü de Ayasofya camiinde halkın dertlerini dinler, onların işlerini yola koymaktan ayrı bir zevk duyardı. Bunun içindir ki, devrinde halk arasında kendi öğretmeni olan Ebussuud Efendi'yi aratmadığı kanaati yaygındır. S. E., Eyüb'te bir kütüphane, bir darü'l-kurra, Beşiktaş'ta fırın ve hamam yaptırmış, Sofular mescidini de tamir ettirmiştir. Mustafa Paşa'nın kızıyla evlenmiş olan S. E.'nin beş oğlu olmuştur. Çocuklarından Mes'ud Efendi Sahn-i seman müderrisi iken ölmüş, Mehmed ve Es'ad Efendiler şeyhülislamlığa, Aziz ve Salih Efendiler de kazaskerliğe kadar yükselmişlerdir. Torunlarından Ebu Said, Behayî ve torunun oğlu Feyzullah Efendiler de şeyhülislam olmuşlardır. Böylece kurmuş olduğu Hoca-zâde ailesi XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir.

Resmî görevi dışında S. E., çağının edebiyat, san'at ve kültür alanında kendisini kabûl ettiren bir kişiliğe sahipti. Yazı san'atında sülüs, nesih ve tâlik hatta mahir olduğu kadar, Türkçe, Arapça ve Farsça şiir söyleyecek derecede de bu dillere hâkimdi. Ama onun bir dîvân tertip edip etmediği bilinmemektedir. Yalnız Farsça şiirleri Zübdetü'l - eş'âr adlı bir mecmuada toplanmıştır. S. E., ayrıca yabancı dillerden Türkçeye yaptığı çevirilerle tanınmıştır. Sokollu Mehmed Paşa adını Molla Muslihüddin Lârî'nin *Mir'âtü'l - edvâr ve Mirkatü'l - ahbâr* adlı tarihini Türkçe'ye çevirdiği gibi, Nûreddin Ebü'l - Hasan Alî el-Lahmî'nin *Behcetü'l - esâr ve Ma'deni'l - envâr*ını, *Risâle-i Kuşeyriyye*'yi ve III. Murad'ın isteği üzerine de Şeyh Abdülkadir-i Geylanî menâkabını dilimize çevirmiştir. Babası Hasan Can'dan dinlediklerine dayalı olarak yazmış olduğu *Selimnâme*'si ise büyük tarih eseri Tacü't-tevârih ile birlikte yayınlanmıştır. Hiç kuşkusuz S. E.'nin en değerli eseri halk arasında *Hoca Tarihi* adıyla anılan *Tâcü't - Tevârîh* adlı kitabıdır. Osmanlı devletinin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim devrinin sonuna kadar bir Osmanlı tarihi olan bu eser bu devletin tarihi için başlıca kaynaklardan biridir. 1863'te iki cild hâlinde yayınlanan Tâcü't-Tevârîh son yıllarda bugünkü Türkçeye yaklaştırılarak yeniden yayınlanmaya başlanmış ve iki cildi çıkmıştır. Bk. İsmet Parmaksızoğlu. Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, Istanbul, 1974 - 1975, I, II. (İ. Parmaksızoğlu)

SÂDEDDİN EFENDİ, Müstakim-zâde Süleyman (Istanbul 1719 - 1789), Osmanlı - Türk bilgini. Aslında Kastamonulu bilgin bir aileye mensup olup, Istanbul'da yetişmiş ve bu şehirde ölmüştür. Büyük dedesinin adı Şeyh Muzaffer Müstakim Efendi olmakla Müstakim-zâde sanıyla tanınmıştır. Dedesi Yûsuf Tâlib Efendi'nin oğlu Mehmed Müstakim Efendi'dir. S. E., Müderris Hacı Mehmed Efendi ile Ümmü Gülsüm Hanım'ın oğludur. İlk öğrenimini babasından aldı, sonra Fâtih camii imamı Seyyid Yûsuf, saray hocası Abdullah Hilmi, Babadağlı Süleyman, Çörekçi-zâde Mehmed Yemliha Hasan ve vak'anüvis Hâkim Efendiler'den okudu. Ayrıca sülüs ve neshi Eğrikapılı Rasim, talikı da Fındık-zâde İbrahim ve Mehmed Refi' Efendiler'den öğrendi. Tokatlı Şeyh Mehmed Emin Efendi eliyle Nakşbendî tarîkatine girdi. Şeyhinin ve annesinin ölümlerinden duyduğu üzüntü ile Bursa'ya giderek orada kısa bir süre kaldı. 1751'de babasının ölümünden sonra kendisi için başlıca emel edindiği müderrislik için Seyyid Murtazâ Efendi'nin şeyhülislâmlığında girdiği imtihanda kösemen olduğu gerekçesi ile başarısız sayıldı. Haysiyetine çok düşkün olan S. E., bu davranıştan alındı ve bir daha Rüus imtihanına girmedi. Hattâ kendi hocası Abdullah Efendi mümeyyiz olarak onu imtihana çağırdığı hâlde yine de katılmadı. Bundan sonra hayatını kitap yazmak veya kopye etmekle kazandı. Bu arada devrin ileri gelenleri tarafından da himaye edilmekte idi. Hayatının son günlerinde ise Şeyhülislâm Salih-zâde Mehmed Emin Efendi ona tekrar Rüus teklifinde bulunduysa da yine kabûl etmedi. Bunun üzerine S. E.'ye Bolu sancağında Çıga kadılığını arpalık olarak verdi. Ömrünün son yıllarında kötürüm olan bu değerli bilgin, sözü edilen arpalık geliri ile hayatını sürdürdü. 28 Nisan 1789'da öldü. Namazını Fâtih camiinde Eyüp vaizi Yahya-zâde Sâdeddin Efendi kıldırdı ve Soğukkuyu Camii kabristanında şeyhi Tokatlı Mehmed Emin Efendi'nin ayak ucuna gömüldü. S. E., uzun boylu, ince zayıf, alıngan, temiz yürekli, her şeyden perhiz eder çok dindar bir kimse idi. Hayatında evlenmediğinden çocuğu olmamıştır. Ömrünü din, tasavvuf, tarih, biyografya, felsefe, edebiyat konularında yüzlerce kitap, risale, makale yazarak ya da çevirerek geçirmiştir. Özellikle biyografya alanındaki eserleri bu alanda başlıca kaynaklar arasında yer alacak kadar ciddî ve sağlamdır. Eserlerinin tanıtma yazıları ile birlikte bir listesi, yine onun önemli eserlerinden biri olan *Tuhfe-i Hattâtıyn* (Istanbul 1928),i yayınlayan İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal (İnal) tarafından bu yayının ön sözünde açıklanmıştır. Ayrıca sülüs, nesih, talik hatlarda başarılı bir sanatçı olan S. E.'nin el yazılı bir çok kitabı varsa da levha, murakka' ve kıt'aları bu güne kadar görülememiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

SÂDEDDİN KÖPEK (Kubâdâbâd? - Beyşehir 1246), Anadolu Selçuklu sultanlığı veziri, Türk devlet adamı. S. K.'in adının bir lakab olmayıp eski Türk geleneğine göre konulan asıl adı olduğu Zazadın hanındaki kitabeyle sâbit olmuştur. S. ise dinî adıdır. Böylece Türk asıllı olduğu ortaya çıkan S. K., I. Alâeddin Keykubad devrinde Konya'da kendini tanıtmaya başladı. Emir-i şikâr olarak devlet hizmetine girdi. Bir süre sonra Emir-i mîmâr oldu. Alâiye'nin (Alanya) kuruluşunda, Konya - Aksaray yolu üzerinde bulunan Zazadın hanı ile Kubâdâbâd sarayının yapılışında hizmeti geçti. 1226'da Harput civarında Eyyûbîler'le yapılan savaşta sol kanat komutanlığında bulundu. 1237'de Alâeddin Keykubâd'ın ölümü üzerine II. Gıyaseddin Keyhusrev'in tahta çıkışında faal rol oynadı. Bu hükümdarı nüfûzu altına aldı. Sultanın küçük kardeşi Kılıç Arslan'ı meşrû varis kabûl eden Harezm beylerinin başı Kayır Han'ı sarayın mescidinde bastırıp yakalattı ve Zamandu kalesinde zindana attırdı. S. K., böylece önemli bir rakibini ortadan kaldırmış oluyordu. Bundan sonra vezirlerden Kemâleddin Kâmyâr'ı Gavele kalesinde hapsetti ve Sultanın yaşlı atabeği Altun - Aba'yı Kayseri'de öldürttü. S. K.'in bu başarılarına yardımcı olan Taceddin Pervâne onun elinden kurtulmak için Ankara'ya kaçtı ise de orada yakalandı ve öldürüldü. S. K., bütün bu imha politikasını genç sultanın güvencesi için yürütüyor gözüküyordu. Aynı aldatmaca ile Sultanın üvey annesi Eyyûbî prensesi de Ankara'da öldürülmüş, bu kadından olan iki şehzâde Borgulu kalesinde (Uluborlu) önce hapsedilmişler sonra da öldürülmüşlerdi. S. K. elinden kurtulabilen Selçuklu emirleri Eyyûbî devletine sığınmak zorunda kalmışlardı. Bu tertiplerle Selçuklu devletine hâkim olan S. K., 1238'de Sumeysat (Samsat) kalesini zabt etmekle şöhretinin doruğuna yükseldi. Bundan yararlanarak Gavale'de kalebend olan Kemâleddin Kâmyâr'ı ve Malatya'da hapiste bulunan Hüsâmeddîn Kamerî'yi de öldürterek tek başına kaldı. S. K., bundan sonra daha da ileri giderek Selçuklu tahtını ele geçirmeyi tasarlamaya başladı. Ancak birkaç yüzyıldan beri Türk halkının sevgisini kazanmış, gönüllerde kutsal bir yer yapmış Selçuklu hânedânını devirmek kolay değildi. Nitekim Karamanlılar da Selçuklu soyundan olduğunu ileri sürdükleri Cimri adına saltanatı değiştirmeye cesaret edebilmişlerdir. Bunun için S. K., kendisinin annesi Şehnaz Hâtûn ile Sultan I. Gıyaseddin Keyhusrev'in gayr-i meşru çocuğu olduğu propagandasını yaymaya başladı. Bunun üzerine ona düşman olanlar başta II. Gıyaseddin'in Hıristiyan kayınbiraderi Kir-Kedid olmak üzere harekete geçtiler ve Sultanın S. K.'e olan güvencesini sarstılar. S. K.'in düşmanlarından Sıvas Subaşısı Hüsameddin Karaca, Kubâdâbâd sarayı muhâfızlığına getirildi. Ondan sonra S. K., Kubâdâbâd'a çağırıldı ve

burada bir içki meclisinde tertib edilen suikasd sonunda öldürüldü. Hırs ve ihtirasına hudut tanımayan S. K. hakkında İbni Bîbî, onun halkı koruyan, kuvvetli ve zayıf arasında ayırım yapmayan, âdil, orduyu sıkı bir disiplin altında tutan, halktan bir kuş kanadı dahi olsa fazla vergi alınmasını engelleyen güçlü bir vezir olarak söz eder. Keykubâd devrinde inşâ ettiği Zazadın hanı Selçuklu mimarisinin başarılı eserlerinden biridir ve onun mimarlıktaki yeteneğine de delil olarak hâlâ ayakta durmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

SÂDEDDİN TAFTAZÂNÎ (Taftazan Horasan 1312 yahut 1327 - Semerkand 1391), Mes'ud b. Ömer b. Addullah el - Herevî, İslâm ilimlerinde ün yapan bir bilgindir. Horasan'da Nesa yakınlarında Taftazan adlı bir köyde doğmuştur. Öğrenimini Herat'ta yapmıştır. Kadı Adudüddin el - Iycî ve Kutbeddin Razî tarafından yetiştirilmiştir. Serahs'ta yerleşmişti. Bu arada Altın Ordu hükümdarı Toktamış Han tarafından Saray - Berke'ye davet edilmiş fakat, Timur'un ısrarı üzerine Semerkand'a gelip orada ders vermeye başlamıştı. Seyyid Şerif Cürcanî ile de yakın dostluk kuran S. T., Timur'un da katıldığı bir ilmî toplantıda aralarında çıkan bir tartışma sonunda Seyyid Şerîf'e gücenmişti. S. T., fıkıh, kelâm, mantık, belâgat, dil bilgisi alanlarındaki çalışmaları ile ün kazandı. İslâm ilim geleneğine göre Mogol istilâsı sonunda İslâm âleminde kendini gösteren ilmî durgunluğa son veren S. T. olmuştur. Onun içinlir ki, S. T.'den önce gelen bilginlere Mütekaddimîn, sonraki bilginlere de Müteahhirîn sanı verilir. S. T., bu yeni çığırın öncüsü sayılır. S. T.'nin Hanefî veya Şafi'î mezhebinde olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Ama onun Hanefî usûlüne dâir eserleri de vardır. S. T., İslâm ilim tarihinde önemli bir yer işgal eder. Eserleri medreselerin kapatılışına dek ders kitapları olarak okutulmuş ve bir çok bilgin tarafından bu eserler şerh edilmiştir. Eserlerinin bir listesi için bk. Ö. Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi,* Ankara 1960. Farsça şiirleri de bulunan S. T., Semerkand'da öldü. Cenazesi Serahs'a götürülüp gömüldü. (İ. Parmaksızoğlu)

SÂDIK AĞA (Musâhib-i Şehryârî Kemânî ve Tanbûrî Hâfız Mehmed) (1757? - Istanbul 1815), Türk bestekârı. III. Selim ekolündendir. Enderûn'da yetişmiş, yaşamış, III. Selim'le II. Mahmûd'a musâhib olmuştur. Fındıklı'da Keşfî Efendi dergâhı hazîresinde gömülüdür ve taşı vardır. Üstâdâne saz ve söz eserleri bestelemiştir.

SÂDIK BEY, Mehmed, Mîralay (Istanbul 1860-1940), Türk politikacısı. Huzur dersleri Başmukarriri Filibeli Abdullah Efendi'nin oğlu olup, Istanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini mahalle mektebinde ve babasından almıştır. Daha sonra askerî okullara devam etmiş ve 1882'de Harbiye'den süvari teğmeni olarak mezun olmuştur. Bir süre Harb okulunda kılıç ve meç öğretmenliği ile Fransızca ve resim dersleri vermiş, daha sonra da Şam'da Beşinci ordu ve Trablus-

SÂDIK BEY, Mehmed, Mîralay

garp fırkasında görev yapmış ve en son Üçüncü ordu emrine Manastır'a tayin edilmiştir. Süvari kaymakamı iken Manastır'da İttihad ve Terakkî cemiyetinin merkez reisliğine getirildi. İkinci Meşrutiyet'in ilânı çalışmalarına katıldı. Şemsi Paşa'nın ölümü ile son bulan suikasdin hazırlanmasında, Niyazi Bey'in dağa çıkarak baş kaldırmasında, Meşrutiyet'in ilânını isteyen telgrafların yazılıp Saray'a ve bütün vilâyetlere çekilmesinde faal rol oynadı. Böylece büyük ün yaptı. Meşrutiyet'in ilânı üzerine İttihad ve Terakkî tarafından Istanbul'a gönderilen ilk üç murahhastan biri de S. B. idi. Meclis-i Meb'usanın açılışından sonra miralaylığa yükseldi ve ondan sonra bu rütbe S. B.'in sanı oldu. Ancak parlamenter ortamda İttihad ve Terakkî fırkasının öteki liderleri ile çatıştı. Parti içinde muhafazakâr üyelerle ayrı bir hizip (grup) meydana getirdi. Otuzbir Mart olaylarına karıştı. Eski arkadaşları Ömer Naci, Rasim, Eyüb Sabri, S. B.'in kesin kes cezalandırılmasını istedikleri hâlde Mahmud Şevket Paşa onu sorguya çekti. Davranışlarından pişman olduğuna kanaat getirerek Paşa, 12 Nisan 1909'da S. B.'in Selânik'e dönmesine emîr verdi. Bir süre sonra da Debre mutasarrıflığına getirildi. 1911'de Istanbul'a çağrılarak Harbiye nezareti Süvari İkinci reîsliğine atandı. İttihad ve Terakkî muhalifleri onu tekrar politikaya çektiklerinden Kasım 1911'de askerlikten ayrılarak İttihad ve Terakkî'nin muhalefeti olmak üzere İ'tilaf ve Hürriyet partisini kurdu. Yeni parti, liderinin eski şöhretinden de güç kazanarak sür'atle gelişti. Meclis-i Meb'usan'da mevcut olan Ehali ve mutedil Hürriyet-perverân partileri ile Rum, Bulgar ve Arnavut azınlıkların milletvekillerini de içine alarak mecliste 60 - 70 sandalyelik kuvvetli bir muhalefet cephesi oluşturdu. İttihad ve Terakkî bu muhalefeti tasfiye edebilmek için Anayasanın 35. maddesinin tadili projesini ortaya attı. Bunun üzerine seçimlere iki ay kala Meclis-i Meb'usan fasholundu. Bu sırada Balkan Harbi'nin bozguna dönüşmesi ve arkasından Bâb-ı Âlî baskını ile İttihad ve Terakkî diktatörlüğünün doğması üzerine S. B.'in Osmanlı ülkesinde barınabilme imkânı kalmadığından Mısır'a gitti. Burada İngiltere komiserliğinin himayesini gördü ve bundan sonra politikadaki yazgısını İngiltere hükûmetine bağladı. Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra Istanbul'a döndü. İ'tilaf ve Hürriyet partisini yeniden kurarak dağılan İttihad ve Terakkî partisi mensuplarına karşı amansız bir mücadele açtı. İttihad ve Terakkî liderlerinin kaçışları üzerine Ahmed İzzet Paşa kabinesinin düşürülmesinde başlıca rolü oynadı. İngiliz muhibleri cemiyetinin yeni kabine listesinde S. B. de Şûrây-ı devlet reisliğine aday gösterilmişti. Ama kurulan Ferid Paşa kabinesine alınmadı. Bunun üzerine Dâmâd Ferid Paşa kabinesine karşı da muhalefete başladı. 21 Temmuz 1919'da yayınladığı bildiride kabineyi anayasa dışı ilân ediyor, devletin iç ve dış sorunlarını çözmekten mahrum görüyor, memleketin kutsal haklarını savunamayacağı iddiasında bulunuyordu. 26 Mayıs 1920'de toplanan Şûrây-ı Saltanatta ise Anadolu'daki millî hareketi kınamış, Mustafa Kemal Paşa ile çevresindekileri milleti ölüme götüren maceracı ve İttihad - Terakkî döküntüleri olarak tanımlamış, ülkenin ancak İngiltere'nin desteği ve dostluğu ile yaşayabileceğini savunmuştu. Millî Kurtuluş Savaşı'na sonuna kadar karşı çıkan S. B., Türk ordularının kesin zaferi üzerine Istanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. Yüzellilikler (b. bk.) listesine alındı. O da Romanya'ya yerleşti. 1940 yılında hastalığını ve anavatanda ölmek istediğini günün Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektupla duyurdu. Bu isteği kabûl edildı. Istanbul limanına indiği zaman yurdun topraklarına yüzü-

nü sürerek pişmanlığını belirtti ve ertesi gün de vefat etti. S. B., politikada başarısızlığa uğramış, başarısızlığı arttıkça da daha vahim hatalar yapmaktan kurtulamamış XX. yüzyılın başında yaşayan Türk politikacıları arasında iyi olmayan bir şöhretle tanınmıştır. Öte yandan tasavvufa meraklı ve Halvetî tarîkatine mensup idi. Muhyiddin-i Arabî'den, Camile Flammarion'dan çeviriler yapmış ve çeşitli risaleler yayınlamıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

SÂDIK BEY, Tayyareci (Selânik? - Suriye 1913), ilk Türk hava subaylarından. Teğmen olduktan sonra Bingazi'de İtalyanlar'a karşı savaştı. Avrupa'da uçak kullanmayı öğrendikten sonra, yine zamanın Türk havacılarından Tayyareci Fethi Bey (b. bk.) ile birlikte Istanbul - Kahire seyahatini gerçekleştirmek isterken düşerek şehîd oldu.

SÂDIK BEY, Tayyareci

SÂDIK EFENDİ (Bursalı Âmâ Mehmed, Musâhib-i Şehryârî) (ölm. - 1797), Türk bestekârı. Istanbul'da doğdu. Uzun müddet Bursa'da yaşadığı için "Bursalı" diye meşhurdur. Âmâ idi. Meslevî muhibbi, dinî ve dindışı musikiyi iyi bilen bir hânende olduğu anlaşılıyor. Enderûn'da çalıştı ve III. Selîm'e musâhib oldu. Elimizde Bestenigâr Âyîn'i vardır. Hüseynî Nakış Yürük Semâî (Bilir murâdımı dilber, lisâna gelmese de) ile Arazbâr Düyek Şarkı (Düşdü gönül bir civâna, müsemmen, 2 kıt'a) da ona aittir, tevşîh, durak, ilâhî ve sair eserlerin besteleri zamanımıza gelmemiştir. XIX. asırda şöhretini, Bestenigâr Âyîn ile muhafaza etmiştir.

SÂDIK MEHMED EFENDİ (Antakya 1788 - 1860), Türk din adamı ve şâiri. Antakya Müftüsü Ahmed Efendi'nin oğludur. Babası tarafından yetiştirilmiştir. 1828'de babasının ölümü üzerine Antakya müftüsü olmuştur. O sırada devrin tanınmış bilginlerinden Şirvanî İsmail Efendi hacca giderken Antakya'ya uğramıştı. S. M. E., bu değerli bilgini bir yıl evinde konuklayarak ondan pek çok şeyler öğrenmiş ve olgunluğa ulaşmıştır. Ertesi yıl hocası ile birlikte hacca gidip gelmiş ve ömrünü Antakya'da geçirerek 1860'da ölmüştür. S. M. E., ünlü şâir Şeyhülislam Yahya Efendi'yi andırmaktadır. Nükteleri, atasözü hâline gelen özdeyişleri ile Antakyalılar arasında Nasreddin Hoca gibi hâlâ sevilir ve anılır. Halep valisinin bir mektubuna karşı yazdığı tercî-i - bend ile çağının edebî mahfellerinde kendini kabûl ettirebilecek güçte bir şâir olduğunu ortaya koymuştur. S. M. E.'nin şiirlerinde Sünbül-zâde Vehbî, İzzet Molla, Enderûnî Vâsıf gibi çağdaş şâirlerin etkisi görülür. Şiirde Sıdkî mahlâsını kullanmıştır. S. M. E.'nin bir başka özelliği de zamanın güçlü hükümdarı Sultan II. Mahmûd'un dinî açıdan doğru görmediği emirlerini uygulamayacak kadar medenî cesarete sahip bir kişilik göstermesidir.

SÂDIK PAŞA, Mehmed (Bayındır 1825 - Limni 1901), Sultan II. Abdülhamîd'in sadrâzamı. Bayındır müftüsü Abdullah Efendi'nin oğludur. Medrese tahsîlini tamamlamadan İzmir'de gümrük memuru oldu. Fransızca öğrenmeye başladı. Fuad Paşa'nın takdir ve teşviki ile Istanbul'a gelerek Bâbıâlî Tercüme Odası'na girdi. Istanbul'da bazı memuriyetlerde bulunduktan sonra malî işler için Paris'e gönderildi. Paris'ten dönüşte maliye nâzırı oldu. Üç defa maliye, bir defa evkaf nâzırlığı ve iki defa da Aydın vâliliğinde bulundu. Rüsûmat emînliği, Paris elçiliği, Tuna vâliliği yaptı. 1878'de, Ahmed Vefik Paşa'nın yerine sadrâzamlığa getirildi. 39 gün sadrâzamlık yapan S. P., Ali Suavî vak'asında parmağı olduğuna hükmedilerek, Sultan II. Abdülhamîd tarafından azledildi ve Cezâir-i Bahrisefîd vâliliğine tâyin edilerek Istanbul'dan uzaklaştırıldı. S. P. orada üç yıl oturdu. Sonra memleketinde oturmasına müsaade edilmesini istedi ise de kabûl edilmeyerek Limni adasına sürgün edildi ve orada öldü.

SÂDIK PAŞA, Mehmed

SÂDIK VİCDANÎ (Safranbolu 1864 - Istanbul 1939), Türk şâiri. Kastamonu rüşdiyesinde iki yıl okuduktan sonra, aynı ilin istînâf mahkemesi başkâtibi olan babasının kalemine memur olarak girdi. Zabıt kâtibi, vilâyet mektubî kalemi başmüsevvidi, sonra da mümeyyizi oldu. Daha sonra, Kosova Vilâyeti İdare Meclisi başkâtipliği ve çeşitli şehirlerde vilâyet mektupçuluğu görevlerinde bulundu. Aydın Tasfiye komisyonu üyesi iken emekli oldu. Eserleri : *Perîşân, Negamât-ı Vicdâniyye* (Gönülden sesler), *Berk-ı Kazâ* (Kader Yıldırımı), *Hazret-i Muhammed Niçin Evlendi?, Tomar-ı Turûk-ı Aliyye* (Büyük Tarikatler Kitabı).

SÂDÎ (Sa'dî), Ebû Abdullah Müşerrefüddin bin Muslihü'ş-Şîrâzî (1213? - 1292), İran'ın büyük şâir ve edîbi. Daha çok mahlası (Sâdî) ile tanınır. Hâl tercümesi, eserlerinden çıkarılan bilgiler ve şöhreti etrâfında teşekkül eden hikâyeler dolayısı ile, vâzıh olarak bilinmemektedir. Filhakîka başka şâirin kendi eserlerinde tesâdüf edilen hayâtı ile ilgili kayıtların büyük bir kısmı olmak üzere, diğer kaynaklarda verilen bilgilerin çoğu asılsızdır. Nitekim son araştırmalar netîcesinde şâirin hâl tercümesine dâir en çok mâlûmat ihtivâ eden *Gülistân* ve *Bostan* adlı eserlerindeki bazı kayıtların bir san'at, ahlâk ve hikmet endîşesi ile söylenmiş, muhayyile mahsûlü sözler olduğu meydana çıkmıştır. Başta adı olmak üzere, lakabı ve nisbesi hakkında bile kaynaklarda tam bir ittifak yoktur. Nitekim ondan bahseden en eski müellif Hamdullah Mustavfî, adı, lakabı ve nisbesini Müşerrefüddin Muslih bin Abdullah Şîrâzî; ondan sonra sırası ile diğer müelliflerden Cüneydi'ş-Şîrâzî, Müşerrefüddin Abdullahi'ş-Sâdî, Câmî ve Emîn Ahmed Râzî, Müşerrefüddin Muslih bin Abdullahi's-Sâdî, Rızâ-kulı Han, Müşerrefüddin olarak kaydetmekte ve bu sonuncusu ayrıca adının Muslih olduğunu belirtmektedir. Nisbesi ise, bazan doğduğu bölgeye (Fars) nisbetle Fârsî, bazan da doğduğu şehre nisbetle Şîrâzî olarak zikredilmektedir. Bu arada bazı kaynaklarda

Kâzerûn'lu olduğu da zikredilmiştir. Mahlasını (Sâdî) ise, Salgurlu Türk atabeyler hânedânından Ebû Bekr bin Sa'd bin Zengî'nin adından almıştır. Hamdullah Mustevfi Sâdî'nin mahlasını Sa'd b. Ebî Bekr Zengî'den aldığını kaydetmekte ise de, bunun doğruluğunu kabûl etmek imkânsızdır. Filhakîka bu takdirde, Sâdî'nin bu tarihten önce ya başka bir mahlas kullandığı veya kullanmadığını yahut hiç şiir yazmadığını kabûl etmek icâp eder ki, bu da mümkün değildir. Kaldı ki, küllîyâtında bulunan hemen hemen bütün şiirlerinde sadece Sâdî mahlasına rastlanmaktadır. Münevver bir âileye mensûp olan Sâdî'nin doğum tarihi de kat'î olarak bilinmemektedir. *Gülistan* nushalarının bazılarındaki kendisinin İbnül-Cevzî'nin talebesi olduğuna dair yanlış kayda dayanılarak, 571 (1175), 580 (1184), 581 (1185) tarihlerinden birinde doğduğu ileri sürülmüş ise de, bunların doğru olmadığı anlaşılmıştır. Filhakîka bazı nüshalarında Sâdî'nin talebesi olduğundan bahsedilen şahsın Sibt b. al-Cevzî olduğu anlaşılmakta ve böylece onun 596'da ölen İbnü'l-Cevzî'ye talebe olabilmesi için, doğum tarihini 20 - 25 yıl geriye götürmek mecbûriyeti ortadan kalkmaktadır. Bu arada Sâdî'yi 561'de vefât eden meşhûr şeyh 'Abdülkaadir Gîlânî'nin mürîdi olarak gösteren Devlet-Şâh ve ihtimâl ondan naklen Emin Ahmed Râzî'nin ifâdesi tamâmiyle hayâl mahsûlü olmalıdır. Nihâyet *Gülistan'ı* yazdığı sırada (656 = 1258) 50 yaşında olduğundan bahsetmesi de müphemdir. Son araştırmalar neticesinde ise, 610 - 615 (1213 - 1219) arasında doğduğu kabûl edilmektedir. Annesi Kâzerûn'lu idi. Bazı kaynaklar Sâdî'yi Kutbüddînî'ş-Şîrâzî'nin kız kardeşinin oğlu olarak göstermektedir.

Sâdî aş. yk. 12 yaşında yetim kaldı. İlk tahsilini Şîrâz'da tamamladıktan sonra, Moğol istilâsı üzerine, 619 (1222) veya 622 (1225) yıllarında Bağdad'a hareket etti. Oraya varmadan önce, Isfahân'a uğradı. Bağdad'da Nizâmiye medresesinde tahsilini ikmâl ettikten sonra, İslâm ülkelerini gezmeye başladı. 626 - 628 (1228 - 1230) yılları arasında Şam'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Gerek kendi eserlerinde, gerek doğrudan doğruya veya dolayısıyle ondan bahseden kaynaklardan Elcezîre, Suriye, Anadolu, Mısır, Merâkeş, Azerbaycan, Belh, Gazne ve Pencâb yolu ile Gucerât'a gittiği, buranını garp sâhilinde Sumenat'a uğradığı, uzun müddet Delhi'de kaldığı; meşhûr şâir Emîr Husrev Dihlevî ile tanıştığı, bir ara Kudüs'e giderken, frenklerin eline esir düştüğü, Trablus - Şâm'da esirler ile birlikte hendek kazarken, ileri gelen bir haleplinin kendisini 10 dinar mukabilinde esâretten kurtardığı, Haleb'e geldikten sonra, bu zâtın kızı ile evlendiğine dâir verilen mâlûmâtı ihtiyat ile karşılamak lâzımdır. Bu seyâhatleri arasında bizzat kendisinin de bahsettiği Hindistan seyahatinin tamamiyle bir hayal mahsûlü olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de Sâdî'nin Konya'ya gelip, Mevlânâ ile buluştuğuna dâir rivâyet de hakîkat ile te'lif edilememektedir. Yukarıda zikredilen yerlerin bir kısmı şüpheli olsa bile, Sâdî'nin uzun müddet seyahat ettiği ve başta Şihâbeddin Sühreverdî olmak üzere, bir çok şahsiyetler ile tanıştığı doğrudur. Nihayet seyahatlerden sonra, aş. yk. 654 (1256) veya 655 (1257) yıllarında Şîrâz'a döndü. Salgurlulardan Ebû Bekr bin Sa'd bin Zengî'nin Moğollar ile yaptığı bir sulh sâyesinde memlekette sükûn teessüs etmiş idi. Bu hükümdar tarafından iyi bir kabûl gören Sâdî, onun adına 655 (1257)'te *Bostân* adlı eserini ve bir yıl sonra aynı şekilde kendisine büyük bir saygı ve sevgi gösteren veliahd Sa'd II. adına da *Gülistân* adlı eserini yazdı. Bu eserleri sâyesinde kısa zamanda şöhreti memleketinin hudutları dışına taştı. Şîraz'a geldiğinin 4. veya 5. yılında, hâmîleri olan Ebû Bekr bin Sa'd bin Zengî ve oğlu Sa'd II. vefât etti. Yerine çocuk yaşta bulunan Sa'd II.'in oğlu Muhammed geçti. Bu hükümdardan itibâren Salgurlu hânedânı inhitâta yüz tuttu ve nihâyet 663 (1264)'te Moğol hâkimiyeti altına girdi. Bu karışıklıklar esnâsında Sâdî, Şîraz'dan tekrar ayrıldı. Hacca etmek maksadı ile, Mekke'ye gitti. Sonra Mekke'den Tebriz'e döndü; orada Alâeddin Ata Melik Cüveynî ve kardeşi Şemsüddin Cüveynî tarafından, iyi karşılandığı, bu iki zâtın tavassutu ile Moğal hükümdarı Abaka Han ile görüştüğü ve burada bulunduğu sırada meşhûr şâ'ir Hümâmü'd-dîn Tebrîzî ile tanıştığına dâir rivâyet de bâzı bakımlardan şüpheli görülmektedir. Sâdî'nin bundan sonra Şîraz'a döndüğü ve ömrunün son yıllarını burada, yanında medfûn bulunduğu hankahta, riyâzet ve ibâdet ile geçirdiği anlaşılmaktadır. Ölümüne dâir 10 zilhicce 690 şevvâl 691 cuma gecesi 691 tarihleri verilmekte ise de, son araştırmalar netîcesinde, 27 zilhicce 691 (9 ocak 1292)'de öldüğü tesbit edilmiştir. Mezarı Şîrâz'ın kuzey - doğusunda yarım fersah mesâfede, hankahının da bulunduğu yerdedir. Zamanla harâb olan mezarı ve hânkahı 1180 (1766/1767)'de, Kerim Han tarafından, yeniden yaptırılmıştır.

Eserleri : Sâdî'nîn manzûm ve mensûr eserleri, ihtimâl daha hayatta iken veya ölümünden az sonra, küllîyât hâlinde bir araya toplanmış idi. Sonradan Bîsütûn diye şöhret bulan Ebî b. Ahmed b. Ebi Bekr tarafından, biri 726 (1325/1326), diğeri de 734 (1334)'te olmak üzere, iki defa tertip edilmiştir. İlk tertip, kasîde ve gazellerin ilk harfine ve ikinci tertip ise, son harflerine göre yapılmıştır. Bîsütûn'un ifâdesine göre *(Gülistan,* nşr. Garakanî, Tahran, 1310 mukaddime), *Küliyyât,* 16 kitap ve 6 risâle olmak üzere, 22 veya bir fazlası ile 23 eseri ihtivâ etmekte ve şöyle sıralanmaktadır : 1. *Takrîr-i Dîbâce,* 2. *Mecâlis-i pencgâne,* 3. *Su'âl-i sâhib - dîvân,* 4. *'Akl-ü ışk,* 5. *Nasîhatü'l - mülûk,* 6. *Risâle-i Selâse,* 7. *Gülistân,* 8. *Bostân* veya *Sâdî-nâme,* 9. *Kâsâid-i fârisî,* 10. *Kasâid-i Arâbî,* 11. *Mülammaʻât,* 12. *Tercîât,* 13. *Tayyibât,* 14. *Bedâyî,* 15. *Hevârim,* 16. *Gazaliyyât-i kadîm,* 17. *Sâhibiyye,* 18. *Mukattaʻât,* 19. *Rübâiyyât,* 20. *Müfredât,* 21. *Hubsiyyât,* 22. *Hazliyyât* ve 23. *Muzhiât.*

Bazan *rübâ'iyyât ve müfredât* birleştirilmek sûreti ile, eser sayısının 22'ye indirildiği de olur. Ancak külliyatta mevcut isimlerin hepsinin bizzat müellif tarafından mı konulduğu, kat'î olarak, bilinmemektedir.

Gülistân, mensûr kısımlar arasına bir takım manzûmeler ilâvesiyle meydana gelmiş bir mukaddime ve 8 bâbdan ibârettir. 1. bâb hukümdarların hâl ve hareketleri, 2. bâb dervişlerin ahlâkı, 3. bâb kanâatin fazîleti, 4. bâb susmanın faydası, 5. bâb aşk ve gençlik, 6. bâb tâkatsizlik ve ihtiyarlık, 7. bâb terbiyenin te'siri ve 8. bâb sohbet âdâbı ile ilgili hikâye ve fıkraları ihtivâ etmektedir. Bu hikâyelerin bir kısmı kendi müşâhedelerine, bir kısmı da duyduklarına veya okuduklarına dayanmaktadır. Eser, üslûp bakımından olduğu kadar, tertip bakımından da mükemmeldir. Bâblar sıralanırken, biribirleri ile olan irtibatları göz önünde tutulmuş, mensûr ve manzûm kısımlar arasında bir nisbet sağlanmış ve fikirler kısa ve vecîz bir şekilde ifâde edilmiştir. Zamanında te'lif edilen bir çoklarının aksine, Arapça ve Moğalca kelimelere, imkân nisbetinde, az yer verilmiştir. Çok defa müseccâ eser-

lerde olduğu gibi, burada da ibâre ve cümleler ölçülüdür. Üslûp bakımından bir *sehl-i mümtenî* nümûnesidir. Eserde müellifin hayâtı ile ilgili bilgiler, muhtelif âlimler tarafından, tetkik ve tenkit edilmiştir. Hemen - hemen bütün dünyâ kütüphânelerinde yazma nüshalarına tesâdüf edilen *Gülistân* şarkta ve garpta aş. yk. 200 defa tab'edilmiştir. Eserin Avrupa'da ilk tab'ı, latince tercümesi ile birlikte, G. Gentius tarafından, *Musladini Sadi Rosarium Politicum, Sive amoenum sortis humanae theatrum. De Persico in latinum* adı ile, 1651 (Amsterdam)'de neşredilmiştir. İlk tenkitli tab'ı ise, Muhammed 'Ali Furugi tarafından yapılmıştır. Başta Türkçe olmak üzere, birçok Doğu ve Batı dillerine tercümesi yapılmıştır. Şimdilik bilinen Türkçe tercüme ve şerhleri, tarih sırası ile şunlardır: Seyf Sarâyî'de (793 = 1391) kıpçak türkçesine, faksimile, nşr. F. Nâfiz Uzluk, Ankara, 1954); Şâhidî İbrahim Dede (ölm. 957 = 1550); Mahmud b. Kazi Manyas (Murad II. devri); Şem'î (ölm. 1000 = 1592/1593); Sûdî Bosnavî (ölm. 1005 = 1596); Havâyî Bursavî (ölm. 1017 = 1608); şeyhulislâm Es'ad b. Sâdeddin (ölm. 1034 = 1625); Ayşî Mehmed Efendi (ölm. 1061 = 1651); Hasan Rızâ Efendi (ölm. 1080 = 1669); Baba-Dâgî İbrahim Efendi (ölm. 1184 = 1770); Ahmed Sâib ve İzzet (Istanbul, 1291); Mehmed Sa'id Efendi (Istanbul tab, *Mülistân* adı ile), *Tayyâr* (Istanbul, 1308, *Rehber-i gülistân* adı ile), 1290; Niğdeli Hakkı Eroğlu (Niğde, 1944); Kilisli Rif'at (Istanbul, 7. baskı, 1958) ve H. İl-Aydın (Istanbul, 1946). İlk önce Ya'kup b. Seydî 'Ali (ölm. 931 = 1524/1525) ve sonra Sürûrî (ölm. 969 = 1561); Cibra'il b. Yusuf al-Muhalla' (1263 = 1847), Muhammedü'l-Furati tarafından Arapça tercüme ve şerhi yapılmıştır. 'Ali Efsûs tarafından da eser, *Bâğ-ı Urdû* adı ile, Urdu diline tercüme edilmiştir. *Gülistân* bu arada muhtelif garp dillerine de tercüme edilmiştir. G. Gentius'un Latince tercümesinden başlayarak (1651), Fransızca trc. André du Ryer (1634); d'Allegre (Paris, 1704), Râhip Gaudin (Paris, 1789); Semelet (Paris, 1834), Ch. Defrémèry (Paris, 1858 - ve Franz Toussaint (Comtesse de Noailles'in bir mukaddimesi ile, Paris, 1913); L. Piat (Montpellier, 1888); almanca trc. Adam Olearius (Schleswig, 1954, Goethe "Şark ve garp divânı"nda bu zâtın tercümesinden aldığı iki hikâyeyi işlemiştir); J. G. Schummel (Wittenberg ve Zerbst, 1775); B. Dorn (Hamburg, 1827); Philip Wolf (Stuttgardt, 1741); K. H. Graf (Leipzig, 1846); G. H. F. Nesselmann (Berlin, 1864); ingilizceye trc.: Stephen Sullivan (London, 1774, müntehabât); F. Gladwig (Kaküta, 1806), James Dumoulin (Kalküte, 1807); James Ross (London, 1823); S. Lee (London, 1827); B. Eastwick (Hertfort, 1852); J. T. Platts (London, 1873); E. H. Whinfield (London, 1880); Edwin Arnold (London ve New - York, 1899); R. H. Hyatt (London, 1907); C. Hampton (London, 1913); İtalyanca trc.: Gh. De Vincentus (Napoli, 1873, kısmen); J. Pizzi (Lanciano, 1917); Felemenkçe trc.: J. V. Diusberg (Amsterdam, 1654); W. Bilderdijk (Rotterdam, 1828); Lehçeye trc.: Biberstein - Kazimirski (Paris, 1876); Otvinowski (Varşova, 1879) ve mechûl biri tarafından 1882'de Rusça'ya tercüme edilmiştir.

Bu arada bir çok kimseler tarafından yapılan kısmî tercümeleri vardır. Sâdî'nin bu eseri birçok kimseler tarafından taklit edilmiştir.

Bîsütûn'un tertip ettiği küllîyâtta bundan sonra Sâdî'nin manzum eserleri gelmekte ve bunların başında da Bostân veya Sâdînâme bulunmaktadır. Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengi adına 655 (1257)'te yazdığı ve bizzat müellifi tarafından bir ad verilmediği, bâzan müstensihler veya okuyanlar tarafından Sâdînâme, bazan da Gülistân adı ile olan ilgisine bakılarak, bu eserin Bostân diye kaydedildiği anlaşılmaktadır. Ancak eser şarkta ve garpta daha çok Bostân adıyla tanınmaktadır. *Şeh - nâme* vezninde *(mutakârib)* yazılmış olan olan eser,, mâhiyeti itibârı ile, daha çok ahlâkî ve terbiyevî bir gâye ile kaleme alınmış bulunan Kâbûs-nâme'ye benzemektedir. Adâlet, ihsân, aşk ve mestlik, tevâzû, rızâ, kanâat, terbiye, şükür, tövbe ve münâcât gibi mevzûları içine alan 10 bâbdan ibâret olan Bostân'da, fikir ve nasihatlerin kuruluğu, kısa ve güzel fıkra ve hikâyeler ile giderilmiştir. İfâde her bakımdan sağlam olup, zamanında bâzı eserlerde rastlanan mübâlegalı ve anlaşılmaz teşbih, istiâre ve hayâller görülmez. Fikirler ve nükteler kolay ve güzel bir şekilde ifâde edilmiştir. Bu bakımdan bu eserde, Gülistân'da olduğu gibi, *sehl-i mümtenî* sayılacak ifâdelere sık-sık tesâdüf edilir. Bâblar arasında irtibat sağlanmağa çalışılmıştır. *Bostân* da *Gülistân* gibi, asırlarca islâm âleminde büyük rağbet görmüş, medreselerde ders kitabı olarak okunmuş, birçok şerh ve tercümeleri yapılmıştır. Abdü'r - Resûl (1072 = 1662), Abdü'l - Vâizı'l - Şayh Kadir 'Ali tarafından Farsça şerhleri yapılmıştır. Ayrıca meşhûr şâir Kasım Envâr da eserden, *Hulâsa-i Bostân* adı ile, bir müntahabât vücûda getirmiştir. Yakın zamana kadar Anadolu'da okunan Bostan muhtelif kimseler tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Hâlen bilinen ilk Türkçe tercümesi Kırşehirli Şeyh Mes'ûd b. Osmân tarafından, ihtisâr edilerek, *Ferheng-nâme-i Sa'dî* adı ile, 755 (1354)'te yapılmıştır. Bundan sonra Şehrî Mehmed Çelebî (Fâtih devri), Sürûrî (ölm. 969 = 1561), Şem'î (ölm. 1000 = 1591), Sûdî (1005 = 1596) ve Havâî Bursavî (ölm. 1608) tarafından şerhedilmiş olup, bu şerhler içinde en itimâda şâyânı Sûdî'ye âit olanıdır. Son olarak Kilisli Rif'at ve Hikmet İlaydın tarafından yapılmış iki tercümesi vardır. Eserin Avrupa dillerine tercümelerinden Almanca'ya K. H. Graf (1850), Fransızca'ya B. de Meynard (Paris, 1870) ve İngilizce'ye H. W. Clarke (London, 1879) tarafından tercüme edilmiştir. Sâdî'nin külliyâtında Bostan'dan sonra yer alan Farsça ve Arapça kasîdeleri, bir hükümdârın veya devlet ricâlinin medhinden ziyâde onları daima insanlığa, âdil olmaya davet eden bir nevî nasihat-nâme mâhiyetini taşır. Üslûp bakımından, diğer eserlerinde olduğu gibi, mûtedildir, muğlak bir ifâde de kullanılmamıştır. Bu arada kasîde mâhiyetinde gazelleri de vardır. Kaldı ki, kasîdeler arasında şekil bakımından buna benzeyen ve fakat muhtevâ bakımından ayrı olan şiirleri de bu bölümde yer almaktadır.

Bîsütûn'un tertibine göre, kasîdelerden sonra, *Mulammaât* gelmektedir. *Mulammaât* iki dilden (Arapça ve Farsça) ve üç dilden (Arapça, Farsça ve Türkçe) teşekkül etmektedir. Bunu müteâkıp, sırası ile, 20 bendden müteşekkil *terciât* ve hayatının üç devrine (gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık) göre, tertip edilmiş *Tayyibât, bedâyî, hevâtim, gazeliyyât-ı kadîm* ile dört kısımdan ibaret ve 4 dîvân teşkil eden gazeller gelmektedir. Sâdî şiirde bilhassa gazelleri ile şöhret bulmuştur. Filhakika gazeli bugünkü müstakil edebî şekil hâline getiren o olmuştur. Kendisinden önce yazılmış gazeller, kasâdenin bir parçası olan nesîb kısmına benzer. Onun gazellerindeki husûsiyetler şu sûretle hulâsa edilebilir: Bilhassa tegannî edilmeye uygun düşecek vezinler seçilmiş, duygular, tasannua kaçmadan, rahatça ifâde edilmiştir; tasvirleri canlıdır. Dört kısım üzere tertip edilen bu gazeller Hindistan'da, Multan hükûmdarına gönderilmiş ve bu hükûmdar nezdinde bulunan meşhûr şâir Husrev Dihlevî'nin teveccühüne mazhar

olmuş, o da Sâdî'nin gazellerinde tâkip ettiği sıraya uyarak, şiirlerini, ömrünün devirlerine göre, dört dîvân hâlinde tertip etmiş ve Sâdî'nin şiirlerindeki üslûbu ve ifâde tarzını benimsemiştir. Sâdî'nin müteferrik şiirlerinden *(rübâiyyât* ve *mukatta'ât)* ibâret olan *Sâhibiyye* ise, ismini *Sâhib-dîvân* Şemsü'd-dîn Cüveynî'den almaktadır. Muhtevâsı daha çok nasîhat, güzellik ve aşka dayanmaktadır. Bundan başka müstakil olarak kıt'aları, rübâîleri ve müfredlerinde daha çok aşk hislerini ifâde etmektedir. Bunlarda da zekâsının kuvvetini müşâhede etmek mümkündür. İslâm âleminin büyük medresesinde elde ettiği bilgileri, seyâhatleri sırasında uğradığı muhtelif merkezlerdeki bilginler ile sohbet, tecrübe ve görgüleri sâyesinde arttırmak fırsatını bulan Sâdî hiçbir zaman öğrendiği bilgi dallarından birinde veya bir kaçında derinleşmeyi düşünmemiştir. Bu sûretle elde ettiği bilgiler ile görgü ve tecrübesinin mahsûlü olan mâlzemeyi edebî eserlerinde kullanmıştır. Bu bakımdan eserleri, geniş bir muhayyilenin mahsûlü olmaktan ziyâde mevcut mâlzemeyi ustaca işleyen, kuvvetli bir zekânın mahsûlü sayılabilir. Filhakîka onun eserlerinde, bu malzeme ve fikirler ölçülü-biçili ve insanı sıkmayacak tarzda edebî san'atlara başvurulmak sûreti ile işlenir. Sâdî, İran'da gazeli müstakil bir edebî şekil hâline getirmesi yanında, taklit edilemez yeni bir nesir üslûbunun da mûcidi sayılır. Hattâ şöhretini daha çok belki de bu sahadaki muvaffakıyetine borçludur. O, zamanında, biri nisbeten sâde sayılan, biri resmî muhaberatta kullanılan ve üçüncüsü de tamamiyle müseccâ olan nesir tarzları bulmuş idi. Kendisi bu üç nesir üslûbundan sonuncusunu tercih etmekle beraber, bu türlü nesirde görülen ve çok defa can sıkan muvazene v.s. gibi, bir çok edebî san'atlara nesrinde daha az yer vererek, bunların yerine istişhad kabilinden şerhler nakletmiş ve çağdaşlarına nazaran arapça ilâve ve şiirlere daha az rağbet etmiş, âyet ve hadîslerden daha az nakiller yapmıştır. Nesrinde mânânın şekle fedâ edilmesi gibi, bir kusura da rastlanmaz.

Sâdî, şiir san'atında da, İran edebiyatında yüksek bir yer işgal eder. Gazellerinde şiir san'atı mükemmeliyeti yanında, sık-sık güzel teşbis ve hayâllere rastlanır. Şiirlerinde, az da olsa, Firdevsî'nin, Es'ad-ı Tûsî'nin, Senâî ve Enverî gibi, eski şâirlerin te'siri görülür. Ancak bu sâhada da bir taklitçi olmaktan ziyâde başkalarından almış olduğu bâzı mazmunları kendininki ile birleştirerek, yep-yeni bir hüviyet ile karşımıza çıkar.

Bostan ve *Gülistan*'da aynı beyitlerin tekrarına oldukça çok rastlanır. Anlattığı fıkraların çoğu kulaktan duymadır. Ayrıca şiir veya hikâyelerinde darb-ı mesellerden de faydalanmıştır. Sâdî, yalnız şarkta değil, garpta da umûmî bir şöhrete mazhar oldu. İmparatorlukların sukutuna şâhid olan, dünyanın fânîliğini, zamanın geçişini ve kaderi değiştirmek için girişilen cehid ve gayretin faydasızlığını derinden hisseden Sâdî, yüksek zevklerde karar kılmış ve şiir ile san'at aşkına dâimâ sâdık kalmıştır. (T. Yazıcı)

SÂDÎ BEY, Mehmed (Istanbul 1839 - Istanbul 1902), Türk şâir ve müzisyeni, devlet adamı. Seçkin bir güfte şâiridir. Kireçkapısı gümrüğü arayıcıbaşısı Hacı Ali Efendi'nin oğludur. Arabca öğrenip Dârü'l-Maârif'i bitirdikten sonra nisan 1857'de Hâriciyye Nezâreti mektûbî kalemine (özel kalem) halîfe (kâtib yardımcısı) olarak memuriyete başladı. Hâriciyye Nâzırı (sadrâzam) Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın dikkatini çekti. 1860'ta kâtibi olarak onunla Suriye'ye gitti. 1862'de hâriciye'den ayrıldı; Meclis-i Rüsûmât'ta kâtib ve 1869'da başkâtib oldu. Sonra bu mecliste üye, Suriye vilâyeti rüsûmât müfettişi, tekrar üye, 19 haziran 1884'te mektubî kalem müdürü, sonra ticâret ve nâfia nezâreti muhâsebecisi oldu ve ölünceye kadar uzun müddet bu görevde kaldı. Nâzırdan hemen sonra ve hattâ müsteşardan önce gelen görevli olarak bu nezârette hizmet etti. Rütbesi tedrîcen yükselerek 2 Mart 1886'da bâlâ oldu (orgenerale eşit sivil = mülkî rütbe). 16,5 yıl bu rütbede kaldı ve vezir (mareşale eşit sivil rütbe) olamadan, bâlâ rütbesi taşıyan imparatorluk ricâlinin en kıdemlilerinden biri olarak öldü. Beylerbeyi'nde Nakkaş mezarlığına gömüldü. Kısaya yakın orta boylu zayıf, küçük yüzlü, kır sakallı idi. Nişanları da tedrîcen yükselerek son rütbe olarak 25 Temmuz 1887'de II. Osmânî ve 3 Eylül 1889'da I. Mecîdî nişanlarını aldı. Altın ve gümüş imtiyaz madalyaları da bulunuyordu. Son 13 yılında nişan derecesi yükselmedi ve I. Osmânî alamadan öldü. Vezîr olamamsı, musiki âlemi ile çok içli dışlı bulunmasıyle izah edilir. Şarkılar ve ilâhîler bestelemiştir. Fakat şöhreti, güfte şâiri sıfatıyladır. Nâmık Kemal ve bütün o devir şâir ve ediblerinin, devlet adamlarının arkadaşı idi. Müzisyenleri toplar ve himaye ederdi. Şiirlerini başta Ârif ve Şevkı Beyler olmak üzere Ali Efendi, Latîf Ağa, Fâik Bey, Edhem Efendi, Civan ve diğer bestekârlar, güzel ve hâlâ reğbette şarkılar olarak bestelenmişlerdir. Tanbûrî ve Neyzen Şeyh Abdülhalîm Efendi'ye devâm edenler arasında idi. Hânende idi. Gerçek bir bestekârlık kabiliyeti olmamakla beraber musikiyi çok seven, çok münasip şarkı güfteleri yazabilen bir şâirdi. Bestelenen şiirleri, bir mecmua hâlinde yayınlanmıştır. Bostancı'da 7 dönüm bahçe içindeki mükellef köşkü meşhurdur. (Y. Ö.)

SÂDÎ ÇELEBİ (Kastamonu ? - Istanbul 1539), Osmanlı şeyhulislâmı ve Türk bilgini ve şâiri. Kastamonu'nun Daday ilçesinde dünyaya gelmiş olup asıl adı Sadullah'tır. Babası İsâ Çelebî de bir din adamı idi. Dedesinin adı ise Umurhan'dır. S. Ç., çocuk yaşta iken babası İsâ Çelebî ile birlikte Istanbul'a geldi. İsâ Çelebî, Murad Paşa camii imâmı olmakla oğlunu bizzat yetiştirdi. S. Ç., babasından sonra Samsunî Mehmed Efendi'nin derslerine devam ederek müderris oldu. Istanbul'da Başçı Ibrahim, Edirne'de Taşlık, tekrar Istanbul'da Mahmud Paşa ve Sahn-ı seman medreselerinde öğretmenlik yaptı. 1524'te tekrar Semâniye müderrisliğine döndü. Kemal Paşa-zâde'nin ölümü üzerine 17 Nisan 1534'te şeyhulislâmlığa getirildi. Beş yıl süren meşîhatten sonra 21 Şubat 1539'da ölerek Eyüb Sultan civarında defnedildi. Fâtih'te bir darü'l-kurra (Kur'ân öğrenme okulu) yaptırmıştır. S. Ç., devrinin sayılı bilginlerinden ve beğenilen şâirlerindendir. Ayrıca tarih alanında da çalışmaları vardır. Hâfızası çok kuvvetli olduğundan olayların hepsini ezberlemiş bulunuyor ve bunları yeri geldikçe kullanmakta büyük meharet gösteriyordu. Dinî bilgilerdeki üstünlüğü dolayısıyle kendisine, Sadeddin Taftazânî'ye benzetme yapılarak Sâdeddîn-i Sânî (İkinci Sâdeddin) lakabı takılmıştı. En önemli eseri Kadı Beyzavî tefsirine yazdığı hâşiyedir. Ayrıca *Şerhü Muhtasarri'l-Hidâye* ile *Haşiye ale'n-Nikâye* adlı iki eseri vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

SÂDÎ ÇELEBİ, Tâcî-zâde (ölm. Istanbul 1516), Türk şâiri. Tâcî-zâde Câfer Çelebî'nin (b. bk.) kardeşidir. Amasyalı şâir ve hattat Tâcî Bey'in oğludur. Medresenin yüksek kısmını bitirdi. Müderris oldu. Kardeşinin Yavuz Sultan Selim'ce (1521-1520) idamı üzerine (1515) padişah aleyhine söz-

ler söylemesi üzerine Mısır'a sürüldü. Fakat az sonra İstanbul'a dönmesine ferman çıktı. *Dîvân-ı* ve *Münşe'ât'ı* Türkçe ve Arabca şiir ve nesirleri ihtivâ eder. *Şerh-i Vikaaye* ve *Şerh-i Miftâh* adlı eserleri de vardır.

SÂDÎLER, Benî Sa'd (Fas Şerifleri 1509 - 1658), bugünkü Fas sultanlığının kuruluşunu sağlayan bir hânedânın adıdır. Kendilerinin Hazret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Hasan soyundan indiğini iddia ettiklerinden Şürefa el-Haseniye sanıyla da tanınırlar. Bir başka söylentide ise Hazret-i Peygamber'in süt annesi Halîme'nin de mensub olduğu Beni Sa'd kabîlesinden geldikleri ileri sürülür. Bunun içindir ki, Şürefa es-Sa'diye veya S. sanını taşırlar. Ama S. sultanları bu unvânı hiçbir zaman kullanmamışlar fakat, tarihte böylece meşhur olmuşlardır. Şürefa el-Haseniye ikiye ayrılmakta olup, S., Fas'taki egemenliğin birinci dönemini, öteki şerifler hânedânı yani Şürefây-i Filâliyye ise ikinci dönemi teşkîl ederler ve bugünkü Fas krallık âilesinin ataları olurlar (bk. ŞÜREFÂY-İ FİLÂLİYYE ve FAS).

Magrib'de Murâbıt ve Vattasî egemenliğinin dağılması üzerine memlekette otorite boşluğu hasıl olmakla dinî kuruluşlar tarafından desteklenen yeni iktidardan biri de S. olmuştur. Fas'ın güneyinde Sus bölgesinde tutulan S.'in siyasî ilkeleri Fas limanlarını işgal ederek ülke için tehlikeli olmaya başlayan İspanyol ve Portekizliler'le mücadele idi. Bu suretle Berber ve Arap kabîlelerinden oluşan ülke halkını tek birleştirici unsur olan İslâmiyet'in cihad emri gücü ile halk üzerinde de nüfuzlarını kurmuş oluyorlardı. S., bu amaca ulaşmak için bu tarihlerde en kudretli devrini yaşayan Osmanlı imparatorluğunun da desteğini sağlamak gibi akıllıca bir politika izlediler. S. devrinin kurucusu el-Kaim bi-emri'l-lah lakabını almış bulunan Ebû Abdullah Muhammed'dir. Sus'ta en büyük dinî lider olan Sidi Abdullah b. Mübarek tarafından Portekizliler'e karşı mücadeleyle görevlendirilen el-Kaim onun desteği ile fakihlerin ve kabîlelerin bîatini aldıktan sonra harekete geçti. Portekizliler'e karşı kazandığı zaferler sonunda durumunu kuvvetlendirdi. Fas'taki Vattasî emîrinin yardımını temin etmekle Sus yöresinde hâkimiyetini genişleterek 1509'da Sâdî devletini kurdu. Şeyâzime ve Haha şeyhlerinin şikâyetleri üzerine Portekizliler'e karşı ikinci bir sefer yaparken 1525'te Haha'nın merkezi Afagal'da öldü. Yerine iki oğlu Ahmedü'l-A'rec ile Ebû Abdullah Muhammedi'ş-Şeyhi'l-Mehdî geçtiler. Bunların zamanında hükûmet merkezleri olan Tagmudert bir surla çevrildiği gibi, Anfa (Darü'lbeyza/Kasablanca) ve Merrakeş zaptedildi. S. şeriflerinin başarılı yönetimleri çevredeki dinî başkanların ve kabile şeyhlerinin bunları tutmasını sağladı. Böylece Vattasî emîri Muhammedü'l-Burtukalî'nin saldırılarını önledikleri gibi, onun 1525'te ölümü üzerine emîr olan Ahmed b. Muhammed'i de yenilgiye uğratmalarına yaradı. 1536'da Bu Akba savaşı sonunda Vattasîler S.'in bağımsızlıklarını tanımak zorunda kaldılar. Bu başarıdan sonra iki kardeş arasında anlaşmazlık çıktı. Sus kabîlelerinin desteğini sağlayan Muhammedü'l-Mehdî, el-A'rec'i yakalatarak sürgüne gönderdi ve böylece tek başına şerif oldu. Hıristiyanlar'dan Fonti ve Sâfi kalelerini aldıktan sonra Vattasîler'le mücadeleye girişti. Mulay Ahmed ve Türkler'in desteğini sağlayan Bu Hassun ile sürdürdüğü savaşlar sonunda Vattasî egemenliğine son verdi. 1554'te Fas'ta kesin olarak sultan ilân edildi. Ancak Türkler'e karşı İspanyol politikasına meyletmesini hayatı ile ödedi. Osmanlı padişahının davranışlarından ötürü duyduğu kırgınlığı geçiştirmek için Kanûnî Sultan Süleyman'a bir elçilik heye'ti göndermesine rağmen, Padişah onun Türkler'e karşı İspanyollar ile işbirliği hâlinde bulunduğunu bildiğinden ve Türk idâresindeki Tlemsen'e yaptığı baskını da affetmediğinden bu heye'ti hoş karşılamadı ve tersine Cezâyir beylerbeyine Fas'ın işgal edilmesini emretti. El-Mehdî 1557'de Türk ordusu ile çarpışırken öldü. Yerine geçen oğlu el-Galib bi'llah babasının politikasını izledi. Cezâyir Beylerbeyi Hasan Paşa Fas'a karşı giriştiği harekâtta Galib'in kuvvetlerini yenilgiye uğrattı ise de kesin sonuç alamadı. Galib 1574'te ölünce yerine oğlu el-Mütevekkil geçti. O da Osmanlı padişahının onayını sağlamak için İstanbul'a bir elçi gönderdi. Ancak bu sırada Sultan II. Selîm öldüğünden Fas sultanının armağanlarını yeni padişah III. Murad kabûl etti. Öte yandan el-Mütevekkil amcası Abdülmelik ile Ahmed'in saltanat iddiaları ile karşılaştı. Mevlay mülûk sanı ile de tanınan Abdülmelik, Osmanlı desteğini sağlamak için İstanbul'a gelerek kardeşi oğlu tarafından gasbedilen hükümdarlık hakkının sağlanmasını diledi. Kapudân-ı deryâ Kılıç Ali Paşa ile olan tanışıklığından da yararlanarak bu yardımı elde etti. Cezâyir beylerbeyi Ramazan Paşa (b. bk.) Abdülmelik'i S. tahtına oturttuğu gibi Portekiz kralı Don Sebastian'ın bizzat Fas'a çıkarak desteklemeye çalıştığı el-Mütevekkil'i de Vâdi's-Seyl savaşında yenilgiye uğrattı. Bu savaşta her üç hükümdar da yani, Don Sebastian, el-Mütevekkil ve Abdülmelik öldüklerinden Ramazan Paşa Ebü'l-Abbas Ahmed'i 1588'de el-Mansur bi'llah unvânı ile hükümdar ilân etti. Mansur Türkler'le iş birliği politikasını devam ettirdi. Portekiz ve İspanya hükûmetlerinin saldırılarının durdurulmasından da yararlanarak Sahrâ'yı aşıp Sudan'ı zabt etmeye kalkıştı. 1593'te ölünce üç oğlu taht kavgasına düştüler. Zidan'ı Türkler tutarken, İspanya kralı III. Felipe, el-Me'mûn lakabını alan Muhammedü'ş-Şeyh'i desteklemekte idi. Daha sonra el Vâsık bi'llah sanı ile anılan Ebû Fâris de Türkler'ce desteklendi. Fakat Fas halkı el-Me'mûn'u tercîh eyledi. Ebû Fâris öldürüldü. Bu parçalanma S.'in sonunu hazırladı. Ülke yer yer Murâbıt şeyhlerinin, İspanyollar'ın, Türkler'in, Ebû Mahallî veya el-Ayaşî gibi sergerdelerin kontrolü altına girmişti. Bu kargaşalık içinde Zidan üç kere tahta çıkıp inmek gibi zorluklar içinde 1627'ye kadar iktidarda kaldı. Onun ölümü de yeniden kargaşanın patlak vermesine yol açtı. Yine üç emir el-Velid, Muhammed eş-Şeyh ve Abdülmelik arasında başgösteren taht kavgası S.'in otoritesini iyice sarstı. Ancak 1636'da Muhammed eş-Şeyh sadece Merrakeş şehrine hâkim olarak S. devletini devam ettirebiliyordu. Onun ölümü ile Kerrum el-Hacc iktidarı ele geçirdi ve meşru varis Ahmed el-Abbas'ı önce hapse atıp 1654 veya 1658'de öldürttü. Böylece 150 yıl kadar süren S. devleti sona ermiş oldu. Yerlerine bugünkü Fas hânedanı olan Şürefây-i Filâliyye egemen oldu. S., Fas'ta Magrib'in eski gelenekleri yerine Türk tipi bir yönetim getirmekle Afrika tarihinde dikkati çekerler. Özellikle Abdülmelik ile başlayan bu gelişme onun İstanbul'da kaldığı sürece Osmanlı sarayının teşrifatını tanıdığı kadar ondan da etkilenmişti. Fas'ta iktidarı ele alınca Magrib yöntemlerini bırakarak Osmanlı sarayının küçük bir kopyasını bu ülkeye getirdi. Ramazan Paşa ise Fas ordusunu Osmanlı eyâlet kuvvetleri biçiminde örgütlendirmişti. Öyle ki bu yüzyılda Fas sarayında dahi Osmanlı kılık ve kıyafetleri moda hâline gelmişti. Osmanlı padişahları ile S. sultanları arasındaki ilişkiler çok samîmî ve karmaşık bir biçimde gelişmiştir. Osmanlı padişahları İslâm'ın en büyük savunucuları ve temsilcileri olmakla S. sultanlarının onların üstünlüğünü kabûl etmelerini isterlerken, S. sultanlarının Pey-

gamber'in soyundan gelmiş olmaları sebebiyle onlara saygılı olmak zorunda idiler. Aynı zamanda Portekizliler'in ve İspanyollar'ın saldırılarına karşı yeter güçte olmayan bu İslâm ülkesini Halîfe olmak sıfatıyla Osmanlı padişahlarının savunması da görevleri icabı idi. Buna karşılık tahtta iddia besleyen rakib prensler S. tahtını ellerine geçirmek için Portekiz veya İspanya desteğini bulagelmişlerdir ki. S. tarihi Türkler ile Avrupa devletleri arasındaki üstünlük savaşının tâli cephelerinden biri olmak niteliği içinde Osmanlı tarihinin de dikkate değer bölümlerinden birini teşkîl etmektedir.

Sa'dî Sultanları :

1 — el - Kaim bi - emri'llah Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman 1509 - 1525

2 — Ebü'l - Abbâs Ahmed el - A'rec 1525 - 1539

3 — Ebû Abdullah Muhammed el - Mehdî 1525 - 1557 (1539'a kadar el - A'rec ile birlikte)

4 — el - Galib bi'llah Ebû Muhammed Abdullah 1557 - 1574

5 — el - Mütevekkil ale'llah Ebû Abdullah 1574

6 — Ebû Mervan Abdülmelik 1574 - 1576

7 — el - Mansur bi'llah Ebü'l - Abbas Ahmed 1576 - 1593

8 — el - Me'mûn Ebû Abdullah Muhammed iş - şeyh 1593 - 1603

9 — el - Vâsık bi'llah Ebû Fâris Abdullah 1593 - 1603

10 — Ebû Meâlî Zîdan 1593 - 1613 (1603'ten itibaren tek başına)

11 — el - Me'mûn Abdullah 1613

12 — I. Ebû Mervân Abdülmelik 1613 - 1623

13 — II. Ebû Mervân Abdülmelik b. Zîdan 1613 - 1627

14 — Ebû Yezîd el - Velid 1627 - 1635

15 — II. Muhammed eş - Şeyh 1627 - 1636

16 — Ebü'l - Abbas Ahmed 1636 - 1658. (İ. Parmaksızoğlu)

SADLER, Donald (Yorkshire 1908), İngiliz astronomu. Greenwich rasathanesi astronomluğunda; Milletlerarası Astronomi Birliği Genel Sekreterliğinde bulundu.

SADOVA MUHAREBESİ, Avusturya - Prusya savaşı sırasında, Prusyalılar'ın kazandığı muharebe (Temmuz 1866). Avusturyalılar bir savunma muharebesi yapmak üzere kuvvetlerini Bistrita ile Elbe arasında yaymışlardı. Bu mevziin etrafında geniş bir daire çizen Prusya kuvvetleri önce cepheden, ardından sağ kanattan hücum ederek Avusturya ordusunu yendi ve geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu savaşta Prusyalılar'ın gösterdiği taktik üstünlük Avrupa'da büyük yankılar uyandırdı. S. M. galibiyeti Bismarck'ın itibarını kurtardı; başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerini endişeye sevketti.

SADRÂZAM, Osmanlı devletinde başbakana "S." denmektedir. Fakat bu tâbir, XVII. asrın 2. yarısından, Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidâra geldiği 1656'dan itibaren yerleşmiştir. Ondan önce "vezîr-i âzam" denilirdi. "Â'zam" Arabca'da "en büyük" demektir. "Vezîr-i âzam" da Farsca bir terkiptir ve "en büyük vezir" demektir. "Sadr" ise Arabca'da "göğüs" mânâsına gelir. Fakat mecâzî mânâsı "her şeyin önü, önünde giden, ilerisi, başı"dır. "Sadr-ı â'zam" olan kelimeyi Türk talaffuzuyle "S." yazıyoruz. Ancak 1656'dan sonra, hattâ XVIII. asırda bile S. yerine vezîr-i âzam kullanılır. Sonraları, hele XIX. asırdan itibaren tamamen bırakılır. Bununla beraber Pâdişahlar tarafından hiçbir zaman S. kelimesi kullanılmamış eskisi gibi hep "vezîr-i âzam" şeklinde mühür kazılmıştır. Saltanatın sonuna kadar hep böyle olmuş, mühr-i hümâyûna "vezîr-i âzam Ferîd Paşa", "Vezîr-i âzam Tevfik Paşa" gibi ibâreler kazılmıştır.

"Vezîr" kelimesi de Arabca'dır. Abbâsîler'de, Selçuklular'da, Timurlular'da tek vezir vardır. Başbakan yerindedir. Ancak bâzı bakanlıklara bakan vezirlere de sonra neyin vezîri olduğu tasrîh edilerek bu unvan verilmiştir. Osmanlılar devrinde de önce tek vezir varken sonradan çoğalınca, başbakan makamında olan birinci vezîre "ulu vezir, vezîr-i âzam" denilmiştir. "S." kelimesi Safevî Türk İran imparatorluğunda, bâzan Timurlu Türk Hindistan imparatorluğunda da kullanılmıştır. Fakat bu kelime yalın şekilde kullanıldığı zaman yalnız Osmanlı S.'ı anlaşılır. Fransızca'da "le grand vizir = büyük vezir"dir ve diğer Avrupa dillerinde de bu şekildedir.

S., devletin her türlü işinden mes'ui en yüksek görevlidir. Pâdişah hariç, Hânedân üyelerinin de S.'dan önce geldiği farz edilirse de, bu bir kuru protokoldan ibarettir. Başlangıçtan sona kadar S., pâdişahtan sonra gelen adam olmuştur. Pâdişah, devleti —mührünü vererek— S.'a teslîm eder. S. hükûmetin başı olduğu gibi, başta silâhlı kuvvetler olmak üzere, her şeyin başıdır, her şeyden sorumludur. Salâhiyetleri son derecede geniştir.

SADRÂZAM : Üç tuğlu vezir

Çandarlılar'ın 1453'te düşmesine kadar vezîr-i âzam, — diğer İslâm devletlerinde ve Selçuklular'da olduğu gibi — ulemâ veya mülkiyye sınıfından gelirdi, yani sivildi. 1453'te Istanbul'un fethi ile sadâret makamı, Tanzimat'a kadar, askerî-mülkî bir görev oldu. Ancak Tanzimat'tan sonra siviller, nadiren askerler bu makama getirilir oldu. Tabiî 1453'le Tanzimat arasında da mülkiyyeden sadârete yükselen hayli kimse vardır. Fakat bunlar, sadârete geldikleri an askerî sınıfa da geçmiş sayılmışlardır. Bu suretle Fâtih'in sadâret makamını askerileştirmesi ve bunun 4 asra yakın devâm etmesi, Osmanlılar'a has inkılâptır. Zira Osmanlılar'ın selefi olan Selçuklular'da bu makam, mülkiyye - kalemiyye'ye mahsustur.

Fâtih'ten önce büyük kumandanlara "beylerbeyi" denir, beylerbeyilerden bazılarına vezâret pâyesi de verilirdi. XV. asrın sonlarına kadar 3 kişiden fazlasının aynı anda vezîr pâyesi taşıdığı pek görülmez. Vezir sayısı XVII. asırda esaslı şekilde artmış, 40 - 50'yi bulmuştur. Dünyanın hiçbir devletinde "mareşal"e tekabül eden bu rütbedekilerin aynı anda 40 - 50'yi bulduğu görülmemiştir. Fakat Osmanlı devleti gibi çok geniş bir imparatorlukta bu biraz tabiî görülmek icab eder. Zira eyâletlerden yarısından fazlasına gitgide vezir pâyesinde beylerbeyiler gönderilmiye başlanmıştır. Batıdaki büyük devletlerde de bu derecede mühim eyâletlere "duka" pâyesinde en büyük asiller tayin edilir, hattâ bazılarına "kral nâibi" gibi çok büyük pâye verilirdi.

Önce tek vezir vardı, bu da vezîr-i âzam, yani S.'dı. Sadece "vezir" denirdi. Yıldırım Bâyezîd zamanında (1389 - 1402) vezir, Çandarlı-zâde Ali Paşa idi, başbakandı. Yıldırım, beylerbeyilerinden Timurtaş Paşa'ya vezâret pâyesi verince, Ali Paşa'ya otomatik olarak "vezîr-i âzam" dendi. Sonradan vezir sayısı her devirde, imparatorluk genişledikçe arttı.

Osmanlı düzeni ki, çok uzun asırlar dünyanın pek büyük ve en değerli ülkelerinde hükümrân olmuştur, bir faniyi, bir insanı, bir vatandaşı, en çok S.'lığa kadar yükseltirdi. Bundan ötesi mümkün değildi. Daha ötesinde zâten tek kişi vardı: Pâdişah. Ama pâdişah olmak için Osman Gazi'nin kanından ve erkek neslinden gelmek şarttı. Şehzâde olmayan bir kimsenin pâdişahlığı, hayalden bile geçmezdi. Büyükbabası pâdişah olan —yani anne tarafından Osmanoğlu bulunan— sultan-zâdeler bile böyle bir şeyi hayâl edemezlerdi. Binaenaleyh taht mücadelesi varsa —ki böyle bir mücadelenin olmaması, nizâm-ı âlemin, Pax Ottomana'nın bozulmaması için Fâtih, en sert anayasa maddesini koymuştu— ancak şehzâdeler arasında geçebilirdi. Timur'un darmadağın ettiği Osmanlı devleti ki, nisbeten yeni bir monarşi idi ve bir bakıma hânedan tamamen yerleşmemiş sayılabilirdi ve Anadolu'da iki düzine ve bazıları Osmanoğulları'ndan eski hânedân vardı, ancak Osman Gazi'nin kanından gelen şehzâdeler arasında çekişildi. Bir tek başka âileden fert çıkıp da, Yıldırım'ın darmadağınık ve yarısı kaybedilmiş imparatorluğunda ben de pâdişah olabilirim iddiasında bulunmadı.

Binaenaleyh mücadele, en fazla S. olmak için yapılabilirdi. Ama mührü vermek de pâdişahın elinde olduğu için, bu mücadele de büyük ölçülere erişemez, su altından cereyan edebilirdi. Ama bir şey vardı: Avrupa'da olduğu gibi başbakanlığa yükselmek için herhangi bir asâlet pâyesinde bulunmak veya herhangi bir asâlet pâyesi taşımak gibi bir şart yoktu. Esir menşe'den gelse bile, en mütevazı adamın oğlu olsa bile (bir kapıcının oğlu olan Âli Paşa'yı hatırlayınız) her Osmanlı tab'ası, bu makama geçeceğini ümîd edebilirdi. İki şart vardı: Müslüman dininden olmak ve Türkçe bilmek. İmparatorluğun bir Hıristiyan tab'ası bile, dinini değiştirip Türkçe öğrendi mi, aynı ümidi taşımaması için hiç bir mâni yoktu, yol tıkalı değildi. Busbecq'in hayret ettiği bu demokratik düzen, Osmanlı Nizâm-ı Âlemi'ni tesis eden sebeplerdendi. Zira sadâret açık olduğu gibi, ondan sonra gelen bütün görevler ve ikbal yolları da tabiatiyle ve haydi haydi herkese açıktı. Ve zira bu düzeni Avrupa Osmanlılar'dan birkaç asır geç bulabildi. Ve gene bu düzen, orjinal Osmanlı düzenidir. Meselâ Abbâsîler'de vezirlerin, en büyük asil âilelerden seçildiğini biliyoruz. Birçok başka Türk devletlerinde de öyleydi.

SADRÂZAM : Başında kallâvî denilen serpuş ile

Tabiatiyle S., en büyük görevli olarak, en yüksek maaş tayin edilen kimseydi. S. Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın (sadâreti: 1661 - 1676) yıllık geliri Ricaut gibi çok ciddî bri kaynak tarafından (I, 156) 1973 paramızla yılda 45 milyar TL. gösteriliyorsa da (Ricaut, Paşa'yı bizzât tanımıştır) bu rakamı kabûl etmemiz imkânsızdır. Bu rakam, devlet bütçesinin S.'ca harcanan büyük kısmı olarak ancak anlaşılabilir. Fâzıl Ahmed Paşa'nın, Köprülü âilesinin reisi olarak pek büyük servetin başında bulunduğu ve serdâr hissesi olarak Girit'te, Almanya'da, Polonya'da muazzam ganimetler aldığı hatırlansa bile, yıllık gelirinin bu meblağa, yani bugünkü Türkiye Cumhuriyeti büdcesinin yarısına erişmesine ihtimal verilemez.

Devletin nisbeten mütavâzı' bir zamanına, cihan devleti olmanın eşiğinde bulunduğu, fakat henüz olamadığı devre ait bir S.'ı alalım: Babası da vezîr-i âzam olan Vezîr-i âzam (1498 - 1499) Çandarlı-zâde İbrahim Paşa, şahsî serveti ve geliriyle günde 600 fakiri besliyebiliyordu. Fakat onun da imparatorluğun kurucularından olan Çandarlı âilesinin başı olduğunu ve servetinin birkaç kuşakta teşekkül ettiğini hatırlamalıdır. Babası Çandarlı-zâde II. Halil Paşa'nın (sadâreti: 1438 - 1453) serveti 1973 paramızla 270 milyon TL. idi ki, sonraki birkaç S.'ın servetine göre mütevazı bir rakamdır. Meselâ Dâmâd Rüstem Paşa (sadâret: 1544 - 1553 + 1555 - 1561) ölünce zevcesi —Kanûnî'nin tek kızı— Mihri Mâh Sultân'a —gayrımenkuller hariç— yalnız menkul (nakid, mücevher ve eşya) olarak 1973 değerleriyle 15 075 000 000 TL. bırakmıştı.

S. (1539 - 1541) Dâmâd Lutfi Paşa, *Âsaf - Nâme*'sinde (s. 14) yılda 20 yük (2 000 000 akça = 90 000 000 TL.) hassı

olduğunu, bunun yarısını dairesinin masraflarına, dörtte birini hayır işlerine harcadığını, dörtte birini de tasarruf ettiğini yazmakta ve kendisinden sonra gelecek sadrâzamların da bu sistemi devâm ettirmelerini söylemektedir. Demek gerçek masrafı, 1973 değerlerine göre ayda 4 milyon TL'dan ibarettir.

SADRÂZAM : Dîvân

Türkiye'yi, çağdaşı olan diğer iki dev Türk imparatorluğu, Safevî İran ve Timurlu Hindistan ile karşılaştırırsak durum şudur: Türkiye'de şehzâde servetleri, Hindistan'daki şehzâdelerinki ile mukayese edilemiyecek derecede azdı. S. ve vezir gelirleri, Türkiye'de ve Hindistan'da çok yüksek, İran'da Türkiye'ninkinin dörtte biri kadardı. Bunun sebebi şudur: Çok merkezî olan Türkiye'de şehzâdelerin fazla servet edinmemesine hususî şekilde dikkat edilmiştir. Türkiye kadar merkezî olmayıp hâlâ Orta Çağ Türk devletlerinin geleneklerini devam ettiren İran, hele bir milyon Türk'ün yüz, yüz elli milyon Hindli'yi idare ettiği Hindistan'da şehzâdeler, âdetâ hükümdârın ortağı idiler. İran'da Şâh ve Hânedân'ın kutsallığı ve feodal bünyesi yüzünden, yüksek görevlilerin son derece zengin olmaları tehlikeliydi. Hindistan'da tehlikeli idi ve tehlikeli olmuş, XVIII. asırda yüksek Türk görevlileri, umûmî valiler, Delhi'yi umursamaz olmuşlardı ama, bu durum, yani yüksek görevlilerin büyük servet edinmeleri, devletin karakteri yüzünden kaçınılmaz bir şeydi. Türkiye'de ise bir defa S. ve vezir, devletin otoritesinin, debdebesinin, bizzat pâdişahın temsilcisi idi. Pâdişah, ihtişamdan mahrum vezirleri, devlet haysiyetine aykırı bulduğu ve kendisini de temsil ettiği için, azarlar ve varlıklı olmıyanları varlıklı kılmaya çalışırdı. Bunun pâdişah ve merkezî otorite için en küçük zararı yoktu. Zira pâdişah veya Dîvân-ı Hümâyûn, beğenmediği vezirin kellesini, dünyasının öbür ucunda bile basit bir fermanla almıya muktedirdi. Hiçbir vezîrin şahsî ordusu yoktu. Halbuki İran'da ve Hindistan'da Türk beylerinin şahsî orduları vardı. Yani bünye, feodaldi. Şâh Abbâs bu işin vehâmetini gördü ve Osmanlı merkez ve ordu teşkilâtını, İran'ın bünyesi ne kadar müsaitse o derecede taklit ederek düzenledi. Hindistan'da ise bu iş, tamamen imkânsızdı. Zira oradaki Türk beyleri, Türkiye ve İran'da olduğu gibi, ülkenin yerli halkından değillerdi. Servet ve mevkı, edinmek için Türkistan'dan gelmiş ve her yıl da gelmekte devam eden kimselerdi.

Sonra Osmanlı devletinde vezir servetinden korkulacak bir şey yoktu. Hiçbir vezîrin şahsen kuvveti olmaması dolayısıyle, Dîvân, istediği vezîrin o koskocaman servetini basit bir kâğıt yazdırarak hazîneye aldırırdı. Pek çok örneği vardır. Bununla beraber Osmanlı tarihinde vezîrlerin servetlerini daima meşrû gelirleriyle temin ettikleri gibi bir şey de yoktur. Rüstem Paşa'dan başlıyarak bir çok vezîrin efsanevî serveti, gayrı meşrû yollardandı. Değil rüşvet, hediye almaktan bile nefret eden Köprülü-zâde Ahmed Paşa gibi meşrû yollardan büyük servet elde edenlerin yanında rüşvet ve gasb yoluyle zengin olanlar da az değildir.

Fâtih, hânedânın yanında bir de vezâret-i uzmâ (sadâret) hânedânının türediğini ve Osmanoğulları ile paralel gittiğini gördüğü an, Çandarlılar'ı mahvetmiştir. Devletin kuruluşuna Fâtih'in ataları ile adım adım katılan o muazzam âile, pâdişahın irâdesi karşısında en küçük bir ses yükseltememiştir. Maamâfih Fâtih, bu iş için İstanbul'un Fethi gibi tarihte bir defa vuku bulan çok büyük bir şân ve şeref sahibi olmayı, II. Mehmed'ken Fâtih olmayı beklemiştir. Fakat o kadar da sabırsızlık göstermiştir ki, Fâtih olduğu anda Çandarlı âilesinin başı olan vezîr-i âzamını tevkif ve idam ettirmiştir. Halil Paşa'nın Bizans'tan rüşvet aldığı falan, pâdişâhı mâzur göstermek istiyen basit iftiralardır. Fâtih, devletin cihan imparatorluğuna doğru gittiğini çok iyi kestirdiği için, ikinci bir iktidar ve kudret kaynağının doğmasını tehlikeli görmüş ve devlet çok geniş bir imparatorluk hâlini alınca, merkezî tek otorite olmaksızın, az zamanda dağılacağını çok iyi bilmiştir. Zira kâfi derecede tarih okumuştu ve Batı devletleri kadar İslâm ve Türk devletlerinin de bünyelerini ve âkıbetlerini biliyordu. Bütün otoriteyi merkezde toplıyan Osmanlı sisteminin kurucusu Fâtih'tir. Ondan önce böyle bir şeye çok da ihtiyacı yoktu. Çünkü ondan önce devlet en fazla Yıldırım devrinde bir milyon kilometre kareye erişmiş, yine de bir darbede yarı yarıya küçülmüştü. Devletin torunları zamanında 20 milyon kilometre kareye erişeceğini hesapladığından hiç şüphe etmediğimiz Fâtih, bu mutlak gelişmenin bütün tedbirlerini hesaplamış ve almıştır.

XVI. asırda vezîr-i âzamın yıllık geliri 720 milyon TL. idi. Bu parayla vezîr-i âzam, aşağıda anlatacağım muazzam maiyetini büyük refah içinde yaşatmaya da mecburdu. Yani şahsî maaşı değildi.

Bilhassa uzun müddet yaşamış, uzun zaman büyük mevkı'ler işgal etmiş, harblere katılıp ganimet hissesi almış, serdâr-ı ekrem sıfatıyla muzaffer ordulara kumanda etmiş S.'lar

içinde büyük servet edinenler ve bırakanlar vardır. Meselâ Dâmâd Rüstem Paşa'nınki, zevcesi Mihr-i Mâh Sultân'a kalmıştır. Ama hiçbir parlak askerî hayatları olmıyan, açgözlü, rüşvet ve gasb, kısacası hırsızlıkla çok büyük servet edinen ve bırakanlar da vardır. Vezîr-i âzam Koca Sinan Paşa, Vezîr-i âzam Dâmâd Nasûh Paşa bunlardandır.

Rüstem Paşa'nın mirası, Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ının basılmıyan kısmına göre şöyledir: 1 100 köle, 2 900 at, 1 106 deve, 5 000 takım elbise, 1 100 altın üsküf, 203 divit (yazı takımı), 2 000 zırh, 600 gümüş kemer, 500 mücevherli altın kemer, 1 000 gümüş gem, 1 500 gümüş tulga (miğfer), 133 çift altın üzengi, 760 murassâ (mücevherli) kılıç, 32 fevkalâde kıymetli çıplak taş (pırlanta, zümrüt, yâkut), 815 çiftlik, 406 değirmen, 130 cildi murassâ (mücevherli) olmak üzere 5 000 yazmadan müteşekkil bir kütübhâne, 800 pek değerli *Kur'ân*, 1973 değeriyle 1 755 000 000 TL altın para mikdarı hesaplanamıyan gümüş para vs. vs.

Fâsılalı şekilde 5 defa vezîr-i âzamlığa çıkan Dâmâd Sinan Paşa'nın mirası (Hammer, Türkçe trc., VII, 210): 675 milyon TL değerinde altın para, 47 250 000 TL değerinde gümüş para, 20 kasa zeberced taşı, 15 inci tesbih, 30 parça elmas, 32 murassâ (mücevherli) kalkan, 32 incili eğer, 2 murassâ gaaşiye (at örtüsü), 2 elmas gerdanlık, 61 ölçek inci, 20 miskal altın tozu, 20 altın ve gümüş ibrik, bir murassâ satranç takımı, 7 murassâ büyük sofra örtüsü, 140 murassâ tulga, 16 elmas bilezik, 600 samur ve 600 vaşak kürk, 30 siyah tilki kürkü, 1 070 top sırmalı (altın telli) atlas kumaş, 900 çeşitli kürk vs. vs.

Vezîr-i âzam (1611 - 1614) Dâmâd Gümülcineli Nasûh Paşa'nın mirası (Hammer, Türkçe trc., VIII, 156): Bugünkü değerle 2 250 000 000 TL değerinde altın ve gene 2 250 000 000 TL değerinde gümüş para (cem'an 4,5 milyar TL), 1 018 murassâ kılıç, bir kaç kasa inci, pek ağır halılar, ipek ve kadife ve sırmalı atlas bir kaç bin top kumaş, 1 100 at (400'ü şecereli Arab kısrağı), 40 çift altın ve gümüş özengi, 1 800 deve, 4 100 katır, 6 000 sığır, 5 000 koyun vs. vs.

Fakat Osmanlı devlet adamlarının servetlerinin tamamının soygun eseri olduğunu söylemiye imkân yoktur. Bir defa çok yüksek gelirli haslarla o mevkie tayin ediliyorlardı. Sık sık büyük padişah ihsanları alırlardı. Avrupa hükümdarları, Doğu hükümdarları, tâbi hükümdarlar, padişaha hediye yollarken, mutlaka S.'a da çok değerli şeyler gönderirlerdi. Kırım Hanı'nın, dayısı Vezîr-i âzam Dâmâd Melek Ahmed Paşa'ya gönderdiği hediyelerin bir listesini Evliyâ Çelebî (V, 169 - 170) vermektedir. Daha binlerce misal getirmek mümkündür.

SADRÂZAM : Başında mücevveze denilen kavukla

SADRÂZAM : Dîvân-ı Hümâyûn'da elçi kabûlü

Tanzîmât'tan sonra S. ve vezirlere eskisi gibi has değil, altın para ile aylık maaş verilmiştir. Fakat maaşlar çok yüksekti:

II. Abdülhamîd devrinde İbrahim Edhem Paşa 500 altın (5 şubat 1877) *(Son S.'lar,* 612), Küçük Saîd Paşa 900 altın (18 ekim 1879) *(Son S.'lar,* 1 006), Ahmed Ârifî Paşa 1 000 altın (29 temmuz 1879) *(Son S.'lar,* 967), Kıbrıslı Kâmil Paşa 750 altın (25 eylûl 1885) *(Son S.'lar,* 1 352), Halil Rıf'at Paşa 850 altın (7 kasım 1895) *(Son S.'lar,* 1 539), Avlonyalı Ferid Paşa 765 altın (14 ocak 1903) *(Son S.'lar,* 1 597), Abdurrahman Nûreddin Paşa 250 altınla (2 mayıs 1882) *(Son S.'lar,* 1 323) S. oldular.

En yüksek S. aylığının 1 000 altın olduğu görülüyor. O zaman paranın satınalma değeri çok büyük ve hayat ucuzdu. 1 000 altının 1973 satınalma değeri 8 000 000 TL kadardır. II. Abdülhamîd devrinde bir de resmî vesikalara geçmemiş bir husus vardır: S., şeyhulislâm, serasker (harbiye nâzırı) ve çok gözde olan yahut mühim makamlar işgal eden bazı nâzırlar, maaşları kadar da padişahtan hususî ve bir bakıma gizli para alırlardı. Bu padişah ihsânı da aylıktı ve gününü hiç şaşmazdı. Meselâ 1 000 altın maliyeden maaş alan bir S., bin altın da hazîne-i hümâyûndan alırdı. II. Abdülhamîd devrinde bir yıl sadârette kalan bir S.'ın eline bugünkü rayiçle 30 milyon, 5 yıl bu makamda kalanın eline 150 milyon TL geçerdi. O zamanki hayat tarzı icabı bir S.'ın çok geniş masrafları olduğu için bu paradan tasarruf edenler çok değildi. Fakat bazıları gerçekten tasarruf ederek büyük servetler bırakmışlardır (S. Küçük Saîd Paşa, Serasker Rızâ Paşa gibi).

1908 Meşrutiyeti'nden sonra maaşlar indirildi. Bu devreden de bazı örnekler verelim: Hüseyin Hilmi Paşa 765 altın (14 şubat 1909) *(Son S.'lar,* 1 665), Ahmed Tevfik Paşa 300 altın (14 nisan 1909) *(Son S.'lar,* 1 708), İbrahim Hakkı Paşa 300 altın (12 ocak 1910) *(Son S.'lar,* 1 766). Bu de-

virde gizli padişah maaşı da olmadığı için, sadrâzamlar, mecburen dairelerini daralttılar. Tabiî Prens Saîd Halim Paşa gibi babadan milyarder olanlar hariç. Zaten devamlı harbler ve felâketler devri de başlamıştı.

Atatürk devrinde de başbakan, bakan ve milletvekili maaşları, o zamanki altının değerine, satınalma gücünün yüksekliğine ve hayatın ucuzluğuna göre çok yüksekti. Atatürk, para ihtiyacına düşerek bakan ve milletvekillerinin haysiyetlerinin kırılmamasına çok dikkat etmiştir. Sonraları hayat pahalılaştıkça bakanların ve başbakanların eline geçen para, mânâsızlaştı. Her bakan, milletvekili maaşı X 1 200 lira (brüt, net olarak 800 lira) ve başbakan ise milletvekili maaşı + 1 800 TL brüt makam tazminatı alıyordu. Bugün de öyledir. Altının 10 TL olduğu devirlerde bakanlara ve başbakana verilen bu "makam tahsisatı" gerçek bir gelir teşkil ediyordu. Ancak altının binlerce liraya çıktığı son devirlerde her türlü mânâsını kaybetti.

Klasik devirde, XVI - XVIII. asırlarda S. maaş ve gelirinin pek çok yüksek olduğunu gördük. Bu, çağdaş büyük Avrupa devletlerinde de, devletlerin güçleri nisbetinde, pek yüksekti.

S.'a ait Protokol :

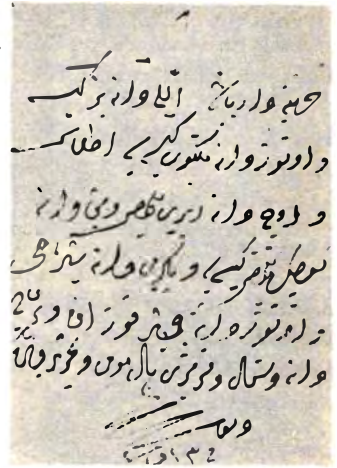
Pâdişah derecesinde olmamakla beraber de, S.'a ait protokol de (teşrîfât) çok ince teferruâta kadar tesbit edilmişti. Pâdişahın hatt-ı hümâyûnu resmen, açık olarak, halk önünde, askerî ve dinî törenle okunmakla bir vezir, S. olmuş sayılırdı. İmparatorluğun düşmesine kadar bu böyle oldu. 1920'de son S. Tevfik Paşa'nın hatt-ı hümâyûnu da bu suretle Bâb-ı Âlî'de okundu. "Sadâret alayı" denilen, S.'ın sarayından (Tanzimat'tan sonra: konağından) alınarak Bâb-ı Âlî'ye getirilmesi merasimi, halk tarafından ilgiyle seyredilirdi. Bâb-ı Âlî'de Mâbeyn-i Hümâyûn başkâtibi Rif'at Bey tarafından Ahmed Tevfik Paşa'nın 21 ekim 1920'deki 4. sadâreti için okunan son sadâret hatt-ı hümâyûnu şöyledir *(Son S.'lar,* 1 733) :

"Vezîr-i me'alî - semîrim Tevfik Paşa,

"Selefiniz Ferîd Paşa'nın ahvâl-i sıhhiyyesinden dolayı vukuu' bulan istî'fâsı kabûl olunarak, mesned-i sadâret, uhde-i istiklâlinize tefvîz, ve meşîhat-i İslâmiyye dahi Nûrî Efendî uhdesinde ibkaa edilmiş, ve Kaanûn-ı Esâsî'nin 27. maddesi hükmüne tatbîkan, teşkîl eylediğiniz hey'et-i cedîd-i vükelânın, me'mûriyyetleri, tasdîkımize iktirân etmişdir. Cenâb-ı Kaadir-i Mutlak —İzze Şânehü— mesâ'î-i masrûfenizde tevfîkaat-ı celîle-i sübhâniyyesini reh-ber ve mu'în buyursun, âmîn bi-hürmeti Seyyidi'l - Mürselîn!

"8 Safer 1339 21 Teşrîn-i Evvel 1337 Mehmed Vahîdüddîn"

III. Murâd'ın cülûsuna (22 aralık 1574) kadar vezîr-i âzam, padişahın elini öperdi. Fâtih, Yavuz, Kaanûnî gibi cihan tarihinin en büyük hükümdarları hep el öptürmüşlerdir. İlk defa olarak III. Murad, babası II. Selîm'in ölümünü resmen haber alıp vâli bulunduğu Manisa'dan Istanbul'a geldiği, Topkapı Sarayı'na sahilden çıktığı zaman, Sokollu Mehmed Paşa, protokolü bozdu ve pâdişahı etekliyerek eteğini öptü. Bu suretle kanun değişmiş oldu. Bundan sonra vezîr-i âzamlar, etek öpmiye başladılar.

SADRÂZAM : Dîvân-ı hümâyûn'a lüzumu olan name ve mektup kesesi vesaire için Sadrâzamın buyuruldusu

Bu noktada da 5 ağustos 1650'de büyük bir protokol değişikliği oldu. Bu tarihte Dâmâd Melek Ahmed Paşa, vezîr-i âzam olarak ilk defa huzûr-i hümâyûna çıktı. 9 yaşındaki IV. Mehmed'in tahtının karşısında, asırlardan beri S.'ların padişahla konuşurken oturdukları iskemle konulmuştu. Melek Paşa, teeddüben oturmayıp ayakta konuştu (Silâhdâr, I, 257). Bundan böyle de kanun değişti. S.'lar, ancak ayakta padişaha mârûzât'da bulunmıya başladılar.

Tanzimat'tan (1839) sonra değişti. S.'lar etek öpmekten vazgeçtiler, yalnız yerden temennâ ederek padişahı selâmladılar. Karşılıklı koltuklara oturarak pâdişahla konuşmıya başladılar. Bazı vezirler, dalkavukluk için, pâdişah huzuruna çıkınca hunkârın karşısında secdeye kapanıp yer öpmüşlerdir. II. Abdülhamîd tahta çıkınca (1876), kim olursa olsun, huzûrunda yer öpmeyi yasak ettiğini bildirdi. Yerden temennâ usulü ise, yalnız pâdişaha ve hânedân üyelerine karşı değil, büyük memurlara, hattâ büyük ilim ve din adamlarına karşı da, imparatorluğun düşmesine kadar devâm etti.

Klasik devirde Topkapı Sarayı'nın Orta (İkinci) Kapı'dan itibaren başlıyan yerinde iki yol vardı. Birine "padişah yolu", birine "vezir yolu" denilirdi. Bu iki yoldan yalnız padişah ve vezîr-i âzam geçerlerdi. Diğerlerinin geçmesi için ayrı yollar vardı (Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilâtı,* 15, n. 1).

S., sancak beyi (mîr-i livâ = tümgeneral) pâyesinden itibâren görevlileri kabûl ederken ve uğurlarken ayağa kalkar, fakat yerinden kıpırdayıp ileriye adım atmazdı. Yalnız vezir ve kazasker pâyesinde olanları (mareşal'e eşit rütbeler), salonun tam ortasına kadar ilerliyerek kabûl eder, teşyî ederken de salonun yine tam ortasına kadar gelirdi. Meselâ bir beylerbeyinin (orgeneral), vezirliğe (mareşalliğe) yükseltilmesi için padişah irâdesini tebliğe memur olan S., kabûl ederken beylerbeyini yerinde ayağa kalkarak karşılar, vezîr olduğu hakkındaki irâde-i seniyye'yi tebliğ ettikten sonra, giderken salonun ortasına kadar uğurlardı; zira geldiği zaman beylerbeyi olan şahıs, artık vezir pâyesinde idi (Uzunçarşılı, 419, n. 1).

Padişahınki gibi S.'ın da muâyedesi (bayramlaşma) vardı. Sadâret muâyedesi de mühimdi. Önce kazaskerler, S.'ın elini öperek bayramını tebrik eder, sonra diğer devlet ricâli gelirdi *(Aynı Eser,* 149 - 150).

S.'ların cenaze namazlarının Fâtih camiinde kılınması gelenekti (Cevdet, II. 154).

S.'lar Tanzimat'tan önce gerçek saraylarda oturur ve ikametgâhlarına "saray" denirdi. Tanzimat'tan sonra "saray" lafzı şehzâde ve sultanların oturdukları konaklara inhisâr etti-

rilmiş, sadrâzam ikametgâhlarına "konak" denmiştir. Fakat bu konaklar içinde de gerçek saraylar, yazlık yalılar içinde gerçek sahilsaraylar veya köşkler vardı. Bazı S. sarayları 300 küsur odalı, 2 fırınlı, mescidli, 15 hamamlı, dehşetli binalardı. Sonradan hânedâna geçen Vezîr-i Âzam Dâmâd Makbûl İbrahim Paşa'nın At Meydanı'ndaki (Sultanahmed Meydanı) sarayı bunlardan biriydi. Sokollu'nun, Siyâvuş Paşa'nın ve başkalarının da böyle muazzam sarayları vardı.

S.'ın ihtişamı, devletin ihtişamı demekti. III. Ahmed, yeni S. olan dâmâdı Nevşehirli İbrahim Paşa'ya, koşumlarının değeri 100 kese (5 milyon akça) olan muhteşem bir at hediye etmişti (*Nusret - Nâme* II - II, 406) ki 1973 satınalma gücüyle 112,5 milyon TL'dır.

S.'ın şahsına mahsus bölükleri vardı. Bunlar ihtişam, muhafaza, hizmet gibi maksatlarla kullanılırlardı. Meselâ "deli" denilen bir sınıf asker, S.'ın şahsına bağlıydı, maiyet birliği idi. Harbde akıncılar gibi hizmet edebilecek şekilde yetiştirilmiş gözünü budaktan sakınmaz komandolardı. Muharebede en tehlikeli ve cür'etli harekâta memur edilen sınıflar arasındaydı. Sayıları 400 kadardı, bazan artardı. Köprülüler devrinde S.'ın deli'leri 2 000 kişilik bir alaydı; zira bu devir, devamlı seferler ve savaşlar devriydi. "Deli"nin Türkçe'deki asıl mânâsı "akıl almıyacak derecede cesur ve cür'etkâr"dır (Ricaut, II, 582, 584).

SADRÂZAM : Ferhad Paşanın yetimleri hakkında Sadrâzam Derviş Paşa'nın bir arîzası ve I. Ahmed'in el yazısıyla iradesi

Serdâr-ı Ekrem Olarak S. :

Hazerde de S., padişah nâmına, ordunun bütün işlerinden sorumlu en büyük âmirdi. Seferde, bizzat başkumandanlık edebilirdi. Sefer hâlinde bizzat başkumandanlık yapan vezîr'e "serdâr" (başkumandan), vezîr-i âzam ise "serdâr-ı ekrem" (en keremli, en büyük serdâr) denilirdi.

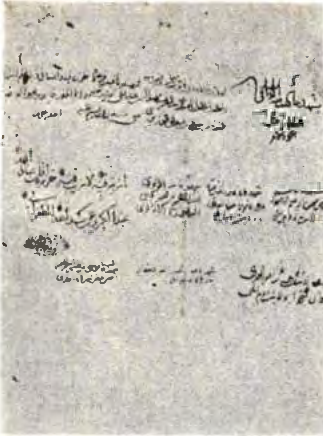
İlk padişahların hepsi, ordularına başkumandanlık etmiş, zaferler kazandırmış, bizzat imparatorluğu ve cihan devletini kurmuş, dehâ sahibi çok büyük askerlerdi : I. Osman, Sultan Orhan, I. Murad, Yıldırım Bâyezîd, I. Süleyman, Sultan Mûsâ, I. Mehmed, II. Murad, Fâtih Mehmed, II. Bâyezîd, Yavuz Selim ve Kaanûnî Süleyman. Bunlardan ikisi, son nefeslerini muharebe ve zafer meydanında vermişti : I. Murad Hudâvendigâr ve Kaanûnî Sultan Süleyman. 1566'da Kaanûnî'nin Sigetvar'da ölümünden sonra padişahların bizzat başkumandanlık etmeleri geleneği bozuldu. Bunda Sokollu Mehmed Paşa'nın da tesiri oldu. Ne padişahı sefere çıkardı, ne kendi sefere çıktı. Bu suretle Kaanûnî'nin oğlu II. Selim'le bunun oğlu III. Murad, hiç sefere çıkmadılar. Onun oğlu III. Mehmed, tahta çıkar çıkmaz 1596'da Almanya üzerine seferin başkumandanlığını aldı. Osmanlı Türkleri'nin kazanmasını sağladı ve Eğri'yi fethetti. Oğlu I. Ahmed'le bunun kardeşi I. Mustafa sefere çıkmadılar. I. Ahmed'in büyük oğlu II. Osman, Polonya seferinde, kardeşi IV. Murad, biri kuzeyde Revân, diğeri güneyde Bağdad üzerine iki İran seferinde başkumandanlık eden büyük askerlerdi. Kardeşleri Sultân İbrahim sefere çıkmadı.

Sultân İbrahim'in oğlu IV. Mehmed birçok sefere katıldı ise de, ataları gibi bizzat başkumandanlık etmedi; gerçek başkumandan "serdâr-ı ekrem" unvânı taşımaksızın S.'dı. Ama yine de ordunun başında harb meydanlarında bulunması büyük meziyetti. Kardeşleri III. Süleyman'la II. Ahmed sefere çıkmadılar. III. Süleyman bizzat cepheye gitmek üzere Sofya'ya gittiyse de, devlet adamlarının tavsiyeleri üzerine Edirne'ye döndü. IV. Mehmed'in büyük oğlu II. Mustafa, Almanya üzerine 3 sefere bizzat başkumandanlık etti ve böylece XVII. asır kapandı. Bir daha da cephede bizzat başkumandanlık eden padişah çıkmadı. II. Mahmud gibi askeriyle beraber kışlada yaşıyan pâdişahlar varsa de, hiçbiri cepheye gitmedi. S. - serdâr-ı ekremlerin ehemmiyeti böylece XVIII. asrın ilk yıllarından itibaren fevkalâde artmış oldu. Tanzimat'tan sonra sivil S.'lar gelmiye başlayıp askerlik çok daha teknik bir iş olmaya başlayınca, S. - serdâr-ı ekremler devri de kapandı. 1839 Tanzimat'ından itibaren hiç bir S. - serdâr-ı ekrem yoktur. Zira daha çok diplomasiden, bazan mülkiyeden, az sayıda askeriyeden kişiler S. olmuşlardır.

S., "serdâr-ı ekrem" sıfatını taşıdığı müddet içinde, aynen padişahtı. Padişah gibi sözü kanundu. Padişah neye muktedirse o da aynı şeylere muktedirdi. Vezîr (mareşal) rütbesi verebilir, beylerbeyi (orgeneral) pâyesindekileri bir sözüyle îdam ettirir, vezir azleder ve îdamları için pâdişaha arz eder, kral azledebilir, kral tâyin edip tac giydirebilir, istediği hânedâna son verebilir, kısacası pâdişah ne yapabilirse onu yapabilirdi. Bu selâhiyetleri, sefer için Istanbul veya Edirne'den hareket ettiği, saraydan çadırına geçtiği an başlar, Edirne veya İstanbul'a dönüp seferi anlatmak üzere huzûr-ı hümâyûna çıktığı an sona ererdi.

Serdâr-ı ekrem sıfatıyle S., yahut S. olmıyan serdâr-vezir, pâdişaha ait selâhiyetleri, kendi adına değil, pâdişah adına kullanırdı. Pâdişah, sefere çıkan serdâr-ı ekrem veya ser-

dâra, icabında kullanması için, üzerine tuğray-ı hümâyûn çekilmiş beyaz kâğıtlar verirdi. S. veya vezir, hazerde kendi selâhiyetleri dışında kalan işlere karar vereceği zaman, bu kâğıtları, yani pâdişah imzası ve mührü bulunan kâğıdı kullanırdı. Bunları serdâr veya serdâr-ı ekremden başka kimse kulanamazdı. Zira böyle bir beyaz kâğıdın üzerini doldurmakla tahtlar devrilebilir, milyarlar kazanılıp kaybedilebilirdi. Bu kâğıtları serdârdan başkasının kullanması kesin şekilde yasak ve tasavvur edilebilen en ağır suçlar cümlesindendi. 1590 İran seferinde serdâr-ı ekrem Koca Sinan Paşa'ya verilen III. Murâd'ın tuğrası ile muvaşşah bu kâğıtlardan birkaçını, birkaç dîvân kâtibi çalmış ve suistimal maksadıyle saklamıştı. Sahtekârlığın derhal farkına varıldı. Üç dîvân kâtibi derhal îdam edildi. Olaydan haberleri olduğu hâlde arkadaşlarını hemen ihbâr etmiyen, fakat suistimâle karışmamış 6 dîvân-ı hümâyûn kâtibinin de birer elleri kesildi ve devlet hizmetinden çıkarıldılar (Ferîdûn Bey, I, 419; Selânikî, 272: ...kâtibler ahz olunup teftîş olundukta ihtiyâr etdikleri hıyânetleri zâhir olmağın mezbûrlar salb olunup ve altı nefer kâtibin birer elleri kesilip...).

SADRÂZAM : Pirî Paşa ile diğer Sadrâzamların isim ve imzaları ile Sadrâzamda bulunan mühr-i hümâyun

Muzaffer serdâr-ı ekremler, son derecede büyük merasimlerle karşılanırlardı. 1678'de Çehrin seferinden, Rusya'dan Istanbul'a bu sıfatla dönen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, böyle bir merasime muhâtab olanlardandır. 20 kasım günü öğleden üç saat önce muzaffer ordu, Edirne'ye girmeye başlamıştı. Hemen bütün şehir halkı, mahşerî kalabalıklar hâlinde, Orduy-ı Hümâyûn'un güzergâhında toplanmıştı. Evvelâ sipahiler, sonra yaya birlikler geçti. Üniformaları çok değerli ve gösterişli kumaşlardandı. S.'la maiyeti, mücevherlere gömülmüş şekilde geçtiler. Pâdişah, bizzât alayı seyrediyordu. Muzaffer S. - serdâr-ı ekremi sevinçle karşıladı (Silâhdâr, 270-1: Avdet-i Serdâr-ı Âzam ve Orduy-ı Hümâyûn).

Muzaffer serdârları pâdişah, murassâ (mücevherli) kılıç, bazan mücevherli çeleng (tac) ile mükâfatlandırırdı, bilhassa nişan ihdâs edilmiyen klasik devirde pek büyük ve şanlı taltiflerdi. II. Abdülhamîd de 93 Harbi'nde (1877 - 1878) 3 Plevne zaferinde düşmanı Tuna Cephesi'nde bozan Müşîr Osman Paşa'ya "Gazi" unvânıyle murassâ kılıç vermiştir. Aynı savaşta Abdülhamîd Han, birkaç hafta önce de birkaç meydan muharebesinde Kafkasya Cephesi'nde Ruslar'ı bozan Müşîr Ahmed Muhtar Paşa'ya aynı unvânı vermiş ve murassâ kılıç göndermişti. "Gazi" sıfatı bir serdâra resmen pâdişah tarafından verilebileceği gibi, halk tarafından yani milletçe de takılırdı.

Eski S., hâlen İran üzerine serdâr-ı ekrem Topal Osman Paşa, 200 000 kişilik ordusuyla 19 temmuz 1733'te Bağdad yakınlarında Dücûm meydan muharebesinde düşman ordusunu mahvetmiş ve düşman başkumandanı Nâdir Hân'ı yaralayıp şeref meydanını terketmiye mecbur kılmıştı. I. Mahmud, kendisini murassâ kılıç ve murassâ çeleng göndererek taltif etti. Zira, Konyalı Ebû - Bekir Ağa-zâde Osman Paşa'nın karşısındaki ordu, dünyanın ikinci ordusu idi ve bu ordunun başında da Türk tarihinin sonuncu cihangiri olan ve Asya'yı altüst eden Nâdir Şâh bulunuyordu. Bu Topal Osman Paşa, Nâmık Kemal'in büyükbabasının büyükbabasıdır.

Kezâ serdârlar, pâdişah tarafından hıl'at ve kürk, bazan nakid para ve başka ihsanlarla da taltif edilirlerdi.

Şehîd Olan S.'lar :

Klasik devirde S.'ların çoğu serdâr-ı ekremlik etmiştir. 7'si muharebe meydanında bu sıfatla şehîd olmuştur :

1421'de Amasyalı Bâyezîd Paşa, Edirne yakınlarında Sazlıdere meydan muharebesinde II. Murad nâmına Osmanlı saltanatını amcası Sultan Mustafa'ya karşı savunurken şehîd olmuştur.

1511 temmuzunda II. Bâyezîd'in vezîr-i âzam - serdâr-ı ekremi Hâdim Ali Paşa, Safevî ajanı Şâhkulu ile Kayseri - Sivas arasında yaptığı Gökçay meydan muharebesinde şehit düşmüştür.

22 Ocak 1517 Rîdâniyye meydan muharebesinde (Kahire), Vezîr-i âzam Hâdim Sinan Paşa şehîd oldu. Fakat orduya Yavuz Sultan Selim bilfiil kumanda ettiği için, serdâr-ı ekrem değildi. Bu meydan muharebesi, Mısır ve Sudan'ı Türkiye'ye kazandırmış ve dünyanın 3. devleti olan Mısır - Suriye Türk Memlûk imparatorluğunu ortadan kaldırmıştı.

23 Aralık 1638'de Vezîr-i Âzam Tayyar Mehmed Paşa, Bağdad'ı Safevîler'den geri almıya çalışan IV. Murâd'ın emriyle yaptığı büyük bir taarruzun başında şehid düştü. O da, IV. Murâd orduya bilfiil kumanda ettiği için serdâr-ı ekrem değildi. Ertesi gün Bağdad fethedildi. Olayın çarpıcı tarafı şudur : Tayyar Mehmed Paşa'nın babası Bağdad beylerbeyisi Vezîr Lâdikli Uçar Mustafa Paşada vaktiyle Safevîler'le vuruşurken şehîd olmuştu. Tayyar Mehmed Paşa, Bağdad dışında Âzamiyye'de İmâm-ı Âzam'ın ayak ucuna, babasının yanına gömüldü. Yavuz, kendi yanında şehîd düşen Sinan Paşa'ya son derece üzülmüştü. IV. Murad da, Tayyar Paşa'nın şehâdetine çok büyük teessür gösterdi. Bu iki pâdişah, Osmanoğulları'nın en sert hükümdarlarıdır.

19 Ağustos 1691'de II. Ahmed'in S. ve serdârı olan Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa, Almanya'ya karşı yaptığı seferde büyük Salankamen meydan muharebesinde ordusunun bir kanadının sarıldığını görüp durumu düzeltmek için ön saffa gelince alnına yediği bir Alman kurşunu ile şehîd düşmüştü. Onun şehâdeti ile meydan muharebesi kaybedildi.

11 Eylül 1697'de S. Elmas Mehmed Paşa, Almanlar'la yapılan Zenta meydan muharebesinde şehîd düştü. Orduya II. Mustafa kumanda ettiği için, serdâr-ı ekrem değildi. Meydan muharebesi ve bu hezimetle de Macaristan ebediyen kaybedilmiş oldu. En genç şehîd olan serdâr budur. Henüz 35 yaşını bitirmemişti.

5 Ağustos 1716'da S. ve Serdâr-ı Ekrem Silâhdâr Şehîd Dâmâd Ali Paşa, Almanlar'a karşı Petervaradin meydan muharebesinde —Köprülü-zâde gibi— alnından Alman kurşunuyle vurularak şehîd oldu. III. Ahmed'in başkumandanı bu andan îtibaren tarihe "Şehîd Ali Paşa" diye geçti.

Bunlar, S.'iken şehîd düşen 7 kişidir. Eski S.'lar içinde de serdâr iken şehîd olanlar vardır. Birisi, az yukarıda bahsettiğimiz eski S. ve hâlen İran üzerine serdâr-ı ekrem Topal Osman Paşa'nın Bağdad yakınlarında I. Mahmud zamanında şehâdetidir.

Dâmâd Olan S.'lar :

38 S. "Dâmâd-ı Hazret-i Şehryârî"dir: Bunlardan 36'sı sultanlarla, 2'si 2 hanım - sultan'la evlenmiştir. Bu 38 S., 47 defa sadâret mevkiine gelmiş ve cem'an 129 yıl, 10 ay, 22 gün iktidarda kalmıştır. Bir tanesi (Dâmâd Melek Ahmed Paşa, ilk sultan zevcesi öldükten sonra başka bir sultanla evlenmiştir (bu suretle üstüste 2 sultan'la evlenen Osmanlı tarihinde 2 kişi daha vardır: XIX. asır sonlarında Müşîr Mehmed Paşa ve asrımızda Şehzâde Ömer Fâruk Efendi).

İlk dâmâd S., 1497'de iktidâra gelen Hersek-zâde Ahmed Paşa'dır. Sonuncusu da 1920'de iktidardan düşen Mehmed Ferid Paşa'dır ki, Türkiye tarihinde çok kötü bir isim bırakmıştır. Saltanatın düşmesine o sebep olmuştur bile denilebilir.

Hadım S.'lar :

5 sadrâzam "hâdim/hadım"dır. Yani beyaz harem ağalığından gelmiştir (Zenci sadrâzam yoktur). Bunların son derece cesur adamlar olmaları dikkat çekicidir. Zira 5'inden 2'si er meydanında büyük şecâat gösterdikten sonra şehîd olmuştur. Biri de, Osmanlı tarihinin en büyük yöneticilerinden olan Kaanûnî'nin vezîr-i âzamı Süleyman Paşa'dır ki Hindistan seferiyle çok ünlüdür. Bu 5 hadım vezîr-i âzam 6 defada 12 yıl, 7 ay, 1 gün iktidarda kalmıştır.

Kaç Defa S. Oldular?

En fazla sadârete getirilip uzaklaştırılan, II, Abdülhamîd ile kardeşi V. Mehmed Reşâd'ın S.'ı Küçük Saîd Paşa'dır. 9 defa S. olmuştur. Mustafa Reşid Paşa, bu mevzuda 2. gelir : I. Abdülmecîd devrinde 6 defa S. olmuştur. 5 defa sadârete getirenler şunlardır : II. Bâyezîd ve oğlu Yavuz Selim devirlerinde Dâmâd Hersek-zâde Ahmed Paşa, III. Murad ve oğlu III. Mehmed devirlerinde Dâmâd Koca Sinan Paşa, II. Mahmud ve oğlu I. Abdülmecîd devirlerinde Raûf Paşa, I. Abdülmecîd ve kardeşi Sultân Abdülazîz devirlerinde Âlî Paşa, I. Abdülmecîd ile Abdülazîz Han ve V. Murâd ile II. Abdülhamîd devirlerinde Mütercim Rüşdi Paşa, VI. Mehmed Vahîdeddin devrinde Dâmâd Ferid Paşa.

4 defa S. olanlar : II. Abdülhamîd ve kardeşi V. Mehmed devirlerinde Mehmed Kâmil Paşa, II. Abdülhamîd ile kardeşleri V. Mehmed ve VI. Mehmed devirlerinde Ahmed Tevfik Paşa.

3 defa S. olanlar: III. Murad devrinde Kanijeli Siyâvuş Paşa, III. Mehmed devrinde Dâmâd İbrahim Paşa, I. Mahmûd ile kardeşi III. Osman devirlerinde Hekimoğlu Ali Paşa, I. Mahmûd ile kardeşi III. Osman ve amcaoğulları III. Mustafa devirlerinde Bâhir Mustafa Paşa, I. Abdülmecîd devrinde Mustafa Nâilî Paşa, I. Abdülmecîd ile kardeşi Abdülazîz Han devirlerinde Kıbrıslı Mehmed Paşa.

2 defa S. olanlar çoktur.

Ancak mevkie birçok defa getirilmek değil, o mevkı'de uzun müddet kalmak mühimdir. En uzun müddet S. olanlar da, çok defa bir defa o mevkı'de kalanlar içinden çıkmıştır.

Birkaç Padişaha S. Olanlar :

Mütercim Rüşdî Paşa, 4 padişah devrinde S.'lıkta bulunarak rekor kırmıştır : I. Abdülmecîd, Abdülazîz Han, V. Murad ve II. Abdülhamîd. Bu 4 pâdişah, 2 kuşak içindedir. Aynı rekora Dâmâd Halil Paşa da sahiptir, 2 kuşaktan 4 pâdişah devrinde sadârette bulunmuştur : I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad.

3 padişah devrinde sadârette bulunanlar şunlardır : Çandarlı-zâde Ali Paşa : I. Murad, oğlu Yıldırım Bâyezîd ve bunun oğlu I. Süleyman devirlerinde. Bâhir Mustafa Paşa : I. Mahmud, kardeşi III. Osman ve bunların amcaoğulları III. Mustafa devirlerinde. Tevfik Paşa : II. Abdülhamîd ile kardeşleri V. Mehmed ve VI. Mehmed devirlerinde. Sokollu Mehmed Paşa : Kaanûnî ve oğlu II. Selim ile bunun oğlu III. Murad devirlerinde.

2 pâdişah devrinde S. olanlar çoktur.

"S." Adını Taşımaksızın S. Olanlar :

Meşhur Kıbrıs Fâtihi Lala Kara Mustafa Paşa, "vekîl-i saltanat" unvânıyle S. olmuştur.

Birkaç S. da "başvekil" unvânıyle bu makamda bulunmuşlardır: Raûf Paşa, 18 şubat 1833'te 2. defa S. oldu. 30 mart 1838'de "S." unvânı "başvekil" olarak değiştirildi. 2 Temmuz 1839'a kadar 1 yıl, 3 ay, 3 gün "başvekil" unvânıyle S.'lık yaptı. Raûf Paşa'nın başvekilliği, II. Mahmud devrinin sonundadır. II. Mahmûd ölmeseydi, S. unvânı ortadan kalkıp başvekiller devri başlıyacaktı. Fakat oğlu I. Abdülmecîd, Raûf Paşa'yı azletmek ve yerine Husrev Paşa'yı yine "S." unvânıyle hükûmetin başına getirmiye mecbur kaldı; hattâ bu hususta Husrev Paşa, emr-i vâki' yaptı.

I. Abdülhamîd'in ilk devrinde 3 kişi de, başvekil unvânıyle S. olmuştur : Ahmed Vefik Paşa ilk sadâretinde ve halefi Sâdık Paşa. Bu iki başvekilliğin toplamı 4 Şubat 1878'den 28 Mayıs 1878'e kadar sadece 3 ay, 23 gündür. Raûf Paşa'nın başvekilliği eklenirse 1 yıl, 6 ay, 26 gün eder. Lala Mustafa Paşa'nın vekîl-i saltanat olduğu 28 Nisan 1580'den 7 Ağustos 1580'e kadarki 3 ay, 9 günün ilâvesiyle 1 yıl, 10 ay, 5 gün eder. Bu 2 yıla yakın zaman içinde 4 S., bu unvânı taşımaksızın sadâret makamını işgal etmişlerdir.

Saltanat Nâibi Olan S.'lar :

Pâdişah sefer veya seyahat maksadıyle Istanbul'dan, Edirne'den ayrıldığı zaman bazı S. veya S. olmıyan vezirler Istanbul'da ve Edirne'de, bazan ikisinde birer tane olmak üzere ikisinde birden saltanat nâibliği yapmışlardır. Meselâ 1863'-te Abdülazîz Hân'ın Mısır seyahatinde S. Yûsuf Kâmil Paşa, aynı pâdişahın 1867'deki Avrupa seyahatinde S. Âlî Paşa, Istanbul'da saltanat nâibi olmuşlardır. Klasik devirden pek çok misâl vardır. Bâzı şehzâdeler de sultan nâibliği yapmışlardır.

S.'ın Nüfuzunu Silip Süpüren Devlet Adamları ve Zorbalar :

S., devlette pâdişahtan sonra gelmekle beraber, bazı devirlerde S.'ı gölgede bırakacak nüfuz kazanan vezirler, ulemâ veya daha küçük rütbede devlet memurları yahut Saray adamları türemiştir. İşte bir kaçı : II. Mustafa devrinde Şeyhulislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi, II. Mahmud devrinde Nişancı Hâlet Efendi, I. Abdülhamîd devrinde Dâmâd Nazîf Efendi, III. Mehmed devrinde Şeyhulislâm —Feyzullah Efendi gibi hâce-i sultânî olan— Sâdeddin Efendi, II. Osman devrinde Hâce-i Sultânî Ömer Efendi, IV. Mehmed devrinde Kızlarağası Uzun Süleyman Ağa, I. Mahmud devrinde Kızlarağası I. ve II. Beşîr Ağa'lar, V. Mehmed devrinde —sonradan kendisi de S. olan— Tal'at Bey, I. Abdülmecîd devrinde Cihan Seraskeri Rızâ Paşa...

IV. Murâd ile yeğeni IV. Mehmed'in çocukluk devirlerinde devlet saltanat nâibesi vâlide - sultanlar tarafından idare edildiği zorbalık devirlerinde de —İki Ahmed Refik "Ağalar Saltanatı" demiştir— zorba yeniçeri generalleri, gerçekte hem S.'lara, hem saltanat nâibelerine hâkim olmuşlardır.

S.'ların üzerinde nüfuz kazanan devlet adamları veya zorba cuntacı generaller devirleri, Osmanlı tarihinin daima karanlık ve pek kötü devirleridir. Zira sadâret nüfuzunun gölgede kalması, zâten rejim buhrânını işaret eden en klasik durumdur. Çok az istisnası vardır: Hoca Sâdeddin Efendi'nin nüfuz kazandığı devre gibi.

S.'ların Karakterleri :

S.'lar içinde dâhîler, büyük dâhîler vardır. Çok büyük diplomatlar, devlet adamları, yöneticiler, kumandanlar, amiraller gelip geçmiştir. İçlerinde alçaklar, çok değersizler, çok kötülük etmiş olanlar da haylidir. Bilgin olanlar da vardır, cahil olanlar da. Birçoğu îdam edilmiştir. Bu cezaya ilk uğrıyan Çandarlı-zâde Halil Paşa'dır (10 Temmuz 1453). Sonuncusu da Benderli Ali Paşa'dır (30 Mayıs 1821). Ondan önce son îdam edilen Çelebî-zâde Şerif Hasan Paşa'dır (15 Şubat 1791). Ondan önceki, meşhur reformcu Ispartalı Halil Hamid Paşa'dır (1 Nisan 1785). Ondan önceki Yağlıkcı-zâde Mehmed Emin Paşa'dır (19 Ağustos 1769).

Benderli Ali Paşa'dan sonra (1821) katledilen bazı S.'lar daha vardır: Bunlardan biri yıllar sonra Tâif'te öldürülen Midhat Paşa'dır (6 Mayıs 1884). Prens Said Halim Paşa, Roma'da bir Ermeni komitecisi tarafından şehîd edilmiştir (6 Aralık 1921). Yine bir Ermeni komitecisi de Berlin'de Tal'at Paşa'yı şehîd etmiştir (15 mart 1921). Fakat bu hâdiseler îdam değil, alelâde cinayetlerdir. Son îdam, 1821'de olmuştur.

Bir de intihâr eden, kahramanca ve çaresiz kalarak şehîd olan S. vardır: Alemdar Mustafa Paşa (15 Kasım 1808).

900 yıllık Türkiye tarihinde gelip geçen başbakanlar arasında en büyüğü Mustafa Reşid Paşa'dır. İçlerinde en büyük kumandan olan da Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. Tarih sırasıyle, gerçekten büyük işler görmüş Osmanlı S.'ları şunlardır:

En Büyük S.'lar :

1 — Vezîr-i âzam (1368? - 1387) Çandarlı I. Halil Hayreddin Paşa (1305? - 1387),

2 — Vezîr-i âzam (1387 - 1406) Çandarlı-zâde Ali Paşa (- 1407),

3 — Vezîr-i âzam (1438 - 1453) Çandarlı-zâde II. Halil Hayreddin Paşa (- 1453),

4 — Vezîr-i âzam (1477 - 1481) Karamânî Mehmed Paşa (- 1481),

5 — Vezîr-i âzam (1517 - 1523) Pîrî Mehmed Paşa (1455? - 1532),

6 — Vezîr-i âzam (1523 - 1536) Dâmâd Makbûl İbrahim Paşa (1495 - 1536),

7 — Vezîr-i âzam (1539 - 1541) Dâmâd Lutfi Paşa (1483? - 1563),

8 — Vezîr-i âzam (1541 - 1544) Hâdim Hacı Süleyman Paşa (1465? - 1545),

9 — Vezîr-i âzam (1580) Kıbrıs Fâtihi Lala Kara Mustafa Paşa (1520? - 1580),

10 — Vezîr-i âzam (1584 - 1585) Kafkasya Fâtihi Özdemiroğlu Osman Paşa (1526 - 1585),

11 — Vezîr-i âzam (1604 - 1606) Sokullu-zâde Lala Mehmed Paşa (- 1606),

12 — S. (1656 - 1661) Köprülü Mehmed Paşa (1586? - 1661),

13 — S. (1661 - 1676) Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (1635 - 1676),

14 — S. (1676 - 1683) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1635 - 1683),

15 — S. (1689 - 1691) Köprülü-zâde Hacı Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa (1638 - 1691),

16 — S. (1718 - 1730) Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa (1670? - 1730),

17 — S. (1732 - 1735 + 1742 - 1743 + 1755) Hekîmoğlu Âli Ali Paşa (1689 - 1758),

18 — S. (1757 - 1763) Dâmâd Koca Mehmed Râğıb Paşa (1699 - 1763),

19 — S. (1846 - 1858 arasında 6 def'a) Koca (Büyük) Mustafa Reşid Paşa (1800 - 1858),

20 — S. (1852 - 1871 arasında 5 def'a) Mehmed Emin Âlî Paşa (1815 - 1871),

21 — S. (1861 - 1863 + 1863 - 1866) Keçeci-zâde Büyük Mehmed Fuad Paşa (1815 - 1869),

22 — S. (1878 + 1882) Ahmed Vefik Paşa (1823 - 1891).

Bunlardan sonuncusu, S.'lığı dolayısıyle değil, edibliği dolayısıyle listemize girmiştir. Kezâ Ragıb Paşa'nın şâirliği ve Lûtfi Paşa'nın fikir adamı olması da, onları bu listeye girmeye zorlamıştır. S.'lar içinde yetişen tek dehâ sahibi şâir Râğıb Paşa'dır. Nedîm ile Gaalib arasındaki şâirlerin en büyüğü ve XVIII. asırda Türk dilinin yetiştirdiği 3 en büyük şâirden biridir. Bu listedeki ilk isim, Çandarlı Halil Paşa, Osmanlı devletinin kurucularındandır. Bu listede Çandarlı-zâdeler'den 3 (baba - oğul - torun) ve Köprülü-zâdeler'den 3 (baba ile 2 oğlu) ad vardır. Listede "âlim" denecek isimler vardır: Çandarlı Halil Paşa, Karamânî Mehmed Paşa, Dâmâd Lûtfi Paşa, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa, Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa, Hekîmoğlu Ali Paşa, Koca Râğıb Paşa, Ahmed Vefik Paşa. "Âlim" denilemiyecek, fakat fevkalâde kültürlü kimseler vardır: Çandarlı-zâde Ali Paşa, Çandarlı-zâde II. Halil Paşa, Pîrî Mehmed Paşa, Makbûl İbrahim Paşa, Hâdim Süleyman Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa. Kâfi derecede kültürlü olanlar vardır: Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Lala Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. Yalnız bir tek cahil vardır: Köprülü Mehmed Paşa. Fakat bu tasnifimiz, devlet adamlığı, diplomatlık ve kumandanlık gibi S.'ların asıl

büyüklüğünü yapan hususlar hakkında değil, yalnız bilgi ve tahsil bakımındandır. Bu listede 2 de bestekâr vardır: Nevşehirli İbrahim Paşa ile Hekîmoğlu Ali Paşa. Şiir, hat gibi başka güzel san'atlarla meşgul olanlar daha çoktur. Râgıb Paşa'dan sonra en büyük S. - şâir Râmî Paşa'dır.

En genç S. olan Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'dır (26 yaşında). 80 küsur yaşında bu makamda bulunanlar da vardır. Istanbul'un büyük semtlerine adlarını verenler çoktur: Koca Mustafa Paşa, Cerrah (Ahmed) Paşa, Nişancı (Karamânî Mehmed Paşa), Mahmud Paşa, Dâvud Paşa, Râmi (Paşa)... (Haydar Paşa ile Kasım Paşa, sadece vezîr adlarıdır).

En Çok ve En Az Sadârette Bulunanlar :

En az sadârette bulunan Zurnazen Mustafa Paşa'dır: 4 saat. Bir kaç gün, bir kaç hafta, bir kaç ay bulunan hayli isim vardır.

İmparatorluk ve cumhuriyet devirlerinde en çok iktidarda kalan S. veya başvekiller ise şunlardır :

1 — Alâeddin Paşa : 25 yıl.
2 — Çandarlı-zâde Hayreddin Paşa : 22 yıl, 4 ay.
3 — Çandarlı-zâde Ali Paşa : 19 yıl, 10 ay, 27 gün.
4 — İsmet İnönü : 16 yıl, 11 ay, 25 gün (10 defa).
5 — Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa : 15 yıl, 4 gün.
6 — Koca Dâvûd Paşa : 15 yıl.
7 — Raûf Paşa : 14 yıl, 9 ay, 25 gün (5 defa).
8 — Dâmâd Rüstem Paşa : 14 yıl, 7 ay, 19 gün (2 defa).
9 — Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa : 14 yıl, 3 ay, 15 gün.
10 — Çandarlı-zâde Halil Paşa : 13 yıl, 2 ay.
11 — Makbûl İbrâhim Paşa : 12 yıl, 8 ay, 18 gün.
12 — Dâmâd Nevşehirli İbrâhim Paşa : 12 yıl, 4 ay, 22 gün.
13 — Adnî Mahmud Paşa : 12 yıl.
14 — Ankaralı Hacı Paşa : 11 yıl.
15 — Amasyalı Nizâmeddin Paşa : 10 yıl, 8 ay.
16 — Adnan Menderes : 10 yıl, 9 gün (5 defa).
17 — Yûsuf Zıyâeddin Paşa : 8 yıl, 11 ay, 4 gün (2 defa).
18 — Âlî Paşa : 8 yıl, 3 ay, 19 gün (5 defa).
19 — Bâyezid Paşa : 8 yıl, 1 ay, 27 gün.
20 — Süleyman Demirel : 8 yıl, 1 ay, 6 gün (6 defa) (12 kasım 1979 kabinesinden önceki müddet).
21 — Çandarlı-zâde İbrâhim Paşa : 7 yıl, 11 ay, 25 gün.
22 — Dâmâd Hersek-zâde Ahmed Paşa : 7 yıl, 9 ay, 23 gün (5 defa).
23 — Koca Sinan Paşa : 7 yıl, 4 ay, 24 gün (5 defa).
24 — Küçük Saîd Paşa : 7 yıl, 1 ay, 29 gün (9 defa).
25 — Merzifonlu Kara Mustafa Paşa : 7 yıl, 1 ay, 10 gün.
26 — Hâdim Ali Paşa : 7 yıl (2 defa).
27 — Mustafa Reşid Paşa : 6 yıl, 10 ay, 18 gün (6 defa).
28 — Kıbrıslı Kâmil Paşa : 6 yıl, 9 ay, 20 gün (4 defa).
29 — Dâmâd Koca Râgıb Paşa : 6 yıl, 2 ay, 28 gün.
30 — Muhsin-zâde Mehmed Paşa : 6 yıl, 4 gün (2 defa).
31 — Halil Rif'at Paşa : 6 yıl, 2 gün.
32 — Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa : 5 yıl, 6 ay, 8 gün.
33 — Pîrî Mehmed Paşa : 5 yıl, 5 ay, 4 gün.
34 — Kanijeli Siyâvuş Paşa : 5 yıl, 4 ay, 11 gün (3 defa).
35 — Köprülü Mehmed Paşa : 5 yıl, 1 ay, 15 gün.
36 — Kemankeş Kara Mustafa Paşa : 5 yıl, 1 ay, 8 gün.
37 — Hekimoğlu Ali Paşa : 5 yıl, 4 gün (3 defa).
38 — Amca-zâde Hüseyin Paşa : 4 yıl, 11 ay, 16 gün.
39 — Bâhir Mustafa Paşa : 4 yıl, 9 ay, 23 gün (3 defa).
40 — Tabanıyassı Mehmed Paşa : 4 yıl, 8 ay, 15 gün.
41 — Kuyucu Murad Paşa : 4 yıl, 7 ay, 25 gün.
42 — Koca Yûsuf Paşa : 4 yıl, 6 ay, 19 gün (2 defa).
43 — Kırşehirli Şeyh Ramazan Paşa : 4 yıl, 2 ay.
44 — Çorlulu Dâmâd Ali Paşa : 4 yıl, 1 ay, 14 gün.
45 — Keçeci-zâde Fuad Paşa : 4 yıl, 1 ay, 17 gün (2 defa).
46 — Benderli Selim Paşa : 4 yıl, 1 ay, 10 gün.
47 — Şükrü Saracoğlu : 4 yıl, 1 ay, 4 gün (2 defa).
48 — Reşid Mehmed Paşa : 4 yıl, 21 gün.
49 — Kayserili Sinâneddin Yûsuf Paşa : 4 yıl.
50 — İshak Paşa : 4 yıl (2 defa).
51 — Karamânî Mehmed Paşa : 4 yıl.
52 — Dâmâd İbrahim Paşa : 3 yıl, 11 ay, 27 gün (3 defa).
53 — Semiz Ali Paşa : 3 yıl, 11 ay, 19 gün.
54 — İzzet Mehmed Paşa : 3 yıl, 10 ay, 12 gün.
55 — Ahmed Cevad Paşa : 3 yıl, 9 ay, 4 gün.

Daha 3 yıldan fazla iktidarda bulunanlar şunlardır: Prens Said Halim Paşa, Dâmâd Şehîd Ali Paşa, Husrev Paşa, Dâmâd Halil Paşa (2 defa), Dâmâd Nasûh Paşa, Dâmâd Kara Mehmed Paşa (2 defa), Gedik Ahmed Paşa, Rûm Mehmed Paşa, Hâdim Süleyman Paşa, Ayas Mehmed Paşa.

—Başvekiller hariç— 2 ilâ 3 yıl arasında iktidarda kalan S.'ların sayısı 16, 1 ilâ 2 yıl arasında iktidarda kalabilenlerin sayısı da 42'dir. Gerisinin iktidar müddetleri bir yıldan azdır. Meselâ Dâmâd Ferid Paşa, yalnız 1 yıl, 1 ay, 8 gün iktidarda kalmış fakat 5 ayrı hükûmet kurmuştur.

Netice: Türkiye tarihi, istikrârı az hükûmetler tarihidir. XVI. asır sonlarından itibâren bu istikrar bozulmuş, XVII. asırda cunta yani zorbalık devirlerinde iflâs etmiştir. Umumiyetle uzun iktidarlarda, çok iyi hayat şartları temin edilmiştir: Fâzıl Ahmed Paşa'nın, Makbûl İbrahim Paşa'nın, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın uzun sadâretleri ve daha pek çoğu, bunun delilidir.

S.'lar :

1 — Alâeddin Paşa, b. Hacı Kemâleddin : 1320? - 1331? = 11?

2 — Mahmûdoğlu Nizâmeddin Ahmed Paşa : 1331? - 1348? = 17?

3 — Hacı Paşa : 1348? - 1349? = 1?

4 — Sinâneddin Yûsuf Paşa : 1349? - IX. 1364 = 15?

5 — Çandarlı-zâde Kara I. Halil Hayreddin Paşa b. Ali : IX. 1364 - 22.1.1387 = 22,4

6 — Çandarlı-zâde Ali Paşa : 22.1.1387 - 18. XII. 1406 = 19, 10, 27 (5'in oğlu)

7 — Osmancıklı İmâm-zâde Halil Paşa : 18. XII. 1406 - 1413 = 7

8 — Amasyalıoğlu Bâyezîd Paşa : 1413 - VII. 1421 = 8

9 — Çandarlı-zâde I. İbrahim Paşa : VII. 1421 - 25. VIII. 1429 = 8,1 (5'in oğlu)

10 — Amasyalı Hızır Dânişmendoğlu Koca Mehmed Nizâmeddin Paşa : 25. VIII. 1429 - 1438 = 9

11 — Çandarlı-zâde II. Halil Hayreddin Paşa : 1438 - I. VI. 1453 = 15 (9'un oğlu)

12 — Adnî Velî Mahmud Paşa : 1. VI. 1453 - 1466 = 13 + 1472 - 1474 = 2 = 15

13 — Rûm Mehmed Paşa : 1466 - 1469 = 3

14 — İshak Paşa : 1469 - 1472 = 3 + 4 VI. 1481 - 1482 = 1 = 4

15 — Gedik Ahmed Paşa : 1474 - 1477 = 3

16 — Karamânî Mehmed Paşa : 1477 - 4. V. 1481 = 4

17 — Dâvûd Paşa : 1482 - 8. III. 1497 = 15

18 — Dâmâd Hersek-zâde Ahmed Paşa: 8. III. 1497 - VIII. 1498 = 1,5 + 1503 - 7. IX. 1506 = 3 + 1511 + 1512 - 18.XII.1514 = 2 + 4.III.1515 - 25.IV.1516 = 10, 10, 23 = 7, 6, 27.

19 — Çandarlı-zâde II. İbrahim Paşa: VIII. 1489 - VIII. 1499 = 1, 0 (11'in oğlu)

20 — Mesîh Paşa: VIII. 1499 - 1501 = 2

21 — Şehîd Hâdim Ali Paşa: 1501 - 1503 = 2 + 7.IX. 1506 - VII. 1511 = 4, 10 = 6, 10

22 — Koca Mustafa Paşa: 1511 - XII. 1512 = 1

23 — Dukaginoğlu Ahmed Paşa: XII.1512 - 4.III.1515 = 2, 3

24 — Şehîd Hâdim Sinan Paşa: 26.IV.1516 - 22.I.1517 = 1, 8, 26

25 — Yûnus Paşa: 22.I.1517 - 13.IX.1517 = 0, 7, 22

26 — Pîrî Mehmed Paşa: 13.IX.1517 - 27.VI.1523 = 5, 7, 14 (16 ile aynı âileden: Mevlânâ sülâlesinden)

27 — Dâmâd Makbûl Maktûl İbrahim Paşa: 27.VI.1523 - 15.III.1536 = 12, 8, 18

28 — Ayas Mehmed Paşa: 15.III.1536 - 13.VII.1539 = 3, 3, 29

29 — Dâmâd Lutfi Paşa: 13.VII.1539 - 27.IV.1541 = 1, 9, 15

30 — Hâdim Süleyman Paşa: 27.IV.1541 - 28.XI.1544 = 3, 7, 1

31 — Dâmâd Rüstem Paşa: 28.XI.1544 - 6.X.1553 = 8, 10, 8 + 29.IX.1555 - 10.VII.1561 = 5, 9, 11 = 14, 7, 19

32 — Dâmâd Kara Ahmed Paşa: 6.X.1553 - 29.IX.1555 = 1, 11, 23

33 — Semiz Ali Paşa: 10.VII.1561 - 28.VI.1565 = 3, 11, 19

34 — Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa: 28.VI.1565 - 12.X. 1579 = 14, 3, 15

35 — Dâmâd (hanım - sultan'la evlidir) Semiz Ahmed Paşa: 12.X.1579 - 28.IV.1580 = 0, 6, 16

36 — Lala Kara Mustafa Paşa: 28.IV.1580 - 7.VIII.1580 = 0, 3, 9 (no. 34 ile aynı âileden)

37 — Dâmâd (hanım-sultan'la evlidir) Koca Sinan Paşa: 7.VIII.1580 - 24.XII.1582 = 2, 4, 18 + 2.IV.1589 - 1.VIII. 1591 = 2, 3, 29 + 28.I.1593 - 16.II.1595 = 1, 11, + 7.VII.1595 - 19.XI.1595 = 0, 4, 13 + 1.XII.1595 - 3.IV. 1596 = 0, 4, 2 = 7, 4, 21

38 — Dâmâd Kanijeli Siyâvuş Paşa: 24.XII.1582 - 28.VII. 1584 = 1, 7, 5 + 15.IV.1586 - 2.IV.1589 = 2, 11, 17 + 4.IV.1592 - 28.I.1595 = 0, 9, 24 = 5, 3, 16

39 — Özdemiroğlu Osman Paşa: 28.VII.1584 - 30.X.1585 = 1, 3, 3

40 — Hâdim Mesîh Paşa: 30.X.1585 - 15.IV.1586 = 0, 5, 16

41 — Ferhâd Paşa: 1.VIII.1591 - 4.IV.1592 = 0, 8, 3 + 16.II.1595 - 7.VII.1595 = 0, 4, 19 = 1, 0, 22

42 — Lala Mehmed Paşa: 19.XI.1595 - 28.XI.1595 = 0, 0, 9

43 — Dâmâd İbrahim Paşa: 4.IV.1596 - 27.X.1596 = 0, 6, 23 + 5.XII.1596 - 3.XI.1597 = 0, 10, 29 + 6.I.1599 - 10.VII.1601 = 2, 6, 5 = 3, 11, 27

44 — Cağaloğlu Yûsuf Sinan Paşa: 27.X.1596 - 5.XII. 1596 = 0, 1, 9

45 — Hâdim Hasan Paşa: 3.XI.1597 - 9.IV.1598 = 0, 5, 6

46 — Cerrâh Mehmed Paşa: 9.IV.1598 - 6.I.1599 = 0, 8, 27

47 — Dâmâd Yemişçi Hasan Paşa: 10.VII.1601 - 16.X. 1603 = 2, 3, 7

48 — Malkoç Yavuz Ali Paşa: 16.X.1603 - 26.VII.1604 = 0, 9, 11

49 — Sokollu-zâde Lala Mehmed Paşa: 26.VII.1604 - 21. VI.1606 = 1, 10, 26 (34 ile aynı âileden)

50 — Dervîş Mehmed Paşa: 21.VI.1606 - 9.XII.1606 = 0, 5, 18

51 — Kuyucu Murad Paşa: 9.XII.1606 - 5.VIII.1611 = 4, 7, 27

52 — Dâmâd Gümülcineli Nasûh Paşa: 5.VIII.1611 - 17. X.1614 = 3, 2, 13

53 — Dâmâd Öküz Kara Mehmed Paşa: 17.X.1614 - 17. XI.1616 = 2, 1, 1 + 18.I.1619 - 23.XII.1619 = 0, 11, 6 = 3, 0, 7

54 — Dâmâd Halil Paşa: 17.XI.1616 - 18.I.1619 = 2, 3, 2 + 1.XII.1626 - 6.IV.1628 = 1, 4, 5 = 3, 7, 7

55 — Çelebî Güzelce Ali Paşa: 23.XII.1619 - 9.III.1621 = 1, 2, 17

56 — Ohrili Hüseyin Paşa: 9.III.1621 - 17.IX.1621 = 0, 6, 9

57 — Dilâver Paşa: 17.IX.1621 - 19.V.1622 = 0, 8, 2

58 — Dâmâd Kara Dâvûd Paşa: 19.V.1622 - 13.VI.1622 = 0, 0, 25

59 — Mere Hüseyin Paşa: 13.VI.1622 - 8.VII.1622 = 0, 0, 25 + 5.II.1623 - 30.VIII.1623 = 0, 6, 23 = 0, 7, 18

60 — Lefkeli Mustafa Paşa: 8.VII.1622 - 21.IX.1622 = 0, 2, 14

61 — Hâdim Mehmed Paşa: 21.IX.1622 - 5.II.1623 = 0, 4, 14

62 — Ispartalı Kemânkeş Kara Ali Paşa: 30.VIII.1623 - 3.IV.1624 = 0, 7, 4

63 — Çerkes Mehmed Paşa: 3.IV.1624 - 28.I.1625 = 0, 9, 25

64 — Dâmâd Filibeli Şehîd Müezzin-zâde Hâfız Ahmed Paşa: 28.I.1625 - 1.XII.1626 = 1, 10, 4 + 25.X.1631 - 10. II.1632 = 0, 3, 16 = 2, 1, 20

65 — Husrev Paşa: 6.IV.1628 - 25.X.1631 = 3, 6, 19

66 — Dâmâd Topal Receb Paşa: 10.II.1632 - 18.V.1632 = 4, 8, 15

67 — Tabanıyassı Mehmed Paşa: 18.V.1632 - 2.II.1637 = 4, 8, 15

68 — Dâmâd Lâdikli Bayram Paşa: 2.II.1637 - 26.VIII. 1638 = 1, 6, 22

69 — Şehîd Tayyâr Mehmed Paşa: 26.VIII.1638 - 23.XII. 1638 = 0, 3, 28

70 — Kemânkeş Kara Mustafa Paşa: 23.XII.1638 - 31.I. 1644 = 5, 1, 8

71 — Civânkapıcıbaşı Sultân-zâde (babaannesi hanım-sultan'dır) Semin Mehmed Paşa: 31.I.1644 - 17.XII.1645 = 1, 10, 17 (35'in kızının oğlu)

72 — Sâlih Paşa: 17.XII.1645 - 16.IX.1647 = 1, 9, 0

73 — Kara Mûsâ Paşa: 16.IX.1647 - 21.IX.1647 = 0, 0, 5

74 — Dâmâd Hezâr-pâre Ahmed Paşa : 21.IX.1647 - 7. VIII.1648 = 0, 10, 16

75 — Mevlevî Sofu Koca Mehmed Paşa : 7.VIII.1648 - 21. V.1649 = 0, 9, 15

76 — Kara Dev Murad Paşa : 21.V.1649 - 5.VIII.1650 = 1, 2, 15 + 11.V.1655 - 19.VIII.1655 = 0, 3, 9 = 1, 5, 24

77 — Dâmâd Melek Ahmed Paşa : 5.VIII.1650 - 21.VIII. 1651 = 1, 0, 17

78 — Dâmâd Siyâvuş Paşa : 21.VIII.1651 - 27.IX.1651 = 0, 1, 7 + 5.III.1656 - 26.IV.1656 = 0, 1, 22 = 0, 2, 29

79 — Gürcü Mehmed Paşa : 27.IX.1651 - 20.VI.1652 = 0, 8, 23

80 — Tarhuncu Ahmed Paşa : 20.VI.1652 - 21.III.1653 = 0, 9, 1

81 — Dervîş Mehmed Paşa : 21.III.1653 - 28.X.1654 = 1, 7, 8

82 — Dâmâd İbşir Mustafa Paşa : 28.X.1654 - 11.V.1655 = 0, 6, 14

83 — Dâmâd Süleyman Paşa : 19.VIII.1655 - 28.II.1656 = 0, 6, 10

84 — Deli Hüseyin Paşa : 28.II.1656 - 5.III.1656 = 0, 0, 6

85 — Zurnazen Mustafa Paşa : 5.III.1656 = 4 saat

86 — Boynueğri (Boynuyaralı) Mehmed Paşa : 26.IV. 1656 - 15.IX.1656 = 0, 4, 19

87 — Köprülü Mehmed Paşa : 15.IX.1656 - 30.X.1661 = 5, 1, 15

88 — Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa : 30.X.1661 - 3. XI.1676 = 15, 0, 4 (87'nin oğlu)

89 — Merzifonlu Kara Mustafa Paşa : 3.XI.1676 - 15. XII.1683 = 7, 1, 12 (87'nin damadı)

90 — Kara İbrahim Paşa : 15.XII.1683 - 18.XII.1685 = 2, 0, 4

91 — Boşnak Sarı Süleyman Paşa : 18.XII.1685 - 23.IX. 1687 = 1, 9, 6

92 — Abaza Siyâvuş Paşa : 23.IX.1687 - 2.III.1688 = 0, 5, 9 (87'nin damadı)

93 — Nişancı Ayaşlı İsmail Paşa : 2.III.1688 - 2.V.1688 = 0, 2, 1

94 — Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa : 2.V.1688 - 25.X. 1689 = 1, 5, 24

95 — Köprülü-zâde Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa : 25.X.1689 19.VIII.1691 = 1, 9, 25 (87'nin oğlu)

96 — Arabacı Ali Paşa : 19.VIII.1691 - 27.III.1692 = 0, 6, 29

97 — Merzifonlu Hacı Ali Paşa : 27.III.1692 - 27.III. 1693 = 1, 0, 1

98 — Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa : 27.III.1694 - 14. III.1694 = 0, 11, 18

99 — Sürmeli Ali Paşa : 14.III.1694 - 2.V.1695 = 1, 1, 19

100 — Şehîd Elmas Mehmed Paşa : 2.V.1695 - 11.IX.1697 = 2, 4, 10

101 — Amca-zâde Hüseyin Paşa : 11.IX.1697 - 4.IX.1702 = 4, 11, 16 (87'nin yeğeni)

102 — Daltaban Mustafa Paşa : 4.IX.1702 - 24. I. 1703 = 0, 4, 20

103 — Râmî Mehmed Paşa : 24.I.1703 - 22.VIII.1703 = 0, 6, 29

104 — Kavanoz Nişancı Ahmed Paşa : 22.VIII.1703 - 17. XI.1703 = 0, 2, 26

105 — Dâmâd Enişte Hasan Paşa : 17.XI.1703 - 28.IX. 1704 = 0, 10, 11

106 — Kayserili Kalaylıkoz Ahmed Paşa : 28.IX.1704 - 25. XII.1704 = 0, 2, 27

107 — Baltacı Mehmed Paşa : 25.XII.1704 - 3.V.1706 = 1, 4, 9 + 18.VIII.1710 - 20.XI.1711 = 1, 3, 3 = 2, 7, 12

108 — Dâmâd Silâhdâr Çorlulu Ali Paşa : 3.V.1706 - 16. VI.1710 = 4, 1, 14

109 — Köprülü-zâde Dâmâd Nûmân Paşa : 16.VI.1710 - 18.VIII.1710 = 0, 2, 2 (95'in oğlu)

110 — Ağa Yûsuf Paşa : 20.XI.1711 - 12.XI.1712 = 0, 11, 22

111 — Silâhdâr Nişancı Abaza Süleyman Paşa : 12.XI.1712 6.IV.1713 = 0, 4, 24

112 — Urlalı Pehlivân-zâde Hoca İbrahim Paşa : 6.IV. 1713 - 27.IV.1713 = 0, 0, 21

113 — Dâmâd Silâhdâr Şehîd Şedîd İznikli Mora Fatihi Ali Paşa : 27.IV.1713 - 5.VIII.1716 = 3, 3, 8

114 — Hacı Ali Paşa : 5. VIII.1716 - 26.VIII.1717 = 1, 0, 22

115 — Nişancı Kayserili Mehmed Paşa : 26.VIII.1717 - 9.V.1718 = 0, 8, 14

116 — Dâmâd Nevşehirli Şehîd İbrahim Paşa : 9.V.1718 - 1.X.1730 = 12, 4, 22

117 — Dâmâd Silâhdâr Mehmed Paşa : 1.X.1730 - 22.I. 1731 = 0, 3, 21

118 — Karahisarlı Kabakulak İbrahim Paşa : 22.I.1731 - 10.IX.1731 = 0, 7, 19

119 — Konyalı Topal Osman Paşa : 10.IX.1731 - 12.III. 1732 = 0, 6, 2

120 — Hekimoğlu Âlî Ali Paşa : 12.III.1732 - 12.VIII. 1735 = 3, 4, 1 + 21.IV.1742 - 23.IX.1743 = 1, 5, 2 + 15.II.1755 - 18.V.1755 = 0, 3, 1 = 5, 0, 4

121 — Gürcü Ağa İsmail Paşa : 12.VII.1735 - 9.I.1736 = 0, 5, 28

122 — Dâmâd Silâhdâr Dimetokalı Seyyid Mehmed Paşa : 9.I.1736 - 6.VIII.1737 = 1, 6, 28

123 — Muhsin-zâde Abdullah Paşa : 6.VIII.1737 - 19.XII. 1737 = 0, 4, 14

124 — Antalyalı Yeğen Mehmed Paşa : 19.XII.1737 - 22. III.1739 = 1, 3, 4

125 — Hacı İvaz Mehmed Paşa : 22.III.1739 - 23.VI. 1740 = 1, 3, 2

126 — Nişancı Foçalı Hacı Ahmed Paşa : 23.VI.1740 - 21. IV.1742 = 1, 9, 28

127 — Şarkîkarahisarlı Seyyid Hasan Paşa : 23.IX.1743 - 9.VIII.1746 = 2, 10, 16

128 — Tiryâki Hacı Mehmed Paşa : 9.VIII.1746 - 24.VIII. 1747 = 1, 0, 16

129 — Kerküklü Boynueğri Seyyid Abdullah Paşa : 24.VIII. 1747 - 3.I.1750 = 2, 4, 10

130 — Divitdâr Mehmed Emin Paşa : 3.I.1750 - 1.VII. 1752 = 2, 5, 29

131 — Çorlulu Köse Bâhir Mustafa Paşa : 1.VII.1752 - 15. II.1755 = 2, 7, 14 + 1.IV.1756 - 11.I.1757 = 0, 9, 10 + 1.XI.1763 - 28.III.1756 = 1, 4, 27 = 4, 9, 21

132 — Nâilî Abdullah Paşa : 18.V.1755 - 24.VIII. 1755 = 0, 3, 7

133 — Nişancı Bıyıklı Ali Paşa : 24.VIII.1755 - 25.X.1755 = 0, 2, 2

134 — Yirmisekizçelebî-zâde Mehmed Said Paşa : 25.X.1755 1.IV.1756 = 0, 5, 7

135 — Dâmâd Koca Mehmed Râgıp Paşa: 11.I.1757 - 8.IV.1763 = 6, 2, 28

136 — Karahisarlı Nişancı Hamza Hâmid Paşa: 8.IV.1763 - 1.XI.1763 = 0, 6, 23

137 — Dâmâd Muhsin-zâde Mehmed Paşa: 28.III.1765 - 7.VIII.1768 = 3, 4, 10 + 11.XII.1771 - 4.VIII.1774 = 2, 7, 24 = 6, 0, 4 (123'ün oğlu)

138 — Karahisarlı Silâhdâr Hamza Mâhir Paşa: 7.VIII. 1768 - 20.X.1768 = 0, 2, 14

139 — Dâmâd Yağlıkcı-zâde Nişancı Hacı Mehmed Emin Paşa: 20.X.1768 - 12.VIII.1769 = 0, 9, 23

140 — Moldovancı Ali Paşa: 12.VIII.1769 - 12.XII.1769 = 0, 4, 1

141 — İvaz-zâde Halil Paşa: 12.XII.1769 - 25.X.1770 = 0, 10, 14 (125'in oğlu)

142 — Dâmâd Cihangirli Silâhdâr Mehmed Paşa: 25.X. 1770 - 11.XII.1771 = 1, 1, 17

143 — İzzet Mehmed Paşa: 4.VIII.1774 - 6.VII.1775 = 0, 11, 3 + 20.II.1781 - 25.VIII.1782 = 1, 6, 3 = 2, 5, 6 (13'ün neslinden)

144 — Yağlıkcı-zâde Dervîş Mehmed Paşa: 6.VII.1775 - 5.XII.1777 = 1, 6, 0

145 — Dârendeli Cebeci-zâde Mehmed Paşa: 5.XII.1777 - 1.IX.1778 = 1, 0, 5

146 — Kalafat Mehmed Paşa: 1.IX.1778 - 21.VIII.1779 = 0, 11, 20

147 — Arabsunlu Kara Vezir Silâhdâr Seyyid Mehmed Paşa: 21.VIII.1779 - 20.II.1781 = 1, 6, 0

148 — Alâiyyeli Yeğen Hacı Mehmed Paşa: 25.VIII.1782 31.XII.1782 = 0, 4, 6

149 — Ispartalı Halil Hamid Paşa: 31.XII.1782 - 31.III. 1785 = 2, 3, 0

150 — Hazînedâr Şâhin Ali Paşa: 31.III.1785 - 24.I.1786 = 0, 9, 24

151 — Koca Yûsuf Paşa: 24.I.1786 - 7.VI.1789 = 3, 4, 14 + 15.II.1791 - 4.V.1792 = 1, 2, 17 = 4, 7, 1

152 — Kethudâ Cenâze Hasan Paşa: 7.VI.1789 - 3.XII. 1789 = 0, 5, 26

153 — Cezâyirli Gazi Hasan Paşa: 3.XII.1789 - 30.III. 1790 = 0, 3, 28

154 — Çelebî-zâde Şerîf Hasan Paşa: 30.III.1790 - 15.II. 1791 = 0, 10, 16

155 — Dâmâd Fındıklılı Melek Mehmed Paşa: 4.V.1792 - 19.X.1794 = 2, 5, 16

156 — Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa: 19.X.1794 - 30. VIII.1798 = 3, 10, 12

157 — Yûsuf Ziyâeddin Paşa: 30.VIII.1798 - 24.IV.1805 = 6, 7, 25 + 1.I.1809 - 10.IV.1811 = 2, 3, 9 = 8, 11, 4

158 — Hâfız İsmail Paşa: 24.IV.1805 - 14.XI.1806 = 1, 6, 20

159 — Çiçekci-zâde Üsküdarlı Keçiboynuzu Ağa İbrahim Hilmi Paşa: 14.XI.1806 - 18.VI.1807 = 0, 7, 4

160 — Çelebî Mustafa Paşa: 18.VI.1807 - 28.VII.1808 = 1, 1, 10

161 — Şehîd Alemdâr Mustafa Paşa: 28.VII.1808 - 15. XI.1808 = 0, 3, 18

162 — Çavuşbaşı Arnavut Memiş Paşa: 15.XI.1808 - 1.I.1809 = 0, 1, 9

163 — Karaçelebî-zâde Azîz Ahmed Paşa: 10.IV.1811 - 5.IX.1812 = 1, 4, 25

164 — Hurşîd Ahmed Paşa: 5.IX.1812 - 1.IV.1815 = 2, 6, 27

165 — Mehmed Emin Raûf Paşa: 1.IV.1815 - 5.I.1818 = 2, 9, 4 + 18.II.1833 - 2.VII.1839 = 6, 4, 12 + 8.VI.1840 - 4.XII.1841 = 1, 5, 26 + 30.VIII.1842 - 28.IX.1846 = 4, 0, 29 + 26.I.1852 - 5.III.1852 = 0, 1, 9 = 14, 9, 25

166 — Dervîş Mehmed Paşa: 5.I.1818 - 5.I.1820 = 2, 0, 1

167 — Ispartalı Seyyid Ali Paşa: 5.I.1820 - 28.III.1821 = 1, 2, 24

168 — Benderli Ali Paşa: 28.III.1821 - 30.IV.1821 = 0, 1, 3

169 — İzmirli Hacı Sâlih Paşa: 30.IV.1821 - 10.XI.1822 = 1, 6, 10

170 — Safranbolulu Bostancıbaşı Deli Abdullah (Hamdullah) Paşa: 10.XI.1822 - 10.III.1823 = 0, 4, 0

171 — Turnacı-zâde Silâhdâr Ali Paşa: 10.III.1823 - 13. XII.1823 = 0, 9, 4

172 — Mehmed Said Galib Paşa: 13.XII.1823 - 14.IX. 1824 = 0, 9, 2

173 — Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa: 14.IX.1824 - 24.X.1828 = 4, 1, 10

174 — Dârendeli Topal İzzet Mehmed Paşa: 24.X.1828 - 28.I.1829 = 0, 3, 5 + 4.XII.1841 - 30.VIII.1842 = 0, 8, 27 = 1, 0, 2

175 — Reşid Mehmed Paşa: 28.I.1829 - 18.II.1833 = 4, 0, 21

176 — Koca Mehmed Husrev Paşa: 2.VII.1839 - 8.VI.1840 = 0, 11, 7

177 — Büyük (Koca) Mustafa Reşid Paşa: 28.IX.1846 - 29.IV.1848 = 1, 7, 1 + 12.VIII.1848 - 26.I.1852 = 3, 5, 15 + 5.III.1852 - 6.VIII.1852 = 0, 5, 1 + 23.XI.1854 - 2.V. 1855 = 0, 5, 9 + 1.XI.1856 - 6.VIII.1857 = 0, 7, 7 + 22. X.1857 - 7.I.1858 = 0, 2, 16 = 6, 10, 18 (167'nin kayınbiraderi)

178 — İbrahim Sârim Paşa: 29.IV.1848 - 12.VIII.1848 = 0, 3, 13

179 — Mehmed Emin Âlî Paşa: 6.VIII.1852 - 3.X.1852 = 0, 1, 28 + 2.V.1855 - 1.X.1856 = 1, 6, 0 + 7.I.1858 - 18. X.1859 = 1, 9, 12 + 6.VIII.1861 - 22.XI.1861 = 0, 3, 17 + 11.II.1867 - 7.IX.1871 = 4, 6, 24 = 8, 3, 19

180 — Kapdân-ı Deryâ Hacıalioğlu Dâmâd Mehmed Ali Paşa: 3.X.1852 - 14.V.1853 = 0, 7, 12

181 — Giritli Mustafa Nâilî Paşa: 14.V.1853 - 10.VII. 1853 = 0, 1, 27 + 10.VII.1853 - 29.V.1854 = 0, 10, 20 + 6.VIII.1857 - 22.X.1857 = 0, 2, 17 = 1, 3, 4

182 — Kıbrıslı Emin Mehmed Paşa: 29.V.1854 - 23.XI. 1854 = 0, 5, 25 + 18.XI.1859 - 24.XII.1859 = 0, 2, 7 + 28.V.1860 - 6.VIII.1861 = 1, 2, 9 = 1, 10, 11

183 — Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa: 24.XII.1859 - 28.V. 1860 = 0, 5, 5 + 5.VI.1866 - 11.II.1867 = 0, 8, 6 + 19.X. 1872 - 15.III.1873 = 0, 3, 27 + 12.V.1876 - 19XII.1876 = 0, 7, 8 + 28.V.1878 - 4.VI.1878 = 0, 0, 7 = 2, 0, 23

184 — Keçeci-zâde Büyük Mehmed Fuad Paşa: 22.XI.1861 - 5.XII.1863 = 1, 1, 13 + 1.VI.1863 - 5.VI.1866 = 3, 0, 4 = 4, 1, 17

185 — Yûsuf Kâmil Paşa: 5.I.1863 - 1.VI.1863 = 0, 4, 27 (Akkoyunlu imparatorluk hânedânından inmektedir)

186 — Mahmud Nedim Paşa: 7.IX.1871 - 31.VII.1872 = 0, 10, 24 + 26.VIII.1875 - 12.V.1876 = 0, 8, 17 = 1, 7, 11

187 — Ahmed Şefik Midhat Paşa : 31.VII.1872 - 19.X.1872 = 0, 2, 19 + 19.XII.1876 - 5.II.1877 = 0, 1, 17 = 0, 4, 6

188 — Ahmed Es'ad Paşa : 15.II.1873 - 15.IV.1873 = 0, 1, 28 + 26.IV.1875 - 26.VIII.1875 = 0, 4, 0 = 0, 5, 28

189 — Şirvânî-zâde Mehmed Rüşdi Paşa : 15.IV.1873 - 15. II.1874 = 0, 10, 0

190 — Hüseyin Avni Paşa : 15.II.1874 - 26.IV.1875 = 1, 2, 9

191 — İbrahim Edhem Paşa : 5.II.1877 - 11.I.1878 = 0, 11, 4

192 — Ahmed Hamdi Paşa : 11.I.1878 - 4.II.1878 = 0, 0, 24 (77'nin neslinden)

193 — Ahmed Vefik Paşa : 4.II.1878 - 18.IV.1878 = 0, 2, 9 + 1.XII.1882 - 3.XII.1882 = 0, 0, 2 = 0, 2, 11

194 — Mehmed Sâdık Paşa : 18.IV.1878 - 28.V.1878 = 0, 1, 10

195 — Mehmed Es'ad Safvet Paşa : 4.VI.1878 - 4.XII.1878 = 0, 6, 0

196 — Tunuslu Hayreddin Paşa : 4.XII.1878 - 29.VII.1879 = 0, 7, 26

197 — Ahmed Ârifî Paşa : 29.VII.1879 - 18.X.1879 = 0, 2, 20

198 — Küçük Mehmed Said Paşa : 18.X.1879 - 9.VI.1880 = 0, 7, 20 + 12.IX.1880 - 2.V.1882 = 1, 7, 20 + 12.VII. 1882 - 1.XII.1882 = 0, 4, 20 + 3.XII.1882 - 25.IX.1885 = 2, 1, 23 + 8.VI.1895 - 2.X.1895 = 0, 3, 24 + 9.XI.1901 - 14. I.1903 = 1, 1, 26 + 22.VII.1908 - 5.VIII.1908 = 0, 0, 14 + 30.IX.1911 - 31.XII.1911 = 0, 3, 1 + 31.XII.1911 - 22.VII. 1912 = 0, 6, 22 = 7, 1, 29

199 — Cenânî-zâde Mehmed Kadri Paşa : 9.VI.1880 - 12. IX.1880 = 0, 3, 3

200 — Germiyanoğlu Abdurrahman Nûreddin Paşa : 2.V. 1882 - 12.VII.1882 = 0, 2, 11

201 — Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa : 25.IX.1885 - 4.IX. 1891 = 5, 11, 9 + 2.X.1895 - 7.XI.1895 = 0, 1, 6 + 5.VIII. 1908 - 14.II.1909 = 0, 6, 10 + 29.X.1912 - 23.I.1913 = 0, 2, 25 = 6, 9, 20

202 — Kabaağaçlı-zâde Ahmed Cevad Paşa : 4.IX.1891 - 8. VI.1895 = 3, 9, 4

203 — Halil Rif'at Paşa : 7.XI.1895 - 9.XI.1901 = 6, 0, 2

204 — Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa : 14.I.1903 - 22.VII. 1908 = 5, 6, 8

205 — Hüseyin Hilmi Paşa : 14.II.1909 - 14.IV.1909 = 0, 1, 28 + 5.V.1909 - 12.I.1910 = 0, 8, 8 + 0, 10, 6

206 — Ahmed Tevfik Paşa : 14.IV.1909 - 5.V.1909 = 0, 0, 21 + 11.XI.1918 - 13.I.1919 = 0, 2, 2 + 13.I.1919 - 4.III. 1919 = 0, 1, 22 + 21.X.1920 - 4.XI.1922 = 2, 0, 14 = 2, 4, 29

207 — İbrahim Hakkı Paşa : 12.I.1910 - 30.IX.1911 = 1, 8, 19

208 — Katırcıoğlu Gazi Ahmed Muhtar Paşa : 22.VII.1912 - 29.X.1912 = 0, 3, 8

209 — Mahmud Şevket Paşa : 23.I.1913 - 11.VI.1913 = 0, 4, 19

210 — Prens Mehmed Said Halim Paşa : 11.VI.1913 - 4.II. 1917 = 3, 7, 23

211 — Mehmed Tal'at Paşa : 4.II.1917 - 14.X.1918 = 1, 8, 8

212 — Ahmed İzzet Paşa : 14.X.1918 - 1.XI.1918 = 0, 0, 28

213 — Dâmâd Mehmed Ferid Paşa : 4.III.1919 - 2.X.1919 = 0, 6, 29 (3 kabine) + 5.IV.1920 - 21.X.1920 = 0, 6, 16 (2 kabine) = 1, 1, 15

214 — Ali Rızâ Paşa : 2.X.1919 - 8.III.1920 = 0, 5, 7

215 — Hulûsi Sâlih Paşa : 8.III.1920 - 5.IV.1920 = 0, 0, 28 (Y. Ö.)

SADREDDİN KONEVÎ (ölm. 1274), Türk ilim ve fikir adamı. Konya'da doğup öldü (Konevî = Konyalı) (Malatya'da doğduğu rivâyeti de vardır). Babasını erken yaşta kaybetti. Annesi, o sırada Şam'dan Konya'ya gelen büyük mutasavvıf Muhyiddîn İbni'l - Arabî ile evlendi. S. K., üvey babasından geniş ölçüde faydalandı. Onun tesirinde kaldı. Tasavvuf, kelâm, felsefe, hadîs, tefsîr sâhalarında parladı ve bu sâhalardaki eserlerini o zamanın ilim dili olan Arabca kalame aldı. Selçuklu çağının sonlarında Anadolu'nun en ünlü fikir adamlarından biridir. Mevlânâ da kendisine hürmet ederdi. Konya'da gömülüdür.

S. K.'nin eserleri şunlardır : *İcâzü'l - Beyân, Miftâhü Cemî'i'l - Gayb, Nefahâtü'l - İlâhiyye, Şerhü Hadîsi'l - Erbaîn, Tabsıretü'l - Müntehî, Nüsûs.* S. K. felsefesinin, Mevlevî tarîkatinde geniş te'sirleri vardır.

SÂDULLAH AĞA (Hacı, Musâhib-i Şehryârî) (- 1801?), III. Selim Ekolü'nün en kudretli bestekârı. Aynı devirde yaşamış birkaç S. A. olması ve hepsinin Enderûn mensûbu bulunması dolayısıyle, biyografi tesbiti pek güçtür ve ayrı bir dakik incelemeye muhtaçtır. "Makaam-ôlaa cinân - el - hâcc Sâ'dulaah/Âğa'ya" mısraının gösterdiği 1801 tarihi doğru ise, meşhur bestekâr Hacı S. A., bu yılda, III. Selîm'in saltanatından 6 yıl önce ölmüştür. Bir S. A. için de talebesi Enderûnlu şâir Ahmed Ârifî Bey, şu mısraı tarih düşürmüştür : "Oldu Sâ'dullaah - Ağâ kasr-î cinânın bülbülü". Bu mısrâ, 1127 - 1812 tarihini vermektedir. Bu tarih mısrâında işaret edilen S. A.'nın bestekârımız olduğu ileri sürülmüştür. Bu S. A., 1730'da doğmuş. Fâtih camii müezzinlerinden Hâfız Kerîm Efendi'nin oğlu imiş. Enderûn'a girmiş. Silâhşor ve süvari olarak şöhret yapmış. 1768 - 1774 Rus harbine katılmış. Enderûn'a dönmüş. Pâdişaha musâhib ve başmusâhib olmuş. 1800'de Enderûn'dan ayrılıp padişah ihsânı konağına çekilmiş. *Sicill*'e göre (III, 22) bir müzisyen S. A. 1808'de hâcegânlıkla Enderûn'dan ihrâc edilmiş; bir hafta sonra elindeki tabanca kazâen patlamış, korkarak ölmüş. Meşhur bestekârı şahsen tanıdığı şüphesiz olan Abdülbâki Nâsır Dede, Aşîrân - Zemzeme (b. bk.) makamını terkîb ettiğini yazar; *Tedkıyk-u Tahkıyk*'ın bu ifadesini, Hâşim Bey de nakleder (s. 80). *Letâif-i Enderûn*'daki kayıtlara göz gezdirirsek, şu bilgilere tesadüf ederiz : Mâbeynci bir S. A., Mısır vâlisi Kavalalı Vezir Mehmed Ali Paşa'ya, padişah tarafından taltîfen kılıç götürür. S. A., başçavuş ve kahvecibaşıdır (Osmanlı teşkilâtında yüksek rütbeli Enderûn subaylarının taşıdığı pâyelerdir) (s. 34 - 5, 601, 231, 256-7, 286-7). 1233 (1817) yılı olaylarında Başçavuş S. A.'yı görürüz. 9 nisan 1823 gününe âit diğer bir kayıtta Başçavuş S. A.'nın "hizmetinde ağır davranıyor" iftirasına uğradığını, II. Mahmûd'un sarayından çıkarıldığını, Zurnazen İzzet Ağa'nın yerine başçavuş olduğunu okuruz.

Ali Rızâ Bey'in nakl ettiği bir rivayet, sonradan Zıyâ Şâkir'in bir küçük romanına mevzû olmuştur. Bu roman filme alınmış, S. A.'yı Münir Nûreddin Selçuk, sevgilisini de Perihan Altındağ Sözeri oynamıştır. Bu rivâyete göre S. A., Harem-i Hümâyûn'da cariyelere musiki meşk ederken, III. Selîm'in şahsen ilgilendiği bir cariye ile muâşakaya başlar.

Gazaba gelen pâdişah idamını emreder. Sonradan bu irâdesine pişman olacağını bilen Saray adamları, S. A.'yı bir yere hapsederler. Orada S. A., uzun zamandan beri terkedilen Bayatî - Arabân makamından bir fasıl (2 Beste, 2 Semâî) besteler. Bunu duyan ve kimin eseri olduğunu soran hunkâra "S. A.'nındır" cevabı verilince padişah çok müteessir olur. Saray adamları, îdam emrinin tehir edildiğini bildirmeye cesaret ederler. III. Selîm çok sevinir. İdâmı geciktirenleri mükâfatlandırır. S. A. ile cariyeyi de evlendirir. Bayatî - Arabân I. Beste'nin ilk mısrâı, filhakika bir suçtan dolayı padişahın afvını ve inâyetini yakarmaktadır: "Pâdişâhım, lutf-edip mensûr-ü şâd-eylê beni." Ağır Semâî'de ise bestekâr, Mısır asıllı bir rakkaseye îlân-ı aşk eder ve terennümde "mihribânım" lafzı görülür. Rakkasenin "Mihribân" adını taşıdığı tahmîn edilebilir. Saray-ı Hümâyûn cariyeleri ile musiki hocalarının taaşşuku da, bu hâdiseden ibaret bir şey değildir; başka tarihî örnekleri vardır.

S. A., fevkalâde güzel sesli bir hânendedir. Ser-hânende yani Saray fasıl heyetinin şefidir. III. Selîm devri bestekârlarının en kudretlisi ve musiki anlayışı îtibariyle en titizidir. Kesin şekilde klasik ekole bağlıdır. Bu bakımdan III. Selîm devri bestekârlarının hepsinden muhafazakâr olduğu söylenebilir. Bu devirde Enderûn'da yaşıyan 4 S. A. veya Efendi olduğu, hepsinin müzisyen bulunduğu sanılır. Bunlardan en az ikisinin, bu maddenin mevzuu meşhur Hacı S. A. ile Sâdullah Efendi'nin eserleri zamanımıza kadar gelebilmiştir. Ama bu ikisinin eserleri biribirine karışmış olabilir; hattâ başka bir Sâdullah'ın eserleri de araya girmiş bulunabilir. Biz elimizdeki bu parçaları iki Sâdullah'a bölüştürürken, titiz davranmamıza rağmen, hatâ etmiş olabiliriz. Bu ihtirâzî kayıttan sonra, elimizdeki parçalarına göre, S. A. hakkında, şu hükümleri vermek mümkündür: Mubalağaya kaçmıyan bir tasannû, her cümlesine itinâ edilmiş bir titizlik, mânâ ve rûha âzamî dikkat, eserlerinin mümeyyiz vasfıdır. Zevk-ı selim, san'at değeri ve lirizm derecesi çok yüksektir. Tab'î'nin parlak ve mübalağalı lirizmi, Itrî'nin donuk, vakur ve muhteşem klasisizmi, S. A.'da yoktur. Ama, Klasik Türk Musikisi'ne ölümsüz birçok parça vermiştir. Dehâ sahibi bestekârlarımızdan olduğu muhakkaktır. Emsâli gibi eserlerinin büyük kısmı unutulmuştur. Küçük Mehmed Ağa, Vardakosta Ahmed Ağa ve Hâfız Şeydâ ile müştereken bestelediği Tâhir Kâr, unutulan eserleri arasındadır. Asırlık unutulmasından sonra Bayatî-Arabân makamını, o canlandırmıştır. Bayatî - Arabân faslını, III. Selîm'e sunmuştur. Şedd-i Arabân faslını, Tanbûrî İshak'la müştereken besteleyip III. Selîm'e takdîm etmişlerdir. Muhayyer faslının 2 Beste'si, bugün unutulmuştur. Küçük Mehmed Ağa'nın 2 Tâhir - Bûselik Beste'sini S. A. Yürük, Dede ise Ağır Semâî besteleyip tamamlamışlardır. Sabâ - Zemzeme faslını da Mehmed Ağa ile müştereken yapmıştır. Arazbâr - Bûselik faslını, III. Selîm'in cülûsu münasebetiyle 1789 nisanında bestelemiştir. Hümâyûn Kâr'ı, kaybolmuştur. Hüseynî - Aşîrân faslı, zamanımıza gelmiştir. Hicâz faslının semâileri ise unutulmuştur. (Y. Ö.)

SÂDULLAH EFENDİ (1760? - Istanbul 1854), Türk bestekârı. III. Selîm'in şehzâdeliğinde yani 1789'dan önce musiki hocalığında bulunmuş, kendisine dinî ve dindışı sözlü eserler ve musiki bilgisi öğretmiştir. I. Abdülhamîd devrinde (1774 - 1789) bestekâr olarak ün yapmış, III. Selîm tahta çıkınca ona imâm-ı sânî olmuştur. 1808'de II. Mahmud tahta çıkınca Saray başimâmı, musâhib, cariyelere hoca, Topal Kemânî, Ali Efendi yerine 1817'de ser-müezzin-i hazret-i şehryârî olmuş, Saray'dan emekliye ayrılmış, çok yaşlı, olarak Istanbul'da ölmüştür. Fakat bu biyografi de etraflı araştırmalara muhtaçtır. Sâdullah Ağalar'la veya başka bir S. E. ile karışmış olabilir. Meşhur Hacı Sâdullah Ağa ile eserlerinin karışmadığı kesin olarak söylenemez. Meselâ meşhur Hicâzkâr Şarkı, Sâdullah Ağa'ya değil, S. E.'ye âit olabilir. Suların üzerinde süzülen bir sandalın kürek şıpırtılarını, Göksu'nun âsûde sükûnetini, yaşmak tutunmuş bir sevgili ile mahrem beraberliği telkin edebilen bu şarkı, bütün klasik ağırlığına rağmen, bugün hâlâ rağbettedir ve şüphesiz Türk Musikisi şarkı repertuarının en ağır eserlerinden biridir. Bir S. E., meşhur şâir Vâsıf'ın kardeşidir. Bir S. E. de Sadrâzam (5.VIII.1716 - 26.VIII.1717) Elbasanlı Bostancıbaşı Hacı Halil Paşa'nın kardeşinin kızının oğlu olup Istanbul'da doğmuştur. S. E., klasik yolda nefis şarkılar ve büyük formda parçalar bestelemişse de, çoğu kaybolmuştur. Arazbâr faslının yürük semâisi unutulmuştur. Hicâzkâr Şarkı'sı, üslûbunun azameti, tasannuu ve klasikliği hakkında fikir vermiye kâfidir. (Y. Ö.)

SÂDULLAH PAŞA, Râmî (Erzurum 1838 - Viyana 1891), Türk edîbi ve politikacısı. Vezirlerden Ayaşlı Es'ad Muhlis Paşa'nın oğludur. Mükemmel bir husûsî tahsil görüp ortaokulu da bitirince, 1853'te kâtip yardımcısı olarak mâliye nezâretine girdi. Orada 3 yıl öğretim ve eğitim görüp Fransızca'sını mükemmel hâle koyduktan sonra Bâb-ı Âlî Terceme Odası'na kâtib yardımcısı oldu. Farsca ve Arabca öğrendi. 1866'da mezâhib müdürü, 1868'de Şûrây-ı Devlet yardımcı (yedek) üyesi, ertesi yıl Şûray-ı Devlet üyesi ve 1870'de Şûrây-ı Devlet genel sekreteri oldu. 1871'de Dîvân-ı Hümâyûn baştercümanı ve ma'bûât müdürü, 1874'te âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn, 1874'te defter-i hâkaanî nâzırı sıfatıyle bakanlar kurulu üyesi, 1876'da Mahkeme-i Temyiz reîsi, 6 ay sonra ticâret nâzırı, 1876 mayısı sonunda tahta çıkan Beşinci Murâd'ın mâbeyn-i hümâyûn başkâtibi oldu. 3 ay bu çok yüksek görevi yürüttü. 1876 sonunda Tuna eyâleti (Bulgaristan) başmüfettişi, 1877'de Berlin büyükelçisi oldu. 1881 sonunda mülkî (sivil) rütbelerin sonu olan vezir pâyesine yükseldi. 1883'te Viyana büyükelçisi oldu. Bu suretle 6 yıl Berlin'de, ölümüne kadar 8 yıl da Viyana'da büyükelçilik yaptı. Bu 14 yıl içinde izinli olarak Türkiye'ye gelmesine İkinci Abdülhamîd tarafından izin verilmedi. Rûhî bunalıma düşen ve Alman hizmetçisi ile münasebetinin ortaya çıkacağı korkusuyle dengesi bozulan S. P., havagazı ile intihar etti. Istanbul'a getirilip Sultan Mahmud Türbesi'ne gömüldü. Murassâ Osmânî, Birinci Mecîdî nişanlarından başka Almanya, Avusturya, Rusya ve İtalya'nın en yüksek nişanlarını taşıyordu.

SÂDULLAH PAŞA

Sâdullah Paşa Tanzîmât'ın ünlü ediblerindendir. Nesri çok güzeldir. Yeni tarzda şiirleri de vardır ve bunlardan *Ondokuzuncu Asır* adındaki uzun manzumesi ünlüdür. Fakat asıl şöhreti politikacılığında ve Yeni Osmanlılar grubunda olması dolayısıyledir. Beşinci Murâd'ı tahta geçirmek istiyenlerin ara-

sında bulunduğu ve Sultân Abdülazîz'e muhâlefet ettiği için, İkinci Abdülhamîd tarafından mimlenmiş, fakat eylemci olmadığı ve ünlü ediblerden bulunduğu için yüksek görevlerle Türkiye dışında tutulmakla yetinilmiştir. Sultân Abdülhamîd onu İstanbul'da bir göreve tayin etmiye hazırlanırken, Paşa'nın Viyana'da intihar ettiği haberi gelmiştir.

SAF (Ar. saff = sıra), Mehter usullerinden biri. Davul ve köslerin vurduğu bir usul. Bu usul vurulunca birlikler, S. hâline geçer, teftiş veya muharebeye hazır hâle gelirdi (Hekimbaşı Abdülazîz Efendi, *Usûlât-ı Mehterân-ı Alem,* v. 394b; Sanal, 59, 80-1).

SAFÂ (Ar., sâd ile), Abdülkaadir Merâğî'nin oğlu Abdülazîz Çelebî'nin yaptığı, zamanımıza örneği gelmiyen bir mürekkep makam. Muhayyer ve Uşşak geçkili Sabâ makamıdır. Dügâh (lâ) perdesinde kalır.

SAFÂ (Ar. = kaya), Kâbe (b. bk.)nin yakınında bulunan basamaklı iki tepeden (ikincisi Merve) birinin adı. Hac (b. bk.) ibâdeti sırasında, bu iki tepe arasında koşarak yürümek (sa'y) vâcibdir. Bu yürüyüşe S.'dan başlanır. Buradan Merve'ye dört ve Merve'den S.'ya üç defa gidilip gelinir. Hac ibâdeti sırasındaki bu vâcib'in temeli İsmâil Peygamber'in (b. bk.) hikâyesine dayanır. Şöyle ki: İbrâhim Peygamber (b. bk.), oğlu İsmâil'i ve annesi Hâcer'i (b. bk.) Kâbe'nin bulunduğu yere bırakmıştı. O zaman Hâcer, oğluna su bulmak için S. ile Merve tepeleri arasında koşarak yürümüştü. Hac ibâdetindeki "sa'y" ile, bu olay hatırlanmış ve ta'zîm edilmiş olur.

SAFÂ, Peyâmi (İstanbul 1889 - İstanbul 1961), XX. yüzyıl Türk yazarı ve romancısı. Şâir İsmail Safa'nın oğludur. İki yaşında iken babasını kaybetti. Dokuz yaşında iken, sağ elinde kemik hastalığının başlaması, on üç yaşında iken de hayatını kendi çalışmaları ile kazanmak zorunda kalması yüzünden, düzenli ve sürekli okul öğrenimi göremedi, kendi kendini yetiştirdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında öğretmenlik yaptı (1914-1918). Bir yandan da edebiyatla ilgileniyor, biri yerli (*Karanlıklar Kıralı,* 1913), biri tercüme (*Üç Kardeş,* 1918) iki küçük kitap çıkarıyor, "Fağfur" gibi san'at dergilerindeki hikâye tercümeleri ve makaleleri yayınlanıyordu. Savaş sonunda, kardeşinin isteği ve teşviki ile memurluktan ayrılıp basın hayatına atıldı. Çıkardıkları "Yirminci Asır" adlı bir akşam gazetesinde, "Asrın Hikâyeleri" genel başlığı altında halk için gazete hikâyeleri yazdı. İlk otuz kırk tanesi imzasız yayınlanan bu hikâyeler o zaman çok ilgi gördü, beğenildi. Yazar, o dönemin ileri gelen bâzı şair ve yazarları (Yakup Kadri, Yahya Kemal, Ömer Seyfettin,...) tarafından teşvik edildi. O tarihten sonra yalnız gazetelerde çalıştı; fıkra, makale, inceleme, roman ve hikâye yazarı olarak ün yaptı. Bu arada *"Kültür Haftası"* (1936) ve *"Türk Düşüncesi"* (1953 - 1960) adlı iki de dergi çıkardı. Son olarak "Havadis" gazetesinde yazıları çıktı.

SAFÂ, Peyâmi

S. san'at kaygısı değil de geçimi için çok çabuk yazdığı, bu yüzden değersiz bulduğu romanlarında "Server Bedî" takma adını kullanmış ve polis romanları olan "Cingöz Recai" serisi bu takma adla yayınlanmıştır. Bu adla çıkan eserlerinin sayısı 80'i bulur. Eserlerinin genel sayısı 140'a yaklaşan S., asıl adını taşıyan romanlarında çok yönlü bir san'atçı kimliği gösterir. Geniş kültürü ve güçlü sezişleri ile duygu ve düşünce plânlarında araştırmalara girişir, olaylardan çok tahlillere ağırlık verir. İlk romanı olan *Sözde Kızlar*'da, önemli bir sosyal yara olan yanlış batılılaşmayı ve yozlaşmış tipleri ele alır; *Mahşer*'de Birinci Dünya Savaşı'nın bunalımlarını ve moral çöküntülerini inceler. Otobiyografik romanı olan *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nda hasta genç psikolojisini, *Fatih - Harbiye*'de Doğu ile Batı arasındaki tereddütleri derinlemesine işler. *Bir Tereddüdün Romanı*'nda Birinci Dünya Savaşı sonrası ahlâk çöküntüleri, bezginlik ve bocalayışları üstünde durur. *Matmazel Noraliya*'nın *Koltuğu*'nda evren ve varlık sırlarını çözmeye koyulur. Böylelikle, hemen her romanında devirler, değişmeler, bunalımlar, anlayışlar ve gelenekler arasında psikolojik ve sosyolojik karşılaştırmalar yapmıştır.

Yazarın san'at, edebiyat, felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi pek çok alanda yazılmış ve kitap haline gelmemiş olan sayılamayacak kadar çok fıkra, makale, deneme ve incelemeleri vardır. Eserlerinin tam listesi "Yeni Yayınlar" dergisinde (Aralık 1961 sayısı) bulunan S.'nın başlıca eserleri şunlardır: Hikâyeleri : *Bir Mekteplinin Hatırâtı - Karanlıklar Kralı* [1913], *Gençliğimiz* [1922], *Siyah Beyaz Hikâyeler* [1923], *Aşk Oyunları* [1923], *Süngülerin Gölgesinde* [1924], *Ateş Böcekleri* [1925], En tanınmış romanları : *Sözde Kızlar* [1923], *Mahşer* [1924], *Cânan* [1925], *Bir Akşamdı* [1928], *Şimşek* [1928], *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* [1930], *Fatih - Harbiye* [1931], *Bir Tereddüdün Romanı* [1933], *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* [1949], *Yalnızız* [1951], *Biz İnsanlar* (Cumhuriyet gazetesinde tefrikası 1939) [1959], İncelemeler: *Türk İnkılâbına Bakışlar* [1938], *Felsefi Buhran* [1939], *Sosyalizm* [1961], *Mistisizm* [1961], *Nasyonalizm* [1961].

SAFÂ GİRAY HAN (1629 - 1693), Kırım hanlarının 31.'sidir (eylûl 1691 - 6 kasım 1692). Sadece bir yıl, iki ay tahtta kalmış, ertesi yıl 64 yaşında Yanbolu yakınlarında Kadıköyü'ndeki mâlikânesinde ölmüştür. I. Selâmet Giray Han'ın (1608 - 1610) oğullarından Nûreddin Safâ Giray'ın küçük oğludur. Babasının ölümünden 40 gün doğduğu için, babasının adı verilmiştir. Ağabeyi şâir Toktamış Giray, 1678 şubatında kaygay olmuştur; onun oğlu Şâhin Giray da şâir olup nûreddinlik makamında bulunmuştur. S. G. H.'ın oğlu Bahâdır Giray, 1716 arasında 14 gün kalgaylık yapmıştır. Nesli yürümiyen S. G. H., Felâket Seneleri'nin Kırım hanlarından olup, Osmanlı imparatorluğunun bu yıllarda Almanya, Polonya, Rusya ve Venedik'e karşı yaptığı büyük savaşa katılmıştır.

SAFÂYÎ, Safâyî Çelebî veya Safâyî-i Rûmî yahut Safâyî Dede (Sinop ? - İstanbul 1533), Türk destan yazarı, şâir ve denizcisi. Aslında Sinoplu olup gençliğinde Candaroğulları'nın Sinop tersanesinde çalışmış, denizcilik, harita ve gemi yapımı gibi san'atlarda kendisini tanıtmıştı. Onun içindir ki, daha sonra Osmanlı hizmetine girerek merkez ter-

sanesi olan Gelibolu tersanesinde görevlendirildi. Kemal Reis'in maiyetinde bulundu. Bir süre sonra da Kapdân-ı Deryâ Macar İskender Bey'e (Paşa) intisap etti. İskender Paşa'nın divan kâtibi olan S., Yavuz Sultan Selim zamanında merkez tersanesinin Istanbul'a taşınması üzerine onunla birlikte Istanbul'a gelmiş, bu sırada padişahın davetlisi olarak bulunan Sultan Divane'den paşası ile birlikte el almış ve yaşlılığında İskender Paşa'nın Okmeydanı civarında yaptırdığı tekke veya Galata mevlevîhânesine şeyh olmuştu. Burada bir yandan hatıralardan oluşan eserlerini yazmakla, bir yandan da gemi reis ve kapudanlarının su yolu vs. harita gibi isteklerini karşılamakla günlerini geçirmişti. 1533'te, bir başka kayda göre de 1521'de öldü ve İskender Paşa'nın hemşiresinin türbesine gömüldü. Tertip ettiği divanı II. Sultan Bayezid'e sunduğu söylenir. Ayrıca Kemal Reis'in deniz savaşlarını on bin beyitlik bir destan hâlinde yazdığını. M. Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* adlı kitabında söylemektedir (III, 80). Ancak bu iki eser de hâlen mevcut değildir. Bilinen tek eseri *Fethnâme-i Kal'ahây-i Modon* ve *Koron* veya *İnebahtı ve Modon* Topkapı Sarayı Revan kütüphanesinde (No. 1271) bulunmaktadır. Söylendiğine göre S., 110 yaşında ölmüştür. Bu gerçekse 1411 veya 1423 yılında doğmuş olması gerekir.

SAFÂYÎ MUSTAFA EFENDİ (ölm. Istanbul 1725), Türk edebiyat tarihçisi. Istanbullu'dur. Sadrâzam Şehîd Elmas Mehmed Paşa tarafından himaye edilerek yetişti. 1697'de efendisini kaybetti. Maliyeye girdi. Şıkk-ı sânî defterdârı (maliye müsteşarı) iken öldü. *Tezkire*'si ile ünlüdür. Rızâ'nın bıraktığı 1050 tarihinden eserini tamamladığı 1132 tarihine kadar gelen 80 yıllık bir devre (1640 - 1719) içinde ün yapan şâirleri inceledi. Eser, Lâle Devri'nin başında tamamlanmıştır. Basılı değildir. Bu mühim kaynak, 18 kişinin takrîz'i ile başlar. 475 Türk şâirinin biyografisini ve seçilmiş beyitlerini verir.

SAFED (Safd), İsrail'de, Taberiye gölünün kuzey-batısında tarihî bir şehir. Haçlılar burada bir kale yaparak, 1140'ta Templier şövalyelerine verdiler. 1188'de Selâhaddin Eyyubî şehri aldıysa da 1220'den sonra Templier şövalyeleri yeniden şehre hâkim oldu. Daha sonra Baybars şehri zaptederek içindekileri kılıçtan geçirdi ve şehri yeniden yaptı. S., Memlûkler devrinde önemini muhafaza etti. 1516'da Yavuz Sultan Selim tarafından alınarak Türkiye topraklarına katıldı. Şehir, günümüzde 10 000 kadar nüfuslu bir sayfiye merkezidir.

SAFEVÎLER (1502 - 1736), Yeni Çağ'ın başlarında İran imparatorluğunun başına geçip 234 yıl devam etmiş bir Türk hanedanı. Bu uzun müddet içinde yeryüzünün Türkiye'den sonra ikinci güçlü devletini temsil etmişler, ancak son zamanlarda Hindistan Timurluları tarafından üçüncülüğe düşürülmüşlerdir. Safevîler, Osmanlılar'ın müthiş rakîbi olarak onların karşısına dikilmişler, Osmanlı genişlemesine set çekmişler ve geniş ölçüde mâni olmuşlardır. Safevî seddi olmasa idi, Osmanlılar'ı İtalya'da ve Almanya'da durdurabilmek, çok şüpheli bir keyfiyet haline girerdi.

Devletin başkenti Şah İsmail zamanında Tebriz, Şah Tahmasb zamanında Kazvîn, Şah Abbas zamanında Isfahan olmuş ve sonuna kadar Isfahan'da kalmıştır. Devletin resmî dilleri Türkçe ve Farsça idi. Resmî mezhep Şiî/İsnâ - Aşerî mezhebi idi. En geniş şekliyle devletin büyüklüğü 3 500 000 km²'ye yaklaşmıştır. Türk - Osmanlı devleti Safevîler'den önce doğu ve güney-doğu Anadolu ile Irak ve Basra Körfezi'nin Arabistan kıyılarını, XVI. asır sonlarında ise güney Kafkasya'yı almış, fakat güney Kafkasya'yı muhafaza edememiştir. Safevîler, 3 büyük Türk imparatorluğu, batıda Osmanlılar, kuzey - doğuda Özbekler (Şeybânîler), güney-doğuda da Timurlular ile çevrilmişlerdi. Bunların üçü de Sünnî/Hanefî olduğu için, Safevîler'e düşmandı.

Safevîler için de sahte bir neseb uydurulmuş ve Şeyh Safîüddin, 25. kuşakta Hazret-i Ali ile Hazret-i Fâtıma'nın torunu yapılmıştır. Hazret-i Hasan yoluyla Şiî İmamlar'ın neslinden geldiği iddiası, Şah İsmail'in siyasetinin ana temeli olmuştur. Gûya Şeyh Safîüddin'in 7. kuşaktan büyük - babası olan Fîrûz - Şah adında biri, 1174'te Güney Arabistan'tan Âzerbaycan'a göçmüş. Aslında yalnız Şeyh Safîüddin'in babası Şeyh Cibrâîl Emînüddin tarihî bir şahsiyettir (1258'de yani Safîüddin 6 yaşında iken ölmüştür). Onun babası Sâlih bile tarihî bir şahsiyet sayılamaz. Şeyh İshâk Ebu'l - Feth Safîüddin, 1252'de Güney Âzerbaycan'da Erdebil'de (Hazar Denizi'ne yakındır) 6 erkek kardeşin 5.'si olarak doğmuştur. 12 eylül 1334'te yani Orhan Gazi'nin ilk yıllarında, Hac'dan döndükten birkaç gün sonra 82 yaşında Erdebil'de ölmüş, "Şeyh - Safîüddin Türbesi" denen büyük türbeye gömülmüştür. Kardeşleri Şîrâz'da ölen Muhammed, Lübnan'da ölen Salâhuddin, İsmail ve ikisi de aynı türbede gömülü olan Yâkub ile Fahrüddin Yusuf'tur. Şeyh Safîüddin'in zevcesi, Şeyh Zâhid Geylânî'nin kızı Bîbî Fâtıma olup, 1277'de bu hanımla evlenmiştir. İşte şeyhlik Safîüddin'e, 1277'de intisâb etmiş bulunduğu kayınpederinden geçmiş, Şeyh Zâhid (1219 - 1301) 1301'de ölünce, 51 yaşında olduğu halde posta oturmuştur. Bîbî Fâtıma, 47 yıllık bir evlilik hayatından sonra, zevcinden 10 yıl önce, 1324'te Erdebil'de ölmüştür. Bu izdivaçtan Şeyh Musa Sadrüddin, 1324'te ölen Muhyiddin, Ebû - Said, 2. izdivaçtan da Alâüddin, Şerefüddin adlı çocuklar ve Şeyh Zâhid'in oğlu Şeyh Şemseddin'le evlenen bir kız doğmuştur. Safîüddin, Ahî Süleyman Gilkhvârânî'nin kızı ile de evlenmiştir. Şeyh Sadrüddin, babasının tarikat postuna oturmuştur.

26 nisan 1305'te Erdebil'de doğan Şeyh Sadrüddin, 1393'te 88 yaşında Erdebil'de ölmüştür. Bu 2. Safevî şeyhinin 59 yıl süren meşîhati (şeyhliği) zamanında, Safevîler'in mânevî nüfuzu büsbütün artmıştır. 1357'de Altın - Ordu hakanı Cânî-Bey Han, bizzat Şeyh Sadrüddin ile görüşmüştür. Şeyh Sadrüddin'in oğulları Şeyh Hoca Alâüddin Ali - Sultan, Şihâbüddin ve Cemâlüddin'dir. Cemâlüddin'in kızı Han - zâde Paşa, amcasının oğlu Şeyh İbrahim ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Şeyh Cüneyd doğmuştur. Şeyh Ali, 1429 ocağında Kudüs'te ölmüştür. Kudüs'te Merkad-i İsa'da gömülüdür. 1402'de Timur, 1412 martında Şahruh, bizzat Şeyh Ali ile görüşmüşler ve hakkında hürmet göstermişlerdir. Şeyh Ali'nin meşihati 36 yıldır (1393 - 1429). Şeyh Ali'nin oğulları "Şeyh - Şah" denen Şeyh İbrahim, Şeyh Cafer ve Abdurrahman'dır. Şeyh İbrahim, babasının yerine geçmiş ve 1477'de ölünceye kadar 18 sene şeyhlik etmiştir. Yerine 6. oğlu Şeyh Cüneyd geçmiştir. Diğer oğulları Ebû - Said, Seyyid - Ahmed, Bâyezid, Hoca Cân - Mirza ve Hâcegî'dir. Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar, siyasî ihtiraslarla uzun zaman Erdebil'den uzakta yaşadıkları için, Şeyh İbrahim'in kardeşi Şeyh Câfer, bunlara Erdebil'de vekâlet etmiştir. Şeyh Câfer, 1475'e doğru ölmüştür. Timuroğlu Sultan Ebû - Said (yani Bâbur Şah'ın büyük - babası) 1468 ekiminde Şeyh Câfer'le görüşüp hakkında hürmet göstermiştir. Şeyh Câfer, oğlu Seyyid - Kasım Han'a Karakoyunlu imparatoru Cihân - Şah'ın kızlarından birini alacak derecede nüfuz kazanmıştır.

Şeyh Cüneyd, 1448'de Erdebil'den "hurûc etmiş", yani siyasî emellerle atalarının şeyhlik merkezini terketmiştir. Anadolu ve Suriye'ye gitmiş, etrafına kalabalık ve pek sadık müritler toplamıştır. Bu kalabalık müritler ordusu ile Trabzon Rum imparatorluğuna sefer yapacak derecede güç kazanmış, fakat Trabzon'u alamamıştır. Trabzon seferinden sonra 1456 sonlarında Hısn - Keyfâ'ya çekilmiş, sonra Âmid'e (Diyarbakır) giderek orada 3 yıl Uzun - Hasan'ın misafiri olmuş, 1458'de Uzun - Hasan'ın kızkardeşi Hadice Beğim ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan Şeyh Haydar doğmuştur. Şeyh Cüneyd, 3 mart 1460'ta Safevîler'in büyük düşmanı Şirvan - Şahlar'dan (kuzey Âzerbaycan ve Dağıstan'a hâkim Türk kralları) Sultan Halil ile yaptığı şiddetli meydan muharebesinde, Kurnal'da, okla vurularak ölmüştür. Bu suretle Şeyh Cüneyd'in meşîhati 13 yıl (1447 - 1460) sürmekle beraber, son 12 yılda Erdebil'de olmadığı için, kendisine amcası Şeyh Câfer vekâlet etmiştir. Şeyh Cüneyd, II. Murad ve Fâtih'le çağdaştır. Yerine oğlu Şeyh Haydar geçmiştir. Diğer çocukları Hoca - Muhammed ve Muhammedî Bey'le evlenen Paşa Hatun'dur.

Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar, 1460 nisanında Âmid'de (Diyarbakır şehrinin o zamanki adı) doğduğu için, babasının öldürüldüğü anda daha annesi Akkoyunlu prensesinin karnında idi. Doğar doğmaz şeyh ilân edilmiş, fakat uzun yıllar kendisine Erdebil'de büyük amcası Şeyh Câfer vekâlet etmekte devam eylemiştir. Şeyh Haydar da, Şirvan - Şah Ferruh - Yesâr ile Elburz yamaçlarında Dartanat mevkiinde yaptığı meydan muharebesinde 9 temmuz 1488'de öldürülmüştür. 28 yaşını 3 ay geçiyordu. Erdebil yakınlarında Kiyav'da gömülüdür.

Şeyh Haydar, Âmid ve Tebriz'de dayısı Uzun - Hasan tarafından itina ile yetiştirilmiş, 1470'te ilk defa 10 yaşında Erdebil'e gitmiştir. 1477'de, 17 yaşında iken, kendisi ile aynı yaşta olan dayısı Uzun - Hasan'ın kızı Halîme Beğim Âlem - Şâh ile Erdebil'de evlenmiştir. Bu izdivaçtan, Şah İsmail ile 2 erkek kardeşi doğmuştur.

Safevîler, Sünnî/Hanefî mezhebinde sofu tarikat şeyhleri olarak şöhret yapmışlardı. İlk defa Şeyh Cüneyd, kapalı şekilde Şiî propagandasına başlamıştır. Şeyh Haydar'ın Şiî propagandasına devamı, Sünnî Türk muhitinde nefret uyandırmıştır. Haydar'ın da babası gibi Şirvan - Şahlar tarafından öldürülmesi üzerine, zevcesi Halîme Beğim, 3 oğlu ile beraber Güney İran'da Istahr şehrinde mecbûrî ikamete mahkûm edilmiştir. Bu sıralarda babasının yerine şeyh olmuş sayılan Sultan - Ali, 10 ve kardeşi müstakbel Şah İsmail ise 1 yaşında idi. Anne ve büyükanne tarafından Akkoyunlu olan bu şeyhzâdeler, Akkoyunlu padişahları olan Uzun - Hasan'ın halefleri için son derece tehlikeli görülüyorlardı. Hayatları da tehdit altında idi. Ancak Safevî tarikatı mensuplarının nüfuzları, Halîme Beğim'in oğullarının hayatını korumuş, bu suretle Yakın Doğu, İran ve Türk tarihinin akışı değişmiş, büyük bir İran imparatorluğu kurulmuş ve İran, hemen tamamen Şiî olmuştur. Halîme Beğim ile 3 oğlu, 1488 ekiminden 1493'e kadar 5 yıl Istahr'da kalmışlardır. 1493'te 15 yaşına gelen Şeyh Sultan - Ali, yanına kardeşleri Seyyid - İbrahim, İsmail, Süleyman ve Kara - Han Ustaclu ile evli Beğim'i alarak Istahr'dan çıkmış ve fesada başlamıştır. Şeyh Sultan - Ali, 1494'te öldürülünceye kadar 6 yıl şeyhlik yapmıştır. 18 yaşında idi. Onunla beraber kardeşi Seyyid - İbrahim de öldürülmüştür. Bu suretle 7 yaşındaki küçük kardeşi İsmail, şeyh olmuştur. 17 temmuz 1487'de Erdebil'de doğan Şeyh İsmail, öldürülmek üzere aranıyordu. 7 yaşında olmasına rağmen son derece tehlikeli bir şahsiyet sayılıyordu. Fakat birkaç sâdık bendesinin ölümü göze alarak onu saklamaları üzerine hayatını kurtardı. Uzun yıllar saklı ve her an ölüm tehlikesi ile yüz yüze yaşadı.

Şeyh İsmail, büyük mücadelelerden sonra nihayet 1502'de şeyhliği şahlığa çevirdi ve Tebriz'de Akkoyunlular'dan boşalan imparatorluk tahtına oturdu. 15 yaşında çok mağrur, deha sahibi bir gençti. Siyaset ve askerlik işlerinin bütün incelikleri içinde pişmişti. Farsça, bilhassa Türkçe divan sahibi büyük şairdi. Yalnız klasik tarzda değil, halk diliyle de şiir söylüyordu. Anadolu'da taraftarları çoktu.

Şah İsmail, 1514 Çaldıran hezimetinde 27 yaşında idi. Daha 10 yıl yaşadı. Çaldıran'dan sonraki 10 yılı, saltanatının ilk 12 yılına nisbetle sönük geçmiştir. 22 mayıs 1524'te, Kanunî'nin ilk yıllarında öldü. 37 yaşını henüz tamamlamıştı. Erdebil'de Şeyh-Safiüddin Türbesi'ne gömüldü. Bihrûze Hatun ile Akkoyunlu Sultan Yâkub'un kızı Tâclı Beğim ve Çaldıran'da ölen Bağdad (Irâk-ı Arab) umumî valisi Hulefâ Bey'in kızı Tâclı Hanım ile evli idi. Şah İsmail'in bir kızkardeşi de, Hısn-Keyfâ Eyyûbî meliki II. Halil ile evlenmiştir. II. Halil, Safevîler'e tâbi iken, Çaldıran'dan sonra Osmanlılar'a tâbi olmuştur.

Şah İsmail'in yerine büyük oğlu Şah Tahmasb (yahut: Tahmâsp) geçti. 22 şubat 1514'te, Çaldıran hezimetinden birkaç ay önce doğan bu prens, 10 yaşını az geçiyordu. 52 yıla yakın tahtta kaldı ve 14 mayıs 1576'da öldü. Kanunî, II. Selim ve III. Murad ile çağdaştır. Veliaht iken Horasan umumî valisi idi. Şair olan Şah Tahmasb, olgunluk yaşına geldiği zaman, Çaldıran darbesinin izlerini sildi, Doğu Anadolu'nun son parçalarını ve Irak'ı pek kudretli rakîbi Kanunî'ye kaptırmakla beraber, İran imparatorluğunun gücünü çok yükseltti. Kardeşleri, üçü de şair olan Sâm, Behrâm ve Elkass Mirzalar'dır. Bir kızkardeşi Şirvan-Şah II. Halil ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan doğan Mehmed Paşa, Kanunî tarafından **5 ekim 1534'te** Tebriz (Güney Âzerbaycan) **beylerbeyisi (umumî valisi) yapılmıştır**. Diğer bir kızkardeşi, yani **Şah İsmail'in kızı, Veliaht-**Şehzade Sultan Ahmed'in büyük oğlu 1519'da ölen Şehzade Murad ile evlenmiştir. Sâm Mirza, Herât, yani Doğu Horasan umumî valisi (1521-35) ve bilgindi. 1534-35 ve 1562'de 2 kere saltanata hak iddia etmiştir. 19 eylül 1517'de Merâga'da doğmuş, 1567 başlarında Kahkaha Kalesi'nde ölmüştür. 6 000 beyitlik Farsça ve Türkçe *Dîvân*'ı ile 700 şairi içine alan *Tezkire*-'si (Tahran, 1936) meşhurdur. Behrâm Mirza'nın iki oğlundan küçüğü olan İbrahim Mirza da "Câhî" mahlâsı ile Farsça ve Türkçe şiirler söylemiş ve 1576'da öldürülmüştür. Şirvan umumî valisi olan Elkass Mirza, 1579'da Alamut kalesinde ölmüştür. 1547'den 1549'a kadar 2 yıl Kanunî'ye sığınmış ve Istanbul'da misafir olmuştur. 2 defa Sünnî, 2 defa Şiî olarak mezhep değiştirmiştir.

Şah Tahmasb'ın yerine önce oğullarından II. İsmail, sonra bunun ağabeyi olan Şah Mehmed Hudâbende geçmiştir. II. İsmail, şairdi (mahlâsı: Â'dilî) ve Sünnî/Şâfiî mezhebindendi. Diğer oğulları veliaht iken 1576 mayısında Kazvîn'de öldürülen Haydar Mirza, aynı yıl küçük yaşta bir kardeşleri ile beraber öldürülen Mustafa ve İskender Mirzalar, 1576'dan önce babasının hayatında ölen Behrâm Mirza'dır. Behrâm Mirza'nın oğlu Umdetü'l-Mülk İbrahim Mirza'dır. II. İsmail'in oğlu Şah-Şucâ Mirza'dır. II. İsmail'in aynı anadan, Musa Sultan Bayındır'ın kızı Sultânım Hatun'dan olma kızkardeşi Perihan Beğim'dir. Haydar Mirza'nın annesi, bir Gürcü prensesidir. Şah Tahmasb'ın bunlardan başka 4 oğlu ve 2 kızı olmuştur. II. İsmail, 1556 kasımından beri zulmünden dolayı

babası tarafından Kahkaha kalesine hapsedilmişti. 1,5 yıllık bir saltanattan sonra fazla afyon yutmaktan gelen felçle öldü. Yerine geçen ağabeyi Mehmed Hudâbende'nin devrinde bütün nüfuz, bunun oğlu Abbas Mirza'da idi. 55 yaşında ölünce de yerine Abbas Mirza geçti.

"Büyük" denen I. Abbas'ın ağabeyi veliaht Hamza Mirza, 5 aralık 1586'da Gence civarında Birencird'de Hudâverdi Cûdî tarafından öldürülmüştür. 20 yaşında idi. Oğulları Ebû-Tâlib ve Haydar Mirzalar'dır. Haydar Mirza, 28 ocak 1590'da elçi olarak Istanbul'a gelmiş, burada ölerek Eyyûb-Sultan'a gömülmüştür. Hamza Mirza, 1582'de Gürcü prenslerinden ikisinin, Aleksandr ve Simon Hanlar'ın kızları ile evlenmişti. Büyük Abbas'ın diğer kardeşi Tahmasb Mirza ise, 1585'te 9 yaşında öldürülmüştür.

I. Abbas'ın saltanatı III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad'la çağdaştır. 1557'de doğmuş, 41 yıl tahtta kalmış, 27 ocak 1628'de 71 yaşında ölmüştür. Ferahâbâd'da öldü, Erdebil'e nakledilip gömüldü. Lûr-i Küçek prensi Muhammedî Han'ın damadı idi. I. Abbas, devlet idaresinde dehâ göstermiş büyük bir hükümdardır. Safevîler'in parlak devri, onun saltanat yıllarına raslar. Oğlu Veliaht Safî Mirza babası tarafından öldürüldüğü için, yerine, Safî Mirza'nın oğlu I. Şah Safî geçmiştir. Şah Abbas'ın kızı Zübeyde Beğim, İsa Han'la evlenmiştir.

I. Safî'den sonra tahta, oğlu II. Abbas, sonra onun oğlu II. Safî, sonra onun oğlu I. Hüseyin geçti. II. Abbas, 9 yaşında şah oldu ve 1667'de 34 yaşında Dâmgaan'da öldü. "Thânî" mahlâsı ile Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Kum'da gömülüdür. Kızkardeşi Meryem Beğim'dir. Oğlu II. Safî'ye "I. Süleyman" da denir. 27 yıl tahtta kalmıştır. I. Hüseyin, 28 yıl hükümdar oldu ve 1729'da 59 yaşında Eşref Şah tarafından öldürüldü. Onunla gerçek Safevî hanedanı son buldu sayılabilir. Çünkü halefleri namına gerçek iktidar, başkalarının elinde olmuştur. Hüseyin Şah'ın son yıllarında Osmanlılar, Afganlılar, hattâ Ruslar, İran imparatorluğunu geniş ölçüde parçalamış ve paylaşmışlardır. Hüseyin Şah'ın ağabeyi olan Veliaht-Mirza, babası tarafından öldürülmüştü. Kızkardeşi Şehr-Bânû Beğim, "I. Mahmud" adiyle birkaç gün için şah ilân edilen Mirza Dâvûd ile evlenmiştir. I. Mahmud, Abdullah Han ile İzz-i Şeref Beğim'in oğludur. İzz-i Şeref Beğim, Cihân-Bânû Beğim'in, o da Zübeyde Beğim'in İsa Han'dan olma kızıdır. Zübeyde Beğim'in, Büyük Abbas'ın kızı olduğu yukarıda söylenmişti. I. Mahmud ile Şehr-Bânû Beğim'in oğulları, 1724'te "II. Süleyman" adıyla birkaç gün için şah ilân edilen ve 1750'de ölen Seyyid-Mehmed ve Ebu'l-Kasım, bu sonuncunun oğlu da 1728'de ölen Seyyid-Ahmed'dir. II. Süleyman'ın oğulları 1789'da ölen Dâvûd ve 1774'te ölen Ali, Dâvûd'un oğlu ise *Mecmâ'u't-Tevârîh* müellifi Muhammed Ali'dir.

I. Hüseyin Şah'ın yerine oğlu II. Tahmasb geçti. 10 yıl sonra 7 temmuz 1732'de 28 yaşında Sebzevâr'da zevcesi ve oğlu ile beraber bir Kürt binbaşısı tarafından öldürüldü. I. Hüseyin'in diğer çocukları, Sâm Mirza, Muhammed Ali Safî Mirza, Nâdir Şah Avşar'la evlenen Razıyye-Sultan Beğim, Fatma-Sultan Beğim, Seyyid Murtazâ ile evli Meryem Beğim, Hân-Ağa Beğim'dir. Seyyid Murtazâ ile bu Beğim'den "III. İsmail" adıyla 1751'de 18 yaşında iken birkaç gün için şah ilân edilen Seyyid Muhammed doğmuştur. Fatma-Sultan Beğim, Nâdir Şah'ın oğlu ve veliahti Rızâ-Kulu Han Avşar'la evlenmiş ve bu evlenmeden Şahruh Şah Avşar doğmuştur. Sâm ve 1759'da Rodos'ta ölen kardeşi Safî Mirzalar, 1745'te Türkiye'ye sığınmışlar, Selânik ve Rodos'ta oturmuşlardır. Safî Mirza, 1746'da Istanbul'a getirilip I. Sultan Mahmud tarafından İran Şahı ilân edilmiş, bu sıfatla Erzurum'a gönderilmiştir. Sonra Şarkîkarahisar, Samsun ve Rodos'ta oturmuştur. Sâm Mirza ise Sinop ve Trabzon'da oturup bu sonuncu şehirde ölmüştür.

II. Tahmasb'ın yerine 8 aylık olan oğlu III. Abbas, saltanat nâibi olan Nâdir Han (Şah) Avşar tarafından tahta geçirilmiştir. III. Abbas, 27 ocak 1736'ya kadar 3 yıl, 6 ay, 21 gün, ismen tahtta kalmıştır. 1736'da 4 yaşında ölmüştür. Ağabeylerinden Veliaht-Mirza, 1732'de babası II. Tahmasb ile beraber 12 yaşında öldürülmüştür. Diğeri 1751'de Türkiye'ye sığınmış, 1753'te "II. Sultan-Hüseyin" adıyla birkaç hafta için şah ilân edilmiştir (ki bu tarihte 30 yaşlarında idi). Bunun oğlu Sultan-Muhammed, Safevîler'in son erkek mümessilidir.

SAFEVÎ ŞEYHLERİ (1301 - 1502 = 201)

1. **Şeyh Ebu'l-Feth İshâk Safiüddin** (1301-12.IX.1334 = 33)
2. **Şeyh Musa Sadrüddin** (12.IX.1334 - 1393 = 59)
3. **Şeyh Hoca Alâüddin Ali-Sultan** (1393-I.1429 = 36)
4. **Şeyh-Şah İbrahim** (I.1429 - 1447 = 18)
5. **Şeyh Cüneyd** (1447-3.III.1460 = 13) (*)
6. **Şeyh Haydar** (3.III.1460-9.VII.1488 = 28, 4, 7)
7. **Şeyh Sultan (Yar-)-Ali** (9. VII.1488 - 1494 = 6)
8. **Şeyh İsmail** (1494 - 1502 = 8)

SAFEVÎ ŞAHLARI (1502 - 1736 = 234)

1. **Şâh İsmail I. Safevî** (1502-22.V.1524 = 22)
2. **Şâh Tahmasb I.** (22.V.1524 - 14.V.1576 = 51, 11, 9)
3. **Şâh İsmail II.** (14.V.1576-24.XI.1577 = 1, 6, 11)
4. **Şâh Mehmed Hudâbende** (24.XI.1577 - 1587 = 10)
5. **Şâh Abbas I. ("Büyük")** (1587-27.I.1628 = 41)
6. **Şâh Safî I.** (27.I.1628 - 1642 = 14)
7. **Şâh Abbas II.** (1642 - 1667 = 25)
8. **Şâh Safî II (= Süleyman I.)** (1667 - 1694 = 27)
9. **Şâh Hüseyin I.** (1694 - 1722 = 28)
10. **Şâh Tahmasb II.** (1722 - 7.VII.1732 = 10)
11. **Şâh Abbas III.** (7.VII.1732-27.I.1736 = 3, 6, 21)

(*) İlk defa resmen Şiî mezhebine geçmiştir.

SAFFÂRÎLER, İran'da saltanat sürmüş bir hânedan (Ar. Benî - Saffâr). Abbâsî halîfelerine tâbi olarak 868'den 905'e kadar 35 yıl İran'ın en büyük kısmında hüküm sürmüşlerdir. Hânedânın kurucusu ve ilk hükümdarı Leys oğlu Ebû-Yûsuf Yâ'kuubi's-Saffâr, Sicistan, Sîstân, Fârs, Horasan, Tohâristan, Sind, Kirman, Belûcistan, Hûzistan eyâletlerini ele geçirmiş bir İranlı sergerde idi. Hâkimiyeti bugünki İran'ın en büyük kısmı dışında, geniş ölçüde, bugünki Afganistan ve Pâkistan'a da taşmıştı. 14 haziran 879'da on bir yıllık bir saltanattan sonra öldü. Yerine kardeşi Amr geçti. Ağabeyinin devrinde merkezi Nîşâpûr olmak üzere Abbâsîler'in Horasan, Fârs, Isfahan, Sistân, Kirman, Sind umumî valiliğinde bulunmuştu. 23 yıllık bir saltanattan sonra 902'de Bağdad'da öldü. Yerine geçen ve yalnız bir yıl tahtta kalan Tâhir, Amr'ın oğlu Muhammed'de Bânû Hâtûn'un oğludur. Sâmânîler, İran'ı S.'den alıp yerlerine geçtiler.

S.'in krallık dalı bu şekilde kısa müddet devâm etmekle beraber, bir prenslik hâlinde, İran'ın Sicistan bölgesini asır-

larca ellerinde tutmıya muvaffak oldular. Hiç bir zaman müstakil olmadılar, sırasıyle Abbâsîler'e, Gazneliler'e, Kirman Selçukluları'na, Harzem - Şahlar'a, İlhanlılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a ve Akkoyunlular'a tâbî oldular. Hânedânının 31.'si olan II. Sultan - Mahmud (1490? - 1500?) ile hânedan sona erdi. Şâh İsmâil Safevî, bu hânedâna da son verdi. Bu sûretle hükûmetlerini 632 yıl kadar devâm ettirdikleri anlaşılır. Ancak ilk 35 yılları dışında sadece Sicistan'a çekildikleri için, tarihî rolleri yoktur. Ailenin bazı prensleri Sâmânîler'e ve Gurlular'a da tâbî olmuşlardır.

SAFFORD, Truman Henry (Vermont 1836 - New Jersey 1901), Amerikalı astronom ve matematikçi. 1854 - 1866'da Harvard rasathanesinde çalışan S., Chicago üniversitesine astronomi profesörü oldu. Nebulalar üzerinde araştırmalarda bulundu ve yeni nebulalar keşfetti. Bir yıldız katalogu hazırladı. Başlıca eseri *Mathematical Teachings and its Modern Methods* (Matematik Öğretimi ve Modern Usuller) adını taşır.

SAFÎ, Fas'ın batı sahilinde nehir ve liman. Eski şehir, denize doğru uzanan platonun yamacında kurulmuştur. S. 1940'lardan itibaren Fas'ın ikinci büyük limanı hâline geldi. Liman, sekiz transatlantiği birden alacak şekilde derinleştirildi; ayrıca Kowibgha'daki fosfat yataklarından limana demiryolu döşendi. Böylece başlıca ihraç malı olan fosfatın sahile ulaştırılması kolaylaşmış oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Amerikalılar Afrika çıkarmasını buradan yaptılar (8 kasım 1942). Nüfusu 7 000 (1952).

SAFİYYE VÂLİDE - SULTAN (Venedik 1550 - Istanbul 1605), Türk ana - imparatoriçesi. Venedik'in Korfu valisi olan büyük İtalyan soylularından Baffa'nın kızıdır. Çocuk yaşında Adriya Denizi'nde Venedik - Korfu yolunda Türk korsanlarının eline geçti. Çok güzel olduğu için Manisa'ya götürülüp Şehzâde Murâd'a hediye edildi. Manisa Sarayı'nda Müslüman oldu, Türkçe öğrendi ve saray eğitimi gördü. Genç kız olunca Şehzâde Murâd'a sunuldu (1565). Şehzâde Mehmed'i doğurdu (26.5.1566). Bu şehzâde, o sırada saltanatının son demlerine gelen Kaanûnî Sultan Süleymân'ın (1520 - 1566) ilk torununun çocuğu oluyordu. Sultan Süleymân'a, torunu Murâd'ın ilk oğlu olduğu, Macaristan yolunda, Sigetvar seferine çıkarken bildirildi. Şehzâde'nin adını "Mehmed" olarak bizzat dedesinin babası Kaanûnî koydu. Safiyye Haseki, Şehzâde Murâd'dan 1570'e doğru Ayşe Sultân'ı ve 1580'e doğru Fatma Sultân'ı doğurdu. 1566 eylülünde Kaanûnî ölünce, Şehzâde Murad, velîahdliğe ve babası Şehzâde Selim de "İkinci Selim" sanıyle Türk imparatorluk tahtına yükseldi; Safiyye Haseki, Velîahd - Şehzâde'nin hasekisi olarak Manisa Sarayı'ndaki hayatına 1574 aralığına kadar devâm etti. Bu tarihte kayınpederi İkinci Selim (1566 - 1574) öldü, eşi "Üçüncü Murad" adıyla tahta çıktı. Safiyye Haseki de eşini tâkıyb ederek Manisa'dan ilk defa olarak Istanbul'a geldi. 25 yaşında idi; padişah baş - hasekiliğine yükselmişti. III. Murâd'ın saltanat yılları boyunca (1574 - 1595) gittikçe büyüyen bir nüfuz kazandı. Türk - Venedik münâsebetlerinin bozulmamasına dikkat etti. Kayınvaldesi Nûr-i Bânû Vâlide - Sultân'ın ölümünde (7.12.1583) 33 yaşında idi ve bu târihte, Cihan Devleti'nin birinci kadını derecesine yükseldi. Ama oğlu devrinde kazandığı nüfuz, eşi devrindekini gölgede bıraktı: oğlu III. Mehmed tahta geçince (16.1.1595) Safiyye Haseki - Sultan, "vâlide - sultân" oldu. 45 yaşında idi. Siyâsî ihtirasları büsbütün artmıştı. 9 yıla yakın vâlide - sultanlık tahtını işgal etti. 1603 yılı sonunda (21 aralık) oğlu öldü. Torunu I. Sultân Ahmed (1603-1617) tahta çıktı. Babaannesinin nüfuzundan yaka silken genç hükümdar, tahta çıktıktan 19 gün sonra (9.1.1604), babaannesi S. V. - S.'ı Topkapı Sarayı'ndaki dâiresinden çıkartıp Beyazıt'taki Eski Saray'a gönderdi. Siyâsetle ilgisi kesilen S. V. - S., bir yıl sonra öldü.

Vâlide - sultanların V.'si ve fiilen bu unvanları alanların —kayınvâldesi Nûr-i Bânû'dan sonra— ikincisi olan S. V.-S., çok güzel, fevkalâde zekî, entrikacı, muhteris bir kadındı. Büyük servet sâhibiydi. Yeni Cami'e o başlatmışsa da, tamamlatamadan ölmüştür. Bütün Türk târihinin en ünlü bir kaç kadınından biridir. Fakat bu ün, müsbet değildir. Politikaya karışması, Osmanlı devlet hayâtında menfî te'sirler yapmıştır.

SAFİYYÜDDİN ABDÜ'L - MÜ'MİN URMEVÎ (1224? - 28.1.1294), Türk musiki bilgini. İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük musiki bilgini. Babasının adı Yûsuf, onun babasınınki Fâhir'dir. Aile Güney Âzerbaycan'dan Urmiyye'li (bugünki Rızaiyye) Türk olmakla beraber, Safiüddîn'in Urmiyye'de mi, Bağdad'da mı doğduğu malûm değildir. Mükemmel bir tahsilden sonra, Bağdad'daki son Abbâsî halîfesi Müstâ'sım'ın hizmetine girdi. Onun müzisyeni, nedîmi, saray kütübhânesi müdürü oldu. Musiki bilgini, aynı zamanda bestekâr olarak, genç yaşta, bütün İslâm âleminde adını duyuracak derecede çok büyük şöhret yaptı. Safiüddîn'in hayatı, Ertuğrul Gazi ve Osman Bey'in saltanatının ilk 13 yılına rastlar. Türkiye devletinde Selçukoğulları vardır. 1258'de Hulâgû, Bağdad'ı alır, Halîfeyi öldürür. Genç Safiüddin, Hulâgû huzûrunda ud çalar ve affedilir, konağını ve servetini kurtarır. Halîfe'den yılda 5.000 dînâr (altın) aldığı halde Hulâgû, bu maaşı yılda 10.000 dînâra yükseltir (bu meblağların 1973'teki satınalma değerleri aşağı yukarı 37,5 ve 75 milyon TL.'dır). İlhan'ın Irak umumî valisi Şemseddin Cüveynî'nin oğullarının mürebbîsi olur ve bu iki kardeşi, Bahâeddin Muhammed ve Şerefeddin Hârûn Cüveynîler'i, örnek şekilde yetiştirir. 1279 ve 1286 yıllarında hocalarından önce ölmüşlerdir. Safiüddîn, meşhur *eş - Şerefiyye*'sini, ikincisinin adına yazmıştır. Sonra dîvân-ı inşâ'nın başına geçer, yani bakan olur. 1265'te Irâk-ı Acem umumî valisi olan Bahâeddin Cüveynî'nin yanında Isfahân'a gider. 1284'te Cüveynî ailesi felâkete uğrayınca Safiüddîn, ileri yaşında sıkıntıya düşer. 300 dînârlık bir borçtan hapse atılır ve hapiste ölür. Dostlarına bir ziyafet için 4 000 gümüş dirhem (1,5 milyon TL.) harcıyan büyük bilgin ve san'atkârın sonu böyle olur.

Safiüddîn'in musiki üzerinde klasik kitapları *Risâletü'ş-Şerefiyye fi'n-Nisâbi't-Te'lifiyye*'si ile *Kitâbü'l-Edvâr*'ıdır. Bir de arûz hakkında *Fi'Ulûmi'l - Arûz ve 'l-Kawâfi we'l-Bedî'* adlı eseri vardır, şiir teknik ve estetiğinden de bahseder. Hepsi o çağın ilim dili olan Arabca ile yazılmıştır. Hepsi yazma hâlindedir ve faksimile neşirleri şarttır. Bu eserler, sonraki mühim edvâr kitaplarının hepsinin birinci kaynağı olmuştur. Abdülmü'min Urmevî, ebced notası kullanır ve bu arada Nevrûz Remel Beste'sinin de Arabca güfteli notasını verir ki, Türk musikisinde zamanımıza kalmış en eski eserdir ve Ertuğrul Gazi ile çağdaştır. Raûf Yektâ, bilhassa Subhi Ezgi, Safiüddîn'in eserlerini birinci kaynak olarak değerlendirmişler, sonra Sâdeddin Arel bu sistemi mükemmel halde tedvîn etmiştir. Raûf Yektâ, Safiüddîn'i Türkçe'ye çevirmişse de maalesef bastıramamıştır; bu tercümenin de basılması icab eder. Safiüddin, Türk musikisi sistemini çok ilmî şekilde ortaya koymuştur. Denebilir ki onun eserini asırlar sonra ancak Subhi Ezgi'nin

eseri ve kesin şekilde Arel aşabilmiştir. Safîüddîn'in en ilmî şekilde anlattığı Türk Musikisi dizisi hakkında Sir C. Hubert Parry: "tahayyül edilmesi bile tasavvur edilemez derecede en mükemmel ses dizisi" hükmünü vermiştir *(The Art of Music*, I, 29). Helmholtz ve Kiesewetter, meşhur eserlerinde, Safîüddîn'in verdiği bilgiyi fizik bakımından esaslı şekilde ve müfassalan incelemişlerdir. Baron Carra de Vaux, *Kitâbü'l-Edvâr*'ı kısaltarak Fransızca'ya tercüme etmiştir. Safîüddîn'in her iki eserini de tam metin hâlinde Fransızca'ya Baron d'Erlanger tercüme etmiştir. *Şerefiyye* tercümesi için 1492 tarihli Bibliothèque Nationale yazmasını esâs almıştır. Santûr ve lavta çeşitleri olan nüzhe adlı sazlar da Safîüddîn'in icadıdır; elimizde o zamandan kalma resim ve târifeleri mevcuttur. (Y. Ö.)

SAFİYYÜDDİN-İ ERDEBİLÎ, Şeyh Ebü'l-Feth İshak (Kalhoran (Gilhvaran) 1252 - Erdebil 1334), Safevîler'in atası, bu tarîkatın kurucusu. Erdebil sofularının pîri. Soylarının Yedinci İmamdan yani Muse'l-Kâzım'dan (b. bk.) itibaren Hazret-i Ali'ye ulaştığı iddiasındadırlar. Soy kütükleri için bk. W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Ankara 1948, 109. Babası Emînüddin Cebrâil'in beşinci çocuğu idi. Altı yaşında iken babasını kaybetti. Çocukluğunda ve gençliğinde yalnız yaşamayı seven ve dinî konulara ilgi duyan bir mizacı vardı. Bulunduğu çevredeki ulemâ arasında kendi yaradılışına yatkın bir kimseyle karşılaşmadığından Şiraz'a gitti. Orada Şeyh Rükneddin Beyzavî ve Emir Abdullah gibi zâhid kişilerle dostluklar kurdu. Emir Abdullah ona Şeyh Tâceddin Zâhid-i Geylanî'yi tavsiye etti. Dört yıl süren seyahat ve aranışmalardan sonra S., 25 yaşında iken 1277'de Hılye-Giran'da Şeyh Zâhid-i Geylanî'ye mürid oldu. 25 yıl Şeyhin yanında kalarak hem onun dâmâdı hem de halîfesi oldu. 1302 yılında Zâhid-i Geylanî'nin postuna oturdu. Giderek şöhreti gerek İranlı'lar, gerek Azerbaycanlı Türkler ve Kafkasyalılar arasında yayıldığı gibi, Anadolu'da da tanındı. Ayrıca İlhanlı hükümdarları söz gelimi Olcaytu Hudâbende, Ebû-Saîd Bahâdır Han, beyler arasında Emîr Çoban, vezirlerden de tarihçi Reşideddin onun müridi olmuşlardı. Mürîdlerinin çokluğunu anlatmak için şöyle bir hikâye vardır. Bir gün Emîr Çoban, Şeyh'e bizim askerimiz mi çoktur, yoksa sizin mürîdleriniz mi? diye sorunca, Şeyh, sizin askeriniz dahi cümlesi mürîdimizdir. Böyle halde çokluk nasıl açıklanabilir cevabını vermişti. İbrahim Zâhid-i Geylanî'nin müridi ve halîfesi olmakla S.'nin kurduğu tarîkat başlangıçta Sünnî doktrinde Halvetîliğe bağlı bir kol olarak tanınır. Tarîkatin Şi'îliğe temayülü daha sonraları olmuştur. İlhan Olcaytu Hudâbende tarafından da saygı ile tutulan S., Sultâniye'nin kuruluşundan sonra 1320'de bu şehre dâvet edildi ise de o, yaşlılığını ileri sürerek özür dilemişti. Ölümünden az önce eşi, Şeyh Zâhid'in kızı Bibi Fatıma'dan olan oğlu Sadreddin'i yerine halîfe göstererek hacca gitti. Hac dönüşü 12 günlük bir hastalıktan sonra 12 Eylül 1334'te 85 yaşında olduğu hâlde öldü. Cenazesi Safevî tarîkatinin merkezi olan Erdebil tekkesindeki türbeye gömüldü. Bibi Fatıma'dan üç oğlu, Kalhoranlı Ahî Süleyman'ın kızından ise iki oğlu bir kızı olmak üzere altı çocuğu olmuştu. Kurduğu tarîkat daha sonra İran'da siyasî hakimiyeti elde ederek bugünkü İran'ın temelinin atılmasına âmil olmuştur (bk. SAFEVÎLER).

SAFO, Eski Yunanlı kadın şair: Lesbos (Midilli) adasında M. Ö. 600'lerde yaşadı. Bu adanın merkezi olan Mytiline'de aşk tanrıçası Aphrodite ve Muse'ler'in (ilham perileri) kültünü kurarak kadın arkadaşlarını ve öğrenci kızları çevresinde topladı. Yüksek dinî idealler ve Eros'a (aşk) dayanan bu topluluk sonradan yanlış anlaşılarak, bu kızların arasındaki bağlılığa cinsî bir karakter (lesbik sevgi, sevicilik) atfedildi. Asilzâdeler Mytilene'den kovulunca, S. da 600'e doğru, bir zaman için Sicilya'ya sığındı. Sonraki bir efsaneye göre S., Phaon adında güzel genç bir erkeği sevmiş ama ondan yüz bulmadığından Leukas kayasından denize atılarak intihar etmiş. S. eski zamanın en büyük lirik şâiriydi. O da Lesbos'lu olan çağdaşı şair Alkaios da S.'yu şâir kadın olarak övmüştür. Eflâtun'a atfedilen bir kısa şiir S.'yu: onuncu musa altında över. Romalı şair Horatius da birçok "şarkı"larında, S.'nun bir veznini onun adı altında taklit etti. Yeni papirus buluntuları, S.'nun eserleri hakkındaki bilgimizi beklenmedik bir derecede genişletti. Şiirleri arasında düğün şarkıları ancak bir kısmı oluşturur. En çoğu tanrılara hitabeden ilâhîler ve sevgi şiirleridir. Bunlar, "lir" üzerinde okunacak şarkılardır. Sade ama zarif bir dilde, duygularını çekingenlikle ama açıkça ifade etmiştir.

Kızlara olduğu farzedilen sevgisinden ve Phaon'a olan sevgisinden Romalı şair Ovidius söz etti. Yeni çağ edebiyatında S.'yu öven ve canlandıran yazarlar şunlardır: Anne Dacier, S.'nun şiirlerini yayımladığı eserde (1682); B. Fontenelle: *Dialogue des morts* (Ölüler Arasında Konuşma 1683); C. M. Wieland, *Gespräche in Elysium* (Cennette Sohbetler 1782); J. Lyly, *Sappho and Phao* (S. ve Phao-1584). Sahne oyunu; A. Verri, Le *aventure di Saffo* (S.'nun Serüvenleri 1782). Alphonse de Lamartine, 1823'te çıkan bir şiirinde; G. Leopardi, 1824'te çıkan bir şiirinde; F. Grillparzer, *Sappho* (1818) bir trajedi; R. M. Rilke, şiirleri; Durrell bir dram (1950). S.'ya ait en başarılı operayı Ch. Gounod (1851) yazdı. Bunun "libreto"sunu, E. Augier yeniden yazdı (1858 ve 1884). S.'nun şiirleri Yunanca olarak E. Staiger tarafından 1957'de bir Alman tercümeyle yayınlandı.

SAFRA, karaciğer hücreleri tarafından hazırlanıp safra yollarına verilen, bu yollardan geçerek safra kesesinde toplanan ve buradan, sindirim sırasında barsağa akıtılan sarı yeşilimsi renkli alkali reaksiyonlu bir sıvı.

Safranın terkibine giren çeşitli maddeler, karaciğer hücrelerinin, kandan aldığı ana maddeleri kendi içlerinde çeşitli değişikliklere uğratmaları sayesinde oluşur.

Henüz safra kesesine varmamış olan safra, altın sarısı renginde sulu bir sıvıdır. Kese içine girdikten sonra suyunun bir kısmı emildiğinden koyulaşır; yeşilimsi bir renk alır. Kesenin safrayı on kata varacak derecede koyulaştırdığı, karaciğerin günde 700-1 500 santimetre küp safra yaparak keseye gönderdiği bilinmektedir. Safranın terkibinde sudan başka başlıca şu maddeler vardır. Bilirübin (safra boyası), safra tuzları, lesitin ve kolesterin. Ayrıca sodyum, potasyum, magnezyum, klor, karbonat gibi elemanları da bulunur. Safra kesesinden koledok adı verilen ana safra kanalı ile on iki parmak barsağı (duodenuma) atılan safra, yağların sindirilmesinde, pankreasın lipaz fermenti ile birlikte önemli bir rol almıştır. Safra, bir yandan barsak ortamını alkalileştirerek lipazın etkili olmasını sağlarken, öte yandan yağları emülsiyon (sübye) haline getirerek, lipazın etkili alanını genişletir. Ayrıca lipazın parçaladığı yağların emilmesini de kolaylaştırır. Safranın uzun süre barsağa akmaması halinde, yağların bir bölümü sindirilemez ve dışkı ile atılırlar.

Safranın yapımı ve barsağa boşaltılışı, sindirim olayının akışına uygun bir tempoda ve zamanla oluşur. Bunu sağlayan tesirli bir ayarlama sistemi vardır.

Barsağa akan safranın bileşimine giren elementler yine barsaktan emilerek karaciğere gelir ve yeniden safranın terkibine sokularak barsağa boşaltılırlar. Böylece bu maddeler israf edilmemiş olurlar. Safra elementlerinin yoğunluğu, bunların eriyik halde tutunabilmelerini sağlayacak biçimde dengelemiştir. Bu dengenin günün birinde bozulması bazı safra elemanlarının meselâ kolesterolün veya bilirübinin eriyik halden çıkarak safra kesesi içinde çökmesine ve taş oluşumuna yol açar. Bu dengeyi bozan başlıca faktör, iltihaptır veya safra akışını engelleyerek kesenin boşalmasını zorlaştıran sebeplerdir. Safra taşları kolesterolden, bilirübinden veya bunların kalsiyumlu olaşım terkiplerinden oluşur. Taşlar tek veya çok sayıda olurlar; tek olanlar genellikle büyüktür ve kolesterolden müteşekkildir; küçük taşlar genellikle çok sayıdadırlar ve bilirübin - kalsiyum terkibindedirler. Safra kesesi taşları kese iltihabı, safra yolları iltihabı, safra yolları tıkanması gibi hastalıklara sebep olabilirler. Adı geçen bu hastalıklara çok defa sarılık da eşlik eder. Taşlı ve iltihaplı safra kesesinin delinerek peritonite yol açması, barsak içine, delinen kesedeki büyük bir taşın barsağı tıkaması gibi komplikasyonlar da nadir olmakla beraber mümkündür.

SAFRAN (Fr. safran, Ing, saffron), Arapça *za'ferân* sözünden türemiş kelime. S., bir bitkinin ve bu bitkinin tepeciklerinden elde edilen tozun adıdır. Yetiştirilen S.'ın ilmî adı *Crocus sativus*'tur. Süsengillerden olan S., çok yıllık bir bitkidir. Soğandan yetişir. Çiçekler kısa bir sapın ucunda çıkar.

S. tozu kaynatıldığı zaman çok güzel, sarı bir sıvı elde edilir. Zerde ve bazı hamur işlerine renk ve lezzet vermekte kullanılır. *"Za'feran nev'-i nebâtın Hâce Nasrüddîni'dir"* mısraıyla edebiyatımıza da geçen S., Eski Mısırlılar zamanından beri bilinen ve kullanılan bir bitkidir. İran ve Keşmir'de yetiştirilen S., Moğol istilâsıyle Çin'e de geçmiştir. Eski Romalılar da S.'ı geniş ölçüde kullanırdı. Neron şehre gireceği zaman Roma'nın sokaklarına S. serpilirdi.

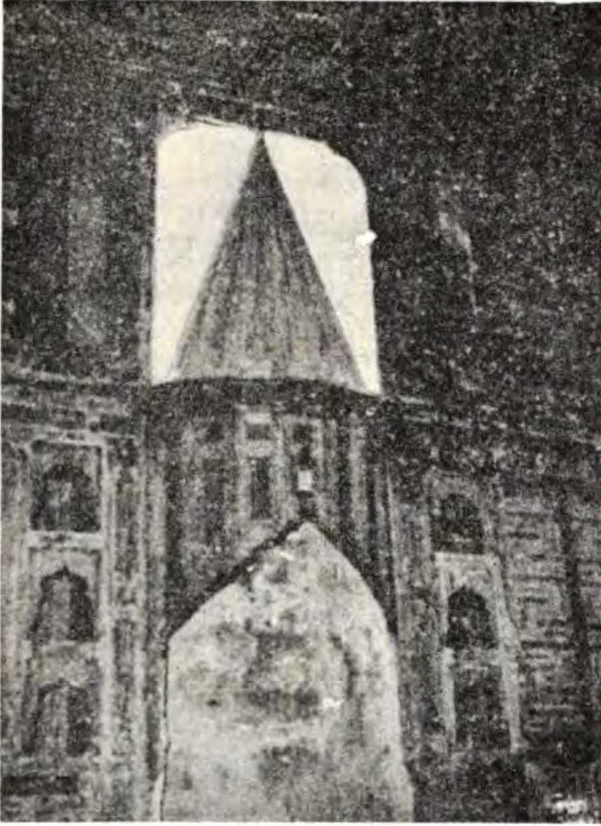
SAFRANBOLU (**eski kaynaklarda Safranboli** şeklinde geçmiştir ki, Osmanlılar devrindeki **Zağferanboli** veya **Zağferanbolu** imlâsından değişmedir. Burada eskiden beri "zağferan" yetiştirilmiş, başka yerlere de gönderilmiştir), Zonguldak iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1013 km², nüfusu 34.055 (1975), Ovacuma adlı bir bucağı, 43 köyü vardır.

İlçe arazîsi, ilin doğu bölümünde geniş yer tutar, güneyinde Karabük ilçesi uzanır. Arazî çok yerde dağlık ve tepeliktir. Şehrin kuzey-batısındaki Panayırtepe 1 554 m yüksekliktedir. Öteki dağlık yerler 1 200 - 1 500 m'yi bulur. Bir bölümü ilçe arazîsinin güneyinden geçen Araç çayı (b. bk.)'na kuzeyden karışan dereler (Dedeler, Karabük, Tabakhâne dereleri), arazîyi derin bir şekilde yarmış, yer yer dik yamaçlı vâdiler oluşmuştur. S. şehri de bu arazînin bir bölümünde, dik yamaçlı bir vâdî içindedir. Şehrin ortasından geçen dere, derinde akar, iki yakası arasındaki bağlantıyı güçleştirir. Bu yüzden bu küçük şehirde 24 köprü vardır. Zonguldak kömür bölgesinin güney - doğusunda uzanan ilçe toprakları, Eosen ve Kretase flişlerinden kıvrımlı ve kırıklı bir yapı gösterir. Şehrin tepe bölümleri Eosen marn ve kalkerlerinden bir yapı gösterir, tepeler arasındaki düzlüklerde yer yer alüviyonlu alanlar bulunur. İlçe arazîsi, "Kuzey Anadolu Deprem Kuşağı" nın kuzeyinde ikinci derece deprem bölgesindedir. Burası, S. - Araç deprem hattının etkisi altındadır. 1906, 1939, 1944, 1950 yıllarında yer sarsıntıları olmuştur.

İlçe arazîsi, Türkiye'nin Batı - Karadeniz iklim bölgesinin özelliğini gösterir: Bol yağışlı (yıllık yağış tutarı 1 000 mm'-

SAFRANBOLU: Cinci Hanı ve İzzet Paşa Camiinden bir görünüş

SAFRANBOLU : Tarihî evin ocakbaşı

ye yakın, her mevsim yağışlı, en çok yağışlar güz sonu ve kışın), sıcaklık oynamaları iç bölgelere göre az, donmalar çok etkili değildir. Deniz kıyısından 60 - 70 km içeride bulunmakla beraber, arada dağlar bulunduğundan, ilçedeki iklim, deniz ardı iklim bölgesine geçiş özelliğinde olup, kıyı boyu deniz ikliminden daha sertçedir. Yazın şehrin bulunduğu yer çok sıcak geçtiğinden, halk bu mevsimi Panayırtepe eteklerindeki bol sulu, serince bağlarda geçirir. Burada düzgün evler vardır. İklime uyacak şekilde ilçenin batı bölümünde ormanlar çok yer tutar. Bir kısmı iyi korunmuş orman (çam, köknar, kayın, meşe, kestâne ağaçları), bir kısmı ise bozuk koru ve baltalık durumdadır.

S.'ya 12 km uzaklıktaki Karabük'te (b. bk.) demir - çelik fabrikalarının kurulmasıyla, 40 yıldan beri, S.'nun iş hayatı üzerinde etki yapmış, buraya çalışmaya giderek yine kent ve köylerine dönenler çoğalmıştır. Bu arada ilçe merkezi S., büyük bir hızla büyüyen ve modern bir şehir görünüşü alan Karabük fabrika şehri (70 000 nüfus) yanında 1927 - 1960'da 5 000 - 7 000 nüfuslu bir kasaba durumunda kalmış, daha sonraki yıllarda nüfusu yavaş yavaş artarak 1975'te 14 700 nüfuslu bir küçük şehir olmuştur.

İlçe halkının geçim kaynakları arasında ormandan yararlanma (orman içi ve kenarı köyler), tarım ve hayvancılık (yaklaşık olarak ilçede 4 700 çiftçi âilesi var) başta gelir. Sığır (2 200), manda (1 500), koyun (8 700), keçi (5 300), tiftik keçisi (1 600) beslenir. Montafon soyundan sığırlar yetiştirilir. Kıl keçisi ormana zararlı olduğundan, gittikçe azalmaktadır. Sütlerin çoğu yoğurt olarak değerlendirilir. Elverişli yerlerde meyva ve sebze yetiştirilir, bağcılık yapılırsa da bunlar, yerinde ve yakın çevrede tüketilir. Başka yerlere yumurta, kümes hayvanları, av derisi, tiftik, ceviz, balmumu, sâlep, safran gönderilir. Yapılan kösele, yerinde kullanılır. Bisküvi fabrikası vardır. Bu fabrikanın unu Ankara'dan, şekeri Adapazarı'ndan, yağı İzmir'den gelir. Elde edilen ürün, Bolu ve Sakarya ile Ankara'da satılır.

S. ve çevresi çok eski yerleşme yerlerindendir. Burada M. Ö.'ye ait kaya mezarları vardır (Hacılarobası köyü Himmetoğlu mahallesinde 10 m yüksekliğindeki İnkaya mezarları v.b.). Kayalara oyulmuş kabartmalar vardır (boğa, kartal, hörgüçlü öküz, kanatlı arslan gibi şekiller). Türkler devrine ait birçok eserler bu çevreyi süslemiştir. Bu arada camiler (Candaroğulları çağına ait cami, Köprülü Mehmed Paşa camii, Dağdelen, Kazoğlu, Lütfiye, Taşminâre cami ve mescitleri), türbeler (Hıdırlık, Hasan Paşa türbeleri). S. ve bağlarında birkaç katlı köşkler yapılmış, bunların bir kısmı günümüze kadar kalmıştır. Çoğu işlemeli, bir kısmı tahta çivili olan bu yapılar, Türk zevkini belirten san'at eserleri değerindedir. Önceleri şehir ve bağ olarak adlandırılmış olan yerlerden bağlar, artık yazlık (sayfiye) olmaktan çıkmış, eski S.'lular buralara yeni yeni evler yaptırarak yerleşmişlerdir. Şehirde ise tipik S. evleri vardır. Karabük'te demir - çelik fabrikaları kurulduğundan bu yana, burası bu yeni sanayî kentinin bir çeşit banliyösü olmuştur. Karabük'ün havasına dayanamıyanlar, fabrika işçileri S.'da yerleşmektedirler. Bu yüzden, eski büyük evler şimdi bölüm bölüm konut olmaktadır. San'at eseri değerinde olan bu evlerle ilgilenmek üzere, 1975'te "Safranbolu Mimarî Değerleri ve Folkloru Haftası" düzenlenmiştir.

S.'nun zengin bir müzik folkloru vardır. Burası tarihî zenginlikleri ve folklor değerleriyle Anadolunun canlı ve eski yayılma merkezlerinden biridir. Saflığını koruyabilen S. mü-

SAFRANBOLU : Tarihî evin tavan görünüşü

zik folkloru, karakteristik ve millî havasiyle efeler (seymen müziği) arasındaki ve düğünlerdeki halk müziği özelliğindedir. Bu müziği oluşturmuş ve yaşatmış birçok âşıklar da bu çevrede yetişmiştir.

S., çok eski ilçelerdendir. 19. yüzyılda Kastamonu eyâletine bağlı livâ'lardan birinin merkezi olmuştur. Şehirde ortaokul ve lise, kız sanat okulu, 7 ilkokul (köylerde 52) vardır. Tabiî ve tarihî turistik yerleri vardır. Mağaralar, Ilıksu ve Kokaksu kaplıcaları, tarihî eserler bunlardandır. Devlet hastahânesi, elektriği, içme suyu, çarşısı, pazarları, banka şubeleri, imar plânı vardır. Karabük kentine 10 km'lik işlek bir asfalt yol ile ve başka kentlere düzgün yollarla bağlıdır. (bk. ZONGULDAK). (R. İzbırak)

SAFROL (Fr. Safrole), 4 - Allyl - 1, 2 - methylendioxybenzene'den ibaret olan kimyevî madde. Molekül ağırlığı 162,18'dir. Molekülün % 74,05'i karbon, % 6,22'si hidrojen, % 19,73'ü oksijendir. Vücut için gerekli birçok yağın yapısına giren sassafras'ın içinde % 75 oranında mevcuttur. Zaten sassafras denen bu bitkinin köklerinden elde edilir. Renksiz veya açık sarı renkte bir sıvıdır. Hafif ve hoş bir kokusu vardır.

Özgül ağırlığı 20°'de 1,095'dır. 11°'de katı hâle gelir. Kaynama noktası 233°'dir. Suda erimez fakat alkolde fazla miktarda erir, kloroform ve eter ile karışır.

S. hoş kokulu olduğu için başlıca parfümeride kullanılır. Bunun için önce S. üzerine alkollü çözelti hâlindeki potasyum hidroksit etkimesinden izosafrol elde edilir. Bu da permanganatla oksitlenerek piperonal'e (helyotropin) dönüştürülür. S.'ün parfümeride kullanılan maddesi piperonal'dir. Bundan başka sabun yapımında gerekli yağların yapısını değiştirmekte kullanılır. Tıpta ise sassafras yağı olarak kullanılmaktadır. Böcek ısırma ve sokmalarında, ilaçların nahoş kokularını gidermede ve inhalasyon yolu ile solunum yolları antiseptiği olarak kullanılır.

SAFVET BEY (soyadı : Atabinen) (Istanbul 1858 - Istanbul 1939), Türk bestekârı. Bahriye doktorlarından Tosyalı Hacı İbrahim Bey - zâde Ali Bey'le Hâşim Efendi kızı Fatma Hanım'ın oğludur. 1863'te Muzıkay-ı Hümâyûn'a girdi. Flüt ve Guatelli Paşa'dan armoni öğrendi. 1886'da kolağası (kıdemli yüzbaşı) iken Paris'e gönderildi. Bir yıl Théodore Dubois'dan armoni ve kompozisyon öğrendi. 29 yaşında Istanbul'a döner dönmez binbaşılığa yükseldi. Sonra mîralay (albay) rütbesine kadar çıktı. Bando, sonra orkestra şefi oldu. Beethoven'ın senfonilerini ve benzeri klasikleri çaldırttı. 1908'de Muzıkay-ı Hümâyûn'un başına geçti. 1918'de emekliye ayrıldı. Kavak'taki âile mezarlığına gömüldü. Reşid Safvet Atabinen'in (b. bk.) babasıdır. Türkiye'de Batı Musikisi'nin gelişmesine hizmet edenlerdendir. Başlıca eserleri : *Letâfet* (opera - komik), *Ertuğrul* (uvertür), *Zeybek* (bale), Chopin'in impromtu'sünün piano - flüt aranjmanı, Hicâzkâr Müsemmen Şarkı.

SAFVET BEY (Çanakkale 1869 - Istanbul 1913), Türk denizcisi ve tarihçisi. Çarkçı kolağası Rif'at Bey'in oğludur. İlköğrenimini sıbyan mektebinde yaptıktan sonra Kasımpaşa bahriye rüşdiyesine girdi. 1877'de Deniz Harp Okulu'nu bitirerek teğmen rütbesiyle donanmada görev aldı. 1889'da Nüvîd-i Fünûn gemisinde üsteğmen rütbesiyle süvarilik etti. 1896'da kolağası oldu. 1900'de yaverân-ı hazret-i şehriyârî silkine katıldı. 1903'te Aziziye fikrateyni komutanı oldu. 1904'te yarbay, 1907'de albay oldu. 1908'de Erkân-ı Harbiye kısm-ı sânî müdürlüğüne getirildi. Aynı yıl içinde şûrây-ı bahriye üyesi oldu. İkinci Meşrutiyet'ten sonra yapılan tensikatta rütbesi korvet komutanlığına indirildi. 1909'da Tersane müdürlüğüne tayin edildi. Tarih-i Osmanî Encümenine önce şeref üyesi sonra da aslî üye olarak katıldı. Bu arada Osmanlı donanmasının yeniden kuruluşunda görev alan Alman amirali Hover'in maiyetinde bulunduğu gibi İngiliz liman işletmeleri üzerinde de incelemeler yapmak üzere İngiltere'ye gönderildi. Resmî görevlerinin yanında Seyr-i Sefâin ve Şirket-i Hayriye gibi sivil denizcilik kuruluşlarında yönetim kurulu üyeliklerinde de bulundu. On yıl kadar da Deniz Harp Okulu'nda fenn-i harb ve balistik öğretmenliği yaptı. Albaylıktan emekliye ayrıldı ve 1913'te öldü. Cenazesi Okmeydanı'nda Bayramiye dergâhı şeyhi İdris Efendi'nin yanına gömüldü. S., Osmanlı imparatorluğunun son döneminde yetişen kıymetli bir denizcidir. Meslekî alanda yaptığı çalışmalar yanında Türk tarihi ve denizciliği üzerindeki araştırmalarıyla da kendisini tanıtmıştır. İngilizce'yi ana dili gibi bilirdi. *Ceride-i Bahriyye, Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* ve *Donanma* dergilerindeki makalelerinden başka Thompson ile birlikte hazırladığı *Istılahat-ı Bahriye Lugati, Alman Bahriye Manevraları Hakkında Bir Risale, Filasanlar* ve *Mezomorto Hüseyin Paşa* adlı eserleri vardır.

SAFVET HANIM, Nesîbe (ölm. Istanbul 1837), Türk kadın şâiri. Asıl adı Nesîbe olup şiirde Safvet mahlasını kullanmıştır. Beylikçi Muhib Efendi'nin kızıdır. Nasıl bir öğrenim gördüğü bilinmemekle birlikte XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başı Istanbul toplumu göz önünde tutulursa, özel olarak yetiştirildiği kabûl edilebilir. Mîr-i alem-zâde Rif'at Bey'le evlendirilmişti. 1837'de Istanbul'da ölerek Eyüb'de babasının yanına defnedilmiştir. Divan şâirleri tarzında şiir söyleyen S.'ın yazma bir divançesi vardır.

SAFVET NEZÎHÎ (Istanbul 1871 - Istanbul, 3 Aralık 1939), Türk yazarı ve romancısı. Galatasaray lisesinde okudu, Kapalıçarşı'da kuyumculuk yaptı, düzensiz bir hayat sonunda Bakırköy akıl hastanesinde öldü, Bakırköy mezarlığına gömüldü.

SAFVET NEZÎHÎ

1908'den önce İkdam, Servet-i Fünûn, Mâlûmât gibi gazete ve dergilerde yayımlanan makale, roman ve hikâyeleriyle, 1908'den sonra da Resimli Kitap dergisindeki yazılarıyla tanındı. Kitap halinde basılmış beş romanı, bir de piyesi olmakla birlikte, edebiyat tarihimizde en çok *Zavallı Necdet* adlı romanı dolayısıyle anılır. Romantik bir aşkı anlatan bu eser, Türk edebiyatında çok okunan ro-

manlardan biri olmuştur ve 1961'de 6. baskısı yapılmıştır. S. N., romantik maceralarla okuyucunun ve halkın çok çabuk harekete geçen acıma duygularından faydalanma yoluna giden romancılardan biridir. Romanları : *Zavallı Necdet* (1902), *Teebbül Âleminde* (1903), *Kadın Kalbi* (1903), *Kumar Beliyyesi* (1904), *Müsebbib* (1910). Piyes : *İzâh ve İstîzâh* (1909).

SAFVET PAŞA, Mehmed Es'ad (İstanbul 1815 - İstanbul 1883), Tanzîmât'ın büyük diplomat ve devlet adamlarından biri. Sürmeneli Mehmed Hulûsi Ağa'nın oğludur. 1831'de Dîvân-ı Hümâyûn'a kâtip yardımcısı göreviyle girerek devlet hizmeti stajına başladı. İki yıl sonra kadroya alındı. Çok iyi Fransızca öğrendi. 1836'da 20 altın aylıkla Dîvân-ı Hümâyûn birinci mütercimi, 1840'ta 100 altın aylıkla Dîvân-ı Hümâyûn tercemânı, 1842'de Eflâk (Romanya) eyâleti fevkalâde müfettişi, 1845'te Sultân Abdülmecîd ile oğlu Murâd Efendi ve kızı Fatma Sultân'ın Fransızca hocası, 1855'te 175 altın aylıkla Meclis-i Âlî-i Tanzîmât üyesi, ertesi yıl 250 altın aylıkla hâriciye müsteşarı, az sonra 400 altın aylıkla sadâret müsteşarı, ertesi yıl 800 altın aylıkla ikinci defa Romanya eyâleti müfettişi oldu; bu sıfatla bir yıl Bükreş'te oturdu. Diplomatik görevlerle birçok defa Avrupa'ya gönderildi. 1862'de Sultân Azîz'in cülûsundan az sonra ticâret nâzırı, ertesi yıl vezir pâyesiyle ve 500 altın aylıkla ilk defa hâriciye nâzırı oldu. 6 defa hâriciye, 4 defa adliye, 3 defa —cem'an 5 yıl— maârif nâzırı oldu. Ayrıca Paris büyükelçisi ve birçok diplomatik misyon başkanlığı yaptı. Avrupa'nın büyük diplomatları arasında yer aldı. Millî eğitime hizmetleri de mühimdir. Sadrâzamlığı 6 aydır (1878). 68 yaşında öldü. Sultan Mahmud Türbesi'ne gömüldü. Büyük Reşid Paşa'ca yetiştirilip yükseltilen S. P., Âlî ve Fuad Paşalar'la aynı yaşta ve arkadaş olduğu halde, onlar derecesinde çabuk yükselememiş, Âlî Paşa vezirliğe 33, S. P., ancak 48 yaşında çıkmıştır. Türk ve yabancı en yüksek nişanları almıştır.

SAFVET PAŞA

SAFVETÎ PAŞA, Mûsâ (Edirne 1805 - İstanbul 1864), Türk devlet adamı. Kırımlı Rif'at Efendi'nin oğludur. Bâb-ı Âlî'de yetişti. Sonra maliyeye geçti. Zamanla vezir pâyesine kadar yükseldi. Suriye, Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları), Kastamonu, Ankara eyâletleri vâlîsi, 4 defa maliye nâzırı, birer defa evkaf ve ticaret nâzırı oldu. Eyüb'te gömülüdür. Romancı Safvetî Zıyâ Bey, S. P.'nın oğlu Ahmed Zıyâ Bey'in oğludur. İyi Arabca ve Farsca bilen, babası gibi bilgin olan S. P., Tanzîmât'ın seçkin vezirlerindendir. Tanzîmât devrinde toplam 7 yıl, 1 ay, 9 gün maliye nâzırlığı yapmıştır. Batı kültürü de vardır. Şiir de yazmıştır.

SAFVETÎ ZIYÂ (İstanbul 1875 - İstanbul, 25 Temmuz 1929), Türk yazarı. Servet-i Fünûn topluluğuna katılmıştır. Galatasaray lisesini bitirdi. Hâriciye nezâreti (dışişleri bakanlığı) kâtipliği, Şûrâ-yı Devlet üyeliği, Anadolu şimendiferleri yayın müdürlüğü, hâriciye protokol ve teşrifat müdürlüğü yaptı. Prag elçiliğine tâyin edildi fakat göreve başlayamadan öldü.

SAFVETÎ ZIYÂ BEY

1896 yılında yayımlanmaya başlayan hikâyeleriyle Servet-i Fünûn topluluğu yazarları arasına katılan S. Z. en çok, konusunu sosyete hayatından alan *Salon Köşelerinde* romanı ile tanınır. Otobiyografik roman özelliklerini de içinde bulunduran bu eser, o devir İstanbul'unun kozmopolit çevrelerindeki yaşayışı anlatır. Roman kahramanı, bütün gücüyle, Türkler'in de güzel giyinip Avrupalılar gibi eğlenebildiklerini, dans edip kibar olabildiklerini ispat etmeye çalışır. Bu yönüyle eserin, batılılaşma tarihimizde ilgi çekici bir yeri vardır. Romanında ve hikâyelerinde yazar, dil ve üslûp özellikleri bakımından daha çok Mehmed Rauf ile Hüseyin Cahit'e yakınlık gösterir. Eserlerinde düşünce unsuru zayıf kalır.

Beyoğlu eğlence âlemlerine dalan müsrif ve sorumsuz gençler üzerine yazdığı *Haralambos Cankıyadis* komedisi de, onu tanıtan eserlerden biridir. Romanları : *Salon Köşelerinde* (1912); Hikâyeleri : *Bir Tesâdüf* (1912), *Bir Safha-i Kalb* (1912), *Hanım Mektupları* (1913), *Kadın Ruhu* (1914), *Silinmiş Çehreler - Beliren Simalar* (1914); Piyesi : *Haralambos Cankıyadis* (1912). Bunlardan başka gazete ve dergilerde çıkan çeşitli yazıları da vardır.

SAGA, İslanda dilinde, yazılı veya sözlü, herhangi bir çeşit hikâye, anekdot vesaire. Daha dar anlamda, İslanda yahut Norveç dilinde, Orta Çağ sırasında yazılmış biyografiler. Böylece S.'lar, tarihî icmâl veya vekaayinâmelerden farklı bir edebiyat türü olarak kendilerini gösterir. Bunların çoğu da, XII ve XIII. yüzyıllarda, İslanda'da yazılmıştır. S.'ların muhtelif çeşitleri vardır :

Kral S.'ları : S.'ların en eskileridir. Bunların kahramanları, Norveç'in ve Norveç'e bağlı ülkelerin, IX. ve XIII. yüzyıllarda yaşamış olan hükümdarlarıdır. Bilinen kral S.'larının en eskisi *Aziz Olaf'ın İlk Sagası*'dır. Bu S., Norveç Kralı Aziz Olaf'ın (ölm. 1030) hayatını anlatır. 1180 civarında yazılmıştır. Diğer önemli S.'lar arasında Olaf Tryggvason (ölm. 1000), İyi Haakon (ölm. aş. - y. 963) hakkındaki S.'ları ve Aziz Olaf'tan sonraki Norveç krallarını anlatan *Morkinskinna*'yı sayabiliriz.

İslanda S.'ları : Bu S.'ların esasını X. ve XI. yüzyıllarda İslanda'da yaşadığı kabûl edilen kahramanların hayatı teşkil eder (bk. İSLANDA - İSLANDA EDEBİYATI).

Rahip S.'ları : XII. yüzyıl ve XIII. yüzyılın başlarında, İslanda'nın iki piskoposluk bölgesi, Skálaholt ve Hólar'daki rahipler hakkında yazılmıştır. Başlıcaları, kahramanları Thorlak (ölm. 1193), Páll (ölm. 1211) ve Jón (ölm. 1121) olan S.'lardır.

Kahramanlık S.'ları : Bu tâbirle, İskandinavya ve kıta Almanya'sının kahramanları hakkındaki S.'lar kastedilir. *Ynglinga (Ynglingar) S.*'sı ilk İsveç kralları hakkındaki efsaneleri dile getirir. Snori Suturluson tarafından *Heimskring-*

la'ya mukaddime olarak yazılmıştır. *Skjöldunga (Skjöldungar)* S.'sı da Danimarka kralları hakkındaki efsaneleri anlatır.

Bu sınıfa giren S.'ların çoğu XIII. ve XIV. yüzyıllarda yazılmıştır. Kaynaklarını genellikle kahramanlık şiirleri teşkil eder.

Romantik S.'lar : Bunlar yabancı hikâyelere dayanır. Çoğu Norveç'te Kral Haakon Haakonarson (1217 - 1263) himâyesinde yazılmıştır. Daha sonra gözden geçirilmiş ve İslanda diline çevrilmişlerdir. *Tristram: S.* 1226'da, bir XII. yüzyıl Fransız şiiri esas alınarak yazılmıştır.

SAGA, Japonya'nın Kyuşu adasında bir il ve aynı ilin idare merkezi olan şehir. İlin nüfusu bir milyon civarındadır. Şehir, civarındaki kömür yatakları dolayısıyle bir metalürji merkezi hâline gelmiştir. Ayrıca dokuma sanayii vardır. Nüfusu 130 000'dir.

SAGAN, Françoise (Cajarc 1935), Fransız kadın romancısı. İlk eseri *Bonjour Tristesse* (Merhaba Hüzün) 1954'te yayınlandı. Diğer eserlerinin başlıcaları şunlardır : *Dans un Mois, Dans un An* (Bir Yılda, Bir Ayda - 1957), *Aimez-vous Brahms* (Brahms'ı Sever misiniz? - 1959), *Le Garde du Coeur* (Kalbin Bekçisi - 1968), *La Chamade* (Şamata - 1965). Yazarın başlıca tiyatro eserleri de şunlardır : *Un Chateau en Suède* (İsveç'te bir Şato - 1960), *Les Violons Parfois* (Bazan da Kemanlar - 1961), *L'Echarde* (Kıymık - 1966).

SAGASTA, Proaxedes Mateo (Torrecilla de Cameros 1827 - Madrid 1903), İspanyol devlet adamı. En baştan liberal temayüller gösterdi. 1854'te Zamora taraftarı bir Progressist olarak Cortes'e girdi. O'Donnel'in hükûmet darbesinden sonra sürülen (1856) S., geri dönüşünde 1859'dan 1863'e kadar yine Cortes'teki yerini aldı. Prim ayaklanmasına katıldığı için 1866'da tekrar kaçmak zorunda kalan S., Serrano ve Kral Amadeo zamanında (1868 - 1872) müteaddit defalar bakanlıklarda bulundu. 1873'te Ruiz Zorille ve federal cumhuriyete karşı olan ihtilâlci politikacıların en muhafazakâr grubunu yönetti. Bourbonlar'ın tahta çıkmasından sonra 1885 - 1890 ve 1892 - 1895 yıllarında başbakanlıkta bulundu.

Küba ayaklanması sırasında durumu A. B. D. ile de Küba ile de barış yoluyla halletmeye çalıştıysa da Amerika - İspanya arasındaki savaşı önleyemedi. 1899'da partisi kaybetti. Muhalefette iktidarda olduğundan daha başarılı olan S. 1901'de liberallerle birlikte iktidâra döndü, 1902'de tekrar başbakan olduysa da kısa bir süre sonra istifa etti.

SAGAY'LAR, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Hakas Özerk Bölgesinde, Askıs ve Taşkıp çevre (rayon)'lerinde yaşayan bir Türk boyuna verilen ad. S.'lar Abakan ırmağının sol yakasındaki topraklarda (Kamıştı ırmağı ile Matır ırmağı arasında) yerleşmişlerdir. Bu bakımdan S.'lar, Beltir'ler, Kaç'lar, Koybal'lar, Kızıl'lar ve Şor'lar, Abakan (veya Minusinsk) Tatarları veya Abakan Türkleri adıyla anılmışlardır. Eski yayınlarda bu boylar için Yenisey Tatarları veya Yenisey Türkleri adı da kullanılmıştır. 1917 yılından sonra bu boylara toplu olarak Hakas adı verilmiştir.

1970 yılında yapılan sayıma göre, Hakas'ların sayısı 67 000'dir *(Naselenie SSSR [Çislennost. sostav i dvijenie naseleniya]* 1973. Moskova 1975. 39. s.)

Rusya'da çarlık döneminde S.'lar avcılık ve balıkçılıkla uğraşmışlardır. Ancak, sonradan Ruslar'ın baskısı altında hayvancılık ve tarıma da yer vermeye başlamışlardır. S.'lar arasında tarım alanında saban kullanılmıştır. Ancak, birçok yerlerde çapa tarımı da yapılmıştır. Toprağı işlemek yoluyla elde ettikleri mahsuller, yalnız yerli ihtiyaçları karşılamakla kalmayarak komşu boylara da satılmıştır. S.'ların yiyecekleri arasında et ve süt ürünleri (ayran, *ḫurut* [=kurut], *pızlaḫ* [= peynir] v. b.) önemli bir yer tutar. Av etlerini taze olarak tükettikleri gibi, kurutmak yoluyla saklamayı da sağlamışlardır. S.'lar ekmeklerini evlerinde yaparlar. Arpayı içki yapımında da değerlendirirler *(abırtkı)*.

S.'lar resmî olarak Hıristiyan'lığı kabul etmişlerse de, eski inanç ve geleneklerini bugüne kadar saklamışlardır. Orman kültü, mukaddes ruhlara saygı, ekin tören ve şenlikleri de son yıllara kadar sürmüştür.

Evlenmeler eskiden kız kaçırma yoluyla yapılmıştır. Sonradan başlık (kalım) tesbit edilerek evlenme düğün yapılarak kutlanmıştır. Düğün erkeğin evinde verilen bir yemekle başlar, kız evinde sona ererdi *(öl toyı, kıs toyı)*. Düğünden sonra gelin, erkeğin evinde ateşe tapma (çağu) törenine katılırdı.

Eski inançlarına bağlı kalan S.'ların halk edebiyatı zengindir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonunda birçok kahramanlık efsaneleri, destanları tespit edilmiştir.

S.'ların menşei problemi karışıktır. S.'lar birçok kollara, soylara (= "kemik") ayrılır : *Sagay (Yüs Sagay* ve *Tom Sagay), Turan, İçige, Sarığ, İrkit, Çoda, Pürüt, Kırgız, Sebeçin, Sayın, Aba, Çetti puru (Çettiber), Kobıy, Kızılgaya, Karga (Tağ Karga* ve *Suğ Karga), Sor (Şor), Kıy, Tom, Tayas.* Bu soylardan bir bölümü Şor kökeninden gelir (bk. ŞOR'LAR). Kırgız kolu, XVII. yüzyılda Yenisey boyunda kalan Kırgızlar'ın kalıntısıdır. Çoda adı Karagas'lar arasında da geçer (Tuva'lar, Koybal'lar, Kumandı'lar arasında da bu soya rastlanır). İrkit kolu, İrkitler'in çocuklarıdır. Sözlü geleneğe göre, İçige kolu da eski bir soydur. Sagay kolunun da eski bir soy olduğunu biliyoruz (Bu soyun Yüs Sagay kolu XVII. yüzyılda geçer). S.'ların etnik yapısı, Beltir ve Koyballar'ın katılmasıyla bir kat daha karışmıştır.

Dil: S. diyalekti, Hakas Özerk Bölgesinin Askıs çevresinde (rayon) ve Taştıp çevresinin kuzey bölümünde konuşulur. Beltir ağzı bu diyalektin bir koludur. Bu ağız Askıs çevresinin Üst Kindırla, Üst Sos, Üst Taştıp, Çilanı ve Malıy Monok köylerinde ve Taştıp çevresinin Arbatı köyünde kullanılır.

Hakas Türkleri arasında S.'lar (ve Beltir'ler) özel bir yer tutmuşlardır. Hakas diyalektleri uzun bir gelişme sonunda birtakım ortak özellikler kazanmışlardır. Bu özellikler ortak bir Hakas dilinin oluşmasına yol açmıştır. Ortak Hakas dili ana çizgileriyle S. ve Kaç diyalektlerine dayanmaktadır.

S. diyalektinde ve Beltir ağzında birkaç ortak özellik göze çarpar. Konsonantizm alanında Sagaycada *ş* sesi kelime sonunda *s*'ye çevrilmiştir: Türkçe *taş* ~ Sagayca *tas;* Türkçe *baş* ~ Sagayca *pas*. Bunun gibi, kelime sonundaki *ç* sesleri de Sagaycada *s*'ye dönüşmüştür: Türkçe *aç-* ~ Sagayca *as-* (:> *azıḫ* [açık]); Türkçe *saç* ~ Sagayca *sas;* Türkçe *ağaç* ~ Sagayca *ağıs*. Sagaycada *ç* sesi kelime başlarında Türkçeye *y* sesinin karşılığı olarak geçer: Türkçe *yay* [= yaz] ~ Sagayca *çay;* Türkçe *yar* ~ Sagayca *çar;* Türkçe *çık-* ~ Sagayca *sıḫ-* Sagayca diyalektinde kelime başındaki *ç*'nin *s*'ye çevrildiğine tanık oluyoruz. Örnek olarak, Türk-

çe *yağ* kelimesi Sagaycada *çağ* yerine *sağ* biçimini almıştır. Son olarak, kelime başındaki *b* (> *p*) sesi Sagay diyalektinde *m*'ye dönüşür: Türkçe *büyük* ~ Sagayca *müzük;* Türkçe *yavuz* ~ Sagayca *çamıs* [= alçak].

Vokalizm alanında Sagay diyalektinde *o* vokali *u*'ya çevrilir: Türkçe *kol* ~ Sagayca *hul* [= el]; Türkçe ot [= ateş] ~ Sagayca *ut.* Ancak, yazı dilinde *ḫol* ve *ot* biçimleri kullanılır. Bunun gibi, *ö* vokali de *ü*'ye çevrilir. Yazı dilindeki *öski* [= keçi] ve *öl* [= yaş, ıslak] yerine *üski* ve *ül* biçimlerinin kullanılması gibi:

Sagaycada metatez alayları da göze çarpar: Sagayca *aḫsır* [= aygır] < *asḫır*; Sagayca *ürgen* - [= öğren -] <*ügren* -; Sagayca *saḫpı* [= tırpan] < *sapḫı*.

Fonetik farklar yanında Sagay diyalektinde birtakım gramer ve sözlük farkları da vardır. Ancak, bu farklar yazı dilinin baskısı altında bugün büyük ölçüde giderilmiştir.

Ḫakas diyalektlerinin araştırılması eski tarihe çıkar. Başlangıçta bu bölgede M. A. Castrén (b. bk.) çalışmıştır. Ondan sonra V. İ. Verbitskiy (b. bk.) ve W. Radloff (b. bk.) Ḫakas diyalektleriyle uğraşmışlardır. Radloff, *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiens* adlı dizinin II. cildinde Sagayca dil örnekleri vermiştir. Sagay asıllı bir dil bilgini olan N. F. Katanov (b. bk.) da Radloff'un *Proben* dizisinde (IX. cilt) çıkan eserinde Sagayca metinler toplamıştır. Katanov, Sagay diyalektinde kullanılan Rusça alıntılar üzerinde de durmuştur *(Die aus dem Russischen entlehnten Fremdwörter des Sagai-Dialectes.* "Mélanges Asiatiques" 1887). Bundan başka, Sagayca ırmak, köy, şehir ve boy adlarını da toplamıştır *(Verzeichnis der sagaischen Namen der Flüsse, Dörfer, Städte und Stämme, welche die Unterthanen des Steppengerichts der vereinigten Stämme (an der Mündung des Askys) bilden.* "Mélanges Asiatiques" 1887). S. D. Maynagaşev'in 1914 - 1916 yıllarında tespit ettiği Sagayca bir masal 1916'da yayınlanmıştır ("Jivaya Starina" 1916). F. A. Fiel'strup'un 1920'de tespit ettiği Sagayca metinleri de S. E. Malov baskıya vermiştir *(K izuçeniyu turetskih abakanskih nareçiy.* "Zapiski Kollegii Vostokovedov" 1928). L. P. Potapov S.'ların etnik yapısı üzerinde durmuştur *(Étniçeskiy sostav sagaytsev.* "Sovetskaya Étnografiya" dergisinde, 1947). Ḫakas diyalektleri (ve Sagayca) üzerinde çalışanlar arasında N. P. Dırenkova (b. bk.) verimli çalışmalar yapmıştır. Dırenkova'nın Ḫakasça grameri *(Grammatika ḫakasskogo yazıka. Fonetika i morfologiya,* Abakan 1948) değerli bir katkıdır. Bu alanda A. N. Baskakov, F. G. İsḫakov, A. İ. İnkijekova - Grekul, D. İ. Çankov gibi bilgin ve uzmanlar da türlü eserler vermişlerdir. Son olarak, 1975'te *Grammatika ḫakasskogo yazıka* adlı bir gramer çıkmıştır. N. A. Baskakov'un redaktörlüğü altında çıkan bu eserde Sagay diyalektine de yer verilmiştir. (H. Eren)

SAGINAW, Birleşik Devletler'in Michigan eyaletinde şehir ve ilçe merkezi. Aynı adla anılan nehrin iki yakasında kurulu olan şehir, Detroit'in 150 km kuzey - batısındadır. Bir çiftçilik ve imâlât merkezi olan S. şehri 98 000 (1960), ilçesi ise 190 000 (1960) nüfusludur.

S., Çipeva Kızılderilileri'nin dilinde "Sauklar'ın toprağı" anlamındadır. 1816'da Amerikan Kürk Şirketi burada bir karakol kurdu, 1822'de nehrin sağ sahilinde bir müstahkem mevki yapıldı. Müstahkem mevki ertesi yıl terkedildiyse de kürk şirketinin kurduğu karakol etrafında yavaş yavaş bir şehir teşekkül etti ve gittikçe gelişti. Günümüzde şehrin endüstrisi otomobil parçaları, tekerlekli evler, kamyon treylerleri, kâğıt imâlâtı üzerinedir. İlçede yaklaşık 4 500 çiftlik vardır. Bu çiftliklerde şeker pancarı, buğday ve fasulye üretilir.

SAGNAC, Philippe (Périgueux 1868 - Luynes 1954), Fransız tarihçisi. Büyük Fransız İhtilâli üzerinde ihtısas yaptı. Paris üniversitesinde tarih profesörlüğü etti. 1935'te *Centre d'Etudes de la Révolution Française* (Fransız İhtilâlini İnceleme Merkezi) adlı teşkilâtı kurdu. *La Chute de la Royauté* (Krallığın düşüşü - 1909), *La Révolution Française* (Fransız İhtilâli - 1920), *La Formation de la Société Française Moderne* (Modern Fransız Toplumunun Teşekkülü - 1945 - 1946) başlıca eserleri arasındadır.

SAGU veya SAĞU, eski Türk şiirinde ağıt. Sözlü edebiyat ürünüdür. İslâmlık'tan önce Türkler arasında, sevilen, sayılan bir kimsenin ölümünden sonra düzenlenen cenaze törenine "yuğ" veya "yuğ töreni" deniyordu. İşte S., bu dinî matem törenlerinde söylenen şiirlere, ağıtlara verilen addır. Matem türküleri okuyan türkücüler, ozanlar, bu törenlerde yas tutup ağlaşırlar, ölenin ardından duyulan acılar dile getirilirdi.

Orta Asya Türkleri arasında, ölen kimseler (özellikle yiğitler) için yapılan yuğ törenlerinin çok önemli bir yeri vardı. Bu sebeple Göktürkler'de ve Uygurlar'da yasçı ve ağıtçı olarak çalışan, bunu meslek haline getiren kimseler bulunuyordu. Şamanlık'la yakın ilgisi olan bu yuğ törenlerinde ağıtçıların okudukları S.'lar, genellikle anonimdir. Savaşta ölen yiğitlerin ardından söylenen S.'lar, öc almak hırsından doğan destansı bir özellik taşır. Bu ağıtlarda, ölenin iyilikleri, yiğitlikleri, unutulmaz anıları anlatılırdı. Ayrıca S.'lar, canlı tabiat tasvirlerine de yer verirdi.

Dörtlüklerden meydana gelen S.'nun dörtlük sayısı belli değildir. Çoğunlukla ilk üç mısra kendi arasında, son mısra ise bütün dörtlüklerin son mısraıyla kafiyeli olur. En tanınmış S. örneği, "Alp Er Tunga Sagusu"dur ve bu, Alp Er Tunga adlı bir Türk kahramanının arkasından söylenmiştir.

SAGUENAY, Kanada'nın Quebec eyaletinde nehir. 170 km uzunluğundaki nehir güney - doğuya akarak, St. John gölünün sularını St. Lawrence nehrine taşır. Uzunluğu göle kuzeyden katılan Peribonca nehrinin başlangıcından itibaren hesaplanacak olursa 760 km'yi bulur. Nehrin yukarı kesimi hidroelektrik bakımından önemlidir. Burada üretilen elektrik Arvida'daki alüminyum istihsalinde kullanılır. Nehrin bir kısmı seyrüsefere müsaittir.

SAĞANGİLLER (Micropodidae), sağan denilen kuşları içine alan kuş familyası. Bunların kanatları çok uzun, bacakları aksine çok kısadır, bu yüzden yürüyemezler.

SAĞDUYU (Al. *Gesunder Verstand, gesunder Menschenverstand, Gescheidheit;* Fr. *Bon sens, Sens commun;* İng. *Sense, good sense, sound sense, right sense, common sense;* İt. *Buon senso, senno),* karşılığında olup, eskiden *akl-ı selim, hiss-i selîm, hassa-ı selîme, akıl* denilmekteydi.

Genel bir tarzda olarak, kendiliğinden doğruyu yanlıştan ayırt etmek ve eşyayı asıl (tam) değerine göre tartmak melekesi.

A. Descartes'ın (1596 - 1650) deyişine göre, "Sağduyu dünyada en iyi paylaşılmış şeydir: Zira her insan kendi payının o kadar iyi olduğunu sanmaktadır ki, başka her şeyde en güç memnun edilenler bile, kendilerinde bulunan sağduyudan daha fazlasını arzu etmezler. Hepsinin bunda aldanması ihtimali yoktur; fakat bu daha çok, asıl sağduyu veya akıl denilen iyi hüküm vermek ve doğruyu yanlıştan ayırt etmek gücünün bütün insanlarda yaradılıştan eşit olduğunu gösterir" *(Metod Üzerine Konuşma)*.

Doğruyu yanlıştan ayırt etmek gücü anlamında sağduyu (bon sens), aynı zamanda tabiat ışığı kavramına yaklaşır: "Bütün insanlarda aynı tabiat ışığı bulunduğundan hepsinin aynı kavramlara sahip olması gerekirse de... bu ışığı iyi kullanan hemen hiç kimse yok gibidir" *(Mersenne'a Mektup 16 Ekim 1639)*.

Halbuki Latince *bona sens*'ın tercümesi olarak *bon sens* bilgelik (sagesse) ifade eder: "Dünyada, sağduyu (bilgelik) müstesna, mutlak iyi denebilecek hiçbir iyi bulunmadığından, sağduyuya sahip olunca, kendisinden herhangi bir fayda çıkarılmayacak hiçbir kötülük yoktur" *(Prenses Elisabeth'e Mektup, Haziran 1645)* denebilir.

Bununla beraber, bu iki anlam arasında hiç bir ilgi de yok değildir: sağduyu, iyi kullandığımız takdirde, bizi bilgeliğe ulaştıran vasıta olduğu gibi; tersine bilgelik de, en yüksek olgunluk derecesine erişmiş sağduyudur.

B. Descartes'ın çizmiş olduğu çerçevede, sağduyu, bir bakıma aklın eş-anlamı olmakla beraber, sağduyu ve akıl kelimeleri genellikle farklılaşmış olarak kullanılmaktadır: *akıl* kelimesi, çok teknik bir anlamda alınmış olup, bilhassa üniversel kavramıyla vasıflandırılmış olmakta; *sağduyu* da, tam tersine, bütün insanlarda "tabiî olarak eşit" olan şeyi göstermek durumunda değildir ve özellikle basit mantıklı apaçıklığı gerektirmeyen müşahhas mes'elelerde soğukkanlılık ve tarafsızlıkla *iyi* hüküm vermek gücünü, bir başka deyişle, hayatın türlü işleri karşısında iyi hüküm vermek hususundaki tabiî eğilimi göstermektedir. O halde, S., hüküm noksanına, hayal-gücü fazlalığına, sistemin ruhuna karşı olur. Auguste Comte'un belirttiği gibi "müsbet felsefe kurucularının iki yüzyıldır adını reklâm ettikleri S., uygun biçimde sistemleştirilmiş olarak, onun bugün nihaî şekilde kuruluşuna tekrar başlamış oluyor", "hakikî felsefe zihniyeti basit S.'nun gerçekten kavranabilir bütün spekülasyonlara, bilhassa sistematik teşmilinden ibarettir." Comte daha sonraki paragrafta buna *"ortak akıl (raison commune)"* ve *"üniversel bilgelik"* diyor. Bu çerçeve içinde Bergson'un deyişince de, "S. hayata bakışımız hakkında hareketli sürekliliktir."

C. Bu durumda yer aldığı ifadelerin şekline göre, S., deliliğe ve öfke gibi benzer hallere, kafayı karıştıran şiddetli ihtiraslara tamamen karşı bir mahiyet arzeder. Zaten S.'su içinde *olmamak* yani zihin ve muhakeme kabiliyetini kaybetmek demek, bu türlü hallere ortak olmak anlamına gelir. Buna göre, S., *ortalık görüşü* (Al. *Gemeinsinn, Gemeiner Verstand, Einfacher Verstand;* Fr. *Sens commun;* İng. *Common sense;* İt. *Senso comune)*'ne oldukça yakın bir anlam kazanmaktadır.

Esasen, ortaklık görüşü veya ortak duyunun da (eski tabirle, *hiss-i müşterek, hassa-i müştereke, mahsusat-ı müştereke, ârâ-yı âmme, hiss-i âm)* biri Grekçe *(khoine aisthesis)*'den ve ötekisi Latince'den *(sensus communis)* gelme, kesinlikle müstakil ve onlardan türemiş olan tamamen farklı iki anlamı varsa da, bunların arasında belirli bir anlaşma da kurulmuştur. Nitekim, Leibniz, "mekân, şekil, hareket gibi birden çok duyulardan geldiği söylenen bu fikirler, bize daha ziyade *ortalık görüşü* (ortak duyu)nden, yani bizzat zihinden gelmiştir; çünkü bunlar saf anlayışın fikirleri olmakla beraber, aynı zamanda, dışarı ile de ilişkisi vardır ve duyular bunların tam idrakini sağlar" demiştir. Leibniz'in bir başka paragrafta da Grekçesine yer verip kullandığı fikir, kendilerine ortak zihnî mahiyetini ifade etmek itibariyle, bütün insanlar için bu ortak kavramlar fikrine götürür Descartes'cıların "S."suna veya eklektiklerin prensip bakımından *ortaklık görüşü* dedikleri akla denk olan da zaten bu melekedir.

Demek oluyor ki, Descartes'ın S.'yu aslında spekülatif akıl mahiyetinde gördüğü pek söylenemez, ama tam tersine, en âmiyâne tarzdaki ayırt edişten kendi-başına apayrı spekülatif akıl bulunmadığı ve insanlar arasındaki her türlü farkın biricik olan ve aynı melekeyi kullanmak tarzına bağlı olduğunun öne sürmesi yanlış değildir. Bu husus gerçekten ciddîdir ve Comte'un da bunu positivizmin başlangıcı olarak görmesi haksız sayılamaz. Öteki anlam da, daha üstün bir melekenin var oluşunu değilse bile, felsefî spekülasyona pek uygun, pek ince bir ayırt ediş fikrini var sayar ki, bu *kaba* S.'ya aittir. Sonuncu anlam ise, doğruyu yanlıştan ayırt etmek gücünü kendisinin faaliyetini alıkoyan deliliğe karşı olduğunu ifade eder. Şu halde her üç anlamda söz konusu olan vasıta rolünü gören aynı melekedir.

Bir bakıma **B** anlamında S.'ya verilen mânâ, insanları, eşyayı, vak'aları mübalağaya veya değerini düşürmeye gitmeksizin, sağlıklı olarak değerlendirmek gücü şeklinde yapı kazanmış olmaktadır. S. bilhassa itidal (ölçü) ile vasıflandırılmış bulunmaktadır; bu ise, fertlerin veya nesnelerin işgal ettiği izafî anlamdır, başka deyişle, izafî değerin anlamıdır. (R. Kardaş)

SAĞIRLIK, işitme kabiliyetinin tamamen veya kısmen kaybolması. Mükemmel işitme, ancak kulağın işitme mekanizmasının, işitme sinirlerinin ve merkezinin kusursuz olarak çalışmasına bağlıdır. Yaşlılık işitmeyi azaltır. Öte yandan çocukların da hepsinin işitmesi kusursuz değildir. Genellikle okul çocuklarından % 7 kadarının işitme hissinin kusurlu olduğu tesbit edilmiştir.

Kulağın işitme mekanizması iki kısımdır: İletici ve alıcı kısımlar. İletici kısımlar dış ve orta kulaktır. Bu kısım sesi toplar ve alıcı kısma iletir. Alıcı kısım iç kulakta, salyangoza benzeyen kohleadır (bk. KULAK).

İşitmenin, genellikle kulağa giren ses dalgalarının kulak zarını titreştirmesi, bu titreşiminin orta kulaktan geçerek kohlea içindeki sıvıyı titreştirmesi, bu titreşimin de işitme sinirlerini etkilemesi neticesinde meydana geldiği sanılırdı. Sesin ayrıca doğrudan doğruya kafatası kemiği vasıtasıyla kohlea sıvısını etkileyerek duyulabileceğine de genellikle inanılmaktadır.

Ancak son araştırmalar bu bilgilere bazı değişiklikler getirmiştir: 1) Kulak kepçesinin işitmeyle hiçbir ilgisi yoktur. 2) Kulak zarının işitmedeki rolü çok büyütülmüştür. Kulak zarı delik olan, hattâ zarı hiç olmayan kimseler de pekâlâ işitebilmektedir. 3) Kulak kemikçikleri önemlidir, ancak çekiç (malleus) ve örs (incus) kemikleri işitmek için mutlaka gerekli değildir. 4) Öte yandan: a) Kohlea sıvıları mutlaka hareket edebilecek durumda olmalı, b) ve en elverişli tansiyonda bulunmalıdır. 5) Kohleada biten sinir uçlarının da en mükemmel durumda olması şarttır.

İnsan kulağı normal olarak saniyede 20 ilâ 20 000 sikl arasındaki sesleri duyabilir. Normal konuşmada bir saniyede 200 - 3 000 titreşim olur. Bazı hayvanlar daha yüksek titreşimdeki sesleri duyabilirler. Ses, teknik bir birim olan *desibel* ile ölçülür. Fısıltı, yoğunluk bakımından 20 desibel kadardır; normal konuşma ise 50 - 60 desibel olur (bk. BEL).

Eğer 20 desibelde 64 - 8 192 titreşimdeki sesler duyuluyorsa, işitme iyi demektir. S., normal konuşmadaki sesler fısıltı olarak dahi duyulmadığı zaman başlar. Bazan bir ses tonu diğeriyle karıştırılır. S. hiçbir sesi duymayacak dereceye kadar ilerleyebilir. Ancak sağır olanların çoğunun hiç değilse bir sesi duyabildikleri de tesbit edilmiştir.

S. anadan doğma veya sonradan olabilir. Eğer bir çocuk konuşmayı öğrenmeden önce tam sağır olursa o zaman konuşmayı öğrenemez. Çünkü konuşma ancak işitmekle mümkün olur. Bu gibi kimselere sağır - dilsiz denir.

S.'ın sebepleri. Bir hastalık ya da kaza sonucu işitme sinirinin zarar görmesi S.'a sebep olur. Menenjit işitme sinirlerini tahrib edebilir, frengi de bazı yeni doğmuş çocuklardaki sağırlığın sebebidir. Beynin sesi alan kısmını da etkileyebilen sara gibi hastalıklar da S.'a yol açabilir.

Ansızın meydana gelen çok şiddetli bir ses veya çok sürekli olarak çok şiddetli gürültü de S. yapar. Lokomotif makinistleri, çelik fabrikaları işçilerinin işitme duyusu bu gürültülerden etkilenebilir. Topçular da geçici veya sürekli olarak sağır olabilirler.

Kulak zarına gelecek eşit olmayan bir hava basıncı da S. yapabilir. Eğer basınç değişikliği kulak zarını patlatmamışsa bu S. geçici olabilir. Bazı uçak yolcuları, yahut hızlı bir asansörle çok yüksek bir kata çıkan kimselerin işitme duyguları geçici olarak azalır. Bu, basınçtaki eşit olmayan hızlı değişiklikten ileri gelir. Ayrıca kulağa gelecek şiddetli bir darbenin meydana getireceği basınç da kulak zarını patlatabilir.

S.'ların çoğu da hastalık sonucu olur. Bu hastalıkların hepsi kulak hastalığı değil, vücudun başka taraflarındaki hastalıklardır. En çok boğaz ve burundaki hastalıkların kulağa sıçramasıyla S. olur. Bu gibi hastalıklar özellikle çocuklukta önemlidir. Böyle hastalıklarda mikroplar östaki borusundan orta kulağa gelir ve kulak zarında iltihaba, kalınlaşmaya yol açar. Ayrıca iç kulakta meydana gelecek bir iltihap da kulak zarına basınç yapar. Kulak ağrısı, bir iltihap dolayısıyle bu şekilde bir basınç meydana geldiğini gösterir. Eğer zar kendiliğinden delinirse basınç kalkar ve ağrı geçer; ama kulak zarı hasara uğramış olur. Ancak zar bir doktor tarafından delinirse bu takdirde tekrar iyileşir.

Genellikle mikropla bulaşık sıvılar, östaki borusundan içeri zorlanır ki bu da orta kulak iltihabına yol açar. Ayrıca derine dalış veya yüksekten suya dalma sırasında temiz olmayan suların orta kulağa kaçması da iltihaba sebep olabilir. Bir boğaz veya burun enfeksiyonu sırasında hızla sümkürüldüğü takdirde de aynı şeyin meydana gelmesi mümkündür.

Lenf bezlerindeki iltihaplanma da östaki borusu vasıtasıyla orta kulağa gelebilir. Bazan lenf dokusu şişip östaki borusunu tamamen kapatabilir. Bu durumda kulak zarının iç tarafındaki basınç azalmış olur, bu hal kulak zarının titreşimlerinde karışmaya yol açar. Bir enfeksiyonun orta kulağa dışarıdan girmesi ve kulak zarını etkilemesi nadiren görülür. Ancak her ne olursa olsun dış kulak yolunu tıkayan her şey sesin yolunu keser. Dış kulakta ve dış kulak yolunda meydana gelecek bir çıban, işitmeyi durduracak kadar şişmeye yol açabilir. Bunun dışında kulak kirinin fazlalığı, dış kulak yolunda yabancı cisim bulunması da işitmeyi ağırlaştırır.

Bütün bunların dışında bir de orta ve iç kulaktaki hassas mekanizmanın yapısında sertleşme, kemikleşme görülür. *Otosclerosis* denen bu durum meydana gelince S. meydana çıkar. Genellikle ırsîdir

Tedavi: İşitmedeki zayıflıkların çoğu çeşitli yollarla tedavi edilebilmektedir. Bunlar arasında dış kulak yolunun temizlenmesi, çeşitli ilâçlar, orta kulağın havalandırılması, zarar gören bir kemiğin yerine sun'î bir parça takılması, ışın tedavisini sayabiliriz. Günümüzde kulak cerrahisi çok gelişmiş bulunmaktadır. Birçok enfeksiyonlar yeni ilâçlarla kolayca kontrol altına alınabilmektedir. Yeni bazı aşılar, hamile kadınların çocuklarını sağır doğurma tehlikesini önlemiştir.

Cerrahide en büyük ilerleme mikro - cerrahî alanında olmuştur. *Tympanoplasti* yoluyla artık iletim işitmesini kaybedenlerin işitmesi sağlanmaktadır. Yine cerrahi yoluyla dış kanallardaki şekil bozuklukları da giderilmekte bu gibilerin kolay işitmesi imkân dahiline sokulmaktadır. 1940'ta *fenestration* ameliyatı gerçekleştirildi. Bu ameliyatta orta kulağa açılan bir pencere ile otosclerosis dolayısıyle meydana gelen S.'lar gideriliyordu. Daha sonra geliştirilen *spadectomy* ameliyatı bu ameliyatı geride bıraktı. Bu ameliyat ile orta kulaktaki otosklerotik gelişme sırasında gömülü kalan üzengi kemiği çıkarılıp yerine metal, kemik veya plastik bir parça konarak hem geri kalan iki kemikle hem de iç kulakla bağlantı sağlanmaktadır. S. bu ameliyatla geniş ölçüde giderilebilmektedir.

Ayrıca dış kulak yolunda ve orta kulakta doğuştan olan şekil bozuklukları da ameliyatla giderilmekte, bu sayede işitme sağlanmaktadır. İşitme sinirlerindeki tümörlerin de ameliyatla alınmasında büyük gelişmeler kaydedilmiştir.

Mekanik ve elektronik yardımcılar: İşitmenin en iptidâî yardımcısı, iki eli kulak kepçelerinin arkasına koyarak kepçeleri öne doğru biraz yatırmaktır. Bunun asıl amacı daha fazla ses titreşiminin kulağa iletilmesini sağlamaktır. Çok eskiden daha iyi işitmeyi sağlamak için kullanılan bir ucu dar içi boş kulak borusu da tamamen aynı gayeyi güder. 1650 - 1700 arasında icad edilen kulak borusunun geniş tarafından giren ses titreşimleri boru içinde ilerledikçe sıkışıyor ve böylece sesin hacmini yükseltiyordu.

Graham Bell'in 1876'da telefonla elektronik işitmeyi sağlamasından sonra bu alanda çalışmalara girişildi. 1920'de telefon tipinde ilk işitme cihazı yapıldı. Bu cihaz daha sonraki yıllarda sürekli olarak geliştirildi.

1948'de transistorun icadından sonra işitme cihazlarının boyları gittikçe küçüldü. 1950'lerden sonra işitme cihazları kulağın arkasına, veya gözlük çerçevesine yerleştirilebilecek kadar küçültüldü (bk. DİLSİZLİK).

SAĞLAM, Tevfik (Istanbul 1882 - Istanbul 1963), Türk ilim adamı. Askerî tıbbiyeyi bitirdikten sonra (1903), önce Gülhane hastahanesinde çalıştı; Balkan Savaşı'nda ve I. Dünya Savaşı'nda orduda görev yaptı; savaşın sonunda Gülhane hastahanesi başhekimliğine getirildi. 1927'de Türkiye Veremle Savaş Derneği'ni kurdu. 1932'de generallikle ordudan ayrılarak, Istanbul Tıp fakültesinde profesör sıfatıyla çalışmaya başladı; III. Dahiliye kliniğini yönetti; ordinaryüslüğe yük-

seldi; Tıp fakültesi dekanı oldu. 1943 - 1946 yıllarında Istanbul üniversitesi rektörlüğünde bulundu. Başlıca eserleri şunlardır: *İntânî Hastalıklar* (1911 - Süleyman Numan'la birlikte), *Yukarı Solunum Yolları Hastalıkları* (1920), *Büyük Harpte Üçüncü Orduda Sıhhî Hizmet* (1941), *Klinik Teşhis* (1946), *Metabolizma Hastalıkları ve Avitaminozlar* (1947), *Nasıl Okudum?* (1959).

SAĞLIK (Osmanlıca Sıhhat, Fr. Santé, İng. Health), vücut yapısının ve fonksiyonlarının normal ve iyi oluşu; insanın kendine iyi ve sağlam hissedişi; sağ oluş, diri oluş, normal oluş.

S. insanların en kutsal ve en değerli varlığıdır. Can güvenliği gibi, S. da modern devletin garantisi altındadır.

Modern hayat şartları, kişilerin ve toplumların sağlığını bozan çeşitli tehlikeler doğurmuştur. Bunların başında çevre kirlenmesi, trafik ve iş kazaları gelmektedir. Gerçekten endüstri birimlerinin çıkardığı zehirli gazlar ve dumanlar, motorlu taşıtların egzoslarından çıkan gazlar, kalorifer dumanları havayı kirleterek insan sağlığını bozmaktadır. Petrol tankerlerinden atılan ham petrol tortuları, tarım ilâçlarıyla bulaşmış nehir suları, denizleri kirletmekte, balıkların ölümüne ve etleri zararlı hâle gelmiş balıkların oluşumuna sebep olmaktadır. Böylece en önemli protein kaynaklarından biri olan balıklar azalırken, öte yandan etleri zehirli balıklar, insan sağlığını tehdit etmektedir.

Tarlalara serpilen tarım ilâçları da zararlı böcekleri öldürürken, faydalı böceklerin ve mikropların, hattâ kuşların ölümüne de yol açmaktadırlar. Böylece tabiat ile insan arasında var olan dengeli karşılıklı durum bozulmakta ve insan sağlığı bundan zarar görmektedir (bk. EKOLOJİ).

Modern devlet insan topluluklarını, sağlığı bozan zararlı faktörlerden korumakla; bunun sağlanması için, gerekli tedbirleri almakla görevlidir. Bunun başlıca şartı da temiz hava, temiz su, temiz ve yeter miktarda besinin sağlanmasıdır. Görülüyor ki, sağlığın korunması yalnız tıbbî değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik, hattâ kanunî yasal bir problemdir. Sağlığın korunması ile uğraşan ilim dalı da hijyendir (bk. HİJYEN).

Yurdumuzda sağlığı koruyucu düzen, henüz çok tesirli bir seviyeye ulaşmış sayılmaz. Bununla beraber, Cumhuriyetin kuruluşundan beri pek çok sağlık kurumları hizmete girmiş ve imkânların elverdiği oranda koruyucu tedbirler alınmıştır. Fakat hâlâ şehirlerin kanalizasyon, çöp toplama, hava kirliliği ile mücadele, sineklerle mücadele, besin kontrolü gibi sağlıkla yakından ilgili problemler tamamiyle çözülememiştir.

Fakat öte yandan devlet kurumlarında hazırlanan çeşitli aşılar ve kurulan tesirli savaş teşkilâtı sayesinde infeksiyon hastalıklarıyla mücadelede başarılı sonuçlar alınabilmiştir. Frengi, sıtma, trahom, tüberküloz gibi önemli hastalıklar bu sayede yenilmişlerdir.

Devletin ekonomik gücü arttıkça sağlıklaştırma (sanitasyon) faaliyetlerinin daha tesirli ve yaygın bir duruma gelmesi beklenebilir.

Bu gün yurdumuzda insan sağlığı ile uğraşan başlıca kurumlar. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı teşkilâtı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Ordu Sağlık teşkilâtıdır. Bunun yanında Millî Eğitim Bakanlığı, Devlet Demir Yolları gibi bazı devlet kurumları da kendi personeli için sağlık kurumları açmışlardır. Özel sektöre ait küçük hastahaneler ise hukukî ve malî sebepler yüzünden, yeterince gelişememiştir.

SAĞLIK MÜZESİ, Istanbul'da, Divanyolu'nda müze. 1918'de Dr. Hikmet Hamdi tarafından kurulan müze önce yalnız zührevî hastalıklara ayrılmışken, sonradan çerçevesi genişletildi. Sonraki yıllarda yeniden düzenlenen müzede, daha çok öğrencilere faydalı olacak şekilde tıbbın birçok dallarına yer verildi.

SAĞLIK OKULLARI: bk. TEKNİK OKULLAR

SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM BAKANLIĞI, hem tıp hizmetlerini yürütmek, hem de sosyal yardım çalışmalarını düzenlemekle görevli bakanlık. Eski adı: Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekâleti. Bakanlık 1945'te yeni adını aldı. S. S. Y. B.'na bağlı başlıca kuruluşlar şunlardır: Yüksek Sağlık Şûrâsı, Sosyal Hizmetler Danışma Konseyi, Sosyalleştirme Genel Kurulu, Verem Savaşı Danışma ve İnceleme Kurulu, Hemşirelik İstişârî Konseyi, Sıtma Eradikasyonu Koordinasyon Komitesi, Kodeks Komitesi, Gıda ve Beslenme Yüksek Koordinasyon Komitesi, Koordinasyon Kurulu, Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, Hıfzıssıhha Enstitüleri müdürlükleri, Sosyal Hizmetler Akademisi, Florance Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu, başka sağlık kolejleri ve sağlık okulları v.s. Ayrıca muhtelif danışma birimleri, esas birimler ve yardımcı birimler de bakanlığın kuruluşunda yer alır.

Bakanlığın sıtma savaşı, frengi ve trahom dallarında toplu bölge teşkilâtları vardır; bölgeler teşkilâtı ise 16 bölge müfettişliğinden teşekkül eder. Bakanlık, bütün illerde, sağlık ve sosyal yardım müdürlükleriyle temsil edilir. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği iller dışındaki illerde hükûmet tabipliklleri bulunur. Bakanlığa bağlı 153 devlet hastahanesinin dışında çok çeşitli ihtisas hastahaneleri vardır. Bunların arasında göğüs hastalıkları hastahanelerini, sanatoryumlar, kemik hastalıkları hastahanelerini, doğum evlerini v.s. sayabiliriz.

Bugüne kadar görev alan bakanlar şunlardır:

Dr. Refik Saydam	30 ekim 1923
Dr. Mazhar	22 kasım 1924
Dr. Refik Saydam	4 mart 1925 (2. defa)
Dr. Hulûsi Alataş	15 ekim 1937
Dr. Sadi Konuk	18 ocak 1945
Dr. Behcet Uz	7 ağustos 1946
Dr. Kemalî Bayezit	10 haziran 1948
Dr. Reşat Belger	23 mayıs 1950
Dr. E. Hayri Üstündağ	20 eylül 1950
Dr. Nâfiz Körez	9 aralık 1955
Dr. Lütfi Kırdar	26 kasım 1957
Prof. Dr. Nusret Karasu	29 mayıs 1960
Prof. Dr. Ragıp Üner	5 eylül 1960
Dr. Suat Seren	20 kasım 1961
Dr. Yusuf Azızoğlu	26 haziran 1962
Ord. Prof. Dr. F. K. Gökay	5 kasım 1963
Dr. Kemal Demir	26 aralık 1963
Dr. Faruk Sükan	20 şubat 1965
Dr. Edip Somunoğlu	27 ekim 1965
Dr. Vedat Âli Özkan	1 nisan 1967

Prof. Dr. Türkân Akyol	26 mart 1971
Dr. Cevdet Aykan	11 aralık 1971
Dr. Kemal Demir	5 haziran 1972 (2. defa)
Dr. Vefa Tanır	16 nisan 1973
Dr. Salâhaddin Cizrelioğlu	25 ocak 1974
Dr. Kemal Demir	17 aralık 1974 (3. defa)
Dr. Vefa Tanır	31 mart 1975 (2. defa)
Prof. Dr. Celâl Ertuğ	21 haziran 1977
Cengiz Gökçek	21 temmuz 1977
Dr. Mete Tan	5 ocak 1978
Dr. Münif İslâmoğlu	12 kasım 1979

SAĞMALCILAR, Istanbul ili Eyüp ilçesine bağlı, yakın geçmişte köy ve günümüzde Istanbul'un bir semti olmuş bulunan bir yerleşme yeri. S., hafif dalgalı düzlüklerde yayılmış, son 20 - 25 yıl içinde hızla büyümüştür. Daha 1950 nüfus sayımı ve öncekilerde adı geçmeyen ve sadece bazı küçük dağınık yerleşmeler bulunan S., ilk defa 1955 nüfus sayımında Eyüp'ün (b. bk.) Râmi bucağına bağlı, 4 932 nüfuslu bir büyük köy olarak geçmiştir. 1960'ta yine aynı bucağa bağlı olan ve nüfusu 29 110'u bulan S., 1965'te yine Râmi bucağına bağlı olarak, 69 000 nüfuslu, belediyesi kurulmuş bir yerleşme yeri olmuş (bu sayımda Râmi bucak merkezi Eyüp şehir nüfusu ile birlikte gösterilmiş, S.'ın nüfusu ayrıca verilmiştir), 1970'te ise Eyüp ilçesi merkez bucağının iki büyük yerleşme yerinden (22 000 nüfuslu Alibeyköyü, 124 000 nüfuslu S.,) biri olarak büyük kente bitişmiştir. Bu tarihte Eyüp ilçesinin şehir nüfusu 86 381 olup, S. daha çok nüfus sayısı göstermekte idi. Günümüze kadar S.'ın nüfusunda daha da artış olmuştur.

Sağmalcıların bu nüfus artışında, köyden şehre olan nüfus akışının yeri olduğu gibi, Balkan ülkelerinden (Bulgaristan, Yugoslavya) gelen göçmenlerin yerleşmesi etkili olmuştur. Burada büyük bir hapishâne de bulunmaktadır. Orta - Doğu'nun en büyük cezaevlerinden biri olan bu hapishâne, 12 yıl kadar önce büyük şehirden uzaktaki bir alanda yapılmıştı. Şimdi ise çevresi bir iki katlı, son zamanlarda da birkaç katlı yapılar ile dolmuş cadde ve sokakları, çarşısı ve pazarı, okulları (ilk ve ortaokulları, lise) ile S. Istanbul'un kenar semtlerinden biri olmuştur. Burada oturanların çoğu, bir kısım alışverişlerini doğruca Istanbul'un çarşı ve pazarlarından yapmaktadır (bk. EYÜP, ISTANBUL).

SAĞMAN (Hâfız Ali Rızâ) (Ünye 1890 - Istanbul 1965), Türk hâfız ve bestekârı. Ünye'de doğdu. Istanbul'da öldü. Askerî depo memuru Ömer Efendi'nin oğludur. İlk ve orta tahsili ve hâfızlığını Giresun'da tamamladı. 1905'te Istanbul'a geldi ve 15 yaşında Sultanselim camiine müezzin oldu. Bir taraftan da Istanbul Üniversitesi'ne devam etti; hem hukuktan, hem edebiyat fakültesi felsefe kısmından mezun oldu. Öğretmenlik yaptı. Istanbul'da İsmail Hakkı Bey, Ûdî Yusuf Efendi, Ûdî Ekrem Bey ve Sultanselimli Hâfız Cemal'le Kemânî Hasan Bey'den musiki bilgisini ilerletti. Şiir ve çeşitli kitaplar yazdı. Edirnekapısı'nda Otakçılar'a gömüldü. *Hâfız Sâmî* adlı kitabında (136 sahife, Istanbul, 1947), bu büyük ses virtüozunu anlattı. Diğer kitapları *Fâtih İstanbul'u Nasıl Aldı?, Mevlid Nasıl Okunur?, Rûz-i Cezâ, Cevâba Cevâbım*'dır.

SAHÂBE : bk. ESHÂB.

SAHAGUN, Meksika'da şehir. Hidalgo eyâletindedir. Başkent yakınındaki S. otomobil yapımıyla tanınır.

SAHAGUN, Bernardino Ribeira de (Sahagun Aş. yu. 1488, Tlatelolco 1590), México'da misyonerlik etti. Din, tarih, etnoğrafya, dil üzerinde çalıştı. Çeşitli eserler verdi. Başlıca eseri *Historia General de las Cosas de Nueva España*'dır.

SAHALİN (İng. Sakhalın, Jap. Karafuto), Ohotsk körfezinin küneyinde Rusya'ya ait ada. İnce uzun bir yapıda olan bu dağlık adanın yüzölçümü 76 000 km², nüfusu milyona yakındır. Kuzeyde Yelizaveta burnundan, güneyde Kril'on burnuna kadar olan uzunluğu 947 km'yi bulur. Düzensiz bir biçimde olan adanın genişliği en fazla 160 km en az 6 km kadardır. Ada ile kıta toprakları arasında Japon denizinin bir kolu olan Tatar boğazı vardır. Bu boğaz en dar yerinde Nevelskego boğazı adını alır; 8 km genişliğindeki bu kısım kış aylarında donar. Ada, Japonya'nın Hokkaido adasında La Pérouse boğazıyla ayrılır.

S.'deki dağların yüksekliği nadiren 1 200 m'yi geçer (Lopatina 1 610 m, Nevelskogo 1 400 m). Başlıca iki dağ sırası, aralarında bir vadi bırakarak kuzey - güney doğrultusunda uzanır. Adanın zikre değer iki akarsuyu Tym ve Poronai ırmaklarıdır. Bu akarsularda bol som balığı ve başka balıklar yaşar.

S.'in ticareti başlıca balıkçılık üzerinedir. Ayrıca ormancılık da yapılır; kâğıt hamuru üretilir. Batıda maden kömürü çıkarılır. Kuzeydeki petrol kuyularından elde edilen petrol boru hattıyle güneye akıtılır. S.'in başkenti ve en büyük şehri Yuzhno - Sakhalinsk'tir.

S.'e ilk gelenler Japonlar ve Hollandalılar'dır. Japonlar XIX. yüzyılın başlarında güney sahillerinde balıkçı kolonileri kurdular; yüzyılın sonlarına doğru da Ruslar adanın kuzeyine yerleşmeye başladı. İki ülke 1875'e kadar adayı ortaklaşa yönettiler. Rusya o tarihte Kuril adalarını Japonya'ya bırakarak adanın tamamına sahip oldu. Japonya, Rus - Japon harbini kazanınca 1905'teki Portsmouth antlaşmasıyla adanın yarısını aldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ruslar adanın tamamını aldılar. Kuriller'le birleştirerek Sakhalin oblastını kurdular.

SAHARANPUR, Hindistan'da, Uttar Pradeş eyaletinde bir idarî bölge ve şehir. Şehir Damaula Nadi adlı akarsu üzerinde kurulmuştur ve Delhi'nin 150 km kadar kuzey - doğusundadır. 226 000 (1971) nüfuslu bir şehir olan S. önemli bir demiryolu kavşağında yer alır. İdarî bölgenin nüfusu 2 000 000 kadardır. Bu bölgenin diğer şehirleri Roorkee ve Hardwar'dır.

SAHNE : bk. TİYATRO.

SAHA'LAR : bk. YAKUT'LAR.

SÂHİB GİRAY HAN I (1481 - 1551), 12. Kırım hanı (1543 - 1551) ve Kazan hanı (1521 - 1524). I. Mengli Giray Han'ın oğullarındandır. 40 yaşında Kazan hanı olarak Kazan'da 3 yıl - Osmanlı'ya tâbi şekilde - saltanat sürdü. 1524'te Nijniy Novgorod (bugünki Gorky) şehrini Ruslar'dan fethederek Osmanlı sınırını en kuzeye götürdü. Kazan hanlığından ayrıldıktan 8 yıl sonra, Osmanlı devleti tarafından Kırım hanlığına getirildi. Daha önce 3 ağabeyi ve bir

yeğeni, bu makamda bulunmuştu (9 aralık 1532). 19 yıla yakın Kırım hanlığında bulundu. Tayini sırasında İstanbul'da idi. Azlinden bir kaç ay sonra öldürüldü. 70 yaşında idi. Büyükbabası Hacı Giray Han'ın türbesine gömüldü. Yerine yeğeni Devlet Giray, han tayin edildi. S. G., en büyük Kırım hanlarından ve XVI. asrın büyük Türk kumandanlarından, en namlı Osmanlı serdarlarından biri sayılır. Kendisiyle beraber 5 oğlu da öldürülmüştür. Bunların büyüğü Emin Giray, babasının saltanatı boyunca kalgay (Kırım veliâhdi) idi. Giraylar hânedânı, Devlet Giray'dan yürümüş, S. G. H.'ın nesli kesilmiştir.

SÂHİB GİRAY HAN II (ölm. Çatalca 1807), 48. Kırım hanı (1772 - 1775). Ahmed Giray'ın büyük oğlu ve han olan 3 oğlundan biridir ki, Ahmed Giray da II. Devlet Giray Han'ın oğludur. Kırım'ın Ruslar'ca istilâsından az sonra han oldu. Mart 1775'te tahtını bırakmıya mecbur kaldı. 32 yıl sonra Çatalca'daki mâlikhânesinde öldü ve bu kasabadaki Ferhad Paşa Camii mezarlığına gömüldü. Maksud Giray'ın yerine han olan S. G. H.'ın yerine ikinci defa olarak IV. Devlet Giray Han getirilmiştir.

SÂHİB MOLLA, Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi (İstanbul 1838 - 1910), yüz on dokuzuncu Osmanlı şeyhülislâmı. Baba tarafından Zübdetü't - Tevârih yazarı Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın torunu Kazasker Yahya Beyfendi'nin oğlu olan Kazasker İbrahim İsmet Beyefendi'nin oğludur. Ana yönünden İbni Haldun *Mukaddimesi*'ni Türkçe'ye çeviren Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin kız torunudur. Pîrî-zâde lakabını bu cihetle taşımaktadır. Mart 1838'de İstanbul'da dünyaya geldi. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Dağistanî Abdullah Şâkir, kazaskerlik müsteşarı Mustafa Zekî Efendi'lerden okudu. Abdullah Zühdî Efendi'den nesih, Mehmed Bâhir Efendi'den de tâlik yazıyı öğrendi. Mevlevî tarikatine girerek Şeyh Nazif ve Yenikapı mevlevîhânesi şeyhi Osman Dede'den el aldı. 1844'te İstanbul rüusunu kazandı ve Anadolu kazaskerliği tezkireciliğine getirildi. 1858'de meşihat mektupçu yardımcısı oldu. 1861'de ise mektupçuluğa tayin olundu. 1863'te Eyüb kadısı, 1864'te İzmir mollası, 1865'te Evkaf nezareti teftiş mahkemesi üyesi oldu. 1866'da Mekke pâyesini aldı. 1868'de Şûrây-ı devlet üyeliğine, 1871'de Trabzon müfettiş hükkâmlığına tayin edildi. Ama, özür beyan ederek Trabzona gitmedi. Bunun üzerine görev yeri Edirne olarak değiştirildi. 1873'te İntihab-i hükkâmi'ş-şer'î üyeliğine getirilerek İstanbul pâyesini aldı. Aynı yıl içinde Temyiz üyesi oldu. Doksanüç Harbi dolayısı ile kurulan göçmenleri yerleştirme ve yardım kurullarında görev aldı. 1884'te Anadolu kazaskeri pâyesine yükseltildi ve muhakemat dairesi başkanlığına getirildi. 1896'da yapılan tensikatta temyiz başkanı oldu. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra ise Şûrây-ı devlet ikinci başkanlığına getirildi. O yılın aralığında Âyân Meclisi üyeliğine seçildi. 6 nisan 1909'da şeyhülislamlığa getirildi. 8 ay kadar bu görevde kaldı. Siyasî anlaşmazlık yüzünden istifa etti. Âyân üyeliğinden istifasını devrin padişahı Sultan Reşad kabûl etmedi. 5 temmuz 1910'da Âyân üyesi olarak öldü. Cenazesi Üsküdar'da atası Şeyhülislam Pîrî-zâde Mehmed Şâhib Efendi'nin yanına gömüldü. S. M., dürüst, perhizkâr, cömert, vefakâr ve dindar bir kimse olarak çevresince pek çok sevilmiş bir İstanbul çelebisi idi.

SAHİB MOLLA Pîrî-zâde Mehmed

SÂHİB - ATAOĞULLARI, Anadolu beyliği. Kurucusu Ebû-Bekr oğlu Hüseyin oğlu Sâhib - Ata Fahreddin Ali 1266'dan 1285'e kadar 19 yıl Türkiye veziri yani başbakanı idi. Büyük bir devlet adamı olarak tanınmış, pek çok da hayır eseri bırakmış, ilmi ve güzel sanatları himaye eylemiştir. Sâhib - Ata, hayatında Afyon'u malikâne olarak aldı. O zamana kadar "Kara Hisar" denen şehre, onun adına izafeten "Kara Hisâr-ı Sâhib/Sâhib'in Kara Hisârı" dendi. Sonra Afyonkarahisarı olmuştur. Çünkü Anadolu'da başka Kara - Hisar'lar da vardı ki, en tanınmışı, Şebinkarahisarı'dır ve eski adı Şarkî - Kara - Hisar'dır.

Sâhib - Ata, oğullarının niyabeti ile Afyon başkent olmak üzere çevrenin beyliğini idare etti. 1285 kasımında Aksaray'da öldü. Oğulları Tâceddin Hüseyin ile Nusreteddin Hasan, 1276 mayısında yani babalarından önce öldürülmüşlerdi. Kızı Melike Hatun'un da adını biliyoruz. Yerine geçen torunu Şemseddin Ahmed Bey, Hasan Bey'in oğludur. Ahmed Bey, Germiyanoğlu'nun damadı idi. O da öldürülünce yerine oğulları Nusreteddin Ahmed ve Muzaffereddin Devlet Beyler geçtiler. Ahmed Bey, tahttan feragat edip Kütahya'ya ana tarafından bağlı bulunduğu Germiyan Sarayı'na gitti. 1308'e kadar Türkiye Hakanlığı'nın bir parçasını teşkil eden beylik, sonuna kadar İl - hanlılar'ı metbu tanımıştır. Önce bütün Afyon çevresine hâkimken, gittikçe küçülmüş, şehirle civarından ibaret kalmış, daha fazla Germiyan tesirine düşmüş, nihayet Germiyan beyliğine katılmıştır. Devlet Bey'in oğulları, Germiyanoğulları zamanında da şehirde nafiz olmuşlardır. Bazı kitaplarda Afyon'a, bu Devlet Bey'e izafeten "Kara - Hisar-ı Devle"de denilmektedir.

SÂHİB - ATAOĞULLARI (1265 - 1333 = 68) :

1 — Sâhib - Ata Fahreddin Ali (1265 - XI.1285 = 20)
2 — Şemseddin Ahmed Bey (XI.1285 - 1287 = 2)
3 — Nusreddin Ahmed Bey (1287 - 1327 = 40)
4 — Muzaffereddin Devlet Bey (1327 - 1333 = 6)
(Y. Öztuna)

SAHRÂ : bk. BÜYÜK SAHRÂ.

SAHTEKÂRLIK, bir memurun görevini yerine getirirken tamamen veya kısmen gerçek dışı bir belge düzenlemesi veya gerçek bir belgeyi tamamen veya kısmen değiştirmesi. S., Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının altıncı bâbının üç ve dördüncü fasıllarında (Md. 339 - 357) yer alan âmmenin itimadı aleyhinde bir cürümdür. Genel olarak evrak üzerinde yapılır. Suç unsuru olarak kasdın bulunması ve bir zarar doğması şarttır. Hatâ veya dikkatsizlik gibi bir sebepten S. doğmaz. S., üç seneden on seneye kadar ağır hapis ile cezalandırılır. Eğer hazırlanan belge, sahteliği isbat edilmedikçe, muteber olan evrak cinsinden ise cezası beş seneden on iki seneye kadar ağır hapistir (Türk Ceza Kanunu Md. 339). Bir memur görevini yerine getirirken, mevcut olmayan olay veya ifadeleri zapta geçirir veya mevcut olay ve ifadeleri değiştirir ise, hakkında 339. maddede belirtilen cezaya hükmolunur (T.C.K. Md. 340). Bir memurun aslı olmayan bir vesikanın örneğini çıkartması veya aslından deği-

şik örnek çıkarması hâlinde hükmedilecek ceza üç seneden sekiz seneye kadar ağır hapistir (T.C.K. Md. 341). Buna karşı memur olmayan kimsenin resmî bir belgede S. yapması hâlinde verilecek ceza iki seneden sekiz seneye kadar ağır hapistir. Eğer belge kanunen sahteliği isbat olunmadıkça muteber evrak cinsinden ise, fâil hakkında dört seneden on seneye kadar ağır hapis cezası hükmolunur (T.C.K. Md. 342).

Türk Ceza Kanunu'nun 343 - 357. maddelerinde ise çeşitli evrak üzerinde yapılan daha hafif mahiyette S. fiilleri hükme bağlanmış bulunmaktadır.

SAHÛR (Ar.) İslâm dîninde ikinci fecrin doğmasından önce, seher vaktinde, gün boyunca oruç (b. bk.) tutmak üzere yenen yemeğe verilen ad. S. yemeğinin vakti, gece yarısından sonra başlar, tan yeri ağarmadan biraz önceye kadar sürer. Oruç tutacak kişinin S.'a kalkması, az da olsa birşeyler yiyip içmesi müstehâbdır (yapılması istenen, iyi olan; ancak, yapılmadığı zaman da günah olmayan).

SÂÎ, Üç Türk san'atkârı ve şâirinin mahlâsıdır.

1) Sâî Abdülkerim Çelebî : Galata emîni Ali Efendi'nin oğlu olup, ilk öğrenimini amcası Merdümî Abdülkerim Efendi'den aldı. Daha sonra Ebû's-Suûd Efendi'den okuyup müderris olan S., çeşitli medreselerde öğretmenlik yaptı ve kadılıklarda bulundu. Galatalı veya Emin-zâde sanları ile S.'nin şiirleri çeşitli mecmualarda görülmektedir. Yenice-i Vardar kadılığından sonra Göle (Gyula) kadısı iken Macaristan'da öldü.

2) Sâî Mustafa Çelebî (ölm. Istanbul 1595/96), Türk şâir ve nakkaşı. Istanbul'da doğdu ve Enderûn-ı Hümâyûn'da yetişti. San'atta nakkaşlığa merak saran S., ünlü Mimar Sinan'ın yakın arkadaşı idi. Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerdeki bezemelerin onun eserleri olması ihtimali çok kuvvetlidir. S., Mimar Sinan'ın yapılarını tanıtan *Tezkiretü'l - Ebniye*'sinden başka, ünlü mimarın hayatı hakkında kendisinden dinlediklerini de *Tezkiretü'l - Bünyan* adıyla yazmıştır. Bu eser 1315'te İkdam sahibi Cevdet Bey tarafından yayınlanmıştır. Son zamanlarda bulunan ve Topkapı Sarayı E. 1461 numarada kayıtlı olan, yine Sinan ile ilgili *Risaletü'l - Mimarîye* veya *Tuhfetü'l - Mimarîye*'nin de S.'ye ait olması ihtimâli vardır. S.'nin bu eserlerinden başka *Ravzatü's - Selâtıyn* adlı bir tarihçesi olduğu da bilinmektedir. S., şiirde şen bir şâir olarak kendini gösterir. *Dîvân*'ı yazma hâlindedir. XVI. yüzyılın bu şen ve mizaha düşkün şâiri 1595/96 yılında Istanbul'da ölerek Silivrikapı dışındaki mezarlığa gömülmüştür.

3) Sâî Efendi (Tebriz 1803 - Kahire 1853), Azerbaycanlı bir hakkâk ve şâir. Azerbaycan'dan, Doğu Beyazıt'a göç etmiş, sonra Istanbul'a gelerek yerleşmiştir. Hâk san'atındaki başarısından ötürü Mehmed Ali Paşa tarafından davet edilerek Mısır devlet basımevinin (Dârü't - Tıba'ati'l - Âmire) çalışmalarına katılmıştı. Paşanın ölümü üzerine Istanbul'a döndü ve Matba'a-i Âmire'de ikinci müdürlüğe getirildi. Bir süre geçince yeniden Mısır'a davet edildi ve 1853'te orada öldü. S.'nin eli bir çok san'atlara yatkın olduğu gibi, Osmanlı Dîvân şiirinde de kendisini kabûl ettirecek kadar behresi vardı. Azerî edebiyatının mersiye, medhiye biçimleri yerine nât, münacât ve kasîdeleri ile S., tam bir Osmanlı - Türk şâiri olmuştur. Taş basmacılıkta ve Türk baskı san'atının gelişmesinde büyük katkıları olan S.'nin tâlik hattı için dövme harfler keserek bunları hâk ve boyama yoluyla yeni bir buluşta da bulunduğunu kaynaklar belirtmektedir.

SÂİB, Mirza Muhammed Ali bin Abdurrahîm Tebrîzî (Tebrîz 1590/1591 - Isfahan 1671), Türk asıllı İranlı şâir. İlk gençlik çağında Hacc'a gitmiş, Türkiye'nin bazı şehirlerini dolaşmış, daha sonra Isfahan'a, oradan Herat'a gitmiş; Leşker Han saltanata geçince Zafer Han'la birlikte Kâbil'e gelerek iyi kabûl görmüştür. Leşker Han onu Mustaid Han unvanı ve 1 200 rupyelik bir câize ile taltif etmiştir. Bu arada Türk ve İran şiiri üzerinde çalışıyor, Türkçe ve Farsça şiirlerini yazıyordu. Kâbil'de bir süre kaldıktan sonra Zafer Han ve Şâh Cihan'la birlikte Hindistan'a giderek üç yıl kaldı. 1632'de kendisini almaya gelen babasıyla Agra'da buluşarak memlektine döndü, bir süre Meşhed, Kum, Kazvin, Erdebil ve Yezd'de kaldı. Evliyâ Çelebî, S.'in 1640'te Tebrîz'de olduğunu yazmaktadır. II. Şah Abbas, S.'in şiirlerini çok takdir ederdi, ona "melikü'ş - şuarâ" unvanını vermişti. S., Şâh Cihan ile II. Abbas'ın savaşını ve Kandehar'ın fethini (1649) şiirleriyle dile getirmiştir.

Çok verimli bir şâir olan S.'in manzum eserleri 120 000 beyitten fazladır. Bunlar Türkçe ve Farsça iki *dîvân* ile *Kandeharnâme* ve *Mahmud-ü Ayâz* mesnevîleridir. Bir de *Beyâz* adını taşıyan müntehabâtı (antolojisi) vardır.

SÂİB İBRAHİM PAŞA, Gümrükçü (Istanbul 1793? - 1848), Türk devlet adamı. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Bâbıâlî'ye girerek beylikçi kaleminde yetişti. Farsça'da gösterdiği üstün başarı sonucu Bâbıâlî geleneklerinden olmak üzere İran'ın ünlü şâiri Sâib'e atfen kendisine Sâib mahlası takıldı. Beylikçi halifeliğinden Sadaret kethüdası kâtibi vekilliğine getirildi. 1809'da Beylikçi oldu. Bir süre açıkta kaldıktan sonra cebehâne nâzırı, birkaç ay geçince de Istanbul gümrük emîni oldu. Bu görevde uzunca bir süre kaldığından gümrükçü sanıyla tanındı. 1825'te gümrük eminliği üzerinde kalmak şartıyla matbah-ı âmire eminliğini de üstlendi. 1828'de çalışkanlığı ve özellikle devlet gelirlerini toplamadaki titizliği göz önünde tutularak eşkinci nâzırlığına tayin edildi. 1829'da Vak'a-i Hayriye'den sonra yeniden teşkil edilen nizamî ordunun (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye) masraflarını yönetmek üzere asker defterdârı oldu. Arkasından Yenişehir defterdârı, Şumnu ordusu masraf nâzırı ve çavuşbaşılık görevlerinde bulundu. 1832'de Mısırlı İbrahim Paşa'ya karşı hazırlanan Reşid Mehmed Paşa ordusunda sadâret kethüdalığı görevini aldı. 1837'de Defter emîni, 1839'da mâliye, az sonra da deâvî nâzırı oldu. 1840'ta vezaret rütbesiyle Karadeniz Boğazı muhafızı olan S. İ. P. daha sonra Saruhan ve Karesi mutasarrıflıklarında bulundu. Edirne valiliğinden 1847'de Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi. 1848'de Istanbul'da ölerek Eyüb'te toprağa verildi.

SÂİB PAŞA, Ali (Talas? - Istanbul 1891), Türk generali. Kafkasya'da Gürcistan'dan göç eden ve Kayseri'nin Talas bucağına yerleşen bir âilenin çocuğudur. İlk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra askerî okullarda rüşdiye tahsilini tamamlamış ve Harp Okulundan 1851'de kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Çeşitli birliklerde görev alarak kısa süre içinde yükselmiş ve 1873'te müşir rütbesine ulaşmıştır. Vidin kalesi komutanlığında, Manastır ve İşkodra valiliklerinde bulunduktan sonra nisan 1875'te seraskerliğe getirildi. Ancak Hersek ayaklanmasının gittikçe yaygınlaşması, üç imparator ittifakının (Almanya, Avusturya, Rusya) Balkanlar Türkiyesi üzerindeki tesirlerinin kendini göstermesi karşısında S. P.'nın iktidar ve kifâyetinin yetersiz kaldığı belli olunca, ağustos 1876'da seraskerlikten alınarak tophane-i âmi-

re'nin bâb-ı seraskerî ile olan bağlılığına halel getirilmemek şartı ile Tophane müşiri oldu. 1879'da Hariciye Nâzırı Safvet Paşa, Berlin büyük elçisi Sava Paşa ile birlikte Yunan sınır komisyonunda görevlendirildi. 1884'te tekrar seraskerliğe getirildi. 1891'de yapılan bir jurnal üzerine II. Sultan Abdülhamîd'i hal'etmek isteyen bir komploya katıldığı gerekçesiyle Tophane Nâzırlığına nakl edildiyse de göz hapsine alındı. S. P., bu haksız isnâdın yarattığı üzüntü içinde temmuz 1891'de öldü. Cenazesi Sultanahmet türbesi bahçesine gömüldü. Doğduğu memleket olan Talas'ta cami ve ona bağlı hayır eserleri yaptırmıştır.

SAİD BEY (Istanbul 1864 - Istanbul 1937), Türk maârifçisi. Gelenbevî Mahmud Aziz Efendi ile Emsâl Zehra Hanım'ın oğludur. Emirgân rüşdiyesinde ilk ve orta, Mülkiye'nin îdâdî kısmında lise tahsilini tamamladı; 1883'te mülkiyenin yüksek kısmını bitirerek 1884'te Şûrây-ı devlet dahiliye dairesi kâtipliğine, 1885'te ticaret nezareti tercüme-i fünûn kalemi kâtipliğine, 1887 temmuzunda cemiyet-i rüsûmiye kalemi raportörlüğüne getirildi. S. B. 1888'de Bursa'da görev almış, önce Bursa, sonra Edirne'de maarif müdürlüğünde bulunmuş, 1894'te Istanbul Hamîdiye yüksek ticâret mektebi müdürü olmuştur. Aynı zamanda bu okulda ve Vefa îdâdîsinde öğretmenlik de yapan S. B. 1901'de Dârülfünûn'a fizik müderrisi (profesörü) oldu. Bu arada çeşitli diğer maârif hizmetlerinde bulunduktan sonra 1908'de maârif meclisi başkanı, 1910'da maârif nezâreti müsteşarı oldu. Bundan sonra "tarafsız kabine" adıyla kurulan Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın "büyük kabinesi"nde maârif nazırlığında bulundu (1912). Bu görevinde 3 ay 8 gün kaldı. 1918'de Müşir İzzet Paşa kabinesinde de 28 gün, maârif nâzırlığı etti.

Daha sonra Dârülfünûn müderrisliğine dönen S. B., Dâmad Ferid Paşa ve Ali Rızâ Paşa kabinelerinde de maârif nâzırlıklarında bulundu. 1920'da Dârülfünûn fen şubesi dekanlığına getirildi. Ahmed Tevfik Paşa kabinesinde 1 yıl 2 ay maârif nazırlığında bulundu (1921 - 1922).

Son Osmanlı hükûmetlerinde toplam 2 yıl 4 ay 8 gün süre ile maârif nâzırlığı vazifesini görmüş olan Gelenbevîoğlu S. B., Millî Hükûmet zamanında Maârif vekâletince "Fazilet Mükâfâtı" ile taltif edilmiş ve 1933'de Istanbul Dârülfünûnu "Istanbul Üniversitesi" şekline getirilince, yaş haddinden emekliye ayrılmışdır.

S. B.'in Rumelihisarı kabristanındaki mezar kitâbesi şöyledir :

Güzâriş-i hayâttan şu sırrı anladım ki ben
Memât, bir didinmenin sükûna inkılâbıdır

SAİD DEDE - EFENDİ (Şeyh Neyzen Mehmed) (Istanbul 1803? - 1853), Türk bestekârı ve ney virtüozu. Beşiktaş Mevlevî-hânesi şeyhi Trabluslu Mahmud Dede-Efendi'nin oğludur. Istanbul'da doğdu. Mahmud Dede, 1817'de kayınbabası Hattat Yûsuf Zühdî Dede'nin ölümü üzerine Beşiktaş şeyhi olmuştu. 2 yıllık şeyhlikten sonra 1819'da öldü. Oğlu S. D. çok genç olduğu için şeyhliğe, Ermenek Mevlevîhânesi şeyhinin oğlu Mehmed Kadri Dede getirildi. Kadri Dede, S. D.'yi himayesine aldı ve iyi yetişmesi için büyük gayret gösterdi. S. D., bilhassa ney virtüozu olarak parladı ve uzun müddet Mevlevî-hâne'nin neyzenbaşılığını yaptı. 1851'de Kadri Dede'nin ölümüyle S. D. şeyh oldu. 2 yıl şeyhlikten sonra öldü. Beşiktaş Mevlevî-hânesi hazîresine gömüldüyse de, bu dergâh önce Maçka'ya, sonra Eyüb'de Bahâriye'ye nakledilince, orada nakledildi ve Bahâriye'deki türbesine konuldu. Kardeşi Neyzen Sâlih Dede (b. bk.) ve oğlu Neyzen Yûsuf Paşa (b. bk.), Muzıkay-ı Hümâyûn'da oldukları için, S. D.'nin yerine şeyh olmadılar. Yenişehirli Hasan Nazîf Dede, şeyh oldu ki, Yenişehirli Avni Bey'in kayınbabası ve Hüseyin Fahreddin Dede'nin (b. bk.) babası ve selefidir. S. D., büyük bir virtüoz olarak tanınır. Kardeşi Sâlih Dede, oğlu Yûsuf Paşa, Sâlim Bey, yetiştirdiği en değerli neyzenlerdir. Az eser bırakmış ve bunlardan bir kaçı zamanımıza gelmiştir: Pek nefîs Şevk-Efzâ Saz Semâisi ve Tarz-ı Cedîd Saz Semâisi. Semâisi.

SAİD EFENDİ (Çengî) (ölm. 1650?), Türk bestekârı ve çeng çalıcısı. Elimizde Muhammes Bayatî Peşrevi ve Saz Semâisi vardır.

SAİD EMRE, XIV. yüzyıl şâiri. Yunus Emre'nin yolunu tutanların ileri gelenlerindendir. Yunus Emre'den sonra tekke edebiyatının gelişmesinde hizmeti ve te'sîri olmuştur. Günümüze pek az şiiri gelebilmiştir.

SAİD HALİM PAŞA, Mehmed (Kahire 1863 - Roma 1921), Türk devlet adamı ve Osmanlı sadrâzamı. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın küçük oğlu vezir Halim Paşa'nın çocuğudur. Özel öğretmenlerden Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrendikten sonra İsviçre'ye giderek 5 yıl *science politique* öğrenimi yaptı. Üniversiteyi bitirdikten sonra Istanbul'a geldi. 1888'de mîr-mîrân rütbesiyle Şûrây-ı Devlet (Danıştay) üyeliğine getirildi. 1900'de Rumeli beylerbeyiliği pâyesini aldı. Yalısında silâh ve zararlı kitaplar bulundurduğu yolunda yapılan bir jurnal üzerine hakkında kovuşturma açılınca önce Avrupa'ya oradan da Mısır'a gitti. İkinci Mertutiyet'in ilânı üzerine Istanbul'a döndü. Devlet dairelerinde yapılan tensikatta kadrosuzluk sebebiyle şûrây-ı devlet üyeliğinden açığa çıkartıldı. Bunun üzerine, politikaya atıldı. İttihad ve Terakkî partisine girerek belediye seçimlerinde bu partiden Yeniköy (Boğaziçi) Belediye dairesi başkanlığına seçildi. Daha sonra cem'iyyet-i umumiye-i belediye ikinci başkanı oldu. Aynı yıl içinde Âyân meclisi üyeliğine getirildi. 1912'de şûrây-ı devlet başkanı oldu, fakat kısa bir süre sonra bu görevden ayrıldı. İttihad ve Terakkî partisi genel sekreterliğine seçildi. 1913 Mahmud Şevket Paşa kabinesine şûrây-ı devlet başkanı olarak katıldı ve üç gün sonra dışişleri bakanlığına getirildi. Aynı yıl içinde Mahmud Şevket Paşa'nın bir suikasd sonu öldürülmesi üzerine vezirlik rütbesiyle önce sadâret kaymakamı ve İttihâd ve Terakkî partisinin baskısı üzerine de bir gün sonra 12 haziran 1913'te sadrâzamlığa getirildi. S. H. P., kurduğu kabinede dışişleri bakanlığını da üstlenmişti. Sadâretinde ilk mesele Balkan Harbi

SAİD HALİM PAŞA

yenilgisiyle doğan sosyal ve siyasî sıkıntıları ortadan kaldırmak konusu idi. Bu sırada galip Balkan devletlerinin ele geçirdikleri Türk topraklarını bölüşmekte anlaşmazlığa düşerek başlattıkları İkinci Balkan Harbi'nin getirdiği fırsatı değerlendirmede S. H. P., hükûmeti başarılı oldu. Bu suretle büyük devletlerin baskısı ile kabûl edilen Londra andlaşması bozularak İkinci Balkan Harbi'ne giren Osmanlı hükûmeti Edirne'nin geri alınmasını ve Meriç hattının sınır olarak kabûlünü temin eyledi. 29 eylül 1913'te imzalanan Istanbul anlaşması ile Türkiye'nin batı sınırları kesinleşmiş oldu (bk. BALKAN HARBİ ve EDİRNE). S. H. P., Sırbistan ve Yunanistan ile de barışı sağladıktan sonra ülkenin sosyal ve ekonomik meselelerine yönelmiş ve radikal bazı tedbirler almışsa da başlayan Birinci Dünya Savaşı bu tedbirlerin gerçekleşmesini engellemiştir. Mamafih S. H. P. kabinesi, 9 eylül 1914'te, 1856 Paris ve 1878 Berlin kongresi kararlarını iptal ettiği gibi, kapitülasyonlara da son vererek 50 - 60 yıllık kötü tatbîkat devresini kapattı. Bu sırada iki Alman zırhlısı, Göben ve Breslau'ın İngiliz donanmasından kaçarak Çanakkale boğazından girmesiyle Türkiye yeni bir siyasî buhranla karşılaştı. S. H. P., mümkün olduğu kadar Alman politikasına avans verilmemesi ve devletin tarafsız kalması görüşünü savunmakta ve bu yüzden de partisi ile özellikle Tal'at Bey ve Enver Paşa ile çatışma durumuna gelmiş bulunmakta idi. Bu iki gemi yüzünden doğan buhranı geçiştirmek için hükûmet bunları satın aldı. Ancak İngiltere ve Fransa'nın isteği yolunda gemileri Alman komuta heyeti ve denizcilerinden arındırmada bu defa Cemal Paşa'nın da karşı koyması üzerine S. H. P. yalnız kaldı. Kısa bir süre sonra sancak gemisi olarak Yavuz'un da (Göben) katıldığı Osmanlı donanmasının Amiral Suchon komutasında Rusya'nın Odesa, Sivastopol ve Feodosya limanlarını topa tutmasından S. H. P. ve kabînesindeki birçok arkadaşının haberdar olmaması üzerine mes'ûliyeti üzerine almamak ve haysiyetini korumak amacıyla istifa etti. Ancak bir taraftan Sultan Reşad'ın, öte yandan Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında toplanan kabine üyeleri ve İttihad - Terakkî liderlerinin ısrarı üzerine bu istifayı geri aldı. Fakat, bu olay Türkiye'nin harbe girmesine yol açtı. S. H. P., bu durumda, o güne kadar savunduğu tarafsızlık politikasında yenilgiye uğramış, Tal'at, Enver, Cemal ve Halil gibi İttihad ve Terakkî liderlerince hükûmet içinde de tecrid edilmiş bir duruma düşmüştü. 25 ekim 1915'te dışişleri bakanlığının İttihad ve Terakkî liderlerinin baskısı sonunda kendi sorumluluğundan alınarak Halil Bey'e verilmesi S. H. P.'nın iyice kırılmasına yol açtı. Arkasından kadın - efendilerin ödenekleri ile ilgili kanunun ona sorulmadan sevkedilmesi bu kırgınlığı son safhaya getirdi. S. H. P., 3 şubat 1917'de sadâretten isitfa etti (S. H. P.'nın 4 yıl 6 ay kadar süren sadâretinde gelişen askerî harekât ile Şerif Hüseyin Paşa'nın ayaklanması hakkında bk. I. DÜNYA HARBİ, HİCAZ ve MEDÎNE MÜDAFAASI). İttihad ve Terakkî partisi iktidardan düştükten sonra mart 1919'da savaş suçlusu olarak birçok İttihad ve Terakkî mensubu ile birlikte tutuklandı. Nâzım Paşa başkanlığındaki örfî mahkeme kıyım ve sürgün suçu işleyenlere göz yummak, yardım etmek suçu ile öteki beş kişi ile birlikte S. H. P.'nın da cinayetten yargılanmasına karar verdi. Yargı devam ederken haziran 1919'da İngilizler'in isteği üzerine işgal kuvvetlerine teslim edildi ve Malta'ya sürüldü. Millî hükûmetin Malta sürgünleri konusunda giriştiği teşebbüsler sonunda serbest bırakılınca, hakkında varılan anlaşma gereğince Türkiye'ye dönemediğinden Roma'ya gitti. Bir süre sonra 18 aralık 1921'de araba ile evinin kapısı önüne geldiği sırada bir Ermeni komitecisi tarafından tabanca ile şehit edildi. Cenazesi Istanbul'a getirilerek Sultan Mahmud türbesi bahçesine gömüldü. S. H. P.-nın Halim ve Ömer adlı iki oğlu olmuştur. Terbiyeli, nazik, mültefit ve soylu bir kişiliği vardı. Aynı zamanda vakur idi. Türk musikisinde babasından gelen bir yetenek sahibiydi. Yakınları ve çocuklarıyla kendisi de ut çalarak fasıllar yapardı. Ayrıca eski sanatçıların pek çok eserini notaya aldırtmak suretiyle bunların kaybolmalarını engellemiştir. S. H. P.'nın sosyal ve politik konularda incelemeleri de vardır. Bunlardan *Meşrutiyet, Buhrân-ı İctimaîmiz, Buhrân-ı Siyasîmiz, Buhrân-ı Fikrîmiz, Mukallidliklerimiz, İnhitât-ı İslâm, İslâmlaşmak ve Taassub* adlı incelemeleri yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

SAÎD MEHMED EFENDİ (Musâhib-i Şehryârî Mâbeynci Hânende, Neyzen ve Giriftzen, Hayâlî) (1776 - 1856), Türk bestekârı. Istanbul'da Eyübsultan'da doğdu. Fevkalâde zeki, neş'eli, ve nükteciydi; müzisyendi. Bu sıfatları dolayısıyle genç yaşında, devrin büyük zengin ve kibarlarından olan Şeyhulislâm Veliyyeddîn Efendi'nin oğlu Rumeli Kazaskeri Emin Mehmed Efendi'ye (ölümü: 15.XI.1805, *Sicill*, I, 417) musâhib oldu. III. Selim (1789 - 1807) bir gün, unutulmak üzere bulunan ve Saray'da hiçbir müzisyenin bilmediği eski bir Isfahân Beste'yi dinlemek ister. Istanbul'da bu parçayı yalnız S. E.'nin bildiğinin anlaşılması üzerine huzûr-ı hümâyûn'a çıkıp parçayı okur, 5 000 altın atıyye alır ve Sultan Selîm'e musâhib olur. S. E. bu eseri çocukluğunda Balat'ta bir Mûsevî kadın hânendeden 5 altın ödiyerek meşk ettiğini sonradan sarayda çok kişiye anlatmıştır. Zekâsı ve parlak konuşması dolayısıyle, diğer müzisyen musâhibler gibi yalnız san'atla uğraşmamış, siyasete de karışmıştır. Muhâfazakâr partiye mensûb olup, Nizâm-ı Cedîd'e taraftar değildi. 1808'de 32 yaşında iken III. Selîm'in şehâdetiyle Saray'dan çıkarılmışsa da, türlü hünerleriyle yeni padişaha, II. Mahmud'a (1808 - 1839) da yanaşmış, tekrar musâhib-i şehryârîlikle saraya girdikten başka, mâbeyncilik gibi siyasî sayılan vazifede de kullanılmıştır. Bu devirde de muhâfazakârların tarafını tutmuş, yeniçerileri desteklemiş ve Hâlet Efendi ile yakın münasebet kurmuştur. Sakal bırakmasına izin verilmiştir. Padişaha yakınlığı ve politikaya karışması yüzünden sarayda düşman kazanmışsa da II. Mahmud kendisini himaye etmiştir. Fakat devrin diktatör müşâviri Hâlet Efendi devrilince, onun adamı olduğu için, 1822 kasımında Adana'ya sürülmüştür. 1823 ağustosuna kadar Adana'da kaldıktan affedilerek sarayda eski görevine dönmüştür.

Rızâ Efendi'ye göre *(Tezkire)* 1829'da ve Süreyya Bey'e göre *(Sicill)* 1834'te kapıcıbaşılıkla Enderûn'dan çıkarılmıştır. 1839 temmuzuna kadar bu görevle sarayda hunkâr yâveri olarak hizmet etmiş, bu tarihte II. Mahmud ölünce, 63 yaşına gelen Saîd Efendi emekliliğini istemiş, daha 16 yıldan fazla yaşamıştır. Eyüb Bahâriyesi'nde İplikhâne kışlasının karşısındaki mezarlıkta gömülüdür. Hânende, neyzen, giriftzendi. Bestekârlıkla fazla uğraşamamıştır. Bir hüneri de hayâlîlik yani karagöz oynatıcılığı idi. III. Selîm ve II. Mahmud devirlerinde sarayın en üstad hayâlîlerinden biri idi. İyi resim yapar, karagözleri de kendisi imal edip boyardı. Zengindi. Eyüb Bahâriyesi'nde Haliç kıyısında bir yalısı, Bebek'te Boğaz üzerinde diğer bir yalısı, Beşiktaş'ta Abbâsağa'da konağı, Zencirlikuyu'da çiftliği, ayrıca Saray-ı Hümâyûn'da dairesi vardı. Safvet'in ölümüne düşürdüğü mısrâ şudur: *Sa'îd olsun Musâhib*

Hazret-î Mollad'ya Me'vâ'da (1272). Bu mısrâdan da anlaşıldığı üzere, efendileri III. Selim, II. Mahmud ve Hâlet Efendi gibi Mevlevî muhibbi idi. Oğulları Ahmed Şekib ve Zıyâeddin Ahmed Beyler'dir, sonuncusu 1894'te hayatta idi ve seraskerlik (harbiye nezâreti) müsteşarlığına kadar yükselmiştir. S. E., Sadrâzam (1739 - 40) Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın kızı ve Sadrâzam (1769 - 70) İvaz-zâde Halil Paşa'nın kızkardeşi ile evli idi. Serveti yalnız padişah ihsanları değildir, mühim kısmı zevcesine aitti. S. E., Yenikapı şeyhi Abdülbâki Nâsır Dede'nin müridlerindendi. Büyük şâir Keçeci-zâde İzzet Molla'nın arkadaşı idi. Bir resmi elimizdedir. Cömert ve hayırseverdi. Nükteleri zamanımıza kadar gelmiştir.

Bu S. E.'nin az genç çağdaşı, Tanbûrî Hızır Ağa'nın oğlu Ağa-zâde Said Bey'dir ki, şâir ve parlak sesli hânende olarak meşhurdur. 1816 nisanında çavuş mülâzimi ve 1821'de Enderûn'da çavuş olmuştur. 1836'da ölmüştür. Kemânî idi ve daha çok şâir olarak tanınmıştır.

SAÎD NURSÎ veya BEDÎÜZZAMAN SAÎD NURSÎ (Bitlis, Nurs 1873 - Urfa 1960). kısa bir süre mahalle mektebinde okuduğu, bütün tahsîlinin bu olduğu, daha çok kendi kendini yetiştirdiği söylenmektedir. Daha sonra, Van'a gelmiş ve burada etrafına topladığı talebelere ders vermiştir.

S. N., Birinci Dünya Savaşı'nda talebeleri ile birlikte askere alınmış, Hamidiyye alayında Rus ve Ermeniler'e karşı savaşmış, bu sırada Ruslar'a esir düşmüştür. Esaretten kurtulunca Istanbul'a gelmiştir. Kendisinin, Sultân II. Abdülhamîd ve Sultân Vahîdeddîn ile görüştüğü; Abdülhamîd'in onu akıl hastahanesine gönderdiği, Vahîdeddîn'in ise Dârü'l-Hikmeti'l - İslâmiyye'ye "âzâ" tâyin ettiği bilinmektedir. Bu konudaki çeşitli kaynaklarda S. N.'nin Istanbul'da Volkan gazetesinde yazılar yayınladığı, 31 Mart Vak'ası'na adının karıştığı, Millî Mücâdele yıllarında kendisinin Ankara'ya dâvet edildiği ve bu dâvete uyarak Ankara'ya geldiği; ancak, burada, Ankara hükûmeti ile görüş birliğine varamadığından, tekrar Van'a geçtiği belirtilmektedir.

S. N.'nin doğu illerimizde bir medrese kurmayı ve buna "Medresetü'z-Zehrâ" adını vermeyi çok istediği, fakat bunun mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

S. N.'nin, doğudaki Şeyh Saîd olayından sonra Barla, Kastamonu, Emirdağ ve Isparta'da mecbûrî ikaamete tâbî tutulduğu görülmektedir.

S. N.'nin, bir kısmı birbirinin tekrarı olmak üzere 130'dan fazla "risâle"si mevcuttur. Bu risâlelerin hepsine birden *Risâle-i Nûr Külliyyâtı* veya *Nûr Külliyyâtı* denilmektedir. Bunlardan bir kısmının adı şöyledir: *Münâzarât, Sikke-i Tasdîk-i Gaybî, Sözler, Mektûbât, Hanımlar Rehberi, Gençlik Rehberi, Hastalar Risâlesi, Lem'alar, Şuâlar, İhlâs Risâlesi, Asâ-yı Mûsâ, Mesnevî-i Nûriyye, Zülfikaar, Tılsımlar, Hutbe-i Şâmiyye* v.b.

Daha çok birer sohbet niteliği taşıyan bu kitaplarda, yazılış tekniği bakımından belli bir sistem söz konusu değildir. İnsanları îmâna getireceği ve emsalsiz bir tefsîr olduğu iddia edilen bu kitaplar, ne "İlm-i Kelâm" ve ne de "Tefsîr" metodlarına uymaktadır. Böylece, kendine mahsûs bir tutum içinde yazılmış bu kitaplar, o zaman, dinî yayınların çok az olması yüzünden hayli okuyucu bulmuş ve yayılmıştır. S. N.'nin kitapları (risâleleri) önceleri istinsâh edilerek (elle yazılmak suretiyle kopyası çıkarılarak), sonraları da baskıları yapılarak çoğaltılmıştır. Bu risâlelerin kopyalarını çıkaranlara, bunları okuyup fikirlerini benimseyenlere "Nurcular" yahut "Nur Talebeleri" denmektedir.

Nurcular, S. N. ve fikirleri hakkında şöyle düşünür: İnsanlığı îmânsızlık hastalığı sarmaktadır. Bu hastalık zamanın en büyük Kur'ân tefsîri olan *Nur Risâleleri* ile iyileşecektir. Âlim olmak isteyen bir kimsenin Nûr Risâleleri'ni okuması yeterlidir. S. N., bir din müceddididir. Kendisi, kerâmet sâhibidir. Kendisine "işaret-i gaybiyeler" gelmektedir. Eserlerine Kur'ân'da işaretler vardır. Emsalsiz bir filozoftur. Bütün hayatını İslâmiyet dâvasına adamıştır. Hakkında ileri sürülen menfî her türlü iddia birer iftiradır. Siyasetle uğraşmamıştır. Özellikle Dersim İsyânı ile hiçbir ilgisi yoktur. Şeyh Saîd isyânını da tasvîb etmemiştir. 1943 yılından bu yana kendisi ve eserleri hakkında açılan 500'den fazla dâvânın hepsi de beraatla sonuçlanmıştır.

S. N. ve Nurculuk hakkında ileri sürülen karşı görüş ve fikirlere göre ise: S. N., bir akıl hastasıdır. Öğrenim görmemiştir ve bilgisizdir. Bozuk bir Türkçe ile yazılmış kitaplarındaki fikirler tutarsızdır, basittir, ilmî bir değeri ve geçerliliği yoktur. Risâlelerin el yazması nüshaları ile basılı nüshaları arasında yer yer farklılıklar ve değişiklikler vardır. S. N. Müslümanlar'ı birbirine düşürücü, bölücüdür. Siyasî emelleri vardır. Dîni siyasete âlet etmiştir. Kendisi ve taraftarları layikliğe, Atatürkçülük'e ve devrimlere karşıdır. Risâlelerinde ileri sürdüğü fikirlerin bir çoğu İslâmlık'la bağdaşmamaktadır. Risâlelerinin birçoğu ilgili mahkemelerce toplattırılmıştır.

Eldeki kaynaklara göre Nurculuk, ne bir tarîkat ne de bir mezheptir. Nurculuğa has bir âyin de söz konusu değildir. Nurcular özel toplantılarında S. N.'nin risâlelerini okurlar ve bunu açıklarlar. Bu bakımdan Nurculuk, dar ve katı bir anlayış içinde gelişen ve bu açıdan cemaatleşen dîni bir görüş ve dîni bir akım niteliğini taşımaktadır. Ayrıca, S. N. ve Nurcular'ın, siyasetten uzak olduklarını ileri sürmek de mümkün değildir.

S. N. ve Nurculuk, özellikle 1950 yılından sonra yoğun bir faaliyet göstermiş ve yine bu tarihten sonra Türkiye'nin dînî ve siyasî hayâtında, üzerinde olumlu ve olumsuz birçok gazete haberleri ve kitaplar yazılan bir konu olma niteliğini kazanmıştır. Ancak, S. N.'nin ölümü ve özellikle yargıtay ceza genel kurulunun 20 eylül 1965 tarih ve esas 234/D I - 313 sayılı kararı ile Nurculuk'un suç sayılması üzerine, bu tarihten sonra, önceki yıllara göre konu önemini genellikle kaybetmiş bulunmaktadır. (Ö. Okutan)

SAÎD ÖZOK: bk. ÖZOK.

SAÎD PAŞA, Diyarbekirli Mehmed (Diyarbakır 1832 - Mardin 1891), Türk devlet ve fikir adamı. Şâir. Divan Efendisi-zâde Süleyman Nazif Efendi'nin oğlu ve yine şâir olan İbrahim Efendi'nin torunudur. Bir yaşında iken babasını kaybetmiş ve yetim olarak büyümüştür. Diyarbakır'da medrese öğrenimini tamamladıktan sonra vilâyet tahrirat kalemine girdi. 1857'de hâcegânlık rütbesini aldı. 1861'de vilâyet tahrirat kalemi başkâtibi, 1862'de mektupçu muavini, 1868'de vilâyet mektupçusu oldu. 1872'de Mâmûretül'Azîz (Elazığ) mutasarrıflığına tayin edildi. Mahmud Nedim Paşa Diyarbakır Valisi Müşir İsmail Paşa'ya karşı düşmanlık beslediğinden onun yetiştirmesi olan S. P.'ya da hayatı boyunca

düşmanlıktan geri kalmamıştır. S., buna karşılık Midhat Paşa'nın himayesine mazhar olmuş ve onun birinci sadâretinde sancak hâline getirilen Mâmûretül'Azîz'e mutasarrıf olarak tayin etmiştir. S. P., Mahmud Nedim Paşa'nın kendi hakkında beslediği duyguları bilmekte ve bu yüzden de onu hicvetmekten sakınmamaktaydı. Nitekim Midhat Paşa'nın ilk sadâretinde onu tebrik ederken Mahmud Nedim Paşa'ya telmihen söylediği "Şükrü li'llah Ehremen destinden aldın hâtemi" mısraını Mahmud Nedim Paşa duyunca "benden alacağı olsun" demiş ve dediğini de yapmıştır. 1874'te Maraş mutasarrıfı oldu. Fakat az sonra Mahmud Nedim Paşa'nın dahiliye nazırlığında işten uzaklaştırıldı. O da Diyarbakır'a dönmek zorunda kaldı. Üç ay sonra Mardin mutasarrıflığına getirildi. Ardından Muş'a gönderildi. Dersim ve Cizre ıslahat komisyonlarında komisyon başkan yardımcılıklarında bulundu. 1879'da Siirt ve sonra ikinci defa Mardin mutasarrıfı oldu. Diyarbekir valisi Müşir İzzet Paşa, takdirlerini kazanan S. P.'ya Rumeli beylerbeyiliği pâyesi verilmesini sağladı. Bu defa Mahmud Nedim Paşa'nın onu Diyarbakır'ın nüfuzlu bir âilesinden olmasını ileri sürerek Rumeli'ye sürgün edilmesi teklifini hâmisi Müşir İsmail Paşa güçlükle önleyebildi. 1887'de ikinci defa Muş mutasarrıfı, bir buçuk yıl sonra da tekrar Mardin mutasarrıfı oldu. 1891'de orada öldü. S. P., ömrü boyunca öğrenmek ve araştırmaktan bıkmamış değerli fikir adamlarımızdan biridir. Normal medrese öğreniminden sonra matematik ve Fransız kültürü ile ilgili bilgileri mutasarrıf olduğu yıllarda bir kurmay subaydan veya bir papazdan bir öğrenci gibi okumaktan çekinmemiştir. İdareci olarak, dürüstlüğü ile şöhret yapmış, idarî görevlerdeki başarısı onun 40 yıl Diyarbekir eyâletinin vazgeçilmez bir yöneticisi olmasını sağlamıştır. Uzak bir vilâyette yetiştiği ve ömrü boyunca bu vilâyet sınırları dışına çıkmadığı hâlde eserleri ve şiirleri ile kendini Türk toplumuna sevdirmiş ve kabûl ettirmişti. Gerçi şiirde orta derecede başarılı bulunmaktadır. Aslında şiir ile gençliğinde uğraşmış, sonra terketmese bile önem vermemiştir. Mürettep dîvânı yazma hâlinde Istanbul il halk kütüphânesi Ali Emîrî Efendi koleksiyonunda bulunmaktadır. Basılı eserleriyse, insanoğlunun yaradılışından başlayan genel bir tarih olan *Mir'âtü'l-İber*'in dokuz cildi yayınlanmıştır. Ayrıca *Mîzânü'l-Edeb, Tabsıratü'l-İnsân, Nuhbetü'l-Emsâl, Mir'at-i Sıhhat* ve *Hulâsa-i Mantık* adlı kitapları vardır. Meşrutiyet ve mütareke döneminin ünlü yazarı ve eski valilerinden Süleyman Nazif Bey'in babası idi. (İ. Parmaksızoğlu)

SAİD PAŞA, İngiliz Mehmed (Istanbul 1830 - 1895), Türk devlet adamı ve matematikçisi. Haslar Ağası Eğinli Mustafa Efendi'nin oğludur. Istanbul'da doğmuş ve ilk öğrenimini Nuruosmaniye mekteb-i sıbyanında yaptıktan sonra Halıcıoğlu'nda Mühendishâne'ye girmiş ve 1851'de yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Mezun olduğu okulda muallim muavini (asistan) olarak kalmış, bir süre sonra da öğretmenliğe yükselerek kolağası rütbesi almıştır. Bu sırada öğrenimini arttırmak üzere İngiltere'de Edinburg üniversitesine gönderildi. Yedi yıl İngiltere'de kaldı ve bu ülkenin kültürünü iyice tanıdı. Bunun içindir ki, Türkiye'ye dönünce İngiltere'ye olan hayranlığından ötürü kendisine İngiliz lâkabı takıldı. Binbaşı rütbesiyle Bahriye Mühendishanesi (Deniz Harp Okulu) öğretmenliğinde bulundu. Bir süre de Istanbul rasathanesi müdürlüğünü yaptı. Daha sonra bahriye ve tophane meclislerinde görev aldı. Sultan Abdülaziz'in donanmaya karşı gösterdiği aşırı ilgi dolayısıyle Mâbeyn-i Hümâyûn'da deniz yaverliğine getirildi ve rütbesi ferikliğe yükseltildi. Bu arada Şehzâde Abdülhamid Efendi ile de ilişkiler kurarak onun güvenini sağladı. Onun padişah oluşuyla nüfuzu birden arttı. Eşinin bir İngiliz kadını olması dolayısıyle Ali Suavî Efendi'ye ayrı bir ilgi göstermişdi. Bu sebeple II. Abdülhamîd'in cülûsu sırasında sarayda kurulan tercüme cem'iyetine onun da katılmasını padişah üzerindeki nüfuzuna dayanarak sağlamak istediyse de Namık Kemal ve Ziya Bey'in (Paşa) muhalefetiyle karşılaştı. Bunun üzerine sözü edilen cemiyet üyeleri ilk toplantılarından sonra bir daha toplanmamak üzere saraydan uzaklaştırıldı.

Saltanat makamına bağlı olarak S. P., bu dönemde Osmanlı devletinin politikasında faal bir rol oynamıştır. Meşrutiyet taraflılarına yani Midhat Paşa ve taraftarlarına karşı padişahın sadık bir adamı olarak cephe almıştı. Öyle ki Midhat Paşa'nın konağına Darü'n - Nedve (b. bk.) adını vermekle orada oluşturulan görüş ve fikirleri eleştirmekteydi. 1877/78 Türk - Rus savaşının emareleri kendini gösterince savaş taraflılarına karşı Safvet Paşa ile birlikte karşı çıktı. Savaş ilânını engellemeye çalıştı. Buna karşı muhalifleri özellikle Redif Paşa onun İngiliz banker Kamare'den rüşvet aldığı şayiasını yaydı. Midhat Paşa'nın sadâretten alınmasında başlıca rolü oynadı. Padişahın, paşanın konağından kaldırılıp sürgüne gönderilmesi fikrini, şartlar bakımından uygun görmeyerek Midhat Paşa'nın saraya çağrılarak orada azledilip İzzeddin gemisine bindirilmesini teklif etti. Bu güven verici teklifi padişah kabul etmekle işlem öylece sonuçlandırıldı. Bu arada mâbeyn müşirliğine yükseltildi ve Hamdi Paşa kabinesine bahriye nazırı olarak katıldı. Rus harbi devam ederken savaşı yönetmek üzere Mâbeyn-i Hümâyûn'da kurulan ve bir ferik ile dahiliye nazırı ve serasker kaymakamı Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa ve kendisinden oluşan üç kişilik komisyonda bulundu. Türk ordularının bozguna uğraması üzerine gerek meclis-i meb'usanda, gerek kamu oyunda bozgun sorumlusu olarak itibarını kaybedip şiddetle tenkid edildi. S. P.'nın meclise duyduğu olumsuz anlayış bu yüzden bir kat daha arttı ve 13 şubat 1878'de meclisin tatili konusunda hazırlanan meclis-i vükelâ (kabine) mazbatasını memnunlukla imzaladı.

Bundan sonra Osmanlı devletini mâbeynden yönetmek hevesiyle Mahmud Celâleddin Paşa ve Başkâtip Said Bey'le (Paşa) üçlü bir komite kurmaya kalkıştı. Bu yüzden Başvekil Ahmed Vefik Paşa ile çatıştı. Rusya ile bir an önce barışa geçilmesini telkin ederken İngiltere'ye duyduğu hayranlık dolayısıyle Kıbrıs adasının bu devlete kiralanma perdesi altında terkedilmesi kararında etkili oldu; hattâ, Kıbrıs andlaşmasına temel teşkil eden lâyihayı bizzat yazdı. Ancak II. Sultan Abdülhamid, S. P.'nın gittikçe müdahaleci bir tutuma girmesine ve hele bir triomvira ile saltanat hukukuna karışmaya yeltenmeye kalkışmasına göz yummadı. Görünüşte Kıbrıs konusundaki İngiltere politikasına yatkın tutumunu öne sürerek Safvet Paşa'nın sadaretinde 1878'de onu Ankara valiliği ile saraydan ve Istanbul'dan uzaklaştırdı. S. P., bundan sonra Ankara'nın havasına imtizâc edemediği gerekçesiyle önce Hudavendigâr (Bursa), arkasından da Kastamonu, Halep ve 1881'de Konya valiliklerine gönderildi. Konya valisi iken orada bir vilâyet konağı yaptırdı. 1887 yılında isteği kabûl edilip valilikten alınarak yâveran-ı hazret-i şehriyarî silkine katılarak Istanbul'da oturmasına izin verildi. 1895 yılında ölerek Sultan Mahmud türbesi bahçesine defnedildi. S. P.'nın idarî ve politik hayatı yanında canlı

bir ilim hayatı da vardır. Gerek öğretmenliği döneminde gerek politikadan uzaklaştırıldığı valilikleri süresinde *Usûl-i Hendese, Mebâdî-i Hisâb, İstihkâmât-ı Hafîfe, Fenn-i Mîmârî* ve *Hikmet* adlı kitaplarını yazmıştır. Rasadhane müdürü iken rasad aletleriyle ilgili bir de risâle kaleme almıştı. Yazma hâlindeki mühim hâtıraları en son İsmail Hami Danişmend'in koleksiyonunda bulunuyordu. (İ. Parmaksızoğlu)

SAİD PAŞA, Küçük Mehmed (Erzurum 1838 - Istanbul 1914), Türk devlet adamı, Osmanlı sadrâzamlarından. Tahran maslahatgüzarlığında bulunmuş Ankara'lı Seb'a-zâde Ali Nâmık Efendi'nin oğludur Babasının görevle bulunduğu Erzurum'da doğdu. Halk arasında "Şâpur", Bahriye Müşîri Eğinli S. P.'dan ayırmak için "Küçük" diye anılmıştır. İlk tahsilini Erzurum'da gördü, Istanbul'da devam etti. Meclis-i Vâlâ mazbata odasına kâtip yardımcısı olarak girerek devlet hizmetinde staja ve o devrin âdetine göre tahsilini ilerletmeye başladı. Fransızca'yı öğrendi. Şûrây-ı devlet üye yardımcısı, takvim-hâne müdürü, tahrîr-i emlâk müdürü, ticâret nezâreti mektupçusu ve nihayet yüksek bir görev olan sadâret mektupçusu oldu. 1876'da İkinci Abdülhamîd'in tahta geçmesi üzerine 38 yaşında - çok yüksek bir görev olan - Mâbeyn-i Hümâyûn başkâtibliğine getirildi. S. P.'nın ikbâli böylece ve II. Abdülhamîd eliyle oldu. Hemen, en yüksek mülkî rütbe olan vezir pâyesi verildi ve meclis-i âyân üyesi (senatör) seçildi. Hazîne-i hâssa nâzırı (kabine dışı), dâhiliye nâzırı (kabine üyesi), 18 ekim 1879'da "başvekil" unvânıyla sadrâzam oldu. 41 yaşında idi. Ölümüne kadar 9 defa sadârete getirilerek, bütün Osmanlı tarihinde rekor kırdı (Cumhuriyet devrinde İnönü 10 başbakanlıkla bu rekoru geçecektir). 9 sadâretinin yekûnu 7 yıl, 1 ay, 29 gündür. En uzunu 2 yıl, 1 ay, 23 gün süren (1882 - 85) 4. sadâretidir. Son iki sadâreti (toplam 9 ay, 16 gün) İkinci Meşrûtıyet devrindedir. İkinci Meşrûtiyet'te Meclis-i Âyân reisi (imparatorluk senatosu başkanı), Şûrây-ı Devlet reîsi sıfatıyle Mahmud Şevket Paşa kabinesinde nâzır, tekrar Âyân reîsi olmuş ve bu görevde 76 yaşında ölmüştür. Eyüp Türbesi'nin girişine gömülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan bir kaç ay önce ölmüştür. İktidarda kaldığı müddet bakımından 1323'ten bu yana Osmanlı ve Türkiye sadrâzam ve başbakanları arasında 24.'dür (S. P.'nın siyasî hayatı için bk. ABDÜLHAMÎD II, MEHMED V, MEŞRÛTİYET).

SAİD PAŞA, Küçük Mehmed

S. P., iyi tahsil görmüş, Doğu ve Batı kültürlerine sahip, gazetecilikten yetişmiş, Şinâsî gibi büyük isimlerle kalem münakaşalarına girişerek ilerlemiş, başkâtibi olarak Sultân Abdülhamîd'in gözüne girerek senatör ve vezir olmuştur. Son derece kurnaz ve zeki idi. Vehmi ve vesvesesi, efendisininkine benziyordu, çok aşırı idi. Pek cimri, pasaklı, hattâ kılıksız, fakat yazı dili gibi konuşma dili de çok düzgün, hazırcevaptı. Bâriz bir siyasî şahsiyeti yoktur. Mütercim Rüşdü Paşa gibi sorumluluklardan sistemli şekilde kaçması ve sonunda 31 Mart hâdisesinden sonra efendisi Abdülhamîd Han'a da rahatça ihânet etmekten çekinmemesi, karakterini gösterir. Fazla cesaretten mahrumdur. Fakat devlet mekanizmasını çok iyi biliyordu. Böyle bir şahsı ve emsâlini ısrarla tutması, II. Abdülhamîd'in zararlı hatâlarındandır. S. P.'nın siyasî hâtıraları, yüzlerce sahife hâlinde, baştan başa tarihî gerçeklere aykırı beyanlar, ustaca seçilmiş vesîkalar ve kendini medhetmeler yahut savunmalar, efendisini ithamlarla doludur. Kitap meraklısı ve okuyan bir adam olan S. P.'nın zengin husûsî kütübhânesi, veresesinden, 1965'te bir husûsî banka tarafından satın alınmıştır. Pâdişahtan aldığı ihsanlar ve tutumluluğu sâyesinde, çocuklarına çok büyük servet bırakmıştır. 1879 - 1912 arasındaki 33 yılda devre devre iktidâra gelen S. P., 1876 - 1914 arasındaki 38 yılda Türkiye'nin en ünlü devlet adamlarından biri sayılmıştır. Başlıca rakıybi, aslında kendisinden üstün ve sâdık bir devlet adamı olan Kıbrıslı Kâmil Paşa idi ki, vekarı yüzünden, S. P.'dan daha geç ilerlemiştir. S. P.'nın hâtıralarında kendisine atfettiği hizmet ve müsbet işlerin çoğu II. Abdülhamîd'in eseridir. Kısa boylu, büyük sakallı, muhteris bir politikacı olan S. P.'nın hâfızası ve kavrayışı ünlü idi. Sür'atle, müsveddesiz çok güzel yazı yazardı. Meşrûtıyet rejimine (taçlı demokrasi) inançsız bir devlet adamı iken, zekâsı sâyesinde, şahsında tecrübeli bir vezir bulduklarını sanan İttihadçılar'a da hulûl etmiş, buna karşılık rakıybi Kâmil Paşa, daha baştan İttihadçılar'a cephe almıştır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Mehmed Zeki Pâkalın, S. P. hakkında birer büyük kitap yazmışlardır ki, birincisi fevkalâde değerlidir.

SAİD PAŞA, Mehmed (Kahire 1822 - İskenderiye 1863), Kavalalılar'dan 3. Mısır vâlisi (1854 - 1863). Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğullarındandır. Yeğeni Abbas Paşa'nın ölümü üzerine, Kavalalı âilesinin en yaşlısı sıfatıyla Bâb-ı Âlî tarafından Mısır ve Sudan vâlisi tayin edildi. Kendisinden 6 yaş büyük olan yeğeninin 5 yıla yakın vâliliği sırasında, Mısır eyâletinin vârisi sayılıyordu. Istanbul'a gelen S. P., Sultan Abdülmecid'in ayağını öperek biat etti. Kendisine vezirliğin üzerinde sadâret pâyesi verildi. Süveyş Kanalı'nı açacak olan Ferdinand de Lesseps, S. P.'nın hocalarındandı. Onun Süveyş Kanalı projesine, ülkeye İngiltere veya Fransa'nın nüfuzunu yerleştireceği ileri görüşüyle, Sadrâzam Büyük Mustafa Reşid Paşa, uzun zaman karşı koydu. Vâliliğinin sonuna doğru S. P., Paris'e bir seyahat yaptı. Dokuz buçuk yıl vâlilikten sonra öldü. İskenderiye'de Nebî Dâvûd Câmii'ndeki türbeye gömüldü. Yerine âilenin en yaşlısı sıfatıyla yeğeni İsmail Paşa, Mısır vâlisi oldu. S. P.'nın ilk 4 yılında, İsmail Paşa'nın ağabeyi Ahmed Rif'at Paşa, velîahd durumundaydı; fakat öldü. Aydın bir Tanzîmât vâlisi olan S. P.'nın 32 yaşında ölümünde tek çocuğu, Mehmed Tosun Paşa idi. Vezir pâyesi verilen bu çocuk, 32 yaşında 1876'da İskenderiye'de öldü. İsmail Paşa'nın kızı Fatma Hanım'dan olan çocukları, S. P.'nın neslini zamanımıza kadar getirmiştir.

SAİGO TAKAMORİ (Kagoşima aş. yu. 1826 - Kagoşima 1877), modern Japonya'nın kuruluşunda önemli rolü olan bir samuray. İmparator Mutsu - Hito onu kendi meclisine aldı. Ancak derebeylere karşı bazı tedbirler alınması samuraylar arasında memnuniyetsizliğe yol açınca Japonlar'ın "Büyük Saigo" dediği S. T. saraya karşı cephe aldı. Hükûmete karşı başlayan ayaklanmaya liderlik ettiyse de sonunda kuvvetleri yenildi, kendisi de yaralandı; bunun üzerine "harakiri" yaptı.

SAİGO YORİMÇİ (Satsuma 1843 - 1902), Saigo Takamori'nin kardeşi. 1868'de, onun katıldığı harekete kendisi de katıldı ama, hükûmet tarafında yer aldı. Saigo Takamori'-nin ayaklanması sırasında kendisi savunma bakanıydı. Daha sonra yıllarca denizcilik bakanlığında bulundu. Uzun süre kaldığı bu görevde Japon deniz kuvvetlerinin gelişmesine büyük katkısı oldu.

SAIKO, George (Ervenice 1892 - Rekawinkel 1962), Avusturyalı yazar. Hayata asker olarak başladı. Sanat tarihi ve psikolojiyle ilgilendi. Edebiyata başlaması ise oldukça geçtir. *Auf dem Floss* (Salda - 1948), *Der Mann im Schilf* (Sazlıktaki adam - 1956) gibi romanlarında ve hikâyelerinde, psikolojik ve sosyal tahliller yaptı.

SAİMBEYLİ (eski adı : Haçın, Haçin veya Hacın), Adana iline bağlı ilçe. Millî Mücâdele'de büyük yararlıklar göstererek 30.12.1923'te şehit düşen Hacın'lı Sâim Bey'in adına izâfeten S. denmiştir. Eski ilçelerden olan S.'nin yüzölçümü 1 132 km², nüfusu 23 214 (1975), köy sayısı 26, ilçe merkezinin nüfusu 3 616 (1975), denizden yüksekliği 1 250 m'dir. İlçe toprakları ilin kuzeye doğru uzanan bölümünde, Tufanbeyli ilçesinin güneyindedir. 1920'de işgale uğrayan Hacın (S.), bir süre Tufanbeyli ilçesine bağlı şimdiki Doğanbeyli (eski Rumlu) köyünde, ondan sonra S. ilçesine bağlı Gürleşen köyünde 1928 yılına kadar kalmış, aynı yıl bugünkü ilçe merkezinin bulunduğu yere yerleştirilmiştir.

İlçe arazisi, Toros dağlarının bir bölümündedir. Yükseklikleri 1 500 - 2 000 metreyi aşan bu dağlar (Bozoğlan dağı 2398 m), Göksu ırmağına (Seyhan'ın büyük kolu) kuzeyden karışan bol akımlı çaylarla (Çataksuyu gibi) derin bir şekilde yarılmış, dik yamaçlı vâdiler oluşmuştur. Bu dağların türlü yerlerinde yüksek dalgalı düzlükler de vardır (Uzunyazı gibi). İlçe merkezi olan S. kasabası Çataksuyu'na doğudan karışan bir derenin hemen kuzeyinde, bu çayın kenarındadır. Arazi çok dağlık ve yer yer sarp olduğundan, Adana'-dan buraya uzanan tek yol, Kozan'a kadar asfalt, ondan sonra da stabilize yol olarak çok virajlı şekilde uzanır. Bu yol, S.'-den sonra Tufanbeyli'ye, oradan da Sarız ve Pınarbaşı kasabalarına uğrayarak Kayseri - Malatya asfaltına ulaşır. İlçenin yakın ve uzak çevresiyle bağlantısı sadece bu yol ile olur.

İlçe toprakları, Akdeniz iklim bölgesinin dağ iklimi içindedir. Burada yağışlar bol (yıllık yağış 800 - 1 000 mm ve daha çok) sıcaklık Çukurova'dakinden 5 - 6 derece daha az, yazlar serince, kışlar soğuktur. Yüksek yerlere kar yağar. Tarım alanları dışında ilçenin çok yeri ormanlıktır (karaçam, kızılçam, meşe, sedir, köknar, ardıç ve başka ağaç çeşitleri). Bu ormanların çok yeri iyi korunmuştur. İlçede ormanların kapladığı yer 77 000 hektar olup, ilçe topraklarının % 62'-sini tutar. Orman dışı yerler 17 000 hektardır. Burada orman içi köylerde, yaklaşık, 9 000 nüfus vardır.

Bu dağlık ilçede nüfus az (1975'te 23 214), nüfus yoğunluğu 12'dir. Bu nüfusun yarıdan çoğu köylerdedir. Başlıca kasaba, S.'dir. Burası 1927'de 447 nüfuslu bir köy durumunda iken, nüfusu yavaş yavaş artarak 1975'te 3 616 olmuştur. Kasabanın içme ve kullanma suyu, elektriği, orman teşkilâtı, 10 yataklı sağlık merkezi, ilk ve ortaokulları, çarşısı vardır. Kasaba halkı, bağcılık ve bahçecilikle geçimini sağlar. Tahıl az yer tutar. Az sayıda hayvan da beslenir. S. belediyesi 1929'-da kurulmuştur (bk. ADANA). (R. İzbırak)

SAINT - ARNAUD, Armand Jacques Leroy de (Paris 1798 - Berthollet gemisi 1854), Fransız subayı, daha sonra Fransa mareşali. 1837'de Cezayir'e tayininden sonra hızla yükseldi. 1848 ihtilâlinde monarşiyi kurtarmaya çalıştı. 1851'de, kısa bir süre Cezayir'de bulunduysa da, aynı yılın sonbaharında harbiye bakanlığına getirildi. Böylece 1851 aralık hükûmet darbesinde kesin bir rol oynadı. III. Napoléon onu senatör ve Fransa mareşali yaparak taltif etti. 1854'te, Kırım Savaşı'nda, Fransız birliklerine başkomutan oldu. Alma savaşını kazandı. Ancak hastalandığı için geri dönmek zorunda kaldı ve yolda, denizde öldü.

SAINT - AUBIN, Gabriel Jacques de (Paris 1724 - Paris 1780), Fransız ressamı. Colin de Vermont, Boucher ile birlikte yağlıboya üzerine çalıştı. 1754'ten sonra desen ve gravür yapmaya başladı. Konularını aile ve sokak hayatından seçen S. - A., daha çok Paris hayatı üzerinde durmuş, Paris sergilerini tefsir eden *Salons* adlı broşürleri ilgi toplamıştır. Muhtelif eserleri resimleyen S. - A.'in çeşitli müzelerde eserleri vardır. Ofort, guaş, ve suluboya çalışmaları da yapmıştır.

SAINT - BARTHELEMY KATLİÂMI, 1572 yılının Saint - Barthélemy gününe raslayan 24 ağustosta, Paris'te, Protestanlar'ın öldürülmesiyle başlayan katliâm. Katliâm, muhtemelen Catherine de Médicis'nin teşvikıyle, IX. Charles tarafından emredildi. Katliâm fikrinin nasıl teşekkül ettiği hakkında muhtelif kanaatler vardır. O zamanın bazı Protestanlar'ı, cinayetin, daha 1565 yılında, Catherine'in Alba dükünü ziyareti sırasında planlandığına inanmışlardı. Akla daha yakın bir başka teori de, Catherine'in, Fransa'yı İspanya'ya karşı harbe sürükleyen Amiral de Coligny'nin, IX. Charles üzerindeki nüfuzunu kıskanmış olması; ayrıca, Coligny'yi katletmek üzere girişilecek hareketi tasvib etmesidir.

Catherine'in kızı Marguerite de Valois, bir Huguenot olan Henri de Navarre (müstakbel IV. Henri) ile evlenmiş ve bu münasebetle Huguenot asilzâdelerinin çoğu Paris'te toplanmışı. Ancak amirale yapılan suikast, sadece yaralanmayla neticelenince, hükûmet, hiddetli Huguenotlar'ı yatıştırmak için bir tahkikat komisyonu kurdu. Catherine, amiralin yaşayacağını ve bu suikastte parmağı olduğunu anlayacağını farkedince, bütün Huguenot liderlerinin yok edilmesine karar verdi. Katliâm Tuileries sarayında, Catherine'in de hazır bulunduğu bir toplantıda kararlaştırıldı; IX. Charles ikna edildi. 23 ağustos gecesi ilgililer Louvre sarayına çağırılarak gerekli emirleri aldılar.

24 ağustos günü, şafakla beraber Saint - Germain-l'Auxerrois kilisesinin çanı çalmaya başladı, aynı anda katliâm da başladı. İlk kurbanlardan biri olan Coligny bizzat Henri de Guise'in nezaretinde öldürüldü. Huguenot'ların evleri ve dükkânları yağma edilmeye, kendileri de feci şekilde öldürülmeye başlandı. Cesetlerden çoğu Seine nehrine atıldı. Hükûmet 25 ağustosta katliâmın durdurulmasını emretti ama, artık ok yaydan çıkmıştı. Kana susayan halk emri dinlemedi.

Nizam tekrar kurulmaya başlayınca, krallık katliâmı meşrû göstermeye çalıştı, IX. Charles, Huguenotlar'ın, iktidarı ele geçirmek için kraliyet ailesini yok etmeye çalıştıklarını açıkladı. Papalık bu olaydan çok memnun kaldı ve kutlamak için madalyon bastırdı. Aynı şekilde, İspanya da durumu sevinçle karşıladı. Protestan ülkeler ise dehşete kapıldılar, ve

ancak Catherine'in elçilerinin gayretleri sayesinde, bu ülkelerle olan iyi münasebetlerin çökmesi önlendi.

Öte yandan rastgele bütün Fransa'ya yayılmaya başlayan katliâm ekimin haftasına kadar sürdü. Başta Rouen, Lyons, Bourges, Orléans, Bordeaux ve Toulouse olmak üzere, bazı şehirler, büyük cinayetlere sahne oldu. Çok defa Huguenotlar emniyette olmaları için kapatıldıkları hapishanelerde öldürüldüler.

S. B. K.'nın Fransa'daki kurbanları hakkında kesin bir rakam verilememektedir. Çağdaş Huguenot Duc de Sully 70 000 rakamını vermektedir. XVIII. yüzyılın Katolik müdâfii Jean Novi de Caveirac isc 2 000 kişinin öldürüldüğünü kaydeder.

SAINT - BERNARD, Alp dağlarında önemli iki geçit. Her ikisinden de karayoluyla geçilir. Büyük S. - B. deniz seviyesinden 2 470 m yüksektedir ve Martigny'den, Rhône vâdîsinde (İsviçre) Aosta'ya kadar 85 km sürer. Romalılar çağından beri bilinmektedir. Bu geçitte râhipler tarafından idare edilen yolcu misafirhânesi XIII. yüzyılın başlarından beri faaldir. Eski çağlarda bu misafirhânede çalışanlar S. - B. diye anılan meşhur köpekleriyle birçok hayatı kurtarmıştı. Napoléon 1800'de ordusunu bu geçitten geçirmiştir. Küçük S. - B., deniz seviyesinden 2 200 m yükseklіktedir. Isère vâdîsindeki Bourg St. Maurice'ten Aosta'ya kadar, uzunluğu 62 km'dir. Burası da Romalılar zamanında bilinirdi.

SAINT CLOUD, Birleşik Devletler'de, merkezî Minnesota'da şehir. Minneopolis'in 105 km kuzeybatısında, Sauk nehrinin Mississippi'ye karıştığı yerde kurulmuştur. 40 000 kadar nüfusu olan şehirde St. Cloud devlet koleji, (kuruluşu 1869) ve iki Katolik yüksek okulu vardır : Erkekler için Collegeville'de St. John's üniversitesi, kızlar için de St. Joseph'te St. Benedict koleji. Nüfusun çoğunluğu Alman asıllıdır.

SAINT - CROIX : bk. SANTA CRUZ.

SAINT - CYR,L'Ecole, Fransa'da, Seine-et-Oise departmanında, Versailles yakınlarında şehir. Nüfusu 20 000 kadar. Fransa'ya kara ordusu subaylarını yetiştiren "askerî ihtisas okulu" buradadır. Burada, 1686 yılında XVI. Louis ve Mme de Maintenon tarafından, fakir düşmüş asilzâde kızları için bir okul kurulmuştu. Okul, Büyük İhtilâl'de lağvedildi. İmparator I. Napoléon, 1803'te kurmuş olduğu askerî ihtısas okulunu 1808'de buraya nakletti. II. Dünya Savaşı sırasında tahrib edilen okul, 1946'da Coëtquidan'a taşındı. 1966'da okulun binalarında askerî bir kolej kuruldu.

SAINTE - BEUVE, Charles Augustin (Boulogne 1804 - Paris 1869), Fransız yazarı ve münekkidi. Babası onun doğumundan iki ay önce öldü. Annesi, bir İngiliz kadınıyla Boulogne'lu bir kaptanın kızıydı. Çocukluğunu, annesi ve halasıyle birlikte, orta halli bir vasatta geçirdi. Önce Boulogne'da, sonra Paris'te tahsiline devam etti. 1823 - 1827 yılları arasında tıbbiyede okudu. Hiç kimse, bu genç adamın, hayatını kalemiyle kazanacağına ihtimal vermiyordu. Ancak eski retorik hocası Paul Dubois *Le Globe* adlı edebî mecmuayı çıkarınca, S. B. bu tarafı tercih etti ve ilk makalelerini bu mecmuada yayınladı.

Daha sonra, Victor Hugo ile aralarında yakın bir dostluk kuruldu. Böylece S. - B. romantizm akımını benimsedi, kendisini tamamen edebiyata verdi ve tıbbiyeyi terketti. 1828'de *Tableau Historique et Critique de la Poésie Française au XVI'e Siècle*'i (XVI. Asır Fransız Şiirinin Tarih ve Tenkid Bakımından Tablosu) yayınladı. Daha sonra, *Revue de Paris*, ardından *Revue des Deux Mondes*'da makaleler yazdı. 1829'da *Vie, Poésies et Pensées de Joseph Delorme*'u (Joseph Delorme'un Hayatı, Şiirleri ve Düşünceleri) imzasız olarak yayınladı. 1830'da *Consolations* (Teselliler) adlı şiir kitabı, 1834'te ilk ve son romanı *La Volupté* (Şehvet) yayınlandı. 1831 - 1832'de *Livre d'Amour* (Aşk Kitabı) adlı şiirlerini yazdıysa da bu eser 1843'te neşredildi. 1837'de yayınlanan *Pensées d'Août* (Ağustos Düşünceleri) adlı şiir kitabı ile şâirlik hayatını kapadı.

S. - B., modern Fransız kritisizminin babası sayılır. 1830'ların sonlarından itibaren çok başarılı bir münekkidlik hayatı oldu. 1837'de İsviçre'ye gidip Lausanne'da dersler verdi. En önemli eserlerinden olan 6 ciltlik *Port - Royal* (1840 - 1859) o sıradaki çalışmalarının mahsulüdür. Daha sonra Paris'e dönen S. - B., 1840'ta Mazarine kütüphanesine müdür oldu. Bu sayede Grekçe'sini ilerletme imkânını buldu. *Journal des Débats* ve *Revue des Deux Mondes*'da Homer, Theocritus ve başkaları hakkında makaleler yayınladı. Bunlar 1844'te *Portraits Littéraires* (Edebî Portreler) adıyla yayınlandı. 1844'te Fransız Akademisi'ne seçildi. 1848 - 1849'da Belçika'da, Liège üniversitesinde dersler verdi. Bu dersler 1860'ta *Chateaubriand et son Groupe Littéraire Sous Empire* (İmparatorluk Devrinde Chateaubriand ve Edebî Topluluğu) adıyla yayınlandı.

S. - B. 1849'dan itibaren *Le Constitutionel* gazetesinde haftada bir defa, pazartesi günleri meşhur *Lundis* yazılarını yazmaya başladı. Daha sonra *Le Moniteur* ve *Le Temps*'da yazdı. Çok beğenilen bu makalelerini, 1851'de *Causeries du Lundi* (Pazartesi Sohbetleri) adı altında 3 cilt olarak topladı. Notlarla birlikte genişleyen bu eseri 15 cildi buldu (1857 - 1862). 1861 - 1869'daki makaleleri de *Nouveaux Lundis* (Yeni Pazartesiler) adıyla yayınlandı (1863 - 1870).

1854'te Collège de France'a tayin edildiyse de, aleyhte tezahürat yüzünden derslere devam edemedi ve tasarladığı dersleri *Etudes sur Virgile* (Virgile Üzerine İncelemeler) adıyla neşretti. 1858'den 1861'e kadar Ecole Normale'de ders verdi. 1865'te, imparatorluk kararnamesiyle senatör oldu. Ancak senatodaki konuşmaları, liberal fikirleri yüzünden diğer senatörler tarafından anlayışlı karşılanmadı. Bu konuşmalararasında halk kütüphaneleri ve hür fikirler üzerine olanları istisnaî bir önem taşır.

Fransız kritisizmi, S. - B. sayesinde peşin hükümden ve tarafgirlikten kurtulmuş oldu. Yazarın, tenkid metodlarında bir ihtilâl yaratmasında, gazetenin ve tenkid mecmualarının yaygınlaşmasının büyük rolü vardır. S. - B.'ün 45 yıl boyunca neşredilen tenkid eserleri edebî portreler üzerinde yegâne koleksiyondur. S. - B. daima ve daima gerçeği, her şeyi apaçık görmeyi ve belirtmeyi gaye edinmiş ve her çeşit tarafgirliğe düşman olmuştur.

SAINTE - CLAIRE DEVILLE, Henri (Antiller 1818 - Boulogne - sur - Seine 1881), Fransız kimyacısı. Paris'te tıp tahsil etti. 1845'te Besançon'daki kimya fakültesine profesör oldu. S. - C. D. XIX. yüzyılın en büyük kimyacılarından biridir. Başlıca çalışmaları, bazı gazların yüksek hararette inhilâl ettiğini isbatı, silisyum ve bor'u saf olarak elde etmesi ve özelliklerini incelemesidir.

SAINTE HELENA, Atlas okyanusunun güneyinde İngiltere'ye ait ada. Yüzölçümü: 121,7 km², nüfusu, 5 159 (1973). S. - H. bütüniyle volkanik menşeli bir adadır. 1502'de bir Portekizli tarafından keşfedildi; sonra Portekizliler, İngilizler ve Hollandalılar arasında el değiştirdi. Sonunda İngiliz yönetiminde kaldı.

Adanın tarihî önemi Napoléon Bonapart'ın 1815'te buraya sürülmesi ve altı yıl yaşadıktan sonra burada ölmüş olmasındadır.

SAINT - ETIENNE, merkezî Fransa'nın doğu kesiminde bir endüstri şehri. Loire departmanının merkezi olan S. - E. 330 000 nüfusludur. Furens ırmağı üzerinde, Lyon'un 51 km güney - batısındadır. S. - E. yüksek kaliteli bir maden kömürü sahasında bulunduğu için çelik endüstrisi gelişmiştir; çeşitli silâhlar, makineler, tekstil ve bilhassa XVI. yüzyıldan beri devam eden ipekçilik sanayii vardır.

SAINT - GALL : bk. SANKT - GALLEN.

SAINT - GERMAIN ANTLAŞMASI, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avusturya - Macaristan imparatorluğunun çöküşünü belgeleyen antlaşma. Müttefikler'le, Avusturya cumhuriyeti arasında, Paris'in bir mahallesi olan Saint - Germain - en - Laye'de imzalandı. Bu antlaşmaya göre Avusturya, Avusturya - Macaristan imparatorluğunun her türlü hakkından vazgeçiyor, savaş tazminatı ödemeyi, Avusturya tabiiyetindeki herkese medenî haklar tanımayı, silahlı kuvvetler bulundurmamayı vs. kabûl ediyordu. 17 ekim 1919'da imzalanan antlaşma, 16 temmuz 1920'de yürürlüğe girdi.

SAINT - GERMAIN de PRES, Paris'in talebe semtidir. VI. idarî bölgede (arrondissement) bulunan S. - G. de P.'de güzel sanatlar okulu, tıbbiye vardır; semtteki ünlü kahvelere edebiyat çevrelerinin tanınmış şahsiyetleri devam eder. Paris'in meşhur St. Germain bulvarı buradadır. Semtin adıyla anılan kilise X. yüzyılın sonunda yapılmış XVII. yüzyılda yenilenmiştir.

SAINT - GERMAIN en LAYE, Fransa'da Yvelines idare bölgesinin merkezi. Paris mıntıkasının batısındadır. Nüfusu 100 000'den azdır. Seine nehrinin sol sahilinin işgal eden S. - G. - L., şatosu ve güzel korusuyla tanınır. Eskiden Laye korusu denen S. - G. korusu Parisliler'in en sevdiği gezinti yeridir. S. - G. - L. yüzyıllar boyunca çeşitli tarihî olaylara sahne olmuş, muhtelif muahedeler burada imzalanmıştır. Bunlardan sonuncusu I. Dünya Harbi'nin sonunda imzalanan muahededir.

SAINT - GERMAIN en LAYE : Tarihî şato

SAINT - GOTHARD : bk. SANKT - GOTTHARD.

SAINT - JUST, Louis Antoine Léon de (1767 - 1794), Fransız devlet adamı ve ihtilâl lideri. Bir subayın oğlu olan S. - J., Spissons ve Reims'de tahsil görmüş, genç yaşta Jean - Jacques Rousseau'nun tesirinde kaldı. Maximilien de Robespierre'in arkadaşı ve yakın dostu olarak onu desteklemiş, daha sonra da yardımcısı olmuştur. 1792 yılında Millî Konvansiyon'a seçildi. S. - J., Rousseau'nun siyasî görüşlerine sıkı, sıkıya bağlıydı. Halkın Selâmeti Komitesi'ne (Comité du Salut Public) girdi; Jacques René Hebert, Danton ve onları destekleyenlerin düşürülmesi için Robespierre ve G. Couthon'la birlikte mücadele etti ve muaffak oldular. Yakışıklılığı, dürüstlüğü ve vatanseverliği ona "ihtilâl meleği" unvânını kazandırmıştı. Avrupa monarşileri Fransa'ya saldırınca orduya katıldı, harekâtı bizzat idare etti, düşmanı yendi ve büyük başarı ile Paris'e döndü. Bunun üzerine 1793'de Konvansiyon başkanı seçildi. Temmuz 1794'te Thermidor reaksiyonu ile çıkan siyasî kavgada arkadaşları Robespierre ve Couthon'un savunmalarını yaparken tutuklandı ve ertesi gün, bütün arkadaşlarıyla birlikte giyotinde başı kesilerek öldürüldü. Bu olay ile Terör devri (1793 - 1794) sona ermiş oldu. *Esprit de la Révolution et de la Constitution de la France* (Fransız İhtilâli'nin ve Anayasası'nın Ruhu) [1791] ve ölümünden sonra, 1800 yılında yayınlanan *Fragments sur les Institutions Républicaines* (Cumhuriyet Teşkilâtlarından Fragmanlar) adlı realist ve enteresan eserleri vardır.

SAINT - LAURENT, Louis Stephen (Quebec, Compton 1882 - 1973), Kanadalı siyaset adamı ve başbakan. Kanada'nın Quebec eyâletindeki Laval üniversitesinden mezun olduktan sonra, 1914 yılında, hukuk profesörü olan S. - L., tanınmış bir avukat olarak siyasete atılmıştır. Liberal Parti milletvekili iken, 1941 yılında, o zamanın başbakanı Mackenzie King tarafından adalet bakanlığına getirildi. 1945 yılında San Francisco Konferansı'nda, bir yıl sonra 1946'da Birleşmiş Milletler'de Kanada'yı temsil etti. Aynı yıl dışişlerine bakan devlet bakanı oldu. NATO'nun kuruluşunda önemli rolü olan kişilerden biridir. Mackenzie King'den sonra 1948'de Liberal Parti'nin başına geçti ve başbakan oldu. 1957 yılında Liberal Parti seçimleri kaybedinceye kadar Kanada başbakanı olarak kaldı. 1958'de politikadan çekildi.

Memleketine büyük yararlar sağlamış bir başbakandı. 1949 yılında Kanada'ya kendi anayasasında değişiklik yapabilme hakkını kazandırdı ve anayasalarına hâkim olmalarını sağladı. Kanada meclisince alınan kararların Westminster Krallık Dîvânı'na sunulmadan kesinleştirilmesini sağladı. 1952'de de genel nabliğe mutlaka bir Kanadalı'nın tâyin edilmesi gerektiğini kabûl ettirdi. Kanada dominyonunun muhtâriyeti S. - L. devrinde gelişmiş ve kuvvetlenmiştir. S. - L. 1908 yılında, kendi memleketlisi Bayan Jeane Renault ile evlenmiştir, iki oğlan, 3 kız çocukları vardır.

SAINT LOUIS, A. B. D.'nde Missouri eyâletinin doğusunda şehir. Nüfusu 622 000 (1970). Mississippi nehri üzerindeki S. - L. büyük bir sanayi şehridir. Otomobil, uçak, makine, vagon, ayakkabı fabrikaları vardır. Şehir 1764'te bölgenin Kızılderilileriyle ticaret yapabilmek için kurulmuş ve Mississippi'de buharlı münakalenin başlaması üzerine geliş-

SAINT LOUIS : Genel görünüş

miştir. Çok önemli bir demiryolu kavşağında olan S. - L. Mississippi üzerindeki Keokuk barajının hidroelektriğinden yararlanır. Şehirde dört üniversite, birçok yüksek okul, müze ve kütüphaneler vardır. Çevresiyle nüfusu 2 milyonun üzerindedir.

SAINT - LOUIS, Senegal'in başlıca şehirlerinden biri. Nüfusu 81 000 (1973). Şehir kuzey - batıda, Mauritania sınırında, Senegal nehrinin ağzında bir adada kurulmuştur. Asıl karaya çeşitli köprülerle bağlıdır. Başşehir Dakar'la da demiryolu irtibatı vardır. S. - L. 1659'da Fransız tüccarları tarafından kale olarak kurulmuş, sonradan 1895'e kadar Fransız Batı Afrikası federasyonunun merkezi olmuştur.

SAINT - MALO, Fransa'nın Bretagne mıntıkasındaki Ille - et - Villaine idare bölgesinde 50 000 nüfuslu şehir. Rance halicinin ağzında kurulan şehrin ekonomisi balıkçılık ve balıkçı tekneleri yapımı üzerinedir. Bu tarihî küçük şehir turistik önem taşır. S. - M. VI. yüzyılda kurulmuştur. Tarihî yapıları II. Dünya Savaşı'nda hasara uğramış, ama savaşın bitiminden sonra yeniden büyük bir itinayla restore edilmiştir. Ünlü Fransız yazarı Chateaubriand bu şehirde doğmuştur ve burada gömülüdür.

SAINT - MALO : Genel görünüş

SAINT - MARTIN, Antoine Jean (Paris 1791 - Paris 1832), Fransız müsteşrikı. Silvestre de Sacy'nin öğrencisi olan S. - M., 1820'de yazıtlar akademisine üye, 1824'te Arsenal kütüphanesi müdürü, 1825'te de kraliyet matbaasında Doğu yazıları müfettişi oldu. Başlıca eserleri şunlardır : *Notice Sur l'Egypte Sous les Pharaons* (Firavunlar Zamanındaki Mısır Hakkında Yazı - 1811); *Mémoires Historique et Géographique de l'Arménie* (Ermenistan Hakkında Tarihî ve Coğrafî Hatıralar - 1818 - 1822); *Nouvelles Recherches Sur l'Epoque de la Mort d'Alexandre et Sur la Chronologie de Ptolemées* (İskenderin Ölümü ve Batlamyuslar'ın Kronolojisi Hakkında Yeni Araştırmalar - 1820); *Fragments d'Une Histoire des Arsacides* (Arsakîler Tarihi Parçaları - 1830). İskender hakkındaki eserine tarihe en büyük katkısı gözü ile bakılır.

SAINT - MARTIN, Louis Claude de (Amboise 1743 - Augay, Paris civarı, 1803), Fransız yazarı ve filozofu. Le Philosophe Inconnu [Bilinmeyen Filozof] diye de anılır. Asil bir aileden olan S. - M., 1765'te orduya girdi, 1771'de ordudan ayrılarak kendisini felsefe ve teolojiye verdi. Bordeaux'da asker iken Martinez Pasqualis adında bir Yahudi ile tanışmıştı. Bu şahıs S. - M.'i "Illuminisme" adını taşıyan felsefî ve dinî tarikata soktu. Bundan sonra S. - M. Alman filozofu Jacob Boehme'nin eserlerini inceledi. Başlıca eserleri : *Des Erreurs et de la Vérité - ou des Hommes rappelés au Principe Universel de la Science* (Yanlış Görüşler ve Gerçek yahut İnsanların Evrensel İlim İlkelerine Geri Çağırılması - 1775). Bu eserde ansiklopedistlere karşı Allah'ı ve dünya işlerindeki rolünü müdafaa ediyordu. Sonraki eserleri şunlardır : *Tableau Naturel des Rapports qui Existent Entre Dieu, l'Homme et l'Univers* (Allah, İnsan ve Dünya Arasında Mevcut Olan İlişkilerin Tabiî Tasviri - 1790); *Ecce Homo* (İşte İnsan); *Le Nouvel Homme* (Yeni İnsan); *Considérations sur la Revolution Française* (Fransa İhtilâli Hakkında Mülahazalar - 1795); *Le Ministère de L'homme Esprit* (Ruh Olan İnsanın İşi - 1802).

SAINT - NAZAIRE, Fransa'da Loire nehrinin ağzında kurulmuş şehir. Nüfusu 100 000'den az olan S. - N., tersaneleriyle tanınır. Bu tersanelerde büyük transatlantikler yapılabilir. Ünlü Normandie ve France transatlantikleri burada yapılmıştır. Ayrıca metalürji ve kimya endüstrisi vardır. II. Dünya Savaşı'nda harab olmus. sonra yeniden yapılmıştır.

SAINT - NAZAIRE : Liman ve tersane

SAINT PAUL, A. B. D., Minnesota eyaletinin idare merkezi. Nüfusu 309 000 (1970). Mississippi üzerinde, Minnesota nehrinin ağzındadır. Batı ve kuzey - batı komşusu Minneapolis'le birleşerek 2 milyondan fazla nüfuslu bir ikiz şehir hâlini almıştır. S. - P.'ün sanayii kompüter, tekstil, çeşitli hassas cihazlar, ev âletleri üzerinedir. Matbaacılık, otomobil montaj sanayii gelişmiştir. Şehirde birçok yüksek okul, ve çok çeşitli müzeler vardır.

SAINT - PETERSBURG : bk. LENİNGRAD.

SAINT - PIERRE, Bernardin de : bk. BERNARDIN DE SAINT - PIERRE.

SAINT - PIERRE et MIQUELON, Kuzey Atlas okyanusunda Newfoundland'ın güney kıyısının 10 mil açığında iki grup adanın en büyük olanları. Fransa'ya ait olan adaların toplam yüzölçümü 242 km² toplam nüfusu 5 840 kişidir (1974). Adalar 1696'da Fransızlar tarafından işgal edilmiş; zaman zaman İngilizler'le Fransızlar arasında el değiştirmiş sonunda Fransızlar'da kalmıştır. S. P. - M. Fransa parlamentosunda ve senatoda birer üye ile temsil edilir.

SAINT - POL-de-LEON, Fransa'da Finistère kantonunun idare merkezi. 10 000 kadar nüfusu olan şehir tarihî bakımından önemlidir. Romalılar çağında adı Cestellum Leonense idi. VI. yüzyılda Aziz Pol'ün adını almıştır. Katedrali XIII. yüzyıldan kalmadır.

SAINT - POL - de - LEON : Katedral

SAINT - SAËNS, Charles Camille (Paris 1835 - Cezayir 1921), Fransız bestecisi, piyanisti ve orgcusu. Senfonik şiirleri ve *Samson ve Dalila* operasıyle tanınır. S. - S., bir hârika çocuk olarak kendini gösterdi. C. M. Stamaty'den piyano öğrendi ve ilk resitalini on bir yaşındayken verdi. Paris konservatuarında F. Benoist'dan org, F. Halévy'den kompozisyon öğrendi. İlk senfonisi 1853'te çalındı. 1858'de Paris'teki Madeleine kilisesine orgcu tayin edildi. Onu, "dünyanın en iyi orgcusu" olarak tavsif eden Liszt'le tanışması da o sıralara raslar. Daha sonra Ecole Niedermeyer'de piyano hocalığı etti; Gabriel Fauré ve André Messager, onun talebesi oldular. Fransa - Almanya harbinden sonra, 1871'de, Romaine Bussine ile birlikte *Société Nationale de Musique*'i kurdular.

S. - S., bundan sonra birçok yazılar, kitaplar neşretti. I. Dünya Savaşı'nda, Alman musikisini tenkid eden makaleler yazdı. Bestecinin ilk senfonik şiiri *Le Rouet d'Omphale* (Omphale'in Çıkrığı - 1871) adını taşır. Daha sonraki senfonik şiirleri *Phaeton,* (Fayton), *La Danse Macabre* (Ölüler Dansı), *La Jeunesse d'Hercule*'dür (Herkül'ün Gençliği). Bunların en ünlüsü Ölüler Dansı'dır. İlk iki operası *La Princesse Jaune* (Sarı Prenses - 1872) ve *Le Timbre d'Argent*'dir (Gümüş Pul - 1877); *Samson et Dalila* (Samson ve Dalila) operası, İncil'deki şahsiyetleri konu edindiği için, Paris'te oynatılmadı; Liszt'in tavassutuyla, ilk defa 1877 yılı aralık ayında, Almanya'da Weimar'da oynandı. Londra, New York ve Brüksel'de de konser şeklinde icra edildi. 1890'da, Paris'te temsil edildikten sonra büyük bir üne kavuştu. Operaları içinde, büyük başarılı tek operası bu oldu.

1880'den sonra, hemen hemen ömrünün sonuna kadar, dramatik ve enstrümantal musikinin her alanında eserler verdi. 1879'dan 1911'e kadar on opera besteledi. *VIII. Henri, Les Barbares* (Barbarlar) ve *Déjanire* bunların arasındadır. 1915 - 1921 arasında da, daha çok nefesli sazlar ve piyano için besteler yaptı. Romantik temayüllü Üçüncü Senfoni'sini Liszt'in hatırasına besteledi. 1886'da yazılan, fakat sağlığında icra edilmeyen *Le Carnaval des Animaux* (Hayvanlar Karnavalı), "zoolojik bir fantezi" olarak kabûl edilen, realist tesirleri olan esprili bir eserdir. *Africa* (1891) ve *La Caprice Arabe* (1894) adlı eserleri Doğu etkisi taşır. Son eserlerinin en iyileri arasında *Beşinci Piyano Konçertosu* (1896) ile *İkinci Çello Konçertosu*'nu (1902) sayabiliriz.

SAINT - SIMON, Claude Henri de Rouvroy, Comte de (Paris 1760 - Paris 1825), Fransız sosyal reformcusu ve sosyalizmin kurucularından biri. A.B.D. bağımsızlık savaşına katıldı. Terör devrinde Luxembourg sarayında hapsedildi; serbest bırakıldıktan sonra, arazî spekülasyonu yaparak küçük bir servet edindi. Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanus'u birleştirme fikrini ilk defa o ortaya atmıştır. Parasını rastgele harcayarak meteliksiz kaldı. 1823'te intihara teşebbüs etti, iki yıl sonra öldü. Etkisi, ölümünden sonra büyük oldu.

S. - S., bir mütefekkir olarak sistem, berraklık ve insicam bakımından zayıf olmakla beraber, modern tefekküre olan etkisi inkâr edilemez. Meselâ, sonradan Comtisme (bk. COMTE, Auguste) diye ortaya çıkan felsefenin fikirleri, geniş ölçüde onun izini taşır. Teferruatı bir tarafa bırakacak olursak, temel fikirleri basittir, ve Fransız İhtilâli ile Napoléon'un militarizmine bir tepki teşkil eder. Feodal ve askerî sistemin aksine, S. - S., endüstri şeflerinin kontrolünde bir cemiyet düzeni düşünür. Cemiyetin manevî yönetimi ise ilim adamlarında olacak, böyle ilim adamları Orta Çağ'daki kilisenin yerini tutacaktır. Kısacası, S. - S.'un istediği, modern ilmin yönetiminde, endüstriyalist bir devletti. Böylece, cihanşümul işbirliği, savaşı yok edecek ve cemiyet, en muktedir insanlar tarafından, prodüktif bir emek için organize edilecekti. Cemiyetin amacı, hayata faydalı şeyler imâl etmek olmalıydı.

S. - S. her ne kadar emekle sermaye arasındaki zıddiyeti ele almamışsa da fakirliğin münâkaşasını yapmış ve bu *Nouveau Christianisme* (Yeni Hıristiyanlık - 1825) adlı en büyük eserinde, bir din hâlini almıştı. Bu eserin yayınlanma-

sından önce, S.-S. teolojiyle ilgilenmemişti ama, *Nouveau Christiansme*'de Allah'a inancını belirtmiş ve şu düsturları ortaya koymuştur ki, bu, bütün S.-S. ekolünün ana prensibini teşkil eder: "Büyük cemiyet, en fakir sınıfın fizik ve moral tekâmülü için mücadele etmeye; bu amaca ulaşmaya en iyi adapte olacak şekilde kendisini organize etmeye mecburdur."

S.-S.'un ölümünden sonra, fikirlerini aşıladığı kimseler, onun doktrinini Saint-Simonisme adıyla devam ettirdiler.

SAINT-SIMON, Louis de Rouvroy, Duc de (Paris 1675-Paris 1755), Fransız askeri ve diplomatı. Müstesna bir değer taşıyan hatıralarıyla ünlüdür. Fizik bakımından sevimsiz, intikamcı, katı, sözünü esirgemiyen bir insandı. Zekiydi. Kendine has, sağlam ahlâk prensipleri vardı. Dindardı. Hükümlerinde kesinlikle bağımsızdı.

1691'de orduda çalışmaya başladı. XIV. Louis'ye açık açık muhalefet etti. 1702'de ordudan ayrıldı. Sarayda oturarak, saray adamlarının ve devlet ilerigelenlerinin icraatı hakkında notlar aldı. Bu notlar, başka çağdaşların notları ve daha başka hatıralarla birleşerek kendi hatıralarının temelini teşkil etti.

1711'de, Veliahd Duc de Bourgogne ile yakınlık kurması, ona istikbal hakkında büyük ümitler verdiyse de, dükün ertesi yıl ölümü bütün hayallerini yıktı. Daha sonra, müstakbel nâib Duc d'Orléans'ın himâyesini kazandı. 1715'te XIV. Louis'nin ölümü üzerine, nâiblik meclisine girdiyse de burada önemli bir rol oynayamadı. Bir süre İspanya'ya elçi olarak gönderildi. 1723'te Duc d'Orléans'ın da ölümü üzerine, tamamen kendi kabuğuna çekildi ve ünlü *Mémoires*'ını (Hâtıralar) yazmaya başladı. 173 defterden meydana gelen eser, 1829-1830'da yayınlandı. *Mémoires* o devir tarihi için en önemli kaynak sayılır.

SAINT-THOMAS: bk. SAO THOME.

SAINT-TROPEZ, Fransa'da Var kantonunun idare merkezi. Nüfusu 10 000'den az olmakla beraber genellikle sanatkârların beğendiği bir yer olduğu için adı duyulmuştur. Küçük ve güzel bir balıkçı limanıdır. S.-T. körfezi sahilindedir.

SAINT-TROPEZ: Genel görünüş

SAİS, Eski Mısır'da Nil deltasında bir şehir. Şehrin yerinde günümüzde Sa el-Hagar köyü vardır. Şehrin bir süre Aşağı Mısır'ın başkenti olduğu sanılmaktadır. S., M. Ö. VIII. yüzyılda Nil deltasının hegemonyasını elinde bulunduruyordu. Tanrısı Neit idi, Osiris'e ise büyük bayramlar düzenlenerek tapılırdı. Günümüzde eski şehirden pek az bir harebe kalmıştır.

SAKA *(Carduelis carduelis),* serçegillerden, küçük yapılı, güzel sesli bir kuş. Daha çok S. kuşu denir. Sesinin güzelliği dolayısıyle kafeste beslenen bu hayvan, gezici kuşlardandır. Genellikle, tane, böcek, yaprak uçlarını yiyerek beslenir. Daha çok, köy yakınlarındaki ağaçlıkalrda, korularda yaşarlar. S.'lar Avrupa ve Asya'nın pek çok bölgelerinde, Kanarya adalarında bulunur.

SAKA: bk. HOTAN-SAKA DİLİ.

SAKA, Hasan Hüsnü (Trabzon 1886 - Istanbul 1960), Türk devlet adamı, Mülkiye'yi bitirdikten sonra (1908) Paris'e gitti; Ecole Libre des Sciences Politiques'i bitirdi (1912), Yurda döndükten sonra çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu. Son meclis-i meb'ûsân'da Trabzon milletvekili olan S., meclisin kapatılması üzerine Ankara'dan vâki olan davete uyarak İstanbul'u terketti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yine Trabzon meb'usu olarak katıldı. Daha sonra çeşitli bakanlıklarda bulundu; Lozan konferansına katıldı. 1936'dan itibaren 1941'e kadar Mülkiye'de iktisad okuttu. Daha sonra, Şükrü Saraçoğlu kabinesinde dışişleri bakanı olarak görev aldı (1943); San Fransisco konferansına katıldı (1945); 4 eylül 1947'de başbakan oldu. Haziran 1948'de ikinci defa hükûmeti kurduktan sonra, 1949 yılı nisanında bu görevden ayrıldı. *İlm-i İktisad* (1918) ve *Dış Ticaret ve Gümrük Siyaseti* (1945) adlı eserleri vardır.

SAKA, Hasan Hüsnü

SAKAİ, Japonya'da Honşu adasında şehir. Nüfusu 624 000 (1973). Osaka körfezinde bulunan şehirde alüminyum, âlet, makine, tekstil, kimyevî maddeler endüstrileri vardır. Eski bir ticaret limanı olan S., XVIII. yüzyılda limanın tıkanması yüzünden mahvolmaya yüz tutmuşken liman genişletilmiş ve şehir gelişmekte devam etmiştir.

SAKAL, erkeklerde yüzün belirli yerlerinde çıkan kılların tamamı. Üst dudakta çıkanlara "bıyık" denir. Erkeklikle ilgilidir. Hadım edilenlerde S. çıkmaz. S.'ı çıkmayan veya çok seyrek çıkana "köse" denir (bk. KÖSELİK).

SAKALAR, eski Hint metinlerinde İskitler'e (b. bk.) verilen Sanskritçe ad. Geniş ölçüde Türk boylarının da katıldığı bir Hint-Avrupa (Ârî) kavmi.

SAKARAT (Fr. saccharate), Alkalilerin şekerle yaptığı birleşiklere S. denir. Bunlardan biri de kalsiyum S.'tır. Kalsiyum S., bir kısım kalsiyum hidroksit (Ca (OH_2) ve üç kısım şeker ihtiva eder. Pullar veya toz hâlindedir. Karbon diyoksit (CO_2) ile yapısı bozulur ve kalsiyum karbonat teşekkül eder.

Kalsiyum S. suda ve şeker solüsyonunda erir, alkolde erimez. Sudaki solüsyonu kuvvetli bazdır. Ağzı iyi kapalı şişelerde saklanmalıdır.

Kalsiyum S. eskiden ishal şurubu olarak da kullanılırdı.

SAKARİMETRE (Fr. saccharimètre), bir sıvının içinde bulunan şeker miktarını ölçmeye yarayan âlettir. Asimetrik karbon atomu taşıyan cisimler, polarize ışığı sağa veya sola çevirirler. Şekerler de asimetrik karbon atomuna sahiptir. S. bir solüsyonun polarize ışığı döndürme gücünü ölçer. Bunun için de şeker dozunun tayininde kullanılır. S. uzun metal bir borudan ibarettir; borunun bir ucunda iki yarım daireye net bir görüntü sağlamak için, ileri geri hareket eden bir dürbün ve bundan başka bu dürbünün üst veya sağ tarafında, ortasında sıfır noktası bulunan bir cetvel ve bu cetvelin altında son bir ufak taksimat cetveli vardır. Her iki cetvel üzerindaki taksimatı net yapmak için buraya küçük bir dürbün de ilave edilmiştir.

Polarimetrenin iç yapısı ışık kaynağından itibaren şöyledir: Işık kaynağı, ışık filtresi, toplayıcı mercek, polarizör (Nikol prizması), ışığın yarısını tutmak için kuvartz levha, polarimetre tübü, analizör (Nikol prizması) ve dürbün tertibatı.

S.'de, polarizör ve analizörden geçen ışınlar eşitlenerek skalada nümunenin ışığı çevirme derecesi okunur. Bu cihazda, belli bir dalga uzunluğuna sahip bir ışık kullanılmalıdır. Bu maksatla ekseriya sodyum ışığı kullanılır. Sakarimetreler tıpta, idrardaki şeker miktarının tayini için kullanılır. Âlet çok basit olduğu gibi kullanılışı da kolaydır.

SAKARİN (Fr. Saccharine), formülü $C_7 H_5 NO_3S$ olan bir maddedir. % 45,89 karbon, % 2,75 hidrojen, % 7,65 nifrojen, % 26,20 oksijen, % 17,50 sülfür ihtiva eder, kristal halindedir. Şekerden 500 defa daha tatlıdır.

Bir gram S. yanınca 4753,1 küçük kalori verir. S., suda, alkolde, asetonda, gliserolde erir. Alkali - karbonat solüsyonlarında bol miktarda, kloroform ve eterde az miktarda erir. Reaksiyonu asittir.

S., ortotolüen - sülfonik asitten elde edilir; molekülü suda eridiği zaman bazik ortamda O - sulfamoil - benzoik asit ve asit ortamda O - sulfo benzoik asite ayrışır. S. kalori vermeyen tatlandırıcı olarak kullanılır. Tıpta şeker kullanmaması gereken hastalara verilir. Ağızdan dozu 15 - 60 mg.'dır. Dolaşım zamanı için damar içinde 4 cc. suda 2,5 gram eritilerek verilir. Enjeksiyon sonucu damar tıkanması yapabilir. Ağızdan günde 0,3 gramdan fazla alınması zararlıdır.

SAKARİT (Fr. Saccharide), genel olarak karbonhidratlara verilen bir isim.

SAKAROLE (Fr. Saccharolé), eczacılıkta şeker (sakaroz) oranı çok yüksek olan, ve ağız yolu ile alınan ilâçlara denir. Sıvı ve katı S.'ler vardır. Şuruplar ve tabletler bunlara misaldir.

SAKAROZ (Fr. Saccharose), şeker kamışı ve şeker pancarından elde edilen $C_{12} H_{22} O_{11}$ formüllü şekerdir. Molekül ağırlığı 342,30'dur, % 42,10 karbon, % 6,48 hidrojen, % 51,42 oksijen ihtiva eder. S.'a kamış şekeri de denir. Birçok bitkinin özsuyunda bulunur. Şeker kamışında (Saccharum officinarum L., Gramineae) % 15 - 20, şeker pancarında (Beta vulgaris L, Chenopodiaceae) % 10 - 17 oranında S. vardır. Hayvanî organizmada S. yoktur.

S. kristal hâlinde, kalıp veya toz hâlinde bulunur, çok tatlıdır, havada bozulmaz. Bununla beraber % 1 nisbetinde nem tutabilir, ancak 90°'ye kadar ısıtılırsa bu nemi geri verir. 25°'de özgül ağırlığı 1,587'dir. 160 - 186°'de yapısı bozulur. Camsı bir kütle hâlinde katılaşır (akide şekeri). Daha yüksek sıcaklıkta karakteristik kokulu karamela haline gelir. S. çözeltisi polarize ışığı sağa çevirir. Bir maya enzimi olan invertaz ve sulu asitlerle hidroliz olduğu zaman d-glukoz ve d-fruktoza ayrılır. Tamamen hidrolize olunca optik çevirmesi — 20°'dir, yani negatiftir. Glukoz ve fruktoz karışımına invert şeker denir. Balın önemli kısmı invert şekerden yani fruktoz ve glukoz karışımından ibarettir.

S. suda, alkolde, metonolde erir, gliserol ve piridinde orta derecede erir.

S. Fehling solüsyonunu redüklemez, Osazon teşkil etmez ve mutarotasyon göstermez; S. nitrik asit etkisiyle sakarik, mezotartarik ve oksalik asit meydana getirir, kireç, stronsiyan ve barit gibi bazlarla birleşerek sakaratları oluşturur. Kireç, çözünmeyen bir monokalsiyum sakarat verir. Bu özellik, pancar suyunun temizlenmesinde büyük bir önem taşır. S. mayalanabilen bir maddedir. Fakat fazla miktarda bulunduğu ortamda bakteriyel bozuşmayı önler.

S. insanlar için çok önemli bir besin maddesidir. Bu şeker, barsak kanalında invertaz fermenti ile kolayca glukoz ve früktoza parçalanır. Bu iki şeker, barsak duvarından kolayca emilir ve kana geçer. İnsan vücudu damara verilen S.'dan faydalanamaz. Çünkü kanda S.'u hidrolize edecek bir ferment mevcut değildir. Bundan dolayı şırınga edilen S., idrar yolu ile harice atılır. S. tatlı olarak ve tatlandırıcı olarak kullanılır. Etonol, butanol, gliserol, sitrik asit ve Levalinik asidin fermantasyonu sonucu önce S. ortaya çıkar.

Eczacılıkta; koruyucu olarak, antioksidan, teskin edici olarak, tablet yapımında da eksipiyan olarak tabletlerin dışını kaplamada kullanılır.

Plastik ve selüloz endüstrisinde, mürekkep yapımında ve şeffaf sabun imalinde de S.'den yararlanılır.

SAKARYA, Kuzey - batı Anadolu'da, merkezi Adapazarı olan bir il. S. ırmağının (b. bk.) Geyve güneyinden Karasu'ya kadar olan aşağı kesimi ilin hemen hemen ortasından geçer. İl de bu ırmağın adını taşır. İlin yüzölçümü 4 817 km^2, nüfusu 495 771 (1975), il merkezi olan Adapazarı'nın nüfusu 113 411 (1975), ilçe sayısı 6 (Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu, Kaynarca, Sapanca), ilin bucak sayısı 10, belediye sayısı 24, köy sayısı 470, ortalama nüfus yoğunluğu km^2'ye 100'den çok, şehir çevresinde ise 200'e yakındır. S. nehrinin yayılarak aktığı bir bölümde, nehrin batısında akarsular arasında adayı andıran bir yerinde, bu yöredeki köylerin "pazar" olarak yararlanmış olduğu yerde "Adapazarı" adıyla bir yerleşme yeri oluştuğu (yaklaşık XVIII. yüzyılın ilk yarısı), bu yerleşmenin gittikçe geliştiği anlaşılmaktadır. Oluşması sırasında köyler arası bir pazar yeri olan Adapazarı, Cumhuriyet'ten sonra, şehirler arası bir pazar durumuna gelmiş, ülke ölçüsünde de önemli bir yer tutmuştur. 1837 - 1950 arasında ilçe merkezi olmuş bulunan Adapazarı, 113 yıl sonra, il olma eğilimi göstermiş (1951), 1954'te 4919 sayılı kanunla "S. vilâyeti" kurularak Adapazarı bunun merkezi olmuştur. İlk kuruluşunda bu yeni ile Akyazı, Geyve, Karasu, Hendek ve Sapanca olmak üzere 5 ilçe bağlanmış, daha sonraki yıllarda (1966) Kocaeli'ne bağlı Kaynarca ilçesi de S. ili'ne dahil edilmiştir.

Yer şekilleri: S. ili, batıda Kocaeli, doğuda Bolu, güneyde Bilecik illeri, kuzeyde Karadeniz ile çevrilidir. İlde verimli alüviyal ovalar geniş yer tutar. Adapazarı ile Akyazı ve Hendek ilçeleri "Akova" (b. bk.) adıyla anılan nehrin aşağı ke-

SAKARYA'NIN İL MERKEZİ ADAPAZARI : Genel görünüş

simindeki ovadadır. Geyve ilçesi ise, Pamukova (b. bk.) adlı ovayı içine alır. Bu iki geniş ve alçak alüviyal ova arasında, Samanlı dağlarının doğu bölümünde yükselen ve Karadağ adıyla anılan dağlık arazî 800 - 1 200 m; Türbetepe 1 387 m uzanır. Burasını derin bir vâdî hâlinde ve "Geyve Boğazı" olarak bilinen geçit yerini S. nehri yarmıştır. İlin doğusunda, Hendek'in kuzeyinde Çamdağı (700 - 800 m) demir madeni bakımından zengindir (bk. ÇAMDAĞI). Akyazı doğusunda Keremali dağı (1 720 m) yükselir. İlin batı bölümünü ise, Kocaeli platosunun doğu bölümü çevirir.

İldeki düzlükler alüviyonlarla örtülü, yer yer faylarla çevrili, geniş ovalardır. Sözgelişi, Adapazarı ovasında 52 m derinlikteki sondajlarda, üstten alta, kalın bir toprak örtüsü, ince kum tabakaları, kalın (20 m) bataklık milleri, daha altta da (30 m) içinde hayvan kavkıları bulunan çakıllar, bunların dibinde de kil ve marn bulunmuştur. Ovaları çevreleyen arazi, kuzeyde Devon ve Kretase tabakaları, güneyde kristalin şistler ve Kretase, Eosen kıvrımlı - kırıklı arazîsi, Neojen (Pliyosen) tabakaları, batıda Eosen flişleri yapısındadır. İlin orta bölümü Türkiye'nin birinci derece deprem bölgesindedir.

Iklim, bitki örtüsü: İlin iklimi, Karadeniz ve Marmara iklim bölgeleri özelliğinden katkıları bulunan bir özelliktedir. Yaz kuraklığının sürekli olmaması, buradaki iklimi Karadeniz özelliğine yaklaştırır. Yıllık yağış ortalaması 860 mm'dir. Toprak, her zaman nemlidir. Ocak ayı ortalama sıcaklığı 3° C kadardır. Kış mevsimi, dondurucu olmaktan çok, soğuk ve nemlidir. En çok kuzey-doğudan poyraz ve kuzey-batıdan karayel eser.

İlin dağlık yerlerinde, yer yer bozulmuş olmasına rağmen, gür ve iyi ormanlar çok yer tutar. Hemen her yerde kayın ağacı başta olmak üzere, gürgen, kestane, akçaağaç, meşe, çınar, ıhlamur, kavak önemli yayılıştadır. 700 m yükseklikten sonra kayın ve meşeler arasına çamlar da karışır. Adapazarı'nın doğusunda dişbudak ormanları da vardır. Dağların eteklerinde ve platoların çok yerinde eski orman örtüsü yerine bodur ormanlar ve fundalıklar yer tutmuştur. Yaklaşık 150 - 200 m yükseklikteki alt yamaçlarda kocayemişi, şimşir, akdiken, kermez meşesi, ardıç, çobanpüskülü, böğürtlen, dikenli mersin gibi katkılarla buradaki maki topluluğunu oluşturan elemanların bulunduğu çalılıklar vardır. İlin ovaları ve dalgalı düzlükleri, dağ ve plato eteklerinin düzce bölümleri, geniş ölçüde tarım alanları, bağlar, sebze ve meyve bahçeleri olarak değerlendirilmiştir.

Akarsular, göller: İlin büyük akarsuyu, 160 km'lik aşağı kesiminde buradan geçen Sakarya nehridir (b. bk.). Menderesler yaparak akan, genişliği normal olarak 50 - 100 m, derinliği 1 - 2 m kadar olan, kabardığı zaman çevresindeki düzlüklere taşan bir nehirdir. Bunun dışında, türlü yönlerden kaynaklarını alarak bu nehre akan ya da başka bir yere yönelen çaylar ve dereler vardır (Çark suyu, Mudurnu çayı, Dinsiz çayı, Darı deresi, Maden deresi, Melen deresi, Karaçay deresi, Akçay deresi, Yırtmaç deresi, Değirmendere gibi). Derelerin çoğu 30 km kadar uzunluktadır. Taşkınlara yol açan bölümlerinde kanallar açılmıştır. Bunlardan Çark suyu (b. bk.), Sapanca gölünün ayağı olup, Adapazarı için önemi vardır (ortalama akımı 5 m³/sn). Bazı yıllarda ve kurak mevsimlerde çok çekilir, bol yağışlı zamanlarda kabarır. Mudurnu çayının (b. bk.) Akyazı'daki boyu 65 km'dir. Akyazı düz-

lüklerinde taşkınlara yol açan ve bataklıklar yapmış bulunan bu akarsu, DSİ tarafından kanallar açılarak taşkınlar önlenmiş, bataklıklar kurutulmuştur.

İldeki başlıca göller, Taşkısık, Poyrazlar, Gökçeören, Acarlar gölü ile Sapanca gölünün bir bölümü, Akgöl ve Küçük - Akgöl'dür. Bunların çoğu derinliği az, kenarları bataklık ve sazlık olan küçük ova gölleridir. Yalnız Sapanca gölü (b. bk.) büyük ve derindir. İlin türlü yerlerinde kaplıca ve maden suları da vardır.

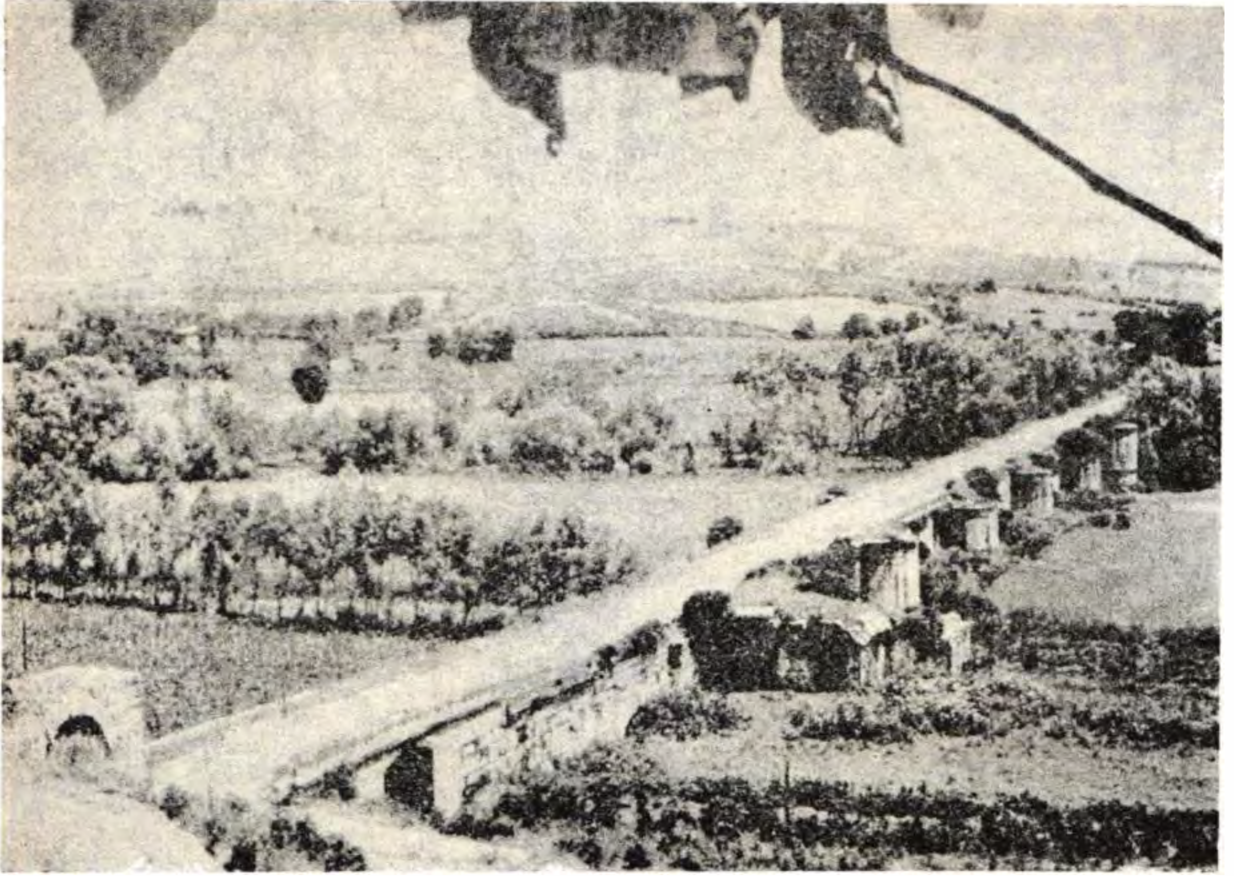
Nüfus, yerleşme : İlde, 1975 sayımına göre, bütün nüfus 495 771'dir. Bunun 324 140'ı bucak ve köylerde oturan, 171 631'i ise kentlerde yerleşmiş olan nüfustur. Böylece, il nüfusunun üçte birden çoğu şehirlerdedir. İlde şehirleşme olayı belirgindir. İlin nüfusu, köylerden şehirlere gelenlerle ve göçlerle artmıştır. Kafkasya'dan (1876), Balkan Harbi'nden sonra Balkanlar'dan (1912), Birinci Dünya Harbi ve sonrasında Doğu - Karadeniz bölgesinden (1914 - 1918), Lozan barışı ile Yunanistan'dan (1923), daha sonra (1934 - 1950) Romanya ve Bulgaristan'dan, daha sonra da Yugoslavya'dan gelip yerleşen Türk göçmenler, nüfusun artışında yer tutmuşlardır. Bölgede sanayi hızlanması (başlangıçta 1950 - 1955) ve Adapazarı sanayi merkezinin oluşması ile nüfus yine hızla artmıştır. Yüz yıl kadar önce sadece 10 - 15 000 nüfuslu ve çevrenin pazar köyü durumunda bulunan Adapazarı, 1927 sayımında 22 549 nüfuslu bir küçük şehir olmuş, fabrikaların çoğalmasıyla ve bu arada da il merkezi olmasıyla nüfusu çabuk artarak 1975'te 113 411'i bulmuştur. Çevrenin serpilmiş şehirlerinden olan Adapazarı, gittikçe büyümekte, bu arada köy nüfusu da, ağır ağır da olsa, artmaktadır. İle bağlı ilçe merkezlerinin çoğu ise, 8 - 15 000 nüfuslu küçük şehirlerdir. Yalnız Kaynarca 2 000 nüfusludur.

Eğitim, kültür : İlde uyanık, okumayı seven nüfus, kültür alanında da ilerleme göstermiştir. Daha 1937'de yalnız bir ortaokulu, merkez ve köylerinde de tek öğretmenli 36 ilk okulun bulunduğu Adapazarı'nda, 40 yıl sonra, günümüzde (1977) il merkezinde 3 lise, 7 meslek okulu, ortaokullar (9), 21 ilkokul vardır. Bu gelişme, 1970 yılında "Sakarya mimarlık ve mühendislik akademisi"nin açılmasıyla yüksek öğrenime de girmiştir. İl merkezi dışında Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu'da birer lise, birer meslek okulu, ilçelerin hepsinde 1 - 4 ortaokul, 2 - 6 ilkokul (ilin bütün köy ve kentlerinde 568 ilkokul) vardır. Bu arada "Arifiye ilk öğretmen okulu" bir eğitim - öğretim merkezi olarak gelişmiş. Adapazarı kız enstitüsü, ticaret lisesi, akşam ticaret lisesi, imam - hatip okulu, sanat enstitüsü belirtilebilir.

Turizm : İlde tabiî ve tarihî değeri olan turistik yerler vardır. Ulaştırma kolaylığı, iklimin güzelliği ve ılımlı oluşu, göllerin, akarsuların, denizin, plajların, ormanların, şifalı suların biribirine yakın oluşu bu değeri daha da arttırmıştır. Yakınında büyük turistik merkez Istanbul bulunduğu hâlde S. ilinde de turizm canlanma yoluna girmiştir. Büyüyen Adapazarı'nın dinlenme ihtiyacını karşılayan yerler dışında, Sapanca gölü (manzaraları, sessizliği, piknik ve kamp yerleri, motelleri, güney çevresinde avcılık...), Arifiye il ormanı, Akgöl, S. ağzı (Karasu, Yenimahalle), maden deresi yöresi (güzel havası, şeftali ve alabalığı ile tanınmış), Geyve boğazı, Domdom Kaya (476 m, Geyve yakınında, manzarası, mağaraları, mağaradan çıkan Gürleyik suyu), yazları serin havası ve or-

ADAPAZARI : Sakarya hükûmet konağı

SAKARYA : Justinyen tarafından yaptırılan Beşköprü'nün bugünkü durumu

manlariyle ünlü Karagöl yaylaları, Akyazı'nın Kuzuluk kaplıcaları ve maden suları (konaklama yerleriyle), Geyve'nin Taraklı içmeleri başlıcalarıdır.

Tarihî eserler arasında Beşköprü (IV. yüzyıldan kalma), Harmantepe kalesi (içi ve çevresi ormanlık), Adliye kalesi, Ayvalıkdere çeşmesi, Geyve'de Süleymanpaşa camii, Küçük Kaynarca köyünde Şeyh Muslihiddin camii, Taraklı bucağında Yunuspaşa camii, Mekece'de Orhangazi zâviyesi, Geyve'de Elvanbey imâreti (şimdi kütüphâne) vardır.

S. Festivali de 15 yıldan beri ile yeni katkıda bulunmuştur. Adapazarı'nın düşman istilâsından kurtuluş tarihi olan günde başlayıp 3 gün süren bu şenlikler sırasında sergiler açılır, folklor gösterileri olur, spor karşılaşmaları yapılır.

Sağlık, su, enerji : Adapazarı'nda, daha 1926'dan başlayarak, geçici küçük hastahaneler kurulmuş ise de, 1934'te Memleket hastahanesi düzenlenerek geliştirilmiş, 1964'te yeni bloklar eklenerek 400 yataklı bölge hastahanesi oluşmuştur. 1959'-da çalışmaya başlayan sosyal sigortalar hastahanesi (200 yataklı), 1968'de kurulan göğüs hastalıkları hastahanesi (125 yataklı), bölge kan merkezi (1965), herbiri 20 - 40 yataklı üç özel hastahane, verem dispanseri, sıtma eradikasyon bölge başkanlığı başlıca sağlık kuruluşlarıdır. İlçelerde de sağlık merkezleri ve dispanserler bulunmaktadır.

Tarım : İlde düz, hafif dalgalı alüviyal topraklar geniş yer tutar. Dağlık yerlerdeki arazi ise, çok yerinde dik ve sel yarıntılarıyla parçalanmış olduğundan, ekime daha az elverişlidir. İlde tarıma elverişli topraklar % 35'i bulur. Çayır ve meralar ise % 10'dur. Ormanlık, çalılık, göl, bataklık, kayalık yerler ise il arazisinin % 55 kadarıdır. Tahıl, endüstri bitkileri, sebze ve meyve bahçeleriyle bağlar, yem bitkileri alanları önemli yer tutar. Çok yetiştirilen bitkiler arasında ayçiçeği, buğday, mısır, patates, şeker pancarı, tütün, arpa, fasulye, soğan, bostan vardır. Bunlardan çok miktarda ürün elde edilir (pancar 450 000, patates 106 000, mısır 99 000, buğday 80 000, ayçiçeği 13 000, tütün 1 366 ton gibi).

İlde çok çeşitli meyva ağaçları vardır. Bunlar arasında armut (160 000 ağaç), elma (466 000), fındık (1 000 000), şeftali (108 000) söylenebilir. İyi verim alınır. Sebzeler de çok çeşitlidir. Patates (18 000 ton), kabak, pırasa, lahana, fasulye çok elde edilir.

Hayvancılık : İlde et ve süt hayvancılığı çok gelişmiştir. Bu ürünler, Marmara bölgesi illerinde kolaylıkla pazar bulmaktadır. Tarım sanayii artıkları (şeker pancarı posası, ayçiçeği, patates, mısır... artıkları), yem özelliği taşıyan ve küspelerin çokluğu dolayısıyla et ve süt sığırcılığı gelişmiştir. İlde 170 000 sığır ve manda, 175 000 koyun ve keçi beslenir. Halkın elindeki verimi az yerli sığırların ıslahı için besi ve süt hayvancılığı projeleri hazırlanmıştır. Bu arada Holstein ırkı süt ineği beslenmesi işine yer verilmiştir. İlin türlü yerlerinde tavuk çiftlikleri, 331 köyde arıcılık, ipek böceği yetiştirme yerleri (150 000 kilo yaş koza), Akyazı'da alabalık çiftliği vardır. S. - Karasu veteriner zootekni araştırma kuruluşunda, hayvan ıslahı işlerinde çalışılmaktadır.

Ormancılık : S. ilinde ormanlar geniş yer tutar (206 000 hektar). Ormanlar (çeşitli derecelerden) il topraklarının hemen yarısını kaplar. İlde, sırasıyla geniş yapraklı ağaç ormanları, karışık ormanlar, iğne yapraklı ormanlar bulunmaktadır. 1958'de kurulan orman başmüdürlüğünün merkezi Adapazarı'dır. Bunun çalışma alanı S. ve Kocaeli illeridir. S. ormanlarından tomruk, maden direği, tel direği, sanayi odunu, yakacak odun elde edilir. Orman içi ve dışı ağaçlandırmalar yapılmakta, özellikle karaçam, kızılçam, sahilçamı, sarıçam, dişbudak ve başka ağaç çeşitleri yetiştirilmiştir (4 milyon fidan). Bu arada fidan yetiştirmeye (Hendek'te) önem verilmiştir.

İşletmeleri ilde bulunmamakla beraber, dağınık hâlde, bir kısmının ruhsatı alınmış, madenler (kurşun, çinko, manganez, amyant, bakır, demir gibi) vardır.

Endüstri : S. ili ve özellikle Adapazarı ve çevresi, gelişme yoluna girmiş, doğu Marmara bölgesinde bir endüstri merkezi olmuştur. Ulaşımın kolaylığı, elverişli iklimi, insan ve iş gücü buraya çeşitli yatırımları çekmiştir. 1963'te "Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı" yayınlanmış, S. ili Türkiye'nin en hızlı gelişen doğu Marmara alt - bölgesinde ve ayrıca 24 gelişme merkezi arasında yer tutmuştur. S.'da makine yapımı, gıda ve kauçuk endüstrisi kollarının yer almasıyla birlikte, bölge planlamasında burada Royal - lâstik fabrikasından başlayarak, Istanbul - Ankara asfaltı güneyine düşen yerde, Dörtyol çevresinde, bir kısmı küçük endüstri olmak üzere, Eskişehir yolundan S. nehrine kadar büyük bir endüstri alanı planlanmıştır.

Şimdiki endüstri kuruluşları (17 fabrika, çeşitli 40 sanayi), ile önem kazandırmıştır. Başlıca fabrikalar Adapazarı vagon fabrikası (TCDD'ye ait; 2 800 işçi çalışır), ziraat âletleri ve makineleri fabrikası (Ziraî Donatım Kurumu'nun; traktör ve başka tarım âletleri yapılır), şeker fabrikası, ağırbakım tâmir fabrikası, paketlenmiş kireç sanayii (PAKSAN; yılda 70 000 ton kireç üretilir), Royal lastik fabrikası (karma bir sermaye ile kurulmuştur), yem fabrikası, nişkoz sanayii (günde 100 ton mısır, 60 ton patates işler; 230 işçi; mısırözü yağı, nişasta yapımı), S. tarım ürünleri üretme ve değerlendirme anonim şirketi kuruluşları (SATÜDAŞ), tomruk ve ağaç mâmulleri sanayii anonim şirketi kuruluşu (TAMSAN; Hendek'in Nüzhetiye köyü; yıllık ham madde tomruk kapasitesi 30 000 m³; kayın masif ve mozaik parke), bizon ağaç sanayii kuruluşu (Istanbul - Ankara asfaltı boyunda Gebes köyü yakınında; 50 000 m²'lik alanda; kontraplak fırınları, kayın yapımı; yıllık yapım 10 000 m³), mermer işlemesi kuruluşu (Adapazarı - Karasu yolu boyunda; ocakların yıllık verimi 1 000 m³), asit fabrikası (sirke rûhu; ilaç sanayiinde), Arifiye cam fabrikası (cam eşya yapımı), başak traktör fabrikası.

Daha küçük ölçüdeki endüstri kolları arasında ağaç işleri (17 küçük firma), METSAN ağaç kırık metre yapımı (46 000 adet), akümülatör yapımı, balık yemi yapımı, boya sanayii, bozdolabı yapımı, bisküvi sanayii, çelik tel yapımı, çikolata yapımı, deri sanayii (10 küçük firma), döküm sanayii, ekmek yapımı (40 yapım yeri, 23 milyon ekmek), fındık kırma sanayii (3 yapımevi), madenî eşya yapımı, ayçiçeği yağ sanayii (2 fabrika), oto yedek parça sanayii parke ve kereste sanayii, plastik eşya yapımı, kauçuk yapımı, römork - karoser yapımı (7 yapım yeri), sabun - çamaşır sodası yapımı (6 yapımevi), süt ve sütlü maddeler yapımı (11 firma), tarım âletleri yapımı (8 firma), tuğla - kiremit sanayii (4 yapım yeri), un sanayii (1 fabrika, 3 değirmen) başlıcalarıdır.

İlde el sanatları gelişmiştir. Boş zamanları değerlendirmek, köylerde de tarla ve bahçe işlerinin yanısıra genç kızların yaptığı işler vardır. Bunlar arasında kanaviçe, dantel, fantezi sırma, yün örgü gibi sanatlarla, hasırcılık, kilim ve halıcılık, kaşıkçılık, süs eşyası yapımı, süpürgecilik (13 firma), süt güğümü yapımı vardır. Bunların bir kısmı Türkiye ve başka ülkelere de gönderilir.

Sanayi alanlarına gereken enerji, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) iletim şebeke işletmeleri dairesi başkanlığına bağlı "Kuzey-batı Anadolu Şebeke Müdürlüğü" tarafından karşılanmaktadır.

Ulaştırma : Eski tarih çağlarından beri il toprakları yolların geçtiği işlek bir alan olmuştur. Günümüzde demiryolu ve karayolu geçmektedir. Demiryolu 1899'da ilden geçirilmiş, Adapazarı canlılık kazanmıştır. Bu şehir, 8 km'lik bir hat ile Arifiye'ye bağlıdır. Istanbul'a uzaklığı 141 km'dir. İl, karayolu bakımından ileri durumdadır. Komşu illere asfalt yollarla bağlıdır. Bütün ilçeler il merkezine iyi yollarla bağlanmıştır. İlden geçen ana yollar, Türkiye'nin en işlek yerleri arasındadır. Burada trafik, bir büyük şehrin içi kadar sık ve kalabalıktır. S. ırmağının bazı yerlerinde de kayık ile ulaştırma olur (Karasu çevresi). Sapanca gölünde de küçük ölçüde ulaşım yapılır.

Ticaret : S. ilinin canlı bir ticaret hayatı vardır. Gönderdiği ve getirttiği malların çeşitleri ve miktarı önemli yer tutar. Gönderdiği malların değeri, satın aldığından çoktur. Ticaret kuruluşları olarak Adapazarı ticaret ve sanayî odası, ticaret borsası, Sebze hali, pazarlar ve panayırlar, çok canlı bankacılık faaliyetleri (banka şubesi sayısı 22) vardır. İlk defa Türk Ticaret Bankası (şimdiki Türkbank) 1913 yılında Adapazarlılar tarafından kurulmuştur. Sayıları 9'u bulan sigorta acentası, şirketler, esnaf dernekleri vardır. (R. İzbırak)

Tarih : S. ilinin bulunduğu topraklar, ilk çağlarda Hititler'in, Frikler'in, Lidyalılar'ın eline geçmiş, sonra M. Ö. VI. yüzyılda bütün Lidya ve Anadolu ile beraber İran İmparatorluğuna katılmıştır. M. Ö. IV. yüzyılda Makedonyalı Büyük İskender, bütün Anadolu ile birlikte burasını da İran'dan almıştır. İskender'in halefleri, bu bölgeyi aralarında çekişmişlerdir. Bölgeye hâkim olan Bitinya Kırallığı, Makedonyalılar'a karşı iç bağımsızlığını korumuştur. Bölge, Bitinya ile beraber M. Ö. I. yüzyılda tamamen Roma'ya geçmiştir. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi Bitinya bölgesi de Doğu (Bizans) İmparatorluğunun payına düşmüştür. VI. yüzyılda İmparator Justinianus çağında, Bitinya Bölgesi de kalkınmıştır. İran (Sâsânî) ve sonra İslâm Arap akınları zaman zaman bu bölgeye de uğramıştır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu Fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman - Şah'ın başkomutanlığındaki Türk orduları S.'yı da almışlardır. İznik başkent olmak üzere Büyük Selçuklular'a bağlı Türkiye devleti kurulmuş, fakat I. Haçlı seferinde İznik, Bizans'ın eline düşmüş, başkentlerini Konya'ya taşıyan Türkler, bütün bölgeyi Bizans'a bırakmışlardır. Ancak Orhan Gazi devrinde XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde S., Kocaeli ile beraber fetholunmuş ve Türk - Osmanlı devletine katılmıştır. Bundan sonra da aralıksız Türk hâkimiyetinde yaşamıştır. Tanzîmat'tan sonra kurulan müstakil, yani doğrudan doğruya dâhiliye nezâretine bağlı olup, hiçbir eyâlete bağlanmayan bir sancak (il) olan İzmit mutasarrıflığına, Adapazarı da dahildi. Bu durum Cumhuriyet devrinde de devam etmiş, ancak 1954'te Kocaeli ili parçalanarak il merkezi Adapazarı olmak üzere bir S. ili kurulmuştur. S. ili, eski Kocaeli ilinin doğu yarısında kalan ilçeleri içine almıştır.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ : bk. İSTİKLÂL HARBİ.

SAKARYA NEHRİ (eski kaynaklarda : **Sangarios, Sangaris, Sagaris**), Anadolu'nun Batı - Karadeniz bölgesi ve çevresinin en büyük nehri. Uzunluğu 824 km, yağış alanı 57 000 km²'dir. Sularını topladığı bu geniş alanıyla bu ırmak, Eskişehir, Ankara, Bilecik, Sakarya illerine ve çevredeki başka illere sokulmuştur. Türlü kolları üzerinde yapılmış barajlarla bu ırmağın değeri çok artmıştır. Yakın tarihimizde İstiklâl Harbi'nin en büyük zaferlerinden birinin bu büyük nehrin kıyılarında kazanılmış olması, ona daha başka değerler de katmıştır.

Son 35 - 40 yıl içinde bu nehrin kolları üzerinde su seviyesini ölçme istasyonları kurulmuş, bu kolların ve nehrin mevsimlere, aylara göre akımları ölçülmüştür. Bu rasat istasyonlarının sayısı 25 kadardır. Bunlardan S. N.'nin ağzına yakın bir yerde, Adapazarı'ndan Karasu'ya uzanan karayolunun 28. km'sindeki beton köprüde (Botbaşı), 1960'tan beri yapılan su ölçmelerine göre, rasat süresinde ortalama akım 228,5 m³/sn olmuştur. Bu 15 yıllık süre içinde en çok akım 977 m³/sn (20.2.1963'te), en az akım 24 m³/sn (19.10.1969'da) olmuştur. Farklı iklim bölgelerinden beslenen nehrin akım durumunun iyi olduğu anlaşılmıştır. Genellikle, hemen her yıl, güz sonundan ilkbahar sonuna kadar olan 7 ayda, nehrin seviyesi yüksek veya hiç olmazsa normal, 5 ayda (özellikle temmuz, ağustos) seviye düşüktür. Yakın bir geçmişe kadar nehir ve kolları boyundaki ovalarda tehlikeli taşkınlara yol açan kabarmalar, ırmak ağının türlü yerlerinde yapılan ve sayıları 10 kadar olan barajlarla geniş ölçüde düzenlenmiştir.

S. N., başlangıç yeri sayılan "Sakarbaşı"nda (Eskişehir'in Çifteler ilçesi) büyük kaynaklar ve derelerden doğar, birçok kollar alarak Karasu ilçesi batısında Karadeniz'e dökülür. Nehir ağının ilgi çekici bir uzanışı vardır : Yukarı kesiminde batıdan doğuya akar, Eskişehir - Ankara illeri sınırı yakınında kuzeye döner, Sündiken dağları kuzeyine kadar bu yönde uzanır. Buralarda batıdan gelen Porsuk çayını (b. bk.), doğudan gelen Ankara çayını (b. bk.) ve Kirmir çayını (b. bk.) ve buradaki dağlardan inen birçok dereleri alır. Beypazarı'nın güneyinde, Sarıyar barajının (b. bk.) doğu ucunun bulunduğu yerlerde bir dirsekle batıya döner, fakat Bilecik taraflarında kuzeye yönelir, dar ve derin boğazlardan geçer (ana yolların geçtiği pek önemli bir geçit yeri olan Geyve boğazı gibi), Adapazarı ovasında uzanır, güneyden Göksu ve Karasuyu, daha aşağıda doğudan Mudurnu çayını alır, Karadeniz'e dökülür. Aşağı kesiminde Sakarya ovada akar. Burada birçok nehir adaları (kum adaları) oluşturmuştur.

S. N.'nin türlü kolları, biribirinden oldukça farklı yağış bölgelerinden kaynaklarını alırlar. Kuzeydeki dağlık yerlerden beslenerek S.'ya dökülen çaylar (Ankara, Kirmir, Aladağ, Mudurnu, Göynük çayları) ve birçok dereler, bol yağışlı (yıllık yağış 700 - 1 000 mm, dağlarda daha çok) ve türlü mevsimlerde yağış alan yerlerden beslenirler. Bu dağlara yılın yarısında kar yağdığından (çoklukla 20 - 30 cm ve daha kalın kar örtüsü), ilkbahar ortalarından sonra kar erimeleriyle de bu akarsular beslenerek S.'nın seviyesinin yüksekçe kalmasını sağlarlar. İç Anadolu'nun dağlarından ve düzlüklerinden beslenen S. kolları (Porsuk çayı, Sarısu, Seyit suyu, Çorakdüzü deresi...) ise, çok kesimlerinde yağışların az olduğu (yıllık yağış 350 - 500 mm) ve aylarca süren yaz kuraklıkları sebepleriyle daha düzensiz akışlar hâlinde S. N.'ne dökülür (sözgelişi Porsuk çayı, 1970 yılı mayıs'ında 70 m³/sn, ağustos'ta 3 m³/sn akım göstermiştir).

S. N. ve kolları, yolları boyunda yer yer dar ve derin vâdîlere gömülmüş olarak akar, bazı bölümleri de ovalardan (Eskişehir, Adapazarı, Ankara ovaları, Pamukova gibi) geçer. Dağlık yerlerdeki kayalık yamaçlı bölümlerde barajlar yapılmış, bir kısım da planlanmıştır. Bu barajlar, daha çok birinci derecede elektrik enerjisi elde etmek, ayrıca yer yer sulamada yararlanmak, içme ve kullanma suyu sağlamak, su taşkınlarından korunmak için yapılmıştır. Sözgelişi, yalnız Ankara yöresinde 5 baraj yapılmış (Çubuk I ve II, Kayaş, Kurtboğazı, Kusunlar barajları), ırmağın ana gövdesi boyunda biribiri ardınca Sarıyar, Gökçekaya barajları yapılmış, Yenice barajı, Göksu boyunda Boğazköy barajı planlanmıştır. Bunların çoğu büyük barajlardır. Ayrıca, Eskişehir yakınında Porsuk barajı vardır (bu barajlar için ilgili maddelere bk.). Bu barajların gerisinde bölgede özellikle balıkçılık bakımından değerlendirilebilecek göller oluşmuştur (Sarıyar baraj gölü 80 km², Kurtboğazı 5,5 km², Porsuk baraj gölü 12 km² gibi). (R. İzbırak)

SAKATLIK, vücut fonksiyonlarından bazılarının sürekli olarak eksilmesi veya hepsinin yok olması hâli. Bu noksanlıklar, ruhî ve bedenî olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Ruhî S.'lar çeşitli zekâ gerilikleri, sekel hâline gelmiş akıl hastalıklarıdır. Burada daha ziyade beden S.'ları üzerinde durulacaktır. Bunların bir kısmı hareket sistemine aittir, yani ortopedikdir. Ortopedik S.'lar doğuştan veya hastalık yahut travma sebepleriyle oluşmuş bulunan, hareket sistemi, fonksiyonlarının yapılamaması hâlidir. Bütün S.'lar dünya istatistiklerine göre, nüfusun ortalama % 10 kadarında görülmektedir. Ortopedik S.'lar, bunun % 3'ünü içine alır. Geri kalan % 7 oranındakiler ise, ruhî, göze, kulağa, konuşmaya, kalbe ait bozukluklar, yani ortopedik olmayan S.'lardır.

Sebepler. Sakatlığa sebep olan faktörler ya doğumdan önce oluştuklarından çocuk sakat olarak doğar veya sonradan meydana çıktıklarından kişi sonradan sakatlanır. Bunlardan birincisine doğumdan gelen (konjenital), ikincisine sonradan olma S. denir.

Doğumdan gelen S.'ların meydana geliş mekanizması tam anlamıyla aydınlanmış değildir. Genellikle gen bozukluğu veya doğumdan önceki çevre faktörleri söz konusudur. Yakın akraba evlenmelerinde, önceki nesillerde mevcut gen bozukluklarının birbirine eklenerek meydana çıkma ihtimalinin artması sebebiyle doğacak çocuklardaki sakatlık oranı, birbirine yabancı ana - babadan doğacak çocuklarınkinden yüksek olur.

Ortopedik, yani hareket sistemine ait olan ve doğumdan gelen S.'ların başlıcaları : Kol veya bacaklardan birinin veya birkaçının tam yokluğu (Amelia), kol ve bacağın uç kısmının yokluğu (Hemimelia), kol ve bacağın kök kısmının yokluğu (Fokomelia), amnios boğumları, büyük eklemlerin sertliği (Arthrogriposis Multiplex Congenita), diğer bölgesel eksiklikler (Aplaziler), yarık omurga (Spina Bifida), boyunda fazla kaburga, sakralizasyon, omurilik kanalı darlığı, çeşitli el anomalileri, yapışık parmak, çarpık bacak veya ayak, kalça çıkığıdırlar.

Sonradan olma S. sebeplerinin başında yaralanma (travma) lar gelir. Özellikle bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de endüstrileşme ve trafik yoğunluğu yaralanma-

lara bağlı S.'ların gittikçe artmasına sebep olmaktadır. Kırıklardan sonra meydana gelen komşu eklemlerin sertliği veya doğruca eklem yaralanmaları da büyük S.'lara sebep olur.

Kırığın doğru kaynamaması, kırık parçalarının üst üste binmesi, kırık yerinde açı oluşması gibi kırık komplikasyonları S. oranının yükselmesine sebep olmaktadır. Ayrıca kırık yerinin yakınındaki damar ve sinirlerin yaralanmaları da çeşitli S.'ların oluşmasında faktör rolünü oynarlar.

Sonradan olma S.'ların, yaralanmalara bağlı olanlarından başka infeksiyondan ileri gelenler de vardır. Bunlar arasında başlıcaları, kemik ve eklemlerin tüberkülozu, sifilisi ve mantar infeksiyonlarıdır. S. sebeplerinden birisi de felçlerdir. Bunlardan çocuk felci ile, kasıntılı (spastik) felçler hayat boyunca süren önemli fonksiyon kayıpları yaparlar.

Sonradan olma S.'lardan bir başka grup da kemik ve yumuşak doku tümörleridir. Bu tümörler çoğunlukla kol, bacak kesilmelerine uzuv noksanlıklarına, yani büyük S.'lara sebep olmaktadırlar.

S. baremleri : Sakat kimsenin vücut çalışma gücünden ne miktar kaybettiğini tespit etmek bir uzmanlık işidir. Bu konuda çalışan hekimler uzun tecrübelerine dayanarak bu noksanlığı tesbit edebilirler ise de, her uzmanın bu konuda ayrı ayrı kararlara varmasını önlemek ve standard ölçüler içinde birbirine benzer kararlar verebilmelerini sağlamak üzere, S. baremleri yapılmıştır. Ancak bu baremlerin pek çok eksik tarafları vardır. Meselâ Ortopedik S.'lar dışında olanlar için bir barem düşünülmemiştir. Yine ortopedik S.'lardan konjenital olanlar için de bu böyledir. Günlük hayatımızda sık rastlanan S.'ların hemen hepsi sonradan çeşitli kazalar sonucunda meydana gelmiş olduklarından bir tazminat söz konusudur. Baremler de bu ihtiyacı karşılamak amacı ile yapılmıştır. Bu baremler, batı ülkelerinde iş kazalarından olma S.'larda, savaşta oluşan S.'larda ve bunlar dışında meydana gelen S.'lardaki vücut çalışma gücü kayıp oranını göstermek üzere üç gruba ayrılır. Memleketimizde sadece iş kazalarından olma S.'lardaki çalışma gücü azalmasını gösteren ve resmî gazetenin 22 haziran 1972 gün ve 14223 sayılı nüshasında yayınlanarak 7/4496 sayılı kararname ile uygulama alanına konulmuş olan SSK'nun bir baremi kullanılmaktadır. Burada kazaya uğrayan işçinin yaşı, gördüğü iş ve kazanın şekline göre vücut çalışma gücünden ne kadar kaybettiği kesine yakın bir standard birim içinde tespit edilebilmektedir. Sigorta dışındaki alanlarda, meselâ trafik kazalarında, kavga sonucu yaralanmalarda oluşan S. dereceleri ise her ülkede geçerli genel hükümlere göre değerlendirilmektedir. Henüz memleketimizde böyle bir barem resmen kabûl edilmiş değildir. Uzman hekimler böyle bir durum karşısında yabancı memleketlerin baremlerine baş vurmak zorunda kalmaktadırlar. (S. Oktay)

Hukuk bakımından S. : Bir kimsenin kaza veya hastalık gibi bir dış etki sonucunda iş gücünü tamamen veya kısmen kaybetmesi. Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'nun 44. maddesine göre S., bir iştirakçinin her ne sebepten olursa olsun vücut arızası veya hastalık dolayısıyla vazifesini yapamıyacak hâle gelmesidir. Bu durumda olan iştirakçi mâlûliyet aylığına hak kazanır. Sosyal Sigortalar Kanunu da 53. maddesinde iş kazası veya meslek hastalığı, âdî hastalık veya kazalar sonucu çalışma gücünün üçte ikisinin kaybını S. olarak nitelemekte ve bu durumdaki işçilere mâlûllük aylığı bağlanmasını öngörmektedir. Borçlar Kanunu'nun 46. maddesine göre S.'a maruz kalan kimse tamamen veya kısmen çalışma gücünü kaybetmesinden veya ileride ekonomik açıdan uğrayacağı yoksunluktan doğan zarar ve ziyanını ve bütün masrafları bundan sorumlu kimseden isteyebilir. Eğer hükmün verilmesi sırasında S.'ın sonuçlarını yeter derecede açıklıkla tâyin imkânı yoksa hâkimin daha iki sene müddetle gerçek zararı araştırma yetkisi vardır.

S.'ın diğer iki anlamı şudur: 1) Akitte bir tarafın irade beyanının gerçek iradesine uygun olmaması meselâ akdin çeşidi, fiyat veya akit konusu malın vasıfları hususunda yanılması yüzünden ortaya çıkan gerçek rıza yokluğu (Borçlar Kanunu Md. 24). Akitte bu gibi bir hataya düşmüş olan taraf o akit ile bağlı tutulamaz (bk. Md. 23).

2) Bir akdin geçerliğini önleyen şekil veya esas noksanlığı. Meselâ akdin kanunda öngörülen resmî veya yazılı şekilde yapılmamış olması, tarafların akit ehliyet veya yetkilerinin bulunmaması, izin ve icazetin yokluğu gibi sebepler akdin S.'ına sebep olur bk. BUTLAN. (E. Korur)

SAKÇAGÖZÜ (Sakçagöz), Gaziantep'in Islâhiye ilçesine bağlı bucak. Gaziantep - Islâhiye yolu üzerinde, denizden 725 m yükseklikte kurulmuştur. Bucak merkezinin nüfusu 2 891, bütün bucağın nüfusu 11 934'tür (1970). 14 köyü vardır.

S., arkeolojik bakımdan önemlidir. 1907, 1908 ve 1911 yıllarında birbirine yakın üç höyükte yapılan kazılarda, vazolar, heykeller, ok ucları v.s. bulunmuştur.

SAKIYL : bk. MERTEBE.

SAKIYL (Ar. "ağır", se ile), Türk musikisinde bir büyük usul. 48 zamanlı ve 35 darblıdır. "Sakıyl-i Evvel = Birinci Sakıyl" de denmiştir. 48/2 Ağır Sakıyl mertebesi, 48/4 Sakıyl mertebesinden fazla kullanılmıştır. 48/8 Yürük Sakıyl mertebesi görülmez. Peşrev, Kâr, Beste, İlâhî formlarına mahsus bir usuldür. Adından da anlaşılacağı gibi ağır karakterdedir. En eski usullerdendir ve X. asrın başlarında Fârâbî'de geçer. Şu küçük usullerden mürekkeptir: Sofyân + Sengîn Semâî + Sofyân + 3 Sengîn Semâî + 4 Sofyân. Bu suretle 24 ölçü Sofyân ve 24 ölçü Sengîn Semâî'dir. Darblarının 22'si kısa, 13'ü uzundur (1 zamanlı kısa ve 2 zamanlı uzun). Vuruluşu şöyledir :

Düm (2 zamanlı, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), tek (2, nîm kavî), tek (2, nîm kavî) + düm (2, kuvvetli), düm (2, nîm kavî), tek (2, nîm kavî) + düm (2, kuvvetli), tek (2, nîm kavî), tek (2, nîm kavî) + düm (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nîm kavî), tek (1, zayıf) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nîm kavî), tek (1, zayıf) + tâ (1, nîm kavî), hek (1, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf).

SAKIZ, bir çeşit reçinedir. Özellikle S. ağacının kendine has, hoş bir kokusu olan, sarımsı beyaz renkli, çiğnenince yumuşayan reçinesi bu adla anılır. Çam sakızı veya çengel sakızından ayırt etmek için daha çok "damla S."ı denir. Damla S.'ı, olduğu gibi çiğnenirse çok sert olur, yumuşatmak için, içine biraz mum veya dişbudak ağacının meyvasından elde edilen *"gıcır"* katılır (bk. ÇENGEL SAKIZI).

SAKIZ ADASI (Fr. Chio, Scio; İng. Chios, Khios; İt. Scio), Ege denizinde, Çeşme açıklarında Yunanistan'a ait ada. Yüzölçümü 902 km², kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 50 km genişliği 13-25 km'dir. Nüfusu 121 000, idare merkezi Sakız 24 000 (1971). Adanın kuzey ve batı kesimleri dağlıktır. Güneyde ve doğuda alçak, verimli topraklar uzanır. Sağlığa çok yararlı bir iklimi olan S. A.'nda portakal, zeytin, incir yetişir. Ama en önemli mahsulü şarap ve damla sakızıdır. (bk. SAKIZ AĞACI). Damla sakızından "mastika" denen rakı yapılır. Başşehir Sakız, adanın doğusunda güzel bir limandır.

Tarih : Eski şehir şimdikinin hemen altındadır ve hakkında fazla şey bilinmez. Kuzey-batıdaki Ayion Gala'da, İngiliz arkeologları bir Bronz Çağı mağarası meydana çıkarmışlardır. Güneyde bir Apollo tapınağı, Emporio'da Demir çağına ait müstahkem bir kale bulunmuştur (1951-1955). Adanın orta kesiminde Nea Moni manastırı vardır (1042-1046).

S. A. Orta Çağ'da, Suriye, Mısır, Filistin gibi Orta Doğu memleketlerinin yolunda bir durak yeri olarak önem kazanmıştı. XI. yüzyılda Anadolu sahillerini ele geçirmiş olan Selçuklular'ın akınlarına uğradı. Çaka Bey adayı ele geçirdi (1089-1091). XII. yüzyılda Venedikliler tarafından işgal edilen S. A. 1304'te Venedikli Benedetto Zaccaria'nın eline geçti. Daha sonra da Cenevizliler'in eline geçen ada, Türk hâkimiyetine geçinceye kadar Cenevizli Giustaniani ailesinde kaldı. Bunlara, S. A.'nın *maone*'leri dendi. Adayı ellerinde bulundurabilmek için Selçuklu beylerine, daha sonra da Osmanlı imparatorlarına vergi vermek, ayrıca icab ettiği zaman da gemileriyle yardım etmek zorundaydılar. Meselâ Aydınoğulları'na ve Saruhan beylerine 500'er duka veriyorlardı. Yıldırım Bâyezid, beylikleri Osmanlı topraklarına katınca adayı da 60 gemi göndererek tahrib etti. Timur'un Anadoluyu fethetmesi üzerine maoneler ona vergi ile bağlandılar.

Çelebî Mehmed ve II. Sultan Murad zamanında maone'lerin vergisi 4 000, Fâtih Sultan Mehmed'in Istanbul'u fethinden sonra da 6 000 dukaya çıkarıldı. 1566'ya kadar bu statü devam etti; arada bir vukubulan başkaldırmalar şiddetle cezalandırıldı ve kale 1566 tarihinde zaptedildi, Türkiye topraklarına katıldı. S. A.'nın Türkler'in eline geçmesi Cenevizliler'in baskısından şikâyetçi olan Rumlar tarafından sevinçle karşılanmış, Fransa elçisinin ricası üzerine Katolikler'den isteyenlerin adaya dönmesine izin verilmişti. S. A. 1645'ten itibaren Girit seferine gönderilen donanmanın uğrak yeri oldu. 1694 eylülünde Venedikliler tarafından işgal edildi. Buna çok üzülen II. Sultan Ahmed adanın hemen geri alınması için emir verdi. Kapudân-ı deryâ Yusuf Paşa azledilerek yerine Amca-zâde Hüseyin Paşa tayin edildi. 48 gemiden kurulu Türk donanması şubat ayında verdiği iki deniz savaşını kazanarak adayı ele geçirdi. Amca-zâde Hüseyin Paşa adanın muhafızlığına getirildi. Yerli Rumlar, Katolikler'in düşmana yardım ettiğini söyleyerek şikâyette bulundular. Bunun üzerine Katolikler imtiyazlarını kaybetti ve kiliseleri Rumlar'a verildi. S. A.'nda bundan sonra sulh ve sükûn hüküm sürdüyse de 1822'de, Yunanistan'ın ayrılmasından önceki ihtilâl sırasında ada büyük zarara uğradı. Yunanlılar yerli Rumlar'ı isyana teşvik ettiler. Mart 1822'de Sisamlı milisler adaya çıkarak kaleye kapanan Türkler'i kuşattı. Nisan ayında Kapudân-ı deryâ Nasûh-zâde Ali Paşa kumandasındaki Türk donanması Sisamlılar'ı adadan kovdu, Türkler'i kurtardı. İsyana katılan Rumlar şiddetle cezalandırıldı. Ada, Balkan Harbi sırasında 1913 yılının başında Yunanlılar'ın eline düştü. Türk idaresinde ada, bir sancak (il) idi.

SAKIZ AĞACI, Antepfıstığıgiller familyasından bir ağaç. S. A. daha çok Akdeniz bölgesinde yetişir. Çiçekleri küçük salkımlar hâlinde olup meyvaları küçük siyah üzüm tanelerini andırır. Bunlardan yapışma özelliği olan bir tür yağ elde edilmektedir. S. A. reçineye benzeyen bir sıvı salar. Ağacın kalın dalları üzerine bıçakla yarıklar açılır. Bu yarıklardan sarı renkli damlalar kendiliğinden akar ve bir müddet sonra katılaşır. Bu maddeye sakız denir. Sakız, cam gibi saydam olup soğukta çatlar ve kırılır. Hoş bir kokusu ve lezzeti vardır. Ağızda çiğnenince hoş bir koku verir ve diş etlerini kuvvetlendirir. Katı sakızları yumuşatmak için içine *gıcır* denen bir madde karıştırılır.

SAKIZ KABAĞI : bk. KABAK.

SÂKÎ-NÂME, Klasik Türk edebiyatının oldukça yaygın ve mühim türlerinden biri. Bunlar, genellikle, ya gerçek olarak, ya da mecâz anlamı ile içkiden, içki çeşitlerinden, araç ve gereçlerinden, içki meclislerinden, içki dağıtandan (sâkî) bahseden ve bunları öven eserlerdir. Çok defa bu eserlerdeki mey, sâkî, mey-hâne ve benzeri deyimler birer senbol vasfı taşır. Sâkî, mürşid'i; mey (şarap), ilâhî aşk'ı, mey-hâne, tekke'yi temsil eder. Tabiî, bu senbolik durumlar ancak *tasavvufî S.*'ler için söz konusudur.

Sâkî, aslında, Arapçadır. "es-Sakaa ve "et-taskîye" te'diye vezninde olup "su aramak" ve "su içirmek" anlamında kullanılır. Bu anlamda "es-Sâkî" de, aslında, "su arayıcı" demek olur. *Kamûs*'un özetle yukarıdaki şekilde belirttiği *Sâkî* sözünü Dr. M. Moin, *Ferheng-i Fârisî*'de "suyu veya şarabı başkasına sunan" biçiminde açıklar. Mecâz olarak, "feyiz eriştiren, âriflerin gönüllerini sırların keşfi ve gerçeklerin beyânı ile onaran pîr-i kâmil, mürşid-i mükemmel" anlamına da çekebiliriz. Ayrıca, güzel bir yüz ki, onu görmekle, sâlikte (bir tarîkata girmiş olan) mahmurluk ve mânevî sarhoşluk peydâ olur diyerek yorumlama da mümkündür. Tasavvufta, bu terimin bazan kendi âşıklarına ezelî aşk şarabını tattıran Cenâb-ı Hakk için kullanıldığı da görülür.

Nâme ise, eskiden, genel anlamında, mektup için kullanılırdı. Ayrıca yine kitab, sayfa hakkında da "nâme" kelimesi kullanılır ve bu konuyu belirten bir ismin sonuna gelirdi: *Gazâ-nâme, Esrâr-nâme, Sindbâd-nâme, Marzübân-nâme, Ferhâd-nâme* vs. gibi. Yine aynı "nâme" sözü, belge, broşür, dergi ve benzeri evrak hakkında da kullanılır. Vekâlet-nâme, şehâdet-nâme, icâzet-nâme, Kanun-nâme gibi birleşik isimler daha çok resmî işlem terimleridir. Hükümdarların menkıbeleri yahut, bir ölçüde, tarihlerini ve kahramanlıklarını terennüm eden mesnevîlerin adları sonunda da bu "nâme" süzü kullanılmıştır: Şâh-nâme, Hüdây-nâme v.b.

S.'ler, ya ayrı kitaplar olarak yazılmış manzûm risâleler, yahut belli bir konuda hazırlanmış *mesnevî* türündeki bir eserin uygun bir yerinde yer alan parçalardır. Bazan da şâirlerin dîvânları içinde de S. adı altında şiirlere tesadüf edilir. S.'ler genellikle, *mesnevî* şekli ile kaleme alınır. Ancak *Terkîb-i bend* veya *Tercî'-i bend,* yahut *Kasîde* şeklinde yazılmış S.'lere de rastlanmaktadır. Aruz vezninin en fazla *mütekarib* bahri ile meydana getirilmiş olmaları, başka bahirlerin nâdiren de olsa, bu türde kullanılmasını engelle-

memiştir. Bu tür eserlere S. adının verilmiş olması, her halde, sık sık sâkîye seslenilmiş olmasından ve sâkînin ağırlık merkezi bulunmasındandır. Çünkü, hemen hemen, en çok sâkîden şarab istenirken, aynı zamanda, dünyanın sebatsızlığı, ölümün hatırlanışı, konuya uygun düşünceler, öğütler, şaraba övgüler, kadeh ve sürâhi tasvirleri, saz ve söz meclisleri, mevsim anlatımları da konuda yer almış olur.

S.'lerin, menşe bakımından, Arablar'ın "Hamriyyât" dedikleri sarhoşluk ve içki ile ilgili şarab şiirleriyle yakınlığı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, aralarındaki zaman ve çevre dolayısıyle ve türlerin gelişimlerindeki farklar yüzünden, bunları aynı kategoriye rahatça yerleştirmek de güçtür.

Daha Câhiliyye dönemi şâirlerinin "muallâka" adı ile anılan şiirlerinde, şarabı terennüm eden beyitlere tesadüf edilir. Bunlardan Tarafa b. el-Abdü'l-Bekrî (ölm. 560), Antere b. Şeddâd (ölm. VI. yüzyıl sonları), el-A'şâü'l-Ekber (ölm. 629?) ve Lebîd b. Râbi'a'nın (ölm. 661?) şiirleri ile Adi b. Zeyd'in (ölm. 604) şiirinde şaraba ve övgüsüne dâir beyitler göze çarpar. Fakat İslâmiyet'in ilk asrında aşk ve şarap şiirleri, dinin bu gibi dünya zevklerine karşı olan buyrukları sebebiyle, rahatça yazılamamış ve, bir süre, bu türden kasîde ve gazellerle kimse uğraşmak cesaretini kendinde bulamamıştır. Ancak Emevîler devrinde "hamriyyât" diye adlandırılan şarap şiirleri yeniden canlılık kazanmıştır. Hele Abbâsîler'in uzun hâkimiyet asırlarında bu tür şiir pek gelişmiştir. Ebu Nuvâs'ın (756?-813?) hamriyyât türüne giren ve çok beğenilen şiirleri Abbâsîler'in ilk devirlerinde dillerde dolaşmıştır. Ama bu türden gazellere ve diğer benzeri şiirlere S. adını vermek, elbette, doğru olmaz. Nitekim, İbnü'l-Mu'tez'in (861-908) şarap ve şarap meclislerini tasvir eden —fakat bayağılıktan ve kabalıktan korunmuş— enfes şiirlerine ve bu konudaki bir eserine rağmen, onu da, Arapça'da S. türünün bulucusu veya yayıcısı telâkki etmek yerinde olmaz.

S.'leri Şemseddin Muhammedü'n-Nâvecî'ye (1386-1455) bağlamak, — her tür için bir ilk kaynak bulmanın gerekliliğine inananlar için — uygun bir görüştür. Bu Arap bilgini ve şâirinin edebiyat ile kaba aşk şiirlerini iç içe terennüm eden şiir mecmualarından *"Halbatü'l-Kumeyt"* (Şarap tasvirinde biribiri ile yarışa girenler) başlıklı ve 1421'de tamamlanan eseri, şarap şiirleri zencirinde, mühim sayılmaya değer. Nâvecî, şarabın isimlerinden, aslından başlayarak, kullanılışına, faydalarına, âdâbına geçmekte, meclislerde okunacak şiirlere yer vermekte, sâkînin vasıflarını anlatmakta, çiçeklere, kokulara, fıskıye ve havuzlara kadar detaylara inerek konu ile ilgili hemen her hususa yer vermektedir. Bu arada, şaraba tevbe ve şarabın kötülüğü de unutulmamaktadır. Nâvecî'den sonraki Arab şâirlerinin ve bu arada Türk şâirlerinin yararlandığını da burada hatırlamak gerekir.

İran edebiyatında şarap şiirleri — söylendiğine göre — daha Sâsânîler devrinde bile yazılmışsa da, İslâmiyetin ilk fetih yıllarında, bir süre, bu gibi konuların — bir dinî zaruret olarak — ihmâl edildiği meçhul değildir. Ama sonraki yüzyıllarda şarap, hele gazel tarzında — aşkla birlikte — günün modası olmuş ve bir çok ön plandaki şâirlerin kalemine dolanmıştır. Asıl konusu S.'lerdeki temel unsurlar olan ve belirli vasıflara sahib bir türün vasıflarını taşıyan ayrı eserler, ya da *Mesnevî*ler gibi karakterleri belli eserler içinde bir bölüm olarak S. diye adlandırılmaya değer uzunca parçaların edebiyat alanında görülmesi bir hayli zaman sonradır. Abdünnebî b. Halef'in *"Mey-hâne"* adlı kitabında S.'ler hakkında yeterli bilgi vardır. Bu yazar: kendinden önce yetişen ve çağdaşları olan şâirleı arasında bu tür eser vermiş sanatkârlardan söz açmaktadır. Biz burada, detaylara inmeden, sâdece bâzılarına dokunmakla yetineceğiz.

Genceli Nizâmî'nin (1150?-1214?) *İskender-nâme*'sinin sonlarındaki bâzı beyitleri S. olarak kabûl edenler olmuştur. Husrev-i Dehlevî'nin (1253-1325) S.'i olarak, 102 beyitlik bir mesnevî parçası kabûl edilmiştir. Aynı tarzdaki 85 beyitlik bir mesnevî kısmı da, Hâce-yi Kirmânî'nin (1290-1360?) S.'i sayılmıştır. Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ölm. 1390) S.'si ise, 147 beyitliktir. Abdurrahman Câmî'nin (1414-1492) *İskender-nâmesi*'nin bir kısmı S. sayılır. Mesnevî tarzındaki bu parça, 116 beyitten kuruludur. Onun yeğeni Abdullah Hâtifî'nin (ölm. 1521) de mesnevî türünde 28 beyitlik, S. karakterinde bir parçası vardır. Bunlardan başka gerek *mesnevî*, gerekse *terkîb* ve *tercî'-i bend* tarzında kısa veya uzun şiirler hâlinde ve S. tarzında parçalara rastlanır. Bunlar arasında Hakîm Pertevî, Mirzâ Şeref Kazvînî, Mirzâ Kasım Günâbâdî, Vahşî-i Yezdî gibi şahsiyetleri de S. türü ile ilgili sayabiliriz. Ayrıca, Urfî-i Şîrâzî (ölm. 1590), Feyzî-i Hindî (1547-1595) gibi XVI. yüzyıl sonları şâirlerinin çok tanınmışları arasında mesnevî parçaları ile gazellerinde S. vasıfları görülegelen kişilere de işâret etmek yersiz olmayacaktır. Fakat klasik Türk edebiyatında —anlaşılan— en çok tanınmış olan, XVII. yüzyıl başlarında etkisi yaygınlaşan Zuhûrî'nin eseridir. Onun S.'si, 804 beyit gibi hayli uzun ayrı bir mesnevîden ibârettir. Bu sıralarda Mirzâ Ebû Türâb'ın *Tercî'-i bend* biçiminde yazılmış olan 15 bentlik S.'si de biraz ün yapmıştır. Daha sonraları uzun S. yazanlar arasında Muhammed Şôfî-i Mâzenderânî (254 beyit), Rükneddîn Mes'ûd Kâşânî (204 beyit), Hakîm Şifâyî (1036 beyit) ve diğerlerini zikr etmek mümkündür. Ayrıca, aslı Farsça olup mukaddemesi Türkçe yazılan S.'lere de tesadüf edilmektedir. Meselâ, Nûrî'nin 1314 (hicrî)'te yazarak, 1325'te basılan 213 beyitlik mesnevî tarzındaki S.'si böyledir. Abdurrahmân-ı Tâlibânî tarafından terkîb-i bend şeklinde yazılıp 1284 (Hicrî)'de yayımlanan 8 bentlik *S.* de burada hatırlanabilir.

Özet olarak demek gerekir ki, İran edebiyatında, ayrı kitap şeklinde vücûda getirilmiş S.'ler pek o kadar çok değildir. Fakat gerek mesnevîlerde, gerekse dîvânlarda S. adı altında, yahut bu isim verilmeden bu karakterde yazılmış manzûm parçalara sık sık tesadüf etmek olağandır.

Türk edebiyatında sâkînâmelere gelince: bunlar da çoğunlukla dîvanlar ve mesnevîler içinde ise de, başlı başına birer kitap hüviyetinde bu konuya tahsis edilmiş olanlar da az değildir. Biz, burada, edebiyatımızın tarihinde yer ve değer sahibi olmakla beraber başka bir dilde (meselâ Farsça) S. yazan şâirlerimizden ve onların eserlerinden (bu arada Fuzûlî'nin (1480?-1556) S. *(Heft Câm)* risâlesinden bahsetmeyeceğiz. Fakat her hangi bir eserinde S. karakterinde Türkçe, çok da kısa olmayan ve edebî değeri de bulunan, şiiri görü-

legelen, en azından oldukça tanınmış şâirlerin meyvalarına dokunup geçeceğiz (Yine, sözün gelişi, Fuzûlî'nin Türkçe dîvânındaki —Tercî'-i bend türünde kaleme alınmış, beş bentlik şiiri gibi).

Dîvânlarında S.'lerine tesadüf edilen Türk edebiyatının tanınmış şâirleri arasında, bugünkü bilgimize göre, başta Mîr Ali Şîr Nevâî (1441 - 1501) gelmektedir. Onun 457 beyit tutan S.'si dîvanlarından *Fevâ'idü'l - Kiber*'dedir. Ondan sonra, bu türün Klâsik edebiyatımızda asıl kurucusu ve müstakil bir eserle temsilcisi: Revânî'dir (İlyas Şücâ' Çelebî, 1475? - 1524). Yavuz Sultan Selim'e (1512 - 1520) ithâf edilen *İşret-nâme* ünvanlı bu iki müstakil S. risâlesi, 500 beyti aşkın bir mesnevîden ibârettir. Bu eserde sohbet âdâbı ile işret âdâbı anlatılır. Çağına göre taşıdığı vasıflarla *İşret-nâme,* —İran edebiyatından önce— bu türün hem ilk, hem de başarılı bir örneği kabûl edilmeye değer. Nâvecî'nin *Halbatü'l - Kumeyt*'ini de hatırlatır.

XVI. yüzyılda eser vermiş şâirlerimiz arasında S. türünde yazılmış şiirlerine de tesadüf edilenleri bu arada kaydetmeliyiz :

Hayretî (ölm. 1534), Fuzûlî (1480? - 1556), İşretî (ölm. 1566), Taşlıcalı Yahya (ölm. 1582), Mustafa Âlî (1541 - 1600). Bunlardan Hayretî ve Yahya'nın S.'leri mesnevî türünde, Fuzûlî, İşretî'ninkiler tercî'-i bend ve Âlî'ninki de terkîb-i bend tarzındadır. Ayrıca, bu asırda, Bursalı Cinânî'nin (ölm. 1595) *Cilâü'l - Kulûb* adlı S.'si ise, müstakil bir eser vasfı taşımakta ve yirmi küçük bölümden kurulu bulunmaktadır. Her bölüm ahlâkî bir sorunla ilgili olup, sonuna üçer beyitlik *Sâkînâme-i Meclis* başlığı altında sâkî ile ilgili parçacıklar eklenmiş bulunmaktadır. İşte, asıl S. bu beyitlerdir.

S.'lerin Türk edebiyatındaki altın çağı XVII. yüzyıldır. Bilhassa, bu dönemde, ayrı ayrı kitaplar hâlinde yazılmış ve yazarları da kendi devirlerinin ön planda gelen sanatçıları arasında ün kazanmış kişiler olan S.'ler dikkati çeker. Bunlar: Kaf-zâde Fâizî (1572? - 1621), Azmî-zâde Hâletî (1570 - 1630), Nev'î-zâde Atâyî (1583 - 1635) gibi tanınmış şâirlerin sözü geçen türdeki eserleridir. Bir de, bu türün belki en başarılı meyvalarından biri olarak bilinen Riyâzî'nin (1572 - 1644) hem bâzı dîvân yazmalarında, hem de müstakil olarak nüshaları bilinen *S.*'sini kaydetmek gerekir.

Bahsettiğimiz edebî türün vasıflarının daha da iyi anlaşılması için, XVII. yüzyıl Türk edebiyatının değerli S.'cilerinden Atâyî ile Riyâzî'nin üzerinde kısaca duracağız :

Atâyî'nin *Hamse*'sinin ilk eseri olduğu gibi onun yazdığı mesnevîlerin de birincisi olan ve diğer adı da *Âlem-nümâ* olarak bilinen bu S., 1026 (1617) tarihinde kaleme alınmıştır. II. Sultan Osman'a ithaf edilen eser, *Fa'ûlün fa'ûlün fa'ûl* vezni iledir. 41 küçük bahse ayrılmıştır. Beyit sayısı da 1 600'ü bulmaktadır. Ayrıca 12 *rubâ'î* de mevcuttur. Asıl konuya girmeden önce şâir, *münâcât, tevhîd, mi'râciyye, pâdişâh medhiyyesi* ve *sebeb-i nazm-ı kitâb* gibi, diğer benzeri mesnevîlerde olduğu gibi, giriş vasfı gösteren parçalara yer vermektedir. Atayî'nin *S.*'sinde Istanbul ile ilgili tasvirlerin de bulunması, ona ayrıca değer verilmesini sağlar. Eserden bâzı parçaların Almanca'ya, J. V. Hammer'in himmeti ile mal edilmiş bulunduğuna da işâret edilmelidir.

Riyâzî'nin *S.*'sine gelince; bu da, genellikle, bu türde kullanılan mesnevî şekli iledir. Vezni: *Mef'ûlü mefâ'ilün fa'ûlün*'dür. Zengin kafiyeli, oldukça sâde dillidir. Zuhûrî'nin S.'sinden etkilenmiş olmakla beraber, kendisini, Zuhûrî'den aşağı görmez. Ayrıca, *İşret-nâme* sahibi Revânî'yi de hatırlar. Esere tevhîd ve na't ile girilir. Bu türde gelenek hâline gelmiş olan : bâde, sâz, işret gecesi, sabah, humâr, gönül, aşk, gençlik, sahte nasihatçı, pîr-i muğân, vs. şeylerin vasıfları anlatılır. Yer yer, sırasına göre, mevsimlerden de söz açılır. En sonda, günahlarından tevbe eder ve kendisini de över. Bu eserde, o günlerdeki içki yasağı ile ilgili beyitler de dikkati çeker. Beyit sayısı : 1 000'i aşar.

XVII. yüzyılda S. türünde emekleri bulunan şâirlerimizden şunlara da işaret etmelidir: Nef'î (1572? - 1635), Sabûhî Dede (ölm. 1647), Fehîm-i Kadîm (ölm. 1648), Behâyî (1595 - 1654), Nâzükî (ölm. 1688) ve Kelîm (ölm. 1699). Bunlardan Nef'î ve Kelîm'inkiler terkîb-i bend şeklindedir. Sabûhî Dede, Behâyî, Nâzükî ise mesnevî şeklini seçmişlerdir. Fakat, Fehîm-i Kadîm, fahriyye karakterinde, kasîde biçimini tercih eylemiştir.

XVIII. yüzyılda da bu türden meyvalar eksik değildir. Hepsine ayrı ayrı işarette yarar görmemekle beraber, şunları belirtmemiz yersiz olmaz : Rüşdî'nin (ölm. 1703), Belîğ (ölm. 1729), Hoca Neş'et (1736 - 1808) ve Şeyh Galib'in (1757 - 1799) S. tarzındaki şiirlerinden mesnevî şeklinde olanı, Rüşdî'nin 263 beyitlik şiiridir. Diğer üçününki ise, Tercî-i bendlerdir.

S. türünde şiir yazmak, XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Tayyar Mahmud Paşa (ölm. 1808), Benli-zâde İzzet (ölm. 1809), Hanyalı Nûrî (ölm. 1815), İzzet Molla (1785 - 1829), Ayıntablı (Antepli) Aynî (1757 - 1837), Hemdem Çelebî (1807 - 1859), Bayburtlu Zihnî (ölm. 1860), Zîver Paşa (1793 - 1860), Hamza Nigârî (ölm. 1886), Nâmık Kemâl (1840 - 1888), Kâzım Paşa (ölm. 1890), Celâl Molla (1891), Memduh Paşa (1839 - 1925) gibi şahsiyetlerin bu türde manzûmeleri vardır. (A. Karahan)

SAKSAĞAN *(Pica pica),* serçegillerden bir kuş. Siyah beyaz tüylü, uzun kuyrukludur. 50 cm kadar uzunluğunda olan S.'lar kuzey yarımküresinin büyük bir kısmında yaşar. Yerli kuşlardandır. Ağaçlık, fundalık yerlerde, parklarda yaşayarak, nebâtî ve hayvanî gıdalarla beslenirler.

SAKSOFON, Batı musikisinde bir mâdenî nefesli âlet. 1841'de Alphonse Sax tarafından icad edilmiştir. Sür'atle yayılmış, bugün orkestranın belli başlı nefeslilerinden biri hâline gelmiştir. Kuvvetli sese sahiptir. 3 sekizliye yakın ses sahası vardır. Kalınca ve ucu yukarıya doğru kıvrık bir borudan ve bu boru üzerinde pek çok küçük kısımdan meydana gelir. 7 çeşittir : sopranino, soprano, alto, tenor, bariton, bas ve kontrbas saksofon. İlki ve sonuncusu az kullanılır. Şu 4 çeşit, 4 sekizliden az fazla sesi muhtevîdir : Soprano saksofon 62 cm boyunda olup kaba nîm zengûle - nîm hisâr seslerini alır. Alto saksofon 65 cm'dir; kaba nîm hicâz - nîm şehnâz seslerini alır. Tenor saksofon, 83 cm'dir; kaba kaba nîm zengûle - nîm hisâr seslerini almakla, soprano saksofonun

bir sekizli pestidir. Bas saksofon, altonun bir sekizli pestidir; 1.51 cm olup kaba kaba kaba nîm hisâr - nîm zengûle arasını alır. Fr. saxophone, İng. saxophone, Alm. saxophon, İt. saxofono, İsp. saxofon. - Şükrü Tunar (b. bk.), Türk Musikisi'nde S. da çalmıştır. Caz'da en mühim âlet hâlindedir.

SAKSOFONLAR

SAKSONCA, Saksonyalılar'ın dili. Eski S.: Almanya'nın kuzey-batısında Rhein ile Elbe nehirleri arasında yaşayan asıl Sakson kabilelerinin dili. İngiltere Saksonyalıları'nın diline Anglo - S. denilir. Eski Almanca bir dildir bk. ALMANCA.

SAKSONLAR, Germen ırkından bir kavim. Ptolemaios, bunların "Cimbrica (Jutland) yarımadasının boyun kısmında" (Schleswig gibi) yaşadıklarını ve Baltık sahillerine yayıldıklarını kaydeder. Aynı zamanda, Elbe'nin denize döküldüğü yerin kuzeyindeki üç adayı da ellerine geçirmişlerdi. Roma iktidarının çöküşü sırasında, S., Kuzey Denizi'nde geniş ölçüde korsanlık ediyor, bu arada Fransa sahillerinde de yerleşme merkezleri kuruyorlardı. Ancak bunların uzun ömürlü olmadığı anlaşılmaktadır. Sahiller boyunca yayılmaları yüzünden, V. yüzyılda İngiltere'nin Manş denizi sahillerine *Litora Saxonica* denmiştir. Diğer taraftan S.'lar karaya doğru da yayılmalarına devam etmiş, yollarına çıkan eski kabileleri içlerinde eriterek, Ren nehrine ulaşmışlardır. Son fetihleri, 700'den biraz önce, Broctuari olmuştur. Ancak bu yayılma, kuzey Almanya'nın içlerine doğruydu. Elbe'den Scheldt nehri ağzına kadar olan sahile sahip olmamakla birlikte, bu bölgede de etkiliydiler.

S.'ın ilerlemesi, onları Franklar'la karşı karşıya getirdi. S. ve Franklar, birleşerek 531'de Thuringia'yı tahrib ettiler. Öte yandan iki millet sık sık birbirleriyle de çatıştı. 722'de Charlemagne S.'a karşı bir fetih hareketine girişti. 32 yıl süren savaş S.'ın Frank imparatorluğuna katılmasıyle son buldu.

Bede *(Historia Ecclesiastica),* Britanya'yı istilâ eden Germenler'i, Angllar, S. ve Jütler olarak tasvir eder. Aynı yazara göre doğu, batı ve güney S.'ı, S.'lardan; doğu ve orta Angllar ile, Mercian ve Northubrian'lar Angllar'dan; Kent, Wight ve Hampshire'ın bir kısım halkı da Jütler'den gelmiştir. Bede, bu kanaate varırken 1) Eski İngiliz halklarının birçoğunun ismini, 2) Eski İngiliz lehçelerini, ve 3) Kent'in özel sosyal yapısını dikkate almıştır. Zaten, Britanya'nın istilâcılarının hepsi, aşağı yukarı birbirine yakın lehçelerde konuşuyordu. Kıta S.'ının kullandıkları lehçeler ise Yüksek Almanca'ya şayanı dikkat derecede yaklaşmıştır (bk. ALMANYA).

SAKSONYA (Al. Sachsen), Almanya tarihinde önemli toprak parçalarına verilen isim. 1) M. S. 1180'den önce çoğunlukla Elbe nehrinin delta kısmının batısı, güney-batısı ve nehrin aşağı mecrasını içine alan Holstein'ın da dahil olduğu büyük mıntaka; 2) 1180 - 1423 arasında, biri Holstein'ın güney-doğusunda, aşağı Elbe'nin sağ sahilinde; diğeri orta Elbe'de olmak üzere birbirinden epeyce uzak iki ayrı saha; 3) 1423'ten 1952'ye kadar da ana mihverini Elbe'nin teşkil ettiği ve en geniş mânâda Thuringia'dan Lusatia'ya kadar olan bölge S. diye anılmıştır. 1918'e kadar federe bir krallık ve taht şehri Dresden idi (bk. ALMANYA).

SAKS - ALTENBURG (Alm. Sachsen Altenburg), Eski Alman Reich'ının Thüringen "land"ında bir dukalık. Yüzölçümü 1 324 km²; nüfusu 216 100 (1910). Anayasası 29.4.1831'de ilân edildi ve 1848, 1849 ve 1870'te tekrar gözden geçirildi. 1918'de ortadan kalktı.

SAKS - COBURG ve GOTHA (Alm. Sachsen Coburg und (Gotha), Eski Alman Reich'ının Thüringen "land"ında bir dukalık. Yüzölçümü 1 977 km²; nüfusu 257 200 (1910). Anayasası 3.5.1852'de ilân edildi. Dukalık, Duka'nın şahsında birleşen iki dukalıktan oluşmuştu. Bu yüzden iki Landtag'a (parlamento) sahipti, ama bunlar bazı durumlarda birleşip çalışırlardı. 1918'de ortadan kalktı.

SAKS - MEININGEN, (Alm. Sachsen M.), Saksonya'da I. Bernhard (1680 - 1706) için 1680'de kurulan bir dukalık. Bernhard, S. Gotha dukası Dindar I. Ernst'in oğlu idi. Dukalık 1826'da yeni kurulan S. - M. - Hildburghausen dukalığına katılmıştır. 1918'de ortadan kalktı.

SAKS - WEIMAR - EISENACH BÜYÜK DUKALIĞI, eski Alman Reich'ının Thüringen "land"ında bulunan bir büyük dukalık (1815'ten beri). Resmen 1877'den beri Grossherzogtum Sachsen (S. B. D.) adını da taşıdı. Yüzölçümü 3 610 km², nüfusu 417 100 (1910). Deutscher Bund (Alman Federasyonu)'da ilk anayasa sahibi devlet olup, anayasası 5.5.1816'-da ilân edildi ve 1850'de tekrar gözden geçirildi. Almanya imparatorluğuna bağlı bir federe devlet olan bu büyük dukalık 1918'de sona erdi.

SAKYAMUNİ veya **SAKYAMANİ,** Gautama Buddha'nın bir adı (bk. BUDDHA).

SALÂ, İslâm dîninde, Hz. Muhammed'e karşı duyulan sevgi ve saygının yüceltici belli sözler ve belli makamlarla ifâde edilmesi. Şöyle ki: "Es-selâtu v'es-selâmu aleyke yâ Resûl - Allah"

(salat ve selâm senin üzerine olsun ey Allah'ın resûlü), "Es - selâtu v'es - selâmu aleyke yâ Habîb - Allah"

(salat ve selâm senin üzerine olsun ey Allah'ın sevgilisi), "Es - selâtu v'es - selâmu aleyke yâ eyyuhel Şefî al - müznibîn"

(salât ve selâm senin üzerine olsun ey günahkârların şefâatçisi)

şeklindeki övgüler, cami musikisine giren makamlarla tekrarlanır.

İlk defa 700 tarihlerinde Mısır'da, cuma namazından önce S. verme usulünün konduğu ve zamanla bu usulün bütün İslâm âlemine yayıldığı hususları, İslâmî kaynaklarda belirtilmektedir.

Yurdumuzda, cuma namazından başka, genellikle, cenâze namazına çağırmak veya cenazeyi duyurmak amacı ile de S. verilir. Mübarek gecelerde ve Ramazan ayı boyunca yatsı namazından önce de S. vermek geleneği çeşitli bölgelerimizde görülmektedir. (Ö. Okutan)

SALA, Nicola (Tocco Caudio, Benevento 1713 - Napoli 1801), İtalyan bestecisi. Napoli'deki Turchini konservatuarını bitirdi ve orada öğretmen olarak görev aldı. *Vologeso, Zenobia* adlı tiyatro eserlerini ve *Giuditta* adlı oratoryoyu besteledi.

SALACROU, Armand (Rouen 1899), Fransız oyun yazarı. Tıp, hukuk ve felsefe tahsili yapan S., *Humanité* ve *Internationale* gazetelerinde görev aldı Atelier tiyatrosu genel sekreteri oldu. Başlıca eserleri: *Tour à Terre* (Dünya Turu) (1925); *La Vie en Rose* (Pembe Hayat) (1931); *Une Femme Libre* (Bir Hür Kadın) (1934); *La Terre est Ronde* (Dünya Yuvarlaktır) (1938); *Les Nuits de la Colère* (Öfkeli Geceler) (1946); *Dieu le Savait* (Tanrı Onu Biliyordu) (1950); *Les Invités de Bon Dieu* (Ulu Tanrı'nın Dâvetlileri) (1953); *Comme les Chardons* (Dikenler Gibi) (1964).

SALÂHÎ BEY (Ûdî Ali) (İstanbul 1878 - İstanbul 1945), Türk şarkı bestekârı ve ûdîsi. Küçük yaşında musiki kabiliyeti ve sesinin güzelliği ile dikkati çekti. Defterdar'-da Fahri Kopuz ve Hânende Aziz Bey'le beraber "Terakkî-i Mûsikî" mektebini açtı. Asıl mesleği adliye memurluğu idi. Ud metodu 2 defa basılmıştır: *Hocasız Ûd Öğrenmek Usûlü*, İstanbul, 1326 = 1910 ve *İlâveli Ûd Mu'allimi*, İstanbul, 1340 = 1924. Üslûbu güzel ve asildir. Meselâ Şedd-i Arabân Sengîn Semâî Şarkı'sı, hârikulâdedir. Eyüb'de Gümüşsuyu mezarlığına gömülmüştür.

SALÂHÜDDÎN EYYÛBÎ, Ebü'l - Muzafferi'n - Nâsır Yûsuf, Sultân (Avrupa dillerinde: **Saladin**) (Tekrît/Irak 1139 - Şam, 4.III.1193), Eyyûbî (b. bk.) hânedânının kurucusu. Orta Çağ'ın en büyük İslâm hükümdar ve kumandanlarından, İslâm tarihinin büyük kahramanlarından biri. Necmüddîn Eyyûb'un 6 oğlunun büyüğüdür. Babası Musul atabeyleri olan Zengîler'in 1139'da Baalbek ve 1154'te Şam (Suriye) valisi olmuştu. S. E. bu suretle Selçuklular'ın tâbii ve atabeyi olan bir Türk devletinde Türk subayı olarak yetişti. Amcası Esedüddîn Şirkûh da 1154'te Zengîler'in Hums valisi olmuştu. Bu tarihte 15 yaşında olan S. E., doğrudan doğruya ailesinin efendisi olan Atabey Nûrüddîn Zengî'nin yakın maiyyetine girdi. Onun yanında Filistin'deki Haçlılar'a karşı savaşlara ve Fâtımî (Şiî) Mısır'a karşı olan Mısır seferine katıldı. O yaşta Mısır imparatorluğunun durumunu inceledi ve çökmeye mahkûm olduğunu gördü. Atabey Nûrüddîn nâmına amcası ile Mısır'a girdi. Şiî Fâtımî Halîfesi, amcasını vezir (başbakan) yapmaya mecbûr oldu. İki ay sonra amcası ölünce S. E., Mısır imparatorluğu vezîri ve fiilen bu devletin hâkimi oldu (23 mart 1169). Sonra Fâtımîler'e son vererek kendisini Mısır sultânı ilân etti (4 eylûl 1171). Mısır'da Şiî'liğin bütün izlerini yok etti ve Sünnî mezhebini yeniden kurdu. Bir daha Şiî'liğe dönülmemesi için çok akıllı tedbirler aldı. Hiçbir sertlik göstermedi, bu işi yumuşaklık ve büyük mahâretle yaptı. İki asır sonra hutbeyi yeniden Mısır'da Abbâsî Halîfesi adına okuttu. Bütün İslâm âleminin minnetini kazandı. Bu işleri yaparken, hâlâ Zengîler'in tâbii idi. 13 nisan 1175'te Zengîler'in tâbiliğinden çıktığını ve müstakil olduğunu ilân etti. Zira efendisi Atabey Nûrüddîn ölmüştü. Ancak Zengîler'den ayrılma, S. E.'nin Mısır'da kurduğu devleti bir Türk devleti olmak hüviyetinden uzaklaştırdı ve hızla Arap'laştırdı. Bundan sonra Fâtımîler'in bütün mirasını toparladı. Kardeşlerinin yardımıyla Sudan, Suriye, Hicaz, Yemen ve civar ülkelerde hâkimiyetini kurdu. Dünyanın en büyük ve kudretli hükümdarlarından biri hâline geldi. Avrupa, Kudüs Haçlı krallığının Müslümanlar'ca geri alınacağı haklı endişesine kapıldı. Kudüs Frank krallığına büyük yardımlar gönderildi. Pek çoğu S. E. tarafından bozuldu. 11 mayıs 1182'de bir daha dönmemek üzere Mısır'dan ayrıldı. Hayatının bundan sonraki on bir yıllık kısmını Suriye ve Filistin'de Haçlılar'la yoğun mücadele ile geçirdi. Hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar için hilâl'in senbolü hâline geldi. 4 temmuz 1186'da Taberiyye gölü yakınlarında Hıttîn'de Kudüs'ün Fransız kralı Guy de Lusignan'ın kumandasındaki büyük Haçlı ordusunu imhâ ederek, Orta Çağ'ın en büyük meydan muhârebelerinden birini kazandı, Kudüs yolunu açtı. 2 ekim 1187'de —88 yıl, 2 ay, 18 gündür Hıristiyan hâkimiyetinde bulunan ve İslâm'ın 3. kutsal şehri olan— Kuds-i Şerîf'i Hazret-i Ömer'den sonra ikinci defa fethetti. Az zamanda bütün Filistin'den Haçlılar'ı kovdu. Haçlılar sadece Sûr'da tutunabildiler. 90 yıllık akıl almaz emeklerin elden gitmek üzere butunduğunu anlayan bütün Avrupa birleşti ve Haçlı seferlerinin en ünlüsü olan Üçüncü'sü meydana getirildi. Koalisyonun başını Almanya, Fransa ve İngiltere çekiyordu. Orta Çağlar'ın en nâmlı hükümdarları olan Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa kralı Philippe - Auguste ve İngiltere'nin Fransız asıllı kralı Arslan Yürekli Richard, ordularının başında Avrupa'yı terkettiler; maiyyetlerinde birçok küçük Hıristiyan hükümdar vardı. Kudüs kralı Guy, S. E.'in esiri idi. Kubbetü's - Sahra ve Mescid-i Aksâ restore edilerek Kudüs, yeniden bir İslâm şehri hâline ge-

tirilmişti. Kuzeyde Trablusşam ve Antakya'da da iki Haçlı devleti, mukavemet ediyordu. Papa VIII. Geregorius, bütün Avrupa'yı ayaklandırmıştı. Yerine geçen III. Clemens, daha hararetle misyonuna devam etti. Bu şekilde birleşik Avrupa ordusu, Filistin'e çıktı. Almanya imparatorluk ordusu karadan ve Anadolu'dan geçerek gelmiş, Selçuklu sultânı İkinci Kılıç-Arslan tarafından iyiden iyiye hırpalanmış, İmparator Friedrich Barbarossa, Anadolu topraklarında can vermişti. Denizden gelen Arslan Yürekli ise, Kıbrıs adasını Bizans'tan alıp bu adada bir Fransız Haçlı krallığı kurduktan sonra Filistin'e çıkmıştı. Uzun kara ve deniz muharebelerinden sonra Haçlılar, birçok mağlûbiyete uğradılar. Fakat Arslan Yürekli, direniyordu, âdetâ Filistin'e kök salmıştı, İngiltere'de geçenler umûrunda değildi. Nihayet sulh yapıldı. Bk. HAÇLI SEFERLERİ, KILIÇ-ARSLAN II, EYYÛBÎLER. Sultan S. E., Şam'da dinlenirken 54 yaşında öldü. Mısır'da hükümdarlığı, 2,5 yıllık vezirliği dışında 21,5 yıldır. Kardeşleri, yeğenleri, 18 oğlundan hayatta kalanlar, aynen Selçuklu sisteminin devamcısı olarak Eyyûbî imparatorluğunu bölüştüler. Kahire'de oturan hükümdarı "sultânü'l-â'zam = en büyük imparator" tanıyorlardı; bu makama S. E. ölünce ikinci oğlu el-Azîz Osman geçti; büyük oğlu el-Afzal Ali, Anadolu Selçukluları'na tâbî olarak Şam'da saltanat sürdü. S. E., pek çok roman, piyes, şiir ve başka san'at eserlerinde işlenmiştir. Avrupalı yazarlar ve san'atkârlarca düşmanların en soylusu şeklinde tasvîr ve takdîm edilmiştir.

SALÂHÜDDİN ZERKUB (ölm. Konya 1258), Türk mutasavvıfı. Unvânının da gösterdiği gibi mesleği kuyumculuktu. Mevlânâ'ya kapılandı. Onun birinci mürîdi hâline geldi. Mevlevî tarîkatinin büyük isimlerindendir. Bk. CELÂLEDDİN RÛMÎ, MEVLEVÎLİK.

SALAM (İtal. Salami; Sale = tuz'dan), uzun zaman dumana asılıp kurutulmuş domuz etinden (daha eskiden eşek etinden) yapılmış sucuk. İlk zamanlarda İtalya veya Macaristan'dan gelirdi. Bunlar, sıkıca sarılmış olup sıcak kepek lapa veya macununa batırılarak, beyaz bir koruyucu zarla kaplanmış olurdu.

SALAMANCA, İspanya'da bir şehir. Tormes nehri kıyısında bulunan şehir S. ilinin idare merkezidir. Nüfusu 124 000'dir (1970). S. tarihî eserler bakımından İspanya'nın en zengin şehridir. Orta Çağ, Rönesans, klasik ve Barok üslûbunda çok sayıda yapıları bulunur. Bunların en önemlileri: Eski köprü (Romalılardan kalma), Vieja katedrali (XI. ve XIII. yüzyıldan kalma), Nueva katedrali (XVI. yüzyılda başlanmış XVIII. yüzyılda tamamlanmış), San Martin kilisesi (XII. ve XIII. yüzyıldan kalma), Casa de Las Conchas ve San Esteban manastırı (XVI. yüzyıldan kalma), *Colegio del Arzobispo* (XVI. yüzyıldan kalma), Eski Cizvit okulu Clerecia (XVII. yüzyıldan kalma) daha birçok kilise, saray ve manastırın bulunduğu S.'daki Plaza Mayor İspanya'nın en güzel meydanıdır. Belediye sarayı bu meydandadır. S.'da bir de üniversite vardır.

SALAMANCA : Meclis binası

SALAMİS, eski çağlarda Kıbrıs'ın en önemli şehri. Bir Roma forumu ve su kemerihin de bulunduğu bazı kalıntılar Magosa'nın 10 km kuzeyindedir.

Muhtemelen Truva savaşlarından sonra, Salamis adasından bir yerli olan Teucer tarafından kurulmuştu. Şehir zamanla Persler'in, Ptolemeler'in, Romalılar'ın eline geçti. M. Ö. 200'den itibaren gerilemeye başladı. M. S. 115-117 yıllarındaki bir Yahudi ayaklanması sırasında binlerce Kıbrıslı öldürüldü. Şehir Magosa'nın kurulup gelişmesi üzerine tamamen terkedildi.

SALAMİS, Ege denizinde bir Yunan adası. Atina'nın 10 mil açığındaki adanın yüzölçümü 100 km² kadardır. Egine körfezindeki ada adını Persler'le Yunanlılar arasındaki çok önemli bir deniz savaşına vermiştir (bk. S. DENİZ SAVAŞI). Adanın merkezi olan S. şehri 10 000 (1971) nüfusludur.

SALAMİS DENİZ SAVAŞI, Yunanistan'ın Attika bölgesinin güney kıyısındaki S. adasının yakınında, M. Ö. 20 eylül 480'de, ittifak etmiş Yunan şehir devletlerinin, İran donanmasına karşı yaptıkları ve Yunanlılar'ın zaferiyle sonuçlanan deniz muharebesi. İran Kralı I. Khşayarscha (Xerxes) Orta Yunanistan'ı ve Attika'yı istilâ etmiş ve Atina'yı yakmıştı. Atinalılar, Themistokles'in planına uyarak S. koyunda, müttefikleriyle birlikte yer almışlardı. Atinalılar'ın başında bulunan Themistokles, bu küçük koyda savaşmaya karar verdi, çünkü burada İranlılar, daha büyük olan donanmalarından faydalanamıyorlardı. Ispartalı Eurybiades ile Korinthos'lu Adeimantos bu karara karşı direniyordu. Muharebeyi kaçınılmaz kılmak için Themistokles İran kralına gizli bir haberle Yunanlılar'ın kaçmaya hazırlandıklarını bildirdi. Bunun üzerine kral S.'in çevresini ve koya güneyde hâkim olan Psyttalia adasını işgal etti. Muharebe erkenden başladı. Rüzgâr, gemilerinin ağırlığı ve yerin darlığı İranlılar'ı çok geçmeden çekilmeye zorladı. İran Kralı bir tepeden çatışmayı seyrederken, vakit kaybetmeden kaçmak zorunda kaldı. Yunanlılar'ın bu zaferi İran istilâsını durdurdu ve Atina'nın denizde hakimiyetini hazırladı. Tiyatro yazarı Aiskhylos bu zaferi "Persai" (İranlılar) başlıklı trajedisinde anlatmıştır.

SALAMON, Ferenc (Déa 1825 - Budapeşte 1892), Macar tarihçisi. Orta öğrenimini bitirdikten sonra savaşlara katılmış, 1851'de Peşte'ye gelerek tıp fakültesine girmiştir. 1853'te Nagyközös lisesinde matematik öğretmenliği yapmıştır. 1854'te "Magyar Hírlap" gazetesinde çalışmaya başlayan S., daha sonra "Budapesti Hírlap", "Magyar Közlöny" gazetelerinde yazar olarak görev almış, 1857'de "Budapesti Szemle" dergisi kurulmuştur. Bu dergide

Macaristan'da Türk (Osmanlı) hâkimiyeti dönemi üzerine bir yazı dizisi yayınlamıştır (1860, VII. - IX. ciltler). 1864'te bu diziyi gözden geçirerek *Magyarország a török hódoltság korában* (Türk hâkimiyeti döneminde Macaristan) adlı bir eser yayınlamıştır (2. bas. 1886; Almancası : Leipzig 1887). S.'un bu eseri bu yolda yazılmış olan kitaplar arasında önemli bir yer tutmuş, bugüne kadar değerini saklamıştır. S. Macar tarihinin türlü dönemleri üzerine birçok eserler daha vermiştir. Bu çalışmalarını değerlendiren Macar İlimler Akademisi onu 1859'da muhabir üyeliğe, 1871'de de asıl üyeliğe seçmiştir.

SALAMURA (Fr. Saumure, İt. Salamoia, Lat. sal = tuz ve muria = tuzlu su'dan), mutfakta hazırlanmış ve içinde etler, sebzeler ve başka yiyecek maddelerin muhafaza edildiği tuzlu su.

SALAMVRİA, Kıta Yunanistanına ait Tesalya'da bir nehir. Ege denizine akar. Trikkala ve Larissa şehirlerini suladıktan sonra Selânik körfezine dökülür. 200 km uzunluğundadır.

SALAN, Raoul (Roguecorbe, Tarn 1899), Fransız generali. 1952 - 1953 yıllarında Çinhindi'nde Fransız kuvvetlerinine kumandanlık etti ve büyük başarılar sağladı. 1956'da Cezayir bölgesi kumandanı oldu. Fransa hükûmetinin sömürge politikasına karşı çıktı ve bu konuda beyanname yayınladı. Askerî darbeye katıldı (22 nisan 1961). Darbe başarı sağlıyamayınca gizli çalışmalara başladı. De Gaulle'ün politikasına karşı çıkan Organisation Armée Secrète (O. A. S. Gizli Ordu Teşkilâtı) adlı herekâtı teşkilâtlandırdı. 1962'de tutuklandı. Müebbed hapis kararıyla Tulle'de hapsedildi. 1968'de çıkan aftan faydalandı.

SALANDRA, Antonio (Lucera, Apulia 1853 - Roma 1931), İtalyan siyaset adamı. Uzun yıllar idare hukuku profesörü olarak Roma üniversitesinde çalıştı. Mart 1914'te Giolitti'nin halefi olarak başvekil oldu. Birinci Dünya Harbi patlayınca, Üçlü İttifak'ın ancak bir direniş ittifakı olduğunu öne sürerek Almanya ve Avusturya ile harbe girmeyi reddetti. Almanlar S.'yı düşürmeye çalıştılar. O ise İtalya'nın Almanya'ya karşı harp ilân etmesini sağladı. Haziran 1916'da istifa etti. 1919'da Paris barış konferansında İtalya'yı temsil etti. Faşist hareketini başlangıçta desteklediyse de çok geçmeden Mussolini'den uzaklaştı. Eserleri : *La neutralita Italiana* (İtalyan Tarafsızlığı, 1914, 1928), *Intervento 15* (1915 Müdâhalesi, 1930).

SALANKAMEN MEYDAN MUHAREBESİ (19 ağustos 1691), Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında yapılan bir muharebe. 1690 yılı sonunda, Avusturya imparatoru, Erdel'in, ülkesine ilhâk olunduğunu resmen ilân etti. Erdel'in muhtâriyetiin ve mezhep hürriyetini kıstı. Yılda 100 000 florin (altın) vergi koydu. Bir Alman birliği sürekli olarak Erdel'de bulunacaktı. Erdel'de hükümdarlık kaldırıldı. Yalnız Erdel genel vâlileri, Macar asilzâdeleri arasından seçilecekti. Böylece, Erdel'de 1526'dan beri devam eden Türk hâkimiyeti sona erdi. Macar milleti için acıklı olan Avusturya hâkimiyeti devresi açıldı. Osmanlı Sadrâzamı ve Serdâr-ı Ekrem Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa, Macaristan'ı tamamen geri almak gayesi ile, sancak-ı şerîfi törenle alarak, sefere başlamak üzere 15 haziran 1691'de Edirne'den ayrıldı. Serdâr-ı ekrem'in Edirne'den hareketinden 8 gün sonra, uzun süredir hasta olan II. Süleyman öldü. Yerine II. Ahmed tahta çıktı. Yeni hükümdâr, bu sırada ordu ile Sofya'da bulunan sadrâzam Fâzıl Mustafa Paşa'yı makamında bıraktı. Sadrâzam 4 temmuz 1691'de Sofya'dan hareket etti. Belgrad muhâfızı vezîr Kemankeş Ahmed Paşa'yı köprü kurdurmaya memur etti. Bu sırada Anadolu Beylerbeyisi Bekir Paşa da kuvvetleri ile yetişerek orduya katıldı. 30 Temmuz 1691'de Silistre'den kıral Tökeli 8 000 Macar askeri ile geldi. Kırım ordusu daha gelmemişti, yoldaydı. Donanma, Tuna kapdanı Mustafa Paşa'nın kumandasında Belgrad'dan ilerlemeye başladı. Tisa'nın Tuna'ya döküldüğü Salankamen'de 800 Avusturya cephâne ve ağırlık mavnası ile karşılaştı. Mavnaların bir kısmı batırıldı, bir kısmı ele geçirildi. Baden markisi Ludwig'in kumandasındaki 100 000 kişilik Avusturya ordusu da Belgrad'ın batısındaki Salankamen'deydi. Serdâr-ı ekrem, "derhal bastırırım" fikriyle, II. Saadet Giray Han kumandasındaki Kırım kuvvetlerini beklemeden, taarruza geçilmeye iknâ edildi. Halbuki Kırım süvarîleri birkaç günlük yoldaydı ve iyi bir sonuç alınmasında büyük rol oynayabilirlerdi. Avusturya ordusu Türk taarruzunu bekliyordu. Ancak, Prens Ludwig tereddüt içindeydi. Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın adı onu endişelendiriyordu. Karaman ve Rumeli beylerbeyileri ile kıral Tökeli ilk saflarda, Şam beylerbeyi Koca Mustafa Paşa ile Maraş beylerbeyisi Yumak Mehmed Paşa'lar gerideydiler. Avusturya ordusunun muharebeye hazır olmasına rağmen taarruza cesaret edememesi Türkler'i ihtiyatsızlığa sürüklemişti. Sadâret kethüdâsı Kör Mustafa Paşa, sadrâzamı biran önce taarruza geçirmeye çalışıyordu. Akıncılar düşman ağırlıklarına kadar yaklaşmış, 700 araba eşya yağmalamış, 2 000 kadar esîr elde etmişlerdi. 19 ağustos 1691 ikindi vakti, iki tarafın top ateşi ile meydan muharebesi başladı. Avusturyalılar büyük zâyiat verdiler. Fakat Avusturya ordusu çözülmedi. Düşmanı çözmek isteyen serdâr-ı ekrem, timarlı sipâhîleri dört nala ve yalın kılıç taarruza geçirdi. Bu taarruzun hemen başında, Ordu-yi Hümâyûn kadısı ve yeniçeri ağası ile 400 Türk askeri şehîd düştüler. Sadrâzam, Karaman beylerbeyisi vezîr Çelebî İsmail Paşa'yı ileri sürdü. Bunun üzerine düşman, saflarını çözerek geri çekilmeye başladı. Sonuç almak ve düşmanı imhâ etmek isteyen Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, askerini teşvîk için, en ön safa geçti ve kılıcını çekerek ileri atıldı. O anda bir kurşun, serdâr-ı ekrem'in alnına isâbet etti ve Fâzıl Mustafa Paşa şehîd oldu. Durum, sadrâzamın maiyetinin ihtiyatsızlığı yüzünden ordudan saklanamadı. Şehîd serdâr-ı ekrem'in cesedine kapanıp ağlayan bu adamlar hezîmete sebep oldular. Mehterhâne sustu. Durumdaki değişikliği derhal kavrayan Baden Markisi Ludwig, askerlerini düzene soktu. Serdâr-ı ekrem'in şehâdeti, ağızdan ağıza Türk ordusuna yayıldı. Türk kuvvetlerinin bir kısmı, taarruzdan kendiliklerinden vazgeçerek, geri çekilmeye başladılar. Prens Ludwig ordusunu taarruza geçirdi. Türk alayları düşman taarruzuna fazla karşı koymadan çekilmeye başladı. Böylece, Avusturya ordusu muharebe meydanını Türkler'den aldı. Çok zâyiat veren Avusturya ordusu, Türk kuvvetlerini tâkip edemedi. Avusturyalıların 40 000 kişilik kaybına karşı Türklerin kaybı 5 000 civarında idi. Ancak, Türk ağırlık ve toplarının çoğu düşmanın eline geçti. Aynı gün, Tuna'daki Avusturya ince donanması bozulup büyük kısmı zaptedildiği için, Türklerin aldığı ganîmet de muazzamdı. Kırım ordusu, muharebeden iki gün sonra Belgrad'a gelebildi. Geç gelen Kırım hanı, düşmanı Petervaradin'e kadar kovaladı.

S. M. M., XVII. yüzyıl sonunda, Türklerin uğradığı büyük felâketlerden biridir. (K. Uğur)

SALAR TÜRKÇESİ : bk. SALARLAR.

SALAR'LAR, Çin'de, Kansu eyâletinde, Lançov şehrinin batısında, Huangho ırmağının güney kıyısında yaşayan Türkler. Kansu eyâletinin başka yerlerinde ve Sinkyang - Uygur muhtar bölgesinde de S. yerleşmelerine rastlanır. 1958'de yapılan sayımlara göre, S.'ların sayısı toplu olarak 30 000'dir.

S. yerleşik hayata geçmişlerdir. Geçimlerini daha çok tarım ve hayvancılıkla sağlar. Sarı Uygurlar'dan farklı olarak S. Müslüman'dır.

S.'ın XIV. yüzyıl sonunda Semerkand bölgesinden Huangho kıyılarına geldikleri rivayet edilir. Bu geleneğe göre, *Salar* adıyla Türkmenlerin Salur (Salır) boyu arasında bir bağlantı kurulabilir. Buna dayanarak, Çin'de yaşayan S.'ın Türkmen kökeninden geldikleri tahmin edilebilir.

Bugünkü yurtlarında S. Çinli ve Tibetliler'in ağır baskısı altında kalmışlardır.

S.'ın dilini ilk olarak Rus gezgini G. N. Potanin (b. bk.) tanıtmıştı. 1883 - 1886 yıllarında Orta Asya'da yapmış olduğu araştırma gezisinde S.'la karşılaşan Potanin, onların dilleri üzerine de bilgi toplamıştı. Potanin, S. diliyle ilgili bilgi ve verileri *Tangutsko - tibetskaya Okraina Kitaya i Central'naya Mongoliya* (I - II. Sanktpeterburg 1893) adlı eserinde küçük sözlükler biçiminde toplayıp yaymıştır. Potanin'in eserinin yeni baskısı 1950'de Moskova'da çıkmıştır. Ancak, yeni baskıda bu küçük sözlüklere yer verilmemiştir.

Potanin'den sonra 1891 - 1892 yıllarında W. W. Rockhill de (b. bk.) S. arasında çalışmış, 1894'te çıkan *Diary of a Journey Through Mongolia and Tibet in 1891 and 1892* adlı eserinde (373 - 376. s.) S.'ın hayat biçimleri ve dilleri üzerine birtakım bilgi ve gözlemler vermişti.

Potanin'in meydana getirdiği S. sözlüğü Rockhill'in topladığı sözlükten daha sağlamdır. Potanin'in kullandığı basit transkripsiyon sistemi Türk dili bakımından kolaylıkla değerlendirilebilir. Buna karşılık Rockhill, Salarca sözlerin yazımında Wide'ın Çince için düzenlemiş olduğu transkripsiyon sistemini kullanmıştır. Bu yazı sisteminin Türk diyalektlerine büsbütün ters düştüğü açıktır. Örnek olarak Rockhill *pir - indyé* (= birinci ay), *isk - indyé* (= ikinci ay), *sekése - indyé* (= sekizinci ay), *purui* (= burun), *t'ich* (= diş), *arashé* (= ağaç) biçimlerini vermiş, bunları Osmanlı Türkçesinde kullanılan biçimlerle karşılaştırmıştır. Onun tesbit ettiği Salarca sözlerin Türkçe karşılıkları *birinci, ikinci, sekizinci, burun, tiş (diş)* ve *ağaç*'tır (Salarca'da Türkçe *iki*'nin karşılığı *işki*'dir). Rockhill'den farklı olarak Potanin'in W. Radloff'tan yararlandığı anlaşılıyor. Buna rağmen, Potanin'in sözlüğünü değerlendirirken yazarın bir dil uzmanı olmadığını göz önünde tutmak gerekir.

Potanin'in eserinde geçen S. dili örnekleri son yıllara kadar Türk dili bakımından değerlendirilmemiştir. Ancak, bu bilgilerin türkologlar tarafından büsbütün ihmal edildiği de söylenemez. W. Bang, J. Marquart'ın *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften* (Leipzig 1898) adlı eserinin giriş bölümünde (VI. s.), VIII. yüzyılda Orhon kitabelerinde kullanılan sayı sistemi üzerinde durmuştu.

Eski ve yeni bütün Türk diyalektlerinde kullanılan sayı sistemlerinden ayrılan bu sistem dil ve tarih uzmanlarının aldanmalarına yol açmıştı. Prof. W. Barthold, 1906'da çıkan bir yazısında, bu sayı sisteminin, Potanin'in tesbit ettiği Kara Yogur dili örnekleri arasında olduğu gibi geçtiğini bildirmişti. Barthold'un, Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümü Dergisinde çıkan bu yazısı Avrupa türkologlarının gözünden kaçmıştır. Örnek olarak eski Türkçe grameri (*Alttürkische Grammatik.* Leipzig 1941) yazarı A. von Gabain Barthold'un bu yazısından habersiz kalmıştır.

S. diyalekti A. N. Samoyloviç'in Türk diyalektlerinin tasnifinden söz eden yazısında verilmişse de, yanlışlıkla *d* diyalektleri grubuna alınmıştır. S. E. Malov'un belirttiği gibi, S. diyalekti "eski" bir Türk diyalekti değildir. Malov'un terminolojisine göre, S.'ın diyalekti bir *ayak* diyalektidir.

Potanin'in Sengir ırmağı boyundaki Taşkul köyünde topladığı Salarca örneklere göre, Türkçe *k* (q) sesi Salarca'da daha çok *k* olarak saklanmıştır: Sal. *kızıl* ~ Türkçe *kızıl;* Sal. *kaz* ~ Türkçe *kaz;* Sal. *koy* ~ Türkçe *koyun;* Sal. *kusax* ~ Türkçe *kursak.*

Salarcada *k* sesi birçok sözlerde *x* olarak da geçer: Sal. *xati* ~ Türkçe *katı;* Sal. *xalun* ~ Türkçe *kalın;* Sal. *xap* ~ Türkçe *kap;* Sal. *xısırax* ~ Türkçe *kısrak;* Kırgızca *kısırak.*

Bundan başka, S. diyalektinde *k-* sesinin *g-*'ye çevrildiği de göze çarpar: Sal. *guri* ~ Türkçe *kuru,* Özbekçe *kuruk;* Sal. *gol* ~ Türkçe *kol,* Sal. *yum* ~ Özbekçe *kum;* Sal. *kut* ~ Türkçe *kurt,* Özbekçe *kurt.*

Sözlerin (veya hecelerin) sonunda *k* sesi *x*'ye dönüşmüştür: Sal. *ox* ~ Türkçe, Özbekçe *ok;* Sal. *kuyrux* ~ Türkçe *kuyruk;* Sal. *kulax* ~ Türkçe *kulak;* Sal. *yanax* ~ Türkçe *yanak;* Sal. *yarvax* ~ Türkçe *yaprak;* Sal. *arıx* ~ Türkçe *ark,* Özbekçe *arık;* Sal. *totax* ~ Türkçe *dudak;* Sal. *axsax* ~ Türkçe *aksak;* Sal. *ayax* ~ Türkçe *ayak.* Bundan başka, *-k* sesinin *g, ğ*'ye çevrildiği de anlaşılıyor: Sal. *palçig* ~ Türkçe *balçık;* Sal. *tırnag* ~ Türkçe, Özbekçe *tırnak;* Sal. *palig* ~ Türkçe, Tatarca *balık.* Sözlerin içinde de *-k-* sesi *-x-* olarak geçer: *Sal. yaxa* ~ Türkçe *yaka;* Sal. *yaxın* ~ Türkçe *yakın.*

Türkçe *k-* sesi Salarca'da olduğu gibi saklanmıştır: Sal. *kümiş* ~ Türkçe *gümüş (<kümüş);* Sal. *köx* ~ Türkçe *gök (<kök);* Sal. *keme* ~ Türkçe *gemi (<kemi);* Sal. *kün* ~ Türkçe *gün (<kün);* Sal. *kişi* ~ Türkçe *kişi.* Salarcada k-'nin g-'ye çevrildiği ancak birkaç örnekte göze çarpar: Sal. *gümir* ~ Türkçe *kömür;* Sal. *gendix* ~ Özbekçe *kindik* (=göbek).

Sözlerin sonunda *k* sesi normal olarak *x'ye* çevrilir: Sal. *ipex* ~ Türkçe *ipek;* Sal. *ilex* ~ Türkçe *elek;* Sal. *kegelix* ~ Türkçe *keklik.* Buna karşılık Sal. *seksen*'de *k* olduğu gibi saklanmıştır.

Türkçe *ağa* ve *ağı* Sagay diyalektinde *aga* ve *agı* olarak geçer; Sal. *agaş* ~ Türkçe *ağaç;* Sal. *sagır* ~ Türkçe *sağır;* Sal. *agır* ~ Türkçe *ağır.*

Türk diyalektlerinde *y-* sesi *y-, c-, ç-, s-* olarak geçer. Salarca'da *y-*'ler *y-* olarak kalmıştır: Sal. *yüz* ~ Türkçe *yüz;* Sal. *yol* ~ Türkçe *yol;* Sal. *yaman* ~ Türkçe *yaman.* Ancak, bu sesin arasıra düştüğünü de görüyoruz: Sal. *idi* ~ Türkçe *yedi;* Sal. *ilan* ~ Türkçe *yılan.*

Salarcada *t* sesi de olduğu gibi saklanmıştır; Sal. *tört* ~ Türkçe *dört (<tört);* Sal. *tuz* ~ Türkçe *tuz;* Sal. *temir* ~ Türkçe *demir (<temir);* Sal. *kanat* ~ Türkçe *kanat;* Sal. *bulut* ~ Türkçe *bulut.* Yalnız *idi* örneğinde *t* sesi *d*'ye çevrilmiştir. Salarcada *t, i* ve *ü*'den önce gelen *t* sesi *ç*'ye dönüşür: Sal. *alçi* ~ Türkçe *altı;* Sal. *çiçin* ~ Türkçe *tütün.*

Samoyloviç'in gözleminden farklı olarak, Salarca bir *y* diyalektidir. Ana Türkçe **d (*δ)* sesi Salarca'da *y* olarak ge-

çer : Sal. *ayax* ~ Türkçe *ayak,* Soyotça *adak,* Yakutça *atax,* Sagayca, Şorca *azak;* Sal. *kuyrux* ~ Türkçe *kuyruk (<kuduruk, kuzruk).*

Türkçe *ç* sesi Salarca'da *ç* olarak saklanmıştır. Yalnız sözlerin sonunda *ç*'ler *ş*'ye çevrilir : Sal. *üş* ~ Türkçe *üç;* Sal. *kiliş* ~ Türkçe *kılıç.*

Türkçe *s* ve *ş* ünsüzleri de Salarca'da olduğu gibi kalmıştır. Yalnız *işki* biçimindeki *ş*'nin sonradan türediği anlaşılıyor : Sal. *işki* ~ Türkçe *iki.* Bunun gibi, Sarı Uygurcada da *işke* biçimi kullanılır. Sarı Uygurca'da *ışt (<it, ıt), pışt (<bit)* biçimlerindeki *ş*'ler de sonradan türemiştir.

Salarca'da *b-* sesi arasıra *p*'ye dönüşür : Sal. *pal* ~ Türkçe *bal;* Sal. *palta* ~ Türkçe *balta;* Sal. *pir* ~ Türkçe *bir.*

S. diyalektinde *m* ünsüzü olduğu gibi kalmıştır. Bunun gibi, *n* ve *ŋ* sesleri de saklanmıştır.

Potanin'in topladığı bilgi ve veriler, S. diyalektinde kullanılan ünlüler üzerine de bir fikir verebilir. Ancak, bu verileri bu bakımdan değerlendirirken Potanin'in bir uzman olmadığını göz önünde tutmak gerekir.

Potanin'in S. arasında toplayıp yaydığı verileri N. Poppe Türk dili bakımından değerlendirmiştir *(Remarks on the Salar Language.* Harvard Journal of Asicatic Studies 16, 1953, 438 - 477). Türkolog olarak S. E. Malov (b. bk.) 1910'da S. arasında çalışmış, halk edebiyatı örnekleri toplamıştır *(Otçet o puteşestvii k uyguram i salaram.* "İzvestiya Russkogo Komiteta dlya izuçeniya Sredny i Vostoçnoy Azii" II. seri, 1912). 1957'de de E. R. Tenişev S. muhtar bölgesinde dil araştırmaları yapmıştır *(Otçet o poezdke k uyguram, salaram i sarıg - yuguram.* "İzvestiya Akademiya Nauk SSSR. XX, 1961, 182 - 183). Tenişev, topladığı bilgileri *Salarskiy yazık* (Salar dili) [1963] ve *Salarskie tekstı* (Salar metinleri) [1964] ve *Stroy salarskogo yazıka* (Salar dilinin yapısı) [1975] adlı kitaplarında değerlendirmiştir. 1960'ta Macar Türkoloğu S. Kakuk da S. dili üzerinde çalışmalar yapmıştır *(Textes salars.* "Acta Orientalia Hungarica" XIII, 1961, 95 - 117; *Un vocabulaire salar.* "Acta Orientalia Hungarica" XIV, 1962, 173 - 196; *Sur la phonétique de la langue salare.* "Acta Orientalia Hungarica" XV, 1962, 161 - 172). Rumen Türkoloğu V. Drimba da S. diyalektinin Türk diyalektleri arasındaki yeri problemine değinmiştir *(Sur la classification de la langue Salare.* "Ural - Altaische Jahrbücher" 40, 1968, 200 - 213). (H. Eren)

SALÂT (Ar. "duâ", sâd ile), Arapca'da umumiyetle "duâ" ve hassaten "namâz" demektir ("namâz" Farsca'dır). Türk Musikisi'nde bazı ve çeşitli duâlar bestelenmiştir ki, dinî musikinin cami musikisi branşına, tasavvuf (tarîkat) musikisi dışında kalan asıl dinî musikiye girer. Cenâze Salâtı, Cum'a Salâtı, Bayram Salâtı, Salât-ı Ümmiye gibi ki, nerelerde, hangi dinî törenlerde ve hangi vesilelerle kullanıldıkları, isimlerinden anlaşılır (bk. NAMAZ).

SALATA (Fr. salade, İng. salad), daha çok çiğ bitkilerle yapılan, içine sirke veya limon, tuz, soğan, zeytinyağı vs. katılarak hazırlanan yiyecek. En çok hıyar, domates ve kıvırcık S. denen marul çeşidiyle yapılır. Haşlanmış beyin, yumurta, kurutulmuş balık (çiroz) S.'sı gibi S.'lar da olur.

Çeşitli meyvaların doğranıp karıştırılmasıyla yapılan S.'ya meyva S.'sı denir.

SALÂT-I ÜMMİYE, Salât'ın (yk. bk.) bir çeşidi. Türk dinî musikisinin cami musikisinde bir form. Bazı dinî törenlerde, belirli dinî günlerde, Peygamber'e ait eşyanın merasimle ziyaretinde, cenazelerde okunur. Bugün elimizde örneği, bütün İslâm âleminde kullanılan Itrî'nin Segâh makamındaki Salât-ı Ümmiye'sidir ki, Türk Musikisi'nin en büyük bir kaç şâheserinden biridir (Salât-ı Ümmiye'nin Subhî Ezgi tarafından aslî şekline icrâ edilerek yayınlanan notası ilk defa onun *Amelî ve Nazarî Türk Musikisi*'nde çıkmıştır).

SALAVÂT (Ar. salât kelimesinin çoğuludur), İslâm literatüründe, Hz. Muhammed'i saygı, sevgi ve duâlarla anmak için kullanılan tamlamaları belirten bir terim. Hz. Muhammed adını duyan her Müslüman'ın ona S. getirmesi ve böylece onu yüceltmesi gerekmektedir. "Allahümme Salli alâ Muhammed" veya "Sallallâhu aleyhi ve sellem" yahud "Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed" demek suretiyle S.-ı şerîfe getirilmiş, Hz. Muhammed saygıyla anılmış ve yüceltilmiş olur. (Ö. Okutan)

SALAZAR, António de Oliveria (Santa Comba Dao yakınlarında Vimieiro 1889 - Lizbon 1970), Portekizli devlet adamı. Köy okulunu bitirdikten sonra Viseu ilâhiyat mektebine girdiyse de, sonradan din adamı olmaktan vazgeçti; 1910'da Coimbra üniversitesine devama başladı. 1914'te mezun oldu ve üniversitenin öğretim kadrosuna katıldı. 1918'te ekonomi profesörü oldu. S. koyu bir Katolik'ti; papalığın *Resum Novarum* tamiminden çok etkilendi. 1921'de üç Katolik milletvekilinden biri olarak parlamentoya girdi.

SALAZAR, Antonio

1926'da parlamento sistemi kaldırılınca, kendisine maliye bakanlığı verildiyse de birkaç gün sonra istifa etti. 1928'de Coimbra'dan ayrıldı. General Antónío Oscar de Fragoso Carmona hükûmetinde, hükûmet mekanizmasının fiilî kontrolünün kendisine bırakılması şartıyla, maliye bakanı oldu. 1932'de başbakanlığa getirildi.

Otoriter bir devlet fikrinin, sosyal adalete dayanan *Rerum Novarum*'un birleştirilmesiyle yapılan 1933 anayasası, aslında onun talebelik günlerinden beri kurduğu teorilerin bir özüdür. Diktatör olarak hükûmet eden S., bütçe reformları yaptı, sömürge imparatorluğunu elinde tutmaya çalıştı. Carmona'nın ölümü üzerine ülkeyi tek başına yönetmeye başladı. 1968'de hastalanınca yerini Marcelo Caetano aldı.

SALCI, Vahit Lütfi (1875 - 1950), Türk folklorcusu ve şâiri. İlk ve orta öğrenimini Istanbul'da yaptı. Elâzığ'a sürgün olarak gönderildi. Meşrûtiyet'in ilânı üzerine, 1908'de Istanbul'a dönmek imkânı buldu. Halk müziği, saz şâirleri, gizli Türk müziği, gizli Türk oyunları, kızılbaş şâirleri, Trakya'da Türk kabîleleri, Türkleşmiş Hristiyan Bektaşî şâirleri ve Türk kadın şâirleri S.'nın belli başlı çalışma alanlarını teşkil etmektedir. Gizli Türk dinî oyunları, gizli Türk dinî musikisi adlı iki araştırması bulunmaktadır. Ayrıca halk şiiri türünden olan ağıt, nefes ve gazellerini de bir kitapta toplamıştır.

SALÇA, pişerken yemeklere katılan veya pişmiş yemeklerin üzerine konan yemek malzemesi. S.'ların birçok çeşidi vardır. Aşçılıkta kullanılan başlıca S.'lar arasında, başamel, domatesli başamel, bearnez, Holanda, muselin, balık, et hulâsası gibi çeşitler vardır. Türk mutfağında en çok kullanılan domates S.'sıdır (bk. DOMATES).

SALE, Fas'ta Rabat ilinde bir şehir. Atlas Okyanusu kıyısında Rabat şehrinin karşısında bulunur. Nüfusu 75 800'dür. Sayfiye merkezi olan S.'da hava meydanı vardır.

SALEM, A. B. D.'nde Oregon'un merkezi. Willamette nehri kıyısında bulunur. Nüfusu 76 000'dir (1975). Şehrin çevresi zengin bir tarım bölgesidir. Bu sebepten S. önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Alüminyum ve konserve fabrikaları vardır.

SALEM : Bir görünüş

SALEM, Hindistan'da Tamil Nadu eyâletinde şehir. Nüfusu 308 000 (1971). Kâğıt fabrikaları vardır. Dokuma sanayii gelişmiştir.

SALEP (Sâleb, Sahleb, Sa'leb), salepgillerden bitki *(orchis)*; bu bitkinin kökünden elde edilen toz; bu tozdan süt veya su ile yapılan içecek. S. bitkisinin kökünde iki yumru vardır. Bunlardan üstü buruşuk olanının içinden yeni S. bitkisi çıkar; açık renkli ve gergin derili olan diğeri yiyecek deposudur; o da bir yıl sonraki bitkiyi meydana getirir. İran'da, Anadolu'da yetişen bir çeşit S.'in yumruları kurutulup dövülerek S. tozu elde edilir (bk. SALEPGİLLER).

SALEPGİLLER *(Orchidaceae)*, tek çenekli bitkilerin bir familyasıdır. Kapalı tohumlulardan olan S., çiçeklerinin güzelliğiyle tanınır. Çok beğenilen bir çiçek olan orkide bu familyadandır. S.'in binlerce çeşidi vardır; bitkiler âleminin en kalabalık familyası S.'dir. Daha çok güney yarımküresinde yetişirlerse de dünyanın her tarafında yaygın olarak bulunurlar.

SALERNO (Romalılar zamanında ve Orta Çağ'da **Salernum**), İtalya'da şehir. Campania'da il idare merkezi, S. körfezinin kuzey kıyısında, Napoli'nin 48 km güney-doğusundadır. Nüfusu 150 700 (1969). Yapımına 1084'te Paestum tapınağının kalıntılarıyla (yeşil mermer sütunlar, Roma kabartmaları) başlanan katedralde, 1099'dan kalma tunç kapılar, bir vaiz kürsüsü, bir taş kürsü ve çok güzel çiniler (XVI. yüzyılda yeniden elden geçirilmiş kubbeler) bulunmaktadır. Önemli bir tarım pazarı ve işlek bir liman olan şehirde gıda, dokuma ve makina endüstrisine, inşaat malzemesine (demir, çelik ve çimento) dayanan sanayi gelişmiştir. Şehrin ticaretinin çoğu, 1260 yılında kurulmuş ve sonradan genişletilmiş kendi limanı vasıtasıyla cereyan etmektedir. S. ili, Campania'nın güney kısmında olup, Napoli körfezinden Policastro körfezine kadar uzanır ve Apeninler'in bir kısmıyla Sele vâdîsini içine alır. Tarım kaynakları çeşitlidir; en verimli bölgeler, Nocera vâdîsi, Sele vâdîsi ve Amalfi kıyısıdır. Hususiyle gıda sanayii gelişmiştir. İlin yüzölçümü 491 km²'dir; nüfusu 975 100 (1969).

Tarih : M. Ö. III. yüzyıl sonlarında mahallî toplulukların kavgalarını yatıştırmak için şimdiki şehrin yakınında bir Roma ileri karakolu kuruldu. M. Ö. 194 yılında bir Roma kolonisi (Salernum) bir Grek - İtalyan yerleşme merkezi olarak bölgede hâkim oldu. Şehir 646'da Benevento'nun Lombard dükalığının bir kısmı hâline geldi. Dükalık 839'da ikiye ayrıldı ve S., Solerno Prensliği'nin başşehri oldu. 1075'e kadar devam eden bu prenslik en parlak dönemini II. Guaimar zamanında (901 - 946) yaşadı. Şehrin sonraki tarihini Sicilya ve Napoli krallıklarının kaderi tayin eder. Amerikalılar 1943'te buraya çıkarma yaptılar.

SALERNO OKULU, IX. yüzyıldan beri var olan ve Orta Çağ boyunca görevini başarıyla sürdüren ünlü tıp okulu. Bu tıp okulunun kurulmasının biri Latin, biri Grek, biri Musevî, diğeri Arap dört üstâda atfedildiği hakkında bir menkıbe vardır. Norman hâkimiyeti altında tıp mensupları bir araya gelip teşkilâtlanmaya başladılar ve Robert Guiscard'ın sekreteri Arapça'dan Latince'ye tıp eserlerini tercüme eden Afrikalı Constantinus'un (ölm. 1087) çok derinden tesirine maruz kaldılar. Tıp eserlerini Grekçe'den tercüme eden Constantinus'un çağdaşı Salerno başpiskoposudur.

Constantinus, tıp okutmakta büyük başarı kazandıktan sonra Monte - Cassino manastırına çekildi. S. O.'nun öğretim üyeleri arasında bir çok yüksek rütbeli din adamı vardı; S. başpiskoposu Romualdo Guarno ve Trotula adlı kadın hekim de bulunuyordu. Öğretim üyelerinden Giovanni da Milano adlı başka bir hekim, eserlerini Kızıl William'ın oğlu Prens Robert'e ithaf etti. Prens Robert'in S. O. hekimlerinden kendisi için sağlıklı bir hayat rejimi tavsiye etmelerini istediği ve Latince S. O. adlı kitabın XII. yüzyılda bu vesileyle yazıldığı sanılıyor.

II. Frederick zamanında Napoli'de bir üniversitenin kurulmasıyla 1224'den itibaren S. O. çökmeğe yüz tutar.

S. O.'na Avrupa'da ilk üniversite olarak bakılır. Okul Orta Çağ sonlarında sahte diploma vererek, her ne kadar 1811 yılına kadar mevcudiyetini korumuş ise de, sonunda Napoléon tarafından kapatılmıştır.

SALES, Manuel Ferraz de Campos (Campinas 1846 - Rio de Janeiro 1913), Brezilyalı devlet adamı. Milletvekili oldu ve köleliğin kaldırılmasını savundu. 1889'da II. Pedro'nun düşürülmesinde rol oynadı. 1898 - 1902 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yaptı. Hazineyi ve ekonomik durumu düzeltti.

SALES : bk. FRANÇOIS DE SALES.

SALFORD, İngiltere'de (Lancashire) şehir. Manchester'ın batısında 154 963 (1961) nüfuslu bir şehir olan S., İngiltere parlementosuna iki üye göndermektedir. Şehir, eski küçük Salford, Pendleton ve Broughton adlarıyla anılan üç küçük şehrin birleşmesiyle meydana gelmiş olup, büyük kısmı Irwell nehri ile Manchester'den ayrılır. Ana demiryolu, S.'u, Exchange istasyonu vasıtasıyla Victoria istasyonuna bağlar. S. şehir belediyesi 1825'de ve Pendleton şehri belediyesi de 1866'da kurulmuştur. St. John's Roma Katolik Katedrali de 1848'de hizmete açılmıştır. Peel parkı, Sir Robert Peel'in adını taşımakta olup, sanat galerisi ile müze ve Royal Technical Colleg'i (Kraliyet Teknik Koleji) (1896) ihtiva etmektedir. Buile Hill Park'ta da tabiat tarihi müzesi bulunmaktadır. Ünlü fizikçi James Joule (1818 - 1889) S.'da doğmuştur.

S., 1844'de belediyesi olan bir kaza olmuş ve Broughton ve Pendleton ile 1853'te birleşmiştir. 1888'de şehir, bir kaza merkezi olmuş ve 1926'da şehir statüsüne kavuşmuştur.

SALGI (Fr. ve İngl. Secretion, Alm. Sekret, Absonderung, Osm. Usâre), S. bezlerinin (glandların) faaliyeti sonucu salgılanan sıvı.

Tükrük, mide suyu, barsakların, pankreasın oluşturduğu sıvı, safra, insulin birer S.'dır. S.'lar dış veya iç S. bezlerinin ürünü oluşlarına göre değişen çeşitli tesirli maddeleri gerektirirler. Dış S. bezlerinin ürünü olan S.'lar genellikle, çeşitli kimyasal işlemlerde rol alan mayaları (fermentleri) oluştururlar (pankreas S.'sının çıkardığı tripsin, lipaz, amilaz fermentleri gibi); süt ise sadece besleyici maddelerden oluşur (bk. FERMENT, ENZİM, MAYA).

Dış S. bezlerinin ürünü olan S.'lar genellikle bezin içindeki küçük kanalcıklar içinden geçerek daha büyük bir toplayıcı kanala, bu yola da etkilerini yapacakları yere (meselâ ağıza, mideye, barsağa) dökülür. İç S. bezlerinin ürünü olan S.'lar doğrudan doğruya ilgili bezin içindeki ince damarlar içine salgılanır. Bu tür S.'lar hormon adı verilen etkili maddeleri salgılar. Kan dolaşımı ile vücuda yayılan hormonlardan her biri hedef organına vardığı zaman, onun faaliyetini uyarmak ve frenlemek tarzında bir etki gösterir.

Böylece organizmadaki birçok önemli fonksiyonlar, hormonların kontrolü altında oluşur ve sürdürülürler. Başlıca iç S. bezleri hipofiz, tiroid, paratiroid, pankreas, sürrenal, testis ve ever'dirler.

Bunların salgıladığı hormonlar organizmanın sağlıklı bir düzen içinde işlemesi için gereklidir (bk. HORMON).

SALGIN (Fr. Epidémie, İng. Epidemic, Alm. Epidemie), halk dilinde topluca mikrop adı verilen ve bakteri, virüs, riketsiya, mantar gibi gruplara ayrılan; insan vücuduna girip uygun ortam bularak üredikleri zaman hastalık yapıcı bir nitelik gösteren; ancak binlerce defa büyüten mikroskoplarla görülebilen hastalık faktörlerinin, canlılarda yerleşip yayılması sonucu çok sayıda insanın aynı zamanda hastalanmasıdır.

Mikroplar her türü belirli insan organlarına yerleşme karekterindedir. Meselâ kolera, tifo, dizanteri gibi mikroplar sindirim sisteminde (mide ve barsaklarda) tutunur. Bazı virüsler karaciğer hücrelerini sever, onların fonksiyonlarını bozarak çeşitli sarılık S.'larına sebep olur. Veba mikrobu, ilk olarak deriden girdiği bölgenin lenf bezlerinde tutunur, onları şişirip cerahatlendirdikten sonra genel yayım yaparak (veba sepsisi) toplu ölümlere sebep olabilir.

S. yapan bu mikroplar, türüne göre, insandan insana doğruca öksürük, aksırıkla hava yolundan veya temas ile bulaşabilir. Tifo ve kolera gibi barsakta yerleşen hastalıklar, mikroplu dışkıların sulara veya besinlere karışması yolu ile oluşur. Ayrıca hayvanlarda hastalık sebebi olan mikropların insana bulaşması sonucu oluşan S.'lar da vardır. Bunlara zoonoz denir. Meselâ Malta humması (Brusellozis) aslında bir hayvan hastalığı olup, hayvanlar sütleri ve süt ürünleri ile insanda hastalık yapar. Veba insanlara pire ısırması ile farelerden geçer. Lekeli humma da riketsiyalı bitlerin aracılığı ile insandan insana bulaşır.

S.'lar yaygınlık bakımından adlandırılır ve tarif edilir. Belirli bir yöredeki münferid hastalıklara "endemi", bir şehirde veya ülkede görülen yaygın şekline "epidemi", ülkeler ve kıtaları kaplamış olanlara da "pandemi" denmektedir.

Son yılların başta gelen S.'larından biri koleradır. Koleranın vatanı Hindistan'dır. XVII. yüzyıldan sonra ulaşım yollarının gelişmesi ile, Hindistan dışına çıkmış, ilk büyük salgın (pandemi) 1817 - 1823 yılları arasında oluşmuş, Asya, Avrupa ve Afrika'yı kaplamıştır. 1826'da başlayan diğer bir pandemi 1832'de Amerika'ya da ulaşmış ve bütün dünyayı kaplayarak 1856 yılına kadar sürmüştür. Bundan sonra 1863 ve 1883 pandemileri de meşhurdur. Bu S.'lar her yayılışında milyonlarca insanın canına kıymıştır. Bunlardan Türkiye de geniş ölçüde etkilenmiştir. Özellikle 1912 Balkan Savaşı'nda, ordumuz ve sivil halk arasında büyük kayıplara sebep olmuştur. Kolera S.'ı son olarak 1961'de Filipinler'den başlamış ve 1970'de Türkiye'ye ulaşmıştır. Hâlen endemik ve epidemik şekilde zaman zaman görülmektedir. Ancak hastalığın niteliği anlaşılıp tedavi sistemi tesbit edildiğinden son S.'larda ölüm oranı çok azalmıştır.

Riketsiyaların yaptığı, bitle bulaşan lekeli humma da korkulan S.'lar arasındadır. Toplumların sosyal ve ekonomik sonuçlarının bozulduğu, göçler ve özellikle savaşlar sırasında çıkan lekeli humma S.'ları, her pandemisinde yüzbinlerce insanı yoketmiştir.

Meselâ, 1878 Rus - Türk savaşında ordumuz bu hastalıktan çok zarar görmüştür. I. Cihan Savaşı'nda 300 000 kişiyi öldürmüş, Türk ordusunda yalnız doğu cephemizde 380 hekimin canına kıymıştır. 1918 - 1922 arasında Rusya'da ortalama 30 milyon kişi lekeli hummaya yakalanmış ve bunlardan 3 milyondan fazlası ölmüştür. Veba da tarihin meşhur S.'ları arasındadır. Bu hastalık S.'ından kurtulmak için göçlere, şehirlerin boşaltılmasına, hattâ yakılmasına baş vurulmuştur. Bu arada sıtmanın (malarya) medeniyetleri, ülkeleri yok eden büyük S.'ları olmuştur.

Yaşadığımız yüzyılın başlarından beri tıp ve ilmin hızla gelişmesi sayesinde bu hastalıklara karşı alınacak önlemler belirlenmiş, tedavi imkânları tespit edilmiş, böylece büyük S.'ların önü alınmıştır. Ancak gelişmemiş ülkelerde, özellikle dışkı ile bulaşan kolera, tifo ve dizanteri gibi hastalıklar zaman zaman mahallî S.'lar yapmaktadır. Fakat bunların da yeni tedavi metodları ile ölüm oranları azalmış bulunmaktadır. Zamanımızda virüsların sebep olduğu, solunum yolu ile bulaşan grip, 3 - 4 yılda bir tehlikeli de olabilen S.'lar yapmaktadır. Ayrıca soğuk mevsimlerde çoğalan Nezle de işgücü kaybı bakımından ekonomik zararları olan S.'larını sürdürmektedir. Bu arada virusların vaktör olduğu hepatit (sarılık)'-ler de son yılların problemlerinden biridir. (S. Oktay)

SALGURLULAR (1147 - 1287), Fars - Türk ata-beyleri. S., İran'ın Fars eyâletinde merkezi Şiraz olmak üzere 1147'den 1287'ye kadar 140 yıl saltanat sürmüşlerdir. Bu Türk krallığı tarihi boyunca Büyük Selçuklular'a, Irak Selçukluları'na, Harzem - Şahlar'a, Moğollar'a ve İl-hanlılar'a tâbi olmuş, nihayet İl-hanlılar tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır. Zaman zaman Fars'tan da taşmış, hattâ Basra Körfezi'nin karşı tarafında Bahreyn Adaları ile Katıyf'de hâkimiyet kurmuşlardır. İlk ata-bey olan Sungur, Oğuzlar'ın Salur boyunda Mevdûd Salgurî Bey'in oğludur. Yerine kardeşi Zengî, sonra bunun oğlu Tekle, sonra Sungur'un oğlu Tuğrul, sonra Zengî'nin diğer oğlu I. Sâd, sonra bunun oğlu Ebû - Bekr, sonra bunun oğlu II. Sâd, sonra bunun oğlu Mehmed, sonra Zengî'nin küçük oğlu Salgur - Şah'ın oğulları Mehmed - Şah ve Selçuk - Şah, nihayet II. Sâd'ın kızı Abış Hatun, saltanat sürmüşlerdir. Abış Hatun, Hulâgû'nun oğullarından Hengü - Tîmur ile evli idi. Ebû - Bekr'in kızkardeşini de Celâleddin Harzem - Şah almıştır (1224). Sâ'dî, *Gulistân*'ını Ebû - Bekr adına yazarak bu hükümdarın ismini ölümsüz kılmıştır.

FARS ATA - BEYLERİ (Salgurlular)
(1147 - 1287 = 140)

1. **Salguroğlu Ata-bey Muzafereddin Sungur** (1147-1161 = 14)
2. **Muzaffereddin Zengî** (1161 - 1175 = 14)
3. **Muzaffereddin Tekle** (1175 - 1194 = 19)
4. **Muzaffereddin Tuğrul** (1194 - 1203 = 9)
5. **Ebû-Şucâ Muzaffereddin I. Sâd** (1203 - 20.V. 1226 = 23)
6. **Muzaffereddin Kutluğ-Han EbûBekr** (20.V.1226 - 18.V.1260 = 33, 11, 29)
7. **Muzaffereddin II. Sâd** (18.V.1260 - 1260)
8. **Muzaffereddin Mehmed** (1260 - 1262 = 2)
9. **Muzaffereddin Mehmed-Şah** (1262 - 1263 = 1)
10. **Muzaffereddin Selçuk-Şah** (1263 - 1264 = 1)
11. **Abış Hatun** (1264 - 1287 = 23)

SALIR'LAR, Türkmenler'in büyük kollarından birine verilen ad. S.'lar yanında Göklen'ler, Çavdur'lar, Ersarı'lar, Sarık'lar, Teke'ler ve Yomut'lar gibi birtakım büyük Türkmen kolları da vardır (bk. TÜRKMENLER).

SALİAN KANUNU, eski Salian Frankları'nın kanun derlemesi. Roma imparatorluğu toprakları içinde barbar kabilelerinin yerleşmenin önce; Romalılar'ın yasaları, töreleri, yazılı olmayan sözlü yoldan geleneğe dayanmaktaydı. Başka kabilelerin birbirleriyle münasebetlerinde olduğu gibi, Salian Frankları da kendi yasalarına, törelerine göre yaşayışlarını sürdürmekteydiler. Gerçekten bu insanlar *kanunun şahsiyeti* prensibiyle, yani, XIII. yüzyıl içinde insanlara tesir eden ve yasayı gerektiren kaidelerle yaşamaya çalışıyorlardı. S. K. bu yaşayışın uygulamasını, aynı zamanda medeniyetinin kabile kültürü üzerinde sonraki tesirini aksettirir. Kanun, muhtemelen Franklar'ın Hıristiyan'lığı kabûlünden önce, Milât'tan 500 yıl sonra Latince olarak ilk defa yazılmıştır. Yaşayan barbar kanunlarının en eskilerinden biri olarak, iptidaî Germen hayatının şartları için değerli bir kaynaktır. Sonraki eklemeler Hıristiyan'lığın artan tesirini gösterir.

Franklar'ın en eski kanunu olan *Lex Salica,* Clovis (466? - 511) devrinde kaleme alınan metniyle bilinmektedir ki, çeşitli metinleri olan ve üstünde bir çok düzeltmeler yapılan bu derlemenin en son metni Charlemagne devrinde yazılmıştır. Medenî hukuk kaidelerini ihtiva eden *Lex Salica,* her şeyden önce kefaret ve tazminat tarifesidir. Kadınları toprak verasetinden mahrum bırakan bir kaideyi de (Terra Salica) ihtiva etmektedir. S. K., 1300 yıllarında Fransa tarihinde önemli bir yer tutar. IV. Philippe'in son oğlu, doğrudan erkek vâris bırakmadan ölmüştü. Fransız hukukçuları, IV. Philippe'in bir kızının oğlu olan İngiltere'deki III. Edward'ın Fransa tahtına geçmesini istedi. Bunun sebebi de, bir krallığın bir kadın tarafından tevârüs edilemeyeceği anlayışına dayanmaktaydı. S. K., kralların tevârüsü hakkında hükümler ihtiva etmemekle beraber, *Terra Salica* bir kral tarafından veraseti engellemekteydi. Nitekim Fransızlar da Fransa kralı olarak IV. Philippe'in erkek kardeşinin bir oğlunun, VI. Philippe olarak Fransa tahtına oturmasına rıza gösterdiler. Böylece S. K.'nun uygulaması göstermektedir ki, kraliyet otoritesi bir kadın tarafından veya bir kadının nesebi yönünden tevarüs edilemez.

SALIERI, Antonio (1750 - 1825), İtalyan bestecisi ve orkestra şefi. Ana - babasının ölümünden sonra, önce Venedik'e 1766'da da Viyana'ya gitti. Orada Viyanalı besteci Florian Gassman'ın himâyesine girdi ve onun tarafından eğitilerek, İmparator II. Joseph'e takdim edildi. S.'nin ilk başarısını teşkil eden bir komik opera olan *Le Donne Letterate* (Kibarlık Budalası Kadınlar) [1770] onun Gasmann'ın ölümünden sonra 1774'te aylıklı besteci olmasını sağladı. Viyana S.'nin devamlı oturduğu yer olmasına rağmen, zamanının çoğunu İtalya ve Fransa'da geçirdi. Paris'te Gluck'ün yanında çalıştı ve onun sâyesinde yeni bir opera için müzik bestelemek üzere, Müzik Akademi'sine tavsiye edildi. *Les Danäides* (1784) adlı operası çok tutuldu. S.'nin en büyük operası şaheseri olan *Tarare,* Paris'te 1787'de de başarılı şekilde icra edildi ve Lorenzo da Ponte tarafından İtalyanca bir libretto ile *Axur, re d'Ormus* başlığı altında, 1788'de Viyana'da halk tarafından W. Mozart'ın *Don Giovanni*'sine tercih edilen bir eser olarak büyük bir heyecan yarattı. Son operası *Die Neger* olup, 1804'te gerçekleşti. Kilise müziğine kendini adadıktan sonra, kabiliyetine uygun eserler verdi. S. F. J. Haydn ile kurduğu dostluk, Mozart'a düşmanlığına vesile teşkil etti. 1824'te S., emekliye ayrıldı ve 1825'de de Viyana'da öldü.

S., M. Cherubini ve Ludwig van Beethoven'e kompozisyon dersleri vermiştir. Ayrıca Schubert ve Liszt'e de öğretmenlik yapmıştır.

SÂLİH (Bülbülî Kemânî) (ölm. Istanbul 1923), Çingene asıllı Türk kemânîsi. Piyasa sâzendesi olarak XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında büyük şöhret kazanmıştır. Çok kıvrak yayıyle bülbül sesini taklîd ettiği için "Bülbülî" denmiştir. Pos bıyıklı, iri yarı, esmer, terbiyeli idi.

SÂLİH, Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm'de adıgeçen ve kıssası bulunan peygamberlerden biri. S. Peygamber, Medine'nin kuzeyinde yerleşmiş eski Arap kabîlelerinden biri olan Semud kavmine peygamber gönderilmiştir.

S. peygamber, kavmini îmâna dâvet etti. Onlara, bir tek Allah'a tapmalarını ve yalnız ona ibâdet etmelerini bildirdi. S. peygambere kavminin güçlü kişileri inanmadılar. Ondan mûcize göstermesini istediler. Allah'tan onlara, bir işâret olarak bir dişi deve geldi. Bu deve ile sularını paylaşmaları ve bu deveye bir zarar vermemeleri kendilerine emredildi. Fakat onlar bu emre uymadılar. Hem deveyi boğazladılar, hem de S. peygamberi öldürmeye kalkıştılar.

Semud kavmi, kayalardan oyulmuş sağlam evlerinde otururlardı. Fakat, peygamberlerini dinlemedikleri ve Allah'ın emirlerine uymadıkları için, Semud kavmi büyük bir felâkete uğradı. Bu kavim, şiddetli bir deprem, korkunç bir ses ve yıldırım çarpması ile yok oldu. Kayalarda oyulu sağlam evleri ıssız kaldı. S. peygamber ve ona inananlar ise bu felâketten kurtuldu. (Ö. Okutan)

SALINIM : bk. SARKAÇ.

SÂLİH ÇELEBİ : bk. CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ.

SÂLİH DEDE - EFENDİ (Neyzenbaşı Kaymakam) (Istanbul 1818? - 1888), Türk bestekârı ve neyzeni. Beşiktaş Mevlevî-hânesi şeyhi Mahmud Dede ile selefi Yûsuf Zühdî Dede'nin kızının 2. oğlu, Şeyh Said Dede'nin (b. bk.) kardeşi ve Neyzen Yûsuf Paşa'nın (b. bk.) amcası. Istanbul'da doğdu ve öldü. Muzıkay-ı Hümâyûn'a neyzen olarak girdi ve kaymakam (yarbay) rütbesinde emekli oldu. Çile çıkarmış ve dede olmuştu; babası ve ağabeyi gibi şeyh olamamasının sebebi, Muzıka'da çalışmasıdır. Yalnız önce Beşiktaş, bu dergâh Maçka'ya nakledilince Maçka, oradan Eyüb Bahâriyesi'ne nakledilince Bahâriye Mevlevî-hânesi ve ilâveten Kasımpaşa Mevlevî-hânesi neyzenbaşısı oldu. Büyük neyzenlerdendir. Neyi, virtüoz olan ağabeyi Said Dede'den öğrenmiştir. Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede gibi bir virtüozun ilk ney hocasıdır. Güldeste (b. bk.) makamını o yapmıştır. Resmen adı - kaymakam olduğu için - "Sâlih Bey" olmakla beraber, "Sâlih Dede" şeklinde anılmıştır. Şeyh Nakşî Dede'den sonra o da bir Şedd-i Arabân Âyîn besteledi. XX. yüzyıl başlarındaki Neyzenbaşı ve Semâzen Yozgatlı Deli Sâlih Dede - Efendi, başkadır. Devr-i Kebîr peşrevlerinin bir kısmı dinîdir. Çok temiz, güzel saz eserleri bestelemiştir.

SÂLİH EFENDİ, Hekimbaşı Mehmed (Istanbul 1817 - Istanbul 1895), Türk hekimi. 26 yaşında Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'yi bitirerek tıb doktoru unvânını aldı (1843). Ondan önce medrese tahsili görmüştü. Başta Arabca ve Fransızca olmak üzere Farsca, Latince gibi Doğu ve Batı dillerini iyi öğrendi. Mekteb-i Tıbbiyye'yi bitirince asistan olarak burada kaldı. Zamanla müderrisliğe (profesörlük) ve tıbbiye nâzırlığına (dekanlık) kadar yükseldi; padişah başhekimi (hekimbaşı) unvânını aldı. Tıbbiye'de bütün derslerde kullanılan tek dil Fransızca idi. Eğitimin Türkçe'ye çevrilmesi için büyük çaba harcadı ve muvaffak oldu. Askerî Tıbbiye'nin yanında bir de Mülkî tıbbiye'nin açılmasını sağladı. Karantina işlerini mükemmelleştirdi. Encümen-i Dâniş (imparatorluk akademisi) üyesi, maârif nezâreti müsteşarı, Meclis-i Maârif reîsi oldu. Tıbbiye'den başka Mülkiye ve Dârülmuallimîn'de de bir ara nebâtât (botanik) okuttu. Anadoluhisarı'ndaki yalısının bahçesi, egzotik ve nâdir bitkilerle dolu gerçek bir botanik bahçesi hâlindeydi. Büyük bir hekim olmaktan fazla, Türk tıbbının gelişmesi ve modernleşmesindeki başarısı ve üstün yöneticiliğiyle tanınmıştır. Modern tıbbın Türkçe olarak okutulmasındaki başarısı, gerçek bir inkılâbtır. Şânî-zâde'nin yarım yüzyıl önce Arabca'dan türeterek koyduğu binlerce Türkçe modern tıb terimini geliştirmiştir.

SÂLİH EFENDİ, Hekimbaşı Mehmed

SÂLİH EFENDİ, Mehmed (ölm. Istanbul 1762), Türk din ve devlet adamı, Osmanlı şeyhulislâmı. Şeyh Hüsâmeddin Uşşâkî neslinden Mısır kadılarından Kırımlı Abdullah Efendi-zâde Yahyâ Efendi'nin oğludur. Medresenin bütün kademelerini bitirdi. Şeyhulislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'ye dâmâd oldu ve 12,5 yıl meşîhatte kalan bu ünlü ve nüfuzlu Lâle Devri şeyhulislâmının himayesiyle ilerledi. Haleb, Şam, Medîne, Istanbul kadılıklarında bulunduktan sonra Anadolu ve Rumeli kazaskeri oldu. 1758'de 97. şeyhulislâm olarak meşîhate getirildi. Bir yıl, 5 ay, 5 gün bu makamda kaldı. 30 haziran 1759'da azledildi. Üçüncü Mustafa devri idi. 3 yıl sonra oturduğu konakta öldü.

SÂLİH EFENDİ (Soyolcu-zâde) (Istanbul 1806-1862), Türk bestekârı. Istanbul'da doğdu ve öldü. Edirnekapısı civarında Çukurbostan'da doğdu, Maçka'da Silâhhâne karşısındaki Şeyh mezarlığına gömüldü. Suyolcu Hasan Ağa'nın oğludur. Çok küçükken babası öldü. İlkokula devâm ederken sesinin parlaklığı dikkati çekti ve ilâhîci oldu. Giderek, küçük çocuk olduğu hâlde, belirli günlerde ilâhî okuması için davetler al maya başladı. 22 şubat 1815'te Mevlid gecesi (12 Rebîülevvel) Topkapı Sarayı'na Ağalar Camiine çağırılan 9 yaşındaki Sâlih, Peygamber'in medhinde bir ilâhî okudu. Padişah dâhil, Mevlid'i pek çok ileri gelen dinliyordu. Sâlih çocuk ilâhîyi bitirince, büyük devlet adamlarından küçük hizmetkârlara kadar bir çok kimsenin "âh şu çocuğu Saray-ı Hümâyûn'a alaydılar" diye mırıldandığını işiten II. Mahmud, öyle yapılmasını irâde etti. Sâlih, Enderûn'un Seferli Koğuşu'na talebe kaydedildi. Meşkıni ilerletti. Gene *Letâif-i Enderûn*'un 4 aralık 1818 tarihli bir naklinde Suyolcu-zâde Sâlih Efendi, padişah huzûrunda Dellâl-zâde İsmail Ağa ile beraber okuyacak derecede yetişmiş bir hânende olarak geçmektedir ki, bu tarihte 12 - 13 yaşında bir çocuktur. 29 temmuz 1820 ve 9 aralık 1823'te tekrar adı geçer. 14 mayıs 1824'te 18 yaşında —yüksek bir pâye olan— çavuşluğa yükselmiştir. 12 ve 30 temmuz 1814 tarihli kayıtlarda geçen Hânende ve Kemânî S. E. ise, bestekârımızın Enderûn'daki yaşlı bir adaşı ve çağdaşıdır. Suyolcu-zâde değildir. 1826'da 20 yaşında musâhib-i şehryârî ve hunkâr müezzinlerinden olur. Fevkalâde sesli idi. Bazı dergâhlara devâm edip ilâhî, bilhassa durak da okuyordu. Enderûn'da başlıca hocası Hammâmî-zâde İsmail Dede'dir. Bir müddet diktatör - müşâvir Hâlet Efendi'nin müezzini oldu ve Saray'dan ayrıldı. 1829'da Kılıçali Paşa'daki evine çekildi ve yemenî damgacılığı yaptı. Saraydan ayrılmasının bir kusur neticesi olması çok muhtemeldir, fakat sebebini bilmiyoruz. 1839'da memuriyete başladı. Bir kaç yıl bazı kazâ kaymakamlıklarında bulundu. İdarecilikle bağdaşamadı. Beşiktaş'ta Acıçeşme'de Akaretler'in başındaki Küçük Mescid'in yanındaki kâgir evi satın alıp yerleşti. Burada meşk ve dergâhlara devamla vakıt geçirdi. Veremden öldü. Mezar taşı vardır. Kısa boylu, kır sakallı, zayıf ve titizdi. Büyük oğlu Şamdancıbaşı Tahsin Bey, Kartal'da otururdu. Küçük oğlu Ahmed Bey, 1894'te Üsküdar'da ölmüştür. Suyolcu-zâde, Mevlevî idi. Çok yanık sesiyle okuduğu gazeller de meş-

hurdu; şu beyit, onun hakkında söylenmiştir: Ne zamân-eylese taksîm Suyolcu-zâde-Sû-be-sû sû akıtır lûle misâlî çeşmim. 2 hutbe, muhtemelen ilâhîler bestelemişse de elimizde yoktur. Şevk-Efzâ Şarkı'sı enfestir. Diğer şarkıları da o devrin üslûbunun soylu örnekleridir. Fakat bestekârlıktan çok ses san'atkârı olarak tanındığı anlaşılıyor.

SÂLİH MÜNİR PAŞA : bk. MÜNİR PAŞA.

SÂLİH PAŞA (Nevesir/Bosna 1607 - Istanbul 1647), Türk devlet adamı, Osmanlı sadrâzamı. Boşnak'tır. Defter emîni, tersâne-i hümâyûn emîni, yeniçeri ağası, 1644'te vezir pâyesiyle başdefterdâr (mâliye nâzırı), bir buçuk yıldan az bir müddet sonra bu görevden vezîr-i âzam (başbakan) oldu (17 aralık 1645). Bir yıl, 9 ay makamını muhâfaza ettikten sonra Sultân İbrâhim'in (1640 - 1648) gazabına gelip îdâm edildi (16 eylûl 1647). Entrikacı, yüksek devlet adamı vasıflarından mahrum bir vezirdi.

SÂLİH PAŞA, Çanakkaleli veya Kazdağlı (Çanakkale 1488? - Cezâyir, haziran 1556), Türk amirali. Oruç Reîs'in maiyyetinde yetişti. Oruç'un şehâdetinde (1518) 30 yaşlarında tanınmış bir korsan (deniz akıncısı) kapdânı idi. Oruç'la beraber Anadolu'dan Cezâyir'e gitmişti. Oruç'un kardeşi Hızır Hayreddin Reîs'in hizmetine geçti. Yakın arkadaşı Turgut Reis (Paşa) ile de çalıştı. Akdeniz'in en ünlü korsanlarından biri hâline geldi. 1533'te kapdân-ı deryâlığa tayin edilmek üzere Istanbul'a gelen Barbaros Hayreddin Paşa ile beraber Kaanûnî Sultan Süleyman'ın huzûruna kabûl edilip deniz albayı rütbesini aldı. Sonra bahriyye sancak beyi (tümamiral) oldu. Bu sıfatla Preveze zaferinde Donanma-yı Hümâyûn'un sağ kanadındaki deniz tümenine kumanda etti. Fevkalâde enerjik, zeki, kurnaz, teşebbüs sahibi idi. 22 eylûl 1551'de bayriyye beylerbeyisi (oramiral) rütbesiyle Cezâyir bayriye eyâletinin beylerbeyiliğine (umumî valilik) getirildi. Cezâyir'e Barbaros ailesi dışında tayin edilen ilk beylerbeyidir (kendisinden önceki Cezâyir beylerbeyileri Oruç Bey, kardeşi Barbaros Hayreddin Paşa ile onun iki oğlu I. ve II. Hasan Paşalar'dır). 4 ay, 9 ay bu görevde kaldı. Bu görevde iken 68 yaşlarında öldü. Cezâyir'e gömüldü. Yerine Barbaros-zâde II. Hasan Paşa, tekrar beylerbeyi oldu. Bütün tarihin en büyük amirallerinden olan S. P., Kaanûnî devrinde Akdeniz'i Türk gölü ve Türk donanmasını yenilmez hâle getiren denizcilerden biridir. Barbaros Kardeşler'in en yakın arkadaşı ve birinci yardımcısı olarak kariyerini yaptı. Istanbul'da Dîvân-ı Hümâyûn ile iyi geçindi. Amiralliğinin yanında yüksek bir yönetici kabiliyeti de gösterdi. "Fas Fâtihi" diye de anılır. Bir İtalyan soylusundan doğan oğlu Mehmed Paşa da Cezâyir beylerbeyiliğinde bulunmuş (1567 - 68) bir amiraldir. S. P.'nın Büyük Sahrâ'daki fetihleri ve Fas Arab imparatorluğunu fethederek Türkiye himayesine alması, XVI. yüzyılın mühim olaylarındandır. 70 kadırga ile denizden ve 40 000 askerle karadan yürüyerek Kuzey Afrika'daki son İspanyol üssü Vahrân'ı (Oran) fethetmek üzeryken ölmüştür.

SÂLİH PAŞA, Hulûsî (Istanbul 1864 - Istanbul 1939), Türk asker ve devlet adamı, Osmanlı sadrâzamı. Amirallerden Dilâver Paşa'nın oğludur. 1878'e kadar babasının görevle bulunduğu Tuna yalılarında okudu. 1878'de Istanbul'a gelip Kuleli askerî lisesine, sonra Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'ye girip bitirdi, Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye'ye ayrıldı. 1888'de kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 1891'de Almanya'ya gönderildi; üç buçuk yıl kurmaylık stajı yaptı. Sonra Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye'de (Harb Akademisi) tâbiye okuttu. 1897 Yunan harbine katılıp kaymakam (yarbay) oldu. Bu sırada babası öldü. 1899'da mîralay rütbesiyle Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye (Genel Kurmay Başkanlığı) riyâseti üçüncü şûbesinde görevlendirildi. 1901'de Müşîr Deli Fuad Paşa'ya dâmâd oldu. 1903'te Diyarbekir'e gönderilip üç buçuk yıl kaldı. Şam'a ve 1908'de Istanbul'a geldi. Bu arada mîrlivâ ve paşa olmuştu. Meşrûtiyet'te ferik (korgeneral) rütbesine yükseltilerek Edirne'deki İkinci Ordu-yı Hümâyûn kumandanlığına getirildi. 1909'da iki kabinede harbiye nâzırı (millî savunma bakanı) oldu. 1911'de Meclis-i Âyân âzâsı (senatör), ertesi yıl bahriye nâzırı, sonra nâfia (bayındırlık) nâzırı oldu. Balkan sulhu için Londra'ya gitti. Cihan Harbi'nde (1914-18) senatörlük yaptı. Harbin son aylarında eşinin tedavisi için İsviçre'ye gitti, fakat eşini kaybetti. Mütâreke'de 1919'da iki kabinede bahriye nâzırı oldu. Bu sıfatla Amasya'ya gidip Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Milliyetçi olan Sadrâzam Müşîr Ali Rızâ Paşa'nın İngiliz baskısıyla istifası üzerine, müşîr (mareşal) rütbesine yükseltilerek sadrâzam oldu (8 mart 1920). Makamını 25 gün muhâfaza edebildi. Ali Rızâ Paşa'dan az ılımlı milliyetçi olmasına rağmen, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile anlaştığı ithâmıyla İngilizler tarafından tazyik edilince istifaya mecbur kaldı. Bu suretle Osmanlı devletinde sadârete yükselen son şahıs oldu (ondan sonraki sadrâzamlar, Ferid ve Tevfik Paşalar, daha önce sadrâzam olmuşlardı); 56 yaşında idi. Mustafa Kemal Paşa tarafından da radikal olmamakla ithâm edilince müteessir oldu. Tevfik Paşa kabinesinde —dördüncü defa— bahriye nâzırı oldu. Bu sıfatla Ankara'ya gidip (2 aralık 1920), dâhiliye nâzırı —eski sadrâzam— İzzet Paşa ile beraber orada 3 ay kaldı. İki Osmanlı mareşali, millî hareketi her bakımdan destekliyecekleri, fakat saltanat hukukuna aykırı hiç bir adım atmıyacaklarında ısrar edince, Mustafa Kemal Paşa ile anlaşamadılar. Fakat Mustafa Kemal Paşa, eski kumandanlarına saygı gösterdi. İsviçre'ye gidip Fransa ve İtalya ile Millî Mücadele'nin desteklenmesi için gizli temaslar yaptı. 1922 kasımında saltanatın düşmesi üzerine bahriye nezâretinden ve senatörlükten ayrılıp emekli oldu. 17 yıl Istanbul'da yaşadı. 75 yaşında Göztepe'de yoksulca bir şekilde öldü. İnönü'nün emriyle mareşallere mahsus cenaze töreniyle Eyüb'e gömüldü. Yüksek kültürlü, fakat askerlikten fazla politik görevlerde kullanılmış bir askerdi. Dürüst ve samimi bir meşrûtiyetçi (taçlı demokrasi tarafdarı) idi. Milliyetçi olmakla beraber, kendisinden 17 yaş küçük ve bir sonraki nesle mensub bir asker olan Atatürk'le hiç bir zaman yüzde yüz anlaşamadı ve kendisiyle tamamen mutabık olmıyanlara karşı Atatürk nasıl davranmışsa, S. P.'ya da aynı muameleyi yaptı; ne görev verdi, ne husûsî hayatına karıştı. 1934'te "Kezrak" soyadını almıştı.

SÂLİH PAŞA, Hulûsî

SÂLİH ZEKİ BEY (Istanbul 1864 - Istanbul 1921), Türk matematikçisi. 1882'de Dârüşşafaka lisesini bitirdikten sonra iki yıl PTT fen şubesinde staj yaptı. Sonra 3 yıl Paris'te elektrik mühendisliği okuyup diploma aldı. 1887'de Istanbul'a döndü. PTT'de elektrik mühendisi, 1895'te Rasadhâne müdürü, 1908'de Meclis-i Maârif üyesi, 1910'da Galatasaray Sultânîsi müdürü, 1912'de maârif nezâreti müsteşarı, 1913'te Dârülfünûn (Istanbul üniversitesi) rektörü oldu. Bu arada yıllarca Fen Fakültesi, Mekteb-i Mülkiyye (Siyasal Bil giler) ve Mühendis-hâne'de (Teknik üniversite) fizik ve matematik profesörlüğü yaptı. Hâlide Edib Adıvar'la (b. bk.) evlenip ayrıldı, ondan bir oğlu oldu. Son yüzyıllarda Türkler'in yetiştirdiği en seçkin müsbet ilim adamlarından biridir. İlimler tarihi üzerindeki eserleri bilhassa değerlidir. *Kaamûs-ı Riyâziyyât* (Matematik Ansiklopedisi) ve *Âsâr-ı Bâkıye*, eserlerinin en mühimleridir. Diğer kitapları şunlardır: *Hendese* (geometri), *Hikmet-i Tabî'iyye* (fizik), *Mebhas-i Savt* (fonetik), *Elektrik-i Mıknatisî* (elektro - manyetizma), *Harâret-ı Harekiyye* (termodinamik), *Câzibe-i Umûmiyye, Elektrikiyyet ve Şâriyyet, Hisâb-ı İhtimâlî* (ihtimaller hesabı), *Hareket-i Seyyâlât* (alışkanların hareketi), *Hey'et-i Riyâziyye* (matematik astronomi), *Nazariyye-i Temevvücât* (dalgalar teorisi), *Hendese-i Tahlîliyye* (analitik geometri). S. Z. B., Arabca yazılmış İslâm müsbet ilim kitaplarını derinlemesine incelemiştir.

SÂLİHA DİLÂŞÛB VÂLİDE - SULTAN (1626?-1689), III. Süleyman'ın (b. bk.) annesi. 1641'de Sultân İbrâhim'le (1640 - 1648) evlenerek bu pâdişâhın ikinci oğlu olan Şehzâde Süleymân'ı doğurdu. 1648'de dul kaldı. Üvey oğlu IV. Mehmed'in 39 yıllık saltanatı boyunca (1648 - 1697) oğlu Şehzâde Süleyman, velîahd-i saltanat idi (fakat 1664'te Şehzâde (II.) Mustafa doğunca, velîahdlikten düştü). Ağabeyinin hal'i üzerine Şehzâde Süleyman, Şehzâde Mustafa bertaraf edilerek tahta geçirilince, S. D. V. S. da, imparatoriçeliğe yükseldi, vâlide - sultân oldu (8 kasım 1687). Bu sıfatı 2 yıldan 3 gün eksik sürdü. Edirne'de 63 yaşlarında ölüp (5 kasım 1689) Istanbul'da gömüldü. Oğlunun şehzâdeliği ve pâdişahlığı sırasında hayatı daha çok Edirne Saray-ı Hümâyûnu'ndaki dâiresinde geçmiştir. Önce dehşetli kaynanası Kösem Vâlide - Sultan, sonra üvey oğlu IV. Mehmed'le iyi geçinmiş, ne dedilerse yapmış, politikaya karışmamış, IV. Mehmed'in annesi Tarhan Vâlide - Sultan tarafından da beğenilmiş ve himâye edilmiştir. Osmanlı tarihindeki 21 vâlide - sultân'ın on birincisidir.

SALİHLİ, Manisa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 303 km², nüfusu 103 504 (1975), ilçe merkezi S.'nin nüfusu 45 545'tir. Karataş (Adala) adlı bir bucağı, 77 köyü vardır. Köylerin 14'ü 1 000 - 2 000 nüfuslu; Kırveli köyü 4 516, bucak merkezi olan Karataş 3 048 nüfusludur. S. eski (1867) ilçelerdendir. İki yerde belediye vardır.

İlçe arazisi, ilin güney bölümündedir. Güneyinde İzmir'in Ödemiş ve Kiraz ilçeleri vardır. Burada çevrenin yüksek dağlık yerleri olan Bozdağ (2 157 m) uzanır. İlçe arazisi buradan Gediz nehrinin geçtiği alüviyal ovaya (buradaki genişliği 20 km, yüksekliği 50 - 100 m) uzanır, daha kuzeyde Gediz'in yukarı bölümünün geçtiği Karataş ve çevresinin tepelikleri (400 - 800 m, Dibek dağında 1 122 m) içine alır. İlçenin güney ve kuzey bölümlerindeki dağlık ve tepelik yerler gnayıs ve mikaşistlerden karışık bir yapı gösteren eski kütlenin bir

SALİHLİ : Genel Görünüş

bölümüdür. Yeni devirlerde oluşmuş tektonik çöküntü alanının buradaki bölümü olan alüviyal ovanın kenarları ise Neojen devri tabakalarıyla örtülüdür.

İlçenin iklimi, Ege iklimi özelliğindedir. Yazlar sıcak ve kurak geçer, kışlar oldukça ılımlıdır. Zaman zaman sıcaklığın sıfırın altına düştüğü de olur. Dağlara kar yağar. Yılda 150 gün çok sıcak geçer. Ovada yıllık yağış 500 mm'dir. Yağmurlar en çok kışın ve kısmen ilkbaharda olur. Hazirandan eylüle kadar kurak geçer.

Ovada yoğun tarım alanları, bağlar ve bahçeler, dağlarda ormanlar, fundalık ve çalılıklar, eteklerde makiler vardır. Arazi, denizden 80 - 100 km içeride bulunmakla beraber, Akdeniz ikliminin bitki örtüsü özelliği buralara sokulabilmiş, bu örtü alçak yerlerde daha belirgin olmuş, dağlarda çeşitli derecelerden ormanlar oluşmuştur (40 000 hektar). İlçenin kuzey bölümünde palamut ormanları (18 000 hektar) vardır. Meşe, kızılçam ormanları da çok yer tutar.

İlçenin başlıca akarsuyu, bir bölümü buradan geçen Gediz nehridir (b. bk.). Yukarı kesimindeki dağlardan birçok kollarla beslenen bu nehir, S. ovasına iner, burada Alaşehir çayını alarak büyür. Bu çayın yağış alanı 1 600 km², akımı kabarık zamanında 260 m³/sn'dir (kış - ilkbahar). Yazın ve güzün ise suları çok çekilir. Gediz nehrinin, Karataş (eski adı Adala) mevkiine ulaştığı yerde Demirköprü barajı (b. bk.) yapılmıştır (1960'ta bitirilmiş, baraj yüksekliği 77 m, üretilen yıllık enerji 193 milyon kwh). Nehrin kabarmaları sırasında, önceleri ovada 60 000 hektar arazîyi sular basarken, şimdi bu önlenmiştir. Barajın gerisinde 25 km uzunluğunda, 1 - 2 km genişliğinde, 50 m derinliğinde, 30 km² yüzölçümünde bir göl oluşmuştur. Bunun aşağı bölümü S. ilçesinde, geri kalanı Demirci'dedir. Bir bölümü S. ilçesinde, bir bölümü de Akhisar'da bulunan Marmara gölü, bu çevrenin önemli su varlıklarındandır. Bu göl (45 km²), derin (100 - 130 m) bir tektonik çöküntü gölüdür. Günümüzde bu gölden ovanın sulanması için bir depolama alanı olarak yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu arada 1939'da Adala regülatörü ve başka regülatör ve tesisler kurulmuş, Adala - S. ovası çevresinde sulama tesisleri yapılmıştır. Demirköprü ağzından başlayarak Ege Denizi'ne kadar uzanan proje uygulaması için gerekli su rezervinin baraj gölünde toplanmasına çalışılmıştır.

İlçede nüfus oldukça yoğun (km²'ye 80 kişi) olup, S. şehri de büyüme yolundadır (1927)'de 7 191, 1955'te 10 000, 1970'te 39 000, 1975'te 45 000'i geçmiş). İlçede lise, sanat enstitüsü, kız san'at enstitüsü, akşam ticaret lisesi, Karataş

ortaokulu, 87 ilkokul vardır. İlçede orta öğretim öğrenci sayısı 3 500'dür. İki basımevi vardır. Salihlispor, Beş Eylül, Gençlik adlı spor kulüpleri kurulmuştur. Devlet hastahânesi, verem savaş dispanseri vardır.

İlçede turistik yerler bulunmaktadır. Bunlardan Sart ve Kurşunlu kaplıcaları tanınmıştır. Sart kaplıcaları (suyun ısısı 51°C), S. - Ödemiş asfalt yolu boyunda, Çamurhamamı köyü sınırları içindedir. Burada otel, başka tesisler (bu arada çamur banyosu) vardır. Romatizma, deri ve kadın hastalıklarına şifa vericidir. Kurşunlu kaplıcası, S.'nin 5 km güney - batısında, Ödemiş yolu üzerindedir. Belediyece işletilen bu kaplıcada değişik bileşimde 5 kaynak vardır (ısıları 43 - 91°).

İlçe arazîsi, hemen bütünüyle, batı Anadolu deprem bölgesi içindedir. Bu arada S. şehri, güneydeki dağların eteğinde, geniş bir birikinti konisi üzerindedir. Şehrin arkasındaki yamaçlar gevşek Miyosen kumtaşı ve konglomeralarından, öndeki ova alüviyonlardan oluşmuştur. Bu yönüyle zemin bakımından yeri çürük sayılır. Son yıllarda beliren ve sallanan bu yöre, evlerin bu yer sarsıntılarına dayanıklılık göstermesiyle az yıkıcı etki yapmıştır.

Verimli topraklar ortasında bulunuşu ve ulaştırma kolaylığı, S.'nin ekonomik alanda gelişmesine yol açmıştır. Burada, her biri küçük ölçüde de olsa, un fabrikaları, şekerli maddeler sanayii, çeşitli yiyecek - içecek sanayii, çırçır fabrikaları, pamuklu, yünlü dokuma sanayii, ağaç mâmulleri, deri ve kösele, tanenli maddeler, tuğla ve kiremit yapım yerleri ve fabrikaları, tarım âletleri, taşıt yapımı sanayii vardır. Buradaki palamut ve valeks sanayii 30 000 ton palamut işlemekte, bundan 11 000 ton palamut hülâsası üretilmekte ve ihraç edilmektedir. İlçede 9 bankanın şubeleri açılmıştır. Elektrik enerjisi Türkiye Elektrik Kurumu'ndan (TEK) sağlanmaktadır.

İlçenin çeşitli tarım ürünlerinin başında üzüm, palamut, tahıl, patates, pamuk, tütün, meyva ve sebzeler, hayvan ve ürünleri gelir. Sayısı 90 000 olan zeytin ağaçlarından 350 ton zeytin, 60 ton yağ elde edilir. 65 000 ton yaş üzüm, 13 000 ton çekirdeksiz kuru üzüm sağlanır. İlçede 145 000 hayvan (koyun, sığır), 130 000 kümes hayvanı vardır. Orman ürünleri - geçimde yer tutar (46 orman köyü).

S., iç bölgelerden İzmir'e uzanan çok işlek yollar üzerindedir. İlçede 3 belediye vardır: S., Karataş, Sartmahmut. Her üçünde de elektrik, su, çarşı bulunmaktadır. (R. İzbırak)

SÂLİM BEY (Neyzen Üsküdarlı) (1829? - 1885), Türk bestekârı ve neyzeni. Büyük bestekâr Hacı Fâik Bey'in (b. bk.) ağabeyidir. Üsküdar'da Ahmediyye'de Salı tekkesi şeyhi Fethi Efendi'nin kızı Dürriye Hanım'la evlendi. Kayınpederi gibi Sâdî tarîkatine girdi. Fakat aynı zamanda Mevlevî ve Rifâî muhibbi idi. Genç yaşında Şeyh Said Dede'den ney öğrendi. Hocasına yetişemese bile, asrının büyük neyzenleri arasına girdi. Bilhassa mansûr ney çalmakta çok kudretli idi. Üsküdar Mevlevî-hânesi neyzenbaşısı oldu. Bir yandan da memuriyet yapıyordu. Ticâret nezâreti müdürlerinden idi. Çok dindardı. 22 ramazan gecesi Üsküdar'da Sandıkçı Rifâî dergâhında neyle taksîm ederken sekte-i kalbden öldü. Tekkenin şeyhi Âbid Efendi hemen "ill'Allaah" diyerek zikr'i durdurdu. Sâlim Bey'in talebeleri cesedi hemen yıkayıp mihrâb önüne yerleştirdiler ve şalla örttüler. Bütün dervişler 70 000 defa Kelime-i Tevhîd okudular. Ertesi günü büyük cemâatle cenâze kaldırıldı. Salı Sâdî tekkesinin türbesine gömüldü (çoktan yıkılmıştır). Orta boylu, şişmanca, ağarmış top sakallı ve yakışıklı idi. Tanınmış mutasavvıf Osman Şems Efendi'nin 2 beyitli kıt'asının son tarih mısraı: *Çaldı Neyzen Mîr Sâlim, ömrünün son faslını* (1302). Mâruf şâir Üsküdarlı Tal'at'ın 6 beyitli kıt'asının son tarih mısraı ise şöyledir: *Demin tekmîl kıldî âh Neyzen Mîr Sâlim/âh* (1302). Sâlim Bey, tercî-i bend yazacak derecede şâirdi. Kayınpederinden sonra, zevcesinin küçük kardeşi Şemseddin Efendi, Salı tekkesi şeyhi olmuştur. Sâlim Bey'den 2 yaş kadar küçük olan Fâik Bey, ondan beş buçuk yıl sonra ölmüştür. Sâlim Bey'in mezar taşında, vefât ettiği gece zikr'de bulunan Osman Şems Efendi'nin kıt'ası yazılı idi. Mezar taşı tahrîb edilmiştir ve bugün yoktur. O gece dergâhta Uşşak taksîm etmiş, Şehnâz'a geçtikten az sonra kalbi durmuştu. Diğer bir ney hocasının da Neyzen Oskiyan olduğu bilinmektedir. Hayli değerli neyzenin hocası da Sâlim Bey'dir. Saz eserleri güzeldir. Hicâz peşrevi, bütün İslâm âleminde çok büyük şöhret yapmıştır. Hâlâ en meşhur Hicâz peşrevidir. Eskiden bir sâzın meşkıne ekseriya ya bu peşrevle veya Âsım Bey'in Rast peşreviyle başlanırdı. Enfes Muhayyer peşrevini ise Cemil Bey'in peşrevi gölgelemiştir.

SÂLİM EFENDİ, Mîrzâ-zâde Mehmed Emin (Istanbul 1688 - Istanbul 1743), Türk şâiri, edebiyat tarihçisi ve dil bilgini. Şeyhulislâm (1714 - 5) Mîrzâ Mustafa Efendi'nin oğlu, Kazasker Abdürraûf Efendi'nin torunu, Şeyhulislâm (1730-31) Mehmed Efendi'nin kardeşi ve Şeyhulislâm (1770-3) Saîd Efendi'nin amcasıdır. Böyle bir ulemâ ailesinin ferdi olmak imtiyazıyla yüksek medrese tahsilini ihtimamla tamamladı ve hızla yükseldi. 1713'te en yüksek müderrislik (profesörlük) olan Süleymâniye dârülhadîsine getirildi ve aynı yıl içinde Selânik, 1715'te Galata kadısı oldu. Sadrâzam Şehîd Dâmâd Ali Paşa ile geçinemediği için bir buçuk yıl Trabzon'a, iki ay Bolu'ya sürgün oldu; sonra Istanbul'a gelip yalısında oturdu. Uzun yıllar bir görevde bulunmadı, ilim ve san'atla meşgul oldu. Lâle Devri'nin (1718 - 1730) icaplarına uyarak zevk ve safâya da düşkünlük gösterdi. 1720'de Istanbul pâyesine yükseldi, fakat yine bir görev verilmedi. Ünlü *Tezkire*'sini 1722'de Sadrâzam Nevşehirli Dâmâd İbrâhim Paşa'ya sununca, Istanbul kadılığına getirildi. 1723 - 30 arasında gene görev almadı. 1730 sonunda, yeni tahta çıkan I. Mahmud tarafından Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1731 - 35 arasında yine görev almadı. Bu sonuncu tarihte Rumeli kazaskeri oldu. Bir yıl bu görevi yürüttü. Hacca gitti. Şeyhulislâm olamadan, fakat babasının şeyhulislâmlığından sonra ağabeyininkini de görerek 55 yaşında öldü. Şehzâdebaşı'ndaki konağına yakın Kalenderhâne mescidi hazîresine gömüldü. Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin kızı ile evli idi. Hattatlığı ve müzisyenliği yanında S. E., bilhassa *Tezkire*'si ve *Dîvân*'ı ile tanınır. *Dîvân*'ının ilk şeklini daha 1704'te 16 yaşında düzenleyip Sadrâzam Kalaylıkoz Ahmed Paşa'ya sunmuştur. *Dîvân*'da 285 gazel ve güzel mesnevîlerden başka 19 kaside ve diğer şekillerde şiirler vardır. *Sâlim Tezkiresi, Tezkire-i Sâlim, Tezkiretü'ş - Şu'arâ* denen eserinde, 1687 - 1722 arasındaki 35 yıllık devrede ün kazanan 437 Osmanlı şâirini bize tanıtır. En ünlü tezkirelerden biri olup Istanbul'da 1315'te (1897) basılmıştır. Müellif hattı ile 2 ayrı nüshası elimizde bulunan bu eserin, Müstakıym-zâde hattı ile hâşiyeli bir nüshası da Topkapı Sarayı Hazîne kütüphânesindedir. Diğer mühim bir eseri, Aynî'nin *Ikdü'l - Cümân* adlı çok büyük Arapca umûmî tarihinin tercümesidir. Eserin S. hattı ile olan nüshası Süleymâniye kütüphânesindedir. Bu tercümeyi bir hey'et yapmışsa da, büyük emeğin S. E. tarafından verildiği, onun hattı ile bir nüshanın bulunmasından ve tarihin Osmanlılar'a ait kısmına yaptığı düzeltme ve eklerden anlaşılmaktadır. Arabca, Farsca, Türkçe diğer eserleri basılmamıştır.

SALİNA, A. B. D.'nde merkezî Kansas'ta bir şehir. Merkezî Kansas'ın buğday ambarı durumunda bir ticaret ve dağıtım merkezi olan S.'da un fabrikaları ve gıda depoları başlıca sanayii meydana getirir. Tarımla ilgili olmayan başlıca endüstriyi de uçak yapımı ile imalâtın bir kısmını teşkil eder. Şehir 1858'de Albay William A. Philippe tarafından kurulmuştur; ilk ticaret erbabının çoğunu Kızılderililer'le yerliler ve askerler oluşturuyordu. 1862'lerde burada ancak 12 aile yaşarken, 1867'de demiryolunun uzantısıyla şehir gelişti ve 1870'de şehir yapısına kavuştu. Nüfusu 37 714 (1975) oldu. *Kansas Wesleyan University* (Methodist kilisesi himâyesi altında 1885), *Marymount College* (Roman Katolik kilisesi himâyesi altında, 1922) ve *St. John's Military School* (St. John Askerî Okulu) (Episcopal kilise himâyesinde, 1887) S.'nın başlıca eğitim kurumları arasındadır. Schilling hava üssü (eskiden Smoky Hill üssü) şehrin yakınındadır.

SALINAS, Pedro (Madrid 1891 - Boston 1951), İspanyol şâiri, bilgini ve münekkidi. Madrid üniversitesinden sonra Paris'te Sorbonne'da öğrenim gördü. 1918'de Sevilla üniversitesinde İspanyol edebiyatı profesörü oldu ve daha sonra görevine Madrid üniversitesinde devam etti. 1936 İspanya iç savaşının başlaması üzerine, A. B. D.'ne yerleşti; önce Wellesley College'de, sonra da Johns Hopkins üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı.

S.'ın ilk eserlerini *Presagios* (Kehanetler) [1923] ile büyük İspanyol destanının modern bir tercümesi olan *Poema de Mio Cid* (1925) adlı şiir kitapları teşkil eder. 1933'de şaheseri olan *La Voz a ti Debida* (Sana Medbur Olan Ses) adlı, İspanyol edebiyatının en zarif eserleri arasında yer alan aşk şiirlerini yayımladı. A. B. D.'ne yerleştikten sonra yazdığı şiirler, modern insanın ekseriye tecrübe edip yaşadığı yalnızlığı dile getirir. Sonraki kitapları arasında *El Contemplado* (1946) ve *Todo mas Claro y Otros Poemas* (1946) dikkate değer.

SALINAS, A. B. D.'nde California'da şehir. S. vâdisinin kuzey ucunda, San Francisco'nun 160 km kadar güneyinde Monterey idare bölgesinin merkezi olup, nüfusu 58 896'dır (1975). Eskiden büyük bir kısmı tuzlu bataklıklarla örtülü olan S. adı, İspanyolca tuz kelimesinden gelir. S. vadisi bugün sulama ile tarım yapılan zengin bir tarım alanıdır. Sebze ve süt ürünleri ve hususiyle marul, vadinin başlıca servetini teşkil eder.

S.'da her yaz California Rodeosu (Kovboyların hayvanlarıyla tertipledikleri eğlence) yapılır. S. vadisi müzesi ve Monterey idare bölgesinin gençlik ilim merkezi, S.'dadır. Yazar John Steinbeck burada doğmuştur ve hikâyelerinde buradan izler vardır. S., 1856'da Elias Howe tarafından bir konaklama yeri olarak kurulmuştur. 1874'de şehir olarak birliğe katıldı ve 1936'dan beri bir meclis tarafından yönetilmektedir.

SALINGER, Jerome David (doğ. New York 1919), Amerikalı roman ve hikâye yazarı. 1940 yılında ilk kısa hikâyesi yayınlandıktan sonra, Colliers, Saturday Evening Post mecmuası ve bilhassa, savaş sırasında Avrupa'da askerliğini yapıp döndükten sonra, New Yorker dergilerinin devamlı yazarı oldu. Merhamet yaratan, şevklendirici ve nükte dolu üslûbu ile çağının meşhur yazarı olarak dikkati çekti. İlk romanı olan *"The Catcher in the Rye"* da (Gönülçelen 1951) 16 yaşında hassas ve zeki bir erkek çocuğa düynanın ters gelmesini, tamamen günün modası olan argo lisanı kullanarak anlattı. İlk zamanlar ana - babalar tarafından tepki ile karşılanan bu roman, daha sonraları okullarda okutulmak üzere tavsiye edilmiş ve modern klasikler arasında yer almıştır. S. 1953'de *"Nine Stories"* (Dokuz Hikâye) adlı eesri yayınladı. Aynı eser İngiltere'de *"For Esme, With Love and Squalor"* (Esme İçin Aşk ve Sefaletle) adıyla neşredildi. Bundan sonraki eserlerinde "Glass" adını verdiği bir Yahudi ailesinin maceralarını canlandırdı. *"Rise High the Roof Beam"* (Çatı Direğini Yüksek tut), *"Carpenters"* (Marangozlar) önemli romanlarıdır. 1961'de tamamı New Yorker dergisinde çıkan *"Fanny and Zooey"* de bu aileyi konu eden iki uzun hikâyedir.

SALISBURY (İngiltere) : Katedral

SALISBURY, İngiltere'de şehir ve belediye bölgesi. Winchester'ın 37 km batısında, Londra'nın 133 km güney - batısındadır. Nüfusu 100 000 (1974). Şehrin en büyük özelliği eskiden kalma yapılarının çokluğu ve kıymetli oluşundadır. Eski Sarum denen kaledir. Hemen hemen şehrin merkezinde olan bu kale tarih öncesinden kalmadır. Diğer önemli bir mimarlık eseri XIII. yüzyıldan kalma katedraldir. Ayrıca yine XIII. yüzyıldan kalma kiliseler de vardır.

SALISBURY, Rodezya'nın başkenti ve en büyük şehri. Nüfusu : 569 000 (1975). Ülkenin kuzey - doğusunda de-

SALISBURY (Rodezya) : Genel görünüş

nizden 1 483 m yüksektedir. Şehir 1890 yılında kurulmuş ve zamanın İngiltere başbakanı Lord S.'nin adını almıştır. Planlı bir şekilde inşa edilen şehirde üniversite, kütüphane, sanat galerisi, kilise ve katedraller vardır. S. Afrika'nın başlıca kara, hava ve deniz yolları üzerinde, bir tarım endüstrisi merkezidir.

SALISBURY, James Edward Hubert Gascoyne-Cecil. (1861 - 1947), IV. S. Markisi, İngiliz politikacısı. II. S. markisinin büyük oğlu. Eton'da ve Oxford üniversite kolejinde okudu. 1885'te parlamentoya girdi. 1903'te lordlar kamarasına geçti. Aynı yıl kabineye girdi. I. Dünya Savaşı'nda hükûmette bulunmadı, bağımsız bir yol takib etti. Bonar Law ve Stanley Baldwin kabinelerinde bulundu. 1925'ten 1929'a kadar Lordlar Kamarası'na başkanlık etti.

SALISBURY, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil (Hatfield 1830 - Hatfield 1930), III. S. Markisi, İngiliz devlet adamı. II. S. Markisi James'in, birinci karısından olan ikinci oğlu. O zamanki adıyla, Lord Robert Cecil, Eton'da ve Oxford'da Christ Church'te okudu. Öğrenimini bitirdikten sonra iki yıl seyahat etti. 1857'de evlendi. *Saturday Review* ve *Quarterly Review*'da yazılar yazdı. Avam kamarasındaki konuşmalarıyla dikkati topladı. 1866'da Hindistan işleriyle görevli devlet bakanı olduysa da, bu bakanlıkta ancak birkaç ay kaldı. 1874'te Disraeli'nin kabinesinde ikinci defa bakanlığa başlayan Lord S., bu defa da Hindistan işleriyle görevlendirildi. Ülkedeki açlık ve kıtlık meselesiyle uğraştı.

Bu sıralarda, Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'daki eyâletlerinden ikisi isyan etmişti. Paris muahedesini imzalayan devletler arasında büyük bir nota teatisi cereyan ediyordu. Muhtar Sırbistan prensliği dindaşlarına yardım etmek için silâha sarılmış ve nihayet Rus çarı, ordusunu seferber ederek, Avrupalılar müdahele etmediği takdirde, kendisinin müdahele edeceğini bildirmişti. Bunun üzerine, 1876 aralık ayında, Istanbul'da bir büyük devletler konferansı toplanmasına karar verildi. Lord S., İngiliz delegesi olarak Istanbul'a gönderildi. Doksanüç Harbi'nden sonra Disraeli'yle birlikte, Berlin konferansına katıldı (bk. BERLİN ANTLAŞMASI).

1880 seçimlerinde Lord S.'nin mensub olduğu Muhafazakâr Parti büyük bir yenilgiye uğradı. Kısa bir süre sonra Lord Beaconsfield'in ölümü üzerine Lordlar Kamarası'nda lider olarak onun yerini aldı.

1885'te ilk defa başbakan olarak Gladstone'un yerine geçti. 1886'da ikinci kabinesini kurarak 1892'ye kadar altı yıl iktidarda kaldı. İrlanda'ya bir baskı politikası güttü, Rus nüfuzuna karşı mücadele etti; İngiltere'nin Afrika'daki müstemlekelerini büyüttü.

1895'te seçimleri kazanmaları üzerine Lord S. tekrar iktidara geldi. Ölümünden bir yıl önce sağlık sebebiyle istifa edinceye kadar bu mevkide kaldı (1902). S., bu başbakanlığı sırasında İngiliz emperyalizmini kuvvetlendirdi. İspanya - A. B. D. savaşında, Amerika'ya yakınlık gösterdi. Güney Afrika'da Transvaal ve Orange'la yapılan savaşı kazandı. Uzak Doğu'daki İngiliz nüfuzunu kuvvetlendirmek için Japonya ile ittifak kurdu.

SALİSİLİK (Fr. salycylique, salicine'den), formülünde fenol grubu bulunan bir alkol, bir aldehit ve aromatik asit için bu isim kullanılır.

S. alkol: Saligenin de denen bu alkolün formülü $C_7 H_8 O_2$, molekül ağırlığı 124,13 dür. Molekülünde % 67,73 karbon, % 6,50 hidrojen, % 25,78 oksijen bulunur. S. aldehitten elde edilir.

86 - 870'de eriyen katı bir maddedir. Suda, alkolde, kloroformda, eter ve benzende erir. Sülfürik asitle kırmızı bir renk verir.

% 4 - 10'luk solüsyonları tıpta bazı organların anestezisi için kullanılır. İnsana zararlı etkisi çok azdır.

S. aldehid: Orto - hidroksibenzaldehid de denir. Formülü HO. $C_6 H_4$ CO NH_2'dür. Molekül ağırlığı, 137,13 dür. % 61,31 karbon, % 5,15 hidrojen, % 10,21 nitrojen ve % 23,33 oksijenden ibarettir. Beyaz veya hafif pembe kristal veya toz halinde olur.

Acı lezzetlidir. Dilde sıcaklık hissi verir. 140°'de erir. Sıcak suda, alkolde, kloroformda ve eterde erir.

Bu madde erkeç sakalı bitkisinde bulunur. Sentetik olarak sodyum hidroksit eşliğinde fenolün kloroformla ısıtılmasından elde edilir.

Tıpta ağrı kesici, ateş düşürücü ve romatizma önleyici olarak salisatlar kadar etkilidir. Ağızdan günlük dozu 0,3 - 0,4 gramdır. Fazla miktarda alındığı zaman baş dönmesi, uyuklama hâli, burun kanaması, kusma, hazımsızlık, alerjik reaksiyonlar ve trombosit azalması yapabilir. Salisilatlara hassas olan hastalarda salisilat yerine kullanılabilir.

S. asit: (orto - hidroksibenzoik asit), formülü $C_7 H_6 O_3$, molekül ağırlığı 138,12 dir. % 60,87 karbon, % 4,38 hidrojen, % 34,75 olesifinden ibarettir.

S. asit birçok bitkide bilhassa keklik üzümü yapraklarında ester şeklinde bulunur.

Sentetik olarak basınç altında CO_2 ile sodyum fenolatın ısıtılmasıyla elde edilir.

S. asit kristal veya toz hâlindedir. Güneş ışığında renksizdir. Özgül ağırlığı 1,44'tür. 157° - 159°'de erir. Kaynama noktası 211° civarındadır. Devamlı ısıtılırsa CO_2 ve fenole ayrılır. S. asit, suda, alkolde, asetonda, kloroformda, eterde, benzende, gliserolde, yağda erir.

S. asit ve türevleri (tuzları, esterleri) boyar madde, parfüm sanayiinde ve tıpta romatizma tedavisinde kullanılır. (B. Pınar)

SALKIM, bir tek eksene bağlı sapların ucunda, kat kat düzenlenmiş meyva veya çiçek demeti, meselâ üzüm S.'ı. S. adı ayrıca, baklagiller familyasına bağlı bir bitki cinsine verildi. Bunlar fasulyelerle yakın olup, dönerek tırmanan veya yatan otlardır. Asıl S., Çin asıllı olup (Lat. *Wistaria sinensis)* yukardakilerden başka bir cinse bağlı, açık mavi çiçekli bir süs bitkisidir. Avrupa'ya ancak 1825'te getirilmiştir.

SALKIM OTU, aş. yu. 300 türü içine alan ve dik duran çiçek salkımlarından ötürü bu adı alan bir ot cinsi. Bütün dünyanın ılık bölgelerinde ve subtropikal ve tropikal kuşaklarındaki dağlarda bulunur. Bu cins, Buğdaygiller *(Gramînaceae)* familyasına bağlıdır. Bu otların bir çoğu yem olarak kullanılır.

SALKIMSÖĞÜT, anavatanı Asya olan bir söğüt türü. Özelliği dallarının sarkık durmasıdır. Söğüt *(Salix)* cinsi 300 kadar türü ayrılır. Bağlı olduğu familya Söğütgiller *(Salicaceae)* familyasıdır.

SALKOWSKI, Ernst Leopold (Königsberg 1844 - Berlin 1923), Alman kimyacısı, fizyologu ve patolojisti. Viyana ve Tübingen'de okudu ve E. F. J. Hoppe - Seyler'in öğrencisi oldu. 1867'de doktorasını yaptı. 1869 - 1872 yıllarında Königsberg kiliniğinde, Heidelberg fizyoloji enstitüsünde ve Berlin Patoloji Enstitüsü'nde çalıştı. Löseminin ve idrar kimyasının ilmine önemli katkılarda bulundu.

Başlıca eserleri : *Die Lehre vom Harn* (İdrar Teorisi) (1882) W. O. Leube ile birlikte; *Practicum der Physiologischen und Pathologischen Chemie* (Fizyolojik ve Patolojik Kimyaya Ait Pratik Çalışma - 1893).

SALLÂL, Abdullah (Irak 1917), Yemenli asker ve siyaset adamı. 1948'de giriştiği bir hükûmet darbesi sonunda yedi yıl hapsedildi. Sonra tekrar orduya katıldı ve hızla yükselerek yedi yıl içinde genelkurmay başkanı oldu (1962); aynı yıl İmam Ahmed'in ölümü üzerine iktidarı ele geçirdi. S.'in kurduğu devrim konseyi cumhuriyet ilân etti. Cumhuriyetin beş yılı siyasî mücadelelerle geçti. 1967'de, Rusya'ya gitmek üzere Bağdad'a geldiği sırada vuku bulan bir hükûmet darbesiyle iktidardan uzaklaştırıldı.

SALLES, Georges Sèvres (Bad Wiessee 1889 - Bavyera 1966), Fransız arkeologu, san'at yazarı ve yöneticisi. Gustave Eiffel'in torunu idi. Çin'de kazılar yaptı. Louvre okulunda profesör olarak çalıştı. 1941'de Guimet müzesinin direktörü oldu. 1945'te Fransa müzelerinin direktörü olup, bütün ülkenin müzelerini yeniden düzenledi. 1953'te Milletlerarası Müzeler Konseyi'nin başkanı oldu. Başlıca eserleri : Birçok giriş ve önsözden başka *Au Louvre, scènes de la vie secrète du musée* (Louvre'da, Müzenin Gizli Hayatına Dair Sahneler - 1950).

SALM, Roma Germen İmparatorluğu'na bağlı bir kontluk hânedânı. Luxembourg kontlarının bir yan dalı. S. kontları, adlarını Belçika'nın Luxembourg ilindeki Vielsalm'a yakın bulunan S. (Fr. : S. - Château) şatosundan almıştır. Hânedâna bağlı Hermann von S. (1081 - 88), Kral IV. Heinrich'in rakibi idi. Hânedân 1165'ten sonra iki dala ayrıldı : Niedersalm (Altsalm) ve Obersalm. Bu ikinci dal XII. yüzyılda, Vosges dağlarında, Alt - Alsace'daki Schirmeck'e yakın, denizin 809 m üzerinde S. şatosu adı altında bir şato inşa ettirdiler.

Niedersalm dalı 1416'da söndü. Bunlara ait topraklar 1455'te *Reiffer - Scheid* senyörlerinin eline geçti. S. - Reifferscheid hânedânı çok geçmeden birkaç dala ayrıldı. Bunların hemen hepsi XVIII. yüzyılda Reichsfürst (imparatorluk prensi) unvânını aldı. S. - Reifferscheid - Dyck ise 1816'da Prusya prensi unvânını aldı. Obersalm hânedânı, erkek mirasçı bırakmadan sönünce, 1459'da evlenme yolu ile Rhein kontlarına bağlandı. Mirascılar burada da birkaç dala ayrıldılar : S. - S., S. - Kyrburg, Grumbasch - Stein. Bunların hemen hepsi prens unvânını aldı.

SALMAKİS, Bodrum'a yakın bir su kaynağının ve buna bağlı bir nimfanın (su perisinin) adı. Bu tanrıça, Hermes ile Afrodit'in oğlu olan Hermaphröditos'u sevdiğinden ona sıkıca sarılıp ilâhlardan iki bedeni her zaman için birleştirmelerini diledi. Sonuçta çok güzel ama cinsiyeti belirsiz bir yaratık meydana geldi. Ovidis, *Metamorphoseis* (Şekil Değiştirmeler) şiirinde bu hikâyeyi anlatır.

SALMANASAR (Babil - Asurca : Şulmanu Aşared; İbr. Şalman Eser; Yun. Salmanarsares), bazı Asur krallarının adı.

1) **I. S.** (M. Ö. 1265 - 1235), Orta Asur devletinin gücünü kuzey ve batıda yaptığı başarılı harplerle arttırdı. Urartu'ya karşı ilk zaferleri kazandı, Mitanni devletinin halefi Khanigalbat devletine boyun eğdirdi ve böylece kuzey Mezopotamya'yı Karkamış'a kadar kendisine tâbî kıldı. Babilliler'le Ârâmîler'e karşı da ilk başarıları kazandı. Kalakh'ı kurduğu sanılır.

2) **II. S.** (M. Ö. 858 - 824), II. Asurbanipal'ın oğlu olup babasının fetihçi politikasını devam ettirdi. Özel olarak Babil ve Orta Suriye'deki Ârâmîler'le harbetti. Karkar muharebesi (M. Ö. 853) neticesiz bitti. Şamlı Ben Haddad'ın Araplar'la yaptığı bir ittifaka karşı M. Ö. 841'de S. tekrar Şam'a karşı harekete geçti, ama netice alamadı. Ancak İsrailli Jehu'dan vergi olarak kara dikilitaşı ve başka ganimetler elde etti. Babil S.'ın hâkimiyetini tanıdı (M. Ö. 851). S.'ın idaresinde İranlılar ve Medler'e karşı ilk çatışmalar yer aldı. S.'ın Balavat'taki sarayı biliniyor (bronzdan kapısı Londra'da British Museum'dadır). İdaresinin son altı yılında oğlu Asurdaninapla'ya karşı yaptığı iç savaş yer alır.

3) **V. S.** (M. Ö. 727 - 722), III. Tiglatpileser'in oğlu. Babil kralı olarak adı Ululai'dir. Birçok ayaklanmalara karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Bunlar arasında İsrailli Hosea'ya karşı yaptığı harpte M. Ö. 722'de Samiriye'yi feth etti. İsrail, bir Asur ili hâline geldi. S.'ın nasıl tahttan indirildiği ve II. Sargon'un nasıl onun halefi olduğu iyi bilinmiyor.

SALM - DYCK, Constance - Marie de Theis, Princesse de (Nantes 1767 - Paris 1845), Fransız kadın yazarı. 1789'da tıp akademisi üyesi Pipelet de Leuri ile evlendi. 1785'te şiirlerini çıkarmaya başlamıştı. 1794'te Sapho başlıklı musikîli trajedisini oynattı (Martini'nin musikisi). 1799'da dramı *Camille, ou Amitié et Imprudence* (Camille veya dostluk ve ihtiyatsızlık) Paris'te Théatre Français'de oynandı. 1799'da boşandı ve 1803'te tanınmış bir botanikçi olan Prens Joseph de S. D. ile evlendi. Şâir Marie - Joseph Chénier ona Muse de la Raison (Sağduyunun İlham Perisi) adını takmıştı. S. D. şiirli mektuplar ve çeşitli yazılar bıraktı. Başlıca eserleri şunlardır : *Mes Soixante Ans ou Mes Souvenir Politiques et Littéraires* (Altmış Yıllık Ömrüm, veya Siyasî ve Edebî Hâtıralarım) [1833]; *Pensées* (düşünceler) [1845]; *Vingt - Quatre Heures d'Une Femme Sensible* (Hassas Bir Kadının Yirmi Dört Saati) [1825]. Bu son eser bir romandır.

SALMERON Y ALONSO, Nicolas (Alhama La Seca, Almeria 1838 - Pau 1908), Birinci İspanyol cumhuriyeti başkanı. Granada ve Madrid'de hukuk, felsefe ve edebiyat okudu; Sanz del Rio'nun öğrencisi oldu. Bu şahıs Krausismo adı altında Alman filozofu Karl Christian Friedrich Krause'nin (1781 - 1832) felsefî ve hukukî görüşlerini İspanya'da yaymıştı. S., 1867'de cumhuriyetçi olarak tutuklandı. 1871'de parlamento üyesi oldu. Cumhurbaşkanı seçildi (1873), Alfonso tekrar tahta çıkınca, Paris'e kaçtı. 1881'de İspanya'ya dönen S. üniversitede profesör olarak çalıştı ve cumhuriyetçi propagandası yaptı.

SALMHOFER, Franz (Viyana 1900), Avusturyalı besteci. Viyana operasının (1945 - 1955) ve halk operasının (1956 - 1963) müdürlüklerinde bulundu. Dört opera, dört bale, iki senfoni, üç konçerto ve kuartetler besteledi.

SALMINGER veya SALBINGER, Sigismund, XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Bir süre Münih'te dinî çalışmalar yapan S., 1540-1547 yılları arasında Augsburg şehrinin müzisyenliğini de yapmıştır. Ender bulunan kompozisyonları içine alan çeşitli koleksiyonları yayımlamıştır.

SALMON, André (Paris 1881 - Varo 1969), Fransız şâir ve yazarı. İlk şiirleri *Plume* (Kalem) adlı edebiyat mecmuasında çıktı. İlk şiir kitabını 24 yaşındayken yayınladı. Ayrıca romanlar ve sanat incelemeleri de yazdı. Başlıca eserleri şunlardır: *Le Livre et la Bouteille* (Kitap ve Şişe) [1919], *L'Art Vivant* (Yaşayan Sanat) [1920], *L'Âge de l'Humanité* (Beşeriyetin Yaşı) [1922], *Vie et Mort du Peintre A. Modigliani* (Ressam A. Modigliani'nin Hayatı ve Ölümü) [1939].

SALMON, Françoise (Paris 1917), Fransız kadın heykeltraşı. Paris'teki Ecole Nationale Supérieure des Beaux Arts'da (Güzel Sanatlar Millî Yüksek Okulu) okudu ve 1957'de Fénelon ödülünü kazandı. Paris'in Père Lachaise mezarlığında, Auschwitz kurbanları için bir âbide, Villerupt'te Henri Barbusse âbidesini yaptı. Daha başka âbîdeler ve birçok büstler ve heykeltraşlık eserleri bıraktı.

SALMON, George (Cork 1819 - Dublin 1904), İrlanda'lı ilâhiyatcı ve matematikci. 1833'te Trinity College'de yüksek öğrenimini yapmak üzere Dublin'e gitti ve oradan artık hemen hiç ayrılmadı. 1841'de Trinity College'de matematik profesörü; 1845'te Anglikan papazı ve ilâhiyat profesörü oldu. Cebir ve geometriye ait el kitaplarıyla bütün XIX. yüzyılın matematiğini etkiledi. İlâhiyatçı olarak başlıca eserleri şunlardır: *Introduction to the New Testament* (Ahd-i Cedide Giriş - 1885); *The Infallibility of the Church* (Kilisenin Yanılmazlığı - 1889); *Thoughts on the Textual Criticism of the New Testament* (Ahd-i Cedid'in Metin Tenkidi Hakkında Düşünceler).

SALMONELLOZ, salmonella cinsi bakterilerin oluşturduğu bir grup hastalığa verilen toplu isim. Salmon adındaki araştırıcının adı verilen salmonella cinsi bakteriler, Enterobacteriaceae ailesi içinde yer alan mikro-organizmalardan olup, insandan ve sıcak kanlı hayvanların çeşitli organlarında yerleşerek çeşitli hastalık tabloları meydana getirir; bunların başlıcaları tifo, paratifo ve besin zehirlenmeleridir.

Salmonella'lar özel gram boyası ile boyandıklarında gram menfi olarak boyanan 1-3 mikron boyunda çok defa hareketli, bazan hareketsiz, çomakcık (basil) şeklinde mikro-organizmalardır.

Salmonella'lar kimyaca yapıları birbirinden farklı, O = vücut antijeni (Endotoksin), H = kirpik antijeni ve bazı cinslerde Vi antijeni denilen özel antijenler ihtiva eder. Konu edilen mikro-organizmalar O antijenlerine göre A'dan Z'ye kadar birçok gruba ayrılmışlardır. Bu gruplardan her biri de içerisindeki çeşitli H antijeni kombinasyonlarına göre birçok salmonella serotipi ihtiva eder. Yakın senelerde tesbit edilen yeni gruplar sebebiyle harfler kâfi gelmediğinden Z grubundan sonra başka adlarla anılan 15 yeni grup daha teşekkül etmiştir. Grupların hepsi bir araya getirilerek, teşhis laboratuvarlarında kullanılan ve adına Kauffmann-White tablosu denilen bir cetvel meydana getirilmiştir. Bugüne kadar dünyada tesbit edilen salmonella serotiplerinin sayısı 1 500 civarındadır. İnsanlarda genellikle Kauffmann-White tablosunun A-B-C-D-E gruplarında bulunan salmonella serotipleri ile infeksiyonlar görülür. Memleketimizde çeşitli yerlerden bugüne kadar Kauffman-White tablosunun, A, B, C_1, C_2, D_1, E_1, F, G, H, I, M, Q, V gruplarından olan değişik 51 adet salmonella serotipi tespit edilmiştir.

Salmonella cinsi mikro-organizmalar arasında *S. teyphi* (tifo basili) ile *S. Paratyphi A* ve *S. Paratyphi B* gibi serotipler genellikle klinik olarak tifo veya tifo hastalığına benzer, hastalık tablosu meydana getirirler. Diğer taraftan pek çok salmonella serotipi insanlarda karın ağrısı ve ishal ile kendini gösteren enteritis ve besin zehirlenmesi yapabildiği gibi yine pek çok salmonella serotipi insanların çeşitli organlarında oturarak değişik hastalık tabloları meydana getirirler. Memleketimizde bilhassa küçük çocuklardaki salmonella enfeksiyonları çoğunlukla Kauffmann-White tablosunun B grubunda bulunan S. typhimurium bakterileri ile meydana gelmektedir.

Salmonella infeksiyonlarında geniş spekturumlu antibiotikler genellikle etkilidir. (S. Oktay)

SÂL-NÂME, Almanak'a (b. bk.) Osmanlılar'ın Tanzîmât'tan sonra verdikleri ad, yıllık. 1847-1922 arasındaki 75 yıllık dönemde yayınlanan Osmanlı S.'leri çok ünlüdür. İnanılmıyacak zenginlikte bilgilerle doludur ve bu dönem Osmanlı tarihi, teşkilâtı, biyografileri, coğrafyası için fevkalâde bilgiler verir. Bu bilgilerin henüz çok azından faydalanılmıştır. Husûsî S.'ler de olmasına rağmen, bilhassa devletçe yayınlananlar çok ve mühimdir. Bunların başında *S.-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye*'ler gelir. İlki 1263 (1847) yılında Ahmed Vefîk Efendi tarafından, Hayrullah ve Ahmed Cevdet Efendiler'in yardımları ve Sadrâzam Büyük Reşid Paşa'nın emri ile yayınlanmıştır. Reşid Paşa'nın *Almanach de Gotha*'ları görüp buna benzer Türkçe bir seriye başlanmasını istediği muhakkaktır. Bu S.'ler, gittikçe gerek sahife sayısı, gerek boy bakımından, —Gotha'lar gibi— büyüdükçe büyümüş, nihayet ince punto ile bin küsur sahifelik eserler hâline gelmiştir. Osmanlı devletinin bütün memurları, rütbe ve nişanları ile bu eserlerde gösterilmiştir. Osmanlı devletinin son üç çeyrek asırlık teşkilâtının aynası gibidirler. 1297 (1880) yılına ait 35. cilt, litografya (taş basması) ile olan son S.'dir, sonrakiler matbaa harfleri iledir. 1888'den itibâren Sicill-i Ahvâl-i Me'mûrîn dâiresince, bütün devlet ünitelerindeki resmî bilgiler bir araya getirilerek tanzîm edilmiye başlanmıştır. İkinci Abdülhamîd devrinde (1876-1909) çıkanlar en mükemmelleridir. En tanınmış Avrupa almanakları, hattâ Gotha'lar seviyesinden asla aşağı kalmıyan bir zenginlik ve dakikliktedirler. Yalnız 1908'den öncekilerde Hânedân'a ve yabancı hânedânlara ait bilgiler alınmamıştır. 68. cilt 1334 = 1916 tarihini taşır. Bu devlet S.'leri dışında yine resmî nezâret ve vilâyet (eyâletlere "vilâyet" denmektedir) S.'leri de vardır ve fevkalâde zengin bilgiler verir. Seraskerliğin çıkardığı 17 cilt *S.-i Askerî* (1865-1908), 4 cild *S.-i Nezâret-i Hâriciyye,* 17 cild *S.-i Bahrî*, 6 cild *Maârif Nezâreti S.'si*, ticâret-nâfia, mâliye nezâretlerininkiler, 1916'da Ebülulâ Mardin'in içinde Ahmed Refîk'ın de bulunduğu bir hey'etin yardımıyla hazırladığı muhteşem *İlmiyye S.'si*, bunlardandır. Vilâyet S.'leri 1865'te başlar. Her eyâlet her yıl neşretmemiştir. En çok yayınlananlar şunlardır: *S.-i Vilâyet-i Haleb* (1867-1912 arasında 35 c.), *Hudâvendigâr* (Bursa, 34 c.), *Sûriyye* (Şam, 32 c.), *Konya* (30 c.), *Edirne* (28 c.), *Aydın* (İzmir, 25), *Trabzon* (24), *Selânik* (23), *Diyarbekir* (22), *Cezâir-i Bahr-i Sefîd* (Akdeniz Adaları, 22), *Bağdad* (21), *Kastamoni* (21), *Adana* (17), *Erzurum* (17), *Si-*

vas (17), *Ankara* (15), *Bosna* (Bosnasarayı, 15), *Trablusgarb* (Libya, 13), *Yemen* (San'â, 11), *Tuna* (Bulgaristan 10), *Mâ'mûretü'l-'Azîz* (Elazığ = Harput, 10), *Basra* (9), *Beyrut* (Lübnan, 9), *Manastır* (9), *Yanya* (9), *Kosova* (Üsküb, 9) vs. Mısır, Girit eyâletlerine kadar daha birçokları vardır. Tabîatiyle hepsi Türkçe'dir. - Husûsî S.'ler de pek çoktur. İlki Ali Suâvî Efendi'nin 1871'de yayınladığı *Türkiye,* 1873'ten beri Ebüzzıyâ Tevfik Bey'in yayınlamaya başladığı *S.-i Ebü'z-Zıyâ*'lardır. Bâzıları kuşe kâğıdına basılmış, renkli resimler veren, lüks, baskı san'atı bakımından da dikkate değer eserlerdir (Y. Ö.)

SALOL, fenolün salisilik asit esteri. Formülü C_{13} H_{10} O_3 dür. Molekül ağırlığı 214,21'dir.

S., genol ve salisilik asit karışımına fosfor oksiklorid'in tesiriyle elde edilir.

Beyaz, ufak kristaller veya toz hâlindedir. Hoş kokulu ve lezzetlidir. Özgül ağırlığı 1,25'tir.

41 - 43°'de erir. 173°'de kaynar. En kuvvetli absorbsiyon dalga boyu 290 - 330 m (milimikron) dur. Salol suda, alkolde, benzinde, amil alkolde, aseton, kloroform ve eterde erir.

S. plastik endüstrisinde, vernik işlerinde, yapıştırıcılarda, cilâlarda, ayrıca güneş yağları ve kremlerinde kullanılır. Plastiklerin renklerinin korunmasında plastiğe hafifçe emdirilir.

Tıpta ağrı kesici, ateş düşürücü ve barsak antiseptiği olarak kullanılır. Ağızdan günde 0,3 - 1 gram'lık dozlarla verilir.

Veterinerler haricî olarak antiseptik gibi kullanır, ağızdan ise ishalde ve ateş düşürmede verirler. Kedilerde kullanılmaz. Dozu atlarda 2 - 15 gram, köpeklerde 2,5 - 1.0 gramdır.

SALOME, Richard Strauss'un bestelediği bir perdelik opera. Konusu Oscar Wilde'ın Fransızca olarak yazdığı aynı adlı dramdan alınmış, sözleri Hedwig Lachmann tarafından Almanca olarak yazılmıştır. Dresden'deki ilk temsilini (9 aralık 1905), New York (Metropolitan, 22 ocak 1907), Londra (Covent Garden, 8 aralık 1910) temsilleri takib etmiştir.

Olay Tiberias'da Herodes'in sarayında geçer. Herodias'ın kızı S. amcası Herodes Antipas tarafından hapsettirilen Jochannaan'ın (Vaftizci Yahya) kendisine ilgisiz kalmasına içerler. Herodes'in önünde yaptığı dansa (yedi peçe dansı) karşılık, bir gümüş tepsi üzerinde Jochannaan'ın başını ister. İsteği yerine getirilen S. kesik başı ihtirasla öper. Dehşetle irkilen Herodes askerlerine "öldürün şu kadını" diye emreder.

SALOMON, Ernst von (Kiel 1902 -), Alman yazarı. Bir süvari yüzbaşısının oğlu. I. Dünya Harbi'nden sonra Baltık denizi bölgesinde ve Silezya'daki çarpışmalara katıldı. 1922'de Rathenau'un katline yardımcılık ettiğinden 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Kapp hükûmet darbesine ve Schleswig - Holstein da yer alan köylü ayaklanmalarına katıldı. 1945 - 46'da bir temerküz kampına kapatıldı. Çok ülke gezdi. Yazıları bâriz şekilde otobiyografik karakter taşır ve zamanının olaylarını yansıtır. Yazdığı romanların en çok tartışmaya yol açanı ve en iyi bilineni *Der Fragebogen* (Sual varakası - 1951) olup yazarın 1919'dan 1945'e kadar başına gelenleri anlatır. Başlıca eserleri : *Die Geachteten* (Aforoz Edilenler - 1930); *Die Stadt* (Şehir - 1932) *Die Kadetten* (Askerî Öğrenciler - 1933); *Nahe Geschichte* (Yakın Tarih - 1936) kalem denemesi; *Boche in Frankreich* (Nefret Edilen Alman Olarak Fransa'da - 1950).

SALOMON, J. F. (1661 - 1731), Fransız besteci ve viyolacısı. André Campra'nın etkisinde Fransız operasının gelişmesine katkıda bulunan S., kraliyet kilisesinde viyolacı olarak çalıştı. *Médée et Jason* adlı operanın bestecisi olarak tanınmaktadır.

SALOMON, Johann Peter (Bonn 2 şubat 1745 - Londra 28 kasım 1815), Alman besteci ve kemancısı. 1758 - 1765 yılları arasında Bonn'da Electoral orkestrada, 1765'ten sonra da Prusya prensi Heinrich'in himâyesin'deki orkestrada konsermaister ve besteci olarak çalıştı. 1781'de Londra'ya yerleşen S., kısa zamanda solist ve kuvartet (dörtlü) çalgıcısı olarak ün yaptı. 1786'da Haydn ve Mozart'ın senfonilerini konser serileri düzenleyerek tanıttı. 1791 ve 1794'te Haydn'ı İngiltere'ye getirterek ona, *The Creation* (Yaradılış) oratoryosunu (1798) yazma fikrini verdi. Londra filarmoni orkestrası'nın kurulmasına yardım etti. Haydn, Londra senfonisini ve son kuvartetlerini (dörtlülerini) onun için besteledi. Eserleri arasında *Windsor Castle or The Fair Maid of Kent* (Windsor Kalesi veya Şehir'in Güzel Bâkiresi) [Londra 1795], *Les Recruteurs* (Silâh Altına Alınanlar) [1771], *Le séjour du bonheur* (Mutluluğun Yeri) [1773], *Titus* [1774], *La Reîne de Golconde* (Gülkende kıraliçesi) [1776] adlı operaları, *Hiskias* adlı oratoryosu, keman konçertosu ve sonatlar bulunmaktadır.

SALOMON ADALARI : bk. SOLOMON ADALARI.

SALPALAR, Gömlekliler alt şubesine bağlı bir deniz hayvanları sınıfı. Bedenleri fıçı şeklinde olup, gömlekleri cam gibi parlar. S. tek tek yahut grup (koloni) hâlinde yaşar.

Bu hayvanların hepsinde cinsî türeyiş cinsi olmayan bir filizleme ile değişir. Bu jenerasyon değişimine *lat metagenesis* denir. Bu olay, Fransız asıllı Alman yazarı Adalbert von Chamisso tarafından 1815 - 1918 yıllarında yaptığı dünya deniz gezisi esnasında keşfedilmiştir.

SALPENJİT (Lat. salp ingitis), kadın üreme organlarından tubaların (Fallop boruları) iltihaplanması. Hastalık daha ziyade düşük, doğum, rahim içi müdahaleler ve aybaşı kanamalarının olduğu cinsî olgunluk yaşlarında görülür. S. hastalığı iki yoldan meydana gelir. Birinci yol, mikrobun kadın dış üreme organlarından girerek tubaları iltihaplandırmasıdır.

Bu halin olabilmesi için en uygun ortam, aybaşı kanaması, düşük, doğum ve lohusalık, rahim içi müdahaleler, üreme organlarının üşümesi, rahim iltihabıdır. İkinci yol, vücut içi başka hastalıklara tubaların bağlı olarak iltihaplanmasıdır.

Bunların başında tüberküloz (verem), barsak hastalıkları, karın zarı iltihabı, difteri, kabakulak gibi hastalıklar gelir.

S., tubanın sadece mukozasında (endosalpinjitis), kas dokusunda (salpinjitis) olabilir. İltihap daha ilerlerse tuba boşluğu iltihapla dolarak keseleşir (pyosalpinx). Bu durum uzun sürerse kese içindeki mayi akıcı hâle gelir, su gibi berraklaşır (hydrosalpinx). Tubanın bütün tabakalarının iltihaplanması son safhadır (perisalpinjitis).

Tubaların iltihaplanması ekseriya yumurtalıklara da yayılır. Bu durumda salpengoovarit, döl yatağına kadar yayılırsa, metrosalpenjit adını alır.

S. tedavi edilmezse kısırlığa sebep olabilir.

S. antibiyotik tedavisi ile tamamen iyileşebilir. 20. yüzyıl başlarında kadın hastalıklarının % 20 - 30'unu S. teşkil ederken, antibiyotiklerin uygulanması sayesinde bu gün % 10'a kadar inmiş bulunmaktadır.

SALT LAKE CITY, Birleşik Devletler'de Utah eyâletinin merkezi. Nüfusu 558 000 (1971). Eyâletin kuzey - batısındaki Büyük Tuz gölünün kıyısında kendilerini *Latter - Day Saints* diye adlandıran Mormonlar tarafından kurulmuştur. Buradaki Mormon tapınağı bugün de şehrin dikkati çeken bir özelliğidir. Şehrin yakınlarında zengin bir bakır madeni, petrol rafinerileri vardır. Roket motorları ve güdümlü mermiler, elektrikli cihazlar imâl edilir.

SALT LAKE CITY : Mormon gönüllüleri âbîdesi

SALTA, Kuzey Arjantin'de bir idarî bölge ve şehir. İdarî bölgenin nüfusu 507 000 (1970), şehrin nüfusu 118 000 (1960). And dağlarındaki Lerma vadisinde Rio Arias üzerindedir. S. çevredeki şeker kamışı, tütün, üzüm tarımının merkezi durumundadır. Festivalleri ve kaplıcaları turist çeker.

SALTARELLO, 3/8, 6/8 veya 6/4 ritimlerinde eski İtalyan dansıdır. XVII. yüzyılda, ağır tempodaki pavane dansını takip eden normal hızlılıktaki atlamalı dans türüdür. XV. ve XVI. yüzyıllarda İtalya'nın bazı bölgelerinde oynanan bu dansın, İspanya, Fransa ve Almanya'da da genellikle hareketli bir dans olarak oynandığı kabûl edilmektedir.

Bu dansa verilen diğer adlar: Gaillarde, estampida, nachtanz, hüpfauf vs. H. Berlioz, *Carnaval Romain* (Roma Karnavalı) adlı uvertüründe, Mendelssohn da *İtalyan Senfonisi*'nin (1883) son bölümünde S.'yu kullanmıştır.

SALTIK DEDE : bk. SARI SALTIK DEDE.

SALTILLO, Meksika'nın kuzeyinde şehir. Coahuila eyâletinin merkezi. Nüfusu: 237 000 (1976). Doğu Siera Madre'lerde, denizden 1 068 m yüksekte kurulmuş olan şehir, hem zengin bir tarım ve madencilik bölgesinin merkezidir, hem de sınâî bakımdan gelişmiştir. Çevrede çeşitli meyvalar, pamuk, tahıl yetiştirilir, altın, gümüş, kömür, kurşun madenleri vardır. İpekli, yünlü ve pamuklu fabrikaları da S.'nun ekonomisinin başlıca unsurları arasındadır. Aynı zamanda bir dinlenme yeri olan şehirde üniversite ve yüksek okullar vardır.

SALTO, Uruguay'da bir il ve bu ilin merkezi olan şehir. Eyâletin nüfusu 100 000 (1975 tahmini), merkezin nüfusu 80 000'dir (1975). Şehir Uruguay nehri üzerinde bir nehir limanı ve Uruguay'ın ikinci büyük şehridir. Ekonomisi şarap ve portakal suyu üzerinedir.

SALTUKOĞULLARI, Saltuk (Saltık) - Oğulları veya Saldukıyler, Türk krallığı. 1080 - 1201 arasında 121 yıl devam etmiş, Anadolu Selçukluları'na tâbî olmuş, bu tâbiiyet II. Kılıç - Arslan'la son derece sıkılaşmıştır. Devletin merkezi, Erzurum olup, Erzurum, Kars, Çoruh, Gümüşhane, Rize çevrelerini içine alıyordu; fakat bu, en geniş şekildir; ilk zamanlardaki bu sınırlar, sonraları muhafaza edilememiştir. Devletin kurucusu Ebulkasım Bey, Anadolu'nun fethine Süleyman - Şah'ın maiyetinde katılan büyük kumandanlardandır. Saltuk Bey adlı birinin oğlu olduğu tahmin edilebilir. Yerine oğlu Melik Ali, sonra bunun oğlu Melik İzzeddin Saltuk, sonra bunun oğlu Nâsıreddin Mehmed, sonra bunun oğlu Melik Şah tahta geçmiştir. 1201'de bu devlet tamamen Konya'ya bağlanmıştır. Melik Mehmed'in kızkardeşi olan prenses, önce II. Kılıç - Arslan'la evlenmiş (fakat nikâh "sûrî" kalmış, yani zifaf olmamıştır) (1159), sonra Dânişmendoğlu Zunnûn ile (1159), sonra da Haleb meliki İsmail Zengî ile (1178?) izdivaç yapmıştır.

S. (1080 - 1201 = 121) :

1. Emîr Ebulkasım (1080 - 1100? = 20)
2. Melik Ali (1100? - 1145 = 45?)
3. Melik İzzeddin Saltuk (1145 - 1174 = 29)
4. Melik Nâsıreddin Mehmed (1174 - 1185? = 11?)
5. Melik Melik - Şah (1185? - 1201 = 16?)

SALUEN (Birmanca : Thanlwin, İng. Salween, Fr. Salouen), güney - doğu Asya'da, Tibet, Çin ve Birmanya'yı sulayan bir nehir. Uzunluğu 2 800 km'dir. S. Birmanya'nın en uzun nehridir. Tibet'te Kun-lun'un doğusunda doğar. Tibet'ten çıkarken çok dar ve derin bir vâdîde akar. Çin'i aştıktan sonra Birmanya'ya girer ve sürekli güneye akarak Martaban körfezine dökülür. Nehrin büyük kısmı ulaşıma elverişli olmadığından ticarî önemi yoktur.

SALURLAR : bk. OĞUZLAR.

SALUTATI, Coluccio (asıl adı : Lino Colucci di Piero) (Stignano 1331 - Floransa 1406), İtalyan devlet adamı ve hümanisti. 1375'ten itibaren Floransa cumhuriyetinde kançılar olarak çalıştı. Birçok resmî yazılardan başka Orta Çağ skolastik felsefesine karşı cephe alan ve ahlâk felsefesine ait el kitapları çıkardı. Latin edebiyatının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulundu. 1392'de Cicero'nun *Ad Familiares* (Dostlara Mektuplar) başlıklı eserini tanıttı; Petrarca'nın *Africa* (Afrika) başlıklı Latince destanını da derleyip kaybolmasını engelledi. S. Petrarca'nın öğrencisi olarak Hıristiyan hümanizmasının geleneğini devam ettirmiş, ahlâkıyyat konusunda istek serbestisini savunduğu gibi, politikada, zorbalığa karşı orta sınıf hürriyetini savunmuştur. Başlıca yazıları : *Epistolario* (Mektuplar - 1891 - 1905); *De Tyranno* (Zorba Hükümdar Hakkında - 1913); *De Verecundia, De Nobilitate Legum et Medicinae* (Tevazu, Çekingenlik Hakkında; Yasaların ve Doktorluğun Yüksek Önemi Hakkında - 1944).

SALVADOR, merkezî Brezilya'nın doğu sahilinde şehir. Bahia eyâletinin merkezi. Nüfusu 1 007 000 (1970). Rio de Janeiro'nun 1 207 km kuzeyinde All Saints körfezinde kurulmuştur. Yukarı ve aşağı şehir olmak üzere iki kısma ayrılan şehri yukarı kısmı körfeze hâkim bir yamaçta, aşağı kısmı da yamacın eteklerindedir. S., Brezilya'nın başlıca limanlarındandır. Tütün, şeker, tomruk, elmas, petrol ihraç edilir. Şehrin sanayii gemi inşası, şeker fabrikaları, tekstil üzerinedir.

SALVADOR : Liman

Şehir 1549'da Bahia adıyla kurulmuş, büyük bir esir pazarı hâline gelmiştir. Liman olarak da gelişen S., 1763'e kadar Brezilya'nın merkezi olarak kalmıştır. Sömürge devrinden kalma birçok kimse vardır. Sao Fransisco katedrali ünlüdür.

SALVADOR (El Salvador), Orta Amerika'nın en küçük, nüfus bakımından en yoğun devleti. Büyük Okyanus sahilindeki devlet batıda Guatemala, kuzeyde ve doğuda Honduras ile sınırlıdır. Güney sınırını Büyük Okyanus teşkil eder. Yüzölçümü 21 393 km², nüfusu 4 000 000 (1976), başkenti San Salvador'dur (b. bk.).

S., Orta Amerika'da Büyük Okyanus'a sahili olup da Karayib denizine sahili olmayan tek devlettir. Nüfus yoğunluğu çok olduğu için diğer Orta Amerika ülkelerinin aksine işgal edilmemiş geniş toprakları yoktur. S.'un topraklarının en büyük fizik özelliği genç volkanların bolluğudur. Santa Ana, San Vicente, San Miguel ve San Salvador volkanları aynı adla anılan şehirlerin hemen yakınındadır. Volkanların en yenisi olan Izalca, Büyük Okyanus sahilinden 40 km mesafededir ve faal zamanlarında kraterden uzanan ateş dili çok uzaklardan görüldüğü için henüz 200 yaşındaki bu dağa "Büyük Okyanus'un deniz feneri" adı verilir. Başlıca iki göl: Doğudaki Ilopango ile batıdaki Coatepeque; krater gölleridir. Guatemala sınırındaki Güija gölü, tabiî bir depo vazifesi görerek suların Lempa'ya boşaltır. Lempa, ülkenin en büyük akarsuyu, aynı zamanda hidroelektrik enerjisi kaynağıdır.

SALVADOR

SALVADOR : Çamaşırlarını yıkamak için bir çamaşırhanenin önünde bekleyen yerli kadınlar

Tabiî kaynaklar ve halk : S.'lular çoğunlukla *mestizo* yani Avrupalı ve yerli melezidir. Ülkede gözle görülür bir renk ve ırk farkı dikkati çekmez. S.'lular tarafından Kızılderili sayılan tek topluluk Pipil denen yerlilerdir. Bunlar Meksika'nın orta kesimlerinde konuşulan Nahuatl dilini konuşur. Diğer Orta Amerika devletlerinde yaşayanlar S.'luların çoğuna *ladino* der. Ladinolar daha çok yerlilerden ayrı olan ve Avrupalılar'ın sosyal karakteristiğini taşıyan kimselerdir. S. halkında Kızılderili kanının yanısıra Afrikalı kölelerin ve onların İspanyol efendilerinin izleri de göze çarpar.

S.'un başlıca tabiî kaynağı volkanik toprağının zenginliğidir. Yüksek kaliteli kahve elde edilir. Önemli miktarda mineral varlığı bilinmemektedir. Kuzeydeki dağlık bölgelerde otlaklar ve çam ormanları kalıntıları vardır. Güneydeki volkanik dağlarda da mutedil iklim otlakları, çam ve geniş yapraklı bitki ormanları kalıntıları vardır. Bu iki bölge arasındaki bölgede ufak, boylu yapraklarını döken ağaçlar yetişir. Büyük Okyanus'a bakan ovalarda ise geniş ölçüde balsam yetişir ki kerestesi ve reçinesi bakımından önemlidir.

SALVADOR : Başkent San Salvador'da Millet Meclisi binası

S.'daki yabanî hayvan varlığı diğer Orta Amerika devletlerine göre zayıftır. Bunlar arasında çeşitli kuşları, kemingenleri, ve böcekleri (sivrisinek, sinek, karınca, arı, örümcek vs.) sayabiliriz. Göllerde ve derelerde balık bulunursa da, ticarî olarak balık, daha çok denizde avlanır.

Ülkenin tarım alanları işgal edilmiş olduğundan şehirler hızla kalabalıklaşmaktadır. 1950 - 1970 yılları arasında 14 idarî bölgenin merkezlerinin nüfusu iki misline çıkmıştır. S.'un en büyük şehri başkent San Salvador'dur (b. bk.). Diğer önemli şehirleri Santa Ana 96 000 (b. bk.), Zacatecoluca 57 000, Ahuachapan 54 000, San Miguel 59 000 (1971) nüfusludur.

Kültür ve ekonomi : S.'da, devlet bütün okulların kontrolünü eline almıştır (1929). Ülkede 1972'de 2 937 ilkokul vardı. Orta öğrenim veren okulların sayısı 1970'te 860 idi. S.'da bir millî üniversite bir de Katolik üniversitesi vardır. 1970'te 57 sinema vardı ve günlük 4 gazete yayınlanmaktaydı.

S.'luların kırlık kesimlerinde yaşayanlarının dörtte üçü 1960'lara kadar okuma yazma bilmiyordu. Bu tarihten sonra okuma yazma bilenlerin oranı artmıştır. Ancak öğrenime devam edenlerin sayısı çok düşüktür.

S. topraklarının % 60'ı tarım için veya otlak olarak kullanılır. Bu derece dağlık bir ülkede bu oran oldukça yüksektir. Darı, sorghum (süpürge otu, süpürge darısı) yetiştirilir. Memlekete giren dövizin beşte ikisi kahve satışından sağlanır. 100 yıldan beri kahvenin, memleketin ekonomisine büyük katkısı olmuştur. Pamuk yetiştiriciliği de gittikçe gelişmekte, bazı yıllar, satılan pamuk bütün ihracatın beşte birini teşkil etmektedir. Ayrıca, pirinç, şeker kamışı, fasulye de oldukça geniş ölçüde yetiştirilir.

1961'de Orta Amerika ortak pazarı kurulduğu sırada halkın üçte ikisi geçimini tarım alanında sağlıyordu. O tarihten sonra, imâlât sektörü insan gücünü kullanmaya başlayınca, bu nisbet gittikçe azaldı.

Tarih : S., 1524'te Pedro de Alvarado tarafından fethedildi ve 1821'e kadar Guatemala'ya bağlı bir İspanyol sömürgesi olarak kaldı. O yıl çıkan ihtilâl sonunda S. İspanya'dan koptu ve bağımsızlığını kazandı; Orta Amerika konfederasyonuna katıldı. 1839'da konfederasyon dağıldı ve ardından yaklaşık altmış yıl süren düzensiz bir askerî idare dönemi başladı. 1898'den sonra kudretli cumhurbaşkanları ülkeyi yönetti. 1931'de iktidarı ele geçiren Maximiliano Martinez 1944'e kadar askerî kuvvete dayanarak başta kaldı. 1944'te görevden uzaklaştırıldı. S. 1945'te Birleşmiş Milletler'e girdi; çeşitli cuntaların yönetiminde endüstrileşmeye başladı. 1969'da Honduras'la kısa süren bir savaş oldu.

SALVATION ARMY (Kurtuluş Ordusu), 1865. yılında, metodist William Booth tarafından Londra'da kurulan, askerî düzenli dinî bir kuruluştur. Bu kuruluşun gayesi, kısmen hayır işleri ve fahrî çalışmalarla suçlu fakirleri, sâbıkalıları, yoksulları, alkolikleri, fâhişeleri tekrar iyi birer Hıristiyan yaparak kurtarmak ve Hıristiyan câmiasına kazandırmaktır. Büyük Konsey'in seçtiği bir general tarafından yönetilen, özel üniformalı askerlerden meydana gelen bu orduya, isteyen kadın ve erkek katılabilir. Bu teşkilât Metodist asıllı olup, teoride Ortodoks'tur. Mensupları, kilisesiz bölgelerde ve kiliseye gitmeyen topluluklar arasında, sokaklarda, özel bando eşliğinde dolaşarak vaaz ederler. Bu teşkilâtın üyeleri titizlikle yetiştirilir, alkol, tütün kullanmaları yasaktır, her biri aşırı dindâr ve cemiyete hizmet etmek için kendini adamış kişilerdir. Londra'da yayınlanan "War Cry" (Savaş Çığlığı) adlı, yüksek tirajlı, tanıtıcı, haftalık bir dergisi vardır.

Birçok sosyal faliyetleri olan bu kuruluş, dünya çapında çalışmalarını devam ettirmektedir. 1880'de Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da; 1882'de Hindistan'da; 1883'de Yeni Zelanda ve Güney Afrika'da şubeler açmıştır. Kuruluşun 1966 yılında, bütün dünyadaki kilise sayısı 16 000; subay sayısı ise 25 000'dir.

SALVELINUS ALPINUS : bk. DAĞ ALASI.

SÂLYÂNE : bk. TIMAR.

SALYANGOZ, Yumuşakçalar'ın karındanbacaklılar sınıfından bir hayvandır. Bu hayvanların kabuğu olmayan çeşitlerine sümüklüböcek (b. bk.) denir. Karındanbacaklılar'ın karada yaşayanları olduğu gibi tatlı suda ve denizde yaşayanları da vardır.

S.'ların başlıca özelliği diğer Karındanbacaklılar'a benzemeyen bir kabuğa sahip olmalarıdır. Bu kabuk, tek parçadan ibaret, helezonî şekilde kıvrımlı ve hayvanı bir tehlike ânında bütüniyle içine alacak kadar büyüktür. S.'ların diğer bir özelliği de, yine başka Karındanbacaklılar gibi, başlarında bir veya iki çift duyarga bulunmasıdır. Gözler bu duyargalardan ikisinin ucunda bulunur. Dilleri vardır; ağızlarında çeneler ve dudağa benzeyen kıvrımlar bulunur. Ayak, bir tırmanma organı olarak gelişmiştir. Hayvan, kaslarının kasılıp açılmasının meydana getirdiği dalgalanma hareketi vasıtasıyle hareket eder. Solunum solungaç, akciğer kesesi, ya da bazı cinslerde olduğu gibi bütün vücut yüzeyi vasıtasıyle olur. Bununla beraber bütün S.'lar kötü şartlarda vücut yüzeyleriyle solunum yapabilirler.

SALYANGOZ : Yumurtalarını bırakıyor

Kara S.'ları : Dünyanın soğuk bölgelerinde yaşayan S.'lar genellikle kahverengimsi ve oldukça ufaktır. Yerde, yahut çalı ve otların üzerinde yaşar, organik artıklarla beslenirler. Kışın, soğuktan korunmak için toprağa gömülür, yumurtalarını da çoğunlukla oraya bırakırlar. Çöllerde yaşayanların kabuğu açık renkli ve ağır olur. Birçokları kurak mevsimlerde, korunmak için, toprağa gömülür; yağmur mevsiminde ise büyük bir faaliyete geçer, hırsla yer ve çiftleşirler. Sıcak mutedil iklimlerde ve tropiklerde S.'lar bütün yıl faaldir. Kara S.'ları en çok kireç taşının bulunduğu bölgelerde görülür. Hattâ bazı cinsler sadece kireç taşı kayalıklarında yaşar, likenlerle beslenirler. Adalarda, kıta topraklarına göre daha çok S. bulunur. Dünyada S. bakımından en zengin olan ülke muhtemelen Küba'dır; ancak, en iri S.'lar Afrika ve Güney Amerika'da yaşar.

Deniz S.'ları : Deniz S.'larının yayılışını etkileyen en önemli faktörler suyun sıcaklığı, tuzluluk derecesi ve deniz dibinin yapısıdır. Sıcak denizlerin sularında olduğu gibi, daha soğuk ve derin sularda yaşayan deniz S.'ları vardır. Tamamen deniz suyunda yaşayacak şekilde gelişmiş olan deniz S.'larına nehir ağızlarında rastlanmaz; çünkü buralarda tuz oranı düşüktür. Öte yandan, deniz dibinin yapısı da bu hayvanların yayılmasını etkileyen bir faktördür. Çünkü bazı S. kumlu veya çamurlu dipleri, bazıları kayalık kıyıları sever. Kumlu bir sahil şeridi, kayalıklarda yaşayan cinsin, öteye geçip yayılmasını önleyecek büyük bir engel teşkil eder. Deniz S.'larından bazılarının çok geniş bir yayılış alanı olmasına karşılık, bazılarının yaşadığı bölgeler çok sınırlıdır.

Tatlısu S.'ları : Bu hayvanlar sürekli olarak akan bütün sularda yaşar. Boyları çeşitlidir. Hızlı akan ve kireç taşının bulunmadığı sularda hem nadir görülürler, hem de bunların cüssesi ufak olur. Ancak sıcak ülkelerin hızlı akan sularında, hele kireç taşı da çoksa, bol bol S.'a rastlanır. Göllerde nadiren özel cinsler görülür. Ancak Afrika'daki Tanganyika gölü gibi çok eski göllerde geniş ölçüde S. yaşadığı da bilinmektedir.

Beslenme ve üreme : S.'lar çeşitli gıdalarla beslenir. Bazı parazit türlerin erginleri hariç, bütün bütün S.'ların ağzında "radula" denen bir organ vardır. Şerite benzeyen bu organın üstü sıra sıra dişlerle kaplıdır. Kaslarla hareket eden bu organ, hem besini ufalayan bir törpü vazifesi görür hem de besini ağıza ve yutağa taşımaya yarar. Bazılarının da boynuzlu bir maddeden yapılan ve kesip koparmaya yarayan çeneleri vardır. Bazıları hayvanî, bazıları da nebatî gıdalarla beslenir.

Üreme yumurtlama ile olur. Hayvanın toprakta açtığı çukura bıraktığı yumurtalardan çıkan yavru S.'lar, erginlere çok benzer, ancak kabukları yumuşaktır; sonradan, salgılanan kireçli maddelerle kısa zamanda sertleşir.

Önemi : S.'ların, midye ve benzeri yumuşakçalar gibi önemli bir besin değeri olmamıştır. Romalılar zamanında bazı S. çeşitleri çok beğenilir ve yenirdi. Bugün de özellikle Fransa'da "escargot" denen kara S.'u (Helix pomatia ve H. aspersa) çeşitleri yenmektedir. Deniz S.'ları ise dünyanın muhtelif yerlerinde, özellikle fakir sınıflar tarafından yenir. Kaliforniya ve Avustralya'daki iri bir cins S.'un geniş ayağı biftek gibi yenir. Konservesi yapılarak piyasaya sürülenler de vardır.

Bunun dışında çok geniş ölçüde S., okyanusların balıkçı filoları tarafından yem olarak kullanılır. Denizlerde serbest olarak sürüklenen S. yumurtaları plankton olarak pek çok balığa yem olur. Diğer taraftan, kara S.'ları genellikle bahçelere büyük zararlar verebilir. Bazı çeşitleri de özellikle hayvanlarda görülen bazı hastalıklara portörlük yaptıkları için zararlıdır. (O. Yüksel)

SALZBURG, merkezî Avusturya'nın batısında bir şehir ve S. eyâletinin merkezi. Batı Almanya sınırı yakınında Münih'in 121 km güney - doğusundadır. Şehrin nüfusu 130 000, eyâletin nüfusu 402 000'dir (1971). S., Salzach nehrinin iki yakasında, güzel bir vâdide kurulmuştur. Doğu taraftaki yamaca Kapuzinerberg, batıdakine Mönchsberg denir. Bu yamacın tepesinde XI. yüzyıldan kalma Hohensalzburg kalesi vardır.

Şehir, kuruluş yerinin yanısıra, güzel binalarıyla da dikkati çeker. XVII. yüzyıl katedrali ve eski başpiskoposluk sarayı da dahil olmak üzere güzel binaların çoğunda İtalyan tesiri görülür. Mozart burada doğmuştur. Sağlığında fazla önemsenmemişse de bugün Mozartplatz'da bir heykeli vardır.

SALZBURG : Mönchsberg'e bir bakış

Aslında bir Roma yerleşme mevkii olan ve o zaman Juvavum diye bilinen şehir bir VIII. yüzyıl manastırının etrafında gelişmiş, 1 000 yıldan fazla süreyle başpiskoposluk merkezi olmuştur. Eyâlet Alp dağlarının en güzel manzaralı bölgelerini içine alır. Turizm başlıca endüstridir. Sınırlı, tarım, ve metal işleri de yapılır.

SÂM, Hz. Nûh'un üç oğlundan biri. *Ahd-i Atîk*'ın Tekvin bahrinin 5. ve 10. bölümlerinde adı geçer. 10. bölümde S.'ın Elam, Aşur, Arpakşad, Lud ve Aram adlı oğulları olduğu yazılıdır. *Ahd-i Atîk*'ın jeneolojik listeleri, İbrânî, Ârâmî ve Araplar gibi kavimlerin menşeini S.'a kadar götürmektedir. Sâmî sıfatı da S.'ın adından gelir. Elamlar gibi başka bazı kavimlerin de, coğrafî ve politik bakımdan onun soyundan geldiği kabûl edilir. Kabaca belirtmek gerekirse müşterek ataları S. olan kavimler, kuzeyde kardeşi Yâfes ile, güneyde diğer kardeşi Hâm'ın soyundan gelenlerin arasında kalan bölgeyi kaplar.

SÂM MİRZÂ, Ebü'n - Nasr (Merâga 1517 - Kahkaha 1567), İran Türk imparatorluk prensi. Bilgin, şâir ve edebiyat tarihçisi. Şâh İsmâil Safevî'nin (1501 - 1524) 2. oğlu ve Şâh Tahmasb'ın 3,5 yaş küçük kardeşidir. 5 yaşında Horasan eyâletinin başına Herât'a gönderildi. Gerçekte eyâleti, S. M.'nın atabeyi ve lalası Şamlu Abdi Bey - zâde Durmuş Han Türkmen yönetiyordu. Ancak S. M.'nın babasının ölümünde çocuk ağabeyinin cülûsu üzerine 1525'te Durmuş Han öldürüldü. S. M.'ya Ağzıvar Han Şamlu Türkmen atalık ve lala oldu. S. M., 1529'da Horasan'dan alındı. Üç yıl sonra yeniden aynı eyâlete gönderildi. 1535'te yeni lalası da öldürüldü. 1537 başına kadar Herat'ta kaldı. S. M., bu arada 8 ay muhâsara etmesine rağmen Kandehâr'ı Timurlular'dan alamadı. 1544'te İran'a sığınan Hindistan Timurlu imparatoru Hümâyûn Şâh'ı ağabeyi nâmına karşıladı. Birkaç defa ağabeyine baş kaldırarak saltanatta hak iddia etti. Önce 1534 - 35'te müddeî oldu. Asıl baş kaldırması ise 1562'dedir. Fakat tevkif edilip Kahkaha kalesinde oturmaya mahkûm oldu. Burada henüz 50 yaşını tamamlamadan öldü. Çocuk bırakmadı. Şöhreti *Tuhfe-i Sâmî* adlı şâirler tezkiresi iledir. Farsça olan bu eserinde 700 kadar çağdaşı Fars ve Türk şâirini bize tanıtır (baskısı : Tahran, 1936). *Dîvân*'ında 6 000 beyit ve bol Türkçe şiirler vardır.

SAMAIN, Albert Mercure de France (Lille 1858 - Magyn - les - Hameaux Des Yvelines 1900), Fransız şâiri. *Fransa Habercisi* dergisinin kurucularından. Mersiye şâiri. İfadesi güç duyguları kelimelere dökmekte büyük kabiliyet gösteren bir yazar.

Eserleri : *Au jardin de Infante* (İspanyol Prensesinin Bahçesinde - 1893); *Aux flancs du vase* (Vazonun Yanlarında - 1898); *Le Chariot d'Or* (Altın Araba - 1901); *Oeuvres Complètes* (Toplu Eserleri - 1924); *Des Lettres* 1887 - 1900 (Mektuplar, 1887 - 1900), (1933); *Carnets Intimes* (Mahrem Yazılar - 1939).

SAM'AL, eski bir Hitit şehri. Gaziantep ilinin sınırları içinde olan S., Antitoros dağlarının eteklerindeki Zencirli'de kurulmuş bir şehir devletiydi. Hitit devletinin çöküşünden sonra da yüzlerce yıl varlığını devam ettirmeyi başaran S.'in bulunduğu Zencirli veya Zencirli Höyük'te 1888, 1892 ve 1902'de C. Human, F. von Luschan ve R. Koldewey adlı Alman arkeologları kazılar yaptı. Kale duvarlarıyla çevrili olan şehrin güneydeki asıl giriş kapısı âbidevî bir gösteriş taşımaktadır. Kale içinde ilâve duvarlar, çeşitli binalar vardır. Aşağı ve yukarı saray diye anılan binalar önemli bir mimarî özellik gösterir. Şehir, hisarın hemen etrafına yayılmış durumdadır ve çok muntazam, daire biçiminde surlarla çevrilidir; bu surlarda 100 kule bulunmaktadır.

SAMAN NEZLESİ, hapşırma, burun akması, burun tıkanıklığı, göz kapaklarında ve burunda kaşıntı, kızarma, göz yaşı akması ile karakterlenen, alerjik bir hastalıktır. S. N., havada bulunan çiçek polenlerine karşı gösterilen aşırı bir duyarlık tepkisinden ibaret olduğu için mevsime bağlı bir hastalıktır. En çok ilkbaharda ağaçların çiçek açma döneminde baş gösterir. S. N.'yle aynı belirtilere sahip olan alerjik rinit, mevsimlere mutlaka bağlı olmayışı ve havada bulunan polen dışı maddelere karşı oluşmuş aşırı bir hassasiyetten doğuşu ile ondan ayrılır. Vazomotor rinitis de S. N.'ne benzer bir klinik tablo göstermesine rağmen, devamlı oluşu ve alerjik olmayışı ile S. N.'nden ayrılır.

S. N.'nde alerji yaratan madde, başka bir deyimle antijen, polendir. Vücutta buna karşı olan bir madde, yani antikor hazırlanmıştır. Antijen ile antikorun birleşmesi alerjik (veya imünolojik) adı verilen bir tepkinin oluşumuna yol açar. S. N.'nde görülen hastalık belirtileri bu alerjik reaksiyondan doğar. Bu hastaların aile fertlerinde de çok defa alerjik hastalıklarından biri bulunur.

S. N.'nin seyri sırasında burun tıkanıklığı çok belirgindir. Bu yüzden solunum zorlaşır, hattâ uyku engellenir. Hastalığın şiddeti günden güne değişir; her hastada da aynı değildir. Bu hastaların bir kısmında sonradan astma, ürtiker gibi diğer alerjik hastalıklar da meydana gelir. Çiçeklenme mevsimi geçince S. N. de durur.

Tedavide hastanın duyarlı olduğu antijene karşı, duyarlığı giderici bir tedavi (desensitizasyon) faydalı olabilir. Nöbet sırasında antihistaminik ve kortizon grubu ilâçlar, belirtilerin azalmasını sağlarlar. Ayrıca burun damlalarından da yararlanılır.

SAMANDAĞ (Eski Çağ'daki adı : **Seleuceia Pieria veya Seleukia Pieria;** ayrıca türlü kaynaklarda *Port - Saint - Siméon, Portus Sancti Simeonis, Seleucie;* daha sonraları *Süveydiye*). Hatay'ın bir ilçesi. Yüzölçümü 382 km², nüfusu

66 381 (1975), köy sayısı 34, bağlı (köy mahallesi) sayısı 12, Karaçay adlı bir bucağı vardır. İlçe merkezinin nüfusu 22 954, ilçede 2 000'den çok nüfuslu 6 köy, 1 000'den çok nüfuslu 10 köy vardır. Öteki köylerin çoğunun nüfusu 300 - 500 arasındadır. İlçede nüfus yoğunluğu 170'tir. 1940 - 1948 arasında Süveydiye adıyla Antakya'ya bağlı bir bucak olmuş bulunan S., 1948'de 5071 sayılı kanunla ve S. adıyla ilçe durumuna getirilmiştir.

S. ilçesi, ilin güney - batı bölümünde, Asi ırmağının ağız bölümü ile Asi oluğunun kuzey bölümünden başlayarak, deniz kıyısı boyunca uzanan kıyıboyu dağlarını içine alır. İlçenin Asi olduğuna (b. bk.) dönük olan bölümü, bu ırmağa dökülen birçok akarsularla (Küçük ve Büyük - Karaçay dereleri) parçalanmış, biribirine paralel uzanan sırtlar biçimindedir (200 - 400 m). Bu arada S. kasabası ve çevresinde ve Asi ırmağının ağzı çevresindeki düzlükler, kıyıdan 20 - 30 m'ye kadar yükselir; kıyı boyunca da uzunluğu 12 km'yi geçen kumsallar geniş yer tutar. Bu kumsallar ve daha gerilerinde yeni Kuaterner dolguları çok yer tutar. Nüfusun ve yerleşme yerlerinin pek çoğu ile tarla ve bahçeler; bir kısım çayır ve mer'alar bu bölümdedir. Antakya - S. yolu da buradan geçer. İlçenin dağlık bölümü ise, yüksekliği 1 000 - 1 250 m olan ve bunu da yer yer geçen (Kozluca tepesi 1 355 m, İkiztepe 1 700 m) bu dağlık yerler, en çok, diyorit ve gabro gibi iç püskürük kütlelerle serpantinler ve bazik intrusiflerden bir yapı gösterirler. Bu dağların iç bölümünün sularını Büyük Karaçay toplar ve Asi ırmağına dökülür (30 km). Bu dağın denize dönük yamaçları ise, sayıları 15'i bulan kısa boylu (2 - 4 km) ve biribirlerine paralel dereciklerle parçalanmıştır. Bu dağlık bölüm, çoğu iyi korunmuş zengin ormanlarla kaplıdır (en çok kızılçam, meşe, karaçam). Deniz kıyısına yakın yerlerde makiler de görülür (defne, mersin gibi katkılarıyla).

S. ilçesinde lise, meslek okulu, ortaokul, şehir ve köylerde 51 ilkokul vardır. İlçedeki tarihî ve turistik yerlerden biri St. Simon manastırıdır (Saman dağında Nahırlı köyüne uzanan yol boyunda). Ayrıca ilçe merkezine 8 km uzaklıkta eski şehir ve liman kalıntıları; sel sularının, eski şehir ve limanı doldurmaması için yapılmış Titius tüneli (Çevlik'e kadar boyu 1 380 m) vardır. İlçe merkezinde hükûmet ve belediye tabiplikleri, sıtma savaş şube şefliği vardır.

İlçenin başlıca ürünleri koza, portakal, limon, şeftali, zeytin, incir, üzüm, şarap ve yumurtadır. Kasabada koza boğumhaneleri vardır. İlçede en çok sığır (12 000), kıl keçisi (8 800), koyun (3 000) beslenir. Köylerde yük ve insan taşıma aracı olarak at ve katır ile eşek (2 200) de beslenmektedir. Kümes hayvancılığı, öteki ekonomik işler arasında yer tutmuştur. Birtakım küçük sanatlar dışında, sanayi kuruluşu olarak delikli tuğla fabrikası (yılda 500 000 tuğla gücünde) bulunmaktadır. Eski tarım araçları yanında modern tarım araçları da çoğalmıştır.

İlçe merkezi olan S., denizden 3 km içeride, tepe üzerindedir. Denizden yüksekliği 15 m'dir. 8 mahalleden oluşan bu küçük şehrin yukarı mahalleleri daha yüksektir. Antakya'ya 26 km'lik düzgün bir yol ile bağlıdır. Nüfusu 1940'da 8 252 iken, artarak 1970'te 18 000'i geçmiş, 1975'te 23 000'i bularak, elektriği, içme ve kullanma suları, çarşısı, pazarı, okulları ile küçük bir şehir özelliği almıştır. İnce kumlu geniş kumsalları, burada plajların kurulmasına ve yazları buralarının kalabalıklaşmasına yol açmıştır.

S., Eski Çağ'da Mûsâ dağı eteklerinde, bir liman şehri olarak M. Ö. 305'te kurulmuş (ilk adı Seleukeia Pieria), gelişme göstermiş, işlek bir liman olmuş, Antakya'dan Mezopotamya'ya uzanan geniş bir bölgeyi denize bağlamıştı. Asi ırmağının deltası genişlerken ve kıyı gittikçe daha da düzleşerek şimdiki biçimini alırken, bu eski liman yeri de önemini zamanla yitirmiştir (bk. HATAY, AMANOS DAĞLARI, ASİ IRMAĞI). (R. İzbırak)

SÂMÂNÎLER, IX. ve X. yüzyıllarda İran'da hüküm sürmüş bir sülâle. Hânedânın kurucusu Belh şehri yakınındaki Sâmân köyünün sahibi Sâmân Hudat idi. Hudat, düşmanlarına karşı koyamayınca Emevîler'in Horasan vâlisi Esed bin Abdullah'ın yanına sığındı ve Müslüman'lığı kabûl etti. Sâmân Hudat'ın dört torunu, halîfe Hârûn-ür - Reşîd ve Me'mûn devirlerinde Semerkand, Fergana, Şaş ve Herat vâliliklerine tâyin edildiler. Bunlar sonraları Tahirîler'e tâbi oldular. Hudat'ın torunlarından Ahmed'in oğlu Nasr, 875'te Mâverâünnehr vâliliğine getirildi. Bu arada Nasr, kardeşi İsmâil'i de Buhârâ vâliliğine getirdi. Bu iki kardeş, Tahirîler'in zayıflığından istifade ederek bağımsız birer hükümdâr gibi hareket etmeye başladılar. İsmâil, karışıklıkları giderip bölgesindeki Saffârîleri yenerek, Horasan'ı ele geçirdi. Bu arada kardeşi Nasr ile arası açıldı, onu yendi. İsmâil, S.'in ilk gerçek hükümdârı sayılır. Daimâ Abbasîlere bağlı kaldı. İsmâil'in oğlu Ahmed zamanında ülkede karışıklıklar çıktı. Bu karışıklıklar Ahmed'in durumunu sarstı. Ali âilesinden biri S.'e isyân ederek Taberistân vâlisini memleketten kovdu (913). Bu olaydan bir müddet sonra Ahmed, köleleri tarafından öldürüldü. Ahmed'in ölümünden sonra, bu sülâlenin en büyük devri Nasr bin Ahmed zamanıdır. Mâverâünnehr ve Horasan dışında; Sîstân, Kirman, Cürcan, Rey ve Taberistân da S.'in idaresi altına geçti. İçeride devlet ileri gelenlerinin karışıklık çıkarması, dışarıda Türkler'in gittikçe kuvvetlenmesi, bu hânedân için tehlikeli oldu. Nasr'dan sonra taht kavgaları arttı. Hükümdârların siyasî otoritesi zayıflayınca, askerî şefler kuvvetlenmeğe başladı. Gazne devletinin kurucusu Sebük Tigin'in kayınpederi Alp Tigin, bu sıralarda kuvvet kazandı. Merkezden uzaklaştırmak için Horasan başkumandanlığına tâyin edilen Alp Tigin, kısa bir süre sonra bu görevinden azledilince, Gazne'yi ele geçirdi ve bağımsızlığını ilân etti. Saltanat kavgaları dış kuvvetlerin müdâhelesini kolaylaştırdı. Türk hükümdârı Buğra Han, Mansûr'un oğlu Nûh II ile yaptığı savaşı kazandı ve onu kaçmak zorunda bıraktı. Bu yenilgi üzerine Nûh II Gaznelilerden yardım istedi ve bu yardıma karşılık Horasan vâliliğini Sebük Tigin'e verdi. Kumandanlar arasındaki rekabet, Gazneli Mahmûd'a Horâsân işlerine karışma fırsatı verdi. Ordu kumandanlarından Fâik ile Bektüzün anlaşarak Nûh II'nin oğlu Mansûr II'yi tahttan indirdiler ve gözlerine mil çektirdiler (999). Onun yerine Nûh II'nin oğlu Abdülmelik II'yi tahta geçirdiler. Bunu fırsat bilen Gazneli Mahmûd Horâsân'ı aldı. Bu sırada Karahanlılar da Mâverâünnehr'i işgal ettiler ve Abdülmelik II'yi yakalayarak tutukladılar. Uzun süre Araplar'ın baskısı altında yok olmaya başlayan İran millî kültürü S. devrinde yeniden canlandı. İranlılar'ın ilk lirik şâiri Rûdekî, Nasr II'nin sarayında iyi kabûl gördü. Rûdekî şiirlerini Farsça yazdı. *Kelîle ve Dimne*'yi manzûm olarak Farsça'ya çevirdi. S.'in vezîrlerinden Bel'amî, Taberî tarihini Farsça'ya çevirdi ve İran ile ilgili kısımlara ekler yaptı. Böylece Bel'amî İran tarihçiliğinin kurucusu oldu. Zeydi'l Belhî ve İbni Sînâ, S.'e hâkim olduğu dönemde yetişti. Firdevsî de çalışmalarını bu devirde yaptı. S.'in hükümdârları Farsça'yı resmî dil olarak kabûl ettiler, ibadetin Fars dilinde yapılması için bir de fetva çıkarttılar. (K. Uğur)

SAMANLI DAĞLARI, İzmit ve Gemlik körfezleri arasında, batıda Armutlu yarımadasından, doğuda Sakarya'nın Geyve boğazı'na kadar uzanan dağlar. Batı - doğu uzunluğu 130 km, kuzey - güney genişliği 25 - 30 km, en yüksek yeri doğu bölümündeki Keltepe'dir (1 606 m). Daha önce her bölümünün ayrı adı var iken, 1941'den bu yana orta bölümüne rastlayan "Samanlı Dağı" (867 m) adı, bütün bu dağ sırası için kullanılmıştır.

Bu dağlar, morfolojik ve jeolojik özellikleri her tarafında aynı olmayan bir topluluk gösterir. Yeni devirlerin tektonik yükselmeleri ve çöküntüleri, bu dağların belirmesinde başlıca yeri tutmuştur. Bu dağlarda Paleozoik'e ait formasyonlar, yer yer Mezozoik ve Tersiyer teşekküller bulunduğu gibi, özellikle batı bölümünde granitler, gnayıslar çok yer tutar. Bu dağların kenar alçak yerlerinde Kuaterner yığıntı yerleri de vardır. Batıdan doğuya biribirinden az çok farklı bölümleri görülür.

S. D., Marmara ıkliminin özelliklerini taşır. Kışlar oldukça soğuk ve karlıdır, donlar da olur. Yaz sıcakları nisbeten az, yaz kuraklığı daha az belirgindir. Dağların kuzeye bakan yamaçları soğuk rüzgârlara karşı ve daha çok yağışlıdır. Güneye bakan yamaçları daha kuytudur. S. D.'nın yarısından çoğu denizlerle çevrilidir. Denize yakın yerleri, bu etki altındadır.

S. D.'nda kuzeye ve güneye yönelen birçok dereler vardır. Dağın iç taraflarına sokulmuş olan derelerin boyları 40 km'yi geçmez. Yalakdere, bu dağların başta gelen akarsularından biridir. Kaynağını dağların orta bölümünden alan bu dere, Karamürsel'in batısında geniş bir delta yaparak İzmit körfezine dökülür. Bütün bu akarsular, kış sonu ve ilkbaharda kabarır, yazın çekilir, güz başlarında akımları iyice azalmış bulunur.

S. D.'nda geniş ormanlar oluşmuştur. Tahribe uğramadan önce, bu dağların hemen her yeri ormanlarla örtülü idi. Dağların kenarlarında, 200 - 250 m yüksekliklere kadar maki bitki örtüsü vardır. Yer yer plantasyonların dışında kalmış olan bu bitki örtüsünden kermez meşesi, pırnal meşesi, defne, süpürge çalısı başlıca bitkilerdir. Bu bitki örtüsünün yukarılarında dağların yüksek yerlerini de içine alan orman örtüsü geniş yer tutar. Batıda fıstık çamı, saplı meşe, kestane, karaçam, kayın ağacı ormanları çok yer kaplar. Doğuda Uludağ köknarı, meşeler, kızılçam, kayın, gürgen, kestane ağaçları ormanın asıl katkılarını verirler. Bu arada yer yer akkavak, akçaağaç, ıhlamur, çınar, çeşitli çamlar da yetişmiştir.

S. D.'nda nüfus ve yerleşme yerleri, bu dağların çevresinde toplanmıştır. Nüfusları 5 000 - 20 000 arasında olan kasabalar ve küçük şehirler buralardadır. Kuzeyde Sapanca, Gölcük, Karamürsel, Yalova; güneyde Gemlik, Orhangazi, İznik başlıcalarıdır. Bu kenar bölümde köy yerleşmeleri, tarım, bahçecilik, hayvan besleme işleri de çok ve yoğundur. S. D. ve eteklerindeki nüfus tutarı (şehir ve köy nüfusu) 250 000 kadardır. Dağınık yerleşme yerleriyle birlikte 340 kadar yerleşme yeri bulunmaktadır. Dağın, özellikle, kuzey etekleri, yaz dinlenme yerlerinin çok geliştiği alanlardır. Burada, hemen bütün İzmit körfezi kıyısı boyunca evler, çok sayıda büyük bloklar hâlinde yapılar artmıştır. Dağın iç bölümlerinde orman köyleri çok bulunduğu gibi, vâdîler boyunca ve elverişli yerlerde tarım alanları yer tutmuştur. Dağın yüksek, sarp ve ormanlarla örtülü bölümlerinde yerleşmeler yeterince olamamıştır (Armutlu yarımadasının iç tarafları, dağın doğu bölümü ve bu arada Keltepe çevresi gibi). Bu dağlık yörede en çok raslanan ev tipi, iki katlı, ahşap dolma evlerdir. Ağaç ve tuğla başlıca yapı malzemesidir. Daha az yağış alan güney taraflarında kerpiç duvarlı evler de vardır. Dağın kenarlarında bağlar, bahçeler geniş yer tutar.

Bu uzun dağlık alanın kuzeyinden ve güneyinden, batı - doğu doğrultulu düzgün yollar geçer. Kuzeydeki yol, Yalova taraflarını İzmit'e ve daha ötelerine bağlar. Güneydeki yol, Gemlik taraflarını İznik gölü çevresinden Adapazarı'na ve ötelerine bağlar. Böyle geniş ve işlek yolların bulunmadığı bölüm ise, Armutlu yarımadasının bir kısmıdır. Dağdan, kuzey - güney doğrultulu iki iyi yol da geçer. Birkaç işlek iskele (Yalova, Gölcük, Karamürsel, Armutlu, Gemlik), bu dağları deniz yoluyla çevresindeki yerlere açmıştır. Bu arada, Yalova - Kartal arasında araba vapurları işler. (R. İzbırak)

SAMANYOLU, güneş sisteminin de içinde bulunduğu ve geceleri, gökyüzünde açıkça görülen büyük yıldızlar sistemi. Geceleyin, S.'na küçük bir teleskopla bakıldığı zaman, on binlerce zayıf yıldızdan meydana gelmiş olduğu görülür. Yıldızların çoğu S.'nun merkezinde yoğunlaşmıştır ve yıldızlar ne kadar zayıfsa, yoğunlaşma oranı da o nisbette çoğalmaktadır. Bu gerçek, XVIII. yüzyılda S.'ndaki yıldızları sayma işine girişen Sir William Herschel ile, aynı işi güney yarımküresinde 1834 - 1838 yılları arasında yapan oğlu Sir John Herschel tarafından ortaya konmuştur.

S.'nun yapısı ve güneşin durumu : S.'ndaki yıldızların fotoğraf ve astrografik teleskoplar yardımıyla sayılmasına 1900 - 1920 yılları arasında J. C. Kapteyn ve meslekdaşları tarafından Groningen'de devam edilmiştir. Bu çalışmalar sonunda anlaşıldığına göre her hacim birimine düşen yıldız sayısı, S.'nun merkezinden dışa doğru uzaklaştıkça düzgün bir şekilde azalmaktadır.

S. yolu disk şeklindedir. Ortası, yıldız yoğunluğu bakımından pek zengin olduğundan bir disk gibi kabarıktır. Merkezden uzaklaştıkça yıldız yogunluğu orantılı bir şekilde azaldığından, diskin kenarlarının kalınlığı da iyiden iyiye azalır. S.'nun ortasında bulunan yıldızlar en büyük ve en parlak olanlardır. Bu bölgede aynı zamanda yıldızlar arası gaz ve toz da vardır.

S.'nun çapı 40 000 parsektir (1 parsek = 3,26 ışık yılı = $3{,}1 \times 10^{13}$ km). Diskin kalınlığı merkezde 20 000 parsek iken, kenarlarda 5 000 parseke kadar düşer. Bütün diskin çevresi daha düşük yogunluğu olan bir hâle ile çevrilidir. Güneş sistemi, helezonî bir yapıda olan S.'nun kollarından birinde ve merkezden 10 000 parsek kadar uzaklıktadır.

S.'nun helezonî yapısı ve dönüşü : Uzayda, bizim samanyolumuza benzeyen başka samanyolları üzerinde yapılan inceleme ve mukayeseler, S.'nun spiral bir nebula olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Başka S.'larındaki spiral kollar, sıcak, parlak yıldızlar ve yıldızlar arası gaz (başlıca hidrojen) ve toz bakımından zengindir. Bu özellikler S.'nun da helezonî (spiral, sarmal) yapısının işaretleridir. Helezonî kollarla ilgili ilk delil 1951'de W. W. Morgan ve meslekdaşları tarafından elde edilmiş; Morgan başlıca üç helezonî kolu belirlemiştir. Bu araştırmaya göre, güneş sistemi Orion kolunun iç kenarı civarındadır. Bu kolun bütün genişliği 400 parsektir. Perseus kolu, merkezden 2 000 parsek ötelere kadar uzanır.

S. da başka helezonî nebulalar gibi kendi etrafında dönmektedir. Tahmin edilebileceği gibi, dinamik kurallarına göre

dönme hızı merkezden uzaklaştıkça artar ve diskin yassı kenarlarında en yüksek seviyesini bulur. Bu civardaki hızın saniyede 250 km olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan hesaplara göre güneş, S.'nun merkezi etrafındaki dönüşünü saniyede 250 km hızla, 200 000 000 yılda tamamlamaktadır. S.'nun dönme hızından yaralanarak kitlesi de yaklaşık olarak tahmin edilmiştir. Bu 3 x 10^{44} g., ya da güneşin kitlesinin 150 000 000 000 katıdır.

S.'nun bundan 10 000 000 000 yıl önce, çok muazzam bir hidrojen (ve belki de helyum) bulutun birdenbire çözülmesi sonucunda meydana geldiği düşünülmektedir. Uzayda başka birçok S. vardır. Bunlar rastgele dağılmış değildir; aksine gruplar hâlindedir ve her grupta 200 kadar S. bulunur. Bizim kendi S.'muz da Magellan bulutları ve Andromeda nebulasıyla birlikte 16 S.'ndan meydana gelen bir grubun içindedir. Ancak, S.'nun görüşü engellemesi kendi grubumuza ait başka S.'larını görmemizi engellemektedir.

Dış S.'larının, gittikçe artan bir hızla bizden uzaklaştıkları tesbit edilmiştir, ki, bu da genişleyen kâinat fikrini desteklemektedir.

SAMAR, Filipin adalarının büyüklük bakımından üçüncüsü. Yüzölçümü 13 077 km², nüfusu 950 000, ada, 12° kuzey enleminde takım adaların doğu kenarını teşkil eder. Güney-batısındaki Leyte adası S.'a bitişik olup ikisinin arasında ancak nehirimsi San Yuanico adını taşıyan bir boğaz bulunur. S.'ın toprakları volkansız dağlık olup yerleşime az müsaittir. Adanın idare merkezi Catbalogan'ın nüfusu 35 000'dir. Bölgenin en önemli şehri ise Leyte adasındaki Tacloban'dır.

SAMARA : bk. KUİBİŞEV.

SAMARANG veya SEMARANG, Cava adasında (İndonezya Birleşik Devletleri) deniz kıyısında, Kali-ngarang nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 647 000 (1971). Cava'nın üç ticaret merkezinden biri. Şeker, kahve, tütün ve indigo ihracı için en büyük liman.

SAMARKANT : bk. SEMERKANT.

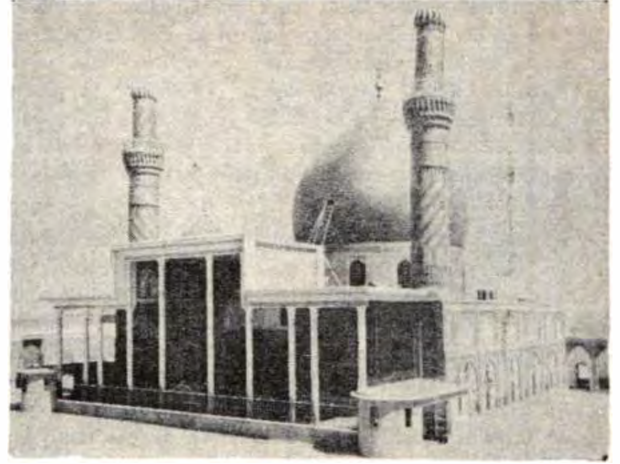
SAMARYUM (Sm), lantanidler grubunda yer alan kimyasal ana eleman, atom no.'sı 62, kütle sayıları : 152, 154, 147, 149, 148, 150, 144, atom ağırlığı : 150, 43; kütle sayısı 148 olan izotopu hafif radioaktifdir. S.'un ergime noktası 1 300°C üstünde, kaynama noktası kesinlikle bilinmemekte, yoğunluğu 7,7 g cm³'dür. S., doğada, Samarskit, Serit ve daha başka nâdir mineraller içinde bileşim hâlinde bulunur. Teknik bir önemi yoktur.

SAMBA, bir çeşit beyaz ve yumuşak kereste. Kontrplak yapımında ve mobilyacılıkta kullanılır. En çok batı Afrika'da, Fildişi Kıyısı'nda yetişen bir ağaçtan elde edilir.

SAMBA, bir dans çeşidi. Brezilya'da doğmuştur. Rumbaya benzerse de daha hızlı bir danstır.

SAMBOR, Ukrayna'da, eskiden Polonya'ya ait bir şehir. İlçe merkezi olan S., Strwionz ile Dnyestr nehirleri kıyısındadır. Nüfusu: 20 900.

SÂMERRÂ, Irak'ta tarihî bir şehir. 835 kasımından 892'ye kadar 57 yıl, Bağdad yerine, Abbâsî cihan imparatorluğunun taht şehri olmakla meşhurdur. Halîfe el-Mû'tasım (833-842), oğlu el-Vâsık (842-847), bunun kardeşi el-Mütevekkil (847-861), bunun oğlu el-Muntasır (861-862), el-Mû'tasım'ın torunu el-Müsta'în (862-866), el-Muntasır'ın kardeşi el-Mû'tezz (866-869), el-Vâsık'ın oğlu el-Mühtedî (869-870), el-Mû'tezz'in kardeşi el-Mû'temid (870-892), cem'an 8 halîfe, Bağdad yerine S.'da oturmuşlardır. Tahta geçen el-Mû'temid'in yeğeni el-Mû'tazıd, taht şehrini tekrar Bağdad'a götürmüştür (15 kasım 892). S.'nın dünyanın birinci devletinin taht şehri olduğu yıllarda, Halîfe'nin hassa ordusunun Türkler'den teşekkülü, gittikçe ağırlık kazandı. S.'daki halîfeler, Türk ordu kumandanlarının nüfuz, hattâ vesâyetine düştüler. S. bu devirde, âbidevî bayındırlık eserleriyle süslendi ki, bir kısmı hâlâ ayaktadır. Bunlardan el-Mütevekkiliyye camii, Cevzak sarayı, Belküvârâ sarayı dikkate değer. Bu binalarda Orta Asya Türk san'atının da derin te'sirleri görülür. Bugün küçük bir şehir ve yıkıntılar beldesi hâlinde olan, vaktiyle yüz binlerce nüfusla iskân edilen S., Bağdad gibi Dicle'nin doğu kıyısının çok yakınında ve Bağdad'ın az kuzey-kubeybatısındadır.

SÂMERRÂ : Büyük Cami

SÂMÎ, Arpaemîni-zâde Mustafa Efendi (ölm. Istanbul 1733), Türk şâir ve tarihçisi. Arpa emîni Osman Efendi'nin oğludur. Kalemden yetişti. İlerleyerek küçük rûznâmçeci, 1725'te piyâde mukaabelecisi, 1730'da vak'a-nüvîs oldu. Lâle Devri'nin (1718-1730) *Dîvân* sahibi meşhur şâirlerindendir. Vak'a-nüvîsliğinde 2,5 yıllık olayları yazmıştır ki, Patrona İhtilâli (1730) ile I. Mahmûd'un ilk zamanlarını içine alır. 1783'te Istanbul'da Subhî tarihi ile bir arada basılmıştır. Aynı zamanda devrinin üstad hattatlarından biridir.

SÂMÎ BEY, Süleyman Paşa-zâde, "Süleyman Nesîb" (Istanbul 1866 - Istanbul 1917), Türk edîbi. Meşhur Müşir Süleyman Paşa'nın (b. bk.) oğludur. 1878'de babası Bağdad'a sürüldüğü zaman çocuktu. Istanbul'da kalıp 1889'da Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'yi (Siyasal Bilgiler) bitirdi. Bursa, sonra Bağdad idâdîsi (lise) müdürü, Hudâvendigâr (Bursa) ve Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları) eyâletleri maârif müdürü, 1908'de Istanbul maârif müdürü, maârif nezâretinde

SÂMÎ BEY, Süleyman Paşa-zâde, "Süleyman Nesîb"

ilk tedrîsât, sonra yüksek tedrîsât (umum) müdürü, Dârülfünûn (İstanbul üniversitesi) rektörü, Te'lîf ve Tercüme Hey'eti (Talim ve Terbiye) üyesi oldu. 49 yaşında öldü. Eyüb'e gömüldü. Doğu ve Batı dil ve kültürlerine vâkıftı. Yüksek karakterli idi. Servet-i Fünûn ekolünde şiirleri, te'lif ve tercüme bir kaç kitabı, makale ve nesirleri vardır. Şiirlerinde "Süleyman Nesîb" takma adını kullanmıştır. *Süleyman Paşa Muhâkemesi* adlı eserinde, babasını savunur.

SÂMİ BEY : bk. ŞEMSEDDİN SÂMİ BEY.

SÂMÎ BEY (Ûdî Hattat) (İstanbul 1874 - İstanbul 1939), Türk şarkı bestekârı. Bir ara Zekâî Dede'ye devâm etti. Ud çalmakla tanındı. Ali Rif'at Çağatay'dan da ders aldı. Tanbûrî Cemil Bey'le yıllarca arkadaşlık etti. Enderûn fasıl hey'etine girdi. Musikî-i Osmânî Cemiyeti'ni kurarak hayli talebe yetiştirdi. Kadıköy Musiki Cemiyeti'nde, Kızıltoprak Halkevi'nde de ders verdi. Kurbağalıdere'deki evinde öldü ve Karacaahmed'e gömüldü. Nota yazmakla tanındığı için "hattat" denmiştir. Onnik Zadoryan'ın yayınladığı fasıl mecmualarının notalarını o yazmıştır. 1910 - 14 arasında *Osmanlı Mûsikî Dosyası* adıyle 15 günde bir çıkan nota mecmuası, Sultânî - Yegâh ve Şehnâz - Bûselik fasılları gibi risâleler de onundur. Talebesinden biri, Salâhaddin Pınar'dır. Sultânî - Yegâh Aksak şarkısı çok sevilmiştir.

SÂMÎ DİLLER, Sâmî - Hâmî dillerin büyük bir bölümüne verilen ad. Bu ad, Nûh'un büyük oğlu Sâm'a izafeten verilmiştir (bk. HÂMÎ DİLLER).

Bu diller, Doğu ve Batı kollarına ayrılır. Doğu ve Batı kolları arasında da küçük bir kol ayırt edilir (Orta kol).

S. D.'in Doğu kolunda yalnız bir dil (Akkadca) vardır. Eski Mezopotamya'da, Akkad krallığında kullanılan bu dil, Babil'de de konuşulmuştur. Babil'de kullanılan bu dile Eski Babilce adı verilmiştir. Daha sonra Dicle vâdisinde kurulan Asur devletinde de Akkadca kullanılmıştır. Akkad dilinin Asur devletinde kullanılan biçimi Asurca adını alır. Asurca da Eski ve Yeni olmak üzere iki döneme ayrılır. Eski Asurca'nın en eski metinleri Kappadokia tabletlerinde geçer. Bu tabletler Kayseri yakınında Kültepe'de yapılan kazılarda çıkmıştır. Yeni Asurca M. Ö. 600 yılına kadar sürmüştür. Akkad dilinin son biçimi Yeni Babilce'dir. M. Ö. VI. yüzyılda İran Kralı Kuruş (Kyros)'un Babil şehrini ele geçirmesinden sonra değerini kaybetmiştir. Akkad dilinin Eski Babilce biçimi, eski Yakın Doğu'da büyük bir kültür dili olarak gelişmiştir. Yakın Doğu'da milletlerarası bir dil olarak kullanılmıştır. Mısır firavunlarının arşivinde Akkadca metinler bulunduğu gibi, Hitit devletinin Hattuşaş'taki arşivinde de bu dilde yazılmış belgeler çıkmıştır. Daha sonra bu dil yalnız bir din dili olarak kullanılmış, yerini Aramca'ya bırakmıştır.

S. D.'in Batı kolu, kuzey ve güney bölümlerine ayrılır. Kuzey bölümü ise Kenanî ve Aramî olmak üzere ikiye bölünür.

Kenan grupunda eski Fenike ve Filistin'de konuşulmuş olan diller yer alır. Eski Kenanca Kenan ülkesinde kullanılmıştır. Fenike dili de eski Fenike'de ve kolonilerinde konuşulmuştur. Fenikeliler en büyük kolonilerini Kuzey Afrika kıyılarında, Kartaca'da kurmuşlardı. Fenike dilinin Roma dönemindeki bu biçimine Pun dili adı verilir. Fenike diliyle Pun dili arasında büyük bir fark yoktur. Pun yazısı da Fenike alfabesinden alınmıştır. Pun dilinin Kartaca ve çevresinde M. S. V. yüzyıla kadar yaşadığı anlaşılıyor.

İsrail oğullarının Kenan ülkesinde kullandıkları eski dil (İbranca) de Kenan dilleri grupuna bağlıdır. *Eski Ahid*'in büyük bir bölümü bu dilde yazılmıştır. İbranca M. Ö. II. bin yıla kadar çıkar.

İbranîler'in Babil esareti çağında (M. Ö. VI. yüzyıl) Eski İbranca unutulmuştur. Esaretten döndükten sonra İbranîler İbranca'nın Orta İbranca biçimini kullanmaya başlamışlardı. Büyük İskender Filistin'i ele geçirdiği zaman (M. Ö. 332) İbranca artık eski yaygınlığını kaybetmiş, yalnız din alanında kullanılan bir dil hâline gelmişti. Orta Çağ'da İbranî haham ve bilginleri İbranca'yı yazı dili olarak sürdürmüşlerdir. İbranca'nın bu biçimine Yeni İbranca adı verilir. İbranca'nın İvrit biçimi İsrail devletinin resmî dilidir.

Batı kolunun kuzey bölümünü meydana getiren ikinci gruba gelince : Aramî diller Arabistan'dan çıkarak kuzeye doğru yayılmışlardır. Bu dillerin ana yurdu Kuzey Arabistan'dan Suriye - Filistin sınırlarına ve Babil'e kadar yayılan alandır. Daha sonra Aramca Şam'a, Tüdmür'e ve Urfa'ya kadar yayılmıştır.

Aramca birçok biçim ve diyalektlere ayrılmıştır. Bu diyalektler Doğu ve Batı olmak üzere iki grupa bölünür. Bu gruplar da Eski, Orta ve Yeni dönemlere ayrılır.

Aramca'nın Doğu grubunda yer alan Süryanca, II. yüzyılda Hristiyanlığı kabul etmiş olan Süryânîler'in dilidir. 451'de toplanan Kadıköy (Khalkedon) konsilinden sonra Süryanîler ikiye bölünmüş, Süryanca da iki kola ayrılmıştı. Konsil kararlarını kabul etmeyen Batı bölümü (Yakubî'ler) Süryanî-i Kadîm adını almıştı. Yakubî'ler Bizans'a bağlı kalmışlardı. Buna karşılık Marunî'ler 1182'de Katolik'liği kabûl etmişlerdir. XII. yüzyılda Melkit'ler de (Melikî) Katolik'liğe geçmişlerdi. Bütün bu topluluklar Süryanca'nın Yakubî biçimini ve Yakubî alfabesini kullanmışlardır.

Süryancanın Doğu bölümünü Nesturî'ler meydana getirir. Bizanslılar'ın ağır baskısı karşısında Nesturîler İran'a sığınmışlardır. Nesturîler bu dili Orta Asya'ya, Uygur Türkleri'ne kadar götürmüşlerdir. Türkler'in Nesturîliği kabul eden bölümü bir aralık Nesturî yazısını kullanmıştır.

VII. yüzyılda Batı ve Doğu Süryanca Arap dilinin baskısı altına girmiştir. XII. yüzyıldan başlayarak Süryanca artık yalnız kilise dili olarak kullanılmıştır.

Batı kolunun güney bölümünde Arapça yer alır. S. D.'in en büyük kolu olan bu dile İslâmlık büyük bir değer ve ağırlık sağlamıştır. İslâm dininin dili olarak Arapça yalnız kardeş dilleri ikinci plana geçirmekle kalmamış, Asya'da, Kuzey Afrika'da ve Güney Avrupa'da büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

Geniş bir alana yayılan Arap dili birçok diyalektlere ayrılır. Kuzey Arap diyalektleri, Güney Arap diyalektleri (Himyerî) gibi.

Asıl Arapça *(Arabî)* konuşulduğu ülkelere göre beş ana diyalekt grupuna ayrılır : 1. Arabistan yarımadası; 2. Irak; 3. Suriye; 4. Mısır; 5. Mağrib : a. Malta adası (Maltızca), Sicilya adası, Pantelleria ve Balear adaları; b. Bingazi, Libya ve Trablus; c. Tunus; d. Cezayir; e. Endülüs; f. Fas; g. Mavritanya.

Kuzey Afrika'da Arap dili Berber diyalektleriyle savaşmış, birçok Berber diyalektinin ölmesine yol açmıştır.

S. D.'in Orta kolunda yalnız bir dil yer alır : Ugarit dili. Bu dilin yazılı kalıntıları 1929'da Suriye'de, Lazkıye çevresinde, Ras Şamra'da (eski adı : Ugarit) yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır.

Son olarak, bazı Habeşistan dilleri de S. D.'dir. Bu diller Arabistan yoluyla Afrika'ya geçmiştir.

Habeşistan dilleri Eski ve Yeni olmak üzere iki bölüme ayrılır :

1. Eski Habeşçe, Habeşistan'ın eski dilidir. En eski yazılı kalıntıları Habeşistan'ın eski merkezi Aksum'da bulunmuştur (IV. yüzyıl). Aksum krallığı X. yüzyılda çöktükten sonra halk dili komşu dillerin ağır baskısı altında kalmıştır.

2. Yeni Habeş dilleri : a. Tigrinya; b. Tigre; c. Amharca; d. Gafat; e. Argobba; f. Hararî; g. Gurage.

Yeni Habeş dilleri arasında yer alan Amharca XIII. yüzyıldan beri Habeşistan'ın resmî dilidir. (H. Eren)

SÂMÎ EFENDİ (Hâfız Hacı) (Filibe 1874 - Istanbul 1943), Türk ses virtüozu ve hâfızı. Filibe'de doğdu. Babası Hacı Ali Efendi'dir. 1878'de babası ile beraber henüz 4 yaşında iken Istanbul'a göçtü (93 Harbi). Fâtih'te Hâfızpaşa'ya yerleştiler. Tezgâhcılar ilkokulunu bitirdi. 10 yaşında iken sesinin parlaklığı dikkati çekti ve Reîsü'l - kurâ Hacı Hasan Efendi'den hıfza başladı (1884). 12 yaşında iken hıfz cem'iyeti Fâtih camiinde yapılarak "hâfız" unvânını aldı. Hacı Kaadir Efendi'den *Kur'ân,* Eğinli Rahmi, İdris ve Hacı Abduş Efendiler'den Fâtih Medresesi'nde medrese dersleri öğrendi. 34 yaşında yüksek medrese diploması aldı. Şeyh Hacı Edhem Efendi'den musikiye başladı. Sonra Bolâhenk Nûri Bey, Hacı Kirâmî Efendi, Bestenigâr Zıyâ Bey, Sultanselimli Hâfız Cemâl Efendi'den meşk etti. İmamlık yaptı. 1908'de hacı oldu. Dönüşünde (1909) Sultan Reşâd'ın hunkâr başıimamlığını kabûl etmedi. 1912'de ruhî sarsıntı geçirdi ve 38 yaşından sonra artık tesadüfen ve nâdiren okumaya başladı. Edirnekapısı'nda gömülüdür. Mezar taşı vardır. Kızkardeşi Sıdıka Aktürk'ün oğlu Hâfız Necâti Aktürk (1904) de meşhur hâfızlardandır. Hâfız Sâmi'nin soyadı bulunamamıştır. Ölümünden sonra hakkında müstakil kitap yazan arkadaşlarından Hâfız Ali Rızâ Sağman, kitabında, biyografiden başka her şeyi yazmış, kahramanının soyadını bile kaydetmemiştir.

Pek genç başlayan musiki hayatı 1912'de son bulmuş sayılabilir. En az 20 yıl çok büyük şöhret olmuştur. Ahmed Midhat Efendi gibi çok büyük bir kalem, 16 Kânûn-ı Sânî 1314 (1898)'te henüz 24 yaşında ve hiçbir resmî unvânı bulunmayan Sâmi Efendi hakkında "Hâfız Sâmi Efendi Hazretleri" diye *Tarıyk* gazetesinde bir makale yazmıştır. Bütün İslâm âleminde, bilhassa Türkiye, Mısır ve başka Arab ülkelerinde vecd içinde dinlenmiştir. Dinî eserler, *Kur'ân* ve *Mevlid* okumakta üzerine çıkılmadığı söylenmiştir. Bilhassa *Mevlid* için bu hükümde ısrâr edilmiştir. Plaklara çok gazel okumuşsa da, gazel'de Hâfız Osmân'a (b. bk.) erişemediği muhakkaktır. Plaklara dinî ve dindışı parçalar da okumuştur. Hayret verici tîz sesleri meşhurdu. Birçok okuyuşunda dinleyiciler, çılgınlık eseri gösterecek kadar coşmuşlardır. 1901'de Zeyrek'te Kilise camiinde okuduğu mevlid, 1908'den hemen sonra Es'ad Efendi Dergâhı'nda okuduğu *Sûre-i Mülk*'te halk, kendinden geçmiştir.

SÂMÎ EFENDİ, İsmail Hakkı (Istanbul 1837 - Istanbul 1912), Türk hattâtı. Yorgancılar kedhudâsı Hacı Mahmûd Efendi'nin oğludur. İlk tahsilden sonra biraz Arapca ve Farsca okudu. Mâliye nezâretine kâtib yardımcısı girdi (1855). 3 yıl sonra asaleten kâtib olup maaşa geçti. 1865'te Dîvân-ı Hümâyûn mühimme kalemi kâtibi oldu. Maaşı yükselerek ayda 35 altına çıktı. Uzun müddet Dîvân-ı Hümâyûn'da hat hocalığı ek görevinde de bulundu. 1893'te rütbesi ûlâ'ya (korgenerale eşit sivil rütbe) çıktı. Birinci rütbe Mecîdî ve Üçüncü Osmânî nişanları aldı. Emekliye ayrıldıktan az sonra 75 yaşında öldü. Fâtih camii hazîresine gömüldü. "Reîsü'l - hattâtıyn" diye anılan S. E., son asrın en büyük hattatlarındandır. Hattâ en büyüğü olduğunu kaydedenler vardır. Tâlik, bilhassa sülüs'ün çok büyük üstâdı idi. Pek çok talebe de yetiştirmiştir. Celî'sinin emsalsiz olduğu ileri sürülmüştür. Nesh'i de iyi idi. Tek kızı kendinden az önce ölmüştür. Eserleri pek çok ve pek değerlidir. Hüseyin Hâşim Bey, S. E. için bir kasîde yazmıştır.

SÂMÎ PAŞA, Abdurrahman (Trapoliçe 1792 - Istanbul 1881), 1792'de Mora'da Trapoliçe'de doğmuşdur. Şeyh Hacı Ahmed Necib Efendi'nin oğludur. 6. Maârif Nâzırı Subhi Paşa'nın babası, 38. Maârif vekili Hamdullah Subhi'nin dedesidir. Hususî muallimden ders görmüş, fakat asıl feyzini babasından almıştır. On beş yaşında bir beyit söylemiş ve öğretmeni kendisine "Sabîh" mahlâsını vermişse de, babası : "Bu mahlâs, nasâra kokuyor. Mahlâsın Sâmî olsun" demiş ve bu mahlâsla tanınmıştır. Bilgi ve irfanının artışı, kendi gayretiyle olmuştur.

SÂMÎ PAŞA, Abdurrahman

Mora Ayaklanması'nda babasının ölümü üzerine 1826'da Mısır'a gitmişdir. Mehmed Ali Paşa tarafından Kahire'deki Bulak Matbaası Müdürlüğüne getirilmiştir. İbrâhim Paşa ile Rum ayaklanmasının bastırılışında Mora'ya geçmiş ve sonra yeniden, Rumlar'da rehin bulunan iki kardeşi Hayrullah ve Mahmud Efendileri de kurtarıp beraberine alarak Mısır'a dönmüş; Mehmed Ali Paşa'nın dîvân muavinliğinde ve 1829'da Mısır Vekayi' nâzırlığında ve Meclis âzâlığında bulunmuşdur. 1831'de başmuavin (Mısır kabinesinde Reis-i Vükelâ) olmuş ve Istanbul'dan mîrlivâ (tümgeneral) rütbesi almıştır. 1841 ve 1842'de görüşmeler yapmak üzere birkaç def'a Istanbul'a gelip dönmüş; 1843'de feriklik (korgenerallik) rütbesini kazanmıştır. Hava değişimi için Mehmed Ali Paşa tarafından Istanbul'a gönderilmemiş; Avrupa'ya yollanmıştır. 1844 başlarında İtalya'ya geçerek Ligorna ve Toskana'da kısa bir süre kaldıktan sonra, Paris ve Londra'da üç yıl tedavî görmüş, istirahat etmiştir. Mehmed Ali Paşa bunayıp yerine büyük oğlu İbrâhim Paşa vâli gelince, Sâmî ve Kâmil Paşalarla Subhî ve Kâni Beyleri Mısır'dan çıkarmıştır.

S. P. 1849'da Babıâlî hizmetine girerek Tırhala Mutasarrıfı oldu. Istanbul'a uğramadan Mısır'dan doğru Tırhala'ya geçti. 1850'de vezirlik rütbesi ile Rumeli Müfettişi tâyin olundu. Daha sonra 1851'de Trabzon, 1852'de Vidin vâlisi tâyin edilen Abdurrahman S. P., 1856'da Tanzîmat Meclisi'ne üye oldu. 1857 başlarında Edirne vâliliğine getirildi; sekiz ay burada vazife gördükten sonra tekrar Tanzimat Meclisi âzâlığına döndü.

Mustafa Reşid Paşa'nın sadrâzam bulunduğu sırada 17 mart 1857'den 25 kasım 1861 tarihine kadar 4 yıl 8 ay 8 gün Maârif Nâzırlığı yapmış, 1862'de bazı şahsî işleri için iki oğlu Abdulhalim ve Hasan Beyler'le beraber Mısır'a gitmiş; İskenderiye'de toplar atılmak suretiyle karşılanmış ve Re'süddin Sarayı'na misafir edilmiştir. Sultan Abdülaziz'in Mısır'ı ziyâretinden sonra Sâmî Paşa, Meclis-i Vâlâ âzâlığına tâyin edilmişti. Bu meclisin lâğvedilip Şûrây-ı Devlet'in teşkili üzerine 1868'de Meclis-i Âlî'ye memur edildi. 1877'de Meclis-i Âyân âzâsı oldu.

23 mayıs 1881'de pnömoniden kurtulamıyarak 89 yaşında olduğu hâlde vefât eden Abdurrahman S. P., bütün techiz ve tekfin masrafları Sultan Abdülhamîd tarafından ödenerek Sultan Mahmud türbesi hazîresine gömülmüştür.

Bazı mektublarıyla şiirleri, oğlu Dâmâd (İkinci Abdülhamîd'in küçük kızkardeşi Medîhâ Sultan'ın kocası) Ahmed Necib Paşa tarafından bastırılmış bulunan Abdurrahman S. P.'nın dîvân edebiyâtı geleneğini sürdüren şiirlerinden kurulu *Dîvân*'ından başka, *Rumûzü'l-Hikem* (Felsefe Kavramları) (1870); *İnşây-ı Sâmî* (1873) ve *Kişver-i Derûn* (Gönül Ülkesi) adlı eserleri vardır. *"Sergüzeşt-i Sâmî"* adı altında ölümünden iki yıl önce hayatının bizzat kendisi yazmak istemişse de Mora ve Mısır olaylarının bütün inceliklerí ile yazmak arzusu, bu eserin yazılmasını geciktirmiştir. Ancak mukaddime sayılabilecek bir küçük bölümü kalem evrakı arasında oğlu Necib Paşa'ya intikal etmiş ve Resimli Gazete'de yayınlanmışdır. (F. Tevetoğlu)

SÂMÎ PAŞA - ZÂDE SEZAİ BEY : bk. SEZAİ BEY.

SÂMİH FETHİ : bk. TAN, M. TURHAN.

SÂMİH RİF'AT BEY (Istanbul 1874 - Ankara 1933), Türk devlet adamı, şâir, yazar ve müzisyeni. Ali Rif'at Çağatay'ın (b. bk.) 7 yaş küçük kardeşidir. Anneleri Ömer Efendi'nin kızı Ayşe Hanım, 1909'da ölmüştür. İki küçük erkek kardeşlerinin ve kızkardeşleri Hüsniye Hanım'ın annesi ise Nûriye Hanım'dır. Sâmih Rif'at'ın büyük babası Kaymakam Hurşid Bey'dir (1814-1873). Sâmih Rif'at'ın oğlu, solcu yazar Oktay Rif'at'tır (Trabzon, 1914). Sâmih Rif'at, 1888'de askerî rüşdiyyeyi bitirdi (ortaokul). Sonra Dârü't-Tedrîs'te Arabca ve Farsca, kendi kendine Fransızca öğrendi. Hasta bünyeli olduğu için, orta tahsilini bile resmen tamamlıyamadı. Kantar memuru olarak 1892'de devlet hizmetine geçti. Çok istidatlı bir yazar olarak hızla parladı. 1908'de Dâhiliyye nezâreti kalem-i mahsus mümeyyizlerinden ve Mercan İdâdîsi (lisesi) son sınıf edebiyat muallimi idi. Meşrutiyet'ten sonra, İttihad ve Terakki'ye mensûb olduğu için en yüksek görevlere getirilmeye başlandı. 16 ağustos 1908'den itibaren *İttifak* gazetesini yayınladı. Biga (Kal'a-i Sultâniyye = Çanakkale) mutasarrıf (vali) vekili, mutasarrıfı, Karası (Balıkesir) mutasarrıfı (her ikisi de müstakil sancaklardı), Konya valisi (umumî vali) (1912), Trabzon valisi (1913), Erzurum valisi (1914), tekrar Konya valisi (1915), sonra dâhiliyye nezâreti müsteşârı oldu. Cihan Harbi'ne girmememiz için hükûmete 19 rapor verdiği halde savaşa girmemiz üzerine İttihad ve Terakkî ile arası açılmıştı (1914 sonu). Fakat ilim, san'at ve fikir adamlarına büyük saygı gösteren İttihadçılar, onu büsbütün kaybetmemek için, en yüksek görevlere getirdiler. Ateşli Türkçü olarak tanındı. Millî Mücadele'ye katıldı. Kudretli hatîb idi. 1921'de Ankara'da Maârif Vekâleti Te'lif ve Terceme Hey'eti üyesi, reîsi, vekâlet müsteşârı oldu. II. (1923-27) ve III. (1927-31) devre Çanakkale milletvekili seçildi. Atatürk'ün en yakınları arasına girdi ve onun çok ehemmiyet verdiği Türk Dili Tedkik Cemiyeti başkanı ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi oldu. Büyük bir şâir, kudretli bir yazar, daha çok san'atkâr olan ve Türkçe'yi çok güzel kullanan Sâmih Rif'at, bir ilim adamı, âlim değildi. Raûf Yektâ gibi gerçek bir bilginle musiki nazariyâtı üzerinde 1908'den önce tâlihsiz kalem münakaşalarına girişmişti. Son yıllarında Türk dili ve tarihi üzerinde —en hafif tâbîriyle— fantezi faraziyeler ortaya attı. Samimî ve çok ateşli milliyetçiliği, enfes şiirleri, bu suretle acemî bilgiçlikle yaralandı. Bektâşî ve tanbûrî idi. Muntazam tahsil görmediği hâlde birkaç sahada gerçek bir istidat olduğu muhakkaktır. Nesri ve makaleleri de çok parlaktır. "Hezâran per/açıp reng-î zıyâdan" mısra'ı ile başlıyan harikulâde şiirine, Yahyâ Kemal çapında bir şâir nazîre söylemiş ve Sâmih Rif'at'i geçmiştir. Sâmih Rif'at'in bestekârlıkta da istidat olduğu, güfteleri de kendine ait şu 3 Nefes'inden anlaşılır : Hüzzâm Devr-i Hindî (Hezâran per/açıp reng-î zıyâdan), Rast Nîm Düyek (Nedir sende ey dil bu dâğ-ı elem?) ve Uşşak Düyek (Ezelden/â'şıkım ben Muhammed Mustafâ'ya).

SÂMİH RİF'AT BEY

SAMİRÎLER, Samiriye (b. bk.) şehrinde ve bütün bu bölgede yaşayan ve ayrı bir Yahudi grubu oluşturan karışık bir topluluk. M. Ö. 722'de Asurîler İsrailliler'in bir çoğunu kendi ülkelerine sürünce, Samiriye'de kalan İsrailliler'le Asurî sömürgecilerin karışımından meydana çıkan nüfusa bu ad verildi (Kutsal Kitap, II. Krallar : 17,24'ten başlayarak). Bu Asurî sömürgecilerin çoğu Kutha'dan geldiğinden, sonradan S.'e Kuthalılar adı da verildi. S.'in Yahve kültü, güney Yahudiler'in gözünde dinî bir sapıklık karakteri taşırdı (II. Krallar 23,19'dan itibaren). Sürgünden dönen Yahudiler de S.'le birlikte tapınmayı, onlarla evlenmeyi reddederlerdi. Karışık evlenmeler yasak edildi. M. Ö. V. yüzyılda, S. ayrı bir topluluk oluşturdu. Onların kutsal kitapları, Musa'nın Tevratı idi. Bunda bazı metin ayrılıkları vardı. S., M. Ö. 350 - 330 yıllarında Garizim dağında bir tapınak kurdular. Bu tapınak, M. Ö. 129'da I. Hyrcanus tarafından yok edildi. O tarihten beri S., Ta'eb adı altında özel bir Mesih'in gelip Garizim'deki kültü yeniden kurmasını beklediler. Tâkibat, onlara karşı yapılan yasalar ve sonuçsuz kalan ayaklanmalar, Bizans devrinde S.'in sayısını azaltmıştır. S.'in kalıntıları şimdiki Nablus'ta (eski Sikhem) bulunur.

Ahd-i Cedîd'de S.'le Yahudiler arasındaki millî fark ve kült farkı açıkça belirir (Yohanes İncili 4,9.20). İsa ise S.'i Yahudiler'e birkaç kere örnek olarak gösterir. (Lukas İncili, 10,30 - 37 : İyi yürekli Samirî meseli burada yer alır. Lukas İncili 17,11 - 19'da S.'den söz eder). Yahudiler'den sonra vaftizle hıristiyanlığı kabûl eden ve Yahudi olmayan ilk millet S.'dir.

SAMİRİYE (İbr. Şcmerôn = gözetleme kulesi), İsrailliler'in kuzey devletinin başşehri. Orta Filistin'de, ayrı duran koni şekilli bir dağın üzerinde, denizden 443 m yüksekliktedir.

S. şehrini Omri, aş. yu. M. Ö. 880'de, o zamana kadar iskân edilmemiş bir tepenin üstünde kurdu (Ahd-i Atik, I. Krallar 16, 24). Bunun doğru olduğunu yapılan kazılar göstermiştir. Omri'nin oğlu Ahab, şehri genişletti. S., II. Jeroboam'ın (M. Ö. 787 - 747) idaresinde parlak bir devir yaşadı. M. Ö. 721'de şehir Asurlular'ın eline düştü ve il merkezi hâline geldi. Nüfusunun bir kısmı sürülüp yerlerine yabancılar yerleştirildi. Sürgünden sonraki devrede, il merkezi olarak önemini muhafaza etti ve S. ile Kudüs arasında sık, sık anlaşmazlıklar yer aldı. İskender'in generali Perdikkas buraya Makedonyalı muharipler yerleştirerek şehri Yunanlılaştırdı (M. Ö. 108 - 107). I. Hyrcanus S.'yi fethedip yok etti. Pompeius şehri yeniden kurdu. Kral Herodis'e S. imparator Augustus tarafından armağan edildi ve bu şahsın şerefine Sebaste (=imparatorluk şehri) adını aldı (burada şimdi Sebastiye adını taşıyan bir Arap köyü vardır). M. S. IV. yüzyıldan beri, Vaftizci Yahya'nın mezarının S.'de bulunduğuna dair bir gelenek vardır. 1908 - 1910 (Harvard üniversitesi) yıllarında başlıyan kazılara, 1931 - 1933 - 1935 - 1965 ve 1966'da devam edilmiştir.

SAMMARTINI, Giovanni Battista (Milano 1698 - 1775), İtalyan bestecisi ve orgcusu. 1725'ten başlayarak çeşitli Milano kiliselerinde orgculuk yapan S. 1730 - 1770 yılları arasında Santa Maria'da, birçok kilisede koro şefi olarak da çalıştı.

1739 - 1741'de Gluck'un öğrencisi olan S., sonat şeklinin ve senfoninin gelişmesinde etkili oldu. 2 000 kadar eseri içinde *L'Ambizione Superata dalla Virtù* (Hırsı Yenen Erdem) [1734] ve *Agrippina* (Milano) [1743] adlı iki opera ile *Gesu Bambino Adoroto dai Pastori* (Çobanların Taptığı Çocuk İsâ) [1734] adlı bir oratoryosu, en az 24 senfonisi, keman konçertoları, uvertürler, flüt düoları, kuvartetler, triolar, keman ve bas için sonatlar vs. bulunmaktadır.

SAMNİTLER (Oskça Safeneis; Lat. Samnites), İtalya'da yaşayan eski bir kavim. Bulundukları bölgeye Samnium adı verilmiştir. Orta ve Güney Apeninler'de bir dağlı milleti olan S., efsaneye göre Sabinler'den türemiş olup Osk-Umbrik grubuna bağlı bir dil kullanırdı. Başlıca merkezleri Samnium bölgesindeki Bovianum ve Malventum (şimdi Benevento) idi. M. Ö. V. yüzyılda S., Campania bölgesini fethedip, 420'de Capua, Pompeii ve Cumae şehirlerini elde ettiler. Romalılar da Campania'ya girince, onlarla S. arasında ağır çatışmalar oldu. M. Ö. 343 - 341 yıllarında geçtiği söylenilen ilk S. harbinin tarihî karakteri şüphelidir. İkinci S. harbi M. Ö. 328 veya 326 - 304 değişken bir seyir alır. Romalılar, her ne kadar Caudinae geçidinde mağlup oldularsa da S.'i Samnium'a geri püskürtmeyi başardılar. Üçüncü S. harbinde (M. Ö. 298 - 290) S. Romalılar'a karşı Etrüsk'ler, Galialı'lar ve Umbrialılar'la ittifak yaptılar ama bu milletlerin Romalılar'ca birer birer yenilmesinin önüne geçemediler. Her şeye rağmen Samnium, barış yapılınca bağımsızlığını kaybetmedi. Daha bir süre varlıklarını devam ettirdiler.

SAMOA ADALARI, Büyük Okyanus'ta bir takımada. Yaklaşık olarak Yeni Zelanda'nın kuzey ucundan 1 600 mil kadar kuzey - batıda; Avustralya'nın 2 700 mil doğusunda, Hawaii adalarının 2 200 mil güney - batısındadır. İdarî bakımından iki bölüm olan adaların doğuda kalan altısı Amerikan S.'sını batıdaki adalar ise İngiltere Milletler Topluluğu'na dahil bağımsız Batı Samoa devletini meydana getirir.

Amerikan Samoası'nın yüzölçümü 197 km², nüfusu 29 000'-dir (1975 tahmini). Başlıca Tutuila ve Ta'u ile daha küçük birkaç adadan ibarettir. Batı S. A. gibi Amerikan Samoası da volkaniktir. Adaların iklimi tropikaldir ve verimli toprakları vardır.

SAMOA : Kanosunu tamir eden bir yerli

Batı S. A.'nın (Samoa i Sisifo) yüzölçümü 2 842 km², nüfusu 155 000 (1974 tahmini). Bunun 106 000'i Upolu'da 40 000'den fazlası da Sava'i'de oturur. Başkent ve başlıca liman Upolu adasındaki 29 000 (1970) nüfuslu Apia'dır. Ticareti kopra, muz ve kakao üzerinedir.

SAMOKOV, Bulgaristan'da şehir. Sofya idare bölgesinde, Jrakör nehrinin üst seyrinde Sofya'nın güney tarafında yer alan şehrin nüfusu 17 000'dir (1964). Eski piskoposluk merkezidir. Küçük bir keten kültürü bölgesinin merkezi civarında kaplıcalar ve maden suyu kaynakları vardır. Mekanik ve tekstil endüstrileri gelişmektedir. Turizm merkezidir.

SAMOA : Apia şehri yakınındaki köy evleri

SAMOS : bk. SİSAM.

SAMOSATE : bk. SUMEYSAT.

SAMOTHRACE : bk. SEMENDİREK.

SAMOYED DİLLERİ, Ural dillerinin büyük kollarından birine verilen ad. Bu kolda bugün Nenets, Enets, Nganasan ve Selkup dilleri toplanmıştır.

Ekim ihtilâlinden önce Nenets'ler Yurak Samoyedleri, Enets'ler Yenisey Samoyedleri, Nganasan'lar Tavgi Samoyedleri, Selkup'lar adıyla anılıyorlardı.

1959'da yapılan sayıma göre, Nenets'lerin sayısı 23 007'-dir. Bu sayıma göre Nganasan'ların sayısı 748, Selkuplar'ın sayısı ise 3 768'dir. 1959 sayımında Enets'lere rastlanmamıştır. Ancak, 1962 sayımında Enets'lerin sayısı 378 olarak verilmişti.

Geçmişte S. D.'ni konuşanların daha büyük bir kitle oluşturdukları kolaylıkla tahmin edilebilir. XIX. yüzyılın birinci yarısında M. A. Castrén'in (b. bk.) topladığı dil örnekleri, Kamas'ların da S. D.'ne bağlı olduklarına açık bir tanık olarak kullanılabilir. Bu dil, Türk dilinin ağır baskısı altında kalmıştır. Bu baskı sonunda, Kamas'lar eski dillerini unutarak büsbütün Türk'leşmişlerdir. Bugün eski dillerini bilen Kamas'ların sayısı çok azalmıştır.

Daha eski dönemlerde Sayan dağları çevresinde yaşayan başka Samoyed kolları (Mator, Karagas, Koybal, Kot) da Türk'leşmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Sibirya'da çalışan gezgin ve uzmanların (Strahlenberg, Pallas, Klaproth) gözlemlerine göre, bu topluluklar Samoyedce konuşuyorlardı.

S. D.'nin ses ve gramer yapısında derin bir benzerlik göze çarpar. Bu dillerin sözlüklerinde de ortak unsurlar büyük bir yer tutar.

S. D.'nde kullanılan yabancı (özellikle Türk) menşe'li alıntıları Aulis J. Joki toplayıp yaymıştır *(Die Lehnwörter des Sajansamojedischen. "Mémoires de la Société Finno-Ougrienne"* 103, Helsinki 1952).

Son yıllarda S. D.'yle Yukagir (Odul) dili arasında birtakım ortak çizgi ve özelliklerden de söz edilmiştir.

S. D. ile Eskimo-Aleut grupuna bağlı birtakım diller arasında da yapı bakımından benzerlikler gözlenmiştir.

Samoyed kollarıyla Ket'ler (Yenisey Ostyakları) ve Kot'lar arasındaki bağlantılar da eski bir tarihe çıkar. Bu bağlar sonunda S.D.'ne Ket ve Kot dillerinden birçok alıntı geçmiştir.

Samoyedler eskiden yazı yazmasını bilmezlerdi. İmza yerine damga kullanırlardı. Bundan başka, geyiklerini kulaklarını kesmek suretiyle ayırt eder, hesap tutmak için de ağaç dalını uzunlamasına ikiye bölüp üzerine kertikler çenterlerdi.

S. D. alanındaki ilmî çalışmalar M. A. Castrén'le başlamıştır. Samoyed'lerin yaşadığı yerlerde yaptığı gezilerde topladığı örneklere dayanan Castrén, S. D.'nin gramer ve sözlüklerini yazmıştır. Castrén'e göre, Samoyed'ler Sayan çevresinde oluşmuşlardır.

S. D. ile Fin-Ugor dilleri arasındaki bağlantılar E. N. Setälä, H. Paasonen gibi Fin bilginlerinin çalışmalarında tartışılmıştır. S. D. ile Fin-Ugor dilleri arasındaki yakın bağlara D. V Bubriḫ de değinmiştir. (H. Eren)

SAMOYED'LER, Sibirya'da yaşayan Nenets, Enets, Nganasan ve Selkup'lara verilen toplu ad. Yaşadıkları yerlere göre S. iki ana grupa ayrılırlar. Nenets, Enets ve Nganasan'lardan oluşan grup, Arḫangel'sk ve Tümen bölgeleriyle Krasnoyarsk ülkesindeki tundra ve ormanlarda yerleşmiştir. Yerleşik hayata geçmeden önce geyikçilik, avcılık ve balıkçılıkla uğraşıyorlardı. S.'lerin ikinci grubunu meydana getiren ve Tomsk bölgesinde yaşayan Selkuplar yerleşik hayata geçmişlerdir. Selkuplar'ın büyük bir bölümü balıkçılıkla uğraşır. XVII.-XVIII. yüzyıllarda Taz ve Turuhan ırmakları boyunda yerleşen Selkuplar geyikçilikle uğraşmaya başlamışlardır. S.'lerin bir bölümü Güney Sibirya'da, Sayan dağları çevresinde yerleşmişti. Mator, Kamas ve Karagas gibi kollardan oluşan bu bölüm XX. yüzyıl başlarında Türkleşmiş, Ḫakas ve Tuvalar'la karışmıştır.

Samoyed adının menşeini bilmiyoruz. Bu adın Rusça'dan geldiği yolundaki eski açıklama bir halk etimolojisinden başka bir şey olamaz.

S. boylarının tarihi karışıktır. S.'lerle ilgili en eski bilgiler XVI. yüzyılın sonlarına çıkar.

Çağdaş S. menşei problemi de tartışmalıdır. Geçen yüzyılda S.'lerin Sayan dağları çevresinde oluştukları ve bu çevreden yayıldıkları ileri sürülmüştür. Ancak. N. A. Castrén'in bu görüşü ilim çevrelerinin tepkisiyle karşılaşmıştır. Buna karşılık, Samoyed dilleriyle Fin-Ugor dilleri arasındaki yakın benzerlikler özel olarak tartışılmaya değer.

Sayan dağları çevresinde yaşayan S.'lerin, Türkler'in baskısı altında kaldıklarını ve sonradan Türk'leştiklerini biliyoruz. Türk'leşen S. kolları arasında Mator'lar, Taygi'ler, Karagas'lar, Koybal'lar, Kot'lar, Kamas'lar anılabilir.

S. daha çok geyikçilik, balıkçılık ve avcılıkla uğraşırlar. Tundralarda yaşayanlar geyikleriyle uzak yörelere göç ederler. Kışın geyik sürülerini ormanlarda toplarlar. Bahar aylarında geyik sürüleriyle kuzeye göç ederek deniz kıyılarında balıkçılık yaparlar.

S. kışın iki kat geyik derisiyle örtülen konik çadırlarda, yazın ise kayın ağacı kabuklarıyla örtülen konik çadırlarda yaşarlar. (H. Eren)

SAMOYLOVİÇ, Aleksandr Nikolaeviç (Nijniy Novgorod [bugünkü adı : Gor'kiy] 17 aralık 1880-13 şubat 1938), Rus Türkoloğu. 1888-1899 yılları arasında Nijegorod'da okumuştur. Daha sonra Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine girmiştir. Üniversitede P. M. Melioranskiy (b. bk.), V. D. Smirnov (b. bk.) gibi Türkologlarla N. İ. Veselovskiy (b. bk.) ve W. Barthold (b. bk.) gibi doğu tarihçilerinin derslerine devam etmiştir. Bunlardan başka, İranist V. A. Jukovskiy ve Arabist V. V. Rozen (Rosen)'in derslerini de takip etmiştir. S. daha sonra Wilhelm Radloff'un (b. bk.) yanında da çalışmıştır.

Seçkin profesör ve bilginler yanında yetişmiş olan S., sağlam imî çalışmalar yapmıştır. Büyük bir kabiliyete sahip olması, onun bu yoldaki çabalarının verimini bir kat daha arttırmıştır.

1903'te Doğu Dilleri Fakültesini bitirdikten sonra S., Türk-Tatar Edebiyatı Kürsüsünde kalarak profesörlük çalışmalarına başlamıştır (1 temmuz 1903-1 temmuz 1907). Bu süre içinde Melioranskiy ve Radloff'un yönetimi altında eski Türk dili alanındaki bilgilerini derinleştirmiştir. Melioranskiy'nin tavsiyesi üzerine Türkmen diyalekti üzerinde

çalışmaya başlamıştır. S. Türkmenistan'da ilk ilmî gezisini 1902 yazında daha öğrenci iken yapmıştı. 29 nisan 1904'te Rus Arkeoloji Cemiyetinin Doğu Bölümünde vermiş olduğu ilk ilmî bildiride de bir Türkmenoloji problemi üzerinde durmuştur. S.'in 19 ocak 1915'te kabul ve tasdik edilen tezinde de bu problem işlenmiştir (*Abdu-s-Sattar Kazı. Kniga rasskazov o bitvaḫ tekintsev*) [1914].

P. M. Melioranskiy'nin ölümünden sonra (1906) bu sonuncunun ana dersleri ona kalmıştır. S. Türkolojinin türlü kollarında ders vermeye başlamıştır (Doçentliği 1 temmuz 1907'de tasdik edilmiştir). 1908'de Rus Arkeoloji Cemiyeti asıl üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra da Rus Coğrafya Cemiyeti asıl üyeliğine getirilmiştir. Bunlardan başka, S. birçok ilmî kuruluşun üyeliğini de kazanmıştır.

1911'de S. Doğu Dilleri Fakültesi Doğu Müzesinde konservatörlük görevine tayin edilmiştir. Bundan başka, Doğu Dilleri Akademisinde Türk dili öğretimine de başlamıştır (Doğu Dilleri Akademisi 1910'da Petersburg'da kurulmuştur). S. 1911 yazında Türkiye'de ikinci gezisine çıkmıştır (Birinci gezisini 1900 yılında öğrenci olarak yapmıştır). 1912 yazında ise Stavropol' ve Kırım'ı ziyaret etmiştir. Kırım'da Tatar öğretmenlerine Kırım Tatarcasının grameri üzerine dersler verdiği gibi, yerli Türk diyalekti üzerinde de çalışmıştır. Bu çalışmalarında S. dil örnekleri yanında etnografya malzemesi de toplamıştır. S. 1913'te Budapeşte, Viyana, Paris ve Berlin'de ilmî bir gezi yapmıştır.

S. 17 aralık 1917'de Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinde Türk - Tatar edebiyatı profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1917 ihtilâlinden sonra doğu ilimlerinin öğretimi alanında yapılan reformlarda aktif bir rol almış, ilim kuruluşlarının yeni bir düzene sokulması çalışmalarına da katılmıştır. 1922'de Petrograd Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü rektörlüğüne seçilmiştir. S. enstitüde bu görevi yanında Türk ve Özbek dilleri profesörlüğü de yapmıştır. 1924 güzünde S.'in girişimi üzerine bu enstitüde bir Türkoloji semineri kurulmuş bu seminerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde yaşayan Türkler de eğitim görmüşlerdir.

S. 1925'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler Akademisi muhabir üyeliğine seçilmiştir. 12 ocak 1929'da ise asıl üyeliğe getirilmiştir. Son olarak, 1934 yılı başında İlimler Akademisine bağlı Doğu İlimleri Enstitüsü müdürlüğüne tayin edilmiştir.

S. 1926'da Bakû'de toplanan I. Türkoloji kongresinde aktif bir rol oynadığı gibi, yurdumuzda toplanan Türk dili kurultaylarına da katılmıştır.

S. Rus Türkolojisi alanında derin izler bırakmıştır. Onun bütün çalışmalarında yeni fikirler, sağlam katkılar göze çarpar.

S. Türk dili, Türk edebiyatı tarihi, Türk folkloru, Türk etnografyası ve Türk tarihi alanında birçok çalışmalar yapmıştır. Belli başlı yayın ve çalışmaları : *K voprosu o nareçenii imeni u turetskiḫ plemen* (Türk kavimlerinde ad verme sorunu üzerine) ["Jivaya Starina" 1911, 297 - 300]; *Zapretnıe slova v yazıke kazak - kirgizskoy zamujney jenşçinı* (Kazak Kırgız kadınlarının dilinde yasak kelimeler) ["Jivaya Starina" 1915, 161 - 168]; *Opıt kratkoy krımsko - tatarskoy grammatiki* (Kısa bir Kırım Tatar grameri denemesi) [Petrograd 1916. 5 + 104 s.]; *Rukovodstvo dlya praktiçeskogo izuçeniya osmano - turetskogo yazıka* (Osmanlı Türk dilini pratik olarak öğrenme kılavuzu) [Petrograd 1916. 4. bölüm, VIII + 64 s.]; *Turetskiy narodets ḫotonı* (Hoton adlı küçük Türk boyu) ["Zapiski Vostoçnogo otd. Russk arḫeol. obşç. 23, 1915, 278 - 290]; *Sobranie stiḫotvoreniy imperatora Babura* (İmparator Babur'un şiirleri). 1. bölüm. Metin. Petrograd 1917. 34, 90 s.; *Tiyiş (tiş) i drugie terminı krımsko - ttaarskiḫ yarlıkov* (Kırım Tatar yarlıklarında tiyiş [tiş] ve başka terimler) ["İzvestiya Akademii Nauk" 1917, 1277 - 1278]; *Çetverostişiya - tuyugi Nevai* (Nevaî'nin tuyuğları) ["Musul'manskiy mir" adlı kitapta, 1917, 10 - 22 s.]; *Neskol'ko popravok k yarlıku Timur - Kutluga* (Timur Kutluğ'un yarlığı üzerine birkaç düzeltme) ["İzvestiya Akademii Nauk" 1918, 1109 - 1124]; *Turuntudun (Eşçe primer turko - bulgarskogo rotatsizma)* (Turuntudun. Türk Bulgar rotasizmi üzerine bir örnek daha) ["Sb. Muzeya antropologii i êtnografii pri Ross. AN", 5, 1918, 398 - 400]; *Nekotorıe dopolneniya k klassifikatsii turetskiḫ yazıkov* (Türk dillerinin sınıflandırılması konusunda birkaç bütünleme) [Petrograd 1922. 14 s.]; *Turetskie i mongol'skie êlementı v naselenii Afganistana* (Afganistan nüfusunda Türk ve Moğol unsurları) ["Afganistan" adlı kitapta, Moskova 1923, 98 - 107 s.]; *İz popravok k izdaniyu i perevodu "Kutadgu bilig* ("Kutadgu bilig" yayınlanması ve tercümesi üzerine düzeltmeler) ["Dokladı Akademii Nauk" 1924, 148 - 151]; *K voprosu o naslednikaḫ ḫazar i iḫ kul'turı* (Hazarların varisleri ve kültürleri sorunu üzerine) ["Evreyskaya starina" 11, 1924, 200 - 210]; *K istorii i kritike Codex Cumanicus* (Codex Cumanicus'un tarihi ve eleştirilmesi üzerine) ["Dokladı Akademii Nauk" 1924, 86 - 89]; *Nazvaniya dney nedeli u turetskiḫ narodov* (Türk uluslarında haftanın günlerine verilen adlar) ["Yafetiçeskiy sbornik" 2, 1924, 98 - 119]; *Kratkaya uçebnaya grammatika osmansko - turetskogo yazıka* (Osmanlı Türk dilinin kısa gramesi) [Leningrad 1925. 154 s.]; *Nazvaniya dney u azerbaydjanskiḫ turok* (Azerbaycan Türklerinde günlerin adları) ["Yafetiçeskiy sbornik" 2, 1925, 99 - 102]; *İz tuyugov çagataytsa Êmiri* (Çağatay şâiri Emirî'nin tuyuğlarından) ["Dokladı Akademii Nauk" 1926, 75 - 77]; *Kavkaz i turetskiy mir* (Kafkasya ve Türk dünyası) ["İzv. Obsçestva obsledovaniya i izuçeniya Azerbaydjana 2, 1926, 3 - 9]; *O "payza" — "baysa" v Djuçievom uluse* (Cuçi ulusunda "payza" — "baysa" üzerine) ["İzvestiya Akademii Nauk" 1926, 1107 - 1120]; *Çagatayskie tuyugi. Lyutfi* (Lûtfî'nin Çağatayca tuyuğları) ["Dokladı Akademii Nauk" 1926, 78 - 80]; *K istorii krımsko - tatarskogo literaturnogo yazıka* (Kırım Tatar edebî dilinin tarihi üzerine) ["Vestnik nauçnogo o - va tatarovedeniya" 7, 1927, 27 - 33]; *K istorii kul'turnıḫ i êtniçeskiḫ otnoşeniy v Voljsko - Ural'skon krae* (Volga - Ural bölgesindeki kültürel ve etnik ilişkilerin tarihi üzerine) ["Novıy Vostok" 18, 1927, 210 - 217]; *Neskol'ko popravok k izdaniyu i perevodu yarlıkov Toktamış - ḫana* (Toktamış hanın yarlıklarının yayımlanması ve tercümesi üzerine birkaç düzeltme) ["İzv. Tavriçesk. o - va istorii, arheologii i êtnografii" 1, 1927, 141 - 144]; *K istorii literaturnogo sredne - aziatsko - turetskogo yazıka s.* (Orta Asya Türk edebî dilinin tarihi üzerine) ["Mir - Ali - Şir" adlı kitapta, 1928, 1 - 23]; *Sledı vliyaniya islamskoy kul'turna tsturekie plemena Altaysko - Sayanskogo rayona* (Altay - Sayan bölgesi Türk boylarında İs-

lâm kültürü etkisinin izleri) ["Kul'tura i pis'mennost Vostoka" 2, 1928, 142 - 145]; *Jenskie slova u altayskiḫ turkov* (Altay Türklerinde kadın kelimeleri) ["Yazı'k i literatura" 3, 1929, 221 - 231]; *Oçerki po istorii turkmenskoy literaturı* (Türkmen edebiyatı tarihi taslakları) ["Turkmeniya" adlı kitapta, 1929, 123 - 167]; *Persidski turkolog XVIII veka Mirza Meḫdi - ḫan* ["İzv. o - va obsledovaniya i izuçeniya Azerbaydjana" 5, 1928, 3 - 15]; *Les langues turques* ["Encyclopédie de l'Islam" IV, 1931, 956 - 963]; *İranskiy geroiçeskiy êpos v literaturaḫ tyurkskiḫ narodov Sredney Azii* (Orta Asya Türk uluslarının edebiyatlarında İran kahramanlık destanı) ["Fordovsi. 934 - 1934" adlı kitapta, 1934, 161 - 175]; *Novıe tyurkskie runı iz Mongolii* (Moğolistan'da bulunan yeni Türk yazıtları) ["İzvestiya Akademii Nauk" 8, 1934, 631 - 634; 7, 1935, 657 - 659]; *Ne "idol", a "plemya"* ("Put" değil, "il") ["Sovetskaya ênografiya" 6, 1935, 44 - 46]; *Bogatıy i bednıy v tyurkskiḫ yazıkah* (Türk dillerinde zengin ve fakir) ["İzvestiya Akademii Nauk" 4, 1936, 21 - 66].

S. birçok öğrenci de yetiştirmiştir. A. K. Borovkov (1904 - 1962), A. N. Kononov (b. bk.), L. P. Potapov, V. D. Arakin, S. S. Djikiya, K. Jubanov, S. K. Kenesbaev, M. S. Miḫaylov, T. G. Baişev, N. P. Dırenkova, A. Satıbalov gibi. (H. Eren)

SAMSAT (eski adı : **Samosata, Samosate, Samisat** burası M. Ö. 69 - M. S. 72'de Kommagene krallarının başkenti olmuştur), Adıyaman iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 338 km², nüfusu 8 965 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 2 072 (1975), 17 köyü, bir belediyesi vardır. Köyleri 300 - 500 nüfusludur. İlçe merkezinin denizden yüksekliği 420 m'dir. S., 1954'ten önce o zamanki Malatya'nın Hısınmansur (o yıllardaki Adıyaman kazası) ilçesinin bir bucağı iken, Adıyaman'ın il olmasıyla 1960'ta 7 033 sayılı kanunla ilçe olarak bu yeni il'e bağlanmıştır.

İlçe arazisi, ilin güney - doğu bölümünde, Fırat nehrine kadar uzanan bir alandadır. Arazi, çok yerinde tepelik ve dalgalı düzlükler (500 - 700 m) görünüşündedir. Fırat, burada derinde akar. Vâdîsinde, S.'ın kurulu olduğu yerde, geniş sekiler vardır. Fırat'ın iki yakası arasında en elverişli geçit yerinde bulunması, eski çağlarda burada ticaretin canlı olmuş bulunduğunu gösterir. Altta Üst - Kretase kıvrımlı tabakaları ve Adıyaman ile bu ilçe arasında Üst - Miyosen tabakaları bulunmaktadır. Bu bölgede petrol aramalarına girişilmiş 1940'ta derin sondajlar yapılmıştır (bk. PETROL).

SAMSAT : İlçenin Fırat nehri kenarından görünüşü

İlçede yazlar kurak ve sıcak, kışlar serince, arasıra soğukça ve yağmurlu geçer. Bir dereceye kadar Akdeniz ikliminin etkileri görülen bu iklimde, turunçgiller (nârenciye) dışında hemen bütün sebze, meyve, tahıl yetişir. Don olayı yok denecek kadar nâdirdir. Çok seyrek olmakla beraber bazı yıllarda sıcaklığın 0°'nin altına düşmesiyle (1971'de —10°) incir, nar, zeytin, hattâ bağlar zarar görür. Arasıra kar yağdığı olur, fakat yerde pek kısa süre kalır.

İlçede geçim tarıma dayanır. Toprağın üçte birinde tarla bitkileri (tahıl, pamuk...) yetiştirilir. Tütün, susam, yer fıstığı da yetiştirilir. Bağ-bahçe ürünleri (üzüm, çeşitli meyvalar ile çeşitli sebzeler) elde edilir. Üzümler, sofralık ve yaş olarak başka yerlere de gönderilir. Hayvancılık burada ev hayvancılığı durumundadır. Her çiftçi âilesinin birkaç hayvanı vardır.

S., tarihî önemi olan Samosata (Sümeysat denildiği de olmuştur) şehrinin yerini almıştır. Kommagene krallığı zamanında şehirde ve çevresinde saraylar, su kemerleri kale yapılmıştır ki, bunların kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. 15 - 20 yıl öncesine kadar bir köy (bucak merkezi olarak 1955'te nüfusu 851) olarak kalmış, 1960'ta ilçe olunca gelişme yoluna girmiştir. Şimdi bir ilkokulu, ortaokulu, sağlık ocağı, yeni yeni yapıları, çarşısı, pazarı, belediyesi, elektrik işletmesi, su işletmesi ile küçük bir şehir olmuştur. S. kalesindeki kazılarda saray ve sur kalıntıları, mozaikler bulunmuştur, il merkezine iyi bir karayolu ile (38 km) bağlıdır (bk. ADIYAMAN, MALATYA). (R. İzbırak)

SAMSON (**İbrânî dilinde** : **Şimson, diğer yerlerde** : **Simson**), İsrail'in çok kudretli sayılan ve bir efsâne kahramanı olarak bilinen, 12 hâkiminin sonuncusu. S.'un bütün hikâyesi *Ahd-i Atıyk*'ın Hâkimler kitabının 13 - 16. bâblarında anlatılmıştır: S. aslanı parçalayacak ve Filistinliler'den 30 kişiyi birden öldürecek kuvvette tasvir edilir. Yahudiler'e hâkim olan Filistinliler'le birçok defa savaşır ve yakıp, yıkar; elleri, kolları iplerle bağlansa bile onları koparıp kurtulur. Bir defasında eline geçirdiği bir eşeğin çene kemiğiyle bin kişiyi vurur. Nihayet S., Yahudiler'in Delila, Batılılar'ın Dalila dediği kadına âşık olur. Filistinliler bu kadından S.un sırrını öğrenmesini isterler. Dalila bir süre uğraştıktan sonra sırrın S.'un saçlarında olduğunu öğrenir. Uyku sırasında S.'un saçlarını kestikten sonra onu zincirlerle bağlar, gözlerine mil çeker ve zindana atarlar. Orada değirmen çevirtirler. Günler geçtikçe S.'un saçları uzar. Filistinliler, ilâhları Dagon'a bir kurban şenliği düzenlerle. Kör S.'u da ortaya çıkarıp sütunlar arasında oynatıp eğlenirler. Bir ara sütunlara dayanan S. Rab Yehova'ya kendisini tekrar kuvvetlendirmesi için yalvarır. Eski gücü yerine gelir; sütunları elleriyle devirir ve oradaki 3 000 Filistinli ile S. yıkılan binanın taşları altında kalarak ölür. Sonradan kardeşi ve yakınları onu yığıntılar arasından çıkarıp Tsora ile Eştael arasında babasının mezarına gömerler. Yeni arkeolojik kazılar sonunda Dagon tapınağının sütunları bulunmuştur. (H. Tanyu)

SAMSON VE DALİLA, Camille Saint - Säens'ın (1835 - 1921) bestelediği 3 pardelik opera. Sözlerini Ferdinand Lemair (1832 - 1879) yazmıştır. Eser ilk olarak Weimar'da temsîl edildi (Hoftheater: 2 aralık 1877). Bunu, New Orleans (French Opera House: 4 ocak 1893), New York (Meteropolitan Opera House: 8 şubat 1895) ve Londra (Covent Garden: 26 nisan 1909) temsilleri takib etti.

Olay, M. Ö. 1150 yıllarında Filistin'deki Gazze şehrinde geçer. 1. perdede; Gazze'nin zâlim yöneticisi Abilmeleck İsrailliler'in tanrısına hakaret edince, İsrail halkını savaşta teşvîk eden S. kendisini döver. Dagon tapınağının başrâhibi

S.'dan öç almaya and içer. Bu tapınaktaki genç kızlar arasında bulunan Filistinli D., S.'u evine dâvet eder. 2. perdede D., S.'u baştan çıkarır ve üstün gücünü borçlu olduğu saçlarını keserek Filistinliler'e teslîm eder. 3. perdede, gözleri kör edilmiş olan S. tapınağın iki sütunu arasına gelerek Tanrıya yalvarır. O anda eski gücünü kazanarak tapınağı yıkar. Kendisi ve düşmanları yıkıntılar altında can verirler.

Filistinliler korosu, 2. perdedeki D.'nın ariası, D. - Başrâhip düeti, 3. perdedeki zindan ve eğlence (bakanal) sahneleri operanın en ünlü bölümleridir.

SAMSONCUBAŞI, Yeniçeri Ocağı'nın bir generalidir. Sancak beyi (tümgeneral) derecesindeydi. Terfi ederse daha üst bir yeniçeri generali, iyi bir sancağın beyi, bazan beylerbeyi (orgeneral) olurdu. Kanûnî devrinde maaşı günde turnacıbaşı gibi 23 akça civarında iken, akça yarı yarıya değerini kaybedince, 29 akça oldu. Halk S.'na "sensoncubaşı" da derdi. Fâtih tarafından (1451 - 1481) "samson" denilen av köpeklerinin bakımı ve bu köpeklerle yapılan av ile görevlendirilmiş 71. ortanın hâtırasıyla bu orta yeniçerilerine "samsoncu" ve "seksoncu" denmiştir. S. gerçekte 71. orta çorbacısı, yani kumandanı idi, fakat bu ortayı vekili bir binbaşı idare eder, o, yeniçeri karargâhında çalışırdı. 71. orta mevcudu 1624'te 350 ve 1665'te 531'di.

S., turnacıbaşı ile aynı üniformayı giyerdi. "Üsküf" denilen başlığına balıkçıl tüyünden sorguç takardı. Merasim üniforması, samur ve vaşak kürkü kaplı kadife elbise ile gümüş zencir, enselik ve özengili at idi.

SAMSÖ, Jutland (Jyland) yarımadasıyla, Seeland (Siaelland) adası arasında Danimarka'ya ait bir ada. Yüzölçümü 114 km², nüfusu 5 200 (1970). Patates tarımı, balıkçılık yapılır. Başlıca kasabası Tranebjerg'dir.

SAMSUN, Türkiye'nin Karadeniz bölgesinin en büyük liman şehri ve aynı addaki ilin merkezi. S., Türk tarihinde Atatürk'ün Millî Mücadele'ye (Kurtuluş Savaşı) başlamak üzere 19 Mayıs 1919'da ayak bastığı şehir olması bakımından da önem taşır.

Adı: Çok eski (Tunç Çağı'ndan başlayarak) yerleşme merkezlerinden biri olmuş bulunan S. yöresinde, türlü çağlarda iskân yerlerinin farklı adları olmuştur. Sanıldığına göre, Protohititler çağında Mert nehri ağzında kurulmuş eski yerleşme yerinin yıkılmasından sonra, şimdiki S.'un 2 km kadar kuzey - batısında Karasamsun (Eski S.) denilen yerde yeniden küçük bir şehir kurulmuş, önce adı Enete olan S.'a M. Ö. VI. yüzyılda Milet'li denizci ve göçmenler yerleşmiş, şehri büyüterek Amisos (Amisus, Aminsus) adını vermişlerdir. XIV. yüzyılda ticaret yoluyla Cenevizliler (b. bk.) Amisos'a hâkim olmuş, buraya Simisso adını vermişler (Katalan haritalarında Sinussa olarak geçmiş), bu ad sonraları, muhtemel olarak, Samisun şeklinde kullanılmış, sanıldığına göre, S. adı buradan çıkmıştır.

Yer şekilleri: S. ili arazisi, Karadeniz bölgesinin, yaklaşık, orta bölümünü içine alır. Güneyde Amasya ili ile oldukça uzun bir sınırı, Tokat ve Çorum ile kısa sınırları vardır. Doğusunda Ordu, batısında Sinop ili bulunur. S. ili, alçak ve yassı, bol geçitli dağların uzandığı orta Karadeniz bölümünü tutar. Burada Yeşilırmak'ın ve Kızılırmak'ın oluşturduğu iki büyük delta ovası (her biri yaklaşık 900 km² olan Çarşamba ve Bafra ovaları) buraya özellik vermiştir. Ana çizgileriyle, ilin güneyinde yay biçiminde uzanan dağlar (1 000-1 500 m olan Canik Dağları ve bazı küçük ve basık dağ sıraları), bunların kuzeyinde bulunan ve dağların etek bölümlerini de içine alan yaylalar (600 - 1 000 m), buradan da denize kadar uzanan tepelikler, dalgalı arazi (100 - 200 m) ile ovalar (yaklaşık 40 m'ye kadar) uzanır.

Güneydeki dağların doğudakileri, çoklukla, Üst Kretase volkanik fasiyesli bir yapı gösterirler. Batısındakilerin ise, Üst Kretase flişlerinden yapıları vardır. Daha kuzeydeki yaylalar, tepelikler ve yassı alçak dağlar alanlarında, daha çok, Eosen flişlerinden bir yapı görülür. Ovalar ise, yeni alüviyonlarla örtülüdür. İlin kıyılarında iki delta ve çevrelerine uyan iki çıkıntı (denize doğru 25 - 30 km sokulmuş olarak), bunlar arasında da bir bölümünde S.'un bulunduğu körfezi andıran bir girinti vardır. Deltalara ve yakın çevrelerine uyan yerlerde alçak ve düz kıyılar, bunların dışında ise yer yer yüksek kıyılar bulunur.

Akarsular, göller: İl arazisinden geçen iki büyük akarsu (Kızılırmak, Yeşilırmak) ile Terme çayı, Mert nehri, Kürtün nehri, Aptal nehri adlarıyla anılan çaylar ve Tersakan çayıdır. Kızılırmağın (b. bk.) aşağı kesimi il topraklarından geçer. Vezirköprü ilçesinde S. - Sinop il sınırı olarak uzanan bu nehir, daha sonra Bafra ilçesine girerek 80 km'lik bir yol çizdikten sonra, denize dökülür. Vezirköprü'ye 23 km uzaklıktaki Şahinkaya köyündeki ölçmelere göre (burada nehrin yağış alanı 73 000 km²), ortalama akım, çekilmiş zamanda

SAMSUN : Parkı ve fuar giriş kapısı

95 m^3/sn, kabarık zamanda 256 m^3/sn'dir. Nehrin seviyesi 2 m kadar kabarır. Çok kurak zamanlarda Bafra yakınında nehrin genişliği 50 m'ye, derinliği 1,30 m'ye iner, akımı da düşer. Kabarık zamanında (nisan - haziran) 8 tonluk kayıklarla nehirden geçilir. Güzün ise bu 4 tonluklara iner. Nehrin yatağı temizlenirse, bu kesimde 30 tonluk motorların kolayca işleyebileceği anlaşılmıştır. Boyabat ve Vezirköprü'den Bafra'ya sallarla kereste taşınmaktadır.

Yeşilırmak'ın (b. bk.) aşağı kesimi il topraklarından geçer, kendi oluşturduğu deltasından denize dökülür (70 km kadar). Tokat'ın Erbaa ilçesine 15 km uzaklıktaki Kale köyündeki (burada nehrin yağış alanı 34 000 km^2) ölçmelere göre, ortalama akım 141 m^3/sn'dir. Nehrin çok kabardığı zamanlarda bu değer 500 - 600 m^3/sn'yi bulur, çok çekilmiş zamanlarında 25 m^3/sn'ye bile düşer. Normal zamanında Çarşamba kasabasından 40 km içerilere kadar limbo denilen dibi düz kayıklarla taşıma yapılır. Nehir, çok alüviyon taşıdığından geçtiği ve döküldüğü yerleri doldurmaktadır.

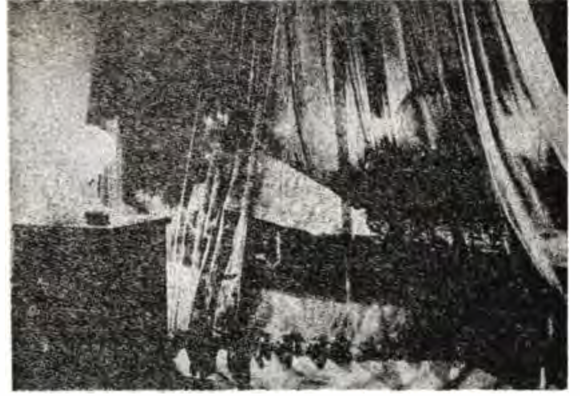
Terme çayı (boyu 60 km, yağış alanı 235 km^2, ortalama akımı 6 m^3/sn), Çarşamba ovasının doğusundan geçerek denize dökülür. En çekilmiş zamanında akımı 1 m^3/sn'dir. Çayın normal genişliği 30 m, derinliği 1 m'ye yakındır. Mert nehri (70 km) S.'da denize dökülür. Daha batıda Kürtün nehri (30 km) bulunur. Aptal nehri (70 km) Çarşamba'nın 5 km batısından geçer, deltanın batı bölümünde denize dökülür.

SAMSUN : Birinci hükûmet konağı

İlin gölleri, iki ovanın denize en yakın yerlerindeki delta kıyı boyu gölleridir. Başlıcaları Bafra ovası kenarındaki Liman gölü, Balık gölü, Karaboğaz gölü ile Çarşamba ovası kenarındaki Simenit gölü, Karcalı gölü, Dumanlı gölü, Akarcık gölü ve Kocagöl'dür. Bu göllerin kenarlarında sazlık ve bataklıklar bulunduğu gibi, göllerde balık da üremiştir. Liman gölünden yılda 150 ton kefal ve sazan balığı tutulmaktadır. İlin içeri bölümünde ise, Lâdik gölü (2 km^2) vardır. Bu gölde alabalık, turna balığı bulunmakta ve yararlanılmaktadır. Göl kenarlarından saz elde edilir, hasır yapılır.

Iklim, bitki örtüsü: İlde Karadeniz iklimi vardır. Ancak, sıcaklık ve yağış bakımından doğu ve batısındaki bölgelerden oldukça farklıdır. Bu yüzden, bir "orta Karadeniz iklimi"nden söz edilir. İlin kıyı yakını yerlerinde yıllık ortalama sıcaklık 14° kadardır. En çok sıcaklıklar ağustosta olur (ortalama 23°), en düşük sıcaklık ocaktadır (—6°). İlin iç bölümlerinde bu değerlerde artma olur. Dağlık yerlerde de farklılık görülür, yayla iklimi özelliği belirir. Kıyı boyunda ortalama yıllık yağış 700 - 800 mm'dir. Bu miktar, iç bölümlerde, yerine göre, 500 - 550 mm'ye iner. Dağların denize dönük yamaçları daha çok yağış alır. Bu yüksek yerlere güz sonu ile ilkbahar başları arasındaki sürede kar yağar, ocak ve şubatta kar kalınlığının 50 - 60 cm'yi bulduğu olur. İlde hemen her ay yağışlıdır. Yağışlar, eylülden nisana kadar çok yağar (ocakta 80 mm), mayıstan ağustos sonuna kadar ise azalır (ağustos 29 mm). En çok kuzey - batı rüzgârları eser ve etkili olurlar.

SAMSUN : Atatürk'ün 19 - 25 Mayıs 1919 tarihinde kaldığı Mıntıka Palas otelindeki yatağı

S. ili tabiî orman bölgesi içindedir. İyi korunmuş ya da az bozulmuş ormanlar, ekilmeyen toprakların (bütün ilin % 57'si) % 25'ini, çalılıklar % 30'unu, mer'alar % 23'ünü, bataklıklar % 2'sini, kayalık yerler % 20'sini tutar. Bunlar, tarım alanı dışındaki topraklardır. Ekilen yerler ise, il arazisinin % 33'ünü bulur (bunun % 82'si tarla, % 11'i meyva ve sebze bahçesi, % 7'si fındıklıktır). İl ormanlarında en çok yeri kayın ağaçları tutar, bundan sonra meşeler gelir. Yer yer çamlıklar da vardır. S., Bafra ve Vezirköprü'de Amasya Orman Başmüdürlüğü'ne bağlı orman işletme müdürlükleri bulunmaktadır. Bafra'da kereste fabrikası (1944'te kurulmuş) çalışmaktadır.

Nüfus, yerleşme: S. ili, Türkiye'nin kalabalık yerlerindendir. Birçok geçitlerle art bölgeye açık bulunması, büyük ve verimli ovaların bulunuşu, gelişen sanayii, ilde nüfusun toplanmasını ve yoğunlaşması sonucunu vermiştir. 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında ilde nüfus yoğunluğunun 36, S. şehir nüfusunun 30 333 olduğu, ilçe merkezlerinin 2 000 - 8 000 nüfuslu bulunduğu, bütün il nüfusunun 251 000 olduğu görülmüştü. 1975 nüfus sayımında ise, ortalama nüfus yoğunluğunun 90'ı geçtiği, S. şehir nüfusunun 170 000'e yaklaştığı, ilçe merkezlerinden Bafra'nın 34 258, Çarşamba'nın 23 774, Havza ve Terme'den her birinin 16 000'e yakın olduğu, il nüfusunun 904 774'ü bulduğu görülmüştür. İlin kıyı boyu ve bu arada da ova topraklarının iyi değerlendirilmiş bölümlerinde nüfus yoğunluğu km^2'ye 120 - 150 olmuş, şehirler çevresinde bunu da geçmiştir. Tarımın geniş yer tuttuğu bu ilde şehir nüfusunun, il nüfusunun üçte birini bulduğu (290 binden çok), üçte ikisinin köy ve bucak nüfusu olduğu (615 bin kadar) görülmektedir. Son 10 - 15 yıl içinde S.'dan sanayî merkezlerine ve dış ülkelere de çalışmak ve kazanç sağlamak için gidenler olmuştur. İlin şehirleri serpilmiş, büyümüştür.

S. şehri: S., 170 000'e yakın (1975) nüfusuyla Karadeniz bölgesinin en büyük şehridir. Sanayîleşmesine ve ticaretine

bağlı olarak nüfusu artmaktadır. Şehir, kuzey - batı rüzgârlarına karşı oldukça korunmuş bir deniz girintisinin kenarındadır. Şehrin düzlükteki bölümü yeni deniz tortullarıyla oluşmuştur. Yamaç bölümleri kalın kil tabakasından bir yapı gösterir. Bu örtünün altında Kretase volkanik taşları vardır. Mert nehrinin doğusunda yapısı bazalt ve aglomeralardan olan tepeler bulunur. S. deprem alanları arasındadır. Ancak sarsıntılar hafif olur.

Kuruluşu eski çağlara uzanmakla beraber, bugünkü S. yeni bir şehirdir. 1869'da çıkan büyük yangında şehir, hemen bütünüyle yandığından, yeniden kurulması gerekmiş, belediyece Fransa'dan getirtilen bir mîmara şehrin planı çizdirilmiştir. Bu planda biribirine dik olarak uzanan düzgün caddeler ve sokaklar vardır. S.'un yeni kurulmuş bir şehir görünümü kazanması bundandır. Biraz dar tutulmuş olan sokaklar boyunca 2 - 3 katlı taş ve ahşap yapılar yapılmıştır. Hemen hepsi harap olan camiler, kesme taştan olmak üzere onarılmıştır. 1883'te S. - Bağdad yolu açılınca, şehirde gelişme olmuş, başka şehirlerden, bu arada İç Anadolu'dan buraya gelip çalışan ve yerleşenler artmış, kendilerine yeni yeni mahalleler kurarak şehri genişletmişlerdir. S. bu dönemde yarım ay biçiminde, kıyı boyunca uzanan bir şehir görünüşü almıştır. Daha sonraları, şehrin durmadan kalabalıklaşmasıyla başka mahalleler kurulmuş, evler kıyı boyundan gerideki tepeliklere (2 km uzaktaki İlyasköy, Hasköy, ve Derbent Burnu taraflarına, daha ötede Kirazlık semtine ve ötelerine), Atakum (S.'lularca eskiden beri Matasyon denilen yer) dinlenme ve plaj semtine de yayılmıştır. 1958 - 1968 yılları arasında Mert nehrinde 3,5 km seddeli yatak düzenlemesi, 1 800 m şev tahkîmi, 3 köprü, şehir içi derelerinde birçok düzenlemeler yapılarak şehrin bir kısım mahalleleri su taşkınlarından korunmuştur. Belediyece şehir işleri yapılmış, elektrik şebekesi kurulmuş, açılan 22 kuyudan su elde edilmiştir. 1962'de bitirilen S. liman tesisleri (gemilerin yanaştığı rıhtımın uzunluğu 776 m, su derinliği 10 m; motorların yanaştığı rıhtımın uzunluğu 180 m, su derinliği 6,5 m), şehrin bu alanda da genişlemiş durumunu gösterir.

Türkiye'nin belli başlı şehirlerinden olan S., liman, ticaret, sanayi merkezi olarak da, kültür merkezi olarak da gelişme yoluna girmiştir. Eğitim Enstitüsü ve Kız İlköğretmen Okulu, 4 lise, 5 meslek okulu, 9 ilkokul (köylerde 160 ilkokul) vardır. Burada "19 Mayıs Üniversitesi" adıyla bir üniversitenin kuruluşuna da girişilmiştir. Devlet hastahânesi, göğüs hastalıkları, ruh sağlığı hastahâneleri, doğum ve çocuk

SAMSUN : Atatürk'ün 19 mayıs 1919 - 25 mayıs 1919 tarihleri arasında kaldığı "Mıntıka palas"

SAMSUN : Fuardan bir bölüm

bakımevi, sosyal sigortalar hastahânesi, askerî hastahâne, çocuk esirgeme kurumu, güçsüzler yurdu ile iki özel hastahâne vardır. Buralarda 100'ün üzerinde hekim çalışır.

Kıyı bölümünde boydan boya uzanan Atatürk bulvarı, caddeler, düzgün sokaklar ile buralardaki çok katlı modern yapılar, yeni semtler (Ellialtı Evler gibi), meydanlar ve Atatürk heykeli, 20 000 kişilik modern stadyum ile S. yeni ve güzel bir şehir görünüşü kazanmıştır.

Ekonomi: S. ilinin ekonomik yapısını oluşturan başlıca çalışma kolları başta tarım olmak üzere bilhassa ticaret ve sanayidir. İl nüfusunun üçte ikisi köylerdedir. Ova toprakları nadasa bırakılmamakta, yamaç topraklarının % 30 kadarı bırakılmaktadır. Çarşamba ve Bafra ovalarında nehirlerden pompayla çekilen sularla, öteki yerlerde yan derelerden yararlanılarak sulama yapılmaktadır. Azotlu ve fosforlu gübreler de kullanılmaktadır. İlde 2 800 traktör, 2 500 traktör pulluğu, 3 300 pulluk vardır. Ziraî Araştırma Enstitüsü, Teknik Ziraat Müdürlüğü, Gelemen Devlet Üretme Çiftliği ve Tarım Okulu, ziraî mücadele ve donatım işleri, Bafra Karaköy hârası bunlardandır.

Tarım: İl topraklarının 250 000 hektarı tarla, 23 000 hektarı fındıklık, 18 300 hektarı sebze bahçesi, 3 000 hektarı yonca ve korunga alanı, 12 000 hektarı meyva bahçesidir. Burada bağlar nisbeten az yer tutar. Ekilmeyen topraklar ise çayır, mer'a, orman, çalılık, bataklık, kayalıktır (623 000 hektar). Başlıca tarım ürünleri buğday (148 000 ton), arpa (55 000 ton), mısır (203 000 ton) ile bunlardan çok sonra gelmek üzere pirinç ve çavdardır. Soğan (33 000 ton), patates (93 000), şeker pancarı (222 000), ayçiçeği (30 000), soya fasulyesi (10 000), tütün (14 000 ton) önemli yer tutar.

SAMSUN : Yeni hükûmet konağı

Yetiştirilen meyvalar arasında elma (19 000 ton), fındık (12 000), armut (10 000), kestane (7 500), erik (5 300), şeftali (4 800), kiraz (3 400) ile başta gelir. Dut, incir, üzüm, ceviz, ayva da oldukça çok elde edilir. Sebzeler arasında fasulye (99 500), domates (64 000), pırasa (31 400), patlıcan (29 000) başta gelmek üzere, hıyar, kabak, ıspanak, biber, lahana ve kara lahana çok miktarda yetiştirilir.

Hayvancılık : İlde tarımdan sonra gelir. Kıyı boyu yörelerindeki hayvancılık tarıma bağlı bir durum gösterir. Ancak, son zamanlarda Avrupa kökenli, yüksek süt verimli sığır ırkları üzerinde durulmuş, hayvancılığa dayanan sanayi gelişmeye başlamıştır (Bafra ilçesi Ballıca köyünde günlük gücü 10 ton olan bir pastörize süt fabrikası kurulmuştur). S.'da yıllık üretim gücü 12 000 ton olan bir yem fabrikası da kurulmuştur. İlin iç kesimlerinde ve yüksekçe yerlerde yaylaya ve mer'aya dayanan, zirâî işletme düzeyine daha yakın bir değerde bulunan hayvancılık vardır. Bu arada Havza, Kavak ve Lâdik'te Amasya şeker fabrikasının etkisiyle, büyükbaş hayvan besiciliği gelişme yoluna girmiş, Istanbul ve Ankara gibi büyük tüketim merkezlerine hayvan ürünleri gönderilir olmuştur. İlde yaklaşık, 482 000 koyun, 290 000 sığır, 79 000 manda, 170 000 keçi vardır. Bunlardan sağlanan ortalama süt üretimi 55 milyon kiloyu bulmuştur. Kümes hayvanlarından tavuk 638 000 (üretilen yumurta sayısı 40 milyonun üstünde), kaz (70 000), hindi (30 000), ördek (39 000) vardır. Elde edilen balık 2 500 tonu geçer. İlde 15 000 kadar arı kovanı vardır (480 köyde). Yıllık bal üretimi 63 000 kilo, balmumu 6 000 kilodur.

Endüstri : İlde ve özellikle S. şehri ve çevresinde endüstri, son zamanlarda gelişme yoluna girmiştir. Kuruluşu eski (1879) olan tütün endüstrisinin yanında azot, yem endüstrisi bakır izâbe kuruluşları, un ve başka endüstri dalları çoğalmıştır. Bugün Tekel Sigara Fabrikası adıyla anılan kuruluş, 1879'da Fransızlar tarafından kurulmuş, 1925'te tekel idaresine devredilmiş, üretim hacmı büyümüştür. Fabrikada 1 330 işçi çalışır, çeşitli sigaralar yapılır. Tekel idaresinin yaprak tütün bakım ve işleme atölyeleri de vardır (S., Bafra ve Alaçam'da; işçi sayısı 4 400, üretim 10 milyon kilo). Ayrıca, özel sektöre bağlı geçici işleme işleme atölyeleri (2 500 işçi) de bulunmaktadır.

S. azot fabrikaları 1970'te çalışmaya başlamıştır (500 işçi ve teknik eleman). Triple süperfosfat ve sülfürik asit fabrikaları 1971'den beri işlemektedir. Bu arada Karadeniz Bakır İşletmeleri Anonim Şirketi'nin S. işletmesince, bakır endüstrisinin burada kuruluş çalışması işleri sürdürülmektedir. S. şehrinde 1959'da çalışmaya başlamış olan ilaç fabrikası (135 işçi, çeşitli tipte 5 milyon kutu müstahzar), 35 çeşit ilaç yapmakta, memleket piyasalarına göndermektedir. S. - Ordu karayolu üzerinde, içerisine 500 iş yerini alabilen bir endüstri sitesi (214 000 m²) yapımına girişilmiştir.

İlin türlü yerlerinde endüstri kollarının dağılışı şöyledir : Un fabrikaları (S. merkez ilçesinde 2, Havza'da 9; kapasite toplamı yılda 185 000 ton; işçi sayısı 370), merkez ilçede su türbini yapan küçük kuruluş, Çarşamba'da rafine yağ yapımevi, Kavak'ta 5 tuğla ve kiremit fabrikası (yıllık kapasite 15 000), merkezde 3, Çarşamba'da 1 deterjan fabrikası, ayrıca madenî eşya, trikotaj, bakır ve alüminyum işleri, konserve, çeltik kırma (merkez, Bafra, Çarşamba'da) yerleri vardır.

Enerji, Su : İldeki belediyelerden (16), 3 köy belediyesi dışında, hepsine enterkonnekte şebeke uzanmıştır. İle bağlı 839 köyden 300 kadarı bu şebekeye çok yakındır. Köylerin elektrik enerjisi almaları işine 1971'de başlanmış, ilk yıllarda 160 köye enerji verilmesi işi kararlaştırılmıştır. Her yıl 100 köye elektrik verilmesi işi de düşünülmüştür. İlde enterkonnekte şebekeden enerji çeken başlıca kuruluşlar : İl ve ilçe belediyeleri, azot fabrikası, öteki sanayi kolları enerji tüketicileri. TEK'in sahip olduğu ana trafoların (S., Bafra, Merzifon) kapasiteleri ihtiyacın üstündedir.

Şimdiki durumdan önce, Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında, belediyelerce kurulmuş olan jeneratörlerle üretilen elektrik enerjisinden yararlanılabilmiş, bölge 1969'da kuzey - batı Anadolu enterkonnekte sistemine bağlanmıştır.

Sulama işlerini düzenleyen Lâdik regülatörü yapılmış, bu arada S. şehrinde Mert ırmağında düzenlemelere girişilmiş, eskiden bir kısmı bataklık görünüşünde olan Çarşamba ovasında taşkın kontrolü ve drenaj amacıyla toplam 370 km kanal, hendek açılmış, 1 150 m kıyı koruma duvarı yapılmıştır. Bu arada Hasan Uğurlu (Ayvacık) baraj ve hidroelektrik santrali ile Bafra Altınkaya barajı, Çarşamba, Bafra, Kavak sulamaları işine girişilmiştir. İldeki yeraltı suları, özellikle, içme ve kullanma suyu sağlanması için araştırılmış, birçok sondaj kuyuları açılmıştır.

Ticaret : Ulaşım kolaylıkları dolayısiyle eskiden beri S., bir ticaret merkezi olmuştur. Son 40 - 50 yılda demiryollariyle Erzurum, Erzincan, Sivas, Konya, Malatya ve bu arada kalan illere bağlanmıştır. Ucuz ulaşım sağlanabildiğinden, bölgede yetişen ürünleri pazarlama ve değerlendirmede gelişme olmuş, S. canlı bir ticaret merkezi durumuna gelmiş, karayollarının çoğalması da canlılığı arttırmıştır. Bu arada liman kuruluşlarının büyümesiyle daha da gelişme olmuştur. Yakınındaki illerden Amasya, Tokat, Çorum ile ticaret ilişkisi çok olduğu gibi, başta Istanbul olmak üzere İzmir, Mersin, Adana gibi canlı ticaret, sanayî ve üretim merkezleriyle de ilişkisi artmıştır.

S. (1896) ve Bafra'da (1901) iki ticaret ve sanayî odası vardır. Türk iş adamlarının çalıştığı bu odalara çok sayıda firma kayıtlıdır. İlde 450'den çok şirket bulunmaktadır. Özellikle S. ve Bafra'da birçok banka şubeleri açılmıştır. S. ticaret borsası 1969 da kuruluş çalışmalarını bitirmiş, çalışmaya başlamıştır (tahıl, bakliyat, yağlı taneler, bitkisel yağlar, un mâmulleri kotasyonları üzerine iş). S.'da toptan sebze ve meyve hali kurulmuş (1950), dar gelince yeni hal

yapılmıştır (1964). Burada 55 firma çalışmalarını sürdürmüştür. Bu hal'e türlü uzak illerden sebze ve meyve gelir, Karadeniz illeriyle Sivas, Tokat, Çorum'un ihtiyaçlarının bir kısmı buradan karşılanır.

İlin türlü şehir ve kasabalarında, 23 yerde, haftalık pazarlar kurulur. Yer yer hayvan ve eşya panayırları da açılır. Bu arada "Samsun Fuarı"nın kuruluşuna girişilmiş (1963), şehrin kıyı boyunda liman yapımı dolayısıyla denizden kazanılan 60 000 m²'lik alanda açılmış, daha ilk yıllarda 40 - 50 milyon liralık bir alış - veriş hareketi oluşmuştur. İlin bu millî fuarı, bölgenin turistik yönünü de olumlu şekilde etkilemiş, bünyesinde Atatürk müzesi, açık hava tiyatrosu, sergi evi, düğün ve konferans salonları, spor kulüpleri, eğlence yerleri ile yararlı olmuştur. Fuara her yıl 550 kadar millî firma katılmaktadır.

Ulaşım : S., kıyı boyu kara yoluyla Karadeniz bölgesinin doğu ve batı bölümlerine bağlı olduğu gibi, modern ve büyük bir limana sahip olmuş, gerisindeki bölgelere de demiryolları ve iyi karayolları ile bağlanmış, çok canlı bir liman - şehir olmuştur. Demiryolu, burasını bütün ülkeye bağlamıştır. 1962'de bitirilen limanın işletmesi, 1963'te Devlet Demiryolları'na devredilmiştir. S. hava alanı, şehrin güneybatısında Kışla mevkiindedir. Her gün Istanbul - Ankara - S. - Trabzon seferleri yapılır. Liman - şehirde depolar, antrepolar vardır, başlıcaları : Umumî Mağazalar T. A. Ş., Toprak Mahsulleri Ofisi, tütün, soğuk hava, donmuş koruma depoları bulunmaktadır. Ayrıca anbar hâlinde kapalı ve açık depolama yerleri de vardır. Bunlar geniş yer tutan depo ve anbarlardır. Liman başkanlığına kayıtlı deniz taşıtlarının tonajı yaklaşık 7 000'i geçer. 76 400 m²'ye yaklaşan liman açık sâhasında demir cevheri yüklemelerinde kullanılan 12,5 tonluk 2 vinç, 5 tonluk 2 ekskavatör vardır.

Turizm : S.'un turistik değerleri vardır. Fuar da turizmi canlandırmıştır. Av hayvanlarının çeşitliliği avcıları buraya çektiği gibi, Samsunspor'un I. ligde olması da çevre sporseverlerini burada toplamaktadır. Son yıllarda konaklama yerleri (20 iyi otel) artmış, turistler % 30 oranında çoğalmıştır. Tabiî güzellikleri arasında plajlar (Atakum...), Vezirköprü ormanları, Borabay gölü, Alaçam Çamgölü, kaplıcalar, maden suları, tarihî yerler vardır. Ünlü Havza Kaplıcaları (47°C, 100 yatak, Lâdik Kaplıcası) gibi, Şehrin doğu ve batısı kumsallarla doludur. Buralarda kamp yerleri çoktur. Şehrin çevresinde çok sayıda dinlenme ve mesîre yerleri bulunmaktadır.

Görülmeye değer yerleri arasında Gazî Müzesi, S. Atatürk Müzesi, arkeolojik değeri olan yerler, eski Türk eserleri vardır. Gazî Müzesi, 19 Mayıs 1919 salı günü sabah 7'de, Bandırma vapuru ile gelerek S.'a inen Atatürk'ün misafir edildiği oteldedir.

İldeki tarihî ve arkeolojik değeri bulunan başlıca yerler : S.'un 15 km doğusunda Tekkeköy mağaraları, Kılıçtepe mahallesinde Kalkolitik, Bakır Çağı, Hitit kültürü kalıntıları, Kavakkale doruğu, Vezirköprü - Oymaağaç köyü Bakır Çağı ve Hitit kalıntıları, Bafra - Alaçam arasındaki hüyüklerdir. Sanat değeri olan camileri arasında Büyük cami, Yalı, Kurşunlu, Hacıhâtun, Kale, Pazar, Hançerli camileri vardır. Lâdik medresesi (1700), Vezirköprü medresesi (1668), türbeler, Çakallı Hanı (XIII. yüzyıl) ile Atatürk Anıtı (1931'de bitirilmiş), İlkadım Anıtı (1969'da açılmış), S. eski belediye binâsı görülecek yerlerdendir. İlin folkloru çeşitlilik gösterir.

S. ili : S., eskiden beri bir yönetim merkezi olarak değer taşımıştır. Anadolu Beylikleri çağında Canik adıyla anılmış, Osmanlı devletine katılmış (1387), idarî taksimatta Canik olarak yerini almış, 1871'de yine bu ad ile Trabzon vilâyetine bağlı livâ durumuna getirilmiş, 1908'den sonra müstakil mutasarrıflık olmuş, 1925'te idarî taksîmatta yapılan reform ile vilâyet hâline gelmiştir. Cumhuriyetten önce S.'un merkez kazasından (ilçesinden) başka, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa ilçeleri vardı. 1925'te Ünye ve Fatsa Ordu iline bağlanmış, Amasya iline bağlı Lâdik, Havza, Vezirköprü ilçeleri ise S.'a verilmiştir.

Şimdi S. ilinin yüzölçümü 9 579 km², nüfusu 904 774 (1975), ilçe sayısı 8 (Alaçam, Bafra, Çarşamba, Havza, Kavak, Lâdik, Terme, Vezirköprü), bucak sayısı 12 (Çayırkent, Taflan, Boğazkaya, Kolay, Ayvacık, Dikbıyık, Çakıralan, Asarcık, Şeyhli, Beşpınar, Köprübaşı, Mezraa), belediye sayısı 16'yı (il ve ilçe merkezlerinden başka, çok nüfuslu ve kasaba işleyişinde olan köylerde de belediye) bulmuştur. (R. İzbırak)

Tarih : Bugünkü S. vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, tarihte ilk defa Anadolu birliğini kuran Hitit İmparatorluğu'na dahildi. Hititler, Orta Karadeniz bölgesindeki eyâletlerine "Gasgas" diyorlardı. M. Ö. VIII. yüzyılda İyonyalı halklar tarafından S. (Amisus) limanı kuruldu ve bu bölge, Kafkaslar'dan gelen Kimerler'in istilâsına uğradı. Frikya devleti, bu topraklara doğru hafifçe uzanıyordu. M. Ö. VI. yüzyılda İranlı'lar (Persler), bütün Anadolu gibi bu bölgeyi de imparatorluklarına kattılar. M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender, bütün Anadolu'yu Makedonya İmparatorluğu sınırları içine aldı; geçici olarak İran Devleti'ni yıktı. İskender'den sonra Yunanlaşmış Pontus Devleti, bütün Kuzey Karadeniz'e ve Kırım'a hâkim oldu ve Büyük Mitridates, Roma istilâsına karşı Anadolu'yu şiddetle savundu. Ancak M. Ö. I. yüzyılda bütün Anadolu gibi, bu bölge de, Roma'ya katıldı. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, Anadolu, Doğu (Bizans) İmparatorluğunun hissesine düştü. İmparator Justinianus Devrinde, M. S. VI. yüzyılda S. da parladı ve piskoposluk merkezi oldu. Bizans çağında, İran Sâsânî ve Müslüman Arap akınları bu bölgeye az temas etti. Ancak 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Kutalmışoğlu Süleyman - Şah'ın başkumandanlığındaki Türk ordusu, bütün Anadolu ile beraber burasını da fethetti. Fakat I. Haçlı Seferinden sonra, genç Türkiye Devleti, Batı ve Kuzey Anadolu ile birlikte S.'u da kaybetti. IV. Haçlı Seferi'nin sonucu olarak başkenti Trabzon olmak üzere bir Pontus Bizans İmparatorluğu kurulunca, S. da buraya bağlandı. Cenevizliler'in Karadeniz ticaretini ellerine geçirmeleri üzerine S. limanı, daha da canlandı. XIII. yüzyılın ilk yıllarında Sultan Keykâvus ve kardeşi Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd, Trabzon İmparatorluğunu doğuya doğru ittiler, S.'u ve Sinop'u aldılar. Fakat S., Sinop limanı yanında daima sönük kaldı. Bu devirde 2 S. göze çarpar : Türklere ait "Müslüman Samsun" ve Ceneviz Ticaret sitesi olan "Gâvur Samsun". İki şehrin arasında 2 - 3 km kadar küçük bir mesafe vardı. Bugünkü S., Türkler'in kurdukları Müslüman S.'dur. Gâvur S.'dan bazı yıkıntılar hâlâ ayaktadır. S.'daki Ceneviz Sitesi XIV. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetini kabul etmekle beraber, ancak XV. yüzyılda kesin şekilde Osmanlı Türkiyesi'ne katılmıştır. Müslüman S. şehri, XIII. yüzyılın son senelerinde, yani Türkiye'de Selçuklu Hanedanı çökmek üzereyken, Canik Beyliğinin başşehri oldu. 1398'de Yıldırım Sultan Bayezid, S.'u da alarak, Toroslar'a ve Fırat'a kadar Anadolu'yu, Osmanlı

hâkimiyetinde birleştirdi. 1402 Ankara felâketinden sonra S. tekrar Kubad-oğlu Cüneyd Bey'in eline geçti. Birkaç yıl sonra da Tâceddin oğlu Hasan Bey, Cüneyd Bey'i öldürerek S.'u aldı. Az sonra S., Kastamonu'da oturan İsfendiyar (Candar) Oğulları'nın eline geçti. 1413'ten sonra Çelebi Sultan Mehmed S.'u aldı ve kesin şekilde Osmanlı birliğine kattı. S., "Canik Sancağı" (vilâyeti) adıyla 8 sancaklı Rum (Sıvas) beylerbeyliğinin (eyâletinin) bir vilâyeti oldu. Tanzîmat'tan sonra Trabzon vilâyetine (eyâletine) bağlandı: XX. yüzyıl başlarında Trabzon'un 4 sancağından biriydi ve 6 kazası vardı. Cumhuriyet devrinde sancaklara (mutasarrıflıklara) "vilâyet" denildi ve "Canik" adı da "Samsun"a çevrildi. S., Osmanlı çağında Sinop ve Trabzon'un yanında ikinci derecede bir Karadeniz limanı olarak rol oynadı. Burada askerî ve sivil tersaneler de vardı. Anadolu'nun bir iç şehri ve bölgesi olduğu için, sakin bir hayat yaşadı. S.'un Lâdik, Vezirköprü gibi kasabaları, zaman zaman orta Anadolu'nun ikinci derece kültür merkezi olarak parladı. Köprülü Mehmed Paşa, Vezirköprü'lü olan zevcesi Ayşe Hatun, oğulları sadrâzam Fâzıl Ahmed ve kardeşi sadrâzam Fâzıl Mustafa Paşalar, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Vezirköprü'yü imâr ve ihyâ ettiler, büyük bir kasaba hâline getirdiler. Lâdik ise, Amasya'ya bağlı kaldı. XV., XVI. yüzyılda Amasya, Türkiye'nin büyük şehirlerinden biri olduğu zaman, Lâdik de parladı. Bafra ve bilhassa Çarşamba da, mühim kasabalardandı. Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişi olarak 19 mayıs 1919'da S.'a ayak bastı. Bu tarih, Millî Mücadele'nin başlangıcı sayılmış ve Atatürk tarafından "Gençlik ve Spor Bayramı" ilân edilmiştir. Cumhuriyet çağında S. limanı çok gelişti. Yeni tesislerle Karadeniz'in en mühim limanlarından biri derecesine yükseldi. 1952 aralığında demiryolunun S.'a varması ile şehir, bir kat daha önem kazandı ve Anadolu'yu kuzeyden güneye doğru kateder bir şekilde Akdeniz'e bağlanmış oldu. Son yıllarda Türkiye şehirleri arasında gittikçe ilerliyerek, 10. büyük şehir olma yoluna girmiştir.

SAMUEL [İbrânîce şekli Şemu'el = Allah, ricasını yerine getirdi], İbrânî peygamberi. Rama'da doğdu; annesi onu Silo'daki mâbette Allah'a hasretti. (I. Sam. 1, 3 Ahd-i Atik, K. K.). Gelenek S.'e çeşitli özellikler verir: Peygamber, kumandan, hâkim... Saul'un krallığının meydana gelişinde S.'in oynadığı rol iyi anlaşılmıyor. Bu rol hakkında farklı açıklamalarla karşılaşıyoruz (I. Sam. 8-16): En yeni açıklama, herhalde *Tesmiye*'ye (*Tevrât*'ın bir faslı) göre işlenmiş olup, S.'in, bu işte, ancak kendi isteğine karşı hareket ettiğini gösterir. Sonradan Saul, Allah'ın sözünü ve yasağını hiçe sayınca, S. ona arkasını çevirir ve Davud'un alnına onun halefi olarak yağ sürer (yani, Allah'ın seçilmiş kulu olarak bildirir) (I. Sam. 8; 10, 17'den başlayarak; 15'ten başlayarak). Kutsal Kitab'ın şimdiki şeklinde, S. başlığını taşıyan iki fasıl vardır (En eski İbrânîce *Kutsal-Kitap*'ta bunlar bir tek fasıl teşkil ederdi; Yetmişlerde-Yetmişler, *Ahd-i Atîk*'in en eski Yunanca'ya çevirisidir - bu metin, krallıklara ait iki fasla ayrılır; Vulgata da-Vulgata *Kutsal Kitâb*'ın en eski Latince çevirisidir - Krallara ait faslı teşkil eder). Bu iki fasıl, S.'in gençliğinden başlayarak, Davud'un son yıllarına kadar giden zamanı anlatır. Bu metin, Babil sürgünü öncesine ait kıymetli tarihî parçaları içine alır. Tesniye'ye dayanan tarihin parçalarıdır.

SAMUELSON, Paul Anthony (Gary, Indiana, 1915), Amerikalı (A. B. D.) iktisatçı. 1940'tan beri Cambridge'deki (Massachusetts) Massachusetts Institute of Technology'de profesör. Riyazî ekonominin başlıca temsilcisi olan S. 1970'te, statik ve dinamik teoriyi geliştirdiği için Nobel mükâfatını aldı. Başlıca eserleri: *Foundations of Economic analysis* (Ekonomik Analizin Esasları-1947); *Economics: An Introductory Analysis* (Ekonomi: Bir giriş Analizi-1948). (Bu kitabın sonraki baskıları Türkçeye tercüme edilmiştir).

SAMUİL (ölm. 1014), Bulgar çarı (997-1014). Başlangıçta Batı Bulgar devletini kardeşleriyle birlikte yönetmişse de, onların ölümünden ve Roman'ın esir düşmesinden sonra (991) yönetimi tek başına sürdürmüştür. S., boyar ve rahiplerin imtiyazlarını muhafaza etmiş, ülkede iç düzeni sağlamış ve devletin sınırlarını genişletmiştir. 976 yılında halkın ayaklanmasından yararlanarak Doğu Bulgar devletini Bizans hâkimiyetinden kurtarmıştır. Güney Makedonya'da ve Tesalya'da savaşan S., 976-979 yıllarında Larisa'yı kuşatmış ve 983'te ele geçirmiştir. 986'da Bizans kuvvetlerinin Sredets (Sofya) kalesine karşı giriştikleri akınları püskürtmüş ve İhtiman yakınında Bizanslılar'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 996 yılında Selânik şehrine saldıran S., Kuzey ve Orta Yunanistan'a girmiştir. Ancak, dönüşte Bizanslılar'ın saldırısı karşısında yenilmiştir. 998'de Sırplar'a karşı savaş açan S., Sırbistan'la Bizans arasındaki ittifakı bozmaya çalışmıştır. Bulgar devletinin bağımsızlığını muhafaza etmek üzere Bizans'la uzun ve çetin savaşlar yapan S., 1014'te ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bizans imparatoru savaşta esir edilen Bulgar askerlerinin gözlerine mil çektirmiştir. Bu korkunç manzarayı gören çar, kalp sektesinden ölmüştür.

SAMUR (Mustela), Kuzey Avrupa'dan Kamçatka'ya kadar yaygın sansar türü. Esas S.'un boyu 50 cm'i geçmez. Kulakları, kuyruğu kısa, ayaklarının altı kıllıdır. Kürk ticaretinde postu makbul olan Amerikan S.'larının (*Mustela Americana* ve *Mustela permanti*) postu, koyu esmer olup boyun kısmında sarı benekler bulunur. Bataklık S.'u (*Mustela lutreola*) koyu renklidir. Gövdesi ince uzundur. Kuyruğu daha az kıllıdır. En güzel kürkler Kuzey Amerika ve Sibirya'daki bataklık S.'larından elde edilmektedir.

Deniz samuru veya deniz susamuru: Cinsinin en irilerinden olan deniz susamuru (*Enhyara lutris*) aynı zamanda pek seyrek rastlanan bir hayvandır; dolayısıyle kürkü son derece değerlidir. Büyük Okyanus'un kuzey kesimlerinde yaşar.

SAMURAY [Japonca = hizmet gören], eski Japonya'da, asilzâdelerin silâhlı maiyetine verilen ad; sonradan bu ad askerlerin hepsine verildi. XIII. yüzyıldan başlayarak, Şogun'un doğrudan doğruya bağımlılarına veya Daimyo'ların bağımlılarına S. denilmiştir. S.'ların hepsi şu haklardan faydalanırdı.: İki kılıç taşıyabilirlerdi; yargıtayda imtiyazları vardı; çok sıkı bir şeref yasasına göre yaşarlardı. XVII. yüzyılda S.'lar sosyal düzenin en yüksek sınıfını oluşturdular. Şogunlar'ın ve Daimyolar'ın görevlilerinin hepsi ve bilgin-

SAMURAY

lerin, doktorların, sanatçıların ve din adamlarının pek çoğu S. sınıfından gelirdi. Meici Restorasyon'undan sonra, S.'ların bazıları asilzâde olmuş, başkaları da orta sınıfa sokulmuş ve imtiyazlarını kaybetmiştir.

SAMYELİ, kuru, çöl rüzgârıdır. Afrika'nın kuzeyini kaplayan büyük Sahra, Arabistan gibi sıcak topraklarda eser. Yazın sıcak aylarında etkisi yurdumuza kadar gelir.

SAN'Â, Arabistan'ın güney - batısında, Yemen'de bir şehir. Kuzey - güney doğrultusundaki geniş bir depresyonda; büyük Arabistan kara blokunun, yüksek meyilli batı kenarında kurulmuştur. Nüfusu 125 000 (1973 tahmini). Yemen cumhuriyetinin başşehri olan S., üç kısımdan meydana gelir. 1) *Medine.* Burası şehrin eski bölümü ve Arap mahallesidir, başlıca camiler bu bölümdedir. Güney - doğu köşesinde Kasr denen eski kale vardır; vâdiden 600 m kadar yüksekte olan Cebel Nukum'un tepesindeki kalenin içinde eskiden imamların sarayı yer alıyordu. 2) *Birü'l Azab.* Burası batıdadır ve ikamet semtidir. 3) *Ka'al Yahud* denen Yahudi mahallesi, şehrin en batısındadır. Şehir kalın bir duvarla çevrilidir. Bîrü'l Azab ve Yahudi mahallesi de ayrıca duvarla çevrilidir.

Şehrin bulunduğu yer susuzdur. Ancak yamaçlardan akan sularla sulanan batı tarlalarında arpa ve alfalfa, 10 km kadar kuzeydeki Ravza'da da sebze yetiştirilir. (S.'nın tarihi için YEMEN maddesine bakınız).

SAN ANTONIO, Birleşik Devletler'in Teksas eyâletinde bir şehir. S. A. nehri kıyısında, Edvard platosunun kenarına yakın bir noktada verimli bir toprak kuşağının güney ucunda ve zengin bir sebze ve meyva üreten bölgenin ortasındadır. Nüfusu 654 200 (1970). S. A.'nun merkezi olduğu bölgenin nüfusu 864 000 (1970). Sakinlerinin çoğu Meksika asıllı ve katoliktir. Katolik piskoposluğuna, Protestan Metodist kilisesi piskoposluğuna iki de küçük üniversiteye sahiptir. Şehir aynı zamanda önemli bir petrol ve tabiî gaz bölgesinde bulunuyor. Endüstrisi petrol rafinerisi, giyim eşyası, gıda maddeleri, makina fabrikalarına dayanır.

SAN ANTONIO : Şehirden bir görünüş

S. A. ticaret merkezi ve münakale kavşak noktasıdır. 1718'de kurulan şehir, İspanyollar zamanında da önemli bir merkez idi. Bugün nüfusu 1 milyonun üzerindedir.

SAN ANTONIO, Şili'nin Santiago de Chile ilinde liman ve şehir. Nüfusu 38 100 (1969). Karayolu ve demiryolu ile Santiago'ya bağlıdır. Liman, Valparaiso'nun işini hafifletmek maksadıyla geniş ve güzel yapılmıştır.

SAN BERNARDINO, İsviçre'de bir geçit: Yüksekliği 2 065 m, uzunluğu 32 km, Arka Rhein vâdîsini Val Mesocco'ya bağlar. Romalılar zamanında bile S. B. geçidi kullanılırdı. 1967'den beri, 6,5 km'lik bir tünel sayesinde bütün yıl açıktır. Geçidin güney tarafında S. A. adını taşıyan bir dinlenme ve bakım yeri vardır. Burası olağanüstü güzellikte manzaralarla çevrilmiştir. Kükürtlü ve demirli kaplıcaları vardır. Dağcılık sporu yeridir.

SAN BERNARDINO, Birleşik Devletler'de Kaliforniya'nın güney kısmında bir şehir. Dağın eteğinde sunî sulama ve meyva kültürlerinin ortasındadır. Kükürtlü kaplıcaları vardır. Endüstrisi konserveler, uçak ve elektronik âletler fabrikaları, yüksek fırınlar, demir ve çelik fabrikaları üzerinedir. Banliyöleri ile nüfusu 1970'te 584 000'e ulaşmış, 1980'de 1 milyonu geçmiştir.

SAN BERNARDINO, Paraguay'da bir şehir. Güzel manzaralar arasında, Asuncion şehrine yakın Ipacarai gölü kıyısındadır. Nüfusu: 3 200 (1960). S. B. 1883'te mülteciler tarafından kurulmuştur. Dinlenme yeridir.

SAN IL DEFONSO veya LA GRANJA, İspanya'nın eski Kastilya bölgesinde, deniz seviyesinden 1 150 m yüksekte bir şehir. Sierra de Guadarrama dağları eteğinde yükselir, nüfusu 4 700 (1969). Şehirdeki başlıca tarihî eser saraydır. Saray 1721 - 23 yıllarında, kral V. Felipe tarafından, Versailles sarayı örneğine göre yapılmış ve çok güzel bir park, havuz ve fıskıyelerle süslenmiştir. Saray kilisesinde V. Felipe ile Isabella Farnese gömülüdür. Eskiden kalma önemli bir cam fabrikasının harabeleri vardır.

SAN DIEGO, A. B. D.'nde Kaliforniya eyâletinde bir liman şehri. Önemli bir deniz üssü ve ticaret merkezidir. Banliyöleri ile nüfus 1970'te 1 198 000'e ulaşmış, 1980'de 2 milyonu geçerek Kaliforniya'nın 3. şehri olmuştur.

Tarih : S. D.'nun bulunduğu körfez 28 eylül 1542'de Portekizli Juan Rodriguez Cabrillo tarafından keşfedildi. Ondan 60 yıl sonra Sebastian Vizcaino aynı bölgeye gitti (1602) ve burada bir İspanyol kolonisi kurma hazırlıklarına girişti. Burası 1769'da keşif seyahatleri için bir merkez hâline getirildi. Birleşik Devletler'in, 1846'da burayı fethetmesinden sonra gelişmeye başladı.

S. D. bugün önemli bir deniz üssüdür. Havasının güzel olması, emeklileri, özellikle bahriye emeklilerini buraya çekmektedir. Bölge büyük bir tarım merkezidir ayrıca nârenciye (turunçgiller) yetişir, hayvan beslenir.

SAN DIEGO : Şehrin dışında ilk yerleşme döneminden kalma bir yapı

SAN FRANCISCO, A. B. D.'nin Kaliforniya eyâletinde şehir. Halk ağzındaki adı Frisco'dur. Golden Gate boğazının güney kenarında, Büyük Okyanus ile 20 km genişliğindeki S. F. koyu arasında uzanan 50 km uzunluğunda, 10 km enindeki ve en yüksek seviyesi 401 m'ye erişen dilin kuzey ucunda bulunur. Nüfusu : 2 988 000 (1970). Katolik piskoposluğu ve iki Protestan piskoposluğu vardır. S. F. deniz iklimine sahiptir. Yaz sıcaklarında serin ve sisli deniz havası Golden Gate'ten geçerek koyu doldurur ve Sierra Nevada sıradağlarının ayağındaki meyva kültürlerine kadar etkisini gösterir. 1936 - 37'de Golden Gate'in üzerinde o zamanın en büyük asma köprüsü inşa edilmiştir. Şehrin kuzey - doğu kenarında liman tesisleri vs. vardır.

S. F. ülkenin önemli bir mâlî merkezidir. Birleşik Devletler'in batı kısmının en büyük limanıdır. Operası, san'at müzesi, kütüphâneleri, birçok araştırma laboratuarları, çeşitli endüstrileri ve ülkenin en önemli üniversitelerinden biri olan Kaliforniya üniversitesi vardır.

SAN FRANCISCO : Ünlü Golden Gate asma köprüsü

Tarih : 1769'da İspanyollar ilk olarak bu bölgeye girmişlerdir. 1776'da Don J. B. de Anza, tabiî limanda Yerba Buena (iyi ol) adını verdiği bir kale ve San Francisco de Asis adı altında Fransisken bir misyon merkezi yaptırmıştır. 1847'de nüfusu 500 olan bu yerleşme merkezi S. F. adını almıştır. 1849'da burası Birleşik Devletler'in eline geçince ve altın bulununca şehir kargaşalıklar içinde pek çabuk gelişmiştir. 1906'da bir deprem ve yangın sonucunda harap olmuşsa da tekrar inşa edilmiştir. 1945'te S. F. konferansı burada toplanmıştır.

SAN FRANCISCO de Macoris, Dominik cumhuriyetinin kuzey kısmındaki Duarte ilinin merkezidir. Nüfusu 44 000 (1970).

SAN FRANCISCO KONFERANSI : bk. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TEŞKİLÂTI.

SAN JOSE, A. B. D.'nde Kaliforniya eyâletinde bir şehir. Nüfusu 446 000 (1970). Coyote nehri kıyısında bulunan S. J. 1777'de İspanyollar tarafından kuruldu. Kaliforniya eyâletinin ilk yerleşme merkezi olan S. J. 1849 - 1851 yılları arasında eyâlet merkezi oldu, önemli bir ticaret merkezidir. Santa Clara vâdisinden elde edilen ürünlerin pazarlandığı konserve fabrikaları bulunur. 1980'te banliyöleriyle nüfusu 1 025 000'i bulmuştur.

SAN JOSE, Kosta Rika'nın başşehri. Nüfusu 223 216 (1975). Yüksek bir arazi üzerinde kurulmuştur. Etrafında volkanik sıradağlar bulunur. Büyük bir ticaret merkezidir. Gıda endüstrisi ve tekstil sanayii gelişmiştir.

18 - 19 mart 1967 tarihinde S. J.'de A. B. D. başkanı John Kennedy ile Orta Amerika devletleri başkanları bir araya geldi ve S. J. konferansı toplandı. Orta Amerika'nın eko-

SAN JOSE : (Kosta Rika)

nomik ve sosyal yönden kalkınması ve Latin Amerika ortak pazarının kurulması gibi konular üzerinde duruldu.

San Jose ilinin nüfusu 721 000'dir (1975).

SAN JUAN (eski adı : **San Juan Bautista**), Porto Riko'nun başşehri. Nüfusu 471 406 (1975). İki küçük adacık üzerinde yer alan S. J. 1521 yılında Juan Ponce de Léon tarafından kuruldu. Şehirde XVI. yüzyıldan kalma âbideler ve kiliseler vardır. Çok sayıda turist çeker. S. J.'dan şeker, kahve ve tütün ihraç edilir.

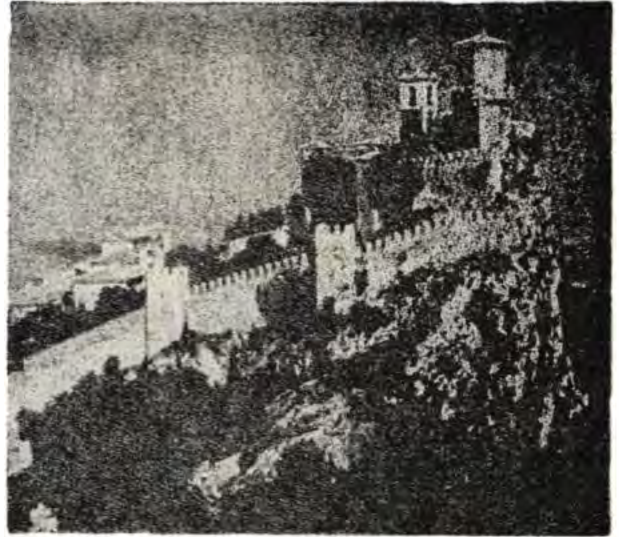
SAN JUAN, Arjantin'de bir şehir ve S. J. idare bölgesinin merkezi. Nüfusu: 82 400. Başpiskoposluktur. S. J. sık sık meydana gelen depremlerden çok zarar görmüştür. Önemli bir endüstri ve ticaret merkezidir. Bilhassa gıda endüstrisi gelişmiştir. S. J. idare bölgesinin nüfusu 391 000'dir (1970).

SAN JUAN : (Porto Riko)

SAN LUIS POTOSI, Meksika'da bir eyâlet ve o eyâletin aynı adı taşıyan merkezi. Zengin bir tarım ve madencilik bölgesinde bulunan şehrin nüfusu 274 000 (1974 tahmini), eyâletin nüfusu 1 491 000'dir (1975 tahmini). Halkın çoğu madenlerde çalışır. Diğer iş alanları sepicilik, un, tekstil fabrikaları, metal endüstrileridir.

SAN MARINO, Avrupa'nın en küçük cumhuriyeti. Bütüniyle İtalya sınırları içindedir. Ülkenin kuzeyinde, Apeninler'in doğu yamaçlarında kurulmuştur. Yüzölçümü 61,19 km², nüfusu 19 000 (1974). Genellikle dünyanın en eski cumhuriyeti olarak kabûl edilir. Söylendiğine göre öldürülmekten kaçan Marinus adında Dalmaçyalı bir Hıristiyan tarafından 300 yılında kurulmuş, bağımsızlığı uzun mücadelelerden sonra 1631'de kabûl edilmiştir.

SAN MARİNO

S. M. halkı üzüm ve tahıl yetiştirir, ama asıl gelir kaynağı turizm ve posta pulu ticaretidir. Ülke halk oyuyla seçilen altmış kişilik Büyük Konsey tarafından yönetilir.

SAN MARTIN, Jose de (Arjantin'de Yapeyu 1778 - Fransa, Boulogne 1850), Arjantinli general. İspanya ile olan savaşta Güney Amerika'nın bağımsızlığı için çarpıştı. Simon Bolivar'la birlikte bağımsızlık savaşının iki büyük öncüsü oldular. S. M. öğrenimini İspanya'da yaptı, Napoléon'a karşı dövüştü ve 1811'de yarbay oldu. Daha sonra Güney Amerika'ya giden S. M. üç yıl bağımsızlık savaşının hazırlıklarıyla uğraştı. Önce Şili'nin, sonra Peru'nun kurtarılması için savaştı. Daha sonra Arjantin'e geldi; ancak kurtuluştan sonraki çekişmeler üzerine cesareti kırıldığı için Arjantin'i terketti. Fransa'ya gitti. Orada fakirlik içinde öldü.

SAN MIGUEL, Salvador'da şehir. Nüfusu 53 000 (1971). Ekonomisi dokumacılık, pamuk, kahve ve yakındaki madenlerden elde edilen altın ve gümüş ticaretine dayanır.

SAN REMO, İtalyan Riviyerası'nın çok beğenilen bir sayfiye yeridir. Ligurya denizi sahilinde, Fransa'nın Nice şeh-

SAN REMO

rinden 43 km doğudadır. Dünyanın sayılı turizm merkezlerinden olan S. R.'nun yerli halkının nüfusu 30 - 40 000 civarındadır. Şehirde turistler için yapılmış birçok otel ve villa vardır.

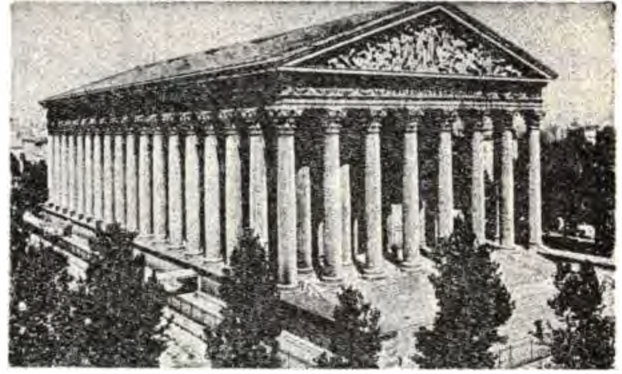
SAN SALVADOR, Salvador'un başşehri. Nüfusu 337 000 (1971). S. S. yanardağının yakınındaki bir vâdîde denizden 640 m yüksekte kurulmuş, bir şehirdir. Büyük Okyanus kıyısındaki La Libertad limanına 32 km mesafededir. Bir demiryolu iki şehri birbirine bağlar. S. S. 1528'de kurulmuş, 1831 - 1839 yıllarında Orta Amerika devletleri federasyonunun başşehri olmuştur. Zikre değer yapıları millet meclisi, başkanlık sarayı, üniversite ve katedraldir.

SAN SALVADOR

SANAT (Al. Kunst, Osm. san'at, Fr., İng. art), temel anlamında kabiliyet ve hüneri ifade eder. Şemseddin Sami, Kamus'unda kelimenin iki anlamını şöyle verir: 1. İnsanların ihtiyaçlarından birinin imali hususunda öğrenilen ve yapılan iş: Dülgerlik, kuyumculuk, hakkâklık san'atı. 2. Ustalık, hüner, marifet.

Bir ustalık, bir hüner sahibi olan kimseye san'atkâr, san'atçı veya zanaatçı denir. O kimsenin kabiliyetlerinin yöneldiği çalışma alanı, fayda sağlayacak bir işe yönelmişse zanaatçı, estetik amaca yönelmişse san'atkâr veya san'atçı denir. S. sözü, kuyumculuk san'atı, bahçıvanlık san'atı gibi temel kabiliyetleri belirten konularda hâlâ kullanılmaktaysa da, kelime, aslında menfaat gütmeyen yaratıcı hüner ve faaliyetler için kullanılmaktadır: Resim S.'ı, seramik S.'ı, musiki S.'ı gibi.

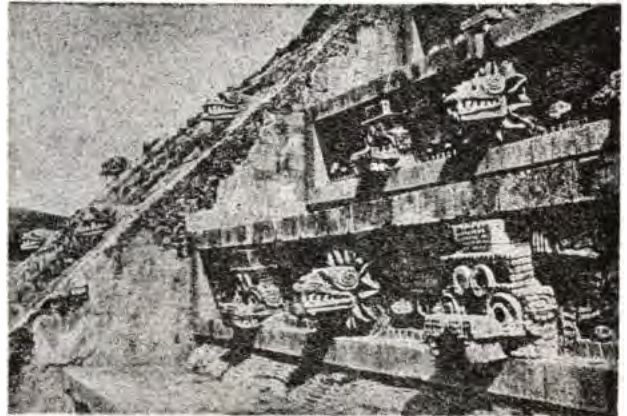

SANAT : Paris'in güzel mimarlık âbidelerinden : Madeleine kilisesi

S. sözündeki bir farklılaşma da liberal S.'lar ile güzel S.'lar arasındadır. Bunun temeli, Fransız akademilerinin bürokratik yapısına dayanır. Güzel S.'lar tabiri, önce Académie des Beaux - Arts ile alâkalı olduğundan, yalnız heykel ve resim için kullanılıyordu. Mimarlık nisbeten menfaat esasına dayandığı, edebiyat ve musiki de başka akademilere bağlı olduğu için güzel S.'lardan sayılmadı. Türkçe'deki *güzel S.'lar*, sözüyle, İngilizce'deki *fine arts* sözü Fransızca *beaux - arts*'ın tercümesi olarak yerleşmiştir. Tâbirin mantık açısından ele alınırsa, tasvirler ve senbollerle, göze, kulağa hitab eden, veya yazılı olan, estetik değer taşıyan her türlü ifadeyi içine alacak şekilde genişletilmesi yerinde olur.

S.'ın Prensipleri :

İlim ve S.: Her nekadar S. da, ilim de nihaî gerçeği ararsa da, san'atkârın kullandığı metodlar ve çalışma tarzı ile, ilim adamının metod ve çalışma tarzı birbirinden çok farklıdır. İster fizik alanında ister sosyal alanda olsun, ilim adamı her şeyden önce olayların ve malzemenin analizini yapar, halbuki san'atkârın metodu öncelikle senteze dayanır. İlim adamı tahlil maksadıyla elindeki malzemeyi tecrid eder, parçalara ayırır; bir maddeyi, onu meydana getiren en küçük elemanlarına ayırır. San'atkâr ise seçtiği malzemeyi toplar birleştirir, bir kompozisyon hâline getirir, inşa eder. Bilgin, olaylar ve fenomenlerin objektif dünyasıyla, san'atkâr ise hayal ve hislerin sübjektif dünyasıyla meşguldür. İlimler, her duruma tatbik edilecek genel kanunları bulmaya, bunları geliştirmeye, genişletmeye çalışır; S. ve edebiyat ferdî reaksiyonları araştırır. Bilgin, ilgi duyduğu sahalarda ihtisaslaşmaya gider, san'atkâr dünya ölçüsünde etkili olmak ister.

SANAT : Meksika'da Toltek sanatından bir örnek : Teotihuacan'da Quetzalcoatl tapınağı

İlmî bir nazariye bir defa formüle edildikten sonra, daima yeni tecrübeler, denemelere açıktır, günün birinde cerhedilebilir ya da daha yeni bir araştırma sonunda bir kenara itilebilir. Bir S. eseri ise, bir defa tamamlandıktan sonra artık tamamiyle kesinleşmiştir. Modalar, münekkitlerin görüş açıları değişebilir ve bir san'atkârın eseri daha kuvvetli bir eser karşısında gölgede kalabilir, ama bir bina, bir heykel, bir resim daıma yaşar. Tahrib edilebilir, ama cerhedilemez. S. eseri san'atkârın manevî dünyasından, objektif değerlerin dünyasına aktarılmış bir ebediyyet parçasıdır.

SANAT : Afrika sanatından örnek : Aslan başlı kral heykeli (Dahomey)

San'atkâr, bir ânı devam ettiren, şimdiki hâle devamlılık veren kimsedir. İnsanın zamana karşı olan mücadelesinde tek galip san'atkârdır. Ve S. eseri geçmişle gelecek arasında bir bağ; cihanşümul hayat ile ferdî hayat arasında bir köprüdür. San'atkârın, objektif dünyanın sonsuzluğuna kurduğu köprü ne kadar büyük ve geniş olursa, ifade ettiği değerler de o derece cihanşümul olur ve dolayısıyle eseri o derece sürekli o derece uzun ömürlü olur.

SANAT : Afrika heykel sanatından bir örnek : Paris'te Trocadéro müzesinde ağaçtan yapılma boyalı heykel (Loango)

Hayal gücü : Allah'ın yarattığı bir mahlûk olan insanın kendisinde de ulu yaratıcısından aldığı bir yaratıcı kuvvet vardır. San'atkâr, bir konuyu hayal eder, muhayyilesinde canlandırır; sonra daha önce var olmayan bu şeyi, en mükemmel şekilde ortaya çıkarır. Yokluktan varlığın doğmasını sağlar. Kaostan nizam doğurur. Bunun sonucu olarak S. kabiliyetinin mahsulleri başka insanlara iletilir. Böylece S., senbol ve imajlarla yaratılan ve bütün insanlar için mânâ taşıyan bir lisan hâline gelir. O halde san'atkâr, her türlü fizik, sosyal ve manevî değerleriyle, birleştirerek, yoğunlaştırarak, dramatize ederek tercüme eden bir rol oynar.

SANAT : Türk mimarisinin şâheserlerinden Tâc-Mahall (Hindistan - Agra)

Hayal gücü sadece profesyonel san'atkârlara mahsus bir özellik değildir. Giyinme, konuşma, çalışma, eğlenme, dinlenme gibi günlük faaliyetler içinde herkes bir dereceye kadar hayal gücünü kullanır ve çevresine kendisinden bir şeyler katar. Ayrıca ister okuyucu olarak, ister seyirci veya dinleyici olarak bir S. eserine muhatab olan kimse, sadece basit bir alıcıdan ibaret değildir; aksine yaratılıcılık ameliyesinde faal bir unsurdur. Bir S. eseriyle karşılaşan bir kimsenin zihninde ve hayalhânesinde yepyeni fikirler, tasavvurlar, hayal mahsulleri ortaya çıkar. Bu faaliyetin yoğunluğu, şüphesiz ki, asıl san'atkârın faaliyeti yanında çok azdır, ama yine de seyirci, dinleyici yahut okuyucu dinamik bir cevap verme, etkilenme faaliyetine katılmış olur.

Yaratıcı kuvvet : Daima yeni olaylarla karşılaşmış olan insan, edindiği tecrübeleri, karşılaştığı yenilikleri ifade etmek ister. Denebilir ki, geçmişteki tecrübeler, ferdin şimdiki varlığıdır. İnsan çevresiyle olan bütün temaslarında daha önce edindiği tecrübelerin, görüp geçirdiklerinin etkisi altındadır. Karşılaştığı yeni olayları, daima eski tecrübelerine göre değerlendirir. Eski tecrübeler, günlük hayatta daima yerini bulur. İnsan bu suretle hem çevresini daha iyi anlamaya, hem de kendisini ve çevresini daha iyi anlatmaya çalışır.

SANAT : Hindistan'da, Agra'da, Ekber Şah zamanından kalma bir mimarlık eseri : Kırmızı Saray

BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE KADAR SANAT

Fransa'da, Dordogne departmanındaki Font-de-Gaume mağarasında tarih öncesinden kalma resimler

Fransa hudundan, Holanda hududuna kadar Rhein nehrinin iki tarafındaki bölgede (Renanya) ele geçirilen bir Kelt heykeli : Saint - Goar piramidi

Fransa'da Dordogne departmanındaki Madeleine mağarasında bulunan kilden yapılma bizonlar

Avusturya'nın güney - doğusundaki Steiermark'ta bulunan tunçtan yapılma araba. Demir Çağı'na ait olan bu eser Graz müzesindedir

M. Ö. 2600'lere doğru yapılan Keops piramidi. Bu piramidi IV. hânedâna mensup Firavun Keops yaptırmıştır. Aşağıda sağda, yine IV. hânedan zamanından kalma Mikerinos ve tanrıçalar grubu. Bu eser Boston müzesindedir

Karnak'ta XX. sülâle zamanından kalma Konsu tapınağı. Giriş kapısının tarihi Ptolemeler zamanına kadar uzanır

Kahire müzesinde XIX. hânedandan kalma bir heykel : II. Ramses tanrıya hibede bulunuyor

Bininci yılların başlarında, Malatya'da bulunan bir Hitit alçak kabartması : Aslan avı. Batı Asya heykeltraşları yabanî hayvanları tasvirde daima ustalık göstermiştir

Aşağıda solda Elam'daki (Mezopotamya) Sus şehrinde M. Ö. IV. yüzyıldan kalma sütun başlığı

Aşağıda sağda "yay çeken Herakles" (Pire açıklarındaki Egin adasında bulunan Afaiye tapınağından)

Yukarıda : Bir Rodos - İyonya vazosu (M. Ö. VII. yüzyıl); ve Achilleus'u zar atarken gösteren bir anfor (M. Ö. VI. yüzyıl)

Solda : Dinlenen Hermes. Bu bronz heykel M. Ö. IV. yüzyılda yapılmıştır

İki Etrüsk eseri : Yukarda efsanevî dişi kurt, Romus ve Romulus'u emziriyor. Onun altında Floransa arkeoloji müzesinde bulunan bir heykel. M. Ö. V. yüzyılda yapılan bu heykel aslan başlı bir canavarı temsil ediyor

Roma'da, Vatikan müzesinde bulunan Augustus heykeli

Aşağıda solda, Roma'da 1538'den beri Capitole meydanında bulunan Marcus Aurelius'un tunç heykeli

Sağda yine Roma'da, Colonna meydanında bulunan Marcus Aurelius sütunu

İLKEL HIRİSTİYANLIK VE BİZANS SANATI

Aşağıda görülen fildişi taht Maximilien'e aittir. Ravenna piskoposluk müzesinde bulunan tahttaki alçak kabartmalar Aziz Jean - Baptiste ile Evanjelistler'i göstermektedir. İskenderiye'de yapıldığı söylenirse de Antakya fildişi işçiliğinin bir şaheseri olduğundan şüphe edilemez

Aşağıda sağda Venedik'teki San - Marco kilisesinin içi. Merkezî kubbenin temelleri ve çok renkli mermerden yapılan zemin görülüyor. Kilisenin inşasına 830 yılında başlanmış; 1063'te yeniden yapılmış, 1094'te takdis edilmiştir. Çeşitli üslûbların karışması, kiliseye tamamen kendine has bir görünüş vermiştir

Sâsânî sanatından bir örnek : II Şâpûr'un gümüş kupasından detay (III. yüzyılın sonu)

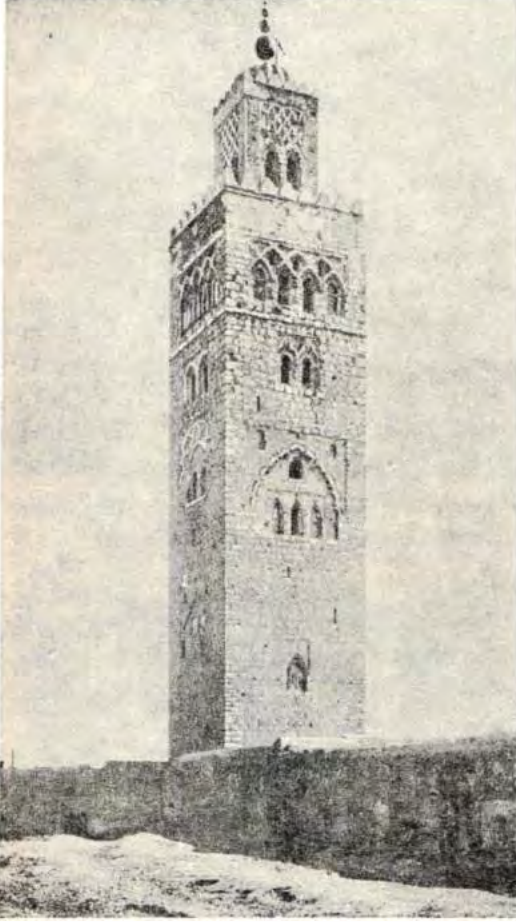

Aşağıda, IV. yüzyıla ait bir lahid. Lahdin üzerindeki alçak kabartmalar Aziz Jonas'ın menkıbesini tasvir etmektedir : Jonas, denize atılıyor, canavar tarafından yutulduktan sonra dışarı atılıyor ve bir ağacın altında uyuyor. (Roma, Latran müzesi)

İ S L Â M
S A N A T I

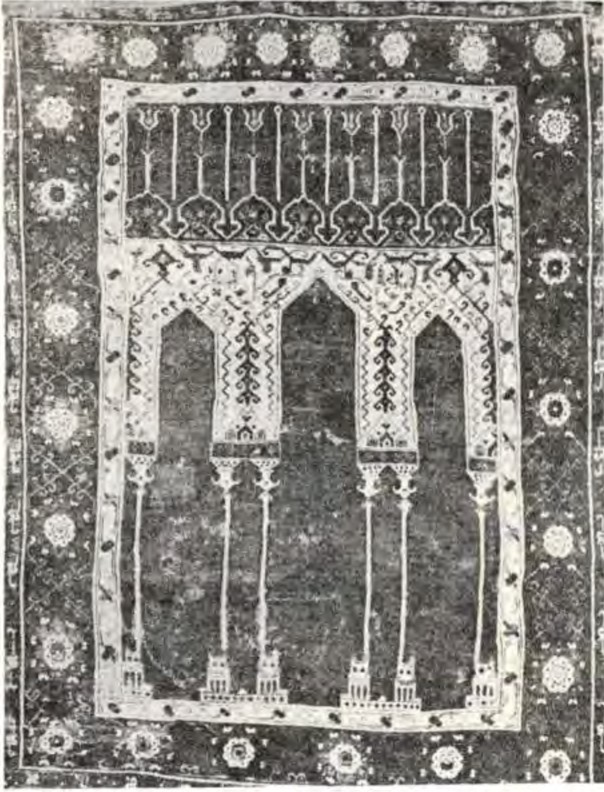

Kudüs'te Kubbetü's - Sahra. Buraya yanlış olarak Ömer camii veya mescidi de denir. Halbuki sanıldığı gibi Hz. Ömer tarafından değil Emevî halîfesi Abdü'l - Melik Mervan tarafından yaptırılmıştır

Soldaki fotoğraf Merakeş'te, Muvahhidler tarafından yapılan Kutubiye minaresini gösteriyor (XIII. yüzyıl). Bu minare Muvahhidlerden kalan üç minarenin en eskisi ve en kusursuzudur. Diğerleri Sevilla ve Rabat'tadır. Aşağıda IX. yüzyılda yapılan büyük Kayrevan camii görülüyor

Yukarıda Türk mimarlığının şaheserlerinden Süleymaniye camii (b. bk.). Solda, XVII. yüzyıla ait bir Gördes seccadesi

Aşağıda solda bir İran minyatürü görülüyor. XV. yüzyıla ait olan bu minyatür Giyasü'd - dîn Halîl'e atfedilmektedir. Minyatür bir kral ve kraliçeyi iki nedimesiyle birlikte göstermektedir

Aşağıda sağda bir cami kandili. Kahire'deki Arap müzesinde bulunan bu mineli kandiller genellikle hükümdarların adını veya armasını taşırdı

Yukarıda, Köln'deki (Cologne) Saints - Apôtres kilisesi görülüyor. Kilise 1199'da tamamlanmıştır

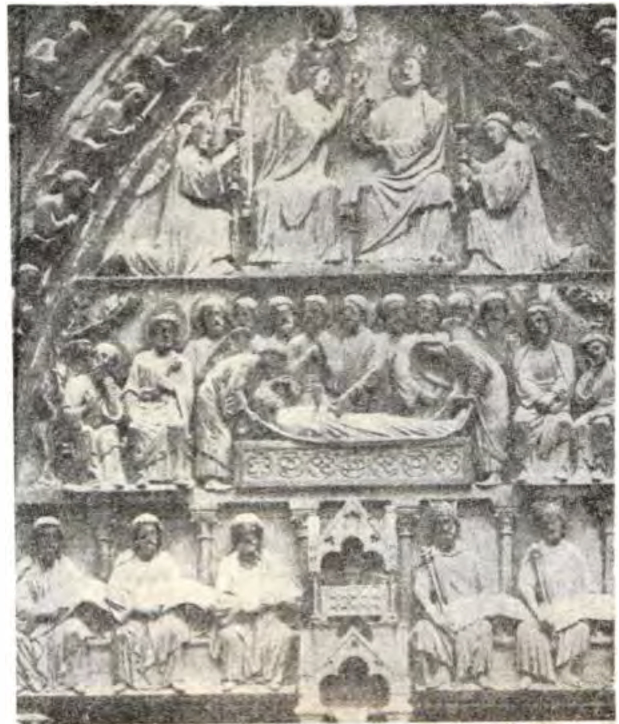
Aşağıda Notre - Dame de Paris katedralinin cepheden görünüşü. Yatay ve dikey hatların dengesi dikkati çeker. Büyük gül, esere abidevî bir karakter verir

Yukarıda : Fransa'daki Chartres katedralinin cephesinden bir detay. Hz. İsa'nın ecdadı olan Juda kral ve kraliçesini gösteriyor (1140 - 1160)

Aşağıda : Fransa'da, Paris'teki Notre - Dame katedralinin kuzey kapısından detay. 1220'lerde hüküm süren idealist sanat örneği

Yukarıda : Floransa ekolünün dev sanatkârı Leonardo da Vinci'nin, şâheseri : La Joconde (Mona Lisa)

Aşağıda : Aynı dönemin dev heykeltraşı Michel - Ange'ın Dâvud heykeli. Floransa ekolünün en dikkati çeken heykeli olarak kabûl edilmektedir (Louvre müzesi)

Yukarıda : XV. yüzyıl resminden bir örnek. İtalyan ressamı Fra Filippo Lippi'nin (1406 - 1469) Dans Eden Salome adlı tablosundan bir detay

Aşağıda : Viyana müzesinden bir XVI. yüzyıl heykeltraşlık eseri : I. François'nın tuzluğu (1540'a doğru). Benvenuto Cellini tarafından yapılmıştır

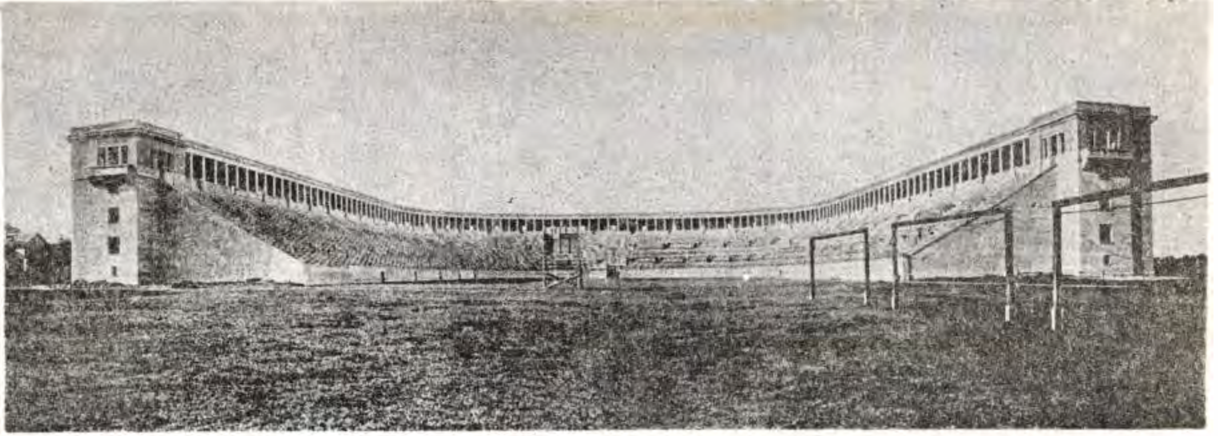
Yukarıda : Fransız ressamı H. Fragonard'ın (1732 - 1806), Louvre müzesindeki bir tablosu : Les Baigneuses **(Yıkanan Kadınlar)**

Aşağıda : Paul Rubens'in, Viyana müzesindeki Kürklü Hélène Fourment tablosu

Sağda yukarıda : Lorenzo Bernini'nin Apollon ve Daphne'si. Sağda aşağıda Paris operasının muhteşem merdivenlerinden bir görünüş

SANAT : Çağdaş bir mimarlık eseri : Amerika'da Harvard üniversitesi stadyumu

Diğer taraftan, edinilen tecrübelerin sonu yoktur; bir akarsu gibi durmadan değişir, yenilenir. Bu bakımdan insan, hem kendisi, hem de çevresi hakkında bitmek tükenmek bilmeyen çeşitli olaylara şahit olur. Bütün bu olaylar, tecrübeler arasında önemsiz olanlarını ayırıp atmak; önemli olanları muhafaza etmek ister. Bu temel tecrübelere dayanarak hayat görüşünün yaratıcı tasvirlerini şekillendirir.

Yaratıcı ifadenin başlıca kaynağı muhayyiledir. Muhayyileyi disiplin altına alabilmek; muhayyilenin mahsullerini şekillendirmek ve onlara varlık verebilmek kabiliyeti, başarılı bir yaratıcı san'atkârın, veya hassas bir seyirci veya müşahidin en seçkin karakteristiklerinden biridir. Bir muharririn muhayyilesinin yarattığı şey kelimeler, cümleler; bir bestekârınki musiki formları; bir ressamınki resimler ve bir mühendisinki de icatlardır.

Büyük ve küçük (major and minor) S.'lar : S.'ların genellikle büyük ve küçük kategorilerine ayrılması oldukça yaygındır. Büyük S.'lar mimarlık, heykeltraşlık, resim, edebiyat ve musiki; küçük S.'lar da seramik, mobilyacılık, halıcılık, kıymetli taş oymacılığı, gümüş ve altın işçiliği gibi S.'lardır. Bu, bir bakıma tatbikî S.'lara karşı güzel S.'ların tasnifi gibidir.

Ancak modern düşünce, S.'la zanaat, formla fonksiyon arasındaki farkı azaltmak temayülündedir. Bir süvari heykeli, abidevî bir çeşme, elbette büyük bir eserdir. Ama san'atkârâne yapılmış bir koltuk da bir heykelcilik formudur ve bir S. eseridir. Vaktiyle bir selâtıyn cami ile bir asma köprünün estetik bakımdan birbirinden fersah fersah uzak olduğu düşünülürdü; ama şimdi bu görüş değişmiştir ve mühendisliğin, yapı işlerinde mimarlığın bir başka şeklinden ibaret olduğu düşünülmektedir.

Tarih Boyunca S. :

Yeryüzünde S.'ın başlangıcı Paleolitik çağa (M. Ö. 25 000 - 10 000) kadar uzanmaktadır. O çağlarda yaşayan göçebe avcı - san'atkârların, mağara duvarlarına resimler yaptığını biliyoruz. Daha sonra Neolitik çağın (M. Ö. 10 000 - 4 000) göl evlerinde ve zirâî yerleşme alanlarında yaşayanlar da resim yaptılar. Bu ilk dönem eserlerinde hem natüralist bir anlatış, hem de görünmeyen kuvvetleri mücerred olarak ifade etme gayreti dikkati çekmektedir. Paleolitik devri san'atkârı, mağaraların duvarlarını ve kayaları çok renkli bizon ve mamut resimleriyle donatmıştır. Bu san'atkârların hayvanın anatomisini, kaslarının yapısını aksettirmek husundaki büyük dikkatleri şaşırtıcıdır. Herhangi bir geleneğe bağlı olmayan Paleolitik S., hayata karşı ferdî davranışı en mükemmel şekilde aksettirmektedir.

SANAT : Çağdaş mimarlığın en büyük şehri olan New York'ta gökdelenler

SANAT : İki ayrı dünyanın sanat eserlerinden birer örnek : Yukarıda şehircilik sanatının güzel bir nümunesi olan Etoile (Ch. de Gaulles) meydanı ve Zafer Tâkı (Paris). Sağda, Çin'de Honanfu yakınında bir pagoda

Avcılıktan tarım hayatına dönüş, S.'ta da değişiklik getirmiş ve Neolitik çağın S.'ında geometrik şekiller görülmeye başlanmıştır. Neolitik çağın san'atkârı sadece gördüklerini aksettirmekle yetinmemiş, mukadderatına hükmeden görünmeyen kuvvetlerle de ilgilenmiştir. Bu eserlerde manevî, gizli varlıkları dile getirdiği tahmin edilen stilize şekillere rastlanmaktadır. Bu davranışı da tabiî karşılamak gerekir. Çünkü o dönemde insanın varlığı bolluk ve kıtlık yıllarına bağlıydı. İnsanın kaderi evcil hayvanların çoğalabilmesine, güneşe ve yağmura, rüzgâra, fırtınaya, su baskınına veya kuraklığa bağlıydı. Bu çeşit kuvvetlere realist açıdan bakamayan san'atkârlar bunları işaretler ve senbollerle, dile getiriyor yahut da maskeler ve totemlerle müşahhaslaştırıyordu.

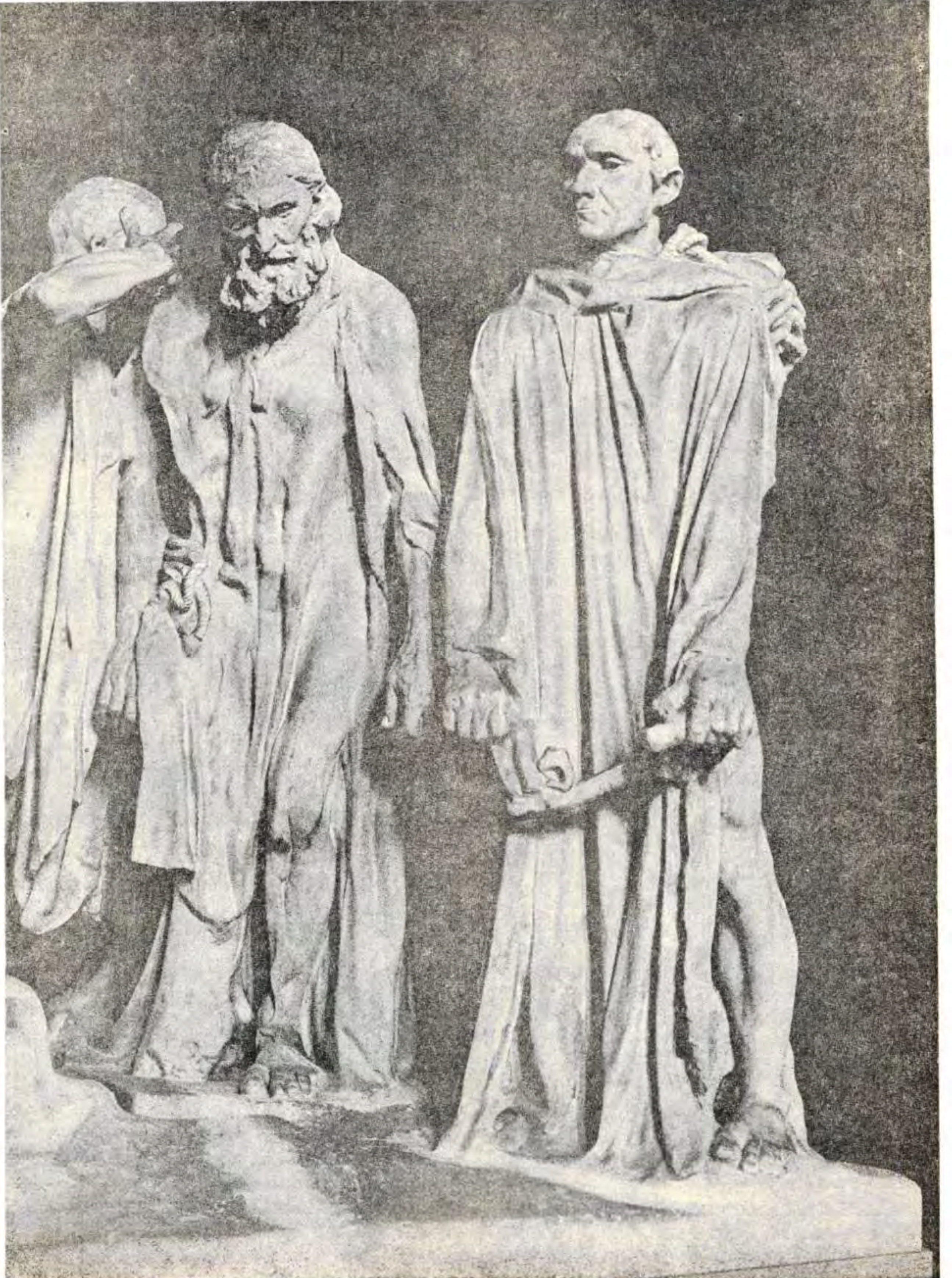
Mısır, Mezopotamya ve Ege: Dicle, Fırat, İndus ve Nil nehri gibi büyük nehir vâdîlerindeki şehir kültürlerinin başlaması yeni ve değişik bir hayat tarzını meydana çıkardığı gibi, sosyal seviyelerde de farklılaşmalar oldu. Yakın Doğu'da ve Uzak Doğu'daki perakende istisnalar bir tarafa bırakılırsa; sanatın ifadesi, esas itibariyle, Neolitik çağın şeklî geometrik üslûbunun daha saf, daha zarif hâle gelmesinden ibaret kaldı. Mısır'da olsun Mezopotamya'da olsun seremoni ve saray S.'ları iktidardaki sınıfın, üstün insanların, katı teşrifat kurallara uygun olan ihtişamlı, gösterişli yaşayışını aksettiriyordu. Ferdî olan her şey büyük bir baskı altındaydı. Bu S., mâbetlerin ve sarayların atölyelerinin eserleriydi. Bunlar hayran kalınmak, zevkle seyredilmek için yaratılmış S. eserleri değil; karşıdakini etkilemek, düşmanları ürkütmek için yapılmış eserlerdi.

Muhafazakâr aristokrasi olsun, ruhban sınıfı olsun sosyal yapıda bir değişikliğe taraftar değildi. Bunun sonucu olarak da ziggurat kuleleri, piramitler, içleri sütunlar ormanıyla dolu, muhteşem kapılı tapınaklar, dev saraylar, dikilitaşlar kanatlı arslanlar ve sfenksler gibi bitmek tükenmek bilmeden birbirinin tekrarı olan eserler meydana geldi.

Bu stilize edilmiş, hiyerarşik ifadelerin iki istisnası vardır. Biri Mısır'da İhnaton'un iktidarı sırasına rastlar, diğeri de Girit ve Mikene medeniyetidir. İhnaton, tek tanrılı olmayı kabul ederek sadece maziyle olan bağları koparmakla kalmamış, kendisinin ve kraliçesi Nefertiti'nin portrelerini yaptırmış, sarayla ilgili diğer resimlerin de insanın sıcaklığını taşıyan beşerî bir havayı aksettirmesini sağlamış, Girit'teki Minoa ve daha sonra kıta toprağındaki Mikene medeniyeti de, canlı, yaşama sevinciyle dolu sahneleri dile getirmiştir.

Eski Yunan ve Roma: Eski Yunan S.'ı arkaik, klasik ve Helenistik olmak üzere üçe ayrılır. Arkaik devir (M. Ö. 900 - 550) S.'ında kârgir mimarlık ve buna paralel olarak tapınakların şekli değişti; Dor ve İyon sütun sistemleri ortaya çıktı ve gelişti. Bu dönemde plastik S.'lar Yakın Doğu ve Mısır etkisinden henüz kurtulamamıştır. Başlıca konular yine tanrılardır, ayrıca kahramanlara ve mitoloji sahnelerine de yer verilir. Yüz ifadesinde dikkati çeken başlıca gelişme hafif bir gülümsemeden ibarettir. Klasik devir (M. Ö. 550 - 400), S. kollarında büyük değişikliklerin olduğu devirdir. Dor ve İyon üslûbları büyük bir zarafet kazanır. Dev mimarlık eserleri doğar. İnsanlara ağır başlı yüz ifadeleri hakimdir. İnsan vücudunu en güzel biçimde şekillendiren kurallar konmuştur. Helenistik devirde (M. Ö. 400 - 27) Dor ve İyon üslûbunun yanında Korent üslûbu doğar. Şehircilik gelişmeye başlar ve yeni tapınaklar yapılır. Plastik S.'larda idealizm, yerini dramatik üslûba bırakır. Konular artık hemen hemen sınır tanımamaktadır.

Roma S.'nın öncüsü Etrüsk S.'ıdır. Realist Etrüsk S.'ı, Roma S.'nın da gerçekçi olmasını sağlamıştır. Roma S.'ında mimarlığın büyük yeri vardır. Mimarlık, mekânları, ihtiyacı en iyi karşılayacak şekilde gelişmiştir. Agoralar, tiyatrolar, anfiteatrlar, su kemerleri, köprüler, villalar, hamamlar özellikle tâk-ı zaferler dikkati çekecek S. eserleri olarak görülür. Roma'nın plastik S.'ları ise, Yunan S.'ının etkisindedir. Tâk-ı zaferleri süsleyen nefis kabartmalar bir yenilik olarak ortaya çıkar, resim de Helenistik devir resminin bir devamıdır.

SANAT : Dünyanın en ünlü heykeltraşlarından Auguste Rodin'in "Les Bourgeois de Calais" (Calais'li Burjualar) heykel grubundan iki figür

SANAT : Japon sanatının dev şâheseri : Oturan Buddha. Ono Goraemon adındaki heykeltraşın bu eseri Asya'daki dev heykellerin en güzeli sayılır. 1252'de tamamlanan heykelin yüksekliği 15 m 30 cm'dir. Heykel, metalürji işçiliğinin de büyük bir başarısı kabûl edilir. Çünkü kalınlığı 13 - 30 cm arasında değişen tunç levhalardan yapılmıştır

SANAT : Paris'te Versailles sarayında François Girardon'un bir alçak kabartması : Su Perilerinin Banyosu

Orta Çağ : Roma imparatorluğunun dağılması ve Pax Romana'nın etkisiz kalması üzerine Batı dünyası birlikten mahrum olarak kargaşalık içinde kaldı. Bu dönem, kabaca V. ve XV. yüzyıllar arasındaki bin seneyi içine alır. Roma ve Bizans'ın ilk Hıristiyanlık devirleri, barbar istilâları, art arda değişen Avrupa hânedanları, Gotik üslûbun zirvesine çıkması ve Roman üslûbunun doğması hep bu dönem içindedir. Coğrafî bakımdan, Orta Çağ'ın bütün Avrupa'yı ve Akdeniz dünyasını kapladığı söylenebilir. Bu bakımdan bu devrin üslûbları çok çeşitli olmuş ve belli başlı bir birlik görülememiştir.

Öte yandan dinin etkisi büyüktü. IX. yüzyıl ilâhiyatçılarından J. Scotus Erigena, sadece Allah'ın yarattıklarının önemini, Allah'ın büyüklüğünü dile getiren eserlerin seyredilebileceğini belirtiyor, başka duygulara hitab eden eserleri mahkûm ediyordu. Scotus, misâl olarak, Hz. Âdem'in Cennet'ten kovulmasını ele almıştı. Âdem, nefsine hitab eden bir hareketi yüzünden cennetten kovulmamış mıydı?

Mimarlıkta son Roma inşa usullerinin bazı değişikliklerle devam ettiğini görürüz. Orta Çağ mimarîsine asimetri, eksantriklik ve düzensizlik hâkimdir. Roma binalarının duvarları çok defa paralel değildir, sıra kemerlerin yüksekliği çok defa birbirine uymaz. Bu metafizik yönelişin modelini tabiattan aldığı söylenemez. Objektif müşahedeler yerini sübjektif duygulara bırakmıştır. Artık Greko - Romen tapınaklarının, açık dış sütunlarının yerini, Hıristiyan bazilikalarında kapalı sıra kemerler almış, klasik mimarînin yatay sistemi, yerini, Roman ve Gotik S.'ta dikeyliğe bırakmıştır. Heykelde ve resim S.'larında üç boyutlu klasik mekân anlayışının yerine iki boyutlu mekân hâkim olmuş, ayrıca birtakım senboller kullanılmaya başlanmıştır.

Orta Çağ'ın değişen üslûblarının en karakteristiği kilise formlarının istihalesinde görülür. Manastır cemaatleri için resmedilen Roman manastır kiliseleri, yerini, gittikçe büyüyen şehirlerin ihtiyacını karşılamak için Gotik katedrallere bırakmıştır. Ayrıca mimarlıkta ışığın bir inşaat malzemesi olarak kullanılışı da dikkati çeker. Boyalı camlarla iç mekâna yepyeni bir hava verilmiş, mimarlar kullandıkları cam - perdelerle içeriyle dışarıyı birleştirmiş ve ışığın akışını tam bir kontrol altına almıştır. Fizik ışık, bu suretle metafizik bir aydınlık hâline sokulmuş; içeriler sanki güneşin ışığıyla değil de manevî bir ışıkla aydınlanıyormuş havasına bürünmüştür.

Rönesans : İtalya'da XV. yüzyılın başında, daha kuzeydeki ülkelerde aynı yüzyılın ortalarında başlayan Rönesans S.'ı, Orta Çağ'ın kapalı S.'ına bir tepki gibidir. Genellikle kabul edilen tarihî görüşe göre Rönesans, tabiatın güzelliklerinin, hayattaki neş'enin yeniden keşfedilmesi, Orta Çağ'daki dinî baskının atılması, onun yerine hür ilmî düşüncenin getirilmesi ve klasik hümanizmanın yeniden doğuşudur. Daha sağlam bir ifadeyle şöyle denebilir : Rönesans bir ihtilâlden çok bir istihâle; geçmişle olan ilginin ansızın kesilmesi değil, muahhar Gotik düşüncesinde açıkça görülen bazı unsurların yoğunlaşarak devamıdır.

Rönesans ilimle S. arasındaki ortaklığa şahit olmuştur. Ressamlar ve heykeltraşlar fizik dünyayı anlayabilmek için araştırmalarda bulunmakta âdeta birbirleriyle yarışmışlardır. Tabiî fenomenlere karşı duyulan tecessüs, san'atkârı da, ilim adamını da denemeler, araştırmalar yapmaya sevketmiştir. San'atkârlar insan vücudundaki kasları daha iyi tanıyabilmek için kadavralar üzerinde teşrih yapmaktan kaçınmamış, Euclides'in teoremlerinden hareket ederek mekânı daha iyi tasvir etmeyi, perspektif çizimini geliştirmişlerdir. Işığın optiği ve dinamiği üzerindeki çalışmalar ressamları atmosferik perspektifi keşfetmeye yöneltmiş, ışık ve gölge esası üzerine çalışarak, resimlerinde üç boyutluluk intıbaı yaratmaya muvaffak olmuşlardır. Artık resimlerde genişlik olduğu gibi derinlik ve yükseklik de vardır. Kapalı mekân resimlerinde nisbetler tamamen düzgündür. Dışarı resimlerinde de hayatın neş'esi, zevki, yaşama sevinci dile gelmektedir. Leonardo da Vinci'nin notları bu alandaki çalışmaların şahididir.

Klasisizm : Her çağda, daha önceki devirlere karşı bir ilgi duyulmuş ve eski çağların daha sonrakiler üzerinde daima etkisi olmuştur. Rönesans sırasında antik dünyaya karşı duyulan alâka bazı sınırlı san'atkâr çevrelerine münhasır kalmıştı. Meselâ Floransa akademisi, Lorenzo de Medici'nin etrafındaki grup ve bazı papaların sarayındakiler gibi... XIV.

Louis'nin sarayında temsil edilen Barok klasisizmi, mitolojik süsleri ve kaprisli ahlâkî davranışlarıyla, kendilerini, eski Roma tanrılarının yerine koyan bir aristokrat sınıfın eğlencesinden başka bir şey değildi. İhtilâl devrinin Neoklasisizm'inin, iyi öğrenim görmüş bir orta sınıfın, sağlam vatandaşlık hislerine dayanan, geniş ve popüler bir temeli vardır. Ancak, eskiler hakkındaki bilginin vüs'ati değişikti. Rönesans sırasında tesadüfen eski bir heykel bulunur ve bu, bir tahrik sebebi olurdu. Eski S. eserlerinden kalanlar yalnız İtalya'da açıkça görülmekteydi. Ama ancak XVIII. yüzyılda Herkülanum ve Pompei'nin keşfinden sonra geniş ölçüde kazı çalışmaları başladı. Bu bakımdan Neoklasik devirde de Rönesans ve Barok devrinde olduğu kadar eski hayat hakkında fazla bir bilgi yoktu. Öte yandan Fransız akademileri Barok devrinde bazı klasik prensipleri kanunlaştırmış, çeşitli kurallar getirmişti.

Diğer taraftan Rönesans ve Barok san'atkârları, antik S.'ı sadece Romalı gözüyle görüyordu; halbuki Neoklasik san'atkârların bunların Grek orijinalleri hakkında daha fazla bilgileri oldu. Daha XVIII. yüzyılın sonlarına kadar, orijinal Grek mimarlığı ve heykeltraşlığı Batılı san'atkârlarca meçhuldü. Ancak o dönemde Roma ve Grek heykeltraşlığı arasındaki fark kesin şekilde anlaşıldı, arkeoloji de bir ilim hâline geldi.

Rönesans'ta Boticelli mitolojik konular ve alegorilerle uğraşıyordu: onun Barok'taki karşılığı olan Poussin o zamanın havasını yeni bir anlayışla dile getirdi. Neoklasik dönem san'atkârı olan David, tuallerinde antikiteye öylesine sadık kaldı ki, bir Eski Romalı birden hayata dönecek olsa, o tabloların arasında kendisini rahatça evinde hissedebilirdi. Rönesans devri heykelinde çıplağın ifade gücü esas alınmış, Roma'nın bronz dökme tekniği canlanmıştı. Barok heykelciliği mitolojik temalar üzerinde yeni çeşitlemeler getirdi. Neoklasik heykeltraşlar yaşayan vücuda antik mermer heykellerin gözüyle baktılar ve antik heykellere çok benzeyen eserler meydana getirdiler.

SANAT : Fransız ressamı Renoir'ın bir tablosu : La Coiffure (Saç Düzeni)

Barok mimarları klasik düzenlerin, en doğru kullanış şeklini, kendi yaptıkları binaların matematik tenasüb kurallarını, antik dekoratif detayların nasıl kullanılacağını öğrettiler, Neoklasikler ise arkeolojik bakımından doğruluk esasıyla ilgilendi. Barok mimarları "modern" binalar çiziyor ve bunları, eski sütunlu, kemerli geçitler ve eski Roma'nın dekoratif motifleriyle süslüyorlardı. Neoklasikler'in arkeolojik heyecanı ise onları "eski" binaların modern kullanışlar için inşa etmeye yöneltmişti.

Romantik üslûb ve modern üslûblar : Avrupa S.'ında romantizm XIX. yüzyılda doğdu. En çok resimde kendini gösteren bu üslûbun başlıca özellikleri, ressamların manzara resimlerinde kendi ruh hâllerini aksettirmeleri, masal ve efsanelerin yeni konular olarak ortaya çıkmasıdır. Romantik üslûb Fransa, İngiltere ve Almanya'da yayılmıştır.

XIX. yüzyıl ilim alanında olduğu kadar S. alanında da bir ihtilâller yılı oldu. Modern S.'ı anlamak için her şeyden önce modern cemiyetin son derece kompleks bir manzara gösterdiğini akıldan çıkarmamak lâzımdır. Teknoloji alanındaki akıl almaz gelişme, san'atkârları yeni yeni denemelere yeni ortamlarda çalışmaya yöneltti. Eskiden belirli bir çerçevenin adamı olan san'atkârlar çok geniş ölçüde halk kitlelerine hitab etme imkânını buldular. Çağdaş san'atkârlar, S. hayatında, çağlar boyunca yapılan eserlerin, S. ekollerinin de mirasçısıdır. Ellerinin altında son derece geniş bilgiler, çok geniş araştırma imkânları ve kaynaklar vardır. Bütün bunlar san'atkâra yeni bir yapıcı faaliyet gücü vermektedir.

SAN'AT MUSİKİSİ, Yüksek musiki, halk musikisi'nin bu bakımdan zıddı. Halk musikisinden çıkmış veya aynı sisteme sahip olabilir, fakat onun ilerlemiş şeklidir.

SANAT OKULLARI, 14 haziran 1973 gün ve 1739 sayılı *Millî Eğitim Temel Kanunu*'nda öngörülen, temel eğitime dayalı, en az üç yıllık öğrenim içinde, meslekî ve teknik nitelikte bir programa ağırlık vererek, öğrencilerini hayata ve iş alanlarına hazırlamak amacını başlıca görev edinen *endüstri meslek liseleri*'nin önceki kuruluş modelinin resmî adı. Bununla beraber, S. O. deyiminin bugün de hâlâ halk tarafından kullanılışına devam olunmakta ve örgün eğitimin yanında veya dışında yapılan meslekî ve teknik nitelikteki gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılması amacıyla, kısa süreli ve kademeli eğitim uygulayarak, sanayimizin gelişmesi doğrultusunda ve istihdam politikasına uygun meslekleri edinmelerini sağlayıcı imkânlar hazırlamakla teşkilâtlandırılan kurumlara da bu ortak ad verilmektedir.

Aslında, S. O. deyimi, sadece yarı - vasıflı ve vasıflı işgücü hazırlayan ve (mavi yakalı "blue collar") yetiştiren kurumlara inhisar etmekte olup, teknisyen, mühendis, mimar, kimyager, vb. gibi üst seviyede uzman ve insan unsurunu (beyaz - yakalı "white collar") yetiştiren kurumları dışarda bırakmaktadır.

Bilindiği gibi, ülkemizde mavi - yakalı grupun veya bu grupa katılacak kimselerin yarı - vasıflı, fakat hususiyle vasıflı bir duruma getirilmesine ve vasıfsız işgücünün de vasıf kazanmalarına hizmet edecek kurumlar da, bir bakıma, resmî veya özel nitelikte olsun, *Sanat Okulu* deyiminin çerçevesi içinde bulunmakta veya hiç değilse sanayi kesimi için, belirli bir seviyede, bu ad, maksada uygun bir çağrışıma zemin teşkil etmektedir.

Her ne kadar işçi, usta, monitör, teknik personel arasında henüz kendilerine uygun bir ayırım yapılamamış olmasına rağmen, bu elemanların formasyonunda ortak temel yetişme alanı *Sanat Okulu*'nun veya hiç değilse, gerekli bilgi ve beceri güvenliğini sağlamayı amaç edinen bu türlü okulların çeşitli kademelerinin verdiği eğitimdir. Bugün bu türlü eğitimi, çeşitli tür ve derecelerde, meslekî ve teknik nitelikteki gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılmasını hedef tutan, daha ziyade *teknik ve meslekî öğretim okulları* (b. bk.) vermektedir. (R. Kardaş)

SANATORYUM, tüberkülozun tedavisi için, temiz havalı yüksek bölgelerde inşa edilmiş olan özel mimarîli hastahanelere verilen ad. S.'lar tüberkülozun ultraviolece zengin yüksek bölgelerde daha çabuk iyileşeceği ilkesinden kaynaklanmıştır. Gerçekten, kronikleşmiş, sinsi bir gidiş almış ve iyileşme eğilimi göstermeyen tüberkülozlarda ultraviole ışınlarının organizmayı uyardığı ve iyileştirici mekanizmaları harekete getirdiği tesbit edilmiştir.

Hastaları her gün belli saatlerde ve belli sürelerle ultraviole ışınlarına arz etmek için S.'un hasta odaları önüne geniş balkonlar yapılmıştır. Hastalar, bu kür balkonlarında şezlonglara uzanarak temiz ve ultraviolesi bol havadan yararlanırlar. S.'un içinde Röntgen muayenelerinin yapıldığı röntgen laboratuarları, solunum testlerinin uygulandığı solunum fonksiyon laboratuarları bulunur. Sonraları S.'lara tüberkülozun cerrahî tedavisi için ameliyat bölümleri de eklenmiş ve böylece bunlar tüberkülozun her türlü tedavisi için gerekli bütün donanımlara sahip mükemmel hastahaneler hâline dönüşmüşlerdir.

Bugün hekimliğin elinde, tüberkülozu iyileştirmek için o derece tesirli ilâçlar vardır ki, artık yüksek bölgelerdeki havanın ultraviolesi bunların yanında pek küçük ve önemsiz kalmıştır. Onun için artık S.'ların da modası geçmiş ve yerlerini şehirlerde kurulmuş olan tüberküloz hastahanelerine veya büyük şehir hastanelerinin içinde yer alan tüberküloz koğuşlarına bırakmışlardır.

Eskiden inşa edilmiş olan S.'lar, dünyada tüberkülozun gittikçe azalması ve tüberkülozluların dağlardan şehirlere indirilmesi gibi sebeplerle yavaş yavaş başka maksatlarla kullanılmaya başlanmakta, meselâ dağ otelleri hâline çevrilmektedir.

SANAYİ (Fr., industrie, İng. industry), çeşitli anlamlarda kullanılan bir sözdür. Çok defa imâlâtla ilgili olarak kullanılır: Otomobil S.'i, çelik S.'i gibi. Ancak bu durumda tarım ve ticaret S. dışında kalmış olur. S. sözünün özel bir imâlât dalına verilmesi de konuyu tahdit eder: Tekstil S.'i, alüminyum S.'i, otomobil S.'i vs. gibi. S. en geniş mânâsıyla insanoğlunun her türlü istek ve ihtiyacını karşılamak için sarfedilen gayretler ve faaliyetlerin; ham maddeleri işleyerek değerlendirmek için sarfedilen faaliyet ve işlemlerin bütünüdür. Yani tarım, ticaret, bankacılık, ulaştırma, inşaat vs. de S. çerçevesine girer.

İnsanların temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra, daha başka, daha çeşitli yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar. Daha kompleks daha çeşitli bu yeni ihtiyaçların karşılanması ise daha büyük tecrübeye, sebatlı, ihtimamlı çalışmaya, aynı zamanda S. içindeki teknolojinin de istihalesine bağlıdır. Bunun neticesi olarak S.'de ihtısaslaşmalar doğar.

Öte yandan, nasıl ki insanların kabiliyeti şahıstan şahısa değişirse, S. de cemiyetten cemiyete, milletten millete değişir. Bazı cemiyetler ve milletler bazı konulara diğerlerinden daha fazla yatkındır. Bir milletin S.'inin an'aneyle yakın ilgisi vardır. Meselâ İsviçre, dünyanın saatçilik merkezidir. Saatçilik S.'inde dünyada başta gelir. Bu, asırlardan beri kökleşen bir an'anenin neticesidir. Fransa'nın iklimi en nefis şarapların imâline imkân verir; Kanada'nın Saskatchewan eyâletinin verimli toprakları, burasını buğday istihsalinin önde gelen yerlerinden biri hâline getirmiştir. Çok büyük bir çalışma gücü, Japonlar'ın transistorlu radyo gibi alanlarda ihtisaslaşmasını sağlamıştır. Öte yandan Brezilya, mineral bakımından zengin olmakla beraber ekonomisi öncelikle tarıma dayanır. İngiltere büyük bir tüccar ülke olarak kalmıştır, bunun da başlıca sebebi an'anevî olarak milletlerarası ticarette daima söz sahibi olagelmesidir.

İhtısaslaşma insanlar için nasıl üstünlük sağlarsa bir cemiyetin de belirli bir alanda ihtısaslaşması sıhhatli, verimli bir S. geliştirmesini sağlar. İhtısaslaşma suretiyle elde edilen ehliyet, her seviyedeki ticaretin temelini teşkil eder.

S.'in başlıca iki unsuru vardır: İnsan ve tabiat. Modern S., bu iki unsurun, dünya tarihinde daha önce görülmedik şekilde uyumlu olarak kullanılması sayesinde bugünkü başarısına ulaşmıştır. Meselâ günümüzde modern bir fabrikanın işçisi, bundan bir asır önceki fabrika işçisinin yaptığı imâlâtın 3 ilâ 300 katını yapmaktadır. Bu büyük farkın başlıca sebebi kullanılan yeni enerji kaynaklarıdır. 1850'de imâlât için gerekli kuvveti bizzat insan veya hayvan sağlıyordu. Günümüzde imâlât için gerekli kuvvetin % 94'ü kömür, gaz, petrol veya sudan elde edilmekte, atom enerjisi de çok değerli bir kaynak olarak işe yaramaktadır.

Modern S. bu çok hızlı gelişmesini serbest teşebbüs sistemine borçludur. Serbest teşebbüs veya hür teşebbüs ekonomik hayatta insanın şahsen karar vermesini sağlar. Ona çalışma hürriyeti, metodlarını geliştirme imkânı, yeni pazarlar arama şevki verir ve nihayet rekabet hissini teşvik eder, onu daima daha iyiyi aramaya zorlar.

Tabiî kaynaklar: Modern S. insanla tabiat arasında sıhhatli bir ortaklık olarak tarif edilmektedir. Tabiatın bu ortaklıktaki rolü, *ham madde* dediğimiz tabiî malzemeyi sağlamaktır. İmâlâtta hararet veya kuvvete ihtiyaç varsa tabiat bunu kömür, petrol, gaz, atom enerjisi ve su olarak sağlar. Bu kuvvet kaynaklarına genellikle "yardımcı kaynaklar" denir. Çiftlik mamullerini de yardımcı kaynak olarak kabul edebiliriz. Çünkü bunlar da S.'de çalışan işçilerin yiyecek ihtiyacını karşılamaktadır.

Tabiat, ham maddeyi olsun yardımcı kaynakları olsun, yeryüzüne eşit şekilde dağıtmamıştır. Bazı bölgeler bir çeşit ham

madde bakımından zengin, ama diğerlerinden fakir olur. Yahut bazı ham maddeler hiç bulunmaz. Bu bakımdan bir bölgedeki S. tipi ve miktarı o mıntakanın ham maddesinin cinsine bağlıdır. Meselâ, İngiltere'nin S.'leşmekteki öncülüğü, ülkenin orta ve kuzey mıntakalarındaki büyük maden kömürü dolayısıyle olmuştur. Günümüzde alüminyum imâlâtı büyük elektrik gücüne ihtiyaç göstermekte, dolayısıyle alüminyum fabrikaları elektriğin bol ve ucuz olduğu yerlerde kurulmaktadır. Aynı şekilde, bir bölgedeki tabiî gaz zenginliği, toprağın verimliliği, bazı kil çeşitlerinin bulunması o bölgeyi imâlât, çiftçilik yahut çömlekçilik alanında gelişmeye zorlar.

İş: İnsanın, insan ve tabiatla ortaklığı çok çeşitlilik gösterir. Her şeyden önce ham maddelerin istenen şeye çevrilebilmesi için iş gücüne ihtiyaç vardır. İmâlâtta işin rolü son derece önemlidir. Bir memleketin iş gücünün S. mamullerine aktarılmasında başlıca dört faktör vardır: İş gücünün hacmi, iş saatleri, maharet seviyesi, iş gücünün hareket kabiliyeti. Genellikle bir memleketin iş gücü malûl olmayan ve beş yaşından yukarı olan bütün kadın ve erkekler olarak kabul edilir. Bu durum şartlara göre değişiklik gösterebilir. Meselâ Türkiye'de olsun, daha başka birçok ülkede olsun halihazırdaki iş gücü potansiyeli çok daha sınırlıdır. Muhtelif şartlara göre iş kuvvetinde değişiklikler yapılabilir. Birleşik Devletler'de, II. Dünya Harbi sırasında, normal şartlarda işçi durumunda olmayacak birçok ev kadını ve başka kimseler ülkenin iş kuvvetine katılmıştı.

İş haftasının toplam saati de imâlâtta önemlidir. Ancak, yapılan ciddî incelemeler -iş saati arttıkça- özellikle fazla mesai yapıldığı takdirde, imâlâtta düşme olduğunu göstermiştir.

İşçilerin maharet seviyesi bir ülkenin iktidarını gösteren en önemli faktördür. Ehliyetli ve mâhir işçilerin, bir ülke ekonomisinin en büyük kalesi oldukları şüphesizdir. Gerçi: "Âlet işler, el övünür", denirse de o âleti işletecek eldeki maharetin S.'de büyük önemi vardır.

İş gücünün hareket kabiliyeti iki türlüdür: Birincisi bir iş kuvvetinin bir yerden diğerine nakledilebilmesini sağlama imkânı, diğeri, meşguliyet bakımından hareketlilik, yani bir iş kuvvetinin aynı zamanda başka çeşit bir işi de yapabilmesi kabiliyetidir.

Sermaye: Genellikle birikmiş servet olarak tarif edilir, özellikle bu servet daha fazla serveti üretmek amacıyla biriktirilmişse... Ancak, ekonomik terim olarak, daha çok "sermaye eşya" (capital goods) sözü kullanılır. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: İmâlâtın yeteri kadar verimli olabilmesi için, işçinin elinde, kullanabileceği âletler ve makineler, içinde çalışabileceği binalar olması lâzımdır. Bunun dışında ciddî bir ulaştırmaya da ihtiyaç vardır. Ham maddeler ve yardımcı maddeler zamanında ve yeteri kadar gelmeli, hazırlanmış mâmüller de hemen iş yerinden çıkarılıp pazarlanmalıdır. İşte imâlâtta kullanılan her çeşit ham madde, âlet, makine, fabrikalar, binalar ve ulaştırma sistemlerinin hepsine *sermaye eşya* denir. Maddî kaynakların sermaye eşyayı elde etmek, imal etmek için sarfedilmesi ise *yatırım*'dır. Sermaye eşya ile, müstehlik tarafından kullanılacak eşya arasında büyük fark vardır. Sermaye eşya, yeni bir S. dalı kurmak için kullanılırken, müstehlik tarafından kullanılan eşya doğrudan doğruya şahsî ihtiyaç ve istekleri yerine getirmek için kullanılır.

Yönetim: Tabiî kaynaklar, iş gücü ve sermaye kendiliğinden bir araya gelerek imâlâta başlayamaz. Bir *müteşebbis*, yani bir S. dalında yeni bir işe başlama riskini göze alacak kimse, her şeyden önce imâl edeceği şeyin cinsini tayin eder. Bundan sonra tabiî kaynakların, iş gücünün ve sermayenin bir araya getirilmesini gerektiren özel bir çalışma başlar. Bu çalışma *yönetim*'dir.

Hür ekonomik sistemlerde, yönetim, diledikleri kararları vermeye yetkili olan hür vatandaşlar tarafından yapılır. Bu kimseler hem kaybetme riskini hem kazanma şansını, kazanma çarelerini düşünür. Yönetim iş sahiplerine karşı sorumludur.

Muhtelif ekonomik sistemlerde yönetim hükûmetin memurları tarafından yapılır. Hangi sistemde olursa olsun, iş, sermaye ve yönetim daima birbirine bağlıdır.

S. çeşitleri: Her S. kuruluşu, hem başka S. kuruluşlarına muhtaçtır, hem de kendisi diğer S. kuruluşlarına yardım eder. S.'ler büyük çeşitlilik gösterir. Başka bir deyişle, her S., ihtısaslaşmış binlerce S.'den meydana gelir. Her S., ham maddeyi müstehlike mâmul eşya olarak sunacak olan imâlât zincirinin bir halkasıdır. Ham maddeye çok yakın olarak çalışan; yahut tabiatı, tabiî kaynaklarını vermeye zorlayan S.'lere "tabiî maddeleri istihsal S.'leri" veya *birinci derecede S.'ler* denir. Bu tip S. örnekleri, tarım, ormancılık, balıkçılık, madenciliktir.

İmâlât zencirinin ortasında bulunanlar birinci derecedeki kuruluşlarının imâl ettiği ham maddeleri kullanır. Bunlara "imâl edici" veya ikinci derecede S.'ler denir. Ham maddenin işlenip kullanılır hâle getirilmesi imâlâttır. O halde ikinci derece S.'ler bir ülkenin imâlât S.'lerini meydana getirir. Bu gibi S. kuruluşları çelik levhalardan, konserve köpek mamasına kadar her şeyi imâl eder.

Nihayet imâlât zencirinin müstehlik tarafında bulunan son halkalarını teşkil eden S. kuruluşları vardır ki bunlara üçüncü derecede S. veya "dağıtım S.'i" denir. Görevleri imâl edilmiş eşyayı dağıtmak ve satmaktır. (O. Yüksel)

SANAYİ ODALARI, kamu kuruluşu niteliğinde meslekî teşekküllerdir. Gayeleri endüstri alanında gelişme sağlamak, aynı meslekten olanlar arasında dayanışma kurmak ve amme menfaatine uygun olacak faaliyetlerde bulunmaktır. Tüzel kişiliğe sahip olan S. O., anayasanın meslek kuruluşları hakkındaki kurallarına uygun olarak kurulur ve çalışır. S. O. kendi bölgeleri içinde mağaza, sergi, müze vs. açabilirler. Gelirleri kanunla belirtilmiştir. S. O. görevleri açısından kanunlar çerçevesinde denetlenebilir.

SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, 1943'te ekonomi bakanlığı olarak kurulan bakanlığın, çeşitli isim değişikliklerinden sonra 1971 yılı sonunda aldığı yeni isim. Ekonomi bakanlığı 9 mart 1943'te kuruldu. 1949'da adı İşletmeler bakanlığı'na çevrildi, 1957'de Sanayi bakanlığı, 1971 yılının martında Sanayi ve Ticaret bakanlığı, aynı yılın aralık ayında da S. ve T. B. adını aldı.

Bakanlığın görevi âmme menfaatlerine ve ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde sanayi ve teknoloji alanındaki kaynakların gelişmesini sağlamak, ayrıca kendisine bağlı kuruluşların faaliyetini düzenlemek ve denetlemektir. Bakanlık ayrıca küçük sanatların gelişmesini sağlamakla da görevlidir. S. ve T. B. teşkilâtı bakan, müsteşar ve müsteşar yardımcıları tarafından yönetilir.

Sanâyî Bakanları :

1 — Samed Ağaoğlu, 2.9.1957
2 — Sıdkı Yırcalı, 10.7.1958
3 — Sebâtî Ataman, 14.12.1959
4 — Muhtar Uluer, 30.5.1960
5 — Şahap Kocatopçu, 6.9.1960
6 — İhsan Soyak, 29.4.1961
7 — Fethi Çelikbaş, 20.11.1961
8 — Muammer Ertem, 25.12.1963
9 — Ali Nâilî Erdem, 23.2.1965
10 — Mehmed Turgut, 27.10.1965
11 — Salâhaddin Kılıç, 3.11.1969
12 — Ayhan Çilingiroğlu, 26.3.1971 (Sanâyî ve Ticâret)
13 — Mes'ud Erez (Sanâyî ve Teknoloji) 11.12.1971
14 — Nûri Bayar, 16.4.1973
15 — Abdülkerim Doğru, 25.1.1974
16 — Mehmed Gölhan, 17.11.1974
17 — Abdülkerim Doğru (2. defa) 31.3.1975
18 — Tarhan Erdem 21.6.1977
19 — Oğuzhan Asiltürk 21.7.1977
20 — Orhan Alp 5.1.1978
21 — Nûri Bayar (2. defa) 12.11.1979

SANCAK, Osmanlı devletinde, bugün "vilâyet" yahut "il" dediğimiz mülkî bölünüşe (idarî ünite) verilen ad. İmparatorluk Türkiyesi'nde "il". Birkaç kaza (ilçe) bir S., birkaç S. da bir eyâlet (beylerbeyilik) yapıyordu. Arapça'sı ile bâzan "livâ" ve "mutasarrıflık" da denilen S.'ın başındaki görevliye klasik devirde (1826'dan önce) "sancak beyi" deniyordu. Salâhiyetleri hem askerî, hem mülkî idi. Tanzimât'tan sonra S.'ın başına, yalnız mülkî salâhiyetleri olan ve "mutasarrıf" denilen vâlîler getirildi. Cumhuriyet devrinde bütün S.'lara önce "vilâyet", sonra "il" ve başlarındaki mülkî âmire de "vâli" denildi. "Sancak Beyi", XIX. asırdan önce Osmanlılar'da bir askerî rütbe idi ki, bu rütbe ile görev yapanın mülkî salâhiyetleri de tamdı. Yalnız adâlet ve mâliye işlerine karışamazdı. Bugünkü tümgeneral rütbesidir. "Deryâ" veya "bahriye" S. beyi ise, tümamiral'dir. S. beyleri bir tuğ ile temsil edilirler ve "bey" unvânını taşırlardı. S. beyine Osmanlıca "mîr-i livâ" dendiği de görülmektedir ki, aynen "S. beyi" demektir. Mîrlivâlara bey yerine "paşa" denmesi, Tanzîmat'tan sonradır.

SANCAK (Osmanlı devletinde), Osmanlı devletinde S., pâdişahı, dolayısıyla devleti temsîl eder. Zira pâdişah, aslında devleti temsîl ettiği için kutsaldır. Gerçekte kutsal olan, sadece devlettir. Yani pâdişah, bir çeşit canlı bayraktan ibarettir.

Pâdişah sancaklarını, "Emîr-i Alem" denen generalin maiyetindeki dolgun mevcutlu bir bölük taşır. Ayrıca her ocağın, her birliğin, her orta'nın (taburun) ayrı sancağı vardır. S.'larda çeşitli renkler, âdetâ her renk kullanılmıştır. Yeşilin ve kırmızının hâkim olduğu söylenebilir. Ancak Osmanoğulları'nın hânedan rengi kırmızı, daha doğrusu al'dır. Al renk, Osmanoğulları'nı doğrudan doğruya işaret eder. Sultanlar (Osmanoğulları'na mensup imparatorluk prensesleri) bile —saltanatın sonuna kadar— beyaz renkte değil, al renkte gelinlik giyerler. Pâdişahın yorganı, çarşafı, yastığı al renktedir.

Al renk, Selçuklular'ın ve Anadolu Selçukluları'nın imparatorluk hânedânına mahsus renkleri (*Râhatü's-Sudûr,* 144, 148). Osmanoğulları, Selçukoğulları'nın meşrû halefi olarak bu rengi devralmışlar, yani kendileri icad etmemişlerdir. Bu husus, bu renge tamamen bir millî karakter vermiştir ki, bugün de sürüp gitmektedir. Zira doğrudan doğruya "Büyük Türk Hâkanlığı" dediğimiz 2 200 yıllık ölümsüz Türk devletini işaret etmektedir. Selçuklular'ın da bu rengi selefleri olan Karahanlılar'dan aldıklarını düşünmek, bu rengin Hunlar'a kadar çıkabileceğini sanmak mümkündür. Hâsılı Türk devletini, en büyük Türk devletini bu renk temsîl etmiştir. Osmanoğulları da uzun asırlar en büyük Türk devletini temsîl ettikleri içindir ki, bu sıfatla bu rengi kullanmışlar, hânedan rengi seçmişlerdir. Kırmızıyı süsleyen ay'ın menşei de Göktürkler'e, pek muhtemelen Hunlar'a kadar çıkmaktadır. Yıldız, yenidir. Alem (bayrak direğinin ucundaki madenî şekil) Göktürkler'de bozkurt idi. Bugün beyaz madenî ay-yıldızdır. Atatürk devrinde bozkurt pullara, banknotlara, bir çok ambleme basılmışsa da, bugün terkedilmiş gibidir. Zirâ bozkurt, kırmızı renk gibi, ay-yıldız gibi Osmanlılar'dan intikal etmemiş, daha uzak bir geçmişte kalmıştır. Zira Hunlar'dan Osmanoğulları'na kadar Türk hâkanları, "Asena" (Bozkurt) sülâlesinden inmişlerdir (diğer tafsilât için bk. BAYRAK).

Sancak-ı Şerif, Hazret-i Peygamber'e ait, hâlen Topkapı Sarayı'nda Emânât-ı Mukaddese arasında bulunan meşhur sancaktır. Kılıf içinde bulundurulur, asla açılmazdı. Sefer-i hümâyûnlarda pâdişahlar, beraberlerinde götürürlerdi. Halîfelik gösterilerinden biriydi. Son derece mühim, devleti tehdîd eden ihtilâllerde de, emr-i hümâyûn ile çıkarılır, millet, âsîlere karşı sancağın altında toplanmaya dâvet edilirdi. Böyle 4 hâdise olmuştur ki, tabiatiyle, bilhassa netice bakımından en mühimmi, sonuncusudur:

1651 ihtilâlinde IV. Mehmed, 1687 ihtilâlinde yine o, 1730 Patrona ihtilâlinde III. Ahmed, nihayet 1826'daki son yeniçeri "kazan kaldırması"nda II. Mahmud, halkı S. Ş. altına çağırmışlardır. Sonuncusu, Vak'a-i Hayriyye ile neticelenmiş, bu sâyede bugünkü modern Türk ordusu kurulabilmiştir.

Hânedânın rengi al (alev rengi) olduğu halde, Tanzîmat'tan sonra bayrak şeklinde çikolata rengi zemin üzerine, aynı renk çizgilerle kesilmiş beyaz bir çerçeve şeklinde pâdişah sancağı kullanılmıştır. Daha çok fors mahiyetinde olan bu sancağın ortasındaki çerçevede, pâdişahın tuğrası vardı. 1908 Meşrutiyet'inden önce bu sancak, yalnız pâdişah gemiye bindiği zaman o tekneye çekilirdi, yani sadece forstu. Karada pâdişah sancağı olarak, aynı çerçeve içinde tuğra yerine Türk bayrağının ay-yıldızı bulunurdu. Meşrutiyet'ten sonra, karada ve denizde tuğralı sancak kullanıldı.

Yine Meşrutiyet'te velîahd sancağı, aynı şekildeydi. Pâdişahınkinden farkı, ortadaki beyaz çerçevenin boş yani tuğrasız olmasından ibaretti. Şehzâde ve sultanlara ait hânedân bayrağı ise, velîahdinki gibi, yalnız ucu üçgen şeklinde içeriye doğru kesik idi.

Pâdişaha mahsus başkumandanlık harb bayrağı ise, çukulata rengi zemîn üzerinde dört tarafta 10'ar şuâlı dört yıldız ve ortada bir çapadan ibaretti. Savaşta kullanılırdı.

II. Abdülmecîd'in (1922-1924) hilâfet bayrağı, yeşil zemîn üzerinde yeşil ince çizgilerle kesilmiş beyaz çerçeve ve bu çerçeve içinde al zemîn üstüne beyaz ay-yıldız şeklindeydi.

Meşrutiyet'ten önce, Tanzîmat devrinde pâdişah sancağı, al zemîn üzerine gayet iri bir tuğray-ı hümâyûndan ibaretti. Meşrutiyet'te, daha önce (1908'den önce) pâdişahın yalnız denizde kullandığı forsun pâdişah bayrağı hâline getirilmesi ve hânedân rengi olan alın yerine, nereden çıktığı bilinmeyen çikolata renginin geçmesi, bu devrin garabetlerindendir. Tanzîmat devrinde pâdişahın bulunduğu tekneye, tuğrasız al sancak çekilirdi.

II. Abdülhamîd'in bayrağı, al zemîn üzerine bir tarafında beyaz şuâ ile çevrilmiş tuğray-ı hümâyûn, diğer tarafında aynı şekilde çevrilmiş ay - yıldızdan ibaretti.

Tanzîmat'tan önceki klasik Osmanlı devrinde pâdişah bayrağı, kırmızı (al) ve bazan beyaz - kırmızı idi. Şehzâde bayrağı yeşildi, sultanlar (imparatorluk prensesleri) şahısları için bayrak kullanamazlardı. Bayraklar, atlas denen ağır ipekten yapılırdı. Tanzîmat'tan önce pâdişahın sefer-i hümâyûnlarda harp bayrağı ise, Oğuz an'anesi devâm ettirilerek, 9 tane tuğdan ibaretti. Her birini, bir arada toplu olmak şartıyle, ayrı tuğcu taşırdı. 9, Eski Türkler'de uğurlu sayı idi. 9 tuğ, İslâm'dan önceki Türk hâkanlarından gelmiştir.

Pâdişah cenâzesinde, pâdişah bayrağı açılmazdı. Zira o anda tahtta yeni pâdişah bulunurdu. Pâdişah tabutunun üzerine 7, şehzâde ve sultan tabutunun üzerine 5 tane elmas kemer konulurdu. Bunlar, tuğun cenaze töreninde kullanılan şeklidir. Cenazede, harp sahasında olduğu gibi tuğ açılamıyacağı için, baştanbaşa elmaslarla kaplı bu kemerler kullanılır, cenazeden sonra hazîne-i hümâyûn'a geri verilirdi. Pâdişahların bir ikisi seleflerinin cenazesinde bulunmuşlardır. Asırlardan beri ilk defa olarak 1918'de Sultan Vahîdeddin, ağabeyi Sultan Reşâd'ın cenazesine katılmıştır.

SANCAN, Pierre (Mazamet 1916), Fransız bestecisi ve piyanisti. J. Gallon ve Büsser'in öğrencisi oldu. *Légende d'Icare* (İkaros Efsânesi) kantatı ile 1943'te Roma büyük ödülünü kazanan S., 1956'da Paris konservatuvarına piyona öğretmeni olarak atandı. Eserleri arasında *Ouverture Joyeuse Pour Orchestre* (Orkestra İçin Neşeli Uvertür) adlı bir uvertür, Commedia dell'Arte ve Paris'te (opéra - Comique : 1966) temsil edilen *Les Fourmis* (Karıncalar) adlı baleler, *Ondine* operası (ilk defa Bordeaux operasında 1966'da oynandı), *Symphonie Blanche* (Beyaz Senfoni) adlı bir senfoni, piyano için 2 konçerto ve yalnız sol el için bir *Caprice Romantique* (Romantik Kapris) bulunmaktadır. S., ayrıca Mozart'ın konçertoları için kadanslar da bestelemiştir.

SANCAR, Mu'izzü'd - Dünyâ ve'd - Dîn Ebü'l-Hâris Ahmed Bürhân Emîri'l - Mü'minîn Tewekkeltü alla'llâh Wahdehü (Sincâr/Musul batısı, 5.XI.1086 - Merv/Türkmenistan, 29.IV.1057), Büyük Selçuklular'dan 8. büyük Türk hâkanı (18.IV.1118 - 29.IV.1157) ve Büyük Selçuklular'ın sonuncusu. Sultan Melik - Şâh'ın (1072 - 1092) Seferiyye Hâtun'dan doğmuş oğludur. Babasının ölümünde 6 yaşında idi. Ağabeyi Sultan Berkyaruk'tan (1093 - 1104) sonra -aynı anneden doğma- diğer ağabeyi Sultan Mehmed Tapar'ın (1105 - 1118) saltanatları boyunca "melik" unvânını taşıdı. Daha Berkyaruk devrinde Horasan umûmî vâlisi oldu. Önce Karahanlılar'ı, sonra diğer bir Türk imparatorluk hânedânı olan Gazneliler'i tâbiiyeti altına alarak, Selçuklu devletinin bütün Doğu ülkelerine hâkimiyetini kabûl ettirdi. Bu suretle ağabeyi Mehmed Tapar'la âdetâ imparatorluğu paylaşmış gibiydi ki onun ölümüyle büyük hâkanlık (sultân-ı â'zam = en büyük imparator) tahtına oturdu. Yeğeni Sultan Mahmûd'u kolayca bertaraf etti; fakat ona Irâk-ı Acem ve Irâk-ı Arab ülkelerini verdi; 4 kızından Gevher - Neseb Hâtûn'u vererek yeğenini dâmâdı yaptı ve velîahdi ilân etti. Zira iki oğlu (Melik - Şâh ve Tuğrul - Şâh) çocuk yaşlarında ölen Sultan S.'ın yalnız 4 kızı hayatta idi. Gevher - Neseb Hâtûn ölünce de, yeğeni Sultan Mahmûd'a diğer kızı Mâh - Melek Hâtûn'u verdi. Kızlarından Emîre Hâtûn, Halîfe (1118 - 1135) Müsterşid ile evlendi. Bu suretle Halîfe de S. Sancar'ın dâmâdı oldu. Kızı Melike Hâtûn'u ise Karahanlı büyük - kağanı (1102 - 1130) Arslan Muhammed Han'a verdi (bundan doğan II. Mahmud Han, sonradan 6 yıl büyük babası S. Sancar'a saltanat nâibi olacaktır).

Orta Hindistan ve Doğu Türkistan ile Batı Anadolu ve Hind denizlerine kadar uzanan muazzam bir konfederasyonunun imparatoru olan Sultan S., devleti yeniden düzenledi. Tâbileri olan hükümdarlarla uğraştı. Taht şehri olarak -meliklik devrindeki- Merv'i terketmedi. Batıya bir kaç sefer yapan S.'ın büyük problemi, Doğu, Türkistan illerinde oldu. Karahanlılar, Gurlular, Gazneliler gibi kendisine tâbî Türk hânedanlarını, bu arada Harzem - Şâhlar'ı zaman zaman sıkı bağlarla itaate almak gerekiyordu. Ancak Çin'den gelen ve Budist olan Karahıtaylar'ın Türkistan'a müdahalesi ve S.'ın Katvan meydan muhârebesinde onlara yenilmesi (9 eylûl 1141), Büyük Selçuklu imparatorluğunun istikbalini kararttı. Dünyanın en büyük hükümdarının Moğollar'a yenilmesi, devletler dengesini de bozdu. Üstelik, büyük Müslüman Türk ülkesi Mâverâünnehir, Selçuklular'ın yerine Karahıtaylar'ın yani müşrik bir kavmin tâbiiyetine düştü. S.'ın taht şehri Merv, Karahıtay sınırına yaklaştı. Buhrandan faydalanan tâbî devletlerde ve bazı kavimlerde kıpırdanma başladı. Selçuklu devletinin kurucusu olup henüz yerleşik hâle gelmiyen Oğuzlar bile harekete geçtiler. Nitekim az zamanda S., Oğuzlar'ın sultası, hattâ esiri hâline düştü (nisan 1153 - nisan 1156). Ölümüyle de Selçuklular'ın "Büyük" denen dalı ortadan kalktı. 72,5 yaşında idi. Hâkanlık müddeti 39 yıldır. Ondan önce 25 yıldan fazla Horasan'da meliklik devresi vardır. Karahanlılar'dan iki ayrı Türk prensesi ve Selçuklular'dan Gevher Hâtûn'la evli idi. Türk tarihinin en büyük simalarından ve en muhteşem hükümdarlarından biri sayılır. Farsça şiir yazmıştır.

SANCTIS, Francesco de (Avelino 1817 - Napoli 1883), İtalyan edebiyat tarihçisi ve devlet adamı. Napoli'de öğrenim gördükten sonra, 1839'da edebiyat öğrenimi yapacak öğrenciler için bir okul kurdu. Ateşli milliyetçilik duyguları ve liberal davranışları yüzünden Bourbonlar tarafından 1850'de üç yıl sürecek bir hapse mahkûm oldu. Serbest bırakıldıktan sonra Torino'ya sığındı ve orada Dante hakkında dersler verdi (1854 - 1855). Zürich'te de öğretim üyeliğine devam etti (1856 - 1859). 1860'da Napoli'ye döndü. Eğitim reformu çalışmalarına katıldı ve eğitim bakanı oldu (1861 - 62) ve daha sonra bu görevi tekrar üzerine aldı (1871). 1871'den 1877'ye kadar Napoli üniversitesinde mukayeseli edebiyat profesörü olarak hizmet gördü.

Bu yıllar içinde yoğun çalışmalar yapan S. büyük tenkit eserleri ortaya koydu. Edebiyat ve tarih bilgini S., çalışmalarını felsefeye ve hususiyle Hegel'ci estetiğe yönelterek, tenkitciliği bir inceleme alanı hâline soktu. Dante, Petrarca, Leopardi ve Manzoni gibi İtalyan şâirleri üzerindeki *Saggi Critici* (Tenkit Denemeleri) [1866], *Nouovi Saggi Critici* (Yeni Tenkit Denemeleri) [1873] adlı denemelerinde, bu şâirlerin,

zamanının toplumuyla ilişkilerini ele almadı ve bu yönden tenkitci bir tutum takınmadı. Şaheseri olan *Storia della Litteratura Italiana* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) [1870 - 1871] yalnız bir İtalyan edebiyatı tarihi değil, aynı zamanda İtalyan toplumunun XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar gelişimini aydınlatıcı İtalyan millî şuurunun uyanışını belgeleyici bir teşebbüstür. Şiir hakkındaki fikirleri ve sanatın şekil olduğuna dair inancı, eskimiş bulunmakla beraber, eseri İtalyan edebiyat ve medeniyetinin anlaşılması için eşsiz bir değer taşır. Fikirlerinin gelişmesinde Pusti, Hegel ve hususiyle Vico'nun tesiri bulunan S., estetik tenkidi, her türlü akademizmden kurtararak, güçlü bir tarihî ve sosyal zemine oturtarak yenileştirdi ve bağımsızlığa kavuşturdu. Onun tarihî temel çerçevenin incelenmesinden önce bağımsız bir bütün olarak bir eserin muhteva ve şeklinin ayrılmazlığı ve değerlendirilmesi yönündeki görüşleri, modern edebiyat tenkitciliğinin temel prensip ve dayanakları hâline geldi.

SANÇAR, Nejdet (Istanbul 1910 - Istanbul 1975), öğretmen ve yazar. Istanbul erkek lisesini bitirdikten sonra edebiyat fakültesinin türkoloji zümresinden mezun oldu. Vatanî görevini yaptıktan sonra Sıvas lisesi, Balıkesir erkek öğretmen okulu, Balıkesir lisesinde edebiyat öğretmenliği etti. Milliyetçi yazılarından dolayı muhtelif zamanlarda mahkeme huzuruna çıktı, mahkûm oldu, öğretmenlikten çıkarıldı. 1950'de öğretmenliğe iade edildi. Zonguldak, Edirne, Ankara Atatürk liselerinde edebiyat öğretmenliği etti. Polis koleji ve Gazi lisesinde de edebiyat öğretmenliği ettikten sonra emekliye ayrıldı.

SANÇAR, Nejdet

S. büyük bir Türk milliyetçisiydi, hayatı boyunca Türklük için, Türk düşmanlarıyla kalem mücadelesi yaptı. Türkçü Ötüken dergisinin çıkmasında en büyük pay onundu. Kitap hâlinde çıkmış on bir eseriyle muhtelif mecmualarda yayınlanmış yüzlerce makalesi vardır. Büyük milliyetçi yazar Nihal Atsız'la öz kardeş oldukları halde ayrı soyadı almışlardı. Eserleri şunlardır: *Tarihte Türk - İtalyan Savaşları* (1942), *Hasan Âli ile Hesaplaşma* (1947), *Komünist Nedir?* (1950), *Kızıl Cennet Masalı* (1950), *Türklük Sevgisi* (1952), *Türk, Moskof ve Komünistler* (1959), *Afşın'a Mektuplar* (1963), *Türk Kahramanları* (1965), *Gizli Komünist Belgeleri* (1966), *İsmet İnönü ile Hesaplaşma* (1971), *Nazım Hikmet Masalı* (1975).

SAND, George (Paris 1804 - Nohant, Indre 1876), ünlü Fransız kadın yazarı Amandine Lucile Aurore Dudevant'ın takma adı. S. G. Fransız imparatorluk ordusundan emekli olan Maurice Dupin adlı bir baba ile kuş meraklısı basit bir Paris'li ailenin kızı olan Sophie Delaborde adlı bir anneden, Paris'te 1 temmuz 1804'de dünyaya geldi. Uyumsuz başlayan evlilik, çocuğun doğumundan ancak bir ay önce gerçekleşmişti. Babasının 1808'de bir kaza sonucunda ölmesi ve annesinin de onu himayeden âciz kalması, küçük Aurore'un çocukluğunun, babaannesinin Berry'deki La Châtre yakınında Nohant mâlikânesinde geçirmesine zemin hazırladı. Babaanne, Dupin - Francueil de Polonya Kralı II. Augustus'un gayr-i meşru oğlu, XVIII. yüzyılın aşk ve savaş kahramanı Kont Hermann Maurice de Saxe'ın gayr-i meşru kızıydı. Bununla beraber, babaanne başarılı bir müzisyen, kendisini eski aristokrasinin gerçekleşmesine adamış kültürlü bir kadındı. Veraset doktrinine samimi şekilde inancı olduğunu ortaya koyan S. otobiyografisinin bir bütün cildini *(Histoire de Ma Vie)* (Hayatımın Hikâyesi) [1857] bu garip soy bağlarının incelemesine tahsis eder. Damarlarında dolaşan kraliyet kanından kendine pay çıkarmakla beraber, doğumuyla içgüdülerini ve sempatilerini paylaşan kimselerin bir kızı olarak, "vilaine et très vilaine" (kötü ve çok kötü) olduğunu belirtmekten kendisini hiç de muaf tutmaz.

SAND, George

Küçük Aurore, Nohant'da aldığı pek muntazam olmayan derslerle Latince, müzik ve tabiat konularına ait sathî bilgiler edinmekle beraber, günlerinin çoğu tatil sayıldığı için kırda dolaşıp gezmek ve köy çocuklarıyla oynamak fırsatını elde etti. Nitekim, bu köy hayatının hatırası, onun hafızasında her zaman canlı kalmıştır. Nohant'daki ev hayatından kurtulunca, onüç yaşına basarken Paris'teki İngiliz Augustinus'çularının manastırına kapatıldı (1817). Orada iki yılını hiç dışarı çıkmadan tamamladı. Geçirdiği bir mistik buhran sırasında rahibe olmayı düşündü. 1820'de babaannesinin hastalığı üzerine Nohant'a dönmek zorunda kalmıştı. Aurore, bu yaşlardayken dikkate değer derecede bir dilci olmuştu ve her ne kadar Grekçe'nin üstesinden gelememişse de, İngilizce, İtalyanca ve biraz Latince öğrenmişti. Sistemli olmamakla beraber, çokca okuyor, Aristoteles, Leibniz, Locke ve Condillac'ı inceliyor ve hayal - gücünü *René* ve *Childe Harold* ile besliyordu. Böylece Chateaubriand'ın (1768 - 1848) *Génie du Christianisme'i* (Hıristiyanlığın Dehası) onun dinî görüşleri üzerinde ilk değişmeyi sağlayacak kadar değişik bir fikir ortamının doğmasına zemin hazırlamış bulunuyordu.

Babaannesinin ölümü üzerine, 11 aralık 1822'de Baron Dudevant'ın gayr-i meşru oğlu Casimir Dudevant ile evlendi. Bu evlilik, biri erkek (Maurice, 1823), diğeri kız (Solange, 1828) olmak üzere, iki çocuk vermesine rağmen, kavgalı - gürültülü olarak devam edemedi. 1831'deki dostça ayrılık, boşanma olarak, ancak uzun süren bir mahkemeden sonra tescil edilebildi (1836). Nohant'ı terkedip Paris'e taşınan Madam Dudevant, orada dört veya beş yıl "romantik isyan" içinde bir bohem hayatı yaşamaya koyuldu, genç sanatkârlar ve yazarlarla buluştu, dilediği şekilde eğlenip vakit geçirmeye, gönlünü hoş tutmaya çalıştı, erkeklerle birlikte sigara içti ve onlar gibi giyindi. Daha 1831'de *Figaro* kadrosundaki zeki, çekici genç avukat Jules Sandeau ile edebiyat ortaklığı Jules Sand imzasıyla *Rose et Blanche*'ın yayımına zemin hazırladığı gibi, Madam Dudevant'ın, Sandeau'nun metresi olmasına da fırsat verdi. Bundan sonra, tek başına takma adıyla romantik aşk duygularını dile getiren *Indiana* (1831), yazarın şahsî tecrübelerinin (hoşlanmadığı kocası Dudevant'ın hayatına ait)

doğrudan bir derlemesidir. Aynı yıl içinde yayınlanan *Valentine,* daha ilk bölümünde sona ermeyen maceraların hayatına eğilmekte ve çıplak vakıalardan şiire dönen hayal - gücünün uzantısında şöhret ufkunu açmaktaydı. Bir yıldan fazla süren Jules Sandeau ile ilişkisi birdenbire kesildi. Üçüncü romanı *Lélia* da (1833) aynı tabiattadır; topluma ve evlenme kanununa karşı daha kuvvetli ve daha samimi, sert tenkitleri ihtiva etmektedir. Bütün bu romanlar, S.'ın kaleminin kolay yazan gücünü isbat ettiği kadar, yürürlükteki sosyal normlara karşı onun düşmanlığını, kırgınlığını ortaya koyuyor ve çoğu halkın muhalefetiyle karşılaşan romantik feminizm hareketinin iddialarını süslü bir şekilde yaygınlaştırıyordu. Kendisinden altı yaş küçük olan Alfred de Musset ile 1834 yazında ilişki kuran S., birlikte seyahata çıktıkları Venedik'te aynı yıl içinde bozuştu. Çünkü S., orada Venedikli hekim Pagello'ya tutulduğu için Musset'yi terketmişti. Bu ayrılış Musset için çok acılı oldu. S. ile Musset arasındaki ilişkinin edebî önemi, Musset'nin *Confessions d'un Enfant du Siècle*'in (Bir Zamane Çocuğunun İtirafları) yazılmasına ve S.'ın da *Elle et Lui* (1859) adlı romanı vermesine zemin teşkil etmiştir. Daha evvel kaleme aldığı *Jacques* (1834), *André* (1835), *Mauprat* (1837) adlı aşk romanlarını da Musset ile ilişkisinden sonra yazmıştır. Çeşitli konular üzerindeki görüşleriyle yol hatıralarını birleştiren *Lettres d'un Voyageur*'ü (Bir Yolcunun Mektupları), 1834 - 36'da yayınladı. 1835' de S.'ın yeni sevgilisi Michel de Bourges onu siyasete itti. İhtiraslı arzular ve lirizmden çabuk bıkan S., üstadı Lamennais ve Pierre Leroux'nun tesiri altında, insaniyetçi mistisizm yönünde idealist sosyalizme yönelerek, mutluluğu ihtirasın mağrur yalnızlığında değil, topluma karşı acıma duyguları içinde bulabileceğine inanmıştı. Belki daha öncekiler kadar hayat dolu olmamakla beraber, sükûnu, karşılıklı yardımı, sade bir hayat ve adalet sayesinde mutluluğa erişmeyi öğreten sosyalist romanlar yazdı. S. 1841 kasımında P. Leroux ile *La Révue Indépendante*'ı (Bağımsız Dergi) sonra da *La Révue Sociale*'i (Sosyal Dergi) [1845] kurdu; nitekim bu dönemde yayınladığı romanlarda siyasî düşüncelerinin izlerini görmek mümkündür : *Spiridion* (1838) ve *Les Sept Cordes de la Lyre*'de (Lirin Yedi Teli) (1840) Lamennais'nin mistik akisleri vardır. *Le Compagnon du Tour de France* (Fransa Gezisinde Arkadaş) [1840]; *Horace* (1841), *Consuelo* (1842 - 1843) ve bu eserin devamı olan *Comtesse de Rudolstadt* (R. Kontesi) [1843 - 1845], *Le Meunier d'Angibault* (A.'lu Değirmenci) [1845], *Le Péché de Monsieur Antoine* (M. A.'in Günahı) [1847] sosyalist düşüncenin romanlarıdır. S., sosyalizmi Pierre Leroux'dan adapte etmiş olmakta ve bu devreye ait eserlerinde insaniyetçilikten mülhem olduğu görülmektedir. Lamennais ve P. Leroux'nun çok kuvvetli tesiri S.'ı sevgilisi Michel de Bourges'dan uzaklaştırıp, bestekâr ve piyanist Frédéric Chopin'e yaklaştırdı. S.'ın 1838'de Mayorca adasında Chopin ile kurduğu gönül ilişkisi 1847'de koptu. 1848 ihtilâlinin yanında yer alan S., demokrasi hayallerinin gerçekleştiğini sanmıştı. İhtilâl hareketine Ledru-Rollin'ın yanında katılarak, *Bulletin de la République*'de yazılar yazmış, haziran olaylarından sonra da siyasetten çekilmiştir. Bundan sonra Nohant'daki mâlikânesine kesin dönüş yapmış bulunmaktadır ki, bu safha kır hayatına ait romanlarının yazılmasına zemin hazırlayacaktır. "Nohant'nın iyi kadını" olarak bıraktığı tesir, 1844 - 1850 yılları arasındaki bizzat tecrübesinin ilham kaynağı olduğu kır hayatına ait romanlarında yeni bir safhanın tepkisi olarak görülecektir. *Jeanne* (1844), *Le Maré Diable* (Şeytanlı Göl) [1846], *Les Paysans* (Köylüler) [1846 - 1847], *François de Champi* (1847 - 1848), *La Petite Fadette* (Küçük F.) [1849], *Les Maîtres Sonneurs*'ü (Usta Borazancılar) [1853] onun bizzat kır hayatı gerçeğine dokunarak, güzeli dile getirdiği eserlerini teşkil eder. Bu safhada ve bu eserlerinde yalnız gördüğü şeyleri, hayal ve yalnızlığı, çalışma ve sadelik dolu, aynı zamanda vahşî ve ahenkli bir tabiatı tasvir etmiştir.

Daha sonraki safhada romanesk romanların hâkim teması ağır basar. Bu safha, bir bakıma, birinci devredeki lirizm ve romantizme dönüştü ki, bu safhada ihtiraslar gençlik yıllarındaki kadar kuvvetli olmamakla beraber, bunlarda da olgunluktan ileri gelen ayrı bir güzellik vardır. Hayatının son döneminde, kibar çevre insanlarının masum aşklarını anlatan romanesk romanları arasında, *Les Beaux Messieurs de Bois - Doré* (B. D.'nin Yakışıklı Efendileri) [1857 - 1858]; *Jean de la Roche* (1860); *Le Marquis de Villemer* (V. Markisi) [1861]; *Mademoiselle de la Quintinie* (1863) ile otobiyografik hatıralarından *Rêveries et Souvenirs* (Hulyalar ve Hatıralar) [1873 - 1876] sayılabilir.

S.'ın eserleri, eklenmiyle birlikte, 109 ciltlik bir koleksiyon teşkil eder. *Histoire de Ma Vie* (Hayatımın Hikâyesi) 20 cilt halinde 1854 - 1855 yıllarında yayınlanmıştır.

S., 8 haziran 1876'da Nohant'da öldü. Hayatının son zamanlarını yazmakla, torunlarıyla oynamakla, bahçe işleriyle uğraşmakla, aralarında Balzac, Dumas, Octave Feuillet, Matthew Arnold'ın bulunduğu seçkin ziyaretçileriyle konuşmakla, Sainte - Beuve ve Flaubert'e uzun mektuplar yazmakla geçirdi. Son duâsı "sükûnet, daima daha çok sükûnet" idi ve ölürken de son sözleri "Ne détruisez pas la verdure" (yeşilliği bozmayınız) olmuştu.

SANDAL, en çok Hindistan'da yetişen bodur bir ağaçtır. Yeni Gine'de de yetişir. Birçok türü olan S.'ın kerestesi sarımsı, sert ve dayanıklıdır. Reçinesinden kokuculukta kullanılan esanslar elde edilir. S. ağacı, değerli mobilya, kutu yapımında kullanılır.

SANDALGİLLER, başlıca örneğinin sandal ağacının teşkil ettiği bitki familyası. Otuz kadar cins, iki yüz kadar da türü içine alan S. bir, ikiçenekli, çiçekli bitkiler familyasıdır.

SANDALYE, kol dayayacak yerleri olmayan fakat arkada dayanacak yeri olan iskemle. İnsanın tabiî oturma durumlarının çoğu, ayrıca bir araç kullanılmasına lüzum bırakmaz; ancak çok eski çağlardan bu yana oturmak için yastıklar ya da daha katı araçlar kullanılagelmiştir. Bir kimsenin, yerden veya zeminden yüksekte oturabilmesini sağlayan araçların en geniş ölçüde yaygın olanı S.'dir.

Eski Mısır alçak kabartmalarında ve duvar resimlerinde çeşitli iskemle ve S.'ler, tabureler görüldüğü gibi, mezarlarda da bunların normal olarak kullanılanları, veya küçültülmüş örneklerine rastlanmıştır.

İlk S.'ler, tanrıları, kralları ve çok yüksek şahsiyetleri otururken göstermektedir. Bunlar genellikle hayvan ayaklı, kısa arkalıklı ve üstünde yastık olan S.'lerdi. Yüksekçe bir gölgelik, bir de ayak koyacak yer yapılırsa bu, o kimseye son derece itibar edildiğini gösterirdi. Sonraları daha yüksek arkalıklı S.'ler yapıldı ve zamanla bunlara kol dayayacak yerler de ilâve edildi. Bunların ardından arkalığı biraz yatık olan ve daha rahat bir oturma durumu sağlayan S.'ler yapıldı.

Mısırlılar'ın S., sehpa ve tabureleri, iskemleleri hafif ve sağlamdı, ağaçtan yapılırdı. Sonraları X çerçeveli açılır kapanır S.'ler yapıldı. Bunları daha çok, seferde bulunan subaylar kullanırdı.

Eski Orta Doğu imparatorluklarından kalma alçak kabartmalarda da iskemle, S., sehpa ve tabureler görülmektedir. Ayrıca Eski Mısır'da olduğu gibi Orta Doğu'da da yatar durumda dinlenmeyi sağlayacak koltuklar da yapılıyordu. Hitit kabartmalarında arkalığı geriye doğru meyilli bir S. de görülmüştür.

Eski Yunan ve Roma S.'lerinde eski kültürlerin etkisi görülür. Eski Mısır formları Yunan S.'lerinde daha zarif olarak kendini gösterir. Ayrıca Ege kültürünün etkisiyle, oturacak elemanlarda bazı yeni şekiller de dikkati çeker. Romalılar Yunanlılar'ın ahşap işini bronza çevirdiler. Pompei ve Herkülanum'da bu tip parçalar ele geçmiştir. Yemek için kullanılacak olan kanapeler daha çok yatarak yemeye elverişli şekilde yapılıyordu. Öte yandan Yunanlılar da Romalılar da, tiyatrolarının oturacak yerlerini taştan yapıyorlardı.

Orta Çağ'da mobilya, daha çok ruhban sınıfının etkisi altında kaldı. Rahib S.'leri taş, tahta veya madenden yapılırdı. Resimli el yazmalarında yüksek arkalıklı, kutuya benzer S.'ler görülmektedir. Genellikle S. biçimlerinin, bu dönemde, bin yıl süre ile bir değişiklik göstermediğini söyleyebiliriz. Orta Çağ'ın sonlarında ise bir gelişme görüldü. S. yapımında geniş ölçüde meşe kullanılmaya başlandı. X çerçeveli sehpalar yapıldı. O devirden kalma resimlerde oturacak yeri kumaş kaplı S.'ler görülmektedir.

Rönesans'ta ve daha sonraları S., iskemle ve koltuk yapımında çeşitli değişiklikler oldu ve bunlar devirlerin san'at üslûbuna uygun olarak gelişti (bk. MOBİLYA).

SANDBERGER, Adolf (Würzburg 1864 - Münih 1943), musikî bilgini ve kompozitör. 1909 - 1929 yıllarında Münih'te müzikoloji profesörü olarak çalıştı. Başlıca eserleri : *Beiträge zur Geschichte der Bayerischen Hofkapelle* (Bavyera Saray Orkestrası Tarihçesine Katkılar) [1894 - 95]; *Ausgewählte Aufsätze zur Musikgeschichte* (Musikî Tarihine Dair Seçme Yazılar) [1921 - 24]. Ayrıca *Orlando di Lasso'nun Musiki Eserleri* (F. X Haberl ile birlikte - 1894 - 1927); *Denkmäler der Tonkunts in* Bayern (Bavyera'daki Musikî Âbideleri) [1900 - 31]; *Neues Beethoven Jubilaeum* (Yeni Beethoven Jübilesi) [1924].

SANDERS, Liman von : bk. LIMAN VON SANDERS.

SANDERSON, Frederick William (Brancepeth, Durham, 1857 - Londra 1922), İngiliz eğitimcisi. 1892'de gençlerin insiyatifini, bir arada çalışmalarını geliştirmeye yarayan, özel olarak tekniğe ve ilmî el işlerine önem veren metodlar uyguladı. S.'ın düşünceleri İngiliz lise öğretimine etki yaptı. Başlıca eserleri : *Elementary Hydrostatics* (Hidrostatik'in Esasları) [1885]; *Elementary Magnetism and Electricity* (Manyetizma ve Elektriğin Esasları) [1887]; *Hydrostatics for Beginners* (Başlayanlar İçin Hidrostatik) [1889]; *Electricity and Magnetism for Beginners* (Başlayanlar İçin Elektrik ve Manyetizma) [1897].

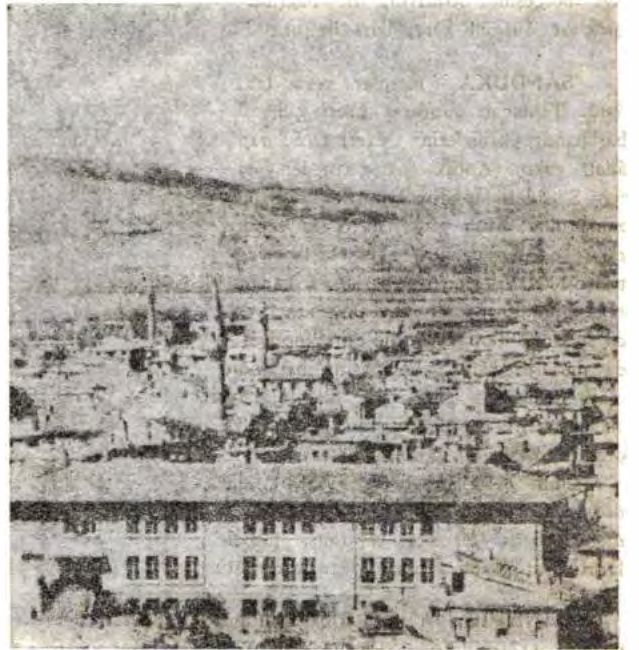
SANDHURST, İngiltere'de, Berkshire'daki parlamento bölgesinde bir kasaba. Kasaba ile Camberley şehri arasındaki ormanlık bölgede S. Kraliyet askerlik akademisi vardır. Akademide İngiliz ordusunun muvazzaf subay adayları yetiştirilir. Akademi 1802'de Great Marlow'da kurulmuş, 1812'de S.'a nakledilmiştir.

SANDIKLI, Afyon iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 969 km², nüfusu 73 195 (1975). Hocalar ve Karadirek adlı iki bucağı, 72 köyü, 7 belediyesi (merkez ilçesi, Ballık, Kızılören, Hocalar, Yavaşlar, Karadirek, Akhasım) vardır. Çevresiyle birlikte nüfusu en kalabalık bir ilçedir. İlçe merkezi S.'nın nüfusu 13 138 (1975) dir. İlçede nüfusu 2 000 den çok olan 7 büyük köy (ikisi bucak merkezi), 1 000'den fazla olan 10 köy vardır. Cumhuriyetten önce de kazâ merkezi olan S., daha sonra ilçe merkezi olarak Afyon iline bağlanmıştır. İlçe, ilin batı bölümündedir.

İlçe arazîsi, yüksek düzlüklerle (1 000 - 1 200 m) bunları çevreleyen dağlardan (1 500 - 2 000 m) oluşmuştur. Alüviyal bir ova olan S. ovası ilçenin ortalarına rastlar (uzunluğu 20, genişliği 6 - 7 km², yüzölçümü 140 km²). Bir çöküntü alanı olan bu ovanın doğusunda Kükürt Dağı (1 889 m) yükselir. Ovanın yakın çevresi dalgalı düzlükler biçiminde Neojen tabakaları ile (kalker, marn, kumtaşı) örtülü yerlerdir. Buraları, ova tabanından 50 - 100 m yüksektedir. Kükürt dağı ve güneyindeki Akkaya dağı (1 637 m), temellerinde Paleozoik ve Jura tabakaları bulunan genç volkanik örtülerle kaplıdır. Bu örtüde lavlar, volkanik tüfler çok yer tutar. Ovanın batısında dağlık yerler sıralanır (1 300 - 1 500 m; Yıldız, Yeldeğirmeni dağları, Çaldağ). Bu dağlar, Perm - Mezozoik yapılı, üzerlerinde yer yer volkanik örtü de bulunan yüksekliklerdir.

İlçenin başlıca akarsuyu, yukarı kesiminde Başağaç deresi adını taşıyan, daha aşağılarda çevre dağlarından gelen derelerle beslenerek Hamamsuyu adını alan çaydır. Bu suyun yarıya yakını ovadan geçer.

İlçede kışları çok soğuk ve kar şeklinde yağışları olan, yazları çok sıcak ve kurak geçen, baharlarda yağışların biraz arttığı bir iklim vardır. Bazı yönleriyle, az da olsa, Ege iklimini, bazı yönleriyle de İç Anadolu iklimini andırır

SANDIKLI : Bir görünüş

(yıllık yağış 500 mm'ye yakın; Konya'da 315 mm). Bu iklim şartları altında ilçede otluklar, dağlarda da yer yer çalılık ve ormanlar (çam, meşe) görülür. S.'da orman bölge şefliği vardır.

İlçe nüfusunun geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılık başta gelir. Buğday, arpa, nohut, mercimek, fasulye, burçak, haşhaş, şeker pancarı başlıca ürünleridir. Bira yapmaya elverişli olan iri taneli ve ince kabuklu arpaları, iri taneli nohutları (burada leblebicilik gelişmiştir), çeşitli meyvaları (elma, armut, ayva...), bu arada vişnesi tanınmıştır. İlçede beslenen hayvanlar arasında koyun, sığır, kıl keçisi, tiftik keçisi, manda vardır. Süt ve mâmulleri (en çok peynir), yün ve yapağı, deri elde edilir. Dokumacılık (300 el tezgâhı), keçecilik gelişmiştir. Kümes hayvanları arasında tavuk, kaz, hindi, ördek bulunmaktadır... Yılda 30 ton kadar bal, 1 800 kilo balmumu üretilir, 55 köy bununla uğraşır.

S. kasabası, ovanın kuzey kenarında, yolların geçtiği işlek bir yerde eski bir yerleşme yeridir. Denizden yüksekliği 1 100 m'dir. Nüfusu 13 138'dir (1975). Kasaba ağır bir gelişme göstermiştir. 1860'ta ilçe olmuş, 1869'da belediyesi kurulmuştur. Bu küçük şehirde lise, ortaokul (ilçede 4 ortaokul var), kız sanat enstitüsü, bütün ilçede 70 ilkokul vardır. Haftada iki defa pazar kurulur, bu pazarlara çevredeki şehir ve köylerden de alış - veriş için gelenler çok olur. Kasabanın işlek bir çarşısı, güzel görünüşlü evleri, parkları vardır. Elektrik ve su işletmeleri bulunmaktadır. Eski eserler arasında Ulucami, Şuhut yolu üzerinde Hüdâî camii, Büyük hamam, Ilıca hamamı, Davul - Köprü, Hisar, hüyükler vardır.

S., kaplıcalarıyla ünlüdür. Şehrin 8 km güney-batısında, buraya işlek bir asfalt yol ile bağlı bulunan bu kaplıcalar, "Hüdâî Kaplıcaları" veya "Sandıklı Kaplıcaları" adıyla anılır. Kaplıca suları kalsiyum, sodyum, sülfatlı, bikarbonatlıdır. Suların sıcaklığı 62°C ile 68°C arasında değişir. Radyoaktiviteleri zengindir. Burada modern turistik otel, banyolu daireler vardır.

S., Afyon üzerinden iç bölgeye ve Marmara bölgesine, Ege bölgesine demiryolu ile bağlıdır. Ayrıca, bu bölgelere işlek ve düzgün karayolları ile bağlıdır. (R. İzbirak)

SANDUKA, mermer veya tahtadan yapılan mezar üstü. Tahtadan yapılırsa üzeri çuha kaplı olur. İslâmiyet'in başlarında, kabirlerin üzerine S. yapılması ya da konması âdeti yoktu. Ancak çok geçmeden, daha Emevîler'den itibaren S. âdeti doğdu. Emevîler zamanında olsun, Abbasîler zamanında olsun gösterişli S.'lar yapıldı; bu âdet daha sonraları da devam etti. S.'lar taştan ya da kalın tahtadan yapılırdı. XIV. yüzyılın başlarına kadar S.'nın bir kısmı toprağa gömülür, ceset bunun içinde olur, üst kısmı da dışarıda kalırdı. Sonradan ölülerin toprağa gömülmesine, S.'nın da mezarın üstüne konmasına başlandı. S.'lar ölü sahibinin mâlî durumuna göre sade olabildiği gibi son derece süslü ve gösterişli de olabiliyordu. Zamanla S.'nın baş tarafına da ölünün mesleğini gösterin işaretler konmaya başlandı.

S.'nın üzeri genellikle kapatılır; daha çok türbe yapılırdı. Selçuklular döneminde de, Osmanlılar döneminde hânedan mensuplarına türbeler yapılmış, türbelerin içindeki mezarların üzerine de daima S.'lar konmuştur.

SANDVİÇ, adını İngiliz kontu John Montagu Sandwich'in (1718 - 1792) adından alan bir yiyecek. Kont Sandwich, kumara pek düşkün olduğundan yemek vakitlerinde kumar masasından kalkmaz iki dilim ekmeğin arasına koydurduğu salam, jambon, peynir vesaire ile açlığını giderirmiş. Onun sürekli olarak yediği bu yiyecek çeşidi, zamanla yine onun adını taşıyarak yayılmış. S., iki dilim ekmek arasına peynir, sosis, salam, sucuk, yumurta vs. konarak yapıldığı gibi, özel S. ekmeklerini ortasından yarmak ve katığı koymak suretiyle de yapılır.

SANDWICH ADALARI, Hawaii adalarının eski adı: bk. HAWAII ADALARI.

SANGER [*Seyncir*] **Frederick** (doğ. 1918), 1943 yılında Cambridge üniversitesinden mezun olmuştur. Aynı üniversitede biyokimya asistanı olarak ihtısâsını tamamlamış ve profesör olmuştur. 1951 yılında Cambridge üniversitesi biyokimya bölümü tıbbî araştırmalar enstitüsü başkanı olmuştur. 1953 yılında, protein molekülünün kimyevî yapısını ilk defa S. bulmuştur. 1955'de insulin molekülünün yapısını keşfetmiştir. Başarıları dolayısıyla 1958'de Kimya Nobel mükâfatını kazanmıştır.

SANGER, Frederick

SANHEDRİN (Yunan. Synhedrion, Lat. Synedrium, İng. Sanhedrin, Fr. Sanhédrin, Grand Sanhédrin, Alm. Synedrium ve Sanhedrin), toplantı, Eski Yunanca'da mahkeme anlamındadır. Kelimenin Aramî dilinde Synedrion'dan geldiği ileri sürülüyor. Yahudiler, İbranî dilinde Sanhedrin şeklinde kullanır. Bu ad, eski Yahudiler'in mahkeme kurulunu gösterir. Kudüs mahkemesine (Büyük Sanhedrin) denirdi.

Tarih: M. Ö. III. yüzyıldan sonra tarihte görülmekte olan Kudüs'teki mahkemenin üyeleri, seçkin sayılan, din görevlisi Yahudi aileleri tarafından kurulmuştur. Bu mahkemenin üyelerini yüksek seviyede sayılan din adamları (Rabim) teşkil ederdi. Bunlar, önce Yahudi mezheplerinden olan muhafazakâr ve koyu Yahudi itikadında bulunan Sadukîler tarafından kuruluyordu. Bunlara daha sonra diğer Yahudi mezhebi olan Ferîsîler de katıldı.

Başlangıçta 23 kişiden ibaret Hakimler Kurulu'na Küçük Sanhedrin denilirdi. Hıristiyan'lığın çıkış zamanlarında bu mahkemenin ve kurulun çok defa 71 veya 70 (Ha - Şiviim) üyesi vardı. Umumiyetle 71 kişi olan bu kurula büyük Sanhedrin denir. Bu topluluğu meydana getirenler aynı zamanda bir nevi "yüksek din görevlisi, İhtiyarlar meclisi" durumunda çok nüfuzlu kişilerdi.

Yahudi krallığının yıkılışından sonra nüfuz ve yetkileri daha fazla güçlendi. Zira millî Yahudi yöneticileri ve mahkemesi durumundaydılar. Bu kurulun tamamen Yahudi'liğin dînî kitaplarına dayanan yetkileri fazla olmakla beraber, ölüm cezalarını Romalı valiye onaylatmadan uygulayamazlardı. M. Ö. II. yüzyılda en büyük Yahudi mahkemesi, hattâ aynı zamanda dînî konular üzerinde bile yetkili "Yüce Kurul" mertebesindeydi. Kurul, M. Ö. 63'ten beri, ve Romalılar'ın hâkimiyet zamanında da aynı önemi ve yetkiyi hâiz olmuştur. S.'in özel bir zâbıtası bile vardı.

S., Kudüs'te Yahudiler'in en kutsal yer saydıkları, Beyt-Ha-Mikdaş (Süleyman Tapınağı'nda) toplantılarını yapardı. Kudüs'ün M. S. 70'de düşmesi ve Beyt-Ha-Mikdaş'ın tahribi, Yahudiler'in sürülmesi üzerine bu mahkeme Yamnia'ya (Jamnia) nakledilerek toplantılar orada bir müddet daha sürdü.

Bu yargılama kurulunun üyeleri, toplantı salonunda yarım daire biçiminde toplanırlardı. Hz. İsa (Yahudiler Yeşu der), hakkındaki ölüm cezasını bu kurul veya mahkeme vermiş ve Roma vâlisi onaylamıştır.

I. Napoléon zamanında, Fransız Yahudileri 30 mayıs 1806'da Paris'te S.'i yeniden kurmuşlardır. 9 şubat 1807'de Fransız, Alman, İtalyan Yahudileri de bu görevle toplandılar. Fransız S.'i de denilen bu kurul gücünü 1906 yılına kadar sürdürmüş Tanah, Mişna ve Talmud esaslarına göre dinî kararlar almıştır.

SANIK, bir suç işlediği iddiasiyle hakkında adlî makamlarca araştırma, soruşturma veya dâva açılmış olan kimse. S., ya a) hakkında henüz araştırma yapılan fiil şüphelisi veya şüpheli fâil (Beschuldigter) b) hakkında kamu dâvası açılmış fiil zanlısı (Angeschuldigter) ya da c) hakkında son soruşturma açılmış dâvalı (Angeklagter) durumunda olabilir. Ceza hukuku tatbikatında her üç durumdaki şahıs için genel olarak S. (maznûn) deyiminin kullanılması karışıklığa sebep olmaktadır.

SANİYE, zaman birimidir. Zaman biriminin kararlaştırılması için çok muntazam periyodik hareket eden bir sistemin seçilmesi mecburiyeti sonucu, güneş sistemi içinde, dünyanın kendi ekseni etrafındaki dönme hareketi dikkate alınmıştır. Güneşin, dünya üzerinde belirli bir noktada bulunan bir gözlemcinin meridyeninden art arda iki geçisi arasındaki zaman, bir "güneş günüdür". Ancak, güneş gününün, yıl içinde günden güne küçük değişmeler göstermesi sebebiyle, bir senelik ortalama esas alınmış ve sonuç "ortalama güneş günü" olarak kabûl edilmiştir. Ortalama güneş günü 24 saate, her saat 60 dakikaya, her dakika 60 S.'ye bölünerek S. böylece ortalama güneş gününün 86 400 de biri olarak tarif edilmiştir.

Güneşin, gece ve gündüzün eşit olduğu anda gökküresi üzerinde bulunduğu vernal ekinokstan art arda iki geçisi arasındaki zaman bir tropik senedir. Vernal ekinoks noktasının sabit olmaması sebebiyle, tropik sene, her yıl 0.0053 S. küçülmektedir. Ayrıca ayın ve güneşin sebep olduğu med ve cezir hareketleri, kuzey ve güney yarımkürelerindeki mevsimlik rüzgârlar, kutuplardaki buzların zamanla erimesi, yerküresi içindeki tabakaların zelzelelerle yer değiştirmesi ve mağma tabakasındaki hareketler dünyanın kendi ekseni etrafındaki dönme hızını etkilemektedir. Bunlardan med ve cezirin sebep olduğu deniz suyu ile toprak arasındaki sürtünme kayıpları, dünyanın dönme hızını yavaşlattığından günlerin bir asırda 0.001 S. kadar uzamasına sebep olduğu tesbit edilmiştir. Bu ise S.'nin zamanla büyümesine sebep olacağından birimin sabitliği prensibine aykırı düşmektedir. S.'nin bir yerde dondurulabilmesi için 1900 yılı başındaki durum esas alınmış ve S. 1956 yılında yeniden tarif edilmiştir. Bu tarife göre 1900 yılı başında 365 gün 5 saat 48 dakika 46 S. olan tropik senenin 31 556 925, 9747 de biri bir S. dir.

Bundan sonra çok muntazam periyodik hareketler aranmış ve atom saatleri kullanılmaya başlanmıştır. 1964 yılında toplanan On İkinci Ağırlıklar ve Ölçüler genel konferansında ilim adamları sezyumun 133 numaralı izotopunun belirli iki enerji seviyesi arasındaki titreşim periyodunu esas almış ve S. Cs-133 atom saatinin 9 192 631 770 periyoduna eşit olarak yeniden ve değişmez şekilde tarif edilmiştir. Atomdaki enerji seviyeleri prensibine dayanan yeni S. tarifleri üzerinde devamlı çalışılmaktadır. Meselâ, hidrojen maserinin 1 420 405, 751,73 (artı eksi) 0,03 periyodunun bir S.'ye eşit olduğu bilinmektedir. S.'den türetilen daha küçük zaman birimleri santisaniye (cs = 10^{-2} s), milisaniye (ms = 10^{-3} s), mikrosaniye (ms = 10^{-6} s), nanosaniye (ne = 10^{-9} s) ve pikosaniye (ps = 10^{-12} s) dir (bk. ZAMAN, TAKVİM, YIL, SAAT). (A. Şaplakoğlu)

SANJEEV, Garma Dantsaranoviç (doğ. Tayşin, İrkutsk 1902), Moğol dil bilgini. Leningrad'daki Doğu dilleri enstitüsünün Moğol dili bölümünde okudu. Bu enstitüde V. V. Bartol'd (W. Barthold), B. Ya. Vladimirtsov, L. V. Şçerba gibi tanınmış bilginlerin derslerine devam etti. Vladimirtsov'un yönetim ve gözetimi altında S. dil ilmi yanında etnografya ve folklor alanlarında da çalıştı. 1927'de çıkan ilk çalışması *(Pesnopeniya alarskiḫ buryat)* Alar folkloruna bir katkıdır. Viyana'da çıkan bir yazısı (Weltschaung und Schamanismus der Alaren - Burjaten. "Anthropos", 23, 939 - 955) da Moğol Şamanizmi için sağlam gözlemler getiren bir çalışmadır. 1927'de Moğolistan'da bir araştırma gezisi yapan S., bu gezi sonunda iki küçük eser yayınlamıştır: *Darḫatı. Êtnografiçeskiy otçet o poezdke v Mongoliyu v 1927 g.* (Darḫatlar. 1927 yılında Moğolistan'da yapılan bir gezi üzerine etnografik rapor) [1930]; *Darḫatskiy govor i fol'klor* (Darḫat ağzı ve folkloru) [1931]. Moğol folkloru alanındaki çalışmalarını sürdüren S., Moğol diyalektlerinin grameri üzerine birçok eser verdi. Daha sonra Moğol dili ve Altay dilleri alanında karşılaştırmalı etüdler de yaptı. 1951'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilimler akademisinin Doğu enstitüsünde yapılan çalışmalara katıldıktan sonra, bu yolda yeni eserler yazdı. Doğu enstitüsünde Türk - Moğol dilleri bölümünü başkan olarak yönetti. 1954'ten itibaren Doğu enstitüsüne geçti.

Vladimirtsov'un Moğol dili alanındaki çalışmalarını sürdüren S., 1953'te en büyük eserini yayınlamıştır: *Sravnitel'naya grammatika mongol'skiḫ yazıkov* (Moğol Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri). Bu eserin Moğol fiiline ayrılan ikinci cildi 1963'te çıkmıştı. S.'in bu eseri, ilim çevrelerinde Moğol dili için yeni bir katkı olarak karşılanmıştır. Yazar, bu eserinde Moğol dil ve diyalektlerini yeni bir tasnife göre vermektedir. Eserinin sonunda Moğol ve Türk (ve Mançu - Tunguz) dilleri arasındaki bağlara da değinmiştir. Ona göre, Moğol ve Türk dilleri arasında eski yakınlık bağlarından söz edilemez. Çalışma arkadaşları ve öğrencileri doğumunun 70. yıl dönümünde S. adına bir armağan yayınladılar *(İssledovaniya po Vostoçnoy Filologii.* Moskova 1974). (H. Eren)

SANKT GALLEN, İsviçre'de bir kanton ve bu kantonun merkezi olan şehir. S. G. şehri, Steinach vâdisinde, denizden 671 m yüksekliktedir. Nüfusu 89 000 (1975); % 56'sını Katolikler teşkil eder. Katolik piskoposluk şehri olan S. G.'ın birkaç müzesi, ekonomik ve sosyol ilimler üniversitesi, meslek okulları, tiyatrosu, botanik bahçesi vardır. Doğu İsviçre'nin tekstil ve madenî eşya endüstrisinin merkezi olan eski şehir, eski zamanlardan kalma mimarî ve şehir planlama şekilleri gösterir.

SANKT GALLEN : Kilise

Tarih : S. G. manastırı, başrahip Othmar'ın idaresinde (759'da öldü) İrlanda'lı keşiş Gallus'un kurduğu zaviye çevresinde gelişmiştir. IX. - XI. yüzyıllarda bu manastır ve külliyatı Karolingler'ce korunan Alman sanat ve mânevî kültür merkezlerinin en önemlileri arasında idi (Ekkehart, Notker). Şimdiki barok manastır kilisesi (1755 - 67) ve vakıf kütüphanesi P. Thumb, C. Moosbragger ve başkalarının eseridir. 1457'de şehir, manastıra para ödeyerek bağımsızlığını kazandı. 1798'de rahipler Rhein'in ötesine kaçtılar. 1805'de manastır kalktı. S. G. 1861'den beri piskoposluktur.

Kanton, İsviçre'nin kuzey-doğu kısmındadır. Yüzölçümü 2 016 km², nüfusu 384 500 (1970). Almanca kullanan S.G. kantonu, üç tabiî bölgeden meydana gelir. S. G.'da sebze, mısır, tütün ve üzüm yetiştirilir. Kanton, nüfusu aş. yu. %54'ü endüstri ile meşguldür : Tekstil, madenî eşya, makineler, cihazlar ve çimento sanayii ağır basar; ticaret ve turizm yoğundur.

SANKT GOTTHARD, İsviçre'de Mepontine Alpleri'nde yüksek bir yayla, dağlar ve geçit. 1 600 km²'den fazla bir alanı kaplar. Bölgedeki birçok tepenin en yüksek olanı Pizzo Rotonda'dır (3 200 m). Ünlü S. G. geçidi 1200'lerden beri kullanılmaktadır. Güzel bir yol, kıvrıla kıvrıla 2 000 m'nin üstüne tırmanır. S. G.'daki misafirhane yolculara gerekli yardımlarda bulunur. Geçidin altından geçen 15 km uzunluğundaki tünel 1880'de açılmış ertesi yıl ilk tren, tünelden geçmiştir.

SANKT **GOTTHARD : Ünlü geçitten bir görünüş**

SANSAR, gelincik ve porsuklarla akraba etçil bir hayvandır. Başlıca cinsleri ağaç S.'ı *(martes martes)*, kaya S.'ı *(M. foina)*, Sibirya'da yaşayan koyu kum renkli S. *(M. zibellina)*, Japonya'da yaşayan daha açık renkli cins *(M. melampus)*, sarı boyunlu S. *(M. flavigula)*, Kuzey Amerika'da yaşayan pekan'dır *(M. pennanti)*.

S. kedi iriliğinde, uzun, kabarık tüylü kuyruğu olan, ince uzun yapılı bir hayvandır. Bacakları kısa, boynu uzun, kulakları kısa ve yuvarlaktır. S.'lar, kana susamış yırtıcı hayvanlardır; küçük memeliler, kuşlar bazan da kuş yumurtalarıyla beslenirler. Ormanlık yerlerde yaşar, bir sincap çevikliğiyle ağaçlara tırmanabilirler. Cinsî olgunluğa iki yaşında erişen S.'lar, genellikle yaz sonlarında çiftleşirler, ilkbaharda bir ilâ beş yavru dünyaya gelir (gebelik müddeti 220 - 358 gün arasında değişmektedir). S. kürkü son derece değerlidir, bu bakımdan önemli av hayvanları arasında yer alır.

SANSARGİLLER, etçil bir memeli hayvanlar familyasıdır (Mustelidae). S., porsuk, gelincik, samur, kokarca gibi hayvanlar bu familyaya girer.

SANSKRİT, Hint - Avrupa dillerinin Ârî (Arya) veya Hint - İran bölümünün Hint koluna bağlı bir dil. Hint - İran (veya Ârî, Arya) dillerinin bir koluna Hint dilleri adı verilir. Bu dillerin gelişmesinde Eski, Orta ve Yeni Hintçe dönemleri ayırt edilir. Eski Hintçe'nin en eski biçimine Veda Hintçesi adı verilir. Bu dönemin en büyük eseri *Rig - Veda* adlı kitaptır. Bu kitabın bir bölümü M. Ö. II. binyıla çıkar. Bu bakımdan bu eser, Hint - Avrupalıların en eski dil kalıntısıdır. Eski Hintçenin ikinci biçimine epik Hintçe adı verilir. *Mahābhārata* ve *Rāmāyana* adlı destanların dili epik Hintçe'dir. Eski Hintçe'nin üçüncü biçimine klasik Hintçe adı verilir. Bu dilin oluşmasında Hint gramercilerinin, özellikle Panini'nin (M. Ö. IV. yüzyıl) rolü ve baskısı göze çarpar. Klasik Hintçe, Veda Hintçesi ile çağdaş diyalektler arasındaki farkları gidermek üzere kullanılmış bir dildir. Buna göre, bu dil hiçbir zaman günlük bir dil olarak konuşulmamış, yalnız bir edebiyat ve ilim dili olarak kullanılmıştır. Epik ve klasik Hintçe'ye S. adı verilir.

S. metinleri genel olarak Devanāgarī yazısıyla yazılır. Brahmi ve Haroşti harfleriyle yazılmış S. metinleri de vardır.

SANSÜR (Fr. censure, İng. censorship), her çeşit neşriyatın —hattâ mektupların—, gerektiği zaman devlet tarafından kontrolü, bazı fikirlerin yazılıp yayılmasının engellenmesi. J. Oliver Wendell Holmes : "Her fikir, bir tahriktir", der. Genellikle fikirlerin yayılmasının sınırlanması demek olan S.; fikirlerin, umumiyetle bir tahrik aracı sayıldığı, ruhun kötülüğe sevkedilmesine yol açtığı ve şahsiyetin itirafları sayıldığı eski devirlerde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan son derece ciddî bir sosyal konudur. Holmes'un "fikirlerin serbest alış - verişi" hakkındaki düşünceleri tarihin oldukça geç bir dönemine rastlar ve yine de cihanşümul olarak benimsenmiş değildir. S.'ün tarihi, her fikrin, icraya yöneltici bir teşvik unsuru olduğunu ortaya koymuştur. S.'ün

tarihi, aynı zamanda hürriyet ve müsamahanın da tarihidir; aksi halde siyasî, içtimâî ve dinî fikirlerde hiçbir gelişme olmazdı. Çünkü tarihin büyük bir kısmının; hürriyetin, —cahillik, batıl itikadlar, menfaatperestlik, iktidar hırsı, değişiklikten korkma gibi— baskı kuvvetleriyle mücadelesi hâlinde geçtiği bir gerçektir.

Tarihî bakımdan, dinî fikirler S.'ün ilk hedefini teşkil etmiş, kuvvetli devletlerin kurulmasından sonra da sıra politikaya gelmiştir. Daha sonraları S. - özellikle cinsiyet bakımından - heyecan uyandıran konulara tatbik edilmiş, bilhassa bu yolla her türlü müstehcen neşriyatın önlenmesine çalışılmıştır.

Eski çağlarda S.: Batı dünyasına göre İyonyalılar'la Atinalılar, ikna etmenin, zorla yaptırmaktan daha uygun bir yol olduğu fikrini ilk benimseyen toplumlardır. İlk sınırlayıcı kanunlar, itibarı zedeleyici konuşmalara karşı konmuştu. Aslında bundan amaç, itibarı korumaktan ziyade, ekseriyetin fikrinin ifade hürriyetini korumaktı. Ancak yine de fikre baskı örneklerine rastlanmıyor değildi. Meselâ M. Ö. V. yüzyılda, filozof Anaksagoras dinsizlik ediyor diye cezaya çarptırılmış; aynı şekilde Protagoras küfürle suçlandığı için Atina'dan kaçmak zorunda kalmış, kitapları yakılmıştı. Atinalılar, Miletus'un tahrib edilişini hatırlatan bir piyesin temsilini "ebediyyen" yasak etmişlerdi. Aslında serbest konuşma vatandaşlarla köleler ve ecnebiler arasındaki en büyük farkı teşkil ediyordu.

Ve nihayet, bütün dünyanın binlerce yıldan beri bildiği gibi Sokrates, söz hürriyetinin kurbanı oldu. Bu filozof M. Ö. 399'da 70 yaşında olduğu hâlde idam edildi. Yabancı, acayip tanrılara tapmak ve gençliğin ahlâkını bozmakla itham edilmişti.

S. sözü Eski Roma'daki "censor" denen devlet memurundan gelir; ancak eski Roma'da gerçek anlamda S.'e pek fazla rastlanmaz. Censor'lar nüfus sayımı (census) ve halkın moralini kontrolle görevli memurlardı. Günümüzde "censor" adı, batıdaki bazı akademik müesseselerde, başkalarının hâl ve gidişini kontrol eden kimselere verilmektedir. Roma'da, cumhuriyet devrinde söz hürriyeti çok önemliydi. Lucilius, Catullus ve diğer yazarlar Pompeius ve özellikle Caesar hakkında çok önemli hicviyeler yayınlamışlardı. Sadece, İkinci Pön savaşları sırasında, Navius ünlü bir Roma âilesini küçük düşürdüğü için cezalandırıldı. M. Ö. II. yüzyılda ise sahneden ismen söyleyerek iftira edenlere ceza verilmesini öngören bir kanun çıkarıldı. Ancak imparatorluk zamanında çeşitli kısıtlamalar yapıldı, kayıtlar kondu. Baskı, şiirden, nesre de kaydığı için Virgil ve Horace, isimlerini müstear bir isimle gizlemek zorunda kaldılar.

Gerçi fitne ve fesada yol açacak konuşma ve yazmalara karşı yasaklar vardı ama, serbest konuşma hürriyeti hemen hemen hiç baskısız devam ediyordu. Ancak Augustus (M. Ö. 27 - M. S. 14) hem kendisi hem de kendisinden sonra gelecekler için yapılacak tenkitleri baskı altına aldı. M. S. 8'de Ovidius'u sürdü. Daha sonra Roma'da S.'ün şiddetlendiğini görüyoruz. Tacitus, verilen ciddî cezaları kaydeder. Caligula (37 - 41) hastalığının da etkisiyle bir yazarın diri diri yakılmasını emretti. Nero (54 - 68), kendisini tenkid edenleri sürgüne gönderdi, kitaplarını yaktırdı. Domitianus (81 - 96) serbest konuşmayı yasak etti. Eserinde kendisine telmihlerde bulunan bir tarihçiyi idam ettirdiği gibi, yardımcılarını da çarmıha gerdirdi. Bir iftiracıyı arenada azgın köpeklere parçalattı; kendi fikirlerine karşı olduğunu belirten birini de idam ettirdi. Tiberius oldukça tolerans gösteriyordu ve: "Tanrılar hakarete uğrarsa aldırmayın, bırakın işlerini kendileri halletsin," diyordu. Ama Yahudiler ve Hıristiyanlar bu toleransın dışındaydılar.

Hıristiyan dünyasında: Hıristiyanlar'ın idamı, İmparator Konstantin'in 313'te Milano fermanını neşretmesiyle son buldu. 380'de I. Theodosius vaftiz edilerek Hıristiyanlığı hem kendisi için hem de devletin resmî dini olarak kabul etti. II. Theodosius 445'te yayınladığı bir fermanla, papalığın kilisenin yönetiminde son söze sahip olduğunu, gerekirse devlet kuvvetlerinin papalığın emirlerinin yerine getirilmesini sağlamak için kullanılacağını belirten bir ferman yayınladı. Bu ve benzeri fermanlar Hıristiyanlığın tam bir taassuba bürünmesine sebep oldu. Bu taassup 1 000 yıl boyunca bid'ate düşenlere karşı en büyük zulümlerin tatbik edilmesine yol açtı.

Kilise, kendisinde, kendi açısına göre, âdâba ve törelere aykırı olan kitapları yasaklama hakkını buluyordu. İlk kitap —Arius'un bir eseri— 325'te İznik Konseyi tarafından mahkûm edildi. Sekiz yıl sonra Konstantin, Arius'un bütün eserlerinin yakılmasını emretti. 400 yılında İskenderiye Patriği Theophilius, Mısırlı diğer rahiplerle birlikte Origen'in eserlerini mahkûm etti ve bu gibi kararlar sık sık görülmeye başlandı. 496'da Papa Gelasius, mahkûm edilmiş ve menedilmiş kitapların bir listesinin yapılmasını istedi. Kilise XIII. yüzyılın başlangıcında III. Innocent ile iktidarının zirvesine yükseldi. Yine aynı zamanda bid'at fikirlerinin yayılmasına karşı olan korku gittikçe çoğaldı, kilise de buna paralel olarak bu tip fikirleri ezmek için sistemli bir şekilde hareket etmeye başladı. Innocent, 1215'te yayınladığı bir fermanla bid'at sahiplerini takip ve yok etmenin her Hıristiyan'ın vazifesi olduğunu belirten bir ferman neşretti. 1233'te IX. Gregorius Enkizisyon müessesesini kurdu; Fransisken ve Dominiken tarîkatlerini, bid'ate düşenleri muhakeme ve mahkûm etmeye memur etti. Bunlar bid'ate düşenlere en ağır cezaları verdiler; diri diri yakılmaya mahkûm etmekten de kaçınmadılar. IV. Innocent, 1252'de, kendilerini savunmaya çalışanları itirafa zorlamak için işkence usulünü ihdas etti.

XV. yüzyılda matbaanın icadı üzerine, koruyucu bir tedbir olarak, neşredilecek yazıların, basılmadan önce okunup S. edilmesi kararlaştırıldı. Papalık 1487'de yayınladığı bir fermanla, ilgili din adamları tarafından okunup, gerekli izin alınmadıkça, hiçbir eserin neşredilemeyeceğini ilân etti. İmparator V. Karl, 1521'de, S.'den geçmeden kitap yayınlamanın büyük suç olduğunu belirten bir ferman çıkardı. III. Paul, 1542'de, vazifesi din görüşlerine aykırı kitapları mahkûm etmek olan Cihanşümul Roma Enkizisyonu'nu kurdu. Yasaklanan kitapların listesi ilk defa 1559'da yayınlandı. 1564'te V. Pius, Trent konseyinin *Index*'ini neşretti. Bu kitap yalnız yasak edilmiş kitapların listesini vermekle kalmıyor aynı zamanda, kitapların okunması ve tasfiyesi için gerekli on kuralı da açıklıyordu. Bu çeşit faaliyetler bundan sonraki yüzyıllarda da devam etti ve yasak kitapların listesini veren çeşitli *Index Librorum Prohibitorum*'lar yayınlandı. XX. yüzyılın ortalarında yayınlanan *Index*'te 4 000 kitabın adı vardı. *Index*'in son baskısı 1948'de çıktı. VI. Paul, 1965'te, bu sistemde reformlar yaptı ve kitap S.'ü işine son verdi. 1966'da başka bir *Index* yayınlanmayacağı ilân edildi.

Öte yandan XVI. yüzyıldaki Protestan reformunun öncüleri olan J. Calvin, J. Knox, M. Luther ve diğerleri, kendileri için düşünce hürriyetinin müdafaasını yapıyor, ama aynı şeyi başkalarından esirgiyorlardı. Bunun sonucu olarak Reformcular da, Roma Katolik Kilisesi gibi ağır bir S. getir-

mekten kaçınmadılar. İngiltere'de parlamento, 1534'te kralı din ve devletin başı olarak ilân etti. VIII. Henry 1535'te iktidarını tanımak istemeyen Thomas More ve John Fisher'i idam ettirdi. Aynı şekilde William Tyndale'i de idam ettirdi ve yaptığı İncil tercümesinin bütün nüshalarını yaktırdı. VI. Edward zamanında Reform kabul edildi; ve Katolikler büyük zulümlere uğradılar. Öte yandan Mary zamanında da (1553 - 1558) Anglikanlar ve Protestanlar zulme uğradı, Katolik olmayan ibadetler yasak edildi. Elizabeth zamanında ise (1558 - 1603), krallık yeniden Anglikanizm'e döndü, bu defa da Katolikler ve Reformcular zulme uğradılar. İngiltere'de yayınların şu ya da bu şekilde kontrol edilmesi 1695 yılına kadar devam etti.

Günümüzde S.: XVII. yüzyıldaki liberal düşünceler meyvasını bir sonraki yüzyılın sonlarında verdi; hürriyetçi, fikirler, maddî kuvvetle birleşince, Amerika'nın bağımsızlığının ilânı (1776) ve Amerikan ihtilâli, Fransız ihtilâli ve İnsan Hakları Beyannamesi'nin yayınlanması (1789) şeklinde kendini gösterdi. Daha sonra da Fransa, İngiltere ve Amerika'nın bütün dünyadaki liberal fikirler üzerinde etkileri oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce S., Nazizm, Faşizm ve komünizmin hüküm sürdüğü ülkelerde geniş ölçüde tatbik edildi. Savaştan sonra ise (Almanya'da Nazizm, İtalya'da Faşizm son bulduktan sonra) Sovyet Rusya'da hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasına devam edildi. Andrey Vişinski *Sovyet Devletinin Kanunu* adlı eserinde: "Şüphesiz ülkemizde konuşma ve basın hürriyeti yoktur. Sosyalizme düşman olan her konu için S. vardır" demektedir. Gerçekten bu totaliter ülkede konuşma ve basın hürriyeti yoktur. Hattâ sosyalistler bile, sosyalizm üzerinde en küçük bir tenkitte bulunamaz, sorular soramazlar. Totaliter bir ülkede rejime ihanet eden, rejime karşı çıkan yazılar yazmak zaten mümkün olamaz; orada asıl aranan komünist ideolojisinin gelişmesine çalışmaktır. Bunu yapmamak suçtur. Sovyet Rusya'da S. bakımından bütün dünyanın dikkatini çeken iki tipik olay geçmiştir. Bunlardan birinin kahramanı *Doktor Jivago* romanının yazarı Boris Pasternak'tır. Yazar, eserini Rusya dahilinde neşredememiş, ve Sovyet hükûmeti kazandığı Nobel mükâfatını (1958) almasını önlemiş, mükâfatı reddettirmiştir. Diğerinin kahramanları da Andrei Sinyavski ve Yuli Daniel'dir. Bu iki yazar Abram Tertz ve Nikolai Arzhak takma adlarıyla yurt dışında anti - sovyet propagandası yapmak suçuyla muhakeme edilmiş ve mahkûm olmuşlardır.

Müstehcen neşriyat: Okur yazar sayısı azken ve kitap kolay bulunur şey değilken, ortada müstehcenlik meselesi diye bir konu yoktu. Ama basılı neşriyatın çoğalması üzerine müstehcen yayınlar önemli bir dert olarak kendini göstermekte gecikmedi. İngiltere'de ilk defa 1727 yılında *Venüs Manastırda* adlı kitabın yazarı cezalandırıldı. Ancak XIX. yüzyıldan itibaren yayınlar büyük bir hızla çoğalmaya başlayınca, bütün dünyada müstehcen neşriyata karşı çeşitli tedbirler alındı. Batı dünyasında müstehcenlik anlayışı, önceleri Rousseau'nun *İtiraflar*'ını, Voltaire'in *Candide*'ini bile müstehcen sayıyordu. Boccacio'nun *Decameron*'u ise birçok ülkenin gümrüklerinden geçemiyordu. Sonları daha liberal bir tutum belirdi.

Müstehcenlik bakımından en ilgi çekici durum D. H. Lawrence'in *Lady Chatterley'nin Âşıkı* romanı ile kendini göstermiştir. Eser, önce 1928'de İtalya'da yayınlanmıştı. Çeşitli yollarla basılı nüshalar İngiltere'ye girdi, Amerika'da da bütün tedbirlere rağmen korsan baskısı yapıldı. Ancak New York şehrindeki önemli bir nâşir bu kitabı resmen basınca iş değişti. Posta idaresi kitabın dağıtımını yapmamakta direndi. Ama federal mahkeme, kitabı fazla müstehcen bulmadı ve basılıp dağıtılabileceğine karar verdi. Eser A. B. D.'nde temize çıktıktan birkaç ay sonra, Penguin Books müessesesi kitabı İngiltere'de yayınladı. Nâşir'in 1960'ta yapılan muhakemesi büyük ilgi topladı. İçinde üç de kadının bulunduğu jüri üyeleri kitabı ayrı ayrı okudular ve hepsi de eserin satılabileceğine karar verdi.

Tıpkı bu eser gibi Henry Miller'in *Yengeç Dönencesi (Tropic of Cancer)* de 1934'te Paris'te basılmıştı. Eser yıllarca Amerika'ya sokulmadı. 1953'te gümrüğün engellemesi kaldırıldı ama, kitap ancak 1961'de Amerika'da basılabildi. O zaman da posta idaresi, eserin postalanan nüshalarına el koyduysa da bu engelleme ilgili makamlar tarafından durduruldu. Ama bu defa da ülke boyunda bir tepki görüldü ve Birleşik Devletler'in 40'tan fazla yerinde dâvâ açıldı. Bir kısım mahkemeler eseri müstehcen bulmazken diğerleri müstehcen buldular. Kitap 1963'te İngiltere'de basıldıysa da herhangi bir yasak kararıyla karşılaşmadı.

Sinema, radyo - TV: S., ifade vasıtaları arasında en çok sinemaya el atmıştır. Sinemaya karşı ilk S.'ün 1907'de Birleşik Devletler'in Chicago şehrinde tatbik edildiği bilinmektedir. 1922 - 1927 yılları arasında bazı film artistlerinin özel hayatı ve bazı sansasyonel filmler, efkâr-ı umumîyede huzursuzluk yaratmıştı. Bunun üzerine film yapımcıları kendi kendilerini kontrol altına almayı düşündüler ve birleşerek bir nizamname hazırladılar. Genellikle kurallara riayet edildi ama, kural dışına çıkan firmalar da oldu. Öte yandan resmî S. de bu alanda etkili oluyordu. Ancak Yüksek Mahkeme 1950'lerde ve daha sonra birçok S. kararını iptal etti. Sinema üzerinde İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde de S. tatbik edildi.

Bütün dünya ülkelerinde radyo ve televizyon yayınlarında S. tatbik edilmektedir. Çok geniş bir kitleye hitab eden bu yayın organlarının her bakımdan kontrol edilmesinin gerekli olduğu da âşikârdır. Meselâ Birleşik Devletler'de radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması özel izne bağlıdır. Yayınlara S. konmamakla beraber, her firmanın, ruhsatını üç senede bir yenilemesi gerekir. Ruhsat, yenilenmeden önce firmanın yaptığı yayınlar incelenir ve gerekli görülürse yenilenmez. Ayrıca müstehcen yayın yapan firmaların ruhsatı iptal edilmektedir. Diğer ülkelerde de kendi ahlâk anlayışına, sosyal yapısına göre, S. tatbik edilmektedir.

Türkiye'de S.: Türkiye'de imparatorluk devrinde örf ve âdetler, ahlâk ve din konularına büyük bir titizlik gösterilirdi. XIX. yüzyılın ilk yarısında ilk gazetelerin yayınlanması üzerine basında çeşitli tahditler görülmeye başlandı. Birinci Meşrutiyet'in anayasasında "matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmü vardı. Ancak meclisin feshinden sonra, S. baskısını gittikçe arttırmaya başladı. Abdülaziz zamanında konan S., II. Sultan Abdülhamid zamanında, daha da sıkılaştırıldı; sadece gazetelere değil her türlü yayına S. tatbik edildi. S. yasakları arasında çok ilgi çekici olanlara da rastlanıyordu. Meselâ V. Sultan Murad'dan bahsetmek, yıldız, hürriyet gibi kelimeleri kullanmak yasaktı. Bir hükümdar ve devlet adamına karşı girişilen suikast haberleri de verilmezdi. Bu yüzden 1903 yılında bir Türk gazetesi Sırp kral ve kraliçesinin hazımsızlıktan öldüğünü yazdı. Aynı şekilde Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth zatürreeden, suikaste kurban giden A. B. D. cumhurbaşkanı McKinley de şirpençeden ölmüş olarak gösterildi.

Kitap neşriyatı da sıkı bir S.'e bağlıydı. Ancak S.'e rağmen yayınlanan kitap sayısı da bir hayli kabarıktı. Jön Türkler'in lideri durumunda olan Murad Bey (1853 - 1912) bir eserinde II. Sultan Abdülhamid'in ilk 15 yıllık saltanatı sırasında Türkçe olarak 5 000 kitabın basıldığını yazmaktadır. Ancak bunlar daha çok dinî ve ilmî, edebî eserlerdi. Jön Türkler, hüküm süren yönetime karşı olan mücadelelerini yurt dışında yaptıkları yayınlarla sürdürüyorlardı. Meselâ Paris'te çıkarılan *Meşveret* gazetesi türlü yollardan Türkiye'ye sokuluyor; gizli gizli, elden ele dolaşıyordu. Türkiye'de ise yayınlanacak olan gazete ve başka yayınlar özel izne bağlıydı. Ayrıca gazeteler, her gün yayınlanmadan önce kontrol edilirdi. S. memurları, her akşam ertesi gün çıkacak olan gazete nüshalarını baştan sona kadar okur, her sayfaya "görülmüştür" diye yazarak imza atarlardı. Gazeteler bundan sonra ve hiçbir değişiklik yapmamak şartiyle basılabilirdi. II. Abdülhamid'in hal'inden sonra bir süre basına hürriyet verildiyse de, bu çok kısa sürenin sonunda S. bu defa ittihadçılar tarafından başlatıldı.

Bugünkü anayasamıza göre "basın hürdür, S. edilemez". Hiçbir neşriyat için önceden izin alma şartı yoktur. Buna rağmen anayasa kanunla konabilecek tahditleri de belirtmiştir. Öte yandan radyo ve televizyon yayınları denetim altındadır ve bu yayın organlarıyla yapılacak yayınların önceden S. edilmesi mümkündür.

Sinema filmleri de denetime tâbidir. Ankara'daki Merkez Kontrol Komisyonu senaryoları S. edebilir. Ayrıca filmlerin çekilip gösterilmesi de komisyonun iznine bağlıdır.

SANTA ANA, Salvador'da bir idarî bölge ve merkezi olan şehir. İdarî bölgenin nüfusu 375 000 (1971), idare merkezinin nüfusu 96 000'dir (1971). Zengin bir tarım alanında, volkanik bir bölgededir. Coatepeque gölünün birkaç km kuzeyinde olan şehir, güzelliği, maden suları, balıkçılığı ve banyolarıyla meşhurdur. Şehirde güzel bir katedral vardır. Ekonomisi, puro, içki, deri eşya, çömlekçilik, tekstil üzerinedir. 15 km güneyindeki Chalchuapa şehrinde arkeolojik kalıntılar vardır.

SANTA BARBARA, Birleşik Devletler'de, Kaliforniya eyâletinde bir sahil şehri. Los Angeles'in 150 km kuzey - batısında olan şehir, sahilden, Santa Ynez dağlarına doğru bir yelpaze şeklinde yükselir. Bütün yıl ılık kalan bir iklimi vardır. Tabiî tarih müzesinde ilk Kızılderili kültürlerine ait eserler bulunur. S. B. 1850'de şehir statüsüne, 1887'de demiryoluna kavuşmuştur. Çevresinde salep, turunçgiller yetişir; sığır yetiştirilir. Petrol kuyuları vardır. Vandenberg hava üssü ve araştırma endüstrileri şehrin yakınındadır. Nüfusu 59 000 (1960).

SANTA CATARINA, Güney Brezilya'nın, deniz kıyısında bir eyâleti. Yüzölçümü : 95 985 km², nüfusu 2 901 000'-dir (1970). Sakinlerin aş. yu. % 19'u Alman asıllıdır. Merkezi Florianopolis. S. C.'nın toprakları aş. yu. 600 - 900 m yüksek olup güneye doğru tedricen düşer, derin kesintili kıyı dağları doğuya doğru bir kenar basamağı şeklinde alçalır. Bu basamağın kuzeydeki eni 50 km olup güneye doğru 10-30 km'ye kadar azalır. Iklim mutedil sıcak ve rutubetli olup, tarıma müsaittir. Mısır, buğday, sebze, tütün, kahve, şeker kamışı, muz, portakal yetişir. Hayvan (özel olarak domuz) tavuk, kaz ördek yetiştirilir. S. C., Brezilya'nın en büyük çay üretme merkezleri arasındadır. Kömür yatakları bakımından Brezilya'nın en zengin bölgesidir.

SANTA CLARA, Birleşik Amerika'nın Kaliforniya eyâletinde şehir. San Francisco'nun güney - doğusundadır. Kaliforniya'nın en büyük meyva kültürü merkezlerinden biri olan S. C.'nın nüfusu 87 700'dür (1970). Bir üniversiteye sahiptir. Endüstrisi, konserve, elektrik ve elektronik âletler, makineler üzerinedir.

SANTA CLARA, Küba'da Las Villas eyâletinin merkezi. Nüfusu 332 000 (1970). Üniversitesi vardır. Şeker ve tütün ticareti merkezidir.

SANTA CRUZ, Arjantin'in Patagonya bölgesinin güneyinde bir vilâyet. Yüzölçümü : 243 943 km² nüfusu 84 500 (1970). Hayvancılık ekonomisinin önemli bir dalını oluşturur. Tarım hemen hemen yoktur. Kuzey - doğuda petrol ve tabiî gaz, güney - doğuda (Rio Gallegos'un güneyinde) petrol, güney - batıda, El Turbio civarında, kömür yatakları vardır. Merkezi Rio Gallegos'tur.

SANTA CRUZ DE LA SIERRA, Bolivya'da bir idare bölgesi ve merkezi olan şehir. Denizden 440 m yüksekte, ovanın dağlığa döndüğü yerde yükselir. Bölgenin nüfusu 534 000 (1975 tahmini) şehrin nüfusu 265 000'dir (1973 tahmini). Üniversitesi 1880'de kuruldu. Ticaret ve endüstri merkezidir. Petrol rafinerisi vardır.

SANTA CRUZ DE TENERIFE, Kanarya adalarının bir vilâyeti ve bu vilâyetin merkezi. İspanya'ya dâhildir. Yüzölçümü 3 208 km², nüfusu 590 000 (1970); şehrin nüfusu 151 000'dir (1970). Adalar volkaniktir ve çok sayıda kesitlerle parçalanmıştır. En yüksek zirvesi Pico de Teide (Teneriffa) 3 716 m'ye erişir. Yıllık ortalama sıcaklık 21°'dir. Yağışlar kıyı bölümünde yılda 250 - 380 mm'dir. 700 m yükseklikten itibaren yağmur miktarı artar, ama 1 600 m'den sonra yine azalır. Sun'î sulama yoluyla, muz ve turfanda domates, şeker kamışı ve üzüm de yetişir. Su, Cantonera adını taşıyan zarif yapılarda birikir ve arklarla uzaklara sevkedilir. Tenerife'nin bazı yüksek yerlerinde köknar yetişir. Meyva konserveciliği ve ticaretten başka, turizm de büyük bir ekonomik kaynaktır.

SANTA FE, Birleşik Amerika'da New Mexico eyâletinin merkezi. Nüfusu, 44 800 (1974). Halkın çoğu Meksikalı'dır. Şehrin mimarî karakteri İspanyol, Meksikalı damgasını taşır. S. F.'de bir Katolik bir de Protestan piskoposluğu vardır. Şehir 1609'da İspanya'nın Yeni Meksiko Valisi P. de Peralta tarafından kurulmuş, 1821'de Meksika'nın kuzey bölümünün ticaret merkezi olmuştur.

SANTA FE, Arjantin'in S. F. vilâyetinin merkezi. Rio Salado'nun Parana'ya aktığı noktadadır. Nüfusu 245 000 (1970). Üniversitesi vardır. Tarım bakımından zengin olan çevrenin ticarî merkezidir. 1573'te Juan de Garay tarafından kurulmuştur. Sömürgecilik çağında Cizvit misyonerlerinin önemli bir merkezi idi.

SANTA MARTA, Kolombiya'da şehir, Magdalena idare bölgesinin merkezi. Nüfusu 174 000 (1972). Karayib denizine hâkim bir yamaçta yerleşmiş olan şehir, Sierra Nevada de

SANTA MARTA : Sahilden bir görünüş

Santa Marta dağının (5 790 m) eteklerinde kurulmuştur. Muz ihraç limanıdır. İdare bölgesinin yüzölçümü 22 903 km², nüfusu 667 000'dir (1973).

SANTA MONICA, Birleşik Amerika'nın, Kaliforniya eyâletinde bir şehir. Los Angeles'in banliyösü olan S. M. bir plaj şehridir. Nüfusu 88 300 (1970).

SANTANDER, İspanya'nın S. idare bölgesinin merkezi olan liman şehri. Nüfusu 149 700 (1970). Üniversitesi ve tatil kursları vardır. Deniz biyolojisi istasyonu 1886'da kurulmuştur. Edebiyat tarihçisi H. Menendez Pelayo'nun kütüphanesi, prehistorik müze ve san'at müzesi ünlüdür. Metalleri işleyen endüstriler, tersaneler, kimya fabrikaları, gıda ve şekerleme fabrikaları, elektroteknik endüstrisi ekonomisinin bel kemiğini teşkil eder. Eski adı Postur Sancti Emetherii olan S., Orta Çağ'da önemli bir limandı. XIII. yüzyıldan itibaren, Kastilya'nın Flandr'a yün ihracatı S.'den geçmeye başladı. Şehrin balık ve balina avı filosu da vardır. Demiryolu ile bağlandığından beri (XIX. yüzyıl) önemli bir tahıl ihracat limanı olmuştur ve ağır endüstriye sahiptir.

Vilâyetin yüzölçümü 5 289 km², nüfusu 452 400'dir (1970).

SANTAYANA, George (Madrid 1863 - Roma 1952), İspanyol asıllı Amerikalı filozof, şâir, hikâyeci ve edebiyat münekkidi. Boston, Latin School'da öğrenim gördü. Harvard üniversitesini 1886'da bitirdi ve birkaç yıl sonra da Alman Filozofu Herman Lotze üzerindeki teziyle doktorasını tamamladı. 1889'dan 1912 yılına kadar kesintisiz Harvard üniversitesinde (bir yıl Cambridge üniversitesinde görevli kalarak) felsefe okuttu. 1912'de Harvard'daki profesörlüğünden istifa ederek ayrılması üzerine, Avrupa'ya döndü, uzun süreli seyehatlerden sonra inzivâyı seçerek II. Dünya Savaşı'nın ilk yılları içinde Roma'da bir manastıra sığındı ve orada ölünceye kadar kaldı.

S.'nın şöhreti, ahlâkî, sosyal, dinî ve artistik yönlerden, beşer tecrübesi hakkındaki kavrayışının enginliğine dayanmaktadır. Sisteminin yapısında natüralizm, Eflâtuncu realizm ve idealizmin farklı felsefî temalar hâlinde nefis, şâirâne bir üslûpla dokunup işlendiği görülür. Gerçi sisteminin, tek başına büyük spekülatif bir kavrayışla mukayese edilebilecek spekülatif orijinalliği ve birliği olduğu iddia edilemez. Felsefesinin çeşitli temaları, yalnız birbiriyle uyumsuz olmakla kalmaz, aynı zamanda, biri ötekiyle çatışma durumunda da bulunabilir; onun temel natüralizmini, hem özlere (veya küllîlere) ait realizmi ile ve hem de zihin yahut ruh hakkındaki idealist yorumu ile uzlaştırmak çok zordur. Felsefesinin dokusunun bütün bu zayıflığına rağmen, yine de şümullüne bir dereceye kadar sistematiktir.

Onun asıl büyüklüğü, ilgilerinin genişliğine dayanmaktadır; beşer tecrübesinin değişik tabakaları içindeki değerlere karşı hassaslığı dikkate değer bir hüviyet arzettiği gibi, hayal gücüne dayanan melekeler üzerinde hürriyet inancı da dikkati çekicidir. S.'nın ilk yayınladığı felsefedeki denemesi, *The sense of Beauty* (Güzelliğin Anlamı) [1896] adını taşımaktadır ki, bu deneme, estetiğe ana katkı olup, muhtemelen bu alanda en önemli Amerikan eserini teşkil etmektedir. Deneme "bizim estetik hükümlerimizin mahiyet ve unsurları" ile ilgili "teorik bir araştırma olup, doğrudan nasihatçı bir vasıf ihtiva etmemektedir". Denemenin ana tezi, estetik hükümlerin, artistik zevkin ifadesi olduğu ve "bir hüküm vermenin, bir ideali yerleştirmek" demek olduğunu dile getirmektedir. S.'nın estetik hüküm hakkındaki ideal veya şekle ait görünüşler üzerinde asıl önem verdiği husus, onun maddî veya mânâlı görünüşünün önemi üzerinde bir değer takdiriyle birleşiktir. *The Life of Reason* (Aklın Hayatı) [1905 - 06] adlı kitap ise, beş ciltten ibaret bir ana eserdir : *Reason in Common Sense* (Sağduyu İçinde Akıl) ve *Reason in Society* (Toplum içinde akıl), *Reason in Religion* (Din içinde Akıl), *Reason in Art* (Sanat içinde Akıl) ve *Reason in Science* (İlim içinde Akıl). S.'nın "insan zekâsının bir görüşe dayanan biyografisi" olarak tasvir ettiği "Aklın Hayatı", insan ruhunun çok katlı faaliyetleri içinde aklın rolünün bir yorumudur. S.'yı bu türlü bir eser yazmaya götüren düşünce, daha öğrencilik yıllarında Hegel'in "Ruhun Fenomenolojisi" adlı kitabını okumasının sonucuna dayanmaktadır ve gerçekten *The Life of Reason*, meydana getiriliş tarzıyla olmasa bile, anlayış ve anlatış biçimiyle, Hegel'in *Fenomenolojisini* andırmaktadır. Hegel için olduğu kadar, S. için de "akıl hayatı", insanın tamamen zihnî faaliyetleri anlamında rasyonel olanla sınırlı değildir. Bununla beraber, onun nazarında akıl, bütün nihaî değerlerin kaynak yeridir. *The Life of Reason*'ı teşkil eden beş cildin ortak teması, bütün tezahürleri itibariyle, aklın, içgüdü ve tasarlayışının bir birlik olduğu görüşüne dayanır; çünkü, akıl, içgüdünün bir düşmanı değil, onların başarılı birleşmesidir. Böylece içgüdünün düşünceye ve aydınlanmış olmaya dayanması da bu sebepten ileri gelmektedir. *Scepticism and Animal Faith* (Şüphecilik ve Hayvanî Sadakat) [1923] adlı eser de onun önceki felsefesinden önemli hareket noktalarını ihtiva eder ve *The Realm of Essence* (Öz Alanı) [1927 - 1928], *The Realm of Matter* (Madde Alanı) [1930], *The Realm of Truth* (Hakikat Alanı) [1937] ve *The Realm of Sprit* (Ruh Alanı) [1940] adlarında dört ciltten ibaret *The Realms of Being* (Varlık Alanları) adlı eserinde geliştirilmiş yeni sistemine "tenkidî bir giriş" hizmetini görür. S., bu son eserlerinde derinliğine kavrayıcılığını, felsefî görüşün genişliğini ve ilk yazılarının belli özellikler arzeden üslûp zarafetini, aynı zamanda büyük çapta teorik dakikliği, açıklığı ve tutarlılığı gerçekleştirmek suretiyle bir filozof olarak kapasitesini ortaya koymuştur. *Scepticism and Animal Faith*, felsefesinin esas mânâsını, eserlerinin diğer tek bir cildinden daha iyi ifade eder ve onun daha sonraki sisteminin bir girişi ve özeti olarak gösterilebilir. Nitekim bu denemesi, doğrudan doğruya kavranmış özler hakkındaki şüpheciliğini ve teorisini ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda bilginin türlü şekilleri içinde "hayvanî sadakat" vasıtasıyla oynadığı rolü de belirtir. Çünkü "hayvanî sadakat" bir mitosa inanmak sayılabilir; fakat, hayat herhangi bir kıyas (mantık)'tan daha iyi olduğu için, mitos da iyi bir mitosdur.

"Öz Alanı" zihnin belirli ve şüphe edilmez (kesin) bilgi sahasıdır. Özler, varlık veya gerçekliği olmakla beraber, var olmayan küllîlerdir. Öz alanı, düşünce ve hayal - gücünün ideal nesneleri kadar, renkleri, tatları, kokuları ve diğer duyu verilerini de kuşatır. "Madde alanı", tabiî nesneler âlemidir; maddeye inanma - bütün inançların var - oluşla ilgili olduğu gibi - hayvanî sadakata aittir. S.'nın topyekûn felsefesinin hâkim teması olan natüralizm, madde alanının öteki varlık alanlarından önce geldiğindeki ısrarı, daha sonraki eserleri için de sözkonusudur.

S.'ya göre, yeni bir felsefeye ihtiyaç duymayız; biz ancak en eski ve en iyiye erişmek cesaretine muhtacız. S.'nın nazarında, "spekülatif düşüncenin gayesi, mümkün olduğu kadar ebedîliğin içinde yaşamak, hakikatı massetmek ve onunla yoğrulmuş olmaktan başka bir şey değildir". Fakat bu görüş tarzı, felsefeyi hakkettiğinden daha fazla ciddiye almak demek değil midir? S., "hikmet hayal kırıklığıyla başlar" der; fakat şüphe felsefenin başlangıcı olduğu gibi, hikmetin de ancak başlangıcıdır; sonu ve tamamı değildir. Son mutluluktur ve felsefe de ancak aracıdır.

Bütün bunlardan sonra, onun felsefesinin doğru - dürüstce ve korkusuzca kendini ifadeye yettiği söylenebilir; oldukça kasvetli olmakla beraber, olgun ve mahir bir ruh, kendisini sakin bir surette, vakarlı ve klasik bir nesirle ortaya koymuştur. Kendilerini mükemmele yaklaştıracak olan bir takım yenileri bulunmadan, eskilerini terketmiş olmalarından ötürü, insanların ölüp biten ve bu doğuş hâlindeki çağda akıllı ve hür olamayacaklarına inanan S.'nın yazılarında kaybolup giden bir dünya için tatlı bir pişmanlık duygusu vardır. S.'nın öteki eserleri şunlardır: *Lucifer: A Theological Tragedy* (İblis: Teolojik Bir Trajedi) [1924]; *Interpretations of Poetry and Religion* (Şiir ve Din Hakkında Yorumlamalar) [1900]; *Three Philosophical Poets: Lucretius, Dante, and Goethe* (Üç Filozof Şâir: L., D. ve G.) [1910]; *Winds of Doctrin* (Doktrin Dönemeçleri) [1926]; *Egotism in German Philosophy* (Alman Felsefesinde Bencillik Dâvası) [1940]; *Philosophical Opinion in America* (Amerikada Felsefî Kanaat) [1918]; *Character an Opinion in the Unite States* (Birleşik Devletlerde Karakter ve Kanaat) [1920]; *Soliloquies in England* (İngiltere'de Kendi Kendine Konuşmalar) [1922]; *Poems* (Şiirler) [1923]; *The Unknowable* (Bilinemeyen) [1923]; *Dialogues in Limbo* (Zindanda Konuşmalar) [1925]; *Platonism and the Spiritnal Life* (Eflâtunculuk ve Mânevî Hayat) [1927]; *Some Turns of Thaught in Modern Philosophy* (Modern Felsefede Düşüncenin Dönüm Noktaları) [1933]; *The Last Puritan* (Son Püriten, Hikâye) [1936]; *Obiter Scripta* (Rastgele Notlar) [1936]; *Persons an Places* (Kişiler ve Yerler, 2 cilt) [1944 - 45]; *The Idea of Christ in the Gospels* (İnciller'de İsa Fikri) [1946]; *Dominations and Powers* (Hükümranlıklar ve İktidarlar) [1957]. (R. Kardaş)

SANTEE'LER, A. B. D.'nde bir Kızılderili kabîlesi. Sioux soyuna bağlıdır. Eskiden yukarı Mississippi ve Minnesota'da yaşayan S., şimdi Dakota ve Nebraska rezervlerinde toplanmıştır. Kendilerine "Dakota'lar" derler.

SANTIAGO, Şili'nin başkenti ve S. idare bölgesinin merkezi. S. denizden 550 m yükseklikte olup, Rio Mapocho'nun düz döküntü konisi üzerinde, Cerro Santa Lucia'nın ayağındadır. Nüfusu 1 759 000 (1972). Büyük S.'nın 3 700 000 nüfusu vardır (1972). S., Katolik başpiskoposluğun merkezi olduğu gibi aynı zamanda yönetim merkezidir. Katolik, teknik ve devlete ait üniversiteler, akademiler, enstitüler, birçok kütüphane, müzeler ve tiyatrolar S.'nun kültürel yaşayışına renk katan müesseselerdir. İyi ulaşım bağlantıları ve milletlerarası havaalanı ile, S. önemli bir ekonomik merkez olup, bütün Şili'nin endüstri üretiminin yarısından daha çoğunu oluşturur. Şehir, sömürgecilik üslûbunda, satranç tahtası gibi düzenlenmiş olup, geniş bir alanı işgal eder. Bir ucundan öbür ucuna geniş Avenida Bernardo O'Higgins uzanır; yangınlar, seller ve depremler sonucunda, eski yapıların ancak pek azı ayakta kalmıştır. Gökdelenlerin yüksekliği, depremlerden ötürü en çok 12 kat olarak sınırlanmıştır.

SANTIAGO : Şili'nin başkentinden bir görünüş

S., 1541'de P. de Valdivia tarafından kurulmuştur. Seçilen yer İnkalar'ın bir üssü olup, şehre verilen ilk ad S. *de la Nueva Estremadura* idi.

S. Orta Şili'deki bir eyâlet olup yüzölçümü 17 422 km², nüfusu 3 725 000'dir (1972). Arjantin sınırından Büyük Okyanus kıyısına kadar uzanır. Sun'î sulamalı kültürler, canlı hayvan yetiştirimi, sütçülük başlıca ticareti oluşturur. Başkentin civarındaki güçlü endüstriyel gelişme bu provincia'nın ekonomik tesiri altındadır.

SANTIAGO (Santiago de Cuba), Küba'da şehir. Oriente eyâletinin merkezi olan S., doğu Küba'nın başlıca limanıdır. Nüfusu 276 000 (1970). S. çok muhfuz bir limandır. Guantanamo'nun 80 km kadar batısındadır. Körfez, Karayib denizine, uzun, dolambaçlı bir kanalla bağlıdır. 1914 yılında kurulmuş olan S. bir tarım bölgesinin merkezi durumundadır. Eyâletin yüzölçümü 35 000 km², nüfusu 2 998 000'dir (1970).

SANTIAGO (Santiago de los Caballeros), Dominikan cumhuriyetinin merkezi kısmının kuzeyinde şehir. Nüfusu 352 000 (1969). Ülkenin Atlas okyanusundaki başlıca limanı olan Puerto Plata'dan 56 km güneyde kalır. Başlıca üretimi tütün, pirinç, kakao ve kahve olan bir tarım bölgesinin dağıtım merkezidir. Vilâyetin nüfusu 386 000'dir (1970).

SANTIAGO DE COMPOSTELA, İspanya'nın kuzey batısındaki La Coruña idare bölgesinin bir şehri. Eskiden Galicia krallığının başkenti ve Batı dünyasının en ünlü hac merkezlerinden biriydi. Burada Havârî Aziz Yakub takdis edilirdi (San Diego = Aziz Yakub'dan galattır). S. de C. Aziz Yakub'un hacılık yolunun sonundaki dağlık bölgede, Monte Pedroso'nun yamacında, yükselen bir tepenin üstünde, denizden 230 m yüksektedir. Nüfusu 71 000 (1970). S. de C. Ga-

licia'nın dinî merkezidir. Katolik başpiskoposluğu olan şehrin 46 kilisesi arasında, katedral, Barok üslûbunda yenilenmiş olmasına rağmen, erken Roman mimarîsinin İspanya'daki en mükemmel âbidesi olarak kalmıştır. Yer altı kemerlerinde, İspanya'nın koruyucusu Havârî Yâkub'un mezarı görülür. Batı'daki kapının arkasında zengin yontmalarla süslü *portico de la gloria* ravakı vardır. Bu sahanın altında, alt kilise denen bir yer altı binası bulunur. Bu kısım XII. yüzyılda yapılmıştır. Üniversite 1532'de kurulmuştur. Şehrin genel manzarası XVII. - XVIII. yüzyılların İspanya'sını dile getirir.

SANTİGRAM (Fr. centigramme; Lat. centi = yüzde bir; gramme = ağırlık biriminden), bir gramın yüzde biri, işareti "Cg".

SANTİGRAT, SANTİGRAD [Fr. centigrade; Lat. centi = yüzde bir; gradus = derece'den], bir ısı derecesinin veya açı derecesinin yüzde biri.

İşareti: "cgr.". 1948'de toplanan Genel Ağırlık ve Ölçüler Konferansı, ısı için sıfat olarak kullanılan S. sözü yerine Celsius kelimesinin kullanılmasını kararlaştırdı. Buna göre: S. derecesi yerine Celsius derecesi, S. termometresi yerine Celsius termometresi demek gerekmektedir.

SANTİMETRE (Fr. centimètre, İng. centimeter), senbolü (cm) dir. Fransa'da, Sèvres'de, Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu'nun yeraltı mahzeninde saklanan, 0°'de % 10 iridyumlu platinden bir çubuk üzerine çizilmiş iki çizgiyle belirtilen metrenin, yüzde biri olarak kabûl edilmiştir. Türkiye'de 26 mart 1931'de çıkarılan ölçüler kanunu ile kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistem, bütün dünya milletlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Fizikte en çok kullanılan ve temel birimler sistemi olan C. G. S. (santimerte - gram - saniye) sisteminde uzunluk ölçüsü birimidir. Ekvator'un dört milyarda biri olmasına rağmen, görünür ışıkların dalga boylarının yirmi bin katıdır. İnsan gözünün rahat tahmin edeceği bir uzunluk olan santimetre en çok kullanılan bir ölçme birimidir. Elektrostatikte bir statfarad, bir cm yarıçaplı kürenin sığası olarak kabûl edilmiştir. Parelel yüzlü kondansatörlerde de sığa birimi cm olarak çıkar.

İngiliz mutlak F. P. S. (foot - paund - saniye) sisteminin uzunluk ölçü birimi olan foot = 30,48 cm ve inç ise 2,54 cm'dir.

[Alan (cm^2), hacım (cm^3), basınç ($dyn/^2$ = bari), yoğunluk (gr/cm^3), hız (cm/sn), ivme ($cm/^2$), moment (dyn. cm), momentum (gr cm/sn), erg (dyn. cm), Oersted = gaus $\left(\left(\frac{k\ b}{cm}\right)^2,\right)$, statvolt (statkulon/cm), manyetik yoğunluk (maxwell/cm^2). v.b.] gibi fizik terimleri santimetreye göre tarif edilmiştir.

SANTO DOMİNGO (veya S. D. de Guzmán), 1961 *yılında Ciudad Trujillo*'nun (b. bk.) yeniden aldığı eski adı. S. D., Dominik cumhuriyetinin başşehridir. Haiti adasının güney kıyısında yükselir, nüfusu 671 000 (1970). Üniversite (1538'de kurulmuş), millî müze S. D.'un başlıca kültürel yapılarını teşkil eder. Ülkenin ekonomik merkezi olan S. D. Avrupalılar'ın Amerika kıtasında kurdukları ilk şehirdir. 1496'da Ümit Burnu'nun (Cabo de Boa Esperança) ünlü kâşifi Bartolomeu Diaz'ın kardeşi Bartolomeu Colón tarafından kurulmuştur. S. D. Haiti adasının eski adıdır.

SANTORİNİ ADASI, Yunanistan'a ait Kiklad takımadalarından bir grup. Yüzölçümü 31 km^2, nüfusu 20 000'dir. Adalar bir daire oluşturur; dairenin merkezinde Palea, Nea ve Mikrakaimeni adlı üç ada bulunur. Bunların genel adı *Kaimeni*'lerdir. Bu grup, çok büyük bir volkan çemberinin kalıntısıdır. Büyük bir kısmı deniz altına çökmüş olan krater, ortalama derinliği 300 m olan bir koy hâline gelmiştir. Bu koya, asıl S. adasının batı kıyısının yüksek kayaları hâkimdir. S. adası doğuya doğru dönmüş bir yarım ay şeklindedir; en yüksek yeri 567 m'yi bulur. Toprakları pek verimli olup çavdar, pamur, meyva ve ünlü şaraplar üretir.

SANTOS, Brezilya'nın güneyinde, Sâo Paulo eyâletinde bir şehir; nüfusu 313 800 (1970). S., Brezilya limanlarının büyüklük itibariyle üçüncüsüdür. İş hacmi: 11,5 milyon tondur (1970). Brezilya kahvesi için en büyük antrepo ve ihraç merkezidir. Sâo Paulo eyâletinin endüstrileşmesiyle, S. şehri endüstri ürünlerinin ihracat limanı olarak kıymet bakımından kahve ihracından da daha büyük önem kazanmaktadır. Limanın modern antrepoları ve tersaneleri vardır. Sâo Paulo'ya demiryolu ve karayoluyla bağlıdır, ve bu şehrin sâkinleri S. plajından faydalanır. S. 1543'de misyoner merkezi olarak kurulmuş; ama ancak Sâo Paulo ile bağlandıktan ve 1880'de büyük kahve ihracatının başlamasından sonra hızla gelişmiştir.

SANTRAL (Fr., İng. central), elektrik üretim merkezi. Bugün genellikle elektrik jeneratörü veya sadece jeneratör denen dinamonun icadından sonra, şehirlerin aydınlatılması bahis konusu olunca, bir üretim merkezinin kurulması ihtiyacı da kendiliğinden ortaya çıktı. Elektrik S.'leri, önceleri sadece yakıtın verdiği enerjiyle çalışıyordu. Sonradan hidroelektrik, hidrotermik, nükleer S.'ler kuruldu ve elektrik enerjisi bu yeni kaynaklardan elde edilmeye başlandı.

Yakıtla üretim yapan S.'ler: Bu tip S.'lerde yakıtın sağladığı sıcaklık enerjisi, önce mekanik enerjiye, bu enerji de jeneratör vasıtasıyla elektrik enerjisine çevrilir.

Hidroelektrik S.'ler: 1910 yılından sonra su enerjisi üzerinde yapılan araştırmalar, XX. yüzyılın en büyük enerji kaynaklarından birini ortaya çıkardı. Gerçi akan suyun kuvvetinden, çok eskiden beri, şu veya bu şekilde istifade ediliyordu ama, böylesine geniş ölçüde faydalanılması ancak 1910'dan sonra başladı. Hidrolik türbinlerin geliştirilmesi sayesinde, akan suyun enerjisinden, çok büyük ölçüde elektriği, ucuza elde etmek mümkün oldu.

Bu tip santraller, özel olarak yapılan barajların, baraj setinin alt tarafına kurulur. Su yüksek seviyede toplandıktan sonra özel borularla daha aşağı seviyede kurulan S.'in türbinlerine sevkedilir. Türbinlerin çevirdiği jeneratörler de elektrik enerjisi üretilmesini sağlar.

Nükleer S.'ler: Bu tip S.'lerde nükleer yakıt kullanılır. Enerji, nükleer reaktörlerden hararet hâlinde elde edilir. Uranyum yahut plutonyumla çalışan ve atom reaktörü de denen bu reaktörlerden elde edilen hararet enerjisiyle ısıtılan sudan elde edilen buhar, sistemin buhar türbinlerinde mekanik enerjiye çevrilir, bu enerji de jeneratörü çalıştırarak elektrik enerjisinin elde edilmesini sağlar.

Bunlardan başka güneş enerjisinden, denizin inme ve kabarması sırasında meydana gelen dalgaların enerjisinden yararlanarak çalışan S. de kurulmuştur. Bir de akıntı S.'leri vardır; bunlar nehirler üzerinde kurulur ve nehrin normal akışından yararlanarak çalışır. Şüphesiz bu gibi S.'in verimi mevsime göre, yani nehrin debisinin az veya çok oluşuna göre değişir, bazan da sıfıra kadar iner.

SANTRFÜJ : bk. MERKEZKAÇ KUVVET.

SANTROZOM (Lat. centrosoma), hücrenin ana bölümlerinden en küçük olanı. S. insan ve hayvan hücresinin önemli bir bölümüdür. *Sitosentrum* adı da verilir. Hacmi çoğunlukla bir mikronu geçmez. Hücrenin dinlenme süresinde ve ancak özel boya metodları ile ortaya çıkar. Bazıları müstesna, canlı hücrelerde hemen hiç görünmez. Hücrelerin çoğunluğunda sitoplazma dahilinde, çekirdeğe bitişik bir bölgeyi kaplar. Prizmatik hücrelerde çekirdekten uzakta ve hücrenin serbest yüzeyine yakın kısımlarındadır.

Büyük S.'ların ortasında, koyu boyanan, küçük toparlak bir bölüm görülür, buna *sentriol* denir. Sentriol birden fazla olabilir. Dinlenme sırasındaki hücrelerde çok küçük olan sentriol, toparlak şekilde olmakla beraber, yassılaşmış ve hattâ kısa çomakçıklar hâlinde de bulunabilir.

S., sitoplazma içinde ekseriya çıplak halde durur; fakat bazı santrozomların çevresinde koyu boyanan bir sitoplazma bölgesi vardır. Buna merkez cisimciği avlusu *(archioplasma centrosoma)* denir. Merkez cisimciği avlusunun medüler ve kortikal olmak üzere iki bölgesi vardır. Medüler bölge nisbeten açık, kortikal bölge ise koyu boyanır.

S., hareket ve bölünmede oynadığı rol sebebiyle, hücrenin kinetik elemanı olarak dikkate alınır.

Bölünme esnasında, bu da çekirdek gibi kendiliğinden bölünür. Hücrenin sitoplazması, çekirdeği ve santrozomu, faaliyetleri bakımından birbirinden tamamen farklı, fakat birbirlerine de muhtaçtır. Metabolizma olayları, sekresyon ve vücudun müdafaası gibi hücrenin dışarı ile olan münasebetlerine ilişkin olaylar sitoplazmada oluşur. Çekirdek ise, hücrenin özellikle kendisi için gerekli bir elemanıdır. Hücrenin bölünmesinde başlıca rolü çekirdek oluşturur. Kromozomlar çekirdek kromatininden oluştuğundan, hücrenin neslinin devamına ve nesilden nesle kalıtım faktörlerinin intikaline de hizmet etmektedir. S. hücre bölünmesinde olduğu kadar, hareketinde de önemli bir görev yapar. Ancak, bu üç esas sebepten birinin kendisine ait görevi yapabilmesi, diğerlerinin de görevlerini doğru ve düzgün olarak yapmasına bağlıdır. Nitekim, çekirdeği yıkıma uğrayan hücre ölür. Sitoplazması iyice yıkıma uğramış olan hücrede ise çekirdek ve S. beslenemeyecek duruma geldiklerinden hücre hayatı yine tehlikeye girer. (B. Pınar)

SANTUCCI, Luigi (Milano 1918), İtalyan kalem denemecisi ve romancısı. Katolik etkisi altında denemeler yazarak ün kazandı. *In Australia Con Mio Nonno* (Avustralya'da Büyük Babamla Birlikte) [1947] başlıklı romanı, îmanlı bir gencin Allah'ı inkâr eden büyük babasıyla birlikte yaptığı hayalî bir gezinin hikâyesidir. Hafif şaka ile dolu kısa hikâyeleri daima kiliseye yakın ortamlarda cereyan eder. Dinî dramlar da yazmıştır. Hikâyeleri : *Lo Zio Prete* (Papaz Dayı - veya Amca) [1952]; *L'imperfetta Lotizia* (Tam Olmayan Sevinç) [1955]. Denemeleri : *Limiti e Ragione della Litteratura Infantile* (Çocuk Edebiyatının Sınırları ve Sebebi) [1942]; *La Litteratura Infantile* (Çocuk Edebiyatı) [1958].

SANTÛR, Türk musikisinde bir çalgı. Türk ve İran musikilerinde bu âlet, çok defa kanuna tercih edilmiştir. S., kanun şeklindedir. Daha ağır tahtadan imal edilir. Bir sehpaya konularak çalınır. Tellerine iki küçük tokmakla vurularak icrâ edilir. Bu küçük tokmaklar, ucu topuzlu iki tahta değnekciktir. S.'un ucu kanun gibi kıvrık değil, tahtası dikdörtgen şeklindedir. İran'da daha yaygındır ve Türk musikisinde bugün kaybolmak üzeredir. Perdeleri mahduttur, fakat ıslahı kabildir. Bu bakımdan kanundaki zengin perdeler yoktur. Sesi ince ve pek letâfetli, tannândır. 72 tellidir. Teller üçer üçer bir arada olduğu için 24 perdelidir. Türk musikisinde bu sazın bilinen en iyi icrâkârı, "santûrun Cemîl'i" denilen Santûrî Edhem Efendi'dir. Zâten bu zât âletin Türk musikisinde tekrar rağbet kazanmasına vesîle olmuştur. Ziyâ Santur bu âlet için bir metod yazmıştır. 3 sekizli kadar ses sahası vardır (kaba rast —tîz acem); Batı musikisinde S.'a tekabül eden ve benzeyen âletlerden biri zitherdir.

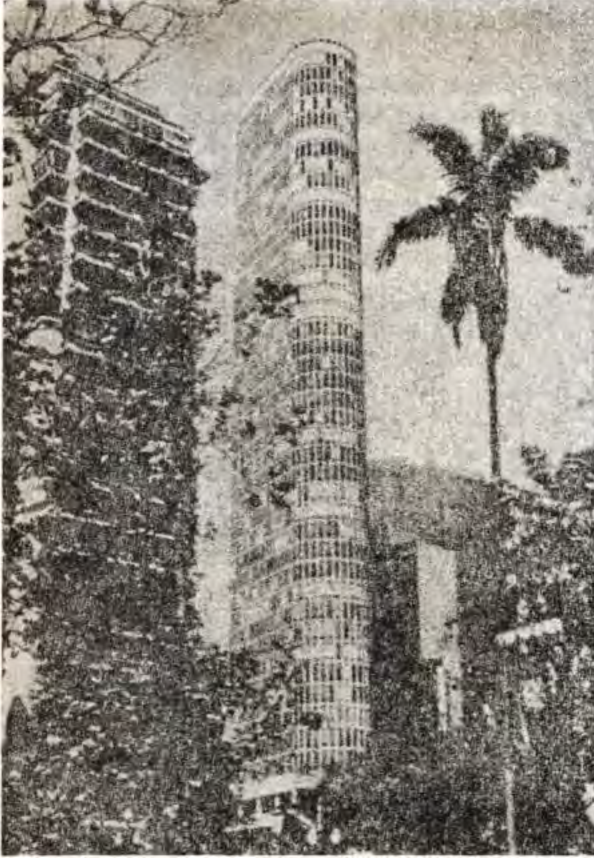
SANTÛR (Santûrî ve Neyzen Zıyâ) (Istanbul, Kanlıca 1868 - Kanlıca 1952), Türk sâzendesi. Tâcir ve Mevlevî muhibbi Mehmed Cemil Tosun Bey'in oğludur. İlkokulda sesinin güzelliği ve musiki istîdadı dalayısıyla ilâhîci oldu. Sonra bahriye rüşdiyesine (askerî deniz ortaokulu) geçti. Müzisyen olan amca oğlundan ilk bilgileri aldı. Rauf Yekta ile arkadaş oldu ve iki çocuk ney üflemeye başladılar. Sonra Aziz Dede'den ney öğrendi ve Zekâî Dede'den de meşk etti. Askerî ortaokulu bu faaliyet içinde bitirip Menşe-i Küttâb'a geçti. Bu okulu da bitirip Bahriyye nezâretine kâtip olarak girdi. Kasımpaşa'ya taşındı. Eline aldığı sazı (ud, kanun, keman) çalıyordu. Kemanda hayli ileri gitti. Fakat iyi bir neyzen olarak tanınıyordu. Santûr sonradan merak etmiştir. Ders de veriyordu. Bu devirdeki talebesi arasında Cevdet Kozanoğlu, Mustafa Sunar, Osman Güvenir, Şeyh Cemâleddîn Efendi, Kanûnî Lutfi Bey, Kanûnî Hâşim Bey vardır. Mevlevî muhibbi ve Kasımpaşa Mevlevî-hânesi neyzenlerinden idi. 1903'te 35 yaşında yetişmiş müzisyen iken Santûrî Edhem Efendi'den (b. bk.) santûr öğrenmeye başladı ve bu saza âşık oldu; 1934'te soyadını bile bu sazdan aldı. Meşrutiyet'ten sonra Dârü'l - Elhân'da keman, ud, kanun, ney ve santûr öğretti. Sonra Konservatuar icrâ heyetinde santûr çaldı. Bu devirdeki talebesi arasında Hüsnü Tüzüner, Zühdü Bardakoğlu, Nevsâl Hanım, Muazzez Hanım, Mahmûre Hanım, kendi kızları olan Bergüzâr ve Nerîman Hanımlar, Vecdi Seyhun vardır ve hepsine santûr öğretmiştir. Santûru Türk musikisi perdelerine tekabül edecek şekilde geliştirdi ve 1914'te bir metodunu yazdı. 1947'de Sâdeddin Arel'in ısrârı üzerine yeniden bir santûr ve ney metodu yazdı. Kanlıca mezarlığında gömülüdür. Nühüft Saz Semâîsi vardır. Sûznâk Saz Semâîsi'nin notası kaybolmuş görünüyor. Başka eser besteleyip bestelemediği bilinmiyor.

SAO JOAO DE MADEIRA, Portekiz'de şehir. Aveiro ilçesinde olup, nüfusu 14 000'dir (1968). Dikiş makinaları ve şapka yapılır.

SAO JOAO DEL REI, Brezilya'nın eyâletlerinden Minas Gerais'de, denizden 860 m yükseklikte bir şehir. Nüfusu 35 000'dir (1960). Madencilik (manganez, altın, kalay, uranyum) gelişmiştir; tropik tarım ürünleri yetiştirilir.

SAO JOAO DE MERITI, Brezilya'nın Rio de Janeiro eyâletinde bir şehir. Rio de Janeiro'luların ikamet semti olup, nüfusu 255 250'dür (1970).

SAO PAULO, Brezilya'nın en büyük şehri ve S. P. eyâletinin merkezi. Denizden 750 - 850 m yükseklikte, Rio Tietê'nin yassı havzasında kurulmuş olan S. P.'nun nüfusu 5 925 000'dir (1970). Nüfusun büyük bir kısmını İtalyanlar, Japonlar ve Almanlar oluşturur. S. P. Katolik başpiskoposluğun ve Brezilya'nın ilmî hayatının merkezidir. Şehirde üç devlet üniversitesi, bir Katolik üniversitesi, bir teknik üni-

SAO PAULO : Brezilya'ın en büyük şehrinde modern bir gökdelen

versite, Butantan'da bir enstitü, ayrıca müzeler, kütüphaneler ve sergi sarayları vardır.

S. P. eyâletinde kahve kültürü (1880) ve bilhassa pamuk kültürü başladığından beri, S. P. şehri, ekonomik alanda hızla gelişmiştir. Şehrin nüfusu 1890'da ancak 70 000 idi (1934'te 1 milyon), şimdiki hâlde S. P. Brezilya'nın en önemli endüstri şehridir. Otomobil, kamyon, kimya, elektrik, metal, tekstil, giyim, gıda, şeker, makina, kağıt, endüstrilerine sahiptir. Bundan başka film ve televizyon müesseseleri de türemiş, şehrin eski karakterini gökdelenler ve modern yapılar tam olarak değiştirmiştir. En yüksek binanın (Edificio İtalia) yüksekliği 151 m, katlarının sayısı da 44'tür. S. P.'ya "Güney Amerika'nın Chicago'su" denmişti. S. P.'nun iki milletlerarası havaalanı vardır. Limanına ve Rio de Janeiro'ya karayoluyla bağlıdır. Şehir, birçok yolun ve demiryolunun başlangıç noktasıdır.

Tarih : 1554'de Cizvit misyonu olarak kurulan S. P. şehri 1720'den sonra vilâyet merkezi oldu. Şehre yakın Jpiranga tepesi civarında I. Pedro de Alcántara, 7.9.1822'de Brezilya'nın bağımsızlığını ilân etti. İmparatorluk düşünce (1889), S. P. ekonomik öneminden ötürü, Brezilya'nın politikasına gittikçe daha çok tesirde bulunmuş, bu da bazı ihtilâllere sebep olmuştur.

S. P. eyâletinin yüzölçümü 247 898 km², nüfusu, 17 766 000'dir (1970); bunların 11,6 milyonunu şehir sakinleri, birçoğunu da gelip yerleşmiş İtalyan, Portekizli, Alman ve Japonlar teşkil eder. 1980'de şehir ve çevresinin nüfusu 12, eyâlet nüfusu 23 milyonu bulmuştur. Brezilya'nın en nüfuslu eyâletidir.

SAO TOME, Gine körfezinde volkanik bir ada. Portekiz'in deniz aşırı ili. S. T. e Pirincipe'nin bir kısmını oluşturur. En yüksek yeri 2 024 m'dir. Yüzölçümü 836 km²; nüfusu 54 000 (1964). S. T., şehri (nüfusu: 32 000) adanın kuzey - doğu bölümünde başlıca iskân merkezi, ve ihracat limanıdır. Adanın had derecede deniz iklimine bağlı karakteri yüzünden, güney kısmı, tropikal bitkilerle kaplıdır. Kuzeyde kakao ve kahve plantasyonları, hindistan cevizi ve yağ palmiyesi kültürleri vardır. Plantasyon ürünleri kısmen (yağ cenderelerinde) işlenir; kısmen de sabun imalâtı gibi alanlarda kullanılır. S. T. 1450'de Portekizliler'ce keşfedildi. Aş. yu. 1475'ten itibaren tutuklu ve köle kolonisi olarak kullanıldı. XVI. yüzyılda önemli bir şeker kamışı üretme merkezi idi. 1641 - 44 yıllarında Holandalılar'ın elinde kaldı.

SAO TOME e PRINCIPE, Portekizliler'in Batı Afrika'da bir deniz aşırı ili iken bağımsız olmuş bir Afrika devleti. Yüzölçümü 964 km²; nüfusu 75 000 (1970). Gine körfezinde bulunan S. T. ve Principe adalarını içine alır. Merkezi Sao Tomé'dir (b. bk.).

SAÔNE (Haute), Fransa'nın doğusunda bir departman. Yüzölçümü 5 343 km², nüfusu 220 000 (1975). S.'un topraklarının büyük bir kısmı S. nehrini çevreleyen alçak yerler ve ovalardan meydana gelir. Bu bölgenin tarım ekonomisi vasat durumdadır; ormancılık daha fazla yer tutar. Ekonomisi tekstil, küçük metalürji, ağaç işlerine dayanır.

SAÔNE - et - LOIRE, Merkezî Fransa'nın doğusunda bir departman; yüzölçümü 8 565 km, nüfusu 562 000 (1975). Departmanın toprakları batıda Loire, doğuda Saône vâdisine kadar uzanır. S. - et - L.'ın kuzey - batısı Massif Central bölgesine girer. En yüksek yeri bu bölgede bulunan Morvan tepesidir (800 m). Departmanda tarım gelişmiştir. Buğday, yulaf, darı, patates yetiştirilir. Nehirlerin kıyısındaki otlaklarda sığır, at, domuz, koyun beslenir. Demir ve kömür bakımından zengin olan S. et. L.'da endüstri de gelişmiştir. Özel çelikler, lokomotif, gemi inşasında kullanılacak malzeme, çeşitli makinalar, besin ve tekstil endüstrileri gelişmiştir.

SAÔNE NEHRİ, Rhône nehrinin en büyük kolu. Uzunluğu 482 km. Monts Faucilles'de doğar; Lyon şehri arasında Rhône'a akar. Su seviyesi oldukça sabittir. Doğu kanalı nehri Moselle ve Marne'a orta kanal Loire'a bağlar. Nehir Bourgogne kanalıyla Yonne'a, Rhin - Rhône kanalıyla da Rhein'e bağlıdır. Bütün bunlara rağmen S. N. üzerindeki ulaşım yoğun değildir.

SAPAN BALIĞI : bk. SABAN veya SAPAN.

SAPANCA (eski kaynaklarda : Sophon), Sakarya (b. bk.) iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 140 km², nüfusu 16 725 (1975). 19 köyü vardır. S., daha önce Kocaeli ilinin bir bucağı iken, 1957'de ilçe oldu. Köylerin çoğu 300 - 600 nüfusludur. Yalnız Kırkpınar (eski Şadiye) köyü 2 074, Kurtköy 1 240 nüfusludur. İlçe merkezi S. 8 933 nüfuslu (1940'da 2 779), denizden yüksekliği 38 m olan küçük bir kasabadır.

İlçe arazisi, S. gölünün (b. bk.) güney yakası boyunca gerideki Samanlı dağlarına (b. bk.) doğru uzanır. İlçenin kuzey bölümü düz, hafif dalgalı ve tepelik (100 - 300 m) olduğu hâlde, bunun hemen güneyinde, yüksekliği 750 - 1 000 m'yi bulan, yer yer dik yamaçlı dağlık yerler uzanır. İlçe nüfusunun toplandığı, kasaba ve köylerin kurulu olduğu yer, ilçenin kuzey bölümüdür. Meyva ve sebze bahçeleri, mısır ve ayçiçeği tarlaları burada toplanmıştır. Ana yollar (bu arada

SAPANCA : Kasabadan bir görünüş

demiryolu) buradan, göl yakınından, geçer. Köylerden, gerideki dağlık bölüme doğru kaplama ve ham yollar uzanır. Gerideki dağlar ise, türlü özellikteki ormanlarla kaplıdır (kayın, köknar, çam, meşe ağaçları). Bu ormanlık yerlerde iki köy vardır.

İlçe merkezi olan S., göle yakın bir yerde kurulmuş, çoğunlukla iki katlı evleri, bahçeleri ile güzel bir kasabadır. Son 30 - 40 yılda nüfusu üç kat artmıştır. İlk ve ortaokulları, akşam kız sanat okulu, hükûmet tabipliği, sağlık ocağı, küçük bir çarşısı vardır. İlçede ekilen topraklar (3 000 hektar), meyvalıklar (3 900 hektar), orman ve bozuk orman (5 700 hektar) vardır. Sığır ve manda, koyun ve keçi, kümes hayvanları beslenir, arıcılık yapılır. İlçede Romalılar devrinden kalma kapaklı iki mezar, Mîmar Sinan zamanında yapılmış kemerler vardır. Kasabanın içme ve kullanma suyu, elektriği bulunmaktadır. (R. İzbırak)

SAPANCA GÖLÜ (eski kaynaklarda : **Sophon Lymne, Sumenensis L., Boane L., Sunon, Sunonensis Lacus, Baana,** bazı kaynaklarda **Sabanca G.**), Doğu Marmara bölgesinin önemli bir tatlı su gölü. Yüzölçümü 40 km^2, doğu - batı uzunluğu 16 km, en geniş yeri 6 km, en derin yeri 60 m, göl yüzünün deniz seviyesinden yüksekliği 32 m'dir. Buna göre, gölün en derin yerleri, deniz yüzünden 28 m kadar aşağıdadır. Batı ucuna doğru daralan göl, İzmit körfezinin uzanış doğrultusuna uyar.

S. G., batıda İzmit körfezinden, doğuda Adapazarı ovasına uzanan tektonik bir çöküntü alanının bir bölümündedir. İzmit körfezini de içine alan bu uzun çöküntü alanı, Marmara tektonik çöküntüler sistemine bağlıdır. Gölün bulunduğu çanak, İzmit körfezinden, alüviyonlarla dolmuş, 17 km uzunluğunda bir çukurluk ile ayrılmıştır. Çok yerinde alüviyal ova ve yassı tepelik görünüşünde olan bu çukurluğun uzanışı ve genişliği, İzmit körfezi ve göl çanağının uzanışına uyar. Samanlı dağlarının (b. bk.) doğu bölümü, bu çöküntü alanının güneyinde yüselir, kuzeyinde Kocaeli yarımadasının tepelikleri (400 m) bulunur. Bir zamanlar, İzmit körfezi, doğuda şimdiki göle kadar uzanırken, ara yerde bir bölüm, dağlardan sürüklenen alüviyonlarla dolarak, bugünkü göl çanağını körfezden ayırmıştır. Bu ayrılışın, Dördüncü Zaman'da olduğu sanılmaktadır.

Göl, dağlardan inen derelerle (8 dere) beslenir. Güneydeki dağların yamaçları yılda bol yağış alır (800 - 1 200 mm). Kuzeydeki tepeliklerde de yağış yeterlidir (700 - 800 mm). Dağlara kar da yağar; bunlar ağır ağır eriyince ilkbaharda dereler kabarır, gölün seviyesi yükselir (80 cm). Sonbaharda seviye düşer. Gölün fazla suları Çark suyu yoluyla Sakarya nehrine boşalır. Bu göl ayağının Adapazarı için büyük değeri olmuştur. Bu şehrin 10 km kuzey - batısındaki Beşköprüler köyü önündeki su rasatlarına göre, suyun ortalama akımı

SAPANCA GÖLÜ : Bir görünüş

4 795 m^3/sn'dir. Bu mikdar arttığı zaman 12,5 m^3/sn'yi bulur, azalması hâlinde de 0,345 m^3/sn'ye bile iner (4.8.1971 günündeki gibi).

Çeşitli tatlı su balıkları (yayın, turna, sazan, tatlı su levreği) ve sahillerinde su kuşları bulunan güzel manzaralı S. G., yol uğrağı önemli bir turistik yöre olmuştur. Gölün güneyinden geçen Ankara - Istanbul demiryolu, güney ve kuzeyinden geçen çok işlek karayolu, bu gölü ve çevresini, geniş ölçüde şenlendirmiş, yer yer otel ve motellerle gazino ve dinlenme yerlerinin sayısı artmış, yeni yeni yerleşmeler olmuştur. (R. İzbırak)

SAPHO : bk. SAFO.

SAPIKLIK (Lat. perversio'dan; Fr., İng. perversion), kötü duruma (sapık olma hâline) düşme; bozulma, düzensizlik : Törelerin bozulması gibi. Patolojik anlamda, bir fonksiyonun değişmeye uğraması (tad alma sapıklığı, cinsî S. gibi). S., ahlâk ve heyecanlarla ilgili temâyülerin ahlâk dışı ve topluma karşı davranışlarla patolojik görünüme bürünmesi, normal davranıştan, patolojik bir sapmaya geçmesi hâlidir. Psikolojide, içgüdülerin, bir sapmaya ve ekseriya bir hipertrofiye veya atrofiye uğrayarak sapkınlığı da sapıklık olarak adlandırılır. İçgüdü sapıklıklıkları da doğuştan veya sonradan kazanılmış olabilir. Bu gibi durumlar daha ziyade ruh yapısı itibariyle heyecan kütlüğüne, kötülüğe yatkın olanlarda görülür. Doğuştan olan şekillerde, bu karakterler geneldir. Bu gibilerin, parlak zihin güçleri olsa da, ailede, okulda, meslek hayatında, nihayet sosyal münâsebetlerde intibaksız kaldıkları görülür. Sonradan edinilen S.'larda durum daha mutedil bir tablo arzeder; ruhî menşeli S.'lar reaksiyonların seçici, kasıtlı özelliğiyle ayrılır.

S. gösteren (hususiyle cinsiyet bakımından) bir kimseye de *sapık* denir.

SAPİNDALES, bir bitki takımı. Bu bitkilerin çiçekleri birbirinden ayrı taç yapraklı olup bitkilerin en çoğu, tropikal ve subtropikal bölgelerde bulunan tahtalı bitkilerdir. Antep fıstığı ve at kestanesi S.'e bağlıdır. Takımın başlıca familyası, "Sapindaceae" adı altında (aş. yu.) 1 500 türü içine alır. Bu türler 140 cinsi oluşturur. Bitkilerin hepsi tropikal ve subtropikal bölgelerde bulunur. En çoğu ağaç ve çalı, birkaçı sarmaşıktır. Çiçekleri, genel olarak beş kısımdan oluşup, çaprazlama "zyomorph" ve iki cinsiyetlidir. Bitkilerin çoğunun tohumları büyük olup, sulu bir örtüleri vardır. Birçoğunda balık zehiri olarak kullanılan *"saponin"* bulunur.

Bazıları bir yağ verir. "Paullinia cupana"nın tohumları kafein ihtiva eder. Büyük tatlı ve lezzetli tohum örtüleri taze ve konserve hâlinde yenir.

SAPIR, Edward (Lauenburg, Pomerania, 1884 - New Haven, Connectiut 1939), Amerikalı etnolog ve dilci. Yale ve Chicago üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Kuzey Amerika'da kullanılan Kızılderili dillerini inceledi.

Başlıca eserleri : *Language* (Dil) [1921]; *Totality* (Bütünlük) [1930]; *Wishram Ethnography* (Wishram Etnografisi) [1930]. L. Spier ile birlikte : *Nootka Texts*'dir (Nootka Metinleri) [1939]. *Selected Writings* (Seçilmiş Yazılar) [1949] : D. G. Mandelbaum tarafından yayınlanmıştır.

SAPİUM "Euphorbiaceae" (Sütlegengiller) familyasına bağlı (aş. yu.) 100 türü içine alan bir cins. Bu bitkiler Asya ve Amerika'da bulunur. Bunların birinden, mumlar ve sabunlarda kullanılan bir nevi yağ, başka birinden kauçuk, yine başka birinden marangozlukta ve kâğıt fabrikasyonunda kullanılan bir cins tahta elde edilir.

SAPMA, optik, askerlik, denizcilik, istatistik, genetik ve daha başka bazı ilimlerde kullanılan bir deyim. Meselâ optikteki S. ile bir ışının, kırılan veya çıkan bir ışınla yaptığı açı kastedilir. Askerlikte, merminin vurması gereken nokta ile vurduğu nokta arasındaki mesafeye S. dendiği gibi, uçaktan atılan bir bombanın nazarî olarak düşmesi gerektiği yer ile düştüğü yer arasındaki farka da S. denir. Denizcilikte geminin metal gövdesinin pusulaya yaptığı etki S.'dır. İstatistik ilminde, iki kıymet arasındaki cebir farkına S. denir. Bu S. + veya — olabilir. Genetikte kromozomlardaki anormallikler S. diye anılır.

SAPONİN (Fr. Saponine), bitkilerde yaygın olarak bulunan bir glikosid tipidir. S.'ler su ile beraber kuvvetle çalkalandığı zaman köpük meydana getirir. Çöven otunda (saponaria) çok bulunduğu için, bitki bu adı almıştır.

S.'ler genellikle renksiz ve amorf birleşiklerdir. Yağlar, hidrokarbonlar ve reçineler gibi suda çözülmeyen maddeleri, suda sübye hâline getirebilirler. S. acı lezzetlidir. İnsana ağız yoluyla zararlı etkisi yoktur; fakat damara enjeksiyon yapılırsa kanın kırmızı hücrelerini eritir.

Güney Afrika yerlileri S.'i balık öldürmek için kullanır. Çamaşır sabunlarının veya deterjanların, şampuan ve traş sabunlarının, yangın söndürme bombalarının içindeki sıvıların terkibinde S. bulunur.

SAPOTACEAE, bir bitki familyası. İkiçeneklilerden olan familya (aş. yu.) 800 türü içine alır. Bu türler arasında tropikal ağaçlar bulunur, bunların birçoğu yararlı bitkilerdir. S., derimsi yapraklı olup, çiçekleri 4 - 8 kısma ayrılan birbirine yapışık taç yapraklıdır. S. familyasına bağlı cinslerin en iyi bilinenleri; "Aohras" ve "Mimusops" cinsleridir.

SAPPORO, Japonya'da Hokkaido idarî bölgesinin merkezi. Nüfusu 1 146 000 (1974). Ishikari nehri üzerinde kurulmuştur. Ülkenin, Tokyo'nun kuzeyinde kalan bölümünün en büyük şehridir. Şehirde ve çevresinde ekimden nisana kadar devam eden kış, burasını bir kış sporları merkezi hâline getirmiştir. Hokkaido üniversitesi buradadır. Ekonomisi un, tavukçuluk, matbaacılık ve yayın endüstrilerine dayanır.

SAPROPEL [Yunanca : Sapros = çürüyen; pelos = çamur'dan], çürümekte olan çamura verilen ad. Rengi siyah olup, çoğunlukla fena kokar. S., organik kalıntıların oksijensiz çürümesinden meydana gelir. Meselâ şu müşahhas gelişmeleri gösterebiliriz : Kullanılmış suların temizlenmesinde, suya karışan çamur, kapların dibinde birikir ve S. hâline gelir. Keza, az oksijen ihtiva eden durgun veya yavaş hareket eden suların dibinde, çok defa ölü planktondan oluşan organik maddeler, başka organik ve kalkerli, çakıllı veya killi malzeme ile karışınca, S. ortaya çıkar. S.'de bazı gazlar ve demir - kükürt birleşimi meydana gelir. Gazların en büyük kısmını metan gazı (CH_4) oluşturur; buna karbon dioksit (CO_2), azot (N), hidrojen (H) ve biraz da hidrojen sülfürü (H_2S) karışır. Parçalanma (dekompozisyon) gelişmesi, hidrojeni bol organik orta seviyelerde durakalır ve uzun devirler boyunca hiçbir değişme olmaz. Böylece petrol ve yukarda anlatılan gazlardan hâsıl olan kömür meydana gelir.

SAR'A (epilepsi), insanlığın tanıdığı en eski hastalıklardan biridir. Paroksismal, yani belirsiz zamanlarda tekrarlayan nöbetler şeklindedir. Eski Yunanlılar epilepsiye "mukaddes hastalık" der ve bundan tanrıları sorumlu tutarlardı. Geri kalmış toplumlarda hâlâ bu inanç vardır: Şeytan ve kötü ruhların etkisiyle nöbetlerin meydana geldiğine inanılır. Yurdumuzda nöbet geçiren bir hasta, çok defa, önce doktora değil, bir türbeye götürülür, hocaya "okutulur", böylece hastanın kötü ruhlardan kurtarılacağına inanılır. Gelişmiş toplumlarda bile halkın çoğu bu hastalıktan korkar, S.'lılara yaklaşmak istemez. Epilepsili bir hastaya karşı çevresinin bu davranışı, onu kendi hâline terketmeleri, hastalığın kendisinden daha çok zarar verir. Tarihteki meşhur epileptikler arasında Sezar, Büyük İskender, Büyük Petro, Sokrates, Dostoyevski ve Van Gogh sayılabilir.

S. nöbeti beyindeki bir elektrik fırtınasının gözle görülen şeklidir. Elektroansefalografi cihazı ile, bu elektrikli değişiklik kâğıt üzerine geçirilebilir. İnsan beynindeki milyarlarca hücrenin birbirine bağlanmış milyarlarca pil gibi düzenli olarak çalışabilmesi, bu hücrelerdeki kimyevî maddelerin uygun bir oranda bulunmasına bağlıdır. Tedavinin esası hücrelerde bozulmuş olan bu dengeyi sağlamaktır.

Epilepsi nöbetleri değişik şekillerde ortaya çıkar. Başlıca tipleri *grand mal* (büyük nöbet), *petit mal* (küçük nöbet), *fokal nöbet* ve *psikomotor* nöbetleridir. Bazı hastalarda nöbetlerden önce haberci belirtiler vardır. Büyük nöbet en sık rastlananıdır: Tam şuur kaybı olur; hasta yere yıkılır ve kolları, bacakları, bütün vücudu kaskatı kesilir. Baş ve gözler bir tarafa döner. Hasta önce bağırır, sonra nefes alması durur, yüzü morarır, ağzından köpük gelir. Yarım dakika sonra bütün vücutta şiddetli çırpınmalar başlar ve 1 - 2 dakika sürer. Bunu bitkinlik hâli ve uyku takip eder. Hastalar, hiçbir şey hatırlamaz. Küçük nöbet çocuklarda görülür: Sadece birkaç saniye süren duraklama ve dalgınlık hâli vardır. Çok defa çocuk da anne ve babası da nöbetin farkına varamaz. Nöbet esnasında çocuk gözlerini bir noktaya diker ve hiçbir hareket yapamaz. Fokal nöbette çırpınma şeklindeki irade-dışı hareket vücudun bir yerinden başlar, sonra diğer bölgelere yayılır. Psikomotor nöbetler her hastada başka şekilde görülür; davranış değişir, ruhî bozukluk olabilir, otomatik hareketler yapılır.

Epilepsinin sebepleri çok çeşitlidir. Beyni zedeleyecek bir hastalık (menenjit, beyin urları, beyin damarları hastalıkları) veya kafa travması (trafik kazasında kafatası kırığı, yüksekten baş üstüne düşmek, başa sert bir cismin vurulması vs.), doğum travması (geç ve güç doğum) başlıca sebeplerdir. Bazı hastalarda hiçbir sebep bulunamaz; bu, idiyopatik epilepsi grubudur. Bu nöbetlerin başlaması, en çok 1 - 2 yaşında ve büluğ çağında olur. 25 yaşından sonra başlayan nöbetlerde hemen her zaman bir sebep vardır.

Epilepsinin toplumda görülme oranı binde 3 - 5 arasındadır. Kalıtımın rolü vardır, fakat azdır. Hastalık, özellikle büyük nöbetler, zekâ geriliği yapabilir. Ancak bu oran düşüktür ve hastaların % 70'inde zekâ normal kalır. Epilepsili hastaların, nöbet geldiği zaman, kendilerine ve başkalarına zarar verebilecekleri şoförlük, makinistlik gibi işlerde çalışmaları sakıncalıdır. Bunlar başka birçok işlerde mükemmel çalışabilirler.

Son yıllarda epilepsi, tedavi edilebilir hastalıklar arasına girmiştir. Ancak tedavi çok uzun sürelidir. Hasta ile ailesinin sabırlı olması ve doktorun tavsiyelerini aynen uygulaması gerekir. Bu hastalığa karşı çok çeşitli ilâçlar vardır. Doktorun sürekli kontrolü altında, her hastanın kendisine en iyi gelecek ilâca veya ilâçlara devam etmesi tedavinin başarılı olması için şarttır. (S. Oktay)

SARABAND (İng. Saraband; Alm. Sarabande; İsp. Zarabanda; İta. Sarabanda), üç zamanlı ağır tempolu bir İspanyol dansı.

Cervantes ve Shakespeare'in eserlerinde de adı geçen S., Ruiz de Ribayaz'ın gitar kitabında, Keşiş Antonio Martin'in org kitabında ve XVII. yüzyıl İtalyan bestecilerinde, canlı ve neşeli bir parça; Händel ve Bach'ın suitlerinde genellikle courante ve gigue arasında yer alan ağır tempolu bir bölüm; Couperin'in kraliyet konserleri ve Muffat'nın eserlerinde haşmetlidir. S., birçok çağdaş besteci tarafından da yazılmıştır.

SARACOĞLU (A. Cemâleddin) (Istanbul 1893 - Istanbul 1927), tanınmış Türk gazetecisi. Hanya eşrâfından Saraçzâde Ahmed Ağa'nın torunu, Rüsûmat vezne müdürü Ali Rıza Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini "Şemsülmekâtip"-te yaptı. Moda'daki "Jules Faure" Fransız lisesini birincilikle bitirdi (1913). Birinci Dünya Savaşı sırasında dört yıl askerlik hizmetinden sonra terhis olunca, *"Tevhid-i Efkâr"*da gazeteciliğe başladı (mütercim olarak 1918'de). *"İkdam"*, *"Tercüman-ı Hakikat"*, *"İleri"*, *"Anadolu"* (İzmir'in geri alınmasından sonra burada yayınlanmaya başlayan gazetede yazı işleri müdürü olarak çalıştı) gazetelerinde görev aldı. İstanbul'da *"Le Djin"* (Fransızca olarak - 1919), *"Parmak İzi"* (1929), İzmir'de *"Resimli Yurd"*, *"Resimli Cuma"* dergilerini çıkardı. 1938'de Yeni Sabah gazetesini kurdu.

SARACOĞLU, Cemâleddin

SARACOĞLU, Mehmed Şükrü (Ödemiş 1887 - Istanbul 1953), Türk devlet adamı, Saraç Mehmed Usta ile Şerife Hanım'ın oğludur. Ödemiş rüşdiyesindeki öğreniminden sonra İzmir idâdisinde orta öğrenimini tamamladı. 1909'da Mülkiye'den mezun oldu. Aynı yıl içinde İzmir vilâyeti maiyyet memurluğuna getirildi. Bu arada ek görev olarak İzmir sultânisi rıyâziye muallimliğinde bulundu. 1911'de İzmir İttihad ve Terakki Ticâret mektebi müdürlüğü ile ek görevini sürdürdü. Bu sırada açılan müsabaka imtihanını kazanarak, devlet hesabına Belçika'ya gönderildi ise de (1914) Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması yüzünden, orada ancak beş ay kalabildi; İzmir'e döndü. 1915'te İzmir vilâyeti hesabına tarafsız bir ülke olan İsviçre'ye gönderildi. Cenevre üniversitesinin siyasî ilimler fakültesinde üç yıl okuyup 1918'de lisans diploması aldı. Cenevre'deki öğrenimi sırasında Mahmud Esat Bozkurt ile birlikte Cenevre Türk talebe ce-

SARACOĞLU, Şükrü

miyetini kurdu, bir yıl kadar bu cemiyetin başkanlığını yaptı. Mütarekenin imzasından sonra bir dergi çıkararak, arkadaşlarıyla birlikte Avrupa halk efkârına Türk haklarının savunulması hususunda yayında bulundu. Yunanlılar'ın İzmir'e çıktığını ve Millî Mücadele'nin başladığını öğrenince, Mahmud Esat'la birlikte bir İtalyan vapuruyla gizlice İzmir'e döndü ve Kuvây-ı Millîye'ye katıldı. Memleketin muhtelif yerlerinde başlayan mukavemet hareketlerine (Kuşadası, Aydın, Nazilli bölgelerinde) faal olarak iştirak etti.

Bir süre sonra Istanbul Meclîs-i Mebusanı'na İzmir meb'usu olarak seçildiyse de Istanbul'a geldiği zaman, Meclisi dağılmış bulduğundan tekrar ve güçlüklerle Kuşadası'na döndü. 1923'te T. B. M. M.'ne 2. dönem İzmir meb'usu olarak giren S., 1925 nisanında kurulan Fethi [Okyar] Bey kabinesinde maârif vekilliğine getirildi. Bu kabinenin çekilmesi üzerine vekilliği sona erdi. 1926'da Türk ve Yunan halklarının mübadelesi için kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk murahhas heyeti başkanlığına tayin edildi. 1927'de 3. İsmet Paşa kabinesinde mâliye vekilliğine getirildi. Bu görevi işgal ettiği dört yıla yakın bir devre içersinde devlet memurlarının barem ve emeklilik kanunlarını hazırlatıp yürürlüğe koydurmuş, Türk parasının fiilî istikrarını sağlamış ve T. C. Merkez Bankası'nın kuruluş esaslarını hazırlamıştır. 1930 yılı sonlarına doğru hastalık sebebiyle mâliye vekilliğinden ayrılan S., tedavi için Viyana'ya gitmiş ve tedaviden sonra da 1931'de üç ay için Amerika'ya gönderilmiş, dönüşünde pamuklu sanayiimizin kurulmasında ilk esaslı adım sayılan esasları ihtiva eden bir rapor vermiştir. Kasım 1932'de Osmanlı borçlarından Lozan muahedesi ile Türkiye'ye düşen hissenin taksit meselesini halletmek üzere, Paris'te, alacaklıların temsilcileri ile yapılan toplantıya Türk murahhas heyeti başkanı olarak katılmış ve aktedilen 1933 tarihli anlaşmaya, Türkiye cumhuriyeti adına imza koymuştur. Aynı yılın mayıs ayında adliye vekilliğine getirilen S., altı yıla yakın süren bu görevi sırasında hâkimler, avukatlar, suçüstü, icra, iflâs, iş esasına dayanan cezaevleri kanunları gibi önemli kanunları uygulama alanına koymuş ve İmralı gibi modern cezaevlerinin temelini atmıştır. Kasım 1937'de kurulan 1. Celal Bayar Kabinesine hariciye vekili olarak giren S., Refik Saydam kabinesinde de aynı görevi 1942 ağustosuna kadar muhafaza etmiş, Refik Saydam'ın ansızın ölümü üzerine, 9 temmuz 1942'de başbakanlığa getirilmiştir. Hükûmet programına Türk milliyetçiliğinin dinamizmini getiren S., T. B. M. M. konuşmalarında da "Arkadaşlar, biz Türküz, Türkçüyüz ve dâima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar da bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz, azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçü'yüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız" zihniyetinin uzantısında, meclis kürsüsünün pek alışık olmadığı bir yönde, kafasında tecessüm ettirdiği memleket ve Türkiye sevgisinin temsilcisi rolünde, bu idealin yolcusu olarak bir başbakanlığı denemek istemiştir. İktidarda hiç şaşmayan ve sarsılmayan bir titizlikle milliyetçiliğe bağlı kalmıştı. Ama bu görev, ancak dört yıl devam edebildi. S., 5 ağustos 1946'da başbakanlıktan çekildi. Bu defa 1 kasım 1948'de T. B. M. M. başkanlığına seçildi; bu görevi iki dönem devam etti. 14 mayıs 1950 seçiminden sonra 26 yıl 9 ay devam eden İzmir milletvekilliği ve siyasî hayatı sona erdi. 27 aralık 1953'te tedavi edilmekte olduğu Istanbul'da öldü. Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi.

SARAGAT, Giuseppe (Torino 1898), İtalyan cumhurbaşkanlarından. Sosyalist görüşlü olduğu için Mussolini zamanında uzun yıllar İtalya'dan uzakta yaşamak zorunda kaldı. Avusturya ve Fransa'da geçirdiği bu yıllardan sonra 1943'te İtalya'ya döndü. 1944'te bakan, ertesi yıl Paris sefiri oldu. Yurda dönüşünde sosyalist partisini kurdu (1947). De Gasperi kabinesinde başbakan yardımcısı oldu. Daha sonra bakanlık ve tekrar başbakan yardımcılığında bulundu. Aldo Moro kabinesinde dışişleri bakanlığı etti, 1964'te cumhurbaşkanlığına seçildi, 1971'e kadar bu görevde kaldı.

SARAGAT, Giuseppe

SARAGOSA (İsp. Zaragoza), Romalılar'ın Caesaraugusta'sı; İspanya'daki bir vilâyet ve merkezi olan şehir. İl merkezi, Ebro havzasında, denizden 190 m yüksekliktedir. Nüfusu 479 000 (1970). Üniversitesi, çok sayıda meslekî okulları vardır. S.'da madencilik, tekstil fabrikaları, yiyecek, kimya ve eczacılık maddeleri ve elektronik fabrikaları vardır.

SARAGOSA : Nuestra Senora del Pilar katedrali

Dar sokaklı eski şehir, üç köprü ile, köprübaşı Arrabal'a bağlıdır. Nuestra Senora del Pilar ve La Seo katedrali eski şehirdedir. La Seo katedrali, Araplar'ın camiinin yerinde kurulmuştur. Bundan başka, eski şehirde asilzâdelere ait saraylar ve Lonja adını taşıyan borsa vardır. Geniş caddeleri olan yeni şehirde kışlalar, hastahaneler, müzeler, manastırlar ve üniversite bulunur. Üniversitenin tıp fakültesi önemlidir. Yüksek sayıda endüstri tesisleri sıralanır. Birçok garın burada bulunması, şehrin kavşak noktası olarak önemini gösterir.

Vilâyetin yüzölçümü 17 194 km², nüfusu 760 000'dir (1970).

Tarih : İberler'in Salduba şehri Romalılar'ın eline geçince (M. Ö. 27), Caesaraugusta adı altında, Ebro vâdisinin en önemli şehri ve Romalılar'ın yol şebekesinin kavşak noktası olarak gelişti. Eski duvarların bir kısmı kazılarda meydana çıktı. V. yüzyılda Vizigotlar ve 712'de Araplar tarafından fet-

hedildi. 1118'de Aragon kralı Alfonso tarafından Araplar'dan alındı ve Aragon'un merkezi oldu. XVI. yüzyılda şehir, 1542'de kurulan üniversitesinin ve ipekçiliğinin etkisiyle büyük önem kazandı. Şehir 1930'dan bu yana önemli bir endüstri merkezi oldu.

Aynı adı taşıyan idarî bölgenin yüzölçümü 17 194 km²; nüfusu 727 000'dir (1971). Buğday, arpa, patates, sebze, şeker pancarı ve pamuk kültürleri gelişmektedir. Endüstri tarım ürünlerinin işlenmesi (meselâ şeker fabrikaları) ile yetinir.

SARASATE Y NAVASCUEZ, (Pablo Martin Meliton) (Pamplona 1844 - Biarritz 1908), İspanyol kemancısı ve bestecisi. Pablo de Sarasate olarak bilinir. 1856'da Paris konservatuvarında Alard ve Reber'in öğrencisi oldu. Avrupa ve Amerika'nın çeşitli yörelerine başarılı konser gezileri yaptı. Kemanda yumuşak bir tona, saf ve etkileyici bir yoruma sahipti. Lalo, ilk konçertosunu ve İspanyol senfonisini (Symphonie Espagnole); Burch, ikinci konçertosunu; Saint-Saëns, *consertstück, rondo capriccioso* ve *si minör keman konçertosu*'nu Sarasate için yazdı. Sarasate sık sık İspanyol müziği türünde kendi bestelerini ve İspanyol halk müziğinin kopyalarını çaldı. Kraliçe Isabella'nın hediye ettiği iyi bir Stradivarius kemanı vardı. Doğduğu şehir olan Pamplona'da hatıralarını taşıyan bir Sarasate müzesi vardır. Keman parçaları arasında *Habanera, zigeuner Weisen, Jota Aragonesa Navarra* (iki keman için), *El Zapateado, Serenata Andaluza, El Canto del Ruisenor* bulunmaktadır.

SARATOV, Sovyet Rusya'nın Avrupa kısmında şehir. Volga'nın alt seyrinde bir liman ve demiryolu kavşak noktası. Nüfusu 820 000 (1974). Şehir, Volga'nın sağ kıyısı boyunca, yeni kurulan gezinti caddesinden başlayarak, birbirini takip eden taraçalar hâlinde, 200 m'ye kadar yükselir; buradan, yeni endüstri ve oturma semtleriyle çevredeki dağların yamaçlarını kaplar. Üniversitesi, yüksek okulları, konservatuarı, bir hekimlik (doktorluk) ve politeknik enstitüsü, 16 meslekî okulu, dört tiyatrosu ve üç müzesi vardır. Başlıca ekonomi dalları şunlardır : Makina fabrikaları (tarımda ve yapılarda kullanılan makinalar), hassas âletler, bilya yatakları; kimya maddeleri fabrikaları (rafineri, boya, cilâ), cam, gemi yapısı, inşaat malzemesi, yiyecek maddeleri, kereste, mobilya, deri, giyim eşyası. Şehrin çevresinde zengin petrol ve tabiî gaz yatakları bulunur.

Tarih : S., Volga'nın sol kıyısında, müstahkem ticaret merkezi olarak kuruldu (1590). 1672'te nehrin sağ kıyısına geçti. Şehir, çok sürmeden Volga tuz ve balık ticaretinde büyük bir merkez hâline geldi. 1780'de vâlilik merkezi oldu.

SARATOV : Rusya'nın, Avrupa kısmındaki büyük şehirlerinden biri

SARAVAK (İng. Sarawak), Malaysia federal devletinin bir üyesi. Borneo adasının kuzey-batısında olup, Sabah (b. bk.) ile birlikte, Doğu Malaysia'nın bir kısmını oluşturur. Yüzölçümü : 121 400 km² (Borneo'nun aş. yu. altıda biri); nüfusu 976 000 (1970). S., kuzeyde, Güney Çin denizi ve Brunei, güneyde Kalimantan ile sınırlıdır. Merkezi : Kuçing; resmî dilleri Malayca ve İngilizce'dir.

S., 1885'ten beri İngiliz himayesindeydi. 1963'te, İngiltere'nin hâkimiyetinden ayrılarak Malaysia'ya bir üye devlet olarak katıldı.

Ülke, deniz kıyısına paralel uzanan üç bölgeye ayrılır. En doğuda ve içerideki dağlık kuşak (en yüksek yeri Gunung Murud, 2 371 m) pek az nüfusludur. İkinci kuşak yer altı madenleri bakımından zengindir; batı kıyı boyunca uzanan kuşak ise alüviyal ovalar, bataklıklar, Mangrove ormanlarıyla doludur. Nehirlerin sayısı çoktur. Rayang ve Baram gibi büyüklerinin alt seyri büyük gemilere bile açıktır. Iklim tropikaldir, yağmur özellikle kışın yağar. Nüfus, ülkenin üç merkezini oluşturan Kaçing, Sibu ve Miri'de toplanır. Nüfusun en büyük kısmı tarım ve balıkçılıkla geçinir. Kauçuk, kopra, biber ve petrol ihraç edilir.

Tarih : Brunei sultanı, İngiliz olan James Brooke'a 1840'ta S.'ı tımar olarak verince, ülke bir devlet birliği oldu. 1868'de İngiliz racanın yerine, yeni raca Sir Charles Johnson Brooke (1828-1917) tahta çıktı. 1888'de ülkesi için İngiltere'nin himâyesini kabul etti. 1917'de Sir Charles Vyner Brooke babasının halefi olarak tahta çıktı. Ülkenin ekonomisini geliştirmeye ve kafa avcılığı yapan yerlilerin bu faaliyetlerini tam olarak engellemeye çalıştı. 1941'de yeni bir demokratik anayasa yürürlüğe girdi. 1941 aralığında Japon orduları ülkeye girip bir işgal rejimi kurdular (1942 - 44). Raca 1946'da İngiltere'nin hâkimiyetini kabul etti. 1963'te İngiltere S.'a muhtariyet verdi. Aynı yılda kurulan Malaysia Federasyonu S.'ı üye olarak kabul etti.

SARAY, Tekirdağ iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 610 km², nüfusu 24 314 (1975); ilçe merkezinin nüfusu 8 252 (1975); Anıttepe (Beyazköy) adlı bir bucağı, 22 köyü, 1 belediyesi vardır. İlin kuzey - doğu bölümünde olan ilçenin, Kırklareli ve Istanbul illeriyle sınırı vardır.

İlçe arazisi, kuzey - doğuda Yıldız (Istranca) dağlarına doğru birkaç yüz metre yüksekliğindeki tepelikler hâlinde uzanır. Burada arazinin yapısı kıvrımlı Eosen devri tabakalarından, temelde de kristalin taşlardan oluşmuştur. Güneye doğru ise, dalgalı bir arazi uzanır (140 - 180 m). Burası yatay veya yataya yakın duruşlu Neojen arazisinin bir bölümüdür. Ergene nehrinin kaynağı ilçe topraklarındadır. Dağlık yerden birbirine paralel akan dereler Ergene'ye karışır.

İlçede yazlar sıcak ve oldukça kurak, kışlar soğuk ve rüzgârlı geçer. Yıldız dağları bölümü ormanlıktır. Burada

SARAY : Bir cadde

geniş yapraklı ağaçlar (bu arada meşeler) ve yer yer çamlar yetişmiştir. Orman içi ve kenarında 4 köy vardır. S.'da bölge orman şefliği bulunmaktadır.

Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tahıl (buğday, arpa, çavdar) ile çeltik, mısır ve ayçiçeği yetiştirilir, başka yerlere de gönderilir. Un fabrikası vardır. Tarımın yanında âile hayvancılığı (sığır, koyun ve özellikle kıvırcık soyu koyun, keçi, kümes hayvanları, arıcılık) geçimde yer tutmuştur. Hayvan ürünleri (süt, yapağı) yerinde kullanılır; bir bölümü de başka yerlere satılır. S.'da çevrenin de katıldığı hafta pazarlarıyla, her yıl ağustos sonu panayırları açılır, dört gün sürer. İlçede mangal kömürcülüğü de eskiden beri yapılmış, başka yerlere gönderilecek kadar kömür elde edilmiştir. Linyit kömür yatakları da vardır. Kasaba çevresinde linyit yataklarının zengin rezervi bulunduğundan, MTA'ca arama ve sondajlar yapılmıştır. Ayrıca, manganez, kuvarsit (silis kumu) madenleri de bulunmaktadır. Safâalan ve Küçük Yoncalı köyleri çevresindeki manganez alanları ümit vericidir. 1966'da 2 000 ton manganez elde edilmiştir. Silis kumu, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikası'nca işletilmektedir.

İlçenin merkezi olan S. kasabası, 140 m yükseklikte, Yıldız dağlarının eteğinde uzanan eski Istanbul - Edirne şosesi boyundadır. Sirkeci - Edirne demiryolu üzerindeki Çerkesköy istasyonuna 20 km uzaklıktadır. 1927'de nüfusu 2 480 iken, şimdi üç mislinden çok büyümüş, gelişmiştir. Istanbul - Kırklareli karayolu üzerinde oluşu, ormana ve denize (Çamlıkoy) yakınlığı, şehrin işlek bir küçük şehir durumuna gelmesine yardım etmiştir. Belediyesi 1917'de kurulmuş, elektrik, içme ve kullanma suyu, garaj ve çarşı, pazar işleri düzenlenmiştir. İki ilkokul (köylerde 22), ortaokul, meslek okulu vardır. S.'ın 2 km kadar batısındaki Güneşli'deki tarihî kalıntılar, burasının eski bir yerleşme yeri olduğunu göstermiştir. Kırım Hanları'nın (Kırım Girayları'nın) bir kısmı S. çevresindeki köylerde ve çiftliklerde oturtulmuş, bu durum III. Selim devrine kadar sürmüştür ki, Ayazpaşa camii avlusunda bunlardan 6'sının mezarı vardır. (R. İzbırak)

SARAY, Altın Ordu (b. bk.) devletinin başşehrine verilen ad. Altın Ordu döneminde aşağı Volga boyunda S. adıyla anılan iki şehir kuruldu. Bu şehirleri Batu Han (ölm. 1256) ve Berke Han (1255 - 1266) kurdular. Batu Han'ın kurduğu S. şehrine, S. Batu adı da verildi. Bu şehir, Özbek Han (1312 - 1341) zamanına kadar başşehir olarak kaldı. Batu Han'ın kardeşi Berke Han'ın kurduğu S. şehri S. Berke adıyla anılır. Bu şehir, Özbek Han zamanında Altın Ordu'nun merkezi oldu. Tarihî kaynaklarda bu şehirlere Eski S. ve Yeni S. adları da verilir.

SARAY : (Altın Ordu) XIII - XIV. yüzyıllardan kalma bir sırlı çini.

Bugün bu iki şehrin yalnız harabeleri kalmıştır. Eski S.'ın kalıntıları Ejderhan şehri çevresinde, bugün Selitrennoe adlı yerdedir. Yeni S.'ın harabeleri ise Volgagrad (Stalingrad, Tsaritsin) şehri çevresinde, Volga'nın Aktuba adlı kolu üzerindedir.

Batu ve Berke gibi ilk hanlar, aşağı Volga havzasının Altın Ordu devleti için özel bir değer taşıdığını anlamış, başşehirlerini de bu topraklarda kurmuşlardı. Volga havzası yeni devletin merkezi olarak birçok kolaylıklar sağlıyordu. Ülkenin ticarî hayatında büyük bir rol oynayan ana kervan yolu bu topraklardan geçiyordu. Volga havzası, Moğol devletlerine ve bu arada bütün Moğol imparatorluğunun merkezi olan Moğolistan'a da yakındı. Bundan başka, Volga boyundaki kültür alanları, tarım bölgeleri ve şehirleriyle bozkır topraklarına da yakındı. Böylelikle burada yerleşik ve göçebe ekonomisini birleştirmek kolaydı.

S. Batu'nun yerinde, Moğollar'dan çok önce bir şehir bulunduğu, arkeolojik kazılar sonunda ortaya çıkmıştır. Bu şehrin bulunduğu yerde F. V. Ballod kazılar yapmıştır.

S. Berke'nin XIV. yüzyılın ilk yarısında, Özbek Han döneminde büyük bir gelişme gösterdiği anlaşılıyor. S.'ın nüfusu bu dönemde yüz binden çoktu. Çağdaş gezgin ve yazarların bildirdiğine göre, S. Berke, yalnız büyük bir sanayi ve ticaret şehri değil aynı zamanda büyük bir kültür merkezi olarak da tanınmıştı. XIX. yüzyı-

SARAY : (Altın Ordu) (Hermitage müzesi) Solda, balçıktan yapılmış küçük testi, sağda Arapça kitabeli bir testi.

lın 40. yıllarında S. Berke'de Rus arkeoloğu Tereşçenko arkeolojik kazılar yapmış, zengin kalıntılar bulmuştu. Onun çıkardığı buluntular Ermitaj Müzesinin doğu bölümünde saklanmaktadır.

Arkeolojik kalıntılara göre, bu iki şehrin, özellikle S. Berke'nin Altın Ordu devletinde büyük bir rol oynadığı anlaşılıyor. (H. Eren)

SARAY MUSİKİSİ, gerek hükümdar, gerek zâdegân sarayı, tarih boyunca, her ülkede, mûsikinin geliştiği belli başlı yerlerden biri olmuştur. Büyük hükümdar sarayları, tesirli musiki çevreleridir. Zira musiki, pahalı bir sanattır; maddî ve mânevî titiz alâka ve himayeye muhtaçtır. Sarayda oturan zâtın, hükümdârın musiki ile ilgi derecesi de mühimdir. Hükümdâr bizzat müzisyen veya musiki meraklısı ise, imkânlar gelişmiştir. Böyle olmadıkları halde, şan ve şeref, gelenek ve görenek için musikiyi himâye eden soylular ve hükümdârlar da çoktur. Saraylarında hususî müzisyen bulundurmak, bütün dünyada âdet olmuştur. Saraylarda musiki mektepleri bile açılmıştır. Bu hususta Osmanlı İmparatorluk Sarayı (Saray-ı Hümâyûn), başta gelir. Zira imparatorluğun en büyük, devamlı ve gelenekli konservatuarı burada idi. Mekteb-i Enderûn denen saray üniversitesinin musiki (konservatuar) kısmı, bugünün en büyük Batı konservatuarları derecesinde teşkilâtlı, büyük ve pahalı bir kuruluştu. İstidatların çoğu, hoca, talebe, bestekâr, icrâkâr, müezzin, imam gibi görevlerle buraya girebilmişlerdir. Ancak Mevlevî - hâneler bu hususta Enderûn ile mukayese edilebilir. Vak'a-i Hayriyye'den (1826) sonra Muzıkay-ı Hümâyûn da Batı ve Türk Musikileri konservatuarları kısımlarını muhtevî olmak üzere, doğrudan doğruya Saray'a ve padişâhın şahsına bağlanmıştır. Cumhuriyet, önce Riyâset-i Cumhûr İncesâz Hey'eti, sonra Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası şeklinde, bu geleneği devâm ettirmiş, yalnız eğitim ve öğretim kısmı devredilerek, icrâ kısmı muhâfaza edilmiştir.

Musiki, Batı'da da erkeklere mahsus bir san'attı. Kadının musikiye girmesi Batı'da da zor, yavaş ve mahcûbâne, mahdut olmuştur. Sopranolar bile erkekti. Türkiye'de de böyle oldu. Fakat en eski devirlerden bugüne kadar Türk kadını, musiki eğitiminden hiçbir şekilde mahrum kalmadı. Hattâ genç kıza ve kadına, kız çocuğuna pek çok şeyin öğretilmesinin fuzûlî görüldüğü devirlerde musiki eğitimi, onlara yakışır bir iş sayılmıştır. Saraylarda, hattâ konaklarda, hem hanımlar, hem cariyeler, istidatları nisbetinde, musiki meşk etmiş, hattâ saz öğrenmişlerdir. Saray-ı Hümâyûn'da da böyle olmuştur.

Kızlara musiki meşk eden hocalar tabiatiyle pek çok defa erkekti. Bu yüzden cariyelerle hocaları arasında tarihe geçmiş birkaç aşk macerası olmuştur (Sâdullah Ağa, Ârif Bey). Kızlar, başlarına ve omuzlarına birer şal alıp yüzleri açık ders görür, tek başlarına hoca ile beraber bırakılmazlardı; meğer ki hoca pek yaşlı ola. Grup hâlinde ders alırlardı. Tek başına meşk edecek kızın yanında mutlaka bir yaşlı hanım (kalfa) bulunurdu. Yalnız kızlardan müteşekkil saz takımı, Tanzîmat'tan sonra da bu şekilde saray bando ve orkestrası kurulmuştur. Böyle bir kız saray orkestra ve bandosu, XIX. asırda, yalnız Istanbul Saray-ı Hümâyûnu'nda mevcuttu. Ancak kadın incesaz hey'etleri, pek çok İslâm sarayında olmuştur. İtalya'da da bir kadın orkestrası kurulmuşsa da, Istanbul'dakinin ihtişâmına erişememiştir. Kız bandosunda, cariyeler, resmî er ve subay üniforması giyerek padişah ve hânedan kadınları huzûrunda çalardı. 80 kadar kızdan müteşekkil Harem-i Hümâyûn orkestrasının şefi olan kızın elinde deynek, ve önünde "partition" sehpâsı bulunurdu. Lâcivert pantalon, ferâhili fes giyiyorlardı. Orkestra şefi kız, miralay rütbesinin alâmetlerini taşıyordu (albay). Kordonları ve düğmeleri çok süslü, saçları kısa kesilmiş, elbiseleri endamlarını gösterecek şekilde dikilmişti. Bu kızların yetiştirilmesi ile düzinelerce hoca meşgul olurdu. I. Abdülmecîd zamanında bu cariye orkestrasını Necib Paşa düzenlemişti. Sarayın rakkase (dansöz) kızları ise, yalnız Türk rakslarını değil, Avrupa'nın hemen bütün danslarını, İspanyol koregrafisini öğrenir, mahâretle icrâ ederlerdi. Bunların yetiştirilmesi, küçücük birer çocukken başlardı. Bu kızların içinde padişah zevceliğine kadar yükselmiş olanlar vardır.

SARAYBOSNA : bk. BOSNASARAYI.

SARAYBURNU, Istanbul'un Eminönü meydanının 600 m doğusunda, Istanbul yarımadasının Boğaz'a doğru en çok sokulmuş bulunan ucu. Burası, Haliç'in güney kıyılarının doğudaki ucudur. Burun bölümü Devon devri tabakalarından bir yapı gösterir; güneyinde Pliyosen arazisi uzanır. S.'nun hemen güneyinde Topkapı Sarayı, Gülhâne Parkı, batısında Sirkeci ve Eminönü semtleri bulunur. Köprü - Kadıköy ve Köprü - Adalar vapurları bu burunun önünden geçer. Sirkeci'den başlayan demiryolu, burunun 200 m kadar güneyinde uzanır (bk. ISTANBUL).

SARAYDAN KIZ KAÇIRMA (Die Entführung aus dem Serail), W. Amadeus Mozart'ın üç perdelik komik operası. İlk defa 16 temmuz 1782 günü Viyana'da oynandı. Sözleri, Johann André (1741 - 1799) için, Christian Friedrich Bretzner'in 1781 yılında yazdığı şarkılı oyun metninden ilham alınarak, Gottlieb Stephani (1741 - 1800) tarafından yazılmıştır. Sözlerin yazımında Mozart, G. Stephani'ye ilgi çekici fikirler vermiştir. S. K. K. operasının, Mozart'ın Türkler ve Türk müziği ile ilgili olarak yazmış olduğu eserlerin başında geldiği kabûl edilir. Olay, XVI. yüzyıl ortasında Selim Bassa'nın (Paşa) çiftliğinde geçer.

1. perde: Korsanlar tarafından kaçırılıp, Selim Bassa'ya esir olarak satılan Belmonte'nin nişanlısı Konstanze ile dadısı Blonde ve nişanlısının uşağı Pedrillo ümitsizlik içindedir. Selim Bossa, Konstanze'yi kendine seçmiş, Blonde'yi de sarayın bekçisi Osmin'e hediye etmiştir. Uşak Pedrillo'nun güçlükle ulaştırdığı haber üzerine, Belmonte mimarlık görevi ile çiftliğe girmeyi başarır. Ancak Osmin kendisini çiftlikten uzaklaştırmaya çalışmaktadır.

2. perde: Pedrillo Selim Paşa'nın Belmonte'ye güven duymasını sağlamıştır. Uşak Pedrillo'nun planı gereğince, Osmin'e uyku ilâcı içirildikten sonra sevgililer, Pedrillo ve Blonde ile birlikte saraydan kaçacaktır.

3. perde: Kaçış planını fark eden Osmin, sevgilileri kaçarken yakalayıp paşanın huzuruna getirir. Kendilerini tanıtan Konstanze, Belmonte'den ayrılmaktansa ölümü tercih ettiğini açıklar. Belmonte'nin, aynı zamanda baş düşmanı, komutan Lastados'un oğlu olduğunu öğrenen Selim Paşa, önce sevgilileri öldürtmek isterse de, hiddetini yenerek her iki sevgilinin de hayatlarını bağışlayıp, kendilerini serbest bırakır, uzak ülkelerde kendisini ara sıra dostça hatırlamalarını rica eder.

İnsan sevgisi karşısında, ağır bir suçun bağışlanabileceği düşüncesini Türk'ün bağışlayıcılığı ile vurgulayan Mozart'ın bu operası, Türk - Alman ilişkilerinin gergin olduğu II. Joseph

devrinde yazılmıştır. Aşkın ve hürriyetin üstünlüğünü ana tema olarak kullanan Mozart, ünlü Mozart bilgini Paumgartner'e göre, insan sevgisine, bu operadaki Selim Paşa'da oluşturduğu kişilik ile açıkca yönelmiş bulunmaktadır.

II. Joseph, siyasî sebeplerle bir süre geciktirdikten sonra 16 temmuz 1782'de Saray tiyatrosunda eserin ilk defa oynanması için gerekli izni verdi. Bunu, 1783'te Prag, 1784'te Salzburg temsilleri takip etti. (R. Süer)

SARAY-I HÜMÂYÛN : bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU.

SARAYKÖY, Denizli iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 619 km², nüfusu 35 378 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 10 551 (1975). Babadağ adında bir bucağı, 34 köyü, 3 belediyesi vardır (köylerden biri 2 000'in, 6'sı 1 000'in üstünde nüfuslu). İlçe, ilin batı bölümündedir. Kuruluşu 1882'dedir.

İlçe arazisinin orta bölümü ovadır. Burası Büyük Menderes ovasının bir bölümüdür (genişliği 5 km, yüksekliği 150 m, alüviyal ova). İlçenin güney bölümünde Babadağ bucağının bulunduğu dağlık yerler (1 000 - 1 500 m) geniş yer tutar. Burada, ortada Paleozoik - metamorfik arazi ile bunun kuzey bölümünde Neojen tabakalarından bir yapı gösteren yerler bulunmaktadır. Buradan çıkan birçok dere derin vâdilerde akarak Büyük Menderes'e uzanır; ilçenin kuzey bölümünde de dağlık - tepelik yerler (500 - 700 m) vardır. Burada Neojen devri tabakaları ve yer yer granitler yapıyı oluşturur. S., Büyük Menderes deprem alanı içindedir.

İlçe, Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Ovada yaz sıcakları 30°'yi aşar. Kışlar ılık ve yağışlıdır. Temmuzdan eylüle kadar kurak geçer. Yıllık yağış tutarı 500 mm'dir. Dağlardan ovaya serinletici rüzgârlar eser. Burada Akdeniz bitki topluluğu ile, dağlarda ormanlar yetişmiştir. Oldukça korunmuş orman topluluklarıdır (karaçam, kızılçam, meşe; 45 000 hektar, 650 000 m³ üretim). Babadağ çam ormanı gür ve zengindir. İlçede potasyum madeni vardır.

Ovada sebze ve meyva bahçeleri, bağlar, tarlalar geniş yer tutar. Bunlar, geçimin temel kaynaklarıdır (5 000 aile tarımla uğraşır). Pamuk, buğday, arpa, mısır, susam, üzüm, incir, karpuz, kavun, meyankökü, çeşitli meyva ve sebzeler elde edilir. Kuru üzüm ve kuru incir türlü pazarlara gönderilir.

İlçede hayvancılığın çok yer tuttuğu bölüm yaylalardır. Aile işletmelerinde hayvan besleme önem taşır. Koyun, sığır, kümes hayvanları geçim kaynaklarıdır. Yapağı, kıl, yumurta başka yerlere de gönderilir. İlçede çırçır fabrikası, pamuklu dokuma sanayii (100 dokuma tezgâhı; İzmir ve Istanbul'a satış yapar), Babadağ bucağında çok sayıda dokuma tezgâhı vardır.

İlçe merkezi S., ovada kurulmuş (169 m), çarşısı, haftalık pazarı, ortaokul, gündüz ve akşam kız sanat okulları, ilkokulları, canlı ticareti ile bir küçük şehirdir. Denizli'den 24 km uzaklıkta, Afyon - Aydın - İzmir demiryolu ve karayolu boyunda işlek bir şehirdir. Babadağ'a da iyi bir yol ile bağlıdır. Çevrede antik şehir kalıntıları, Hisar köyünde eski eserlerin gösterildiği bir açık hava müzesi vardır. S.'den 20 km batıda, Tekke ve Babaağaç köyleri yakınında Tekke ılıcası bulunmaktadır. Birçok gözlerden çıkan sular 82° - 90° sıcaklıktadır. Romalılar çağından beri ünlü şifa yerleridir. Konaklama yerleri vardır. Kızıldere, İnaltı, Ortaçı, Babacık'ta da sıcak su yerleri bulunmaktadır. (R. İzbırak)

SARAYÖNÜ, Konya iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 088 km², nüfusu 26 639 (1975); ilçe merkezinin nüfusu 8 946 (1975). 15 köyü, 4 belediyesi vardır. Belediye kuruluşu bulunan köyleri Halıcı, Çeşmelisebil, Başhüyük'tür. Nüfusları 2 000 - 3 600 arasıdır. S., daha önce Kadınhanı ilçesine bağlı bir bucak iken, 1959'da 7033 sayılı kanunla ilçe durumuna getirilmiştir. İlçe toprakları ilin kuzey bölümündedir.

Arazi, güneyde 2 116 m yüksekliğindeki Hakıt dağının kuzeye bakan yamaçlarından sonra, kuzeye doğru düzlükler (1 100 - 1 200 m) hâlinde uzanır. Güney bölümünde Paleozoik-metamorfik teşekküller geniş yer tutar. İlçenin orta bölümünde Neojen düz tabakaları ve kuzeyinde alüviyonlarla örtülü düzlükler uzanır. İlçede, İç Anadolu'nun, az yağışlı, yazları sıcak, kışları soğuk kara iklimi vardır. Bitki örtüsü, bozkırlar hâlindedir. Güneydeki dağlar çıplaktır.

Başlıca geçim kaynağı tarla tarımıdır. Başta buğday gelir (49 000 hektar, yıllık üretim 73 000 ton). 6 500 tonluk iki beton anbar, 24 adet çelik silo vardır. Bir miktar nohut (yılda 30 ton), fasulye (37 ton), mercimek elde edilir. Buğday, başka yerlere satılır. Bağlardan yılda 80 ton çekirdekli yaş üzüm elde edilir. Az yer tutan sebze bahçelerinden, en çok domates (750 ton) ile kabak, patlıcan üretilir. Sulama ve makina tarımı oldukça gelişmiştir (410 traktör, 180 biçer - döğer). Tarımın yanında hayvancılık ikinci derecede kalır (82 000 akkaraman koyun, 7 600 sığır, 5 000 tiftik keçisi, 1 200 merinos koyunu). Küçük ölçüde halıcılık, madencilik de vardır. Hamam (Ladik) ve Kurşunlu köyleri çevresindeki cıva madenleri 1964 - 1967 arasında araştırılmış, 1967'de izabe tesisleri kurulmuş, bunlar 1969'da tamamlanarak Etibank Konya cıva tesislerinde cıva elde edilmiştir.

S., 1 063 m yükseklikte, düzlükte yayılmış, Konya - Afyon demiryolu ve karayolu yakınında bir kasabadır. 1940'da nüfusu 2 650 iken, şimdi dört kat büyümüş, gelişmiştir. Bu yöre, pek eski bir yerleşme alanıdır. Tol - obası adıyla anılan ve bugün Sarayini denilen, inlerin mesken olarak kullanılmış olduğu sanılmaktadır. Kervancılık yaparak geçinen bu insanlar, İzmir'e uzanan yol boyunca tuz ticareti yapmışlardır. S.'nde "Büyük Cami", "Hatip Çeşmesi" sanat eserleridir. "Büyük Cami"in, 1400'de Pîr Hüseyin tarafından yaptırılmış olduğu sanılmaktadır. Kasabanın, önceleri bu cami çevresinde kurulduğu, sonradan şimdiki yerleşme merkezinin yukarıya uzanması 1896'da yolun geçmesiyle sağlanmıştır. İlçede lise, iki ortaokul, meslek okulu, şehirde 3 ilkokul (köylerde 18) vardır. Her hafta pazar kurulur. İçme ve kullanma suyu, elektriği vardır. S. belediyesi 1940'ta, Başhüyük belediyesi 1957'de, Hamam belediyesi 1960'ta kurulmuştur. (R. İzbırak)

SARCEY, Francisque (Dourdan 1827 - Paris 1899), Fransız yazarı. Bir süre öğretmenlik ettikten sonra "Temps" gazetesinde tiyatro tenkitleri yazmaya başladı. Ölümüne kadar otuz yıldan fazla bir süre yazdıklarının başlıcalarını *Quarante Ans de Théâtre* (Tiyatroda Kırk Yıl) adı altında topladı.

SARD DİLİ (yerli adı : Sardo), Roman dillerinin kollarından birine verilen ad. Bu dil Sardinya (Sardegna) adasında 1 000 000 kişi tarafından konuşulur. İtalyanca'nın en uzak lehçesi de sayılır.

Sardinya adasının kuzeyinde Gallura ve Sassari, güneyinde ise Campidano diyalekti kullanılır. Bu iki diyalekt arasında Logadoro diyalekti konuşulur.

S. D.'nin en eski yazılı anıtı XI. yüzyıldan kalma bir iş belgesidir. Bk. ROMAN DİLLERİ.

SARDALYA (Fr., İng. sardine), iki farklı anlamda kullanılır: 1) Ringa familyasından ve dünyanın birçok yerinde yaygın olan bir balığın adıdır. 2) S., ringa ve benzeri balıklardan yapılan konserve.

SARDALYA

S., eti sevilen küçük bir balıktır. Sırtı mavi - yeşil üzerine benekli; yanları yaldızlı, karnı ise gümüşîdir. S.'lar sürüler hâlinde dolaşır. Bu balık daha çok konservecilikte kullanılır. Dünyada yılda 230 000 ton sardalya, konserve edilmiş olarak satılır. Bizde en çok Çanakkale boğazında avlanır. Balıklar Istanbul boğazına kadar gelirse de Karadeniz'e çıkmaz. Çanakkale'de ve Gelibolu'da kutu sardalyacılığı çok gelişmiştir. Marmara adasında da Et ve Balık Kurumu'nun bir fabrikası vardır.

SARDANAPALUS, Yunan efsanesine göre son büyük Asur kralı. Şüphesiz Asurbanipal olan S.'u, Yunanlılar efemine hükümdarların en efeminesi olarak tasvir eder. Efsaneye göre S. bir muhasaradan korkarak kendisini zevceleriyle birlikte, sarayında ölesiye gömdürmüştür. Halbuki gerçek tam aksidir. Bu âkıbet kudretli Asurbanipal'in M. Ö. 648'deki Babil muhasarası sırasında korkan âsî üvey kardeşinin başına gelmiştir.

SARDEIS veya SARDES: bk. SART.

SARDİNYA (Eskiden Türkçe Sardunya; İt. Sardegna; Lat. Sardinia; Yun. İknousa), İtalya'nın (Sicilya'dan sonra) en büyük adası ve muhtar bölgesi. Fransa'ya bağlı Korsika adasından dar Bonifacio boğazıyla ayrılmıştır. Çevresindeki birkaç küçük adayla beraber, S.'nın, yüzölçümü 24 090 km², nüfusu 1 474 000 (1971), merkezi Cagliari'dir. S., Korsika'yla birlikte, yakın jeolojik çağlarda çöken Tiren kıtasının kalıntısıdır. Dağlıktır. İşlenmeye yeterli topraklar, ancak güney batısında uzanan Campidano ovasında ve deniz kenarındaki tepelik topraklarda bulunur. Iklim yazları sıcak ve kurudur. Kışın yağmur yağar. İkinci Dünya Harbi'nden sonra sıtmaya son verildiğinden şimdi nüfus artmaktadır. Çinko, kurşun, manganez, kükürt madenleri vardır. Adanın güney - batısında kömür işlenir. Burada Carbonia adıyla yeni bir şehir kurulmuştur. Tahıl, şarap, zeytin, sebze, pirinç, güney meyvaları, tütün yetişir, ama bu ürünlerin hemen hepsi S.'da tüketilir.

Tarih: M.Ö. XIII. yüzyıldan beri Mısırlı kaynaklarda, S.'nın sâkinlerinden, Sardana adıyla bahsedilir. Nurago adı verilen kule şekilli eski yapıların bunların eseri olduğu sanılmaktadır. IX. yüzyılda Fenikeliler adayı iskân etti. Ada, M. Ö. 238'de Romalılar'ın eline düştü. M. S. Vandallar (455), Bizanslılar (534) ve Ostrogotlar gelip geçti. 1297'de Papa, S.'yi Aragon'a verdi. Ada, Utrecht barışında (1713) İspanyollar tarafından Avusturya'ya terk edildi. 1720'de Savoie dukalarına verildi ve bunlar. S. kralı unvânını aldılar. Savoia hânedanı İtalya kralları olunca, ada İtalya'ya bağlandı.

SARDOU, Victorien (Paris 1831 - Paris 1908), Fransız oyun yazarı. E. Augier ve Dumas ile birlikte XIX. yüzyıl sonlarının Fransız sahnesine hâkim olmuştur. 1860'ta sahneye konan *Les Pattes de Mouche* (Kargacık - burgacık) adlı eseriyle şöhrete kavuştu. Bundan sonra uzun yıllar Paris sahnelerine hâkim oldu. Sanat hayatındaki başarısını aktris Virginie Déjazet'ye borçlu olan S., eserlerinin 70'ini onun için, diğerlerini Sarah Bernhardt için yazmıştır. Başlıca eserleri: *Madame Sans - Gêne* (Kaygısız Hanım) [1893], *Patrie!* (Vatan!) [1869], *Théodora* (1884), *Thermidor* (1891) ve *L'Affaire des Poisons*'dur (Zehirler Dâvâsı) [1907].

SARDOU, Victorien

SARDUAN, oymacılıkta kullanılan sert ve ince dokulu bir taş. Lifli bir silisyum çeşidi olan S., koyu kırmızı veya kahverengi olur. Kadıköytaşının bir türüdür. En çok Sardinya adasında ve Türkiye'de bugünkü Manisa sınırları içinde bulunan Sard'da çıkarılırdı. Avrupa'da çıkanlar bunlar kadar dayanıklı değildir.

SAREKÂT-I İSLÂM, İndonezya'da, sömürgecilerle mücadele etmek, yerli halkı kalkındırmak amacıyla 1910 yılında kurulan cemiyet. İlk on yıl içinde bazı önemli faaliyetlerde bulunduysa da, 1920'den sonra cemiyete komünistler hakim oldu. Üç yıl sonra ismi Sarekât-ı Raiyyet (milletin, vatandaşların birliği) olarak değişti; cemiyetin prensiplerine de komünistlik hakim oldu.

SARF, eskiden gramerin kelime yapımıyla uğraşan bölümüne verilen ad. Yeni terminolojide *yapı bilgisi* veya *şekil bilgisi* (Fr. Morphologie) adı verilir.

SARF, bir mal satın alma, bir hizmet sağlama veya bir zararı önleme ve giderme amacı ile yapılan borç yüklenme, para ödeme ve mal nakletme işlemi. Diğer bir deyimle S., sağlanan bir mal veya hizmet karşılığında ödenen veya ödenecek olan değerdir. Devlet adına bütçeden yapılacak S. işlemlerinde hak sahibine ödemenin yapılabilmesi için önce saymanlıklarca ita âmiri tarafından imzalanmış bir ödeme (ita) emri tanzim olunması gereklidir.

SARGON, birkaç eski Doğu hükümdarının adı.

1) **Akkad'lı S.** (M. Ö. aş. yu. 2350 - 2295), Mezopotamya'da birinci Sâmî hânedânının kurucusu. Kiş'ten çıkarak önce Güney Babilonya'yı fethetti. Uruklu Sugalzaggesi'yi yendi; sonradan kendisine tabi kıldığı toprakları batıya doğru, Suriye'ye kadar, kuzeyde Anadolu'ya, doğuda da Zagros dağlarına kadar yaydı. Akkad şehrini kurdu, başşehri yaptı.

2) **Asurî S.** (M. Ö. 721 - 705), V. Salmanassar'dan sonra tahtı eline geçirdi ve Sargonid'ler hânedanını kurdu. Birçok savaş seferleri yaparak Suriye, Kilikya, Medya ve Urartu'ya gitti. Bu son sekizinci seferi hakkında uzun bir yazı bıraktı. M. Ö. 710'da Babilonya'ya saldırdı ve ülkeyi fethettikten sonra, nâib olarak idare etti. Dur Sarrukin (Horsabad) adı altında kendi planlarına göre yeni bir başşehir kurdu.

SARI ABDULLAH (Istanbul 1534 - Istanbul 1660), hayli değişik konulardaki eserleri ve özellikle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin şerhiyle tanınan ve çağının geniş kültürlü kişileri arasında ön safta gelenlerden biri olan S. A. Efendi, Mağrib şehzâdelerinden olup Istanbul'a yerleşen Seyyid Mehmed'in oğludur. Annesi, I. Ahmed (1603 - 1617) ve IV. Murad (1623 - 1640) devirlerinde sadrâzamlıkta bulunmuş olan Halil Paşa'nın (1560? - 1629) kardeşi Mehmed Paşa'nın kızıdır. Daha küçük yaşlarında, zamanının bilginlerinden, ileri gelen şeyhlerinden feyz almıştır. Bunların başında, annesinin amcası Halil Paşa aracılığıyla teveccühünü kazandığı Aziz Mahmud Hüdâyî (1544 - 1628) gelmektedir. Tasavvuf eğilimi ile dinî ilimler kendisini olgunlaştırmıştır. Bu arada Melâmî'liğe de hissî bir gönül yakınlığı duymuş ve o zümrenin başları arasına girmiştir. Melâmîliğe bağlanmasının, babalığı Hacı Hüseyin Ağa vasıtasıyla olduğuna dair kayıtlar vardır. Merkez Efendi Halifesi Şeyh Necmeddin Hasan'ın da üzerinde etkileri olmuştur.

S. A., genç yaşlarında iken, Halil Paşa'nın da himâyesiyle devlet hizmetine girdi. Bu zâtın maiyetinde bazı görevler ifa ettikten sonra, onun ikinci sadrâzamlığında ve şark serdarlığı döneminde tezkirecilik vazifesine atandı ve onunla birlikte sefere çıktı. Halil Paşa, Abaza isyanını bastırmaya çalışırken, S. A. da, onun yanında bulunuyordu.

Halil Paşa'nın 1627 sonlarında, Erzurum'da kuşattığı Abaza Mehmed Paşa (ölm. 1634) karşısında, dondurucu bir kışla karşılaşıp, Tokat'a çekilmesi sonucunda azledilmesi üzerine, gizlice Istanbul'a gelişi sırasında, S. A. da doğum yerine döndü. Aziz Mahmud Hüdâyî, eski sadrâzamı afvettirdiği gibi, S. A. da, Koca Mustafa Paşa şeyhini bağışlattı. Esasen S. A., İdris-i Muhtefî'nin de (Hacı Ali Bey, ölm. 1024 - 1615) mensuplarındandı. Onun vefatından sonra da Hacı Kabâî'ye (ölm. 1037 - 1628) intisab eyledi. Ondan sonra da yine Melâmîler'in büyüklerinden Melâmî - Hamzavî Beşir Ağa'ya (ölm. 1073 - 1662) bîat etti.

S. A.'ın ilk reisü'l - küttablığı (dışişleri bakanlığı) 1627 - de olmakla beraber pek az sürmüştür. 1047 - 1637 tarihinde reisü'l - küttablık kaymakamlığına getirilmiş, bir yıl sonra 1638'de IV. Murad'ın Bağdad seferine katılmış, bu sefer esnasında yeniden reisü'l - küttablığa atanmışsa da bir süre sonra bu önemli görevden yine azledilmiştir. S. A., başka vazifelerde de bulunmuştur (Cizye muhasebeciliği, piyade mukabeleciliği, mukataacılık gibi). Nihayet devlet hizmetlerinden ayrılan S. A., kendini ilme ve ibâdete vermiştir. İdris-i Muhtefî'nin kendisini mezun kıldığı irşad vazifesini hakkıyla yerine getirmiş ve bir hayli tanınmış zata, Melâmîlik neşvesini tattırmıştır. Ondan feyz alanlar arasında Neşâtî Ahmed Dede (ölm. 1063 - 1653), Cevrî (ölm. 1065 - 1655) gibi tanınmış kişiler bilinmektedir. S. A.'nın oğlu Mustafa Resmî, kızının oğlu (torunu) Lâ'lî Mehmed ve onun da oğlu Abdülbakî de ondan, mânen, feyzalmış sayılırlar.

S. A. Efendi'nin vefatına, EBCED hesabıyla, muhtelif tarihler düşürülmüştür. Bunlar arasında en güzellerinden biri Nâilî'nindir.

Vakt-i rihletde dedim Nâiliyâ târîhın :
"Zâyir-i Adn ola rûhû Sarı Abdullâh'ın".

S. A. Topkapı dışında Maltepe'ye giden yolda, sol taraftaki set üzerinde bulunan, mezarlığa gömülmüştür. Mezar taşında şöyle yazılıdır: "Merd-i manevî şârih-i Mesnevî sâbıkan Reisü'l - küttab Hz. Abdullah Efendi b. Es - Seyyid Muhammed......".

S. A. E., biraz aşağıda belirtileceği üzere, bir hayli eser kaleme almış, geniş kültürlü, çağının ilim dili Arapça ve şiir dili sayılan Farsça'yı iyice bilen, kendisinin de eski deyimi ile "tabiat-i şiiriyesi olan" bir zat olduğu bilinmektedir. Birkaç kasîdesi, bir tahmîsi, onun ilk planda gelebilecek bir şâir olmamakla beraber klasik nazım kurallarına vâkıf ve bu kuralları başarı ile uygulamaya muktedir olduğunu göstermektedir. Şiirde "Abdî" mahlasını kullanmıştır.

S. A.'ın çiçekçiliğe merak sardığını ve I. Sultan İbrahim (1640 - 48) devrinde çiçekseverler üzerine başkan ve mümeyyiz seçildiği de malûmdur.

S. A.'ın başlıca eserleri hakkında kısaca şu bilgi verilebilir :

a) *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî.* Buna genellikle *Şerh-i Mesnevî* derler. Bu bakımdan S. A.'a "Şârih" sıfatı verilir. Mevlânâ'nın ünlü *Mesnevî*'sinin önemli bir şerhi olan bu eser beş cilt üzerine düzenlenmiş. IV. Murad'a sunulan bu büyük şerh, geniş tasavvuf bilgileriyle de süslenmiştir. Eser 1870 - 71 tarihleri arasında Istanbul'da basılmıştır (Hicrî 1287). Ne var ki *Mesnevî*'nin tamamının şerhinden uzak olmakla beraber, yorumcunun İslâm kültüründeki geniş bilgisini, yorumlamaktaki gücünü tanıtmak bakımından yararlıdır.

b) *Semerâtü'l - Fuâd fi'l - Mebde-i ve'l - Maâd.* Beş bölüm ve bir "hâtime"den kurulu bulunan bu kitap Türkçe'dir ve Istanbul'da 1288 (1871) tarihinde basılmıştır. Telifi 1033 (1624)'tedir. Önemi : Daha çok insan-i kâmil, ehl-i sülûk, mürşid-i kâmile bağlılık gibi konuları ve özellikle Nakşbendîlik, Bayramîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik, Kadirîlik, Küfrevîlik gibi tarikatlerin an'anevî silsilelerini açıklamakta ve dolayısıyle bazı sahâbe, tâbiin, imam ve evliyanın da menkıbelerini belirtmektedir.

c) *Nasîhatü'l - Mülûk Tergîben li - Hüsni's - sülûk.* 1059 da (1649) yazılan bu eser, IV. Mehmed'e ithaf edilmiş olup iki bölümden kuruludur. İlk bölüm dünya işlerinin düzeni, ikinci ise âhıret ile ilgilidir. Bursalı Tahir, yazarın kendi el yazısıyla yazılmış bir nüshasının Kütahya'da Vahîd Paşa kütüphanesinde olduğunu belirtir. Bu kitap Osman - zâde Tâib tarafından *Telhîsü'n - Nesâyih* adı ile özetlenmiş ve Istanbul'da 1283 (1866) tarihinde basılmıştır.

d) S. A. E.'nın daha bir çok eseri vardır. Bunlar arasında : *Ricâlü'l - Gayb, Mir'atü'l - Asfiyâ, Cevheretü'l - Bidâye, Risâle fî Merâtibi'l - Vücûd, Düstûrü'l - İnşâ* zikredilebilir. (A. Karahan)

SARI HUMMA (Fr. fièvre Jaune, İngl. yellow fever, Alm. gelbfieber), tropikal ve subtropikal bölgelerin XVII. yüzyıldan beri tanınmakta olan ağır ve tehlikeli bir virus hastalığıdır. Afrika'da, Güney ve Orta Amerika'da büyük salgınlar yapmış ve pek çok insanın ölümüne sebep olmuş, yurdumuzda görülmemiştir. Virus, insanlara sivrisinekler, özellikle *aedes Haemagogus* adlı bir sivrisinek aracılığı ile bulaşır. Bu sivrisineklerin, hastalanmış maymunları veya insanları ısırıp virusu aldıktan sonra sağlam insanları da ısırmak yoluyla hastalığı geçirdikleri anlaşılmıştır. O halde hastalığa yakalanış tarzı sıtmanınkine benzemektedir. Hastalığın adı, hastalığın başlıca belirtilerinin ateş ve sarılık oluşundan gelir.

S. H. birden titremelerle yükselen ateş, kırıklık, hâlsizlik, baş ve sırt ağrılarıyla başlar. Ateş süratle 39 - 40°'ye kadar yükselir. 3 - 4 gün sürdükten sonra düşer; bu arada bulantı, kusma, deri kanamaları, bazan barsak kanamaları görülebilir.

Ateş, düştükten 2 - 3 gün sonra yeniden yükselir. Bu ikinci dönemde oluşan başlıca belirti, karaciğerde meydana gelen şiddetli ve yaygın bir iltihabın ve hasarın sonuçlandırdığı sarılıktır. Ağır gidişli vakalarda, hasta, 1 - 2 hafta içinde karaciğer yetersizliğinin yol açtığı koma içinde ölür. Ölüm oranı % 20 kadardır. Kurtulan hastalarda kuvvetli bir bağışıklık yerleşir. S. H.'dan korunma aşı ile ve sivrisineklerden korunmakla olup, hastalığın özel bir tedavisi yoktur. Tedavi belirtilerin giderilmesine dönüktür.

SARI SALTIK DEDE, Türk mutasavvıfı. Asıl adının "Mehmed" olduğu söylenmektedir. XIII. asırda yaşamıştır ve Hacı Bektaş Velî ile çağdaştır. Türk tasavvufunun büyük derviş ve velîlerinden biri olarak kabûl edilir. Binlerce mürîdini çevresinde toplamıştır. Sakarya boyundan sonra, Dobruca'ya geçerek orada İslâm dini, ve tarîkati için çalıştığı muhakkaktır. Dobruca'da Babadağı'nı merkez edinmişti. Babadağı'ndaki türbesi, İkinci Bâyezid tarafından çok büyük bir dergâh hâline getirilmiş, Kaanûnî de Boğdan seferinde buraya yüz sürmüştür. S. S. D., Yûnus'un mürşîdi Tapduk Emre'nin mürşîdidir. Bizans ucunda derviş - gazilik kurucularından ve Osmanlı mûcizesini hazırlayanlardan biridir.

SARI UYGURLAR, Çin'de, Kansu eyâletinde, Kançov şehrinin güney - doğusunda yaşayan bir Türk boyuna verilen ad. S. E. Malov'a göre *(Yazık jeltıh uygurov.* Alma - Ata 1957. 3. s.), S. U.'ların sayısı aş. yu. 10 000'dir.

S. U.'lar geçimlerini daha çok hayvancılıkla sağlar. Lamaist olan S. U.'lar arasında Şamanizm gelenekleri yaygındır. Gezginler ve Türkologlar'ın gözlemlerine göre, S. U.'ların çoğunluğu Uygurca yanında Çince de konuşur.

S. U.'ların eski Uygurlar'ın çocukları olduğu anlaşılıyor. IX. yüzyılda Moğolistan'daki Uygur devletinin dağılması üzerine, Uygurlar'ın ana kitlesi Doğu Türkistan topraklarına göç etmiş, burada Moğol akınına kadar yaşayan yeni bir devlet kurmuştu. Bugün Yeni Uygur adını alan Türkler, bu Uygurlar'ın kalıntılarıdır. Uygurlar'ın bir kolu da güney - doğuya giderek Kansu'da yerleşmiş, burada yüz yıla yakın bir süre eski dinlerini (Maniheizm) muhafaza etmişlerse de, daha sonra Budizm'e geçmişlerdir. S. U.'lar Kansu'da yerleşen Uygurlar'ın kalıntılarıdır. Ancak, kendi geleneklerine göre, bugünkü yurtlarına bundan 600 yıl önce Doğu Türkistan'dan gelmişlerdir.

S. U.'ları ilim dünyasına Rus gezgini G. N. Potanin (b. bk.) tanıtmıştır. 1884 - 1886 yıllarında Orta Asya'da yaptığı gezide, Potanin, S. U.'lar ve dilleri üzerine birçok bilgiler topladı. Rus gezgini bu yolda topladığı bilgi ve gözlemlerini *Tangutsko - Tibetskaya Okraina Kitaya i Tsentral'naya Mongoliya* [I - II, 1893] adlı eseriyle yayınladı. 1907'de bu bölgede C. G. E. Mannerheim de (b. bk.) bir araştırma gezisi yaptı. Onun bir süre devam eden araştırmaları sonunda topladığı dil örnekleri 1911'de yayınlandı *(A visit to the Sarö and Shera yögurs.* "Journal de la Société Finno - Ougrienne" XXVII, 2). Rus Türkoloğu S. E. Malov (b. bk.) 1910-1913 yılları arasında yaptığı araştırmalarda S. U.'ların dillerini köklü olarak araştırdı. Malov, gezileri üzerine raporlar yazdığı gibi, topladığı dil örneklerini ve bilgileri de yazılarında değerlendirmiştir : *Ostatki Şamanstva u jeltıḫ Uygurov* (Sarı Uygurlar'da Şamanizm Kalıntıları) ["Jivaya Starina" 21:1, 1912, 61 - 74]; *Skazki Jeltıḫ Uygurov* (Sarı Uygur Masalları) ["Jivaya Starina" 21:2 - 4, 1912, 467 - 476]; *Otçet o Puteşestvii k Uyguram i Salaram* (Uygurlar ve Salarlar Arasında Yapılan Gezi Üzerine Rapor) ["İzvestiya Russk. Komiteta dlya İzuçen. Sr. i Vost. Azii". II:11, 94 - 99]; *Otçet o Vtorom Puteşestvii k Uyguram* (Uygurlar Arasında Yapılan İkinci Gezi Üzerine Rapor) ["İzvestiya Russk. Komiteta". II:3, 85-88]; *Razskazı, Pesni, Poslovicı i Zagadki Jeltıḫ Uygurov* (Sarı Uygur Hikâyeleri, Türküleri, Atasözleri ve Bilmeceleri) ["Jivaya Starina" 23 : 3 - 4, 1914, 163 - 172]; *Izuçenie jıvıḫ Tıretşkiḫ Nareçiy Zapadnogo Kitaya* (Batı Çin'de Yaşayan Türkler'in Dilleri) ["Vostoçnıe zapiski" I, 1927, 163-172]; *Yazık Jeltıḫ Uygurov. Slovar' i Grammatika* (Sarı Uygur Dili. Sözlük ve Gramer) [1957]; *Yazık Jeltıḫ Uygurov. Tekstı i Perevodı* (Sarı Uygur Dili. Metinler ve Tercümeler) [1967]. Son yıllarda S. U. diyalektiyle Ê. R. Tenişev de uğraşmıştır : *Yazık Jeltıḫ Uygurov* (Sarı Uygur Dili) [B. Ḥ. Todaeva ile birlikte, 1966]; *Stroy Sarıg - Yugurskogo Yazıka* (Sarı Uygur Dilinin Yapısı) [1976].

Türk diyalektlerinin tasnifini yapan Türkologlar, Ana Türkçe **d* sesinin Sarı Uygurca'da *z* olarak geçtiğini göz önünde tutarak bu diyalekti Ḥakas grubuna almışlardır : Eski Türkçe *adak* (=ayak) ~ S. Uyg. *azak* ~ Ḥak. *azaḫ.* (A. N. Samoyloviç, *Nekotorıe Depolneniya k Klassifikatşii Turetşkiḫ Yazıkov.* Petrograd 1922; M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen.* Helsinki 1949, 27. s.; N. A. Baskakov, *K Voprosu o Klassifikatşii Tyurkskiḫ Yazıkov.* "İzvestiya Akademii Nauk SSSR". Otdelenie Literaturı i Yazıka, 1952, XI, 2; Reşid Rahmeti Arat, *Türk Şivelerinin Tasnifi.* "Türkiyat Mecmuası" X, 1951 - 1953, 124 - 125). Buna karşılık S. E. Malov *(Yazık Jeltıḫ Uygurov.* Alma - Ata 1957, 3. s.), S. U. diyalektini, Eski Kırgızca'nın bir uzantısı veya Kırgızlaşmış bir Uygur diyalekti saymaktadır.

Ana Türkçe **d* sesinin *z*'ye çevrilmesi yanında S. U.'ların dilinde Ḥakas grupuna benzer birçok özellikler daha vardır. Ḥakas diyalektlerinde olduğu gibi, Sarı Uygurca'da da **b-* ünsüzü *p-*'ye çevrilmiştir : S. Uyg. *per* [=bir] ~ Ḥak. *pir.* Sarı Uygurca'da baştaki *ç*'ler olduğu gibi saklanmışsa da, söz içinde ve söz sonunda *ş*'ye dönüşmüştür. Ancak, *ş*'li karşılıklar yanında *ç*'li yan biçimler de geçer. Şorca gibi birtakım Ḥakas diyalektlerinde *ç* sesi başta, içte ve sonda *ş*'ye çevrilmiştir : S. Uyg. *aş-* [=açmak] ~ Şor. *aş-.* Sagayca'da olduğu gibi, **ş* daha çok *s* olarak geçer : S. Uyg. *tıs* [=diş] ~ Sag. *tis.* Buna karşılık : S. Uyg. *paş* [=baş] ~ Sag. *pas.* Kuzey Türk diyalektlerinde içteki ötümsüz ünsüzlerin *(*-p-*'yi saymayacak olursak) ötüm kazanmasına karşılık, Sarı Uygurca'da **-t-, *-k-, *-s-, *-ş-* ve **-ç-* sesleri ötümsüz olarak saklanmıştır. Sondaki **-z* de olduğu gibi kalmış, kuzey diyalektlerinde ise *-s*'ye çevrilmiştir *(kös* < *köz* [=göz]).

S. U.'larla Yeni Uygurlar arasındaki benzerlik ve yakınlığı gösteren birtakım özellikler daha vardır. Eski Uygurca *-dın* ablatifinin Sarı Uygurca'da *-tın* (ve daha çok *-tan)* olarak saklanması (Yeni Uygurca *-dın, -tın),* Eski Türkçe *yok* biçiminin Sarı Uygurca'da *yok* ve *yak* olarak geçmesi (Yeni Uygurca *yok, yak),* Eski Türkçe *köŋül* sözünün Sarı Uygurca'da *küŋül, küŋel, köŋul, koŋıl* biçimini alması gibi. Bu arada Sarı Uygurca'da ve Yeni Uygurca'da *ik* ve *it* gruplarının yer yer *işk* ve *işt* biçimlerini aldığı göze çarpar : Yeni Uyg. *işt* [<*it* =köpek] ~ Sarı Uyg. *ışt;* Yeni Uyg. *pişt* [<*bit*] ~ Sarı Uyg. *pışt;* Yeni Uyg. *iştik* [=keskin] ~ Sarı Uyg. *ıştığ;* Yeni Uyg. *işki* [<*iki*] ~ Sarı Uyg. *işke.*

Son olarak, Sarı Uygurca ile Lobnor Türk diyalekti ve Moğolistan'da konuşulan Hotan diyalekti arasında da birçok ortak çizgiler göze çarpar (S. E. Malov, *Lobnorskiy Yazık. Tekstı, Perevodı, Slovar'*. Frunze 1956; B. Ya. Vladimirtsov A. N. Samoyloviç: "Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya" 23, 1916, 273-280).

S. U.'ların dili morfoloji bakımından da Yeni Uygurca'ya benzer. S. U. diyalektinde genitif *(-nıŋ)*, aküzatif *(-nı)*, datif *(-ka, -ğa)*, lokatif *(-ta)*, ablatif *(-tan* veya *-tın)* hâlleri kullanılır. Lokatif ve ablatif eklerinin Eski Türkçe *d*'den gelen *t*'si daha çok ötümsüz *(t)* olarak geçer. Buna karşılık, arasıra ekvatif olarak kullanılan **-teg* ekinin *t*'si, ötümlülerden sonra ötümlü olarak geçer: *kızdağ* [=kız gibi].

Sarı Uygurca, Eski Türk kitâbelerinde ve Eski Uygurca'da kullanılan sayı sistemini bugüne kadar sürdüren tek çağdaş diyalekttir: *per yığırma* [<*bir yigirmi* 'on bir']; *peş yığırma* [<*beş yigirmi* 'on beş']; *per otus* [<*bir otuz* 'yirmi bir']. Sarı Uygurca'da 'yirmi bir' olarak *per otus* biçimi kullanıldığı hâlde, otuza *uçon* [<*üç on*] adı verilir. Buna göre, 'otuz bir' *uçon per*, 'otuz iki' *uçon şike...* adını alır.

Eski Türk kitâbelerinde kullanılan sayı sistemini W. Bang açıklamıştı (J. Marquart, *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften*. Leipzig 1898. VI. s.). Daha sonra W. Barthold (V. V. Bartol'd), 1906'da çıkan bir yazısında *(Sistema sçisleniya Orhonskih Nadpisey v Sovremennom Dialektě*. "Zapiski Vostoçnogo Otdĕleniya İmp. Russk. Arheologiçeskogo Obşçestva" XVII, 1906, 0 171-0 173. s.), bu sistemin Kara Uygurlar'ın diyalektinde bugüne kadar saklandığını bildirmişti. S. U. diyalektinde kullanılan sayı sisteminden S. E. Malov da söz etmiştir *(K izuçeniyu turetskih çislitel'nıh*. Sbornik Akad. Nauk SSSR. 1935).

S. U. diyalektinde fiil çekimi ana çizgileriyle Yeni Uygurca'ya benzer bk. YENİ UYGURLAR. (H. Eren)

SARIAĞIZ (sciaena), levreğe yakın, en çok Atlas Okyanusu'nda yaygın olan balık. S.'lar uzun gövdeli balıklardır. Ağız ve burun kısımları küt, vücutları pullarla kaplıdır. Solungaç kapaklarında iki diken bulunur. Renkleri esmer, gri veya tunç parıltılıdır. *Sciaena aquila* türü en tanınanıdır. Etçildir. Sardalya ve ringa sürülerini takip eder. Eti çok beğenilir. S.'lar ağ ile tutulur. Amatör balıkçılar olta ile de avlar. Oltaların atılmasında sabit kasnaklı makara ile donatılmış 4-6 metre uzunluğunda kamış çubuk kullanılır. S.'ları avlamak için yem olarak canlı veya salamura sardalya, mürekkep balığı parçaları, iri solucanlar veya bazı hayvanların eti de kullanılabilir.

SARIALP, Rûhî (Manisa 1924), Türk sporcusu. İlk ve orta öğrenimini Manisa'da yaptıktan sonra Konya askerî lisesine girdi. Bu okulda iken atletizme başladı. Türkiye üç adım atlama rekorunu, 1945'te 14,77 m'lik derecesi ile kırdı. 1948'de bu rekorunu 15,75'e çıkardı. Istanbul'da Fenerbahçe klübünde atletizm çalışmalarını sürdürüyordu. Türkiye'de üç adım atlama'da on beş metreyi geçen ilk Türk atleti oldu. 1948 Londra Olimpiyad oyunlarında üç adım atlamada 15,25 m'lik derecesi ile üçüncü oldu. 1950'de Brüksel, 1951 ve 1952'de ordulararası dünya atletizm şampiyonalarına katıldı. 14,79 ve 14,87 m'lik dereceleri ile iki dünya şampiyonluğu kazandı. Beden eğitimi öğretmenliği yaptı. 1953 yılında sporu bıraktı.

SARICA (eski telaffuz: **Saruca**, "sarı" renk adından), **Paşa** (ölm. Gelibolu 1454), Osmanlı Türk devlet adamı ve kumandanı. Vezir ve 1430'da Edirne muhâfızı, sonra Veliahd-Şehzâde Sultan (Fâtih) Mehmed'in lalası oldu. 1451'de şehzâdesi üçüncü defa tahta çıkınca tekrar vezîr olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi. Istanbul'un fethi hazırlıklarına katıldı ve Fetih'te bulundu. Rumelihisarı'nda adıyla anılan burcun inşâsına nezâret etti. Bizans'ın son muhâsarasında, merkezin sol tarafında yerleştirilen tümenin kumandanı idi. Fetih'ten sonra genç pâdişahla geçinemedi. Emekli olup Gelibolu'daki mâlikânesine çekildi, az sonra orada öldü. Diğer bir S. P., Yıldırım Bâyezid devri (1389-1402) denizcilerinden olup bahriye beylerbeyisi (oramiral) olmuş, 1390'da Gelibolu tersânesini ve limanını yaptırmış, Sakız ve Eğriboz gibi Ceneviz ve Venedik'in Ege Denizi'ndeki adalarına başarılı akınlarda bulunmuştur.

SARIÇAM (Pinus silvertris): bk. ÇAM.

SARIDENİZ (Çince Hoanghai), Büyük Okyanus'un, Asya'nın doğusunda, Çin, Mançurya ve Kore kıyıları boyunca teşkil ettiği deniz. S. Maias adalarından Yang-çe Kiang nehrine giden bir çizginin kuzeyinde başlar. Bu deniz birbirini takip eden ve gittikçe okyanustan daha kesin bir şekilde ayrılan üç havzadan meydana gelmiştir. Birinci havza güneydoğuda bulunur: Doğu Çin denizine açık olup, Çin'in Kiangsu ve Şantung kıyılarını, Güney Kore kıyılarından ayırır. Kore körfezi S.'in orta havzasını oluşturur. Şantung'un Kuzey kıyısı ile Kore ve Mançurya'nın kıyıları arasında uzanır. En son olarak Şantung ve Liao Tong yarımadalarının batısında Çe-li ve Liao-tong körfezleri kıta'nın içerlerine doğru uzanır ve S.'in üçüncü havzasını oluşturur S.'e dökülen Hoang-ho, Pei-ho, Liao-ho ve Yalu nehirleri pek çok alüvyon getirir. Bu sebeple, denizin derinliği 56 m'yi geçmez. Kum ve çakıl yığınları ve kayalarla dolu olduğundan, bu havza tehlikelidir. Bununla beraber, doğuda güzel körfezler ve iyi limanlar bulunur. S.'in başlıca limanları şunlardır: Tsing-Tao, Wei hai Wei, Taku, Dairen ve Çemulpo.

SARIK, bazı başlıklara takılanı şal veya tülbetten yapılan sargı. S.'lar fes, külâh, kavuk vs. üzerine sarılabilir ve sarılış şekillerine göre çeşitli isimler alırdı. Eskiden pâdişahlar, ulemâ ve vezirler S. sardığı gibi, çeşitli tarikat mensupları da çeşitli renklerde S.'lar sarardı. S., Türkiye'de 1925 yılında yasaklandı. Ancak imamlar, görev sırasında S. kullanabilirler.

SARIKAMIŞ, Kars iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 951 km², nüfusu 63 842 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 21 243, Karakurt ve Karaurgan adlı iki buçağı, 57 köyü vardır. Denizden yüksekliği 2 125 m'dir. İlçede nüfusu 1 000'i geçen 14 köy bulunur. Nüfus yoğunluğu 33'tür. İlçe, ilin güneybatı bölümündedir.

Arazîsi, yüksek yaylalar ve dağlarla kaplıdır. Burada vâdîler içinde bile yükseklik 2 000 m'nin üstündedir. Çıplak dağı (2 580 m), Yağmur dağı (2 602 m), Çambar dağı (2 803 m), Büyük-Kumru dağı (2 844 m), Sıpkaç dağı (2 800 m) başlıca yükseklikleridir. İlçenin doğu bölümünde, yüksek düzlükler geniş yer tutar. Toprakların hemen bütünü, kalın volkanik bir örtü ile kaplıdır (bazalt lavları, volkanik tüfler...). Dağlar da volkanik malzemelidir. Sadece vâdi tabanlarında alüviyonlar vardır.

S. yöresi bir subölümü alanıdır. Buradan Kars'ın Karaçayı'na, güneyde Aras nehrine doğru dereler akar. S. deresi, Kars çayının yukarı kesimidir. Taştığı zaman çok alüviyon taşır. İlçenin sert bir iklimi, fakat çok temiz havası vardır. Kışlar uzun ve karlı geçer. Kar örtüsü 15 - 30 cm'i bulur, uzun süre yerde kalır. Burada çocukların hemen hepsinin kızağı, gençlerin çoğunun kayağı vardır. S., millî kayakçılar yetiştirmiştir. Çoklukla, atların çektiği kızaklarla insan ve yük taşınır. Kışın, evlerin damlarından yere doğru metrelerce boyda uzanan sıra sıra buzlar görülür. Tabiî bitki örtüsü olarak ormanlar (çam ormanları, çoğunlukla sarıçam) geniş yer tutar. Bunlar gür ve iyi ormanlardır. Ayrıca çayırlar ve otlaklar da geniş yer kaplar.

İlçenin ekonomik kaynakları ormancılık ve hayvancılığa dayanır. Nüfusun % 70'i hayvancılıkla geçinir. Tarım bunlardan sonra gelir. İlçede 54 000 sığır, 3 000 manda, 108 000 koyun, 11 000 keçi, vardır. Bu dağlık bölgede 3 000 at, katır, eşek beslenmektedir. Süt hayvancılığı yönünden önem gösteren köylerde ve yaylalarda özel girişimce kurulmuş mandıralar vardır. Sığır yetiştirme başta gelir.

S., Erzurum - Kars demiryolu ve karayolu boyunda küçük, eski bir şehirdir. Güneydeki dağlık - tepelik yerlerin eteğinde, Turnagöl ve Lise sırtı denilen iki sırtın yamaçlarındadır. Yakınında başlayan ormanlar, Çıplak dağ üzerinde de devam eder. Evler, daha çok, vâdidedir. 1927'de nüfusu 4 357 iken, şimdi (1975) bunun beş katı artmıştır. Belediyesi 1926'da kurulmuş, îmar planı yapılmıştır. Şehirde iki köprü, park, çarşı, lise, meslek okulu, ortaokul, 5 ilkokul (köylerde 53 ilkokul) vardır. Batısında Süngütaşı (eski Zivin) Kalesi bulunmaktadır. İnkaya mağaraları eski yerleşme yerleridir, şehrin elektriği, içme ve kullanma suyu vardır. (R. İzbırak)

SARIKAMIŞ HAREKÂTI, Birinci Dünya Savaşı (b. bk.) içinde Kafkas cephesinde, Türk - Rus muharebelerinin Sarıkamış yakınlarında geçmiş ilk safhası ve bu savaşta Osmanlı devletinin uğradığı ağır başarısızlıklardan biri. 1914 sonunda Osmanlı Türkiyesi, Almanya ve Avusturya imparatorlukları yanında, Rusya, İngiltere, Fransa ve müttefiklerine karşı harbe katılmıştı. 1878'den beri Kars ve Artvin, Rusya'nın elinde idi. Türkler'le meskûn bu illeri geri almak, Almanlar'ın Doğu Avrupa'daki Rus cephesindeki hareketlerini hafifletmek, bir muharebe kazanmak, Kafkasya'ya ve diğer Türk illerine yaklaşmak gibi gayelerle, harbiye nâzırı ve başkumandan vekili Dâmâd Enver Paşa, bu cephede taarruza karar verdi. Taarruzu bizzat idare edecekti. Halbuki, hayatında büyük bir birliğe kumanda etmemiş, 34 yaşında tecrübesiz bir kurmaydı. Hayalperest olduğu derecede muhteristi. Taarruzun zaferin sırrı olduğu gibi bir prensibi harb akademisinde okumuş, fakat diğer unsurları, bilhassa kış ve soğuğu düşünmemişti. Türk kurmaylarının çoğunun şiddetle karşı çıkmasına rağmen kararını verdi. 14 aralık 1914'te Köprüköy'e geldi. Üçüncü Ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa, böyle bir taarruzun çılgınlık olduğunu söylediyse de dinletemedi. Taarruzun bahara bırakılmasının şart olduğunu söyleyen ordu kumandanını azleden Enver Paşa, ordunun kumandasını bizzat üzerine aldı. 18 aralıkta Türk harekâtı başladı. 25/26 gecesi Türk birlikleri, Sarıkamış'a girdi. Üçüncü Ordu'nun bir kolordusu Allahuekber dağını aştı. Ancak sol cenahı örten kolordunun hareketinin kış yüzünden gecikmesi, felâketin başlangıcı oldu. Bu sırada Çar İkinci Nikolay'ın Kafkas cephesinde ve Sarıkamış yakınlarında olduğunu, hattâ Sarıkamış'ın ânî işgalinde Türkler'e esir olmaktan zor kurtulduğunu bazı tarihler rivayet etmektedir. 25 gün süren taarruza, 100 000 Türk askeri katılmıştır. 11. Türk kolordusunun daha taarruzun başında (23 aralık) düşman tarafından püskürtülmesi, 10. Kolordu'nun korkunç şartlarda yapılan bir cebrî yürüyüşle Sarıkamış'a girmesi, 9. Kolordu'nun ise buzlar içinde hareket edemeyerek hemen hemen tamamen Ruslar'ca çevrilip esir düşmesi, daha harekâtın başında, durumun ümitsizliğini göstermiştir. 10. Kolordu, Sarıkamış'tan çekilmeye mecbur kalmış, Ruslar'la boğaz boğaza vuruşarak erimiş, sonra o da kar ve buz yığınlarının arasında, Allahuekber dağlarının buzulları içine düşmüştür. Sıcak iklimlere çok dayalı olan Türk ordusunun, —30 dereceyi bulan ve geçen iklimlerde kış taarruzları için hazırlanamadığı ve bu hususta düşmana nazaran çok tecrübesiz ve eksik techizatlı bulunduğu, açıkça ortaya çıkmıştır. İkmal de yapılamamış ve birliklerde kıtlık, açlığa dönüşmüştür. Üstelik Enver Paşa, hemen her gece, gece taarruz ve baskınları emretmiş, bunlardan, zâyiattan başka hemen hiçbir netice alınmamıştır. Zira asker açtır, devamlı donup ölen arkadaşlarının yanında mâneviyâtı sarsılmıştır ve tifüs de ayrıca ölümlere sebep olmaktadır. Enver Paşa, Mecingerd'e çekilip canını kurtarmış, artık ortada daha çok adı kalan III. Ordu kumandanlığına, İttihadçı arkadaşlarından Kurmay Albay Dâmâd Hâfız İsmâil Hakkı Bey'i —mîrlivâ (tümgeneral) rütbesine yükselterek— tayin etmiştir. Sarıkamış'a giren 10. Kolordu'nun kumandanı bulunan genç Hâfız Paşa da tifüs mikrobu almış ve hastalanmıştır (az sonra Erzurum'a çekilip bu hastalıktan ölecektir). Bir aya bile varmayan S. H.'nda Türkler 60 000 şehit ve esir vermişler, Ruslar'ın ölü sayısı 32 000'i geçmemiştir. Türkiye, Cihan Harbi'ne bu korkunç bilanço ile başlamış, çok iyi Türk birlikleri, kış ve askerlik kaidelerine aykırı hareket edilmesi yüzünden harcanmış, harbin sonuna kadar bir daha, Üçüncü Orduy-ı Hümâyûn, harbin başındaki kuvvesine getirilememiştir. Ruslar da bundan faydalanıp Doğu Anadolu'da ilerlemeye başlamışlardır. Enver Paşa'nın bu felâketten sonra Haydarpaşa'da karşılanırken, en küçük teessür alâmeti göstermediğinde, bütün müşâhidler ittifak etmektedirler. III. Ordu'nun hovardaca ve câhilâne harcanması yüzünden, 1915 ve sonraki yıllarda Doğu Anadolu, büyük ölçüde Rus, bilhassa Ermeni tahribâtı ve zulmü, katliâmı ve işkencesine mâruz kalmıştır.

SARIKAYA, Yozgat iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 976 km², nüfusu 40 381 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 5 080; 56 köyü, Hasbek adlı bir bucağı, 3 belediyesi (ilçe merkezi, Hasbek, Karayakup) vardır. Daha önce Boğazlıyan ilçesine bağlı bucak iken (merkezi Hamam), 1957'de 7033 sayılı kanunla ilçe durumuna getirilmiş; Akdağmadeni'nin Hasbek bucağı da buraya bağlanmıştır. İlçe, ilin orta bölümündedir.

Arazi, çok yerinde, 1 200 - 1 300 m yüksekliğinde dalgalı, tepelik ve düzlüklerden oluşmuştur. Yazır dağı 1 683 m'dir. Arazi, az derin vâdilerle parçalanmıştır. Yazır dağı, temelde uzanan metamorfik taşlardan bir yapı gösterir. Dalgalı yerler ise, genç volkanik bir örtüdür. Kanak çayının geniş vâdisinde alüviyal örtü oluşmuştur.

İlçede, İç Anadolu'nun yazları kurak ve sıcak, kış ve baharları yağışlı, soğuk, karlı kara iklimi vardır. Bitki örtüsü bakımından bozkırdır. Topraklarının % 80'den çoğu düzce, dalgalı olan ilçede, tarlalar geniş yer tutar. En çok buğday ve arpa ekilir. Bundan sonra otlaklar, daha sonra da meyva, sebze bahçeleri ve ağaçlıklar gelir. Orman, sadece

SARIKAYA : Bir görünüş

arazinin % 7'sini tutar. Küçük çapta âile hayvancılığı vardır. Hayvanlar, yılın yarısında meralarda, yarısında da ahırlarda beslenir. Sığır ırkı, yerlikaradır. Az sayıda montafon soyu da vardır. Koyun, keçi, tiftik keçisi, kümes hayvanları da yetiştirilir.

İlçe merkezi S. (eski adı Hamam), Sorgunözü'nün bir kolu olan Güllerözü'nün kuzey yakasında bir düzlüktedir. 80 km'lik bir yol ile il merkezine, 35 km'lik bir yol ile Boğazlıyan'a bağlıdır. İlçe olduktan sonra gelişmiştir. 1957'de belediye kurulmuş, içme suyu düzenlenmiş, îmar planı yapılmış, elektriği Sızır santralinden alınmış, kasabanın içinde sel kanalı ve setler yapılarak su taşkınları önlenmiş, modern kaplıca tesisleri yapılmıştır. Ortaokul, 2 ilkokulu (köylerde 55 ilkokul) vardır.

İlçede Roma devri harabelerinin olduğu yerde "S. Kaplıcaları" bulunmaktadır. Bu yörede vaktiyle büyük bir şehir vardı. Şimdiki kemerler, eski kaplıcanın kalıntılarıdır. Temelleri üzerinde o devre ait minyatürler vardır. Eski Çağ'dan beri bu kaplıcalar çok ün kazanmışlardır. Buradaki sıcak sular, saniyede 20 litreden çok akımıyla Türkiye'nin başta gelen kaplıcalarındandır. Kükürtlü, çelikli sularıyla şifa kaynağıdırlar. Yılda 50 000'den çok ziyaretçi gelir. Suyun ısısı 40 - 45°'dir. Modern konaklama yerleri yapılmıştır.

İlçe'de Hititler'den kalma höyükler vardır. Selçuklular ve Osmanlılar çağında Türk yerleşmeleri önemli yer tutmuştur. Yeni tarihlerde Kafkasya ve Balkan göçmenleri de yerleştirilmişlerdir (bk. YOZGAT). (R. İzbırak)

SARILGAN, sarmaşığa benzeyen bitkilerin genel adıdır. Bu bitkilerin en büyük özelliği yakınlarında bulunan bitkilere veya başka cisimlere sarılarak boy atmaları, büyümeleridir. Şerbetçiotu, sarmaşık, sırık fasulyesi vs. gibi bitkiler S.'dır.

SARILIK, safranın kana karışması sonucu olarak deri ve göz aklarının sarı renk almasıdır. Sarı rengi veren, safra içinde bulunan bilüribin maddesidir. Bilüribin normalde de kanda az miktarda mevcuttur. Fakat belli bir seviyenin üzerine çıkınca deri ve mukozalarda oturarak bunları sarıya boyar. Bilüribinin, kandaki miktarı artınca, S. türlerinin çoğunda, idrarla da atılmaya başlaması sebebiyle idrar koyu çay rengi alır, dışkı ise akçıllaşır.

Normalde kırmızı hücreler, 3 - 4 ay kadar yaşadıktan sonra ölür ve parçalanırlar; bunların parçalanma ürünü olan Hem, kimyevî bir işlem sonucu bilüribine çevrilir. Kan yolu ile karaciğere gelen bilüribin karaciğer hücreleri tarafından tutularak glukuronik asidle birleştirilir, yani konjüge şekle çevrilir ve böylece suda eriyebilen bir ürün elde edilmiş olur. Karaciğer hücreleri bunu, ince safra yollarına verir, ve böylece safranın terkibine sokarlar.

S. birkaç mekanizma ile oluşur :

1) Kırmızı küreciklerin yapıca bozuklukları veya toksik bir etki yüzünden normal olan 3 - 4 aylık ömürlerini tamamlamadan ölmeleri hâlinde bilüribin üretimi ve buna bağlı olarak kandaki bilüribin miktarı artar. Bu sebeple de S. baş gösterir. Buna hemolitik S. (veya hemolitik anemi) adı verilir. Bu hastalarda dışkı akçıl değil, tam tersine çok koyu renklidir; bu durumda idrarda da bilüribin bulunmaz.

2) Karaciğer iltihabı sebebiyle karaciğer hücreleri, kandaki bilüribini yeterince yakalayamaz, öte yandan safra kanalcıklarındaki safra da bazı karaciğer hücrelerinin harap olması sebebiyle kan damarları içine girer. Bu iki sebeple kandaki bilüribin arttığından S. baş gösterir. Bu hastalarda idrar koyu kırmızı, dışkı ise akçıldır.

Karaciğer iltihabı (hepatitis) çeşitli sebeplerden olabilirse de, en sık raslanan faktör virüslerdir. Karaciğeri iltihaplandıran başlıca iki virüs vardır. Bunlar A ve B virüsü adıyla anılırlar. A virüsü, hastaların dışkısıyla atıldığından bu dışkı ile bulaşmış su ve yiyeceklerin yenmesi yoluyla sağlam insanlara geçer ve A virüs hepatitisini meydana getirir. B virüsü ise, bu hastalığı geçirmiş olan insanların kanında uzunca bir süre yaşayabilir. Bu kanın, kan nakli veya enjektöre bulaşma yoluyla sağlam insan kanına karışması halinde B virüs hepatitisi meydana gelir. A hepatitisine daha sık rastlanır. Bu tür hepatitler küçük epidemiler halinde yaygınlaşabilirler. Hastalık iştahsızlık, bulantı, kusma, karın ağrısı, kırıklık, ateş gibi belirtilerle başlar. Bunlar 3 - 5 gün sürdükten sonra S. baş gösterir. Deri sarı renge boyanırken idrar koyulaşır dışkı akçıllaşır. S. genellikle 2 - 3 hafta içinde geçer fakat 2 - 3 ay gibi uzun süren şekiller de görülebilir. Bu hastalara istirahat, bol vitaminli sindirimi kolay yiyecekler tavsiye edilir.

B virüs hepatitleri genellikle biraz daha ağır seyreder. Her iki hepatitis şeklinde de şifa mûtat, ölüm nâdirdir. Ölüm sebebi karaciğerin ileri derecede harab olması sonucu oluşan karaciğer yetmezliğidir. Nâdir bazı vak'alar da tam şifaya kavuşmadan müzminleşir, sinsi ve uzun bir seyir sonunda karaciğer sirozuna dönüşür.

3) Karaciğer, dışı büyük safra yollarının bir taşla tıkanması veya bir ur ile, dışarıdan basınca uğraması sonucu olarak da S. oluşabilir. Safra yollarındaki engel, safranın geriye doğru birikip, ince safra yollarındaki basıncın artmasına yol açar. Bu yüzden itilen karaciğer hücrelerinin normal diziliş biçimi bozulur ve safra yolları ile kan yolları birbirine açılırlar. Böyle kana karışan safra, deriyi koyu sarı yeşilimsi bir renge boyar. Dışkı beyazlaşır, idrar koyulaşır; kana karışan safra tuzları şiddetli kaşıntılara yol açabilir. Safra yollarını tıkayan sebep taş ise çok defa şiddetli ağrılara sebep olur. Tıkanan safra yolları çok defa iltihaplandığından ateş de eklenir. Bu tıkayıcı faktörler genellikle ameliyatı gerektirir. Fakat S.'a yol açan urlar ameliyatla çıkartılamaz ve hastanın ölmesine sebep olurlar.

Bu üç sebep dışında ince safra yollarının tıkanıklığı, karaciğer hücrelerinin doğuştan bir kusur yüzünden bilüribini yakalayamaması veya konjüge edememesi gibi S.'ın daha nâdir görülen bir kaç sebebi daha vardır. S. etkenleri arasında pratik önemi bakımından karaciğeri bozarak S. yapabilen bazı ilaçlar üzerinde durmak gerekir.

Pratikte çok kullanılan ilaçlardan karaciğere toksik etki yaptığı bilinen başlıcaları arasında izoniazid, uzun etkili sülfamidler, fenotiazin grupu ruhî yatıştırıcılar, metiltestosteron, indandionler, PAS, klorpromazin sayılabilir. Bu listeyi daha pek çok uzatmak mümkündür. Bununla beraber bu ilaçları alan, herkeste karaciğer bozukluğunun oluşacağı sanılmamalıdır. Karaciğer kolayca bozulan bir organ değildir, ancak nadir bazı kimselerde, çok defa yüksek dozlarda alınan ilaçlar, karaciğer bozukluğuna bağlı S. oluşturabilirler. (S. Oktay)

SARIOĞLAN, Kayseri iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 660 km², nüfusu 21 960 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 3 285 (1975). 18 köyü, 3 belediyesi vardır. Gemerek (Sıvas), Bünyan ve Felâhiye ilçeleriyle sınırlıdır. Önceleri Bünyan ilçesine bağlı bir bucak iken, 1960'da 7033 sayılı kanunla ilçe durumuna getirilmiştir.

İlçe arazisinin çok yeri ova, düzlük ve tepeliktir. Yükseklikler 1 000 - 1 500 metre arasıdır. S. ve Gölova (eski Palas) ovaları geniş yer tutar. İkisi arasında hafif dalgalı bir eşik vardır. Bunlar çöküntü ovalarıdır. Kuzey ve güneylerinde daha yüksek, yıpranmış dağlar, tepelikler uzanır. Burada Oligo - miyosen jipsli seri tabakaları önemli yer tutar. S. ovası, Kesdoğan çayının geçtiği ve bir boğaz ile Kızılırmak'a açtığı alüviyal bir düzlüktür (1 150 m). Bu çay (45 km), güneydeki dağların eteklerinden çıkan gür kaynaklarla beslenir; yolu boyunca değirmenleri çevirir, bentler yapılarak sulamada kullanılır. Baharlarda taşkınlar yapar. Gölova (1 100 m), nehire açılamamış, kapalı, geniş bir ovadır. Batı bölümünde Tuzla gölü (boyu 8, eni 4 km, yüzölçümü 30 km² batı yanı derin, doğu yanı bataklık) uzanır. Önceleri buradan tuz elde edilirken, yararlı olmaması yüzünden üretim bırakılmıştır. Gölün batı yanında Mezozoik ofiolitli seri çok yer tutar.

İlçede bozkır iklimi vardır. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar, kar yağışlı ve soğuk geçer (yıllık yağış 350 - 400 mm). Otluklar çok yer tutar. Bazı köylerde ağaç toplulukları (meşe, gürgen, ardıç) küçük ölçüde vardır. Çiftlikköy gibi yerleşme yerlerinde (nüfusu 4 000'e yakın) bağcılık, meyvacılık gelişmiştir. Düzlüklerde tarlalar çok yer tutar. Yağmurlar ilkbaharda, biraz da güzün yağar. Kayseri - Sıvas yolunun arasıra sel sularıyla kaplandığı olur.

İlçede çok nüfuslu köylerin sayısı 6'yı bulur (4'ü 1 000 - 2 000, ikisi 2 500'den çok). Bunlardan Çiftlikköy'ün, geniş bahçeleri, belediyesi, PTT merkezi, çarşısı vardır.

Düz arazide tarla tarımı makineleşmiştir (200 traktör, 230 pulluk, 12 biçer - döğer). Buğday ve arpa çok ekilir. Sulama yapılan köylerde bahçecilik ve bağcılık yapılır. Otlaklarda ve ahırlarda hayvan beslenir (35 000 koyun, 9 600 sığır ve manda, 7 000 kıl keçisi).

S. ilçesi düzgün yollar boyundadır. Kayseri - Sıvas demiryolu (işlek Tuzhisar istasyonu) ve asfalt karayolu geçer. Bu yollar üzerindeki S., daha 1940'ta 1 500 nüfuslu bir bucak merkezi köy iken, büyümüş, bir küçük şehir olmuştur. Ortaokulu, 3 ilkokulu (köylerde 20 ilkokul), çarşısı, elektriği, içme ve kullanma suyu, belediyesi vardır. (R. İzbırak)

SARISABIR, zanbakgillerden, 180 türü olan bir bitki. En çok Afrika'nın kurak yerlerinde ve tropik Afrika'nın dağlarında yetişir. Kalın, etli yaprakları bir rozet teşkil eder. Görünüşte sanki gövdesi yok gibidir. Bu bitki, dünyanın sıcak bölgelerinde süs bitkisi olarak, geniş ölçüde yetiştirilir. Uçları sivri olan yaprakların rengi griden parlak yeşile kadar değişir; kırmızı, veya sarı renkli çiçekler açar.

Bazılarının yaprağının özsuyundan tıbbî bir madde elde edilir. S.'ın özsuyu, bazı cinslerde zehirlidir. *Aloe vera, Aloe barbadensis* gibi türlerden tıpta müshil olarak yararlanılır.

SARISALKIM, genellikle yamaçlarda, ormanlık yerlerdeki açık sahalarda yetişen bir ağaççık. Sarı renkli güzel kokulu çiçekleri salkım şeklindedir. Bitki, çiçekleri sarı salkımlar şeklinde olduğu için bu adı almıştır.

SARISÖZEN, Muzaffer (Sıvas 1898 - Ankara 1963), folklorcu, müzisyen, öğretmen. Sıvas'ın Cami-i Kebir mahallesinde doğdu. Babası Hüseyin Efendi, annesi Zeliha Hanım'dır. Sarıhatip-zâdeler diye bilinen ve halk arasında "Saçlılar" diye tanınan bir aileden gelmiş olan S., Sıvas Sultanîsi'nde okudu. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaş'ına katıldığı için tahsîline ara verdi. Savaştan sonra memleketine döndüğü zaman, "mekâtib-i iptidâiyye muallim muâvinliği" (öğretmen yardımcılığı) sınavını vererek öğretmenlik hayatına başladı (1922). Çeşitli okullarda müzik ve Türkçe öğretmeni olarak çalıştığı sıralarda, İstanbul konservatuarına da müracaat etti ve konservatuarın keman bölümüne kabûl edildi (1925). Ekrem Besim Tektaş'ın sınıfında keman öğrenimini tamamladıktan sonra yeniden Sıvas'a döndü ve Sıvas lisesi ile san'at okullarında müzik öğretmenliği yaptı. Bu yıllarda Sıvas millî eğitim müdürü olan Ahmed Kutsî Tecer ile birlikte "Halk Şâirleri Derneği"ni kurdu (1931). Ertesi yıl

SARIOĞLAN : Genel görünüş

bu derneğinin düzenlediği halk şâirleri bayramı vesilesiyle "Sıvas Halk Şâirleri" adlı bir broşür yayınladı. Bu eserdeki halay notaları bizde halaylar konusunda yayınlanan ilk notalardır.

SARISOZEN, Muzaffer

S., 1937 yılında millî eğitim bakanlığınca başlatılan resmî folklor derlemelerine katıldıktan bir yıl sonra (1938), Ankara devlet konservatuarı folklor arşivi şefliğine getirildi. Bu okulda ölümüne kadar müzik folkloru dersleri de verdi. 1937 yılından 1953'e kadar devam eden bütün derleme gezilerine katıldı ve 10 000 halk ezgisinin plâğa, tele ve banda kaydedilmesinde hizmeti geçti.

1940 yılında, Ankara radyosu, bir "Halk Müziği" topluluğu kurma kararına varınca, Vedat Nedim Tör ve Mes'ud Cemil Tel'in dâveti üzerine bu hizmeti de üstlendi. "Yurttan Sesler" korosunu kurup, derlenen türkülerin notalarını yazarak koro elemanlarına öğretti ve yayınlara başladı. 1953 yılında İzmir, 1954 yılında da Istanbul radyosu Yurttan Sesler'ini kurma görevi ile, bunların eğitim ve gözetim yetkileri kendisine verildi.

Halk oyunları konusunda da geniş bilgisi olan S.'i, 1949 yılında Venedik ve Biarica festivallerine katılan ekibin başında görüyoruz. Festivallerde Türk ekibi birincilik mükâfatını aldı. Bu konudaki çalışmalarına, bir bankamızın kurduğu "Halk Oyunları Yayma ve Yaşatma Tesisi"nde de devam ederek, her yıl yurdun çeşitli yörelerinden katılacak ekiplerin seçilmesi hizmetini yüklendi. Bu festivaller, sonradan halk oyunlarımızın ilkokullara kadar girmesine temel hazırladı. Çalışkan, programlı bir çalışma gücüne sahip olan S., iyi bağlama çalar, bütün halk sazlarının bünyesini tanırdı. Bundan başka klasik Türk musikisinde kullanılan ud, keman, tanbur gibi sazları da falsosuz çalmayı başarmış, Batı tekniği ile keman eğitimi görmüştür. Sözü edilen sazları öğrenirken Türk san'at müziği ve Batı müziği bilgisini de genişletmiş, dolayısıyla, folklor alanına atılmadan önce yeterli derecede yan ve destek bilgi hazırlıklarını tamamlamıştır.

S., yetiştirdiği yüzlerce öğrencinin yanı sıra, çeşitli dergi ve gazetelerde Türk musiki folkloru hakkında yazılar yazmış, "Radyo" dergisinde bazı halk türkülerinin notalarını yayınlamış, "Güzel Sanatlar" dergisinde Türk halk musikisi ve çok seslilik hakkında makaleleri çıkmıştır. 1941'de *Seçme Köy Türküleri* adı altında "Re-La" beşlisi ve "Re" üzerinde "hüseynî" dizisine varan bir sıra ile, bu dizi ve tonla başlayan, içinde çift ve tek sesli bazı türküler de bulunan kitabıyla, 1952'de 86 parçayı kapsayan *Yurttan Sesler* adlı kitabını bastırmıştır. Diyez ve bemoller üzerine rakamlar koymak suretiyle seslerin kaçar komalık tiz veya pes olduklarını ifade eden bir metod kullanmıştır. Aynı metodu ölümünden bir yıl önce bastırdığı, *Türk Halk Müziği Usulleri* adlı kitabında da uygulamıştır ki, bunda 1944'de Pertek'te biri Sefil Sıtkı'dan, öbürü Seyit Nesimî'den derlenen iki sesli musiki örnekleri de verilmiştir.

Kitap, Türk halk musikisinde ne kadar zengin ve çeşitli bir şekilde (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 20, 21) zamanlı ölçüler kullanıldığını göstermesi bakımından çok dikkate değer bir eserdir. Parçalar arasında Binboğa'lardan, Yalak Avşarları'ndan alınan "Kıymet Bilme" türküsü, Turabi'den "Ağlama Garip Bülbül" gibi gerçek güzellikte örnekler de vardır.

S. adı memleket sınırlarını da aşmış, kendisini Avrupalı ve Amerikalı birçok folklor uzmanı da tanımıştır. Onun önemli özelliklerinden biri de halk ezgilerinin aslına uygunluğu konusunda gösterdiği titizlikti.

S. 1951 yılında halk musikisi sanatçılarından Neriman Altındağ ile evlenmiş, 1957 yılında dostça ayrılmışlardır. Bu evlilikten bir oğulları olmuştur. 1962 yılında geçirdiği bir ameliyattan sonra yeniden sağlığına kavuşamayarak 4 ocakta ölmüştür. (N. Tüfekçi)

SARISU, Orta Asya'da Kazakıstan cumhuriyetinde bir nehir. Uzunluğu aş. yu. 800 - 1 000 km. Havzanın yüzölçümü 101 520 km². Çok kuru iklimden ötürü kurumaya temayül gösterir. Güneye doğru akar ama eskiden birleştiği Çu nehrine ve Sir Derya'ya artık yetişemeden kumda kaybolur.

SARIYAR BARAJI, Türkiye'nin en büyük barajlarından biri ve hidroelektrik tesisleri. Yılda 500 milyon kilovatsaat enerji üreten bu santral, enerji ve yapı bakımından Türkiye'nin en büyük santrallerindendir. Baraj, Ankara ilinin batıya uzanan bölümünde, Nallıhan ilçesinin güney sınırındadır. Sakarya nehri (b. bk.) üzerinde, Ankara'ya 165 km uzaklıktadır. Güneyinde Eskişehir'in Mihalıççık ilçesi vardır. Yanında kurulduğu S. köyünün adını alan barajın yapımına 1954'te başlanmış, 1956 nisanında ilk su tutulmuş, aynı yılın aralık ayında hizmete girmiştir. 1945'te S. köyü 465 nüfuslu küçük bir köy iken, 1970'te 2 000'den çok nüfuslu bir kasaba olmuş, elektrik ile donatılmış, köyün bahçeleri motopomp ile sulanabilmiş, bir çarşısı da oluşmuştur. Tesislerde çalışan ve ileride işletmede görev alan personelin her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde küçük, modern bir şehir kurulmuştur (1955'te burada 4 700 nüfus toplanmıştı).

Baraj, Anadolu'nun enerji ihtiyacını karşılamak, kuzeybatı Anadolu'nun elektriklenmesini sağlamak, daha sonra da enterkonnekte sisteme bağlanmak üzere kurulmuştur. Ayrıca, nehrin taşkın zamanlarında, suların akışını düzenlemek, böylece orta ve aşağı kesimlerindeki (barajdan denize olan uzunluğu 360 km) toprakları su baskınlarından koruma işi de gözönüne alınmıştır. Bu düzenleme işlerine daha sonraki yıllarda yapılan Gökçekaya Barajı (b. bk.) da katılmıştır.

S. B., beton ağırlık bendi tipindendir. Barajın temel tabanından başlamak üzere yüksekliği 108 m, taban genişliği 95 m, üst seviyede platform genişliği 7 m'dir. Bu seviyede barajın uzunluğu 250 m'yi bulur. Baraj gövdesinin beton hacmi 560 000 m³'tür. Barajın gerisinde oluşmuş bulunan gölün yüzölçümü 80 km²'dir. Biriken suyun hacmi 1 900 000 000 m³'ü bulur. Bu durumuyla S., dünyadaki bu tip barajların büyüklerinden sayılır. Barajda, dışarı taşma sularını geçirmek üzere, on birer metre aralıkla 6 dolu savak yapılmıştır. Bu savaklardan 10 m yükseklikte kapaklar yoluyla saniyede 7 500 m³ kadar aşırı taşma suları boşaltılabilir.

Barajın gerisinde oluşan göl, geriye doğru uzanarak buradaki Sakarya vâdisini, Kirmir çayı kavşak yöresine kadar tutmuş, bu çayın vâdisinin aşağı kesimini içine almış, daha batıda Sakarya'ya kuzeyden karışan Aladağ çayı vâdisini Ça-

yırhan yöresine kadar kaplamıştır. Baraj tesisi yakınında derinliği 100 m olan göl, orta bölümünde de derindir (60 - 80 m). Gölün batı - doğu uzunluğu 50 km, genişliği yukarı bölümünde 1 000 m, bende yakın dar ve derin vâdide birkaç yüz metredir.

Gölde balık üremiş, iri balıklar da çoğalmıştır. Toprak erozyonunu önlemek için, daha başlangıçta, ağaçlandırılmış, özellikle çamlıklar geniş yer tutmuştur. Baraj, çevresindeki kasabalar ve köylere değer kazandırmıştır. (R. İzbırak)

SARIYER, Istanbul iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 146 km², nüfusu 83 251 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 77 371 (1975), ilçeye bağlı köy nüfusu 5 880, köy sayısı 11'dir. Köyleri arasında önemli bir plaj merkezi olan, yaz aylarında çok kalabalıklaşan Kumköy (eski adı: Kilyos), nüfusu 1 200'ü bulan Rumelifeneri, 1 500'den çok nüfuslu Bahçeköy vardır. İlçe, 1930'da 1612 sayılı kanunla kurulmuştur. İlçe arazisi, Istanbul Boğazı'nın Avrupa yakasında, boğazın kuzey bölümündedir. İlçenin Karadeniz'e ve Istanbul Boğazı'na bakan uzun kıyıları vardır. Karadeniz'e dönük olan yamaçlar diktir. Boğaza dönük taraflarda, Büyükdere, Tarabya, İstinye vâdileri ve koyları çevresinde az eğimli yerler de bulunur. Bu kıyıların tabiî güzellikleri vardır. İlçenin batısında Çatalca, güneyinde Beşiktaş ilçeleri bulunur.

İlçe arazisi dalgalı, akarsularla derince yarılmış platolardır. Kuzeyde üst Kretase volkanik örtüleriyle yer yer Neojen tabakaları, S.'in güneyindeki yerlerde Devon arazisi yer tutar. Bunun üzerinde yer yer Neojen tabakaları vardır. İlçe arazisinde maki bitki topluluklarıyla sık ormanlar vardır. Bu arada "Belgrad Ormanı" önemli yer tutar. Büyükdere iskelesinden 6 km uzaktaki bu orman, doğuda Bahçeköy, batıda Göktürk yakınlarına uzanır, kuzeyde Karadeniz kıyısına 4 km yaklaşır. Orman arazisinin en yüksek yeri 230 m'dir. En çok meşe, kayın yetişmiştir. Ormanın adı, tarihî bir olaya dayanır. Kanûnî Süleyman zamanında Belgrad'dan getirilen esirler buraya yerleştirilerek bir Belgrad köyü kurulmuştu. Zamanla bu köyün çevresinde bir orman oluşturulmuş, köy 1898'de buradan kaldırılmış, fakat ormanın adı Belgrad ormanı olarak kalmıştır. Bu ormanda bentler (7 adet) vardır. Bunlar, Istanbul'un suyunu sağlamak için yapılmıştır. Orman millî parkı, bahçe kültürleri merkezi, Emirgân, Rumelihisarı gibi tarihî yerler, Istinye tersânesi bulunmaktadır. İlçenin Boğaziçi kıyıları, çevrenin birçok güzelliklerini kendinde toplamıştır. Kuzeyden güneye doğru Rumelikavağı, Yenimahalle, S., Büyükdere, Kireçburnu, Trabya, Yeniköy, Emirgân, Rumelihisarı iskelelerine uğrayan vapurlarla Galata köprüsüne bağlantısı bulunduğu gibi, "Büyükdere yolu" denilen asfalt karayolu ile de büyük şehre bağlıdır.

İlçe merkezi, Büyükdere koyunun kuzeyindeki burunda, boğaza bakan sırtta kurulmuştur. Batısındaki sırtlar, vaktiyle orada işletilen madenden ötürü Mâden adıyla anılır. Istanbul'un Hünkâr, Çırçır, Kestâne suları kaynakları ve bunların birer gezinti yeri olan çevreleri S.'in güneyindedir. (R. İzbırak)

SARIZ, Kayseri iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 239 km², nüfusu 23 059 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 3 595 (1975); 37 köyü, 2 belediyesi vardır. Belediyelerden biri ilçe merkezinde, diğeri, güneyde 2 000'den çok nüfuslu Yalakköy'dedir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 20 kişidir. Daha önce Pınarbaşı ilçesine bağlı bir bucak iken, 1946'da 4869 sayılı kanunla ilçe olmuştur. Önceleri "Köyyeri" adıyla anılan yerde büyüyen kasabada 4 mahalle oluşmuştur. İlçe halkı, çoğunlukla, yarı göçebedir. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur.

İlçe arazisi, ilin güney - doğu bölümünde, bütünüyle dağlık bir bölgededir. Burada iç ve doğu Anadolu ile Akdeniz bölgeleri biribirine yanaşmıştır. Güney - doğusunda Binboğa dağı (2 856 m), batısında Dumanlı dağı (3 024 m) yükselir. Yayla özelliğindeki dalgalı, tepelik yerleri bile 1 500 - 1 700 m yüksekliğindedir. İlçe merkezi S., denizden 1 500 m yüksektedir. İlçe toprakları, Toros dağları kıvrımlarının geniş yer tuttuğu, Permo - Karbon, Jura, Tersiyer devirleri tabakalarının yapıyı oluşturduğu bir bölgededir. Kasabanın çevresinde alüviyonlarla örtülü düzce arazi de vardır.

İlçede dağ ve yayla iklimi özellikleri görülür: Kışın soğuk ve sert, bol karlı, yazın sıcak ve kurak bir iklim. Dağlık yerler nisbeten serin ve ılık geçer. Yağışlar ilkbaharda çoğalır (yıllık yağış 500 mm). Dağlardaki ormanlarda geniş yapraklı ağaçlar ve çam çeşitleri yetişmiştir. Seyhan nehrinin bir kolu olan Göksu, ilçe arazisinden kaynağını alır. Bir başka önemli akarsu da S. çayıdır.

Başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Bundan sonra tarım gelir (buğday, arpa, çavdar, yulaf ile son yıllarda mısır, ayçiçeği). El dokumacılığı (kilim, halı) vardır. S. kilimleri Kayseri piyasasında aranır. İlçede, başta koyun gelmek üzere (116 000), kıl keçisi (25 000), sığır (19 000) beslenir. Bu dağlık yerlerde taşıma hayvanı olarak eşek (2 500), katır (400), at (600) da vardır. Yazın yaylalara çıkılır.

İlçe merkezi S., Pınarbaşı - Kahramanmaraş yolu boyunda, dağlar arasındaki çukurca ve düzlüklerin de bulunduğu

SARIZ : Genel görünüş

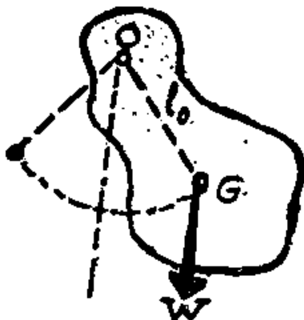
bir yerdedir. Daha 35 yıl kadar önce, S. adlı bucağın Köyyeri köyünde (1940'da nüfusu 522) küçük bir yerleşme yeri iken, ilçe merkezi olduktan sonra hemen yedi kat büyümüş, 4 mahalleli bir kasaba olmuştur. İlk ve ortaokulu, elektriği, içme ve kullanma suyu, sineması, parkı, çarşısı vardır. Şimdi "Köyyeri" adı yerine S. kasabasından söz edilir olmuştur. Kayseri - Malatya karayoluna 35 km'lik bir yol ile bağlıdır. Güneyde Göksun üzerinden Kahramanmaraş'a da yine böyle bir yol ile bağlıdır. (R. İzbırak)

SARİ, Hintli kadınların tek parça kumaştan meydana getirdikleri elbise. Hintliler'in millî elbiseleri olan S. belirli boyutlarda ve özel olarak dokunur, iğne veya dikiş kullanmadan vücuda oturtulur. Çok çeşitli renklerde olabilen S. genellikle ipekli veya pamuklu kumaşlardan yapılır.

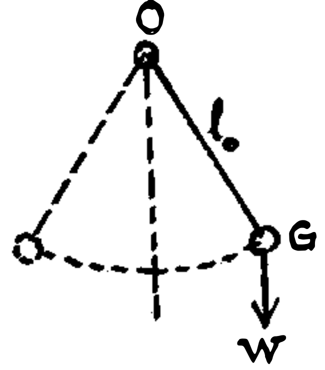
SARK (Fr. Sercq), Manş denizinde İngiltere'ye ait ada. Guernsey (Fr. Guernesey) adasının doğusunda bulunur ve Fransa'nın Cotentin yarımadasından Deroute boğazıyla ayrılır. Ada iki kısımdır. Kuzeydeki Great S. ve Güneydeki Little S. Bu iki kısmı birbirine Coupée adlı bir berzah bağlar. Adanın en yüksek yeri 114 m'dir. Adada köy denilebilecek yerleşme bölgeleri yoktur. Ancak kırlarda serpili evler bulunur. Nüfusu 604 (1975) kişidir. Bu halk Norman Fransızcası konuşur, hayvan yetiştirir ve balık avlar. Adanın yüzölçümü 5 km²'dir. Kıyı kayaları arasında birçok mağara vardır. Manş denizi adalarının tabiat güzelliği bakımından en sevimlisidir.

SARKAÇ, ağırlık merkezinden yukarıda bir nokta veya bir eksen etrafında ileri geri sallanabilen bir cisim. O noktasından asılmış olarak durmakta olan S. ilk hareketi vermek için yana doğru bir $\varnothing$ açısı kadar düşeyden ayrılır. Serbest bırakıldığı zaman, W ağırlığının sebep olduğu döndürme etkisi sebebiyle, G ağırlık merkezi, OG yarıçaplı bir daire üzerinde hareket ederek düşeye doğru yaklaşır. Ancak, kazanmış olduğu kinetik enerji sebebiyle, salınım, düşeyin diğer yönüne doğru da devam eder. Bu defa döndürme etkisi ters yönde olup, S.'ı gittikçe yavaşlatır. $\varnothing$ açısına hemen hemen eşit bir değerde S., bir an için durur. Devam eden aynı döndürme etkisi ile tekrar düşey konuma doğru sallanır ve ilk serbest bırakıldığı $\varnothing$ açısına hemen hemen tekrar ulaşır. $\varnothing$ açısı salınımın genliğidir. Bu salınım süresi de, S.'ın T periyodu olarak tarif edilmiştir. Asılma noktasındaki sürtünme kuvvetleri ve S.'a etki eden hava direnci sebebiyle, genlik zamanla azalır ve salınım durur. Küçük genlikler için periyod $T_0 = 2\pi \sqrt{(l_0^2 + k^2)\, g\, l_0}$ ile verilmiştir. Burada l_0, OG uzaklığı, k S. cisminin G ağırlık merkezine göre jirasyon (giration) yarıçapı, g ise S.'ın bulunduğu yerdeki arz çekim ivmesidir.

Herhangi biçimde olan bir S. cismi için, G ağırlık merkezi, cismi birkaç farklı doğrultudan asmak suretiyle bulunabilir ve l_0 uzunluğu belirlenir; k jirasyon (girasyon) yarıçapı, burulma terazisi denilen âletlerle ölçülebilir veya bir geometrik şekle sahipse kolayca hesaplanabilir. Belli bir l_0 ve k değeri için küçük genliklerde S. periyodunun sabit oluşu, ve S.'ın kütlesine tâbi olmaması sebebiyle saat olarak kullanılmaktadır. Eski duvar saatleri bu prensiple çalışır. Bunlarda S. bir askı çubuğu ile alt ucunda asılı yassı yuvarlak bir ağırlıktan meydana gelmiştir. Bu ağırlığa bağlı bir vida üzerinde ilerleyebilen küçük bir ayar ağırlığı G ağırlık merkezini kaydırıp l_0 uzaklığını değiştirerek T_0 periyodunu istenen değere ayarlamayı mümkün kılar. Askı, çubuğunun her iki tarafında da kaydırılabilir ağırlıklar bulunan S.'lara bileşik S. adı verilmiştir. Askı çubuğu l_0 uzunluğunda ince bir iple değiştirilir ve ağırlık l_0'lara nazaran mümkün olabildiği kadar küçük bir kürecik olarak seçilirse basit bir S. elde edilir. Bu durumda küreciğin küçük olması sebebiyle k jirasyon (giration) yarıçapı sıfır olacağından küçük genlikler için periyod $T_0 = 2\pi \sqrt{l_0/g}$ ile hesaplanır.

a) Sarkaç

b) Basit sarkaç

Önemli bir uygulama da sarkacın gravimetre olarak kullanılmasıdır. Prensip yönünden belli bir l_0 değerine sahip bir S.'ın T_0 periyodu ölçüldüğü zaman, g değeri yukarıdaki formülden kolayca bulunur. Yer altında, ağır madenlerin bulunduğu bölgelerde, gerek yüzeyde ve gerekse maden kuyuları içinde yapılan T_0 periyod ölçülerinden hesaplanan g değerlerinin normalden büyük olması, aranan mineral yataklarının varlığına işaret eden önemli bilgiler vermektedir.

$\varnothing$ genliğinin çok küçük olmadığı hallerde periyodun genliğe bağımlılığı $T = T_0 \,(1 + \varnothing^2/16)$ ile hesaplanır. Burada T_0, genlik çok küçük iken ölçülen periyod değeridir.

S.'ın önemli bir özelliği de S. ipinin süpürdüğü salınım düzleminin sabit yıldızlara nazaran değişmemesidir. Fransız tecrübî fizikçisi Léon Foucault'nun (1819 - 68) Paris'teki Panthéon'un kubbesine astığı uzun bir telin ucuna bağladığı ağır bir küre ile yaptığı S. Foucoult S.'ı olarak bilinir.

Salınım başlatıldıktan sonra kürenin çok ağır olması sebebiyle uzun saatler sallanan S.'ın bir süre sonra salınım düzleminin saat dönme yönünde döndüğü görülmüştür. Sabit yıldızlara kıyasla S. kendi salınım düzlemini muhafaza ettiğinden, aslında katedral zemini ile birlikte dünyanın döndüğü bir kere daha ispatlanmıştır. (A. Şaplakoğlu)

SARKINTILIK, kadın veya genç erkeklere sözle veya elle yapılan sataşma fiili. S., Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının sekizinci bâbının birinci faslında (Md. 421) yer alan âdâb-ı umûmiye ve âile nizamı aleyhinde bir cürümdür. Sözle S. üç aydan bir seneye, elle S. altı aydan iki seneye kadar hapisle cezalandırılır. Ayrıca Yargıtay içtihatlarına göre bir kadını rızası olmadan on - on beş metre sürüklemek, evli olduğunu bildiği bir kadına aşk mektubu göndermek ve rızası olsa bile on beş yaşından küçük mümeyyize elle ve sözle sataşmak S. suçu teşkil eder.

SARKIT : bk. DİKİT ve SARKIT.

SARKOSİN (Fr. sarcosine), deniz yıldızı ve deniz kirpisinde bulunan CH_3 NH CH_2 COOH formüllü kimyevî bir maddedir. Molekül ağırlığı 89,09 dur. Yapısında % 40,44

karbon, % 7,92 hidrojen, % 15,72 azot ve % 35,92 oksijen vardır.

Tecrübî olarak kafeinin baryum hidroksit ile kimyevî reaksiyona girmesi sonucu ortaya çıkar.

Metonolde erir. Bunun sonucunda köşeli kristaller hâlinde elde edilebilir. Suda eriyen su tutucu ve tatlımsı lezzeti olan bir maddedir. Kimyevî yapısı 212°'de değişir. Alkolde az eriyen sarkosin çoğunlukla PH'sı 12,0 olan sodyum tuzu hâlinde ticarette kullanılır.

Suda çabuk, alkol ve eterde az eriyen hidroklorit ($C_3H_7NO_2HCL$) şekli vardır. Bu şekil 171°'de yapı değiştirir. Sarkosin diş macunu yapımında, entienzim maddesi sentezinde ara ürün olarak yaygın kulanma sahası bulmuştur. (E. Ediger)

SARMAŞIK, sarmaşıkgillerden tırmanıcı bir bitki. S.'lar, şemsiye veya demet hâlinde, yeşilimsi toplu çiçekleri olan ağaçcıklardır. Etli ve üzümsü yuvarlak meyvaları vardır. Meyvanın içinde tek tohumlu beş küçük çekirdek bulunur. Dünyanın her tarafında iki türüne daima rastlanmaktadır. S. eski duvarların, ağaçların üzerinde yetişir. Yan köklerle ve yan dallardan çıkan sülüklerle desteğine tutunur. Bahçelerde, çardak, kameriye, bordür yapmakta kullanılmaktadır. S. çok uzun yaşayabilir. S.'ların Tebeşir devrinde yeryüzünde belirdiği sanılmaktadır. Mitolojide de S.'dan söz edilir. S. Bakhos'a adanmış bir bitkidir. Bakhos'un başındaki taç sarmaşıktandır.

SARMAŞIKGİLLER, iki çenekliler (dicotyledoneae) sınıfına bağlı ayrı taçyapraklılar (dialypetalae) takımından bir bitki familyası. Bu bitkilerin yumurtalıkları, taçyapraklarının altına bağlıdır. Yapraklar sapın her iki yanına da - ama birbirinin hizasında olmayarak - bağlı bulunur.

S., tırmanan ağaç veya ağaççıklar olup, bazıları tırmanmak için ek kökler kullanırlar. Sarmaşık bu tiptendir. Bazı cinsler tam maydonozgiller görünüşlü otsu bitkilerdir.

Çok zaman yapraklar girintili çıkıntılı ve parlaktır. Çiçekler demet hâlinde toplanmıştır. S. familyası aş. yu. 50 cinse ayrılır. Bunların en iyi bilineni Avrupa sarmaşığıdır.

SARMATLAR, Sarmatya'da (eskiden, Don nehrinin iki yanında Karadeniz'den Azak denizine kadar uzanan bölge), oturan halk. Herodotus'a göre S., sarışın, tıknaz, yanık tenli, iyi binici, iyi ok kullanan göçebe insanlardır. S.'ın İskit erkekleri ile Amazonlar'ın soyundan geldikleri sanılmaktadır. S.'ın kadınlarının da erkekleriyle beraber savaşa katıldıkları söylenir. S., aslında M. Ö. III. yüzyılda da Orta Asya'dan geldiler ve İskitler'in işgal ettiği bölgeyi istilâ ettiler. Etnik bakımdan birbirinden farklı Roksolanlar, İazygeler, Alanlar vs. gibi kabîlelerden meydana geliyorlardı. S.'ın sınırları Hıristiyan'lığın başlangıcında (M. S. 30'larda) Tuna'ya dayanıyordu. Neron devrinden sonra, Roksolanlar zaman zaman Romalılar'la çatıştı. Constantinus iç uyuşmazlıklar yüzünden ülkelerinden kovulan birçok S.'ı Roma imparatorluğu topraklarına yerleştirdi. Gotlar'ın bölgeye gelmesiyle S.'ın düzeni bozuldu. Çeşitli istilâcı halklarla (Gotlar, Hunlar, Vandallar) kaynaşmak zorunda kaldılar. Karadeniz kıyılarındaki Yunan şehirlerini etkileyen S.'dan günümüze, Orta Asya tarzında, hayvan resimleriyle süslenmiş eşyalarla dolu mezarlar kalmıştır.

SARMISAK veya **SARIMSAK** (sarımsak), zanbakgiller familyasından bir bitki. Soğanının sert bir kokusu ve yakıcı bir tadı vardır. S. birçok hâllerde çeşni olarak, Akdeniz ülkelerinde de bazan yemek olarak kullanılır. S.'ın kokusu, özel bir uçucu yağın içinde bulunmasından ileri gelir. Buna S. esansı denir. Bu yağda allyle sülfürü veya allylik alkolün sülfidrik eteri vardır. S., uyandırıcı (Fr. stimulant) olup, tentürü, tansiyonu bir süre için indirir. S., Hindistan, Babilonya ve Mısır'da ilk zamanlardan beri yetiştirilirdi. Yunanistan ve Roma'da çeşni ve yiyecek olarak kullanılır, ama yüksek tabakalar bunu hakir görürdü. Şimdi de Balkanlar'da ve Ön Asya'da çok kullanılır. Theophrastos S.'ın birkaç çeşidi olduğunu yazar. Büyük Plinius S.'ın şifa verici bir yiyecek ve iyi bir ilâç olduğunu söyler. Sindonius Apollinaris'in bir pasajına göre S., Cermenler'ce, Romalılar'la temaslarından önce de bilinirdi.

SARMISAK OTU, turpgillerden bir bitki. Elde ezildiği veya ovuşturulduğu zaman sarmısak kokusu verdiği için bu adla anılır. Küçük, beyaz çiçekleri vardır.

SARMISAKLI BARAJI, Kayseri ovasının doğu kenarında bir baraj. Ovanın sularını boşaltan Sarmısaklı suyu üzerinde, Kayseri - Sıvas karayolu ve demiryolu yakınında, Kayseri şehrinden 30 km uzakta kurulmuş olan bu baraj, S. suyunun ovaya açıldığı vâdide yapılmış (1965), gerisinde bir göl oluşmuştur. Baraj, ovanın (özellikle doğu bölümünün) sulanması için yapılmıştır. Ovaya yakın olması biriken suyun en az kayıpla araziye uygulanmasına imkân vermiştir.

Yapı olarak, türlü zonlu toprak dolgu olup, baraj yüksekliği 39 m, kret kotu 1 208 m, kret uzunluğu 578 m, kret genişliği 10 m'dir. Baraj gölünün maksimum su kotu 1 206 m, bölgede yıllık yağış tutarı 400 mm'dir. Barajın yeri ve çevresi, Erciyes volkanik alanındadır. Burada pembe renkli andezitik tüfler ve koyuca renkli lavlar yaygındır. Bu lavlar, Sarmısaklı suyu vâdisinin yamaçlarında kaşlar (kornişler) biçiminde uzanırlar. Bunların altında kalkerler ve kumtaşları bulunur.

S. B.'nı besleyen Sarmısaklı suyu (100 km uzunluğunda), Bünyan'ın (b. bk.) doğusundaki dağlardan kaynağını alır, Hazerşah deresi adıyla akarak bir boğazdan geçer, Bünyan önünde Pınarbaşı deresiyle birleşir, Kayseri ovasına doğru akar. Pınarbaşı deresi, aynı addaki gür bir karstik fay kaynağından doğar, derenin suyunu bu kaynak sağlar. Yaz - kış hemen aynı akıma yakın su çıkarır. Sarmısaklı suyunun yağış alanı 2 300 km² kadardır. 1953'ten beri yapılan su seviye ölçmelerine göre ortalama akımı 5 451 m³/sn'dir. İlkbahar aylarında kabarır (akım 9 m³/sn), yaz aylarında çekilir (akım 3 m³/sn). Bol yağışlı yıllarda akım iki katına yükselir, çok kurak yıllarda 2 m³/sn'ye iner. (R. İzbırak)

SARNIÇ, yağmur sularını biriktirmeye yarayan su haznesi; gemilerde tatlı su depo etmek için kullanılan hazne, akaryakıt tankerlerinde petrol konan bölümlerin her birine de S. denir.

S.'lar üstü açık, havuz şeklinde olacağı gibi kapalı da olur. Istanbul'da "çukurbostan" diye anılan yerler, Bizans zamanından kalma açık S.'lardır. Bunların başlıcaları, Karagümrük'te, Yavuzsultanselim'de, Bakırköy'dedir. Kapalı S.'ların üstü, sütunlara dayanan kemerler ve tonozlarla kapatılırdı. Başlıcaları Istanbul'da Bizanslılar'dan kalma Binbirdirek ve Yerebatan S.'larıdır. Ayrıca Gülhane parkında da büyük bir S. vardır. Günümüzde burada akvaryum balıkları teşhir edilmektedir. Istanbul'da daha başka kapalı S.'lar da vardır. S. kurak mevsimlerde yararlanmak ve özellikle muhasara sırasında kullanılmak üzere yapılırdı.

SAROL, Dr. Mükerrem (doğ. Trablusşam 1909), Türk devlet adamı. Jandarma genel komutanlarından Tümgeneral Osman Nuri Sarol Paşa'nın oğludur. Babası yüzbaşı rütbesiyle Trablusşam'da bölük komutanı olarak bulunduğu sırada doğdu. Annesi Fatma Zehra Hanım'dır. İlk tahsilini İskenderun, Beyrut, Konya, Bolu, Kayseri ve Burdur'da yaptı. Ortaokulu Antalya ve Istanbul'da tamamladıktan sonra Kuleli askerî lisesini bitirdi. 1927'de askerlikten ayrılarak Istanbul üniversitesi tıp fakültesine girdi. 1933'te tıp tahsilini tamamlayarak Yozgat'ın Sorgun ilçesinde hükûmet tabipliği görevini aldı. 1934 yılı başında ihtısas yapmak üzere, Yozgat vâliliği tarafından Almanya'ya gönderildi. Hamburg üniversitesinde yaptığı nisaiye ihtısasını tamamladıktan sonra 1938'de yurda döndü. 1941 yılına kadar Yozgat devlet hastahanesinde nisaiye kliniği şefi olarak çalıştı. Ardından Aydın devlet hastahanesi nisaiye servisi ve doğumevi başhekimliğine getirildi. 1945 yılında bakanlıkla arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden istifa ederek vazifesinden ayrıldı.

SAROL, Dr. Mükerrem

Dr. M. S. Aydın'da bulunduğu sırada o zaman CHP Aydın milletvekili olan Adnan Menderes'le tanışmıştı. 1946'da Demokrat Parti kurulunca Aydın'da kurulan ilk müteşebbis heyette görev aldı. 1946 seçimlerine Demokrat Parti adayı olarak katıldıysa da parti Aydın'da seçimi kaybetti. 1947 yılı başında Istanbul'a yerleşen Dr. M. S., bir taraftan hekimlik yaparken bir taraftan da Demokrat Parti Istanbul teşkilâtında çalışmaya başladı. 1950'de Istanbul'dan milletvekili seçildi. 1953'ten 1957'ye kadar *Türk Sesi* adındaki günlük siyasî gazeteyi çıkardı. 1954'te tekrar milletvekili seçilen Dr. M. S. devlet bakanı oldu. 1956'da bakanlıktan ayrıldı. 1957 seçimlerinde Edirne'den parlamentoya girdi. 27 mayıs 1960 ihtilâli sonunda Yassıada mahkemesince 15 yıla mahkûm oldu, 4,5 yıl mahpus kaldı. Daha sonra siyasî hayatına Adalet Partisi'nde devam etti.

SAROS KÖRFEZİ (eski adı : **Xeros**, bazı kaynaklarda : **Saroz** şeklinde geçer), Türkiye'nin, Ege denizine açılan büyük körfezlerinden biri. Bu deniz girintisi, Edirne ilinin güney kıyılarıyla Çanakkale ilinin Gelibolu ilçesinin kuzey kıyıları arasında, içerlere doğru 60 km sokulur. Körfezin önünde Gökçeada, 30 km açıklarda da Yunanistan'ın Semadirek adası bulunur. Körfezin, Ege denizine açılan ağzı 35 km, orta bölümündeki genişliği 18 km, doğu bölümünün genişliği 12 km kadardır. Bu bölümde S. adaları adlı ve biri büyükçe, ikisi küçük üç ada bulunur. Körfezin 200 m derinliğe kadar olan yerleri çoktur. 200 - 500 m derinlikleri ise, orta bölümünde bir hendek biçiminde uzanır, derin yerleri 550 m'yi geçer.

S. K., bir tektonik çöküntü alanıdır. Bu çöküntü, Marmara denizinin orta bölümünde de uzanarak, İzmit körfezi ve ötelerine kadar sürer. S. K. ve onu Marmaraya bağlayan berzah, depremler bakımından da faal olan çukurluklardandır. Bu çukurluk, kuzey Anadolu deprem kuşağına doğru uzanır. Körfezin iç bölümünde, buraya dökülen Kavak suyunun oldukça geniş deltası oluşmuştur. Deltanın ön bölümünde kıyı boyu gölleri vardır (Uzungöl gibi). Körfezin kuzey kıyısında Tuzla gölü adıyla anılan iki göl meydana gelmiştir. Bunlar birbirinden 15 km uzaklıktadır. Körfezin doğusunda tepelikler (Kuru dağında 366 m) Eosen - Oligosen flişlerinden bir yapı gösterir. Daha batıda Orta Eosen tabakaları, bunun da batısında Orta Miyosen tabakaları kıyı boyunca uzanır. Buradan körfeze 7 dere dökülür. Körfezin güney yakasında Eosen flişleri ve Üst Eosen tabakaları çok yer tutar. Burada yer yer, küçük alanlı volkanik örtüler de vardır.

Körfezin kıyılarında, "liman" denen küçük iskeleler ve koylar vardır. Körfezin kıyıları boyunda küçük yerleşme merkezleri (köyler) bulunmaktadır (bk. GELİBOLU YARIMADASI, ÇANAKKALE BOĞAZI). (R. İzbırak)

SÁROSPOTAK, Macaristan'da, Borsod - Abaiy - Zemplén idarî bölümünde (megye) Bodrog ırmağı kıyısında bir şehir. Nüfusu 12 575 (1965). Rönesans üslûbunda yapılmış olan hisarı bugüne kadar kalmıştır. Hisarın Subrosa adlı bölümünün tavanı sanat bakımından büyük bir değer taşır. II. Ferenc Râkôczi 1708'de millî meclisi bu şatoda toplamıştır. S. Koleji de eski bir kuruluştur. Jan Amos Komensky (Comenius) de bir süre bu kolejde öğretmen olarak çalışmıştır.

SAROYAN, William (doğ. Kaliforniya Fresno 1908), Amerikalı hikâye ve tiyatro yazarı. Amerika'ya göçmen olarak gelmiş bir Ermeni âilesinin oğludur. Âilenin dağılması üzerine kimsesiz çocuklara mahsus bir bakımevine bırakılmış, fakat oradan küçük yaşta kaçmıştır. Çok ağır şartlar altında, birçok geçici işlerde hayatının kazanmaya çalışmış ve 13 yaşında yazı yazmaya başlamıştır. S., ancak, 26 yaşında iken (1934), hikâyelerini topladığı *The Daring Young Man on The Flying Trapeze* (Uçan Trapezdeki Cüretkâr Genç Adam) adlı hikâye kitabı ile ismini duyurmuş ve şöhret olmanın yolunu tutmuştur. Bundan sonra dram türünde yazmaya başlamış, çok kıymetli iki tiyatro eseri vermiştir. 1939'da yayınlanan bir perdelik *My Heart's in the Highlands* (Gönlüm Yücelerde) ve 1940'da kendisine "Pulitzer armağanı" kazandıran *The Time of Your Life* (Yaşama Çağınız) adlı eserleriyle büyük yazarlar arasına girmiştir. Tanınmış bir tiyatro eseri de *The Human Comedy*'dir (İnsanlık Komedyası). Bu eser daha çok film senaryosu olarak ün yapmış ve 1942 yılında "Yılın en iyi senaryosu" seçilerek S.'a "Oskar mükâfâtı" kazandırmıştır. Belki de en iyi eseri, bir linç sahnesini canlandıran, ve öteki eserlerine nazaran daha az hissî olan *Hello Out There* (Merhabâ Dışarıdakiler) adlı, tek perdelik oyunudur. Öğretici, çok taraflı ve mizahı bol eserler veren bu

SAROYAN, William

yazarı, zamanının tenkıdçileri "San Francisco iyi huyluluğu ile Ermeni Hıristiyan'lığı karışımının iyi bir neticesi" diye târif etmişlerdir. Romantik olduğu kadar isyankâr bir ruh yapısı olan S.'ın bütün eserlerinde gençliğinde çektiği sıkıntıların izlerini görmek mümkündür. Hikâye ve romanlarından bazıları şunlardır: *My Name is Aram* (Benim Adım Aram) [1940]; *Wesley Jackson* [1946], *Rock Wagram* [1951]; *The Laughing Matter* (Gülünç Hâdise) [1955]; *Papa You're Crazy* (Baba sen delisin) [1957]; *Boys and Girls Together* (Oğlanlar ve Kızlar Birlikte) [1963].

SARPI, Paola (Venedik 1552 - Venedik 1623), Venedikli devlet adamı; tarihçi, din adamı ve filozof. Aynı zamanda Fra Paolo veya Paulus Servitus adıyla da tanınır. 13 yaşındayken Servit tarikatına girdi, bu tarikatın ileri derecelerine yükseldi. S., kendisini orta yaşlarına kadar geniş çapta incelemelere adadı. Galileo ile arkadaşlık kurdu, Mantua'da ilâhiyat ve Venedik'te de felsefe okuttu. Papa V. Paul'e karşı Venedik cumhuriyetini savunan Dix Konseyinde önemli bir rol oynadı ve kâfirlikle suçlandırılmaktan çekinmedi; fakat Protestan'lığa da temâyül etmedi. Pietro Soave Polano takma adıyla Londra'da 1619 da yayınlanan *Istoria del Concilio Tridentino* (Trent Konseyinin Tarihi) adlı eserinde, Katolik'liğinden şüphelendirecek düşünceleri vardır.

S.'nin hayatı, siyasî düşmanlarının öfkeleri yüzünden birçok defa tehdit edilmiş, 1607'de de bir suikasde uğramıştır. S. yurdunda Calvin'in Fransa'da oynadığı rolü oynamış, ilmî çalışmaları da siyasî çalışmaları kadar geniş olmuştur. Eserleri kilise meseleleri ve tarihiyle ilgili olmakla beraber, bunlara dair açıklamalarında belirli bir felsefî tutumun çizgilerine rastlanır.

SARRACENIA, iki çenekli, ayrı taçyapraklı, çiçekli bir bitki. Kuzey Amerika'nın bataklıklarında yetişir. Uzun ömürlü bir bitki olan S.'nın yaprakları, boru şeklinde ve kıvrıktır. Güzel çiçekleri dolayısıyla süs bitkisi olarak yetiştirilir.

SARRAUT, Albert (Bordeaux 1872 - Paris 1962), Fransız siyaset adamı. Avukat olarak çalıştı (1902 - 1924); milletvekili, senatör oldu. Daha sonra Çinhindi vâliliğine getirildi. Burada başka reformlar arasında yerlilerin eğitimlerini düzenledi, sömürgeler bakanı oldu. S., denizaşırı meselelerde mütehassıs şöhretini kazandı. Çeşitli bakanlıklarda bulundu. 1933'de iki ay başvekillik etti ama, Fransız devletinin geçirdiği mâlî krize çare bulamadı. Ocak - temmuz 1936'da yine başvekil oldu. Mart 1936'da, İngiliz hükûmetinin ve Fransız başkomutanlığının tutumu karşısında Almanlar'ın askerden arınmış olan Renanya (Rheinland) bölgesini işgal etmelerine karşı ancak bir protesto ile yetinmek zorunda kaldı. 1944 - 1945 yıllarında bir Alman temerküz kampında bulundu. 1945'ten sonra daha çok denizaşırı siyasetle ilgilendi. 1950 - 1958 yıllarında bu Fransız Birliği'nin başkanı olarak çalıştı.

Eserleri: *L'instruction Publique et la Guerre* (Halk Eğitimi ve Harp - 1916); *La Mise en Valeur des Colonies Françaises* (Fransa'nın Sömürgelerinin Kıymetlendirilmesi - 1923); *Grandeur et Servitude Coloniale* (Sömürgelerde Karşılaşılan Şanlı İşler ve Angaryeler - 1931).

SARRE, Friedrich (Berlin 1865 - Neubabelsberg 1945), Alman sanat tarihçisi. 1890'da Leipzig üniversitesinde doktora imtihanını verdi. 1895 yılı yazında Anadolu'da bir araştırma gezisi yaptı. Bu gezide Konya Selçuklu devletinin en parlak dönemi olan XII. yüzyıldaki erken Türk mimarîsi üzerinde durdu. Müşâhedelerini *Reise in Kleinasien* (Küçük Asya'da Seyahat) [1896] adlı kitabında topladı. S.'nin Konya'da ilk gördüğü yapı Selimiye camiidir. Kitabının IV. bölümünde Konya'nın Selçuklu eserleri üzerine bilgi veren S., Konya'da Alâeddin köşkünü ve Alâeddin camiini görmüştür. Bundan başka, Karatay medresesi, Sırçalı medrese, Sahip Ata medresesi ve İnce minareli medreseyi gezmiş, kitabının V. bölümünde ise, bu eserlere dayanarak, Selçuklu sanatını yazmaya çalışmıştır. S. Konya'dan sonra Aksaray'a gitmiş, yolda Sultanhanı'nı görmüştür. Aksaray'dan Konya'ya döndükten sonra, Doğanhisar, Sultandağı üzerinden Beyşehir'e gitmiş, buradan Eğridir'e, oradan da Isparta üzerinden Dinar'a uzanmıştır.

SARRE, Friedrich

S. Anadolu'da yaptığı bu geziden sonra İran'da geziye çıktı. 1897 güzünden, 1898 yazına kadar süren İran yolculuğunu yazılarında tanıttıktan sonra 1910'da büyük bir kitap da yazdı: *Denkmäler Persischer Baukunst. Untersuchung und Aufname Muhammedanischer Backsteinbanten in Vorderasien und Persien* (İran Yapı Sanatı Anıtları. Ön Asya ve İran'daki İslâmî Tuğla Yapıların Tesbiti ve Tarih Bakımından Değerlendirilmesi). Bu eserde, Azerbaycan bölgesinde Nahcuvan, Meraga, Sultaniye, Marand, Tebriz, Erdebil ve Erivan eserleri gözden geçirilmiş, ikinci bölümde Irak eserleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Taberistan'da kalan eserler tanıtılmış, dördüncü bölümde Konya'da bulunan Selçuklu eserleri ele alınmıştır. Son olarak, beşinci bölümde Semerkand yapıları üzerine bilgi verilmiştir.

S., Konya'nın Selçuklu yapılarından söz eden IV. bölümde, Anadolu gezisinde gördüğü Selçuklu yapılarını etraflı olarak tanıtmıştır. Akşehir'de Taş medrese, Konya'da Alâeddin camii, Sultanhanı, Sırçalı medrese, Karatay medresesi, Fahreddin Ali türbesi, Beyhekim camii, Sahip Ata camii, İnce minareli medrese, Karaman'da Hatuniye medresesi, Beyşehir'de Eşrefoğlu camii tanıtılan yapılar arasındadır. S. bir süre sonra, bu büyük eserin içindeki Konya bölümünü birtakım ekler yaparak *Konia, Seldschukische Baudenkmäler* (Konya, Selçuklu Yapıları) adı altında yayınladı.

S., İran kaya kabartmaları üzerine büyük bir eser *(Iranische Felsreliefs)* [Ernst Herzfeld ile birlikte, 1910] yazdıktan sonra, 1911 - 1914 yıllarında Fırat - Dicle çevresinde araştırmalara girişti. Bu araştırmalarının sonuçlarını *Archaelogische Reise im Euphrat- und Tigrisgebiet* (Fırat ve Dicle Bölgesinde Arkeolojik Geziler) [Herzfeld ile birlikte, 1911 - 1920] adlı eserinde toplamıştır. S. 1936'da *Der Kiosk von*

Konia (Konya Köşkü) adlı bir eser de yazdı (Türkçe çev. Şahabeddin Uzluk, *Konya Köşkü*. 1967).

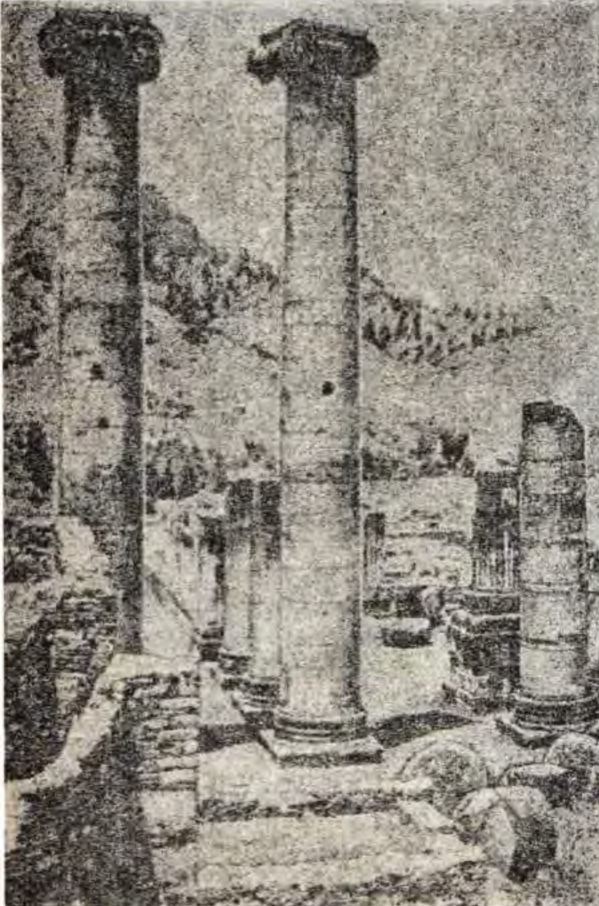
S. Berlin üniversitesinde profesör olarak çalıştığı gibi, Alman devlet müzelerinin İslâm eserleri bölümünü de müdür olarak idare etmiştir (1921 - 1931). (H. Eren)

SARREBRUCK, Alm. Saarbrücken şehrinin Fransızca söylenişi (bk. SAARBRÜCKEN).

SARRUSOPHONE (Fr., "sarüzofon" ok.), Batı musikisinde mâdenî nefesli bir âlet. Bilhassa bandolarda kullanılır. 1856'da yapılmıştır. Soprano, alto, tenor, bas, kontrabas gibi çeşitleri vardır. Sonuncusu 90 cm'dir ve kaba kaba kaba bûselik ile rast arasındaki 3 sekizliye yaklaşan sesi ihtivâ eder. (Y. Ö.)

SART (Sardis veya Sardes), Batı Anadolu'da tarihî bir yerleşme merkezi. Lidya (b. bk.) devletinin başşehri. Bugün Manisa'nın Salihli ilçesinde bu ismi taşıyan bir istasyon vardır. Sartmahmut, Sartmustafa köyleri de yine bu eski şehrin adını taşır.

S.'tan yazılı olarak ilk defa M. Ö. 650 yılında bahsedilmektedir. İlyada'da geçen *Hyde* adının da S.'ın eski adı olduğu sanılmaktadır. Şehir M. Ö. VII. yüzyılda Kimerler, VI. yüzyılda Persler ve Atinalılar, III. yüzyılın sonunda da Büyük Antiochus tarafından zaptedildi. En azından bir defa, M. S. 17'de, İmparator Tiberius zamanında vukubulan bir depremle harab oldu. Ama şehir daima yeniden inşa edildi ve Bizans'ın son zamanlarına kadar Küçük Asya'nın en büyük şehirlerinden biri olarak kaldı. Şehrin bu derece önemli olmasını sağlayan sebeplerin başında askerî kuvveti ve Anadolu'nun içlerinden Ege'ye gelen karayolunun üzerinde bulunması geliyordu. Ayrıca çok verimli bir bölgenin hâkimi durumunda olmasını da buna eklemek gerekir.

SART : Harabelerinden bir görünüş

Lidya krallığı sanayi alanında çok ilerlemişti. S. ise ülkenin manifatura merkeziydi. Özellikle değerli yün eşyanın ve halıların boyanması işinde çok ileriydi.

Helenistik ve Roma devirlerinde S., Bergama, Efes ve muhtemelen İzmir'in gelişmesiyle eski önemini kaybetti. İstanbul'un Doğu'nun başşehri olması üzerine, yeni kurulan yol sistemi, S.'ın büsbütün önemini kaybetmesine sebep olduysa da, S., daha bir süre, ismen olsun, üstünlüğünü devam ettirdi. X. yüzyıldaki bir listede Efes ve İzmir'den sonra üçüncü gelmekteydi. Şehir, XI. yüzyılın sonlarında Selçuklular'ın eline geçtiyse de 1118 yılında geri alındı. Ama 1301'de Selçuklular bütün bölgeye hâkim olunca S. kalesi bir antlaşmayla onlara teslim edildi (1306). Nihayet 1390'da Philadelphia (Alaşehir) Osmanlı Türkleri'ne teslim olunca, S. da Türk topraklarına katıldı. Şehirden son defa Timur'un fethi (ve muhtemelen tahribi) dolayısıyla bahsedildiği bilinmektedir.

Bugünkü S. harabeleri çoğunlukla Roma devrinden kalmadır. Ancak daha eski bazı kalıntılar meselâ, bir İyon tapınağı da ortaya çıkarılmıştır. Kibele - Artemis tapınağı denen bu tapınakta ilk defa 1882'de G. Denis tarafından bir kazı yapılmışsa da, fon yetersizliğinden kazı vaktinden önce tatil edilmiştir. 1910, 1914, 1922'de harabelerin çeşitli bölgeleri incelenmiş, 1958'den sonra yeni araştırma ve kazılar başlamıştır.

SARTHE, Fransa'da bir nehir ve bir departman. 1) Batı Fransa'da nehir. Uzunluğu 285 km. S., Perche tepelik bölgesinde akmaya başlar ve Mayenne ile birleşerek Maine nehrini oluşturur. Le Mans'tan itibaren bazı sınırlar içinde gemilere açık olmakla beraber, seyrüsefer bakımından önemi yoktur.

2) Fransa'nın kuzey - batısında bir idare bölgesi (département). Yüzölçümü 6 245 km², nüfusu 476 700 (1973), merkezi Le Mans'tır.

SART'LAR, eskiden Rusya'da Özbekler'e verilen bir ad. Orta Asya'yı işgal eden Ruslar Özbekler'e bu adı vermişti. S. adı Rusya'da çıkan eserlerde Ekim ihtilâline kadar kullanılmış, ihtilâlden sonra bu adın yerini Özbek adı almıştır.

Rus yayınlarına dayanan Avrupalılar da S. adını kullanmışlardır (bk. ÖZBEK'LER).

SARTO, Andrea del, asıl adı : **Andrea d'Agnolo** (Floransa 1486 - Floransa 1530), İtalyan ressamı. Piero di Cosimo'nun öğretmeni olup Fra Bartolommeo, Leonardo ve Michelangelo'nun etkisinde kaldı. Önce Floransa'da, sonra Paris'te çalıştı. Tablolarında, geniş kompozisyonlar kurma gayreti dikkati çeker. Atmosferik hacim ifadesinde ve renk

SARTO : 1517'de yaptığı Meryem Ana tablosu

tonlarının kullanılışında, Floransa Rönesans koloristleri (renk sanatçıları) arasında en önemlilerden biridir. Başlıca eserleri: *Sacra Familia* (Kutsal Aile); *La Nascita della Vergine*'dir (Meryem Ana'nın Doğumu).

SARTON, George Alfred Leon (Gand 1884 - Cambridge/Mass. 1956), ilim tarihçisi. Çalıştığı sahayı ıslah edip belli bir hâle getiren S., Gand üniversitesinde felsefe, matematik ve kimya tahsil etti. 1907'de kimya dalında bir altın madalya kazandı; 1911'de matematik doktorasını verdi. 1914'te Belçika'nın işgali üzerine İngiltere'ye, oradan Amerika'ya gitti. *Isis* adını taşıyan ilmî dergiyi 40 yıl yayınladı; daha sonra *Osiris*'i kurdu. Harvard üniversitesinde tarih profesörlüğü etti. En tanınmış eseri 3 ciltlik *Introduction to the History of Science*'tır (İlim Tarihinde Giriş) [1927 - 1947].

SARTORI, Claudio (Brescia 1913), İtalyan musiki bilgini. Zampieri ve Th. Gerold'un öğrencisi. Bologna'daki Liceo Musicale'de, Milano millî kütüphanesinde çalıştı. Yüksek değer biçilen çalışmalarının başlıca konuları şunlardır: *Petrucci'nin Çıkardığı Eserlerin Bibliyografyası* (1942); *İtalyan Âletli musikisinin Bibliyografyası* (1952); *Monteverdi* (1953). Bundan sonra Milano katedrali orkestrasının müzik kataloğunu hazırladı (1957). İtalyan musiki yayımcılarının lugatini çıkardı (1958); Puccini hakkında bir eser yazdı (1958).

SARTRE, Jean - Paul (Paris 1905), komünist Fransız filozofu, roman ve piyes yazarı. Küçük yaşta babasını kaybetti, Albert Schweitzer'in yakın akrabası olan, büyükbabası Charles Schweitzer tarafından büyütüldü. Paris'te Ecole Normale Supérieur'ü bitirdikten sonra (1929), çeşitli yerlerde öğretmenlik ve müdürlük etti. 1933 - 1934 yıllarında Almanya'da bulundu. Husserl, Heidegger gibi filozofların eserlerini inceledi. Sonra Fenomenoloji ve Eksistansiyalizm akımlarını Fransa'da yerleştirmeye çalıştı. *L'Etre et le Néant* (Varlık ve Hiçlik - 1943) adlı eseriyle eksistansiyalizmin temel yapısını kurdu ve bu sayede XX. yüzyılın önde gelen filozofları arasında yer aldı.

SARTRE, Jean Paul

S.'ın ilk eseri, fenomenolojiyi anlatan *L'Imagination* (Muhayyile - 1936) adlı eserdir. Onun ardından 1938'de *La Nausée* (Mide Bulantısı) adlı romanını, 1939 *Le Mur* adlı hikâye kitabını çıkardı. Bu ilk iki eseriyle şöhrete kavuşan S., II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru *Les Mouches* (Sinekler - 1943), *Huis Clos* (Gizli oturum - 1944) gibi piyeslerini yazdı, savaştan sonra *Les Main Sales* (Kirli Eller-1948), *Le Diable et le Bon Dieu* (Şeytan ve Ulu Tanrı - 1951), *Les Séquestrés d'Altona* (Altona Mahkûmları - 1960) gibi önemli piyeslerini verdi.

S. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra fiilen politikaya atıldı, 1945'te *Les Temps Modernes* adlı aylık dergiyi kurdu ve sol fikirlerin savunmasını yapmaya girişti. 1945'te *La Chemin de la Liberté* (Hürriyet Yolu) genel başlığı altında dört ciltlik roman serisini yayınlamaya başladı. 1952'den itibaren komünistlerle iyiden iyiye yakınlık kurdu, Rusya, İskandinavya, A. B. D. ve Küba'ya gitti, orada Castro'nun baş müdafii oldu. 1964'te kendisine verilen Nobel edebiyat mükâfatını solcu mülâhazalarla reddetti.

S., evliliğe de karşı çıkmış "burjuva evliliği" diye evlenmemiş, ama Simone de Beauvoir ile talebeliğinde başlayan arkadaşlığı hayat boyu devam ettirmiştir.

SARU BATU veya SARIYATI SAVCI BEY (ölm. 1286?), Osmanlı şehzâdesi. Ertuğrul Gazi'nin (1231 - 1281) küçük oğlu ve Osman Gazi'nin (1281 - 1324) kardeşidir. Osmanlı uc beyliğinin gelişmesinde ağabeyine yardım etti. Bizans'a karşı gazâ ve akınlarına katıldı. Karacahisar ve İnegöl tekfurlarıyla bir muhârebede şehîd oldu. 30 yaşın altındaydı. Erice köyüne gömüldü. Oğulları Bey - Hoca Bey (1270? - 1284) ve Süleyman Bey, bu sonuncunun kızı Hadîce Hâtun'dur. Orhan Gazi (1324 - 1362) bu amcasının hâtırasını yaşatmak için, onun adını, bir oğluna vermiştir. (Y. Ö.)

SARUHANLI, Manisa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 898 km², nüfusu 65 003 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 10 024 (1975), nüfus yoğunluğu 74, Halitpaşa adlı bir bucağı, 36 köyü, on bir beldesi (belediye bulunan yer) vardır. Belediye kurulmuş bulunan köyler 2 - 4 bin nüfuslu, kasaba işleyişinde yerleşme merkezleridir (Gökçeköy, Hacırahmanlı, Ishakçelebi, Koldere, Mütevellî, Nuriye, Paşaköy, Alibeyli, Büyük Belen). Şimdiki S. şehri, önce il merkezine bağlı ve merkezden 19 km uzaklıkta bir köy iken, 1945'te bucak durumuna getirilmiş, 1959 yılında da 7033 sayılı kanunla ilçe merkezi olmuştur. Bazı kaynaklarda "Sarıhanlı" olarak da ge-

çen küçük şehir, pek yakınındaki Yılmazköy (eski Tatarköy) ile birleşmiş, yayılmıştır. İlçe, Manisa ile Akhisar arasındadır.

Arazi, batı ve doğu bölümleri tepelik, kısmen dağlık (600 - 1 000 m), ortası ovadır (50 - 100 m). Ovadan Kumçayı geçer. Burası, Gediz tektonik çöküntü ovasının bir bölümüdür. Alüviyonlarla örtülü bu geniş ovanın iki yanında Neojen devri tabakaları (kalker, kil, marn...) uzanır. Batı bölümünde, çoğu andezitlerden oluşmuş, genç volkanik örtü de vardır. Halitpaşa bucağı arazisinde ise, Jura tabakaları ve peridotitler yapıda yer tutar.

İlçede Akdeniz iklimi özellikleri vardır. Kışlar ılık ve yağmurlu, yazlar sıcak ve kurak geçer. Yıllık yağış 500 mm'-dir. Bu iklime uymuş olarak maki toplulukları görülür. Yer yer oldukça korunmuş ormanlar da bulunmaktadır. İlçenin başlıca akarsuyu olan Kumçayı, Demirci dağlarının güneyindeki Türkmen dağından kaynağını alır (uzunluğu 152 km), Gediz nehrine dökülür (yağış alanı 3 185 km²). Kışın ve ilkbaharda çabuk kabaran, yazın çekilen bir çaydır. Ovada sulama yapılır.

İlçede okur - yazar oranı yüksektir. İlçe merkezinde lise, 5 kasabada ortaokul, köy ve kasabalarında 48 ilkokul vardır.

İlçede tarla, bağ, meyva ve sebze bahçeleri geniş yer tutar. Ürünlerden mısır (400 ton), yulaf (50 ton), çavdar (40), arpa (22), buğday (33), ayçiçeği, susam, tütün, pamuk önemli yer tutarlar. Çeşitli meyvalar, bu arada şeftali, incir elde edilir. 250 000 zeytin ağacından yılda 3 200 ton zeytin, 400 ton zeytinyağı elde edilir. 8 zeytinyağı yapımevi ve fabrikası vardır. Çekirdekli yaş üzüm üretimi yılda 32 000 ton, çekirdeksiz 2 850, çekirdeksiz kuru üzüm 8 200 ton kadardır. Çeşitli sebzeler yetiştirilir, bol miktarda elde edilir. Tarım, gerekli yerlerde makinalaşmıştır.

İlçede hayvancılık ve ürünleri de önemli yer tutar. Yaklaşık, 38 000 koyun (25 000 kamakuyruk, 13 000 dağlıç), 27 000 kıl keçisi, 7 500 sığır (bu arada 2 400 Holstein melezi, 76 montafon melezi, 140 saf kan montafon) vardır. Süt, yapağı, kıl üretilir. Kümes hayvanları (70 000), arıcılık (6 200 kovan) vardır.

Ovada yayılmış bulunan S., çarşısı, pazarı, okulları, elektriği, suyu, îmar planı, yol uğrağı oluşu, görünüşü ile küçük bir şehirdir (bk. MANİSA). (R. İzbırak)

SARUHANOĞULLARI, S. ("Saru", "Sarı"nın eski teläffuzudur), 1300'den 1390 nisanına kadar önce 90; 28 temmuz 1402'den 1410'a kadar, sonra 8; ve ceman 98 yıl devam etmiştir. Başşehirleri Manisa'dır. 1308'e kadar Selçukoğulları'nın uc beyi olup, 1335'e kadar İl-hanlılar'a tâbi bulunmuş, sonra müstakil olmuşlardır. Ankara muharebesinden sonra da 8 yıl Osmanlılar'a tâbi olarak yaşamışlardır. Osmanlılar, "Saruhan Tahtı" denen Manisa sancakbeyliğine, ekseriya veliaht şehzâdeleri yollamışlardır. Beylik; Soma ve Alaşehir dışında hemen bugünkü bütün Manisa vilâyeti ile Menemen, Kemalpaşa ve Foça'yı kaplıyordu. Yâni Gediz vâdisine hâkim olup, Gediz'le beraber dar bir topraktan Ege'ye çıkıyordu. Kuzeyinde Karasıoğulları, güneyinde Aydınoğulları vardı. Doğusundaki Germiyanoğulları, ilk zamanlarda Saruhanlılar'ın metbuu idiler. Esasen Saruhan beylerinin ataları, evvelce Germiyanoğulları hizmetinde bulunuyorlardı. Aydın ve Saruhan beyleri, Germiyanoğulları'nın en batıya, Ege kıyılarına gönderdikleri kumandanları olup, fethettikleri bölgede kılıç hakkı olarak kalıp devlet kurmuşlardır. Saruhan prensliğinin büyüklüğü 14 000 km² kadardı. Bilhassa deniz gücüne, yani donanmalarına dayanıyor, Aydınoğulları ile müttefikan hareket ediyorlardı. Cenevizliler, Rodos Saint-Jean Şövalyeleri, Bizans ve başka Hıristiyan kuvvetler, henüz Anadolu'nun yeni fethedilmiş Batı kıyılarını tehdit ediyorlardı.

1313'te Manisa şehrini fethetmiş olan Saruhan Bey'in babası Alpagı Bey, onun babası da Saruhan Bey olup, Cengiz'in taarruzu ile Osmanoğulları'nın ataları gibi Harzem-Şahlar ülkesinden kaçıp Büyük Sultan Key-Kubâd'ın hizmetine girmişti. Kardeşi Ali Paşa, Nif (şimdiki Kemalpaşa) beyi idi. Saruhan Bey'in diğer kardeşi Çuga Bey'dir. Yerine oğlu İlyas Bey, sonra bunun oğlu İshak Çelebi, sonra da bunun oğlu Hızır-Şah Bey geçtiler. 1410'da devlet tamamen Osmanlılar'a geçti. Son beyin kardeşi Orhan Bey, 1403'ten sonra ölmüştür.

S.'nın büyük gazi siması Gazi Süleyman Bey, Saruhan Bey'in büyük oğlu ve 29 yıllık veliahdidir. 1334'te Aydınoğlu Umur Bey'le beraber Saruhan donanmasının başında Mora ve Yunanistan seferine çıkmış, bu sefere Batı Anadolu Türkmen beyliklerinin 276 parçadan müteşekkil tam donanması katılmıştır. 1345'te yine Umur Bey'le beraber Makedonya seferine çıktı ve Makedonya topraklarında şehit oldu. Şehadetini haber alan babası Saruhan Bey, müteessiren öldü ve birkaç ay sonra Süleyman Bey'in kardeşi İlyas Bey, tahta çıktı. Süleyman Bey'in şüphesiz daha pek çok seferi olmuştur. Fakat Umur Bey'in hayatını yazan Enverî gibi bir tarihçi Süleyman Bey'in hayatını yazmadığı için bilmiyoruz. Saruhan Bey'in diğer oğulları Devlet-Han, Atmaz-Han, Orhan, Timur-Han Gördes beyi Yusuf, Kayacık beyi İdris Beyler, Devlet-Han Bey'in oğlu da Demirci beyi Yâkup-Han Bey'dir.

SARUHAN BEYLERİ :

(1300 - IV. 1390 = 90 + 28.VII.1402 - 1410 = 8 = 98) :

1) Saruhan Bey (1300 - 1345 = 45)
2) Fahreddin İlyas Bey (1345 - 1374 = 29)
3) Muzaffereddin İshak Çelebî (1374 - 1388 = 14)
4) Hızır - Şah Bey (1388 - IV - 1390 = 2 + 28.VII.1402 - 1410 = 8 = 10)

SARUHAN TAHTI'NA OTURAN OSMANOĞULLARI :

Şehzade Ertuğrul (I. Bâyezid'in veliahdi) : IV. 1390 - 1396 = 6
Şehzade Alâeddin (II. Murad'ın veliahdi) : 1437 - 1443 = 6
Şehzade Mehmed (II. Mehmed) : 1443 - 1444 = 1 + 1446 - 1451 = 5 = 6
II. Murad : 1444 - 1446 = 2
Şehzade Mustafa (II. Mehmed'in oğlu) : 1451 - 1472 = 21
Şehzade Ahmed (II. Bâyezid'in veliahdi) : 1481 - 1483 = 2
Şehzade Korkut (II. Bâyezid'in oğlu) : 1483 - 1503 = 20
Şehzade Alem - Şah (II. Bâyezid'in oğlu) : 1503 - 1504 = 1
Şehzade Mahmud (II. Bâyezid'in oğlu) : 1504 - 1507 = 3
Şehzade Korkut (II. Bâyezid'in oğlu) : 1511 - 1513 = 2
Şehzade Süleyman (II. Süleyman) : 1513 - 1520 = 7
Şehzade Mustafa (II. Süleyman'ın veliahdi) : 1533 - 1541 = 8
Şehzade Mehmed (II. Süleyman'ın oğlu) : 1541 - 1543 = 2
Şehzade Selim (II. Selim) : 1549 - 1558 = 9
Şehzade Murad (III. Murad) : 1561 - 1574 = 13
Şehzade Mehmed (III. Mehmed) : 1583 - 1595 = 12 (Y. Ö.)

SÂSÂNÎLER, Müslüman Araplar tarafından, İran imparatorluğu tarihe gömülünceye kadar, 416 yıl iktidarda kalan İran hânedânı (M. S. 226 - 642). Umumiyetle bu zaman içinde dünyanın ikinci devleti olmak güç ve prestijini muhafaza ettiler. Başkentleri, Partlar'ın son başkenti olan Dicle üzerindeki Ktesifon (Medâin) idi ve dünyanın en büyük ve haşmetli şehirleri arasında bulunuyordu. S. de Zerdüşt dininden olup "Pehlevî" denen eski İran dilini konuşuyorlardı. 590 - 628 arasında 38 yıl, başkentlerini doğuda Dectecird'e götürmüşlerdi. Hânedânın kurucusu I. Erdeşîr, 212 - 224 arasında 12 yıl Fars krallığı etmiş olan Bâbek'in, o da Sâsân'ın oğludur. S. devri İran kültür, medeniyet, san'at ve edebiyatı, pek yüksek seviyede bulunmuştur.

S., iktidara gelir gelmez, Roma ile çekişmeye başladılar. Daha I. Erdeşîr'in halefi ve oğlu I. Şâpûr, 259 yılında Roma imparatoru Valerianus'u yendi, esir etti. Valerianus, uzun bir esirlik hayatından sonra S. elinde öldü; Roma tahtına, oğlu çıkmıştı. I. Şâpûr'un küçük oğlu Mihrân, hânedânın Gürcistan dalının kurucusu oldu. I. Şâpûr'un torunu II. Behrâm da, 283'te Roma imparatoru Carus'u yendi; Roma hükümdarı, meydan muharebesinde öldü. II. Behrâm'ın torununun oğlu II. Şâpûr, 363'te, Roma imparatoru Julianus'u meydan muharebesinde yendi ve öldürdü. Bu hükümdarın kardeşi Prens Hürmüz, Istanbul'a gidip orada 365'e doğru ölmüştür. Bu suretle Romalılar, tamamen Toroslar'ın ve Fırat'ın batısına atıldı.

"Anûşîrwân" diye anılan I. Husrev, 48 yıllık uzun saltanatı boyunca, imparatorluğun haşmet ve şevketini zirvesine çıkardı. Daha babası I. Kubâd zamanında İranlılar, 503'te Theodosiopolis (Erzurum) ve Amida (Diyarbakır) şehirlerini Bizans'tan almışlardı. I. Husrev çağında, Bizans aleyhindeki İran fütuhatı, son haddine erişti. İranlılar, 570'te Yemen'i alıp azametli bir coğrafya alanına yayıldılar. I. Husrev, büyük Göktürk hakanı İstemi Han'ın dâmâdı idi. Bu evlenmeden doğan ve "Türk - zâd = Türk'ten Doğma" denilen oğlu IV. Hürmüz, I. Husrev'e halef oldu. Onun oğlu II. Husrev'in 39 yıllık saltanatı sırasında (589 - 628), Anadolu ve Doğu Akdeniz hâkimiyeti, Bizans ile İranlılar arasında son derece hırslı bir şekilde çekişildi. Bu sıralarda Araplar, İslâm dininin liderliğinde, kuzeye çıkmak üzere bulunuyorlardı. İran imparatorluğu, Bizans'a karşı kazandığı zaferlerin hummâsı içinde, bu tehlikeyi sezebilmekten uzaktı.

İranlılar, 609'da Istanbul önlerine geldiler ve Boğaz'ın Asya yakasını tuttular. 611'de Urfa ve Antakya'yı, 612'de Kayseri'yi, 614'te Şam'ı, 615'te Kudüs'ü, 616'da İskenderiye'yi, Bizans'tan aldılar ve Doğu Akdeniz'e hâkim oldular. 617'de Üsküdar'ı fethettiler. 619'da Istanbul muhasara edildi. 620'de Ankara ve Rodos fethedildi. 626'da İranlılar, tekrar Kadıköy'ü alıp Istanbul'u tehdit ettiler. 10 sene sonra Müslüman darbeleri altında inkıraza gidecek olan büyük Sâsânî imparatorluğu, istikbalinden habersiz, Boğaz'ın ve Ege'nin Asya kıyılarında at koşturuyordu.

637'de Müslüman Araplar, Sâ'd ibni Ebî - Wakkaas kumandasında Kaadisîye meydan muharebesinde Sâsânî ordusunu bozdular. Aynı yıl Selevkoslar'ın başkenti Selevkîye, Araplar'ın eline düştü. 638'de Câlûlâ meydan muharebesinden sonra Araplar, Sâsânî başkenti Ktesifon'u (Medâin) aldılar. 642 Nihâvend meydan muharebesinden sonra İran imparatorluğu tarihe karıştı. Son şehenşâh III. Yezdigird, 651 kasımında hüsran içinde öldürüldü. Kızı Bîbî - Şehr - bânû ile Hz. Hüseyin evlendi. Veliahdi Fîrûz, "III. Fîrûz" adını takınarak 26 yıl (651 - 677) Toharistan (Sicistan) kralı oldu; fakat babasının mirasını toplıyamadı. 672'ye kadar kudretli Çin imparatorluğuna tâbî oldu; fakat Çinliler, Araplar'la mücadeleye kaadir değildi. Başkentleri Zarang olmak üzere III. Fîrûz'un oğlu Narses, 31 yıl (677 - 708) Toharistan krallığını muhafaza etti. Oğlu Husrev, 732'ye kadar 24 sene Araplar'la küçük ölçüde çekişti, Çin'de öldü; pek haşmetli Sâsânî hânedânı, niceleri gibi, tarihe karıştı.

S., zaman zaman Anadolu'nun en büyük kısmını ele geçirdiler, fakat tutamadılar, Fırat'ın ve Toroslar'ın doğusundaki ülkeler dışında Orta ve Batı Anadolu'da bir Sâsânî hâkimiyeti olmadı, olduysa da pek geçici kaldı. Bununla beraber Persler gibi Akdeniz'e, Ege'ye, Boğazlar'a erişmeleri kayda değer; Partlar, bunu başaramamışlardı.

SÂSÂNÎ İMPARATORLARI

1. *I. Erdeşîr* (226 - 240)
2. *I. Şâpûr* (240 - 271)
3. *I. Hürmüz* (271 - 272)
4. *I. Behrâm* (272 - 275)
5. *II. Behrâm* (275 - 293)
6. *III. Behrâm* (293)
7. *I. Narses* (293 - 301)
8. *II. Hürmüz* (301 - 309)
9. *II. Şâpûr* (309 - 379)
10. *III. Şâpûr* (379 - 388)
11. *IV. Behrâm* (388 - 399)
12. *I. Yezdigird* (399 - 420)
13. *V. Behrâm Guur* (420 - 440)
14. *II. Yezdigird* (440 - 457)
15. *III. Hürmüz* (457 - 459)
16. *I. Fîrûz* (459 - 483)
17. *I. Balâş* (483 - 485
18. *I. Kubâd* (485 - 498 + 501 - 531)
19. *I. Câmâsp* (498 - 501)
20. *I. Husrev Anûşîrwân* (531 - 579)
21. *IV. Hürmüz Türk - Zâd* (579 - 589)
22. *II. Husrev Pervîz* (589 - 628)
23. *I. Sîrûs* (628)
24. *III. Erdeşîr* (628)
25. *III. Husrev* (628)
26. *II. Kubâd* (628 - 629)
27. *I. Pûrân - duht* (imparatoriçe) (629 - 631)
28. *I. Guşnâsp - Berde* (631)
29. *I. Âzermî - duht* (imparatoriçe) (631 - 634)
30. *V. Hürmüz* (634)
31. *III. Yezdigird* (634 - 642) (Y. Ö.)

SASEBO, Japonya'nın Kyuşu adasının kuzey - batısında bir şehir ve liman. Nüfusu : 251 000 (1975). S., mahfuz mevkiinden ötürü harp ve ticaret gemileri limanıdır. Gemicilikle ilgili endüstrilere sahip bir kömür havzası merkezidir.

SASKATCHEWAN, Kanada'nın orta kısmında eyâlet. Yüzölçümü 652 000 km² nüfusu 935 000 (1976). Nüfusun % 40'ı Büyük Britanyalı, % 16'sı Alman ve 31 000'i (1961) Kızılderili'dir. Toplam nüfusun % 49'u şehirlerde yaşar. Merkez Regina'dır. S.'ın güneyi eskiden açık çayırdı (Prairie). Şimdi otlak olarak kullanılmaktadır (1967'de burada 2,37 milyon sığır vardı, bunların 145 000'i süt ineği idi). S.'da geniş ölçüde buğday, yulaf, arpa, keten tohumu ekilir. Kanada'nın buğ-

SASKATCHEWAN : Kanada'nın en güzel köşelerinden biri S.'dır

day rekoltesinin % 60'ından daha çoğu S.'dan gelir. 1970'te hükûmet, satılamayan buğday stoklarından ötürü, 4 milyon hektarlık toprakların ekilmesine engel olmuştur.

S.'ın kuzeyi, "kanada kalkanı"nın bir kısmını oluşturur, verimsiz, geniş göller ve ormanlarla kaplıdır. Tarımın gittikçe daha çok makineleşmesinden ötürü, köy halkı geniş ölçüde azalmıştır. S.'ın endüstrisi tarım ürünlerinin işlenmesi üzerinedir. Kuzeyde ormancılık ve kerestecilik önem kazanmaktadır. S.'ın zengin linyit yatakları vardır (1967'de 2 milyon ton linyit ve 14,785 milyon hektolitre petrol elde edilmiştir). Bundan başka tabiî gaz, altın, bakır ve çinko madenleri vardır. S.'in tam kuzeyindeki Athabaska gölünün kuzey-doğu kıyısında bulunan Uranium City'ye yakın bir noktada geniş uranyum yatakları vardır. Bu maden ocaklarındaki iş, çok üretimden ötürü durdurulmuştur. 1942'de dünyanın en büyük potasyum yatakları Saskatoon'da keşfedilmiştir.

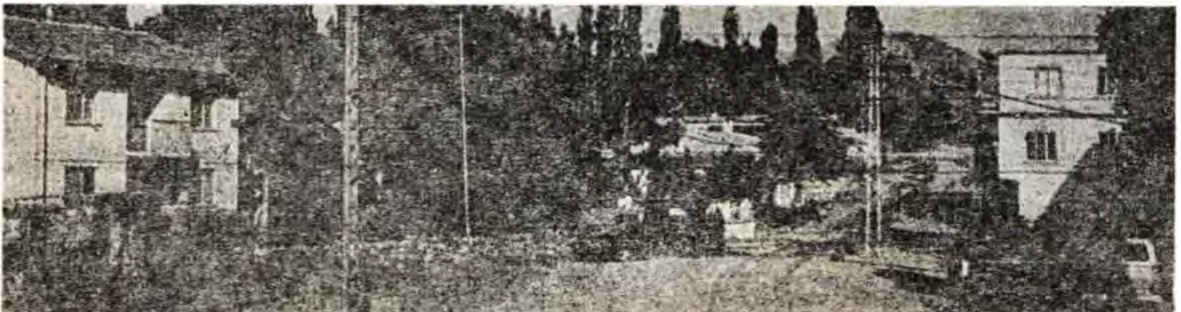
SASKATCHEWAN, Kanada'da bir nehir. S. nehri Kayalık dağlardan çıkan yerden iki ırmağın birleşmesinden doğar ve Winnipeg gölüne akar. Bu gölden akan Nelson River ile birlikte, 2 560 km uzunluğunda önemli bir su yolu oluşturur. Barajlarla yapılan Diefenbaker sun'î gölü, (1958) elektrik akımı, sulama suyu ve içecek su kaynağı olarak büyük önem taşır.

SASKATOON, Kanada'nın Saskatchewan ilinde, South Saskatchewan ırmağının kenarında bir şehir. Nüfusu : 135 000 (1975). Bir üniversiteye sahiptir. Yiyecek maddeleri, makine, mobilya, elbise fabrikaları ve basımevleri vardır. Şehre yakın bir yerde büyük potasyum yatakları bulunur.

SASON (eski adı : Kâbilcevaz, bazı kaynaklarda : Sasun), Siirt iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 754 km², nüfusu 24 562 (1975). İlçe merkezinin nüfusu 3 095 (1975), Yücebağ (eski adı Cacas) adlı bir bucağı, 29 köyü, 97 mezraası ve böylece dağınık şekilde 126 yerleşme yeri vardır. İlçe nüfusu içinde göçer'ler (göçebeler) de bulunmaktadır. Bunlar, kış aylarını elverişli köylerde geçirir, yazın bol otlu yüksek yaylalara çıkarlar. S., eski Siirt sancağının kazalarındandı. Bir süre de Muş iline bağlandı. İlçe, ilin kuzey-batı bölümünde, bir çıkıntı biçimindedir.

Arazi yüksek, dağlık ve sarptır. İlçe merkezinin denizden yüksekliği 980 m'dir. Güney ve doğu bölümünde Aydınlık dağları (eski Sason dağları) 1 950 metreye yükselir. Dağlar arasında yarı düzlükler vardır. Yücebağ bucağında 2 080 m'lik dağlar bulunur. Bu dağlar arasında 1 100 m'den yüksek tepelikler yer tutar. Arazi, akarsularla derin yarılmıştır. S. çayı, kuzeydeki dağlardan kaynağını alır, birçok derelerle beslenir, Dicle'nin kollarından Batman suyuna dökülür (75 km). İlçenin doğu bölümünde gnays ve mikaşistler ile bunlara sokulmuş intrusif taşlar, Perm ve S. çevresinde Kretase tabakaları geniş yer tutar. İlçenin batı bölümünde ise Miyosen devri tabakaları yaygındır.

İlçede kışlar soğuk, yazlar serince geçer. Yağış boldur (yıllık yağış 800 - 1 000 mm, yükseklerde daha çok). Kar çok yağar, özellikle dağlarda uzun süre kalır. Yaz mevsimi kurakça geçer. İlçe toprakları, bütünüyle tabiî ormanlar bölgesi içindedir. Günümüzde ise, bozuk koruluk ve baltalıklar geniş yer tutmaktadır (en çok meşeler). Otlak ve ça-

SASON : Kasabadan bir görünüş

yırlar çoktur. Orman içi köylerin sayısı 17'dir. Ormanlarda yer yer gençleştirme ve ağaçlandırma işlerine girişilmiştir. Mazı ürününü toplama ve yakacak sağlama için köylere kolaylıklar getirilmiştir.

Hayvancılık ve tarım başlıca geçim kaynaklarıdır. Hayvan varlıkları dolayısıyle mâlî durumları oldukça iyi olan göçerler, yaşama şartlarının daha iyi olmasını yerleşmede ararlar. Bir kısım göçerler kilimcilik, keçecilik, kaba kumaş dokumacılığı, sepetçilik gibi el sanatlarıyla da uğraşır. İlçe arazisinin % 67'si tarıma elverişlidir. Bu arazinin % 53'ü mer'a ve çayır, % 17'si orman, % 16'sı tarla, % 13'ü ağaçlık, ancak % 1'i bağ - bahçedir. En çok ekilen buğday (yılda 3 000 ton ürün) ve arpadır (200 ton). Aşılama yolıyla Antep fıstığı ağaçları da yetiştirilmektedir (30 000 ağaç; orman dışında da 70 000 yabani fıstık ağacı). Geçimin yarıdan çoğu hayvancılığa dayanır. 63 000 koyun, 50 000 kıl keçisi, 2 000 tiftik keçisi, 8 500 sığır vardır. Yılda 5 milyon kilo süt elde edilir. 94 000 kilo yapağı, 50 000 kilo keçi kılı elde edilir.

İlçede tarihî eserler vardır. Kaleyolu köyündeki Bozikân Kalesi bunlardandır. Beksi Kalesi, S.'un 7 km kuzey-batısında Meydan dağının sarp yamacındadır.

S., küçük bir kasaba olup, Bitlis - Diyarbakır yoluna bağlıdır. Bir iki katlı evleri, çarşısı, ilk ve ortaokulu, belediyesi, elektriği vardır. (R. İzbırak)

SASSARI, İtalya'da şehir ve il. 1) İtalya'nın Sardinya adasının kuzey-batı ucunda bir il merkezi. Bağcılık, zeytincilik ve meyvacılığı gelişmiş bir bölgedir. Nüfusu 115 000 (1976). Başpiskoposluktur, üniversitesi 1565'te kurulmuştur. Müzesinde arkeolojik eserler ve bir pinakothek (tablo koleksyonu) vardır. S.'nin asıl limanı Porto Torres adını taşır. S. Orta Çağ'da kuruldu 1236'dan beri, serbest şehir olan S. önce Pisa'ya sonra Cenova'ya dayandı. 1323'te Aragon tarafından fethedildi. 1720'de Piemonte'ye bağlandı. Şimdiki görünüşünde modern binalar ön plandadır. Orta Çağ'dan kalma önemli eserler vardır. S.'ye yakın bir yerde Santa Trinita di Saccargia kilisesi bulunur ki, Pisalı Roman üslûbunun Sardinya'daki en önemli eseridir.

2) İtalya'nın Sardinya bölgesinde bir il. Yüzölçümü 7 520 km². Nüfusu 405 000 (1971).

SATARA, Hindistan'daki Maharaştra devletinin batısında şehir. Bombay'ın aş. yu. 185 km. güney-doğusunda, Batı Ghat'lar sıradağlarının doğuya doğru uzanan kayalık bir dağ kolunun tam altında kurulmuştur. Ticaret ve eğitim merkezidir. 1192'de yapılmış olan ünlü kalesi şehre hâkim bir yerdedir. Bu kale, Dekkan yaylasının batı kenarının karakteristik düz platocuklarından birinin üzerinde yükselir. S., bağımsız Marathe krallığının başşehri idi. Bu devlet XVII. yüzyılın sonlarında Sivaci tarafından kurulmuştur. Şehir İngiliz yönetimi altında, 1848 - 1947 yıllarında S. bölgesinin merkezi idi. Nüfusu 44 353 (1961).

SATEM DİLLERİ : bk. HİND - AVRUPA DİLLERİ, CENTUM VE SATEM DİLLERİ.

SATEN (Fr. İng. satin), bir dokuma usulü ve bu usulle dokunmuş kumaş. Bu kumaşların bir yüzü parlak, diğer yüzü mattır. Muhtelif amaçlar için muhtelif gramajda S. dokunur. S. kumaşlar ipekle dokunursa da günümüzde başka maddelerden de dokunmaktadır.

SÂTI' BEY [EL HUSRÎ], Mustafa (1880 - 1968), II. Meşrutiyet devri terbiyecisi, devlet adamı. Babasının Yemen'de memuriyeti sırasında San'a'da doğdu. Mülkiyenin İdâdî kısmında orta öğrenimini tamamlayıp, 1900 yılında yüksek kısmından mezun oldu. Aynı yıl içinde Yanya İdâdîsi tabîiyye muallimliğine tayin edilerek devlet hizmetine girdi. 1902 yılında öğretmenliği ek görev olarak uhdesinde kalmak üzere, Yanya vilâyeti maiyet memurluğuna nakli yapıldı. Daha sonra sırasıyla Radovişte (Kosova) [1905], Florina (Manastır) [1907] kazalarında kaymakamlık ettikten sonra, II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine 1908'de istifa ederek ayrılıp, eğitim ve öğretim tecrübeleriyle dolu olarak Istanbul'a geldi. *Darülmuallimîn-i Âliyye* (Yüksek Öğretmen Okulu) müdürlüğüne ve *"terbiye"* hocalığına tayin edilerek, öğretim mesleğine yeniden dönmek imkânını buldu ve bundan sonra da *Darülmuallimîn-i Âliyye* (Yüksek Öğretmen Okulu) müdürlüğü ile Türkiye maarif tarihinde haklı bir üne sahip oldu. Bu arada 1908 - 1909 yılları içinde *Mekteb-i Mülkiye*'de *ilm-i akvâm* (etnografya) ve *Dârü'l - Hılâfeti'l - Âliyye* medresesi terbiye ve ilm-i içtimâ' (sosyoloji) hocalığı görevlerini de yaptı.

S. B.'in bu okullarda genç kafalı, yeni öğretim kadrosuyla faaliyete başlaması onun II. Meşrutiyet'ten sonra Türk eğitim sisteminde ilk modern hareketi uyandırmasına sebep oldu. 1912 yılında Emrullah Efendi'nin (b. bk.) ikinci defa maârif nâzırlığına getirilmesi üzerine, Dârülmuallimîn-i Âliyye müdürlüğü görevinden istifa ederek ayrıldı. İki yıl kadar *Dârüşşafaka müdürlüğü* görevinde çalıştıktan sonra, 1915'te *Dâr'ül - Mürebbiyyât* (Yeni Mektep ve Çocuk Yuvası) adlı müesseseyi kurdu.

S. B., II. Meşrutiyet döneni içinde, bir yandan yeni öğretim metodlarını uygularken, diğer yandan da bu sistemi öğretecek yayınlar yaptı. Sahasında en çok iz bırakan ve Türkiye'de pedagoji ve terbiye ilmi alanında ilk kitap olan *"Fenn-i Terbiyye : Nazariyyât ve Tatbikat, 1909"* (Birinci ve ikinci ciltler yayınlanmışsa da, üçüncü cilt öğretim metoduna ait olup formalar hâlinde kalmıştır) adlı eserinde S. B., eğitimin belli başlı üç konusunu, beden, fikir ve ahlâk olarak ele almakta ve böylece önemli olan, sağlık koruma, psikoloji ve ahlâk ilimleri dayanağında eğitimi temellendirmeye çalışmaktadır. S. B.'in biyolojik ve psikolojik yönlerden eğitime yaklaşış tarzı, Spencer'cilikten (1820 - 1903) (b. bk.) mülhem olduğunu ortaya koymaktaydı.

"Lâyihalarım, 1326 (1910)" adlı eserinde S. B., Batı metodlarından mülhem bir eğitimin tatbikatçısı durumundaydı.

S. B., *"İlm-i Akvâm, 1327* (1911)" adlı etnografya kitabı ile, o zaman Türkiye'ye yeni olan bir ilmi tanıtıyordu. Kitap, bugün eskimiş olsa bile, zamanında büyük hizmet gördü. *"Vatan İçin* (beş konferans), *1329* (1913)" adlı konferansları, Balkan Savaşı'nda, "vatanı sevdirmek için felâket günlerinden daha elverişli zaman olmaz. Çünkü onların büyük uyandırma kuvvetleri vardır" temasını işliyordu. Bu yazılar, millet tarifi ve milliyetin unsurları etrafında, sosyolojiden felsefî düşünceye kadar yükselerek, yol açıcılık şerefini muhafaza edecektir. *"Ümid* ve *Azm* (sekiz konferans) *1329* (1913)" adlı konferanslarda aydınların içinde bulunduğu yeis hâlini tahlil ediyor ve "İyileşmenin şartı inancı kaybetmemek ve azim sahibi olmaktır. Savaşta zaferin başlıca şartı, ümid ve azimdir" diyordu. *"Büyük Milletlerden Japonlar,*

Almanlar, 1329 (1913)" (Yalnız Japonlar kısmı yayınlanmıştır) adlı eserinde, Japonya'da vatanseverliğin nasıl doğduğunu dile getirmekteydi

Mütareke yıllarına kadar Türkiye fikir tarihinde önemli bir rol oynayacak olan S. B., aynı zamanda, eğitim konusunda giriştiği Batı yazarları tarzında ciddî ve objektif tartışmalarıyla da ününü koruyacak üstün vasıflı örnekler verdi. Onun Ziya Gökalp (1876 - 1924) (b. bk.) ile kökten anlaşmazlığa düştüğü konu, maârifin ıslâhına yukarıdan başlanması lâzım geldiği hakkında Emrullah Efendi'nin temsil ettiği *Tûbâ Ağacı Nazariyyesi*'ne (b. bk.) karşı tavır takınması ve Gökalp'ın *"Muallim"* mecmuasında 1916 - 1917 yılları arasında yazdığı "Millî Terbiye" ve 1918 yılında *"Yeni Mecmua"*da "mekteplerde mükâfat ve mücâzat mes'elesi" konusundaki yazılarında *hars* ile *medeniyet* ayrımı gözeterek, her milletin kendi kültürü içinde bir eğitim gayesi olabileceği ve dolayısıyle eğitimin sosyolojik açıdan ele alınması demek olan Durkheim'ci (1859 - 1917) (b. bk.) anlayış karşısında Spencer'ci görüşe temâyül göstermesinden ileri gelmekteydi. Çünkü, Gökalp'ın nazarında eğitim, "fertlerin millî kültüre intibakı" demekti. Halbuki S. B. için ise, eğitim, fertteki kabiliyetleri âhenkli bir surette geliştirmekti. Eğitimi, S. B.'in anladığı tarzda anlayışla, her çevrede kendisini kurtarır insanlar yetiştirmeyi gaye edinmiş sayabiliriz. Halbuki, çocukları ve gençleri toplumun değerlerine intibak ettirme işi olduğunu bilirsek, herhalde kendi toplumumuza, yani Türk sosyal hayatına tesir edecek insan yetiştirmeyi gaye edineceğimiz tabiîdir. Nitekim, bu kökten farklı görüşlerin uzlaşmaz tutumlara kapı açtığı da hâdiselerle sabit olmuştur. Anlaşmazlığın kaynağı, Gökalp'ın teşhisince şöyledir: "S. B., İmparatorluk vatandaşı kalmakta ısrar ediyor, ben Türk olalım diyorum. O, tabiiyye hocalığı düşünüşünü bırakamıyor, ben filozof gibi, içtimaiyatçı (sosyolog) gibi düşünelim diyorum. Aramızdaki ihtilâf burada". Gerçekten S. B., muarız olduğu, Gökalp'ın düşüncesini gerçekleştirir şekilde hareket etti. Birinci Cihan Savaşı sonunda, "aslının Arap olduğu ve Arap memleketlerinde çalışmasının gerektiği" düşüncesiyle, 1919'da Osmanlı devleti tabiiyetinden ayrılarak, yeni kurulan Suriye hükûmeti emrine girdi. Burada, önce umum maârif müfettişliğine ve sonradan maârif vezâretine eşit görev yapan maârif umum müdürlüğüne tayin edildi. 1920'de Kral Faysal hükûmetinde maârif veziri oldu. Fransızlar'ın Suriye'yi işgali üzerine temmuz 1920'de Şam'dan, dolayısıyle Suriye'den ayrıldı ve Irak hükûmetinde görev aldı. 1921'de Irak maârif vezir muavinliğine; 1923'te maârif vezâreti umum müdürlüğüne getirildi. Daha sonraları Bağdad Dârülmuallimîn-i Âliyye profesörlüğüne, Bağdad hukuk fakültesi reisliğine, Âsâr-ı Atîka umum müdürlüğüne tayin edildi. 1941'de Irak'tan ayrılıp, 1944'e kadar Beyrut'ta kaldı. 1944'ten 1947'ye kadar Suriye maârif vezâreti fen müsteşarlığını deruhte etti. 1947'de Suriye'den ayrılıp, Mısır hükûmeti emrine girdi. Aynı yıl Kahire yüksek terbiye enstitüsü müderrisliğine getirildi. Daha sonra Arap Birliği kültür departmanı fen müşavirliğini; 1953'te Arap Devletleri Birliği'ne bağlı "Araboloji Yüksek Enstitüsü (Ma'hadü Dirâsâti'l - 'Arabiyyeti'l - Âliyye) müdürlüğü ve Arap milliyetçiliği kürsüsü profesörlüğünü deruhte etti. Nisan 1958'de resmî hayattan tamamen çekildi. Kış mevsiminde Bağdad'da kızını evinde, bahar ve yaz mevsiminde de oğlunun evinde oturarak fikrî çalışmayla meşgul olmakta iken 23 aralık 1968'de Bağdad'da öldü. Mezarı Bağdad'da İmâm-ı Â'zam Ebû - Hanîfe Türbesi Hazîresi'ndedir.

S. B.'in 1920'den sonra Arap ülkelerinde zengin bir yayın faaliyeti vardır. Arapça bir eseri İngilizce'ye, bir diğer eseri de Fransızca'ya çevrilmiştir. (R. Kardaş)

SATILMIŞ NİŞANLI, Bedrich Smetana'nın (1823-1884) üç perdelik operası. Sözleri Karel Sabina tarafından yazılan opera, ilk defa 30 mayıs 1886'da Prag'da oynandı. Konusu XIX. yüzyılda Bohemya'da bir köyde geçen opera, Bohemya halk müziğinden alınan temalarla işlenmiş, opera sahnelerine kısa zamanda yayılmış ve ün kazanmıştır.

SATIŞ veya SATIM, bir malın, alıcının (müşteri) verdiği ücret (semen) karşılığında satıcı (bâyî) tarafından alıcıya devir ve teslim edilmesi. S., Türk Borçlar Kanunu'nun 182. maddesinde, "satıcıya satılan malı, alıcının ödemeyi üstlendiği ücret karşısında alıcıya teslim ve mülkiyeti ona geçirmek borcunu yükleyen bir akit" olarak tarif etmiştir. O hâlde, hukuk açısından S., her iki tarafa borç yükleyen karşılıklı bir akittir. Alıcının başlıca borcu, ücreti ödemek ve satılan malı teslim almak; satıcının başlıca borcu, malı alıcıya teslim ve mülkiyeti nakletmek, satılanı teslime kadar iyi durumda saklamak, ayıba ve zapta karşı garanti etmektir.

S.'ın esaslı unsurları: Bir S.'tan bahsedebilmek için, tarafların, a) S. konusu mal, b) ücret, c) malın, mülkiyet veya zilyedliğinin devri konusunda anlaşmış olmaları gerekir. S. konusu, taşınır (menkul) veya taşınmaz (gayrımenkul) bir mal, bir alacak veya diğer bir hak, mâmelek, tereke veya mîras hissesi ya da elektrik veya havagazı gibi tabiî kuvvetler olabilir. Malın ücreti kural olarak Türk parası ile kararlaştırılır. Ancak, yabancı para ile de belirtilebilir. S.'ın diğer önemli unsuru malın nakli taahhüdüdür. Bu, aynı zamanda teslim borcunu ihtiva eder.

S.'ın çeşitleri: S., başlıca: a) menkul ve gayrımenkul S., b) nümûne üzerine S., c) tecrübe ve muayene suretiyle S., d) muayyen veya mislî eşya S.'ı, e) müzâyede (arttırma) ile S., f) mülkiyeti muhafaza şartıyla S., g) peşin ya da veresiye S., h) taksitle S., i) şarta bağlı S., j) denizaşırı S. şeklinde olabilir.

a) Menkul (taşınır) ve gayrımenkul (taşınmaz) S.'ı: Menkul malların S'ı borçlar kanununun 184 - 212. maddelerinde düzenlenmiştir. Taşınır mallar ve tabiî kuvvetler bu çeşit S.'a konu olabilir. Menkul S.'ı herhangi bir resmî şekle bağlı değildir. Gayrımenkul (taşınmaz) mallar Medenî Kanun'un 632. maddesinde belirtilen mâhiyeti itibariyle, yerinde sâbit arâzî, müstakil ve dâimî haklar ile madenlerdir. Bunların S.'ı ancak kanunda öngörülen resmî şekilde yapılabilir (Borçlar Kanunu md. 213, Medenî Kanun md. 634).

b) Nümûne üzerine S.: Bu çeşit S.'ta taraflar satılan malın daha önce müşteriye veya bir üçüncü şahsa tevdî olunan belirli bir örneğe uygun olması üzerinde anlaşırlar (B. K. Md. 218).

c) Tecrübe ve muayene suretiyle S.: Borçlar Kanunu'nun 219 - 221. maddelerinde düzenlenmiştir. Şarta bağlı bir S. türüdür. Alıcının, satılan şeyi tecrübe ve muayenesinden sonra, muvafakatini tek taraflı olarak bildirmesiyle tamamlanır. Alıcı, satılan şeyi kabûl veya reddetmekte serbesttir (B. K. Md. 219).

d) Muayyen veya mislî eşya S.'ı: Muayyen mal S.'ı, kendine has özellikleri dolayısıyle benzerlerinden açıkça ayrılmış ve belirlenmiş bir malın (meselâ bir evin, yazma kitabın) S.'ıdır. Mislî mal S.'ı ise, sadece cinsi ve çeşidi belirtilmiş (yağ, un, pirinç gibi) bir malın S.'ıdır. Borçlar Kanunu,

183. ve 203. maddelerinde dolayısıyle bu ayrımı belirtmiş bulunmaktadır.

e) Müzayede (arttırma) ile S.: Bu S.'ta, mal, muhtelif tâlipler arasında en yüksek ücreti verene satılır. Müzayede ile S.'ın akdin teşekkülü ve mülkiyetin intikali bakımından özellikleri Borçlar Kanunu'nun 225 - 231. maddelerinde düzenlenmiştir.

f) Mülkiyeti muhafaza şartıyla S.: Borçlar Kanunu'nun 223. ve Medenî Kanun'un 688 ve 689. maddelerinde yer almıştır. Menkuller için bahis konusu olur. Bu çeşit S.'ta satıcı kararlaştırılan ücret ödeninceye kadar mülkiyeti muhafaza eder. Ancak, gayrımenkullerin bu şekilde S.'ı Borçlar Kanunu'nun 214. maddesi ile yasaklanmış bulunmaktadır.

g) Peşin ve veresiye S.: Peşin S.'ta alıcı kararlaştırılan ücreti derhâl öder. Veresiye S.'ta satılan şey alıcıya teslim edildiği hâlde ücretin ödenmesi belirli bir vâdeye bağlanır. Borçlar Kanunu veresiye S.'ı, taksitle S.'ın bir çeşidi saymış, ayrıca hüküm koymamıştır.

h) Taksitle S.: Satılan şeyin ücretinin birden fazla vâdeli bölümlere ayrılarak ödendiği S. türüdür. Hükümleri Borçlar Kanunu'nun 222 - 224 ve Medenî Kanun'un 689. maddelerinde düzenlenmiş bulunmaktadır.

i) Şarta bağlı S.: Bu S.'ta akdin doğması, hükümlerinin yerine getirilmesi veya sona ermesi, önceden gerçekleşeceği bilinmeyen bir olaya bağlanır. Borçlar Kanunu'nun 183. maddesinde belirtilmiştir.

j) Denizaşırı S.: Menkul malların, deniz yoluyla bir yerden diğer yere taşınması şeklinde yerine getirilen S. çeşididir. Türk Ticaret Kanunu'nun 1133 - 1158. maddelerinde düzenlenmiştir. Denizaşırı S., boşaltma yerinde teslim, FOB veya CİF S. şeklinde olabilir. Boşaltma yerinde teslim şeklinde S.'ta, satılan mal varma yerinde alıcıya teslim edilir. FOB S.'ta malın teslim yeri yükleme limanıdır. CİF S.'ta da ifa yeri yükleme limanıdır, ancak S. konusu malın navlun ve sigorta masrafı satıcıya aittir.

S.'ta nefî ve hasarın (yarar ve zarar) alıcıya geçmesi: S.'ta nefî, S. akdinin yapılmasından itibaren, malın alıcıya teslimine kadar geçen zaman içinde satılan şeyde mâhiyeti itibariyle ortaya çıkan fazlalıklar, meselâ evin kirası, tarlanın mahsûlü, hayvanın sütüdür. Hasar (zarar) ise, yine bu zaman içinde satılan malda, satıcıya isnâd olunmayan sebeplerden dolayı meydana gelen (meselâ yanması, çalınması, çürümesi) değer eksikliğidir. Borçlar Kanunu'nun 183. maddesinin birinci fıkrası, temel kural olarak, durumun gereğinden veya akdin özel şartlarından doğan istisnaların dışında, nefî ve hasarın, S. akdinin yapılmasından itibaren alıcıya geçeceğini yani alıcının yararla birlikte zararı da yükleneceğini belirtmektedir. Mislî mal S.'ında hasar alıcıya geçmez (Borçlar Kanunu md. 203). Muayyen mallarda geçmesi için açıkça belirtilmiş ve ayrılmış olması gereklidir (B. K. md. 183 fk. 2). Malın teslîmi için taraflarca bir müddet kararlaştırılmışsa nefî ve hasar bu müddet bitmeden alıcıya geçmez (B. K. md. 216). Şarta bağlı S.'ta temlîk edilen şeyin nefî ve hasarı ancak şartın tahakkuku ânında iktisap edene geçer (B. K. md. 183 fk. 3). Denizaşırı S.'ta eğer mal, boşaltma yerinde teslim olunacaksa, malın boşaltma yerinde alıcıya teslîmine kadar geçen süre içinde olacak hasardan satıcı sorumludur (B. K. md. 183 fk. 2). Buna karşılık FOB ve CİF satışlarda nefî ve hasar malın geminin küpeştesine bilfiil geçtiği andan itibaren alıcıya intikal eder (Ticaret Kanunu md. 1138). (E. Korur)

SATIE, Erik Alfred Leslie (Honfleur 1866 - Paris 1925), Fransız bestecisi. Annesi piyanist ve besteci, babası ise Paris'te müzik eserleri yayımcısıydı. 1883 - 84'te Paris konservatuarına girdi. Debussy ve Ravel gibi, kendilerine has ve uyumlu eserler veren bestecilerin etkilerini gören S., piyano parçaları yazmaya başladı. 1890'da Montmartre kaberesinde piyano çalarken karşılaştığı Debussy'yi etkilediği söylenir.

SATIE, Erik Alfred Leslie

S., yoksulluk içinde karmaşık bir hayat yaşadı. 40 yaşında Schola Cantorum'da bestecilik öğrenimi yapmayı düşündü ve üç yıl (1905 - 1908) d'Indy ve A. Rousell'in öğrencisi oldu. Bu süre içinde dahi oldukça anlamsız ve komik başlıklar altında piyano parçaları yazmaya devam etti. *Pièces en Forme de Poire* (Armut Şeklinde Parçalar), *Pièces Froides* (Soğuk Parçalar) ve *Véritables Préludes Flasques* (Gerçek Gevşek Prelüdler) gibi ilgi çekici başlıkları olan bu piyano parçaları, onu bir ölçüde müzikal mizahçı olarak tanıttı.

"Ecole d'Arcueil" olarak tanınan bir grup genç bestecinin kendisini lider seçmeleriyle de ün kazanmaya başladı.

1917'de Parade adlı balesi heyecan yarattı. Platon'un konuşmaları üzerine yazılan *Socrates* (1919) senfonik dramı daha ciddî bir beste türü için yapılan çalışmaydı. Eserleri bazan empresyonizmle birleşen, basit bir özlülük taşıyan S., şüphesiz öncülük ettiği gruba yol gösteren bir yenilikçi idi.

Sahne eserleri: *Fils des Etoiles* (Yıldızların Oğlu) [1891], *Parade - Ballets Russes* (Rus Baleleri) [1917], *Relache - Swedish Ballets* (İsveç Baleleri) [1924], *Mercure* [1924], *Le Piège de Méduse* (Medusa'nun Tuzağı) [1921], *Socrate* (lirik dram) [1925], *Paul et Virginie* (lirik dram).

SATİR (Fr. Satyre; Yun. Satyros), Yunan mitolojisinde, orman ve tepelerde yaşayan, istekleri ve hareket tarzı bakımından hayvana benzeyen efsanevî bir yaratık. Romalılar, bunlara "faunus" adını verdiler. S.'ler ikonografyada garip yaratıklar olarak gösterilir. Bedenlerinin büyük kısmı insan bedenine benzer, ama atın kuyruğunu andıran bir kuyruğa veya küçük boynuzlara, sivri kulaklara ve çok zaman keçi bacaklarına sahiptirler. S.'lerle "silen"ler (Yun. Seilenos) arasında açık bir fark yoktur, ama, klasik yazarlar silenleri çok zaman yaşlı S.'ler olarak gösterirler. Yunan şâiri Hesiodos, S.'lerin, "nymphe"lerin (su perileri) kardeşleri olduğunu söyler ve S.'leri değersiz, kötülükle uğraşan yaratıklar olarak vasıflar. S.'ler ihtiraslıdır; dans etmeyi, şarap içmeyi sever. Heykeltraş Praxiteles, şarap döken bir S.'in heykelini yapmıştır. S.'ler genel olarak korkaktır, ancak cinsî istekleri ve şarap içme isteklerinin etkisi altında harekete geçerler. Dionysos'un (Yunanlılar'ın verimlilik tanrısı) arkasından gider ve ona hizmet ederler. Yunan edebiyatında ilk olarak Euripides'in *Kyklops* (Tepegöz) başlıklı S. oyununda meydana çıkmışlardır.

SATLEC (İng. Satledj veya Sutlej; Vedik dilde (en eski Sanskritce, Sutudri veya Satadru), Ptolemaios'un ve Arrianos'un Zarados dediği bir nehir. Pakistan ve Hindistan'da akan nehir, Pencâb bölgesindeki beş nehrin en güneyde olanı ve en uzunudur. Uzunluğu 1 600 km. Tibet'teki Manasarovar ve Rakas göllerinden çıkar; kuzey-batı, sonradan batıya doğru akar, Hindistan'a girer, Himalaya sıradağlarını derin boğazlardan geçerek aşar, Pencâb'a varır. S.'in sularının büyük bir kısmı Pencâb'ın sulanması için kullanılır.

SATPURA DAĞLARI, Hindistan'da bir sıradağ. Narbada veya Narmada ve Tapti nehirlerinin arasında 1 000 km.'den daha çok batıdan doğuya uzanır. Dekkan yaylasının bir parçasını oluşturan bu dağlar, yaylanın 700 m üstünde yükselir. S. D., kuzey ve güney Hindistan arasında bir millet ve seyrüsefer seddi oluşturur. Darı ve pirinç yetiştiren Gond'lar bu bölgede yaşar.

SATRANÇ ("Şatranç" da denilmiştir), Türk halk şiir ve musikisinde bir şekil. Az kullanılmıştır. Şekil bakımından gazel (b. bk.)'dir. Yalnız "müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün" veya "müfteilün müfteilün" vezni ile yazılabilir. Bestelenerek okunursa, âşık musikisinde, aynı adla anılır. (Y. Ö.)

SATRANÇ, 64 kareli bir tahta üzerinde oynanan bir oyun. Taraflar, oyunu 8'er piyon, 2'şer kale, 2'şer at, 2'şer fil, 1 vezir ve 1 şahtan meydana gelen 16'şar taşla oynar. Şah her yöne birer hane, vezir her yöne gidebildiği kadar hareket eder; ancak başka bir taşın üzerinden atlayamaz. Kale, düz olarak, fil çaprazlamasına ilerler, önleri açık olduğu takdirde tahtanın öbür ucuna kadar gidebilirler. At bir hane ileri gittikten sonra bir hane (sağa veya sola) çapraz gider. Başka bir deyişle, iki hane ileri bir hane yana gider. Bu hareketi sırasında (konacağı hane boş olmak şartıyla) önündeki taşın üstünden atlayabilir. Piyonlar tek hane olarak ilerleyebilir. Ancak oyunun başlangıcında bir defaya mahsus olmak üzere iki hane ilerleyebilirler. Taşların dizilmesi şöyledir : (soldan sağa doğru) Kale, at, fil, vezir, şah, fil, at, kale. Bunların önüne de bir sıra piyon dizilir.

Oyunda amaç karşı tarafın şahını hareket edemez hâle getirerek mat etmektir. Şah tehlikeye düştüğü zaman tehdit eden taraf "kiş" diye ikaz etmek zorundadır. Karşı tarafın şahını mat eden oyunu kazanır.

SATRAP (Med dilinde Kihşathra - Pawan = devlet koruyucusu'ndan), Ahemenîler İranı'nda büyük vâlilere verilen ad. Sânânî'ler zamanında bu ad şehir prenslerine verildi. Başlangıçta, şehinşahın mümessili olan S.'lar, M. Ö. V. - IV. yüzyıllarda, yani İran devletinin zâfa düştüğü bir zamanda, bağımsız bölge hükümdarları hâline geldiler. O zamanlar da S. unvânı zorba mânâsını aldı.

SATSUMA, Japonya'nın Kyuşu adasının güney-batısında bir yarımada ve eski il. Şimdi Kagoşima eyâletinin bir kısmını oluşturur. S. bölgesinin adı, ihraç ettiği porselen eşyaya da verilmiştir.

S., Japonya'nın en güçlü derebeylik kalelerinden biriydi. Saigo Takamori'nin yönetimi altında Tokugawa Şogunlarını deviren ve imparatora gücünü geri veren harekette büyük bir rol oynadı (1868). 1877'de Saigo ile S. Samurai'si imparator Meyci'nin güttüğü modernleşme politikasına karşı protesto olarak ayaklandılar. Ayaklanma, aylarca süren çetin çalışmalardan sonra ezildi.

Satsuma, yapıldığı bölgenin adını alan yaldızlı japon fayansı. Bu endüstri dalı XV. yüzyılda Koreli çanak çömlekçiler tarafından S. şehrine sokuldu. S. fayansı, fayansların en güzeli ve en zarifidir. Silindir şeklinde mahfazalar, vazocuklar, buhurdanlar, tanrı heykelcikleri, efsanevî hayvanlar bulunur. En eski örneklerde çiçek motifleri görülür. Renkleri soluk olup, az yaldız kullanılmıştır. Sonradan yapılan fayanslar, madalyonlar ve geometrik şekillerle süslüdür. Burada birçok renkler ve yaldız kullanılmıştır.

SATUK BUĞRA HAN, **Abdülkerîm** (901 - 955), Karahanlılar'dan 3. Büyük Türk Hâkanı. Kül Bilge Kadır - Han'ın torunu ve Bazır Arslan - Han'ın oğlu. Babasının yerine 25 yaşında tahta çıktı (926). Kâşgar taht şehrinde Türkistan üzerinde saltanat sürdü. Tahta çıkar çıkmaz atalarının Gök Tanrı dînini bırakarak, Müslüman'lığın Sünnî/Hanefî mezhebini kabûl etti. Bu din ve mezhebin, Türk İmparatorluğunun ve halkının tek resmî ve geçerli din ve mezhebi olduğunu ilân etti. Bu suretle Türk tarihinin istikbalini ve bütün geleceğini değiştirmiş oldu. Bu çok mühim kararın sebepleri için bk. KARAHANLILAR. 29 yıl saltanat sürdü ve 54 yaşında öldü. Kâşgar kuzeyinde Artuç'taki türbesine gömüldü. Yerine büyük oğlu Baytaş Mûsâ Han (955 - 975) hâkan oldu. Türk tarihinin en mühim ve büyük şahsiyetlerinden biri olan S. B. H.'ın İslâm dînini kabûl etmesini anlatan ünlü Türk destânı için aşağıdaki maddeye bk. (Y. Ö.)

SATUK BUĞRA HAN DESTÂNI, Türkler'in resmen, toplu halde ve devlet olarak İslâm dînine girmelerini (926) anlatan ünlü Türk destânı. Büyük Türk hâkanı, İslâm olunca "Abdülkerîm" adını alan Satuk Buğra Han (b. bk.), burada din değiştirmenin tek kahramanı şeklinde tahayyül edilir. Bu büyük ve mukaddes hâdisenin Müslüman Türk mâşerî vicdanına aksi olan bu destânı, Fernard Grenard, *Journal Asiatique*'de 1900'de yayınlamış ve buradan Osman Turan tarafından *Ülkü* mecmuasında Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Grenard'dan sonra destân, ilim adamlarının ve Türk edebiyatı tarihçilerinin dikkatini iyiden iyiye çekmiştir. Destânın hulâsası şöyledir :

Hazreti Peygamber bir gece kanatlı Burak'a binmiş, mîrâc ediyordu. Yanında büyük meleklerden Cebrail vardı. Mânâ âleminde, bütün peygamberler en büyük peygamberin çevresini almışlardı. Peygamberimiz, hepsini tanıyordu. İçlerinde bir çehreyi tanıyamadı. Cebrail'e kim olduğunu sordu.

Cebrail, "bu" dedi, "sizden üç yüz yıl sonra gelecek Saltuk Buğra Han'dır. Türkistan'a dîninizi yayacak ve Türkler'i İslâm'ın nuruna kavuşturacaktır". Peygamber'imiz, bu cevapla sonsuz bir sevinç duydu. Buğra Han'ın ruhuna sevgiyle baktı. Sonra mîrâcından yeryüzüne avdet buyurdu. Buğra Han'ı unutamıyordu. Her gün ona dua ediyordu.

Ashâb-ı Kirâm bir gün kime dua ettiğini Peygamberimiz'e sordular. Allah'ın Resulü, vâkıayı anlattı. Ashâb, me-

rak ettiler, Buğra Han'ın rûhunu görmek için yakardılar. Peygamberimiz, kabûl buyurdu ve Türkler'in hakanının ruhunun erişmesi için Cenab-ı Hakka dua etti. Birden kırk atlı göründü. Ortalarına Abdülkerîm Satuk Buğra Han'ı almış kırk Türk atlısı idi. Hepsi, Peygamber'i ve ashâbını saygıyla selâmladı. Hazret-i Peygamber, Türk hakanı ve Türk ordusu için dua etti.

Satuk Buğra Han, hidayet nuruyla doğmuştu. Daha çocukken, ağırbaşlı, vakur, yüksek ahlâklı idi. On iki yaşında iken kâhinler, annesine müracaat ettiler. Bu çocuğun ileride atalarının dînini bırakacağını, Müslüman olacağını, bütün Türkler'i Müslüman yapacağını, katlinin gerektiğini söylediler. Hatun, atalar dînini bırakmanın ayıp olduğunu, fakat oğlunu şimdiden öldürmenin gerekmediğini, ileride Müslüman olmak istediği zaman icabına bakılabileceğini söyleyip kâhinleri savdı.

Kâhinlerin kehanetinden on iki yıl sonra Satuk Buğra Han, ormanda avlanırken, kendisine Hızır Aleyhisselâm göründü ve nasihat etti. O günün gecesinde de rüyasında İslâm dininin esaslarını öğrendi. Türk prensi, kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu.

Haber, derhal amcası Harun Buğra Han'a erişti. Han, yeğeninin ata dînini bıraktığını öğrenince çok kızdı. Derhal yanına geldi. Satuk Buğra'nın bir cami inşa ettirmekle meşgul olduğunu gördü. Tepesi attı. Camiin taşlarını devirmek istedi. Fakat yer bir miktar yarıldı. Harun Buğra Han, dizlerine kadar toprağa gömüldü. Yeğeni Satuk Buğra Han, amcasına acıdı. "Tek kelime-i şehâdet getirip bu belâdan kurtul, Allah rahmân ve rahîmdir ey Türkler'in Hâkanı!" dedi. Harun Buğra Han, kızgınlığından küfretti. Yer yine yarıldı. Türkler'in hakanı boğazına kadar toprağa gömüldü.

Abdülkerîm Satuk Buğra Han, amcasına tekrar tövbe ve istiğfar teklif etti. Türk Hakanı, atalarının dinini bıraktığı için yeğenine lânet etti. Bunun üzerine yer biraz daha yarıldı ve Harun Buğra Han'ı içine aldıktan sonra yarık kapandı.

Bu mucizeyi görenler, görmeyenlere anlattılar. Bütün Türk illeri Müslüman oldu. Abdülkerîm Satuk Buğra Han, Türkler'in hakanlık tahtına geçti. İslâm'ın keskin kılıcı idi. Bütün ırkdaşlarını Hak dinine çağırdı. Karşı koyan Uygarlar'ı cezalandırdı.

40 sene hakanlık tahtında şan ve şerefle oturdu. Fenâ âleminden beka âlemine geçtiği zaman bütün Türk illeri Hak dini ile müşerref olmuşlardı. Türkler, Allah'ın adını yüceltmekle görevlendirildiklerini biliyorlardı. Bu kutsal gaye için Türkistan'dan Yakın Doğu'ya akmaya hazırdılar.

Abdülkerîm Satuk Buğra Han, dört oğul ve dört kız bıraktı. Hepsi babalarının yolunda devam ettiler. Ne büyük şeref ve saadete eriştiklerini biliyorlardı. Her millet içinde İslâm dininden dönenler ve belâlarını bulanlar çıktı. Yalnız Türkler'in içinden, bir defa Hak dinini kabûl ettikten sonra dönen görülmedi. Zaten Hazret-i Peygamber, daha üç asır önce "Benim Türk adında bir ordum vardır!" buyurmuştu. Türkler, bu hadîs-i şerîfin sırrına mazhar bir millet olarak yaşadıkça Tanrı onlardan hiçbir şeyi esirgemedi, onlara hiçbir yüceliği çok görmedi. Tanrı'nın seçilmiş kavmi olan Türkler, uzun asırlar boyunca, tarihte hiçbir millete nasib kılınmamış bir şan ve şevket içinde yaşadılar. (Y. Ö.)

SATU - MARE (Romence; Alm.: Sathmar; Mac.: Szatmár - Nemeti), Romanya'nın kuzey - batısında bulunan ve aynı adı taşıyan ilin merkezi. Szamos ırmağının üzerindedir. Nüfusu: 92 000 (1975). Tiyatrosu, devlet filarmoni orkestrası, müzesi vardır. Ağır techizat, uçak, mutfak fırınları, elbise ve mobilya fabrika endüstrileri gelişmiştir. Çevrede bağlar vardır. Szamos'un solundaki semt, XIII. yüzyılda Alman sömürgecilerince kuruldu. 1217 yılında yapılan kraliyet kalesi, 1241'de Moğollarca yok edildi. 1804'ten beri S. M. katolik piskoposluk merkezidir. 1919'a ve 1940 - 45'e kadar Macaristan'a bağlıydı. Şehrin güney - batısında, Almanca *Sathmarer Schwaben* (Sathmar Suabları) adıyla tanınan ve 1712 - 1815 arasında Macarlar'ca getirilip buraya yerleştirilen bir katolik - Alman halk grubu bulunur. İl yüzölçümü 4 405 km² ve nüfusu 392 000'dir.

SATURNUS, Eski Romalılar'ın bir tanrısı. İtalya'da Ekim tanrısı olarak tanınırdı. S. adının Etrüskler'den gelmesi muhtemel görünmektedir. Roma'da, Capitolium tepesinin ayağında bulunan meydanda, S.'a ait pek eski bir altar vardı. Burada tanrıya bir tapınak da yapılmıştı ve bu tapınağın yer altı mahzeninde, cumhuriyet ve imparatorluk devirlerinde devlet hazinesi saklanırdı. S.'un asıl karakteri hakkında pek az bilgimiz vardır. S., aşağıdaki maddede geçen gezegenin adıdır.

SATÜRN (Zuhal), güneşten uzaklık itibariyle altıncı gezegen; büyüklük bakımından dev gezegenlerin ikincisi. Yörüngesi, Jüpiter ile Uranus arasındadır. Çapı 120 000 km olan gezegen, etrafındaki halkası dolayısıyle büyük bir özellik taşır. 1781'de Uranus'un keşfine kadar, S., en uzak gezegen sanılıyordu. Halbuki S., güneşten uzaklık itibariyle altıncı gezegendir. Teleskopla bakıldığı zaman Jüpiter'e benzer; ancak rengi daha sarımtırak, kutupları da daha basıktır (kutuplar arasındaki çapı 108 000 km kadar). Diskinin kenarları, ortasına göre daha parlaktır. Diskte aralarında aydınlık bölgelerin bulunduğu buluta benzeyen karanlık kemerler vardır.

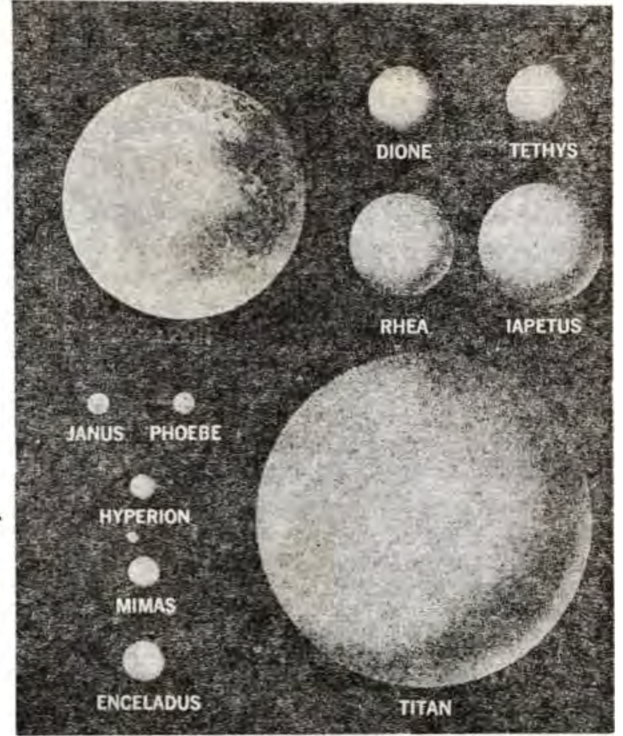
S., yaklaşık olarak dünyadan 744 defa daha büyük olmasına karşılık, kitlesi düyanınkinin ancak 95 katıdır. Buna göre gezegenin ortalama yoğunluğu, dünyanın yoğunluğunun % 13'ü olmaktadır. Gezegenin yüzey harareti - 150° olarak tesbit edilmiştir. Bu son derece düşük hararet ve ortalama yoğunluktaki azlık, S.'ün görünür küresinin derin bir atmosfer ve katı yüzeyi çevreleyen donmuş gazlardan mürekkep bir tabaka ile kaplı olduğu intıbaını uyandırmaktadır. Gezegenin atmosferi başlıca metan, hidrojen ve büyük bir ihtimalle helyumdan ibarettir.

S.'ün hareketleri: S., kendi etrafındaki dönüşünü 10 saat 14 dakikada, güneş etrafındaki dönüşünü ise yaklaşık 29 1/2 yılda tamamlar. Gezegenin güneşten ortalama uzaklığı 1 425 000 000 km'dir. İstikbâl (karşılıklı) vaziyetinde, ışıkları dünyaya 72 dakikada ulaşır.

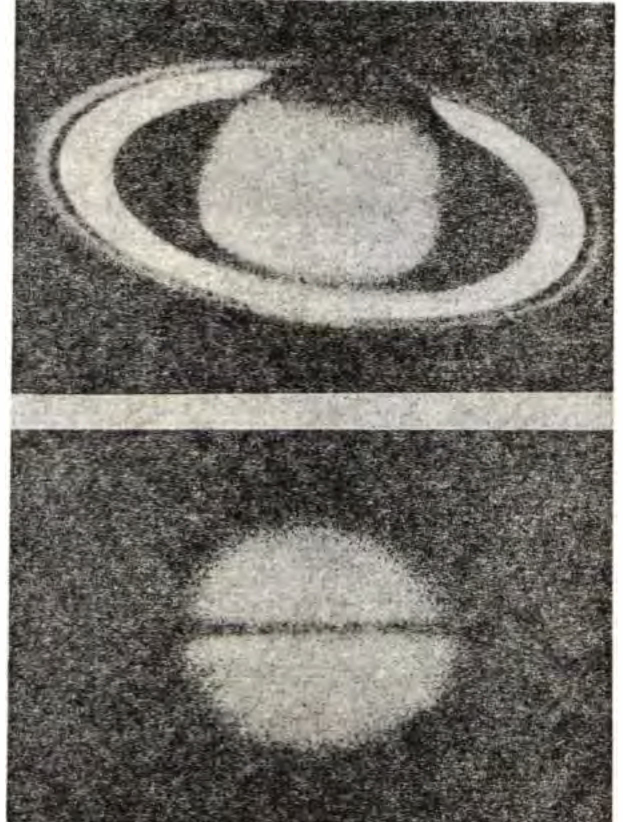
S.'ün halkaları: S.'ün görünüşünde bir acayiplik olduğunu ilk farkeden Galileo'dur. Galileo, 1610'da, küçük teleskobuyla baktığı zaman gezegenin iki tarafında iki çıkıntı gördü ve S.'ü üçlü bir gezegen sandı. Çünkü zayıf teleskobu, halkaların gezegenin küresine yakın olan dar taraflarını göstermiyordu. S.'ün halklarının ilk tarifini Holandalı Huygens yaptı. Daha sonra halkalar üzerinde geniş araştırmalar yapıldı.

S., iç içe üç halkayla çevrilidir. En dıştaki halka 16 000 km genişliğindedir. Dıştan dışa çapı 27 000 km'yi bulur. Daha sonra belirli bir aralık vardır. Cassini bölmesi denen bu aralıktan sonra 26 500 km genişliğindeki ikinci halka gelir.

SATÜRN : Gezegenin muhtelif yıllarda dünyadan görünüş şekilleri

SATÜRN : Satürn'ün peyklerinin Ay (yukarıda solda) ile kıyaslanması

SATÜRN : Yukarıda halkaların dünyadan en iyi görüldüğü açı 27°. Dünyaya tam karşı geldiği zaman halkalar incecik bir gölge gibi görünür (aşağıda)

Bu halkanın dıştan dışa çapı 230 000 km'yi geçer. En içteki halkanın genişliği de en dıştaki gibi 16 000 km, çapı ise 180 000 km'dir. Bu son disk nisbeten karanlık ve yarı saydamdır.

Genişlik ve çaplarının çok büyük olmasına karşılık, halkaların kalınlığı çok azdır (muhtemelen 15 km kadar). Bunlar, dünyaya yanlamasına geldiği zaman incecik bir ışık çizgisi gibi görünür.

Önceleri, halkalar katı bir madde sanılıyordu ama, P. S. Laplace, 1785'te, gezegenin çevresindeki halkaların katı olmasının fizik bakımdan imkânsız olduğunu isbat etti. J. Clerk Maxwell ise 1857'de riyâzî olarak halkaların, sayısız zerreciklerden meydana gelmiş olabileceğini ortaya çıkardı. Daha sonraki araştırmalar da onun iddiasının doğru olduğunu isbat etti. Parçacıkların sürekli çarpışma sonunda toz hâlinde bulunması ve buz kristallerinden ibaret olmaları mümkündür.

S.'ün uyduları: Gezegenin on uydusu vardır. Bunlardan ilki 1655'te, sonuncusu da 1966'da keşfedilmiştir. En yakın uydunun gezegenin merkezinden olan uzaklığı 160 000 km, en uzak olanın uzaklığı ise 13 000 000 km kadardır. S.'ün uydularının gezegenin merkezine olan uzaklıkları, çapları ve keşfedildikleri yıllar şöyledir:

Uydunun adı	*Gezegenin merkezine uzaklığı (000 km)*	*Keşif yılı*
Janus	160	1966
Mimas	185	1789
Enceladus	238	1789
Tethys	295	1684
Dione	378	1684
Rhea	527	1672
Titan	1 220	1655
Hyperion	1 483	1848
Iapetus	3 560	1671
Phoebe	12 295	1898

SAUL (İbranice = istenmiş, aranmış), İsrailliler'in birinci kralı. Benjamin kabilesinden idi. Ülkeyi M. Ö. 1040'tan 1013'e kadar yönetmiş olması muhtemeldir. S., Amonit'ler tarafından muhasara edilen Jabes - Galaad şehrini kurtarmakla, yeni kurulmuş krallığı güçlendirdi. Sonra Filistinliler ve Amalekitler'i yendi. Yedi oğlu Jonatas, Abinadab, Melkhisna, Jessui, Esbaal, Armoni ve Mefiboset hanedanının geleceğini sağlamış gibi görünüyordu. Ama Allah, Hz. İsmail tarafından verdiği emirlere uymadığını görünce, ondan uzaklaştı. Davud, S.'un yerine geçmek üzere seçildi. S., Davud ile karşılaşınca ona karşı derin bir sempati duydu; ama çok geçmeden kıskançlığı uyandı ve onu öldürmeye çalıştı. Davud'u seven Jonatas ona yardım etti ve tehlikelerden kurtardı.

S. ile Davud'un ilişkileri edebiyat ve ressamlıkta çok işlenen bir konudur. Alfieri ve Gide'in sahne oyunları, Gros, Paul Baudry, Fr. X. Fabre'ın ve R. T. Berthon'un tabloları bu eserlerin en iyi bilinenleri arasındadır.

SAULT SAINTE MARIE, Kanada'nın Ontario eyâletinde şehir. Nüfusu 79 000 (1976). Huron ile Superior göllerini birleştiren Ste. Marie nehrinin kuzey sahilinde, Birleşik Devletler'in aynı adla anılan şehrinin karşısında kurulmuştur. Burası, Fransız kâşifleri tarafından XVII. yüzyılın başlarından beri biliniyordu. Adı, önceleri Sault de Gaston iken, 1669'da ilk yerleşme merkezi kurulunca S. S. M. adını aldı. Daha sonra iki göl arasındaki ulaşımı sağlamak için özel havuzlar yapıldı. Amerikalılar 1812 savaşında bunları tahrib ettiler. Bugünkü havuzlar XIX. yüzyılın sonlarında Kanadalılar tarafından yapıldı. XX. yüzyılın ortalarında bu havuzlardan ve kanaldan yılda 3 000 000 ton mal geçmekteydi. Şehirde ağır sanayi gelişmiştir.

SAULT SAINTE MARIE, Birleşik Devletler'in Michigan eyâletinde şehir. Huron ile Superior göllerini birleştiren Ste. Marie nehrinin güney sahilinde, aynı adla anılan Kanada şehrinin karşısındadır. Dört paralel havuz ve bir kanal Superior ve Huron gölleri arasındaki ulaşımı sağlar. Kışlar çok sert geçtiği için ulaşım yılda ancak sekiz ay yapılabilmektedir. Michigan'ın en eski yerleşme merkezi olan S. S. M.'de hayvan beslenir, sütçülük yapılır, az bir ekim alanı vardır. 30 km yakınında Koncheloe hava üssü vardır.

SAUNA, Fin hamamı; daha yerinde bir deyişle en çok Finlandiya'da görülen bir çeşit buhar banyosunun yapıldığı yer. Müşteriler saunanın buhar salonunda veya odasında, tamamen çıplak olarak yeteri kadar kaldıktan sonra soğuk su banyosu yapar, isterse masaj yaptırır. Türkiye'de de S.'lar yapılmaktadır.

SAUROPSİDA, karada yaşayan omurgalıların, kuşlar ve şimdi yaşayan veya fosil hâline gelmiş bazı sürüngenleri içine alan bir grubu. Bu gruptaki sürüngenler, kuşlarla bir takım özellikleri paylaşır. Bu özellikler şunlardır: Bir tek oksipital kondil (artkafa lokması), iki temporal fossa (şakak çukuru), beşinci bir metatarsus (ayak tarağı) kemiği ki bu çok defa kıvrıktır veya hiç yoktur; şahdamarların sağ aort (ana atardamar) ile bağlılığı. Bazı bilginler S.'ya kaplumbağaları da sokmakla, şimdi yaşayan sürüngenlerin hepsini bu gruba katar. Bilginlerin çoğu ise S. grubuna ancak bazı sürüngenleri sokar.

SAUROPTERYGIA, İkinci zamanda, denizlerde yaşayan fosil sürüngenler takımı. Bu hayata en uygunlaşmış olanlar plesiosaurus'lar idi.

S., küçük kafalı çok uzun boylu, yumurta biçiminde ve kaba bedenli, çıplak derili hayvanlardı. Karın kaburgaları koruyucu bir zırh teşkil ederdi. Ayaklar beş parmaklıydı ve yüzgeç şeklindeydi. Suda yaşar ve etçil olan bu sürüngenler Trias, Jura ve Tebeşir devirlerinin denizlerinde ve sahillerde yaşadılar.

SAUSSURE, Ferdinand de (Cenevre, 1857 - Cenevre 1913), İsviçre'li dil bilgini. Çağdaş dil bilginlerinin çığır açıcılarından biri olan S., on beş yaşına varmadan anadili Fransızca dışında Almanca, İngilizce, Latince ve Grekçe öğrendi; üstelik *Essai sur les Langues*'ı (Diller Hakkında Deneme) [1872] kaleme alarak dikkatleri üstüne çekti. 1873'te Jimnasyuma giren S., Sanskritçe'ye de merak sarmış, 1876'da *Société de Linguistique de Paris*'ye (P. Lenguistik Cemiyeti) üye seçilmiştir. S., daha sonra Leipzig ve Berlin'e giderek

SAUSSURE, Ferdinand de

Sanskritçe ve Keltçe çalıştı. *Mémoire sur le Système Primitif des Voyelles Dans les Langues Indo - Européennes* (Hint-Avrupa Dillerinde Vokallerin İbtidaî Sistemi Hakkında Muhtıra) adlı ünlü eserini bitirdiği zaman, 21 yaşındaydı. (1878). Bu eseri, tarihî Lenguistik alanında yazılmış en güzel eserler arasında yer almıştır.

Mukayeseli lenguistiğe yeni bir boyut kazandıran S.'ün *De l'Emploi du Génitif Absolu en Sanscrit* (Sanskritçe'de Mutlak Genitif'in Kullanılması Hakkında) doktora çalışması 1881'de yayınlandı. 1881'den 1891'e kadar Paris'te *École Des Hautes Études*'de (Yüksek Etüdler Okulu) 1891'den itibaren Cenevre'de Hint - Avrupa dilleri tarihi, Sanskritçe, mukayeseli lenguistik okuttu. 1907 - 1911 yılları arasında verdiği lenguistik derslerinde, teori ve metodunu geliştirdi. S., seçkin mevkiine, yayınladığı az sayıda eseriyle değil, fakat kurduğu lenguistik okulu ve bu okulu devam ettirenlerin mükemmel çalışmalarıyla erişti. En önemli eseri, *Cours de Linguistique Générale* (Genel Lenguistik Dersleri) [I. baskısı 1917, 2. baskısı, 1922, daha beş baskısı yapılmış ve bir çok dile bu arada Türkçe'ye de çevrilmiştir] ölümünden sonra, öğrencilerinin, onun verdiği dersleri düzenleyerek yayınladıkları bir derlemedir. Böylece 1917'de yayınlanıp, 1957'de R. Godel tarafından tamamlanan *Les Sources Manuscrites du "Cours de Linguitique Générale" de F. de Saussure* (F. de S.'ün "Genel Lenguistik Dersleri"nin Elyazısı Kaynakları) adlı eserin modern lenguistiğin gelişmesine önemli katkısı olmuştur.

SAUSSURE, Horace Bénédict de (Cenevre 1740 - Cenevre 1799), İsviçreli ilim adamı. Daha çok Alpler'de yaptığı incelemelerle tanındı. Cenevre akademisinde hocalık etti (1762 - 1786). Botanik araştırmaları dolayısıyle Alpler'e birçok seyahati oldu. Fizik, kimya ve jeolojiyle de ilgilendi. Ancak ilme en büyük katkısı meteoroloji alanında oldu. Havanın rutubeti üzerinde çalıştı ve bir hygrometre geliştirdi. Alpler'e yaptığı seyahatlerin yedisini *Voyages Dans les Alpes* (Alpler'de Seyahat) (1779 - 1796) adı altında yayınlandı.

SAUVAGEOT [*sovajo*], **Aurélien** (doğ. Istanbul 1897), Fransız dil bilgini. Paris'te okudu. Başlangıçta Germanistik alanında çalışmış, Skandinav dilleriyle uğraşmıştır. Uppsala ve Helsinki'de yaptığı çalışmalardan sonra Macar dili üzerinde durmaya başlayan S., 1923 - 1931 yılları arasında Budapeşte'de Eötvös Kolle'gium'da ve Budapeşte Üniversitesinde Fransız dili öğretim görevlisi olarak görev yaptı. 1931'den sonra Paris'te École Nationale des Langues Orientales Vivantes'ta Fin - Ugor dilleri profesörü olarak çalıştı. Macar dili alanında yapmış olduğu çalışmalar sonunda büyük bir Fransızca - Macarca ve Macarca - Fransızca sözlük yazdı. S., Ural - Altay dilleri alanında *Recherches Sur le Vocabulaire des Langues Ouralo - Altaïques* (Ural - Altay Dillerinin Sözlüğü Üzerine Araştırmalar) [1930] adlı bir eser vermiş, Fince ve Macarca gramerler de yazmıştır. (H. Eren)

SAUVEUR, Joseph (La Flèche 1653 - Paris 1716), Fransız fizikçi ve matematikçisi. Sağır ve dilsiz doğan bu çocuk, altı yaşında iyileşti. Hemen hemen öğretmensiz olarak matematik öğrendi ve Paris'e gitti. Orada ders vererek yaşadı. Madame de La Sablière'in dikkatini çeken S., 1680'de sarayda matematik öğretmeni, 1686'da Collège de France'a profesör oldu. 1691'de muhasara edilen Mons (Belçika) şehrine giderek orada, yazmış olduğu *Traité de Fortification*'u (İstihkâm Ana Kitabı) uygulamaya çalıştı. S., musiki akustiğinin kurucusudur. "Düğüm ve 'Karın" anlamlarını bularak "duran dalgalar" olayını anlattı; 1700'de çarpma (Fr. battement, İng. interference beat, Alm. Schwebung) olayını keşfetti. S., ses veren boruları ve titreşen telleri inceledi, armonikleri meydana çıkardı ve işitilen seslerin sınırlarını tahmin etti. Eserleri arasında bir *Géométrie Elémentaire* (Elemanter Geometri) bulunur. İhtimâlî hesabı inceleyerek buluşlarını başarı ile kumar oyunlarına uyguladı. 1699'da Académie des Sciences'a üye seçildi.

SAVA (Yugosl.; Alm. Save veya Sau; Romalılardaki adı Savus), Yugoslavya'da nehir. Tuna'nın sağ kıyı ayağıdır. Uzunluğu 712 km. S., Dolinka ve S. Bohinjka adını taşıyan iki ırmağın birleşmesinden doğar. Ljubljana (Alm. Laibach) havzasından aktıktan sonra, kendi adını verdiği dağlık bölgeyi aşar, sol kıyısına gelen Sann ile birleşir, Hırvat ovasından geçer ve Belgrad'a yakın Tuna'ya akar. Sağ kıyı ayakları şunlardır: Kupa, Una, Vrbas, Bosna ve Drina. S.'nın 592 km'lik bölümü gemilere açıktır.

SAVAN (Kızılderili dillerinden gelme bir kelime; İspanyolca'da *Sabana* şeklinde geçmiş, Batı dillerine *Savana, Savane, Savanne* olarak yerleşmiş, dilimizde S. olarak kullanılmıştır), sıcak bölgelerde, yüksek boylu geniş otluklar arasında tek tek veya öbek öbek serpili ağaçlardan oluşmuş bir çeşit bitki örtüsü. Buna ağaçlı bozkır, ağaçlı step de (Almanca'da: Baumsteppe) denilebilir. Ancak, pek yaygın bir terim olarak S. daha fazla kullanılmaktadır.

S.'lar, nemli ve dönemli olarak kurak (yılda 4 - 6 ay kadar) tropikal bölgelerin otluklarıdır. Bunlar bir yandan ağaç bitkilerinin esas olduğu ormanlara, öte yandan da seyrek ot bitkilerinin esas olduğu ve ara yerlerde çalılıkların da bulunabildiği bozkırlar arasında yer tutmuştur. S.'ların oluşmasındaki başlıca özellik, buraların iklim bakımından orman yetişmesine uygun olmadığı, sadece, kuraklığa uymuş, bazı yerde çokça irileşmiş tek tek ağaçların, yer yer ağaç topluluklarının bulunabildiğidir. Çeşitli iklim ve yeryüzü biçimleriyle ilgili olarak, biribirlerinden az veya çok farklı S.'lar oluşmuştur: Su taşkını S.'ları (2 - 3 m boylu otluklar, seyrek ağaçlar), nemli S.'lar (dönemli olarak yeşeren tropikal yüksek boylu otluklar, araya serpili ağaçlar), kurak S.'lar (5 - 7 ay kurak geçen tropikal bölgelerde, yıllık yağış 500 - 800 mm olan yerlerdeki ağaçsız otluklar ve pek seyrek ağaçlar), dikenli S.'lar (8 - 10 ay kurak geçen, yıllık yağış 300 - 700 mm olan tropikal bölgelerdeki dikenli - çalılık S.'lar, ya da dikenli - çalılık tropikal bozkırlar). Çeşitli özellikleri ve bazı yerde yıldan yıla değişiklik gösteren halleriyle S.'lar, Afrika'da ve Güney Amerika'da geniş yerler kaplar.

SAVANNAH, A. B. D.'nin Georgia eyâletinde, S. nehrinin ağzına yakın bir şehir. Önemli bir deniz limanı ve ticaret merkezidir. Nüfusu: 188 000 (1970). İngiliz Georgian üslûbunda yapıları vardı. Ekonomisi gemi inşası, kereste, kâğıt ve kimya maddeleri fabrikaları üzerinedir.

Şehir, 1733'te General J. Oglethorpe tarafından askerî sömürge ve Georgia'nın birinci yerleşme yeri olarak kurul-

du; 1786'ya kadar Georgia'nın başşehri oldu. Bağımsızlık hareketinde S., İngilizler'e karşı bir muhalefet merkezi oldu, 1778 - 82 tarihleri arasında İngiliz ordusu tarafından işgal edildi. 1796 ve 1820'de meydana gelen iki yangın, şehri kısmen tahrip etti. İç harpte S., general W. T. Sherman'ın Atlanta'dan denize ve oradan Durham'a kadar yaptığı tahrip seferinin başlıca kurbanı oldu.

SAVANNAH, Birleşik Devletler'de bir nehir. Appalache dağlarından çıkar. Uzunluğu 720 km. Augusta şehrine kadar (325 km) buharlı gemilere açıktır.

SAVARONA, Cumhuriyet Türkiyesi'nde devlete ait en popüler gemilerden biri. Amerikalı milyarder Richard M. Cadwalader'in dul eşi tarafından Hamburg'daki Blohm und Woss tersânesine sipâriş edilmiş bir yattır. 29 temmuz 1930'da inşâsına başlanıp 28 şubat 1931'de denize indirilmiştir. Dünyanın en büyük yatı idi (6.130 ton). Çok zarîf ve Alman gemiciliğinin bir san'at eseri olarak inşâ edilmişti. Ancak Birleşik Amerika hükûmeti, bu tekneyi kabûl ve tescîl etmek için sâhibesinden, inşâsı için verilen kadar bir meblağı gümrük vergisi olarak talep etti. Bunu ödemek istemeyen kadın, gemiyi satışa çıkardı. Birkaç yıl böylece geçti. Tekne, 1 mart 1938'de Türkiye Cumhuriyeti tarafından satın alındı. Ağır şekilde rahatsız olan Atatürk'ün burada dinleneceği düşünülmüştü. 24 martta İngiltere'nin Southampton limanında tekneye Türk sancağı çekildi. Törende Büyükelçi —eski başvekil— Fethi Okyar, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rızâ Soyak bulundu. İlk kaptan, Said Özege, 45 kişilik Türk personeli ile gemiyi teslim aldı. Önce Hamburg'a gelen gemi, donanım ve ihtiyaçlarını tamamladıktan sonra, 1 haziran 1938'de Florya önünde demirledi. Atatürk ve Türk halkı gemiyi çok beğendiler ve sevdiler (Hamburg - Istanbul yolu 9 günde alınmıştır). Aynı gün 15.30'da Atatürk'ün oturduğu Dolmabahçe Sarayı önüne gelen S.'ya, Atatürk, maiyyetinde Başvekil Celâl Bayar olduğu halde çıktı. Atatürk gemide hayli müddet kaldı ve Marmara'da gezintiler yaptı. Hattâ yatta, hükûmet toplantısı bile yapıldı. Fakat 54 gün sonra, Atatürk yattan da sıkılarak Dolmabahçe'ye döndü ve artık Dolmabahçe'den çıkmadı. İnönü devrinde tekne, cumhurbaşkanlığı yatı olarak muhâfaza edildi. 2 temmuz 1951'de Deniz Kuvvetleri kumandanlığına verildi. Okul gemisi oldu ve bu sıfatla pek çok denizi gezdi, pek çok subay yetiştirdi. Gemideki Atatürk'ün dâire ve eşyâsı, müze şeklinde muhâfaza edildi. S., birkaç defa revizyon gördü. Okul gemisi görevine devam ederken, 1979'da, bir sûikasd neticesinde çıkan yangında ağır şekilde harâb oldu. Suçlular, Istanbul örfî idare mahkemesine sevk edildi. (Y. Ö.)

SAVART (Fr., "savah" ok.), Fransız fizik ve akustik âlimi Félix Savart'ın (1791 - 1841), Türk Musikisi'nde kullanılan 1 koma'nın 7,5'da birinden biraz eksik değerde aralık ölçüsü ki, Batı Musikisi'nde aralık en çok bu birimle ölçülmektedir. Bir tam dörtlü 125 ve bir tam beşli 175 S.'dır. (Y. Ö.)

SAVAŞ (Ar. harb), popüler mânâsiyle belirli süre ve çaptaki husumetten sonra siyasî gruplar arasında çıkan silahlı mücadele. Ancak sosyal ilimler, S.'a bazı vasıflar ilâve etmektedir. Sosyologlar, bu sözle, sosyal olarak kabul edilen kurallar dahilinde girişilen mücadeleleri kabul eder ve S.'a kanunla kabul edilmiş bir müessese gözüyle bakarlar. Askerî yazarlar ise, çatışan kuvvetlerin birbirine denk olduğu mücadelelere S. der. Kuvvetli devletlerin, ilkel topluluklar, veya çok zayıf savunması olan bir yere karşı giriştikleri silâhlı hareketlere, barış hareketi yahut askerî harekât, askerî müdahale vs. denir.

SAVAŞ : Kore savaşları sırasında Seul'dan bir görünüş

S. çeşitleri: S.'lar, başlıca sınırlı ve topyekûn olmak üzere iki çeşittir. Sınırlı S.'lar, verilen bir zararı tazmin, belirli bir toprak parçasını kazanmak, yahut herhangi özel bir isteği kabul ettirmek amacıyla yapılır. Topyekûn S.'larda ise, amaç, düşmanın tamamen yok edilmesi veya kayıtsız şartsız teslimidir. Ancak bütün sınırlı S.'lar, eğer tarafların kuvveti eşitse topyekûn S. hâline dönüşebilir.

Milletlerarası S.'lardan başka, bir de koloni S.'ları ve dahilî harp, sivil harp de denen iç S.'lar vardır. 1480'den 1965 yılına kadar vukubulan 308 S.'tan 152'si milletlerarası, 70'i kolonyal, 86'sı da iç S.'tır. Bu S.'ların vüs'ati, iki ülke arasında, birkaç ay süren bir S.'tan, Otuz Yıl Savaşları, Yedi Yıl Savaşları, Napoléon savaşları ve nihayet Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gibi hem süre, hem şiddet bakımından çok değişik boyutlarda olabilir. Dahilî harplerin en önemlileri arasında Fransa'da XVI. yüzyıldaki Huguenot S.'larını, XVII. yüzyıldaki Alman Otuz Yıl Savaşları'nı, XVIII. yüzyıldaki Büyük Fransız İhtilâli'ni, Amerika iç harbini, XIX. yüzyılda Çin'deki T'ai P'ing isyanını ve nihayet XX. yüzyıldaki Rusya ve Çin ihtilâllerini sayabiliriz.

Koloni S.'ları, taraflardan biri pek üstün kuvvette olduğu için genellikle fazla kanlı geçmez; ancak bu gerçek, XX. yüzyıldaki Hindiçinî ve Cezayir S.'larında geçerliğini kaybetmiştir. Modern dönemde olan milletlerarası on beş savaşın (dördü XVII., yedisi XVIII., ikisi XIX. ve ikisi XX. yüzyılda) hepsine zamanının hemen bütün büyük devletleri katılmıştır. Bu S.'lardan beşi iç harplerin neticesi veya sebebi olmuştur.

Modern devirdeki S.'ların vüs'ati büyük olmakla beraber süresi ortalama dört yıldır. Otuz Yıl S.'ları gibi uzun S.'lar mütarekelerle bölünmüş olur.

S.'ın sebepleri: S., beşeriyet tarihinin değişken bir fenomenidir. Tarihin bazı devirlerinde S.'lar, diğer devirlere göre daha sık görülür, daha şiddetli geçer, daha yaygın olur. Bazı devletler birbirleriyle sık sık savaşırken, diğer bazıları hiç savaşmaz. Bazı milletler diğerlerinden daha çok savaşır. Bütün bu değişiklikler, harbin sebeplerini, insan yapısının karakteri yerine, sosyal yapıda aramak gerektiği yoluna sevkeder. Bununla beraber mâdem ki S.'ı yapanlar insandır, o halde onu kendi tabiatındaki bazı özelliklerin bu yola itmesi lâzımdır.

Hayvanlar ve ilkel kavimler arasındaki S.'lar, ya teke tek veya gruplar hâlinde küçük tecavüzlerden ileri gitmez. Bu S.'lar olsun, medenî ülkelerin sömürgecilik hırsıyla ilkel kavimlerle yaptıkları S.'lar olsun, avlanmadan biraz daha ileri bir özellik taşır. Ancak psikolojik sebepler çok çeşitlidir. Bunların başında hakimiyet kurmak, cinsiyet, toprak kazanmak ve intikam almak gibi âmilleri sayabiliriz. Bunlardan herhangi biri, ilkel topluluklar arasında bir husumetin doğmasına yol açabilir. Çünkü onlarda görenekler, âdetler bu tenbihleri yöneltir. Medeniyet ilerledikçe, muharip taraflar kendilerini bir süper grubun üyesi olarak görmeye başladılar. Bu süper grup iç harplerde olduğu gibi tam anlamıyla organize edilmiş bir devlet olabileceği gibi Orta Çağ'daki Müslümanlık ve Hıristiyanlık gibi özel olarak teşkilâtlanmamış bir grup da olabilir. "Milletlerarası harpler" bir süper grubun üyeleri arasında görülür. Bu harplerin zahirî sebebi her devletin varlığını devam ettirmek istemesi, yenildiği takdirde ortadan kalkacağını düşünmesidir. Bütün devletler, süper grubun, kendilerini yeteri derecede koruyabilecek kadar teşkilâtlı olmadığını da bilirler. Her devletin kendi varlığını devam ettirme gayreti "kuvvet politikası" esasını doğurur. Taraflardan biri daha büyükse, askerî teknoloji bakımından diğerinden çok üstünse veya ulaştırma muhabere teknolojisi çok gelişmişse böyle bir sistemin kararlılığı zayıflar.

Öte yandan bir "cihanşümul devlet" de harplere son veremez. Çünkü böyle bir durumda, genellikle hükûmet çok merkezîleştiği için devletler arasında iç harp çıkacaktır. Eğer devletin toprakları büyük olur ve kültür bakımından homojen olmazsa harp ihtimali daha da artar, isyanlar çoğalır.

SAVAŞ: Kore savaşında Türk askerleri, Türk'e has kahramanlığı bir defa daha gösterdiler. Resim, mevzilenmiş Türk askerlerini siperde gösteriyor

SAVAŞ: panzer, tank gibi zırhlı araçlar günümüzün savaşlarında önemli rol oynamaktadır

Çok önemli bir keşif yahut yeni bir dinin, yeni bir ideolojinin doğması yüzünden, ayrı kültür ve idealde olan insanlar birbirleriyle temasa geçince de harpler çıkar. Bu harplerin sebebi de kültürün, ideolojinin, dinin yayılması, yahut siyasî iktidarı genişletmek hırsıdır. Bu gibi harpler, savaşan taraflar arasındaki ortak hususiyetlerin pek az olması bakımından çok da kanlı geçer.

Bütün bunlardan anlaşılan şudur ki, medeniyetin muayyen bir safhasından sonra, harpler, bir ölçüde süper cemaatin çok fazla veya çok az merkezîleşmesinden ileri gelmektedir. Fertlerin psikolojik davranışlarıyla, savaşan grupların kültürü ve organizasyonu S.'ta rol oynamaktadır ama bu, hayvanlar ve ilkel kavimler arasındaki S.'larda oynanan rolden daha azdır. Böylece, medeniyetin ilerlemesiyle, modern S.'ların tekerrürü, gelişen süper grupların çeşitli safhalarındaki koordinasyonun kifayetsizliğine de bağlanmaktadır. Bu safhalar başlıca şunlardır: Ticaret ve muhabere yoluyla temas; kültür ve manevî değerlerin standardlaştırılarak anlaşılır hâle getirilmesi; karşılıklı itimad ve varılacak ortak sonuçları tesbit etmek; ve nihayet şiddeti ortadan kaldıracak, anlaşmazlıkları halledecek kanunlar koymak. Başka safhalarda gelişme olmadan temasın fazlalaşması S.'a yol açmaktadır.

SAVAŞ : Günümüzün savaşında birlikler telsiz vasıtasıyle sürekli olarak temas hâlinde bulunur

Tarih boyunca olan gelişme dikkate alınırsa, S. sebeplerinin çok büyük değişiklikler gösterdiği anlaşılır. Başlangıçta S., savaşan birimin iç yapısının bir fonksiyonuydu. Bu birimler çok olduğundan, S.'lar da çok olurdu. Zamanla, S. birimleri azaldı ama, azalan birimler birbirini tamamlayarak bütünler teşkil ettiler. Böylece S. artık sadece S. birimlerinin işi olmaktan çıktı ve çeşitli S. birimlerinden meydana gelen bütün bir cemaatin katıldığı bir hâdise hâlini aldı. Kendi varlığını devam ettirebilmek için toprak kazanmak mecburiyeti, ekonomik, dinî mecburiyetler, ülkenin güvenliğini koruma mecburiyetleri S.'lara sebep oldu.

S.'ın neticeleri : S.'ların siyasî neticelerinin tarih boyunca çok büyük önemi olmuştur. S., devletler ve imparatorluklar kurmanın başlıca vasıtası olmuş, yine S. yoluyla devletler ve imparatorluklar mahvolmuştur. Daha geniş ölçüde düşünülecek olursa harplerin, medeniyetlerin kurulmasında, gelişmesinde büyük rolü olduğu gibi, medeniyetlerin dağılmasında yok olmasında da büyük rolü olmuştur.

Modern devirde, keşifler çağından XX. yüzyıla kadar geçen zaman içindeki harpler, tarihî medeniyetleri ve ahalisinin birbirleriyle sürekli haberleşme ve ticarî temas hâlinde bulunduğu, birçok ortak değer standardlarını kabul etmiş olan, milletlerarası kanunları bilen, sosyal, siyasî ve ekonomik amaçlı birçok kuruluş vasıtasıyla birbiriyle işbirliği yapan millî devletleri, bir tek dünyada bir araya getirme temayülü göstermiştir. XII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar S.'lar daha seyrekleşmiştir. XIX. yüzyılın *Pax Britannica*'sıyla gelişen Avrupa; kıta dışındaki koloni S.'ları ve iç harpler pahasına büyük bir düzene girmiştir.

I. Dünya S.'ından sonra, bir tek dünya şuuru ve bunu Milletler Cemiyeti'yle halletme fikri gittikçe yayılmaya başladı. Diğer taraftan yeni S. tekniklerinin gelişmesi, dünyada genellikle kabul edilen insancıl, liberal, demokratik ve müsamahakâr anlayışa karşı olan milletleri, diğerlerine tecavüz bakımından cesaretlendirdi. Bunun sonucu çok tahripkâr S.'lar oldu, bu S.'ın da neticesinde totaliter despotizm doğdu. II. Dünya S.'ından sonraki şartlar altında harbin politik neticesinde değişiklik oldu. Harplerin kontrol altına alınması esas kabul edildi ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtı vasıtasıyla milletlerarası işbirliğinin geliştirilmesine çalışıldı.

Harplerin, önem derecesi ve yönü çeşitli olan ekonomik sonuçları vardır. I. Dünya S.'ına kadar büyük harpler az olmakla beraber, sebep olduğu can ve mal kaybı gittikçe artmıştır. Endüstriyel gelişme bakımından birbirine eşit olan ülkeler arasında çıkan harpler, her iki taraf için de ekonomik bakımdan çok tahripkâr olmakta ve bu yüzden devlet adamları S.'tan kaçınmaktadır. Bir hidrojen bombası harbi, intihar neticesi vereceği için, bu korkunç tehlikenin böyle bir S.'ı önleyeceği sanılmaktadır.

Diğer taraftan çok tahripkâr olmayan S.'lar, savaşan gruplar arasındaki sosyal ilişkiyi arttırmakta, ekonomik faaliyeti canlandırmaktadır. Sanayileşmiş memleketlerde S., harp sırasında, harpten önce hazırlık, harpten sonra da tamir çalışmaları için büyük iş sahaları açmaktadır. S. sırasında doğum oranı daima düşer; ama S.'tan sonraki hızlı artış bu düşüşü karşılar.

Avrupa S.'ları XV. yüzyıldan bu yana gittikçe tahripkâr olmaya başlamış, XVII. yüzyılda istisnâî şekilde tahripkâr, XIX. yüzyılda da yine istisnâî şekilde hafif geçmiştir. Modern medenî dünyada bütün ölümlerin % 10'unun doğrudan doğruya veya dolaylı olarak harpler yüzünden olduğu tahmin edilmektedir. S. yüzünden çıkan ve yayılan salgınlar, ve S.'ın sebep olduğu kıtlıkların S.'a katılan ülkelerin askeri ve sivilleri arasındaki harp zâyiatından daha çok ölüme sebebiyet verdiği bilinmektedir. Ancak nüfus üzerindeki bu dolaylı etki, tıbbın sürekli olarak gelişmesi sayesinde oldukça azalmıştır.

Eski S.'lar : S., insan toplumuyla birlikte daima var olagelmiştir. Gerçi hayvanlar arasında da bu gibi hadiseler olmaktaysa da S.'ın doğrudan doğruya beşerî bir fenomen olduğunu kabul etmek gerekir. İlk Yunanlılar, daha eski Doğu medeniyetleriyle temastaydılar. Eski Sümer heykellerinden biri (muhtemelen M. Ö. 3000 yılına ait), askerleri yakın düzende savaşırken göstermektedir. Hepsinin de başında miğfer, bir elinde kalkan bir elinde mızrak vardır. Doğu harplerinin en büyük teknik yeniliği, atı S.'a sokmuş olmasıdır. Muhtemelen göçebe bir Asya kabilesi olan Hyksos'ların, bu kuvvetli ve esas itibarıyla korku verici hayvan sayesinde, M. Ö. 1750'de geçici olarak Mısır'ı işgal ettiği bilinmektedir. Eski Yunanlılar'ın ilk teması sırasında Doğulular teşkilâtlı ve disiplinli ordulara sahipti. Metal silâhlar ve bir dereceye kadar metal zırh kullanıyorlardı. Piyadeleri, süvarileri, yardımcı birlikleri, kaleleri, S. gemileri vardı.

Sonradan Greko-Romen denecek olan Eski Yunanlılar M. Ö. 431'den M. Ö. 29'a kadar çok tahripkâr S.'lara giriştiler. Şehir devletleri konfederasyonları arasında çıkan Peloponez S.'ları 27 yıl sürdü. Makedonyalı Büyük İskender Grek kültürünü geniş ölçüde yaydı. Sonradan Roma devleti bütün Akdeniz'e hâkim oldu. O dönemin en ilgi çekici olayı, Kartacalılar tarafından yenilmeleri ve Anibal'in İtalya'yı işgalidir. Bu durum Greko-Romen medeniyetini birleştirmiştir.

M. Ö. 27'de, Roma imparatoru olan Augustus, S.'ların kesin olarak sınırlandırılmasını emretti. Profesyonel ordusunun meydana getirdiği askerlerin sayısını 333 000'e indirdi. Ancak Roma toplumu, için için çöküntüye uğramaya başlayınca, askerî birlikler de eski S. kuvvetlerini kaybettiler. S.'larda başarı alamamanın sonucu asker sayısının arttırılması yoluna gidildi ve asker sayısı 750 000'e yükseldi.

Orta Çağ'da S.: Yaklaşık olarak M. S. 500'den 1500'e kadar süren Orta Çağ'da kilisenin etrafında bir birlik doğmuş Hıristiyan ülkeler arasındaki S.'lar çok sınırlı kalmış, imparatorların iktidarı zayıflarken kilisenin iktidarı artmıştır.

Teknik bakımdan, zırhlı süvari bütün çağ boyunca başlıca silâh olmuştur. Ancak, M. S. 800'den önce, Avrupa'nın tipik askeri, artık bir profesyonel değil, feodal bir milisti. Pahalıya mal olduğu için profesyonel ordular küçük tutuluyordu. Ayrıca etkili olabilmeleri için paraların düzenli olarak ödenmesi, uzak mesafelere sür'atle gidebilme imkânını bulmaları da gerekti. Halbuki Romalılar artık fakir düşmüştü ve yolların bakımını yapamıyorladı. Gittikçe parlamaya, gelişmeye başlayan Müslüman orduları ise sık sık Romalılar'ı yener olmuş, birçok eyâlet Müslümanlar'ın eline geçmişti.

Bir bakıma Orta Çağ'da S.'ların sınırlı kaldığını kabul etmek biraz güçtür. Zira bütün Orta Çağ'ın edebiyatı S. hikâyeleri, san'atı da her çeşit askerî senbolle doludur. Ancak üssünden çok uzaklarda S.'an büyük ordular artık nâdirdir. Bunların dışında, Haçlı seferleri sırasında, Müslümanlar'a karşı geniş ölçüde gönüllü orduları kurulmuş, ayrıca asilzâdeler arasında bazı ufak tefek S.'lar eksik olmamıştır.

Yeni Çağ'da S.: Barutun başarıyla kullanılmaya başlanması, Yeni Çağ'daki S.'ların ilk büyük özelliğidir. Batılı tarihçiler barutun ilk başarılı kullanılışının 1453'te Fâtih'in Istanbul muhasarasında görüldüğünü kaydeder ve Orta Çağ'ın bu en müstahkem şehrinin, topların kudreti karşısında ancak 53 gün dayanabilmesine dikkati çekerler.

Yeni Çağ'daki S.'larda dört safha göze çarpar. Bu safhalardan ilk üçünün süresi yaklaşık 150'şer yıldır. 1648'de biten birinci safhadaki S.'ların başlıca sebebini din teşkil eder. Avrupa ülkelerindeki bu S.'larda orduların mevcudunun azlığı dikkati çeken başlıca özelliktir. Meselâ 1566'da Holanda'yı işgal eden İspanya ordusunun mevcudu 11 000 kişiden ibaretti. XVII. yüzyılda Avrupa ülkeleri arasında, barış zamanında en çok mevcutlu orduyu besleyenler Fransa ve İsveç idi ve her iki ordunun mevcudu da 15 000'er kişiden ibaretti. Din S.'larının sonlarına doğru, savaşan taraflarda nadiren 20 000'den fazla asker görüldü.

Öte yandan bu dönem S.'larında Avrupa ordularının en büyük eksiği iaşe durumunda görülüyordu. Ordular iaşe ikmâlinden hemen tamamen mahrumdu. Bu bakımdan, özellikle Fransa-Almanya din S.'larında, en katı kumandanlar bile, askerlerinin yağmaya girişmesine göz yummak zorunda kalıyor, bu ise sivil halka büyük bir felâket teşkil ediyordu. Bu disiplinsizliğin bir başka sebebi de orduların paralı askerlerden meydana gelmesi, üstelik muayyen bir zaman için kiralanan bu askerlere paralarının doğru dürüst ödenememesiydi. Bu durum yağma soygunlarda büyük rol oynuyordu. Otuz Yıl S.'ları sırasında meydana gelen yağma ve tahriplerin, IX. yüzyıldaki Viking istilâsından o yana bir benzeri daha görülmemişti. Sürekli tahripler, pislik, bakımsızlık ve kıtlık, salgın hastalıklara yol açıyordu.

Bu dönem S.'larında Türk orduları hem karada hem de denizde bütün dünya ordularından üstün bulunuyordu. Disiplin kusursuzdu. Orduların her türlü ikmali en kusursuz şekilde sağlanıyordu. Yağmacılık kesinlikle yasaktı. Türk Osmanlı ordusunda, küçük bir yağma hareketi ölümle cezalandırılırdı.

Yeni Çağ'daki S.'ların ikinci safhası, 1648'den 1793'e yani Büyük Fransız İhtilâli'ne kadar sürer. Otuz Yıl S.'larından sonra, Avrupalılar artık kandan bıkmıştı. Bu bakımdan S.'lar çok sınırlı kalmaya, ordularda askerî reformlar yapılmaya başlandı. 1700'lere kadar Avrupa ordularındaki piyadeler hâlâ mızrak taşıyordu. O tarihten sonra süngü, musket denen tüfeklerle birlikte kullanılmaya başlanınca, musket ve süngü bütün dünyada piyadenin ana silâhı oldu. Bu durum, taktik S. tekniğine büyük bir değişiklik getirdi. Bir S. sırasında, orta ve batı Avrupa ülkelerinin ordularına mensup askerler, üçlü sıralar hâlinde birbirlerine karşı yürüyor; düşmanı mümkün olduğu kadar bir an önce ateş etmeye teşvik ediyordu. Düşman ateş edince, tüfeklerini yeniden dolduruncaya kadar, hücum edenler yakın mesafeden öldürücü bir yaylım ateş açıyor ve düşman üzerinde etkili oluyorlardı. Kara S.'larına paralel olarak deniz S.'larının taktiği de değişikti; gelişen harp gemileri için yeni S. usulleri ortaya kondu.

Üçüncü safha 1793'ten sonraki tahripkâr harplerde kendini gösterir. Bu harpler, ihtilâl harpleri ve millî harplerdir. Avrupa'da bu dönemin ilk S.'ları, ihtilâl harpleriyle Napoléon harpleridir. İlk mecburî askerlik hizmeti kanunu 1793'ten sonra Fransa'da çıkarıldı. Daha sonra Napoléon Büyük Ordu'yu kurdu. O zamana kadar hiçbir devirde görülmemiş şekilde 500 000 kişilik askerî bir kuvvetle Rusya üzerine yürüdü. Napoléon'un tamamen ezildiği 1815'le, 1914 arasındaki 99 yıl içinde Avrupa'da büyük ordular ayakta tu tuldu, ama sürekli büyük harpler olmadı. Yüzyılın ortasındaki Kırım Harbi'yle, Türkiye ile Rusya arasındaki 93 Harbi (Rûmî 1293, Milâdî 1877-1878) bu döneme rastlar. Doksanüç Harbi 1870-1871 Prusya-Fransa harbiyle, 1904-1905 Japonya-Rusya harpleri arasındaki en büyük S.'tır. Amerika kıtasında ise bu dönemin en büyük S.'ı Birleşik Devletler'de çıkan iç harptir. I. Dünya Harbi'nden sonra girdiğimiz son S., Balkan Harpleri bu safhanın sonuna rastlar.

Dünya S.'ları: Avusturya'nın Sırbistan'ı işgaliyle başlayan I. Dünya Harbi, yalnız Avrupa cephesinde, o zamana kadar görülmemiş miktarda büyük kuvveti harbe soktu. Her iki tarafta ikişer milyon kişi karşı karşıya geldi. Herkes bir an önce sonuca varmak istiyordu. Ama ne var ki çok geçmeden S., siper harbine dönüştü ve ordular İsviçre'den Kuzey Denizi'ne kadar uzanan bir cephede birbirlerinin karşısında çakılıp kaldılar. Türkiye bu S.'a Müttefikler safında Almanya ile birlikte katılmış ve 9 orduyu cepheye sürmüştü. Bu S.'taki can kaybı 40 000 000 kadardı. Bunun 10 000 000'u askerler, bir o kadarı da siviller arasındaydı. Ayrıca bütün dünyada harbin sebep olduğu kıtlık ve salgın hastalıklar da 20 000 000 kişinin ölümüne yol açmıştı.

1939 yılı eylül ayında başlayan II. Dünya S.'ı, tarihin en büyük harbi oldu. S. sonundaki tahminlere göre kayıplar I. Dünya S.'ındakinin iki misline yakındı (17 000 000 asker, 43 000 000 sivil öldü). 1950 - 1953'teki Kore S.'ında her iki taraftan 1 000 000 asker öldü, sivillerle birlikte kayıp sayısı 5 000 000'a yükseldi.

İlk defa bir *coup de grâce* olarak Japonya'ya atılan atom bombası, sonradan büyük bir hızla gelişti. Hidrojen bombası ve kıtalararası füzeler yapıldı. Artık bir hidrojen harbinin bir intihar S.'ı olacağında herkes müttefiktir. Büyük devletler arasında zaman zaman yapılan silâhsızlanma, nükleer başlıklı silâhların sınırlandırılması çalışmaları, aklı başında devlet adamlarının böyle bir S.'tan kesinlikle kaçınmayı düşündüklerini ortaya koymaktadır. Ancak, bir nükleer S.'ın, kaza, hiddet, yanlış anlama sonucu patlaması tehlikesi daima vardır. Öte yandan Çin'in 1965'te nükleer bir kuvvet hâline gelmesi de büyük endişe yaratmıştır. Üstelik şu anda, Çin de, Fransa da atom denemelerini durdurma anlaşmalarına imza koymuş değildir.

Kuvvetler arasında taarruz ve müdafaa dengesi ne olursa olsun, günümüzde sanayi, ilim ve gittikçe artan ve gelişen imalât, milletlerarası politikanın başta gelen vasıtası, unsuru durumundadır. S., artık öylesine tahripkâr bir hâl almıştır ki, bundan sonra galibin dahi sevinmesi mümkün olmayacaktır. Ancak, siyasî maharet henüz gerçek bir barışı sağlayacak bir kuvvet dengesi kurmaktan da mahrum görünmektedir.

SAVAŞIR, Vildan Âşir (Istanbul 1903 - Istanbul 1973), Türk sporcusu. Hâfız Âşir'in oğlu. Spora Galatasaray lisesinde başladı. 1923'te uzun atlamada 6.15'lik derecesiyle Türkiye rekortmeni oldu. 100 metrede başarılı bir atlet olarak tanındı. Liseyi bitirdikten sonra beden eğitimi öğrenimi görmek için İsveç'e gönderildi. Yurda dönünce 1936'da Atletizm federasyonu başkanlığı, 1938'de beden terbiyesi genel müdür yardımcılığı, 1946 - 1950 yılları arasında beden terbiyesi genel müdürlüğü görevlerinde bulundu.

SAVAŞTEPE (ilk adı Giresun; Kurtuluş Savaşı'nda gösterdiği kahramanlığın karşılığı olarak 1934'te buraya S adı verilmiştir), Balıkesir iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 425 km², nüfusu 22 894 (1975), ilçe merkezinin nüfusu 7 101 (1975)'dir. Sarıbeyli adlı bir bucağı, 41 köyü, iki belediyesi vardır. S. belediyesi 1953'te, Sarıbeyli belediyesi 1967'de kurulmuştur. S., daha önce bucak iken, 1954'te ilçe hâline getirilmiştir; nüfus yoğunluğu 50'dir.

Arazi, doğu ve batı bölümleri dağlık ve tepelik (500 - 600 m, Mancınık tepesi 870 m), bunların arasında Yağlı çayının kuzey-güney doğrultusunda aktığı vâdî, ve çevresi hafif dalgalı, tepelik (100 - 200 m) yerlerdir. Bu çay, çevre dağlarının sularını toplar, Bakırçay'a dökülür. Kuzeyde, temelde Paleozoik kristalin arazi olmak üzere. Neojen tabakalarıyla genç volkanik örtü (çoğu andezit) geniş yer tutar. Güneyde ise Neojen yaygındır.

İlçede ılımlı bir iklim vardır. Kışlar zaman zaman oldukça soğuk geçerse de, yine de bu ılık iklim özelliği belli olur. Yazlar kurak ve sıcak geçer. Yıllık yağış 600 mm dir. Yağışlar kışın çok olur. Bitki örtüsü, yaz kuraklığına alışkın, yıl boyunca yeşil kalan, çoğu sert yapraklı bitkilerden oluşmuştur. Tarım, bahçecilik, hayvancılık geçim kaynaklarıdır. Toprak, çok yerde verimsiz olduğundan, halkın bir kısmı başka yerlere çalışmaya gider. Elde edilen başlıca ürünler arpa, buğday, mısır, pamuk, tütün, şeker pancarı ve susamdır. Meyva ve sebze de yetiştirilir. Son yıllarda tütün yetiştirmede gelişme olmuştur. Üzüm, armut ve badem bol yetişir. Hayvancılık da yaygın bir ekonomi dalıdır. En çok koyun ve sığır beslenir. Çalılık yerlerde kıl keçisi yetiştirilir. İlçede meşeler çok olduğundan, mangal kömürü yapımı ve satışı çok yer tutar. Soğucak'ta mozaik de yapılır.

S., Balıkesir - İzmir demiryolu boyunda küçük bir şehirdir. Bu yola paralel bir de karayolu vardır. İlk kurulduğu yer, kasabaya 3 km uzaklıkta, şimdi harap hâlde olan Halkapınar'dır. Kasabada iki ilkokul (köylerde 37), ortaokul, ilköğretmen okulu vardır. Okur - yazarlık oranı % 90'a yakındır. İlköğretmen okulu, ilçeye canlılık kazandırmıştır. Şehrin 2 km uzağındaki bir tepede Çamlık adıyla anılan bir mesîre vardır. Kasabada her hafta pazar kurulur. Çarşısı, banka şubeleri, konaklama yerleri, elektriği vardır. Kurtuluş Savaşı'nda Samanlık Bayırı adı verilen yerde, 6 Eylül 1922 de, çetin ve kanlı savaşlar olmuştur. (R. İzbırak)

SAVAT (Ar. siyahlık anlamında savâd'dan), gümüş üzerine, kurşunlu özel bir karışımla yapılan süsleme. Yalnız gümüş üzerine tatbik edilen S., adından anlaşılacağı gibi siyah bir işleme çeşididir. Düz veya oyma olabilir. Süslemede kullanılan madde boraks, kurşun, bakır ve gümüş karışımıdır. Bunlar usulüne göre gümüş üzerine sürülür, sonra fırınlanır. Fırından çıkan eşya üzerinde son rötuşlar tamamlandıktan sonra S. yapılmış olur.

SAVCI, kamu hak ve güvenliği ile, kamu yasalarının hükümlerinin gereğince yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, adalet bakanlığının emir ve denetimi altında yargı gücü nezdinde yürütme gücünü temsil eden adlî yönetim görevlisi. S., idarî yönden adalet bakanlığına bağlıdır. Bunun dışında kalan personel ve disiplin işlerinde 45 sayılı kanunla kurulan yüksek savcılar kurulu yetkilidir. Yargıtay nezdindeki cumhuriyet başsavcısı ise yüksek mahkeme hâkimleri hakkındaki hükümlere tâbidir (Türkiye Cumhuriyeti anayasası, md. 137). Sulh ceza mahkemesi dışında her ceza mahkemesi yanında bir S.'lık makamı bulunur ve bu makamı temsil eden kişiye cumhuriyet S.'sı adı verilir. İşi çok olan yerlerde her S.'nın bir veya birden çok yardımcısı vardır. Yargıtay nez-

SAVAŞTEPE : İlçe merkezinin uzaktan görünüşü

dindeki S., cumhuriyet başsavcısı olarak adlandırılır. Onun da yardımcıları vardır. Ayrıca, Anayasa mahkemesi, sayıştay ve askerî yargıtay nezdinde de S.'lık teşkilâtı bulunmaktadır.

S.'nın görev ve yetkileri: Ceza hukukunda kamu dâvâsı açma görevi özel kanunlarla başka kişi ve müesseselere tanınmış bazı istisnâların dışında, kural olarak yalnız S.'ya âittir. Bu dâvâ başkalarınca açılamaz. Buna dâvâ tekeli (inhisar) prensibi adı verilir. Kendiliğinden kovuşturmaya bağlı suçlarda S., herhangi bir ihbar ve şikâyet olmasa bile gerekli kovuşturmayı yapmak zorundadır. Ayrıca, adalet bakanı ve üst savcıdan aldığı emir üzerine iddianâme düzenleyerek sanığı mahkemeye sevketmeye mecburdur. Ancak, duruşma sonucundaki sözlü iddiasında, dâvâdan edindiği kanaate göre, dâvâ olunan kimsenin mahkûmiyet veya beraatini istemekte serbesttir. Bu esas ceza hukukunda "kalem bağlı fakat söz serbesttir" şeklinde ifade olunmaktadır. (E. Korur)

SAVCI BEY, Şehzâde (1364? - Dimetoka, kasım 1385), I. Sultan Murâd'ın (1362 - 1389) 3. oğlu (ağabeyleri Yıldırım Bâyezid ve Yâkub Bey'dir). Bizans imparatoru İoannis'in oğlu Andronikos Paleologos'la arkadaştı. İki prens anlaşarak, babalarını tahttan indirip kendileri hükümdar olmak istediler. Asker toplamıya ve taraftar edinmeye başladılar. Sultan Murad, Istanbul sûrları önünde iki prensin ordusunu kolayca dağıttı. Dimetoka'ya kaçan S. B., orada tevkif ve idam edildi. 21 yaşlarında olduğu tahmin ediliyor. Oğlu Şehzâde Dâvud Bey, Avrupa'ya kaçırıldı ve Avrupa'da (İtalya, Almanya, Macaristan) serserî bir hayat geçirdi (1380? - 1450?). Orhan Gazi'nin (1324 - 1362) bir oğlu da S. B. adını taşımaktadır ki, genç yaşta ölen bu kardeşinin hâtırasını yaşatmak için Sultan Murad, 3. oğluna, onun adını vermişti. (Y. Ö.)

SAVE, Fransa'da nehir. Aquitaine havzasında doğar. Garonne nehrine katılır. Uzunluğu 150 km'dir.

SÂVECÎ, Selman: bk. SELMÂN-I SÂVECÎ.

SAVIGNY, Friedrich Carl veya Karl von (Frankfurt am Main 1779 - Berlin 1861), Alman hukukçusu. Clemens Brentano'nun ve Achim von Arnim'in (b. bk.) eniştesi. Heidelberg romantik grubuna olan bağlantılarına rağmen, klasik bir tabiata sahipti. Yunan - Roma medeniyetine, bilhassa Romalı hukukçulara bağlıydı. 1800 - 1804 yıllarında Marburg'da, 1808 - 1810 yıllarında da Landshut'ta profesör olarak çalıştı, sonra Wilhelm von Humboldt'un davetine uyarak Berlin'e gitti. Orada 1842'ye kadar profesör olarak çalıştı. S., A. F. J. Thibaut'ya karşı yazdığı *Vom Beruf Unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (Zamanımızın, Kanun Yapmaya ve Hukuk İlmini İncelemeye Olan Daveti) [1814; 1960] başlıklı eseri ile ve Zeitschrift Für Geschichtliche Rechtswissenschaft (Tarihî Hukuk İlmi Derneği) [1815] adlı cemiyeti kurarak "Historische Schule" (Tarihî Okul) adını taşıyan fikir hareketini başlattı. Bu okul safdil - evrensel görüş noktasından ve tabiat felsefesi spekülâsyonlarından uzaklaşarak, tarihî geleneğe ve özel olarak klasik Roma hukuk geleneğine dayanıyordu. S., bütün Almanya için müşterek kanunlar istiyor; romantizmin etkisi altında, hâkim kararlarının halk şuurunu yansıtması gereğine dikkati çekiyor ve esasen bir halkın hukukunun o halkın ruhundan çıkmasını istiyordu. Bu yeni teori, her şeyden önce Roma hukuku ilminin gelişmesine yaradı: K. F. Eichhorn, Jacob Grimm ve başka Alman hukukçuları S.'nin düşüncelerini benimsediler. 1842'de S.'nin eski öğrencisi Kral IV. Friedrich Wilhelm onu adalet bakanlığına tayin etti. Bu görevde mart 1848'e kadar çalışan S., pek başarılı olmadı; ancak yeni ceza ve poliçe kanunlarına dair hazırlayıcı çalışmaları bitirebildi.

SAVIGNY, Friedrich Karl

Başlıca eserleri: *Juristische Methodenlehre* (Hukukî Metod Öğretimi) [1802]; *Das Recht des Bezitzes* (Mülkiyet Hukuku) [1803]; *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter* (Roma Hukukunun Orta Çağ'daki Tarihi) [1815 - 1831]; *System des Heutigen Römischen Rechts* (Bugünkü Roma Hukuku Sistemi) [1840 - 1849]; *Obligationsrecht* (Tahvil Hukuku) [1851 - 1853]. 1863'teki *S., Stiftung* (S. Cemiyeti) kurulmuştur. Bu cemiyet hukuk tarihi ve mukayeseli hukuk ilmine ait çalışmalara yardım eder. Çıkardığı dergi 1880'den beri *Zeitcschrift der S. Stiftung für Rechtsgeschichte* (S. Cemiyetinin Hukuk Tarihine Ait Dergisi) başlığını taşır.

SAVINIA, Andrea de Chirico (Atina 1891 - Roma 1952), İtalyan yazarı. Eserlerinde sürrealizme ve metafiziğe karşı bir temayül görülür. Roman ve hikâyeler yazmıştır. S.'nın yazarlık tarafının yanısıra müzisyen ve ressam tarafı da vardır. Çeşitli koleksiyonlarda bazı tabloları bulunmaktadır. Üç bale bestelemiştir. Eserlerinin bazıları şunlardır: *Casa Ispirata* (Perili Ev) [1925], *Tragedia dell'Infanzia* (Çocukluk trajedisi) [1937], *Dico a te, Clio* (Sana söylüyorum, Clio) [1940].

SAVOIE, Fransız Alpleri'nde tarihî bir il. Cenevre gölü, Rhône nehri ve Mont - Cenis dağlar grubunun arasında uzanır. 1860'tan beri S. (6 036 km², 305 000 nüfus) ve Haute S. (4 391 km², 448 000 nüfus) departmanlarına bölünmüştür.

Tarih: Eski zamanda burada Kelt soyundan Allobrog'lar yaşardı. M. Ö. 121'de Romalılar bölgeyi aldı; 443'te Aetius, Burgund'ları S.'ya yerleştirdi (S. adı o zamanın dokümanlarında Sapaudia şeklinde görülür). Burgundlar'ın ülkesi Franklar'ca fethedilince (534), Burgundia adlı bir krallık doğdu. Bu devlet, 1033 - 1034 yıllarında Roma imparatorluğuna girdi.

S. kontları X. yüzyıldan beri güç kazanmıştır, evlenme yolu ile toprakları XI. yüzyılda Torino markiliğini de içine aldı. Kontlar, buradan kuzeye doğru yayılarak Vaud'yu (İsviçre'nin bir kantonu) elde ettiler (1268 - 1269). İtalya'nın içine doğru yayılarak Anjou'ların Piemonte'deki topraklarını aldılar (1382). Batıya doğru yayılmalarına, Alt Burgundia'nın (Arelate) 1349'da Fransa'nın eline geçmesi engel oldu. Buna karşı S., Alman imparatorluğuna girmekle (1361), kendini Fransa'ya karşı korumaya çalıştı. Fransızlar'ın 1796'da S.'yı işgaline kadar bu ülke Alman imparatorluğunun bir parçası olarak kaldı (bk. SAVOIE HÂNEDÂNI).

SAVOIE HÂNEDÂNI (Fr., *"Savua"* ok.; İt. *Savoia),* Avrupa tarihinin ünlü hânedanlarından biri. İddiaya göre Alman menşelidir. 807'de ölen Saksonya dukası Wittekind'in bir oğlundan Saksonya hânedânı, diğer oğlundan S. H. türemiştir. Hânedânın ilk hükümdarı olan I. Humbert (İt. Umberto Biancamano) (970? - 1048?), Wittekind'in torununun torununun torunu olan Berthold'ün oğlu imiş. S. H., Fransız

bir aile olarak ortaya çıkmış, sonra İtalyan'laşmış ve millî İtalyan hânedânı hâline gelmiştir. I. Humbert, Challais, Valais ve Savoie bölgelerini ele geçirdiği için aileye "S. H." denmiştir. Ailenin gerçek atası ve hânedânın kurucusu odur. XII. asırda S. prensesi Alix, VI. Louis ile evlenerek Fransa kraliçesi olmuştur. Hânedânın 10. hükümdarı ve I. Humbertin' 7. kuşaktan torunu olan IV. Amédée (1238 - 1253), "duka" unvânını almış ve bundan böyle Savoie, bir dukalık olmuştur. Bu sırada aile, Chablais ve Aosta dukalıklarını da elinde tutmuştur. 1259 - 1418 arasında ayrı bir daldan 7 duka, Piemonte'de hüküm sürmüştür (merkez: Torino). XIV. asırda S. H.'ndan Prenses Anne, Bizans İmparatoru III. Andronikos Paleologos'la evlenerek Bizans imparatoriçesi ve 9 yıl (1341 - 1350) Istanbul tahtında nâibe olmuştur. 1348'de aile Dauphinée'yi kaybetmiştir. 1388'de Nice kontluğunu eline geçirmiştir. 1401'de Cenevre kontluğunu almıştır. 8. Piemonte ve 19. S. dukası olan VIII. Amédée, 1439 - 1449 arasında "IV. Felix" sanıyle papalık yapmıştır. S. H. prenslerinden Louis (İt. Luigi), Kıbrıs kraliçesi Charlotte'la evlenerek 1482'ye kadar "Kıbrıs kralı" unvânını taşımıştır. Louis'nin kardeşi Prenses Charlotte ise, XI. Louis ile evlenerek Fransa kraliçesi olmuştur.

S. H., Osmanlı Türkleri'ne karşı pek çok Haçlı teşebbüsüne katılmış ve Osmanlılar'la erken devirde münasebetlere girmiştir. Sultan Cem'i Nice'de karşılayıp saygıyla ağırlayan I. Charles (İt. Carlo), 23. S. dukasıdır (1482 - 1489). Kaanûnî Sultan Süleymân'a mektup yazıp oğlu Fransa kralı I. François'yı Charles - Quint'in elinde esâretten kurtarmasını yalvaran Prenses Louise de, aynı hânedandan ve I. Charles'ın yeğenidir. 28. duka Charles - Emmanuel (İt. Carlo - Emanuele il Grande), 50 yıl (1580 - 1630) tahtta kalmış ve "Büyük" diye anılmıştır. Bunun oğullarından Thomas - François (İt. Thommaso - Francesco), Carignan prensi (1630 - 1656) olmuş ve hânedânın "S. - Carignan" denen dalının kurucusu sayılmıştır; ünlü Prens Eugen, bu daldandır. 32. duka II. Victor - Amédée (İt. Vittorio - Amedeo), 5 yıl Sicilya kralı (1713 - 1718) olduktan sonra 9 mayıs 1720'de 'Sardunya kralı" unvânını almıştır. Böylece bugünkü İtalya'nın nüvesi kurulmuş ve S., ehemmiyetli Avrupa devletleri arasına geçmiştir. Sardunya adası ile İtalya'nın Piemonte eyâletini ve civar toprakları, taht şehri Torino (Fr. Turin) olmak üzere elinde tutan bu devlet, diğer İtalya hânedanları ile sabırlı ve akıllı bir mücadeleye girişerek, İtalyan birliğine doğru ilerlemeye başlamıştır. Kudretli Fransa'nın desteğini sağlamış, Almanya (Avusturya) imparatorluk hânedânı ise, İtalya'nın büyük eyâletlerini elinde tuttuğu için, S. H. ile uzun vâdeli bir mücadeleye girmiştir. S. H., mütevâzı imkânları ile, koca Habsburg Almanyası'na karşı şerefli bir çekişmeye, zaman zaman kanlı savaşlara atılmıştır. Yavaş yavaş S. H., İtalya'da halk tarafından İtalyanlar'ın meşrû temsilcisi sayılmaya ve diğer İtalyan hânedanları "yabancı" addedilmeye başlanmıştır. II. Vittorio - Amedeo'nun son 10 yılı (1720 - 1730) "Sardinya kralı" unvânıyla geçen saltanatını, ikinci kral olarak oğlu Büyük III. Carlo - Emanuele'nin (il Grande) saltanatı (1730 - 1773) takib etmiştir. Bir kızkardeşini Fransa Velîahdi ile evlendirerek hâmîsi Fransa'yı tutmuş, diğer kızkardeşini de V. Felipe'ye vererek - Fransa gibi Bourbon hânedânından olan - İspanya'ya kraliçe yapmış, bu devleti de yanına almıştır. Buna rağmen Almanlar, büyük ve zengin İtalyan eyâletlerinden atılamamışlardır. Güneyde Napoli - Sicilya krallığı da, Fransa hânedânının (Capet - Bourbon) bir dalının elinde idi. Bu suretle II. Vittorio - Amedeo, Fransa ve İspanya krallarının da ana tarafından dedeleri olmuştur. Üçüncü Kral, III. Vittorio - Amedeo (1773 - 1796), babasının yerine geçmiş ve İspanya kralına damad olmuştur. Yerine sırasıyla 3 oğlu kral olmuşlardır: IV. Carlo - Emanuele (1796 - 1802), I. Vittorio - Emanuele (1802 - 1821) ve I. Carlo - Felix (1821 - 1831). Bunların kızkardeşleri Maria ve Maria - Theresa ise, XVIII. Louis ve X. Charles'le evlenerek her ikisi de Fransa kraliçeliğine yükselmişlerdir. Almanya imparatoruna damad olan I. Vittorio - Emanuele'nin kızlarından Maria - Anna, I. Ferdinand'la evlenerek Avusturya imparatoriçesi ve Cristina ise Sicilya kraliçesi olmuşlardır.

Ailenin direk dalı erkek tarafından kesilince, tahta, 7. kral olarak, S. - Carignan (İt. Savoia - Carignano) dalından, bu dalın 6. prensinin oğlu I. Carlo - Alberto il Magnanimo (1831 - 1849) geçmiştir. Bunu, oğlu II. Vittorio - Emanuele takib etmiştir (1849 - 1878). İşte bu kral, 17 mart 1861'de "İtalya Kralı" ilân edilmiş, bütün İtalya'ya hâkim olmuş, "yabancı" sayılan hânedanlar yarımadadan kovulmuştur. Babası gibi Avusturya arşidüşeslerinden biri ile evlenen bu kralı, ikinci İtalya kralı (1878 - 1900) olarak oğlu I. Umberto takib etmiştir. Kardeşi Amedeo, bir müddet (1870 - 1873) İspanya kralı olmuş, fakat bu ülkede tutunamamıştır. Kızkardeşi Maria - Pia da Portekiz kraliçesi olmuştur. Kuzini ile evlenen I. Umberto'yu III. Vittorio - Emanuele (1900 - 1946) takib etmiştir. İtalya, Birinci ve İkinci Cihan Savaşları'nı, iki ayrı cephenin üyesi ve ilkinde galip, ikincisinde mağlûp olarak bu hükümdar devrinde yaşamıştır. Mussolini "duce" unvânıyla diktatör - lider olduğu müddetçe, kralı muhâfaza etmiş, fakat kral, prestijini kaybetmiştir. III. Vittorio - Emanuele'nin yerine oğlu II. Umberto geçmişse de ancak 24 gün tahtta kalabilmiştir. İtalya'nın mağlûp, ezik, yoksul, ümitsiz bir devresinde "kraliyet mi, cumhuriyet mi?" şeklindeki plebisitte (halk oylaması), kralcılar, küçük bir farkla kaybedince, İtalya'da cumhuriyet ilân edilmiş ve İtalyan birliğinin kurucusu ve senbolü olan S. H.'nın saltanatı sona ermiştir. Henüz 42 yaşında bulunan, bir Belçika prensesi ile evli olan II. Umberto, 3 haziran 1946'da tahtını kaybedince, S. H.'nın şefliğini üzerine almıştır. Kralın ve hânedânın unvânlarına, şahsî haklarına, servetlerine dokunulmamıştır. Son velîahd Vittorio - Emanuele, 1937 doğumlu olup velîahdlikten ayrıldığı zaman 9 yaşında ve babasının tek erkek çocuğu idi. II. Umberto'nun kızkardeşi Giovanna ise, Kral Boris'le evlenmiş, Bulgaristan kraliçesi olmuş ve son Bulgaristan kralı Simeon'u doğurmuştur. S. H.'nın siyasî tarihi için bk. İTALYA. (Y. Ö.)

SAVONA, Kuzey İtalya'da şehir ve liman. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi. Riveera di Ponente kıyısında bir liman. Nüfusu 79 300 (1971). Gemicilik okulu, tiyatrosu ve müzesi vardır. Müze "Pinacoteca Civica" adını taşır. Endüstrileri şunlardır: Demir ve kok; kimya maddeleri, elektronik âletler, cam fabrikaları. S., iki demiryolu hattının; ayrıca Colle di Cadibona geçidinden geçerek, Piemonte'ye götüren bir yolun başlangıç noktasıdır. S., 1968 yılında Vado ile birlikte 13,2 milyon tonluk mal nakletti; bunun 12,3 milyonu kömür ve petrol idi. Eski zamandaki Savo şehri 639 yılında Langobardlar'ca yıkıldı. 1191'de, derebeylik idaresinden bedele karşılık kurtulduktan sonra, S., kendisinden çok daha güçlü olan Cenova'ya karşı direnmek zorunda kaldı. 1528'de Andrea Doria tarafından Cenova'ya kesin olarak bağlandı. Eski şehirde Orta Çağ ve Rönesans'tan kalma yapılar vardır. Bunların bazılarının Cenova üslûbunda zengin kapıları vardır. Büyük kilise 1589 - 1603 yıllarında yapılmıştır. Vilâyetin yüzölçümü 1 544 km², nüfusu 294 000'dir (1971).

SAVONAROLA, Girolamo (Ferrara 1452 - Floransa 1498), İtalyan reformcusu. İlköğrenimini baba tarafından dedesinden gördü. Dede Michele, tanınmış bir din adamıydı ve dinî, ahlâkî prensiplere son derece sâdıktı. S.'nın XIV. yüzyıl terbiyesiyle yetişmiş bu din adamından Orta Çağ etkisi almış olması muhtemeldir. Ancak ilk şiirlerinden ve yazılarından itibaren reformcu fikirleri görülmeye başlar. Bu eski dönemde bile, babasına yazdığı gibi, "İtalyanlar'ın körü körüne yaptıkları kötülüklere tahammül edemiyordu."

SAVONAROLA, Girolamo

S., Latince, resim ve musiki öğrendi. Hümanistlik çalışmalar yaptı, tıp tahsiline başladı; sonradan ilâhiyat ona daha câzip geldi. 1475'te âilesini ve çalışmalarını terkederek Bologna'da San Dominico manastırına girdi, Dominiken oldu. Bu manastırda, muhtemelen kendisinden kıdemli olanların teşvikıyle vaız vermeyi ve konuşma sanatını öğrendi. 1482'de Floransa'ya gelerek kötülükler dünyasını yeren şiddetli konuşmalar yapmaya başladı. 1491'de San Marco kilisesine başrahip tayin edildi. Heyecanlı vaızları halkı etkiliyordu. Daha sonra ilâhî ilhamdan bahsetmeye, bazı olayları önceden haber vermeye başladı. Bunlardan bazıları doğru çıktı. O sırada iktidarda bulunan Lorenzo de Medici onu kendi tarafına çekmeye çalıştıysa da başaramadı. Öte yandan S., İtalya'nın büyük bir felâkete uğrayacağından bahsedip duruyordu. Bu arada Lorenzo'yu ölüm döşeğinde takdis etmemesi halkı çok etkiledi. 1493'te Fransa Kralı VIII. Charles'in İtalya'yı işgali S.'nın yukarıdaki kehanetini doğrular gibi göründü. Medici'ler iktidardan düştü ve yönetimi ele alan Piagnoni (yahut demokrat parti) S.'yı desteklemeye başladı. Bu destek, S.'ya büyük bir iktidar kazandırdı. Eğlenceye düşkün Floransa değişmiş gibiydi. S. konuşmalarına bütün hızıyla devam ediyor, halkı gelip geçici şeylerden, eğlenceden vazgeçmeye davet ediyordu. Ancak bir süre sonra halk memnuniyetsizlik göstermeye başladı. S., 1495'te papanın görüşmek için yaptığı daveti reddetti. Bunun üzerine papa onun vaız vermesini menetti (1496). Bu yasak kalkar gibi olunca S. yine vaızlara başladı, bu arada kendisine teklif edilen kardinalliği de kabûl etmedi.

Diğer taraftan, kıtlık, veba ve savaş, S.'nın durumunu büsbütün güçleştiriyordu. Sonunda 1497'de aforoz edildi. S. bu aforozu tanımadığı gibi Kilise'de kökten bir reform yapmak için teşebbüse bile girişti. Hâlâ kendisinin tanrının temsilcisi olduğunu iddia ediyordu. Bunun üzerine bir Fransisken rahip, Francesco di Puglia ateşle denemeye razı olmasını istedi. Bütün Floransa halkı da bunu istiyordu. Ancak S. durumdan memnun değildi. Sonunda bu ateşli gösteri yapılmadı ve S. ertesi gün yakalanıp tevkif edildi. Çok şiddetli işkencelere uğradıktan sonra iki yakınıyla birlikte idam edildi ve cesedi yakıldı.

SAVRUN ÇAYI, Akdeniz'e dökülen Ceyhan nehrinin bir kolu. Uzunluğu 87 km. Höbek dağından çıkar; dağlık ve ormanlık bir sahadan geçerek Adana ovasında Ceyhan'la birleşir.

SAVT (Ar. "ses", sâd ile, c. aswât), Arabca'da teknik terim olarak mânâsı "teganni edilen şiir"dir. Bugünkü Arab musikisinde belirli bir akışı olan, fakat usûlü bulunmıyan Arab gazelidir. Eski Türk Musikisi'nde bir form adıdır. Sonraları bu mânâsını kaybetmiş, yalnız tekkelerde okunan parçalara denilmiştir. Cami musikisinin Tesbîh'ine karşılık Tekke musikisinin S.'ı vardır. Güfte, daima tekrarlanan, rûha vahdet duygusu telkîn eden, yeknesak, kısa birkaç cümleden ibaret olur. S. ile tekkelerde zikr edilir. Bektâşî musikisinde "gülbank" (b. bk.) adını alır (Mevlevî gülbanki başkadır, bk. SEMÂ). Dede Efendi'nin, güftesi Gülşenîzâde Hayâlî (ölm. 1569) tarafından yazılmış bir Ferahnâk S.'ı vardır. (Y. Ö.)

SAVUÇBULAG veya SAVUÇBULAK, Azerbaycan'ın güneyinde bir şehir ve bu şehrin merkezi olduğu bölge. M. Ö. 714'te Asur kralı Sargon buraya bir sefer yaptı. XIII. yüzyılda, Moğollar zamanında ticarî merkez oldu. III. Mehmed idaresinde Tebriz eyâletine bağlandı (1595 - 1603). Birinci Dünya Harbi'nde Türkler ile Ruslar arasında çarpışmalara sahne oldu.

SAVUNMA (Osm. müdâfaa, Fr. défense, İng. defense), savaşta, düşmanın taarruzunu tesirsiz hâle getirmek için, kara, deniz, hava kuvvetlerinin veya bunlardan ikisinin yahut üçünün işbirliğiyle girişilen karşı koyma fiili. Bir kara savunmasında, kuvvetler, bulundukları bölgeyi tahkim edebilir, düşmanın kara kuvvetleri için çeşitli engeller yapabilir ve düşmanın büyük kayıplar vermesine yol açacak tedbirleri alabilirler. Böyle bir savunma hareketinde, ilerleyen kuvvetin ilk hamledeki kaybı büyük olur ama, taarruz başarıya ulaşırsa, müdafaayı yapanların kaybı hızla artmaya başlar ve sonunda, çoğunlukla, taarruz edenlerin kaybını geçer. Öte yandan hava ve deniz savaşlarında, müdafaayı yapanlar, kara S.'sındaki gibi istihkâmlar yapmak imkânına sahip değildir. Gerçi hava ve deniz kuvvetleri de icabında bir bölgeyi S.'yla görevlendirilir ama, bu kuvvetler bütün gayretlerini kendilerini korumaya verirlerse, bu müdafaa felâketle neticelenir. Bu bakımdan, hava ve deniz savaşlarında, her iki taraf da taarruz durumunda olmaya çalışır.

Tamamen müdafaa esasına dayanan bir kara S.'sında, savunan taraf ancak düşmanın kuvvetinin tükenmesini bekler. Böyle bir yolla zafer kazanmak mümkün değildir. Tecrübeli askerler, ancak çok büyük zaruret karşısında S.'ya başvurur. Bu S. da, genellikle taarruza iyi hazırlanmak için yapılır.

Taarruz S.'sı: Bu çeşit S. daha çok düşman kuvvetlerini yanıltmak için yapılır. Amaç, düşman kuvvetlerini bölüp, kısım kısım taarruza kalkmaya sevketmektir. Eğer plan başarılı olursa, savunan taraf, ansızın hareketi taarruza dönüştürür ve büyük bir zafer kazanır. Buna karşılık, karşı taraf, planlanan taarruz hattına kadar getirilemezse o zaman S.'yı yapan taraf, kötü duruma düşer; çünkü taarruz inisiyatifini karşı taraf ele geçirmiştir.

Eğer muhasım tarafların hareket hâlindeki iki birliği ansızın karşı karşıya gelirse, o zaman her iki taraf da kötü durumda kalır ve kuvvetlerin kumandanları bir an önce taarruza geçmeye bakar. Çünkü diğer taraf taarruza geçerse, S.'ya hazırlıklı olmadığı için kendi birliği müşkül duruma düşecektir (bk. STRATEJİ. TAKTİK).

SAVUNMA MEKANİZMASI, sevkitabiî ile meydana gelen ve suçluluk hissi, anksiyete gibi hoşa gitmeyen duygulara karşı başgösteren şuuraltı faaliyete, psikanaliz ilminde S. M. denir. Ruhî dengeyi sağlamayı amaç edinen bu faaliyet, insanın kendine karşı olan güven duygusunu korumasını sağlar. S. teorisi, psikanalizin başlıca kilometre taşlarından biridir. Freud, savunma sözünü, ferdin kendisini, bütün hayat boyunca devam eden muhtelif tabiî isteklerine karşı korumak maksadıyla sarfettiği gayretler için kullanır. Eğer insan kontrol altında tutabilirse, bu istekler rahatsız edici olmaktan çıkar, tutamazsa çeşitli ruh bozuklukları başgösterir. Diyelim ki, bir kimse evde yalnız olduğunu kesinlikle öğrenmek istemektir. Bunun için yapacağı şey, evi bir defa dolaşmaktan, kontrol etmekten ibarettir. Ama eğer yalnız kalmamak korkusu devam ederse, bu defa lüzumsuz yere tekrar tekrar evi dolaşıp kontrole başlar ki, bu, şüphesiz normal bir durum değildir.

En çok rastlanan S. M. bir fikrin, bir heyecan veya düşüncenin şuuraltı bir faaliyetle devre dışı bırakılması demek olan represyondur.

SAVUNMA BAKANLIĞI : bk. MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI.

SAVUR, Mardin iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 049 km², nüfusu 34 892 (1975), nüfus sıklığı 34, köy sayısı 40. Sürgücü adlı bir bucağı, 1 000'den çok nüfuslu 9 köyü, 400 - 800 nüfuslu 19 köyü vardır. İlçe merkezinin nüfusu 4 963'-tür (1975). Nüfusun % 85 kadarı köylüdür. Eski ilçelerden olan S. 1875'e doğru kurulmuştur.

S., ilin kuzey bölümündedir. Batısında Mazıdağı, doğusunda Gercüş ilçeleri vardır. Kuzeyinde Diyarbakır ili bulunmaktadır. İlçenin güney tarafında Mazı dağı'nın 1 000 - 1 200 metre yüksekliğindeki bir bölümü yükselir. Bunun kuzeyinde, 700 - 750 m yüksekliğindeki dalgalı düzlükler ve tepelik bir arazi uzanır. İlçeden güney - kuzey doğrultusunda geçen S. çayının uzunluğu, 80 km kadardır. Bu çay, Mazıdağı'ndan kaynaklarını alır, kuzeye doğru akarak Bismil'in 20 km doğusunda Dicle nehrine dökülür; kışın ve baharlarda oldukça bol sulu akar, yazları çekilir, hattâ kuruyacak hâle geldiği bile olur. Çay başlıca akarsudur. S. çayı üzerinde tarihî Başkavak köprüsü vardır. Derince bir vâdide akmakla beraber, çevresindeki arazinin sulanmasında faydalı olmuştur.

Üzerinde S. kasabasının da bulunduğu güneydeki bölüm, Sürgücü bucağı ve kuzeyine kadar, Orta Eosen devrinin kıvrımlı tabakalarından (kalkerler) bir yapı gösterir. İlçede en geniş yeri bu formasyon kaplar. Daha kuzeyde Bismil Neojen teknesinin güney kenarındaki Neojen arazisi bulunur. Suyu çok çeken bu arazide, su kaynakları dağ eteklerinden ve vâdi içlerinden çıkar.

İlçenin iklimi, yarı kurak, sıcak, karın toprakta kısa kalabildiği bir özelliktedir. Temmuz ve ağustos pek sıcaktır. Yağışlar en çok sonbahar ve ilkbaharda olur. Kışın da yağış olur (20 - 25 gün, ara sıra karlı). Kışın sıcaklığın 0°'nin altına düştüğü, hattâ ocakta —10°'yi geçtiği olur. Yıllık yağış tutarı 500 - 600 mm'dir. İlçenin dağlık yerlerinde, çoğu bozulmuş ormanlar vardır (en çok meşelikler). Sulak yerlerde geniş kavaklıklar bulunur. Arazinin geri kalanı bozkır olup, tarım ve mer'a sahaları olmuştur.

İlçe halkının geçim kaynağı çeşitli tarım (hububat, sebze, meyva), hayvancılık ve kavakçılıktır. Çevresine yetecek kadar buğday, arpa, darı, çeşitli sebze (en çok domates, biber, patlıcan...) yetiştirilir. Çiftçilik, dağlık - tepelik olan ilçede eski âletlerle yapılır. Hayvancılık, daha çok, ev ve çevre ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde (et, süt, yoğurt, peynir, yün, yapağı...) yapılmaktadır. İlçede 1972 verilerine göre, 15 000 koyun, 60 000 kılkeçisi, 1 300 tiftik keçisi (koyun ve keçiler karışık olarak marttan kasıma kadar meralara çıkarılır), 10 500 sığır, 400 manda, taşımacılıkta ve tarımda faydalanılan 6 700 eşek, 1 700 katır, 600 at bulunmaktadır. Bu arada köylerde ve kasabada kümes hayvanları da beslenir.

İlçe merkezi S. (eski adı Sauras iken, zamanla Saur ve daha sonra da S. olmuştur), dağlık yere doğru bir girinti teşkil etmiş bulunan, genişçe bir düzlük - tepelik alanda kurulmuştur (yüksekliği 925 m). Kasaba, arkasını güneydeki tepe yamacına dayamıştır. Çoğu taştan yapılmış olan 1 - 2 katlı evleri, yeşilliği, iyi suları, kavaklıklarıyla bölgenin güzel kasabalarından biridir. 1927 sayımında nüfusu 2 352 iken, 1975'te 5 bine yaklaşmış, iki misli büyümüştür. Çarşısı, yolları, 2 ilkokulu (köylerde 34 ilkokul), ortaokul (1973), gençlik spor kulübü, sağlık merkezi vardır. Mardin - Midyat asfalt yolundan ayrılan dar bir asfalt yol S.'a uzanır, oradan doğuya dönerek yine ana yola katılır. Köy yolları dar ve toprak yollardır. İçme suyu vardır.

Çevrenin en eski yerleşme merkezlerinden olan S. kasabasının sırtını dayadığı yüksekçe tepenin üzerinde bir kale kurulmuştur ki, "S. kalesi" adıyla anılır. Kale, Mardin ile S., Midyat, Hasankeyf, Cizre kervan yolları üzerinde eski (Roma devri) tahkimli bir yerdi. Türlü savaşlara sahne olan bu kale, devamlı el değiştirmiş, uzun zaman merkezî bir kale olarak kalmıştır. Bugün harabesi bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı ülkesine katılmıştır. (R. İzbırak)

SAX, Adolphe (Antoine Joseph) (Dinant 1814 - Paris 1894), Belçikalı müzik âletleri yapımcısı. Charles J. Sax'ın oğlu. Brüksel konservatuvarında flüt ve klarinet çalıştı.

Ötüm ve tınıları bakımından ağaç ile bakır nefesli çalgılar arasında bir çalgı âleti ortaya koymak amacıyla yaptığı uzun araştırmalardan sonra, 1845 - 1846'da pirinçten bir müzik âleti olan saksofonu buldu. Fransız ordusuna çeşitli müzik âletleri sağlayan A. Sax, 1844, 1849, 1851, 1855 ve 1857 müzik âletleri sergilerinde çeşitli madalyalar kazandı. Bu başarılarını takip eden yıllarda gittikçe işinden uzaklaşan S., 1877'de yapımcılık işini bıraktı. Saksofon yanında Sakshorn (1842) ve saksotrombayı icad eden de odur.

SAX, Charles Joseph (Dinant 1791 - Paris 1865), Belçikalı müzik âletleri yapımcısı. 1815'te Brüksel'e yerleşti. Klarinet ve fagot yapımında uzman olan S., 1824'te bulduğu pistonun yardımı ile herhangi bir anahtara ayarlanabilir "omnitouic horn"u 1846'da geliştirmiştir. Harp, piyano, gitar, klarinet ve özellikle bas klarinette çeşitli yenilikler yapmıştır.

SAXHORN (Fr., "saksorn" ok.), Batı musikisinde bir mâdenî nefesli âlet. Bilhassa bandolarda kullanılır. Saksofon mûcidi Adolphe Sax, 1845'te yapmıştır. 7 çeşidi vardır : 1.) küçük saxhorn : kaba dügâh-sünbüle, 2.) soprano saxhorn (bugle) : kaba aşîrân-acem, 3.) alto saxhorn (40 cm) : kaba kaba dügâh - çârgâh, 4.) tenor saxhorn : kaba kaba aşîran - rast, 5.) bas saxhorn (si b) : kaba kaba acem - aşîrân - acem - aşîrân, 6.) bas saxhorn (mi b) : kaba kaba kaba kürdî - kaba kürdî, 7.) kontrbas saxhorn : kaba kaba kaba acem - aşîrân - kaba acem - aşîrân. Her birinin 2 sekizliden az fazla ses sahası bulunduğu görülüyor. Bütün aile 4,5 sekizli kadar ses ihtivâ etmektedir. (Y. Ö.)

SAXL, Fritz (Viyana 1890 - Londra 1948), Avusturyalı sanat tarihçisi. Warburg kitaplığının müdürü ve Hamburg'ta profesör olarak çalıştıktan sonra, 1933'te Londra'daki Warburg enstitüsünü yönetti. 1944'te orada profesör oldu. Başlıca eserleri : *Verzeichnis Astrologischer und Mythologischer Illustrierter Handschriften des Lateinischen Mittelalters* (Latin Orta Çağı'nın Resimli Astrolojik ve Mitolojik Elyazmaları Listesi) [1915 - 1953]; *Dürers Melencolia I.* (Dürer'in Melencolia I. tablosu) [1923] (E. Panofsky ile birlikte); *Antike Götter in der Spatrenaissance* (Rönesans'ın Son Yıllarında Eski Zaman Tanrıları) [1927]; *Mithras* (1931); *La Fede Astrologica di A. Chigi* (A. Chigi'nin Astrolojiye Olan İnancı) [1934]; *Costumes and Festivals of Milanese Society Under Spanish Rule* (İspanya İdaresi Altında Milanolular'ın Kostümleri ve Bayramları) [1937]; *Rembrandt's Sacrifice of Manoah* (Rembrandt'ın Manoah Kurbanı) [1939].

SAX - TUBA veya SAXOTROMBA (Fr., "saks - tüba" ok.), mâdenî nefesli kontrbas. Orkestranın en büyük nefesli çalgısı. 1852'de Adolphe Sax tarafından yapılmıştır. Kontrbas saxhorn'dan bir kaç ses pesttir. (Y. Ö.)

SAY, (Jean Baptiste) Léon (Paris 1826 - Paris 1896), Fransız devlet adamı ve iktisatçısı. Jean Baptiste Say'in torunu olan S., 6 haziran 1826 Paris'te doğdu. 1870'de maliye bakanı olarak görev aldı ve Alman - Fransız savaşının büyük ödeme güçlüğünü gidermekte başarılı oldu. S., sosyalist teorilere ve her türlü devlet müdahalesine karşı cephe alarak, vergileri azaltmayı ve milletlerarası ticareti zorlaştıran bütün engelleri kaldırmayı planlamış, milletlerarası serbest ticaretin savunuculuğu yönünden de ün kazanmıştır. 1880'de senato başkanlığına seçildi ise de, 1889'da liberal görüşlere olan inancı yüzünden bu görevden ayrıldı. S., bütün hayatı boyunca, ekonomik konularda yorulmaz bir yazar ve öğretici olarak kaldı. Bununla beraber, iktisat ilmine büyük bir katkısı olmadı; önemli yazılarından derlenmiş, *Les Finances de la France Sous la Troisième République* (Üçüncü Cumhuriyet Yönetimi Altında Fransa'nın Devlet Hazineleri) [1898 - 1901] adlı eseri, ölümünden sonra yayınlandı.

SAY, Jean Baptiste (Lyon 1767 - Paris 1832), Fransız iktisatçısı. 1930'ların büyük buhranına kadar klasik iktisadın ana teorisi sayılan *mahreçler kanunu* veya kendi adıyla anılan kanunun kurucusu olan S., klasik okulun Fransa'daki ilk ve büyük temsilcisidir. S., öğrenimini İngiliz ve Fransız okullarında yaptı, babasının Lyon'daki ticarethanesinde de iş hayatını öğrendi. Onda iktisada karşı ilgi uyandıran, tanınmış bir maliyeci ve iş adamı olan E. Clavière'dir. S., kısa bir süre Clavière'in yanında çalışmış ve onun tavsiyesiyle A. Smith'in *Milletlerin Zenginliği* adlı ünlü eserini okumuştu. Mirabeau'nun politikasından hoşlanan S., daha sonra, onun yönetimi altında çıkarılan *Courrier de Provence* adlı gazeteye makaleler yazdı. 1793'te, bir fikir dergisinin başyazarı oldu. 1799'da *Tribunat* denilen ve üyeleri senato tarafından seçilen meclise giren S., burada ancak 1804'e kadar kalabildi : 1803'te hacmi küçük olmakla beraber, adı oldukça mânidar olan *Traité d'Économie Politique : Simple Exposé de la Manière Dont se Forment, se Distribuent et se Consomment les Richesses* (İktisat : Servetlerin Nasıl Meydana Geldiğinin, Nasıl Bölündüğünün ve Nasıl Çoğaldığının Basit bir Açıklaması) adlı eser, Fransa'da bir asırdan fazla, resmî iktisat öğretiminin, temel kitabı olarak kaldı. S., Napoléon'un bu eserin yeni baskısında kendi maliye politikasını destekleyici bir hüviyete büründürülmesi arzusunu reddetti. Bunun üzerine Tribunat'dan çıkartıldı ve böylece kendisine kamu görevleri kapandığı gibi, kitabının ikinci baskısı da engellenmiş oldu. Bu olaydan sonra Paris'i terkedip, Pas-de-Calais'ye giden S., bir pamuk ipliği fabrikası açarak, bir taraftan yeni sanayi metodlarını uygulama alanına koydu, bir taraftan da geçimini sağladı. Rejimin değişmesinden sonra da eserinin yeni bir baskısını yaptı. Önce Athénée'de (1816) okuttuğu iktisat dersinde gösterdiği başarı sayesinde kendisine, Conservatoire des Arts et Métiers'de (1821) bir kürsü verildi; sonra buna Collège de France'da sosyal ilimler profesörlüğü eklendi (1830) ve S., ölünceye kadar bu iki kürsüyü terk etmedi.

Profesör ve yazar olarak, düşüncelerini açıklamakta tabiî ve büyük ifade gücüne sahip olan S., Quesnay ve A. Smith'in kurduğu iktisat sistemini dikkate değer bir metodla propaganda etmiş ve iktisat ilmine yeni kavramlar ilâve ederek, bu ilmin ufuklarını genişletmiştir. Esasen, iktisadî faaliyeti *üretim, dolaşım, dağılım, tüketim* şeklinde dört safhaya ayıran S.'in bu dörtlü sınıflamasını, kendisinden sonraki iktisatçılar da benimsemiştir. Metafizikten ve *a priori* hükümlerden sıyrılarak, müşahedeye dayanan S., liberalizmin mükemmelliğini şüpheye düşürecek faktörler şöyle dursun, *"laissez faire, laissez passez"* (bırakın yapsın, bırakın geçsin) formülü lehinde yeni deliller bulup çıkarmıştır.

S., *üretimde* bir faktör olarak *toprak, iş (emek)* ve *sermayenin* klasik listesine *teşebbüsü* de katarak, bunu öteki üç faktör arasında, birleştirici (düzenleyici) ve yaratıcı güç olarak değerlendirdi. Böylece iktisatta müteşebbisin faaliyetini ve iş adamının iktisadî rolünü ortaya koydu. İngiliz klasikleri, değeri emeğe bağlıyordu. S., *değer* ile *fayda* arasındaki ilişkilerin önemi üzerinde durdu ve böylece emeğin faydasını dikkate almak gerektiğini ileri sürdü. S.'e göre, İngiliz liberallerinin sandığı gibi, iktisatta ağır basan sermaye sahibi, veya fizyokratların iddia ettiği gibi toprak sahibi değil, müteşebbistir. Müteşebbis, küçük ölçüde de olsa, işçi ve bilgindir. Makineleşmenin, işçi sınıfı üzerindeki tesirini inceleyen S.'in nazarında, yeni bir makinenin kullanılması, bazan bir takım işçileri işinden mahrum eder. Fakat yine makine kullanılması sonucunda, malların daha ucuza (dolayısıyla daha fazla miktarda) satılması imkân dahiline girer. Bu da teşebbüslerin genişlemesi zaruretini doğrurur. Böylece, fabrikalardan kovulmuş olan işçiler, çok geçmeden yine dönebilirler. Sanayileşmenin sınırı yoktur, ayrıca sanayileşme tehlikesizdir; çünkü üretilen her ürün açık bir mahreçtir (bk. SAY KANUNU); üretim fazlasından doğan buhran korkulacak bir şey değildir. Bu konuda, Malthus ve Richardo ne kadar kötümser ise, S., tam aksine o kadar iyimserdir. S.'in öteki eserleri : *Olbie ou Essai sur les Moyens, de Reformer les Moeurs d'une Nation* (O. veya Bir Milletin Örflerine Göre Reform Yapmanın, Vasıtaları Hakkında Deneme) [1800], *Catéchisme d'Économie Politique* (İktisadın Temel Kitabı) [1815], *Lettres à Malthus* (M.'a Mektuplar) [1820], *Cours Complet d'Economie Politique Pratique* (Pratik İktisat Hakkında Dersler) [1889 - 92].

SAY KANUNU (Al. *Gesetz der Absatzwege;* Fr. *Loi des débouchés;* İng. *Law of Markets, Say's Law, Say's Idendity),* her mal üretiminin, o malı satın alabilecek geliri de ürettiğini ileri süren, Jean - Baptiste Say'in, iyimser akımında temsilciliğini bulan, iktisat teorisi. Say'in temsil ettiği bu teori, aynı zamanda *mahreçler kanunu* veya teorisi olarak da anılır. *Mahreçler kanununa* göre "her mal kendi talebini doğurur". Çünkü bir malın üreticeleri, o işe bağladıkları faktörler karşılığında bir gelir elde eder. Bu gelir, ücret, sermaye faizi, müteşebbis kârı veya toprak rantı olabilir. Tam ve serbest rekabet şartlarında, üretilmiş malın yarattığı gelir, o malın maliyetine veya fiyatına eşittir. Bir malı üretenler, aynı zamanda, o malı satın almaya yetecek bir satın alma gücü de üretmiş olmaktadırlar. Bu satın alma gücü, o malın veya aynı değerde başka maddelerin talebini beslemeye yeterlidir. Mahreçler kanununa göre her mal kendi talebini de doğuracağı cihetle, mal arzının kaynağı üretim, mal talebinin kaynağı da gelirdir. Üretim gelire eşittir. Başka deyişle, üretilen her ürün açık mahreç teşkil eder. Bu bakımdan, yani her yeni mal kendi karşılığını da ürettiğinden, arz ve talebin birbirine eşitliği ve dolayısıyle piyasanın dengede bulunması ve faktörlerin tam istihdâmı söz konusudur. Halbuki Keynes (1883 - 1946), temsil ettiği *istihdam teorisi* (1936) ile, arz ve talep mekanizmasının işleyişinde tam bir istihdam seviyesinin teşekkül edeceği bir dengenin söz konusu olamayacağını iddia etmektedir. Keynes'a göre çağımızın kalkınmış ülkelerinde bir yandan aşırı tasarruf karşısında tüketim meylinin zayıf kalması, diğer taraftan da aşırı üretimden ileri gelen yeni yatırımların marjinal müessiriyetin alçalması, efektif talebin (toplam harcamaların) kısılmasına sebep olmaktadır. Bu durum, tamamı kullanılamayan emeğin bir kısmının, açıkta, yani işsiz hâlde kaldığını ortaya koyar. Tam istihdam, bugünün ekonomilerinde garantili bir durum olmadığına göre, Keynes, ona varma yolunda aktif bir tam istihdam politikasının savunuculuğunu üzerine almaktadır.

SAYAÇ, saymaya, ölçmeye yarayan cihaz. S.'lar vasıtasıyla gaz, su, petrol, elektrik akımı vesairenin ne miktarda sarfedildiği veya toplandığı ölçülür. Günlük hayatta en çok kullanılan S. çeşitleri havagazı, su, elektrik, petrol S.'larıdır. Motorlu araçlarda hız göstergesiyle birlikte bulunan bir S., katedilen mesafeyi kilometre olarak kaydeder. Futbol sahalarında, metrolarda, bazı vapur iskelelerinde, fuarların girişinde bulunan turnikelerdeki S.'lar da, turnikeden geçen insan sayısını tesbit eder. Radyasyonları ölçmeye yarayan Geiger S.'ları x ışınlarını, alfa zerreciklerini, beta zerreciklerini tesbit eder. Nükleer ve elektronik fizikte benzer varlıkları ölçmek üzere çok çeşitli özellikte Geiger S.'ları yapılmaktadır.

SAYDA, Cezâyir'in S. vilâyetinin merkezidir. Tel Atlasları yaylasının güney kenarında, Aran'a giden demiryolu üzerinde bulunur. Nüfusu: 33 000 (1966). Pazar merkezidir (koyun, tahıl). S. 1844'te kuruldu. Aynı adı taşıyan vilâyet, Batı Tel Atlasları ile Sahrâ arasındadır. Yüzölçümü 54 219 km²; nüfusu 268 000 (1970).

SAYDA, Güney Lübnan'da küçük bir Akdeniz limanı ve il merkezi. Nüfusu 25 000 (1974). S.'nın eski adı Sidon'dur. S.'nın 10 km güneyinde Trans - Arabian boru hattı denize ulaşır.

SAYDAM, Dr. Refik (Istanbul 1881 - Istanbul 1942), Türk devlet adamı. Dr. Refik S.'ın babası yağ tüccarı Ulu Ahmed Efendi'dir. 1905'te askerî tıbbiyeyi bitirdi. 1910'da Almanya'ya gönderildi ve orada Berlin tıp akademisinde kurs gördü. 1912'de Balkan Harbi çıkınca yurda döndü; seyyar askerî hastahanelerle birlikte cephelerde bulundu. I. Dünya Savaşı başladığı zaman saha sıhhiye umum müfettiş vekiliydi. S., savaşta yenilmemiz üzerine, Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte Samsun'a geçerek Millî Mücadele'ye katıldı. İlk Büyük Millet Meclisi'ne Beyazıt (Doğubeyazıt) milletvekili olarak girdi. Sonra müdafaa vekâleti sağlık dairesi reisi oldu. Ardından sıhhat ve içtimaî muavenet vekilliğine getirildi ve çeşitli fâsılalarla beş defa aynı bakanlıkta bulundu. Atatürk'ün ölümünden sonra dâhiliye vekili ve CHP genel sekreteri, 1939'da Celâl Bayar'ın yerine başbakan oldu. Başbakan sıfatiyle Istanbul'da iken beklenmedik şekilde ansızın öldü.

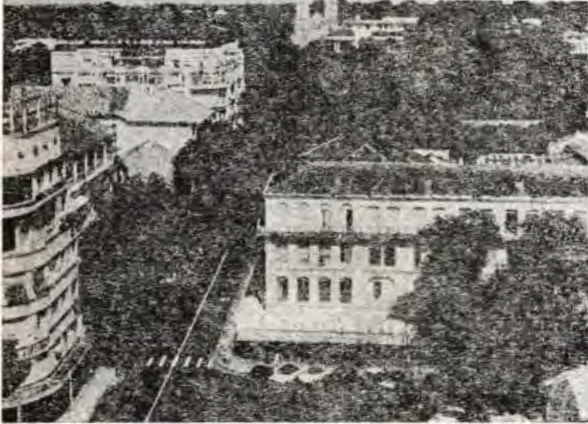

SAYDAM, Dr. Refik

SAYDAMLIK, cisimlerin ışığı geçirme özelliği. S., cismin yapısına ve gelen ışığın miktarına göre değişir. S.'ın çok veya az olması geçen ışığın çok ve azlığıyla anlaşılır; ışığın renkli olması da S. oranını etkiler. Diğer taraftan su, cam gibi çok saydam maddeler bile bazı ışınlara karşı saydam değildir.

SAYERS, Dorothy Leigh (Oxford 1893 - Essex Witham 1957), İngiliz kadın yazarı. Son derece ilgi çekici, eğlenceli ve eğlenceli olduğu kadar da karışık olan problemleri, dozunda snobizmleri (kendini beğenme ve başkalarını küçük görme, züppelik) dile getiren S., ustaca sonuçlara bağladığı polisiye hikâyeleri sayesinde haklı bir şöhrete ulaştı. Kitaplarındaki "Lord Peter Wimsey" ve mükemmel uşağı "Bunter", polisiye romanların "klasik" detektif modeli oldular. En meşhur hikâyeleri arasında şunları sıralamak mümkündür: *Whose Body* (Kimin cesedi), *The Unpleasantness at the Bellona Clup* (Bellona Klüp'deki Nâhoşluk), *Strong Poison* (Kuvvetli Zehir), *Five Red Herings* (Beş Kırmızı Ringa Balığı), *Murder Must Advertise* (Cinâyet Reklam Yapmalı), *The Nine Tailors* (Dokuz Terzi). Daha sonra dinî konuları işleyen tiyatro eserleri yazmaya da başlamıştır.

SAYERS, Dorothy Leigh

SAYGON, Güney Vietnam'ın başkenti. Aynı adı taşıyan nehrin sağ kıyısında bulunur. Nüfusu 1 600 000 (1967). S.'un şehir plânı geometriktir. Nehir boyunca semtler sıralanır, alüvyonların oluşturduğu taraçalar üzerinde de bakanlıklar yükselir. Şehrin hiçbir resmî nakliyat şebekesi yoktur ama, birkaç yüz bin motorlu, iki tekerlekli, tek raylı taşıtlar işler, S. denizden 80 km uzaktır ama, bir limana sahiptir. Barış zamanında en önemli ihracat malları pirinç kopra ve kauçuktur. Çeşitli tüketim malları ve bilhassa askerî teçhizat ithal edilir. Şehirde orta büyüklükte tekstil fabrikaları ve tarım ürünlerini işleyen fabrikalar, çeltik fabrikaları,

SAYGON : Genel görünüş.

yağ cendereleri ve şeker fabrikaları vardır. S. daima batıya doğru uzanarak Çinliler'in oturduğu Cholon şehriyle birleşmiştir. Kamboçyalı bir balıkçı köyünün yerinde kurulan şehrin adı, eski Khemer'ce Pei Kor'un (=pamuk ağacı ormancığı) tercümesidir. Kamboçyalı bir kalenin himayesi altında gelişen bu ticaret merkezi, XVIII. yüzyılda S., Gia Dinn'ın (Alt Koşinşin) merkezi oldu. Şehir, Tay ayaklanmasında (1773) düşünce, sonradan imparator Gia Long adı altında tanınacak olan Nguyen Anh, Fransızlar'ın planlarına göre şehri tahkim etti. 1859'da S. Fransızlar tarafından zaptedildi ve Koşinşin'in başkenti oldu. 1954'te Vietnam'ın bölünmesiyle, güney Vietnam'ın başkenti oldu.

SAYGUN, Ahmet Adnan (İzmir 1907), Türk bestekârı. İlk musiki eğitimini İttihad ve Terakki mektebindeki öğrenciliği sırasında, İsmail Zühtü Kuşçuoğlu'ndan aldı. Onun tavsiyesi üzerine, on üç yaşında iken Rosati'nin piyano öğrencisi olan S., piyano öğrenimine 1922'de Macar Tevfik Bey'le devam etti. 1923'te Hüseyin Sadeddin Bey'le armoni derslerine başladı. İki ay süren bu derslerden sonra armoni ve kontrpuan çalışmalarını kendi kendine sürdüren S., bir taraftan da La Grande Encyclopédie'deki (31 ciltlik) müzik maddelerini Türkçe'ye çevirdi. 1925'te İzmir İlkokullarında müzik öğretmenliğine başladı ve Ankara'da "Musikî Muallim Mektebi"nde bir imtihan gördükten sonra 1926'da İzmir Lisesine tayin edildi. 1927 yılında açılan bir müsabaka imtihanını kazanarak devlet hesabına Paris'e gönderildi. Orada, önce Madame Eugène Borrel'den armoni ve kontrpuan dersleri alan S., ardından Vincent d'Indy'den kompozisyon, Monsieur Eugène Borrel'den füg ve kompozisyon, Souberbielle'den org müziği, Paul Le Flem'den kontrpuan, Amédée Gastoué'den Gregor ezgisi dersleri aldı. 1931'de yurda döndüğünde Ankara "Musiki Muallim Mektebi"ne kontrpuan öğretmeni oldu, art arda eserler vermeye başladı.

1934 yılında Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrasının başına geçti. Ancak çok geçmeden kulağındaki bir rahatsızlığından dolayı buradaki çalışmalarından ayrılmak zorunda kaldı. 1936'da İstanbul belediye konservatuvarı öğretmeni, 1939'da halkevleri müfettişi, 1946'da Ankara devlet konservatuvarı kompozisyon ve modal müzik öğretmeni oldu. Bu arada Türk halk müziğini inceleme ve araştırma imkânı buldu.

1940 yılında arkadaşlarıyla "Ses ve Tel Birliği" adlı bir dernek kurarak, Batı müziği konserleri düzenledi. 1 nisan 1947 günü Paris'in Pleyel salonunda Yunus Emre oratoryosunun seslendirilmesiyle ünü ilerledi. Aynı yıl International Folk Music Council'in yönetim kuruluna üye seçildi. 1948'de İnönü armağanını, 1949'da Palmes Académique nişanını, 1950'de Fransa millî eğitim bakanlığı tarafından verilen "Officier d'Académie" madalyasını, 1951'de İtalya'nın Stella della Soliderieta nişanının birinci safhasını ve Harriet Cohen International Music Award'ın Jean Sibelius bestecilik madalyasını, 1955'de Batı Almanya cumhuriyetinin Friedrich Schiller madalyasını aldı.

Yunus Emre oratoryosunun New York'ta Leopold Stokowski yönetiminde seslendirilişinde hazır bulunan S., eserlerinin yayın hakkını Southern Music Publishing'e bıraktı. Kendisine "devlet sanatçısı" unvanı verilmiş olan S., bestecilik yanında 1931 yılından başlayarak "Ethno-musicologie" çalışmaları yapmış, okul müziği eserleri yazmıştır.

Eserleri: Op. 1 Divertimento: orkestra için (İlk seslendiriliş: Paris, 1931); Op. 2 Suit (piyano için); Op. 3 Ağıtlar: 1) (Tenor solo ve erkek korosu); Op. 4 Sezişler (2 klarinet); Op. 5 Manastır Türküsü (Koro ve Orkestra); Op. 6 Kızılırmak (Soprano ve Orkestra); Op. 7 Çoban Armağanı (Koro); Op. 8 Klarinet, saksofon, piyano ve vurma çalgılar için müzik; Op. 9 Özsoy (opera); Op. 10 İnci'nin Kitabı (piyano); Op. 11 Duyuşlar (üç kadın sesi için); Op. 12 Sonat (çello ve piyano); Op.13 Taşbebek (opera); Op. 14 Suit (orkestra için); Op. 15 Sonatine (piyano için); Op. 16 Masal (Lied); Op. 17 Bir Orman Masalı (orkestra için); Op. 18 Dağlardan-Ovalardan (koro); Op. 19 Eski üslûpda kantat; Op. 20 Sonat (keman-piyano); Op. 21 Geçen Dakikalarım (lied); Op. 22 Bir Tutam Kekik; Op. 23 Üç Türkü (koro); Op. 24 Halay; Op. 25 Anadolu'dan; Op. 26 Yunus Emre (Oratoryo); Op. 27 Kuartet 1.; Op. 28 Kerem (Opera); Op. 29 Senfoni 1.; Op. 30 Senfoni 2.; Op. 31 Partita (Yalnız Çello); Op. 32 Ballad'lar; Op. 33 Demet (Piyano ve keman); Op. 34 Piyano Konçertosu; Op. 35 Kuartet 2.; Op. 36 Partita (Yalnız keman); Op. 37 Arp Trio; Op. 38 10 Etüd (Piyano); Op. 39 Senfoni 3.; Op. 40 Modal Solfej; Op. 41 On Halk Türküsü (Bas ve Orkestra için); Op. 42 Gılgamış (Bale); Op. 43 Kuartet 3.; Op. 44 Keman Konçertosu; Op. 45 12 Prelüd (Piyano için); Op. 46 Nefesli Çalgılar Beşlisi; Op. 47 Aksak Tartılar üzerine 15 parça; Op. 48 Dört lied; Op. 49 Dictum (Yaylı sazlar orkestrası için); Op. 50 Üç Prelüd (iki arp için); Op. 51 Küçük şeyler (Piyano için); Op. 52 Köroğlu (Opera); Op. 53 Senfoni 4.; Op. 54 Ağıtlar 2.; Op. 55 Trio (Klarinet, Obua ve Piyano için); Op. 56 Ballad (2 piyano için); Op. 57 Âyin Raksı (Orkestra için); Op. 58 Aksak tartılar üzerine 10 taslak; Op. 59 Viyola Konçertosu; Op. 60 İnsan üzerine deyişler (5 Lied).

Ethno - Musicologie ve Folklor ile İlgili Eserleri:

1) Türk Halk Musikisinde Pentatonism (1935, Istanbul)

2) Rize, Artvin ve Kars Havalisi Türkü, Saz ve Oyunları Hakkında Bazı Mâlûmat (Istanbul, 1937)

3) Yedi Karadeniz Türküsü ve Bir Horon (Istanbul Konservatuvarı Arşiv Neşriyatı, No. 1; Istanbul 1938)

4) Karacaoğlan (Halk şairi ile ilgili bir rivayet üzerine etüd) (Ankara, 1952)

5) La Musique Turque (Encyclopédie de la Pléiade: Histoire de la Musique 1. Paris, 1960)

6) La genèse de la Mélodie (Zoltano Kodaly Octogenario Sacrum; Budapeşte, 1962)

7) Béla Bartôk's Collection of Turkish Folk Music; İngilizce olarak Budapeşte'de basılmıştır."

8) Türk Çocuk Oyunları ve Tekerlemeleri; "Derleme ve inceleme" (Basılmamıştır)

9) The Classification of Pre - Modal Melodies (1964'te bir özeti Amerika'da çıkan 'Archivist'de yayınlanmış ise de asıl kitap basılmamıştır)

10) Quelques Reflexions Sur les Affinités des Musiques Folkloriques Turque et Hongroise; "Studia Musicologica Tomus V. Fasc. 1 - 4, Budapest, 1964" Muhtelif yurt dışı meslek dergilerinde makaleler;

Muhtelif kongrelere sunulup Avrupa ve Amerika'da yayınlanmış olan tebliğler.

11) Béla Bartôk's Folk Music Research in Turkey (Akadémiai Kiado - Budapest 1976.

Eğitim ve Öğretim İle İlgili Eserleri:

1) Halkevlerinde Musiki, Ankara 1940; "Okuldışı musiki eğitimi"

2) Musiki Temel Bilgisi, Cilt 1; "Ankara Devlet Konservatuarı Yayınları"

3) Musiki Temel Bilgisi, Cilt 2; "Ankara Devlet Konservatuarı Yayınları"

4) Musiki Temel Bilgisi, Cilt 3; "Ankara Devlet Konservatuarı Yayınları"

5) Musiki Temel Bilgisi, Cilt 4; "Ankara Devlet Konservatuarı Yayınları"

(Bu dört kitap muhtelif zamanlarda basılmış ve bazısının ikinci baskısı yapılmıştır).

6) Modal Solfej, Op. 40; Ankara, 1968; "Ankara Devlet Konservatuarı Yayınları"

7) Toplu Solfej 1; Ankara, 1967; "Ankara Devlet Konservatuarı Yayınları"

8) Toplu Solfej 2; Ankara, 1968; "Ankara Devlet Konservatuarı Yayınları"

9) Lise Müzik Kitabı I - II - III; (Muhtelif tarihlerde basılmış olan bu kitap Halil Bedi Yönetken ile birlikte yazılmıştır)

10) Yalan: Sanat Konuşmaları, Ankara, 1945. (R. Süer)

SAYI (Fr. Nombre), kelimelerin anlattığı kavramın tek veya çok olması temeline dayanılarak yapılan ayırma. Klasik gramer, söz kalıplarını S., hâl, cins, şahıs, aspekt, çatı, tip, zaman olarak ayırmış, bunları gramer kategorileri adı altında toplamıştır. Ancak, sözün daha birçok kalıpları veya kategorileri vardır.

SAYI, 3, - 3, 2/3, π, $\sqrt{2}$, vs. gibi reel çokluklar veya genelleştirilmiş soyut matematik sistemlerinin her hangi bir elemanı.

Bu genelleştirilmelere dahil olan sistemler şunlardır: Kompleks S.'lar, kuaternionlar, hiperkompleks S.'lar, modüler S.'lar, cebirsel S.'lar, sonlu ve sonsuz (transfini) kardinal ve ordinal S.'lar.

Kardinal S.'lar: *Kardinal* ve *Ordinal* S.'lar Teorisi G. Cantor tarafından 1095 - 1897 yıllarında yayınlanan *Beiträge zur Begründung der Transfiniten Mengenlehre* (Transfini S.'lar Teorisi Esaslarına Katkılar) isimli meşhur eserinde geliştirilmiştir. Ancak, bu eserinde kullandığı tarifler, *cümle* kavramına dayanıyordu. Oysa *nesne*lerin herhangi bir *koleksiyonu* şeklinde ifade edilen ve sezişe dayanan *cümle* kavramı yeteri kadar açık ve kesin değildir. Çünkü bazı meşhur *paradoks*lara yol açabilmektedir. Bugün bu *paradoks*ları önleyebilmek için birçok metodlar geliştirilerek cümleler teorisinde çeşitli *aksiyom* sistemleri ihdas edilmiştir. Bu çelişkiye meydan vermemek için bir koleksiyona cümle dediğimiz zaman, bu aksiyom sistemlerinden birini kabûl etmiş olacağız.

İki cümle *eşdeğer*dir denir, şayet elemanları arasında birebir tekabül varsa. Bu bağıntı açıkça bir *eşdeğerlik bağıntısı* olduğundan bütün cümlelerin koleksiyonunu *ayrık* (ortak cümlesi olmayan) *sınıf*lara bölebiliriz; şöyle ki; yalnız ve yalnız *eşdeğer* iseler iki cümle aynı sınıftadır.

O halde bir *kardinal* S., eşdeğer cümlelerden oluşan bir sınıfa ait keyfî bir cümleyi temsil eden bir *işaret* veya bir *marka*dır. Başka bir deyimle, eşdeğer cümlelerin teşkil ettiği sınıfın bir işareti veya bir markasıdır. Şimdi aşağıdaki misâllere bakalım: a) Bir kümesteki tavuklar, bir ahırdaki inekler, bir taş yığını, v.s. bir elin parmakları ile birebir tekabül ediyorsa, bütün bu cümleler eşdeğerdirler ve herbiri aynı sınıfı temsil eder. Bu sınıfın markası, yani *kardinal* S.'sı herkesin bildiği *beş* tam S.'sıdır. Şu halde özellikle her *pozitif tam S.* bir *kardinal* S.'dır. Bu misâlde kardinal S. *sonlu*dur; b) sıfır, pozitif ve negatif tam S.'ların cümlesine eşdeğer bütün cümlelerin teşkil ettikleri sınıfın *kardinal* S.'sı (markası) *sonsuz*dur ve ω ile gösterilir. Keza, *reel* S.'ların cümlesine eşdeğer cümlelerin sınıfının kardinal S.'sı yine sonsuzdur ve c ile gösterilir. Bu iki kardinal S. arasında şu ilgi çekici münasebet vardır: $c = 2^{\omega}$

Demek ki, bir M cümlesinin *kardinal* S.'sı, M ve ona *eşdeğer* cümleleri ihtiva eden sınıfın herhangi bir *temsilcisi*dir.

Kardinal S.'larla ilgili olarak şu önermeler ifade edilebilir.

Önerme 1: M herhangi bir cümle ve N, M'ye ait bütün altcümlelerin koleksiyonu ise, N'nin *kardinal* S. M'nin kardinal S.'sından daha büyüktür.

Önerme 2: W herhangibir *kardinal* S.'lar cümlesi ise, W de, W ye ait herbir *kardinal* S.'dan daha büyük bir *kardinal* S. vardır.

M ve M' aynı *kardinal* S.'yı haiz iseler, M ile M' arasında bir birebir tekabül vardır. Bununla beraber, her iki cümlenin farklı özellikleri olabilir. Meselâ, pozitif tam S.'lar cümlesi ile bütün rasyonel S.'lar cümlesi aynı *kardinal* S.'yı haiz olmakla beraber, şu farklı özellikleri vardır: Pozitif S.'lar cümlesinde *en küçük* bir pozitif S. vardır. Rasyonel S.'lar cümlesinde ise böyle birşey yoktur.

Ordinal S.'lar : Önce, cümleler arasında daha sıkı bir irtibat elde etmeye çalışalım. Bu maksat için *sıralı* cümleleri yani *zincir*leri ele alalım. Bir S cümlesine *kısmî sıralı* cümle denir, şayet elemanları arasında, $>$ (büyük) işareti ile gösterilen bir bağıntı tesis edilebiliyorsa, öyle ki şu kaideler sağlanıyor :

$x>x$ (S'ye ait herbir x elemanının *refleksif* olma kanunu)
$x>y$ ve $y>z$, $x>z$'yi intaç eder *(tranzitiflik* kanunu)
$x>y$ ve $y>x$ ise $x=y$ *(antisimetri* kanunu).

Şimdi S'de herhangi iki eleman verildiği takdirde, bu iki eleman birbiriyle *kıyas* edilebilir veya edilemez. Yani x ve y, S'de iki eleman ise, ya $x>y$ veya $y>x$ yahut hiçbiri değildir. *Sıralı* bir cümle veya *zincir* diye, *kısmî sıralı* bir cümleye denir; öyleki, bu cümleye ait her iki eleman *kıyaslanabilir.* Üstelik, cümlenin kendisinin ve boş olmayan her altcümlesinin bir *ilk elemanı* varsa o *zincire iyi sıralı* denir. Yani T, S'nin her hangi bir alt cümlesi ve x, T'ye ait bir eleman ise, T'nin her y elemanı için $y>x$. S ve S' iki *zincir* olsun. S ve S'ye *benzer* cümleler denir şayet S ve S' cümleleri arasında sıralamayı muhafaza eden bir birebir tekabül varsa. Yani a, b S de herhangi iki eleman ve a', b' S' de mütekabil elemanlar ise, bu takdirde eğer $b>a$ ise, $b'>a'$. O halde, iki *zincir benzer iseler,* aynı *kardinal* S.'ya sahiptirler, fakat tersi doğru değildir. Yani iki cümlenin *kardinal* sayısı aynı ise, *benzer* olmayabilir. Meselâ, pozitif tam S.'lar ile *rasyonel* S.'lar (her iki cümlede *sıralama,* bilinen sıralamadır) aynı *kardinal* S.'ya sahiptirler, fakat *benzer* değillerdir, çünkü *rasyonel* S.'ların *ilk elemanı* bulunmadığı için sıralamaların korunması söz konusu değildir.

Benzerlik açıkça bir *eşdeğerlik bağıntısıdır.* Dolayısıyla bütün *zincir*lerin koleksiyonu ayrık sınıflara ayrılabilir; şöyle ki : iki *zincir* aynı sınıfa aittir, yalnız ve yalnız *benzer* iseler.

O halde, bir *ordinal tip,* bir sınıfa ait *benzer zincir*lerden keyfî bir tanesini temsil eder. *Kardinal* S.'lar ve *ordinal tip*lerle bir aritmetik kurmak mümkündür. Yani *toplam çarpma* ve *kuvvet alma* işlemleri tesis edilebilir. Meselâ S ve S' iki farklı *zincir* ise, bu iki cümlenin toplamı S+S' cümlesi, S ve S' cümlelerinin birleşiminden ibarettir. Diğer taraftan S+S' cümlesinde *sıralama* şu şekilde tarif edilir : a ve b S de iseler, aralarındaki bağıntıda bir değişiklik yoktur; keza, a' ve b' S' de iseler, yine aralarındaki bağıntıda bir değişiklik yoktur. Fakat a, S de ve a' S' de iseler o taktirde $a'>a$ olarak tarif edilir. Yani S' deki her eleman, S deki her hangi bir elemandan daha *büyük*tür. Böylece S+S' bir *zincir* teşkil eder. Şimdi, u ve u' iki *ordinal tip* ise, bunları sırasıyla S ve S' gibi farklı *zincir*lerle temsil edebiliriz. Bu takdirde, tarif olarak, u+u' toplamı, S+S' *zincir*inin temsil ettiği *ordinal tip*tir. Fakat *ordinal tip*ler çok genel olduklarından, zincirlerin yerine, *iyi sıralı zincir*ler tercih edilmektedir. Bu takdirde, *ordinal tip*'e *ordinal S.* denir. Dolayısıyla, *ordinal* S.'lar, *iyi sıralı* cümlelerin temsil ettikleri *ordinal tip*'lerdir. Bu tarif anlamlıdır, zira :

Önerme 3 : *İyi sıralı* bir cümleye *benzer* her *sıralı* cümle *iyi sıralı*dır.

Şu hususa dikkat edilmelidir : Eleman S.'sı sonlu olan cümlelerde, yani *sonlu* cümlelerde, *kardinal* S. ile *ordinal* S. çakışır. Fakat *sonsuz* cümlelerde (eleman S.'sı sonsuz) aynı kardinal S., farklı ordinal S.'lara tekabül edebilir.

Ordinal S.'lar arasında bir *sıra bağıntısı* tarif edebilmemiz için, önce *parçanın* ne olduğunu tarif etmemiz gerekir. S, *iyi sıralı* bir cümle ve x S'ye ait bir eleman olsun. Bu takdirde, $x>s$ şartını sağlayan, x hariç, S'nin bütün s elemanlarının cümlesine S'nin bir *parçası* denir, x elemanının belirttiği *parça*dır. Meselâ pozitif tam S.'lar (tabiî S.'lar da denir) cümlesinde 9 S.'sının belirttiği *parça* 1,2,..., 8 S.'lardan oluşan cümledir. O halde, u ve v, sırasıyla iyi sıralı S ve T cümleleri ile temsil edilen ordinal S.'lar olup, S, T'nin bir *parçası* ile *benzer* ise, $u<v$ (u, v'ye dahil demektir; benzer, burada özdeş mânasındadır) yazılır. Bu takdirde şu önermeleri ifade edebiliriz.

Önerme 4 : u, v gibi iki ordinal S. verildiğinde, $u<v$, $u=v$, $v<u$ şartlarından yalnız biri doğrudur.

Önerme 5 : u ordinal S.'sından küçük bütün ordinal S.'ların cümlesine W diyelim. W'nin elemanları, $<$ işaretine göre *artan sıralı* ise W *iyi sıralı* bir cümledir.

Önerme 6 : Her ordinal S. cümlesinin elemanları, $<$ işaretine göre *artan sıralı* ise, *iyi sıralı* bir cümledir.

Önerme 7 : u ordinal bir S. ise, bu S.'dan *hemen* sonra gelen bir u+1 ordinal S.'sı vardır öyle ki : $u<u+1$ (u ile u+1 arasında başka bir ordinal S. yoktur).

Önerme 8 : W herhangi bir ordinal S. cümlesi ise, W'ye ait her bir ordinal S.'dan daha büyük bir ordinal S. vardır.

Önerme 7'deki 1 S.'sı, sadece 1 S.'sını ihtıva eden (1) cümlesinin temsil ettiği ordinal S.'dır. Diğer taraftan, her ordinal S.'nın *hemen* bir öncesi vardır denemez. Yani u bir ordinal sayı ise, u—1 mevcut olmayabilir. Meselâ, ω, (1, 2, 3,...) pozitif tamların temsil ettiği ordinal S. ise, ω - 1 mevcut değildir, çünki ω'dan hemen önce gelen bir ordinal S. yoktur; fakat önce gelen ordinal S.'lar vardır, (1, 2,..., n) gibi, ve bunların hepsi sonludur. Dolayısıyla, ω, önce gelen ordinal S.'ların bir limiti olarak düşünülebilir. Bu takdirde, ω'ya *limit ordinal* denir. Fakat ω, yegâne *limit ordinal* değildir. Nitekim, en son elemanı bulunmayan *iyi sıralı* her cümlenin temsil ettiği bir ordinal S.'dan *hemen* önce gelen bir ordinal S. olmadığına göre, bir *limit ordinal*dir. Bu düşünceden hareket ile, G. Cantor, bütün ordinal S.'lardan oluşan *iyi sıralı* muazzam bir dizi meydana getirmiştir. Bu dizide 1, 1+1, 1+2,... sonlu ordinallerden başlayarak, ilk sıçramada ω *limit ordinali* elde edilir, aynı şekilde $\omega+1$, $\omega+2$,... ile devam edildikten sonra ikinci bir sıçramada 2ω *limit ordinali* elde edilir, v.s. :

$$1,\ 1+1,\ \ 1+2,\ \ldots$$
$$\omega,\ \omega+1,\ \ \omega+2,\ \ldots$$
$$2\omega,\ 2\omega+1,\ \ 2\omega+2,\ \ldots$$
$$\cdot\quad\cdot\quad\cdot\quad\cdot$$
$$\omega^2,\ \omega^2+1,\ \ \omega^2+2,\ \ldots$$
$$\cdot\quad\cdot\quad\cdot\quad\cdot$$

Önerme 9 : Bir ifade, 1 ordinal S.'sı için doğru ise ve u ordinal S.'sından küçük bütün ordinal S.'lar için de doğru olup, u için de doğru ise, bu takdirde bütün ordinal S.'lar için doğrudur.

Bu önerme *sonsuz tümevarımı* ifade etmektedir. İsbatı şu şekilde yürütülebilir. Farzedelim ki, ifade bir v ordinal S.'sı için yanlıştır. v+1'den küçük bütün ordinal S.'ların M cümlesini gözönüne alalım. İfadenin yanlış olduğu bütün ordinal S.'ların alt cümlesine N diyelim. N boş değildir, zira en az v'yi ihtiva etmektedir. Önerme 6'dan dolayı, N'ye ait en küçük bir u ordinal S.'sı vardır öyle ki bu u için ifade yanlıştır. İfade 1 için doğru kabul edildiğinden, $u>1$'dir. O

halde, ifade u'dan küçük bütün ordinal S.'lar için doğrudur. Hipotezden dolayı u için de doğrudur. Bu tezattan dolayı böyle bir v yoktur.

Önerme 10 : Her azalan ordinal S. dizisinde yalnız sonlu S.'da ordinal S.'lar vardır.

Önerme 11 : Her cümle iyi sıralanabilir.

Bu son önerme seçme aksiyomunun bir neticesidir (M, elemanları boş olmayan ayrık cümlelerden müteşekkil bir cümle olsun. Bu takdirde, herbir cümleden bir tek eleman almak suretiyle, bir N cümlesi teşkil edilebilir). Görülüyor ki, Önerme 11, doğrudan doğruya aksiyom olarak alınabilir.

Pozitif tam S.'lar : O halde, bu önermelerin bazıları aksiyom olarak kabul edilirse, 1, 2, 3,... pozitif tam S.'ları tarif etmek mümkündür.

Yabancı literatürde bu aksiyomlar *Peano* aksiyomları diye bilinmektedir (bk. Fonksiyonlar Teorisi ve Riemann Yüzeyleri, K.T.Ü., 1978).

Bu aksiyomlarla pozitif S.'lar dizisi, formel olarak karakterize edilebilir; şöyle ki : P1. 1 ile gösterilen bir pozitif tam S.'sı vardır, P2. Her a pozitif tam sayısından *sonra* bir a^+ tam S.'sı gelir. Tarif olarak a'ya a^+'dan *evvel* geliyor denir, P3. 1'den evvel hiçbir tam S.'sı gelmiyor, P4. $a^+ = b^+$ ise $a=b$'dir, P5. Bir pozitif tam S.'lar cümlesi 1'i ve bu cümleye ait herhangi bir S.'nın sonra gelenini ihtiva ediyorsa, bütün pozitif tam S.'ları ihtiva eder. Bu aksiyom sonlu tümevarım aksiyomudur. Sırf bu aksiyomları kullanmak suretiyle, Peano, pozitif tam S.'ların bütün aritmetiğini kurmuştur.

*Aritmetik*ten kastedilen şudur : Pozitif tam S.'lar üzerinde iki *işlem* tarif edilmiştir : *toplam ve çarpma.* Bu *işlem*ler veya *operasyon*lar aşağıdaki kaideleri sağlar : *toplam* için, + işareti kullanılır. Pozitif tam S.'ları a, b, c,... harfleri ile gösterilirse :

(1) $a+b = b+a$. *Toplam komütatif*tir.

(2) $(a+b)+c = a+(b+c)$. *Toplam asosyatif*tir.

Çarpma için x,· işaretlerden biri kullanılır veya a ile b nin çarpımı doğrudan doğruya ab yazılır.

(3) $a x b = b x a$. *Çarpma komütatif*tir.

(4) $(a x b) x c = a x (b x c)$. *Çarpma asosyatif*tir.

Toplam ve *Çarpma* arasında aşağıdaki kaideyi sağlayan şu bağlantı vardır :

(5) $a x (b+c) = a x b + a x c$. Çarpma toplama nazaran *distribütif*tir.

Bu beş kaideye *aritmetiğin temel kaideleri* denir.

(6) $a x 1 = a$.

Burada 1, çarpmaya nazaran *tesirsiz (nötr)* elemandır.

Yukardaki kaideler tam S.'lar, yani 0, $\pm$ 1, $\pm$ 2,... için de geçerlidir. Bu sistemde her a sayısı için,

(7) $a+0 = a$.

Dolayısıyla 0, toplama nazaran *tesirsiz (nötr)* elemandır.

Yine bunların dışında *toplam* ve *çarpma* için *kısaltma* kaideleri vardır :

(8) $a+b = a+c$ ise $b=c$.

(9) $a x b = a x c$ ise $b=c$, burada $a \neq 0$ farzedilmiştir.

*Modern cebir*de bu kaidelerle, S. yerine doğrudan doğruya *harfler* kullanılarak, *Grup, Halka, Cisim gibi* matematik sistemleri inşa edilmektedir.

Çıkarma ve Bölme : Bu işlemler toplam ve çarpma operasyonlarının karşıtlarıdır. Bu sebeple Aritmetiğin temel operasyonlarına dahil edilmediler. Gerçekten, a ve b S.'larının a—b farkı,

(10) $b+x = a$

denkleminin bir ve bir tek çözümüdür. Buradan sıra kavramı tarif edilebilir. Gerçekten, (10) denkleminin pozitif tam S.'lar sisteminde çözümü varsa, yani $a-b>0$ ise $a>b$ yazılır.

a'nın b ($\neq 0$) ile *bölümü* a/b ile gösterilirse,

(11) $bxy = a$

denkleminin bir ve bir tek çözümü vardır. (11) denkleminin çözümüne, yani a/b'ye *kesir* de denir. Burada a *pay*dır, b de *payda*dır. Fakat sırf pozitif tamlara bağlı kalırsak (10) ve (11) denklemlerinin çözümü olmayabilir. Bütün tam S.'ları, yani 0, $\pm$ 1, $\pm$ 2.,,, S.'larını göz önüne alırsak, o takdirde (10) denkleminin tam S.'lar sisteminde daima bir ve bir tek çözümü vardır. Buna mukabil, (11) denkleminin tam S.'lar sisteminde çözümü olmayabilir. Fakat, bütün tam S.'ları da içine alan *rasyonel* S.'lar sisteminde (11) denkleminin daima bir ve bir tek çözümü vardır.

Rasyonel S.'lar : 0, tam S.'lar, pozitif ve negatif *kesirler*den oluşan sisteme *rasyonel* S.'lar sistemi denir. Bu sistemde aritmetiğin (1)—(5) temel kaideleri geçerlidir. Kesirler için şu kaideler vardır :

$a/b = c/d$, $ad = bc$ demektir.

$a/b + c/d = (ad+bc)/bd$

$(a/b)x (c/d) = ac/bd$

Pozitif kesirler için,

$a/b>c/d$, $ad>bc$ demektir.

İrrasyonel S.'lar : $x^2=2$ denklemini gözönüne alalım. Bu denklemin rasyonel S.'lar sisteminde çözümü yoktur. Gerçekten, aksini farzederek m/n'nin bir çözüm olduğunu kabul edelim. Bu takdirde $(m/n)^2 = 2$. Dolayısıyla $m^2=2n^2$. Oysa bu denklemin tam S.'lar sisteminde çözümü yoktur. Bu tezat iddiayı doğrular. Rasyonel olmayan bir S.'ya *irrasyonel* S. diyoruz. Yukardaki denklemin pozitif kökünü $\sqrt{2}$ şeklinde tarif edersek, $\sqrt{2}$ *irrasyonel* bir S.'dır.

Rasyonel ve *İrrasyonel* S.'ların tümü *reel* S.'lar sistemini teşkil ederler.

Kompleks S.'lar : $x^2=-1$ denklemini göz önünne alalım. Açıkça görülür ki, bu denklemin reel S.'lar sisteminde bir çözümü yoktur. Zira reel bir S.'nın karesi daima pozitif veya sıfırdır. Burada yukardaki denklemin çözümü olarak $i=\sqrt{-1}$ imajiner S.'sını ithal ediyoruz. a, b reel olmak kaydıyla 1 ve i'nin bütün *lineer kombinezonlar*ına, yani $a1+bi$ S.'sına kompleks S. diyoruz. Bu S. umumiyetle $a+bi$ veya $a+ib$ yazılır; a'ya *kompleks* S.'nın *reel* kısmı, b'ye ise *imajiner* kısmı denir.

Kompleks S.'ların sağladığı kaideler şunlardır :

$a+ib = c+id$, $a=c$, $b=d$ demektir.

Özel olarak, $a+ib = 0$ yalnız ve yalnız $a=b=0$ ise.

$(a+ib) + (c+id) = (a+c) + (b+d)i$

$(a+bi)x (c+di) = ac+(ad+bc)i+bdi^2 = (ac-bd) + (ad+bc)i$

$a+bi$ kompleks S.'sının *modülü* diye a^2+b^2 pozitif veya sıfır S.'sına denir ve $|a+bi|$ ile gösterilir. Buradan $a+bi=0$ yalnız ve yalnız $|a+bi| = 0$ neticesi çıkar.

Reel S.'lar sisteminden farklı olarak, *kompleks* S.'lar sisteminde sıra kavramı yoktur.

Kuaternionlar ve Hiperkompleks S.'lar : Bu sistemlerde, ne sıra kavramı, ne de çarpıma nazaran komütatiflik kaidesi geçerlidir. *Kuaternion*lar, a, b, c, d reel S.'lar olmak üzere, 1, i, j, k *birim*lerinin *lineer kombinezonları*dır. Dolayısıyla *kuaternion*lar, a+bi+cj+dk şeklinde S.'lardır. Burada, i, j, k aşağıdaki şartları sağlarlar :

$$i^2 = j^2 = k^2 = -1$$
$$ij = k, \; jk = i, \; ki = j$$
$$ji = -k, \; kj = -i, \; ik = -j.$$

Hiperkompleks S.'lar ise, $a_1, a_2, \ldots, a_n$ *reel* S.'lar olmak üzere, $\varepsilon_1, \ldots, \varepsilon_n$ *birimlerinin linear kombinezonları*dır. Bu *birimler,* yukarıda olduğu gibi, benzer şartlar sağlamaktadır.

Cebirsel ve transandant S.'lar : $a_0, a_1, \ldots, a_n$ katsayıları tam olan $a_0 x^n + a_1 x^{n-1} + \cdots + a_n = 0$ polınom denkleminin herhangi bir köküne *cebirsel S.* denir. Meselâ $i = \sqrt{-1}$ bir *cebirsel* S.'dır, çünkü i, $x^2+1=0$ *polinom* denkleminin bir köküdür. İki *cebirsel* S.'nın *toplamı, çarpımı, farkı bölümü* yine *cebirsel* S.'dır. Ayrıca katsayıları *cebirsel* S. olan bir *polinom* denklemin herhangi bir kökü yine bir *cebirsel* S.'dır. Bu sebepten, *cebirsel* S.'lar, *kompleks* S.'lar sisteminin *kapalı* bir altsistemidir. *Cebirsel* olmayan *reel* veya *kompleks* S.'lara *transandant* S. denir. Meselâ π, e S.'ları *transandant* S.'lardır. Zira, katsayıları tam S.'lar olan hiçbir *polinom* denklemin kökleri değildirler. 1851'de *J. Liouville, transandant* S.'ların varlığını isbatlamıştır. 1873'te *C. Hermite,* tabiî logaritmanın *tabanı e*'nin, 1882'de de *F. Lindemann* π'nin transandant olduklarını isbatladılar.

Modüler S.'lar Cisim : Bu sistemlerin herbiri sonlu S.'da eleman ihtiva edip, pozitif *asal* S.'lar yardımıyla inşa edilmektedir. Gerçekten, her bir p=2, 3, 5, 7, 11,... *asal* S.'sı için 0, 1, 2,..., p—1 tam S.'larını gözönüne alalım. Bu tamlardan herhangi iki elemanın a+b toplamı ve axb çarpımı tarif olarak p ile bölündüklerinde *kalana* eşittirler. Meselâ p=5 için 2+3=0 ve 2x3=1'dir. *Modüler* S.'lar sisteminde (1) - (7) kaideleri sağlanmakta olup, *çıkarma* ve sıfır hariç, *bölme* daima mümkündür. Bu şartları sağlayan sistemlere *cisim* denir.

Bu sistemler umumiyetle şu şekilde tarif edilir; $m>1$ herhangi bir pozitif tam S. olsun; a ve b tam S. ve m a—b'yi bölüyorsa, a b'ye *kongruan modulo m* denir ve $a \equiv b$ mod. m yazılır. Bu bağıntı, tam S.'lar sistemi üzerinde bir *eşdeğerlik bağıntısı*dır. Dolayısıyle bu bağıntı tam S.'ları *ayrık sınıf*lara böler. Herbir ayrık sınıfa *mod. m kalan sınıf* denir. Bu sınıfların S.'sı tam m'dir, ve 0, 1,..., m—1 S.'ları ile temsil edilmektedirler. r, bu S.'lardan herhangi biri ve a, r'nin temsil ettiği mod. m kalan sınıfa ait herhangi bir S. ise, $a \equiv r$ mod. m'dir. m *asal* bir S. ise, *modüler* S.'lar sistemi bir *cisim*dir; m *asal* bir S. değil ise, bu S. ile inşa edilen *modüler* S.'lar sisteminde *bölme* mümkün değildir ve dolayısıyle söz konusu sistem bir *cisim* değildir, bir *halka*dır. (C. Uluçay)

Büyük S.'lar kanunu : Belirli bir tekrarlanma ihtimali olan bir olayın, gerçekte ne kadar tekrarlanabileceğini belirten kanun. Başka deyişle, matematiğin *ihtimaller hesabı*'nda tecrübeye uygun düşen büyük S.'ların düzeni. Matematikte S.'lar büyüdükçe ihtimaller azalır ve sonuç kesinleşir. B. S. K.'na göre, tekrarlama S.'sı ile ihtimal arasındaki sapma ihtimali, deneme S.'sının çokluğu nisbetinde azalır. Meselâ, havaya atılan bir parada yazı yahut tura gelmesi ihtimali birbirine eşittir. Daha teknik bir deyimle kanun şöyle ifade edilebilir : Bir değişkenin çeşitli hallerinin *nisbî frekansı,* (f) deneme S.'sının artmasıyla hallerin ihtimali (p) ye yaklaşır. Başka deyişle (p) ve (f) arasındaki farkın önceden verilmiş herhangi küçük miktarı aşması ihtimali azalır.

Büyük S.'lar Kanunu'nun isbatı, ilk olarak İsviçreli matematikçi Jacob veya Jacques Bernouilli (1654 - 1705) tarafından ölümünden sonra 1713'de yayımlanan ve ihtimaller üzerinde ilk deneme olan *Ars Conjectandi* (Tahmin Sanatı) adlı eserinde yapılmıştır. Sonradan, Fransız matematikçileri Laplace (1749 - 1827) *Théorie Analytique des Probabilités* (İhtimaliyetin Analitik Teorisi) [1812] ve *L'Essai Philosophique sur les Probabilités* (İhtimaliyet Üzerinde Felsefî Deneme) [1814] adlı eserlerinde ve Poisson'un (1781 - 1840) 1837 - 1838'de yayımlanan *Recherches sur la Probabilité des Jugements* (Hükümlerin İhtimaliyatı Üzerinde Araştırmalar) adlı eserinde geliştirilmiştir.

S. kanunu veya prensibi : Renouvier'nin (1815 - 1903) felsefesinin temelli tezlerinden biri. Ona göre, 1) S. kategorisi, varlığın bütün verilmiş veya elverişli olaylarına uygunlanır; 2) Hiçbir S., sonsuz olamaz. Bundan elemanların her müşahhas kolleksiyonunun sınırlı sonucu ortaya çıkar. Bununla beraber, bu prensipler çok tartışmalıdır.

S.'lar üzerinde insan düşüncesi : S.'larda var olan ve dikkate değer özelliklerin öneminden ötürü hayrete düşen insanlar, S.'ların oynadığı rolü, çok zaman mübalâğalı şekilde yorumlamış, bazı filozoflar da, her şeyi S. ile açıklamaya çalışmışlardır. Zamanın bütün ilmini teşkil eden geometri, astronomi, musiki, tıbbı ellerinde bulunduran Pythagorasçılar'ın (bu ilimlere *mathemata*'lar derlerdi ki, ilk anlamı, insan bilgisinin hepsini kuşatan demek olan *matematik* kelimesi buradan gelir) dikkatine çarpan şey, maddede maddî olmayandır; âleme hâkim olan düzendir; tezatlarındaki birlik, uygunluk, âhenktir; her şeyin temelinde bulunan matematik münâsebetlerdir. Pythagorasçılar, astronomi ve musikide olduğu gibi, geometride de her şeyin S.'ya irca edildiğini görüyorlar. Onların nazarında S., âlemin prensipi ve mahiyetidir; ve eşya (nesneler) duyulur hâle gelmiş olan S.'lardır. Her varlık bir S.'yı gösterir ve ilmin son gayesi, her birinin karşılığı olan S.'yı bulmaktır. S.'ların ve şu halde varlıkların sonsuz dizisi *"bir"*den çıkar. Eğer S., eşyanın mahiyeti ise, S.'nın mahiyeti de *"bir"*dir. Pythagorasçılık iki türlü *bir* olduğunu söylüyor :

1° S. (varlıklar) serisinin (dizisinin) çıktığı ve şu halde onları ihtiva eden, kuşatan, hulâsa eden *bir,* mutlak ve zıddı olmayan *bir,* monadların monadı, tanrıların tanrısı; 2° çıkan S.'lar dizisinde birinci olan, *iki* ve *üç* gibi her çokluğa zıt olan, şu halde iki ile, üç ile, çok ile sınırlanmış olan *bir:* izafî *bir,* yaratılmış monad. *Bir* ile *çok* arasındaki zıtlık, bütün ötekilerin anasıdır. Tabiattaki bütün zıtlıklar, *bir*'in ve *çok*'un yahut *tek* ve *çift*'in çeşitlerinden başka bir şey değildir. Çokluk yalnız başına sebatsızdır ve *bir*'lere ayrılır; çift de tek olan *bir*'e irca olunur. Pythagoras'çılığa göre, her şey S.'ya S. münâsebetlerine ve sonuç olarak İdea'ya irca edilir. Görülüyor ki, bütün gerçek mahiyetler, Pythagorasçılar'ın nazarında, S. münâsebetlerinden ibarettir. Eflâtun'un felsefesi de, bir bakıma, bu tür bir felsefe idi. Eflâtun, *Timaios* adlı diyaloğunda Demiurgos'un, âlemi belirli S. münâsebetlerine göre yarattığını söyler ve matematik S.'ların üstünde, her şeyin kalıbı olan ideal S.'ları kabûl eder. Eflâtun'un *Timaios*'-

da belirtilen *mixon eidlon* görüşüne göre, İdealar âlemi ile eşya âlemi *mathema* denilen matematik kavramlardan ve S.'lardan ibaret olan bir âlemde birleşir. Ona göre, âlemin ruhu karmakarışık maddeyi, âhenk ve tenasübün kanunlarına tâbî kılan S.'dır. Eflâtun'un İdealar âleminin, eşya âlemi ile birleşirken ortaya matematik S.'lar ve şekiller çıkararak açıklaması, onun Pythagorascı düşüncenin tesiri altında kaldığını göstermektedir. Nitekim, Eflâtun'un İdealar âlemi ile görünenler ve eşya âlemini birbirine *kardinal* S.'larla; ve İdealar âleminde, İdeaları birbirlerine *ordinal* S.'larla birleştirdiğini de söyleyebiliriz. Bu bakımdan Eflâtun S.'lar yönünden giderek, görünenler âleminde ilmî bir yola girmiştir.

Orta Çağ'da Kabbalistler gibi simyacılar da, S.'ların gizli bir gücü olduğunu ileri sürerdi. S.'ların gizli tesirlerini, senbolik veya spiritüalist anlamını ve metafizik karşılığını, bir tarafa iten çağdaş ilim, matematik ve ölçülebilir özellikler arzeden münâsebetlerde, o derecede bir anlaşılabilirliğe yönelmiştir ki, bu açıdan ele alınıp değerlendirilen Pythagorasçı S.'lar doktrini, derin bir anlam ve ilmî bir değer kazanmaktadır. (R. Kardaş)

SAYILAR TEORİSİ, pozitif tam sayıların, başka bir ifade ile, 1, 2, 3,... tabiî sayıların özelliklerini incelemekle başlar. Sayı (b. bk.) makalesinde, tabiî sayılar, sıra ($a>b$), eşitlik, toplam, çarpma, fark ($a—b$) kavramları tarif edilmişti. Bunlarla ilgili aritmetiğin temel kaidelerini hatırlatıyoruz:

$$a+b=b+a$$
$$(a+b)+c=a+(b+c)$$
$$a \times b=b \times a$$
$$(a \times b) \times c=a \times b+a \times c$$
$$a \times (b+c)=a \times b+a \times c$$

Burada a, b, c pozitif tam sayıları gösterir.

Aksi iddia edilmedikçe bir pozitif tam sayıya *tam* diyeceğiz.

Bölünme: Bir a tamı bir b tamı tarafından bölünüyor denir şayet bir c tamı varsa öyle ki $a=bc$. Bu tariften görülüyor ki, a; c tarafından da bölünüyor. b ve c tamlarına, a'nın çarpanları veya bölenleri denir. Eğer bir a tamı, $a=bc$ şeklinde yazılabiliyorsa, a çarpanlara ayrılmıştır denir.

Notasyon olarak, b, a'yı bölüyorsa $b|a$ yazılır.

1. $b|a$ ve $c|b$ ise bu taktirde $c|a$.

2. $c|a$ ve $c|b$ ise bu taktirde $c|a+b$, $c|a—b$ ($a>b$ farzedilmiştir). Tarif olarak diyoruz ki c, a ve b'nin *ortak böleni* veya *çarpanı*dır. *Bir,* her iki tamın ortak çarpanıdır. a ve b'yi bölen en büyük d tamına a ve b'nin *en büyük ortak böleni* denir ve $d=(a, b)$ ile gösterilir. $ax+by=n$ denkleminin x, y tamları cinsinden çözümleri vardır yalnız ve yalnız $d|n$ ise. Özel olarak $ax+by=d$ daima çözülebilir. Bir a tamına, iki veya ikiden fazla tamların herbirinin *katı* ise, a'ya bu tamların *ortak katı* denir. Mesela 12, 2 ve 3'ün ortak katıdır. a yukardaki özelliği haiz en küçük tam ise, a'ya bu tamların *en küçük ortak katı* denir. Meselâ 6, 2 ve 3'ün en küçük ortak katıdır. Açık olarak 1, herbir tamı böler. Bu bakımdan 1're *birim* denir.

İki veya ikiden fazla tamların, 1'den başka ortak çarpanı yoksa, bu tamlara *rölatif asal,* veya birbirine asaldır denir.

1. *Asal sayılar.* Bir p tamının 1'den farklı, ve 1 ile kendinden başka hiçbir böleni yoksa p'ye *asal sayı* veya *asal*dır denir.

Bir tam sayının, 1 ile kendinden başka enaz bir böleni varsa o tama *mürekkep* sayı veya sadece mürekkeptir denir.

Böylece bütün tamları üç sınıfa ayırmak mümkündür:

1) Birim,

2) Asal sayılar,

3) Mürekkep sayılar.

Yukarda gördük ki 1) sınıfında birtek sayı vardır. 3) sınıfında sonsuz sayıda tam sayılar vardır, mesela 2^2, 2^3, 2^4,... gibi mürekkep sayılar. Biraz sonra göstereceğiz ki 2) sınıfında da sonsuz sayıda tam sayılar vardır.

Gösterelim ki 1'den büyük herbir tamın bir asal çarpanı vardır. Gerçekten $m>1$ bir tam olsun. m ya 2) ye ait ya da 3) e ait bir sayıdır. m 2) ye ait bir sayı ise, çarpan kendisidir. 3) e ait ise $m=m_1 m_2$ yazılır. Burada $m_1>1$, $m_2>1$ ve herbiri m'den küçüktür. Bu sayılardan en az biri asal ise m'nin bir asal çarpanı elde edilmiş olur. Aksi halde, mesela

$$m_1=m'_1 \, m'_2, \; m'_1>1, \; m'_2>1$$

yazılır. m'_1 ve m'_2 her ikisi de m_1'den küçüktür. Bu şekilde devam edilirse sonlu sayıda adımlardan sonra m'nin bir asal çarpanını elde ederiz.

2 hariç, her asal sayı tektir.

Asalların sayısı sonsuzdur. Bu iddiayı ispatlıyabilmek için, asalların sayısının sonsuz olmadığını kabul edelim. Bu taktirde en büyük bir asal sayı olacaktır, diyelim ki p'dir. O halde $N=(2.\ 3.\ 5. \dots p)+1$ sayısını teşkil edelim. Burada 2, 3, 5, 7,..., p'ye kadar sayılar asaldırlar. Bu asal sayılardan hiçbiri N'yi bölmez. Çünki bölse idi, 1'i bölmesi gerekirdi ki bu olamaz. Dolayısıyla ya N, bir asal sayıdır, veyahut N mürekkep bir sayıdır ve o taktirde de p'den büyük bir asal sayı ile bölünür. Bu tezat iddiayı doğrular. Bu ispat Euclid'e aittir.

2. *Euclid esas teoremi:* a ve b iki pozitif tam sayı iseler, q ve r tam sayıları vardır öyleki

$$a=qb+r, \quad q \geq 0, \quad 0 \leq r < b.$$

Eğer a, b'nin bir katı ise, bu takdirde $r=0$ ve iddia aşikâr olarak gerçeklenmiştir.

Eğer a, b'nin bir katı değil ise, bu taktirde a, b'nin müteakkip iki katı arasında bulunur. Yani bir q tam sayısı vardır öyleki

$$qb<a<(q+1)\,b.$$

Bu demektir ki bir r sayısı vardır, öyleki $a=qb+r$, $0<r<b$.

Eğer b, a'dan büyük ise, aşikar olarak $q=0$ ve $r=a$.

Euclid esas teoreminden şu netice de elde edilebilir: Şayet m ve n iki pozitif tam, ve $n>1$ ise, bu taktirde

$$m=a_0 n^h+a_1 n^{h-1}+\cdots+a_{h-1} n+a_h \quad \text{yazılabilir.}$$

Burada $a_0 \neq 0$, $0 \leq a_i < n$, $i=0, 1, \dots, h$.

Bir asal sayı ile bölünme: 1) p bir asal sayı ve m bir tam sayı ise, bu taktirde ya m, p ile bölünür veya p ile rölatif asaldır. Bu aşikardır, çünki p'nin yegâne bölenleri 1 ve p'dır.

2) İki tam sayının çarpımı şayet herbiri bir p asal sayısından küçük ise, p ile bölünemez.

3) Bir p asal sayısı verilmiş olsun. a ve b tamsayılarının hiçbiri p ile bölünmüyor ise, ab çarpımı da bölünmez.

3. *Birtek şekilde çarpanlara ayrılış teoremi:* 1'den büyük herbir tam sayı, bir ve birtek şekilde (sıra hariç) asal sayıların çarpımı olarak ifade edilebilir. Gerçekten, önce gösterelim ki, verilen bir $m>1$ tam sayısı daima sonlu sayıda operasyonlarla asal çarpanlara ayrılabilir. Bundan evvel m'nin sonlu sayıda operasyonlarla bir p_1 asal çarpanının nasıl bulunduğunu gösterdik. $m=p_1 m_1$ yazalım. m_1 birim değilse (yani $m_1>1$) aynı muhakeme ile m_1'in bir p_2 asal çarpanı bulunabilir öyleki $m_1=p_2m_2$. Dolayısıyla, $m=p_1 p_2 m_2$. m_2 birim değil ise aynı muhakeme ile m_2'nin bir p_3 asal çarpanı bulunabilir öyleki $m_2=p_3m_3$ ve dolayısıyla $m=p_1p_2p_3m_3$. Bu operasyona devam edilirse, $m_1>m_2>m_3>\dots$ sonlu sayıda adımlardan sonra 1 ile neticelenir ve dolayısıyla $m=p_1p_2 \dots p_r$. Şimdi gösterelim ki m birtek şekilde asal çarpanlara ayrılır. Gerçekten, ikinci bir ayrılışın var olduğunu kabul edelim: $m=q_1q_2 \cdots q_s$. Buradan $p_1p_2 \dots p_r = q_1q_2 \dots q_s$. yazabiliriz. p_1 bu denklemin sol tarafını böldüğünden sağ tarafını da böler. Dolayısıyla, $q_1, q_2, \dots, q_s$ çarpanlarından birini böler, diyelim ki q_1'ri böler. q_1 asal olduğundan $p_1=q_1$. Binaenaleyh $p_2p_3 \dots p_r = q_2q_3 \dots q_s$. Bu operasyona devam edilirse görülür ki denklemin bir tarafı 1 ile neticelenir. Dolayısıyla, denklemin diğer tarafı aynı zamanda 1 ile neticelenmesi gerekir. Bu teorem hiç şüphesiz sayılar teorisinin en önemli teoremidir. $m=p_1p_2 \cdots p_r$ ayrılışında bazı çarpanlar eşit olabilir. Bu sebeple teorem en genel şekli ile şöyle ifade edilebilir: 1'den farklı her pozitif m tam sayısı bir ve birtek şekilde

$$m= p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \cdots p_n^{\alpha_n}$$

ile ifade edilebilir. Burada $p_1, p_2, \dots, p_n$ farklı asal sayılar olup, $\alpha_1, \alpha_2, \dots \alpha_n$ pozitif tam sayılardır.

4. *Euclid Algoritması:* m ve n iki pozitif tam sayı ve $m>n$ olsun. Euclid esas teoremine göre şu denklemleri yazabiliriz:

$$m=qn+n_1 \qquad 0<n_1<n,$$
$$n=q_1n_1+n_2 \qquad 0<n_2<n_1,$$
$$n_1=q_2n_2+n_3 \qquad 0<n_3<n_2,$$
$$\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots\dots$$
$$n_{k-2}=q_{k-1}n_{k-1}+n_k \qquad 0<n_k<n_{k-1}$$
$$n_{k-1}=q_k n_k$$

Bu denklem sistemine *Euclid algoritması* denir. Diğer taraftan Euclid algoritması neticesinde elde edilen n_k sayısı, m ve n'nin en büyük ortak bölenidir. Bu teoremi ispat etmek için iki şey göstermek lazımdır: 1) n_k hem m hem de n'yi böler, 2) d, m ve n'nin herhangi bir ortak böleni ise $d|n_k$. (Özel olarak d, m ve n'nin en büyük ortak böleni ise $d|n_k$). Bu teoremin ispatı çok kolaydır. 1) için, sonuncu denklemden birinci denkleme doğru gidilir. 2) ye gelince, birinci denklemden sonuncuya doğru gidilir.

n_k, m ve n'nin en büyük ortak böleni olduğuna göre aşağıdaki önemli neticeler elde edilir.

A. Şayet d, m ve n pozitif tam sayılarının en büyük ortak böleni ise, α ve β pozitif tam sayıları vardır öyleki

$$\alpha m-\beta n=\pm d.$$

Özel olarak, m ve n rölatif asal iseler, yani $d=1$ ise, görülür ki, α ve β tamları vardır öyleki

$$\alpha m-\beta n=\pm 1.$$

Aşikârdır ki, $d>1$ m ve n'nin bir ortak böleni ise, üstteki denklemi gerçekliyen α, β pozitif sayıları bulunamaz. Binaenaleyh,

B. m ve n rölatif asaldır, yalnız ve yalnız α ve β tamları varsa öyleki

$$\alpha m-\beta n=\pm 1.$$

Notasyon: d, m ve n'nin en büyük ortak böleni ise, $(m, n)=d$, m ve n rölatif asal iseler $(m, n)=1$ yazılır.

5. *Bir tam sayının göstergesi - Euler Φ - fonksiyonu:* 1) m bir pozitif tam ise, m'den büyük olmayan ve m'ye rölatif asal sayıların sayısına m'nin *göstergesi* denir ve $\Phi(m)$ ile gösterilir. $\Phi(m)$'ye m'nin *Euler Φ-fonksiyonu* da denir.

Misaller: $\Phi(1) = 1$, $\Phi(2) = 1$, $\Phi(3) = 2$, $\Phi(4) = 2$, $\Phi(5) = 4$.

Eğer, p, bir asal sayı ise, $\Phi(p) = p-1$. Zira, 1, 2, 3,..., $p-1$ tamlarının herbiri p ile rölatif asaldır. α pozitif bir tamsayı, ve p bir asal sayı ise:

$\Phi(p^\alpha) = p^\alpha - p^{\alpha-1}$ Gerçekten, 1, 2, 3,..., p^α sayılarının herbiri ya p ile bölünür veya p^α ile rölatif asaldır. Oysa, yukarıdaki dizide p ile bölünebilen tamların sayısı $p^{\alpha-1}$. Şu halde, p ile rölatif asal sayıların sayısı $p^\alpha - p^{\alpha-1}$ dir.

2) μ ve ν herhangi iki rölatif asal pozitif tam sayı iseler $\Phi(\mu\nu) = \Phi(\mu)\,\Phi(\nu)$.

3) Eğer $m=p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \cdots p_n^{\alpha_n}$ herhangi bir pozitif tam sayısının asal çarpanlara ayrılışı ise

$$\Phi(m) = m\left(1-\frac{1}{p_1}\right)\left(1-\frac{1}{p_2}\right) \cdots \left(1-\frac{1}{p_n}\right).$$

İspatı aşikardır. Gerçekten,

$$\Phi(m) = \Phi\left(p_1^{\alpha_1}\right)\Phi\left(p_2^{\alpha_2}\right)\cdots\Phi\left(p_n^{\alpha_n}\right)$$
$$= p_1^{\alpha_1}\left(1-\frac{1}{p_1}\right) p_2^{\alpha_2}\left(1-\frac{1}{p_2}\right) \cdots p_n^{\alpha_n}\left(1-\frac{1}{p_n}\right)$$
$$= m\left(1-\frac{1}{p_1}\right)\left(1-\frac{1}{p_2}\right) \cdots \left(1-\frac{1}{p_n}\right)$$

Asal sayıları temsil eden bir analitik formül henüz bulunmuş değildir. Fermat tahmin ediyordu ki $2^{2^n}+1$ analitik formülü her n için bir asal sayıyı verir. Halbuki Euler bu tahminin doğru olmadığını $n=5$ için gösterdi. Gerçekten, 641 sayısı, $n=5$ için yukardaki formül ile verilen sayıyı böler.

6. *Modülo m kongrüanslar:* Eğer a ve b herhangi iki pozitif, negatif veya sıfır tam sayı iseler öyleki farkı m ile bölünebilir, bu taktirde a ve b *modülo m kongruanttır* denir. a ve b sayılarının her birine diğerinin *kalıntısı* denir. Burada $m>1$ farzediliyor.

Yukardaki tarife göre, pozitif, negatif veya sıfır bir c tamsayısı vardır öyleki

(1) $a=b+cm$.

Gauss notasyonuna göre bu denklem

$$a \equiv b \mod m$$

ile ifade edilir, ve *a kongruan b modülo m* okunur.

Kongrüanslarla hesaplarda şu kaideler önemlidir:

1) $a\equiv c \mod m$, $b\equiv c \mod m$ ise, bu taktirde $a\equiv b \mod m$.

2) Kongrüanslar taraf tarafa toplanabilir veya çıkarılabilir:

$a \equiv b \bmod m$, $\alpha \equiv \beta \bmod m$ ise, bu taktirde $a \pm \alpha \equiv b \pm \beta \bmod m$.

3) $a \equiv b \bmod m$ ve c herhangi bir tam ise ($\gtreqless 0$), $ca \equiv cb \bmod m$.

4) Kongrüanslar taraf tarafa çarpılabilir:

$a \equiv b \bmod m$, $\alpha \equiv \beta \bmod m$ ise, bu taktirde $a\alpha \equiv b\beta \bmod m$.

5) $a \equiv b \bmod m$ ise, $a^n \equiv b^n \bmod m$. Burada n herhangi bir pozitif tamdır.

6) $f(x)$, katsayıları, pozitif, negatif veya sıfır, tam sayılar olan, x e nazaran bir polinom ve $a \equiv b \bmod m$ ise, bu taktirde $f(a) \equiv f(b) \bmod m$.

(1) Tarifi kullanılmak suretiyle, bu kaideler çok kolay ispatlanır.

Bölmeye nazaran Kongrüansların özellikleri: 1) $a \equiv b \bmod m$ ve $d|m$ ise bu taktirde $a \equiv b \bmod d$. 2) İki tam sayı, farklı modüller için kongrüan iseler bu taktirde modüllerin en küçük ortak çarpanına göre de kongrüandırlar. 3) $ca \equiv cb \bmod m$ ve c, m ye rölatif asal ise, bu taktirde $a \equiv b \bmod m$. Gerçekten, $ca \equiv cb \bmod m$ ise tariften dolayı $m|ca—cb$. c ile m rölatif asal olduklarına göre $m|a—b$. 4) $ac \equiv bc \bmod m$ ve d, m ile c nin en büyük ortak böleni ise, bu taktirde,

$$a \equiv b \bmod m_1,\ m = dm_1.$$

Gerçekten, hipoteze göre $m|c(a—b)$, ve $m = dm_1$, $c = dc_1$. Demek ki $dm_1|dc_1(a—b)$, yani $m_1|c_1(a—b)$. Buradan $c_1a \equiv c_1 b \bmod m_1$. c_1 ve m_1 rölatif asal olduklarından 3) tatbik edilebilir ve neticeye varılır.

Kongrüanslar. 1) p bir asal sayı, ve $a_0, a_1, \ldots, a_n$ herhangi tam sayılar olmak üzere $a_0 x^n + a_1 x^{n-1} + \cdots + a_n \equiv 0 \bmod p$, $a_0 \not\equiv 0 \bmod p$ ($\not\equiv$ işareti kongrüan mod p değil demektir) kongrüansının en fazla n çözümü vardır. Bu iddiayı şöyle ispatlayabiliriz: Önce bu kongrüansın sol tarafını $f(x)$ ile gösterelim. Bu taktirde kongrüans

(1) $f(x) \equiv 0 \bmod p$

şeklinde yazılır. Farzedelim ki a, (1) kongrüansının bir köküdür, yani $f(a) \equiv 0 \bmod p$. Bu taktirde (2) $f(x) \equiv f(x)—f(a) \bmod p$. Burada $x=a$ vazedilirse sağ taraf sıfır olur ve neticede $f(a) \equiv 0 \bmod p$. O halde a, $f(x)$'in bir köküdür. Cebirden biliniyor ki bir $\alpha > 0$ tam sayısı vardır öyleki $(x—a)^\alpha | f(x)—f(a)$ yani

(3) $f(x)—f(a) = (x—a)^\alpha f_1(x)$.

Burada $f_1(x)$, derecesi n'den küçük, kat sayıları tam sayılar olan bir polinomdur. Şimdi (3), (2) de yerine konursa

(4) $f(x) \equiv (x—a)^\alpha f_1(x) \bmod p$

bulunur. Diyoruz ki, a, (1)'in α kez köküdür. Şimdi farzedelim ki, b, (1)'in bir başka köküdür, öyleki $b \not\equiv a \bmod p$. Bu taktirde (4)'te x yerine b vazedilirse

$$f(b) \equiv (b—a)^\alpha f_1(b) \bmod p$$

bulunur. Diğer taraftan $f(b) \equiv 0 \bmod p$ ve $(b—a)^\alpha \not\equiv 0 \bmod p$. Dolayısıyla p asal olduğundan $f_1(b) \equiv 0 \bmod p$. Şimdi aynı muhakeme tatbik edilerek, $f_1(x)—f_1(b)$,

$$f_1(x)—f_1(b) = (x—b)^\beta f_2(x)$$

şeklinde yazılabilir, burada $\beta > 0$ tam sayıdır. Bu taktirde

$$f(x) \equiv (x—a)^\alpha (x—b)^\beta f_2(x) \bmod p$$

yazılabilir. Neticede açıkça görülür ki (1) kongrüansın ya n'den küçük sayıda çözümü vardır, ya da çözüm sayısı en fazla n'dir. Bu taktirde (1) kongrüansı

$$f(x) \equiv a_0 (x—a)^\alpha (x—b)^\beta \ldots (x—l)^\lambda \bmod p$$

şeklini alır. Burada $\alpha + \beta + \ldots + \lambda = n$.

(2) Özel olarak $ax \equiv c \bmod p$, $a \not\equiv 0 \bmod p$, kongrüanslarına lineer kongrüans denir, ve 1) den dolayı bunların en fazla bir çözümü vardır. Burada a, c katsayıları tam sayılar ve p asaldır. p asal olmayıp, 1'den büyük herhangi bir pozitif tam sayı ise ve öyleki, a ile m ve c ile m rölatif asaldırlar, bu taktirde

$$ax \equiv c \bmod m$$

lineer kongrüansın bir ve birtek çözümü vardır.

7. *Fermat'ın genel teoremi:* Bu terem şöyle ifade edilir: m herhangi pozitif tam sayı, ve a herhangi bir tam sayı ise öyleki a ve m rölatif asaldır, ($(a, m) = 1$ notasyonu ile de ifade edilebilir) bu taktirde

$$a^{\Phi(m)} \equiv 1 \bmod m.$$

Fermat'ın küçük teoremi ise şu şekilde ifade edilir: a, p asal sayısı ile bölünmeyen herhangi bir tam sayı ise

$$a^{p-1} \equiv 1 \bmod p.$$

Bunun ispatı aşikardır, zira $\Phi(p) = p—1$.

Bu teoremlerin yanı sıra bir de Wilson teoremi vardır: Herbir p asal sayısı

$$1.\ 2.\ 3. \ldots .\ (p—1) + 1 \equiv 0 \bmod p$$

kongrüansını sağlar. Karşıt olarak, $1.\ 2.\ 3.\ \ldots\ .\ (n—1) + 1 \equiv 0 \bmod n$ bir n tam sayısı için sağlanıyorsa, n bir asal sayıdır. Buradan bir n sayısının asal olması için gerek ve yeter şart elde edilir. Teorik olarak bir sayının asal olup olmadığının denenmesi bakımından çok güzel bir teorem olmasına rağmen, pratik bakımından elverişli değildir.

Primitif kökler: Gösterilebilir ki $(a, m) = 1$ ise, $a^e \equiv 1 \bmod m$ kongrüansını sağlayan en küçük pozitif e tam sayısı $\Phi(m)$'yi böler. Eğer $e = \Phi(m)$ ise a'ya m'nin *primitif* kökü denir. Primitif kökler, $x^n \equiv k \bmod m$ gibi kongrüansların çözümlerinde önemli rol oynarlar.

8. *Kuadratik Rezidüler* (Kalıntı): Kongrüansların çözümlerinin araştırılması bakımından kuadratik kongrüanslar çok önemlidir. α, β, γ, μ tam sayılar olmak üzere,

(1) $\alpha z^2 + \beta z + \gamma \equiv 0 \bmod \mu$

tipindeki kongrüanslara, kuadratik kongrüans denir. Bu tip kongrüansların, çözüm bakımından muadil şekli

$$x^2 \equiv a \bmod m.$$

Gerçekten, (1) kongrüansı

(1') $4\alpha^2 z^2 + 4\alpha\beta z + 4\alpha\gamma \equiv 0 \bmod 4\alpha\mu$.

Buradan,

$$(2\alpha z + \beta)^2 \equiv \beta^2 — 4\alpha\gamma \bmod 4\alpha\mu$$

yazılır. Şimdi,

(2) $2\alpha z + \beta \equiv x \bmod 4\alpha\mu$

ve

$$\beta^2 — 4\alpha\gamma = a,\ 4\alpha\mu = m$$

vazedilirse,

(3) $x^2 \equiv a \mod m$

kongrüansı elde edilir.

Bir a tam sayısına *kuadratik rezidü mod m* denir şayet

$$x^2 \equiv a \mod m$$

kongrüansının bir çözümü varsa. Aksi halde, a ya mod m kuadratik rezidüsü değildir denir. Misal olarak şu iddiayı ileri sürüyoruz: a ve m rölatif asal iseler, a'nın kuadratik rezidü mod m olması için gerek şart

$$a^{\frac{1}{2}\Phi(m)} \equiv 1 \mod m.$$

Gerçekten, farzedelim ki $x = \alpha$, $x^2 \equiv a$ mod m'nin bır çözümüdür. Bu taktirde $\alpha^2 \equiv a$ mod m. Dolayısıyla,

$$\alpha^{\Phi(m)} \equiv a^{\frac{1}{2}\Phi(m)} \mod m.$$

a, m'ye asal olduğundan, açıkça $\alpha^2 \equiv a$ mod m'den görülür ki α, m ye rölatif asaldır. O halde $\alpha^{\Phi(m)} \equiv 1$ mod m. Binaenaleyh $a^{\frac{1}{2}\Phi(m)} \equiv 1$ mod m. Özel olarak m bir p asal sayısı, a sayısı p'ye rölatif asal ve kuadratik rezidü mod m ise, bu taktirde

$$a^{\frac{1}{2}(p-1)} \equiv 1 \mod p.$$

Şimdi, yeniden aşağıdaki sayı dizisini ele alalım:

(4) $a_1, a_2, \dots, a_{\Phi(m)}$.

Burada a'lar pozitif tam olup $\Phi(m) \leq m$. a, (4) dizisinde herhangi bir tam sayıyı gösterdiğine göre, a'nın herhangi bir pozitif tam kuvveti m'ye asaldır ve dolayısıyla (4) dizisinde bir sayıya mod m kongruandır. Binaenaleyh, a'nın bütün pozitif kuvvetleri arasında iki tanesi, diyelim ki a^n, a^ν, $n > \nu$, (4) dizisine ait aynı tam sayıya mod m kongrüandır. O halde

$$a^n \equiv a^\nu \mod m.$$

a^ν, m'ye asal olduğundan, her iki taraf a^ν ile bölünebilir:

$$a^{n-\nu} \equiv 1 \mod m.$$

Bu demektir ki, a'nın kuvvetleri arasında enaz bir tanesi mod m 1'e kongrüandır. d, bu kuvvetleri en küçüğü ise

$$a^d \equiv \mod m.$$

Şimdi gösterilebilir ki $a^\alpha \equiv 1$ mod m ise, α d'nin bir katıdır. Bunun için $a = d\delta + \beta$, $0 \leq \beta < d$ vazedilir. Halbuki $a^\alpha \equiv 1$ mod m ve $a^{d\delta} \equiv 1$ mod m. Sonuncu kongrüans $a^{d\delta+\beta} \equiv a^\beta$ mod m şeklinde yazılır ve $a^\alpha \equiv 1$ mod m gözönünde tutulursa, $a^\beta \equiv 1$ mod m neticesi elde edilir. Halbuki d en küçük pozitif sayı idi. O halde $\beta = 0$. Tarif olarak bu en küçük pozitif d sayısına, a'nın mod m üssü denir. Şu halde $(a, m) = 1$ (a, m rölatif asal), ve $a^{\Phi(m)} \equiv 1$ mod m kongrüansında, d, a'nın m üssü ise $d|\Phi(m)$. Eğer, $d = \Phi(m)$ ise, yani $\Phi(m)$ a'nın mod m üssü ise bu taktirde, a'ya *mod m primitif kök denir.*

9. *Euler kriteri:* $p > 2$ bir asal sayı ve a, $(a, p) = 1$ şartını gerçekleyen herhangi bir tam sayı ise, bu taktirde a, mod p kuadratik rezidüdür veya değildir şayet sırasıyla,

$$a^{\frac{1}{2}(p-1)} \equiv 1 \text{ veya } a^{\frac{1}{2}(p-1)} \equiv -1 \mod p.$$

a'nın p'ye nazaran kuadratik rezidü olma veya olmama durumu *Legendre* sembolü ile ifade edilir. Bu sembol

$$\left(\frac{a}{p}\right)$$

şeklinde yazılır. Eğer a, mod p kuadratik rezidü ise $\left(\frac{a}{p}\right) = 1$, değil ise $\left(\frac{a}{p}\right) = -1$ yazılır. Açıkça $\left(\frac{a}{p}\right) = \left(\frac{b}{p}\right)$ şayet $a \equiv b$ mod p ise. Diğer taraftan p, q $(p > 2)$ iki asal sayı iseler:

$$\left(\frac{p}{q}\right)\left(\frac{q}{p}\right) = (-1)^{\frac{1}{4}(p-1)(q-1)}$$

Bu bağıntıya *Legendre karşılıklık (mütekabiliyet)* kanunu denir.

10. *Diophant denklemleri:* f(x, y, z, ...) katsayıları tam olmak üzere, x, y, z, ... değişkenlerine nazaran bir polinom ise,

$$f(x, y, z, \dots) = 0$$

denklemine *diophant denklemi* denir. Bu denklemlerin en meşhuru

(1) $x^n + y^n = z^n$.

Bu denklem hakkında, Fermat'nın *son teoremi* diye bilinen şu iddia vardır: n, 2'den büyük bir tam sayı ise, (1) denklemini sağlıyan herbiri sıfır olmayan x, y, z tam sayıları yoktur.

Bu teoremin bu güne kadar genel bir ispatı verilememiştir.

(1) denkleminin incelenmesinde bazı kolaylıklardan faidelenebilir: x, y, z rölatif asal farzedilebilir. Ayrıca, $n > 2$ olduğundan, bu teoremi $n = 4$ ve $n = p > 2$ asal sayıları için ispat etmek kâfidir.

11. *Formlarla temsil:* İki değişkenli, ikinci dereceden bir kuadratik formu $f = ax^2 + bxy + cy^2$ ile gösterelim. Bir m sayısı ile temsil ediliyor denir şayet her ikisi de sıfır olmayan u, v tam sayı çifti varsa öyleki $m = au^2 + buv + cv^2$. u, v çiftine *f ile, m'nin bir temsili* diyoruz. Temsile *primitif* denir şayet $(u, v) = 1$ (u ve v'nin en büyük ortak böleni (u, v) 1're eşittir demek, u ve v rölatif asaldır demektir) ise. Bu konu sistematik olarak *Gauss* tarafından incelenmiştir. Şimdi *Gauss* metodu hakkında bir bilgi verelim. *Gauss*'un düşüncesi m'yi temsil eden sadece f formunu tetkik etmek değil ve fakat bu forma eşdeğer bütün formların sınıfını incelemektir. Bunun için *Gauss* f'ye aşağıdaki lineer transformasyonları tatbik etmiştir:

(1) $x = \alpha X + \beta Y$, $y = \gamma X + \delta Y$.

Bu taktirde f, (1) altında X, Y yeni değişkenlere göre $F = AX^2 + BXY + CY^2$ formuna dönüşür. Burada $A = a\alpha^2 + b\alpha\gamma + c\gamma^2$. (1) denklemleri X ve Y'ye göre çözülürse

$(\alpha\delta - \beta\gamma) X = \delta x - \beta y$, $(\alpha\delta - \beta\gamma) Y = -\gamma x + \alpha y$

bulunur. Her x, y tam sayı çiftine bir ve birtek X, Y tam sayı çiftinin tekabül etmesi için (1) dönüşümlerinin ünimodüler olması lazımdır, yani α, β, γ, δ tam sayı ve $\alpha\delta - \beta\gamma = 1$ olmak mecburiyetindedir. Açıkça aynı m sayıları her iki f ve F formları ile temsil edilmiş olup, f ile, m'nin herhangi bir x, y temsiline, F ile m'nin birtek $X = \delta x - \beta y$, $Y = -\gamma x + \alpha y$ temsili tekabül etmektedir.

Ünimodüler dönüşümlerle birinden diğerine geçilen formlara eşdeğer denir. Ardarda tatbik edilen ünimodüler dönüşümler neticede yine bir ünimodüler dönüşüm verir. Bu tip

işlemlere *çarpım* denir. Önceden verilen bir forma eşdeğer bütün formlar biri diğerine eşdeğerdir ve bunların tamamına formların bir *sınıfını* teşkil ediyor denir.

$(\alpha, \gamma) = 1$ olmak üzere $A = a\alpha^2 + b\alpha\gamma + c\gamma^2$ ise, bu taktirde biliyoruz ki, β ve δ o şekilde seçilebilir ki $\alpha\delta - \beta\gamma = 1$. Dolayısıyla, f ile *primitif* olarak temsil edilen herhangi bir A sayısı f'ye eşdeğer olan bir $AX^2 + BXY + CY^2$ formunun ilk katsayısıdır.

Gösterilebilir ki, β, δ, $\alpha\delta - \beta\gamma = 1$'in bir çözümü ise, en genel çözüm $\beta + k\alpha$, $\delta + k\gamma$'dır, k tam sayı. Üstelik B yerine, $B + 2kA$ ikame olur.

Nihayet f'nin *determinantı* $d = ac - \frac{1}{4} b^2$ sayısı ile tarif edilir. Görülür ki bu determinant bütün eşdeğer formlar için aynıdır.

Şimdilik a, b, c herhangi *reel* sayıları göstersin. f'yi $af = (ax + \frac{1}{2} by)^2 + dy^2$ şeklinde yazalım. $a \neq 0$, $d > 0$, x ve y ikisi birden sıfır değil ise, $af > 0$. Bu taktirde f, a'nın işaretine bağlı tek işaretli sayıları temsil eder. Fakat $d < 0$ ise f hem pozitif hem de negatif sayıları temsil eder. $d > 0$ ise f'ye *kesin pozitif* $(a > 0)$, veya *kesin negatif* (< 0) denir. $d < 0$ ise f'ye *kesin değildir (kararsız)* denir.

Kolayca görülür ki, pozitif - kesin bir form, katsayıları aşağıdaki şartı sağlayan birtek $Ax^2 + Bxy + Cy^2$ formuna eşdeğerdir :

(2) $\quad -A < B \leq A \leq C$ öyleki $C = A$ ise $B \geq 0$.

Bu forma *indirgenmiş* form denir.

Tekrar a, b, c'nin tamsayı haline dönelim. a, b, c'nin en büyük ortak bölenine *f'nin böleni* denir. Bu en büyük ortak bölen 1 ise, f'ye *primitif* denir. Üstelik $D = -4d = b^2 - 4ac$ sayısına f'nin *diskreminantı* denir.

D diskreminantlı iki değişkenli *pozitif - kesin primitif kuadratik form*ların sınıflarının sayısı *h (D)* ile gösterilir.

f'yi kendisine dönüştüren ünimodüler bir dönüşüme f'nin bir *otomorfu* denir.

Gösterilebilir ki, f'yi F'ye dönüştüren bütün ünimodüler dönüşümler, f'ye f'nin herhangi bir otomorfunu müteakkip f'yi F'ye dönüştüren önceden verilmiş bir ünimodüler dönüşümü tatbik etmek suretiyle elde edilir. Şimdi, f ile, A'nin bütün primitif temsillerini şu şekilde bulabiliriz. Hatırlatalım ki, f (vasıtası) ile, A'nın herbir primitif (α, γ) temsiline f'ye eşdeğer bir $Ax^2 + Bxy + Cy^2$ formu tekabül eder öyleki B birtek olarak mod 2A belirlidir. Bu formun diskreminantını f'nin diskreminantına eşit kılarsak $B^2 - 4AC = D$. Dolayısıyla,

(3) $\quad B^2 \equiv D \bmod 4A,\ 0 \leq B < 2|A|$

kongrüansının bütün B çözümlerini bulmakla başlayalım. Herbir B çözümü için $F_B = Ax^2 + Bxy + \frac{B^2 - D}{4A} y^2$ formunu teşkil edelim. f ve F_B yi indirgenmiş formlara icra ederek f'nin F_B ye eşdeğer olup olmadığını tespit edebiliriz. Böylece f'yi F_B ye dönüştüren bütün ünimodüler dönüşümleri inşa edebilirz. Bu dönüşümlerin α, γ katsayıları f (vasıtası) ile, A'nın bütün primitif temsillerini verir. (3) ün farklı B çözümleri aynı temsili vermez.

Bu mülahazalardan, Dirichlet'in meşhur teoremi elde edilir : verilen bir D diskreminantına sahip kuadratik formlar sistemi ile, bir A tam sayısının temsillerinin cümlelerinin sayısı (3) denkleminin çözümlerinin sayısına eşittir.

Görülüyor ki, bu teorem, bir tam sayının, form sınıfları sistemi ile, temsillerinin sayısı için genel bir formül vermektedir. Bundan başka pek çok genel özellikleri bilinen ve büyük önem taşıyan daha küçük bir sisteme *cins* adı verilmektedir. Katsayıları tam olan iki form reel sayılar sisteminde eşdeğerdir denir şayet birinden diğerine reel katsayılı lineer dönüşümlerle geçilebiliyorsa; meselâ $n = 2$ için her iki form da ya *pozitif - kesin*, ya *negatif - kesin* ya da *kararsız* olmalıdır. Bu taktirde iki form aynı cinstendir denir şayet d determinantları aynı, reel sayılar sisteminde eşdeğer, ve her m modülü için herbiri bir forma eşdeğer olduğunda birinin katsayıları diğerinin mütekabil katsayılarına mod m kongruan ise.

Cinsi belirten birtakım başka hassalar da vardır. Meselâ şu kriter çok geçerlidir : n değişkenli iki kuadratik form aynı cinstendir yalnız ve yalnız aynı d determinantını haiz olmakla birlikte, paydaları 2^n d sayısına rölatif asal rasyonel katsayılı lineer dönüşümler varsa öyleki bu dönüşümler altında bir form diğerine dönüşüyorsa. Bu kriterin gerek şartının ispatı $n > 3$ için 1940'ta C. L. Siegel tarafından tamamlanmıştır. (Bkz. Enc. Br.)

12. *Cebirsel sayılar teorisi :* Aritmetiğin, tam sayı, bölünebilme, asal sayı, v.s., kavramlarını cebirsel denilen sistemlere teşmil eden ilk *Gauss* olmuştur. *Gauss* bir kompleks tamı şu şekilde tarif ediyor : bir $a = a_0 + a_1 i$, $i = \sqrt{-1}$, kompleks sayısına bir *kompleks tam* denir şayet a_0, a_1 katsayıları pozitif, negatif veya sıfır olmak üzere birer tam iseler. Tam sayılar sistemi umumiyetle $Z = \{0, \pm 1, \pm \cdots\}$ ile gösterilir ve bundan sonra Z'nin elemanlarına *rasyonal tam* diyeceğiz. *Gauss sayıları* veya aynı şeyi ifade eden *kompleks tamlar* sistemini Z[i] ile göstereceğiz. Bu notasyon 1 ve i *birim*lerinin, katsayılar Z'ye ait olmak üzere, lineer kombinezonlarının tamamını ifade eder. Bölünebilme aritmetikte olduğu gibi tarif edilir : $b|a$ şayet Z[i] de $a = bc$ ise. $a_0 - a_1 i$ sayısına a'nın konjugesi denir va $\bar{a}$ ile gösterilir. $a\bar{a}$ bir pozitif rasyonel tamdır ve $a^2_0 + a^2_1$ ve eşittir. Bu sayıya a'nın *normu* denir ve N (a) ile gösterilir. $a = bc$ ise derhal görülür ki $N(a) = N(b)\ N(c)$. Dolayısıyla b, Z [i] de a'nın bir çarpanı ise N (b) de N (a) nın âdi mânada bir çarpanıdır. Bütün kompleks tamları bölen kompleks tamlar normu 1 olan ± 1, $\pm i$ *birim*leridir. Eğer $b|a$ ise, $ub|a$ Burada u herhangi bir birimdir. ub'ye b'nin ortağı denir. Şayet birim olmayan bir p kompleks tamının ortaklarından ve birimlerden başka böleni yoksa p'ye *asal* denir. Görülüyor ki, $p = p_0 + p_1 i$ bir *kompleks asal*dır şayet N (p), $4n+1$ tipinde *bir rasyonel asal,* veya $p = \pm(1 \pm i)$, biliniyor ki $p|ab$, yalnız ve yalnız $p|a$ veya $p|b$. Buradan, aritmetiğin temel teoreminin Z [i] de geçerli olduğu gösterilebilir. Genellikle, Z'deki bütün teoremler Z [i] de geçerlidir.

Fakat 1847'lerde E. Kummer Fermat'nın son teoremi ile uğraşırken göstermiştir ki Z [i] tipinde olan $Z[\sqrt{-5}]$ sisteminde aritmetiğin temel teoremi geçerli değildir. Bunu görmek hiç de zor değildir. $Z[\sqrt{-5}]$ sistemine ait sayılar, $a = a_0 + a_1 \theta$, $\theta^2 = -5$, a_0, a_1 Z'ye ait sayılar olmak üzere, tipinde sayılardır. Burada $\bar{a} = a_0 - a_1 \theta$ ve N (a) $= a\bar{a} = a^2_0 + 5a^2_1$. Z [i] de olduğu gibi $b|a$ ise $N(b)|N(a)$. Dolayısıyla birimler (normu 1) $\pm$ 1'dir. Şimdi $1 + \theta$ sayısını gözönüne alalım. Bu sayının normu 6'dır ve asaldır,

çünkü $6 = 2 \times 3$ yazıldığından $Z[\sqrt{-5}]$ de normu 2 ve 3 olan sayı yoktur. $1 + \theta$ sayısı $(1+\theta)(6+5\theta) = -19 + 11\theta = (-1+3\theta)(4+\theta)$ sayısını böler. Fakat $-1+3\theta$ asal olduğundan (normu 2^4), $1+\theta$, $4+\theta$'yı bölmesi lazımdır. Bu ise mümkün değildir, zira $N(4+\theta) = 21$, 6 ile bölünmez. Dolayısıyla, $Z[\sqrt{-5}]$ de aritmetiğin temel teoremi geçerli değildir.

İdealler: Aritmetiğin temel teoremini geçerli kılabilmek için *ideal* kavramı ithal edilmiştir. Bir S cebirsel sistemi verilmiş olsun. Elemanlarını a, b, ..., s, t, ... ile gösterelim. Farzedelim ki $a = bc$, b'nin bütün sb katları (s, S'nin bütün elemanlarını taramaktadır), a'nın bütün sa katlarını ihtiva etmektedir. Böylece *bölünebilme* kavramı, bir cümlenin diğer bir cümleyi *ihtiva etme* kavramına dönüştürülmüş olmaktadır. Verilen bir a sayısının bütün sa katlarının cümlesine *ideal denir,* daha doğrusu *aslî ideal* denir, ve (a) ile gösterilir. Genel olarak bir ideal, S sistemine ait sayıların bir cümlesidir, öyleki u ve v bu cümleye ait iki sayı iseler $ku + sv$ sayıları da cümleye aittir; burada s, t S'nin bütün sayılarını taramaktadır. Bir ideal aslî idealdir şayet birtek sayı tarafından tevlit ediliyorsa. Z sisteminde, u ve v her ikisi de sıfır değilse $su + tv$ sayılarının cümlesi Z'nin bir idealidir ve (u, v) ile gösterilir. d, u ve v'nin en büyük ortak böleni ise, md sayılarının cümlesi yani (d), (u, v) ile aynıdır. Yani Z de her ideal, aslî idealdir. Eğer u ve v rölatif asal iseler o taktirde (u, v) ideali Z'ye eşittir, çünkü d=1 tarafından tevlit edilmektedir. Aynı mülahazalar Z[i] için de doğrudur. Fakat $Z[\sqrt{-5}]$ için doğru değildir, yani $Z[\sqrt{-5}]$ de aslî olmayan idealler vardır.

İki *idealin çarpımı,* birinin elemanını diğerinin elemanı ile çarparak ve bütün $su + tv$ lineer kombinezonlarını (u, v idealde; s, t S'de) teşkil etmek suretiyle elde edilen idealdir.

Gösterilebilir ki her cebirsel sistemde, idealler ya aslîdir veya iki eleman tarafından tevlit edilirler. (1) aslî ideali 1 sayısının rolünü oynar, şöyle ki α herhangi bir ideal ise (1) $\alpha = \alpha(1) = \alpha$. Eğer bir idealin elemanları *cebirsel tam* iseler o ideale *tam* denir. Asal ideal, kendi ve (1) den başka bölenleri olmayan bir tam idealdir. Gösterilebilir ki, bütün tam idealleri ihtiva eden bir cebirsel sistemde, eğer herbir a cebirsel tamı yerine (a) aslî ideali ikame edilirse aritmetiğin temel teoremi geçerlidir: Asal olmayan herbir ideal bir ve birtek şekilde (sıra hariç) asal idallerin çarpımı olarak temsil edilebilir. Örnek olarak $Z[\sqrt{-5}]$ cebirsel sistemini ele alalım. $\alpha = (1+\theta, -1+3\theta)$, $\beta = (1+\theta, 4+\theta)$, $\gamma = (6+5\theta, -1+3\theta)$, $\delta = (6+5\theta, 4+\theta)$ ideallerinin asal oldukları kolayca görülür, ve $(-19+11\theta)$ nın asal ideal çarpanlara ayrılışı $\alpha\beta\gamma\delta$ dır.

13. *Sayılar geometrisi:* Düzlemde, verilen bir referans sisteminin eksenlerine paralel ve eşit mesafede doğruların meydana getirdiği şekle *kafes* denir. Paralel kenarların köşe noktalarının tamamına ise nokta - kafes denir. Farklı kafesler aynı nokta - kafesi temin edebilir. Bu gibi kafeslere *eşdeğer* denir. Bir L kafesi, analitik olarak reel katsayılı ve x, y değişkenlerine tam sayı değeri verilen iki lineer formla tarif edilir. Eğer x, y bütün tam sayı değerleri alırsa, referans sistem için de dik koordinatlar sistemi seçilirse $(\alpha x + \beta y, \gamma x + \delta y)$ ile temsil edilen noktalar bir Λ nokta - kafesini teşkil ederler, burada α, β, γ, δ reel sayılardır. Paralel doğrular arasındaki mesafe 1 ise, meydana gelen birim karelerin teşkil ettiği kafese temel kafes, nokta - kafese ise temel nokta - kafes denir.

Temel kafesin basit özellikleri: Şimdi,

(1) $\quad x' = ax + by, \; y' = cx + dy,$

a, b, c, d pozitif veya negatif tam sayı olmak üzere, lineer dönüşümlerini gözönüne alalım. Açıkça Λ'nin herbir (x, y) noktası yine Λ'nin bir (x', y') noktasına dönüşür. (1) denklemlerini x ve y'ye göre hesaplarsak

$$(2) \qquad x = \frac{dx' - by'}{ad - bc}, \quad y = -\frac{cx' - ay'}{ad - bc}$$

bulunur. Eğer $\Delta = ad - bc = \pm 1$ ise, x' ve y' tam için x ve y tamdır, ve herbir (x', y') kafes noktasına bir (x, y) kafes noktası tekabül eder. Karşıt olarak Λ kendi üzerine dönüştüğü taktirde herbir (x', y') tam çifti bir (x, y) tam çiftini verir. Özel olarak (x', y'), (1, 0) ve (0, 1) alınırsa (2) den dolayı

$$\Delta | d, \; \Delta | b, \; \Delta | c, \; \Delta | a,$$

ve o halde,

$$\Delta^2 | ad - bc, \; \Delta^2 | \Delta.$$

Binaenaleyh $\Delta = \pm 1$. Bütün bu neticeler şu şekilde ifade edilebilir: (1) dönüşümü Λ'yi kendi üzerine dönüştürmesi için gerek ve yeter şart $\Delta = \pm 1$. Böyle bir dönüşüme ünimodüler dönüşüm denir. Üstelik, bu dönüşümle elde edilen yeni kafese, eski kafes ile eşdeğerdir denir. Şimdi tekrar

$$x' = \alpha x + \beta y, \quad y' = \gamma x + \delta y$$

dönüşümlerini ele alalım. Burada α, β, γ, δ reel sayılardır. D, $\delta\alpha - \beta\gamma$ determinantının mutlak değerini göstersin. Yani $D = |\alpha\delta - \beta\gamma|$. Üstelik farzedelim ki $D \neq 0$. Minkowski birinci teoremine göre ikisi birden sıfır olmayan x, y tamları bulunabilir öyleki $|x'y'| \leq \frac{D}{\sqrt{5}}$. 2. Teoreme göre b ve c iki pozitif sayı ise öyleki $bc \geq D$, bu taktirde ikisi de sıfır olmayan x ve y tamları vardır öyleki $|x'| \leq b$ ve $|y'| \leq c$. Minkowski'nin genel bir teoremine göre, 0 orijinine nazaran simetrik bir R *konveks* bölgesinin alanı 4'ten büyük ise, R'nin içinde, 0'dan başka Λ'ya ait noktalar vardır. Hatırlatalım ki bir R bölgesine *konveks*tir denir şayet R'ye ait herhangi iki noktayı birleştiren doğru tamamen R'ye ait ise.

14. *Analitik sayılar teorisi:* Bu teori, *Gauss*'un 1801'de *Disquisitiones Arithmeticae* adlı eserinde h (D) hakkındaki meşhur tahminini ispat etmek gayesi ile ilk olarak *Lejeune Dirichlet* sonra da *B. Riemann* tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu teoride *Riemann* ζ — *fonksiyonunun* çok önemli bir yeri vardır. Bu fonksiyon

$$(1) \qquad \zeta(s) = 1 + \frac{1}{2^s} + \frac{1}{3^s} + \frac{1}{4^s} + \ldots = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$$

$s = \sigma + it$, σ, t reel ve $i = \sqrt{-1}$, serisi ile tarif edilebilir. Bu seri $\sigma > 1$ için *üniform yakınsak*tır. Bu seri, analitik temdit ile, $s = 1$ noktası hariç, kompleks düzlemin bütün noktalarında tarifli bir analitik fonksiyon tarif eder. İşte bu fonksiyona *Riemann Zeta - fonksiyonu* denir ve sembol olarak $\zeta(s)$ ile gösterilir. $s = 1$ noktası $\zeta(s)$ için 1. mertebeden bir *kutup noktası* olup *rezidüsü* 1'dir. Yani $s = 1$ de $\zeta(s)$'nin *Laurent* açılımı

$$\zeta(s) = \frac{1}{s-1} + \ldots .$$

$(s-1)\,\zeta(s)$ *sonlu mertebeden* bir *tam fonksiyon*dur.

Fonksiyonel denklem: $\zeta(s)$ fonksiyonunun sıfır yerleri hakkında ilk malumatı $\zeta(s)$'in sağlamış olduğu

$$(2) \quad \zeta(s) = 2^s \pi^{s-1} \sin \frac{\pi s}{2} \Gamma(1-s) \zeta(1-s)$$

fonksiyonel denkleminden elde edilebilir. Burada,

$$\Gamma(1-s)) = \frac{-1}{s-1} + \dots .$$

Ve (2) bütün s'ler için muteberdir (geçerlidir).

Neticede, $\zeta(s)$'in $\sigma>1$ sağ yarı - düzleminde sıfırları yoktur. $\zeta(s)$'in $s = -2, -4, -6, \dots$ *aşikar sıfırları* hariç, $\sigma<0$ için sıfırları yoktur. Nihayet, $\zeta(s)$'nin, aşikar sıfırları hariç, diğer sıfırları var ise, $0\leq\sigma\leq1$ şeridindedir. *Ünlü Riemann hipotezine* göre, aşikar sıfırlar hariç, $\zeta(s)$'in bütün sıfırları $\sigma = \frac{1}{2}$ doğrusu üzerindedir (bkz. *Fonksiyonlar teorisi ve Riemann yüzeyleri, K. T. Ü. 1978).* Bu güne kadar *Riemann* tahmininin doğru olup olmadığı ispat edilmiş değildir. Riemann ζ - fonksiyon tahmini modern matematikte halledilememiş en önemli problemlerden biridir. Riemann'ınkine benzer bir tahmin, aşağıda ifadesi verilen

$$(3) \quad L(s,\chi) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{\chi(n)}{n^s}$$

ve *Dirichlet L - fonksiyonları* diye bilinen fonksiyonlar için de yapılabilir. $\sigma> \frac{1}{2}$ için L - fonksiyonlarının sıfırları olmadığı tahmine *genelleştirilmiş Riemann hipotezi* denir. (3) formülündeki $\chi(n)$'lere *karakterler* denir. Bunların aldıkları değerler $\pm$ 1 veya 0 veya *birimin kökleridir.* Şimdi kısaca $\chi(n)$ *karakterlerini* izah edelim.

$\chi(n)$ karakterleri: Önce bazı kavramları hatırlatalım. Elemanları a, b, c, ... ile gösterilen bir S cümlesini ele alalım. S üzerinde *operasyon* denilen *kompozisyon (terkip)* kanunları tarif edilmektedir şöyleki, S'ye ait herbir (a, b) sıralı çifti, operasyon altında S'ye ait belli bir elemana dönüşür. S'ye *grup* denir şayet S üzerinde bir *asosyatif* operasyon tarif edilmiş olup aşağıdaki şartlar sağlanıyorsa:

(i) S de operasyona nazaran *nötr* bir eleman vardır.

(ii) S ye ait herbir elemanın, operasyona nazaran S de bir *inversi* (ters eleman) vardır.

Operasyon *komütatif* ise, gruba *abelyen* veya *komütatif grup* denir. Grup abelyen ise, operasyon umumiyetle + (toplam, *nötr* eleman 0, ve a'nın inversi —a ile gösterilir.

S'ye *halka* denir, şayet + operasyonundan başka *çarpı* işareti ile gösterilen ikinci bir *asosyatif operasyon* tarif edilmiş olup *çarpma* denilen bu operasyon, *toplam operasyonu* denilen + operasyonuna nazaran *distibütif* ise.

Halkaya *birim elemanlı komütatif halka* denir şayet 1 veya *e* ile gösterilen çarpmaya nazaran *nötr* ($ae=a=ea$) bir elemanı olup, her a, b çifti için $ab=ba$ ise.

Nihayet, *birim elemanlı komütatif bir halkanın* 0'dan farklı her a elemanının çarpmaya nazaran a^{-1} ile gösterilen inversi varsa (yani $aa^{-1}=e=a^{-1}a$) o halkaya *cisim* denir.

Misâl 1. Pozitif, negatif ve 0 tam sayıların Z cümlesi, aritmetik toplam ve çarpma operasyonlarına nazaran bir halkadır, fakat hiç bir zaman cisim değildir, çünkü çarpmaya nazaran inversi olan yegâne sayılar 1 ve —1 dir.

Misâl 2. *Rasyonel* sayılar, *Reel* sayılar ve *kompleks* sayılar *toplam* ve *çarpma* operasyonlarının bilinen tariflerine göre birer *cisim*dirler. Bunlar sırasıyla Q, R ve C ile gösterilir.

Misâl 3. Bu misâli daha önce görmüştük, fakat $\chi(n)$ ile yakın ilgisi dolayısıyla detaylı olarak ele alıyoruz: $m>1$ herhangi bir pozitif tam sayısı olmak üzere

$$a \equiv b \mod m$$

kongruansını gözönüne alalım. Bir a tam sayısının *mod m kalan sınıfı,* a ya kongruan bütün tamların sınıfıdır. Bu sınıfı A ile gösterelim. Açık olarak A sınıflarının sayısı tam m dir. Zira herbir tam, 0, 1,.., m—1 sayılarından yanlız birine mod m kongruandır. *Modülo m A sınıf*larının cümlesini Z ile gösterelim. A, B, Z_m ye ait iki kalan sınıf ise A+B ve AB kalan sınıfları, a, b sırasıyla A ve B ye ait olmak üzere, a+b ve ab'nin kalan sınıflarıdır. Kolayca görülür ki tarif edilen bu operasyonlarla Z_m *birim elemanlı komütatif bir halka*dır. Burada *birim* (nötr) eleman E ile gösterilir, 1'e mod m kongruan bütün sayıların kalan sınıfıdır. Keza 0, 0'a mod m kongruan bütün sayıların kalan sınıfıdır (m ile bölünen).

Şimdi farzedelim ki, a ile m *rölatif asal*dırlar, yani (a, m) = 1. Bu demektir ki

$$(4) \quad ax \equiv 1 \mod m$$

kongruansının bir çözümü vardır. Gerçekten, (a, m) = 1 olduğundan, x ve y tamları vardır öyleki

$$ax + my = 1.$$

Buradan görülür ki $m|ax-1$, yani (4) sağlanmıştır.

Diğer taraftan (a, m) = 1 ise, a ya kongruan bütün sayılar m'ye rölatif asaldır, ve bu sebeple, a'yı ihtiva eden A kalan sınıfına *primitif kalan sınıfı* denir. *Primitif kalan sınıfların* cümlesini R_m ile gösterelim. Yukarıda gördük ki R 'ye ait her A'nın yine R_m'ye ait bir A^{-1} inversi vardır öyleki $AA^{-1} = E$, üstelik çarpma operasyonu komütatiftir. Dolayısıyla primitif kalan sınıfların R_m cümlesi bir *abelyen grup*tur. Bu grubun eleman sayısı yani *mertebesi* $h = \Phi(m)$. İspat ettik ki (§5)

$$\Phi(m) = m \prod_{p|m} (1-p^{-1}).$$

Eleman sayısı sonlu olan abelyen gruplar için temel teoerem şu şekilde ifade edilmektedir.

Herhangi bir sonlu abelyen grup *devir* gruplarının *direkt* çarpımıdır. (bkz. Fonksiyonlar Teorisi ve Riemann Yüzeyleri, K. T. Ü. 1978). *Devir grubu,* herbir elemanı bir tek elemanının, meselâ A'nın kuvvetleri şeklinde ifade edilebilen gruptur. Demek ki bir devir grubunun elemanları

$$A, A^2, A^3, \dots, A^r = E.$$

Burada r, $A^r = E$ olacak şekilde en küçük pozitif tam dır.

r sayısına *A'nın ait olduğu üs,* A'ya ise devir grubunu *tevlit* eden eleman veya *generatör* denir.

Temel teoreme göre, *mertebesi* h olan bir abelyen grupta, $r_1, r_2, \dots, r_m$ üslerine ait $A_1, A_2, \dots, A_m$ elemanları vardır, öyleki gruba ait herhangi bir A elemanı

$$* \quad A = A_1^{t_1} A_2^{t_2} \dots A_m^{t_m}, \quad 0\leq t_i \leq r_i -1, \; i = 1,\dots, m,$$

şeklinde yazılabilir. Üstelik $h = r_1 . r_2 . \dots . r_m$. Burada, $A_1, \dots, A_m$ elemanları teoremde ifade edilen devir gruplarını tevlit eden genaratörlerdir.

Şimdi abelyen gruplarının karakterlerini tarif edeceğiz (Bunlar aslında, verilen bir abelyen grubunu kompleks düzleme *tasvir* eden *homomorfizmler*dir, daha doğrusu *sıfırdan farklı multiplikatif fonksiyoneller*dir). Verilen bir abelyen grubunun herbir A elemanına $\chi(A)$ ile gösterilen bir *kompleks değeri* tekabül ettirelim öyleki,

(5) $\chi(AB) = \chi(A)\,\chi(B)$.

Burada χ'yi sıfırdan farklı farzediyoruz, yani bütün A'lar için $\chi(A) = 0$ yapan χ'leri kabul etmiyoruz. Yani $\chi \neq 0$ farzediyoruz.

Şimdi gösterelim ki $\chi(A)$ hiçbir A için sıfır değildir. Farzedelim $\chi(A) = 0$. (5)'te B yerine A^{-1} koyalım. Bu taktirde

(6) $\chi(E) = \chi(A)\chi(A^{-1}) = 0$.

Tekrar (5)'te A = E farzedelim, (6) da gözönünde tutulursa

$$\chi(B) = \chi(E)\,\chi(B) = 0.$$

Yani grubun bütün elemanları için $\chi = 0$. Oysa $\chi \neq 0$ farzedilmişti.

Diğer taraftan, $\chi(E) = 1$. Gerçekten, (5)'te $A = B = E$ farzedilirse,

$$\chi(E^2) = (\chi(E))^2.$$

Yani $\chi(E) = (\chi(E))^2$. Oysa, $\chi(E) \neq 0$. Dolayısıyla $\chi(E) = 1$.

Üstelik, mertebesi h olan herhangi bir sonlu grup için biliyoruz ki (* dan derhal görülür)

$$A^h = E.$$

Dolayısıyla,

$$(\chi(A))^h = 1.$$

Bu da gösteriyor ki, herbir *karakter, birimin* h. köküdür. Bütün A'lar için $\chi(A) = 1$ şartını sağlayan karaktere *asli karakter* denir.

Gösterilebilir ki, h mertebeli herbir abelyen grubun tam h *farklı karakteri* vardır.

Şimdi tekrar L (s, χ) Dirichlet L, fonksiyonlarına dönerek, 1913'te E. *Hecke* ispat etmiştir ki, h(D) hakkında *Gauss* tahmini doğrudur eğer genelleştirilmiş Riemann hipotezi bütün reel değerli χ *karakterleri* için doğru ise. *Heilbronn'nun* çalışmalarına göre, *Gauss tahmini* doğrudur şayet χ reel *karakterler* için *Riemann* hipotezi yanlış ise. Binaenaleyh Gauss tahmini doğrudur, fakat yine de Riemann hipotezi hakkında hiçbir şey söylenemez.

Asal Sayıların Dağılımı: x sonsuz için sonsuza yaklaşan f(x) ve g(x) fonksiyonlarını gözönüne alalım. Misâl olarak en fazla x'e eşit olan asal sayıların $\pi(x)$ sayısını, ve $\frac{x}{\log x}$ fonksiyonunu gösterebiliriz. Eğer $\frac{f(x)}{g(x)}$ oran, x sonsuz için 1 limitine yaklaşıyor ise, f(x), g(x)'ye *asimtotik*tir denir ve notasyon olarak $f(x) \sim g(x)$ yazılır. 1896'da *J. Hadamard* ve *C. de la Vallée Poussin* gösterdiler ki $\pi(x) \sim x/\log x$ (bkz. Fonksiyonlar Teorisi ve Riemann Yüzeyleri, K. T. Ü. 1978). Yukardaki notasyonlarla, f(x)'in g(x) ile yaklaşımında, x sonsuz için $f(x) - g(x)$ hatasının mertebesi g(x)'den daha küçük olmakla beraber sonsuza yaklaşabilir. Çok defa bu hatanın büyüklüğünün tesbitinde faide vardır. Bunun için O notasyonu kullanılmaktadır, şöyleki, F, x'in pozitif bir fonksiyonu ise O(F), x'in büyük değerleri için mutlak değeri en fazla cF'ye eşit olan fonksiyonu gösterir. Burada c, pozitif bir sabittir. Gösterilmiştir ki Riemann hipotezi doğrudur şayet

$$\pi(x) - \int_2^x \frac{dx}{\log_e x} = O\left(x^{\frac{1}{2}} \log x \right)$$

Asal sayılarla ilgili halledilmemiş pek çok problemler vardır, fakat Riemann hipotezi en meşhuru ve en önemlisidir. (C. Uluçay)

SAYIM, genellikle nüfusun, muayyen fasılalarla resmî olarak sayılmasıdır. Bu işleme nüfus S.'ı, veya kısaca S. denir. Ayrıca istatistiklere kaynak olmak üzere motorlu araç, hayvan, çeşitli eşyanın da S.'ı yapılır. Kısacası S. muhtelif konularda olabilir.

Nüfus S.'ının tarihi M. Ö. 3000 yılına kadar uzanır. Babilonya, İran, Mısır ve Çin'de, vergi koymak maksadıyla, mal S.'ları yapıldığı bilinmektedir. Orta Çağ'da, Avrupa ve Asya'da seyrek olarak yine bazı mal S.'ı teşebbüsleri olmuştur. İlk ciddî nüfus S.'ı ise, muhtemelen Nüremberg'de yapılmıştır. Almanya'nın Nüremberg şehri 1449 yılında bir düşman hücumu tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Halkın yiyecek ihtiyacını tesbit etmek amacıyla o tarihte bu şehirde tam bir nüfus S.'ının yapıldığı biliniyor.

Amerika'da, kıtanın keşfinden önceki bir nüfus S.'ının, Peru İnkaları tarafından yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Keşiften sonra ilk defa 1576'da, dominyonların nüfusunu anlamak amacıyla, İspanyollar tarafından yapılmıştır.

Daha sonraki yüzyıllarda nüfus S.'ı, zaman zaman, daha çok, vergi koymayı kolaylaştırmak, askere alınacakları tesbit etmek gibi amaçlarla yapılagelmiş S.'lar, zaman geçtikçe, gittikçe gelişmiş, kompleks bir hâle gelmiştir.

Bugün birçok ülke, özellikle Kanada, İsveç ve A. B. D., ilk nüfus S.'ını kendisinin yaptığını iddia eder. Ancak ilk ciddî nüfus S.'nın Amerika Birleşik Devletleri'nde yapıldığı bir gerçektir. Çünkü A. B. D. anayasası her on yılda bir nüfus S.'ı yapılması mecburiyetini koymuştur ve kanunun bu maddesi 1790 yılından beri tatbik edilmektedir. İngilizler ilk resmî S.'ı 1801'de yaptı, Fransızlar 1836'da başladı; Avrupa ülkelerinin çoğu o tarihlerden sonra S. yapmaya başladı.

Türkiye'de nüfus S.'ı: Türkiye'de ilk ciddî S., Istanbul'da fetihten iki yıl sonra 11 aralık 1455'te yapılmış, Fâtih'in emriyle yapılan bina ve nüfus S.'ında, çok etraflı bilgiler toplanmıştır.

"Bu S.'a ait defterlerde Galata mahallelerinde oturan, devlete vergi ödeyen ve ödemeyen, zengin ve fakir kimseler; fetihten sonra gidenler ve kalanlar veya gidip tekrar dönenler; medenî ve ailevî durumları, dinleri ve her türlü sosyal nitelikleri açıkça belirtilmiş, devlete ait binalarda paralı ve parasız oturanlar, binaların aylık ve yıllık kiraları tesbit edilmiştir. Her mahalle S.'ının sonunda yapılan bir toplamda o mahalledeki dükkân, kilise, manastır ve müştemilâtı; değirmen şaraphane gibi kişilere ve kamuya ait binalar ayrı ayrı kalemlerle gösterilmiştir. Her ne kadar bu S. defterinin başlığında "Galata şehri" hane ve ahali S.'ından söz ediliyorsa da defterde, Silivrikapı, Altımermer, Kızıltaş gibi Istanbul mahallelerinin kaydına rastlanmaktadır.

"Bu tarihten üç yıl sonra yapılan Istanbul ve Galata'daki ev ve dükkân S.'ına ait ikinci bir belge, şehirdeki Müslümanlar'ın sayısının, Müslüman olmayanlara oranla pek çok arttığını göstermektedir.

SAYIM : Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970 sayım sonuçlarının elektronik cihazlarla tesbiti

"Fâtih Sultan Mehmed'in ölümünden üç yıl kadar önce 882 senesi Zilhicce ayı başında (6 mart 1478), Istanbul kadısı Muhiddin, ve Istanbul zaîmi Mahmud tarafından hazırlanan bu S. defterinde, Istanbul ve Galata'daki Müslüman, Nasrânî (Bizans Rumları), Yahudi, Ermeni ve başkalarına ait evler, aidiyetleri ve sayıları ayrı ayrı belirtilerek; dükkânlar ise, toplu halde gösterilmiştir.

"Gerek 1478 senesinde Istanbul nüfusu hakkında bir fikir vermek, gerek nüfus yoğunluğunun gittikçe Istanbul etrafında toplandığını göstermek amacıyla bu pek önemli belgeyi sadeleştirerek aşağıya alıyoruz :

"Istanbul' da :	
"Istanbul Müslümanları'nın evleri	8 951
"Istanbul Nasrânîleri'nin evleri	3 151
"Istanbul Yahudileri'nin evleri	1 647
"Kefeliler'in evleri (Müslüman)	267
"Istanbul Ermenileri'nin evleri	372
"Karaman Ermenileri'nin evleri	384
"Istanbul Çingeneleri'nin evleri	31
Toplam :	14 803
"Istanbul'daki Müslümanlar'ın ve diğerlerinin dükkânları	3 667
Ev ve dükkân toplamı :	18 470
"Galata' da :	
"Galata Müslümanları'nın evleri	535
"Galata Nasrânîleri'nin evleri	592
"Galata'daki Frenkler'in evleri	332
"Galata'daki Ermeniler'in evleri	62
Toplam :	1 521
"Galata'daki Müslümanlar'ın ve diğerlerinin dükkânları	260
"Galata'daki ev ve dükkânların toplamı :	1 781
"Istanbul ve Galata'daki evler	16 324
"Istanbul ve Galata'daki dükkânlar	3 927
Istanbul ve Galata'daki ev ve dükkânların genel toplamı :	20 251

(Hayat Tarih Mecmuası yıl 1971, sayı 12, Nigâr Anafarta'nın Istanbul'daki Eski Sayımlar adlı makalesinden)

Osmanlı imparatorluğu zamanında en çok, arazi tesbiti esasına göre S. yapılmıştır. Bu S.'lardan biri, Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta geçişinden sonraki ilk on yıl içinde yapılmıştır.

Tarihçi Hammer, Osmanlı Türkleri'nden kalan defterler sayesinde XVI. ve XVII. yüzyıllarda Macaristan'da kaç kişinin yaşadığını, kaç ev, kaç bağ, kaç değirmen, kaç kasaba, kaç köy olduğunu öğrendiğini belirtmiştir. Türkiye'de mesken ve iş yerleri, ibadethane vesairenin sayımına da önem verilirdi. Bir S. defterinden XVII. yüzyıl Istanbul'u hakkında ilgi çekici bilgiler ediniyoruz. Bu deftere göre şehir'de 9 990 İslâm mahallesi, 6 990'ı küçük boyda olmak üzere 7 064 cami, 9 hastahane, 19 imaret, 556 iş hanı, 686 bekâr hanı, 51 pastırmahane, 600 000 su kuyusu, 68 900 konak, 300 değirmen, 600 fırın, 1 esir zindanı, 1 de borçlu zindanı bulunuyormuş.

XIX. yüzyılda çeşitli S. denemeleri yapılmışsa da, bunlar şu veya bu sebeplerle yarım kalmış, ancak girişilen teşebbüslerin sonuçları ve alınan neticeler devletçe neşredil-

memiştir. Yalnız, 1831'deki S.'da, eyâletlerdeki erkek nüfus sayılmış, erkek nüfusun 4 milyon kadar olduğu tesbit edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'de ilk S. 1927'de, ikincisi 1935'te yapılmıştır. Ondan sonra her beş yılda bir S.'lar tekrarlanmaktadır.

Türkiye'deki S. sonuçları şöyledir :

Yıl	Nüfus		Artış sayısı
1927	13 648 270		- - - -
1935	16 158 018		2 509 748
1940	17 820 950		1 662 932
1945	18 790 174		969 224
1950	20 947 188		2 157 014
1955	24 130 778		3 183 590
1960	27 809 831		3 679 053
1965	31 391 207		3 581 376
1970	35 605 176		4 213 969
1975	40 197 669		4 592 493
1980	45 442 000	(tahmin)	

SAYIŞTAY (eski adı : Divân-ı Muhâsebât), devletin mâlî denetim organı. S. ülkemizde 1866 tarihinde özel bir tüzükle kurulmuş, 1876 tarihli Kanun-ı Esasî'nin 105. maddesinde "Dîvân-ı Muhâsebât" adıyla yer almıştı. Ancak S., fiilen 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra faaliyete başladı. Daha sonra, 1924 anayasası'nın 100. maddesinde bir temel müessese olarak belirtildi. Bugünkü S., 1961 tarihli anayasanın 127. maddesine dayanarak kurulmuş ve teşkilâtı 21 şubat 1967 gün ve 832 sayılı "S. Kanunu" ile düzenlenmiştir.

S.'ın görevleri : S., genel ve katma bütçeli dâirelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetleyerek sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla kendisine verilen diğer inceleme ve denetleme işlerini yerine getirmekle görevlidir. Buna göre, S.'ın görevlerini idârî ve yargı görevleri olmak üzere başlıca ikiye ayırmak kabildir. İdârî görevleri, bütçenin, programa uygun olarak uygulanıp uygulanmadığını incelemek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bu konuda rapor vermektir (Anayasa, md. 128 ve S. Kanunu md. 81). Başlıca yargı görevi, gelir, gider ile mal işlemlerini ve bu işlemlere âit sayman işlemlerini inceleyerek saymanların sorumluluklarına, zimmet veya beraatlarına karar vermektir.

S.'ın kuruluşu ve organları : S., 832 sayılı kuruluş kanununa göre a) daireler, b) daireler kurulu, c) temyiz kurulu, d) genel kurul, e) yüksek disiplin kurulu, f) memurlar seçim ve disiplin kurulu şeklinde toplanarak görevlerini yerine getirmektedir. Daireler bir başkan ve dört üyeden kurulur. Sorumluların hesaplarını inceleyip karara bağlayan bir hesap mahkemesi mâhiyetindedir (S. Kanunu md. 14). Daireler kurulu, temyiz kuruluna seçilen başkan ve üyelerin dışında kalan başkan ve üyelerden kurulur. Başlıca görevi S. mütâlaasını tesbit etmektir. Ayrıca, kanunla kendisine verilen diğer görevleri yerine getirir. Temyiz kurulu, dört yıl için S. genel kurulunca daire başkanları arasından seçilecek dört daire başkanı ile her daireden seçilecek iki üyeden kurulur. Her yıl, kurul üyelerinden dörtte biri yenilenir. Temyiz kurulu, S. dairelerince verilen îlamların son hüküm merciidir. Genel kurul, birinci başkanın başkanlığı altında, daire başkanlarıyla üyelerden kurulur. Kanunla kendisine verilen veya birinci başkan tarafından incelenmesi istenen konu ve işlemleri inceleyerek karara bağlar. Kesin hesap raporlarını görüşerek Büyük Millet Meclisi'ne sunulacak "genel uygunluk bildirimi"ne son şeklini verir. Dairelerin kararları veya bir dairenin iki kararı arasında meydana gelen karar aykırılıklarının giderilmesi ve kararların birleştirilmesi görevi de genel kurula aittir. S.'a dair kanun tasarı ve teklifleri hakkında S. görüşünü tesbit, vize ve denetleme işleri için yönetmelikler yapmak genel kurulun görevleri arasındadır. Yüksek disiplin kurulu, her takvim yılı için S. genel kurulunca her daireden seçilecek birer üye ile daire başkanları arasından seçilecek beş daire başkanından kurulur. S. daire başkanları ve üyeleri hakkında gerekli görülen disiplin kovuşturmasını yapar. Memurlar seçim ve disiplin kurulu, iki takvim yılı için genel kurulca seçilecek bir daire başkanı, bir üye, bir uzman denetçi veya raportör, başdenetçi ile genel sekreter'den kurulur. S., memurları hakkında özellikle S. kanunu'nun 90, 91, 94 ve 97. maddelerinde belirtilen atama, üst dereceye yükseltme, işten elçektirme ve disiplin kovuşturması işlemlerini yapmak ve disiplin cezalarını tayin etmekle görevlidir.

SAZ (Fars. sâz), 1 — Musiki âleti, çalgı. Fr. instrument (de la musique), İng. instrument (of music), Alm. Instrument, İt. strumento, İsp. instrumento, Port. instrumento. 2 — İncesaz (b. bk.) ve mutrıb (b. bk.) mânâsında daha çok halk tarafından kullanılır. (Y. Ö.)

SAZ (aynı kelime), 4 telli bir çeşit bağlama (b. bk.).

SAZ, hasır, sepet vesaire yapmaya yarayan ince kamış. Bu kamışların başlıca çeşitleri hasır otu, hasır S.'ı, sandalya S.'ıdır. S. aynı zamanda köylerde kulübelerin çatısını kaplamakta, hattâ sıcak iklimlerde doğrudan doğruya kulübe yapımında da kullanılır. Bu tip kulübelere Afrika'da sık sık rastlanır.

SAZ, Leylâ (Istanbul 1850 - Istanbul 1936), Türk kadın şarkı bestekârı, şair ve edîbesi. Nâzırlıklarda bulunan Vezir Hekim Dr. İsmail Paşa'nın kızıdır (Sakız, 1812 - Istanbul, 1871 = 59).

Leylâ Hanım, henüz küçük bir çocukken, I. Abdülmecîd'in (1839 - 1861) 3. kızı Münîre Sultân'ın (1844 - 1862) yanına nedîme olarak verildi (1854). Bu sırada kendisi 4, sultânı 10 yaşında idi. 1861'de 7 yılını Saray-ı Hümâyûn'da geçirerek, I. Abdülmecîd'in ölümü üzerine 11 yaşında ayrıldı. Bu yaşına kadar, sarayda sultanlarla beraber tahsil gördü. Sultan Mecid sarayı hakkında emsalsiz müşâhedeler edindi. Padişahı, sultanları, kadın - efendileri yakından ve Harem hayatı içinde tanıdı. 1861'de babası Girit valisi olunca, onunla beraber Hanya'ya gitti. Kirya Konsaksaki adında yaşlı bir Rum hanımından Fransızca ve Yunanca öğrendi. Bu hanım, Atina üniversitesi profesörlüğü yapmış, 5 dil bilen, sonra 1861'de memleketi Hanya'ya dönmüş, aydın bir kişi idi. Leylâ Hanım'a Batı kültürünü açmakta büyük hizmet etti. 16 yaşında iken Leylâ Hanım, şiir söylemiye başladı. Babasının maiyet memurlarından (sonradan dâhiliyye nezâreti mektubcusu) olan Giritli Kutbî Efendi'den Osmanlı şiiri ve arûz öğrendi. Istanbul'da da sultân - efendilerin piyano hocası olan Madmazel Romano'dan piyano öğrenmişti, Girit'te ilerletti. Babası 2. defa Aydın valisi olunca İzmir'e

gitti. Orada 19 yaşında Sırrı Efendi (Paşa) ile evlendi. Istanbul'a geldiler. Sırrı Efendi, Prizrin'e mektupçu olarak gidince Leylâ Hanım, bir buçuk yıl Istanbul'da kaldı (1870-72). Sonra Sırrı Efendi gelip onu Prizrin'e götürdü. Evliliği 26 yıl sürdü ve 45 yaşında dul kaldı. Bu çeyrek asrı, zevcinin mutasarrıf (vali) ve vali (umumî vali) bulunduğu ülkelerde, bazan Istanbul'da geçirdi. Hânedanla ilgisini kesmemişti ve - yukarıda anlatıldığı üzere - yüksek aristokrasiye mensûb olduğu için, sultanlarla rahatça görüşüyordu. Bilgin olan zevcinden epey şey öğrendi. 1895'den sonraki hayatı Istanbul'da geçti. Batı ve Türk Musikisi'ndeki bilgisini ilerletti. Devrinin bütün ileri gelen bestekârları ile çocuk yaşlarından itibaren tanıştı. Hocaları Nikogos ve Medenî Azîz Efendi'dir.

Bostancı'daki köşkü yandığı zaman, notaları, şiirleri ve hâtıra defterleri de kül oldu. Neşredilen hâtıralarını sonradan 70 yaşında yeniden kaleme almıştır ve şüphesiz gençliğinde tuttukları derecesinde olmamıştır. Bu suretle bir çok şarkı ve şiiri, eşyâsı da mahvolmuştur. Ancak hatırlıyabildiklerini ve dostlarında olanı toplayıp şarkılarının notalarını ve şiirlerini bastırmıştır. Bir ramazan sabahı Kızıltoprak'ta damadı Mehmed Ali Aynî'nin evinde öldü. Nûr-ı Osmâniye'de cenaze namazı kılınıp Edirnekapısı Şehidliği'ne gömüldü. Son demlerine kadar musiki ve toplum hayatından ayrılmamıştır. Müzisyenliği, şairliğine çok üstündür. Nitekim kendisi de ölümünden 3 yıl önce "Saz" soyadını almıştır. Üç çeyrek asırlık bütün şöhretleri, devlet ve san'at adamlarını yakından tanıması, kendisini canlı bir tarih hâline getirmişti.

Leylâ Hanım, Arabca, Farsça, Fransızca ve Rumca biliyordu. Son iki dili çok iyi biliyordu. Babası Dr. İsmail Paşa, Paris'te tahsil görmüştü. Bu suretle Leylâ Hanım, Doğu ve Batı kültürlerinin içinde gözlerini açtı. Böylece, Dilhayat Kalfa'dan sonra, Türk Musikisi'nin şöhret sahibi ikinci kadın bestekârı olabildi. İsmail Paşa, Istanbul şehremîni, Yanya, Aydın (İzmir), İşkodra, Girit, Selânik valisi ve birkaç defa nâzır olmuş bir vezirdi ve padişah ve hânedan hekimiydi. Bu suretle Leylâ Hanım, kapalı kutu hâlinde olan Harem-i Hümâyûn'a ayak basabildi ve 4 yaşında nedîmelik gibi resmî bir görevle Harem'e girdi ve sultân - efendilerle beraber tahsil ve terbiye gördü. Bu suretle çok aydın bir kadın san'atkârın yetişmesi için, pek çok şart bir araya gelmiş oldu. Yoksa Leylâ Hanım, dehâ sahibi, dâhî doğmuş bir san'atkâr değildir. Esasen bütün Türk musikisi ve şiirinde dehâ sahibi kadın çıkmamıştır, zâten Batı'da da nâdirdir. Leylâ Hanım, padişah huzûruna çıkabildi, nişanlar aldı (Şefkat ve hanımlara mahsus Mecîdî). Piyano çaldığı için Batı Musikisi'ne de açıktı. Fakat Türk Musikisi'ni daha çok sevmiştir. 200 küsur şarkı besteledi. Bunların notaları yandı ve dörtte biri kadarının notaları zamanımıza gelebildi. Piyanodan başka armonyum da çalan Leylâ Hanım, bestekârlığı derecesinde yazar olarak da mühimdir. Hâtıraları, Türk Musikisi tarihi için epey malzeme verir ve bu san'atın kaynakları arasındadır. Fakat tarih, Osmanlı Saray teşkilâtı tarihi bakımından, çok daha mühimdir ve tamamen birinci derecede kaynaktır. Zira Saray-ı Hümâyûn üzerinde binlerce kaynak kitap ve vesika olmasına rağmen, bunlar hep Mâbeyn, Bîrûn ve Enderûn kısımlarını ele almışlardır. Harem-i Hümâyûn kısmı için gerçeklere nüfuz edebilen ehemmiyetli bir şey yazılmamıştır; kırıntı bilgiler vardır. Bu suretle, tarih kaynağı olarak Leylâ Hanım'ın ehemmiyetini tebârüz ettirmek şarttır.

Leylâ Hanım, evinde san'atkârları toplayan, herkes tarafından sevilen, nazik, kibar, toplum hayatına düşkün bir kadındı. Devrin tanınmış ve kabiliyetli müzisyenlerini davet ve teşvik etmiş, maddî bakımdan sıkıntılarına çare bulmaya çalışmıştır. Türk Musikisi'nde yüksek bir eğitim görmüş değildir. Bilgisi, daha çok dinlediklerine ve hâfızasına münhasır kalmıştır. Şarkılarının güftelerinin bir kısmı, kendisinindir. Elimizdeki eserleri 44 Şarkı, bir Türkü, 5 Marş'tan ibaret 50 parçadır. En çok 9 defa Hicâz, 7 defa Hicâzkâr, 4'er defa Hüzzâm ve Sûznâk makamlarını kullanmıştır. Eserleri orta derecededir ve bazıları yüksek dereceye çıkabilmiştir. Dâhî ve büyük şarkı bestekârlarından sonra gelen üçüncü kategoridendir. Üslûbu temizdir. "Yaslı gittim, şen geldim" marşı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok sevilmiştir. Hicâz "Zevk-ı sevdâ duymadın", Hicâz "Haberin yok mu", Hicâzkâr "Mânî oluyor", Hicâzkâr "Nerdesin", Sultânî - Yegâh "Dilberim", Hüzzâm "Ey sabâh-î hüsn-ü ânın", Hüzzâm "Duymasın kimse" Şarkıları, gerçekten güzel, sevilmiş, hâlâ okunan parçalarıdır.

Toplıyabildiği şiirlerini *Solmuş Çiçekler* adı altında neşretti (Istanbul, 1928). Notaları yangından kurtulabilen şarkıları da, Şamlı İskender, eski harflerle küçük bir külliyat hâlinde yayınladı. Hâtıraları, 1920 - 22 arasında, Mütâreke'nin karanlık günlerinde, *Vakıt* ve *İleri* gazetelerinde tefrika edildi. *Harem ve Saray Âdât-ı Kadîmesi* ile, gezdiği eyâletleri anlatan kısımları içine alır. Bunu Sâdi Borak sadeleştirerek *Harem'in İçyüzü* adıyla halk için yayınlanmıştır (336 s., Istanbul, 1974). *Harem-i Hümâyûn ve Sultân Sarayları* kısmı, oğlu Yûsuf Râzi Bel tarafından Fransızca'ya çevrilmiş, *Le Harem Impérial* adında Paris'te kitap şeklinde basılmıştır. Fransızca'sından Almanca'ya tercüme edilerek Viyana'da bir dergide tefrika edilmiştir. Fransızca'sından yapılan Çekçe tercümesi ise kitap şeklinde Prag'da basılmıştır. (Y. Ö.)

SAZ MUSİKİSİ, bir veya müteaddit saz, orkestra veya başka saz teşekkülleri tarafından icrâ edilen, insan sesinin karışmadığı musiki (bazı saz eserlerinin belirli kısımları güfteli olabilir). Türk Musikisi'nde her türlü peşrev, saz semâîsi, oyun havası, aranağmesi, taksim, S. M.'ne ait formlardır. Bu vasıftaki esere "saz eseri" denilir ("saz eseri" dar mânâda yalnız peşrev ve saz semâîsi'ni işaret etmek üzere kullanılır). Türk Musikisi'nde S. M. kısmı, söz musikisi kısmından geridedir ve bu hususta Batı Musikisi'ndeki durumun tersidir. Zira bütün musiki eserleri, saz ve söz musikisi diye iki gruba ayrılır. Söz musikisi gibi S. M. de dindışı veya dinî olabilir. Lat. musica instrumentalis, Fr. musique instrumentale, İng. instrumental music, Alm. instrumental musik, İt. musica instrumentale, İsp. musica instrumentale. (Y. Ö.)

SAZ SEMÂÎSİ, Türk Musikisi'nin mâruf saz eseri formu. Vaktiyle Ağır ve Yürük Semâîler'e "Beste Semâîsi", buna mukabil Yürük Semâî -ve daha muahharen- Aksak Semâî gibi Semâî usulleri ile bestelenen peşreve de "saz semâîsi" denilirdi. Pek eski bir formdur. Sultan Veled'e izâfe edilen S. S., XIII. asrın sonlarına aittir. Eski Arab Musikisi'nde, bugünkü S. S. yerine geçmek üzere, fasıl sonunda çalınan saz eserine "hurûc" (çıkış) denilirdi. S. S., klasik faslın son parçasıdır (bazan daha sonra oyun havası da çalınır, fakat klasik fasılda oyun havası yoktur). Mevlevî âyînlerinde de (b. bk.) S. S. parçası vardır. Vaktiyle saz semâîleri, ağır semâîler gibi Sengîn Semâî ve bir mertebe yürüğü olan Yürük Semâî, Aksak Semâî'nin bir mertebe yürüğü olan Curcuna usulleri ile de ölçülmüşse de, artık yalnız 10/8 Aksak Semâî usûlünden başkası kullanılmamaktadır. Saz semâîleri umûmi-

yetle 4 hânedir. 3 hâneliler az, 5 hâneliler nâdirdir. Arel'in vaz' ettiği Konser S. S. (b. bk.) formunda ise, estetik maksadı temin etmek için, istenildiği kadar hâne yazılabilir (umûmiyetle 6 hâne olarak kullanılmıştır); her hânenin herhangi bir yerinde de arzu edilen usul geçkisi yapılabilir. Aşağıda verilecek izahat, bugüne kadar yazılmış saz semâîleri içindir. Müstakbel bestekâr, çerçeveyi muhâfaza etmek şartıyle, formu, dehâsı nisbetinde tâdîl edebilir.

Her hâne, asıl hâne ile mülâzime'den mürekkeptir. Hâne ile mülâzime, umûmiyetle biribirinden ayrıdır (peşrev formunun aksi). Bağlı olduğu takdirde (Cemil Bey'in Şedd-i Arabân S. S. gibi), hânenin iki defa tekrarlanması imkânsızdır. Bu şekilde hâne, mülâzimeden uzun tutulur; zira mülâzime, iki defa arka arkaya icrâ edilecektir. Mülâzimeye san'atkârâne şekilde bağlanmasına dikkat edilir; bu takdirde terkîb-i intikal (b. bk.) yapılmış olur. Bazan hâne, mülâzimeden çok daha uzun (meselâ iki misli) olduğu için, yalnız bir defa çalınır; halbuki mülâzimeye bağlı değil, ondan ayrıdır (Cemil Bey'in Ferahfezâ S. S. böyledir). Fakat ekseriya kullanılan şekilde, hâne ile mülâzime biribirine yakın uzunluktadır ve icrâda hâne, iki defa tekrarlanır, mükerrer çalınır. Sonra arkasından mülâzime de bu şekilde mükerreren icrâ edilir. Hânelerin, gerek kendi aralarında, gerek mülâzime ile eşit uzunlukta (yani aynı sayıda usûlü hâvî) olmaları şart değildir; bu, pek çok görülür. Hâne ve mülâzime (ikisi birden değil), 3, 4, 5, 6, 7, 8 usûl uzunluğunda ve daha da uzun olabilir. Bazı eserlerde, iki parçalı hâne yoktur; yâni mülâzime ile girilir ve mülâzimenin kendi başına bu ilk icrâsı, birinci hâneyi teşkîl eder. En çok, pek çok tekrarlandığı için mülâzimeye, sonra girişin te'sirli olmasını sağlamak için birinci hâneye, daha sonra, bitişin iyi intıbâ uyandırması için son hâneye, sonra 3. hâneye dikkat edilir ve güzel olmalarına ehemmiyet verilir. En çok, 2. hâne ihmâl edilir. Fakat tabiatiyle kudretli saz eseri bestekârları, her hânede yeni bir güzellik ve ibdâ kudreti göstermekle temâyüz ederler. Bazan, mülâzimenin bir nağmeciği, herhangi bir yerde aynen veya tâdîl edilerek tekrarlanır; bedîî maksatla yapılırsa, bu musiki kafiye veya secîleri, son derece müsbet te'sir ve heyecan telkîn eder. Bilhassa ilk hânenin başı veya sonu, mülâzimenin başı ile kafiye yapılır (birinci "baş kafiye" için Arel'in klasik tarzda sayılabilecek Hüzzâm S. S., ikinci "son kafiye" için de Cemil Bey'in Ferahfezâ S. S., örnek verilebilir). Klasik Türk bestekârları, daha birçok kompozisyon unsurları kullanmışlardır; fakat bu hususiyetlerin yeri, ancak bir "composition" kitabı olabilir.

Son hânede, usul geçkisi yapılır. En çok 6/8 Yürük Semâî usûlüne geçilir. 6/4 Sengîn Semâî, 10/16 Yürük Curcuna, 9/8 Yürük Aksak, 3/4 Semâî, 7/8 Devr-i Hindî ve daha başka usûl geçkileri de yapılmıştır. Son hâne nâdiren tek parçalıdır. Hemen daima birden fazla, ekseriya iki parçalı olur. Üç ve dört parçalılar da vardır. Her parça arka arkaya iki defa tekrâr edilerek bir sonraki parçaya geçilir. Bu son hânede birden fazla usul geçkisi de yapılabilir. Son parçanın sonuna doğru icrâ yavaşlatılır ve eserin hemen bitmek üzere olduğu intibaı verilir. Fakat bir müddet sükûttan sonra mülâzime, hafif (piano) ve yavaş (andante) olarak takdîm edilir. İkinci icrâsında ise mülâzime, hem kuvvetli (forte), hem yürük (presto), hem de ekseriya decrescendo ve accelerando'dur. Bu tarz icrâ, umûmiyetle klasik saz semâîlerinin rûhuna uygun düşer. S. S. klasik fasılda, yürük semâî biter bitmez, araya usûl ve ölçü fâsılası koymaksızın hemen ona bağlamak suretiyle icrâ edilir. Her hânede makam geçkisi yapılabilir. Büyük geçkiler umûmiyetle ikinci ve daha çok üçüncü hânede görülür. Bâzan son hâne de başka makamdan olur.

S. S., dikkate değer ve estetik maksatları ifade etmeye müsait bir formdur. Türk Musikisi'nde mutlaka istikbali olacaktır. XX. asırda bazı bestekârlar bu şekli yeni tarzlarda tecrübe etmişlerdir (F. Alnar, R. T. Alpman, R. Fersan, S. Öztoprak vs.). Sâdeddin Arel, 109 S. S. besteliyerek bütün Türk Musikisi tarihinde rekor kırdığı gibi, şeklin istikbaldeki parlaklığını da ihsâs etmiştir. Arel'in saz semâîlerinin tahlîli, bu maddede verilen klasik izahatın dışında kalır. Çeşitli yenilikler denenmiştir. Türlü composition imkânları kullanılmıştır. Onun te'sirinde kalan bestekârlar ve talebeleri de aynı şeyi yapmışlardır. (Y. Ö.)

SAZ ŞÂİRİ, aynı mânâda "âşık" da kullanılır. Batı Türkleri'nin halk şâir-musikişinaslarına verdikleri isim. İçlerinde ümmî olanlar bulunduğu gibi, oldukça okumuşları da mevcuttur. Pratik zekâ ve istidada sahip, çocuk denilecek yaşta bu mesleğe atılmış köylülerdir. Köy köy gezip itibar görürler. Her köyde bir eve, bir imârete, bir misafirhâneye inerek vakit geçirir ve ülkeler gezerek başıboş hayatlarını devam ettirirler. Eski kopuz'un yerine geçen tanbura, bağlama, çöğür, cura, bozuk, bulgarî, dîvan sazı gibi sazları vardır; bunları omuzlarına asarlar. Aralarında irticâlî yarışlar yaparlar. Türk halk şiir-musikisine mahsus formlarla şiir söyler ve musikiye istidatlı olanlar bunları basit bir ezgi ile okurlar. Tabiî bunlar, gerek şiir, gerek musiki tekniği bakımından son derece mühmel ve kusurludur. Saz şâiri veya âşık, eski Türk ozan'ının (b. bk.) vârisidir. Bunların içinde gerçekten san'at seviyesine erişmiş, belki dehâ çizgisine yaklaşmış olanlar da mevcuttur. Bunlar daha çok büyük şehirlere yerleşmiş, serhadlerde yaşıyan saz şâirleridir. Yahut mühim mevkı sahibi kimselerdir de, halk şâiri gibi şiir söyleyip bestelemişlerdir. Fakat ne olursa olsun, bu zümre Batı'nın troubadour'larıdır. Son devirde, ilim ve san'at lâubâlîliği ve siyasî maksatlarla bu unsurlardaki gerçeklerin değiştirilmesi işi çok ileriye vardırılmıştır. Bütün dünya milletlerinin edebiyatında olduğu gibi, Türk edebiyatında da halk şiiri, kendi kadrosu dâhilinde mütalaa edilebilir. Yoksa halk şâiri, dünyanın hiçbir büyük edebiyatında klasik ve sanat çevresi şâiri ile mukayese edilmez. Bir Musset'nin bir troubadour'la mukayesesi, Batı'da ilim değil, fantezi sayılır. S. Ş.'nin manzumesi, binlerce söyleyiş içinde bazan güzel veya çok güzel olabilir. Fakat bir S. Ş.'ni, gerçek bir şâirle mukayese etmek mümkün değildir (tasavvuf ve tekke şâirleri, bu zümreye girmez; bunlar çok yüksek çevreden gelen san'atkâr şâirlerdir, halk kitlelerine iyice girip tarîkatlerini yayabilmek için halk dili ve şekilleri ile yazarlar). (Y. Ö.)

SAZAN, bir tatlı su balığıdır. Birçok çeşidi vardır. Kemikli balıklardan olan S.'ın bazı cinsleri pullu, bazıları pulsuzdur. Sırtı koyu yeşil, yanları ve karnı yeşilimsi kahverengidir. Üst dudağından sarkan dört "bıyık" dokunma organı görevi yapar. Hayvan bu sayede karanlıkta bile dolaşabilir.

SAZANGİLLER, nehir ve göllerde yaşayan balıkların çoğunu içine alan bir tatlı su balıkları familyası. Kemikli balıklardan olan S., ılık ve sıcak yerlerde, deniz seviyesine yakın sularda yaşar. Bu familya yüzlerce tür tatlı su balığını içine alır; hepsi de pek çok ürer.

SÂZKÂR, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. XV. asrın başlarında yapılmış olacaktır. Son asırlarda az kullanılmıştır. Elimizde 40 parça örneği vardır ki makamlar arasında 71.'dir. Segâh (b. bk.), uşşak dörtlüsü (b. bk.) ve Rast'tan (b. bk.) mürekkeptir. Rast ile rast (sol) perdesinde durur. Güçlüler, birinci derecede —her üç dizinin de güçlüsü olan— nevâ (re), ikinci derecede —Segâh'ın durağı olan— segâh (koma bemollü si), üçüncü derecede de —uşşak dörtlüsünün durağı olan— dügâh (lâ) perdeleridir. Yalnız her üç dizinin müşterek ârızası olan si koma bemolü (segâh) ile donanır. Segâh için mi koma bemolü (dik hisâr), fa ve lâ bakıyye diyezleri (evc ve kürdî), Rast için fa bakıyye diyezi, nota içinde geçtikçe kullanılır. Elimizdeki başlıca S. eserler şunlardır :

Zekâî Dede'nin İlâhî'si; Peşrevler : Solak-zâde ("Saz-rek"), Musi (Darbeyn), Edhem Efendi (Çifte Düyek), G. Baykara, Arablar (Hâvî), Kantemir (Hâvî); Saz Semâîleri : Solak-zâde ("Sâz-rek"), Edhem Efendi, F. Sıdal, Musi ("Devreyn"), Nûmân Ağa; Besteler : Ta'b'î (Zencîr), Corci (Muhammes), İlya (Ağır Remel); Semâîler : H. F. Mutel (Nakış Aksak), İlya (Aksak ve Nakış Yürük); Şarkılar : Edhem Efendi (6 tane), H. F. Mutel (Ağır Aksak ve Devr-i Hindî), İ. Hakkı Bey (Aksak ve Yürük Semâî), Nûri Bey (Aksak), Zekâî Dede (Devr-i Hindî), Şeyh Rızâ Efendi (Ağır Aksak). (Y. Ö.)

SAZONOV, Sergey Dimitriyeviç (Kazan 1860 - Nice 1927), Rus siyaset adamı. Önce ülkenin Vatikan temsilcisiydi. Sonra dışişleri bakanı yardımcısı, 1910'da dışişleri bakanı oldu. Rus - Fransız ittifakını çerçevesini şümullü hâle getirdi. Merkezî imparatorluklar onu savaşa yol açmakla suçlayınca 1916'da istifa etti ve 1917'de Fransa'ya yerleşti.

SBOEV, Vasiliy Afanas'eviç (1810 - 1855), Rus dil bilgini. Kazan ve Petersburg'da okudu. 1833'te Kazan'da öğretmen olarak çalışmaya başladı. Daha sonra Simbirsk'te öğretmenlik yaptı. V. K. Magnitskiy'e göre, S. daha Kazan'da okurken Tatarca yanında Çuvaşça da öğrenmiş bulunuyordu.

S., Türkoloji tarihinde *Zametki o Çuvaşah* (Çuvaşlar Üzerine Notlar) ["Kazanskie Gubernskie Vedomosti" 1848, 1849, 1850] adlı çalışmasıyla tanınmıştır. Yazar, çalışmasının 13. bölümünde, Çuvaş dili üzerinde yapılan eski çalışmaları gözden geçirdikten sonra Çuvaş ve Tatar dilleri arasındaki yakınlığa da değinmiştir. Ona göre, bu diller arasında yalnız sözlük alanında değil, gramer alanında da birçok benzerlikler göze çarpar. S., birtakım ses karşılıkları üzerinde de durmuştur. (H. Eren)

SCACCHI, Marco (Roma XVI. yüzyıl sonları - Galese 1685'e doğru), İtalyan kompozitörü. 1623 - 1648 yıllarında Varşova'da Polonya kraliyet sarayında orkestra şefi ve kompozitör olarak çalıştı. S., Förster ile Siefert adasında çıkan polemikte Förster'in tarafını tuttu ve böylece kendisini tanıttı. Eserleri : *L'amore di Cupido e di Psiche* (Cupido ile Psiche Arasındaki Aşk) (Danzig 1634) (opera); *La santa Cecilia* (Sta. Cecilia) (Varşova 1637) (Oratoryo). Missa'lar, motetler, madrigaller de bestelemiştir.

SCALA, La, dünyanın en büyük opera binalarından biri. Milano'dadır. La S., yahut daha doğru bir deyişle *Teatro alla S.*, İtalyan operasını Avrupa'ya takdimde önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu ünlü binada yabancı operalar da temsil edilir.

La S., yanan dukalık tiyatrosu yerine, İmparatoriçe Maria Theresa'nın emriyle Mimar Piermarini tarafından yapılmış ve 1778'de açılmıştır. XIX. ve XX. yüzyılın birçok büyük operasının ilk temsili bu opera binasında verilmiştir. La S., en parlak zamanını 1920'lerde Arthuro Toscanini'nin başkanlığı sırasında yaşamıştır. Bina, 1943'te bombardmandan zarar görmüşse de hemen tamir edilmiş ve 1946'da açılmıştır.

SCALA : Ünlü Theatro alla Scala'nın cepheden görünüşü

SCALANOVA (İtal. = yeni iskele), Kuşadası körfezinin eski İtalyanca adı. Anadolu'nun batı kıyısında rüzgârlara karşı iyi korunmuş bir körfez olup, Sisam (Samos) adasının karşısındadır. Eski Marathesion'un bulunduğu yer buraya yakındır.

SCALERO, Rosario (Moncalieri 1870 - Montestrutto 1954), İtalyan müzisyeni. Torino ve Roma'da okuduktan sonra Philadelphia'da Curtis Institute of Music'te kompozisyon dersleri verdi. G. C. Menotti ve N. Rota gibi öğrenciler yetiştirdi.

SCALIGERO, Giulio Cesare (Riva de Carda 1484 - Agen 1558), İtalyan filoloğu, hümanisti, tabibi ve şairi. Filozof ve tabiat bilgini olarak, sık sık ve bilhassa G. Cardano ve Rotterdam'lı Erasmus'a karşı polemiklere katılmıştır. Theophrastos ve Aristo'nun eserlerini yayınlamıştır. Latince şiirleri 1548'de, 1574'te ve daha sonra sık sık yayınlanmış ve derin bir etki yaratmıştır. Bunlardan daha derin etki yapan eseri, 1561'de çıkan *Poetices libri VII* (Şiir tekniği, 7 kitap) başlıklı eseridir. Bu yazısıyla S., Batı'nın şiir teorisi ve pratiğini bilgiye dayanan hümanist yönde kurmuştur. Düşünceleri özel olarak Fransa'nın klasik edebiyatını hazırlamış, Almanya'da da M. Opitz'ten Klopstock'a kadar hüküm sürmüştür. 1540'ta çıkan *De Causis Linguae Latinae* (Latin Dilinin Sebepleri) [yani bu dile hâkim eylemler] başlıklı eseri, Latince'nin ilk ilmî grameridir.

Oğlu **Joseph Justus S.** (Agen 1540 - Leiden 1609), Yunan ve Latin filolojisi uzmanıdır. Protestan'lığı benimsedikten sonra (1562) tekrar tekrar Fransa'nın din savaşlarına katıldı. 1572 - 1574 yıllarında Cenevre akademisinde çalıştı; sonradan da Fransa'ya çekildi. 1593'te Leiden'de profesör oldu. S. zamanının en büyük filologlarından olup, metinlerin yayınlanmasında ve bu yoldaki açıklamalarda önemli rol oynamıştır. Holanda, o yıllarda Batı filolojisinin merkezi hâline gelmesini S.'ya borçludur. *De Emendatione Temporum* (Yıl Hesaplarının Düzeltilmesi) [1583] başlıklı eseriyle ilmî kronolojinin kurucusu olmuştur. Bundan başka, *Thesaurus Temporum* (Tarih Hazinesi) [1606] başlıklı bir eser de yayınlamıştır. Yazılarında bulunan dinî mülâhazalar S. ile başka bilginler ve özel olarak Jesuit teşkilâtına bağlı yazarlar arasında şiddetli tartışmalara yol açmıştır.

SCAMANDRE veya XANTHOS (Yunanca adı : Skamandros), Menderes (Çanakkale'deki) çayının eski adı. Anadolu'nun kuzey - batı köşesindeki Troas ovasından geçen bir nehir. Ida'dan (Kaz dağı) çıkar, sağ kıyısından Thymbrios (Kemersu) ve Simoeis kolları ile birleşir ve Çanakkale boğazına dökülür. Eskiden, bugünkü yatağının doğusunda kalan bir yol takib ederdi. Eski yatağı hâlâ görülür. Homeros, buna, sularının sarı olmasından ötürü Xanthos (=sarı) adını verir; nehrin tanrısı da sarı saçlıdır.

SCANDELLO, Antonio (Bergamo 1517 - Dresden 1580), İtalyan kompozitörü. 1549'dan başlayarak Dresden'de Saray orkestrasında çalıştı. Bu orkestrayı 1568'den 1580'e kadar yönetti. S., dünyevî ve ruhanî polifonik Alman şarkısının üstadı olarak tanınmıştır. *Newe Teutsche Liedlein* (Yeni Küçük Alman Şarkıları) [1568] adlı eserinde, eski cantus firmus (sabit şarkı) tekniğini, zamanında modern olan İtalyan Madrigal ve Villanello tekniği ile birleştirmiştir. Yazdığı missa ve motet'lerde yeni Felemenk musikisi etkisi göze çarpar.

SCAPA FLOW, İskoçya'nın kuzeyinde, Orkney takımadalarının en büyükleri olan Hoy ve Pomona adaları arasında geniş, körfezimsi deniz bölgesi. I ve II. Dünya Savaşlar'ında S. F. İngiltere'nin önemli bir deniz üssünü oluşturuyordu. 1918 - 1919 yıllarında Alman açık deniz donanmasının Tuğamiral L. von Reuter kumandasında bulunan büyük bir bölümü burada hapsedildi.

SCAPHOPODA, karındanbacaklılarla ikiçeneklilter arasında geçit sayılan yumuşakça sınıfı. Simetrik yapılı olan bu küçük yapılı hayvanlar sınıfı, Dentalium cinsini ve benzerlerini içine alır. S.'lar, denizlerde yaşar, her çeşit besinle beslenirler.

SCARABAEUS, bazı koleopterlere, yani kınkanatlı böceklere verilen ad. Bu ad özel olarak Dynastes cinsine, buna yakın cinslere ve Ateuchus cinsine verilir.

Eski Mısırlılar'ın kutsal S.'u Ateuchuslara bağlıdır. S.'lar, tropikal bölgelerin en büyük koleopterleri arasında yer alır. Cüsseleri ve erkeklerin başını ve toraksların birinci halkasını donatan dişlerden ötürü en çok dikkati çeken S.'lar şunlardır :

Xylotrupes dichotomus (Japonya); Dynastes hercules (Antil adaları); Archon centaurus (Gine); Chalcosoma atlas (İndomalezya); Megasoma hector (Brezilya); Golofa aegeon (Peru); Strategus antaeus (Meksika); Megaceras chorinaeus (Guyana).

Arkeoloji : Eski Çağdan bize kalan S. biçimindeki süsler şu maddelerden yapılmıştır : Kil, cam, emay, fildişi, tahta, altın, akik taşı, kırmızı süleymanî taş, ametist, damarlı akik ve başka maddeler. Bunlarda hem oyma hem de kabartma bulunur. Alt yüzlerine çukur olarak hiyeroglifler, bazan da çeşitli şekiller hâkkedilmiştir. Üst kısmı yontma olup kutsal S.'u, yani ölmezlik senbolü olan Khopirron'u temsil eder. Ölmezlik ise, Phtah'ın sıfatlarından biridir. Şahin veya doğan başlı S.'lar olduğu gibi koç, boğa, insan başlılar da bulunur. Bu süslerin bazılarında böceğin şekli hafifçe gösterilmiştir. Bunlara Fransızca scarabéoïde, yani S.'umsu adı verilir. Fenike'de ve Fenikeliler'in kurdukları pazar yerlerinde ve özel olarak Kartaca'da mezarlıklarda S.'lara rastlanır. Gnostikler de S.'u bir senbol olarak kullanmıştır.

Sanat : Mısırlılar'ın süsleme sanatında nilüfer çiçeği ile S. büyük bir rol oynar. S. o devirde üreme senbolü idi. Yüzüklerde ve mumyaların içinde bulunan gerdanlıklarda görülen S.'lar, katı taşlardan yeşime benzeyen, yeşil veya lâcivert taştan yontulmuş, bazan da bir nevi kaba çiniden yapılmıştır. Müzelerde pek çok S.'lar saklanır. Etrüsk kuyumcuları da, Mısırlılar gibi S.'lardan gerdanlık yapardı. Romalılar ise kılıçlarının başını bunlarla süslerdi.

SCARBOROUGH, İngiltere'nin York kontluğunda (North Riding) bir şehir. Nüfusu 42 100'dür (1970). Eski şehir XI - XII. yüzyıllardan kalma harabeleri taşıyan kale tepesinin, birbirinden ayırdığı iki koy üzerinde uzanır. Limanı, kıyı gemiciliğine ve balıkçılığa elverişlidir. İki kaplıcası vardır. Park ve gezinti yerleri turistleri çeker. Şehirde tabiî ilimler müzesi ve bir sanat eserleri koleksiyonu vardır. Her yıl eylül ayında Cricket festivali yapılır. Makina ve taşıt fabrikaları, giyim fabrikaları ve basımevleri vardır. 1966'da büyük bir tabiî gaz yatağı bulunmuştur.

SCARDONA (Hırvatça adı : **Skradin**), Yugoslavya'da, Hırvatistan'da, Krka nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 1 000'dir (1961). Skradin çağlayanı şehre yakındır.

SCARFOGLIO, Eduardo (Aquila 1860 - Napoli 1917), İtalyan yazarı. 1884'te yayınladığı *Il Processo di Frine* (Frine'nin Dâvâsı) adlı hikâye kitabı, 1885'te yayınladığı *Il Libro di Don Chisciotte* (Don Kişot'un Kitabı) adlı nesir yazılarıyla iyi bir yazar olarak kendini tanıttı. Daha sonra *Corriere di Roma, Corriere di Napoli* gazetelerini kurdu. 1891'de *Corriere di Napoli*'den ayrılarak karısıyla birlikte *Il Mattino*'yu çıkardı ve ölünceye kadar bu gazeteyi yönetti. S., gazetesinde çıkan yazıları da kitap hâlinde toplamıştır. Ayrıca bir şiir kitabı vardır.

SCARLATTI, Alessandro (Palermo 1660 - Napoli 1725), İtalyan kompozitörü. Müzisyen bir ailenin oğludur. Kız kardeşi Anna Maria, hünerli bir şarkıcı, erkek kardeşleri, Francesco viyolonist, Tommaso ise yine iyi bir şarkıcı olarak tanınır. S. on iki yaşında Roma'ya geldi ve müzik öğrenimine başladı. Carissimi ve Pasquini'den ders aldı. Romalı bir kadınla evlendi ve çok sayıda çocuğu oldu. Oğlu Domenico, ünlü bir kompozitör ve senbalist (cymbaliste) idi. 1679'da ilk operası, *Gli Equivoci nel Sembiante* ilk defa İsveç Kraliçesi Christina için, Clementino tiyatrosunda oynandı. S., ertesi yıl Kraliçe Christina'nın özel orkestra şefi oldu. 1684'te Napoli'ye gitti. 1702'ye kadar burada kalan S., 1702'de bir seneliğine Floransa'ya gitti. 1707 yılında Roma'ya döndü ve Santa Maria Maggiore kilisesi'nin koro şefi oldu. 1709'da Napoli'ye döndü ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. 65 yaşında ölen S.'nin mezar taşındaki yazı Kardinal Ottoboni tarafından yazılmıştır.

SCARLATTI, Alessandro

S., Napoli opera okulunun kurucusu ve geliştiricisi olarak tanınır. Opera dünyasını iki asır etkisi altında tutan "da capo" arya tarzını meydana getirmiştir. Eserlerinde J. S. Bach'ın ve George Frederick Haendel'in etkileri görülür. Her iki büyük sanatçının birbirine zıt karakterlerini ciddiyet ve zarafetlerini ustalıkla birleştirmiştir. Musikinin, matematikle yakın ilişkisi olduğunu daima savunmuş, çalışmalarıyla İtalyan uvertürlerine has üç hareketli biçimi ortaya getirmiştir. Yaylı sazlar kuarteti için beste yapan ilk kompozitör olan S., büyük ölçüde oda kantatları yazan son kompozitörlerden biri oldu. Bestelediği opera sayısı 115'i bulur; bunların içinden 1707'de yazdığı *Il Mitridate Eupatore* en iyi olarak kabul edilmiştir. Sonuncusu ise *La Grizelda* (1721) operasıdır. Lirik eserlerin yanı sıra S. 10 oratoryo, 6 madrigal, 2 veya 3 ses ve sürekli baslı 600'e yakın oda kantatı, çalgı eşliğinde 61 kantat, 200 missa, dinî konçertolar, motetler, klavsen için 12 senfoni yazdı. Bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmamakla beraber mevcutları halen büyük ilgi çekmektedir. (R. Süer)

SCARLATTI, Domenico (Napoli 1685 - 1757), İtalyan kompozitörü ve senbalisti. Alessandro Scarlatti'nin oğludur. Çok küçük yaşta babasından musiki dersleri almaya başladı. On altı yaşında Napoli sarayının bestecisi ve orgcusu oldu. Çok seyahat etmiş olan S., 1702'de babası ile birlikte Floransa'da kaldıktan sonra iki opera besteledi : *Il Giustino* ve *L'Ottavia*. Her iki eser de 1703'te krallık sarayında oynandı. 1705'te Venedik'e gitti, Francesco Gasparini ve George Frederick Haendel ile tanıştı ve dostluk kurdu. 1719'da İngiltere seyahatini bahane ederek Venedik'ten ayrıldı. Bir ara Londra'ya gittiği sanılıyor. 1720'de Lizbon'a yerleşti ve Portekiz kralı V. Joao'nun özel yönetmeni oldu; aynı zamanda kralın yeğeni Maria - Teresia Barbara'ya öğretmenlik yaptı. S., hayatının sonuna kadar bu kadına bağlı kaldı ve onun için beş yüzden fazla klavsen sonatı yazdı. Babasının ölümünden sonra, 1729 yılında, Madrit'e gitti ve İspanya sarayında çalıştı. Hayatının son yıllarını, geleceğin İspanya kralı ve Maria - Teresia'nın kocası olan Austurya prensine musiki dersleri vererek geçirdi. S., yaşadığı çağın en büyük senbal (Cymbale) ustası olarak tanınır. Senbal üstündeki virtüozluğu, üslûbunun cüretkârlığı, gelenekleşmiş metodlara karşı çıkması ile, o devrin en bağımsız bestecilerinden biri olarak tanınır. O devirde "Essercizi" denilen (eksersizler veya çalışmalar), tek hareketli kalıp üzerine başarılı olduğu altı yüzden fazla sonatı vardır. Bunların, en güzeli olan ve krala ithaf ettiği *Essercizi per Gravicembalo* (Klavsen Çalışmaları) için Portekiz kralı V. Joao kendisine Santiago nişanı verdi. Atlamalar, tekrarlamalar ve çapraz el vuruşları gibi çeşitli teknik yenilikler getiren S.'nin gitar nağmelerinden etkilendiği görülür. Eserlerinde İtalyan musikisinden çok İspanyol musikisinin tesiri görülür ve dikkati çeker. Unutulmuş olan birçok eserleri yanısıra *Ifigenia in Aulide* ve *Ifigenia in Tauride* adlı operaları hâlen birçok ülkede oynanmaktadır. (R. Süer)

SCARPANTO (Yun. *Karpathos)*, Onikiada takımının Yunanistan'a bağlı bir adası. Yüzölçümü 304 km², nüfusu 6 700'dür (1961). Dağlık olup, en yüksek doruğu 1 220 m'dir. Ada az verimli ve deniz yollarından uzaktır. Merkezi şimdi Karpathos adını taşır; eski adı Pigadia idi.

SCARPE, Kuzey Fransa'da bir nehir. Fransa'dan çıkan S., Belçika'dan geçerek Holanda'da Kuzey Denizi'ne dökülen ve Fransızca Escaut (Flamanca ve Almanca: Schelde) adını taşıyan nehrin sol koludur. S., Escaut ile Belçika sınırına yakın bir noktada birleşir. Uzunluğu 100 km olup, bunun Arras şehrinden itibaren kanalize edilmiş olan 74 km'si gemiciliğe açıktır. S., Kuzey Fransa'nın kanal şebekesine bağlıdır.

SCARRON, Paul (Paris 1610 - Paris 1660), Fransız yazarı. 1629'da rahip oldu, Le Mans piskoposu Charles de Beaumanoir'ın hizmetine girdi (1633). 1635'te onunla birlikte Roma'ya gitti, 1639'da geri döndü. 1638'de geçirdiği bir hastalığın neticesi olarak 1640'ta felce uğradı ve hayatının geri kalan kısmını iskemlede zaman zaman ağrılarla geçirdi.

S., bürlesk (burlesque) şiirde çok başarılı oldu. İlk kitabı, 1643'te çıkan *Recueuil de Quelque Vers Burlesques*'tir (Birkaç Bürlesk Mısra Derlemesi). Sonradan buna bir de ilâve yaptı. S.'un, kendi zamanında en meşhur olan eseri, 7 ciltlik *Virgile Travesti*'dir (1648 - 1653), bu eser *Aeneid*'in bir parodisidir. *Le Romant Comique* (Komik Roman) [1651 - 1657] adlı iki ciltlik tamamlanmamış romanı da çok beğenilmiştir. Scarron ayrıca birçok neşeli, canlı komediler yazmıştır.

S., sağlığında Paris'teki edebî faaliyetin merkeziydi. Fransız dramına yeni bir yön veren Jean Mairet, Tristan L'Her-

mite, Corneille ve Rotrou gibi gençlerle sürekli temas hâlindeydi. Eserleri de realist komedide çok kabiliyetli olduğunu gösterir. S. komedilerinden başka, hikâyeler de yayınlamıştır.

SCEAUX, Kuzey Fransa'da, Hauts-de-Seine departmanında bir şehir. Nüfusu 20 300 (1968). Paris'in güneyinde bulunan bu şehir, birçok Parisli'nin banliyösüdür. Metro ile Paris'e bağlıdır. Büyük İhtilâl'de yıkılan sarayın yerine 1856-1858 yıllarında yeni bina yapılmıştır. Bu bina şimdi Musée de l'Ile de France'tır (Ile de France müzesi).

SCELSI, Giacinto (doğ. La Spezia 1905), İtalyan kompozitörü. Sallustio, Respighi ve Casella ile birlikte çalıştıktan sonra "sériel" tekniği öğrendi ve bunun İtalya'daki ilk temsilcilerinden biri oldu. 1937'den sonra Petrassi ile birlikte avant-garde musiki konserleri düzenledi. Eserleri: *Notturno* (Gece Musikisi) [1931]; *Rapsodia Romantica* (Romantik Rapsodi) [1932]; *Poema Romano* (Roma Şiiri) [1933]; *Symphonietta* (Küçük Senfoni) [1934], *Dört telli katuor* [1944]; *Ballade* [1945]. Son zamanlarda Edgar Varese'nin etkisinde kalan S., ses dünyasında ilgi çekici yeni tip eserler meydana getirmiştir.

SCEVE, Maurice (Lyon 1500? - Lyon 1560?), Fransız şâiri. Hukukcu olan babasının mesleğini devam ettirdi. Aynı zamanda ressam, mimar ve müzisyendi.

S. menşeini Eflâtun ve Petrarca'dan alan ve manevî bir sevgi teorisini işleyen Lyonlu şâirler çevresinin önderiydi. Başlıca eserleri şunlardır: *Délie, Objet de Plus Haulte Vertu* (Délie, En Yüksek Fazilet Konusu) [1544]; *Arion* [1536]; *La Saulsaye, Le Microcosme* [1562].

SCHACHT, (Horace Greely) Hjalmar (Schleswig Holstein - Tingleff 1877 - Münih 1970), Alman maliyecisi. "Alman Talleyrand'ı", "maliye sihirbazı" da denen S., imparatorluk zamanıyla, Weimar cumhuriyeti sırasında olduğu kadar, Naziler döneminde de mevkiini muhafaza etti. İlk öğrenimini A. B. D.'nde, daha sonrakileri Almanya'da yaptı. 1916'ya kadar, banka istatistikçisi, banka müdürü, ve nihayet işgal altındaki Belçika'da malî idareci olarak kaldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Reichsbank* müdürlüğüne getirildi. Harp tazminatı konferanslarına baş sözcü olarak katıldı. Ülkenin tazminat için ödediği paradan daha çoğunu ödünç almayı başardı. Young planının hazırlanmasına katıldıysa da, sonradan planı kabul etmedi ve 1930'da Reichsbank müdürlüğünden istifa etti. Daha sonra Hitler'in yanında yer aldı, ona yardım etti. Nazi rejimi sırasında iktisat bakanı oldu. 1939 yılına kadar Alman maliyesini kuvvetlendirdi. Ancak sonradan Nazi siyasetine karşı çıkarak görevinden ayrıldı. 1944'te tevkif edilip Dachau temerküz kampına gönderildi. Savaştan sonra Nüremberg mahkemesinde harp suçlusu olarak yargılandıysa da 1946'da beraet etti. Ardından Batı Alman hükûmeti tarafından 1948'e kadar tevkif edildi, ama sonradan serbest bırakıldı. 1953'te hatıralarını yayınladı.

SCHADOW, Johann Gotfried (Berlin 1764 - Berlin 1850), Alman ressamı ve heykeltraşı. Heykeltraş Tassaert'in idare ettiği kraliyet heykel atölyesinde sanatı öğrendi. Daha sonra bir süre Roma'ya gitti. Berlin'e döndüğü zaman, Fransız heykeltraşı Tassaert'in yerine, kraliyet heykel atölyesinin başına getirildi. Çeşitli eserler yaptı. Heykellerinin başlıcası Brandenburg kapısındaki dört atlı savaş arabası ve Goethe'nin büstüdür (Berlin müzesi).

SCHAEDER, Hans Heinrich (Göttingen 1896 - Göttingen 1957), Alman doğu bilgini, din tarihçisi ve edebiyatçısı. 1926'da Königsberg'te, 1930'da Leipzig'te, 1931'de Berlin'de, 1946'da da Göttingen'de profesörlük etti. İran medeniyetinin din ve kültür tarihine ait konular üzerinde çalıştı. Eşi Grete S. ile birlikte *Ein Weg zu T. S. Eliot* (T. S. Eliot'a Götüren Bir Yol) [1948] başlığı altında bir etüd yazdı. Grete S., Goethe, Hofmannsthal ve Carossa hakkında eserler çıkarmıştır.

Başlıca eserleri: *Esra der Schreiber* (Yazıcı Esra) [1930]; *Iran, Beiträge I.* (İran, Katkılar I.) [1930]; *Iranica* (İran Üzerine) [1934]; *Goethe's Erlebnis des Ostens* (Goethe Doğunun Etkisini Nasıl Aldı) [1938]; *Goethe als Mitmensch* (Aramızdan Biri Olarak Goethe) [1949]; *Der Mensch in Orient und Okzident* (Doğu'da ve Batı'da İnsan) [1960].

SCHAEFFER, Pierre (doğ. Nancy 1910), Fransız müzisyeni ve teknisyeni. 1948'de "Groupe de Recherches de Musique Concrète" (Somut Musikiye Dair Araştırmalar Birliği) adı altında bir birlik kurdu. "Mücerred Musiki" kavramının mucidi ve en yeni musikinin en önemli teşvikçi ve teorisyenlerinin biridir. Başlıca eserleri: *Concert de Bruit* (Gürültü Konseri) [1948]; *Symphonie Pour Un Homme Seul* (Bir Yalnız Adam İçin Senfoni) [1950]; bunu P. Henry ile birlikte yazmıştır; *Orphée '53* (Orpheus 1953): sahne oyunu P. Henry ile birlikte yazmıştır.

SCHAEFFNER, André (doğ. Paris 1895), Fransız müzikologu. Louvre okulunda Salomon Reinach'ın, Schola cantorum'da Vincent d'Indy'nin ve etnoloji enstitüsünde Marcel Mauss'ın öğrencisi olarak çalıştı. 1941'de Centre National de la Recherche Scientifique'te (İlmî Araştırma Millî Merkezi) görev almıştır.

Musée de l'Homme'da (İnsan Müzesi), 1929-1966 yıllarında etno-müzikoloji (halk topluluklarının musikileri) alanında araştırmalar yaptı. 1932-1941 yıllarında konservatuarda çalıştı.

Başlıca eserleri: *Igor Strawinsky* [1931]; *Origine des Instruments de Musique* (Musiki Âletlerinin Menşei) [1936]. Afrika halklarının musikilerini araştırmış ve Debussy'yi incelemiş, 1959-1967 yıllarında Fransız müzikoloji cemiyetinin müdürü olarak çalışmıştır.

SCHAFF, Adam (doğ. Lwow 1913), Polonyalı filozof ve sosyolog. Paris'te hukuk ve ekonomi okudu. 1945'te Moskova'da doktora imtihanını verdi. 1945'ten sonra Lodz'ta, 1948-1970 yıllarında da Varşova'da profesör olarak çalıştı. Filozof olarak amacı diyalektik maddeciliğe ve Lwow-Varşova okulunun mantıkî-semantik geleneğine dayanarak sosyalist bir hümanizma kurmaktır.

SCHÄFFER, Bogustaw (Lwów 1929), Polonyalı kompozitör ve musiki bilgini. İlk musiki öğrenimini Kraków yüksek musiki okulunda yapan S., kompozitör olarak kendi kendini yetiştirdi. Dodekafonik (on iki sesli) ıskalayı kullanan ilk Polonyalı kompozitörler arasındadır. Birinci dodekafonik eseri, *Nocturne Pour Insturments à Cordes* (Telli Âletler İçin Noktürn) başlığını taşır. S., "Krakowska" öncü müzik okuluna katıldı. Krakow'da yaşayan S.'in ünü Polonya'da artmaktadır. Eserleri : *Quattro Movimenti* (Dört Hareket) [1957] : piyano ve orkestra için; *Monosonata* (Tek sonat) [1959] : yirmi dört âlet için; *Topofonica* [1960], kırk âlet için; *Codes* [1961] : oda orkestrası için; *Musica Ipsa* (Musikinin Kendisi) [1962] : Alt perde âletleri için; *Symphonie Electronique* (Elektronik Senfoni) [1965].

SCHAFFHAUSEN, İsviçre'de aynı adla anılan kantonun merkezi olan şehir ve bu kantonda bir bezirk'e verilen ad. İsviçre'nin kuzey - batısındaki S. kantonun merkezinin nüfusu 38 300'dür (1972). Şehir, Rhein nehrinin sağ kıyısında uzanır. Denizden yüksekliği 404 m'dir. Resmî dil Almanca'dır.

S., üç komşu toplulukla birlikte 60 000 nüfuslu bir şehir oluşturur. Endüstri, daha çok Rhein üzerinde kurulmuş elektrik fabrikasının çevresinde toplanmıştır (demir ve çelik borular, tekstil, çeşitli cihazlar, saatler ve makineler). Rheinfall (Rhein çağlayanı) S.'in alt tarafında bulunur ve Orta Avrupa çağlayanlarının en büyüğüdür (genişliği aş. yu. 150 m, yüksekliği 24 m). Çağlayanın yatağı homojen katılıkta kalkerlerden oluştuğundan, erozyon nisbeten azdır.

Tarih : S., 1045 yılında Nellenburg kontları idaresinde pazar yeri ve Rhein çağlayanı yakınında bir yükleme, boşaltma ve antrepo yeri olarak kurulmuştur. 1330 - 1415 yıllarında Habsburg ailesinin idaresinde kaldı. Sonra tekrar Reich şehri oldu. 1454'te konfederasyon ile ittifakını kurdu. 1501'de 12. üye olarak konfederasyona katıldı.

Nellenburg kontlarının yaptırdıkları manastırlar, sur kalıntıları, kuleler, XVI - XVIII. yüzyıllar arasında yapılan balkonlu orta sınıf evleri şehre pitoresk bir görünüş verir.

SCHAFFHAUSEN, İsviçre'de bir kanton. Yüzölçümü 298 km², nüfusu 72 900'dür. Resmî dili Almanca'dır. Kanton, Rhein nehrinin sağ kıyısında, Batı Almanya'nın Baden - Württembergland'ında bir girinti oluşturur.

1970'te kantonda yaşayanların % 19'u yabancı idi. Kanton yüzölçümünün % 97'sinden yararlanılır. Bunun % 57'si tarıma ayrılmış olup; hububat, meyva, sebze ve üzüm yetiştirilir. % 41'i ise ormanlıktır. Endüstri alanında, Rhein'in sağladığı elektrik gücü sayesinde vagon, demir ve çelik eşya, elektrik cihazları, saat ve tekstil üretilir.

S.'da eğitim gelişmiştir. Ticaret ve meslek okulları, teknik okullar ve ilkokul öğretmenleri yetiştiren bir okul vardır.

Tarih : Nellenburg kontlarının yaptırdığı Allerheiligen manastırına verilen hükümranlık hakları S. şehrine devredilince, burada bir şehir - devletin temeli atılmış oldu. Bütün manastırların toprakları şehir - devlete verilince, devletin gücü arttı. Şehir, çevresindeki bölgeyi Landvogt unvanını taşıyan valilerle idare ettiriyordu. Fransa ihtilâlinde S. şehir - devleti battı ve gerek şehir, gerek kanton Fransızlar'ın kurmuş olduğu Helvetik cumhuriyete bağlandı. 1803'te S., yine bağımsızlığına kavuştu. 1831'de köylerde çıkan bir ayaklanma, idareye demokratik bir anayasayı kabul ettirdi. Ama endüstrinin gelişmesiyle şehrin köylere karşı üstünlüğü tekrar kuruldu. Kanton toprakları birbirinden ayrı üç bölgeden oluşur. Kanton altı Bezirk'e ayrılır. Bunlardan biri S. adını taşır. Bu bezirkin yüzölçümü 101 km², nüfusu 53 100'dür (1970).

SCHALK, Fritz (doğ. 1902), Batı Alman dil bilgini, Roman dilleri uzmanı. Avusturya, Almanya ve Fransa üniversitelerinde okumuştur. 1932'ye kadar Hamburg üniversitesinde doçent olarak çalışmıştır. 1932'de Rostock üniversitesinde profesörlüğe davet edilmiş, 1940'ta Köln üniversitesinde görev almıştır. Semantik, Romanoloji alanında eserler vermiştir. Bundan başka, İtalyan, Fransız ve İspanyol edebiyatlarıyla da uğraşmıştır. Montesquieu, Ortega y Gasset, Vico gibi yazarların eserlerini de Almancaya çevirmiştir. (H. Eren)

SCHARNHORST, Gerhard Johann David von (Hannover yakınında Bordenau 1755 - Prag 1813), Prusyalı general. Sonradan, XX. yüzyıl Alman ordusunun temelini teşkil edecek olan, Prusya ordusunun başlıca yaratıcısı. Aynı zamanda Prusya genelkurmayının da babası olan S., 1778'de Hannover'de topçu subayı oldu. 1793'te girdiği ilk savaşında, York Dükü'nün emrinde temayüz etti. 1794'te Menin savunmasına katıldı. 1801'de binbaşı olarak Prusya ordusuna girdi ve kısa bir süre sonra yarbaylığa yükseldi. Berlindeki harp akademisinde görev aldı. 1804 ve 1805'teki ihtiyatî tedbirler ve seferberlik sırasında ve 1806'daki savaş sırasında Brunswick dükünün kurmay başkanıydı. Faciayla biten bu savaşta Fransızlar'a esir düştüyse de çok geçmeden mübadele yoluyla memleketine döndü.

SCHARNHORST, Gerhard Johann David von

S., 9 temmuz 1807'deki Tilsit barışından sonra kurulan reform komisyonuna başkanlık etti. Prusya ordusu genelkurmay başkanı oldu. Tilsit başırıyla, Prusya ordusunun mevcudu 42 000 olarak sınırlandırılmıştı. S., bu durumu dengelemek için sür'atli eğitim çabuk terhisle hiç değilse ihtiyat bu kuvvet sağlamayı başardı. Napoléon'un, Rusya seferinde, Prusya'yı, Rusya'ya karşı bir ittifaka zorlaması üzerine Berlin'i terketti. Ancak Napoléon bozguna uğrayınca Prusya kuvvetlerini hemen seferber ederek bir kurtuluş savaşına girişti, fakat daha savaşın başındaki Grossgörschen (Lutzen) muharebesinde ağır surette yaralanarak öldü.

SCHARWENKA, Franz Xaver (Samter, Posen, 1850 - Berlin 1924), Alman piyanist ve kompozitörü. Ludwig Philipp'in (b. bk.) kardeşi, Berlin Kullak akademisinde Kullak ve Wuerst'in öğrencisi. 1868 - 1873 yıllarında bu akademide profesör olarak çalıştı. Musiki hayatına 1869'da Berlin'de başladı. Uzun yıllar boyunca Sauret ve Heinrich Grünfeld ile birlikte Berlin'de oda musikisi konserleri verdi ve orkestra konserlerini idare etti. 1874'ten sonra Avrupa'da konser gezilerine çıktı, daha sonra Amerika'ya gitti.

S., Londra'daki ilk konçertosunu 1879'da vermişti. 1880 ve 1881'de Londra'da ikinci konçertosunu, 1899'da da üçün-

cü konçertosunu verdi. 1881'de Berlin'de kendi konservatuvarını kurdu. Bu kuruluş 1893'te Klindworth konservatuvarıyla birleştirildi. 1891 - 1898'de, Amerika'da, New York'taki özel konservatuvarını yönetti ve ülkede birçok geziye çıktı 1898 - 1914 yıllarına Philipp S. ve Hugo Goldschmidt (1905'e kadar) ile ve (1905'ten sonra) Robert Robitschek ile birlikte Berlin'deki Klindworth - S. Konservatuvarını yönetti. 1913 - 1914'te son olarak Amerika'da konser verdi. 1914'te Walter Pezet ile birlikte Berlin'de yeni bir okul açtı. Çok şereflendirildi ve "Rittler hoher Orden" unvanını aldı. Başlıca Eserleri : *Mataswintha* [Opera, 1894]; senfoniler, piyano kuvarteti, 2 piyano triosu; 4 konçerto, 2 sonat ve kilise musikisi. Müzik teorisi ve pratiği hakkında eserleri de vardır : *Methodik des Klaverspiels* (Piyano Metodu) [August Spanuth ile birlikte, 1908]; *Klänge aus Meinem Leben* (Hayatımdan sesler) [1922].

SCHARWENKA, Ludwig Philipp (Samter, Posen 1847 - Bad Nauheim 1917), Alman kompozitörü ve musiki profesörü. Berlin'de Kullak Akademisinde Wuerst ve H. Dorn'un öğrencisi oldu. 1870'ten sonra bu akademide teori profesörü olarak çalıştı. 1881'den sonra kardeşi Taver'in konservatuarında ders verdi. Daha sonra bu akademiyi idare etti. (1892 - 1893). Bu kuruluşun Klindworth konservatuarıyla birleşmesinden sonra (1893 - 1914) ikinci müdür olarak çalıştı. 1891 - 1892 yıllarını New York'ta geçirdi. 1880'de viyolonist Marianne Stresov (Berlin 1856 - Berlin 1918) ile evlendi.

Başlıca eserleri : *Herbstfeier* (Sonbahar Töreni), *Sakuntala* ve *An den König* (Krala); solo'lar ve orkestralı koro parçaları, senfoniler, dramatik fanteziler, uvertürler, oda musikisi parçaları.

SCHAT, Peter (doğ. Utrecht 1935), Holandalı müzisyen. La Haye'de Kees van Baaren'ın, Londra'da M. Seiber'in, Basel'de P. Boulez'in öğrencisi oldu. Öncü müziğin en iyi temsilcilerinden biri olarak tanındı. Başlıca eserleri : *Septuor* (Yedi Âletli Musiki) [1957]; *Orkestra İçin Mozaikler* [1959]; *Concerto da Camera* (Oda Konçertosu) [1960]; *Labirent* [1963 - 1966].

SCHAUMBURG veya SCHAUENBURG KONTLUĞU, eski Alman imparatorluğunda bir devlet. Toprakları Rinteln şehri yakınındaki Weserkette dağlarının güney yamacında kurulan ve S. adını taşıyan bir şatodan, Steinhuder Meer gölüne kadar uzanırdı. Kontların Magdeburg yakınındaki Sandersleben'den geldiği sanılmaktadır. Bunlar, 1110'da Saksonya dukası Lothar von Supplinburg'un adamları olarak bu kontluğa sahip oldular. En önemli S. kontu Prens Ernst (1619 - 1622 yıllarında devleti idare etti) olup, bu kişi Rinteln üniversitesini kurmuş, topraklarını ekonomik refaha kavuşturmuş ve merkezini Bückeburg'a getirmiştir. 1640'ta hanedan sona erdi ve S. Kontluğu Hessen - Kassel ve Lippe hanedanı arasında paylaşıldı. Rinteln şehrini içine alan Hessen - Kassel'e miras kalan kısım, 1866'da Prusya'ya bağlanmıştı. S. - Lippe 1946'ya kadar sürdü. Bundan sonra kontluk Aşağı Saksonya'ya katıldı.

SCHAUSPIELDIREKTOR, Der (= İmpresario), Mozart'ın (b. bk.) tek perdelik bir operası. Librettosu Stephanie Jr. tarafından yazılmıştır. İlk olarak Schönbrunn'da 7 şubat 1786'da temsil edildi. İmparator II. Joseph'in ricası üzerine yazılmıştır. Londra'daki Crystal Palace'ta 14 eylül 1877'de İngilizce olarak *"The Manager"* başlığı altında oynandı.

Eser, bir uvertür ile dört sayıdan oluşur ve musikisiz diyalogları içine alır. Her ne kadar Mozart, bu eser için ancak dört kısım yazmış ise de, oynanırken, Mozart'ın yazmış olduğu başka birkaç kısım bunlara katılır. Genel olarak, şimdi oynanan metin Schneider ve Taubert'in 1861'de yazmış olduklarıdır.

SCHEEL, Helmuth (1895 - 1967), Alman Türkologu. Daha çok Osmanlı tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Berlin'de Doğu dilleri seminerinde Türk dili mütercimliği imtihanına girdi. 1916'da Türkiye'ye gönderildi ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'de kaldı. 1922 - 1923 yıllarında Berlin'de Doğu dilleri seminerinde Türk dili diploma imtihanını verdi. 1928'de Greifswald'da *Die Sehreiben der Türkischen Sultane an die Preussischen Könige in der Zeit von 1721 bis 1774* (1721 - 1774 Yılları Arasında Türk Hükümdarlarının Prusya Krallarına Gönderdikleri Yazılar) [1930] adlı tezini savunarak doktor unvânını kazandı. Bu tez, Berlin - Dahlem'deki Prusya gizli arşivinde saklanan vesikalara dayanılarak yazılmış ilk çalışmadır. Bundan sonra *Sendung des Polnisechen Gesandten von Stadnicki an die Pforte* (1733 - 1737) (Leh Elçisi von Stadnicki'nin Bâb-ı Âli'ye Gönderilmesi [1733 - 1737]) ["Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen" 1932] adlı yazısını yayınladı. J. H. Mordtmann'ın ölümünden sonra Berlin üniversitesinin Doğu dilleri seminerinde Türk (Osmanlı) vesikaları dersleri vermeye başladı. (1933). 1937'de Berlin üniversitesinde doçent olarak görev aldı. Daha sonra (1940) bu görevini profesör olarak sürdürdü. 1939 - 1952 yıllarında *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft'ı* (Alman Doğu Araştırmaları Cemiyeti Dergisi) yönetti. 1949'da Mainz İlimler ve Edebiyat akademisinin kuruluşuna katıldı ve ölümüne kadar bu akademinin genel sekreterliğini yaptı. *Philologiae Turcicae Fundamenta* adlı ortak eserin I. (1959) ve II. (1964) ciltlerinin yayınlanmasına katıldı. *Handbuch der Orientalistik*'te 1774 - 1914 yılları arasındaki Türkiye tarihi bölümünü yazmıştır *(Die Türkei von 1774 bis 1914). Über den Ersten Dänisch - Türkischen Vertrag vom Jahre 1757* (1757 Yılında Yapılan İlk Danimarka - Türkiye Anlaşması Üzerine) ["Studia Orientalia Ioanni Pedersen", 1953], *Ein Shreiben des Krim Giraj Khan an den Prinzen Heinrich* (Kırım Giray Han'ın Prens Heinrich'e Gönderdiği Bir Yazı) ["Jean Deny mükâfatı", 1958] gibi yazıları da anılmaya değer. (H. Eren)

SCHEEL, Walter (doğ. Solingen 1919), Batı Almanyalı siyaset adamı. F. D. P. (Freie Demokratische Partei) [Hür Demokratik Parti] üyesidir. Bankacılıkta yetişen S., 1945'ten sonra, önce endüstride, sonra da ekonomide müşavir olarak çalıştı. 1953'ten itibaren Bundestag (parlamento) üyesi, aynı zamanda 1958 - 1969'da Avrupa parlamentosu üyesi oldu 1961 - 1966'da ekonomik işbirliği bakanı olarak, 1967 - 1969'da parlamento ikinci başkanı olarak çalıştı. Ocak 1968'de F. D. P.'nin başkanlığına seçildi. Bu parti, S.'in liderliğinde S. P. D. (Sozialdemokratische Partei Deutschlands = Almanya Sosyal Demokrat Partisi) ile bir koalisyon hükümeti kurmaya çalıştı. 1969 eylül seçimlerinden sonra S., S. P. D.'li Willi Brandt'ın hükümetinde dışişleri bakanı ve federal kançılar vekili oldu. Batı Avrupa'nın birleşmesi konusunda yeni yeni insiyatiflerle bir ideale hizmete çalıştı. 1974'ten beri Federal Almanya cumhurbaşkanıdır. Eserleri : *Konturen einer Neuen Welt* (Yeni Bir Dünyanın Krokisi) [1965]; *Perspektiven Deutscher Politik* (Alman Siyasetinin Perspektifleri)

[1969]; *Bundestagsreden* (Parlamentoda Verilen Nutuklar) [1972]; *Reden und Interviews* (Nutuklar ve Mülâkatlar) [1972 - 1974].

SCHEELE, Carl Wilhem (Stralsund, İsveç (şimdi Almanya'da) 1742 - Köping 1786), İsviçreli kimyacı. Oksijen'i, Joseph Priesley'den birkaç yıl önce açığa çıkarmasıyla tanınır. Göteborg'daki bir eczahanede, çırak olarak çalıştığı sekiz yıl içinde, kendisini kimya alanında yetiştirdi. Daha sonra Malmö ve Stockholm'da eczacılık etti. Bu arada durmadan kimya okuyordu. 1770'te Uppsala'ya yerleşti; orada kimyacı Torbern O. Bergman'la (b. bk.) karşılaştı. İki kimyacı arasında yakın bir dostluk kuruldu. Bazıları S., Bergman'ın en büyük keşfidir, der. 1775'te Stockholm ilimler akademisine üye seçildi. Aynı yıl, Büyük Friedrich'ın Berlin'de kendisine kürsü verilmesi teklifini reddetti. İngiltere'den gelen bir teklifi de aynı şekilde reddederek Köping'e çekildi. Burada, sürekli olarak denemelerle uğraştı ve birçok keşfini burada yaptı. Bunlar arasında hidrojeni açığa çıkarmasını, oksijeni, kloru keşfini, sayabiliriz.

SCHEELE, Carl Wilhem

SCHEFER, Charles Henri Auguste (Paris 1820 - Paris 1898), Fransız yazarı ve şarkiyatçısı. Tercüman olarak Istanbul'da bulundu. 10 seyyahın eserlerini seri hâlinde yayınladı: *Voyage d'Outremer* (Denizaşırı Seyahat). Bunların arasında XV. yüzyılda Türkiye'ye gelen Bertrandon de la Broquière'in seyahatnamesi de vardır. Ayrıca, XVI. yüzyılda Türkiye'ye gelen Theodore S. Castacasin'in *Petit Traicté de l'Origine des Turcqz* adlı eserini (Türkler'in Menşei Hakkında Küçük İnceleme) eski Fransızca ile yayınlanmıştır. Yazar, *Description de l'Afrique* (Afrika'nın Tasviri) (1896) adlı eserinde Kuzey Afrika'yı anlatır.

SCHEFFEL, Joseph Victor von (Kalsruhe 1826 - Karlsruhe 1886), Alman yazarı. Münih, Heidelberg ve Berlin'de hukuk okudu ve 1848'de Frankfurt-am-Main'da, Badenli federal elçi K. Th. Welcker'in sekreteri oldu. 1850'de Säckingen ve Bruchsal'da hukukçu olarak yaşadı. S., sonradan ressam ve şâir olarak İtalya'ya gitmiş, 1853'te Almanya'ya dönmüş ve başlıca Konstanz gölü üzerinde, Münih'de ve Donaueschingen'de yaşamıştır. 1857'de Saray arşiv memurluğu ve kütüphaneciliğine getirilmiştir. S.'in eserleri, liberal zihniyetin, romantik bir tabiat sevgisinin ve göçebe hayatın damgasını taşır. En tanınmış eseri olan *Der Trompeter von Säckingen* (Säckingen Borazanı) [1854] lirik bir destandır. *Ekkehard* [1857] başlıklı romanında S., şakacı bir şekilde, Almanya'nın geçmişine olan sevgisini ifade eder. *Gaudeamus* (Sevinçli Olalım) [1868] ve *Lieder* (Şarkılar) [1963] S. hissî ve neş'eli bir üslûpta eski Alman üniversite öğrencilerinin hayatını canlandırmıştır.

S., uzun zaman Almanlar'ın en sevdiği şâirler arasında yer almıştır. 1900'de Viyana'da bir S. - bund (S. Birliği), 1924'te de Karlsruhe'de bir Deutscher S. - bund (Alman S. Birliği) kurulmuştur. Karlsruhe'de bir S. müzesi de vardır.

SCHEIBE, Johann Adolph (Leipzig 1698 - Kopenhag 1776), Alman kompozitörü, yazarı ve orkestra şefi. 1740 - 1744 yıllarında Brandenburg - Culmbach markgrafının yanında, 1744 - 1758 yıllarında da Kopenhag saray operasında çalıştı. Daha sonra Holstein'de Sonderburg musiki okulunda direktör olarak görev aldı. 1737 - 1740 yıllarında Hamburg'ta "Der Critische Musicus" (Tenkıydî Musiki) adı altında bir dergi çıkardı. Bu dergide Alman operasını İtalyan usullerine karşı savunmuştur. 1737'de Bach'a karşı bir kampanya açmışsa da, dergiyi 1745'te tekrar çıkardığı zaman söylediklerini geri almıştır. S., birden çok, sesli ezgilerin kuzey milletlerinde başladığını ileri sürmüştür. S.'e, zamanında, ilhamsız kompozitör gözü ile bakılırdı. Başlıca eserleri: *Thusnelda* [1749]: opera; *Die Auferstehung* (Ölülerden Kalkma), *Der Wundervolle Tod des Welterlösers* (Dünyayı Kurtaranın Hârikulâde Ölümü): oratoryo. Bunlardan başka, missa'lar, kilise musikisi parçaları, kantatlar, 150 konçerto ve Kinderlieder (çocuk şarkıları) bırakmıştır.

SCHEIBLER, Johann Heinrich (Montjoie, Aachen 1777 - Krefeld 1837), Alman musiki bilgini. Krefeldli bir ipek fabrikatörü olan S., akustik ile uğraşmış, 52 diyapazondan oluşan bir tonometre (ses perdesi ölçme âleti) icat etmiştir. Sonradan diyapazonların sayısını 56'ya yükseltti. 1834'te Stuttgart'ta toplanan bir fizik kongresine, A (yani lâ notası) için, 69 derece Fahrenheit'ta 440 titreşim sayısını teklif etti. Bu Stuttgart perdesi adıyla kabul edildi. Bu yoldaki yazıları *Schriften Über Physikalische und Musikalische Tonmessung* [1838] başlığı altında yayınlandı. S.'ın sistemi, Töpfer, A. J. H. Vincent ve Lecomte tarafından da açıklanmıştır. Bu yazarlar, sistemi, mucidden daha açık olarak anlatmışlardır.

SCHEIDEMANN (XVI - XVII. yüzyıllar), Alman (Hamburglu) orgcu ailesi. David S., 1585'te Sankt Michael kilisesinde orgcu olup, Hieronymus ve Jakob Praetorius ve Joachim Decker ile birlikte bir ilâhi kitabı hazırladı (1604). Hans S., muhtemel olarak David S.'ın kardeşi olup, ölümüne kadar (1625) Sankta Catharina kilisesinde orgcu olarak çalıştı. Heinrich S., Hans S.'ın oğlu olup, Hamburg'ta aş. yu. 1596'da doğdu, 1663'te öldü. Babasının öğrencisi olarak yetişip aş. yu. 1613 - 1614'te Amsterdamlı Jan P. Sweelinck'in öğrencisi oldu. Babasından sonra 1625'ten itibaren Sankta Catharina'da orgcu olarak çalıştı. On melodi yazmıştır.

SCHEIDT, Samuel (Halle 1587 - Halle 1654), Alman orgcusu. XVII. yüzyılda yetişen en büyük üç Alman orgcusundan biri olarak tanınmıştır. Öbür ikisi, Heinrich Schülz ile Johann Hermann Schein'dir. Amsterdam'da Sweelinck'in öğrencisi olarak yetişti. Aş. yu. 1608'den itibaren Halle'de Moritzkirche'nin orgcusu, aş. yu. 1620'den itibaren de Halle'de Brandenburg markgrafı (=uç beyi) Christian Wilhelm'in orgcusu ve koro başkanı olarak çalıştı. Ses musikisi alanındaki çalışmalarıyla ün kazanmışsa da, asıl sürekli ününü org çalmada yaptığı reformlara ve âyinlerde okunan ilâhileri zarif ve orga uygun biçimde yorumlamasına borçludur.

En iyi bilinen eseri: *Tabulatura Nova*'dır (Org Çalmada Yeni Yol). Burada orgcuları an'anevî basmakalıp süslerden, "renk verme"lerden uzaklaştırıp onlara daha yüksek sanat yolları açar.

Eser, 1624'te yayınlanmıştır. Başka eserleri: *Cantiones Sacrae* (Ruhanî Şarkılar) [1620]; *Concerti Sacri* (Ruhanî Konserler).

SCHEIN, Johann Hermann (Grünhain, Saksonya 1586 - Leipzig 1630), Alman müzisyeni. 1599'dan itibaren Dresden'de saray orkestrası korosuna katıldı. Sonradan Weissenfels'te yüzbaşı von Wolffersdorf'un lalası ve musiki öğretmeni olarak çalıştı. 1615'ten sonra Weimar'da saray orkestrası şefi, 1616'da da Leipzig'deki Sankt Thomas okulunda cantor (şarkıcı) olarak çalışmış, Bach'tan önceki Alman müzisyenleri arasında özel bir yer tutmuştur. M. Praetorius ve H. Schütz ile birlikte, XVII. yüzyılın başlarında İtalyan etkisini benimseyip Almanya'da yayan bir müzisyendir. Eski korolu ilâhileri işlerken eski ezgileri muhafaza etmiş, ancak eski kilise makamlarını atarak bu parçaları çok zarif bir şekilde armonize etmiştir.

SCHEIN, Johann Hermann

Başlıca eserleri: *Cantional Oder Gesangbuch Auspurgischer Confession* (Augsburg Dinine — yani Lutherci Protestan — Ait İlâhî Kitabı) [1627]: 4 - 6 ses için yazılmış olup 312 ilâhiyi içine alır, bunların aş. yu. 80'i kendisinindir. 1645'te çıkan 2. baskısına 27 yeni ilâhi katılmıştır. Venus Kränzlein (Küçük Venüs Çelengi) [1609] yeni dünyevî şarkıları içine alır; *Cymbalum Sionium* (Sion Zili) [1615]; 30 motet ve âletli bir canzoneyi (şarkı) içine alır; *Banchetto Musica* (Musiki Ziyafeti) [1617] âletli 20 dans süiti; *Te Deum Landamus* (Seni Övüyoruz, ey Tanrı) 24 ses için.

SCHELANDRE, Jean de (1584 - 1635), Alman asıllı Fransız şâiri. İlk ve en önemli eserini *(Tyr et Sidon)* 1608'de yayınladı. Bu trajediyi çok sonra, yeniden gözden geçirerek bir traji - komedi hâline getirdi. Bu baskıya F. Ogier'nin yazdığı önsöz, Fransız tiyatrosunun tarihinde büyük bir önem taşır. Diğer eserleri, Jacques'a ithaf ettiği *Stuartide* (1611) ve *Les Septs Excellents Travaux de la Penitence de Saint Pierre*'dir (Aziz Pierre'in Tövbesi Hakkında Harikulâde Yedi Çalışma) [1609].

SCHELER, Max (Münih 1874 - Frankfurt-am-Main 1928), Alman filozofu ve sosyoloğu. Fichte'nin bazı görüşlerini, pragmatizme yaklaşan yönelişlerle birleştirmiş olan S., Eucken'in öğrencisi olmuştu. Eucken'e sunduğu, *Beiträge zur Feststell und der Bezieheungen Zwischen der Logischen und Ethischen Prinzipten* (Mantıkî ve Ahlâkî Prensiplerin İlişkilerine Dair) [Jena, 1899] ve *Die Transzendentale und die Psychologische Methode* (Transandental ve Psikolojik Metod) [1900] adlı iki çalışması onu felsefe ve ilim âlemine tanıttı. 1902'den itibaren Jena'da felsefe dersleri vermeye başladı. Orada öğretimde bulunduğu sırada Edmund Husserl'in (b. bk.) tesiri altına girdi ve onun metodunun ilk uygulayıcısı oldu. 1907'den 1910'a kadar Münih'te ders verdi. Nihayet Cenevre'de (1917) ve Lahey'de (1918) Alman dışişlerinde görev aldıktan sonra, 1919'da Köln'de felsefe profesörlüğüne tayin edildi. Frankfurt üniversitesine nakledildiği zaman, en olgun ve verimli çağındaydı.

S., metodu itibariyle, bütün eserlerinde fenomenolojiye bağlı kalmıştır; bu bakımdan onun, zihnî vaziyet - alışları ve konularında temelli olarak ilgilendiği şeyi bulmak isteyeceği tabiiydi. S., kendi deyimiyle, "hayat filozoflarından Nietzsche, Dilthey ve Bergson ile Saint Augustinus ve onun izinde olan Pascal ve Malebranche'dan ilham almıştır. O da Saint Augustinus ile Nietzsche gibi birbirine büsbütün aykırı iki filozofu kendi sahasında birleştirmiş olduğu için, kendisine "Katolik Nietzsche" (Tröltsch) adı verilmiştir. Başlangıçta fenomenoloji'ye karşı tavır almışken, 1913'ten itibaren bu sisteme bağlanmış, bütün felsefe kollarında derin ve geniş araştırmalara koyulmuştur.

S.'ın 1913 - 1916 yılları içinde gerçekleştirdiği *Der Formalismus in der Ethik und die materiele Wertethik* (Ahlâkta Formalizm ve Muhtevalı Değer Ahlâkı) adını taşımakta olup, Kant'ın formalist ahlâkını ciddî şekilde tenkit ettiği ve İngiliz ideal faydacılığına benzemeyen, değer hakkında gaye gözeten bir ahlâkı temellendirmek istediği bütün felsefesinin esaslarını kuşatan ana eserdir. S., değerleri daha yükseğinden daha aşağısına doğru objektif bir düzen içinde sıralar ve Pascal'ın "kalb mantığı"na dayanarak, duygularımız yolundan *a priori*'yi vermeye çalışır. S.'ın felsefî psikolojide en ilgi çekici eseri, *Wesen und Formen der Sympathie* (Sempatinin Mahiyeti ve Şekilleri) [1923] adını taşımaktadır. Daha önce yayınladığı *Vom Ewigen im Menschen* (İnsanda Sonsuzluğa Dair) [1921] eserinde lâik ahlâk karşısında tavır aldığı, ahlâk anlayışının din ile ilişkisi dile getirilmektedir.

S. bu lâik eserinde, dinî şuurun (kendisinin deyişiyle "dinî fiil'in) ve temelli olarak yöneltilmiş olan obje çeşidinin, yani, kendi kendine yeterli, her şeyi yapmaya gücü yeten, mukaddes vs. gibi bir objenin derinliğine bir tahlilini verir. Bu eserin ilâhiyat bakımından bir başka çeşnisi, daha sonra yayınlanan *Die Stellung des Menschen im Kosmos*'tur (İnsanın Kosmos'taki Yeri) [Bu eser Takiyettin Mengüşoğlu tarafından "İnsan ve Kâinattaki Yeri", (1947) adıyla dilimize çevrildiği gibi ayrıca "İnsanın Kosmos'taki Yeri" adıyla Tomris Mengüşoğlu tarafından da yeniden dilimize çevrilmiştir (1968)].

S., 1927 - 1928'de daha panteist bir tutuma dönüşecek ve insan felsefesindeki görüşünü ve esas düşüncesini bu dar hacimli eserinde işlemek fırsatını bulacaktır. Kolonya (Köln) üniversitesinde yıllarca okuttuğu antropolojinin ilk taslağını ortaya koyan S., bu kitabında "felsefî bir antropolojinin vazifesi, dil, vicdan, âlet, silâh, hak, haksızlık ideleri; devlet idare etmek sanatı, sanat şekilleri, mythos, din, ilim, tarih, sosyal topluluk gibi yalnız insana has başarı ve eserlerin, insan varlığının temel yapısından nasıl ortaya çıktığını göstermektedir"ki, bu yüzden felsefi antropolojinin kurucusunun S. olduğu kolayca anlaşılabilir. S., insan metafiziği ile felsefî antropolojiyi bir sayar. Zamanımızda bağımsız bir bilgi alanı hâline gelen insan felsefesinin ilk adımını S. atmıştır.

Böylece S., Husserl'in açtığı çığırda onun fenomenolojik metodunu ahlâk, kültür ve din felsefesi alanına uygulamış, Kant'ın formel ahlâk felsefesine karşı muhtevası olan bir değerler teorisini geliştirmiş, son yıllarında da özellikle insana yönelerek, N. Hartmann'ı hazırlayacak yeni bir felsefî antropolojinin öncüsü olmuştur. S., aynı zamanda bilgi sosyolojisinin de kurucusudur. Nitekim *Schriften zur Soziologie und Weltanschauunglehre* (Sosyoloji ve Dünya Görüşü İçin Yazılar) [1925] adıyla derlenmiş yazılarında, Marx'ın ve genellikle materyalist görüşün zıddına olarak, fikir hayatının, kültür eserlerinin, bilginin sosyolojisine yönelmiştir. Bu meselelere daha derinden nüfuz eden, *Die Wissensfor-*

men und die Gesellschaft (Bilginin Şekilleri ve Toplum) [1926] adlı büyük bir cilt oluşturan eserinde ise, sosyal yapı ve gelişmesiyle ilgili fikirler ve inançlar üzerindeki Marx'cı ve Comte'cu görüşleri tenkitte ve bunları düzeltmekte gösterdiği başarısı ve ustaca tesbitleri, onun *bilgi sosyolojisi*ne olan başlıca katkılarını teşkil eder. Henüz elli dört yaşını doldurmadan ve çok verimli bir olgunluk çağında ölen S.'i bütün hayatı boyunca uğraştıran, onun dolambaçlı yollarda yürüyerek daima takip ettiği tek bir ana problem vardır; bu da insan problemidir. S. için psikolojik ve metafizik, bilgi teorisi ve sosyoloji, ahlâk ve ontoloji hep bu tek konuda (yani insanda) birleşir. Çünkü ona göre, insan bütün varlığın unsurlarını ve kanunlarını kendinde toplayan bir varlıktır ve bundan ötürü de bütün varlık problemlerinin birleşme noktasını teşkil eder. S., bütün problemlerin birleştiği bu varlık alanında hesap vermeyi yayınlanmasını düşündüğü antropolojisine bırakmıştı.

S.'ın insan hakkındaki teorilerin yetersizliğine dair görüşlerinin genel tasvirini daha ziyade ölümünden sonra yayınlanan *Philosophische Weltanschauung* (Felsefî Dünya Görüşü) [1929] ile *Schriften aus den Nachlass* (1933) adlı eserlerinden daha toplu olarak görmek mümkündür.

Türk felsefe yazarları, yazılarında genellikle S.'e atıflarda bulunmaktadır. Bir eseri dilimize çevrildiği gibi, *felsefî antropoloji* için kritik bir hazırlık olmak üzere, Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi* adlı eseri, 1947'de (ikinci baskı, 1969) yayınlanmıştır. (R. Kardaş)

SCHELLING, Ernest Henry (Belvedere, New Jersey 1876 - New York 1939), Amerikalı müzisyen, kompozitör, piyanist ve orkestra şefi. Dört yaşında iken piyanist harika çocuk olarak konser verdi. Philadelphia Academy of Music'te okudu. Altı yaşında Paris'te Mathias'tan sonradan Moszkowski, Huber, Barth, Leschetizky ve Paderewski'den de ders aldı I. Dünya Harbi'nde meslekî hayatı sekteye uğradıysa da harpten sonra birçok Amerikan ve Avrupa orkestralarını yönetti ve 1935 - 1938 yıllarında Baltimore Symphony'nin orkestra şefi oldu. *Impressions From an Artist's Life* (Bir Sanatkârın Hayat İntıbaları) başlıklı eseri, Boston senfoni orkestrası tarafından Muck'ın idaresinde 1915'te icra edildi. Alfred Noyes'in bir şiirine dayanan *A Victory Ball* (Bir zafer balosu) parçası 1923'te Philadelphia orkestrası tarafından çalındı. S., New York filarmonik senfoni orkestrasının verdiği çocuk konserlerini idare etmekle büyük ün kazandı. Bunların birincisi 26 ocak 1924'te verilmiştir. Başlıca eserleri: Orkestra için: *Légendes Symphoniques* (Senfonik Efsaneler) [1904]; *Fantastic Suite* (Hayalî Süit); piyano ve orkestra için [1905]; *Concerto for Violin and Piano* (Keman ve piyano Konçertosu) [1916]; *Morocco, Symphonic Tableau* (Fas, Senfonik bir Tablo) [1927]; *Symphony in C Minor.* Oda musikisi: *Divertimento for Strings with Piano Obbligato* [1925]; *Sonata for Violin and Piano.* Piyano için: *Fatalisme, Gavotte, Two Morceaux, Romance, Thème et Variations, Valse Gracieuse.*

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph von (Leonberg 1775 - Bad Ragaz İsviçre 1854), Alman romantik filozofu. S., daha ziyade Fichte'nin ahlâk felsefesinden hareketle tabiat felsefesi üzerine temellendirilmiş bir metafizik sistemi kuran filozof olarak tanınır. S., iyi bir müsteşrik, rahip ve profesör olan babasının görev yaptığı Bebenhausen manastır okulunda eğitim gördü. 1790'da Tübingen'de teoloji seminerine girdi. Orada, çağdaşları olan Hegel ve Hölderlin ile dostluk kurdu. Onlarla birlikte, Fransız ihtilâlinin tesiri altına girdi; 1792'de mezun oldu. Bir aralık Kant, Fichte ve Spinoza'nın; hususiyle Fichte'nin çok sadık bir öğrencisiydi. S., *Über die Möglichkeit einer Philosophie überhaupt* (Umumî Olarak Felsefenin İmkânları Hakkında) [1795] adlı eserinde Fichte'nin başlıca fikirlerini aksettirdi. Daha geliştirilmiş eseri *Vom Ich als Prinzip der Philosophie*'de (Felsefenin Prensipi Olarak "Ben" Hakkında) [1795], Fichte'nin idealizminin sınırları içinde kalmakla beraber, Fichte'nin metoduna daha objektif bir uygulama alanı vermek ve onu Spinoza'nın daha gerçekçi görüşüyle birleştirmek temâyülü gösterir. 1798 yılında Goethe'nin desteği ve yardımıyla romantik okulun şâir ve filozoflarının merkezi Jena'da kendisine felsefe profesörlüğü sağlandı. Kant'çı sistemin nihâî meselelerinin bir tenkidini *Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kritizismus* (Dogmatizm ve Kritisizm Üzerine Felsefî Mektuplar) [1795] adlı eserinde ortaya koydu. 1795'te yayınladığı *Neue Deduction des Naturrechts*'de (Tabiat Kanunları Hakkında Yeni Dedüksiyon) Fichte'nin tesirleri hissedilir. Tabiat ilimlerine dair incelemeleri, *Ideen zu einer Philosophie der Natur* (Bir Tabiat Felsefesi İçin Düşünceler) [Leipzig, 1797] ve *Von der Weltseele* (Âlemin Ruhu Hakkında [Hamburg, 1798] eserleriyle kısa zamanda meyvalarını verdi ve bunları *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* (Bir Tabiat Felsefesi Sisteminin İlk Taslağı) [Jena ve Leipzig, 1799]; *Einleitung zu dem Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* (Bir Tabiat Felsefesi Sistemi Taslağına Giriş) [Jena ve Leipzig, 1799]; *System des transzendentalen Idealismus* (Transandantel İdealizm Sistemi) [Tübingen, 1800]; *Darstellung meines Systems der Philosophie* "Spekülatif Fizik İçin Dergi"de (Felsefe Sisteminin Yorumu) [Jena, 1801] ile *Bruno, oder über das natürliche and göttliche Prinzip der Dinge* (Bruno veya Eşyanın Tabiî ve İlâhî Prensipi Hakkında) [Berlin, 1802] ve *Vorlesungen über die Methode des Akademischen Studiums* (Akademik İncelemelerin Metodu Hakkında Dersler) [Tübingen, 1803] takip etti. Erken inkişaf eden ve çok yazan bir yazar olarak S.'in Jena'daki bu ünlü ve bereketli yılları 1798'den 1802'ye kadar sürdü. Onun fikrî senpatileri, zamanının çok faal edebiyat temsilcileriyle onu buraya getirdi.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph von

Goethe'yi pek sevdiği halde, Schiller'den o kadar hoşlanmamış, yavaş yavaş Romantik ekolün büyük lideri ve düşünürü olarak tanınmıştı. Romantizmin asıl kurucusu olan Schlegelde onun çok yakın ve samimî dostu idi. A. W. von Schlegel (1767 - 1845) ve karısı (evvelce de Böhmer'in karısı) Caroline Michaelis (1763 - 1809) ile sıkı ve samimî temasları, Schlegel'i karısından boşanmaya sevketti ve sonunda onunla evlendi. Bu evlilik S.'in Jena'daki hayatının sonu oldu. 1803'den 1806'ya kadar S., Würzburg'un yeni üniversitesinde profesörlük yaptı. 1804'de *Philosophie und Religion* (Felsefe ve Din) adlı denemesini yayınladı. Bu dö-

nem, onun yalnız Fichte ve Hegel ile aralarını açmakla kalmadı, aynı zamanda, meslektaşları ile ve hükûmetle de bozuşmasına zemin hazırladı.

Esasen, S.'in bu zamana kadar yayınladığı eserler, onun "menfî felsefe"si dediği Spinoza'cı ve yeni Eflâtun'cu devrinin mahsulleridir. S., 1806'da Münih'e gitti ve orada 1841 yılına kadar kaldı. Önce İlimler Akademisinin üyesi ve aynı zamanda, 1809'dan itibaren Güzel Sanatlar Akademisinin sekreteri, daha sonra da İlimler Akademisinin sekreteri oldu. Onun bu göreve tayini, kısa bir süre Stuttgart'ta ve yedi yıl da Erlangen'de (1820 - 1826) ders vermesini engellemedi. Nihayet 1827'de Münih'te profesör oldu. 1809'da karısının ölümü üzerine, 1812'de onun en yakın arkadaşlarından biri olan Pauline Gotter ile evlendi. S.'in Münih döneminin ilk yılları, birçok eserlerin yayımlanmasına imkân verdi. *Jahrbücher der Medicin als Wissenschaft*'taki (İlim Olarak Tıb Yıllığı) [1806 - 1808] tabiat felsefesi üzerindeki vecizeler, çoğunlukla Würzburg'da verdiği derslerinden çıkarılmıştı; fakat *Über das Verhältniss der bildenden Künste zu der Natur* (Plâstik Sanatların Tabiat ile İlişkisine Dair) [Münih 1807] ve *Philosophiche Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freheit* (İnsan Hürriyetinin Mahiyeti Üzerinde Felsefî Araştırmalar) [Landshut, 1809] adlı eserleri, onun düşüncesinin ilgi çekici gelişmelerini ve aynı zamanda Böchme'nin tesirinin ve Ortodoks'luğa az çok ciddî bir dönüşün izini taşıyan müsbet felsefe devrine ait fikir planının yapısını gösterir. Bununla beraber, bu dönemde S.'in yayın faaliyeti gittikçe gerilemeye yüz tutmuştu. S., 1809'dan 1815'e kadar, Jacobi'nin 1812'de yaptığı suçlamalara karşı, felsefeyi din bakımından savunan *Über dis Gottheiten von Samothrake* (Samotrak Tanrıları Hakkında) [Stuttgart ve Tübingen, 1815] adlı eseriyle mitolojiyi felsefeye dayandırma tecrübesini ortaya koydu. S., bu tarihten sonra, altmış yaşına kadar, yazılarına yirmi yıl sürecek şekilde bir ara verdi. Çünkü Alman okullarında Hegel'in hâkimiyeti, S.'in susmasına sebep olmuştu. Ancak 1834'de Hegel'in ölümünden sonra, Cousin tarafından bir eserinin tercümesine yazdığı önsözle bu sükûtunu bozdu ve böylece Hegel'ciliğe karşı niçin vaziyet aldığını ve kendi felsefesinin daha önceki anlayışını bu yazısında açıkladı. Aslında anlaşmazlık yeni değildi. Daha 1822'lerde felsefe tarihi üzerinde Erlangen'deki derslerinde bu anlaşmazlık açık ve seçik hâle gelmişti. Zaten S., mantıklı ve spekülatif felsefenin menfîsine karşı, gerçek müsbet tamamlayıcısını teşkil eden görüşünü, *mitoloji ve din* hakkındaki denemesinde daha önceden ortaya koymuştu. D. F. Strauss, L. Feuerbach ile Hegel'cilerin sol kanadındakilerin yazıları, artık din görevlilerini harekete geçirecek güce erişmişti. Öyle ki, Kral IV. Friedrich - Wilhelm de, S.'i üniversitede ders vermek ve Hegel'cilerin mukavemetini kırmak üzere, Berlin'e davet etti (1841). S., burada, Hegel'cilerin sert mukavemetiyle karşılaştığından 1845'te derslerini kesmek zorunda kaldı. S.'in, ölümüne kadar yapılmış olan bu yeni müsbet felsefenin mahiyeti hakkında sağlıklı bir bilgiye ne yazık ki sahip bulunmuyoruz. S.'in Berlin dersleri dört cilt teşkil eder. Bunlar mitoloji ve vahiy felsefesidir.

S.'in felsefesi, geçirdiği dönüş noktalarıyla şöyle bir seyir takip eder: 1) Fichte'nin metodundan daha objektif tabiat anlayışına, başka deyişle *Naturphilosophie* fikriyle, yani, hem tabiat ve hem de ruhun aynı olan, kayıtsız, mutlak cevher düşüncesiyle örtülü şekilde ilgili olan *Identitätsphilosophie* (Aynîlik Felsefesi) içinde kesin formülleştirmeye çalışma, 2) Kökleri 1804'e kadar geriye gitmekle beraber, asıl Berlin derslerinin ana temasını teşkil eden menfî ve müsbet felsefeye karşı koyma. Her ne kadar S.'in tabiat felsefesi, Fichte'nin başlıca ahlâk anlayışına önce bir ek gibi tasarlansa bile, sonradan ondan tamamen farklı bir çerçevede geliştirildiği görülür. Fichte'nin bilgi teorisi, bilen ve isteyen süjeyi, birlikte var-oluşun merkezi yaparken; S., objektif âlemin kendi var-oluşu üzerinde durdu: Tabiat, sadece ampirik müşahede ve ilim teorisi açısından kavranmış olamaz; daha ziyade, spekülasyon ve zihne dayanan sevgiyle yorumlanması gereken, kendi başına bir realitedir. Böyle bir yorum, tabiatın, Eflâtun'un düşündüğü gibi, bir ruh âlemiyle birlikte bahşedilmiş üniversel bir organizma olduğunu ortaya koyar. İnsanın "ben"inde olduğu gibi, tabiatta da aynı orijinal temâyüller, biri sonlu ve maddî, öteki de sonsuz ve ideal şekilde rol oynar. S., 1800'lerde transandantal idealizm sistemi içinde tabiat felsefesini, bilgi teorisi ve ahlâk felsefesiyle, spekülasyonun objektif ve sübjektif görünüşünü birleştirmeye çalıştı. Tabiatı ruha tâbi kılmakla beraber, ahlâklılığın (Kant ve Fichte'nin anladığı şekilde) sübjektif faaliyetin en yüksek noktası olduğunu inkâr etti. Gerçekten, onun nazarında dehâ, ne tabiatı meydana getiren kör faaliyettir, ne de ahlâk âlemini yaratan hür ve şuurlu faaliyet. Dehâ, bunların ikisine de kuşatır. Bu suretle san'at, hem gelişmenin son sınırıdır, hem de gelişmeyi örten peçeyi kaldırma gücüdür. San'at felsefesi de, hem sistemin tâcı, hem de, genel olarak felsefeyi kurma vasıtası olur. Tabiat ve ruhu uzlaştırma yolunda temel problemin bu şâhâne çözüm şekli, bir bakıma, devrinin romantik zihniyetine en uygun bir cevaptır.

Tesiri, kısmen Hegel'in rekabeti karşısında mukavemet gören ve onun içinde eriyen S.'in felsefesi; birbirine müşterek bir prensiple bağlanmış olmasına rağmen, hakikatte, çok farklı iki sistemden mürekkeptir. Hareket noktası olan birincisine göre, düşünce varlıktan önce gelir (idealizm); ötekine göre, düşünceden önce olan (kuvvet hâlinde) varlıktır (realizm). O, birincisi adına zihnî sezişten bahsediyor ve transzentalphilosophie'sini tasarlıyor; ikincisinin hâkimiyeti altında tecrübeyi ve tabiat felsefesini yükseğe çıkarıyordu. Birincisi bizi Hegel'e ve âlemin ve tarihin *a priori* inşasına; öteki Schopenhauer'e ve çağdaş ampirizme götürür. Böylece sonlu ve sonsuz, objektif ve sübjektif, reel ve ideal gibi zıtların orijinal ayniyyeti üzerinde düşüncesini yoğunlaştıran S., yeni bir şema geliştirmiş oluyordu. Ayniyyet zemini, kendi başına kavranmış olmamakla beraber, tecrübemize açık, hem objektif ve hem sübjektif alanda birbirine karşı koyan kutupluluğun nisbî dengesiyle doğrudan bilinmiş olabilir. Bu şema daha ileri götürülememiş, ancak taslak hâlinde kalmıştır.

S.'de hâkim olan objektif temayül, onu kısa zamanda sübjektif âlemin Eflâtun'cu bir anlayışına götürmüş, böylece idealar doktrinini yenilemek fırsatını bulmuştur. Zıtları doğuranın dışındaki nihaî birlik, idealar alanı, sonlu "ben"in ve sonlu âlemin menşeinin varlığı olarak anlaşılmadıkça, asla genişletilemez. S., 1804'de bu en gizli münasebeti açıklamak için *Philosophie und Religion* (Felsefe ve Din) adlı denemesini yazdı. Burada Coleridge gibi, "Tanrı'nın ruhunu metafizik olarak bilmek" istedi. Bu zihniyet içinde, onların mutlak birliği fikrine vardı. Fakat fikirlerin mahiyeti icabı, hem zarurî (objektif), hem de hür (sübjektif) olması için, bunların menşeinden ve merkezinden uzak düşeceği tabiîdir. Bu kusur, fikirlerin mutlak hürriyeti söz konusu olduğu için, mümkündür ve meşru görülebilir. S., burada Origenes'in doktrinini yenilemektedir ki, artık yavaş yavaş Hıristiyan spekülasyonuna doğru geriye dönmektedir. Bizzat kendi fikirlerini

ihlâl eden bu husus, içinde yaşadığımız olaylar âlemi içinde kendilerini tâdil eder. Fikirler ile Tanrının orijinal birliği, insanın yaratıcısına onun dönüşü vasıtasıyla ancak düzeltilmiş olabilir.

Bu yarı dinî, yarı spekülatif anlayışlar (Jacob Böchme'den ilham alarak dönüşte bulunan) Katolik romantik F. X. von Baader'in tesiri altında S.'in insan hürriyetine dair (1809) eserinde değişikliğe uğradı. S., fikirlerin Hıristiyan'lıktan uzaklaşan zeminini bizzat Tanrının mahiyetine geri götürdü. Tanrıda sonlu âlemin veya onun ilâhî özüyle tezat hâlinde var-oluşunun bağımsızlığı ve imkânlılığının nihaî kaynağı olan bir çeşit mutlak ve aklî olmayan orjinal bir uçurum vardır. Fakat S.'in spekülasyonunun nihaî ve kesin şekli, ancak Berlin derslerinde kararlı hâle gelmiştir. Bu derslere göre, Tanrı, herhangi bir "menfî felsefe"nin spekülatif çabasıyla bilinmiş olamaz. Tanrı tecrübe edilmiş olmalıdır. Bu durum S.'i metafizik ampirizme götürmektedir. Bütün şeylerin mutlak zemini hakkında tecrübe, Tanrının kendini tecellî ettirmesinden ayrı olarak imkânsızdır. (R. Kardaş)

SCHELMUFFSKY, Alman yazarı Christian Reuter'ın 1696'da yayınladığı bir hayalî gezi ve macera romanının kahramanı. Romanın başlığı: *Schelmuffskys Wahrhafftige Curiöse und Sehr gefährliche Reisebeschreiburg zu Wasser und Lande* (S.'nin, garip ve tehlikelerle dolu deniz ve kara gezisi). (S. Almanca *Schelm* = dolandırıcı kelimesinin Lehce bir soyadı hâline getirilmiş şeklidir).

Alman edebiyatının en başarılı ve en zarif hayalî hikâyelerinden biri olan bu eser, şimdiye kadar canlı kalmış az sayıdaki XVII. yüzyıl Alman romanlarından biridir. Kahraman, gerçekle hiç ilgisi olmadığı ilk bakışta görülen aşk ve gezi maceralarını kendi sözleriyle anlatır. Hiciv karakteri taşıyan roman, dünyanın ve insanların kültürsüz bir kafada aldığı karikatürize edilmiş şekilleri yansıtır. Romanın canlandırdığı hareketler kaba olduğu gibi, kullandığı dil de kabadır

Eser iki defa önemli değişikliklerle yayınlanmıştır. Birinci şekli, daha ziyade insanların züppeliğine dikkati çekerek onlarla alay eder. İkinci şekli, kahramanın ruhunda nâziklik ile kabalık arasındaki savaşı canlandırır.

Bu roman, XVIII. yüzyılda hemen hemen tam olarak unutulmuş romantikler ve özel olarak Arnim ve Brentano yeniden keşfedip değerlendirmişlerdir.

SCHENCK veya SCHENK, Johann, XVII. yüzyılın sonlarında yaşamış bir müzisyen. Düsseldorf'ta seçmen prensin sarayında viola da gamba (bir çeşit viyolonsel) çaldı. Sonradan Amsterdam'a gitti ve orada eserlerini yayınladı. Gamba için *Konst-Oeffeningen* (Sanat Uvertürleri), 15 süit veya sonat [1688]; *Scherzi Musicali* (Musiki Oyunları), 5 süit'te 101 parça [aş. yu. 1692]; *La Ninfa del Reno* (Rhein'in Su Perisi) ve *L'Echo du Danube* (Tuna'nın Yankısı): Sonat'lar; *Les Fantaisies Bizarres de la Goutte* (Damlanın Garip Fantezileri), 12 sonat; *Il Giardino Armonico* (Âhenkli Bahçe) [1692].

SCHENDEL, Arthur van (Batavia 1874 - Amsterdam 1946), Holandalı yazar. Tahsilini Holanda'da tamamladıktan sonra İngiltere'de öğretmenlik yaptı. Daha sonra Fransa ve İtalya'da yaşadı. İlk basılan eserleri lirik romanlar olup hemen hepsinde Orta Çağ'a ait etkiler görülür. Daha sonraları nisbeten realist eserler vermiş olan S., güçlü ve akıcı bir üslûba sahiptir ve devrinin Flamanca yazan büyük yazarlarından biridir. Başlıca eserleri şunlardır: *Een Zwerver Verliefd* (Âşık Âvâre) [1904], *Een Zwerver Verdwaald* (Kaybolmuş Âvâre) [1907], *Het Fregatschip Johanna Maria* (Johanna Maria Firkateyni) [1930], *Een Hollandsch Drama* (Bir Holanda Dramı) [1935], *De Wereld Een Dansfeest* (Bir Danslı Şenlik Dünyası) [1938].

SCHENECTADY, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey-doğusunda, New York eyâletinde, Mohawk River adlı nehir ile New York State Barge Canal adlı kanal üzerinde bir şehir. Nüfusu 76 000 (1974). S., Albany şehri ile birlikte bir şehirleşmiş saha teşkil eder. Şehir endüstrileşmiş olup elektrik âletleri ve lokomotif fabrikaları vardır.

SCHENK, Johann (Wiener-Neustadt 1753 - Viyana 1836), Avusturyalı müzisyen ve musiki öğretmeni. Beethoven, S.'in öğrencisi olarak birkaç ay kontrpuana çalışmıştır. S., Stoll, Schneller ve Wagenseil'in öğrencisi idi. 1794'ten sonra Prens Carl von Auersperg'in sarayında musiki direktörü olarak çalıştı. En çok sevilen eseri *Der Dorfbarbier* (Köy Berberi)'dir [1796].

SCHENKER, Heinrich (Wisniowczyk, Galiçya 1868 - Viyana 1935), Avusturyalı piyanist, musiki bilgini ve yazarı. Brückner'in öğrencisi olan S., Viyana'da yerleşti. Beethoven'in piyano için sonatlarını, Händel'in org için eserlerini, Philipp Emanuel Bach'ın piyano için parçalarını yayınladı. Eserleri: *Neue Musikalische Theorien und Phantasien* (Yeni Musiki Teorileri ve Fanteziler); *Der Tonwille* (Musiki İsteği); *Beethovens Neunte Sinfonie* (Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi); *Das Wesen des Musikalischen Kunstwerks. Eine Einführung in die Lehre Heinrich Schenkers* (Musiki Sanat Eserinin Mahiyeti. H. S.'in Öğretimine Giriş) [1934].

SCHERCHEN, Hermann (Berlin 1891 - Floransa 1966), Alman orkestra şefi, musiki yazarı ve viyolacısı. Neue Musik (Yeni musiki) hareketinin öncüsü olarak birçok birinci temsileri idare etti. En çok Königsberg, Frankfurt-am-Main ve Winterthur'da çalıştı. 1950'den sonra yalnız misafir orkestra şefi olarak çalıştı. 1954'te Gravesano'da kendisine ait bir elektro-akustik laboratuvarı kurdu.

Başlıca eserleri: *Lehrbuch des Dirigierens* (Orkestra Şefliği Öğretim Kitabı) [1929; 1956]; bu eseri İngilizceye de çevirmiştir; *Vom Wesen der Musik* (Musikinin Mahiyetine Dair) [1950].

SCHERER, Sebastian Anton (XVII. - XVIII. yüzyıl), Alman müzisyeni. Ulm'da Belediye musiki direktörü olarak ve 1671'den itibaren Ulm katedralinde orgcu olarak çalışmıştır. Musica Sacra (Kutsal musiki), missa'lar, ilâhiler ve motet'ler bırakmıştır.

SCHERER, Wilhelm (Schönbrunn, Avusturya 1841 - Berlin 1886), Avusturyalı Germanist. 1868'de Viyana'da, 1872'de Strasbourg'da, 1877'de de Berlin'de profesör olarak çalıştı. Dilde ve edebiyattaki olayları, eksiksiz bir sebepler ve etkiler zinciri olarak anlamaya ve tabiat ilimleri alanındaki araştırmalarda kullanılan sağlam metod ve buluşları manevî ilimlerde de değerlendirmeye çalıştı. S.'e göre bir şair

ve eserlerinin anlaşılması yaşayışa, öğrenilenlere ve bize atalarımızdan miras kalan bilgilere bağlıdır. S., her alanda karşılaştırmalı - jenetik metodu kullanmaya çalışmıştır.

S.'in pozitivist metodu Alman dili araştırmalarını yıllarca etkilemiştir. Başlıca eserleri: *Denkmäler Deutscher Poesie und Prosa aus dem 8. - 12 Jahrhundert* (VIII-XII. Yüzyıllara Ait Almanca Şiir ve Nesir Anıtları) [1864]; *Zur Geschichte der Deutschen Sprache* (Alman Dili Tarihi) [1868]; *Aufsätze über Goethe* (Goethe Hakkında Yazılar) [1886].

SCHERER, Wilhelm

SCHERING, Arnold (Breslau 1877 - Berlin 1941), Alman musiki bilgini. Berlin ve Leipzig üniversitelerinde okudu ve Joachim'den keman, Succo'dan da kompozisyon dersi aldı. Daha sonra, 1920'ye kadar Leipzig üniversitesinde ve konservatuarında, 1920 - 1928 yıllarında da Halle üniversitesinde ders verdi. 1928'den itibaren Berlin üniversitesinde çalıştı. 1904'ten sonra *Neue Bach Gesellschaft* (Yeni Bach Birliği) adına *Bach Jahrbücher*'i (Bach Yıllıkları) yayınladı. 1908'de Uprpsala'da Heinrich Schütz'ün uzun zaman kaybolduğu sanılan *Christmas Oratorio*'sunu (Noel Oratoryosu) buldu.

S., XIV. yüzyıl insan sesi musikisinin en büyük kısmının, güfteli org musikisinden başka bir şey olmadığını savunmuş; Beethoven'in eserlerinin hepsinin program musikisi (tabiat seslerini taklit eden musiki) olduğunu ileri sürmüştür. S., aşağıdaki konuları işlemiş, tarihçelerini yazmıştır: *Oratoryo Konçerto; Bachs Textbehandlung* (Bach'ın Metni Nasıl İşlenmeli); *Zur Bachforschung* (Bach'la ilgili Araştırmalar Hakkında); *Musikalische Bildung und Erziehung zum Musikalischen Hören* (Musiki Kültürü ve Musiki Dinleme Öğretimi); *Deutsche Musikgeschichte im Umriss* (Alman Musikisinin Kısa Tarihçesi). Ayrıca Goethe'nin Faust'u için musiki ve bir keman sonatı da yazmıştır.

SCHERZANDO veya SCHERZOSO (İtal. Scherzo = oyun, cilve), canlı, cilveli, oynak, şakacı bir şekilde seslendirilecek bir parça için kullanılır. Bazan başka bir terim ile birleştirilir. Meselâ: Allegro scherzando = şen ve oynak. Bu sözler bütün bir harekete aittir.

SCHERZO (İtal. = alay, latife, şaka), başlangıçtan beri senfoninin en serbest ve en oynak hareketine verilen ad. Modern S.'nun yaratıcısı olan Beethoven'in eserlerindeki S.'lar, şu karakterleri taşır: Genel olarak birinci konudan alınmış olan özel bir ritmik şekil daima tekrar edilir; melodi, cilveli ve oynaktır.

S., menuet ve trio'nun selefi hâline gelmiş, daha yavaş olup, S.'nun canlılığı ile çelişki hâlinde bulunan trio'nun yerini almıştır. Bununla beraber, bazı kompozitörler trio'suz S.'lar da yazmıştır. Genel olarak temposu 3/4'tür.

XVII. yüzyılda, Almanya'nın benimseyip taklit ettiği İtalyan canzonetta'ları (türkücük), scherzi musicali (musikili şaka) adını taşırdı. Carl Philipp Emmanuel Bach'ın sonatlarında, allegretto scherzando (şen ve cilveli) olarak işaretlenir. Haydn'ın, telli kuartet ve senfonilerindeki menüeler, sonradan S. adını alacak olan parçaların karakteristiklerinin birçoğunu (anî âhenk değişmelerini, beklenmeyen tekrarlamaları ve sonları) gösterir. Beethoven'in S.'larının hissî karakteristikleri, taşkın bir neşe ile hüzünlü bir facia havası arasında değişir. Schubert'in bazı S.'ları Beethoven'inkiler kadar kuvvetlidir. Mendelssohn'un tipik S.'su nazik ve şakacıdır. Bruckner, S.'larına ağır bir eda verir. S., bazı modern kompozitörler tarafından bağımsız bir parça olarak da kullanılmıştır: Chopin'in dört piyano eseri ve Dukas'ın *L'Apprenti Sorcier*'si (Sihirbaz Çırağı) gibi.

SCHERZOSO: bk. SCHERZANDO.

SCHEVENINGEN, Holanda'nın güney - batısında, Güney Holanda ilinde, deniz kenarında bir yazlık yer. Loosduinen ile birlikte Güney Holanda ilinin merkezi ve Holanda'nın başşehri Lahey (Holandaca Den Haag, s'Gravenhage) şehrine bağlıdır. XIX. yüzyılın başlarına kadar bir balıkçı köyü olan S., 1818'den itibaren Avrupa'nın en tanınmış deniz sayfiyelerinden biri durumuna geldi. Burada İngilizler, Holandalı amiral Tromp'un donanmasını yenilgiye uğrattılar (1653).

SCHIBLER, Armin (doğ. Kreuzlingen 1920), İsviçreli kompozitör, Zürich ve Londra'da müzik okuduktan sonra "seri" tekniğini benimseyen ilk İsviçreli müzisyenlerden biridir. Çeşitli eserler (opera, senfoni, konçerto'lar) vermiştir.

SCHICHT, Johann Gottfried (Reichenau, Zittau 1753-Leipzig 1823), Alman piyanisti, orkestra şefi ve kompozitörü. 1776'dan sonra solo piyanist olarak ve J. A. Hiller'in refakatçisi olarak Leipzig'te çalışdı. Hiller'in Leipzig'te verdiği konserler, sonradan Gewandhaus konserleri olarak gelişmiştir. S., Gewandhaus'da da 1781 - 1785 yıllarında çalışmış ve 1785'te Gewandhaus konserlerinin idarecisi olarak Hiller'in yerini almıştır. 1810'dan sonra Sankt Thomas okulunda cantor (şarkıcı) olarak çalıştı. Başlıca oratoryoları: *Die Feier des Christan auf Golgotha* (İsa'nın Golgotha'daki Töreni) [1785]; *Moses auf Sinai* (Musa Sina Dağında) [1790]; *Das Ende des Gerechten* (Âdil Adamın Sonu) [1790]. Bundan başka missa'lar, te deum'lar, motet'ler, kantatlar yazmıştır. *Grundregeln der Harmonie* (Armonin Ana Kaideleri) [1812] adlı bir eser de bırakmıştır.

SCHICK, Margarete Luise (kızlık adı: **Hamel**) (Mainz 1773 - Berlin 1809), Alman opera sopranosu. Çağdaşları onu Mara'dan sonra ikinci ses sanatçısı sayarlardı. Steffani, Würzburg ve Righini'nin öğrencisi oldu. 1791'de Mainz'de sahneye çıktı; daha sonra da orada çalıştı. 1793 - 1794 yıllarında Hamburg'ta, 1794'ten itibaren Berlin kraliyet operasında çalıştı. Mozart onu çok takdir ederdi. Mozart ve Gluck'un operalarında büyük başarı kazanmıştır.

1791'de viyolonist Ernst S. (La Haye 1756 - Berlin 1815) ile evlenmiştir. Ernst S., Berlin kraliyet operasında çalışmış ve altı keman konçertosu bırakmıştır. Kızı Julie ve torunu Pauline von Schätzel de ses sanatkârı idi.

SCHICKELE, René (Oberehnheim, Alsace 1883 - Vence, Nice 1940), Alman yazarı. 1902'de E. Etadler ve A. Flake ile birlikte, yeni çağ şiirini teşvik maksadıyla "Der Stürmer" (Atılgan) dergisini kurdu. Strassburg'da (Strasbourg) çıkan "Neue Zeitung" da Paris muhabiri, sonradan da başredaktör olarak çalıştı. 1914-1920 yıllarında Zürih'te barışçı ve ekspresyonist temayüllü "Weisse Blätter" (Ak Yapraklar) dergisini yayınladı. 1920-1932 yıllarını Bedenweiler'de, sonradan mülteci olarak Fransa'da, kısa süre için de Sanary-sur-Mer'de tutuklu olarak geçirdi.

SCHICKELE, René

Alman baba ile Fransız ananın oğlu olan S., Alman ve Fransız kültür geleneği arasındaki genginliği büyük bir acı olarak duyar, Fransız ve Alman ruhlarını şiirleriyle birleştirmeye çalışırdı. *Das Erbe am Rhein* (Ren'deki Miras) adlı roman trilojisinde, bazı Alsace'lı insanların I. Dünya Harbi'nden önceki ve sonraki kaderini canlandırır.

Eserleri, Roman: *Der Fremde* (Yabancı Adam) [1909]; *Benkal, der Frauentröster* (Kadınları Avutan Benkal) [1914]; *Das Erbe am Rhein, Trilogie* (Rhein'deki Miras, Triloji: Maria Capponi) [1925]; *Blick auf die Vogesen* (Vosges Dağlarına Bakış) [1925]; *Der Wolf in der Hürde* (Mandıradaki Kurt) [1931]; *Symphonie für Jazz* (Caz İçin Senfoni) [1929]. Kısa Hikâyeler: *Meine Freundin Lo* (Kız Arkadaşım Lo) [1911]; *Le Retour* (Dönüş) [1938]. Dramlar: *Hans im Schnakenloch* (Sivrisinek Deliğindeki Hans) [1916]; *Am Glockenturm* (Çan Kulesinin Yanında) [1919]. Şiir: *Pan* (mitolojik ad) [1902]; *Sommernächte* (Yaz Geceleri) [1902]. Denemeler: *Schreie auf dem Boulevard* (Bulvarda İşitilen Sesler) [1913].

SCHIEDAM, Güney Holanda'da şehir. Nüfusu 79 000 (1975). Rotterdam'la birleşmiş durumda olduğundan, Rotterdam'ın liman tesislerinin bir kısmı S., topraklarındadır. Başlıca endüstrileri: Gemi inşası, boru, vinç, makina, boya, cam, azot, soda fabrikaları ve damıtma tesisleridir.

SCHIEFNER, Franz Anton (Reval 1817 - Petersburg 1879), Estonyalı dil bilgini. Ravel katedrali okulunu (Ritter - und Domschule) bitirdikten sonra (1836) Petersburg üniversitesinin hukuk fakültesinde okudu. 1840'ta fakülteyi bitirdiyse de, hukuk alanında çalışmaktan vazgeçti ve dil ilmiyle uğraşmaya karar verdi. Bunun üzerine 1840'ta Berlin üniversitesinde doğu dilleriyle (özellikle Sanskrit) uğraşmaya başladı. 1842'de Berlin üniversitesindeki çalışmalarını sona erdiren S., 1843'te Petersburg'da Yunanca ve Latince öğretmenliğine tayin edildi.

S., Berlin'den döndükten sonra Tibet diliyle de uğraştı. Onun bu alandaki bilgi ve yetkisini göz önüne alan Rus ilimler akademisi onu Tibet dili asistanlığına getirdi. 1856 - 1878 yılları arasında, etnografya müzesinde müdür olarak görev yaptı. 1863'te ilimler akademisi kitaplığında ikinci şube müdürlüğüne getirildi ve hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı.

S., Kafkas, Türk, Moğol, Fin, Tibet dilleri üzerine yazılar yazdığı gibi, Paleoasya dilleriyle de uğraşmıştır. Ancak, Türkoloji tarihinde daha çok arkadaşı M. A. Castrén'in (b. bk.) Kuzey Rusya'da ve Sibirya'da yaptığı gezilerin raporlarını Almancaya çevirip yaymakla ün kazanmıştır. Rus ilimler akademisinin aldığı bir karar üzerine S., Castrén'in çalışmalarını *Nordische Reisen und Forschungen* (Kuzey Gezileri ve Araştırmaları) adlı bir seride toplamıştır (12 cilt). Castrén'in Koybal ve Karagas grameri *(Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den Tatarischen Mundarten des Minussinischen Kreises.* 1857) bu dizide çıkmıştır. Türk dilinin Koybal ve Karagas diyalektleri üzerine yazılan ilk ve biricik gramer budur. Son olarak S.'in Minusink Tatarları'nın destanları üzerine yazmış olduğu eseri *(Heldensagen der Minussinischen Tataren Rhytmisch Bearbeitet von A. Schiefner.* 1859) de özel olarak belirtilmeye değer. (H. Eren)

SCHIKANEDER, Johann Emanuel (Ratisbon 1748 - Viyana 1812), Alman tiyatro direktörü ve libretto yazarı. Bir gezici tiyatro kumpanyasına aktör ve şarkıcı olarak katıldı, bu kumpanyanın başına geçti. Avusturya - Macaristan şehirlerini gezip orada temsiller verdi. Sonra Viyana'ya yerleşerek Körntnerthor, Burg, Prinz Starhemberg ve 1801'den sonra Theater an der Wien tiyatrolarını idare etti. Daha sonra Mozart ile temasa geçerek, yazmış olduğu Die Zauberflöte (Sihirli Flüt) librettosunu bestelemesini sağladı. Bu operanın büyük başarısı S.'i malî felâketten kurtarmıştı ama, Mozart, haklarının korunmasını sağlamamış olduğundan, S., ona karşı pek kadirşinaslık göstermedi. S. 35 libretto daha yazdı ve çok para kazandı. Ama sonunda aklını kaybetti ve büyük fakirlik içinde öldü.

SCHILDBERG, Polonya'da Ostrzeszów şehrinin Almanca adı. 1920'ye kadar Prusya'ya bağlı idi. Poznan - Ostrau - Kempen - S. Deutschhof demir yolu üzerinde bulunur. 1921'de nüfusu 5 415 idi.

SCHILLER, Ferdinand Conning Scott (Ottensen, Hamburg 1864 - Los Angeles 1937), İngiliz pragmatist filozofu. Orta öğrenimini İngiltere'de Rugby'de tamamladıktan sonra, yüksek öğrenimini Oxford üniversitesinin Balliol kolejinde yaptı. 1893'den 1897'ye kadar, A. B. D.'de Cornell üniversitesinde felsefe öğretim görevlisi olarak bulundu. Oxford'a döndükten sonra 1897'den 1926'ya kadar Corpus Christi kolejinde felsefe okuttu. 1929'dan 1936'ya kadar da Southern California üniversitesinde öğretim görevini sürdürdü. S., Cornell üniversitesinde felsefe okuttuğu sırada karşılaştığı Amerikan filozofu William James'ten hayli etkilendi. "Hümanizm, volontarizm ve personalizm" gibi değişik adlar taşıyan pragmatizmin başlıca İngiliz temsilcisi olan S., kendi doktrinine *"hümanizm"* adını verir. Mutlakçılığı (absolitizm) ve tabiatçılığı (natüralizm) reddeden S., insanın, topyekûn tecrübenin hareket noktası ve gayesi olarak, herhangi bir fikirler sisteminin tek ölçüsü olması gerektiğini ileri sürer. Mutlakçılığa ve tabiatçılığa karşı tavır alırken, eylemin, değişmenin, tekâmülün yanıltıcı karakterine inanmanın da insanı sekînetçiliğe (quietism) götüreceğini iddia eder. Ona göre, mutlakçılık, hem gerçek, hem kendisiyle, hem de diğer şeylerle birleşik olduğu için, gerçekliği, bir bütünün parçası gibi idrâk etmenin mümkün olduğunu iddia etmek hatâsına düşer. Gerçeğe ulaşmak için, gerçekliği, bir bütünün parçası gibi, ferdî bir şey olarak görür ve birleşik olan genellik-

ler sayar; tecrübe sâyesinde bunların teferruatı belirgin hâle geldikçe, bu birleşiklik karakteri kaybolur. Ayrıca tecrübemizde birbiriyle birleşik olmayan birçok tarzlar vardır. Doğrudan ve günlük tecrübe, bilginin kendisine gösterdiği âlem içinde kendi âlemini tanımaz; bu âlemlerin her biri bizim menfaatlerimiz için izafî inşâlardır. S., bu görüşleriyle pragmatizmini idealizme doğru kaydırmakla beraber, yine sonunda mantığı ve hakikati, değişebilen insanın vasıtası olarak görür.

S.'in başlıca eserleri şunlardır: *Riddles of the Sphinx* (Sfenks'in Bilmeceleri) [1891], *Axioms as Postulates* (Postulatlar Olarak Aksiyomlar) [1902], *Studies in Humanism* (Hümanizm Üzerine İncelemeler) [1907], *Plato or Protagoras* (Eflâtun veya Protagoras) [1908], *Formal Logic* (Sûrî Mantık) [1912], *Problems of Belief* (İnanç Problemleri) [1924], *Tantalus or the Future Man* (T. veya Gelecekteki İnsan) [1924], *Some Logical Aspects of Psychical Research* (Psişik Araştırmanın Bazı Mantıklı Görünüşleri) [1927], *The Case for and against Psychical Belief* (Psişik İnançtan Yana veya Ona Karşı Durum) [1927], *Logic for Use* (Kullanmak İçin Mantık) [1929] ve ölümünden sonra da son yazılarının bir toplaması olan *Our Human Truths* (Beşerî Hakikatlerimiz) [1939].

SCHILLER, Johann Christoph Friedrich von (Neckar üzerinde Marbach 1759 - Weimar 1805), Alman şâiri, dramatisti ve filozofu. Askerî cerrah olan babası Johann Kaspar, mesleği icabı durmadan yer değiştirdiği için, S. önceleri düzenli bir öğrenim göremedi; ama Lorch ve Ludwigsburg'da uzunca süre kaldıklarından öğrenimini düzenli olarak tamamlamak imkânını buldu. 1773'te Württemberg Dükü Karl Eugen, genç S.'i, Ludwigsburg yakınlarındaki askerî okula öğrenci olarak istedi ve S. orada hukuk tahsil etti. Okul, 1775'te Stuttgart'a nakledilince tıp öğrenimini görmeye başladı. Okulun sıkı askerî disiplini her gün biraz S.'in omuzlarına yükleniyor, içindeki isyan hissini taşıracak hâle getiriyordu. Sonunda bu duygular 1777 - 1778 yılında *Die Räuber* (Haydutlar) adlı eseriyle patlak verdi.

S., 1780'de cerrah olarak okulu bitirdi ve hemen Stuttgart garnizonundaki bir alaya tayin edildi. Ancak bu hayata karşı olan memnuniyetsizliği devam ediyor, hisleri, ifadesini lirik şiirlerinde buluyordu. Ertesi yıl *Die Räuber*'i kendi hesabına bastırdı ve eser büyük bir ilgi topladı. Bu ilgi çekici trajedinin kuvveti, mübâlağalı havasına ve karakterine rağmen, şüphesiz şâirin dramatik kabiliyetinden ve çağının gebe olduğu isyan duygularını dile getirmiş olmasından ileri geliyordu. Bu bakımdan *Räuber,* XVIII. yüzyıl Alman edebiyatının en vurucu eserlerinden biri sayılır. *Räuber* 1782 yılı başında Mannheim'deki millî tiyatroda temsil edildi. İlk temsilde hazır bulunmak üzere S. de kaçıp gelmişti. Bu başarı aynı yıl yeni bir trajedi yazmasına yol açtı: *Dier Verschwörung des Fiesco zu Genua* (Fiesco'nun Genua'ya Yemini). Aynı yıl ayrıca bir de antoloji neşretti.

Bu arada, S.'in bir defa daha gizlice Mannheim'a gittiği haberi dükün kulağına gelince onu on beş gün hapsetti ve artık "komediler" yazmaktan vazgeçmesini ve Württemberg dışında herhangi bir kimseyle görüşmesini yasak etti. Sonunda S., kaçmaya karar verdi ve bir fırsatını bularak 1782 yılı eylülünde planını tatbik mevkiine koydu. Ne yazık ki kaçışı hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Tiyatro idaresi, ona hiçbir maddî destek vaadetmiyordu. Üstelik artık Mannheim'a da dönemezdi, saklanmak zorundaydı. Çaresiz birkaç hafta Oggersheim köyünde kaldı; daha sonra bir okul arkadaşının annesi olan Frau von Wolzogen'ın Bauerbach'taki evine sığındı. Burada Oggersheim'da başladığı *Kabale und Liebe* (Hile ve Aşk) adındaki üçüncü dramını tamamladığı gibi *Don Carlos*'a da başladı.

SCHILLER, Johann Christoph Friedrich von

S., nihayet 1783 yılında tiyatrodan "tiyatro şâiri" olarak çalışmak üzere bir yıllık kesin bir teklif aldı ve Mannheim'a döndü. 1784'te *Fiesco da, Kabale und Liebe* de temsil edildi. Ayrıca Mannheim'da bulunduğu sırada kendi gazetesi olan *Die Rheinsche Thalia*'da, *Don Carlos*'un başlangıcını neşretti (1785) ve bu, onun edebî mahfillerdeki itibarını daha da arttırdı.

1785'te S. meçhul dört dostunun (C. G. Körner, L. F. Huber ve nişanlıları) davetini kabûl ederek Leipzig'e gitti. Yazı bu şehrin yakınındaki Gohlis'te geçirdiler. S. oradayken duyduğu yaşama sevincini *Ode an die Freude* (Sevince Methiye) şiiriyle dile getirdi. Sonra Körner'le birlikte Dresden'e gitti. Dresden'de, ve yine Körner'le beraber Elbe üzerindeki Loschwitz'de bulunduğu sırada *Don Carlos*'u tamamladı, bir romana başladıysa da bitiremedi (1789).

Öte yandan Körner'in felsefeye olan merakı S.'in dikkatini felsefî çalışmalara çekmişti. Bunun sonucu olarak 1786'da *Philosophische Briefe*'yi (Felsefî Mektup) yayınladı. *Don Carlos* 1787'de çıktı ve onun şâirlik şöhretini bir kat daha arttırdı. Aynı yıl Weimar'da S.'in hayatında yeni bir

SCHILLER : Marbach'ta, ünlü şâirin doğduğu ev

dönem açıldı. Goethe İtalya'da bulunuyordu, Weimar dükü de yoktu. Filozof ve şâir Herder (b. bk.) ile Wieland onu çok iyi karşıladı. Çok geçmeden, von Lengfeld âilesiyle tanıştı ve âilenin küçük kızıyla evlendi. Bu arada *Don Carlos* üzerindeki çalışmaları onu tarih incelemelerine itmişti. 1788'de en belli başlı tarih eseri olan *Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande von der Spanischen Regierung*'u (İspanya Hâkimiyetindeki Felemenk'in Çöküş Tarihi) yayınladı. Bunun üzerine Goethe'nin de tavsiyesiyle, Jena üniversitesine profesör tayin edildi ve açılış konuşmasını kasım 1789'da yaptı. S.'in, bir başka tarih eseri olan *Geschichte des Dreissigjährigen* (Otuz Yıl Savaşı Tarihi) 1791 - 1793'te yayınladı.

Ancak, daha bu eseri bitmeden S., tarihten felsefeye yönelmişti. Bunda bir bakıma hastalığının etkisi de düşünülebilir. Çünkü şâir evlendikten bir sene sonra ciddî bir hastalığa yakalanmıştı. Bu hastalığın etkilerinden ölünceye kadar da kurtulamadı. Maddî durumu, Holstein - Augustenburg veliahd prensinin üç yıl süresince yılda 1 000 taler aylık ücret bağlamak gibi büyük bir cömertlik göstermesiyle halledilmişti. S., bu üç yılını felsefî incelemelerle geçirdi. 1790 yazında Jena'da trajedi estetiği dersleri verdi. Ertesi yılını Kant'ın yeni çıkan *Kritik der Urteilskraft* adlı eserini incelemekle geçirdi. Bu incelemelerin etkisi, S.'in birçok denemesinde dikkati çeker. Bütün bunların sonucunda S.'in yaptığı güzellik tarimi (freheit in der erscheinung) Alman estetik nazariyatı tarihinde yeni bir devre açmıştır. 1793'te yayınladığı *Uber Anmut und Wüede* (Zarafet ve Şeref Üzerine) adlı eseriyle Kant'ın nazariyatını daha genişleterek şerhetti. 1795'te çıkan *Briefe Über die Asthetische Erziehung des Menschen* (İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar) eseriyle S., yeni görüşlerini ferdî ve ictimâî hayata tatbik ediyordu. Bu ilgi çekici mektuplar, kuruluşu sırasında Goethe ile dost olmalarını sağlayan *Die Horen* (1794) gazetesinde yayınlandı. Bu yeni dostluk hiç vakit geçirmeden şâirin *Uber Naive und Sentimentalische Dichtung* (Saf ve Hissî Şiir Üzerine) [1795 - 1796] adlı eserini vermesine yol açtı. S., bu eserinde estetik nazariyelerin nasıl tatbik edileceğini araştırmıştır.

Bu eserden sonra, S.'in tekrar şiire döndüğünü görüyoruz. Goethe'nin de tesiriyle, şâir, felsefî lirizmi aksettiren eserler vermeye başladı ve fikrî şiirin şaheserlerini verdi : *Die Künstler, Das Ideal und das Leben* gibi şiirleri, 1796'da yayınlamaya başladığı *Musenalmanach*'ta çıktı. Bu almanağın ertesi yıl çıkan nüshası birincisinden daha ilgi çekiciydi; çünkü bunda şâirin en popüler baladları yer almıştı : *Die Kranische des Ibykus* (İbikus'un Vinçleri), *Der Ring des Polikrates* (Polikrates'in Yüzüğü), *Der Taucher* (Dalgıç), *Ritter Togenburg*. Bu baladları 1800'de *Das Lied von der Glocke* (Çan'ın Şarkısı) takip etti.

Don Carlos, nasıl ki S.'i Felemenk tarihini incelemeye ittiyse, son zamanlarda meşgul olduğu Otuz Yıl Savaşları da onu *Wallenstein* (1798 - 1799) adlı piyesini yazmaya yöneltti. Önce beş perde olarak tasarladığı bu eseri beş perdede ifade edemeyince uzunca bir prolog ile iki drama böldü. *Wallenstein* öyle büyük bir başarı kazandı ki, S., bir anda Avrupa piyes yazarlarının ön safına geçti. Yazar 1799'da hem yakın dostu Goethe'yle sık sık temas edebilmek hem de tiyatroları takip edebilmek için sürekli olarak Weimar'a yerleşti.

Wallenstein'ı, Almanya dışında büyük şöhret kazanan *Maria Stuart* (1800) takip etti, ama bu eser kazandığı şöhrete rağmen S.'in en iyi eserlerinden değildir. 1801'deki romantik trajedisi *Die Jungfrau von Orleans* ise (Orleans Bâkiresi) her bakımdan çok daha güzeldir. Tam bir Orta Çağ havası içinde işlenen konuda Jean d'Arc'ın kahramanlığı büyük bir ustalıkla işlenmiştir. Ayrıca 1801'de Shakespeare'in *Macbeth*'ini, 1802'de Gozzi'nin *Turandot* adlı eserini tercüme etmiş, *Die Braut von Messina* (Mesinalı Gelin) [1803] adlı trajedisiyle de tamamen Grek esası üzerine bir trajedi denemesi yapmıştır. Şâir'in tamamlanmış son eseri *Wilhelm Tell* adlı dramıdır, 1804'te, ölümünden bir yıl önce yazmıştır. Bunu yazmadan önce Fransız yazarı Picard'ın iki komedisini tercüme etmiş, Racine'in *Phèdre*'inin de Almanca versiyonunu hazırlamıştır.

S.'in son üç yılı sürekli hastalıkla geçmiştir. Buna rağmen bu deha sahibi insanın bu derece çok vermesi gerçekten harikulâde bir başarı olarak görülmektedir. S.'in eserlerinin, özellikle siyasî sarsıntı sıralarında Alman halkına moral verdiği bir gerçektir. Ancak günümüzdeki Almanlar millî hisleri Goethe'nin daha iyi ifade ettiği fikrindedirler.

SCHILLER, Karl (Breslau 1911), Alman iktisatçısı ve siyaset adamı. 1944'te Rostock'ta, 1946'da Kiel'de, 1947'de Hamburg'ta profesörlük yaptı. 1947 - 1961 yıllarında Hamburg'ta dış ticaret, denizaşırı işler ve sosyal ekonomi enstitüsünü yönetti. 1946'da SPD'ye katıldı. 1947 - 1957 yıllarında Hamburg Bürgerschaft (Hamburg parlamentosu) üyeliğine seçildi ve 1948 - 1953 yıllarında da ekonomi ve trafik işleri senatörü olarak Hamburg senatosuna katıldı. 1961-1965 yıllarında Berlin'de ekonomi işleri senatörü olarak çalıştı. 1966'da ekonomi bakanı oldu. Mayıs 1971'de Brandt hükûmetinde maliye bakanlığını da üzerine aldı. Temmuz 1972'de ekonomi ve maliye bakanlıklarından istifa etti. Eylül 1972'de de SPD'den ayrıldı. Başlıca eserleri : *Marktregulierung und Marktordnung in der Weltagrarwirtschaft* (Dünya Toprak Ekonomisinde Pazar Düzenlenmesi ve Pazar Düzeni)

[1940]; *Aufgaben und Versuche. Zur Neuen Ordnung von Gesellschaft und Wirtschaft* (Problemler ve Denemeler. Toplumun ve Ekonominin Yeni Düzeni Hakkında) [1953]; *Neuere Entwicklungen in der Theorier der Wirtschaftspolitik* (Ekonomi Siyaseti Teorisinde Yeni Gelişmeler) [1958]; *Aufgeklärte Marktwirtschaft* (Aydınlanmış Pazar Ekonomisi) [1969].

SCHILLINGS, Max von (Düren 1868 - Berlin 1933), Alman kompozitörü ve orkestra şefi, önce Münih'e yerleşti. 1908'den sonra Stutgart saray orkestrasını yönetti. *Ingwelde* (1894), *Der Pfeifertag (1899)* bestelediği başlıca operalarıdır.

SCHILTBERGER, Hans veya Johann (Freising, Münih 1381 - 1440), Alman asıllı doğu gezgini. Bavyeralı soylu bir Alman ailesinden geldiği anlaşılıyor. 1394'te Leinhart Richartinger'in maiyetine girerek Macaristan kralı Zsigmond'un (Alm. Sigismund) ordusunda, Macar sınırında Türkler'le çarpıştı. Niğbolu muharebesinde (28 eylûl 1396) yaralandı ve Yıldırım Bâyezid'in askerleri tarafından esir edildi. Yıldırım Bâyezid, S.'i hizmetine aldı. S. Türk ordusunda Ankara meydan muharebesine katıldı (1402). Aksak Timur'un askerleri tarafından esir edilen S., doğu ülkelerini gördükten sonra Semerkand'a kadar gitti. Aksak Timur'un ölümünden sonra (1405), onun haleflerinin eline geçti. Ebûbekir'in ordusunda bulunan Tatar hanlarından Çekre ile birlikte Sibirya seferine çıktı. Çekre ile birlikte Volga Tatarları'na saldırdı. Ardından, güney - doğu Rusya'da dolaştı; aşağı Volga bölümünde Altın Ordu hanlarının eski başşehri Saray'ı ve Venedik ve Cenova tüccarlarının merkezi Azak'ı (Tana) gördü. Daha sonra Kırım'da yaşayan Türkler arasında bir süre kaldı. Kafkasya'ya geçerek Batum ve Istanbul yoluyla 1427'de Bavyera'ya döndü.

S., Almanya'ya döndükten sonra 31 yıllık esaret hayatını ve harp maceralarını anlatan bir eser yazmıştır. Bu eserin birinci baskısı Ulm'da çıktı. İkinci baskısı Frankfurt-am-Main, üçüncü baskısı ise Nürnberg'de yapıldı. XV ve XVI. yüzyıllarda büyük bir rağbet gören bu eserin daha yeni baskıları da çıkmıştır. Buchan Telfer'in İngilizce tercümesi *(The Bondage and Travels of Johann Schiltberger.* London 1879) en mükemmel baskısıdır.

S., gezi kitabında yalnız harp maceralarını anlatmakla kalmayarak, gezdiği ülkelerin gelenek ve göreneklerini de tespit etmiştir. Bu eser, özellikle Yıldırım Bâyezid ve Timur dönemleri bakımından değerli bilgi ve müşahedelerle doludur. Bundan başka, S.'in eserinin sonunda Hıristiyanlar'ın Pater Noster dualarının Türkçe ("Tatarca") tercümesi de Latin harfleriyle verilmiştir. "Rabbanî dua" adıyla anılan bu metnin, Kırım'da bir Hıristiyan Tatar'dan alındığı anlaşılıyor (J. H. Mordtmann, *Türkisches,* "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich - Wilhelm - Universität zu Berlin", V, 1902, 165; W. Helmholdt, *Dastürkische Vaterunser in Hans Schiltbergers Reisebuch.* "Folia Orientalià" VI, 1964, 247 - 249).

Kırım, Kuman (Kıpçak) Türkleri'nin yerleştikleri büyük bir merkez olarak tanınmıştır. Kumanlar arasında Hıristiyan'lığı yaymak üzere papazlar Kırım'da dinî metinler üzerinde çalışıyorlardı. Kuman diyalektinin Venedik'te San Marco katedrali kitaplığında saklanan 1303'ten kalma *Codex Cumanicus* adlı eserde Hıristiyan'lıkla ilgili Kumanca dinî metinler verilmiştir. Bu metinler arasında rabbanî duanın Kumanca'sı da tespit edilmiş bulunmaktadır. (H. Eren)

SCHIRACH, Baldur von (Berlin 1907), Alman Nasyonal - Sosyalist politikacısı. 1927'de Nasyonal - Sosyalist öğrenci birliğinin lideri oldu. 1931'de Hitler onu NSDAP'nin (National - Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei, yani Nasyonal - Sosyalist Alman İşçi Partisi) Reichsjugendführer'liğine (Alman Devleti Gençlik Lideri) tâyin etti. 1933'te Alman devlet gençlik liderliğine tâyin edilen S. bu unvânla birlikte, bir devlet gençlik teşkilâtı kurmak vazifesini de üzerine alıyordu. Kurulan bu teşkilâta "Hitler gençliği" denmiştir. Amacı, Alman gençliğini nasyonal - sosyalizmin ilkelerine göre yetiştirmekti. 1940'ta bu iş S.'ın elinden alınmış ve A. Axmann'a verilmiştir. S., 1946'da Nürnberg'te kurulan milletlerarası askerî yargıtayca insanlığa karşı işlediği cürümlerden dolayı 20 yıl hapse çarptırılmış ve bu cezasını Berlin - Spandau ceza evinde çekmiştir.

SCHLEGEL, August Wilhelm (1815'ten sonra Von S.) (Hannover 1767 - Bonn 1845), Alman edebiyat tarihçisi, şâiri, doğu ilimleri bilgini. Göttingen'de 1787'den başlıyarak önce ilâhiyat, sonra filoloji okudu. Şâir G. A. Bürger ile tanıştı. 1796'da Jena'ya yerleşti. 1798'de orada profesör oldu. L. Tieck, F. D. E Schleiermacher, Novalis ve F. W. J. Schelling gibi edebiyatçı ve filozoflarla arkadaşlık kurdu. Jena'da çıkan "Allgemeine Literatur - Zeitung" dergisine katıldı ve Shakespeare'i tercümeye başladı (bu tercümeyi sonradan L. Tieck, kızı Dorothea Tieck ve Kont Baudissin tamamlamışlardır) [1825 - 1833].

SCHLEGEL, August Wilhelm von

S., 1801'de Berlin'e giderek edebiyat ve sanat hakkında konferanslar [1801 - 1804] vermiş, bu derslerinde, Avrupa edebiyatlarını ve ruh gelişimini geniş bir tablo hâlinde tasvir etmiş ve şiirin öz ve gelişim tarihini Herder'in ve romantizmin bakış açısından açıklamıştır. Aynı yıllarda İspanyol yazarı Calderón'un eserlerini çevirmeye başlamışsa da sona erdiremeden *Spanisches Theater* (İspanyol Tiyatrosu) [1803 - 1809] başlığı altında yayınlamıştır. Yine aynı zamanda S., *Blumensträusse Italienischer, Spanischer und Portugiesischer Poesie* (İtalyan, İspanyol ve Portekiz Şiirinden Çiçek Demetleri) [1804] başlığı altında tercümeler yapmış, kendi şiirlerini de *Gedichte* (Şiirler) [1800] başlığı altında yayınlamıştır. O sırada Euripides'in *Ion* adlı trajedisini çevirip oynatmışsa da (Weimar 1802), bu piyes soğuk karşılanmıştır.

S., 1804 - 1817 yıllarında Mme de Staël'in edebiyat ve eğitim müşaviri olarak Coppet'de (İsviçre) yaşamış ve Almanya, İtalya, Fransa ve İsveç'te geziler yapmıştır. 1808'de Viyana'da verdiği *Über Dramatische Kunst und Literatur* (Sahne Sanatı ve Edebiyatı) başlıklı konferanslar çok derin bir etki yapmış ve tekrar tekrar yabancı dillere çevrilmiştir. S., 1811'de *Poetische Schriften* (Şiir Sanatına Ait Yazılar) başlığı altında toplanmış yeni şiirlerini yayınladı. Bu şiirler, duygu bakımından oldukça sunî ve basmakalıp olmalarına rağmen, şekil ve dil bakımından yazarın, şiir sanatının şekil, üslûp ve âhengine ne kadar yüksek derecede hâkim olduğunu gösterir.

S., 1813 - 1814 yıllarında, siyasî yazar olarak İsveç veliahdi Prens Bernadotte'un hizmetinde çalışmıştır.

S., 1818'de Berlin üniversitesine çağrıldıysa da, kendi isteği ile ömrünün sonuna kadar yeni kurulan Bonn üniversitesinde çalıştı; burada eski Hintçe (Sanskrit) filolojisi kürsüsünü kurdu ve kendi kurduğu bir basımevinde Sanskrit metinleri yayınladı.

S., orijinal, yaratıcı bir ruha sahip olmamakla birlikte, Herder'in gösterdiği yollardan yürüyerek ve onun romantik sanat anlayışını benimseyerek, belirli bir eserin, bütün bir devrenin veya belirli bir edebî türün anlamını kavramakta ve Almanca ifade etmekte büyük bir kudret göstermiştir. Romantizmin başlıca düşüncelerinin Avrupa ve Amerika'da yayılmasına hiç kimse onun kadar ve kardeşi Friedrich S. kadar hizmet etmemiştir.

Eserleri Böcking tarafından 1846 - 1847'de toplu olarak yayınlanmıştır.

SCHLEGEL, Friedrich (1815'den sonra von S.) (Hannover 1772 - Dresden 1829), August Wilhelm S.'ın (b. bk.) küçük kardeşi. Alman kültür ve sanat felsefesi yazarı, edebiyat tarihcisi ve münekkıdi. S., Göttingen ve Leipzig'te hukuk okumuş, Eflâtun, J. J. Winckelmann ve F. Hemsterhuis'in etkisi altında kendisini felsefeye ve Grek-Latin filolojisine verdi. İlk araştırmaları ve özel olarak, *Vom Studiun der Griechischen Poesie* (Grekler'in Şiir Sanatının İncelenmesi Hakkında) [1798] başlıklı yazısı ile, bitirmediği *Geschichte der Poesie der Griechen und Römer* (Grekler'in ve Romalılar'ın Şiir Sanatı Tarihi) [1798] başlıklı eserinde, Grekler'in insanlık idealinin ve sanatının, bütün insanlar için, her özelliği içine alan, âhenkli bir eğitim modeli oluşturduğu tezini savundu. Ama bu eserlerinde bile, S.'in sonradan benimseyeceği, romantik üniversel şiir ruhuna dayanan tezi belirir. Bu tez şöyle ifade edilebilir: Grekler'in kurduğu objektif medeniyet, tabiatın geçici bir eseridir. Çağımızın sübjektif ruhu ise, devamlı bir gelişmeye uğrama durumundadır.

SCHLEGEL, Friedrich

1796'da S., Jena'ya gitti; orada felsefe profesörü olan J. G. Fichte'nin etkisi altında, kendi hayat ve sanat felsefesini geliştirdi. Ara sıra Berlin'e gidip gelirdi. Burada, F. D. E. Scheleiermacher ve L. Tieck ile arkadaşlık kurdu. 1798-1800 yıllarında kardeşi August Wilhelm S., Novalis ve Schleiermacher ile birlikte romantik okulun organı olan *Athenäum* dergisini çıkardı. 1801'de Jena'da profesör oldu. Çok geçmeden oradan ayrılarak, maddî sıkıntılarla dolu gezginci bir hayat sürmeye başladı. 1802 - 1804 yıllarında Paris'te, sonra Köln'de edebiyat ve tarih felsefesi hakkında konferanslar verdi. Paris'te eski Hint (Sanskrit) dilini öğrendi. *Über die Sprache und Weisheit der Inder* (Hintliler'in Dili ve Felsefesi) [1808] başlıklı eseri, Hint - Avrupa dillerine ait araştırmalarının başlangıcıdır. S., 1808'de katolik oldu. Bu hareketin sebeplerini hiç değilse, kısmen S.'i Orta Çağ'a ve o devrin Hıristiyan'lığına yaklaştıran romantizminde aranmalıdır. Katolik olduktan sonra Viyana'da yerleşen, burada 1810 - 1812 yıllarında *Über die Neuere Geschichte* (Yeni Çağ Tarihi Hakkında) [1811] ve *Geschichte der Alten und Neuen Literatur* (Eski ve Yeni Edebiyat Tarihi) [1815] başlıkları altında konferanslar düzenledi ve Viyana kongresine Avusturya'nın bir temsilcisi olarak katıldı. Sözü geçen konferanslarda ve Athenaum'dan sonra kurduğu başka dergilerde ortaya attığı genel düşünceler şöyledir: Tarih, bir milletin geçmişine olan şuurudur, edebiyatı ise ruh hayatının özüdür. Her ikisi de insanların ve dünya edebiyatının birliğinden kaynaklanır. Millî edebiyatlar, organik ferdî bütünlüklerin gelişmesidir. Grek ve Doğu dünyalarına birbirine zıt olan medeniyetin ve ruhun kaynakları gözü ile bakılabilir. S. parlak zekâlı ve cesur bir mütefekkir olmakla beraber, kendisinde olan düşünme, anlama ve yorumlama kabiliyetine eşit bir yaratıcı, şekil verici kuvvete sahip değildi. Başkalarını düşündürmekte, zekâları uyandırmakta, gayretleri teşvik etmekte büyük bir rol oynamıştır. Başka eserleri: *Lucinde* [1799] aşk romanı, *Alarcos* [1802] trajedi, *Samtliche Werke* (Külliyatı) [1846].

SCHLEICHER, August (Meiningen 1821 - Jena 1868), Alman dilcisi. 1850'de Prag'da, 1857'de de Jena'da profesör oldu. Hint - Avrupa dilleri alanında karşılaştırmalı çalışmalar yaptı. Bu dilleri gramer bakımından tasvire çalıştı. Başlıca eserleri: *Handbuch der Litauischen Sprache* (Litvanya dili Elkitabı), 2 cilt, (1856 - 1857); *Kompendium der vergleichenden Gramatik der Indogermanischen Sprachen* (Hint - Avrupa Dilleri Karşılaştırmalı Grameri Özeti) [2 bölüm, 1861 - 1862, 1876].

SCHLEICHER, Kurt von (Brandenburg 1882 - 1934), Alman generali ve politikacısı. Eski bir Prusyalı subay ailesine bağlıdır. 1913'ten itibaren genelkurmayda bulunmuştu. I. Dünya Savaşı'nda ordunun en yüksek kademelerinde çalıştı. 1918 - 1919 yıllarında siyasî müşavir olarak general W. Groener'ın kurmayında bulunuyordu. Sonradan general H. von Seeckt ile sıkı bir iş birliği yaptı. 1926'da yeni Reichswehr (yeni Alman ordusu) bakanlığında görev aldı. 1929'da Groener yeni kurulan başkanlığa gelince, onun emrinde çalıştı. Bu görevinde siyasî nüfuzu gittikçe arttı. Çünkü Cumhurbaşkanı P. von Hindenburg, S.'ın sözünden çıkmıyordu. Mayıs 1932'de Brüning'in düşmesinde başrolü oynadı. Haziran 1932'de Papen (b. bk.) hükûmetinde millî savunma bakanı oldu. Başbakan olunca (aralık 1932 - ocak 1933) hükûmeti için partilerin ve Naziler'in en aşırı Strasser kanadının bile desteğini kazanmaya çalıştı. Hitler'in hükûmet kurması önlenemez duruma gelince, Hindenburg'a geçici bir diktatörlük kurmasını teklif etti. Bu teklif Hindenburg tarafından reddedildi. Röhm komplosu diye adlandıran kargaşalıkta SS'ler tarafından vuruldu.

SCHLEIERMACHER, Friedrich Daniel Ernst (Breslau [bugün: Wroclaw] 1768 - Berlin 1834), Alman Protestan din adamı ve filozofu. Çocukluğunu yukarı Silezya'da geçirdikten sonra, Moravyalı Kardeşler kuruluşlarında okudu, sonradan bu kuruluşlardan resmen ayrıldı ise de, etkilerine içten bağlı kaldı. 1786'da Halle'de ilâhiyat ve felsefe okudu, 1790'da imtihanını verdi. 1796'da Berlin'de vâiz oldu. 1810'da profesör olan S., Halle'de okurken F. Schlegel'in (b. bk.) ve romantiklerin etkisinde kalmıştı. Bu yazarın *Lucinde* başlıklı romanını eleştirmelere karşı savunmaya kalkınca, romantizme bağlılığı meydana çıktı. *Über die Religion* (Din Üzerine) başlıklı eserinde romantiklerin din teorisini formüle etti. S.'ın belâgati Almanya'da Aufklärung'u (dinî rasyonalizm) yenmiştir.

Başlıca eserleri : *Über die Religion, Reden an die Gebildeten Unter Ihren Verächtern* (Din Üzerine; Dini Hakir Görenler Arasında Bulunan Kültürlü İnsanlara Nutuklar) [1799]; *Monologen* [1800]; *Vertraute Briefe Über F. Schlegels Lucinde* (F. Schlegel'in Lucindesi Üzerine Dostça Mektuplar) [1800]; *Grudlinien Liner Kritik der Bisherigen Sittenlehre* (Şimdiye Kadar Hüküm Süren Ahlâk Bilgisinin Ana Çizgileriyle Eleştirmesi) [1803]; *Der Christliche Glaube Nach den Grundsatzen der Evangelischen Kirche* (Protestan Kilisesinin İlkelerine Göre Hıristiyan İnancı) [1821 - 1822].

SCHLEIERMACHER

SCHLESWIG veya SLESVIG, Kuzey Almanya'da şehir. S. Holstein ilinin merkezi. Baltık denizinin teşkil ettiği Schlei körfezi kıyısındadır. Nüfusu 33 300 (1970). Un fabrikaları, makinalı bıçkıhaneleri, bira fabrikaları ve tabakhaneleri vardır. Şehrin sokakları düzensizdir. Belediye sarayı ve gotik katedrali dikkati çeker.

S.'e yakın bir noktada, eski Gottorp şatosu yükselir. S. dukalığının merkezi uzun zaman burada bulunmuştur. Şehir, VIII. yüzyıldan daha eskidir. XII. yüzyılda şehir haklarına sahip olmuş, S., bütün Orta Çağ boyunca refahlı bir ticaret merkezi olarak yaşamıştır.

SCHLESWIG - HOLSTEIN, Batı Almanya'da Kuzey ve Baltık denizleri arasında bir land (bölüm). Yüzölçümü 15 676 km², nüfusu 2 584 343 (1974). Kuzeyde Danimarka, doğuda Alman Demokratik Cumhuriyeti, güney ve güney - batıda da Aşağı Saksonya ve Hamburg ile sınırlıdır. Land'ın merkezi Kiel'dir. Land kanununa göre S. - H., teşriî meclisi, yasama gücü, 4 yıl için seçilmiş 69 milletvekilinden oluşan Landtag'ın elindedir. Hükûmet, Landtag tarafından seçilen başbakan ile onun tarafından tayin edilen 7 bakandan oluşur. Referandum yoktur.

SCHLESWIG - HOLSTEIN : Bölgenin güzel kasabalarından biri, Friedrichstadt

Schleiswig'in arması, altın zemin üzerinde iki mavi arslan gösterir ki bu, Danimarka armasının küçültülmüş bir şeklidir. Holstein'ın arması ise kızıl zemin üzerinde gümüş bir ısırgan (Urtica urens) yaprağıdır.

S. H., Kuzey Almanya ovasının bir parçasıdır. Yükseklik farkları küçüktür (Bungsberg 168 m, Hüttener Berge 106 m). Batıda ise oldukça geniş bölgeler deniz seviyesinin altındadır. Kıta S. H.'ı, kuzey - güney doğrultusunda üç kuşağa ayrılır. Bunlar : Doğu tepeliği, Geest - Vorland ve Watt diye adlandırılır. Doğu tepeliği, buz çağından kalma morenlerden oluşur; killi toprakları verimlidir. Birçok gölü vardır. Baltık denizi bu bölgenin içine geniş veya dar ve uzun körfezlerle girer. Baltık denizinin kıyısı, kısmen dik ve yalçın, kısmen de yassıdır. Geest kuşağının toprakları kumludur. Burada bozkırlar ve bataklıklar bulunur. Bu kuşak Kuzey denizinin inme ve kabarmasından setlerle korunur. Bu setlerin önünde, Vorland ve Watt adını taşıyan üçüncü batı kuşağı uzanır. Vorland adlı topraklar Kuzey denizi inme ve kabarma etkisinden kurtulmuştur. Buna karşılık Watt toprakları günde iki kere su altında kalır. Kuzey Frizya adaları (Sylt, Amrun ve Föhr) ve birçok başka adalar Watt üzerindedir. Helgoland kayalık adası da S. H.'e bağlıdır. S. H., toprakaltı servetleri bakımından fakirdir. Tebeşir ve petrol üretir.

S. H., batı rüzgârları kuşağının alçak basınç hareketleri üzerinde yer alır. Batı rüzgârları hâkim olup özel olarak sonbaharda fırtına sellerine sebep olur. Haziran ve ağustos en çok yağış alan aylardır. Kışların başlangıcı rutubetli ve serindir, soğuklar kısadır.

S. H.'de Saksonyalılar çoğunluğu oluşturur. Bunlara Slavlar karışmıştır. Batı kıyısı ve önündeki adalar Kuzey Frizler'e aittir (konuşulan lehçede Friz dili kalıntılarına rastlanır). Schleswig'te ve özel olarak Flensburg şehrinde ve çevresinde Danimarkalı azınlık bulunur. Çalışan nüfusun % 11,8'i tarım, ormancılık ve balıkçılık alanında; % 29,1'i âmme hizmetlerinde, % 18,6'sı da endüstride çalışır. Endüstrinin en önemlisi gemi inşâsıdır. Madencilik ve enerji üretimi önemsizdir. Balıkçılık, Baltık kıyısında, Kuzey denizi kıyısına göre daha çok gelişmiştir. Turizm, Batı Almanya'da Bavyera ve Baden - Württenberg'ten sonra, üçüncü yeri alır.

Tarih : Eider nehrinin ayırdığı, ama öteden beri birliğe meyleden bu iki dukalık, 1460'ta Danimarka kralını hükümdar olarak seçti; ama bu şahsî bir birlik olacak ve S. H. ayrı bir devlet olarak Danimarka kralının nâibi tarafından idare olunacaktı. S. H., 1542'de Protestan'lığı benimsedi. Danimarka krallarının S. H.'i ülkelerine bağlamak için sarf ettikleri gayret 1848'de S. H.'i bağımsızlık ilânına götürdü. Sonradan çıkan anlaşmazlıklar 1864'te Prusya ve Avusturya'nın Danimarka'ya savaş açmasına sebep oldu. 1865'te imzalanan Gastein anlaşmasıyla Danimarka, S. H.'i Prusya'ya bırakıyordu. 1914 - 1918 Dünya Savaşı sonunda, Versailles barışı hükümlerine göre, şubat - mart 1920'de yapılan plebisit, kuzey S.'i Danimarka'ya verdi.

SCHLICK, Moritz (Berlin 1882 - Viyana 1936), Alman filozofu. "Viyana Çevresi"ni oluşturan yeni pozitivistlerin lideri. Berlin'de orta öğrenimini tamamladıktan sonra Heidelberg, Lausanne (Lozan) ve Berlin üniversitelerinde okudu. Berlin'de Max Planck'ın yanında fizik üzerindeki te-

ziyle doktora yaptı. 1911 yılında "Modern Mantığa Göre Doğruluğun Mahiyeti" hakkındaki tezi, kendisine Rostock'da öğretim görevinin verilmesine imkân sağladı. 1921'de Kiel'de fizik öğretimindeki görevinden sonra, 1922'de Viyana'ya, daha önce Ernest Mach ve Ludwig Boltzmann'ın görev yaptığı kürsüye endüktif ilimler felsefesi profesörü olarak tayin edildi. Viyana'da Rudolf Carnap, Otto Neurath ve Friedrich Waismann gibi filozofları; Kurt Gödel, Philipp Frank, Karl Menger ve Hans Hahn gibi matematikçi ve ilim adamlarını etrafında topladı ve onlarla ortak ilgilerini oluşturan problemleri tartıştı. Böylece Radikal ampirizmi temsil eden modern senbolik mantığın (b. bk.) tekniklerine inanmış ve geleceğin felsefesinin ilim mantığı olacağına inançlı, metafiziğe düşmanlığıyla vasıflandırılan Viyana mahfeli (çevresi) kurulmuş oldu.

S., çığır açıcı bir eser olan *Allgemeine Erkenntnislehre*'de (Umumî Bilgi Teorisi) [1818] müşâhede içinde müstakil olarak fizik nesnelerin var - oluşunu parlak şekilde savunarak, ampirik bilginin gerçekçi görüşüne meyletti. Mach ve Boltzmann'ın pozitivist geleneğini sürdürmek iddiası, Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein (b. bk.) tarafından da teşvik edilmişti. Onların görüşleri *Schriften zur Wissenschaftlichen Weltauffassung* (İlmî Dünya Görüşü İçin Yazılar) [Viyana, 1928] gibi bir dizi kitaplarda dile getirilerek yayınlandı. *Wissenschafftliche Weltauffassung: der Wiener Kreis* (İlmî Dünya Görüşü: Viyana Çevresi) [1929] beyannamesi de, bu görüşlerin daha resmî bir temel üzerinde aksettirilmesinde işe yaradı. Başka ülkelerde de benzer eğilimleri temsil eden filozoflarla temas kurulması, mantıkçı pozitivizm olarak tanınmaya yüz tutan felsefede, milletlerarası hareketi başlatmaya yardımcı oldu. Nitekim S., kısa bir dönem için, Stanford ve Berkeley üniversitesine ders vermek üzere davet edildi. (1929 - 1932). Dönünce *Viyana çevresi*nin faaliyetlerini yönetmeye devam etti. 22 haziran 1936'da ders vermek üzere üniversiteye girerken çılgın bir öğrenci tarafından vurularak öldürüldü.

Felsefî görüşü itibariyle S., Viyana çevresinin sağ kanadına mensuptu. S.'e göre, verilmemiş şeylerin ve olayların var - oluşunu kabûl etmek zorundayız; bu anlamda olmak şartiyle "kendinden şeylerin" sözünü edebiliriz. Onun bu görüşü, kendinden önceki bilgi teorisi gerçekçiliği ile sonraki çağın ampirik felsefesi arasında bir geçit olarak ortaya çıkar. Bununla beraber S., bilginin mümkün çeşidinin yalnız ilim olduğunun tarafını tuttu ve onu savundu; çünkü iddialarının desteği, ancak müşahede ile gerçekleştirilmiş olabilirdi. O, mantıkçı pozitivist prensibi kabûl ederek, bir önermenin anlamının, onu gerçekleştirme metodu demek olduğunu belirtti ve felsefenin fonksiyonuna, tecrübeye karşı, aynı kalan değişmez kontrolle birlikte, dilin aydınlatılması olarak baktı. Aynı zamanda, herhangi bir önermenin anlamının, tamamen önermenin ampirik gerçekleştirmesinin imkânlılığı üzerine döneceği hususundaki mantıkçı pozitivistlerin temelli prensibini desteklemede modern fiziğe başvurdu. Bu prensipten, metafizik önermelerin anlamsız olduğu sonucunu çıkarıyordu. Onun nazarında metafizik, ahlâkı içine alamazdı. Ahlâkî önermelerin, ampirik olarak gerçekleşebilir olduğunu belirterek, ahlâk felsefesinde faydacı görüşü savundu. Ona göre filozof, ilim adamı ile yarışmaya çalışmamalıdır. Felsefenin konusu, bir felsefî önermeler topluluğu kurmak değil, fakat başka önermeleri açık hâle getirmektir.

S., büyük çapta birçok denemeler yazdı; bunların bir kısmı, ölümünden sonra *Gesammelte Aufsötze* (Yazılar Külliyatı) [1926 - 1936 (1938)] adıyla toplandı. En önemli eserleri arasında *Raum und Zeit in der Gegenwärtigen Physik* (Bugünkü Fizikte Mekân ve Zaman) [1917, ikinci baskı 1919]; *Fragen der Ethik* (Ahlâk Mes'elesi) [1930] ve ölümünden sonra yayınlanan *Gründzüge der Naturphilosophie* (Tabiat Felsefesinin Esasları) [1948] ile *Natur und Kultur* (Tabiat ve Kültür) [1952] vardır. (R. Kardaş)

SCHLIEFFEN, Alfred, Graf von (Berlin 1833 - Berlin 1913), Alman (Prusyalı) mareşali. 1866 ve 1870 - 1871 savaşlarına genelkurmay subayı olarak katıldı ve 1891'de ordu genelkurmay başkanı oldu (1905'in sonuna kadar). S., Genelkurmay subaylarının yetiştirilmesinde büyük başarılar elde etti. Moltke'nin stratejisini geliştirerek strateji sanatının en büyük başarısını, düşmanı iki yandan kıskaç içine almakta görüyordu (Cannes muharebesinde olduğu gibi). Almanya'nın iki cepheli bir savaşa sürüklenmesi hâlinde, S., önce kara ordusunun en büyük bölümünü batıya aldıktan sonra, ağırlık merkezini kuzey kanatta bulundurarak Fransız ordusunun sol kanadını kıskaca almayı ve Fransız ordusunu bütün olarak İsviçre'ye doğru itmeyi düşünüyordu. Doğuda (Rusya'ya karşı) önce az güçle savunmayı göze alıyordu. Bu S. planı (1905), I. Dünya Savaşının başlangıcında ancak daraltılmış bir biçimde uygulandı ve sürekli olarak gerçekleştirilmedi.

SCHLIEFFEN, A. von

SCHLÖZER, August Ludwig von (Gaggstadt, Kırchberg 1735 - Göttingen 1809), Ev öğretmeni olarak 1755'te Stockholm'e, 1761'de de Petersburg'a gitti. II. Katerina, onu 1765'te akademi üyeliğine ve Rusya tarihi profesörlüğüne getirdi. 1769 - 1804 yıllarında Göttingen'de dünya tarihi ve devlet bilgisi (istatistik) okuttu. Yayınladığı dergiler sayesinde S., Alman Aufklärung (rasyonalist) hareketinin en nüfuzlu siyasî yazarı hâline geldi.

Başlıca eserleri: *Försök Til en Allmän Historia om Handel och Sjöfart Uti de Aldsta Tider* (En Eski Zamanlardaki Ticaret ve Gemiciliğin Genel Tarihi Hakkında Bir Deneme) [1860]; *Geschichte von Russland*, 1: *Bis zur Eroberung von Moskau* (Rusya Tarihi, 1: Moskova'nın işgaline kadar) [1769]; *Allgemeine Geschichte von dem Norden* (Kuzey Ülkelerinin Genel Tarihi) [2 cilt, 1771]. Yayınladığı dergilerde: *Briefwechsel Meist Statistischen Inhalts* (Mektuplaşma: Başlıca Devlet İşleri Hakkında) [1774 - 1775]; *Briefwechsel Meist Historischen und Politischen Inhalts* (Mektuplaşma: Başlıca Tarihî ve Siyasî İşler Hakkında) [10 cilt, 1776 - 1782].

SCHLUCHT, Col de la, Fransa'nın kuzey - doğusunda, Vosges dağlarının güney bölümünde hemen hemen düşey kenarlı bir geçit. 1 139 m yükseklikte olan bu geçit Münstertal'i Gérardmer - Epinal'e bağlar.

SCHLUMBERGER, Jean (Guebwiller 1877 - Paris 1968), Fransız yazarı. Denemelerinde olsun, romanlarında olsun genellikle bir insanın, insan topluluğunun veya ailenin kaderini işler, tahlil eder. *Nouvelle Revue Française*'in kurucularındandır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'Enfant qui s'Accuse* (Kendini İtham Eden Çocuk - 1927). *Un Homme Heureux* (Mes'ud bir İnsan - 1921), *Le Lion Devienne Vieux* (Arslan İhtiyarladı - 1924), *Passion* (İhtiras - 1956).

SCHLUSNUS, Heinrich (Braubach am Rhein 1888 - Frankfurt am Main 1952), Alman opera ve konser şarkıcısı (bariton). Posta görevlisi olarak hayata atılan S. Hamburg, Nürnberg ve 1917'den sonra Berlin devlet operasında çalıştı. En büyük opera san'atkârlarından biri olarak tanınmıştır.

SCHLÜTER, Andreas (Danzig aş. yu. 1660 - 1714), Alman heykeltıraş ve mimarı. 1689 - 1693 yıllarında Varşova'da plastik çalışmalarla sanat hayatına atıldı. 1694'te Berlin'e çağırıldı. 1695 - 1696'da İtalya'ya gönderildi. 1696'da Berlin'de Zeughaus'daki (yani askerî müzede) taş kabartmaları yaptı. Bunlar, medusa başları, ölüm derecesinde yaralı Türk askeri kafaları ve süslü miğferlerdir.

SCHLÜTTER : Sanatkârın bir eseri

1696 - 1697'de III. Friedrich'in Königsberg'teki bronz heykelini yapan S., 1696'dan itibaren, Büyük Seçmen Prensin Berlin'de bir köprü (Lange Brücke) üzerindeki atlı heykeline çalıştı. Bu heykel, son yüzyıllar sanatının en güzel eserlerinden biri sayılır. 1700'de dökülmüş ve S. kaideyi süsleyen şekiller üzerinde 1709'a kadar çalışmıştır.

S., 1699'dan başlayarak yalnız Berlin sarayının inşasını değil, bütün sanat gelişmesini idare etti. 1702 - 1704 yıllarında sanatlar akademisinin direktörü olarak çalıştı. Saray, klasik sıra sütunlarıyla ve zengin şekillerle süslenmiş bahçe kapısıyla Roma Baroku'nun Almanca'ya çevrilmiş bir biçimi sayılabilir. S., darphane kulesini lâyıkıyla başaramayınca mimar olarak işine son verildi. Ancak saray heykeltıraşı olarak çalışmaya devam etti. 1711 - 1712 yıllarında Kameke köşkünü yaptı. 1713'te Rusya çarı onu Petersburg'a çağırdı, ancak hazırladığı planlar gerçekleştirilemedi. S. zamanının en büyük heykeltıraşı sayılır. Onun çalışmaları, eski Roma'nın, Michelangelo'nun ve L. Bernini'nin ölçü ve muhtevasını kuzeye getirmiştir.

S., Berlin'i daha birçok eserlerle süslemiş, ama II. Dünya Savaşı'na kadar kalan eserleri savaşta yıkılmış, saray ise 1950'de yıktırılmıştır.

SCHMECKSZ (Alm.) **veya SMOKOVEC** (Çekçe), Slovakya'da Karpat dağlarında, Tatra masifinin güney yamacında bir şehir. Bu ad altında Altschmecksz (Stary - Smokovec), Neuschmecksz (Nowy - Smokovec), Unterschmecksz (Dolny Smokovec) adlı yerleşme merkezleri toplanmıştır. Bu bölgede demir ve bikarbonatlı maden suları vardır.

SCHMELLER, Johannes Andreas (Tirschenreuth, Oberpfalz 1785 - Münih 1852), Alman Germanisti. 1822'de Münih'te profesör, 1829 - 1846 yıllarında yine Münih'te saray ve devlet kitaplığının müdürü oldu. S., Alman lehçelerinin ilim yoluyla araştırılmasında yeni bir çığır açmıştır. Başlıca eserleri: *Die Mundarten Bayerns, Grammatisch Dargestellt* (Bavyera Lehçeleri, Gramer Bakımından Tasviri) [1821]; *Bayerisches Wörterbuch* (Bavyera Sözlüğü) [1827 - 1837]; *Glossarium Saxonicum* (Sakson Sözlüğü) [1840]; *Über den Versbau der Alliterierenden Poesie Besonders der Altsachsen* (Aliterasyonlu Şiirde, Özel Olarak Eski Saksonlarda Mısra Yapımı Hakkında) [1844]. Birçok eski Germence metinler yayınlanmıştır.

SCHMIDT, Isaak Jakob (Amsterdam 1779 - Petersburg 1847), Holandalı Mongolist ve Tibetolog. 1798'den başlayarak Rusya'da çalıştı. İlk olarak Rusya'da Kalmıklar'la uğraştı. Kalmıklar arasında yaptığı araştırmalar üç yıl sürdü. Bu araştırmalarda Kalmıklar'ın dili ve halk edebiyatı üzerinde durdu. Bundan başka, Kalmıklar'ın âdet ve inançlarıyla ilgili bilgi ve gözlemler de tespit etti. 1832'de Rus ilimler akademisi üyeliğine seçildi. Bu sırada Rus akademisinde Doğu bilginleri için yalnız iki üyelik ayrılmış, bu üyeliklerden birine Fraehn (veya Frähn) [1782 - 1851] getirilmişti. S., akademi üyesi olarak, kitaplığa Doğu yazmalarının sağlanmasına ağırlık verdi. Bundan başka, akademi kitaplığında saklanan Tibet yazmalarının kataloğunu düzenledi.

S., asıl ününü Moğolca ve Tibetçe sözlük ve gramerlerine borçludur: *Mongolisch - Deutsch - Russisches Wörterbuch* (Moğolca - Almanca - Rusça Sözlük) [1835, yeni bas. 1939]; *Tibetisch - Deutsches Wörterbuch* (Tibetçe - Almanca Sözlük) [1841]. Moğol dili grameri 1831'de Almanca olarak yayınlanmıştır. J. Budenz (b. bk.) *Mongol Nyelvtan* (Moğol grameri) adlı eserini yazarken S.'in bu gramerini göz önünde tutmuştur. S. Geser Han adlı Moğol destanını Almanca'ya çevirdiği gibi, Moğol masallarını da yayınlamıştır. Argun ve Ölceytü'nün Fransa kralı Güzel Philippe'e gönderdikleri Moğolca mektuplarıyla da uğraşmıştır *(Philologisch - Kritische Zugabe zu den 2 Mongolischen Originalbriefen der Könige von Persien Argun und Öldskäitü an Philipp der Schönen)* [1824]. (H. Eren)

SCHMIDT, Helmut (Hamburg 1919), Alman devlet adamı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktisat tahsilini tamamlayıp siyasete atıldı. 1965'te Sosyal Demokrat partiden (SPD) milletvekili oldu. 1969'da kurulan koalisyon kabinesinde savunma bakanlığına getirildi; daha sonra maliye bakanlığında bulundu. 1974'te istifa eden W. Brandt'ın yerine başbakan oldu. SPD ve FDP koalisyonu devam ettirdi ve Brandt hükûmetinin politikasında süreklilik sağlamaya çalıştı. Hükûmet başkanı olarak reform planlarına büyük ağırlık verdi. S. hükûmeti, 1975'te, devlet bütçesinde yaptığı tasarruflarla devletin malî du-

SCHMIDT, Helmut

rumunu sağlamlaştırmaya gayret etti. SPD içindeki genç sosyalistler S.'in siyasetine karşı cephe aldılar. S., 1976 yılında Türkiye'ye resmî bir ziyaret yaptı. Başlıca eserleri: *Verteidigun oder Vergeltung. Ein Deutscher Beitram zum Strategischen Problem der, NATO* (Savunma mı? Misilleme mi? NATO'nun Stratejik Problemine bir Alman Katkısı) [1961]; *Strategie des Glechgewichts.* (Denge Stratejisi) [1969].

SCHMIDT, Johannes (Prenzlau 1843 - Berlin 1901), Alman dilcisi. Önce Graz'ta, sonra Berlin'de profesör olan S., Hint-Avrupa dilciliğinin filolojik yönlü Berlin okulunun önderi oldu. Dilde oluşan yeniliklerin tedricî coğrafî yayılmaları, *Wellentheorie* (dalga teorisi) görüşünü ispat etmiştir. Başlıca eserleri: *Zur Geschichte des Indogermanischen Vocalismus* (Hint-Avrupa Dilleri Vokalizminin Tarihine Katkı) [1871-1875]; *Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanischen Sprachen* (Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Yakınlık Dereceleri) [1872]; *Die Pluralbildung der Indogermanischen Neutra* (Hint-Avrupa Dillerinde Cinssizlerin Çokluk Oluşmaları) [1889]; *Kritik der Sonantentheorie* (Ünlüler Teorisinin Tenkıdi) [1895].

SCHMITT, Florent (Blâmont 1870 - Meurthe-et-Moselle 1958), Fransız kompozitörü. Önce Nancy, sonra Paris konservatuarlarında musiki tahsil etti. 1897'de *Frédégonde* (tarihî kadın şahsiyet) kantatı ile Roma armağanını kazandı; 1900'deki *Semiramis* (tarihî kadın şahsiyet) kantatı ile de büyük armağanı aldı. Avrupa ve Afrika'da birçok gezilerden sonra Lyon konservatuarının direktörü oldu. "Temps" gazetesinde parlak tenkıd yazıları yayınlıyordu. 1938'de güzel sanatlar akademisine üye seçildi.

S. çok taraflı bir kompozitör olup özel olarak büyük çaplı parçalarda başarılı olmuştur.

Başlıca eserleri: *Psaume XLVI* (46. Mezmur) [1904]; *La Tragédie de Salomé* (Salome Trajedisi) [1907]; *Quintette* (Beşli) [1901-1909]; *Rêves* (Rüyalar) [1913-1915]; *Antoine et Cléopâtre* (Antonius ve Kleopatra) [1919-1920]; *Salammbô* [1925]; *Oriane la Sans Egale* (Eşsiz Kadın O.) [1937]; *La Fête de la Lumière* (Işık Şenliği) [1937]; *Trio à Cordes* (Telli Üçlü) [1945]; *Quatuor à Cordes* (Telli Dörtlü) [1948]; *Jardins Secrets* (Gizli Bahçeler) [1953].

SCHNEEBERG, Orta Avrupa'da dört dağ, doruk veya masife verilen bir ad:

1. Frankonya'da Fichtelgebirge masifinin en yüksek dağı (1 053 m).
2. Karlı Glatz sıradağlarında bir doruk. Buna Grosser S. (Büyük S.) de denir.
3. Kalkerli Stirya-Aşağı Avusturya Alpleri'nde bir masif. Schwarza nehrinin derin ve dar ovasıyla Raxalpe'den ayrılır. Bu masife bağlı Klosterwappen dağı 2 073 m, Kaiserstern dağı da 2 061 m yüksekliğindedir. Puchberg'ten S.'e füniküllerle yapılan gezi, Viyanalılar'ca sevilen bir dağ gezisidir.
4. Krainer S., Yugoslavya'da, Slovenya'da Karst'ın en yüksek (1 796 m) doruğu.

SCHNEIDER, Johann Christian Friedrich (Alt-Weltersdorf 1786 - Dessau 1853), Alman bestekârı ve musiki yazarı. Çok sayıda eserler vermiştir. Şöhretini oratoryolarına borçludur. *Die Höllenfahrt des Messias* (Mesih'in Cehenneme Gidişi) [1810]; *Das Weltgericht* (Kıyamet) [1819] şaheseri sayılır; *Totenfeier* (Ölüler Töreni) [1821]; *Die Sündflut* (Tufan) [1823]; *Das Verlorene Paradies* (Kaybolan Cennet) [1824]; *Jesu Geburt* (İsa'nın Doğuşu) [1825]; *Christus der Meister* (Rehber Mesih) [1827]; *Christus das Kind* (Çocuk Mesih) [1829]; *Pharao* (Firaun) [1829]; *Gideon* (ad) [1829]; *Absalon* [1830]; *Das Befreite Jerusalem* (Kurtarılmış Kudüs) [1835]; *Salomonis Tempelbau* (Hz. Süleyman Tapınak Yaptırıyor) [1836]; *Bonifazius* (ad) [1837]. Yedi opera da bırakmıştır. *Elementar der Harmonie und Tonsetz kunst* (Armoni ve Kompozisyona Giriş) [1820]; *Vorschule der Musik* (Musiki İlkokulu) [1827]; *Handbuch des Organisten* (Organistin Elkitabı) [1829-1830] adlı eserleri de anılmaya değer.

SCHNEIDER, Joseph Eugène (Bidestroff, Meurthe 1805 - Paris 1875), Fransız sanayicisi ve siyaset adamı. 1836'da kardeşi Adolphe S. ile birlikte bir anonim şirket kurmuş ve bu şirketle, Creusot'daki metalürji kurumunu satın almıştır. İki kardeş, kurumun idarecileri olarak büyük başarı kazandılar. 1845'te Adolphe'un ölümü üzerine Eugène S., kurumu tek müdür olarak işletti ve müesseseyi dünyanın en önemli metalürji merkezlerinden biri hâline getirdi. 1845'te milletvekili seçilen S., Guizot'nun siyasetini destekledi. 1848 ve 1849'da başarısızlığa uğradı. 1851'de tarım bakanı oldu. 2 aralık 1851 hükûmet darbesini destekledi ve 1852, 1857, 1863 ve 1869 seçimlerini kazandı. 1865'te kurucu meclisin fahrî başkanı (1867 - 1870) oldu. Bu yıllarda liberal temayülleri benimsemişti. İmparatorluk sona erince siyasî hayattan çekildi.

SCHNITZLER, Arthur (Viyana 1862 - Viyana 1931), Avusturyalı doktor ve yazar. Hayatının ilk bölümünde hipnotizma ve rüyaya olan meslekî ilgisi, sonraki edebî hayatında da izler bıraktı. Bu husus *Anatol* (1893) ve *Paracelsus* (1899) adlı piyeslerinde açıkça görülür. S. Siegmund Freud'ün edebiyat dünyasında âdeta bir ikiz kardeşi hâline geldi: En çoğu, XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyıl Viyanası'nın havasını teneffüs etmiş olan kişilerden oluşan şahısların içgüdülere dayanan hayatını psikanaliz metodlarına göre inceledi. S.'in dramları, nadiren de olsa, bazan tarihî bir arka perde önünde cereyan eder. Meselâ *Der Grüne Kakadu* (Yeşil Papağan) [1899] Büyük İhtilâlin başlangıcında Paris'te; *Der Junge Medardus* (Genç M.) [1910] ise Napoléon zamanında Viyana'da cereyan eder. *Reigen* (Dönerek Yapılan Dans) [1900] adlı sahne için yazılmış diyaloglar serisinde, çeşitli sosyal sınıflara bağlı, bir erkek ile bir kadın arasında cinsî birleşmeden önce ve sonra cereyan eden konuşmalar, sahneye getirilir. S.'in tasvir ettiği tipler, sevgi ve ölüm kutupları arasında döner. Oyunları da tıpkı hikâyeleri gibi genellikle, hem trajedi, hem komedi yönü olan; görünüş ile gerçek, çoşkun duygular ile mantık, alay ile tevekkül arasında çalkalanır durur. S., önce sahne yazarı olarak, ön plandaydı. Son zamanlarda yazarın hikâyeleri gittikçe daha çok önem kazandı. İlk eserlerinden olan *Leutnant Gustl*'da (Teğmen G.) [1901] olduğu gibi, sonradan yazdığı *Fraulein Else* (Bayan E.) [1924] kendi içindeki mücadeleyi büyük ustalıkla tasvir eder. *Therese* (1928) adlı romanı, alt orta sınıfın bunaltıcı darlığından ve cinsiyet buhranlarından kurtulmaya çalışan, ama bunu bir türlü başaramayan bir kadıncağızın karanlık ve acıklı biyografisidir. Hayatının sonunda yazdığı kısa hikâyeler, yalnızlık, yaşlılık ve ölüm motiflerini işleyerek, zaman ve mekân sınırlarını aşarak beşeriyet meselelerinin temalarına yönelir. S.'in başka eserleri arasında başlıcaları şunlardır:

Sahne eserleri: *Liebelei* (Sevişme) [1895]; *Der Schleier der Beatrice* (B.'nin Yaşmağı), *Der Einsame Wieg* (Tenha Yol) [1903]; *Das Wort* (Söz) (1969'da sahneye kondu); *Zug der Schatten* (Gölgeler Geçiyor) [1970]. Roman ve hikâyeler: *Sterben* (Ölüm) [1895]; *Dömmerseelen* (Karanlık Ruhlar) [1907]; *Casonovas Heimfahrt* (C.'nın Yurduna Dönüşü) [1918]; *Traummovelle* (Rüyâ Hikâyeleri) [1926]; *Traum und Schicksal* (Rüyâ ve Kader) [1931]. Şiir: *Frühe Gedichte* (İlk Şiirler) [1969].

SCHOBERT, Johann (Silezya 1740 - Paris 1767), Alman klavsenisti ve kompozitörü. İlk piyanistler ve piyano için musiki yazan ilk bestekârlar arasındadır. Mozart'ın öğretmenleri arasında yer alır. Eserleri arasında sonat'lar, konçerto'lar, biri piyano olan dört âletli müzik parçaları ve başka parçalar vardır.

SCHOECK, Othmar (Brunnen 1886 - Zürich 1957), İsviçreli bestekâr ve orkestra şefi.

SCHOECK, Othmar

S. F. Hegar, M. Reger gibi öğretmenlerden ders almış, 1909'dan sonra İsviçre'de orkestra şefi olarak çalışmıştır (1917 - 1944). Sankt - Gallen'deki senfoni konserlerinin direktörü olmuştur. S., kuşağının en önemli romantik lied sanatçısı idi.

Başlıca eserleri: Operalar: *Penthesilea* (ad) op. 39, H. von Kleist'in dramına dayanır [1927]; *Vom Fischer un Syner Fru* (Balıkçı ve Eşi Hakkında) op. 43 [1930]; *Massiminia Doni* (ad) op. 50 [1937]; *Das Schloss Durande* (D. Sarayı) op. 53 [1943]. Şarkılar: *Lebendig Begraben* (Diri Gömülmüş) op. 34 [1921].

SCHOENBERG, Arnold (Viyana 1874 - Los Angeles 1951), Avusturyalı bestekâr. Musiki alanında kendi kendini yetiştirmiş, Alexandr Zemlinsky'den ancak birkaç kontrpuan dersi almıştır. Gustav Mahler S.'i korumuştur. Önce Brahms'ın ve Wagner'in etkisinde kalan S.'in musikisi, çok geçmeden, o zamana kadar bilinmeyen bir akortsuzluk, kromatizm ve atonalite derecesine erişti. S., özel olarak Viyana ve Prag'da, atonaliteyi amaçlayan bir musiki okuluna örnek olmuştur. S.'in eserlerinin bu bakımdan en karakteristiği *Pierrot Lunaire* (Ay P.'su)'dir. Buna S. melodram adını vermiş ve altı müzisyen ihtiva eden küçük bir orkestranın eşliğiyle melodik bir şekilde icrâsı gerektiğini bildirmiştir. Başka eserleri: *Gurre Lieder* (Kumru Şarkıları) başlıklı koro ve orkestra için bir şarkı serisi (1900 - 1911); *Cinq Pièces Pour Orchestre* (Orkestra İçin Beş Parça) [1909]; *Erwertung* (Ümit) ve *Die Glucklichte Hand* (Uğurlu El) adlı iki dram, bir oda senfonisi; dört telli alet için üç parça; melodiler; piyano için parçalar; beş nefesli âlet için bir parça; yedi âlet için bir suit.

SCHOENBERG, Arnold

S., bir *Harmonielehre* (Armoni Öğretimi) de yayınlamıştır.

SCHOLA CANTORUM (Lat: = Şarkıcılar okulu), Vincent d'Indy, Ch. Bordes ve F. A. Guilmant tarafından Paris'te özel olarak yüksek düzeyde musiki eğitimini geliştirmek için kurulan bir konservatuar.

S. C. Basiliensis (= Basel S. C.'u), P. Sacher'in Basel'de eski musikinin eğitimi için kurduğu enstitüye verilen ad. Bu enstitünün, A. Wenziger'in yönetimi altında bir konser grupu vardır. Bu konserlerde eski âletlerle klasik devir öncesi ve Orta Çağ musikisi çalınır.

SCHOLTZ, Hermann (Breslau 1845 - Dresden 1918), Alman piyanisti ve musiki eğitimcisi.

Leipzig konservatuarında Bülow ile Rheinberger'in öğrencisi idi. Münih'te ve 1875'ten sonra Dresden'da profesör olmuştur. Eserleri arasında bir piyano konçertosu, bir piyano triosu ve piyano için birçok parçaları vardır. Chopin'in eserlerini yayınlamıştır.

SCHOLZ, Hans (doğ. Berlin 1911), Alman yazarı. 1936 - 1939 ve 1946 - 1950 yıllarında özel sanat okullarında öğretmen olarak çalıştı. 1950 - 1954 yıllarında ise Berlin'deki halk üniversitesinde öğretmenlik yaptı. Kalem denemeleri ve senaryolar yazmıştır. Berlin'e ait *Am Grünen Strand der Spree* (Spree Nehrinin Yeşil Kıyısında) adlı romanı geniş çevrelerin dikkatini çekti. Başka eserleri: *Schkola* (Okul) [1956], hikâye; *Berlin, Jetz Freue Dich* (Berlin, Şimdi Sevin!) [1960]; *Berlin für Anfänger* (Başlayanlar İçin Berlin) [1961]; *An Havel, Spree und Oder* (Havel, Spree ve Oder Nehirleri Kıyısında) [1962], radyo için; *Der Prinz Kasper Hauser* (Prens K. H.) [1964]; *Südost und Zurück* (Güney - doğuya Gidiş ve Dönüş) [1970], Gezi Kılavuzu.

SCHOMBERG, Friedrich Hermann (veya Frédéric Armand) duc de (Almanya Heidelberg 1615 - Bogne 1690), Fransa mareşali ve İngiliz generali. Kral sarayında hizmet gören bir aileden olduğu için sarayda yetişti. Askerlik mesleğine Felemenk'te Orange prensinin yanında başladı, sonra İsveç'in, 1635'te Fransa'nın hizmetine girdi. 1639'da tekrar Felemenk hizmetine girdiyse de 1650 Fransa ordusuna katıldı. Beş yıl sonra da general oldu.

S., 1659'daki Pirene barışından sonra, İngiltere kralı II. Charles'ın da gizli tansibiyle askerî müşavir olarak Portekiz'e gitti. İspanyollar'ı yenerek ülkenin bağımsızlığını kazanmasını sağladı (Montes Claros zaferi, 17 haziran 1665). Daha sonra Fransa'ya dönerek Paris yakınında Courbet kontluğunu satın aldı. Buraya yerleşti; Fransız tâbiiyetine geçti ve orduda görev aldı. 1675'te mareşal oldu. 1684'te Lüksemburg'u ele geçirdi. O sırada Huguenotlar'ın yıldızı sönmüş ve S. Protestan olduğu için gözden düşmüştü. Nantes fermanı kaldırılınca Fransa'dan ayrıldı önce Portekiz'e, sonra İngiltere'ye gitti, 1689'da İngiliz vatandaşı oldu. Katolikler'e karşı savaşan birliklerin başına getirildi. 1690'da İrlanda'ya geçti ve burada savaşırken ağır yaralanıp öldü.

SCHOMBURGK, Sir Robert Hermann (Freyburg 1804 - Schönebeng 1865), İngiliz seyyahı. İngiliz hükûmeti tarafından İngiliz Guyanası'nın sınırlarını tesbit için Brezilya'ya gönderildi. Yaptığı seyahat sonunda sınırı tesbit etti, buna *S. hattı* dendi. S., bu seyahati sırasında *Victorie regia* diye adlandırılan dev su zambağını keşfetti. 1844'te *Description of British Guiana*'yı (İngiliz Guyanası'nı Tasvir) yayınladı. 1844'te İngiltere'ye dönüşünde kendisine şövalyelik verildi. Daha sonra, şimdi Dominikan cumhuriyeti olan Santa Domingo'da ve Bangkok'ta araştırmalarına devam etti.

SCHONGAUER, Martin (Güzel Martin, denir) (Colmar 1445/1450 - Breisacn 1491), Alman ressamı ve gravürcüsü. Bilinen ilk eserleri 1469 tarihini taşımaktadır. Ancak bu tarih ve imzalar sonradan Albrecht Dürer tarafından konmuştur. Zamanın kaynaklarına göre, eserleri başka ülkelere satılırdı. Bugüne kalan tablosu azdır. Bunların başında Gül Bahçesindeki Meryem (1473) gelir. Diğer bazı tabloları Colmar müzesindedir.

S., gravürcü olarak, tartışmasız zamanının en büyük ustasıydı. Hepsi imzalı olan 115 levhadan mürekkep gravürleri

SCHONGAUER, Martin : Sanatkârın en ünlü eseri, Gül Bahçesindeki Meryem

Gotik esprinin en fazla incelmiş ifadesidir. Gravürleri A.B.D. ve Avrupa'nın büyük müzelerinde bulunmaktadır.

SCHOPENHAUER, Arthur (Danzig 1788 - Frankfurt-am-Main 1860), kötümserliği ve akıl-dışı bir irade deyimiyle realiteyi yorumlamakla tanınan Alman filozofu. Başarılı bir iş adamı baba ile romancı bir ananın oğludur. Danzig'in Prusya'ya katılması üzerine, hür düşünceli ve sert ruhlu baba, beş yaşındaki Arthur S.'ı da Hamburg'a götürdü (1793). Genç Arthur S., ticaret ve iş çevresi içinde büyüdü ve ona göre yetiştirilmek istendi. Bu maksatla "dünya kitabını okuyup öğrenmesi" için, türlü ülkeleri babasıyla birlikte dolaştı. Şüphesiz, bu seyahatler ona orijinal düşünceler ilham etti. 1797 - 1799 yılları içinde Havre'a yollanan S., orada geçirdi. Ayrıca 1803'te altı ay İngiltere'de yatılı bir okulda kalması, bu zaman içinde İngilizce öğrenmesine yetti. Annesi, oğlunun okumasını, babası ise iş hayatına atılmasını istiyordu. Zaten bu konuda S. "karakter veya irade babadan, zekâ anneden tevarüs edilmiştir" der. S. işten nefret etmekle beraber, babasına verdiği sözü tutmuş olmak için, 1805'te Hamburg'a döndüğü zaman, bir mağazada kâtip olarak görev aldı. Aynı yıl içinde babasının ölümü üzerine işten ayrıldı. Bundan sonra annesi de serbest hayatı tercih ederek, birçok büyük şâir ve yazarlarla edebiyat sohbetlerinin yapıldığı bir salonun ev sâhibeliği rolünde olmak üzere, Weimar'a yerleşti. S. de annesinin yanına dönmüştü. Orada 1809'a kadar Latince ve Grekçe dersleri aldı. Yirmi bir yaşında iken, küçük bir miras elde etti. Bu para ona üniversitede öğrenim yapması için imkân hazırladı.

SCHOPENHAUER, Arthur

S., Göttingen'de, 1809'da ilk defa tıp öğrenimine başlamışken, sonradan felsefeye geçmiş ve böylece Kant felsefesiyle temasa gelmiştir. 1811 - 1813 yıllarını Berlin'de geçiren S., orada kendisini daha ziyade tabiat ilimlerine verdi; Fichte'nin derslerine devam etti ve başlangıçta ilgilenmiş olduğu hâlde, sonraları onun felsefesinden hoşlanmadı. Napoléon'a karşı Alman devletlerinin ayaklanması sırasında, askerliğin her şeklinden ve milliyetci duygulardan uzak kalan S., Almanya'nın kurtuluş savaşı bittiği sırada (1813) öğrenimini tamamladı ve Rudolstadt'a çekildi. 1914 yılında Jena üniversitesinde *Über die vierfache Wurzel des Satzes von Zureichenden Grund* (Yeter Sebep Prensibinin Dört Menşei Hakkında) [1814] adlı teziyle doktorasını verdi. Tezinin yayınlanmasından sonra, aynı yıl içinde Weimar'a gitti ve orada annesinin ev sahibeliği yaptığı salonda, şarkiyatcı F. Mayer ile karşılaştı. S., onun tesiri ile Hint mistisizmini inceleme ve araştırmaya koyuldu. Weimar'da aynı zamanda Goethe ile tanıştıktan sonra, onun da meşgul olduğu konuda, yine onun tesiri ile *Über das Sehen und die Farben* (Görme ve Renkler Hakkında) [1816] adlı araştırmasını yayınladı (Bu eser, 1830'da Latince olarak yayınlanacaktır). Bu arada annesiyle bozuşarak (mayıs 1814) Weimar'dan ayrıldı. Weimar'dan Dresden'e giden S., kendi felsefesini daha ziyade orada yaşadığı 1814 - 1818 yılları içinde geliştirmiştir. Otuz yaşında iken yazdığı en önemli eseri olan *Die Welt als Wille und Vorstellung* (İrade ve Tasavvur

Olarak Âlem) [1818] adlı eseri, 1920'de Berlin'de eylemsiz doçent (Privatdozent) olmasına yardım etmişti.

1822'de İtalya'ya gitti; 1823'de Münih'e geçti ve orada hemen hemen bir yıl boyunca hasta ve münzevi bir hayat yaşadı. 1825'ten 1831'e kadar Berlin'de sıkıntılı, kötümser bir hayat yaşadı. Daha sonra Frankfurt'a gidip, orada Fransız, İtalyan ve İngiliz edebiyatını inceledi. 1836'da *Über den Willen in der Natur* (Tabiatta İrade Hakkında) eseriyle yeniden yazmaya başladı. Bu eserini *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (Ahlâk Felsefesinin İki Temel Problemi) [1841] takip etti. 1851'de *Parerga und Paralipomena*'yı (Yanı Sıra Yazılmış Eserler ve Eser Kalıntıları) yayınladı. Bu eserlerden sonra şöhreti artan S. hakkında makaleler, Alman periyodiklerinde olduğu kadar, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca'da da görünür hâle geldi. 1856'da Leipzig üniversitesi onun fikirlerini en iyi sergileme ve tenkit için bir mükâfat verdi. 1857'de S.'ın görüşleri Jena, Bonn ve Breslau'da ders konusuydu. Şöhreti, akademik çevrenin dışına taşarak, İngiltere, Rusya ve A.B.D.'nde hayranları için bir çeşit merak konusu oldu.

S.'ın felsefesini ve ana eseri olan *İrade ve Tasavvur Olarak Âlem*'in anlaşılması için, onun doktora tezi olan *Yeter Sebep Prensibi* ile ilgili kitabının okunmasını kendi satıcılık mantığıyla okuyucuya tavsiye edilmektedir. Okuyucu, "Yeter Sebep Prensibi"nin dört şekil altında, sebep ve sonucun kanunu olduğunu bilmekle, konuya yakın bulunabileceği düşünülmektedir. Buna göre: 1) Öncüller tarafından sonucun belirlenmesi olarak mantık; 2) sebep tarafından sonucun belirlenmesi olarak fizik; 3) matematik ve mekanik kanunları ile yapının belirlenmesi olarak matematik; 4) karakter tarafından davranışın belirlenmesi olarak ahlâk. S., bu eserinde, sonuç almak itibariyle, tek yeter sebep prensipiyle yetinilebileceğini, yani "sebepsiz hiç bir şey meydana gelmez", veya "hiçbir şey, kendisinin olduğu gibi olmasını belirleyen bir sebep olmaksızın var olamaz" şeklinde ifade edilebilecek bir sonuca ulaşır. S. bu düşüncelerine ilâve olarak, Kant ile beraber, "âlem benim idrâkimdir" *(Die Welt ist meine Vorstellung)* fikrini ifade etmekle, âlemin gerçekliğini inkâr etmiyor; fakat duygularımın ve zekâmın dışında, kendiliğinden olduğu gibi âlemle; benim gördüğüm ve tasavvur ettiğim âlemi, yani, olaylar âlemini birbirinden ayırıyor. Benim idrâkim, benim fikrimin, benim zihnî yapılışımın mahsûlu olan olaylar âlemidir. O kadar ki, eğer ben başka türlü yapılmış olsaydım, âlem başka türlü olacaktı veya hiç değilse, bana başka türlü görülecekti; benim için başka olaylardan mürekkep olacaktı. Realite olmak bakımından, âlem, benden ayrı olarak vardır; fakat duyarlılığın ve zekânın konusu olmak bakımından veya bir kelime ile olay olmak bakımından, onu idrâk eden süjeye tâbidir ve süjenin yapılışına göredir. Âlem tamamıyla izafî şeydir ve onu teşkil eden "ben"dir, düşüncenin *a priori* şartlarıdır. S.'a göre, düşünce, sonradan gelme ikinci bir olayı olduğu iradenin bir ârâzından başka bir şey olmadığı hâlde, bizde aslî ve esas olan şey, iradedir. Bizde aslî ve esas olanın, her varlığın mahiyeti, son temeli olduğuna inanmak hususunda her şeye sahibiz ve tecrübe bunu parlak bir şekilde isbat etmektedir. Biz mahiyet itibariyle iradeyiz ve esas tabiatında düşünülen kâinat baştan aşağı, objektifleşen, kendi kendine bir vücut, hakiki bir varlık veren bir iradedir. Ona göre irade, belli varlıkları, mekân ve zamanda yaşayan fertleri meydana getiren şuursuz kuvvettir; bu, var olmadığından, var-olmak isteyen kendi kendine hayat veren, ferdî varlıklarda objektifleşen şeydir. Bu bir kelime ile, var olmak isteğidir. Kendiliğinden irade, ne yer kaplamanın ve sürenin kanunlarına tâbidir, ne de bilinebilir. Fakat onun görünüşleri, beraberce principium individuationis (ferdîleşme prensipi) teşkil eden zamanda ve mekânda olurlar. Hiç değilse zihin onları birbirlerinin yanında ve ardısıra tasavvur eder. İrade daima bir var-olma arzusudur ve bu arzudan durmaksızın olaylar âlemi çıkmaktadır. Bir irade olduğu müddetçe, bir kâinat da olacaktır. Fertler doğar ve ölür; fakat onları doğuran irade ve arzu, kendilerine göre meydana geldiği cinsindeki örnekler gibi, ezelî ve ebedîdir. Doğmak ve ölmek iradeye değil, sadece onun görünüşlerine aittir. Varlığımızın özü olan irade asla ölmez. Ölüm yalnız olayı, yani, bedeni ortadan kaldırıp, ruhu, yani, küllî iradeyi hiçbir suretle yok etmediğinden, intihar, beni ancak olay olan varlığımdan kurtarır ve kendi kendimden asla kurtarmaz. Her hayatın tükenmez kaynağı irade, bütün kötülüklerin de anasıdır. Onun doğurduğu âlem, "mümkün olan âlemlerin en iyisi" olmak şöyle dursun, hepsinin en kötüsüdür. Şâirlere rağmen, tabiat "sonsuz surette bir birini yiyenlerden mürekkep bir yer"den başka bir şey değildir ve elemin hazza ne kadar üstün olduğuna kanaat getirmek için, parçalanan hayvanların ıstırapları ile, onları parçalayanların zevklerini terazinin gözüne koymak yeter. Tarih de sonu gelmez bir sürü cinayetten, yağmadan, entrikadan, yalandan başka bir şey değildir ve onun bir sayfasını bile bilen, hepsini biliyor demektir.

Hegel'ci okuldan gelen bütün akılcı doktrinlere karşı olarak, S.'ın felsefesi, iradenin önemi üzerinde ısrar etmektedir. Bu görüş, zamanında çok az dikkati çekmekle beraber, daha sonraki birçok filozoflar tarafından kabûl edilmiştir. Bunu pragmatistlerde olduğu kadar, Nietzsche'de de görüyoruz. Eksistansializm de akla karşı irâde ile büyük çapta ilgilenmiştir. S.'in doktrininin mistisizmine gelince, bu daha ziyâde felsefenin ana akımları dışında bir anlam kazanır. Nitekim S.'ın felsefesi, 1850'lerden itibaren, gittikce daha çok incelendi ve takdir kazandı. Bu gelişmenin iki sebebi, S.'ın çok zarif uslûbu ve kötümserliğinin zamana hâkim duygulara uymasıdır. Bu bakımdan S.'ın tesiri geniş ve derin olmuştur. Richard Wagner, W. Raabe, E. von Hartmann, Fr. Nietzsche ve Thomas Mann sayesinde S.'ın tesiri ile batı felsefesi yeni bir çağa ulaşmıştır. Çünkü S.'dan sonra "Mutlak şey", artık "Ruh", "Sağduyu" ve buna benzer anlamlarda değil, bunların tam tersine bir hareket prensibi olarak ifade edilmiş ve zihin ikinci sıraya geçmiştir; bu bakımdan S. daha sonraki felsefede yer alan hareketlerin, özel olarak hayat felsefesinin öncüsü olmuştur. S.'ın bütün eserleri Avrupa dillerine çevrilmiştir. Bizde az da olsa, S. hakkında bazı eserler yazılmış, ondan tercümeler yapılmıştır.

Ahmed Midhat Efendi, *S.'ın Hikmet-i Cedîdesi* [1888] adlı eseri ile S. için bir reddiye kaleme almıştır. Suut Kemalettin [Yetkin] de *Büyük Mustaripler* [1933] adlı eserinde, üç isimden biri olarak S.'e yer vermiştir. Bu arada M. Saffet Engin'in *Muasır Avrupa Felsefesi: Kant'tan Zamanımıza Kadar* [1933], A. Weber'den V. Eralp tarafından dilimize çevrilen *Felsefe Tarihi* (1964, 3. baskısı) ve Cemil Sena'nın *Filozoflar Ansiklopedisi, 4. cilt* [1976] adlı eserlerde S.'e geniş çapta yer verilmiştir. Talât Hamdi S.'dan *Aşkın Metafiziği*'ni [1935], Dr. Sadi Irmak da *Aşkın Metafiziği ve İrade Felsefesi*'ni [1962] çevirmiştir. (R. Kardaş)

SCHOTT, Wilhelm (Mainz 1802 - Berlin 1889), Alman dil bilgini ve doğu dilleri uzmanı. 1826'da *De Indole Linguae Sinicae* adlı Sinoloji tezini yayınladı. Berlin üniversitesinde Doğu Asya dilleri profesörlüğü yapan S., Çince, Japonca, Tibetçe, Moğolca, Türkçe, Farsça gibi birçok diller üzerinde çalışmış, karşılaştırmalar yapmıştır. Daha çok Ural - Altay (eski terminolojiye göre: Altay, Tatar veya Fin - Tatar) dilleri alanında eser vermiş, bu diller arasındaki yakınlık bağlarını isbata çalışmıştır. Ona göre, bu diller arasında bir yandan gramer yapısı bakımından birçok benzerlikler göze çarpar, bir yandan da sözlük alanında birçok ortak unsurlar kullanılır. Onun bu yoldaki en tanınmış eseri, *Versuch über die Tatarischen Sprachen* (Tatar Dilleri Üzerine Bir Deneme) [1836] adlı çalışmasıdır. Bu eser Ural-Altay dilleri alanında uzun süre çığır açıcı bir çalışma olarak kullanılmıştır. Estonyalı F. J. Wiedemann (b. bk.), 1838'de S.'un bu çalışmasını göz önünde tutarak Ural - Altay dilleri arasındaki yakınlığı isbat etmek üzere, 14 ortak özellik tesbit etmiştir. Bu eserden sonra S., bu alanda *Über das Altaische Oder Finnisch - Tatarische Sprachengeschlecht* (Altay veya Fin - Tatar Dil Ailesi Üzerine) [1847], *Altaische Studien* (Altay Araştırmaları) [1859 - 1872, 5 fasikül] gibi birtakım çalışmalar daha yayınlamıştır.

S. eski ve yeni Türk dil ve diyalektleriyle de uğraşmıştır. *De lingua Tschuwaschorum* (Çuvaş Dili Üzerine) [1841] adlı çalışmasında Çuvaş diyalektinin bir Türk diyalekti olduğunu ispat etmiş, bu çalışma 1876'da Paris'te Fransızca olarak da yayınlanmıştır. *Über die Jakutische Sprache* (Yakut Dili Üzerine) ["Archiv für Wissenschaftliche Kunde von Russland", Berlin 1843, 333 - 342] adlı yazısı, Yakut diyalektinin grameri üzerine kaleme alınmış ilk denemedir. S. bu yazıda D. P. Davidov'un "Archiv" dergisinde çıkan küçük bir sözlüğünü kullanmıştır. *Über die ächten Kirgisen* (Gerçek Kırgızlar üzerine) ["Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin" 1864, 429 - 474] adlı yazısı Kırgızlar'ın tarihi için değerli bir katkıdır. *Zur Vigurenfrage* (Uygurlar Problemi Üzerine) ["Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin" 1873, 101 - 121. 1875, 27 - 57] adlı yazısında Uygurlar'a değinmiştir. *Chinesische Nachrichten Über die Kanggar und das Osmanische Reich* (Kanggar'lar ve Osmanlı Devleti Üzerine Çin Bilgileri) ["Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin" 1844, 147-159], *Älteste Nachrichten von Mongolen und Tataren* (Moğollar ve Tatarlar üzerine en eski bilgiler) ["Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin" 1845, 445-474], *Das Zahlwort in der Tschudischen Sprachenklasse, wie auch im Türkischen, Tungusischen und Mongolischen* (Çud Dillerinde ve Türkçe, Tunguzca ve Moğolca'da sayılar), *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (1853, 1-30) gibi yazıları da anılmaya değer. S., Rusya'da yaşayan Türkler'in ezgileri üzerinde de durmuştur.

S. Berlin üniversitesinde birçok öğrenciler yetiştirmiştir. Tanınmış Türkolog W Radloff (b. bk.) onun yetiştirdikleri arasındadır. Radloff S.'un Moğolca, Tatarca, Mançuca ve Çince derslerine devam etmiştir. (H. Eren)

SCHOUWEN veya S. - DUIVELAND, Holanda'nın Kuzey Denizi adalarının en kuzeyde olanı. Rhein - mass ve Schelde nehirlerinin ağızlarındadır. Yüzölçümü 228 km², nüfusu 24 000, merkezi Zierikzee, ürünleri: Tuz, midye, istiridyedir.

SCHREMPF, Christoph (Besigheim 1860 - Degerloch 1944), Alman Protestan din adamı ve filozofu. Stuttgart'ta doçent olarak çalıştı. 1892'de işine son verildi. İstediği dinî reformu yapamayınca, 1909'da Kilise'den ayrıldı. Danimarkalı S. Kirkegaard'ın etkisi ile, etrafına bir küçük dinî topluluk topladı. Bunlara insanlık ve doğruluk öğretiyordu. Kilisenin doğmatik İsâ'sını reddediyor, İsâ'da ancak bir ahlâkî devrimci görüyordu. Bu arada, Kant'la da ilgilendi ve Nietsche'ye karşı çıktı. Sokrates'in "hiçbir şey bilmediğini bilmek" düşüncesinin, dinî inanç için de geçerli olduğunu kabûl etti. Başlıca eserleri: *Vom Öffentlichen Geheimnis des Lebens* (Hayatın Herkesçe Bilinen Sırrı Hakkında) [1920], *Diesseits und Jenseits von Gut und Böse* (Dünyada ve Âhıretteki İyi ve Kötü) [1921], *Für die Kirche, wider die Kirche* (Kilise İçin, Kiliseye Karşı), *Noch im Banne der Kirche* (Hâlâ Kilisenin Tesirinde), *Noch im Banne der Moral* (Hâlâ Ahlâkın Tesirinde), *Über den Robikon im* (Geriye Dönüş Yok) [1948].

SCHRIEFFER, John Robert (doğ. Oak Park, Illinois 1931), Amerikalı fizikçi. J. Bardeen ve L. N. Cooper ile birlikte 1955 - 1957 yıllarında bir mikroskopik üst iletim teorisini kurdu. Bunun için kendisine adı geçen iki çalışma arkadaşıyla birlikte 1972 Nobel fizik mükâfatı verildi. 1962'de Philadelphia'da Pennsylvania üniversitesinde çalışmaya başladı.

SCHROEDER - DEVRIENT, Wilhelmine (Hamburg 1804 - Coburg 1860), Alman kadın şarkıcısı. Aktris Sophie Schroeder'in kızı olan S. önce Viyana'da trajedi rollerinde oynadı (1820); sonra Viyana operasında *Zauberflöte*'de (Sihirli Flüt) rol aldı. Bundan sonra Prag ve Dresden'de Beethoven'in *Fidelio*'sunda oynayarak birden büyük şöhrete erişti. 1823'te büyük aktör Devrient ile Berlin'de evlendi. 1829 - 1830 yıllarında Paris'te Obéron, Fidélio, Euryanthe ve Don Juan operalarında oynayan S., olağanüstü heyecan ve hayranlıkla alkışlandı. Almanya'ya döndükten sonra kocasından boşandı ve 1847'de Doering adında biriyle evlendi. Ertesi yıl ondan da ayrılarak 1850'de Gotha'da Bock adında zengin bir Livonya'lı baron ile evlendi.

SCHROEDER, Friedrich Ludwig (Schverin 1744 - Rellingen 1816), Alman aktörü ve tiyatro müdürü. Almanya'da Shakespeare'in piyeslerini tanıtmış ve sevdirmiştir. Zamanının en büyük trajedi aktörlerinden biri idi.

SCHRÖDINGER, Erwin (Viyana 1887 - Viyana 1961), Avusturyalı teorik fizikçi. Viyana üniversitesinden mezun olduktan sonra Avusturya ve Almanya'nın belli başlı üniversitelerinde fizik okuttu ve 1940 senesinde Dublin'deki ileri araştırmalar enstitüsünde fizik profesörü oldu.

S.'in fizik ilmine en büyük hizmeti, kuantum mekaniğinin geliştirilmesi ve bunun atomik olaylara uygulanması konusunda oldu. 1925 - 1926 yıllarında başlattığı bu çalışmaları için 1933 yılında Nobel fizik mükâfatını Paul A. M. Dirac ile paylaştı. Bu çalışmaları sonucunda bulduğu kendi adı ile anılan *Schrödinger dalga denklemi* bir atoma uygulandığında bir madde taneciği olmasına rağmen elektronda bir ψ dalga fonksiyonu ile temsil edilir.

S., bu sonucunu, kendisinden önce atılmış iki önemli adıma borçludur: İlk adım 1905 yılında Albert Einstein tarafından atılmıştır. Buna göre, mahiyeti bir elektromanyetik dalga olarak bilinen ışık, veya genel olarak f frekanslı

bir elektromanyetik radyasyon, kaynağından, foton denilen küçük enerji paketleri (kuanta), başka bir deyişle enerji tanecikleri hâlinde çıkmaktadır. Bir fotonun enerjisi $E = hf = hc/\lambda$ ile verilmiştir. Burada h Planck sabiti, c ışık hızı, f ve λ sırasıyla elektromanyetik dalganın frekansı ve dalga boyudur. Bir elektromanyetik dalgaya böylece ilk defa bir tanecik karakteri atfedilmiş ve deneylerle de doğrulanmıştır (bk. FOTOELEKTRİK OLAYI).

İkinci adım bunun bir nevi karşılığı olan fikirdir. Madde parçacıklarına da, dalga boyu $\lambda = h/p$ ile belirli bir madde dalgası karakteri atfetmek düşüncesi, ilk defa 1923 yılında Fransız fizikçisi Louis de Broglie tarafından ortaya atılmıştır. Burada p, madde parçacığının momentumudur (bk. ELEKTRON DİFRAKSİYONU).

Hem elektromanyetik radyasyonun ve hem de maddenin bâzan dalga bâzan da tanecik karakteri göstermeleri *dalga-parçacık ikiliği* olarak bilinir.

İkili karakter üzerindeki bu gelişmelerden sonra, S., 1925 yılında yukarıda verilen iki denklemden hareketle madde dalgaları fikrini genelleştirerek dalga fonksiyonunun yayılmasını veren ve kendi adı ile anılan *Schrödinger dalga denklemi*'ni ortaya koymuştur. Bu denklem atomik olayları açıklamada *dalga mekaniğinin* temelini teşkil etmektedir ve dik koordinat sisteminde aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$(i\,h/2\pi)\ \psi = -(h^2/8\pi^2 m)\ (\delta^2\psi/\delta x^2 + \delta^2\psi/\delta y^2 + \delta^2\psi/\delta z^2) + V\ (x, y, z).\ \psi$$

Burada m elektronun kütlesi, $i = \sqrt{-1}$ olarak tanımlı bir imaginer sayı ve V (x, y, z) mekâna bağımlı potansiyel fonksiyonudur. ψ fonksiyonu ise mekân ve zamana bağımlı bir dalga fonksiyonu olup, elektronu temsil eder. Onun hakkındaki bütün bilgileri noksansız ihtiva eder ve belli V (x, y, z) için yukarki Schrödinger dalga denk'eminin çözümünden elde edilir. (A. Şaplakoğlu)

SCHRÖTER, Christoph Gottlieb (Hohenstein, Saksonya 1699 - Nordhausen 1782), Alman kompozitörü, orgcusu ve musiki bilgini. Almanya, Holanda ve İngiltere'de uzun bir geziden sonra Jena'da bir musiki kursu açtı. Önce Mindende, sonra Nordhausen'da organist olarak çalıştı. Kompozitör olarak en çok sevilen eserleri şunlardır: Neumeister, Rambach ve Scheibel'in şiirlerini güfte olarak bestelediği yedi yıllık kilise musikisi, bir Passion (İsâ'nın çilesi) için dört tam partisyon, İsâ'nın yedi sözü üzerine musiki. S.'in musiki teorisi ve armoni hakkında da eserleri vardır.

SCHUBERT, Franz (Lichtental, Viyana 1797 - Viyana 1828), Avusturyalı kompozitör. Çok çocuklu bir okul öğretmeninin oğlu. 1808'de saray orkestrasına ve Viyana'daki Konviktschule'ye sopranist olarak girdi. 1813 - 1817 yıllarında babasıyla birlikte öğretmen yardımcısı olarak çalıştı ve o sırada kompozitör olarak eserler vermeye başladı. Arkadaşı F. von Schober'in yardımıyla 1818'de ekonomik bağımsızlığına kavuşan S. o tarihten sonra kendisini tam olarak musikiye verdi. 1818 ve tekrar 1824'te Macaristan'da Kont Esterhazy ailesinde musiki öğretmeni olarak çalıştı. Viyana'ya döndükten sonra, ölünceye kadar mütevazı ekonomik şartlar altında yaşadı. S., şen tabiatlı ve nazik davranışlıydı, arkadaşlık duyguları kuvvetliydi. Etrafında, kendilerine Schubertiaden (S.'liler) adı verilen geniş bir grup arkadaş toplanmıştı. Bunların arasında şairler F. von Schober, G. Mayrhofer, E. von Bauernfeld ve F. Grillparzer; ressamlar M. von Schwind ve L. Kupelwieser; hukukçular G. von Spaun ve

SCHUBERT, Franz

L. von Sonnleithner; ses san'atkârı M. Vogl; bestekâr olarak A. Hüttenbrenner ve F. Lachner'i sayabiliriz. S. son yıllarda sık sık hastalanıp gücünü kaybetmiş, tifodan ölmüştür.

S.'in doğum yeri olan Viyana'nın klasiklerin merkezi olması, aynı zamanda kendisinin de Beethoven'in genç çağdaşı olarak dünyaya gelmiş olması, S.'in hem Viyana klasiklerine bağlı hem de kendisinden sonra gelen kuşağın musikisinin bir öncüsü olmasının sebebini açıklar. Öte yandan, S.'i Viyana klasiklerinden ayıran özellikler de göze çarpar; bunların başında sosyal şartlar gelir.

S., asilzadeler için değil, kendisi ve kendi sınıfı için yazmıştır. Müzisyenler mesleğinden olmamış sonradan mesleğe girmiştir. S., on beş yıl içinde hacim bakımından oldukça önemli bir eser meydana getirmiştir. Eserinin ortasında lied (şarkı) durur. Lied'lerini yazmak için çağının lirik edebiyatından bol bol güfteler seçmiştir. Şiirlerini bestelediği şâirler arasında özel olarak şunları zikretmeliyiz: L. Hölty, F. Matthisson, Z. G. von Salis, F. G. Klopstock, G. W. von Goethe, F. Schiller, M. Claudius, Th. Körner, G. Mayrhofer, G. L. Kosegarten, Wilhelm Müller, L. Rellstab, H. Heine...

S., Lied'e olan merakını Goethe'den almıştır, Goethe'den, 70 kadar şiir bestelemiştir. Bunların birincisi *Gretchen an Spinnrade* (Çıkrıkta Yalnız Oturan Gretchen)'dir [1814]. S.'ın büyük dehâsı, meydana getirdiği eserlerin çok sayıda olmasında değil, bir şiiri lirik bir bütün ve bir dil ifadesi olarak anlamasında belirir. Lied'in bu esas tutumu piyanonun yerine getirdiği fonksiyonun sebebini teşkil eder. Piyano burada, sonradan Beethoven'in yaratacağı piyano tekniğinin öncülüğünü yapar, ve güftedeki duygu bünyesini taşır. S.'ın önemli lied'lerinin her biri, kendilerine has bir karakter taşır. Şarkının şekli, bu karaktere tabidir. Meselâ *Heideröslein* (Yaban Gülcüğü) stroflara ay-

rılır; *Erlkönig* (Kızıl Ağaçlar Kralı) baştan başa bir bütün teşkil eder; *Der Lindenbaum* (Ihlamur Ağacı) variyasyonlu bir şarkıdır.

S.'in şarkı çevreleri *Die Schöne Müllerin* (Güzel Değirmenci Kızı), *Winterreise* (Kış Gezisi)ve bağımsız şarkılarının bir çoğu, Avrupa musiki tarihinin en zarif eserleri arasında yer alır.

S.'i Avusturya - Macaristan sahasının halk musikisi etkilemiştir. Bu etki özel olarak piyano için yazdığı *märchen* (masallar) ve danslarda sezilir, ama âletli musikisinde ve lied'lerde de bulunur.

Impromptus (Tulûat) ve *Moments Musicaux* (Musiki Anları) adını taşıyan parçaları, sonraki kompozitörlere rehberlik etmiştir. S.'in sanatı, oda musikisi ve senfonileri şeklen Viyana klasikleri arasında yer alıyorlarsa da, ruhen bunlardan ayrılır. Ses fantezileri, melodik sihir *"Himmlische Längen"* (İlâhi Uzunluklar) romantik ruhun izlerini taşır *Die Unvollendete* (Bitmemiş Senfoni - 1822) ve *Grosse* (Büyük Senfoni) [1828] en mükemmel senfonilerindendir.

Oda musikisinden, Streichquintett'in C - Dur başlıklı beşli topluluk parçasına S.'ın en önemli âlet musikisi eseri gözüyle bakılır. S. hemen hiçbir âlet konseri yazmamıştır. Kilise musikisinde, en yüksek seviyede iki *messe*'si vardır (1822 ve 1828). Sahne eserlerinin önemi yoktur. Viyana'daki doğduğu ev 1912'den beri S. müzesidir. (R. Süer)

SCHUCHARDT, Hugo (Gotha 1842 - Gratz 1927), Alman dil bilgini. Halle ve Gratz üniversitelerinde lengüistik profesörlüğü yapan, tarihî lengüistiğin kurucusu olan S., bu alanın etimoloji, leksikoloji, fonetik ve morfoloji dallarında başarılı çalışmalar yaptı. Kültür tarihinin mühim bir parçası saydığı "dil" üzerindeki incelemelerini Avrupa ve Afrika'nın değişik dilleri ve lehçeleri arasındaki mukayeseli çalışmalara dayandırdı ve diller arası alış - verişler ve dillerin üst yapı meselesi üzerinde durdu. Başlıca eserleri şunlardır: *Der Vokalismus das Vulgarlateins* (Halk Latince'sinin Vokalleri) [1866 - 1868], *Kreolisêhe Studien* (Kreolca Üzerine Çalışmalar) [1882 - 1890], *Slawo - Deutsch und Slawo Italienisch* (İslavca - Almanca ve İslavca - İtalyanca) [1885], *Über die Lautgeseze* (Ses Kanunları Hakkında) [1885], *Romanisches und Keltisches* (Latince ve Keltce) [1886], *Romano - Baskisches* (Latince - Baskca) [1887], *Weltsprache und Weltsprachen* (Dünya Dili ve Dünya Dilleri) [1894], *Romanische Etymologien* (Roman Etimolojileri) [1898 - 1899], *Baskische Studien* (Bask Dili Hakkında Araştırmalar) [1892], *Die Iberische Deklination* (İbercede İsim Çekimi) [1907], *Berberische Studien* (Berberce Üzerine Çalışmalar) [1908], *Primitiae Linguae Vasconum* (Bask Diline Giriş) [1923].

SCHULHOF, Julius (Prag 1825 - Berlin 1898), Çek piyanisti ve kompozitörü. Tedesco ve Tomascheck'in öğrencisi olan S., önce Dresden ve Leipzig'te çalıştı. Sonra Paris'e gitti ve Chopin'in tavsiyesine uyarak, piyano için etüdler, sonatlar ve valsler besteledi. Fransa'da uzun süre kalan S., İngiltere, Almanya, Japonya ve Rusya'ya parlak turneler düzenledi. Ömrünün sonuna doğru Berlin'e geçti. Piyano için sonatlar, valslar vs. bestelemiştir.

SCHULZ, Johann - Abraham Peter (Lüneburg 1747 - Schwedt 1800), Alman kompozitörü. Berlin'de ünlü musiki teorisi uzmanı Kirnberger'in öğrencisi oldu. Fransa, İtalya ve Almanya'da beş yıllık bir geziden sonra, Berlin'deki Fransız tiyatrosunun müdürü oldu. 1787 - 1795 yıllarında da Kopenhag'da saray orkestrasının şefi olarak çalıştı. *Lied* bestecisi olarak büyük ün kazandı. Oda musikisi eserleri, Almanca ve Danca birkaç operası vardır.

SCHULZE - DELITZSCH, Hermann (Delitzsch 1808 - Potsdam 1885), Alman ekonomisti. 1848'de Berlin'de Millî meclise üye oldu; burada işçi istoklerini incelemekte görevli bir komisyonun reisliğine seçildi. 1849'da tekrar seçildikten sonra, bazı meslektaşlarıyla birlikte vergiyi reddettiği için hâinlikle suçlandı. Yargılanarak berâat etti ve meşhur oldu. Evvelce Delitzch ve Eulenbung'da ham maddeler satın almak üzere şirketler kurmuştu. Yine onun idaresi altında yiyecek maddeleri satın almak için halk bankaları ve şirketler kuruldu. 1861'de Landtag'a üye seçildi. Fakat orada sosyalist partisi lideri Lassalle ona karşı amansızca cephe aldı. Bu kişi S.'e karşı bir kitap yazdı: *Herr Bastiat Schulze von Delitzch der Okonomische Julian Oder Kapital und Arbeit* (Delitzch'li Bay Bastiat S., Ekonomi Alanında Bir Julianus Veya Sermaye ve İşçilik) [Frederic Bastiat bir Fransız serbest mübâdelecisi, Julianus da Hiristiyan'lığa ihanet ederek paganizmi benimseyen bir Roma imparatorudur]. S.'nin en değerli eseri, *İşçi ve Zanaatçilere Mahsus Ekonomi Dersleri*'dir (1874).

SCHULZE - DELITZSCH, Hermann

SCHUMAN, Maurice (Paris 191), Fransız politikacısı. İkinci Dünya Harbi çıkınca, Londra'ya giderek de Gaulle'e iltihak etti (1940). B. B. C.'de hür Fransa'nın sözcülüğünü yaptı. 1945'de milletvekili oldu. Mouvement Républicain Populaire'in (M. R. P.) kurucuları arasında bulunan S., 1949'a kadar bu teşkilâta başkanlık etti. 1958'e kadar da millet meclisi dışişleri komisyonuna başkanlık etti. 1962'de diğer M. R. P.'li bakanlarla birlikte istifa etti.

SCHUMAN, Robert (Luxembourg - Scy - Chazell 1963), Fransız devlet adamı. Metz'de avukatlık ederek meslek hayatına atıldı. I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusuna hizmet etmeyi reddettiği için savaş yıllarını Almanya'da, hapiste geçirdi.

1919'da Lorraine Fransa'ya verilince, Moselle milletvekili olarak parlamentoya girdi. Daha çok maliye meseleleriyle uğraştı. II. Dünya Savaşı'nda yine Almanlar tarafından hapsedildi. Savaştan sonra maliye bakanı oldu. 1947'de başbakanlığa getirildi. Başgösteren grevler üzerine iktidardan düştü, 1948'de kısa bir süre yine başbakanlık etti.

SCHUMANN, Robert

S., 1948'den 1952'ye kadar dışişleri bakanlığında bulundu. 1950'de, Avrupa'nın ekonomik birliğini geliştiren S. planı

üzerine çalıştı. Bu çalışmaları sonunda kurulan Avrupa Demir ve Çelik Birliği, Avrupa ortak pazarının çekirdeğini teşkil etti. Daha sonra adliye bakanlığında ve Avrupa parlamentosu başkanlığında bulundu.

SCHUMANN, Robert (Zwickau 1810 - Endenich, Bonn 1856), Alman kompozitörü. 1828 - 1830 yıllarında Leipzig ve Heidelberg'te hukuk tahsil etti, aynı zamanda Leipzig'de F. Wieck'ten piyano dersleri aldı. 1830'dan sonra H. Dorns'un eğitimi altında kendisini tamamen musikiye verdi. Parmak felci, piyanist olarak meslek hayatını imkânsız kılınca, yalnız kompozitör ve musiki yazarı olarak çalışmaya devam etti. 1834'te, romantik musikiyi ve özel olarak Alman musikisini teşvik için *Die neue zeitschrift für Musik* başlıklı bir dergi kurdu ve 1844'e kadar bunun redaktörlüğünde kaldı. Bu dergiyi kurmakla, *Davidsbaund* (Davud birliği) isminde bir grup adına hareket ediyordu. Bu grup bazısı gerçek bazıları da hayâli üyelerden kurulmuş bir birlikti. Gerçek şahıslar şunlardı : F. Mendelssohn Bartholdy, J. P. Yyser, A. von Zuccamaylio; diğerleri hayâlî şahsiyetler idi ki bunları S. temsil ediyor ve adlarını takma ad olarak kullanıyordu. Bunlar Florestan, Eusebius, Meister (Raro) idi. S., 1840'ta Clara Wieck ile evlendi. 1841'de F. Mendelssohn Bartholdy, S.'ı Kompozisyon profesörü olarak Leipzig konservatuarına çağırdı. S., 1844'te Dresden'e gitti ve orada 1847'den itibaren koro toplantılarına başkanlık etti. 1850'de Düsseldorf'ta şehir musiki direktörü oldu ama, 1853'te bu işini bir beyin hastalığından dolayı bırakmak zorunda kaldı. 1854'te aklını kaybederek intihara teşebbüs ettiyse de kurtarıldı ve kendi isteğiyle Endenich hastahanesine yatırıldı. Burada iki yıl şuursuz olarak yaşadı.

Yeni Alman romanik musikisinin temsilcisi olan S., önceleri yalnız piyanist olarak ortaya atılmıştır. Musikinin başka dalları ile uğraştıktan sonra, her şeyden çok, bir *lied* kompozitörü olarak rol oynamıştır. S. ilhamını yalnız mânâ ve düşüncelerden değil, aynı zamanda ifade şekli ve kelimelerden aldığından, bestelemek için değerli lirik şiirleri tercih etmiştir. Piyano için yazdığı ilk eserlerinde ve lied'lerinde en büyük kabiliyetini göstermiştir. Bestelediği şiirleri yazanlar şunlardır : J. W. von Goethe, J. von Eichendorff, Heinrich Heine.

S. 1832 - 1840 yıllarında şaheserlerini vermiştir. Ama sonraki eserlerin aşağıda sayılanları da çok yüksek seviyededir : *Piyano Kenteti* opus 44 [1842]; *Piyano Konçertosu* opus 54 [1845]; *Das Paradies und die Peri* (Cennet ve Peri) opus 50 [1843]; *Szenen aus Goethes Faust* (Goethe'nin Faust'undan Sahneler) [1844 - 1853]. Bu eserler XIX. yüzyılın en mükemmel musiki eserleri arasında yer alır.

S., Alman yazarı Jean Paul Richter'e hayrandı. Sonraları Beethoven ve F. Schubert'in etkisini de almıştır. Ama S.'ın sanatına en derin etkiyi yapan müzisyen J. S. Bach olmuştur. G. F. Haendel'in de muhtemel etkisi vardır. Nihayet F. Mendelssohn - Bartholdy de arkadaşını derin iz bırakacak bir şekilde etkilemiştir. J. Brahmas, S. tarafından dünyaya tanıtılmıştır. 1913'ten beri Zwickau'da bir S. müzesi vardır. Yine bu şehirde 1920'de bir Robert S. birliği kurulmuştur.

Yukarda sayılanlardan başka S.'ın şu eserlerini de zikretmek yerinde olur : Piyano için *Papillons* (Kelebekler) (1832); *Senfonik Etüdler* [1834]; *Karneval* [1834-1835]; *Üç Sonat* [1835-1838]; *Phantasie* (Hayal) [1836]; *Kinderszenen* (Çocuk Sahneleri) [1838]; *Kreisleriana* (Kreislere ait parçalar) [1838]; *Albüm für die Jugend* (Gençlik İçin Albüm) [1848]. Dört el ve iki piyano için eserleri : *Lieder und Liederzyklen* (Türküler ve Türkü Siklleri) op. 24, 25, 27, 29 - 31, 25 - 37, 39, 40, 42. *Franenliebe und Leben* (Kadın Sevgi ve Hayatı) op. 45 - 48, *Dichterliebe* (Şâir Sevgisi) 49 ve 53 (hepsi 1840). S. senfoniler, uvertürler ve oda musikisi eserleri de bırakmıştır.

SCHUMPETER, Joseph Alois (Triesh, Moravya 1883 - Taconic, A. B. D. 1950), Avusturya asıllı, sonradan A. B. D.'ne yerleşmiş iktisatcı. S., daha ziyade Léon Walras'ın (1834 - 1910) statik denge teorisi ile modern dinamik ekonomi arasında köprü görevi yapan bir iktisatcı olarak tanınır. S., Viyana üniversitesinde Friedrich von Wieser (1851 - 1926) (b. bk.) ile Eugen von Böhm - Bawerk'in (1851 - 1914) öğrencisi oldu. Önce Czernowitz (şimdi S. S. C. B.'nde), sonra Graz'da iktisat profesörlüğü yaptı. 1919'da da kısa bir süre, tıpkı hocaları gibi Avusturya'nın (cumhuriyet) maliye bakanlığı görevinde bulundu. Ardından A. B. D.'ne gidinceye kadar, Bonn üniversitesinde çalıştı. 1932'de Amerika'ya yerleşen S., ölünceye kadar Harvard üniversitesinde iktisat profesörü olarak çalıştı. S.'in *Theorie der wirtschaflichen Entwicklung* (Ekonomik Gelişme Teorisi) [1912] adıyla yayınlanan eseri, onun, sonraki çalışmalarının tohumlarını ihtiva eder. Şekil olarak iktisadî gelişme, S.'in ana fikri olarak, müteşebbislerin düz ve sürekli bir çizgi üstünde olmamakla beraber; süreksiz, yani dalgalı olarak ve küme hâlinde ortaya çıktıkları ve öylece birtakım yenilikleri uygulama alanına koydukları bir hareket tarzıdır. *Business Cycles* (İş Devreleri) [1939] adlı eserinde S., kapitalist prosesin teori, tarih ve istatistiği üzerinde matematik yoldan girişilmiş araştırmaya başvurmaktadır. Onun nazarında iş devreleri yeniliğin mahsûlü dür ve kapitalist sistem, aynı zamanda, sosyalizme doğru kendi çöküşünün kuvvetlerini de hazırlar. S., Keynes'ci iktisada karşı tavır takınır. İktisadî teoride matematiğe sık sık başvurur. Zaten 1930'da *Econometric Society*'yi (Ekonometrik Cemiyeti) kurmuş olması da bu görüşünü açıklamaktadır. Doktrin tarihi hakkındaki araştırmalarıyla büyük bir otorite olarak tanınan S., aynı zamanda, iktisadî sistemler konusundaki eser ve yazılarıyla ün yapmıştır. *Capitalism, Socialism and Democracy* [1942] başlıklı ve dilimize de *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adıyla çevrilen eserinde S., kapitalizmin kendi yapısından doğan, fakat kendi özüne ve mantığına ters düşen unsurlarla yaşama imkânını tükettiği, tarihin Marxist olmayan bir sosyalizm istikametinde yol aldığı tezini savundu. Asıl büyük eseri olan *History of Economic Analysis* (İktisadî Tahlilin Tarihi) [1954] ancak ölümünden sonra yayınlandı. Bu eserinde S., klâsik iktisatcıların mikro-ekonomileri ile XX. yüzyılın makro - ekonomilerini bir araya getirmeye çalışmakta "yeni - klâsik sentez" denemesinde bulunmaktadır.

SCHURE, Edouard (Strasbourg 1841 - Paris 1929), Fransız münekkıdi ve tarihçisi. Başlangıçta musiki tarihiyle uğraşmış ve Wagner'in teorilerinin ateşli bir savunucusu olmuştur. Sıra ile şu eserleri yayınlamıştır : *Histoire du Lied* (Lied'in Tarihi) [1868]; *Le Drame Musical* (Müzikli Dram) [1875]; *Les Chants de la Montagne* (Dağın Türküleri) [1877]; *Les Grandes Légendes d'Alsace* (Büyük Alsace Efsaneleri) [1884]. Sevdiği bir İtalyan kadınından (Marguerite Albana - Mignaty) aldığı ilhamla kendini öbür dünya felsefelerinin ve çeşitli ülke dinlerinin sentetik tetkikine vermiş ve bu çalışmaların kendisini tek ve ebedî bilginin

kaynağına götüreceğini ummuştur. Hayatının bu döneminde kendisine hâkim olan mistik ve teosofik ilhamdan doğan eserleri şunlardır: *Les Grands Initiés* (Büyük Ermişler) [1889]; *Sanctuaires d'Orient* (Doğu Tapınakları) [1898]; *Femmes Inspiratrices et Poètes Annonciateurs* (İlham Verici Kadınlarla ve Geleceği Bildiren Şâirler) [1908]; *L'Evolutin Divine* (İlâhî Gelişme) [1912]. S.'nin bu eserlerine bağlanan romanları da şunlardır: *Melidona* [1880]; *Le Double* (Çiftin Öbürü) [1893]; *L'Ange et la Sphinx* (Melek İle Dişi Sfenks) [1897]; *La Pretresse d'Isis* (İsis Rahibesi) [1907]. S., şiirler, sahne ve tenkit eserleri de bırakmıştır. Şiirleri: *La Vie Mystique* (Mistik Hayat) [1893]; *L'âme des Temps Nouveaux* (Yeni Zamanların Ruhu) [1909]. Sahne eserleri: *Les Enfants de Lucifer* (Zühre'nin Çocukları) [1900], *La Soeur Gardienne* (Koruyucu Hemşire) [1900]; *Léonard de Vinci* (Lionardo da Vinci) [1905]. Tenkitleri: *Prophètes de la Renaissance* (Rönesans Peygamberleri) [1920]; *Précurseurs et Révoltés* (Öncüler ve Ayaklananlar) [1904]. S. hâtıralarını da yazmıştır: *Le rêve d'une Vie* (Bir Ömrün Rüyası) [1928].

SCHUSCHNIGG, Kurt Eduard (doğ. Riva 1897), Avusturyalı devlet adamı. 1932'de adliye ve millî eğitim bakanı, Dollfuss'un ölümünden sonra da kançılar (başvekil) oldu. Anschluss'un (Avusturya'nın Almanya'ya bağlanması) önüne geçemeyen S., bu olaydan sonra hapsedildi. Ancak 1945'te serbest bırakıldı. Sonra A. B. D.'nde profesör olarak çalıştı.

SCHUTT, Tuna nehrinde adalar. Bunlar, Tuna'nın Bratislava ile Komorn veya Komarno arasındaki başlıca kolunun kuzey ve güney kısımlarında bulunur. Büyük S. (Çekler buna Velky Zitny Ostrow derler) Çekoslovakya'da, Büyük Tuna ve Küçük Tuna'nın arasındadır. Yüzölçümü 1 885 km² olup, üzerindeki başlıca iskân yeri Somerein adını taşır. Bu verimli toprak, tahıl, sebze ve meyva yetiştirir. Bu sebeple Macarlar buraya Arany Kert yani Altın Bahçe derler. Küçük S. (Macarlar buna Sziget Köz derler), nehrin sağ kıyısına yakındır ve güneyde Wieselburg kolu ile sınırlanır. Macaristan'a aittir. Yüzölçümü 275 km²'dir. Burada da tahıl, sebze ve meyve yetişir, merkezi Hédervar'dır.

SCHUURMAN, Anna Maria von (Köln 1607 - Wieuwerd, Lecuwarden 1678), Holandalı kadın bilgin. Latince, Yunanca, İbranice ve Habeş dilini biliyor; musiki, resim, heykeltıraşlık ve gravür sanatıyla uğraşıyordu. İsveç kraliçesi Kristina, Longueville düşesi, Prenses Marie de Gonzague, S.'ı Utrecht'te ziyaret etmişlerdir. Hayatının sonuna doğru aşırı sofuluk (piétisme) hareketine katılmıştır. Hayal gören ve bazılarınca peygamber sanılan Jean de Labadie, Cenevre'den ayrılmak zorunda kalarak, Holanda'ya sığınınca (1666), onu evine almış ve rivayete göre, onunla evlenmiştir. Eserleri: *Dissertatio de Ingenii Muliebris ad Dectrinam et Meliores Litteras Aptitudine* (Kadın Zekâsının Bilginliğe ve Yüksek Edebiyata Uygunluğu Hakkında Tez) [1641]; *Euclerina Seu Melioris Partis Electio* (Fırsat veya İyi Payın Seçimi) [1673]; *Opuscula Hebraca, Graeca, Latina, Gallica, Prosaice et Metrica* (İbranice, Yunanca, Latince, Fransızca Olarak Nesir ve Esercikler) [1648 ve 1650]. *Vitbreiding Ove de Drie Eerste Capittels van Genesis. Geestelijk Huwelijk van Christus met de Gelevigen* (Tekvinin İlk Üç Faslı Hakkında Yorumlama. Mesihin, İman Sahipleriyle Ruhî Evlenmesi) [1732].

SCHÜTZ, Heinrich (Körtritz 1585 - Dresden 1672), Alman kompozitörü. Önceleri korist olarak kendini gösterdi; sonra İtalya'ya gitti. Orada Monteverdi'nin büyük etkisinde kaldı. Daha sonra çeşitli seyahatler yapan ve öğrenciler yetiştiren S., dinî musiki alanında önemli eserler besteledi. Bunlar arasında *Symphoniae Sacrae I* (1628), *Symphoniae Sacrae II* (1647) en önemlilerini teşkil eder. Bu senfonilerde Monteverdi'nin dramatik etkisi görülür. Kısa şarkılar (motet) arasında *Symphoniae Sacrae III* (1650), *Zwölf Geistliche Gesange* (1657), *la Weihnachtbistoire* (1660 - 1664) birer şaheser sayılmaktadır.

SCHÜTZ, Heinrich

SCHÜTZ, Ödön (doğ. Budapeşte 1916), Macar Türkologu ve Doğu dilleri uzmanı. Lise öğrenimini bitirdikten sonra Budapeşte üniversitesinde okudu. (1933 - 1937) Z. Gombocz, Gy. Németh ve L. Ligeti gibi Macar dil bilginlerinin yönetiminde Doğu dilleri ve tarihi alanında çalıştı. 1948'de doktora imtihanını verdikten sonra Macar ilimler akademisine bağlı tarih enstitüsünde uzman olarak bulundu (1951 - 1969). 1969'da ilimler akademisine bağlı Altayistik çalışmaları grubunda başuzmanlık görevine getirildi ve 1957'den başlayarak Budapeşte üniversitesinde eski Türk (özellikle Kıpçak) diyalektleri ve eski Türkler üzerine ders verdi. 1969 ve 1973 yıllarında Indiana üniversitesi Ural ve Altay dilleri bölümünde misafir profesör olarak çalıştı.

SCHÜTZ, Ödön

S. çalışmalarında daha çok Kıpçak diyalektleri üzerinde durmuştur: *An Armeno - Kipchak Chronicle and the Polish - Turkish Wars of 1620 - 1621* (Bir Ermeni Kıpçak Kroniği ve 1620 - 1621 Leh - Türk Savaşları) ["Bibliotheca Orientalis Hungarica" XI, 1968]; *On the Transcription of Armeno - Kipchak* (Ermeni Kıpçakçası'nın Transkripsiyonu Üzerine) ["Acta Orientalia Hungarica" dergisinde, XII, 1961, 139 - 161]; *Einige Bemerkungen zu den Ungarischen Falkennamen [Die Jagd bei den Altaischen Völkern.* Asiatische Forschungen, 26. 1968, 105 - 118]; *Remarks on Initial D - in Kipchak Languages* (Kıpçak Dillerinde Baştaki D - Üzerine Notlar) ["Acta Orientalia Hungarica" dergisinde, XXV, 1972, 369 - 381]; *Remarks on Altaic Pronouns* (Altay Dillerinde Kullanılan Zamirler Üzerine Notlar) ["Acta Orientalia Hungarica" dergisinde, XXVIII, 1974, 138 - 145]; *Eine armenische Chronik aus Kaffa, aus der Ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts* (XVII. yüzyılın birinci yarısından kalma Kefe'ye ait Ermenice bir kronik) ["Acta Orientalia Hungarica" dergisinde, XXIX, 1975, 133 - 186]; *Armeno - kiptschakisch und die Krim* (Ermeni Kıpçakcası ve Kırım) ["Hungaro - Turcica. Studies in Honour of Julius Németh" 1976, 185 -

205]; *The Tat People in the Crimea* (Kırım'da Tat Kavmi) ["Acta Orientalia Hungarica" dergisinde, XXX, 1977, 77-106]. (H. Eren)

SCHWABEN (Latince Suevia; Fransızca: Souabe; İng. Swabia, Türkçe Suabia), eski bir Alman dükalığı. Yeri, bugünkü Bavyera'dadır. Önce Alamania adını taşımış, sonradan sâkinleri Suevus'ların adını almıştır. Burasını işgal eden Romalılar, dükalığın topraklarını bir eyâlet hâline getirerek, Rhaetia adını verdiler. M. S. V. yüzyılda Almanlar bu toprakları istila etti ve Charles Martel'in Almanlar'ı yenmesi (730) üzerine Hristiyanlık buraya girdi. Almanya'da Karolenj'ler hâkim oldu. Eyâlet kontluklara, senyörlüklere ve kanton veya gau'lara parçalandı. S. dükaları, ancak 917 yılında meydana çıktılar. Bunlar önceleri, bir hânedan teşkil etmiyordu. 1080-1269 yıllarında Hohenstaufen hânedanı buraya hâkim oldu ama, bu güçlü efendilerin idaresinde bile, dükalığın parçalanması devam etti. Zähringen ailesi, Braisgau ve Zürih kantonunu ele geçirdiler. Hohenstaufen'lerin sonuncusu Conradin'in ölümünde, Baden markgrafları, Württemberg ve Hohenzollern kontları ve dükalığın kont ve senyörlerinin çoğu doğrudan doğruya imparatorluğa bağlandılar. Bundan sonra imparatorluk toprakları Yukarı S. ve Aşağı S. vâlilerince idare olundu.

SCHWARZBURG, Orta Almanya'da iki eski prenslik. Toprakları yer yer biribirinin içine girmiş olan bu iki küçük arazi 1919-1920'den beri, komşu dükalıklarla birlikte Thüringen eyâletini teşkil eder. S.'un toprakları, Elbe'nin sol kıyısındadır. Ülke tahıl, keten ve hayvan üretir.

SCHWARZENBER, Felix Ludwig Johannes Friedrich, S. Prensi (Krumau/Bohemya 1800 - Viyana 1852), Avusturyalı devlet adamı. Prens Joseph Johannes'in oğlu. Önce St. Petersburg (1824), sonra da Londra (1826), Napoli (1846) büyükelçisi oldu. 1843'de general olarak Avusturya'nın Piemonte hükûmetine karşı açtığı sefere katıldı ve mareşal rütbesine yükseldi. Aynı yıl, Viyana'da kopan ekim ayaklanmasının bastırılmasından sonra, ağır bir siyasî bunalım sürerken başbakanlığa getirildi ve Franz Joseph'in tahta geçmesini sağladı. 4 mart 1849 tarihli anayasaya dayanarak, parlamentoyu dağıttı. Macar ihtilâlcilerine karşı savaşa devam etti ve Rusya'nın yardımıyla onları sindirdi. İtalya'da Parma, Modena ve Floransa'yı yeniden Avusturya'nın hâkimiyeti altına soktu ve Almanya'daki Avusturya taraftarlarını destekledi. Almanya'da üstünlüğü ele almak isteyen Prusya'ya karşı çıktı ve Prusya kralını tahtını bırakmaya zorladı. Alman Katolikleri'ni birleştirdi. Fakat Germen konfederasyonunu yeniden kurmak için topladığı Dresden konferansında (23 aralık 1850) başarılı olamadı. Habsburglar'ın hâkimiyetini sağlayan S., Avusturya'yı, bütün Orta Avrupa devletlerini etrafında toplayan bir merkezî devlet hâline getirmek emelinde idi.

SCHWARZENBERG, Karl Philipp, Prince Zu (Viyana 1771 - Leipzig 1820), Avusturya feldmareşali. 1788'de imparatorluk süvarilerine katıldı. 1789'da Türkler'e karşı kahramanca savaşarak kendini gösterdi. 1792'de binbaşı oldu. Başka savaşlarda bulunduktan sonra 1796'da tümgeneralliğe terfi etti. Bundan sonra da hayatı savaşlarla geçen S. Napoléon'la, Arşidüşes Maria Théresia'nın evlenme görüşmelerini yapmak üzere Paris'e gönderildi. Napoléon ona büyük önem verdi ve prensi, Rusya savaşında (1812) Avusturya yardımcı birliklerine kumandan tayin etti. 1813'de feldmareşal olan S., Fransa'ya karşı savaşacak olan Bohemya müttefik Büyük Ordu'suna başkumandan oldu; savaşı kazanarak Napoléon'u tahttan indirmeyi başardı.

SCHWARZWASSER (Lehce : Czarna Voda), her iki dilde de adı "kara su" anlamını taşıyan bu nehir Batı Prusya'yı sular. Vistül nehrinin sol kıyı koludur. Küçük bir gölden çıkan S. Kulm'un üstündeki bir noktada Vistül'e akar. Uzunluğu 186 km'dir.

SCHWEIGGER, Johann Salomon Christoph (Erlagen 1779 - Halle 1857), Alman fizikçisi ve kimyacısı. 1800'de Erlangen'da doçent olan S., 1811'de Nürnberg sanat ve fen okuluna profesör oldu. Bundan sonra Münih akademisi üyesi seçildi. 1817'de Erlangen üniversitesinde, 1819'da da Halle üniversitesinde kimya ve fizik profesörü olarak çalıştı. 1808'de, elektrik gücünü bir mıknatıs iğne ile ölçmek için, bir elektrometre icad etti. 1811'de *Gehlens Journal für Chemie*'nin yazı işlerini üzerine aldı ve bu gazeteyi *Neues Jornal für Chemie und Physik* adı altında devam ettirdi.

SCHWEINFURTH, Georg August (Riga 1836 - Berlin 1925), Alman botanisti ve seyyahı. Nil havzasının batısındaki Bahrülgazal mıntıkasında yaptığı keşif seyahatleriyle kendini tanıttı. Bir şarap tüccarının oğlu olan S., Heidelberg ve Berlin'de botanik tahsil etti. Afrika'da yetişen bitkilerle ilgilendi. 1863'te Kızıldeniz bölgesine Hartum'a bir seyahat yaparak, 1866'da Berlin'e döndü. Kısa bir süre sonra Humboldt enstitüsünün desteğini sağlayan ilim adamı, çok az bilinen Bahrülgazal mıntıkasını keşfetmek üzere 1868'de yola çıktı. 1869'da Beyaz Nil boyunca ilerledikten sonra, bir kısım fildişi tüccarlarıyla birlikte batıya doğru ilerledi.

SCHWEINFURTH, G. August

Aslında botanikçi olan S.'un, zooloji ve etnoloji hakkında da geniş bilgisi vardı. Üç yıl o bölgede kaldı. Niam-Niam, Bongo, Mangbettu kabilelerini ziyaret etti. Kongo Pigmeleri hakkında ilk ciddî bilgileri topladı. Kongo nehrinin bir kolu olan Uele'yi keşfetti. 1874'de Royal Geographical society'nin madalyasını kazandı. 1888'e kadar Kahire'de kalarak, kış aylarında da seyahatlere çıktı. O yıl Berlin'e geldiyse de 1914'e kadar sık sık Afrika'ya gitti. *The Heart of Africa* (Afrika'nın Kalbi) [1873] adlı eseri Alman seyyahlarının Afrika'nın keşfinde ne derece önemli rol oynadıklarını göstermektedir.

SCHWEINFURTH, Philipp (Riga 1887 - Istanbul 1954), Alman asıllı Bizans sanatı tarihçisi. Yüksek öğrenimini Heidelberg üniversitesinde bitirdikten sonra Riga üniversitesinde sanat tarihi doçenti olarak çalıştı (1919-1926). 1927'de Breslau üniversitesinde sanat tarihi doçenti, 1932'de aynı üniversitede profesör oldu.

S., 1936'da Berlin üniversitesinde Bizans sanatı tarihi profesörlüğüne çağırıldı. 1948'de Berlin'den İsviçre'ye geçen

S., Doğu Berlin'de kalmış olan üniversitesine bir daha dönmedi. 1950'de Istanbul üniversitesinin davetini kabul ederek edebiyat fakültesinde Bizans sanatı tarihi dersleri verdi. Bu derslerinde Bizans sanatının bütün devirlerine ait mimarî, resim, plastik ve el sanatları üzerinde durmuştur.

Belli başlı eserleri: *Geschichte der Russischen Malerei im Mittelalter* (Orta Çağ'da Rus Resim Sanatının Tarihi) [1930]; *Die Byzantinische Form, ihr Wesen und ihre Wirkung* (Bizans Formu, Özelliği ve Etkisi) [1943, yeni bas. 1954]; *Istanbul Suru ve Yaldızlı Kapı* [T. T. K. Belleten 16, 1952, 261 - 267]; *Les Icones Russes* (Rus İkonları) [1953]; *Bizans İkonografyasında İsa* ["Tarih Dergisi" 3, 1953, 1 - 20]; *Istanbul'da Komnenos'lar Devrine Ait Bir Mozaik* [T. T. K. Belleten 17, 1953, 489 - 500]. (H. Eren)

SCHWEITZER, Albert (Kayserberg, Yukarı Alsace 1875 - Lambaréné, Gabon 1965), Alsace'lı Alman filozofu, ilâhiyatçısı, müzisyeni, hekimi, misyoneri; 1952 yılı Nobel Barış mükâfatını hâiz - Yukarı Alsace'da Kayserberg'in Protestan rahibinin oğlu olan Albert, ailesinin Gunsbach köyüne gitmesi dolayısıyle dokuz yaşına kadar orada yaşadı. 1885'te büyük amcasının yanında okumak için Mulhouse'a gönderildi. Gymnasium'u 1893'te bitirdi. Bu arada org üstadı Eugène Münch'ten ders aldı. 1893'te Strasbourg üniversitesine girdi, askerlik hizmeti ve kısa bir süre Paris'te bulunması hariç, 1914 yılına kadar hep orada kaldı. On iki yıl süren bu dönem içinde, ilâhiyat ve felsefe okudu. S.'ın ilk orijinal akademik çalışması, yirmi dört yaşındayken yaptığı *Die Religionsphilosophie Kants* (Kant'ın Din Felsefesi) [1899] adlı, doktora tezidir. Bunu 1901'de *Das Abendmahlproblem auf Grund der Wissenschaftlichen Forshung des 19. Jahrhunderts und der Historischen Berichte* ile *Des Messianitäts - und Leidensgeheimnis Jesu* takip etti. Bundan sonra tarihî İsa hakkında 1906'da yayınlanan *Von Reimarus zu Wrede eine Geschichte der Leben Jesu - Forschung* adlı araştırması, onu ilâhiyatla ilgili incelemelerde dünya çapında bir üne ulaştırdı.

SCHWEITZER, Albert

Onun bu türden eserleri, ilâhiyatcı yönünü aydınlatmakla beraber, S. aynı zamanda, müzik, felsefe ve tıp gibi belli başlı dört alanda ün kazanmasına sebep olacak çalışmalar yaptı. *Jean Sébastian Bach: le Musicien - Poète* (1905) [sonradan bu eser, 1908'de iki misli büyütülerek Almanca, 1911'de İngilizce olarak yayınlanmıştır] adlı eseri, S.'in biyografi hakkında otorite olduğunu ortaya koyan standard bir çalışmadır. S., 1905'te otuz yaşına ulaştığı zaman, olanca gücünü insanlığa yardım uğrunda harcayacağına dair önceki niyetini tatbik mevkiine koymaya karar verdi. Strasbourg üniversitesinin ilâhiyat fakültesinin yöneticisi ve rahibi iken, başarılı bir akademik geleceğe sırt çevirerek; kendisini hekimlik alanında misyonerliğe adamış bulunduğu tıp öğrenimi ve cerrahî ihtisası için, çalışmaya koyuldu. Tıbba ait inceleme ve araştırmaları, büyük çapta org konserleri, öğretim faaliyeti ve Bach hakkındaki kitabının hisse geliriyle karşılandı. Bu arada hemşirelik öğrenimi yapan Helene Bresslau ile evlendi ve ondan 1919'da Rhena adlı bir kızı dünyaya geldi.

S., 1913 yılında tıp ihtisasını tamamladı ve karısı ile birlikte Fransız Ekvator Afrikasındaki Lambaréné'ye gitti ve orada bir hastahane ile diğer sosyal yardım müesseselerini kurdu. Kendi elleriyle ve yerlilerin yardımıyla hastahanesini inşa ederken, en iptidaî şartlar altında bütün gün ve gece çalışırken ve cüzzam, uyku hastalığı ile tropikal hastalıklarla mücadele ederken bile, S., aynı zamanda, dünya medeniyetinin problemine çare bulmak için aktif bir zihin faaliyeti gösterdi. S., bir misyoner olarak bu geri kalmış bölgedeki insanlara medenî ve dinî hayatın bilgi, inanç ve alışkanlıklarını aşıladı. Afrikadaki zenciler arasındaki faaliyetleri sırasında gerçekleştirdiği, *Zwischen Wasser und Urwald* (Su ve Bâkir Orman Arasında) [1921] başlığını taşıyan ilmin bütün nimetlerinden faydalanmış, Luka incilindeki zengin adam meseli içinde; beyaz adam ile hastalığı ve ıstırabındaki tıbbî tedaviden bile mahrum bırakılmış ve istismar edilip zulüm görmüş, Luka ve Yuhanna İncilinde geçen fakir adamı, yani zenciyi, kendi basit motifinin bulduğu şekilde dile getirmektedir. 1923 yılında *Kulturphilosophie* (Kültür Felsefesi) adlı iki ciltlik eserinin ilki olan *Verfall und Wiederaufbau der Kultur* (Kültürün Yıkılması ve Onarılması), kısa bir giriş olup, ikincisi *Kultur und Ethik* (Kültür ve Ahlâk) ile ahlâk düşüncesi tarihinin parlak bir açıklaması olup, medenî bir âlem için, doğru ve müessir bir temel olarak, hayata saygısının orijinal ve müsbet katkısını taşır.

S., zaman zaman eserlerini bastırma ve medenî âlemde kurduğu ilişkilerini sürdürmek maksadıyla, Avrupa'ya dönmüş ve derin ihtisası olduğu org konserleri vermiş ve sağladığı imkânları da 1925'te tekrar döndüğü Afrika'da Lambaréné'de yatırım olarak kullanmıştır. Böylece, sömürgelerin her yanından gelen insanların maddî ve mânevî ıstıraplarını kaldırmak için mücadele veren S., bir taraftan da yazmaya devam etmiş, *Die Mystik des Apostols Paulus* (Havârî P.'ın Mistisizmi) [1930]; *Die Weltanschaung Der Indischen Denker: Mystik und Ethik* (Hind Düşüncesi ve Gelişmesi) [1935] adlı eserleri vermiştir. Bu eserler, onun *Kulturphilosophie*'sinin (Kültür Felsefesi) kaynağını ilâhiyattan alan başarılı ve derinliğine olan çalışmalarıdır.

S., birçok defalar Avrupa'dan aldığı davetlere icabet ederek ziyaretlerde bulunmuş, org resitalleri ve konferanslar vermek suretiyle, misyonunu açıklamak fırsatını da bulmuştur. Almanya'yı, İngiltere'yi, Holanda'yı, İskandinavya ve Fransa'yı ziyaret etmiş, Goethe'nin 1949'daki yüzüncü yıldönümü törenine katılmıştır. Ziyaret ettiği ülkelerde, bir misyoner ve havârî inancıyla dolu olarak, Afrika'daki çalışmalarını, kendi ideal ve prensiplerini anlatmıştır.

S., sonsuz bir insanlık sevgisi, iyilikseverlik ve orijinallik doluydu. Yalnız örnek bir insan değil, aynı zamanda bu özelliklerini eserlerinde temsil eden bir insandı. S.'in diğer eserleri arasında *Aus Meiner Kindheit und Jugenzeit* (Çocukluk ve Gençlik Hatıralarım) [1914] ve *Aus Meinem Leben und Denken*'i (Hayatım ve Düşüncem) [1931] sayabiliriz.

Memleketimizde de çeşitli gazete ve dergilerde S.'in hayat ve görüşlerine yer verilen yazılar ve makaleler yayınlanmıştır. P. Esenkova tarafından dilimize çevrilen *Örnek İnsan, Dr. S.* (1960) dikkate değer.

SCHWERIN, Almanya'da bir şehir, eski Mecklenburg-S. dükalığının merkezi. S. gölü kenarındadır. Nüfusu 98 900 (1972). Piyano ve org fabrikaları, dökümhaneleri, makine fabrikaları vardır. 1708'de Fransız üslûbunda yapılmış olağanüstü güzel bir parkı olan şatosu tanınmıştır. S. gölü (65 km²), Stör nehri yoluyla Baltık denizine dökülür.

SCHWOB, Mayer André Marcel (Chaville, Seine-et-Oise 1867 - Paris 1905), Fransız yazarı. İlk eseri, Guieysse ile birlikte yazdığı *Etude Sur l'Argot Français*'dir (Fransız Argosu Üzerine İnceleme) [1889]. Sonra birkaç gazetede çalıştı. 1891'de *Coeur Double* (Çifte Kalb), 1893'te de *Le Roi au Masque d'or* (Altın Maskeli Kral) adlı iki hikâye kitabı yayınladı. Başlıca eserleri şunlardır: *Le Livre de Monelle* (Monelle'in Kitabı) [1894], *Mimes* (Aktörler) [1894]: Bu iki eseri mensur şiirlerden oluşur; *La Croisade des Enfants* (Çocukların Haçlı Seferi) [1895], *Spicilège* (Ekin Demeti) [1896], *Les Vies Imaginaires* (Muhayyel Hayatlar) [1896], *La Lampe de Psyché* (P.'nin Lambası) [1903]. Çok geniş ve çeşitli bilgisi olan S., olağanüstü ve garip insanlarla, onların serüvenleriyle ilgilenir, senbolleri ve muammaları severdi. Üslûbu yoğun, renkli ve alaycıdır. Birkaç da eser çevirmiştir. E. Morand ile birlikte Shakespeare'in Hamlet'ini Fransızca'ya adapte etti. Comédie Française aktrislerinden Marguerite Moreno ile evli idi.

SCHWYZ, İsviçre'nin eski orman kantonlarından biri. Yüzölçümü 908 km² nüfusu 92 000 (1970). Büyük bir kısmı ormanlar, bağlar ve göllerle kaplıdır. En yüksek yeri Böser Faulen 3 000 m'ye yaklaşır. Başlıca iki akarsuyu vardır: Mueta ve Sihle. Bazı önemli demiryolları kantondan geçer. S.'den ilk defa 972'de bahsedilir. Bu bölgede yaşayanlar 1240'da İmparator II. Friedrich'ten doğrudan doğruya imparatorluğun tâbii olma imtiyazını elde ettiler. 1386'dan sonra S., sınırlarını iyice genişletti. 1798'den itibaren Telliane veya Tellgau cumhuriyetinin bir parçasını teşkil ettiler. 1291'de Federasyona giren S. kantonu 1803'te yeniden kuruldu.

SCIACCA, İtalya'da Sicilya adasının güney sahilinde bir şehir. Agrigente vilâyetinde bulunan S. 32 000 (1964) nüfusludur. XVI. yüzyıldan kalma sûrları, XII. yüzyıldan kalma katedrali ile dikkati çeker. Kaplıcaları Romalılar zamanından beri bilinmektedir.

SCIALOJA, Vittorio (Torino 1856 - Roma 1933), İtalyan hukukçusu ve devlet adamı. İktisadcı Antonio'nun oğludur. Camerino Sienna üniversitelerinden sonra 1884'de Roma üniversitesinde de Roma hukuku profesörü ve dekan olan S., bir süre sonra senatör seçildi. Dışişleri ve adalet bakanlıklarını yaptı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İtalya'yı Cemiyet-i Akvâm'da temsil etti. Fransa ile İtalya arasında hukuku birleştirmeye çalışan Hukuk Birliği komitesini kurdu ve bu komitenin İtalya'daki kısmının başkanı oldu.

SCILLY TAKIMADALARI (İngilizce adı: *S. Islands;* Fransızca adı: *Iles Sorlingues),* İngiltere'nin batı kıyısında, Land's End burnunun 40 km açığında, Manş denizinin ağzı ile Bristol kanalının ağzı arasında bulunan küçük takımadalar. En önemlileri Trescow, Saint-Martins, Saint-Mary ve Bryer'dir. İdare merkezi, Saint-Mary adasında bulunan Hughtown'dır. S. T.'nın nüfusu 1 740'tır. Iklimleri yıl boyunca hemen hemen hiç değişmez ve ılıktır. Bu adalar, muhtemel olarak, Romalı coğrafyacıların Sillinae adını verdikleri adalarla birleştirilebilir. Daha eski zamanlarda Kartacalı gemiciler kalay yatakları aramak için buraya gelmişlerdir.

SCIONE (eski coğ.), Makedonya'da şehir. Halkidikya'nın güney-doğuya doğru uzanan yarımadalarının en doğudaki Pallene yarımadasında, Trakya denizi kenarındaydı. Truva Savaşı'na katılan Tesalyalı kahraman Protesilaos'un buyruğu altındaki Yunanlılar'ca kurulan S., çok geçmeden, Atina'nın idaresine geçmiş; sonradan, (Trakya'daki) Olynthos şehir devletine tâbi olmuş, nihayet İskender'in babası Philippos'un idaresi altında Makedonya'ya bağlanmıştır.

SCIPIO'LAR, Eski Romalı bir aile. Gens Cornelia soyunun patricius kolundan gelen S., bu adı baston anlamına gelen *scipio* sözünden almışlardır. Söylendiğine göre bu ailenin reisi ihtiyarlığında kör olan babasına baston vazifesi görmüş ve aile de bu yüzden S. diye anılmıştır. Aile M. Ö. IV. yüzyılda başlar ve Cumhuriyet devrinin sonunda son bulur. Başlıca üyeleri şunlardır:

S., Publius Cornelius, M. Ö. 218 yılında konsül oldu. Anibal savaşlarıyla uğraştı. 217'de İspanya'ya gönderildi. O ve kardeşi, Hastrubal'ı yendi. Daha sonra birbirinden ayrılan kardeşler, ayrı ayrı savaşlarda öldüler.

S. Africanus, Publius Cornelius (M. Ö. 236 - 184/3), Publius Cornelius S.'nun oğlu. Anibal'e karşı olan Roma mukavemetini kuvvetlendirdi. İspanya'da Kartacalılar'a karşı şiddetle savaştı. 205 yılında konsül seçildi. Karşısındaki siyasî muhaliflerini bertaraf ederek Kartacalılar'ı Afrika'da vurmaya karar verdi. 204 yılında, 35 000 kişilik bir kuvvetle Afrika'ya geçti. 203'te Hasdrubal Gisco ve Nümidyalı müttefiki Syphax'ın ordugâhlarını yaktı. Tunus'u da ele geçirince, Kartacalılar barış istediler. Ancak Anibal Afrika'ya dönünce 202 yılında savaş yeniden başladı. Savaşı S. kazandı, bunun şerefine *Africanus* unvanını aldı. Bu büyük başarıları Roma'daki rakiplerini harekete geçirdi. 194 yılında Kartaca ile Masinissa arasındaki diplomatik güçlükleri çözmekle görevlendirildi. Daha sonra Suriye'de Antiochus III ile olan savaşı kazandı. Roma'ya dönüşünde rakipleri aileye karşı resmen cephe aldılar; onları Antiochus'tan alınan 500 taler'lik harp tazminatının hesabını vermemekle itham ettiler. S. sonunda berâat etti ve Liternum'daki arazisine çekildi.

S. Aemilianus Africanus, Publius Cornelius (M. Ö. 185/4 - 129), Romalılar, 151 yılında İspanya'da yenilmeye başlayınca, gönüllü olarak askerî hizmete girdi. Kartaca savaşları sırasında Afrika'da savaştı. Bir süre Mısır ve Suriye'de elçi olarak bulundu. Daha sonra İspanya'daki Roma ordusunu disiplin altına aldı. Ardından Roma'ya döndü ve genç yaşta bilinmeyen bir sebepten öldü.

SCOLOPENDRA : bk. ÇIYANLAR.

SCONTRINO, Antonio (Trapani, Sicilya 1850 - Floransa 1822), İtalyan müzisyeni. Palermo konservatuarında okudu. 1870 - 1872 yıllarında güney İtalya'da turneler yaptı. 1872 - 1874 yıllarında Münih'te Alman musikisini inceledi. 1874 - 1875'te Londra'da çalıştı. 1875'ten itibaren Milano'da, 1891 - 1892 yıllarında Palermo konservatuarında, 1892'den itibaren Floransa'da profesörlük etti. Eserleri: (operalar) *Matelda* (kadın adı) [1879]; *Il Progettista* (Projeci) [1882], *Sortilegio* (Büyü) [1882], *Gringoire* [1890], *La Cortigiana* (Fahişe) [1896].

SCOPOLIA, kalın yapraklı bir süs bitkisi. Otsu bir bitki olan S.'nın bir çeşidinin çiçekleri demet görünüşünde, diğeri kırmızı üzerine sarı veya yeşil yolludur.

SCOTLAND YARD, Londra polis teşkilâtının merkezi. Bu teşkilâtın yetki çevresi büyük Londra sınırları içindedir. Ancak cinayet alanında gösterdiği üstün başarı dolayısıyle bütün dünyaca tanınır. S. Y.'ın bugünkü yeri 1967'de açılmıştır. Parlamento yakınındaki Victoria Street'te 20 katlı betonarme bir binadır. Daha önceki tuğla bina Thames üzerindeydi. 1890'da Polis Müdürü James Monroe tarafından açılmış ve müesseseye Yeni S. Y. adı verilmişti. O tarihten 61 yıl önce ise Whitehall meydanındaydı. Teşkilâtın adı, buradaki ilk yeri olan ve XIII. yüzyıldan kalma bir Orta Çağ sarayının adından gelir.

SCOTLAND YARD : Ünlü detektifler çalışma sırasında

S. Y. 1829'da İçişleri bakanı Sir R. Peel tarafından kurulmuştur. Teşkilâtın CID bölümü (Criminal Investigation Department = Cinaî Araştırma Bölümü) 1878'de kurulmuş ve vakit geçirmeden bu alanda mütehassıslar yetiştirmeye başlamıştır. Parmak izi kısmında, bütün İngiltere'deki mücrimlerin parmak izi bulunur. S. Y.'ın parmak izi sistemi, 1900'lerde A. B. D. FBI (Federal Bureau of Investigation = Federal Araştırma Bürosu) teşkilâtı tarafından benimsenmiştir. Ayrıca, teşkilâtın, günün her saatinde INTERPOL ile teması vardır.

SCOTT, Cyril Meir (Cheshire 1879 - Londra 1971), İngiliz kompozitör ve şâiri. Frankfurt'ta Knorr'dan müzik öğrenimi gördükten sonra İngiltere'ye gitti, bir müddet Liverpool'da kaldıktan sonra Londra'ya yerleşti. Genel olarak değerlendirildiği zaman, bestelerinin kendi ülkesinden çok, dış memleketlerde beğenildiği görülür. Buna sebep olarak da gelenekleşmiş İngiliz akımını takip etmeyişi ve kendine özgü bir armonik tarz kullanarak beste yapmasıdır. Kendisine "İngiliz Debussy'si" adı verilmiştir. Slav müziğini iyi bilmesini, hocası Knorr'a borçludur. Hemen bütün eserlerinin kökünde, Fransız empresyonizminin tesiri görülür. Başlıca eserleri : Birçok piyano parçaları, bir sonat (1909), bir konçerto (1915). Bunların yanısıra üç opera (biri *Alchemist* 1925), solo, koro ve orkestra için birkaç parça (en ünlüsü *Crashaw's Nativity Hymn :* Noel İlâhisi) [1914], üç senfoni, oda müziği, melodiler ve mezzo, keman, obua, viyolonsel için *Idyllic Fantasy* gibi besteleri vardır. Ayrıca, doğu ve uzak - doğu felsefesi ve dini üzerine bir uzman olup bu konuda değerli şiir ve yazıları da basılmıştır.

SCOTT, Duncan Campbell (Ottawa 1862 - Ottawa 1947), Kanada'lı şâir ve devlet adamı. İlk öğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra, Quebec'teki Stanstead kolejinden mezun oldu. Küçük hikâyeler, tiyatro oyunları, biyografiler yazmasına rağmen en çok şiirleri ile ün yaptı. 1880 yılında Kızılderililer'le ilgili işlere bakan fedaral daireye girdi, 1913'te bu dairenin başına getirildi ve 1932 yılına kadar aynı görevde kaldı. Başarılı bir idareci olan S.'un kızılderili ırkına yakınlığı, onların örf ve âdetlerini iyi bilmesi ve gelecekleri hakkındaki endişeleri hemen bütün şiirlerinde hissedilir. Kısa hikâyelerinde ise Fransız - Kanada birleşimi hayatı son derece realist, orijinal ve akıcı bir üslûpla canlandırması dikkati çeker. Şiirlerinden en güzel ve orijinal olanları, *The Forsaken* (Terkedilmiş) ve *The Onondaga Madonna*'dır. Diğer eserleri : *The Magic House and Other Poems* (Büyülü Ev ve Diğer Şiirler) 1893 yılında yayınlanmış ve bunu diğer eserleri takip etmiştir : *In The Village of Viger* (Viger Köyünde, kısa hikâye) [1896], *Labour and the Angel* (Emek ve Melek) [1898], *New World Lyrics and Balads* (Yeni Dünya Lirikleri ve Baladları) [1905], *Via Borealis* [1906]; *Complete Poems* (Bütün Şiirler) [1926]; *The Circle of Affection* (Şefkat Çenberi) [1947]. En son kitabı olan *The Green Cloister* (Yeşil Manastır) ise 1953 yılında yazarın ölümünden sonra yayınlanmıştır.

SCOTT, Robert Falcon (Davenport 1868 - Antarktika 1912), İngiliz gemicisi ve kâşifi. İlk defa 1880'de Britannia gemisinde görev aldı. 1899'da Antartika'ya yapılacak seyahatte, keşif heyetine başkan oldu. Discovery adlı gemiyle yapılan seyahat sırasında kıtanın içlerine kadar ilerledi. Daha sonra bahriyede çalıştı. 1909'da Güney Kutbu'nu "keşfetmek" amacıyla yeni bir seyahate çıkmak istediğini belirtti. Hükûmetin desteğiyle, Terra Nova gemisiyle yola çıktı. 1911 yılının kasımında kızaklarla yapılacak olan kutup seyahati başladı. S. ve dört arkadaşı 17 ocak 1912'de kutba vardılar. Ancak orada, Amundsen'in daha önce geldiğini belirten işaretle karşılaştılar. Hastalık, yiyecek azlığı, havanın kötülüğü, dönüş yolculuğunu çok zorlaştırdı. 17 şubatta arkadaşlarından biri öldü, bir diğeri, Oates, kar fırtınasına doğru yürüyerek kendini ölüme mahkûm etti; böylece arkadaşlarına daha kolay ilerleme imkânı sağlayacağını düşünüyordu. Geri kalanlar da Scott da dahil olmak üzere muhtemelen 27 mart'ta öldüler. 12 kasım 1912'de gönderilen bir araştırma heyeti, Scott'un ve iki arkadaşının cesedini, bıraktıkları notları buldu.

SCOTT, Robert Falcon

SCOTT, Sir Walter (Edinburg 1771 - Abbotsford, Melrose 1832), İskoçyalı şâir, romancı ve tarihçi. İskoçya'nın dört klan'ından birine bağlıydı. Hukuk tahsil etti. Selkirk kontluğunda şerif (polis ve adalet işlerine bakan görevli) idi; daha sonra Edinburgh'da hakim olarak çalıştı.

S., 1812 - 1814 yıllarında Tweed nehri üzerindeki Abbotsford'da Orta Çağ üslûbunda bir şato yaptırmış, burada yazar olarak yaşamış ve çalışmıştır. Eserlerini basan firma 1825'te iflâs edince, mâlî durumu bozulmuşsa da S. bütün kuvvetiyle çalışarak üzerine aldığı borçları ödemeyi başarmış ama bedenen ve ruhen hastalanmıştır.

S. Edinburg'da hukuk tahsil ederken Alman edebiyatı ile uğraşmaya başlamıştı. G. A. Burger'in *Lenore Der Wilde Jäger* (Sert, Azgın Avcı) başlıklı şiirlerini İngilizce'ye çevirdi.

SCOTT, Sir Walter

Goethe'nin *Götz* (erkek ismi) başlıklı piyesini ve *Erlkönig* (Kızılağaçlar Kralı) başlıklı şiirini, ardından eski İskoçya baladları ile kendi yazmış olduğu baladları neşretti. Bu eserine *The Minstrelsy of The Scottish Border* (İskoçya Sınırının Aşk Şiirleri) [1802 - 1803] başlığını vermişti. Bundan sonra birkaç manzum destan yazdı. Bu eserleri büyük başarı kazandı. 1810'dan itibaren şiirden vazgeçerek nesir kullanmaya başladı. Önceleri adını koymadan yazdığı 27 roman kısa fasılalarla birbirini takib etti ve çok beğenildi. Bunlara *Waverley Novels* adını vermiştir. Romanların en çoğu XVII. ve XVIII. yüzyılları İskoçyası'nda, birkaçı Haçlı seferleri ve Kraliçe I. Elizabeth İngilteresi'nde *(Ivanboe, Kenilworth)* veya XI. Louis Fransası'nda *(Zwentin Durward)* geçer. Bu hikâyelerin en çoğunda heyecanlı olaylar hayâlî şahsiyetlerin etrafında cereyan eder, büyük tarihî şahsiyetler ise arka planda kalır. S., çok renkli tasvirleriyle ün kazanmıştır. Çizdiği en mükemmel karakterler arasında namuslu, dine bağlı İskoçyalı köylüler bulunur. S., XIX. yüzyıllarda, Avrupa tarihî romanının kurucusu olmuştur. İngiltere'nin sınırlarını aşan etkisi, Alexandre Dumas'yı, Victor Hugo'yu, Willibald Alexis'i, Wilhelm Hauff'u, von Scheffel'i ve Alessandro Manzoni'yi etkilemiştir. Eserleri şunlardır: *The Eve of St. John* (St. John Yortusu Arifesi) [1800]; *The Minstrelsy of The Scottish Border* (İskoçya Sınırının Aşk Şiirleri) [1802]; *The Lay of The Last Minstrel* (Son Âşıkın Şarkısı) [1805]; *Ballads and Lyrical Pieces* (Balad'lar ve Lirik Parçalar) [1806]; *Marmion* [1808]; *The Lady of The Lake* (Gölün Hanımı) [1810]; *Roreby* [1813]; *The Bridal of Triermain* (T.'in Düğünü) [1813]; (roman) *Waverley,* [1814]; *(tarih) Border Antiquities of England and Scotland* (İngiltere İle İskoçya Sınırındaki Eski Eserler) [1814]; *The Lord of The Isles* (Adaların Hükümdarı) [1815]; *Guy Mannering* [1815]; *The Old Mortality* (Eski İnsanlar) [1816]; *The Antiquary* (Eski Eserlerle Uğraşan) [1816]; *Rob Roy* [1817]; *The Heart of Midlothian* (Midlothian'ın Kalbi) [1818]; *The Legend of Montrose* (M. Efsanesi) [1819]; *The Bride of Lammermoor* (L.'un Gelini) [1819]; *Ivanhoe* [1819]; *The Monastery* (Manastır) [1820]; *The Abbot* (Manastır Başrahibi) [1820]; *The Pirate* (Deniz Haydudu) [1821]; *Kenilvorth* [1821]; *Quentin Durward* [1823]; *The Talisman* (Tılsım) [1825]; *Woodstock* [1826]; Tarih: *Life of Napoléon* (Napoléon'un Hayatı); *The Fair Maid of Perth* (Perth'in Güzel Kızı) [1828]; *Tales of a Grandfather* (Bir Büyük Babanın Hikâyeleri) [1828]; *History of Scotland* (İskoçya Tarihi).

SCRANTON, A. B. D. Pennsylvania eyâletinde şehir. Lackawanna idare bölgesinin merkezi. Nüfusu 103 564 (1970). Apalaş dağlarının orta kesiminde bulunan şehir, Pennsylvania'nın kuzey - doğusunda, Lackawanna nehri üzerindedir. Philadelphia ve New York'tan uzaklığı aş. yu. 200 km civarındadır. Şehir bir endüstri ve ticaret merkezidir. Elektrikli makineler, madenî eşya, tekstil, deri eşya, renkli televizyon tübleri vs. yapılır. Üniversitesi ve Marywood College denen yüksek okulu vardır. Tabiî tarih müzesi, hayvanat ve nebatat bahçeleri ünlüdür. Şehir 1786'da kurulmuştur.

SCRIBE, Augustin Eugène (Paris 1791 - Paris 1861), Fransız tiyatro yazarı. Babası çuha tüccarı idi. Hukuk tahsiline başlayan S. kısa zamanda hukuktan bıktı ve 1810'da Paris'in Variétés tiyatrosunda bir piyesini sahneye koydurdu. Başarısızlığına rağmen, tiyatro için çalışmaya devam eden S., 1820 - 1827 yıllarında çoğunlukla orijinal konulu, hareketli kısa piyesler yazdı ve başarı kazandı. 1836'da Académie Française'e girdi. Yazdığı piyes ve opera librettolarının toplamı 350'dir. Birçok hallerde hayatın dikkatli bir gözlemine dayanmayan bu piyesler teknik bakımdan başarılıdır ve parlak konuşmalarla doludur. S., bir konuyu sahneye koymak üzere işlemekte çok hünerlidir. Fransa'da "pièce bien faite" (İyi düzenlenmiş piyes) anlayışını gerçekleştirmiş ve bütün Avrupa'da etkisini duyurmuştur. Zamanının Avrupa'lı sahne yazarlarına, başka başka konulara uygulanabilecek piyes formülleri vermiştir. En çok sevilen eserleri: Piyesler: *Une Nuit de la Garde Nationale* (Millî Muhafız Alayının Bir Gecesi) [1815], *Une Chaine* (Bir Zencir) [1842], *Un Verre d'Eau* (Bir Bardak Su) [1842], *Adrienne Lecoureur* [1849; Legouve ile birlikte], *Bertrand et Raton* [1849]; Opera libretoları: *la Muette de Portici* (Portici'nin Dilsiz Kızı) [1828], *Fra Diavolo* [1830], *Robert le Diable* (Şeytan Robert) [1831], *La Juive* (Yahudi Kızı) [1835], *Les Huguenots* (Fransız Protestanları) [1836].

SCUDÉRY, Georges (Le Havre 1601 - Paris 1667), Fransız şâiri, oyun yazarı ve romancısı. Öğrenimini bitirdikten sonra önce orduya girdi, ama çok geçmeden ordudan ayrılarak kendisini edebiyata verdi (1630). Paris'e gidip trajediler, traji-komediler ve komediler yazdı. Bunların başlıcaları şunlardır: *Lygdamon et Lydias* (L. ile L.) [1631]; *Le Trompeur Puni* (Cezasını Gören Dalavereci) [1633]; *La Comédie des Comédiens* (Aktörlerin Komedisi) [1634]; *Le Vassal Généreux* (Cömert Derebeylik Tâbîsi) [1635]; *Le Prince Déguisé* (Tebdil Dolaşan Prens) [1635]; S., Mairet'nin yolundan giderek 1636'da Corneille'e karşı cephe aldı ve Corneille'in *Le Cid* adlı trajedisi konusunda çıkan tartışmayı tenkitleriyle yayarak sürdürdü: *Observations sur "le Cid"* (Le Cid hakkında müşahedeler), *Preuve des Passages allégués dans les "Observations sur le Cid"* (Cid hakkında müşahedeler başlıklı araştırmada gösterilen parçaların delilleri) [1638]. Aynı zamanda oyunlar yazıyordu: *L'Amour Tyrannique* (Zâlim Aşk) [1638]; *Ibrahim ou l'Illustre Bassa* (İbrahim veya Ünlü Paşa) [1642]. Bu ikinciyi kız kardeşi Madeleine ile birlikte yazdığı bir romandan adapte etmişti. Diğer eserleri şunlardır: *Le Cabinet de M. de Scudéry* (Bay S.'nin Odası) [1645]; *Les Cabinet Politiques des Rois* (Kralların Siyasî Kulisleri) [1648]; *Poésies Diverses* (Çeşitli şiirler) [1649]. S., 1649'da Fransız akademisine girdi. Fronde iç harbi esnasında Condé'nin tarafını tuttuğu için Rouen'a sürüldü. Burada iken bir destan yazdı: *Alaric ou Rome Vaincue* (Alaric veya Mağlûp Roma) [1654]. S., kendi eserlerinde duyguları gerçekçi bir şekilde tasvir edemediği gibi, tarihi de değiştiriyordu. İddialı dili "asâlet" peşinde koşuyor, ama buna yetişemiyordu. S., Fransız edebiyatında pek hoşa gitmeyen "kabadayılık" tavırları takınmış bir yazar olarak kaldı.

SCUDÉRY, Madeleine de (Le Havre 1607 - Paris 1701), Fransız kadın yazarı, Georges de S.'nin kız kardeşi. Fransız edebiyatında presiyöz (Fr. précieuse), yani yapmacıklı, gösterişçi kadın rolünü oynamıştır. Kendisine "Reine du Tendre" ("sevgi diyarının kraliçesi") ve ünlü Yunan kadın şaire atfen Sappho adı da verilmiştir. O da *Grand Cyrus* (Büyük Cyrus) adlı romanında, kendini Sappho adı altında tasvir etmiştir. 1630'da Paris'e gidip kardeşi ile buluştu, onunla 1644'te Marsilya'ya gitti ve 1655'e kadar onunla birlikte kaldı. Pellisson ile yakın arkadaşlık etti. Paris'te açtığı "salon"da, cumartesi günleri Conrart, Tallemant, Ménage, Mademoiselle de Montpensier, Madame de Sévigné, Huet gibi yazarlar toplanırdı. S., "Mercure Galant" dergisinde ve çeşitli çağdaş antolojilerde birçok şiirler yayınladı. Fransız Akademisi'nde güzel söz söyleme sanatı mükâfatını *Discours de la Gloire* [Ün Hakkında Nutuk] adlı eseriyle kazandı [1671]. Her şeyden önce *Artamène ou le Grand Cyrus* [A. veya Büyük Cyrus] başlıklı romanı ile ün kazandı. Bu eser 10 cilt olarak, 1649 - 1653 yıllarında yayınlandı ve büyük başarı sağladı. Bundan sonra yayınladığı eserler şunlardır: *Clélie* (ad) [1656]; *Almahide ou l'Esclave-reine* [Almahide veya köle-kraliçe] [1660]; *Mathilde d'Aguilar* (ad) [1665]; *Célanire ou la Promenade de Versailles* [Célanire veya Versailles Gezintisi] [1669]. Bunlardan başka, *Lettres et Conversations Morales* (Mektuplar ve Ahlâk Hakkında Konuşmalar) [1680 - 1692] adlı bir eseri vardır. Molière'in alay ettiği "Précieuse"lerin gülünç ifade tarzlarına uyan "coğrafyası"na (Pays de Tendre = Aşk Diyarı adıyla aşkın başlangıcını ve ilerlemesini gösteren bir harita çizdi) ve duyarlığına rağmen S., Fransız edebiyatında ilgi çeken çok kültürlü bir yazar olarak kaldı. *Cyrus* ve *Clélie* romanları, çağdaş *précieuse*'ler topluluğunu canlandırmakla roman tarihinde önemli bir yer tutar.

SCUTIGÉRA : bk. ÇIYANLAR.

SE, selenyum (b. bk.) **elemanının simgesi.**

SE KONG, Çinhindin'de bir ırmak. Vietnam'da Annam dağlarının batı kısmından doğar. Bir süre sonra Laos'a girer ve güneye doğru yön alır. Daha sonra batıya dönerek Kamboç'a varır. S. K. Se San ırmağı ile birleşir ve Stung-Treng nehri meydana gelir.

SE SAN, Çinhindi'nde bir ırmak. Vietnam ve Kamboçya'dan geçerek Mekong ile birleşir. Annam dağlarından çıkan S., Srepok ve Se Kong ırmaklarını alır, Stung Treng'de Mekong ile birleşir.

SEA ISLANDS (=Deniz Adaları), Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Carolina eyâleti kıyısı boyunca uzanan topraklar şeridine verilen ad. Winyah koyundan Savannah'ın ağzına kadar uzanır. Bu bölge bataklık olup pirinç üretimine elverişlidir.

SEABORG, Glenn Theodore (doğ. Ishpeming/Mich. 1912), Amerikalı kimyacı. 1951'de sentetik transuranyum elemanlar üzerine yaptığı çalışmalar dolayısıyle, Edwin M. McMillan'la birlikte, kimya dalında Nobel mükâfatı kazandı. Kaliforniya üniversitesinden mezun olduktan sonra Los Angeles ve Berkeley üniversitesinde ihtisasını ilerletti. 1945'te profesör oldu ve radyasyon laboratuvarının müdürlüğüne getirildi.

S., bu laboratuvarda, meslekdaşlarıyla birlikte, atom sayıları 94 - 101 arasında olan sekiz yeni elemanı ortaya çıkardı. Bu yeni elemanlardan en tanınanı nükleer patlayıcı olması bakımından plutonyumdur (94). II. Dünya Savaşı sonrasında Chicago üniversitesi metalürji laboratuvarında yeni geliştirilen uranyum reaktörlerinin yardımıyla plutonyumun endüstriyel imâlâtını gerçekleştirdi. S.'un bulduğu diğer elemanlar şunlardır: Americium (95), curium (96), berkelium (97), californium (98), einsteinium (99), fermium (100), mendelevium (101). Başkan Kennedy 1961 yılında onu atom enerjisi komisyonu başkanlığına tayin etti.

SEÂ'LİBÎ, Ebû - Mansûr Abdü'l - Melik b. Muhammed b. İsmâil (Nîşâpûr 961 - Nîşâpûr 1038), Arab müellifi. Gazneliler devrinde ve Selçuklu hâkimiyetinin hemen önceki yıllarında Horasan'da yetişti. Çok değerli bir edîb olan S., bilhassa eski yazarlardan kalan bilgileri çok dikkatle derleyip bize intikal ettirdi. En ünlü eseri *Yetîmetü'd - Dehr'*-dir. Çağdaşı ve onlardan önceki şâir ve edîbler üzerinde emsalsiz bir kaynak teşkîl eder. Şam ve Kahire (1934) baskıları yapılmıştır. 994'te Sâmânîler devrinde tamamlanan bu esere sonradan bizzat müellif, *Tetimmetü'l - Yetîme* adlı zeylini 1016'da tamamlamıştır. Edebiyat, şiir ve dil üzerinde daha pek çok ve bir kısmı çok değerli eser yazmıştır. Bâzı eserlerinde aynı malzemeyi tekrarladığı görülür. S.'nin çağdaşı diğer bir S., Ebû Mansûri'l - Hüseyn adını taşır; o da Gazneliler devrinde aynı çevrede yaşamıştır. Bir diğer S., Cezâyirli ve kelâm'cıdır; 1386 - 1468 arasında yaşamıştır. (Y. Ö.)

SEAMAN, William (? 1606 - Upton-Scudamore 1680), İngiliz asıllı Türkolog ve Doğu ilimleri uzmanı. 1628'den ölümüne kadar Upton - Scudamore'da papazlık yaptı. 1628'-de bir süre Istanbul'da İngiliz elçisi Sir Peter Wyche'in em-

rinde çalıştı. Türk dili alanındaki bilgilerini derinleştirdi. Bu çalışmalar sonunda, kısa bir Türkiye tarihini İngilizce'ye çevirdi [1632]. Bu arada *Yeni Ahd*'i Türkçe'ye çevirmeye başladı, bu tercümenin bir bölümü, 1659'da çıktı. Bütün olarak *Yeni Ahid* tercümesi 1666'da Oxford'da yayınlandı. S.'in bu tercümesi uzun süre yayınlanmış tek örnek olarak kalmıştır. Türkoloji tarihinde S., daha çok *Grammatica Linguae Turcicae* (Türk Dili Grameri) [Oxford 1670] adlı eseriyle ün yapmıştır. Ondan sonra bu alanda İngiltere'de Thomas Vaughan (b. bk.) çalışmıştır. S. ile Vaughan uzun süre İngiltere'de Türk dili bilgisinin en tanınmış uzmanları olarak kalmışlardır. Onlardan sonra İngiltere'de A. L. Davids (b. bk.) Türk dili grameri alanında eser verecektir. (H. Eren)

SEASHORE, Carl, Emil (Mörlunda/İsveç 1866 - Lewiston/Idaho 1949), Amerikalı psikolog. Yale üniversitesinde felsefe doktorasını verdikten sonra, Iowa üniversitesinde çalışmaya başladı. Bu üniversitede profesör oldu. S., psikolojik tecrübeler için çeşitli âletler icad etmiş, ayrıca musiki üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır. Musiki kabiliyetini ölçmek için bir sistem geliştirdiği gibi musiki hakkında *Psycology of Musical Talent* (Musiki Kabiliyetinin Psikolojisi) [1919], *Why We Love Music* (Niçin Musikiyi Severiz) [1941], *In Search of Reality in Music* (Musikide Gerçeği Arayış) [1947] gibi eserler vermiştir. Başlıca psikoloji eserleri: *Psycology in Daily Life* (Günlük Hayatta Psikoloji) [1913], *Introduction to Psycology*'dir (Psikolojiye Giriş) [1922].

SEATO, South-East Asia Treaty Organization (güney-doğu Asya Antlaşma Teşkilâtı) sözlerinin, ilk harflerini birleştirerek yapılan kısaltılma. SEATO, mahallî bir savunma teşkilâtıdır. Antlaşma, 1954'te Manila'da (Filipinler) şu sekiz devlet arasında imzalandı: Pakistan (1972'de çekildi), Filipinler, Tayland, Avustralya, Yeni Zelanda, A. B. D., İngiltere ve Fransa.

Teşkilât, bütün üyelerin temsilcilerinden kurulu, bir konsey tarafından yönetilir. Bu konsey, her yıl en az bir defa, üye devletlerden birinin başkentinde toplanır. Devamlı çalışmalar ise, sâbit temsilciler konseyi ve sâbit çalışma grubu tarafından yürütülür.

Böyle bir teşkilâtın kurulmasından asıl amaç, Fransa'nın Çinhindi'nden çekilmesiyle zayıflayan güney-doğu Asya'yı kuvvetlendirmek ve gittikçe gelişen Kızıl Çin'e karşı burasını sahipsiz bırakmamaktır. Antlaşma hükümlerine göre, SEATO'nun kapladığı alan içindeki ülkelerden birine bir tecavüz vuku bulduğu zaman, diğerleri ona yardım edecek ve üye devletler, savunma hususunda, gerekli gördükleri takdirde birbirleriyle fikir teatisinde bulunacaklardır.

SEATTLE, Birleşik Devletlerin Washington eyâletinde bir şehir. Elliot koyu üzerindedir. Nüfusu 503 500 (1976 tahmini). S.'de üniversite ve müze vardır. Washington eyâletinin, aynı zamanda Amerika'nın kuzey-batı Pasifik bölgesinin önemli bir ticaret ve endüstri merkezidir. Hemen hemen endüstrinin bütün kolları yer alır: Gemicilik, uçak ve makina yapımı, gıda maddeleri imalâtı, unculuk, konservecilik, biracılık gibi... Çok canlı bir liman olan S.'dan Uzak Doğu'ya bölgenin ürünleri ihraç edilir; karşılığında ipek ve çay alınır. S.'ın banliyöleriyle birlikte nüfusu daha 1970'te 1 238 000'i bulmuştu.

SEATTLE: Şehrin kuşbakışı görünüşü

SEBÂLILAR, eskiden Arabistan'ın güney-batısında, bugün Yemen, Hadramut, Asir denen bölgede yaşamış bir kavim. Bu isim, kesinlikle bir tek kabileye ve bir tek devlete aittir. Bu halk hakkındaki bilgiler, kendi ülkelerinde ve başka yerlerde bulunan kitâbeler, Yunanlı coğrafyacılar, Bâbilce ve Habeşçe kitâbeler, kutsal kitaplar ve Aellus Gallus'un seyahatinin notlarından ibarettir.

Tarih: Tütsü ve baharat ülkesi olan mıntaka Afrika ile Hindistan ve Malay takımadaları ticaret yolunun üzerindeydi. Erken bir tarihte Arabistan'dan kalkan bir kısım halk, Habeşistan'a göç etti. Bilindiği kadarıyla Yemen'deki en eski devlet, Ma'in yahut Ma'an'dır (Yunanlılar'ın Minalılar'ı). Bunların başlıca şehirleri Karnavu, Kaminahu ve Yathil, San'a'nın 120 km kuzey-doğusundaydı. Her ne kadar, 20 kadar kralın adı bilinmekteyse de Ma'in'in tarihi yazılamamaktadır. Hadramut'la iyi ilişkileri vardı; Mısır ve Filistin ticaret yolunu muhafaza altında bulundurmak için, Ma'in'de bir ileri karakol kurmuşlardı. Sonraları, Kataban devleti Sebâlılar'la birleşti ve M. Ö. 700'de Ma'in'i tahrib ettiler. Devletin büyüklüğünü, kralların sayısını, iyice gelişmiş yazısını ve dilini dikkate alırsak, Mina krallığının kuruluşunu M. Ö. 1500'den daha sonraya koyamayız. Minalılar'ın bir kitâbesinde, S.'dan kervanlara saldıran göçebeler olarak bahsedilmektedir. Bundan anlaşıldığına göre S., güneye doğru inerek Yemen'e göçmüş ve kendi adlarını taşıyan krallığı kurmuşlardır. Sebâ melikesinin de Yemen'in servetlerinden faydalanmakla beraber, Arabistan'ın kuzeyinde ikamet etmiş olması mümkündür. S.'ın başkenti, San'a'nın 100 km doğusundaki Ma'rib idi. Arap tarihinde çok meşhur olan Ma'rib barajı bu dönemde yapılmıştır.

S., yükseliş devirlerinde *mukarrib* denen yüksek rahipler tarafından idare edilirdi. Bu unvan aynı zamanda Kataban ileri gelenleri tarafından da kullanılmıştır. Sonradan Sebâ hükümdarları kral unvanını benimsediler; bu unvan. M. Ö. 115 yılına kadar kullanıldı. Bu tarihten sonra, mühim bir düş-

man olarak Himyerîler belirdi. Bu 115 yılı, dikilmeye başlanan muahhar âbidelerin başlangıcı olarak dikkati çekmektedir. Artık Sebâlılar'a hücumlar başlamıştır. Nebâtîler de, Suriye'ye giden ticaret yolunu kestikleri gibi, deniz trafiğini de kontrol altına aldılar ve karadan S.'a tecavüz ettiler. Bundan sonra, ortak bir kralın hükümdarlığı altında birleşme oldu ve krallar "Sebâ ve Du Raidan kralı" diye anıldı.

M. S. 300 yıllarında, Hadramut fethedildi ve krallık unvanı "Sebâ, Du Raidan, Hadramut ve Yamnat kralı" hâlini aldı. Bu değişiklik, Romalılar'ın Doğu ticaretini kontrol altına almaya çalıştıkları döneme rastlar. Yüzyılın ortasında, Habeşistan, ülkeyi fethettiyse de, 375 yılında yine bir yerli kralın varlığı biliniyor.

O kraldan sonra gelen, Yahudi dinini kabûl ederek anti-Roman bir davranış gösterdi. 525'te son Yahudi kralı Du Nuwas öldürüldü ve Habeşistanlılar ülkeye hâkim oldular. Ma'rib barajının yıkılması ise çöküşü tamamladı. 579'da Persler burayı fethetti. 628'de başta bulunanlar Müslüman dinini kabûl ettiler. Kataban, önce mukarribler, sonradan yabancı olması muhtemel bulunan krallar tarafından yönetildi. Başkent Tmna Ma'rib'in 110 km güney-doğusundaydı.

Ticaret, sanat ve din: Güney Arabistanlılar'a ait eserler, Küveyt ve Mezopotamya'da bulunmuştur. Mısır'da, bir baharat tacirinin tabutu ele geçmiştir. Ülkenin başlıca ticareti, baharat ve tütsü ihracı üzerineydi. Hadramut'tan gelen yol, üç ülkenin de başkentinden geçiyor, bu da, devletlerin birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışmasına yol açıyordu. Geri dönen kervanlar, şüphesiz tapınaklarda kullanılmak üzere kadın köle getiriyorlardı. Bunlar arasında Gazzeli ve Medineli kadınların bahsi geçmekdedir. Plinius, tütsü istihsalinin, asillerin elinde olduğunu ve 3 000 ailenin bu işle uğraştığını yazar. Sulamaya, yamaçların teraslanmasına büyük önem verilirdi. Halk, inşaat işinde, taşçılıkta son derece ustaydı. Ma'rib barajı, bugün de, hemen hemen Hemdânî'nin gördüğü zamanki (M. S. 848) durumunu muhafaza etmektedir. Binalar taştan yapılır, taşlar kurşun kenetlerle birbirine tutturulurdu. Çok katlı, saydam taştan pencereleri olan binalardan bahseden Arap hikâyelerinde pek fazla mübalağa olmasa gerekir. Eski su mahzenlerinin çoğu bugün de kullanılmaktadır. Kitâbelerin çoğu güzeldir ve taşı yontan işçinin hünerini açıkça yansıtmaktadır. Bu ustalar aynı zamanda heykeller ve kabartmalar da yapıyorlardı. Günümüze ulaşan metal eşyanın çoğunda hayvan figürleri vardır.

Dinleri hakkında 100'den fazla tanrıdan ve birçok tapınaktan bahsedilmekteyse de bunlar hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Genellikle her ülkenin kendine has bir tanrısı vardı: Ma'in'inki *Vadd,* Kataban'ınki *'Amm,* Seba'nınki *İlmukan* idi. Bu bölge tanrılarının, ay, güneş ve venüsün değişik şekilleri olması muhtemeldir. Çünkü, güneş *(Sam),* venüs *(Attar)* ve ay *(Varah, Sahr* yahut *Sin)* bütün bölgelerin ortak tanrısıydı. Yani bunlar ilâhî bir üçlü aile teşkil ediyorlardı. Zaman zaman krallara da (belki ölümden sonra) tapıldığı görülmektedir. S., kaynaklarda ve akarsularda ruhların bulunduğuna inanırdı. Boğa, boğanın boynuzu ve hilâl ayın senbolleriydi. Disk ise güneş ve venüsün senbolüydü.

SEBASTIANI, Jean André (Korsika 1786 - Bastia 1871), Fransız generali. Fransa mareşali S. kontunun kardeşidir. Moskova muharebesinde dikkati çekti. 1813'te albay oldu ve Leipzig, Hanan vé Waterloo muharebelerine katıldı. 1828'de Mora seferine katılarak Koron'u zaptetti.

SEBASTIANI DE LA PORTA, Horace-François (La Porta d'Ampugnano, Korsika 1772 - Paris 1851), Fransa mareşali. Arcole muharebesinden sonra atlı bölüğün komutanı, Verona'dan sonra da albay oldu. 1802'de Trablus, Mısır, İstanbul ve Suriye'ye bir diplomatik misyon ile gitti. 1806'da büyükelçi olarak İstanbul'a geldi ve III. Selim ile Napoléon'un arasını buldu. İstanbul'un İngiliz donanmasına karşı savunmasına katıldı. İspanya, Rusya ve Fransa'da askerî başarılar kazandı ve 1815'te imparatorun tarafını tuttu. 1819-1824 yıllarında Korsika milletvekili seçildi. Louis-Philippe idaresinde büyükelçi oldu. Fransa imparatorluğunun en yakışıklı erkeği olarak tanınmıştır.

SEBASTIANO, del Piombo veya Sebastiano Luciani (Venedik 1485?-Roma 1547), İtalyan ressamı. Michelangelo'nun himayesinde yetişti. Renklere hâkimiyetiyle Raphaello'yu ve diğer Rönesans ressamlarını etkiledi. Önceleri musikiyle uğraşmak istiyordu; sonradan kendini resme verdi. Michelangelo'yla tanışmadan önce Giovanni Bellini ve Giorgione'nin yanında çalıştı. Renk bakımından Giorgione'den etkilendi. Onun ölümü üzerine, Roma'ya giderek Michelangelo ile tanıştı. Aynı zamanda Raphaello ile de dostluk kurmuştu. Raphaello, onun renk tekniğinden etkilendi ama, S., rekabete kalkışınca dostlukları bozuldu.

S. Grup resimleri de yapmakla beraber en çok portrede ve tek şahsı çizdiği resimlerde başarılı oldu. En beğenilen portrelerinden ikisi *Andrea Doria* (1526) ve *Papa VII. Clement*'dir (1531).

SEBAT, haftalık Türkçe gazete. 1 eylül 1908'de İstanbul'da çıkmaya başladı. Sahibi ve başyazarı Yusuf Ali Türab Derviş'tir. Gazetenin üzerinde, "Bu gazete Devlet-i Aliyye ve vatan selâmetine hizmet edeceği gibi... sade lisan ile köylülere derviş gazetesidir" kaydı bulunmaktadır. Eldeki kayıtlara göre 28 şubat 1909 tarihine kadar yayınını sürdürmüştür.

SEBE' Sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in 34. sûresine verilen ad. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin 6-9. yılları arasında Mekke'de inmiştir. Sûrede 54 âyet ve 883 kelime mevcuttur.

S. sûresi, bir önceki "El-Ahzâb" sûresinin son âyetinin bir nevi açıklaması niteliğindedir. Müfessirler, kâfirlerin ölümden sonra dirilişe (ba's'u ba'de'l-mevt) ve Allah'ın kendilerini cezalandıracağına inanmamalarını ve bunu açıkça ilân etmelerini bu sûrenin nüzul (iniş) sebebi olarak göstermektedirler. Bu bakımdan sûrede, daha çok, Allah'ın âyetlerini (b. bk.) inkâr edenler ve özellikle âhiret'e inanmayanlara ait hükümler yer almaktadır. Bundan başka sûrede Hz. Davud ve Hz. Süleyman'la ilgili konular da mevcuttur. En önemlisi, bu sûreye adı verilen S. kavminden de burada bahsedilmektedir.

Hz. Muhammed'den rivayet edilen bir hadîse dayanılarak S.'nin aynı addaki kavmin ilk atası olduğu anlaşılmaktadır. Bu adamın asıl adının Sebe' ibni Yescüb ibni Ya'rub ibni Kahtân olduğu tefsirlerde kaydedilmektedir. S.'den türeyen kavmin kurduğu devletin 484 sene hüküm sürdüğü belirtilmektedir. S.'lilerin ülkesi, Yemen'de Ma'rib şehri idi ki, sonraları bu şehre de S. adının verildiği bilinmektedir. S. sûresinin 15., 16. ve 17. âyetlerinde S. kavmi ile ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: "S.'lilerin yurtlarında Allah'ın kudretine bir işaret vardır: sağlı sollu iki bahçe vardı. Onlara "Rabbinizin verdiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. İşte hoş

bir şehir ve bağışlayan bir Rab" denmişti. Fakat onlar yüz çevirdiler; bunun için biz de üzerlerine Arîm selini gönderdik, onların bahçelerini, buruk yemişli, ılgınlık ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. İşte böylece, inkârlarından ötürü onları cezâlandırdık. Biz nankörden başkasına cezâ mı veririz?" Gerek bu âyet meâllerinden ve gerekse diğerlerinden; Allah'ın S.'lilere birçok nimetler, iyilikler verdiği; fakat onların bu nimetlere şükretmedikleri ve bunun için de büyük belâlara uğradıkları anlaşılmaktadır. Şüphesiz ki, bu kıssadan her milletin ders alması, verdiği bütün nimetlerden dolayı Rab'larına şükretmesini bilmeleri istenmektedir. (Ö. Okutan)

SEBEİYYE, Halife Osman devrinde Müslüman olduğu söylenen ve son araştırmalarla kimliği hakkında oldukça ciddî tereddütler uyanan Abdullah bin Saba'ya (Sebe') uyanlara verilen ad. Abdullah bin Saba hakkındaki ilk bilgilerimiz, Taberî'nin Seyf bin Ömer kanalıyla verdiği birkaç senelik vukuatı şâmil haberlere dayanmaktadır. Buna göre o, Saba'lı bir Yahudi'dir; Müslüman olduktan sonra Yahudi'liğin her Peygamberin bir "vasî"si vardır, şeklindeki inancını İslâm'a sokarak Halife Ali'nin Peygamber'in vasîsi olduğunu ileri sürmüş ve dolaştığı İslâm ülkelerinde Halife Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olayları tezgâhlamış; bazı ileri gelen sahabeyi kendi fikirlerine inandırmış ve hattâ Cemel savaşının başlatıcılarından olmuştur.

Seyf bin Ömer'in ilk Müslümanlar'ın arasına fitne soktuğunu söylediği bu şahıs hakkındaki haberleri bu kadardır ve artık ondan, sonraki olaylarda hiç söz etmemektedir. Onun hakkındaki bu rivâyetler, sonraki tarihçiler ve İslâm mezhepleri tarihi yazarlarınca aynı istikamette, fakat farklı anlayışlar içinde nakledilegelmiştir. Meselâ İbn Kesîr, onun "aslen Rûmî" olduğunu söyler *(el-Bidâye ve'n-Nihâye,* VII, 167-8). İslâm mezhepleri tarihi yazarları ise, onun, yukarıda belirtilen görüşlerine bazı ilâvelerde bulunurlar ve Ali'nin ölmediğini, tekrar dünyaya döneceğini (ric'at) ve hattâ ilâhlığını söylediğini; sırf bu yüzden Ali'nin onu yakmaya teşebbüs ettiğini ve fakat sonra bundan vazgeçerek Medâin'e sürdüğünü naklederler. Ayrıca bazıları Abdullah bin Saba'nın Abdullah bin Vehb er-Râsıbî, bazıları da Abdullah bin Saba ile İbnu's-Sevdâ'nın iki ayrı şahıs olduğunu ileri sürerler. Seyf bin Ömer'in "güvenilmez" ve "zayıf" bir râvî olarak vasıflandırıldığı ve diğer rivâyetlerin de ciddî tutarsızlık ve tenakuzlarla dolu olduğu gözönüne alınırsa, Abdullah bin Sebe' adının, gerçekten tarihî bir şahıs mı, yoksa bazı lâkaplar ve isimlerin, o günün siyâsî cemiyetinde yapıldığı gibi, bir kötüleme rumuzu olarak mı kullanıldığı hususu, esaslı bir tereddüt doğurmaktadır. Bu konuda Abdullah bin Saba'nın büyük sahabe Ammâr bin Yâsir için "rumuz" olarak kullanıldığı; İbn Sebe'nin Halife Ali hakkında ileri sürdüğü söylenen bazı görüşlerin, Ammâr bin Yâsir tarafından zaten benimsendiği ve onun "İbn Sebe" şeklinde de künyelendiği yolunda bazı iddialar da vardır. Rivâyetlerdeki bu tutarsızlıklar muvacehesinde, Halife Ali'ye karşı olanların, birtakım aşırı fikirleri bir mücerret isim olarak Abdullah bin Saba'ya yüklemiş olabilecekleri pekâlâ muhtemeldir ve Ammâr bin Yâsir'in bu aşırı fikirlerle bir alâkası olmayabilir. Ancak onun, Halife Ali'ye çok bağlı olduğu ve haklarını savunduğu da kesinlikle bilinmektedir. Diğer taraftan Halife Ali hakkında aşırı fikirler ileri sürenler, kim olursa olsun, umûmiyetle "S."ye mensup olarak gösterilmiştir. Meselâ Muâviye zamanında, meşhur sahabe Hucr bin Adiyy ve arkadaşları bile, sırf Halife Ali lehinde konuştukları ve onu savundukları için "Sebî" olarak vasıflandırılmışlardır. Daha önce ileri gelen sahabelerden Ebû Zerri'l-Gıfârî için de aynı şeyler söylenmiştir. Buna göre, Halife Ali'nin Peygamber'in vasîsi olduğu; Osman'ın halifeliği zorla aldığı; Ali'nin ölmediği ve kıyâmetten önce döneceği yolunda aşırı görüşler ileri süren oldukça müphem bir topluluğu veya şahıslara "S." adı verilmiştir ve tam anlamıyla teşekkül etmiş bir "S." fırkası mevcut değildir. (E. R. Fığlalı)

SEBEN, Bolu iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 049 km², nüfusu 11 508 (1975), nüfus sıklığı 12, köy sayısı 30. Köylerin çoğu 200-400 nüfuslu, ilçe merkezinin nüfusu 2 454'-tür (1975). Nüfusun % 80'i köylerde yaşar. Daha önce bucak iken, 1946'da ilçe durumuna getirilmiştir.

S., Bolu ilinin güney bölümündedir. Güneyinde Ankara'nın Nallıhan ilçesi vardır. Bolu'dan Nallıhan'a uzanan karayolu üzerindedir. İlçe arazisi dağlık ve tepeliktir. Kuzeyde Köroğlu dağlarının güney bölümü (1 500 m) ile, güneyde Karakiriş dağı (1 425 m) arasındaki tepelikler (700-800 m) ilçenin arazisidir. Buradan, kaynağını kuzeydeki dağlardan alan ve Sarıyar barajına dökülen Aladağ çayı geçer. Bu çay ve kollarıyla arazi derince yarılmıştır. İlçenin doğu bölümünde volkanik örtü (andezitler, tüfler) geniş yer tutar. Batı bölümünde ise, kıvrımlı bir yapı gösteren Üst Kretase tabakaları ve bu arada fliş'ler çok yer kaplar.

İlçede Batı Karadeniz bölgesinin iklim özellikleri görülür. Ancak, S. dağlarının, kuzeyden esen rüzgârları bir dereceye kadar tutması sebebiyle, güneydeki çukur arazi, soğuklara karşı korunur. Şiddetli donmalar çok olmaz. Güney rüzgârları (akyel) kar örtüsünü çabuk eritir. Yıllık yağış tutarı 525 mm dir. Yağışlar en çok kışın ve ilkbaharda olur. İlçe arazisi ormanlık bölge içindedir. Ancak, dağlar arasındaki çukur bölüm tarım ve hayvancılık alanı olduğundan, burada orman kalmamış, sadece dağlarda iyi orman ve koruluklar kalmıştır. Başlıca orman ağaçları karaçam, sarıçam ve meşelerdir.

İlçedeki başlıca geçim kaynağı tarım, hayvancılık, ormancılık ve bazı küçük sanatlardır. En çok buğday, pirinç, arpa ekilir. Taze soğan ve fasulye, lâhana ve kabak, havuç ve domates başta gelir. Yılda 800-1 500 ton patates elde edilir. S.'de elma yetiştirme işi 1945'te başlamış, 1955'te elmacılık hızla gelişme yoluna girmiştir. Şimdi S.'de 140 000 iyi cins elma ağacı bulunmakta, yılda 10 000 ton elma elde edilmektedir. Ancak, bu ürün satılıncaya kadar soğuk hava depolarında korumak gerektiğinden, hemen satılamazsa fire vermektedir. İlçede 9 kereste atölyesi vardır; imalât yılda 6 000 m³'ü bulmaktadır.

İlçede 55 000 koyun, 30 000 tiftik keçisi, 10 000 sığır, 1 200 kıl keçisi vardır. Taşımacılıkta kullanılan eşek, katır, at sayısı da 2 000'dir. Yılda 1 800 000 kilo süt, 47 000 kilo yün, 9 000 kilo tiftik, 28 ton yağ, 140 ton peynir elde edilir.

İlçe merkezi olan kasabanın büyümesi yenidir. 1911'de Keskinli köyünde Çarşamba adıyla bucak kurulduğu zaman, şimdiki kasabanın yerinde bir cami, 20 odalı bir medrese binası ve değirmen vardı. Çarşamba günleri çevre köylüleri burada toplanır, pazar kurulurdu. Keskinli'nin nüfusu ise 250 kadardı. 1915'te belediye kuruldu. 1946'da ilçe merkezi olunca nüfusu arttı. Bu artışta elma yetiştiriciliği ve yolların daha da iyileşmesi rol oynamıştır. Bu bölgede yerleşmiş olanların en eskileri Friglerdir. Onlara ait kalıntılara Solaklar köyünde ve Çeltik dere-

si vadisinde rastlanmıştır. Daha sonraki Roma ve Bizans devirlerine ait kalıntılar Çeltik deresi vadisi ve Pavli (Bağlum) kaplıcaları çevresindedir. Kızık, Yuva, Kozyaka köyleri en eski Türk yerleşme yerleridir. 1973'te Çeltik deresi vadisinden sanat eseri heykeller çıkarılmıştır.

Kasabada iki ilkokul, bir ortaokul (1965), 1958'de kurulmuş bir sağlık merkezi (10 yataklı) vardır. Kasabadan Bolu'ya 50 km'lik stabilize bir yol uzanır. Köylere toprak yollar bulunmaktadır. Elektrik şebekesi 1972'de TEK'e bağlanmıştır. İçme suyu 1954'te 7 km uzaklıktaki kaynaklardan getirilir. Kasabanın imar planı 1949'da yapılmış, 1971'de yeniden düzenlenmiştir; nüfusu 2 454'tür (1975). (R. İzbırak)

SEBENNYTUS (Eski Mısırca: Semennut), Nil deltasında (Aşağı Mısır'da) bulunan eski bir Mısır şehri. Nehrin orta kollarından birinin üzerinde kurulan şehir, hem bu kola hem de merkezini oluşturduğu ile adını vermişti. Bu il, Aşağı Mısır'ın yani deltanın ortasında bulunuyordu.

Muhtemel olarak Mısır'ın XX. hanedanı bu şehir ve ilden gelmiştir. S.'un, yerinde şimdiki Samanhoud'un kurulduğu sanılmaktadır.

SEBEP veya **SEBEB** (Yun. aition, aitia; Lat. causa; Al. ursache; Fr., İng. cause; İt. causa), illet, âmil, fâil, vesile, nisbet, bahane, delil, mukabilinde kullanılan, bir olayı meydana getiren veya bir başka deyişle sonucu hazırlayan ve o sonuçta devam eden doğurucu kuvvet.

Meşşâî felsefesi taraftarlarınca, 'illa'nın yanında, sebebe delâlet eden anlamında, genel terim olarak sebep kullanılmaktadır. Aslında bu iki terim, tamamiyle, arkhe ve aitia veya aition gibi, Aristoteles'te de genellikle eş-anlamda kullanılmıştır. Eski devirde, muhtemelen ekseriyetle 'illa'nın kullanıldığını ve 'illa ve sebeb terimlerinin "illet (ratio) ve sebep (causa)" olarak tercüme edilebileceği ileri sürülebilir. Fakat o zamanki felsefede sebep ve 'illa arasında pek açık bir fark gözetilmiyordu. Nitekim İbni Rüşd (1126 - 1198) sebep ile 'illa'nın eş-anlamda olduğunu bildirir. Ondan önce, Ebû - Salt (ölm. 1134) mantıkında bunları aynı mânâda kullanır. Ayni şekilde bu iki kelimenin eş-anlamlı olarak kullanışlarına dair Doğu - İslam âleminin en eski metinlerinden alınmış pek çok misâl gösterilebilir. Her ne kadar, Allah, filozoflarca, *ilk 'illa* diye adlandırılırsa da sebep veya ilk sebep ile aynı mânâ ifade edilir.

S. kelimesi, daima sonuç, netice, eser kelimeleriyle bir likte kullanılır. Antik çağda ve Descartes'çılarda bugünkünden daha geniş mânâsı vardır.

A. Bu kavramı ilk inceleyen ve sınıflandıran Aristoteles (M. Ö. 384 - 322) için, dört S. şunlardır: 1° *maddî S.* (heykelin yapıldığı madde); 2° *formel (sûrî) S.* (heykelin gösterdiği şekil); 3° *müessir S.* (heykeltıraş); 4° *gaî S.* (heykeltraşın hedef tuttuğu şeref veya kazanç). Aristoteles, gösterilen bu sıfatları kullanmamakla beraber, farklı dört türlü anlamı belirtir. Maddî S., bir şeyin ne olduğunu bildirir; surî S., öteki varlıklar arasında o şeyin özüne ait varlığı bildirir; müessir S., o şeyin hareket ettiricisini bildirir; gaî S., o şeyin yapılmasındaki gayeyi bildirir. Causa materialis (maddî S.), formalis (surî S.), efficiens (fâil S.), finalis (gaî S.) deyimleri Batı ve Doğu skolastiğine aittir. Yeni - Eflâtuncular'ın görüş noktalarının değişmesi neticesi olarak, İslâm filozoflarında, dört S. ekseriya şu sıraya konulmuş şekilde bulunur: 1° fâil, muharrik, illet; 2° madde; 3° sûret; 4° gaye.

İslâm filozoflarınca her mevcut ve vak'anın illeti, ilk ve son illet olan Allah'tır; bu hususta kelâmcılar ile filozoflar birliktir; fakat tefaruatta farklı bir ifade kullanırlar. Filozoflara göre, illet ve netice daima hemzamandır. Kâmil bir illet hiçbir vakit neticesiz olamaz. Zaman bakımından değil, fakat kemâl bakımından ve sıra yönünden Allah, âlemden önce gelir. Allah, âlemi düşünür, aynı anda âlem var olur. Buna karşılık kelâmcılar, birçok farklı şekiller ile, Allah'ın dileyen ve hür olarak yapan bir illet (daha doğrusu bir müsebbib) olduğunu iddia ediyorlardı. O, dilediğini, dilediği gibi ve dilediği zaman yaratır. Gazzâlî'nin (1058 - 1111) *Tehâfüt*'te savunduğu görüş budur. Zaten o, zaman içinde sebepler ve neticelerin tabiî teselsülünü ifade eden bazı mûtezile taraftarlarının akîydesini i'tizâl saymıyordu. İhvânü's - safâ İslâm'ın aşırı meşşâî filozoflarından muhtelif görüş farkları ve bu cümleden olarak maddeden ziyâde, mevcûdun sûretini belli edici zâtî sıfat (principium individuationis) saymış olmaları ile ayrılırlar. Fârâbî'nin (870 - 950) eserlerinden, bugün elde bulunan ve faydalanılabilenler arasında, dört sebep hakkında müstakil kitaplar yoktur. Onun gayretleri, esas itibariyle, bütün illetleri, ilk ve son illet telâkki edilen Allah'a götürmeye yönelmiştir. Allah, âlemi, düşüncesi ile yaratır, bu yüzden, bizzat müsebbibi olmak itibariyle, umumîyetle her şeyi bilir.

İbni Sînâ (980 - 1037) meseleye daha farklı bakar. Onun dayandığı umumî faraziyeler ve vardığı tarifler aş. - yu. şunlardır: 1. İllet mâ'lûl ile dâima hemzamandır: illetin kayboluşu ile mâ'lûl da kaybolur; 2. illet, mâ'lûl'den, eserden, daha yüksek, önemli bir yer işgal eder; 3. ilk illet ve her şey için vücûdu vâcib olan Allah, mutlak olarak, basittir ve ancak ilâhî varlığın dışında bir illetler çokluğu tefrik edilebilir; 4. Allah'tan başka her varlıkta -Fârâbî de daha önce bunu söylüyordu- bir mâhiyet ve bir varlık tefrik edilmelidir; 5. bir şeyin mâhiyetinin iki illeti, madde ve sûret, aynı şeyin varlığının iki illeti fâil illet ve gayedir; 6. nihâî gaye, fail illeti tayin eder ve böylece o fail illetin de fail illetidir. İbni Rüşd, tâlî noktalar hakkındaki tenkidlerini ifade ederek, şarklı seleflerinin belli başlı akîdelerine iştirak eder; dört sebebi sayar ve hemen daima fail illeti başta belirtir. Âlemde Allah, zaman itibariyle değil, fakat S. oluşuyla önce gelir. Causa formalis, Bacon'da (1561 - 1626) çok özel bir mânâ alır. Gerçi, Bacon'un formüle ettiği, "bir şeyi gerçekten bilmek, onun sebeplerini bilmektir", sözünü de yüzyıllar önce Aristoteles söylemiştir. Müessir (fâil) S. ve gaî S. deyimleri zamanımıza kadar kullanılagelmiştir ki, ilki bir başkasını hazırlayan olayı veya bazan bir tesir husule getiren varlığı; ikincisi bir fiili (hareket) yerine getirmesi bakımından maksadı ifade eder.

Skolastikler, S. kavramına daha farklı biçimde anlam vermişlerdir: Aristoteles'e göre, (kendi kendisinin sebebi olmayan demek olan) causa prima (ilk S.), S.'lerin sürüp gitmesinden veya iştirakinden önce olan ve onlardan üstün gelendir. Causa principalis (başlıca S.), belli bir değişiklik meydana getiren S.'tir. Causa instrumentalis (vasıta S.) ise bir vak'anın gerçek S.'i olmayıp, ancak âlet niteliğinde S.'i olan anlamındadır. Zaten causa vera (hakiki S.) S.'ler S.'i olan Tanrı'dır; causa creatrix (yaratıcı S.) de bir causa prima'dır (ilk S.). Aurelius Augustinus'a (354 - 430) göre de, "Deus est causa rei" (Tanrı eşyanın S.'idir). Causa directe (doğrudan S.) ve causa indirecte (dolaylı S.) Aquino'lu Saint Thomas'a (1225 - 1274) göre, doğrudan doğruya müessir olan ve ancak dolaylı yoldan rol oynayan S. demektir; causa

univoca (tek S.) yalnız kendininkini ihtiva eden ve causa aequivoca (mübhem S.) daha ziyade sonuncununkini ihtiva eden S. demektir; başlıca S. fiiline götüren causa adductiva (ek S.) da söz konusudur; causa sui (kendi kendisinin S.'i) deyimi de ancak XII. yüzyılda görülmüştür.

B. Descartes (1596 - 1650) ve Descartes'çılarda S. kavramının, Orta Çağ görüşüyle sıkı sıkıya bağlı olduğu ve aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Esasen Descartes, fizik (zihnî olmayan) âlemin, sıkı sıkıya mekanik bir modelle belirlenmiş olduğunu, yani ilk sebep olan Tanrı tarafından işlenmiş bilkuvve mekanik bir sistem olduğunu kabûl eder. Bundan başka idrâk edilmiş olayların aynı gerçekliğe bağlı olarak, doktrininin zihniyetiyle tasarlanmış olan mantık ile ilişkiye de teşmil edilmiştir.

Newton (1642 - 1727) tabiatta müşâhede edilmiş düzenli sebep ile ilgili bağlantıların Tanrı'dan kaynaklandığına bakarak, Descartes'la aynı görüşü paylaşır.

Spinoza da (1632 - 1677) Descartes'ın görüşü yönünde fikir yürütmektedir. O da bütün şeylerin tek bir sebepten çıktığını, âlemdeki her şeyin S.'in bir tezâhürü ve ifadesi olduğunu ve bunun böylece sürüp gittiğini ileri sürer. Bu anlamda S., bir önermenin doğruluğunu meydana getiren şeydir; kendisinin dedüksiyon sûretiyle çıkarılabileceği öncüldür (mukaddem). Cüz'î uygulama şekli olmak itibariyle kendinden bir başka vâkıa mantık bakımından husûle gelebilen vâkıadır.

Leibniz'in (1646 - 1716) kelimeye verdiği anlam da bir yeter S.'in, bir olayın meydana gelmesi için gerektiği yönündedir. S. ancak gerçek bir S.'ten başka bir şey değildi. Böylece Leibniz, birbirine sebebe bağlı olarak karşılıklı surette tesir etmemekle beraber, bütün sonlu şeyler arasında ilk "monad" yani Tanrı tarafından belirtilmiş, önceden kurulu bir âhenge uyacak şekilde hareket eden, yaratılmış tek tek cevherlerin (monadlar) sonsuz sayısına işaret etmektedir.

Wolff (1679 - 1754) ve hususiyle Schopenhauer (1788 - 1860), bu konuda en açık ve seçik şekilde durumu formüle etmişlerdir. S. kelimesinin mantıklı anlamı ancak ihtimaller (sebeplerin ihtimaliyeti) hesabının bazı deyimlerinde muhafaza edilmiştir. Bunun sonuç ile ilişkisi vardır.

Nitekim, "A, B'nin sebebidir" dendiği vakit, "A'nın var-oluşu, B'nin var - oluşunun sebebidir" denmek isteniyor. Şu halde S.'ler ve sonuçlar önermeler hakkındadır. Bu müşâhede bir S.'in bir meselenin özel bir durumu olduğunu gösterdiği şeyde önemlidir. Buradan Descartes'cı bir rasyonalizmin postulatlarından birine ulaşılmış olunur. Sebebe bağlı bir önerme şöyle ifade edilebilir: A, t zamanıyla vardır. B de $t+\Delta t$ zamanıyla var olacaktır.

C. John Locke (1632 - 1704) ile başlatılan sebep - netice bağlantısı şüpheciliğe (septisizm) müncer olan görüşlere zemin hazırladı. Nitekim, Locke, S.'i, hareketi başlatmak ve düşünmek kapasitesi olan aktif güç ile bir tutar. Berkeley (1685 - 1753), Locke'un tezini, mutlak spiritüalizme dönüştürmek suretiyle tâdil eder. Bunu "Var olmak, idrâk etmek yahut idrâk edilmiş olmaktır" formüliyle ifade eder. Ona göre nesneler, onları gören kişilerden ayrı olarak mevcut değildir; dış âlemin varlığı onu idrâk etmeden müstakil olamaz. Bu itibarla da, sebep - netice bağlantısı idrâk edene göredir.

D. Hume'a (1711 - 1776) göre, sebep dediğimiz şey ile netice dediğimiz şey arasında hiçbir zaman *a priori* olarak bilinebilen zarurî bir ilişki yoktur; S. ve netice tamamiyle birbirinden farklıdır ve hiçbir zaman bir arada bulunamaz. Gerek S., gerek sonuç olmak sıfatıyla, tecrübenin yardımı olmadan, olayları tâyin edebileceğimiz hiçbir hâl yoktur. Bir kelime ile S. fikri, bütün fikirlerimizin duyumdan geldiğini söyleyen kaidenin dışında kalmamaktadır. Meselâ, sıcaklık ile alev arasında, sertlikle ağırlık arasında sabit bir bağlılık müşâhede ederiz ve alışkanlık, bizi birinin varlığından ötekinin varlığını çıkarmak sonuçuna götürür. Şu halde, S. fikri yalnız başına bir intibâdan, tek bir şeyin idrâkinden doğmuş değildir; bizim birçok intibâların ve birçok objelerin birbirlerini belli bir sıra dahilinde takip ettiklerini görmek alışkanlığımızdan çıkmıştır. Bununla beraber, tenkıdi ne a priori olarak, ne hususî hiçbir tecrübe tarafından verilmemiş olmak itibariyle, sebeplilik prensipini sarsmaya doğru giden Hume, ahlâkta ve tarihte mutlak bir deterministtir.

Asıl S. veya müessir S. (bu terimin geniş mânâsında) modernlerde daha çeşitli anlamlara gelir.

Ç. Bir tesiri icra eden, yani, bir başka varlığı tâdil eden bir vâkıa, kendi mahiyetinden veya kendi gücünden bir şey kaybetmeksizin kendi varlığını sürdürürse, bu, Malebranche'ın (1638 - 1715) müessir S. dediği şeydir. O bunu vesileye ait sebebe karşı tutar. Nesnelerde sonuç ve sebep arasında ilişki kuran içten hiçbir bağ gerekmez.

D. Kant (1724 - 1804) için, "S. kavramı, A denilen herhangi bir şeye kendisinden tamamiyle farklı B denilen bir şeyin, bir kaideye göre, eklenmesinden ibaret bir çeşit özel sentezi gösterir". Sebepliliği gerektiren "mutlak surette genel ve hattâ zarurî" bağlantısı aslında fazladır; Kant'a göre, değişmez basit art arda gelmez, zira böyle bir art arda gelme nesneler'deki tasavvurlarımızı teşkil etmez. "Bunun içindir ki, S. ile netice sentezi, mutlak surette ampirik yoldan ifade edilmesi imkânsız olan bir hususiyete bağlanır: Netice yalnız sebebi tâkip ederek sürüp gitmekten ibaret olmakla kalmaz, aynı zamanda onun tarafından konulur ve ondan husule gelir".

E. J. S. Mill'e (1806 - 1873) göre, sonuç denilen olayın önce geleni ve önce gelenlerin hepsi, değişmez surette ve şartsız şekilde sonuçtur. Aslında bu tarif, bazı bakımlardan, Kant'ınkinin özel bir hâlidir. Fakat değişmez ard ardalığının işaret olduğu gerçek, mantıklı ve zarurî bağı, sistematik olarak ihmâl eder. Bu noktadan Malebranche'ın vesileye ait S.'ine yaklaşır.

Auguste Comte'un (1798 - 1857) nazarında, S. ile kanun kelimeleri birbirine zıt olarak gösterilmiştir.

Genellikle S.'in sonuca nisbeti, zekâ sahibi bir varlığın istediği ve netice itibariyle sorumlu olduğu fiile kendisinin bir nisbeti gibi görünür.

F. Antropomorfizm taraftarları, bütün tabiat varlıklarını istekleriyle hareket eder gibi tasarlamış; her tabiat olayını bir S.'e, yani onu düşünen ve isteyen bir ruha dayandırmışlardır. Fakat bu tek tek ruhlara inanç kayboldukça, S. ile sonuç arasında münasebet anlayışı değişiyor. Sonuç, artık S. iradesinde ihtiva edilmiş olmuyor. Düşünce olmak itibariyle S.'in tabiatında ihtiva edilmiş gibi tasarlanıyor; böylece sonuç S. ile aynı oluyor ve onu bilen süje için bir başka zihin faaliyetinin unsuru gibi gösterilmiş olmak vâkıasıyla ondan ayrılıyor. Nitekim Leibniz, mükemmel S. ile tam neticenin bu denkliğini mekanik bakımdan ilk defa formüle etti.

Gerçekten S. ile netice bu bakımdan kısmî olarak değil, fakat tamamiyle biribirinin aynı olarak tarif edilmesinin gerektiğine işaret edilmelidir. Bu itibarla, Hamilton (1788-1856) için, sebeplilik prensibi, "her şey, önceki bir şekil altında daha önceden var iken, yeni görünüş altında şimdi ortaya çıkar görülmektedir; dolayısıyla sonuç ve S.'ler arasında mutlak bir totoloji tasarlanmalıdır. Şu hususu da unutmamalıdır: Kesinliği olmayan kullanılan ve konuşulan dilde, duyularımız için belirli birlik arzeden olayların her grubuna netice demek âdet olmuştur."

G. S. kavramı yukarıda belirtildiği üzere ilimde felsefede olduğu gibi hukukta da anahtar terim olmak itibariyle çok değişik şekillerde yorumlanmış, nüansları yönünden de çok değişik anlamlar kazanmıştır. Beşerî âmil olmak itibariyle, S. ile, hukuk bakımından, sorumlu olan kişinin istemeye dayanan hareketinin kaynağı yoklanmak istenmektedir. S. kelimesi, yerine göre tabiatı gereği veya bir başka âmilden olsun, bir olay ve iş meydana getirmek için, bir âmilin icra ettiği herhangi bir hareket için kullanılmaktadır ki; bu durumda S.'in hukukîliği söz konusu edilmektedir. S. kavramında, neticenin zarurî olarak ondan çıktığı ifade edilmektedir. Mademki, kâinatta bütün olaylar S.'lere bağlıdır veya sebebe bağlı olarak belirir; o halde bu durumun, insanın iradesine dayanan fiilî hareketleri için de söz konusu olması gerekmez mi? Bir şey hakkında belirli bir karar veren ve bu karara dayanarak davranışta bulunan insan, kendisine tesir eden ve kaynağı kendisinde olan S.'lere uygun olarak, o karara varmak ve o davranışta bulunmak zorunda değil midir?

İlgili konuda, endeterminist (belirleyiciliği kabûl etmeyen) görüşlere göre, insanın iradeye dayanan fiil ve hareketleri de, S.'in, sâiklerin tesiri altında bulunmakla beraber, bu S. ve sâikler, insanın bir şeye karar vermesi ve ona göre amel etmesi üzerinde zarurî olarak tesirde bulunmaz; tam tersine, insan, yine her zaman bu S. ve sâiklere uygun veya aykırı olarak karar vermek gücüne sahiptir. Demek ki, bu S. ve sâikler (fizik ve kimyaya ait bir olayın şartlarının o olaya; meselâ, bir çarpmanın kuvvet ve doğrultusunun, o çarpmaya uğrayan cismin gittiği hız ve doğrultuyu belirlemesi gibi) kararların takip edeceği istikameti zarurî olarak hazırlamazlar. İnsanın iradesine bağlı fiil ve hareketleri, onu dışarıdan tesir eden S.'ler belirlenmez; yani, endetermine bir irade hürriyeti vardır.

Halbuki, bu konuda determinist görüşlere göre ise, insan, belirli bir S. ve sâikın gerektirdiği anlamda, bir davranışı gerçekleştirmeye karar verirse, bu takdirde de bu davranışı yine sebepsiz değil, tam tersine, belirli bir sâika uyarak yerine getiriyor, demektir. Yani, işlenen fiili belirleyen şey, tıpkı bir cisme tesir eden ve hareket meydana getiren çeşitli kuvvetlerin ortak ve zıt tesirleri neticesinde, cismin son hareketini gerçekleştirmesi gibi, bu S. ve sâiklerin karşılaşması ve çatışmasıdır. O hâlde, insanın davranışları da, tıpkı fizik ve kimya olayları gibi, sebeblilik bağlantısı içinde belirlenmiş olur.

Bununla beraber, hukuk bakımından, insan hürriyeti konusunda endeterminist ve determinist görüşler arasında felsefî zıtlık derecesinde bir mânâ farkı yoktur. Çünkü, en aşırı bir determinist bile, ne cezayı kaldırmak ister, ne de insanın sözleşmeler yapabilecek bir iktidarda olmadığını ve dolayısıyle bir borcu taahhüt edemiyeceğini savunur. Hukuk bakımından asıl önemli olan, insanın, iradesine dayanan bir kararla, yalnız şimdiki zaman için değil, aynı zamanda gelecek için de, kendini, fiil ve hareketlerini sınırlama ve belirleme gücüne sahip bulunmasıdır. İşte, bu iktidardır ki, insanı psikolojik ve sosyolojik yönden kişi (şahıs) ve hukuk yönünden de hak sahibi (süjesi) yapar. Çünkü bu iktidar, insanı, iradesini her zaman için bir kanuna uymaya veya bir kanunun hükümlerine riayeti taahhüt etmeye muktedir kılar. Yani, bu iktidar, insana, bir kanunun hükümlerine göre hareket etmeyi taahhüt ve taahhüdü idrak etmesi imkânını kazandırır. İnsanın, sözleşme yapması, sözleşmede bulunması, yani, belirli bir borcu taahhüt edebilmesi, genellikle fiil ve hareketini kanunlara uydurma imkânının özel bir belirtisidir. Hukuk, prensip itibariyle her insanda, onu kişi yapan (şahıs haline getiren) "serbest irade tayini"ni şart olarak kabûl eder.

Gerçi hukuk, bu serbest irade tâyinini, çocukta ve ayrıca akıl hastalığı, hipnotizma ve keyif verici zehirlerin ve alkollü içkilerin tesiri altında yetişkinlerde de sınırlanabileceğini kabûl etmekle beraber, serbest irade tâyinine sahip, başka deyişle, hukuk bakımından hak süjesi olan insanı, işlediği fiilden ötürü, sorumlu tutar. Demek oluyor ki, hak süjesi (sahibi) olan insan, bir amaca varmak için, türlü tasarruflarda bulunabilir; tabiatiyle hak sahibi insan, bu tasarruflarını belirli maksat güderek, başka deyişle, S.'lere dayandırarak gerçekleştirebilecektir. Bu işlemler, îfa S.'i (causa solvendi), iktisap S.'i (cause oredendi), bağışlama S.'i (causa donandi) yönlerinden yapılabilir. Bu anlamda S., tasarruf işleminin gerçekliğine tesir edebilir. Usul hukukunda S., bir dâvada, tarafların iddiasını dayandırdıkları vâkıalardır. İdare hukukunda S. ise, bir idarî işlemde bulunması gereken beş (1° yetki; 2° şekil; 3° sebep; 4° konu; 5° maksat) unsurdan biridir. Bu unsurlar yönünden "kanuna aykırı" olan idarî işlemler, iptal S.'i olarak Türk pozitif hukukuna 1964 yılında çıkartılan 521 sayılı Danıştay kanunu ile girmiş bulunmaktadır. (R. Kardaş)

SEBEPLİLİK (Al. Kaussalitat; Fr. Causalité; İng. Causality, Causation; İt. Causalità), illiyet, sebebiyet, mukabilinde kullanılan, sebep ile sonuç arasındaki ilişki.

A. Psikoloji yönünden: Sebebin kalitesi, vasfı, mahiyeti; bir şeyi sebep kılan hassa.

B. Mantık yönünden: Sebebin neticeyle bağlantısı; hâl içindeki bir sebebin ve bir neticenin ilişkisi. Bu ilişki bir eylem olarak kavranmış olsun veya olmasın, daima söz konusudur. Sebeplilik prensibi veya kanunu, düşüncenin veya rasyonel prensiplerin temel aksiyomlarından biridir. En çok kullanılan ifade şekli şöyledir: "Her olayın bir sebebi vardır." veya "aynı şartlar içinde aynı sebepleri aynı sonuç takip eder." Yoksa her neticenin bir sebebi vardır şeklinde değildir. Çünkü sonuç kelimesinin hâl içinde anlamında totoloji söz konusudur.

Başka ifade şekilleri de (Spinoza'ya göre) şöyledir: "Belirli sebepten zarurî olarak bir sonuç meydana çıkar; tam tersine, hiçbir sebep verilmiş olmazsa, bir sonucun doğması imkânsızdır." Leibniz'e göre de: "Hiçbir şey bir sebebi veya hiç değilse belirleyici bir sebebi olmaksızın, yani, "niçin vardır da, daha ziyâde var değil" ve "niçin başka tarzda değildir" de daha ziyade böyle olduğu a priori olarak kendisine açıklanabilecek sebep bulunmaksızın herhangi bir şey meydana gelemez." Bu prensibi tecrübenin anolojisi olarak sınıf-

layan Kant da birbirinden farklı iki ifade şekli ortaya koymaktadır: 1. Meydana gelme prensibi: Ortaya çıkan (veya olmaya başlayan) her şey, bir kaideye göre, sonuçlanan, kendinden önce gelen herhangi bir şeyi gerekli kılar; 2. S. kanununa göre zamanda art arda gelme prensibi: "Bütün değişiklikler, sebep ve sonuç arasındaki bağlantı kanununa göre olur."

Schopenhauer'ın nazarında, tesbit şöyledir: "Şu anda tasarladığımız nesneler sınıfında (duyuların tam tasavvurları) yeter sebep prensipi, kendisini S. kanunu olarak ortaya koyar ve bu bakımdan ona oluşum, akla ait yeter sebep prensipi adını veriyorum. Şöyle de ifade edilir: Gerçek bir veya birçok nesnelerin yeni bir durumu ortaya çıktığında, kendisine bir başka hâlin öncelik etmesi, onda düzenli olarak, yani, her defasında birincinin yeri olması zaruridir."

Bir bakıma, bu demektir ki, 1. Sebep ile şart arasındaki ilişkiler ile; 2. verilmiş sebep tarifleri hakkında bir tenkıt söz konusudur. (R. Kardaş)

SEBEPSİZ [Al. Grundlos (A anlamında), Frei (B anlamında); Fr., İt. Gratuit; İng. Gratuitous] delilsiz iddia, lüzumsuz, dâiyetsiz, mesnetsiz, temelsiz, mukabilinde kullanılan, sebebe dayanmayan.

A. Şüpheli olduğu halde, delile dayanmaksızın veya doğrulanmış olup olmadığına bakmaksızın, bir önermeyi kabul ederek ileri sürme veya destekleme. S., prensipleri kabûlde çokça uzaklaşılmış olmak, aslında mantığa sığmaz. S. kavramı, bir bakıma, mantığa aykırılık demektir. Öteden beri denildiği üzere, S. olarak kabûl edilen şey, yine S. olarak inkâr edilir.

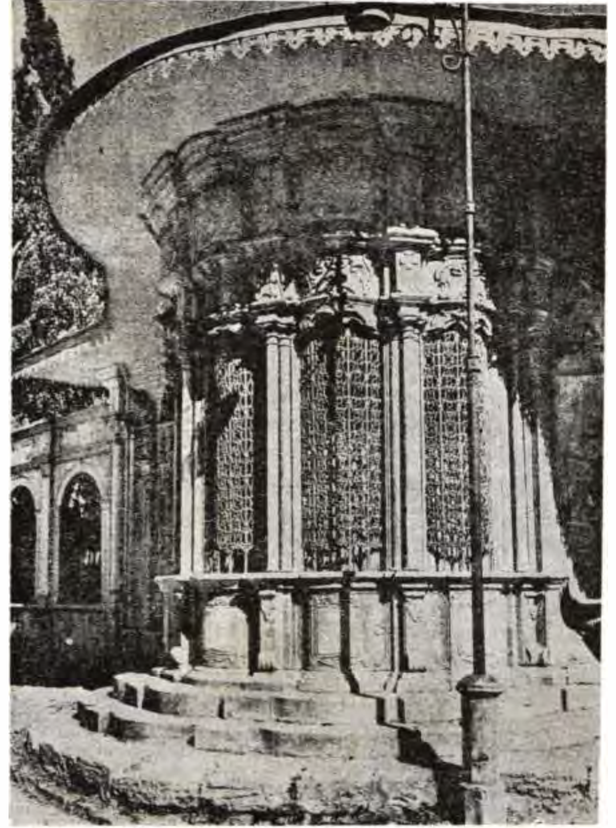
B. Hiçbir mecburiyet yüklemeyen, başka bakımdan sadece bir vasıta rolü bile olmayan eylemlerin S. olarak dile getirilmesi, psikolojik ve ahlâkî anlam ifade eder. Gayet tabiîdir ki, "kötü niyetle yapılan bir hareket, bir bakıma, S.'dir" denilmek suretiyle daha ziyade psikolojik ve ahlâkî anlam kastedilmektedir. (R. Kardaş)

SEBİL, su dağıtılan yer, hayrat olarak, parasız dağıtılan su. S. sözü bugün daha çok hayrat çeşmeleri için kullanılır.

Türkler, çorak ve iklimi kurak yerlerde, susuz kalmış yolcular için kuyular, sarnıçlar, çeşmeler tanzimine büyük önem verilmiştir. S.'in bu son mânâda kullanılışının, Allah rızası için yapılan eserler hakkında kullanılan "sebil Allah" (sebîlullah) tâbirinden çıkmış olması mümkündür. S.'ler, câmi, mescit, tekke, türbelerin yanında; padişahlar, saraylılar, devlet büyükleri, zengin kimseler tarafından yaptırılırdı. Bazı S.'lerin içinde, yaptıranın mezarı bulunurdu. S.'lerde bayram ve kandil günleri halka parasız şerbet dağıtılırdı. Ayrıca hayır yapmak isteyen kimseler de buralarda istedikleri zaman halka su veya şerbet dağıtabilirlerdi.

Anadolu'da ilk S.'ler Selçuklular zamanında yapılmaya başlandı. XV ve XVII. yüzyılın ilk yarısında çok az S. yapıldı. XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın ortalarından sonra S. yapımı arttı. Osmanlılar devrinde Istanbul'da 130 kadar S. yaptırıldı. Bugün bunların birçoğu yok olmuştur. XV. yüzyıldan kalan tek S., Şeyhülislâm Efdalzâde Seyid Hamîdeddin Efendi'nin Fâtih'te yaptırdığı S.'dir (1503).

S.'ler umumiyetle dört çeşittir: *1. Köşe S.'leri* en basit ve en eski tiptir. Cadde üzerinde yapılan bu S.'ler taşkın biçimde köşelere yerleştirilirdi. Bu şeklin ilk tatbik edildiği S., Süleymâniye'de Mimar Sinan'ın türbesinde, türbeyle bir bütün teşkil eden Mimar Sinan S.'idir. S.'in beş penceresi vardır. Geniş bir saçaklı kubbeyle örtülüdür. Köşe S.'lerine örnek olarak, Beyazıt ile Vefâ arasındaki Hüsrev Kethudâ S.'i (1566), Bozdoğan kemeri yakınındaki Gazanfer Ağa S.'i (1614), Yerebatan'da Dilsiztavşan Ağa S.'i (1670), üniversite kütüphanesi yanındaki Kapdan-ı Deryâ İbrahim Paşa S.'i (1790), Beyazıt'ta Seyit Hasan Paşa S.'i (1745), Eyüp'te Şahsultan S.'i (1810) gösterilebilir.

SEBİL : Eyüp'te Şah Sultan Sebîli (Istanbul)

2. Cephe S.'leri: Bu tip S.'ler, büyük yapıların cephelerini süslemek için yapılırdı. Türk Barok mimarisinin en önemli üç S.'i Dolmabahçe'de Hacı Emin Ağa S.'i (1644), Kabataş'ta Koca Yusuf Paşa S.'i (1787) ve Eyüp'te Mihrişah Sultan S.'idir (1796).

3. Âbidevî S.'ler: Sayıları azdır. Başlıca örneği Azapkapı'da Sâliha Vâlide Sultan S.'idir.

4. Pencere hâlindeki S.'ler: Bir duvarın yüzünde açılan bir veya birkaç pencereden ibarettir. Diğer çeşitlere göre daha basit ve sade yapılardır. Bu gruba örnek olarak Sultanahmet câmii S.'leri, Ragıp Paşa kütüphanesi cephesinde yer alan S.'ler (1763), Koca Mustafa Paşa câminin ön avlusunda Rifat Paşa S.'leri (1855) gösterilebilir.

Zamanın üslûbuna göre yapılan S.'ler genel olarak yerden 0,75 - 1 m kadar mermer kaplıdır. Bu mermer duvar üzerine sütunlar yerleştirilir, sütun araları "şebeke" denilen tunç parmaklıklarla kapatılır. Üzerleri geniş bir saçaklı kubbeyle örtülüdür. Şebekenin alt kısmındaki deliklerinden zincirlerle bağlı taslar sarkar.

SEBİLCİ, sokaklarda dolaşarak hayır için parasız su dağıtan kimse; sebilde su dağıtmakla görevli kişi; Yeniçeri Ocağı'nda su taşımak ve ocağa su temin etmekle görevli kimselere de 1826'dan evvel S. denmiştir.

S.'ler, sırtlarında sol omuzlarına kayışla bağlanmış kırba (içi su dolu kösele tulum) taşırlardı. Sırtlarında sahtiyandan (tabaklanmış keçi derisi) ceket, ayaklarına şalvar; başlarına ağbânî sarık sarılı külâh giyerlerdi. Ellerinde üzeri yazılı sarı bir tas bulunurdu. Bunlar Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitlerinin ruhu için su dağıtırlardı. Kırbanın alt tarafı S.'nin sırtına dayalı dörtköşe bir tahtaya oturtulur, tulum bu tahtaya bir çenberle bağlanırdı. Kırbaları, sakalarınkinden küçüktü. Bunların ağzına tahta geçirilerek bir de musluk takılırdı. S.'ler, sağ ellerinde tuttukları pirinç veya bakırdan taslarla isteyene su verirlerdi. S.'ler su dağıtırken Bektâşî şâiri Harâbî Baba'nın Kerbelâ olayı üzerine yazdığı mersiyeyi makamla okurlardı.

SEBİLHÂNE, genellikle camilerin yanında bulunan, özel bir şekilde yapılmış, isteyenlere Allah rızası için her zaman parasız su dağıtılan taş yapı.

S. bardağı: S.'lerde gelip gidenlerin su içmeleri için kullanılan taslar veya maşrapalar. Bunlar sebilin demir parmaklıklı pencereleri önüne dizilir, içleri su ile doldurulurdu.

SEBİLÜRREŞAD (Sebilü'r-reşâd), uzun süre yayın hayatında kalan Türkçe dergi. 27 aralık 1908 tarihinde, "Sırât-ı Müstakıym" adıyla Istanbul'da haftalık bir dergi çıkmaya başladı. Bu derginin sahibi Eşref Edib, başyazarı da tanınmış şâir Mehmed Âkif (Ersoy) idi. Dergi dinî konulara ağırlık veriyordu. 182. sayıya kadar Sırât-ı Müstakıym adıyla yayınlandı. 182. sayıyı içine alan sekizinci ciltten sonra, 1912 martında S. adını alarak yayınına devam etti. Bu yeni adı Mehmed Âkif koydu ve çıkaranların başında da yine o vardı. İslâm birliği ideolojisini savunan bu dergi, dinî konulu yazıların yanısıra, siyasî, ilmî, edebî ve ahlâkî yazılara da yer veriyordu. Mehmed Âkif'in birçok şiiri ile dinî ve edebî makaleleri de bu dergide yayınlanmıştır.

İstiklâl Savaşı yıllarında Âkif, S.'ı önce Kastamonu'da, sonra Ankara ve Kayseri'de çıkarmaya devam etti ve bütün gücüyle Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Bu dergi adına, halkı yatıştırıcı bildiriler basılarak her tarafa dağıtıldı. Sakarya zaferinden sonra yine Ankara'da çıkmaya devam etti; daha sonra Istanbul'a taşındı. S. Savaş şartlarının da zorlamasıyla, yayınını periyodik olarak ve düzenli bir şekilde sürdürememişti. Nitekim 5 mart 1925 tarihini taşıyan 641. sayısına (Cilt 25) kadar yayınına genellikle haftalık olarak devam ederken, bazı sayıları on beş günde bir çıkmıştır. Harf devriminden sonra çeşitli zamanlarda yeni harflerle de çıktı ve yayınına Istanbul'da 1963'e kadar devam etti. Sahibi ve yazı işleri müdürü Eşref Edib idi. Yeni harflerle çıkan sayılarının üzerinde, "siyâsî, dinî, ilmî, edebî, ahlâkî mecmua" kaydı vardır. Yine üzerinde, "ayda iki sayı neşredilir" deniyor ve on beş günde bir çıktığı söyleniyorsa da, bazı sayılarının ayda bir çıktığı görülmektedir. Millî Kütüphane'de bulunan yeni harfli son sayısı, ağustos 1963 tarihini taşımaktadır (Cilt 14, Sayı 350). (C. Kavcar)

SEB'İYYE, "Yedi (imam) taraftarları" anlamına gelen S., İsnâ - aşeriyye'nin (b. bk.) altıncı imamı Câferu's - Sâdık'ın (ölm. H. 148 - M. 765) oğlu İsmâil'i imam tanıyanlara verilen addır. Bunlara daha yaygın olarak İsmâilî'ler (b. bk.) denir. S., el - Mustansır'ın (b. bk.), Hicrî 487 (M. 1094) yılında ânî ölümü üzerine, büyük oğlu Nizâr yerine, küçük oğlu el - Musta'lî'nin imamlığa geçirilmesiyle ikiye ayrılmıştır.

Önceleri yalnız Yemen bölgesinde tutunabilen Musta'lî İsmâilîleri, daha sonra, buradan giden dâîlerle (propagandacı) Hindistan'a da geçmişlerdir. Nizârî İsmâilîleri'nin aksine sâkin bir hayatı benimseyen Musta'lîler, bugün batı Hindistan'da "Bohorâ" (Bohra, Bahûrâ = satıcı) adıyla tanınan oldukça önemli bir topluluk durumundadır. Başkanlarına "Dâî - mutlak" denir. Bu makama tevârüs hususunda ortaya çıkan bir ihtilâf neticesi (1588), Musta'lîler, Dâûdî ve Süleymânî olmak üzere ikiye ayrıldılar. Süleymânîler'in merkezi Yemen, Dâûdîlerinki de Hindistan'da Surat şehridir. Ayrıca güney Arabistan, Basra körfezi, doğu Afrika'da da taraftarları vardır. Hindistan'da Bombay, Baroda ve Haydarâbâd'da, 1931 sayımına göre 213 000, Yemen'de ise 30 000 dolayında Bohorâ mevcuttu. Kapalı bir cemâat halinde yaşamaktadırlar. Görüşleri itibariyle kısmen Ehl-i Sünnet'e (b. bk.) ama daha çok İsnâ - aşeriyye'ye yakındırlar. Meselâ, namaz ve ezan tamamen İsnâ - aşeriyye'de olduğu gibidir. Zekât, ilgili memurlar tarafından toplanarak, cemâatın işlerine sarfedilmek üzere, Dâî - mutlak'a teslim edilir. İsnâ - aşeriyye'den farklı olarak "mut'a" (geçici) nikâhını kabûl etmezler.

S.'nin Nizârî kolu ise, daha kalabalık ve hareketlidir. Önceleri İsnâ - aşeriyye'ye mensup bir Şiî iken, daha sonra İsmâilî olan Hasan Sabbah, Nizâr'ın imameti lehinde çalışmış; ihtilâlci fikirleri ve teşkilâtı ile İslâm dünyasında, hem bâtınî akîdelerin yayıcısı, hem de Nizârîliğin İran'daki temsilcisi olmuştur. Onun, hicrî 483 (m. 1090) tarihinde Kazvin'in kuzey - doğusunda, erişilmez bir vâdideki Alamut kalesini zaptetmesiyle resmen kurulan İran Nizârî - İsmâilî devleti, hicrî 654 (m. 1256) yılına kadar sürmüştür. Kurduğu "fedâî" teşkilâtı, yalnız İran ve Irak değil, Suriye ve Anadolu'da İsmâilîliği yayma hususunda çok faal olmuştur. Hasan Sabbah'ın "haşîş" (afyon) içirerek dünyevî cennet vaadıyle kendine bağladığı fedâîleri ile etrafa saldığı dehşet, Hulâgû'nun Alamut kalesini zaptıyla (h. 656 = 1256) tesirini oldukça kaybetmişse de, mezhep olarak mevcudiyetlerini, bilhassa İran, Suriye ve Orta Asya'da korumasını bilmişlerdir. İran'dan Hindistan'a ve Afganistan'a da sıçrayan Nizârîler, Hicrî 1233 (M. 1840) yılında, Birinci Ağa Han Hasan Ali Şah'la Hindistan'da yeni bir hüviyet kazanmış ve ihtilâlci fikirlerinden uzaklaşmışlardır. Bugün Dördüncü Ağa Han olan Sadreddin Kerim Şah Ali'nin idaresinde (imamete 1957'de gelmiştir), "Ağa Han cemâatı" olarak tanınan Nizârîler, yalnız Hindistan'da değil, dünyanın hemen her tarafına yayılmış 22 muhtelif ülkede kendi ifadelerine göre 20 milyona ulaşmışlardır. Suriye, İran ve Afganistan'da çiftçilik; Hindistan, Pakistan ve Doğu Afrika'da ticaret ve sanayi işleri ile uğraşırlar ve oldukça varlıklıdırlar. Hindistan'da umûmiyetle "Hocalar" adıyla anıldıkları gibi, Pencab bölgesinde "Şemsî", "Multânî", "Nûr - Şâhî" veya "İmâm-Şâhî" isimleriyle de tanınmaktadırlar. Bunlara, Suriye'de "İsmâilîler", İran'da "Mürîdân-ı Ağa Han", Afganistan'da Kâbil'in kuzey bölgelerinde Halife Ali'nin ilâhlığını ileri sürdükleri için, "Ali İlâhîler" adı verilmektedir. Görüşleri itibariyle Nizârîler, İsmâilîler'in temel inanışı olan bâtınî inanışını bütünüyle sürdürmektelerdir, denebilir. Bunlarda da diğer Şiî fırkalarında olduğu gibi, "takıyye" (gerçek inancı gizleme) esas olduğundan, zarûrî durumlarda diğer Müslüman topluluklarla kaynaşarak, kendi inanışlarını gizleyebilmektedirler; bununla beraber bugün Nizârî İsmâilîleri'nin

Hocalar veya Ağa Han kolu, Ehl-i Sünnet ve hattâ Hinduizm'den aldığı unsurlarla çok değişik bir manzaraya bürünmüştür. İmamı tanımayana, Ehl-i Sünnet'in helâl kıldığı her şey haram; imamı tanıyana da haram kıldığı herşey helâldir. Hüccet, bunlarda da imama götüren bir rehberdir. Ancak bugünkü Sadreddin Kerim Ağa Han'ın hücceti yoktur; çünkü Üçüncü Ağa Han'ın hücceti çocuk yaşta ölünce, yerine başkası tayin edilmemiştir. Bu yüzden, bugün Ağa Han'ın katılmadığı namazlar, küçük bir çocuk tarafından idare edilir. "Duâ" adını verdikleri, günde üç vakit (sabah, akşam, gece) kılınan namazları vardır. Yılda iki defa, yalnız Ramazan ve Kurban bayramlarında, diğer müslümanlarla bir arada namaz kılarlar. Oruç yılda bir gün, Ramazan'ın 21. (Halife Ali'nin öldüğü) günde tutulur. Hac, imamı ziyaretten ibarettir. Mekke'ye gitmezler; ama Kerbelâ'ya veya Necef'e giderler. Zekât, taşınır - taşınmaz her türlü mal ve paradan beşte bir olarak imama verilir. Bu bakımdan, bugün hiç kimse Ağa Han'ın zenginliğini tahmin ve tasavvur edemez. Cihad, doğru yolda olma gayretidir. Ağa Han cemâatı, bulundukları yerlerde kooperatifleri, idârî teşkilâtı, dergi ve gazeteleri, vakıfları ve benzeri faaliyetleri ile çok hareketlidir. (E. R. Fığlalı)

SEBK-İ HİNDÎ (Hint üslûbu), XVI. - XVIII. yüzyıllarda Hindistan, İran ve Osmanlı Türkiyesi'nde klasik şâirler arasında revâc bulan bir üslûp şekli ve bu şâirlerin açtığı, yürüttüğü çığır, ekol. Bu yolu, İran'dan Hindistan'a giden şâirlerle, Hindistan menşe'li Farsça yazan şâirler, Hindistan'da Ekber Şâh'ın (1556 - 1605) himâyesinde başlatmış, Cihân-gîr (1605 - 1627) ve diğer hükümdarların ve onların devlet adamlarının saraylarında da devam ettirmişlerdir. Aslında, İran edebiyat tarihinin parlak sayfalarını teşkil eden bu edebî cereyan, son devirlere kadar İran'da bir ma'kes ve alâka bulamamıştır. Buna mukabil, bu cereyan, Hindistan'dan sonra, Afganistan ve Türkiye'de, hem günü gününe tâkip edilmiş, hem de, bu ülkelerin şâirleri arasında muâkıblar bulmuştur. Bu mektebin Farsça yazan belli başlı şâirleri şunlardır: Urfî-i Şîrâzî (1555 - 1590), Feyzî-i Hindî (1547?-1595), Nazîrî-i Nîşâbûrî (ölm. 1612), Tâlib-i Âmulî (ölm. 1626), Kelîm-i Kâşânî (ölm. 1650), Sâib-i Tebrîzî (1607 - 1670), Şevket-i Buhârî (ölm. 1699) ve Abdülkadir-i Bî-dil (ölm. 1720).

S. H.'de, lafız sanatları —lafız değil— ihmâl edilerek, mânâya ve hayâlin genişliğine ehemmiyet verilmiştir. Esâsen mânâ, şiirin hâkim ve işlenen unsuru olunca, genişlik, derinlik, giriftlik de mânâ üzerinde toplanmıştır. Mânânın derinliği, genişliği ise; realitenin hudutlarının zorlanması, yani, hayal unsurlarından istifâde edilmesi demektir. İnsan muhayyilesinin ortaya koyduğu hayaller; şâirlerin tabiatlarına göre, ya daha çok dış âleme veya daha ziyâde iç âleme dayanır. Her iki hâlde de, bu iki âlem arasında köprü ve münasebetlerin kurulması gereklidir. Ancak, bütün bu faaliyetlerin merkezi hükmündeki ruh ise, iki âlemin biribirinden bazan çok farklı bulunması sebebiyle, ister istemez, ıztırâba elverişli bir vasata yönelmek isti'dâdında bulunur. İnsan rûhunun ıztırablarını dindirecek unsurların başında dînin felsefesi, tasavvuf gelir. Şiire hayâl unsuru karışınca "mübâlaga"ya; insan rûhunun çeşitli çalkantılarını ifâde için de, "tezad" sanatına ihtiyaç hasıl olur. Bu sebeple, mânâya ve hayale ehemmiyet veren bu mektebin şâirleri, ıztırâbı, tasavvufu işlemişler; bunları yaparken, mübâlaga ve tezâd sanatına başvurmuşlar; tasavvufun mevzuundan faydalandıkları gibi, onun remizlerinden de istifâde ederek, açıkça ifâde etmekte mahzur gördükleri meseleleri, bu senbollerle anlatmayı tercih etmişlerdir. Bunlar, elbette bu yenilikleri yaparken, eski klasik mazmunların bir kısmını kullanmış; kâfi ve uygun gelmeyen eski mazmunları ise, atıp, yerine, yenilerini şiire sokmuşlardır. Bazı İran edebiyatı tarihçilerine göre (meselâ, Zabîlhullah Safâ), mânâya ehemmiyet veren bu şâirler, lafza hiç ehemmiyet vermemişlerdir. Bu hüküm, gerçeğe uygun düşmemektedir. Çünkü, şiirde mânânın ağır basması, mutlaka lafzın ihmâl edilmesi demek değildir. Aksine, S. H. şâirlerinin çoğu, yukarıda açıklanan hususları gerçekleştirebilmek için, şiirde, lafız yönünden de değişiklikler yapmaya ihtiyaç duymuşlardır. Bu şâirler, hakikatte kelimeleri, mevzûa göre seçmişlerdir. Ayrıca yeni mânâlar ve hayaller için, yeni kelimeler kullanmak zaruretini duymuşlar ve bunun için de, o vakte kadar dîvanlara yol bulamamış, gündelik alelâde hayatın ihtiyaçlarını karşılayan kelimeleri de kullanmaya başlamışlardır. Neticede, bir taraftan bu müşahhas kelimelerle, mücerred mefhumları karşılayan sözleri birleştirerek, üçüzlü, dördüzlü tamlamalar yapmak sûretiyle; bir taraftan da, teşbîh, istiâre, mecâz-ı mürsel, kinâye, îhâm, telmîh ve irsâl-i mesel gibi san'atlarla; lafzı, ince ve nâzik; mânâsı, derin ve geniş; hayâl örgüsü, girift şiirler meydana getirmişlerdir.

Bu mektebin şiirleri, gününden XIX. asra kadar, memleketimizde büyük bir vukuf ve hayranlıkla tâkib edilmiş, bazı büyük şâirlerimiz tarafından benimsenmek sûretiyle bu cereyan, bizde de başlatılmıştır. Nef'î (ölm. 1635), Fehîm (ölm. 1648), Şehrî (ölm. 1660), İsmetî (ölm. 1665), Nâilî (ölm. 1666), Neşâtî (ölm. 1674), Nâbî (1642 - 1712), Nedîm (ölm. 1730) ve Şeyh Galib (1757 - 1799) gibi büyük şâirler, S. H.'nin bizdeki mümessillerinden sayılırlar. (M. Diriöz)

SEBORE (Latince Seborrhoea, Fr. Seborrhée), bir yapı bozukluğu olan S., deri altındaki yağ bezlerinin fazla miktarda salgılanmasından meydana gelir. Aynı zamanda salgılanan yağın yapısında da değişiklik vardır. S., bizzat bir hastalık değil, hastalıkları hazırlayıcıdır.

S.'lilerde, kirli sarıdan kahverengine kadar değişen bir deri rengi, kıl diplerinin dışarıya açılma yerlerinin açıkça belirmesi ve derinin kalınlaşması gibi belirtiler görülür. Deri kalınlaşması, daha çok, kepeklenme ile beraber olur. Aynı zamanda kıl keselerinin ağızlarında da deri kalınlaşması olduğu için, burada komedon'lar oluşur. Bunlar, aslında, yağ bezlerinin ağızlarındaki tıkaçlardır. Komedon'un başında oluşan siyahlık kir değil, keratin'in renkli bir oksidasyonu ürünüdür. S.'lilerde kansızlık ve müzmin kabızlık da görülür. S., derinin muayyen yerlerinde yerleşir. Buralara "seboreik bölgeler" denir. Bu bölgeler saçlı deri, alın, kaşlar, burun, yanak çizgisi, çene, kulak arkaları, koltuk altları ve genital organ bölgeleridir. S.'nin en iyi ilâcı kükürttür. Pudra veya merhem hâlinde kullanılır. Baş, haftada birden fazla yıkanmamalıdır. Kükürtlü veya katranlı sabunlar tavsiye edilir. Mevcut kansızlık, kabızlık ve hormon bozuklukları da tedâvi edilmelidir. (B. Pınar)

SEBZE (Fars. sebz = yeşil'den sebze), yiyecek olarak kullanılan ve genel olarak pişirilerek yenen yeşil bitkiler veya bunların taneleri. Bahçelerde yetiştirilen ve çeşitli kısımları (kök, soğan, sap, yaprak, çiçek veya meyve) yenen bütün bitkilere S. denir.

Mutfak ve yemek bakımından özelliklerine göre, S.'leri şöyle sınıflandırmak mümkündür: 1) Köklerinden faydalanılan S.'ler (patates, havuç, pancar, turp, yer elması, soğan, sarımsak vs.); 2) Yapraklarından faydalanılan S.'ler (marul, ıspanak, pazı, yeşil salata, ebegümeci, semizotu, roka, tere vs.); 3) Sap ve gövdelerinden faydalanılan S.'ler (pırasa, kuşkonmaz, maydanoz, dereotu vs.); 4) Çiçeklerinden faydalanılan S.'ler (karnabahar, enginar vs.) 5) Meyvalarından faydalanılan S.'ler (patlıcan, biber, domates, bamya vs.); 6) Tohumlarından faydalanılan S.'ler (nohut, fasulye, bakla, mercimek, bezelye, börülce vs.).

SEBZE : Vitamin kaynağı olan faydalı bitkiler

S.'lerin bir kısmı çiğ bir kısmı pişirilmiş olarak; bir kısmı da hem çiğ, hem de pişirilmiş olarak yenir. S.'lerde nişasta (karbonhidrat), su, madenî maddeler boldur. Buna karşılık çoğunun proteini azdır. S.'lerin cinsine göre taşıdığı yağ miktarları değişiktir. S.'lerin hepsinde bol miktarda selüloz, vitamin bulunur. Taze yenen S.'lerin proteini az, madenî maddeleri boldur. Pişirme sırasında protein pıhtılaşır. Nişasta şeklinde olan karbonhidratlar ise, hamur hâline gelir.

S. yetiştirme : İlk insanlar, karınlarını doyurmak için bir yandan avcılık yaparken, bir yandan da tabiatta rastladıkları bazı otları, kökleri, çiçekleri yiyecek olarak kullanırdı. Zamanla, bunlardan bazılarını, hele doyurucu olanlarını, lezzeti güzel olanlarını dağlara kadar çıkıp toplamak külfetinden kurtulmak için, oturdukları yerlerin yakınında yetiştirmeyi düşündüler. Böylece ilk tarım ve S.'cilik başladı. Yurdumuzun birçok yerinde bugün bile kırlarda, tarla ve bahçelerde yetişen çeşitli yabanî otlardan S. olarak faydalanılmaktadır. Madımak, ebegümeci, ısırgan, hindiba ve daha birçokları bunlardandır. İyi S. elde etmek için, toprağın cinsine dikkat etmek gerekir. Toprak çok killi ise, her metre kareye bir gaz tenekesi dere kumu dökülmeli, çok kumlu ise aynı şekilde killi toprak katılmalıdır. Kireçli topraklar gübreye daha çok ihtiyaç gösterir. Yüzde kırk hümüs, yüzde kırk kil ve yüzde yirmi kumlu toprak ekime en uygun olanıdır. S. ekiminden önce kirizma yapılırken toprak en az 40 cm kazılmalıdır.

Kirizme (b. bk.) arazinin yüksek kesiminden başlayarak alçak kesime gidilmek suretiyle yapılır. Kirizmeden sonra toprak bellenir. Bu iş için ya çatal bel veya kürek bel kullanılır. Belin toprağa giriş açısı, belleme derinliğini teşkil eder. Bel, toprağa dik daldırılarak 25 - 30 cm kadar bir derinlik elde edilir. Kirizme ve belleme sırasında "kesek" denen toprak külçeleri hemen parçalanmalı bu arada rastlanan taşlar da temizlenmelidir. Bu işler için en uygun zaman, kasım, şubat ve mart aylarıdır. Hazırlanan toprağa azot, potasyum ve fosfor ihtiva eden gübre de karıştırılır. S. ekimi yapılırken, dikkat edilecek hususlardan biri de, her yıl S.'nin yerini değiştirmek, bir yıl önceki yere dikmemektir.

Bir kısım S.'ler, doğrudan doğruya tohumdan üretilir. Bir kısmı da hazırlanan yastıklarda fide olarak yetiştirilip, sonra oradan alınıp esas yerine dikilir. S.'lerin yetiştirilmesi ve özelliklerini şöyłece sıralamak mümkündür:

Biber: Sivri, dolma ve çarliston çeşidi vardır. Dikim ve bakımı patlıcan ve domates gibidir.

Dereotu: yetiştirilmesi ve özellikleri maydanoza benzer.

Domates: Fideden yetişir. Çok çeşiti vardır. Dikildiği yer her yıl değiştirilmelidir. Çok su ister. İyi mahsül elde etmek için, fidelere ikinci bir şaşırtma da yapılabilir. Fidelerin dikim mevsimi bölgelere göre değişir. Genel olarak Akdeniz kesiminde 1 mart, İstanbul ve civarında 1 nisan, Ankara ve civarında nisan sonundan itibaren dikim başlar. Önceleri az su verilir. Bol su, meyve görüldükten sonra verilmelidir. Fideler üç hafta sonra çapalanmak ister.

Fasulye: Çalı, ayşekadın, barbunya olmak üzere 6 - 7 çeşidi vardır. Doğrudan doğruya ocaklara dikilir. Ocaklar sıralıdır. Her ocağa 4 - 5 cm derinlikte 4 - 5 tohum ekilir. Ekim, iklime göre değişir. Güney bölgelerimizde şubat, İstanbul'da mart sonu, doğuda mayıs sonudur. Boyu 10 - 15 cm olunca kökü doldurulur. Erken su verilmez. Kol salmaya başlayınca sırık fasulyesinin sırıkları dikilmelidir.

Havuç: Ilık iklimi sever. Tohumları şubattan kasıma kadar ekilir. Toprak derin bellenir.

Hıyar: Maltepe, Langa, Çengelköy, Acur gibi çeşitleri vardır. Bol gübre ister. Tohum ocaklara dikilir. Fideler 3 - 4 yapraklı olunca seyreltilir. Bir ocakta en çok iki fide bırakılır. 5 - 6 yapraklı olunca kökleri doldurulur. Dal vermeye başlayınca da, "doruk alma" denen budama yapılır. Bundan sonra bitki sağ ve sola yatırılır. İlk mahsul görülünceye kadar pek su verilmez. Ondan sonra bol su verilmelidir. Aksi halde acılaşır.

Kabak: Çok çeşidi vardır. Sakız kabağı ılık yerlerde şubattan itibaren ekilir. 3 - 4 yapraklı olunca fideler şaşırtılarak, her ocağa bir tane olmak üzere dikilir. Mahsule yatıncaya kadar az, daha sonra bol su verilir. Sararmış yapraklar koparılır.

Kereviz: Ilık iklimi sever. Tohumları şubat - nisan arası atılır. Haziran, temmuzda fideler çıkar. Fideler 30 cm arayla dikilir. İki yıllıktır.

Marul ve yeşil salata: Sonbahar ve ilkbaharda ekilir. Yastıklarda yeşeren fideler, 3 - 4 yapraklı olunca dikilir. Göbeklenmesi için orta, hattâ başa yakın yerlerinden rafya ile bağlanır. Göbeklendikçe rafya yenilenir.

KURU SEBZE: Baklagiller

Maydanoz: Ilık yerlerde bütün yıl, soğuk yerlerde sadece ilkbahar ve yaz aylarında yetişir. Serpme ekilir. Metrekareye 2 gram tohum yeter. Yapraklı maydanozlar saplarından kesilir. Kök maydanozlar çepinle çıkarılır.

Nane: tohum, çelik ve köklü piçten üretilir. Bizim memleketimizde daha çok çelik ve köklü piçten üretim yapılır. Gölgelik yerlerde hazırlanan tavaya dikilerek bol bol su verilir.

Patates: İlkbaharı ılık, yazı yağışlı iklimde yetişir. Tohumluk yumrular, 50 - 70 gram kadar olmalı; 20 - 30 cm derine gömülmelidir. 3 - 4 hafta sonra filizler çıkar. Patates aralık ve şubat ayları arasında dikilir. Toprak üstündeki kısmı kuruyunca kökteki yumrular çıkarılır.

Patlıcan: Çok çeşidi vardır. Tohumlar şubatta yastığa dikilir. Fidenin toprağa dikme mevsimi bölgeye göre değişir. Fidesi şaşırtılırsa, iyi olur. Sık çapa yapılmalıdır. Bol şerbet verilmelidir.

Soğan: Baş soğan isteniyorsa, ekilecek arpacık soğanları delikleri 1 cm olan bir kalburdan geçecek kadar küçük olmalı, parlak renkli olanlar tercih edilmelidir. Daha büyük olanlar, baş tutmayıp taze olarak yenir. Arpacıklar, 4 - 5 cm derinliğe 10 cm arayla dikilir; 1 - 2 ay sonra hasad edilecek hale gelir.

Turp: Tohumlar ya sıra ile veya serpme ile atılır. Fındık turpu her zaman, bayır turpu ise temmuzdan eylül sonuna kadar ekilir.

Başta Akdeniz bölgesi olmak üzere Ege, Marmara, S.'nin en çok gelişmiş olduğu yerlerdir. Akdeniz bölgesi turfandacılıkta çok ilenidir. Cam ve plastik seralarda veya alçak tünel denilen plastik örtüler altında yapılan S.'cilik sayesinde yılın her mevsiminde taze S. bulabilmek mümkündür.

SEBZEVÂR, bugünkü İran'ın Horasan vilâyetine bağlı kazalardan birinin merkezi. Tahran - Meşhed demiryolunun 60 km güneyinde ve yine Tahran - Meşhed şosesinin üzerinde, Meşhed'in 240 km, Nişâbûr'un 120 km batısında bulunur. Bir şose, şehri Torbet-i Hayderiyye'ye, diğer iki şose de Kuçan ve İsferâyîn'e bağlar.

Şehrin ve mıntakanın eski adı Beyhak'tı. İran efsânevî kahramanlarından Rüstem ile Türk kızından olma oğlu Sührâb'ın savaşlarına sahne olduğuna inanılır. Bu sebeple bugün şehrin ortasında bulunan alanın adı, Meydân-ı Dîv-i Sepîd'dir (Beyaz Dev Meydanı). S. halkı, Hârizm-şâhlar'dan Sultan Tekiş'in ağabeyi Sultan Şâh'ın 1186'da şehri zaptında şehzâdeye ettikleri hakaretten dolayı, katliâmdan zor kurtulmuşlardır. Şehir, Moğol istilâsında yakılıp yıkıldıysa da (1218 - 1221) sonraları yavaş yavaş imâr edildi. İlhânlılar'dan Sultan Ebû Sa'îd'in hizmetinde bulunmuş olan Abdü'r-rezzak, 1337'de isyân ederek, S.'ı ve etrafını ele geçirdi. Serbedârân devletini kurdu. Bu hanedan, Timur, oraları zaptedinceye kadar (1381) S.'da hüküm sürdü. Bütün bu istîlâlar ve savaşlar sonunda, harâbe hâline gelen şehir, ancak Safevî idaresinden sonra (1511) imar görüp canlanmaya başladı.

Bugün şehrin nüfusu 40 000'i geçmektedir. Doğu taraflarında Afşar Türkleri, kuzey taraflarında da Karaçorlu Türkleri oturur. Şehir civârında bakır ocakları işletilir. Küçük bir sanayi merkezidir. Tahıl, pamuk ve meyva yetiştirilir. Şarap imal edilir. 6 km batısında, X. yüzyıldan kalma enteresan bir yapı olan Hosrov-gord kalesi vardır. Eski coğrafyacılara göre, Dördüncü Iklîm'in ortasındadır. Havası mûtedildir.

Bu isimle, Afganistan'da da küçük bir kasaba mevcuttur. (H. A. Diriöz)

SEC' veya SECÎ', nesirde görülen kafiye. Eski retorikte bir "bedi'" terimidir. Umûmiyetle cümlelerin sonunda bulunur. Arap lugatinde, kumru ve güvercin gibi kuşların, aralıklı tekrarlarla ötüşüne denir. İsm-i masdardır. Cem'i "esca'"dır. Seci'li yazı yazmaya "tesci'"; seci'li sözlere "müsecca'", seci'li yazan, sözü dâimâ seci'li getiren kimseye "seccâ'e" ve "sâci'" denir. Arap edebiyatında başlayan seci', önce Fars edebiyatına, o yolla da klasik edebiyatımıza girmiştir. Bunun, İslâmî edebiyatlarda bu kadar yaygın olması, ilk ve mükemmel örneklerinin Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmasından dolayıdır. Kur'ân-ı Kerîm'deki bu kafiyelere seci' demek edebe aykırı bulunduğundan, "fâsıla" denir. Cem'i "fevâsıl" gelir.

Seci', cümle veya cümle mütemmimlerinin sonunda bulunan kafiyelerdir. Seci'li cümle ve ibârelerde, en az bir çeşit, veya iki çeşit ve nâdiren de daha fazla çeşitli kafiye olur. Kafiyede ise mühim olan "revî" harfidir. Terim olarak da, müşâbih (karşılıklı, denk) cümle veya cümle mütemmimlerine "karîne" denir.

Eskiler seci'i, "karînelerin son kelimelerinin, vezinde, revî harfinde veya her ikisinde uygun olmalarıdır" diye târif etmişlerdir. Sekkâkî (1160 - 1229) ve Teftâzânî (1322 - 1390 veya 1395) gibi âlimler, seci'i üç kısma ayırmışlardır: 1 — Sec'-i mutarraf, 2 — Sec'-i mütevâzî, 3 — Sec'-i murassa'.

Sec'-i mutarraf: Karînelerin son kelimelerinin revî harflerinin biribirine uygun olması ve fakat bu son kelimelerin harflerinin, sayı ve vezin cihetinden biribirine uygun olmamasıdır. "Ey cân içre cân ve ey pâdişâh-ı cihân" cümlesindeki *cân* ve *cihân* seci'leri gibi.

Sec'-i mütevâzî: Karînelerin son kelimelerinin hem vezin ve hem revî harfi yönünden uygun olmasıdır. "Cûdun sehâbı kaim - feyzün bârânı dâim" cümlesindeki *kaim* ve *dâim* seci'leri gibi.

Sec'-i murassa': Karînelerdeki kelimelerin her birinin, adet bakımından da, vezin bakımından da, revî harfi bakımından da, karşılıklı uygunluk içinde bulunmalarıdır.

*"Amîm-i mekârîminden * kerîm-i merâhîminden",*

*"Sözlerim evsâfınıza münhasır * gözlerim eltâfınıza muntazır",*

*"Zübde-i vâkıfân-ı rümûz-ı dekâik * 'umde-i sâkinân-ı künûz-ı hakâik"* ibârelerinde görüldüğü gibi.

Bazı İran retorikçileri (Zeyneddin Ca'fer Zâhidî ve Prof. Celâleddin Hümâî gibi) bu tasnife, "Sec'-i mütevâzin" adı altında, dördüncü bir seci' cinsini eklemişler ve bunu: "Karînelerin son kelimeleri, vezin cihetinden denk olup, revî harfi cihetinden uygun olmayan seci'" diye tarif etmişlerdir. "Aslı pâk tıyneti sâf, *cevheri şerîtab-ı kerîm*" misâllerinde olduğu gibi "pâk-sâf" ve "şerîf-kerîm" kelimeleri ayni vezinde oldukları hâlde, revî harfleri başka başkadır.

Recâî-zâde Mahmûd Ekrem (1847 - 1914) ve Tâhir Olgun (1877 - 1951) gibi edebiyatçılarımız, seci'i, cümlenin içinde bulunduğu yere göre sınıflandırmışlardır. Eğer cümle sonunda bulunan seci'ler, bir kelime vâsıtasiyle biribirine bağlanırsa, buna "mukayyed" veya "rabtî" seci' demişlerdir. "İlâhî: Vâkıf-ı keyfiyyet-i hâl ve 'âlim-i dekaik-i ahvâlsin." misâlinde olduğu gibi, *hâl* ve *ahvâl* seci'leri, imek fiilinin geniş zamanının müfret ikinci şahsı olan "sin" ile biribirine bağlanmıştır. Eğer seci', cümlenin ara yerinde bulunur ve bir kelime ile biribirine bağlı olmazsa, buna: "Sec'-i mutlak" adını vermişlerdir. "Fakat hasmıyla çarpışmaya başlar başlamaz, sevk-ı rûzgâr, eczây-i vücûdunu târ - mâr ettiğinden" mütemmim cümlesinde olduğu gibi. Burada seci'i teşkil eden *rûzgâr* ve *târ - mâr* kelimeleri, bir kelimeyle biribirine bağlanmış durumda değillerdir. Bu edebiyatçılarımızın, bir de "âdetâ redifli kafiye" diye vasıflandırdıkları "Sec'-i mefrûk"tan söz ederler: "Merâtibinün 'addi yokdur ve makamâtınun haddi yokdur." misâlinde olduğu üzere *'addi* ve *haddi* seci'lerinden sonra *yokdur* kelimesi, bir redif gibi tekerrür etmiştir.

Bizim bu retorikçilerimiz, "fıkra sonlarındaki revî uygunluğu" dedikleri seci'i, vezne göre de bölüme ayırmışlar; seci'i teşkil eden kelimelerin tam uygun olanlarına, "sec'-i mütevâzî", yarım uygun olanlarına, "sec'-i mutarraf" ve "tarsi"li olanlarına, "sec'-i murassa" demekle, eski klasik tasnife uymuşlardır.

Seci'in güzel ve tabiî olabilmesi için, Arap ve İslâm retorikçileri, birçok şartlar ileri sürmüşlerdir.

Bizde Sinan Paşa'dan (öl. 1486) itibâren Namık Kemâl'e (1840 - 1888) kadar nesir yazanlarımız, eserlerinde seci'in her cinsini bol bol kullanmışlardır. Tanzimat edebiyatından sonra da yazılarında bu san'attan istifâde edenlerin sayısı az değildir. (M. Diriöz)

SECÂH bintü'l - Hâris, İslâm tarihinde, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki Ridde (= İslâmiyetten dönüş) hareketleri sırasında ortaya çıkan yalancı peygamberlerden biridir ve kadındır. Baba tarafından Arabistan'ın büyük kabilelerinden biri olan Temîm oğullarına, ana tarafından da büyük bir kısmı Hıristiyan olan Tağlib oğullarına mensuptur. Hicret'in 11. (Milâdî 632 - 633) yılında peygamberlik iddiası ile ortaya atıldığında, çok eski zamanlardan beri kadın hükümdarlar veya kadın kâhinlere yabancı olmayan bir muhîtin insanı sıfatıyla yadırganmamış ve böylece önce kâhine, sonra da peygamber olarak, etrafına, birlikten mahrum Temîm oğulları kabilesinden oldukça geniş bir taraftar kitlesi toplamayı başarmıştır. Topladığı güçlerle, Medîne'ye, Halife Ebû Bekir üzerine yürümek niyetinde iken, Temîm oğullarının tamamını itâatı altına alma gayretine düşmüş; ama bunda muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine S., yanındakilerle birlikte, diğer bir sahte peygamber olan Müseylime (b. bk.) ile birleşmek için Yemâme'ye gitmiştir. Rivâyetlerin çok farklılık göstermesine rağmen, S. ile Müseylime, karşılıklı birbirlerinin peygamberliklerini tasdîk etmişler; dinî ve dünyevî menfaatlerini birleştirmeye karar vermişler; hattâ bunun neticesi olarak evlenmiş ve bu birlikleri, Museylime'nin Hâlid bin Velîd (b. bk.) tarafından öldürülmesine (h. 12/ m. 633) kadar sürmüştür. Halife Ebû Bekir'in, bu neviden isyan hareketlerini bastırmak için ciddî tedbirlere başvurduğunu; kendisinin "vahy" dediği secîli, kafiyeli sözlerinin bir işe yaramadığını ve etrafındakilerin kendisini terketmekte olduklarını görünce, ümitleri kırılmıştır. Bunun üzerine sessizce geldiği yere dönmüş ve yeniden İslâm dînine girmiştir. Onun Muâviye (b. bk.) zamanında Temîm oğullarının merkezi durumundaki Basra'da geçirdiği hayatı hakkında, hiçbir bilgimiz yoktur ve hattâ ölüm tarihi bile bilinmemektedir; ancak Hicrî 41 (Milâdî 661 - 662) yılından önce ölmemiş olduğu söylenebilir. (E. R. Fığlalı)

SECÂVENDÎ, Sirâcü'd-dîn Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Abdi'r-reşîd (XII. yüzyılın 2. yarısı-XIII. yüzyıl başları), Hanefî mezhebi fakîhlerinden olup, hayatı hakkında geniş bilgi yoktur. Bütün kaynaklar onun 1200'lerde sağ olduğu veya bu tarihlerde öldüğü görüşündedir. Ancak, mîras mes'elelerinde yazdığı, dört sünnî mezhebin de uyduğu *Kitâbü'l-ferâiz,* yahut yaygın adıyla *Ferâizü's-sirâciye* pek tutunmuş, pek çok kimse tarafından Arapça, Farsça ve Türkçe şerhleri, şerhlerine hâşiyeler yapılmıştır. En ünlü şerhi, Seyyid Şerîf Cürcânî'nin *Şerîfiyye* adı ile bilinen eseridir. Ayrıca S. de, *et-Tahkîka fi şerhi'l-ferâizi's-Sirâcîye* adı ile kendi metnini şerh etmiştir. Türk şârihlerden en ünlüleri: Şehâbü'd-dîn Ahmed Sivâsî, Şemsü'd-dîn Molla Fenârî, Ya'kub b. Seyyid Ali, Mehmed b. Ömer İskilibî, Mehmed b. Abdü'l-Kadir Akkirmânî'dir.

SECCÂDE: bk. HALI ve HALICILIK.

SECCHI, Angelo (Reggio nell' Emilia 1818 - Roma 1878), İtalyan astronomu. 1850'de Collegio Romano rasathanesinin direktörü ve orada profesör oldu. Güneş ve yıldızların tayf analizinde bir öncüdür.

SECCHIA, İtalya'da Emilia bölgesinde bir ırmak. Po Nehrinin kolu. Uzunluğu 172 km dir. Toscano'da Apenin dağlarından doğar. S.'dan sulama işlerinde faydalanılır.

SECDE, namazda alını, el ayalarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere koyarak alınan durum. Bu kelime, mecâz olarak tapma, ibâdet, kulluk gösterme mânasındadır.

Secde-i sehiv: namazın farzlarından veya vâciplerinden birinin unutularak yapılmaması veya geriye bırakılması hâlinda, uygulanması gerekli olan S. Namazın sonunda tek veya iki tarafa selâm verildikten sonra yapılır, iki tarafa tekrarlanır. Bu S.'den sonra Tahiyyat ve Salâvat okunur, selâm verilir. Hanefî mezhebine göre sehiv S.'si vâciptir. Mâlikî ve Şâfiîler'e göre sünnettir. Hanbelîler'e göre ise bazan sünnet, bazan vâcip, bazan da mubah olur.

Secde-i şükr: kötü bir durumdan kurtulma veya iyi bir şeye ulaşma sonucu Allah'a şükretmek için yapılan S.'dir. Secde-i tilâvet gibi yapılır. Mevlevîler'de namazlardan sonra, Allah için yapılan S. sırasında "Allah'ım beni faydasız şeylerle uğraşmaktan kurtar ve eşyanın hakikatlerini olduğu gibi göster" diye dua edilir. Mevlevîler bu S.'yi Allah'a, kendilerine namaz gibi bir nîmeti bağışladığı için yaparlar.

Secde-i tilâvet: Kur'an'da bulunan S. âyetlerinden birini okuyan ve duyan kimselerin yapması gerekli olan S. Niyet edildikten sonra eller kaldırılmadan "Allâhü ekber" denilerek S.'ye varılır, S.'de üç defa "Sübhane Rabbiyel'âlâ" cümlesi tekrarlanır. Namaz sırasında S. âyeti okunacak olursa, S.-i tilâvet namaz içinde yapılır.

SEÇİK [Al. verschieden (A ve B anlamında), deutlich; Fr., İng. distinct, İt. distindo] (mütemâyiz, mümtâz, mütemeyyiz, müstakil, mütefâvit, sarîh, vâzıh, beyyin, mütegayyir, âşikâr, ayân, mütecerrid, farklı, başka, ayrı) mukabilinde kullanılan ayırt edici nitelikleriyle beliren.

1) Birbirleri arasındaki mukayese edilmiş birçok nesnelere ait nisbî bir terim olmak itibariyle, S., (A sübjektif anlamda) belli bir kimse tarafından başka olarak göz önünde tutulmuş olan, ayırt edilmiş (meselâ, Bacon'a göre, "felsefe ilimden S. değildir"); (B Objektif anlamda) başka olmak bakımından göz önünde tutulmuş olan, farklı (meselâ "iki S. problemi birbirine karıştırmış olabilirsiniz") demektir.

2) Tek bir nesneye uygulanan mutlak bir terim olmak itibariyle, (C Dış anlamda): —A anlamında—, başka her şeyden S. demek, bir kimse tarafından ayırt edilmiş ve onun tarafından ortak olarak konulmuş demektir. Bu anlamda ancak kendi başına bilgi veya fikir olmak itibariyle bir bilgi konusu hakkında kullanılır.

Özellikle Descartes'ta hakikatın (doğruluğun) ölçüsü, açık ve S. bilgidedir. O, bu hususta şöyle diyor: "Bilgi, yalnız açık değil, S. de olmalıdır. Dikkatli bir zihinde hazır ve görünür olan bilgiye açık diyorum. Başkalarından o derecede kesin ve farklı olanlara da S. (bilgi) diyorum; bu da onu gerektiği şekilde tasarlayan kimse nazarında, aşikâr görünen şeyi ancak kendi başına ihata eder."

Bir fikir S. olmaksızın, açık olabilir, meselâ, bir eleminki böyle olabilir; fakat açık olmadan S. olamaz. (D İç anlamında) zihnin bütün yapıcı unsurlarını net olarak gördüğü şey demektir. Leibniz'e göre, S. bilgi, yalnız kendi konusunu tanıtmaya yeter olan değil, fakat onda sahip olduğu işaretleri açıklayabilendir. Bir fikir, eğer konusunu tanıtmaya yeter olursa, açık olabilir, fakat ne olduğu bilinmiyorsa, mübhemdir (bulanık, belirsiz).

SEÇİKLİK [Al. unterscheidung (A anlamında), unterschied (B anlamında), Verschiedenheit (C anlamında); Fr., İng. distinction; İt. distinzionel] (fark etme, temyiz etme, ayırma, temyîz, temâyüz, tehâlüf, tebâyün, ayrılma, vasıta-ı tefrîk ve temyîz, mâbe'l-imtiyâz, alâmet, nişân, taksim, tafsil, tenevvü, mümeyyezat, şeref ve imtiyâz) mukabilinde kullanılan:

A. Ayırmak, yani, bir başkasını ayırt etmek işi.

B. İki veya daha ziyade düşünce konusunun seçik (b. bk.) olma hassası.

C. Bir düşünce konusunu ayıran, yani, bir başkası olmak üzere ayırt etmeye elverişli olan vasıf.

SEÇİM, bir kimsenin belirli kanuna göre oy kullanmaya yetkili seçmenlerin oyu ile göreve getirilmesi usul ve işlemi.

S.'in anlam ve önemi: S., vatandaşlara, önemli yönetim ve yasama görevlerinde bulunan kimse ve kurulları, bizzat verdikleri oylar ile seçmek ve değiştirmek imkânını verdiğinden demokratik ülke idaresinin temeli ve hâkimiyetin milletçe kullanılmasının teminatıdır. Bundan dolayı S.'i aslında sadece bir hak değil, aynı zamanda bir vatandaşlık görevi saymak gerekir. Nitekim Belçika gibi bazı ülkelerde S., oy verme hakkı olan bütün vatandaşlar için mecburî kılınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti anayasasının "siyâsî haklar ve ödevler" bölümünde yer alan "Seçme ve Seçilme Hakkı" başlıklı 55. maddesi: "Vatandaşlar kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Seçimler eşit, serbest, gizli tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır" demektedir. Her ne kadar anayasada ve S. mevzuatımızda S.'e katılmayanlar hakkında bir müeyyide öngörülmemişse de, anayasamızın S. hakkını belirten 55. maddesinin "Siyâsî haklar ve ödevler" bölümünde yer almış olması S.'in vatandaş için bir hak olduğu kadar bir temel ödev sayıldığını gösterir.

S.'i düzenleyici yasalar: Ülkemizde S.'in genel ilkeleri ve yapılış biçimi, 9 temmuz 1961'de kabûl edilen, yeni Türkiye Cumhuriyeti anayasasında ve 26 nisan 1961 tarih ve 298 sayılı "seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanun"da açıklanmış bulunmaktadır. Bu temel kanunların yanında, ayrıca 24 mayıs 1961 tarih ve 304 sayılı "cumhuriyet senatosu üyeleri seçimi hakkındaki kanun" ile 25 mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı "milletvekili seçimi kanunu" çıkarılmıştır.

Mahallî S.'ler ise değişik devrelerde yürürlüğe girmiş kanunların çeşitli hükümleri ile düzenlenmiştir. Bu kanunlar arasında hâlâ il özel idaresi hakkındaki ikinci kısmı (madde 75 - 146 ve ek maddeler) yürürlükte olan 13 mart 1329 (1913) tarihli "idâre-i umûmiyye-i vilâyât kanûn-i muvakkati"ni, 18 mart 1340 (1924) tarih ve 442 sayılı köy kanununu, 3 nisan 1930 gün ve 1580 sayılı belediye kanununu, 10 nisan 1944 gün ve 4541 sayılı "şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dâir kanun"u sayabiliriz.

S.'in yapılışı şekli ve şartları: Seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanuna göre, ülkemizde milletvekili, senatör, belediye başkanı ve üyeleri, il genel meclisi, muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinin S.'i seçmen ehliyetini hâiz bütün vatandaşların oyu ile olur (Md. 1 ve 6). Yirmi bir yaşını bitiren her Türk seçmendir (Md. 6). Silâh altında bulunan erler, onbaşılar ve kıta çavuşları ile askerî öğrenciler, kısıtlılar ve kamu hizmetinden yasaklanmış olanlar oy kullanamaz (Md. 7 ve 8).

Milletvekili S.i: Milletvekili S.'i tek derecelidir. Nısbî temsil usulüne göre, genel eşit ve gizli oyla bütün yurtta aynı günde yapılır (milletvekili S.'i kanunu Md. 1). Seçmen, oyunu, kendisi ve tam bir serbestlikle kullanır. Oyların sayımı, dökümü ve tutanaklara bağlanması açık olarak yapılır (Md. 1, fk. 2 ve 3). Milletvekili S.'inde her il bir S. çevresidir (Md. 2). Milletvekili sayısı 450'dir (Md. 3). Otuz yaşını bitiren her vatandaş milletvekili seçilebilir (Md. 8). Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, kısıtlılar, izinsiz olarak yabancı devlet hizmetinde bulunanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin hüküm giymiş olanlar, taksirli suçlar hâriç beş yıldan fazla hapis cezasıyla mahkûm olanlar, zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş bulunanlar ve yükümlü bulunmalarına rağmen muvazzaf askerlik hizmetini yapmayanlar milletvekili seçilemezler (Anayasa Md. 68 ve M. S. K. Md. 9). S. dönemi dört yıldır (Anayasa Md. 69 fk. 1).

Senatör S.'i: Bu S., milletvekili S.'i kanununun birinci ve ikinci maddelerinde belirtilen esaslara göre yapılır (Cumhuriyet Senatosu üyeleri S.'i hakkındaki kanun Md. 1). Cumhuriyet Senatosu'na S. ile gelecek üye sayısı 150'dir. Nüfusuna göre her ilin çıkaracağı Cumhuriyet Senatosu üye sayısı ayrıca kanuna ilişik (2) numaralı liste ile daha önce belirlenir (Md. 3). Kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış bulunan, milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet Senatosu'na üye seçilebilir (Anayasa Md. 72 ve C. S. üyeleri S. Hk. Kanun Md. 5). Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Genel oyla seçilen üyelerin üçte biri her iki yılda bir yenilenir (Anayasa Md. 73).

Belediye S.'i: Belediye meclisleri, S. devreleri dört sene olmak üzere S. hakkını hâiz hemşeriler, yâni belde halkı tarafından, nısbî temsil usulüyle seçilir (belediye kanunu Md. 20). Belediye S.'ine katılmak için Türk vatandaşı olmak, 21 yaşını doldurmuş bulunmak ve altı aydan beri o beldede ikamet etmiş olmak şartları aranır. Belediye meclisine seçilebilmek için 25 yaşını bitirmiş, okur yazar olmak ve belediye kanununun 24. maddesinde belirtilen mahkûmiyet, yasaklanma ve kısıtlılık durumları olmamak gerekir. Milletvekilleri ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri, memurlar, il genel meclisi üyeleri ve köy muhtarları belediye meclisine üye olamazlar (Md. 26).

Belediye meclisinin üye sayısı nüfusa göre belirlenir. Toplam nüfusu 3 000'e kadar olan beldelerde, belediye meclislerine 12; toplam nüfusu 3 000'den 5 000'e kadar olan beldelerde, 3 000'den yukarı her beş yüz nüfus için ayrıca bir üye; nüfusu 5 000'den yukarı olan beldelerde, her bin nüfus için ayrıca bir üye; nüfusu 10 000'den yukarı beldelerde her üç bin nüfus için ayrıca bir üye seçilir. Toplam nüfusu 100 000'den fazla beldelerde ise 100 000'den yukarı her yirmi beş bin nüfus için bir üye daha eklenir (Md. 21).

Belediye başkanı, çoğunluk usulüyle doğrudan doğruya belde halkı tarafından dört yıl süreyle seçilir. Seçilebilmek için belediye meclisi üyeliğine seçilebilme hakkını hâiz olmak yeterlidir. Ancak altı aydan beri o beldede ikamet etmiş olmak gerekmez. Buna karşı belediye kanununun 91. maddesinde gösterilen sebeplerle belediye başkanlığından düşürülmemiş olmak şartı aranır (Md. 24 B).

İl genel meclisi S.'i: Tek dereceli olarak ve nısbî temsil esasına göre yapılır. İl genel meclisi üyeleri S.'inde her ilçe bir seçim çevresidir (idâre-i umûmiyye-i vilâyât kanûn-i muvakkati'nin ikinci kısmının meclisi umumi-i vilâyet faslında yer alan 103. maddesi). Son nüfus sayımına göre, nüfusu 25 000'e kadar olan ilçelerden 1; 25 001'den 40 000'e kadar olan ilçelerden 2; 40 001'den 55 000'e kadar olan ilçelerden 3; 55 001'den 70 000'e kadar olan ilçelerden 4 üye seçilir. Bundan sonraki her 25 000 nüfus için bir üye eklenir (Md. 103).

İl genel meclisi S.'lerinde oy kullanabilmek için Türk vatandaşı olmak, 21 yaşını bitirmiş bulunmak, kısıtlı ve kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak gerekir. İl genel meclisi üyeliğine seçilebilmek içinse Türk vatandaşı olmak, 25 yaşını bitirmiş bulunmak; Türkçe okuyup yazma bilmek, askerliğini yapmış olmak veya yapmış sayılmak; kamu hizmetlerinden yasaklanmamış, ağır ve yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak gibi şartlar aranır (Md. 105). İl genel meclisi üyeliği, Cumhuriyet Senatosu üyeliği, milletvekilliği, belediye başkanlığı veya belediye meclisi üyeliği ile bağdaşamaz (Md. 106).

Köy muhtar ve ihtiyar meclisi S.'i: Köy ihtiyar meclisi, köy halkından, Türk olan, 21 yaşını bitirmiş; ağır ceza ile mahkûm olmayan ve vesayet altında bulunmayan seçmenlerin teşkil ettiği "köy derneği" tarafından seçilir (köy kanunu Md. 20). İhtiyar meclisine son nüfus sayımına göre nüfusu 1 000'den az olan köylerde 8; 1 000'den fazla olan köylerde 12 kişi seçilir (Md. 22). En çok oy alanlardan başlayarak, seçilenlerden yarısı asil, yarısı yedek üye olur (Md. 22). Köy muhtar ve ihtiyar meclisi üyeleri S.'i, çoğunluk esasına göre genel, eşit, gizli oyla bütün yurtta aynı günde yapılır. Köy, muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerinin S.'inde her köy bir S. çevresidir. Köy muhtarlığına ve ihtiyar meclisi üyeliğine seçilmek için, Türk vatandaşı olmak; en az altı aydan beri köyde yerleşmiş ve köyün nüfus kütüğünde yazılı bulunmak,

25 yaşını tamamlamış olmak, Türkçe okuyup yazma bilmek, yüz kızartıcı ağır suçlardan hüküm giymemiş olmak gibi şartlar aranır (Md. 25). Köy muhtarı köy halkı tarafından doğrudan doğruya dört yıl için seçilir.

Mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti S.'i: Bu S., "Şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dâir" kanunun hükümlerine göre yapılır. Belediye kanununun 8. maddesine göre şehir ve kasabalarda kurulacak her mahalle için bir muhtar ve dört heyet üyesi seçilir (Md. 2). Mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti S.'leri, köy muhtar ve ihtiyar heyeti S.'leri ile aynı dönemde ve aynı günde yapılır (Md. 5). Mahalle muhtarı ve ihtiyar heyeti üyeleri, S. çevresine kayıtlı seçmenler tarafından çoğunluk usulüne göre ayrı ayrı seçilirler. Mahalle muhtarlığına ve mahalle ihtiyar heyeti üyeliğine seçilebilmek için, Türk vatandaşı olmak, 25 yaşını bitirmiş bulunmak, en az bir yıldan beri mahallede yerleşmiş olmak, askerlik görevini yapmış bulunmak veya yapmış sayılmak, Türkçe okuyup yazma bilmek, kısıtlı ve kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, yüz kızartıcı ve ağır suçlardan hüküm giymemek gibi şartlar aranır (Md. 8).

S. kurulları: S.'lerin düzenle, güvenlik içinde ve tarafsız şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla meydana getirilmiştir. Ülkemizde S. kurulları; sırasıyla "yüksek S. kurulu", "il S. kurulu", "ilçe S. kurulu" ve "sandık kurulu" olmak üzere dört kademelidir.

Yüksek S. kurulu: Anayasanın 75. maddesi ve "S.'lerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkında kanun"un 11. maddesi gereğince yedi asil ve dört yedek üyeden kurulur. Üyelerinin görev süresi dört yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir. Üyelerden altısı Yargıtay, beşi Danıştay genel kurullarınca kendi üyeleri arasından gizli oyla seçilir. Bunlar da gizli oyla ve salt çoğunlukla aralarından bir başkan, bir başkan vekili seçerler. Başkan ve başkan vekilinin de görev süresi dört yıldır. Yüksek S. kurulunun başlıca görevleri il ve ilçe S. kurullarının teşekkülünü sağlamak, il S. kurullarının teşekkül, işlem ve kararlarına ait itirazları karara bağlamak ve adaylığa ait itirazlar hakkında kesin karar vermektir.

İl S. kurulu: İki yılda bir, ocak ayının son haftasında, il merkezinde görev yapan en yüksek dereceli üç yargıçtan kurulur. Bunlardan derecesi en yüksek olan kurulun başkanıdır. Kurulun, iki yedek üyesi vardır (Md. 15). Kurulun görevleri arasında il S. çevresi içinde S.'in düzenle yürütülmesini sağlamak için gereken bütün tedbirleri almak ve S. işlerini denetlemek; ilçe S. kurulunun teşekkül, işlem ve kararlarına ait itirazları inceleyerek derhal karara bağlamak, aday liste ve beyannamelerine karşı yapılan itirazları sonuçlandırmak vardır (Md. 16).

İlçe S. kurulu: İki yılda bir ocak ayının son haftasında, bir başkan ile altı asil, altı yedek üyeden kurulur ve iki yıl süre ile görev yapar. İlçedeki en yüksek dereceli yargıç kurulun başkanıdır. Kurul asil üyelerle toplanır (Md. 18). Kurulun dört asil ve dört yedek üyesi siyâsî partilerden alınır. İlçe S. kurulu başkanı kurulun teşkili için ilçede teşkilâtı bulunan ve son milletvekili S.'inde o ilçede en çok oy almış olan dört siyâsî partiye birer asil, birer yedek üye adını bildirmelerini tebliğ eder (Md. 19). İlçe S. kurullarının başlıca görevi; sandık kurullarını kurmak, sandık kurullarının teşekkülüne, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılan itirazları inceleyerek karara bağlamaktır (Md. 20).

Son milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu genel ve ara seçimlerinde, kendi listesinden yasama meclislerinden birine seçilmiş, en az bir üyeye sahip olan veya on dördüncü maddenin dördüncü bendi gereğince ilk genel kongrelerini yapmış olup en az on beş ilde, en az altı ay önce il ve ilçe teşkilâtını kurmuş bulunan partiler, ayrıca il ve ilçe S. kurullarında birer temsilci bulundururlar. Bu temsilciler kurulun bütün çalışmalarına ve görüşmelerine katılır, ancak oy kullanamazlar (Md. 17).

Sandık kurulu: Bu kurul, bir başkan ile altı asil, altı yedek üyeden kurulur. Asil üyelerle toplanır (Md. 21). İlçe S. kurulu başkanı, o S. çevresinde S.'e katılan ve teşkilâtı bulunan siyâsî partilerden, son milletvekili genel S.'inde, o ilçede en çok oy almış olan beş partiye, her sandık için birer asil ve birer yedek üye adını beş gün içinde bildirmelerini tebliğ eder. Ayrıca sandığın bulunduğu köy ve mahalle ihtiyar heyeti ve ihtiyar meclisi asil ve yedek üyelerinden ad çekme ile bir asil, bir yedek üye ayrılır (Md. 23).

Sandık kurulunun başkanını seçmek için; ilçe S. kurulu başkanı, sandık kuruluna, diğer siyâsî partiler dışından getirilen asil üyelerle görüşerek, sandığın kurulacağı S. bölgesi içindeki veya dışındaki seçmenler arasından; iyi ün sahibi olmakla tanınmış, okur yazar kimselerden, kurula bağlı S. bölgelerindeki sandıklardan her biri için birer kişi olmak üzere bir liste düzenler. Böylece düzenlenen listelerde, her sandık için, adı teklif edilen başkan adayları arasında ad çekilerek sandık kurulu başkanları belirlenir (Md. 22).

Sandık kurulunun başlıca görevleri; sandık alanı içinde S.'in düzenle geçmesi için gereken tedbirleri almak, oy verme işlerini yürütmek ve denetlemek; sandık alanında sandığın konacağı yeri tâyin etmek ve sokak başlarına bu yeri göze çarpacak surette gösteren işaretleri koymak veya alışılmış araçlar ile duyurmak; oy verme işleri hakkında, ileri sürülecek itirazları inceleyerek, karara bağlamak ve kararlarını tutanak defterine geçirerek altını imzalamak, kararlardan itiraza uğrayanları derhal ilçe S. kuruluna göndermek, sandığa atılmış olan oy pusulalarını saymak, dökümlerini ve sonuçlarını tutanağa geçirmek ve bunları S. işlerine ait diğer evrak ile birlikte ilçe S. kuruluna teslim etmektir (Md. 71).

Seçmen kütükleri: Bunlar, seçmenlik sıfatının belirlenmesinde esas olan ve seçmenin adını, soyadını, baba adı, ana adı, doğum yılı, doğduğu ilçe adı ve oturduğu yerin adresini ihtiva eden liste veya defterlerdir (S.'lerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanun Md. 34). Aynı kanunun 17 mayıs 1979 gün ve 2234 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 28. maddesi ise, elektronik beyin dilini kullanarak seçmen kütüğünü: "bu kanuna göre, seçmen olan vatandaşları tek tek tanımlayan ve seçmenin oturduğu yeri belirleyen bilgisayar ortamı" biçiminde tarif etmiştir.

Seçmen kütüğünün, dört yılda bir yeniden düzenlenmesini, iki yılda bir de denetlenmesini sağlamak üzere, gerekli bilgileri toplamak amacıyla, bütün Türkiye'de, aynı zamanda nisan ayının ikinci pazar günü yazım yapılır (Md. 36). Seçmen kütüğünde yazılı adreslerine göre, aynı sandık bölgesinde oturan seçmen kütüğünde yazılı seçmenlerin seçmen kütüğü numarası, adı, soyadı, ana ve baba adı, doğum yılı, doğum yeri ile adresinin yazılı olduğu ve soyadı alfabe sırasına göre sıralanmış listeye "sandık seçmen listesi" denir. Muhtarlıklardaki sandık seçmen listelerini vatandaşlar her zaman inceleyebilirler (Md. 43).

Oy pusulası: Seçmenler oylarını, sandıklara attıkları oy pusulaları vasıtasiyle kullanır. Cumhuriyet Senatosu üyeleri, milletvekili, belediye başkanları, belediye ve il genel meclisi

üyeleri seçimlerinde siyâsî partilerin ve bağımsız adayların adları birleşik oy puslasında yer alır. Bunun için oy puslaları yüksek S. kurulu tarafından özel surette imal edilmiş kâğıtlara bastırılır (S.'lerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanun, Md. 78).

Oy verme işlemi: Sandık seçmen listesinde kayıtlı her seçmen, oy verme yetkisini hâizdir. Bir seçmen, birden fazla oy kullanamaz (Md. 86). Sandık seçmen listesinde yazılı seçmenin kimliği, hüviyet cüzdanı veya kimlik tesbiti amacıyla düzenlenmiş resmî belgelerle belirlenir (Md. 87). Nüfusu 2 000'i aşmayan köylerde, böyle bir belgeyi ibraz edemeyen seçmenin kimliği, sandık kurulunca tanınan iki seçmenin tanıklığı ile tesbit ettirilebilir (Md. 87 fk. 2). Oy verme süresi saat sekizden on yediye kadardır (Md. 89). Sandık başına gelecek seçmenler, sandık kurulu önüne başkan tarafından sıra ile birer birer alınırlar. Gebe, hasta ve sakatlar bekletilmezler. Yaşlılar öne alınabilir (Md. 90). Seçmen, kimlik belgesini başkana ibraz ve kimliğini isbat ettikten sonra verilen birleşik oy pusulasını ve zarfını alır ve doğruca kapalı oy verme yerine giderek birleşik oy pusulasını veya S.'in gereğine göre zarfları usulünce katlayıp yapıştırdıktan sonra oradan çıkarak birleşik oy pusulasını sandığa bizzat kendi atar (Md. 91 - 93). Kurul başkanı, oyunu kullanan seçmene kimlik kartını verirken, seçmen listesindeki adı hizasına imzasını attırdıktan sonra, ayrıca sol elinin işaret parmağını özel boya ile boyayarak bastırır. Bu parmağı olmayan seçmenin başka bir parmağı, hiç parmağı yoksa boynu boya ile işaretlenir (Md. 93 fk. 3). Bu tedbir, kolay çıkmayan bir boya ile parmağı veya boynu boyanmış olan seçmenin, ikinci defa, yani mükerrer oy kullanmaya kalkışması hâlinde suçüstü yakalanmasını kolaylaştırmak için düşünülmüştür.

Oyların sayım ve dökümü açık olarak yapılır. Oy verme yerinde hazır bulunanlar sayım ve dökümü takip ederler (Md. 95). Sandık, oy verilen yerde hazır bulunanların gözü önünde açılır ve çıkan zarflar sayılarak toplamı tutanağa yazılır (Md. 98). Oyların sayım ve dökümü aralıksız devam eder. Yapılacak itirazlar bu işlemi durdurmaz (Md. 99).

S. suçları ve cezaları: S.'in sükûnet içinde, güvenlik ve huzurla yapılmasını ihlâl eden suçlar ve bunlara verilecek cezalar S.'lerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkında kanunun 7. bölümünde (Md. 133 - 180) hükme bağlanmıştır. Bu maddelerde belirtilen S. kurullarının toplanmasını ve görev yapmasını engellemek, S. ile ilgili görevleri savsaklamak, seçmen kütüklerini kanuna uygun şekilde düzenlememek, haksız oy temin etmek veya oy kullanmaya engel olmak gibi suçlar, çeşitli para ve hapis cezalarıyla müeyyide altına alınmıştır. Seçmen kütüğüne, kendisini veya bir başka seçmeni, bilerek birden fazla kayıt ettirenler veya bu sonucu veren fiilleri bilerek yapanlar, üç aydan bir seneye kadar hapis ve iki bin beş yüz liradan on bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılırlar. Bu suçlar, bu işle görevlendirilenler tarafından işlendiği takdirde, bir yıldan iki yıla kadar hapis ve iki bin beş yüz liradan on bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır (Md. 144). Oy verme gününden önceki günün, saat 18.00'inden sonra ve oy verme gününde umumî ve umuma açık yerlerde S. propogandası için toplantı veya propoganda yapanlar veya bu maksatla yayınlarda bulunanlar veya ne surette olursa olsun S.'in düzenini bozabilecek veya oy vermenin tam bir serbestlikle yapılmasına tesir edebilecek mahiyette söz, yazı veya sâir suretlerde propaganda yapanlar veya asılsız şayialar çıkaranlar, bir aydan altı aya kadar hapis, beş bin liradan yirmi beş bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar (Md. 151).

S. sistemleri: S.'de oyların kullanılış biçimi ve oyların değerlendirilmesi konusunda çeşitli sistemler uygulanmıştır.

1) Oy kullanma sistemleri: Bu sistemleri, oyun veriliş biçimine göre açık oy ve kapalı (gizli) oy; verilen oyun doğrudan doğruya veya dolaylı olmasına göre tek dereceli ve iki dereceli oy; adayların sayısı bakımından tek isim veya liste; S. çevresi bakımından dar bölge veya geniş bölge sistemleri olarak ayırıma tâbî tutabiliriz.

a) Oyların veriliş biçimine göre (açık - kapalı oy): Açık oy sisteminde seçmen, oyunu herkesin görüp anlayabileceği şekilde, S. kurulu önünde açık olarak kullanır. Bu sistemde, özellikle muhalif partilere mensup seçmenlerin çeşitli baskılara maruz kaldığı; bir kısmının ise bundan çekinerek, S.'e hiç katılmadığı görüldüğünden, sistem, dünyanın hemen her yerinde terkedilmiştir. Kapalı (gizli) oy sisteminde ise seçmen oyunu başka birinin görüp anlayamıyacağı şekilde, kapalı bir oy verme mahallinde zarfa koyarak kullanır. Demokratik ülkelerin ve Türk anayasasının kabûl ettiği sistem budur (Anayasa, Md. 55 fk. 2).

b) Verilen oyun dolaylı veya doğrudan doğruya olması bakımından (iki dereceli - tek dereceli oy sistemi): İki dereceli oy sisteminde birinci seçmenler önce sınırlı sayıda ikinci seçmen seçer; bu ikinci seçmenler de asıl seçilecek temsilcileri seçerler. Bu sistem, halk iradesinin doğrudan doğruya belirtilmesi esasıyla çeliştiğinden ülkemizde 1946 S.'lerinden itibaren terkedilmiştir. Tek dereceli sistemde ise seçmenler seçilecek temsilcileri doğrudan doğruya seçer. Anayasamız da bu sistemi benimsemiştir (Md. 55 fk. 2).

c) Adayların sayısı bakımından (tek isim - liste sistemi): Tek isim sisteminde seçmenler, her parti tarafından tek tek gösterilen adaylar arasında S. yapar; yani, S. bölgesinden seçilecek kimse, sadece bir kişidir. Bu sistem İngiltere'de eskiden beri uygulanmıştır. Liste sisteminde ise partiler aday sayısı genellikle o çevrenin nüfusuna göre değişen, az çok kalabalık bir isim listesiyle S.'e katılır. Ülkemizde tatbik olunan usul budur (milletvekili S.'i kanunu Md. 2 ve 4, S.'lerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanun Md. 78).

d) S. çevresinin dar veya geniş olması bakımından (dar bölge - geniş bölge sistemi): Dar bölge sisteminde S. çevresi dar tutulur, meselâ her ilçe bir S. çevresi sayılır. İngiltere'de, tek isim sistemine parelel olarak, dar bölge esası benimsenmiştir. Geniş bölge sisteminde ise, S. çevresi, meselâ il veya eyâlet gibi daha geniş bir çevredir. Bizde prensip olarak geniş bölge sistemi uygulanmaktadır (milletvekili S.'i kanunu Md. 2).

2) Oy değerlendirme sistemleri: Oy değerlendirmede kullanılan başlıca iki sistem çoğunluk ve nisbî temsil sistemidir.

a) *Çoğunluk sistemi:* Bu sistemde oyların çoğunluğunu kazanan parti listesi, S.'i de kazanmış olur. Meselâ S. çevresi kabûl edilen bir ilde, A partisi 50 000, B partisi 35 000, C partisi 20 000, D partisi 10 000 oy almış olsun: Bu durumda bütün milletvekillikleri, en çok oy alan A partisinin olacaktır. Sistemin avantajı, karışık hesaplara ihtiyaç göstermemesi, meclislerde kuvvetli çoğunluğa sahip hükûmetlerin kurulmasını sağlamasıdır. Mahzurları ise diğer partilere oy

veren büyük bir vatandaş kitlesinin oylarının boşa gitmesi, meclislerde bu sistem ile oluşan partiler dengesinin seçmenin gerçek eğilimini yansıtmaması ve ülkede huzursuzluk yaratan bir çoğunluk tahakkümüne yol açmasıdır. Türkiye'de 1961 S.'lerine kadar çoğunluk sistemi kullanılmıştır.

b) *Nısbî temsil sistemi:* Bu sistemde, partiler, prensip olarak seçmenlerden sağladıkları oy nisbetinde temsil olunur. Nısbî temsilin başlıca üç şekli klasik sistem, millî bakiye sistemi ve D'Hondt (Dont) sistemidir. Klasik millî bakiye sisteminde her S. çevresinde partilere verilmiş toplam oylar o çevreden seçilecek kişilerin sayısına bölünür. Her partinin almış olduğu oy miktarı, çıkan bu sayıya bölünerek, partilerin çıkaracağı temsilci sayısı bulunur. Meselâ 20 milletvekili çıkaracak bir S. çevresinde A partisi 80 000, B partisi 60 000, C partisi 40 000, D partisi 20 000 oy sağlamış olsun. Partilere verilmiş toplam oylar 80 000 + 60 000 + 40 000 + 20 000 = 200 000 olduğuna göre, çıkan bu 200 000 rakamını, o çevrede çıkacak milletvekili sayısı olan 20'ye bölersek 10 000 rakamını elde ederiz. O halde A partisi 90 000 : 10 000 = 9; B partisi 60 000 : 10 000 = 6; C partisi 40 000 : 10 000 = 4; D partisi de 20 000 : 10 000 = 2 milletvekili çıkaracaktır. Kolay ve basit gibi görünen bu sistem, ancak yuvarlak rakamlı sayılarda iyi sonuçlar vermekte; aslında, daima geriye nasıl değerlendirileceği tartışmalı olan artık oylar kalmaktadır. Bu artık oyları değerlendirmek için millî bakiye ve D'Hondt sistemleri ortaya atılmıştır. Millî bakiye sisteminde partilerin geçerli oy sayısı seçilecek temsilci sayısına bölünüp partinin seçmen sayısı bulunur. Elde edilen seçmen sayısına partilerin elde ettiği oy sayısı bölünüp her partinin sağladığı milletvekili sayısı belirlenir. Bu ikinci bölme işleminden arta kalan bakiye oylar, bütün yurt için toplanarak, millî S. sayısına bölünür ve bakiye oyların kazandığı milletvekili sayısı bulunur. Çok karışık ve hesap makinesiyle bile içinden çıkılması güç olan, birçok işlemleri gerektiren ve sağlanan bakiye milletvekilliklerinin illere dağıtımında problem yaratan bu sistem Türkiye'de bir defa 1965 S.'lerinde kullanıldıktan sonra terkedilmiştir.

D'Hondt sistemi ise, adını Belçikalı Profesör D'Hondt'tan almıştır. Bu sistemde, her parti listesine düşen oy sayısı, sırasıyle 1, 2, 3'e ilh. sonuç tam elde edilinceye kadar bölünerek bölüm sonuçları en büyüğünden en küçüğüne kadar sıralanır. Meselâ S.'de A partisi 46 000, B partisi 40 800, C partisi 33 200, oy kazanmış olsun. Yukarıda belirtilen bölüm işlemini yaparak A partisi için 46 000, 23 000, 11 500; B partisi için 40 800, 20 400, 10 200; C partisi için 33 200, 16 600, 8 300 rakamlarını buluruz. Bunları büyüklük sırasına göre dizersek 46 000, 40 800, 33 200, 23 000, 20 400, 16 600, 11 500, 10 200 ve 8 300 rakamlarını elde ederiz. Eğer, ilden, altı milletvekili seçilecekse bu rakamlardan büyüklük sırasına göre altıncısı olan 16 600'ü alırız. Her partinin aldığı oy miktarı bu rakamı tam olarak kaç defa ihtiva ediyorsa, o parti bu miktarda milletvekili çıkaracaktır. A partisinin çıkardığı 46 000 oyu 16 600'e bölersek sonuç 2 771 çıkacaktır. O halde 46 000 rakkamı 16 600'ü (iki) tam defa ihtiva etmektedir. B partisi için 40 800 : 16 600 = 2 457; C partisi için 33 200 : 16 600 = 2 tam rakamını elde ederiz. Demek ki hem B hem de C partisinin almış olduğu oylar 16 600'ü iki tam defa ihtiva etmektedir. Sonuç olarak bu ildeki altı milletvekilliğinden ikisini A partisi alacak, B ve C partileri de ikişer milletvekili çıkaracaklardır.

D'Hondt sistemi belirli bir miktar oy almış olma şartına bağlanarak barajlı D'Hondt şeklinde de uygulanabilir; meselâ oyları dikkate alınmak için bir partinin geçerli oylarını en az yüzde beşini almış olması şart koşulabilir. Federal Almanya'da bu sistem uygulanmaktadır. Bizim milletvekili S. kanunumuzun 20 mart 1968 tarih ve 1036 sayılı kanun ile tâdil edilen 32. maddesinin üçüncü fıkrası: "Bir S. çevresinde kullanılan muteber oy toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyâsî partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez. Bu gibi hallerde bunların almış bulunduğu oylar nazara alınmaksızın milletvekillikleri geri kalan partiler ve bağımsız adaylar arasında paylaştırılır", dediğinden, bir çeşit barajlı d'Hont sistemini benimsemiş olmaktadır. Türkiye'de ilk defa 1961 S.'lerinde D'Hondt, 1969'dan itibaren ise yukarıda belirttiğimiz barajlı D'Hondt sistemi uygulanmıştır.

Nisbî temsil sisteminin yararlı tarafları seçmen iradesinin, meclise verilen oyları ziyan ettirmeden doğru biçimde yansıması, mecliste çoğunluk diktatörlüğünün hemen hemen imkânsız kılınmasıdır. Mahzurlu tarafları mecliste kolay hükûmet teşkiline yetecek bir çoğunluk sağlanamaması, kısa ömürlü, zayıf koalisyon hükûmetlerinin kurulmasına yol açmasıdır.

Görüldüğü gibi S. sonuçlarının hesaplanmasında kolaylık, istikrarlı hükûmet, bütün partilere verilen oyların adaletli şekilde dikkate alınması, artık oy kalmaması ve artık oyların tatmin edici biçimde dağıtımı gibi her hususu sağlayan ideal bir oy değerlendirme sistemi yoktur. Ancak, ülkede kabûl edilen değerlendirme sistemi; yapılan S.'lerin sağladığı tecrübeden yararlanılarak kanun koyucunun, yani yasama organının gerekli gördüğü isabetli değişikliklerle gitgide ihtiyaca en elverişli şekle getirilebilir.

Ülkemizde S.'in tarihçesi: Osmanlı imparatorluğu devrinde ilk meclis S.'i, ancak 23 aralık 1876'da ilân edilen ilk "Kanûn-i Esâsî" ile mümkün olabilmiştir. Kanûn-i Esâsî, âyân ve meb'usân adlarıyla iki meclis kurulmasını öngörüyordu (Md. 42). Âyân başkan ve üyelerinin tamamı, meb'usân meclisi üyelerinin üçte biri padişah tarafından nasbedilecekti (Md. 60). Meb'usân meclisinin geri kalan üyeleri, her elli bin erkek Osmanlı teb'asına karşı, bir kişi olacak ve gizli oyla seçilecekti (Md. 65 ve 66). Seçilebilmek için 30 yaşını doldurmuş olmak, Türkçe bilmek, hacir altına alınmamış ve iyi hal sahibi olmak gerekiyordu (Md. 68). S.'ler her dört senede bir yapılacaktı (Md. 69). Belirtilen bu esaslar çerçevesinde meb'us yâni milletvekili sayısı hükûmetçe 130 olarak tesbit edilerek illere önemine göre dağıtılmış, ayrıca S.'lerin yapılış şekli hakkında bir de "tâlîmât-ı muvakkate" yayınlanmıştır. Bu S.'in halkın seçeceği ikinci seçmenler vasıtasiyle yapılacağı öngörülmüşse de, gerçekte S.'i vilâyet meclisleri yapmış ve o zaman başkent olan Istanbul'a ancak 117 mebus gelebilmiş, bazı vilâyetlerden ise meclise hiçbir mebus katılmamıştır. 7 mart 1877'de toplanan bu ilk meclisin gecikmeksizin bir S. kanunu yapması tasarlanmışsa da, 1877'de Osmanlı - Rus Harbi'nin başlaması üzerine meclis bir S. kanunu çıkaramadan 18 haziran 1877'de dağılmıştır. S. kanunu ancak 13 aralık 1877'de yeniden toplanan ikinci meb'usân meclisince ele alınabilmiş ve meclisin hazırladığı S. kanunu İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan S.'lere de esas teşkil etmiştir. Ancak bu meclisin ömrü uzun olmamış, 1878 şubatında II. Sultan Abdülhamid tarafından yeniden toplanmamak üzere dağıtılmıştır. II. Abdülhamid, 23 temmuz 1908'de, Kanun-ı Esâsî'yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmış, 1908 sonbaharında yapılan S.'lerde 1878'de dağıtılan

ikinci meclisin hazırlamış olduğu S. kanunu uygulanmıştır. Buna göre S.'ler, vilâyetler sancaklara bölünmek suretiyle yapılmış, 18 yaşını dolduran Osmanlı teb'ası önce ikinci seçmenleri (müntehib-i sânî), bunlar da mebusları seçmişlerdir. Bu S.'de mebus olabilme yaşı 25 olarak tesbit edilmişti. Mebus S.'i için bütün yurtta tek gün kabul edilmediğinden, meselâ, Trabzon mebusları seçilip geldiği halde henüz başkent Istanbul'da S. yapılmamış bulunuyordu. Yeni meclis 17 aralık 1908'de açılmış, bundan sonra S. kanununda fazla bir değişiklik yapılmadan 1912, 1914 ve 1919'da yeniden S.'e başvurulmuştur. Seçilen son meclis Istanbul'un 16 mart 1920'de düşman tarafından işgali ve bazı mebuslarının tutuklanarak sürülmesi üzerine, 11 nisan 1920'de padişah iradesiyle feshedilmiştir. Bunun üzerine Ankara'da kalmış ve 11 nisan'dan sonra Istanbul'dan kaçmış olan 89 mebus Ankara'da toplanmış, boş kalan yerler için vilâyet meclislerince S. yapılmış ve bu suretle teşekkül eden "Birinci Büyük Millet Meclisi" 337 mebusla, 23 nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır. Bu meclis S. kanununda bir değişiklik yaparak, 20 000 erkek nüfusa 1 mebus çıkarılmasını ve 18 yaşını bitirmiş erkeklerin seçme hakkına sahip olmasını kabûl etmiştir. Bolu mebusu Tunalı Hilmi'nin kadınların da oy hakkına sahip olması konusundaki önergesi ise reddedilmiştir. Kadınların mebus seçebilmeleri hakkındaki kanun, ancak 5 aralık 1934'te çıkarılabilmiştir. S.'ler 1946'ya kadar iki dereceli olarak yapılmıştır. 4 nisan 1339 (1923) tarih ve 330 sayılı kanuna göre, birinci seçmenlerden her iki yüz kişi bir ikinci seçmen seçiyordu. On sekiz yaşını bitiren, medenî hakları hâiz, ecnebî tâbiyetinde bulunmayan, müflis ve cürümle mahkûm olmayan ve askerî hizmette bulunmayan her erkek vatandaş birinci seçmen olabiliyordu (intihâbât-ı meb'ûsân kanunu, Md. 11, 21). Birinci seçmen olmaya engel yasaklar ikinci seçmenler için de geçerliydi (intihâbât-ı meb'ûsân kanunu, Md. 22). Her nâhiye (bucak) ikinci seçmen S.'ine kaza (ilçe) teftiş kurulundan ve ad çekme ile birer üye gönderiyor ve ikinci seçmen S.'i her nâhiyede ayrı ayrı yapılıyordu (Md. 19 ve 20).

İki dereceli S.'in kaldırılıp tek dereceli S.'e geçilebilmesi ise, 31 mayıs 1946 tarihli tek dereceli S. kanunu ile mümkün olabilmiştir. 1950 senesinin 21 şubatında ise hâkim teminatı, gizli oy, açık tasnif gibi, modern esaslar getiren yeni bir S. kanunu yürürlüğe girmiştir. 5545 sayılı bu kanunun yerini bugün S.'lerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki 26 nisan 1961 tarih ve 298 sayılı kanun almış bulunmaktadır.

Mahallî S.'lerin tarihçesi : Osmanlı imparatorluğu devrinde 1869 yılına kadar çıkarılmış çeşitli nizâmnâmelerde hep belediye başkan ve üyelerinin hükûmetçe tâyini öngörülmüştür. Ancak 1285 (1869) tarihli "Dersaadet İdare-i Belediye Nizâmnâmesi"nde belediye başkanının hükûmetçe, meclis üyelerinin ise, halk tarafından seçileceği belirtilmiştir. S.'e katılmak için, yirmi yaşından yukarı olmak ve yıllık iki bin beş yüz kuruş getiren emlâke mâlik bulunmak şartı konmuş, bu değerde emlâki olmayan şehir halkı S.'e katılmaktan mahrum edilmişti. Bu nizâmnâme 23 eylül 1293 (1877) tarihli "Vilâyet belediye kanunu" ile yürürlükten kaldırılmıştır. Çıkarılan bu ilk belediye kanununa göre belediye S.'lerine katılabilmek için, 25 yaşını bitirmiş olmak ve yılda en az yüz kuruş vergi ödemiş bulunmak şarttı. Ancak 17 aralık 1328 (1912) tarihli "Dersaadet belediye kanunu", Istanbullu, 20 yaşını doldurmuş her hemşehrinin vergi veya zenginlik kaydına bakılmaksızın, belediye S.'ine katılabilmesini öngörmüştür. Vilâyet belediye kanunu, 3 nisan 1930 tarih ve 1530 sayılı bugünkü belediye kanunu ile yürürlükten kaldırılmış bulunmaktadır.

Köyler, Osmanlı imparatorluğu devrinde mahallelerde olduğu gibi, önce mansup imamlar tarafından idare olunmuş, ancak daha sonraları imamların keyfî hareketlerini frenlemek için, yanlarına halk tarafından seçilmiş bir muhtar ve yine halkın seçtiği üç-beş kişilik ihtiyar meclisi üyeleri katılmıştır. Henüz bir kanuna bağlanmamış olan bu fiilî durum, Tanzimat devri sıralarında artık tam olarak yerleşmiş bulunuyordu. 18 mart 1340 (1924) tarihli şimdiki köy kanunu aslında yeni bir sistem getirmemiş, zaten mevcut olan S. ve yönetim biçimini bir düzene bağlamıştır. (E. Korur)

Tarih : S. sistemlerinin tarihi çok eski devirlere kadar uzanır. Eski Yunanistan'da resmî memurlar kura ile seçilir ama özel vasıflara ihtiyaç gösteren birkaç görev için oylama yoluyla S. yapılırdı. Bu çeşit S.'de vatandaşlar bir araya gelir ve el kaldırmak suretiyle oyunu belli ederdi. Ancak sürgün cezası bahis konusu olunca oylama gizli yapılır, bu durumda, vatandaşlar taştan yapılma siyah veya beyaz kürelerle oylarını kullanırlardı. M. Ö. 139'daki bir Roma kanununda vatandaşların ağaçtan toplarla *(ballot,* bazı S.'ler için kullanılan *balotaj* sözü bundan gelir) oylarını kullanacakları belirtilmiştir.

Orta Çağ'da, çeşitli maksatlarla S. yapılır, ancak S. dairesi çok dar olurdu. Almanya'da ve bazı İtalyan şehirlerinde başlıca icra mevkiinde olanları seçmek için S. yapıldığı bilinmektedir. 1562'de papanın, kardinaller heyeti tarafından, gizli oyla seçileceğine dair papalık fermanı vardır.

Bu dönemde imparatorların, kralların, derebeylerinin durumu bazı kanunlar, örf ve âdetlerle, bir dereceye kadar da tâbilerinin rızasıyla sınırlıydı.

Modern çağdaki S.'lerde genellikle milletvekilleri seçilmekteyse de bazı ülkelerde, bazı görevliler S. yoluyla iş başına gelir. Meselâ Birleşik Devletler'de eyâlet vâlileri ve idare teşkilâtının birçok görevlisi doğrudan doğruya halk oyuyla seçilir. Ancak bu sistem bazı tenkitlere yol açmaktadır. Çünkü idarî görevli özel bir eğitim görmeyi ve tecrübeyi gerektirir. Halk ise bu gibi kimseleri tanıyıp seçmekte kifayetsiz kalır. Bu bakımdan S.'le kazanılan memuriyetlerin sınırlandırılması yoluna gidilmektedir.

Avrupa'da kudretli merkeziyetçi monarşiler gelişmeye başlayınca, hükümdarlar, özellikle parayla ilgili konularda feodal meclislere ve birinci derecede tebaası olmayan diğer tâbilerinin temsilcileriyle istişare ederdi. Zamanla ve çok karmaşık istihâlelerden sonra millet meclisleri tedricen sesini duyurmaya başladı. Bunun yanısıra aktif olarak hükûmet etme imkânından mahrum bırakılan gruplar da ihtilâlci demokratik fikirleri geliştirmeye başladılar. Bu tip görüşler 1640'larda ve 1650'lerde, İngiltere'nin popüler liderlerinin raporlarında klasik ifadesini buldu. Bu raporlar, bütün hükûmetlerin, iktidarı, idare edilenlerin rızası sâyesinde bulduğunu, bu rızanın da ancak hür S.'le ortaya çıkacak olan temsilcilerin tarafından ifade edilebileceğini belirtmekteydi.

XVII., XVIII. ve XIX. yüzyılların mühim politik gelişmeleri millet meclislerinin nazarî otoritelerini gerçek hâle getirmek ve bu meclisler için hür S.'i sağlamak noktası etrafında toplandı.

S.'lere gizli oylamayı ilk defa getiren Güney Avustralya oldu (1858). Bu sistem, oy kullananların selâmetle hareket edebilmesini sağlamak amacıyla Avrupa ve Amerika'da yayılmaya başladı. İngiltere'de bütün parlamento ve belediye S.'leri için gizli oy kullanılması 1872'de kabûl edildi. Fransız sistemi 1913'e kadar gediklerle doluydu. Seçmenler rey pusulalarını elden ele dolaştırır, hattâ S. bölgelerinin dışına bile çıkarırdı. Seçmen listesi sadece katlanır ve oy sandığının başındaki görevlinin eline verilirdi. 1913'te zarf sistemi kabûl edildi; 1919'dan sonra oy pusulalarının devlet tarafından bastırılmasına başlandı; Birleşik Devletler'de 1884 yılı başkanlık seçiminden sonra S.'lerde gizli oy esası kabûl edildi. Türkiye'de gizli oyla yapılan ilk S. 1950' S.'idir.

Nüfusun büyük ölçüde okur-yazar olmadığı ülkelerde seçmenlerin oylarını sıhhatli şekilde kullanabilmesi için özel usuller tatbik edilir. Meselâ Hindistan'da özel işaretler kullanılır. Oy verme kulübelerinde her adayın kendine mahsus oy kutusu vardır. Bu kutuların üzerinde de adayın işareti vardır. Seçmen, elindeki işaret hangi kutudaki işarete benziyorsa, oyunu o kutuya atar. İndonezya'da parti listesi sistemi vardır. Listede her partinin kendi senbolü bulunur. Oy verme kulübesinde ise bir çivi vardır. Seçmen hangi partiye oyunu verecekse çivi ile o partinin senbolünü deler.

Faşist ve komünist ülkelerde S. Faşist İtalya'da, Nazi Almanyası'nda ve komünist Rusya'da S.'ler tamamen başka bir manzara arzeder. İtalya'daki Faşist yönetimi (1922 - 1943), Almanya'daki Nasyonal - Sosyalist hegemonyası devrinde (1933-1945) ve 1917'den sonraki komünist Rusya'da siyâsî iktidarlar ferdî hürriyeti asla kabûl etmiyordu. Meselâ İtalya'da bütün millet, devlet hayatının bir birimi olarak kabûl edilmişti. Faşizm bu birim içinde sadece ekonomik ve sosyal kuruluşları tanıyor, ama onları da yine, devletin unsurları olarak kabûl ediyordu.

Ferdin seçmen olarak ancak kendi kuruluşu içinde, kuruluşun da devlet içinde anlamı vardı. Bu, bütün kuruluşların ve fertlerin S. bakımından hür olduğunun kesinlikle inkârı demekti. Faşizm döneminde İtalya'daki demokratik S. sistemi lâğvedildi. Faşist rejim yerleşince, 1928'de yeni bir sistem getirildi: Muhtelif kuruluşlar 900 aday tesbit edecek, büyük Faşist konseyi bunlardan 400'ünü seçecek ve bu 400 aday olduğu gibi halkın tasvibine sunulacaktı.

S. S. C. B.'ndeki siyâsî sistem ise İtalya'dan çok farklı olmakla beraber S. sisteminde esas olarak fertlerin ve grupların üstünde devlete öncelik verilmiş özel kuruluşlar esas alınmıştı. Sovyet için aday gösterme hakkı yalnız Komünist partisi kuruluşlarına, meslek kuruluşlarına, askerî birliklere, vs. aitti. Bütün bunlar, ilk bakışta bir derecede aday göstermede bir hürriyet olduğu zehâbını uyandırıyorsa da Komünist partisinin üstün kudretini akıldan çıkarmamak gerekir. Parti birçok imtiyazlarla kuvvetlendirilmiştir ve hiçbir muhalefeti tanımaz. Her görev için bir tek aday gösterilir; kısacası fiilen adaylık müessesesi diye bir şey yoktur.

SEÇİMLİK, borçlunun bir akitle kararlaştırılan yapmak veya vermek şeklindeki yükümlülüklerinden sadece bir tanesini seçerek yerine getirmek imkânının tanındığı borç türü. Meselâ borçlu alacaklıya üç ay içinde bir koyun veya keçi ya da beş bin lira vereceğini bildirmişse, ortada S. borç vardır. Borçlar Kanunu'nun 71. maddesine göre bu çeşit bir borçta yükümlülükler arasından hangisini yerine getireceği hakkında seçim yapma yetkisi kural olarak borçluya tanınmıştır. Tabiî taraflar arasında aksine anlaşma yapılarak seçim hakkı alacaklıya da tanınabilir. Ayrıca bk. ALTERNATİF.

SEÇKİN [Al. *elite, ausgesuchte;* Fr. *élite;* İng. *elite;* İt. *eletto*], güzîde, mümtâz, münevver, asil, toplumda itibarlı (prestijli) olan ve daha geniş gruplara hükmeden azınlık. Başka bir deyişle S., bir anlamda, sosyal bakımdan üstün sayılan ve toplumun bazı kesimlerine tesir eden veya onları kontrol eden fertlerden oluşmuş bir azınlık grubu (veya kategorisi) demektir. S.'lerden olmak, bazı toplumlarda soydan gelen (ırsî) bir vasıftır; babaları veya ataları bazı imtiyazlı kastlara yahut tabakalara mensup oldukları için doğum hakkıyla birlikte aynı statüyü alırlar. Başka toplumlarda ise, hür bir yarışma düzeni vardır; orada bazı kimseler meziyetleri ile daha üstün bir statü kazanabilirler. Bu türlü S.'lerin yetişmesi, toplumda bir çeşit elekten geçme meydana getirir. Bazı gruplarda S.'ler arasına karışmak için giriş imtihanı, test, staj, müsabaka gibi birçok denemelerden geçmek gerekir.

SEÇKİNLER TEORİSİ (Al. *elitentheory;* Fr. *théories des élites;* İng. *Theory of Elites),* güzidegân nazariyesi mukabilinde kullanılan, halk yığınlarının, her türlü yaratıcı faaliyetten ve kendilerini yönetecek güçten mahrum olduğunu ve seçkinler kesimine zarurî olarak ihtiyaç duyduğunu savunan teori. Bu konu üzerinde görüş belirten V. Pareto (1935), G. Mosca (1939) ve R. Michels (1959), seçkinleri temelli olarak hükmeden seçkinler veya oligarşi olarak görür. Bu görüş, hükmedenler ile hükmolunanlar, iktidara sahip olanlar ile bundan mahrum olanlar arasında kabaca bir ayırımı öngörür. Pareto, ilgisinin merkezini teşkil eden hükmeden seçkinleri, hükmolunan seçkinlerden ve seçkin olmayanlardan ayırmaktadır. Onun görüşünce, toplumun üst tabakaları durumlarını kuvvetlendirmeye, imtiyazlarını korumaya, varlıklarını arttırmaya ve kendilerine alt kademedekilerden ayırmaya çalışacaklardır. Alt kademelerdeki çoğunluk da, üst tabakaya geçmenin mücadelesini verecektir. En üst tabaka yahut aristokrasi, kendi bünyesindeki zayıf hücreleri tasfiye edecektir. Alt kademelerin kuvvetli elemanları, üst tabakaya geçerken, üst tabakalarda statülerini korumayanlar gerileyecektir. Bu suretle, seçkinler kadrosu durmaksızın, değişecek ve toplum tabakaları arasında sürekli bir "seçkinler tedâvülü" (Fr. circulation des élites ve İng. circulation of elites) olacaktır. Üst tabakanın, yahut aristokrasinin içindeki kişi ve âile hüviyetleri değişse bile, bunlar toplumda daima bir azınlık teşkil edecektir. Eleman tedâvülüne zemin hazırlayan mücadelelerde eşitlikten söz edilmekle beraber, iktidarların değişmesi hiçbir vakit, fertler arasında gerçek eşitlik sağlamayacaktır. Tarih, aslında, aristokrat tabakaların birbiri ardına iktidar statüsünden gelip geçmeleridir. Mosca ise, hükmeden sınıf ile hükmolunan sınıf arasındaki sürekli tarihî bölünmeyi değerlendirir. Seçkinler ile seçkin olmayan arasındaki iktidar bölüşülmesi, Pareto ve Mosca veya Michels'in belirttiği gibi, organizasyondan bahseden, oligarşiden dem vuran siyasî bir parti gibi, özel bir organizasyon içinde topyekûn toplumun maksadına uygun gelebilir.

Bu yazarlardaki ortak nokta, yalnız çoğunluk tarafından yönetimin demokratik ideolojisi ile, aktüel olarak var olan azınlık yönetimi arasındaki farka dayanmakla kalmamakta, aynı zamanda, daha önemli olarak seçkinlerin tarafını

güden veya oligarşik yönetimin bir demokrasi içinde kaçınılmaz olması vâkıasına yer vermektedir. Bütün yazarlar, seçkinlere azınlıklar olarak, yani, sayı itibariyle, bunlara tesir ettiği veya kontrol ettiğinden daha az olarak bakarken; bazısı da bazı derecelerde seçkin üyelerin, belirli maksatlara göre birbirleriyle işbirliği yaptığı, karşılıklı - tesirde bulunduğu, tanıdığı yerde onların grup karakterine temas etmektedir. Hükmeden seçkinlerin bu birleştirici vasfı, C. Wright Miles'in de dikkatini çekmiştir (1956).

Hükmeden seçkin veya oligarşi kavramı, hâkim veya hükmeden bir sınıf hakkındaki Marx'cı kavramla tam ters düşmüş olabilir. Zira, seçkinin bir görüşünü, kendi zümresine münhasır seviyenin bir kısmını desteklemesini gerektirirken, elbette seçkin olmayanın tesirine girmek ve iktidar mevkiini elinde bulundurmak bakımından da, yeni personeli yetiştirmek zorunda kalacaktır. Tam aksine, Marx'cı tahliller ise, hâkim ve tâbi sınıfların sürüp giden ve artan yaklaşma imkânsızlığını veya bir yönde toplanma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Buna ilâve olarak, S. T., iktidarın tek şekli olarak iktisadî kuvvete Marx'cı sınıf teorisinden daha az önem vermekte ve hükmeden seçkinin üstünlüğüne değişik esaslar getirmektedir. S. T., demokratik ideolojinin ve uygulamanın bir tenkıdi olarak başlamışken, bir toplum içindeki seçkin olmayanlarca, gösterilen tesire karşı seçkinlerin yer alma kabiliyeti ve nüfusu hakkındaki fikirler (Schumpeter [1959], R. Aron [1950] gibi), bazı yazarlarca ele alınmış ve işlenmiştir. Seçkin nüfuz kabiliyetinin teması ve bunun "yabancılaşma" ile ilişkisi ve en aşırı kitle hareketleri araştırmalara konu olmuş bulunmaktadır.

Bu görüş içinde, S. T. ile kitle toplumu teorisi arasında bir bağlantı sağlanmaktadır. Son yıllarda Pareto ve Mosca tarafından esasları tartışılan konuya Amerikan siyasî ilim mensupları ile sosyologları da çok ilgi göstermişlerdir. Nitekim toplumlarda da, tabiattaki gibi tabiî bir seçme ve seçilme olduğunu ve seçkinlerin bu şekilde ortaya çıktıklarını ileri sürmekte bulunan bir çok sosyoloji mensubunun araştırmaları, hayli yekûn tutmaktadır. Tam tersine, siyasî ilim mensuplarının pluralist yaklaşımı, özel problem alanları içinde, siyasetin aktüel kararları ve teşebbüsleri bakımından ele alınmakta ve hükmeden bir seçkini, mahallîleştirmenin değişmez biçimde başarısızlığa sebep olduğu gösterilmektedir. Fakat elde edilen deliller, yerinden yönetilen, parçalanmış, sınırlandırılmış, nisbeten düzensizleşmiş karar vermenin kaydı olduğunu ortaya koymaktadır.

Siyasî kontrol kavramına zarurî olarak bağlanmayan seçkinin kabaca tarifi, zihin kabiliyeti, yüksek idare mevkii, askerî güç veya mânevî otoritesi gibi, bazı değerli özelliklere sahip olan ve netice itibariyle yüksek itibarı ve yaygın nüfuzu olan fertlerin herhangi bir sosyal yönden görünür kategorisi ile ilgilidir. Burada türlü fertler, grup birliğinin bazı derecelerini gerçekleştirebilir veya gerçekleştirmeyebilir ve seçkinin daha dar oligarşik anlamında gerektirilmiş olarak siyasî davranışı doğrudan kontrol etmekten ziyade seçkin - olmayan tarafından sadece nüfuz edebilir veya taklit edilmiş olabilir. Sosyolog T. B. Bottomore (1964), bir toplumda (hangi sebepten olursa olsun) yüksek statüsü olan, fonksiyonel bir yapı özelliği gösteren gruplar ile başlıca meslek grupları olarak Pareto'nun "faaliyet dalında en yüksek ayırıcı özelliğe sahip olan kimselerin bir sınıfı" dediği bu gelenek içinde yer alan seçkinlerin tarifini kabul eder. Sosyal antropolog Nadef de (1956), benzer olarak, sosyal seçkinler kavramının bir toplum içindeki mümkün seçkinlerin kısmen birleştirici ve inhisarî tabiatının, normatif veya standard koyucu fonksiyonunun değişikliğini ve üstünlüğünün genelleşmiş karakterini; hattâ onların yetiştirme kıstasının tam anlamıyla özel oluşunu belirtmeye çalışır.

SEÇME AKSİYOMU, daha çok kümeler (cümleler) teorisinde başvurulan ve Zermelo postülatı da denilen matematiğin bir aksiyomu. Bu aksiyomun ifadesi şudur: G, boş olmayan kümelerin bir koleksiyonu veya sınıfı ise, her $C \varepsilon G$ için ve $f(C) \varepsilon C$ olmak üzere $f: C \rightarrow \bigcup C$ dönüşümünü sağlayan bir f fonksiyonu vardır. Başka bir ifadeyle, G, boş olmayan ve herhangi ikisinin ortak elemanı bulunmayan C_i kümelerinin bir koleksiyonu veya sınıfı ise her C_i kümesinin yalnız birer elemanını ihtiva eden bir $T \varepsilon G$ kümesi vardır. Örnek olarak C_i· leri birer çift çoraptan oluşan kümeler farzedelim; öyle ki, bu kümelerin herhangi ikisindeki çoraplar aynı olmasın, G de bu kümelerin bir koleksiyonu olsun. S. A.'na göre G koleksiyonundaki her çift çorabın birer tekini ihtiva eden bir T kümesi teşkil edilebilmektedir (B. Russel). Bu örnekteki C_i kümelerinin elemanı olan çift çorapların sağ veya sol tek diye ayrımları olmadığı gibi; G koleksiyonunda sonsuz çoklukta çift çorap bulunduğu varsayılmaktadır. Eğer G, sonlu sayıda bir koleksiyon olsaydı, T kümesini teşkil etmek kolay olurdu. G, sonsuz çoklukta bir küme olduğu için, T'yi amelî bir işlemle teşkil etmemiz mümkün değildir. Bilindiği gibi, modern matematikte kümeler sonlu olmayabilir. Sonlu olmayan, yani, sonsuz çoklukta kümeler de vardır. Sonsuzlukların da değişik mertebeleri vardır. Eğer bir kümenin elemanları tabiî sayılarla bire bir eşlenebiliyorsa, böyle bir kümeye sayılabilir sonsuz küme denir. Tam sayılar ve rasyonel sayılar kümeleri, sayılabilir sonsuz kümelerdir. Bir de sayılamaz sonsuz kümeler vardır; yani bunlar tabiî sayılarla bire bir eşlenemez. Sıfır ile bir arasındaki reel sayılar kümesi, sayılamaz sonsuz bir kümedir.

S. A., kümeler teorisi tam ve modern bir şekilde geliştirilmeden önce, özel bir varsayım yapılmaksızın, kullanılıyordu. 1904 yılında E. Zermelo, boş olmayan her kümede iyi bir sıralama yapılabildiğini göstermek için, bu aksiyomu kullanmıştı. İyi sıralamayı basit bir şekilde, boş olmayan her kümenin bir ilk elemanı vardır diye ifade etmek mümkündür. Sayılamaz sonsuz bir kümede böyle bir ilk elemanın varlığını ortaya çıkarmak zordur. Bu sebeple S. A.'nu kullanmak zarureti vardır. Nitekim matematikte bütün temel teoremler, böyle aksiyomlara dayalı olarak ispatlanır veya bazı yardımcı teoremler aksiyomlara denk olarak alınır ve öteki teoremler buna dayalı olarak ortaya konur. Zorn yardımcı teoremi, S. A.'na denk bir ifade olarak çoğu zaman kullanılmaktadır. (A. Demirtaş)

SEÇMECİLİK (Al. *eklekticismus;* Fr. *éclectisme;* İng. *eclecticism;* İt. *eclettismo),* bu terim hem bir metodu, hem de bir ekolü ifade eder.

1) Metod olmak itibariyle:

A. Değişik felsefe sistemlerinden alınmış, bunların biribiriyle uzlaşabilir olmayan kısımlarını tamamen ve sadece ihmal ederek, yanyana konulmuş uzlaşabilir tezlerinin bir araya getirilmesi demektir.

B. Önce, yazarları tarafından birbirine karşı olarak gösterilen felsefî tezlerin, keşfolunmuş yüksek bir görüş noktasından uzlaştırılması demektir. Dehâ sahibi insanların Eflâ-

tun'ların, Aristoteles'lerin, Leibniz'lerin yaratıcı seçmeciliği, çağlar boyunca meydana getirilmiş bütün büyük fikirleri toplamaktan ve yeni bir fikrin potasında birleştirmek üzere, bunları yoğurmaktan ibarettir.

2) Ekol olmak itibariyle bazan İskenderiye ekolüne uygulanan durumdur; bazan da Victor Cousin'in (1792 - 1867) ekolüdür. Fransa'da ve çağdaş felsefe dilinde S., daha ziyade bu ekolü belirtmek için kullanılmaktadır. Bu felsefe, S. adını, (1817 - 1818) Cousin'den almıştır. Esasen, Cousin'in S.'i, itiraz götürmez ve götürmemiş şu prensibe dayanmaktadır: Endüstri ve sanat eserleri, nasıl tabiatta daha önceden var olan unsurlardan meydana gelmiş ise, felsefe sistemleri de beşer ruhunda daha önceden var olan unsurlarla kurulmuştur. Zaten böyle olmasıydı, bir felsefe sistemi, aklın ve şuurun otoritesine asla başvuramazdı. Bununla beraber, S. terimi, alelâde elverişli anlamında veya hiç değilse elverişli olmayan anlamından çok tarafsız (ikisi ortasında) anlamında kullanılır olmuştur. Diğer taraftan bu terim XIX. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da kötü bir nüans kazanmıştır. Çünkü eklektik okulun karşısında olanlar (Taine, Renouvier) Cousin'i keyfî bir seçme yoluna sapmakla ve kesin bir kıstasa dayanmamakla suçlarlar. Esasen bu kötü vasfı belirtmek bakımından, senkretizm (b. bk.) ve senkretik terimleri zaten vardır. Bu kelimelerin alay konusu olan yönü de bilinmekte olduğuna göre, nüansı gözetmeden yapılan tenkitlerin yararlı olacağı iddia edilemez. Bir bakıma, S. tabiata karşı olan birleştirmeler ve yaklaştırmalar sanatını kötü olarak karşılar; senkretizme yakından veya uzaktan benzeyen her şeyi reddeder. Eğer S. değişik ve çok defa birbirinin tam zıddı olan felsefe sistemlerinin, görüş açılarının bağdaşmaz taraflarını görmezlikten gelerek, bağdaşabilir, uzlaştırılabilir taraflarını düzenli bir bütün oluşturmadan biraraya götüren tutumu olarak değil de, seçerek birleştirme ve kaynaştırma işlemi, derin inceleme ve uzağı gören bir zihniyete göre yapılırsa, S. senkretizmin eş - anlamı olarak görülemez.

SEÇUAN veya SEÇVAN (Su-ç'üan Şeng, İng. Szechwan), güney-batı Çin'de bir eyâlet. Yüzölçümü 569 000 km², nüfusu 67 960 000 (1974). S.'ın idâre merkezi, 1 107 000 (1957) nüfuslu Çeng-tü (Çeng-tu) şehridir. 1952'den bu yana kurulan dört muhtar bölgeden meydana gelir. S. bir zamanlar hem nüfus ve vüs'ati hem de kendi kendine yetmesi bakımından başlı başına bir ülke durumundaydı.

Yang - Çe nehri ve muhtelif kollarıyla sulanan S., Çin'in en büyük eyâletlerinden biridir. Eyâletin batısında Büyük Kar dağları ve Tibet yaylasının doğu kısmı yer alır. Bu kesimde yükseklik yer yer 4 000 m'ye yaklaşır. Kuzeyinde Çinling Şan (3 000 m civarında) dağı vardır. Doğusunda Vu - Çan, güneyinde de Kuveyçov yaylası yer alır. Eyâlet toprakları tabiî kaynaklar bakımından çok zengindir. Kömür, demir, petrol, altın, gümüş, kurşun, antimuan istihsal edilir. Arazi çok verimlidir. Düzlüklerde ve taraçalanmış yamaçlarda geniş ölçüde tarım yapılır. Pirinç, şeker kamışı, tütün, soya fasulyesi, mısır, buğday, arpa, turunçgiller yetiştirilir.

SEDAINE, Michel Jean (Paris 1719 - Paris 1797), Fransız piyes yazarı. Babası mimardı. Onun ölümünden sonra geçinebilmek için taşçılık yaptı. Patronunun torunu ressam David'e ders verdi. İlk eseri olan *La Tentation de Saint - Antoine'ı* (St. Antoine'ı Ayartma Denemesi) ve *Epitre à Mon Habit*'yi (Kıyafetime Mektup) [1745] yazdı. Diğer eserlerinin başlıcaları: *Poésies Fugitives* (Kaçak Şiirler) [1750]; *Maillard ou Paris Sauvé* (Maillard veya Kurtarılmış Paris) [1782]; *Raymond V. Comte de Toulouse* (Toulouse Kontu V. Raymond) [1789]; *Rosses et Colas* [1764]; *Aline; Reine de Golgonde* (Golgonde Kraliçesi Aline) [1766]; *Le Déserteur* (Asker Kaçağı) [1769]; *Richard Coeur de Lion* (Aslan Yürekli Richard) [1784]; *Le Philosophe Sans Le Savoir* (Filozof Olduğunu Bilmeyen Filozof) [1765].

SEDALIA, Birleşik Devletler'in Missouri eyâletinin orta bölümünün batısında bir şehir. Nüfusu: 23 000 (1970). 1860'ta kurulan şehir, tarım ürünlerinin dağıtım merkezidir. Endüstrileri un, çiftlik mahsulleri, tavukçuluk, prefabrike evler üzerinedir. Yakınında Whiteman hava üssü vardır. Missouri eyâlet fuarı her yıl ağustos ayında burada açılır.

SEDAN, kuzey-doğu Fransa'da, Ardennes departmanında şehir. Nüfusu 23 000 (1968). Belçika sınırından 11 km mesafede, Meuse nehri sahilinde olan şehir, eski eserlerinin zenginliği ve iki ünlü muharebe dolayısıyle tarihe geçmiştir. Nehrin sağ sahilindeki eski şehirde, çeşitli harplere rağmen hâlâ ayakta duran bir XV. yüzyıl kalesi vardır. S.'lılar, bunun, Avrupa'nın en büyük kalesi olduğunu iddia eder. Şehrin en eski yapısı ise (Rue de Ménil) müze binası görevi yapmaktadır.

S. muharebesi: 1 eylül 1870'te vuku bulan S. muharebesi, Fransa - Almanya arasında geçmiş, Fransa için faciayla sonuçlanan bu savaş sonunda, ikinci imparatorluk yıkılmıştır. Fransız ordusu Mareşal M. E. de MacMahon komutasındaydı. MacMahon, Prens Friedrich Wilhelm komutasındaki 3. Alman ordusu ile Prens Albrecht komutasındaki Meuse ordusunu karşılamak üzere kuvvetlerini S. çevresinde topladı. MacMahon'un muharebenin başında ağır şekilde yaralanması kargaşalığa yol açtı. Prens Albrecht ise Fransızlar'ın ric'at yolunu kesmişti. Durumun çok vahim olduğunu gören İmparator III. Napoléon 82 000 kişilik kuvvetle birlikte teslim oldu. Ölü yaralı olarak Fransızlar'ın 17 000 kişilik kaybına karşılık Almanlar 9 000 kişi kaybetmişti.

S. muharebesi (veya yarması): İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Alman kuvvetlerinin Fransa'ya istilâsı, S.'daki yarma hareketiyle başladı. Fransa iki savaş arasında doğu sınırını Maginot hattıyla muhafaza altına almış, ama Belçika'yla olan sınırının savunmasına fazla önem vermemişti. Savaş çıkınca Fransızlar bu bölgeyi General G. H. G. Billote komutasındaki I. ordu grubuyla takviye ettiler. Almanlar ise General Heinz Guderian komutasındaki I. panzer birliğini 12 mayısta S. karşısına getirdiler. Yarma hareketi 13 mayısta, ağır bir bombardıman altında başladı. Akşam olduğu zaman Fransa cephesi çökmüş, S. harab olmuştu. Artık bütün Fransa Alman kuvvetlerine açıktı.

SEDAN ORMANI (Fr. forêt domaniale de S. = Devlete ait S. O.), Fransa'nın kuzey-batısındaki Ardennes bölgesinde bir orman. S. O., Sedan şehrinin kuzeyinde, Ardennes dağlarında, Meuse vâdisi ile Meuse'ün bir kolu olan Semoy vâdisi arasında bulunur. 270 ile 420 m arasında değişen yüksekliklerde, Belçika sınırı boyunca uzanır. Yüzölçümü 4 250 hektardır.

SEDDON, Richard John (İngiltere, Eccleston 1845 - Denizde 1906), Yeni Zelandalı devlet adamı. 18 yaşında Avustralya'ya gelip Melbourne'da bir demiryolu atölyesinde

çalışmaya başladı. Daha sonra, altın arama sevdasına kapılarak bir süre bu işle uğraştı. 1866'da Yeni Zelenda'ya gelerek madencilik etmeye başladı. 1879'da milletvekili, iki yıl sonra bakanlık aldı. 1893'te de başbakan oldu ve ölünceye kadar bu görevde kaldı. S., Yeni Zelanda'nın sosyal gelişmesine ve kalkınmasına büyük emeği geçmiş bir devlet adamıdır. Eğitimin liberalleşmesi, yaşlılık aylığı, işçilere ikametgâh sağlanması, ana ve çocuk sağlığı kanunu, fakirlere devlet yardımının gerçekleşmesi onun zamanında olmuştur.

SEDDÜL ALİ BARAJI, dünyanın en büyük barajlarından biri. Mısır'da, Nil nehri üzerinde Asvan yakınlarındadır. Uzunluğu 500 km'yi bulan baraj gölünün bir kısmı Sudan topraklarına da taşar. Yüzölçümü 5 000 km²'ye yakındır. Bu baraj sayesinde suların seviyesi yer yer 60 m kadar yükselmiş, bu yükselmenin meydana getirdiği tehlike, muhtelif sedlerle önlenmeye çalışılmıştır. Bu baraj sayesinde sulama işleri tamamen rahatladığı gibi, elde edilen çok ucuz elektrik enerjisi sayesinde de sanayide ilerleme kaydedilmiştir.

İkinci Asvan barajı olan bu baraja Asvan yüksek barajı da denir. 1960'larda yapılan S. A. B.'nın baraj duvarı 114 m yüksekliğinde ve 3 600 m uzunluğundadır. Yeryüzündeki kaya dolgu barajlarının onuncusudur. 2 100 megavat hidroelektrik kapasitesi olan baraj gölü 157 000 000 000 m³'lük su hacmiyle, dünyanın ikinci sun'î gölüdür. Baraj, bu su kapasitesiyle Mısır'da 800 000, Sudan'da 2 000 000 hektar araziyi sulayabilecek güçtedir.

Asvan yüksek barajı, birçok Nübya köyü ile birlikte Ebû Simbel (b. bk.) tapınaklarının bulunduğu yeri de sular altında bırakmıştır. Ancak UNESCO'nun teşebbüsüyle girişilen büyük çalışmalar sonunda kumtaşı bir yamacın kazılıp oyulmasıyla yapılan tapınaklar, 950 blok hâlinde kesilerek yerinden çıkarılmış ve 64 metre daha yüksekteki yeni yerine monte edilmiştir. Alman, Fransız, Mısır, İtalyan ve İsveç firmaları tarafından gerçekleştirilen bu büyük çalışmaya 51 ülke maddî yardımda bulunmuştur. Tapınakların eski yerinden 180 m daha geride olan yerine taşınması işi 1968'de tamamlanmıştır.

SEDDÜLBAHİR, Çanakkale boğazının Ege denizine açıldığı yerde, Gelibolu yarımadasının (b. bk.) ucunda bir yer ve köy. Şimdi Çanakkale ilinin Eceabat ilçesine bağlı 350 nüfuslu bir köyün bulunduğu yer ve çevresini içine alan S., Birinci Dünya Harbinde, deniz kıyısı savaşlarında adı çok geçen bir savaş ve savunma yeri olmuştur. S., boğazın daralan ağız bölümünde ve karşı kıyıdaki Kumkale'den 4 km kadar kuzeydedir. Her iki yer arasında boğazın derinleşen bir bölümü vardır (bk. ÇANAKKALE BOĞAZI, ÇANAKKALE SEFERİ).

SEDEF, midye, istiridye gibi S.'li yumuşakçaların kabuklarından elde edilen, beyaz, menevişli, sert madde. S., kabuğun iç tarafından elde edilir. S.'çilik'te kullanılan S.'li hayvan kabukları, ince, sert, çelik testerelerle kesilip ayrıldıktan sonra, kullanılacağı maksada göre biçilerek istenen yere yapıştırılır. S., çekmece, kutu, masa, sehpa, koltuk kolları, Kur'ân mahfazası, rahle, tabaka, ağızlık, tüfek kabzası gibi eşyaya yapıştırılarak, kakma yapılarak kullanılır. Eskiden saray ve konakların kapı ve pencerelerine de S. kakma yapılırdı. S., çok eski zamanlardan beri süs eşyası olarak değerlendirilmiştir. Avrupa'da olsun, Türkiye'de olsun XVI. yüzyıldan itibaren S.'çilik geniş ölçüde yayılmıştır.

SEDEF OTU (Lat. Ruta graveolens), sedefotugiller (Rutaceae) familyasına bağlı olup. Asya ve güney Avrupa'da yaşayan seksen türden oluşur. Bunlar almaşık yapraklı, salkım şeklinde toplanmış çiçekli otlardır. Meyvaları beş bölmeli bir kapsül şeklindedir.

SEDEFOTUGİLLER, İki çenekli, üst yumurtalıklı bitkiler âilesi. Bu familyayı oluşturan bitkiler, ağaç, çalı veya otumsu bitkiler olup, ılık veya sıcak bölgelerde yaşar. Karşılıklı veya almaşık yaprakları beneklidir. Stipula'lar mevcut olabildiği gibi eksik de olabilir. Genel olarak çiçekleri iki türe ayrılır. Meyva bazan sade ve kapsül şeklinde, bazan de bölümler hâlinde olur.

SEDES, Selâmi İzzet (Istanbul 1896 - Istanbul 1964), Türk gazetecisi ve yazarı. İlk ve orta öğreniminden sonra Istanbul üniversitesi edebiyat fakültesinde başladığı yüksek öğrenimini yarıda bıraktı ve yazı hayatına atıldı. Böylece geçimini kalemiyle sağlamaya çalıştı. Servet-i Fünun, Yeni Mecmua gibi dergilerde hikâye ve şiirleri yayınlandı. 46 yıl, gazetecilik, fıkra, roman ve hikâye yazarlığı yaptı, birçok eser çevirdi. Fransız yazarı Maurice Leblanc'dan "Arsen Lüpen", İngiliz yazarı Conan Doyle'dan "Şerlok Holmes" polis ve detektif romanları tercümeleriyle tanındı. Kendisi de romanlar yazdı, tiyatro alanında eserler verdi. Başlıca romanları: *Geceye Âşık* [1926], *Gönül Avcısı* [1926], *Aşkım Günahımdır* [1926], *Menekşe Demeti* [1926], *Kül Kedisi Evlendi* [1931], *Küçük Hanımın Kısmeti* [1933], *Deli* [1933], *Canım Ayşe* [1933], *Fadime* [1933], *Bir Kadın Geçti* [1934], *Okşanmayan Kadın* [1944]. Piyes: *Üçüzler* [1918]. Tiyatro ile ilgili eserleri: *Tiyatro Sanatı* [1934], *Tiyatro Konuşmaları* [1936], *Tiyatroya Dair* [1938].

SÉDILLOT, Louis Pierre Eugène Amélie (Paris 1808 - Paris 1875), Fransız asıllı Doğu dilleri bilgini. Arap tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınmış, Paris'te, Collège de France'ta sekreterlik etmiştir. Başlıca eserleri: *Recherches pour Servir à l'Histoire des Sciences Mathématiques chez les Orientaux* (Doğulularda Matematik İlimleri Tarihi İçin Araştırmalar) [1837]; *Histoire des Arabes* (Arapların Tarihi) [1854]; *Mémoires Sur l'Origine de Nos Chiffres* (Rakamlarımızın Menşei Hakkında) [1865]. (H. Eren)

SEDİMANTASYON (Fr. sédimantation), tortulaşma; kana, pıhtılaşmayı önleyici bir madde katarak, içinde bulunan alyuvarların dibe çökme hızının ölçülmesidir. Kan, belirli mikdarda pıhtılaşmayı önleyici madde ile karıştırılır ve ince bir cam tüpe çekilerek, dik vaziyette, belirli süre bekletilir. Bu süre sonunda çökme mikdarı okunur. S. hızı, alyuvarların büyüklüğü ve düzeni ile olduğu kadar, plazmadaki globülin mikdarı ile de orantılıdır. S. hızının normal mikdarları: bir saatte kadınlarda 0 - 15 mm, erkeklerde 0 - 7 mm olarak kabûl edilir. Bu hız, genel veya belirli bir yerdeki, bütün akut enfeksiyonlarda, kronik enfeksiyonlarda, kanserlerde, romatizmalarda, tüberküloz, gebelikte, ihtiyarlıkta ve âdet sırasında artar. S. ile, hastalığın gidişi hakkında bilgi sahibi olunabilir. (B. Pınar)

SEDİMANTOLOJİ, Jeolojide tortuları inceleyen ilim kolu.

SEDİR (Fr. cèdre, İng. cedar), aralarında gerçek S.'-in de bulunduğu çeşitli ağaçlar bu adla anılır. Bu ağaçların başlıcaları: gerçek S.'ler *(cedrus)*, kırmızı S.'ler *(juniperus)*, beyaz S.'ler *(chamaecyparis)*, California buhur S.'i *(libocedrus)*, Japonya S.'i *(cryptomeria)*, Antil S.'idir *(cedreka)*.

Gerçek S.'ler, 30 - 45 m boy atabilen muhteşem ağaçlardır. Bunlar iğne yapraklıdır. Kozalakları dik durur. Tabiî olarak Akdeniz bölgesinden batı Himalayalar'a kadar olan bölgede yaşar. S. yapraklarını dökmediği için süs ağacı olarak yetiştirilir, keresteleri de inşaatta kullanılır.

Kırmızı S.'ler servi familyasındandır. Genellikle dar, piramid biçiminde olur, küçük pul gibi yaprakları vardır; yapraklarını dökmez. Boyları 30 metreyi bulabilir. Antil S.'inin vatanı Antiller olmakla beraber bütün Amerika'ya yayılmıştır. Bunların da boyu 30 m'yi bulur. En fazla ticarî değeri olan S. budur. Daha çok püro kutuları yapımında kullanılır. Beyaz S.'ler, en çok 23 m boy atar, daha çok bataklık yerlerde yetişir. California buhur S.'inin yaprakları ezilince güzel bir koku verir, kerestesi sandık ve kurşunkalem yapımında kullanılır. Japon S.'i bu ülkeye mahsustur. Genel görünüşü piramid biçimindedir 38 m'ye kadar boy atar. Kerestesinden inşaatta faydalanılır.

SÉE, Edmond (Bayonne 1875 - Paris 1959), Fransız tiyatro yazarı. 1893'te tiyatroya başladı ve sayısız piyesler yazdı. Başlıcaları: *La Brebis* (Dişi Koyun) [1896]; *Les Miettes* (Kırıntılar), *L'Indiscret* (Boşboğaz) [1903]; *Un Ami de Jeunesse* (Bir Gençlik Arkadaşı) [1921]. Tiyatro üzerine yazdığı romanları ve eserleri de vardır: *Le Théâtre Français Contemporains* (Çağdaş Fransız Tiyatrosu) [1928, 2. baskı 1950]; *Notre Époque et le Theâtre* (Çağımız ve Tiyatro) [1930 - 1934].

SEECKT, Hans von (Schleswig 1866 - Berlin 1936), Alman generali. I. Dünya Savaşı'nda II. ordunun, daha sonra da A. Von Mackensen ordu grubunun kurmay başkanı oldu. 1916 - 1917 yıllarında Avusturya - Macaristan imparatorluğunda Arşidük Karl ordu grubunun ve Arşidük Josef ordu cephesinin kurmay başkanı olarak çalıştı. Ocak 1918'den itibaren Türk ordusunun kurmay başkanı oldu. Mart 1920 - Ekim 1926 yıllarında Reichswehr'i teşkilâtlandırdı. Kapp'ın hükûmet darbesinde seyirci kaldı; çünkü bir yandan orduya kumanda yetkisi onun elinde değildi, öbür yandan da orduyu bölmekten korkuyordu. Kumanda gücü eline verilince (8.11.1923) Hitler darbesini bastırdı. Fakat demokratik cumhuriyeti hiçbir zaman candan benimsemiyordu. 1923'te devlet bunalımından faydalanarak bir sağcı askerî diktatörlük kurma düşüncesine karşı direndi ve hükûmete bağlı kaldı. Reichswehr başkanı O. Gessler ile anlaşamayınca, işine son verildi. 1934 - 1935'te S., Çang Kay Şek'in askerî müşaviri olarak Çin'de kaldı. Eserleri: *Gedanken Eines Soldaten* (Bir Askerin Düşünceleri) [1929]; *Zukunft des Reiches* (*Almanya'nın Geleceği)* [1929]; *Landesverteidigung* (Ülke Savunması) [1930]; *Moltke* [1931]; *Deutschland Zwischen West und Ost* (Doğu ile Batı Arasında Almanya) [1933]; *Aus Meinem Leben* (Hayatımdan) [1938 - 1940].

SEELAND, Batı İsviçre'de bir ova. Neuchâtel, Bienne ve Morat gölleri arasında yer alır. Önceleri bataklık olan S., Aar kanal çalışmaları sayesinde elverişli bir hâle getirildi. Bu ovada tütün ve şeker pancarı yetiştirilir.

SEFÂRET - NÂME, Osmanlı imparatorluğu zamanında yabancı ülkelere gönderilen elçilerin (sefirlerin) gittikleri yerlerde gördükleri durumları, yaptıkları işleri ve bulundukları ülkeyle ilgili görüşlerini anlatan eser. Osmanlılar, III. Selim devrine kadar yabancı ülkelerde sürekli elçilikler kurmamıştı. Padişahların tahta çıkışını bildirmek, antlaşma yapmak, dostluk gösterisinde bulunmak gibi görevlerin yapılması için gönderilen elçiler geriye dönünce, durumu bir S. ile padişaha sunardı. S.'yi ya elçi yazar veya yanındaki görevlilerden birine yazdırırdı. S.'ler Osmanlıların Batı'ya yönelişiyle daha da arttı. Özellikle yeniliği seven bir hükümdar olan III. Selim'in elçileri, Avrupa'da gördüklerini olduğu gibi S.'lerine aktardılar.

Osmanlı devletinin ilk devirlerinde de, çeşitli yabancı ülkelere, elçiler gönderilmiş olduğu görülmekte ise de; elçilerin veya yanındaki görevlilerden birinin, elçilikleri sırasında gördüklerini ve yaptıklarını saraya bildirmek maksadıyla yazdıkları S.'lere ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki devirlerde rastlanmaktadır. Fakat buna bakarak, daha önceki tarihlerde bu alanda yazılmış hiçbir belge bulunmadığını söylemek doğru olamaz. Arşivlerimizin düzene girmesi ve incelenmesi ilerledikçe, bu alanda birçok evrak veya yazının ortaya çıkması, millî tarihimizin önemli bir yönü olan dış ilişkilerin daha çok aydınlığa kavuşması mümkündür.

S.'ler, Osmanlı devletiyle, temasta bulunduğu hükûmetler arasındaki siyasî ve kültürel ilişkilerin esasını incelemeye yarayabilecek en değerli ve elverişli yazılı belgelerdendir. Bunlarda, elçilerin gezip gördüğü yerlerin idarî, sosyal ve kültürel hayatı, askerî durumu, eğitimi, sanayii ve genellikle medeniyet seviyesi hakkında görülen şeyler ve edinilen intıbalar anlatılır. Padişah elçilik görevinden dönerek S. sunan elçiden memnun kalırsa, ona bağışlarda bulunur ve hediyeler verirdi. S.'lerin bir kısmı, sonradan tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanıldı, bazıları yayınlandı. Bu alanda en ilgi çekici örnek, Yirmisekiz Mehmed Çelebî'nin *Fransa Sefaretnâmesi*'dir. Onun dışında, Osmanlı devleti zamanında yazılmış daha pek çok S. vardır. Bu konuda çıkan en önemli kitap, Faik Reşit Unat tarafından hazırlanan ve Prof. Bekir Sıtkı Baykal tarafından tamamlanan *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968) adlı eserdir. Bu kitapta 42 S. tanıtılmaktadır.

SEFERBERLİK, bir ülkenin silâhlı kuvvetlerini, ekonomisini, yönetimini topyekûn savaşa hazır hâle getirme durumu; savaş hazırlık ve tedbirlerinin tamamı.

S. plan ve programları, hazarda iken hazırlanır. S.'in ilânı ile birlikte bu plan ve programlar uygulamaya konulur. S. plan ve programlarını, S. dairesi, asker alma dairesi, askerlik şubeleri ve mahallî mülkî âmirler müşterek çalışmaları sonucunda hazırlarlar. Her yıl haziran ayı içinde yapılan ihtiyat yoklamaları bu sebeple yapılır. Bu yoklamalarla ihtiyatta bulunan vatandaşların durumu tesbit edilir. Çağ dışı kalanların tesbiti yapılır (çağ dışı kalmak, ihtiyat ve yedek askerlik yaşının hudununun üzerine çıkmak durumudur. Daha değişik bir ifade ile, bedenen ve fikren askerlik yapamaz duruma girme hâlidir). S., kanununun birinci maddesi gereğince ilân edilir. Bir savaş ihtimali olduğu veya vatan ve milletin bütünlüğü tehlikede bulunduğu, memleketin iç bünyesinde karışıklıklar görüldüğü takdirde, genelkurmay başkanının mütalâası alındıktan sonra bakanlar kurulu S. uygulamasına karar verir.

Bu şartlar var olduğu takdirde genelkurmay başkanının teklifiyle de bakanlar kurulunca S.'e karar verilebilir.

Birinci hâlde bakanlar kurulu karar vermek için genelkurmay başkanlığından fikir sorma; ikinci hâlde ise, genelkurmayın teklifini değerlendirme durumundadır. Bakanlar kurulu teklifi inceleyerek S. kararı verebilir.

S.'e karar verildiği takdirde, bu karar cumhurbaşkanının onayına sunulur. Onayı takiben uygulamalar başlar. Seferberliğin birinci günü, söz konusu kararın onayı tarihini takip eden günün başından, yani gece yarısından başlar ve bu tarih S. ilânnâmesinde ayrıca gösterilir.

Seferberliğin ilânı gibi, kaldırılması da başkumandanlığın veya genelkurmay başkanlığının mütalâası alındıktan sonra, bakanlar kurulu karar verir. Burada sözkonusu başkumandanlık da, savaş hâli sırasındaki bütün yetkileri üzerinde toplayan T. B. M. M.'nin mânevî şahsında, silâhlı kuvvetlerin başkumandanlığını üstlenen cumhurbaşkanıdır.

Bakanlar kurulu, başkumandanlık veya genelkurmay başkanının teklifleriyle de seferberliğin kaldırılmasına karar verebilir. Bu karar cumhurbaşkanının tasdikıyle uygulanır. Seferberliğin kaldırılması kararının tasdik edildiği günün nihayetini teşkil eden gece yarısında S. hâli sona erer.

S. a) Genel S.; b) kısmî S. olmak üzere, iki şekilde ilân edilir:

Olağanüstü hâllerde S. ilân edilmeksizin, savaş ilân edildiği veya muhâsamât fiilen başladığı takdirde, kanunlarda yazılı sefere ve seferberliğe ait hükümlerle, yine kanunlarda yazılı savaş hâli, harp zamanı, esnası gibi hâllerde, hangi hükümlerin, nerede, ne zaman ve nasıl uygulanacağı, uygulamalardan hangi şartlarda vazgeçileceği, bakanlar kurulu kararıyla belirtilir ve ilân olunur. Bu karar T. B. M. M.'ne arzolunur.

Şu kadar ki, savaş hâlinin suçun aslî unsurunu teşkil ettiği hâllerde, fiilî muhâsamâtın başlaması ile bu hükümler mutlak olarak yürürlüğe girer. S. durumunda kamu hizmetlerinin devamlılığı, daha çok önem kazanır. Bu yüzden S. gibi olağanüstü hâllerde, kamu görevlileri, yerlerine tayin edilenler, gelip fiilen görevi devralmadan, görevlerinden ayrılamazlar. Bu kurala uymayan memurlar hakkında, mâlî ve cezaî müeyyidelerin yanısıra, bir daha devlet memurluğuna alınmama cezası da uygulanır. S. ilânı ile birlikte, iktisadî ve sosyal konularda kayıtlamalar getirilir; şahıslar için para, mal ve çalışma yükümlülüğü konabilir. Bu yükümlülükler savaş hâlinde ve savaş ihtimalinin ortaya çıkması hâlinde uygulanır.

Seferberliğin ilânı ile birlikte menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) malların ihtiyaç duyulanları, silâhlı kuvvetlerin emrine ve idaresine verilir: Konaklama vasıtaları, motorlu taşıtlar, binek hayvanları, yiyecek ve giyecek maddeleri gibi.

Birinci Cihan Harbi'nden önce, S. ilân edilmiş, bu hazırlık ve tedbirlerin tamamına baş vurulmuştu. Bu tedbirlerden olmak üzere, mükellefiyet altında bulunan askerlere ilâveten, eli silâh tutan ve ihtiyat hâlinde bulunan yedek mükellefler de silâh altına alınmıştı.

Ceza kanunu yönünden S. : Ceza kanunu yönünden çarpışmaların başlaması ile birlikte suçun unsurları teşekkül eder ve uygulamalar başlar. Ceza kanunu "savaş zamanı" terimi ile fiilî çarpışmaları, savaş çıkmışsa seferberliği kasdettiğini açıkça ifade eder. S. hâlinde, Jandarma dahil, bütün güvenlik kuvvetleri, silâhlı kuvvetlerin emrinde hazır olarak tutulur.

Seferberliğin ilânı ile birlikte savaş hâli hükümleri uygulanır. Normal zamanlara göre, savaş hâli hükümleri daha ağır cezaları ihtiva eder. Ulaşım ve haberleşme vasıtaları aleyhine işlenen suçlar ile bina, tersane, yangın ve su baskınları suçlarının cezası çok daha ağırlaştırılarak uygulanır.

S. fevkalâde hâl müesseselerinden biridir. Fevkalâde hâlleri anayasamızın 123. maddesi bir anayasa kuruluşu hâline getirmiştir. (B. Tuğ)

SEFER-İ HÜMÂYÛN, Osmanlı devletinde pâdişâhın ordusunun başında bizzat başkumandanlık ettiği sefer ("hümâyûn" kelimesi, Osmanlı hükümdârının şahsını işaret eder). Kaanûnî Sultan Süleymân'ın 1521 - 1566 arasında yaptığı 13 S. H. çok ünlüdür. Sefere çıkan son pâdişâh II. Mustafa'dır ki (1695 - 1703) 3 S. H. yapmıştır. (Y. Ö.)

SEFERİHİSAR, İzmir iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 364 km², nüfusu 11 187 (1975), nüfus sıklığı 39, köy sayısı 10, köylerin üçü 800 - 1 000 nüfusludur. İlçe merkezinin nüfusu 6 487'dir (1975). Nüfusun yarısı köylüdür. S., eski (1890) ilçelerdendir. İlçe, İzmir ilinin güney bölümünde olup, Kuşadası körfezine kıyıları vardır. Asfalt bir yol ile İzmir - Çeşme karayoluna bağlıdır. İzmir'e 45 km uzaklıktadır.

İlçe arazisinin çok yeri 200 m'ye kadar yükseklikte tepelik, düzlük bir yer şekli gösterir. Arazi, kıvrımlı kretase, fliş formasyonu içindedir. İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Temmuz ve ağustos en sıcak aylardır (24 - 27°). Her gün öğleye yakın çıkan deniz meltemi bunaltıcı sıcakları hafifletir. Kış mevsimi ılık ve serindir. Bu mevsimde İzmir ilinin mülâyim yerlerinden biri S.'dır. En çok kışın ve ilkbaharda olan yağmurların yıllık tutarı 600 - 700 mm'dir. İlçedeki bitki örtüsü bozuk evsafta korularla makilerdir. Yer yer çamlıklar da vardır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır (bu arada üzüm, zeytinyağı). Son yıllarda turistik bölge olarak da değer kazanmıştır (kaplıcalar, tarihî eserler, plaj). İlçede yerinde harcanacak kadar hububat (buğday, arpa) yetiştirilir (yılda 1 800 ton kadar). Yulaf ve mısır da ekilir. Çeşitli sebzeler arasında bakla ve bezelye çok yer tutar. İlçedeki 590 000 zeytin ağacından yılda 12 000 ton zeytin elde edilir; bunun çoğundan zeytinyağı çıkarılır. Yılda elde edilen üzüm (385 ton) içinde çekirdeksiz üzüm başka yerlere de satılır. Mandalina, portakal da elde edilir.

İlçenin köylerinde, küçük ölçüde, et ve süt hayvanları (sığır, koyun), bu arada iyi cins "Seferihisar sığırı" ve diğer bazı sığır tiplerinden başka, dış ülkelerden getirtilen yüksek verimli sığırlar beslenir. Kümes hayvanları yetiştirilir, balıkçılık da az olarak yapılır.

İlçe merkezi olan S., İzmir şehrinin güney - batısında, deniz kıyısından 5 km kadar içeride bir kasabadır. İzmir'e asfalt bir yol (45 km) ve Sığacık iskelesine dar bir yol (5 km) ile bağlıdır. Ancak bu iskele pek işlek değildir. Kasaba, düzlük ve hafif tepelik bir arazide kurulmuştur. Çoğu 1 - 2 katlı evlerden başka, birkaç katlı yapılar da çoğalmış, nüfusu 7 000'e yaklaşmıştır. Kasabanın yakın ve uzak çevrelerinde, her biri birer kasaba büyüklüğüne ulaşabilecek tatil köyleri, türlü kooperatiflerce yapılmıştır ve yapılmaktadır. Kasabanın nüfusu uzun yıllar (1927'den beri) 4 - 5 bin arasında kalmış, son zamanlarda artmıştır.

SEFERİHİSAR : Bir görünüş

Kasabaya 1932'de elektrik verilmiş (belediyeye ait elektrik santrali), 1967'de enterkonnekte sisteme bağlanmıştır. İlçenin 6 köyüne de elektrik verilmiştir. Kasabanın içme suyu 1940'ta 11 km mesafeden, Mala deresi kaynağından, demir borularla getirilmiş, ayrıca Kocaçay'daki arteziyen kuyusundan faydalanılmıştır. Kasabanın imar planı 1950'de yapılmıştır. Kasabada iki ilkokul bir ortaokul vardır.

İlçedeki Sığacık içmeleri, aynı addaki köyün yakınında bulunan Türbe dağının denize bakan yamacındadır. Suları müshil sular grubuna girer. Karakoç kaplıcaları Kavakdere köyü yakınındadır. Çok sayıda kaynak çıkar. Sularında bol CO_2 vardır. Sodyum klorürlü ve bikarbonatlıdır. Cumalı ılıcaları Kovacık dağı eteklerinde, biribirinden birkaç yüz metre uzaklıkta, sıcaklığı 55° - 65° olan sulardır. Çevresinde eski devirlerden kalma hamam harabeleri, kalıntıları bugün Sığacık köyü yakınında bulunan Teos tarihî yeri vardır. (R. İzbırak)

SEFERLİ : bk. ENDERÛN.

SEFERLİOĞLU, XVIII. yüzyıl halk şâiri. Garp Ocakları denilen Cezâyir, Tunus, Trablusgarb eyâletleri denizcilerindendir.

S.'nu, Cezayir Dayı'lığında bulunan Osmanoğlu Mehmed Paşa'nın (1766 - 1791) başarılarını öven şiirlerinden tanıyoruz. Birçok deniz savaşlarına katılan şâirin pek az eseri ele geçmiştir.

SEFFÂH, Ebü'l-'Abbâs Abdi'llaahi's-Seffâh (724 - Enbâr/Irak, 754), ilk Abbâsî halîfesi (25.1.750 - 9.VI.754). Muhammed b. Alî b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib b. Hâşim'in oğlu olmakla, Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'in torununun torunudur. Babası Ebû - Abdullah Muhammed, bu sıfatla Emevî halîfelerine bayrak açmıştı. Sadece Kureyş'ten olan Emevî hânedânına karşı, Hâşimî hânedânının bir dalı olan Abbâsîler'in İslâm hılâfeti üzerindeki hakkını savunuyordu ve Hâşimîler'in Alevî (Hazret-i Alî nesli) dalını da geniş ölçüde yanına almıştı. Emevîler'in Hâşimîler yani Peygamber sülâlesi kadar, Müslüman imparatorluğunun Arap olmayan kavimlerine de çok kötü muamele ettiğini —haklı olarak— ileri sürüyordu. Bu suretle, henüz İslâm olan İranlılar, yanındaydı. Muhammed, 743 ağustosunda ölünce, büyük oğlu İbrâhimü'l - İmâm Abbâsî ailesinin şefliğine geçti. Fakat 4 yıl sonra öldü. 747 sonlarında kardeşi Abdullah (es - Seffâh), yerine geçip hılâfet müddeîsi oldu. Sonunda Emevîler'i yıkıp 19. İslâm halîfesi sıfatıyla imparatorluğun başına geçti. Taht şehrini Suriye'de Şam'dan Irak'ta Enbâr'a taşıdı ki, az sonra bu şehrin yerini Bağdad alacaktır. Hılâfeti 4 yıl, 4 ay, 15 gündür. 30 yaşında öldü ve Enbâr'da gömüldü. 747 haziranında Horasan'da büyük ihtilâl bayrağını açmış ve daha 749'da Kûfe'de halîfe ilân edilmiştir. Fakat hılâfetinin başlangıcı, Abbâsîler'in Şam'a girip son Emevî halîfesinin öldürülmesinden itibar edilir. "Es - Seffâh", Arapça'da "çok kan dökücü" demektir. Saltanat değişikliği için çok kan dökülmüş, bilhassa Emevî hânedânının üye ve mensuplarının tamama yakını öldürülmüştür. Çocuğu olmadığı için yerine kardeşi el - Mansûr geçti. (Y. Ö.)

SEFÎD KÛH, Pakistan'la Afganistan sınırında bir dağ. S. K. Farsça "beyaz dağ" demektir. İndus nehrinin bazı kolları bu dağlardan çıkar. S. K.'un en yüksek yeri 4 500 m'yi biraz geçer.

SEFİH, malını gereksiz yere harcayan zevk ve eğlenceye düşkün kimse. Ölçüsüz masraf ve davranışları ile gerek kendisine, gerekse ailesi ile çevresine zararlı hâle gelen böyle bir kişi, Türk medenî kanunu'nun 359. maddesi mûcibince, bundan dolayı maddî durumu ve menfaatleri zarara uğrayan veya uğrayacak olan aile mensupları, akrabaları, alacaklıları ve iş ortağı gibi kimselerin başvurması üzerine mahallî mahkemece hacir altına alınarak mal ve parası üzerindeki tasarruf yetkisi kısıtlanır. Ancak hâkimin böyle bir tedbire baş vurmadan önce S.'lik ile suçlanmış olan kimseyi dinlemesi şarttır (Md. 359 fk. 1). Hâkim gerekli görürse S.'i bir akıl hastanesine veya diğer bir tedavi kurumuna yatırabilir. Ancak önceden bunun yararlı olacağı hakkında bilirkişi raporu alınması gerekir (Md. 359 II).

SEGÂH (Fars. "3. yer"), Türk musikisinde bir mürekkep makam. Elimizde bu makamdan 552 parça vardır ki 12. sıraya girmektedir. En eski makamlardandır ve herhalde XIV. asırdan hayli eskidir. Kuvvetli bir zühd, açık ve soylu bir hüzün duygusu tebliğ eder. S. beşlisi ile hicâz dörtlüsünden mürekkeptir. Şu halde dizisi bir sekizli içinde ifade edilebilen mürekkep makamlardandır. Donanımına si ve mi koma bemolleri (S. ve dik hisâr) ile fa bakıyye diyezi (evc)

konur. Hicâz dörtlüsünün lâ bakıyye diyezi (kürdî), nota içersinde kullanılır. Makam, niseb-i şerîfe sayısından yalnız 5 tanesini muhtevî bulunduğu için gizli mütenâfir sayılır. Durağı S. (koma bemollü si), güçlüsü — 3. derecesi olan — nevâ (re) perdeleridir. Umumiyetle çıkıcı olarak seyreder. Orta sekizlisindeki sesleri — pestten tîze doğru — şöyledir : S., çârgâh, nevâ, dik hisâr, evc, gerdâniye, sünbüle ve tîz S. (S., halk musikisinde de çok görülür). (Y. Ö.)

SEGÂH BEŞLİSİ, Türk musikisi'nde kullanılan bir beşli. Bk. BEŞLİLER ve DÖRTLÜLER. S. B., segâh dörtlüsü gibi, basit makamların teşkîline yarayan altışar adet dörtlü ve beşlinin vasıflarını taşır. Fakat basit makamların değil, mürekkep makamların terkîbinde kullanıldığı için, onların arasına katılmamıştır. Pestten tîze doğru aralıkları S T K T ve tîzden peste doğru inici olarak da T K T S şeklindedir; son ses atılırsa, segâh dörtlüsü ortaya çıkar. Asıl mevkii segâh (koma bemollü si) perdesidir. Tabiî durağında sesleri pestten tîze doğru segâh (koma bemollü si), çârgâh (do), nevâ (re), dik hisâr (koma bemollü mi), evc (bakıyye diyezli fa) şeklindedir. Segâh başta olmak üzere bütün Segâh'lı terkiplerde (Müsteâr, Segâh - Mâye, Sultânî - Segâh, Mâye vs.) segâh dörtlüsü ve daha çok beşlisi vardır. Segâh dörtlüsünün ırak perdesindeki şeddi de Irak, Evc, Bestenigâr, Dilkeş - Hâverân, Beste - Isfahân, Rûy-i Irak, Revnaknümâ gibi hayli mürekkep makamda görülür. (Y. Ö.)

SEGÂH DÖRTLÜSÜ, Türk musikisinde kullanılan bir dörtlü. Segâh beşlisinden bir tanînî atılarak elde edilir veya S. D. bir tanînî ilâvesiyle dörtlü hâline getirilebilir. Bk. SEGÂH BEŞLİSİ. Asıl mevkii olan segâh perdesinden tîze doğru sesleri segâh (koma bemollü si) — çârgâh (do) — nevâ (re) — dik hisâr (ko bemollü mi) şeklindedir. Aralıkları çıkıcı olarak S T K ve inici olarak (tîzden peste) K T S şeklindedir. S. D.'nün bilhassa ırak perdesindeki şeddi, Bestenigâr, Dilkeş - Hâverân ve bu tipte yapılmış ikinci derecede diğer makamların terkîbindeki son karar parçasını teşkîl ederek hayâtî rol aynamaktadır. (Y. Ö.)

SEGÂH PERDESİ, Türk musikisi'nde orta sekizli'nin 22. perdesi. Bir pest sekizlide adı "kaba segâh" ve bir tîz sekizlide "tîz segâh" olur. Bûselik (si) perdesine bir koma bemolü konarak gösterilir. Dügâh (lâ) perdesine bir büyük mücenneb diyezi ve çârgâh (do) perdesine bir küçük mücenneb bemolü konularak da aynı perde elde edilir. Türk musikisinde bûselik perdesine nisbetle mutlak şekilde çok kullanılmış ve bu musikinin karakteristik perdelerinden biri, belki birincisi olmuştur. Fakat bu perdede duran makamlar, dügâh, rast perdelerinde duranlar kadar çok değil, azdır. Osman Dede'nin ebced notasında dişli sin, Kantemir'in ebced notasında dişsiz sin, eski ebced notasında ise yana çizgili ha ile gösterilmiştir. (Y. Ö.)

SEGÂH - ACEM, Türk musikisi'nde bir mürekkep makam : Segâh + Acem. Dügâh'da (lâ) kalır. XV. asır başlarında yapılmış, zamanımıza bir örneği gelmemiştir.

SEGÂH - ARABÂN, Türk musikisi'nde bir mürekkep makam : Segâh + Arabân. Şedd-i Arabân ile yegâh (re) perdesinde kalmaktadır. Râşid Efendi'nin terkîbidir ve sonradan kullanılmamıştır. Elimizde 10 örneği vardır.

SEGÂH'da ZÜLF-İ NİGÂR, Zülf-i Nigâr (b. bk.) makamının segâh perdesindeki şeddi. Zâkir Hüseyin'in Peşrev'i, lâ bir Düyek Peşrev, elimizdeki örnekleridir.

SEGÂH - MÂYE, Mâye (b. bk.) makamının Segâh ile segâh perdesinde kalan çeşidine, — dügâh perdesinde ve eskiden diğer perdelerde kalan Mâye şekillerinden ayırmak için — bazan verilen ad. Yalnız "Mâye" denince esâsen S. - M. anlaşılmaktadır.

SEGÂH - MUHAYYER, Türk musikisi'nde birkaç asırlık, örneği zamanımıza gelmemiş bir mürekkep makam : Segâh + Muhayyer. Dügâh (lâ) perdesinde kalır. (Y. Ö.)

SEGAL, George (New York 1924), Amerikalı sanatçı. 1963'ten beri New York, Brunswick (New Jersey) üniversitesinde profesördür. S., sanat hayatına ressam olarak atıldı. A. Kaprow ile karşılaşmasından sonra (1958), heykeltıraşlığa başladı. Modelleri çok zaman kendi yakınları veya arkadaşları olup, onları günlük işlerinin başında gösterir. Alçı ile çalışır. 1963'ten sonra, bu heykellerini bazan boyadığı da olmuştur.

SEGEDİN MUÂHEDESİ : bk. MURAD II.

SEGER PİRAMİTLERİ, Alman seramikçisi ve çini eşya sanatçısı H. Seger'in (1839 - 1893) buluşu olan, piramit biçiminde ısı ölçen bir âlet. Kaolin, kuvars, feldispat ve kalsiyum karbonattan yapılmıştır. Seramik ürünleri yüksek ısı derecelerine tâbi tutulduğunda, değişik erime derecelerinde olan âletteki piramitlerden her birinin erimesi, fırındaki ısının derecesini gösterir. Aynı zamanda, bu piramitler ısının etki süresini de ölçmeye yarar. En çabuk eriyen piramit 022'de (aş. yu. 600°C) erir. Bundan sonra, piramitlerin erime derecesi, aş. yu. 20 - 30° aralıklarla, 021, 020...01 olarak birbirini tâkib eder. Sonra 1 - 42 sayılı piramitler erimeye başlar. 42 sayılı piramit, aş. yu. 2 000°'de erir.

SEGESTA (Lat. Yun. Egesta), Sicilya'da eski bir şehir. Palermo ile Trapani arasındadır. S., Roma devrinde, kısa bir süre için refâha kavuştu. Eski Çağ'ın sonlarında Vandallar ve Araplar şehri yıktılar. Şehrin üzerinde bulunduğu ve surla kuşatılmış olan dağda bir tiyatro görülür. Yine, şehrin önünde, M. Ö. V. yüzyılın ikinci yarısından kalma Dor üslûbunda, tamamlanmamış bir tapınak yükselir. Çevresinde hâlâ durmakta olan 36 sütun, oluklarla süslüdür. Cella'ya (iç hücre) âit hiçbir kalıntı bulunmadığından, bunun bir Yunan tapınağı olmaması muhtemeldir. Sütunlu salon boş olup üstü açıktır.

SEGHERS, Hercules Pietersz (Haarlem 1589 - Lahey 1638), Holandalı manzara ressamı ve gravürcü. Önce Amsterdam'da Felemenkli manzara ressamı Coninxlo'nun yanında çalıştı, sonra Haarlem loncasına girdi. S., 1614'ten 1631'e kadar Amsterdam'da kaldı ama, eserlerinin konusu (daha çok dağ tabloları) onun Alpler'den geçerek İtalya'ya seyahat ettiği intıbaını uyandırmaktadır. Daha sonra Utrecht'e, ardından Lahey'e geçti. Kendisinden son defa 1633'te bahsedilir. 1630'ların sonlarına doğru ölmüş olması muhtemeldir.

S.'in bilinen eserleri bazı gravürler, dört veya beş imzalı tablodur. Bunlar insana korku veren dağ manzaralarıdır.

SEGMANTASYON, erkek eşey hücresi ile döllenen dişi eşey hücrelerinden meydana gelen ve "zigot" adı verilen hücrenin, anbriyonu meydana getirmek üzere, peşpeşe bölünmesi olayı. Zigot, önce, mitozla ikiye bölünür ve dört hüc-

re meydana gelir. Bu bölünmeler devam ederek, çok hücreden oluşan, top şeklinde ve "marula" denen bir yapı oluşur. Marula'da, blastula, gastrula ve nihayet embriyo teşekkül eder.

SEGOBRIGA, Eski Çağ'da İspanya'da şehir. Şimdiki adı Segorbe. Eski S., Vizigotlar zamanından beri, piskoposluk merkezidir. İspanya'nın Castellon de la Plana vilâyetinde, Palancia nehri üzerindeki şehirde bir Orta Çağ görünüşü vardır. XV. yüzyıldan kalma katedrali, belediye sarayı ve hastahanesi dikkati çeker. Ressam Camaron burada doğmuştur. Nüfusu 7 600 (1970).

SEGOU veya SEGU SULTANLIĞI, Batı Sudan'da Bambara'ların kurduğu bir devlet. Bu devlet, 1660'da Nijer nehrinin her iki kıyısı üzerinde bulunan ve nüfusu 31 000 (1968) olan S. şehrinin çevresinde kurulmuştur. Toprakları Tombuktu'ya yakın bir noktaya kadar uzanırdı. Biton Kulibali'nin (1712 - 1755) idaresinde kuvvetinin zirvesine erişen bu devlet, Mali devletinin çöküşünde büyük rol oynadı.

SEGOVIA, Andrés (Linares 1894), İspanyol gitarcısı. Granada müzik enstitüsünde gitar üzerinde çalıştı ve, 1909'dan itibaren, solist olarak milletlerarası bir ün kazandı. Altı yıl Avrupa'da ve Güney Amerika'da solo gitarcı olarak çalıştıktan sonra, 1928'de New York'a gitti; birçok resitaller verdi. Gitar çalarken, âletinin kontrpuan imkânlarının hepsini tam olarak kullanmasıyla tanınmıştı.

SEGOVIA İspanya'da şehir ve vilâyet.

1) Castilla la Vieja'da (eski Castilla) vilâyet merkezi. Sierra de Guadarrama sıra dağlarının kuzeye bakan eteklerindeki bir yaylada kurulmuştur. Nüfusu 41 000 (1970); endüstsileri: Tekstil, elektrik âletleri, kauçuk vs. S.'nın İberler'den, Romalılar'dan ve Orta Çağ'dan kalma surları dört köşeli kulelerle çevrilidir. Eresma ve Clamores sularının kazdığı derin vâdiler arasında yükselen, mahmuz biçiminde bir dağın sırtında kurulmuştur. El Puente adını taşıyan ve Romalılar'ca yapılmış 119 kemerli su yolu hâlâ durmaktadır. Diğer tarihî yapıları arasında başlıcaları: Alkazar (Kale, XI - XIV. yüzyıllardan kalma), Katedral (XVI. yüzyıl), San Martin kilisesi (XII. yüzyıl), Roman üslûbunda başka kiliseler ve saraylardır. S.'da XVIII. yüzyılda, bir askerî akademi kuruldu. Şehre yakın bir yerde, XVIII. yüzyılda yapılmış olan La Granja sarayı vardır.

S., İberler tarafından kuruldu. Romalılar'ın elinde mühim bir askerî üs hâline geldi. 1072'de yıkılan S. 1087'de yeniden yapıldı. Kastil Kralları zamanında başkent idi. 1474'te Isabel Katolik burada kraliçe ilân edildi. Yeni Çağ'ın başlarında S. tekstil merkezi (yün, ipek) hâline geldi.

2) S. (vilâyet), Kuzey İspanya'da bulunur. Yüzölçümü 6 949 km², nüfusu 162 000 (1970). 2 000 m yüksekliğinde dağları vardır. Birçok ırmaklar, Üçüncü Zaman kalıntılarında derin vâdiler açmıştır. Iklim kara iklimidir, kışları soğuk geçer, sık sık kar yağar, don olur; yaz ise sıcak olur. Yağışlar, 300 mm (yüksek yaylada) ile 1 000 mm (dağlar yamacında) arasında değişir. S., endüstri bakımından fakirdir. Nüfusu en düşük İspanyol vilâyetleri arasındadır (km² başına 24). Buğday, çavdar, arpa ve şeker pancarı yetişir. Sadece sığır ve domuz beslenir.

SEGOZERO, Sovyetler Birliği'nin kuzey - batı köşesindeki Karelya'da göl. Yüzölçümü 785 km², en derin yeri 97 m, 76 adası vardır. Bunların toplam yüzölçümü 31.5 km²'dir. Kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Vigozero gölüne Segeşa ırmağı ile bağlanır. Bu ırmağın Vigozero gölüne aktığı noktada Segeşa şehri vardır (29 000 - 1970).

SEGRE, Emilio (Tivoli 1905), İtalyan asıllı Amerikalı fizikçi. Roma, Palermo, Berkeley ve Kaliforniya üniversitelerinde profesörlük yaptı. Daha Roma'da iken nükleer fizik üzerinde araştırmalarla uğraşıyordu. 1934 - 1935'te, ayrıca, yavaş nörtronları inceledi. 1937'de Errier ile birlikte, Technetium'u; 1940'ta, Corson ve Mackenzie ile birlikte Astatin'i; kısa bir süre sonra da J. W. Kennedy, G. T. Seaborg ve A. C. Walh ile birlikte, uzun ömürlü Plutonium 239'u keşfetti. Daha sonra, yüksek güç fiziğine geçerek, 1955'te O. Chamberlain, Wiegand ve Ypsilantis ile birlikte Antiprotonların üretimini gerçekleştirdi. Bunun için O. Chamberlain ile birlikte 1959 Nobel fizik mükâfatını kazandılar.

SEGRE, İber yarımadasında, Ebro nehrinin en mühim kolu. Uzunluğu 257 km. Fransa'da, doğu Pireneler'den çıkar, oradan Cerdana (Fr. Cerdagne) yüksek havzasından akar ve Güney Pireneler'i aştıktan sonra Ebro havzasına girer. Geniş toprakları sulayarak, Mequinenza'ya yakın bir yerde Ebro ile birleşir.

SEGU veya SEGOU, Afrika'daki Mali devletinin güney - batısında, Nijer nehri üzerinde şehir. Nüfusu 31 000 (1968). Mühim balık, büyük ve küçük baş hayvan, deri ve pamuk pazarıdır.

SEGUANAIS (Fr. Séguanes veya Sequaniens; Lat. Sequani). Kelt Galyası'nda bir halk topluluğu. Şimdiki Fransa'nın Seine, Saône ve Doubs nehirlerinin suladığı bölgede yaşarlardı. M. Ö. XVI. yüzyılda, Sigovesius adındaki bir önderin idaresi altında S. ve Helves'lerden kurulu bir topluluk Tuna'nın sağ kıyısına yerleşti. S.'ler, Galya'ya hâkim olmak için, Edur ve Arvernlerle mücadele ediyorlardı. Roma imparatorluğundaki toprakları Maxima Sequanorum vilâyetini teşkil ediyordu.

SEGUE (İtal. = arkadan geliyor), musikide bir işaret. Bu işaret, resitatif veya hareketlerin sonunda kullanılır ve bunu takip eden arya veya harekete aralıksız bağlanmaları gerektiğini ifade eder. Son zamanlarda, bu maksatla, daha çok "attacca" (yani "bağla") işareti kullanılmaktadır.

SEGUEDILLA (İsp., "seguedilya" Fr. séguédille, séguidille), çok karakteristik İspanyol dansı. Endülüs menşe'li ve Araplar'dan kalmadır. Hızlı ve çok sert 3/4 veya 3/8'le yazılır. Gitar, kastanyet ve şarkı refakatlidir. Fakat kastanyet dışındaki refakatler zarûrî değildir. Bolero'nun hızlı tempolu benzeridir. (Y. Ö.)

SEGUR, Sophie Rostopchine, Comtesse de (Petersburg 1799 - Paris 1874), Fransız kadın yazarı. Moskova valisi Kont Rostopşin'in kızı olan S., Kont Eugène de Ségur ile evlendi. Küçük çocukları için birçok roman yazdı. Çocukların severek okuduğu bu romanların başlıcaları şunlardır: *Les Petites Filles Modèles* (Örnek Küçük Kızlar) [1858]; *Les Vacances* (Tatiller) [1859]; *Mémoires d'une Âne* (Bir Eşeğin Hâtıraları) [1860]; *Les Deux Nigauds* (İki Aptal) [1862]. S.'ün bir de masal kitabı vardır: *Nouveaux Contes de Fées Pour les Petits Enfants* (Çocuklar İçin Yeni Peri Masalları) [1857].

SEGUR, Philippe Paul, Comte de (Paris 1780 - Paris 1873), Fransız generali ve tarihçisi Louis Philippe de S.'ün ikinci oğlu. 1800'de Fransız ordusunun Dragon alayına er olarak girdi, Moreau'nun Almanya'daki, Macdonald'ın İsviçre'deki seferlerine katıldı ve yirmi dört yaşında yüzbaşı oldu. 1805 seferinden sonra, Gaeta muhasarasında ve Eylau muharebesinde atlı bölük komutanlığına yükseldi. Sonra, İspanya'daki Somo Sierra muharebesinde bulundu, Fransa'ya döndü ve 1811'de general oldu. Bu rütbe ile Napoléon'un genelkurmayında Rusya seferine katıldı. İmparatorluğun sonunda edebiyata döndü ve Romalı tarihçi Tacitus'u inceleyerek kendi üslûbunu şekillendirdi. Eserleri: *Histoire de Napoléon et de la Grande Armée en 1812* (1812'de Napoléon'un ve Büyük Ordu'nun Tarihi) [1824]. Bu eser yüzünden, General Gourgaud ile düello etti ve yaralandı. 1830'da Fransız Akademisi'ne girdi. *Histoire de Charles VIII.*'i yazdı (VIII. Charles'in Tarihi); *Histoire* (Tarih) ve *Mémoires* (Hâtıralar) [1813, 8 cilt] isimli eserleri S.'ün ölümünden sonra *Un Aide de Camp de Napoléon, 1800 - 1812* (Napoléon'un Bir Yâveri, 1800 - 1812) adı altında yayınladı.

SEGURA (la), İspanya'nın güney-batısında bir nehir. Uzunluğu 225 km, Andalusia (Endülüs) dağlarından çıkar, derin bir vâdiden geçerek dağları aşar. Molina, Murcia ve Orihuela topraklarını sular ve Alicante körfezinde denize akar.

SEĞİRDİM (Seğirtmek'ten Seğirtim), Yeniçeri Ocağı için kesilen etleri şehir dışındaki mezbahadan mutfağa getirmekle görevli yeniçeri. Et Meydanı'na geldikten sonra etler, S.'ler tarafından, yarışma hâlinde kapılır ve ilk kapanın oda'sına götürülürdü.

SEH-DARB, Türk musikisinde XV. asırda kullanılmış 32 zamanlı bir büyük usul ki, Hafîf'in (b. bk.) bir şeklidir ve zamanımıza örneği gelmemiştir. (Y. Ö.)

SEHEND, Bulud Karaçorlu (Merâga 1923 - Tahran 1979), bugünkü İran Azerbâycan'ı şâirlerinin ileri gelenlerinden, meşhurlarından. Oğuz boylarından Karaçorlu oymağına mensup olan ecdâdı, Karadağ'da otururlarken, Merağa'ya göç etmişlerdir. S. bu şehirde dünyaya geldi. İlk tahsilini burada tamamladı. Sonra Tebriz'e gitti. Şâirler meclisine katıldı. Çok küçük yaşta şiire başlamıştı. Hep Türkçe yazıyordu. Millî, vatanî ve hamâsî mevzuları işledi. Bu sırada "Râzî" mahlasını kullanıyordu. Daha sonra, Merâga ve Tebriz arasında yükselen ve Azerbâycan'ın ulu dağlarından biri olan "Sehend" in adını mahlas olarak aldı ve bu isimle tanındı. 1946'da İran kuvvetleri tarafından Pîşeverî hükûmetine son verilinceye kadar, S.'in de içlerinde bulunduğu büyük bir şâir kitlesi, bu yeni Azerbâycan devletinin varlığından heyecan duyarak, ana dilleriyle bol bol eserler verdiler. Bundan sonra S., Azerbâycan'a giren İran kuvvetlerinin ve Şah idaresinin zulüm ve tazyikine dayanamıyarak, diğer binlerce Türk gibi Tahran'a gitmek mecbûriyetinde kaldı. Çeşitli işlerde çalıştı. Bir ara, mensucat işiyle uğraştı. Vatan hasretine dayanamayan S., sık sık Tebriz, Merâga ve diğer şehirlere gidiyordu. İstibdâd rejimi, baskısını arttırınca, Merâga'da ikamete başladı. Humeynî idâresi kurulunca, tekrar Tahran'a geldi. Kısa bir müddet sonra öldü.

S., korkusuz bir Türk vatanperveriydi. Mücâdelesini, şiirleriyle, telkin ve teşvikleriyle hep devam ettirdi. Hiçbir şeyden yılmadı.

1965'te sadece 1. cildini neşredebildiği *"Sazımın Sözü"* adlı kitabının II. cildi, ancak ölümünden sonra 1. ciltle birlikte basılabildi. Bu eser, Dede Korkut Hikâyeleri'nin nazmen bugünkü yaşayan Âzerî Türkçesi'ne aktarılmasıyla meydana getirilmiştir. S., bu kitabıyla, bilhassa dilinin zenginliği, ifâdesinin sağlamlığı ve güzelliği, hikâyelere bakış tarzından ileri gelen vuzuh ve o hikâyelere ilâve ettiği giriş bölümü sâyesinde, lirik ve hamâsî bir şâheser meydana getirmiştir. "Aziz Şehriyâr'a Mektûb" adlı şiiri de, elden ele dolaşan eserlerindendir. Yazdıkları, şimdiye kadar toplu bir şekilde neşredilememiştir. (M. Diriöz)

SEH-ENDÂR, Türk musikisi'nde XV. asırda kullanılmış 14 zamanlı ve 5 darblı bir küçük usul ki, zamanımıza örneği gelmemiştir. (Y. Ö.)

SEHER ABDAL, XVI. yüzyılda yaşamış bir Türk kadın şâiri. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Bektâşi tarikatine bağlıdır.

SEHÎ BEY (Edirne 1468? - Edirne 1548), Türk edîb, şâir ve edebiyat tarihçisi. Büyük şâir Necâtî Bey tarafından yetiştirildi. Mora'da bulundu. Sonra İkinci Bâyezîd'in oğullarından Şehzâde Mahmûd'un maiyyetine girdi. 1504'te onunla Manisa'ya girdi. 1507'de efendisi ölünce Istanbul'a geldi. Birkaç yıl sonra Manisa'ya gidip Şehzâde Süleyman'ın (Kanûnî) dîvân kâtibi oldu. Kanûnî, 1520'de tahta geçince, Istanbul'da görevini devâm ettirdi. Sancak beyi derecesinde devlet memuru idi. *Dîvân* sahibi şâir ise de, şöhreti *Heşt Bihişt* adlı şâirler tezkiresi iledir (Istanbul, 1907). Bu, ilk Osmanlı tezkire-i şuarâsıdır. 1538'de tamamlanmıştır. O tarihe kadar son asırda gelen Osmanlı şâirlerini bize tanıtan mühim bir kaynaktır. 229 şâirden kısaca bahsetmiştir. Rescher tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir (Tübingen, 1941). (Y. Ö.)

SEHİM, bir kuruluşun yaptığı işlerin sonucunda ortaklarına düşen hak, gelir veya kâr hissesi. Eskiden Osmanlı devlet hazinesinin şahıslara kendilerinden aldığı borç karşılığında verdiği ve faizini aydan aya ödediği resmî borç senedine de S. adı verilmişti. Ayrıca bk. BONO, HİSSE, KÂR.

SEHL-İ MÜMTENÎ, ilk bakışta kolay ve sade görünmekle birlikte gerçekte bulunup söylenmesi ve taklit edilmesi güç olan söz. Söylenmesi kolay göründüğü halde benzerinin söylenmesi veya yazılması güç olan söze veya yazıya bu ad verilir. Kolay olmadığı, ancak benzeri söylenmeye kalkışılınca anlaşılır. İlk özelliği sâdeliğidir. İlk bakışta kolay görünmesi de bu sâdelikten ileri gelir. Yunus Emre'nin şiirleri ile Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* adlı eserinin bazı kısımları, S. M.'ye tipik örnekler olarak gösterilebilir.

SEIANUS, Lucius Aelius (Volsinii, şimdiki Bolsena Etrurya M. Ö. 20 - Roma M. S. 31), İmparator Tiberius'un adamı ve yardımcısı. Mısır'da asker olarak imparatorun dikkatini çekmiş, "Praefectus" olmuştur. Muhafızların desteğine ve Capri'de yaşayan imparatorun kendisine gösterdiği itimâda dayanarak, Roma'ya hâkim oldu. Ama Tiberius, S.'un entrikalarından, insan zehirlenmelerinden ve imparator olmaya heveslenmesinden kuşkulanınca, Senato onu ölüm cezasına çarptırdı.

SEIBER, Matyas (Peşte 1905 - Johannesburg 1960), Macar asıllı İngiliz kompozitörü. Z. Kodaly'nin öğrencisi olan S., 1928 - 1933 yıllarında, Frankfurt-am-Main'daki Hochsches konservatuarında profesör olarak çalıştı. 1935'ten sonra İngiltere'ye yerleşti. On iki perdeli serbest eserler bıraktı. Eserleri : Orkestra musikisi, oda musikisi, koro parçaları. Bunlar arasında, tenor solosu için, *Ulysses* isimli, J. Joyce'e dayanan bir kantat; *lied*'ler, piyano musikisi ve eğitime âid yazılar da yer alır.

SEIDL, Anton (Peşte 1850 - New York 1898), Macar asıllı Alman orkestra şefi. 1875'ten sonra, Richard Wagner'in tavsiyesi üzerine, Leipzig'teki Angelo Neumann tiyatrosunda ve Bremen'de çalıştı. 1885'te New York'a yerleşerek, önce Metropolitan operasında, 1891'den sonra da ölümüne kadar New York filarmoni orkestrasında şef olarak çalıştı. Zamanının en büyük Wagner musikisi uzmanları ve orkestra şefleri arasında yer alır. Amerikan musiki hayatında derin bir iz bıraktı.

SEIFFERT, Max (Besskow an der Spree, Brandenburg 1868 - Schleswig 1948), Alman müzikologu. Ph. Spitta'nın öğrencisi. 1600 - 1750 yılları musikisinin başlıca tarihçileri arasındadır. Bütün Avrupa'da şöhret kazandı. Birçok Alman ve Holanda dergilerinde ve ortak yayınlarda eserleri vardır. Daha çok, piyano ve ong musikisi üzerinde çalışmış ve Händel'i, Kuzey Almanyalı ve Holandalı müzisyenleri incelemiştir. 1904 - 1914 yıllarında *Sammelbande der Internationalen Musikgesellschaft*'ı (Milletlerarası Musiki Birliği'nin Kolektif Yayınları) 1918'den sonra da *Archiv für Musikwissenschaft*'ı (Müzikoloji Arşivi) çıkarmıştır.

SEIGNOBOS Charles (Lamastre/Ardèche 1845 - Ploubazlanec/Cotes du Nord 1942), Fransız tarihçisi. 1879'dan sonra Dijon üniversitesinde, 1890 - 1925 yıllarında da Sorbonne'da (Paris) profesör olarak çalıştı. Pozitivist görüşün ve Alman tarih okulunun tesirinde kaldı. Başlıca eserleri : *Histoire de la Civilisation* (Medeniyet Tarihi) [1884 - 1886]; *Histoire Politique de l'Europe Contemporaine* (Çağdaş Avrupa'nın Siyasî Tarihi) [1897]; *Histoire Sincère de la Nation Française* (Fransız Milletinin Samimi Tarihi) [1933]; *Essai d'une Histoire Comparée des Peuples de l'Europe* (Avrupa Halklarının Karşılaştırmalı bir Tarih Denemesi) [1938].

SEILLE BRESSANE, Fransa'da bir nehir. Jura ile Saône et Loire departmanlarını sular ve Saône nehrine akar. Lons-le-Saunier'nin kuzeyindeki Côte de Leutte'ün eteklerinden çıkar ve batıya doğru akarak Louhans şehrinden geçer. Brenne, Solnan, Vallière, Lons-le-Saunier, Sanne nehirleriyle birleşir ve Tournus'nün güneyinde Saône'a akar. Uzunluğu 110 km dir. Eski Fransa'nın bir bölgesi olan Bresse'den adını alan S. nehrinden başka, Fransa'nın Moselle ve Meurthe et Moselle vilâyetlerinde, Seille Lorraine adını taşıyan, 130 km uzunluğunda bir nehir daha vardır.

SEIM veya SEM, Sovyetler Birliği'nde, Orta Rusya'da bir nehir. Desna nehrinin sol kıyı ayağı olup Kursk, Kılsk, Pontief şehirlerinden geçer ve, Sosnitza'ya yakın bir noktada, Desna ile birleşir. Uzunluğu 700 km dir.

SEINE (Sen), Kuzey Fransa'da nehir. Uzunluğu 776 km, havzasının yüzölçümü 79 000 km²'dir. Longres yaylasında, denizden 471 m yükseklikte bir noktada doğar ve Le Havre'da Manş denizine dökülür.

S., Paris havzasından geçer ve alt seyrinde, yani Paris'ten sonra birçok dolambaçlı kavisler teşkil eder. Nehir Rouen'ın altında, kalker yatağına derince gömülür ve 30 m kadar yükselen sarp kıyılar arasından akar. S.'in 15 km uzun, sığ ve kumsallarla kesilmiş huni şeklindeki ağzı, Tancarville'e yakın bir noktada başlar. S.'in en önemli kolları, soldan Yonne ve Eure, sağdan da Aube, Marne ve Oise'dir.

S., Fransa'nın nehirleri arasında en muntazam akışa sahip olup, kışın çok; yazın az suyu vardır. Sel tehlikesi doğuran bol su devreleri nadir ise de, 1966'da Troyes'nın güneydoğusunda bir baraj yapılarak, bu tehlikenin önüne geçilmiştir.

S., kanallar şebekesiyle, Fransa'nın nehir sistemlerinin hepsine bağlıdır. Troyes'nın altında gemiciliğe açıktır. Ama gemiciliğin önemi ancak Paris'ten itibaren başlar. Paris'in S.'deki limanlarında her yıl 20 milyon ton mal taşınır. Paris'ten Le Havre'a kadar giden kısmı, 1 500 tonilatoluk gemilere açıktır; ama yeni planlara göre ırmak kazılıp genişletilecek ve böylece 3 000 tonilatoluk ve su kesimini 4,50 m olan gemilere açılacaktır. Le Havre ile Rouen arasındaki nehir ulaşımı çoktur. S. boyunca bir endüstri bölgesini meydana getirilmiştir (petrol rafinerisi ve petrokimya).

SEINE, Fransa'da eski bir idare bölgesi. Başkent Paris'in de içinde bulunduğu bölge 1964'te kısımlara ayrıldı. Paris başlı başına bir idare bölgesi oldu. Ayrıca Hauts - de - Seine, Seine - Saint - Denis ve Val - de - Marne adlı idare bölgeleri teşekkül etti.

SEINE - ET - MARNE, Fransa'da, Paris havzasında bir departman. Yüzölçümü 5 917 km², nüfusu 756 000 (1975), idare merkezi Melun. Ormanlık bir bölge olan S. - et - M.'da, Sen Seine nehri sahilleri tarıma elverişlidir ve geniş ölçüde tarım yapılır. Endüstri, elektrik malzemeleri, camcılık, kimyevî maddeler üzerinedir.

SEINE - ET - OISE, Fransa'da Paris havzasında bir departman iken şimdi ilga edilmiştir.

SEINE - MARITIME, Fransa'da Paris havzasında bir departman. Yüzölçümü 6 254 km², nüfusu 1 173 000 (1975), idare merkezi Rouen. Kuzeyi Manş deniziyle sınırlı olan departmanda geniş ölçüde tarım, hayvancılık ve balıkçılık yapılır. Dokuma ve kimya sanayii gelişmiştir. Fransa'nın başlıca limanlarından olan Le Havre bu departmandadır. Seine nehri bölgenin güney kısmında akar ve Rouen ile Le Havre arasında çok önemli bir su yolu teşkil eder.

SEINE - SAINT - DENIS, Fransa'da Paris havzasında bir departman. 1964'te kurulmuştur. Yüzölçümü 236 km², nüfusu 1 322 000 (1975), idare merkezi Bobigny. Eski Seine departmanının bazı bölümlerini içine alır.

SEIPEL, Ignaz (Viyana 1876 - Pernitz, Alt Avusturya 1932), Avusturyalı siyaset ve din adamı. Katolik papazı olan S., 1921'den beri rûhânî başkan idi. 1909'da Salzburg'da, 1917'de Viyana'da ahlâkî ilâhiyât profesörü oldu. Avusturya - Macaristan devletinin son hükûmetinde, ekim - kasım 1918'de sosyal yardım bakanı olarak çalıştı. Hıristiyan - Sosyal partinin üyesi olan S., 1919'da, Millî Konsey üyeliğine seçilmiş, 1921 - 1929 yıllarında da partisinin başına geçmiştir. 1922'den 1924'e kadar federal başbakan oldu. Avusturya'nın siyasî bağımsızlığını koruyacağı hakkında verdiği vaad karşılığında 1922 tarihli Cenevre protokolünde, Cemiyyet-i Akvâm'dan elde ettiği bir kredi ile Avusturya'nın parasını istikrara kavuşturdu ve devlet mâliyesini yoluna koydu. Bundan başka bir yönetim reformu da yaptı. Takib ettiği muhafazakâr siyaset, Sosyal Demokratlar'ı kızdırdı. 1924'de S.'e bir suikast yapıldı ve ağır şekilde yaralandı. 1926 - 1929 yıllarında, tekrar Federal Başbakan oldu. Heimwehr Bewegung'a (Yurt savunması hareketi) teşvik ederek, sosyal demokrasiyi ezmeye çalıştı. 1929'da hem hükûmetten, hem de parti başkanlığından istifa etti. Bunun üzerine, bir anayasa reformu istedi. Bu reform, 1929 sonlarında, Federal Başbakan J. Schober tarafından uygulandıysa da, Schober, S.'in fikirlerine karşı sosyal demokratlarla işbirliği yaptı. S., Vaugoin (1930) hükûmetine dışişleri bakanı olarak katıldı. İlk zamanlarda "Büyük Avusturya"cı olan yâni Avusturya'nın siyasî istiklâlini korumak isteyen S., 1925 ile 1930 arasında, yurdunun Almanya ile birleşmesi (Anschluss) fikrini kabûl etti. Bu birleşmeden, Orta Avrupa'nın yeniden teşkilatlanacağını ümid ediyordu. Eserleri: *Die Wirtschaftlichen Lehren der Kirchen Vater* (Kilise Babalarının Ekonomik Teorileri) [1907]; *Nationalitatsprenzip und Staatsgedenke* (Milliyet Prensibi ve Devlet Fikri) [1915]; *Nation und Staat* (Millet ve Devlet) [1916]; *Soziale Fragen und Soziale Arbeit* (Sosyal Sorular ve Sosyal Çalışma) [1917]; *Der Christliche Staatsmann* (Hıristiyan Devlet Adamı) [1931].

SEJAN, Nicolas (Paris 1725 - Paris 1819), Fransız orgcusu. 1760'ta Saint - André des Arts kilisesinde, 1772'de Notre Dame katedralinde, 1789'da Chapelle Royale'de orgcu olarak çalıştı; aynı zamanda Ecole Royale de Chant'da ders verdi. İhtilâl sonucunda bu işlerinden atıldı, ama 1807'de Invalides'de, 1814'de de tekrar Chapelle Royale'de orgcu oldu. Eserleri arasında üç piyano triyosu, altı keman sonatı, org ve piyano için birkaç parça yer alır.

SEKA (Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi'nin kısaltılmışı), kâğıt imâl etmek üzere 1965 yılında, sanayi bakanlığına bağlı olarak kurulan iktisadî devlet teşekkülü. S. kendi sahasına giren konularda alım satım işleri yapar; kendi ihtiyacını karşılamak üzere ormanlar kurar; ayrıca kendi mesaisiyle ilgili kuruluşlarla ortaklık tesis edebilir. Türkiye'de kâğıdın başlıca üreticisi S.'dır. İzmit'teki kâğıt fabrikalarının dışında Çaycuma, Dalaman, Aksu, Afyon, Balıkesir ve Antalya'da fabrikaları vardır. S. başlıca sigara, gazete, ambalaj kâğıdı, saman kâğıt ve karton yapar. Bu arada odun selülozu, saman selülozu, sudkostik, klor (sıvı), kireç kaymağı vs. de imâl eder.

SEKBÂN : bk. YENİÇERİ.

SEKBANBAŞI, Yeniçeri ocağının yeniçeri ağasından sonraki en büyük kumandanı S. ise de, ocağın son bir buçuk asrında üçüncü dereceye düşmüştür. Hattâ 1451 ile 1515 arasında "Fâtih kanunu" mûcibince yeniçeri ağalığı lağvedilmiş, 64 yıl ocağa S.'lar kumanda etmiştir. Farsça aslı "segbân" şeklinde olan bu kelime halk ağzında "seymen" şekline girmiştir: *Alınca şiş-hâneyi seymenlerbaşı.* Meşhur bir Tunaboyu Rumeli türküsünün bir mısraı böyledir. Buradaki "seymenlerbaşı" halk dilinde S., "şişhâne" de top-tüfek fabrikasıdır. Herhalde bir S.'nın bir Alman top fabrikasını zabt etmesi üzerine söylenmiştir.

S., sancak beyi derecesindeydi (tümgeneral). Terfî ederse yeniçeri ağası yahut çok mühim bir sancağa bey olurdu. Fakat XVI. asrın sonlarından itibaren S.'lara terfî olarak çok defa beylerbeyilik (orgenerallik) verilmiştir.

Sefer-i hümâyûnlarda yani padişahın bizzat başkumandanlık ettiği seferlerde yeniçerilere yeniçeri ağası kumanda ettiği halde, sadrâzam-serdâr-ı ekremlerin kumanda ettiği seferlerde yeniçerilere S. kumanda eder, yeniçeri ağası Istanbul'da padişahla beraber kalırdı. Bu kanun 1594'te bozuldu (Naîmâ, I, 95) ve bu tarihten sonra serdâr-ı ekremlerin kumandasındaki seferlerde de yeniçeri askerine yeniçeri ağası kumanda etmeye, S. onun muavini veya kurmay başkanı durumunda kalmaya başladı. Esasen 1594'ten sonraki sefer-i hümâyûnlar sayılıdır: Bir defa III. Mehmed, bir defa II. Osman, 2 defa IV. Murad, birkaç defa IV. Mehmed, bir defa III. Süleyman, 3 defa II. Mustafa bizzat başkumandanlık etmişlerdir.

Sultan Süleyman Kanûn - Nâmesi'ne göre S.'nın yevmiyesi 70 akça idi (yeniçeri ağası: 400 akça). Şu halde S.'nın eline bugünkü parayla ayda 1 890 000 TL. geçiyordu. Sonradan yevmiyesi 80 akçaya çıktı ise de, akça yarı yarıya kıymetini kaybettiği için S., gerçekte Kanûnî devrinin 40 akçasını alıyor, eline ayda 1 080 000 TL. geçiyordu. Bu para S.'nın masrafları için yetersizdi. Onun için Hayrabolu'da yılda 20 000 akça getiren en küçük derecede bir zeâmet de, S. kim ise ona tahsîs edilmişti. Böylece S. ayrıca yılda — Kanûnî devri parasıyle — 18 milyon TL. elde ediyordu.

S.'lar içinde çok değerli generaller, harb adamları yetişmiştir. Birçok vezir ve sadrâzam, vaktiyle S.'lık yapmışlardır. Yeniçeri ağalarının, hattâ kul kethudâlarının askerlikleri yanında siyasî tarafları da olmasına rağmen S., sadece askerdi. Onun için yeniçerilere harb meydanlarında en iyi kumanda edebilecek olan bir generalin bu makama getirilmesine dikkat edilirdi. (Y. Ö.)

SEKBANBAŞI, Koca (ölm. Istanbul 1808), Türk yazarı. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Yeniçeri ocağından yetişti. Babası da aynı ocağın ileri gelenlerinden biriydi. S., IV. Mustafa'ya sunduğu bir lâyiha (rapor) ile dikkati çekti. *Hulâsatü'l-Kelâm fi Reddi'l-'Avâm* adını taşıyan bu lâyihada yeniçeri ocağını, çalışmalarını ve başarılarını anlatır, onları savunur. Bu lâyihanın dili, zamanına göre açık ve kolay anlaşılır bir husûsiyet taşır. Mevzuu ele alış ve işleyiş bakımından çok ün kazanmıştır.

SEKİNET veya SEKİN (Al. Quietiv; Fr. Quiétif; İng. Quietive; İt. Quietive), sâkin, rahat, tatmin olmuş, endişesiz, ruhen sâkin mukabilinde kullanılan, gönül rahatlığı içinde olan; sükûn ve huzûr içinde bulunan; ruha sükûnet ve rahatlık veren şey.

Schopenhauer, bu konuda şöyle der: "Bu bilgi, irade üzerinde aksi tesirde bulunur; fakat herkesin uluorta bilgisinden farkı ve bu iradeye *sâik* (sebep) olmaktan uzak olarak bütün istek üzerinde yatıştırıcı hassasını, S.'i yayar". Bununla beraber, asıl sekinetciliğe (sekincilik) taraftar olmaz ve onu

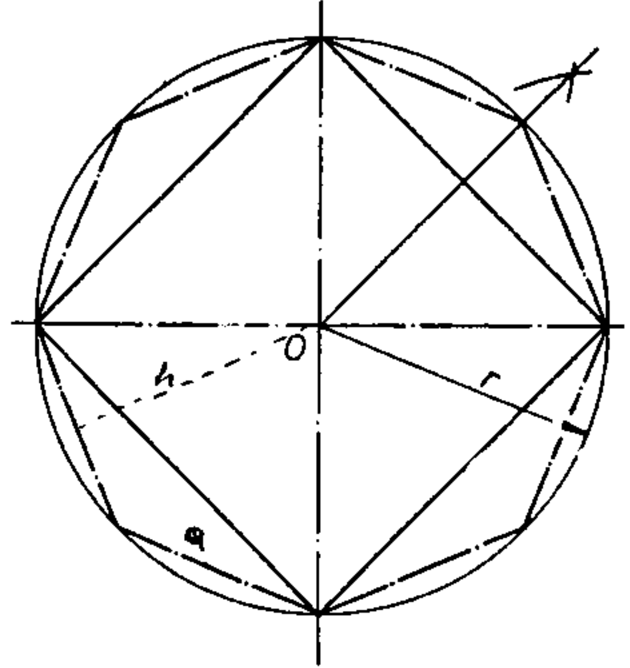
riyazetin (çile çekme) zaruretine karşı tutar ve şöyle devam eder: "Sekinete hizmet eden bilgi ile bir defa husule gelmiş olana, yaşama isteğinin inkârının asla değişmesi söz konusu edilemeyeceğine göre, kazanılmış bir özellik üzerinde olduğu gibi, onun üzerine sükûn bulunabileceğine inanmak gerekir" (bk. SEKİNETÇİLİK).

SEKİNETCİLİK veya SEKİNCİLİK (Al. Quietismus; Fr. Queiétisme; İng. Quietism; İt. Quietisme), sekiniyye, mezheb-i sükûn, mezheb-i huzûr, rehavet, istirvah karşılığında kullanılan, her türlü istek ve ihtirastan el çekerek, ilâhî huzuru, kafa dinçliğini hedef tutan doktrinlerin genel adı. En geniş anlamda S., mânevî mükemmelliği, mutlu ve sakin bir temaşa hâlinde gören her doktrindir. Dar anlamda S. ile, mânevî anlamda inzivaya çekilerek ve temaşayı tercih ederek, mistik vasıfları gözeten, XVI. ve XVII. yüzyıl Hıristiyan'lığının temâyülü kastedilmektedir. Bu görüşe göre, insan ruhu, tamamen pasif varlık olmak suretiyle en iyi şekilde Tanrı'ya erişir. Bu hareket reformasyon karşısında alınan tavırla, mistisizmin yeniden canlandırılmasından doğmuş ve XVII. yüzyıl İspanyası, Fransası ve İtalyası'nda en yüksek noktasına varmıştır. Nitekim, Cizvitlerin gazabına uğramış ve Enkizisyon tarafından mahkûm edilmiş (1687) İspanyol ilâhiyatcısı Malinos (1627 - 1669) ile Madam Guyon (1648 - 1717) tarafından ileri sürülen S., Fénelon'un 1697'de yayınlanan *Maximes des Saints* (Azizlerin Özdeyişleri) adlı eserinde kısmen kabûl edilmiş ve 1699'da kitabının mahkûmiyetinden sonra terkedilmiş bir doktrindir.

En radikal şekline göre, bu doktrin, Tanrı ile sürekli bir sevgi ve birlik hâline kolayca erişilebileceğini ve bu hâlin ruha mutlak bir barış getireceğini ve kendisine ahlâkî ve dinî her türlü pratiği kazandıracağını öngörür. Bu demektir ki, sâf sevgi, temâşâ, vecd ve istiğrak, ilâhî kanunlara tam mânâsıyla boyun eğme, muhakemeyi terk etme ve iradeden vazgeçmeyle ancak S. anlayışına varılabilir. Bir bakıma, hemen hemen bütün dinlerde, kadercilik inancından ileri gelen S. söz konusudur. Bir dünya görüşü olarak S., antik çağ Grek düşüncesinin Stoacı kolundan kaynaklanmaktadır. Stoacılar'a göre, bilgelik, nesnelere karşı, onların açık ve seçik bilgisini edinmekle beraber, kayıtsız davranmayı gerektirir. İslâm inancına göre de, Allah'a varmak için sessizliğe dalma, içe kapanma, kendini adama söz konusudur. Bir tasavvuf anlayışı içinde de, S. yönünden, bunun için meşru bir zemin vardır. İnsan, varlıkların en azizi olmak itibariyle, bulunduğu derecede kalmayarak, haiz olduğu nûr-ı ilâhî'nin esasına, yani asıl kaynağa varmaya çalışmalıdır. İnsan-ı kâmil olup, hasretini çektiği visâl-i Hakk'a kavuşmak için ruhunu sapıklıktan, kötülükten kurtarmaya uğraşmalıdır. Bunun için de mâsivadan geçmek, alâik kaydından çözülmek, nefse hâkim olmak ve ene'yi mahvetmek lâzımdır. İnsan, ancak bu suretle son mertebeye erişmiş, Vücûd-ı Mutlak'ta fânî ve müstehlik olmuş olur. Bir bakıma tasavvuf'un (b. bk.) bu görüşü içinde S., gizli veya açık bir yol olarak rol oynamaktadır. İnsanın, insan-ı kâmil olmasında bu görüş çerçevesinde sürekli bir eylem ve çaba değil, bir vecd ve istiğrak söz konusudur. Çünkü Vücûd-ı Mutlak'ta fânî olabilmek için, her şeyden yüz çevirerek sezsizliğe, içe kapanmaya çalışmak lâzımdır ve bu bakımdan riyazet ve takvaya ve dolayısıyle S.'in ruhî zeminine ihtiyaç vardır. (R. Kardaş)

SEKİZ KISIMLI CONTREPOINT, sekiz kısmı ihtivâ eden contrepoint (b. bk.) çeşidi. Sekiz sesli olduğu için az kullanılmıştır. Fr. contrepoint a 8 parties.

SEKİZGEN, sekiz kenarlı çokgen. Sekiz açısı ve sekiz kenarı eşit olan çokgene düzgün S. denir. Her iç açısı 135° dir. r yarıçaplı bir daire içine, düzgün bir S. çizmek için, merkez açısı 45° olan bir kiriş çizilir. Kirişin boyu S.'in bir kenarıdır. Pergel yardımıyla daire sekiz eşit parçaya bölünür; sonra kesim noktalarını birleştirerek S. çizilir.

SEKİZGEN : Dairenin 4 ve 8 eşit parçaya bölünmesi

Düzgün bir S. için daire içine önce bir kare çizilir, sonra her yay ikiye bölünür. Art arda gelen bölüm noktalarını birleştirerek düzgün S. elde edilir.

Sekizgenin :

Çevresi = 8 a

Alanı = s = 4. a. h

Bir kenarı (yarıçap cinsinden)

SEKİZİNCİ, İbnürrefik Ahmed Nuri (Istanbul 1874 - Ankara 1935), Türk tiyatro yazarı. Mekteb-i Sultanî'yi (Galatasaray lisesi) bitirdi. Hariciye nezareti mektubî kalemine girdi. Karantina idaresi muhasebe kaleminde çalıştı. Bu idarenin Lozan antlaşmasıyla dağılması üzerine, muhasebe müdürlüğünden emekli oldu. Son olarak Ankara halkevi sahnesi rejisörlüğünde bulundu ve bu görevde iken öldü. Bu arada 1923'te Mahmut Yesari ve Reşat Nuri (Güntekin) ile birlikte "Kelebek" adlı haftalık mizah dergisini çıkardı.

S., Türkiyenin başta gelen komedi yazarlarındandır. Ondaki tiyatro ilgisi ve sevgisi, Güllü Agop'un Gedikpaşa tiyatrosundaki temsillerine devam etmesiyle başladı. 1908'de aktör olarak sahneye de çıktı. Dârülbedâyi'in (Istanbul Şehir Tiyatrosu) yönetim kuruluna üye oldu (1915). 1919 - 1922 yıllarında, art arda yazdığı, adapte ettiği ve defalarca oynayıp çok tutulan vodvil ve komedileriyle, o yılların sanat hareketlerinde ön planda yer aldı. *Yegâne Odalık, Hisse-i Şâyia, Ceza Kanunu, Dört Cihar, Lokman-zâde, S.* adlı piyesleri ilk defa o yıllarda oynandı ve geniş ilgi gördü. Fransız yazarlarından birçok adaptasyonlar da yapmış olan yazarın piyeslerinde, o devir Fransız komedi ve vodvillerinin de

etkisi görülür. Dili çok canlı, hareketli ve tabiî, tekniği de oldukça kuvvetlidir. Basılmış piyesleri şunlardır: *Gücü Gücü Yetene* (1918), *Kadın Tertibi* (1918), *Fırsat Yoksulu* (1918), *Kısmet Değilmiş* (1920), *Ceza Kanunu* (1924, adapte), *Nurbaba* (1924), *S.* (1924, adapte), *Hisse-i Şâyia* (1930), adapte), *Şeriye Mahkemesinde* (1933), *Belkıs* (1934), *Himmet'in Oğlu* (1934), *Son Altes* (1934). Bunlardan başka, oynayıp da basılmayan veya hiç oynanmayan ve basılmayan daha birçok piyesi vardır: *Âsi Olalım, Ana Kurbanı, Hacı Mansur, Yavuz Hırsız, Arayan Belâsını da Bulur Mevlâsını da, Bayramlık, Fakabasmaz, Ferhunde, Fıtınadan Sonra, Hûriye'nin Dolabı, Kara Haber, Kaynanaya Hulûl Etme Usulü, Kibar ve İnat, Metres - Zevce, Minnettarlık, Olağan Şey, Zülkarneyn, Nâkıs.*

SEKİZLEME, sekiz saz veya ses veya saz - ses takımı için yazılmış çoksesli musiki eseri. Fr. octette, octuor, İng. octet, Alm. oktett, İt. ottetto, İsp. octeto.

SEKİZLİ, 1 — Sekiz yanaşık sesin art arda gelmesinden müteşekkil dizi (ki tam bir makam dizisi teşkîl eder): do-re-mi-fa-sol-lâ-si-do gibi. 2 — Böyle bir dizi parçasının iki ucu arasındaki aralık: do (çârgâh) - do (tiz çârgâh) gibi. 3 — Armoni'de, üstüste konulmuş, sekiz ses aralıklı uygu: lâ (dügâh) - lâ (muhayyer) gibi. Ar. zü'l - küll, zü's - semâniye, Lat. octava, Fr. octave, İng. octave, Alm. oktave, İt. ottava, İsp. octava, Port. octava, Fr. magadiser (Yun. magadis'ten): bir lâhne, S. aralığı ile eşlik etmek.

Bir "tam sekizli" (Fr. octave juste), bir tam beşli + bir tam dörtlü (yahut tersi) şeklindedir: T T B T + T B T. Yani 5 tanînî (tam ses) + 2 yarım aralık'tır ki değeri 31 + 22 = 53 koma'dır. 53 koma'dan büyük S., "artık sekizli" (octave augmentés) adını alır. 53 koma'dan küçük S. ise, "eksik sekizli" (octave diminuée) adını alır. Artık S., durağında bemol veya tiz durağında diyez ârızası; eksik S. ise, aksine, durağında diyez veya tiz durağında bemol ârızası olan S.'lerdir. En istirahat duygusu veren dizi S. olduğu halde, en rahatsız eden bir dizi artık veya eksik S.'dir. Tam S.'nin hem durağında bemol, hem tiz durağında diyez olursa, ortaya "büyük sekizli" çıkar; aksi "küçük sekizli"dir ki, durağında diyez ve aynı zamanda tiz durağında bemol vardır. Çifte diyez ve bemollerle daha küçük ve daha büyük S.'ler de elde etmek mümkin olduğu gibi, Türk musikisi'nde çeşitli değerde bemol ve diyez olduğu için, tam olmıyan böyle S.'lerde koma sayısı çok değişebilir. Fakat tam olmıyan bir S. nâdiren ve mutlaka bir maksatla kullanılır; zira mütenâfir bir aralıktır. S. çevrilirse, tabiatiyle birli (b. bk.) hâline gelir. Tam olmıyan S.'nin çevrilmesinde ise, çeşitli değerde birliler elde edilir. Eksik S., artık birli hâline gelir (Y. Ö.)

SEKKÂKÎ (XIV. yüzyılın son yarısı - XV. yüzyılın ilk yarısı), Çağatay şâiri. Kronoloji bakımından Çağatay edebiyatının ilk büyük şâiri olarak tanınmıştır. Ancak, hayatı hakkında sağlam bilgi yoktur. Halil Sultan (1405 - 1409) ve Uluğ Bey'in (1409 - 1440) saray şâiri olarak Semerkand'da büyük bir ün kazandı. Büyük emir Arslan Hoca Tarhan'a da kasideler sundu. Nevâî *(Mecâlisü'n - nefâis)* Semerkand'da yaptığı araştırmalara rağmen onun eserlerinden önemli bir şey elde edemediğini bildiriyor. S.'nin kaside ve gazellerini içine alan divanının bugün bilinen tek yazması Londra'da British Museum'dadır. Bu divanda geçen şiirler, onun Çağatay dilini o zamana göre ustalıkla kullanan değerli bir şâir olduğunu göstermektedir. Kaside ve gazelleri klasik Çağatay edebiyatının ilk örnekleri arasında özel bir yer tutar.

S.'nin divanı 1958'de Taşkent'te yayınlanmıştır. (H. Eren)

SEKONDİ - TAKORADİ, Ghana'nın başlıca şehri ve en önemli limanı. Nüfusu 255 000 (1970). 1946 yılında biribirine çok yakın olan S. - T. şehirlerinin birleşmesiyle teşekkül etmiştir. S., daha 1903 yılında ülkenin içlerine demiryolu ile bağlanınca en önemli liman hâline gelmişti. 1928'de, T.'nin derin limanı açılınca, birincilik bu yeni limana geçti. S. - T.'nin başlıca ihraç malları kakao, tütün ve palmiye mamulleridir. Şehir, demiryoluyla kuzeyde Kumasi'ye ve doğuda, başkent Accra'ya bağlıdır.

SEKOWSKI veya SENKOWSKI, Józef Julian (1800 - Petersburg 1858), Polonyalı müsteşrik. 1819'da Vilnius (Wilna) üniversitesini bitirdi ve 1819'da Yakın Doğu ülkelerinde bir geziye çıktı. Bu gezide Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisini arttırmak, Polonya tarihî bakımından değerlendirilebilecek belgeler toplamak, Türk edebiyatı ve Türk ilmi üzerine bilgi almak gibi amaçları göz önünde tutmuştur.

SEKOWSKI, J. Julian

S. 1820'de Istanbul'da Rus elçiliğinde tercümanlık görevine tayin edildi. 1821'de Suriye, Mısır ve Libya'da bir seyahat yaptı. 1822'de Vilnius üniversitesinde Doğu dilleri profesörlüğüne davet edildi. Ancak, bu teklifi kabûl etmedi. Bunun üzerine Petersburg üniversitesinde Doğu dilleri profesörlüğüne tayin edildi. Üniversitede Arapça ve Türkçe öğretti.

Başlangıçta verimli öğretim çalışmaları yapan S., sonradan daha çok gazete ve dergilerde çalışmaya başlamış ve derslerini ihmal etmiştir. Bununla birlikte, 1847'de emekliye ayrılıncaya kadar üniversitedeki görevinde kalmıştır. 1828'de ilimler akademisi muhabir üyeliğine seçilmiştir.

S., üniversitede öğrencilerine sağlam ve derin bilgiler veren seçkin bir öğretim üyesi olarak tanınmıştı. O çağdaki çalışma arkadaşlarından farklı olarak, öğrencilerine açık ve kaynaklara dayanan bilgiler vermeye gayret ediyordu. W. Barthold'un inancına göre Rusya'da doğu ilimlerini S. (ve Kâzım-bek) kurmuştur. S. birçok tanınmış öğrenci yetiştirmiştir. Rusya türkolojisi tarihinde, St. Petersburg üniversitesinde ilk Türk dili profesörü olarak ün yapmıştır. *Supplément à l'Histoire Générale des Huns, des Turcs et des Mogols, Contenant un Abrégé de l'Histoire de la Domination des Uzbèks dans la Grande Bukharie, Depuis leur Etablissement Dans Ce Pays Jusqu'à l'An 1709, et une Continuation de l'Histoire de Kharézm, Depuis la Mort d'Aboul-ghazi-khan Jusqu'à la Même Epoque* [1824] adlı eseri bugüne kadar değerini kaybetmemiştir. (H. Eren)

SEKOYA (Lat. Seguoia), Kaliforniya'ya has bir kozalaklı ağaç cinsi. Başka bir adı da Wellingtonia'dır. Pek küçük, keskin, üç köşeli kesitli ve mavimsi yeşil renkte yaprakları vardır. Bu ağaç, yeryüzünde en uzun ömürlü canlı olarak bilinir. Başlıca iki çeşidi vardır: "Sequoia gigantea"

XX. yüzyılda

Orta Çağ'da

Milât sırasında

M. Ö. 2 000 yılında

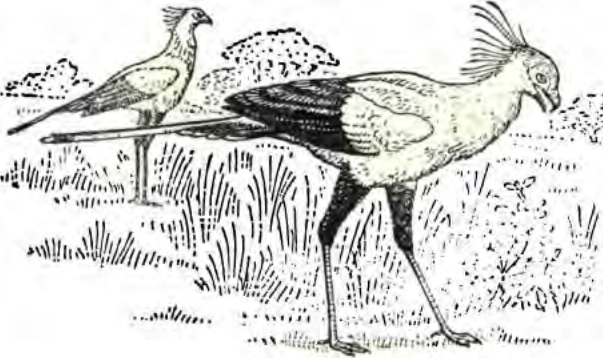
SEKOYA : Yeryüzünün en uzun ömürlü canlısı : Birleşik Devletlerde Sequoia millî parkındaki bu ağacın aş. yu. 4 000 yaşında olduğu tahmin edilmektedir

(dev Sekoya) ve Sequoia seinperiverens. Bu ikinciye İngilizce'de "redwood" (kızılağaç) da denir. Bunların kırmızımsı kerestesinden dolayı her ikisi de gerçekten dev yapılı ağaçlardır ve binlerce yıl yaşayabilirler. Yalnız Birleşik Devletler'in Kaliforniya ve Oregon eyâletlerinde bulunur. Boyları 100 m'yi geçebilir. Kahverengi olan kabukları hava şartlarının etkisiyle zamanla griye döner, dalları gövdeyle hemen hemen dik açı yaparak gelişir. Bilinen en yüksek kızılağacın boyu 111 m'dir. Ağacın kerestesi çok dayanıklıdır, ticarî değeri vardır.

Dev S., Sierra Nevada (b. bk.) dağlarının batı kesiminde yetişir. Bu kesimde özel olarak bir S. millî parkı kurulmuştur. Denizden 1 500 - 2 400 m olan yüksekliklerde yetişen dev S.'lar diğerleri kadar yaygın değildir, boyları da onlarınki kadar uzun olamaz; ancak gövdeleri daha geniştir. Amerika'daki millî parkta bulunan ve General Sherman diye adlandırılan dev S.'nın boyu 83 m, çapı yer hizasında 11 m'dir.

S.'ların çoğu binlerce yaşındadır ve kesilmeleri kanunla yasaklanmıştır. Kanunun çıkmasından önce kesilen bir S.'nın 3 000 yaşından fazla olduğu tesbit edilmiştir. Yukarıda bahsedilen General Sherman'ın da 3 000 - 4 000 yaşında olduğu tahmin edilmektedir.

SEKRETER KUŞU (circaetus galicus - yılan akbabası), Serpentariidae familyasından büyük yırtıcı kuş. Açık esmer renkte, beyaz göğüslü, iri başlı ve iri gözlüdür. Bacakları uzun ve pulludur. S. K.'nun başının arkasından çıkan uzun tüyler, eskiden kâtiplerin kulaklarının arkasına sıkıştırdıkları kaz tüyü kalemlere benzetilmiş, bundan dolayı, bu kuşa S. K. ismi verilmiştir. S. K. Afrika'da yaşar. Daha çok ormansız bölgeleri tercih eder. Vaktinin çoğunu yerde geçirir. Erkeği 115 - 125 cm uzunluğundadır. Dişi olanları biraz daha iri yapılıdır. S. K., kertenkeleler, iri böcekler, küçük

SEKRETER KUŞU

memeliler ve yavru kuşlarla beslenmekle beraber, bilhassa yılan öldürmekteki ustalığı ile tanınır. Bacaklarındaki pullar, zehirli yılanın kuşu ısırıp zehir akıtmasına imkân vermez. S. K., Güney Afrika'da evcilleştirilir. Çiftçiler, Afrika ovalarında birçok yılan öldüren bu kuştan sürüngen ve kemirici zararlıların sayılarının azaltılmasında faydalanmaktadırlar. Bu kuşlar, pek nâdir olarak havalanmakla beraber, güzel uçmaktadırlar.

SEKSTAN, gemiden veya uçaktan bir gök cisminin yüksekliğini ölçmeye yarayan yansıtmalı âlet. Gemiciler hiçbir kara parçası görünmediği zaman, denizin ortasında yerini bulmak isterse, bulunduğu yerin enlem ve boylam derecelerini bilmek zorundadır. Enlem ve boylam derecesinin bulunmasına yarayan metodun temeli: güneşe ve yıldızlara bakıldığı zaman ölçülen açıyı kullanarak yapılan hesaplara dayanmaktadır. Buna gökyüzü navigasyonu denir.

Boylam derecesini bulmak için, kaptanın, bulunduğu yerde, güneşin tam boylam derecesi (tepe noktası) üzerine geldiği zamanı doğru olarak kaydetmesi gerekir. Bunun Greenwich ortalama saatı (GMT) ile zaman farkı bulunur. Aradaki her saat farkı 15 derece karşılığıdır.

Kaptanın bulunduğu yerin paralel derecesini (enlem) bulması için kutup yıldızı ile ufuk hattı arasındaki açıyı bulması yeterlidir. Çünkü bu açı bulunduğu yerin enlem (paralel) derecesini verir. Tabiî bu metot ancak kuzey yarım küresinde kullanılır.

SEKSTAN : Gemiciler tarafından kullanılışı

S., tabanı bir dairenin altıda biri uzunluğunda (S. adı buradan gelir) ve üzerine derece bölümleri yapılmış bir daire yayından oluşmuş üçgen şeklinde bir çerçevedir. Bunun arka tarafına tutturulmuş olan ufak bir dürbünle ön tarafta bulunan bir cam parçasına (ufuk camına) doğru bakılır. Ufuk camının yarısı saydam, öteki yarısı ise yarı aynadır. Bir kol, çerçevenin tepesindeki bir nokta etrafında dönerek yay biçimli tabandaki derece bölümleri üzerinde kayar. Bu kol, güneşin görüntüsünü ufuk camının aynalı kısmından yansıtarak teleskoba düşüren ikinci bir ayna (gösterge camı) taşımaktadır. Gözlemci güneşe doğru dönüp âleti düz tutarak, güneşin görüntüsü ufuk camının berrak kısmında gördüğü ufukla aynı düzeye gelinceye kadar gösterge camını taşıyan kolu ayar eder. O zaman kolun alt ucu bölümleme üzerinde güneşin yükseklik açısını gösterir.

Uçak S.'larında ufuk çizgisi için kabarcıklı düzeçten yararlanılır.

SEKSTOS EMPİRİKOS (Lat. Sextus) (II-III. yüzyıllar), Grek hekim ve filozofu. Empeirikos (Empiricus) lakabı tıpta ampirik (tecrübe ve görgüye dayanan) metodu seçmiş olmasından ileri gelir. Midilli'de doğduğu sanılmaktadır. İskenderiye ve Atina'da yaşamış olan S. E.'un 180 - 210 yılları arasında şüphecilik ekolünün başına geçtiği çeşitli kaynaklara göre ifade edilmektedir. Grek şüpheciliğinin belki en yılmaz savunucusu sayılan ve çok geniş bilgilere sahip olan S. E.'tan yalnız iki değerli eser kalmıştır. Günümüze ulaşan bu iki eserinde S. E., şüpheciliğin prensiplerini ortaya koyar. Üç kitaplık *Pyrroneioi Hypotyposeis* (Pyrron'cu Tasvirler) ile on bir kitaplık *Pros Dogmatikus kai pros Mathematikus* (Doğmatiklere Karşı ve Matematikçilere Karşı), altısı (bir kitap da sayılmaktadır) *gramer, belâğat* (rethorik), geometri, müzik gibi çeşitli ilimleri ele alır, beşi (bir diğer ayrı kitap da sayılmaktadır) ise doğmatiklere yöneltilmiştir. S. E., prensiplerin apaçık oluşuyla, doğmatizme ve metafiziğe son sığınak hizmetini gören ilme hücum ederek, yalnız tam mânâsıyla felsefî ilimlerin değil, aritmetik ve geometrinin de kesin olmadıklarını söylemeye kadar varır. Bu sonuncusunda, çizginin aynı zamanda yer - kaplayan ve yer - kaplamayan noktalardan mürekkep olmak gibi temelli bir çelişmenin bulunduğunu ileri sürer. Onun nazarında kesin olmak, hiçbir ilme ait bir imtiyaz değildir ve fizikte olduğu gibi, matematikte, ahlâkta olduğu gibi mantıkta, teorilerde olduğu gibi metodlarda, her şey belirsiz, şüpheli ve çelişiktir. Böylece S. E.'un metodu, felsefî doğmaları karşı karşıya getirmek, sonra bir doğmanın hakikatını, onun kadar belirgin bir başka hakikati inkâr etmeden doğrulayamayacağımızı göstermek, tek kelimeyle bütün doktrinleri çatıştırmak ve böylece güçlü bir tenkitle bir araya getirilen topyekûn Grek felsefesini ortaya koymaktadır.

SEKT-İ MELİH, "güzel duraklama" anlamına gelen bir edebî sanat. Şiirde söyleyişe âhenk sağlamak amacıyla yapılan duraklamadır. Aruzun "mef'ûlü mefâilün faûlün" vezniyle yazılmış bir manzumenin arasına "mef'ûlün fâilün faûlün" vezninde mısra sokuşturma sanatına bu ad verilir. Yani ilk kalıptaki "lü" ve "me" kısa heceleri "lün" şeklinde birleştirilerek bir uzun hece hâline getirilir ve böylece ikinci kalıp (mef'ûlün fâilün faûlün) meydana gelir. Bir örnek olarak Yahya Kemal'in *Gece* adlı şiiri gösterilebilir :

Bir yoldu parıldayan gümüşten
— — . / . — . — / . — —
Mef û lü/me fâ i lün/fa û lün
Gittik bahs açmadık dönüşten
— — — / — . — / . — —
Mef û lün/fâ i lün/fa û lün

Bu tür ahenk duraklamasını bazıları hoş buldukları için buna S. M. adı verilmiştir. Dîvân şiirinde, özellikle mesnevilerde S. M.'e çok rastlanır. Bu sanat, Tanzimat'tan sonraki Türk şiirinde de yer yer görülür.

SEKÜLARİZM (Al. Sekularismus; Fr. sécularisme; İng. secularism) (Dünyeviyye, gayr-i diniyye mezhebi, asrilik, dehriyye, dünyacılık, çağdaşlık), tabiî ahlâkîlık prensipleri üzerine temellendirilmiş ve din veya tabiat - üstü inanış gibi gösterilenden müstakil bir ahlâk anlayışı sistemi.

Katolik Hıristiyan'lığın dışındaki Hıristiyan'lığın yayıldığı yerlerde; hususiyle Protestan'lığın tesiri altında olan, İngilizce ve Almanca'da kullanılan terimin menşei (Grekçe değil), Latince saeculum, saecularis kelimesi, daha ziyade "çağ", "dünya" anlamına gelmektedir ki, S. ile de "çağa uymak" veya "gereğine (dünyaya) uyacak biçimde değişmek", kastedilmektedir.

Halbuki, laisizm terimi, Grekçe laos (halk), laikos (halka ait) kelimelerinden türetilerek, Katolik Hıristiyan'lığın yayıldığı milletlerin dilinde, hususiyle Fransızca'da kullanılır. S. teriminde laisizmden farklı olarak, kilise veya kilise adamı, kural ve kaideleri, yetkileri ile onların dünyaya ait karşılıklarının (klerikus ile laikos'un) karşı karşıya gelmesi, çok sayıda ölçülere göre birbirinden iyice ayırt edilmesi durumundan ziyâde, geleneğe bağlı, katılaşmış kural ve kaideler karşısında, zamanın gereğine dünyanın gidişine uyan kural ve kaideleri geliştirme dâvâsının yüz yüze gelmesi durumu vardır. Din ile dünya işlerinin ilişkisini ayarlamada Protestanlık, Katoliklik'ten fazla esneklik gösterebilmiştir. Bu bakımdan laisizm bir bakıma, laiklik ile S. terimlerinin anlamları, ayrı menşelerden geldiği hâlde, anlamları da birbirine uymaktadır. Bununla beraber, tıpkı Hıristiyanlık'taki Ortodoks, Katolik ve Protestan kolları arasında nasıl farklar görülüyorsa, laisizm ile S. arasında da her birinin kendi tarihinin seyrine uygun olarak, tutum ve anlayış değişiklikleri olacağı tabiîdir.

S., ilk defa İngiltere'de, 1846'da, George J. Holyoake tarafından resmî felsefe sistemi olarak teklif edilmiştir. S.'in ilk postulatı olan düşünce ve kanaat hürriyeti, yani her insanın kendisi yönünden düşünmesi hakkıdır. Bu bakımdan, bir postulatın gerekli olduğu husus, onun zarurî tamamlayıcısı olarak, düşünen herkesin değişik kanaate sahip olma hakkıdır. Bu hak, elbette değişik olanı, yani, bir başkasını kabûl etmek hakkı olmaksızın ispat edilemez. Nihayet, S., ahlâkî mükellefliklerin temelleri, Tanrı'nın var - oluşu, ruhun ölmezliği ve vicdan otoritesini dikkate alan kanaatlar gibi, bütün hayatî meseleleri müzakere ve münakaşa etmek hakkını kabûl eder.

S. yalnız başka iyi olmadığını ileri sürmekle kalmaz; aynı zamanda, bugünkü hayatın da iyi olduğunu kabûl eder; fakat bugünkü hayatın iyi olması gerçek iyi demek olduğunu desteklemeyi gerektirmez; çünkü o daima iyi olanı araştırır. S., insanın mahrum ve yoksul kalmayacağı bir maddî şartı bulmayı hedef tutar. Hıristiyan'lığın postulatlarıyla ne mücadeleyi göze alır ne de tabiatta ışık veya yol gösterme kurtarıcılığı olacağını söyler. S. daha ziyâde şartlarının ve müeyyidelerinin, müstakil olarak mevcut olduğu, müstakil olarak ve daima tesir ettiği kendi doğruluk (hakikat) anlayışında ışık ve yol göstericilik olduğunu ileri sürer. Bir doktrinden ziyâde temâyülü ifade eden S., bilhassa İngiltere'de kullanılan bir terim olup, her türlü dinî maksatları bir tarafa bırakır. Bu bakımdan, bir bakıma laiklikle eş-anlamlıdır. S., insanlığın geleceğini, bugünkü hayatın maddî ihtiyaçlarını gidermekle sınırlandırır ve ona insanın bütünü gibi bakar. Bu türlü bakış tarzı ateizm olmayıp, bir çeşit pozitivizm ve siyantizm (scientisme)'e (b. bk.) denklik arzeder.

SEL, dağların dik yamaçlarından düşercesine inen, yolu boyundaki taşları, toprakları aşağılara indiren; geçtiği yerlere zarar veren akarsu. S.'in geçtiği yere "S. yatağı" denir. Böyle yerlerde köyleri, kentleri sık sık S. basar. S. sularının yayıldığı yerlere "taşkın alanı" veya S. baskını alanı adı verilir. S.'lerin belirdiği yamaçlarda yarıntılar meydana gelmiştir ki, bunlara da "S. yarıntısı" denir. S.'ler yüzünden

dağların yamaçlarındaki ekilebilir topraklar kısa zamanda süpürülür, aşağılara indirilir (bunlara sürüntü maddeleri denir); dipteki kayalar yüze çıkar, arazi çıplaklaşır. S.'in yıkıcılığını önleyen başlıca tabiî varlık, bitki örtüsüdür (orman, çalılık, dikenlik, hattâ otluk). S.'in yıkıcılığını önlemek için gerekli yerlere enine birtakım taş duvarlar biçiminde setler (b. bk.) yapılır, çevre ağaçlandırılır.

S.'ler, kısa süren şiddetli sağanak yağmurlarından ve birdenbire beliren kar erimelerinden doğar. Hele bu ikisi birden bir anda olursa, S.'lerin korkunç akışları daha bariz ve tesirli olur. Ormanların tahrip olunduğu, bitki örtüsünün seyrelmiş bulunduğu dağ yamaçlarında, kurak ve yarı kurak bölgelerde, daha önce "kuru dere" veya suları son derece azalmış dere durumunda bulunan su yatakları birdenbire sularla dolar, sular korkunç şekilde kabarır, kükrercesine akar, önlerine geleni silip süpürürler. Böyle hallerde mal ve can kaybı da olur. Bu sebeple S.'ler "tabiî âfetler"den biri olarak, tedbirler alınmak üzere, göz önüne alınmıştır. Barajların yapılmasına ve S. baskınlarını önlemek için alınan tedbirlere rağmen, türlü bölgelerde S. baskını tehlikesi bugün de vardır (bk. TAŞKINLAR). (R. İzbırak)

SEL, Kemal Salih (Istanbul 1900 - Istanbul 1975), Türk gazetecisi. Istanbul üniversitesi eczacılık fakültesinde okurken, Yunus Nadi'nin başyazarlığını yaptığı "Tasvir-i Efkâr" gazetesinde çalışmaya başladı. Sonra yine Yunus Nadi tarafından kurulan "Yeni Gün" gazetesine geçti. Istanbul'un işgali sırasında öğrenimini yarıda bırakarak Ankara'ya gitti, oraya taşınan Yeni Gün'de yazı işleri müdürü oldu. Bu arada parlamento muhabirliği de yapıyordu. 1924 yılında "Cumhuriyet" gazetesi kurulunca, bu gazetenin yazı işleri müdürlüğüne getirildi. 1925'ten sonra Haftalık Mecmua, Aylık Mecmua ile Roman Gazetesi ve Haftada Bir Gün adlı dergileri çıkardı.

SELÂMET, Selânik'te çıkmış olan haftalık Türkçe gazete. 1911 yılında yayınlandı. Sahibi Mustafa Said, başyazarı Fikri Şahabeddin'dir. Gazetenin üzerinde, "ziraî, iktisadî, edebî, içtimaî, vatanın selâmetine çalışır Osmanlı gazetesidir" kaydı bulunmaktadır. Çok yönlü bir yayın politikası takib etmiştir.

SELÂMET, Selânik'te çıkmış olan Türkçe günlük gazete. Siyasî ve sosyal haberlere ağırlık veren bir gazetedir. Sorumlu müdürü A. Kemaleddin, başyazarı ise M. Selâhaddin'dir. 1921 yılında çıkmaya başlamış, yayınını iki yıl sürdürmüş ve 541 sayı çıkmıştır.

SELÂMET GİRAY HAN I (öl. 1610), 19. Kırım hanı (1608 - 1610). I. Devlet Giray Han'ın (1551 - 1577) oğludur. Babasından sonra, ağabeyleri II. Mehmed, II. İslâm, II. Gazi, I. Feth ve yeğeni Toktamış Giray Hanlar, Kırım tahtına çıkmıştı. S. G. H., 1596 aralığında ağabeyi II. Gazi Giray'ın ikinci hanlığında kalgay (velîahd) ilân edilmişti. Fakat II. Gazi Giray'ın yerine bir yıl için oğlu Toktamış Giray han oldu. Sonra S. G., Kırım tahtına tayin edildi. 2 yıllık saltanatı sırasında Birinci Sultân Ahmed pâdişahtı. Yerine küçük-yeğeni III. Mehmed Giray, han oldu. I. S. G.'ın oğullarından 3'ü ve torunlarından 5'i Kırım tahtına geçmiş, fakat erkek tarafından nesli XVIII. asrın başlarında kesilmiştir.

SELÂMET GİRAY HAN II (1690? - Yanbolu 1751), 39. Kırım hanı (31.XII.1739 - XI.1743). I. Selim Giray Han'ın 8. oğlu ve tahta geçenlerden 6.'sıdır. Saltanatı, I. Sultan Mahmud zamanında 4 yıldan bir ay eksiktir. Azlinden sonra 18 yıl yaşamış, 61 yaşlarında Yanbolu'daki (bugünkü Bulgaristan'da) mâlikânesinde ölmüştür. Oğullarından Maksud Giray, sonraları tahta çıkmış, diğerleri İnâyet Giray kalgay ve Bahâdır Giray, nûreddin'liğe kadar yükselmişler, erkek tarafından nesli 1790'da kesilmiştir. (Y. Ö.)

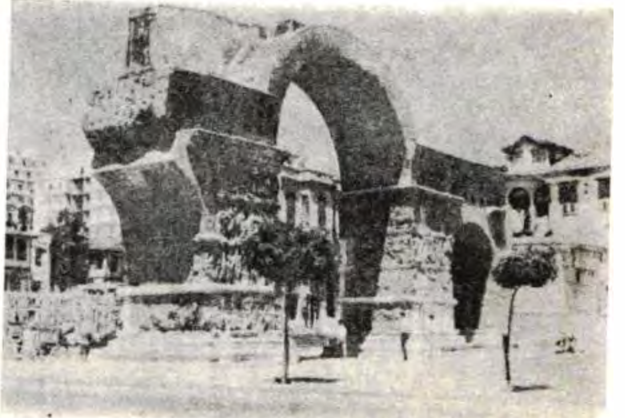
SELÂMET-İ UMÛMİYYE, Istanbul'da çıkmış olan Türkçe gazete. 1910 yılında yayınlandı ve haftada iki defa çıktı. Sorumlu müdürü Bezmi Nusret olan bu gazetenin üzerinde, "demokrasi mesleğinin hâdim ve müdâfiidir" kaydı bulunmaktadır. Demokrasi fikrini savunmuş ve bu fikri yerleştirip yaymaya çalışmıştır.

SELANGOR, Malaya federasyonuna dahil eyâletlerden biri. Malaya yarımadasının batı sahilindedir. Doğuda Pahang, güney - doğuda Negri Sembilan, güneyde ve batıda Malaka boğazı, kuzeyde Perak ile sınırlıdır. Yüzölçümü 8 180 km², nüfusu 1 630 000 (1970). Federasyonun başkenti olan Kuala Lumpur, 1974'e kadar, aynı zamanda S.'un da başkentiydi. Ancak 1974'te Kuala Lumpur federal bölge hâline getirildi ve Şâh - Alam S.'un idare merkezi oldu.

Eyâletin toprakları, kuzeyde, Pahang'la sınır teşkil eden dağlara doğru, 80 km, uzanır. S.'da, Klang, Langat gibi birkaç küçük akarsu vardır. Burada yaşayanların yarısı Çinli, altıda biri de Hintli'dir. Ancak geriye kalan üçte bir Malay asıllıdır. Başlıca şehirler Swettenham ve Klang'dır. S.'un ekonomisi gelişmiştir. Kömür ve kalay çıkarılır, büyük ölçüde kauçuk elde edilir.

Holandalılar 1784'te S. sultanını kovdular; sonradan sultan onların hâkimiyetini kabûl etti. Holandalılar ayrılıp da İngiliz hâkimiyeti kurulunca, sultan İngilizler'le ticarî bir anlaşma yaptı. 1874'te S. İngiltere'nin himayesine girdi. 1895'te federe Malay devletlerine, 1963'te Malaya federasyonuna katıldı.

SELÂNİK, Yunan Makedonyası'nın idare merkezi. Ülkenin kuzeyinde, kendi adını verdiği körfezin sahilinde bir liman şehri. Yunanistan'ın ve güney-doğu Avrupa'nın başlıca limanlarından biri olan S., II. Sultan Murad tarafından fethedildiği 1430 yılından, 1912 yılına kadar 482 sene Türk bayrağı altında yaşamış, bir Türk şehri olmuştur. Nüfusu : 345 799 (1971).

SELÂNİK : Bizanslılar'dan kalma bir kemer

Halkidikya yarımadasının batısında bulunan S., Yunanistan'ın üçüncü büyük şehridir. Şehir Eski Roma zamanında tarihî Vardar kapısıyla, Kalamara kapısı arasında uzanan Via Egnatia üzerinde gelişmiş, bu çevrede yapılan kazılar Helenistik çağdan kalma bir agorayı meydana çıkarmıştır. Şehirde Romalılar'dan kalma zafer takları da vardır. Galerius kemeri turistlerin ilgiyle ziyaret ettikleri bir eserdir. Eskiden kalma eserlerin başlıcası 1589'da camiye çevrilen Aya Sofya'dır. Aya Sofya'dan daha da eski olduğu tahmin edilen Aya Demetrius 1917 yangınında harab olmuş, sonradan kısmen tamir edilmiştir. Eski Cami de S.'in ilgi çeken yapıları arasındadır. S.'te Türklerden kalma başka eserler de vardır. Atatürk'ün doğduğu ev S.'tedir ve müze hâline getirilmiştir.

Hem tarım mahsulleri, hem mineral bakımından zengin bir eyâlet olan Makedonya'nın limanı ve önemli bir ticaret merkezidir. Tarım mahsulleri, maden filizleri ihrac edilir. Sigara fabrikaları, petrol rafinerisi, metalürji, kimya sanayii vardır. Şehir dört demiryolunun terminali olması bakımından da önem taşır.

Tarih : S., eski Yunan şehri Therma'nın yerinde M. Ö. 315 yılında Kassandros tarafından kuruldu. Kassandros şehre, Büyük İskender'e bir kızkardeş doğuran karısının adını verdi. Şehir o zaman Roma ile Doğu arasındaki anayol üzerindeydi. İmparatorluğun Istanbul'a nakledilmesinden önceki yıllarda en parlak dönemini yaşadı. M. S. 390'da isyana teşebbüs eden şehir halkından 7 000 kişi Thedosius tarafında hipodromda katledildi. VII. yüzyılda Makedonya Slavları S.'i kuşattılar. 904'te Siranaykalı Sarasenler (Afrikalı ve Avrupalı Müslümanlar'a, Orta Çağ'da Batılılar'ın verdiği ad) şehri ele geçirdi, 22 000 kişi köle olarak Akdeniz pazarlarında satıldı. Şehir 1204 - 1224 arasında kurulan bir Latin krallığının merkezi oldu. S. ilk defa I. Murad zamanında Türkler'in eline geçtiyse de, Bizans idaresine son verilmedi. Yıldırım Bâyezîd şehri tekrar aldı, ancak Ankara savaşından sonra yine kaybedildi. II. Sultan Murad S.'i kesin olarak Türk topraklarına kattı. Balkan savaşına kadar bir Türk şehri olarak gelişen S., bu savaşta yenilmemiz üzerine kaybedildi.

I. Dünya Savaşı sırasında Sırbistan harekâtını destekleyen Fransızlar ve İngilizler buradan çıkarma yaptılar. 1916 yılı başlarında S.'e çıkarılarak Sırbistan cephesine sevkedilen İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin sayısı 300 000'i bulmuştu. Bunların karşısında sayıları 280 000'i bulan Bulgar ve Alman kuvveti vardı. Müttefikler muhtelif taarruzlarda bulunduktan sonra, 1918'de Bulgarlar'ı yenmeyi başardılar.

S. II. Dünya Harbi sırasında, 1941 - 1944 yılları arasında Almanlar tarafından işgal edildi.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ : bk. MUSTAFA EFENDİ, Selânikî.

SELB, bir hak veya durumu hukuk dışı olarak zedelemek, kaldırmak, gidermek veya yok etmek. S., bir malın gasp yolu ile sahibinin elinden zorla alınması (malın S.'i); deniz, kara ve hava yolu ile dolaşım imkânının yok edilmesi (seyahat hürriyetinin S.'i) veya gürültü ve diğer şekillerle halkın istirahat ve sükûnetinin bozulması (huzurun S.'i) şeklinde olabilir. S., Türk Ceza Kanununun çeşitli maddelerinde hükme bağlanmış bir suç fiilidir (bk. GASP, EŞKIYÂLIK, KORSAN, YOL KESMEK).

SELÇUK, İzmir iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 295 km², nüfusu 17 139 (1975), nüfus sıklığı 60, köy sayısı 9 (köylerden biri 2 000 nüfuslu), ilçe merkezinin nüfusu 10 336 (1975). İlçe nüfusunun yarıdan çoğu şehirde yerleşmiştir. Daha önce Kuşadası (b. bk.) ilçesine bağlı bir bucak iken, 1957'de ilçe olmuştur.

SELÇUK : İlçe'nin genel görünüşü

İlçe arazisi, İzmir ilinin güney ucundadır. Küçük Menderes nehrinin aşağı kesimi ilçeden geçer. Güneyinde Ovacık dağı (530 m) ile Maden dağı (638 m) vardır. Bunlar Ege masifinin birer parçası olarak metamorfik taşlar, mermerler, kristalin kalkerlerden karışık bir yapı gösterir. Yer yer krom, asbest damarları vardır. İlçenin kuzeyi alüviyal bir ovadır. S. kasabası, Küçük Menderes ovasının (deltasının) güney kenarındadır. Hemen yakınında Efes harabeleri vardır.

İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kışlar yağmurlu ve ılık, yazlar sıcak ve kuraktır (bk. İZMİR).

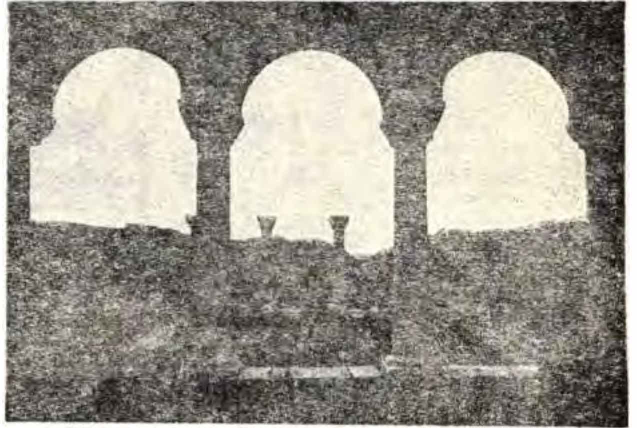
S. ilçesinin halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. Son zamanlarda buna turizm de katılmıştır. 1972 verilerine göre, buğday (2 700 ton), arpa (420 ton), mısır (90 ton) ekilir. Az miktarda sebze yetiştirilir. 760 000 kadar olan zeytin ağacından yılda 7 600 ton zeytin elde edilir, bunun çoğu zeytinyağı imâlinde kullanılır. Yılda 655 ton üzüm alınır. Bir miktar tütün, incir de elde edilir.

Yakın yıllara kadar bir bucak merkezi (şimdi Aydın'ın bir ilçesi olmuş bulunan Kuşadası ilçesinin Akıncılar bucağının merkezi) olan S. kasabası (nüfusu 1927'de 1 409 ve 1955'te 8 450), 1957'de ilçe merkezi olduktan sonra gelişmiş, nüfusu 11 000'e yaklaşmış, bir küçük şehir görünüşü almıştır. Belediyesi 1943'te kurulmuştur. İşlek bir çarşısı, pazarı, düzgün cadde ve sokakları, lokanta ve otelleri vardır. Güneyinde tepelik bir arazi, önünde alüviyal geniş bir ova bulunan bir yerde gelişmiştir. Kuşadası - Söke - Ortaklar'ı biribirine bağlayan asfalt yol, S.'u da bunlara bağlamıştır. S.'tan İzmir'e geniş asfalt yol uzanır. Demiryolu da ilçeyi türlü yerlere bağlamıştır.

SELÇUK : Müzesindeki Artemis heykeli

İlçe merkezinde 3 ilkokul (köylerde 7 ilkokul), ortaokul, meslek okulu, kütüphane vardır. "Efes Müzesi" (1929 da kurulmuş, Efes ve çevrelerinden toplanan klasik, Roma ve Türkler'e ait eski eserlerin bulunduğu ve 1964'te yeniden düzenlenmiş olan bu müze örnek müzelerimizden biridir), Efes'te St. Jean kilisesi, Lisymachos şehri ve Meryem Ana evi, açık hava müzesi durumuna getirilmiştir. S. kasabasının Ayasluk tepesinde eski bir kale olan "S. Kalesi", İsabey camii, mezar anıtı (Mausoleum) başlıca turistik yerlerdir. Kasabada birkaç otel, motel ve pansiyon vardır. Sağlık merkezi, hekim ve eczaneler bulunmaktadır. Elektrik enerjisi, içme ve kullanma suyu vardır.

SELÇUK : Saint - Jean kilisesi

S.'tan 9 km güneyde, 420 m yükseklikteki Bülbül dağının üzerinde Hz. Meryem'in evi vardır. Restore edilmiş küçük bir kilise de bulunmaktadır (bk. EFES). Meryem Ana'nın 101 yaşına kadar yaşadığı sanılan bu mukaddes evin etrafı ağaçlıktır. Binada bir taş ve bunun üzerinde altın bir kalb görülür. Evin bir başka köşesinde Hz. Meryem'in heykeli vardır. Her yıl burada tören yapılır; 15 ağustosu takip eden ilk pazar günü yapılan âyine binlerce Hıristiyan katılır. Meryem Ana'nın evi, Hıristiyan'lığın mukaddes bir yeri olmuş, Hıristiyanlar tarafından bir hac yeri olarak ilân edilmiştir (bk. İZMİR, EFES, MERYEM). (R. İzbırak)

SELÇUK, Mahmud Zarif (İstanbul 1871 - İstanbul 1941), son devir maarifçilerinden. Ankara vilâyeti mektupçusu Abdullah Şevket Bey ile Abdurrahman Nûreddin Paşa'nın kızkardeşi Ümmühan Hanım'ın oğludur. Mülkiye'nin İdâdî kısmında orta öğrenimini tamamlayarak, 1894 yılında yüksek kısmından diploma aldı ve aynı yıl içinde Edirne vilâyeti maiyyet memurluğu görevine tayin edilerek devlet hizmetine girdi. Bir yıla yakın bu görevde kaldıktan sonra, 1895'de Maârif Nezâreti mektûbî kalemi hulefâlığına nakledildi. Bu görevinde üç defa terfi gördükten sonra 1903'de ek görevle Dârülfünûn edebiyyat şubesi müdür muâvinliğine getirildi. Aynı yıl içinde Meclis-i Kebîr-i Maârif âzâlığına, 1908'de maârif nezâreti sicill-i ahvâl müdürlüğüne, 1912'de de görevindeki başarısı

dikkate alınarak tedrisat-ı ibtidaiyye dairesi 1. şube müdürlüğüne nakledildi. 1913 yılında Dârülfünûn edebiyyat medresesi müdürlüğü görevini aldı. Dârülfünûn Umum Müdürü Salih Zeki Bey'in İsviçre'de bir müddet için görevlendirilmesi üzerine, umum müdürlük vekâleti S.'a verildi (17 temmuz 1917 - ekim 1917).

Dârülfünûn'da yapılan ıslâhat sırasında fakülte müdürlüklerinin kaldırılarak, yerine seçim suretiyle dekanlığın getirilmek istenmesi üzerine, 1918 yılında Kandilli inas sultânîsi (kız lisesi) müdürlüğü ve coğrafya öğretmenliğine görev nakli yaptı. 1919'da ikinci defa tedrisat-ı ibtidaiyye dairesi 1. şube müdürlüğüne getirildi ise de, kısa bir süreden sonra Matbaa-ı Âmire (Devlet Matbaası) müdürlüğüne tayin edildi. Istanbul hükûmetinin ilgaasından sonra da, T. B. M. M. ve cumhuriyet idaresi döneminde de, emekli olduğu 1926 yılına kadar, bu görevine devam etti.

SELÇUK, Münir Nûreddin (Istanbul 1899/1900), Türk hânende, bestekâr ve koro şefi. Babası sadâretin Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn odası 2. sınıf halîfelerinden Nûreddin Bey, ûlâ sânîsi rütbesini (korgenerale eşit sivil = mülkî rütbe), III. Osmânî ve II. Mecîdî nişanlarını hâizdi *(Sâl-Nâme,* 1326 = 1908, s. 172 - 3). Nûreddin Bey'in zevcesi ve S.'un annesi Hanîfe Hanım, Ümmühan Hanım'ın kızı, Ümmühan Hanım ise, Vezir Germiyanoğlu Ali Paşa'nın 3 kızının küçüğü ve Sadrâzam Abdurrahman Nûreddin Paşa'nın kızkardeşidir.

Çocuk yaşında sesinin güzelliği ve musiki istidadı ortaya çıktı. Babasının konağında meşk ettikten sonra 1915'te Kadıköyü'nde Ali Şâmil Paşa konağındaki Dârü'l - Feyz-ı Mûsikî cemiyetine hem hânende, hem talebe olarak girdi. Başhânende Meclis-i Âyân zabıt kâtibi Edhem Nûri Bey'den 10'a yakın fasıl meşk etti (bu zâtın hocası Yeniköylü Hasan Efendi'dir). 1917'den itibaren umûma açık konserlere hânende olarak katılmaya başladı. Kadıköyü Sultânîsi'nde (lise) okuyordu. 1917'de Dârülelhân'a girdi ve Ahmed Irsoy'un talebesi oldu. Az sonra ziraat tahsili için Macaristan'a gittiyse de Mütâreke'de Istanbul'a döndü. Ali Rif'at Çağatay'ın başkan olduğu Şark Mûsikî Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulundu (diğer kurucular: Levon Hancıyan, Tanbûrî Hikmet Bey, Gazi Osman Paşa-zâde Pianist Cemal Bey, K. N. Seyhun, L. Karabey, Enîse Can, Nezâhat Hanım, Ûdî Hayriye Hanım, Zâhide Hanım vs.). Şark Musikî Cemiyeti ile konserler verdi (az sonra R. Fersan'la Mes'ud Cemil de bu hey'ete katıldı). Bu sırada Üsküdarlı Hoca Zıyâ Bey'den hususî olarak meşk etti. 1923'te Muzıka-yı Hümâyûn'a hânende olarak mülâzım (teğmen) rütbesiyle girdi. 2 ay sonra cumhuriyet ilân edilince, aynı rütbe ile ve sonra sivil hânende olarak Riyâset-i Cumhûr İncesaz Hey'eti'ne dâhil oldu. 1926'da hey'etten ayrılarak 3 yıl kaldığı Ankara'dan Istanbul'a döndü. Sahibinin Sesi firmasında plak doldurmaya başladı ve o tarihten bu yana 400 plağa 800 kadar parça okudu. 1927'de Paris'e gidip şan, solfej ve piano dersleri aldı, 1928'de döndü. 1930'da Fransız Tiyatrosu'nda (Ses, Dormen tiyatroları) Mes'ud Cemil, Rûşen Kam, Artaki Candan, Nubar Tekyay eşliğinde Türk Musikisi'ndeki ilk Avrupâî solo konserini verdi. Hiçbir tarihte muntazam şekilde gazinoda okumadı ve bütün teklifleri reddetti.

1942 - 1947 arasında Istanbul Konservatuarı icrâ hey'eti'nde çalıştı ve 15 plağa en ağır klasik parçaları okudu (eşlik edenler: Kudümzenbaşı Ahmed Irsoy, Kemânî Reşad Erer, Ûdî Sedad Öztoprak, Neyzen Tevfik, Tanbûrî Dürri Turan, Sînekemânî Nûri Duyguer). 1953'te Dr. Nevzad Atlığ'ın piyasada çalışanların İcrâ Hey'eti'nde çalışmalarına karşı çıkıp istifa etmesi üzerine, onun yerine, Istanbul Konservatuarı İcrâ Hey'eti'ne şef oldu ki, bu topluluğun en parlak yıllarıdır. Üslûp dersi de veriyordu. Istanbul Radyosu'nda da musiki müşâviri ve stajyerlere hoca olarak görev yaptı. 1958'de radyodan ayrıldı ve hiçbir zaman radyolarda muntazam yayın yapmadı. 1953'ten 1975'e kadar İcrâ Hey'eti şefliğinden ayrılmadı ve konserlerin ekserisini idare etti. Dış ülkelerde de solo konserler vermiştir.

S., Türk Musikisi'nin tanıdığı en iyi ve en meşhur hânende, bugünkü tâbiriyle ses san'atkârlarından biridir. Gençliğinde pek güzel ve parlak olan sesi, —musikide nâdirdir— 60 yaşlarına kadar letâfetini az çok muhafaza etmiştir. Bestekâr olarak hemen hemen hiç kötü eser yapmamıştır. Buradaki başarısı, klasik repertuarı çok iyi bilmesi ve çok mâhirâne taklîd edebilmesinden gelir. Üslûbu, modern parçalarında bile yüksek san'at seviyesinde tutabilmiştir. Biraz piano ve tanbur çalmıştır. Gazel an'anesini devâm ettirmiş ve güzel gazeller okumuştur. (Y. Ö.)

SELÇUKLULAR, Türk imparatorluk hânedânı. Selçukoğulları'nın kurdukları devletler :

I. BÜYÜK SELÇUKLULAR :

Oğuzlar Üst - Yurt'a ve Sır - Deryâ kuzeyine geldikleri ve burada takriben 1 milyon km² genişliğinde bir devlet kurdukları zamandan 990'a kadar geçen müddet içinde başlarında bulunan ve "yabgu" titrini taşıyan hânedânı ve hükümdarlarını bilmiyoruz. Belki bundan sonra yeni vesika ve kitaplar bulunup bilgimiz genişliyecektir.

Oğuzlar'ın Kınık boyunun beyi olan Selçukoğulları aynı zamanda Büyük Türk Hâkanlığı'nın bir krallığını teşkil eden bu devletin sü-başılık (başkumandanlık) makamını irsî olarak ellerinde bulunduruyorlardı. Selçuk Bey'in babası Dukak Bey'den önceki batınlar hakkında bilgilerimiz tam tarihî değildir. Rivayete göre Dukak Bey'in babası Ertuğrul (Etrek) Bey, onun babası Lokman Bey, onunki Toksurmuş - İlçi, onunki de Kereküçi - Hoca'dır. *Oğuz - Nâme,* bu şecereyi vermektedir.

Sü-başı ve Kınık boyu beyi Dukak Bey, 903 yıllarında öldürülmüştür. Yerine oğlu Selçuk Bey geçmiştir. Selçuk Bey tahminen 885'te doğmuş ve 1000 yıllarında 115 yaşlarında ölmüştür. 910'a doğru babasının yerine sü-başı olmuş, fakat 915'e doğru Yabgu ile arası açılarak rivayete göre 100 atlı, 1 500 deve, 50 000 koyununu alıp Cend şehrine gitmiş, aynı 915 yılına doğru Müslüman olmuş ve Cend'de kendisine iltihak eden Kınık boyuna bu dini kabûl ettirmiştir. Şu halde Oğuzlar'ın ve Türkler'in en erken İslâm dinini kabûl eden bir zümresi Kınıklar'dır. Sulçuk Bey ile yabgular arasında anlaşmazlık ve rekabet, bütün X. asır boyunca devam etmiştir. X. asrın ikinci yarısında, Oğuz yabguluğundaki Oğuzlar'ın hemen hepsi Müslüman olmuşlardır. Çünkü bu sıralarda Büyük Türk Hâkanlığı'nı temsil eden Karahanlılar, İslâm dinini Türk imparatorluğunun resmî dini yapmışlar ve ebediyen Gök Tanrı dinini bırakmışlardı.

Selçuk Bey'in Oğulları :

Selçuk Bey'in 5 oğlu olmuştur :

I. — Sü-başı Mikâil Bey, Selçuk Bey'den sonra sübaşı olmuştur. 993'te babasının hayatında ölmüştür. Cihan tarihi çapında isim ve şöhret yapan 2 oğul bırakmıştır :

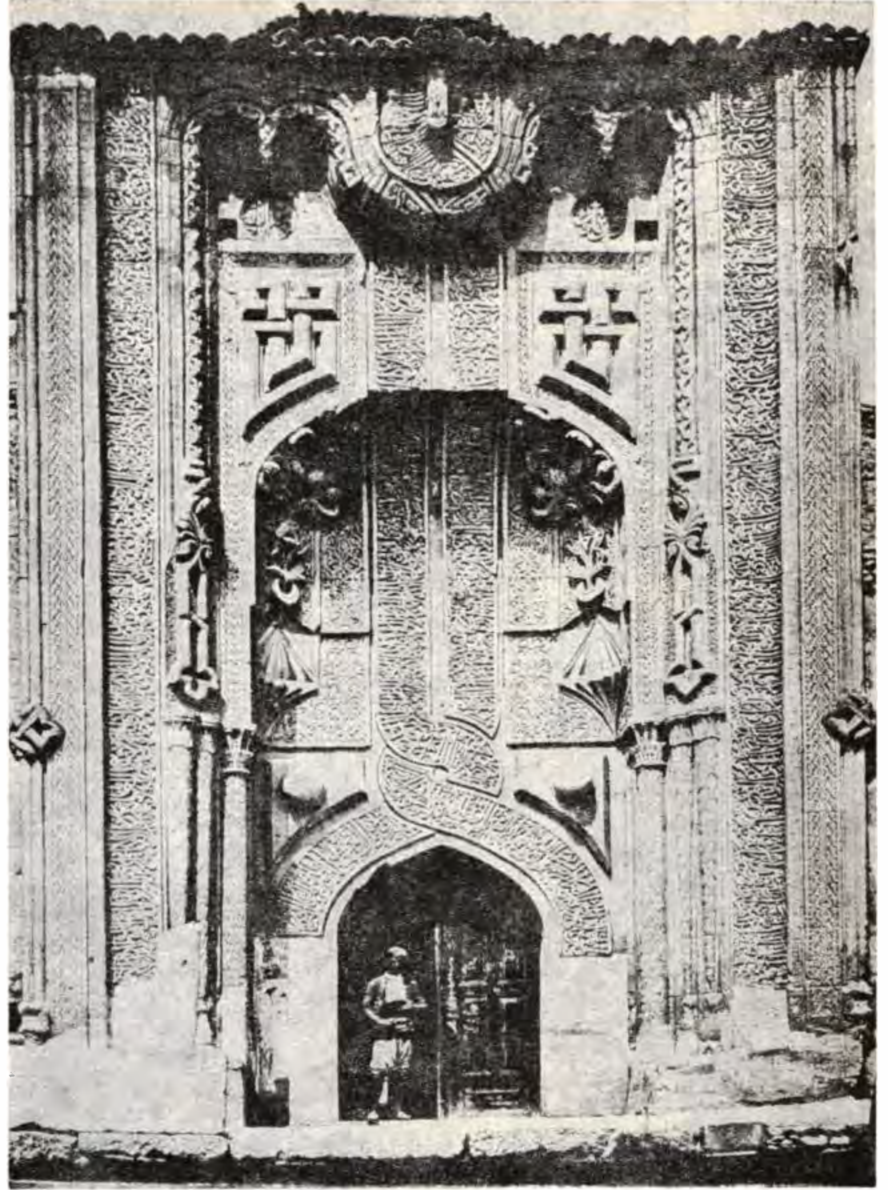
1 — Büyük oğlu Çağrı Bey'dir (990 — III.1060 = 70). Müslüman adı Dâvûd, künyesi Ebû - Süleyman, lâkabı Gazi, unvânı Melikü'l - Mülûk (Krallar Kralı)'dür. Serakhs'da ölmüş, Merv'de gömülmüştür. 4 kızı ve 8 oğlu olmuştur. Oğulları şunlardır :

A) Melik Süleyman : 1063'te amcası Tuğrul Bey ölünce tahta hak iddia etmiştir. 2 oğlu olmuştur : Melik Mehmed ve Melik Toğan - Tuğrul.

B) Melik Kavurt : Tam adı Melik İmâdu'd - Devle Kara - Arslan Kavurt'tur. S.'ın "Kirman Selçukluları" denen dalının kurucusudur. 1041'den 4 nisan 1073'te öldürülünceye kadar 32 yıl Fars ve Kirman'da yani Güney İran'da saltanat sürmüştür. Bardasîr'de gömülüdür. 1072 sonunda kardeşi Sultan Alp - Arslan'dan dul kalan Seferîye Hatun'la evlenmiştir. Melik Kavurt'tan Selçuklu hânedânının "Kirman" dalı yürümüştür.

C) Sultan Alp - Arslan : Amcası Tuğrul Bey'in yerine Selçuklu hânedânından 2. Büyük Türk Hakanı olarak tahta geçmiştir. Hayatı : 20.I.1029 - 25.X.1072 = 43, 9, 6; saltanatı : 7.IX.1063 - 25.X.1072 = 9, 1, 18. Seferiye Hatun'la evli idi. Yerine büyük oğlu Sultan Melik - Şâh geçti. Alp - Arslan'dan S.'ın "Büyük Selçuklular", "Horasan Selçukluları", "İran Selçukluları" denen dalı yürümüştür. Sultan Alp - Arslan, Malazgirt zaferini kazandıktan bir yıl sonra öldürülmüştür.

D) Melik Yâkutî : kızı Zübeyde Hatun, amcasının oğlu olan Sultan Melik - Şâh ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Sultan Berkyaruk doğmuştur. Oğlu Melik Kutbu'd - Devle ve'd - Din İsmail, Âzerbaycan umumî valisi idi, 1084'te Arrân eyâleti de ilâveten idaresine verilmiştir. Melik İsmâil'in oğlu Melik Mevdûd, babasının yerine Arrân umumî valisi olmuş, 1103'te ölünceye kadar bu makamda kalmıştır. Bir kız çocuğu bırakmıştır. Kızkardeşi, Sultan Mehmed Tapar ile evli idi.

SELÇUKLULAR : Konya'da İnce Minare camiinin eşsiz bir sanat eseri olan kapısı Selçuklu sanatının şâheserlerindendir.

E) Melik Osman, Tohâristan umumî valisi idi. "Melikü'l - Müeyyed Rükneddin" adını takınmıştı.

F) Melik Arslan - Argun, Harzem ve Horasan umumî valisi idi.

G) Melik İlyas, Tohâristan umumî valisi idi.

H) Melik Behrâm - Şâh.

2 — Sü-başı Mikâil Bey'in küçük oğlu, Selçuklular'dan ilk Büyük Türk Hakanı olan Tuğrul Bey'dir. Hayatı : 995 - 7.IX.1063 = 68, Büyük Türk Hakanı : 23.V.1040 - 4.IX.1063 = 23, 3, 12. Tam adı : Rüknü'd - Dünyâ ve'd - Din Ebû - Tâlib Mehmed Yemînî Emîru'l - Mü'minîn'dir; Mehmed, İslâmî adıdır. Halîfe tarafından "Sultânu'l - Maşrık ve'l - Mağrib, Sultânu'l - Â'zam, Sultânu'l - Mu'azzam" yani "Doğu'nun ve Batı'nın İmparatoru, Büyük İmparator, En Büyük İmparator" diye anılmıştır. Rey'de (bugünki Tahran) gömülüdür. Sonuncu ve 4. zevcesi Halîfe Kaaim'in kızı idi. Çocuğu olmamıştır. Onun için yerine ağabeyi Çağrı Bey'in oğlu Sultan Alp - Arslan geçmiştir. Amcasının oğlu olan (aşağıya bk.) İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in aynı zamanda ana bir kardeşi idi.

II. — Emîr İsrâil Arslan Yabgu : Oğuz krallığının başına geçen yani eski Yabgu hânedânını deviren ilk Selçukoğlu budur. 990'a doğru Yabgu olmuş, 1025'e kadar 35 yıl bu sıfatını muhafaza etmiş, bu tarihte bu Oğuz kralından ürken Gazneli Sultan Mahmud tarafından siyasî bir hileyle yakalanıp tevkif edilmiş, Oğuzlar'ın erişememeleri için, Hindistan'da Kâlincâr kalesine götürülmüş, burada 7 yıl sonra 1032'de ölmüştür. Kâlincâr, Allahâbâd şehrinin güney - batısında, Gvalyûr şehrinin güney - doğusunda bir şehirdi. Gazneli Sultan Mahmud'un ümit ettiği gibi Arslan Yabgu'nun

tevkifinden sonra Selçukoğulları dağılmamış, yeğeni Yusuf Bey'i yabgu yapmışlardır. Arslan Yabgu'yu esaretten kurtarmak için yeğenleri Çağrı ve Tuğrul Beyler, Sultan Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ud'u birkaç kere tehdit etmişlerse de, bir netice vermemiştir. İsrâil Bey, hem millî "yabgu" unvânını, hem de islâmî "emîr" unvânını kullanarak mefkûresinin genişliğini ve istikbalini göstermiş, torunları ve yeğenleri, bu yoldan yürümüşlerdir. İsrâil Arslan Yabgu, 1003'te bir Sâmânî prensesi (Ebû - İbrahim İsmail Muntasır'ın kızı) ile evlenmiştir. 2 oğul bırakmıştır:

1 — Melik Şihâbeddin Kutalmış Bey, şubat 1064'te ölmüştür; Rey'de (Tahran) gömülüdür. Kendisinden aşağıda Anadolu'nun Fethi bahsinde bahsedilecektir. 6 oğul bırakmıştır:

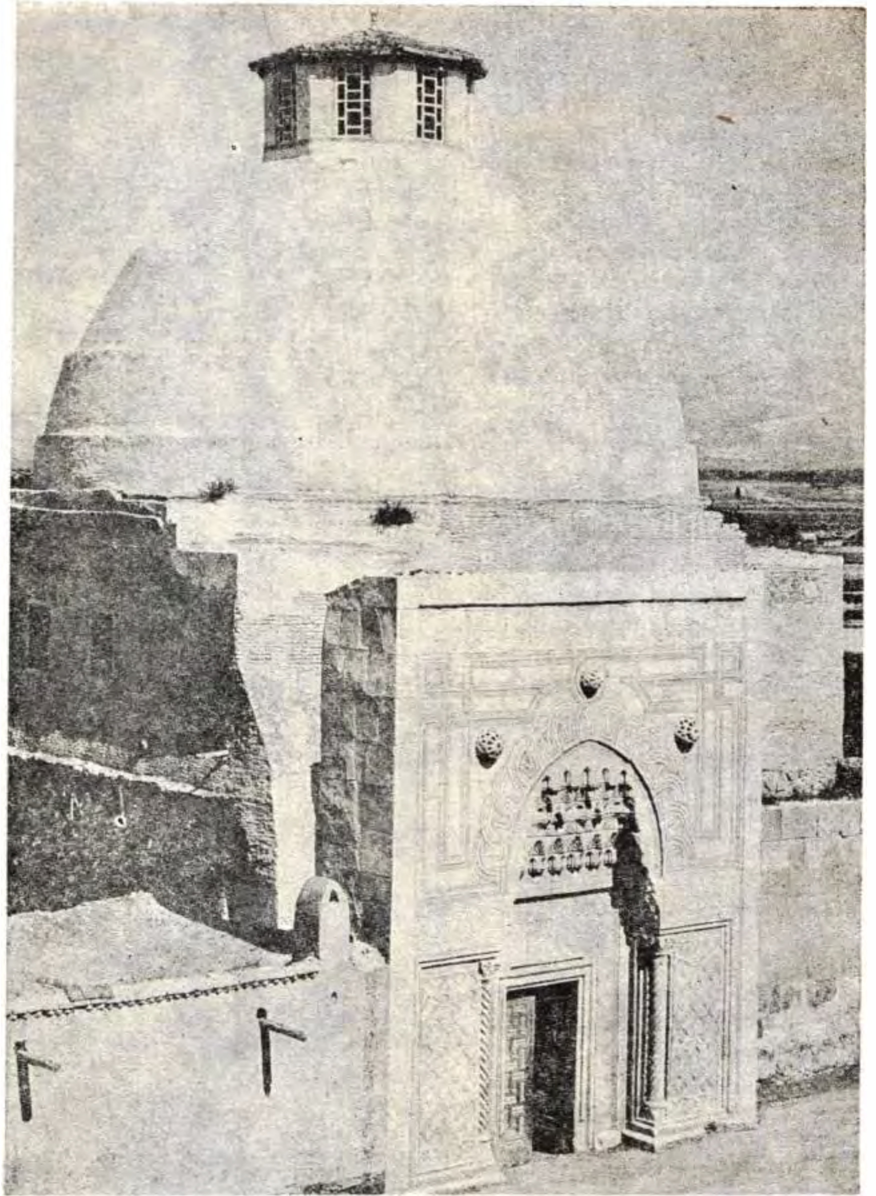
A) Melik (sonra Sultan) Rükneddin Nâsıruddevle Ebu'l - Fevâris Gazi I. Süleyman - Şâh, 5 haziran 1086'da Haleb yakınlarında öldürülmüştür. Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusudur. 1077'de Büyük Türk Hakanı Sultan Melik - Şâh tarafından kendisine "Sultan" sıfatiyle Türkiye hükümdarlığı verilmiştir. Onun neslinden S.'ın 1308'e kadar iktidarda kalan ve Büyük Türk Hakanlığı'nda Büyük Selçuklu dalına halef olan (1157) "Anadolu/Rûm" S.'ı dalı yürümüştür. I. Sultan Kılıç - Arslan, Süleyman - Şâh'ın oğludur.

B) Melik Mansûr: 1073'ten 1077'ye kadar Anadolu'da bulunmuş, Kütahya'yı kendine merkez yapmıştır. 1090'dan sonra öldürülmüştür. 1076'da Istanbul'a gidip Bizans İmparatoru'nu resman ziyaret etmiştir.

C) Melik Devlet.

D) Melik Alp - İlig

E) Melik Dâvûd. 1095'e doğru ölmüştür.

SELÇUKLULAR: II. Keykâvus'un veziri Karatay bin Abdullah tarafından yaptırılan Karatay medresesi

F) Melik ....

2 — Melik Resûl - Tigin. 1065 sıralarında ölmüştür.

III. — Fahru'l - Mülk Mûsâ İnanç Yabgu: Selçukoğulları'ndan ağabeyi İsrâil Arslan Yabgu ve oğlu Yusuf İnanç Yabgu'dan sonra 3. yabgudur. 1028'de büyük oğlunun öldürülmesi üzerine yabgu olmuş, 1032 yıllarında yani 4 yıl kadar sonra yerini yeğeni Ertaş Yabgu'ya bırakmıştır. Bundan sonra da "yabgu" diye anılmakta devam etmiş, 1040'ta Büyük Türk Hakanlığı yeğeni Tuğrul Bey'e geçince kendisine Herât (Doğu Horasan) ve Sistan (Sîstân) umumî valiliği verilmiş, 1066'da çok yaşlı olarak ölümüne kadar bir çeyrek asır bu makamda kalmıştır. Selçuk Bey'in hayattaki bu sonuncu oğlu öldüğü zaman Türk imparatorluk tahtında, Selçuk Bey'in torununun oğlu olan Sultan Alp-Arslan vardı. 3 oğlu olmuştur:

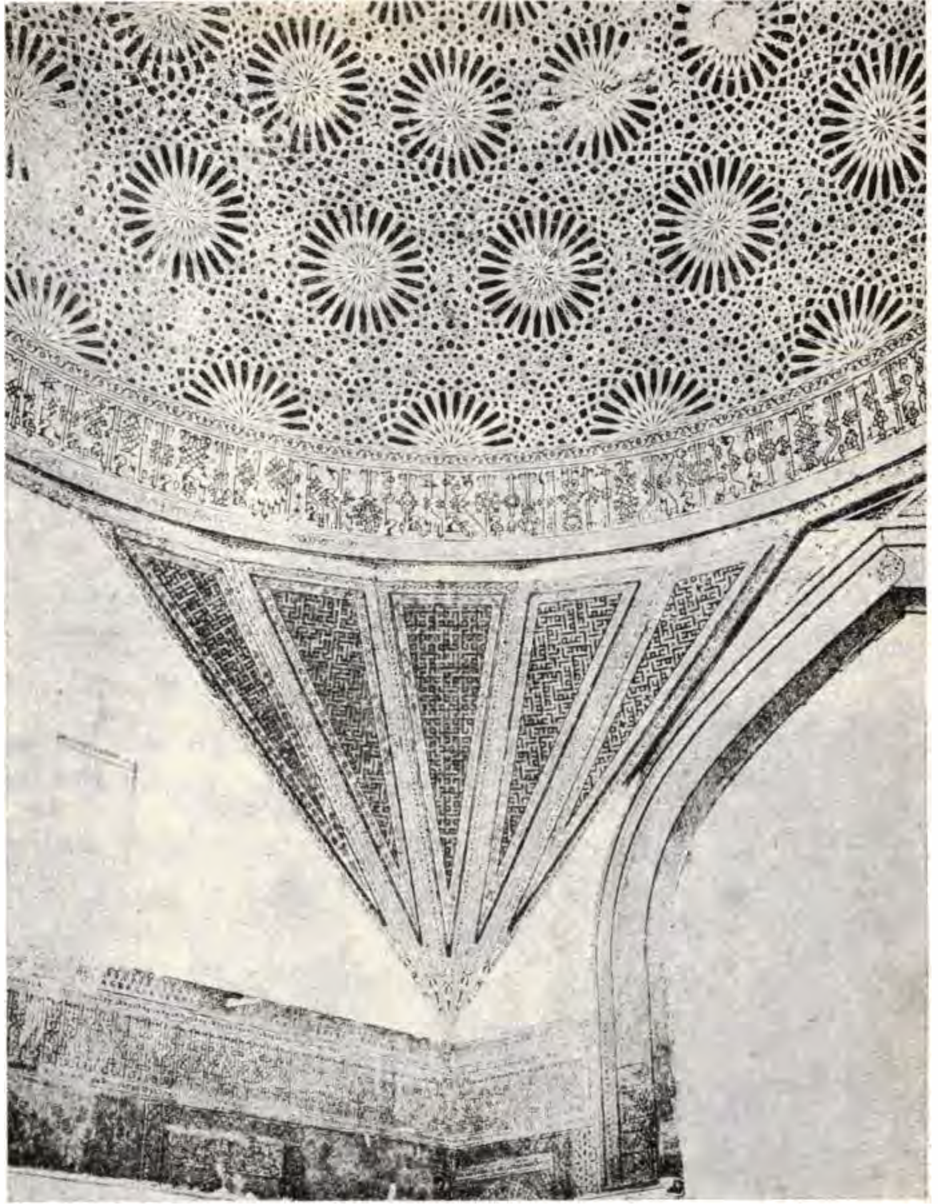
1 — Büyük oğlu Yûsuf Bey, "İnanç Yabgu" sanıyla 1025'ten 1028'de öldürülünceye kadar 3 yıl Selçuklu Oğuz tahtına oturmuş, yerine babası geçmiştir. Yusuf İnanç Yabgu, S.'dan 2. yabgu olandır, amcası İsrâil Arslan Yabgu'nun Gazneliler tarafından yakalanması üzerine bu makama yükselmiştir.

2 — Melik Ebu'l - Feth Kara - Arslan Börü (Böri) Bey, 1068'e doğru ölmüştür.

3 — Melik Ebû - Ali Hasan Bey, 1048'de şehit olmuştur. Melik Ali adlı oğlu vardır.

IV. — Yusuf Yınal Bey, 994 yıllarında babasının hayatında ölmüştür. Selçuk Bey'in ilk ölen oğludur. Ölünce zevcesini kardeşi Mikâil Bey almış, bu hanım hem İbrahim Yınal'ı, hem de ilk Büyük Türk Hakanı olan Selçukoğlu Tuğrul Bey'i doğurmuştur; onun için bu iki zat, ana bir üvey kardeştirler. Yusuf Yınal, 3 oğul bırakmıştır:

1 — Emîr Ertaş Yabgu, 1032'de amcası Mûsâ Yabgu'nun yerine yabgu olmuş, 1040'a kadar bu sıfatını 8 yıl muha-

SELÇUKLULAR : Konya'da 1252 yılında yaptırılan Karatay medresesinin tavan tezyinatı

fazla etmiştir. 1040'ta Oğuzlar'ın yabguluk devresi bitmiş, hakanlık devresi başlamış, fakat tahta Ertaş Yabgu'nun anasının oğlu Tuğrul Bey geçmiştir. 1040'ta Oğuzlar'ın Ertaş Yabgu'ya Tuğrul Bey, Herât (Doğu Horasan) umumî valiliğini vermiş, ölünce bu eyâlet amcası Mûsâ Yabgu'nun yerine vekâleten Herât'ta bulunmuştur. Fahru'l - Mülk Emîr Ertaş Yabgu, 1048 sonlarında öldürülmüştür. 3 oğlu olmuştur :

A) Melik Ahmed ve

B) Melik Mehmed, bu iki kardeş 23 haziran 1059'da Rey'de (Tahran) öldürülmüşlerdir. Melik Devlet - Şâh, Melik Mehmed'in oğludur.

C) Mes'ud Yınal 1070 sıralarında ölmüştür. Oğlu Melik Ferruhzâd'dır.

2 — Seyfuddevle Melik İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in ana bir üvey kardeşidir. Yeğenleri Melik Ahmed ve Melik Mehmed'le beraber 23 haziran 1059'da Rey'de öldürülmüşlerdir (aşağıya bk.). Bu şehzâde, 1040 - 1049 arasında Batı Horasan, 1049 - 1059 arasında 10 yıl da Âzerbaycan umumî valisi olmuş, büyük siyasî rol oynamış, tahtı amcasının oğlu, aynı zamanda üvey kardeşi olan Tuğrul Bey'den almaya çalışmış, fakat mağlûp olarak 2 yeğeni ile beraber idam edilmiştir.

3 — Melik Ersığın, 1080 yıllarında Istanbul'da ölmüştür. 1070'te Sıvas'ta Manuel Komnenos'u bu şehzâde esir etmiş, fakat sonradan Bizans'a gitmiş, Istanbul'da yaşamıştır. Oğlu Toğan - Arslan, onun oğlu Selçuk, onunki Mehmed, onun oğulları da Şehenşâh ve Selçuk - Şâh'tır.

V. — Yunus Bey, Selçuk Bey'in küçük oğlu olup genç ölmüştür. Oğlu Kurtçu, 1070'te yani Malazgirt'ten bir yıl önce Istanbul'a gidip Bizans İmparatoru'nu ziyaret etmiştir. Kurtçu Bey'in kızı ile Sultan Alp - Arslan evlenmiştir.

Oğuz Yabguluğu'nu ele geçirdikten sonra (990) Selçukoğulları'nın durumu :

990'da Selçukoğulları, sü-başılıktan yani Oğuz devletinin başkumandanlığından yabguluğa, yani krallığa yükselmişlerdir. Artık bu sıfatla metbûları olan Büyük Türk Hâkanları'na yani Karahanlılar'a ve 1000 yıllarından sonra 1040'a kadar dünyanın en güçlü devleti olan diğer bir Türk imparatorluğuna, Gazneliler'e karşı durumlarında esaslı bir değişiklik olmuştur.

999'da Sâmânî İranlı krallığı, Gazneliler'le Karahanlılar arasında bölüşülmüş, İran ve Mâverâünnehir'de iki Türk imparatorluğu, İran krallığının yerini almıştı. Bu suretle başşehri Buhârâ olan 125 senelik bu kudretli devlet, 23 ekim 999'da tarihe karışmıştı. Son 2 Sâmânî hükümdarının (9. hükümdar II. Mansûr ve 10. II. Abdülmelik) küçük kardeşi ve II. Nûh'un (977 - 997) oğlu olan Ebû - İbrahim İsmail Muntasır, bu vaziyette Oğuzlar'a, Selçukoğulları'na sığınmış ve 1005'teki ölümüne kadar 6 yıl Karahanlılar ve Gazneliler'le yaptığı mücadelede Oğuz yabgusu Selçukoğlu İsrâîl Arslan Bey tarafından desteklenmiş, kızını da —yukarıda söylendiği gibi— Yabgu'ya vermişti.

S., Mustansır'ın etrafında toplanan 700 kadar Sâmânî atlısı ile Karahanlılar'a akın hareketleri yapmışlar ve muvaffakiyetlerini —tamamen mevziî bir ehemmiyette olmasına rağmen— gittikçe de arttırmışlardır. Oğuz krallığının Karahan-

lılar'a nazarî şekilde bağlı ve tâbî olduğu hatırlanmalıdır. Demek ki hareket, bir çeşit isyan mahiyetinde idi.

Sâmânî ordusunda birçok Müslüman Oğuz ve diğer Türk vardı. Sâmânî devleti dağıldıktan sonra bu birlikler, Karahanlılar'ın, Gazneliler'in, bazıları da S.'ın hizmetine geçmiştir.

Selçukoğulları'nın büyük Türk hakanlığı tahtına geçmek için Karahanlı ve Gazneli Türk imparatorlukları ile mücadeleleri :

Türk tarihinde mühim hamleyi Karahanlılar yapmışlar, Sâmânî devletini ortadan kaldırıp Türkler'e Yakın Doğu yolunu açmışlar, bu yolu kudretli bir İran devletinden temizlemişlerdi. Karahanlılar, bir anda Sâmânîler'i silip süpürmüş değillerdir. Daha 992'de Sâmânî başşehri ve dünyanın en büyük şehirlerinden olup içinde Türk azınlığının da yaşamakta bulunduğu Buhârâ'yı almışlar, fakat aynı yıl içinde tahliyeye mecbur olmuşlardı. 997'de tekrar Buhârâ'ya girmek istemişler, fakat başaramamışlardı. Nihayet 23 aralık 999'da kesin şekilde Buhârâ'ya giren Karahanlılar, Mâverâünnehir'i Büyük Türk Hâkanlığı'na kattılar, Sâmânî devletini ortadan kaldırdılar, Sâmânî hânedânı mensuplarını Özkend'e götürdüler. Bu suretle henüz tahta çıkmış olan Gazneli Mahmud da, tamamen müstakil oldu. Çünkü Gazneliler, Sâmânîler'e tâbî idiler.

Bu devrede şüphesiz Karahanlılar, Gazneliler'den üstündü. Fakat Gazne devletinin muvaffakıyetleri baş döndürücü oldu. Hindistan fâtihi olmanın verdiği emsalsiz şan ve şöhretle Sultan Mahmud, Orta ve Yakın Doğu siyasetine hâkim oldu. Nisan 1001 muahedesi ile iki Türk devletini Âmû-Deryâ nehri birbirinden ayırıyor, Sultan Mahmud da Karahanlı hâkanına dâmâd oluyordu.

Bu sıralarda Sâmânî şehzâdesi Muntasır, Karahanlılar'ın elinden kaçmış, S.'a sığınmıştı. Yalnız Karahanlılar'la değil, onların müttefiki olarak görülen Gazneliler'le de uğraşıyordu. Muntasır, 1000 yılında bir an için Buhârâ'yı ele geçirmeye muvaffak oldu. Çoğunluğu teşkil eden İranlı ahali, şehzâdeyi memnuniyetle karşıladı. Fakat 1005 aralığında Merv civarında öldürüldü. Bu devrede henüz zayıf olan Gazneliler, Karahanlılar'ın üstünlüğünü tanıyorlardı. Fakat Karahanlılar'ın Sâmânî mirasının Mâverâünnehir'den sonra en zengin parçasını teşkil eden Horasan'ı Gazneliler'den almak istemeleri, Âmû-Deryâ sınırını güneye doğru aşmaları, iki imparatorluğun arasını açtı. 1006'da Tûs'ta (Meşhed), Karahanlı Hâkanı sikke kestirip hutbe okuttu. Bir an için Horasan'ın Büyük Türk Hâkanlığı'nın eline geçmiş olduğu sanıldı. Fakat Gazneli Sultan Mahmud, derhal mukabele edip buna fırsat vermedi. Bütün noktalardan güneye doğru Âmû-Deryâ'yı aşan Karahanlılar, Gazneliler'e yenildiler ve tekrar nehrin kuzeyine çekildiler. Hele 4 ocak 1008'de geçen Katar meydan muharebesi (Belh yakınlarında), Gazneliler'in zaferini kesinleştirdi. Maiyetinde Oğuz ve Hindû yardımcı birlikleri de bulunan Sultan Mahmud, Büyük Türk Hâkanlığı'nın ordusunu kesin şekilde bozdu; ağırlıklarını bırakarak kaçan Karahanlılar'ın çoğu Âmû-Deryâ'yı geçmek isterken boğuldu. Büyük Türk Hâkanlığı'nın Horasan'ı alamıyacağı, Yakın Doğu'ya inemiyeceği anlaşıldı. Bunu, 30 yıl sonra S. yapacaktı.

1009'da Sultan Mahmud, Gazne'de Karahanlı elçilerini kabûl ve 6. Hind Seferi'nden getirdiği göz kamaştırıcı ganimetleri onlara teşhir etti.

Sultan Mahmud, Horasan'la yetinmedi ve 1015'te Harzem ülkesini de imparatorluğuna bağladı. Bu suretle Gazneliler'in kuzey hududu, 44° arzına erişti. Harzem, güneydoğudan Karahanlılar'a komşu idi; kuzeyinde Aral Gölü, diğer taraflarında Oğuz Yabguluğu vardı. Bu vaziyet, Karahanlılar'la alâkayı kesmek için fırsat arıyan Selçukoğlu Arslan Yabgu'yu

SELÇUKLULAR : Konya'da, Alâeddin tepesindeki Alâeddin camiinin yapımına I. Keykâvus tarafından başlanmış, inşâat I. Alâeddin Keykubâd zamânında tamamlanmıştır

fevkalâde kuşkulandırdı ve Gazneliler'in aleyhine dönmesine sebep oldu. Fakat bu 1015'te Oğuzlar'ın Gazneliler'le açıkça savaşacak kudretten çok uzak olduğunu hatırlamak lâzımdır. Zamanı lehe işletmekten başka çare kalmıyordu. Selçukoğulları, bu taktiğin üstadı olduklarını ispat ettiler.

Karahanlılar hânedânında aynı zamanda birkaç hükümdarın saltanat sürmesi ve içlerinden birini "Büyük Hakan" sıfatiyle en büyükleri tanımaları, yani merkezî idarenin zaafı ve devlet kuvvetlerinin bir elde zor tevhit edilebilmesi, onların en güçsüz noktalarını teşkil etti, Gazneli şevketinin artmasına ve Oğuzlar'ın güçlenmelerine vesile oldu. Bundan faydalanan Sultan Mahmud, Hindistan'da her yıl biraz daha güneye doğru ilerliyordu. Şimdiden Hind kıt'asının büyük kısmı, Gazenli İmparatorluğu'na katılmıştı.

1019'da Karahanlı Hâkanı ile buluşmak üzere Sultan Mahmud, Âmû-Deryâ üzerindeki büyük köprüden geçerek Mâverâünnehir'e ayak bastı. 1020'de tekrar güneye doğru Âmû-Deryâ'yı atlıyan Karahanlılar, gene Belh civarında Sultan Mahmud tarafından kuzeye atıldı. Karahanlılar, Sultan, Hind seferlerinde iken ânî kuvvetli bir taarruz yaparak Horasan ve Gazne'yi alıp Gazneliler'i Hindistan'a atamadılar.

Bu sırada 1020'de Arslan Yabgu, Karahanlı Ali Tigin'in müttefik ve tâbii olarak Buhârâ'ya geldi. Fakat 1025'te Karahanlılar'la Gazneliler arasında sulh yapıldı. Semerkand civarında Büyük Türk Hâkanı Kadir Han ile Sultan Mahmud buluşup görüştüler.

Bu meşhur mülâkatta Büyük Türk Hâkanı, Sultan Mahmud'a, yani cihanın en kudretli hükümdarına, Selçuklu Oğuz tehlikesinden bahsetti ve Selçukoğulları'nın açıkça hâkanlık pesinde koştuklarını söyledi. Bu anda artık S., iki büyük imparatorluk tarafından imha edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyorlardı. Bu kriz devresini atlatırlarsa, istikbale sahip olacaklar, aksi takdirde yok olup gideceklerdi.

Hâkan'ın ikazı üzerine büsbütün kuşkulanan Sultan Mahmud, Hindistan'da iken S.'ın Horasan'a inmesinden korktu. Görüşmek üzere Oğuz kralı Selçukoğlu Arslan Yabgu İsrâil Bey'i davet etti; fakat hükümdarlık şanına aykırı bir surette tevkif ettirip Hindistan'a, Ganj nehrinin güneyine sürdü. Selçukoğulları, devletler hukukunun bu açık ihlâli karşısında Gazneliler'e karşı sönmez bir kine sahip oldular, Kutalmış, Çağrı ve Tuğrul Beyler, Arslan Yabgu'nun iadesini birçok kereler istediler, fakat istekleri reddedildi.

Bundan hemen sonra Sultan Mahmud, Hindistan seferlerinin en meşhuru olan 16.'sını yaptı, Gücerat'ı fethetti (1024-1025 kışı), bütün dünyada akisler yapan âdetâ efsanevî bir şöhret kazandı. 1027 başında da 17. ve sonuncu Hind seferini yaptı; bu tarihten sonra Yakın Doğu'ya döndü.

Bu sıralarda Gazneliler'le açıktan açığa mücadeleye girişen Oğuzlar, ülkelerinin Gazneliler'in erişemiyecekleri uzaklıkta olmasına güvenerek Horasan'a devamlı akınlar yapmaya başladılar. Horasan'da Gazneli askerî gücünü yıprattıktan sonra bu çok büyük ve pek zengin ülkeyi fethetmek istedikleri, her suretle belli oluyordu. Gazneliler'in Horasan umumî valisi Arslan Câzib, Oğuzlar'a karşı âciz kaldığını açıkça itiraf edip Sultan Mahmud'dan imdat istedi. 1028'de Tûs'a (Horasan'ın başşehri, bugünkü Meşhed) gelen Sultan Mahmud, Oğuz ordusunu dağıttı. Ağır zayiat veren S., kuzeye çekildiler. Fakat artık Gazneliler'le aralarında ölüm-dirim harbi başlamıştı ve bu mücadeleden muzaffer çıkıp dünyanın en güçlü devletini karşılarında âciz bıraktıkları takdirde, metbûları olan Karahanlılar'ın da gölgede kalacağını çok iyi anlamışlardı.

Bu sıralarda Horasan'ın kuzey-batı bölgelerini Oğuzlar ellerine geçirmişler, hattâ yerleşmeye başlamışlardı bile. Yıpratıcı çete harplerinden ve akınlardan usanan Sultan Mahmud, birden Yakın Doğu'ya indi, 1029 mayısında Rey (Tahran) şehrine girdi, bütün Irâk-ı Acem, yani Rey, Isfahân, Hemedân, Kazvin, Gazneliler'in eline geçti. Bugünkü İran'ın batıdaki bazı topraklar haricinde en büyük kısmı İranlı ve Şiî Büveyhîler'in hâkimiyetinden kurtuldu, Türk hâkimiyetine geçti. Taberistan yani Hazar Denizi'nin güneyi zaten Sultan Mahmud'a tâbî idi. Gazneli Devleti şevket ve azametinin şahikasına çıkmıştı ki, Sultan Mahmud öldü ve Selçuklu Oğuzları'nın bu şevket ve azameti yıkmak, Gazneli İmparatorluğu'nu hattâ mümkünse fethetmek emel ve mefkûreleri kesinleşti. Bu esnada böyle bir fikir yalnız Çağrı ve Tuğrul Beyler'in kafasında, böyle bir istek yalnız Oğuzlar'ın kalbinde yaşıyordu. Yeryüzünde hiç kimse, bu küçük Türk devletinin Gazneliler'e boyun eğdirip Akdeniz'e ineceğini tasavvur edemezdi.

Karahanlılar'a karşı da vaziyet buydu. Arslan Yabgu, Hindistan'da esir ve sürgünken yerine geçen yeğeni Yusuf İnanç Yabgu, 1028'de Karahanlılar tarafından yakalatılıp öldürüldü.

Selçukoğulları'nda iki Türk imparatorluğuna baş eğdirmek ve Kül Tigin'le Bilge Han gibi Çağrı ve Tuğrul Beyler'de de iki kardeş el ele verip Büyük Türk Hâkanlığı'nı tekrar ve eskisinden daha azametle bir cihan devleti hâline getirmek fikri yerleşti.

Bir müddet sonra Karahanlı Hâkanları ve Gazneli Sultanları, Selçukoğulları'nın tâbileri olacaklardı.

Nîşâpûr'un Fethi (1038) :

Gazneli Sultan Mahmud'un ölümü ve Büyük Türk Hâkanlığı'nın bin yıllık zaafı olan "hânedânın devletin müşterek sahibi" olduğu hukuk telâkkisine Karahanlılar'ın da uyması, S.'a hızla ikbal yolunu açtı. Karahanlılar'la Gazneliler zaten bir türlü samimî bir anlaşmaya varamamışlardı. Gazneliler, İran kültürü tesiri altında idiler; Karahanlılar, sâf Türk kültürünü temsil ediyorlardı. Üstelik Bozkurt Sülâlesi'nden Göktürk Hânedanı'ndan olan Karahanlılar, köle oğlu olan Gazneliler'i aşağı görüyorlar, onlara sonradan görmüş muamelesi yapıyorlar ve ilâve etmek lâzımdır, şöphesiz Sultan Mahmud'un Hind kıt'asını Müslümanlar'a açmak suretiyle tarihin en büyük cihangirlerinden biri olmasını ve başka bir Türk devletinin, Büyük Türk Hâkanlığı'nın şevketini gölgede bırakmasını kıskanıyorlardı. — Çinliler'e göre gerçek Türk Devleti, Büyük Türk Hâkanlığı'nı temsil eden Karahanlılar'dı ve bin yılık Çin-Türk rekabeti, şimdi Karahanlılar'la Çin arasında sürüp gidiyordu. Büyük Türk Hâkanlığı'nın doğu sınırının Kansu içerilerine kadar girmesinden endişe içinde olan Çin, Gazneli Sultan Mahmud'a, Gazne'ye elçiler göndererek, Karahanlılar'ın doğudan ve batıdan yapılacak müşterek hamleyle ortadan kaldırılmasını teklif etmişti. Hind işleriyle meşgul olan ve Karahanlılar'la bir ölüm-kalım harbi hiç bir suretle işine gelmiyen Sultan Mahmud, bu teklife yanaşmadı. Aksi takdirde Doğu Türkistan Çin, Batı Türkistan yani Mâverâünnehir de Gazneliler arasında paylaşılır, Türk dünyası doğuda Çin, batıda İran kültür ve hâkimiyetine düşer, Türk'lük için büyük felâket olurdu. — Bununla beraber Sultan Mahmud, Mâverâünnehir'i Karahanlılar'dan koparmayı her zaman için düşündü. Mâverâünnehir'i Karahanlılar, Sâmânîler'den almışlardı ve Gazneliler, Sâmânî mirasının tamamına konmak emelindeydiler. Sultan Mahmud bir an için 1025'te Semerkand'a girdi; oğlu Sultan Mes'ud da

SELÇUKLULAR : Divriği'de Selçuklular'dan kalma çeşitli mimarlık eserleri vardır. Ünlü tarihî camî bunlardan biridir. Resimde camiin kuzey kapısı görülüyor.

1032'de Buhârâ'yı işgal etti. Fakat bu işgaller, geçici bir akın mahiyetini aşamadı. Mâverâünnehir'in en büyük kısmı Karahanlılar'da kaldı; esas hududu Âmû - Deryâ teşkil etti. Ne Karahanlılar Horasan'ı, ne Gazneliler Mâverâünnehir'i alabildiler; iki Türk imparatorluğu arasında muvazene kurulmuştu. Bu muvazeneyi bozmak S.'a düşüyordu ve muvazene bozuldu mu, bundan şüphesiz üçüncü bir siyasî kuvvet, yani S. faydalanacaklardı.

İşte Nîşâpûr fethinin arifesinde siyasî ve psikolojik durumun hulâsası bu idi. Selçukoğulları'nın Horasan'a hâkim olmak emelleri kesindi ve çok iyi biliyorlardı ki, Horasan'a hâkim olan siyasî kuvvet, bütün İran'a hâkim ve Yakın Doğu'nun efendisi olur. Horasan, Yakın Doğu'nun doğuda son ülkesiydi; ondan sonra Orta Doğu başlıyor ve jeopolitik şartlar bu bölgede büsbütün değişiyordu.

Oğuzlar'ın Horasan'ı fethetmek için ciddî teşebbüsleri 1031'de başladı. Sultan Mahmud henüz ölmüştü ve iki oğlu Sultan Muhammed'le Sultan Mes'ud arasındaki rekabet ve bu hükümdarların babalarının dehâsından mahrum oluşları, Selçukoğulları'na Horasan kapılarını açıyordu. Uzun müddetten beri yaptıkları akınlarla ülkeyi iyice tanıyan ve bütün şartlarını öğrenen Oğuzlar, 1031'de Horasan'ın doğu kısmının merkezi olan Herât şehrini işgal ettiler. Hemen yetişen Gazneli ordusu, Oğuzlar'ı Fevâre meydan muharebesinde bozdu ve şehri geri aldı. Fakat artık zarlar atılmıştı. 1033'te yıkıcı Oğuz akınları, derinlemesine Horasan'a girdi. 1035 haziranında Çağrı Bey, çok üstün Gazneli ordusunu, dâhîce bir taktikle ve ümitsiz bir durumda iken imhaya yakın derecede bozdu. Bu, Dandânakan'ın gerçek bir habercisi idi ve askerî üstünlüğün kâfi olmadığını Gazneliler'e ihtar etmesi lâzımdı. Sultan Mes'ud bundan ders alacağına, babasının Hind fütuhatını genişletmekle meşgul oldu.

Çağrı (Çakır) Bey'in askerî ve kardeşi Tuğrul Bey'in siyasî dehâsı, birçok tecrübelerle kemal bulmuştu. 1040'ta Çağrı Bey 50, kardeşi 45 yaşlarındadır. Çağrı Bey büyük olduğu halde, devlet idaresinde siyasî kabiliyet askerî kabiliyetten üstün ve mühim olduğu için, çocuksuz olmasına rağmen, hükümdarlığı Tuğrul Bey'e bırakmıştır. Bilge Han'la asker olan bir yaş küçük kardeşi Kül Tigin arasında görülen Orta Çağ için şaşılacak âhenk, burada da kendini gösterdi ve Türk Devleti'nin haşmet ve şevketine temel teşkîl etti. — Çağrı Bey, 1016 - 1021 arasında Güney Kafkasya'da kalmış ve 5 yıl, bir avuç Oğuz atlısı ile Bizans'ın doğu sınırlarında gezmiş, hasret ve iştiyakla Anadolu kapılarında dolaşmıştı. Bu büyük askerî tecrübe ile 1021'de memleketine dönmüş, Gazneliler'in konkunç takibatını boşa çıkararak şahsını ve ordusunu daima kurtarmıştı.

1037 yılı, devlet güneşinin Selçukoğulları burcuna girdiği yıldır. 3 yıl sonraki imparatorluğun bâriz işareti, bu yıl görülmüştür. 1037'de Çağrı Bey, Horasan'ın en büyük şehirlerinden Merv'i aldı ve Karakum Çölü'nün güney vâhalarında kurulmuş bu büyük şehirde "Melikü'l - Mülûk/Krallar Kralı" unvâniyle adına hutbe okuttu. Aynı aylarda, Horasan'ın diğer bir büyük şehri, Âmû - Deryâ'nın az güneyindeki Belh, S.'ın eline düştü. Horasan'ın kuzey hududu, baştan başa Oğuzlar tarafından işgal edilmişti. Güneye hamle yapmaktan başka bir şey kalmıyordu. 1038 haziranında Herât da fethedildi ve Oğuzlar Âmû - Deryâ ile Herî-rûd arasındaki mühim araziyi işgal ettiler. Nihayet 1038 ağustosunda Nîşâpûr fethedildi. Horasan'ın merkezi olan bu çok büyük şehirde (Tûs/Meşhed'in az batısındaki banliyösü) Tuğrul Bey, "Sultân/İmparator" unvaniyle adına hutbe okuttu. Çok mühim hukukî hâdisedir. Zira o zamana kadar "sultan" unvanını Gazneli Mahmud'la 2 oğlundan başka hiç bir Müslüman hükümdarı kullanmaya cesaret edememişti. Yegâne meşrû sultan, Bağdad'daki Abbâsî Halîfesi sayılıyordu.

Dandânakan Zaferi, Türkler'i kapalı kıt'adan çıkarıp açık denizlere itti ve bin yıl için Türklüğün kaderini çizmiş oldu :

Nîşâbûr'un fethiyle hemen bütün Horasan, S.'ın eline düştü. Üstelik "sultan" unvanını takınan Tuğrul Bey, Gazneliler'i hiçe saydığını gösterdi, kendini resmen imparator ilân etmiş oldu. Bu, cihanşümul Gazne Devleti'nin sonu demekti. Türk ve İslâm tarihinin kaderini çizmek üzere, iki tarafın karşılaşması şarttı.

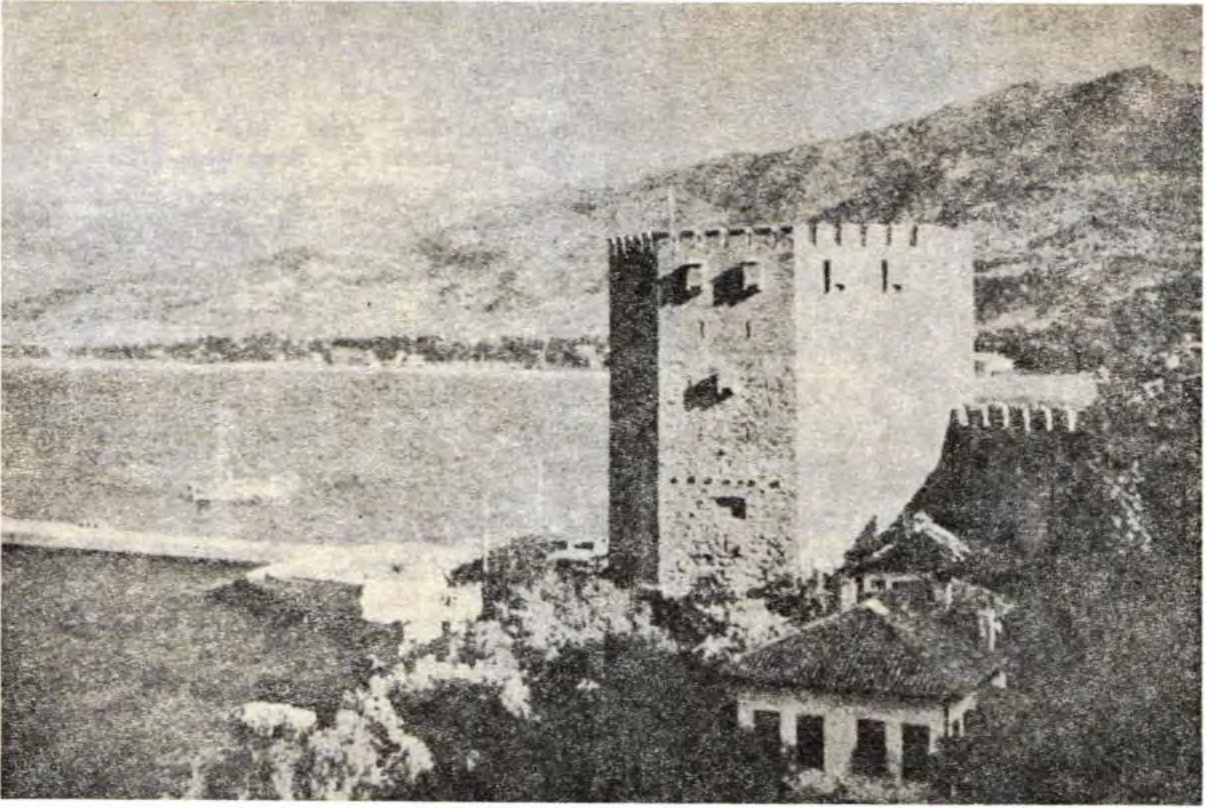
Sultan Mes'ûd'un geç de olsa aklı başına geldi. Hindistan işlerini bıraktı. Horasan'a geldi. Belh'i geri aldı, 1039 nisanında Ali - Âbâd meydan muharebesinde S.'ı çekilmeye mecbur etti. Çok üstün Gazneli ordusunu gören Çağrı Bey, kuvvetlerini ezdirmeden ve mağlûbiyeti beklemeden kuvvetlerini çekmişti. Her bakımdan iki başkumandan arasında büyük değer farkı olduğu anlaşılıyordu. Sultan Mes'ud, Çağrı ve Tuğrul Beyler'den biraz daha genç, çok mağrur bir hükümdardı. Bütün dünya gibi o da Oğuzlar'ı alelâde çapulcu ve âsî göziyle görüyor, bütün dünya gibi, o da dünyanın en büyük kuvveti olan Gazneli kudretinin eninde sonunda S.'ı silip süpüreceğinden şüphe etmiyordu.

1039 mayısında Sultan Mes'ud, tekrar Oğuzlar'ın üzerine yürüdü. Çağrı Bey, bütün Selçuklu âilesinden imdat istedi. Nîşâpûr'dan kardeşi ve Selçuklu imparatoru Sultan Tuğrul Bey, Merv'den eski Oğuz yabgusu olan amcası Mûsâ geldiler, Selçuklu kuvvetleri Serakhs'ta birleşti. S., Gazneli ordusunun kalabalıklığı karşısında meydan muharebesini kabûl etmediler ve çete harbine giriştiler. Bu çeşit savaşa alışmamış olan Gazneli ordusu, zarar gördü. Sultan Mes'ud da bir vakit evvel ne şekilde olursa olsun bu âsi Oğuzlar'la işi bitirip Hindistan'a dönmek, bu küçük mesele ile daha fazla uğraşmamak istiyordu.

S., Sultan Mes'ud'dan sulh isteyince, Gazneli hükümdarı bu teklifi memnuniyetle kabûl etti ve Gazne'ye dönmeye karar verdi. Fakat behemehal cihanşümul bir imparatorluk peşinde olan Oğuzlar, Sultan'ın ordusu Gazne'ye dönerken arkada kalan birlikleri çete muharebeleriyle vurdular. Sulha inanan Sultan Mes'ud müthiş kızdı ve artık Oğuz işini bitirmeden, onları imha edip tekrar Oğuz Çölü'ne sürmeden Gazne'ye dönmemeye, Hindistan'a gitmemeye karar verdi.

Bu sıralarda S., Horasan'ın ellerine geçmiyen yerlerini işgalde devam ediyorlardı. Serakhs, Nesâ, Bâverd gibi birçok şehirler, girdikleri ülkeye nizam ve disiplin getirdiklerini gördükleri Oğuzlar'ı bizzat davet ediyorlardı. Buna karşılık Gazneliler de fırsat buldukça S.'ın işgal ettikleri şehirleri geri alıyor, birçok Horasan şehri iki taraf arasında alınıp veriliyor, Horasan'ın ezici çoğunluğu İranlı olan halkı, iki Türk devletinin çekişmesi karşısında seyirci kalıyordu. Bu arada Sultan Mes'ud, Horasan'ın başkenti Nîşâpûr'a da girip Sultan Tuğrul Bey'i kovdu. Nîşâpûr'un düşmesi, Selçuklu emellerinin sonu demekti ve iki kardeşin böyle bir şeye tahammül edemiyecekleri, daha evvelki hayatlarının ve takip ettikleri siyasetin sathî bir tetkikıyle dahi açıkça anlaşılabilirdi.

Kuzey Horasan'dan tekrar Orta Horasan'a doğru Selçuklu yürüyüşünü haber alan Sultan Mes'ud, Nîşâpûr şehrini dünyanın en güclü ve Hind kıt'asını fethetmiş olan ordusu

SELÇUKLULAR : Alanya kalesi Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd tarafından, tersâneyi korumak amacıyle yaptırılmıştır. Akdeniz'deki Türk donanmasının gemilerinin yapıldığı bu büyük tersânenin kalıntıları hâlâ muhafaza edilmektedir

ile terketti. 15 mayıs 1040'ta Serakhs'a geldi ki, şehri, Sultan'ın yürüyüşünü duyan S., birkaç gün evvel boşaltmışlardı. 17 mayıs'ta Merv istikametine yürüdü. Merv'i S.'dan alıp bütün Horasan'ı temizlemek emelindeydi. Merv, Horasan'ın kuzey kapısı idi.

Vaziyet tek kelime ile Oğuzlar için vahimdi. Toplanan harb kurultayında Tuğrul Bey bile, dünyanın en büyük ordusuna karşı muharebeyi kabûl edip Oğuzlar'ın istikbalini tehlikeye atmaktansa, cebrî bir yürüyüşle Horasan'ın boşaltılmasını ve Kuzey İran'dan geçilerek Âzerbaycan'a, Anadolu sınırına gidilmesini, Bizans'a karşı cihad yapılmasını, Gazneliler'in üslerinden bu derece uzak bir ülkede Oğuzlar'ı takip edemiyeceklerini söyledi. Çağrı Bey, bu fikre şiddetle karşı koydu, atılmış olan imparatorluğun temellerinin bozulamıyacağını, bir tek meydan muharebesi ile Gazneli şevketinin altüst olacağını ve cihan hâkimiyetinin Oğuzlar'a müyesser ve mukadder bulunacağını ileri sürdü. Sonunda münakaşa, Çağrı Bey'in fikrinin kabûlü ve ne pahasına olursa olsun Gazneli ordusunun ezilmesi lâzım geleceği kararı ile kapandı. Bununla beraber, zafer ümidi fazla değildi ve kuvvetler arasındaki muvazenesizlik açıktı. Onun için S., ağırlıklarını geri yollamışlardı. Bozgun olur olmaz kolayca çekilmenin çarelerini temin etmişlerdi.

İki ordu Merv civarında Dandânakan'da (takriben 37° 30' arzı) karşılaştı : 23 mayıs 1040. Sultan Mes'ud'un kahramanlığı, bozgunu önliyemedi ve Çağrı-Tuğrul Beyler'in askerî dehâsının üzerine çıkamadı. Muhtelif sebeplerle Sultan'dan gayrı memnun olan Gazneli kumandanları da fazla bir gayret göstermediler. İmha korkusu ve cihan hâkimiyeti mefkûresi yanında kumandanlarına olan gözü kapalı inançla elektriklenen Oğuzlar, harb san'atının bütün incelikleriyle ve bütün güç ve cesaretleriyle vuruştular. Sultan Mes'ud, birliklerinin Oğuz okları ile perişan olduğunu ve yer yer kılıçtan geçirilmekte bulunduğunu görünce, hayatını kurtarabilmek için Gazne'ye ric'ate karar verdi. Muharebe meydanını, muzaffer Selçukoğulları'na bıraktı. Bu felâketten 7 ay sonra öldürülen Sultan Mes'ud, birçok meziyetleri olmasına, imarcı, ilim ve san'at hâmisi bir padişah bulunmasına rağmen, ne büyük bir asker, ne de gerçek bir siyasî idi. Bu vasıflardan mahrumiyet, 40 yıla yakın bir zamandan beri dünyanın en güçlü devleti olan, Hind kıt'asını Müslüman ve Türk hâkimiyetine açmakla ölümsüz bir şeref kazanan Gazneli İmparatorluğu'nun şevket ve azametini sarstı. Gazneliler'in İran'dan atılması, Hindistan ve Afganistan'a çekilmesi, sonunda S.'a tâbî olması neticesini verdi.

Dandânakan'da bütün Gazneli ordugâhı ve hazinesi, Oğuzlar'ın eline geçti. Selçukoğulları'nın prestijini son dereceye çıkardı. Bütün civar ülkeler muharebesiz S.'a baş eğdi. Bütün İran, S.'ın önünde açıldı.

Gazneliler'e karşı küçük Oğuz ordusunun bu zaferi, kimsenin hatır ve hayalinden geçemezdi. Oğuzlar'ın partiyi ebediyen kaybettikleri, hiç Horasan'a inmemiş gibi bir istikballe Aral Gölü etrafındaki bozkırlarına atılacağına herkes emindi. Yalnız Selçukoğulları, aksini düşünüyorlar ve bu düşüncelerine inanıyorlardı.

Dandânakan, Türk tarihinin Istanbul'un Fethi ve Malazgirt'ten sonra en mühim hâdisesidir. Bu hüküm, zaferin iki bin yıllık Türk tarihindeki yerini tâyine kâfidir. Filhakika bin yıl kapalı kıt'alarda dolaşan Türkler, Dandânakan'la bir hamlede açık denizlere inmişlerdir. Dandânakan, Osmanlı cihan devletinin kurulmasının uzak sebeplerini hazırlamış, bu inanılmaz mucizeyi mümkün kılmıştır. Bu suretle tarihin muvazenesi altüst olmuş, mecrası, değişmiştir. Haçlı seferlerinin uzak temelleri de Dandânakan'da atılmıştır.

Sultan Tuğrul Bey (1040 - 1063) :

Dandânakan zaferi ile Büyük Türk Hâkanlığı, Karahanlılar'dan Selçukoğulları'na geçer ve Gazneliler, Yakın Doğu'dan tamamen süpürülüp çıkarılır. Artık Gazneli İmparatorluğu da, Karahanlı İmparatorluğu da birer Orta Doğu devletidir. Halbuki Selçuklu İmparatorluğu, Yakın Doğu devleti olmuştur. Diğer iki Türk İmparatorluğunu da yakında nüfuzu altına alacaktır.

Selçuklu hânedânında da bütün Türk hânedânlarında olduğu gibi devlet, hânedânın müşterek malıdır. Karahanlılar derecesinde olmasa bile "melik/kral", hattâ "sultan" sanını takınan Selçuklu şehzâdeleri, ailenin büyüğü olan "sultânu'l - â'zam" veya "sultânu'l - mu'azzam"a tâbî olmak şartiyle saltanat sürmüşlerdir, bunların bazıları hânedan da kurmuşlardır; Anadolu S.'ı, Irak S.'ı, Kirman S.'ı, Şam (Suriye) S.'ı, Erzurum S.'ı, dalları böyledir. Eski Türkler'in geleneklerinden olan çifte (çok kere Doğu ve Batı) hükümdarlık an'anesi, S.'da da hissedilmektedir. Tuğrul ve Çağrı Beyler buna misaldir. Tuğrul Bey'in başkenti Nişâpûr, Çağrı Bey'inki daha kuzeydoğuda olan Merv idi.

Selçukoğulları, Göktürkler gibi gerçekten ve mübalâğasız cihan imparatorları idi. "Sultân" unvanları Müslümanlar'ın, "Şehenşâh" unvanları İranlılar'ın, "Hâkan" unvanları Türkler'in imparatoru olduklarını gösteriyordu. "Şehenşâh" unvanı, eski İran şâhlarına mahsustu ve İran imparatorluğu Arablar tarafından yıkıldığından beri Müslümanlık devrinde hiç bir hükümdar bu unvanı almaya cesaret edememişti. Fâtih ve Kaanûnî kendilerini nasıl birçok kere imparator olarak tavsif etmişlerse, S. da böyle yapmışlardır.

Karahanlılar devrinde Mâverâünnehir, ki Batı Türkistan'ın en mühim parçasını teşkil etmektedir, ezici şekilde Türk'leşmişti; bu ülkede XI. asırda pek az İranlı kalmıştı; İranlılar, bilhassa Pamir, Bedahşan ve Alay dağlarının güneyinde, yani bugünki Tacikistan'da toplanmışlardı. Buhârâ gibi büyük şehirlerde de İranlı azınlık vardı. Sıra, Horasan'ın Türk'leşmesine gelmişti. Horasan hiç bir zaman Türk'leşmemişse de, S. devrinde, Moğollar ve Timurlular zamanında Türk nüfusunun İranlı nüfusa nisbetle hafif bir ekseriyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık eski Oğuz İli boşalmış denecek derecede nüfus kaybetmiş, milyonlarca Oğuz, başta Anadolu olmak üzere, Âzerbaycan'a, Horasan'a, İran'a, Irak'a, Suriye'ye yerleşmiş, başka ülkelere de gitmiştir.

İmparatorluk devrinde S.'ın ilk başkenti Nîşâpûr'dur; fakat Rey (Tahran) fetholunduktan sonra, başkent bu şehre götürülmüş, bu suretle Büyük Türk Hâkanlığı'nın başkenti 53° tul ve 36° arza gelmiştir. Ötüken'den Rey'e geliş, ne büyük mesafe ve ne muazzam terakkidir.

Türkler Yakın Doğu'yu fethediyor :

Çağrı Bey, Dandânakan zaferinden birkaç ay sonra Belh şehrini kesin şekilde aldı. Müstakbel sultan Mevdûd idaresinde gönderilen mühim Gazneli ordusu, şehri kurtaramadı. Şimdi iki imparatorluğu kuzeyden Herî - rûd nehri, Baba dağı ve Hindukuş dağları ayırıyordu. Gazneliler'in Horasan ve Türkistan'la hiç bir alâkaları kalmıyordu. Bundan sonra Çağrı Bey, Tohâristan'ı da fethetti. 1044'te bir Gazneli ordusu, Çağrı Bey'in oğlu Şehzâde Alp - Arslan tarafından imha edildi. Çağrı Bey, bu oğluna merkez olarak Belh'i verdi ve Gazneliler'e karşı doğu eyâletlerinin muhafazasına memur eyledi.

1045'te Harzem, Selçuklu idaresine girdi. Karahanlılar'la S. arasında Gazneliler'e karşı tedâfüî ve taarruzî bir muahede aktedildi. 1047'de Selçuklu şevketini kıskanan Karahanlılar, ânî bir taarruzla Horasan'a girmek istedilerse de, Alp - Arslan tarafından püskürtüldüler. Yapılan sulh muahedesinde, Karahanlılar'ın Selçuklu üstünlüğünü tanıdıkları açıkça belli oluyordu.

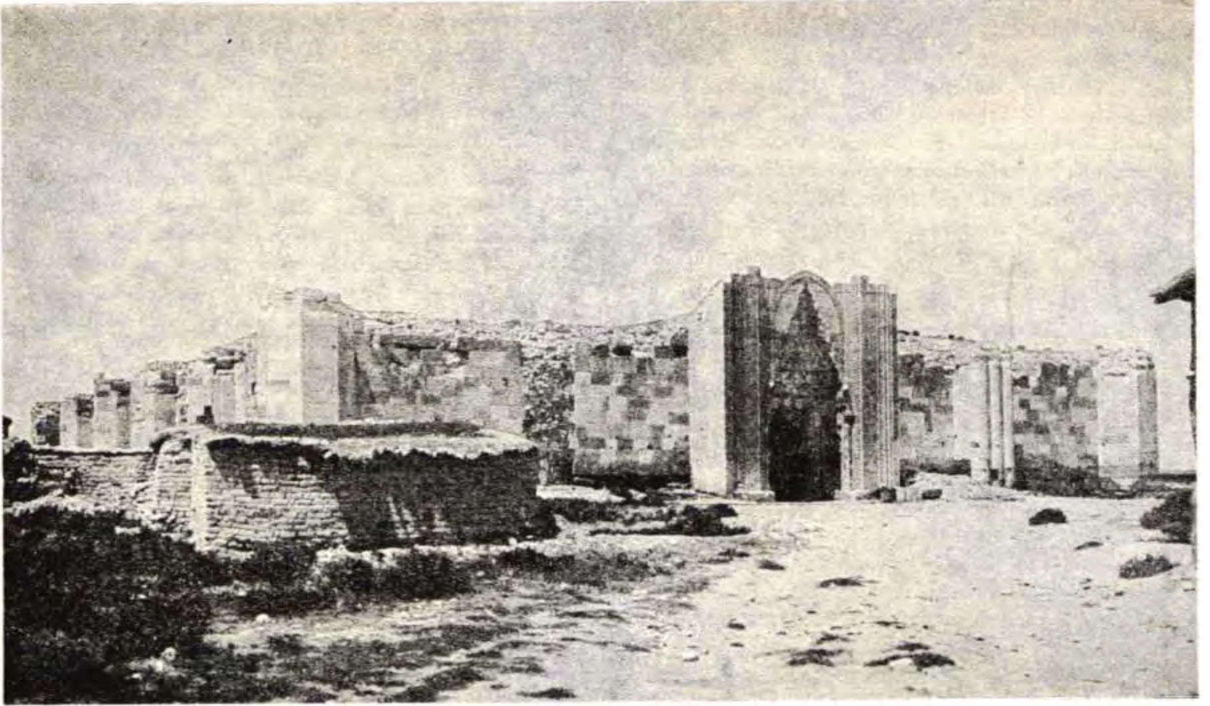
Çağrı Bey'in oğlu ve Alp - Arslan'ın kardeşi Kavurt Bey de Kirman'da yani Güneydoğu İran'da mühim fütuhatta bulundu ve Belûcistan'a (şimdi Batı Pâkistan) kadar bütün araziyi fethetti; Türkler, Umman Denizi'ne ve Basra Körfezi'ne erişmiş oldular. Hazar iç deniz sayıldığı takdirde, bu Oğuzlar'ın ilk açık denize çıkışlarıydı. Az zaman sonra da Kızıldeniz'e, Karadeniz'e ve büyük açık deniz Akdeniz'e erişmek azmindeydiler.

Çağrı Bey'in diğer oğlu Yâkûtî Bey de 1054'te Sistân'ı (Horasan ile Kirman arasındaki eyâlet), ertesi yıl da Mekrân'ı (Kirman ile Belûcistan arasındaki eyâlet) fethetti.

Bu sıralarda Gazneliler, tekrar Belh önlerine geldiler ve S.'a büyük zarar verdiler. Fakat acele yetişen Alp - Arslan, büyük Gazneli ordusunu kesin şekilde bozdu ve kumandanlarını esir etti. Bunun üzerine yarım asır için yapılan ve büyük tarihçi Ebu'l - Fazl Beyhakıy tarafından kaleme alınan muahede ile Gazneliler, Hindukuş dağları'nın hudut olmasını kabûl ettiler ve kuzeyden tamamen el çekmiş oldular.

1060 martında Çağrı Bey, Serahs'ta 70 yaşında öldü ve cenazesi Merv'e nakledildi, türbesine gömüldü. Çağrı Bey'in ölümünde oğullarından Alp - Arslan, babasının yerine Horasan, Kavurt Bey Kirman, Yâkûtî Bey ise Âzerbaycan umumî valileri idiler. Oğulları hakkında yukarıda izahat verilmişti. 4 kızına gelince, biri Selçuklu şehzâdesi ve Anadolu S.'nın atası Kutalmış Bey'le, diğeri (Hadice Arslan Hatun), Halîfe Kaaim ile, üçüncüsü Karahanlı hükümdarı, dördüncüsü de bir Büveyhî hükümdarı ile evlenmişti. Çağrı Bey'in zevcesi ve oğullarından Süleyman Bey'in annesi olan hatun, onun ölümünden sonra Büyük Hakan olan kardeşi Tuğrul Bey'le evlenmiş ve oğlunu çocuğu olmıyan Tuğrul Bey'den sonra hükümdar yaptırmak üzere bütün nüfuzunu kullanmıştır. Bu yüzden Tuğrul Bey'in vefatında Sultan Alp - Arslan, kardeşi Süleyman'la uğraşmaya mecbur olmuştur.

Türk tarihinin büyük cihangirlerinden cihan çapında askerlik dehâsına sahip kumandanlarından olan Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul Bey'le beraber İslâm tarihinin ikinci devresini açmıştır. Bu devrede İslâm tarihinin Emevîler ve Abbâsîler'den sonra üçüncü büyük imparatorluk hânedânını teşkil eden Selçukoğulları, Arab ve Arab - İran devresine son verip Müslüman dünyasında Türk Devresi'ni açmışlardır. Arablar'ın cihanşümul tarihî rolü, İranlılar'ınki gibi, S.'la beraber tarihe karışmış ve yerini Türkler almıştır. Bütün çağdaş tarihçilerin söylediklerine göre Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul Bey gibi fevkalâde âdil ve dürüst, son dereceye kadar cesur ve kahraman, tamamen korkusuz, cüretkâr, mutaassıp olmamakla beraber samimî bir Sünnî Müslüman, yalnız hususî hayatında değil, siyasî hayatında da merhametli ve zulümden kaçınan bir şahsiyetti ki, oğlu Alp - Arslan'da da bu vasıflar aynen görülmektedir.

SELÇUKLULAR : Konya'ya on beş kilometre mesafedeki Sultan Hanı. Bu yapı, Selçuklu çağı Türk sivil mimarisinin şâheserlerindendir

S.'la Türkler'de "cihad" mefkûresi tam mânâsiyle teşekkül etmiş ve İslâm dünyasının bayraktarlığını, müdafaasını ve genişletilmesini, kendi cihanşümul rollerine uygun görmüşler, hattâ bu işleri gerçekleştirmek üzere hükümdarlarının Tanrı tarafından gönderildiğine inanmışlardır.

Türkler Halife'yi himayelerine alıp Sünnî İslâm dünyasının efendisi oluyorlar :

Çağrı Bey doğuda yukarıda hulasâ edilen mühim işleri oğullarının yardımiyle başarırken kardeşi Büyük Hakan Tuğrul Bey de, askerlikten fazla, keskin bir siyasî görünmek isteyen mevzularda Türk şevket ve azametini zirveye çıkarmaya çalışıyordu.

Sünnî İslâm dünyası büyük bir kriz içindeydi. Kahire'deki Şiî Fâtımî halifesinin taraftarları İslâm dünyasını kaplamıştı. S. gelinceye kadar Batı, hattâ Orta İran ve Irak, Şiî bir İranlı hânedân olan Büveyhîler'in elindeydi. Abbâsî Halîfesi, Türk kumandanlardan sonra bu Büveyhîler'in elinde oyuncak, âdetâ esirdi. Bağdad'da oturan ve Halîfe'ye hürmeten sadece "emîr/prens" ve "emîru'l-umerâ" (prensler prensi) sanını takınan Büveyhî hükümdarı, Halîfe'yi azleder, katleder, yalnız Abbâsîler'i iktidardan uzaklaştırıp aslında bağlı bulunduğu rûhânî lideri Kahire'deki Fâtımî imparatorunun adına hutbe okutturmazdı. Sünnî muhitin isyanından çekinilirdi. Bununla beraber Fâtımî propagandası o derecede kesifleşmişti ki, bir gün Abbâsîler'in büsbütün ortadan kaldırılacağından korkuluyordu. Gazneli Sultan Mahmud, Şiîler'i şiddetli tâkip etmişti. Fakat Şiî metodu, Sünnî ülkelerde yeraltı çalışmasına dayanıyor ve fesat yuvaları gereği gibi göz önünde bulundurulamıyordu. Kargaşalık çıkararak âsayişi ihlâl eden, yolları hattâ şehir içini ve pazar yerlerini emniyet edilemez yerler hâline getiren Şiîler, büyük terakki kaydediyorlardı. Fâtımîler'in olsun, Büveyhîler'in olsun eski maddî güçleri eksilmekle beraber, mânevî bakımdan Şiî mezhebinde büyük terakki görülüyordu. Hulbuki İslâm dünyasının yapısı, Sünnî hukuk ve telâkkiler üzerine kurulmuştu. Bu hukuku değiştirmek ve bu telâkkilerden uzaklaşmak, İslâm dünyasının altının üstüne gelmesine sebep olurdu. Abbâsîler'in Türk askerlerinden müteşekkil ücretli birliklerinin bir kısmı da Şiî olmuş ve Büveyhî hizmetine geçmişti. Bu Türk kumandanlarının en nüfuzlusu Arslan Besâsîrî olup, S. erişmeden Halîfe'yi yok edip Fâtımî İmâmı'nı rûhânî lider olarak ilân etmek için fırsat gözlüyordu.

Türkler'in asayiş getirdiği ve büyük bir imparatorluğun tab'aya temin edeceği her türlü refah ve saadetten nasîb alacaklarını bilen halk, İranlı olsun, Arab olsun, Kürd olsun, Hıristiyan olsun, Yahudi olsun, Selçuklu hâkimiyetini dört gözle bekler olmuştu. Üstelik Sünnî Müslümanlar, ki Yakın Doğu nüfusunun yüzde doksandan fazlasını teşkil ediyorlardı, Şiî Büveyhîler'in acıklı ve utandırıcı hâkimiyetinden nefret ediyorlar, Türkler'in Sünnî'liğin bıkmak usanmak bilmez müdafii olduğunu biliyorlardı. 1030'daki ölümünden az önce Gazneli Sultan Mahmud'un bir hamlede İran'ı fethetmesi, halkın bu psikolojik durumuna dayanıyordu. Şimdi Gazneli hâkimiyeti, yerini S.'a terketmeli, bir Şiî yayılması ve komplosu ile karşı karşıya kalınmamalıydı. Türkler'in "cihad" bayrağına sarılmış olmaları da Müslüman milletler için bir teveccüh sebebiydi.

İşte Tuğrul Bey, İslâm dünyasını bu acıklı şartlardan kurtardı ve yeryüzündeki bütün Sünnî Müslümanlar'ın en samimî hürmet ve muhabbetini kazandı.

1055'te hac yolunu tamir etmek ve bu yolun muhtel bulunan asayişini temin eylemek vesilesiyle Sultan Tuğrul Bey, Oğuz ordusunu Irak'a soktu. Büveyhîler, Halîfe Kaaim'i, Türk Hâkanı'nı Irak'tan uzaklaştırmak için dinî otoritesini

kullanmak hususunda tazyik ve tehdit ettiler. Fakat kendisini bekliyen âkıbete vâkıf bulunan ve Besârîsî'nin Fâtımîler'den (Mısır'dan) imdat istediğini öğrenen Kaaim (doğ.: 1001, cülûsu: 1037, ölü.: 1075), Bağdad'da hutbe'nin Tuğrul Bey adına okutulmasını emretti: 15 aralık 1055 cuma Türk ve İslâm tarihinde en mühim hâdiselerden biridir. Bu suretle Halîfe, dünyevî saltanattan feragat ediyor, rûhânî lider olmakla iktifa eyliyor, cismânî hükümdar olarak Büyük Türk Hâkanı'nı tanıyor, bunu hutbede kendi adıyla beraber Türk Sultanı'nın adını da zikrettirmek suretiyle hukukan teyit ettiriyor demekti. 10 gün sonra, 25 aralıkta Tuğrul Bey, Bağdad'a girdi; halkın bitip tükenmek bilmez tezahüratiyle karşılandı ve Sünnî İslâm dünyasının efendisi oldu. Arslan Besâsîrî, tevkif edilip hapse atıldı. Halîfe, 4 ay sonra Çağrı Bey'in kızı Hadice Arslan Hatun'la evlendi ve Hâkan'ın dâmâdı oldu.

Tuğrul Bey, Bağdad'dan çıktıktan sonra Besâsîrî, hapisten kaçtı ve Şiîler'i etrafına topladı. Tuğrul Bey'in isyan etmiş olan Selçuklu meliki İbrahim Yınal'a yenileceğini tahmin ederek, 27 aralık 1058'de Bağdad'a girdi. Hutbe'den Abbâsî Halîfesi'nin ve Türk Hâkanı'nın adını kaldırtıp Fâtımî Halîfesi'nin yani Mısır sultanının adını okuttu. Bu Sünnî İslâm dünyasında hukuk sisteminin altüst olması demekti. Halîfe Kaaim, kendisine sadık kalan birliklerle Besâsîrî'ye karşı koyduysa da yenildi ve tevkif edilip Bağdad dışında bir yerde hapsolundu. Besârîsî, büyük zulümler yaparak ileri gelenlerden Fâtımî Mustansır'a sadakat yemini aldı. Halife Kaaim'e zorla imzalattığı hilâfetten feragat vesikasını ve Abbâsî sarayından gaspettiği değerli eşyayı, Kahire'ye yolladı.

14 aralık 1059'da İbrahim Yınal isyanını bastırmış olan Tuğrul Bey'in Bağdad'a yaklaşmakta olduğu haberi geldi ve Besâsîrî, acele İslâm dünyasının rûhânî başkentini terketti. Besâsîrî taraftarlarını imha ve Besâsîrî'yi katleden Tuğrul Bey, ikinci defa olarak halkın minnet ve şükran âvâzeleri arasında Bağdad'a girdi. Halîfe'nin kızı Seyyide Hatun'la evlenmek istedi. Halîfe bu istekten dehşetli ürktü. Bu izdivaçtan doğacak çocuğun yani Tuğrul Bey'in oğlunun Halîfe yapılıp Abbâsî halîfeliğine son verileceğini sandı. Halbuki zaten çocuğu olmıyan Tuğrul Bey'in böyle bir niyeti yoktu ve Abbâsî hânedânına karşı hâlisâne niyetler besliyor, hürmet gösteriyor, yalnız dünyevî işlere müdahalelerini hoş karşılamıyordu. Abbâsîler'den halîfeliği almak, ancak 1516'da Yavuz Sultan Selîm'e nasîb olacaktır. Tuğrul Bey'in bunu 456 sene evvel yapamaması için hiç bir mâni yoktu; fakat Arablar daha Türk hâkimiyetiyle yeni yüz yüze geliyorlardı. Yavuz zamanında olduğu gibi dört buçuk asırdır Türk hâkimiyetinde bulunmuyorlardı. Halkın psikolojisini ön planda nazarı itibara almak ise, bütün büyük devlet adamlarının şiarı olmuştur. Ölümünden az önce Halîfe'nin kızı ile evlenen Tuğrul Bey, dünyanın en büyük bir - iki şehrinden biri olan Bağdad'ı imar ve asayişini temin ettikten, gerekli Türk memurlarını tâyin eyledikten sonra Rey'e gitmek üzere Bağdad'dan ayrıldı.

İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'e baş kaldırıp Türk hakanı olmak istiyor :

1054'te bütün Âzerbaycan, Tebriz ve Gence gibi en büyük şehirleriyle Selçuklu hâkimiyetine girmiş, Selçuklu sınırı Kafkas Dağları'na ve Doğu Anadolu'ya dayanmıştı. Bu bölgelerdeki fütuhatı, gelecek bahislerimizde biraz daha tafsilâtla inceliyeceğiz; çünkü Türkiye devletinin kurulmasıyla alâkalıdır. Halîfe'liğin muhyîsi (ihyâ edicisi, diriltici) ve Sünnî'liğin kurtarıcısı gözüyle bakılan ve bütün Sünnî Müslümanlar'ın minnettar olduğu Tuğrul Bey'in son yıllarında karşılaştığı en mühim dahilî mesele, amcasının oğlu, aynı zamanda ana bir üvey kardeşi olan İbrahim Yınal'ın isyanıdır.

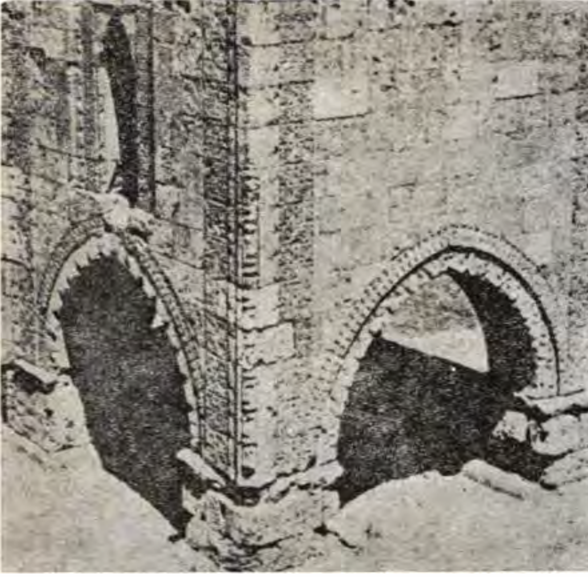
17 kasım 1058'de Hemedân'a gelen İbrahim Yınal, büyük bir Türk ordusuna kumanda ediyordu. Yanında kardeşi Ertaş Bey'in oğulları Ahmed ve Mehmed Beyler de vardı. Tuğrul Bey, Yınal'ın herhangi bir muvaffakıyetinin uzun sürecek bir iç savaşa sebep olacağını kestirdiği ve çok ihtiyatlı bir devlet adamı olduğu için, yanındaki kuvvetlerle amca oğlu üzerine yürümeyi münasip bulmadı. Çünkü vuku bulacak muharebede behemehal ve kesin şekilde âsilerin yenilmeleri devletin yüksek menfaatleri için elzemdi. Horasan'da Alp - Arslan'a, Kirman'da Kavurt Bey'e, Anadolu doğusunda Yâkutî Bey'e (yani bir müddet evvel ölen kardeşi Çağrı Bey'in 3 oğluna) emir göndererek, derhal kuvvetleriyle kendisine katılmalarını bildirdi. Rey civarında Heftâd - Beylân'da geçen meydan muharebesinde, etrafında yeğenleri olan Tuğrul Bey, gene yanında yeğenleri olan İbrahim Yınal'ın ordusunu kolaylıkla dağıttı. Yınal ve yeğenleri esir edildi ve Türk hukukuna ve telâkkisine göre hânedan mensupları mukaddes olduğu ve kanları akıtılamıyacağı için, şehzâdeler, —Osmanlılar'da da olduğu gibi— kendi yaylarının kirişleriyle boğuldu.

Bu sıralarda yani Tuğrul Bey'in ölümüne ve Alp - Arslan'ın cülûsuna takaddüm eden yıllarda Türk Hâkanlığı, Alp - Arslan ve bilhassa onun oğlu Melikşâh ve haleflerinin zamanlarındaki derecede büyümemişti. Henüz Gazneli ve Karahanlı Türk imparatorlukları da S.'ı metbû tanımıyorlar, yalnız Selçuklu hâkanlığının üstünlüğünü muahedelerle kabûl ediyorlardı. Bununla beraber Tuğrul Bey'in devleti, münakaşasız surette dünyanın en güçlü, kuvvetli ve büyük devleti idi. Bugünki İran'ı, Irak'ı, Âzerbaycan ve Ermenistan'ı, Baba ve Hindûkuş Dağları'nın kuzeyinde kalan büyük Afganistan'ı, Türkmenistan ve Karakalpakistan'ı, Üst - Yurt'u ve Kızılkum Çölü'nü içine alıyor ve 3 600 000 km²'ye erişiyordu. Bu ülkeler, son derece kesif nüfusla meskûn, pek mâmur ve büyük şehirleri içine alan, dünyanın en zengin ülkeleri idi. Stratejik değeri de harikulâde olup, doğuda Orta Doğu'ya, Türkistan'a ve Hindistan'a, batıda Akdeniz memleketlerine kumanda ediyordu.

Sultan Alp - Arslan (1063 - 1072) :

Amcası Tuğrul Bey öldüğü zaman Alp - Arslan, 34,5 yaşındaydı. Birçok büyük meydan muharebeleri kazanmış pek şöhretli bir kumandan olarak tanınıyordu. Horasan gibi Türk imparatorluğunun şüphesiz en mühim eyâletinin (500 000 km²'ye yakın büyüklükte olup pek kesif nüfusla meskûndu) başında bulunuyordu. Malazgirt zaferini kazanarak şan ve şöhret bakımından babasını geride bırakan Sultan Alp - Arslan, babasının son yıllarında imparatorluğun doğu bölgesinin gerçek hükümdarı olmuş, babası ölünce amcası Tuğrul Bey, onu yerinde bırakmıştı.

Sultan Alp - Arslan'ın cülûs (tahta çıkma) merasimi 27 nisan 1064 günü yani amcasının ölümünden 7 ay, 20 gün sonra yapıldı. Kardeşi Şehzâde Süleyman'ın taht üzerindeki haklarını bertaraf ettikten sonra, aynı iddiada bulunan ikinci derecede amcası (babasının amca oğlu) Melik Kutalmış üzerine yürüdü. İlk Selçuklu yabgusu olan ve Gazneli Mahmud tarafından Hindistan'da Kâlincâr'a yollanıp orada ölen Arslan Yabgu'nun büyük oğlu olan Melik Kutalmış,

SELÇUKLULAR : Sultan Hanı'ndan iki görünüş

Doğu Anadolu'da yaptığı gazalarla büyük şöhret temin etmişti (oğlu Süleyman - Şâh, Anadolu'yu fethedecek ve 1073'-de Türkiye devletini kuracaktır). Babası dolayısiyle asıl saltanatın kendisine ait olduğunu iddia etti ve genç yeğeni Sultan Alp - Arslan'a baş kaldırdı. 1059'da amca oğlu İmrahim Yınal da aynı iddia ile Tuğrul Bey'e baş kaldırıp öldürülünce, bu şehzâdenin kuvvetlerinin büyük kısmı da Melik Kutalmış'a katılmıştı. Kutalmış'ın emrinde, Anadolu gazalarında gün görmüş, en az 70 000 Oğuz atlısı vardı. Bundan dolayı bir an için Sultan Alp - Arslan'ın vaziyeti tehlikeli göründü.

Âzerbaycan, Arrân, Ermeniye, Irâk-ı Acem eyâletleri, Kutalmış'a taraftardı ve onun Anadolu'da millete yeni ufuklar açacağına inanmışlardı. Melik Kutalmış, imparatorluk başkenti olan Reyy'i işgal etmek üzere şehre yürürken bunu haber alan Sultan Alp - Arslan, Horasan'ın merkezi Nîşâpûr'dan kalktı, ordusuna cebrî yürüyüş yaptırarak acele Reyy'e geldi ve taht şehrini amcasına kaptırmadı. Aynı zamanda amcasına name yazıp elçilerle gönderdi; çok saygılı bir dille isyanın kendisine yakışmadığını, devlete zarar vereceğini, vazgeçip elindeki eyâletlerle iktifa etmesini, gaza ve cihada devam eylemesini bildirdi. Fakat Kutalmış, bu sözleri dinlemedi. Bunun üzerine kendisine mahsus taktik dehâsı ile derhal amcasına hücum eden Sultan Alp - Arslan, âsî orduyu bozdu. Firar eden Kutalmış'ın atı yere kapaklandı ve Anadolu Fâtihi'nin babası bu suretle öldü. Sultan Alp - Arslan, âsî orduyu affettiğini ilân ve amcasının Reyy'e (Tahran) götürülüp Tuğrul Bey'in yanına gömülmesini emretti. Kutalmış'la beraber bulunan kardeşi Melik Resûl Tigin, Alp - Arslan'a esir oldu ise de affedildi ve serbest bırakıldı. Melik Kutalmış, yalnız iyi bir asker değil, bilgin bir adamdı. 6 oğlunu çocuk yaşlarından itibaren yanında gazaya götürüp iyi birer asker olarak yetişmelerini temin etmişti.

Bundan sonra eski yabguluk hâtırasını büsbütün silmek için Sultan Alp - Arslan, esasen 1064'te ölen babasının amcası ve Selçuk Bey'in hayattaki oğlu Mûsâ Yabgu'ya bundan böyle "yabgu" unvanını kullanmamasını bildirdi (Mûsâ Yabgu, Doğu Horasan ve Sistan umumî valisi idi).

Sultan Alp-Arslan 1064'te Gürcistan'ı fethetti :

1064'te Sultan, Gürcistan'a girdi ve bu Hıristiyan krallığını fethetti; Türk imparatorluğuna bağlandı. Bu suretle Güney Kafkasya tamamen Büyük Türk Hakanlığı'nın hâkimiyeti altına girmiş oluyor, Bizans'ın Doğu Karadeniz ile bütün alâkaları kesiliyordu.

Sultan Alp - Arslan, bu arada Kars şehrini de fethetti ki, bu hâdisenin tafsilâtı, gelecek bahsimizde verilecektir.

Alp - Arslan'ın ağabeyi Melik Süleyman'dan sonra, diğer kardeşi Kara - Arslan Kavurt, Süleyman ve Kutalmış hâdiselerinden ibret almayıp bir emrivaki ile tahtı ele geçirmek istedi. Fakat beklemediği bir sür'atle Alp - Arslan'ı, umumî valisi bulunduğu Kirman'da görünce, kardeşinin merhametine sığındı. Sultan Alp - Arslan, âdeti olduğu üzere Melik Kavurt'u cezalandırmadı, affetti ve eyâletinin başında bıraktı.

Sultan Alp-Arslan 1065'te Orta Asya'ya geldi :

1065'te Sultan Alp - Arslan, Merv'e geldi. Oğulları Melik - Şâh ile Arslan - Şâh'ı Gazneli ve Karahanlı Türk imparatorluk prensesleri ile evlendirip, bu iki Türk imparatorluğu ile bir yakınlaşma siyaseti kurdu. Sultan'ın Âmû - Deryâ'yı kuzeye doğru geçip Mâverâünnehir'e girmesi, Karahanlılar'ı son derecede telâşa verdiği için, Selçukoğulları'nın yakınlaşma temayülüne can attılar.

1067'de Alp - Arslan, Harzem'e geldi. Aral Gölü'nün kuzeyini ve doğusunu dolaştı. Eski Oğuz İli'ni tamâmen Büyük Türk Hâkanlığı'na bağladı. Yakında Bizans hududuna geleceğini bildirerek, Bizans'a karşı gaza yapan batı ordusuna doğudan büyük ölçüde takviye gönderdi.

Sultan Alp-Arslan 1068'de tekrar Bizans hududuna geldi :

1068'de Sultan, Orta Doğu'yu terketti. Aras nehrini kuzeye doğru geçip Gürcistan'a girdi. Bu andan itibaren olan harekâtı Anadolu'nun Fethi'ne başlangıçtır. Malazgirt zaferini kazanıp Kutalmışoğlu Süleyman - Şâh'a Anadolu'nun fethini emretti. Malazgirt zaferi üzerine namı Dârâlar, İskenderler, Sezarlar, Hâlid ibni Velîdler, Amr ibnu'l - Â'slar, Mûsâ ibni Nusayrlar derecesine çıktı ve Japonya'dan İngiltere'ye kadar uzanan muazzam bir şöhret yaptı.

1072 mayısında tekrar Âmû - Deryâ'yı kuzeye doğru geçip Mâverâünnehir'e yani Karahanlı ülkesine girdi. Hileyle yanına sokulan bir Karahanlı kale kumandanı tarafından hançerlenip şehit edildi. 43 yaşını 9 ay, 6 gün geçmişti. Saltanatı 9 sene, 1 ay, 18 gün olup, bu müddet zarfında çok büyük işler görmüştür. Malazgirt zaferi, yaptığı işlerin en büyüğüdür. Babası ile amcasının Dandânakan'daki eserini bu suretle tamamlamış ve Türk milletinin bundan sonraki bin yıllık tarih devresini açmıştır. İyi devlet adamı, fakat tamamen istisnâî dehâda bir kumandan idi. Genç yaşında babasının yanında yetişmişti. Babasının ve amcasının yüksek karakterine aynen vâris olduğu vak'aların tetkikinden anlaşılmaktadır. Kendisine isyan edenleri ve esir düşenleri affetmesi, onlara hakaret etmek şöyle dursun, iyi muamele ile kalblerini kazanması, Orta Çağ siyasî anlayışının dışında vak'alardır. Muharebeler dışında kan dökmekten şiddetle kaçınmıştır. Tab'ası tarafından son derece sevilmiştir. Tek vezîri İran asıllı büyük devlet adamı Nizâmü'l - Mülk'tür ki, yerine geçen oğlu Melik - Şâh'ın da tek vezîri olacaktır. Nizâmü'l - Mülk, İslâm tarihinin en meşhur vezîri olarak kabûl edilir. Sonradan bütün vezirler, Nizâmü'l - Mülk'e benzetilerek övülmüştür. Nizâmü'l - Mülk'ün oğulları ve torunları arasından da pek çok vezir yetişmiştir.

S.'ın imparatorluk çağında ilk başkent Nişâpûr, sonra Reyy olmuştur. Melik - Şâh tarafından başkent daha güneyde Isfahân'a, Melik - Şâh'ın sonuncu oğlu Sultan Sancar tarafından ise tekrar kuzey - doğuda Merv'e götürülmüştür.

SELÇUKOĞULLARI

I. BÜYÜK S. (23.V.1040 - 29.IV.1157 = 116, 11, 7) :

1. Sultan Mehmed Tuğrul Bey (23.V.1040 - 4.IX.1063 = 23, 3, 12) (doğ. 955)

2. Sultan Mehmed Alp - Arslan (4.IX.1063 - 25.X.1072 = 9, 1, 21) (doğ. 20.I.1029)

3. Sultan Celâlüddevle Melik - Şâh (25.X.1072 - 20.XI.1092 = 20, 0, 26) (doğ. 6.VIII.1055)

4. Sultan Mahmud (20.XI.1092 - I.1093 = 0, 2) (doğ. V.1087) (ölm. 14.V.1094)

5. Sultan Rükneddin Berkyaruk (I.1093 - 23.XII.1104 = 11, 11) (doğ. VI.1081)

6. II. Sultan Melik - Şâh (23.XII.1104 - 1105 = 0, 1) (doğ. 1096?)

7. Sultan Mehmed Tapar (1105 - 18.IV.1118 = 13) (doğ. 10.I.1082)

8. Sultan Mu'izzeddin Sancar (18.IV.1118 - 29.IV.1157 = 39, 0, 11) (doğ. 5.XI.1086)

II. IRAK S.'ı (5.IV.1118 - 25.III.1194 = 75, 11, 20) :
1. Sultan Mahmud (1118 - 1131 = 13)
2. Sultan Dâvûd (1131 - 1132 = 1)
3. I. Sultan Tuğrul (1132 - 1134 = 2)
4. Sultan Mes'ud (1134 - 1151 = 17)
5. Sultan Melik - Şâh (1151 - 1153 = 2)
6. Sultan Mehmed (1153 - 1159 = 6)
7. Sultan Süleyman - Şâh (1159 - 1161 = 2)
8. Sultan Arslan - Şâh (1161 - 1177 = 16)
9. II. Sultan Tuğrul (1177 - 1194 = 17)

III. KİRMAN S.'ı (1041 - 1187 = 144) :
1. Melik Kara - Arslan Kavurt (1041 - 1073 = 32)
2. Kirman Şâh (1073 - 1074 = 1)
3. Sultan Şâh (1074 - 1085 = 11)
4. I. Turan Şâh (1085 - 1097 = 12)
5. İran Şâh (1097 - 1101 = 4)
6. I. Arslan Şâh (1101 - 1142 = 41)
7. Melik Şâh (1142 - 1156 = 14)
8. Tuğrul Şâh (1156 - 1169 = 13)
9. Behrâm Şâh (1169 - 1187 = 18)
10. II. Arslan Şâh (1169 - 1187 = 18)
11. II. Turan Şâh (1169 - 1182 = 13)
12. Mehmed Şâh (1183 - 1187 = 4)

IV. SURİYE S.'ı (1078 - 1114 = 36) :
1. Sultan Tutuş (1078 - 1095 = 17)
2. Sultan Rıdvan (1095 - 1098 = 3)
3. Sultan Dukak (1098 - 1113 = 15)
4. Sultan Alp - Arslan (1113 - 1114 = 1)

V. ANADOLU S.'ı (1073 - 1308 = 235) (ileride verilecek)

VI. Oğuz Sü - başıları (başkumandanları) (- 990?) :
1. Kereküçi - Hoca Bey (VIII. asrın sonları?)
2. Toksurmuş - İlçi Bey
3. Lokman Bey
4. Ertuğrul (Etrek) Bey
5. Dukak Bey (- 903)
6. Selçuk Bey (910? - 990? = 80?)

VII. Oğuz Yabguları (kralları) (990? - 1040 = 50?) :
1. Emir İsrâil Arslan Yabgu (990? - 1025? = 35?)
2. Yusuf İnanç Yabgu (1025 - 1028 = 3)
3. Fahru'l - mülk Mûsâ İnanç Yabgu (1028 - 1032? = 4?)
4. Emîr Fahru'l - mülk Ertaş Yabgu (1032 - 1040 = 8)

Sultan Melik-Şâh (1072 - 1092) :

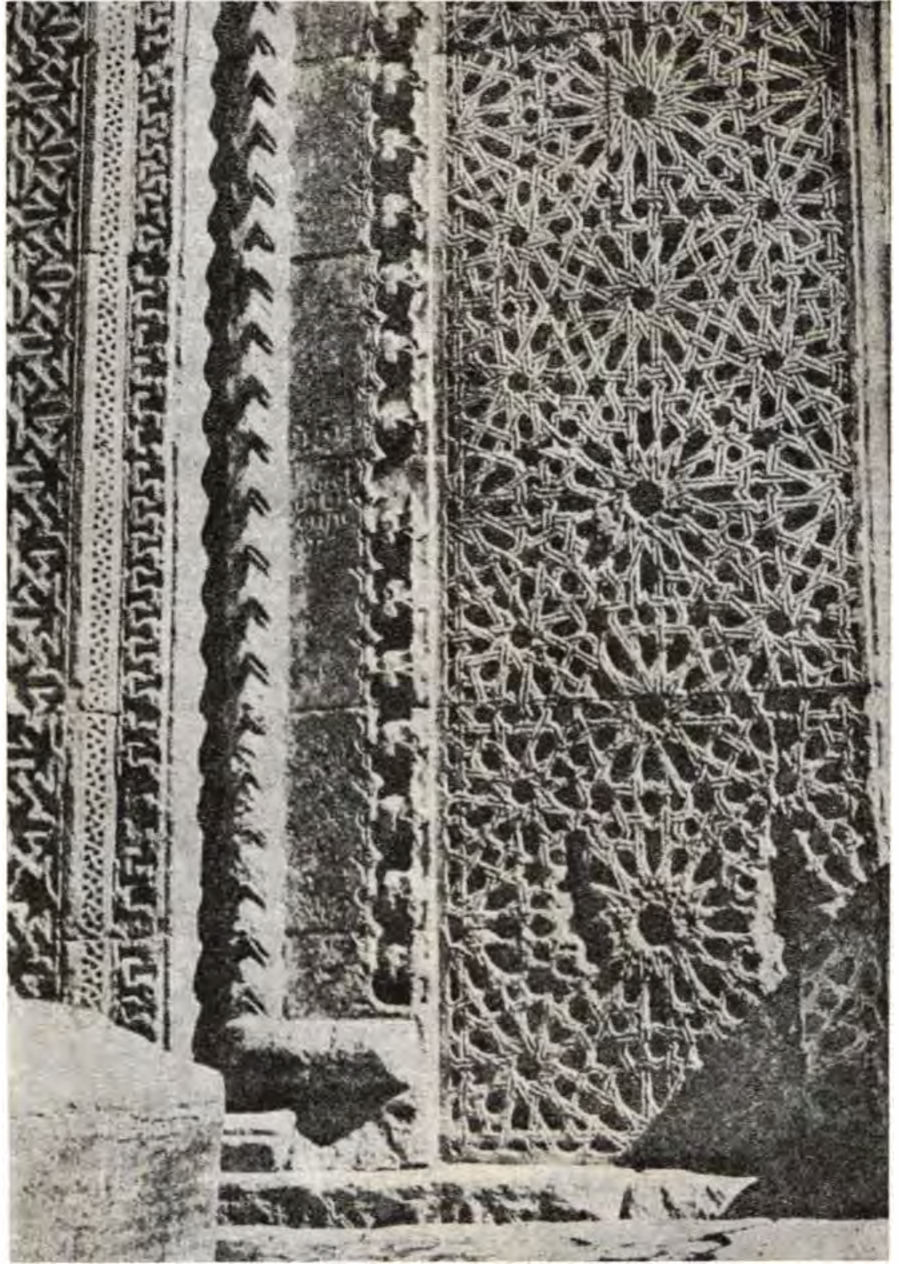
Sultan Melik - Şâh, 6 ağustos 1055'te doğmuş, 20 kasım 1092'de ölmüştür. 37 yaşını az geçiyordu. Şehzâdeliğinde Türk ordusu ile beraber Kars çevresinde bulunmuştu. Sultan Alp Arslan, Cend'e dedesi Selçuk Bey'in mezarını ziyarete gidip Horasan'a dönünce, 1066 temmuzunda Melik - Şâh'ın resmen veliahdliğini ilân eden bir merasim tertipledi. Alp - Arslan öldüğü zaman, 17 yaşını az geçmiş olduğu halde tahta çıktı. S.'dan, Tuğrul Bey ve Alp - Arslan'dan sonra Büyük Türk Hâkanı olan 3. şahıstır. Bütün saltanatı boyunca babasının vezîri (başbakanı) Nizâmülmülk'ü mevkiinde bırakmış, makamından emin olan bu büyük devlet adamı, Büyük Türk Hâkanlığı'nı asırlarca Türk ve İslâm devletlerine örnek olacak, hattâ Anadolu S.'ı yoluyla Osmanlılar'a tesir edecek mükemmeliyette teşkilâtlandırmış ve siyasî fikirleri üzerinde *Siyâset - Nâme* adlı Farsça ölümsüz eserini yazmıştır.

Amcası Kirman meliki Kavurt, Sultan Melik - Şâh'a karşı ayaklanıp Büyük Türk Hâkanlığı tahtına oturmak istediyse de, yenildi ve öldü. Bu suretle Kirman Selçuklu Melikliği, sıkı bağlarla Isfahân'a bağlandı.

Karahanlılar da S.'a karşı vaziyet aldılar. Bunun üzerine Karahanlılar üzerine yürüyen, Mâverâünnehir'e giren ve Semerkand'a yaklaşan S., Karahanlılar'a baş eğdirdiler. Sultan

Melik - Şâh, Batı Karahanlı kağanını Semerkand tahtında yerinde bıraktı. Bu suretle Batı Karahanlılar, yani Mâverâünnehir, Büyük Türk Hâkanlığı'na katıldı. Bundan telâş eden Gazneliler de harbe vesile vermemek için Sultan'ın amcası Melik Osman'ı, elçiler ve pek ağır hediyelerle Melik - Şâh'a gönderdiler. Anadolu'nun fethi ve Yakın Doğu meseleleriyle uğraşmak ve Gazneliler'le savaşmak istemiyen Sultan Melik - Şâh, sulha razı oldu. İki büyük imparatorluk hânedânı arasında sıkı akrabalık bağları kuruldu. Melik - Şâh'ın kızı Gevher Hatun'la Gazne velîahdi Mes'ud, nişanlandılar. Bundan sonra Sultan Melik - Şâh, Süleyman - Şâh'ın Anadolu'yu fethetmesini dikkatle takip etti ve her türlü yardımı ve yüzbinlerce Oğuz göçmeni yollıyarak Türkiye devletinin kurulmasını temin eyledi.

Oğuzlar'ın Yıva boyu beylerinden Melik Atsız, Sultan Melik - Şâh devrinde de Fâtımîler'den Doğu Akdeniz kıyılarını aldı ve böylece Fâtımîler'i Afrika kıt'asına atmak, Sina çölüne kadar sürmek işi muvaffakıyetle bitirildi. 10 haziran 1076'da üçüncü Selçuklu muhasarasına dayanamayıp teslim olan Şam'da, cuma hutbesinde Fâtımî Halîfesi'nin adı kaldırıldı, Abbâsî Halîfesi ile Büyük Türk Hjkanı Melik - Şâh'ın isimleri zikredildi. Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'in Fâtimîler'den temizlenmesi ve Sünnî otoritesinin teessüsü, Islâm tarihinin mühim hâdiselerindendir. Selçuklu an'anesi içinde yetişip onu takip eden Salâhaddin Eyyûbî, Fâtımîler'i Mısır'dan da kovup bu işi tamamlıyacaktır. Atsız'ın 1077'de Mısır'a yapmak istediği teşebbüs, bozgunla bitmişti. Sultan Melik - Şâh'ın mutlaka şahsen ele alacağı Mısır'ın fethi projesi, ânî ölümü ile gerçekleşemedi. Atsız'ın bozulması üzerine Sultan Melik - Şâh, Suriye'yi kardeşi Melik Tutuş'a verdi.

SELÇUKLULAR : XIII. yüzyıl ortalarından yapılan Sultan Hanı Selçuklu çağı kervansaraylarının en büyüklerinden biridir. Bu hanın kapılarından birinin tezyinatı

Melik Tutuş, Artuk Bey'in de teşvikıyle Süleyman - Şâh'la bozuşup Antakya'dan sonra Haleb'i de Türkiye devletine katmak istiyen Süleyman - Şâh'ın bozulup ölümüne sebebiyet verdiği için, ağabeyi Melik - Şâh tarafından bir nâme ile şiddetle azarlandı ve Anadolu Fâtihi'nin vakitsiz kaybı karşısında teessürlerine muhâtab oldu.

1086 aralığında Sultan Melik - Şâh, Yakın Doğu işleriyle daha yakından uğraşmak üzere bizzat Haleb'e geldi. Süveydiye'de engin Akdeniz'i görünce, bu derece muazzam fütûhâtı nasîb ettiği için Tanrı'ya şükürler etti. 13 mart 1087'de ilk defa olarak Bağdad'a geldi. Kızı Mâhmelek Hatun'u, Halîfe Muktedî ile evlendirdi. 1091'de Bağdad'ı ikinci ziyâretinde Mısır'ın fethini emrettiyse de, ölümü üzerine bu iş, bir asra yakın bir müddet, Salâhaddin Eyyûbî'ye kadar geçikti. 1076'da Sultan, Kafkasya'ya geldi. 1078'de tekrar Kafkasya'ya gelerek Kafkas Dağları'na kadar ve Hazar'ın batısındaki ülkeleri Büyük Türk Hâkanlığı'na kattı. Büyük Türk Hâkanlığı hududu, Hazar'ın kuzeyinde Astırhan'a yaklaştı. Gürcistan (Kütayis) kralı Giorgi, krallığının ilga edilmemesi için Isfahân'a gidip arz-ı tâzîmât eyledi. Sultan, amcası Yâkutî'nin oğlu Melik İsmail'e, bütün Kafkasya eyâletlerinin melikliğini verdi.

Bundan sonra Sultan, tekrar doğuya, Orta Asya'ya Türkistan'a döndü. Mâverâünnehir'e giren Hâkan, Buhârâ ile Se-

merkand'ı aldı ve Batı Karahanlı kağanı Ahmed Han'ı esir etti. Isfahân'a götürülen Ahmed Han, Sultan Melik - Şâh'ın Karahanlı prensesi olan ve Hâkan'ın üzerinde nüfuzu bulunan zevcesi Terken Hatun'un ricaları üzerine affedildi; tekrar Mâverâünnehir'e han nasbedilip Semerkand'a yollandı. Bu suretle Batı Karahanlılar, kesin şekilde ve sıkı bağlarla, Isfahân'a bağlandılar. Sıra Doğu Karahanlılar'a yani Kâşgar şubesine gelmişti. Sultan, Özkend'e gelince, acele Kâşgar'dan yetişen Hârûn Buğra - Han (Doğu Kağanı), Büyük Türk Hâkanı'nın huzûruna çıkıp arz-ı tâzîmât eyledi. Karahanlılar'ı ortadan kaldırmayı düşünmiyen Sultan, Kâşgar'a gitmekten vazgeçti ve bu suretle Karahanlılar'ın Doğu Kağanlığı da sıkı şekilde Büyük Türk Hâkanlığı'na dahil oldu. Sıra Gazneli imparatorluğuna gelmişti. Bu iş, yani Hindistan'ın mühim kısmını da içine alan bu Türk devletinin Büyük Türk Hâkanlığı'na katılması, Sultan Melik - Şâh'ın çocukları devrinde gerçekleşti.

Sultan Melik - Şâh, Mâverâünnehir'e bir sefer daha yaparak Türkistan'daki bazı ihtilâfları halledip döndü.

Arabistan yarımadasının daha sıkı bağlarla devlete bağlanması işi de gerçekleştirildi. Törşek, Çubuk, Yarınkuş Beyler'in kumandasında Türk ordusu, Hicaz'a geldi. Mekke ile Medîne'ye girdi. 1092'de Yemen'e indi, Asîr'i, Yemen'i, Aden'i, Hadramût'u, imparatorluğa bağlandı. Ummân ve Necd daha önceden fethedilmişti. Bu suretle büyük Arabistan yarımadası tamamen Büyük Türk Hâkanlığı'na katılmış oldu.

Nizâmîye Medreseleri adıyla açılan büyük üniversitelerle Şiî propagandasını büsbütün kıran vezir Nizâmülmülk'ün 15 ekim 1092'de katlinden 36 gün sonra da Sultan Melik - Şâh, en enerjik ve genç yaşında öldü. Bu suretle Mısır'ın fethi, Gazneliler'in Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlanması projeleri ortada kaldı. 3 haftadır Bağdad'da bulunan Sultan, bu şehirde öldü. Cenazesi Isfahân'a götürüldü; medresenin yanındaki büyük türbesine gömüldü.

Bütün İslâm devletlerini Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlamak ve Anadolu gibi yeni kıt'alar da açmak istiyen Sultan Melik - Şâh, Türk cihan hâkimiyet mefkûresini iyice benimsemişti. Kendisine tâbi "sultan", "kağan" adını taşıyan Karahanlılar, Kutalmışoğlu Süleyman - Şâh gibi imparator titrini hâiz hükümdarlar bulunduğu için "Sultânu'l - Â'zam = En Büyük İmparator" titriyle anılıyordu. Her zaman muzaffer bir fâtih ve cihangir olduğu için, unvanları arasında "Ebu'l - Feth" de bulunuyordu (bu unvanı Fâtih Sultan Mehmed de almıştır). Anadolu'nun zamanında fethedilmesi ve Türkiye devletinin onun emriyle kurulması, Sultan Melik - Şâh'ın Türk tarihindeki mevkiini büsbütün müstesnâlaştırmaktadır. İmparatorluğunda titiz bir şekilde hâkim bulunan adalet zimniyetinden dolayı "Sultânu'l - Â'dil" unvanını da taşımıştır.

Sultan Melik-Şâh zamanında büyük Türk hâkanlığı şevketinin zirvesine çıktı :

Sultan Melik - Şâh zamanında Büyük Türk Hâkanlığı'nın şevket ve azameti, ancak XVI. asırda cihangir Osmanlı hükümdarları devrinde aşılabilmiştir.

Büyük Türk Hâkanlığı, ileride Sultan Sancar devrinde tâbi vaziyete geçen Gazneli ve Gurlu imparatorlukları da hesaba katılırsa, Selçuklu hânedânı çağında şu ülkeleri kaplıyordu :

İran, Afganistan, Narbada nehrine kadar bütün Kuzey Hindistan (Bengal hariç), Doğu ve Batı Türkistan, Güney Kafkasya, Dağıstan, Anadolu, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan, bütün Arabistan yarımadası, Batı Anadolu Adaları. Bu ülkeler hemen hemen 15 000 000 km'ye yaklaşmaktadır. Büyük Türk Hâkanlığı'nı, Karadeniz, Ege Denizi ve Marmara, Akdeniz, Kızıldeniz, Umman Denizi, Basra Körfezi, Hind Okyanusu çeviriyordu. Hazar, Aral, Balkaş, iç göller halindeydi. Kuzeyde 55° arzdan güneyde 20° arza, doğuda 95° tulden batıda 25° tule kadar uzanıyordu. Çin ile Balkanlar, Kafkas Dağları ile Umman Denizi arasındaydı.

Büyük Türk Hâkanlığı'nın bin yıllık ruyası tahakkuk etmiş, Türkler açık denizlere çıkmışlardı.

Sultan Melik - Şâh, bir cihan imparatoru olarak her milletten ilim ve san'at adamlarına en büyük himayeyi gösterdi Ona izafeten anılan "Celâlî Takvimi"ni meydana getirtti ki, bu takvim, mühim ıslâhâtı hâvî idi. Devrinde Ömer Hayyâm, Kuşeyrî, Cüveynî, Gazzâlî, Mu'izzî, Lâmi'î, Ensârî, Beyhakıy, Kâşgarlı Mahmud, Curcânî gibi İslâm tarihinin en büyük ilim, felsefe, tasavvuf, edebiyat şahsiyetleri yetişti.

Sultan Melik - Şâh, tahta çıktığı zaman Türk ordusunun her kademede efradına maaş zammı yapmıştı. Bu zammın senelik tutarı 700 000 altın dînâr (bugünki râyiçle aşağı yukarı 70 milyar TL.) idi. Ayrıca cülûs bahşişi olarak açıktan çok mühim yekûn tutan bir para dağıtmıştı. Mervânî Arab krallığı Hâkanlık'a katıldığı zaman bu hânedânın Isfahân'a gönderilen hazînesi (ocak 1086) 1 000 000 dînâr (100 milyar TL.) kıymetinde idi.

Süveydiye'de Akdeniz kıyılarında Allah'a hamdeden Sultan Melik - Şâh, Karadeniz'e erişince de kılıcını üç defa bu denizin suyuyla ıslatmış, bu kılıcı babası Alp - Arslan'ın Merv'deki mezarına koyarken : "Müjdeler olsun baba, demiştir; oğlun dünyanın sonuna kadar hâkim oldu!".

Fakirleri, ilim ve san'at adamlarını korumak için devlet bütçesine yılda 300 000 altın dînâr (30 milyar TL.) bir tahsisat konmuştu. Bu tahsisâta itiraz eden ve harbiye nâzırı mevkiinde olan Kumlu Tâcülmülk, bir gün Sultan'a : "Bu tahsisat ordu bütçesine ilâve edilse, Bizans sûrlarını açmak mümkün olur!" demiş, fakat Sultan Melik - Şâh, muhtaçların ve âlimlerin korunmasının Bizans sûrlarını açmak derecesinde mühim bir devlet işi olduğu cevabını verip kumandanını susturmuştur.

Türkiye İmparatorluğu'nun birinci devresinde Alâeddin Key - Kubâd, ikinci devresinde Kaanûnî Süleyman neyse, Melik - Şâh da odur. Devri, Türkler için bir saadet ve refah devri olmuştur. Hıristiyan çağdaş tarihçilerin hakkındaki fikirlerinden birkaçını da kaydedelim :

Urfalı Mattheos diyor ki . "Melik - Şâh, Hıristiyan tab'ası hakkında çok âlicenap ve merhametli idi. Tanrı'nın lûtfuna nail olmuştu. Devrinde Ermenistan, rahat, huzûr içinde idi".

Anili (Kars) Samuel diyor ki : "Sultan Melik - Şâh, imparatorluğunun her tarafında sulh ve sükûn tesis etti. Tab'asından kimseyi ne incitti, ne onlara rahatsızlık verdi. Davranış ve tutumu asîl, düşünceleri yüksek, tavrı şahane idi Tab'ası tarafından çok sevilirdi. Bu gidişle Avrupa, Türkler'e tâbi olmakta gecikmiyecektir". — Haçlı Seferleri başlamasaydı gecikmiyecekti. Fakat Haçlı Seferleri, bu işi Osmanoğulları'na nasip kıldı.

Büyük Türk Hâkanlığı'nın yıllık bütçesi, Sultan Melik Şâh devrinde 430 000 000 altın dinar idi ki, bu meblâğ, bugünki râyiçle aşağı yukarı 10,3 trilyon TL. tutmaktadır. Bu meblâğ, her halde dünyanın geri kalan bütün devletlerinin bütçesinin toplamını geçiyordu. Fevkalâde ganimetler, bu meblâğın dışında idi.

Büyük Türk Hâkanlığı ordusu, tâbi devletlerin kuvvetleriyle berâber 1 000 000 kişiyi buluyordu ki, bu sayıya ancak Osmanlılar ulaşabilmişlerdir.

Vezir (başbakan) Nizâmülmülk'ün bizzât meşgul olduğu ve adına izafeten "Nizâmîye Medreseleri" denen üniversiteler, Bağdad, Isfahan, Basra, Nîşâpûr, Herât, Merv, Belh, Âmul, Mûsul şehirlerinde kurulmuştu. Bu üniversiteler, İslâm âleminin öğretim sisteminde büyük bir inkılâp yaptı. Çünkü o zamana kadar camilerde yüksek öğretim yapılırdı. Camiler hem ibadet, hem talim maksadiyle kullanılırdı. Yüksek öğretimin camilerden ayrılması ve yeniden teşkilâtlanması, Nizâmîye Medreseleri iledir. Her medresenin büyük kütüphaneleri, misafirhaneleri ve çok zengin vakıfları vardı. Bazılarının hususî hastaneleri de vardı.

İmar hareketlerine de büyük para sarfedildi. Haleb Ulu Camii'nin tamiri için günde 1 500 dînâr (150 milyon TL.) harcanmıştı. Yüksek öğretim bedava olduktan başka, talebeye yiyecek ve mesken de tahsîs edilirdi. Bağdad'daki Nizâmîye Medresesi'ne 60 000 dînâr (6 milyar TL.) harcanmıştı. Bu medresenin vakıfları çiftlikler, köyler, hanlar, hamamlar olup bu vakıfların kıymeti yüz binlerce dinardı. Vakıfların idaresine Ebû - Sâd Sûfî, kütüphane müdürlüğüne Şeyh Ebû - Zekeriya Hatîb Tebrîzî tâyin edilmişlerdi. Bağdad Nizâmiyesi'nin yıllık bütçesi 15 000 dînâr (1,5 milyar TL.) idi. Buradan yetişen talebe, en yüksek ilmî ve idarî makamlara yükselmişlerdir. 1072'den 1083'e kadar 11 sene dünyanın en büyük üniversitesi olan Bağdad Nizâmiyesi'nin rektörlüğünü, büyük âlim Şirazlı Cemâleddin Ebû - İshak yapmıştır. Bu âlimin cenaze namazını 6 kasım 1083'te bizzat Halîfe kıldırmıştır. Bağdad'dan sonra en büyük üniversite olan Nîşâpûr Nizâmiyesi'nin başında da büyük mutasavvıf İmâmu'l - Haremeyn Ebü'l - Me'âlî Cüveynî bulunmuştur. 20 ağustos 1085'te ölen bu rektörün dersini, 400 talebe dinlerdi. Kelâm'ın (İslâm felsefesi) en büyük siması ve beşeriyetin yetiştirdiği büyük dâhîlerden biri olan Gazzâlî, Cüveynî'nin Nîşâpûr Üniversitesi'nde yetişmiş talebesidir. 34 yaşında Bağdad'a gelen Gazzâlî, Nizâmîye'ye müderris oldu. Sonradan o kadar şöhret ve hürmet kazandı ki, Sultan Melik - Şâh'ın oğlu Sultan Sancar, onu davet ettiği zaman, tahtının yanına koydurduğu bir tahta oturturdu (ölm.: 19 aralık 1111).

Bu devirde Sünnî mezheplerden Türkler'in sâlik olduğu Hanefî mezhebinin yanında, Nizâmülmülk'ün mezhebi olan Şâfiî mezhebi de çok yayılmıştı. Hanbelîler de vardı. Mâlikîler, Afrika ve İspanya'da olup Doğu'da azdı.

SULTAN MELİK - ŞÂH'IN OĞULLARI DEVRİNDE SELÇUKLU HÂKANLIĞI (1092 - 1157) :

Sultan Berkyaruk (1093 - 1104) :

Sultan Celâlüddevle Melik - Şâh'ın 20 yıl, 36 gün süren saltanattan sonra ölümü üzerine tahta 5,5 yaşındaki Sultan Mahmud çıkarıldıysa da, 2 ay sonra Sultan Rükneddin Berkyaruk tarafından bertaraf edildi. Sultan Mahmud, Melik - Şâh'ın en küçük oğlu idi. Berkyaruk, en büyük oğlu idi. 1081 haziranında doğduğuna göre 11,5 yaşında bulunuyordu. Saltanatı 1093 ocağından 1104 aralığına kadar 12 yıldan 1 ay eksiktir. Ölümünde 23,5 yaşında idi. Büyük bir hükümdar olmakla beraber, olgun yaşa gelememesi, kendine bağlanan ümitleri baltaladı.

Çocuk yaşında kabiliyet gösteren Sultan Berkyaruk, bir müddet Bağdad'a gitti. 11 kasım 1094'te 7,5 yaşındaki kardeşi ve sabık Büyük Türk Hâkanı Sultan Mahmud'un çiçekten ölümiyle, rakiplerinden birinden kurtuldu. En büyük rakibi, 6 ay küçük kardeşi ve Sultan Melik - Şâh'ın 2. oğlu Melik Mehmed Tapar idi; çok küçük yaşta bulunan Melik Sancar'ın taraftarları da Mehmed Tapar'ı destekliyorlardı. Çünkü Tapar'la Sancar aynı anneden doğmuşlardı. Diğer bir rakip de, Sultan Berkyaruk'un amcası olan Sultan Alp - Arslan'ın küçük oğlu Suriye Sultanı Tutuş idi. Büyük Türk Hâkanlığı tahtına, ağabeyi Melik - Şah'tan boşalan yere oturmak ve yeğenlerini çocuk addetmek istiyen Sultan Tutuş. Şam'dan Reyy'e (bugünki Tahran) geldi. Fakat 26 şubat 1095'te geçen meydan muharebesinde yeğeni Sultan Berkyaruk'a yenildi ve muharebe meydanında öldü. Bu sefer Tutuş'un kardeşi, Sultan Berkyaruk'un başka bir amcası Melik Arslan Argun baş kaldırdı. 1096'da bir kölenin Arslan - Argun'u öldürmesi üzerine, genç Hâkan'ın karşısına rakip olarak bu sefer amcalarından Melik Süleyman'ın oğlu Melik Mehmed çıktı. Fakat bu da mağlûp edildi.

Bu suretle Berkyaruk'un karşısında tek rakip olarak kardeşi Melik Mehmed Tapar kaldı. Diğer kardeşi Melik Sancar'a, imparatorluğun en mühim eyâleti olan Horasan'ın (merkezi Merv) melikliğini veren Berkyaruk, gene de Sancar'ı Tapar'dan ayıramadı. Tapar'ı Arrân, Melik Mevdûd'u da Âzerbaycan umumî valiliklerine tâyin etti. Tutuş'un 2 oğluna da Suriye'yi verdi. Türkiye'ye I. Kılıç - Arslan'ı gönderdi. Kirmân'a Melik Turan - Şâh'ı tâyin eyledi. Bunların içinde Büyük Türk Hâkanlığı tahtından vazgeçmiyen tek prens, Tapar idi. Filhakika 1100 haziranında ağabeyini mağlûp etti ve Horasan'a çekilmeye mecbur eyledi. Fakat yeniden kardeşinin üzerine yüriyen Berkyaruk, nisan 1101'de Hemedân meydan muharebesinde Tapar'ı yendi. Bundan sonra bütün Büyük Türk Hâkanlığı'nda itirazsız bir şekilde hüküm sürdü. Isfahan'daki türbesine gömüldü.

Otoritesini tam kurmuş vaziyette iken Sultan Berkyaruk, en verimli yaşında öldü. Saltanatı, taht müddeîleri ile uğraşmakla geçmiştir. Haçlılar'la harbi de kumandanları vasıtasiyle idare etmiştir. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Selçukoğulları'nda da taht verasetinin kesin bir şekle bağlanmamış olması ve imparatorluğun hanedanın müşterek malı sayılması, büyük bir zaıf teşkil eylemiştir. Bu za'fı ilk defa olarak Osmanoğulları bertaraf edecek ve dünyanın en merkezîleştirilmiş imparatorluğunu kuracaklardır. Sultan Berkyaruk, babası gibi zeki, faziletli, büyük bir hükümdardı. Yerine oğlu II. Sultan Melik - Şâh tahta çıkarıldı. Ancak 1 yıl tahtta kalan bu Hakan, 9 yaşlarında idi. Amcası Mehmed Tapar tarafından kolaylıkla bertaraf edildi ve Sultan Mehmed Tapar, Selçukoğulları'ndan 7. Büyük Türk Hakanı olarak tahta oturdu. 20 ocak 1082'de doğduğuna göre 23 yaşında idi. 18 nisan 1118'deki ölümüne kadar 13 yıl tahtta kaldı ve 36 yaşında öldü. Sultan Melik - Şâh'ın Berkyaruk, Tapar, Sancar ve Mahmud'dan (ki dördü de Büyük Türk Hakanı olmuşlar ve ceman 64 yıldan az fazla tahtı işgal eylemişlerdir) başka Melik Ahmed, Melik Dâvûd, Melik Câfer, Melik Tuğrul, Melik Humâr adlı oğulları ve birçok kızı vardı. Diğer oğulları, genç ölmüşler ve siyasî rol oynamamışlardır. Berkyaruk'un oğlu II. Sultan Melik - Şâh'ın da Melik Berkyaruk adlı bir oğlu olmuştur. Fakat Büyük S., Tapar'dan yürümüşlerdir.

Sultan Mehmed Tapar (1105 - 1118) :

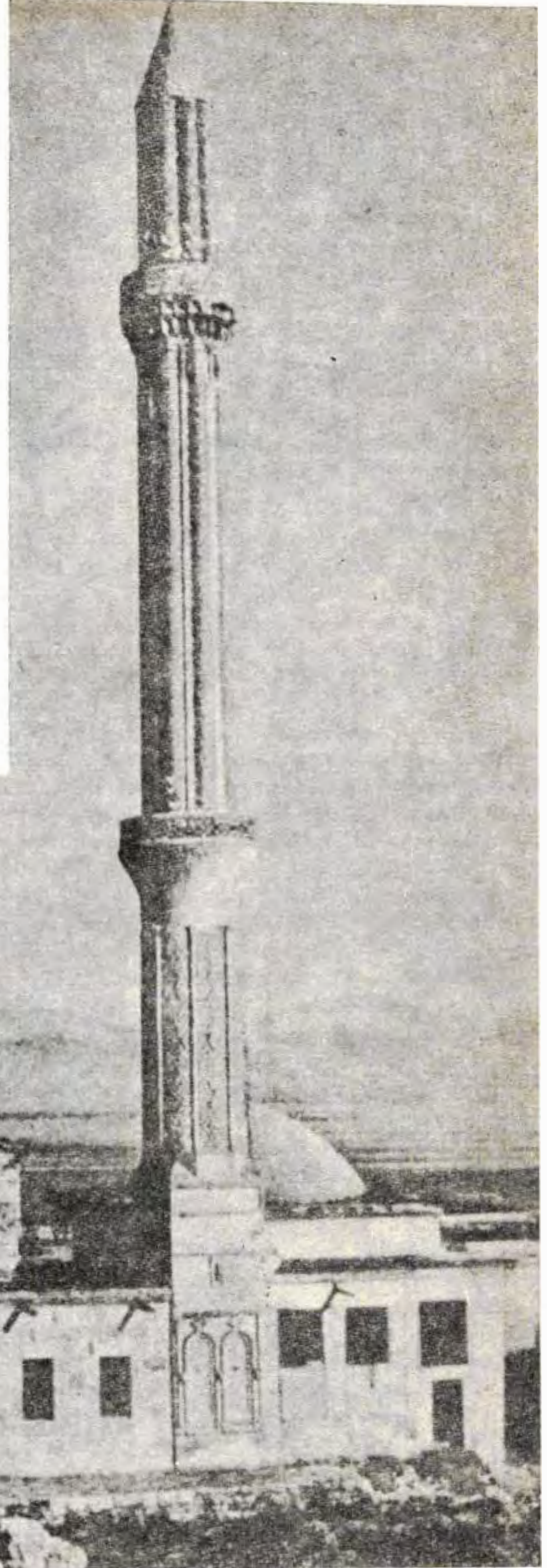
Tahta 8 yaşındaki yeğeni II. Melik - Şâh'ın geçtiğini ve ağabeyinin en umulmaz bir anda öldüğünü duyan Tapar, Arrân meliki olarak bulunduğu Gence'den acele gelerek tahta çıkmıştır. Bir taraftan Haçlılar'a karşı harbi en büyük baş-

kumandan olarak idare etmiş, diğer taraftan büyük imparatorluğunu derleyip toplamış, mümkün olduğu kadar merkeze bağlamıştır. O da Türkler'in an'anevî siyasetinin mihrak noktası olan Şiîlik'le mücadele ve Sünnî'liği destekleme politikasına muvaffakıyetle devâm eylemiştir. Büyük bir hükümdar olan Tapar da, vakitsiz ölmüştür.

Yerine ana - baba bir kardeşi olan ve uzun yıllardan beri büyük Horasan eyâletinin başında bulunan Melik Sancar, "Sultânu'l - Âzam Mu'izzüddin Sancar" unvanı ile geçmiştir. Sancar başkenti çok daha kuzey - doğuya, Türkistan ile Horasan arasındaki Merv şehrine götürmüş, Büyük Türk Hâkanlığı'nı 40 yıl buradan idare etmiştir. 32 yaşında hakan olan Sancar, 18 nisan 1118'den 29 nisan 1157'ye kadar tam 39 yıl, 11 gün tahtta kalmış, 73 yaşında ölmüştür. Onunla Büyük S. tarihe karışmıştır. Büyük S.'ın yerine Türkiye padişahı II. Sultan Kılıç - Arslan'la Mehmed Tapar'ın Irak S.'ı kolunun kurucusu olan çocukları geçmişler ve birbirlerine üstünlük taslamışlardır. Fakat Türkiye S.'ı, Haçlılar'a ve Bizans'a karşı yaptıkları gaza ile emsalsiz bir prestij sağladıklarından, Irak S.'ını gölgede bırakmışlar, Irak S.'ının Büyük Türk Hâkanlığı tahtı için Sultan Sancar'a halef olma tecrübeleri bir neticeye varmamıştır.

Sultan Sancar (1118 - 1157) :

Sultan Sancar zamanında Gazneli ve Gurlu Türk imparatorlukları, kesin şekilde S.'a tâbi oldular. Bu hal, gerek Büyük Türk Hâkanlığı'nın gerek Melik - Şâh'ın dehasını

SELÇUKLULAR : Konya'daki İnce Minare camiinin minaresi yıkılmadan önce çekilmiş fotoğrafı

tevarüs etmiş olan tecrübeli ve olgun Sultan Sancar'ın prestijini son haddine kadar arttırmış, Türk imparatorluğu'nun sınırlarını Orta Hindistan'a kadar götürmüş, Uzak Doğu'ya eriştirmiş olmakla beraber, Büyük Hâkanlık'ı Yakın Doğu'dan, Akdeniz'den uzaklaştırıyordu. Bu uzaklaşma ise, ilk Selçukoğulları'nın an'anevî siyasetine tamamen muhalifti. Yakın Doğu işlerini tamamen tâbii olan Selçuklu sultan ve melikleri ile Selçuklu ata-beylerine bırakan ve esasen taht şehrini Orta Doğu ile Yakın Doğu'nun ayrıldığı bir yerde bulunan Merv'e götüren Sultan Sancar, şahsen Orta Doğu, Afganistan, hattâ Hindistan, bilhassa Orta Asya işleriyle uğraşmıştır.

Emsalsiz bir otorite sağlamakla ve kendisine metbû olarak itiraz kimsenin aklına gelmemekle beraber Sultan Sancar, saltanatının sonlarına doğru Orta Asya siyasetinde çıkmaza girdi. Kara-Hıtaylar, Sultan Sancar'ın Çin'e doğru yayılmasının kesin şekilde önüne geçtiği gibi, Oğuzlar da Büyük S.'ın bütün bütüne inkırazına yol açtı.

DİĞER SELÇUKLU DEVLETLERİ

1. IRAK SELÇUKLULARI (1117 - 1194) :

Irak Selçuklu sultanlığı 18 nisan 1118'de Sultan Mehmed Tapar'ın ölümü üzerine kuruldu. 25 mart 1194'te son buldu. Hayatı 76 yıldır. Bu müddet içinde 9 sultan geçmiştir. İlk sultan, Mehmed Tapar'ın büyük oğlu Sultan Mahmud, sonra bunun büyük oğlu Sultan Dâvûd, sonra Sultan Mahmud'un kardeşi I. Sultan Tuğrul, sonra bunun kardeşi Sultan Mes'ud, sonra Sultan Dâvûd'un kardeşi Sultan Melik-Şâh, sonra bunun kardeşi Sultan Mehmed, sonra Sultan Tapar'ın oğullarından Sultan Süleyman-Şâh, sonra I. Tuğrul'un oğlu Sultan Arslan-Şâh ve nihayet bunun oğlu II. Sultan Tuğrul, tahta geçmişlerdir. Mehmed Tapar'ın diğer oğulları Melik Ahmed, Melik Dâvûd, Melik Selçuk-Şâh, Melik Çağrı, Melik Kılıç-Arslan, Melik Selçuk-Şâh'ın oğlu Melik Melik-Şâh, Sultan Mes'ud'un oğlu Melik-Şâh, Sultan Süleyman-Şâh'ın oğlu Melik Sancar, Sultan Mahmûd'un küçük oğulları Melik Çağrı-Şâh, Melik Alp-Arslan, Melik Ferruhzâd, Sultan Melik-Şâh'ın oğlu Melik Mahmud, Sultan Mehmed'in oğlu Melik Dâvûd, I. Tuğrul'un küçük oğlu Melik Alp-Arslan, II. Tuğrul'un oğulları da Melik Melik-Şâh, Melik Berkyaruk, Melik Mes'ud, Melik Alp-Arslan ve Alp-Melik'tir.

1157'ye kadar Sultan Sancar'a tâbî olan Irak S.'ı onun ölümüyle müstakil olmuş, hattâ Büyük S.'a halef olmak iddiasında bulunmuşlardır. Önceki ülkelerini daha sonraları muhafaza edemişler, son sultanlar, ata-beyleri olan İldenizliler'in tahakkümüne düşmüşlerdir. Harzem-Şâhlar, Irak S.'ının ve İldenizliler'in yerine geçmişlerdir. Taht şehirleri Hemedân idi.

2. SURİYE SELÇUKLULARI (1094 - 1117) :

Suriye Selçuklu sultanlığı, 1078'den 1114'e kadar 36 yıl devam etmiştir. Sultan Tutuş, Sultan Alp-Arslan'ın oğlu ve Sultan Melik-Şâh'ın kardeşidir. Ondan sonra oğulları Sultan Rıdvan ile Sultan Dukak ve Sultan Rıdvân'ın oğlu Sultan Alp-Arslan tahta geçmişlerdir. Taht şehirleri Şâm idi. Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan'a hâkim olmuşlardır. Bunlar da Büyük S.'a tâbî idi. Yerlerine Selçuklu ata-beylerinden Böriler geçmiştir.

Sultan Tutuş'un diğer oğulları Melik Ebû-Tâlib, Melik Behrâm, Melik Bektaş, Sultan Dukak'ın oğlu Melik Tutuş, Sultan Rıdvân'ın Sultan Alp-Arslan'dan başka oğulları de Melik Sultan-Şâh, Melik Melik-Şâh ve Melik Mübârek-Şâh'tır.

3. KİRMAN SELÇUKLULARI (1041 - 1187) :

1041'den 1187'ye kadar 146 yıl devam etmiştir. 12 sultan geçmiştir. Taht şehirleri Kirman olup, İran'ın güneyine hâkim olmuşlardır. Sultan Sancar'a mücadele edip İran'a inen Oğuzlar tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Devlet 1157'ye kadar Büyük S.'a, sonra Irak S.'ına ve Harzem-Şâhlar'a tâbî olmuştur. Kurucusu Kara-Arslan Kavurt, Sultan Alp-Arslan'ın ağabeyi ve Sultan Melik-Şâh'ın amcasıdır. Alp-Arslan ölünce kardeşinden boşalan Büyük Türk Hâkanlığı taht için mücadele etmiş, fakat yenilerek öldürülmüştür. Yerine oğulları Sultan Kirman-Şâh, Sultan Sultan-Şâh, I. Sultan Tûrân-Şâh, sonra onun oğlu Sultan Îrân-Şâh, Sultan Kirmân-Şâh'ın oğlu I. Sultan Arslan-Şâh, onun oğlu Sultan Melik-Şâh, onun oğlu Sultan Tuğrul-Şâh, onun oğulları Sultan Behrâm-Şâh, II. Sultan Arslan-Şâh ve II. Sultan Turan-Şâh ile Sultan Behrâm-Şâh'ın oğlu Sultan Mehmed-Şâh geçmişlerdir.

II. TÜRKİYE SELÇUKLULARI :

Oğuzlar Anadolu'da :

Oğuzlar, daha Mâverâünnehir ve Üst-Yurt'tan Horasan'a inmeden Bizans ile temas etmişler ve Anadolu'ya akınlar yapıp bu büyük tarihî ülkeyi yoklamışlardır. Gazneli Sultan Mahmud zamanında Çağrı Bey, oldukça mühim bir kuvvetle hızla Gazneli topraklarını aşıp Âzerbaycan'a geçmişti. Bu geçiş, Sultan Mahmud'u pek endişelendirmiş ve mâni olmadıkları için kumandan ve valilerine çok kızmıştı. 1015-1016'da Çağrı Bey, Doğu Anadolu'daki Bizans'a tâbî Ermeni prenslerinin topraklarına akınlar yapmıştı. Ermeniler, bu akınlardan o derecede yıldılar ki, Ermeni kralı, topraklarını müdafaadan âciz kaldı ve Bizans'a terketti. Buna karşılık Bizans da, Ermeni hânedânına Sıvas bölgesini verdi.

1018-1021'de Oğuzlar, Âzerbaycan'daki Müslüman Şeddâdî devleti topraklarına da akınlar yaptılar (bu devlet, Bizans'ın tesir ve nüfuz sahasına dahildi).

1021'de Çağrı Bey, Anadolu kapılarının mukavemet derecesini yoklıyan ve oğlu Alp-Arslan'a ileride yol gösterecek olan bu akınlardan gene yıldırım hıziyle Gazneli topraklarından geçip Üst-Yurd'a döndü. Horasan umumî valisi Arslan Câzib, Sultan Mahmud'dan Çağrı Bey'in dönüşte behemehal tevkif edilmesi emrini almıştı; fakat bu kere de buna muvaffak olamadı. Eskiden Sâmânîler'in hizmetinde olup da Horasan'da yerleşmiş bulunan Gazneli tab'ası Oğuzlar, içten içe ve bazan açıkça, S.'ı destekliyorlardı.

1030-1038, 1041-1043 ve 1045-1046'da da Oğuzlar, Güney Kafkasya'ya geldiler ve Âzerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ı altüst ettiler.

Bundan sonra Tuğrul Bey, Kutalmış Bey'i Bizans'a karşı Türkler'in başkumandanlığı mevkiine getirdi ve bu zat, oğlu Süleyman-Şâh'ın Anadolu'yu bir hamlede fethedebilmesinin gerçek zeminini hazırlamaya başladı.

Selçukoğlu Kutalmış Bey'in Anadolu akınları. — Pasinler Zaferi (18 eylül 1049) :

1047'de birçok kereler kuzeye doğru Aras nehrini geçmiş bulunan Kutalmış Bey, Gence'yi muhasara etti. Fakat alamadı. Bir müddet sonra Selçuklu şehzâdelerinden İbrahim Yınal, Âzerbaycan'ı fetheden Tuğrul Bey tarafından bu eyâletin umumî valiliğine getirildi ve Anadolu gazâlarında Kutalmış Bey'in yanında o da mühim rol oynamaya başladı. Tuğrul Bey, iki şehzâdeye, ordularını birleştirmelerini, bir

arada Bizans topraklarını sistemli sûrette taramalarını emretmek suretiyle, Anadolu'yu fethetmek emelinde bulunduğunu gösterdi.

Bu emri alan Kutalmış ve İbrahim Yınal Beyler, Erzurum üzerine yürüdüler. 200 000 nüfusu ile sayılı büyük şehirlerden biri olan Erzurum, 26 000 Bizans, Ermeni ve Gürcü kuvveti tarafından korunan kudretli bir kaleye, 800 kiliseye sahipti. Kumandan, General Liparit olup, General Katakalon ile General Araon, kendisine yardımcılık yapıyorlardı. Vukua gelen büyük meydan muharebesinde Bizans ordusunu bozan Türkler, düşmanı şehrin sûrları içine sığınmaya mecbur ettiler. 18 eylûl 1049'da Pasin Ovası'nda geçtiği için "Pasinler Meydan Muharebesi" diye anılan bu mühim vuruşma, Anadolu'nun Türkler tarafından fethinin gerçek bir öncüsüdür. Başkumandan Liparit, esir edildi. Kutalmış ve Yınal Beyler, 100 000 esir ve 15 000 araba dolusu ganimetle döndüler ve bu büyük ganimet, Yınal Bey tarafından Reyy'e Sultan Tuğrul Bey'e götürüldü. Kutalmış Bey, Anadolu sınırında kaldı.

Bizans İmparatoru, Tuğrul Bey'e elçiler göndererek ve fidyesini yollıyarak en değerli generallerinden olan Liparit'in salıverilmesini rica etti. Türk Hâkanı, fidyeyi almaya tenezzül etmedi; fakat İmparator'un ricasını yerine getirip Liparit'i Bizans'a yolladı. Buna karşılık İmparator, Istanbul'daki camiin tamirine müsaade etti ve camide, Sultan Tuğrul Bey nâmına hutbe okunmaya başlandı. Istanbul'daki Fâtımî elçisi, camide Abbâsî Halîfesi ile Türk Hâkanı adına hutbe okunmasına itiraz ettiyse de, kulak asılmadı.

Bundan sonra Bizans, Anadolu'yu, bilhassa doğu bölgelerini son derecede müstahkem hâle getirmeye başladı ve buralara büyük kuvvetler yığdı. Bu arada 1053'te Kutalmış Bey, Kars'ı muhasara ettiyse de alamadı.

1054'te Tuğrul Bey, bizzat Anadolu'ya girdi. Bayburt'u aldı. Doğu Anadolu'da birçok yerleri işgal ettikten sonra pek müstahkem Malazgirt kalesi önüne geldi. Fakat kaleyi düşüremedi. Van Gölü sahillerini iyice taradıktan sonra döndü. 1055'te Tuğrul Bey, yanına Kutalmış Bey'i alıp Bağdad'a gitti ve Kutalmış'ı, Fâtımîler'i ezmeye memur etti. Kutalmış Bey, Fâtımîler'e taraftar olan bölgeleri ezdikten sonra tekrar Anadolu'ya geldi. Bu sıralarda Çağrı Bey'in oğullarından — Alp - Arslan'ın kardeşi — Yâkutî Bey de kuvvetli bir ordu ile Anadolu sınırına gönderilmişti. 1057'de Yâkutî Bey, Anadolu içerlerine kadar mühim bir akın yaparak üzerine gönderilen Bizans ordularını bozdu. Prens Nikeforus Bryennios, büyük bir ordu ile Kayseri'ye geldiyse de Türkler'in karşısında bozuldu.

Bu sıralarda Musul'da Cezîre-i İbni Ömer'e (bugünki Cizre) gelen Tuğrul Bey, burasını aldı (o zaman mühim şehirdi). Mervânoğulları da Bizans'a taraftar bir siyaset güttükleri ve S.'dan korktukları için, Diyarbakır ülkesi taranmak suretiyle cezalandırıldı. İç işlerle fevkalâde meşgul olan Tuğrul Bey, Anadolu'ya bizzat gelemiyor ve esasen bu ülkenin iyice olgunlaşmasını bekliyordu. 1057'de kendisine karşı ayaklanan Kutalmış Bey'in kardeşi Prens Resûl - Tigin'i Hûzistan'da ezdikten sonra, 1058'de İran'da Türk idaresine girmiyen son yerleri de imparatorluğa bağladı.

1061'de Kutalmış Bey, çok güc kazanmıştı. İbrahim Yınal'ın öldürülmesinden sonra onun ordusunun ve ülkelerinin mühim kısmı da Kutalmış Bey'e geçmişti. Büyük bir ordusu vardı. Bu ordu, Anadolu gazâlarında fevkalâde pişmişti. Âzerbaycan, Irâk-ı Acem ve civarındaki bölgeler, Kutalmış'ın hükmünde idi ve Kutalmış, Tuğrul Bey'in pek az sözüne kulak asıyordu. Babası eskiden Oğuz yabgusu olmak dolayısiyle saltanatın kendisine ait olduğu hissini besliyen bu Selçuklu prensi, bu dâvasını yürütmek için fırsat gözlüyordu.

1061'de Kutalmış Bey, açıkça sultanlık iddiasında bulundu ve 1063'te Alp - Arslan tahta geçtiği zaman, bu iddiasında devam etti. Bu sıralarda yani Kutalmış'ın imparatorluk tacı peşinde olduğu yıllarda Anadolu akınlarını, Alp - Arslan'ın kardeşi Yâkutî Bey idare etti. 1058'de Yâkutî Bey, Ani kalesini (Kars çevresinde mühim bir şehirdi) muhasara ettiyse de alamamıştı. Daha sonra Pasinler'e, Van Gölü'nün kuzey ve batı bölgelerine birçok akın yaptı. Türkler, Fırat ve Murat ırmakları vâdisinden batıya doğru ilerliyorlardı. Bu iki akarsuyun birleştiği yerlere kadar yaklaşmaya da muvaffak olmuşlardı. Bu arada Erzincan ve Kemah şehirlerini de aldılar. Sonra Çoruh vâdisi yani Kuzey-doğu Anadolu'nun uc bölümü tarandı. Kelkit vâdisine girildi. Şebinkarahisar alındı. 1058'de Türk kumandanlarından Dinar Bey'in şehit olmasına rağmen Malatya da alındı. Türkler, 39° tûle kadar gelmişlerdi.

1059'da da Doğu Anadolu şiddetle tahrip edildikten sonra Yâkutî Bey'in başkumandanlığı altında bulunan Türk ordusu, Güneydoğu Anadolu'nun mühim şehirlerinden olan Urfa'yı muhasara etti, fakat alamadı. Bunun üzerine Sıvas'a yürüyüp bu mühim şehri işgal ve yağmaya muvaffak oldu. 1061'de imparator Konstantin Dukas, Doğu Anadolu'ya çok büyük bir kuvvetle geldi ve Türkler'in işgal ettiği birçok yeri geri aldı ve Doğu Anadolu kalelerini iyice kuvvetleştirdi. Fakat 1063'te Bizans ordusu, Türkler'e yenildi ve Bizans'ın Urfa umumî valisi Tavadanos, bu muharebede öldü.

Diğer taraftan 1043'te Sultan Tuğrul - Bey, Reyy'i aldığı zaman kendiliğinden ona tâbi olduğunu bildiren Diyarbakır'daki Arab Mervânî Krallığı, 1063'te daha sıkı bağlarla Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlandı.

1063'ten sonra Bizans, Avrupa'da yeni meşguliyetlere daldı ve bu hal, Türkler'in Anadolu'daki işlerini kolaylaştırdı. Normanlar, Güney İtalya'daki Bizans eyâletlerini işgal etmişlerdi. Peçenekler ve Oğuzlar da Balkanlar'da Bizans'ı fevkalâde tazyik ediyorlardı. Bizans, bu gailelerle meşguldü.

Sultan Alp-Arslan ve Anadolu :

Sultan Alp - Arslan'ı tanımıyan Kutalmış Bey, Büyük Türk Hâkanlığı'nın başkenti olan Reyy'i muhasaraya girişmek üzereydi. Diğer taraftan Alp - Arslan'ın ağabeyi Melik Süleyman da, Tuğrul Bey'in vezîri (başbakanı) Amîdülmülk tarafından sultan ilân edilmişti. Bu iki gaileyi Alp - Arslan, hızla bastırdı. Kutalmış Bey, atı yere kapaklanarak öldü. Kutalmış Bey'in oğulları Süleyman - Şâh ve Mansûr Beyler'e kardeşi Resûl - Tigin de Alp - Arslan'a esir düştü. Alp - Arslan, bu Selçuklu prenslerini büyük bir âlicenaplıkla affetti. Hayatlarına ve hürriyetlerine dokunmak şöyle dursun, nasihat edip büyük orduların başında ve "melik = kral" unvanı ile Anadolu'ya gazâya gönderildi. Bu suretle müstakbel Anadolu Fâtihi, Alp - Arslan'ın yüksek karakteri ve ileriyi görüşü sayesinde hayatını kurtardı ve Anadolu'da babasının bıraktığı yerden, büyük misyonuna devam etti. Bu sıralarda Süleyman - Şâh'ın çok genç yaşta olması icap etmektedir. Bununla beraber, çocuk yaşında bile Türk hânedânlarında âdet olduğu üzere, yetişmesi için, babasının yanında Anadolu gazâlarına iştirak etmiş ve birkaç yıl sonra fethedeceği bu büyük ülkenin hususiyetlerini iyice tanımıştı.

1064'te Sultan Alp - Arslan, Anadolu sınırına geldi. Verdiği buyruk üzerine kardeşi Melik Yâkutî, başta Van şehri olmak üzere Van Gölü çevresindeki kalelerin çoğunu fethetti. 1065'te Sultan Alp - Arslan Orta Doğu'da iken Türkler, tekrar Urfa'yı kuşattılar, Antakya ve Haleb yakınlarına kadar geldiler. Bu gazâlara, babası ile bozuşup Sultan Alp - Arslan'ın hizmetine giren Karahanlı hâkanı Tamgaç Han'ın oğlu da katıldı.

Afşın Bey Anadolu topraklarını altüst ediyor :

Büyük Türk kumandanlarından Gümüştekin, yanında Afşın ve Ahmed - Şâh Beyler gibi en mühim Türk generalleri bulunduğu halde 1066'da Murad ve Dicle vâdilerini yağmaladı ve Nizip'e kadar geldi. Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) önlerinde General Aruantanos'un kumandasındaki 10 000 kişilik Bizans ordusu imha ve kumandanı, Gümüştekin'e esir oldu. 1067'de Afşın Bey, Malatya önlerinde daha büyük bir Bizans ordusunu bozdu. Bu zafer üzerine Afşın Bey, Kayseri'ye kadar gelerek bu mühim şehri aldı. Bu suretle Türkler, 35° tûlüne kadar Anadolu'yu çiğnemiş oldular; burası, Anadolu'nun hemen hemen ortası idi. Afşın Bey, Toroslar'ı aşıp Kilikya'yı yağmaladı ve Haleb civarına geldi. Afşın Bey'in bu seferi, Anadolu fethinin çok yakınlaştığını gösteriyordu.

1068'de Tiflis'i fetheden ve bir müddet bu şehirde kalan Alp - Arslan, Kars'a geldi. Akıncılarını, Trabzon yakınlarına kadar yolladı. Bu sıralarda bir kısım Gürcüler, Müslüman dinini kabûl etmişlerdir.

Bu tehlikeli vaziyet üzerine Bizans İmparatoru, çok büyük bir ordu ile Anadolu'ya geçti. Ordusunda Bizanslılar'dan başka Oğuz ve Peçenek Türkleri, Normanlar, Franklar, Almanlar, İskandinavlar vardı. Kayseri yakınlarında iken Afşın Bey'in Niksar'ı aldığını öğrendi.Sıvas'a geldi ve ilerliyerek Divriği yakınlarında Türk ordusunu ric'ate mecbur etti, fakat bozamadı. Sonra güneye inip Maraş'a geldi. Gönderdiği öncü kuvvet, İnal Bey tarafından bozulunca, bizzat daha güneye inmeye karar verdi. Haleb yakınlarına kadar geldi ve Haleb şehrine hâkim olan Arab Mirdâsî prensini haraca bağladı. Menbic'i aldıktan sonra İskenderun yoliyle Kilikya'ya vâsıl oldu. İmparator'un önünden Ahlat'taki üssüne dönen Afşın Bey, İmparator güneyde meşgulken, kuzeyin Bizans kuvvetlerinden boşaldığını gördü ve bundan istifade ederek çok cür'etkârane bir akınla Anadolu'yu baştan başa geçip Sakarya kıyılarına ulaştı. İmparator, bu pek cesur akını Pozantı'da iken öğrendi ve müthiş kızdı. Fakat Afşın Bey'in yolunu kesemedi ve Istanbul'a döndü.

1069'da Bekçioğlu Afşın Bey'in idaresindeki Türk akıncı kuvvetlerinin başlıca kumandanları Ahmed - Şâh, Uvakoğlu Atsız, bunun kardeşi Çavlı, Arslantaş, Türkmen Dilmaçoğlu Mehmed, Sanduk, Tavtavoğlu, Tarankoğlu Beyler idi. Bu akıncı ordusu, Âzerbaycan'daki Süleyman - Şâh ve kardeşi Mansûr ve Yâkutî Beyler'in emrindeydi. Genç ve kudretli bir asker olan ve sırf Türkler'i Anadolu'dan atsın diye tahta geçirilen imparator Romanos Diogenes, ilk Anadolu seferinde ülkeyi iyice taramakla beraber, Türk akınlarına mâni olamamıştı. 1069'da tekrar büyük ordusu ile Anadolu'ya geldi ve Kayseri önlerinde Türk akıncı birliklerini bozdu. Harput'a geldiği zaman, Türkler'in Malatya'yı tazyik etmekte olduklarını öğrendi. Türkler, Malatya önlerinde Bizans generali Ermeni Filaretos'un ordusunu dağıtmışlardı. Filaretos, perişan bir halde İmparator'a gelip raporunu verdi. İmparator, Palu'da iken, Afşın Bey'in geçen defaki cür'etini aynen tekrarlıyarak kuzeyden dolaşıp Konya'ya kadar geldiğini öğrendi. Konya'nın tahrip ve yağmasından çok müteessir olan İmparator, Türkler'in dönüş yolunu kesmek üzere Sıvas'a geldi. Kayseri'ye doğru ilerlerken bunu haber alan Türkler, İmparator'un büyük ordusuna raslamamak için güneye kıvrılıp Kilikya'ya, Çukurova'ya daldılar. Buradan üslerine döndüler ve Romanos Diogenes, bu kere de Türk akıncı ordusunu tevkif edemedi.

1070'te Anadolu orduları başkumandanı Prens Manuel Komnenos, Türkler'e Kızılırmak kenarında bozuldu ve bütün maiyetiyle esir düştü. Bundan faydalanan Afşın Bey, Kayseri civarından geçip tâ Denizli'ye kadar üçüncü cür'etli akınını yaptı. Bir rivayete göre bu akında Türkler, ilk defa olarak Ege ve Marmara kıyılarına kadar erişip bu denizleri gördüler.

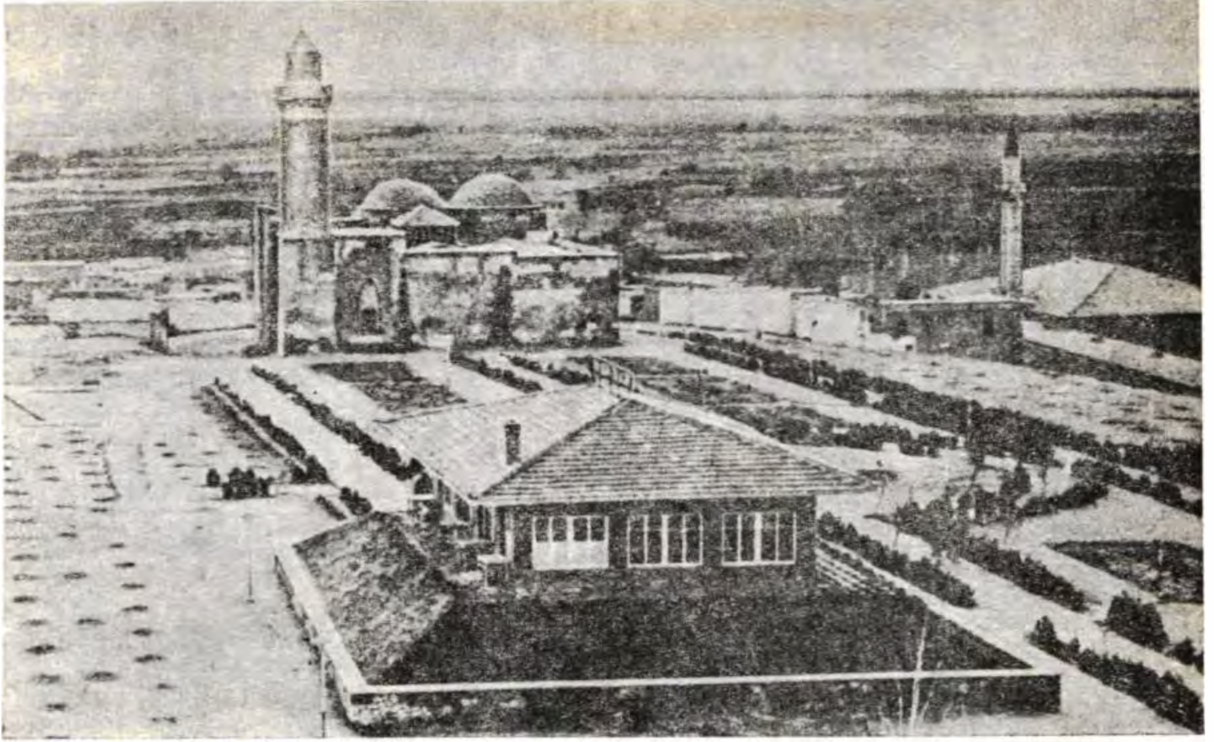
1070 yazında Sultan Alp - Arslan da Anadolu'ya geldi ve amcası Tuğrul Bey'in alamamış olduğu pek müstahkem Malazgirt kalesini fethetti. Güney - doğuya ilerliyen Alp - Arslan, Âmid (Diyarbakır) şehrine geldi ve bir müddet çok beyendiği bu büyük şehirde oturdu. Vezîri (başbakan) Nizâmülmülk de Meyyâfârikıyn'e (Silvan) gitti.

Büyük Türk Hâkanı, Urfa'ya geldi. Dördüncü defa olarak bu Bizans kalesini muhasara etti. 50 gün geçmesine ve Türk ordusundaki birkaç zırhlı filin ölmesine rağmen kale düşmedi. Büyük ordusunu bir kale önünde daha fazla tutmayı ve yıpratmayı askerlik prensiplerine aykırı gören Sultan Alp - Arslan, Haleb'e geldi. Haleb'teki Mirdâsî hânedânından Arab prensi, annesi ile Türk Hâkanı'nın çadırına gelip arz-ı ubûdiyet etti. Bu suretle bu Arab devletçiği ve pek mühim Haleb şehri de, Tüürk İmparatorluğu'na bağlanmış oldu. Sonra kuzeye doğruldu. Fırat'ı ve Dicle'yi geçti. Diyarbakır - Bitlis yolu ile Ahlat'a geldi. Bu sıralarda Romanos Diogenes de, Anadolu'ya geçmiş, Türk imparatorluk ordusunu arıyordu. Kaçınılamaz âkıbetin zuhur ve tecelli ânı yaklaşıyordu. Dünya tarihinin mukadderatı değişmek gerekti, değişecekti. Türkiye devletinin kurulması mukadderdi. Bin yıl, Türkler'i bu istikamete akıtmıştı.

Malazgirt (26 ağustos 1071) :

İmparatorun bu seferleri Türkler'i yıldırmadı. Her zaman için teşebbüs kabiliyetini ellerinde tutan Türkler, İmparatorun bulunmadığı Bizans topraklarını vurmakta devam ettiler. Bunun üzerine büyük Türk ordusunu yok edip İran'daki Türk merkezlerine kadar yürümeyi, yani meseleyi kökünden halletmeyi kararlaştıran Roma İmparatoru, 13 mart 1071'de bu niyetle Istanbul'dan çıktı. İmparator'un emel ve ümitleri o derece büyüktü ki, İslâm dininin zuhurundan önceki Bizans eyâletlerini, Suriye'yi, Filistin'i, hattâ Mısır'ı, hattâ hiç bir zaman Bizans'ın olmamış olan Irak ile İran'ı almayı tasarlıyordu. Bu ülkelere şimdiden Bizanslı umumî valiler tâyin etmek safdilliğinden de kendini alamamıştı.

Bu sıralarda Selçuklu Türkleri, Kahire'yi merkez edinen Arab ve Şiî Fâtımî İmparatorluğu'nun da amansız düşmanı vaziyetinde idiler. Sünnî Abbâsî Halîfesi'ni tutmakla Fâtımîler'i çok kızdıran S., Kuzey Irak ve Suriye'deki Arab devletçiklerini hâkimiyetleri altına almışlar, Hicaz'da da eskisi gibi Abbâsî Halîfesi adına hutbe okutmaya muvaffak olmuşlardı. Mekke ve Medîne'de Fâtımî nüfuzunun son bulması, Kahire'ye indirilmiş çok büyük bir darbe idi. Bu suretle bir müddet için Fâtımîler'i sindiren Sultan Alp - Arslan, ânî bir taarruzla Bizans'ın Doğu Anadolu'daki müstahkem kalesi Malazgirt'i ele geçirdi. Bundan sonra Haleb'e gelen Türk Hâkanı, bu şehirde Bizans elçilerini kabûl etti. Bu sıralarda Afşın Bey, Bizans'ın Anadolu'daki belli başlı askerî üslerinin

SELÇUKLULAR : Niğde'de Sultan Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılan cami

ve levazım depolarının tahrip edildiğini, esas Bizans ordusu üzerinde bir zafer kazanmak mümkün olabildiği takdirde Anadolu'nun Türkler'e karşı koyamıyacağını bildiren raporunu Sultan Alp-Arslan'a yolladı. Bu raporu alır almaz Selçuklu Sultanı, İmparator'u karşılamak üzere Doğu Anadolu'ya yöneldi.

İmparator, büyük ordusu ile doğuya doğru yol alıyordu. Bizans ordusunun ağırlıklarını üç bin araba ve on binlerce hayvan taşıyordu. Orduda büyük harb âletleri, bu arada 1 200 kişi tarafından idare edilen ve devrinin en büyük silâhı olan bir mancınık vardı. İmparator'un Türkler'e karşı kesin netice almak kararı kat'î idi. Türk ordusunu yok edip İran'a gidecekti. Alp-Arslan'ın Haleb'den ayrıldığı duyulunca, Sıvas'ta Bizans harb meclisi toplandı. Nikeforos Bryennios ve Jozef Trakhaniotes gibi Türkler'i iyice tanıyan generaller, imparatora âzamî ihtiyat tavsiye ettiler. Bu sıralarda Bizans ordusuna daima taze kuvvetler geliyordu. Bunlar arasında Franklar, Normanlar, Slavlar, Gürcüler, Abhazlar, Ermeniler, hattâ Peçenek ve Uzlar gibi İslâm olmıyan ücretli Avrupalı Türk askerler vardı. 200 000 kişilik Bizans ordusunda tek merkezden idareye elverişli bir birlik yoktu. İmparator Diogenes de ünlü bir hânedânın ferdi olmadığı için, Bizanslılar arasında lâzım gelen yüksek hürmet ve itaati tamamen telkin edememişti.

Bizans ordusunun İran'a girmek üzere olduğunu anlıyan Alp-Arslan, ordusuna cebrî yürüyüş emretti. Bu cebrî yürüyüş bilhassa Fırat'ı geçerken Türk ordusunda zayiatı mucip oldu. Tuğrul-Bey zamanından beri terhis edilmemiş olan yaşlı askerleri yolda terhis eden Selçuklu Sultanı, genç kuvvetlerle kuzey-doğuya doğru ilerledi. Vezîri Nizâmülmülk'ü muhtemel bir bozgunda Türk İmparatorluğu'nun dağılmasına engel olacak tedbirleri almak üzere Hemedân'a gönderdi. Bizans kıt'aları hakkında son bilgileri toplamak üzere hafif süvariden müteşekkil bir Türk tümeni, ileriye sevkedildi. Bu tümen, General Bryennios'un komutasındaki Bizans öncülerini bozdu; ünlü Bizans generali yaralı halde İmparatorun yanına kaçtı. Bu vuruşmada ele geçirilen süslü büyük bir haç, zafer alâmeti olmak üzere Bağdad'a gönderildi.

26 ağustos cuma sabahı gün ışırken her iki ordu 7-8 km uzakta birbirlerini gördüler. Bulundukları yer Van Gölü'nün 45 km kadar kuzeyinde Murat Suyu yakınlarında ve deniz seviyesinden 1 500 metre yükseklikte idi. Yanıbaşlarında Malazgirt kalesi yükseliyordu. Türk ordusunda Kutalmışoğlu Süleyman-Şâh gibi Türk prensleri, Artuk Bey gibi en ünlü Türk komutanları bulunuyordu. Türk ordusu 50 000 kişi kadardı; savaş kabiliyeti zayıf olan askerler tamamen geri gönderilmişti. Türk birlikleri son derece düzenli ve disiplinli idi. Türk Hâkanı'na olan itaat, mutlak mahiyetteydi. Anadolu'ya yapılan akınlarla pişmiş ve bu ülkeyi yurt edinmeyi kararlaştırmış olan Türkler, yurt kurma enerjisinin ateşiyle yanıyorlardı. Alp-Arslan, vuruşma gününü cumaya tesadüf ettirmiş, bu kutlu günü seçerek askerinin mâneviyatını yüksek tutmak istemişti. Abbâsî Halîfesi, Hâkan'dan aldığı buyruk mucibince o gün Türk ordusunu muzaffer kılması için bütün İslâm âleminin camilerinde cuma namazı hutbesinde okunmak üzere bir duâ metni yayınlamıştı (bk. MALAZGİRT MEYDAN MUHAREBESİ).

Malazgirt'ten sonra :

Bütün tarihçiler, Malazgirt'in "bütün dünya tarihinde dönüm noktası" teşkil ettiğinde birleşmektedirler. Bu zafer, bütün Anadolu'yu Türkler'e açık hâle getirmiştir. Türkler'in tarih boyunca kazandığı sayısız meydan muharebelerinden hiç biri, istikballerine bu derece tesir edici mahiyette olmamıştır. Türk tarihinde Malazgirt'ten mühim tek vak'a, Istanbul'un Fethi'dir. Dandânakan'da kazanılan zaferi Malazgirt tamamlamış, Istanbul taçlandırmıştır. Türkiye devleti kurulacak ve

Osmanlı çağında bir cihan imparatorluğu, tarihin en büyük siyasî teşekkülü hâline gelecektir, Alp - Arslan, Romanos Diogenes'le yapılan muahedeyi Bizanslılar'ın tanımaması üzerine, Kutalmışoğlu Süleyman - Şâh'a, Ege'ye, Marmara'ya kadar Anadolu kıt'asının açılmasını emretmiştir. Bu kadar büyük bir zaferin neticesiz bırakılamıyacağı tabiî idi. Bizans'ın değil Fırat - Toroslar sınırını tutması, Doğu Anadolu'dan bile vazgeçmek istememesi, şüphesiz siyasî görüşsüzlüğün şâheser nümunesi olmuştur.

Bütün Avrupa'da derin akisler uyandıran ve İslâm ülkelerini —Fâtımîler hariç— meserret içinde bırakan bu hâdisenin büyük kahramanı Alp - Arslan, yüzlerce kasîde ve tebriknâme ile öğülmüştür. Alp - Arslan'ın kısa saltanatı —ileride Yavuz'un saltanatı gibi— Türk tarihinin mühim devirlerinden birini teşkil etmiş ve Büyük Türk Hâkanı'nın genç yaşta bir sûikasde kurban giderek ölmesi, Türk İmparatorluğu'nun dostları arasında teessür uyandırmıştır. Halîfe, teessürlerini bildiren ve bütün Dünya Müslümanları'na baş sağlığı diliyen resmî bir beyannâme yayınlamıştır ki, 1072 yılı sonunda Türk İmparatorluğu'nun eriştiği azameti açıkça gösteren bu vesika, Büyük Türk Hâkanlığı'nın bir cihan devleti olduğunu gösterir. Zira Halîfe, hiç bir hükümdarın ölümü için beyannâme ile bütün Müslümanlar'a tâziyede bulunmamıştır. Alp - Arslan'ın adı, zamanımıza kadar en büyük saygı ve sevgiyle anılmış, en büyük tarihçi, edip ve san'atkârlar, meselâ Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından tebcîl, tâzîz ve tâzîm edilmiştir.

Kutalmışoğlu Süleyman - Şâh Anadolu'da :

Kutalmışoğlu Süleyman - Şâh, başkumandan olarak Türk ordusu başında Anadolu içerilerine girmiş ve akıncı müfrezelerini Artuk, Tutuk, Dânişmend, Saltuk Beyler gibi hânedan kurucu büyük kumandanların idaresine vererek, bu büyük ve pek zengin ve mühim ülkenin fethini inanılmıyacak bir yıldırım hızıyla, birkaç sene içinde tamamlamıştır.

Türkler, bir hamlede Kızılırmak'ı batıya doğru atladılar. Yeni imparator Mikhali Dukas, Prens İsaakios Komnenos'u, kardeşi Prens Alexius Komnenos ile beraber büyük bir ordu ile Anadolu'ya gönderdi. Fakat Bizans ordusunun azameti Malazgirt'te târümâr olmuştu. Kayseri civarında iki ordu karşılaştı. Zafer Türkler'de kaldı. Başkumandan Prens İsaakios, Süleyman - Şâh'a esir düştü. Bu, küçük ölçüde bir Malazgirt idi. Türkler için zafer. Bizans için hezimet. Emevî ve ilk Abbâsî Halîfeleri'nin mukaddes bir mefkûre olarak yaşattıkları Anadolu'nun fethi, yüzlerce sene sonra tahakkuk ediyordu.

Süleyman - Şâh, Prens İsaakios'u ağır bir fidye-i necat karşılığında serbest bıraktı. Ankara'ya gelen Prens, İzmit civarında Türk akıncıları tarafından tekrar perişan edildikten sonra, kardeşi Alexius ile beraber Bizans'a zor can attı (bu iki prens, birkaç sene sonra imparator olacaklar ve 1185'ten 1204'e kadar tahtta kalacaklardır).

Bu sıralarda yanında bütün kardeşleri bulunan Süleyman - Şâh, Orta Anadolu'yu tamamen fethetmiş, Batı'ya geçmişti. 1073'te İzmit yolunda bir Bizans ordusunu bozan Artuk Bey, sonra Amasya'ya doğruldu, Yeşilırmak vâdisini fethetti. Süleyman - Şâh, güneye inmiş, Birecik'te umumî karargâhını kurmuştu. Çok mühim bir şehir olan Antakya üzerine yürüdü. Mühim bir Bizans ordusu, Türk imparatorluk prensini karşıladı. Bu orduya Romanos Diogenes'in kardeşi Prens Kostantin ile Antakya umumî valisi Prens İsaakios Komnenos kumanda ediyordu. 1074'te Antakya yakınlarında geçen mühim meydan muharebesini Kutalmışoğlu kazandı. Prens Kostantin maktul ve Prens İsaakios, esir düştü. Prens İsaakios, ikinci defa Süleyman - Şâh tarafından ağır bir fidye karşılığında serbest bırakıldı.

Artuk Bey, Yeşilırmak ve Kelkit havzasını fethederken, Mengücek Bey de Erzincan çevresini açıyordu. Erzurum ve Çoruh tarafları, Ebulkasım Bey tarafından alındı. Fakat Erzurum ve Kars kaleleri dayanmakta devam etti ve birkaç kere Türkler'le Bizans - Gürcüler arasında alınıp verildi. Kutalmışoğlu Melik Mansûr ise, karargâhını Kütahya'da kurmuştu; Ege'ye doğru ilerliyordu. Bu sıralarda Atsız Bey de Suriye sahillerinde mühim fetihlerde bulunuyordu; 1074'te Filistin'in şimalindeki Akkâ limanı da fethedilmişti.

Daha Alp - Arslan zamanında Hicaz, Türk Hâkanlığı'na bağlanmış, Mekke ve Medîne mukaddes şehirleri, Fâtımîler'den Türkler'e geçmiş, buraları da Şîîler'den temizlenmiş, hac yolu emniyete alınmış, Türkler, Sünnî Müslümanlar'ın bir kat daha şükranını kazanmıştı. Mekke ile Medîne'de Türk Hâkanı ve onun himayesi altında bulunan Abbâsî Halîfesi adına hutbe okunması, Fâtımî Halîfeleri ve Şîî dünyası için altından kalkılamaz ağırlıkta bir prestij darbesi teşkil etmişti. Bir asır sonra Salâhaddin Eyyûbî, bu darbenin meyvalarını toplıyacak, Fâtımîler'i yok edecektir.

1076'da Süleyman - Şâh, Antakya'yı haraca bağlamış ve Kuzey Suriye'ye hâkim olmuş vaziyetteydi. Aynı yıl Artuk Bey, Anadolu'dan Arabistan'a gitmiş, Ahsâ, Küveyt, Bahreyn ve Necd'i fethetmiştir. Umman da Kirman S.'ına bağlı idi. Bu suretle Arab yarımadasının en büyük kısmı Türk hâkimiyetine geçmiştir. Artuk Bey, serkeşliğinden dolayı başkumandan Süleyman - Şâh tarafından azil ve Büyük Hâkan Alp - Arslan oğlu Sultan Melik - Şâh'a şikâyet edilmişti. Bunun üzerine Artuk Bey, Sultan Melik - Şâh'tan, Anadolu'dan ayrılması ve Arabistan'ın doğu bölgelerinin açılıp burada Sünnî olmıyan cereyanları önlemesi emrini aldı. Artuk Bey'in fethettiği Yeşilırmak ve Kelkit bölgeleri, Dânişmend Bey'e verildi.

1084'te Dânişmend Bey, Malatya'yı aldı ve Kayseri'ye kadar olan bölgedeki son Bizans artıklarını temizledi. Bu sıralarda Anadolu'nun fethi hemen hemen tamamlanmış bulunuyordu. 1077'de Gümüştekin Bey, Urfa ve Antep çevrelerini almıştı. Süleyman - Şâh da bizzat Konya'yı fethetmiş ve Batı ve Güney - batı Anadolu'yu Ege'ye kadar almıştır. Bundan sonra Süleyman - Şâh ile kardeşi Melik Mansûr, Üsküdar'ı alıp Boğaziçi'ne eriştiler ve dünyanın incisi olan muhteşem şehri, Boğaz'ın öbür yakasından hasretle seyrettiler.

Bu hâdiselerden sonra Melik Mansûr, kardeşi Süleyman - Şâh'ı, bertaraf etmek, hattâ Sultan Melik - Şâh'la olan tâbîlik bağını kesip müstakil bir Anadolu devletine sahip olmak istedi. Süleyman - Şâh, kardeşinin gayrimeşrû niyetlerini Büyük Hâkan'a bildirdi ve Sultan Melik - Şâh'tan, Mansûr Bey'in bertaraf edilmesi emrini aldı. Bu sıralarda Melik Mansûr, İmparator'un misafiri olarak Istanbul'da bulunuyor ve niyetlerinde muvaffak olabilmek için Bizans'la sulh yapmak istiyordu. Bundan son derecede ürken ve Anadolu'nun elden gideceğinden korkan Sultan Melik - Şâh, en büyük kumandanlarından Porsuk Bey'in idaresinde bir orduyu, Süleyman - Şâh'ın emrine takviye olarak yolladı. Süleyman - Şâh, yanında Porsuk Bey olduğu halde Mansûr Bey'i karşıladı. İki Türk ordusu birbiriyle vuruşmak için tam bir isteksizlik gösterdiklerinden dâvayı halletmek için Melik Mansûr ile Porsuk Bey'in teketek döğüşmeleri üzerinde mutabakata varıldı. Vuruşmada Melik Mansûr, Porsuk Bey tarafından öldürüldü ve Anadolu birliğini tehlikeye atan bu mühim gaile de, dallanıp budaklanmadan bu suretle derhal halledildi.

Sultan Melik-Şâh, ikinci derecede amcası Süleyman-Şâh'ı Anadolu'daki baş döndürücü muvaffakıyetinden ve Büyük Hâkanlık tahtına olan bağlılığından dolayı çok seviyordu. Uzun bir kargaşalığa meydan vermeden kardeşini bertaraf etmesine ve hele bunun için Türk kanı dökmemesine çok memnun olmuştu. Aynı zamanda bu hâdise, Süleyman-Şâh'ın Anadolu'da otoritesinin daha da arttırılmak îcâb edeceği fikrini vermişti. Başkumandanlık üzerinde salâhiyet vermeyi düşünen Sultan Melik-Şâh, nihâyet 1075'de Süleyman-Şâh'a Anadolu hükümdarlığını veren tarihî fermanı imzaladı. Başkenti İznik olmak üzere ölümsüz Türkiye devleti kurulmuş oldu.

TÜRKİYE DEVLETİ 1075'DE KURULDU (*)

Selçuklu Kutalmışoğlu Nâsıruddevle Ebu'l-Fevâris Gazi Sultan I. Süleyman-Şâh Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu (1075 - 1086) :

Sultan Melik-Şâh'ı takiben Müslümanlar'ın rûhânî başkanı olan Abbâsî Halîfesi de, Süleyman-Şâh'a menşur göndererek "sultan = imparator" diye hitap etmiş ve bu suretle dinî bakımdan da hükümdarlığını tasdik eylemiştir. "Sultan", "Şâh" gibi en yüksek unvânları takınan I. Süleyman-Şâh, Anadolu'yu fethettiği için "Gazi" sanını da aldı. Ancak Süleyman-Şâh hükümdar olunca, kardeşi Mansûr Bey'e taraftar olan beyler, başta Afşın, Dilmaçoğlu Mehmed Beyler olmak üzere, maiyetleri ile Suriye'ye geçtiler ve Sultan Melik-Şâh'ın kardeşi olan Suriye meliki Tutuş'un hizmetine girdiler.

Bir ara Konya'da oturduktan sonra Türkiye devletinin kurulması üzerine Süleyman-Şâh'ın 1075'de fethettiği İznik'i taht şehri seçmesi çok mânâlı idi. İznik, Marmara'nın güney-doğusunda, İzmit Körfezi'nin güneyinde, İznik Gölü'nün doğu kıyısında büyük ve tarihî bir şehirdi. Ancak Bizans'a ve Avrupa'ya bu derecede yakın bir başşehir seçilmiş olması, Türkler'in behemehal karşı yakaya atlamak azminde olduklarını göstermektedir. Buna mâni olmak üzere Anadolu'ya gönderilen yeni bir Bizans ordusu, Süleyman-Şâh tarafından kolayca bozuldu. Türkiye hükümdarı artık Bizans'ın iç işlerine bile karışmaya, imparator namzetlerini desteklemeye veya reddetmeye başlamıştı.

1071'i takip eden seneler, Türk'lüğün sihirli yıllarıdır. Daha 1085'te Avrupa'da Anadolu'nun adı "Turquie = Türkiye, Türk yurdu" olmuştu (Lebeau, *Hist. du Bas Empire*, Paris, 1833, XV, 185). 1079'da Türkler, birçok noktalarda Akdeniz'e, Karadeniz'e, Ege'ye erişmiş ve kısım kısım üç denizin sahillerini işgale başlamışlardı. Bizanslılar, İyonya (İzmir) ve Karya (Muğla) kıyılarında güçlükle mukavemete çalışıyorlardı.

1080'den sonra Güney Marmara kıyıları bizzat Süleyman-Şâh tarafından fethedildi. Bu arada Kocaeli yarımadasını, Üsküdar ve Kadıköy dahil olmak üzere aldı. 1080'de Süleyman-Şâh, bizzat Boğaz'ın Anadolu kıyısına geldi; burada bir gümrük idaresi kurdu; geçen gemilerden resim almaya başladı. Bizans'ın Boğazlar hâkimiyeti son bulmuş, Karadeniz'in kilidi Türkler'in eline geçmişti.

1080'de Sultan Melik-Şâh, Süleyman-Şâh'ın Batı Anadolu'da meşguliyetinden faydalanarak Kars ve Erzurum'u alan Bizanslılar üzerine Ahmed Bey kumandasında büyük bir ordu gönderdi. Bizanslılar bu şehirlerden kesin şekilde kovuldu ve büyük Türk kitleleri getirtilip buraya yerleştirildi. 1080'den itibaren Erzurum başşehir olmak üzere Kuzey-doğu Anadolu'da Saltukoğulları Melikliği kuruldu, bu devlet, Türkiye Sultanı'na tâbî idi. Bu arada Gürcistan'da birçok yerler Türkler tarafından fethedildi. Karadeniz sahilleri de tamamen Türkler'in eline geçti. Yalnız Trabzon limanı, bir müddet sonra Theodor Gabras tarafından Türkler'den geri alındı. Gürcistan kralı Giorgi, krallığının ortadan kaldırılacağından korktu. Büyük Türk Hâkanlığı'nın başşehri olan Isfahân'a giderek Sultan Melik-Şâh'ın ayaklarını öptü. Türk Hâkanı, krala, vergi ve asker vermek, çağırdığı zaman istediği yere gelmek şartlarıyla devletini ilga etmiyeceğini bildirdi. Bu sıralarda bütün Âzerbaycan, Yâkutî Bey'in oğlu Melik İsmail'in yani Sultan Melik-Şâh'ın amcasının oğlunun idaresinde idi. Kafkasya işlerini bu prens kontrol ediyordu.

Bu sıralarda Süleyman-Şâh da Kapıdağı Yarımadası'nı almış ve Çanakkale Boğazı'nın Asya sahillerini ele geçirmişti. Bu suretle her iki Boğaz'ın da Asya kıyıları Türkler'de idi. Istanbul ve Balkanlar, Türk tehdidine açıktı. Yeni imparator Alexius Komnenos, uzun müzakerelerden sonra Türkler'i Boğaziçi'nin Asya kıyılarından uzaklaştırdı. Bugünki Kartal Maltepesi, iki devlet arasında sınır kesildi. Bununla beraber Türkler'in Boğazlar'ı eninde sonunda atlıyacağını iyice kestiren ve Bizans imparatorlarının en büyüklerinden sayılan Alexius Komnenos, buna mâni olmaya gücünün yetmiyeceğini iyice anlamıştı. Ne pahasına olursa olsun Avrupa'yı Türkler'e karşı birleştirmek lâzımdı. Haçlı Seferleri'nin işareti, bütün Avrupa'da belirmeye başlamıştı.

Bu sıralarda bütün Suriye, Lübnan, Filistin, hattâ Sina yarımadası fethedilmiş, Büyük Türk Hâkanlığı'nın Tutuş, Atsız, Artuk gibi muzaffer ve fâtih kumandanları, Süveyş berzahına dayanmışlardı. Fâtımîler, Asya'dan atılmış, Afrika'ya, Mısır'a hapsedilmişti. 1082'de Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) gibi son Bizans dayanak noktaları açılırken, Süleyman-Şâh da bizzat mühim Tarsus limanını fethetmişti. 1083'te Kilikya, bütün Çukurova, Adana, Misis, Ayn-Zarba gibi mühim şehirleri ile, Türkler'in elindeydi. Maraş mıntıkasında henüz düşman mukavemeti görülüyordu.

Süleyman-Şâh, bu baş döndürücü muvaffakıyetlerine rağmen, Bizans'ı okşıyan bir siyaset güdüyordu. Alexius Komnenos ile Süleyman-Şâh, bir ipte oynıyan canbaza benziyorlar, birbirlerini atlatmak ve gözlerini boyamak için bütün diplomatik dehâlarını sarfediyorlardı. Süleyman-Şâh, Draç'tan (Arnavutluk) Normanlar'ı kovabilmesi için İmparator'un emrine bir Türk birliği vermek nezaketini bile gösteriyordu. Gene Yağmur Bey'in idaresindeki 7 000 kişilik bir Türk birliği, Tesalya'da Normanlar'ı bozuyor, Balkanlar'da Bizans hâkimiyetinin perçinlenmesine yardımcı oluyordu.

Bizans tarihçileri, 1083'te artık bütün Anadolu'nun Türkler'in eline geçmiş olduğunu yazmaktadır.

Süleyman-Şâh Antakya'yı fethediyor (31 aralık 1084) :

Artık güneye inmek sırası gelmişti. Anadolu sınırlarını güneyden temin etmek icap ediyordu. Bunun için de behemehal Antakya'yı almak lâzımdı. Antakya, çok kuvvetli kalesi olan büyük bir tarihî şehirdi. Vaktiyle Selevkos imparatorluğunun başkenti olmuştu.

Süleyman-Şâh, başkumandanı olan Beylerbeyi Ebulkasım'ı İznik'te bırakarak büyük bir gizlilik içinde güney-doğuya yol almaya başladı. Yalnız geceleri ilerliyor, gündüzleri tenha

---

(*) Türkiye devletinin kuruluş tarihi, İznik'in fethi tarihi ve Süleyman-Şâh'ın hükümdarlığının başlangıcı olan 1075 başlarıdır (467 Hicrî = 27.VIII.1074 — 15.VIII.1075).

SELÇUKLULAR : Konya surlarından çıkarılan kanatlı melek kabartması (Konya müzesi)

yerlerde konaklıyordu. Süleyman - Şâh, Antakya'nın hem Bizans'tan imdat almasından çekiniyor, hem de Suriye'deki Selçuklu hükümdarı Tutuş'un işlerine mâni olacağından korkuyordu. Antakya, Tutuş için de mühim bir emel teşkil ediyordu. Süleyman - Şâh burasını alırsa, Suriye'ye doğru akması çok kolay olurdu.

Süleyman - Şâh, büyük bir gizlilik içinde Antakya önlerine geldi ve General Flaretos'u tam mânâsiyle gafil avladı. 13 aralık 1084 akşamı, bu çok mühim kale, Türkler'in eline geçmişti. Bu muvaffakıyet, zaten şan ve şerefe gınâ getiren Süleyman - Şâh'ın şöhretini, zirvesine ulaştırdı.

Süleyman - Şâh, şehirde umumî af ilân etti. Bütün esirlerin hür olduğunu bildirdi. Hazret-i İsâ'nın havârîlerinin toplanmış olduğu meşhur kiliseyi camiye tahvil ettirdi. Cuma namazında bu camide 120 müezzine bir ağızdan ezan okuttu. 12 ocak 1085'te mukavemete çalışan şehrin iç kalesi de düştü. Süleyman - Şâh, yağmayı menetti; en küçük bir tecavüzü şiddetle cezalandıracağını, izdivaç yoluyla dahi Hıristiyan kızlarının alınmasının yasak olduğunu bildirdi. Hıristiyanlar'a da camiye çevrilen büyük kilisenin yerine iki yeni kilise yapmaları için izin verdi. Halkın minnet ve şükrânını kazandıktan sonra şehri terketti.

Süleyman - Şâh bundan sonra İskenderun ve Ayntab (Antep) şehirleri başta olmak üzere bugünki Hatay ve Antep vilâyetlerinin tamamını fethetti. Yalnız Maraş, daha Bizanslılar'da idi. Bu fetihlerden sonra Türkiye devletinin güney sınırı, Haleb'in kuzey varoşlarından başlıyordu. Süleyman - Şâh, Antakya fethini metbûu olan Büyük Hâkan Melik - Şâh'a bildirdi. Melik - Şâh, Hıristiyan'lığın en mühim merkezlerinden sayılan Antakya'nın fethine çok sevindi ve Süleyman - Şâh'ı tebrik eyledi. Büyük Arab şâiri Ebîverdî'nin bir kasîdesinde, bu fetih ölümsüzleştirilmiştir. Bundan sonra sıra, son mukavemet merkezi olan Maraş'a gelmişti. Süleyman - Şâh'ın kumandanlarından Buldacı Bey, 1085 başlarında Maraş, Elbistan, Göksun, Besni kalelerini fethetti. Anadolu'da Türk birliği kurulmuştu.

Güney - doğu'da da Türk fütuhatı devam ediyordu. Çubuk Bey, Harput, Eğin, Palu, Genç, Arapkir ve Çemişkezek kalelerini aldı ve Tunceli - Bingöl - Elâzığ çevresini Türkiye'ye kattı. Çubuk Bey'in oğlu Mehmed Bey de bu fetihlerde büyük başarı gösterdi. 1092'de Çubuk Bey, Büyük Hâkan Melik - Şâh tarafından merkeze çağrıldı ve Yemen'in de fethiyle Arabistan'ın Türk hâkimiyetinde birleştirilmesi işinin tamamlanması ile vazifelendirildi. Çubuk Bey'in oğlu Mehmed Bey, merkezi Harput olmak üzere, babasının fethettiği bölgeye vali tâyin edildi. Çubuk Bey'in, bu fetihleri Germiyan aşîreti ile yaptığı sanılmaktadır. Germiyanlılar, sonradan Batı Anadolu'ya gelip merkezi Kütahya olmak üzere mâruf Türk beyliğini kurmuşlar ve Batı Anadolu'nun ikinci fethinde birinci derecede rol oynamışlardır.

1084'te Karatekin Bey de Sinop limanını aldı. Bu suretle Karadeniz kıyıları da tamamen Türk idaresine geçti. 1085 başında Süleyman - Şâh'ın dayısı, Malatya'yı fethetti.

Çakan Bey ise, İzmir'i fethetti ve İzmir Körfezi'nde pek kudretli bir donanma yaptırarak, Türkiye'nin ilk deniz kuvvetinin kurucusu oldu.

Türkiye Devleti'nin siyasî bünyesi :

Bütün tarihçiler tarafından "Anadolu Fâtihi" diye anılan ve dünya coğrafyasına ebediyen "Türkiye" diye geçen bu ülkede Türkler'in ikinci anayurdunu tesis eden Süleyman - Şâh, 1085'e doğru kurucusu olduğu Türkiye devletinin birliğini temin etmiş görünmektedir. Süleyman - Şâh'ın ölümün-

SELÇUKLULAR : Konya müzesinde teşhir edilen başka bir kanatlı melek kabartması

den sonra bu birlik bozulacaksa da, onun torunları, yeniden Anadolu birliğini kurmak işini başaracaklardır. Bununla beraber Türkiye devletinin, Büyük Türk Hâkanlığı'nı teşkil eden 12 büyük ülkeden biri olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Türkiye'de hutbelerde âdet olduğu üzere önce Halife'nin, sonra Büyük Türk Hâkanı'nın, sonra Türkiye hükümdarının isimleri zikrediliyordu. Büyük Türk Hâkanı, Anadolu bir gazâ ve cihad yurdu olduğu için, her yıl muazzam para, asker yardımı yaptığı gibi, senede birkaç yüz bin Türk'ü yerleşmek üzere buraya sevkediyordu.

Türkiye nasıl Büyük Türk Hâkanlığı'nın tâbî bir parçası ise, Türkiye'ye tâbî küçük devletler de vardı. Anadolu'nun fethinde hizmet etmiş kumandanlar, bu bölgelerde irsî beylik kurmuşlardı. Bunlar önce "emîr = prens" ve "emîr-i kebîr = büyük-prens" diye anılırlarken sonradan "melik = kral" unvanını da takınmışlardır. XI. asır sonlarında Türkiye devletinin idarî bölünüşü şöyle idi :

1. Sonradan Saltukoğulları denen Ebulkasım Bey'in beyliği ki merkezi Erzurum idi. Erzurum, Kars, Artvin, Rize çevrelerini içine alıyordu.

2. Mengücoğulları'nın merkezi Erzincan olan beyliği ki Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon çevrelerini muhtevi idi.

3. Merkezi Sıvas olan Dânişmendoğulları beyliği ki Sıvas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Ordu çevresini içine alıyordu.

4. Karatekin Bey'in idaresindeki Kastamonu, Sinop, Çankırı, Zonguldak çevresini içine alan beylik.

5. Buldacı Bey'in idaresindeki Maraş çevresindeki beylik

6. Merkezi Tarsus olan Kilikya beyliği ki Adana, İçel çevresinde idi.

7. Merkezi Antakya olan beylik ki Hatay, Antep ve Haleb'in kuzey çevrelerini ihtiva ediyordu.

8. Çakan Bey'in idaresinde merkezi İzmir olan deniz beyliği (province maritime) ki, İzmir çevresinde idi.

9. Merkezi Efes olan Aydın, Muğla çevresindeki beylik.

10. Konya, Uşak, Kütahya, Afyon çevresindeki beylik ki, doğrudan doğruya Süleyman - Şâh'ın idaresindeydi.

11. Kayseri beyliği ki Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Yozgat'ı içine alıyordu.

12. Ankara beyliği ki Ankara, Eskişehir çevresini muhtevi idi.

13. Lâdik beyliği ki Denizli çevresinde idi.

14. Alaşehir (Filadelfiya) beyliği ki Manisa topraklarında idi.

15. Antalya beyliği ki Antalya'da idi.

16. Burdur ve Isparta'yı içine alan beylik.

17. İznik beyliği ki, Sultan'ın idaresindeydi ve devletin merkeziydi; Bursa, Bilecik, Bolu, Sakarya, Kocaeli çevresinde idi.

18. Çanakkale ve Balıkesir'i içine alan beylik.

19. Çubuk Bey'in oğlu Mehmed Bey'in idaresindeki merkezi Harput olan Dersim beyliği ki Elâzığ, Tunceli, Malatya, Adıyaman, Bingöl çevresinde idi.

Bu eyâletlerden bazılarının başında bizzat Selçuklu şehzâdeleri vardı. Bunlardan Dânişmendli, Saltuklu ve Mengücek beylikleri, çok devam etmişler ve aynı hânedânın idaresinde kalmışlardır. Diğer eyâletlerden Bizans tarafından geri alınmıyanlar, doğrudan doğruya Türkiye devleti tarafından yöneltilmişlerdir ki, bunlar bilhassa 10, 12, 16 numarada gösterilen eyâletler ile diğer eyâletlerin birer parçalarından ibarettir. Süleyman - Şâh'tan sonra Türkiye şehzâdelerinin hepsi "melik" unvanını takınmışlardır.

Anadolu'nun bugünki şu vilâyetleri Türkiye'ye değil, Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlı idi : Urfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkâri, Van, Ağrı, Muş, Bitlis, yani Güneydoğu Anadolu.

Diyarbakır bölgesinde Arab Mervânî devleti vardı ve Büyük Türk Hâkanlığı'na tâbî idi. Güney - doğu Anadolu ahalisi Arab ve Kürd idi. Hıristiyan unsurlar, Ermeniler ve Bizanslılar azınlıktı. Buraları eski çağlardan beri Müslüman ülkesi olup Süleyman - Şâh tarafından fethedilmediği için, Türkiye'ye bağlanmamıştı. Aynı sebeplerden doğudan anayurttan gelen Türkler, buralardan fazla Anadolu'nun yeni fethedilmiş bölgelerine yerleşmeyi tercih ediyorlardı. Mervânî krallığının başkenti Âmid (Diyarbakır) idi; Mardin, Meyyâfârikıyn (Silvan) ve Erzen şehirleri ile 30 kasabayı içine alıyordu. Kasabaların en büyükleri Siirt, Hısn - Keyfâ (Hasankeyf), Cezîre-i İbni Ömer (Cizre) idi. Bitlis ve Ahlat şehirleri de zaman zaman Mervânîler'e tâbî olmuş, bu suretle Arab nüfuzu Van Gölü'nün kuzey - batısına kadar erişmiştir. Fakat Sultan Alp - Arslan zamanında Arablar, Van Gölü çevresinden kovulmuşlar, yerlerine Türkler yerleştirilmişti. Bir müddet sonra da Sultan Melik - Şâh, Mervânî hânedânın saltanatına son vererek, Diyarbakır çevresini bir eyâlet şeklinde Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlamıştır.

Türkiye'nin ilk başbakanı yani Süleyman - Şâh'ın vezîrinin adını da buraya kaydetmek lâzımdır; bu zat, Tâhir oğlu Hasan Şehristânî'dir.

Anadolu'nun Türk yurdu olması :

Ortaçağ feodalite sisteminde, Türk cemiyeti de babadan oğula geçen unvan ve mansıplara dayanıyordu. Avrupa sistemi ile arada az çok benzerlik de vardır. "Reîs"lerin baron'a, "emîr"lerin kontlara ve uc emîrlerinin marki'lere, "emîr-i kebîr"lerin duka'lara, "melik"lerin krallara, "sultan"ların imparator'a tekabül ettiğini kabûl mümkündür.

Kesif Türk muhacereti, Anadolu'yu XI. asrın son çevreğinde tamamen bir Türk ülkesi yapmıştır. Denebilir ki, dünya Türk nüfusunun en az üçte biri, birkaç asır içinde Anadolu'ya göçmüştür. Türkiye devletine sahip olan Selçukoğulları ve onların vârisi bulunan Osmanoğulları, Türk göçlerini çok akıllıca bir siyasetle iskâna tâbî tutmuşlar, meselâ aynı Oğuz boylarının belirli sahalarda birikmesine müsaade etmemişler, aynı boyun oymaklarını büyük mesafelerle dağıtmışlar, aralarına başka Oğuz boylarından oymaklar yerleştirmişlerdir. Bu suretle Oğuzlar'ın yüzlerce yıldır asabiyetle muhafaza ettikleri 24 boy teşkilâtı Anadolu'da inhilâl etmiş, fakat Anadolu Türk milliyeti teşekkül eylemiştir.

Oğuzlar, XI. asırda Anadolu'ya yurt kurmak gayesiyle göçe başladıkları zaman, bu ülke, Türk nüfusundan tamamen boş değildi. Anadolu nüfusunun bir kısmı Türk aslındandı, fakat Hıristiyan'laşmışlardı; ancak bunların da mühim bir kısmı henüz Türkçe'yi unutmamıştı. İlk Müslüman'lığı kabûl eden bu Türkler oldu. Doğrudan doğruya Rum ve Ermeni aslından olan halk, Türkler'in ve Müslümanlar'ın siyasî tutumu yüzünden son derecede ehemmiyetsiz bir sayıda Müslüman oldular. Türkler'in başka dinlere saygısı malûm olduğu gibi, Müslüman olmıyanlardan alınan "cizye" denen husûsî vergi, devletin en mühim gelir kaynaklarından birini

teşkil ediyordu. Bunun için Osmanlı çağında da ihtidâ (Müslüman'laşma) hareketleri pek az teşvik görmüştür. Türk fethi karşısında Hıristiyanlar, kitleler hâlinde Anadolu'yu boşaltıp Balkanlar'a da çekilmişlerdir.

Oğuzlar'dan önce Anadolu'ya yerleşen Türkler, Bizans idâresi tarafından Anadolu'ya iskân edilen Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman Türkleri olduğu gibi, Abbâsîler zamanında gaza için Anadolu'ya gelen Türkistanlılar'ın çocuklarıdır.

İleride görüleceği üzere, Haçlı Seferleri zamanında yalnız göç şeklinde değil, Büyük Türk Hâkanlığı tarafından Türkiye'ye yardım suretiyle de mühim Türk nüfusu Anadolu'ya gelmiştir. Yalnız 1113 senesinde bu maksatla Büyük Türk Hâkanlığı, Türkiye emrine 50 000 kişilik bir kuvvet yollamış ve bu kuvvet artık Anadolu'da yerleşmiştir.

Moğol istilâsı Yakın Doğu'yu kapladıktan sonra Anadolu'ya ikinci büyük Türk göç dalgası başlamıştır ki, XIII. asırda bu göç dalgası, Anadolu'nun her yerinde Türk nüfusunu Hıristiyanlar'a karşı mutlak ekseriyet hâline getirmiştir. Moğollar önünde kaçıp Anadolu'ya yerleşen İranlı nüfus da vardır ki, bunlar bir - iki batında Türk'leşmişlerdir. Halbuki eskiden beri Güney - doğu'da yaşıyan Arab ve Kürt nüfus, Türkler'le karıştıkları, yani aynı bölgede beraber yaşadıkları halde, dillerini korumuşlar, Türk'leşmemişlerdir. Osmanlı çağında da Anadolu'da mühim nüfus hareketleri olmuş, bu hareketler, dışarıdan Türkiye'ye göç şeklinde XX. asırda bile çok mühim olmuştur. Bu suretle Anadolu'ya yerleşen gayrı Türk Müslüman kavimler, Çerkesler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, bir, nihayet iki batın içinde tamamen Türk olmuşlardır.

Moğollar zamanında çok az olmakla beraber Moğol nüfusun da Anadolu'ya yerleştiği olmuş, bunlar da hemen Türk'leşmişlerdir.

Anadolu'da Türk nüfusu zaman zaman ve bazı bölgelerde fevkalâde kesafet peyda etmiş, bu yüzden nasıl Orta Asya nüfusu dünyanın dört bucağına yayılmışsa, aynı şekilde Anadolu Türk nüfusu da komşu ülkelere taşmıştır. Bu taşma önceleri Suriye'ye, Irak'a, bazan İran'a, Kafkasya'ya, hattâ Filistin'e, Mısır'a, Cezâyir'e, Tunus'a doğru olmuş, Osmanlı çağında bilhassa Balkanlar'a teveccüh etmiş, Macaristan'da bile XVI. - XVII. asırlarda mühim Türk kolonisi teşekkül eylemiştir.

Anadolu'da her zaman için başta Rum ve Ermeni olmak üzere azınlık nüfusu, mevcut bulunmuş, ancak Cumhuriyet kurulurken en son azınlıklar Türkiye'yi terketmiş, yerlerine Balkanlar'dan gelen Türk nüfus yerleştirilmiştir. Bu suretle gayrı Müslim azınlık, Cumhuriyet çağında, ancak Istanbul şehrine münhasır gibi kalmıştır.

Anadolu'da Oğuz nüfûsunun dağılışı yeni yeni tedkıyka başlanmıştır. Fakat umumiyetle Bozok grubuna mensup 12 boy Anadolu'nun kuzey bölgelerine, Üçok grubuna mensup 12 boy da güney bölgelerine yerleşmiştir. Oğuzlar'dan Türkiye'ye yerleşen en kalabalık boy, Selçukoğulları'nın başında bulunduğu Kınıklar'dır. Asalette birinci telâkki edilen ve Osmanoğulları'nın başında bulunduğu Kayılar, daha sonra Avşarlar ve Bayındırlar da büyük kesafette Anadolu'ya gelmişlerdir. Her boy kendi şivesini konuştuğu için, bu suretle Anadolu Türkmen (Oğuz) şiveleri teşekkül etmiştir. Kınık - Kayı şivesinin, bugünki Türkiye Türkçesi'ne esas olduğu sanılmaktadır. Kınıklar, bilhassa Kızılırmak bölgesini çepçevre işgal etmişlerdir. Bu suretle klasik Istanbul şivesine yol açılmıştır.

Oğuzlar dışında Türk grupları da Türkiye'ye gelmekle beraber, bunlar, ehemmiyetsiz miktardadır. Bu arada Türkiye'ye yerleşen Karluk, Halaç, Çigil, Kanglı, Uygur, Kıpçak Türkleri vardır. Bunlar şive bakımından Oğuzlar arasında erimişlerdir.

Daha Süleyman - Şâh devrinde bile Anadolu'daki Türk atlı ordusunun 150 000'e yaklaştığı muhakkaktır. Bunların aileleri ve diğer göçmenler 1 - 2 milyon nüfus teşkil etmişlerdir. XII. asırdan başlıyarak Anadolu'da Türk nüfusu milyonları bulmuş ve gittikçe artmış, yalnız kriz devirlerinde azalma göstermiştir.

Bugün Anadolu'da Türk nüfusunun hemen tamamı iskân edilmiş vaziyettedir. Göçebe olarak yaşıyan pek az nüfus kalmıştır ki, bunlara "Yürük" diyoruz.

Oğuzlar (Türkmenler), bozkır kavmi oldukları için, ovalara yerleşmişler, ancak nüfusları çok artınca dağlara yayılmaya başlamışlardır. Dağlık bölgelerde yaşamaya alışmış Oğuz'dn gayrı Türk kavimleri, yukarıda belirtildiği üzere, Anadolu'ya nadiren gelmiştir. Onun için Anadolu'nun dağlık bölgeleri, en son Türk'leşen kısımları teşkil etmiş, uzun müddet bu bölgelerde Ermenîler yaşamıştır.

Bu suretle insanlık tarihinin akışına başka bir mecra veren Anadolu'nun Türk yurdu olma hâdisesi tekevvün ve Türkiye devleti teşekkül eylemiştir.

Güneye Suriye'ye ve Mısır'a doğru yayılan Türkler'in büyük kısmı, birkaç asır, bazan birkaç batında Arabça'yı kabûl edip Türkçe'yi unutmak suretiyle Arab'laşmışlardır Suriye ve daha güney, Z. V. Togan'ın tâbiriyle "Türk nüfusunu öğüten bir kazan" olmuştur.

Anadolu Fâtihi'nin ölümü (5 haziran 1086) :

Süleyman - Şâh'ın şikâyeti üzerine Büyük Türk Hâkanı Sultan Melik - Şâh tarafından Türkiye'den alınan, büyük kumandanlardan ve hânedan kurucu Türk beylerinden, askerî dehâya sahip Artuk Bey, Umman taraflarını fethedip Türk imparatorluğuna bağladıktan sonra Kudüs'e geldi. Bu sıralarda, yani 1085 başlarında Kudüs'te, Sultan Tutuş'la beraber Suriye'yi fetheden büyük Türk kumandanlarından Atsız Bey'in valisi Dumuş Bey bulunuyordu. 20 haziran 1085'te Süleyman - Şâh, Antakya yakınlarında geçen meydan muharebesinde Musul ve Haleb hâkimi Şerefüddevle ibni Müslim'i yendi ve ordusu ile beraber Arab hükümdarı da muharebe meydanında kaldı. Bu zafer ve Antakya'nın fethi gibi çok mühim bir muvaffakıyet, Artuk Bey'in Anadolu Fâtihi'ne olan kinini büsbütün arttırmış, Süleyman - Şâh'ın Suriye'yi de alıp kendisini oradan kovacağı endişesine düşmüştü. Diğer taraftan Suriye'de devlet kurmak çabası içinde bulunan Sultan Melik Şâh'ın kardeşi Sultan Tutuş da Süleyman - Şâh'ın muvaffakıyetlerinden fevkalâde ürkmüş bulunuyordu. Yanına Artuk Bey'i alıp, büyük bir ordu ile Haleb'e geldi ve Anadolu Fâtihi'nin Kuzey Suriye'yi ele geçirmesini önleyici tedbirler aldı.

Süleyman - Şâh, Haleb'i 2 defa muhasara ettiyse de alamadı (30 temmuz 1085 ve mayıs 1086). Tutuş'un üzerine geldiğini öğrenen Anadolu Fâtihi, muhasarayı kaldırdı. Tutuş'u yendiği takdirde, kurucusu ve ilk hükümdârı olduğu Türkiye devletine, Suriye'yi de katacaktı. Haleb'e 5 kilometre kala Aynü Seylem'de rakıybini karşıladı.

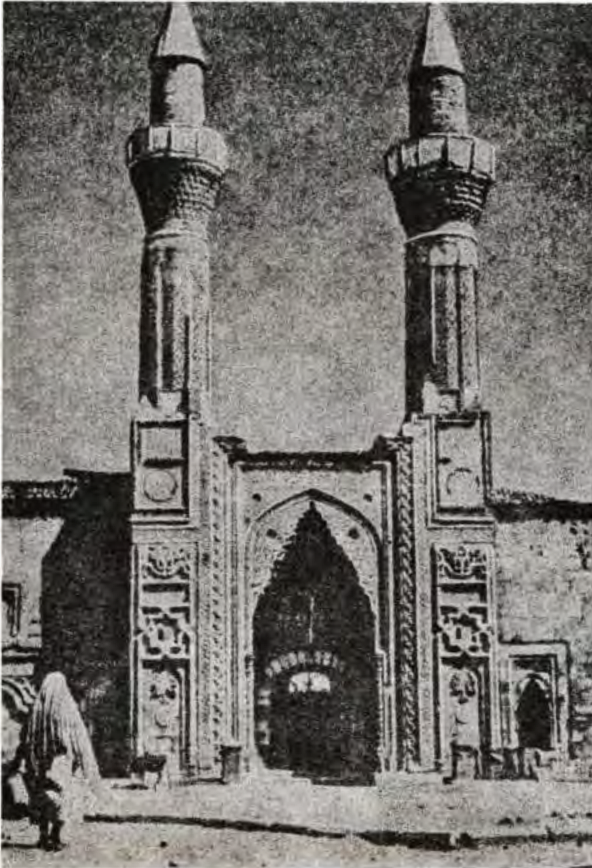
5 haziran 1086'da Haleb yakınlarında geçen büyük kardeş meydan muharebesinde, iki Selçukoğlu karşı karşıya geldi. Süleyman - Şâh, âdeti olduğu üzere teşebbüsü ele alıp derhal taarruza geçti. Fakat Bizans orduları gibi bu taarruzdan

yılmıyan Sultan Tutuş'un ordusu, bozulmadı. Bunun üzerine Artuk Bey, mukabil taarruzla Anadolu ordusunu dağıttı ve bozdu. Hayatı mütemâdî bir zafer silsilesi içinde geçen Anadolu Fâtihi, bu bozgunu gururuna yediremedi, intihar etti veya vuruşurken öldü. Süleyman - Şâh'ın ordusunun büyük kısmı, Sultan Tutuş'un emrine girdi. 12 temmuzda Tutuş, Haleb'e geldi.

Süleyman - Şâh'ın intihârını Bizans tarihçisi Prenses Anna Komnena yazmaktadır. Vuruşurken öldüğü rivayeti daha kuvvetli olabilir. Melik - Şâh, Antakya, Urfa ve Haleb'i Tutuş'a da, Süleyman - Şâh'ın ailesine de bırakmıyarak, doğruca kendisine bağladı ve buralara Yağısıyan, Bozan ve Aksungur Beyler'i vali tayin etti. Fakat Tutuş, sonradan Nusaybin ve Musul'u alarak (mart ve nisan 1093), meliklik sınırlarını genişletti.

Süleyman - Şâh'ın ölümüne çok kızan ve üzülen Sultan Melik - Şâh, 1086 eylûlünde Tutuş'u cezalandırmak üzere Isfahan'dan hareket etti. Alp - Arslan'ın iki oğlu arasında feci bir vuruşma olacaktı. Fakat Haleb önlerinde muazzam ordusu ile ağabeyi Melik - Şâh'ı gören Tutuş: "Gölgesine sığındığım ulu kardeşimin şeref ve kudretini düşürmek istemem; eğer bunu yapacak, onunla vuruşacak olursam, muzaffer de olsam, önce ben küçük düşmüş olurum" diyerek, güneye, Şam'a çekildi. Bu itaatten memnun olan ve kardeş kanı dökmeye niyeti olmıyan Sultan Melik - Şâh, Tutuş'u takip etmedi.

Süleyman - Şâh öldüğü zaman, oğulları çocuk yaşta idi. Süleyman - Şâh'ı çok seven Büyük Türk Hâkanı Melik - Şâh, bu çocukları yetiştirmek, tahsil ve terbiyelerine bizzat nezaret etmek üzere, yanına aldı ve Büyük Türk Hâkanlığı'nın taht şehri olan Isfahân sarayında daire tahsis etti. Bu suretle Süleyman - Şâh'ın ölümünden (5 haziran 1086), Melik - Şâh'ın ölümüne kadar (20 kasım 1092), Türkiye devleti, 6 yıl, 5 ay, 15 gün, Süleyman - Şâh'ın kardeşi Melik Dâvûd'un idaresinde kaldı. Gerçek hükümdar olan Kılıç - Arslan, Türkiye'de değil, Isfahân Sarayı'nda idi.

SELÇUKLULAR : Sıvas'ta 1271'de yapılan Gök Medrese Orta Çağ Türk mimarîsinin şâheserlerindendir

Isfahân Sarayı'nda fevkalâde itina ile yetişen Sultan Süleyman - Şâh'ın büyük oğlu Kılıç - Arslan, Melik - Şâh'ın ölümü üzerine Sultan Berkyaruk'tan müsaade aldı; kardeşi ile beraber İznik'e geldi. Türkiye hükümdarı olarak genç yaşta tahta çıktı.

Melik Dâvûd'un yaşının küçük olması dolayısiyle Türkiye'nin idaresi, Süleyman - Şâh'ın başkumandanı olan Ebulkasım Bey'in elindeydi ve niyabet sıfatını taşıyarak bu emîr, gerçekte hükümdarlık yapıyordu. Gemlik Körfezi'nde bir donanma yaptırarak Marmara'ya hâkim olmak ve Bizans'ı can evinden vurmak istediyse de, Türkler'in deniz hâkimiyetinin Bizans için hazırladığı âkıbeti çok iyi takdir eden imparator Alexius, bu donanmayı yaktırdı. Bu suretle Çakan Bey'in birkaç yıl sonra çok daha geniş ölçüde girişeceği deniz hâkimiyeti teşebbüsü akim kaldı. Ebulkasım Bey, İmparator'un davetiyle Bizans'a gitti ve hükümdarlara mahsus şekilde fevkalâde ağırlandı, hoşça vakit geçirip eğlenmesine itina edildi. Fakat o Istanbul'da iken Bizanslılar, hileyle İzmit'i ele geçirdiler.

Ebulkasım Bey, bütün saltanat naipleri gibi hükümdarlığa hevesliydi. Hattâ Sultan Melik - Şâh'tan kendisine Türkiye hükümdarlığı fermanını yollamasını rica edecek derecede işi ileri götürdü. Çok kızan Büyük Hâkan, kendisini acele Isfahân'a çağırdı. Başının tehlikede olduğunu anlıyan Türk beyi Isfahân'a gittiyse de, günlerce sarayda bekletilip istiskal edildi ve Büyük Hâkan'ın huzuruna kabûl edilmedi. Bununla iktifa etmiyen ve Türkiye'de saltanat hırsıyla kardeş kanı döküleceğini anlıyan Sultan Melik - Şâh, Bozan Bey'e, Anadolu'ya döner dönmez Ebulkasım Bey'in kirişle boğulmasını emretti. 1092 başında Ebulkasım Bey, Anadolu'ya gelir gelmez Bozan Bey tarafından, Büyük Hâkan'ın iradesi yerine getirildi. Ebulkasım Bey'in yerine kardeşi Ebulgazi Bey, Türkiye saltanat nâibi sıfatiyle İznik'te oturmak emrini aldı.

Sultan Melik - Şâh, Bizans'a karşı güttüğü siyaset bakımından da Ebulkasım Bey'i beğenmiyordu. Bu sıralarda Bizans, Çin ile münasebet hâlinde olup, doğudan Türk Hâkanlığı'nı vurması için Çin'i teşvik ediyordu.

Bu sıralarda I. Sultan Kılıç - Arslan, halkın coşkun gösterileri arasında İran'dan İznik'e geldi ve babasının tahtına oturdu.

Çaka Bey Ege Denizi'nde Türk hâkimiyeti kuruyor :

Bu yıllarda Süleyman - Şâh'ın 1081'den beri İzmir valisi olan Oğuzlar'ın Çavuldur boyundan Çaka (veya : Çakan) Bey (evvelce Malatya yöresinin fethinde hizmet etmişti) büyük bir faaliyet göstererek siyasette birinci plana çıktı. Çakan (Çaka), Istanbul'da İmparator Nikeforos Botaneiates'in sarayında tahsil görmüş, Bizans rütbelerini kazanmıştı. Alexius Komnenos'un tahta geçmesi üzerine, Anadolu'ya kaçtı Istanbul'u zaptetmeyi, Bizans imparatoru olmayı düşünüyordu; nitekim "basileus" unvanını takınmıştı (Râsonyi, 183) İzmir'de 40 gemi yaptırıp güclü bir donanma meydana getirdi, Foça'yı, Sakız, Midilli, Rodos ve Sisam gibi Ege'deki Asya Adaları'nı fethetti. Bu, çok büyük bir muvaffakıyet ve mühim bir adımdı. Ege ve Marmara'da Bizans donanmasın-

dan üstün bir düşman donanmasının mevcudiyeti, Bizans'ın sonu demekti. İmparator Alexius, bütün gayretine rağmen Asya Adaları'nı Türkler'den geri alamadı. Amiral Niketas Kastamonites'in kumandasındaki Bizans donanması, Türk donanması tarafından feci bir mağlûbiyete uğratıldı. Bu kere Amiral Konstantinus Dalassenus idaresinde bir donanma yollandı. Bu donanmada ta Belçika'dan gelen yardımcı Flandr birlikleri bile vardı. Zorlukla bu kuvvetler Sakız'ı Türkler'den aldı; fakat Midilli'yi alamadı.

Gelibolu yarımadasını alıp Çanakkale Boğazı'nı tutmak ve Bizans'ı boğmak üzere olan Çaka Bey, Bizans hizmetindeki gayri Müslim Türk kuvvetlerine de casuslar yolluyor, bu birlikleri Bizans'tan ayırmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Çaka Bey, Balkanlar'daki gayrı Müslim Oğuz boylarından Peçenekler'le sıkı müzakere hâlindeydi. Peçenekler, 1087'de Silistre civarında imparator Alexius'u feci şekilde bozmuşlar, 1090 sonlarında Çekmece'ye kadar gelmişlerdi. Avgustus'un halefi Alexius, bin yıllık Roma imparatorluğunun can çekişme hâlinde bulunduğunu anladı ve Haçlılar'ın bir an evvel harekete geçmesi için Avrupa'ya imdat taleplerini artırdı. Avrupa, Bizans seddi yıkıldıktan sonra Türkler'i hiç bir kuvvetin durduramıyacağını müdrikti. Bizans'ın, en büyük Avrupa ve Hıristiyan devleti olduğu şüpheden âzâde bir keyfiyetti.

Bu sıralarda imparator Alexius'un siyasî dehâsı Bizans'ı kurtardı. Balkanlar'a yeni inen Kuman Türkleri ile anlaşıp, onlara Balkanlar'da büyük ülkeler vermek bahanesiyle ittifak yaptı. Müşterek Bizans - Kuman ordusu, 29 nisan 1091'de Meriç'in sol sâhilinde Umurbey'de eski Lebinium mevkıinde, Peçenekler'i yok etti. 40 000 Türk Kuman atlısı, kardeş Peçenekler'i doğradı. Bu suretle Bizans bir kere daha kurtuldu ve Çaka Bey'in çökmesinden sonra da Batı Anadolu'yu geri alarak, Türkler'in daha iki asra yakın bu topraklar için yüz binlerce şehit vermesine yol açtı. Peçenekler'le zamanında işbirliği yapamıyan Çaka Bey, hükümdarlık, hattâ açıkça ileri sürdüğü üzere Bizans imparatorluğu peşinde olduğu için, 1097'de dâmâdı olan I. Sultan Kılıç-Arslan tarafından öldürüldü.

Haçlı seferleri başlıyor :

1071 Malazgirt seferinden 10 sene sonra Türkler, Marmara'ya eriştiler, İznik'i başkent yapan Türkiye devleti kuruldu. Bu devlet, Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlı idi. Türk fütuhatı, baş döndürücü idi. Gerçi Arablar da yüzyıllarca evvel Boğaziçi'ne gelmişler, Istanbul'u muhasara etmişlerdi. Fakat bu teşebbüsler, geçici bir akın mahiyetinden ileri gidememişti. Türkler, Anadolu'da yurt kurmak azminde idiler. Yüz binlerce Oğuz, doğudan devamlı dalgalar hâlinde gelip Anadolu'ya yerleşiyor, köyler ve kasabalar kuruyor, eski şehirlerde ise Türk nüfusunun yerden bitercesine çoğaldığı, yerli halkı azınlıkta bıraktığı görülüyordu.

Türkiye devletinin kuruluşu ve dünyanın en müteşebbis ve enerjik milletinin Anadolu'da yurt kurması, Avrupa'yı dehşet içinde bıraktı. Avrupa'nın en büyük devleti olan Bizans'ın Türkler'in eline geçmesinin bir zaman meselesi olduğunda tereddüt kalmadı. Bizans'ın düşmesiyle Türkler, Avrupa'nın hâkimi olacaklar, hiç bir kuvvet onları durduramıyacaktı. Ne pahasına olursa olsun, Türkler'in Rumeli'ne geçmelerini önlemek, mümkünse onları Anadolu, Suriye ve Filistin'den atmak, Akdeniz'den uzaklaştırmak lâzımdı. Böyle bir harekete ise, hiç bir Avrupa devleti tek başına girişemezdi. Bütün Avrupa birleştiği takdirde, ümit vardı.

İşte Haçlı Seferleri'nin en mühim sebebi, bu Türk meselesidir. Türkiye'nin kuruluşunu önlemek, Türkiye'nin bir Avrupa devleti hâline gelmesine mâni olmak dâvasıdır. Şimdi, bütün İslâm âleminin savunulması gibi çok ağır bir tarihî yük, Türkler'in omuzlarına yükleniyordu.

Haçlı Seferleri'nin ikinci sebebi, iktisadîdir. Avrupa, XI. asırda müthiş bir fakr-u zaruret içindeydi. Hükümdar sarayları bile çıplak taş yığınından ibaretti. Altın, değerli taşlar ve madenler, tamamen Türkler'in ve başka Doğu kavimlerinin elinde birikmişti. Dünyanın bütün zenginliği, Asya'da toplanmıştı. İspanya'da Murâbıtlar, Anadolu'da Türkler, Avrupa'nın iki yakasını tutmuşlardı. Dünya ticaret yolları, mutlak surette Müslümanlar'ın elinde idi. Doğu Avrupa'nın Türk kavimleri, bu taraftan da geniş dış ülkeleri Avrupa'ya kapalı tutuyorlardı. Avrupa, en iptidaî maddeler için bile Doğu'ya muhtaç bulunuyordu. Bu maddeleri altınla satın almaya mecburdu. Altın ise, artık Avrupa piyasasında görülmez bir metâ hâline gelmişti, tükenmek üzereydi. 3 asırdan beri Avrupa'da bir tek altın sikke kesilmemişti.

Avrupa'da — milyonluk Istanbul'un dışında — nüfusu yüz bini bulan hiç bir Hıristiyan şehri yoktu. Nüfusu 20 000'i geçen şehir sayısı ise 20'den ibaretti. Doğu'da ise — milyonluk birkaç şehir dışında — her ülkede birkaç tane yüz bin nüfuslu şehir vardı. Şehir ekonomisinin teşekkül edemediği ve burjuvanın doğmadığı Avrupa'da, orta sınıf yoktu; esir ve fakir köylü ile zadegân diye başlıca iki iktisadî sınıf vardı. Ziraat iptidaî idi. Ziraat âletleri tahtadandı. Sulama sistemi yoktu. Fransa, Almanya, Venedik gibi büyük sayılan Avrupa devletlerinin yıllık geliri, en mütevazı bir Türk beyliğinin gelirinden azdı. Avrupa'da ancak 7 devletin nüfusu 1 milyonu geçiyordu : Almanya, Fransa, İngiltere, Macaristan, Lehistan, Sicilya ve Bizans. Bunlardan hiç birinin nüfusu, 10 milyona yaklaşmıyordu. Türk İmparatorluğu'nda ise 100, Çin'de en az 60 milyon insan yaşıyordu.

I. Haçlı seferinin teşekkülü :

Papa'nın teşviki ile Kudüs'ü Müslümanlar'dan alıp Cennet'e kavuşmak ve zengin Doğu ülkelerini yağmalamak üzere, mutaassıp ve cahil Hıristiyan kitleleri, Avrupa'da gittikçe huzursuzluğu arttırıyordu. Yalnız Pierre l'Ermite adında yoksul bir Fransız keşişi etrafına 50 000 Fransız toplamıştı. Her türlü dünya nimetinden uzak yaşıyan ve bu nimetlere erişmek için de hiç bir ümitleri olmıyan bu sürü, Kudüs'e gitmek hülyasiyle Fransa'dan ayrıldı. Almanya'ya gelince kendilerine 50 000 de Alman serserisi katıldı. Macaristan'da ve Balkanlar'da daha da büyüyen bu sefiller ordusu karşısında irkilen zengin Bizans, bunları acele Yalova'da Anadolu toprağına çıkardı, yâni Türkiye'ye soktu. Bu sürü, yollarda, Müslüman ve Hıristiyan farkı gözetmeksizin önlerine çıkanı boğazlayıp soyuyordu. Bu büyük, fakat hiç bir disiplin ve kumanda altında bulunmıyan kafile, Türkiye'nin başkenti İznik'i almak sevdasiyle bu şehre yaklaştılar. Fakat şehir yakınlarında, 1096 eylûlünde Sultan Kılıç-Arslan tarafından yolları kesildi. Türkler tarafından tamamen kılıçtan geçirilen bu zavallılar sürüsünün ancak işe yarıyanları esir edildi.

Fakat bu sürünün arkasından Avrupa'nın bütün eli silâh tutanlarından, şövalyelerden, kontlardan ve dukalardan müteşekkil gerçek bir ordu geliyordu. Bu ordunun başında Godefroy de Bouillon vardı. Ordu Bizans'a yaklaştığı zaman 600 000 kişiyi bulmuştu. Tabiî bu kitlenin içinde meslekten asker olanlar dışında yolda katılan sürüyle çapulcu da vardı. Güya Bizans'ı kurtarmak üzere gelen bu sürü, imparator

Alexius Komnenos'u gerçekten ürküttü. Genç ve muktedir İmparator, bu Avrupalılar'ı başından defetmek için, aralarında aynı topraklarda yan yana yaşamaktan doğan bir yakınlaşma olan Türkler'le anlaşmaya taraftardı. Balkanlar'da ve Güney İtalya'da Bizans hâkimiyetini tekrar kurarak Anadolu'nun kaybını bir dereceye kadar telâfiye çalışan İmparator, Haçlı kumandanları ile acele bir anlaşma yapıp onları Anadolu'ya yani Türkiye devletine geçirdi.

Yapılan anlaşmaya göre Haçlılar, Anadolu'da Türkler'den koparabildikleri ülkeleri Bizans'a verecekler, ancak Anadolu dışında fetihler yaparlarsa, kendileri için alakoyacaklardı.

Sultan Kılıç-Arslan yarım milyon Haçlı'yı Anadolu yaylalarına gömdü :

1097 mayısında Haçlılar, Türkiye'nin başkenti İznik'i muhasara altına aldılar. 600 000 kişilik sürüye karşı koyamıyacaklarını anlıyan ve Haçlılar'ın vahşetini bilen Türkler, İznik'i medenî saydıkları Bizans'a teslim etmek üzere Bizanslılar'la müzakereye giriştiler. Fakat tam bu sırada Sultan Kılıç - Arslan'ın İznik'e yaklaştığı duyuldu. Bundan cesaret alan İznik'teki Türk garnizonu, kaleyi Bizans'a teslimden vazgeçti. Sultan Kılıç - Arslan ile Haçlılar arasında geçen ve 10'a 1 nispetinde kuvvetler arasında cereyan eden meydan muharebesinde, her iki taraf da ağır zayiat verdi. Düşmanın kahredici sayı üstünlüğü karşısında meydan muharebesi vererek kesin zafer kazanmanın imkânsızlığını anlıyan Türkiye hükümdarı, gerilla harbine karar verdi, geri çekildi.

Sultan Kılıç - Arslan'ın ordusu ile çekilmesi üzerine Türkiye'nin ilk başkenti İznik, Bizans'a teslim oldu. İmparator Alexius, esir Türkler'e iyi muamele etti. Para karşılığında kurtulmalarına razı oldu. Esir düşenler arasında bulunan Sultan Kılıç - Arslan'ın zevcesine büyük hürmet gösterdi; istediği zaman Türkiye hükümdarının yanına dönmekte serbest olmak üzere kendisini Istanbul sarayında ağırladı. Bizans'ın Türkler'e karşı bu yumuşak siyaseti, Bizans halkının Katolik Latin sürülerine olan nefretinden doğuyordu.

Bundan sonra Haçlılar, Eskişehir istikametinde Anadolu'ya daldılar. 30 haziran 1097'de Haçlılar'ı Eskişehir'de karşılıyan Sultan Kılıç - Arslan, çok kanlı vuruşmalardan sonra, düşmanı imha etmenin imkânsızlığı karşısında tekrar geri çekildi.

Bundan sonra Türkler'le Haçlılar arasında Anadolu yaylalarında amansız bir gerilla harbi başladı. Yanında Dânişmend Gazi gibi Türkiye'nin en büyük kumandanları olan Sultan Kılıç - Arslan, yaz sıcağı altında düşmanı yakalıyabildiği yerde vurmaya, birliklerini ayrı ayrı çevirip kısa vuruşmalarla imhaya muvaffak oldu.

Bu sıralarda Türkler, bir yandan da Bizans ordusu ile vuruşuyorlardı. Anadolu'daki Türk ordusunun 150 000 kişiden ibaret olduğu hatırlanırsa, tekmil Türkiye'yi bu kadar kuvvetle bütün birleşmiş Avrupa'ya karşı tutmanın ne derecelerde müşkül olduğu anlaşılır. Filhakika imparator Alexius, fırsattan faydalanarak Türk askerinden boşalan Batı Anadolu'yu, bu arada İzmir'i, Türkler'den geri almıştı. Türkler, Anadolu'nun merkez yaylasına sıkışıp en güç şartlar altında vatan müdafaasına koyuldular. Bu sıralarda Toroslar'daki Ermeni beyleri de vakti fırsat bilip Kilikya'da bir Ermeni devleti kurdular.

Antakya'yı kuşatmak üzere Anadolu topraklarını terkeden Haçlı kuvvetleri, artık 100 000 kişiye inmiş bulunuyordu. Sultan Kılıç - Arslan, Anadolu yollarında, gerilla harbiyle, yarım milyon Haçlı'yı yok etmişti.

Haçlılar Antakya'da (21 ekim 1097) :

Yarım milyon zayiat pahasına Türkiye'yi baştan başa çiğneyip geçen Haçlılar, 100 000 kişiye yaklaşan orduları ile pek mühim Antakya kalesini muhasaraya başladılar. Bu sıralarda Antakya, Türkiye'ye ait değildi. Süleyman - Şâh'ın ölümünden sonra, doğrudan doğruya Büyük Türk Hâkanlığı'na bağlanmıştı. Kalenin kumandanı Yağıbasan Bey, Sultan Melik - Şâh devrinden beri bu vazifede idi.

21 ekim 1097'de Haçlılar, Antakya'yı muhasaraya aldılar. Muhasara, 7 aydan fazla sürdü. Gene de Haçlılar, şehri alamıyacaklardı. Fakat kaledeki bir Hıristiyan, Türkler'e ihanet etti ve Haçlılar'a yol gösterdi. 2 haziran 1098'de şehir, Haçlılar'ın eline düştü. Bu pek mühim kaleyi kurtarmak üzere Büyük Türk Hâkanı, Musul umumî valisi Kerboğa Bey'i düşmanın üzerine yolladı. Kerboğa, Haçlılar'ı Antakya kalesi içinde kuşattı. Kale Türkler'in eline geçmek üzere iken, güya şehirde Hazret-i Îsâ'nın böğrüne saplanan mızrak bulundu. Bu sahte mucize Hıristiyanlar'a âdetâ yeniden can verdi. 28 haziran'da kaleden beklenmiyen bir huruç yapan Haçlılar, Türk ordusunu dağıttılar.

Antakya'da, Urfa'dakinden sonra ikinci Haçlı devleti kuruldu.

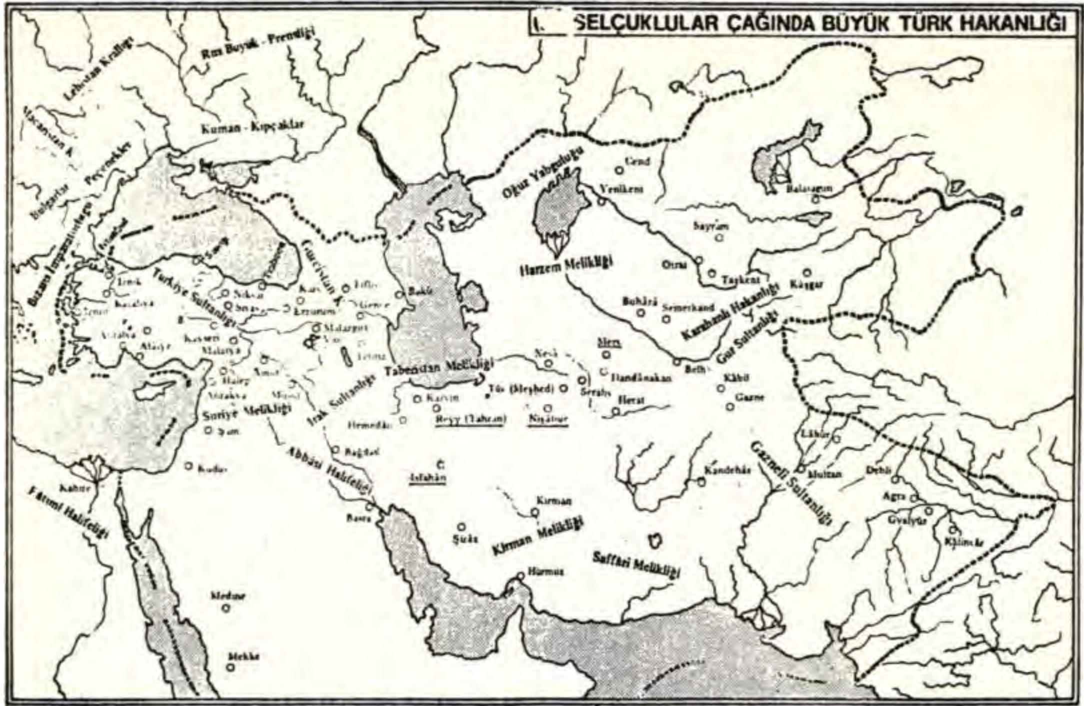
Haçlılar Kudüs'te :

Haçlılar, yola çıktıktan 3 yıl sonra hedefleri olan Kudüs'e eriştiler. Kudüs önlerine geldikleri zaman, yola çıktıklarında 600 000 kişi olan Haçlı sürüsü, 40 000'e düşmüştü. Kudüs bu sıralarda Büyük Türk Hâkanlığı'nın elinden çıkmış, tekrar Fâtımîler'e geçmişti; yani Kahire'den idare ediliyordu. Zayıf Şîî Arab savunmasından sonra şehir, düştü. Daha Ren kıyılarında 10 000 Yahudi'yi kılıçtan geçirmek suretiyle sefere başlamış olan Haçlılar, Kudüs'te tam 70 000 Müslüman ve Yahudi'yi boğazladılar. Camilere sığınan kadınlar ve çocuklar bile görülmemiş bir vahşetle kılıçtan geçirildi. Şehrin sokaklarından dereler gibi kan aktı; cesetlerden yollar yer yer tıkandı. Haçlılar ve atları, baştan başa kana batıp kıpkızıl kesildiler.

Bu suretle 467 yıllık Müslüman şehri Kudüs, Katolik bir Latin krallığın merkezi oldu. Bu krallık, bütün Haçlı devletçiklerinin metbuu sayıldı. Mekke ve Medîne'den sonra Müslümanlar'ın 3. mukaddes şehri bu suretle Avrupalılar'ın eline geçti. Haçlılar, her şeye rağmen hedeflerine vâsıl oldular. Hıristiyanlar'ın Doğu Akdeniz kıyılarında yerleşmesi, Türkler tarafından asla müsamaha ile karşılanacak bir şey değildi. Türkler, iki asır, Avrupalılar'ı bu sahillerden tamamen çıkarmaya ve bütün Anadolu'yu Türk idaresinde birleştirmeye çalışacaklardır. Bu suretle Haçlı seferleri, tarihin akışını durdurmuş oluyordu. Istanbul'un Fethi, 3,5 asır ileriye atılmıştı.

Sultan Kılıç - Arslan devrinde Türkiye (1086 - 1107) :

En müşkül şartlar içinde vatan müdafaası yapan I. Kılıç - Arslan, 600 000 kişilik Haçlı sürüsünün yarım milyonunu imha ederek Türkiye'den attıktan sonra, büyük bir faaliyetle devleti kalkındırma işine girişti. Orta Asya'da çok meşgul olan Büyük Türk Hâkanlığı'ndan gittikçe daha az yardım geliyor, bazı yıllar Türkiye, kendi yağıyla kavrulmak mecburiyetinde kalıyordu. Gerçi I. Kılıç - Arslan'ın azmi, Türkiye devletini kurtarmış, Oğuz Türklüğü'nün kırılamaz enerjisi, Anadolu topraklarından sökülememişti. Fakat Süleyman - Şâh'ın birçok fetihleri elden çıkarıldığı gibi, devletin bünyesi de Birinci Haçlı Seferi'nin ve Bizans'ın darbeleri altında

I. SELÇUKLULAR ÇAĞINDA BÜYÜK TÜRK HAKANLIĞI
Kuman - Kıpçaklar
Oğuz Yabguluğu
Harzem Melikliği
Türkiye Sultanlığı
Taberistan Melikliği
Irak Sultanlığı
Suriye Melikliği
Abbâsi Halifeliği
Fâtımî Halifeliği
Kirman Melikliği
Saffâri Melikliği
Gazneli Sultanlığı
Karahanlı Hakanlığı
Gur Sultanlığı
Kirman
Medine
Mekke

İSTANBUL LATİN İMP.
İstanbul
İznik
BİZANS İMPARATORLUĞU
Eskişehir
Kütahya
Karahisar
İzmir
Miryokefalon
Uluborlu
Isparta
Konya
Antalya
Alâiye
Sinop
Kastamonu
Samsun
Amasya
Niksar
Tokat
Trabzon
Trabzon Rum İmp.
MOĞOL İMP.
Erzincan
Erzurum
Sivas
Kırşehir
Kayseriye
Aksaray
Niğde
Lârende
Tarsus
Silifke
Kilikya Ermeni Kr.
Sis
Çemişkezek
Malazgirt
Ahlat
Van
Harput
Malatya
Meyyafârikıyn Eyyûbi Mel.
Meyyafârikıyn
Âmid
Hısn-Keyfâ
Mardin
Hısn-Keyfa Eyyûbi Mel.
Mardin Artuklu Mel.
Urfa
URFA KONT.
Erbil
Erbil Ata bey.
Musul
Musul Ata beyliği
Antakya
Halep
Halep Eyyûbi Mel.
ANTAKYA PR.
KIBRIS LATİN KR.
ABBASİ HALİFELİĞİ
Şam Eyyûbi Mel.
Şam
SELÇUKLU ÇAĞINDA TÜRKİYE İMPARATORLUĞU (1242)
İMPARATORLUK

zayıflamış, hattâ gerçek bir kriz geçirmişti. Haçlılar karşısında verilen zayiat, Türkistan'dan gelen yüzbinlerce yeni göçmenle kapatılmaya çalışılıyordu. Batı Anadolu ve Marmara havzası tamamen Bizans'ın eline geçmiş, Türkiye sınırlarında büyük bir daralma olmuştu. Bizans, Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde de birçok yeri Türkler'den almıştı. Türkler'i denizden uzaklaştırmaya, yani hayat yollarını kesmeye çalışıyordu.

Diğer taraftan Anadolu'daki feodal beylerden üçü, Dânişmendoğulları, Mengücoğulları ve Saltıkoğulları, kuvvetlenmişler, birer krallık hâline gelmişler ve Sultan Kılıç-Arslan'ı sadece ismen metbû tanımak derecesinde istiklâl kesbetmişlerdi. Türkiye'nin ikinci taht şehri Konya olmuştu. Konya, bu Türk devletlerinin başkentleri olan Sıvas'a, Erzincan'a, Erzurum'a söz geçirmekte müşkülâta duçar oluyordu. Bunların en kuvvetlileri Dânişmendoğulları idi. Devletin kurucusu Ahmed Dânişmend Gazi, Anadolu fethinde kızkardeşinin oğlu olan Süleyman-Şâh'ın yanında mühim rol oynamıştı. Haçlılar'a karşı bu beylikler, Sultan Kılıç-Arslan'ın etrafında, sıkı bir şekilde toplanmakla beraber, Haçlı sürülerinin def'inden sonra tavır değiştirmişlerdi.

Kılıç-Arslan, Haçlı muharriri Guillaume de Tyr'in dediği gibi: "çok cesur, bilge, devlet işlerinde mâhir ve tecrübeli, büyük bir hükümdar" idi. Meziyetlerini düşmanlarına da kabûl ettirmişti. Onun karşılaştığı buhranla, tarihte pek az hükümdar ve lider karşı karşıya gelmiştir. Türk ordusunun beş-on mislini bulan Haçlı sürüleri karşısında bir an için bile ümit ve azmi kırılmamış, en kritik anlarda vaziyeti kurtarmanın yolunu bulmuştur. Bu arada Bizans gibi büyük bir askerî devletle de harb edilmekte bulunulduğu düşünülürse, Sultan Kılıç-Arslan'ın tekabbül ettiği yükün ağırlığı anlaşılır. Türkiye için, bir ölüm ve kalım meselesi bahis mevzuu olmuştur. Anadolu, çeyrek asır öncesi gibi bir Bizans eyâleti olabilir, Türkiye devleti yıkılabilir, Türkler, Fırat'ın ve Toroslar'ın ötesine atılabilirdi. Daha Anadolu'nun birçok bölgesinde Türkler, azınlık hâlinde idiler.

İnsan gücünün üzerinde çalışan genç Türk hükümdarı, en zor şartlar içinde bile şaşalamamıştır. Eskişehir'de yarım milyon Haçlı'yı bir arada görünce dehşet içinde kalan kumandanlarına şöyle demişti: "Gördüğünüz gibi göz alabildiğine dağlar, tepeler, ovalar, vâdiler, düşman sürüleriyle dolmuş. Fakat ordumuzu bu sürünün elinden kurtaracağız. Sözlerimi iyi dinler ve bana inanırsanız, yurdumuzu da kurtarırız". Bu sözler, müthiş bir irade kuvvetinin ifadesidir. Yalnız Amasya civarında Sultan Kılıç-Arslan'ın 300 000 Haçlı'yı tamamen imha etmesi, Türk tarihinin en büyük zaferlerinden birini teşkil etmektedir.

Bu merhametsiz harb boyunca Türkiye hükümdarı, Anadolu'daki Hıristiyan tab'asından şefkatini esirgememiştir. Onlara eskisinden farklı hiç bir muamelede bulunmamıştır. Nitekim Hıristiyan tab'a da, Haçlılar geçerken, hükümdarlarına karşı ayaklanmayı akıllarından geçirmemişlerdir ki, Türk idaresinden ne derecede memnun olduklarını gösterir. Kılıç-Arslan'ın çağdaşı Urfalı meşhur târihçi Matthieus, şöyle yazmaktadır: "Yüksek ruhlu ve hayırsever hükümdarımızın mevcudiyeti, biz bütün Hıristiyanlar için en büyük teminattır". Haçlı harblerine bizzat katılan bir Latin tarihçi, karşı karşıya savaştığı Türkler hakkında şu satırları yazmaktan kendini alamamıştır: "Türkler'in fetanet, kahramanlık ve muharebe kabiliyetlerini kim tasvir edebilir? Eğer Türkler, Hıristiyan olsa idi, kudret ve cesarette, harb san'atında kimsenin onların kâbına varamıyacağı şüphesizdi".

I. Kılıç-Arslan nehirde boğularak öldü (temmuz 1107) :

Sultan Kılıç-Arslan, 1107 martında Musul'a girdi ve 11 yaşındaki oğlu Melik-Şâh'ı oraya "melik" yaptıktan sonra kuzey-batıya doğru yol aldı. Temmuz'da Hâbûr suyunu geçerken atıyla beraber boğuldu. Cesedi çıkarılıp Meyyâfârikıyn'e (şimdiki Silvan) getirilip gömüldü. Saltanatı Sultan Melik-Şâh'ın ölümü üzerine Türkiye'ye geliş tarihinden itibaren 14 yıl, 8 aydır. Ölümünde 35 yaşından daha genç olduğu muhakkaktır.

Sultan Kılıç-Arslan'ın yerine 11 yaşındaki büyük oğlu Melik-Şâh geçti. Fakat çocuk olduğu için Büyük Türk Hâkanı olan —Sultan Melik-Şâh'ın oğlu— Sultan Mehmed Tapar tarafından Türk imparatorluk başkentine çağırıldı. Babası gibi 2 yıl orada talim ve terbiye gördükten sonra 1109'da eline Türkiye sultanlığı fermanı verilip Konya'ya gönderildi. 2 yıl zarfında Türkiye, Sultan Melikşâh (bazı kaynaklarda "Şehenşâh" şeklindedir) adına saltanat naipleri tarafından idare edildi. Sultan Melik-Şâh, 1116'da öldü. 20 yaşında idi. Saltanatı 9 yıl olup bunun 2 yılı ismen saltanattır. Yerine kardeşi Sultan Mes'ud geçti ki, Türkiye'nin 4. hükümdarıdır.

I. Sultan Mes'ud 39 yıl Türkiye tahtında kaldı (1116 - 1155) :

Sultan Mes'ud, 39 yıl babasının yolunda devam etmiş, bilhassa Türkiye devletine tâbî olan feodal devletçiklerle, yani Dânişmendoğulları, Mengücekler ve Saltıkoğulları ile uğraşıp merkezî idareyi takviyeye çalışmıştır. Diğer taraftan genç Türkiye devleti, Haçlılar ve Bizans ile daimî denecek bir harb içinde yaşamıştır. Artukoğlu Belek ve Dânişmendoğlu Melik Gazi'nin kızları ile evli idi.

Sultan Mes'ud, son yıllarında, 40 yaşlarındaki büyük oğlu Kılıç-Arslan'ı (II. Sultan Kılıç-Arslan) kendi eliyle hükümdar yapmıştır. Bu suretle ölümünden sonra yeni bir kardeş kavgasını önlemek istiyordu. Gerçekten Türkiye'nin istikbali kritikti ve feodal bünye her an için dağılabilirdi. Sultan Mes'ud, düşman sürülerini yurdundan atmanın verdiği büyük huzur ve devletini oğlunun muktedir ellerine teslim etmekten doğan emniyet içinde Konya'da öldü. 57 yaşlarında idi. Oğlu II. Kılıç-Arslan, Türkiye devletini, Süleyman-Şâh devrindeki gücüne çıkaracaktır.

II. Haçlı Seferi (1147 - 1149) :

II. Haçlı Seferi, Almanya imparatoru III. Konrat ile Fransa kralı VII. Louis tarafından yöneltildi. III. Konrat, 75 000 kişilik ordusu ile Konya ovasına kadar geldi. Eskişehir meydan muharebesinde (25 ekim 1147) sayıca az ordusu ile düşmanı karşılıyan I. Sultan Mes'ud, Haçlı kuvvetlerini imha etti. İmparator, 5 000 askeriyle canını zor kurtarabilip İznik'e sığındı.

Bu sırada Fransa kralı VII. Louis de 150 000 kişilik bir ordu ile İznik'e gelip İmparator ile birleşti. Bu büyük orduya karşı Yalvaç meydan muharebesini verip Türkiye'nin istikbalini tehlikeye atmayı doğru bulmıyan Sultan Mes'ud, Haçlılar'ı Toros geçitlerine kadar çekti. Toroslar'da müthiş zâyiat veren Haçlılar, Antalya'ya sığındılar. Sultan Mes'ud, Urfa kontluğunun da metbûu oldu.

II. Sultan Kılıç-Arslan 37 yıl Türkiye'ye Haçlı darbesinden önceki şevketini kazandırmaya çalıştı (1155 - 1192) :

1157 - 1243 yılları, Türkiye devletinde "I. İmparatorluk Çağı" diye anılabilir ("II. İmparatorluk Çağı", Osmanoğul-

ları devridir). Bu tarihler, Sultan Sancar'ın ölümü (29 nisan 1157) ile Kösedağ Bozgunu (3 temmuz 1243) arasındaki 86 senedir. Bu bir asra yakın zaman, Türkiye devletinin büyüklük devridir. Bu devirde Anadolu Selçuklu imparatorları, Büyük Türk Hâkanı, yani en büyük Türk hükümdarıdır. Sultan Melik-Şâh'ın oğullarından sonuncusu olan Sultan Sancar'ın ölümiyle —yerinde görüldüğü üzere— Büyük S. sona ermiş, Büyük Hâkanlık tacı Batı'ya, Türkiye'ye geçmiştir. Gerçi Irak S.'ı da bu iddiada bulunmuşlarsa da, Türkiye Selçuklu devletinin güç ve şevket itibariyle Irak S.'ını gölgede bıraktığı muhakkaktır. Esasen az sonra Irak S.'ının yerini Harzem-Şâhlar almıştır. — Kösedağ Bozgunu ile Türkiye, Alâeddin Keykubâd devrinde eriştiği dünyanın en güçlü devleti olma imtiyazını kaybetmiş, tedricen Moğol tahakkümü altına düşmüştür. Yavaş yavaş istiklâlini kaybetmiş, İlhanlılar'a bağlanmış, dağılmış, birçok devletlere ayrılmış, sonra yavaş yavaş Osmanoğulları tarafından toparlanmış, tarihte ikinci defa olarak birliğine kavuşmuştur.

II. Kılıç-Arslan, bu kısa, fakat şanlı devreyi açar. Bizans'ın Anadolu'yu istirdat ümit ve siyasetini ebediyen kırmakla, sâniyen Haçlılar'ı Türkiye'yi tehdit edebilecek durumdan tamamen uzaklaştırmakla, sâlisen Türkiye'deki feodal beylikleri merkeze bağlayıp Anadolu birliğini kurmakla, bu neticeyi temin etmiştir. Bunun sonunda Türkiye, büyük bir refah devresine girmiştir.

1155'te babasının yerine sultan olan II. Kılıç-Arslan, Büyük Türk Hâkanı Sultan Sancar'ın ölümü üzerine 1157'de tamamen bağımsız oldu. O tarihe kadar ismen de olsa Büyük Hâkan'ın üstünlüğü ve metbûluğu kabûl ediliyordu. Sultan Sancar'ın yerine kimse geçmedi ve S., Orta Asya'dan, Türkistan'dan ve Orta Doğu'dan tamamen el çekti. Yakın Doğu'da Türkiye'de, Kirman'da (Güney-doğu İran) ve Basra Körfezi ile Hazar arasındaki ülkelerde olmak üzere 3 Selçuklu devleti kaldı. S.'ın "atabeyler" denen kumandanları, ayrı devlet kurdular ve çok kere Türkiye veya Irak S.'ına tâbi oldular.

1157'de Sultan Kılıç-Arslan, elden çıkmış olan Ayntab'ı alarak Suriye sınırını temin etti. Bundan sonra, Batı Anadolu'nun, Marmara bölgesinin sahibi olan ve Akdeniz ile Karadeniz kıyılarında mümkün olduğu kadar Orta Anadolu'ya yaklaşmak isteyen Bizans'a döndü. İmparator Manuel Komnenos'u Eskişehir civarında çok ağır bir bozguna uğrattı. Bizans kaynaklarına göre 20 000, Müslüman kaynaklarına göre bunun çok üzerinde sayıda Bizans askeri, muharebe meydanında kaldı.

Zor vaziyette kalan ve her yıl yeni bir Bizans ordusu ile vuruşmaktan devletin iç bünyesi ile uğraşamıyan Sultan Kılıç-Arslan, Bizans'la sulh yapmayı düşündü. Bizans siyasetinin içinde bulunabilmek maksadiyle Istanbul'u ziyaret etti. İmparator Manuel tarafından çok büyük merasimlerle karşılandı ve mübalâğalı misafirperverliklerle ağırlandı. Günde iki defa sarayda misafir bulunduğu daireye altın kablarla yemek gönderiliyor, bunlar bir daha geri alınmıyordu. 3 aylık misâfirlik boyunca bu hâl devâm etti. Bizans, zenginliği ile Türkiye hükümdarına tesir etmek ve onu mücadelesinde ümitsizliğe düşürmek istiyordu. Bu suretle bir müddet için Bizans'la sulh temin edildiyse de, bu sulh, bir mütareke mahiyetini aşmadı. Anadolu'da yer kazanmak emelinden vazgeçmiyen Bizans'ın bu isteğini kesin şekilde kırmak icap ediyordu. Bu tarihî hâdise Türkler'e ancak 1176'da müyesser oldu.

1174'te Musul ve Suriye'nin kudretli Türk hükümdarı Atabey Nûreddin Mahmud Zengî'nin ölümü, II. Kılıç-Arslan'ı güçlü bir rakîpten kurtardı. Zira Güney-doğu Anadolu, iki Türk devleti arasında rekabet mevzuu idi.

Nûreddin Mahmud Zengî'nin ölümünden sonra, Anadolu birliğine en büyük engeli teşkil eden Dânişmendli krallığının dahilî istiklâline son vermek sırası geldi. 1175'te bu Türk devletini ortadan kaldıran II. Kılıç-Arslan, Anadolu birliği yolunda en büyük adımlardan birini atmış oldu. Dânişmendoğulları Selçuklu hizmetine girdiler ve sahip oldukları Orta Anadolu'nun doğu bölgelerine Konya'dan valiler tâyin olundu. Bu suretle zaman zaman Selçukoğulları'na baş kaldıran ve sinsi bir mücâdeleyle dâhilî istiklâllerini devâm ettirmek isteyen bu tâbî devlete son verildi.

Anadolu'da Zengîler'in rekabetinden ve Dânişmendliler'in serkeşliğinden kurtulan II. Kılıç-Arslan'ın bu rahat vaziyette Bizans'a teveccühte gecikmiyeceği, Istanbul'da çok iyi anlaşıldı. Nitekim Türk akıncıları Ege sahillerine kadar akınlar yapıyorlardı; Edremit'i bile yağmalamışlardı. Türkler'i Ege ve Marmara'dan uzak tutmak ise, Bizans siyasetinin mihrak noktasını teşkil ediyordu. Bu vaziyet, Miryokefalon'u doğurdu ki, aşağıda bahsi geçecektir.

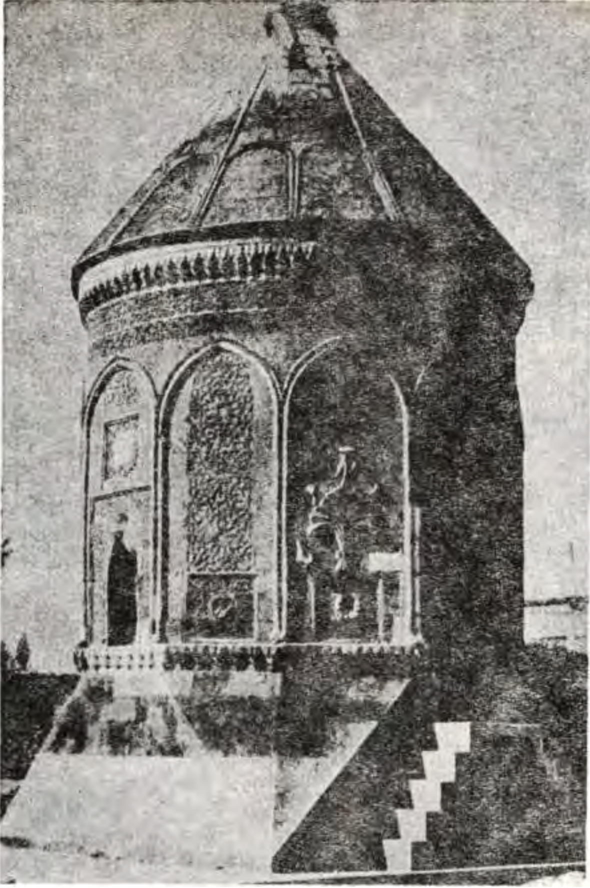
II. Kılıç-Arslan ve oğulları :

II. Kılıç-Arslan, 1192 ağustosunda Konya-Aksaray yolunda, Konya yakınlarında öldü. Öldüğünde 77 yaşında idi. Konya'da babası Sultan Mes'ud'un camiinin yanındaki "künbed"e gömüldü.

1185 yıllarında yani ölümünden 7 yıl önce II. Kılıç-Arslan, 11 oğluna Türkiye'nin eyâletlerini vermişti : büyük oğlu Kutbeddin Melik-Şâh'a Sivas'ı, Rükneddin Süleyman-Şâh'a Tokat'ı, Muhyiddin Mes'ud'a Ankara'yı, Nureddin Mahmud Sultan-Şâh'a Kayseri'yi, Mugıyseddin Tuğrul-Şâh'a Elbistan'ı, Muizzeddin Kaysar-Şâh'a Malatya'yı, Nâsıreddin Berkyaruk-Şâh'a Niksar'ı, Nizâmeddin Argun-Şâh'a Amasya'yı, Sancar-Şâh'a Ereğli'yi, Arslan-Şâh'a Niğde'yi, en küçük oğlu Gıyaseddin Key-husrev'e de Uluborlu'yu merkez ve bu merkezlerin etrafındaki havaliyi eyâlet olarak verdi. Kendisi bu 11 melik'in (kralın) metbuu olarak Konya'da oturuyordu. Son yıllarda devlet işlerini daha çok vezîri (başbakanı) İhtiyâreddin Hasan tedvir ediyordu.

II. Kılıç-Arslan'ın çağdaşı Rahib Grégoire, meşhur tarihinde, en büyük Bizans imparatorlarından biri sayılan Manuel Komnenos'la muasırı II. Kılıç-Arslan'ı karşılaştırmakta, Türkiye hükümdarını üstün bulmaktadır. Sultan'ın İmparator'dan "daha akıllı, daha ihtiyatlı, daha enerjik, daha doğru görüşlü" olduğunu söylemektedir. 70 yaşını geçtiği demlerde bile ordusuna bizzat kumanda etmesi, enerjisini ispat etmeye yeter. Çağdaş Arab kaynaklarında II. Kılıç-Arslan'ın "heybetli, azametli, âdil, siyasî görüşe sahip" bir hükümdar olduğu, çağdaş Ermeni kaynaklarında da "son derece akıllı ve hiç bir zaman adaletten ayrılmaz" bulunduğu belirtilmektedir.

Ataları gibi çok yüksek bir kültüre sahip olan ve şehzâdeliğinde müstakbel bir hükümdar olmak üzere en ince itinalarla yetiştirilen II. Kılıç-Arslan, Türkler'de âdet olduğu üzere samimî dindar, riyakâr mutaassıplıktan müteneffir bir hükümdardı. Hıristiyan tab'asına, Müslüman tab'asından farksız muamele eder, adalette din farkı gözetmezdi. Bugün için tabiî olan bu hususlar, Ortaçağ'da yalnız Türkler'e mahsus bir şeydi. Bu husus, II. Kılıç-Arslan'ın muâsırı olan bütün Hıristiyan tarihçilerin şehâdetiyle sabittir ve bunların bir

SELÇUKLULAR : Kayseri'deki Döner künbed Anadolu Selçuklu Türk mimarisinin en güzel eserlerin biridir

teki bile aksi iddiada bulunmamıştır. Hıristiyanlar, kiliselerinde Sultan'ın şevketi ve Türk milletinin başlarından eksik olmaması için dua ederlerdi. Türk idaresi, Anadolu'ya görülmemiş bir huzur, asayiş ve refah getirmişti. Bizans idaresinden tamamen farklı idi. II. Kılıç - Arslan devrinde Anadolu'da Türk nüfusun, Hıristiyanlar'a nisbetle henüz hafifçe sayılabilecek bir ekseriyette olduğu sanılmaktadır. Bu durumda Anadolu Hıristiyanları'nın Bizans'la olan harblerde Türkiye'ye isyan etmeyi hatırlarına getirmeyişleri, Türk idaresinin mükemmelliğine en büyük delil teşkil eder.

Filhakika Miryokefalon zaferinden sonra II. Kılıç - Arslan, Malatya'daki Süryânî Patriki'ne, bu büyük zaferi Patrik'in duaları sayesinde kazandığını söyliyecek derecede büyüklük, nezaket ve ince siyasî görüş kabiliyeti göstermişti.

II. Kılıç - Arslan devrinde de Türkistan'dan yüz binlerce yeni Türk göçmeni geldi ve Anadolu'ya yerleşti. Bazı bölgelerde Hıristiyanlar çok küçük ekalliyet hâline düştüler. Meselâ 1173'te Ankara bölgesinde Hıristiyan nüfusu o derecede azalmıştı ki, Istanbul Patriki, Ankara metropolitliğini ilga etti.

Hıristiyanlar'a karşı güttüğü bu siyasetin yanında II. Kılıç - Arslan, Müslüman dininin ehemmiyetini, ancak bu dinin verdiği mefkûre sayesinde Anadolu'da yurt kurulduğunu ve Türkiye devletinin bekasının bu mefkûreye sımsıkı yapışmak olduğunu, hiç bir zaman unutmadı. Türk nüfusunun kahir ekseriyeti teşkil ettiği şehirlerde, meselâ Aksaray'da, Hıristiyanlar'ın oturmasına izin vermedi.

II. Kılıç - Arslan, büyük bir imarcı olarak da gözükür. Yüzlerce cami, medrese, kervansaray, han, imaret, çarşı, çeşme ile Türkiye'yi donatmış, bilhassa Orta Anadolu Türk şehirlerini, büyük mâmûreler hâline getirmiştir.

II. Kılıç - Arslan, o zamana kadar Büyük Türk Hâkanları'na yani Sultan Melik - Şâh'la oğullarına ait olan "Sultânu'l - Mu'azzam/Büyük İmparator" unvanını ilk kullanan Türkiye hükümdarıdır. Tam adı "İzzeddin Ebu'l - Feth Kılıç - Arslan"dır.

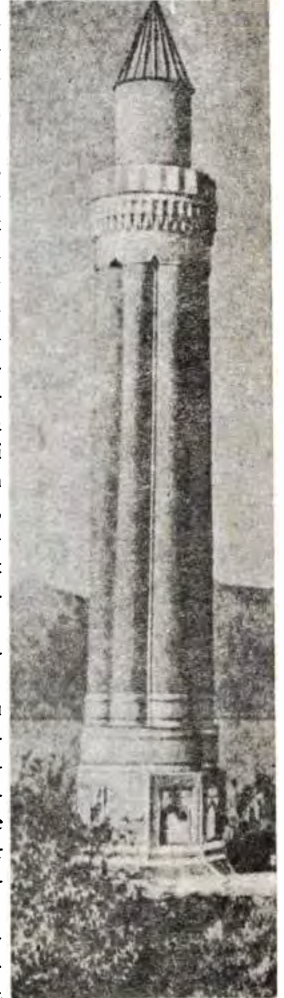
II. Kılıç - Arslan, Süleyman - Şâh devrindeki kadar güçlü bir Türkiye bıraktı. Gerçi o zaman Türkler'de olan Ege ve Marmara bölgeleri ile Akdeniz ve Karadeniz'de birçok yerler Bizans'a geçmişti. Fakat bunların fethi artık bir zaman meselesiydi. Türkiye bir imparatorluk hâlinde ölümsüz bir devlet şekline yükselmişti. İç birliği sağlanmıştı. Anadolu topraklarında Türk milliyeti teşekkül etmişti.

Anadolu'nun istikbali Türkler'le Bizans arasında son defa Miryokefalon'da münâkaşa edildi (Eylûl 1176) :

II. Kılıç - Arslan'ın fevkalâde güç kazanmasından ürken imparator Manuel, Türkiye'ye kesin bir darbe vurmak emeliyle büyük bir ordu hazırladı. II. Kılıç - Arslan, İmparator'un harb hazırlıklarını öğrenince sulh teklif ettiyse de, Manuel Komnenos bu teklifi reddetti. Bizans kumandanları, Türk atlı ordusunu kesin şekilde imha etmenin yapılan yüzlerce tecrübenin gösterdiği üzere imkânsız olduğunu, Türk ordusunu imha etmeden bozmanın ise Türkiye devletinin istikbaline tesir edemiyeceğini, Türkler'in bu kere gerilla harbine müracaat edip kendilerini yıpratacaklarını ileri sürüp sulh yapılmasını tavsiye ettilerse de, dinletemediler. İmparator, çok büyük bir ordu toplamış, en uzak Bizans birliklerini bile celbetmişti. Ordusunda yardımcı Macar, İtalyan, Fransız, Sırp ve Türk (Peçenek) birlikleri de vardı.

II. Kılıç - Arslan, akıncılarını göndererek düşmanın yolu üzerindeki meskûn yerleri tahrip ettirdi, yolları bozdurdu. Bizans ağırlık birliklerini yağmalattırdı ve kesin meydan muharebesine kadar düşmanın mümkün olduğu derecede yıpratılmasına çalıştı.

İki büyük ordu, Eğridir Gölü'nün az kuzeyinde karşı karşıya geldi. Yani muharebe, Türkiye sınırları içinde cereyan etti. Malazgirt'ten sonra Türkler'in Bizans'a en büyük darbesini teşkil eden bu meydan muharebesinde Türk ordu-

SELÇUKLULAR : Antalya'daki Yivli Minare, Selçuklular'dan kalma tipik bir eserdir

su, 60 000 kişi kadardı. Miryokefalon mevkiinde dağ yamaçları arasında beklemediği bir anda Türk ordusu tarafından çevrilen büyük Bizans kuvvetleri, hemen hemen tamamen Türkler tarafından kılıçtan geçirildi. Dağ yamaçları, düşman cesetlerinden geçilemiyecek hâle geldi. İmparator'un çok ağır bir tazmînat karşılığında serbestçe geçip Bizans'a gitmesine müsaade edildi. Düşmanın 5 000 araba dolusu silâh, cephane, erzak ve ağırlığı Türkler'in eline geçti. İmparator ve maiyetine ait mücevherler, ganimet olarak alındı. Ayrıca İmparator'dan serbestçe Bizans'a dönebilmesi için 100 000 altın, 100 000 gümüş, çok değerli donanmış atlar alındı.

Miryokefalon'un Türkiye tarihindeki ehemmiyeti :

Malazgirt'ten 105 ve Türkiye devletinin kuruluşundan 101 sene sonra geçen Miryokefalon, Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu bütün dünyaya ispat etti. Artık Bizans'ın Orta Anadolu'yu Türkler'den almak arzusu, hayal derecesinde olsun zihinlerden silindi. Bundan böyle Bizans'ın siyaseti, Anadolu kıyılarında tutunabilmek endişesinden ibaret kaldı. Türkiye devletinin ebedî olduğu meydana çıktı. Süleyman-Şâh'ların, I. Kılıç-Arslan'ların, I. Mes'ud'ların gayret ve fedakârlıklarının meyvası toplandı.

Miryokefalon'un tesiri bütün Avrupa'da büyük oldu. İngiltere Kralı ve Almanya İmparatoru, dehşet içinde kaldılar (Manuel Komnenos'un en büyük Bizans imparatorlarından biri olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır ve Bizans, hâlâ rakîpsiz şekilde en büyük Avrupa ve Hıristiyan devletidir). II. Kılıç-Arslan'ın elçileri, Avrupa hükümdarlarına Miryokefalon'un tafsîlâtını anlattılar. Bağdad'da Halife'nin emriyle bu büyük gazâ için şenlikler yapıldı. Türk şehitlerinin ruhuna dualar edildi. II. Kılıç-Arslan, Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa ve Salâhaddin Eyyûbî gibi en büyük hükümdarlara gönderdiği elçilerle, Miryokefalon'dan sonra üstünlük tavırları gösterdi. Türkiye devleti, dünyanın birinci devleti olabilmek için ilk adımı atmış oldu.

Almanya, Fransa ve İngiltere, Türkler'e karşı III. Haçlı seferini tertîb ediyorlar (1189 - 1192) :

III. Haçlı Seferi, tek muvaffak Haçlı Seferi olan I.'si gibi başarılı geçmemişse de, bütün Haçlı Seferleri'nin en meşhurudur. Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa, İngiltere kralı Arslan-Yürekli Richard, Fransa kralı Philippe-Auguste gibi 3 müstesna şahsiyetin bu seferin kumandanlığını müttefikan deruhte etmiş olmaları ve Salâhaddin Eyyûbî gibi bir hükümdarla karşı karşıya gelmeleri, III. Haçlı Seferi'ni son derecede meşhur kılmıştır.

Fâtımîler'i ortadan kaldırıp Mısır'da 2 asırdan beri hüküm süren bu Şiî hânedânı yok ettikten ve Sünnî İslâm dünyâsının birliğini sağladıktan sonra Salâhaddin Eyyûbî, 1187'de Kuzey Filistin'de Taberîye Gölü yakınlarında Hıttıyn'de Latinler'i büyük bir bozguna uğrattı. Bu bozguna dayanamıyan Latinler, Kudüs'ü müdafaadan âciz kaldılar. Salâhaddin Eyyûbî, Kudüs'e girdi. Bu suretle tarihte yeni bir devre açılmış oluyordu. Kudüs'ü alabilmek için Avrupa, milyonlarca ölü vermişti. Mukaddes Şehir'i ne pahasına olursa olsun kurtarmak maksadiyledir ki, III. Haçlı Seferi düzenlendi. Ortaçağ Avrupa tarihinin en şahsiyet sahibi 3 hükümdarı, bu seferin düzenlenmesini, sevk ve idaresini üzerlerine aldılar.

Fakat Bizans imparatoru Manuel Komnenos ile Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa (ki Bizans hükümdarından sonra Hıristiyanlık dünyasının en büyük hükümdarı idi) arasında, İtalya'nın bazı bölgelerinde hâkimiyet rekabeti sebebiyle anlaşmazlık, hattâ düşmanlık vardı. II. Kılıç-Arslan daha 1173'te Almanya İmparatoru'na elçiler göndererek Bizans'a karşı ittifakını temin etmeye ve iki Hıristiyan imparatorluk arasındaki rekabetten faydalanmaya çalışmıştı.

Friedrich Barbarossa, Bavyera'dan hareket etti. Viyana yoliyle güney-doğuya doğru Balkanlar'a geldiği zaman Edirne'de II. Kılıç-Arslan'ın elçileriyle karşılaştı. Türkiye Hâkanı, İmparator'a Anadolu topraklarına ayak basmamasını ihtar ediyordu. Bu ihtara kulak asmıyan İmparator, sayısı 200 000 ile 500 000 arasında rivayet edilen ve Batı ordularında âdet olduğu üzere büyük kısmı asker olmaktan ziyade çapulcu bulunan ordusu ile, Çanakkale Boğazı'nı geçti. Anadolu'daki Bizans topraklarına ayak bastı. Güneye indi. Bizans toprakları olan Batı Anadolu'dan geçiyor ve Miryokefalon felâketini göz önünde bulundurarak Türk ordusu ile karşılaşmamak için bütün tedbirleri alıyordu. Sonra güneydoğuya kıvrıldı ve Uluborlu civarında Türkiye sınırını geçip Türk topraklarına girdi. Türkiye ile Almanya, fiilen harb hâline gelmişti.

Anadolu toprakları imparator Barbarossa'ya mezar oldu :

Büyük düşman kuvvetleri karşısında ordusunu tehlikeye atmak istemiyen II. Kılıç-Arslan, gerilla harbine girişti. Haçlı ordusunu fırsat buldukça vurdu, ağırlıklarını yağmalattı, zayiat verdirdi. Türk akınları karşısında şaşıran ve bocalıyan ve Türk usulü harbi bilmiyen Haçlılar, Uluborlu'dan Akşehir'e ancak bir ayda gelebildiler. Alman hükümdarlarının en büyüklerinden olan ve ileride imparatorluk hânedânı teşkil edecek bulunan Suab Dukası, ağır yaralı idi. İmparator Barbarossa, Türkiye ile harb hâlinde olmadığı gibi garip bir iddia ileri sürüyor, Anadolu topraklarına dokunmaksızın Suriye yoluyla Filistin'e geçeceğini Türk elçilerine söylüyordu.

Haçlılar'ın Konya'ya çok yaklaşması üzerine Akşehir civarında II. Kılıç-Arslan'ın büyük oğlu Melik-Şâh'ın kumanda ettiği ve kardeşlerinin de bulunduğu Türk ordusu, İmparator'un büyük ordusunu karşıladı. Haçlı ordusunu bozamıyan ve dağıtamıyan Melik-Şâh, sayı üstünlüğü karşısında, kuvvetlerini yıpratmamak için, Konya'ya çekildi. Haçlılar, Konya'ya girdi. Şehir ahalisi ya kaleye çekilmiş, ya daha içlere gitmişti. Kalanlar Haçlılar tarafından kılıçtan geçirildi. II. Kılıç-Arslan, Konya kalesinde bulunuyordu. İmparator Barbarossa, kaleyi düşüremiyeceğini anladı ve Türkler'le daha fazla uğraşıp yıpranmayı göze alamadı. 5 gün Konya'da kaldıktan sonra alelacele şehri terketti. Karaman'a geldi. Karaman'dan sonra, Ermeni devletinin toprakları başlıyordu.

Oldukça yıpranmış ve ağır zayiat vermiş olan Haçlı ordusu, Akdeniz sahillerine erişemeden İmparator Barbarossa, kazâen nehirde boğularak öldü. Bu suretle Haçlı ordusu, başkumandanından mahrum olarak Silifke'ye geldi. Akdeniz sahillerini takiben Suriye'ye, oradan Filistin'e girdi.

III. Haçlı seferinin âkıbeti :

İngiltere ve Fransa Kralları, Akdeniz yoluyla Filistin'e geldiler. Marsilya'dan gemilere binen İngiliz ordusu ve Arslan-Yürekli Richard, Bonifacio ve Messina Boğazları'nı geçti; Mora'nın güneyinden ve Girit'in kuzeyinden Rodos'a, oradan Kıbrıs'a geldi. Kıbrıs, bir Bizans eyâleti idi. Arslan-Yürekli Richard, Kıbrıs'ı Bizans'tan aldı, son Bizans valisi Prens İsaakios Komnenos'u adadan kovdu ve Kıbrıs'ta bir

Latin krallığı kuruldu. Fransız Lusignan hânedânından Guy, Kıbrıs'ta kral ilân edildi (Arslan - Yürekli Richard da aslen Fransız'dır). Guy Lusignan, vaktiyle Salâhaddin Eyyûbî'ye esir düşmüştü; Türkler'i iyi tanıyordu; zevcesi, Kudüs'ün son kraliçesi idi.

Gerek Arslan - Yürekli, gerek Philippe - Auguste, Akkâ'da karaya çıktılar ve bu mühim kaleyi aldılar. Kudüs'ü alabilmek için, Salâhaddin Eyyûbî ile harbe başladılar. Bu sıralarda Anadolu'dan çıkan ve başsız kalan Alman ordusu da Akkâ'ya geldi.

Evvelâ Philippe - Auguste, sonra Arslan - Yürekli, hiç bir netice alamıyacaklarını acı tecrübeler ve ağır zayiat vererek anladıktan sonra, memleketlerine döndüler. Kudüs, Müslümanlar'da kaldı.

II. Kılıç-Arslan'ın ölümünden sonra oğullarından Key-Husrev ile Süleyman-Şâh sırayla tahta geçti (1192 - 1211) :

II. Kılıç - Arslan'dan sonra 11 oğlundan en küçüğü olan I. Sultan Gıyâseddin Key - Husrev tahta çıktı ve 1192 ağustosundan 1196'ya kadar 4 yıl tahtta kaldı. Yerine kardeşi II. Sultan Rükneddin Süleyman - Şâh geçti ve 1204 başlarına kadar 8 yıl saltanat sürdü. II. Süleyman - Şâh'tan sonra tahta çocuk yaşındaki oğlu III. Sultan İzzeddin Kılıç - Arslan geçirildiyse de, 1205 şubatında 1 yıl sonra amcası Sultan Key - Husrev tarafından devrildi ve öldürüldü. Sultan Key - Husrev, ikinci defa tahta geçti. 1211 nisanında Bizanslılar'la harbde şehit düşünceye kadar 6 yıl, 2 ay daha tahtta kaldı. Her iki saltanatının yekûnu 10 yıl, 2 ay kadardır. Yerine oğulları Sultan Key - Kâvûs ve sonra Sultan Key - Kubâd geçti ki, bu iki hakanın saltanat yılları, Türkiye'de birinci imparatorluk devrinin zirvesini teşkil eder.

Gıyaseddin Key - Husrev, babası II. Kılıç - Arslan tarafından merkezi Uluborlu olan Bizans sınır eyâletine vali tâyin edilmişti. Bu eyâlet, kuzeyde Kütahya yakınlarına kadar uzanıyordu. Kütahya Türkler'de, Denizli Bizans'ta idi. Kütahya'ya kadar olan topraklar da yeni fethedilmişti.

II. Kılıç - Arslan, çok sevdiği en küçük oğlu Melik Key - Husrev'i, 10 ağabeyine tercih edip velîahd yapmıştı. II. Kılıç - Arslan ile aynı günlerde büyük oğlu olan ve velîahd olarak tanınan Kutbeddin Melik - Şâh öldü. Bu suretle Gıyâseddin Key - Husrev, en büyük rakîbi olan ve tahtın meşrû vârisi sayılan büyük ağabeyinden kurtuldu. Fakat diğer ağabeylerinden Ankara meliki Muhyiddin Mes'ud ile Tokat meliki (Dânişmend Tahtı) Rükneddin Süleyman - Şâh, Key - Husrev'in hükümdarlığını tanımıyorlardı. Melik Mes'ud, Kastamonu'yu Bizans'tan fethettiği için şöhreti artmıştı. Süleyman - Şâh ise, diğer bütün kardeşlerine metbûluğunu kabûl ettirmiş bulunuyordu. Key - Husrev'e gelince, Menderes vâdisine girmiş ve bu nehrin kaynaklarını tutmuştu. Bu vaziyette, kardeşlerinin birbiriyle taht kavgasından faydalanan Sultan Key - Husrev, Konya'ya gelip babasının yerine geçti.

Sultan Key - Husrev tahta çıkar çıkmaz, Bizans'la arası açıldı. Bizans, Bizans imparatorluğunda ticaret yapan Türk tacirlerinden bazılarını tevkif etmiş ve mallarına el koymuştu. İmparator III. Alexius'un ileriye sürdüğü mazeretleri kabûle şayan görmiyen Türkiye Hâkanı, Menderes vâdisinde Bizans topraklarında batıya doğru ilerledi. Büyük ölçüde esir aldı ve mal kaldırdı. Esirleri, aileleri ile beraber beş biner kişilik kafileler hâlinde Akşehir civarına yerleştirdi. Onlara toprak, âlet, tohumluk, hayvan verdi. 5 yıl vergiden muaf tuttu. Bizans ile sulh yapılınca ülkelerine dönmelerine müsaade edeceğini de bildirdi. Fakat sulh olunca bu Rumlar'dan hiç biri asayişin muhtel ve vergilerin yıkıcı olduğu Bizans'a dönmedi, Türkiye tab'ası olarak yaşamakta devam etti. Bu hâdise, iki rakîp imparatorluk arasındaki refah durumunu göstermeye kâfidir.

Bu sıralarda Rükneddin Süleyman - Şâh, Muhyiddin Mes'ud'a metbûluğunu kabûl ettirmişti. Diğer kardeşleri de kendisine itaat ediyorlardı. Bu vaziyette Süleyman - Şâh, küçük kardeşinin üzerine, taht şehri Konya'ya yürümekte mahzur görmedi. Ağabeyi ile başa çıkamıyacağını anlıyan Sultan Key - Husrev, sulh teklif ettiyse de, saltanatın bölünemiyeceğini söyliyen Süleyman - Şâh bu teklifi kabûl etmedi. Mukavemetin boş olduğunu takdir eden Sultan Key - Husrev, yanında küçük yaştaki iki oğlunu, Türkiye'nin müstakbel büyük hâkanları Keykâvûs ile Keykubâd'ı alıp, maiyetiyle Konya'yı terketti. Sırasıyla Kilikya Ermenî Kralı'nın, kardeşleri Elbistan meliki Mugıyseddin Tuğrul - Şâh'ın, Malatya meliki Muizzeddin Kaysar - Şâh'ın, Haleb Eyyûbî meliki Melikü'z - Zâhir'in, Âmid (Diyarbakır) ve Ahlat Melikleri'nin, Bizans'ın Trabzon umumî valisinin misafiri oldu. Bu kısa misafirliklerden sonra Trabzon'dan gemiyle Istanbul'a geldi. İmparator III. Alexius'un misafiri oldu ve Komnenos hânedânından bir prensesle evlendi. 1204'te Latinler, Istanbul'u işgal edince, Istanbul yakınlarında bir kaleye çekildi. Bu sıralarda Türkiye hükümdarı, ağabeyi Sultan Süleyman - Şâh idi.

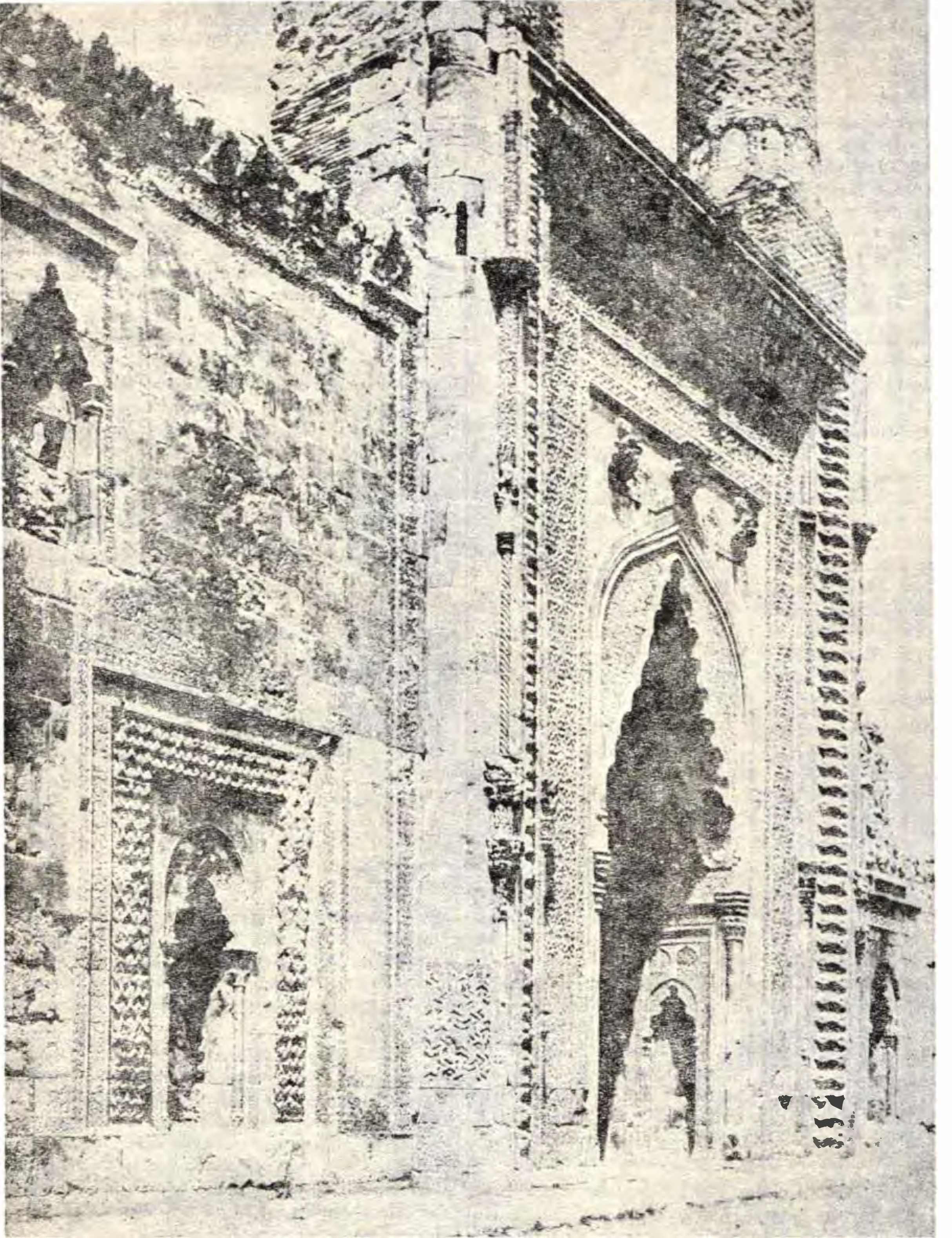
Sultan Key-Husrev'in 2. cülûsu :

Bu sıralarda Sultan Süleyman - Şâh öldü ve yerine küçük yaştaki oğlu III. Kılıç - Arslan, Konya'da tahta çıktı. Fakat çocuk hükümdar istemiyen Türk beyleri, Sultan Key - Husrev'in eski hâcibi (saray nâzırı) Zekerîyâ'yı gönderip, kendisini tahta davet ettiler. Sultan Key - Husrev'in Uluborlu melikliği sırasında bu bölgede akıncı beyi olarak bulunan ve büyük nüfuz sahibi olan eski Dânişmendli prensleri de Key - Husrev'i istiyorlardı. Sultan Key - Husrev, önce Uluborlu'ya geldi. Buradan Konya'ya gidip şehri muhasara ettiyse de alamadı. Fakat Konya halkı ayaklanarak Sultan Key - Husrev'i çağırdılar. III. Kılıç - Arslan, Konya civarında Gâvele kalesine yollanıp öldürtüldü.

III. Kılıç - Arslan'ın 1 yıllık saltanatı sırasında Isparta şehri Bizans'tan Dânişmendli beyleri tarafından alınmış ve Eğridir Gölü civarından Bizanslılar tamamen uzaklaştırılmıştı. 1206'da da Sultan Key - Husrev, Denizli'yi fethetti. Bu suretle Bizans hâkimiyeti, Göller Bölgesi'nden tamamen sökülüp atıldığı gibi, Menderes vâdisinin doğu yarısı Türkler'in eline geçti.

II. Süleyman - Şâh, kardeşine, iç bünyesini iyice kuvvetlendirdiği bir Türkiye bırakmıştı. Sultan Key - Husrev, oğulları Melik Keykâvûs'u Malatya'ya, Melik Keykubâd'ı da Dânişmend - İli'ne (Tokat) vali gönderdi, yanlarına atabeyleri ve maiyet tâyin etti. Erzurum'da kardeşi Melik Mugıyseddin Tuğrul - Şâh vali idi. Erzincan'da ise Mengücoğulları valilik yapıyorlardı. Bu vaziyette Güney - doğu Anadolu'ya dönülebilirdi. Burada Eyyûbî ve Artuklu melikleri, Kahire'deki Eyyûbî Büyük Sultanı'na tâbî idiler.

II. Süleyman - Şâh, Güney - doğu Anadolu'ya hâkim olan Eyyûbî ve Artuklu meliklerini Konya'ya bağlamak için parlak bir siyaset takip etmişti. Sultan Key - Husrev, bu siyasete devam etti ve bu Melikler, Konya'ya gelip, Türkiye'yi metbû tanıdıklarını bildirdiler. Bu suretle Güney - doğu Anadolu, Mısır'ın zararına olarak Türkiye'nin nüfusuna girmiş

SELÇUKLULAR : Sıvas'ta Çifte Minare medresesinin kapısı. Eşsiz bir sanat eseri olan bu Selçuklu eserinin ancak doğu cephesi günümüze kadar gelmiştir. Bu cephe, tezyinatının güzelliğiyle dikkati çeker

oldu. Mardin ve Harput'taki Artuklular ile Sumaysat ve Haleb'deki Eyyûbîler'in Türkiye'ye tâbî olması, Kuzey Suriye'yi de Türk hâkimiyet bölgesine dahil etmiş bulunuyordu. Bu suretle Selçuklu ve Eyyûbî Sultanlıkları, en büyük iki rakîp olarak karşı karşıya geldiler.

Latinler, IV. Haçlı Seferi'nin neticesinde 1204'te Bizanslılar'ı Istanbul'dan kovunca, imparatorluk, İznik'e sığındı ve Marmara havzası ile Ege bölgesi ve Akdeniz kıyılarını, İznik'ten idareye başladı. Fakat Karadeniz kıyıları, başka bir Bizans devletine geçti. Trabzon'u başkent yapan Komnenoslar, bir ara bütün Güney Karadeniz kıyılarını ellerine geçirdiler ve İznik imparatorlarına rakîp olarak ortaya çıktılar, bunlar da "imparator" titrini taşıyorlardı. Bu vaziyette Sultan Key - Husrev, Latin tehlikesi ile Trabzon imparatorluğundan çok daha fazla yüz yüze olan İznik'teki asıl Bizans imparatorluğu'na yanaştı. Bu imparatorluk, 57 yıl sürecek ve muvaffakıyetle neticelenecek olan Latinler'i Istanbul'dan kovmak politikasını takip ederken, Sultan Key - Husrev, Trabzon devleti ile karşı karşıya kaldı. Karadeniz bölgesinde birçok yeri Türkiye'ye katmak mümkün oldu.

Bunların başlıcası Samsun'dur. II. Süleyman - Şâh, o zaman "Amysos" denen Samsun'u fethetmiş, fakat bir müddet sonra şehir, Trabzon imparatorluğu tarafından geriye alınmıştı. Bunun üzerine Türkler, Amysos'un yanı başında "Müslüman Samsunu" denen limanı kurdular. Bu, Türkler'in Karadeniz'e çıkma ve tutunma politikasında mühim bir adım teşkil ediyordu. Müslüman Samsun'a yerleşen Türk kolonisi ve tacirleri, derhal Karadeniz ticaretinde faal bir rol oynamaya başladılar. Türk tazyikı altında Türkler'in "Gâvur Samsun" dedikleri Amysos, İznik'e tâbî oldu. Bu suretle Samsun'un batısında kalan Batı Karadeniz bölgesi, Trabzon'dan İznik'e geçmiş oldu ve İznik Bizans imparatorluğu güç kazandı. Samsun'un doğusundan Batum'a kadar uzanan kıyılar ise, Trabzon devletinin elinde idi. Fakat Türkler, Karadeniz'e çıkmışlardı ve çıkış noktalarını doğuya ve batıya doğru tevsî edeceklerî muhakkaktı.

Gürcistan krallığı ile müttefikan Türkler'e karşı harekete geçen Trabzon imparatoru Alexius Komnenos, Sultan Key - Husrev tarafından, kendi topraklarında hezimete uğratıldı ve Bizans'ın, Türkler'i Karadeniz kıyısından uzaklaştırabilmek ümidi mahvoldu.

Karadeniz sahilinde köprübaşı tutulmuştu. Akdeniz'e inmeye sıra gelmişti. Akdeniz'in en mühim limanlarından biri, belki birincisi olan Antalya, Türkler tarafından muhasara edildi. Fakat Türkler'in Akdeniz'e inmesinden ürken Kıbrıs Latin krallığı, Antalya'da muhasara altında bulunan Bizanslılar'a büyük bir yardım yollıyarak kaleyi ve limanı kurtardı. Sultan Key - Husrev, Antalya'yı alamadı; fakat Akdeniz'e erişmek gayesinden vazgeçmedi. Şehri ablukaya aldırıp bütün muvasala yollarını kesti. Latinler'den nefret eden Bizanslılar, Sultan'a şehri teslim etmek üzere kendisini davet ettiler. 1207 mart'ında Sultan Key - Husrev, Antalya'ya girdi. Mübârizeddin Ertokuş Bey, Antalya valiliğine tâyin olundu. Türk is adamları derhal Antalya'ya gelip yerleştiler. Venedik Cumhuriyeti ile Türkiye arasında ilk ticaret muahedesi yapıldı. Antalya'da derhal bir Türk donanması kuruldu. Türk mimarî eserleriyle şehir donandı.

Samsun ve Antalya'da köprübaşları tutulmuştu. Sultan Key - Husrev'in haleflerine, bu köprübaşlarını doğuya ve batıya doğru genişletmek misyonu kalıyordu.

Bundan sonra Kilikya Ermeni kralı II. Levon'un üzerine yüründü. Ermeni ordusu bozuldu ve kralın oğlu esir düştü. Böylece Ermeni krallığının Türkiye nüfuzuna alınması için mühim bir adım atıldığı gibi, bu devlet de Kilikya'ya tıkılmış oldu.

Bu suretle Yakın Doğu'da hâkim mevkıe yükselmiş olan Sultan Key - Husrev, Mısır Eyyûbî Büyük - Sultânı Âdil'in Türkiye'yi tehdidini önlemek üzere, güney - doğuya indi. Haleb, Musul, Erbil hükümdarları gelip Türkiye İmparatoru'na arz-ı tâzîmatta bulundular. Bu vaziyette Sultan Âdil, Türkiye'ye karşı bir teşebbüste bulunmaktan çekindi.

İlk zamanlar Türkiye'ye yıllık haraç ödiyen İznik'i başkent edinmiş Bizans imparatorluğu, güç kazanınca bu haracı kesti ve Türkler'e karşı Anadolu'da toprak istirdadı siyasetini tekrar ele aldı. Eski Bizans imparatoru III. Alexius, bu sıralarda Antalya'da bulunan Sultan Key - Husrev'e iltica etti. Sultan Key - Husrev, ağabeyi II. Süleyman - Şâh zamanında yıllarca Istanbul'da, o sıralarda imparator olan III. Alexius'un misafiri olmuştu. İznik tahtında III. Alexius'un dâmâdı Theodorus Lascaris bulunuyordu. Sultan Key - Husrev, hem imparatorun bu hâline acıyor, hem de vergiyi kesip Türkiye'ye karşı vaziyet alan Lascaris'ten endişeleniyordu. İznik'e elçiler gönderip, Lascaris'e, tahtı, meşrû sahibi olan III. Alexius'a iâde etmesini ihtâr eylediyse de, tabîatiyle bu ihtara kulak asılmadı. Bunun üzerine III. Alexius'u yanına alan Sultan Key - Husrev, Menderes vâdisinden batıya doğru ilerliyerek Bizans topraklarına girdi.

Lascaris, bütün kuvvetlerini toplıyarak Türkiye hükümdarını karşılamakta acele etti. Sultan Key - Husrev'in Karadeniz'e ve Akdeniz'e eriştiği gibi Ege'ye de erişmek istediğini, mukavemet görmezse soluğu Menderes'in denize döküldüğü yerde alacağını biliyordu.

Sultan Key-Husrev'in şehâdeti :

İki ordu Alaşehir(o zamanki adı : Philadelphia) yakınlarında karşılaştı. Türk ordusu, Bizanslılar'ı kolayca bozdu ve dağıttı. Bizanslılar, karmakarışık kaçmaya başladılar. Bu sırada, muharebe meydanını gezmekte olan Sultan'a, meydanda ölü gibi yatan bir Bizans askeri saldırıp şehit etti. Bu hâdisenin, I. Kosova'da Sultan Murad'ın 1389'da mâruz kaldığı hâdiseye benzerliği şâyân-ı dikkattir. Fakat netice, Kosova'daki gibi olmadı. Sultan'ın şehit olduğunu duyan Lascaris, ordusunu toplayıp geri döndü (Kosova'da ise bütün düşman ordusu, başkumandanları ile beraber imha edilmişti). Tamamen zafer neş'esi içinde bulunan ve muharebe vaziyetini terketmiş olan Türk ordusu, bozuldu; mühim zayiat verdikten sonra işgal ettiği Bizans topraklarını terkedip Türkiye'ye çekildi. III. Alexius ile büyük Türk generallerinden Seyfeddin Ay - Aba, imparator Lascaris'e esir düştü.

Sultan Key - Husrev şehadetinde 42 yaşlarında idi. Türkiye'nin büyük hükümdarlarındandır. Oğulları Sultan Keykâvûs ile Sultan Alâeddin Keykubâd'a haşmet ve şevket yollarını açmıştır. Türkiye padişahının iç organları Alaşehir'e gömüldü. Cenazesi Konya'ya getirildi; Alâeddin Camii yanındaki Selçuklu sultanlarının gömüldüğü Künbed - Hâne'ye defnedildi. Uzun boylu, kuvvetli, cesur, pek yüksek kültürlü, zeki, siyasette ve askerlikte parlak bir şahsiyetti. Farsça'da şâirdi. İlim, san'at ve edebiyatı korumuş, II. Kılıç - Arslan'ın yolunda devam ederek Türkiye'yi büyük mimarî eserlerle donatmıştır. İktisadî ve ticarî hayata fevkalâde ehemmiyet vermiş ve oğullarını da bu zihniyetle yetiştirip, ilerideki yarım yüzyılda Türkiye'nin refahı ve saadetini temin etmiştir. Ticaret yollarını tamamen emniyet altına almış, komşu devletlerin hepsine Türkiye'nin üstünlüğünü tanıtmıştır.

I. Sultân İzzeddin Key - Kâvûs devrinde hâricî siyâset ve fetihler (1210 - 1218) :

Sultan İzzeddin Key - Kâvûs, babasının 1211 nisanında şehadetinden ve kardeşi Melik Key - Kubâd ile mücadeleden sonra padişah oldu. 1219 aralığına kadar 8 yıl, 8 ay saltanat sürdü.

Sultan Key - Kâvûs, babasının siyasetine daha parlak bir şekilde devam etti. Samsun'un yanında başta Ereğli ve Amasra limanları olmak üzere Karadeniz sahillerinde daha birçok yerler fethetti ve bu suretle bu denizi Türkler'e iyice açtı. Artık Güney Karadeniz sahilleri, Türkler'le Bizanslılar arasında paylaşılmış oluyordu.

Bundan sonra Ermeni krallığının üzerine yürüdü. Maraş'ın doğusunda geçen şiddetli muharebelerde büyük Ermeni asılzadeleri Türkler'e esir düştü ve Ermeniler pek çok zayiat verdi. Türkler, çok bol ganimet aldılar. Öyle ki bir sığır 2, birkaç koyun 1, köle ve câriyeler 50 dirheme satıldı. 1218'de Ermenistan Kralı, Türkiye'ye tâbî olmayı kabûl etti. Bu, Anadolu birliği yolunda atılmış mühim bir adımdı. Başta Ulukışla olmak üzere birçok Ermeni kalesi Türkiye'ye bırakıldı. Krallık, Türkiye'ye yılda 20 000 dinar (tahminen 2 milyar TL.) vergi vermeyi, ayrıca aynî olarak mal göndermeyi, Sultan istediği zaman tam teçhizatlı 500 atlıyı Türkiye'nin emrine yollamayı kabûl etti. Aşağıda görüleceği üzere, bu tâbiiyet şartları, Sultan Key - Kubâd zamanında daha da ağırlaşacaktır.

Bu muvaffakıyetten sonra padişah, ana tarafından II. Kılıç - Arslan'ın torunu olan Erzincan meliki Mengücekoğlu Fahreddin Behrâm - Şâh'ın kızı Selçuk Hatun'la büyük merasimlerle evlendi (Mengücekler, II. Kılıç - Arslan zamanından beri, S.'ın alelâde bir valisi durumunda Erzincan'da saltanat sürüyorlardı).

Trabzon imparatorluğu da, Sultan Key - Kâvûs devrinde Türkiye'ye tâbî oldu. İznik imparatorluğu ile sulh yapıldı.

Sultan Key - Kâvûs, Malatya civarında Viranşehir'de öldü ve vasiyeti mucibince diğer Selçuklu padişahları gibi Konya'ya değil, istisnaî olarak Sıvas'a, yaptırdığı Dârüşşifâ'daki türbesine gömüldü.

Sinop'un fethi ve Trabzon'un tâbiliği :

Sultan Key - Kâvûs devrindeki fetihlerin en mühimmi, Sinop'tur. Sinop, Karadeniz'de çok mühim bir limandı. Büyük ticarî ve stratejik ehemmiyeti vardı. 2 kasım 1214'te Sinop fethedildi ve Karadeniz'deki Türk donanmasına üs oldu. Bu suretle Antalya ve Sinop'ta üslenen Türk donanmaları, Karadeniz ile Akdeniz'de Bizans ve Latinler ile rekabete giriştiler ve onlardan büyük bir kuvvet teşkil ederek Sultan Key - Kubâd devrindeki Kırım seferini yapabilecek güce eriştiler.

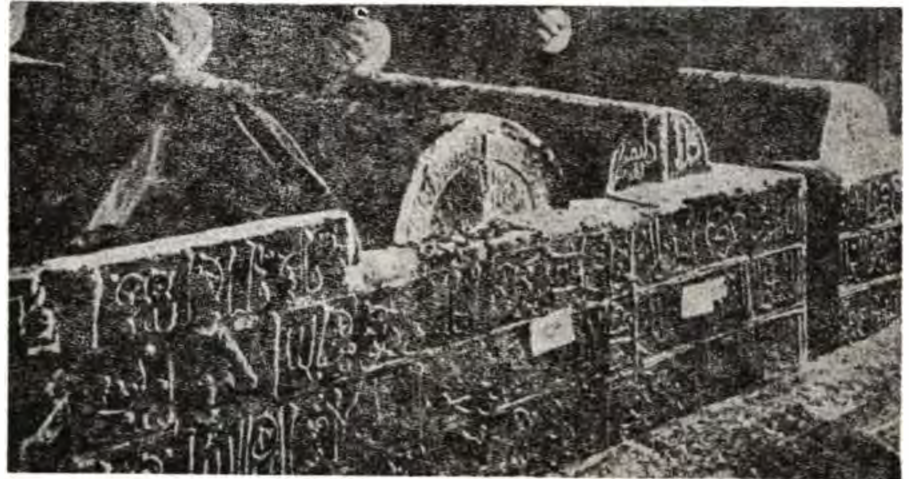
Sinop'un fethi, Karadeniz'i Türkiye'nin hâkimiyetine düşürdü. Bundan böyle hiç bir deniz kuvvetinin burada Türkler'le müsavi hâle gelmesine imkân bulunmadı. Trabzon imparatorluğunun bütün deniz gücünü kırdı ve bu devleti, Türkiye'ye tâbî hâle getirdi. Sinop'un fethi sırasında imparator Alexius, Türkler'e esir düştü. Yapılan muahedeye göre Trabzon imparatorluğu, Türkiye'ye yılda 10 000 dinar, 500 at, 2 000 sığır, 10 000 koyun, 50 yük çeşitli mal vergi verecek, ihtiyaç zamanında askerî birlikler yollıyacaktı; bu birlikler, 1 000 muharipten fazla olamıyacaktı. Sinop'a derhal on binlerce Türk yerleşti. Ticaret ve iş adamları, hemen Karadeniz ticaretine müdahale ettiler.

1216 başlarında Halep Eyyûbî krallığı, eskisinden daha sıkı şartlarla Türkiye'ye tâbiliğini te'yîd etti.

Sultan Key - Kâvûs, Türkiye'yi cihanın en mamur ve müreffeh devletlerinden biri hâline getirdi; babasının eserini tamamladı. Trabzon imparatoru Alexius'u esir edip bu imparatorluğu Türkiye'ye bağlıyarak büyük şân-u şeref kazandı. Babası Akdeniz'de kuvvetli bir Türk donanması kurduğu gibi, o da daha kuvvetli bir donanmayı Sinop tersanelerinde meydana getirdi.

35 yaşlarında ölen Sultan Key - Kâvûs, kardeşine pek güçlü, zengin, müreffeh ve mes'ud bir Türkiye bıraktı. Pek büyük nafia ve mimarî eserleri ve âbidelerle Türkiye'yi süsledi. 1217'de Sıvas'ta büyük bir tıp fakültesi ve buna bağlı bir hastane kurdu. Bu müesseseye gelir olmak üzere pek çok köyün yıllık vergisinden başka Sıvas'ta 70, Ereğli'de 30 mağazanın geliri tahsis edildi. Bu rakamlardan, müessesenin teşkilâtının azametini anlamak kabildir. Anadolu, İslâm âleminin en seçkin âlim ve san'atkârlarının toplandığı bir kültür merkezi hâline geldi.

Devletin ve milletin menfaatlerini her şeyden üstün tutan Sultan Key - Kâvûs, hiç sevmediği ve her fırsatta kendisine baş kaldıran kardeşi Alâeddin Key - Kubâd'ın hayatına dokunmadı. Hattâ kardeşinin değerini iyi bildiği ve hislerinden uzak devlet menfaatlerini düşünmeye muktedir büyük bir hükümdar olduğu için, amcasının ve başka kardeşlerinin hayatta olmalarına rağmen, Alâeddin Key - Kubâd'ı veliahd yapmak büyüklüğünü gösterdi. Gerçekten, genç yaşında veremden öldüğü zaman, Türkiye'yi, kardeşinin muktedir ellerine bırakmanın huzuru içindeydi. O da babası gibi Farsça'da şairdi. Sandukasına işlenen kıt'a, onundur.

SELÇUKLULAR : Sultan Alâeddin türbesi. Anadolu Selçukluları hânedânına mensup hükümdar, prens ve prenseslerin çoğu Konya'da yatmaktadır

Türkiye hükümdarlarının en büyüklerinden olan Sultan Key - Kâvûs, "Sultânu'l - Gaalib" ve "Sultânu'l - Kaahir" sanını takınmıştı. Kardeşinin devrinde, Türkiye'nin bir daha bir defaya mahsus Kaanûnî devrinde göreceği refah, zenginlik ve saadet yıllarının temellerini, kudretli elleriyle Sultan Key-Kâvûs atmıştır.

Alâeddin Key-Kubâd'ın (1219 - 1237) ilk yılları :

28 yaşında tahta geçen Sultan Alâeddin Key - Kubâd, Türkiye'de birinci imparatorluk devri padişahlarının en haşmetlisi, belki en büyüğüdür. 1219 aralığından 30 mayıs 1237'ye kadar 17 yıl, 5 aydan fazla tahtta kalmış, 45 yaşında ölmüştür.

Sultan Key - Kubâd'ın ilk yıllarında, Moğollar, Doğu Türk Hâkanlığı'nı yani Harzem - Şâhlar'ı devirerek Yakın Doğu'ya yaklaşmışlardı. Henüz Türkiye'den uzak bir problem olmakla beraber, meselenin ehemmiyetini kavrıyan Sultan, bu işi ele aldı. Daha şimdiden dünyayı titretmeye başlıyan Moğollar'a karşı, Türkiye'nin istikbalini düşündü. Büyük şehirlerin kale ve sûrlarını geniş ölçüde tamir ettirdi. Halîfe'nin arzusu üzerine, 5 000 kişilik mükemmel donatılmış bir birliği Musul'a gönderdi. Bundan sonra Akdeniz'in incisi sayılan Alâiye'ye döndü.

Müstakbel Alâiye, o zamanki adıyla "Kalonoros", Türk donanması tarafından denizden, 100 büyük mancınıklı Türk ordusu tarafından da karadan muhasara edildi. Bu tazyika dayanamıyacağını anlıyan kale hemen teslim oldu. Şehre Sultan Alâeddin'in adına izafeten "Alâ'îye" dendi (şimdi "Alanya" deniyor). Bu suretle Antalya Körfezi, tamamen Türk hâkimiyetine girdi. Akdeniz'de Türkler'in Antalya'dan sonra ikinci bir büyük limanı ve üssü oldu. Bugün hâlâ görülen tersanelerde, yeni gemiler kızağa kondu.

1223 ocağındaki bu mühim fetihten sonra, Alâiye, bir Türk şehri olmak üzere imar ve ihya edildi. Sultan Alâeddin, bundan sonraki yıllarda kışları bu tatlı iklimli Akdeniz şehrinde geçirmeyi çok sevecektir.

Kırım seferi :

Kastamonu'daki uc-beyi Çobanoğlu Hüsameddin Bey'in kumandasındaki bir Türk ordusunun Kırım'a seferi, artık Türkiye'nin Karadeniz'e hâkim olduğunu açıkça ortaya koyar. Sinop'tan hareket eden Türkiye imparatorluk donanması, Kırım'a çıktı. Türk ordusu, Urkapı Boğazı'nı geçip şimdiki Ukrayna'ya girdi. Çok şimale kadar uzandı. Türk - Kıpçak ve Rus beyleri, Büyük Sultan'a itaat ve tazimlerini arzettiler. Soğdak şehrine Türk memurları, ticaret ve iş adamları gönderildi. Bu Kırım şehrinde Sultan Alâeddin bir de cami inşa ettirdi. Büyük ganimet taşıyan Donanma, Sinop'a avdet eyledi.

Kilikya seferi :

1226 Kilikya seferi ile Ermeni krallığı, eskiden çok daha sıkı bağlarla Türkiye İmparatorluğu'na bağlandı. Ertokuş Bey, Anamur'u aldı ve Akdeniz sahillerini takiben Göksu'ya geldi. Çavlı Bey de kuzeyden Ermeni topraklarına girdi. Silifke'ye, Göksu ağzına kadar Akdeniz sahilleri ele geçirildi. Buraya Kamereddin Bey vali tâyin edildi ve "Kamereddin - İli" dendi ki, Karamanoğulları zamanında bu çevreye "İçel" veya "İç - İl" denmiştir. Bu suretle Fethiye ile Silifke yani Kocaçay ile Göksu arasındaki bütün Akdeniz sahilleri Türkiye'nin oluyordu. Az zamanda Türkler, Bizans'ı batıya, Ermeniler'i doğuya sürerek Anadolu'nun Akdeniz kıyılarının en mühim ve uzun kısmını ele geçirmişlerdi. Silifke'den İskenderun Körfezi'ne kadar olan sahil, Ermeniler'in, İskenderun Körfezi'nden başlıyan sahil ise Latinler'in (Antakya Prensliği'nin) elinde idi.

Bu Ermenistan seferinde Ermeniler'in yanında müttefik olarak Latinler (Antakya Prensliği) de yer aldı. Fakat her tarafta mağlûp oldular. Maraş tarafından gelen tazyikle büsbütün perişan olan Ermeniler, sulh istediler.

Yapılan muahedeye göre, Türkiye'ye tâbiiyet şartları daha ağırlaştırıldı. Verilen yıllık vergi bir misli yükseltildi. Bundan böyle para, Sultan Alâeddin namına basılacaktı (Sultan Alâeddin ile oğlu II. Key - Husrev adına basılmış Ermeni paraları, bugün elimizdedir). Kilikya'nın en büyük Ermeni şehri olan Sis'te bir cami yapıldı. Türk Hâkanı arzu ettiği anda, Kilikya devleti, 1 000 atlı ve 500 yaya askeri tam teçhizatı ile göndermeyi kabûl ve taahhüt eyledi.

Doğu işleri :

Bundan sonra Sultan Alâeddin, Eyyûbî Sultan Âdil'in kızı ile muazzam şenliklerle evlendi. Düğüne Mısır'dan, Suriye'den, Irak'tan ve başka ülkelerden davetliler geldi. Bu suretle Eyyûbî ve Selçuklu hânedanları yani Yakın Doğu'ya hâkim olan iki imparatorluk arasında yakınlaşma temin edildi.

Erzincan ve Şebinkarahisarı'ndaki Mengücoğulları da bu çevrelerden çıkarıldı. Buralara merkezden valiler gönderildi. Bu suretle Mengücoğulları tamamen tarihe karıştı. Erzincan'a yani Mengüc Tahtı'na veliahd - şehzâde Melik Key - Husrev vali tâyin edildi; çocuk olduğu için yanına atabey ve gerçek vali ve kumandan olarak Ertokuş Bey katıldı.

Trabzon seferi :

Bu sıralarda Karadeniz'deki Türk sahilleri, Ereğli ile Ünye arasında idi. Filyos, Kızılırmak ve Yeşilırmak, Türk sahillerinden denize dökülüyordu. Yalnız Gâvur Samsun, Türkiye'ye tâbî olarak Hıristiyanlar'da kalıyordu. Bunun yanında Türk Samsun şehri vardı. Doğu Karadeniz kıyılarından da Bizanslılar'ı kovmak maksadiyle 1228 Erzincan seferinden sonra, Trabzon seferine girişildi. Ünye ile Batum arasındaki sahiller, Trabzon Bizans imparatorluğuna yani Komnenos Hânedânı'na ait bulunuyordu.

Türk ordusu ile meydan muharebesi göze alınamadı. Bizanslılar, Trabzon kalesine çekildi. Trabzon, muhasara edildi. Türk ordusuna Ertokuş Bey kumanda ediyordu. Kale düşmek üzere, Türk askeri burclara tırmanmakta iken, ansızın çıkan acayip ve şiddetli bir fırtına, muhasarayı akim bıraktı ve Trabzon'un fethini 2,5 asır geciktirdi. Trabzonlular bu hâdiseye mucize gözüyle baktılar ve şükran olmak üzere bir kilise yaptırdılar.

Bu seferin neticesinde Trabzon imparatorluğu ortadan kaldırılamadı ise de, Kilikya Ermeni krallığı gibi, eskisinden çok daha sıkı bağlarla Türkiye'ye bağlandı. Buna göre Trabzon İmpaartoru, Türk Hâkanı istediiğ zaman tam teçhizatlı 1 000 asker gönderecekti. Yıllık vergi de ağırlaştırılıyordu.

Doğu ve Batı Türk hakanlıkları karşı karşıya :

1228'deki Trabzon seferinden sonra, doğuda kriz başladı. Krizin sebebi, Moğollar tarafından Türkistan'dan kovulan Doğu Türk Hâkanı Celâleddin Harzem - Şâh'ın, Yakın Doğu'ya gelmesi ve Anadolu sınırlarında dolaşması idi. Henüz İran, Kafkasya gibi büyük ülkeler, Harzem - Şâhlar'da idi. Alâeddin Key - Kubâd'ın siyaseti, Harzem - Şâhlar ve Eyyûbîler ile müttefikan hareket etmek, 3 büyük Müslümanın imparatorluğunun birleşik kuvvetleriyle Moğollar'ın Yakın Doğu'ya müdahalesine meydan vermemekti.

Celâleddin Harzem - Şâh da, Batı Türk Hâkanı Alâeddin Key - Kubâd'a yazdığı mektupta, aynı ırkın çocukları olduklarını söyleyip ittifak teklif ediyordu. Fakat Harzem - Şâh'ın büyük bir asker olmakla berâber siyâsî görüşten mahrûmiyeti, bu ittifakı meydana getiremedi. Çünkü, ansızın Doğu Anadolu'ya giren Doğu Türk Hâkanı, büyük kültür merkezi Ahlat'ı alıp yağma etti. Bu hâdise, çok fena tesir uyandırdı. Buna rağmen siyasî dehâ sahibi olan ve müşterek Moğol tehlikesini kavrıyan Sultan Alâeddin, Doğu Türk Hâkanı'nı son defa îkaz etmek istedi. Yazdığı nâmede siyasî öğütler verdi, velîahdi Melik Key - Husrev'le Harzem - Şâh'ın kızının evlenerek iki Türk imparatorluğunun yakınlaşması teklifinde bulundu. Nihayet Türkiye'ye girmek isterse başına büyük felâketler geleceğini ihtar ederek son bir ültimatom verdi.

Harzem - Şâh'ın bütün bunlara kulak asmak niyetinde olmadığı anlaşıldığından, Sultan Alâeddin, ordusu ile Doğu Anadolu'ya geldi. 10 ağustos 1230'da Erzincan yakınlarında Yassıçemen'de Türkiye ve Türkistan orduları karşılaştı. Bir çeşit Ankara Muharebesi olan bu büyük meydan muharebesinde Harzem - Şâh, kesin şekilde bozuldu. Moğollar karşısında birçok zafer kazanmış olan bu ordunun bu kadar bozulmasına Alâeddin de hayret etti.

Bu korkunç mağlûbiyet üzerine Malazgirt'ten Ahlat'a çekilen Harzem - Şâh, Anadolu'da tutunmasına imkân olmadığını anlayıp Âzerbaycan'a çekildi.

Sultan Alâeddin Erzurum'da :

Bundan sonra Sultan Alâeddin, Harzem - Şâh ile müttefikan kendisine baş kaldıran Erzurum meliki amcasının oğlu Rükneddin Cihan - Şâh'ı esir aldı. Erzurum'a başka bir vali tâyin etti. Bu suretle bazı tarihlerde Rükneddin Cihan - Şâh ile babası Mugıyseddin Tuğrul - Şâh için kullanılan "Erzurum Selçukluları" adıyla tanınan dal, nihayete erdi.

Bundan sonra Celâleddin Harzem - Şâh, bir dereceye kadar siyasî basiretsizliğini anladı. Türkiye'ye, Mısır'a ve Halîfe'ye müracaat etti, acele yardım istedi. Fakat kendisine itimat kalmadığından, bu yardım yapılmadı. Moğollar, son Harzem - Şâh'ı kolayca alt ettiler ve İran'ı aldılar. Key - Kubâd'ın en büyük korkusu gerçekleşti : Moğollar'la komşu oldu. Gürcistan'da fütuhatta bulunan Sultan Alâeddin, Moğollar'a karşı parlak bir diplomasi yürütüyordu. Celâleddin Harzem - Şâh gibi kendilerini senelerce uğraştıran çok büyük bir askeri yenmiş olması, Türk Hâkanı'nı, Moğollar'ın gözünde çekinilmesi icap eden bir şahsiyet yapmıştı. Türkiye'nin büyük zenginliiğ ve sonsuz kaynakları, Moğollar'ı da Sultan Alâeddin ile dost geçinmek yolunu tutmaya mecbur etti.

Türkiye ve Mısır karşı karşıya :

Türkiye Hâkanlığı o derecede güc kazanmış ve refah seviyesine erişmişti ki, Mısır Eyyûbî imparatorluğunu telâşa düşürdü. Haleb Eyyûbî krallığının bile Kahire'ye degil, Konya'ya tâbî olması, bu telâşı son derece arttırmıştı. Zira bütün tarih gösteriyordu ki, Mısır'da bulunan kuvvetin behemehal Suriye'yi elde bulundurması ve Asya'yı tutması icap etmektedir; aksi takdirde büyük devlet olarak devamın imkânı kalmaz.

1234'te Mısır Eyyûbî imparatoru Sultan Kâmil, yanına 16 Eyyûbî melikini (kralını) aldı; Anadolu'nun Toroslar ve Fırat'ın doğusunda kalan parçasını Türkiye'den koparmak üzere Sultan Alâeddin'in üzerine yürüdü. Fakat 100 000 kişiyle bu muazzam istilâ teşebbüsünü karşılıyan Türkiye Hâkanı, Eyyûbîler ile müttefiklerini üstüste yendi. Eyyûbîler, kesin şekilde Anadolu'dan atıldı. Güney - doğu Anadolu'nun Konya'ya bağlılığı, münakaşa edilemez bir şekilde teeyyüt etti. Bu suretle bu seferin sebeplerinden olan Ahlat'ı geri alma işi başarılamadı. Van Gölü'nün kuzey - batı sahilindeki bu mühim şehir Türkiye'de kaldı ve Türkiye, Van Gölü'ne erişmiş oldu.

Sultan Alâeddin'in ölümü ve şahsiyeti :

Bundan sonra Suriye'yi fethe çıkacağı sanılan Sultan Alâeddin, ordusunu Kayseri'de topladı. Kayseri dışında Meşhed Ovası'nda Şeker Bayramı'nın 3. günü verdiği ziyafette zehirlendi; 45 yaşında öldü.

Türkiye birliğini kesin şekilde kuran Sultan Alâeddin, devrinin en büyük hükümdarı idi. Halîfe tarafından Türkiye hükümdarının "Sultânu'l - Â'zam = En Büyük İmparator" unvânı resmen tanınmış ve İslâm hükümdarlarının en büyüğü olduğu tasdik edilmişti. Moğol tehlikesinin arifesinde Sultan Alâeddin dehâsında bir hükümdarın ölümü, Türkiye için felâket olmuştur. Çünkü halefi olan oğlu, onun yerini doldurmaktan tamamen uzak kalmıştır.

Sultan Alâeddin, âlim ve şâirdi. İlim ve san'at adamlarına karçı pek cömert davranmıştır. Heykel ve resim de dahil olmak üzere, güzel san'atları çok himaye etti. Şöhretini duyduğu bir ilim adamının en uzak ülkelerden Konya'ya davet eder, bizzat görüşürdü. Bahâeddin Veled ile oğlu Celâleddin Rûmî'ye büyük hürmet göstermişti. Kışın Kayseri'de, yazın Antalya ve Alâiye'de oturmayı severdi. Adalet işlerini dikkatle tâkıyb eder, en küçük haksızlığı tâmîr edinceye kadar arkasını bırakmazdı. Ordu ve donanmaya çok itina eder, askere pek iyi bakardı. Zamanında Türkiye'nin savunma bütçesi 100 milyon altını geçiyordu. Dâhîce bir ticaret ve iktisat siyaseti takip ederek, Türkiye'yi cihanın en zengin ve müreffeh ülkesi hâline koymuştu. Altın, gümüş ve değerli taşların Türkiye'ye ithali, gümrükten muaftı. Ticaret eşyası, devletin himayesi ve sigortası altındaydı; her türlü tecavüzden masundu. Korsan ve eşkıya tecavüzüne uğrıyan ticaret malını Hazine, derhal sahibine tazmin ederdi. Dünyanın en muhteşem kervansarayları ile ticâret yolları emniyet ve rahatlık altına alınmıştı. Şeker, dokuma, silâh fabrikalarının yanında pek muazzam nafia eserleri yapılmış, Türk şehirleri, hattâ kasaba ve köyleri, mâmûre hâline getirilmişti. Köylü, tahta sabanı terketmişti; madenî saban kullanıyordu.

Çağdaş Avrupalılar, o devir Türkiye'sinin zenginlik ve refahını efsanevî bir şekilde tahayyül ediyorlardı. O devir Avrupa vesîkalarının Türkiye'den bahseden satırları, hayret ve ibret hislerine kapılmadan okunamaz.

Anadolu Türkü, Sultan Alâeddin'i "Uluğ Key - Kubâd" diye anmıştır. Emsalsiz bir saadet devrinin hükümdarı olan Sultan Key - Kubâd, çeşitli meziyetleri ve büyük bir devleti idarede gösterdiği dehâ ile, Türkler'in hâfızasında ölümsüz kalmıştır. Osmanoğulları'nda Kaanûnî ve çağı neyse, Selçuklu Türkiyesi'nde de Alâeddin Key - Kubâd ve çağı, o olmuştur.

II. Key-Husrev'in (1237 - 1246) ilk yılları :

Türkiye tahtına çıkan ilk zayıf şahsiyet, Alâeddin Key - Kubâd gibi çok büyük bir babanın oğlu olan II. Gıyâseddin Key - Husrev'dir. Annesi Mâh - Perî Hatun'dur. Tahta geçtiği zaman ancak 13,5 yaşında idi. Şahsiyetinin zayıflığını, biraz da bu kadar genç hükümdar olmasında aramak doğrudur. 30

mayıs 1237'de babasının ölümü ile tahta geçti. 9 yıl saltanattan sonra 22,5 yaşında öldü. 1240'a kadar saltanatı, Emîr Sâdeddin Köpek'in uğursuz diktatörlüğü altında geçti. Diktatör, devletin en değerli ricâlini öldürttü.

II. Key - Husrev, dünyanın en parlak devletine vâris oldu. Trabzon imparatorluğu, Kilikya krallığı, Eyyûbî ve Artuklu melikleri, Türkiye'ye tâbî bulunuyorlar, bütün komşuları, Türkiye'nin üstünlüğünü kabûl ediyorlardı. Dünyanın en güclü ordu ve donanması Türkiye'nin elindeydi. Türkiye, cihanın en zengin ve müreffeh ülkesiydi. Gürcistan krallığı gibi, İznik'teki asıl Bizans imparatorluğu, Türkiye'ye yarı tâbî bir halde olup, artık Anadolu'da bir karış toprağı geri almayı düşünmüyordu; bütün gayesi, İstanbul'u Latinler'den istirdâd edebilmekten ibaretti.

Diyarbakır, Eyyûbîler'e aitti ve Türkiye'ye tâbî idi. 1240 sonlarında veya 1241 başlarında Âmid şehri, Türkiye'ye geçti ve doğrudan doğruya Konya'ya bağlandı. Mübârizeddin İsa Bey, sü-başı tâyin edildi. Bu, II. Key - Husrev devrinin başlıca muvaffakıyetidir. Bunun üzerine Suriye Eyyûbî Melikliği de Türkiye'ye tâbî oldu ve Şam'da II. Key - Husrev adına hutbe okundu. Türkiye, şevketinin zirvesine erişmişti ki, inhitat başladı. 1241 - 1242 yıllarında Suriye'nin Türkiye'ye tâbî olması, Selçuklu sultanlığına büyük bir prestij kazandırmıştı ki, Orta Anadolu'da çıkan büyük Babaî isyanı, devletin bünyesini sarstı ve Moğollar'a karşı müstakbel mukavemetini azalttı.

Harzem - Şâhlar ile Eyyûbîler'i kesin şekilde mağlûp eden bir Türkiye'den, Moğollar son haddine kadar çekiniyorlardı. Onun için Doğu Anadolu'ya girmeleri, çok mahcubane bir şekilde olmuş, fakat Kösedağı bozgunundan sonra inisyatifi ellerine almışlardır. İran'daki Moğol ordularının başkumandanlığına Cormagon Noyan'ın yerine Baycu Noyan tâyin edilmişti. Kafkasya'da Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini de beraberine alan Baycu, büyük bir Moğol - Türk ordusunun başında, Anadolu kapılarında fırsat gözlüyordu. Babaî isyan veya ihtilâli ile yeni Türkiye hükümdarının çocuk yaşta bulunması ve zayıf bir şahsiyet olması, ona aradığı fırsatı verdi. Türkiye'nin gerçek askerî kudretini tartmak üzere 1242 kışında Erzurum'u muhasara etti ve bu büyük Türk şehrini alarak yağmaladı. Bu haberin şüyûu üzerinedir ki Suriye, Türkiye'yi metbû tanımaktan vazgeçti.

Tehlike çanlarının çalması üzerine 19 yaşındaki II. Key-Husrev, 80 000 kişilik ordusu ile Sıvas'a geldi.

Kösedağı felâketi (3 temmuz 1243) :

Sıvas'ın 80 km kadar doğusunda Kösedağı mevkiinde, iki büyük ordu arasında yaklaşma oldu. Tecrübeli Türk kumandanları, Moğol ordusunun şecaati ve ölmeden muharebe meydanından çekilen her Moğol askerinin cezasının ölüm olduğunu bildikleri için, dağ geçitlerini tutup, düşman taarruzunun beklenmesini, I. ve II. Kılıç - Arslanlar'ın çok kullandıkları bir tâbiyenin tatbikini istediler. Genç Sultan, etrafındaki saray dalkavuklarının teşvikiyle bu planı kabûl etmedi ve derhal taarruz emrini verdi. Fakat daha Türk ordusunun öncüsü bozulur bozulmaz hayatında muharebe görmemiş olan II. Key - Husrev, ordusunun mağlûp olduğunu sanıp düşman eline geçmemek için, ordugâhı terkedip Tokat yoluyla Konya'ya kaçtı. Sultan'ın bu akıl almaz hareketi üzerine dehşet içinde kalan dünyanın birinci ordusu, tek silâh kullanmadan, dağınık birlikler hâlinde, çadırlarını ve mühimmâtını bırakıp dağıldı. Sabahleyin Moğollar, binlerce Türk çadırını önlerinde görünce, Türkler'in dağ geçitlerine saklanıp pusu kurduklarını sandılar; bir öncü mağlûbiyetiyle koca ordunun muharebe meydanını düşmana bıraktığını akılları kesmedi.

Birkaç gün Moğollar, Türk taarruzunu ıstırap ve heyecanla beklediler. Hiç bir ses çıkmayınca Türk çadırlarına girdiler ve Selçuklu ordu hazinesini, atlarını, mühimmâtını, cephânesini bir arada görüp ele geçirince, vaziyeti anladılar. Türkler'in korkudan veya başka bir sebepten acele kaçtığına karar verdiler.

40 00 kişilik Moğol ordusu karşısında 80 000 kişilik Türk ordusunun böyle yüz kızartıcı bir şekilde dağılması ve Anadolu'yu düşman istilâsına açık bırakması, Anadolu Türk tarihinin felâketli ve acıklı sayfalarından birini teşkil eder. Âkıbeti de çok vahîm olmuş, Türkiye, tedricen Moğol tahakkümüne düşmüştür. Halbuki Moğollar'ı hiç olmazsa Toroslar'da durdurmak ve Türkiye'ye sokmamak, mümkündü ve Türk Hâkanlığı'nın askerî ve malî gücü bunu temine müsaitti.

Bundan sonra Moğollar, sırasıyla, Türkiye'nin en büyük şehirlerinden olan Sıvas'ı, Kayseri'yi ve Erzincan'ı alıp feci şekilde yağma ettiler.

Kösedağı bozgunundan sonra Türkiye vezîri (başbakanı) Mühezzibeddin Ali, Konya'ya gitmemiş, Amasya'da kalmıştı. Bu devlet adamının zekâsı, Türkiye'yi bir müddet için daha büyük bir felâketten kurtardı. Mühezzibeddin Ali, Baycu Noyan'la müzakereye girişti. Kösedağı'nda Türkler'in ancak 3 000 ölü verdiklerini, devletin 100 000 kişilik ordusunun ayakta olduğunu, bu ordunun dünyanın en iyi teçhiz edilmiş kuvveti bulunduğunu, Kösedağı'nın kumandanlar arasındaki rekabetten mütehassıl tesadüfî bir hâdise olduğunu, Türkiye halkının Selçukoğulları'ndan başka kimseye itaat ve inkıyâd etmesine imkân ve ihtimal bulunmadığını, Türkiye devlet bütçesinin ve malî kaynaklarının en uzun harblere mütehammil bir azamette olduğunu Baycu Noyan'a söyledi ve onu ikna etti. Birçok hediyelerle Moğollar'ı kandırdı ve daha fazla ilerlemenin kendileri için helâke sebebiyet vereceği hususunda sözlerle düşmanı korkuttu.

Kösedağı'ndan sonra Türkiye, bir arazi kaybına uğramadı. Moğollar çekilip gittiler. Fakat gene geleceklerdi. Bizans, bu bozgundan istifade etmeyi bile düşünmedi. Bilakis, Türkiye'nin İstanbul'daki Latin İmparatorluğu ile müzakerelerinden endişeye kapılarak, Konya ile 1211 muahedesini yenilemeye can attı.

Gıyâseddin Key - Husrev, genç yaşta vahşî hayvan ısırmasından öldü. Kösedağı, Moğollar'a yol göstermesi bakımından bir dönüm noktası olmakla beraber, 1276'ya kadar daha 33 yıl Türkiye, saadet ve refah içinde yaşadı. Fakat Selçukoğulları'nın büyük sultanlarının arkası kesildiği ve devlet iç kargaşalıklara düştüğü için, gittikçe zayıfladı. Bu müddet içinde Moğollar, cihanı fethettiler ve nihayet sıra Türkiye'ye geldi. II. Key - Husrev ve halefleri zamanında, Türkiye'nin imarı devam etti. Ticarî ve iktisadî inkişaf ilerledi.

II. Sultan İzzeddin Key-Kâvûs (1246 - 1265) :

II. Key - Husrev'in yerine büyük oğlu II. Sultan İzzeddin Key - Kâvûs tahta çıktı. 1256 - 57'de kardeşi IV. Kılıç - Arslan'ın bir yıllık saltanatı fasılası hesaba katılmazsa, 1261'e kadar 14 yıl saltanat sürdü. 1278'de 40 yaşında öldü. Tahta

çıktığında ancak 8 yaşında idi ki, bundan sonra tahtın çocuk sultanlara kalması, Türkiye'nin kendini Moğollar'a karşı savunamamasının âmillerinden biri olmuştur.

II. Key-Kâvûs'un zamanında Türkiye Hâkanlığı, resmen Moğol Büyük Kağanı'nın tâbii oldu ve birçok devlet gibi Karakurum'u metbû tanıdı. Moğollar, II. Key-Kâvûs'un küçük kardeşleri IV. Kılıç-Arslan ile II. Key-Kubâd'ı da müşterek hükümdar olarak tanıdılar ve bu suretle Türkiye'nin merkezî bünyesini baltalamak istediler; muvaffak da oldular. Diğer 2 kardeş, ağabeylerini "Büyük-Sultan" tanımakla beraber, resmen "sultan" ünvânını takınmaktan çekinmediler. O zamana kadar bir Selçuklu şeh-zâdesi ancak "melik = kral" unvânını taşıyabilirdi.

Bu çağda vezir (başbakan) Celâleddin Karatay, kardeşler arasında harb çıkmasına mâni olabilmek ve Moğollar'ın gittikçe aşırılaşan isteklerini karşılamak için, dirayetle çalıştı. Moğollar, zamanla vergi, haraç ve hediye olarak daha büyük miktarlar talep ediyorlar ve Anadolu'yu sömürüyorlardı. Bu yüzden XIII. asrın ortalarında dünyanın en zengin ve müreffeh ülkesi olan Anadolu'nun birçok bölgeleri, asır sonunda fakirleşti ve geriledi.

3 sultan müşterek saltanat devirleri 1249-1254 arasındaki 5 sene olup, hutbe ve sikkede üçünün adı bir arada zikrediliyordu. Fakat asıl hükümdar olarak büyük kardeş II. Key-Kâvûs tanınmıştır; nitekim o zamandan kalma kitabelerin çoğunda yalnız onun adı zikredilmekle iktifa olunmuştur. Karatay'ın devlet adamlığında gösterdiği yüksek şahsiyet, XIII. asrın ikinci yarısının ilk yıllarında Türkiye'yi dağılmaktan korumuştur. Ancak Hulagu'nun Yakın Doğu'ya gelerek İl-hanlı imparatorluğunu kurması ve 1258'de Bağdad'ı alıp Halîfe'yi öldürtüp Abbâsîler'i beş yüz yıllık ülkelerinden kovması, bütün Müslüman âlemini dehşet içinde bıraktı. Türkiye'nin de İran'dan kontrolü daha kolaylaştı.

Kardeşlerin küçüğü olan II. Key-Kubâd, bizzat Karakum'a gidip 1254'te Büyük Kağan'a arz-ı tâzîmatta bulunmak istedi. Karatay'ın ölümünden sonra 3 kardeş arasındaki zoraki âhenk bozuldu. Az zamanda II. Key-Kâvûs, tek başına kaldı. II. Key-Kubâd, Moğol Kağanı ile görüşemeden yolda öldü. Hükümdarlığı isimden ibaret kalan II. Key-Kubâd, 1254'te öldüğü zaman 14 yaşında idi. Anne tarafından da Erzurum Selçuklu meliki Tuğrul-Şâh'ın torunu idi.

1256'da Moğollar, Selçuklu ordusunu dağıtıp Konya'ya girdiler. Kalenin burçlarını yıktılar; yağma ve katilde bulunmadılar. Külliyetli bir haraç alan Baycu Noyan, müşterek hükümdarlardan Sultan Kılıç-Arslan'ı tahta çıkarıp çekildi. Bu suretle II. Key-Kâvûs'un 10 yıllık saltanat devresi bitti. 1256-1257 arasında 1 yıl kadar 1 yaş küçük kardeşi IV. Kılıç-Arslan, Konya'da sultan oldu.

II. Key-Kâvûs, İznik'e gidip Bizans imparatoruna misafir oldu. Denizli'nin terki mukabilinde ondan asker aldı. Uc bölgesinde yani Bizans sınırında bulunan Türkmenler'i de yanına katıp Konya'ya geldi. Kardeşini kovdu. Tekrar tahta geçti. Bu kereki saltanatı 1261'e kadar 4 yıl sürmüştür. IV. Kılıç-Arslan, Sıvas'a giderek orada hükümdarlığını ilân etti. Hulâgu'nun emriyle Kızılırmak, iki kardeş arasında sınır kesildi. Fakat II. Key-Kâvûs, büyük-sultan sayılıyordu. 1259'da Hulagu, her iki Selçuklu Hâkanı'nı da yanına çağırdı; kendileriyle görüştü; harb etmemelerini istedi.

II. Key-Kâvûs, Moğol tahakkümünü bu derecelere kadar kabûl etmek niyetinde olmadığı için, Moğollar'ı Anadolu'dan kovmak peşinde koştu. Fakat kuvvetli bir şahsiyete sahip olamaması bir tarafa, maddî kuvveti de buna müsait değildi. Moğollar'a yenildi. Antalya'ya kaçtı. 1261'de tahtı kardeşi IV. Kılıç-Arslan'a terkederek Antalya'dan gemilere bindi; Istanbul'a gitti. Bu sıralarda Istanbul, henüz Bizanslılar'ın eline geçmiş, Latinler, 57 yıl sonra kovulmuştu. Mikhail Paleologos, vaktiyle müşkül demlerinde Konya'ya gelip II. Key-Kâvûs'un misafiri olduğu için, Türkiye Hâkanı'nı iyi karşıladı. Fakat 1264'te II. Key-Kâvûs'un bir ihtilâlle İmparator'u devirip Bizans'ta tahta çıkmaya teşebbüs etmesi üzerine vaziyet değişti. Mikhail Paleologos, vukuundan evvel haber aldığı teşebbüsü bastırdı. Sultan'ın bütün maiyetini dağıttı. Sultan'ı, ailesi ve yakın maiyetinden birkaç kişiyle beraber Rumeli'nde bir kaleye sürdü. 1270'te Altın-Ordu Hanı'nın gönderdiği kuvvetler, sabık Türkiye Hâkanı'nı 6 yıllık esaret hayatından kurtardı. Altın-Ordu, İl-hanlılar'ın rakîbi olduğu için, II. Key-Kâvûs'a çok iyi davrandı. Ona Kırım'da büyük bir malikâne verdi. Sultan, 1278'de ölünceye kadar 8 yıl, malikânesinde yaşadı. Kırım'da iken, Türkiye hâdiselerini yakından takip etti. Türkiye vezîri (başbakan) Fahreddin Ali de kendisine para göndermekten geri kalmadı. Altın-Ordu ve Memlûk imparatorluklarının İl-hanlılar'la düşmanlığından faydalanıp tahtını geri almak ve İl-hanlılar'ı Türkiye'den kovmak istediyse de, muvaffak olamadı. Oğullarından II. Mes'ud, babası ölünce Türkiye'ye döndü ve Türkiye'nin Selçukoğulları'ndan sonuncu padişahı oldu.

Kırım'da Soğdak'ta ölüp gömülen Sultan Key-Kâvûs, babası gibi silik bir şahsiyet olup, büyükbabası Alâeddin Key-Kubâd'ın ve adını taşıdığı büyük amcası I. Key-Kâvûs'un dehâlarından tamamen mahrumdu. Etrafında yeteri kadar büyük devlet adamı ve kumandanı da yoktu. Yoksa Anadolu Türkleri, Sultan'ı, müşrik Moğollar'a karşı mücadelesinde candan destekliyordu. Buna rağmen devrinde Türkiye imparatorluğu, Moğol tahakkümüne düştü. Trabzon imparatorluğu ile Ermeni krallığı da diğer küçük Yakın Doğu devletleri gibi İl-hanlılar'ı metbû tanımışlardı. Hattâ Bizans da İl-hanlı üstünlüğünü birçok defalar kabûl eylemişti.

IV. Sultan Rükneddin Kılıç-Arslan (1261 - 1266) :

II. Key-Husrev'in ortanca oğlu olan IV. Kılıç-Arslan, ağabeyi II. Key-Kâvûs ve kardeşi II. Key-Kubâd ile (ki 3 kardeş arasında birer yaş fark olduğu sanılır) 5 yıl müşterek saltanat sürdü. Fakat söylediğimiz gibi asıl Türkiye Hâkanı, büyük kardeş olan II. Key-Kâvûs idi. Baycu Noyan, Konya'yı işgal edip Moğollar, Türkiye'nin taht şehrine girince, 1256'da IV. Kılıç-Arslan, tahta çıktı ve 1257'ye kadar takriben 1 yıl, ağabeyi tarafından kovuluncaya kadar makamını muhafaza etti. 1257'den ağabeyinin nihaî olarak tahttan çekildiği 1261'e kadar 4 yıl Sıvas'ta, Kızılırmak'ın doğusunda kalan ülkelerde saltanat sürdü. 1266'de ölünceye kadar 2. kere 5 yıl ve cem'an 6 sene padişahlık etti.

IV. Kılıç-Arslan, 1246'da Büyük Kağan'ın cülûs kurultayında davetli olarak bulundu ve bu vesileyle Karakurum'a yani cihanın idare edildiği Moğol taht şehrine gitti.

IV. Kılıç-Arslan'ın vezîri (başbakanş) meşhur Muîneddin Süleyman Pervâne'dir. Saltanatı da bu çok zeki ve entrikacı vezîrin tahakkümü ve diktatörlüğü altında geçmiştir. Bir

ara Sinop, Trabzon Rum imparatorluğunun eline geçmiş, Muîneddin Süleyman, oğlunu gönderip geri almış, fakat şehri ve civarını ailesine malikâne olarak alıkoymuştu ki, böylece Pervâneoğulları beyliği doğmuştur. Sultan Kılıç-Arslan, bunu hazmedemedi. Bunun üzerine muhteris vezir, Sultan'ı eski Türk an'anesi mucibince (ki Osmanlılar'da da devam etmiştir) hânedan âzasının kanı mukaddes olduğu için, yay kirişi ile boğdurttu. 27 yaşında bulunan IV. Kılıç-Arslan, öldürüldüğü Aksaray'dan Konya'ya nakledilip atalarının türbesine gömüldü. Yerine geçen oğlu III. Key-Husrev çocuk olduğu için, bütün idare Pervâne'nin eline geçti ve onun dayanağı olan Moğollar'ın Türkiye'nin iç işlerine müdahalesi, bu andan itibaren son haddini buldu. Babası gibi Budist olan Hulagu'nun oğlu Abaka, Müslümanlar'a ve kendisine bütün ikbal yollarını tıkayan Memlûk Türkleri'ne düşman olduğu için, Anadolu halkına fena muamele ediyordu.

III. Sultan Gıyâseddin Key-Husrev (1266 - 1281) :

III. Key-Husrev, 2 yaşında idi. 15 yıl saltanat sürüp 19 yaşında öldü. Bu padişah, Ertuğrul Gazi ile çağdaş olup, Osman Gazi onun saltanatının sonuna doğru 1281'de babasının yerine uc beyi olmuştur. Zamanında Türkiye'de Moğol tahakkümü acıklı şekiller almıştır. İl-hanlılar, henüz Müslüman olmamışlardı. Gerçi Türkler'le Moğollar akraba kavimlerdi ve İl-hanlılar'da iktidar Moğollar'dan sonra Türkler'de idi. Hattâ çağdaş Arab tarihçisi İbnu'l-Ethîr: "Anadolu Türkler'i, milliyet ve cinsiyet birliği dolayısiyle Moğollar'a temâyül gösterdiler" demektedir. Fakat Türk ırkının târîhî hâkimiyet temayülü ve Anadolu'da Türkmen milliyetinin teşekkülü, herhangi bir yabancı tahakkümü reddediyordu. 1279'da artık Moğol tahakkümünden bizar olan Pervâne de ileride anlatılacağı gibi Anadolu Türkleri tarafından Türkiye'ye çağırılan Memlûk sultanı Baybars hâdisesi dolayısiyle, Moğollar tarafından idam edildi.

1279'dan 1281'e kadar genç III. Key-Husrev, Türkiye'nin idaresine bizzat sahip oldu. Fakat bundan telâşlanan İl-hanlılar, 14 ağustos 1281'de Kırım'dan gelmiş olan II. Key-Kâvûs'un oğlu II. Gıyâseddin Mes'ud'u sultan ilân ettiler. Sinop'tan Erzincan'a giden II. Mes'ud, Abaka İl-han'a arz-ı tâzîmatta bulunmuştu. Abaka'nın ölümü üzerine tahta geçen ve Müslüman olan Ahmed İlhan, II. Mes'ud'un Türkiye padişahlığını tasdik etti. III. Key-Husrev'e de Anadolu'da bazı ülkeler verildiyse de, o buna razı olmadı. Bunun üzerine Âzerbaycan'a İl-hanlı başkentine çağrıldı. 2 sene Tebriz'de kaldı. Erzincan'a tahtını geri almak üzere gelince, 1283'te İl-han'ın emriyle katlolundu.

III. Key-Husrev devrinde Altın-Ordu hanı Berke ile müstakbel İl-han Argun (Abaka'nın oğlu) Selçuklu Türk imparatorluk prensesleriyle evlenmişlerdir. Gene onun devrinde Selçuklu şehzâdelerinden Siyâvuş, Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından Konya'da padişah ilân edildi. Fakat III. Key-Husrev, onun Selçuklu şehzâdesi olduğunu bile kabûl etmedi ve resmî *Selçuk-Nâme*'lere adını "Cimri" olarak geçirtti. Bu çağda Karamanoğulları, İçel'de kuvvetli bir beylik kurdular. Memlûkler'in yardımiyle İl-hanlılar'la mücadele ettiler ve millî kahraman mertebesine çıkarak Karamanoğulları'nın müstakbel ikbalinin temellerini attılar.

Bunlarla beraber Moğollar'ın Türk'leşmesi de başlıyordu. Cengiz'in torunlarından birkaçı Müslüman olmuştu. Müslüman olan ve yeni dinlerini şiddetle savunan birçok Moğol görülüyordu. Anadolulu Türk din adamları ve mutasavvıfları, Moğollar'a "kâfir" değil, yakın istikbalin Müslüman'ı olacak cahiller göziyle bakıyorlardı. Zira Moğollar'ın behemehal toptan Müslüman olup Türklük içinde kaynıyacağını pek iyi sezmişlerdi. Bu gerçeği, Mevlânâ Celâleddin Rûmî pek aydın olarak görmüş ve: "Sen Tatarlar'dan korkuyorsan, Tanrı'yı tanımıyorsun demektir; ben ise onları yüz tane iman sancağı ile istikbal ediyorum" demiştir. Nitekim Gazan Mahmud Han, Müslüman olunca (çeyrek asır sonra), Mevlânâ'nın bu şiirini, giydiği hırkaya altın telle yazdırmıştır. Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi, Gazan Han'ın ve halefinin sarayında en büyük ihtiramlarla misafir edilmiştir. Sultan Veled ve oğlu Ulu Ârif Çelebi, Moğol beylerini teshir etmişler, henüz Müslüman olmıyan bu Noyanları kendilerine hayran bırakmışlardır. Çünkü büyük mutasavvıflara has bir incelikle psikolojiye vâkıftılar. Müslüman olmıyan il-han Keykhatu, Konya'yı yağmalamak isterken rüyasında Mevlânâ'nın: "Ey Türk, Konya muhasarasından vazgeç!" ihtarı üzerine büyük tesir altında kalarak Konya muhasarasını kaldırmıştır. Bu gibi vak'alar, Müslüman Türk muhitinin, Anadolu Türk'lüğünün, muharebe sahasında yenemediği müstevlîyi, mânevî sahada fethetmek üzere bulunduğunu gösterir. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, iman sahibi bir Budist olan büyük Moğol kumandanlarından İrencin Noyan'a Müslüman'lığı o derecede üzeri kapalı telkin etmiştir ki, bu Moğol beyi Mevlevî tarîkatine girmiş ve Müslüman'lığa doğru adım atmıştır.

Selçukoğulları'ndan son Türkiye Padişahları: II. Sultan Gıyâseddin Mes'ud ve III. Sultan Alâeddin Key-Kubâd (1281 - 1308) :

II. Sultan Gıyâseddin Mes'ud, 14 temmuz 1281'den 1297'ye kadar önce 16, nihayet 1302 ağustosundan 1308'e kadar 6 yıl, cem'an 22 yıl saltanat sürdü. İki saltanatı arasında III. Sultan Alâeddin Key-Kubâd, 1297'den 1302 ağustosuna kadar 5 yıl Türkiye tahtını işgal etti. III. Key-Kubâd, Melik Ferâmurz'un, o da II. Key-Kâvûs'un oğludur. Yani III. Key-Kubâd, II. Mes'ud'un yeğeni, küçük kardeşinin oğlu olmaktadır. II. Mes'ud, ölümünde 50, III. Key-Kubâd ise 25 yaşlarında olmalıdır. II. Key-Kâvûs'un doğum tarihine göre II. Mes'ud, en uzak ihtimalle en çok 1253 doğumlu ve en fazla 55 yaşında olabilir.

1301 yılı başlarında II. Mes'ud'u Uluborlu'da melik olarak görüyoruz ve 6 ay kadar yeğeni III. Key-Kubâd'a naiplik etmiş olması muhtemeldir; bu müddet zarfında III. Key-Kubâd, İran'da İlhanlılar'ın yanında idi. Bununla beraber bu zatın II. Mes'ud değil, III. Key-Kubâd'ın oğlu başka bir şehzâde olması ihtimali de vardır; bu takdirde bu şehzâdenin, çocuk yaşta bulunması icap eder.

III. Key-Kubâd, Gazan İl-han'ın Memlûkler'e mağlûp olarak 2. Suriye seferinden dönüşünde onu Suriye sınırında karşılamış ve bu hareketiyle İl-han'ın minnetini kazanmıştır. Gazan Han, III. Key-Kubâd'ın Antalya'dan Erzurum'a, Sinop'tan Diyarbekir'e kadar bütün Türkiye'nin padişahı olduğunu yeni bir fermanla tasdik eylemiş, Türkiye Hâkanı'na bir de İl-hanlı prensesi vermiştir. Bu karşılamadan sonra Re'su'l-Ayn'dan (şimdi Mardin'de ve Suriye hududunda) Harput'a gelen III. Key-Kubâd, Sıvas'ı başkent seçerek saltanat sürmüştür. O da inhitat devri Selçuklu padişahlarının çoğu gibi zayıf bir şahsiyettir. Bir ara Konya'ya gelmişse de, hareketleri Gazan İl-han'ın gazabını tahrik etmiş, İran'a

çağırılmış, Isfahan'da oturmuş, tahttan indirildikten birkaç ay sonra, maiyetinden biri tarafından yaralanarak ölmüştür. Hemedân'da bulunan amcası II. Mes'ud, ikinci kere Türkiye padişahı olmuş, Kayseri'yi başkent seçerek 6 yıl burada sessiz sadasız saltanat sürmüştür.

II. Mes'ud, Cengiz'in torununun torunu oluyordu. Şöyle ki, anası Urbay Hanım, Cengiz'in oğlu Cuci'nin oğlu meşhur Altın - Ordu hâkanı Berke Han'ın kızı idi (Berke Han: 1209 - 1266, saltanatı: 1257 - 1266). Urbay Hanım'ın anası olan Berke'nin zevcesi de, Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd'ın kızı idi. Bu suretle II. Mes'ud, ana tarafından hem Cengizliler'in Cuci Ulusu'na, hem de gene S.'a bağlanıyordu.

II. Mes'ud, 1308'de Kayseri'de ölmüştür. Bu suretle Osmanoğulları'ndan sonra Türkler'in bütün tarihleri boyunca malik oldukları hânedânların en büyüğü olan, Anadolu'yu açan ve Türkler'in ikinci anayurdu yapan, Türkiye devletini ölümsüz bir devlet olarak kuran Selçukoğulları'nın sonuncu hükümdarı, tarihten çekilmiştir. Dandânakan meydan muharebesinden sonra Sultan Tuğrul Bey'in Büyük Türk Hâkanı olmasından tam 268 yıl geçmişti.

1308'de Anadolu'nun siyasî durumu :

Türkiye devleti, sonuncu Selçukoğlu'nun keder ve hüzün içinde, şanlı atalarının, Çağrı Bey'lerin, Tuğrul Bey'lerin, Alp - Arslan'ların, Melik - Şâh'ların, Süleyman - Şâh'ların, I. ve II. Kılıç - Arslan'ların, I. Mes'ud'ların, Büyük Key - Kubâd'ların hâtıraları ile meşbû bir halde 1308'de Kayseri Sarayı'nda ölümü üzerine, parçalandı. Bu parçaları birleştirmek için Osmanoğulları, tam iki yüz yıl mücadele ettiler.

1308'de Anadolu, şu manzarayı arzediyordu: Orta ve Doğu Anadolu, İlhanlılar'ın Anadolu umumî valilerinin elinde, Trabzon İmparatorluğu ile Kilikya Ermenî Krallığı, İlhanlılar'a tâbî. Maraş, Antep çevreleri Memlûkler'de. Marmara'nın güney ve doğu sahilleri Bizans'ın. Batı Anadolu, İçel, Kastamonu'da Türkmen beylikleri ki, hepsi İl-hanlılar'a tâbî.

Saltanat krizi :

1308'de Anadolu'da saltanat tahtının açılmasından mütevellit içtimaî buhran, müthişti. Gerçi İl-hanlar, Selçukoğulları'na vâris olmuşlardı. Fakat Anadolu'ya gönderdikleri umumî valiler, Anadolu halkını mümkün olabildiği kadar çabuk soymaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Anadolu Türkü, Selçukoğulları'nın şanlı hâtırasını unutamıyor, ihtiyarlar, yeni nesillere Uluğ Key - Kubâd devrinin artık masal olan refah ve saadetini anlatıyorlardı. İl-hanlılar, Selçuklu şehzâdelerinin çoğunu yok etmişlerdi; fakat birkaçı yaşıyordu. Bunlardan (V.) Kılıç - Arslan, 1310'da kendisini hükümdar ilân ettiyse de, kulak asan olmadı. 30 yaşlarında olan bu şehzâde, III. Keyhusrev'in oğlu ve IV. Kılıç - Arslan'ın torunu idi.

Karamanoğulları, en kudretli Türkmen beyliği olarak, Selçukoğulları'nın vârisi olmak ve İl-hanlı müstevlîleri Anadolu'dan kovmak iddiasında bulunmakla beraber, Türkiye'yi birleştirmeleri bir hayalden ibaretti. Nitekim asla "sultan = imparator" unvânını almaya cesaret edemediler. Selçukoğulları'nın yerine geçmek için Konya'ya hâkim olmak kâfi değildi. Fâtih bir hânedânın otoritesine sahip olmak elzemdi.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI (1075 - 1308 = 233)

1. Kutalmışoğlu Nâsıruddevle Ebu'l - Fevâris Gazi Sultan I. Süleyman - Şâh (Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin Kurucusu) (1045? - 1086 = 41?) (saltanatı: 1075a - 5.VI.1086 = 11)

2. I. Sultan Kılıç - Arslan (İzzeddin?) (1'in oğlu) (1073? - VII.1107 = 34?) (salt. 5.VI.1086 - VII.1107 = 21, 1)

3. Sultan Kutbeddin Melik - Şâh (2'nin oğlu) (1096 1116 = 20) (salt. VII.1107 - 1116 = 9)

4. I. Sultan Rükneddin Mes'ud (2'nin oğlu) (1098? 1155 = 57?) (salt. 1116 - 1155 = 39)

5. II. Sultan İzzeddin Kılıç - Arslan (4'ün oğlu) (1115? - VIII.1192 = 77?) (1155 - VIII.1192 = 37)

6. I. Sultan Gıyâseddin Key - Husrev (5'in küçük oğlu) (1169? - IV.1211 = 42?) (VIII.1192 - 1196 = 4 + II.1205 - IV.1211 = 6, 2 = 10, 2?)

7. II. Sultan Rükneddin Süleyman - Şâh (5'in ortanca oğlu) (1150? - II.1204 = 54?) (1196 - II.1204 = 8)

8. III. Sultan İzzeddin Kılıç - Arslan (7'nin oğlu) (1190? - II.1205 = 15?) (II.1204 - II.1205 = 1, 0?)

6a. Tekrar *I. Key - Husrev*

9. I. Sultan İzzeddin Key - Kâvûs (6'nın oğlu) (1184? - XII.1219 = 35?) (IV.1211 - XII.1219 = 8, 8)

10. I. Sultan Alâeddin Key - Kubâd ("Uluğ, Büyük") (6'nın oğlu) (1192 - 30.V.1237 = 45) (XII.1219 - 30.V.1237 = 17, 5)

11. II. Sultan Gıyâseddin Key - Husrev (10'un oğlu) (XII.1223 - 1246 = 22,6?) (30.V.1237 - 1246 = 9)

12. II. Sultan İzzeddin Key - Kâvûs (11'in oğlu) (1238 - 1278 = 40) (1246 - 1256 = 10 + 1257 - 1261 = 4 = 14)

13. IV. Sultan Rükneddin Kılıç - Arslan (11'in oğlu) (1239 - 1266 = 27) (1256 - 1257 = 1 + 1261 - 1266 = 5 = 6) (müşterek - sultan: 1249 - 1254 = 5)

12a. Tekrar *II. Key - Kâvûs*

13a. Tekrar *IV. Kılıç - Arslan*

12bis. II. Sultan Alâeddin Key - Kubâd (11'in oğlu) 1239 - 1254 = 15) (müşterek - sultan: 1249 - 1254 = 5)

14. III. Sultan Gıyâseddin Key - Husrev (13'ün oğlu) (1264 - 1283 = 19) (1266 - 14.VIII.1281 = 15)

15. II. Sultan Gıyâseddin Mes'ud (12'nin oğlu) (1258? - 1308 = 50?) (14.VIII.1281 - 1297 = 16 + VIII.1302 - 1308 = 6 = 22)

16. III. Sultan Alâeddin Key - Kubâd (12'nin oğlu Melik Ferâmurz'un oğlu) (1277? - VIII.1302 = 25?) (1297 - VIII.1302 = 5)

15a. Tekrar *II. Mes'ud*

Selçuklu Türkiyesi'nin iktisadî durumu :

Orta Çağ Türkiyesi'nin büyük zenginliği, birinci derecede ticarete dayanıyordu.

Avrupa'da modern sanayiin ilk defa teşekkül ettiği Flandr, Şampanya gibi ülkelerle ilk zengin ticaret siteleri olan İtalyan limanları, Haçlı seferlerinden sonra Türk tesirinde kaldılar. Türk esnaf loncaları, Avrupa şehirlerinde taklit edildi ve bu suretle Avrupa'da burjuva sınıfının doğmasında, yani modern Avrupa cemiyetinin vücuda gelmesinde birinci derecede âmil oldu. XIII. asırda, Batı Avrupa'nın tanınmış şehirlerinde, henüz silik de olsa artık bir burjuva sınıfı doğmuş bulunuyordu. Haçlı seferlerinde güç tüketen derebeyleri, yani Avrupa'nın "senyör", "baron", "vikont", "kont", "marki" gibi kademeli unvanlar taşıyan hükümdarcıkları, krallar, yani büyük hükümdarlar tarafından kolayca ezildi. Bu suretle

modern devlet mefhumu doğdu ve Roma'nın yıkılışından sonra ilk defadır ki, Avrupa'da merkezî hükûmetler güç kazandı. IV. Haçlı seferinden sonra Venedikliler'le Cenevizliler'in Yakın Doğu'ya ayak basması, Ege Denizi'ne hâkim olması, Istanbul'da Galata'da bir muhtar Ceneviz sitesi kurulması, Cenevizliler'in Karadeniz'e çıkmaları, Kuzey Anadolu ve Kırım sahillerinde üsler edinmeleri, Avrupalılar'ın gözünü açtı. Doğu Avrupa'da Kıpçak Türkleri ile ticarî münasebetler kuruldu. Bu suretle Avrupa'ya lüks Doğu malları yavaş yavaş girmeye başladı.

Türkiye, cihan transit merkezinin düğüm noktasını teşkil ediyordu. Büyük bir kara imparatorluğu olan, donanmaları güçsüz bulunan Mısır - Suriye Türk - Memlûk sultanlığı bile, güç kaynağı olan Kıpçak Türk kölelerini Türkiye yoluyla getirtiyordu. Doğu Akdeniz'e Venedikliler hâkimdi. Kıbrıs krallığı, bu hâkimiyeti kesinleştiriyordu. Bu suretle Çin'den ve Hind'den başlıyarak İran ve Orta Asya'da biriken muazzam ticarî emtia, Türkiye'den Yakın Doğu'ya tevzî ediliyordu.

Ticaret devlet himayesinde olup, muntazam yollar üzerindeki muazzam kervansarayların dünyada eşi yoktu. Sultan Alâeddin Key - Kubâd'ın Konya - Aksaray yolu üzerinde yaptırdığı Sultan Hanı, $110 \times 50 = 5\,500$ m² bir saha kaplamaktadır.

Anadolu'da S.'ın bu çeşitten 96 kervansaray yaptırdıklarını biliyoruz. Bunların 58'inin planları mevcuttur (E. Erdman, *Das Anatolische Karavansaray,* Berlin, 1961).

Ortaçağ Avrupası'nda devletin ticareti himayesi altına almadığı malûmdur. Türkiye'de ise devlet, ticarî mallara sigorta tatbik ediyordu. Zarara uğrıyan ticarî mal, devlet tarafından ödeniyordu. Bu suretle Türkiye ile sıkı temasta bulunan Cenevizliler ve Venedikliler, sigortayı öğrenerek Avrupa'ya taşımışlar ve böylece Avrupa'nın azametini temin eden modern kapitalizmin temelleri atılmıştır.

İctimâî yardım müesseselerinin çokluğu, halkın refahını sağlamış ve ticaretin bir kat daha genişlemesini temin eylemiştir. 1205'te Kayseri'de, 1217'de Sıvas'ta, 1230 yıllarında Konya'da, 1235'te Çankırı'da, 1228'de Divriği'de, 1266'da Amasya'da, 1275'te Tokat'ta, Kastamonu'da, 1308'de Amasya'da (bunu Olcayto İl-han yaptırmıştır) yapılan muazzam hastahaneler, büyük gelirli vakıflarla besleniyordu. Büyük S.'da olduğu gibi Anadolu S.'ında da develer üzerinde taşınan seyyar ordu hastahaneleri bulunduğu şüphesizdir.

Bu suretle refahı temin edilen devlet, büyük malî güce dayanan bir siyâset tâkıyb edebilecek iktidârı hâiz olmuştu. Devlet varidatı pek büyüktü. Moğol tahakkümüne kadar Türkiye'nin zenginliği efsanevî derecede idi. Moğollar da ilk zamanlarda ehemmiyetsiz bir vergi almışlardır. Fakat XIII. asrın sonlarında artık tam mânâsiyle Anadolu'yu soymaya girişmişler ve Türkiye'de Selçukoğulları'nın otoritesinin kırılması, ülkede anarşi, sefalet, neticede nüfus kıtlığı doğurmuştur.

1243 Kösedağı bozgunundan sonra Baycu Noyan, Türkiye imparatorluğu'nu senelik 60 000 gümüş dinarlık (bugünki rayiçle aşağı yukarı 300 milyon TL. kadar) ehemmiyetsiz bir haraca bağlamıştı. 1258'de Hulâgu İl-han, bu haracı nakten 200 000 dînâra (1 milyar TL.) çıkardı, ayrıca aynî haraç (hayvan, kumaş vs.) da istedi. Fakat 1335'te İl-hanlılar'ın Anadolu'dan aldıkları vergi, 5 645 000 dînâra (28,3 milyar TL.) yükselmişti. Bu, İl-han'ın aldığı resmî vergi idi. Aynî haraçlar, İl-hanlı valilerinin aldıkları vergiler başka idi. Bütün bunlardan başka halk, bir de Selçuklu devletine ve onların yerine geçen beyliklere vergi veriyordu ki, bu, il-hanlılar'a ödeneni şüphesiz kat kat aşıyordu. Halbuki XIII. asrın ilk yarısındaki gelir kaynakları geniş ölçüde azalmış, asayişsizlik ve merkezî devlet otoritesinin za'fı yüzünden ticaret pek mutazarrır olmuş, nüfus azalarak birçok ekili toprak terkedilmiş bulunuyordu. Yani Anadolu bu vergileri, eski devirle mukayese edilemiyecek derecede az bir varidatla ödemeye mecbur tutulmuştu. Bu, Türkiye İmparatorluğu'nun gerçek yıkımı olmuştur.

Orta Çağ Türkiyesi'nde ictimâî durum :

Selçuklu Anadolusu'na Avrupa'da "Turcia = Türkia" deniyor ve cihanın en zengin devleti sayılıyordu (Râsonyi, 185). Türkler, milyonlarca sayıda Türkistan'dan gelip Anadolu'da yerleştiler. Bunların kahir ekseriyeti Oğuz Türkü idi. Uygur, Karluk, Kıpçak gibi diğer Türkler'in sayısının yüzde beşi bile bulmadığı emniyetle söylenebilir. Yerli halk, yerinde kaldı. Hiç bir zaman toptan din değiştirerek Türk'leşmedi ve dinlerini ve milliyetlerini, zamanımıza kadar sakladı. Anadolu'daki son Rum ve Ermeniler, I. Cihan Harbi'ne, Millî Mücadele'ye, Lozan'a kadar yaşamakta devam ettiler. Din değiştirme, şahsî vak'alara inhisar etti. Kitlenin din değiştirmesi, Müslüman olmıyanlardan "cizye" denen hususî vergi alındığı için, devletin malî siyasetine uygun değildi. Türk hükümdarları ve devlet adamları, o çağda yalnız Türkler'e has bir din ve mezhep hürriyeti görüşüne an'ane olarak sahip bulundukları için, Hıristiyanlar da kitle hâlinde bir ihtidâ (Müslüman'laşma) hareketini akıllarına getirmediler. Fakat dediğimiz gibi, şu veya bu sebeple, şu veya bu şahsın Müslüman dinini kabûl etmesi, Türk'leşerek Türk milletine katılması vâkıası, zamanımıza kadar devam eyledi.

Asırlar süren Arab ve Türk akınları, zaten Anadolu'da Rum ve Ermeniler'in köy hayatını temelinden yıkmıştı. Gerçi söylediğimiz gibi XX. asır başlarına kadar Anadolu'da Rum ve Ermeni köyleri vardı. Fakat bunlar, ehemmiyetsiz bir azınlık teşkil etmekten ileri gidememişlerdir. Başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Hıristiyan halk, Anadolu'nun Fethi'ni hazırlıyan Türk akınları karşısında, müstahkem kalelere, şehirlere sığınmaya mecbur olmuşlardı. Daha sonra sahillere çekilmişler ve böylece önce Orta Anadolu tamamen Türk'leşmiştir. Sahillerin tamamen Türk'leşmesi, ancak XV. asrın sonlarında yani Osmanlı çağında, Fâtih zamanında mümkün olmuştur. Moğol tahakkümünden sonra ticaret hayatının mahvolması ve dışarıya (İl-hanlılar'a) ödenen haracın gittikçe ağırlaşması gibi çifte bir felâkete mâruz kalan Türkiye, ihtidâ vak'alarını büsbütün hoş görmez bir tavır takınmaya, cizye'nin eksikliğini daha duyar bir hâle gelmeye başlamıştır.

Anadolu'nun İslâm âleminin bir parçası hâline gelmesi, bu büyük, nüfuslu ve zengin ülkeyi de İspanya'dan Çin ve Hind'e kadar uzanan Müslüman dünyasının ictimâî ve fikrî aktivitesine dahil etmiştir. Selçuklu padişahlarının ilim ve san'atı Türkiye sınırlarını taşan bir anlayışla korumaları, bu aktiviteyi arttırmıştır. Muhyiddin İbni'l - Arabî gibi en bü-

yük İslâm mütefekkirleri Anadolu'yu ziyaret etmişlerdir. Meselâ "vahdet-i vücûd" felsefesinin bu büyük şampiyonu, Mevlânâ'nın zuhuriyle otoritesi kırılmakla beraber, Tanzimat'a kadar Türk tefekkürüne tesir etmiş, uzun zaman Konya'da oturmuş, I. Sultan Key - Kâvûs'un hocası olmuş, Sadreddin Konevî (= Konyalı) gibi büyük bir mütefekkir yetiştirmiştir.

Resmî yazışmalarda Arabça, şiir dili olarak Farsça kullanılmıştır. Ancak XIII. asrın ikinci yarısında resmî yazışmalarda da Farsça kullanılmaya başlanmış, Arabça, kitabe ve vakfiyelerde geçen bir dil derekesine düşmüştür. Konuşma dili olan Türkçe de, Oğuz lehçesinde, yavaş yavaş edebiyat ve sonra ilim dili olmaya başlamıştır (Hâkaniye lehçesinde Türkçe, çoktan bu dereceye erişmişti). Türkler'in gittikçe kesafet peyda etmesi, Türkçe'yi mutlak hâkimiyet zirvesine yaklaştırmıştır. Urfalı Mattheos, I. Sultan Kılıç - Arslan'a yardım olarak Haçlılar'a karşı 1 900 000 Türk'ün gönderildiğini yazdığı zaman, şüphesiz mübalâğalı olan ve ailelerini de ihtivâ etse bile bir defa için fazla bulunan bu rakamla, Türkistan'dan gelen Türk akınının kesâfet derecesine tercemân olmuştur.

Türkiye Selçuklu padişahları, şehzâdeliklerinde Türkçe'den başka başta Farsça olmak üzere, Arabça ve Yunanca da öğrenmişlerdir. Çoğu Farsça şiir yazan bu çok münevver hükümdarlar, ilim ve san'at muhitinin teşekkülünde birinci derecede âmil olmuşlardır.

Türkistan'dan, Horasan'dan, Âzerbaycan'dan, hattâ Mezopotamya'dan gelen Türk göçmenleri, ileriye, Bizans sınırları üzerindeki vilâyetlere iskân edilmişlerdir. Bunlar, pioniyelik vazifesi gördükleri için, bütün enerji kudretleriyle bu topraklara yerleşmişler, sâf Türk kültürünü temsil etmişler ve Batı Anadolu Türkmen beyliklerinin nüvesi olmuşlardır. Bu nüve, Osmanlı cihan imparatorluğunu doğurmuştur. Moğollar'ın önünden kaçan yüz binlerce, milyonlarca Türk de, Anadolu'nun Fethi'nden sonra ikinci bir Oğuz yığılması hâlinde Yakın Doğu'ya inmiştir. Bu arada Anadolu'ya gelen mahdut sayıda İranlı ve daha az sayıda Moğol da, derhal Türk'leşmiştir. Karamanoğulları, Candaroğulları, Germiyanoğulları, Osmanoğulları gibi Türkmen beylikleri, mutaassıp bir şekilde Türk an'anelerine dayanmış ve S.'ın İran kültürü te'sîrindeki medeniyetlerinden farklı bir medenî tezâhür göstermişlerdir. Böylece Anadolu'nun ırkan olduğu gibi, kültür bakımından tamamen Türk'leşmesinin de yeni bir devresine girilmiştir.

Selçuklu Türkiyesi'nin en mühim ilim ve edebiyat mahsulleri :

Selçuklu Türkiyesi'nde Türk âlim ve edipleri, çok değerli eserler yazmışlardır. Bunlardan ancak son derece meşhur ve asırlarca şöhretini kaybetmemiş olanları ve büyük müellifleri kaydedeceğiz :

II. Kılıç - Arslan, Anadolu'ya gelen Şihâbeddin Sühreverdî-i Maktûl'e çok iltifat etmişti. Şihâbeddin Sühreverdî (ölm. : 1189), *"Pertew - Nâme"* adlı Farsça felsefe eserini, II. Kılıç - Arslan'ın oğlu Niksar meliki Berkyaruk'a ithaf etmiştir. Çok münevver bir şehzâde olan Melik Berkyaruk adına yazılan bir eser de 1163'te telif edilen, Kemâleddin Ebû - Bekr'in *"Rawzatu'l - Manâzır"*ıdır. Farsça olan bu eserin mevzuu kelâm (İslâm felsefesi)'dır. Aynı müellif, Melik Berkyaruk'un kardeşi Melik Muhyiddin Mes'ud adına da Farsça bir rubâî mecmuası kaleme almıştır. II. Kılıç - Arslan'ın oğullarından büyük hükümdar II. Sultan Süleyman - Şâh adına Malatyalı Gazioğlu Mehmed, *"Rawzatu'l - Ukuul"* adlı Farsça hikâye kitabını telif etmiştir. Bu eser, Farsça edebiyatın şâheserlerindendir. II. Süleyman - Şâh, büyük İran şairi Zahîr-i Fâryâbî'ye, kendisini öğen bir kasîdenin câizesi olarak 2 000 altın dînâr (şimdiki râyiçle 200 milyon TL.), 5 câriye, 5 köle, 50 kat elbise, 10 değerli at, 5 katır yollamıştır. Bu misal, ilim ve san'atın ne derecelerde himaye edildiğine açık bir misal teşkil edecek mahiyettedir.

Mehmed Râvendî, *"Râhatü's - Sudûr we Ayeti's - Sürûr"* adlı Farsça Selçuklu tarihini, I. Sultan Key - Husrev için yazmıştır. Bu eser, Selçuklu tarihinin en mühim kaynaklarından biridir (son senelerde A. Ateş tarafından tercüme edilip 2 cilt hâlinde T. T. K. tarafından yayınlanmıştır).

I. Sultan Key - Kâvûs, kendisini 72 beyitli bir kasîde ile öğen Musullu Hüsâmeddin Sâlâr Bey'in kızına, câize olarak —her beyit için 100 dinar olmak üzere— 7 200 altın dinar (yâni 720 milyon TL.) gönderilmiştir.

Gene Kadı Burhâneddin Anevî'nin *"Enisu'l - Kulûb"* adlı Farsça tarihi, I. Key - Kâvûs için telif olunmuştur.

Muhyiddin İbni'l - Arabî'nin (1165 - 1240) Türkiye'ye gelmesinden sonra, tasavvuf cereyanı kuvvet bulmuştur. Bu zâtın yetiştirdiği Konyalı Şeyh Sadreddin, Mevlânâ, Necmeddin Dâye, Seyyîd Burhâneddin Muhakkak-ı Tirmizî, XIII. asrın büyük mutasavvıflarıdır.

Konya kaadi'l - kuzât'ı yâni Türkiye şeyhulislâmı olan ve 1283'te 87 yaşında ölen Urmiyeli Kadı Sirâceddin, mantık ve kelâm üzerine *"Metâli'ü'l - Enwâr"*ını te'lif eylemiştir. Büyük kumandanlardan Kemaleddin Kâmyâr, aynı zamanda büyük bir âlimdi. Buhârâ'da da okumuştu. Felsefeyi Şihâbeddin Sühreverdî'den öğrenmişti.

Anadolu Selçuklu tarihinin en mühim kaynağı sayılan İbni Bîbî'nin *"el - Awâmiru'l - Alâ'îye"*si, adından da anlaşılacağı gibi, Büyük Alâeddin Key - Kubâd için kaleme alınmış büyük bir Farsça tarihtir. T. T. K. tarafından yayınlanan bu mühim eser, XV. asırda Türkçe'ye çevrilmiştir.

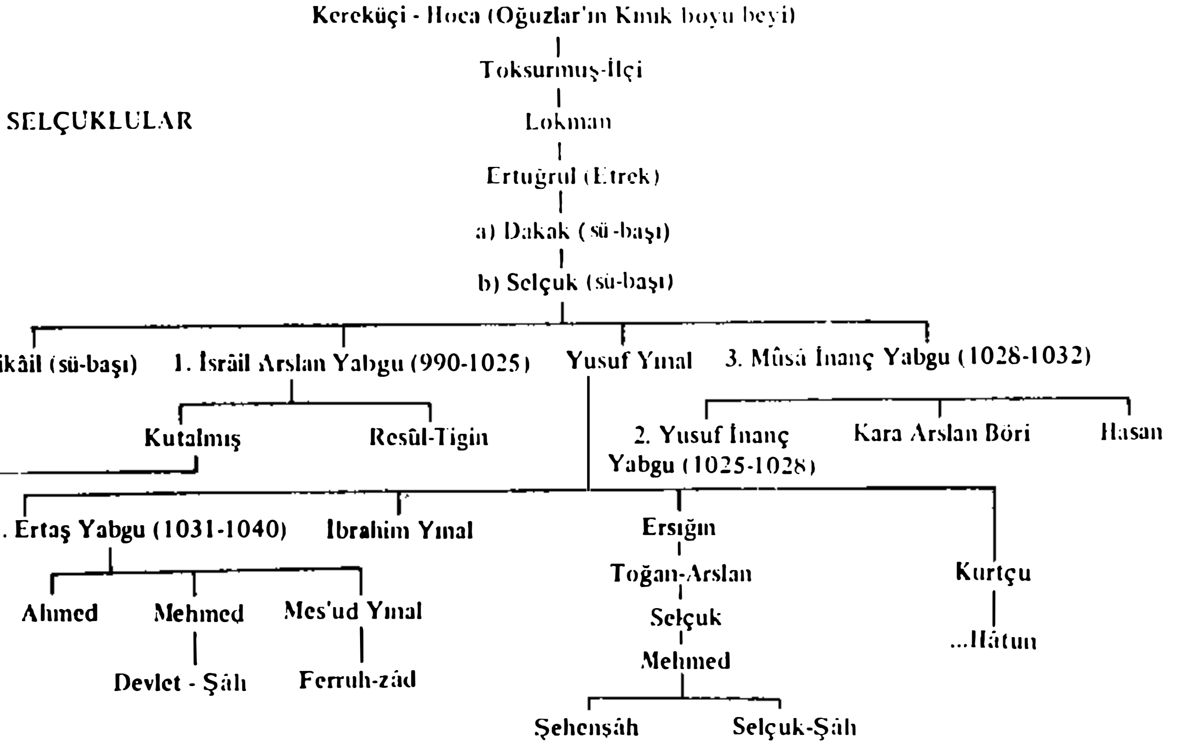
Rükneddin Ebû - Bekr'in *"Ravzatu'l - Küttâb"*ı, inşâ (nesir) san'atına dair bu devirde yazılmış pek meşhur bir eserdir.

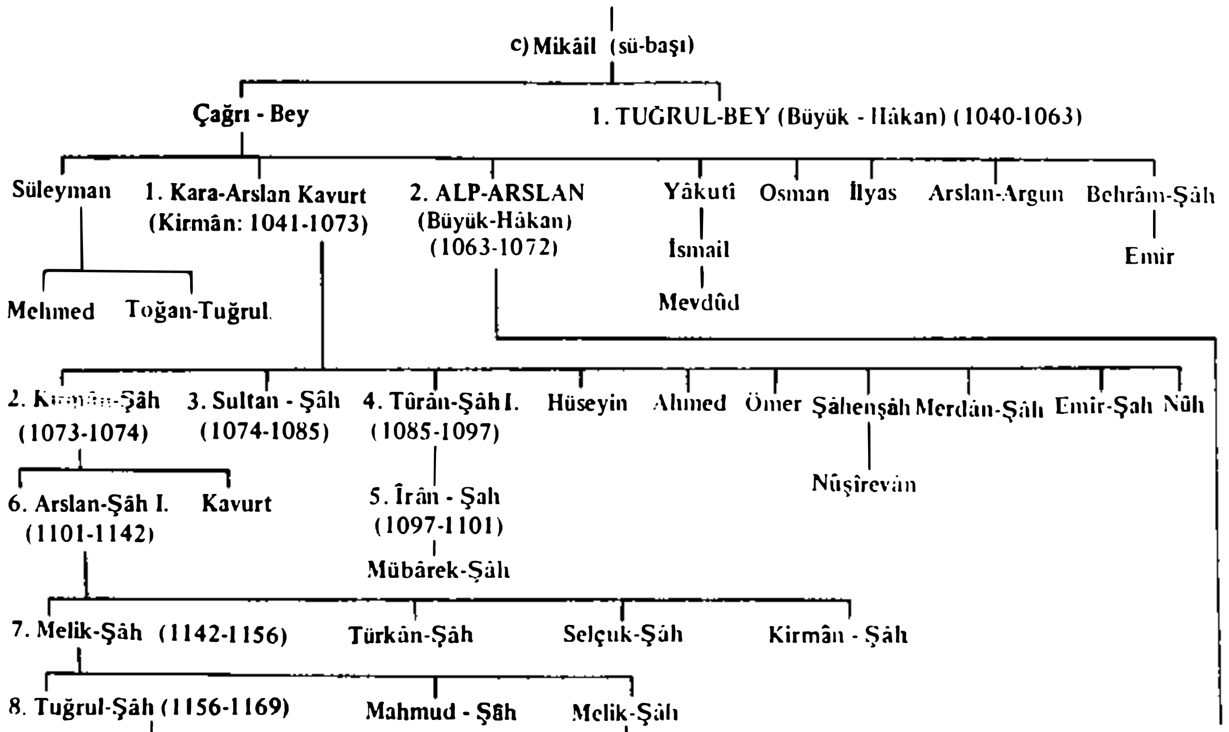
Selçuklu Türkiyesi'nde Kültür durumu :

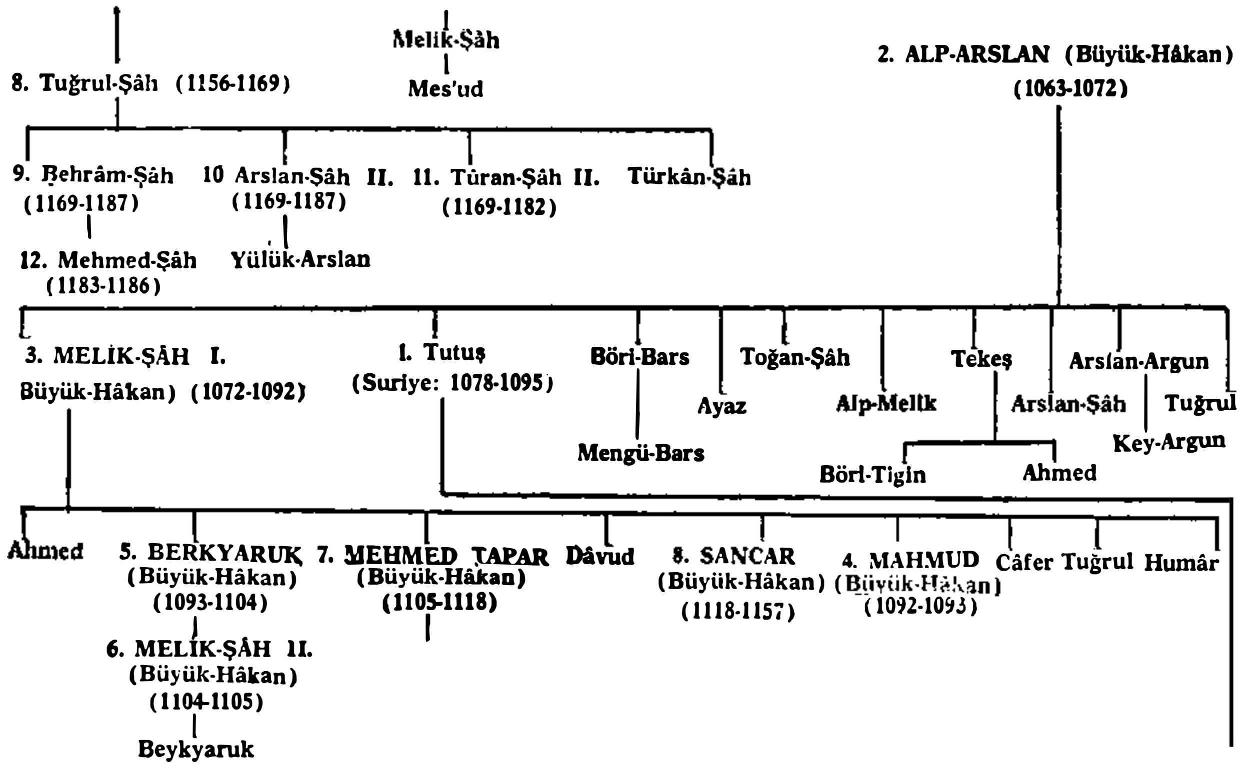
Türkiye, birinci imparatorluk devrinde, binlerce cami, yüzlerce hastahane, kervansaray, medrese ile imar edilmiş büyük bir kültür merkezi olmuştur. Eskiden Bağdad, Buhârâ şehirleri gibi, bu çağda Konya ve diğer Anadolu şehirleri, dışarıdan, İslâm dünyasının her tarafından, hattâ Endülüs'ten (Müslüman İspanya) talebe ve müderris çeken üniversite merkezleri hâline gelmiştir.

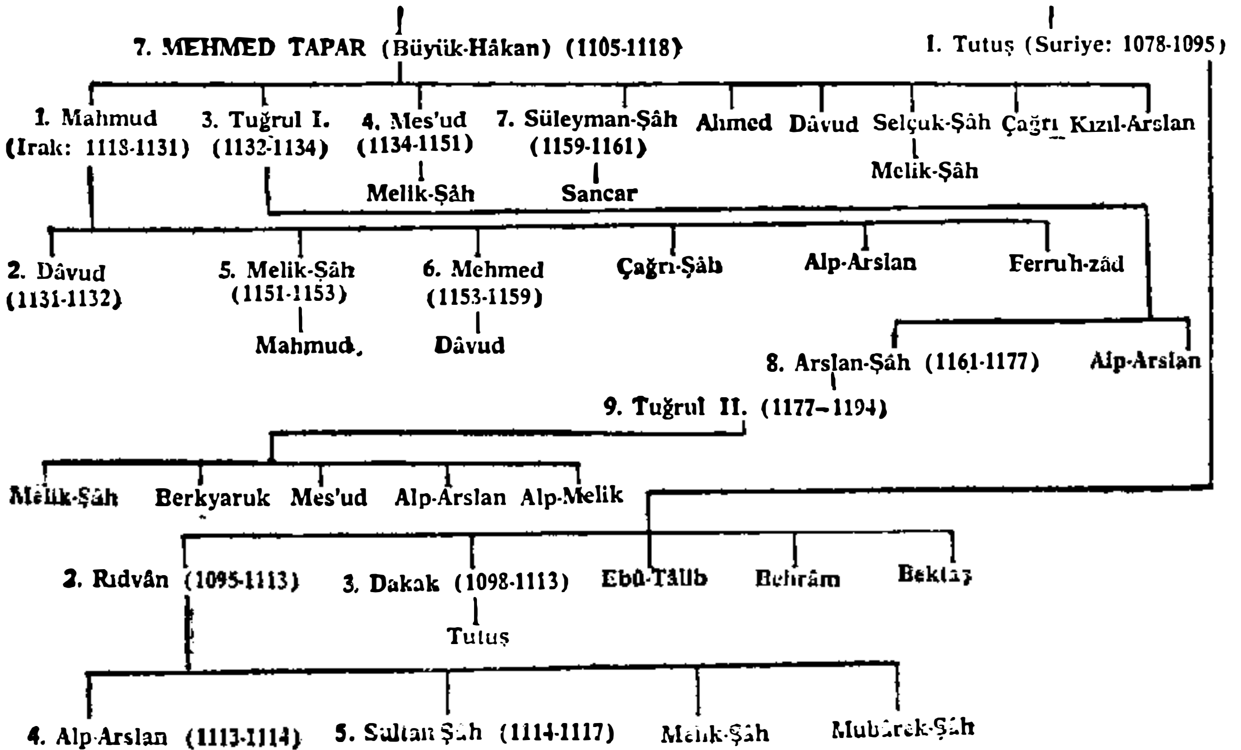
Türk edebiyatı, bilhassa şiiri, Oğuz lehçesinde ilk filizlerini vermiş, Dehhânî gibi mühim bir Türkçe söyliyen şair yetişmiştir.

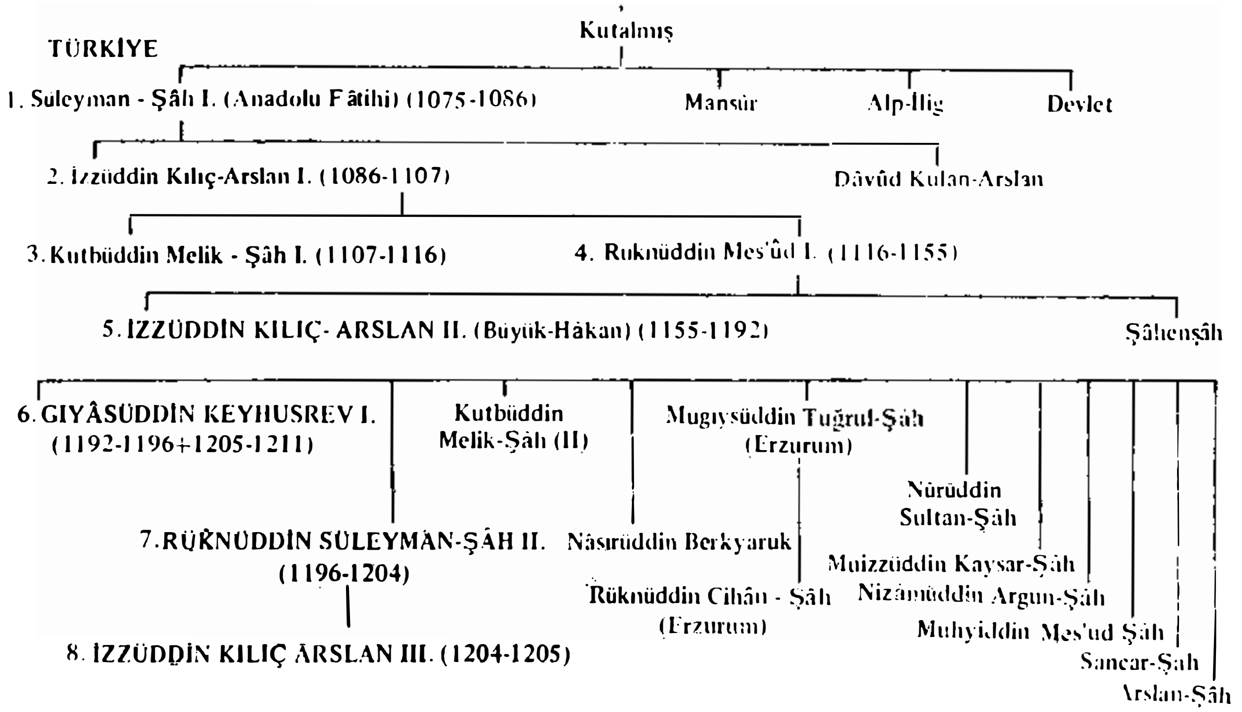
Mevlânâ'nın bu devirde ortaya çıkması ve oğlu Sultan Veled'in Mevlevî tarikatini babası adına kurması ile, Türk tasavvuf ve güzel sanatlar tarihinde yeni bir merhale başlamıştır. Hacı Bektaş Velî'nin de bu çağda zuhûru, tasavvufun halk tabakalarına yayılmasına, S. devri sonlarında Yûnus'un yetişmesi, Türk şiir san'atının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Nihâyet bu çağın büyük mizâh üstâdı, halk dâhîsi Nasreddin Hoca'yı da anmak icâb eder. (Y. Öztuna)

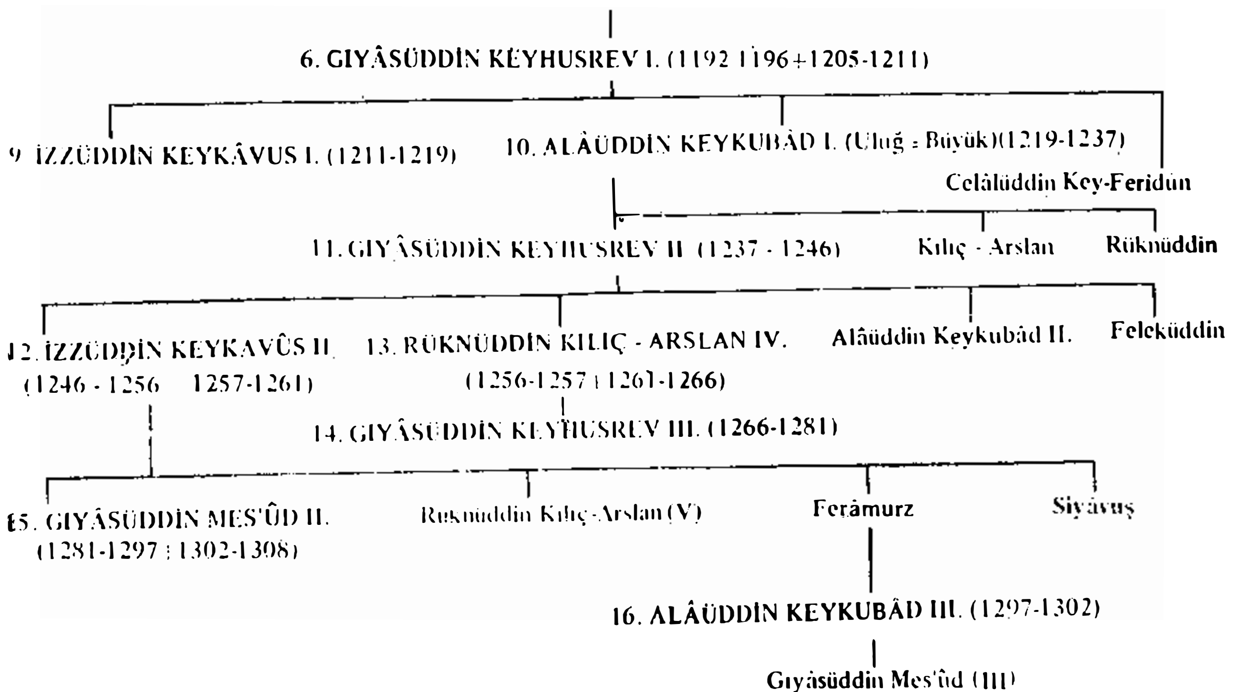

SELÇUKLULAR
Kereküçi - Hoca (Oğuzlar'ın Kınık boyu beyi)
Toksurmuş-İlçi
Lokman
Ertuğrul (Etrek)
a) Dakak (sü-başı)
b) Selçuk (sü-başı)
c) Mikâil (sü-başı)
1. İsrâil Arslan Yabgu (990-1025)
Yusuf Yınal
3. Mûsâ İnanç Yabgu (1028-1032)
Kutalmış
Resûl-Tigin
2. Yusuf İnanç Yabgu (1025-1028)
Kara Arslan Böri
Hasan
4. Ertaş Yabgu (1031-1040)
İbrahim Yınal
Ersığın
Kurtçu
Ahmed
Mehmed
Mes'ud Yınal
Toğan-Arslan
Selçuk
...Hâtun
Devlet - Şâh
Ferruh-zâd
Mehmed
Şehenşâh
Selçuk-Şâh

c) Mikâil (sü-başı)
Çağrı - Bey
1. TUĞRUL-BEY (Büyük - Hâkan) (1040-1063)
Süleyman
1. Kara-Arslan Kavurt (Kirmân: 1041-1073)
2. ALP-ARSLAN (Büyük-Hâkan) (1063-1072)
Yâkutî
Osman
İlyas
Arslan-Argun
Behrâm-Şâh
İsmail
Emir
Mevdûd
Mehmed
Toğan-Tuğrul
2. Kirmân-Şâh (1073-1074)
3. Sultan - Şâh (1074-1085)
4. Tûrân-Şâh I. (1085-1097)
Hüseyin
Ahmed
Ömer
Şâhenşâh
Merdân-Şâh
Emir-Şah
Nûh
Nûşîrevân
6. Arslan-Şâh I. (1101-1142)
Kavurt
5. Îrân - Şah (1097-1101)
Mübârek-Şâh
7. Melik-Şâh (1142-1156)
Türkân-Şâh
Selçuk-Şâh
Kirmân - Şâh
8. Tuğrul-Şâh (1156-1169)
Mahmud - Şâh
Melik-Şâh

Melik-Şâh
Mes'ud
8. Tuğrul-Şâh (1156-1169)
2. ALP-ARSLAN (Büyük-Hâkan)
(1063-1072)
9. Behrâm-Şâh
(1169-1187)
10 Arslan-Şâh II.
(1169-1187)
11. Tûran-Şâh II.
(1169-1182)
Türkân-Şâh
12. Mehmed-Şâh
(1183-1186)
Yülük-Arslan
3. MELİK-ŞÂH I.
Büyük-Hâkan) (1072-1092)
1. Tutuş
(Suriye: 1078-1095)
Böri-Bars
Mengü-Bars
Ayaz
Toğan-Şâh
Alp-Melik
Tekeş
Böri-Tigin
Ahmed
Arslan-Argun
Arslan-Şâh
Tuğrul
Key-Argun
Ahmed
5. BERKYARUK
(Büyük-Hâkan)
(1093-1104)
6. MELİK-ŞÂH II.
(Büyük-Hâkan)
(1104-1105)
Beykyaruk
7. MEHMED TAPAR
(Büyük-Hâkan)
(1105-1118)
Dâvud
8. SANCAR
(Büyük-Hâkan)
(1118-1157)
4. MAHMUD
(Büyük-Hâkan)
(1092-1093)
Câfer
Tuğrul
Humâr

7. MEHMED TAPAR (Büyük-Hâkan) (1105-1118)
1. Tutuş (Suriye: 1078-1095)
1. Mahmud
(Irak: 1118-1131)
3. Tuğrul I.
(1132-1134)
4. Mes'ud
(1134-1151)
Melik-Şâh
7. Süleyman-Şâh
(1159-1161)
Sancar
Ahmed
Dâvud
Selçuk-Şâh
Melik-Şâh
Çağrı
Kızıl-Arslan
2. Dâvud
(1131-1132)
5. Melik-Şâh
(1151-1153)
Mahmud
6. Mehmed
(1153-1159)
Dâvud
Çağrı-Şâh
Alp-Arslan
Ferruh-zâd
8. Arslan-Şâh (1161-1177)
Alp-Arslan
9. Tuğrul II. (1177-1194)
Melik-Şâh
Berkyaruk
Mes'ud
Alp-Arslan
Alp-Melik
2. Rıdvân (1095-1113)
3. Dakak (1098-1113)
Tutuş
Ebû-Tâlib
Behrâm
Bektaş
4. Alp-Arslan (1113-1114)
5. Sultan-Şâh (1114-1117)
Melik-Şâh
Mubârek-Şâh

TÜRKİYE
Kutalmış
1. Süleyman - Şâh I. (Anadolu Fâtihi) (1075-1086)
Mansûr
Alp-İlig
Devlet
2. İzzüddin Kılıç-Arslan I. (1086-1107)
Dâvûd Kulan-Arslan
3. Kutbüddin Melik - Şâh I. (1107-1116)
4. Ruknüddin Mes'ûd I. (1116-1155)
5. İZZÜDDİN KILIÇ- ARSLAN II. (Büyük-Hâkan) (1155-1192)
Şâhenşâh
6. GIYÂSÜDDİN KEYHUSREV I. (1192-1196+1205-1211)
Kutbüddin Melik-Şâh (II)
Mugıysüddin Tuğrul-Şâh (Erzurum)
Nûrüddin Sultan-Şâh
7. RÜKNÜDDİN SÜLEYMAN-ŞÂH II. (1196-1204)
Nâsırüddin Berkyaruk
Muizzüddin Kaysar-Şâh
Rüknüddin Cihân - Şâh (Erzurum)
Nizâmüddin Argun-Şâh
Muhyiddin Mes'ud Şâh
8. İZZÜDDİN KILIÇ ARSLAN III. (1204-1205)
Sancar-Şâh
Arslan-Şâh

6. GIYÂSÜDDİN KEYHUSREV I. (1192-1196+1205-1211)
9. İZZÜDDİN KEYKÂVUS I. (1211-1219)
10. ALÂÜDDİN KEYKUBÂD I. (Uluğ = Büyük)(1219-1237)
Celâlüddin Key-Feridûn
11. GIYÂSÜDDİN KEYHUSREV II. (1237 - 1246)
Kılıç - Arslan
Rüknüddin
12. İZZÜDDİN KEYKAVÛS II. (1246 - 1256 1257-1261)
13. RÜKNÜDDİN KILIÇ - ARSLAN IV. (1256-1257+1261-1266)
Alâüddin Keykubâd II.
Felekûddin
14. GIYÂSÜDDİN KEYHUSREV III. (1266-1281)
15. GIYÂSÜDDİN MES'ÛD II. (1281-1297 + 1302-1308)
Ruknüddin Kılıç-Arslan (V)
Ferâmurz
Siyâvuş
16. ALÂÜDDİN KEYKUBÂD III. (1297-1302)
Gıyâsüddin Mes'ûd (III)

SELEFİYE, İslâm itikadında, Kur'ân ve sünnet esaslarının dışındaki düşünceleri benimsemeyen görüş sahiplerine verilen umûmî isim. Temelde, sahâbe ve tâbi'în devrindeki Müslümanlar, gerek fıkıh gerekse kelâm meselelerinde Kur'ân ve hadîslerin beyanları ile yetinmek, bunların dışına taşarak birtakım te'vil ve görüşlerde bulunmamak anlayışı içinde kaldıklarından, bu adla anılmış ve onlardan sonraki çağlarda, İslâm inançlarındaki çeşidli te'vil ve tefsirlere karşı aynı görüşleri müdâfaa edenler de S.'den biri olarak tanınmıştır.

S. itikad meselelerinde akıl ve re'ye başvurmayı hiçbir zaman benimsememişlerdir. Onlara göre, Kur'ân ve sünnette, ne nasıl açıklanmış ve anlatılmışsa, onu, bildirildiği gibi kabûl etmek, onlardan şöyle veya böyle ayrılmamak başlıca esastır. Allah'ın sıfatları üzerinde, kader ve kazâ meselelerinde münâkaşa ya da münâzara söz konusu edilemez.

Te'vil zann'ın mahsûlü olmakla, Allah'ın sıfatları hakkında zanna dayanarak fikir yürütmek asla câiz değildir. Müteşâbih (benzer) âyetlerin te'vil yoluyla açıklanması hiçbir zaman insanı gerçeğe götürmez; tersine, onu sapıklığa iletir. Allah hakkında teşbîhe düşmekten korunmak lâzımdır. Teşbihli fikirler Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Allah'ın zâtî sıfatlarını Kur'ân'da olduğu gibi kabûl edip, bunları yâni müteşâbihâtta geçen el, ayak, yüz gibi, hususları aynen benimsemeyi, bunlar üzerinde düşünmemek, hattâ konuşmamak gereğini telkîn ederler. Bu gibi sıfatlar, onlarca, keyfiyeti meçhul sıfatlardır. İslâm mütekaddimîni hakkındaki görüşlerini, toplu ve öz olarak sunmayı tercih ettikleri halde, müteahhirîn bu görüşleri genişçe açıklama yolunu seçmeyi yerinde görmüştür. İmam Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*'i ile mütekaddimîn'i; İbni Teymiye ise, müteahhirîn'i temsil ederler. S.'yi en iyi tanıtanlardan biri de İmam Ahmed b. Hanbel olmuştur. S.'nin, Eş'ariyye veya Mâtüridiyye gibi mezhebler doğduktan sonra, geçmişte kaldığı zannı gerçeklere uymaz. Her çağda Müslümanlar arasında Kur'ân ve sünnet dışına çıkmayan, İlm-i tevhîd ve hadîsle yetinen ve bu konularda şüpheden sıyrılmış olarak düşünen İslâm büyükleri yetişmiştir. (İ. P.)

SELEFKİLER : bk. : SELEVKOSLAR.

SELEN, Hâmid Sâdi (Istanbul 1892 - Ankara 1968), Türk coğrafyacısı. Kürsü şeyhi İsmail Hakkı Efendi ile Hatice Hanım'ın oğludur. Ayasofya rüşdiyesini bitirdikten sonra 1914'te Darülfünun'dan mezun oldu. 1920'de Istanbul Yüksek Ticaret okulunda iktisadî coğrafya öğretmenliğinde bulundu. Darülfünun coğrafya muallim muavinliği (doçentliği) imtihanını kazandı. 1920 - 1923 seneleri arasında Viyana üniversitesinde *"Tarihî Belgelere Göre Anadolu'da Türklük"* isimli doktora tezini hazırladı ve Viyana üniversitesinden 1923'te mezun oldu.

S., 1924 - 1933 yılları arasında, Istanbul üniversitesinde ve Yüksek Ticaret okulunda, aynı zamanda ek görevli olarak da Galatasaray ve Darüşşafaka liselerinde coğrafya dersleri okuttu. 1934'de Ankara'ya yerleşerek, önce Gazi Terbiye Enstitüsü'nde, daha sonra, 1937'de Siyasal Bilgiler okulunda coğrafya dersleri vermeye başladı. Bu kuruluş, Ankara üniversitesine bağlı bir fakülte haline getirilince, yeni birtakım enstitüler ihdas edilmiş ve bunlardan biri de, S.'in on yıldan fazla müdürlüğünü yaptığı "İskân ve Şehircilik Enstitüsü" olmuştur. Bu arada S., coğrafya bilgisinin uygulama alanı sayılan bölge planlaması üzerinde araştırmalarda da bulunmuştur. İyi derecede Almanca ve biraz İngilizce, Farsça ve Arapça bilirdi. Türk Tarih ve Türk Coğrafya kurumlarının daimî ve Türkiye jeomorfologlar derneğinin fahrî üyesi idi. Boş zamanlarında hat, husûsiyle tâlik yazı ile meşgul olurdu.

Dergi ve gazetelerde yayınlanmış ilmî ve aktüel, telif ve tercüme yazıları dışında, başlıca eserleri şunlardır : *Türkiye Tabiî ve İktisadî Coğrafyası* [1924], *İktisadî Coğrafya I. Türkiye* [1926], *Mevziî Coğrafya* (Hettner'den tercüme) [1929], *Ticaret Tarihi* [1938], *Türkiye Coğrafyasının Anahatları* [1945], *Dünya Ticareti* [1946], ortaokul ders kitapları ve atlaslar, duvar haritaları.

Cumhuriyet devrinin tabiî bölgelere göre yazılmış ilk Türkiye coğrafyası S. tarafından hazırlanmıştır. Tarihî coğrafya üzerinde de dikkate değer çalışmalar yapmıştır. (C. R. Gürsoy)

SELENDİ, Manisa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 751 km², nüfusu 22 211 (1975), nüfus sıklığı 29, köy sayısı 38. Köylerin çoğu 400 - 600 nüfusludur. İlçe merkezinin nüfusu 4 368 (1975), denizden yüksekliği 550 metredir. İlçe nüfusunun % 80 kadarı köylüdür. Daha önce Kula ilçesine bağlı bucak iken, 1954'te ilçe olmuştur.

S. ilçesi, ilin doğu bölümündedir. Kuzeyinde Demirci, güneyinde Kula ilçeleri vardır. İlçe arazisi dağlık ve tepeliktir (Yağcı dağı, 1 510 m). Bu dağlar arasından Gediz nehrinin kollarından olan S. çayı geçer. Bu dağların güneyindeki arazi tepelik ve dalgalı bir şekil gösterir (700 - 750 m). İlçe arazisini boydan boya geçen S. çayı (100 km kadar), kaynağını Simav dağlarından alır. İlçeye 15 km uzaklıktaki Dereköy ölçme istasyonun eski (390 m) verilere göre yağış alanı 690 km², ortalama akımı 3 523 m³/sn dir. Çay bazan çok kabarır (11.8.1971'de akımı 146 m³/sn), bazı yıllarda ise son derece çekilir. Çoğunlukla kışın ve ilkbaharda kabarır, yazın çekilir.

S. arazisi, çok yerde Neojen devri tabakalarıyla kaplıdır. Kuzeyinde gnayıs ve mikaşistlerden eski bir yapı gösteren dağlık yerler ile genç volkanik bir örtüsü (andezit, riyolit) olan Yağcı dağı bulunur. Kasaba yakınında boraks madeni vardı.

Deniz kıyısından 150 km içeride bulunan ilçede Kıyı - Ege iklimiyle İç Ege arasında orta bir karakter gösteren bir Ege kara iklimi hüküm sürer. Yüksekliği sebebiyle Akhisar'a göre daha serindir. Dağlarına kar yağar, aşağı bölümlerinde de kar yağışı olur, fakat yerde kalmaz. Yıllık yağış tutarı 550 mm'dir. Yağışlar kışın ve ilkbaharda olur, yazlar kurak geçer.

İlçenin bitki örtüsü ormanlardır (57 000 hektar). İlin en gür ve geniş sahalı ormanlarının bulunduğu Demirci ilçesinden sonra gelen ormanlık üç ilçeden biri S.'dir. Bu ormanlarda palamut meşesi, meşeler, çam ve başka ağaçlar önemli yer tutar. İlçede 10 kadar orman içi köy vardır.

İlçenin başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Arpa, buğday, mısır, yulaf başta gelir (buğday 33 000 ton, 1973). Mercimek, kuru fasulye, nohut, bakla, ayçiçeği, susam, tütün, sayılabilecek diğer ürünlerdir. Az miktarda pamuk da ekilir. Meyvalardan elma, kiraz, ceviz, armut, erik çokça yetiştirilir. İncir ve şeftali de az olarak elde edilir. Taze sebzelerden biber, sarımsak, domates, fasulye geçim kaynaklarındandır.

Hayvancılık, ilçede önemli yer tutar: 1972 - 1974 verilerine göre, 45 000 koyun, 27 000 kıl keçisi, 7 500 sığır beslenir. Yılda 50 ton yapağı, 43 ton keçi kılı elde edilir. Dağlık, tepelik ve yolların da durumu dolayısiyle yük ve yolcu taşımada ve tarımda faydalanılan at (5 000 kadar), eşek (4 700), katır (120) da beslenir. 150 kadar da deve vardır. S.'deki büyükbaş hayvanların hemen hepsi karışık ırklar halindedir. Koyunlardan ise dağlıç başta gelir. İlçede kümes hayvanlarının sayısı 24 000'e yaklaşır. Sayıları 2 000'i geçen kovanlardan yılda 12 ton bal elde edilir.

İlçe merkezi S. 1950 yılında 1 044 nüfuslu, köy özelliğinde bir bucak merkezi iken, ilçe olduktan sonra büyümüş, nüfusu dört mislini bulmuştur. İlçe arazisi, ana yollara göre sapa durumda olduğu için, uzun müddet gelişememiş, ancak son 20 - 25 yılda oldukça gelişme göstermiştir. S. 16 km'lik stabilize bir yol ile İzmir - Afyon - Ankara asfalt yoluna bağlıdır. Köy yollarının çoğu toprak yoldur. Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Çoğu 1 - 2 katlı evlerden oluşan, parke kaldırımları ve toprak yolları olan ilçe merkezi, bir kasaba görünüşündedir. İmar planı yapılmıştır. Elektrik, içme suyu, hayvan ve zahire pazarları, küçük bir çarşı, oteller vardır. Kasabada kız sanat okulu, ortaokul, iki ilkokul (köylerde 49 ilkokul) bulunur. (R. İzbırak)

SELENGA - ORHUN, Orta Asya'da nehir. Belli başlı iki nehrin birleşmesinden meydana gelir. Her ikisi de Moğolistan'daki Hangay dağlarında doğar ve kuzey - doğuya doğru akarlar. Moğolistan ile Rusya'nın Buryat S. S. C. sınırındaki Kâhta'da birleşen bu iki kolun, bundan sonraki mecrası hafif meyillidir. Ulan - Ude'de batıya yönelen nehir, Baykal gölüne dökülür. Uzunluğu 1 000 km kadar olan nehrin, deltasında itibaren Kâhta'ya kadar olan 300 km'den fazla kısmı, yaz aylarında ulaşıma elverişlidir.

SELENİK (Fr. sélénique), formülü H_2SeO_4 mol. ağırlığı 144,98 dir. Birleşiminde Se (% 54,46), SeO_3 (% 87,57), H (% 1,39), O (% 44,15) vardır.

S. heksagonal prizmalar hâlindedir. 58°'de erir. Yoğunluğu 2,95, kaynama derecesi 260'tır. Suda hemen erir. Sülfürik asitte de erir, amonyakta erimez.

SELENLER, diapazon sesi gibi bâzı nâdir müstesnâların dışında, ne kadar ses varsa, hepsi tabiat tarafından armonilenmiş olarak meydana gelir. Tek sandığımız her sesin içinde, bir demet başka sesler vardır. Bunların mevcudiyeti hususî âletlerle (musiki sesleri hakkında pek mühim tetkikler yapmış olan Alman fizikçisi Helmholtz'un zamanındaki âlet, résonateur'ler idi; şimdi harmonie analyzer, phonodeick gibi mükemmel âletler de kullanılmaktadır) tesbît edildiği gibi, bir dereceye kadar doğrudan doğruya kulakla da duyulabilir. Bir kemandan, bir neyden, bir kemençeden, bir tanburdan, bir piyanodan yahut bir insan ağzından çıkan aynı sesin, meselâ yegâh sesinin, bunlardan hangisine ait olduğunu gözle görmeden sırf kulakla anlayabilişimiz, o yegâh sesi içinde bulunan tâlî seslerin topluluğundaki hususiyetten ileri gelir. Yani her sesin "timbre" denilen şahsiyeti, kendisini terkîb eden tâli seslerin çeşidinden doğar. Bu tâlî seslere "selen", asıl sese de "temel ses' adı verilir.

S., temel ses'in gerek üzerinde (yani tiz tarafında), gerek altında (yani pest tarafında) bulunurlar (alt S. önce nazarî olarak ileri sürülmüştü; fakat sonraları bunların mevcudiyeti âletlerle isbât edildi; ezcümle Moskova Müzikoloji Enstitüsü'nde Prof. Garbuzof tarafından yapılan âlet, ilk dokuz alt selenin résonateur'ler ile kolayca işitilmesi imkânını sağlamıştır). Tiz taraftakilere "üst S.", pest taraftakilere "alt S." denir.

Üst S., temelin bir sâniyedeki ihtizaz sayısına nisbetle 1/2, 1/3, 1/4, 1/5, 1/6... misli ihtizâzın doğurduğu seslerdir.

Alt S., temelin bir saniyedeki ihtizaz sayısına nisbetle 1/2, 1/3, 1/4, 1/5, 1/6... mıkdarında ihtizâzın doğurduğu seslerdir.

Üst ve alt S.'den her biri kendi sıra numarası ile anılır. Meselâ 5. üst selen, temelin beş misli ihtizâz edendir. 5. alt selen, temelin 1/5'i kadar ihtizâz eden selendir.

Her temelin altında veya üstünde, S.'in mutlaka hep birden bulunması lâzım gelmez. Bâzı S. bulunur; bâzıları bulunmaz. Bazı S. belirlidir; bazıları belirsizdir. Zâten "timbre" denilen hususiyet de, bu farktan neş'et ediyor.

Saniyede 32 ihtizâzlı bir do sesinin S.'i şunlardır (S.'den yalnız ilk 16 tanesini göstermek kâfidir; çünkü daha tiz S., gittikçe biribirine pek ziyade yaklaşmakta ve mevcûd olmıyan küçük aralıklar meydana getirmektedir. Zaten ekseriya, tiz S. duyulmaz. Mâhaza, B. Widmann'ın *Grundzüge der Musikalischen Klang Farbe* adlı kitabında (s. 48'de) söylediğine göre, fizikçi G. Appunn, harmonium'a benziyen dilli bir âlet icad ederek, bununla üst S.'den 64 tanesini bilfiil tesbît etmiştir):

(Sırasiyle: sıra numarası, saniyedeki ihtizaz sayısı, sesin ismi):

1	32	do[1]
2	2 x 32 = 64	do[2]
3	3 x 32 = 96	sol[1]
4	4 x 32 = 128	do[3]
5	5 x 32 = 160	mi d
6	6 x 32 = 192	sol
7	7 x 32 = 224	pest bir lâ bakıyye diyezi veya pest bir si (lâ - 216, si - 228)
8	8 x 32 = 256	do[4]
9	9 x 32 = 288	re
10	10 x 32 = 320	mi d
11	11 x 32 = 352	pest bir fa bakıyye diyezi (fa-324, fa diyez - 346, fa bakıyye diyezi - 360)
12	12 x 32 = 384	sol
13	13 x 32 = 416	dik bir sol küçük mücenneb diyezi (sol S diyezi - 410, sol K diyezi - 426)
14	14 x 32 = 448	7. üst selenin sekizlisi
15	15 x 32 = 480	si d
16	16 x 32 = 512	do[5]

Üst S.'in sıra numaralarına dikkat edilirse görülür ki, aralıkların nisbetini ifade etmek için kullandığımız kesirler herhangi iki selenin sıra numaralarına tevâfuk etmektedir. Meselâ 1. ve 2. S.'in sıra numaraları kesir hâline konulunca, 1/2 olur ki, sekizlinin kesridir ve hakikaten 1. ve 2. S.'in arasında sekizli vardır. 2. ve 3. S.'in numaraları kesir hâline konulunca 3/4 olur ki, dörtlünün kesridir ve hakikaten bu S. arasında tam dörtlü vardır. 4/5 büyük üçlü (TK), 5/6 orta üçlü (TS), 8/9 T, 9/10 K, 15/16 S demektir ve sıra numaralarının gösterdiği S. arasında hakikaten o aralıklar vardır. S.'in herhangi iki rakamı sırasız dahi alınarak kesir hâline konulacak olursa, gene o iki selen arasındaki aralığı ifade eder. Meselâ 3/5 kesri büyük altılıdır. 9/12 ya-

hut 12/16 kısaltılınca 3/4 olur ki, bu kesir tam dörtlüdür. 12/15 yani kısaltılınca 4/5 kesri büyük üçlüdür, bu sıra rakamların delâlet ettiği S. arasında hakikaten o aralıklar vardır. Şu noktanın da hatırda tutulması münasip olur ki, üst S.'in rakamlarından ikiye bölünebilenler, daima yarımlarının bir sekizli tizlerini bildirirler; meselâ dördüncü selen, ikincinin bir sekizli tîzidir; 10. selen, 5.'nin bir sekizli tîzidir, 14. selen 7.'nin bir sekizli tîzidir...

Saniyede 512 ihtizazlı bir do sesinin alt S.'i şunlardır (sıra numarası, saniyedeki ihtizaz adedi, sesin adı ile) :

1 — 512	do^5
2 — Temel sesin yarısı	do^4
3 — 512/ 3 = 170,66	fa
4 — 512/ 4 = 128	do^3
5 — 512/ 5 = 102,4	lâ bakıyye bemolü
6 — 512/ 6 = 85,334	fa
7 — 512/ 7 = 73,1428	dik bir re (re = 72, re bakıyye diyezi = 76)
8 — 512/ 8 = 64	do^2
9 — 512/ 9 = 56,888	si b
10 — 512/10 = 51,2	lâ bakıyye bemolü
11 — 512/11 = 46,545	dikçe bir sol veya pestçe bir sol d (sol = 45,6 ve sol d = 47,37)
12 — 512/12 = 42,667	fa
13 — 512/13 = 39,3846	biraz pestçe bir dik hisâr = re büyük mücenneb diyezi (39,3846)
14 — 512/14 = 36,5714	re koma diyezi
15 — 512/15 = 34,1333	re bakıyye bemolü
16 — 512/16 = 32	do^1

Üst S.'in sıra numaralarına dair yukarıda söylediğimiz şeyler, alt S. için de aynen vâriddir. Yani herhangi iki alt selenin sıra numaraları kesir hâline konulunca, o iki selenin arasındaki aralık ifade edilmiş olur ve tıpkı üst S. gibi alt S.'in de rakamlarından ikiye bölünebilenler daima yarımlarının bir sekizli tîzi, yarımlar da bütünlerinin bir sekizli pestidirler.

Saniyede 32 ihtizâzlı do üst S.'i ile, o do'dan dört sekizli daha tîz olan 512 ihtizazlı do'nun alt S.'ini biribiri hizâsına koyarsak, durumu daha iyi anlamış oluruz.

Her iki takım S.'i karşılıklı olarak tetkik edince ve yabancı sesler ile mükerrer aralıkları bir tarafa bırakınca, hem üst S.'in arasında, hem de alt S.'in arasında aynı sıra ve aynı hizâ ile şu aralıkların husûle gelmekte olduğunu görürüz : tam sekizli, tam beşli, tam dörtlü, büyük üçlü (T K), orta üçlü (T S), T, K, S (tabiîdir ki bu aralıklar, üst S.'de tîze doğru ve alt S.'de peste doğrudur; çıkan neticeyi kolayca hatırda tutmak için, şöyle kısaltabiliriz : 8, 5, 4, B 3, O 3, T, K, S).

Bu bilgilerin ışığında herhangi bir sesin herhangi üst veya alt S.'ini küçük bir hesap ameliyesi ile bulmamız mümkündür. Meselâ saniyede 870 ihtizazlı bir notanın 6. üst selenini bulmak istersek, 870'i 6 ile darb ederiz : 870 x 6 = 5220. Demek ki, aradığımız 6. üst selen saniyede 5220 ihtizazlı ses imiş. Bir de saniyede 648 ihtizazlı bir notanın 3. alt selenini bulmak istersek, 648 rakamını 3'e taksîm ederiz : 648 : 3 = 216. Demek ki, aradığımız 3. alt selen 216 ihtizazlı ses imiş. Diğer bütün S. de böyle bulunur.

Baştan beri üst S. için saniyede 32 ihtizazlı do'yu temel aldığımıza göre, bu do'dan itibaren tîze doğru bir sekizli içinde, Türk Musikisi'nin kullandığı 24 perdenin üst S.'ini tesbît edebiliriz (saniyede 32 ihtizazlı addettiğimiz do notasının Türk Musikisi'nde adı "kaba kaba kaba çârgâh"dır).

Her bir temelin üst ve alt S.'i arasında gâh yabancı seslere, gâh da mükerrer seslere rastlıyoruz (yukarıda gördüğümüz gibi, her temele ait alt ve üst S.'in mutlaka hep birden bulunmaları lâzım gelmez; fakat hangi temel sesde hangi S.'in var veya yok olduklarını önceden bilemiyeceğimiz için, biz nazarî olarak, hepsini mevcûd addedeceğiz). Yabancı seslerin şimdilik bizi meşgul etmesine hâcet yoksa da, mükerrer sesler, dikkatimizi çekmiye değer. Zira tabiatın, binnisbe kısa bir mesafe içinde, muayyen bir takım S.'i tekrarlamıya derece derece ehemmiyet verdiği göze çarpmaktadır. Meselâ 16'şar selenlik üst ve alt sahayı mütalaa edersek, temel sesinin, üst S.'de gittikçe daha tiz sekizlilere ve alt S.'de gittikçe daha pest sekizlilere geçmek suretiyle dörder dörder tam 8 defa tekrâr edildiğini görürüz. Hakikaten hem üst S.'den, hem alt S.'den 2, 4, 8, 16 numaralı olanlar, temelin üst ve alt sekizlileridir.

Temelin beşlisi 3, 6, 12 numaralı olmak üzere üst ve alt S.'de, üçerden 6 defa tekerrür etmiştir. Temelin büyük üçlüsü 5 ve 10 numaralı olmak üzere üst ve alt S.'de iki defa tekrâr edilmiştir. Lâkin gerek üst, gerek alt S.'in 16'ya kadarı içinde, temelin doğrudan doğruya tam dörtlüsü ile orta üçlüsü veya diğer üçlüleri, yoktur. Nitekim do'nun üst S.'i arasında tam dörtlüsü olan fa'ya ve alt S.'i arasında yine tam dörtlüsü olan sol'e, üst S.'i arasında orta üçlüsü olan mi bakıyye bemolüne ve alt S.'i arasında yine orta üçlüsü olan lâ koma bemolüne tesadüf edilmiyor (S.'in içindeki dörtlü ve orta üçlü aralıkları, yukarıda söylenildiği gibi, S.'in kendilerine nisbetle idi; yoksa, temele nisbetle değildir). Demek ki, 16'şar selenlik üst ve alt saha içinde, tabiat, birinci derecede temele, sonra temelin beşlisine, ondan sonra temelin büyük üçlüsüne ehemmiyet veriyor ve temelin dörtlüsü ile diğer çeşit üçlülerini, hiç kullanmıyor.

Bu arada hesab ile çıkan seslerin doğruluğunu nasıl kontrol edeceğimize dair de bir fikir edinmemiz muvâfık olur. Seslerin ihtizaz rakamlarını veya hüviyetlerini kontrol etmenin, birçok yolları vardır. Burada, yalnız birkaç tanesine işaret edeceğim :

a) S.'den 2, 4, 8, 16 numaralı olanlar, hem temelin, hem biribirinin sekizlisidirler. 3, 6, 16 rakamlı olanlar, daima temelin beşlisi ve biribirinin sekizlisidirler. Bundan başka 5. ile 10. ve 7. ile 14. yine biribirinin sekizlisidirler. İhtizaz rakamlarını ve hüviyetlerini, bu kaideye göre kontrol edebiliriz.

b) Bir sekizli içindeki 24 perdenin biribirine nisbetle aralıkları, o perdelerin S.'i arasında da gerek ufkî, gerek şakulî olarak aynen ve hizâsı hizâsına mevcuddur. Bulduğumuz S.'in aralıklarına bakarak, hesâbımızın sıhhatini muâyene edebiliriz.

c) 6/8 = 3/4, 8/10 = 4/5, 12/15 = 4/5, 10/12 = 5/6, 10/15 = 2/3 olduğundan, bu rakamlara ait S., 3/4 (dörtlü), 4/5 (büyük üçlü), 5/6 (orta üçlü), 2/3 (beşli) bulunup bulunmadığını araştırabiliriz.

d) Hüviyetlerin en sağlam kontrolü, dört taraf ile mukayesesidir. Yani 24 perdeye ait her iki selenin gerek sağında ve solundaki, gerek üstünde ve altındaki S. ile teşkil

ettiği aralıkları tetkik etmektir. Meselâ sanayide 54 ihtizazlı kaba dügâh temelinin 3. üst seleni olan mi notasını dört taraf ile mukayese edelim. Yukarıda öğrendiğimiz kaidelere göre, bu mi notasının, kendi sağındaki ile dörtlü, solundaki ile beşli, üstündeki (yani mi d) ile B aralıklarını teşkil ettiği görülüyor. Şu halde, saniyede 54 ihtizazlı kaba dügâh'dan 3. selen olarak bulduğumuz mi notası, doğrudur. Tabiîdir ki, hüviyetin dört taraf ile mukayesesi usûlü, ancak yabancı olmıyan seslere tatbik olunabilir. (S. Arel)

SELENOİT, iletken bir telin helezon biçiminde sık sarılmasıyla elde edilen uzun bobin. S.'in ağız kısımları daire, dikdörtgen vs. gibi herhangi bir şekilde olabilir.

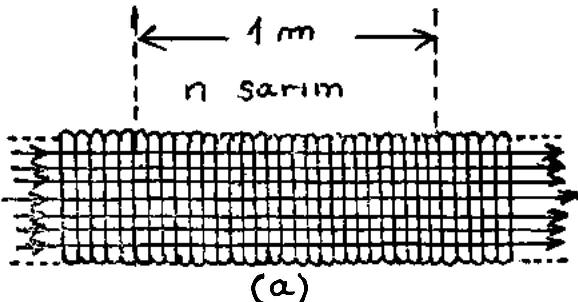
İdeal selenoit, şekil "a"da gösterilmiştir. Sarımlar arasında hiç aralık bırakmadan sarılan sonsuz uzun bir bobindir. S. telinden bir akım geçirildiği zaman meydana gelen manyetik alan önemli özellikler göstermektedir. İdeal S. içinde meydana gelen manyetik alan, orta eksen üzerinde olsun olmasın her noktada aynı olup S. ekseni doğrultusundadır. Ayrıca ideal S.'in dışında hiçbir yerde manyetik alan yoktur. İdeal S.'in içindeki B manyetik endüksiyonu, weber/m^2 cinsinden $B = \mu_0 i n$ ile hesaplanır. Burada μ_0, boşluğunu manyetik permeabilitesi olup, değeri $1\,257\ 10^{-6}$ weber/amper. sarım. metre'dir.

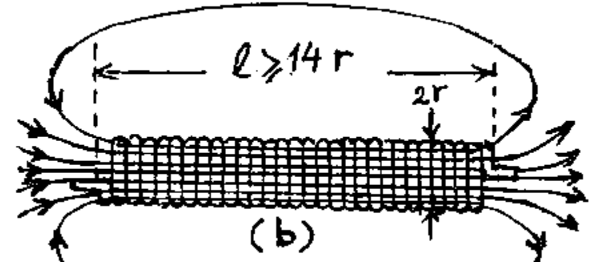
Çok büyük yaklaşıklıkla hava için de aynı değer kullanılabilir. i amper cinsinden S.'ten geçen akım, n sonsuz uzun S.'in bir metresindeki sarım sayısıdır.

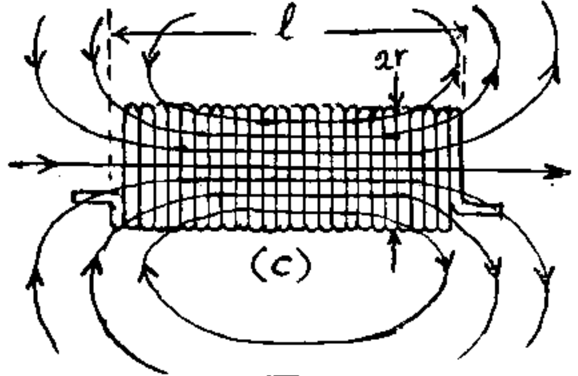
Uzun selenoit, şekil "b" de gösterilmiştir. Uzunluğu yarıçapına kıyasla mümkün olduğu kadar büyük olan ve pratikte ideal selenoit sayılabilen bobin. Uzun selenoit dışında bir miktar kaçak manyetik alan mevcuttur. İyi bir yaklaşıklıkla ideal selenoite ait B formülü kullanılabilir. l uzunluğu 14r'ye eşit veya daha büyükse B üzerindeki rölatif hata % 1'den azdır. Bu durum S.'in orta noktası için geçerli olup, ağız kısmına yakın bölgeler için hatalı sonuçlar verebilir. Bu etkiye S.'in ağız etkileri denilmektedir.

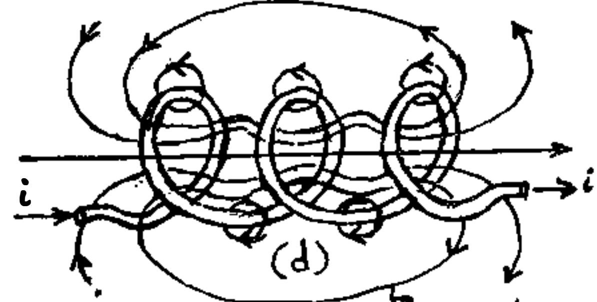
l uzunluğunda selenoit, şekil "c"de gösterilmiştir. Uzunluğu herhangi l değerine sahip bir bobindir. Orta eksen üzerinde, S. içinde veya dışında herhangi bir noktadaki B manyetik endüksiyonu $B = (1/2)\ \mu_0 i n\ (\cos \Theta_1 - \cos \Theta_2)$ ile verilmiştir. Toplam sarım sayısı N, uzunluğu l metre ise $n = N/l$ dir. Θ_1 ve Θ_2 sırasıyla, S.'in orta eksen üzerindeki B manyetik endüksiyon yönü ile, ilgilenilen noktadan kuzey (N) ve güney (S) ağızlarının kenarlarını birleştiren doğrular arasındaki açılardır. Hatasız sonuç gerektiğinde uzun selenoit için de aynen kullanılabilir.

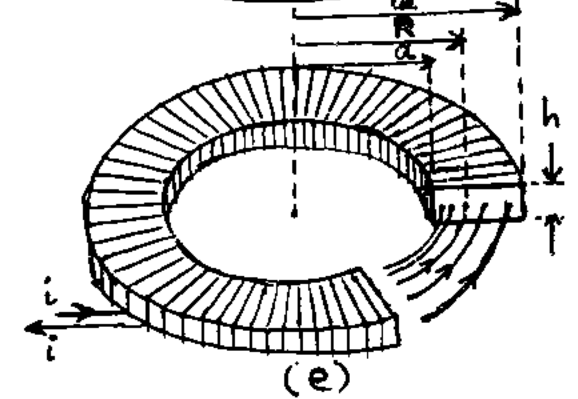
Gevşek sarımlı selenoit, şekil "d" de gösterilmiştir. Sarımları aralıklı sarılmış bobindir. S. içinde B endüksiyon doğrultuları dalgalı, S. dışında kaçak manyetik alan büyüktür.

SELENOİT : Muhtelif S. biçimleri, (a) ideal selenoit, (b) uzun selenoit, (c) l uzunluğunda selenoit, (d) gevşek sarımlı selenoit, (e) teorik selenoit

Her noktada B manyetik endüksiyonuna teğet olarak çizilen çizgilere "manyetik endüksiyon çizgileri" denilmektedir. Çizgilerin üzerindeki oklar B manyetik endüksiyonun yönünü gösterir. Çizgilerin sıklık ve seyreklik derecesi o bölgedeki manyetik endüksiyon değerinin büyük veya küçük olduğuna işaret eder. S., sağ elin dört parmağı sarımlardan geçen akım yönünde avuç içine alındığında, baş parmak man-

yetik endüksiyonun yönünü ve selenoit ağzının kuzey (N) kutbunu belirler. Diğer ağız güney (S) kutbudur. Bu kaideye "sağ el kaidesi" denilmektedir. Manyetik kuvvet çizgileri selenoit içinde S kutbundan N kutbuna, selenoit dışında N kutbundan çıkıp S kutbuna doğru gider. Pratikte S.'in hem sonlu uzunlukta olması, kaçak manyetik alanı olmaması, hem de ağız etkilerinin bulunmaması istenen birçok uygulama mevcuttur. Sonlu uzunlukta sık sarılmış bir S., iki ağzı karşılaşacak şekilde bir simit biçiminde bükülürse elde edilen S.'e "toroit" adı verilir ve pratikte istenen özelliklere sahiptir. Şekil "e" de gösterilmiştir. İçerideki manyetik kuvvet çizgilerinin görülebilmesi için bir dilimi kesilmiş olarak çizilmiştir. Toroit içindeki R yarıçaplı bir daire üzerindeki B manyetik endüksiyon değeri B_R μ_0 N/2πR ile verilmiştir. a toroit simidinin iç yarıçapı, b dış yarıçapıdır. Simit içinde orta noktadaki B_R değeri hesaplanmak istenirse, R için R = (a+b)/2 ortalama yarıçap değeri kullanılır.

S.'lerin içindeki B manyetik endüksiyonunu arttırmak için, içlerine ferromanyetik bir maddeden yapılmış çekirdek konmaktadır. Bu durumda hava için yukarıda verilen bütün B değerleri, o maddenin μ_r *rölatif manyetik permeabilitesi* ile çarpılır. (A. Şaplakoğlu)

SELENTERELER : bk. SÖLENTERELER.

SELENYUM, Se sembolü ile gösterilen bir eleman. Atom numarası: 34; atom ağırlığı: 78,96; erime noktası: 220°C, kaynama noktası 688°C, yoğunluğu: 4,8 g/cm³.

S., kükürtlü minerallerde (sülfitler) karışım olarak, metallere kimyasal bağlantı hâlinde, Selenidler olarak bulunur. Bu sülfitlerin işlenmesinde (kavrulmalarında), kükürt dioksitin oluşumu yanısıra S. dioksit de (SeO_2) oluşur. SeO_2, gaz hâlinde bulunan SO_2'ye mukabil, katı olduğundan sülfürik asit üretimi sırasında yapım odalarının tabanına çöker. Su varlığında Selenit asidi (H_2SeO_3) oluşur. Bu asidin üzerine sülfit asidin etkisi sonucunda elemanter S. üretilir. Kırmızı S. monoklin kristallerden oluşup yalıtkan bir maddedir. 100°'nin üstünde, uzunca bir süre ısıtılması hâlinde, metalimsi, kristalen, gri renk alan S. durumuna dönüşür. Bu tip S. yarı iletkendir. Bu özelliği dolayısiyle redresörlerin yapımında kullanılır. Bunun yanısıra, ışığa maruz kalması ile elektrik iletkenliği aşırı derecede artan S., ışığa karşı duyarlı hücrelerin (fotoelektrik S. hücreleri) yapımında kullanılır. Koloidal durumundaki S., camların kırmızı renge boyanmasına imkân verir. S.'un birleşme değer kademeleri ve bileşim tarzı kükürtün aynıdır. S.'lu hidrojen, H_2Se, son derecede zehirlidir. S.'un bazı birleşikleri cam ve seramik yapımında, oksidasyon, boyama maddesi ve katalizatör olarak uygulama alanı bulur. S.'un bazı organik bileşikleri de, kanser tedavisinde kullanılmaktadır. (E. Ediger)

SELENYÜR, Selenik asidin (H_2SeO_3) genellikle renksiz tuzları. Primer (asit) S.'ler (formül: Me^1HSeO_3), suda kolay erir. Sökonder (nötr) S.'lerden (formül: $Me^1_2SeO_3$) sadece alkali S.'ler erir. Solüsyonlar hidroliz sebebiyle alkalen reaksiyon gösterir. S., aynı zamanda, cam berraklığında, ince pullar hâlinde ayrılabilen bir jips cinsini (marienglas = kristalimsi jips) belli eder.

SELESTİN veya SÖLESTİN ($SrSO_4$), en ehemmiyetli stronsiyum minerali olan S., barit ($BaSO_4$) gibi, sütuncuk, levhacık, iğne veya piramidal şekiller gösterir. Kaya oyuklarında bulunan kristalleri umumiyetle beyaz, sarımtrak veya renksiz olup bazı karışımlarla mavimsi, gri veya yeşile çalan tonlar gösterebilir. Sertliği 3 - 3,5, özgül ağırlığı 3,9 - 4'tür. Kristal sistemi rombusal - holoedriktir. S.'e umumiyetle eşlik eden taş ve mineraller kalker, marn, kil, kumtaşı, aragonit, jips ve kükürttür. Bunun yanısıra S., kurşun ve bakır filonlarında da bulunur. S. hamlaçla kolayca eritilerek küre oluşturur ve bu arada aleve erguvan kırmızısı rengi verir.

SELEVİR BARAJI, Afyon'un Şuhut ilçesinde bir baraj. Baraj, Şuhut kasabasına bağlı Selevir (Paşacık) köyü (nüfusu 527) yakınında, Kalı çayı (uzunluğu 75 km, Şuhut kuzeyindeki dağlardan kaynağını alır, Eber gölü batısında Akarçay'a karışır) üzerinde, toprak dolgu bir barajdır (1965). Gerisinde 5 km kadar uzunlukta dar bir göl meydana gelmiştir (3,5 km²). Rezervuar hacmi 80 000 000 m³, faydalı su hacmi 72 000 000 m³'tür. Bölge topraklarını sulamak için yapılan 20 km uzunluğundaki isale kanalı, Çay ovasına iner. Buradan ayrılan bir kol ile Karamık ovasında 2 200 hektarlık toprağı sular. Başka bir kol, ayrıca, birkaç köyün topraklarını (5 860 hektar) sular. (R. İzbırak)

SELEVKİYE (Yun. Seleukeia) : bk. SELEVKOSLAR.

SELEVKOS I. Nikator = Galib (M. Ö. 355 - 280), Büyük İskender'in ünlü generali ve kendi adını taşıyan devletin (b. bk.) kurucusu ve ilk imparatoru (M. Ö. 312 - 280). İskender'in ölümünde ilk önce imparatorluktan bir pay alamadı. Fakat az sonra Bâbil satraplığını ele geçirdi (M. Ö. 321). Bundan sonraki yıllarda, İskender'in çoğu hükümdarlığa yükselen diğer generalleriyle büyük çapta savaşlara ve mücadeleye girişti. Sonunda o da hükümdarlığa yükseldi ve toprak bakımından İskender mirasının en büyük kısmını ele geçirdi. Hattâ Hindistan'da Pencâb'a kadar sefer yaparak Hindû hükümdarlarıyle vuruştu. Anadolu'nun bütün güney yarısında hâkimiyet kurdu, Kuzey Anadolu'yu alamadı. Trakya ve Makedonya'yı da alıp âdetâ efendisinin imparatorluğunu toparlıyacağı anda öldürüldü. (Y. Ö.)

SELEVKOSLAR, Helenistik (b. bk.) devletlerin en güçlüsü. Büyük İskender'in mirasının en büyük kısmına generallerinden Selevkos Nikator konmuştur. Bu hânedâna "S." denir. İmparatorluğa "Asya İmparatorluğu" adı da verilmiştir. Devlet, M. Ö. 312'den 64'e kadar 248 yıl devâm etmiş, bu müddet içinde 17 imparator saltanat sürmüştür. Başkent, M. Ö. 321'de kurulmuş olan Selevkiye idi; 600 000 nüfusu vardı. Bâbil'in az kuzey - doğusunda Dicle'den Diyâle nehrinin ayrıldığı yerde bulunuyordu. Yalnız 312 - 306 arasında Bâbil, 306 - 280 arasında da Antakya, başkent oldu. Selevkiye şehri nasıl hânedânın kurucusunun adını taşımışsa, Antakya da (b. bk.) hânedânın ikinci imparatoru ve I. Selevkos'un oğlu I. Antiokhos'un adını taşır, 500 000 nüfus kazanmıştı.

İskender'in ölümünden sonra muazzam Doğu fütuhatı muhafaza edilemedi; Doğu İran ve onun da doğusunda kalan ülkeler elden çıktı. Millî İran devleti, Part hânedânının etrafında tekrar teşekküle başladı. Onun için S., en geniş zamanlarında İran'ın aşağı yukarı batı yarısını, Mezopotamya'yı, Suriye, Lübnan ve Filistin'i, Anadolu'nun güney yarısını ellerinde tutuyorlardı. Ülkelerinin batıda kalanlarını, Mısır'da İskender'in generallerinden Ptolemaios tarafından kurulan kudretli devletle çekişiyorlardı. Ptolemaioslar, Kıbrıs'ı ellerinde

tutuyor, zaman zaman Güney Anadolu'ya, Ege'ye kadar müdahale ediyorlardı. "Büyük" diye anılan III. Antiokhos'un bir ara İskender'in mirasını bile toplıyacağı sanıldıysa da, her türlü tecânüsten mahrum bulunan bu geniş devlet, gittikçe güçten düştü, Roma'nın devamlı darbeleri altında ezildi. Şiddetli hânedan kavgaları arasında Roma tarafından ortadan kaldırıldı. Selevkos (Seleukos) hânedânına Şark literatüründe "Selevkîler" denmiştir. Bu hânedândan gelen imparatorlar ve saltanat tarihleri şöyledir:

1. *Selevkos Nikator* (M. Ö. 312 - 280)
2. *I. Antiokhos Sôter* (280 - 261)
3. *II. Antiokhos Theos* (261 - 246)
4. *II. Selevkos Kallinikos* (246 - 226)
5. *III. Selevkos Keranos* (226 - 223)
6. *III. Antiokhos (Büyük)* (223 - 187)
7. *IV. Selevkos Filapator* (187 - 175)
8. *IV. Antiokhos Epifanes* (175 - 163)
9. *V. Antiokhos Evpator* (163 - 162)
10. *I. Demetrios Sôter* (162 - 150)
11. *Aleksandros Balas* (150 - 145)
12. *II. Demetrios Nikator* (145 - 139)
13. *VII. Antiokhos Evergetes* (139 - 127)
14. *V. Selevkos* (127 - 125)
15. *VIII. Antiokhos Epifanes* (125 - 96)
16. *IX. Antiokhos Filopator* (96 - 95)
17. *VI. Selevkos Epifanes* (M. Ö. 95 - 64) (Y. Ö.)

SELFENDÜKSİYON, içinde hiçbir akım üreteci bulunmayan iletken bir devre parçası, bir bobin veya bir selenoit (b. bk.), dışarıdan ayrıca temin edilen bir manyetik alan içinde bulunduğu sırada, bu manyetik alanda bir değişiklik (artma veya azalma) yapıldığı zaman, o devrede bir elektromotor kuvvet (e. m. k) meydana geldiği bilinmektedir. Elektromanyetik endüksiyon denen bu olay, İngiliz fizikçisi Michael Faraday ve Amerikan fizikçisi Joseph Henry tarafından 1832 yılında aynı zamanda keşfedilmiştir. İlgili kanunlar Faraday kanunları olarak bilinir. Bu yolla meydana getirilen e. m. k'e "endüksiyon e. m. k'i" denmektedir. Adı geçen devrenin uçları biribiriyle birleşikse, yani elektrik akımının geçmesine uygun bir kapalı halka oluşturuyorsa bu e. m. k sebebiyle o devreden akan elektrik akımı "endüksiyon akımı" adını alır.

Faraday, bu olayın sadece B manyetik endüksiyonundaki değişme ile değil, fakat B alanı içinde bulunan devre halkasının A yüzölçümünün değişimi ile de meydana geldiğini tesbit etmiştir. Bu sebeple, $\Phi = B . A$ çarpımı ile tarif edilen Φ manyetik akışının değişimi dikkate alınmalıdır. Faraday kanununa göre Φ akısındaki zamanca değişme hızı e. m. k'ini belirler ve değeri $e = -d\Phi/dt$ ile hesaplanır. Buradaki eksi işareti e'nin daima Φ akısındaki değişmeye karşı koyucu yönde olduğunu ifade etmektedir. Endüksiyon e. m. k'inin yönünün bulunmasına yarayan bu kaide "Lenz kanunu" olarak bilinir ve Alman fizikçisi Heinrich Friedrich Emil Lenz tarafından ortaya konmuştur.

Elektrik akımı üreten jeneratörler yukarıda formülü verilen Faraday kanununa göre çalışmaktadırlar. S. veya özendüksiyon olayı Faraday kanunu sebebiyle bir devrenin kendi kendini etkilemesi sonucu meydana gelmektedir. Bu olayda dışarıdan etki eden bir B manyetik alanının değişimi bahis konusu değildir. İçinde sabit bir i akımı geçmekte olan uzun bir selenoit (b. bk.) içinde, $B = \mu_0$ i n ile hesaplanan bir manyetik alan esasen oluşmaktadır. Selenoit, kendi meydana getirdiği bu B manyetik alanı içinde bulunmaktadır. Selenoitin toplam sarım alanının bu B değeri ile çarpımı kadar bir Φ akısı mevcuttur. i akımının herhangi bir şekilde değiştirilmesi veya tamamen kesilmesi hâlinde Φ akısı değişeceğinden, selenoitte $e = -d\Phi/dt$ kadar bir e.m.k. doğacaktır. Bu sebeple bir devre elemanının, bir selenoitin veya herhangi bir bobinin kendi yarattığı akısının değişmesi sonucu, o devrede bir endüksiyon e.m.k meydana gelmesi S. olayı olarak bilinmektedir. Selenoit içine ferromanyetik bir madde koymak suretiyle B değeri, ve sarımları sık ve çok katlı sarmakla da A toplam sarım alanı arttırılırsa, Φ akısı ve neticesiyle de akıdaki değişmeler oldukça büyük değerlere ulaşabilir. Bu durumda S. e.m.k'i bobine uygulanan potansiyelden çok daha yüksek olabilmektedir. 220 volt alternatif akım ile çalışan böyle bir bobini bulunan fluoresan lamba balastlarında birkaç bin voltluk potansiyeller kolayca elde edilebilmektedir.

S. katsayısı, herhangi bir devre elemanının kendisinden geçen akımdaki birim değişme hızına karşılık ne kadar potansiyel türeteceğini gösterir. Değişme hızı di/dt ve meydana gelen S. e.m.k'i e ise, o devre elemanının S. katsayısı $L = -e / \frac{di}{dt}$ olarak tanımlanmıştır. e ve di/dt Lenz kanununa göre daima zıt yönlü olduklarından L değeri daima pozitiftir. S. katsayısının birimi volt. saniye/amp olup bu birim grubu, Amerikan fizikçisi Joseph Henry'e ithafen kısaca henry (h) olarak adlandırılır.

Sonsuz uzun ideal selenoitin 1 metrelik bir parçasının S. katsayısı h cinsinden $L = \mu_0 n^2 lA$ ile verilmiştir. Sonlu l uzunluğundaki herhangi bir selenoitin S. katsayısı $L = \mu_0 n^2 lA (\sqrt{1 + r^2/l^2} - r/l)$ dır. Burada μ_0 boşluğun manyetik permeabilitesi olup değeri $1.257 \cdot 10^{-6}$ weber/amp. sarım. m'dır. n bir metredeki sarım sayısıdır Toplam sarımı N olan l metre uzunluğundaki bir selenoit için $n = N/l$ dir. r selenoit ağzının metre cinsinden yarıçapı, $A = \pi r^2$ selenoit ağzının m^2 cinsinden alanıdır.

Bir toroitin S. katsayısı $L = (\mu_0/2\pi) N^2 h \ln (b/a)$ ile verilmiştir. Burada N, toroitin toplam sarım sayısı, h metre cinsinden dikdörtgen kesitli toroitin yüksekliği, a ve b sırasıyla toroit simidinin iç ve dış yarıçapları olup (b/a) oranının logaritması tabii logaritmadır. (A. Şaplakoğlu)

SELGE, bugün, kaba çizgileriyle Isparta, Burdur şehirleri ile göller yöresini içine alan ve Eski Çağ'da Pisidia diye adlandırılan dağlık yörenin en mühim şehirlerinden biri. Akdeniz'e dökülen Eurymedon ırmağının (Köprüçay) içeriye doğru çok uzak olmayan bir mesafede, ırmağın batı kıyısında ve Manavgat ilçesinden motorlu taşıtla bir günde gidilip dönülebilecek uzaklıktadır. Şehir hemen hemen 1 000 m yükseklikte, düz bir ova üzerine oturmuş sarp bir görünüşü vardır. Bu sebeple, gerek turistler, gerekse uzmanlarca (Lanckoronski, Freya Stark, G. Bean gibiler dışında) yeterince gezilememiş, sistemli kazılar yapılmamıştır. Bununla beraber, bugün toprak üzerinde görünen kalıntılar şehrin değerini ve büyüklüğünü belirtmeye yeter belgelerdir.

S., bugün, ismini kalıntılarının yakınındaki "Zerk" köyünde hâlâ korumaktadır.

Eskilerin anlattığına göre S., önce kâhin Kalhas tarafından kurulmuş daha sonra da Lakedaimonia'lılar (Sparta'lılar) yeniden kolonize edilmiştir. Fakat, bu iddia oldukça tutarsız görünmektedir. Çünkü, bir kere, S.'nin M. Ö. V. yüzyıl sonu IV. yüzyıl başlarına kadar inen en eski paralarında

görülen, eski adı "Estlegiiys" veya "Stlegeiys" sözleri Grekçe değildir, menşei eski zamanlara kadar gitmesi gereken Pisidia dilindedir. S., Grekçe adını M. Ö. IV. yüzyılda almış olmalıdır. Buna rağmen Grekler, onlardan hep "Pisidia'lı barbarlar" olarak söz ederler. Ayrıca S., koloni kurma politikasında daha çok kıyılardaki uygun körfezleri, koyları, yarımada ve adaları tercih eden Grekler için çekici olamıyacak kadar içerideydi. S.'nin bir Lakedaimonia kolonisi olduğu iddiası, olsa olsa, S.'lilerin güneydeki Pamphylia ovası şehirleriyle yakınlaşma arzularının bir belirtisi olabilir. Gerçekten de, S.'nin eski adları olarak paralarda görülen "Estlegiiys" veya "Stlegeiys" sözleri, Aspendos'un eski adı olan "Estwediiys"ü çok hatırlatmaktadır. Paraların modeli de Aspendos'unkilere benzemektedir. S.'nin güneyle ilgisini, ileride Pergamon krallarıyla yaptığı savaşların sebepleri de açıkça gösterir. Üstelik S., başta Termessos (Güllük) olmak üzere, diğer birçok Pisidia şehirleri ile de düşmanca ilişkiler içinde kalmıştır.

S.'nin tarihi, I. bin yılın ikinci yarısına gelinceye kadar, karanlıklar içindedir. Persler'in Anadolu'yu ele geçirdikleri sırada S.'nin durumu hakkında hiçbir bilgi yoktur. Eğer Persler'e boyun eğmişlerse, bu durum, en evvel M. Ö. V. yüzyıl sonlarında ortadan kalkmış olmalıdır. Çünkü, belirli bir kamu yönetiminin varlığını gerektiren en eski paralarını, ancak bu zamanda serbestçe basabilmişlerdir. Genç Kiros'un, On Binler'in başında, kendi eyâleti Büyük Phrygia'ya saldıran Pisidia'lıları cezalandırmak için yaptığı girişimde, S.'nin adı geçmediği gibi, nasıl bir tavır aldığı da belli değildir. Ne var ki, Xenophon, Arrianos, Strabo gibi eski yazarlar, genel olarak, Pisidia'lıların savaşçılığından, sert karakterlerinden ve boyunduruk altına alınamaz oluşlarından övgüyle söz ederler. Hele Strabo, ülkenin vahşi ve sarp karakterine temas ederek şehrin medenî bir yönetimi olduğunu, Romalılar'ın hâkimiyetine kadar hiçbir zaman, hiçbir kimsenin yönetimi altına girmediği, kendi topraklarını güven içinde ekip biçtiği ve hattâ güneydeki Pamphylia'ya sahip olmak için Helenistik krallarla bile savaşa girmekten kaçınmadığı üzerinde durur.

S., M. Ö. IV. yüzyıldan başlayarak, Pisidia halklarının ön safına çıkmıştır. Bir keresinde, 20 000 kişilik bir orduya (erkek nüfusuna) sahip olduğu söylenir. Şehrin değeri, hürriyetini ve bağımsızlığını sürdürebilmesini mümkün kılan yönetim biçimi yanında, yine hürriyetini besleyen tabiî çevre zenginliklerinden (geniş otlaklar, ormanlar, zeytin ağaçları, ürettiği ilaçlar) kaynaklanıyordu.

Bütün bunlara rağmen, Büyük İskender'e gelinceye kadar, S.'ye âit apaçık bilgilere sahip değiliz. İskender, M. Ö. 333'te, Persler'i deniz üslerinden yoksun bırakmak için, Phrygia'ya doğru yollandığı zaman, kendisine dostluk gösteren ender Anadolu şehirlerinden biri olan S.'lilerden bir elçilik heyetini kabûl etti. Kabûl yeri, Termessos yakınlarındaydı. S.'lilerin böyle davranmalarındaki maksat belli değilse de, bazı ip uçları yakalanabilir. Onları, bu yola, İskender'den çekinmiş olmaları itmiş olamaz. Çünkü, başka örneklere inanılacak olursa, hürriyetlerine o kadar düşkün, yiğit ve savaşçı S.'lilere korkaklık damgası vurulamaz. Ayrıca, İskender'in bu şehirle ilgili bir düşüncesi olduğu da söylenemez; çünkü, bu sıralarda, daha çok sahillerle ilgileniyordu. Üstelik, S. gibi sarp bir yeri kuşatmaksızın kolayca almak mümkün değildi. Bir kuşatma teşebbüsü ise, İskender'i geciktirebilirdi. Bu sebeple, S.'lilerin elçi göndermekteki maksatları, uzun süredir düşman oldukları Termessos'a karşı İskender'in yapacağı saldırıya katılmak arzusu olmalıdır. Fakat İskender, uzun bir kuşatmaya isteksiz olduğundan, S. elçilerinin gelmesinden hemen sonra Termessos'u terketti. Maksatlarını gerçekleştiremiyen elçilerin bundan sonraki davranışı ise, Phrygia'ya doğru yönelen İskender'e, Sagalassos (Ağlasun) yolunun daha uygun olduğunu bildirmek oldu.

Pisidia, Apameia barış anlaşmasına göre, Pergamon (Bergama) kralı II. Eumenes'in (M. Ö. 197 - 159) payına düşmüş olmalıdır. Andlaşmada böyle bir madde bulunmamakla birlikte, II. Eumenes Pisidia'nın kendisine verildiğini ileriye sürerek S.'yi almak istedi. S.'liler, kralın şehri ele geçirme girişimlerine yiğitçe dayandılar. Fakat bu, II. Attalos'un Pamphylia'nın batı kesimini ele geçirmesini ve Akdeniz kıyısında Attaleia (Antalya) limanını kurmasını önliyemedi.

Daha sonra, S.'liler Roma hâkimiyetini kabûl ederken, topraklarını ve bağımsızlıklarını teminat altına alan bir antlaşmayı da Romalılar'a imzalattırabildiler. Augustus döneminde, Galatia kralı Amyntas'a verilen topraklar içine sokuldular. S. erken imparatorluk çağında da, tamamen, Roma topraklarına ilhak edildi.

S., tarihi süresince, her açıdan bayındır bir şehirdi. Eski yazarların sık sık sözünü ettikleri üzüm bağları ve zeytin ağaçlarından başka, Eski Çağ'da çok beğenilen ve bir tür reçine çıkarılan süsen bitkisi ve paralarında görülen günlük otu ile de tanınmıştı. Strabo, S.'lilerden "Pisidia'lıların en dikkate değer olanları" diye söz etmektedir.

Kalıntılar: şehrin harabeleri üç ayrı tepe üzerinde dağılmış bir durumdadır. Asıl kalesi, tarihçi Polybios'un, "Kesbedion" dediği tepededir. Burası 3 km uzunluğunda bir surla çevrilmiştir. Bu surun yeri bellidir ve bazı bölümleri iyi korunmuştur. Aralarında, belli aralıklarla, kuleler de yer almıştır. Bu alan içinde bulunan üç odalı küçük bir yapının gümrük binası olduğu düşünülmektedir. Tiyatrosu, Grek ve Roma mimarisindedir. Tiyatronun hemen aşağısında, stadium yer almaktadır. Uzunluğu aş. yu. 190 m, genişliği ise 28 m kadardır. Burada, oyunlarda kazanılan zaferlerle ilgili yazıtlar ele geçmiştir. Ancak gerek bu yazıtlar, gerekse şehrin başka yerlerinde ele geçen diğerleri, böylesine büyük bir şehir için bilgi verme açısından yetersizdir.

Batıdaki Kesbedion tepesinde, biri Zeus'un, diğeri ise belki Artemis'in olmak üzere iki tapınak vardı. Ancak, ikisi de çok yıkık durumdadır. Kesbedion'un alt kesiminde yaklaşık 2,5 m çapında ve 1 m derinliğinde yuvarlak bir sarnıç bulunmaktadır. Bu sarnıç, sadece yağmur suyu ile değil, kuzey-batıdan uzanan bir kanal ile de besleniyordu. Bu yöndeki tepelerde, hâlâ, güzel bir su kemerinin bazı kalıntıları göze çarpmaktadır. Batı tepesi ile güney tepesi arasında yaklaşık 109 m genişliğinde uzun bir salon ya da "stoa" yer almaktadır. Bunun güney ucunda ise çok uzun bir sütun durmakta ve sütunun üzerinde iki yazıt görülmektedir. Üçüncü tepede, agora (pazar yeri) vardır. Burası, güney kesimi açık, diğer üç tarafında merkenler olan, yaklaşık 50 m²'lik, döşeli bir alandır. Yakınında bulunan bir kilisenin yıkıntıları, S.'nin daha sonraları mühim bir piskoposluk merkezi olduğunu göstermektedir. Mezarlar ise, son yıllarda, oldukça tahrip edilmiştir. Ele geçen lahidler, süsleri açısından, göz alıcıdır. Bu kalıntıların dışında, kesilmiş pek çok bloklar kabartmalar, mimarlık parçaları ve kırık dökük yapılar vardır.

SELİM, Kars iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 011 km², nüfusu 34 210 (1975), nüfus sıklığı 33, köy sayısı 53'tür. 1 000'den çok nüfuslu 4 köyü vardır. Köylerin çoğu 300 - 600 nüfusludur, ilçe merkezinin nüfusu 3 569 (1975), denizden yüksekliği 1 840 metredir. Daha önce Sarıkamış ilçesine bağlı bir bucak iken, 1957 yılında ilçe durumuna getirilmiştir. Kars ile Sarıkamış arasında bulunan S., bucak olduğu sıralarda 2 101 (1955) nüfuslu idi ve o sıralarda bu bucağa 53 köy bağlı bulunuyordu.

İlçe arazisi, yüksek Kars yaylalarının (1 800 - 1 850 m) bir bölümü içindedir. Batısında Sarıkamış dağları (2 850 m), kuzeyinde Allahuekber dağlarının (3 000 m) güney yamaçları güneyinde 2 400 m'yi geçen dağlar yükselir. Yayla şeklindeki bu arazi, Karaçay'ın birçok kolları ile derin olarak yarılmıştır. S. kasabasının çevresinde bu dereler, biribirlerine yaklaşacak şekilde birleşmişlerdir. Bu birleşmeler alanında S. kasabasının hemen güneyinde, 20 km uzunluğunda ve 2 - 3 km genişliğinde çayırlık, sazlık, çukurca bir saha vardır.

S. ilçesi, bu arazide jeolojik durumu ile, çevrelerine göre, çeşitlilik gösterir. Kuzey ve güneyde bazalt örtüleri ve Neojen volkanik serisi geniş yer tutar. Doğuda Neojen devri tabakaları geniş sayılabilecek alanları kaplar. S. kasabasının bulunduğu saha ile bunun güneyinde ve buraya doğru uzanan derelerin vâdi tabanlarında alüvyonlarla örtülü düzlükler önemli yer tutar. Bunların temellerinde Kretase kıvrımlı arazisi yer yer yüzeyde görülür.

S. ilçesinin başta gelen önemi, Kars ile Sarıkamış ve Erzurum arasındaki düzgün ve işlek yollar (karayolu, demiryolu) üzerinde bulunması, tarıma elverişli verimli topraklarının çokluğu ve düzlüklerin fazla oluşundan gelmektedir. Kasabanın 4 km güneyinde Erzurum - Kars demiryolunun S istasyonu vardır. Daha doğuda Benliahmet istasyonu bulunmaktadır. Kasaba buraya bir yol ile bağlıdır. Kasabanın içinden Erzurum - Sarıkamış - Kars - Arpaçay asfalt karayolu geçer

Başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. 1972 verilerine göre, ilçede 53 000 sığır, 2 000 manda, 108 000 koyun, 1 500 keçi beslenmekte, kümes hayvanları da (tavuk, kaz, hindi) yetiştirilmektedir. Hayvan ürünlerinden et, süt, yoğurt, beyaz peynir, tereyağı, tulum peyniri elde edilir; bunların bir kısmı yerinde tüketilir, bir kısmı başka yerlere satılır. Süt hayvancılığı yönünden köy ve yaylalarda, özel teşebbüsün kurduğu mandıralar çalışır. Mevcut hayvanların % 20 kadarı kasaplık olarak ayrılmıştır ki, bu da mahallî ihtiyacı karşılamaktadır. Bunun dışında canlı hayvan olarak başka yerlere çok satışlar olur. Yapağı üretimi mor koyun ve akkaraman soylarından elde edilir, başka yerlere de satılır. Özellikle sığır cinsinin ıslahı için, buraya uyan doğu kırmızısı sığır soyunu, İsviçre esmeri ile dölleyerek bölge şartlarına uygun bir montafon cinsi meydana getirilmeye çalışılmaktadır.

S.'in iklimi serttir. Kışlar uzun (ekim ortalarından nisan sonuna kadar), ilkbahar kısa sürer. Yağışlar en çok ilkbaharda olur (yıllık yağış 540 mm). Toprak 120 gün kar ile örtülü kalır. Sağlam havalı bir yayla iklimi vardır. Bu iklim şartları altında ilçede tarla ziraati, çayır ve mer'alar geniş yer tutar. Ekilen tarım bitkileri arasında buğday, arpa başta gelir. Bazı sebze ve meyvalar da az olarak yetişir. Sulanabilen topraklar oldukça fazladır.

İlçe merkezi olan S., işlek karayolu üzerinde, yolun iki yanında büyümüş, uzun bir kasaba görünüşündedir. Evler ve türlü yapılar gerilere doğru yayılmaya başlamıştır. Kasabada 1 - 2 katlı, taş ve kısmen yığma ve betonarme yapılı binalar çok yer tutar. Nüfus, daha şimdiden çoğaldığı için ev ihtiyacı artmıştır, ortalama olarak yılda 20 - 25 ev yapılmaktadır. Kasabanın çarşısı, iki ilkokulu (köylerde 52 ilkokul), ortaokulu, sağlık kuruluşu vardır. Kasabanın 15 km batısında, Verişan kalesi, Osmanlılar zamanında sığınak ve karakol görevi yapmış bir kalecikti r. Sarp kayalık üzerinde kurulmuş, kaba inşaat hâlinde yapılmıştır. Elektrik enerjisi jeneratörle sağlanmış, enterkonnekte sisteme bağlanmasına çalışılmıştır (bk. KARS). (R. İzbırak)

SELİM I, Yavuz (Amasya 1470 - Sırt köyü karangâhı/Çorlu yakınları, 22.IX.1520), 11. Osmanlı pâdişâhı (24.IV.1512 - 22.IX.1520) ve Osmanoğulları'ndan gelen İslâm halîfelerinin birincisi (29.VIII.1516 - 22.IX.1520). İkinci Bâyezîd'in (1481 - 1512) 8 oğlunun 4.'sü ve halefidir. Babasının sancak beyi bulunduğu Amasya'da doğmuştur. Annesi Dulkadıroğlu Ayşe Hâtun'dur. Amasya'da tahsil ve terbiye görmüş, bir ara dedesi Fâtih'in arzûsu üzerine Istanbul'a getirilip bir müddet onun yanında kalmış, sonra Trabzon sancak beyi olmuştur. Buradaki uzun sancak beyliğinde, İran serhaddi sayılan topraklar üzerinde bir hükümdar gibi saltanat sürmüş, "Selim Şâh" unvânını kullanmıştır. Safevîler'le yaptığı savaşlar ve yeni zuhûr eden Şâh İsmâîl'e karşı başarıları, sonra ağabeylerini atlıyarak tahta geçmek için yaptığı mücâdeleler için bk. BÂYEZÎD II. Sonunda babasının —az çok zorâki şekilde— tahttan ferâgati üzerine, iki ağabeyi hayatta bulunmasına rağmen, tahta oturmuştur.

Yavuz tahta geçtiği zaman, II. Bâyezid'in 8 oğlundan ancak 3'ü hayatta bulunuyordu : 42 yaşındaki Yavuz, 45 yaşındaki Ebu'l - Hayr Mehmed Korkut ve 46 yaşındaki Ahmed. Yavuz, 3 kardeşin en küçüğü idi. Bunlardan Ahmed'in, müteaddit şehzâdesi vardı. Korkut'un yalnız 2 kızı bulunuyordu. Yavuz'un bir tek oğlu Süleyman (ki şimdi velîahd - şehzâde olmuştu) ile birkaç kızı vardı. Fakat II. Bâyezid'in ölen oğullarının çoğu, arkalarında şehzâdeler bırakmışlardı. Yavuz'un bu yeğenlerinden bâzılarının yaşları yirmiyi geçiyordu, hepsi yetişmiş, şehzâde idiler.

II. Bâyezid'in bereketli nesli arasında Yavuz'un padişahlığını tanımıyan ve açıkça saltanat iddia eden, eski velîahd - şehzâde Sultan Ahmed idi. Tabiî onun oğulları da, amcaları Yavuz'u tanımıyorlardı. Sultan Korkut ve Yavuz'un diğer yeğenleri, Sultan S.'i padişah tanımışlardı. Yavuz, cülûsu sırasında Istanbul'da bulunan, kendisini tebrik ve kendisine biat eden 3 yaş büyük sevgili ve pek değerli ağabeyi Sultan Korkut'a kıyamamıştı. Korkut'un Istanbul'dan ayrılmasına müsaade etti. Korkut, kardeşi Sultan S.'den, Anadolu'da istediği sancakların kendisine verileceğine, bu sancakların iç idaresi hususunda hiç kimsenin müdahalede bulunmıyacağına, bu sancakların gelirinden başka paraya ihtiyacı olursa, onun da Istanbul'dan padişah hazînesinden gönderileceğine dâir bir senet istedi. Yavuz, ağabeyine bu senedi verdi. O da Yavuz'a onun padişahlığına karşı hiçbir harekette bulunmıyacağına dâir bir senet tevdî etti. Ancak Korkut'un Anadolu'ya geçtikten sonra sözünde durmak niyetinde olmadığı, başına lüzumundan fazla büyük kuvvetler toplamasından anlaşıldı. Önce ağabeyine kıymayı aklından geçirmiyen Yavuz, Sultan Korkut'un ordusunun her gün büyümekte devam ettiği hakkındaki haberlerin ardı kesilmeyince, son bir tecrübede bulunmaya karar verdi. Birtakım devlet

adamlarının ağzından, Sultan Korkut'a güya kendisini saltanata dâvet eden mektuplar yazdırdı. Yaptığı yemin mûcibince bu mektupların, Sultan Korkut tarafından, Yavuz'a gönderilmesi lâzımdı. Fakat böyle olmadı. Mektuplara inanan Korkut, büsbütün saltanat hevesine düştü. Kendisine mektup yollıyan Istanbul'daki ricale, müsbet cevaplar veren ve yardımlarını istiyen nâmeler gönderdi. Bunun üzerine Yavuz, Marmara'yı geçti, Anadolu'ya geldi.

Yavuz, İran üzerine sefere çıkarak Türkiye'nin istikbalini karartan Safevî meselesine son vermek azmindeydi. Trabzon'da iken Safevîler'le yıllarca savaşmış, mücadele etmiş, büyük muvaffakıyetler kazanmış, devletin yüzünü ağartmış, bu faaliyetleri, kendisine taht yolunu açmış, ordunun, ulemâ'nın ve halkın istekleri, S. üzerinde toplanmıştı. Kendisine "Yavuz" deniyordu. Anadolu'da bir sürü saltanat müddeîsi varken böyle uzun ve tehlike dolu bir sefere çıkmanın imkânı yoktu. Böyle bir teşebbüs, yıkımla neticelenebilirdi.

Sultan Korkut, kardeşinden Manisa sancağı, yânî Saruhan Tahtı'ndan başka Midilli adasını da istemiş, her iki arzusu da yerine getirilmişti. Denizcilikle büyük alâkası olan Korkut, Midilli'yi tutmak ve kendi himâyesi ile yetişen Barbaros Kardeşler'in desteğini te'min etmek istiyordu. Ancak Yavuz'un Anadolu'ya geçtiğini duyunca, Manisa'da durmayı akıl kârı görmedi, Antalya'ya doğru sancağından uzaklaştı.

Bu sıralarda Sultan Ahmed de Konya'da idi. Oğullarından Şehzâde Alâeddin'i Bursa'ya göndermiş, şehri kendi nâmına işgal ettirmişti. Ancak Yavuz, Anadolu'ya geçince, Şehzâde Alâeddin de acele Bursa'dan çekildi. Konya taraflarına gitti. Böylece Anadolu, müthiş ve yıkıcı bir Kızılbaş propagandası altında inlerken, bu kere bir de dehşet verici bir saltanat mücadelesine sahne oluyordu ve bu mücadelede rakîpler, ikiden fazla idi.

Yavuz, tahta geçer geçmez, oğlu Şehzâde Süleyman'ı, Kırım'da Kefe'den Istanbul'a çağırmıştı. Onu Istanbul'da saltanat nâibi olarak bıraktı ve Bursa'ya geldi. Yanında 70 000 asker vardı. Bu sayı, mücadelenin büyüklüğünü ve Yavuz'un mücadeleyi mutlaka kazanmak azminde olduğunu gösterir. Sultan S., Bursa'dan Ankara'ya geldi. Sultan Ahmed Konya'dan Amasya'ya çekilmişti. Yavuz da Ankara'dan Amasya'ya doğruldu. Fakat Sultan Ahmed'in Amasya'dan Malatya'ya doğru kaçtığını öğrenince, Amasya'ya gitmekten vazgeçti. Sultan Ahmed, Amasya'dan kaçarken, 2 oğlunu da, Türkiye'nin yıkılması için fırsat gözeten Şâh İsmail'den yardım istemek üzere Tebrîz'e yolladı. Şehzâde Alâeddin de Bursa'dan Konya'ya gelmiş, fakat burada da tutunamıyacağını anlamış, babası ile birleşmek üzere doğuya çekilmişti. Malkoçoğlu Tur-Ali Bey, Sultan Ahmed'i adım adım tâkip ediyordu. Saltanat müddeîsinin peşine mâruf bir akıncı kumandanının takılmış olması, Yavuz'un, ağabeyinin Şâh İsmail'e sığınmasını önlemek istediğini gösterir (Müneccimbaşı, III, 448; Hammer, IV, 145-7).

Yavuz, Amasya sancağını Dâvud Paşa-zâde Mustafa Bey'e vermişti. Bu sıralarda Sultan Ahmed, Kemah'ta idi. Oradan Niksar'a geldi. Ânî bir baskınla Amasya şehrine girdi ve hâkim oldu. Mustafa Bey, kendisine itâatlerini arzetti ve Sultan Ahmed tarafından "Mustafa Paşa" yapılarak vezîr-i âzam tâyin edildi. Türkiye imparatorluğu, parçalanmak yoluna girmişti. Bir kere Safevî muhibbi olanlar tamâmen Sultan Ahmed'in etrafında birleşmişlerdi. Yavuz'un sert ve müsamaha tanımaz karakterinden ürkenler de Sultan Ahmed'i tutuyorlardı. Nihayet Sultan Ahmed'i, yaşça büyük olması hasebiyle, meşrû padişah görenler de vardı.

Yavuz Vezîr-i âzam Koca Mustafa Paşa'nın da Sultan Ahmed taraftarı olmasından şüphe ediyordu. Rivâyete göre, Sultan Ahmed'le muhaberatını da yakalamıştı. Amasya'nın işgalini de Vezîr-i âzam'ın tedbirsizliğinde buluyordu. Bunun üzerine 1512 yılının sonlarına doğru, Istanbul'da bir semte adını vermiş olan Koca Mustafa Paşa'nın boynunu vurdurdu. Hersek-zâde Ahmed Paşa, 4. defa iktidar mevkiine getirildi.

1512-1513 kışında vaziyet o derecede kritik bir hal almıştı ki, Yavuz, Istanbul'a dönmedi ve kışı Bursa'da geçirdi. Sultan Ahmed, fevkalâde cesâret bulmuştu. Babasının o kadar kendisine terk etmek istediği saltanatı ele geçireceğine eminidi. Nisan ayında, bahar başlarken, Bursa'ya kadar yaklaştı. Nihayet 24 nisan 1513'te Bursa Yenişehri'nde, iki kardeşin kuvvetleri karşılaştı. Yavuz, ağabeyinin kuvvetlerini rahatça dağıttı. Esîr edilen Sultân Ahmed, yay kirişi ile boğuldu. 47 yaşında idi. Sultan Ahmed'in 6 oğlundan 5'i de 2 ay sonra aynı şekilde, mukaddes sayılan kanlarının akıtılmaması için, Türkler'in binlerce yıldan beri hânedan üyelerine tatbik ettikleri usulle, yay kirişiyle boğulmak sûretiyle, idam edildi. Sultan Ahmed'in oğullarından Şehzâde Murâd ise kaçtı. 1513'te Tebrîz'de Şâh İsmâil'in kızı ile evlendi. Şâh İsmâil, Yavuz'u tepeleyince Anadolu'yu ele geçirecek, Rumeli'ne ise dâmâdını padişah yapacaktı. Sultan Ahmed'in büyük oğlu olan Şehzâde Murâd, 1519'da 24 yaşında ölmüştür. Sultan S., bunlardan başka, evvelce ölen kardeşlerinin oğulları olan daha 5 şehzâdeyi öldürttü. Bunların içinde Şehzâde Şehenşah'ın oğlu Şehzâde Mehmed-Şâh gibi yetişkin prensler olduğu gibi, çocuklar da vardı. Bunlardan birinin idam edilmeden evvel yalvarmış olduğu kendisine nakledildiği zaman, o derece sert karakter sahibi olmasına rağmen, Yavuz, kendini tutamamış, vezirlerinin arasında ağlamıştır. Bununla beraber "nizâm-ı â'lem" kurulmuş, Türkiye'nin birliği te'min edilmişti.

Yavuz'un en sevgili kardeşi olan ağabeyi Sultan Korkut'un idamı ise, 17 mart 1513'te, yâni Sultan Ahmed'den 38 gün öncedir. Sultan Korkut, Mısır'a kaçmak üzere iken, Antalya civarında tevkif edilmiştir. Bulunduğu yeri ihbar eden 15 Türkmen, sonradan —mukaddes Osmanlı Hânedânı'na karşı işledikleri cinayet sebebiyle— idam ettirilmiştir.

Sultan Korkut, Antalya'dan Bursa'ya getirildi ve 17 martta boğuldu. Atası Orhan Gazi'nin yanına gömüldü. Sultan Ahmed ise, gene Bursa'ya kardeşi Şehzâde Şehenşâh'ın yanına gömülmüştür. Yavuz, S. Korkut'un türbedarlığına, onun pek sâdık adamlarından Piyâle Bey'i tâyin etti. Piyâle Bey, ömrünün kalan yıllarını, efendisinin türbesinde hizmet edip ağlıyarak geçirdi (Hammer, IV, 152). Sultan Ebu'l-Hayr Mehmed Korkut, 46 yaşında idi. Bütün Osmanoğulları'nın en değerlilerinden biridir. Fâtih de en çok bu torununu severdi Tahsil ve terbiyesi Istanbul Saray-ı Hümâyûnu'nda ve bizzat Fâtih'in nezâretinde olmuştur. Sultan Korkut, 6 mühim eserin müellifidir. Bilgin, şâir, bestekâr, sâzende, hânende ve mûcit idi. Bestelerinden bâzı saz eserlerinin notası zamanımıza gelebilmiştir.

Sultân Ahmed, 1483'te ağabeyi Velîahd-Şehzâde Dâmâd Abdullah'ın ölümü üzerine 17 yaşında velîahd olmuş ve 1512 nisanına kadar tam 29 yıl bu makamda kalmıştır.

Yavuz, idam ettirdiği 2 ağabeyi ile 10 yeğeninin servetlerini Hazîne'ye almamıştır. Hepsini müteveffaların zevcelerine, kızlarına, analarına, yâni kanunî mirasçılarına vermiş, üstelik bunların hepsine maaş bağlatmıştır. Sultan Kor-

SELİM I : 24 nisan 1512'de tahta çıkan Yavuz I. Sultan Selim vezirlerin bîatini kabûl ediyor

kut'un 2 kızı hakkında pek lûtufkâr davranmıştır. Sultan Ahmed'in pek büyük olan servetini, son kuruşuna kadar hayatta bulunan yaşlı anası Bülbül Hâtûn'a vermiş, oğlunun şânına lâyık hayır eserleri yaptırmasını da tavsiye eylemiştir (M. Ç. Uluçay, *V. Türk Tarih Kongresi Zabıtları,* 428). Bütün bunlar, bu fecî idamlardan Yavuz'un aslâ mes'ul olmadığını, Türkiye'nin birliği ve yüksek menfaatleri uğruna yapıldığını, ortaya koymaktadır. Bu mevzu, Avrupalıları da etkilemiştir. Robert Green'in 1594'te yazdığı İngilizce bir piyes, Yavuz'la kardeşlerinin mücadelesini mevzu almaktadır (Bernâ Moran, 150).

İran Sefer-i Hümâyûnu'na hareket :

Edirne'den İstanbul'a gelen Yavuz Sultan S.'in başkumandanlık ettiği Orduy-ı Hümâyûn, 20 mart 1514'te sefer emri aldı. Sahrây-i Üsküdar'a tuğlar dikildi. 20 nisanda Büyük Hakan, Topkapı Saray-ı Hümâyûnu'ndan Üsküdar'daki ordugâha nakletti. 23 nisanda ordu, Üsküdar'dan hareket etti. 28 nisanda İzmit'e gelindi. Burada, Şâh İsmail'in Kılıç adındaki casusu tevkif edildi. Fakat Yavuz, casusu serbest bıraktı ve eline tutuşturduğu harb ilânını muhtevi nota ile beraber Tebrîz'e şahına gönderdi. 1 haziranda Konya'ya varıldı. Burada Ordu, 3 gün dinlendi. Yavuz, Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etti. 2 temmuzda Sıvas'a gelindi. Yavuz 40 000 kişilik bir kuvveti burada bıraktı. Bunlar, nisbeten yorgun, acemi ve ihtiyar askerlerdi. 100 000 kişi ile yoluna devam etti. Padişah'ın yaklaştığını öğrenen Şâh İsmail, Ustaclı Mehmed Han'a, Osmanlı ordusunun konaklıyabileceği yerlerdeki mahsul ve meskenlerin yakılmasını emretmişti. Bundan dolayı Osmanlılar, yürüyüşte zaman zaman müşkilâta dûçar oldular. Fakat menzil teşkilâtı emsalsiz bir mükemmeliyette olduğu için, esas itibariyle, Şâh İsmail'in düşündüğü gibi, Osmanlı ordusu, yolundan alıkonulamadı. 24 temmuzda Erzincan'a ve 5 ağustosta da Erzurum'a varıldı. Erzurum'dan sonra ordunun yürüyüşü büsbütün zor bir durum aldı. Günlerce gidiliyor, düşmandan en küçük bir haber bile gelmiyordu. Erzincan'da, Trabzon yoluyla İstanbul'dan getirilen büyük ölçüde mühimmat, orduya vâsıl oldu. 10 ağustosta, Erzurum'un az doğusunda iken Ahıska Gürcü prensi ehemmiyetli ölçüde mühimmat gönderdi. Bu prenslik, Yavuz'un şehzâdeliğinde itâat altına alınmıştı. Bu sıralarda Şâh İsmâil'in elinden kaçmaya muvaffak olan Dulkadıroğulları'ndan 2 prens de Osmanlı ordusu'na geldi. Bununla beraber 14 oğustosta Yeniçeriler, dönmek istediklerini, düşmanı bulmanın imkân ve ihtimali olmadığını, dünyanın öbür ucuna kadar yürüseler Kızılbaş'a tesâdüf edilmiyeceğini söyleyip, tezahürat yaptılar. Bu hâdise üzerine Yavuz, derhal atına atladı Yeniçeriler'e müessir ve sert bir şekilde hitap ettikten sonra, icabında tek başına gideceğini söyledi ve atını doğu istikametine sürdü. Hükümdârın azminin te'sîrinde kalan ordu, onu tâkib etti.

Yavuz, Bâyezid (Doğubeyazıt) kalesinin itaat arz etmesinden sonra, oradan güney - doğuya Zengimar nehri boyunca inerek, bir konak sonra, Makû yakınlarında Çaldıran'a geldi. 50 kilometre kuzey - batıda büyük Ağrı Dağı, Osmanlı ve Safevî ordularını seyrediyordu.

Ancak 22 ağustosta ordu, Çaldıran sahrâsında, Şâh İsmail'in muazzam kuvvetleri ile karşı karşıya geldi. Vakit geçti, akşam olmuştu. O gece toplanan harb meclisinde 23 ağustosta, fecirle beraber, düşmana taarruza karar verildi. Burada şunu kaydetmek icab eder ki, bu Çaldıran, bugün Van'ın Murâdiye kazasının bir nâhiye merkezi olan İran sınırının 20 km batısındaki Çaldıran köyü değildir. Daha doğuda, Tebrîz'in batısında, bugün İran topraklarında kalan bir mahaldir.

Çaldıran Zaferi (23 ağustos 1514) :

23 ağustos sabahı, Türkiye'nin kaderini tâyin eden büyük tarihî günlerden biri idi. Osmanlı Türkleri'nin herhangi bir başarısızlığı, en aşağı ihtimalle, Orta Anadolu'nun Safevîler'in eline geçmesi, en kötüsü, Şiî'leşip birliğin parçalanması neticesini verirdi.

Osmanlı merkezinde Yavuz vardı. Maiyyetinde Vezîr-i âzam Hersek - zâde Ahmed Paşa, vezirler, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri bulunuyordu. Sağ kanada Anadolu beylerbeyisi Sinan Paşa kumanda ediyordu; yanında kurmay başkanı olarak Karaman beylerbeyisi Zeynel Paşa vardı. Sol kanadın kumandanı Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa idi. — Safevî merkezinde sadrâzam (başbakan) Seyyid Abdülbâki bulunuyordu. Şâh, sağ kanadda idi. Sol kanada Diyâr-ı Bekr (Âmid) beylerbeyisi Ustaclu Mehmed Hân kumanda ediyordu. Hemen bütün Safevî beylerbeyileri (Irak = Bağdad, Horasan = Meşhed, Irâk-ı Acem = Hemedân, Fars = Şirâz, Isfahan vs.), orduda tümen kumandanı idiler. Osmanlı ve Safevî Türkleri'nin fecir vakti karşı karşıya gelen orduları, yeryüzünün mü

nakaşasız şekilde en kudretli askerî kuvvetlerini teşkil ediyorlardı. Başlarındaki başkumandanlar ise, asırlarının değil, bütün askerî tarihin en seçkin şahsiyetleri idi. Her iki ordunun da muharip kısımları 100 000'er kişi idi. Her iki tarafta da asker, fevkalâde techiz edilmişti ve çok bakımlı idi. Teçhizat bakımından Osmanlılar daha zengin idiler. Fakat Safevî Türkmenleri, daha dinçtiler ve Tebrîz'den, yâni çok kısa bir mesâfeden gelmişlerdi. Osmanlı askeri gibi yorgun değildiler. Safevîler'in hafif ve ağır zırhlı süvârileri, esas kuvveti teşkil ediyordu ve zaferin bu atlı tümenlerle elde edileceği sanılıyordu. Fakat gerçek üstünlük Osmanlılar'da idi ve Şâh İsmail, münakaşa kabûl etmez askerlik dehâsına rağmen, bu üstünlüğü küçümsemek hafifliğinde bulunmuştu. Bu üstünlük, Osmanlı topçu birlikleri ve tüfekle teslih edilmiş azablar (hafif piyâde) idi. Ağır piyâde tümeni olan 10 000 Yeniçeri, Yavuz'un etrafında, delinemez saflar teşkil etmişlerdi. Şâh İsmail'e göre top, bir kale silâhı idi; müstahkem mevkileri düşürmek için —Fâtih'in Istanbul muhasarasından sonra— artık başlıca Avrupa ve Asya devletlerinde klâsik silâh olarak kabûl edilmişti. Fakat meydan muhârebelerinde kesin netîce üzerine müessir olabileceği henüz Avrupa'da da, Asya'da da kabûl edilmemişti. Yalnız Osmanlılar, bu iddiada idiler. Fakat bu iddialarını henüz ispat etmiş değillerdi. Yalnız Otlukbeli'nde Osmanlı topçusunun rolü mühim olmuştu. Fakat dünya askerî çevreleri, Otlukbeli'ndeki Osmanlı zaferini top silâhının seyyar olarak kullanılmasına değil, Osmanlı askerinin teçhizat üstünlüğüne, talim, terbiye ve disiplin hususlarındaki fevkalâdeliğine bağlamışlardı. Hele henüz üstüste atış yapamıyan, kaba ve ağır tüfeklerin, piyâde elinde ciddî bir silâh olduğuna, serî kullanılmaya müsâit kılıçla boy ölçüşebileceğine inanılmıyordu. Halbuki II. Bâyezid, tüfek ve seyyar topçuyu yeniden teşkilâtlandırmıştı. Top artık eskiden olduğu gibi sâbit yerlerden ateşlenen bir silâh değildi. İstendiği yere çevrilen seyyar bir harb vâsıtası idi.

Çok şiddetli geçen ilk saatlerden sonra Osmanlı ordusu, hilâl şeklinde açıldı. Hafif toplar, Safevî atlılarını iyiden iyiye yıpratmıştı. Darmadağınık olan Safevî birlikleri, saflarını tamâmen muhâfaza eden Osmanlılar tarafından imhaya başlandı. Kahraman Safevî süvârisi, daha Osmanlılar'a yaklaşıp ok atımı mesâfesine gelemeden, azabların tüfek ve topçunun hafif top ateşi ile perişan oluyordu. Şâh İsmail'in, Osmanlı birliklerinin konuşu hakkında da hiçbir bilgisi yoktu, keşif yaptırmadan muhârebeyi kabûl etmişti. En zayıf sandığı noktalarda, dehşetli bir Osmanlı mukavemeti ile karşılaşmıştı.

Nihayet muhârebenin son saatleri geldi. Safevî kuvvetleri perişan olmuştu. 15 senede bir düzine devleti haritadan silen genç Şâh, affetmez hasmının eline düşmemek için, kaçmağa karar verdi. Elinden ve ayağından iki yara almıştı. Osmanlı birliklerinin eline düşmesi an meselesi idi. Tam bu sırada Şâh'a benziyen ve onun kıyâfetine girmiş bulunan Hızır adında bir Safevî hassa subayı: "Şâh menem!" diye ortaya atıldı. Şâh'ı esir almakla vazifeli Osmanlı birlikleri bu adamın etrafını sarıp onu esir aldılar. Bu dakikada, vurulmuş olan atını değiştiren Şâh İsmail, bir gedikten fırladı ve Tebrîz'e kadar arkasına bakmadan at sürdü. Fakat Tebrîz'de kaldığı ve burada mukavemete uğraştığı takdirde gene esir düşeceğini anladı. İran içerilerine çekildi. İran imparatorluk taht şehri, Osmanlı Türkleri'ne açıldı. Osmanlılar, hiçbir zaman, ne Yıldırım, ne Fâtih zamanında, bu kadar doğuya ilerliyememişlerdi. O zamâna kadar "nâ-mağlûb" şöhretini muhafaza eden Şâh İsmâil, yalnız mağlûp değil, aynı zamanda perişan edilmişti. Hazinesi, tahtı, haremi, başkenti, Osmanlılar'ın elinde idi. İran, bu darbeden kalkınmak için tam 20 yıl harcadı ve artık Anadolu'yu tehdidi bahis mevzuu olmadı. Osmanlılar, yalnız Fırat-Toroslar hattının sâhibi olduklarını değil, bu hattın doğuya hinterlandının da mâliki olduklarını, bütün rakiplerine gösterdiler. Türkiye İmparatorluğu, Anadolu'nun birliğini kesin şekilde sağlamıştı. Artık tam 20 yıl, doğudan endişe edilmeksizin, güneyde ve Avrupa'da büyük işler görmek mümkündi.

Çaldıran'da Safevîler'den "hân" denen 14 beylerbeyi (askerî umumî vali), Osmanlılar'dan ise 1 beylerbeyi (orgeneral) ve 9 sancakbeyi (tümgeneral), muhârebe meydanında kaldılar. Bu, vuruşmanın ne kadar şiddetli geçtiğini gösterir. Şehît Osmanlı beylerbeyi, Rumeli beylerbeyi olan Hasan Paşa idi. Muhârebeden sonra protokol bir derece yürütüldü. Anadolu beylerbeyisi Sinan Paşa, Rumeli beylerbeyisi, Karaman beylerbeyisi Zeynel Paşa, Anadolu beylerbeyisi, sancakbeylerinden Ferhâd Bey, beylerbeyi oldu. Şehîd 9 sancak beyinin en mühimlerini, Sofya sancak beyi Malkoçoğlu Ali Bey, kardeşi Silistre sancakbeyi Malkoçoğlu Tur-Ali Bey (iki her ikisi de pek mâruf akıncı kumandanları idiler) teşkil ediyordu. Safevî ordusundan ölenlerin en mühimleri şunlardı: Sadrâzam (yani İran imparatorluk başbakanı) Abdülbâkî Bey, Kazasker Seyyid Haydar, Irâk-ı Arab (Bağdad) beylerbeyi ve Şâh'ın kayınpederi Hulefâ Bey, Diyâr-ı Bekr beylerbeyi Ustaclı Mehmed Hân, Horasan (Meşhed) umumî valisi Lala Bey, Irâk-ı Acem (Hemedân) beylerbeyi Tekeli Yegân Bey, Dâmgan beylerbeyi Sultân-Ali Bey. Bunlardan Abdülbâki Bey İranlı, diğerlerinin hepsi Osmanlılar gibi Oğuz Türkü (Türkmen) idiler.

Ele geçirilen Ganimet ve Şâh İsmail'in tahtı :

Safevîler'den ileri gelen birçok kimse de esir düşmüştü. Bunlardan en mühimmi Taclı Hanım idi ki, Şâh'ın zevcesi idi. Taclı Hanım, zırhlı, askerî kıyafette ve at üzerinde bulunuyordu. Yalnız onun üzerinde ve yanında, şu paha biçilmez mücevherler ganîmet olarak alınmıştır: "Bir çift salkımlı ve taşları çok iri küpe ("lâ'l-i beğrek" adını taşıyan pek meşhur, tarihî çok büyük bir elmas, bu küpenin üzerinde idi ki, mücevher, birçok hükümdarların elinde dolaştıktan sonra sonunda Şâh İsmâil'e geçmişti), 36 tane "emrudî bikr" incisi, 24'er tane inciden yapılmış bir çift bilezik, gene 24'er inciden yapılmış bir çift halhâl (ayak bileziği), cem'an 96 iri inci, bir tane altın kaplı ve altın zincirli "zer-nişân ye şim-i meftulle", bir altın bâzûbend (kolun dirsekten üst kısmına takılan kalın bilezik), bir firûze taşlı altın yüzük, bir lâ'l taşlı altın yüzük, bir altın mühür, bir "zer-baft kaftan" ki, 25 adet elmas düğmesi vardı, "ammâ kaftâna dikilmiş değil idi"... (Topkapı Sarayı Arşivi, no. 636).

Şâh İsmâil'in ordugâhında bulunan hazine de ele geçti. Emsalsiz mücevherler, bu hazînede bulunuyordu (bunların bir kısmı şimdi Topkapı Sarayı'nın Hazine salonlarında teşhir edilmektedir). Şâh'ın imparatorluk otağı, bütün eşyası ile bırakılmıştı. Şâh İsmâil'in tahtı da ganîmetler arasında idi. Ancak şimdi Topkapı Sarayı Hazinesi'nde teşhir edilen "Şâh İsmâil'in Tahtı" diye mâruf taht, Şâh İsmâil'in değildir. Hindistan Timuroğulları'nındır. Nâdir Şâh, Delhi'ye girdiği zaman ele geçirmiş, XVIII. asır ortalarında Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Bu tahtın değeri, ancak pek muazzam bir imparatorluğa ait olabileceğini göstermektedir.

SELİM I : İkinci Sultan Bâyezîd'in tahttan feragati üzerine padişah olan Yavuz Sultan Selim, İslâm halifeliğini Osmanlı hânedanına kazandıran padişahtır ve ilk Osmanlı halifesidir

Yavuz, İran İmparatorluk tahtı şehri olan Tebrîz'e giriyor (16 eylûl 1514) :

Yavuz Çaldıran sahrâsında 2 gün kaldı, 26 ağustosta yürüyüşe başladı. 11 gün sonra Osmanlı ordusu, mukavemet görmeksizin İran imparatorluğunun taht şehri olan Tebrîz'e girdi. Burada da ayrıca muazzam bir ganimet ele geçirildi. Bu servet, İlhanlılar'dan Celâyirliler'e, Karakoyunlulara, Akkoyunlular'a, onlardan da Şâh İsmâil'e geçmişti. Tebrîz; Kahire, Istanbul, Herât, Delhi, Pekin gibi yeryüzünün en büyük birkaç şehrinden biri idi. Bu tarihte nüfusu 1 000 000'u geçiyordu. Şehirde 300 muazzam kervansaray vardı. 1514, Tebrîz'in son büyüklük yılıdır. Bu tarihten sonra şehir inhitata başlamıştır. Çünkü bir müddet sonra, doğuya doğru sınırlarını çok ileriye götüren Türkiye'ye çok yakın bu taht şehrinde kendilerini emniyette saymıyan Safevîler, başkentlerini daha içeride Kazvîn'e götürmüşlerdir. Bu hâdise, Türklük bakımından çok zararlı olmuştur. Çünkü Tebrîz, tamamen bir Türk şehri idi; İranlı nüfus, küçük bir azınlıktı (bugün de böyledir). Kazvîn ise, Türkler'in azınlık olduğu, İranlılar'la meskûn bir şehirdir (Tebrîz'in 300 km güney - doğusunda, Tahrân'ın (Eski Reyy) 125 km kuzey - batısında).

8 eylûlde cuma namazında milyonluk Tebrîz taht şehrinde hutbe, Sünnî (Ehli Sünne ve'l - Cemâ'a) akîdesine göre ve "Sultân-ı ıklîm-i Rûm Selîm ibni Bâyezîd ibni Mehmed" adına okundu. Yalnız, 1 000 kadar Türk Âzerî san'atkâr, bilgin ve şâirini, Tebrîz'den Istanbul'a sevketti (Timur da öyle yapar, her ülkenin en değerli adamlarını Semerkand'da toplardı).

Yavuz'un tamamen deha mahsûlü bir taktikle 12 saatte, henüz hava kararmadan kesin netîce aldığı Çaldıran vuruşması, târihin en büyük ve namlı meydan muhârebelerinden biridir. Yalnız bu vuruşma değil, bu İran sefer-i hümâyûnu da askerî bakımdan çok büyük bir başarıdır. Askerî bakımdan bu sefer, şöyle değerlendirilmektedir :

"2 500 km'lik uzun bir yolu aşıp zafere ulaşılan bu başarılı seferin, hemen aynı şartlar altında 1812'de Napoléon'un, 1941'de Hitler'in Moskova'ya yaptıkları başarısız seferler göz önünde tutulursa, ne derece değer taşıdığı anlaşılır".

Zaferden hemen sonra, Istanbul'da "kaaim - makaam-ı saltanat" yâni imparatorluk nâibi olan Velîahd - Şehzâde Süleymân'a, Mısır Memlûk Sultanı'na, Venedik Doçu'na, Lehistan, Bohemya, Macaristan Kralları'na, Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı Âzamı'na, Kırım Hânı'na, Eflâk ve Boğdan Voyvodaları'na, Istanbul, Edirne ve Bursa taht kadılarına, serhad valilerinden Mora, Bosna, Hersek ve Semendire (Sırbistan) sancakbeyleri'ne, fetih - nâmeler yazılıp gönderilmiştir.

Yavuz, Tebrîz'den çekildikten ve Âzerbaycan, Safevîler tarafından geri alındıktan sonra Şâh İsmâil, Amasya'ya Osmanlılar'a elçiler göndermiştir. Eski lisanından tamamen farklı ve çok yumuşak bir dil kullanan Şâh, aynı zamanda dayısının kızı olan zevcesi Taclı Hanım'ın iadesini ricâ etmişse de, Yavuz, bunu reddetmiş ve Safevîler'e yüz vermemiştir. Zira Şâh İsmâil'in Anadolu'ya verdiği maddî ve mânevî zarar pek büyüktü. Şâh İsmâil'in "Taclı Hanım" adında 2 zevcesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunların biri Çaldıran'da ölen Irâk-ı Arab (Bağdad) umumî valisi Hulefâ Bey'in kızı, diğeri ise Akkoyunlu Sultan Yâkub'un kızıdır. Şâh'ın ayrıca bir de Bihrûze Hanım adlı zevcesi vardır. Çeşitli tarihlerin tetkikinden, Şâh'ın 2 zevcesinin Çaldıran'da Osmanlılar'a esir düştüğü anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, galiba Taclı Beğim, Kazasker Tâcî - zâde Câfer Çelebi ile evlendirilmiştir. Bununla beraber, bu mesele çok karışıktır ve elimizdeki vesikaların kapanık, müphem ve mütenakız ifadelerinden kesin bir bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Şâh İsmâil'in diğer zevcesi 2 numaralı Taclı Hanım'ın, Çaldıran'dan kaçtığı, *Tâcu't - Tevârîh*'in ifadesinden anlaşılmaktadır.

Yavuz, Tebrîz'de 9 gün kalmıştır. 12 eylûlde 1 000 kişilik san'atkâr ve âlim kafilesini Tebrîz'den yola çıkarmış, ayın 15'inde de kendi hareket etmiştir. 21 eylûlde Orduy-ı Hümâyûn, Aras nehrini geçerek Âzerbaycan'dan Anadolu'ya girmiştir. 15 ekimde Yavuz, Defterdar (maliye bakanı) Pîrî Mehmed Çelebi'yi, 3. vezirlik makamına yükseltmiştir. Pîrî Mehmed Paşa, birkaç yıl sonra, Yavuz'un son ve Kaanûnî'nin ilk sadrâzamı olacak olan, büyük devlet adamıdır.

Yavuz'un Tebrîz'den Istanbul'a gönderdiği kafilede, Müezzin Hâfız Mehmed Efendi ile oğlu Hasan Can da vardı. Bilindiği gibi Hasan Can, Yavuz'un nedîmi olmuş ve ölümünde baş ucunda bulunmuştur. Şeyhulislâm Hâce-i Sultânî, büyük tarihçi ve devlet adamı *(Tâcü't - Tevârîh* müellifi) Sâdeddin Efendi, Hasan Can'ın oğludur ve babası ile büyük - babasının anlattıklarından, tarihinde, çok faydalanmıştır.

Tebrîz'den Istanbul'a gönderilen en mühim şahsiyet, şüphesiz Sultan Bedîuzzaman Mirza'dır. Sultan Bedîuzzaman Mirza, Hüseyin Baykara'nın büyük oğlu ve halefidir. Timuroğulları'ndan son Türkistan imparatoru, yâni Doğu Türk Hâkanı'dır. Cuci Ulusu'ndan, yâni Cengiz soyundan Muhammed Şaybak Hân tarafından Herât imparatorluk tahtından kovulmuş ve Şâh İsmâil'e sığınmıştı. Şâh İsmâil, Timurlu imparatoruna çok iyi muamele etti ve onu Tebrîz Sarayı'nda ağırladı. Yavuz, daha da iyi muamelede bulundu. Osmanoğulları ile Timuroğulları arasında Ankara ve Yıldırım hâdisesi dolayısiyle tarihî bir kin olmasına rağmen, Bedîuzzaman Mirza'ya tahtta bir imparator gibi davrandı. Yanına kurduğu bir tahtta Bedîuzzaman'ı oturttu. Kendisine yılda 1 milyar TL.'ndan fazla bir tahsîsat bağlattı (Hammer, IV, 202). Bedîuzzaman Mirza, 12 ağustos 1515'te 46 yaşında Istanbul'da ölmüş, Eyyûb - Sultan'a gömülmüştür. Türkçe şiir yazardı. Istanbul'daki misafirliği —Tebrîz'den hareket tarihinden itibaren— tam 11 ay sürmüştür. Ondan önce 6 yıl da Şâh İsmâil'in misafiri olmuştu.

Doğu Anadolu'nun Safevîler'den alınması (1514 - 1517) :

Yavuz'a sığınan son Akkoyunlu imparatoru Sultan Murâd, Diyâr-ı Bekr bölgesini Safevîler'den geri almak istiyordu, Y.'a tâbi olacaktı. Hattâ bir Osmanlı beylerbeyi olmaya râzı idi. Başlangıçta Diyâr-ı Bekr'in fethi bile, başarılması pek güç bir mesele sayılmıştır. Halbuki Çaldıran zaferinin neticesinde yapılan fütûhat, Anadolu'nun hemen hemen tamamını Osmanlı idaresinde birleştirmek sûretiyle, tahmin ve tasavvur olunamıyan bir derecede Osmanlı Türklüğü'nün lehine netice vermiştir. Sultan Murâd, Osmanlılar tarafından desteklendiği halde, Diyâr-ı Bekr bölgesini alamamıştı. Böyle bir fetih için, Safevîler'in büyük ordusunun bir meydan muhârebesinde kesin şekilde ezilmesi şarttı. Yavuz çapında bir dâhi, bunu şüphesiz kavramıştı. Her türlü muhalefete rağmen, Safevîler'e kesin darbe vurmak istemesi ve bir gösteriş seferi ile iktifâ etmeyişi, bunu isbât etmektedir.

Çaldıran zaferi neticesinde, bir tek darbede, Türkiye, Anadolu'nun şimdiki Adana, Gaziantep, Hatay, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Muş, Bingöl, Bitlis, Tunceli vilâyetlerini (121 000 km²) kazandığı gibi, o zamana kadar Türkiye'ye tâbi bir devlet olan Dulkadır Beyliği de (40 000 km²), doğrudan doğruya ilhak edilmiştir. Gene bu zaferin neticesi olarak Kuzey Irak (Musul, Kerkük, Erbil vilâyetleri, 66 000 km²), Türkiye'ye katılmıştır. Kuzey Irak'ta Türkler çoğunluk, Kürtler ve Araplar azınlık olduğundan bu da, Türk Anadolu birliği için büyük bir adım teşkil ediyordu. Yavuz, daha şehzâdeliğinde Erzincan, Erzurum, Kars çevresini (56 000 km²) itaat altına almıştı. Bu çevredeki Gürcü devletcikleri, Osmanlılar'a tâbî bulunuyordu. Fakat Safevîler, henüz Erzurum - Kars çevresinde hâkimiyet iddia ediyorlardı. Şu sûretle Yavuz, Anadolu'nun —bugün de Türkiye'ye ait bulunan— 217 000 km²'lik büyük bir parçasını, ebedî Türkiye devletine katmış oldu. İlk defa olarak Türkiye devleti, Alâeddin Keykubâd devrinde, Birinci İmparatorluğun zirve noktasındaki sınırlarını gölgede bırakıyordu. Anadolu'nun birliği için kazanılan bu muvaffakıyet, Yavuz'u, Türklük'ün tamamen en başarılı şahsiyetlerinden biri yapmıştır. Zira Türkler'in yaptıkları nice büyük fütûhâttan bugün elde kalanı, budur.

Yavuz, yalnız Akkoyunlular'ı değil, Sünnî/Şâfiî olan ve Şiîler'den nefret eden Doğu Anadolu Kürd beylerini de okşamıştı. Bunlardan bazıları da Osmanlı idâresine karşı gelmişlerdir. Büyük bilgin ve tarihçi İdrîs-i Bidlîsî, Doğu Anadolu'nun Osmanlı idâresine girmesi için çok çalışmış ve bu yüzden Yavuz tarafından kaydıhayat şartıyle yılda 150 milyon TL. tahsîsatla mükâfatlandırılmıştır (Hammer, IV, 258).

Çaldıran yıkımından sonra İran, Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ı savunmamış ve bu ülkeler, Türkiye'ye geçmiştir. Yavuz, 11 temmuz 1515'te 1. Sefer-i Hümâyûn'undan İstanbul'a döndüğü zaman, Doğu Anadolu fütuhatı devam ediyordu. Yavuz'un bu birinci seferi, 1 yıl, 2 ay, 21 gün sürmüştür. Güney Âzerbaycan, bu arada Tebriz, Osmanlılar ülkeden çıktıktan bir müddet sonra Şâh İsmâil tarafından geri alınmıştır. Esasen Yavuz, Doğu Anadolu fütuhatı tamamlanmadığı için, Âzerbaycan'da kuvvet bırakmamıştır.

Dulkadır Beyliği'nin İlhâkı (12 haziran 1515) :

19 mayıs 1515'te Kemah kalesi Safevîler'den fethedilmiştir. 12 haziranda da Dulkadıroğlu Türkmen Beyliği, Osmanlı devletine ilhak edilmiştir. Yavuz, ana tarafından mensup olduğu Dulkadıroğulları'na büyük makamlar vermiştir.

Yavuz'un ana tarafından büyükbabası olan pek ihtiyar (87 yaşında) Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey, istiklâlini silâhla savunmuş, fakat Maraş'ın kuzey-batısında Göksun yakınlarında geçen Turnadağı meydan muhârebesinde, Osmanlı kuvvetlerine yenilmiş, maktul düşmüştür. Osmanlı kuvvetleri, Sinan Paşa'nın 13 000 kişilik tümeni ile, Şehsuvâroğlu Ali Bey'in 30 000 kişilik ordusundan müteşekkildi. Ali Bey, Alâüddevle Bey'in yeğeni (ağabeyi 8. Dulkadıroğlu Şehsuvar Bey'in oğlu) idi. Yavuz, merkezi Maraş olmak üzere bir Dulkadır beylerbeyiliği kurmuş ve bunun başına, "paşa" sanı ile Dulkadıroğlu Ali Bey'i geçirmiştir. Ali Paşa, Yavuz'un annesinin amca oğlu ve Yavuz'un 2. derecede dayısı idi. 1522'de katledilinceye kadar, 7 yıl Dulkadır beylerbeyisi kalmış, bu tarihte eyâlet, hânedândan olmıyan umumî valilere tevcih edilmiştir. Ali Paşa'nın kardeşi Dulkadıroğlu Kasım Bey de Sultanönü (Eskişehir) sancakbeyi idi. Ali Paşa'nın oğulları Sarı - Arslan, Dîvâne - Veled ve Üveys Beyler de, babaları ile beraber katledilmişlerdir. Hânedân, Alâüddevle Bozkurt Bey'den yürümüştür. Alâüddevle Bey'in oğullarından Kırşehir sancakbeyi Şahruh Bey'in oğulları ve torunları, sancakbeyi ve beylerbeyi olarak Osmanlı hizmetinde bulunmuşlardır. Alâüddevle Bey'in yanında Turnadağı'nda Osmanlılar'a karşı savaşan kardeşi Abdürrezzak Bey'i Yavuz, annesinin amcası olduğu için afvetmiş ve Rumeli'nde Köstendil sancakbeyliğine tâyin etmiştir. Abdürrezzak Bey'in 4 oğlu, Turnadağı'nda maktûl olmuşlardır.

Âmid (Diyarbakır) şehrinin fethi (19 eylûl 1515) :

Çaldıran'da 44 yaşındaki Yavuz'un 27 yaşındaki Şâh İsmâil üzerinde kazandığı zafer, Güney-doğu Anadolu'yu da Osmanlı Türkleri'ne açmış ve bu bölgeyi ebediyen Şiî tehlikesinden ve İran kültürünün hâkimiyetinden korumuş ve kurtarmıştır. Bu bölgede Türkler ekseriyette olmakla berâber, mühim Kürd ve Arap azınlığı da yaşıyordu. Fakat hiçbir İranlı unsur yoktu. Bir miktar Ermeni vardı.

Güney-doğu Anadolu'nun merkezi, o zamanlar "Âmid" denen şimdiki Diyarbakır şehri idi. Pek büyük ve tarihî bir belde idi. Âmid şehrinin geniş çevresine (şimdiki Diyarbakır vilâyeti ile etrafındaki vilâyetleri içine alır) "Diyâr-ı Bekr" denirdi. Şehre hiçbir zaman "Diyâr-ı Bekr" denmemiştir.

Âmid, Çaldıran'dan önce Osmanlılar'a itaat etmişti. Ancak Şâh İsmail, Âmid'in kaybının, Güney-doğu Anadolu'dan ebediyen vazgeçmek olduğunu biliyordu. Tebrîz'e döndükten sonra, Ustaclıoğlu Kara Hân'ı gönderip şehri istirdat etti. Kara Hân, Çaldıran'da maktûl düşen Mehmed Hân'ın kardeşidir. Çaldıran darbesinden sonra Safevîler'in askerî güçle Âmid'i muhâfaza etmelerine imkân yoktu. Âmid, Tebrîz'in tam 450 km (kuşuçuşu) güney-batısında idi. Bunu bilen Safevîler, yerli Kürt beylerini elde etmeye çalıştılar. Kürtler, İran ile Türkiye arasında mütereddittiler. Mezhep birliği dolayısıyla daha çok Osmanlılar'ı tutuyor, fakat Şâh İsmâil'in kan dökücülüğünden de korkuyorlardı. Büyük tarihçi İdrîs-i Bidlîsî'nin müdâhalesi, dengeyi Osmanlı tarafına iyice kaydırdı. Aslen Kürd olan ve Kürdler arasında büyük nüfuzu bulunan bu mümtâz âlim, Yavuz'a, büyük Osmanlı birlikleri yollanırsa, halkın Osmanlı askerinin kudret, disiplin ve adaletini gördükten sonra, bir daha Safevîler'e temâyül etmesinin imkânı olmıyacağını bildirdi. Bunun üzerine Yavuz, Erzincan beylerbeyisi Bıyıklı Mehmed Paşa ile Amasya beylerbeyisi Şâdî Paşa'yı Âmid üzerine gönderdi. Müverrih İdris de 10 000 Kürd gönüllüsü toplamıştı. Vaziyeti gören Kara Hân, vuruşmayı kabûl etmedi. Âmid'i bırakıp güney - doğuya, Mardin'e çekildi. Âmid, Osmanlılar'ın yeni bir eyâletinin, "Diyâr-ı Bekr Eyâleti"nin merkezi oldu. İlk beylerbeyi olarak Bıyıklı Mehmed Paşa tâyin edildi ki, Güney - doğu Anadolu'nun gerçek fâtihidir.

Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Koçhisar Zaferi (4 mayıs 1516) :

Güney - doğu Anadolu'da son Safevî mukavemet ve teşebbüsü, Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın 4 mayıs 1516'daki zaferi ile kırıldı. Meydan muhârebesi, Mardin'in, 15 km güney - batısındaki Koçhisar (Eski Koçhisar)'da geçti. Safevî ordusu, Şâh İsmâil'in eniştesi, büyük Türkmen beylerinden Ustaclı (Ustacalu) Kara Hân'ın idâresinde idi. Bıyıklı Mehmed Paşa, Âmid'e girdikten sonra, İdrîs-i Bidlîsî'yi İstanbul'a gönderip yardım istemişti. Şâdî Paşa, Amasya'ya çekilmişti (o sırada "Rûm Eyâleti" denen Orta

Anadolu'nun doğu parçasının merkezi henüz Sıvas değil, Amasya idi). Yavuz, Karaman beylerbeyisi Husrev Paşa'yı gönderdi. Husrev Paşa, Mardin'e gelmeden, Harput'u Safevîlerden aldı. Harput, vaktiyle Dulkadır idâresinde olan mühim bir şehirdi (Elâzığ şehri o zamanlar mevcut değildi).

Koçhisar'da Mehmed Paşa, Safevîler'i tamamen imhâ etmiştir. Kara Hân, Osmanlı tüfek ateşiyle vurulup ölmüştür. Kara Hân'ın kardeşi Süleyman Hân, Mardin kalesinde 7 nisan 1517'ye kadar mukavemet etmekle beraber, Mardin şehri, Osmanlılar'da kalmıştır. Mardin kalesinin de bir yıl kadar sonra düşmesi ile, Safevîler, Güney - doğu Anadolu'dan atılmışlardır. Koçhisar zaferi üzerine bu çevredeki bütün Safevî kaleleri teslim alınmıştır. Bunların en mühimlerinden biri Bireclk (Bîrecik) olup, Fırat'ın doğu kıyısında ehemmiyetli bir ticaret merkezi idi. Fırat'ın karşı tarafı, yani batısı (Ayntab çevresi) Osmanlılar'ın idi. Bu vazıyete göre Osmanlılar, Memlûkler'in Anadolu topraklarını batı ve kuzeyden olduğu gibi, doğudan da çepeçevre sarmışlardı. Urfa ve Siirt de Osmanlılar'a geçmiştir.

Bu arada Mardin ile Siirt arasındaki Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) Eyyûbî Melikliği de, Osmanlı toprağı olmuştur. Yavuz, Salâhaddin Eyyûbî'nin büyük hâtırasına saygı göstererek, bu minik krallığı ilga etmemiş, Eyyûbî hânedânını daha bir zaman için saltanattan mahrum etmemiştir. Bu Türk kültürü te'sirindeki Arap Melikliği daha önce Safevîler'i, ondan önce de Akkoyunlular'ı metbû tanıyordu. Bıyıklı Mehmed Paşa, Mezopotamya'ya iyice inmiştir. Batıda Fırat'a Memlûk topraklarına kadar dayanmış, bu arada, Kuzey - doğu Suriye'yi, merkezi Rakka olmak üzere, ele geçirmiştir. Bu sıralarda Yavuz Mısır sefer-i hümâyûnu'na çıkmış bulunuyordu.

Bıyıklı Mehmed Paşa'nın bu muvaffakıyetleri, yalnız Safevîler için değil, Memlûkler için de çok korkutucu olmuştur. Artık Yakın Doğu'da muvazene, Osmanlılar lehine kökünden bozulmuş oluyordu. Memlûk kudreti, bu muvazeneyi mütedâilleştirmeye muktedir değildi. Zâten bunu düşünecek vakti de olmadı.

Yavuz'un Vezîr-i Âzamları ve Şeyhulislâmı :

Yavuz, 28 ekim 1514'de Hersek - zâde Ahmed Paşa'yı azletti. Yerine Dukagin - zâde Ahmed Paşa'yı getirdi. Ancak onu da 4 mart 1515'te —Koca Mustafa Paşa gibi— idam ettirdi. Dukagin - zâde Dâmâd Ahmed Paşa bu sûretle bir yıl bile iktidarda kalamadı. Yerine tekrar Hersek - zâde tâyin olundu. Bu, Hersek - zâde'nin 5. ve sonuncu sadâretidir. 26 nisan 1516'da azledildi. Son sadâreti 1 yıl, 1 ay, 23 gündür. II. Bâyezid ve Yavuz devirlerindeki 5 sadâretinin yekûnu 8 yıla yakındır. Yerine Sinan Paşa getirildi. 22 ocak 1517'de Rîddâniye'de şehîd oluncaya kadar 8 ay, 26 gün iktidarda kaldı. Yûnus Paşa, vezîr-i âzam oldu. O da 13 eylûl 1517'de idam edildi. Sadâreti 7 ay, 22 gündür. Yerine Pîrî Mehmed Paşa tâyin olundu ki, Yavuz'un son vezîr-i âzamı olan büyük devlet adamıdır.

Yavuz'un tek şeyhulislâmı ise, Zenbilli Ali Efendi olmuştur. Babası devrinden kalmış, Yavuz'un ölümünden sonra Kaanûnî zamanında da vefatına kadar makamını muhafaza etmiştir. Zira o zamanlar şeyhulislâmlık, kaydıhayat şartıyla idi. Meşîhat makamında bulunanlar, padişaha serbestçe hüküm verebilmeleri için, azlolunamazlardı. Nitekim Ali Efendi, Yavuz gibi nüfuz edilemez bir şahsiyetin, birçok müfrit hareketlerini önlemiş, hattâ padişaha sert cevaplar bile vermiştir. Yavuz, çok kızmakla berâber, kanunu bozmamış ve Ali Efendi'yi makamında bırakmıştır.

2. Sefer-i Hümâyûn : Mısır Seferi (1516 - 1518) :

Yavuz Sultan S., 5 haziran 1516'da, 2. sefer-i hümâyûna çıkmak üzere, Topkapı Sarayı'ndan Üsküdar'daki ordugâha, otağ-ı hümâyûnuna geçti. Sefer, Mısır - Suriye Türk - Memlûk imparatorluğuna karşı idi. Bu, bir Osmanlı hükümdarının Mısır - Suriye'ye karşı çıktığı ilk ve son seferi teşkil eder. Bu sefer İstanbul'da saltanat nâibi olarak Velîahd - Şehzâde Süleyman değil, Yavuz'un pek sevdiği ve takdîr ettiği 3. vezir Pîrî Mehmed Paşa bırakılmıştır. Velîahd - Şehzâde Süleyman, Edirne'ye, eski vezîr-i âzam Hersek - zâde Ahmed Paşa da Bursa'ya "taht muhâfızı" tâyin edilmişlerdir. Vezîr-i âzam Sinan Paşa, Yavuz'dan 38 gün önce İstanbul'dan hareket etmiş, Kayseri'ye gitmiş, buradaki 40 000 kişilik ordunun başına geçmiştir. Yavuz, 4 haziranda, yâni sefere çıkmadan 1 gün önce, Memlûkler'e elçiler göndererek, seferin Safevîler üzerine ve İran'ı fethetmek maksadıyle olduğunu bildirmiştir. Yavuz'un elçileri, Rumeli kazaskeri Zeyrek - zâde Rükneddin Efendi ile Karaca Ahmed Paşa, yâni yüksek makam sâhiblerinden iki şahıstı. Bu sûretle Memlûkler uyutulmak istenmiştir ki, modern harb tekniğine tamamen uygundur. Timur da böyle hareket ederek büyük muvaffakıyetler kazanmıştı. Bununla beraber Memlûkler, uyumuyorlardı. Sultan Kansu, daha 18 mayısta Kahire'den hareket ederek Suriye'ye gelmişti. Yanında Halîfe III. Mütevekkil ile 4 Sünnî mezhebin kaadî'l - kuzât'ı da bulunuyordu. Memlûkler, Osmanlılar'la harb çıkarmamaya âzamî gayret göstermekle beraber, imparatorluklarını şiddetle savunmaya kararlı idiler. Bu sıralarda Memlûk Sultanlığı, Türkiye ve İran'dan sonra dünyanın 3. büyük ve güçlü devleti vaziyetinde idi. Eğer Yavuz gerçekten İran'a teveccüh ederse, Sultan Kansu da Kahire'ye dönecek, aksi hâlde Osmanlılar'ı Suriye'ye sokmamaya çalışacaktı. Memlûkler, Suriye'yi mâzide İlhanlılar'a ve Timur'a karşı başarı ile savunmuşlardı. Mısır ise, mahfuz bir ülke idi. Cihanı fetheden Cengizliler ve Timur bile bu memlekete ayak basamamıştı.

23 temmuzda Maraş ile Malatya arasında Elbistan'da, Yavuz'un kuvvetleri ile Sinan Paşa'nın 40 000 kişilik kuvveti birleşmiştir. Burası öyle bir yerdi ki, buradan atılacak birkaç adım, seferin Mısır'a karşı mı, İran'a karşı mı olduğunu, dünyaya gösterecekti. Ya doğuya İran üzerine, ya da güneye Mısır üzerine gidilecekti. Temmuzun son haftası, Kahire'de büyük heyecan içinde geçtiği gibi, Tebrîz'de de panik başlamıştı. Zira ikinci bir sefer-i hümâyûn ile Yavuz, Safevîler'i artık haritadan silebilirdi. Mısır'da halk, temmuzda hâlâ Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Safevîler'den yaptığı fütuhatı sevinçle karşılıyor, şenlikler yapıyordu. 27 temmuzda Yavuz, Osmanlı - Memlûk sınırını geçmiş, 28 temmuzda Malatya yakınlarına gelmiştir. Artık bu tarihî günde, seferin Memlûkler üzerine olduğu belli olmuştur. 30 temmuzda Tohma Suyu'nun güney kıyısında, Malatya'nın az kuzeyinde Yavuz, harb dîvânını toplamıştır. 3 ağustosta Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Bıyıklı Mehmed Paşa da Orduy-ı Hümâyûn'a katılmıştır. Mehmed Paşa'nın istihbâratına göre, Sultan Kansu, Şâh İsmâil'e beraberce Osmanlılar'a karşı harb açılmasını, aksi takdirde Osmanoğlu'nun ikisini teker teker yakalayıp helâk edeceğini bildirmiştir. Ancak, Çaldıran'da korkunç şekilde ezilen Şâh İsmâil, bütün arzusuna rağmen bu teklifi kabûl edememiştir. 18 ağustosta Osmanlılar, Besni yakınlarına gelmiştir. Besni, Yavuz'a teslim olmuştur. Memlûkler'in Anadoludaki ülkelerinin umumî valisi olan ve Ayntab'da (Gaziantep) oturan Yûnus Bey de, 18 ağustos günü Osmanlı ordugâhına gelip

Yavuz'un huzûruna çıkmış, Ayntab'ın anahtarlarını Büyük Türk Hâkanı'na sunmuştur. Çukurova'daki Memlûkler'e tâbî Ramazanoğulları, bunu daha 27 temmuzda yapmışlardı.

Ramazanoğulları Beyliği'nin ilhâkı (27 temmuz 1516) :

Ramazanoğlu Mahmud Bey, 1514 sonunda Osmanlılar'a itaat etmiş ve daha 1515 yazının sonunda İstanbul'a gelmiş, Osmanlı hizmetine girdiğini, Yavuz'a bildirmişti. Yavuz, Çukurova'da, Adana merkez olmak üzere, Ramazanoğulları'nı sancakbeyliği ile bırakmıştır. Ramazanoğlu Mahmud Bey, Yavuz, Mısır seferine çıkarken, Osmanlı ordusunda idi. 27 temmuzda Adana'dan gelen Ramazan birlikleri, beylerinin emri altında, Osmanlılar'a katılmışlardır. Bu hâdiseler, Çaldıran'dan, yıllarca Yakın Doğu'ya kan kusturan Şâh İsmâil ezildikten sonra, Osmanlılar'ın muazzam bir prestij kazandıklarını göstermektedir. II. Bâyezid devrinde Adana, Tarsus ve çevresi bir iki kere muvakkaten işgal edilmişse de, şimdiye kadar Ramazan Beyliği, Memlûkler'den ayrılmamıştı.

Mahmud Bey, İstanbul'a gidip Osmanlı hizmetine girince, Memlûkler, onun tahttan düştüğünü ilân etmişler ve yerine Selim Bey'i Adana tahtına oturtmuşlardı. Selim Bey, Mahmud Bey'in babasının amcasının torunu idi. 1516'da Yavuz, S. Bey'i kovmuş ve "sancak = vilâyet" yaptığı Adana'yı, tekrar Mahmud Bey'e vermiştir. Bu sûretle Mahmud Bey, 2 kerede 5 yıl Adana tahtında kalmıştır. Mahmud Bey, Mısır seferinde Ramazan Türkmenleri ile beraber bulunmuş ve Riddânîye'de şehîd düşmüştür. Yavuz, onun 5 oğlundan büyüğü olan Kubâd Bey'i (Paşa) Adana sancakbeyi yapmıştır. 1520'de Kubâd Bey, Adana'dan alınıp Rumeli'nde bir

SELİM I : Hüner - Nâme'deki bu minyatür, Yavuz Sultan Selim'i avda gösteriyor

sancağa tâyin edilmiştir (1559'da beylerbeyi olarak 84 yaşlarında ölmüştür). Rumeli'ne gönderilince yerine Adana'ya kardeşi Pîrî Mehmed Paşa tâyin edilmiştir (Yavuz'un aynı addaki meşhur vezîr-i âzamı ile karıştırmamalıdır). Pîrî Mehmed Bey (sonra Paşa), 48 yıl, Adana sancakbeyi olmuş, 1586'da 90 yaşlarında ölmüştür. Türkçe ve Farsça'da şâirdi. Ancak bu arada birçok beylerbeyiliklerde bulunduğu için, yenine Adana'da nâip olarak kardeşlerini ve oğullarını bırakmıştır. Kardeşleri Dâvud, Korkut ve Mahmud Beyler, hep Osmanlı sancakbeyidir (tümgeneral). Ramazanoğulları, Pîrî Mehmed ve Kubâd Paşalar'dan yürümüştür. 1608'e kadar Adana sancağına Ramazanoğulları tâyininde devam edilmiştir. Bu sûretle Dulkadır Beyliği'nden sonra Ramazan Beyliği de Anadolu Türk birliğine katılıp eritilmiştir. Böylece Türkiye'de I. İmparatorluk enkazı üzerinde kurulan Türk Beylikleri'nin sonuncusu, en geç teşekkül eden (1352) Ramazanoğulları olmuştur.

Merc-i Dâbık Zaferi (24 ağustos 1516) :

Yavuz, ikinci dev meydan muhârebesini, Çaldıran'dan tam 2 yıl sonra kazanmıştır (Çaldıran : 23 ağustos 1514). Sultan Kansu, Osmanlı kuvvetlerini Haleb şehrine pek yakın Dâbık Ovası'nda (Farsça : Merc-i Dâbık, Arapça : Mercu'd-Dâbık) karşılamıştır. Bk. MERC-İ DÂBIK MEYDAN MUHAREBESİ.

Yavuz Sultan Selîm'in Haleb'e girmesi (28 ağustos 1516) :

Zaferden 4 gün sonra Yavuz, 28 ağustos sabahı, dünyanın en büyük ve zengin şehirlerinden olan Haleb'e girdi. Haleb'deki Memlûk devlet hazinesinde bulunan 160 milyar TL değerindeki altın para ile son derece değerli birtakım eşya, Hazîne-i Hümâyûn'a alındı (Hammer, IV, 279). Haleb'in nüfusu, İstanbul'unkine yakındı. Yakın Doğu'nun pek işlek bir ticaret merkezi idi.

Haleb, Kuzey Suriye beylerbeyiliğinin merkezi yapıldı ve Karaca Paşa, ilk Haleb beylerbeyisi oldu. Çömlekçi - zâde Kemal Çelebî, Haleb kadılığına tâyin edildi. Yavuz, Haleb'de 18 gün kaldı ve 15 eylülde şehri terketti. Bu zaman zarfında, İslâm Halîfeliği'nin Abbâsîler'den Osmanoğulları'na devredilmesi gibi bütün İslâm tarihi bakımından çok mühim bir hâdise cereyan etti.

İslâm Halîfeliği Abbâsîler'den Osmanoğulları'na geçiyor (29 ağustos 1516) :

Halîfelik, yâni dünyadaki bütün Sünnî Müslümanlar'ın rûhânî reisliği makamı, 750 tarihinden, yâni 766 yıldan beri Abbâsî Hânedânı'nda idi. Peygamber'in amcalarından Abbas'tan indiği için "Abbâsî" denen bu hânedân, 1258'e kadar Bağdad'da, o tarihten sonra da Kahire'de devam etmişti. Şu farkla ki, Kahiredeki Abbâsî Halîfeleri, İstanbul Patrikleri'ne benzetilebilir. Papaya benzemezler. Çünkü devletleri yoktu. Bağdad'daki gibi aynı zamanda devlet başkanı olarak saltanat sürmüyorlardı. Bu mukayesemiz, yalnız bu bakımdandır. Yoksa İslâm dininde Halîfe'nin, Papa'nın ve Patrik'in olduğu gibi geniş ve vicdanların derinliğine kadar inen hiçbir salâhiyetleri olmadığı, kendiliklerinden dinî mes'eleleri tefsîr dahi edemedikleri malûmdur. Halîfe, sâdece Peygamber'in halefi ve İslâm birliğinin, kardeşliğinin bir sembolünden ibârettir.

Memlûkler, Halîfe'yi ve Mukaddes Şehirler'i (Mekke, Medîne ve Kudüs) ellerinde tutmakla, İslâm dünyasına karşı üstünlük iddia edegelmişlerdi. Kudüs, aynı zamanda Hıristiyan dininin de en mukaddes şehri olduğundan, Memlûkler,

Hıristiyan hacılarından da faydalanıyorlardı. Dünyadaki 4 Ortodoks Patrikliği'nden 3'ü de, Memlûk topraklarında, İskenderiye, Kudüs ve Antakya'da idiler ve bunlar, Istanbul'daki Cihan Patriki'nin üstünlüğünü tanıyorlardı (daha Moskova'daki 5. patriklik kurulmamıştı). Şimdi bütün bu mânevî üstünlükler, Türkiye'ye, Osmanoğulları'na geçiyordu.

Yavuz'un Mısır seferi esâsen bir bakıma "İslâm Birliği" projesini gerçekleştirmek amacını güdüyordu. Türkiye çapında devleşen bir devlet, artık şu veya bu devletin, mânevî sahada da olsa, şu veya bu türlü üstünlüğünü çekemezdi. Esâsen İran'ın Şîîlik propagandası gibi yıkıcı mâhiyette olmamakla beraber, Mısır'ın hilâfet (halifelik) propagandası da Türkiye'yi tehdit ediyordu.

Yavuz, Mısır'dan dönerken, son Abbâsî halifesi III. el-Mütevekkil'ala'llaah'ı, amca oğulları Ebû-Bekr ve Ahmed, Mısır Şâfiî kaadi'l-kuzâtı ve daha birtakıb yüksek şahsiyetler ile beraber, Istanbul'a getirmiştir (İbnü İyâs, III, 19-20). Halîfe'ye ancak Kaanûnî Sultan Süleyman, 1521'de Kahire'ye dönmek müsaadesini vermiştir (İbnü İyâs, III, 926 vekaayii). Bu sûretle III. Mütevekkil, 3 yıl Istanbul'da yaşamıştır. Kahire'ye döndükten sonra daha 22 yıl hayatta kalmış ve 1543'te burada ölmüştür. III. Mütevekkil, 1509'da henüz hayatta olduğu halde makamından indirilen babası Müstemsik'in yerine halîfe olmuştur. 7 yıl bu makamda kalmıştır. Yavuz, Haleb'e girdiğinin ertesi cuma günü kendisini halîfe ilân ettiği hâlde, Mısır, bunu tanımamış ve Osmanlılar'ın elinde esir bulunan III. Mütevekkil'i tanımakta devam etmiştir. Kahire'de bulunan III. Mütevekkil'in babası ve selefi Müstemsik, oğluna vekil ilân edilmiştir. Yavuz, ertesi yıl Kahire'yi de alınca, Müstemsik, bu vekâletten düşmüştür. Müstemsik ihtiyar olduğu için Yavuz, onu Istanbul'a getirmemiştir. III. Mütevekkil'in oğulları olmuşsa da, sonradan Abbâsî hânedânı kesilmiştir. III. Mütevekkil, Halîfeler'in 72.'si, Abbâsîler'den gelenleri 54.'sü ve Kahire'deki Abbâsî Halîfeleri'nin de 17.'sidir. Şu halde Yavuz Sultan Selim, Hazret-i Peygamber'in 73. halîfesi olmuştur. Ondan sonra Osmanlı imparatoru olan Türk Hâkanları'nın hepsi, aynı zamanda İslâm Halîfeleri'dirler.

III. Mütevekkil, Tuğrul Bey'in himâyesine aldığı ve ruhânî lider derekesine düşürdüğü Kaaim'in 15., Hârûnu'r-Reşîd'in 23., 2. Abbâsî halîfesi ve Bağdad şehrinin kurucusu Mansûr'un 21., Peygamber'in amcası Abbâs'ın 29., Peygamber'in büyük-babası Abdulmuttalib'in 30. kuşaktan torunudur.

Bir rivâyete göre III. Mütevekkil, Yavuz'la Istanbul'a döndükten sonra, Ayasofya Camii'nde yapılan bir merâsimle hılâfeti Osmanoğulları'na devretmiştir. Fakat Yavuz'un Haleb'deki ilk cuma namazında, 29 ağustos 1516 günü öğle vakti halîfe ilân edildiği muhakkaktır. Fakat Ayasofya'da da (ki protokolde Osmanlı câmilerinin birincisi sayılırdı) bir merâsim yapılmış olabilir. Bu rivâyete göre Ayasofya ve Eyyûb-Sultan Câmileri'nde yapılmış olan merâsimde III. Mütevekkil, Yavuz'a kılıç kuşatıp hil'at giydirmiştir. Halîfe ile berâber Mısır'dan getirilen Ezher Üniversitesi'nin ulemâsı ile Istanbul'da ulemâ bir meclis akdetmişler ve İslâm dininin yüksek menfaatleri nâmına, halîfeliğin Osmanoğulları'na devrini kararlaştırmışlardır. Bu sûretle İslâm dininin başkanlığı, Osmanoğulları'na geçmiştir.

Haleb Büyük Câmii'ndeki cuma namazında hatîb, hutbeyi Yavuz'un adına okumuş, Halîfe'nin adını zikretmiyerek, Yavuz'u —Memlûkler'in kullandığı— "Hâkimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn = Mekke ile Medîne'nin Hâkimi" diye anmıştır. Yavuz müdahale edip, "Hâkim" kelimesini "hâdim = hizmetkâr" şeklinde düzeltmiştir. 9 asırlık İslâm dininde bir inkılâp mâhiyetinde olan böyle bir şeyi hatîb efendinin Yavuz'dan önceden emir almaksızın kendiliğinden yapmış olması düşünülemez. Fakat Yavuz, ihtimâl o anda gelen dînî bir heyecan ve tevâzû ile "Hâkim" kelimesini "Hâdim"e çevirmiştir. 1516'ya kadar "Hâkimu'l-Haremeyn" diye anılan Halîfeler, bu tarihten sonra Yavuz'un düzelttiği gibi, "Hâdimu'l-Haremeyn" şeklinde İslâm dünyasının câmilerinde cuma hutbelerinde zikredilmişlerdir. Halîfe olmanın heyecanı içinde Yavuz, gözyaşlarını tutamamış, Peygamber'in meşrû halefi olmanın sevinciyle ağlamış ve oturduğu yerdeki seccâdeyi kaldırarak alnını câmiin mermer zeminine değdirmek sûretiyle şükran secdesine kapanmıştır. Bu dindarlık ve tevazu, cemaati heyecanlandırmış ve elektriklemiştir. Bundan sonra Yavuz, hutbenin bitişinde, sırtındaki 76 milyon TL. değerindeki kafdanını çıkarıp Hatîb Efendi'ye giydirmiştir (Hammer, IV, 280).

Daha sonra Kahire'de ve Mekke'de bulunan Emânât-ı Mukaddese'nin de Istanbul'a Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Şerîf Dairesi'ne nakli ve Kudüs, Mekke ve Medîne şehirlerinin Türkiye'ye geçmesi ile, Yavuz'un halîfelik sıfatı tamamlanmıştır.

Suriye, Lübnan ve Filistin'in Fethi (19 eylûl 1516 - 2 ocak 1517) :

Yavuz, Haleb'den hızla güneye indi. Şimdiye kadar hiçbir Osmanlı hükümdarı bu kadar güneye inmemişti. 19 eylûlde Hamâ, 21 eylûlde Hums alındı. Buralarda hiçbir Memlûk mukavemeti olmadı. Merc-i Dâbık darbesinden sonra Osmanlılar, Suriye ve Filistin'i olgun meyva gibi topladılar. Hamâ sancakbeyliğine Güzelce Kasım Bey, Hums'a Ihtıman-Oğlu tâyin edildiler (Güzelce Kasım Bey, Kaanûnî devrinde Mısır beylerbeyisi ve vezir olmuştur, Istanbul'daki "Kasımpaşa" semti, onun adını taşır).

Vezir Yûnus Paşa, Hamâ'da iken, Haleb nâib-i saltanası olup Merc-i Dâbık'ta sol kanat kumandanı iken kaçan Hayrbey, bir miktar askerle civarda dolaşıyordu. Yûnus Paşa, kendisini dostça dâvet etti. Hayrbey, bu dâveti kabûl etti ve Osmanlı hizmetine girdi (*Fetih-Nâme-i Diyâr-ı Arab,* v. 23a) (Filistin'in güneyinde, Gazze'nin güney-batısında, Gazze ile Refah arasındaki Hân-Yûnus kasabası, adını bu seferde bu Vezîr-i âzam Yûnus Paşa'dan almıştır).

Yavuz, 27 eylûlde Şam'a geldi. Emevîler'in bu tarihî başkentinde 15 aralığa kadar 2 ay, 18 gün kaldı. Salâhaddin Eyyûbî'nin türbesini ve sâir târihî yerleri gezdi. Mısır seferinin bütün hazırlıklarını burada gördü. Suriye'yi nizâma koydu. 3 ekimde Şam câmilerinde de cuma hutbesi halîfe ve hükümdar olarak Yavuz'un adına okundu. Yavuz, Emevî Câmii'ndeki merâsimde bulundu. Yavuz, Şam'da iken Osmanlı ordusu Filistin'i fethetti. Lübnan kendiliğinden inkıyat etti. Fethedilen topraklarda 2 eyâlet (beylerbeyilik) kuruldu. Haleb ve Şam, merkez oldu. Sancak teşkilâtı yapıldı. Kudüs sancakbeyliğine Evrenos-zâde İskender Bey, Gazze sancakbeyliğine Uzguroğlu Îsâ Paşa-zâde Mehmed Bey tâyin edildi (*Fetih-Nâme-i Diyâr-ı Arab,* 26a). Bu sûretle Kudüs sancağı, Orta Filistin'i, Gazze sancağı Güney Filistin'i içine alıyordu. Safed de bir sancak merkezi oldu ki, burası, Kuzey Filistin topraklarını ihtiva ediyordu. Kudüs ile Gazze'ye namlı akıncı kumandanlarının tâyini, istikbâli görenler için, Mısır

fethinin bir an meselesi olduğunu belli ediyordu. Gazze'yi bizzat İsâ Paşa-zâde Mehmed Bey fethetmiştir. Henüz Filistin ile Sînâ yarımadası arasında büyük Memlûk kuvvetleri bulunuyordu.

Yavuz, Şam'da iken büyük mutasavvıf Muhyiddin Arabî (İbnu'l - Arabî)'nin mezarına muhteşem bir türbe yapılmasını da emretti ki, bugünki türbe, budur.

15 aralıkta Yavuz, Şam'dan ayrıldı. Çölü geçmek üzere, binlerce deve ve büyük miktarda içecek su hazırlanmıştı.

Hân - Yûnus Meydan Muhârebesi (21 aralık 1516):

Cânberdi (Türkiye Türkçe'si ile: Canverdi) Gazâlî'nin kumandasındaki 10 000 kişilik bir Memlûk kuvveti, Filistin ile Sina arasında dolaşıyordu. Vazifesi, Osmanlılar'ın çölü geçmesine engel olmaktı. Bu kuvveti yok etmek ve yolu açmak için Yavuz, 1 aralıkta Vezîr-i âzam Sinan Paşa'yı Şam'dan Gazze'ye göndermişti. Sinan Paşa'nın 5 000 tımarlı sipahisi, İsâ Paşa-zâde'nin 2 000 sipahisi ile birleşti. Osmanlı kuvvetlerinin bir de topçu taburu vardı. Gazze'nin az güney - batısında Vezir Yûnus Paşa'nın adını taşıyan Hân - Yûnus kasabası civarında Osmanlılar ile Memlûkler karşılaştılar. Sinan Paşa, 9 000 Memlûk'ü öldürmek veya esir etmek sûretiyle ikindiye kadar çok çetin geçen meydan muhârebesini kazandı. Trablusşam, yâni Lübnan umûmî vâlîsi olan Cânberdi Gazâlî, 1 000 atlısı ile perîşan bir halde Mısır'a kaçtı. Bu vuruşmada Osmanlı sağ kanadına Teke (Antalya) sancakbeyi Ferhâd Bey, sol kanadına Gazze sancakbeyi Mehmed Bey kumanda etmişlerdir. Artık Süveyş Berzahı'na kadar Asya'da Memlûk askeri kalmamış, Memlûk imparatorluğu, Afrika'ya atılmış ve tıkılmıştı.

30 aralıkta Yavuz, Kudüs'e geldi. 12 000 kandille aydınlatılmış olan Mescid-i Aksâ'da iki rekât hâcet namazı kıldı (*Fetih - nâme-i Diyâr-ı Arab,* 33b). Mukaddes Mahaller'i gezen Yavuz, ertesi gün hareket etti. 2 ocak 1517'de Gazze'ye geldi. Burada Kurban Bayramı tes'îd edildi. Burası Akdeniz'den birkaç km uzakta küçük bir şehirdi. Mısır'ın kapısı sayılıyordu. Refah'a kadar Osmanlılar, bütün Filistin'i işgal etmiş, Sina yarımadasına, Tîh Çölü'ne dayanmışlardı. Gazze'de Vezîr-i âzam Sinan Paşa ile Yavuz'un kuvvetleri birleşti. Yavuz burada 3 gün kaldı. 6 ocakta doğuda Halîlu'r - Rahmân (İbrânî: Hebron)'a gitti. Burasaı, Hazret-i İbrahim'in mezarının bulunduğu yerdir. 9 ocakta Osmanlı Ordusu, Gazze ile Hân - Yûnus arasındaki Deyru'l - Belâh'a geldi. Vezir Hüseyin Paşa, Memlûk imparatorluğunun bütün Asya topraklarının fethedildiğini, Sina Çölü'nü tarihte hiçbir cihangirin cebren geçemediğini, ancak Afrika'ya denizden asker çıkartıp Mısır'ın fethinin kaabil olduğunu, binâenaleyh seferin bitmiş sayılacağını söyledi. Yavuz, Hüseyin Paşa'nın derhal başını kestirdi. Ordusunun çoğunluğu Hüseyin Paşa'nın fikrinde idiler. Fakat padişahın bu hareketi üzerine artık itiraz imkânı kalmamıştı. Ordu, cihangir başkumandanına baş kaldıramazdı.

Yavuz, İlk Çağ'dan beri hiçbir Cihangîr'in cebren geçemediği Sînâ çölünü 13 günde geçiyor (9 - 22 ocak 1517) :

Tarihte ancak İran (Pers) imparatoru Kambiz ve ondan 193 yıl sonra Makedonyalı Büyük İskender, Sina yarımadasını cebren geçip Mısır'ı fethetmişlerdir. Bu geçişlerden biri M. Ö. 525'te, ikincisi ise M. Ö. 332'de olmuştur. Ancak Büyük İskender'inki de tam bir geçiş sayılamaz. Çünki kuvvetlerinin büyük kısmını donanmaya bindirip denizden İskenderiye'ye sevketmiştir. Moğollar ve Timur, yâni dünyayı açan cihangirler bile bu geçişi göze alamamışlar, tecrübe bile etmemişlerdir. Ancak 1915'te Birinci Cihan Harbi'nde Cemal Paşa, yarımadayı cebren geçip Süveyş Berzahı'na varmışsa da, bu hareket, tekniğin muazzam inkişâfına rağmen, Yavuz'un geçişi ile mukayese edilemez. Çünki muvaffak olamamış, Süveyş'i atlıyamamış, Mısır'ı fethedememiştir. Esâsen Cemal Paşa'nın kolordusu, Yavuz'un geçirdiği kuvvetlerin yanında pek küçük bir birlik mâhiyetinde kalmaktadır. Göz alabildiğine uzanan Sînâ çölünde hayat yoktur. Akrep, yılan, bit ve sivrisinekler, hayvanlar âlemini teşkil eder ve insanı asla rahat bırakmazlar. Gündüz harâret 40°, bazan daha fazla olduğu gibi, geceleri kışın (yâni Yavuz'un geçtiği mevsimde) sıfıra düşer. Bu ısı farkı, insanı mahveder. Kum o kadar incedir ki, nüfuz etmediği hiçbirşey yoktur. Su ne kadar iyi muhafaza edilirse edilsin, kumla dolar. Kol saatlerinin camlarının kenarlarından saatin içine bile kum zerreciklerinin dolduğunu söylemek, bir fikir verir. Ayakkabı, çölü geçerken kavrulur. Kuma gömülen bir yumurta, birkaç dakika içinde lop yumurta hâline gelir.

Yavuz, Akdeniz kıyılarından fazla uzaklaşmıyarak kuzeyden Sina'yı geçmiştir. Donanmay-ı Hümâyûn, Doğu Akdeniz'de idi ve bu sulara yakındı. Katıyye - Kantara arasında 50 km'lik yolu Yavuz, bir günde geçmiştir ki, XX. asırda en iyi piyâde birlikleri daha parlak bir yürüyüş yapamazlar. Fakat bâzı günler geçilen mesâfe 18 km'ye kadar inmiştir. Ortalama günlük yürüyüş 30 km olmuştur. Yavuz'un 13 günde geçtiği çölü, I. Cihan Harbi'nde Türk ordusu, tekniğin büyük gelişmesine rağmen 11 günde geçebilmiştir.

11 ocak'ta el - Arîş köyüne varılmıştır. Burası bir Bedevî köyüdür. Sinan Paşa, 6 000 atlı ile önden gidiyordu. Nihâyet Süveyş Berzahı geçildi. Mısır'a gelindi. Hafifçe güney-batıya doğrulan Orduy-ı Hümâyûn, Kahire'ye yaklaştı. 21 ocak'ta Sinan Paşa, düşmanın askerî konuşu üzerinde Yavuz'a mükemmel bir rapor sundu.

Rîdâniye Zaferi Türkiye'ye Mısır'ı kazandırdı ve Memlûk İmparatorluğu'na son verdi (22 ocak 1517) :

Memlûk imparatorluğunu haritadan silen büyük meydan muharebesinin geçtiği Rîddânîye, Kahire'nin bir kuzey-doğu banliyösüdür. Tumanbay, Kahire'yi fevkalâde tahkim etmiş ve ordusunu pek güzel hazırlamıştı, bk. RİDÂNİYE MEYDAN MUHAREBESİ.

Kahire'nin fethi (24 ocak 1517) :

24 ocak'ta Osmanlılar, Kahire'ye girdi. Kahire, dünyanın en büyük ve zengin şehirlerinden biri idi. Chalkondylas'ta (Fransızca tercemesi, I, 80), bu tarihte Kahire'de 500 000 ev olduğu yazılıdır. Şüphesiz bu sayı çok mübâlâğalı olmakla beraber, şehrin azameti hakkında aydın bir fikir vermektedir. Asıl Memlûk Hazinesi ve Emânât-ı Mukaddese'nin bir kısmı, Osmanlılar'ın eline geçti. Yavuz, Mısır seferinde alınan ganimetin yalnız altın ve gümüş olanlarını 1 000 deve ile Istanbul'a taşıtmıştır. Bu kafilede, Yavuz'un halifelik makamındaki selefi III. Mütevekkil de bulunuyordu. Nitekim Çaldıran'dan sonra da Tebrîz'den Istanbul'a bir imparator, Timuroğlu Sultan Bedîuzzaman Mirza'yı yollamıştı (Hammer, IV, 342).

25 ocak'ta Sultan Tumanbay'ın amcası Sultan II. Kansu'nun oğlu Mehmed Bey, Yavuz'un otağ-ı hümâyûnuna gelip arz-ı tâzimât etti. Mehmed Bey, babası Merc-i Dâbık'ta öldükten sonra sultan olmak istemiş, fakat Tumanbay'ın taraftarları ağır basmıştır. Yavuz, Mehmed Bey'i de Istanbul'a yollamıştır.

SELİM I : Osmanlı padişahları arasında sakal bırakmayan tek padişah (VI. Mehmed hariç) Yavuz Sultan Selim Han'dır. Yavuz Sultan Selim küpe takmasıyla da diğerlerinden ayrılır

28 ocak'ta, sabaha karşı, güneş doğmadan II. Tumanbay, Kahire'ye girdi. Osmanlı ordusu ve Yavuz, Kahire dışında idiler. Şehirde küçük bir Osmanlı birliği vardı. Sultan Tumanbay, bu birliği kâmilen kılıçtan geçirdi. Vezîr-i âzam Yûnus Paşa, namlı taht şehrini geri almak için Kahire'ye girdi. Sultan Tumanbay'ın ancak 10 000 askeri vardı. Fakat yüzlerce yıldan beri dışarıdan bir istilâ görmemiş olan mağrur Mısır Türkleri, kadınlarının da katılması ile, şehri şiddetle savundular. Çok kanlı sokak vuruşmaları oldu. Arap halk tarafsız kalmakla beraber, Türkler ve Türkleşmiş Çerkesler, evlerini, kat kat, oda oda, savunuyorlardı. 30 ocak'ta II. Tumanbay, Kahire'yi bırakmaya mecbur oldu. Şehir tekrar Osmanlılar'ın eline geçti ve kuvvetli birliklerle korundu.

Bu sûretle II. Tumanbay, şehri sâdece 48 saat için işgal edebildi. Vuruşma o kadar şiddetli geçti ki, Vezîr-i âzam Yûnus Paşa bile yaralandı. 15 şubat'ta Yavuz Sultan S., muazzam bir merâsimle Kahire'ye girdi. Şehrin darphanesinde, Yavuz'un adına altın Osmanlı sikkeleri kesildi.

II. Sultan Tumanbay'ın son mukavemeti ve yakalanarak idamı (13 nisan 1517) :

Sultan S., Kahire'de iken, II. Tumanbay, çete muhârebeleri ile, Osmanlılar'ı fevkalâde rahatsız etmekte devam etti. Hâlâ ümidini kesmemişti. Osmanlılar'ın çekilip gideceklerini sanıyor, mümkin mertebe iyi şartlarla sulh yapmak imkânlarını araştırıyordu. Bundan, Yavuz'un niyetlerinin keskinliğine ve şahsiyetinin cihangirlik tarafına erişememiş olduğu anlaşılmaktadır. 26 martta bizzat Tumanbay işiyle meşgul olmak üzere Yavuz, Kahire'nin karşı yakasına, Nil'in batısına, Cîze'ye geçti (Ehramlar, buradadır). 30 martta nihâyet Sultan Tumanbay yakalandı. Devletler hukukuna göre idam edilebilirdi. Fakat Yavuz, umumiyetle hükümdarlara ve müstesnâ şahsiyetlere çok iyi muamele etmek itiyadında idi. Tumanbay'ın kahramanlığına da meftûn olmuştu. 31 mart günü, büyük merâsimle sâbık Memlûk Sultanı'nı kabûl etti. 47. Türk Memlûk Sultanı'na, sanki hâlâ tahtına sâhip bir imparatormuş gibi muâmele etti. Kendisini ayakta karşıladı. Yanında kurdurduğu bir tahta oturttu. Uzun boylu görüştü. Kendisini Osmanlı hizmetine alarak faydalanmak istediğini çok nâzik bir dille söyledi. Kahramanlığından dolayı ayrıca da tebrik etti. Bundan sonraki günlerde, başta Vezîr-i âzam Yûnus Paşa olmak üzere, vezirler sırasıyla Sultan Tumanbay'a muhteşem ziyâfetler çektiler. Tumanbay'a Osmanlı teşkilâtında mühim bir vazife verilmesi beklenirken, işler karıştı.

Sultan Tumanbay, 15 gün sonra îdam edildi. Memlûk devletine ihânet etmek sûretiyle Osmanlı hizmetine girmiş olan sâbık büyük Memlûk ricâli (adları yukarıda anılmıştı), Yavuz'u ve vezirleri daimî şekilde kışkırttılar. Yavuz'da, hislerine mağlûb olup Tumanbay'ı muhafaza ederse, sâbık sultânın, ilk fırsatta kendisinden intikam alacağı ve devlete baş kaldıracağı fikri uyandı. Bu fikir, belki gerçeklere dayanıyordu. Zîra Yavuz'un Tumanbay'ı ilk kabûl ettiği gün yapılan görüşmede, son Memlûk Sultanı, Büyük Türk Hâkanı ile, esir gibi değil, imparator gibi konuşmuştu. Gerçekten bu görüşme, iki Türk imparatorunun zihniyet farkını göstermek bakımından, mühimdir. Yavuz, modern bir Yeniçağ hükümdarı gibi fikir beyan etmiş, Tumanbay, henüz Ortaçağ kafasına mâlik olduğunu göstermiştir. Şöyle ki, bu mükâlemede Tumanbay, Sultan S.'i, Memlûkler'i ordusunun kahramanlığı ile değil, top ve tüfek gibi ateşli silâhlarla yenmekle itham etmiştir. Yavuz ise, büyük bir devletin başında olmak sıfatıyla kendisinin bu silâhlardan neden edinmediğini sormuş ve *Kur'ân*'ın düşmana aynı silâhlarla mukabele etmeyi buyuran âyetini okuyarak, Tumanbay'ı susturmuştur.

Osmanlı hizmetine giren eski Memlûk ricâli, Tumanbay, Osmanlı hizmetinde sivrildiği takdirde, onun intikamından korkuyorlardı. Arap halk da Memlûkler'i sevmiyordu. Nitekim Tumanbay'ın yerini Osmanlılar'a Araplar göstererek esîr alınmasına sebep olmuşlardı. Bu vaziyette devletin yüksek menfaatleri için kardeşini fedâdan çekinmeyen Yavuz, Tumanbay'ın îdamına karar verdi.

Tumanbay, Dulkadıroğlu Ali Paşa'ya teslim edildi. Ali Paşa, son Memlûk Sultanı'nı, Kahire'nin Züveyle Kapısı'nda astırdı. Bu tarihten 45 yıl önce Memlûkler, Ali Paşa'nın babası Dulkadıroğlu Şehsuvâr Bey'i, Osmanlılar'a sâdık olduğu için, aynı Züveyle Kapısı'nda asmışlardı (ağustos 1472).

16 nisanda Sultan Tumanbay'a emsalsiz bir cenâze merâsimi yapıldı. Sultan olarak ölse, cenâzesi daha parlak bir şekilde kaldırılamazdı. Cenâze namazını Mısır Kadısı kıldırdı. Yavuz, bizzat tabutun altına girdi. Halbuki Osmanlı hükümdarlarının, babalarınınkinden başka tabutu taşımaları âdet değildi. Bütün vezîrler ve Osmanlı ricâli, merâsimde bulundular. Yavuz, merhum sultanın rûhu için, 3 gün fukaraya altın para dağıttı.

Bu sûretle Mısır'ın fethi işi tamamlanmış oldu. Yavuz da, Mısır'ı asıl Tumanbay'ın ölümünden sonra fethetmiş olduğunu bizzat ifâde etmiştir. Bu sûretle Sultan S., son iki Memlûk sultanının da hayatlarına son vermiş oluyordu.

Donanmay-ı Hümâyûn'un İskenderiye'ye gelmesi (19 mayıs 1517) :

19 mayıs 1517'de Donanmay-ı Hümâyûn, İskenderiye'ye demir attı. 301 parçadan müteşekkildi (Hammer, IV, 341, 343). Yavuz donanmaya büyük ehemmiyet vermiş ve devrinde Türk deniz kuvvetleri, bir kat daha güç kazanmıştır. Doğu Akdeniz'de hâkimiyet artık, Türkler'de idi.

Kıbrıs, Venedik'in eline geçmişti. Kıbrıs Krallığı, Memlûkler'e tâbî idi. Venedik de, adayı ele geçirdikten sonra, krallık devrinde Kahire'ye ödenen yıllık vergiyi tediyede devam etmişti. Yavuz, Mısır'ı fethedince, mesele çıkarmak istemiyen Venedik, Kahire'ye elçi gönderdi ve 8 000 duka (600 milyon TL.) tutarındaki Kıbrıs vergisinin bundan böyle İstanbul'a ödeneceğini bildirdi (17 eylûl 1517). 1487 Osmanlı - Memlûk harbinde II. Bâyezid'in Kıbrıs'ın Magosa limanını Osmanlı Donanması için üs olarak istemesinden beri Venedik, bu en doğudaki müstemlekesi için, telâşta idi. Hattâ II. Bâyezid'in talebi üzerine, Francesco Priuli kumandasında ilâve bir kuvvet göndererek adayı iyice tahkim etmişti.

28 mayısta Yavuz, Kahire'den Donanmay-ı Hümâyûn'u teftiş maksadıyla ayrıldı. 12 haziranda Kahire'ye dönünceye kadar bu İskenderiye seyahati, 15 gün sürdü. Kahire'den İskenderiye'ye Nil üzerinden gemiyle bir günde gidildi. Yavuz'a 500 Yeniçeri refakat ediyordu. Donanmay-ı Hümâyûn, bütün toplarını ateşliyerek cihangir başkumandanını selâmladı. İskenderiye'de 4 gün kalan Yavuz, dönüşte Delta'daki Mısır şehirlerini gezdi. Kendisine Nişancı Mehmed Paşa, Yeniçeri Ağası Ayas Paşa (ki sonradan sadrâzam olmuştur), Dîvân-ı Hümâyûn kâtibi Haydar Çelebî (ki Yavuz'un Mısır seferinin rûz - nâmesini yazmıştır) refakat etmiştir.

Istanbul'da Yavuz adına yapılan Sultanselim câmii Mîmar Alâeddîn Ali Bey'in eseridir

Donanmay-ı Hümâyûn, İskenderiye'de 57 gün kalmıştır. 15 temmuzda Istanbul'a hareket etmiştir. Mısır'ın ileri gelenlerinden 1 800 kişi, Donanma ile Istanbul'a gönderilmiştir.

Hicâz'ın Türkiye'ye katılması ve Emânât-ı Mukaddese'nin Yavuz'a teslimi (6 temmuz 1517) :

Mekke Şerifi, oğlunu Kahire'ye gönderdi. Mukaddes Makamlar'ın (Kâbe, Ravza-i Mutahahhara = Peygamber'in Türbesi vs.) anahtarları, Mekke ile Medîne'deki Emânât-ı Mukaddese, Yavuz'a sunuldu. Bu sûretle 6 temmuz 1517'de Hicaz da, Türkiye'ye dâhil oldu *(Fetih - Nâme-i Diyâr-ı Arab,* 66a-b).

Bugün Topkapı Sarayı'nda Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı Hırka-i Şerif Dairesi'nde muhafaza edilmekte olan Mukaddes Emânetler'in en mühim kısmını, Şerif Ebû - Numeyy, Hicaz'dan getirmiş, bir kısmı Kahire'de ve Suriye'de elde edilmiş, bir kısmı da başka türlü Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Bu Mukaddes Emânetler'in en mühimleri, Hazret-i Peygamber'in "Sancak-ı Şerîf" denen sancağı ile "Hırka-i Sa'âdet" denen hırkasıdır. Sancak-ı Şerîf, sonradan, Osmanlı padişahlarının seferlerinde daima Ordu ile beraber götürülmüştür. Mukaddes Emânetler içinde, Hazret-i Osmân'ın ve Hazret-i Ali'nin elyazıları ile 2 de *Kur'ân* vardır.

Mısır Seferi'nin son safhası (15 temmuz - 10 eylûl 1517) :

Yavuz, Osmanlı kanunları mûcibince Mısır'ın mülkî ve mâlî teşkilâtını düzenlemek üzere, müstakbel şeyhulislâm, büyük allâme Kemal - Paşa-zâde'yi memur etmiştir. Kemal - Paşa-zâde'nin yanına müşavir olarak Hayrbey verilmiştir.

Yavuz, 10 nisanda Mısır beylerbeyiliğine Vezîr-i âzam Yûnus Paşa'yı tâyin etmişti. Kendisi Mısır'dan çekilince Paşa'yı burada bırakacak, uzun zamandan beri vezîr-i âzam yapmak istediği 2. Vezir Pîrî Mehmed Paşa'yı, onun yerine getirecekti. Fakat 29 ağustosta fikrini değiştirdi ve eski Memlûk ricalinden Hayrbey'i Mısır beylerbeyi, Memlûkler'in eski Trablusşam (Lübnan) umumî valisi Cânberdi Gazâlî'yi de Kudüs sancakbeyi yaptı.

Mısır, bu andan itibâren protokolde, beylerbeyilikler içinde birinciliğe yükseltildi. Ondan sonra Rumeli (Sofya), sonra Anadolu (Kütahya) beylerbeyilikleri gelecekti. Kaanûnî devrinde Budin (Macaristan) beylerbeyiliği kurulunca, protokolde, bu eyâlete Mısır ile Rumeli arasında 2. mevki verilecektir.

Yûnus Paşa, Mısır eyâletinin bir Memlûk'e verilmesine itiraz ettiği için, 13 eylûlde Kahire dışındaki ordugâhta başı vuruldu. Bu sûretle Hayrbey Paşa, Türkiye'nin 2. Mısır beylerbeyisi olarak Kahire Tahtı'na oturmuştur. Hayrbey'e, 5 000 Osmanlı askeri verilmiştir. Ayrıca Memlûkler'den de askerî birlikler teşkil etmesine müsaade olunmuştur.

Bu sûretle Pîrî Mehmed Paşa, Yavuz'un son vezîr-i âzamı olmuştur. Şiirlerinde "Remzî" mahlâsını kullanan Pîrî Mehmed Paşa ulemâdan Muhyiddin Mehmed Çelebî'nin oğludur. İlmiye yolundan yetişmiştir. Kendisi askerî sınıftan gelmiyen nâdir Osmanlı vezirlerindendir. 1481'de II. Bâyezîd'le beraber Amasya'dan Istanbul'a gelmiştir. Sofya, Silivri, Serez, Galata kadısı olmuş, sonra meslek değiştirmiş, mâliye mesleğine girmiştir. Yeni mesleğinde, o kadar büyük başarı göstermiştir ki, az zamanda başdefterdarlığa kadar yükselmiş ve şimdiki tâbirle mâliye bakanı olmuştur. 15 ekim 1514'te bu makamda iken, 3. vezirliğe yükseltilmiş, Sinan Paşa'nın Rîdânîye'de şehîd olması üzerine 2. Vezir Yûnus Paşa vezîr-i âzam olunca, o da 2. vezirliğe terfî etmiştir. Pîrî Mehmed Paşa, Yavuz'un o kadar güvenini haizdi ki, Mısır Seferi boyunca "Istanbul Taht Muhâfızı", yâni imparatorluk nâibi olarak Istanbul'da kalmıştır. Halbuki İran Seferi'nde

Yavuz, bu makama oğlu Velîahd - Şehzâde Süleymân'ı getirmişti. Bu sûretle Pîrî Mehmed Paşa, İstanbul'da iken vezîr-i âzam (başbakan) olmuştur. Yavuz'un tek şeyhulislâmı olan Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, Pîrî Paşa'nın kendisinden az yaşlı amcası olmakla beraber, sadârete tâyininde bu akrabalığın te'siri yoktur.

Yavuz, bu uzun seferine çıkarken, Edirne'de taht muhafızı olarak Velîahd - Şehzâde Süleyman'ı, Bursa'da ise Hersek - zâde Ahmed Paşa'yı bırakmıştı. 5 kere vezîr-i âzam olan Hersek - zâde işte bu vazifede iken, Bursa'da 21 temmuz 1517'de ölmüştür. Ölüm haberi 14 ağustosta Kahire'ye gelmiştir. Yavuz, Karaman (Konya) beylerbeyi Husrev Paşa'yı, Ahmed Paşa'nın yerine Bursa taht muhâfızlığına tâyin eylemiştir.

Yavuz, Kahire'de iken, dünya siyâsî haritası temelinden değişmiş, son yıllarda istikrar kazanmış gibi görünen ülkelerin de Türkiye'ye katılmasiyle, bu değişiklik vuku bulmuştur. III. Şelâle'ye, yâni 20° arzına kadar olan topraklar, Doğu Sudan'ın Nûbe (Nubya) eyâleti, doğrudan doğruya Türkiye'ye katılmıştır. Yavuz, Nûbe'ye göçebe Türkler'i yerleştirmiştir. Şimdi Nûbe'de yaşıyan Brâbre kabîlesi, bu Türkler'in yerli kadınlarla evlenmiş neslinden gelmektedir (S. Hillelson, *Nûbe, İA*, 343b). VI. Şelâle'ye, yâni 16° arzına kadar olan Sudan toprakları da, Türkiye'ye tâbî olmuştur. Daha güney, şimdiki Orta ve Güney Sudan, o zaman medenî âlemin dışında kalıyordu. Yavuz'dan sonra Türkler, Sudan'da hâkimiyet ve nüfuzlarını gittikçe güneye doğru yaymışlardır.

Sudan'ın bütün Kızıldeniz sâhilleri de fethedilmiştir. Bu arada Sudan'ın Kızıldeniz üzerindeki en mühim limanı olan Suâkin de (18° arzındadır) Türkiye'ye geçmiştir (S. Hillelson, *İA*, V, 41b). Bu sûretle Kızıldeniz, hemen hemen Türkiye'nin bir iç denizi hâline gelmiştir.

Nubya ve Kassala eyâletlerinden başka, Bingazi eyâleti de (Doğu Libya) Türkiye'ye dâhil olmuştur. Eritre, Somali, Kenya, Tanganika, Mozambik kıyılarında da Türk nüfuzu başlamıştır. Bu sûretle medenî Afrika'nın en mühim kısmı, Türkiye'nin olmuştur. Bu sırada Cezâyir de Türk hâkimiyetine girince, Türkiye ilk defa olarak "Mağrib" denen Batı Arab âlemine ulaşmış, Fas Arap imparatorluğu (Merînîler) ile Tunus Arap krallığı (Hafsîler) arasına girmiştir. Kaanûnî Sultan Süleyman, Yavuz'un tuttuğu bu pozisyonlara dayanarak, hemen bütün medenî Afrika'yı fethedecektir.

Gene 1517'de Kahire'ye gelen Yemen elçileri, Memlûkler'in yerine Yavuz Sultan S.'in yüksek hâkimiyetini tanıdıklarını bildirmişlerdir. Zâten Yemen'in başkenti Zebîd, Türk askerî işgalinde idi *(Encyclopédie de l'Islâm, Nouvelle Edition, Â'mir II., I*, 453b). Yemen'e XI. asrın sonlarında Sultan Melik - Şâh devrinden beri Türkler yerleşmişti. Hattâ daha 815 yıllarında Türk hassa alayı, ülkede iktidar mücadelesinde en mühim rolü oynuyordu (R. Strothmann, *İA, San'â*, 181b). XIV. asra kadar Türkler'in sayısı Yemen'de mühim bir yekûna çıkmıştı (Râsonyi, *Türklük*, 186). Yavuz, Çerkes İskender Paşa'yı ilk Yemen beylerbeyi tâyin etti. Fakat ülkenin mühim kısmı, mahallî hânedânların elinde bulunuyordu (Hammer, VI, 358).

Kızıldeniz ve Umman Denizi'nde Türkiye - Portekiz mücadelesinin başlaması :

Portekiz, denizciliği sâyesinde, 1499'dan itibaren büyük devletler arasına girmiştir. Müslümanlar'ın rehberliğinde Ümit Burnu yolundan Hind Okyanusu'na geçmeyi öğrenmesi, o zamana kadar Müslümanlar'ın inhisarında bulunan Asya deniz ticâretine, kudretli bir Avrupalı rakîbi karıştırmıştır. Portekizliler, Umman Denizi'ne, hattâ Kızıldeniz'e sokulmuşlardır. Memlûk imparatorluğunun büyük bir denizci devlet olmayışı yüzünden, düşman, bir Memlûk iç denizi olması lâzım gelen Kızıldeniz'den kovulamamıştır. Demek ki Memlûkler, Bâbu'l - Meneb Boğazı'nı kapamaktan âciz kalmışlardır. Fakat bunun için mücadele etmişlerdir. Memlûk Türkleri'nde denizcilik an'anesi olmadığı için, her zaman yaptıkları gibi, gene Anadolu Türkleri'nden mütehassıs denizciler, kaptanlar, hattâ tayfalar celbetmişlerdir. II. Bâyezid, bu hususta Memlûkler'i cömertçe desteklemiştir.

Memlûk imparatorluğu yıkıldığı zaman, ikinci derecede de olsa bir donanması vardı. Bu donanmanın başlıca üssü, Kızıldeniz'in kuzey - batısındaki Süveyş Körfezi'nin Akdeniz'e doğru uzanan kuzey noktasındaki Süveyş limanı idi. İkinci derecede Cidde geliyordu. Hicaz'da olan Cidde, Mekke'nin limanı idi. Akdeniz'de, İskenderiye'de bulunan Memlûk filosu, daha zayıftı. Osmanlılar, Memlûkler'in donanmalarına da vâris oldular. Fakat Yavuz, bu donanmadaki harb gemilerinin evsafını Osmanlı gemilerininki derecesinde bulmadı. Süveyş'teki Memlûk tersanesini genişletip ıslah ederek, burada kudretli bir harb filosunu tezgâha koydurdu. Bu, Büyük Türk Hâkanı'nın Kızıldeniz'i bir iç deniz hâline getirdikten sonra, Umman Denizi'ne ve Hind Okyanusu'na çıkmak istediğini gösterir. Zâten Portekizliler, Doğu Afrika kıyılarına, ta Mozambik'in güney sahillerine kadar uzanan Kilve veya Şîrâzî Arap devletini de rahatsız ediyorlardı. Bu devlet, Osmanlılar'dan yardım istemişti.

Yavuz, Eritre'nin büyük limanı olan Massava'yı da Küçük Sinan Paşa'ya zaptettirmişti (Bloss, *The History of Suakin*, 187). Massava, bir müddet sonra elden çıkmış ve Kaanûnî devrinde Özdemir Paşa tarafından kesin şekilde fethedilmiştir. Ancak Aden'i almadıkça, Kızıldeniz'i kapamanın imkânı yoktu. Yavuz'un ömrü, bütün bu mes'elelerin halline kifayet etmedi. Fakat yaptığı hazırlıklar, halefi olan oğlu tarafından gerçekleştirme safhasına konuldu.

Kemal Reîs, en değerli amirallerinden Selmân Reîs ve Hüseyin Reîs'i, Memlûk hizmetinde bırakmıştı. Sultan Kansu; Selman Reîs'i, Kızıldeniz ve Umman Denizi'ndeki Memlûk Donanması'nın başına getirdi. Kemal Reîs öldükten sonra, yeğeni genç Pîrî Reîs de Selmân Reîs'in yanına gelip kaptan olmuştu. Selmân Reîs, 1516'da Aden'i almak istediyse de, kâfi derecede kara askerî olmadığı için başaramadı. Dönüşte Cidde limanında iken, Yavuz'un Rîddânîye zaferini kazandığını haber aldı (1517 şubatı başları). Bunun üzerine esâsen Osmanlı amirali olduğu için, derhal Yavuz'un emrinin ne mâhiyette olduğunu sordu. Yavuz, 5 gemi ile Cidde'de kalmasını, 30 parça harb gemisini Süveyş'e yollamasını emretti. Selmân Reîs de öyle yaptı. Pîrî Reîs şöyle diyor :

Tâ kim ôtuz parça bir kezden a yâr
Geldi kondî Cidde'yê ol âşkâr (Bahriyye, 36).

Çağdaş Portekiz kaynakları, Yavuz'un Süveyş'te büyük bir donanmayı tezgâha koydurmasının sebebini, Hindistan'ı fethedeceğine işaret saymışlardır. Yavuz'un şahsiyeti ve projeleri göz önüne alınırsa, İran'ın fethinden sonra durmıyacağı, Hindistan ve Türkistan'a da el atacağı muhakkak sayılabilir. Bu kadar da değil; Yavuz, Çin'in dâhilî vaziyeti hakkında da geniş malûmat toplamıştır ki, çok mânâlıdır. Ancak onun ânî ölümü ve Kaanûnî'nin Avrupa'ya dönmesi, Osmanlı devletinin, büyük bir Asya imparatorluğu hâlinde inkişafına sed çekmiştir.

Memlûk İmparatorluğu gibi ebedî sanılan bir dev devletin ortadan kaldırılması, Asya ve Afrika gibi, Avrupa'yı da altüst etmiştir. Mısır'la ticarî büyük alâkaları olan Avrupa devletleri, başta Venedik olmak üzere, Türkiye ile eskisinden fazla iyi geçinmek lüzûmuna kail olmuşlardır. Bu sıralarda Avrupa'da Türkiye'ye karşı savunma projeleri kurulmakta devam ediyordu.

Almanya gibi Macaristan da fırsat gözlüyordu. 1517 elciminde Bosna'da İznorvik'e baskın yapan Macarlar, sancakbeyi Hacı Mustafa Bey'i şehîd etmişlerdir. Mustafa Bey'in yerine Çirmen sancakbeyi Mihaloğlu Mahmud Bey, yâni mâruf bir akıncı kumandanı İzvornik'e yollanmıştır.

Yavuz'un Kahire'den çıkması ve Istanbul'a avdeti (10 eylûl 1517 - 25 temmuz 1518) :

Nihâyet Yavuz Sultan S., muzaffer Orduy-ı Hümâyûn ile beraber 10 eylûl 1517'de Kahire'den çıktı. 15 şubatta Kahire'ye girdiğine göre, Büyük Türk Hâkanı, bu namlı taht şehrinde 7 ay, 23 gün kalmıştı (bundan 2 haftalık İskenderiye seyahatini düşmek lâzımdır). Mûtad olmıyan bu uzun kalış, Mısır gibi muazzam ülkeleri ve diğer fütûhatı teşkilâtlandırmak içindi. Aslında Yavuz, 21 ocakta Mısır topraklarına ayak basmış, ertesi günü Rîddânîye zaferler zaferini kazanmıştır. 18 eylûlde Mısır'dan çıkmıştır. Şu hâlde Padişah ve Orduy-ı Hümâyûn, 8 aydan 2 gün eksik Mısır'da kalmışlardır. Hiçbir sefer-i hümâyûn'da Padişah ve Ordu, başka bir ülkede bu kadar kalmamıştı ve bundan sonra da kalmıyacaktır. Hattâ Yavuz'un bu kadar kalmasını, 1517-1518 kışını bekleyip Sudan ve Habeşistan'a gideceğine yoranlar olmuştur. Fakat Ordu'da umumî istek, yurtlarına dönmekti.

Venedik, Kıbrıs haracını Yavuz'a takdim için Bartolomeo Contarini ile Aloisio Mocenigo'yu elçi göndermişti. Yavuz, Mısır'dan çıkarken, bu diplomatları da yanına almıştır.

7 ekimde Orduy-ı Hümâyûn, Şam dışında yerleşmiştir. Yavuz, 22 ekimde otağ-ı hümâyûnundan Şam şehrine nakletmiştir. Kışı burada geçirmeye karar vermiştir. Şam'da kış çok lâtif ve ılık geçtiği ve memleket güzel olduğu için, Ordu, ses çıkarmamıştır. 5 şubatta Muhyiddîn İbni'l-Arabî'nin yeni yapılan türbesi merâsimle açılmıştır.

Yavuz ile Kemal Paşa-zâde arasındaki tarihî hâdise, bu Kahire-Şam yürüyüşü sırasında cereyan etmiştir. Yavuz at üzerinde giderken, aynı zamanda Anadolu kazaskeri olan büyük ilim adamı Kemal Paşa-zâde ile sohbet ediyordu. Çamurlu bir sahadan geçilirken, Kemal Paşa-zâde'nin atı sürçmüş ve sıçrıyan çamurlar, Hâkan'ın kaftanına kadar yükselmişti. Büyük bilgin, derin bir mahcûbiyet içinde kalmış, telâşından özür bile dileyememiş, fakat Yavuz :

— Bir âlim atının ayağından sıçrayan çamur, demiştir; bana şeref verir. Öldüğüm zaman, bu çamurlu kaftanı, sandukamın üzerine koysunlar!

Yavuz ölünce, vasiyeti yerine getirilmiş, o zamandan beri çamurları ile muhafaza edilmiş olan kaftanı, sandukasının üzerine örtülmüştür.

O zamanlar Türkiye gibi, Mısır, Suriye ve Irak da mâmur ülkelerdi. Bu ülkelerin her birinde, Avrupa'nın büyük devletlerinin nüfusu kadar nüfus yaşıyordu. Gerçi X. asırda 15-20 milyon nüfusla meskûn Irak ve 8-10 milyon nüfusla meskûn Suriye-Filistin, artık târihe karışmıştı. Fakat gene de mâmurluk, refah ve kalabalıklık devam ediyordu. Kahire, Şam, Haleb, hattâ İskenderiye, büyük, muazzam şehirlerdi. Memlûk imparatorluğunun son yıllarında Afrika topraklarında (Mısır ve yakın çevresi) 13 000 000, Asya topraklarında (Suriye, Filistin, Lübnan, Hicaz, Yemen) 6 000 000 nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Yâni memlûk imparatorluğunun XVI. asrın başlarında nüfusu 19 000 000 idi. Bu tarihte İngiltere krallığının nüfusu 4 500 000, Fransa'nınki 12 000 000, İspanya'nınki 6 000 000, Portekiz'inki 2 000 000, Venedik'inki 4 500 000, Lehistan'ınki 6 000 000 idi ve bütün bu devletler, büyük devlet sayılıyorlardı. Şâh İsmail'in İran imparatorluğunda ise 22 000 000 nüfus tahmin edilebilir.

25 ocak 1518'de Vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, Yavuz'un emriyle Istanbul'dan Şam'a gelmiştir.

15 şubatta Yavuz, Kudüs sancakbeyi Cânbirdi Gazâlî'yi, Şam beylerbeyi yapmıştır. Bu sûretle Cânbirdi Gazâlî Paşa, Türkiye'nin 2. Suriye umumî valisi olmuştur.

15 şubatta Şam'a Şâh İsmail'in elçileri gelmiştir. Elçiler, bir sulh muâhedesi projesi getirmişlerdi. Gelecek sefer-i hümâyûnunda, Memlûk imparatorluğu gibi İran imparatorluğunu da haritadan silip Türkistan'a ulaşmak kararında olan Büyük Türk Hâkanı, Şâh'ın talebine aldırmamıştır.

22 şubat 1518'de Yavuz, Şam'dan hareket etmiştir. Bu sûretle Kahire'den Şam'a 27 günde (10 eylûl - 7 ekim 1517) gelen Yavuz, Şam'da 4 ay, 16 gün kalmıştır. Fakat bu müddetin ilk 15 gününü şehirde değil, şehrin dışındaki otağ-ı hümâyûnunda geçirmiştir. 5 martta Orduy-ı Hümâyûn, Haleb'e vâsıl olmuştur. Şam-Haleb yolu, 13 günde alınmıştır. 6 mayısa kadar 2 ay 2 gün de Haleb'te kalınmış, bu tarihte Haleb'den hareket edilmiştir. 24 nisanda Yavuz, merkezi Trablusşam olan Lübnan sancakbeyliğine, Güzelce Kasım Bey'in yerine Akkoyunlu imparatorluk prenslerinden Mehmed Bey'i (b. Korkmaz Bey b. Mehmed Bey b. Kara-Yülük Osman Bey) tâyin etmiştir. Güzelce Kasım Bey, Hamâ sancakbeyi olmuş, Yavuz'un ölümüne kadar bu mevkide kalarak, 1520 sonunda Anadolu beylerbeyiliğine getirilmiştir (Solakzâde, 413; *Tâcu't-Tevârîh,* II, 382-3).

17 mayısta Yavuz'un "ibrişim yasağı" nâmıyla tarihe geçen kararı, bundan sonraki seferin İran üzerine olacağına hiçbir şüphe bırakmamıştır. 17 mayısta Yavuz, Ayıntab'da idi. Bu karara göre İran'la yapılan ipek ticâreti ve İran'a silâh ve her türlü stratejik madde ihracı yasak edilmiştir. Türk tâcirleri, çok sıkı alâkaları olan İran'la ticâret kesilince, muazzam zarar görmüşlerdir ki, Kaanûnî, tahta geçer geçmez bu zararı tazmin etmiştir.

19 mayısta Vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, kuvvetli bir ordu ile, Ayıntab'da Orduy-ı Hümâyûn ve Yavuz'dan ayrılmıştır. Hedef, başta Musul olmak üzere Kuzey Irak'ın fethidir. Yavuz, bu sûretle İran'a karşı ikinci seferine mukaddime yapmış oluyordu. Zâten İran ile hiçbir sulh ve mütareke yapılmış değildi, harb hâli devam ediyordu. Yavuz, Mısır'da meşgulken Şâh İsmail'in elleri kolları bağlı bir vaziyette oturması, Çaldıran hezimetinde İran ordusunun mahvolması ve henüz yeniden kurulmaması sebebiyledir.

Yavuz Sultan Selim, 2 sene, 2 ay süren ve Osmanlı tarihindeki en uzun sefer-i hümâyûnu teşkil eden Mısır seferinden 25 temmuz 1518'de Istanbul'a dönmüştür. Mısır ganîmeti, Haleb'de ve Merc-i Dâbık'ta ele geçirilenleri gölgede bırakmış ve 1 100 deve ile Istanbul'a nakledilmiştir. Daha önce de Donanmay-ı Hümâyûn, bir kısım ganimeti İskenderiye'den Istanbul'a götürmüştü. Mısır'ın asırlar süren haşmetinin mahsulü olan bu ganimet, bu sûretle Türk Cihan İmparatorluğunun taht şehrine taşınmıştır.

Yavuz Sultan Selîm'in Istanbul'a Girişi (25 temmuz 1518) :

Yavuz Sultan Selim'in Istanbul'a giriş şekli, ayrıca üzerinde durulacak derin bir tarihî psikolojik hâdisedir. Yavuz, tarihte ancak bir — iki cihangire nasip olan bir muvaffakıyetle taht şehrine dönüyordu. Bir hamlede ve tek seferde imparatorluğun topraklarını iki mislinden fazla genişletmişti (Mısır Seferi'nde fethedilen topraklar üzerinde bugün Mısır, Cezâyir, Sudan, İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün, Yemen devletleri ile Suudî Arabistan ve Libya devletlerinin bir kısmı ve Türkiye'nin Gaziantep, Hatay, Adana vilâyetleri, Tarsus gibi birkaç kazası bulunmaktadır; bu topraklar üzerinde bugün 110 000 000 nüfus yaşamaktadır). Maddî bakımdan, yeryüzünün 3. büyük devleti ortadan kaldırıldığı gibi, mânevî bakımdan da şan ve şeref, bütün İslâm tarihi çapındadır. İslâm dininin başkanlığı demek olan halîfelik, 767 yıldan beri bu sıfatı haiz olan Abbâsîler'den Osmanoğulları'na, yâni ilk defa olarak bir Türk hânedânına geçmiştir. Mukaddes Emânetler, Osmanlı Türkleri'nin elindedir. Mukaddes Şehirler (Mekke, Medîne, Kudüs) de öyle. Yavuz'un fütûhâtı, 400 seneden fazla Türkler'de kalmış, Anadolu'daki fetihleri ise, ebedî olmuştur. Istanbul'da Büyük Cihangir'i karşılamak için kıyâmetler kopmaktadır. En büyük merâsimler hazırlanmıştır. Yüzbinlerce halk, en samimî hisleriyle hükümdarlarına alkış tutmak için, aylardan beri bugünü beklemektedirler.

Yavuz'un bütün gösterişi, devlet işlerindedir. Husûsî hayâtında mahçub, mütevâzı ve sâkin bir adamdır. Geceleri odasında gözlük takıp kitap okuduğu anlarda, alelâde bir Türk bilgininden hiçbir farkı yoktur. Son derece sâde giyinmektedir. Istanbul'da halkın hissiyatını ve yapılacak merasimleri öğrenince son derece sıkılmıştır. Şahsına gösterilecek olan bu derece âlâyişten utandığı için, bir gün sonra merâsimle şehre girmesi lâzımken, birkaç saat önce, gece vakti, yanında birkaç kişi ile kayığa binmiş, gizlice Topkapı Sarayı'na çıkmıştır. Ertesi gün halk ve devlet adamları, Padişah'ın Saray'da olduğunu öğrenmişler ve hiçbir merâsim yapılamamıştır.

Yavuz, Istanbul'da 10 gün kalmıştır. 4 ağustosta Istanbul'dan hareket etmiş, 9 gün sonra, 13 ağustosta Edirne'ye gelmiştir. Burada Velîahd - Şehzâde Süleyman'la görüşmüştür. Şehzâde, 22 ağustosta Edirne'deki vazifesi bittiği için, Manisa'ya gitmek üzere buradan ayrılmıştır. Yavuz, Edirne'de, Avrupa'nın en kudretli deniz ve kara devletleri olan Venedik ve Macaristan ile sulhu yenilemiştir. Yeni bir İran seferine çıkmasının arifesinde, bir Avrupa harbine dalmak istemiyordu. Avrupa da Türkler'in Doğu'daki meşguliyetleri ile teselli buluyordu. Artık Tuna Ötesi ve İtalya, Türk istilâ tehdidi altında sayılmıyordu. Avrupa, kendi kendini uyutuyordu. Venedik diplomasisi bu vaziyete kanmamakla beraber, Türkiye imparatorluğu ile harbi göze almak, bütün Akdeniz ticâretini mahvetmek ve Cumhuriyet'in gerçek haşmetini eliyle yıkmak niyetinde değildi.

Pîrî Mehmed Paşa'nın kuzey Irâk'ı fethi (1518) :

20 aralık 1518'de Vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, Kuzey Irak'ı fethetmiş olarak Edirne'ye döndü. Bu sûretle İran imparatorluğunun en kıymetli parçalarından olan Musul eyâleti, Türkiye'ye katılmış oldu. Burası, Türk akseriyetiyle meskûn bir ülke idi. Azınlık olarak, birinci derecede Kürdler, ikinci derecede Arablar, üçüncü derecede de Süryânîler vardı.

Pîrî Mehmed Paşa, Musul, Erbil ve Kerkük sancaklarını fethetmiştir. Musul eyâletinin Süleymaniye ve Hânikıyn sancakları, daha İran'dadır. Bununla beraber, Bağdad'ın 100 km kuzey - batısına kadar Türkiye topraklarını genişletmiştir. Bu fütûhât, 1518'in kızgın yaz aylarında yapılmıştır. Bu sûretle Bağdad eyâletinin 2 sancağı (Dîvânîye ve Düleym = Ramadî) da Türkiye'ye geçmiştir. Pîrî Mehmed Paşa, böylece Irak'tan 120 000 km²'den fazla ve nüfusu yarı yarıya Türk olan bir ülkeyi, devlete katmıştır. Suriye Çölü (Bâdîyetu'ş - Şâm), tamamen Türkler'in eline geçmiştir (Suriye - Irak - Ürdün - Arabistan arasındaki büyük çöl). Türkiye, Dicle ve Fırat'ın en büyük kısmına hâkim olmuştur. Türkiye - İran sınırı Irak'ta 33° arzından geçiyordu. Türkler, Fırat'ta bu arz dairesine kadar inmişler, fakat Dicle'de henüz daha yukarılarda idiler.

Yavuz Sultan Selim'in ölümü (22 eylûl 1520) ve şahsiyeti :

Yavuz Sultan S., 18 temmuz 1520'de Istanbul'dan Edirne'ye gitmek üzere hareket etti. Orada bir - iki ay kaldıktan sonra, sefere çıkacaktı.

Yavuz, 22 eylûl 1520'de sabahın ilk saatlerinde, gün ışırken vefat etmiştir. Ölüm sebebi, sırtında çıkan ve "şîr - pençe = aslan pençesi" denen bir çıbandır. Büyük Cihangir, bunu önce alelâde bir çıban sanmış ve hekime göstermeyi ihmal etmiştir. Hekimler, padişah ancak yatağa serilince müdahale edebilmiş ve geç kalmışlardır. Ölümü, Velâahd - Şehzâde Süleyman, Manisa'dan Istanbul'a gelinceye kadar 8 gün saklanmıştır. 27 nisan 1495'te babasının vali olarak bulunduğu Trabzon'da doğan Kaanûni Sultan Süleyman, bu sûretle rakipsiz olarak (başka kardeşi yoktu) Türk Cihan İmparatorluğu'nun tahtına oturmuştur. 25 yaşını 4 ay, 25 gün geçiyordu.

Ölürken padişahın yanında yalnız pek sevdiği nedîmi Hasan Can bulunuyordu. Hasan Can, padişahın isteği üzerine *Yâ - Sin Sûresi*'ni okurken, sûreyi daha bitirmeden, Yavuz can vermiştir (Hasan Can, Yavuz'un ölümünü en dakik safhaları ve hükümdârın bütün söyledikleriyle aynen oğlu Hâce-i Sultânî Şeyhulislâm Sâdeddin Efendi'ye anlatmış, o da *Selîm - Nâme*'sinde bunları yazmıştır). Hasan Can vaziyeti derhal, Saray'ın en yüksek âmiri olan Hâsodabaşı Süleyman Ağa'ya bildirmiştir (müstakbel sadrâzam ve Hindistan seferinin başkumandanı Süleyman Paşa). Süleyman Ağa, kimseye bir şey söylememiş, bir - iki saat sonra Vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa, padişahı ziyâret etmek üzere Otağ-ı Hümâyûn'a gelince, kendisine vaziyeti anlatmıştır. Pîrî Paşa, ortalığı velveleye vermedikleri için, Hasan Can'la Süleyman Ağa'yı tebrik etmiştir.

Ağlıyarak merhum padişahın cenazesini gören Pîrî Mehmed Paşa, gözyaşlarını silmiş, vezirleri Otağ-ı Hümâyûn'da günlük mûtat kabine toplantısına çağırarak vazıyeti bildirmiş, fakat Velîahd, Istanbul'a gelinceye kadar hiç kimseye renk vermemelerini emretmiştir. Bu arada Yavuz'un tedâvisine memur 4 hekime, gûyâ gösterdikleri başarı dolayısiyle hil'at giydirilmiştir. Bu sûretle Ordu, 8 gün birşeyin farkına varmamıştır. 8 günde haber hem Manisa'ya ulaşmış, hem de Sultan Süleyman, Manisa'dan Istanbul'a gelmiştir. Pîrî Mehmed Paşa'nın Manisaya yolladığı haberci, hassa subaylarından silâhdâr seryâveri Süleyman Ağa'dır. Yavuz'un ilk dinî merâsimini Hasan Can yaptırmıştır. 4 hekim, padişahın iç organlarını çıkarmışlar, Otağ-ı Hümâyûn'un zemininde kazdıkları yere gömmüşlerdir. Yavuz, çok tuhaf bir tesadüf eseri olarak, Istanbul - Edirne yolu üzerinde, 8 yıl önce babası II. Bâyezid'in öldüğü aynı yerde vefat etmiştir. Bu sûretle II. Bâyezid, gitmekte olduğu Dimetoka'ya erişemediği gibi, Yavuz da Edirne'ye varamamıştır.

Pîrî Mehmed Paşa, Sultan Süleyman, Istanbul kapılarında iken, ordugâhta Orduy-ı Hümâyûn'a Yavuz'un ölümünü bildirdi. Asker, külâhlarını atarak ağlamaya başladı. Orduyu yatıştıran Vezîr-i âzam, başta dâmâdı olan 2. Vezir Çoban Mustafa ve 3. Vezir Ahmed Paşalar olmak üzere, Istanbul'a doğru yola çıktı. 30 eylûlde Istanbul'da Sultan Süleyman, merâsimle tahta çıktı. Ertesi günü, 1 ekimdi. Yavuz'un Istanbul'a getirilen cenâzesi, bugün gömüldü.

Sultan Süleyman, babasının cenâzesini sûrların önünde karşıladı. Sonra yaya olarak şimdi "Sultanselim" denen semte kadar geldi. Yüzbinlerce halk, sokakları doldurmuş, cenâzeyi tâkibe çalışıyorlardı. Cenâze namazı, Fâtih Camii'nde kılındı. Cenâzesinin gömüldüğü yere Kaanûnî, bir türbe ve türbenin yanına da tek kubbesi ile meşhur muhteşem Sultanselim Camii'ni yaptırdı. Bu sûretle Türkiye tarihinin bir safhası kapanmış oldu. "Kaanûnî Asrı" başlıyordu.

Yavuz, Istanbul Tersâneleri'nde yeniden 150 parça harb gemisini tezgâha koydurmuştu. Bu derecede üstün bir deniz kuvvetine sâhip olmak istemesi, Avrupa'da Rodos'un fethinin çok yakın bulunduğu şeklinde tefsîr ediliyordu. Fakat Yavuz'un başlıca gayesinin, İran'ı fethetmek ve Şiî mezhebini ortadan kaldırarak Sünnî Hılâfet'i İslâm âleminde hâkim-i mutlak kılmak şeklinde olduğu muhakkaktır. Bu sûretle Türk dünyasının da parçalanmasının önüne geçilmiş olacaktı.

Yavuz, büyükbabası Fâtih'ten ancak bir yıl kadar fazla yaşamıştır. Ölümünde 50 yaşında idi. 8 yıl içinde yaptığı işler baş döndürücü olmuştur. Türkiye topraklarını 2,5 mislinden fazla genişletmiştir. Bu sûretle tarihin en büyük cihangirleri arasında yer almış ve Osmanlı padişahının şüphesiz en cihangiri olmuştur. Bu müddet içinde, Cezâyir'i de himayesine alıp, Mağrib'e de atlamış, İspanya ile karşı karşıya gelmiştir. Timur'un bile fethedemediği Memlûk imparatorluğunu tamâmen haritadan silmiştir. Yaptığı büyük fütûhâtı Türkiye, 4 asır muhâfaza etmiştir. İslâm Halîfeliği'ni de üzerine alması, Osmanoğulları'na büyük bir prestij ve münakaşa edilmez bir mânevî güç kazandırmıştır. Yıkıcı Şiî propagandasını, Anadolu'dan ebediyen sürüp atmıştır. Saltanatı 8 yıl, 5 aydan 2 gün eksiktir. Saltanata en az hakkı olduğu hâlde, şehzâdeliğinde İran'a karşı tâkıyb ettiği dâhîce siyâsetle gittikçe parlamış, Trabzon'da vali iken Kuzey-doğu Anadolu'yu devletin yüksek hâkimiyeti altına sokmuştur. Anadolu birliğinin gerçekleştiricisi olmuş, Büyük Sultan Alâeddin Keykubâd'ın tahayyül ettiği sınırları aşmıştır. Türk ve İslâm birliğinin gerçekleştirilmesi ümidleri de, Yavuz'la beraber ölmüştür.

Yavuz, Osmanlı hükümdarları içinde, askerlik dehâsı bakımından büyük - babası Fâtih'ten sonra gelir. Siyâset ve devlet adamı olmak bakımından da Fâtih ve oğlu Kaanûnî'den sonradır. Fâtih'ten ve babası II. Bâyezid'den sonra, Osmanoğulları'nın en bilginidir. İslâm ilimlerine ve 3 büyük Doğu edebiyatına, fevkalâde vâkıftı (büyük - babası Fâtih ve oğlu Kaanûnî gibi Batı dillerini öğrenmemişti). Boş zamanlarında daima okur ve padişahlığında okurken gözlük kullanırdı. Sakal bırakmamıştır. Bu sûretle II. Osman ve VI. Mehmed'le beraber, Osmanlı hükümdarları içinde, sakalsız 3 şahıstan biridir. Bütün Türk edebiyatında Farsça'yı en iyi kullanan şairlerden biridir. Farsça *Dîvân*'ı, gerçek bir san'at eseridir (Almanya'da basılmış, Türkçe'ye de çevrilmiştir). Ancak birkaç parça Türkçe şiir yazmıştır. Halbuki rakibi Şâh İsmail, daha çok Türkçe şiir söylemiştir. Ancak Şâh İsmail, bilhassa halkın dili olduğu için, Şiî propagandası maksadiyle Türkçe'yi kullanmıştır. Yavuz, şiirlerinde, yalnız bir san'atkâr hüviyetiyle görünür. Başkaca bir gayesi yoktur. Şiirlerinde çok mütevâzı'dır. Ancak ona izafe edilen meşhur Türkçe kıt'ada büyük bir gurur hissedilir:

Merdüm-î dîdeme bilmem ne füsûn etdi felek
Giryemî kıldı füzûn eşkimi hûn etdi felek
Şirler pençe-i kahrımda olurken lerzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etdi felek

Yavuz'un ölümünde Türkiye (1520) :

II. Bâyezîd'in 1512'de bıraktığı imparatorluk, 2 373 000 km² kadar bir büyüklük arzediyordu. Bunun 596 000 km²'si Asya'da yâni Anadolu'da, 1 777 000 km²'si de Avrupa'da, yâni Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'da idi. Yavuz'un ölümünde, Moskova yakınlarında Kırım'a tâbî olan Kasım Hanlığı, Kırım hânedânını başından uzaklaştırılmış bulduğu için Doğu Avrupa'da imparatorluk 75 000 km² kadar küçülmüştü.

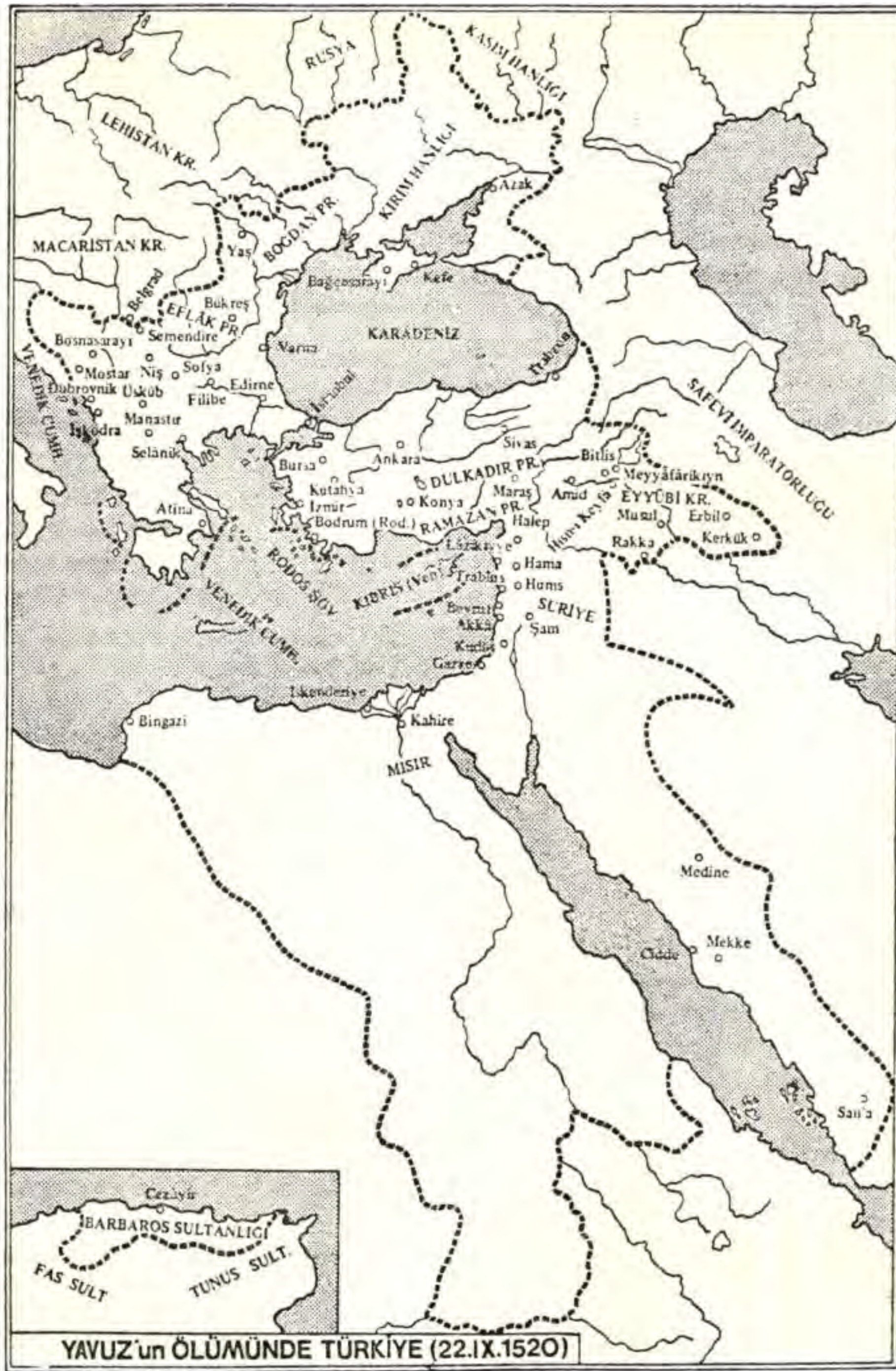
Yavuz'un ölümünde İmparatorluk, 1 702 000 km²si Avrupa'da, 1 905 000 km²'si Asya'da, 2 950 000 km²'si de Afrika'da olmak üzere 6 557 000 km² üzerinde yayılıyordu. 8 yıl öncesine nazaran 2,5 mislinden fazla büyümüştü. Bu muazzam fütûhât, 1514 - 1518 arasındaki 4 yıl içinde yapılmıştı. İmparatorluk, ilk defa Afrika kıt'asına ayak basmış ve kıt'anın en büyük kısmını da ilk hamlede eline geçirmişti.

Afrika'da Mısır, Bingazi ve Kuzey Sudan (Nubya ve Kassala eyâletleri) doğrudan doğruya, Cezâyir ise, tâbiiyet yoluyle imparatorluğa dâhil olmuştur. Türk nüfuzunun yayılmaya başladığı Eritre, Somali ve Doğu Afrika kıyılarını, bu hesaba dâhil etmiyoruz. Afrika'da 2 Türk beylerbeyiliği kuruldu: Mısır ve Cezâyir beylerbeyilikleri. Mısır beylerbeyiliği, Türkiye'nin en geniş, en zengin eyâleti idi ve protokolde de öbür eyâletlerden önce geliyordu. Bu eyâletin 1520'de büyüklüğü, 2 750 000 km²'den fazla idi.

Asya'daki fütûhâtı, Anadolu ve Anadolu dışı olmak üzere ikiye ayırmak kaabildir. Anadolu'da İran'dan ve Mısır'dan Türkiye'nin şimdiki şu vilâyetleri alındı ve ebediyen Anadolu Türk birliğine katıldı: Adana, Gaziantep, Hatay, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Muş, Bingöl ve Tunceli.

Pîrî Mehmed Paşa'nın 1518 yazında Kuzey Irak'tan fethettiği ülkeler, 121 000 km² kadardı ve şu bakımdan mühimdi ki, bu ülkelerde nüfus, yarı yarıya Türk idi. Bu fütûhât, Musul eyâletinin Musul, Kerkük ve Erbil sancakları ile Irâk-ı Arab (Bağdad) eyâletinin Düleym ve Dîvânîye sancaklarını (vilâyetlerini) kaplıyordu. Musul eyâletinin Süleymânîye ve Hânikıyn sancakları, daha İran'ın elinde idi. Bu Kuzey Irak fütûhâtının büyüklüğü (121 bin km²), Anadolu'da yapılan fütûhâta (121 bin km²) toprak bakımından eşittir.

Gene Yavuz devrinde Dulkadır Beyliği, muhtâriyetine son verilerek doğrudan doğruya devlete katıldı ki, bu Beylik (40 000 km²), evvelce tâbiiyet yoluyla imparatorluğa dâhil olduğu için, yukarıdaki hesaba katılmamıştır. Onunla beraber Yavuz'un padişahlığı devrinde Anadolu'da yaptığı fütûhât 161 000 km²'yi bulur. Şehzâdeliğinde Kuzey-doğu Anadolu'da yaptığı fütûhât, bunun dışındadır. Yavuz'un fütûhâtı neticesinde, Anadolu'da 3 yeni beylerbeyilik kuruldu: Diyâr-ı Bekr, Dulkadır (Maraş) ve Erzincan (Erzurum) beylerbeyilikleri. Musul da bir müddet sonra beylerbeyilik merkezi olmuştur.

YAVUZ'un ÖLÜMÜNDE TÜRKİYE (22.IX.1520)

Bunların dışında bugünkü Suriye, Lübnan, İsrâil ve Ürdün devletlerinin tamamı (yâni bütün Filistin), doğrudan doğruya Türkiye'ye katıldı. Bu ülkelerin büyüklüğü 309 000 km²'dir. Buralarda Suriye (Şam) ve Haleb beylerbeyilikleri kuruldu. Filistin, Suriye beylerbeyiliğine 3 sancak (vilâyet) hâlinde bağlandı.

Bugünkü Mısır devletinin Asya topraklarını teşkil eden Sina yarımadası ile Gazze de (60 000 km²), devlete katılmıştır (şimdi İsrâil işgalinde). Sînâ, Mısır beylerbeyiliğinin idâresine verilmiştir. Gazze, Güney Filistin sancağına merkez olmuştur.

500 000 km² büyüklüğündeki Hicaz ve Asîr de Türkiye'ye katılmıştır. Bir müddet sonra merkezi Cidde olmak üzere bir beylerbeyilik kurulacaktır.

Yemen (195 000 km²), tâbiiyet yoluyla imparatorluğa bağlanmıştır.

Yavuz Sultan S. devrinde Türkiye, "cihan devleti" (Grousset, *L'Empire du Levant*, 642) hâlini aldı. Asya ve Afrika'daki fetihler, Türkiye'yi "gerçek bir cihan devleti" *(Aynı Eser*, 643) hâline getirdi. Bunun için Yavuz, Avrupa'yı serbest bıraktıysa da, Asya ve Afrika'daki "ölçüye sığmaz fetihler" *(Aynı Eser*, 643), Tuna ile Cezâyir arasında-

ki bu devleti, Avrupa için pek korkulacak bir vaziyete yükseltti. Türkiye'nin her sahadaki gücü, dünyanın diğer bütün geri kalan devletlerinin güç toplamını, münakaşasız şekilde geride bıraktı. Akdeniz, bir "Türk Denizi" *(Aynı Eser,* 644) hâline gelmek üzere idi. Cezâyir'in Türkiye'ye bağlanması, bu denizi bir Türk Denizi hâline getirmek yoluna girildiğini ve gidildiğini gösteriyordu. Donanmay-ı Hümâyûn'a ve Türk denizcilerinin yetişmesine Fâtih, II. Bâyezîd, Yavuz, birbiri ardından o derecede büyük ihtimam göstermişlerdi ki, Kaanûnî Asrı'nda artık Türk denizciliği, bir seri dehâ sahibi amiral ortaya çıkaracaktır. Bu amiraller, Avrupalılar'ı Akdeniz'den atacaklar, Atlas Okyanusu'na süreceklerdir. Tarihin en büyük amirallerini bir asır içinde seri hâlinde yetiştirme şansını elinde tutan bir devlet sâyesinde Türkiye, tarihinin yeni bir devresine giriyordu. (Y. Ö.)

SELİM II. (Topkapı Sarayı/Istanbul, 28.V.1524 - Topkapı Sarayı/Istanbul, 15.XII.1574), 13. Osmanlı pâdişâhı ve Osmanoğulları'ndan gelen İslâm halifelerinin 3.'sü (7.IX.1566 - 15.XII.1574). Kaanûnî II. Sultan Süleyman'ın (1520 - 1566) oğlu ve halefi, Yavuz I. Sultan Selîm'in torunudur. Annesi Hurrem Haseki - Sultan'dır. Doğduğu zaman, ağabeyi Şehzâde Mustafa (b. bk.) velîahd idi; onun katlinden sonra velîahdliğe yükselmiş ve Manisa sancağına gönderilmiştir. Şehzâdelik hayatı ve ağabeyleriyle mücadele ve münasebetleri için bk. SÜLEYMAN II.

Devrin büyük şâiri Bâkî, II. S.'in tahta geçmesini:

Bi-hamdi'llah şeref buldû yine mülk-î Süleymânî
Cülûs etdi sa'âdet tahtı'nâ İskender-î Sânî

mısrâlarıyle selâmladı *(Bâkî Dîvânı, Kaside-i Cülûsiyye,* Dvorak nş., 605). Ancak bu hükümdârın tahta yerleşmesi, oldukça patırtılı bir şekilde gerçekleşti.

Kaanûnî Sultan Süleyman'ın Macaristan'ın Sigetvar kalesi önündeki otağ-ı hümâyûnunda ölümünden 23 gün sonra, hayatta kalan tek oğlu II. Sultan S., Istanbul'da Osmanoğulları'nın "Cihan Tahtı"na oturdu. Büyük Türk Hâkanı oldu. II. S.'in Istanbul'a geldiği bu 30 eylûl günü, Türk Ordusu, Macaristan'daydı ve Almanlar'ın elinden bâzı Macar kalelerini geri almak için giriştiği harekâta devâm ediyordu.

II. S., top atışları uğultusu arasında Sarayburnu'na çıktı. Topkapı Sarayı'na indi, kızkardeşi Mihrimah Sultan tarafından karşılandı. Şeyhulislâm Ebussuud Efendi, Istanbul muhâfızı İskender Paşa başta olmak üzere Istanbul'da bulunan ve Ordu ile Macaristan'a gitmeyen devlet adamları, yeni hükümdara biat ettiler. Bu, 46 yıldan beri Türkiye'de yapılan ilk biattı. II. S., Türkiye tarihinin en zengin kadını olan kızkardeşinden 50 000 duka aldı, Hazine'yi açtırmaya lüzum görmeden ilk cülûs bahşişini verdi, fakirlere sadaka dağıtıldı. II. S., Istanbul'da 3 gün kaldı. Eyyûb - Sultan, Fâtih, II. Bâyezid ve Yavuz'un türbelerini ziyâret etti. Her türbede 30 000 akça sadaka verdi. 3 ekimde Istanbul'dan ayrıldı. Fransa ve Venedik büyükelçileri, sûrların dışında alelacele pâdişah tarafından kabûl edildiler ve saygılarını bildirdiler. II. S., Istanbul'dan hareketinden 2 hafta sonra, 17 ekimde Belgrad'a vardı. Bu sırada Sokollu Mehmed Paşa, Ordu'ya, fethedilen Sigetvar kalesini tâmir ettiriyor, yeni hükümdarın Belgrad'a gimesini bekliyordu. II. S.'in Belgrad'a geldiği haberini alınca, 21 ekimde, Orduy-ı Hümâyûn'a hareket emrini verdi. Kaanûnî Sultan Süleyman'ın ölümü, Ordu'ya henüz tebliğ edilmemişti. Sigetvar'dan hareket emri de güya bizzat Kaanûnî tarafından verilmişti. Kaanûnî'ye çok benzeyen Hasodalı Hasan Ağa, makiyaj ve giyimle aynen merhum hükümdarın kılığına girmişti. Onun gibi tahtırevana oturmuş, vezirler etrafını almıştı. Ordu, 77 gün Sigetvar önünde kalmıştı, bunun son 44 günü, Kaanûnî'nin ölümünden sonrasına rastlıyordu.

Türk Ordusu, 24 ekim günü Mohaç'a geldi. Tarihî Mohaç sahrasında Ordu bir orman kenarından geçerken Kaanûnî Sultan Süleyman'ın ölümü resmen bildirildi. "Cihan Padişahı"nın ölümünden tam 48 gün geçmişti. II. S., Belgrad'daydı ve artık vezirler, Kaanûnî'nin ölümünü ilân etmekte bir mahzur görmemişlerdi. Bununla beraber, merhum padişahın arabasının içindeki hâfızlardan bir anda yüselen *Kur'ân* sesleri, muazzam orduyu karıştırdı. Cihanın disiplinine hayran olduğu Orduy-ı Hümâyûn'da saflar bozuldu, karıştı, yürüyüş durdu. Askerler külâhlarını havaya fırlatıyor, ağlayıp feryâd ediyorlardı. Kumandanların emirleri te'sîr etmedi. 46 yıldan beri (iki 48 hicrî sene eder) Kaanûnî'den başkasını hükümdar olarak görmeyen ve başka bir padişahı havsalası kabûl etmeyen Ordu, karmakarışık oldu. Gerçekten, Kaanûnî'den önceki Yavuz devrine yetişmiş askerler, artık parmakla gösterilecek derecede azalmıştı. Kargaşalık geceye kadar sürdü. Vezîr-i âzam Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa, padişahın bir konak ötede, Belgrad'da olduğunu bildirdi ve sabaha karşı sükûn ve intizamı sağladı. Sabah namazı büyük bir sessizlik içinde kılındı. Ertesi 25 ekim günü Ordu, Mitroviça'ya, 26 ekimde de Belgrad'a vardı.

Sokollu, kendisinden genç olan kayınpederi II. Sultan S.'e, Sirem sahrasındaki ordugâhta taht kurulup bir cülûs merâsimi yapılmasını tavsiye etti. II. S., Istanbul'da cülûs merâsimi yapıldığını, şimdiye kadar hiçbir padişahın iki defa tahta oturmadığını ileri sürdü, bu teklifi reddetti. Kaanûnî'nin otağı, Belgrad dışında Hunkâr Tepesi'ne kurulmuştu. II. S. geldi ve bu otağ-ı Hümâyûna geçti. Ancak padişah nâmına devleti şahsen idâre etmeye kararlı olan Sokollu, II. S.'in, sözlerini dinlememesine müteessir olmuştu. Ordunun en büyük kısmını teşkil eden ve dirliklerine gitmek için salıverilmek üzere bulunan tımarlı sipahiler sâkindi. Ancak Yeniçeriler, kıpırdanmak niyetindeydiler. Cülûs bahşişi, yalnız Yeniçeriler'e ve diğer Kapıkulu Ocakları'na verilirdi. Tımarlı sipahiler, cülûs bahşişi almazdı. Muhteris vezirler, hükümdarları daima Kapıkulu Ocakları, bilhassa Yeniçeriler'le tehdit edegeldikleri için, Sokollu'nun da, az sonra başlayacak olan patırdıda rolü olduğu düşünülebilir.

50 gün önce ölen Kaanûnî'nin cenâze namazı, resmen ve merâsimle, 26 ekimde Belgrad'da kılındı. Namaza II. S. de katıldı ve ağladı. Namazı Hâce-i Sultânî Atâullah Efendi:

— Er kişi niyetine!

diyerek kıldırdı. Yüz binin çok üstünde bir asker ve halk kalabalığı, Cihan Padişahı'nın cenâze namazına katıldı. Belgrad şehri ve kalesi, 45 yıl önce Kaanûnî Sultan Süleyman tarafından fethedilmişti.

Son yıllarda ordudaki Yeniçeri sayısı artmış, 12 300'e yükselmişti. Diğer Kapıkulu Ocakları'nda da 5 885 asker vardı. Bunlardan Yeniçeriler'e 2 000 akça, diğer Kapıkulu askerine 1 000 akça "cülûs bahşişi" dağıtıldı. Ancak Yeniçeriler, 2 000'er akça daha istiyorlardı. Üstelik Belgrad'da fazla para bulunmadığı için, bâzı ortalar bahşiş alamamışlardı. Bu sûretle cülûs bahşişi mes'elesi Istanbul'a kaldı. Ordunun çok küçük bir kısmını teşkil etmekle beraber, Istanbul'da bulundukları için bütün kudret ve nüfuzu kendilerinde toplayan

SELİM II : İkinci Sultan Selim, babası cihan padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefatını bildiren nâmeyi okuyor

Yeniçeriler, büyük bir memnuniyetsizlik içinde Belgrad - İstanbul yolunu almaya başladılar. Kaanûnî'nin cenâzesi, ordunun önünden İstanbul'a sevkedilmişti. 400 asker cenâzeye muhâfızlık ediyor, başlarında 4. Vezir Ahmed Paşa ile eski Mısır beylerbeyisi Vezir Sofu Ali Paşa bulunuyordu. Orduy-ı Hümâyûn, 5 gün Belgrad'da kaldı ve 31 ekimde hareket etti. Başında II. Sultan S. bulunuyordu. Ancak bütün nüfuz, dâmâdı Sokollu Mehmed Paşa'da idi. II. S., Sokollu'yu sadâret makamında bırakmıştı. Yeniçeriler de patırdı çıkarmak için İstanbul'a varmayı bekliyorlardı. Çünkü yolda, tımarlı sipahiler ordudan ayrılacak, dirliklerine gidecek, ortada Türk Ordusu'nu temsîlen yalnız Kapıkulu Ocakları kalacaktı. Kapıkulu Ocakları'nın üçte ikisini de Yeniçeriler teşkil ediyordu.

Şeyhulislâm Ebussuud Efendi, İstanbul'daydı. Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Şeyhulislâm'ın iki yardımcısı, Hâmid ve Pervîz Efendiler, Ordu ile berâberdiler ve usûlen pâdişahın yanında at sürüyorlardı. Belgrad'dan hareket edildiğinin ertesi günü, 1 kasımda, Semendire konağında, II. S., her iki kazaskeri de azletti. İstanbul kadısı Kadı - zâde Ahmed Efendi Rumeli kazaskeri, Bursa kadısı Muallim - zâde de Anadolu kazaskeri oldu. İstanbul kadılığına eski Mısır kadısı Mevlânâ Hasan Efendi, Bursa kadılığına da Kütahya kadısı Abdullah Ağa - zâde Molla Çelebi - Efendi getirildi. "Silsile-i ulemâ yürümesi" denen bu değişiklikte, II. S. kadar, hocası Atâullah Efendi'nin de te'siri olmuştur. II. S.'in azledilen kazasker efendilerle ihtilâfı, içki yasağının devam edip etmemesi mes'elesiydi. Bir kaç yıl önce içki yasağı konmuş, fakat kaldırılmasının münâsib olacağını söyleyince kazaskerler kabûl etmemişler, bunun üzerine görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.

Kaanûnî'nin cenâzesi, ordudan bir hafta önce, 28 kasımda İstanbul'a varmıştır. Süleymaniye Camii'nde yeniden cenâze namazı kılınmış ve yüzbinlerce İstanbullu'nun en samimî teessürleriyle katıldıkları muhteşem bir dinî tören yapılmıştır. Şeyhulislâm Ebussuud Efendi ile Nakıybuleşrâf Taşkendli Muhterem Efendi, cenâze namazında imamlık etmişlerdir. Kaanûnî, Süleymaniye'deki türbesine gömülmüştür. Devrin büyük şâiri Bâkî'nin Kaanûnî'ye mersiye olarak yazdığı *Terkîb-i Bend,* bu andan itibâren bütün imparatorluğa yayılmış ve okunmuştur.

4 aralık 1566 günü Ordu, Halkalı'ya varmıştır. Ertesi gün İstanbul'a girilecekti. Bu gece Yeniçeriler, ertesi gün ne şekilde ayaklanacaklarını müzâkere etmişlerdir. Bu müzâkere, büyük tarihçi Selânikli Mustafa Efendi tarafından öğrenilmiş ve Sokollu'nun sır kâtibi meşhur Feridun Bey'e bildirilmiştir. Ancak Sokollu'nun bu hâdiseyi padişaha bildirmediği ve tedbir almadığı anlaşılmaktadır.

5 aralık 1566 günü Ordu, padişah, vezîr-i âzam ve vezirlerle İstanbul'a varmıştır. Ordunun, başında Kaanûnî olduğu halde İstanbul'dan ayrıldığı tam 7 ay, 5 gün olmuştu. II. S.'in İstanbul'dan hareketinden de 2 ay, 3 gün geçmişti. Padişah, sarayına gitmek isterken, Yeniçeriler tarafından yolu kesilmiştir. Bunun üzerine II. S. :

— Cümle bahşiş ve terakkıyleri verilsin, makbûl-i hümâyûnumdur, demek sûretiyle patırdıyı yatıştırmış ve Topkapı Sarayı'na gidebilmiştir. Sokollu, yeni hükümdara isbat etmiştir ki, arz edeceği tedbirler kabûl olunmadığı takdirde, bu tedbir ve teklifler, şu veya bu sûretle gene gerçekleşir. Bu andan itibaren Sokollu'nun tam bir diktatörlük kurabilmek ve hükümdarı devlet işlerinden mümkin olabildiği derecede uzak tutmak için, Yeniçeriler'e, taraftarı olan vezir ve devlet adamlarına sıkı sıkıya yapıştığı görülecektir. Vezîr-i âzam'ın bu tutumu, az zamanda imparatorlukta büyük bir muhâlefetin doğmasına yol açacak, ulemâ, bâzı vezirler ve kumandanlar, Sokollu'nun karşı safında yer alacaklardır. Bu vaziyet, Sokollu'nun öldürülmesine kadar 13 yıl devam edecektir. İki tarafın pek amansız geçen ve devlete son derece zararlı olan mücadelesinin başlıca safhalarını, sırası geldikçe göreceğiz.

7 aralıkta, Kapıkulu Ocakları'na, istedikleri fazla bahşiş verildiği gibi, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak ulemâ sınıfına da cülûs bahşişi ödenmiştir.

Padişahın ve vezirlerin İstanbul'a gelmesiyle, Vezir İskender Paşa'nın saltanat nâipliği demek olan İstanbul muhafızlığı görevi sona erdi. Hunkâr çavuşları (padişah yâverleri), II. S.'in cülûsunu bildirmek üzere İran'a, Venedik'e, Fransa'ya ve başka devletlere gönderildi. İstanbul'a gelen II. S.'in yaptığı ilk işlerden biri, dâmâdı Piyâle Paşa'yı kapdân-ı deryâlıktan vezirliğe yükseltmek oldu. Müezzin - zâde Ali Paşa, kapdân-ı deryâ oldu. Sokollu, şüphesiz Piyâle Paşa gibi

devrin en büyük ve muzaffer kumandanının kubbe - nişin vezir olmasını hoş karşılamadı. Fakat mânî de olamadı (Hammer, VI, 305). Şeker Bayramı'nda Kırım Hânı'nın 2 oğlu İstanbul'a geldi. Padişahın hem cülûsunu, hem bayramını tebrik ettiler (Hammer, VI, 307).

II. S., İstanbul'da 6 ay, 18 gün kaldı. 22 haziran 1567'de Edirne'ye gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. 1567 - 1568 kışını Edirne'de geçirdi. 16 şubat 1568'de Edirne'de Şâh Tahmasb'ın fevkalâde büyükelçisi Şahkulu Hân'ı kabûl etti. Şâh Tahmasb'ın elçisinin kabûlü, dünyanın birinci ve ikinci devletleri olan Türkiye ile İran'ın ihtişam yarışına çıktıkları bir gösteri oldu. Edirne'de bulunan Almanya, Fransa, Venedik, Lehistan büyükelçileri, Dubrovnik, Erdel, Boğdan ve Eflâk mümessilleri gibi Avrupalılar, bu gösteriyi hayretle seyrettiler. Şahkulu Hân, bir Âzerî Türkü idi. İran'ın Revân beylerbeyisi bulunuyordu (Hammer, VI, 321). 1 000 kişilik bir maiyyeti vardı. Bunlardan 120'si İran'ın Türk asılzâdeleri olup, elbiselerinin düğmeleri elmastandı. Arkalarından 200 Türkmen atlısı geliyordu ve sırmalı cepkenler giymişlerdi. Bunları İran'ın Türkiye ile ticâret yapan büyük tâcirleri tâkıyb ediyordu. 1 700 hayvan, sefaret hey'etinin ağırlıklarını taşıyordu. II. S.'e ve Osmanlı ileri gelenlerine getirilen hediyeler, 44 deve yükü tutuyordu. Kalabalık bir Safevî mehter takımı, hey'etin önünden yürüyordu.

Şahkulu Han'ın II. S.'e sunduğu hediyelerin değeri, milyonlarca altın tutuyordu. Bunların başlıcaları şunlardı : Hazret-i Ali'nin elyazısı olduğu söylenen bir *Kur'ân*, tezhipli, minyatürlü ve cildi murassâ (elmaslı) Firdevsî'nin *Şeh - Nâme*'si, 20'şer dirhem ağırlığında iki inci ve armut büyüklüğünde bir lâl (Bedahşan yakutu), 8 Çin kâsesi, ipek halılar ve seccâdeler, 40 av şahini, atlar, silâhlar...

Rumeli beylerbeyisi İsfendiyâroğlu Prens Şemsî Paşa, Şahkulu Han'ı Edirne dışında karşılamıştı. Şahkulu, Osmanlı askerinin haşmetini görünce kıskanmış ve :

— Bu leşgerin ârâyiş-u nümâyişi hemân bir düğün halkına benzer, demiştir. Çok zekî olan Şemsî Paşa :

— Evet, diye cevap vermiştir. Çaldıran'dan Taclı Hânım'ı gelin getiren bu askerdir!

Şah Tahmasb'ın bu muhteşem sefâret hey'eti görevinde başarı göstermiş, II. S.'in saltanatı müddetince Osmanlı - Safevî sulhu bozulmamıştır. Yeni padişahın Avrupa'ya mı, İran'a mı yürüyeceği bilinmediğinden, Kaanûnî'nin ölümünden sonra Şah, uzun müddet tereddüt içinde kalmıştı.

Şahkulu Han'ın kabûlünden ertesi günü de Türkiye ile Almanya arasında Edirne Muâhedesi imzalanmıştır. 17 şubat 1568 tarihli bu muâhede, 1 haziran 1562 Türk - Alman anlaşmasının esaslarını te'yîd ediyordu. Bu muâhedeyi elde edebilmek için, İmparator II. Maximilian'ın Verantius, Teuffenbach ve von Wysz adlı murahhasları, 7 aydan beri Dîvân-ı Hümâyûn ile müzakerede idiler. Bu müddet içinde tam 14 konferans aktedilmişti. Edirne Muâhedesi'nin başlıca şartları şöyleydi : Almanya, eski Macaristan krallığının işgal altında bulundurduğu kuzey şeridi için padişahı metbû tanıyor ve tâbilik alâmeti olarak yılda 40 000 duka (2 milyar TL.), 24 altın ve 4 gümüş vazo ve başka hediyeler takdîm etmeyi kabûl ediyordu. Muâhede 25 maddeydi ve Kaanûnî devrinde evvelce kabûl edilmiş bütün esaslar muhafaza ediliyordu (Hammer, VI, 314 - 6). Dîvân-ı Hümâyûn baştercümanı İbrahim Bey, muâhedenin İmparator tarafından tasdik edilecek sûretini almak üzere Viyana'ya gitti. İbrahim Bey, daha önce de Viyana'da bulunmuş ve II. Maximilian tarafından kabûl edilmişti (Hammer, VI, 319).

1568 sonlarında, Edirne'de Selimiye Camii'nin temelleri de atılmıştır. Bu yıllarda, 19 eylûl 1569'da İstanbul'da büyük bir yangın olmuş, birçok yerler yanmıştır. İstanbul yangınlarından, yangının söndürülmesinden ve âsâyişin muhâfazasından Yeniçeri Ağası sorumluydu. Bu sırada bu makamda Sokollu'nun dâmâdı olan Câfer Ağa bulunuyordu. Câfer Ağa, yangın sırasında hastaydı, yangına gelemedi. Bundan dolayı azledildi ve yerine Emîr-i Âhûr (İmrahor) Siyâvuş Ağa getirildi. Bu İstanbul yangını, Yahudi mahallelerinden, Haliç kıyılarından çıkmış ve tam bir hafta sürmüştür.

18 ekim 1569'da II. Sultan S., babasının Fransa'ya bahşettiği "kapitülâsyon" denen imtiyazları tasdik eden bir muâhedeyi Fransa'ya bahşetmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn ikinci tercümanı Mahmud Bey, Paris'e, Fransa kralı IX. Charles'a yollandı. II. S., Kral'ın kızkardeşi Prenses Marguerite'i, Erdel prensi (eski Macaristan kralı) Sigismund için istiyordu. Dîvân-ı Hümâyûn, bu sâdık prensini, Lehistan kralı yapmak niyetindeydi. Mahmud Bey'den sonra, ertesi yıl, 27 eylûl 1569'da, bu defa Dîvân-ı Hümâyûn baştercümanı İbrahim Bey, Paris'te IX. Charles tarafından kabûl edildi (Hammer, VI, 334).

II. S., Eflâk voyvodası Mirçe'yi azletti, Yerine Haleb'de bulunan kardeşi Aleksandr tâyin olundu. Mirçe, annesiyle berâber Konya'ya sürüldü ve az zaman sonra bu şehirde öldü (Hammer, VI, 329).

II. S., dâmâdı Sokollu'yu azletmeyi düşünmedi. Fakat zaman zaman, Sadrâzam'ın nüfuzunu dengede tutacak tedbirler alıyordu. Sokollu, bütün Osmanlı tarihinde, bir padişahın bütün saltanatı boyunca iktidarda kalan ikinci ve sonuncu sadrâzamdır (ilki, Yıldırım devrinde sadrâzam olan Çandarlı - zâde Ali Paşa). V. Murad'ın 3 aylık saltanatını hesaba katmasak da olur. Gene Sokollu, 3 batıdan padişah (Kaanûnî - II. S. - III. Murad) zamanında iktidarda kalan tek Osmanlı sadrâzamıdır. Çandarlı - zâde Ali Paşa da 3 batından hükümdar (I. Murad - Yıldırım - Emîr Süleyman) zamanında iktidarda kalmışsa da, Osmanlı tarihçileri, Süleyman Çelebi'yi padişah saymamaktadır. Sokollu, bu imtiyazlı vaziyetini biliyordu ve bu hususta Tanrı'nın lütfuna mazhar olduğunu açıkça söylemiştir. Gene Sokollu, Osmanoğulları'nın saltanatının Cenâb-ı Hak tarafından "ebedî" olarak takdîr kılındığını ileri sürmüştür (Hammer, VI, 323).

Yemen meselesi (1567 - 1569) :

II. S. tahta geçtiği zaman, Rıdvan Paşa Yemen beylerbeyisi idi. 1565'te, Gazze sancak beyliğinden bu makama getirilmiş olan Rıdvan Paşa, Karaşâhin Mustafa Paşa'nın oğludur. Beylerbeyi, Güney Yemen'de Taaz (Ta'azz)'da oturuyordu. Zeydî İmamı'nın liderlik ettiği Yemen Arabları, ülkenin büyük kısmına hâkimdi ve Türk hâkimiyetini gittikçe kıyılara doğru itiyorlardı. Öyle ki, II. S. tahta çıktığı zaman, ülkenin pek küçük bir kısmı beylerbeyinin idaresinde bulunuyordu. Rıdvan Paşa, değerli bir askerdi. Babası Karaşâhin Mustafa Paşa da Yemen beylerbeyiliğinde bulunmuş olduğu için, ülkeyi iyi tanıyordu. Beylerbeyi olur olmaz, 1565 şubatında Dîvân-ı Hümâyûn'a bir rapor verdi ve ciddî tedbirler alınmadığı takdirde, ülkenin elden gitmek üzere bulunduğunu bildirdi. Rıdvan Paşa'dan önceki Yemen beylerbeyisi Mahmud Paşa, İstanbul'daydı. Dîvân-ı Hümâyûn, Mahmud Paşa'dan bir rapor istedi. Paşa, Yemen'in çok geniş olduğunu,

arazinin dağlık olması ve yol bulunmaması sebebiyle tek elden idâre edilemiyeceğini, iki eyâlete ayrılmasının yerinde olacağını bildirdi. Dîvân, bu teklifi kabûl ve Yemen'i iki eyâlete taksîm etti. Bu da, ülkenin bütün bütün elden çıkmasına sebep oldu. Zira otorite parçalanmıştı. Mahmud Paşa'nın bu teklifini, çok kıskandığı halefi Rıdvan Paşa'yı düşürmek için yaptığı muhakkaktır. Bunun üzerine Rıdvan Paşa geri çağrıldı.

Ülke, şu şekilde iki eyâlete bölündü: "Tihâme" denen Kızıldeniz sâhilleri, merkezi Zebîd olmak üzere Yemen Beylerbeyiliği'ni, "Cebel" denen iç dağlık bölge de San'â Beylerbeyiliği'ni teşkil edecekti. Birincisine Hasan Paşa, ikincisine de Murad Paşa tâyîn olundu. Şimdi İmam Mutahhar'ın karşısındaki Türk kuvvetleri ikiye ayrılmıştı. Rıdvan Paşa'nın yerine geçen Hasan Paşa, İmam'a yenildi ve topraklarını bıraktı. Aden, Lahc ve Hadramût'a da hâkim olan Murad Paşa ise, Zebîd'de tutunamadı; güneyde Taazz'a çekildi. Fakat yolda Zeydîler tarafından öldürüldü. Bir Türk beylerbeyisinin âsîler tarafından öldürülmesi, çok mühim bir olaydı. 16 ağustos 1567'de Zeydîler, San'â'yı da Türkler'den aldılar. Şehirdeki küçük Türk garnizonu teslim oldu. 7 ekimde Taazz'ı alan İmam Mutahhar, daha da güneye indi. Bâbulmendeb Boğazı'nın kuzeyindeki Mohâ limanını da aldı, Aden'e dayandı. Hasan Paşa Zebîd'e geldi. Ancak çok zorlukla tutunuyordu. Dîvân'a, ülkenin elden çıktığını, Zebîd'i bile güçlükle tuttuğunu arzetti (Hammer, VI, 364 - 7).

Müşkil anlarda büyük adamlar iş başına getirilir. Dîvân, 16 aralık 1567'de Özdemiroğlu Osman Paşa'yı, San'â beylerbeyiliğine tâyin etti. Osman Paşa'nın, Habeşistan ve Yemen'deki faâliyet ve büyük başarıları, herkesce biliniyordu. Bu ülkeleri pek iyi ve pek yakından tanıyan büyük bir askerdi. Osman Paşa'nın babası Özdemir Paşa, San'â fâtihiydi. Bir müddet önce Habeş beylerbeyiliğinden alınmış olan Osman Paşa, Mısır'da oturuyordu. Koca Sinan Paşa, Mısır beylerbeyisi idi. Şam (Suriye) beylerbeyiliğinde ise Lala Kara Mustafa Paşa bulunuyordu. Dîvân, ana tarafından Abbâsîler'den olması dolayısıyla Arablar arasında nüfuzu bulunan Osman Paşa'dan başka, Lala Mustafa Paşa'yı da Yemen'e göndermeye karar verdi. Serdâr (başkumandan) sıfatıyla Yemen'e gidecek olan Mustafa Paşa, âsîleri temizleyip Şam'a dönecekti. Dîvân-ı Hümâyûn'un bu husustaki kararı 30 aralık 1567'de çıktı. Âsîler tarafından şehîd edilen Murad Paşa, Mustafa Paşa'nın akrabası idi. II. S.'in lalası olan ve ona taht yolunu hazırlayanların başında gelen Mustafa Paşa, padişah tarafından tutuluyordu. Akrabası olmakla beraber, Sokollu Mehmed Paşa, bu hârikulâde zekî, şeytana külâhını ters giydiren kumandandan ürküyor ve Rüstem Paşa gibi, Mustafa Paşa'yı Istanbul'dan uzak tutmaya gayret ediyordu. Mustafa Paşa, Osman Paşa'nın âmiri idiyse de, ülkeyi çok iyi tanıması bakımından, gerçek sevk-u idâre, esâsen Mustafa Paşa'dan üstün bir asker olan Osman Paşa'da kalacaktı. Hasan Paşa da henüz ülkedeki iki beylerbeyilikten birini muhâfaza ediyor, Osman ve Mustafa Paşalar'ı bekliyordu. Vezirlikle (mareşal rütbesiyle) Yemen'e hareketi emrolunan Lala Mustafa Paşa, Hasan Paşa'nın da âmiriydi. Lala, uzun müddet Şam'da hazırlık gördü. Arzusu üzerine Osman Paşa, öncü olarak, Kahire'den Yemen'e hareket edecekti.

Kahire'de, imparatorluğun birinci eyâleti olan Mısır'ın başında, Mahmud Paşa'nın yerine beylerbeyi olan Koca Sinan Paşa bulunuyordu. Lala Mustafa Paşa'nın rakıybi, amansız düşmanı, kindar, câhil, inatçı, gaayetle kendini beğenmiş, entrikacı bir adamdı. Bu vaziyette Sokollu, akrabası olan Mustafa Paşa'yı değil, Sinan Paşa'yı tuttu. Biliyordu ki, Mustafa Paşa, Sinan Paşa'dan çok daha üstün bir askerdir. Yemen'i yeniden fethederse, askerî ünü büsbütün büyüyecek, Istanbul'a kubbe-nişîn olarak gelip Sokollu'nun karşısına dikilecekti. Sokollu, Sinan Paşa'yı Mustafa Paşa'nın karşısına koymalıydı ki, Lala Paşa, kendisiyle uğraşmaya vakit ve fırsat bulamasın. Gerçekten olaylar, aynen Sokollu'nun tahmin ettiği gibi gelişti. Kahire'deki Mısır beylerbeyisinin muhteşem sarayında aktedilen harb meclisi, Sinan Paşa'nın Lala'nın can düşmanı olduğunu ve onun Yemen'deki harekâtını kösteklemek için elinden geleni yapacağını ortaya koydu. Sinan Paşa, Sadrâzam'ın desteğinden emindi. Fakat Lala Paşa'yı da II. S. tutuyordu. Üstelik Sokollu'nun bütün muhâliflerinden de yardım bekleyebilirdi. Hele ulemâ sınıfı, hemen hemen tamamıyla Sadrâzam'ın muhalifiydi. Kahire'deki harb dîvânı, Sinan Paşa'nın başkanlığında toplanmış, Süveyş Kapdanı Kurdoğlu Hızır Reîs, Mısır defterdârı Çivi-zâde Mahmud Efendi, Mısır müftüsü Şeyh Mehmed Efendi de katılmışlar, Yemen seferinin çeşitli yönlerini planlamışlardı. Serdâr Mustafa Paşa'ya Istanbul'dan asker verilmiyordu. Askerini, Mısır ve Suriye eyâletlerinden alacaktı. Hızır Reîs, İndonezya'ya hareket etmek üzereydi. Yemen seferi üzerine, İndonezya seferi geri bırakıldı. Süveyş Kapdânı, yâni Hind Okyanusu ve ona bağlı denizlerdeki en büyük Türk amirali, Lala Mustafa Paşa'nın emrine verildi. Hızır Reîs, 15 harb gemisiyle Serdâr'a refakat edecekti. Mekke emîri Şerîf Ebû-Numeyy'e emir yazıldı, 1 000 deveyi Serdâr'a verilmek üzere hazırlaması bildirildi. Karaman beylerbeyisi Murad Paşa, Konya'dan Şam'a gönderildi. Lala Paşa'nın yokluğunda, Suriye eyâletini vekâleten idâre edecekti.

Kahire'deki harb dîvânında bulunan asrın büyük tarihçisi Âlî, Dîvân-ı Hümâyûn'un Yemen mes'elesi üzerine çıkardığı bütün fermanları teker teker okudu. O zaman kıyâmet koptu. Türk devlet idaresinin kargaşalığa doğru gittiğini gösteren bu fermanlardan on ikisi Mustafa Paşa'ya, on biri Sinan Paşa'ya, yedisi Osman Paşa'ya yazılmış ve Sokollu tarafından öyle bir şekil verilmişti ki, Paşalar arasında salâhiyet anlaşmazlığı çıksın ve birbirlerini yemek sûretiyle, hiçbiri büyük başarı kazanıp karşısına rakıyb olarak dikilmesin. Gerçekten fermanlarda, dikkat çekici tezatlar mevcuttu. Meselâ Mustafa Paşa'ya gönderilen fermanlardan biri, Paşa'nın Mısır askerinden 4 000 kişi almasına müsaade ediyor, Sinan Paşa'ya yazılan fermanda ise, Lala'ya 400 asker verilmesi emrolunuyordu. Bunun üzerine, fecî bir mücâdele başladı. Sokollu'ya dayanan Sinan Paşa, bizzat II. S.'e bir nâme yazıp, akıl almaz iddialarda bulundu ve müstakbel Kıbrıs fâtihini, Lala Mustafa Paşa'yı, kendisini öldürtmek ve Memlûk sultanı Kansu Guurî'nin torunu olan zevcesinden doğmuş oğlu sancak beylerinden Mehmed Bey'i Mısır sultanı ilân etmek niyetinde bulunduğunu bildirdi. Her iki paşanın, karakteri göz önünde bulundurulursa, Sinan Paşa'nın yazdıklarının tamamen iftira olduğunda tereddüt edilemez. Tabiî Sinan biliyordu ki, padişah, mektubu Sokollu'ya gösterip fikrini soracak, Sadrâzam da işine geldiği gibi konuşacaktı. Ancak II. S., belki enerjik bir şahsiyet değildi, fakat budala olmaktan çok uzaktı. Paşalar arasındaki rekabetin bütün tafsilâtını biliyordu. Sinan Paşa'nın jurnaline kulak bile asmadı. Ancak Sokollu, serdârı azlettirmek için, pâdişâh üzerindeki tazyikini gittikçe arttırıyordu.

Sinan Paşa, Arnavut devşirmesiydi ve henüz Arnavutluk'ta câri olan âdetlerden kendini kurtaramamıştı. Mustafa Paşa'yı kardeşi Ayas Paşa'nın kaatili olarak görüyor, ne pahasına olursa olsun, Lala Paşa'yı imha etmek istiyordu. Şöyle ki: Sinan Paşa'nın kardeşi Erzurum beylerbeyisi Ayas Paşa, Şehzâde Bâyezid'e taraftar olmakla itham edilip başı vurulmuştu. Şehzâde Bâyezid olayında da Lala Paşa en büyük rolü oynadığı için Sinan Paşa, Mustafa Paşa'dan intikam almak niyetindeydi. Sokollu, Serdâr'ın askerini ve parasını Istanbul'dan değil, Mısır'dan almasını emrederken, şüphesiz bütün geleceği tahmin etmişti. Olayların şâhidi olan büyük tarihçi Âlî, bunu açıkça yazmakta ve Sokollu'nun "Cenâb-ı Saltanat'ın (II. S.'in) Mustafa Paşa hakkındaki hüsn-i zannının zâil olması"nı istediğini ileri sürmektedir. Nitekim aylar geçti, Lala Paşa bir türlü askerini düzüp tahsisatını alamadı. Sinan Paşa, elindeki karışık ifadeli fermanlara dayanıyor, bin bir güçlük çıkarıyordu. Dîvân, Haleb eyâletinin yıllık vergi fazlası olarak Istanbul'a göndereceği 100 000 altının (5 milyar TL.) sefer masrafı mâhiyetinde Lala Mustafa Paşa'ya verilmesini emretmişti. Fakat ihtimal Sadrâzam'a yaranmak istiyen Haleb Beylerbeyisi, bu parayı bir türlü göndermedi. Bu para gelemeden Mustafa Paşa'nın hareket etmesi imkânsızdı. Üstelik emrine 15 harb gemisi verilmişti. Fakat şiddetle muhtaç olduğu nakliye gemileri verilmiyordu. Yaz geliyordu. Bu mevsimde Yemen'de askerî harekât yaman olacak ve Türk askeri, düşmandan fazla sıcaktan kırılacaktı. 5 ay kadar Şam'da oyalanıp Kahire'ye gelen Lala Paşa'nın Sinan Paşa ile münakaşaları, devlet otoritesini incitecek mâhiyetteydi. Mustafa Paşa, Dîvân'dan aldığı fermanları gösterip şu kadar asker, bu kadar mühimmat isterim dedikçe, Sinan Paşa, onun karşısına, aksi mealde başka fermanlarla çıkıyordu. İki tarafın ileri sürdüğü rakamlar arasında hiçbir nisbet yoktu ki, uyuşma hâsıl olsun. Lala Paşa, Mısır Beylerbeyisi'nden 4 000 asker ve iki yıllık mühimmat istiyor, Sinan Paşa ise 500 asker ve 3 aylık mühimmat vereceğini söylüyordu. Sinan Paşa rakıybini Yemen'e gitmek istemeyip, Mısır'da eğlenmekle itham ediyor, Lala Paşa ise, rakıybini Dîvân'ın emirlerini çiğnemekle suçlandırıyordu. Dîvân-ı Hümâyûn, iki kumandanın bu mealdeki şikâyet-nâmeleri karşısında şaşırmıştı.

Dîvân'ın müdahalesi olmaksızın Sinan ve Mustafa Paşalar'ın anlaşmalarının, netice itibâriyle Lala Paşa'nın Yemen'e hareketinin imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Ancak Dîvân'ın başındaki Sokollu, zâten mes'eleyi uzatmak ve rakıyblerini yıpratmak istiyordu. Yoksa Dîvân'ın bir tek fermanı ile yer yerinden oynar, on binlerce asker ve milyonlarca altın bir anda ortaya yığılabilirdi. Son derece zekî bir adam olan Osman Paşa ise, Mustafa Paşa'nın tarafını tutuyor, Mısır beylerbeyiliği Serdâr'a tevcih edilmedikçe, işin sürüncemede kalmaya mahkûm olduğunu telkin ediyordu. Kendisini Mısır'dan attırmak istiyen bu propaganda karşısında Sinan Paşa kızıyor, bocalıyor, fakat Mısır'da pek nüfuzlu olan Osman Paşa'ya bir şey yapamıyordu. Lala Mustafa Paşa gibi bir adam bile itidalini kaybediyor, alenen Sinan Paşa'ya, akrabası olan Sokullu'ya, hattâ Sokullu'yu babası II. S. nezdinde bu derece koruyan zevcesi İsmihan Sultan'a küfürler ediyordu. Bir Osmanoğlu'na küfür etmek, şüphesiz ciddî bir cürüm teşkil ediyor, Sinan Paşa'nın jurnallerini pâdişâha arz eden Sokollu, Lala Paşa'nın serdarlıktan azli için hükümdarı ikna etmeye başlıyordu.

Dîvân-ı Hümâyûn, 28 nisan 1568'de Yemen'deki her iki eyâleti tekrar birleştirdi. Özdemiroğlu Osman Paşa, her ikisinin de başına getirildi. Hasan Paşa'dan beylerbeyilik alındı, fakat şimdilik Zebîd muhâfızı olarak Yemen'de kalması emrolundu. Lala Mustafa Paşa ise, 13 mayısta Kahire'ye gitmek üzere ancak Şamdan hareket edebilmişti. Büyük tarihçi Âlî de, dîvân kâtibi olarak Paşa'ya refakat ediyordu. Özdemiroğlu, Kahire'de Serdâr'ı bekliyordu. Fakat Sinan Paşa, Lala Paşa ile Özdemiroğlu'nun arasını açmayı, ilk hedef olarak tasarlıyordu. Özdemiroğlu'nun derhal Yemen'e hareket etmesi için, Sokollu vasıtasıyla, Dîvân'dan hüküm çıkarttı. Osman Paşa, Süveyş'te askerini gemiye bindirip, deniz yoluyla Yemen'e yollandı. 4 000 askeri ve 17 gemisi vardı. Şamda 4,5 ay geçiren Mustafa Paşa ise, 3 ay da Kahire'de oyalandı. Bu müddet içinde hemen bütün vaktini, Sinan Paşa ile mücadeleye harcadı.

Sokollu Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e gitmek istemediği için oyalandığı husûsunda Dîvân'ı ve II. S.'i nihâyet ikna etti. Lala Paşa, serdârlıktan alındı. Yerine Sinan Paşa, vezir pâyesiyle Yemen üzerine serdâr oldu. Sinan Paşa, Yavuz'un kızını kızı olan bir hanım-sultan'la evliydi. Yâni zevcesi, II. S.'in hala kızıydı. Onun için hânedâna yakındı. Fakat II. S., Sokollu'nun baskısına dayanabildiği müddetçe daima Lala Paşa'yı tutmuştur. Lala Mustafa Paşa, Istanbul'a çağrıldı. Az sonra 6. vezir olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi. Diğer kubbe vezirleri, yâni Dîvân'ın en yüksek üyeleri şunlardı: Vezîr-i âzam Dâmâd Sokollu Mehmed Paşa, 2. Vezir Dâmâd Pertev Paşa, 3. Vezir Dâmâd Piyâle Paşa, 4. Vezir Dâmâd Ahmed Paşa, 5. Vezir Dâmâd Zâl Mahmud Paşa, 6. Vezir Dâmâd Lala Mustafa Paşa.

Bu sûretle Sokollu'nun ve Sinan Paşa'nın siyâsî ümidleri gerçekleşmiş olmuyordu. Gerçi Lala Mustafa Paşa'nın "Yemen Fâtihi" olarak anılmasının önüne geçilmişti. Bu pâyeyi Sinan Paşa almaya hazırlanıyordu. Halbuki Yemen'i, evvelce olduğu gibi bu defa da Özdemiroğlu fethedecekti. Fakat onun âmiri olan Serdâr Vezir Sinan Paşa, unvanı kapmaya çalışacaktı. Hepsi bu kadar! Yoksa Lala Paşa gibi bir adamın Dîvân-ı Hümâyûn'a girmesi, Sokollu için çok daha mühim bir tehlikeydi. Nitekim bu husus aşağıda Kıbrıs'ın fethi bahsinde daha iyi anlaşılacaktır. Sokollu'nun maksadı, yakın akrabası Mustafa Paşa'yı öldürtüp kurtulmaktı. "İtâ'at-i emr etmiyen kulun siyâseti (idamı) vâcibâtdandır" diyor, fakat II. S., Lala Paşa'nın Yemen'e gitmemesinin gerçek sebebini bildiği, onun harb meydanından kaçacak adam olmadığına emin bulunduğu için, dâmâdının söylediklerine kulak asmıyordu. Mustafa Paşa'nın Yemen serdârlığı nazariyede kalmış ve 7,5 ay sürmüştü. 15 ağustos 1568 tarihli Dîvân emri, serdârlığı Mustafa Paşa'dan almış ve vezaret rütbesiyle Sinan Paşa'ya vermişti. Mustafa Paşa'nın makamından uzaklaştırılması, basit bir azilden ibâret değildi. Çünki vezirlik rütbesi alınmış, tekrar beylerbeyiliğe indirilmişti. Ancak Istanbul'a gelen Paşa, II. S.'in teveccühü ve zekâsının kudreti sâyesinde tekrar vezirlik rütbesini alıp Dîvân'a girebilmişti. Sokollu, sonunda mağlûb olmakla beraber, uzun zaman işin arkasını bırakmadı. Bu defa, Lala Mustafa Paşa'nın Şam beylerbeyisi iken Suriye eyâletinde yaptığı sözde yolsuzlukları teftiş ettirmek istedi. Bursa sancakbeyi Abdurrahman Bey'in başkanlığında, Şam ve Mekke kadılarından müteşekkil bir teftiş hey'etini, bu hususta tahkikatla görevlendirdi. Sokollu, bu tahkikatın sözde selâmeti için Lala'yı Şam eyâletinden azletmişti. Lala Paşa, Mısır'da iken ona vekâlet eden Karaman beylerbeyisi Murad Paşa, asaleten Şam beylerbeyisi oldu. Teftiş ve tahkikat aylarca devam etti. Hey'et, Mustafa Paşa'yı

birçok defalar sorguya çekti. Tahkikat dosyası tekemmül etti ve Dîvân-ı Hümâyûn'a sunuldu. Sokollu, Mustafa Paşa'yı bir de Dîvân huzûrunda sorguya çektirdi. Üstelik rakıybine eziyet etmek için, bu sorguyu mevkufen yaptırdı. Dîvân, Paşa'nın belirli hiçbir suçunu bulamıyor, fakat Sokollu'nun baskısıyla, bir türlü beraat kararı da veremiyordu. Nihâyet II. S.'in kesin müdâhalesi bu komediye son verdi (Tafsilât, Başbakanlık, Arşivi'ndeki 7 numaralı *Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Defteri* ile Âlî'nin *Künhü'l - Ahbâr*'ında mevcuttur).

Sokollu, Sinan Paşa'nın vaziyetini tahkim etmek için, onun serdârlık fermanını, bizzat Çavuşbaşı, yâni padişahın seryâveri ile Kahire'ye göndermişti. Çavuşbaşı'na 7 çavuş (padişah yâveri) refakat ediyordu. Sinan Paşa'nın serdârlık fermanı, Kahire'de merasimle bizzat Çabuşbaşı tarafından okundu. Bu hâdiseden bir hafta önce, Özdemiroğlu Osman Paşa, Yemen'e hareket etmişti. Sokollu - Sinan projesine, Osman Paşa'nın mahvı da dâhildi. Çünki baskıya boyun eğmeyen, müstakil ruhlu, dehâsına emin bir askerdi. Mustafa Paşa'nın yok edilmesi için II. S.'in iknâ edilmesi şarttı. Fakat henüz vezir olmayan Osman Paşa, bir punduna getirilip îdâm ettirilebilir, bir emr-i vâkı' yapılabilirdi. Lala Mustafa Paşa'yı tutmak cür'etinde bulunan sâbık Yemen ve Habeşistan fâtihini yok etmek için Sinan Paşa fırsat kolluyor ve Sokollu tarafından teşvik ediliyordu. Bu sûretle az kalsın müstakbel sadrâzam ve Kafkasya fâtihi, hayâtını kaybedecekti. Fakat daha Sinan Paşa, zerre kadar anlamadığı yeni vazifesine hareket etmeden önce Osman Paşa, Yemen'de harekâta başlamış ve büyük başarılar kazanmıştı.

Osman Paşa emrine verilmiş olan Süveyş kapdanı Kurdoğlu Hayreddin Hızır Reîs'in 17 harb gemisiyle Süveyş'ten hareket etti. Mekke'nin limanı olan Cidde'ye geldi. Orada süvâri birliklerini indirdi ve karadan Yemen'e gönderdi. Kendisi, piyâdesiyle beraber, Kızıldeniz'i baştan başa geçti, Hudeyde limanında karaya çıktı. Hasan Paşa'nın muhafaza etmekte olduğu Zebîd, Hudeyde'nin güney - doğusunda idi. Osman Paşa, yaptığı ilk incelemede, Hasan Paşa'nın iktidarsız bir adam olduğunu, bir sürü yanlış harekette bulunduğunu anladı. Hasan Paşa'yı Kahire'ye gönderdi. Yemen beylerbeyisi olarak eyâletine ayak bastığı için, Hasan Paşa'nın vekâletine lüzum kalmamıştı. Hasan Paşa, Kahire'ye can attı ve Sinan Paşa'ya sığınarak, Özdemiroğlu aleyhinde türlü tezviratta bulundu.

Özdemiroğlu, güneye doğru indi ve Taazz'ı Zeydîler'den aldı. Bu mühim kale, ancak 10 ay Zeydîler'in elinde kalmış oluyordu. Sinan Paşa, serdâr sıfatıyla Yemen'e ayak bastığı zaman, Özdemiroğlu, bir avuç kuvvetle oldukça sıkıntılı zamanlar yaşamış, mühimmatı tükenmiş, sıcaktan çok telefat vermişti. Sinan Paşa, yanına Hasan Paşa'yı alarak 5 ocak 1569'da Kahire'den hareket etmiş, Hicaz, Asîr ve Yemen'i kuzeyden güneye baştan başa geçerek Güney Yemen'de Taazz'a gelmiştir. Oradan, Özdemiroğlu'nun çok az bir kuvvetle kuşattığı Yemen'in Kahire kalesine hareket etmiş, İmam Mutahhar'ı kaçırarak 3 mayıs 1569'da Kahire kalesini almıştır.

Sinan ve Osman Paşalar'ın araları daha ilk anda açıldı. Çünki, zâten birbirlerine diş biliyorlardı. Osman Paşa, Serdâr'ın davetlerini kabûl etmedi ve otağına gitmedi. Zirâ bir sûikasdden korkuyordu. Serdârların, görevleri devâmınca padişaha mahsus salâhiyetlerle mücehhez oldukları malûmdur. Sinan Paşa da, herhangi bir bahaneyle Osman Paşa'yı idam ettirebilirdi. Sonradan hesap vermesi de pek müşkil değildi, çünki Sokollu'ya güveniyordu. Bunun üzerine Sinan Paşa, itaatsizlik ettiği gerekçesiyle Özdemiroğlu'nu azletti ve yerine Hasan Paşa'yı Yemen beylerbeyisi tâyin eyledi. Osman Paşa, Serdâr'ın emrine itiraz etmedi, askerini Sinan Paşa'ya bırakıp kara yoluyla İstanbul'a gitti. İstanbul'da adalet isteyecekti. Fakat orada Özdemiroğlu'nu, Sokollu'nun pek yaman olan intikam ve kini bekliyordu. Bu sûretle babası Özdemir Paşa'nın vazifesi dolayısıyla çocukluğu Arab ve Habeş topraklarında geçmiş, yerli dilleri, örf ve âdetleri bilen devrin en muktedir Türk kumandanı, Yemen'den ayrıldı. Sinan Paşa, Yemen'i Zeydîler'den temizlemekte devam etmek üzere daha bir müddet burada kaldı.

Sokollu, tahminleri hilâfına Mısır'da veya Yemen'de işi bitirilemeyen Özdemiroğlu'na büsbütün kızdı. 1569'un son aylarında şiddetli bir kışın hüküm sürdüğü İstanbul'a gelen Özdemiroğlu, Sadrâzam'ın emriyle, şehre sokulmadı. Zavallı Özdemiroğlu, maiyyetiyle beraber Edirnekapısı'nda sûrların önünde çadır kurup Dîvân-ı Hümâyûn'un cihanı yerinden oynatmaya muktedir emirlerini beklemeye başladı. Lala Mustafa Paşa, eski dostunu kurtardı. II. S.'le görüşen Lala, Paşa'nın ve babasının devlete yaptıkları hizmetleri anlattı. Padişah, dâmâdı Sokollu'nun gene şahsî hisleriyle hareket ettiğini kavradı ve Özdemiroğlu'nun şehre girmesine izin verdi. Bunun üzerine Sokollu ileri gidemedi. Kahramanlıkları ve askerî başarıları dolayısıyla halkın çok sevdiği, üstelik padişahın tuttuğu Özdemiroğlu'nu, bu mes'eleyi münasip zamanda tekrar ele almak üzere, afvetti. Konuşma gücü malûm olan Lala Mustafa Paşa, II. S.'e şöyle demişti:

— Padişahım, kulunuz Osman Paşa, devlet-i şâhânenize Sûdân, Habeşistân ve Yemen gibi memâliki ilhâk eyleyen Cennet - Mekân pederinizin sâdık kulu Özdemir Paşa'nın oğlu olup, babasının yoluna sülûk ederek Yemen'de nece muvaffakıyyet kazanmışdır. Elbet afv-ı şâhânenize lâyıkdır.

Bunun üzerine II. S., Özdemiroğlu'nun Basra beylerbeyiliğine tâyini için Sokollu'ya emir verdi. Bu sûretle genç ve muktedir kumandan Güney Irak'tan başka Küveyt, Necd ve Basra Körfezi yalılarını da içine alan bu geniş Türk eyâletinin başına yollandı. II. S., Sokollu'nun Özdemiroğlu'na diş bilediğini tamamen anlamıştı. Sadrâzam'a söylediği: "Osman Paşa'yı azletmekten hazer edesin!" sözü, bunu gösterir.

15 mayıs 1569'da Türkler, Yemen'i kuzeyden güneye yeniden fethedip Umman Denizi'ne dayanmışlar ve Aden'i almışlardı. Kurdoğlu Hızır Reîs'in denizden, sancak beylerinden Memi Bey'in karadan muhâsarasına dayanamayan Aden teslim oldu. Burada da Zeydî hâkimiyeti son buldu. Bundan sonra, az aşağıda İndonezya seferi incelenecek olan Kurdoğlu Hızır Hayreddin Reîs, Hadramût kıyılarını dolaşarak Türk hâkimiyetini te'yid etti. Zeydîler, Türk amiralini öldürmeye teşebbüs ettiler. Fakat Hızır Reîs, suikastçiden atik davrandı ve bir tek yumruğu, suikastçiyi öldürmeye kâfi geldi. Aden sancak beyliği, Hızır Hayreddin Reîs'in yeğeni olan Kurdoğlu Hüseyin Bey'e verildi.

Dağlık bölgede de âsî Arablar itaate alındı. Ülkenin iç kısmında Damar sancak beyi olan Abdi Bey, Zeydîler'i mağlûb etti. Ülke çok sarp olduğu için, çete muhârebesi yapılıyordu. Âsileri ele geçirip yok etmek çok zordu. Sıkışan âsiler, halk arasına karışıyorlar, ayırd edilemez hâle geliyorlardı.

26 temmuz 1569'da, ülkenin en büyük şehri olan San'â da Zeydîler'den geri alındı. 2 yıla yakın Zeydîler'de kalan San'â, Sinan Paşa kuvvetlerine mukavemet göstermeden teslim oldu.

SELİM II : Sultan Selim, Sokollu Mehmed Paşa'dan gelen ve babası Sultan Süleyman'ın ölümünü bildiren nâmeyi okuduktan sonra, üzüntü içinde

Harekât daha küçük nisbette olmak üzere ertesi yıl da devam etti. Artık şurada burada mukavemet yuvaları kuran âsîlerin te'dîbi işi kalmıştı. 18 mayıs 1570'de Kevkebân kalesi de fethedildi. İmam Mutahhar itaatlerini arzetti. Yemen'in iç bölgesinden bir kısım İmam'a bırakıldı. Şu şartla ki, devletin alelâde tâbi prensi olacak, bu tâbiiyetin bütün icâblarını yerine getirecekti. Bütün sâhil dâhil olmak üzere ülkenin en büyük kısmı, Aden ve Hadramût'taki Arab şeyhlikleri, beylerbeyinden emir alacaklardı. Hasan Paşa'nın böyle kaynaşan bir eyâlette umumî valilik yapacak iktidârı olmadığı anlaşıldı. Yerine Behrâm Paşa tâyin edildi. Behrâm Paşa'nın hem babası Kara Şâhin Paşa, hem de ağabeyi Rıdvan Paşa, Yemen beylerbeyisi olmuşlardı. Bu yüzden ülkeyi çok iyi tanıyordu. Behrâm Paşa, 21 mayıs 1570'te Zebîd'e geldi ve idareyi kudretli ellerine aldı. 1577'ye kadar 7 yıl, bu uzak eyâleti başarıyla idâre etti.

Serdâr Sinan Paşa, 1 mart 1571'de Yemen'in güney-batısında, Kızıldeniz üzerinde, Bâbu'l-Mendeb Boğazı yakınlarında Mohâ limanından askerini donanmaya bindirerek Yemen'i terk etti. Sinan Paşa'nın Yemen'de kaldığı müddet 1 sene, 10 aya yakındır. Kahire'den ayrılışından ise 2 sene, 2 aya yakın bir müddet geçmişti. Daha birkaç ay Arabistan'da oyalandı. Cidde'de karaya çıktı. Mekke'ye gidip haccetti. Mekke emîri Şerîf Ebû-Numeyy'in saygılarını kabûl etti. Hicaz'da birtakım idârî işlerle uğraştı. İmar işleri hakkında emirler verdi. Yanında, Kaanûnî zamanında Şehzâde Bâyezid taraftarı olduğu için îdam edilen kardeşi Erzurum beylerbeyisi Ayas Paşa'nın oğulları Mustafa ve İbrahim Beyler de bulunuyordu. Bunlar, sancak beyi idiler. Sinan Paşa, Yemen dönüşünde Mısır beylerbeyiliğinde bırakılmadı. Kubbe veziri olarak İstanbul'a çağrıldı. 7. ve sonuncu kubbe veziri olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi. Amansız rakiybi Lala Mustafa Paşa, 6. vezîr olarak Dîvân'da idi. Böylece Sokollu, çoğu muhâlifi olan kubbe vezirleri (2. Vezir Pertev, 3. Vezir Dâmâd Piyâle, 6. Vezir Lala Mustafa Paşalar böyleydi) arasına, bir tarafdârını sokmuş oluyordu. Sinan Paşa, Yemen'de sabırlı davranmış ve hizmet etmişse de, İstanbul'a gelip devlet mekanizmasının en yüksek kısmına yerleşmiş, son derece zararlı olmuştur.

Kurdoğlu Hayreddin Hızır Reis'in İndonezya seferi ve Hind Okyanusu meselesi (1568-69) :

Uzun yıllardan beri "Hind Kapdânı", "Süveyş Kapdânı", "Mısır Kapdânı" denen amirallik makamında bulunan Kurdoğlu Hızır Hayreddin Reîs, Kaanûnî'nin 1522 Rodos muhâsarasında Türk donanma kumandanı olan meşhur denizcilerden Kurdoğlu Muslihuddin Reîs'in oğludur. XV-XVII. asırlar Türk denizcilik tarihinde ünlü olan ve birçok amiral yetiştiren Kurdoğulları'ndan Muslihuddin Reîs, Barbaros Hayreddin Paşa'nın pek eski bir arkadaşı idi. Oğluna da, üstadının ismini (Hızır Hayreddin) vermiştir. Hızır Hayreddin Reîs'in görevi, Hind Okyanusu ile ona bağlı denizlerde (Umman Denizi, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Aden Körfezi, Umman Körfezi) bulunan Türk donanmasına kumanda etmekti. Sancak beyliği (tümamirallik) derecesinde olan ve Kapdân-ı Deryâ'ya değil, doğrudan doğruya Dîvân-ı Hümâyûn'a (İmparatorluk hükûmetine) bağlı bulunan bu amiralliğin merkezi Süveyş limanı idi. Aynı adı taşıyan körfezin üzerinde ve Kızıldeniz'in Akdeniz'e doğru uzanan kuzey-batı ucunda bulunan Süveyş'te bir Türk askerî tersânesi de vardı. Hind Kapdânı olan zat, mâlî bakımdan Mısır beylerbeyisine bağlı, fakat askerî bakımdan bağımsızdı.

Portekiz'in İndonezya sularına da el atması üzerine Açe elçileri, daha Kaanûnî devrinde yardım istemek üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Kaanûnî, Lutfî Bey'i elçi olarak Açe'ye yolladı ve onunla beraber bir mikdar topla 8 topçu gönderdi. Bu lûtufdan cesâretlenen ve Türkiye'ye tâbî olduğunu ilân eden Açe Sultanı, bu kere daha büyük bir yardım istiyordu. İstedikleri arasında yalnız topçu subayları değil, deniz subayları, mühendisler ve başka teknik personel de vardı. Açe Sultanı, Kaanûnî'den kendisini bir hükümdar gibi değil, bir beylerbeyi, bir sancakbeyi gibi görmesini, "pâdişahın kulları zümresinden" olduğunu söylüyordu. İkinci defa gelen Açe elçisi Hüseyin, Isanbul'a vâsıl olduğu zaman Kaanûnî, Sigetvar seferinde bulunuyordu. Açe'ye gönderilecek ikinci yardım işi, II. S. devrine kaldı.

Açe'ye daha önce Kaanûnî devrinde de bir kaç defa küçük filolarla Türk yardımı yapılmıştı. Bu arada Hayreddin Mehmed Reîs'in kumandasında 600 levend, Açe hizmetine girmişti. Bu Türk amirali, Alâüddin Şâh'ın dâmâdı ve donanma kumandanı olmuştu. 1538 sıralarında Açe'ye gelen Hayreddin Reîs, Malaya'da yerli devletlere ve Portekizliler'e karşı birçok sefer yaptı. Alâüddin Şâh, Türk yardımı sâyesinde, Güney-doğu Asya'nın en güçlü devletine sahib oldu. Bu devirde Açe, son derece gelişmiş ticâretiyle, zengin bir devletti. 1567 Malaka seferinde Sultan'ın emrinde gene 400 Türk levendi vardı (Mendez Pinto, *Les Voyages,* Portekizce'den trc. B. Figuier, Paris, 1628, çeşitli yerlerde, Açe'deki Türk faaliyeti hakkında bilgi vardır).

II. S.'in yapacağı yardım, Yemen mes'elesi dolayısıyla birkaç yıl gecikmiştir. II. S., Sultân Alâüddîn'e yazdığı nâme-i hümâyûnda : "Fermân-ı şerîfim ne vechile sâdır olursa, mû'cibiyle amel eyliyesiz!" diyordu. Portekizliler'in Uzak Doğu'daki faaliyetlerinin derhal Istanbul'a bildirilmesi için de şu sûretle emir veriyordu : "Ol diyârın ahvâl-u mâcerâsın mufassal şerh ve atabe-i â'lem-penâhımız cânibine inbâ olunmaktan hâlî olunmıya!".

Sumatra seferi için 22 gemi tahsis edilmiştir. Kurd Reîs oğlu Muslihuddin Reîs oğlu Hızır Hayreddin Reîs, bu filo ile Kuzey Sumatra'ya, Açe'ye gitmiş, birçok teknik personel ve harb malzemesinden müteşekkil Türk yardımını, yeni Açe hükümdarına teslim etmiştir. Bu sûretle Osmanlı nüfuzu, Uzak Doğu'ya, Güney - doğu Asya'ya, İndonezya'ya dayanmıştır. Açeliler, gelen Türkler'i çok candan karşılamışlar ve kendilerine en yüksek mevki ve pâyeleri vermişlerdir. Açeli kadınlarla evlenen bu Türk levendlerinin çoğu, bu ülkede yerleşip kalmıştır. İçlerinde prensliğe kadar yükselenler vardır. Açeliler, yardım olarak gönderilen Türk toplarını ve II. S.'in gönderdiği Türk bayrağını zamanımıza kadar kutsal bir hâtıra olarak saklamışlardır. Bugün birçok Açeli, bu Türk levendlerinin torunları olduklarını söylemekte, fakat Türkçe'yi unutmuş bulunmaktadırlar (Açe seferinin *Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri*'ndeki arşiv vesikalarına dayanan tetkikı için bk. Bahriye Miralayı Safvet Bey, *Bir Osmanlı Filosu'nun Sumatra Seferi, TOEM,* no. 10, 11).

Astırhan Seferi (1569) :

Astırhan (Ejderhân, Astrahân da denir) Hanlığı, bir Türk krallığı idi. Başında Kazan ve Kırım hanlıklarında olduğu gibi, Cengizliler'in Cuci Ulusu'ndan inen hanlar vardı. 1556'da Rusya, Astırhan'ı aldı ve bu Türk devletini yıktı. Kazan ve Astırhan'ın IV. İvan tarafından Rusya'ya ilhâkı, Rusya'nın büyük devletler arasına girme tarihi olarak kabûl edilir. Son Astırhan hânı ile diğer prensler, arada sırada metbû tanıdıkları Türkiye'ye sığındılar ve Azak'ta (Rostov) oturmaya başladılar. Azak, Kefe beylerbeyiliğine bağlı bir sancak merkeziydi (A. N. Kurat, *Rusya Tarihi,* 160).

Astırhan seferi, bu devletin düşmesinden 13 yıl sonraya rastlar. Gerçek hedef, Astırhan'ın alınmasından fazla Don - Volga kanalının açılmasıydı. Bu kanal açılırsa, Astırhan ve Kuzey Kafkasya, hâliyle Osmanlılar'ın eline düşerdi. Bilindiği gibi, Karadeniz'le Hazar Denizi'ni birleştirmenin tek yolu, Don ve Volga nehirlerini birleştirmektir. Bu iki nehir, bir yerde karşılıklı dirsek yapmakta ve 50 km yaklaşmaktadır. Bu 50 km'lik yol bir kanal şeklinde birleştirildiği takdirde, Karadeniz'in kuzeyindeki Azak Denizi'nden Don nehrine giren gemiler, Volga'ya geçebilir ve Hazar Denizi'ne inebilir. Don nehrinin ağzında, bir Osmanlı sancak merkezi, donanma üssü ve kalesi olan Azak şehri vardır ki, şimdi Rostov şehrinin bir banliyösüdür. Volga'nın Hazar'a döküldüğü delta üzerinde de 13 yıldan beri Rus işgalinde yaşayan bir Türk şehri, Astırhan bulunuyordu. Kanal kazıldığı takdirde, Azak - Astırhan nehir yolu açılacaktı (950 km kadar). Volga'nın Don'a yaklaştığı dirseğin dış kıyısında şimdi Ruslar'ın Stalingrad şehri vardır (eski adı Çaritsin, son yıllarda Stalin aforoz edilince bir daha isim değiştirip "Volgagrad = Volga Şehri" oldu). Burası, 1943 sonunda Mareşal von Paulus'un kumandasındaki Alman ordular grubunun, kış ve Ruslar tarafından imha olunduğu tarihî yerdir. Bu kanalın kazılması kolay iş değildi. Fakat Türkiye gibi bir cihan devletinin kudreti dâhilindeydi. Kolay iş olmadığı ancak 1952'de Ruslar tarafından gerçekleştirilebilmiş olmasından anlaşılır. Fakat bir defa da bu kanal açılsaydı, Ruslar'ın Hazar ve Kafkasya'ya doğru yolları kesildiği gibi, İran tarafından bütün ilgisi kesilmiş olan Türkiye ile Türkistan yolu da açılırdı. Osmanlı siyâseti Türkistan'a teveccüh eder ve daha verimli olurdu. Üstelik Türkistan da inhitattan kurtulur ve iktisâden mahvolmazdı. Nitekim bu devir Osmanlı devlet adamları, bu kanal işinin iktisadî faydalarından da gafil değillerdi. II. S., Kırım Hanı'na yazdığı hatt-ı hümâyûnda şöyle demektedir :

"(Türkistan ve Tataristan) tüccârına yol açıp emnîyet içinde gelip gitmeleri temennî olunmuşdur. İmdi, Vilâyet-i Kazan ve Ejderhân evvelden Nogay elinde idi. Hâlen küffâr eline girmesi neden oldu? İçinde ve etrafında kalan Tatar mîrzâlarından kimler vardı? Ve ne zamanda ve ne sebeble elden gitmişdir? Mufassal yazılıp, ol vilâyetin feth olunması takarrür etmişdir... Alâ-vechi't - tafsîl i'lâm eyliyesin ki vaktiyle tedârükü görülüp, feth-ü teshıyri müyesser ola!" *(Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri,* VII, 948).

Kanalın açılmasına, Astırhan'ın Türkiye'ye katılmasına, Türkistan (Doğu Türk) hâkanlığını ellerinde tutan Şeybânîler (Şıbanoğulları) kadar bunların kuzeyine yerleşmiş ve Aral Gölü bölgesini ellerinde tutan gene Cuci Ulusu'ndan Harzem Hanları da taraftardılar. Harzem Hânı, Dîvân-ı Hümâyûn'un dikkatini, son yıllarda Ruslar'ın iki Türk devletini (Astırhan ve Kazan) ortadan kaldırdıkları noktasına çekmek için, İstanbul'a elçi de göndermiştir. Harzem hânı I. Hacı - Muhammed (1558 - 1602), İran'ın da Türkistan ile Türkiye yollarını kestiğini, Türkistan hacılarına bile yol vermediğini II. S.'e anlatıyor, Astırhan'ı fethetmesini ve Türkiye - Türkistan yolunu açmasını ricâ ediyordu.

Sokollu Mehmed Paşa, bu kadar mühim bir işe, Sıkk-ı Sânî Defterdârı (maliye müsteşarı) Çerkes Kasım Bey gibi asker olmayan ve esâsen devletin ikinci derecede memurlarından bulunan bir adamı tâyin etmiştir. Çerkes Kasım Bey'e Kefe beylerbeyiliği verilerek "Kasım Paşa" olmuştur. Fakat böyle az tanınmış ve askerlikten gelmemiş bir adamın, Kırım hânı Devlet Giray'a sözünü geçirmesi ve bu nâzik işte muvaffak olması ihtimâli azdı. Sokollu'nun siyâsî hayâtı ve davranışları göz önüne alınacak olursa, devlette vezir rütbesinde o kadar muktedir kumandan varken, Astırhan seferine bunlardan birini göndermemiş olmasının, karşısına muzaffer bir rakıybin çıkmasından çekindiği şeklinde tefsiri, gerçeklere uygun düşer. İş yalnız kanalın açılması değildi. Astırhan da fethedilecekti. Vezir rütbesinde bulunmayanlara serdârlık (başkumandanlık) verilmesi de âdet olmadığından, bütün bunlar, iddiamızı destekleyen delillerdir.

Garip bir davranışla bu çağ olaylarının bütün şerefini Sokollu'ya, bütün başarısızlıkları da devrin hükümdârına veya Sokollu'nun muhâliflerine isnâd eden târih görüşünün savunmasını yapmak, artık çok zordur. Sokollu'ya Süveyş kanalı projesi gibi, bu Don - Volga kanalı projesi de isnat edilmiştir. Süveyş kanalını açtırmayı daha Yavuz düşünmüş olduğu gibi, Don - Volga kanalını da Kaanûnî açtırmak istemiş, hattâ bu hususta, Sokollu'dan önceki sadrâzam Semiz Ali Paşa'ya emir vermişti. Fakat Almanya ile yeniden başlayan savaş, kanal projesinin ileriye bırakılmasını icab ettirmişti. Bu proje üzerinde hazırlık yapması için Kırım Hânı, daha 1567'de emir almıştı.

Astırhan seferine memur donanma, 4 ağustos 1569'da İstanbul'dan hareket ederek, Azak Denizi'nin kuzey - doğu ucundaki Azak limanına, yâni Don nehrinin ağzına gelmiştir. Bu işin mayısta başlaması lâzımdı. Ağustosta başlamak demek, Rusya'da pek sert geçen sonbaharın bütün mevsim güçlüklerini göze almak demekti. Hangi hesapsızlıklar ve sebebler bu gecikmeyi yapmıştır, şimdilik bilmiyoruz. Donanma ile ağır muhâsara topları da gönderilmiştir. Kanal açıldıktan sonra Don ve Volga'nın güneyinde kalan topraklarda Ruslar'a ait olan Astırhan'ın da fethi îcâb ediyordu. Çünki kanalın güneyinde düşman toprağı bırakmak, kanalın selâmeti bakımından tehlikeli olurdu. Donanmayı Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa, Azak'a geçirmiş, fakat kanal ve Astırhan

muhâsarası işleriyle uğraşmamıştır. Bu işler, Kırım hânı Devlet Giray'la Kasım Paşa'ya aitti. Bununla beraber, ilk kuvvet olarak daha nisan ayında Mustafa Reîs'in kumandasındaki bir filo Azak'a gelmiş ve 3 000 Yeniçeri çıkartmıştı. Ali Paşa'nın Azak'a çıkardığı kuvvetler ise 20 000'den fazla tımarlı sipahi, 5 000 Yeniçeri, birkaç bin işçi ve teknik personelden ibâretti. Azak ve Kefe'de bulunan Osmanlı kuvvetleriyle Kırım Hânı'nın vereceği atlı ordu ve işçiler de, bunlara katılacaktı. Eylûlde kanal işinde 30 000 işçinin çalıştığı anlaşılmaktadır. Asker, bu işçileri Rus tecâvüzünden koruyacak, bir yandan da Astırhan'ı fethedecekti. Devlet Giray Hân, en az 30 000 atlı ile Astırhan önlerine gelmişti. Bu vaziyete göre Astırhan seferinde kullanılan asker ve işçi sayısı, 100 000 kişiden az değildir.

12 eylûl 1569'da Osmanlı - Kırım kuvvetlerinden müteşekkil Türk ordusu, Astırhan'a varmıştır. Bu, gerçekten geç bir tarihti. Muhâsara 20 eylûlde, yâni 8 gün sonra kaldırılmıştır. Bir muhâsaranın bir haftada kaldırılması görülmüş şeylerden değildir. Bunun gerçek sebeblerini kesin olarak bilmiyoruz. Dışarıdan gelecek bir Rus imdat kuvvetinden çekinilmiş olamaz. Zira Çar IV. İvan, Osmanlı - Kırım kuvvetlerine taarruza geçecek güçte değildi. Moskova - Astırhan yolu da kuşuçuşu 1 250 km'dir. Havanın muhâlefete başlaması düşünülebilir. Fakat asıl sebep şüphesiz Devlet Giray'ın, Kasım Paşa gibi asker olmayan bir beylerbeyinin otoritesini tanımamış olmasıdır. Devlet Giray, serdârlığın kendisine verilmemesinden de alınmış görünüyor. Astırhan, Kazan gibi, zaman zaman Kırım prenslerinin hân oldukları bir yerdi. Burada yeni bir Osmanlı beylerbeyiliğinin kurulması, Kırım'ın iç bağımsızlığı hususunda Devlet Giray'ı ürkütmüştür. Bu sırada Kırım tek başına da kalsa Rusya'dan çok daha üstün bir devlet olduğu için, Devlet Giray'a göre Moskof tehlikesi, ikinci derecede kalıyordu. Nitekim Devlet Giray, bu seferden iki yıl sonra Rusya'nın başkenti Moskova'yı fethetmiş ve şehri yakmıştır. Kırım Hânı'nın Osmanlılar'dan ne derece ürktüğü, şu sözlerinden belli olmaktadır:

— Asâkir-i Osmâniyân berden ve bahrden (karadan ve denizden) Deşt-i Kıpçak ve Şirvân (Ukrayna ve Kuzey Âzerbaycan) taraflarına varıp gelmiye başlayıcak (başlayınca) Tatar'a rağbet olmaz, belki Kırım dahi elimizde kalmaz!

Kanalı kazan işçiler, Volga Sırtları'ndan esen korkunç soğuklara dayanamamış ve büyük telefat vermişlerdir. Yemen mes'elesinin birinci derecede ehemmiyet arzetmesi üzerine kanal ve Astırhan seferi işi tekrar ele alınmamıştır. Fakat Ruslar'ın ancak 4 asır sonra gerçekleştirebildikleri bu kanal işini XVI. asırda Türkler'in fiilen ele almaları, bu çağ Türkiye'sinin kudreti hakkında bir fikir vermeye yeter. Bu işin tâkıyb edilmemesi, Türkiye tarihi bakımından, başka her hangi bir mes'elenin başarısızlığından daha zararlı olmuştur. Bu sûretle Rusya ve İran, Türk âleminin ortasına girmişler ve Türkiye ile Türkistan'ın bütün ilgisi kesilmiştir.

II. S., bu projenin akamete uğramasından çok müteessir olmuş ve bütün mes'uliyetin dâmâdı Sokollu Mehmed Paşa'ya ait bulunduğunu şu sözleriyle açıkça anlatmıştır:

— Cümle masârif ve zâyi'at görülüp senden tazmîn olunmalıdır.

Sokollu, işi bu kadarcık bir azarlanmayla geçiştirmiştir. Vezîr-i âzam'ın devletin bütün kuvvetlerini elinde toplaması, makamını ve hayâtını kurtarmıştır. Kâtib Çelebî de bu mes'ele hakkında şu şekilde fikir beyan ediyor:

"Kıssadan hisse budur ki, küçük adamla büyük işe mübâşeret câiz değildir. Maslahatın münâsib ser-kârı gerek. Zikr olunan husûsa bir pâdşâh varıp zamâniyle mübâşeret etse, ancak uhdesinden gelebilir ve bu makuule işler, sâhib-himmet pâdşâh işidir, vüzerâ ve serdârlar kârı değildir" (*Tuhfetu'l - Kibâr,* 86).

Kendini ilk defa olarak "çar = imparator" ilân etmiş olan Rusya hükümdârı "Müthiş" diye anılan IV. İvan, bu Astırhan seferinden çok ürkmüştür. Yeni elde ettiği Astırhan ve Kazan'ı Osmanlılar'ın elinden almaya kalkışması, Rusya'yı tekrar ehemmiyetsiz bir devlet derekesine indirmek demekti. 1570 baharında, yani Astırhan seferinden birkaç ay sonra, Istanbul'a bir elçi göndermiş ve Türkiye ile dost olduğu hâlde üzerine sefer açıldığından şikâyet etmiş, ne karşılığı olursa olsun Türk dostluğunu muhâfaza azminde bulunduğunu belirtmiş ve bu dostluğun te'mini için ne yapması îcâb ettiğini sormuştur (Çar'ın mektubunun metni: *Münşe'âtu's - Selâtıyn,* II, 555 - 6). II. S., Çar'a, bir tabiine hitâb eder tarzda bir cevap göndermiş ve Türkistan yolunu kapatmaktan sakınmasını ihtâr etmiştir. Bundan sonra Türkiye, Kıbrıs seferinden doğan Avrupa savaşına daldığı için, Rusya mes'elesiyle Kırım uğraşmış ve Devlet Giray Hân, Moskova'ya girerek Ruslar'ı ağır şekilde mağlûb etmiştir. Kıbrıs fethinin tamamlanması üzerine Osmanlılar'ın tekrar üzerine yürüyeceklerinden ürken IV. İvan, gene Istanbul'a elçi göndermiş, Kıbrıs'ın fethini tebrik etmiş, padişahın bütün isteklerini yerine getirdiğini ve getireceğini söylemiş, hattâ Avrupa devletlerine karşı Türkiye ile ittifaka hazır olduğunu bildirmiştir. II. S., Çar'dan, Astırhan'ın Osmanlılar'a, Kazan'ın da Kırım'a verilmesini istemiştir. Bu istek, padişahın Kuzey siyâsetinin pek yerinde olan ana hatlarını göstermekteyse de, bunu destekleyecek hiçbir hareket yapılmamıştır. III. Murad devrinde Sokollu'nun Kafkasya seferine de muhâlif olduğu hatırlanacak olursa, devletin Kuzey'de aktif bir siyâset tâkıyb etmesini onun istemediği ortaya çıkar (Astırhan seferi ve Don - Volga Kanalı için bk. Ahmed Refik, *Bahr-i Hazar - Karadeniz Kanalı ve Ejderhân Seferi, TOEM,* no. 43; H. İnalcık, *Don - Volga Kanalı, Belleten,* no. 46).

Kıbrıs Seferinin sebep ve hazırlıkları :

Osmanlı Türkleri'nin Uzak Doğu'ya, Orta Afrika'ya, Kuzey Rusya'ya ve Orta Avrupa'ya dayandıkları bir devirde Kıbrıs ve Girit gibi Doğu Akdeniz adalarının Venedik'in elinde bırakılması, izahı pek de kolay bir mes'ele değildir. Tek izah şekli, Türkler'in çeşitli sahalarda fevkalâde meşgul olmaları ve bu fetihlere vakit ayıramamalarıdır. Çünki Girit, hele Kıbrıs fethi, imparatorluğun, hattâ ikincisi, Anadolu'nun bütünlüğü için şarttı. Kıbrıs, Anadolu'nun tabiî bir parçasını teşkil ettiği gibi, Anadolu - Mısır deniz yolunu da kesiyordu.

Bir Latin krallığı olan Kıbrıs, Mısır - Suriye Türk Memlûk imparatorluğuna tâbi idi. Memlûk sultanı Barsbay'ın II. Murad'a tahta çıkması münasebetiyle gönderdiği hediyelerle yüklü bir Mısır gemisinin Kıbrıs tarafından zabtedilmesi üzerine Memlûkler, bu küçük devleti tam mânâsıyla cezâlandırmaya karar vermişlerdi. 1424'te Memlûk donanması, Limasol (Leymosun) limanını işgal etti. Memlûk ordusu adaya çıktı. Kuzey-doğuya ilerledi. Magosa limanına geldi. Şehir tahrib edildi. Küçük Kıbrıs ordusu yenildi. Başta kral Janus ve İspanya'dan gelmiş Katalanlar'dan müteşekkil imdat kuvvetlerinin kumandanları olmak üzere, 3 600 kişi esir alınıp Kahire'ye götürüldü. Bunun üzerine Kıbrıs, yılda

SELİM II : İkinci Sultan Selim, Belgrad'da, Hünkâr tepesindeki otağ-ı hümâyûnda, kapıkulu ağalarının bîatını kabûl ediyor (bu maddedeki minyatürler, Topkapı Sarayı Müzesi Kütübhânesi'nde Hazîne Yazmaları arasında bulunan Dâmâd Ahmed Ferîdûn Paşa'nın Sefer-i Sigetvar'ından alınmıştır

4 000 duka (200 milyon TL.) tutan küçük bir vergi ödiyerek Memlûkler'e tâbî oldu. Ancak XV. asrın sonlarında Venedik, krallık hânedânının son bulduğunu ilân edip adayı sömürgeleri arasına kattı. Bu, mühim bir hâdiseydi. Çünki şimdiye kadar Kıbrıs, Avrupalılar'dan destek görmekle beraber küçük bir devletten ibâretti, Yakın Doğu'daki Haçlı devletlerinin sonuncusuydu. Venedik ise, büyük bir Avrupa devletiydi ve ta Kıbrıs'a, Anadolu ve Suriye kıyılarına kadar sokulması, İslâm âlemi için tehdîd edici bir mânâ taşıyordu. Bunu bilen Venedik, Doğu Akdeniz'e hâkim olan iki büyük Müslüman Türk imparatorluğu, Osmanlılar ve Memlûkler'le iyi geçinmeye çalıştı. Kıbrıs krallığının Memlûkler'e ödediği küçük vergiyi tediyede devam edeceğini bildirdi. Fakat tabiatiyle artık Kıbrıs krallığının Kahire'ye tâbî olması durumu hukukan son buldu. Hattâ Yavuz 1517'de Mısır'ı fethedince Venedikliler kendiliklerinden, Kıbrıs için Memlûklüler'e ödedikleri yıllık verginin, bundan böyle onların yerine geçen Osmanlılar'a verileceğini bildirdiler. 1570 yılına kadar da bu vaziyet devam etti.

Kıbrıs, krallığın son zamanlarında ve Venedik sömürgesi olduğu son üç çeyrek asırda iktisâdî bakımdan çöktü. Ehemmiyetine vurulan ilk büyük darbe, 1348 vebası oldu. Bu büyük salgında Kıbrıs, nüfusunun mühim kısmını kaybetti. Hattâ krallığın ileri gelenleri, gemiye binip, salgının sonuna kadar Avrupa'ya gittiler. Boş kalan adayı ellerine geçirmemeleri için de, Kıbrıs'taki bütün Türk esirlerini öldürdüler. Venedikliler, Rum ve Ortodoks olan halka, hayvan muâmelesi yapıyorlardı. Adanın nüfusu 147 000'e düşmüştü. Bunun 16 000'i Lefkoşe, 6 500'ü de Magosa'da yaşıyordu. Nüfusun 47 000'i, yâni üçte biri serf (toprağa bağlı esir köylü) idi.

Türkiye'nin Kıbrıs'a olan alâkaları bunlardan ibâret değildi. Kıbrıs, Emevîler ve ilk Abbâsîler devrinde asırlarca İslâm İmparatorluğu'nun bir eyâletini teşkil etmiş, sonra tekrar Bizans'a geçmiş, nihâyet 3. Haçlı Seferi'nde İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard tarafından fethedilip bir Fransız krallığı hâline getirilmişti. Şeyhulislâm Ebussuud Efendi, Kıbrıs seferinin meşruluğu hakkında verdiği meşhur fetvada, adanın vaktiyle İslâm toprağı olduğunu tebârüz ettirmeyi de unutmamıştır. Kıbrıs'ta üslenen Venedik donanması, zaman zaman Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye giden Türk ticâret gemilerine zarar veriyordu. Hacı taşıyan gemilerin tecavüze uğradığı da olmuştu. Son defa, bir Türk ticâret gemisi Kıbrıslı korsanlar tarafından zabtedilmişti. Venedik, Kıbrıslı korsanlarla başa çıkamadığı için itham edilmiş ve içinde Mısır defterdârının da bulunduğu bu Türk gemisinin zabtı, Dîvân-ı Hümâyûn tarafından, Venedik'e savaş açılmasına sebep sayılmıştır. Seferin uzun vâdeli sebebleri ise, yukarıda anlatılmıştı.

Kıbrıs seferi, II. S.'in şahsî teşebbüsünün neticesi sayılabilir. Sokollu'ya ve onun başkanlık ettiği hükûmete (Dîvân-ı Hümâyûn'a) kalsa, bu seferin açılması hemen hemen mümkin değildi. II. S.'in daha velîahdliğinde Kıbrıs'ın fethini tasarladığı anlaşılmaktadır. Vaktiyle Kıbrıs korsanları gene bir Türk ticâret gemisini zabtetmişlerdi. Bu gemide Velîahd - Şehzâde Selim'in çok değerli Arab atları da vardı. Uzun müzâkerelerden sonra Venedik, bu atları iâde etmişti. Bâzı Batı kaynakları, II. Sultan Selîm'in Crispo hânedânı yerine Kiklad adaları (Nakşa = Naksos) dukalığını verdiği Portekizli Yahûdî Yasef Nassi'nin pâdişâhı bu sefere teşvîk ettiğini yazmaktadırlar. Yılda 40 000 duka (2 milyar TL.) vergi ödeyerek Nakşa dukası olan, fakat adaları bir vekili vasıtasıyla idâre eden Yasef Nassi, 1554'te Istanbul'a gelmiş ve Saray'a çatmış bir mâcerâperestti. Güyâ Türkiye'ye tâbî Kıbrıs kralı olmak istiyormuş ve İspanya ile Portekiz'den kaçan Yahudiler'i bu adada toplıyacakmış. Fakat II. S.'in Kıbrıs'ı bu adama vermeyi aklından bile geçirmemiş olduğu muhakkaktır ve olayların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Sokollu'nun korkusu ise, Türk zaferiyle biteceği muhakkak olan bir savaşa, karşısına muzaffer rakiblerin dikilmesiydi. Seferin idâresinin devrin en büyük askerleri olan Piyâle, Lala Mustafa, Özdemiroğlu Osman Paşalar'dan birisine verilmesi muhakkaktı. Bunların hepsi de Sokollu'nun dostu değil, muhalifleriydi. Özdemiroğlu henüz vezir pâyesini almadığından, kendisine serdârlık verilmesi ihtimali azdı. Ortada, mütemâdiyen pâdişâha akıl hocalığı yapan Lala Mustafa Paşa kalıyordu. Piyâle Paşa, denizci olduğu için, ona da serdârlık verilmesi ihtimali zayıftı. Sokollu'ya kalsa serdârlığı, değersiz bir asker olan Koca Sinan Paşa'ya verirdi. Fakat Kıbrıs, padişahtan gelen nâdir teşebbüslerden biriydi. Pâdişâhın tuttuğu bir kumandanın seçileceği tabiî idi.

Dîvân, padişahtan Kıbrıs'ın fethi emrini aldığı zaman, önce iş savaşsız halledilebilir mi? Buna teşebbüs etti. Dîvân-ı Hümâyûn ikinci tercümânı Mahmud Ağa ile padişah yâverlerinden Kubâd Çavuş, Venedik'e yollandı. Kıbrıs, Türkiye'ye terkedilirse, devletin Cumhuriyet'e çok hayırhah davranacağı söylendi. Cumhuriyet Senatosu, Türk elçilerinin teklifini reddetti. Dîvân, bu haberi alınca, Türk limanlarındaki Venedik gemilerine el koydu ve Istanbul'daki Venedik kolonisi tevkif edip Yedikule'ye yolladı. 13 eylûl gecesi bütün Venedikliler, şehirdeki muazzam bir patlama sesi ve göklere yükselen bir alev sütunu ile uyanmışlardı. Istanbul tersânesinden sonra Avrupa'nın en büyük tersânesi olan Venedik tersânesinin barut deposu, Türk gizli teşkilâtı tarafından ateşlenerek havaya uçurulmuştu. Şehirde panik büyük oldu ve zarar her türlü tahminin üzerindeydi. Çok büyük bir yangın çıktı ve hattâ yangın, limanda yatan gemilerin çoğuna da sirâyet etti. Venedik'in bu olaydan tek kazancı, Türkler'in kendisine karşı amansız bir savaş hazırladığı fikrini edinmesi oldu. Avrupa'daki müttefikleriyle acele müzakerelere girdi ve mühim yardımlar aldı. 204 parçalık bir Hıristiyan donanması, adayı korumak üzere, Kıbrıs sularına gitti. Bununla beraber Venedik, gene de Türkiye ile arasındaki son köprüleri atmadı. Şehirde korkunç infilâkın olduğu gece, Türk elçisi Kubâd Çavuş, halkın galeyanından korunmak için, Doç'un sarayının arka kapısından gizlice çıkarılıp kaçırıldı. Türk elçisine gelecek zararın, aynıyla Istanbul'daki Venedik balyozuna tatbik edileceği muhakkaktı.

Venedik'teki sabotajın, Piyâle Paşa tarafından planlanıp tatbik ettirildiği tahmin edilebilir. Çünki bu iş, onun ihtisas sahasına giriyordu. Piyâle Paşa'nın denizci olması sebebiyle, Venedik'in düşmanı olması tabiî idi. Lala Mustafa Paşa ile beraber, padişahı Kıbrıs seferi mes'elesinde candan desteklemiştir. İlmiye sınıfı, başta Ebussuud Efendi olmak üzere, Kıbrıs seferine tarafdar, başka bir tâbirle, Sokollu'nun bütün fikirlerine muhâlif idi. Sokollu, Kıbrıs seferini istemediğine göre, ilmiye sınıfının seferi desteklemesi tabiî bulunuyordu. Dîvân, Kıbrıs seferine 400 gemi ayırmıştı ki, şimdiye kadar bu derece büyük bir armadanın bir araya toplandığı vâki değildi (Memlûkler'in bir buçuk asır önce yaptıkları Kıbrıs seferinde 150 küçük harb gemisi kullandıkları hatırlanabilir). Dîvân-ı Hümâyûn müzakerelerinde Sokollu, azınlıkta kaldı. Tarafdârı olan vezirler bile, padişahın bu husustaki niyetinin kesinliğini bildiklerinden, ses çıkarmadılar.

Son sözü Şeyhulislâm Ebussuud Efendi söyledi. Kendisine mahsus talâkatla gaayet iknâ edici bir konuşma yaptı. Bundan sonra Sokollu'ya söyleyecek bir şey kalmıyordu. Ancak bu işin âkıbetinden öylesine korkuyordu ki, Ebussuud Efendi'ye alenen teessüflerini beyan etmekten çekinmedi. 2. Vezir Pertev Paşa'nın, serdarlığın kendisine verilmiyeceğini bildiği halde, harb lehine rey vermesi, Almanya ve İran ile sulh hâlinde bulunulması, Yemen mes'elesinin de tamâmen halledilmiş olması, Sokollu'ya hiçbir koz bırakmıyordu.

Donanmay-ı Hümâyûn, Kıbrıs seferi için 15 mayıs 1570'te Istanbul'dan ayrılmışsa da, deniz kuvvetlerinin öncü filoları, daha mart ayında Murad Reîs'in kumandasında Kıbrıs sularına gitmişti. Piyâle Paşa ise, nisanda denize açılmıştı. 15 mayısta Istanbul'dan ayrılan büyük donanma, aynı zamanda Türk ordusunu taşıyan esas kısımdı. Donanmaya Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa, orduya Serdâr 6. Vezir Lala Mustafa Paşa kumanda ediyordu.

Piyâle Paşa 3., Mustafa Paşa ise 6. vezir iken serdârlığın ikincisine verilmiş olması, Piyâle'nin denizci olmasından dolayıdır. Piyâle Paşa'nın kendisinden kıdemsiz bir kumandanın emrine girmeye râzı olması da, iki vezir arasındaki âhengi ve Sokollu'ya karşı dayanışmalarını gösterir. Zîrâ Piyâle Paşa'nın ünü bu tarihte, Lala Mustafa Paşa'nın askerî şöhretiyle mukayese edilemeyecek derecede büyüktü. Dünya tarihinin en büyük deniz vuruşmalarından biri olan Cerbe muhârebesini kazanmıştı. Lala Mustafa Paşa ise, daha ne Kıbrıs'ı fethetmiş, ne Kafkasya'da fütûhâtta bulunmuştu. Piyâle Paşa, donanmanın yüksek sevk-u idâresiyle görevlendirilmişti. Bu işi tabiî olarak kapdân-ı deryânın yapması lâzımdı. Ancak Sokollu, Piyâle Paşa vezir olarak makamından ayrıldığı zaman, yerine Yeniçeri ağalığından gelmiş bir kara askerini tâyin etmişti. Halbuki ortada birkaç tane çok büyük denizci vardı. Sokollu'nun Rüstem Paşa gibi, denizcilerden çok ürktüğünü evvelce anlatmıştık. Müezzin-zâde Ali Paşa gibi cesur ve değerli bir generalin hiç anlamadığı deniz işlerinin başına getirilmesinin devlete açacağı gaile, aşağıda görülecektir.

Kıbrıs seferine 2 vezir (büyük-amiral veya mareşal), biri kapdân-ı deryâ olmak üzere 10 beylerbeyi (3 oramiral ve 7 orgeneral), birçok sancakbeyi (tümamiral veya tümgeneral) katılmıştır. Kapdân-ı Deryâ, doğrudan doğruya Vezir Dâmâd Piyâle Paşa'nın emrine verilmiştir. Barbaros-zâde Hasan Paşa, Uluç-Ali Paşa gibi amiraller de Piyâle'nin emrindeydi. Hasan Paşa, 20 parçalık bir filo ile, Uluç-Ali ise 20 parçalık başka bir filo ile ayrı ayrı Kıbrıs sularına gelmişlerdir (Kıbrıs seferinin deniz harekâtı için: *Tuhfetu'l-Kibâr,* 86-91). Serdâr Vezir Lala Mustafa Paşa'nın emrindeki başlıca kumandanlar şunlardı (Hammer, VI, 398): Anadolu (Kütahya) beylerbeyisi İskender Paşa, Karaman (Konya) beylerbeyisi Hasan Paşa, Rûm (Sıvas) beylerbeyisi Behrâm Paşa, Haleb beylerbeyisi Derviş Paşa, Dulkadır beylerbeyisi Mustafa Paşa ve Şehr-i Zor beylerbeyisi Mustafa Paşa. Sefere tahsis edilen ordu, Anadolu tımarlı sipahilerinden alınmıştı. Rumeli tımarlılarından birlikler getirilmemiştir. Sefere katılan kara askerinin sayısı 60 000'i bulmaktadır. Deniz askeriyle beraber bu sayı 100 000'i geçmiştir. Donanmadan 80 parça gemi, Anadolu limanlarından Kıbrıs'a erzak ve cephane taşımaya ayrılmış, bunlar, filolar hâlinde daimî şekilde Anadolu ile Kıbrıs arasında gidip gelmişlerdir. Bu nakliye filosuna, sancak beylerinden Dal Mehmed Bey kumanda ediyordu ki, sonradan paşa olmuştur; meşhur ediplerdendir; *Mesnevî*'yi Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu husus, bu çağ Türk kumandanlarının umumî kültür seviyesi hakkında bize bir fikir verebilir. Gene bu sefere katılanlardan biri de, asrın büyük mütefekkir tarihçisi Mustafa Âlî Çelebî'dir (sonradan paşa olmuştur) ki, Lala Mustafa Paşa'nın sır kâtibi (husûsî sekreteri) idi.

Lala Mustafa Paşa, 56 parça harb gemisiyle, Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi önünde yapılan askerî ve dînî merâsimden sonra, Istanbul'dan ayrıldı. 15 mayıs, kurban bayramı arifesiydi. H. S., sâbık lalasını Yedikule açıklarına kadar gemiyle teşyi etti. Lala Paşa 18 mayısta Gelibolu'ya, 22'de Bozcaada'ya, 23'te Midilli'ye, 25'te Sakız'a, 3 haziranda İstanköy'e geldi. Burada kendisini beklemekte olan Murad Reîs'in 25 parça harb gemisiyle birleşti. 5 haziranda da Rodos'ta Piyâle Paşa ile birleşti. Meis adasındaki üste gemiler son bir defa gözden geçirildi. 20 haziranda Antalya'ya varıldı. Fenike'ye de uğrandı. 1 temmuz günü Donanmay-ı Hümâyûn Kıbrıs'a vardı. Serdâr'ın Istanbul'dan ayrıldığı 47 gün olmuştu.

Venedik, Kıbrıs ve Girit'i kaybettiği takdirde büyük devletler arasından çıkacağını biliyordu. Rodos'un Türkler tarafından fethi, Barbaros'un Kiklad Adaları'nı Venedik'ten koparması ve Girit'i baştan başa tahrib etmesi, Venedik'i çok korkutmuştu. Kıbrıs'ı son derece tahkim etmişti. Büyük bahrî ve iktisâdî gücüne rağmen, Kıbrıs'ı Türkler'e karşı tek başına muhafaza edemeyeceğini anlamıştı. Ada üzerindeki Türk niyetlerini öğrenir öğrenmez bütün Avrupa'dan imdat istedi. Fransa ve Almanya, böyle bir şeye yanaşmadılar. Fransa, Türk dostluğundan ayrılamazdı. Doğu ticâretini kaybederdi. Almanya ise Türkler'le henüz sulh yapmıştı. Batı Akdeniz'de Türkiye ile daimî savaş hâlinde olan İspanya ile gene Türkler'le her zaman için harb vaziyetinde bulunan Papalık, ciddî yardımlarla Venedik'i desteklemeye başladılar. İspanya'nın ordu, donanma ve para bakımından Avrupa'nın mutlak şekilde en büyük devleti olması, yapacağı yardımın ehemmiyetini gösteriyordu. İspanya, Kıbrıs'ı savunması için Venedik'e yardım olmak üzere, !0, Papalık 2, Malta 4, Ceneviz Cumhuriyeti 4, Savoie Dukalığı 7 kadırga vermişti. Venedik'in 90 kadırgası ve birçok küçük gemisi vardı. 1 300 top, 16 000 kara askeri, 36 000 denizci taşıyan 206 kadırgadan müteşekkil Müttefik Donanma Girit'te toplanmıştı. Fakat bu sırada Türkler, Kıbrıs'a çıkmış bulunuyorlardı. Donanma Kıbrıs'a doğru yol almaya başlamış, fakat 22 eylûlde Meis adacığının açıklarına vardığı zaman, 12 gün önce Kıbrıs'ın merkezi Lefkoşe'nin düştüğü haberini almıştır. Bunun üzerine Kıbrıs'ın kurtarılmasına imkân olmadığını gören ve Türk Donanması'ndan da ürken Haçlı Donanma, Kıbrıs'a gelmeden Sicilya'ya çekilmiştir. Bu donanmaya, Andrea Doria'nın küçük yeğeni Cenevizli Giovanni Andrea Doria kumanda ediyordu. Müttefiklerinden ayrılan Venedik donanması ise Girit'te üslenmiş, Türk donanmasının kesin üstünlüğü karşısında Kıbrıs'a sokulamamıştır.

Kıbrıs'ın merkezi, adanın kuzeye doğru ortasında bulunan Lefkoşe şehriydi. Şehir 150 Venedik topu ile müdafaa ediliyordu (Hammer, VI, 402). Lefkoşe'deki Venedik garnizonu 10 000 askerden müteşekkildi. Türkler'in ilk hedefi burasıydı. Fakat adanın en müstahkem kalesi Lefkoşe değildi, Magosa kalesiydi.

Kıbrıs'ın Fethi (1 temmuz 1570 - 1 ağustos 1571):

Donanmay-ı Hümâyûn, 1570 senesi temmuzunun birinci günü, Limasol limanına demir attı ve ertesi gün ordu, adaya çıkarıldı. Vaktiyle 9 asır önce Arablar, daha kuzey-doğuda,

Suriye karşısında bulunan Larnaka (Tuzla) limanına asker çıkararak adayı Bizans'tan fethetmişlerdi. Piyâle Paşa, önce adanın en müstahkem kalesi olan Magosa'nın alınmasını teklif etti. Fakat Serdâr, önce merkez olan Lefkoşe'nin alınmasına taraftardı. Onun dediği gibi yapıldı.

Limasol limanı, adanın güney kıyısında, Mısır sahillerinden, Dumyât limanından 380 km uzaklıktadır. Adanın kuzey-doğuya doğru uzanan Andiria Burnu'nun Suriye'nin Lâzıkıye limanına uzaklığı 100, Kormakiti Burnu'nun Anadolu'da Anamur Burnu'na mesâfesi ise 70 km'dir (Üsküdar - İzmit mesâfesinden daha kısa). Limasol'a Türkler "Leymosun", Rumlar "Lemissos/Limisso" demektedirler. Kıbrıs umumî valisi Nicolo Dondolo, pek ünlü bir doçlar (Venedik cumhur başkanları) neslinden iniyordu ve Lefkoşe'deydi. Venedik ordusuna General Marco - Antonio Bragadino, topçusuna da General Luigi Martinengo kumanda ediyorlardı. En müstahkem kale olan Magosa'da General Astor Baglione bulunuyordu. Türk ordusu Kıbrıs'a çıkarıldığı gün, Limasol civarında Leftari kalesi savaşsız teslim oldu. İki gün sonra, 4 temmuzda, bir kısım Türk kuvvetleri de Limasol'un 60 km kuzey - doğusundaki Larnaka (Türkçe: Tuzla) limanına çıkarıldı. 9 temmuzda Kyrinia (Türkçe: Girne veya Serinye) limanı fethedildi. Burası, tam Anadolu'nun, Taşeli Yaylası'nın karşısındadır. 22 temmuzda Lefkoşe'nin muhâsarasına başlandı. Rumca konuşan ve Ortodoks mezhebinden olan yerli halk, Türkler'i kurtarıcı olarak karşıladı. Zira Katolik olan ve İtalyanca konuşan Venedikliler, çağdaş bir İngiliz denizcisinin ifâdesine göre, yerli halka "köpekten farksız" muâmele ediyorlar, halktan istedikleri kadını ve çocuğu istedikleri kadar yanlarında bulunduruyorlar, Ortodoks kiliselerine atla girerek, ahalinin yaptığı âyinlerle alay ediyorlar, bir tazı veya zağara karşı bir Rum'u bahse tutuşturuyorlardı (O. Burian trc., *DTCFD,* IX - I, 38 - 9).

II. S.'in daha şehzâdeliği devrinde Kıbrıs hakkındaki niyetlerini öğrenen Venedikliler, bu hükümdar Türkiye tahtına oturunca, adada büyük tedbirler almışlar, bu arada Lefkoşe sûrlarını baştan başa yenilemişlerdi. Bu sûrları yeniden inşa etmek için, 80 kilise ile manastırı yerle bir etmişlerdi ki, bunların arasında, Fransız aslından ve Katolik mezhebinden eski Kıbrıs krallarının mezarlarının bulunduğu manastır da vardı. Lefkoşe sûrlarında 11 kule ve 3 kapı bulunuyordu.

Lefkoşe muhâsarası 49 gün sürmüş ve Türkler üçüncü umumî hücumda, 9 eylûlde şehri fethetmişlerdir. Bu sıralarda Dulkadır beylerbeyisi Mustafa Paşa da bir kısım kuvvetlerle Magosa önlerine gelmiştir. Uluç - Ali Paşa, Kıbrıs sularına gelirken yolda Malta filosunu yenmiştir. Maltalılar'ın ele geçirilen sancakları Lefkoşe önlerinde teşhir edildiği için, Venedikliler'in mâneviyatı bozulmuştur. Lala Mustafa Paşa, 9 eylûl sabahı erkenden Lefkoşe'ye girmiştir. Kıbrıs umumî valisi Nicolo Dandolo maktul düşmüş ve kesik başı Magosa'ya gönderilmişse de, Magosa kumandanı Baglione, şehri teslim etmemiştir. Lefkoşe düşünce, Baf, Limasol, Larnaka kaleleri de fetholunmuştur. 18 eylûlde Magosa muhâsarası başladığı zaman, bu kale hâriç, adanın tamamı Türkler'in elinde bulunuyordu. Lefkoşe'nin Ayasofya kilisesinde, 15 eylûl günü ilk cuma namazı kılınmış ve II. Sultan S. Hân adına hutbe okunmuştur. Bu kilise, câmie çevrilmiştir. Serdâr Vezir Lala Mustafa Paşa, eski Şehr-i Zor beylerbeyisi Muzaffer Paşa'yı "Kıbrıs beylerbeyisi" olarak 2 000 askerle Lefkoşe'de bıraktıktan sonra güney - doğuda Magosa (Famagusta) üzerine yürümüştür. Bu sûretle imparatorlukta yeni bir eyâlet daha kurulmuştur. İlk Kıbrıs beylerbeyisi, bu Muzaffer Paşa'dır.

Magosa, Kıbrıs'ın alınamaz diye iddia edilen en büyük kalesiydi. Kaleyi şehrin valisi Baglione ile başkumandan Bragadino ve topçu generali Martinengo savunacaklardı. Kalede 5 general, 7 000 asker ve 75 top vardı (Hammer, VI, 408) 6 ekimde Donanmay-ı Hümâyûn, Vezir Dâmâd Piyâle ve Müezzin - zâde Ali Paşalar'la beraber Kıbrıs sularından ayrılmış, kışlamak üzere Istanbul vesair üslere dönmüştür. Kıbrıs önlerinde sadece 40 kadırga bırakılmıştır. Ancak 1570 - 1571 kışı içinde Müezzin - zâde, 40 parça gemiyle bir ara Kıbrıs'a geldi ve Magosa muhasarasıyla meşgul olan Lala Mustafa Paşa'ya erzak ve mühimmat getirdi. 23 ocak 1571'de Magosa'daki Venedikliler de mühim bir yardım aldılar. 12 Venedik gemisi, 1 600 asker ve büyük ölçüde erzak ve cephane getirdi. Lala Mustafa Paşa, bu sıralarda Magosa önlerinden ayrılmış, Kıbrıs'ın başka taraflarında 40 kadırga ile dolaşmakta olan Sakız bahriye sancak beyini, bu işten mes'ul sayarak idâm ettirdi.

4 mayıs 1571'de Donanmay-ı Hümâyûn, Istanbul'dan çıktı. Bu defa donanmada serdâr olarak 3. Vezir Dâmâd Piyâle Paşa değil, 2. Vezir Pertev Paşa bulunmaktaydı. Bunun sebebini anlamak güçtür, fakat gene Sokollu'nun bir tertibi olması çok muhtemeldir. Çünki donanmada kapdân-ı deryânın üzerinde serdâr (başkumandan) nâmıyla bir de vezir bulundurulmasının sebebi, Kapdân-ı Deryâ Ali Paşa'nın bir kara askeri olmasıydı, yoksa evvelce "donanma serdârlığı" diye bir makam yoktu, bu unvan ilk defa olarak geçen yıl Piyâle Paşa'ya verilmişti. Bu yıl bu makama Pertev Paşa'nın getirilmiş olması ve Piyâle Paşa'nın Istanbul'da kalması, tamâmen mânâsızdı. Çünki Pertev Paşa da, Müezzin - zâde Ali Paşa gibi denizci değildi, kara askeriydi. Ancak Girit yakınlarında donanmaya katılan Cezâyir beylerbeyisi Uluç - Ali Paşa ile donanma muktedir bir amiral kazandı. Fakat Uluç - Ali'nin, âmirleri olan paşalara söz geçirebilmesi pek muhtemel değildi, nitekim öyle olmuştur.

Donanmay-ı Hümâyûn, Kıbrıs'a değil, İtalya'ya doğru gitmiştir. Maksat, bu taraflardan Magosa'yı kurtarmak için gelebilecek imdat kuvvetlerini önlemekti. 400 parça kadırga, küçük harb gemisi ve yardımcı gemiden müteşekkil olan Türk armadasının bu seferi başarılı oldu ve maksadı te'mîn etti. Donanma İtalya sularında iken Lala Paşa, Magosa'yı fethetmiş ve Kıbrıs fethini tamamlamıştı. Donanmanın harekâtını 4. Vezîr Ahmed Paşa ile Rumeli beylerbeyisi Hüseyin Paşa, Dalmaçya'dan orduyla desteklemişlerdir. Dalmaçya (Adriyatik'in doğu kıyıları) sahillerindeki birçok Venedik kalesi alınmış, Venedik büyük - amirali Veniero yenilmiştir. Gene bu seferde, Akdeniz'deki bütün Venedik müstemlekeleri, Girit, Çuha, İyonya adaları baştan başa yakılmış, sonra Venedik'in müttefiki İspanya'ya ait Sicilya'ya gelinerek bu adanın kıyıları tahrib edilmiştir. 50 000 esîr alınmıştır. Bu suretle Venedik'le olan savaş, pek amansız bir şekle dökülmüştür *(Beşâret - Nâme-i Feth-i Cezîre-i Kıbrıs, Belleten,* XXI, 238). Donanma hareketini bitirdikten sonra mûtat olduğu üzere Istanbul'a dönmemiş, kışlamak üzere İnebahtı (Lepanto) üssüne çekilmiştir.

Donanma, Akdeniz seferindeyken, Magosa muhâsarası, pek kanlı bir safhaya girmiştir. Mustafa Paşa, kalenin içini görebilecek yükseklikte 10 tane kule inşa ettirmiş ve Magosa'nın Venedik kalesini âdetâ ikinci bir Türk kalesiyle çenbere almıştır. Bu kalelere 4'ü ağır muhâsara topu olmak üzere, 74 top yerleştirilmiştir. Başkumandan Bragadino, kalede

erzak sıkıntısı çekilmemesi için, şehrin 8 000 kişilik Rum halkını dışarıya, Türkler'in önüne atmaktan çekinmemiştir. Fakat Rumlar'la değil, Venedik'le savaşan Türkler, bu zavallılara hiçbir şey yapmamışlar ve kale fethedildikten sonra evlerine iade olunacaklarını vâdetmişler, sözlerinde de durmuşlardır. 20 haziranda 30 temmuz arasında tam 6 umumî taarruz (Osmanlı tarihlerinde: "yürüyüş") yapılmıştır. Kalenin düşmek üzere olduğunu anlayan Marco - Antonio Bragadino, teslim olmaya karar vermiş, bu teklif Serdâr Mustafa Paşa tarafından kabûl edilmiştir. Teslim şartnâmesi iki tarafın murahhasları arasında imzalanmıştır. Buna göre Venedikliler, taşıyabildikleri silâh ve malları ile, 15 kumandan da kendi atlarıyla Magosa'dan ayrılacak, gemiye binip Girit'e gideceklerdir. Buna karşılık Magosa'da esîr olarak bulunan 50 Türk, iâde edilecektir.

1 ağustos 1571'de kale Türkler'e teslim edilmiş ve Kıbrıs'ın 13 ay süren fethi tamamlanmıştır. 5 ağustosta Venedikliler, şehri terketmek için hazırlanmışlar, başta Bragadino olmak üzere generaller, Serdâr'a vedâ etmek için otağına gelmişlerdir. Lala Mustafa Paşa, generalleri askerî merâsimle karşılamıştır. Serdâr, 50 Türk esirinin serbest bırakılıp bırakılmadığını sormuş, bir de generallerden birinin, Venedikliler'i Girit'e götürecek Türk gemisinin dönüşüne kadar adada rehin kalacağını bildirmiştir. Bu çok tabiî bir istekti. Çünki Girit'te, Türkler'e karşı gayız hâlinde bulunan Venedikliler, Türk gemisine ve denizcilerine zarar verebilirlerdi. Esâsen, o çağda daima tatbik edilen bir usuldü. Kaleyi ve adayı kaybettiğine çok kızan ve Türkler'in verdikleri sözü tuttuklarına güvenen Bragadino, Serdâr'a:

— Bir Venedik beği değil, kelb (köpek) alakoyamazsın! şeklinde terbiyesizce cevap vermiştir.

Bu sırada 50 Türk esirinin serbest bırakıldığına dair hiç bir emârenin olmadığı Serdâr'a bildirilmiş, Mustafa Paşa, bu zavallıların nerede olduğunu sormuş, Bragadino bunun üzerine demiştir ki:

— Esirlerin cümlesi benim değildi. Her biri beğlerden ve askerlerden birinindi. Vire gecesi katletmişler.

— Ya sende olanları neyledin?

— Anlar katledicek (katledince) ben dahi katletdim.

— Bu takdirde vireyi bozmuş oldun. Var şimdi âkıbetini gör!

Serdâr, mes'eleyi derhal tahkik ettirmiş, Türk esirlerinin ağır işkencelerle öldürüldüğü anlaşılmıştır. Bunun üzerine karşılık olarak 10 Venedik subayını îdâm ettirmiş, başkumandan Bragadino'yu da teslim anlaşmasına ihânet ettiği için, Türk esirlerine tatbik olunan işkencenin aynıyla, kulakları ve burnu kesilip derisi yüzülerek öldürtmüştür. Girit'e hareket etmek üzere bulunan Türk gemisi de durdurulmuş, içindeki bütün Venedikliler esîr alınmıştır. Bunlardan dolayı o zamanın Hıristiyan tarihçileri Lala Mustafa Paşa'yı şiddetle itham etmişlerdir. Hâlâ bâzı Avrupalı tarihçiler bu ithama katılmaktadırlar. Bu, Avrupalılar'ın olayları nasıl tek cephesiyle gördüklerine bir misâl teşkil eder.

Serdâr, daha bir buçuk ay adada kalarak yeni eyâleti teşkilâtlandırmıştır. Beylerbeyi Muzaffer Paşa ile "Yeşil Ada" nın idârî, mâlî, askerî mes'elelerini inceleyip hepsini neticelendirmiştir. Bu Muzaffer Paşa, Avlonya sancak beyi, Şehr-i Zor beylerbeyisi olmuş, Lefkoşe alınınca bu şehre yerleştirilmişti. Kıbrıs, tek başına bir eyâlet olamıyacak kadar küçük olduğu için, Anadolu'dan 4 sancak (vilâyet) alınarak, bu eyâlete katılmıştır. Bu 4 sancak batıdan doğuya doğru Akdeniz kıyılarını kaplıyan ve Yeşil Ada'nın karşısında bulunan Alâiye (Alanya), İçel (Silifke), Tarsus ve Sis (Kozan) sancakları idi. Kıbrıs topraklarında da 4 sancak teşkil edilmiştir: Lefkoşe, Magosa, Baf ve Girne sancakları. Ortodoks kilisesi başpiskoposluğu, Katolik tahakkümünden kurtarıldı, Istanbul'daki Patrikhâne'ye bağlandı. Venedikliler, hattâ onlardan önceki Fransızlar zamanında bu bağlılık, lâfta kalıyordu. 1572'den itibâren adaya büyük ölçüde Türk göçü başladı. 120 000 olan ada nüfûsu *(Ravzatü'l - Ebrâr*, 450), 360 000'e çıktı. Bilhassa Karaman (Konya) eyâletinden on binlerce Türk, adaya yerleşti. Bunlar bilhassa göçebe Yörükler'di. Türkler, yerli Rumlar'dan toprak almadılar, boş topraklara ve şehirlere yerleştiler. Rumlar'a, imparatorluğun diğer taraflarındaki Hıristiyanlar'a olduğu gibi, cemaat işlerinde tam bağımsızlık verildi. Kıbrıs Hıristiyanları'nın tek sığınağı, Ortodoks başpiskoposluğu oldu. Bu başpiskoposluk, bu tarihe gelinceye kadar, asla bu derece bir iktidâra sâhib olmamıştı. (Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İkt. Fak. Mec.*, XV).

Kıbrıs'taki 760 Venedik topu ve başka harb malzemesi, Türkler'in eline geçmiştir. Bu sûretle Doğu Akdeniz'de Türk hâkimiyeti kesinleşmiş, Anadolu ile Suriye ve Mısır arasındaki deniz ticâret ve hac yolu, münakaşasız şekilde Türk inhisarına alınmıştır. Serdâr Lala Mustafa Paşa, 15 eylûl 1571'de adadan ayrılmıştır. Kıbrıs'ta kaldığı müddet 1 yıl, 1,5 aydır. Birkaç hafta sonra, Istanbul'da halkın coşkun tezâhürâtiyle karşılandı. Kıbrıs seferi 1,5 yıl kadar sürmüştü (Hammer, VI, 417). Fakat bugünlerde Istanbul'a gelen İnebahtı bozgunu haberi, halkın sevincini üzüntüye çevirdi.

İnebahtı Bozgunu (7 ekim 1571) :

25 mayıs 1571'de Papa, İspanya Kralı ve Venedik Doçu, Türkler'e karşı bir anlaşma imzaladılar. Anlaşma, hem tedâfüî, hem de taarruzî idi. Maksat, Kıbrıs'ı Türkler'e kaptırmamaktı. 22 temmuzda muâhede resmen ilân edildi. Bu Osmanlı devletinin kuruluşundan beri Türkiye'ye tevcih edilen 13. ittifaktı (Hammer, VI, 420 - 1). Bu ittifak zâten mevcut bir durumun yazılı hâle gelmesinden ibaretti. Çünki İspanya, Venedik, Papalık ve etraflarında toplanan Ceneviz gibi küçük devletler zâten Kıbrıs seferi başlar başlamaz Türkiye'ye karşı birleşmişler ve donanmalarını hazırlamışlardı. Fransa da bu ittifaka çağrıldı. Fakat girmeyi reddetti. Papa V. Pius, 6 yıldan beri, Türkler aleyhine bir Haçlı seferi tertip etmekle uğraşıyordu. Maksadı bütün Avrupa'yı ve Hıristiyan âlemini Osmanlı devletine karşı birleştirmekti. II. Felipe'ye yazdığı 8 mart 1570 tarihli mektubunda şöyle diyordu: "Hıristiyan âleminde Türkiye'ye karşı tek başına karşı koyabilecek hiçbir devlet yoktur. Binâenaleyh, Türk gurûrunu yere sermek için, bütün Hıristiyan devletlerin birleşmesi elzemdir".

İttifak muâhedesi daha Roma'da ilân edilmeden önce, son derece gizli bir hazırlık safhasındayken, Venedik ve Roma'daki Türk haberalma teşkilâtı tarafından Dîvân-ı Hümâyûn'a bildirilmişti. Dîvân, hiçbir sûrette gaafil avlandığını iddia edemezdi. Esâsen daha 1570'te deniz harekâtı başlamış, Donanmay-ı Hümâyûn açık denizde Müttefik Donanma'yı aramış, fakat bulamamıştı.

Donanma serdârı 2. Vezir Pertev Paşa, Dîvân'dan, Haçlı Donanması'nı bulup yok etmek emrini almıştı. Kışın Istanbul'a gelen Cezâyir beylerbeyisi Uluç - Ali Paşa da, baharda denize açılmıştı (Peçevî, I, 495). Akdeniz'deki Türk donanması 400 kadar gemiden müteşekkil idiyse de, bunlar çe-

şitli yerlere dağılmıştı. Nitekim İnebahtı'nda gemi sayısı 184'-den ibaretti. Donanma, Girit kıyılarını yaktıktan sonra Navarin'e gelmiş, 15 temmuzda buradan hareket ederek Korfu, Zanta ve Kefalonya adalarını yakmış, 7 000 esir almış, Dalmaçya kıyılarındaki Venedik limanlarını bombardıman etmiş, fakat Haçlı Donanma'yı yakalıyamamıştı. Türkler, 1571 yazı içinde Haçlı Donanma'yı yakalayıp yok etmek istiyorlardı. Sonbahar girerken, bir muhârebe ümidini kaybedip İnebahtı'na çekilmeleri, son derece kötü olmuştur. Zira İstanbul'a gelmeyip İnebahtı'nda kışlanması, zâten büyük bir deniz savaşı beklendiğini gösteriyordu. Böyle olduğu hâlde efradın mühim bir kısmına izin verilmesi ve donanmanın toplu tutulmaması, çok büyük bir hata idi.

Pertev Paşa, Girit'in Hanya ve Suda limanlarını bombardıman etmek, hattâ buralara asker çıkarmakla beraber, Venedik donanmasını yakalıyamadı. Venedik donanması, Türk donanmasına rastlarım da yok edilirim korkusuyla Sicilya'nın Messina limanına gitti ve İspanyol donanmasından ayrılmamaya karar verdi. Bu, gaayetle tehlikeli ve tedbirsiz bir işti. Çünki Venedik Körfezi'ni Türk donanmasına açık bırakıyordu. Fakat Pertev Paşa bu fırsattan faydalanamadı. Venedik'e gelip şehri bombardıman etmesine engel olacak hiçbir mânî yoktu. Fakat bunun için, deniz bilgisine güvenen bir amiral lâzımdı. Pertev Paşa da, Kapdân-ı Deryâ Ali Paşa da kara askeriydiler ve denizcilikle hiçbir alâkaları yoktu. Böyle bir fırsatın kaçırılması, Türk donanması için felâket oldu.

Venedik'te çoktan panik başlamıştı. Donanmalarının Sicilya'ya çekildiğini ve Adriyatik'in Türk hâkimiyetine geçtiğini öğrenen Venedik halkının binlercesi, Türk donanmasının muhtemel bir bombardımanı korkusundan, kuzeye çekilmişlerdi. Kara Hoca Reîs'in filosunun Venedik Körfezi'ne girmesi, heyecanı son haddine getirdi. Senato, Venedik ve çevresindeki bütün topların şehrin kıyılarına konulmasını emretti. Ancak beklenen Türk taarruzu olmadı. Bu fırsatın kaçırılmasının mes'uliyetinin yalnız Pertev ve Ali Paşalar'da olduğu söylenemez. Çünki bu paşalar Dîvân'dan, daha açık bir deyişle Sokollu'dan, Müttefik Donanma'yı bulup yok etmek emrini almışlardı. Venedik'e taarruz ettikleri takdirde Dîvân'ın talimatı dışına çıkmış olacaklardı. Nitekim Pertev Paşa, Venedik kadar tahkim edilmemiş olmasına rağmen, Korfu kalesini bombardıman ettiği zaman, hiçbir gemi zâyi etmemekle beraber, kalenin mukabil atışından zarar görmüştü.

Sebastiano Veniero kumandasındaki Venedik donanması, 23 temmuzda Messina'da demirledi. Uluç-Ali Paşa, düşman donanması Sicilya'ya gelirken tâkıyb etmiş, fakat ancak Venedik artçı filosunu yakalıyabilmişti. Vukua gelen muhârebede düşman filosu kesin şekilde yenildi ve Michele Barbarico, Pietro Panolazi, Leza ve Moce Nico'nun kumanda ettiği dört büyük Venedik kadırgası Türkler'in eline geçti. Hiçbir Türk gemisi zâyi olmadı. Papalık donanması ise, Amiral Colonna'nın kumandasında 20 temmuzda Napoli'den ayrılmış, Türkler'in Cezâyir donanmasına mensub gemilerine çatmamak için büyük bir dikkatle seyrederek 26 temmuzda, ancak 6 gün sonra Messina'ya gelebilmişti. 3 gün önce Venedik donanması da aynı limana demir atmıştır. İspanya donanmasına gelince, II. Felipe'nin kardeşi ve Charles-Quint'in gayrimeşru oğlu Holanda umumî valisi Prens Don Juan'ın kumandasındı, 20 temmuzda Barselona'dan ayrıldı, 26'da Genova'ya gelip Ceneviz donanması ile birleşti, Napoli'ye varıp demir attı.

Bu sıralarda Türk donanması Dalmaçya kıyılarında, Uluç-Ali Paşa Ragusa (Dubrovnik), Pertev ve Ali Paşalar ise Ülgün (Dulcigno) sularında idiler. Venedik'in tehdid altında bulunmasına rağmen Amiral Veniero'nun Messina'dan kıpırdamaması ve müttefiklerini beklemesi, askerlik kaidelerine uygun bir davranıştı. Müttefiklerini beklemeden başşehrini korumak için Adriyatik'e dalacak bir Venedik donanması, çok üstün Türk donanması tarafından muhakkak ki son gemisine kadar yok edilecekti. Pertev ve Ali Paşalar'ın ümitleri de bu merkezdeydi. Fakat bu ümit, gerçekleşmedi (Müttefik Donanma'nın toplanma ve harekâtı için bk. Amiral de la Gravière, *La Bataille de Lépante,* II, 8 v.dd.).

Müttefik Donanma harekâta başlarken, Avrupa'da siyâsî faaliyet son dereceyi bulmuştu. Mukaddes İttifak'a başka devletler de katılmışlardı. İttifakın ruhu olan ve bu tarihte 70 yaşında ve 6 yıldan beri papa bulunan V. Pius, Roma'da imzalanan Mukaddes İttifak'ı, bütün Hıristiyan devletlerine açık bırakmıştı. Önce İspanya, Venedik ve Papalık arasında imzalanan muâhedeye, arkasından Ceneviz Cumhuriyeti, Savoie Dukalığı, Malta Şövalyeleri, Toskana Büyük-Dukalığı, Mantua, Lucca, Ferrara dukalıkları, hattâ Monako prensliği girdi (Lavisse-Rambaud, *Hist. Générale,* V, 859). Kıbrıs'ı kaybeden, Girit'te abluka altında olan, Otranto Boğazı'ndan Adriyatik'e geçirilmeyen, Adriyatik'i bırakmaya mecbur kalan Venedik'in soluğu kesilmek üzereydi. Mukaddes İttifak, buna engel oldu. İttifakın gayesi, geniş emeller taşıyordu. Muâhedeye göre Türkler, Mısır hâriç bütün Şimalî Afrika'dan, bütün Avrupa'dan ve Anadolu'dan çıkarılacaklar, Osmanlılar'a ancak Doğu Anadolu, Arabistan, Mısır ve Kırım ülkeleri bırakılacaktı. Savaş masraflarının yarısını İspanya, üçte birini Venedik, altıda birini Papalık ve geri kalanını da diğer devletler ödiyecekler, Türkler'den yapılacak fütûhât da, bu nisbetler dâhilinde bölüşülecekti.

Toplanabilen Haçlı donanması, 295 harb gemisi, 30 000 asker ve 16 000 forsadan ibâretti. Gemilerin 208'i kadırga, yâni saff-ı harb gemisiydi. Venedik, donanmasının tamamını, İspanya, Papalık, Malta, Savoie, Ceneviz, en büyük kısmını vermişti. Müttefik armadada 114 Venedik, 70 İspanyol, 12 Papalık, 6 Malta, 3 Ceneviz, 3 Savoie kadırgası bulunuyordu. İspanyol gemileri daha büyüktü ve daha çok asker taşıyordu. Başkumandanlık, İspanyollar'da olacaktı. Bu makam için kral II. Felipe'nin kardeşi Don Juan seçilmişti. Bu prens, Charles-Quint'in gayrimeşrû oğlu idi. Kâtib Çelebi: "Beşinci Karlos İmparator'un zinâdan hâsıl veledi idi" diyor *(Tuhfetu'l-Kibâr,* 92). Venedik donanmasına, büyük-amiral Veniero, Papalık donanmasına Paliano ve Taliacozza dukası Prens Marco-Antonio Colonna kumanda ediyordu. Andrea Doria'nın küçük yeğeni olup 11,5 yıl önce Cerbe'de Piyâle Paşa'ya yenilen Cenevizli amiral Giovanni Andrea Doria, İspanyol donanmasının 54 parçadan müteşekkil öncüsüne kumanda ediyordu. Bu 54 parçanın da keşfe memur 8 parçalık bir filosu vardı ki, bunun başında Sicilya büyük-amirali Cordona bulunuyordu. Bundan sonra asıl donanma ve artçı olarak 30 parçanın başında Napoli büyük-amirali Sante-Croce markisi Don Alvaro de Bazzano geliyordu (Hammer, VI, 422-3). Armada'nın orta hattında Parma Dukası, Ceneviz büyük-amirali olan Urbano Dukası ve Kastilya Büyük-Amirali ile Biccari kontu Caroccioli bulunuyordu. Portekiz kralı I. Enrique'nin dâmâdı olan Parma velîahdi Alessandro Farnese, orta kanadın umumî kumandanı idi. Kastilya Büyük-Amirali, onun yardımcısıydı. Sağ kanada Malta büyük-amirali Giustiniani, sol kanada da Venedikli amiral Lomelini

SELİM II : İKİNCİ SULTAN SELİM HAN (1566 - 1574)

kumanda ediyordu. Başkumandan Don Juan, orta kanattaydı ve İspanyol ve İtalyan kadırgalarıyla sarılmıştı (Hammer, VI, 424-5). Müttefik Donanma, ancak 15 eylûlde Messina'dan hareket edip Yunan Denizi'ne geçti. Bu denizi baştan başa kat'eden Haçlı Armada, Kefalonya adası kıyılarına demir atmıştı ki, bu sırada Donanmay-ı Hümâyûn da 110 km doğuda Avrupalılar'ın "Lepanto" dedikleri İnebahtı'nda bulunuyordu. Mora'nın Patras limanının karşısında ve Patras Körfezi ile Korint Körfezi arasında bulunan İnebahtı, 72 yıl önce II. Bâyezid tarafından Venedikliler'den fethedilmişti. Türk deniz üslerinden biriydi.

Türk Donanması'nda 1 vezir (mareşal, 2. Vezir Pertev Paşa), 4 bahriye beylerbeyisi (oramiral, Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa, Cezâyir beylerbeyisi Uluç - Ali Paşa, Trablusgarb beylerbeyisi Câfer Paşa ve Pertev Paşa'ya müşâvir olarak verilmiş olan eski Cezâyir beylerbeyisi Barbaros-zâde Hasan Paşa), 15 bahriye sancakbeyi (tümamiral) ve 200 kadar kapdan vardı. Bu sıralarda hayatının son aylarını yaşıyan Hasan Paşa 71, Uluç - Ali Paşa ise 64 yaşlarındadır. Devrin büyük denizcisi 3. Vezir Dâmâd Piyâle Paşa, Istanbul'da ve 53 yaşlarındadır. Kıbrıs seferinin başında donanma serdârı olan Piyâle Paşa, Sokollu tarafından bu görevinden alınmış, yerine 2. Vezir Pertev Paşa getirilmiştir. Sokollu, Piyâle Paşa'nın, 1560'ta Cerbe'de yaptığı gibi Haçlı Armada'yı bu defa da imha edip yerine geçeceğinden korkuyordu. Ancak Pertev Paşa gibi bir kara askerinin onun yerine getirilmesinde de kötü niyet aramak son derece yerinde olur. Sokollu, bilmediği deniz işlerinde her hangi bir başarısızlığa uğratıp bu rakiybini de gözden düşürmek istiyordu. Haçlı Donanma'nın imha edilmemesi, böyle bir başarısızlık kabûl edilebilirdi. Ancak Türk donanmasının imha edileceğini Sokollu'nun da sanmadığını ileri sürmek doğru olur. Fakat Müezzin-zâde'ye, nerede ve her ne şart içinde düşman donanmasını bulursa, derhal vurmasını kesin şekilde emreden Sokollu, hiç tahmin edilemez ki, donanmada serdâr olarak bulunan Pertev Paşa'ya şan verecek bir vuruşmayı arzulasın. Deniz mevsimi sona yaklaşmışken donanmanın birçok filolarını Akdeniz'in çeşitli yerlerine dağıtmak usuldü. Fakat mâdem ki Haçlı Donanma'nın Türk sularına yaklaştığı biliniyordu ve bu armada vurulmak isteniyordu, bu dağılmanın önlenmesi lâzımdı. Bu hususta Pertev ve Ali Paşalar, en az Sokollu kadar sorumludur. Haçlı Donanma, Yunan Denizi'ne geçtiği zaman, Donanmay-ı Hümâyûn'un büyük kısmı İnebahtı'na çekilmişti. Fakat birçok filolara üslerine dönülmesi için izin verilmişti. Üstelik İnebahtı'ndaki donanmanın subay ve eratının bir kısmı da, izinli olarak ayrılmışlardı.

Sokollu, düşmana taarruz hakkındaki fermânı Müezzin-zâde'ye gönderirken, Kapdân-ı Deryâ'nın bir müddetten beri istediği harb malzemesini yollamamıştı. Emri çok geç alan ve Istanbul'dan malzeme ve yardımcı asker geleceğinden ümid kesen Müezzin-zâde, kendi imkânlarını kullanarak donanmasını savaşmaya hazır duruma getirmeye gayret etti. Bu hususta bilhassa eski Cezâyir beylerbeyisi Mehmed Paşa'nın büyük yardımını gördü. Fas Fâtihi Sâlih Paşa'nın oğlu olan Mehmed Paşa, Cezâyir beylerbeyiliğinden alınmış, rütbesi de indirilerek Ağrıboz bahriye sancak beyliğine tâyin edilmişti. Sâlih Paşa'nın Avrupa'nın en güzel kadınlarından sayılan bir İtalyan asılzâdesinden doğan oğlu Mehmed Bey, Haçlı donanması büyük tereddütler içinde yaklaşırken, Müezzin-zâde'nin en büyük yardımcısı oldu.

Hıristiyan armadası, 4 ekimde Kefalonya adasının kuzeydoğu kıyısına, bu ada ile İthaka adası arasına girdiği gün, Magosa'nın Türkler'in eline düştüğü haberi geldi ve teessür uyandırdı. İspanya ve İtalya'nın en büyük prenslerini, hükümdarcıklarını ve asılzâdelerini taşıyan Armada, muharebeden sonra Türkler'in "Kanlı Burun" adını verecekleri Seroptha Burnu önünde demirledi (Lavisse - Rambaud, V, 859-60). Venedik büyük-amirali Veniero ile Don Juan arasında anlaşmazlık vardı. Fakat Papalık büyük-amiral Colonna'nın, Türk Donanması'nın efradı ve bâzı filoları şuraya buraya dağılmış, mühimmâtı eksik, uzun zaman denizde seyretmekten mütevellit yorgun ve yenilenmemiş bir halde İnebahtı'nda bulunduğunu bildiren raporu Haçlı donanmada ferahlık yarattı, zafer ümidi doğurdu ve anlaşmazlıklar silindi. Karaca Ali Reis'in kumandasındaki Türk keşif filosu da, çok cür'etkâr bir hareketle Armada'nın birkaç kilometre yakınına kadar sokuldu ve düşmanın umumî vaziyetini öğrendi. Binaenaleyh, her iki taraf da, hasım tarafın durumunu aşağı yukarı biliyorlardı. Ege Denizi'ndeki en büyük Türk amirali olan Sâlih Paşa - zâde Mehmed Bey'in gayretleriyle Türk Donanması, oldukça takviye edilmişti. Haçlı armada kesin şekilde üstün olmakla beraber, çok iyi bir kumanda zaferi Türkler'e kazandırabilirdi. Ancak böyle bir kumanda mevcut değildi. Barbaros'un oğlu Hasan Paşa ile Trablus beylerbeyisi Câfer Paşa, pasif vaziyetteydiler. Mehmed Bey, Hasan Paşa'nın Turgut'un kızından doğan oğlu Barbaros - zâde Mahmud Bey gibi amiraller, rütbe ve kıdem itibariyle atılgan olamazlardı. Türk donanmasının âkıbeti, Pertev, Ali ve Uluç - Ali Paşalar'ın elindeydi. Bunlardan mevki bakımından diğer iki paşadan sonra gelen Uluç - Ali Paşa denizciydi. Pertev ve Müezzin - zâde Ali Paşalar, hayatlarında deniz muhârebesi görmemişlerdi. Karşılıklı topçu ateşi ve gemilerin rampa ederek efradın vuruşması sûretiyle deniz muhârebesi olur sanıyorlardı. Filoların kumandan tarafından nasıl satranç taşları gibi oynatılacağı, top ateşinin nasıl düzenleneceği hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Preveze ve Cerbe'de Türk donanmasının çok üstün birleşik Avrupa donanmalarını mahvettiğini duymuşlardı. Ancak bu zaferlerin yalnız levendlerin kahramanlığı sebebiyle kazanıldığını sanıyorlardı. Yüksek deniz tâbiyesi ve kumanda hey'etinin rolü hakkında bir şey bilmiyorlardı.

Türk donanmasında forsalar, Hıristiyan esirlerden ibâretti. Hıristiyan armadasında ise Müslüman forsalar azınlıktaydı. Ekserisi Hıristiyan olan kürek mahkûmları veya ücretli kürekçiler forsalık yapıyorlardı. Bu, şu demekti ki, Türkler muhârebe sırasında forsalarına âzamî dikkat sarfetmeye ve kuvvet ayırmaya mecburdular (Lavisse - Rambaud, 861). Türk donanması en kuvvetli rivâyete göre 184 parçadan ibâretti. Hıristiyan kaynakları, 225 parça gösterirler. Haçlı armadada 295 gemi vardı. Türk sağ kanadına Uluç - Ali Paşa, sol kanadına da Şulukoğlu Mehmed Bey kumanda ediyordu (Hammer, VI, 425). Donanmanın İnebahtı'nda kışı geçirmek üzere demirlediğini gören birçok subay ve erat, Kapdân-ı Deryâ'nın haberi olmaksızın izin alıp memleketlerine gitmişlerdi. Forsa eksiği de ehemmiyetli bir sayıdaydı. Bu hususta bütün Türk kaynakları müttefiktir (Peçevî, I, 496; *Tuhfetu'l - Kibâr,* 92; Müneccimbaşı, III, 528; Selânikî, 105).

Patras'ın (ki tam İnebahtı'nın karşısındadır) Rum Ortodoks piskoposu Jermanos, düşmana câsusluk ediyordu. Giovanni Andrea Doria'ya gönderdiği mektupta: "Donanmay-ı Hümâyûn gemilerinde asker yokdur, kadırgalar hâlîdir, gelesin!" diyordu. Piskoposun ihâneti öğrenilmiş ve Dîvân'ın emriyle Jermanos, yeğeni Dimitraki ve diğer hâinlerle beraber îdâm edilmiştir (Safvet Bey, *TOEM,* II, 559).

Düşmanın görünmesi üzerine 2. Vezir Pertev Paşa, baştardasında 4'ü beylerbeyi ve 15'i sancakbeyi rütbesinde bulunan 19 amirali topladı. Müzâkerelere, sadrâzamdan doğrudan doğruya taarruz emri aldığını ve donanmadan mes'ul olduğunu ileri sürerek, Yeniçeri ağalığından kapdân-ı deryâ olan Müezzin - zâde Ali Paşa hâkim oldu. En çok Uluç - Ali Paşa konuştu ve münakaşa etti. Dedi ki:

— Donanmamız nâkısdır ve 6 aydır deryâda gezmekle gemiler bozgundur. Sâbıkaa Korfos'dan İnebahtı'ya dönüldükde "dönüşdür" deyü sipâh ve yeniçeri, icâzetli icâzetsiz (izinli, izinsiz) dağılmışlardır. (İnebahtı) boğaz hisârlarından küffâr donanması içeri giremez. Çıkılmak mahall-i hatardır *(Tuhfetu'l - Kibâr,* 93).

Sözü harb meclisine başkanlık eden Pertev Paşa alıp dedi ki:

— Cengcide ve kürekcide noksân ziyâdedir. Bâ - husûs yalı sancaklarının erbâb-ı tımarı bir bahâne ile icâzet alıp gitdiği ma'lûm olmuşdur. Her vechile donanmamızda noksân mukarrerdir. İnebahtı limânında oturalım. Üzerimize kâfir gelirse ceng edelim... Bed - nâm olmakdan ihtirâz-ı tâm ederim! (Peçevî, I, 496).

Müezzin - zâde bu fikirlere şiddetle itiraz etti:

— Elbette gayret-i İslâm ve ırz-u nâmûs-i pâdşâh-i enâm bu değildir, dedi; her sefînede (gemide) beşer onar adam eksik olmakla ne lâzım gelir?

Pertev Paşa, Kapdân-ı Deryâ'yı:

— Gemilerimiz ganâim ile memlû ve askerden hâlî (boş) olmakla kal'anın altından çıkmamız bir vechile münâsib değildir (Müneccimbaşı, III, 528 - 9) şeklinde ikaz etmek istediyse de faydasız kaldı.

Uluç - Ali Paşa, Kapdân-ı Deryâ'ya Serdâr'dan daha şiddetli itiraz etti. Fakat Müezzin - zâde, Sokollu'nun buyrultusunu çıkarıp amiralin önüne attı ve Dîvân'ın taarruz emrine riâyet etmediği takdirde başından korktuğunu söyledi. Amiraller, sâbık piyâde kumandanını taarruz fikrinden vaz geçiremeyeceklerini anlayınca, muhârebeyi kabûle râzı oldular. Hayrullah Efendi, Kapdân-ı Deryâ'nın Sokollu'ya dayandığını şöyle izah etmektedir (XII, 44):

"Sadrâzam (Sokollu) Mehmed Paşa, Serdâr Pertev Paşa'nın kesr-i nüfûzuna vesîle arayıp durur iken, Kapdân - Paşa'yı kendi efkârına uydurup "elbette donanma cengi olmalıdır" diyerek evâmir-i müte'âkıbe (birbiri ardınca emirler) ile donanma kumandanları tehdîd olunur idi".

Bu şekilde Uluç - Ali Paşa'nın birçok filoların Kıbrıs sularında, Ege Denizi'nde, Cezâyir'de, şurada burada dağınık olduğu, bâzı gemilerde mürettebat eksiğinin yarıyı geçtiği, en değerli subayların izinli olarak gittikleri, düşmanın cebren İnebahtı boğazını geçemiyeceği, bu yıl muhârebe kabûl edilmeyerek gelecek yıl Armada'nın mahvının mümkin olacağı, bütün Türk denizcilerinin yiğit olduğu, ancak yalnız yiğitlikle böyle büyük bir muhârebenin kazanılamıyacağı, bütün amiral arkadaşlarının müttefikan bu fikirlere katıldıkları, bunları devletin ve padişahın donanmasının selâmeti nâmına söylediği, yoksa devlet ve padişaha olan can borcunu bugün veya ileride ödemenin kendisi ve arkadaşları için değeri olmadığı hakkındaki sözleri te'sirsiz kaldı. Müzakerenin ikinci safhasında, vuruşma kabûl edileceğine göre, nasıl bir tâbiye tâkıyb olunacağı görüşülmeye başlandı.

Muhârebede tâkıyb edilecek umumî tâbiye, muhârebeyi kabûl edip etmemek mes'elesinden daha teknik bir mes'eleydi. Artık bu mevzuda generallerin müdahalesi, hattâ reyi olmamalı, iş amirallere bırakılmalıydı. Fakat öyle olmadı. Müezzin - zâde, gene sözünü kabûl ettirdi:

— Bana Âstâne'den (İstanbul'dan) gelen ahkâmda (emirlerde) ne kadar te'kîd-ü tehdîd olunmuşdur, ben mansıbımdan (makamımdan) değil, başımdan korkarım (Peçevî, 496 - 7) ve:

— Kâfir ne kelbdir (köpektir)? (Selânikî, 104) gibi mugalâta dolu sözler söyleyen Kapdân-ı Deryâ, tâbiye mes'elesinde de Uluç - Ali Paşa ile şiddetle çatıştı. 40 yıl Barbaros'un ve Turgut'un yanında hizmet etmiş olan Cezâyir Beylerbeyisi dedi ki:

— Çünki düşmen üzerine azîmeti mukarrer etdiniz (kararlaştırdınız), bâri deryâ tarafına gidelim *(Tuhfetu'l - Kibâr,* 93). Deryâya çıkalım. Zîrâ kara görünür. Adalar arasında ceng müşkildir (Selânikî, 104).

Uluç - Ali Paşa, büyük deniz vuruşmalarının asla kıyıya yakın yerde yapılamayacağını, açık denizde yapılması îcâb etdiğini, eğer kendisinin teklif edeceği nizam kabûl edilirse, düşmana galebe ihtimâlinin kuvvetli olduğunu, fakat en küçük bir tâbiye hatâsı irtikâp olunursa, düşman üstün ve gemilerimizin efradı noksan olduğu için yenileceğimizi, hattâ mahvolacağımızı anlattı.

Deniz muhârebesini kara muhârebesi gibi sanan Müezzin - zâde'nin havsalası, açık denize açılmayı kabûl etmedi. İkide bir:

— Bana gelen evâmirde (emirlerde) "elbette küffârın donanması her kanda (nerde) ise üzerine varıp mukaabil olasız ve illâ muâtab (mes'ûl) olursuz (olursunuz)" deyü fermân olunmuştur, diye aynı nakâratı tekrâr ediyordu.

— Kenârı (kıyıyı) tutmak evlâdır! *(Tuhfe,* 93) re'yinde bulunduğu zaman, Uluç - Ali Paşa soğukkanlılığını kaybetti. Bütün harb dîvânına hitâben:

— Kanı (hani) Hayreddin Paşa ile ve Turgutça ile ceng görenler niçün söylemezler? diye bağırdı *(Tuhfe,* 93).

Bundan sonra Paşa, her hangi bir geminin top isâbeti alır almaz, gemilerdeki tımarlı sipâhi ve yeniçeri gibi levend olmayan kara askerlerinin denize alışık olmadıklarından ve deniz üzerinde kalmaktan korktuklarından derhal karaya doğru can atacaklarını, hattâ levendleri zorlayıp gemileri karaya oturtacaklarını, Barbaros, Turgut, Sâlih, Piyâle Paşalar gibi çok büyük deniz meydan muhârebelerini pek üstün düşman kuvvetlerine karşı kazanmış amirallerin daima açık denizde vuruşmayı kabûl ettiklerini, kıyıya yaklaşmamaya âzamî dikkat ettiklerini anlattı. Sokollu'ya güvenen, Sokollu ile muhâtaplarını tehdid eden Müezzin - zâde, kıyıdan uzaklaşmayı tehlikeli buldu, yarın Dîvân'da muhârebenin hesabının Uluç - Ali'den değil, kendisinden sorulacağını ileri sürdü.

Yapılacak ilk manevra hakkında da Kapdân-ı Deryâ ile Cezâyir Beylerbeyisi arasında şiddetli bir münakaşa oldu. Uluç - Ali Paşa, bir sürpriz taarruzu yapmak, Müezzin - zâde ise, kahramanca, fakat muhârebe kaidelerine aykırı bir şekilde, pupa yelken pek üstün düşman armadasının üzerine gitmek istiyorlardı. Uluç - Ali Paşa dedi ki:

— Düşman gemileri pusudadır, donanmayı açıkdan orsa ederek geçirelim.

Bunun üzerine çok cesur ve iyi bir general olarak tanınmış olan Kapdân-ı Deryâ, şu meşhur cahilâne cevabı verdi:

— Ben Pâdşâh-i Cihân Hazretleri'nin Donanması'na "kaçdı" nâmın komazam!

Bu münakaşadan sonra Uluç - Ali Paşa, baştardayı terkedip, donanmanın kumanda edeceği sağ cenâhının başına geçmek üzere filosuna gitti.

Böylece İnebahtı açıklarında Donanmay-ı Hümâyûn, Haçlı Armada'nın öncüsüyle karşı karşıya geldi. Türk donanması bir müddet ilerledikten sonra, Haçlı Armada'nın pusuda olan büyük bir filosu, donanmanın arkasına düştü. Türkler, iki ateş arasında kalmış oldu ve daha ilk anda Uluç - Ali Paşa'nın "donanmayı açıktan orsa ederek geçirelim" teklifinin tatbik edilmemesinin muhtemel bir felâkete başlanmıç olacağı görüldü. Uluç - Ali, sağ cenaha tamâmen hâkimdi. Pertev Paşa ile Sâlih Paşa - zâde Mehmed Bey, sol cenahtaydı. Kapdân-ı Deryâ, orta kanatta bulunuyordu.

Cihan tarihinin sayılı deniz muhârebelerinden biri, Kapdân-ı Deryâ'nın orta kanada ateş emri vermesiyle başladı. Don Juan, bu ateşe şiddetle mukabele etti. Yüzlerce harb gemisinin karşılıklı bir müddet muhâfaza ettikleri müthiş sessizlik, böylece cehennemî top ateşleriyle yırtıldı. Öğleden sonra saat 4.30'da Şulukoğlu Mehmed Bey'in, Türk sol kanat filosuyla düşmanın Venedik donanmasının teşkil ettiği sol kanadını çevirmek için taarruza geçtiği görüldü. Venedik donanması bozuldu ve Amiral Barbarigo maktul düştü (Hammer, VI, 426). Sağ kanatta da vaziyet Türkler'in lehindeydi ve bu kanada kumanda eden Uluç - Ali Paşa, inisyatifi kesin şekilde elinde bulunduruyordu. Bozgun, Türk orta kanadında başladı ve sol kanada geçti. Don Juan, insan sayısının ve arkebüz ateşinin mutlak üstünlüğüne mâlik olarak, İspanyol donanmasını, Kapdân-ı Deryâ'ya doğru sürdü. Kapdân-ı Deryâ, büyük bir ihtiyatsızlıkla, Don Juan'ın baştardasına yaklaşmaya çalışıyordu. Saat 5'te muhârebe Türkler'in lehine gelişirken, 5.30'a doğru aleyhte bir durum hâsıl oldu. Kapdân-ı Deryâ'nın kör bir kahramanlıkla kalabalık İspanyol kadırgalarının içine girdiğini gören ve âkıbeti sezen İskenderiye bahriye sancak beyi Şulukoğlu Mehmed Bey, İspanyol kadırgalarını Kapdân-ı Deryâ baştardasının etrafından dağıtmak için müthiş bir taarruza geçti. Fakat arkebüz ateşi isâbet ederek şehîd düştü. Hemen bu sıralarda Müezzin-zâde Ali Paşa da, bir arkebüz misketini alnına yiyerek şehîd oldu. Oğlu da aynı âkıbete uğradı. Diğer oğlu, İspanyollar'a esîr düştü. Türk orta kanadının Kapdân-ı Deryâ'nın şehâdetinden doğan kargaşalığından faydalanan ve hasmına toplanma fırsatı vermeyen Don Juan, müthiş bir taarruza geçti. Türk orta kanadını çeviren ve küçük filolar, hattâ tek başına kalmış kadırgalar hâlinde parçalayan İspanyollar, Türk gemilerine çıktılar. Kanlı bir vuruşma başladı. Ağır isâbet alan Türk kadırgalarındaki kara askeri (yeniçeriler ve tımarlı sipahisi), batacakları korkusuyla denize atlamaya ve çok yakın olan karaya doğru yüzmeye başladı. Fakat pek azı kurtulabildi. Çoğu İspanyol ateşiyle şehîd olup sulara gömüldü. Türk kadırgalarında kalan ve sayıları zâten çok eksik olan levendler, üstün düşmanla ümitsizce vuruşmaya başladılar. Top ve tüfek ateşinden sonra kılıç kılıca yapılan vuruşma da İspanyollar'ın üstünlüğüyle bitti. Diğer taraftan Venedikliler de kendilerini toplamışlar, Türk sol kanadına karşı yıkıcı bir taarruza geçmişlerdi. Sağ kanatta Uluç - Ali Paşa, üstün düşman gemilerini karşısında tutuyor ve en küçük bir bozgun eseri göstermiyordu.

Kapdân-ı Deryâ baştardasında Türk sancağı yerine Haçlı bayrağının dalgalandığını gören Pertev Paşa, vaziyeti düzeltmek için orta kanada doğru ilerlediyse de, daha yarı yolda bindiği büyük kadırga top ateşiyle batmaya başladı. Canını kurtarmak için denize atlayan Dîvân-ı Hümâyûn'un 2. veziri, Türk levendleri tarafından müşkilâtla kurtarıldı. Aynı şeyi yapmak ve orta kanadı imhadan kurtarmak isteyen Valona bahriye sancak beyi Karagöz Reîs'le Midilli bahriye sancak beyi Barbaros-zâde Mahmud da, 6 kadırga ile yaptıkları ümitsiz taarruzdan netice alamadılar. Her tarafta düşmanın gemi ve efrat üstünlüğü kendini belli ediyordu. Türk donanmasında umumî kumanda denen bir şey bahis konusu değildi. Daha muhârebenin başlangıcında bile böyle bir şey yoktu. Sağ kanat, Uluç - Ali'nin kudretli ellerindeydi ve henüz bir tek gemi kaybetmemiş, hattâ bir tek ciddî isâbet almamıştı. Fakat diğer kanatlarda, kumanda birliğe denen şey yoktu. Amiraller, birkaç kadırgadan müteşekkil küçük filolarıyla bir şeyler yapmaya uğraşıyorlardı. Daha büyük ölçüde bir kumanda yoktu. Halbuki Haçlı donanmada, umumî bir kumanda olmasa bile, büyük İspanyol ve Venedik donanmaları, tek kumanda altında bulunuyorlardı.

Cihan tarihinde denüz üzerinde cereyan etmiş en kanlı sahneler geçerken, her iki taraf da bir ölüm, kalım mücâdelesine girişmişti. Birkaç Türk kadırgası, Don Juan'ın baştardasına iyice yaklaşmış ve iyi isâbetler kaydetmeye başlamıştı. Vaziyetin vehâmetini gören Santa - Croce Markisi, hızla orta kanada yetişti ve bu imdat, artık bütün dengeyi bozdu. Orta kanattaki Türk kadırgaları teker teker batırılmaya ve zabtedilmeye başlandı. Venedik donanması da Amiral Loredano ve Amiral Malipieri'nin gayretleriyle kendini hızla toparladı ve üstün duruma geçti. Türk sol kanadını dehşetli şekilde hırpalamaya başladı. Loredano ve Malipieri, Venedik donanmasının bozulmak ve büyük - amiral baştardasının Türkler'in eline geçmek üzere olduğunu görünce, büyük bir kahramanlık gösterdiler. Kendi bindikleri büyük kadırgaların barut depolarına ateş verdiler. Kendileriyle beraber kadırgaları da havaya uçtuğu zaman, etraflarındaki Türk gemileri de ateş yağmuru altında kalmış, yanmaya başlamıştı. Efrat, kadırgalardan denize atılırken, boş kalan Türk kadırgaları, düşman topçusu tarafından kolaylıkla batırılıyordu. Karagöz Reîs şehîd oldu ve kadırgası zabtedildi. Vuruşma yer yer, akıl almaz bir kanlılıkta geçiyordu. Meselâ Pertev Paşa'nın bindiği büyük kadırga, bütün efradı şehîd edildikten sonra düşmanın eline geçmişti. Paşa'nın esîr veya şehîd düşmemesi de büyük bir talih eseri oldu. Her yerde, Türk gemilerinin subay, efrat ve mühimmat eksikliği kendini gösterdi ve büyük fâcianın başlıca sebebini teşkil etti.

Düşman orta ve sol kanadının Türk orta ve sol kanadını imha etmesi kolay olmadı. Çok büyük zâyiat verildi. Öyle ki, Haçlı sağ kanadına hiçbir yardım yapılamadı. Bundan faydalanan ve sağ kanatla baş başa kalan Türk sağ kanadı (Uluç - Ali Paşa), düşmanın bu cenahını imha etti ve bu cenahtaki Malta büyük - amiralini öldürüp baştardasını ve Malta büyük sancağını zabtetti. Uluç - Ali'nin 40 kadırgası vardı, hiçbiri kaybedilmedi. Bu sûretle Türkler'in iki, düşmanın da bir kanadı hemen tamâmen imha edilmiş oldu (Hammer, VI, 428).

Rüzgâr da Türkler'in aleyhine esiyor, Türk gemilerini karaya doğru itiyordu. Barbaros-zâde Mahmud Bey'in gemisi tarafından kurtarılan Pertev Paşa, karaya çıkarıldı. Bu sıralarda muhârebenin bittiğini ve diğer kanatlarda boş kalan İspanyollar'ın ve Venedikliler'in üzerine geleceğini anlayan Uluç - Ali ve Barbaros-zâde Hasan Paşalar, 42 kadırga ile çekildiler ve Mora'nın güneyinde Modon üssüne doğru yol aldılar. Düşmanın Türk sağ kanadını tâkiybe teşebbüs bile etmemesi, verdiği zâyiatın derecesini gösterir.

Bâzı kaynaklara göre M. Ö. 22 ağustos 31'de Antonius'la müstakbel Augustus arasında geçen Actium deniz muhârebesinden, yâni 1 602 yıldan beri cihan tarihinin en büyük

deniz vuruşması, bu İnebahtı (Lepanto) muhârebesidir (Langer, *World History,* 423b). Aslında Preveze, şüphesiz İnebahtı'ndan daha büyük bir muhârebedir. Preveze'deki Türk donanması İnebahtı'ndakinden küçükse de, Hıristiyan donanması, İnebahtı'ndakinin iki misli fazlasıydı. Dikkati çeken cihet, Actium, Preveze ve İnebahtı deniz muhârebelerinin, birbirine çok yakın mevkilerde geçmesidir. Actium ile Preveze, hemen hemen aynı mevkide cereyan etmiştir. İnebahtı'nın Preveze ve Actium'dan uzaklığı ise kuşuçuşu (düz hatla) 105 ve deniz yoluyla 150 km kadardır.

Muhârebenin bilânçosu, iki taraf için de korkunçtu. Türkler 142 gemilerini batmak, karaya vurmak ve zabtedilmek sûretiyle kaybetmişlerdi. Bunların 60'ı düşmanın eline geçmişti. Bu gemilerdeki 117 büyük ve 256 küçük Türk topu, Müttefikler arasında paylaşıldı. Donanmay-ı Hümâyûn'daki 30 000'e yakın Hıristiyan forsa, Müttefikler tarafından âzad edildi. Şehîd olan binlerce Türk'ten başka, 3 460 Türk de esîr düştü. Şehîdler arasında Kapdân-ı Deryâ'dan başka 10 sancak beyi de bulunuyordu. Bir ara Sâlih Paşa-zâde Mehmed Bey (Paşa) de esir düşmüş, fakat birkaç saat sonra Barbaros-zâde Hasan Paşa tarafından kurtarılmıştır. Vezir Pertev Paşa'yı da, Hasan Paşa'nın oğlu Barbaros-zâde Mahmud Bey denizden kurtarmıştır *(Tuhfetü'l - Kibâr,* 94). Türk esir ve şehîdlerinin toplamının 20 000'i bulduğu rivâyet edilmektedir.

Hıristiyan zâyiatı 8 000 ölü ve 20 000 yaralıdır (Hammer, VI, 429). Venedik zâyiatı İspanyollar'ınkinden ağır olup, yalnız amiral ve kaptan olarak 30 ölü vermişlerdi. Yara almayan Hıristiyan muhâribi yok gibiydi ve bunların ekserisi de ağır yaralıydı (Lavisse - Rambaud, V, 861-2). Bunların içinde, İspanyol donanmasında bulunan *Don Quichotte*'un ölümsüz yazarı Cervantes de vardı ki, bu muhârebede sol kolunu kaybetmiştir (Cervantes, Türkler'e esîr olarak yıllarca Cezâyir'de de bulunmuştur). Santa Croce Markisi iki kurşun yarası aldığı gibi, bizzat başkumandan Don Juan da yaralanmıştır. Malta büyük - amirali Giustiniani ve 60 Malta şövalyesi, ölüler arasındaydı. En ağır zâyiatı Maltalılar vermişler ve gemileri ile efradın çoğunu kaybetmişlerdir.

İsâbet almamış hiçbir Hıristiyan gemisi yoktu. Muhârebeden sonra amiraller bir ziyâfet toplantısı yapmak istedikleri zaman, bu iş için yalnız bir tek kadırganın, Sfenks'in iyi durumda olduğu tesbit edildi. Haçlı armadada yiyecek de tükenmişti. Türk gemilerinden ele geçen erzak olmasaydı, pek zor durumda kalacaklardı.

3 Türk sancak beyi, Câfer Bey, Ali Bey ve Kapdân-ı Deryâ'nın bu rütbeyi taşıyan bir oğlu, esir düşmüştür. Türkler de hayli esir almışlardır. Bunların arasında Floransa'nın III. Murad nezdindeki müstakbel elçisi Bongiani Gianfigliazzi sayılabilir. Pertev Paşa'nın 3 tuğu, Müezzin-zâde'nin altın sırma işlemeli kırmızı ipek sancağı, Hıristiyanlar'ın eline geçmiştir (bu sancağı Papa, 1965 yılında, bir dostluk eseri olarak Türkiye've iade etmiştir).

Bu felâket Türk târîhinde "Sıngın Donanma Harbi" diye meşhurdur *(Tuhfetü'l - Kibâr,* 91). "Sıngın", Türkçe'de "kırılmış, sinmiş, yenilmiş, mağlûb" demektir.

Büyük Hıristiyan zâyiatı, bu zaferin Avrupa'da pek mutantan bir şekilde kutlanmasına mâni teşkil etmemiştir. Zira Türk donanması üzerinde böyle bir zafer ümid olunmuyordu. Yüzyıllardan beri Türkler'i yenilmez bir millet olarak tanıyan Avrupa'da, Türkler'in de yenileceği fikri hâsıl olmuş, Avrupa'nın Türkiye'ye karşı duyduğu kompleks, bir dereceye kadar ortadan kalkmıştır. İnebahtı'nın Avrupa için en mühim mânâsı budur. Roma ve Venedik'teki merâsimler çok büyük olmuştur. Papa V. Pius, *İncil*'in bir cümlesine dayanarak Don Juan'ı Hazret-i Yahyâ'ya benzetmek ve dînî kurtardığını ilân etmek derecesinde işi ileri götürmüştür (Latince Johannes, Almanca Johann, İspanyolca Juan, Fransızca Jean, İngilizce John, Arabca'daki Yahyâ'ya karşılıktır). Papalık büyük - amirali Prens Marco - Antonio Colonna, Roma'da büyük merâsimle karşıladı ve zaferini ölümsüzleştirmek için, adına bir gümüş sütun dikildi. Papa, amiraline 3 milyar TL. değerinde para bağışladı. Muhârebe günü (7 ekim), Papa tarafından her yıl kutlanmak üzere dînî bayram ilân edildi. Bu gün, Venedik'te de bundan böyle millî bayram yapıldı. Tanrı'ya şükretmek için Padova'da bir kilise inşasına başlandı. İskoçya gibi uzak ülkelerde bile "Yenilmez Türkler'e karşı kazanılan bu Hıristiyan zaferi" kutlandı. Venedik'te namlı ressamlara büyük tablolar yaptırıldı. Bir müddet önce Türkler tarafından ateşe verilen Venedik tersânesine heykeller dikildi. Akademi'de tunç heykeller yaptırıldı. Kiliseler inşâ olundu.

İnebahtı'ndan sonra Türkiye - Venedik münâsebetleri (7 ekim 1571 - 7 mart 1573) :

II. Sultan Selim, İnebahtı muhârebesinin geçtiği gün, kışı geçirmek için Edirne'ye hareket emişti. Edirne'ye vardığı gün kara haberi aldı. Hayâtında bozgun haberi duymayan hükümdar, teessüründen söz söyleyemedi ve üç gün üç gece uyku uyuyamadı. Yeni donanmanın inşasına nezâret etmek üzere, derhal Istanbul'a hareket etti. Kışı Edirne'de geçirmekten vazgeçti (Peçevî, I, 498).

Uluç - Ali Paşa, yanında Barbaros-zâde Hasan Paşa olduğu hâlde, İnebahtı'nda Türk sağ kanadını teşkil eden 42 gemiyle Mora'nın güneyinden dolaşarak Ege Denizi'ne geldi. Bu denizdeki Türk filolarından 45 kadırgayı da berâberine aldı. Bozgundan 2 ay, 13 gün sonra, 19 aralık 1571'de 87 kadırga ile Istanbul'a girdi. II. S., Paşa'yı derhal kapdân-ı deryâ yaptı ve "Uluç" adını da "Kılıç"a çevirdi. Bu sûretle Kılıç Ali Paşa'nın uzun ve şanlı kapdân-ı deryâlık devresi başlamış oldu. Hasan Paşa, Istanbul'a geldikten birkaç hafta sonra öldü. 2. Vezir Pertev Paşa, emekliye ayrıldı. Dâmâd Piyâle Paşa, 2. Vezir oldu. Pertev Paşa, Kaanûnî'nin büyük oğlu Velîahd - Şehzâde Mustafa'nın dul zevcesiyle evlenmişti. 1574'te, II. S.'in son aylarında öldü. Eyyûb'deki türbesine gömüldü. Sarayı Vefâ Meydanı'nda olan Pertev Paşa, Istanbul'da cami ve han, İzmit'te cami, imâret, hamam, mektep, çeşme, kervansaraydan müteşekkil bir külliye yaptırmıştır. Külliyenin mimârı Sinan'dır. İyi bir kumandan olan Pertev Paşa, hiç anlamadığı deniz işlerine itilmiş ve bu husus, siyâsî hayâtının mahvolması ve askerî şerifinin lekelenmesiyle son bulmuştur.

Hammer'in Fransızca mütercimi Hellert diyor ki : "İnebahtı, Türkler'in yenilmez olmadığını isbat etmiştir" *(Atlas,* 21a). Hammer ise şu mütalâaalarda bulunuyor (VI, 430-3) : "Tarihçi, bu muhârebenin hiçbir lehte netice vermemesine bakınca, derin bir yeis içinde kalır. Bütün müellifler, bu noktada müttefiktirler. Hıristiyanlar için o kadar şerefli olan bu zafer, Müttefikler'in anlaşmazlığı ve ihmâli yüzünden, Hıristiyanlar'a önemli sayılabilecek hiçbir menfaat te'mîn etmemiştir. Hattâ bu bozgun, Osmanlılar'ın ne derecede müreffeh ve kudretli olduklarını göstermiştir. Şu cihetten ki, bu büyük bozgun, imparatorlukta en küçük bir sarsıntı yapamamış ve derhal telâfî edilmiştir. Birkaç ay içinde Türkler, İnebahtı'nda kaybettikleri sayıda gemiyi inşa, ikmal ve teçhiz edip Akdenize salmışlardır... Venedikliler tersânelerini heykellerle süslerken,

Türkler, İnebahtı mağlûbiyetinden sonra tezgâhları müthiş bir faaliyete geçirmişlerdir. Hattâ padişah, 8 kadırga fazla inşa edilebilmesi için, has bahçesine ait araziyi tersâneye bağışlamıştır. İnebahtı'nı tâkıyb eden bir tek kış içinde Türkler, 158 harb gemisi inşa edip donatmışlardır ki, İnebahtı'nda kaybettikleri gemi sayısından fazladır. Bu sûretle Türk donanması, Müttefikler'in deniz kuvvetlerinin toplamını, gemi sayısı bakımından da geçmiştir".

Donanmanın yeniden inşası, Türkiye'de millî bir siyâset olmuş, bütün halk bunu şiddetle arzu etmiş, milletin bu işe verdiği ehemmiyet, edebiyatta bile akisler yapmıştır. Bu hâdiseyi, çağdaş tarihte Amerikan Pasifik donanmasının Pearl Harbour'da imha edilmesinden sonra Birleşik Devletler'in birkaç ay içinde, günde bir gemi tezgâhlamak sûretiyle donanmasını yeniden inşa etmesine ve deniz gücünü dünyadaki diğer bütün devletlerin deniz güçlerinin toplamından üstün bir hâle getirmesine benzetebiliriz.

Kılıç - Ali Paşa, 245 harb gemisiyle 13 haziran 1572'de Istanbul'dan ayrılmıştır. Mora'nın güneyine gelen Kapdân-ı Deryâ, Don Juan'ın başkumandanlığı altında bulunan Müttefik Donanma'nın hayli yakınına sokulmuşsa da, temas olmamıştır. Müttefik Donanma, Mora'nın güneyindeki Modon'u zabtetmek gayesiyle bu sulara geldiği hâlde, Türk Donanması'nı görünce derhal çekilmiş, Don Juan, iki yıl üst üste harb talihinin kendisine gülmiyeceğini kestirerek, şöhretini mahvetmek istememiştir. Donanmay-ı Hümâyûn'un bir kış içinde ikmali, Avrupa'yı dehşete düşürmüş ve Venedik'i sulha zorlamıştır. Gerçekten Mukaddes İttifak'ın ruhu olan Papa V. Pius'un 1 mayıs 1572'de ölümü üzerine, Don Juan'ın Venedikliler'le arası açılmış ve onları tek başına bırakıp İspanya'ya çekilmiştir. Bu sûretle İran Şâhı, hattâ Türkiye himâyesindeki Yemen Zeydî İmâmı ile mektuplaşıp onları da ittifaka almak isteyen Papa V. Pius, o derece gayret gösterdiği ittifakın dağıldığına şâhid olmadan ölmüştür. İspanyollar'ın çekilmesinden sonra Venedik donanması, bir kazaya uğramamak için Venedik Körfezi'ne sığınmıştır. Halbuki Venedik câsusları o yaz Türkler'in Müttefik Armada ile boy ölçüşebilecek bir donanmayı Akdeniz'e çıkaramıyacaklarını bildirmişlerdi. 28 ağustos 1572'de II. S., Fransa kralı IX. Charles'a gönderdiği nâme-i hümâyûnda Türk Donanması'nın Toulon'a sevkedileceğini bildiriyordu. Türk Donanması'nın mûcizeye benzer bir şekilde ihyâ edilmesinde en büyük şeref payı, tersâne-i hümâyûn ser-mimârı Mustafa Ağa'nındır. Tabiî imparatorluğun akıl almaz iktisâdî ve mâlî gücü, Mustafa Ağa'nın emrine verilmiş bulunuyordu. Padişah, Sadrâzam, 2. Vezir Piyâle Paşa, Seyhulislâm Ebussuûd Efendi, nihâyet Kapdân-ı Deryâ Kılıç - Ali Paşa, her zaman donanma inşaat ve donatımını teftişe tâbî tutarak hummalı çalışmanın bir an bile gevşememesini te'mîn etmişlerdir.

Bu sûretle ilk hedefin Kıbrıs'ı Türkler'den geri almak olmasına rağmen, 28 000 ölü ve yaralı veren Haçlı Armada, İnebahtı'ndan sonra Kıbrıs sularına gitmeye bile teşebbüs etmemiştir. Ertesi yıl Kılıç - Ali Paşa'nın üç kırmızı fenerden ibâret kapdân-ı deryâ forsunu Akdeniz'de gören Müttefikler, bundan sonra da böyle bir şeye teşebbüs etmemişlerdir. Fakat Türkler'in "yenilmez" olduğu efsânesi, İnebahtı'nda yalanlanmıştır.

7 mart 1573'te Türkiye - Venedik sulhu imzalanmıştır. Bu sûretle Sokollu'nun Venedik'in Istanbul'daki balyozu (büyükelçisi) Barbaro'ya söylediği şu sözler gerçekleşmiştir (Hammer, VI, 443, 531) :

— Biz sizden Kıbrıs krallığını alarak bir kolunuzu kestik. Siz donanmamızı yenmekle bizim sakalımızı traş ettiniz. Kesilen kol yerine gelmez. Fakat tıraş edilen sakal, daha gür biter!

Dîvân-ı Hümâyûn'un Venedik murahhasları Antonio Barbaro ve Aloisio Mocenigo ile müzâkere ettiği sulh, 7 madde hâlinde tesbit edilmiştir. İmza tarihi, İnebahtı bozgunundan 1 yıl, 5 ay, 1 gün sonradır. Muâhedenin başlıca şartları şunlardır :

Venedik Cumhuriyeti, Türkiye'ye, harb tazminatı olmak üzere 300 000 duka altını (15 milyar TL.) verecek, bu meblâğ üç yılda ve üç taksitte ödenecektir. Venedik idâresinde bulunan Zanta adası için Türkiye'ye ödenen yıllık 500 duka vergi 1 500 dukaya (75 milyon TL.) çıkarılacaktır. Dalmaçya'daki Sopoto kalesi Türkiye'ye geri verilecektir. Kıbrıs, Türkiye'ye bırakılmakta ve Kıbrıs için Venedik'in ödediği yıllık vergi, bundan böyle kaldırılmaktadır. Voltaire, bu muâhedenin hükümlerine bakarak, *Essai sur les Moeurs*'de şöyle diyor : "İnebahtı muhârebesinin Türkler tarafından kazanıldığı sanılırdı". Grenard da (s. 87) "İnebahtı'ndan az sonra Osmanlılar hâkimiyetlerini Fas'a bile yaydılar" demek sûretiyle, bu bozgunun Türkiye'nin kaderi üzerinde hiçbir menfî netice hâsıl etmediğini söylüyor. Venedik o derece müşkil bir vaziyetteydi ki, sulhu tasdik etmek için çok acele etti. Balyoz Barbaro'nun oğlu Francesco muâhede metnini Venedik'e götürdü. Senato derhal tasdîk etti. Musaddak metni, fevkalâde elçi Andrea Barbaro tarafından Dîvân'a takdim olundu. Venedik, Türk Donanması'nın Girit'e, hattâ Venedik Körfezi'ne bir çıkartma yapmasından çok korkuyordu. Sulhtan sonra Barbaro, Istanbul büyükelçiliğinden alındı ve yerine Antonio Tiepolo gönderildi.

Donanmay-ı Hümâyûn'un Akdeniz seferi (1573 yazı) :

3 haziran 1573'te Donanmay-ı Hümâyûn, Barbaros'un türbesi önünde muhteşem bir merâsim yaptıktan sonra Istanbul'dan ayrıldı. Sefer, Türkiye'nin harb hâlinde olduğu İspanya, Papalık, Malta gibi devletlere, bilhassa birincisine karşıydı. İspanya'ya âit Güney İtalya kıyıları yakıldı. Avlonya'ya gelen Donanmay-ı Hümâyûn, İtalya'nın Pulya kıyılarına vardı. Messina Boğazı'na doğru yol aldı. İtalya ve Sicilya kıyılarında dolaştı. Birçok esîr ve ganimet alındı. Kasımda Istanbul'a döndü. 220 kadırgadan müteşekkil olan donanmaya bu sefer 2. Vezir Dâmâd Piyâle Paşa ile Kapdân-ı Deryâ Kılıç - Ali Paşa kumanda etmiştir. Bu sefer, Tunus'un fethine bir hazırlık gibidir. Ertesi yıl İspanya'ya asıl darbe, Tunus'ta indirilecektir.

II. S. devrinin son mühim dış hâdisesi olan Tunus'un fethini incelemeden önce, Türkiye'nin bu yıllardaki birkaç mes'elesini zikredeceğiz.

Boğdan meselesi (1574) :

Boğdan (Moldavya) voyvodası (prensi) Ioan cel Cumplit, Dîvân-ı Hümâyûn'un yıllık Boğdan vergisini 80 000 altından 120 000 altına (6 milyar TL.) çıkarması üzerine, isyan etti. Lehistan'dan yardım görüyordu. Bu sûretle âsi Voyvoda, etrafına 45 000 kişi topladı. 80 topu vardı. Tuna'nın batı kıyısındaki İbrâil, Dniestr'in güney kıyısındaki Bender ve Dniestr boyundaki Akkermân gibi mühim Türk kalelerini, sürpriz taarruzuyla düşürdü. Üzerine gönderilen ve küçük Türk birlikleriyle desteklenmiş üç Eflâk (Ulahya) kuvvetini yendi. Bunun üzerine Istanbul'dan 3. Vezir Ahmed Paşa, Kırım'dan Âdil Giray Han, âsî Voyvoda'nın üzerine yürüdü.

SELİM II : Sigetvar önlerinden getirilmiş düşman kelleleri II. Sultan Selim'in huzûrunda. Nişancı, padişaha zafer-nâmeyi okuyor

Tuna'nın güneyinde geçen ve üç gün süren muhârebe sonunda, âsî kuvvetler 9 haziran 1574'te yok edildi. Âsî Voyvoda'nın başı kesildi. Yardımcı Leh kuvvetleri de imhâ edildi. Petru Şiopul, voyvoda tâyin edildi. Boğdan'ın vergisi arttırıldı.

Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi'nin ölümü (23 ağustos 1574) :

Türkiye tarihinin en büyük hukukçularından olan Ebussuud Efendi, şeyhulislâmların belki en meşhurudur. II. S.'den 3 ay, 23 gün önce ölmüştür. 83 yaşını 7 ay, 24 gün geçiyordu. Nesli zamanımıza kadar gelmiştir. 3 dilde şiirleri vardır. Arabca'yı şiir dili olarak en iyi kullanılan Türk şairlerindendir. Kaanûnî'nin ölümü için yazdığı Arabca mersiye meşhurdur. Fakat hukukî eserleri, şiirlerini gölgede bırakır. XVI. asrın büyük devlet adamlarındandır. Türk cihan imparatorluğunun yeniden teşkilâtlandırılması husûsunda Kaanûnî'nin en büyük yardımcısı olmuştur. Henüz şeyhulislâmlar azledilemez oldukları için, II. S. devrinde de makamında kalmıştır. Yerine Rumeli kazaskeri Konyalı Hâmid Efendi getirilmiştir. Ebussuud Efendi, Eyyûb'da gömülüdür.

Ayasofya inşaatı (1573) ve Selimiye'nin tamamlanması (1574) :

Mimar Sinan, bu devirde Ayasofya'yı yeniden inşa edercesine tâmir etmiştir. Âbideyi hâlen ayakta tutan, bu tâmirdir. Ayasofya, imparatorluktaki camiler arasında protokol bakımından birinci geliyordu. Fâtih ve oğlu II. Bâyezid, birer minâre yaptırmışlardı. Mimar Sinan, 2 minâre daha inşa etmiş ve bina, bugünki şeklini almıştır. II. S., muhteşem türbesini, Mimar Sinan'a Ayasofya avlusunda inşa ettirmiştir. Türbe, III. Murad tarafından tamamlattırılmıştır. İçerisi, Türk çiniciliğinin hârika örnekleriyle kaplıdır. Burada II. S., zevcesi ve III. Murâd'ın anası Nûrbânû Vâlide-Sultan, II. S.'in büyük kızları İsmihân ve Gevherhân Sultanlar (ki Sokollu ve Piyâle ile evliydiler) ve başka hânedân âzâsı yatmaktadır.

Selimiye de, II. S.'in ölümü sırasında tamamlanmış ve III. Murad'ın ilk aylarında da (1575) bazı eksikler ikmal edilmiştir. Sinan'ın en büyük şâheseri olan Edirne Selimiyesi'nde üçer şerefeli dört minâre vardır. 1568 sonlarında başlanan Selimiye inşââtı, 6 yıl sürmüştür (Süleymâniye'den bir yıl eksik). Selimiye, bâzı mîmârî târihçileri tarafından, dünyânın en güzel câmii sayılmaktadır.

Türkiye - Almanya sulh muahedesinin yenilenmesi (4 aralık 1574) :

Türkiye ile Almanya arasında Sigetvar seferinden sonra 17 şubat 1568'de 8 yıl için aktedilen muâhede, 4 aralık 1574'-te, II. S.'in ölümünden 11 gün önce, 8 yıl daha uzatılmıştır. Istanbul'da yapılan uzun müzâkerelerde Almanya'yı Rym d'Estenbek'le David Ungnad temsil etmiştir. Eski muâhedenin aynıdır. Yalnız Türkler lehine birkaç küçük ilâve vardır. 4 aralıkta muâhedenin Türkçe sûretini Dîvân-ı Hümâyûn tercümânı Mahmud Ağa, Istanbul'dan Viyana'ya götürmek üzere hareket etmiştir.

Türk - Fransız münasebetleri :

Sokollu, Fransa'yı desteklemek husûsunda Kaanûnî'nin siyâsetini, II. S. devrinde de devam ettirdi. 18 ekim 1569'da bu devlete verilen ahidnâme, Fransa'ya yeniden birtakım ticârî imtiyazlar bahşediyor ve üstelik bu imtiyazların II. S.'in hayâtı ile kayıtlı olmayacağı da belirtiliyordu (Testa, *Traités de la Porte,* I, 91-3). Dîvân, Lehistan tahtına bir Fransız prensinin, müstakbel Fransa kralı III. Henri'nin geçmesini de desteklemiş ve sağlamıştı. II. S., Henri'ye gönderdiği fermanda: "Sizi ol diyâra (Lehistan'a) kral nasb-u tâyîn eyledik" diyordu (Başvekâlet Arşivi, *Mühimme Defteri,* XXII, 119).

Erdel ve Dalmaçya meseleleri :

Yukarıda anılan Türk-Alman muâhedesinin yenilenmesi, Almanya imparatorluğuna geniş nefes aldırdı. 1571'de Karniol'e yapılan büyük akın (Hammer, V, 448), Viyana'yı korkutmuştu. Almanya'nın Macaristan ve Erdel (Transilvanya) üzerindeki emelleri de gene bir ölü devreye girdi. 13-14 mart 1571 gecesi, eski Macaristan kralı Zapolya, Türkiye'nin sâdık Erdel prensi öldü. İmparator Maximilian'ın yeğenlerinden bir arşidüşes (Habsburg hânedânından Alman imparatorluk prensesi)'le evlenmeye hazırlanıyordu. Vâris bırakmamıştı. II. S.'in yâverlerinden Ahmed Çavuş, Erdel'e geldi ve büyük Macar asîllerinden Bathory'yi prenslik tahtına oturttu (Hammer, VI, 450).

Türkiye ile Venedik arasında imzalanan Istanbul muâhedesi mûcibince tesbit edilecek Dalmaçya'daki Türk-Venedik hududu da, anlaşmazlıklara konu oldu. Bosna beylerbeyisi Ferhâd Paşa bir tarafta, fevkalâde başmurahhas Aloisio Grimani ile balyoz (büyükelçi) Soronzo diğer tarafta, bu mes'ele üzerinde uzunboylu çekiştiler. Sonunda Zara, Sebenico, Splato kasabaları ile civarındaki 70 köy, Türkler'in iddiası kabûl edilerek, Türkiye'ye bırakıldı. Böylece Dalmaçya'nın tamamında Türk hâkimiyeti kurulmuş oldu (Hammer, VI, 445). Zara limanının Kuzey Adriyatik'te Ancona ve Rimini ile karşı karşıya ve Venedik'ten deniz yoluyla sâdece 270 km olduğu hatırlanmalıdır.

Taht - Alan Devlet Giray Han'ın Moskova'yı fethi (24 mayıs 1571) ve Türk - Rus münasebetleri :

Kırım hânı Devlet Giray 1571 baharında 120 000 atlı ile Rusya'yı çiğnedi. Kırım ordusunda bir kısım Osmanlı birlikleri ve bu arada bir topçu taburu da vardı. 80 000 zayiat veren Ruslar, taht şehirleri Moskova'yı muhâfaza edemediler. Moskova'ya giren Türkler, şehri yaktı. Şehrin ahalisi esîr edildi veya kaçtı. Bu Moskova fethi üzerine Devlet Giray'a "Taht-Alğan/Taht-Alan" sanı verilmiştir. 150 000 esîr alan Hân, Kırım'a döndü. Böylece, büyük devletler arasına girdiği henüz 15 yıl olmayan geniş, fakat az nüfuslu Rusya ağır bir darbe yedi. "Müthiş" diye anılan Çar IV. İvan, Hân'ı Istanbul'a şikâyet ettiyse de, bu sefer Dîvân'ın izniyle yapıldığı için kulak asılmadı. Moskova'ya girilmiş olması, Istanbul'da büyük sevinç yarattı. II. S., Devlet Giray'a hıl'at, murassâ kılıç gönderdi ve bir nâme-i hümâyûn ile tebrik etti. IV. İvan'ın elçileri Istanbul'a gelip merhamet dilediler. Fakat Kazan ve Astırhan gibi Türk yurtlarını işgal etmekte oldukları için Dîvân'da azar işittiler. Müşkil anlar yaşıyan Çar, bu sefer Kırım'ın taht şehrine, Bağçesaray'ına elçiler gönderdi. Zâten Çar'ın akıl almaz zulümlerinden kaçan bir sürü büyük Rus devlet adamı, siyâsî mültecî olarak Kırım'da bulunuyorlardı. 1572'de Devlet Giray, Rusya üzerine ikinci bir sefer daha yaptı. Oka nehrini atladıysa da bu sefer, Moskova'ya kadar çıkamadı. Nihâyet 60 000 altın ruble yıllık vergi vermek şartıyla Rusya, Kırım'dan sulh elde edebildi (d'Ohsson, VII, 443; Lavisse-Rambaud, V, 749; Hammer, VI, 446).

Bu seferde I. Devlet Giray Han, Çar Müthiş İvan'ın 30 000 süvari ve 6 000 tüfekli piyâde bırakarak savuştuğu Moskova'ya girdi. Rus ordusunu imhâ etti. Çar'ın Kremlin

(bu ad Türkçe asıllıdır) Sarayı'na girerek hazînesini yağma etti ve sarayı yaktı (*Mühimme,* XVI, 26). Bir yıl evvel de aynı Kırım Hanı, IV. İvan'ın 2 kayın birâderini bir muhârebede öldürtmüştü. 9 haziran 1574'te Devlet Giray Hân'ın oğullarından Âdil Giray, Avrupa'da büyük bir Haçlı ordusunu yok etti.

Cezâyir Beylerbeyiliği (27 haziran 1568 - 27 mart 1574) :

27 haziran 1568'de, Sâlih Paşa - zâde Mehmed Paşa'nın yerine Uluç - Ali Paşa, Cezâyir beylerbeyi oldu. Ramazan Paşa'nın Cezâyir beylerbeyiliğine tâyinine kadar olan 5 yıl, 9 ay, eyâleti önce Kılıç - Ali Paşa, sonra Ahmed Paşa idare etti.

Uluç - Ali Paşa, Trablusgarb beylerbeyiliğinden Cezâyir beylerbeyiliğine getirilince, bu mühim eyâletin İspanya'ya karşı mücâdelesine devam etti. 10 yıl kadar önce Uluç - Ali, Cezâyir'in Fas sınırı üzerindeki Tlemsen vilâyetinde sancak beyi idi. Hayâtının en büyük kısmı Cezâyir'de geçmişti ve ülkeyi çok iyi tanıyordu. O da, Vahrân'da (Oran) tutunan İspanyollar'a karşı savaşa devam etti. 14 000 Türk, 60 000 yerli, 1 400 deve yükü barutla, Vahrân'a yürüdü. Ancak Vahrân önlerinde oyalanmadı. Fas'a girdi. Doğudan batıya doğru Fas ülkesini geçti ve Fas şehri sûrlarına kadar geldi. Bu sırada Endülüs'teki Arab ihtilâlciler, Türkler'le işbirliği yapıyorlardı. 40 kadırgadan müteşekkil bir Türk donanması, Endülüs'ün Almeria (el - Merîye) limanı açıklarında olup, ihtilâlcileri destekliyor ve büyük ölçüde silâh gönderiyordu. Uluç - Ali Paşa, Endülüs'e geniş ölçüde bir çıkartma düşünüyordu. Fakat Ispanyollar'ın teşebbüsü haber almaları ve Endülüs kıyılarına büyük kuvvetler yığmaları üzerine bu mümkin olamadı. Ancak 6 gemi dolusu top, tüfek, barut vs. ile birkaç yüz Türk askeri Endülüs'e çıkartıldı ve bunlar, ihtilâlcilerle birleştirildiler. 1569 eylûlünde daha büyük bir Türk çıkartması yapıldı. Birkaç yüz seçme Türk askeriyle 4 000 tüfek ve başka harb malzemesi İspanya'ya çıkartıldı. 1570'te daha küçük ölçüde bir çıkartma daha yapıldı. Endülüs'teki büyük ihtilâli bizzat Uluç - Ali Paşa, Cezâyir'den idâre ediyordu. Kara Ali Reîs, Prens Piombino'nun kumandasındaki İspanyol donanmasını bozunca, İspanyollar'ın durumu kritik bir safhaya geldi. Bunun üzerine II. Felipe, kardeşi Don Juan'ı çok büyük kuvvetlerle Endülüs'e gönderdi. Uzun ve kanlı savaşlardan sonra Don Juan, Endülüs ihtilâlini geçici olarak bastırdı.

Güney Tunus'ta bir Türk sancağı olan Kayrevân'daki ayaklanma da Uluç - Ali Paşa tarafından bastırıldı. Paşa, 1569 eylûlünde Memi Reîs'i Cezâyir'de vekil bırakarak Tunus'a yürüdü. 5 000 Türk, 6 000 yerli askeri vardı. Bu kuvvetle, Hafsîler'in 30 000 kişilik ordusunu karşıladı. Kuzey Tunus'ta tutunan Hafsîler, Tunuslular'ın nefretine rağmen İspanya'nın himâyesinde yaşamakta devâm ediyorlardı. Birçok Tunus hey'eti, Cezâyir'e geliyor, Paşa'dan İspanyol - Hafsî zulmünden kendilerini kurtarmasını istiyordu. Hattâ böyle bir Tunus hey'eti, Kaanûnî zamanında, 1563'te, Istanbul'a gelip Dîvân'a bile baş vurmuştu. Uluç - Ali Paşa, Beca meydan muhârebesinde bizzat Hafsî Sultanı'nın kumanda ettiği 30 000 kişilik orduyu dağıttı. Esâsen vuruşma çok sürmedi. Hükümdarlarından nefret eden Tunus askerinin çoğu, Türk ordusuna katıldı. Mağlûb hükümdâra Tunus şehri bile kapılarını açmadığı için Sultan Halku'l - Vâd'deki İspanyol garnizonuna sığındı. 1569 aralığında Uluç - Ali Paşa, Tunus şehrine girdi. Ramazan Bey'i, 3 000 askerle Tunus'ta sancak beyi olarak bıraktı (müstakbel Cezâyir ve Tunus beylerbeyisi Ramazan Paşa). Ancak Kuzey Tunus'u tamâmen ele geçirmek için, Halku'l - Vâd'i İspanyollar'dan almak lâzımdı. Uluç - Ali Paşa, Istanbul'dan yardım ve izin istedi. Dâima savaştan kaçınan Sokollu, Paşa'yı savsakladı. Hafsî Sultanı da, İspanyol ordusuyla gelip Tunus şehrini Türkler'den geri almakta gecikmedi. Ancak Tunus ülkesinin güney ve orta kesimleri, tamâmen Türk idâresinde bulunmakta devam etit.

Uluç - Ali Paşa, İnebahtı bozgunundan sonra kapdân-ı deryâ olunca, Barbaros-zâde Hasan Paşa, Cezâyir beylerbeyiliğine getirildi. Ancak birkaç hafta sonra ölen Hasan Paşa, Istanbul'dan bile hareket edemedi ve uzun yıllar idâre ettiği Cezâyir'i bir daha göremedi. 15 mart 1572'de Kocaeli bahriye sancak beyi Ahmed Bey, Cezâyir beylerbeyiliğine tâyin olundu. Uluç - Ali Paşa'dan sonra, Ahmed Paşa gelinceye kadar Memi Reîs, beylerbeyi vekilliğinde bulundu (*Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Defteri,* X, 179).

Uluç - Ali Paşa gibi, pek muktedir bir amiralin kapdân-ı deryâ olması, Avrupa'da telâş uyandırdı. II. Felipe, Papa V. Pius'un teşvikıyle, Kılıç - Ali Paşa'ya, İspanya hizmetine girerse, Avrupa'da istediği ülkeyi kendisine vereceğini bildirdi. Bu teklif, Paşa'yı kızdırmaktan başka bir işe yaramadı. Vaktiyle aynı mahiyette, fakat daha parlak teklifler, II. Felipe'nin babası Charles - Quint tarafından Kılıç - Ali'nin yanında yetiştiği Barbaros'a ve evlâtlığı I. Hasan Paşa'ya yapılmıştı.

Ahmed Paşa, Kılıç - Ali Paşa'nın yanında yetişmişti. Bir Türk'le İskenderiyeli bir kadının oğluydu. Rodos ve Kocaeli bahriye sancak beyliklerinde bulunmuş, Sokollu'nun da iltifatını kazanmıştı. Hattâ Sokollu, kendisine bir câriye hediye etmişti. Cezâyir'e gelince, Cezâyir işlerinden fazla Fas ve Tunus işleriyle uğraşmaya başladı.

Tunus'taki Türk sancakları Trablusgarb, yalnız Tunus şehri sancağı Cezâyir beylerbeyiliğine bağlıydı. Henüz Tunus'ta bir beylerbeyilik kurulmamıştı. Tunus şehri sancak beyi olarak Kuzey Tunus'u idâre eden Ramazan Bey, Ahmed Paşa'dan emir alıyordu. Yukarıda anıldığı gibi Ramazan Bey, İspanyollar'la Hafsîler'in müşterek baskısına dayanamadı. Güney Tunus'ta Kayrevân'a geldi. Zîrâ Don Juan, 138 harb gemisi ve 27 000 askerle Tunus'a gelmişti. Bu sıralarda, 27 mart 1574'te Ahmed Paşa, Cezâyir'den Istanbul'a çağrıldı. Beylerbeyilik müddeti 2 yıl, 13 gündür.

Ahmed Paşa'nın yerine, Ramazan Bey, Cezâyir beylerbeyisi oldu. Kılıç - Ali Paşa'nın yanında yetişmiş, gaayetle değerli bir amiral olan Ramazan Paşa'nın, Portekiz devletini siyâsî haritadan silen faâliyet ve zaferleri için bk. MURAD III. Ahmed Paşa, Kılıç - Ali Paşa'nın Tunus fethinde bulundu. Sonra Kıbrıs beylerbeyisi oldu.

Hafsî'ler, Tunus'ta asırlardan beri devam eden saltanatlarının son günlerini yaşadıklarını biliyorlardı. İspanyollar'ın kanadı altından ayrılmaya rıza göstermemekle berâber, Hafsî sultanları, arada bir Istanbul'a zengin hediyeler gönderiyorlar, Cezâyir ve Trablusgarb beylerbeyilerinin kendilerine tecâvüz etmelerini önlemek istiyorlardı. Don Juan, Tunus'a Gabrio Serbellino'nun emrinde 8 100 asker bırakmıştı. Bunlardan 4 000 İtalyan, Pagano Doria'nın, 4 000 İspanyol da Salazar'ın kumandası altındaydı. Dîvân-ı Hümâyûn, Tunus şehrinden İspanyollar'ın çıkarılmasının ve ülkenin tamamının bir elde birleştirilmesinin lüzumunu anladı. Onun için 17 mayıs 1573'te Haydar Paşa'yı Tunus beylerbeyiliğine getirdi. Bu sûretle Kuzey Afrika'da yeni bir beylerbeyilik kuruluyor ve

Tunus'taki Türk sancakları, Trablusgarb beylerbeyiliğinden alınarak, bu yeni eyâlete katılıyordu. Bu sûretle yeni eyâlet, Trablusgarb eyâletinden daha önemli bir durum kazanmış oluyordu. Haydar Paşa, Tunus şehri İspanyollar'ın elinde olduğu için, Kayrevân şehrinde oturuyordu. Dinî bir üniversitenin bulunduğu bu ünlü Arab şehrinde, Tunus şehrinin fethi için hazırlıklar yapmaya ve Donanmay-ı Hümâyûn'u beklemeye başladı. Dîvân, Barbaros ve Kılıç - Ali tarafından iki defa fethedildiği hâlde birinde bizzat Charles - Quint, diğerinde oğlu Don Juan tarafından geri alınan büyük Tunus şehrini kesin şekilde fethetmeye karar vermişti. Don Juan, muazzam bir armada ve büyük kuvvetlerle Tunus şehri üzerine geldiği zaman Ramazan Bey, şehri savunup Charles - Quint'in yaptırdığı akıl almaz katliâmı tekrarlatmamak için, tek askerini kaybetmeden çekilmiş, fakat 33 topunu bırakmaya mecbur olmuştu (Hammer, VI, 436).

Hafsîler, 346 yıldan, 1228'den beri Tunus'ta hüküm sürüyorlardı. Sünnî/Mâlikî mezhebinden Arab'laşmış bir Berberî hânedânı idiler. Son Hafsî sultanlarının soysuzluğu meşhurdur. Mevlây Ahmed, Kılıç - Ali Paşa'nın Tunus şehrini de fethetmesi üzerine tahtından mahrum olmuştu. Kardeşlerinden Mevlây Hamîd, tahta geçmek için Don Juan'a çok yaltaklanmış, fakat İspanyol prensi tarafından ailesiyle beraber Napoli'de ikamete mecbur edilmişti. İspanyollar, Hamîd'in kardeşlerinden Mevlây Muhammed'i tahta çıkardılar ki, 24. ve sonuncu Hafsî sultânı sayılır. Tunus ve Benzert (Bizerte) şehirlerine inhisar eden bu saltanat, İspanyol kumandanı Santa - Croce Markisi'nin gölgesinde yaşıyordu. Mevlây Muhammed'in de resmî unvanı "Tunus'un İspanyol kral nâibi ve İspanya kraliyet prensi (infant)" idi. İspanyollar'ın, Mevlây Muhammed'i, Habsburg hânedânına mensûb İspanya kraliyet prenslerine eşit tutmaları bile büyük lûtuftu. Çünki Hafsîler, hiç bir kudreti hâiz değillerdi. Tunus şehrinde Türkler'in gelmesini beklemeyen tek Müslüman yoktu (Hammer, VI, 437).

Donanmay-ı Hümâyûn'un Tunus seferi (15 mayıs - 30 kasım 1574) :

Donanmay-ı Hümâyûn, 15 mayıs 1575'te, Tunus şehrini İspanyollar'dan almak üzere, Istanbul'dan ayrıldı. Bu sûretle Venedik'ten sonra İspanya'dan da İnebahtı'nın öcü alınmış olacaktı. Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi açıklarında mûtat büyük askerî ve dinî merâsim yapıldı. Donanma, 298 harb gemisinden müteşekkildi. 40 000 asker yüklenmişti (7 000'i Yeniçeri). Donanmaya Kapdân-ı Deryâ Kılıç - Ali, kara askerine Serdâr Vezir Koca Sinan Paşalar kumanda ediyordu. 48 000 forsa, bu muazzam armadanın küreklerini çektiğine göre, Donanmay-ı Hümâyûn'da 88 000 kişinin bulunduğu anlaşılır.

Kılıç - Ali Paşa, Mora güneyinde Navarin'e, oradan Messina'ya geldi. Sicilya kıyılarını bombardıman ettikten sonra 22 temmuzda Tunus'a vardı. Bu sûretle Istanbul - Tunus yolu 2 ay, 8 günde alınmış oluyordu. Eski Cezâyir ve müstakbel Kıbrıs beylerbeyisi Ahmed Paşa, Trablusgarb beylerbeyisi Mustafa Paşa, ilk Tunus beylerbeyisi Haydar Paşa, Cezâyir beylerbeyisi Ramazan Paşa, yâni Kapdân-ı Deryâ'dan başka daha 4 bahriye beylerbeyisi (oramiral) Donanma'da bulunuyorlardı. Tunus şehrini almak ve korumak için, Arablar'ın "Halku'l - Vâd", Avrupalılar'ın "Goletta" (Fransızca: La Goulette) dedikleri kaleyi düşürmek îcâb ediyordu. Tunus şehrinin karşısında ve deniz üzerinde bulunan bu kale vaktiyle Osmanlılar'ın eline düşmüştü. Şimdi İspanyollar'daydı ve son derece tahkîm edilmişti. İspanyollar, bu kalenin düşürülemez olduğunu iddia edip öğünüyorlardı. Ancak 33 günlük şiddetli bir savunmadan sonra kale, 24 ağustosta fethedildi. Kaleyi savunan 7 000 İspanyol - İtalyan askerinden 5 000'i öldü, gerisi esîr düştü. Ölenler içinde Pagano Doria, esirler içinde başkumandan Don Pietro ile kukla kral nâibi Mevlây Muhammed Hafsî de vardı. Bu sonuncusu Istanbul'a gönderildi ve orada öldü. Hafsî hânedânının, asırlarca önce pek şerefli başlayan saltanatı, haysiyetsiz bir şekilde sona erdi, 225 top ve 33 sancak, Türkler'in eline geçti. Topların 190'ı Istanbul'a sevkedildi. Gerisi Tunus şehrini savunmak için oraya gönderildi. Uluç - Ali Paşa, otuz yerine lâğım koydurarak bu meşhur kaleyi havaya uçurdu. Lâğımların fitillerine ateş verildiği zaman, Donanma, kıyıdan açılmıştı. Bu sûretle Barbaros'un Peñon d'Alger kalesini uçurması gibi, Tunus şehrini savunan bu kale de yok edildi. Bundan böyle İspanyollar'ın açık Tunus şehrine gelip tutunmaları imkânsız hâle geldi. Nitekim böyle bir şeye teşebbüs dahi etmediler.

Gabrio Zerbelloni kumandasındaki 1 100 İspanyol askeri, Tunus şehrinin kenarındaki küçük Bastion (Arabca: el - Bastiyûn) kalesine çekilmişti. 6 günlük bir muhâsaradan sonra burası da 13 eylûlde fethedildi ve Kuzey Afrika'nın en büyük beldelerinden (100 küsur bin nüfus) olan Tunus şehri, bu defa kesin olarak ve 307 yıl için Türkler'in eline geçti. Tunus'un fethi haberi Istanbul'a 34 günde, 17 ekim günü erişmiştir. Donanmay-ı Hümâyûn, 30 kasımda Istanbul'a dönmüş ve sefer, 6 ay, 16 gün sürmüştür. Ancak 15 günlük ömrü kalan II. S., Kılıç - Ali Paşa'yı kabûl etmiş, birçok iyi sözler söylemiş, 3 000 duka (150 milyon TL.) değerinde murassâ (mücevherli) bir kılıç ve başka hediyeler vermiştir.

Tunus ve Halku'l - Vâd'in fethi kanlı olmuş, 8 100 İspanyol, onlara ve Hafsîler'e taraftar binlerce yerli ve 10 000'e yakın Türk'le Türkler'e taraftar yerli gönüllü ölmüş, iki taraf ölülerinin toplamı 30 000'i aşmıştır. Bundan böyle Haydar Paşa, o zamana kadar oturduğu Keyrevân şehrinden Tunus şehrine gelerek, Hafsîler'in sarayına yerleşmiştir. Kılıç - Ali Paşa, Haydar Paşa'ya, 4 000 asker daha bırakmıştır. Tunus'ta da, Cezâyir'de olduğu gibi Anadolu Türkleri'nden müteşekkil (yâni devşirme olmayan) bir Yeniçeri ocağı kurulmuştur. Fakat asıl vurucu kuvveti, Cezâyir'de olduğu gibi, levendler teşkil etmiştir. Bu eyâlette de, Cezâyir'dekine benzer, fakat az daha küçük ölçüde eyâlet teşkilâtı yapılmıştır. Haydar Paşa, 3 mart 1576'ya kadar Tunus beylerbeyiliğinde kalmış, bu tarihte yerine ikinci beylerbeyi olarak Receb Paşa getirilmiştir. Ancak Receb Paşa, aynı yılın ağustosuna kadar takriben 6 ay bu makamda kalmış, Haydar Paşa yeniden beylerbeyi olmuştur (Tunus'un fethi için bk. *Tuhfetü'l - Kibâr,* 97 - 8; Peçevî, I, 501 - 3; Solak - zâde, 594; Müneccimbaşı, III, 531; Selânikî; *Künhü'l - Ahbâr).*

II. Selim'in ölümü ve şahsiyeti :

Topkapı Sarayı'ndaki hamamında yıkanırken ayağı kayıp düşen ve fena halde sarsılan II. S., her halde beyin kanamasından, birkaç gün sonra, 15 aralık 1574'te ölmüştür. 50 yaşını 6 ay ve 18 gün geçiyordu. Saltanatı 8 yıl, 3 ay, 8 gündür (Kaanûnî'nin ölüm gününden itibâren). Büyükbabası Yavuz Sultan Selim'le aynı yaşta ölmüştür. Saltanatı da o kadar olmuştur. Filhakika 50 yaşında ölen Yavuz'un da saltanat müdeti 8 yıl, 4 ay, 28 gün, yani torununkinden ancak 50 gün fazladır. Benzerlik burada biter. İlk 10 Osmanlı hükümdarı

deha sâhibi çok büyük adamlar oldukları halde, atalarının kâbına erişemeyen ilk hükümdar, II. S.'dir.

II. S., Istanbul'da ölen ilk Osmanlı hükümdarıdır. Fâtih, Yavuz ve Kaanûnî hep Istanbul dışında ordugâhlarında, çok sevdikleri askerleri arasında ölmüşlerdir. II. Bâyezid ise, Dimetoka'ya giderken Edirne yakınlarında ölmüştü. II. S.'den itibâren bütün Osmanlı hükümdarları —sonuncusu hâriç— Istanbul'da ölmüş veya öldürülmüşlerdir (yalnız III. Süleyman'la kardeşi II. Ahmed, Edirne'de öldüler). II. S. aynı zamanda Istanbul'da doğan ilk pâdişahtır. Istanbul'da doğan ikinci Osmanlı hükümdârı ise, ancak 1618'de tahta çıkan II. Osman'dır. Ilk 15 Osmanlı hükümdârı, II. S. hâriç, Istanbul dışındaki şehirlerde doğmuşlardır.

II. S., uzuna yakın orta boylu, açık alınlı, elâ gözlü ve sarışındı. Bâzı kaynaklarda "Sarı Sultan Selim" diye geçmesi bundandır. "Avcılık ve yay çekmekte fevkalâde mahareti olup rivâyete göre zamânında ondan daha kuvvetli yay çeken yoktu" (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* III-I, 40). Babasının devrinde birçok sefere ve savaşlara katılmakla beraber daha çok bir saray adamı olarak tanınmıştır. Dîvân sâhibi değerli bir şâirdir. "Selîm" ve "Selîmî" mahlaslariyle yazdığı şiirleri güzeldir.

Biz bülbül-i muhrık-dem-i şekvây-ı firâkız
Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden

beyti, bütün Türk şiirinin en güzel beyitlerinden biri sayılmaktadır. Yahyâ Kemal bu beyti "tazmîn" etmiş, yâni üzerine 4 beyit ekleyerek yeni bir gazel hâline getirmiştir ki, şiiri ne derece beğendiğini gösterir. Yahyâ Kemal'in *Tazmîn*'inin ilk beyti şudur *(Eski Şiirin Rüzgârıyle,* N. S. Banarlı nş., 61-2) :

Kan akdığı günden-beri cân-û tenimizden
Yâkuut fer almış denilir mâ'denimizden

Gene Yahyâ Kemal, *Selîm-i Sânî'ye Gazel, Sene 982* (1574) adlı bir gazel yazarak, II. S.'i tahlîl etmiş ve yukarıda anılan beytini, şairâne bir mübalâğayla Selimiye Camii ile eş tutmuştur (aşağıdaki gazelin son beytinin ilk mısraında) *(Aynı Eser,* 93-4) :

Kıbrıs şerâbı akdı zamânında sû-be-sû
Yahyâ gazel-serâ idi Bâkıy kasîde-gû
Eyyâm-ı devletinde el üstünde gezdi câm
Bir kerre dizden inmedi sîrâb eden sebû
Ismarlayıp vezîrine tanzîm-i â'lemi
Bir saltanat-serây-ı huzûz etdi ârzû
Kurbân-ı tâc-ü tahtı birâderleriyle âh
Mes'ûd olurdu gelmese rûyâda rû-be-rû
Bir beyti bir de câmi'-i mâ'mûru var Kemâl
Yağsın türâb-ı kabrine gufrân-ı müşk-bû

Padişahken hiçbir sefere bizzat başkumandanlık etmeyen ilk Osmanoğlu, II. S.'dir. Sokollu bir seferin başında ne padişahı görmek istemiş, ne de kendi sefere çıkmıştır. Her hâlde vaktiyle başarısız Erdel seferini hatırlamış ve siyâsî pozisyonunu sarsmaktan dikkatle kaçınmıştır. Bununla beraber II. S. devrindeki seferler umûmiyetle büyük deniz seferleridir ve deniz seferlerine ne padişahın, ne sadrâzamın kumanda etmesi âdet değildi. II. S., Sokollu'yu hükûmet işlerinde tamâmen bağımsız bırakmakla beraber, karar verdiği birkaç mes'elede müdahale etmiş ve Kıbrıs mes'elesinde olduğu gibi, sözünü geçirmiştir. Babasının Ebussuûd Efendi'ye gösterdiği büyük hürmeti o da göstermiş, ulemâ sınıfını çok tutmuş ve ilk defa olarak cülûs bahşışını ilmiye sınıfına teşmil etmiştir. İnebahtı bozgununda hiçbir mes'ûliyeti yoktur. Bütün mes'ûliyet Sokollu'da ve donanmanın başındakilerdedir. Bozgundan sonra donanmanın bir kış içinde inşâsı ve donatılması hususunda gösterdiği gayret zikre değer. Sokollu'nun levendlikten yetişmiş, yâni saray terbiyesi görmemiş amirallerden nefret etmesine rağmen Kılıç - Ali Paşa'yı şahsen kapdân-ı deryâ yapması ve Türk denizciliğine son bir parlak devre yaşatması da unutulmaz hizmetlerindendir. 60 küsur yaşındaki Uluç - Ali'nin adını "Kılıç - Ali"ye çevirecek derecede ince bir alâka gösteren de II. S.'dir. Dâmâdı Piyâle Paşa'yı çok tutmuş, 2. vezirliğe kadar yükseltmiş, fakat diğer dâmâdı Sokollu'nun yerine getirecek teşebbüste bulunmamıştır. II. S., nâzik, kalabalıktan ve şiddetten nefret eden, ince duygulu, mütevâzı, içkiyi seven, fazla çalışmaktan hoşlanmayan bir adamdı. (Y. Ö.)

SELİM III (Topkapı Sarayı/Istanbul, 24.XII.1761 - Topkapı Sarayı/Istanbul 28.VII.1808), 30. Osmanlı pâdişâhı ve Osmanoğulları ndan gelen İslâm halîfelerinin 20.'si (7.IV.1789 - 29.V.1807). III. Mustafa'nın (1757 - 1774) oğlu ve amcası I. Abdülhamîd'in (1774 - 1789) halefidir. Annesi Mihr-i Şâh Vâlide - Sultan'dır. Babasının devrinde serbest bir hayat yaşamış, mükemmel bir tahsil görmüştür. Babasının ölümüyle amcasının tahta çıkması üzerine, 13 yaşında velîahdliğe yükselmiştir. Amcası tarafından şefkatle muâmele görmüş, serbestçe öğrenimine devam etmiş, Fransa kralı XVIII. Louis'ye kadar bir çok yerli ve yabancı şahsiyetle alâka kurmuş, mektuplaşmıştır. Sadrâzam Halil Hamid Paşa, daha liberal olan velîahdi tahta çıkarmak için hayatına mâl olan bir teşebbüste bulunduğu zaman bile I. Abdülhamîd, yeğeni III. S.'in hayatına dokunmamıştır. Çok iyi hocalardan ders görmüş, bilhassa musiki sâhasında dehâ göstermiş, devrin bütün müzisyenlerini dahı velîahdliğinde çevresinde, Velîahd Dâiresi'nde toplamıştır. Amcası, Ukrayna'da Özü kalesinin Ruslar'ın eline geçmesini bildiren sadâret arîzası'nı (başbakanlık raporu) okurken, kaledeki erkek, kadın, ihtiyar çocuk ayrılmaksızın Türkler'in nasıl kılıçtan geçirildiğinin menfur tafsilâtını veren satırlara gelince beyin kanaması geçirip ölmüştür. Bunun üzerine III. S., tahta oturmuştur. 27 yaşını 3 ay ve 15 gün geçiyordu. Amcasından 36 yıl, 9 ay, 5 gün genç olduğu için, Osmanoğulları tahtı birden çok gençleşmişti. Babası III. Mustafa'nın ölümü ve amcası I. Abdülhamid'in padişah olması üzerine III. S., velîahdliğe yükselmiş ve 15 yıl, 2 ay, 17 gün müddetle bu makamı muhâfaza etmişti. Şehzâdeliğinde ve velîahdliğinde tahsil ve terbiyesine çok dikkat edilmiş, XVI. asır şehzâdelerinden farksız bir şekilde yetiştirilmişti. Eski şehzâdeler gibi valiliğe gönderilmemişse de, serbest bir hayat geçirmiş, bilgisinin yanında görgü ve tecrübe edinmişti. Arabca ve Farsça'yı, İslâmî ilimleri, ney ve tanbur çalmasını, musiki ve hattatlığı öğrenen III. S., "İlhâmî" mahlasını kullanan *Dîvân* sahibi iyi bir şâirdir. Ancak san'atkâr olarak, bestekârlığı çok ünlüdür. Osmanoğulları'nın yetiştirdiği en büyük bestekâr olan III. S., XVIII. asır Türk Musikisi'nin sayılı şahsiyetlerinden biridir. Güzel san'atları ve Türkiye'de hertürlü gelişmeyi candan himâye eden bu hükümdar, çok nâzik ve merhametliydi. Bu karakteri, icâb ettiği takdirde sert ve amansız tedbirler almaktan onu alakoyuyordu. Bununla beraber, XVIII. asır Osmanlı hükümdarlarının en büyüğü olduğu gibi, hattâ IV. Murad'la (1623 - 1640) II. Mahmud (1808 - 1839) arasında geçen padişahların en iyisi sayılabilir. III. Sultan Mustafa'nın ha-

yatta kalan tek oğluydu. Tahta geçince, amcası I. Abdülhamid'in büyük oğlu Şehzâde Mustafa velîahd ve küçük oğlu Şehzâde Mahmud da 2. velîahd oldular. III. S., amcasının kendisine tatbik ettiği serbest hayâtı, amca oğullarından esirgemedi. Kendi çocuğu olmadığı için, bilhassa 4 yaşında olan Şehzâde Mahmud'a bir baba sevgisiyle bağlanmış ve onu en mükemmel şekilde yetiştirmiştir. III. S.'in çocuğu yoktur. Osmanoğulları, II. Mahmud'dan yürümüşlerdir.

III. Selim'in ilk sadrâzamları :

III. S., amcasının sadrâzamı olan Koca Yusuf Paşa'yı, 7 haziran 1789'a kadar iktidarda bıraktı. Bu tarihte Vidin seraskerliğiyle sadâretten uzaklaştırıldı. İlk sadâreti 3 yıl, 4 ay, 14 gün sürmüştü. Yerine Vidin seraskeri Hasan Paşa getirildi. 5 ay, 26 gün sonra, 3 aralık 1789'da Rusçuk muhâfızlığı ile o da iktidardan düştü. Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gazi Hasan Paşa, sadrâzam oldu. Bu zat, 30 mart 1790'da Şumnu'da öldü ve bu şehirde, yaptırdığı Bektâşî tekkesine gömüldü. 76 yaşındaki Cezâyirli Hasan Paşa'nın sadâreti 3 ay, 28 günden ibaretse de, daha önce 2 defada 18 yıl, 1 ay, 15 gün muhâfaza ettiği kapdân-ı deryâlık makamında, devletin en nüfuzlu şahsiyeti olmuştu. Bilhassa I. Abdülhamid devrinde mühim rol oynıyan Hasan Paşa, XVIII. asrın en değerli Türk amirallerinden biridir. Kapdân-ı deryâlığı ile sadâreti arasında Özü ve İsmâil seraskerliklerinde bulunmuştur.

Cezâyirli'nin yerine Rahova muhâfızı Çelebî - zâde Şerif Hasan Paşa, sadrâzam oldu. Bu sûretle birbiri üstüne üç "Hasan Paşa" sadârete yükseldi. Bu zat, 15 şubat 1791'de Şumnu'da îdâm edildi. Sadâreti 10 ay, 12 gündür. Koca Yusuf Paşa, 2. defa iktidara geçti. 4 mayıs 1792'ye kadar 1 yıl, 2 ay, 17 gün sadârette kaldı. İki sadrâzamlığının toplamı 4 yıl, 7 ay, 1 gündür. Bosna beylerbeyiliğinden ikinci defa sadrâzam olan Yusuf Paşa, Anapa seraskerliği ve Trabzon beylerbeyiliği verilerek doğuya gönderildi. Dâmâd Melek Mehmed Paşa, Kandiye muhâfızlığından sadrâzam oldu. 72 yaşında ve en kıdemli vezir olduğu için "şeyhu'l - vüzerâ" denen Mehmed Paşa, III. Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsıma Sultan'la evliydi. Fındıklılı Süleyman Paşa'nın oğludur. Girit'ten Istanbul'a gelinceye kadar 1 ay, 4 gün Barbaros - zâde Ali Paşa, sadâret kaymakamlığı yaptı. Melek Mehmed Paşa, 3 defada 4 yıl, 8 ay, 17 gün kapdân-ı deryâlıkta bulunmuştur. 1752 yılında I. Mahmud devrinde ilk defa kapdân-ı deryâ ve vezir olmasının üzerinden 39 yıl geçmişti. 13 eylûl 1792 Istanbul yangını, onun zamanında çıktı.

Türk - Alman savaşının son safhası (1789-1791) :

Şebeş meydan muhârebesinde büyük bir bozguna uğrayan Almanlar, 1789 - 1791'de bu bozgunu nisbeten telâfi ettiler. Serasker Kemankeş Mustafa Paşa, 30 000 kişiyle, Yaş'ı Ruslar'dan geri almak için Romanya'ya geçmişti. Eflâk'la Boğdan arasında Tuna'nın kollarından Siret yakınlarında Fokşani şehri çevresinde, General Suvarov'un ordusu ile Türk ordusu karşılaştı. 1 ağustos 1789 günü meydan muhârebesi başlamıştı ki, Sachsen - Koburg Prensi'nin kumandasındaki Alman ordusu da yetişti. Dengenin Türkler ayelhine bozulması neticesi Mustafa Paşa'nın ordusu dağıldı. Bunun üzerine Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Cenâze Hasan Paşa, Boğdan'ı Rus - Alman ordusundan temizlemek üzere Moldavya'ya doğru ilerledi. Müttefikler, 22 eylûl 1789'da Türk ordusunu tekrar bozdular. Türkler, Buzau nehrini güneye doğru geçerlerken köprü yıkıldı ve ağır zâyiat verdiler. 23 000 Türk şehîd düştü ve 68 top, Müttefikler'in eline geçti. Bundan sonra Romanya'yı muhâfaza imkânı kalmadığı için Türkler, Tuna'nın berisine çekildiler. 9 kasımda Sachsen - Koburg Prensi'nin kumandasındaki Almanlar, Bükreş'i işgal ettiler.

Bu durumda General Laudon, Belgrad'ı muhâsaraya başladı. Kaleyi Serasker Vezir Abdi Paşa ile Muhâfız Vezir Osman Paşa ancak 3 hafta savunabildiler. 8 ekimde Belgrad, Almanlar'a teslim oldu. 1789 - 1790 kışı Almanlar'a karşı mağlûbiyetle kapanıyordu. Prusya ittifakı, Türkler'i daha kötü durumlardan kurtardı. 31 ocak 1790'da, Türkiye - Prusya ittifakı imzalandı. İsveç zâten Türkiye'nin müttefikı idi. Can çekişmekte olan Polonya da Türkiye - Prusya - İsveç ittifakına girdi. Prusya fiilen savaşa katılmadı. Ancak ittifak muâhedesini öğrenen Viyana, Türk cephesinden büyük birlikler çekerek Prusya sınırlarına yığdığı için, Osmanlılar'ın durumu ferahladı. Nitekim 8 haziran 1790'da Romanya'nın güneyinde Tuna üzerinde ve Ruscuk'un karşısında bir Türk kalesi olan Yerköyü'nü almak isteyen Sachsen - Koburg Prensi mağlûb oldu. 26 000 kişilik ordusundan 5 000 ölü, 1 000 esîr, binlerce yaralı verdiği gibi, 60 topunun 50'sini de Türkler'e kaptırdı.

1790 - 1791 kışında Almanlar, taarruz güçlerini yitirmişlerdi. Mümkün mertebe kârlı veya az zararlı bir sulh yapıp, Türk savaşından kurtulmak istiyorlardı.

Türk - Rus savaşının son safhası (1789 - 1792) :

11 temmuz 1789'da Türkiye ile İsveç arasında Beykoz Muâhedesi imzalandı. Bu ittifak muâhedesine göre Türkiye, Rusya'ya karşı savaşı devam ettirebilmesi için İsveç'e 1 milyar akça para yardımı yapmayı kabûl etti. Bununla beraber İsveç'in bu savaşta, bir mikdar Rus kuvvetini karşısında tutmaktan başka Türkiye'ye fiilî bir yardımı olmadı. 17 aralık 1788'de Karadeniz kuzeyinde Özü'yü, Kılburun'u, Hocapaşa'yı (Odesa) Türkler'den alan Prens Potemkin'in kumandasındaki Ruslar, 11 ekim 1789'da Akkerman'ı ve 14 kasımda Bender'i düşürdüler. Karadeniz'in kilit noktaları, Ruslar'a geçmiş oldu. Dniestr ağzında, Besarabya ile Ukrayna arasında bir Türk liman ve kalesi olan Akkerman (Romence: Cetatea Alba, Ukranca: Belgorod Dnestrovski)'dan sonra, Dniestr'in güney (batı) kıyısı üzerinde ve gene Besarabya ile Ukrayna arasındaki Bender'in Ruslar'ın eline geçmesi, Besarabya'yı tehlikeye düşürdü. Esasen Boğdan, Ruslar ve Eflâk, Almanlar tarafından işgal edilmişti. Podolya'daki Hotin ve Balta gibi Türk kaleleri, Ruslar'a geçmişti. 23 eylûl 1789'da Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın Tuna'nın kuzey kıyısında, Besarabya'nın en güneyinde İsmâil önlerinde Ruslar'ı ağır bir mağrûbiyete uğratması düşmanı sarstıysa da, bir yıl geçmeden tekrar kendilerini topladılar.

General Suvarov, 30 ekim 1790'da Kili'yi ve 22 aralıkta İsmâil'i aldı. Bu arada, 16 kasımda Tulça, 25 kasımda İsakçı da düştü. Tuna deltası ve Besarabya, Ruslar'a geçmiş oldu. Bu dört kale, Tuna deltası üzerinde, Besarabya ile Dobruca arasındaki Türk savunma noktalarıydı. Prens Potemkin'in başkumandanlık ettiği, fakat gerçekte Suvarov'un yönelttiği Ruslar, İsmâil önünde 15 000 ölü vermelerinin acısını, bu kalenin sivil ahalisinden çıkardılar. İsmâil'deki 30 000 asker ve sivil, kadın ve erkek, yaşlı ve çocuk Türk, tamâmen kılıçtan geçirildi. Ruslar 10 temmuz 1791'de Maçin'i aldılar. Maçin'i düşüren Rus kumandanı Türk asıllı General Kutuzov'dur ki, sonradan Napoléon'u bile yenmiş, mareşal ve prens olmuştur.

SELİM III. : Yirmi sekizinci Osmanlı padişahı olan III. Sultan Selim Han, aynı zamanda, Türk musikisinin en büyük bestekârlarından biridir

Ziştovi sulhü (4 ağustos 1791) :

Fransız İhtilâli'nin Avrupa'yı sarmıya başlaması üzerine Almanya (Avusturya), savaştan önceki durum (statu quo) üzerine sulhu kabûl etti. Tuna'nın güney kıyısı üzerinde, şimdi Bulgaristan'da kalan bir Türk kasabası olan Ziştovi'de 4 ağustos 1791'de Türk - Alman sulhu imzalandı. 14 madde üzerine imza edilen bu muâhede, 3 yıl, 5 ay, 24 gün süren ve tarihin son Türk - Alman savaşı olan harbe nihayet veriyordu. Almanlar, 1 yıl, 10 ay, 26 günden beri işgal ettikleri Belgrad'ı, Eflâk'ı ve diğer Türk topraklarını boşaltıyorlardı. Savaş içinde Ruslar'ın alıp Almanlar'a verdikleri Polonya'daki Hotin kalesi, Türk - Rus sulhu gerçekleşince, Türkler'e iade edilecekti. Almanlar'ın bu savaştan tek kazancı, sınır düzeltmesi sonunda kendilerine geçen Orşova kasabasından ibaret kaldı. Bu kasaba, Tuna'nın kuzey kıyısı üzerinde, Erdel'le Eflâk arasındadır.

Yaş sulhü (9 ocak 1792) :

Fransız İhtilâli'nin gelişmesi üzerine Rusya da, İngiltere ve Prusya'nın aracılığıyla sulha yanaştı. Daha Ziştovi Sulhu'ndan 6 gün sonra 10 ağustos 1791'de Romanya'da Kalas (Romence: Galati) şehrinde mütareke imzalandı. Sulh müzakereleri bu tarihten sonra tam 4 ay sürdü. Esâsen Kalas Mütarakesi 8 aylıktı. 9 ocak 1792'de Boğdan (Moldavya) prensliğinin merkezi olan Yaş şehrinde sulh muâhedesi imzalandı. Ruslar, aldıkları yerlerin çoğunu, Boğdan'ı, Besarabya'yı boşaltıyorlardı. Buğ ve Dniestr nehirleri arasındaki Karadeniz kıyısı Rusya'ya bırakılıyordu. Bu topraklarda Türkler'in Karadeniz üzerinde Özü (Oczakov) başta olmak üzere Kılburnu, Hocapaşa (Odesa) gibi kaleleri vardı. Besarabya'nın ve Güney Podolya'nın bile kurtarılmış olması, Fransız İhtilâli'nin Avrupa'da yarattığı durumla ve büyük devletler dengesiyle ilgilidir. Esâsen bu tarihten itibâren Türkiye'yi kurtaran ve Osmanlı imparatorluğunun dağılmasını geciktiren büyük sebeplerden biri, Türk devletinin kendi gücü değil, büyük Avrupa devletleri arasındaki muvazene, rekabet ve kıskançlık olacaktır.

Nizâm-ı Cedîd devrinin başlaması (24 şubat 1793):

Son Rus ve Alman savaşından büyük ıstıraplar duyan III. S., sulh olur olmaz, radikal mahiyette, devletin bütün müessеselerini kaplıyan bir ıslahata girişti. Genç ve enerjik, vatanperver ve akıllı idi. Devletin bakasının bu yolda olduğunu biliyordu. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid gibi ıslahatçı bir seri XVIII. asır pâdişâhının halefiydi. 1770'ten itibâren devletin büyük bir zaaf içinde olduğu ve Avrupa'nın çok ileri gittiği fiilen anlaşılmıştı. 171 yıl önce II. Osmân'ın teşebbüs ettiği ıslahat da III. S.'inki kadar radikaldi. O da devletin bütün müesseselerini içine alan, yalnız askerî yenileşmeyle yetinmek istemeyen bir ıslahat peşindeydi. Ancak II. Osman devrinde Türkiye çok kudretliydi. Avrupa medeniyeti Türk medeniyetini henüz kesin çizgilerle geçmiş olmaktan uzaktı. III. S. devrindeyse bu ıslahat, devletin bir ölüm kalım mes'elesi hâlindeydi. Ancak mes'elenin bu derecede ehemmiyetli oluşu gene de anlaşılmıyordu. Değil halk kitleleri, devlet adamlarının çoğu, radikal ıslahata taraftar değillerdi. "Türk medeniyetinin hâlâ üstün bulunduğu" gibi, zararlı olduğu kadar artık tamâmen yanlış, bir fikrin içindeydiler.

Bütün bu mülâhazalara rağmen, gene de askerî ıslahat başta geliyordu; çünki doğrudan doğruya devletin savunmasıyle ilgiliydi. Başta Rusya olmak üzere birçok devletin, Türk imparatorluğunun zengin ve geniş ülkelerine göz diktikleri bir gerçekti. III. S., Kapıkulu Ocakları'na dokunmaksızın yeni bir ordu teşkiline gitti. Şimdiye kadar ya Kapıkulu Ocakları ıslah edilmek veya tamamen yok edildikten sonra yeni bir ordu kurmak düşünülüyordu. III. S. ise, eski ordunun yanında yenisini kurmak ondan sonra eskisini tasfiye etmek yolunu tuttu. Bu yolun daha kolay olduğuna karar verdi. Fakat başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere Kapıkulları, gene de geleceklerinin tehlikede olduğunu anlamışlardı. Buna rağmen askerî disiplin altına girmek, hattâ talim görmek, esnaflıktan elçekmek gibi en tabiî askerlik kaidelerini kabûl etmek istemiyorlardı. III. S., devletin ileri gelen belli başlı şahsiyetlerinden *Islahat Lâyihaları* alarak, onların, imparatorluğun istikbali ve kalkınması üzerindeki fikirlerini öğrendi. Ancak lâyiha verip ıslahat tavsiye edenlerin bir kısmı, fikirlerinde samimî değillerdi. Genç hükümdarın temayülünü bildikleri için o yolda fikir beyan etmişlerdi.

24 şubat 1793'te, Türkiye'nin iç tarihinde mühim bir devre başladı ve resmen "Nizâm-ı Cedîd" îlân edildi. Islâhâta harcanacak para ve bu paranın te'mîni, "Nizâm-ı Cedîd Hazînesi ve Defterdârlığı" kurularak, ayrı ve ikinci bir mâliye nezâreti hâlinde teşkilâtlandırıldı. İlk hamlede 12 000 kişilik modern bir piyâde birliği kurulmak üzere teşebbüse geçildi. Derhal 1 602 gönüllünün Levend Çiftliği'nde talimine başlanarak işe girişildi. 1794'te Levend'de büyük bir kışla inşa edildi. Nizâm-ı Cedîd kanunları yürürlüğe kondu. Modern piyâde ile beraber derhal modern topçu, humbaracı, lâğımcı ve arabacı birlikleri kurulmasına başlandı. Nizâm-ı Cedîd askerine, kırmızı ve mavi renklerde, Avrupa kıyafetinden mülhem üniformalar giydirildi.

Türk donanmasının ıslahat ihtiyacı, kara ordusu derecesinde değildi. Denizcilik daha teknik bir meslek olduğu için, Türk donanmasının inhitat derecesi, kara ordusunun seviyesine düşmemişti. Ancak III. S., deniz kuvvetlerini de ihmal etmedi. Tersâneleri genişletti, modernleştirdi. Büyük gemiler inşâ ettirdi. Bu işte en büyük yardımcısı, 10 mart 1792'de kapdân-ı deryâlığa getirdiği Dâmâd Küçük Hüseyin Paşa idi. 34 yaşında genç bir adam olan Vezir Küçük Hüseyin Paşa, III. S.'in sütkardeşiydi. 7 aralık 1803'te ölünceye kadar 11 yıl, 8 ay, 28 gün Türk deniz kuvvetlerinin başında kaldı.

19 ekim 1794'te Dâmâd Melek Mehmed Paşa emekliye ayrıldı. Sadâreti 2 yıl, 5 ay, 16 gündür. Mısır ve Anadolu beylerbeyiliklerinde bulunmuş olan İzzet Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Kapdân-ı Deryâ Safranbolulu Mustafa Paşa'nın yeğeni ve Kapdân-ı Deryâ Sâlih Paşa'nın amcası olan İzzet Mehmed Paşa'nın zamanında 7/8 temmuz 1795 gecesi Istanbul'da büyük bir yangın çıktı.

Bu çağda Türk imparatorluğunun mes'elelerinden biri de, merkezî hükûmetin (artık "Dîvân-ı Hümâyûn" yerine "Bâb-ı Âlî" denmektedir) eyâletlerdeki otoritesinin zayıflamasıdır. Değil hükûmet emirlerine, eskiden âdetâ kutsal sayılan padişah fermanlarına bile kulak asmıyan eyâletler türemiştir. Kuzey Afrika'daki Cezâyir, Tunus ve Trablusgarb beylerbeyilikleri, iç idarelerinde tam bir otonomi kazandıkları gibi, bu durum, daha küçük ölçüde diğer eyâletlere de sirayet etmişti. Mısır ve Bağdad eyâletlerinde Memlûkler, beylerbeyilerin otoritesini tanımaz hâle gelmişlerdi. Suriye'de Azım-zâdeler, Lübnan ve Filistin'de Cezzâr Ahmed Paşa, Necd'de Vehhâbîler, Yemen'de Zeydîler, Hicaz'da Şerîfler, büyük otorite kazanmışlardı. Balkanlar'da da ısyânlar eksik değildi. Eşkıyalık alıp yürümüş, emniyet kalmamıştı. Kasabalarda "âyan" denen derebeyleri türemiş, bâzı âyan aileleri, Anadolu ve Rumeli'nde geniş çevrelere hâkim olmaya başlamışlardı. Yozgat'ta Çapanoğulları, Manisa'da Karaosmanoğulları, Çukurova kuzeyinde Kozanoğulları gibi aileler, bunların en tanınmışlarıydı. Ancak bilhassa Rumeli'nde âyanlık büyük nüfuz kazanmış ve merkezî otoriteyi iyice sarsacak hâle gelmişti.

Devletin başına gaile açan âyanların başında, Vidin'de yerleşen bir Yeniçeri, Pazvandoğlu Osman Ağa geliyordu. Etrâfına, askerlikten başka her işe yarıyan Yeniçeri serserîlerini toplamıştı. Bâzı âyanlar gibi akılı bir tutumdan da mahrum olmıyan Pazvandoğlu, hâkimiyetine aldığı kasabalarda bayındırlık eserleri yaptırıp halkı koruyacak tedbirlerle taraftar kazanıyordu. Pazvandoğlu, Eflâk ve Boğdan eyâletlerine saldırıp Romenler'i yağmalamak sûretiyle büyük bir servete de sahip olmuştu. Bütün Tuna yalılarını ele geçirmek istiyordu. Bâb-ı Âlî'nin, hiçbir resmî sıfatı olmıyan böyle bir adama fazla tahammül etmiyeceği tabiî idi. Vidin'den sonra, Niğbolu ve

Ziştovi'ye de hâkim olan ve Kuzey Bulgaristan'ın mühim bir kısmını ele geçiren Pazvandoğlu, zâten asker kaçağı olduğu için başı kesilmiş bir Yeniçeri'nin oğlu idi. Istanbul'daki Yeniçeriler, Pazvandoğlu'nu kışkırtıyorlardı. Bâb-ı Âlî, 26 kasım 1797'de Pazvandoğlu'nu padişaha âsî ilân edip "hurûc ale's-sultân" fetvâsiyle idâmına karar verdi. Ancak vaktiyle küçük bir fermanla iki kapıcıbaşı gönderip en uzak ülkedeki en nüfuzlu şahsiyeti idâm eden hükûmet, bu kararını uygulayacak güçte değildi. Nitekim üzerine sevkedilen kuvvetleri mağlûb eden Pazvandoğlu ele geçirilemedikten başka, Sofya, Niş, Niğbolu, Ruscuk, Belgrad, Semendire gibi şehirlere taarruz etti. Bunların hiçbirini alamadıysa da, Kuzey Bulgaristan ve Sırbistan, ateşler içinde kaldı. Eşkıya, Edirne yakınlarına kadar indi. Bu kargaşalık, Sırp bağımsızlık hareketinin başlaması için müsait bir ortam yarattı.

Türkiye - Fransa savaşı (1798 - 1802) :

Bu sırada, Fransız İhtilâli'nin en seçkin generali Napoléon Bonaparte'ın Mısır'a saldırmasıyle, Türk - Fransız savaşı başladı. 1396 Niğbolu savaşından, yâni 400 seneden beri, Türkiye ile Fransa, asla harb hâline gelmemişlerdi. XIV. Louis, Girit'te Venedikliler'i, Orta Avrupa'da Almanya'yı fiilen desteklemişse de, bu tutum dahi, iki büyük devlet arasında resmen savaş hâli yaratmamıştı.

Bu sırada Fransa, 1763'te kendisini ikinci dereceye düşürerek en kudretli Avrupa devleti hâline gelen İngiltere'yi tekrar, fakat geçici bir zaman için, ikinci plana itmişti. Bonaparte, İtalya'nın mühim bir kısmını fethederek Avrupa'da devletler muvazenesini altüst etmiş, 1797 Campo Formio Muâhedesi ile, bin yıla yaklaşan bir tarihi olan Venedik Cumhuriyeti'nin siyâsî varlığına bile ebediyen son vermişti. Bu muâhede ile Cumhuriyet'in topraklarından güneye doğru uzanan adaları ve limanları Fransa'ya katmış, Türkiye ile Fransa, sınırdaş olmuşlardı. İyonya (Yunan) adaları (Korfu, Kefalonya, Zenta vs.) ile Mora'nın güneyindeki Cerigo (Türkçe: Çuha) adasını ve Preveze başta olmak üzere Epir kıyılarında 4 iskeleyi elde eden General Bonaparte, buradan Doğu'ya atlamak, Mısır'ı almak, oradan Hindistan'a geçmek, İngilizler'in elindeki Hind ülkelerini fethetmek istiyordu. Bu fütûhat, genç General'in tasarladığı imparatorluğunu ilân edecek gücü kendisine kazandıracaktı. Bu maksatla, 19 mayıs 1798'de Toulon limanından ayrıldı. Şimdiye kadar en umulmaz yerlerde en umulmaz teşebbüslerde bulunan İhtilâl'in kudretli generalinin bu defa ne yapmak istediğini Avrupa'da kimse bilmiyordu. Nitekim Bâb-ı Âlî, Mora, Girit ve Kıbrıs'ı tahkim edip, buralara gerekli malzemeyi yollıyarak, Mısır hedefini aklından bile geçirmediğini ortaya koydu. 12 haziranda Bonaparte, bir sürpriz taarruzuyle Malta'yı düşürünce, hedefin burası olduğu sanıldıysa da, bu defa da Avrupa, generalin hayal genişliğini tahmin edemedi. Nitekim temmuzun ilk günü Fransız donanması İskenderiye'de görününceye kadar, kimse, Mısır hedefini kestiremedi. Fransız donanması, 450 parça harb ve nakliye gemisinden ibaretti ve 35 000 askerle 25 000 denizci taşıyordu. 250 yıldan fazla devam eden Malta Şövalyeleri'nin dinî-askerî devletine son veren 29 yaşındaki Fransız başkumandanı, 2 temmuzda askerini İskenderiye'ye çıkardı. Türk - Fransız savaşı, fiilen başlamış oluyordu.

Bonaparte, dehâsına has bir şekilde davrandı. Önce askerini sahilde tuttu ve ancak 10 gün sonra İskenderiye şehrini işgal etti. Şehirde asker ve sivil hiçkimseye kötü muamele yaptırmadı. Arabca yayınladığı beyannâmede, Türk dostu olarak Mısır'a ayak bastığını, son yıllarda Memlûk beylerinin Bâb-ı Âlî'ye kafa tuttuklarını, padişahın Mısır'daki otoritesini sağladıktan sonra ülkeden ayrılacağını söylüyordu. Yanında pek kalabalık bir bilginler hey'eti de getirmişti. Bunlar, eski ve yeni Mısır medeniyet ve kültürünü, tarih ve coğrafyasını, büyük bir aşkla araştırmaya giriştiler ve Fransa'ya döndükten sonra, in folio 19 cilt hâlinde meşhur *Description de l'Egypte*'i yayınladılar (2. baskısı 25 cilttir).

Bonaparte, İskenderiye'den Kahire'ye yürüdü. 13 temmuzda, Kahire yolunu kapatmak isteyen Memlûkler'den Murad Bey'in 10 000 askerini Rahmâniye'de kolayca dağıttı. 21 temmuzda Kahire'nin Nil'in karşısındaki Cîze banliyösünde, Mısır beylerbeyisi Vezir Ebûbekir Paşa'nın 20 000 küsur askerden müteşekkil ordusunu da bir iki saat içinde bozdu. Bu muhârebe "Ehramlar Muhârebesi" diye ünlüdür. Bonaparte'ın askerine: "Bu ehramlardan 40 asırlık bir tarih sizi seyrediyor!" hitâbesinde bulunduğu meşhurdur. Avrupa'nın en büyük birleşik kuvvetlerini birkaç saatte bozan ve Hıristiyanlık tarihinin yetiştirdiği en büyük asker sayılan bir kumandana karşı, 20 000 Memlûk'ün karşı koyamaması zâten çok tabiî idi. Ertesi gün Fransızlar, Kahire'ye girdiler. Zulüm yapmamakla beraber, zenginlerden ağır paralar aldılar. Yalnız güneye kaçan Memlûk Murad Bey'in zevcesi Nefîse Hanım'dan 120 000 altın kopardılar.

Birkaç gün sonra, haftalardır Fransızlar'ı tâkıyb eden Amiral Nelson, İngiliz donanması ile İskenderiye'yi bastı. Ağustosun ilk günü, İskenderiye civarında Ebû - Hur'da Fransız donanmasını tamâmen yaktı. Donanmadan mahrum kalan Bonaparte, Mısır'da habsolunmuştu.

30 ağustosta Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa, Mısır beylerbeyiliğinden geldiği halde eyâleti bir dış tehlikeye karşı hazırlamadığı gerekçesiyle azledildi. Bu gerekçe doğru değildi. Zîra Bonaparte'ın Avrupa kıt'asında başardığı işler, Mısır'ı fethetmesi kadar fevkalâde şeylerdi. Erzurum beylerbeyisi Yusuf Zıyâeddin Paşa, sadârete getirildi. İzzet Mehmed Paşa'nın sadâreti 3 yıl, 10 ay, 12 gün sürmüştü. Sakız'a yollandı. Yeni sadrâzam, 27 günde Erzurum'dan Istanbul'a geldi. Bu müddet içinde Vezir Derviş Abdullah Paşa, kaymakamlık yaptı. Yusuf Zıyâeddin Paşa'nın, Nevşehirli İbrahim Paşa'dan, 1730'dan beri, Osmanlı tarihinin en uzun sadâreti olan sadrâzamlığı başladı. Kabiliyetli ve kültürlü bir devlet adamıydı.

Bâb-ı Âlî, 2 eylûl 1798'de Fransa Cumhuriyeti'ne harb ilân etti ve Fransa ile savaş hâlinde bulunan İngiltere'nin tabiî müttefiki oldu. Rusya ve Almanya (Avusturya) da Fransa ile harb hâlindeydi. Bâb-ı Âlî, Fransız maslahatgüzârı Ruffin'i tevkif ettirip Yedikule'ye gönderdi. Azım - zâde Abdullah Paşa, Mısır beylerbeyiliğine, Cezzâr Ahmed Paşa da Mısır seraskerliğine tâyin edildi. 3 ocak 1799'da Türk - Rus ve 2 gün sonra Türk - İngiliz ittifakı imzalandı. Ancak İhtilâl Fransası, Avrupa'ya meydan okuyacak gücü kendinde görüyordu.

Bonaparte, 1799 şubatının ilk günlerinde Kahire'den hareket etti. 25 şubatta Gazze'yi alarak Filistin'e girdi. Azım - zâde Abdullah Paşa, bu kaleyi savunmadan çekildi. 13 martta Yafa'yı alan Bonaparte, şehirdeki on bin kadar asker ve sivili kılıçtan geçirdi. Mısır'da yapmadığı zulmü burada yapmasına sebep, yerli halkın gözünü korkutup kısa yoldan Filistin, Lübnan ve Suriye'ye hâkim olmaktı. 19 martta, Filistin'in kuzeyinde bir liman olan ve Vezir Cezzâr Ahmed Paşa tarafından savunulan Akkâ kalesi önüne geldi. Istanbul'dan Nizâm-ı Cedîd bölükleri eriştiği için, Cezzâr Paşa'nın

SELİM III. : Bir muâyede (bayramlaşma) töreninde, III. Sultan Selim, sarayın kapısının önünde kurulan tahtında devlet adamlarının tebriklerini kabûl ediyor

askerî durumu iyiydi. Ancak karşısında Bonaparte gibi nâmağlûb bir kumandanın bulunması düşündürücüydü. Türk - İngiliz donanması da Akkâ önlerine gelmiş ve ateşe başlamıştı; ancak deniz tarafından açılan ateşin Fransızlar üzerinde büyük bir te'siri olmuyordu. Bonaparte, Akkâ'da hiç ümîd etmediği bir mukavemetle karşılaştı ve kale önünde çakılıp kaldı. Zayiatı her geçen gün ağırlaşıyordu. 7 mayısta İstanbul'dan yola çıkarılan 3 000 kişilik yeni bir Nizâm-ı Cedîd alayının Akkâ'ya varması, Fransız başkumandanının durumunu kritik safhaya getirdi. Fransızlar'ın Akkâ'daki başarısızlığını haber alan Mısır Türkleri de, ülkede kalan birkaç bin Fransız'a baş kaldırmışlardı. 21 mayısta Bonaparte, ağırlıklarını gece gizlice gömdükten sonra, Akkâ önlerinden çekildi. 2 ay, 4 gün süren muhâsara hiçbir netice, hattâ ümid vermemişti. 14 haziranda, Türk kuvvetlerinin tâkıybi altında Kahire'ye can attı. Sonradan: "Akkâ'da durdurulmasaydım, bütün Doğu'yu ele geçirirdim!" demiştir. Bu zafer, Cezzâr Ahmed Paşa'nın adını bütün Avrupa'ya duyurdu ve Bonaparte'ın bu ilk mağlûbiyeti sevinçle karşılandı. III. S., Ahmed Paşa'ya altın çelenk gönderdi. Napoléon Bonaparte, Akkâ'da aldığı dersi hayâtının sonuna kadar unutmadı ve bir daha asla kale muhâsarasına girişmedi.

Az sonra Köse Mustafa Paşa, 80 Türk gemisiyle İskenderiye yakınlarına 8 000 asker çıkardı. Ancak 25 temmuzda Fransızlar tarafından bozuldu ve esîr düştü. Türk askerlerinin çoğu, donanmaya ilticâ ederek Fransızlar'ın elinden kurtuldu. İstanbul'dan, Mısır'ı geri alacak bir ordu hareket etmişti. Bu durumda Bonaparte, Doğu'da başarı kazanmaktan

ümidini kesti. 25 temmuz 1799'da Mısır'dan ayrıldı ve iki gemiyle, İngiliz ve Türk donanmalarına görünmeksizin Fransa'ya varmaya muvaffak oldu. Fransız ordusu, başkumandanladan mahrum bir halde Mısır'da kaldı. Bonaparte, Mısır'ın pazarlığını Paris'te yapmak istiyordu. Yoksa daha 30 yaşında, siyâsî ve askerî kariyerini Mısır'da sona erdirmeyi aklından geçirmiyordu. 1 yıl, 1 ay, 21 gün Mısır'da kalan ve Doğu intibalarını hayatının sonuna kadar unutmıyan Bonaparte, Mısır başkumandanlığına, generallerinin en değerlisi olan Klöber'i getirmişti.

Bonaparte, Mısır'da iken, müttefik Türk - Rus donanması, Fransızlar'ın Venedik'ten almış oldukları İyonya Adaları ile Epir iskelelerini ele geçirdi. 21 mart 1800 muâhedesine göre, Epir'deki dört iskele, başta Preveze olmak üzere doğrudan doğruya Türkiye'ye iade edildi. İyonya Adaları (Korfu, Zenta, Kefalonya, Aya Mavri, Cerigo vs.) ise, iç işlerinde bağımsız bir cumhûriyet oldu ve Ragusa Cumhûriyeti gibi Türkiye tâbiiyetine verildi. Bu Cumhuriyet, Bâb-ı Âlî'ye yılda 3 milyon akça vergi ödiyecekti.

1800 yılı boyunca ve ertesi yılın ilk aylarında Fransızlar, gittikçe ağırlaşan şartlar altında Mısır'ı elde tutmaya çalıştılar. XVIII. asır bitmiş, XIX. asır başlamıştı. Fransız İhtilâli'nin getirdiği fikirler Avrupa'yı altüst etmiş, Bonaparte, Avrupa'nın siyâsî coğrafyasını temelinden değiştirmişti. İmparatorluğunu ilân etmiye hazırlanıyordu. Fransa'yı dünyanın mutlak şekilde birinci devleti hâline yükseltmiş, "birinci konsül" sıfatiyle cumhurbaşkanı olmuştu. Sadrâzam ve serdâr-ı Ekrem Yusuf Zıyâeddin Paşa, Filistin'in güneyinde Gazze'ye gelmişti. Kahire'ye girmek istediyse de, Kléber'e mağlûb oldu. Azım - zâde Abdullah Paşa'nın amca oğlu olan Vezir Nasûh Paşa, Mısır beylerbeyisi sıfatiyle aynı teşebbüsü tekrarladıysa da, başaramadı (Nasûh Paşa, Vezir Sâdeddin Paşa'nın, Abdullah Paşa ise Vezir Mehmed Paşa'nın oğulları olup, ikisinin büyük babası Vezir Azım - zâde İsmail Paşa'dır). 1800'ün son aylarında Nasûh Paşa'dan Mısır beylerbeyiliği ve seraskerliği alınarak Haleb'e gönderildi. Ancak Fransızlar, son güçlerini sarfediyorlardı. 14 haziranda Kilisli Süleyman Bey adlı 24 yaşındaki bir Türk'ün Kléber'i hançerliyerek öldürmesi, Fransızlar'ın durumunu büsbütün nazik bir safhaya getirdi. Süleyman Bey, ateşle işkence yapıldıktan sonra kazıklanarak şehîd edildi. Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın 70 gemisiyle İskenderiye'de Fransızlar'ın ric'at yolunu kesmesi üzerine yeni başkumandan General Bélard, Mısır'ı boşaltmaya mecbur oldu. Fransa'dan yardım geleceğinden ümidini keserek, 27 haziran 1801'de Mısır'ın boşaltılması hakkındaki anlaşmayı imzaladı. Türk ordusu, 10 temmuzda Kahire'ye ve 26 ağustosta, General Menou'nun savunduğu İskenderiye'ye girdi. Istanbul'da 4 gün 4 gece şenlik yapıldı ve III. S.'e "Gazi" unvanı verildi. Mısır'da 3 yıl, 2 ay süren Fransız işgali sona erdi. Malta, 1800'de İngilizler tarafından Fransızlar'dan alınmıştı. 25 haziran 1802'de, Türkiye ile Fransa arasında Paris Muâhedesi imzalandı. Muâhedeye Fransa nâmına hariciye nazırı Talleyrand, Türkiye nâmına Paris büyükelçisi Galib Efendi imza koydular. Bu muâhede ile Bâb-ı Âlî, Fransa ile İngiltere'ye, Karadeniz'de ticâret yapmak hakkını tanıdı. Bu hak, 1802'ye kadar yalnız Türk armatörlerinin inhisarındaydı. 24 nisan 1805'te, Sadrâzam Yusuf Zıyâeddin Paşa, istifa etti. Sadâreti 6 yıl, 7 ay, 25 gün sürmüştü. Kapdân-ı Deryâ Hâfız İsmail Paşa, sadrâzam oldu. 47 yaşındaydı. Yusuf Zıyâ Paşa'nın bu ilk sadrâzamlığı, 1730'dan saltanatın sonuna kadar, Türkiye tarihinin en uzun sadâretidir.

Arabistan ve Mısır'da iç durum:

Bu çağda Türkiye imparatorluğuna dahil, Arab ülkelerinin çoğunda da huzursuzluk vardı. Bilhassa Vehhâbîler, büyük bir derd teşkîl etmiye başlamışlardı. Vehhâbîlik, daha III. Ahmed'in son yıllarında ortaya çıkmış bir mezheptir. Dört Sünnî Mezheb'in en muhâfazakârı olan Hanbelî mezhebinden çıktığı için, ayrıca bir mezhep telâkki etmiyenler de vardır.

Şerif Galib, 1790, 1795 ve 1798'de 3 Necd seferi yapmışsa da, Vehhâbîler'i yok edememişti. 1795'te Lahsâ'yı ele geçiren Abdülaziz, 21 nisan 1802'de Kerbelâ'ya akın yapacak derecede cür'et göstermiş, 1800 ve 1801'de hacı sıfatiyle iki defa gizlice Mekke'ye gelip bu şehrin durumunu gözden geçirmişti. Yerine oğlu Emîr Suûd İbni's - Suûd geçti. 55 yaşındaki yeni emîr, 1787'den beri Vehhâbîler'i babası nâmına idare ediyordu. 1803 ve 1811'de Ummân'ı iki defa geçici olarak işgal etti. 1805 haziranından 2 aralık 1812'ye kadar 7 yıl, 5 ay, Medîne'ye, 1806 ocağından 23 ocak 1813'e kadar 7 yıl da Mekke'ye hâkim oldu. Türlü iç ve dış gailelerle uğraşan Bâb-ı Âlî, Emîr Suûd'un üzerine ciddî bir kuvvet sevkedemedi. Bu işin halli, II. Mahmud zamanına kaldı.

Hicaz, Cidde'de oturan beylerbeyi tarafından idare edilirdi. Ancak Mekke ve Medîne şehirlerinin belediyeleri, "Şerifler" denen ve Peygamber'den indiklerini iddia eden ailenin elindeydi. Bu çağda Mekke Şerifleri'nin en ünlüsü, 11 Ocak 1788'den 1814 ocağına kadar 26 yıl bu makamda kalan Şerif Gaalib b. Mesâidd b. Saîd b. Zeyd b. Muhsin'dir. Azledildikten sonra, 1817 ocağında 67 yaşlarında Selânik'te ölmüştür.

Ancak bütün bu mahallî ailelerin Türk imparatorluğu için en tehlikelisi Mısır'da ortaya çıktı ve Mısır Memlûk beylerinden değil, Kavala'dan geldi. Mehmed Ali Ağa, 1769'da Kavala'da doğmuştu. Babası İbrahim Ağa, derbend ağası, yani Kavala kalesinin bekçibaşısı idi. Aile, Konya'dan gelip bu şehre yerleşmişti.

Mehmed Ali Ağa, 1799'da tam 30 yaşında, Mısır'a ayak bastı. Bir kelime Arabca bilmiyordu ve bu dili, hayatının sonlarında bile doğru dürüst öğrenememiştir. Okuma yazması yoktu. Fakat son derece zeki, muhteris, maksadına ulaşmak için bütün yolları mubah sayan, icabında merhametsizce kan dökebilen bir adamdı. Mısır'a, 200 başıbozuğun (gönüllü) bölük kumandan muavini olarak ayak bastı. Bu ülkede Fransızlar'a karşı savaşacaktı. Bölük kumandanı olan amcasının oğlu Halîl Ağa'yı Kavala'ya kaçırınca, bu gönüllülerin başına geçti. Derhal entrikaya başlıyarak, Fransız işgalinin henüz devam ettiği Mısır'da külâh kapmıya karar verdi. Az zamanda, iç durumu karmakarışık olan Mısır'da büyük nüfuz kazandı. Mısır beylerbeyilerine bile te'sîr etti. Memlûk Beyleri'nin bâzıları ile anlaşıp bâzıları ile bozuşarak gittikçe ehemmiyetli bir şahsiyet hâline geldi. Mısır'daki Yeniçeriler'i ve başıbozukları Beylerbeyi Vezir Husrev Paşa'ya karşı tehdîd vâsıtası olarak kullandı. Bâb-ı Âlî'nin emirlerini dinlemiyen Memlûk beylerinin başlarını kestirerek Istanbul'a yolladı. Bu sûretle, kendi beylerbeyilerinin halledemediği bir mes'eleyi Mehmed Ali Ağa'nın hallettiğini gören Bâb-ı Âlî, bu genç mâceraperest üzerinde durdu. Mehmed Ali, Mısır beylerbeyisi yapılırsa, Arabistan'a gidip birtürlü ezilemiyen Vehhâbîler'i de ortadan kaldıracağını vâdetti. Önce Mehmed Ali'ye Cidde valiliğini vermek istiyen Bâb-ı Âlî, Mısır'da da gaile çıkartmaktan çekindiği için, Kavalalı başıbozuk ağasına 8 temmuz 1805'te vezâret pâyesiyle Mısır beylerbeyiliğini tevcih etti. 6 yıl içinde Mehmed Ali, Mısır'ı ele geçirmişti. Ertesi yıl 17 yaşındaki büyük oğlu İbrahim Bey'i Istanbul'a yollıyarak

SELİM III. : Topkapı sarayının harem dâiresinde, III. Sultan Selim'in, musiki çalışmalarını yaptığı "meşk odası" diye anılan oda

Bâb-ı Âlî'den istediği yardımı elde etti. İbrahim Bey, bir yıl kadar kaldığı Istanbul'dan 1807 martında Mısır'a döndü.

Sırp ihtilâli (1806) :

1806'ya doğru Nizâm-ı Cedid hareketi, zâhiren başarıya yaklaşmış görünüyordu. Istanbul'da kudretli "Asâkir-i Şâhâne" alayları teşkil edildiği gibi, III. S.'in en ateşli yardımcılarından Karaman beylerbeyisi Vezir Kadı Abdurrahman Paşa da, Anadolu'da büyük modern birlikler kurmuştu. Rumeli'nde de yeni ordunun teşkili için teşebbüse geçildi. Sırplar'ın Karadağlılar'dan sonra ve onlardan daha büyük çapta millî bir ihtilâl hareketine girişmeleri, Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik hareketinin Balkanlar'a da sirâyet etmesi karşısında, Rumeli'nde modern ordunun kurulması ihtiyacı kesinleşmişti. Yeniçeriler ve başıbozuklar, yağma ve eşkıyâlıktan başka birşeye yaramıyor, en küçük bir vuruşmada düşmana arkalarını gösterip kaçıyorlardı. O zaman Anadolu gibi mutlak Türk çoğunluğunun yaşadığı, binaenaleyh devletin hayâtı için pek mühim olan birçok Balkan ülkesinde Bâb-ı Âlî'nin otoritesinin çok zayıflaması da, bu işi zorunlu kılıyordu. Yer yer türeyen ve "âyân" denen kimseler, valileri, hattâ padişah fermânını dinlemez olmuşlardı. Bilhassa Vidin'de Pazvandoğlu Osman Ağa, Ruscuk'ta Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, büyük güç kazanmışlardı.

III. S., Rumeli'ndeki âyanları ezmek gayesiyle, Kadı Abdurrahman Paşa'yı, Nizâm-ı Cedîd askeriyle Konya'dan Istanbul'a çağırdı. Zâhiren Nizâm-ı Cedîd tarafdarı görünen, aslında taassup veya menfaat sevkıyle yahut başka sebeplerle ıslahata karşı kin besleyenler, büyük çoğunluğu teşkil ediyordu. Sadrâzam bile Nizâm-ı Cedîd'e karşıydı ve Tirsiniklioğ-

lu İsmail Ağa'yı Bâb-ı Âlî'ye karşı koyması için teşvik ediyordu. 2 haziranda 24 000 Nizâm-ı Cedîd askeriyle Istanbul'a gelen Abdurahman Paşa, 15 temmuzda Edirne'ye doğru hareket etti. Yolda rastladığı eşkıya ve âyânı yok ediyordu. Ancak III. S.'e Müslüman kanı döküldüğü hakkında haksız şikâyetler yapılınca, zaaf derecesini bulan merhameti bilinen padişah, Abdurrahman Paşa'ya geri dönmesini emretti. Bu sûretle bizzat kendi tahtıyle oynadığı gibi, Sırp ihtilâlinin iyice alevlenmesine de sebep oldu. Rumeli'ndeki Türk derebeyleri büsbütün emir dinlemez hâle geldiler. Bu âyânlar arasında, az olsa da Nizâm-ı Cedîd tarafdarları eksik değildi. Daha doğrusu III. S.'in şahsına ve saltanat makamına karşı gösterdikleri saygıdan dolayı onu destekliyorlardı. Bu sırada öldürülen Ismail Ağa'nın yerine Ruscuk âyânı olan Alemdar Mustafa Ağa, Nizâm-ı Cedîd tarafdarıydı. Serez âyânı İsmail Bey de ıslahat fikirlerine senpati besliyordu.

Padişahın o kadar emek ve parayla meydana getirdiği modern orduyu lâyıkıyla kullanacak metanetten mahrum olması, âsî Türkler'i bu derece şımartırken, Hıristiyanlar'ın tutumunun ne olabileceği kestirilebilir. Bu durum, bilhassa Sırplar'ın işine yaradı. Bu kavmin Türk idaresine ısyanı büsbütün haksız sebeplere dayanmıyordu. Bunlar artık devletten şefkat gören reâyâ değillerdi. Belgrad ve çevresindeki Yeniçeriler, Sırplar'a köpek muamelesi yapıyorlardı. Bu Yeniçeriler, Belgrad muhâfızı Hacı Mustafa Paşa'yı bile parçalamışlardı. Bâb-ı Âlî, Pazvandoğlu'na vezirlik vermeye kadar fedakârlığa gittiyse de, bu ünlü âyan da ne Sırp âsîlerini, ne âsî Yeniçeriler'i yatıştırabildi veya öyle birşey yapıp merkezî hükûmetin kudretini yeniden te'sis etmekten korktu.

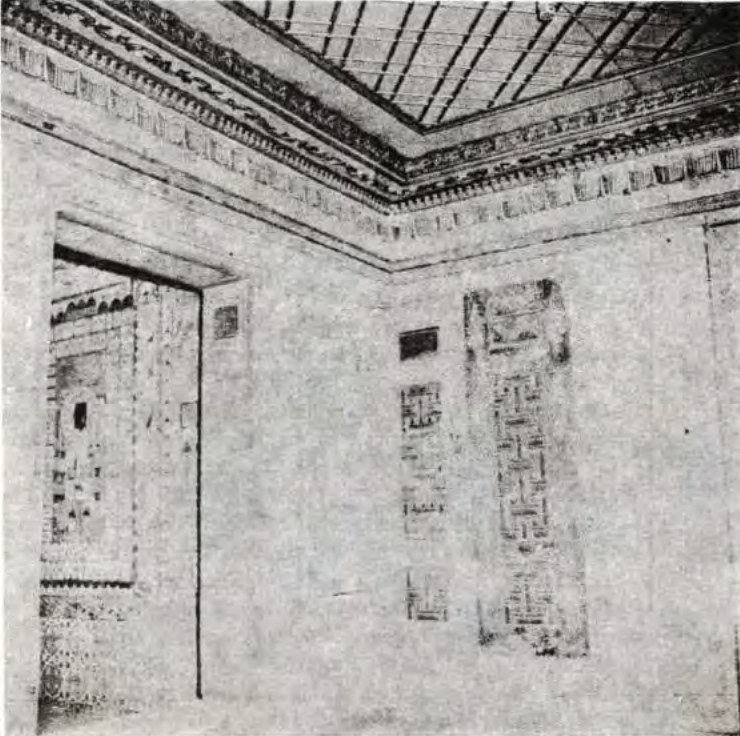
Yeni Türk - Rus savaşının başlaması (22 aralık 1806) :

Sırp ihtilâlinin başında, Viyana'nın şiddetle desteklediği Kara Yorgi vardı. Bu adam, 1804'te Alman efendilerine ihanet ederek, mezhep birliği ve ırk yakınlığı dolayısıyle Rusya'yı tercih etti. Ruslar, Kara Yorgi'ye hertürlü para, insan ve silâh yardımında bulundular. Kara Yorgi, uzun uğraşmalardan sonra, 13 aralık 1806'da Belgrad'ı aldı ve şehirdeki Türkler'i kılıçtan geçirdi. Gerek Kara Yorgi'yi desteklemek, gerekse Romanya prenslikleri ile Besarabya ve Güney Podolya'yı Türkler'den almak için Ruslar da harekete başladılar. General Mihelson, 60 000 kişilik bir orduyla 8 aralık 1806'da Bender'i, 16 aralıkta Hotin'i alarak Güney Podolya'yı istilâ etti. 1806'nın son günlerinde, Türkler'in "Bucak" dedikleri Besarabya'nın Karadeniz sahillerine indi ve Akkerman ile Kilye'yi ele geçirdi. Türkler, Tuna deltasında İsmâil'de Ruslar'ı yenerek durdurdular. Türkler'in 1806 yılının son günlerine kadar Hotin ve Bender gibi Orta ve Doğu Avrupa kalelerini muhâfaza etmeleri, bugün için hayrete değer bir vâkıadır. Bâb-ı Âlî, 22 aralık 1806'da Rusya'ya harb ilân etti. Bu sûretle Yaş Muâhedesi'nden 14 yıl, 11 ay, 14 gün sonra, yeni bir Türk-Rus savaşı başladı. Amcasından bir Rus savaşını devralan III. S., amca oğluna başka bir Rus savaşını devredecekti. İlk defa olarak savaş açılan devletin elçisinin tevkif olunması âdetinden vazgeçildi. Zira artık bâzı Avrupa başkentlerinde de daimî Türk elçilikleri kurulmuştu. Rus büyükelçisi D'Italinski, Rusya'ya gönderildi.

14 kasım 1806'da Nizâm-ı Cedîd düşmanı Sadrâzam Hâfız İsmail Paşa azledildi. Sadâreti 1 yıl, 6 ay, 20 gün süren Paşa'ya az sonra Konya eyâleti verildi. Yeniçeri Ağası İbrahim Hilmi Paşa, sadrâzam ve Rusya savaşı üzerine serdâr-ı ekrem oldu. Cepheye hareket eden sadrâzama kaymakamlık etmek üzere, Vezir Köse Mûsâ Paşa, Selânik'ten Istanbul'a çağrıldı.

Silistre valisi Vezir Alemdar Mustafa Paşa, Bükreş yakınlarında Ruslar'ı bir daha yenince, Rus taarruzu kırıldı. Müttefikı Rusya'yı desteklemek istiyen İngiltere, harekete geçti. Bu sûretle 1396 Niğbolu muhârebesinden, 411 yıldan beri ilk defa olarak Türkiye ile İngiltere savaş hâline geldi. 16 parçadan müteşekkil Koramiral John Dukwort'un kumandasındaki İngiliz donanması, nasılsa Çanakkale'yi geçip 20 şubat 1807'de Istanbul önlerine kadar geldiyse de, hiç birşey yapamadan acele Marmara Denizi'nden çıktı. Aynı amiral, bu defa şansını Mısır'da denemiye karar verdi. 20 mart 1807'de İngilizler, İskenderiye'yi işgal ettilerse de, birkaç ay sonra Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'dan çıkarıldılar. Bu başarı, 38 yaşındaki Mehmed Ali Paşa'ya Avrupa ölçüsünde bir şöhret sağladı.

30 martta Dâvutpaşa'daki karargâhına geçen Sadrâzam, 12 nisan 1807'de hareket etti. 26 nisanda Edirne'de kalıp burada 9 gün son hazırlıklarını yaptı. 24 mayısta Tuna üzerinde Güney Dobruca'da Silistre'ye vardı. İşin çok acıklı tarafı, Yeniçeriler'in bu seferde, kudretli Nizâm-ı Cedîd ordusu ile beraber sefere çıkmak istememeleri dolayısiyle, modern askerin Istanbul'da alıkonulmasıdır. Bu sûretle Yeniçeriler, daima dayak yedikleri Ruslar'ın karşısına tek başlarına çıkmaya karar veriyorlardı. Devlette, askerine söz geçirecek otorite yoktu. Nitekim Yeniçeriler, Silistre'den öteye gitmek istemediler. Ruslar da Napoléon'dan korkularından Türkler'in üzerine büyük kuvvetler sevkedemedikleri için, cephede sükûnet ve

SELİM III. : Topkapı sarayı harem dâiresinde III. Selim'in şehid edildiği oda

SELİM III. : Istanbul'da Lâleli camii yanında III. Selim'in, babası III. Mustafa ile beraber yattığı türbe

denge hâsıl oldu. Halbuki bu sırada Nizâm-ı Cedîd ordusunun Ruslar'a karşı tam bir başarı kazanması ihtimali son derece kuvvetliydi. Rus donanması Bozcaada'ya kadar geldiyse de, Kapdân-ı Deryâ Vezir Cezâyirli Seydî - Ali Paşa tarafından kovuldu. Tiflis'i işgal eden Ruslar, buradan da Türkler'e taarruza geçmiye hazırlanıyorlardı. Erzurum valisi eski sadrâzam Yusuf Zıyâeddin Paşa'ya, Şark seraskerliği verilerek bu topraklarda savunma tertibatı alındı.

Kabakçı ihtilâli (25 mayıs 1807) :

Devlet, İngiltere ve Rusya gibi, Napoléon Fransası'ndan sonra dünyânın en kudretli iki devletiyle savaş hâlinde ve iç durumu yukarıda anlatıldığı gibi perişan vaziyetteyken, Istanbul'da, 77 yıl önceki Patrona İhtilâli'ne benziyen, neticeleri bakımından ondan çok daha vahîm bir ihtilâl koptu. Bu, tam bir irtica hareketiydi.

Nizâm-ı Cedîd, çok düşman kazanmıştı. Küçümsenemiyecek bir başarı sağladığı, hattâ Türkiye tarihinde yeni bir safha açtığı halde, mukavemetle karşılaşmıştı. Bâzı beceriksizlikler ve sûiistimaller, III. S.'in daima sert tedbirlerden kaçınması, muhaliflere fırsat vermişti. Önceleri çekimser olan, hattâ bâzıları ıslahata tarafdar bulunan Ulemâ, son yıllarda gizliden gizliye muhalefeti körüklemeye başlamış, hattâ açıkça Nizâm-ı Cedîd'e cephe almıştı. Yeniçeriler, son günlerinin yaklaştığını iyice hissediyorlardı. Devlete zararları bir yana, hiçbir faydaları dokunmuyordu. Âdetleri, savaşta düşman önünden kaçmak, sulh zamanında eşkıyalık ve kabadayılık, hiç olmazsa esnaflık etmekti. Büyük bir meblâğ tutan ulûfelerini devletten bir haraç şeklinde alıyor, ayrıca hertürlü yolsuzlukta bulunuyorlardı. Yeniçeri generalleri arasında bu durumun vehametini farkedenler az değildi. Hattâ içlerinde ocağın ilgasından başka çâre olmadığı kanaatini taşıyanlar bile vardı. Fakat III. S.'in bir iç muharebeyi göze alamaması, Nizâm-ı Cedîd'e Yeniçeriler'i ortadan kaldırmak emrini verememesi, zorbaları gittikçe azdırıyordu. Yobazlar, Nizâm-ı Cedîd askerinin pantalon giydiği için Müslüman sayılmıyacağını, padişahın askerine şapka giydirmeye de karar verdiğini yayıyorladı. Nizâm-ı Cedîd'e devlet, yılda 60 000 kese yâni 3 milyar akça gibi, bugün Türkiye'nin savunma bütçesinden pek de az olmıyan bir meblâğ tahsis etmişti. Bu meblâğ, son yıllara kadar yılda bir milyar akça iken, son zamanlarda üç misli arttırılmıştı. Bu durumda devlet, Kapıkulları'na ulûfelerini veremiyecek duruma girmişti. Fuzûlî bir ordunun yanında gerçek bir orduyu elde tutmak kolay iş değildi. Donanma masrafları ve eyâletlerde yapılan ıslahatın parası, Nizâm-ı Cedîd Hazînesi'nden geliyordu. Bu hazinenin padişah katında, devletin bütün harcamalarından önemli olması, birçoklarını kızdırdığı gibi, menfaatlerini de baltalıyordu. Henüz pek azametli bir imparatorluğun vatandaşları ve gerçek sahipleri olan halk da Nizâm-ı Cedîd'in lüzûmuna pek kaanî değildi. Hattâ Avrupa usulü olduğu pek belli olan bu inkılâplar, millî gururlarına dokunuyordu. İmparatorluk yapısının çatırdadığı, Bâb-ı Âli'nin Istanbul'un kaldırım kabadayılarına bile söz geçiremediği, çok defa gözden kaçırılıyordu. Sadâret kaymakamı Vezir Köse Mûsâ Paşa, Şeyhulislâm Topal Atâullah Efendi, amca oğlu III. S.'in şefkat derecesinde sevgi ve itinasını görmesine rağmen Velîahd - Şehzâde Mustafa, mürtecileri kışkırtıyorlardı. Padişah aleyhinde çok ağır sözler söyliyen ilmiye mensupları az değildi. Padişahın gâvur olduğunu iddia edenler bile vardı. III. S.'in güzel san'atlara düşkünlüğü de dedikodu mevzuu oluyordu. Hiç padişaha tanbur çalmak, ney üflemek, şarkı söylemek, beste bestelemek gibi hafiflikler yaraşır mıydı? Padişahın kızkardeşlerinin, Boğaziçi'nde Avrupa usulünde döşenmiş saraylarında serbest bir hayat yaşamaları, Melling gibi Avrupalı ressamlarla görüşmeleri, Şeyh Galib gibi şâirlerle samimiyet kurmaları, yakışık alan hallerden değildi. Şeyh Galib, Hadîce Sultân'a aşk şiirleri yazacak derecede işi ileri götürmemiş miydi?

25 mayıs'ta Kastamonulu Kabakçı Mustafa adında bir neferi reîs seçen, Karadeniz Boğazı'ndaki Karadenizli Yeniçeri yamakları, yukarıda anılan büyük devlet adamlarının kışkırtmasıyla, ısyân ettiler. Nizâm-ı Cedîd üniforması giymeyi reddederek, Boğaz Nâzırı, İngiltere'de tahsil ettiği için "İngiliz" diye anılan eski reîsülküttâb Mahmud Râif Efendi'yi parçaladılar. Büyükdere'de toplanan birkaç yüz serseri, kumandanları Haseki Halil Ağa'yı da parçaladıktan sonra, "şerîati kurtarmak için" mürtecilerin gerçek reîsi olan Kaymakam Köse Mûsâ Paşa'dan emir beklemiye başladılar. Paşa, koca Nizâm-ı Cedîd ordusuna kışlalarından çıkmamaları emrini verdikten sonra, âsîleri bostancılarla ezeceğini söyliyerek pâdişâhı kandırdı. III. S.'in, üzerine titrediği ordusunu birkaç yüz serseriye karşı kullanmak istememesi ve zorbaları kışkırtan mürteci reîslerini ortadan kaldırmaması, yalnız kendi tahtına mal olmakla kalmadı, Türkiye tarihinde tam 19 yıl sürecek uğursuz bir irtica devrinin başlamasına yol açtı. Bu müddet içinde Türkiye, pekçok şeyler ve büyük bir zaman kaybetti ve Batı ile arasındaki mesâfe artık kapatılamaz şekilde açıldı. III. S.'in güzel eseri de mahvoldu.

SELİM III. : Sadrâzam Koca Yusuf Paşa III. Selim'in huzurunda

28 mayısta III. S., Nizâm-ı Cedîd'i resmen ilga etti. Ancak bunun geçici bir tedbir olduğunu ve padişahın artık kendilerini temizliyeceğini bilen Kaymakam Paşa ile Şeyhulislâm Efendi, III. S.'i behemehal tahttan indirmek istediler. Topal Atâullah Efendi'nin fetvâsı ile, Türkiye'nin bütün XVIII. asır boyunca gördüğü en değerli, en aydın ve en ileri fikirli hükümdar, hal' edildi.

29 mayıs 1807 günü tahtı kendisinden 17 yıl, 8 ay, 15 gün genç amca oğlu IV. Mustafa'ya bırakan III. S., Topkapı Sarayı'ndaki dairesine çekildi ve velîahdliğe yükselen, IV. Mustafa'nın kardeşi, oğlu gibi sevdiği ve üzerine titrediği Şehzâde Mahmud'un son talim ve terbiyesiyle meşgul olmakla vakit geçirmeye başladı. Bütün ümidini bu şehzâdeye bağlamıştı.

18 yıl, 1 ay, 22 gün tahtta kalan III. S., henüz 45 yaşını 5 ay ve 7 gün geçen genç bir adamdı. Büyük meziyyetlerinin yanında, meselâ amca oğlu II. Mahmud'un azmi ve irâdesine sahip olsaydı, Türkiye tarihinin seyri değişebilirdi. Çünki Avrupa'da henüz büyük sanâyî inkılâbı olmamış, buhar sanâyie tatbik edilmemişti. Türkiye ile Batı arasındaki mesâfe, henüz Türkler'in ciddî bir hamle ile kapatılabilecekleri derecedeydi.

III. S. devrinde kendi sahalarında ileri gitmiş büyük şahsiyetler arasında şâir olarak Şeyh Galib ve genç İzzet Molla, bestekâr olarak Sâdullah ve Mehmed Ağalar'la genç İsmail Dede Efendi, hattat olarak Yesârî Mehmed Es'ad Efendi'nin oğlu İzzet Efendi ile Mustafa Râkım Efendi, bilgin olarak Şânî-zâde Atâullah Efendi ve Mütercim Âsım Efendi, nihayet hükümdar ve bestekâr olarak III. S., Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa, ilk akla gelenler arasındadır. Bu sırada Türkiye dışı Türk âleminin en karakteristik sîmâsı, Güney Hindistan'daki Feth - Ali Han (Tîpû - Sultan)'dır.

Bestekârlığı ve ölümü :

III. S., Osmanoğulları'nın çoğu gibi Mevlevî idi. Galata dergâhına gider, âyin dinler, çok sevdiği dergâhın şeyhi büyük dâhî şâir Gaalib Dede ile görüşürdü. Büyük san'at hâmîsi idi.

III. S., dehâ sahibi Türk bestekârlarındandır ki, Osmanoğulları içinde pek çok değerli, hattâ büyük bestekâr yetişmesine rağmen, hiç biri III. S. gibi dehâ çizgisine erişememiştir. III. S., şu 14 makamı terkîb etmiştir : Acem - Bûselik, Arazbâr - Bûselik, Evcârâ, Gerdâniye - Kürdî, Hicâzeyn, Hüseynî - Zemzeme, Isfahânek-i Cedîd, Nevâ - Kürdî, Nevâ - Bûselik, Pesendîde, Rast-ı Cedîd, Sûz-i Dilârâ, Şevk-Efzâ ve Şevk-ı Dil. Bunlardan Şevk-Efzâ ile Evcârâ, rağbet görmüş, hâlâ kullanılan, çok değerli makamlardır. Tanbûrî, neyzen ve hânendedir. Tanbûru, İsak'tan öğrenmiştir. Her çeşit eser bestelemiş, dinî ve lâ dinî, saz ve söz musikisinde eser vermiştir. Fakat bütün klasikler gibi bilhassa büyük formlu güfteli eserler (kâr, beste ve semâî) bestekârıdır; bu arada âyîn de yapmıştır.

III. S., belki Âyîn'inden dolayı, daha çok Sûz-i Dilârâ makamının mûcidi olarak bilinmektedir. Bestelerinin haylisini gençliğinde, velîahd (1774 - 1789) iken, velîahdlığının son yıllarında bestelemiştir. Zira velîahdlığının son yıllarında bunaldığı için tamamen musiki ile uğraşmıya ve Saray'daki musikişinasları çevresinde toplamaya başlamıştır. Babasının zamanındaki şehzâdeliğinin ve amcası zamanındaki velîahdlığının büyük kısmı serbest geçtiği halde son yıllarda kayda tâbî tutulmasının sebebi, Sadrâzam Halil Hamîd Paşa'nın I. Abdülhamîd'i hal' ederek III. S.'i tahta oturtmak teşebbüsüdür. I. Abdülhamîd teşebbüsü haber almış, sadrâzamı idam ettirmiş, yeğenine dokunmamış, fakat eski serbest hayâtına kısmen son vermiştir. III. S.'in yaptığı mürekkep makamların çoğu, bu son velîahdlık yıllarına aittir. Yalnız Sûz-i Dilârâ'yı pâdişahlığında yapmıştır. Bâzı fâsılları, Saray'ın —"III. Selim Ekolü" dediğimiz— büyük bestekârları ile paylaşarak bestelemiştir. Amcası devlet işleriyle uğraşırken Velîahd - Şehzâde Selim, bu işlerle meşgul olmuş, fakat hükümdarlığı zamanında da musiki ile ilgisini kesmemiştir. Elimizdeki eserlerinin form tasnîfi şöyledir : 1 Âyîn, 1 Durak (buna "Nât" da deniyor), 10 Peşrev, 11 Saz Semâisi, 1 Kâr, 9 Beste, 10 Semâî, 20 Şarkı, 1 Köçekçe. Semâîler'in tasnîfi şöyledir : 1 Ağır Aksak, 4 Aksak (= 5 Ağır) ve 1 Nakış Yürük, 4 Yürük (= 5 Yürük).

Hal'inden sonra III. S., Topkapı Sarayı'ndaki dâiresine çekilmiştir. Yeğeni IV. Mustafa'nın bir yıl, iki aylık saltanatı boyunca, mûsikî ile uğraşarak, velîahdliğe yükselen diğer yeğeni Şehzâde Mahmûd'a (II. Mahmud) siyâsî nasîhatlerde bulunup bütün ümîdini başladığı genç şehzâdenin yetişmesini tamamlamıya uğraşarak geçirmiştir. Alemdar Vak'ası'nda, IV. Mustafa'nın emriyle şehîd edilmiştir (tafsilât için bk. MUSTAFA IV.). 46 yaşını 7 ay, 5 gün geçiyordu. Lâleli Câmii'nde babasının türbesine gömülmüştür. Bütün Osmanoğulları içinde, her hangi bir san'at sâhasında dehâ derecesine kadar yükselebilen tek şahsiyettir. Türk yenileşme tarihinin de büyük isimlerinden, kahramanlarından ve şehidlerindendir. (Y. Ö.)

SELİM III. DEVRİ (ÜÇÜNCÜ SELİM EKOLÜ), Türk Musikisi tarihinde bir devre ve musiki ekolü. III. Selîm'in 18 yıllık (1789 - 1807) saltanatından ibaret değildir; geriye doğru hiç olmazsa 1785'e kadar kaydığı gibi, 1807'den sonra da devam etmiş 1815 ve kesin olarak 1825'ten sonra yeni temayüller başlamıştır. Bu devirde Türk Musikisi, yeni makamlar ve bir bestekârlık furyası ile yeni yollar aramıştır. III. Selîm, musiki ilminin de ortadan kalktığını fark etmiş, nota ihtiyacını duymuştur. Hamparsum'a ve Şeyh Abdülbâki Nâsır Dede'ye iki ayrı sistemde iki nota icad ettirmiş ve bu zâtlar, kendi sistemleriyle padişahınkiler dahil, birçok parçayı notaya almışlardır. Ne gariptir ki, bugünkü Batı'dan alınma nota sistemi dışında, Türk Musikisinin asırlardan beri kullandığı veyâ denediği nota sistemlerinin ve ebced notaları çeşitlerinin en iyisi olan Abdülbâki Dede'nin sistemi hiç tutunamamıştır. Buna karşılık, bütün Türk Mu-

sikisi'nde kullanılan en yetersiz ve kötü sistem olan Hamparsum notası, hayrete şâyan şekilde, bu asrın başlarına kadar tutunmuştur ki, basitliği ile ilgilidir. Bir çok müzisyen, varlığını ve şöhretini, doğrudan doğruya III. Selîm'e borçludur. Büyük edebiyat tarihçisi Sâdeddin Nüzhet Ergun, III. Selîm'in dikkatli ve fikr-i tâkibli alâkası olmasaydı Dede'nin olamıyacağını bilhassa belirtir. Bu husus, birçok büyük bestekâr için söylenebilir ve bu ekolün büyük bestekârları az değildir. III. Selim, "Nizâm-ı Cedîd = Yeni Düzen" dediği Türkiye imparatorluğunu her sahada yenileştirmek hamlesi için, çok iyi bildiği musiki sahasını şüphesiz ihmâl edemezdi.

Üçüncü Selim Ekolü, Dede'nin saraydan muvakkat ayrılışı, bu müddet içinde sükûtu ve saraya avdetiyle kesilir. Musiki, Batı Musikisi'nin girmesi, 1826 Vak'a-i Hayriyye'si ile Türkiye tarihinin —cumhuriyet rejimi hariç— en büyük inkılâbının gerçekleşmesi ile yeni istikametler ayrılır ve klasik değerler zayıflar. Âdetâ Ârif Bey'i bekleyiş devresine girer. Şâkir Ağa, Dede Efendi, Emin Ağa gibi bestekârlar, açık şekilde Batı Musikisi dinlemenin neticesi olan eserler ortaya koyarlar. Hattâ onların talebesi Hâşim Bey, Türk makamlarını Batı makamları ile mukayese etmeye kalkışır (ve hep yanılır). Bu arada Dellâl-zâde gibi, Dede'nin bile tecrübe ettiği bu bid'atlere yanaşmayıp klasik ekolü bütün an'aneleriyle devâm ettiren bestekârlar da vardır. III. Selîm'in genç yaşta ve darbeyle iktidardan ayrılması, Türk Musikisi için de çok büyük darbe teşkil eder.

III. Selim Ekolü bestekârlarını zaman bakımından 3 tabakaya ayırmak mümkün olduğu gibi, bu bestekârların temayülleri, musiki anlayışları ve zevkleri de aynı değildir. En büyükleri Sâdullah Ağa'dır. Sâdullah Ağa, Mehmed Ağa ve genç İsmail Dede, ekolün zirvelerini teşkîl eder ve dehâ çizgisini geçerler. Dede'nin musiki hayatı daha sonra da devam eder ve hayatının ancak ilk safhası ile bu ekole dâhil edilebilir. Esas bakımdan bu ekole dahil etmemek, bu ekolün genç dâhisi olarak kabûl etmek doğru olur.

Bu noktanın üzerine vurmak lâzımdır: Nasıl III. Selîm'in saltanatı ve Nizâm-ı Cedîd devam etseydi Türkiye'nin istikbali ve Türkiye tarihi değişir idiyse, nasıl 1807 - 26 krizi ortaya çıkmaz idiyse, Türk Musikisi'nin de gerilemesi önlenmiş olurdu. (Y. Ö.)

SELİM DEDE, III. Selîm'in (b. bk.) dinî eserlerinde kullandığı mahlas (takma ad). Mevlevî muhibbi olup tabiatiyle dede değildi. Fakat bu tarîkate bağlılığından bu mahlası kullanmıştır. Ezcümle Sûz-i Dilârâ Mevlevî Âyîn-i Şerîf'i bazı mecmualarda böyle kayıtlıdır. Bk. SELİM III. (Y. Ö.)

SELİM EFENDİ (Şehzâde Mehmed) (Istanbul 1870 - Beyrut 1937), II. Abdülhamîd'in (1876 - 1909) büyük oğlu. II. Abdülmecid, halife olunca (1922 - 1924) o da velîahdlık mevkiine yükselmişti. Annesi Bedr-i Felek Baş - Kadın - Efendi'dir (1851 - 1930). 1924 martında Türkiye'den ayrılmış, Beyrut'ta Cünye'de ölmüştür. Birinci ferik (orgeneral) rütbesi taşıyordu. 1925'te tahta hak iddia etmiştir. 2 defa evlenmiş, —bugün ikisi de ölen— bir kızı (Nemîka Sultan) ve bir oğlu (Abdülkerîm Efendi) olmuştur. Abdülkerîm Efendi'nin 2 oğlu vardır. S. E., II. Abdülhamîd'in diğer çocukları gibi Batı Musikisi eğitimi görmüş, mâhir piyanist ve iyi müzisyendi ve bu padişahın kızları ve oğulları gibi Türk Musikisi'ne karşı ilgisizdi. I. Abdülmecid (1839 - 1861) neslinin Batı Musikisi'ni tercih etmeleri, buna karşılık I. Abdülaziz (1861 - 1876) dalının Türk Musikisi ile uğraşmaları, bu iki padişahın musiki tutumlarının devâmı gibi görülebilir. (Y. Ö.)

SELİM GİRAY HAN I, Hacı (1634-Bağçesarayı 1704), 27. Kırım hanı (1671 - II.1678 + VI. 1684 - III.1691 + 6.XI.1692 - 2.III.1699 + 25.XII.1702 - 22.XII.1704). 4 defada 22 yıl, 23 gün tahtta kalmış, 70 yaşında ölmüş, Bağçesarayı'nda Selim Giray Han camiindeki türbesine gömülmüştür. I. Bahâdır Giray Han'ın (1637 - 1641) küçük oğlu ve 1641 - 1650'de nûredin olan, 18 ekim 1650'de 25 yaşlarında ölen, Moskova varoşlarına kadar Rusya seferi ile ünlü Âdil Giray'ın kardeşidir. Şâir ve bestekâr olup mahlası "Selîm"dir. İlk defa han tâyin edildiği zaman 37 yaşında idi. Kendisini bu makama getiren Sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ve onun yerine geçen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Kuzey siyâsetlerine yardımcı oldu. Seferde bulundu ve başarı kazandı (bk. MEHMED IV). Ancak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın onu azli ve Viyana seferinde S. G. H.'ın bulunmaması, çok kötü neticeler verdi. Viyana bozgunundan sonra tekrar tahta geçti. Felâket Seneleri'nde (1683 - 1699) Karlofça Sulhu'na (1699) kadar başarıyle savaştı. Polonya, hattâ bir defasında Almanya ordularını yendi. Polonya kuvvetleri, S. G. H. sâyesinde asla doğu ve güneye inemediler ve bir çok defa bozuldular, hedefleri Kamaniçe'yi de alamadılar ve Podolya'yı Türkiye'den koparamadılar. 5 padişah devrinde hanlık yapan ve 7 padişah gören S. G. H., sık sık Istanbul'a geldi. Son defa II. Mustafa tarafından tahta çıkarıldı ve tahtta iken III. Ahmed'in ilk saltanat yıllarında öldü. XVII - XVIII. asırlardaki Kırım hanlarının en büyüğüdür. Çok iyi bir askerdi. 75 çocuğu olmakla beraber bunların çoğu küçük yaşta öldüler. Ölümünde ancak 10 oğlu ve 10 kızı hayatta idi. Hânedan, S. H. G.'dan yürümüştür. Oğullarının 6'sı han olarak Kırım tahtına yükselmişlerdir. Yerine 4. oğlu II. Gazi Giray tayin edilmişse de, büyük oğlu II. Devlet Giray'ın ilk hanlığı, S. G. H.'ın hayatında ve üçüncü hanlığı ile dördüncü hanlığı arasındadır.

Kendisini şahsen tanıyan ve Kırım'da sarayında misafir kalan Evliyâ Çelebî, büyük asker, hâfız, bilgin, mesnevî-hân, büyük mesen olduğunu söyler. Arapça ve Farsça bilen, çok iyi yetişmiş bir hükümdardı. Pek çok şâir, bestekâr, hattat ve âlimi cömertçe himaye etmiştir ki, bunların arasında Evliyâ Çelebî, Hâfız Post, Itrî, Sepetçi-zâde Mehmed Efendi vardır. Zamanımıza yalnız bir Tâhir Düyek Şugl'ü kalmıştır (Sall'Allahü ale't - tehâmî, Askerî). Hacca gitmiş, *Kur'ân*'ı ve *Mesnevî*'yi ezberlemişti. Mevlevî'dir. (Y. Ö.)

SELİM GİRAY HAN II (1708 - 1748), 40. Kırım hanı (XI.1743 - 18.V.1748). I. Kaplan Giray'ın oğlu ve I. Selim Giray'ın torunudur. Amcası II. Selâmet Giray'ın yerine I. Mahmud (1730 - 1754) tarafından tayin edildi ve ölünceye kadar 4,5 yıl tahtta kaldı. Yerine amca oğlu Arslan Giray, han oldu. Oğlu II. Kaplan Giray Han'dır. (Y. Ö.)

SELİM GİRAY HAN III (1716 - Vize, eylûl 1786), 44. Kırım hanı (1764 - 14.III.1767 + XII.1770 - 30.VI.1771 + II.1777 - 1778). Üç defada 4,5 yıl Kırım hanı olmuştur. II. Fetih Giray Han'ın küçük oğlu ve II. Devlet Giray'ın torunu, I. Selim Giray'ın torununun oğludur. İlk hanlığı, amcası Kırım Giray'ın yerinedir. İkinci hanlığında Kırım, Ruslar'ca işgal edilmiş (bk. KIRIM HANLIĞI), S. G. da Istanbul'a kaçmış, üçüncü hanlığı da aynı neticeyi vermiş, bundan sonra 8 yıl Vize'deki mâlikânesinde yaşamış, 70 yaşında ölerek Vize'ye gömülmüştür. Büyük oğlu Hacı Giray, 1771 sonunda Petersburg'a giderek II. Ekaterina tarafından kabûl edilmiştir. (Y. Ö.)

SELİM MEHMED PAŞA (Bender 1773? - 1832), Osmanlı sadrâzamı. Kapıcıbaşı Hotinli Mustafa Ağa'nın oğludur. Bender kalesinin Rus işgaline uğraması üzerine, Şumnu'ya geldi. Yerli kollarına sarbanbaşı (devecibaşı) oldu. Gösterdiği gayret üzerine, tumacıbaşılık pâyesiyle, Yanbolu ve Varna kasabaları serdârı oldu. Kapıcıbaşılık rütbesine yükseldikten sonra, başbakı kulluğuna getirildi. Trablusgarb'a ve Şam vâlisinin muhallefâtını tesbit etmek üzere Şam'a gönderildi. Dönüşünde Edirne bostancıbaşılığına getirildi. 1819 eylülünde, vezâret rütbesiyle, Silistre vâlisi oldu. Eylül 1824'de, Silistre valiliğinden sadâret makamına getirildi. Cevdet Paşa'nın açıkladığına göre, II. Sultan Mahmud'un, yeniçerileri yola getirmek başlıca arzusu olmakla, bu düşüncesini sadrâzam bulunan Mehmed Said Galib Paşa'ya açmış; paşa da, bunun mümkün olabileceğini, ancak kendisi gibi kalemden yetişme bir vezir yerine, S. M. P. gibi gözü pek ve cesur bir kimsenin iş başına getirilmesini tavsiye etmişti.

İşte bu tavsiye üzerine S. M. P. sadrâzam olarak işe başladı. Sultan II. Mahmud da bir fesad yuvası hâline gelen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve çağın bilgi ve tekniklerine uygun, muntazam bir ordu kurulması için vaktin çok müsâid olduğu kanâatinde idi. Şöyle ki: Devleti en çok uğraştıran konulardan biri olan Mora'da ve Akdeniz adalarındaki Yunan ayaklanması, Vasilikos ve Andelikoz adaları ile Mora'nın merkezi Triboliçe'nin fethi ile söndürülmeye yüz tutmuş, Rum âsiler sâdece Misolongi'de tutunabilmişlerdi. Onların üzerine de Serasker Reşid Paşa ile birlikte Mısırlı İbrahim Paşa sevk edilmiş ve nisan 1825'de Misolongi'nin düşmesi ile, durum Osmanlı devleti lehine olarak daha da gelişmişti.

İşte bu durumda, S. M. P. ile devlet erkânı, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da meydana getirdiği ve Yunan isyanında değerleri belli olan tâlimli asker birliklerinin İstanbul'da da meydana getirilmesine karar verdiler. Bir yıla yaklaşık görüşmelerden ve araştırmalardan sonra, Yeniçeri Ağası Mehmed Celâleddin Ağa'nın yeniçerilerin Ocak'tan tâlimli asker yazılmasına râzı olduğunu bildirmesi üzerine, elli bir Orta'nın her birinden 150'şer nefer olmak üzere, ilk adımda 7 650 nefer seçildi ve kanun-nâmeleri hazırlanarak "eşkinci" adı ile bir birlik kuruldu. Ancak yeniçeriler, Nizâm-ı Cedîd ve Sekbân-ı Cedîd tecrübelerinden sonra, bu üçüncü tecrübeye de karşı geldiler ve haziranda ayaklandılar. S. M. P. ve öteki ileri görüşlü devlet erkânı, yeniçerilerin Eşkinci Ocağı'na gösterecekleri tepkiyi zâten hesaplamış bulunmakta idiler. Olayı Beylerbeyi'ndeki yalısında öğrenen S. M. P., hiç telâş göstermeyerek, hemen Yalı Köşkü'ne geldi. Bir taraftan Beşiktaş sarayında bulunan pâdişaha haber saldığı gibi, hükûmete bağlı arabacı, humbaracı, lağımcı ve tersâne ocaklarını Topkapı Sarayı'na çağırmış; ayrıca, başta Şeyhülislâm Tâhir Efendi olduğu halde, ileri gelen devlet memurlarını da saraya toplamıştı. Pâdişahın da S. M. P. ve ona yardımcı olan Ağa Hüseyin Paşa, İzzet Mehmed Paşa ve ötekiler gibi bu defa âsilere karşı kesin bir tavır alması sonunda, Vak'a-i Hayriyye adı ile anılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması kararı alındı. S. M. P., bundan sonra, gerek Yeniçeri zorbalarının tepelenmesinde, Eski ve Yeni Odalar adı ile anılan yeniçeri kışlaları yerine Ahmediye ve Fevziye mahallerinin kurulmasında, yeniçerilerin toplantı yeri olan Orta Cami'in onarılmasında, kör bir kuyuya atılan Alemdar Mustafa Paşa'nın kemiklerini naklettirerek Yedikule'de yaptırdığı kabre gömülmesinde, Nizâmî ordunun teşkilatlandırılmasında da hizmetleri geçti. Yunan isyanının, az sonra Rusya ve öteki Avrupa devletleri tarafından bir Avrupa meselesi hâline getirilerek, Osmanlı devletini kendi çıkarları doğrultusunda yola getirmek üzere Rus çarlığının tek başına savaş açması, Fransa ve İngiltere'nin ise deniz kuvvetleri ile Mora'ya müdâhale etmeleri üzerine S. M. P., serdâr-ı ekrem olarak Tuna boyuna gönderildi. Ancak, üstün Rus kuvvetlerine karşı başarısız kalınca, ekim 1828'de sadâret'ten alınarak Gelibolu'ya sürgün edildi. Sürgün yeri daha sonra Sofya olarak değiştirildiyse de, bir süre sonra, tekrar Gelibolu'ya gönderildi. 1830'da, affa uğrayarak Haleb çevresindeki eşkıyâyı tâkib ile görevlendirildi. Arkasından da, Haleb vâliliği verildi. Bir yıl sonra, Şam vâlisi oldu. Fakat Şam eşkıyâsı karşısında başarısız kalınca görevden alındığı gibi, aralık 1831'de konağı ile birlikte yakılarak öldürüldü. Altmış yaşlarında idi. Öldüğü zaman 200 kese borcu çıkmış ve bu para Rumeli'deki çiftliğinin satılışı ile ödenmiştir. Üsküdar'da gömülüdür. Bektaşî idi. Bu yüzden, Sultan II. Mahmud'un ocağın kaldırılışından sonra Bektaşî baba ve tekkelerine, Bektaşîler'e karşı giriştiği sert tutumu elinden geldiğince yumuşatmaya çalışmıştı. Oğlu Mahmud Aziz Bey müderris olmuş ve 1854'de ölmüştür. (İ. P.)

SELİM PAŞA (? - İstanbul 1888), Sakız'lıdır. Yunan isyânı sırasında Sakız'ın işgali üzerine Husrev Paşa tarafından toplanan kimsesiz çocuklardan biriydi. Mekteb-i Harbiye (Harb Okulu) kurulunca Serasker Husrev Paşa tarafından okula kaydolundu ve sonra Avrupa'ya gönderilerek özellikle topçuluk konusunda yetiştirildi. Türkiye'ye dönünce Mühendishâne ve Mekteb-i Harbiye'de öğretmenlik ederek miralay ve mirlivâ rütbelerini aldı. Harbiye'nin on beşinci nâzırı oldu; 1870'de Mühendishâne nâzırlığını da üzerine aldı. Onun müdürlüğünde bu iki okul birleştirildi. Daha sonra Tophâne meclisi üyeliğine tayin edildi. 1888'de öldü, Sultan Mahmud haziresine gömüldü. Ressam Halil Paşa'nın babasıdır. Topçuluk, lağımcılık, kale kuşatmaları ile ilgili kitapları, Harb okulunda yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. (İ. P.)

SELİM SÂBİT EFENDİ (Vize 1829 - İstanbul 1910), Tanzimat devri Osmanlı maarifçisi. S. S. E., memleketimizde eğitim anlayışının yenilenmesine ve yayılmasına çalışanların başında gelenlerden biridir. Vize kasabasından çiftçi Mehmed Ağa'nın oğludur. Medreseden icâzet aldıktan sonra, 1851'de (1848'de açılmış) Dârülmuallimîn'e (Erkek Öğretmen Okulu) girdi, 1855'te mezun oldu. 1857'de Paris'e padişah iradesiyle gönderilen öğrencilerden biri olan S. S. E., Paris'teki Türk öğrencilerinin millî ahlâk ve dinî inançlarını korumak maksadıyla 1856'da açılmış bulunan Mekteb-i Osmanî'de ve ayrıca Muradyan okulunda Türkçe öğretmenliği yaptı. "Dârülfünûn hocalığına kesb-i liyâkat ve iktidar etmek üzere" Paris'e yollanmış bulunan S. S. E., 1861'de İstanbul'a dönünce, Süleymaniye semtinde açılan bir ilkokula verildi. Bu okuldayken o zaman için yeni ve önemli sayılan ders araç ve gereçlerini kullanmak istemesinden ötürü, engellerle karşılaştı. Okuldan alınıp belediye rüsumat kalemine memur tayin edildi ve ancak 1868'de kurulan Mekteb-i Sultanî müdür-i sâniliği (ikinci müdürlüğü) görevine getirilerek maarif mesleğine geçmek imkânını bulabildi.

S. S. E. 1869'da Meclis-i Kebîr-i Maârif azalığına getirildi, daha sonra bu kuruluşa reîs oldu ve başka görevlerde bulundu.

Batılı anlamda ilk terbiyecilerimizden sayılan S. S. E., eğitimin klasik tarifine sadık kalarak, beden ve ruh terbiyesinden ayrı ayrı bahseder. Sağlık eğitiminden söz açar,

okullarda beden eğitimine yer verilmesini tavsiye eder; öğretimde, çocuğun tecessüs motifinden harekete geçilmesini, eşyayı ve eşyanın gerçeklerini öğretmek gerektiğini Sokrates'ci metodun uygulanmasının faydalı olacağını, ferdî öğretime önem verilmesi lâzım geldiğini ileri sürer. Öğretmende merhametli, şefkatli, sabırlı, geniş yürekli, adaletli olmak, çocuğa karşı kin ve garez beslememek, hatır, gönül ve iltimas kabul etmemek vasıflarını arar. Öğretmenin aile ile işbirliği kurmasını ister.

S. S. E.'nin *Elifbây-ı Osmânî, Muhtasar Târîh-ı Osmânî, Muhtasar Sarf-ı Osmânî, Muhtasar Hesâb, Muhtasar Coğrafya* adlı okul kitapları uzun yıllar okullarda okutulmuştur. Asıl şöhretini sağlayan *Reh-nümây-ı Muallimîn-i Sıbyân* (1874) adlı broşürü ise umumî ve meslekî kültürüne, o zamana göre ileri olan ilmî zihniyetine, maârif ve ilk öğretim alanındaki hizmetlerine dayanmaktadır. (R. K.)

SELİM SÂTI' PAŞA (Manastır? - Istanbul 1847), Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da meydana getirdiği askerî gücü takviye için yaptırdığı propagandaya uyarak, Istanbul'da Bâb-ı Âlî'de şakird iken, Kâmil Paşa ile birlikte Kahire'ye gitmiş ve askerî eğitimden geçerek "bey" olmuştu. Ancak, Nizip muharebesi sırasında, 1831'de, komutanı ile anlaşamadığından Osmanlı Devleti hizmetine girdi ve miralay (albay) olarak hâssa ordusunda görev aldı. 1833'de mîrlivâ (general) ve sonra da yükselerek ferîk oldu. 1837'de Mektebi Ulûm-i Harbiyye (Harp Okulu) Nâzırı oldu. 1834'de Maçka kışlasında kurulan, fakat gerçek anlamda bir sıbyan okulunu andıran Harbiyye'yi ciddî bir askerlik okulu ve subay kaynağı hâline getiren S. S. P.'dır. Okulun iç nizâmını, öğrencilerin disiplinli bir askerlik eğitiminden geçmesini sağlayacak öğretim programını meydana getirdi. Daha sonra Dâr-ı Şûrâ-yi Askerî başkanı olan S. S. P., burada da şûrânın görev ve yetkilerini bir nizâm altına aldı. 1841'de, Aydın vâliliğine tâyin edildi. Aynı yıl nisan ayında bu görevden ayrıldı ve kısa bir süre sonra öldü. Çalışkan, mesleğine bağlı ve uyanık bir asker idi.

SELİM SIRRI PAŞA (Yanya 1800 - Belgrad 1848), Tepedelenli Ali Paşa'nın torunu ve Veliyüddîn (Velî) Paşa'nın da oğludur. Babası tarafından yetiştirildi. 1820'de, babasının ölümü üzerine, Istanbul'a geldi. Kapıcıbaşılık verilmekle beraber, dedesine karşı tenkil hareketi sürmekte olduğundan, gözaltında tutuldu. Tepedelenli Ali Paşa'nın 1822'de ölümü üzerine, Mâden (Diyarbakır) kasabasına sürgün edildi. Rauf Paşa, Rusya üzerine Kafkas seraskerliğine atanınca, S. S. P.'yı, affettirerek maiyetine aldı ve hâcegânlık rütbesini tevcih ettirdi. Daha sonra, Anadolu'da bâzı sancaklarda müsellim olarak görev yaptı. 1829'da ikinci tezkireciliğe, 1832'de ise mâliye tezkireciliğine getirildi. Feshâne müdürlüğü ve benzeri hizmetlerde bulunduktan sonra, 1839'da, İzmir Muhassılı, 1845'de ûlâ rütbesi ile Erzurum defterdârı oldu. Bu görevden Ayvalık kaymakamlığına getirildi. Arkasından da, meclis-i mâliye üyesi oldu. 1848 Şâbânında, vezâretle Belgrad muhafızlığına tâyin edildi ve orada öldü. Mezarı Belgrad kalesindedir. Üç oğlu vardı. Hayatın tadını bilen, şâir ve münşî, yumuşak huylu bir kimse idi. (İ. P.)

SELİM ŞÂKİR PAŞA (Istanbul 1847 - Istanbul 1908), 1870'te tıbbiyeyi bitirdi. O yıl ihtısas için Avrupa'ya gönderildi. Dönüşünde Miralay (Albay) rütbesiyle Gülhâne Askerî Tıb Akademisi'nde fizyoloji hocalığına getirildi. Otuz yıl bu dersi okuttu bu arada mîrlavâlığa (general) yükseldi. 1908'de öldü. *Düstûr-i Hayât-ı Beşeriyye* ve *Ameliyyât-hâne-i Fizyoloji* gibi ders kitapları vardır.

SELİMÎ, Farsça söyleyen biri Türk, birkaç İran şâirinin mahlâsıdır. Türk olan S. için bk. SELİM I., SULTAN YAVUZ. İranlı Selimî'lerin en tanınmışı Selîmî-i Tûnî'dir. Babasının adı Süleyman olup, Tûn'da doğmuş, Sebzevâr'da yaşamıştır. Gençliğinde tahsildarlık yapmakta iken, yaşlı bir kadının sözleri üzerine, memuriyeti terk ederek dervişliğe yönelmiş ve hayatını seyahat ederek geçirmiştir. Hacca gittikten sonra, büyük imamların merkadlerini ziyaretle dolaşmakta iken, 1450'de Meşhed-i Radavî'ye giderken Cihandâr'da ölmüş, cenâzesi Sebzevâr'a getirilerek orada gömülmüştür. Beğenilen bir münâcatı ve imamların medhinde güzel kasîdeleri vardır.

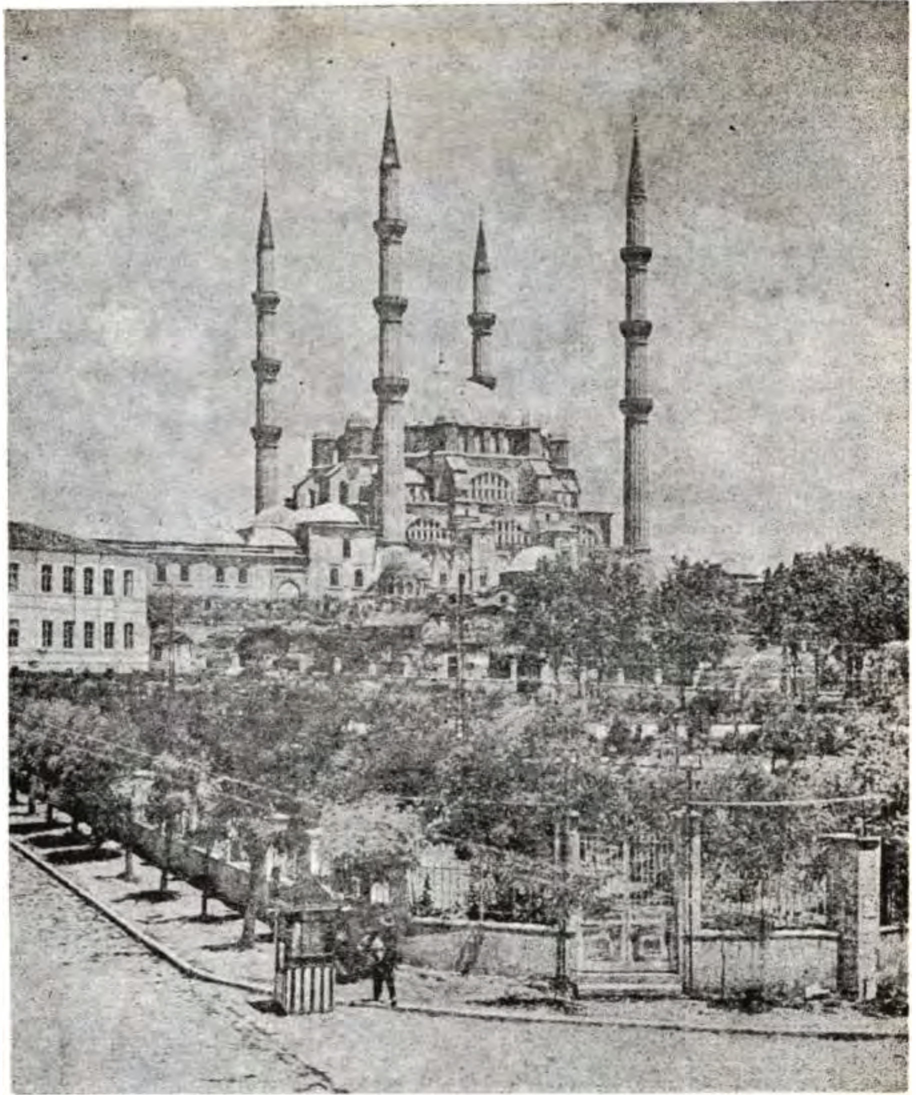
SELİMİYE : bk. SLİVEN.

SELİMİYE CAMİİ (Edirne), Kanunî Sultan Süleyman 46 yıllık saltanattan sonra 1566'da 6/7 eylül gecesi Zigetvar'da savaş yerinde ölünce, Hurrem Sultan'dan doğan şehzâdesi II. Sultan Selim, 42 yaşında tahta geçti. Kısa süren 8 yıllık saltanatı zamanında adını tarihe geçiren en büyük hizmet olarak Edirne S. C.'ni yaptırmış, fakat tamamlanıp açılışını görmeden, içinde namaz kılmak kısmet olmadan ölmüştür (II. Sultan Selim 1 kasım 1574'te ölmüş ancak 26 gün sonra 27 kasım 1574'te S. C.'nde ilk cuma namazının kılınmasına izin verilmiştir).

Mimar Sinan padişahın emriyle, 1568 yılında S. C.'ni yapmaya başladığı zaman 80 yaşına basmıştı. II. Sultan Selim, Sinan'ın gördüğü dördüncü Osmanlı padişahıydı. Mimar Sinan, çeşitli denemelerden sonra, bütün Türk mimarîsinin ve kendisinin o zamana kadar ortaya koyduğu gelişmeleri değerlendirerek, bunların toplu bir ifadesi olan S. C.'ni yapmış, kalfalık eseri olarak gördüğü Istanbul Süleymaniye camiinden sonra, Selimiye'ye "ustalık eserim" demiştir. Sekiz pâyeye dayanan muzzam kubbe, köşlerdeki (eksedra) çeyrek kubbelerle birlikte mekânı kavramaktadır. Kuvvetli bir çıkıntı yapan mihrab bölümü, yarım kubbe ile örtülmüştür. Cami, Ayasofya'yı aşan 31,50 m çapındaki kubbesi ve gövdenin etrafını çeviren ince endamlı dört minaresiyle çok uzaklardan kendini belli eder. Kubbenin ağırlığı sekiz pâye ve bunların arkasındaki payanda kemerleriyle karşılanarak, sekizgen kaide üzerine oturan kubbe sistemi, en son imkânlarına kadar geliştirilmiştir. Bu sekizgen sistem, Sinan'a ideal görünmüş olmalıdır. İçeride, kubbenin bıraktığı köşelere eksedralar (çeyrek kubbe) gelmiş, pâyeler arasında kemerler de pencere sıraları ile doldurulmuş, duvar kalmamıştır. 6 m derinlikteki mihrab bölümü de, daha alçakta kalan bir yarım kubbe ile örtülmüştür. Her taraftan son sınırlarına kadar gerilmiş olan tek kubbe ile örtülü mekân, insanı âdetâ sihirli bir kuvvetle sürükleyip, başka bir dünyaya mâletmektedir. Muazzam ölçüde bir âbide fikri her halde burada Sinan'ı sürüklemiş olmalıdır.

Çok uzaklardan bakınca, cami, önce her biri 71 m boyundaki dört minaresi ile göze çarpar. Yaklaştıkça, minâreler kubbe ile âhenkli bir bütün hâline gelir. Dört kademe hâlinde haşmetle yükselen yapı, kubbe ile sükûnet hâlini alır, cepheler nisbetlerinin olgun güzelliğiyle belirir. Öne fırlayan çörtenler, pencere alınlıklarına ve uygun yerlere konan renkli taş süslemeler, panolar, kemerlerdeki renkli taşlar ve kemer şekilleriyle açıklıkların değişmesi, cepheyi canlandıran bir zengin-

lik sağlamaktadır. Dış siluet, doğrudan doğruya iç yapıdan gelişmektedir. İç mekânla, dış görünüşün tamamı ile kaynaşmış olduğu muazzam kubbe, dünya kubbe mimarîsi gelişmesinin en ileri noktası olarak görülebilir. Büyük camilerde, dış cephelerin en problemli tarafı olan mihrab duvarı, ağır duvar pâyeleri ile desteklenmesi gereken —kubbe sisteminden aşağıya doğru— şekillendirilmesi güç, düz bir duvar hâlinde kalır. Mimar Sinan'ın, sekiz pâyeli sistemle, en ideal cami plânını yaptığı Selimiye'de, kuvvetle ileri fırlayan mihrab bölümü, duvar pâyelerinin yerini alan bir destek sağladığından geniş pencereler açılabilmiş; ayrıca bu cepheye düz saçaklı bir revak eklenerek kompozisyon zenginleştirilmiştir. Yan cephelerdeki üçer girişten birer tanesi revaklı avluya, birer tanesi camiye, diğeri ise batı taraftaki cepheden kütüphaneye, doğu taraftaki hünkâr mahfiline ve camiye açılmaktadır.

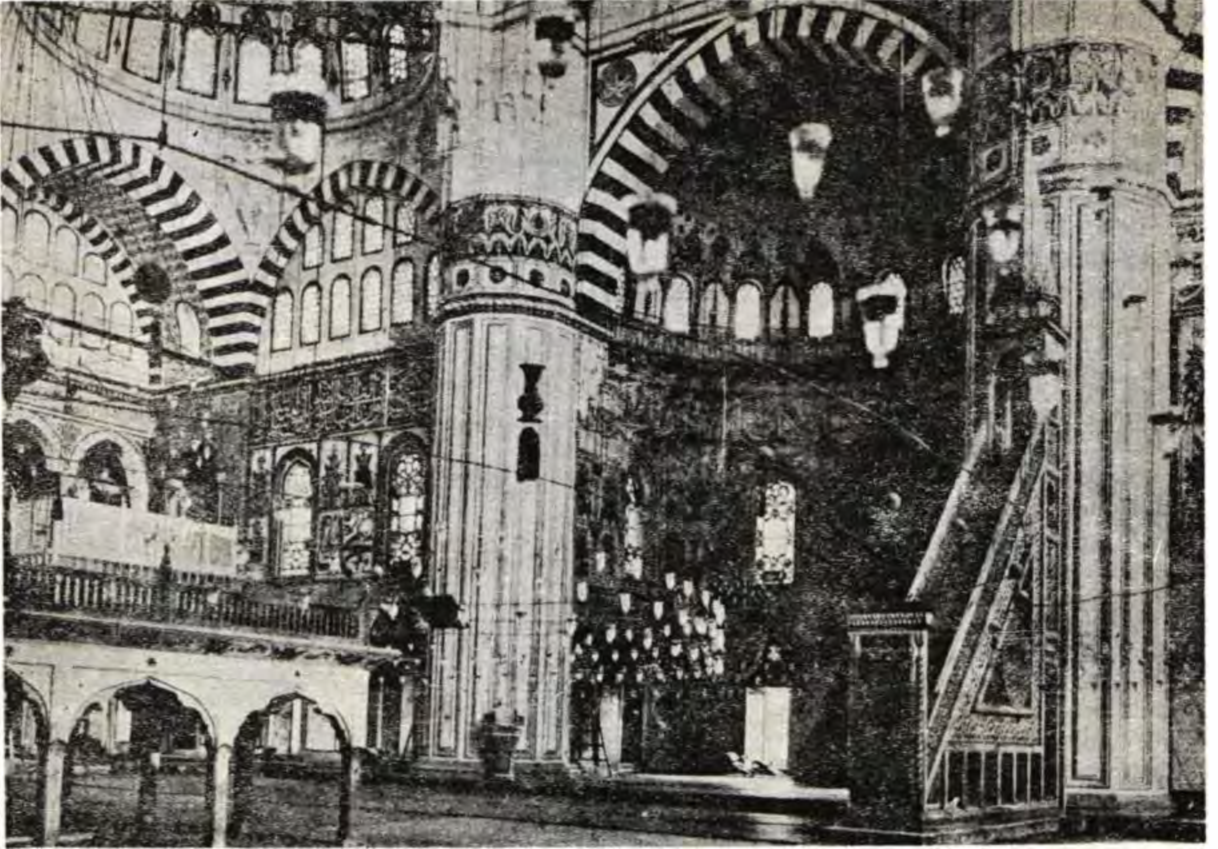

SELİMİYE CAMİİ : Mimar Sinan'ın bu ustalık eserinin çarpıcı bir ihtişamı vardır

Mimar Sinan'ın ağzından yakın dostu şâir ve edip Sâî Mustafa Çelebî tarafından kaleme alınan *Tezkiretü l - Bünyân*'da kendisi S. C.'ni nasıl yaptığını anlatır: "Sultan Selim Han, Edirne'yi çok severlerdi. Bu şehirde büyük bir cami yaptırmak arzusu ile bana ferman buyurdular ki 'rûzgârda misâli olmaya'. Edirne'ye gidip çalışmaya başladım.. Dört minaresi kubbenin dört cânibinde vâki olmuştur. Mukaddema bina olunan üç şerefeli, bir kule gibidir; gayet kalındır. Amma bunun minareleri hem nâzik, hem üçer yollu olmakla gayet müşkil olduğu ukalâya mâlûmdur. Halk-ı cihân, 'dâire-i imkândan hâric' dediklerinin bir sebebi, Ayasofya kubbesi gibi kubbe, devlet-i islâmiyyede bina olunmamıştır deyu taife-i nasaranın mimar geçinenleri Müslümanlar'a galebemiz vardır derlermiş. Ol kadar kubbe durdurmak gayet müşkildir dedikleri, bu hakıyrin kalbinde bir azîm ukde olup kalmış idi. Mezkûr cami binasında himmet edip biavnillah sâye-i Sultan Selim Han'da izhar-ı kudret edip, bu kubbenin Ayasofya kubbesinden altı zira kaddin ve dört zira derinliğin ziyade eyledim."

Ayasofya'nın kubbesi, hafif oval olup, çapı 30,90 x 31,82 m, kilit taşına kadar yerden yüksekliği 55,92 m'dir. Selimiye'nin kubbesi 31,50 m çapında ve yüksekliği 43,28 m'dir. Ayasofya'nınki daha alçak olup, yıkılan ilk kubbesi gibi çok daha güç bir teknikle yapılan Selimiye'nin kubbesi bu bakımdan üstünlüğe sahiptir.

Bu camide, mimarî gibi, diğer Osmanlı sanatları da, gelişmenin en yüksek noktasına varmıştır. Mermerden yapılmış minber, işçiliğindeki incelik, yükseklik, büyüklük ve güzellik bakımından, bu grubun diğer şaheserlerini gölgede bırakır. Mihrab kısmında duvarlar, minberin arkası ve külâhı ile camideki bütün alt kat pencerelerin alınlıkları parlak, cazip bir çini dekoru ile kaplanmıştır. Mihrab duvarındaki büyük çini panoların renk ve kompozisyonları, bunlara Osmanlı ve dünya çiniciliğinin şaheserleri arasında özel bir yer vermektedir. Üst kısımda, lâcivert zemin üzerine iri beyaz harflerle Bakara sûresinin son âyetleri ile Fâtiha sûreleri yazılıdır. Mihrab kısmının sol tarafında, hünkâr mahfili, göz alıcı zengin çinilerle hemen dikkati çeker. Burada sonradan kesilip yerlerine konmuş gibi görünen çiçek açmış iki elma ağacı, bütün Osmanlı çinilerinde tek orijinal dekor olarak karşımıza çıkmaktadır. Elma fidanının kökü karanfil, lâle ve sünbüllerle zenginleştirilmiştir. Bahar açmış erik fidanı da birkaç defa tekrarlanarak hünkâr mahfilinde taze bir bahar havası estirilmiştir. Hunkâr mahfilinin bütün duvarlarını yarıya kadar kaplayan bu çiniler kalite itibariyle mihrab kısmı çinilerinden yüksek, fakat kompozisyon ve âbidevî büyüklük bakımından onlardan daha sade ve mütevazıdır.

SELİMİYE CAMİİ : İçinden bir görünüş

Hunkâr mahfilinin alt kısmında, camiye bakan tavanda bulunan, orijinal kalem işleri; yapıldığı zamanki renklerinin bütün tazeliğini muhafaza etmektedir. Kemerlerin içini süsleyen orijinal kalem işleri de son tamirde temizlenerek meydana çıkarılmıştır. Kubbedeki kalem işleri tazelenmiş olmakla beraber diğer camilerdeki kadar bozulmamıştır.

Caminin önünde revaklarla çevrili câzib bir avlu ile ortasında mermerden itina ile işlenmiş on iki köşeli, üst kenarı şebekeler ve lotus palmet tepeliklerle, çok güzel bir şadırvan vardır. Türk mimarîsinde nisbetlerin düzenlenmesindeki kudret ve olgunluk, hislerin inceliği bu avlu revaklarında çok açık ve tesirli bir şekilde aksetmektedir. Son cemaat yeri revakları, avlu revaklarından daha yüksek ve ortadaki kubbesi de yivlidir. Taş duvarlarla çevrili geniş dış avlu içinde yer alan dârü's-sıbyan, dârü'l-kurra, dârü'l-hadis, Edirne müzesinin çeşitli kısımları olarak kullanılmaktadır. Yine müze olarak kullanılan medresenin çok zarif revaklı avlusu, ortasında şadırvanı ile dikkati çeker. Bir dağ gibi heybetle yükselen cami tarasının altında uzanan arasta, III. Sultan Murad zamanında Mimar Davud Ağa tarafından camiye vakıf olarak yapılmıştır.

Sekiz satırlık kitabesinin son iki satırına göre S. C.'nin başlangıç ve tamamlanma tarihi şöyle verilmektedir :

Sâre fadlu'llâhu târîhü'l-esâs 976 (1569)

Fadl-i Yezdân kâne târîhü't-temâm 982 (1575) (O. Aslanapa)

SELİMİYE CAMİİ (Istanbul), III. Sultan Selim tarafından, 1801-1805 tarihlerinde Istanbul ve Marmara'ya hâkim bir tepe üzerinde, kışla camii olarak Barok üslûpta yaptırılmıştır. Kesme küfeki taşından örgülü duvarlarla, kemerler üzerine oturan kubbesi, Nuruosmaniye camiini hatırlatır. Ağırlık kuleleri, kare biçimde ve kubbeciklerle örtülü olup alt kısımlarında barok kıvrımlı konsollar vardır. Dikdörtgen, geniş bir avlu içinde yer alan caminin, batıdaki cümle kapısına, on basamakla çıkılır. Son cemaat yeri, beş tekne tonozla örtülüdür. Bunları taşıyan dört mermer sütun ve köşelerdeki yarım pâyeler yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Kapı üzerindeki sekiz satırlık mermer kitabede, III. Sultan Selim tarafından yaptırılıp 1805'de tamamlandığı yazılıdır, üstte sultanın barok çerçeveli tuğrası vardır. Kapının, o devirden kalan büyük tunç tokmakları, geometrik süslemeler üzerine sağda "Lâ-ilâhe illâllah", diğerinde "Muhammedün Resûlullah" yazıları ile değişik ve başka örneği olmayan görünüşlerdir.

Yivli gövdeleri, boğumlu barok taş külâhları ile, tek şerefeli iki minaresi 1823'te şiddetli lodostan yıkılmış, tamir görmüştür. Son cemaat yerinin iki tarafında iki katlı hunkâr dairelerine merdivenle çıkılır. Bunlardan sağdaki namaz, soldaki ise dinlenme içindir. Buradaki yüksek ayaklı mermer sütunların başlıkları palmetlidir. Kuzey ve güney cephelerdeki barok dış mahfiller çapraz tonoz örtülüdür. Caminin dış duvarlarına kuşların barınması için zarif kuş köşkleri yapılmıştır. Ön taraftan cami bu kısımları kapayan ekleri ile âdetâ iki katlı bir ev intıbaı uyandırmaktadır. Bununla beraber büyük ölçüde ihtişamlı bir görünüşü vardır.

Cami, iç taraftan, kuzey duvarındaki kadınlar mahfili hariç tutulursa, kare bir plan gösterir. Yalnız mihrab bölümü, aynalı tonozla örtülü dikdörtgen bir çıkıntı hâlinde, dışa

taşmaktadır. Girişin sağında bulunan hünkâr mahfili, aynalı tonoz örtülü olup, yaldızlı kafesleri kısmen yerindedir. Korkuluk levhaları mermerdendir. Müezzin mahfili de beş aynalı tonozla örtülü olup, kadınlar mahfili bunun üzerindedir. Ortada bir aynalı tonoz, iki tarafında birer kubbecikle örtülü kadınlar mahfilinin aynalı tonozu, alt kattaki üç aynalı tonoz büyüklüğündedir. Somaki mermer mihrab, büyük ve ihtişamlıdır, önündeki pirinç şamdanlar, devrinin özelliklerini taşır. Minber de somaki mermerden zengin bir işçilik eseridir. Titiz bir içşilik gösteren vaaz kürsüsü mermerden bir külâhı andırır.

Duvarlar, pencere söveleri ve içleri mermerdir. Alt pencerelerin üstünden dolanan kitâbe kuşağı, yeşil zemin üzerine, altın yaldızlı kabartmadır. Buradan yukarıya duvarlar yaldızlar ve renkli kalemlerle süslüdür. Kubbe, kalem işleri ile dilimlere bölünmüş, bunların araları da süslenmiştir. Bu süslemeler yıldız ve yaprak motifleridir. Pandantiflerde, son cemaat yeri ve mahfillerin üstünde ise, hatayî ve rumîler yanında geometrik motifler, pencere kenarlarında yaprak ve rozetler görülür. Motifler arasında akant yaprakları dikene benzemektedir. Beyaz zemin üzerine mavi, yeşil, kırmızı ve kirli sarı olarak hep koyu renklerdir. (O. Aslanapa)

SELİMİYE KIŞLASI, Istanbul'da büyük kışla. 1800'de Istanbul'da Üsküdar'ın güney-batısında Nizâm-ı Cedîd askerleri için yaptırılmıştır. Kışla, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1555'te yaptırdığı, XVII. yüzyıldan sonra rağbetten düşüp terk edilen ve 1794'te, III. Sultan Selim tarafından yıktırılan Üsküdar veya Kavak sarayı yerinde yaptırıldı. Sökülen mermerler, kısmen Topkapı Sarayı'na nakledildi, kısmen kışlanın inşasında kullanıldı. 1807 yeniçeri ayaklanmasında bu ilk kışla yanmış, II. Sultan Mahmud zamanında kârgir olarak yeniden yapılmaya başlanmış, bir cephesi yapıldıktan sonra padişahın ölmesiyle, 1828'de Abdülmecid zamanında devam ederek diğer üç cephesi uzun bir sürede (1842-1853) tamamlanmıştır. Kışlanın 1807'den önceki mimarı Balyan ailesinden Kirkor Balyan'dır.

Kışla, geniş ve meyilli bir arazi üzerinde, Istanbul'a ve Marmara'ya hâkim olup, katların hepsi manzaraya açık âhenkli cepheler hâlindedir. Her cephesinde kat sayısı değişik olarak yapılmıştır. Osmanlı imparatorluğu devrinin en büyük kışlası olan Selimiye, araziye uygun, süslemeden kaçan, sade zarif bir mimarî gösterir. Halk arasında tersine çevrilmiş bir bilardo masasına benzetilmiştir.

Dikdörtgen biçiminde geniş bir bahçeyi çevreleyen, dört köşesinde yedi katlı kuleler yükselen kışlanın Marmara cephesi, 267 m, yan cephe 200 m uzunluktadır. Cephelerde Rönesans, kulelerde Barok üslûbu hâkimdir. 3 000 pencere ile aydınlanan binada 228 büyük oda vardır. Son tamirlerde bunların bir kısmı bölünerek küçültülmüştür. Duvar pâyeleriyle eşit bölümlere ayrılan cepheler birbirinin aynıdır; bölümlerde her katta üç pencere vardır. Merdivenlere rastlayan kısımlar penceresizdir. İç cephelerde, katlar dıştaki gibidir. Koridor geniş şekilde iç bahçeye açılır, diğer yanda odalar sıralanmıştır. Bol pencereler, geniş koridorlar ve büyük odalarla ferahlık veren yapıda çok kalın duvarlar, sıcak ve soğuğa karşı korur, hava akımı yaz sıcağında bile serinlik sağlar.

Kışla, çift eğimli çatı ile; kulelerin üzeri dilimli kubbeciklerle örtülüdür. Kulelerin alttan beş katı her kenarda dikdörtgen biçiminde üçer pencere, yukarıya doğru incelen son iki katı ikişer ve birer yuvarlak kemerli pencere ile dışarı açılmıştır. Boğaz (batı) cephesinde bodruma inen merdivenler vardır, diğer cephelerde yoktur. Sade bir yapısı olan nizamiye kapısından doğru zemin kata girilir; bu kat bütün kışlayı çepeçevre dolaşmaktadır. Kadıköy ve Boğaz taraflarında bodrum katındaki iki portalden birincisi 1243 (1828) tarihli uzun 16 satırlık kitâbesi ile II. Sultan Mahmud'un, ikincisi 1269 (1854) tarihli 20 satırlık daha uzun kitâbesi ile Sultan Abdülmecid'in adlarını taşır. Abdülmecid kitâbesinin bulunduğu cephenin sağındaki kulenin zemin katı hâlen Florence Nightingale müzesidir. Kırım savaşında 38 hemşire ile Kırım ve Istanbul'da yaralı askerleri tedavi eden ve geceleri fenerle hastaları dolaştığından "fenerli kadın" diye tanınan hemşirenin hâtırasına kurulmuştur. Kulelerdeki katların tavan ve tabanları ahşaptır. Merdivenler de ahşaptır ve harap durumdadır. Kışlanın iç kısmındaki büyük bahçede kitabesi olmayan Barok üslûpta bir de çeşmesi vardır.

1854-1856 Kırım savaşında S. K. hastahane hâline getirilmiş, son iki dünya savaşında askerlere verilmiş, bir süre tütün deposu, sonra askerî ortaokul olmuş, 1963'de bu okul lağvedilerek yapı restore edilmiştir. Bugün I. Ordu karargâhıdır.

Kışlanın Boğaz (batı) ve Marmara (güney) cephesinin birleşme yerine yakın ve kışla dışında bulunan bir tavlanın yalnız dört duvarı kalmıştır. (O. Aslanapa)

SELİNUS, Sicilya'nın güney sahilinde eski bir şehir. Lybaeum'un (bugünkü Marsala) 40 km güney-doğusundadır. M. Ö. 610 veya 628'de, Megara'dan gelen kolonistler tarafından kuruldu. M. Ö. 580'den itibaren Segesta (b. bk.) ile sınır anlaşmazlıkları olduğu kayıtlıdır. Önce oligarşi ile yönetildi; M. Ö. 510'larda kısa süreli despotizm kuruldu. M. Ö. 480'de Kartaca tarafını tuttu. Ancak Segesta ile sürekli çatışmaları Atinalılar'ın üzerlerine yürümesine yol açtı (M. Ö. 415). Kısa bir süre sonra Anibal'in idaresindeki Kartaca kuvvetleri şehri aldı, surları yerle bir etti, halktan ancak 2 600 kişi kurtulabildi. M. Ö. 408'de Hermekrates zamanında kalkındıysa da, ardından Kartaca'ya tâbî olmak mecburiyetinde kaldı. M. Ö. 250'de terk edildi ve halkı Lilybaeum'a nakledildi.

S., kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir tepede kurulmuştu. Denize bakan güney tarafı akropolis (b. bk.) idi. Bu mıntakanın güney-doğusunda yapılan kazılarda çeşitli tapınaklar meydana çıkarılmıştır. Diğer taraflarda, daha çok özel evler olduğu anlaşılmaktadır. Tapınakların hangi tanrılar adına yapıldığı bilinmemektedir. Akropolis'in kuzey kısmında Hermokrates'in yaptırdığı surların kalıntıları vardır. Eski şehrin dışında, S. suyunun batısında Demeter Malophoros tapınağının harâbelerine rastlanır.

S.'un batısında, şehrin bulunduğu tepeden küçük, yassı bir vâdiyle ayrılan tepede, üç büyük tapınağın harâbeleri dikkati çeker, bunların çevresinde başka bir kalıntı bulunmamıştır.

SELİS, Türk (Anadolu) halk şiiri ve musikisinin, XIX. asır başlarında meydana çıktığı anlaşılan bir şekli. Arûz'un "feilâtün feilâtün feilâtün feilün = fâ'lün" vezni ile yazılır. Form olarak gazel, bazan murabbâ, muhammes ve müseddes kullanılır. Şehirli âşıklar tarafından seyrek olarak yazılmıştır; beste ile okununca da aynı adla anılır. (Y. Ö.)

SELKİRK DAĞLARI, Kanada'da İngiliz Kolumbiyası'nın güney kesiminde uzanan dağlar. En yüksek tepesi olan Mount Dawson 3 533 m yüksekliktedir. Glacier ve Mount Revelstoke millî parkları S. D. bölgesindedir.

SELKİRK KONTLUĞU, İskoçya'nın güney-doğu kısmında bulunan bir yönetim bölgesi. Kontluk tam olarak Tweed ırmağının vâdisi içinde bulunur. Yüzölçümünün büyük bir kısmı çıplak dağlarla kaplıdır. Bu dağların ancak etekleri iyi sulanır ve verimlidir. Bu toprakların başlıca zenginliği koyun sürüleridir. Yüzölçümü 691 km², nüfusu 20 400'dür. Halkın bir kısmı yün kumaş, fanila ve çorap üretimi ile uğraşır.

SELKUP'LAR, Samoyed'lerin bir koluna verilen ad. Bk. SAMOYED'LER, SAMOYED DİLLERİ.

SELLA, Quintino (Biella 1827 - Biella 1884), İtalyan siyaset adamı, bilgini ve yazarı. Milletvekili seçilen ve birkaç defa maliye bakanı olan S., çetin tedbirlerle bütçenin dengesini sağlamaya çalıştı. İtalyan Alp klübünü kurdu. Torino'da kristalografi profesörü olarak çalıştı. Eserleri : *Lezioni di Cristollografia* [1867], *Discorsi Parlamentorin* [1887 - 1890].

SELLASIE veya SELLASIA, Titus Livius'a göre, Peloponnesos'un (Mora yarımadası) Lakonia bölgesinde, Oinos ırmağı üzerinde eski bir Yunan şehri. Başka kaynaklar bu şehrin Eurotas ırmağı üzerinde bulunduğunu belirtir. Burada Kral III. Kleomenes'in kumandasında olan bir Isparta ordusu, Antigonos Doson'un kumandasındaki bir Makedonya ordusuna ve Akhaia liginin ordularına mağlûp olmuştur (M. Ö. 221). Şehrin bugünkü adı Vrulea'dır.

SELLE, Fransa'nın kuzeyinde, Escaut nehrinin sağdan katılan kolu. Uzunluğu 112 km'dir. Cateau'nun güney - doğusundan doğar, Solesmes'den geçtikten sonra Denain ırmağı ile birleşir.

SELLE, Thomas (Zörbig 1599 - Hamburg 1663), Alman kompozitörü. 1641'den itibaren Hamburg katedralinin ve aynı şehrin başka büyük kiliselerinin musiki direktörü oldu. Passion'lar, motet'ler, kilise konçertoları, madrigallar, şarkılar ve başka parçalar yazmıştır.

SELLERS, Peter (doğ. 1925), İngiliz film artisti. Sahneye ilk olarak beş yaşında çıkan S., sanatçı bir ailenin oğludur. 1950 yıllarında B. B. C. tarafından yayınlanan ve en sevilen program olan "The Goon Show"da (Ahmak Eğlence Programı) uzun süre rol aldı. Bu sayede, olağanüstü karikatür anlayışı ve çeşitli lehçeleri fevkalâde taklit edebilme kabiliyeti ile büyük üne kavuştu. Birçok film şirketinden kendisine rol teklifleri yapıldı, kısa zamanda uluslararası sinema oyuncusu oldu. Sinema dünyasına çok sayıda kaliteli ve beğenilen filmler kazandırmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır : *The Ladykillers* (Kadın Katilleri) [1955], *I'm All Right Jack* (Ben İyiyim Jack) [1959], *Lolita* [1962], *Dr. Strangelove* (Dr. Tuhaf Aşk) [1964], *What's New Pussycat* (Yeni Bir Şey Var mı Kedicik) [1965], *Casino Royale* [1966].

SELLİT, asetilselüloz veya selülozasetobütirat'ın aseton çözeltisidir. Beyaz yumaklar veya tanecikli malzeme hâlinde istihsal edilir. S., sunî ipek, sunî maddeler malzemesi (plaka, levha, boru, çubuklar), röntgen filmleri ve yanmaz filmler, elektro - tecrit zarları, püskürtmeli kalıplama maddesi ve lâklar yapımında kullanılır. S.'li vernikli boyalar (yumuşatma maddesi ilâveli) güneşten solmaz, ışıktan müteessir olmaz, sıcağa dayanıklıdır. Çok az yanabilir, yağlara karşı hassas değildir, hidrokarbonlardan etkilenmez. S. filmlerinin esnek olma yeteneği, gerilmelere maruz kalma ihtimali olan lâklarda değerlendirilir. S.'in çeşitli tiplerinden (B, F, L, K, T, M, GU ve başkaları), resim lâkları, kurşunkalem lâkları, elektro-yalıtkan lâkları, film lâkları, ampul lâkları, ağaç ve tekstil lâkları üretilir. S.'li püskürtmeli kalıplama maddelerinden, meselâ radyo ve fotoğraf makineleri mahfazaları, âlet ve mobilya sapları, iplikçilik bobinleri, telefon gövdeleri, gözlük çerçeveleri, taraklar, dişfırçası sapları, oyuncaklar v.b. imal edilebilir. (E. Ediger)

SELMÂN REİS (ölm. 1529), Türk amirali. Venedik'e karşı Mora seferinde (1499 - 1500) Kemal Reis'in maiyyetinde bahriye sancak beyi (tümamiral) olarak görev aldı. İkinci Bâyezid (1481 - 1512), Portekizliler'i Hind Okyanusu'ndan kovmak ve Kızıldeniz'den uzak tutmak için Mısır - Suriye Türk Memlûk imparatorluğunu askerî ve stratejik malzeme, top ve silâh, teknik ve deniz ekipmanı ile desteklemek kararı alınca, S. R.'i Mısır'a yolladı. Mısır'da, deniz kuvvetlerinin başına getirilen S. R., Mısır donanmasını mümkün olduğu derecede, Osmanlı donanmasının küçük bir örneği şeklinde düzenleyip modernleştirdi. Yanında getirdiği ve bazıları akrabası olan Türk deniz subaylarını Hindistan'a kadar gönderdi. Hind Okyanusu, Umman Denizi ve Kızıldeniz'de mühim faaliyetlerde bulundu ve Portekiz deniz istilâsını sınırladı. Yavuz, Mısır'ı fethettiği ve Kahire'ye girdiği zaman, Mısır donanmasının başında, Cidde limanında yatıyordu. Ne yapması icab ettiğini Kahire'ye bir subayını gönderip sordurdu. Yavuz, donanmasını alıp Süveyş limanına gelmesini emretti (1517). 1518'de Istanbul Haliç tersânesinin genişletilmesiyle görevlendirildi. Ancak Hind denizleri mes'elelerinin en büyük mütehassısı sayıldığı için, "Hind Kapdanı" unvânıyla, doğrudan doğruya Dîvân-ı Hümâyûn'a (Osmanlı imparatorluk hükûmeti) bağlı olmak (yani Kapdân-ı Deryâ'dan emir almamak) üzere, merkezi Süveyş'te olan Osmanlı filosunun kumandanlığına tayin edildi. Süveyş tersanesini yeniden düzenledi. 1525'te teftiş için Kahire'ye gelen Vezîr-i âzam Makbûl İbrâhim Paşa ile görüşerek bugün aslı Topkapı Sarayı'nda bulunan ünlü *Lâyihâ*'sını sundu. Burada, Portekizliler'in Hind sularındaki faaliyetlerini ve alınması gereken tedbirleri anlattı. 45 parça donanma ile Aden'e geldi. Bâbülmendeb Boğazı'ndan Hind Okyanusu'na geçerken gemisinde öldü. XVI. asrın en büyük amirallerinden biridir. (Y. Ö.)

SELMÂN-I FÂRİSÎ (? - Sâve? 650), İran asıllı, sahâbeden ve aynı zamanda İslâm menkıbelerinin başta gelen şahsiyetlerindendir. Hayâtı, tam ve açık bilinmemektedir. Bir rivâyete göre Isbahân (İsfahan), başka bir rivâyete nazaran, Ramhurmuz havâlesinde doğdu. Asıl adı, Mâh - beh veya Rûzbeh'tir.

Önce Zerdüşt dinini bırakarak, Hıristiyan'lığı kabûl etti ve Suriye'ye, Şam'a geldi. Şam'dan Ninova ve Amurriye taraflarına gitti. Hep araştırıyordu. Anlaşılıyor ki, Hıristiyanlık kendisini tatmin etmemişti. Hizmetinde bulunduğu son bir muallimin, İbrâhim ve Mesîh'in dinlerini yenileyip diriltecek bir peygamberin Arabistan'da zuhur edeceğini haber vermesi üzerine, yola çıktı. Çölde yoldaş olduğu, Beni Kelb kabîlesinden olan bir grup Hıristiyan'ın, insafsızca, kendisini bir Yahudi'ye satmaları üzerine Medîne'ye götürüldü. Sahibi onu, başka bir Yahudi'ye sattı. Medîne'de, daha önce bu şehre hicret eden Hazret-i Muhammed'in, aradığı peygamber olduğunu anladı; O'na inananlar arasında yer aldı

ve sonra Hazret-i Peygamber'in bedelini ödemesi üzerine, kölelikten kurtuldu "Eshâbu's-suffa" arasına katıldı. Hendek gazvesine takaddüm eden günlerde (626/627) Hazret-i Peygamber, Medîne'nin müdâfaası husûsunda, eshâb ile istişâre ederken, S. F.'nin: "Yâ Resûl-Allah! Bizim ülkemizde bir şehri düşman hücûmundan korumak için etrafına hendek kazılır", demesi üzerine, Hazret-i Peygamber şehri bu yolda müdâfaaya karar verdi. S., bu gazada ve bundan sonraki gazalarda hep Hazret-i Peygamber'le birlikte bulundu. 636 yılında Hazret-i Ömer, eshâbı, istihkak derecelerine ayırırken S. F.'yi Ehl-i Bedr'den olmamasına rağmen, Ehl-i Bedr arasına katarak, kendisine yıllık beş bin dirhem atiyye tahsîs etti. Hicrî 35 senesi sonlarında veya 36 senesi başlarında (656) öldü. Medâin valiliğinde bulunduğu söylenir. Mezarı, Bağdad'ın 30 km doğusunda, Medâin harâbeleri civarında, Diyâle nehri kıyısında, ismine izâfe edilen Selmân-ı Pâk adlı yerdedir.

S. F. Hazret-i Peygamber'in hizmetinde bulunan ve O'na yakınlığıyla tanınmış "kibâr-ı eshâb"tandır. Geceleri bile, bazan tek başına, Hazret-i Peygamber'le sohbet ederdi. Zühd ve takvâ, ilim ve fazîlet sâhibi bir zattı. Hazret-i Muhammed onun hakkında: "S. F. Ehl-i beyt'imden'dir (âilemden)", Cennet, üç kişiye, yani Ali, Ammâr ve S.'a müştaktır.", "Allah bana dört kişiyi sev diye buyurdu. Bunlar Ali, Ebû-Zer, Mikdâd ve S.'dır" buyurduğu gibi, Hazret-i Ali de: "O öncekilerin ve sonrakilerin ilmini tahsil etmiş, bitmez ve tükenmez bir denizdir. Bizden yani, Ehl-i Beyt'tendir" demiştir. Enes ve İbnü Abbâs gibi eshâbdan birçok büyük kimseler, ondan hadîsler rivâyet etmişlerdir.

İslâm dinine giren İranlılar için millî bir kahraman olan S. F.'nin adı, "şu'ûbiyye"nin elinde bayrak hâline getirildi. "Fütüvvet" erbabına göre, Cebrâil'in Hazret-i Muhammed'e giydirdiği hırkayı, Hazret-i Muhammed Ali'ye, Ali de S. F.'ye giydirmiştir. Onun aynı zamanda Hazret-i Peygamber'in berberliğini yaptığına inanıldığından, berber esnâfının "pîr"i sayılır. Bugün İran'da berbere "selmânî" denilmesinin, bu inanışla alâkası ortadadır. S. F.'nin "Galiye" arasında da mühim bir mevkii vardır. Nusayrîler'e göre Ali, Muhammed'i O da S. F.'yi S. F. de Mikdâd'ı Mikdâd da bütün insanları yaratmıştır. Nusayrîler'in "Besmele" yerine kullandıkları "b'ismi 'Ames"deki esrârlı üç harften "ayın", Ali'yi, "mîm", Muhammed'i ve "sîn" S. F.'ı ifâde eder. Dürzîler'e göre de, Kur'an hakikatte S. F.'a vahy olunmuş, Hazret-i Muhammed ise Kur'ân'ı ondan almıştır. (H. A. Diriöz)

SELMÂN-I SÂVECÎ, Hâce Cemâlü'd-dîn Selmân b. Alâ'u'd-dîn Muhammed (Sâve 1309/1310-1376), XIV. asrın tanınmış Fars şâirlerinden kasîde ve gazel üstâdı. Çocukluğu ve gençliği hakkında hiçbir bilgiye sâhib olmadığımız S. S.'nin muntazam bir tahsil görmediği ve İlhanlı sarayının mâliye ve muhasebe memurlarından olan babasının yanında yetişmiş olduğu sanılmaktadır. Devrinin edebî san'at ve bilgileri üzerindeki derin vukufu, onun genç yaşta şiire başlamasına yardımcı oldu. Önce meşhur İlhanlı veziri Reşîdü'd-dîn'in kendisi gibi vezir olan oğlu Gıyâsü'd-dîn Muhammed'e (ölm. 1335) intisâb etti arkasından onun vâsıtasıyle hükümdar Ebû Sa'îd Bahadır Han'ın (saltanatı: 1316-1335) ve zevcesi Dil-şâd Hatun'un sevgi ve himâyelerine mazhar oldu. O da buna karşılık yazdığı kasîdelerle onları medh etti. Bu hükümdâr ve vezirinin beklenmedik ölümlerinden sonra, 1343 yılında Bağdad'a giderek Celâyirî hânedânının kurucusu Şeyh Hasan-ı Büzürg'ün (saltanatı: 1336-1356) hizmetine girdi. Bunda Ebû Sa'îd Bahadur Han'ın eski zevcesi olup onun ölümünden sonra Şeyh Hasan-ı Büzürg ile evlenmiş bulunan Dil-şâd Hatun'un teşvikinin de rol oynadığı söylenir. S. S., Bağdad'a yerleşip Şeyh Hasan-ı Büzürg'ün yanında iyi bir mevkı temin etti ardından hükümdardan İran'a dönme ve âilesini getirme müsaadesi aldı. Bağdad'ta geçirdiği zevk, safâ, huzûr ve sükûn dolu günleri içinde her vesileyle Sultan Hasan ve zevcesi Dil-şâd Hatun'u medh eden kasîdeler kaleme aldı. O bu saray şâirliğinin yanında, aynı zamanda şeyh-zâde Üveys'in de yetiştirilmesi husûsunda elinden geleni yaptı. 1356 yılında arka arkaya hâmileri Dil-şâd Hatun ve Şeyh Hasan-ı Büzürg vefat etti. Babasının tahtına geçen talebesi Sultan Üveys'in saltanatı S. S.'ye daha çok servet, nüfûz ve itibâr kazandırdı. Büyük bir iktidarla saltanat süren Sultan Üveys, 1359'da Musul, Diyarbekir, Âzerbâycan, Errân, Mugan, Şirvân ve sâir yerleri aldıktan sonra sayfiye için Tebrîz'e gidiyor; kış günlerini Bağdad'ta geçirirken hocasını da bir an yanından ayırmıyordu. Devrinin bütün ilim ve fenlerine lâyıkıyla vâkıf, mûsiki ve makkaşlıkta mâhir olan bu sanatkâr hükümdar aynı zamanda büyük bir edebiyat ve sanat hâmisiydi. S. S., böyle bir zâtın himâyesinde zevk u safâ içinde her şâire nasib olmayan rahat bir hayat geçiriyordu. Âdetâ Fars şâirlerinin pîri ve üstâdı mesâbesindeydi. Nâsır-ı Buhârî (ölm. 1377), İbni Yemîn (ölm. 1367), Hâfız-ı Şîrâzî (ölm. 1389), Ubeyd-i Zâkânî (ölm. 1370) gibi büyük şâirlerin ya Bağdad'a kadar onu görmeye geldikleri veya düşüncelerini almak üzere, şiirlerini ona gönderdikleri kanaatı yaygındır. Kaynaklar bu şâirlerin bir kısmı ile S. S. arasında geçen anekdotlara yer vermişlerdir.

Emsâli arasında "melikü'ş-şu'arâ" sayılan S. S. divânında bulunan kıt'alardan, onun yaşlandıkça sıhhatinin bozulduğunu anlıyoruz. Şâir, Sultan Üveys'e yazdığı bu küçük manzum mektuplarda gözlerinin rahatsızlığını, ayaklarının ağrısını anlatarak divâna gelmekten afvedilmesini dilemektedir.

1374 tarihinde Sultan Üveys'in ölümü üzerine tahta geçen Sultan Hüseyin, kayın birâderi, Muzafferîlerden, Şîrâz hükümdarı Mahmûd'un kardeşi Şâh Şücâ'ın Tebrîz'i almasını bir kasîdeyle kutlamış bulunan S. S.'yi, kendisini de tebrik eden iki kasîde yazmasına rağmen sarayına yaklaştırmadı. Üç nesil bu hânedânın fertlerinden hep sevgi ve saygı gören S. S. ise bu alâkasızlığa fazla dayanamadı. 1376 senesinde sıkıntı ve üzüntü içinde öldü. Her ne kadar bazı kaynaklar onun Sâve'de öldüğünü söylüyorlarsa da mezârının, Sâve'de mi, Bağdad'ta mı, Tebrîz'de mi olduğu belli değildir.

S. S., İran'ın birinci derecedeki son büyük kasîdecilerindendir. Divânının büyük bir kısmını teşkil eden kasîdeleri gerek kemiyet ve gerekse keyfiyet itibâriyle mühimdir. Bu şiirlerde başta Zahîr-i Fâryâbî (ölm. 1201) olmak üzere Enverî (ölm. 1187) ve Kemâlü'd-dîn-i İsmâ'il (ölm. 1237) gibi şâirlerin tesirleri görülmekle beraber, S. S., klasik kasîde bölümlerinde değişiklik yapmak sûretiyle bu tarza bir yenilik getirmiş bulunmaktadır. "Teşbîb"de, "tagazzül" de ve bilhassa "giriz-gâh"ta gösterdiği ustalık ve mahâret kendisine büyük kasîde üstâdları arasında erişilmesi güç bir yer kazandırmıştır. Kasîdelerinde orijinal redifler kullanmakta da ün salmıştır. Kasîde ve gazellerinin hemen her beytinde

edebî sanatlar ve ince, güzel mazmunlar kullanmak sûretiyle asırlarca sürecek üstadlığını, devrinden itibâren nesillere kabûl ettirmiştir.

S. S., her vesile ile en çok Sultan Üveys, Sultan Hasan-ı Büzürg ve Dil-şâd Hatun'u kasîdeleriyle övmüş ve ölümlerine ise mersiyeleriyle göz yaşı dökmüştür. Ayrıca vezir Gıyâsü'd-dîn Muhammed, Sultan Ebû Sa'îd Bahadur Han, Sultan Üveys'in oğlu Sultan Hüseyin, Sultan Hüseyin'in dâmâdı Sultan Mahmûd, Sultan Mahmûd'un kardeşi Şah Şücâ', Sultan Üveys'in veziri Hâce Şemsü'd-dîn Zekeriyyâ gibi devlet adamlarını da öven kasîdeler yazmıştır. S. S., bu kasîdelerinde hâdiselere de temâs ettiği için, bunlar, o devri aydınlatacak vasıftadır. Bu bakımdan tarihî değerleri vardır. Bu kasîdeler arasında İmamlar ve Hazret-i Ali hakkındaki medhiyesi bu yolda Safevîler'den itibâren, İran edebiyatında ehemiyet kazanan bir çığırın başlangıcı sayılabilir. O, kasîdelerinde sâdece büyükleri medh etmemiş, aynı zamanda daha önce, Sa'dî'nin (ölm. 1292) yaptığı gibi, onlara nasihat vererek, doğru yolu göstermeye gayret etmiştir.

Gazellerine gelince, bunlar şüphesiz Fars edebiyatının birinci derecede mahsullerinden değildir. Fakat bu vâdide Sa'dî, Hâfız ve Mevlânâ'nın (1207-1273) gazellerinden sonra gelen değerli bir yer işgal ederler. Bu lâtif şiirler, mazmun ve mânâ yönünden Fars edebiyatının en güzel eserlerindendir. Onun tasavvuf zevkıyle söylediği şiirler, bâzan Hâfız'ınkilerden kolayca ayırd edilemez. Bütün edebî sanatları, baştan başa bir kasîdesinde kullanacak kadar edebî bilgisi yüksek olan S. S., Fars edebiyatında dolayısıyle klasik Türk edebiyatında kullanılan mazmunları, tedvîn edercesine, her beytinde kullanmış ve Timuroğulları zamanında büyük bir revâc bulan bir edebî cereyânın öncüsü olmuştur. Prof. Dr. Ali Nihâd Tarlan *"Şeyhî Dîvânını Tedkik I, 1934"* adlı eserinde, büyük Türk şâiri Şeyhî'nin kullandığı bütün mazmunları, S. S. ve Hâfız'ın şiirleriyle karşılaştırarak tesbit etmiştir.

S. S.'nin bahsi geçen şiirlerini içine alan mürettep *"Dîvân"*ından başka iki de mesnevîsi vardır. Bunlardan birincisi *"Cemşîd u Hurşîd"* Çin pâdişahının oğlu ile Rum kayserinin kızının aşk mâcerâsını anlatan 2 700 beyit civârında, "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" vezniyle, Sultan Üveys'in arzûsu üzerine kaleme alınarak 1361 tarihinde bitirilmiş bir eserdir. İkincisi *"Firak-nâme"* ise, 1367'de Gilân harbinde ölen Sultan Üveys'in çok sevdiği dostu Bayram-şâh'ın gerçek hayâtını anlatan, 1 020 beyit kadar tutan ve "fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûl" vezninde yine Sultan Üveys'in isteği ile yazılmış bir eserdir.

S. S.'nin sözü edilen eserlerinin yazmalarına, kütüphânelerde ayrı ayrı rastlanabildiği gibi; bir arada külliyât hâlinde de tesâdüf edilebilir. Onun "Külliyât"ı 1959 yılında Tahran'da basılmıştır. (H. A. Dirioz)

SELMÂNÎ, Bektaşî ve Mevlevî dervişlerinin niyâz kabûl etmesi. Aynı zamanda niyâz kabûl eden bu dervişlere verilen isim. Adı geçen tarikatlerde dilencilik ve sadaka almak câiz olmadığından; dervişler, ancak şeyhlerinin müsâadesiyle bazan Kerbelâ aşkına su dağıtarak, niyâz adı altında halktan birşeyler isterlerdi. Ayrıca, bunlar arasında bir kabahat işlemiş olanlar da, cezâ olarak selmânîliğe çıkardı. Bu dervişler, deri elbise giyinmelerinden, ellerindeki keşküllerinden ve "şey'en lillâh" yâni "Allah rızâsı için bir şey" diye dolaşmalarından anlaşılırdı. Selmanî sözü tarikat silsilelerinde büyük bir yeri olan Selmân-ı Fârisî'ye izâfetle meydana getirilmiştir.

SELMÂS, Güney (İran) Âzerbaycan'da Türk şehri. Bugünki adı DİLMÂN'dır (b. bk.).

SELMEK, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Elimizde 20 örneği vardır ve 93. sırayı alır. En eski makamlardandır ve XIII. asırdan eskidir. Bu asırda *Şerefiyye*'de "Geveşt ve Gerdâniye'den sonra 3. âvâz" ve 2 asır sonra XV. asırda *Fethiyye*'de "6 âvâzın 3.'sü" şeklinde tasnîf edilmiştir. Türkçe olan kelime Arabca'laştırılarak "Selmekî" de denmiştir. Tamamen unutulmuşken bu asrın ilk yıllarında canlandırılmak istenmiş, tutmamış, yarım asır sonra, makamın terkîbinin nasıl olduğunu Arel'den sordurtan (1948) Fersan da canlandırmak için tekrar teşebbüs etmiş, yine tutmamıştır. Fersan, S. eserlerinin ilki olarak 1948'de Saz Semâîsi'ni bestelemiştir. Gerdâniye (b. bk.) makamının tersi olduğunu söylemek mümkündür. Yani önce Hüseynî, sonra Rast icrâ edilir ve Rast ile kalır. Hüseynî (b. bk.) geçkili bir Rast (b. bk.) olarak târifi de doğrudur. Rast ile rast (sol) perdesinde kalır. Güçlüleri birinci derecede —Rast'ın güçlüsü olan— nevâ (re), ikinci derecede —Hüseynî'nin durağı olan— dügâh (la), üçüncü derecede de —Hüseynî'nin güçlüsü olan— hüseynî (mi) perdeleridir. Donanımına, Rast ve Hüseynî'nin ortak ârızaları olan si koma bemolü (segâh) ile fa bakıyye diyezi (evc) konulur. Esasen her iki dizinin ortak seslerinden faydalanarak makam seyreder. Hüseynî, Rast'ın her yerinde geçki olarak kullanılabildiği gibi, önce Hüseynî gösterip, sonra Rast ile karar kılmak da mümkindir. Elimizdeki başlıca örnekleri şöyledir: R. Fersan'ın Âyîn'i, Peşrev'i, Saz Semâî'si, Beste'si, Aksak Semâî'si, Yürük Semâî'si; İ. Hakkı Bey'in Evsat Beste'si, Ağır Aksak, Aksak ve Devr-i Hindî Şarkılar'ı; Rızâ Bey'in Fâhte Beste'si, Yürük Semâî'si, Aksak ve Devr-i Hindî Şarkıları'ı; Haham Nesim'in Sengîn Semâî Şarkı'sı; Lâ 3 hâne Sakıyl Peşrev (Kantemir'de). (Y. Ö.)

SELMEK-BÜZÜRG, XV. asır başlarında, II. Murâd'ın (1421-1451) emriyle yapılmış mürekkep makamlardan biri: Selmek + Büzürg (durak rast = sol). Zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

SELMEK-HİCÂZ, II. Murâd'ın (1421-1451) emriyle yapılmış, örneği zamanımıza gelmemiş mürekkep makamlardan biri: Selmek + Hicâz (durak dügâh = lâ).

SELMEK-HÜSEYNÎ, II. Murâd'ın (1421-1451) emriyle yapılmış, örneği zamanımıza gelmemiş, dügâh'da kalan mürekkep makamlardan biri: Selmek + Hüseynî.

SELMEK-IRAK, II. Murâd'ın (1421-1451) emriyle yapılmış, örneği zamanımıza gelmemiş, Irak'ta kalan mürekkep makam: Selmek + Irak.

SELMEK-ISFAHÂN, II. Murâd'ın (1421-1451) emriyle yapılmış, örneği zamanımıza gelmemiş, dügâh'da duran mürekkep makam: Selmek + Isfahân.

SELMEK-İ KEBÎR (Fars. "Küçük Selmek"), Selmek'in bir çeşidine XV. asırda verilmiş ad.

SELMEK-İ SAGIYR (Fars. "Büyük Selmek"), Selmek'in (b. bk.) bir çeşidine XV. asırda verilmiş ad. Selmek-i Kebîr gibi zamanımıza gelmiş örneği yoktur ve rast (sol) perdesinde kalmaktadır.

SELMEK - KÜÇEK, II. Murâd'ın (1421 - 1451) emriyle yapılmış, örneği zamanımıza gelmemiş, dügâh'da kalan bir mürekkep makam: Selmek + Kûçek.

SELMEK - RAST, II. Murâd'ın (1421 - 1451) emriyle yapılmış mürekkep makamlarından biri olup, asıl Selmek (b. bk.) makamına verilmiş ad gibi görünüyor; rast = sol perdesinde kalmaktadır.

SELMEK - REHÂVÎ, II. Murâd'ın emriyle (1421 - 1451) yapılmış, zamanımıza örneği gelmemiş bir Selmek (b. bk.) çeşidi mürekkep makam: Selmek + Rehâvî. Rehâvî ile rast (sol) perdesinde durmaktadır.

SELMEK - ZENGÛLE, II. Murâd'ın (1421 - 1451) emriyle yapılmış, zamanımıza örneği gelmemiş, Zengûle makamı ile dügâh (lâ) perdesinde kalan bir mürekkep makam; Selmek + Zengûle. (Y. Ö.)

SELNE (Seline veya Selino), Girit adasında Hanya sancağına bağlı bir kaza. Adanın batı bölümünün güney kıyılarındadır. 20 temmuz 1653'te Kapdân-ı Deryâ Çavuş - zâde Zileli Mehmed Paşa tarafından, Kâtip Çelebî'ye göre dört topla kuşatıldıktan sonra Evliya Çelebî'ye göre de amanla fethedilmiştir. Fetihten sonra Resmo sancağına bağlı 150 akça payeli bir kaza hâline getirilmiştir. Yine fetihten sonra kalesinde 1 700 yerli kulu, bir oda yeniçeri, bir oda cebeci, bir oda topçu ve bir sancak tımarlı sipahisi olan, beşgen biçiminde taştan yapılma bir kaleydi. Biri karaya açılan iki kapılı küçük bir limanı, kale içinde ise IV. Sultan Mehmed camii ile bir han ve bir hamam vardı. Çevresinde 47 köy bulunuyordu. Osmanlı hakimiyetinde düzenlenen yeni vilâyet teşkilâtında Hanya sancağına bağlanan S., en son 48 köylü Palyohora, Kanyani ve Kadano bucaklarından oluşan bir kazaydı. 1888'de Girit'li âsiler tarafından kuşatıldıysa da Şakir Paşa tarafından gönderilen bir müfreze tarafından kurtarıldı. Ancak sonradan Müslüman halk çekilerek, bölge, S. merkezi ile birlikte Girit Rumları'na terk edildi. Bu fiilî durum 1908 meşrutiyetinden sonra kesinleşerek S. de öteki Girit kale ve şehirleri gibi Yunanistan'a katıldı. (İ. P.)

SELOFAN, viskozdan yapılmış, cam berraklığında, saydam, renksiz veya renklendirilmiş, yarı mat veya mat, sağlam, kalınlığı 0,015 mm'den 0,5 mm'ye kadar değişebilen yapraklar. Normal S. % 80 selüloz, % 12 gliserin ve % 8 su ihtiva eden cam gibi saydam, 0,02 mm kalın yapraklardan oluşmakta olup m^2'si 30 gr'dır. S., gliserin ve su muhtevası yüzünden kâğıda kıyasla daha az yanıcıdır. Su ve su buharında yavaş yavaş şişer ve yumuşar. S. yapraklarını su buharına karşı duyarsız hâle getirmek için yapraklar, içinde reçine ve balmumu çözünmüş kolodyum çözeltisi ile kaplanır. Böylece solvan'ın uçmasından sonra, yaprak üstünde, kalınlığı 0,001 mm olan saydam, su geçirmez bir zar oluşur. Kuru S., pratik olarak, hava, toz, bakteri, yağ, benzin, benzol, alkol vb. geçirmez.

Yapılışı: % 7 S. ve % 6 NaOH ihtiva eden viskoz çözeltisi, huni biçimindeki tankların elektrolitik banyoya daldırılmış dar yarıklı uçlardan, amonyum sülfatla doldurulmuş banyo içinde dönen bir merdane üzerine akar, sertleşir, birçok merdanelerden geçirildikten sonra tamamlayıcı işleme tâbi tutulur. Bu işlem, S.'ın sırası ile su, natriyum sülfit çözeltisi, su, sülfürik asit, su, hipoklorit, tiosülfat, su ve gliserin banyolarından geçirilmesi, temizlenmesi ve en sonunda sıcak haddelerden geçirilerek kurutulmaya tâbi tutulmasından ibarettir. S., ambalaj işlerinde geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. (E. Ediger)

SELOTEKS, şeker kamışı artıklarından yapılmış sun'î tahta. Genellikle yapılarda tecrit malzemesi olarak kullanılır.

SELSEBİL, bahçe duvarlarında veya yemek salonlarında oymalı mermerden, zengin süslemeli büyük çeşme aynası. Yazları serinlemek ve suyun sesini duymak için yapılmıştır. Üst üste sıralanmış mermer yalakçıklardan birbirine aşağı bir çağlayan gibi dökülen sularla dinlendirici tatlı şırıltılar hâlinde akan ve serinlik veren çeşmelerdir. Aşağıya kadar gelen su büyük yalakta toplanır. Saray, yalı ve köşklerin bahçelerinde bunların güzel yapıları cana yakın köşeler meydana getirir. Devrine göre üslûbu değişen S.'lerin Barok üslûpda sayısız câzip örnekleri yapılmıştır.

SELSEBİL

Kırım hanlarının merkezi olan Bahçesaray'da, han sarayının merkez binalarında çeşmeli avlu denilen yerde, gözyaşı çeşmesi adı verilen 1763 tarihli Barok S. kuzey doğu köşesini süslemektedir. Aynı devirde Istanbul'daki S.'lerin tam bir benzeri olarak yapılan bu gözyaşı çeşmesi, Puşkin'in "Bahçesaray çeşmesi" şiirini ve Çaykovski'nin aynı isimdeki Bale müziğini ilham eden dünyaca tanınmış bir eser olmuştur. (O. Aslanapa)

SELSİUM, hafniyum'un eski adı.

SELUNE, Fransa'da bir nehir. Uzunluğu 70 km'dir. Manş denizine dökülür. Nehrin halici Seine nehrinin haliciyle müşterektir. Mont - Saint Michel koyunda biter.

SELÜLİT (Fr. Cellulite), bağ dokusu iltihaplanmasıdır. En çok cilt altı dokusunda görülür. Bilhassa şişman, yağ dokusu fazla olan kadınlarda rastlanır. Doku, cilt altında, boğum boğum ele gelir. Çok ağrılıdır. Bacaklarda sık görülür. Bağ dokusu aşırı miktarda yağla dolmuştur ve gerilmiştir. Fizik tedavi veya gerekirse hormonal tedavi ile iyileşir. Hastanın zayıflaması şarttır.

Orbital selülit: Göz içindeki bağ dokusu iltihabı pelvik selülit. Döl yatağı etrafını saran bağ dokusu iltihabı streptokok selüliti: Ekseriya yılancıkla beraber seyreden streptokok mikroplarının yaptığı selülittir. (B. Pınar)

SELÜLOİT, kâfûrî ve düşük düzeyde nitratlanmış nitroselülozlardan (% 10 - 11,5 N muhtevalı "Dinitratlar") oluşmuş katı solüsyon. Temiz durumda cam gibi saydam olması sebebiyle sinema filmleri ve otomobillerde cam yerini tutabilecek malzeme yapımında kullanılabilir. S. arzuya göre renklendirilebilir, sert fakat elâstiktir. 80° de yumuşadığı için kolayca biçimlendirilebilir. Büyük eksikliği, kolayca tutuşabilmesidir.

Yapılışı: % 10 - 11,5 N muhtevalı nitroselülozdan 100 ağırlık kısmı ile 30 - 40 ağırlık kısmı kâfûrî (konsantre alkol solüsyonu içinde), mütecanis bir macun hâline gelinceye

kadar bir karıştırıcı içinde yoğrulur ve haddeden geçirilir. Bu arada alkolün büyük bir kısmı uçar. Elde edilen ürün, 0,12 - 12 mm (gereğinde daha kalın) kalınlıkta levhalar hâlinde kesilir, kurutulur ve parlatılır.

S. ilk defa 1869 yılında Amerika'da Hyatt kardeşler tarafından endüstriyel seviyede üretilmeye başlanmıştır. (E. Ediger)

SELÜLOZ, terkibi $(C_6H_{10}O_5)n$ olan bir karbonhidrat. Pamuk, odun vs. lifleri hücrelerinin sert çeperini oluşturur. S., nişasta, dekstrin gibi bir polisaharit olup tabiatta saf hâlde bulunmaz; daima boya maddeleri, reçineler, yağlar vs. eşliğinde bulunur. S.'un en safı, pamukta bulunur. Üretilmesi için, pamuğun asit, alkali, su, alkol ve eter ile muamele görmesi gerektir. Sulandırılmış sülfürik asitle kaynatılması hâlinde S., kendine has bir disaharit olan Selobioz üzerinden glikoz'a ayrışır. Hindistan cevizi, kahve vs.'de bulunan S. ise Mannoz elde edilmesine imkân verir. Odun, % 40 - 50 S.'un yanısıra, başlıca, linyin, pektin, pentosan, reçine ve yağlar ihtiva eder. S. esterleri, teknik bakımdan S.'un önemli terkipleri olup içlerindeki hidroksil gruplarının yerini asit artıkları alır. En önemli S. esterleri, nitro S., asetil S. ve ksantogenatdır. S.'un en iyi solvanı bakıroksidi amonyaktır. Konsantre asitlerle kaynatmak suretiyle, hemen hemen bütün S.'u glikoza çevirmek mümkündür.

S. ve onun transformasyon ürünleri birçok önemli endüstri dallarının temelini oluşturur. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz : Asetilselülozlar, Selit, Selon, Selüloit, Selülozeter, Selülozglikolat, Kollodium, sun'i ipek, laklar, nitroselülozlar, kâğıt, selofan vs. Üretilen S.'un en büyük tüketicileri kâğıt ve tekstil endüstrileridir.

SELVO, Domenico (XI. yüzyıl), Venedik dükalarının otuz üçüncüsü. Dükalığı sırasında (1071 - 1084), Bizans ile iyi münasebetler kurdu. Istanbul'da bazı haklar elde etti. Macarlar ve Normanlar'la savaştı. 1084'teki bir savaşta yenilince işine son verildi.

SELYMBRİA, Istanbul'un Silivri ilçesinin eski adı. Megaralılar tarafından kurulmuş ve onların yayılma merkezi hâline gelmiştir (bk. SİLİVRİ).

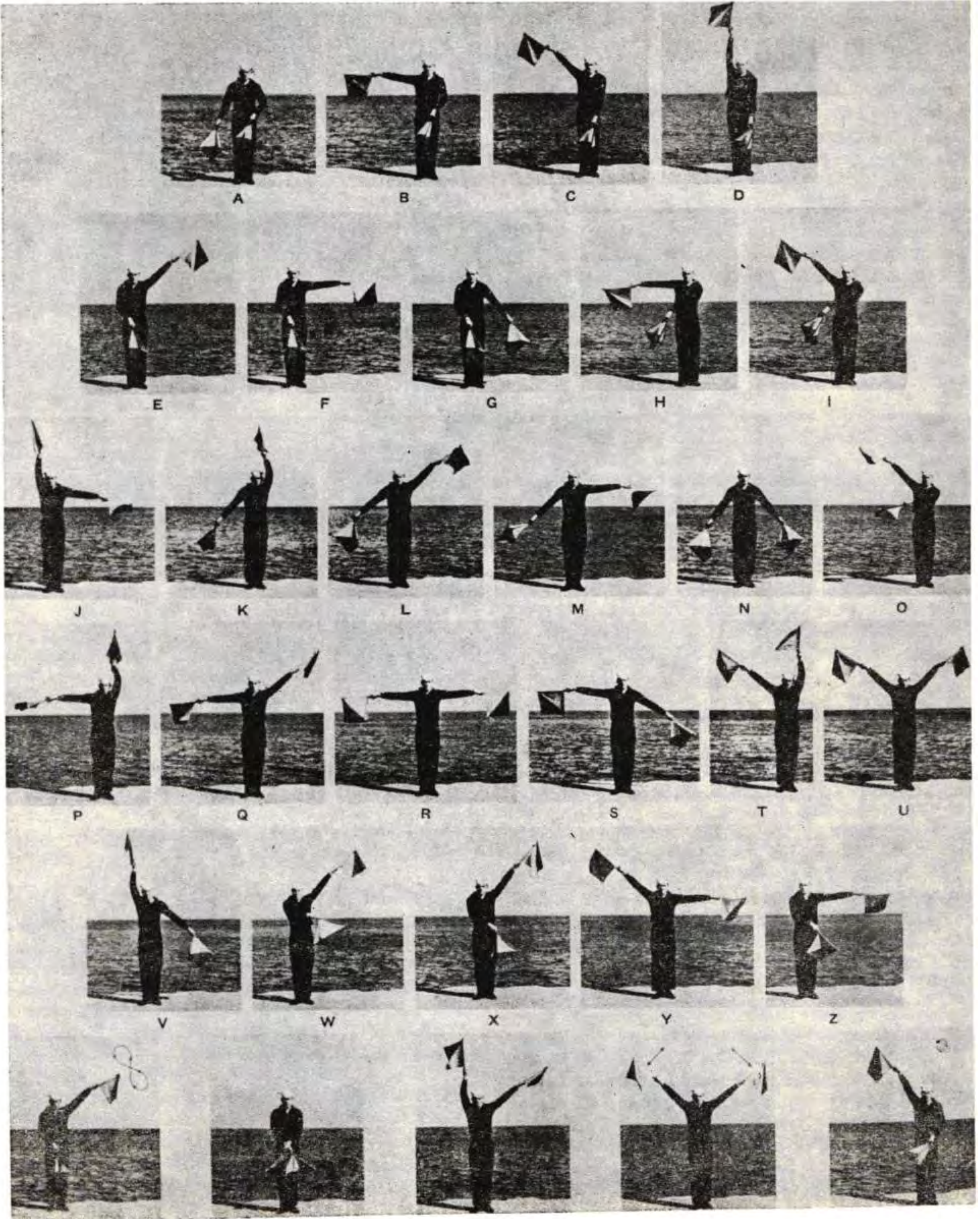
SELZNICK, David Oliver (1902 - 1965), Amerikalı film yapımcı ve yöneticisi. Ukrayna asıllıdır. Meslek hayatına filmci olan babası ile birlikte çalışarak başladı. Kısa zamanda bu alanda yükseldi. Paramound, R. K. O. ve M. G. M. gibi büyük şirketlerde görevler aldıktan sonra kendi adına kurduğu film şirketi, II. Dünya Harbinden önce Hollywood'un en bağımsız ve güçlü şirketi oldu. Çok kaliteli ve zengin filmler çevirdi. Bunlardan bazıları : *The Prisoner of Zenda* (Zenda Mahkûmu) [1937], *Tom Sawyer* [1937], *Gone With the Wind* (Rüzgâr Gibi Geçti) [1939], *Rebecca* [1940], *Duel in the Sun* (Güneşte Duello) [1946], *The Third Man* (Üçüncü Adam) [1949], *A Farewell to Arms* (Silâhlara Veda) [1957] ve *Tender is the Night*'dır (Sessiz Geceler) [1962].

SEMÂ (Ar. semâ'), Mevlevî raksı. Umumî mânâda, tasavvufî bir şevk ve Tanrı aşkıyla yapılan bedîî karakterde bedenî harekete, bu ad verilmektedir. Türk Musikisi'nde ise. bazı tarîkatlerin, hattâ sadece Mevlevî tarîkatinin hususî âdâbıyla yapılan raksına bu ad verilir. Bu raks dolayısıyla Avrupalılar, Mevlevîler'e "derviches tourneurs" (dönen dervişler) demişlerdir. Mevlevî semâına "mukaabele", "mukaabele-i şerîfe" denir. Âyîn-i Şerîf (b. bk.) denen ve Türk Musikisi'nin (Mîrâciyye ve Mevlid hâriç) en büyük formu olan, güftesi Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin *Dîvân-ı Kebîr*'inden seçilen beste ile, büyük merasimle S. yapılır. Her Mevlevî dergâhının haftada bir S. günü vardır ve bunun dışında fevkalâdeden de yapılabilir. Dergâhın S. yapılan en büyük salonuna "semâ - hâne" denir. Bir köşede sâzende ve hânendelerden müteşekkil mutrıb yer alır. Âyîn, her dinden kadın, erkek ve çocuk dinleyiciye açıktır. Pek çok padişah, mukaabele seyri için Mevlevî - hâneler'e gelmişlerdir. S., Mevlevî - hâne dışında yapılmaz. Merasime dergâhın şeyhinden başkası başkanlık edemez. S., bir ibâdet şeklidir ve Tanrı'ya yaklaşmanın bir vâsıtasından ibarettir. Diğer tarîkatlerin zikr'lerine de bâzan S. denilmiştir. Gülşenî tarîkati, Halvetîlik'ten çıkmış olmasına rağmen, Mevlevî S.'ını iktibâs etmiştir. 1925'ten hemen evvelki bir mukaabele'yi bir müşâhid şöyle nakleder (Ernest Mamboury, *Istanbul İçin Rehber-i Seyyâhîn*, Istanbul, 1925; bu bahis 1929 tab'ında çıkarılmıştır) :

"İbtidây-ı emrde dervişler, yalınayak oldukları ve geniş hırkalara bürünüp başlarında da "sikke" (Mevlevî külâhı) bulunduğu hâlde, birer birer gelerek, "dîvân dururlar" ve Şeyh'in gelmesini beklerler. Şeyh, arkasında hırka ve başında —üzerinde yeşil veya siyah renkli "destâr" bulunan— sikke olduğu hâlde, semâ-hâne'ye gelir. Namaz kılınır. Sonra *Mesnevî*'den bir ders okunur; dersin talebesi, oradaki dervişlerle mukaabele'de hazır bulunmak üzere gelen ziyaretçilerdir. Ders, kemâl-i dikkat ve huşû ile dinlenir. Dersten sonra Şeyh Efendi, —meşîhatine mahsus post'un üzerinde oturduğu hâlde— bir duâ eder. Sonra "mutrıb" mahallinde bulunan dervişlerden biri, güftesi Mevlânâ ve bestesi Itrî'ye ait Rast Nât'i ayağa kalkarak okur. Nât biter bitmez, "neyzenbaşı" denilen ve mutrıbdaki neyzenlerin başı olan zât, neyle bir taksim yapar. Taksim ve onu müteâkıp çalınan peşrev, o gün icrâsı kararlaştırılan Mevlevî Âyîn-i Şerîfi'nin makamındandır. Peşrev daima Devr-i Kebîr usûlündedir. Bütün mutrıb'ın şefi, kudümle usul vuran kudümzenbaşıdır. Peşrev biter bitmez, şeyh dahil olmak üzere, S. için hazır bulunan ve "semâ-zen" denilen dervişler, iki ellerinin ayasını yere vurup, bir hamlede ve hızla ayağa kalkarlar ve ağır adımlarla semâ-hâne'yi salât okuyarak üç defa devrederler. Peşrevden hemen sonra bunlar olurken, Âyîn-i Şerîf'in icrâsı da mutrıb tarafından çalınıp okunmak suretiyle başlamıştır. Semâ-zenler, arkalarındaki hırkayı hep birden bırakarak birer birer şeyhin önünde "niyâz" ettikten sonra S. başlar. Semâ-zenler sağ avuçlarını yukarıya ve sol avuçlarını aşağıya doğru açık bulundururlar ve vecd-ü hâl içinde bulunan gözlerini de ekseriya yukarıya doğru dikerler. Dönmeye başlarlar. Bu devir hareketinin tesiriyle bol etekleri (tennûreleri) yelpâze gibi açılarak havalanır. Zemin döşemesine vuran çıplak ayakları da, neylerin hazin sadâsının her zaman örtemediği bir gıcırtı husûle getirir. Makaam-ı Mevlânâ'yı temsîl eden şeyhin önünde bir müddet dinlenildikten sonra yeniden niyâz edilmesi, Âyîn-i Şerîf'in bölündüğü 4 selâm'a tekabül eder. S. bitince herkes oturur ve hırkaları sırtlarına alınır. Bu esnada *Kur'ân*'dan bir aşr okunur ve sonra "duâcı dede" bir duâ kırâat eder ve duâ bitince herkes ayağa kalkar. Şeyh, "gülbank" denilen muhtasar, klişe hâlinde, fakat geniş mânâlı müfid bir duâ okur. Gülbank bitince dervişler, Esmây-ı Hüsnâ'dan (Allah'ın 99 adından) "Hû" ismini bir ağızdan (yek-âvâz) telaffuz ederler. Sonra şeyh efendi, bulunduğu postun üzerinden hareket eder; bütün hazır bulunanları selâmlar ve bu selâm, "aşçı dede" tarafından cehren iâde edilir. Bundan sonra şeyh, semâ-hâne'nin ortasını geçtikten sonra, selâmını mutrıb'a karşı tekrâr eder; yine cehren neyzenbaşı, selâmı iâde eder. Şeyh arkasını kapıya döner. Mukaabele sırasında bulunduğu posta

yani makaam'a niyâz eder ki, buna bütün dervişler, oturdukları yerden katılırlar. Şeyh semâ-hâneyi terk eder, dervişler onu takib ederler. Ziyaretçiler de salonu boşaltır, ışıklar söner". (Y. Ö.)

SEMAFOR, küçük bayraklar, ışık veya kol işaretleriyle haberleşme usulü. Haberleşme, telgrafın icadından önce, birbirini gören yüksek kulelerden verilen işaretlerle sağlanıyordu. Bu usulde hareket eden uzun kollar, veya geceleri

SEMAFOR : Denizcilikte kullanılan milletlerarası işaret alfabesi

yine hareket edebilen ışık sıraları vasıtasıyle haberleşilirdi. Günümüzün trenlerine ikaz işaretleri veren ışıklı düzen de S.'dur. Gemiler arasındaki S. alfabesi de iki elinde birer bayrak tutan gemiciler vasıtasıyle sağlanır. Gerçi telsizin gelişmesi bu gibi S. haberleşmesine lüzum bırakmamıştır ama, yine de bir ârıza sırasında bu yolla haberleşmeye başvurulmaktadır.

SEMÂÎ (Ar. semâ'î) (musiki formu), Türk Musikisi'nde bir form. Lâdinî ve güfteli eserlere mahsus mâruf kompozisyon formu ("saz semâîsi", "semâî" formunun dışında kalır). Güfte, 4 mısrâ ile, terennüm (b. bk.) denilen lafızlardan ibaret olur. Her mısraı müteâkıb gelen terennüm, hâneleri karakterize eder ve şarkı'nın nakarât'ı, peşrev'in mülâzimesi gibidir. Eğer iki mısrâ (bir beyit) arka arkaya okunup da sonra terennüm gelirse, semâîye, "nakış S." denilir (bk. NAKIŞ). Bu şekilde eserin sadece 2 hâne olacağı tabiîdir. Şu halde 2 hâneli semâîye "nakış S." denilir ve 4 hânelisi "nakış" adını almaz. Şu, nakış S.'dir: A—a + B—a. Şu ise âdî S.'dir: A—a + A—a + B—b + A—a (küçük harfler terennümü gösterir). Umumî şema budur.

İki hâneli nakış S.'lerde mülâzime 4 defa değil, sadece 2 defa tekrar edildiği için, uzun, süslü ve hattâ bazan bir takım mısrâlardan ibaret olabilir. Bunun için "nakış" denilmiş olacaktır. Son asırlarda "Nakış"ın mânâsı budur (bugün kullanılmıyan eski Nakış formu başkadır). 4 hâneli âdî S.'lerde ise her mısraı müteâkıb 4 defa terennüm geldiği için, tabiatiyle parçayı lüzumundan fazla ve bıkkınlık verecek şekilde uzatmamak, formun icabını yerine getirmek için, terennümler kısa tutulur. Herkesin bildiği Itrî'nin Segâh ve Tab'î'nin Hüseynî Yürük Semâîleri'ni hatırlamak kâfidir. Birincisi nakış değildir, her mısrâ bir hânedir ve terennüm çok kısadır. İkincisi nakıştır, terennüm çok uzundur ve 2 hânedir. Nakış S., S.'den biraz fazla kullanılmıştır (Nakış Beste ise, 4 hâneli Beste'ye nisbetle çok azdır).

S. formu, adını ölçüldüğü usulden alır. Yalnız S. usulleri (Aksak S. ve Yürük S. usulleri ile bunların çeşitli mertebeleri) ile ölçülmek bakımından, hususiyet taşıyan bir formdur ve saz semâîsinde de aynı hususiyet vardır. Ağır ve Yürük diye ikiye ayrılmakla beraber, mertebelere göre çeşitli adlarla anılır. Bir S.'de, gerek eserin ölçüldüğü usulden başka bir S. usul veya mertebesine, gerekse başka bir küçük usûle geçki yapılabilir. Fakat usul geçkisi, hele başka bir usûle geçki, çok az kullanılmıştır. Bu geçki, hemen daima terennümde olur. Bazan mısrâ, iki defa üstüste yani mükerrer okunabilir. Bir iki S.'de terennümün hiç olmadığı görülür. Bu şekilde formun S. usûlünde bir Şarkı'dan farkı, üslûbundadır (Tab'î'nin Bayatî Yürük S.'si). Kezâ sadece terennümden ibaret bulunup hiç güftesi olmıyan bir iki eski S.'nin notası da elimizdedir.

S., Kâr ve Beste ile beraber, lâdinî güfteli formların büyüklerindendir. Üslûpça ağır başlı, yüksek, san'at bakımından itina edilen bir şekildir. Fakat küçük usullerle ölçülür ve Beste kadar ağır bir san'at havasında değildir. Fakat şarkı gibi hafif bir form da sayılamaz. Hem bunun için, hem de aynı usûl ile ölçülen saz eserinden ayırmak için, eskiden "Beste S.'si" de denmiştir. Yürük S. ve Sengîn S., çok eski formlardır. Aksak S. (bu usûl ile ölçülen saz S.'si gibi) nisbeten sonradır. Bilhassa Yürük S. formunda net ve kıvrak mevzûlar işlenir. Ağır S., üslûp bakımından Beste'ye daha yakın olabilir.

Fasıl'da S.'nin mevkii şöyledir: Ağır S. ise, II. Beste ile ilk şarkı arasında, Yürük S. ise, son şarkı ile saz S.'si arasında okunur; yani Yürük S., faslın son güfteli eseridir. Eğer klasik fasıl ise, yani hiç şarkı yoksa, iki çeşit S., biribirini müteâkıb okunur. Tam fasılda ise, şarkıları, iki çeşit S. tecrîd eder; ilk şarkıdan önce Ağır, son şarkıdan sonra Yürük S. gelir. Yürük S.'den sonra, usul bittiği anda fâsıla verilmeksizin Saz S.'sine geçilir. S.'nin Beste'den iki başlıca farkı, ölçüldükleri usullerin hususiyetleri ve başkalıkları ile, üslûbun S.'de daha hafifçe olmasıdır. Yoksa asıl form bakımından bir farkları yoktur.

Türk Musikisi'nde şarkı ekolü yerleşince, Beste gibi S. formu da kullanılamamaya başlanmış ve Kâr ise âdetâ unutulmuştur. Şarkı şeklinin kolaylığı kadar tereddî eden ve bir türlü yükseltilemiyen zevkın de icabı olarak, Beste derecesinde olmasa bile, S. formu, terk edilmeye yüz tutmuştur.

S.'nin güftesi, bir şarkı güftesi kadar serbest değildir. Belirli değerlere bağlı, mutlaka 2 beyitli bir güftedir ve çok büyük ekseriyetle bir gazelin matlâ ve bir diğer beytinden (maktâ beyti olabilir) ibarttir. Terennüm kısmı, Tab'î gibi büyük bestekârlarda dâhiyâne şekilde duygu değişiklikleri ifade ve tebliğ edilerek kullanılmıştır. Itrî gibi bestekârlarda kunt, sade ve vakur bir ifade ile iktifa edilmiştir.

S. çeşitlerinin her biri, kendi maddesinde gösterilmiştir. Fakat bu maddede, bütün S. çeşitlerinin umumî tasnifini göstermek lâzımdır:

A — Ağır S.'ler: I — Aksak S.'ler: a — Ağır Aksak S. (10/4 usûlünde olur ve 2'ye ayrılır: Nakış Ağır Aksak S. ve Ağır Aksak S.), b — Aksak S. (10/8 usûlünde olur ve 2'ye ayrılır: Nakış Aksak S. ve Aksak S.); II — Sengîn S.'ler: a — Ağır Sengîn S. (6/2 usûlünde olur ve 2 çeşittir: Nakış Ağır Sengîn S. ve Sengîn S.), b — Sengîn S. (6/4 usûlünde olur ve 2 çeşittir: Nakış Sengîn S. ve Sengîn S.).

B — Yürük S.'ler: a — Yürük S. (6/4 usûlünde olur ve 2 çeşittir: Nakış Yürük S. ve Yürük S.), b — Yürük Yürük S. (6/8 usûlündedir ve 2 çeşittir: Nakış Yürük Yürük S. ve Yürük Yürük S.).

Nakış Aksak ve Nakış Yürük, Aksak ve Yürük S. çeşitleri, yani 4 çeşit, çok kullanılmıştır. Diğerleri nâdirdir; hele Nakış Sengîn ve Sengîn S.'den başka diğerleri epey nâdirdir. S. (3/4) usûlü ile ölçülmüş S. yoktur. Ama bugün Yürük S. dediğimiz usûlün eski adı sadece S. olduğu için, bu forma da böyle denmiştir. (Y. Ö.)

SEMÂÎ (Usûlü), Türk Musikisi'ndeki iki basit usulden biri ve Nîm Sofyân'dan sonra en küçüğü. Bütün diğer usuller, bu ikisinin muhtelif şekillerde terkîbinden ibarettir. S. usûlü 3 zamanlı ve 3 darblıdır: Düm (1 zamanlı, kavî), tek (1, nîm kavî), tek (1, zayıf). Başlıca şarkı formunda kullanıldığı gibi, saz semâîlerinin son hânelerinde, bazı dinî eserlerde ve fantezilerde de görülür. Eski Türk Musikisi'nde, bugün Yürük Semâî dediğimiz usûlün adı idi. Bu usûl ile ölçülmüş hiç bir Yürük veya Sengîn Semâî yoktur. Bazı eski notalarda Yürük ve Sengîn Semâî usûllerinin 3 + 3 olarak ikiye bölünerek yazılması, sadece cehâlet eseridir.

S. usûlünün güfte taksimâtı zordur. Usûlün basitliğine aldanan mübtedî bestekârlar, bu âhenkli gelen "vals temposu"nu seçer ve ağır prozodi hatâlarına düşerler. Üstelik fazla Türk bir usûl de değildir ve daha çok, daha büyük usullerin terkîbinde kullanılmıştır. (Y. Ö.)

SEMÂÎ, Türk halk edebiyatının bir kolu olan Âşık edebiyatında, koşma tipinde olan bir nazım şeklidir. Bu nazım şekliyle yazılan şiirler, umumiyetle 3 - 5 dörtlük bazan daha fazla olur. Birinci dörtlüklerin kafiye düzeni, biribirinden farklı ve değişik olabilir: abab, xbyb, aaab gibi. Diğer dörtlüklerin kafiyelenişi ise biribirinin aynıdır. S.'ye de koşma gibi tek bir kafiye hâkimdir. Bu, bütün dörtlüklerin son mısralarının kafiyesidir. Buna bazan ilk dörtlüğün ikinci mısraının kafiyesi de katılabilir. Bazan S.'nin esas kafiyesini teşkil eden mısralar birbirinin aynıdır, hep tekrarlanır. S.'de ana kafiyenin dışında her dörtlüğün kendine mahsus kafiyeleri de vardır. Bunlar her dörtlüğün ilk üç mısraı arasında olur. Son dörtlükte şâirin isim veya mahlası geçer.

Bu manzumelerde başta aşk, hasret, yiğitlik gibi çeşitli duygular olmak üzere her konu işlenebilir. S.'nin koşmadan tek farkı, vezninin 8 heceli olmasıdır. Mısrâlar, 4 + 4 şeklinde takti'li olduğu gibi takti'siz de olabilir.

Saz şâirlerinin aruzun "mefâ'îlün mefâ'îlün, mefâ'îlün, mefâ'îlün" kalıbıyla yazdıkları şiirlere de S. denilir. Aslında mefâ'îlün tef'ilesi 4 heceli olduğundan, iki mısrâ ölçü cihetinden, hece ile yazılmış S.'lerin bir dörtlüğüne denktir. Aruzla yazılmış S.'ler, gazel, murabbâ, hattâ muhammes ve müseddes tarzında olur. Ayaklı (müstezatlı) olanlarına da rastlanır.

İster heceyle olsun, isterse aruzla olsun S.'ler, kendilerine has bir mûsikî üslûbu ile bestelenir. (H. A. Diriöz)

SEMÂÎ DÂRİC, Arab Musikisi'nde Yürük Semâî usûlüne (b. bk.) verilen ad ki, Mağrib'de "Dâric" yerine "Drac" şeklinde talaffuz edilir. (Y. Ö.)

SEMÂÎ KAHVELERİ, Osmanlı imparatorluğunun büyük merkezlerinde Âşık kahvelerinin yerini tutmaya çalışan sazlı sözlü kahvehânelere verilen isim. XIX. asrın ikinci yarısından sonra, cemiyetimizin yapısındaki devâmlı değişikliklere muvâzi olarak, tereddiye başlamış olan saz şiiri, en güzel vasatı, Sultan Abdülazîz ve Sultan II. Abdülhamîd'in saltanat yıllarına rastlayan sürede (1861 - 1909), daha ziyâde İstanbul'da açılmış olan çalgılı kahvelerde bulmuştur. Meydan şâirleri de denen bu tarzın temsilcisi saz şâirleri, bu kahvelerde mânî, destan, koşma, semâî, dîvân, kalenderî gibi şiirler okur ve söylerlerdi. Bu toplantılar, en çok, ramazan, bayram ve cuma geceleri yapılırdı. O vakitler, İstanbul'un her meşhur semtinde, bir S. K. bulunurdu. Kış veya ramazan yaklaştıkça, bu kahvelerin duvarları, çeşitli resimlerle süslenir; aynaların etrâfı ve tavanlardan sarkıtılan "yeni dünyâ" larla duvarların arası, renkli kâğıtlardan yapılmış zencirlerle donatılırdı. Eğer S. K., aynı zamanda bir tulumbacı kahvesi olursa, duvarlardan birinin en göz alan yerine, boru, hortum, fener ve baskı kolları gibi tulumbanın kısımları asılır; uygun yerler, çiçeklerle bezenirdi. Çok zaman, kahvenin sâhibi, meydan şâirlerinden birine tertib ettirdiği "muammâ"yı, bir kutunun dışına yazdırır, giriş kapısının üstüne veya kahvenin tavanına asardı. Kutunun içinde ise, muammânın hâl şekli bulunurdu. Sonradan onu çözen şâire, mükâfat verilirdi. S. K.'nde işe, mızıka ile başlanırdı. Mızıka, klarnet, çığırtma, çifte nekkare, darbuka ve zilli maşa gibi enstrümanlardan ibâretti. Önce, alafranga bir marşla işe başlanır; arkasından alafırangaya yakın hareketli türküler, oyun havaları ve diğer çeşitli halk türküleri çalınır ve söylenirdi. Bir saat kadar da mâniler ve atışmalar sürer; müteâkıben semâî, dîvân, kalenderî, koşma ve destanlardan müteşekkil fasıllar icrâ edilirdi. Halkın hoşlandığı ve saz şâirlerinin de sanatlarına karşılık, az da olsa bir ekmek parası kazandıkları bu kahveler, Birinci Dünya Harbi'nden sonra ortadan kalkmış olur. (H. Diriöz)

SEMÂÎ SAKIYL (Ar. "ağır semâî"), Arablar'ın Aksak Semâî (b. bk.) usûlüne —Arabca'ya tercüme ederek— verdikleri ad.

SEMÂÎ-İ HARBÎ, eskiden Ceng-i Harbî (b. bk.) usûlüne verilen ad. 10/8 ve 12/8 olmak üzere, 10 ve 12 zamanlı 2 şekli vardır.

SEMÂÎ-İ RAKS, Aksak Semâî (b. bk.) usûlünün eski adı. (Y. Ö.)

SEMAN (Fr. cément, Lat. cementum), dişlerin kökünü kaplayan sert madde. S., semantoblast denen ve görünüşü kemik hücrelerine çok benzeyen hücrelerden meydana gelir. Mineden daha az parlak olan S., dişi diş çukuruna bağlayan tellerin, içine girmesine imkân verir.

Bazı şeylerin kırılan yerlerinin tamir edilmesine yardımcı olan maddelere de S. denir. S. dişçilikte çinko oksiklorid şeklinde yapıştırıcı olarak kullanılır. Metalürjide bir metalle beraber ısıtılan ve yüksek sıcaklıkta ayrışarak taşıdığı elemanlardan bir veya birkaçını o metalin yüzey kısmına yayan maddelerdir.

Semantasyon yapmada birkaç tip S.'dan faydalanır.

1 — Katı S.'lar: Organik madde tozu, odun kömürü, karbonat ve ferrosiyanürden yapılır. Bunlardan en çok kullanılan coron S.'ıdır. İçinde % 60 odun kömürü, % 40 baryum karbonat vardır.

2 — Sıvı S.'lar: Siyanür ve tamamen erimiş hidrokarbonlu alkali tuzlarla hazırlanır; meselâ % 75 sodyum siyanür, % 25 sodyum karbonat gibi.

3 — Gaz S.'lar: Son 15 yıldan beri sanayide daha çok kullanılmaktadır. Demir alaşımlarının karbonla semantasyonunda karbon monoksit ve gaz hâlinde hidrokarbürlerden faydalanılır. Nitrürlemede, sıcakta aktif azot ve hidrojenle ayrılan amonyak gazından faydalanılır. (R. Pınar)

SEMANTASYON, çeliklerin sathında sert bir doku meydana getirerek yapılan karbonlama, nitrürleme ve benzeri sertleştirme işlemlerinin ortak adı. Yüksek sertlik derecelerine ulaşabilmek için, meselâ % 0,3 - 1,7 karbonlu çelikler, 740°C, yüksek hız çelikleri 1 240 - 1 290°C, yay çeliği 830 - 850°C, keski çeliği 900 - 925°C sıcaklıkta ısıtılır ve bunu takiben 16 - 22°C sıcaklığındaki suya, ansızın, daldırılarak soğutulur ("tavlama"). Su içine, belli reçetelere uygun olarak bir de sofra tuzu, soda, amonyum klorür, sabun, alkol vs. katkı olarak verilir. Bazı özel hâllerde, kızdırılmış çelik, petrol, kolza yağı, don yağı, erimiş kurşun içinde tavlanır veya normal hava, hidrojen veya sıvı hava içinde soğumaya terkedilir. Bilinen tavlama vasıtalarından su'yun etkisi en serti, yağınki daha yumuşak, havanınki ise en yumuşağıdır. Aşırı tavlamada çeliğin mukavemeti önemli derecede artar ve brinel sertlik değeri iki hattâ üç katına yükselebilir. İzahı: Isıtma sırasında, olağan çelik içinde serpilmiş durumda bulunan demir ve sementit karışımı "Ostenit" (demir içinde katı sementit solüsyonu) hâline dönüşür. Hızlı soğuma sonucunda ise çok sert "Martensit" (Brinel sertlik derecesi, yaklaşık 600 olan, metastabil transformasyon ürünü) oluşur. Yavaş soğumada, sementit ve demir ayrışarak normal çelik sertliğinde ürün oluşur. Tavlamadan

sonra çelik, menevişlenir. Karbonlama sırasında yumuşak karbonlu çelikler (% 25C, % 0,5Mn ve en çok % 0,04 S veya P muhtevalı), krom çelikleri ve krom - nikel çelikleri, hava geçirmez kasalar içinde 10 saat süre ile 850 - 900°C da ısıtıldıktan sonra su veya yağda soğutulur. Isıtma sırasında, kasa içindeki parçalar, 3 cm kalınlıkta karbonlayıcı tozla (kemik kömürü, odun kömürü, deri kömürü vs.) örtülür. Bu kömür, ısıtılma sırasında, çelikle, yaklaşık 0.5 - 1 mm kalınlıkta çok sert bir sementit (Fe_3C) tabakası oluşturur. Bu işlem birkaç defa tekrarlanır.

I. Cihan Harbi'nden sonra, Krup tarafından geliştirilen "nitrür sertleştirmesi" metodu ile, belli bir kimyevî terkipten oluşan parçalar, elektrik fırınında, 5 - 90 saat süre ile bir amonyak akımı içinde, yaklaşık 500°C ısıtılır. Isınma süresince dağılan amonyağın azotu, çelik sathına göç eder ve bu kısımlarda çok sert nitrürler oluşturur. Bu metodta başka tavlama ve menevişlemeye ihtiyaç yoktur. Nitrürlenmiş satıh kısmı kalınlığı, mm'nin birkaç ondasını geçmez ve 950 Brinel sertlik derecesi değerini bulur. Bu değere ulaşmak başka hiçbir sertleştirme yöntemi ile mümkün değildir. (E. Ediger)

SEMANTEM (yeni ter. anlamlık, Fr. sémantème), kelimenin her türlü biçimlendirici unsurlardan ayrıldıktan sonra geri kalan bölümünün bildirdiği temel anlam. Türkçe *başak, başlamak, başlangıç, başlık* kelimelerinde S. *baş*'tır. (H. Eren)

SEMANTİK (yeni ter. anlam bilgisi, Fr. sémantique, İng. Semantics), gramerin, sözlerin anlamları ve bu anlamlardaki gelişme ve değişikliklerle uğraşan bölümüne verilen ad.

Ananevî gramer (b. bk.) klasik Eski Çağdan başlayarak üç ana bölüme ayrılıyordu: 1. Orthoepia ve orthographia (doğru söyleyiş ve doğru yazma bilimi); 2. Etymologia (aş. yu. morfoloji); 3. Syntaksis (cümle bilgisi). Bu sınıflama batı dillerinde uzun zaman yaygın olarak kullanılmıştır. Batı örneklerine dayanılarak meydana getirilen Türk gramerlerinde de son zamanlara gelinceye kadar bu üçlü sınıflama muhafaza edilmiştir.

Ses bilgisi (Fr. phonétique), biçim veya yapı bilgisi (morphologie) ve söz dizimi veya cümle bilgisi (syntaxe) yanında anlam bilgisi (semasiologia) ilk olarak 1839'da K. Reisig'in *Vorlesungen Über Lateinische Sprachwissenschaft* (Latin dil bilimi üzerine konferanslar) [yeni bas. *Semasiologie.* 1875. Heerdegen bas.] adlı eserinde gramerin bağımsız bir bölümü olarak geçmiştir. 15 - 20 yıl sonra H. Steinthal ve M. Lazarus'un kurdukları "Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" adlı derginin yayın programında sözlerin anlam bakımından değerlendirilmesi üzerinde önemle durulmuştur. Bu derginin I. cildinde L. Tobler *(Versuch eines Systems der Etymologie. Mit bes. Rücksicht auf Völkerpsychologie)* anlam değişmelerini sınıflamak üzere bir deneme yapmıştır. Derginin IV. cildinde Tobler *(Aesthetisches und Ethisches im Sprachgebrauch)* tekrar anlam gelişmelerine değinmiştir. 60. yılların sonlarında L. Geiger de S.'in değeri üzerinde durmuştur *(Ursprung und Entwickelung der menschlichen Sprache und Vernuft.* Stuttgart 1868 - 1872). Ona göre, S. dilin mânevî yönüyle meşgul olan bir bilim koludur. Daha sonra F. Heerdegen *(Untersuchungen zur Lateinischen Semasiologia* I - II. *Über Ziele und Methode des Lateinischen Semasiologie.* Erlangen 1875) derli toplu bir S. sistemi vermeye çalışmıştır. H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* [4. bas. 1909] adlı eserinde bu yoldaki gelişmeleri gözden geçirmiştir.

Daha sonraki yıllarda bilginler, dilin ses ve yapısıyla ilgili çalışmalar yanında anlam gelişmelerinin ihmal edildiğini sık sık vurgulamışlardır. Bu yolda özellikle Michel Bréal'in *Essai de Sémantique* (Semantik denemesi) [1. bas. 1897, 3. bas. 1904] adlı eseri ciddî bir katkı olarak anılmaya değer. En yeni karşılaştırmalı veya tarihî gramerlerde bile ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz dizimi (sentaks) bölümleri yanında S. bölümüne yer verilmediğini görüyoruz. Yalnız Christophe Nyrop'un *Grammaire Historique de la Langue Française* adlı büyük eserinin 4. cildinde sistemli bir S. bölümü verilmiştir.

Gramerlerde S. bölümlerinin yer almamasının birçok sebepleri vardır. S. alanındaki çalışmaları güçleştiren sebepler arasında her şeyden önce anlam olaylarının karmaşıklığı gelir. Anlam değişme ve gelişmeleri sayısız özellikler gösterir. Bu bakımdan bu yolda toplu gözlemler yapmak ve sağlam bir sistem kurmak çok güçtür. Ses değişmelerinde birtakım kural veya kanunların rol oynadığı daha ilk bakışta göze çarpar. Buna karşılık anlam değişmelerinin kurallarını tespit etmek kolay değildir. Özellikle bu alanda gözlenen kural veya kanunların yazıya geçirilmesi de ağır bir iştir. Bu bakımdan A. Thomas *Nouveaux Essais de Philologie Française* 28. s. 4, "fonetikte kanunların hüküm sürdüğünü ve bundan dolayı fonetikten bir bilim olarak söz edilebileceğini" bildirmiştir. Buna karşılık, Thomas, S.'te kanunlardan söz edilemeyeceğini söylemiştir.

S. alanında bir sistem kurmanın güçlüğü, anlam olaylarının karmaşık özelliğinden gelir. Fonetik kanunları gözleme dayanan kanunlardır. Halbuki S. kanunları dile bağlı kanunlar değildir. F. de Saussure, *Cours de Linguistique Générale* adlı eserinde, senkronik ve diyakronik görüş yanında pankronik görüşten de söz etmişti. Ancak, Saussure dil biliminde pankronik görüşe yer verilemeyeceği inancını dile getirmiştir. S. alanında göze çarpan olay ve değişmeleri onun bu inancıyla uzlaştırmak kolay değildir. S. kanunları birçok bakımlardan her zaman ve her yerde geçerliğini sürdüren kanunlardır. İnsan ruhu ana çizgileriyle her yerde ortak birtakım özellikler gösterir. Bu bakımdan çağrışım kanunlarında ülkelere göre bir değişiklik veya ayrılık beklenemez. Anlam değişmelerinde insanın ruhî hayatına hâkim olan genel kanunlara dayanan çağrışımlar dile gelir.

Bu bakımdan S. kanunlarının pankronik özelliği tartışılamaz. Ancak, anlam olaylarının pankronik mahiyeti millî S.'ten söz edilemiyeceği anlamına gelmez. Çünkü anlam değişmelerinde genel psikolojik kurallar yanında ayrı topluluklarin özel görüş ve düşünüşleri de göze çarpar. Bu görüş ve düşünüşlerde her topluluğun kendi tarihî gelmiş ve oluşumu özel bir yer tutar.

Senkronik ve diyakronik görüş S. alanında da geçerlidir. Anlam olaylarını da iki açıdan değerlendirmek gerekir. Buna göre, S. de iki ana bölüme ayrılır: 1. Tasvirî S., 2. Tarihî S. Tasvirî S.'in ana problemi anlama ve anlam'dır. Tarihî S. ise anlam değişmelerinin psikolojik açıklamasıyla uğraşır. Bu açıklamaları yaptıktan sonra anlam değişmelerini sınıflamaya çalışır. (H. Eren)

SEMARANG, Cava'nın (İndonezya) başlıca şehirlerinden ve limanlarından biri. Nüfusu 646 500 (1971). Merkezî Cava eyâletinin idare merkezi olan S., aynı adla anılan nehrin üzerinde kurulmuştur. İki önemli kısma ayrılır. Birincisi sahile yakın olan dar sokaklı, kalabalık eski şehir; diğeri daha içerilere doğru uzanan yeni binalar, klüpler, oteller vs.'nin olduğu yeni şehir. Endüstrisi makina imâlâtı, tekstil üzerinedir. Kahve, şeker, kauçuk ihrac edilir.

SEMÂVÂT, gökler, semâ'nın çoğulu. Gökler, İslâm kültüründe tefsîr, kelâm, tasavvuf ve hey'et (astronomi) bakımından ayrı ayrı arz'ın (Yer) zıddı, süfliyyât "aşağılıklar"ın tersi, ulviyyât "yücelikler". Es-semâvâtü ve'l-ard, Fahr-i Râzî'ye göre ulviyyât ve süfliyyâtı ile, yani üzerinde yaşadığımız dünyanın iyisi, kötüsü bütün muhteviyâtı ile göklerdeki bütün cisimleri ihâta eden âlem demektir. Nas'ta Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delîl olmak üzere 190. âyet-i kerîmede Semâvât ve 119 âyet-i kerîmede de semâ olarak anılmaktadır. et-Talak sûresinin 12., el-Mülk'ün 3., Bakara'nın 29. âyet-i kerîmelerinde S. tasnifinde göklerin 7 kat olarak yaratıldığı açıklanmaktadır. 7 semânın altısı ay'la birlikte yeryüzünden Neptün gezegenine kadar Güneş sistemi içinde, 7'si de güneş sisteminin sınırından itibaren bunun dışında kalan bütün gök cisimlerini ihâta eden muhittir ki, bunların hepsine birden semâ da denir. Güneş merkez ve Yeryüzü (Arz) de rasat noktası olarak bakıldığı zaman, birinci semâ Yeryüzü semâsı olmaktadır ki uydusu Ay'la birlikte Güneş çevresinde çizdiği mahrek (felek) le açıklanabilir. Bu feleğin altında kalan Ay, Zühre (Venüs) ve Utârid de (Merkür) bu semânın içinde bulunmakla, birinci semâdan sayılırlar. Hâlbuki eski astroloji, Güneşi gezegen ve yeryüzünü sâbit yıldız olarak telakki ettiğinden, Ay'ı birinci, Zühre'yi ikinci, Utârid'i üçüncü, Güneş'i dördüncü, Merih'i (Mars) beşinci, Müşteri'yi (Jupiter) altıncı ve Zühâl'i (Satürn) yedinci semâ telakki etmekte idi. Ama, yerçekimi kanûnunun anlaşılmasından sonra, yeryüzünün sâbit olmadığı, bir gezegen olduğu belli olunca, merkezlik üstlüğü de kayboldu ve rasadı bu gezegenden yaptığımıza göre, felek-i evvel yani birinci semâ da, Yeryüzü ve onun mahreki içinde kalan bütün cisimler demek olur. Buna göre felek-i evvelin dışında kalan Merih'in mahreki ikinci semâ, Müşteri'nin mahreki üçüncü semâ, Zühâl'in mahreki dördüncü semâ, Uranüs beşinci semâ, ve Neptün altıncı semâ olmakta ve yedinci semâ'yı, bu gezegenlerin felekleri dışında kalan cisimler, âlemi teşkil etmektedir. Uranüs ve Neptün'ün bulunuşuyla gezegenlerin dokuzu bulduğu kanaatiyle, nastaki yedi sayısında tereddüte düşenler yanılmışlardır. Güneş'in merkez ve Ay'ın Yer'in bir uydusu olduğu dikkate alınırsa, Kur'ân'ın yedi semâ nassının gerçekliği bir kere daha açıklanmış olur. Mirac hadîslerinde, yedi kat gök hem cismanî, hem ruhanî özellikleriyle ifâde olunarak Peygamberimiz'in Cibril ile birlikte yedinci semâ nihâyetinde cennetü'l-me'vâ'nın bulunduğu Sidre-i müntehâ'ya ve oradan yalnız olarak arş-ı Hakk'a varmış olduğu anlatılmaktadır. Bu hadîslerde, yaratılmış olduğumuz Yer'in birinci semâ olduğuna işaret olmak üzere, birinci semâ'ya, makam-ı Âdem, ikinci semâ'ya, makam-ı Yahyâ, üçüncü semâ'ya, makam-ı Yûsüf, dördüncü semâ'ya, makam-ı İsâ, beşinci semâ'ya, makam-ı Hârûn, altıncı semâ'ya, makam-ı Mûsâ ve yedinci semâ'ya, makam-ı İbrâhîm denilmiştir (İ. P.)

SEMAVER (Rusça samovar'dan), özellikle demlenmiş olan çayın üzerine katılacak suyu kaynatmakta kullanılan ve kömür yakacak ocağı kendi içinde bulunan bakır, pirinç, saçdan yapılmış musluklu kab. S.'in ortasından bir boru geçer. Bu borunun altındaki ızgaranın üzerinde mangal kömürü yakılır. Boru bacanın etrafı su ile doludur. Su burada kaynar. S.'in alt kısmında bir musluk bulunur. S.'ler daha çok kahvehânelerde kullanılır. S.'ler genel olarak sarı veya kırmızı bakırdan yapılmaktadır. Zamanımızda elektrikli S.'ler de yapılmıştır. Bu tip S.'lerde ortadaki baca ve alttaki ızgara kalkmış yerini ısıtıcılar almıştır.

SEMÂ-ZEN, Semâ (b. bk.) yapan san'atkâr Mevlevî dervîşi (Fars. semâ-zen, mürekkep isim). Mevlevî dergâhlarında semâ-zenler, uzun ve metodlu bir öğretime tâbî tutulup semâ raksını öğrendikten sonra semâa çıkabilirlerdi. (Y. Ö.)

SEMBİYOZ (Al., Fr. Symbiose; İng. Symbiosis; İt. Simbiosi), benzer olmayan organizmaların değişik türlerinin ortaklaşarak birlikte yaşamalarının genel adı. Aslında bu terim, karşılıklı fayda sağlamak üzere, birbirine benzer olmayan iki organizma arasında alışılan karakteristik ortaklaşmayı dile getirmektedir. S. çeşitli fizyolojik ve sosyal ilişkilerde görülmekle beraber, temelli önemi itibariyle daha ziyade biyolojik bir olaydır. Terime orijinal tarifini kazandıran Heinrich de Bary'den beri S. bu anlamda kullanılmaktadır. Biyolojik anlamda tek tek organizmaların ortaklaşması (birliği) ile bunların yararına veya zararına olup olmadığına göre, üç ana tipte S. söz konusudur: 1. Bir arada geçinme durumunda, besin veya yer bakımından paylaşma, ne organizmanın apaçık yararına ve zararınadır, ne de yararlanma ilişkisi tek taraflı olsa bile, mesken görevi yapanın zararınadır. Bir arada geçinme hâlinde, bu birliğin bir üyesi, öbürü görünürde etkilenmeksizin, ondan yararlanmaktadır. Birçok bir arada geçinme durumları, küçük bitki veya hayvan türlerinin, daha büyük olan birinin içinde veya üzerinde yaşaması, muhtemelen koruma görevini yerine getirmesi veya besini paylaşmasıyla ilgili olmakla beraber, mesken görevi yapanın fizyolojik hayatına hiçbir şekilde halel getirmeyecek örnekler arzeder. 2. Asalaklık durumunda, asalak (parazit) yararlanırken, mesken görevi yapanın türlü derecelerde zarar görmesi söz konusudur. Nitekim asalaklık (b. bk.) hâlinde, sembiyotik ilişki, mesken görevi yapanın her hangi bir tarzda muhakkak zararına gelişir. Bu bakımdan asalaklığı, kısmen S.'un dışında tutmak gerekir. 3. Karşılıklı yardımlaşma durumunda ise, hem mesken görevi yapan ve hem de onunla ortaklığı paylaşan organizmanın birbirinden en açık şekilde yararlanması söz konusudur. Başka deyişle, ortaklar arasında, birbirlerinden yararlanma ilişkilerinden, karşılıklı yönden uyumda, kökten bir değişiklik husule gelmektedir. Karşılıklı yardımlaşma, bitki ile bitki arasında olabileceği gibi, bitki ile hayvan ve hayvan ile hayvan arasında da olabilir. Bu şekildeki ve karşılıklı yardımlaşma ilişkisi, tabiatta iş birliğinin ana tiplerinden birini teşkil etmektedir. Aslında biyologların çoğu, S. terimini, yalnız bu türle işbirliği gözeten ortaklaşma durumu için kullanır. Bu bakımdan, S. terimi, daha ziyâde, karşılıklı - yardımlaşmanın daraltılmış anlamında kullanılmaktadır.

SEMBOL : bk. SENBOL.

SEMBOLİK : bk. SENBOLİK.

SEMBOLİK MANTIK : bk. SENBOLİK MANTIK.

SEMBOLİSTLER : bk. SENBOLİSTLER.

SEMBOLİZM : bk. SENBOLİZM.

SEMENDER, Hazar Denizi çevresinde, Dağıstan'ın kuzey kısmında, Sulak ırmağının aşağı kesiminde eski bir Hazar şehri. S.'de Hazar, Türk, Slav ve Yahudilerin yaşadığı anlaşılıyor. Şehir halkının ticaret ve el sanatlarıyla uğraştığını biliyoruz. Şehir çevresinde bağcılık da gelişmiştir. S. Kiev prensi Svyatoslav'ın Hazarlara karşı giriştiği savaşta yıkılmıştır (965).

SEMENDER : bk. SEMENDERGİLLER.

SEMENDERGİLLER (Salamandridae), omurgalı hayvanlardan Amphibia sınıfına giren Urodela takımının bir familyası. Kertenkeleye benzeyen bu hayvanların derileri çıplak ve yumuşaktır. Küçük boylu olurlar. Yumurtadan çıkan larvalar suda yaşar ve solungaçları ile solunurlar. Erginleşince, çoğunlukla, karaya geçer, karanlık, nemli yerleri tercih ederler. Suda yaşayanları da vardır. Her kıtada örneklerine rastlanan semenderlerin benekli semender (Salamandra maculosa) ve safran semenderi (Triturus crocatus) türleri memleketimizde de bulunan yaygın türlerindendir. Güney Anadolu'da, ayrıca, oraya has bir tür olan, Toros semenderi (Triturus vittatus) yaşamaktadır. Benekli semender, siyah renkli olup, üzerinde büyük sarı-turuncu lekeler vardır. Boyu 15-20 cm uzunluğundadır. Çok iyi bilinen Safran semenderi (Triturus cristatus), S. (Salamandridae) familyasına giren, kuyruklu bir anfibyum türüdür. Avrupa ve Anadolu'da suda yaşayan bu hayvanın dili küçüktür. Kuyruğu basık, ayakları da dört-beş parmaklıdır.

SEMENDİREK veya SEMADİREK, Ege denizinin kuzeyinde Yunanlılar'a ait ada. Trakya ile İmroz arasındadır. Yüzölçümü 180 km^2, nüfusu 4 000, idare merkezi S. Adanın kuzey-batı sahili yakınında yüksekliği 1 500 m'yi geçen bir tepe vardır. S.'te önce Karyalılar, sonra Traklar oturdu. M. Ö. VIII. yüzyılda Sisam adasından gelenler buraya yerleşti. Bunlar Sisam (Samos) ve Trakya (Thraki) isimlerini birleştirerek adaya Samothraki adını verdiler. Orta Çağ'da, Bizans, Venedik ve Cenevizliler'in eline geçti. Sonra Türkler tarafından fethedildi ve Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı imparatorluğunun bir parçası hâlinde yaşadı.

SEMENTİT, dökme demir ve çeliğin yapısında oluşan, sert, gevrek, ortorombik yapılı demir karbür (Fe_3C). C muhtevası, % 6,68'dir. Saf demirden 270 defa daha sert, özgül ağırlığı 7,4, erime noktası 1 837°C'tır. Demir içinde Silisyum bulunması halinde S. oluşumu zayıflar, bu arada karbon, grafit olarak elenir.

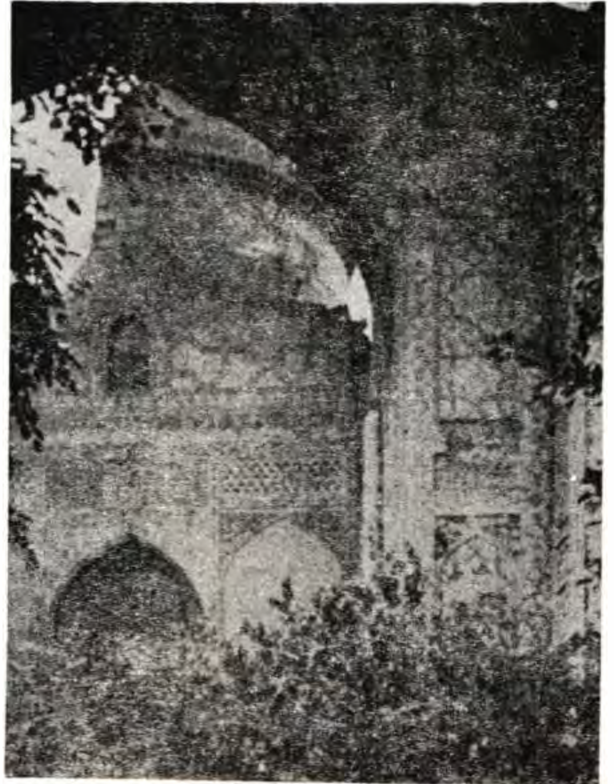
SEMERE, taşınır veya taşınmaz bir malın kullanılışından elde edilen verim. S., tabiî ve hukukî S. şeklinde olabilir. Bir ağacın meyvası, bir tarlanın ürünü, bir koyunun sütü tabiî S.'dir. Buna karşı bir binanın kirası, bankaya yatırılan bir paranın getirdiği fâiz ve gecikme fâizi hukukî S.'dir. Bir mala mâlik olan kimse onun S.'lerinden de yararlanma yetkisine sahiptir (Medeni Kanun Md. 620).

SEMERKAND, Rusya'da Türk Özbekistan S. S. C.'nde Soğd eyâletinin merkezi olan bir Türk şehri. Nüfusu 304 000 (1975). Mâverâünnehr'in başlıca şehri olan ve güzelliğiyle tanınan S., batı Türkistan'da, Zerefşan suyunun güneyindedir. Şehrin adının ikinci kısmı doğu Farsça'sında "şehir" anlamına gelen "kand"dır. Birinci kısım için yeterli bir açıklama yapılamamaktadır. Büyük İskender zamanındaki rivayetlerde Marakanda olarak geçer. Bir Arap efsanesi şehrin İskender tarafından kurulduğunu söyler, buna karşılık bazı kaynaklar da, şehrin İskender tarafından tahrib edildiğini belirtir.

SEMERKAND : Özbek Türkleri'nden bir grup

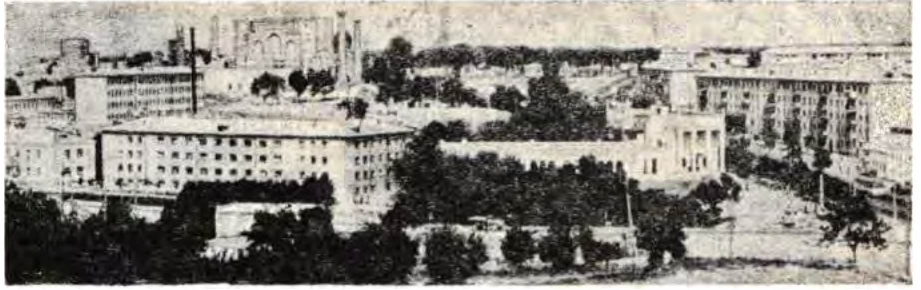
S., denizden 720 m yüksekte alüvyonlu, verimli Zerefşan vâdisinde, karlarla kaplı Hisar dağlarının kuzeyinde, yüksek bir yaylada kurulmuştur. Bu dağlardan esen rüzgârlar sâyesinde S.'ın iklimi diğer Orta Asya şehirlerinin iklîminden çok daha güzeldir.

S.'da, Ruslar'ın oturduğu kısımlar geniş, ağaçlıklı caddeler, güzel binalarla süslüdür. Şehrin asıl sâkini Müslüman

SEMERKAND : Bibi Hanım külliyesinden bir görünüş

Türk halkın oturduğu kısım ise, bakımsız, daracık sokaklı mahallelerden ibarettir. Halk, geçimini bahçecilik, çömlekçilik, madenî eşya yapımı, pamuk ticareti ile sağlar. İpek, buğday, pirinç, at yetiştirilir.

Sarı yapılarıyla dikkati çeken eski şehrin ortasında Bibi Hanım'ın fîrûze kubbesi yükselir (Timur'un Çinli karısı tarafından 1388'de yaptırılan medrese ve cami). Burada bir meydanın etrafında sıralanmış Uluğ Bey, Şîr - dâr Telâ - kârî medreseleri yer alır. Emsalsiz mimarlık eserleri olan; simetri ve güzellikleriyle dikkati çeken bu yapılar, rengârenk çinilerle süslüdür. Şehir surlarının dışında mermerden yapılma 40 basamakla çıkılan Hazret-i Şâh Zinde vardır. Burası Timur'un yazlık sarayıdır. Timur'un yakınlarından olan Şâh Zinde'nin türbesi de buradadır. Timur'un türbesi (Gur-i Mir veya Gur-i Emîr) de S.'in en önemli tarihî mimarlık eserleri arasındadır. Diğer önemli eserler Hâce Abdi türbesi ve medresesi, Çoban Ata türbesi'dir.

SEMERKAND : Şehrin Rus kesiminden bir görünüş

Tarih : S., 323 taksiminden sonra Didokhlar'ın idaresinde Baktria satraplığına bağlandı, Sogdiana'nın merkezi oldu. Ardından Grek - Baktria krallığının kuruluşu üzerine Selevkoslar'a geçti. Şehir daha sonraları, ciddî olarak, ancak Arap fütuhâtı sırasında ve S. olarak tarih sahnesine çıkmıştır. S., 711 - 712'de Kuteybe ibni Müslim tarafından fethedildi. Samanîler zamanında büyük bir medeniyet merkezi olarak gelişti. Cengiz Han'ın 1221'deki kuşatması sırasında 110 000 kişi tarafından müdafaa edildiği söylenir. Timur, 1369'da burasını merkez olarak seçtiği zaman nüfusu 150 000 idi. Timur'un ve ondan sonra gelenlerin zamanında, şehir, bugün de ayakta duran nefis mimarlık eserleriyle donandı. XVIII. yüzyılın başlarında ise bütün önemini kaybetmiş ve hemen hemen terkedilmiş durumdaydı. Bir ara Çin'in hâkimiyetine girdi, sonradan Buhara emirliğine bağlandı. 1868'de ise Ruslar, çetin savaşlardan sonra şehri ellerine geçirdiler. Şehrin durumu kötüleşmeye başladı. 1900'de nüfusu 58 194 idi. Ancak yeni kurulan Özbekistan cumhuriyetinin merkezi olunca hızla gelişti.

SEMERU, Cava (İndonezya)'da yanardağ ve en yüksek tepe (3 676 m). Surabaja'nın güney - doğusunda bulunan Tengger dağlarında yer alır. Şimdiki kraterin çapı 500 - 600 m, derinliği de 2 000 m'dir.

SEMİNOL'LER, Kuzey Amerikalı bir kızılderili boyu. Creek'lerin bir dalını oluşturan S., Florida kesiminde yaşayan Maskoki dil grubuna bağlıdır. S., 1817 - 1818, 1835 - 1842 ve 1855 - 1858 yıllarında İspanyollar'a ve Birleşik Amerika ordularına karşı savaştı. 1962'de Florida'da 875 ve Oklahoma'da 2 343 S. yaşıyordu.

SEMİPALATİNSK, S. S. C. B.'nde Kazakistan bölgesinde bir şehir. Nüfusu : 277 000 (1975). İrtiş nehri üzerinde, üretimin makinalaştığı bir bölgede bulunur. S.'de buğday üretimi, hayvancılık, dericilik tekstil ve makina sanayii gelişmiştir. Alüminyum elde edilir. Çimento fabrikası vardır. Dostoyevski'nin, 1854'te sürgün olarak kaldığı kale bu şehirdedir.

SEMİRAMİS (M. Ö. 800), ünlü Asur kraliçesi. Şahsiyeti etrafında çeşitli efsanelerin dolaştığı S., Alman profesörü Lehmann - Haupt'un 1910 yılındaki araştırmalarına kadar, Babilonya - Asur tarihinde gerçek mevkiine oturtulamamıştı ve kesinlikle bir efsane kahramanı olarak biliniyordu.

S. adı Batı Asya'da menşei unutulmuş veya tamâmiyle meçhul muhtelif âbidelere verilmiştir. Denebilir ki Fırat civarında veya İran'da rastlanan ve mahiyeti meçhul her antik eser (Darius'un Behistun'u bile) S.'e atfedilmiştir. Efsanelerde S., balık - tanrıça Atargatis'in kızı olarak görünür; aynı zamanda İştar ve Astarte kumrularıyla da ilgilidir. Aynı balık - kumru ilişkisi, bir efsaneye göre Hierapolis'te S. tarafından yapılmış olan tapınaktaki bir heykelde de kendini göstermektedir. Bu heykelde S. başında altın bir kumruyla tasvir edilmiştir. S.'in mukavemet edilemez güzelliği, seks hayatına aşırı düşkünlüğü (bu konuda hiçbir tarihî delil yoktur) ve efsanenin diğer özellikleri onun Astarte'nin iptidâî bir şekli olduğunu göstermektedir.

SEMİNOLLER : Bir Seminol çocuğu beyaz arkadaşıyla

Profesör Lehmann - Haupt, arkeolojik keşiflerin neticelerini birleştirerek aşağıdaki neticeye varmıştır: S., Sammuramat'ın Grekçe şeklidir. Sammuramat muhtemelen Babilonyalıydı (Çünkü Nebo veya Nebu denen Babil kültünü Asur dinine sokan odur). 1909'da keşfedilen bir sütunda S.'ten: "Dünya Kralı, Asur Kralı... Dünyanın Dört Bucağının Kralı Samsi - Adad'ın sarayındaki bir kadın" şeklinde bahsedilmektedir. Adına bu sütunun dikilmesi ülkede tek etkili şahsiyet olduğunu göstermektedir. S., Medler ve Kaldeliler'le savaştı. Efsanelerin Med menşeli olması muhtemeldir. S.'in oğlu Ninus'tur.

SEMİYOLOJİ, işaret sistemlerinin, yapılarını ve ilişkilerini inceleyen ilim dalı. Bir bakıma anlam bilgisi demek olmakla beraber, linguistikte değişik terimler arasında yerine göre fark gözetilmiş ve S.'de ona göre farklı anlam kazanmıştır. F. de Saussure'ün ifadesiyle, sosyal yaşayışın içindeki işaretlerin hayatını inceleyen ilim demek olan S., sosyal psikolojinin ve netice itibariyle genel psikolojinin bir kısmını teşkil eder. Linguistikte F. de Saussure'ün anlayışına göre sosyal açıdan her türlü işaretin meydana gelişini ve rolünü inceleyen S.'nin bir koludur.

SEMİYOLOJİ (Fr. Sémiologie), bir hastalığın teşhis ve tedavisine ulaşabilmek için, bu hastalığın verdiği belirtilerle uğraşan tıp dalıdır. Bu dalda senptomlar sistematik bir şekilde sıralanmıştır. Bunun için özel kodlar kullanılır.

S., sosyal hayat içinde duygu ve heyecanların bütün ifade şekillerini inceleyen sosyal psikoloji dalıdır.

SEMİYOTİK (Yun. işaret anlamındaki *Semeion*'dan Al. *Semiotik;* Fr. *Sémiotique;* İng. *Semiotic),* işaretleri konu alan ilim. S., insanlar arasında anlaşmayı ve uzlaşmayı sağlayan en basit işaret sistemlerinden tabiî ve sun'i dillere kadar bütün işaret sistemlerini mukayeseli yoldan incelemekle beraber, bu terim daha dar anlamda da kullanılmaktadır. İşaretlerin ve dillerin incelenmesi demek olan S., üç kısma ayrılır: İşaret sistemlerinin kullanılışı bakımından incelenmesi demek olan "pragmatik"; işaret sistemlerinin görevleri dışında incelenmesi demek olan sentaktik; işaret sistemlerinin anlam husule getiren vasıtalar olarak incelenmesi demek olan semantik.

Semantik, daha ileri derecede bölünmüş olabilir: Böylece, hem mevcut dilleri inceler, hem de mücerret bir teoriyi hedef tutar. Daha önceki inceleme anpirik bir ilmin dalı olduğu hâlde, sonraki sırf semantik ise, mantığa ve matematiğe aittir ve dolayısıyle bu şekilde bir semboller teorisi öngörülmüş olur.

S. terimi, bugünkü anlamına yakın anlamda ilimler sınıflamasında bir yeri olmak üzere, ilk defa John Locke (1632 - 1704) tarafından kullanıldı. Ancak iki yüz yıl sonra C. S. Peirce (1839 - 1914) işaretlerin incelenmesi konusunda çalışmalar yaptı. XX. yüzyıl başında F. de Saussure'ün S.'in varlığı yönünden katkıları, 1940'lardan itibaren, bu alanda birçok eserlerin doğmasına zemin hazırladı: E. Buyssens'in *Le Langage et les Discours* (Dil ve Nutuklar), Ch. Morris'in *Signs, Language and Behavior* (İşaretler, Dil ve Davranış), Roland Barthes'in *Eléments de Sémiologie* (Semiolojinin Unsurları)'si vs. gibi.

S. alanında, dile verilen yere göre, başlıca iki temâyül ayırt edilmektedir. Peirce ve Morris tarafından temsil edilen ilki, dili daha umumî bir kadro içine yerleştirir. Bu görüşün temsilcilerine göre, işaretler de "dénotatum"larıyla (belirtilen nesne) birlikte var - oluşla ilgili bir ilişkiye sahip olan belirtiler (meselâ, dumanın ateşle birlikte bulunması); "dénotatum"larla birlikte, benzerlik ilişkisine sâhip olan ikonlar (meselâ, imajlar) ve ilişkinin tamamen anlaşmaya, uzlaşmaya dayandığı senboller (meselâ, millî bayrak) olmak üzere, üçe ayrılır. Dil de ancak senbol örneklerinden biridir; öteki işaretler arasında imtiyazlı hiçbir yeri yoktur. İnsan ilimlerinden kaynaklanan ikinci temayülde de, bütün öteki işaretlerin, dilin imajına eklenmiş olduğu kabul edilir. Tabiî dilin istisnaî ve belirleyici bir yeri vardır. İnsanın haberleşmesinin bütününe dilin yansıması, S.'in konusunu teşkil eder. Bununla beraber, S. teriminin kullanılışı, daima kesin ve belirli değildir. Dar anlamda S., var - olan işaret sistemlerinin listesini yapmayı, genel bir teori ortaya koymayı (meselâ trafik işaretleri, mors sistemi, yazı vb. gibi) araştırır. Geniş anlamında ise, insanla ilgili her türlü faaliyetin, anlamını belirttiği prensibinden hareket edilir (insan *senbol kullanan* bir hayvandır gibi); S.'in alanı bütün insan ilimlerinin alanıdır. Şimdiki hâlde, ancak bütün işaretlerle uğraşan tek bir ilimden çok insan ilimlerine birbiri ardınca işleyen, daha ziyâde bir S. kavrayışından söz edilebilir.

SEMİZ ALİ PAŞA: bk. ALİ PAŞA, Semiz.

SEMİZLİK, vücudu orta derecede yağlı ve sağlığı yerinde olan fertlerin durumudur. Üstün yapılı bütün organizmalarda, gerektiğinde kullanılmak üzere bir miktar yedek yağ birikimi bulunur. Omurgalıların çoğunda olduğu gibi insanlarda da organların çalışması için mutlaka gerekli olmayan bir yedek yağ birikimi vardır. Bu yedek yağ, gereğinden fazla alınan besinlerden ileri gelir. Sürekli olarak alınan besin, harcanandan çoksa, yeter yağ birikimi artar ve vücut çizgileri yuvarlaklaşır. Bu yağ oranı bazı fizyologlara göre vücut ağırlığının % 5 - 10'u kadarsa S. vardır. Bu sınır aşıldığı taktirde şişmanlık ortaya çıkar.

SEMİZOTU, hemen her yerde yetişebilen otsu bir bitki. S.'nun yaprakları etli, boyu küçük, çiçekleri sarı, tohumları gayet küçük ve siyahtır. Daha çok sıcak ülkelerde yetişen 15 kadar çeşidi vardı. En makbul S., Istanbul ve dolaylarında yetiştirilen büyük yapraklı "frenk semizotu"dur. Nisan ayı ortalarından ekim sonlarına kadar yetiştirilen S.'nun mayıs - haziran aylarında yetişeni çok beğenilir. S.'nun tarkibinde bir tür asid bulunduğundan tadı biraz mayhoştur. C vitamini ve demir bakımından çok zengindir.

SEMİZOTUGİLLER, iki çenekli, üst yumurtalıklı, çiçekli, ayrı taçyapraklı bir bitki familyası. Bahçede veya saksıda, genellikle süs için yetiştirilen bitkilerdir. On sekiz cins ve beş yüzden fazla türü vardır. Buruşuk ve karışık biçimli yapraklarının sapları kısadır. Boru biçimli çiçeklerinin yaprakları sarı, beyaz, pembe, veya mor olur. Kelebekler ve pulkanatlılar tarafından tozlarının taşınmasıyle döllenirler. S.'in en çok bilinen türü semizotudur.

SEMOY veya SEMOIS, Belçika ve Fransa'da akan bir nehir. Meuse nehrinin kolu. Uzunluğu 198 km'dir. Belçika'da Luxembourg'dan doğar. Chiny ve Bouillon'dan geçer. Rulles ve Vierre kollarını alır.

SEMPATALJİ: bk. SENPATALJİ.

SEMPATEKTOMİ: bk. SENPATEKTOMİ.

SEMPATİK : bk. SENPATİK.

SEMPATİKOLİTİK : bk. SENPATİKOLİTİK.

SEMPATİKOTERAPİ : bk. SENPATİKOTERAPİ.

SEMPATİKOTONİ : bk. SENPATİKOTONİ.

SEMPATOM : bk. SENPATOM.

SEMPÉ, Jean - Jacques (Bordeaux 1932), Fransız karikatüristi. Her şeyi ve özellikle Paris'in günlük hayatını empresyonist bir hafiflikle çizen S., karikatürlerini L'Expresse haber dergisinde düzenli olarak yayınladı. "Paris Match" ve "Marie Claire" dergilerinde de eserleri yayınlandı. Koleksiyon hâlinde çıkan karikatürlerinin birkaç derlemesi şunlardır: *La société Manipulée* (İşlenmiş topluluk), *Saint - Tropez, Carlino Caramel.*

SEN GOTAR MEYDAN MUHÂREBESİ, 1 ağustos 1664'te Sen Gotar (Alm. Sankt Gotthard) yakınında Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Köprülü - zâde Fâzıl Ahmed Paşa kumandasındaki Türk Osmanlı ordusu ile Mareşal Kont Montecuculli kumandasındaki Almanya imparatorluk ordusu arasında geçen mühim ve büyük meydan muhârebesi. Muhârebeyi hazırlayan savaş ve siyasî şartlar için bk. MEHMED IV.

Fâzıl Ahmed Paşa, vaktiyle uzun müddet Türkler'in elinde bulunan Viyana ile Budin (Budapeşte) arasındaki en mühim kale olan Yanıkkale'yi (Almanca: Raab, Macarca: Györ) fethetmek üzere kuzeye doğru ilerledi. Yolu üzerindeki Küçük Komorn, Egerseg, Peleşke, Egervar, Kemendvaı, Kapornak kalelerini kolayca zabtetti. Yanıkkale önlerine geldi. Başkumandanı von Strozzi'nin ağır zâyiat vererek maktul düşmesinden sonra ümitsizliğe kapılan İmparator, Köprülü - zâde'den sulh istemişti. Bir vakit önce Girit'e gitmek isteyen Sadrâzam sulh teklifini esas itibariyle kabûl etmekle beraber, sulh muâhedesi imzalanıncaya kadar savaşı durdurmıyacağını bildirdi; yâni mütarekesiz sulh istedi. Sulh şartlarını daha iyi dikte edebilmek için de, Yanıkkale'yi fethetmek ve Viyana'yı çok yakından tehdid etmek fikrindeydi.

Köprülü - zâde ve kurmayları, batı tarafından taarruza geçilerek Yanık'ın düşürülmesine karar verdiler. Bunun için batıya doğru Raab (Raba) suyunu geçmek icâb ediyordu. Kale, Küçük Alföld ovasından döğülecekti. 27 temmuzda Raab suyuna varan Türkler, suyu geçmiye hazırlanırlarken, imparatorluk ordusu da Viyana'nın yanı başında olan Küçük Alföld ovasına girmişti. Suyun karşısında bulunan düşman, uzaktan Türkler'i ve hareketlerini dikkatle tâkıyb ediyordu. Başkumandan Mareşal Kont Montecuculli, selefi olan başkumandanın az bir müddet önce büyük bir bozguna uğrıyarak hayâtını kaybettiğini unutamayacak ve bundan ders alacak derecede akıllı bir askerdi. Esâsen savaşın kaderi, imparatorluğun taht şehri olan Viyana'nın istikbaliyle doğrudan doğruya ilgiliydi. Ne bahasına olursa olsun Viyana'yı ve onun kapısı Yanıkkale'yi savunmak gerekiyordu. Aksi takdirde imparator, Erdel prensi gibi, padişahın alelâde bir tâbii derekesine düşebilirdi. 30 temmuzda iki ordu, Saint Gotthard kasabacığının yakınlarında, âdetâ karşı karşıya denecek şekilde mevzilenmiş bulunuyorlardı. İki taraftan top ateşi de başlamıştı. Mutaarrız olan Türk ordusunun suyu geçip meydan muhârebesi vermesi icâb ediyordu. Düşmanın bu derece yakınında suyu geçmek büyük bir problem olmakla beraber Köprülü - zâde bunu yapmıya mecburdu. Aksi takdirde düşmanın önünden çekilmiş, muhârebeyi kabûl etmemiş olacak ve Almanya'ya dikte etmeyi ümid ettiği sulh şartlarını kabûl ettirmiyecekti. Almanya için de bir başarısızlık, bütün Avrupa'da "imprenable = düşürülemez" (Hammer, XIX, 23b) olarak tanınan Uyvar'ı kolaylıkla alan Türkler'e, en büyük tâvizler vermeyi icab ettirebilirdi.

Hammer'in XIX. cildi sayılan *Atlas*'ın XXIX. yaprağına göre imparatorluk ordusunun durumu şöyleydi: Merkeze Alman hükümdarcıklarından Waldeck Prensi kumanda ediyordu. Orta kanadın atlı alaylarının başında gene Alman hükümdarlarından Holstein Dukası, piyâde tümenlerinin başında da 4 Alman hükümdarı, Sulzbach, Durlach, Nassau ve Kielmansegg margravları (markileri) bulunuyordu. Sağ kanadın başında Alman hükümdarlarından Baden Margravı vardı. Bu kanadın süvarisine Başkumandan Montecuculli'nin oğlu, piyâdesine de Alman hükümdarlarından Lorraine dukası Charles kumanda ediyordu. Diğer kumandanlar süvari generalleri Sporck, Rappach, piyâde generalleri Spick, Pio, Tasso, Schneidau, Sparr idi. Sol kanadı, İmparator'u Türkler'e karşı desteklemek üzere XIV. Louis'nin gönderdiği Fransızlar teşkil ediyordu. Kanat kumandanı General de Coligny idi. Fransız piyâdesine Feuillade Dukası, süvarisine de Orgeneral Beuvezé kumanda ediyordu. Topçu kuvvetleri, kanatların önünde, Raab suyunun hemen kıyısında yerleşmişti. Alman - İtalyan topçusuna General Fugge kumanda ediyor, Fransız topçusu, imparatorluk topçusunun doğusunda yer alıyordu.

Türk ordusunun öncüsüne Gürcü Mehmed Paşa, İsmail Paşa, Sadrâzam'ın kayınbirâderi olan Kaplan Mustafa Paşa kumanda ediyordu. Sağ kanatta Rumeli, solda Anadolu tımarlı sipahileri, merkezde Kapıkulu askeri yer almıştı.

Uzun araştırmalardan sonra 4 atlının yanyana geçebileceği bir köprünün kurulmasına müsait bir yer bulundu. Ancak Bosna beylerbeyisi İsmail Paşa, 5 000 askerle geçtikten sonra köprü çöktü. Düşman, beklemediği bu olay karşısında derhal 5 000 Türk askerine karşı taarruza geçti. 1 ağustos 1664 cuma günü sabah saat 9'du. Köprülü - zâde, yeni bir köprü kurdurup ancak 5 000 asker daha karşıya geçirebildi. Koca Osmanlı ordusu işte bu 10 000 askerle imparatorluk ordusu arasında geçen muhârebeyi, karşı yakadan seyretmekle iktifa etti. Yapılacak fazla bir şey yoktu. Serdâr-ı Ekrem, top ateşi bile açtıramıyordu. Çünkü 10 000 Türk'le altı misli kuvvette olan düşman, karmakarışık durumdaydı. Saat 4'e kadar 7 saat süren muhârebe, pek kanlı geçti. Serdâr-ı Ekrem, birkaç defa köprü kurdurup takviye geçirmek istediyse de, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurla taşan Raab suyu ve düşman topçusunun ateşi buna müsaade etmedi. İsmail Paşa, yarı yarıya yeniçeri ve tımarlı sipâhîsi olan karşıya geçmiş birliklerini çok iyi sevk ve idâre etti. Düşmanın ileri karakollarını imha ettikten sonra Başkumandan Montecuculli'nin bulunduğu düşman orta kanadına girdi. Burada 3 piyâde ve 1 süvari alayından müteşekkil bir Alman tümenini tamâmen yok etti. Mukkestorf köyünü zabtederek bu köye sığınmak istedi. Yeniçeriler, köyü tahkime çalıştılar. Montecuculli, köyü Türkler'den almak için 3 piyâde ve 1 süvari alayından kurulu yeni bir tümen daha sevketti. Ancak ağır zâyiat veren tümen, köyü alamıyarak ric'at etti. Başlarındaki general, Türkler'e esîr düştü. 10 000 Türk'ün Montecuculli'nin çadırına birkaç metre yaklaşması üzerine Almanlar, telâşa düştüler. Kurmaylarının Montecuculli'ye, Sadrâzam'ın yağmur diner dinmez karşıya yeni birlikler geçirdiği takdirde imha edileceklerini, buna meydan vermemek

üzere ric'at edilmesini söylemeleri, durumun vahametini gösterir. Ancak Montecuculli, bu tavsiyeye aldırış etmediği gibi, 10 000 Türk'ün imha edildiği 7 saat içinde Sadrâzam da karşıya takviye geçirmek imkânını bulamadı. İsmail Paşa, düşman arasına karışmış birlikleri üzerindeki kumanda imkânını kaybetmişti. Türk tımarlı sipahisi, düşmanın orta kanadının en içerlerine kadar girmişti ki, Montecuculli, 3 piyâde ve 2 süvari alayıyla 3 000 civarında olan bu sipahileri iki taraftan çevirtti. Diğer taraftan Baden Prensi, Mukkestorf köyünü aldı. Köyden çıkartılan Yeniçeriler, kaçmak üzere Raab suyu geçitlerine can attılar. Bu durumda Köprülü-zâde, düşmanın sağ ve sol kanatları karşısından suyu geçmek için son bir teşebbüs yaptı. Fakat ilk geçen askerin yaprak gibi döküldüğünü ve netice alamıyacağını görünce vazgeçti. Eski sadâret kaymakamı olan Vezir İsmail Paşa ve bütün tımarlı sipahiler şehîd oldu. Suyu gerisin geriye geçmek isteyen yeniçerilerin büyük kısmı boğuldu. Pek azı yüzerek kurtulabildi. Bu sûretle 10 000 kadar Türk şehîd düştü.

15 Türk topu da sulara kapılıp sürüklendi. Düşman zayiatının, Türkler'inkine eşit olduğu tahmin edilmektedir. Her halde 10 000'den az bir zayiat tahmin etmek imkânsızdır. Ölenler arasında Nassau Kontu, Kont Karl von Brafonstorf, Kont Fucher gibi Alman hükümdar ve generallerinin bulunması bunu gösterdiği gibi, Fransız asılzâdelerinden birçoğu da aynı âkıbete uğramıştır (Ricaut, II, 596-8).

10 000 kişilik bir Türk müfrezesi ile yapılan, bu müfrezenin imhası, fakat karşı tarafın da en az aynı derecede zayiat vermesiyle neticelenen bu muhârebe, bazı Avrupa eserlerinde büyük bir zafer şeklinde gösterilmekteyse de, bir zafer olarak kabûl edilebilmesine imkân yoktur. Her halde Köprülü-zâde'nin bir müddet önce Yenikale meydan muhârebesinde büyük imparatorluk ordusunu bozması ve imparatorluk başkumandanının muhârebe meydanında kalmasıyla mukayese edilebilecek bir ehemmiyet arzetmemektedir.

Kont Montecuculli'nin hâtıralarında, Köprülü-zâde'nin düşmanla karşı karşıyayken suyu geçmek istemesi askerlik bakımından tenkid edilmekte, fakat karşıya geçen birliklerin vuruşmaları "takdire, hattâ hayrete değer" şeklinde tavsif olunmaktadır. 60 Hıristiyan general ve asılzâdesinin öldüğü, hattâ muhârebenin ilk saatlerinde karşıya geçen Türk birliğinin muzaffer olup birçok düşman alayını imha ettiği de itiraf edilmektedir. İmparatorluk Başkumandanı bunu, kendi ordusunda ikmal işlerinin çok başıbozuk, Türkler'deyse mükemmel olduğu şeklinde izah etmektedir.

Köprülü-zâde, muhârebeden sonra daha 6 gün Raab suyunun kenarında bekleyip düşmanın karşıya geçmesini ümid ettiyse de, Montecuculli, böyle bir çılgınlığa kalkışmadı. Bilâkis sulh istedi. Bunun üzerine Serdâr-ı Ekrem, 80 km güney-batıda İstolni-Belgrad'a gelerek burada ordugâhını kurdu. 15 000 Anadolu tımarlısı getirterek, ordunun zayiatını telâfi etti. Sonra hızla Estergon'da Tuna'yı geçerek bugünki Çekoslovakya topraklarına girdi ve tekrar Uyvar'a yaklaşmıya başladı. Ancak Türk ordusunun zayiatını telâfi etmiş olduğunu haber alan ve kendi zayiatını telâfi edemiyen düşman, 10 ağustosta Vasvar kasabasında esasları kararlaştırılan sulhu derhal imparatora tasdik ettirerek Serdâr-ı Ekrem'e yolladı.

Bu seferde Eflâk voyvodası Prens Grégoire, Köprülü-zâde'nin emriyle, Erdel'in Leva şehrinde bütün Orduy-ı Hümâyûn'un önünde bir meydan dayağı yemişti. Suçu, getirdiği birliklerin askerî talim ve terbiyeden tamamen mahrum başıbozuklar olmasıydı (Galland, I, 16, not 8). Gene bu seferde Orduy-ı Hümâyûn içinde Türk kılığıyla dolaşan ve Türkçe konuşan bir Alman casusu yakalandı. Casus olduğunu itiraf etti. Bunun üzerine Köprülü-zâde'nin emriyle ordunun bütün birlikleri kendisine gösterildi ve daha başka görüp öğrenmek istediği birşey varsa bu arzusunun da yerine getirileceği, yalnız gördüklerini aynen imparatoruna anlatması söylendi (Galland, I, 172-3). (Y. Ö.)

SEN PETERSBURG (Fr. Saint Pétersbourg), yani Aziz Petrus şehri. 1712-1918 yıllarında Rus imparatorluğunun başkenti olan şehir 1914'e kadar bu adı taşımış 1914-1924 yıllarında Petrograd adını almıştır. Şimdi de Leningrad (b. bk.) adını taşır.

SENÂÎ, Hakîm Ebu'l-mecd Hasan Mecdûd b. Âdem (Gazne 1072? - Gazne 1131 veya 1150), Fars edebiyatında tasavvûfî mesnevî tarzının öncüsü, büyük şair. Babası Âdem'in, Gazneliler'den III. Mes'ûd'un (saltanatı: 1099-1114) veziri Sıkatü'l-mülk'ün adamlarından olduğu sanılmaktadır. S., sağlam bir tahsil gördü. Onun saraya intisâb ettiği ve çeşitli kasîdeler yazdığı, külhanda kalan "Lây-hâr" lakaplı bir meczûba rastladıktan sonra, meddahlıktan ve dünyevî emeller peşinde koşmaktan vazgeçerek Horasan'a gittiği ve orada büyük mutasavvıflarla karşılaştığı, bu arada Ebu Yûsüf-i Hemedânî'ye (ölm. 1140) intisâb ettiği, ondan sonra Hacc'a gittiği ve tasavvûfî, ahlâkî eserler verdiği yolundaki kanaatlar yaygınsa da, eserleri karşısında bunları kabûl etmek imkânsızdır. Çünkü o, hayatının sonuna kadar birçok kimseye methiyeler yazmakta devam etmiştir. Bu yönden, hayatının başıyla sonu arasında bir farklılık yoktur. Beri taraftan eserlerinde görülen tenakuzları ve dengesizlikleri, hayatını iki safhaya bölen bir rûhî tahavvülden ziyade, gençliğinde geçirmiş olduğu, kaynaklarda zikri geçen bir ruh hastalığına bağlamak daha uygundur.

S., Gazne hükümdârı III. Mes'ûd ve Behrâm Şâh (saltanatı: 1117-1153) ile bâzı devlet büyüklerine, hayâtı boyunca kasîdeler takdim etti. Bununla beraber; onu, dostu Muhtârî-i Gaznevî (ölm. 1141?) gibi bir saray şâiri saymamız mümkün değildir. Ya kendisi, hükümdar ve vezirlerden şahsen uzakta kalmış; yahut onlar, ona meclislerinde yer vermemişlerdir. S., hayatının her devresinde, ikinci sınıf insanların umûmiyetle kadıların himâyesinde yaşadı. Gençliğinin en olgun çağlarında Belh'e gitti. Bu seyahat onun hayatında büyük bir merhaledir. 1101-1102 tarihlerinde *Kârnâme-i Belh*'i orada yazdı. Bu tarihlerde babası hayattaydı. Onun tavsıyesiyle, Es'ad-i Herevî'ye müracaat ederek aynı zamanda onun şâir olan oğlu genç Hasan'ın hizmetine kabûl edildi. Uzun bir zaman bu şehirde kaldığı söylenebilir. S., buradan Serahs'a gitti. Tekrar Gazne'ye döndü. Meşhur şâir Mes'ûd-i Sa'd'in (ölm. 1121) şiirlerini toplayarak dîvânını tertîb etmesi, bu zamana rastlar. Tekrar Belh'e gittiyse de başta veliyyinîmeti Es'ad-i Herevî olmak üzere birçok Belh'liyi hicv etmesi üzerine, 1112 yıllarında, hakaretle Belh'ten çıkarıldı. Serahs'a gitti. Horasan'ın çok zengin ve çok kerim kadısı Muhammed b. Mansûri's-Serahsî'nin himâyesine girdi ve *Seyrü'l-ibâd ilâ'l-me'âd* adlı mesnevisini, onun adına yazdı. Bu arada Herât, Nîşâbûr ve muhtemelen Merv'e gitti. 1127'ye kadar, bu Horasan şehirlerinde kalan S. tekrar Gazne'ye döndü. Dostlarından olan kadı Hâce Amîd Ahmed b. Mes'ûd-i Tîşe, kendisine bir ev tahsis ettiği gibi

bütün geçim masraflarını da karşıladığından, ömrünün son senelerini huzur ve rahatlık içinde geçirdi; şiirlerini toplamak ve onları yeniden gözden geçirmek imkânını buldu. Bu meyanda *Hadîkatü'l-hakîka ve tarîkati'ş-şerî'a* adlı eserini tamamlamaya çalışırken müsveddelerini elde eden düşmanları, onu kâfirlik ve mülhidlikle suçladılar. Seyyid Tâhirü'l-Hüseynî vâsıtasıyle müsveddelerini alan S., bunları Bağdad'ta bulunan Bûriyâger şöhretiyle tanınan Burhânü'd-dîn Ebu'l-Hasan Aliyyi'l-Gaznevî'ye göndererek bu sözlerin Ehl-i Sünnet akıydelerine muhâlif olmadığına dair Bağdad ulemâsından fetvâ istihsâl etti. Artık ihtiyarlayan S., son yazılarını *Hadîkatü'l-hakîka*'ya bir önsöz yazan Reff'in ifâdesine göre 8 mayıs 1131'de veya tekrarlanmış diğer bir kuvvetli kanaate nazaran 1150 târihinde öldü.

Mezhep yönünden şiirlerce onun öteden beri büyük bir şiî kabûl edilmesine rağmen, sünnîliğini iddia edenler de vardır.

Devrinin bilgilerini ve mevcut ilimleri incelikleriyle bilen S., çok iyi yetişmiştir. Keskin bir zekâsı, fevkalâde bir hiciv kabiliyeti vardı. Ölünceye kadar devrinin hükümdâr ve devlet büyüklerini öven kasîdeler yazmasına rağmen, belki bu sebeple sarayda kalamadı. Riyâkâr dervişlere, değersiz âlimlere hücûm ederek, onları hicvetmiştir. Bazı şiirlerinde başından geçtiği tahmin olunan çirkin macaraları anlatmaktan geri durmamıştır. Dînî naslara âdetâ karşı çıkan şathiyyelerini "kalenderiyyât" adı altında dîvânına almaktan çekinmemiş ve böylece daha sonraki İran şâirlerine bu yolda örnek teşkil etmiştir. Burada S.'nin birçok Fars şâirleri gibi Türk düşmanlığına da işaret etmek lâzımdır: Bir kısım şiirlerinde Türklere hakaret etmiş ve bizi "müstevlî" diye vasıflandırmıştır.

S., İran edebiyatında bir merhaledir. İlk uzun tasavvufî mesnevîyi yazmak sûretiyle, Attâr ve Mevlânâ gibi büyük sûfî şâirlere, o sahâda örnek olmuştur. Başlangıçtaki kasîdelerinde Unsurî ve Ferruhî'yi taklid eden S.'nin, Fars şiirinin üslûp değişikliğinde, yenilenmesinde ve çeşitlerinin çoğalmasındaki rolü, çok mühimdir. Bu sebeple onun, İran edebiyatındaki te'siri, hem geniş ve hem çok devâmlı olmuştur. Hikmet ve tasavvuf kültürüyle, dînî düşüncelerle, zühd ile, vaız ve nasîhatla ve öğretici temsillerle dolu şiirleri, sağlam ve tatlı bir dille yazılmıştır. Bunların çoğu, tasavvufun inceliklerini, İlâhî aşkı ve insan rûhunun derinliklerini ifâde eder. Kendi fikirlerini isbat için, aklî kıyâs ve istidlâllere baş vurmuştur. Çeşitli ilimlerin terimlerine yer verdiği sözlerinde, âyet, hadîs, kısas ve sâireye pek çok işaret verdır. Bundan dolayı, S.'nin şiirlerini anlamak için, şerh ve tasvîre lüzum vardır. Fars edebiyatında, bir çığır açan S.'nin şiirlerindeki kuvvet ve insicâm, sağlam bir sûrette seçilmiş ve kullanılmış yeni yeni kelime ve terkipler, kudretli şâirlerin bile onu, taklîd etmelerini güçleştirmiştir. Belli başlı eserleri şunlardır:

1 — *Dîvân:* Kasîde, gazel, kalenderiyyât, terkîbibend, terciibend ve kıt'alardan mürekkeptir. S.'nin dostları ve talebeleri, elde edebildikleri şiirleriyle kendisinden sonra bu eseri tamamlamaya çalışmışlardı. Bazı eski dîvân nüshalarında şiirler, mevzularına göre, bölümlere ayrılmıştır. S.'nin şiirlerine, başka şiirlerin de karışmış olması, ihtimal dahilinde görülmektedir. Bu eser, 1962 yılında M. Razavî tarafından Tahran'da neşredilmiştir.

2 — *Kârnâme-i Belh:* S.'nin gençliğinde, Belh şehri ileri gelenlerinin yaptıklarını anlatmak ve onları tenkid etmek maksadiyle yazdığı 497 beyitlik küçük bir mesnevîdir.

3 — *Seyrü'l-ibâd ilâ'l-me'âd:* 770 beyitlik tasavvufî küçük bir mesnevîdir.

4 — *Hadîkatü'l-hakîka ve tarîkati'ş-şerî'a:* S.'nin, hayatının sonunda tamamlamaya çalıştığı, fakat bitiremediği, mühim eserlerinden biridir. 10 bin beyit kadar tutan bu tamamlanmamış eser, on bâba bölünmüş ve her bâbda İslâmî ve tasavvufî bir mevzû, temsil ve hikâyelerle işlenmiştir. İran edebiyatında yazılan tasavvufî mesnevîlerin ilk nümûnesidir. Bunu, Mevlânâ çok sevdiğinden, oradaki mevzûların çoğunu, *Mesnevî*'sine almıştır. S.'nin, birkaç küçük mesnevîsi daha vardır. (H. A. Dırıöz)

SENAILLE, Jean Baptiste (Paris, 1687 - Paris, 1730), Fransız viyolonisti. Queversin, Baptiste Anet ve Vitali'nin öğrencisi olan S., aş. yu. 1720'den itibaren Paris'te saray orkestrası üyesi olarak çalıştı. Besteci olarak İtalyan ve Fransız tarzını uzlaştırmaya çalışarak, Fransız kemancılığına tesirde bulundu. Keman çalma sanatında derin bilgiye sahip olduğunu gösterdi. Yalnız keman için 50 sonat bırakmıştır.

SENANAYAKE, Don Stephen (1884 - Colombo 1952), Seylanlı devlet adamı. Çeşitli hizmetlerde bulunduktan sonra tarım bakanlığına getirildi; on yıl kadar bu görevde kaldı. Daha sonra danıştay başkanlığına getirildi. S., koyu bir İngiliz dostuydu. Ülkesinin İngiltere'nin yanında II. Dünya Savaşı'na girmesinde rol oynadı. Savaştan sonra Seylan'ı bağımsızlığa kavuşturmak için çalıştı. 1947'de başbakan oldu. Halkın büyük sevgisini kazandı, 1948'de Seylan'ı bağımsızlığa kavuşturunca "ülkenin babası" olarak tanındı.

SENANAYAKE, Dudley Shelton (Colombo 1911 - Colombo 1973), Seylan'lı devlet adamı. Don Stephen S.'nin oğlu. İngiltere'de hukuk tahsil ettikten sonra, ülkesine döndü, çeşitli görevlerde bulundu. 1947'de, babasının hükûmetinde tarım bakanlığına getirildi. 1948'de Don Stephen S. ölünce, başbakan oldu. Savunma ve dışişleri bakanlıklarını da üzerine aldı. 1953'te başbakanlıktan ayrıldıysa da siyasî hayatına devam etti. 1958'de Birleşmiş Millî Parti'nin lideri olarak gelecek seçimler için hazırlanmaya başladı. Ancak partinin bu seçimi kaybetmesi üzerine muhalefete geçti. Beş yıl süreyle partisinin durumunu kuvvetlendirmek için çalıştı; 1965 seçimlerini kazanınca yeniden başbakan oldu. Savunma ve dışişleri bakanlıklarını da üzerine aldı. Başbakanlık ve dışişleri bakanlığını 1970'e kadar yürüttükten sonra iktidardan düştü.

SENANCOUR, Étienne Pivert de (Paris, 1770 - Saint Cloud, 1846), Fransız yazarı. Papaz olmasını isteyen babasının ısrarından kurtulmak için İsviçre'ye kaçtı. Orada Alp dağlarında gördüğü baş döndürücü tabiat güzellikleri, heyecanlı ve kararsız gençliğini etkileyerek, ruhunda hayalciliği ve kötümserliği oluşturdu. Rousseau'nun sosyal teorilerinin etkisi altında *Rêveries sur la Nature Primitive de l'Homme* (İnsanın İbtidaî Tabiatı Hakkında Hülyalar) başlıklı ilk eserini yazdı. Bu eser, kötümserlik, kadere inanış ve ümitsizlikle doludur. 1804'te *Obermann* başlığı altında yazdığı bir roman'da da bu acıklı düşüncelerini dile

getirmiştir. S., İmparatorluğun yıkılmasından sonra siyasete döndü. Bonaparte ve Viyana kongresiyle ilgili kısa araştırmalar yayınladı. Chateaubriand'ın *Le Génie du Christianisme* (Hıristiyanlığın Dehâsı) adlı eserini çürüten tenkidler hazırladı. Başlıca eseri olan *Obermann* çok parlak üslûbu, canlı tarifleri ve tabiat güzelliklerinin yazara ilham ettiği heyecan bakımından değerlidir.

SENARMONT, Henri Hureau de (Broue 1808 - Paris 1862), Fransız fizikçisi. Aynı zamanda mineroloji mutehassısı olan S., maden mühendisi olarak Madenler okulunda idareci olarak çalıştı. Polarize ışığın madenlerin sathındaki yansımasını, kristallerin optik özellikleri üzerinde çalıştı ve bir yansıma nazariyesi ortaya attı.

SENATO, İstişari, ve daha çok teşrîî fonksiyonları olan meclis. Kelimenin aslı Latince "senatus"tur, ihtiyarlar meclisi anlamına gelir. Eski Roma'da S., devletin en yüksek konseyi idi. Atinalılar'ın "aeropagus"ları da bir bakıma Roma S.'suna benzer.

Cumhuriyet S.'su : S. Türkiye'de 1961 anayasası ile kurulmuştur. "Cumhuriyet S.'su" adı altında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iki kanadından birini teşkil eder (Anayasa Md. 63). Genel oyla seçilen yüz elli üye ile, cumhurbaşkanınca seçilen on beş üyeden kurulur. Ayrıca, 13 aralık 1960 tarih ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan Millî Birlik Komitesi başkanı, üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetmeksizin, Cumhuriyet S.'su'nun tabiî üyeleridir. Tabiî üyeler de, Cumhuriyet S.'su'nun diğer üyelerinin tâbi oldukları hükümlere bağlıdırlar. Ancak, haklarında, Anayasa'nın yeniden seçilme ile ilgili 73. maddesinin ve geçici 10. maddesinin hükümleri uygulanmaz, yâni S. üyelikleri dâimîdir (Anayasa Md. 70).

Kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış bulunan ve milletvekilliğine seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet S.'su'na üye seçilebilir. Cumhurbaşkanınca seçilecek üyeler, çeşidli alanlardaki seçkin hizmetleriyle tanınmış ve kırk yaşını bitirmiş kimselerden olur. Bunlardan en az onu bağımsızlar arasından seçilir (Anayasa Md. 72).

Millet Meclisi seçimlerinde seçmen olan her Türk, Cumhuriyet S.'su seçimlerinde de oy kullanır (Anayasa Md. 71).

Üyelik süresi ve yenilenme : Cumhuriyet S.'su üyeliğinin süresi altı yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir. Cumhuriyet S.'su'nun genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinden üçte biri, her iki yılda bir yenilenir (Anayasa Md. 73). Millet Meclisi genel seçimlerinin yapılacağı yıla rastlayan yenileme seçimleri Millet Meclisi genel seçimleriyle birlikte; rastlamayanlar ise genel seçimlerden sonra gelen ikinci yılda genel seçimler için kanunun belirttiği ayda yapılır (Md. 73 fk. 3). Seçimlerin, 74. maddeye göre geri bırakılması veya 69. yahut 108. maddeye göre yenilenmesine karar verilmesi hâlinde, Cumhuriyet S.'su'nun yenileme seçimleri de Millet Meclisi seçimleriyle birlikte yapılmak üzere, geriye bırakılmış veya öne alınmış olur (Md. 73. fk. 4). Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin süresi biter veya bu üyeliklerde herhangi bir sebeple boşalma olursa, cumhurbaşkanı bir ay içinde yeni üyeleri seçer. Boşalan bir üyeliğe seçilen kimse, yerine seçildiği üyenin süresini tamamlar (Md. 73, fk. 5 ve 6). Cumhuriyet S.'su'nun, genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin yenilenmesi hakkındaki 73. maddenin ikinci fıkrası hükmünün uygulanmasını sağlamak için, bunların seçiminden iki yıl sonra yapılacak seçimlerde yenilenecek olanları tesbit etmek üzere, bu seçimden iki ay önce adçekmeye başvurulur. Dört yıl sonra yapılacak seçimle yenilenecek olan üyelerin tesbiti için, aynı esasa uyularak ad çekilir; ancak, ikinci yıl sonunda seçilmiş olan üyeler bu adçekmeye girmez. Cumhuriyet S.'su Başkanı hakkında bu adçekme işlemi uygulanmaz (Anayasa, geçici Md. 10).

Dokunulmazlığın ve üyeliğin düşmesi : Cumhuriyet S.'su üyeleri de, yasama dokunulmazlığını hâizdir (Anayasa, Md. 79). Üyelik sıfatı; üye seçilmeye engel bir suçtan dolayı kesin hüküm giymek, çekilmek, kısıtlanmak, üyelikle bağdaşmayan bir hizmeti kabûl etmek, izinsiz, özürsüz ve aralıksız olarak meclis çalışmalarına bir ay katılmamak yüzünden üyeliğin düştüğü S.'ca karara bağlanmış olmak hâllerinde sona erer (Anayasa, Md. 80).

Kanunların teklifi ve görüşülmesi : Cumhuriyet S.'su üyeleri kanun teklif etmeğe yetkilidir (Anayasa, Md. 91). Kanun tasarıları ve teklifleri, önce, Millet Meclisi'nde görüşülür (Md. 92 fk. 1). Millet Meclisi'nde kabûl, değiştirilerek kabûl veya reddedilen tasarılar ve teklifler Cumhuriyet S.'su'na gönderilir (fk. 2). Millet Meclisi'nde kabûl edilen metin, Cumhuriyet S.'su'nca değişiklik yapılmadan kabûl edilirse, kanunlaşır (fk. 3). Cumhuriyet S.'su kendisine gelen metni değiştirerek kabûl ederse, ancak Millet Meclisi'nin de bu değişikliği benimsemesi hâlinde, metin kanunlaşır (fk. 4). Millet Meclisi, Cumhuriyet S.'su'ndan gelen metni kabûl etmezse, her iki meclisin ilgili komisyonlarından seçilecek eşit sayıda üyelerden bir karma komisyon kurulur. Bu komisyonun hazırladığı metin Millet Meclisi'ne sunulur. Millet Meclisi, karma komisyonca veya Cumhuriyet S.'su'nca veya daha önce kendisince hazırlanmış olan metinlerden birini olduğu gibi kabûl etmek zorundadır. Cumhuriyet S.'su'nda üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kabûl edilmiş olan madde değişikliklerinde, Millet Meclisi'nin kendi ilk metnini benimsemesi için, üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyu gereklidir. Bu halde, açık oya başvurulur (fk. 5). Millet Meclisi'nin red ettiği bir tasarı veya teklif Cumhuriyet S.'su'nca da reddedilirse, düşer (fk. 6).

Millet Meclisi'nin reddettiği bir tasarı veya teklif Cumhuriyet S.'su'nca olduğu gibi veya değiştirilerek kabûl edilirse, Millet Meclisi, Cumhuriyet S.'su'nun kabûl ettiği metni yeniden görüşür. Cumhuriyet S.'su'nun metni, Millet Meclisi'nce benimsenirse, kanunlaşır; reddedilirse, tasarı veya teklif düşer. Cumhuriyet S.'su'ndan gelen metin Millet Meclisi'nce değiştirilerek kabûl edilirse, beşinci fıkra hükümleri uygulanır (fk. 7).

Cumhuriyet S.'su'nca üye tam sayısının salt çoğunluğu ile tümü reddedilen bir metnin Millet Meclisi tarafından kabûlü için, üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyu lâzımdır. Bu hâlde, açık oya başvurulur (fk. 8). Cumhuriyet S.'su'nca üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile bütünü reddedilen bir metnin kanunlaşabilmesi, Millet Meclisi tarafından üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile kabûl edilmesine bağlıdır. Bu hâlde, açık oya başvurulur (fk. 9). Cumhuriyet S.'su, kendisine gönderilen bir metni, Millet Meclisi komisyonlarında ve genel kuruldaki görüşme süresini aşmayan bir süre içinde karara bağlar; bu süre, üç ayı

geçemez ve ivedilik hâllerinde on beş günden, ivedi olmayan hâllerde bir aydan kısa olamaz. Bu süreler içinde karara bağlanamayan metinler, Cumhuriyet S.'su'nca Millet Meclisi'nden gelen şekliyle kabûl edilmiş sayılır. Bu fıkrada belirtilen süreler, meclislerin tâtili devamınca işlemez (fk. 10).

Bütçenin görüşülmesi: Genel ve karma bütçe tasarıları ile millî bütçe tahminlerini gösteren rapor, mâlî yılbaşından en az üç ay önce, bakanlar kurulu tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulur (Anayasa, Md. 94, fk. 1). Bu tasarılar ve rapor, otuz beş milletvekiliyle on beş Cumhuriyet S.'su üyesinden kurulu bir karma komisyona verilir. Bu komisyonun kuruluşunda, iktidar grubuna veya grublarına en az otuz üyelik verilmek sûretiyle, siyâsî parti grublarının ve bağımsızların, oranlarına göre temsil edilmeleri göz önünde tutulur (fk. 2). Karma komisyonun en çok sekiz hafta içinde kabûl edeceği metin önce Cumhuriyet S.'su'nda görüşülür ve en geç on gün içinde karara bağlanır (fk. 3). Cumhuriyet S.'su'nca kabûl edilen metin, en geç bir hafta içinde yeniden görüşülmek üzere, karma komisyona verilir. Karma komisyonun kabûl ettiği son metin Millet Meclisi'nde görüşülür ve mâlî yılbaşına kadar karara bağlanır (fk. 4).

Üniversite S.'su: Üniversitenin üst koordinasyon ve karar organıdır. Görevi ve çalışma tarzı 20 haziran 1973 tarih ve 1750 sayılı üniversiteler kanunu ile düzenlenmiştir. Üniversite S.'su, rektörün başkanlığında, öğretim görevi başında bulunan bir önceki rektörden, rektör yardımcılarından, fakülte dekanlarından, her fakülte kurulunun kendi üyeleri arasından üç yıl için seçeceği ikişer profesörden ve üniversite veya fakültelere bağlı her yüksek okulun müdüründen kurulur S. raportörlüğünü, oya katılmaksızın, üniversite genel sekreteri yapar.

S., üniversitenin bütününü ilgilendiren kanun ve tüzük tasarılarını hazırlar ve aynı mahiyetteki yönetmelikleri yapar; üniversitenin bütününü ilgilendiren işler hakkında karar verir. Üniversitede veya fakültelerde, yetkili organların, kürsü, bölüm, enstitü, yüksek okul veya diğer kurumların kurulması, kaldırılması veya birleştirilmesi hakkındaki teklifleri inceleyerek bu hususlarda gerekli kararları alır. Seçimler hakkındaki kararlarını işleme koyar, bütçe hakkındaki teklifleri inceleyerek, bu husustaki üniversite görüşünü tesbit eder; ayrıca kanun, tüzük ve yönetmeliklerle kendisine verilen diğer görevleri de yapar. Bir imtihana bağlı olmayan fahrî akademik pâye ve unvanlar hakkında ilgili fakülte organından gelen teklifleri karara bağlar. S., üniversiteye bağlı kurumlara atanmış öğretim üye ve yardımcılarını, üniversitenin diğer kurumlarındaki öğretim, eğitim ve araştırma hizmeti ile görevlendirebilir. Fakülte organlarının üniversiteler kanunu hükmünce kesin olanları dışındaki karar ve işlemlerine yapılacak itirazlar S. tarafından incelenip karara bağlanır.

Fakültelerin S. tarafından onanmayarak bozulan işlem ve kararları ilgili organlarca yeniden incelenebilir. İkinci defa S.'ya gelen fakülte kararları S. tarafından kesin karara bağlanır. S.'nun aldığı red kararları, gerekçesi ile birlikte, ilgili fakülteye bildirilir.

Yönetmelikler, S.'nun onayından ve Resmî Gazete'de yayınlanmasından sonra yürürlüğe girer. S.'larca hazırlanan kanun ve tüzük tasarıları ise, gerekçeleri ile birlikte, Millî Eğitim Bakanlığı'na sunulur (üniversiteler kanunu, Md. 11).

Eski Roma devletinde S.: Roma'nın krallık devrinde (M. Ö. 753 - M. Ö. 509), tecrübelerinden yararlanılacak yaşlı kimselerden S. kurulmuştur. Önceleri, ancak gens reisi olan soylular S. üyesi olabiliyordu. Üyeleri kral tarafından seçilirdi. Başlangıçta yüz kişi olan üye sayısı, daha sonra, gittikçe arttırılmıştır. S., kralın bir çeşit danışma kurulu mâhiyetinde idi. Kralın, mühim bir karar almadan önce, S.'ya danışması gelenekti. Kral her ne kadar S.'nun reyi ile bağlı değildiyse de, S.'nun yine de kral ve devlet hayatı üzerinde tartışılmaz bir otoritesi vardı.

S., cumhuriyet devrinde (M. Ö. 509 - M. Ö. 27) de, soylu patrici ve halk temsilcileri olan plebi'erden müteşekkil bir danışma kurulu vasfını muhâfaza etmiş; ayrıca, çeşitli idâreciler, ve daha çok konsüller karşısında bir denge unsuru olarak ağırlık kazanmıştır. Bu devirde S. üyelerinin seçimi önce konsüllere bırakılmış, bu yetki daha sonra censor gibi başka idarecilere verilmiştir. Bu devirde, S., gerek yasama, gerek yürütme alanında mühim bir rol oynuyordu. Yasama alanında, üst idareciler (magistralar) tarafından yapılan kanun teklifleri önce S.'da görüşülüyor, daha sonra halk meclislerine götürülüyordu. Ancak, bu tekliflerin, Halk Meclisi'nden geçtikten sonra yeniden S. tarafından onaylanması gerekiyordu (auctoritas patrum). Yürütme alanında da S.'nun rolü büyüktü. Askerlik, dış siyaset, din ve mâliye konularındaki mühim kararlar, ancak S.'nun görüşü alındıktan sonra yürürlüğe konabiliyordu. Fakat, cumhuriyet devrinin sonuna doğru, S.'nun yetkileri halk meclisleri karşısında gitgide daralmaya başlamış, gerçek iktidar halk meclislerinin eline geçmiştir.

İmparatorluk (M. Ö. 27 - M. S. 476) döneminin başında, S., bir ara, yine değer kazanmış, hattâ kanun yapma yetkisini edinmiştir. Ancak kanun yapma yetkisi daha sonra imparatorların eline geçmiş, imparatorlar S.'ya danışmaya bile lüzum görmeden kanunları ve kanun kuvvetinde emirnâmeleri yürürlüğe koymuşlardır. Önceleri bu metinler sırf bir formalite icabı S. önünde okunurken, sonraları bundan da vazgeçilmiştir. Bu devirde, S.'nun yönetim konusundaki yetkileri de son derecede kısıtlanmış bulunuyordu. (E. Korur)

SENBOL (Lat. symbolum, Fr. symbole, İng. symbol), remiz, alem, misâl, timsâl, alâmet mukabilinde kullanılan, duyu organlarıyla idrâki imkânsız herhangi bir şeyi (tabiî bir münasebet yoluyla) hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas şey yahut işaret "Bayrak vatanın, terazi adaletin S.'dür".

S., müşahhas şekil ile, onun S.'leştirdiği nesne arasında tabiî ve itibarî olmayan benzetmeye dayanan, bir tekabül fikrini gerekli kılar. Başka deyişle, S., müşahhas bir nesneye veya ruhî bir unsura eklenen hissedilir bir tasavvurdur ve itibarîdir.

İlimlerde S.'ik sistemler, dilden çok daha kesin olduğu için gelişmiştir. Alelâde dilde kullanılan kelimelerin, ilmî S.'lerden daha geniş çağrışımları vardır. Dil, netice itibariyle, yalnız çok mânâlılığı kabûl eden sistem değil, aynı zamanda, bir ölçüde onu tesirli olarak kullanan bir S.'izm şeklidir.

Hususiyle H. Spencer'in (1820 - 1903) belirttiği gibi, gerçekliğe (realiteye) zıt olarak, "madde, hareket ve kuvvet terimleriyle bu türlü olayların yorumlanması, bizim karmaşık düşünme S.'lerimizin en basit S.'lere indirilmesinden daha fazla bir şey değildir ve denklem en son haddine götürüldüğü zaman, S.'ler, daima S.'ler olarak kalır".

Jules Lemaître'in (1853 - 1882) ifade ettiği şekilde, "Bir S., bize ancak ikinci terimi verilen bir mukayese, birbirini

takip eden bir mecazlar sistemidir". Bunların her biri, bir başka sistemin bir unsurunu temsil eden terimlerin sürekli sistemi anlamına gelir.

Stoa'cılar ve Yeni - Eflâtun'cular, Grek mitoslarını alegorik şekilde (remiz yoluyla) yorumlamak suretiyle bir mecazlar sistemi geliştirmek istediler. Hıristiyan'lığın doğuşu sırasında da bu türlü metodlar, Kitab-ı Mukaddes'in yorumunda kullanıldı. Rönesans'ta bütün destan şiiri üslûbunun buna göre tertip ve düzeni düşünüldü ve alegorik olarak yorumlandı. Esasen XVI. yüzyılın belâgat (rhetorik) kitapları S. ile alegori arasında bir fark gözetmiyordu. Daha sonraki zamanlarda romantizmle birleşik edebî tepkiden alegorinin aleyhine bir gelişme doğmaya başladı ve böylece alegori, büyük bir değeri olmayan, tasvir edici bir tertip olarak görülmeye yüz tuttuğu hâlde, S.'izm derin felsefî mânâ kazandı. Esasen alegoride soyutlamaları müşahhas hâle getirmek âdet olmuştur. (R. Kardaş)

SENBOLİK MANTIK [Al. symbolische Logik; Fr. logigue symbolique; İng. symbolic logic], mantık-ı remzî mukabilinde kullanılan, kavramlar yerine (daha ziyade matematik) senbolü kullanan mantık. S. M., matematik mantık, çağdaş (modern) mantık, algoritmik mantık, mantık cebri ve hattâ lojistik gibi deyimlerle de ifade edilir.

Modern dedüktif mantık, gerçekten felsefe kadar, sıkı sıkıya matematikle bağlantılıdır. Bu sebepten bu türlü mantığa "senbolik" veya "matematik" mantık denmiştir. XX. yüzyıl mantığı, ilgiçekici şaşırtıcı sonuçlar ortaya koyan bir metateori olmak itibariyle dikkate değer. Nitekim, yüzyılın ortalarından beri, elektronik kompüterlerin devreye girmesi ve gelişmesiyle, dedüktif mantık, tertip ve düzeni itibariyle büyük bir pratik önem kazanmıştır. Önermelerle (kazıyye) yapılan işlemlerden bahseden S. M.'ın temelini oluşturan önermeler hesabı öyle bir çalışmadır ki, eski Stoacılar tarafından başlatılmış ve modern mantıkçılar tarafından geliştirilmiştir. Mantığın gelişmesinde Stoacılar'ın bu konuda ne kadar ilerledikleri açıkça bilinmemekle beraber, modern mantığa temel teşkil eden önerme hesabının bütün unsurlarıyla uğraştıkları muhakkaktır. Halbuki aynı şey, Aristoteles'in kıyas mantığı için söylenemez. Aristoteles'ci mantık, alanının tam gelişmesi için gerekli temel kavramlardan mahrumdur.

Klasik mantığın konusunu teşkil eden, terim, önerme ve kıyas üzerinde, gerek Orta Çağ'da, gerek Yeni Çağ'da yapılan çalışmalar, Aristoteles mantığının yapısında bir değişme yapmamış, önemli katkılarda bulunmamıştır. Mantığın gelişmesi daha ziyade başka yönde olmuştur. Bu da XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan S. M. çalışmalarıdır.

"Mantık" kelimesinin "konuşma" anlamına gelen "nutuk"tan türetilmiş olması da gösteriyor ki, mantık, menşei itibariyle dil ile ilgili bulunmaktadır. Dar anlamda mantık, sırf formal mantık olarak, dilin sadece belirli bölümüyle, mantık değişmeleri denen "ve", "veya", "ise", "bütün", "bazı" ve bu türden kelimelerin dildeki göreviyle ilgilenir; hususiyle bunların kullanılışını kesin kaidelere bağlamaya, böylece dile ve ona dayanan düşünmeye bir düzen vermeye çalışır. Bu maksatla da günlük dil çerçevesi içinde bir kısmı çok anlamlı olan bu kelimelerin mantık için geçerli olan biricik anlamlarını tesbit eder; zira bu yapılmadıkça, herhangi bir çıkarımın (istidlâlin) geçerli olup olmadığını yoklamak mümkün değildir.

"Değil", "ve", "veya", "ise", gibi deyimlere (expression) önerme eklemi (propositinal connective, sentential connective) veya kısaca eklem denir. Önerme eklemlerini inceleyen mantık kolu, önerme eklemleri mantığı veya önermeler mantığıdır. Önermeler mantığının yalnız önerme eklemlerini incelemesine mukabil, fonksiyonlar (yüklemler) hesabı (niceleme mantığı) önerme eklemleriyle birlikte niceleme (quantification) işaretlerini ve dolayısıyle niceleyicileri (quantifier) inceler. Bu bakımdan niceleme mantığı (quantificational logic) önermeler mantığını da içine alan daha geniş bir mantık dalıdır.

Tarih : S. M.'ın ilk habercisinin Raymond Lulle (1235-1315) olduğu söylenir. Lulle, mantığı, mekanik bu sanat olarak kabul ediyor ve tamamen şekle ait görüyordu. Lulle, Leibniz (1646-1716) üzerinde büyük bir tesir yaptı; mantığın şekil yönünü göstermek için, bilmece gibi bir metoda başvurmuştu. Bu yoldaki çalışmalar, Leibniz'de daha da açıklığa kavuştu. Leibniz, bir taraftan Aristoteles mantığı üzerinde çalışmalar yaparken, diğer taraftan da yeni bir mantık (S. M.) kurma denemeleri yapmıştır. Leibniz, mantıkta akıl yürütmenin, önermelerin muhtevasından tamamen müstakil bir şekilde işlemesini istiyordu, öyle ki, akıl - yürütme kaideleri matematik kaideleri gibi olsun. Bu sistemle ifâde edilen önermelerle işlem yapılırken, onların muhtevası üzerinde düşünülmemelidir. Leibniz, böylece ilimde ve alelâde işlerde doğru ve dakik bir akıl yürütmeyi mümkün kılmak için, bir calculus rationinator (akıl - yürütme hesabı) ile kaynaşmış bir characteristica universalis'in (üniversel dil) geçerliliğini tasarlamış oluyordu. Bu şekilde matematik formel mantık, Leibniz tarafından hayli önce öngörülmesine rağmen, asıl S. M. çalışmaları, Augustus De Morgan (1806-1876), George Boole (1815-1864) ve Stanley Jevons (1835-1882) ile başlar. Bu İngiliz mantıkçı ve matematikçileri, matematiği örnek alarak mantığı yeniden kurmağa yönelmişlerdi. Cebirin işlem ve metodlarını mantığa uyguluyorlardı; yani matematiği mantığa bir çeşit temel yapmak istediler. Fakat mantığın alanı matematiğinkinden daha geniş olduğu için, mantığın bu yolda gelişmesi mümkün olmadı. Boole, *Mathamatical Analysis of Logic* (Mantığın Matematik Açıdan Analizi) [1847] adlı eseriyle bir mantık cebri ortaya koydu. O, mantık cebri ile cebir işlemlerine elverişli bulunan kategorik önermeler için bir teori ve senbolizm geliştirmiş oluyordu. Onun bu denemesinin özü, sınıflara belirtmek üzere, hem konu (özne) ve hem de yüklemi yorumlamaktı. Böylece "bütün askerler vatanseverdirler" kategorik önermesinin, bütün askerler sınıfını tamamen içine aldığını veya bütün vatanseverler sınıfının bir alt - sınıf olduğunu ifade ederek kurmuştu. Bu türlü önermeleri kullanmak için, denklem biçiminde dile getirilmiş olmak üzere, bazı mücerret kavramlara başvurulmuş ve bazı senbolik işaretler kullanılmıştır. Muhtemelen, asıl mücerret kavram, *boş sınıf* kavramıdır ki, bu sınıf hiçbir elamanı olmayan, sayıca sıfır senboli "O" ile gösterilmektedir. Matematik mantığa katkıda bulunanlar arasında De Morgan da bulunur; "temel mantık cebiri kanunları"ndan çoğu onun adıyla anılır. Alman mantıkçı ve matematikçisi Gottlob Frege'nin (1848-1925) *Begriffsschrift* eseriyle ortaya koyduğu çalışmaları da S. M.'a, semantik ve matematiğe katkısı yönünden değerlidir.

Matematik mantık akımı, bir yandan mantığı matematikleştirirken, diğer taraftan da matematiği mantığa irca yolları için imkânlar hazırlamıştır. Nitekim, XIX. yüzyıl sonlarına doğru cümleler (küme) teorisindeki paradokslar meselesi, matematikçilerin dikkatini mantık üzerinde toplamaya sevketti. Bertrand Russell (1872-1970) bu paradoksların kö-

künün derinde olduğunu gösterdi. Paradokslardan kaçınmak için, mantık araştırmalarına yönelmek gerekir. Paradoksların ortaya koyduğu mesele, klasik mantıkla çözümlenemiyordu. Russell, bu sonuca Frege ve İtalyan matematikçi ve mantıkçısı Peono'nun (1858 - 1932) çalışmalarına dayanarak varıyordu. Onun nazarında "matematik ve mantık bir ve aynı şeydir". Russell'ın Whitehead (1861 - 1947) ile 1910 - 1913 yılları arasında yayınladıkları *Principia Mathematica* (Matematik Prensipleri) adlı eser, bu yeni S. M.'ın kuruluşuna ve pekiştirilmesine zemin hazırladı.

S. M. aslında, günlük dildeki istidlâlleri matematik diline benzeyen, çok anlamlılığa ve belirsizliğe hiç yer vermeyen senbolik bir dile çevirip çok kesin bir değerlendirmeyi sağlar. Gerçekten mantık, günlük dil önermeleriyle çalışırken, aynı zamanlarda senbolik dile ağırlık vermeye başlamıştır. Bundan dolayı yeni (modern) mantığa, S. M. denilmektedir. Bu yeni mantık, klasik Aristoteles mantığının alanını genişletip geliştirmiştir. Klasik mantık ancak belli türden önerme ve çıkarımlar (kıyaslar) üzerinde çalışırken, yeni mantık her türlü önerme çıkarını konu edinmiştir.

Yeni mantık ile yeni (modern) matematik arasında çok yakın bağlar vardır. Yeni matematikte ispatlar, S. M. yoluyla yapılabiliyor. Gerçekten, modern matematik, eldeki matematiğin yeni mantığın ışığı altında işlenmesiyle ortaya çıkmıştır. S. M. günümüzün felsefesine hususuyle bilgi ve dil felsefesine de yeni yollar açmıştır.

Memleketimizde yeni mantık hareketiyle ilgili olan en önemli eser, Ahmed Cevdet Paşa'nın oğlu, Ali Sedad'ın (1857 - 1900) babasının yazdığı *Miyâr-ı Sedad*'a (Sedad'ın Ölçüsü) mukabele ettiği *Mizan-ul-Ukul fi'l Mantık ve 'l-Usûl*'dür (Mantıkta ve Usûlde Akılların Ölçüsü) [1885]. Ali Sedad, bu konuda aynı zamanda, o gün için Avrupa'da yeni olan Boole'un cebre dayanan mantığına da yer vermiştir. Sedad, eserinde mantık cebri karşısında tenkidî tavır takınmakta ve cebir kaidelerinin düşünce (imal-i fikr) kaidelerinin niceliğe uygulanması ile elde edilmiş olduğu sonucuna varmaktadır. Aslında Ali Sedad'ın bu fikri ileri bir görüşü ifade etmektedir ki, bu da Boole'un açtığı çığırın tam tersi istikametinde matematiği temellendirmek için yeni bir mantık kurma ihtiyacına kapı açmış bulunmaktadır. Ali Sedad'dan sonra mantığın cebrini ele alan Salih Zeki'dir (1864 - 1921). Ali Sedad, mantık cebrine karşı tavrı takınmış iken, Salih Zeki ise taraftarı olarak rol almış görünmektedir. Salih Zeki'den sonra da bu türlü mantık ile uğraşan olmamıştır. (R. Kardaş)

SENBOLİSTLER, edebiyatta senbolizm cereyanını benimseyen, senbolizm yolunu tutup bu yolda eserler veren şairlere verilen ad. Senbolizm (symbolisme) gerçek şiir, maddî olayların, maddeye dayalı şeylerin tasviri değildir. Gerçek şiir, gönülde yaşayan birtakım heyecanlardan ibarettir. Bu heyecanlar târif ve tasvir olunamaz. Ancak telkin olunabilir. S.'in kanaatine göre, musiki ile şiir arasında hemen hemen fark yoktur. Her iki sanatın gayesi, eşya ile kendi ruhumuz arasındaki gizli sihriyeti ifade edebilmektir. Bu gizli sihriyet, ne eski "klasikler"in estetiğine esas olan fikirler (idées) ile, ne de romantiklerin heyecanlarına kalıp olarak aldıkları hayâller (images) ile ifade edilebilir.

Kısacası S.'e göre şiir, mânası açık olarak anlaşılabilen veya kolaylıkla izahı yapılabilen bir nesne değildir ve böyle de olmamalıdır. Şiir doğrudan doğruya sözle anlatılamayan denin ve mübhem duygularla heyecanların, senbolik birtakım ifadelerin yardımı ile meydana getirilen ve melodisiz musiki havası da taşıyan bir edebî mahsûldür.

Başka bir ifadeyle senbolist şâirler gerçeği değil, gerçeğin bizim üzerimizde bıraktığı intibâları dile getirmek isterler. Meselâ leylâk bir çiçektir, onun adını söylemekle veya onu tasvir etmeye çalışmakla şiir yazılmış olmaz. Asıl önemli olan leylâkın bizde uyandırdığı tahassüsleri telkin edebilmektir.

Türk edebiyatının en büyük senbolist şâiri olan Ahmed Hâşim şöyle demektedir: "Şiir bir hikâye değil, sessiz bir şarkıdır... Şiirde her şeyden evvel ehemmiyeti hâiz olan, kelimenin mânası değil, onun cümledeki telâffuz kıymetidir... Şâir ne bir hakikat habercisi, ne bir belâgatli insan, ne de bir vâzı-ı kanundur. Şâirin lisanı nesir gibi anlaşılmak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, mutavassıt bir lisandır... Bilâmübalağa denilebilir ki herkesin anlayabileceği şiir, münhasıran dûn şâirlerin işidir... Şiirde bazı aksâmın şüphe ve mübhemiyette kalması, bir hatâ ve bir kusur teşkil etmek şöyle dursun, bilakis şiirin bediiyyeti nokta-i nazarında elzemdir... Mahdut ve münferid bir mânanın çenberi içinde sıkışıp kalan şiir; hududu beşerî teessüratın mahşerini çeviren o mübhem ve seyyâl şiirin yanında nedir?.."

Hulâsa edersek birtakım müphem ve senbolik kavramlarla insanın ruhunda ve kalbinde musikiyi de hatırlatan ve dille tefsir edilmesi mümkün olmayan şiirler yazan, yazmaya çalışan, bu hususu kendisi için prensip edinen şâirlere S. (symbolistes) denmektedir.

Edebiyat tarihlerine ve araştırmacılarına göre senbolizm, XIX. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru Almanya, İngiltere, Fransa ve Belçika'da yetişen bir kısım şâirlerin edebî mesleklerinin adıdır. Yani bu edebî meslek ve onun mensubu bulunan S., sözünü ettiğimiz bu devreden sonra yetişmişlerdir. Senbolizmin ve S.'in ortaya çıkması da, bir başka edebiyat tarzı ve telâkkisi olan Parnas (Parnasse) ekolüne ve bu ekolün mensupları Parnassien'lere bir reaksiyon mahiyeti taşımaktadır.

Senbolizmin ve S.'in parnasizme ve parnasistlere bir reaksiyon olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana geldiğini iddia edenler, batılı araştırmacılar ve edebiyat tarihçileridir. Aslında yukarıda kısaca tarifi yapılmaya çalışılan şiir tarzı bu tarihten çok daha eskilere kadar gitmektedir. Meselâ Çin şâirlerinden Li - Ho (791 - 817), daha IX. yüzyılda senbolik şiirin güzel ve kuvvetli örneklerini vermiştir. Diğer taraftan S.'den yüz sene önce yaşamış olan büyük bir Türk şâirinde, Şeyh Galib'de de senbolizmin son derece güzel ve seçkin örneklerine rastlanır. Ancak Türkçe milletlerarası bir dil olmadığı için, Şeyh Galib'in bilerek bilmeyerek ortaya koyduğu, bu senbolik şiir mahsulleri kimse tarafından farkedilmemiş ve kendisinden bir asır sonra — ancak ferd olarak değil de, kitle hâlinde — ortaya atılan S. bu şiir anlayışının kurucuları ve uygulayıcıları olarak tanınmış ve tanıtılmışlardır.

Senbolizmi ve S.'leri besleyen kaynak ve felsefe sistemi, Alman filozofu Schopenhauer'ın (1788 - 1860) düşüncelerinden ilhâm almıştır. Dolayısıyle senbolist şâirlerde — çok büyük ekseriyetle — iyimser değil, kötümser ve karamsar bir hava göze çarpar. Hayatın berrak, fakat katı gerçekleri yerine, insanın, tabiatın ve eşyanın ruhumuzun ve kalbimizin

üzerindeki mübhem intibâları ile oyalanmak onlara kâfi gelir. Dil ve ifadede belâgati bir zaruret değil, kendi meramları için âdeta bir kusur saydıklarından; S.'de vezin, kafiye düzeni ve nazım şekli bilhassa ihmâlkârdır. Bunun neticesi olarak şiirde serbest nazmı da ilk deneyenler onlar olmuşlardır. Keza S.'in bir başka ortak özellikleri de bir nevi gizli mistisizmdir. Şu şartla ki, bu mistisizmde din ve tasavvuf unsuru söz konusu değildir.

S.'in öncülüğünü yapan, bir başka ifadeyle ilk büyük senbolist şâir Charles Baudlaire'dir (1821 - 1867). Ancak öteki edebiyat cereyanları gibi kesin, belirli sınırları ve kuralları bulunmayan senbolizm'in bu ilk temsilcisi, yeni bir şiir çığırı açtığının belki hiç bir zaman farkında bile olmamıştır. Dolayısıyle şiirlerinin mahiyeti hakkında, kendisinin, bu şiirlerle neyi ne yapmak istediği hususunda herhangi bir açıklaması mevcut değildir.

S. içinde, bu şiir cereyanının mahiyeti üzerine ve nisbeten vazıh ilk izahı yapan Stephane Mallarmé'dir (1842 - 1898). Alman filozofu Hegel'in felsefesinin tesiri altında bulunan Mallarmé, senbolik şiiri: "Şiir, duygu ve düşünceyi mânayla değil de, âhenkle, senbolle anlatan edebî bir melodidir" şeklinde açıklar.

Senbolizmi, bir nevi "bildiri" ile, edebiyat dünyasına resmen takdim eden ilk senbolist ise Jean Moréas'dır. Ne var ki onun bu bildirisi edebiyat dünyasında fazla bir ilgiyle karşılanmamış, 1886'da ortaya attığı görüşleri, pek çok başka şâir tarafından yetersiz, mânasız ve faydasız birtakım açıklamalar olarak değerlendirilmiştir.

Öteki bellibaşlı S. şunlardır: Paul Verlaine (1844 - 1896), Albert Samaine (1859 - 1900), Paul Valery (1871 - 1945), Arthur Rimbaud (1875 - 1926).

S. arasında, nadir olarak, nesir yazarları da bulunmaktadır. Nesir S.'in tipik temsilcisi, Belçikalı meşhur edib Maurice Maeterlinck'tir. Maeterlinck (1862 - 1949), tiyatro eserlerinden birkaçında senbolizmi denemiştir.

Birçok edebiyat tarihçimiz Türkiye'de ilk senbolist şâir olarak Cenab Şehabeddin'i (1870 - 1934) gösterir. Cenab Şehabeddin, Fransa'da tahsilde bulunduğu sırada senbolizmin ileri gelen bazı şâirleriyle tanışmış ve dost olmuştur. Ancak kendisini bütünüyle senbolist saymaya imkân yoktur. Bazı şiirlerinde ve belirli bir ölçüde senbolik bir atmosfer göze çarpar.

Türkiye'de senbolizmi benimseyen ve eserlerinin hemen hepsini bu anlayışla vücuda getiren tek şâirimiz Ahmed Hâşim'dir (1885 - 1933). 1950'lerden sonra ortaya çıkan ve "Soyut Şiir" adı altında manzumeler yazan bazı şâirlerin ise senbolizmle uzaktan yakından bir alâkaları bulunmamaktadır bk. SENBOLİZM. (Ş. Kutlu)

SENBOLİZM [Al. Symbolismus; Fr. symbolisme; İng. symbolism], timsâliyye, remziyye, tasvir-i rumuz, senbollerle anlatma işlemi; vakıaları yorumlamaya ve inançları dile getirmeye yarayan senboller sistemi. İnsan ruhunun ancak senbolleri tanıdığını kabûl eden doktrin de bu adla anılır. Buna göre, insan ruhu, zaten kendi tabiatına sadıktır bazan kendiliğinden gerçeği senbolleştirecek, bazen de senbolleri gerçekleştirecektir.

Bu bakımdan insan, senbolleştiren hayvan olarak ifade edilmiştir. Mitoslar, insan hayatının dokusuyla dokunmuştur ve mitosun örnekleri, rüyaların S.'iyle birlikte her seviyede akla dayanan melekeyi ve bir anlamda onun tekâmülünü belirleyen, yoğun, şekle ait faaliyeti gösterir ve onu yöneltir.

Senboller sistemi demek olan S.'in dinî anlamı yanında ilmî S.'den, cebir ve kimya S.'inde de bahsedilir. Nitekim, dil de, bir düşüncenin sosyal unsurlarını ifade etmeye çalışması bakımından ancak bir sesli S.'dir. İlmin de kendisine göre, bir S.'i vardır ve mümkün olduğu ölçüde dile dayanan S.'den uzaklaşmakta ve kendine mahsus, bir senbolleştirmeyi amaç edinerek, kendi kadrosunun imkânları yönünde bir muhtevayı dile getirmektedir. İlmi teşkil eden fikrî S., sanatın muhtevası olan duyulur ve duygulu hassayı kesinlikle yok eder.

Mücerret anlamda S.: Başka şeyi, senbolize eden, yani, duyulur veya hayal gücüyle sezilir bir tarzda onu temsil eden şeyin karakteri bir bakıma S.'i ifade eder. Nitekim, bu anlamda olmak üzere, dumanın, ateşin, renklerin S.'i söz konusudur. Giyilen elbise, siyasî ve hukukî S.'de önemli bir rol oynar. Akademik kılık ve kıyafetin de kendine mahsus bir S.'i vardır. Cebrin S.'i de bu bakımdan mânidardır. Nitekim, aritmetiğin genelleştirilmesi, özelliği olmayan ve bilinmeyen senbollerin, sayıların kullanılması sâyesinde mümkün olur. Tamamen aritmetik anlamı olan bir problemi, ancak onun S.'ini bilmek suretiyle çözebiliriz. Birçok kimya denklemlerini, ilgili senbolleri bilmek sûretiyle anlayabilir, mânâlandırabiliriz.

Dil de bir düşüncenin sosyal unsurlarını ifade etmeye araştırdığı vasıtayla vokal (sesli) bir S.'dir.

Sosyolojik anlamda S.: Toplum hayatı, düşünce, duygu, eylem tarzlarından ibaret olduğu için, onlardan her birinin türlü kültür çevrelerinde ayrı S.'leri vardır. Her şeyden önce dil, kelimeleri ve kaideleri ile topluma ait bir S. sistemidir. Bu sistem, dil ve kültür âilelerine göre değişir. Sonra her kültür çevresinde tavır ve hareketler, mimikler, kılıklar, ev eşyası bu S.'in ikinci bir halkasını, dinî ayinler, törenler, bunlarda gelenekle tesbit edilmiş fiil ve düşünceler daha geniş üçüncü bir S. halkasını meydana getirir. Toplumlarda gruplar ve tabakalar farklılaşıp değiştikçe, aynı toplum içindeki S.'lerde farklar belirir. Türlü S.'ler, yalnız sosyal duygular ve eylemleri, ifadeye başlar. Yine dil ve din S.'in gelenek köklerine bağlı olmak üzere, sübjektifleşmiş ve şahıslaşmış S., san'at eserlerinde görünür. İleri toplumlarda bu müşahhaslaşma daha belirgin bir durum arzeder. Psikanaliz, S.'i şuur-dışı olayların rüya ve sanatta meydana çıkışı şeklinde yorumlar.

Edebiyatta S.: 1885'e doğru Fransa'da doğan şiir, edebiyat ve sanat hareketidir.

S. 1885'te ortaya çıkmadan önce, yirmi yıl kadar bunun yeni bir temâyül olduğunu meydana çıkaracak kabiliyette birkaç kişi tarafından kavranabilmiştir. Bu temâyül pozitivizme ve kaderini ilmî tekâmüle bağlayan edebiyata karşı çıkarak açıklığa kavuştu. Aslında S. sağduyu ve ilim zihniyetine ters düşer ve başlıca boyutu mekân olan ve adına "ben" ve "âlem" denen bölünmez bir bütünün hem aktif, hem de pasif tecrübesiyle işe girişir. Bu bakımdan S. her ne kadar prensip itibariyle idealizmi benimserse de, gerçekçi olduğunu ileri sürenlerden daha gerçekçi bir görünüş arzeder (bk. SENBOLİSTLER). Nitekim, S., hayatın katı ve karmaşık gerçekliğini ortadan kaldırmaya temâyül etmez. S.'e göre, âlem bir senboller bütünü olmakla beraber, "senbol", "mücerret düşüncenin yerini tutan bir görüntü" demek değildir. Gerçi senbol, insanın gördüğü şeydir, fakat bu insan, kendini merkez saymaz ve nesnelerin kendisine baktığını sanır. "Senbol" kelimesinin çeşitli anlamlar kazanması, şiire yeni bir ürperiş getirdi *Les Fleurs du Mal* (Kötülük Çiçekleri) [1857] şâiri Charles Baudlaire'in (1821 - 1867) *"Correspondances"* başlıklı şiiri senbolist estetiği besleyen tükenmez bir kaynak

SENBOLİZM : Resimde S.'in örneklerinden biri : Gauguin'in Polinezya adalarındaki hayatı tasvir eden tablosu

oldu. Baudlaire'in sanatı ile büyülenerek, ondan gelen ve dış gerçeklikten olduğu kadar da alışık olduğumuz düşünce ve duygu dünyasından uzak bir şiir meydana getiren üç şâir, Verlain (1844 - 1896), Rimband (1854 - 1891) ile Mallermé (1842 - 1898), her biri kendine mahsus çizgilerle S. ve onu takip eden akımları hazırlamışlardır. Kelimenin bu yeni anlamını ele alarak, Jean Moréas (1856 - 1910), 29 yıl sonra S. ve senbolist kelimesini türeterek, bunları *Figaro*'nun edebiyat ilâvesinde yayınlanan bir bildiride kullandı (18 eylûl 1886) ve böylece Morlas'ın ortaya attığı S. kelimesi tutundu ve Parnas akımını tâkiyb eden akıma S. adı verildi. Bu bakımdan pozitivizmin hayattan kovmak istediği rüya edebiyatı S. ile girdi. Bu rüya edebiyatında bütün bakışlar, içe çevrilmiş ve dışarıdan içe aksedn parıltıların seyrine dalmıştır. Her şeyden önce musiki arıyan senbolist şiirin, musiki gibi az çok beliriz bir şey ifâde etmesi, mübhem ve telkinci olması tabiîdir.

Aşağı yukarı 1902'ye kadar süren senbolist hareket, 1890 sıralarında yaratıcı gücünün zirvesine ulaşmıştı. Bütün bir şâirler topluluğu, yeni bir şiir müjdeleyen bu üç sanatkârın izinde yürüdü. 1886 - 1902 arasındaki senbolist akımdan olan şâirlerin çoğu Fransız değildir. Esasen senbolist şiir, fikir bakımından, 1880 yıllarına doğru Fransa'da yayılmağa başlayan idealist felsefenin, Schopenhauer'in kötümser, esrar dolu anlayışının şiddetle te'sîrinde kalmıştır. Derin bir sübjektivizme dalan senbolist şâirler, her şeyi hulyalı ruhlarının şekil bozucu prizmasından seyre daldılar. Fakat bu hareket, XX. yüzyılın başlangıcında hemen hemen sönmüş görünüyordu.

Çünkü bu akımın en tanınmış temsilcileri saf değiştirerek bu kısmının klasisizme bir kısmının ilk romantiklerin melânkolik ve tasvirci havasına ve diğer bir grubu da şiire sosyal kaygılar getiren bir akıma kapılması, S.'in istikametinden dönüldüğünü gösteren nirengilerdi. Her ne kadar senbolistlerin devamcısı ve takipcisi olduğunu (1906'lara kadar) söyleyenler varsa da ve 1910'dan itibaren yeni S. akımı kendini göstermeye ve temsilleri ortaya çıkmaya başladıysa da, bundan sonrasında gerçek - üstücülüğü (sürrealizim) hazırlayan sızıntıların hâkimiyeti sezilmeye yüz tutmuş görünmektedir.

Resimde S. : Resim târihinde S., *cloisonnisme* (kluazonizm) [bölmecilik] veya daha genel olarak *Synthétisme* (sentetizm) alternatifiyle tanınır. Zaten, XIX. yüzyılın son yirmi yılında, daha genç ressam nesli arasında, edebiyattaki S. hareketine parelel olarak, impressionistlerin fikir ve uygulamalarına karşı kökten bir red tavrı takınılmaya başlanmıştı. Aslında Almanya, İngiltere ve Norveç'te olduğu gibi, Fransa'da da keskin çizgileri, mat örnekleri ile aşırı açık ve koyu, canlı renkleri tadil etme tamâyülü vardı. Hararetli şekilde ekpresyonizme tutkun olan Holandalı ressam Vincent Van Gogh (1853 - 1890), Japon estamplarının yağlı boya kopyalarıyla 1880'lerde bu yolda ilerliyor ve empresyonizme karşı protestolarını yükseltiyordu. Aynı ilham kaynakları, James Whistler (1834 - 1903) gibi, başka sanatkârlar kadar, Paul Gauguin'e (1848 - 1903) de tesir ediyordu. Zaten Gauguin de empresyonizmdeki ağır basan tabiat unsuruna karşı tavır almıştı. Renk ve biçime senbolist bir ifade (expression) kazandırmayı hedef tutan bir doktrine bel bağlanarak, "sanatı gözle aramak ve kafanın büyüleyici gücüne sırt çevirmek" düşüncesiyle küçümsediği impressionism'le bağları iyiden iyiye koparmıştı. Bir taraftan da, 1889'daki Dünya Fuarı'nda hayli genç ressamın gördüğü Orta Çağ ve Doğu resmine ait örnekler, bu türlü duygu ve düşüncelerle yüklü bulunanları, biçim, renk ve resme ait fikir ve düşüncelerde daha büyük gücü aramaya sevketmekte yardımcı olmuştur. Whistler, Odilon Redon (1840 - 1916), Gustav Moreau (1826 - 1898) ve Pierre Puvis de Chavannes (1824 - 1898) gibi bazı ressamlar, sanatta S. hakkındaki akademik teorinin gelişmesinden daha önce bile bu istikamette denemelerde bulunmuşlardı.

Koyu renk, biçim - verme, koyu siyah konturların kullanılması ve mat rengin geniş tatbikat alanları, programının damgasını taşımaktaydı. Esasen, Gauguin'in *Sarı İsa* (1889) adlı eseri, bu türlü duyuş ve düşüncelerin mantıkî neticesiydi. Sonradan Gauguin'in Avrupa'dan uzaklaşarak, Okyanusya tabiatını ve eksotik insanlar dünyasını resimde canlandırmak üzere, Pasifik adalarına gitmesi dolayısıyle, resim sanatındaki bu hareket uzun sürmedi; her ne kadar ekspresyonist çevrenin uzantısında 1890 - 1900'lerde *Nabi*'ler denilen (Nebiler anlamında) grup içinde ve 1905 - 1910 yıllarındaki resimleri o zamana kadar görülmemiş bir cesaret ve serbestlikle yapılmış olduğundan, (bu türlü çalışan ressamlar grubuna) *Fauve*'lar (vahşî ve yırtıcı) adı verilen grupta da hareketin taraftarları bulunmasına rağmen, Birinci Cihan Savaşı'ndan sonra silinmeye yüz tuttu ve yerini edebiyatta olduğu gibi, sürrealist akıma bıraktı. (R. Kardaş)

SENCER : bk. SANCAR.

SENCER, İsmâil Sâib (İstanbul 1871 - İstanbul 1940), son devrin yetiştirdiği eski tarzdaki âlimlerin sonuncularından. Arab dili ve edebiyatı üstâdı ve kütüphâneci. Emekli ordu mensuplarımızdan Binbaşı Şevkî Bey'in oğludur. İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da doğdu. Rüşdiye ve i'dâdî tahsîlinden sonra, Tıbbiyye'ye girdi; kendisinin ve âile efrâdının geçimini temin etmek maksadiyle mektebi, yarıda bıraktı. Arkasından mekteb-i hukuk'a devama başladı. İmtihan kazanarak tayin edildiği Beyazıt umûmî kütüphânesi ikinci hâfız-ı kütüplüğü dolayısıyle hukuk tahsilini de terk etmek mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber, bir yandan kütüphane hizmetlerini ifâ ederken, bir yandan da daha önceden sürdürdüğü cami derslerini yürüterek, "Bâyezîd ders-i âmlığı" payesini kazandı. Medreselerin lağvına kadar müderrislik vazifesi de yaptı. 1920 yılında, Beyazıt umûmî kütüphanesi müdürlüğüne getirildi. Ölünceye kadar bu vazifede kaldı. Hayatının son elli yılını bu kütüphanede kitaplarla muhakkik ve müdekkiklerle ilim adamlarına yardım etmekle yol göstermekle geçirdi. Evlenmediği için ömrünü bir odasında yatıp kalktığı kütüphanesine vakf etti. Arap dili ve edebiyatının inceliklerine vâkıftı. Kâtip Çelebî'nin *Keşfü'z - zünûn*'una birçok ilâveler ve tashihler yapmak sûretiyle bir *Zeyl* meydana getirmiştir. Eskilerin ayaklı kütüphane dedikleri şark tipi âlimlerdendi. Yumuşak huylu, çok nâzik ve mütevâzı bir insandı. Merkez Efendi mezarlığına gömüldü. (H. A. Diriöz)

SENDAİ, Japonya'da, Honşu adasının kuzeyinde bir şehir. Miyagi vilâyetinin il merkezi. Nüfusu 615 000 (1975). Üniversitesi vardır. Eski feodal bir şehir olan S., an'anevî zanaat merkezidir. İpekçilik, seramikçilik, mobilyacılık gelişmiştir.

SENDİKACILIK, bir ülkede endüstri, tarım, hizmetler gibi çeşitli sektörlerde çalışanların, ortak sosyal, iktisâdî ve kültürel menfaatlerini korumak ve geliştirmek üzere kurdukları meslekî bir teşekkül etrafında toplanma ve teşkilâtlanma.

Türkiye'de 1961 anayasasının 1971'de 1488 sayılı kanunla değişik 46. maddesi: "İşçiler ve işverenler; önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılışında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir. Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz" diyerek, gerek işçilerin gerek işverenlerin kanunî S. faaliyetinde bulunma haklarını tanımıştır. Bu çerçeve içindeki S. faaliyetleri, 1963'te çıkan 274 sayılı sendikalar kanunu ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu kanuna göre, işçi ve işverenler ortak iktisâdî, sosyal ve kültürel yararlarını korumak ve geliştirmek için sendika, federasyon ve konfederasyonlar kurabilirler (Md. 1, fk. 1). Ancak, bunların kurulması mecburî değil, serbest ve ihtiyârîdir (fk. 2). Bu teşekküllerin kuruculuğunda, üyeliğinde, teşekküldeki görevlere seçilmekte veya görevlerden yararlanmada cins, aile, ırk, renk, dil, din, mezheb, inanç, siyâsî düşünce ve parti ayrımı gözetilemez (fk. 3). Sendikaya giriş gibi, sendikadan ayrılmak da serbesttir (Md. 6). Sendikalar kanununa göre kurulan işçi ve işveren teşekküleri; anayasanın devlet şekli ve nitelikleri, devletin bütünlüğü, hâkimiyeti, devlet düzeni, cumhuriyetin esasları ve devletin bölünmezliği hakkındaki 1., 2., 3., 19. ve 57. maddelerinde belirtilen esaslara aykırı faaliyet sarfetmeyen milletlerarası işçi ve işveren teşekküllerine serbestçe üye olabilirler ve bunların üyeliğinden çekilebilirler (Md. 10).

S. faaliyetleri: Sendikalar kanununun 14. maddesine göre meslek teşekkülleri tüzel kişi olarak genel hükümlere göre sahip oldukları yetkilerden başka, a) toplulukla iş uyuşmazlığı çıkarmamak, b) toplu iş sözleşmesi akd etmek, c) iş anlaşmazlıklarında ilgili makamlara, yargı, uzlaştırma ve hakem kurullarına, iş mahkemelerine ve sâir yargı mercilerine, kanun hükümlerine göre başvurmak veya mütâlaa bildirmek ve onlardan talepte bulunmak; ç) çalıştırmayı doğuran hukukî münasebetle ilgili hususlarda sosyal sigortalar, emeklilik ve benzeri hakların kullanılması ile ilgili olarak üyelerine ve mîrasçılarına adlî destekte bulunmak; d) çalışma hayatından, mevzuâttan, toplu iş sözleşmesinden, örf ve âdetten veya meslekin müşterek menfaatlerinden doğan hususlarda çalışanları temsilen veyahut ikinci maddenin birinci bendindeki akidlerden doğan hakları ile sigorta haklarında üyelerini ve mirasçılarını (yazılı müracaatları üzerine) temsilen dâvaya ve bu münasebetle açtığı dâvada husûmete ehil olmak; e) kanuna ve milletlerarası antlaşma hükümlerine göre toplanan kurullara temsilci göndermek, f) evlenme, doğum, hastalık, sakatlık, ihtiyarlık, ölüm, işsizlik, grev, eğitim vesâir sosyal ve kültürel maksadlar için tesis veya dernek şeklinde, yahut meslekî teşekkülün bir kolu hâlinde yardımlaşma sandıkları kurmak, üyeleri yararına sigorta mukaveleleri akd etmek; g) grev veya lokavta karar vermek ve bunları idare etmek; h) işçilerin veya işverenlerin meslekî bilgilerini arttıracak, millî tasarruf ve yatırımın gelişmesine ve reel verimliliğin çoğalmasına hizmet edecek veya genel kültürlerini genişletecek kurs ve konferanslar tertib etmek, sağlık ve spor tesisleri, kütüphane, basımevi ve benzeri kültürel tesisleri kurmak, işçilerin boş zamanlarını iyi ve nezih şekilde geçirmeleri için imkânlar sağlamak, ı) üyeleri için kooperatifler kurulmasına çalışmak, bu gibi teşebbüslere yardım etmek, bizzat kooperatifler kurmak, nakid mevcudunun yüzde otuzundan fazla olmamak şartı ile ve ilgisine göre en çok üyesi bulunan işçi veya işveren konfederasyonunun muvafakatini alarak sınaî ve iktisâdî teşebbüsler için yatırım yapmak; i) mesleklerinin icrası için gerekli her türlü ham veya yarı mâmûl madde, eşya, âlet, edevât ve makinaları üyelerine kiralamak, ödünç vermek veya hibe etmek; j) üyelerin refahını ve meslekî menfaatlerini herhangi bir şekilde ilgilendirebilecek her konu hakkında inceleme ve araştırma yapmak ve gayelerinin gerçekleştirilmesi için her türlü kanunî yollardan faaliyette bulunmak hakkını hâizdir. Bunlara karşılık, sendikalar kanununa göre kurulan meslekî teşekküller, siyâsî partilerden veya onlara bağlı teşekküllerden herhangi bir sûretle maddî yardım kabûl edemez, onlara maddî yardımda bulunamaz ve onların teşkilâtı içerisinde yer alamazlar; bir siyâsî partinin adı altında meslekî teşekkül kurulamaz (sendikalar kanunu, Md. 16).

İşçi ve işveren sendikaları bir araya gelerek federasyon ve konfederasyonlar kurabilirler (sendikalar kanunu, Md. 9).

Türkiye'de S.'ın gelişimi: Osmanlı imparatorluğu devrinde S.'taki ilk adımlar, XIX. yüzyıl ortasında İngiltere ve Avrupa'da beliren hareketlere paralel olarak, 1870'den sonra atılmıştır. Ancak, II. Abdülhamîd'in gittikçe şiddetlenen mutlakıyet idaresi döneminde, S., bütün diğer dernek faaliyetleri gibi, ağır bir baskı altına alınmış; hattâ, 30 temmuz 1305 (1889) tarihli nizamnâme ile, işçi kaydı bile yasaklanmıştır. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânı ve 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'de bulunmayan toplanma ve dernek kurma hürriyetinin 120. madde olarak eklenmesiyle hızlı bir sendikalaşma başlamış, fakat 27 temmuz 1325 (1909) tarihli "tâ'tîl-i eşgal kanunu"nun 8. maddesi ile kamu görevi yapan müesseselerde S. faaliyeti yasaklanmıştır.

1924 tarihli ilk Türkiye cumhuriyeti anayasasının 70. maddesi dernek kurma hakkını tanımış ise de, S. konusunda hiç bir hükme yer vermemiştir. 1938 tarihli cemiyetler kanununun 9. maddesinin H fıkrasında yer alan sınıf esaslı cemiyetlerin yasaklanması hakkındaki hüküm, S. faaliyetlerini büsbütün imkânsızlaştırmıştır. Ancak 1946'da başlayan çok partili dönemde bu fıkra kaldırılarak, 1947 yılında "iş ve işveren sendikaları ve sendika birlikleri hakkında kanun" yürürlüğe konmuştur. Bundan sonraki mühim bir gelişme, ilk işçi sendikaları konfederasyonu olan "Türk-İş"in kuruluşu olmuştur (31 temmuz 1952). Daha sonraki yıllarda ise Disk, Misk, Hak-İş gibi başka konfederasyonlar da kurulmuştur.

Gerek İkinci Dünya Harbi sonrasında bütün dünyada meydana gelen ekonomik ve siyasî gelişmelere, gerekse ülkemizdeki sanayileşmede kaydedilen ilerlemelere, dolayısıyle, işçi yoğunluğunun artmasına paralel olarak S. faaliyetleri de hız kazanmaya başlamış ve 1960 başlarına gelindiği zaman ülkemizdeki sendika sayısı 432'ye, sendikalı işçi sayısı da yaklaşık olarak 300 000'e erişmişti.

1961 anayasası, 46. maddesi ile, işçi ve işverenlerin S. faaliyetinde bulunmalarını açıkça kanunlaştırmıştır. Ancak, 46. maddenin ikinci fıkrasında yer almış olan, işçi niteliğini taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin S. faaliyeti hakkındaki hüküm, bu maddede 20.9.1971 ve 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklik üzerine, metinden çıkarılmış bulunmaktadır.

Yeni Türkiye cumhuriyeti anayasasının kabulünden sonraki en mühim adım, 15.7.1963'te, eski sendikalar kanunu'nun yerini alan 274 sayılı yeni sendikalar kanunu'nun ve onun tamamlayıcısı olan 275 sayılı "toplu iş sözleşmesi, grev ve

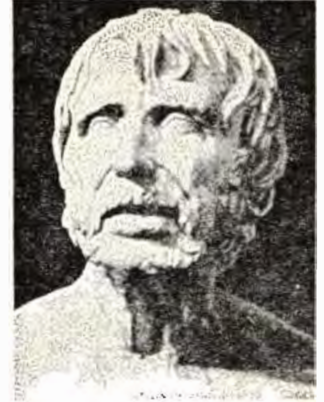
lokavt kanunu"nun kabûl edilmesi olmuştur. Bundan sonra, Türkiye'deki sendika ve sendikaya bağlı işçi sayısı hızla artmıştır. İş kanunlarının birden çok sendikaya üye olma hakkını tanımış olması dolayısıyle gerçek sendikalı işçi sayısını belirlemekte güçlüklerle karşılaşılmaktaysa da, 1978 sonlarında ülkemizde 900'e yakın sendika ve 3 700 000 civarında sendikalı işçi bulunduğu tahmin olunuyordu. 1979 senesi ekim başında ise 392'si Türkiye çapında, 410'u mahallî olmak üzere 802 işçi sendikası ve 108 işveren sendikası olduğu, fakat işçi sendikalarından yaklaşık dörtte birinin faal durumda bulunmadığı tesbit edilmiştir.

S. (syndicalisme), aynı zamanda XIX. yüzyılda ortaya çıkmış olan bir devrimci işçi hareketidir. Kurucuları arasında Proudhon (b. bk.) ve Lagardelle (b. bk.) vardı. S. akımının taraftarları, siyâsî devlet tarzını toplumun esası tanımayı reddederek, yerine ekonomik devlet ikame etmek, bunu gerçekleştirmek için de üreticiler hükûmetini ve atölye sistemini kurmak istiyorlardı. Onlara göre devletin esası sendika olmalı, istihsâl araçları sendikaların elinde bulunmalı, bu amacın sağlanması için sendikalar, federasyon ve konfederasyonlar şeklinde birleşerek, grev, boykot ve diğer çeşitli direnme eylemlerine başvurmalıydılar. Bu tarz S., XIX. yüzyıl ortalarında Fransa'da başlayarak daha çok İtalya gibi Latin güney Avrupa ülkelerinde bâzı taraftarlar kazanmış; ancak, Belçika dışındaki kuzey Avrupa ülkelerinde fazla ilgi uyandırmamıştır. (E. Korur)

SENDROM (Fr. syndrome), herhangi bir hastalıkta görülen belirtilerin hepsine birden verilen ad. Bu belirtiler içinde fizik, bakteriyolojik değişiklikler olduğu gibi biyokimya bakımından da değişiklikler vardır. Tıpta yüzlerce S. mevcuttur. Elde edilen belirtilere göre teşhise gidilir. Meselâ asfiktik S.'da sık nefes alıp, nabzın yavaşlaması, dudak ve tırnaklarda morarma, iç sıkıntısı vardır.

SENECA, Annaeus (M. Ö. 54 - M. S. 39), baba S. olarak da bilinen, latin hatibi. Hayatının çoğu Cordoba'da geçmekle beraber, fırsat zuhurunda Roma'ya gitti. Orada hitabet öğretmenliği yaptığı sanılıyor. Ölüm tarihi'nin, oğlu S.'nın İmparator Claudius tarafından M. S. 41'de Korsika'ya sürülmesinden önce olduğu sanılmaktadır. Başlangıcından o güne kadar geçen zamanı içine alan Roma tarihi'ne dair eseri kaybolmuştur. Bundan başka S.'nın (on kitaptan ibaret olan) *Controversiae* (Tartışmalar) ve *Suasoriae* (öğütler ve hitabet örneklerini ihtiva eden bir kitap) adlı eseri vardır. (R. Kardaş)

SENECA, Lucius Annaeus (Cordoba, M. Ö. aş. yu. 4 - Roma M. S. 65), hatip, şâir ve devlet adamı. Ünlü latin filozofu. Marcus Annaeus S.'nun oğlu olup, filozof S. olarak da tanınır. Annesi Helvia tarafından sıkı ahlâkî prensiplere göre eğitildikten sonra, genç yaşta Roma'ya geldi. Önce rhetorik (belâgat) okudu ve şu üç filozofun derslerinden yararlandı: Stoa'cı Attalus, Pythagoras'cı Fabianus ve Sotio. Avukat oldu; söz san'atı sâyesinde kazandığı başarıların, İmparator Caligula'yı kıskandırmış olduğu söylenir. S. daha sonra Senato'ya girdi. Büyük bir servet sahibi, ünlü avukat, nükteli ve derin konuşmasından ötürü büyüklerce aranan bir kimse olarak tanındı. Ancak, İmparator Claudius'un eşi Messalina'nın entrikaları sonunda zina suçuyla suçlanarak, Korsika'ya sürüldü; orada sekiz yıl (M. S. 41 - 49) kaldı. Claudius'un ikinci eşi Agrippina, onu affettirdi. Agrippina, S. ve Burrhus'u, oğlu Neron'a öğretmen olarak seçmişti. Neron, imparator olunca S.'yı M. S. 57'de konsüllüğe getirdi. Neron'un idaresinin ilk beş yılında S. imparatoru, âzat edilmiş kölelerinin tesirine ve kendi hırslarına karşı muhafaza etmek için çok gayret sarfetti ise de başarısız kaldı. Kendi rahatını sağlamak için S.'yı saraydan uzaklaştırdı (M. S. 62). Buna rağmen, imparator, onu, Piso suikastine karışmış olduğu iddiasiyle idama mahkûm ettirdi. S. da soğukkanlılığını kaybetmeden stoacı bir metanet içinde damarlarını keserek intihar etti. Öldüğü zaman 69 yaşında olduğu sanılır.

SENECA, Lucius Annaeus

S.'nın ölümü, tam anlamda Stoacılığı yalanlamıyacak şekilde oldu. S.'nın hayatındaki çelişkiler dikkati çekecek kadar sık olmuştur. Attalus'un öğrencisi olarak S., önce Stoacılar'ın çok sert olan ahlâkî kaidelerine göre yaşamakla beraber, sonraları dünya zevklerine yönelmiştir. Fazileti överken bile, bunun kendi mükâfatını oluşturduğunu söyler; ama Korsika sürgününden dönmek için, dalkavukluktan çekinmemiştir. Yoksulluğu övmesine rağmen, 300 milyon sester'e yakın bir servete sahip olduğu sanılan S., üstelik bu serveti çok idareli bir şekilde kullanmıştır.

S.'nın en önemli eserleri, tâdil edilmiş bir Stoacılık telkin eden pratik ahlâk üzerinde bir dizi denemeleri ihtiva eden felsefî yazılarıdır. Bunlar takribî olarak yazılış tarihleri itibariyle şöyledir: *Ad Marciam de Consolatione* (Marcia'ya Teselliler) [M. S. 40 - 41]; *De Ira* (Öfke Hakkında) [3 kitap 41, 44]; *Ad Helviam de Consolatione* (Helvia'ya Teselliler) [42]; *Ad Polybium de Consolatione* (Polybus'a Teselliler) [43 - 44]; *De Brevitate Vitae* (Hayatın Kısalığı Hakkında) [49]; *De Constantia Sapientis* (Bilgi Sabrı Hakkında) [55 - 56]; *De Clementia* (Şefkat Hakkında) [2 kitap, 55 - 56]; *De Vita Beata* (İyi Hayat Hakkında) [58 - 59]; *De Beneficiis* (İnsanlar Hakkında) [7 kitap, 62 - 64]; *De Tranquillitate Animi* (Ruhun Sükûneti Hakkında) [62 - 64]; *De Providentia* (İnayet Hakkında) [63 - 64]; *Epistulae Morales ad Lucilium* (Lucillis'a Ahlâkî Mektuplar) [63 - 64].

Diğer eserleri de şöyle sınıflandırılabilir: (1) *Naturales Quaestiones* (Tabiat Meseleleri) 7 kitaptan ibaret olup (63'lere doğru) astronomi ve metorolojiye âit bahisleri ihtiva etmektedir; (2) *Ludus de Morte Claudii; (Apotheosis, Apocolocyntosis)* [Claudius'un Ölümü Hakkında Oyun], [Claudius'un Tanrılaşması, Kabaklaşması] (54'lere doğru yazılmış, bu eser S. Sinanoğlu tarafından 1947'de klasikler serisinde "Seçme Epigramlar ve İmparator Claudius'un Kabaklaşması" adıyla dilimize çevrilmiştir). İmparator Claudius'un tanrılaştırılmasına olduğu kadar, yerilmesine de yer veren, nazım ve nesirle karışık bir hicviyedir; (3) dokuz trajedi arasında *Herculer Furens* (Öfkeli H.); *Thyestes; Phoenissae* (Fenike'li Kadınlar); *Phaedra (Hippolytus); Oedipus, Troades (Hecuba)* (Truvalı Kadınlar); *Medea* (Bu eser, S. Sinanoğlu tarafından, 1945'te klasikler serisinde dilimize çevrilmiştir); *Agamemnon; Hercules Oetaeus* vardır.

S., felsefe görüşünde mantığa hiç ilgi göstermez; daha ziyâde ahlâkla ilgilenir. Metafizik problemleri ele alışta, sığ bir anlayışla kalır, çok zaman çelişkiler içindedir. Onun nazarında bilgelik (hikmet), mutluluğu kaderin cilvesine terketmeyi değil, fazilette aramayı geçerli kılar. Bu ise, Stoacılar'ın doktrininden başka bir şey değildir; ama S. yine de orijinaldir; orjinalitesi daha ziyâde ayrıntılardadır; çağdaşlarının altında ezildiği kötülükleri, kusurları şaşmaz bir görüşle ortaya koyar. İnsanların birbirine karşı şefkat göstermesi gerektiği temasını işler. Böylece köleliğe, kanlı sirk oyunlarına karşı cephe alır. Düşüncelerini asilce, duygu ve incelikle ifade eder. Üslûbu da aynı canlılığı ve aynı kusurları gösterir; tekrar tekrar aynı şeyleri söyler; cümleleri kesik kesik olup, okuyucuyu yorar. Nükteli formülleri o derece sever ki, yapmacıklara düşer. Ama her şeye rağmen, fikirleri canlı, mecazları yeni, buluşları güzel ve antitezleri çoğu zaman aydınlatıcıdır. Bu üslûbu ile S. kendisinden bir sonraki neslin Quintilianus, Tacitus gibi klasik anlayışlı yazarları tarafından tenkide uğramıştı. (R. Kardaş)

SENEFELDER, Alois (Prag, 1771 - Münih, 1834), Alman mucidi. Tiyatro yazarı olarak hayata atılan S., maddî imkânsızlıklar yüzünden eserlerini bastıramadığı için başka alanda, sabırlı araştırmalar yapmış ve şöyle bir baskı tekniği icad etmiştir: Bir bakır levha üzerine cilaya batırılmış bir fırça ile yazar, sonra levhanın yazısız olan kısımlarına bir asit dökerek aşındırır ve böylece yazıların kabartma hâlinde kalmasını sağlardı. Sonraları bakır yerine kalker levhalar da kullanmıştır. Bu icadını beğenmeyerek vaz geçmek üzereyken, taş üzerine yazılmış, yazı görünüşte, kabarıklık teşkil etmeksizin, mürekkebi emerek pürüzsüz provalar sağladığını tesadüfen farketti. Böylece litografi icad edilmişti. S. bu tekniğin ilk ticarî tatbikçisidir.

SENEGAL, Batı Afrika'da, Atlas Okyanusu sahilinde bir cumhuriyet. 197 722 km², nüfûsu 4 500 000 (1977), başkenti Dakar'dır. S.'in Atlas Okyanusu sahillerinin orta kısmındaki Yeşil Burun (Cabo Verde) yarımadası, Afrika kıtasının batıya doğru en fazla uzanan çıkıntısını meydana getirir. Kuzey ve kuzey-doğusunda, Moritanya, doğusunda Mali, güneyde ise Gine ile sınırlıdır. Ülkenin güney bölümünde, Atlas Okyanusu kıyılarından itibaren, Gambia nehrinin iki tarafında — yaklaşık 30 km genişlik ve 300 km uzunluğunda — içeriye doğru sokulan topraklar Gambia cumhuriyetine aittir. Böylece ülke, batı bölümünde, ortadan ikiye ayrılmış gibi görünmekte ise de, Gambia topraklarından geçen milletlerarası bir kara yolu, S. ülkesinin kuzeyde bulunan büyük kısmını, güneyde bulunan Kazamans bölgesine bağlar.

Yeryüzü şekilleri umumiyetle yeknesak bir manzara gösterir. İkinci zamanın sonlarında dolmuş bulunan eski bir körfezin yerini işgal eden S. arazisi, geniş, alçak düzlüklerden meydana gelir. Güney-doğuda, en fazla 500 metreye kadar yükselen tepelere rastlanır. Bu tepeler, Gine'deki Futa Calon dağlarının, en kuzeyde bulunan eteklerini teşkil eder. Aslında bu çukur alan, Atlas Okyanusu kıyılarından Çad depresyonu istikametinde, doğuya doğru uzanan çukur alanlar kuşağının batı bölümünü meydana getirir. Bu mıntıkadaki en büyük akarsular olan S. ve Gambia nehirleri, Atlas Okyanusuna dökülür.

Yeşil Burun kuzeyindeki kıyı çizgisi, düz olarak uzanır. Buna mukabil güneyde umumiyetle meridyonal bir istikamet takib eden sahil boyunda birçok girinti ve çıkıntılar göze çarpar; bunlar daha çok akarsu ağızlarında görülür.

SENEGAL

Ülkede umumiyetle, hazirandan ekime kadar yağmurlu, tropikal iklim şartları hüküm sürer. Kuzey kısmında iklim çok kuraktır ve içeride Ferlo vadisi çevresinde yarı çöl özellikleri görülür. Buna mukabil, Ferlo çölü batısında yer alan bölge daha az kuraktır. Yıllık ortalama sıcaklığı 21,4°C olan Dakar'da, beş ay kadar devam eden yağışlı devre süresinde 500 - 600 mm kadar yağmur yağar; yılın, aralıktan mayısa kadar olan altı aylık bölümü tamamiyle kurak geçer. Gambia'nın güneyinde kalan Kazamans bölgesi, Dakar'a nazaran üç misli fazla yağış alır. Meselâ Ziginçor (Ziguinchor) istasyonunda yıllık yağış tutarı 1 600 mm'nin üstündedir. Batı Afrika kıyılarındaki Kanarya soğuk su akıntısı, Dakar kıyılarında sıcaklığın tesirini azaltır.

S. arazisi, büyük kısmı itibariyle alçak düzlüklerden meydana gelmesine rağmen, iklim ve toprak şartlarının farklı olmasından dolayı çeşitli özellikler gösteren bölgelere ayrılır. S. vadisi çok sıcak ve kuraktır; ancak bu akarsuyun düzenli taşkınları dolayısıyle tarıma elverişlidir. St. Louis ile Dakar arasındaki kıyı boyunca uzanan verimli kum kuşağı, doğusundaki bölgeye nazaran daha az kuraktır. Yeşil Burun yarımadası daha fazla yağış alır. Biraz doğudaki Tiyes (Thiès) bölgesi de aynı yağış özelliklerini gösterir. Dakar'in güneyinde Sine ve Salum vadileri arasında kalan kıyı kuşağı daha nemlidir.

Bitki ve hayvanlar: Bitki örtüsü, birbirinden farklı üç kuşaktan oluşur. Kuzeyde "sahilî" formasyonu, steplerden ve kısa boylu dikenli bitkilerden ibarettir; bunlar arasında mimoza ve akasya gibi bitkilere ve S. nehri vadisinde de demirhindi ve yine akasya gibi ağaçlara rastlanır. 15° kuzey paralelinin güneyinde "Sudan" kuşağında kısa ömürlü bitkiler ve dağınık ağaçlar görülür. Bunlar arasında en karakteristik olanı baobab ise de, ticarî ehemmiyeti olan maun gibi başka ağaç türleri de bulunur. Ülkenin güneyinde Kazamans bölgesinde ise, Gine'de görülen tropikal orman elemanlarını ihtiva eden ağaç topluluklarına rastlanır; bunlar arasında büyük cüsseli bitkiler, hurma ağaçları ve akarsular boyunca da mangrov ormanları önemli yer tutarlar.

SENEGAL : Bir yerli ve "kora" denen mahallî çalgı

Hayvan toplulukları, Sudan'dakileri andırır. Çeşitli maymunlarla antiloplar, arslan, panter, sırtlan, yabanî köpek, su aygırı gibi hayvanlar vardır. Bir kısmı tarım ürünlerine zarar veren çeşitli kuşlarla sürüngenlerden timsah, kaplumbağa, kertenkele, bukalemun, boa ve kobra yılanı görülür.

Nüfus ve şehirler : S. nüfusunun büyük bir kısmını Voloflar, Serer, Diola, Fulani (Peul) ve Tukulor kabileleri teşkil eder. Volof, Serer ve Diola'lar esas itibariyle küçük köylerde, işledikleri toprakların yakınlarında, tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Bununla beraber bu kabileler içerisinde ticaret ve küçük sanatlarla devlet hizmetlerinde çalışanlar da vardır. Tukulorların büyük bir kısmı tarım işleriyle ve nehirlerde balıkçılıkla geçimlerini sağlar. Fulani kabilesine mensup olanlar ise göçebedir ve sığırlarını ülkenin kuzey bölgelerinde otlatırlar. Nüfusun % 80'i Müslüman, geri kalanı ise, ya Hıristiyandır, veya kabilelerin an'anevî dinlerine bağlıdır. S.'in büyük bir kısmında Volof dili konuşulur. Devlet işlerinde ve okullarda resmî dil Fransızca'dır. Nüfusun ancak % 2 kadarı Avrupalı'dır, bunların çoğu Fransız'dır ve umumiyetle büyük şehirlerde yaşayan iş adamlarıdır.

Ortalama nüfus yoğunluğu 23'tür (1977); bölgeler arasında yoğunluk bakımından büyük farklar vardır. İç kısımda Ferlo çölü sahasında kilometre kareye birden az insan düştüğü halde, Yeşil Burun yarımadasında 500'den fazla isabet eder. Yeşil Burun'un kuzeyinde "Cayor" denen kıyı kuşağında 50 ve Baol bölgesinde 100 dolaylarında olan nüfus yoğunluğu, güneyde Kazamans'ta 20'ye ve doğuda daha aşağılara iner. Yukarıda sözü edilen Avrupalılar'la bir miktar Asyalı ve Moritanyalı dışında nüfus, tamamiyle zencilerden ibarettir; fakat bunların mensup oldukları ırklar ve diller farklıdır.

En büyük şehir, 581 000 (1974) nüfuslu Dakar'dır. Yeşil Burun yarımadasını meydana getiren genç volkan lavlarının sağladığı mahfuz liman şartları, şehrin burada kurulmasında âmil olmuştur. Bundan başka, Kanarya deniz akıntısının, Yeşil Burun kıyılarından itibaren satha çıkan soğuk suları, bölgenin tropikal hava sıcaklığını hafifletir ve böylece, bilhassa kasımdan şubata kadar, tatlı deniz rüzgârlarının esmesine sebep olur. Fransız Batı Afrikası'nın tarihî gelişmesinde önemli bir rol oynamış bulunan Gore adası da, mahfuz Dakar körfezinde bulunmaktadır. Bu ada, artık eski önemini kaybetmiştir. Dakar 1958'de S. devletinin merkezi olmuştur. Diğer önemli şehirler : Kaolack 96 238 (1974), Thiès 90 456 (1974) ve Saint-Louis 81 204 (1974).

Ekonomi : Yerfıstığı ve darı ekonominin temelini teşkil eder; tarım ürünleri arasında pirinç ve mısıra da yer verilir. 1834'ten beri önemli bir ihraç maddesi teşkil eden fıstık tarımı, Kayor, Baol ve Salum bölgelerinde, demiryol yakınlarında; Sudan ve yukarı Casamance bölgelerinde yapılır. Bilhassa son iki bölgede tarım makineleri ve diğerlerinde yerli tarım aletleri daha çok kullanılmaktadır. Fıstık eskiden kabuklu olarak ihraç edilirdi. Fakat bugün Dakar ve Kaolak'ta bulunan tesislerde kabuklarından ayrılmakta veya yağı çıkarılmakta; ondan sonra ihracı yapılmaktadır. Bu ürünün bir kısmı, mahallî ihtiyacı karşılamak üzere alıkonur. Halkın an'anevî gıda maddesi olan darı, fıstığın yetişmediği kurak bölgelerde ekilir. Manyok nemli alanlarda yetiştirilir. Gıda maddesi eksiğini karşılamak üzere ithal edilmekte olan pirincin yetiştirilmesine son zamanlarda, Sudan ve Gine'de olduğu gibi, S.'de de başlanmıştır. Tâlî ürünler olarak pamuk, tütün, kenevir ve karpuz yetiştirilir. Bunlardan başka, S. nehri vadisinde yetişen bir nevi akasyadan (acacia senegal) çıkarılan arap sakızı (gum arabic veya acacia gum) ile aşağı Kazamans vadisinde elde edilen badem ve hurma yağı da önemli ürünler arasında sayılabilir.

Hayvancılık alanında, sığır başta olmak üzere koyun ve keçi önemli yer tutar. Bir miktar domuz da beslenir. Gücünden yararlanılan hayvanlar arasında at, eşek ve az miktarda deve vardır. S. kıyıları balık bakımından zengindir. Gerek denizde, gerekse iç sularda balık avlanır; öyle ki, balık konservesi ihraç maddeleri arasında önemli bir yer tutar.

Endüstri, komşu Afrika ülkelerine nazaran, daha fazla gelişmiştir. Çoğu, ziraî ham madde işleyen endüstri tesislerinin % 90'ı Dakar çevresinde bulunmaktadır. Bunlar arasında yağ, un, sabun, dokuma ve balık konserve fabrikaları önemlidir. Ayrıca demiryolu atölyeleri, çelik ve çimento fabrikaları, sun'i gübre tesisleri, gemi tamir tersaneleri vs. vardır. S., yeraltı kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir; ancak Thiès yakınlarından çıkarılan kalsiyum ve alüminyum fosfat, önemli bir ihraç maddesidir. Atlas Okyanusu kıyılarındaki kumsallarda toplanan zirkon ve ilmenit ($FeTiO_3$) ile güney-batıdaki boksit ve demir cevheri yatakları da anılmaya değer. Bilhassa doğuda La Faleme'de yeni keşfedilen zengin demir rezervleri ümit vericidir.

S.'in dış ticareti, Sudan veya Gine'den ayrı mütalaa edilemez. Çünkü bu ülkelerin dış ticâreti S. üzerinden yapılmaktadır. Başlıca ihraç maddeleri yer fıstığı, fıstık yağı ve

SENEGAL : Başkent Dakar'dan bir görünüş

kavrulmuş fıstık ile fosfat ve konserve balıktır; ithal maddeleri arasında en önemli yeri petrol ürünleri, pirinç, şeker, un, madenî eşya, pamuklu dokumalar ve makineler tutar.

Ulaşımda, kıyılardan ülkenin iç kısımlarına doğru nehirlerden yararlanılır. S. nehrinin önemli bir bölümü temmuzdan ekime kadar, ulaşıma elverişlidir. Salum ve Kazamans nehirlerinde ise, vasıtalar ancak kıyıdan 100 km içerilere kadar sokulabilirler. Deniz ulaşımında en önemli iki liman Dakar ile Saint - Louis'dir. Bilhassa Dakar limanı, Afrika'nın en batı noktasında, yalnız S.'in değil, aynı zamanda Batı Afrika'nın da en büyük limanıdır; milletlerarası münakalede, çok işlek hava meydanı ile de mühim bir rol oynar. Ülkede 13 000 km'den fazla karayolu ve 1 300 kilometreden fazla demiryolu vardır.

Tarih : S. çok eski devirlerden beri insanların yaşadığı bir ülkedir. Yapılan araştırmalar neticesinde, S. vadisinde paleolitik el baltaları ve Dakar civarında balta ve oklar bulunmuş, bundan başka Sine - Salum bölgesinde de bakır ve demir eşyaya rastlanmıştır. S. vadisinde yaşayan zenciler hakkındaki ilk tarihî kayıtlarda, IX. yüzyılda kurulmuş bulunan Tokoror veya Tukulor (Toucouleur) krallığından bahsedilmektedir. Tukulorlar XI. yüzyılda Müslüman oldular. XIV. yüzyılda Serer ve Voloflar bu krallıktan ayrılarak müstakil devletler kurdu ve iki yüz yıl kadar Mali imparatorluğuna bağlı kaldılar. 1444'de Portekiz denizcileri Yeşil Burun'a geldi ve S. nehrinin ağzında, bugünkü Dakar'ın karşı tarafındaki Gore'de, Rufisk'te (Rio Fresco), Salum (Saloum) ve Kazamans'ta fabrikalar kurdular. Esas merkezleri Yeşil Burun adalarında olan Portekiz gemicileri, yerli kabileleri Hıristiyanlığa döndürmeye uğraştılar ve esir ticaretine başladılar.

S.'e yerleşen bu Portekizliler XVI. yüzyıldan itibaren Fransız ve İngiliz korsan ve tüccarlarıyla rekabet zorunda kaldılar ve yüzyılın sonlarında hâkimiyetleri zayıfladı. İngilizler Gambia'da, Fransız'lar Rufisk'te tutunmayı başardılar. 1633'te "S. Şalkıtı"ni kuran Fransızlar, 1638'de de St: Louis şehrini kurdular. Gore ve Kazamans'a yerleştiler. İngilizlerle yapılan uzun mücadelelerde bu yerler, müteaddit defalar el değiştirdikten sonra, 1816'da St. Louis ve Gore, Fransızlar'a iâde edildi; 1857'de Gambia kalesi İngilizler'in eline geçti. Bütün bu mücadelelerin sebebini, yerfıstığı, sakız ve esir ticareti teşkil etmiştir. 1857'de Dakar'ın kurulmasıyla S., Batı Afrika'nın Fransızlar tarafından fethi için hareket noktası hâline gelmiş ve S.'li askerler, iç bölgelerin ele geçirilmesinde büyük bir rol oynamışlardır. 1904'de Dakar Fransız Batı Afrikası'nın merkezi olmuştur.

Ülke, 1958'e kadar Fransa'nın kolonisi idi. Fakat 1958'de cumhuriyet statüsü verildi ve Fransız Milletler Topluluğunda muhtar bir üye oldu. 1959'da Fransız Sudanı (şimdiki Mali) ile birleşerek "Mali Federasyonu"nu kurdu ve 1960'da bu federasyondan ayrılarak bağımsız bir cumhuriyet hâline geldi. 1963'te, başbakanlık makamını ortadan kaldıran "başkanlık" rejimi kuruldu. (C. Gürsoy)

SENEGAL NEHRİ, batı Afrika'da nehir. Gine'de doğar, Senegal'de St. Louis yakınında Atlas Okyanusu'na dökülür. 1 600 km uzunluğundaki nehrin iki kaynağı vardır. Fransız kâşifi Gaspard Mollien'in bu kaynakları keşfetmesinden önce S. N., Nil'in batı kolu sanılıyordu; daha sonraki coğrafyacılar da nehri, Nijer'in kolu olarak kabûl ediyorlardı. S. N.'nin asıl kaynağı, bu nehrin havzasını Nijer havzasından ayıran ve Futa Calon dağlarından çıkan Bafing veya Kara Nehir'dir. Bafing kuzeye doğru akarak Bafoulabé'de Bakoy veya Beyaz Nehir'le birleşerek S. N.'ni meydana getirir. Nehir bundan sonraki mecrasında sarp bir arazide akar. Gine ve Felu şelâlelerini meydana getirir. Nehir bundan sonra batıdan gelen ve büyük kısmında Mali ile sınırını teşkil eden önemli kolu Falemé'yi alır. Önce kuzeybatıya, sonra batıya akarak Senegal - Moritanya sınırını çizer. Bundan sonra menderesler yaparak aktığı alüvyal ovada kuzeyindeki Hâmi halkla güneyinde kalan zencileri birbirinden ayırır. Yağmurlu mevsimde 700 km'lik kısmı ulaştırmaya elverişlidir, nisan ortasından haziran ortasına kadar ulaştırma durur.

SENEGAL - GİNE DİLLERİ, Sudan - Gine dilerine bağlı bir grup. Bu grupta 24 dil toplanmıştır.

Bu diller arasında yer alan Pöl, batı Afrika'da çok yaygın olan bir dildir. Senegal'de ve dağınık olarak Mali, Yukarı Volta ve Moritanya'da konuşulur. Senegal kıyılarında, Yeşil Burun'dan Moritanya kıyılarına kadar uzanan bölgede Wolof dili konuşulur. Gambiya - Senegal sınırında Serer dili kullanılır. Nalu dili Gine sınırlarında, Limba dili ise Sierra Leone. Gine sınırında konuşulur. Baga dili Gine kıyısında, Bulcm dili ise Sierra Leone kıyısında yaygın olarak kullanılır. (H. Eren)

SENEGAMBİYA (Fr. Senegambie), Senegal ve Gambia nehirlerinin adlarından oluşturulan yapma bir ad. Batı Afrika'da, Senegal, Falémé, Saloum, Gambia ve Kazamans nehirlerinin suladığı bölge bu adla anılır.

SENET, bir olay veya durumu veya şahıslar arasındaki bir anlaşmayı tesbit etmek için hazırlanmış olan belge.

S.'ler başlıca yazılı, tasdikli ve resmî S. şeklinde düzenlenebilir.

a) Yazılı S.: El yazısı, yazı makinesi veya diğer bir âletle hazırlanan ve borçlu yahut anlaşmanın taraflarınca imzalanmış olan S.'tir. Borçlar kanununa göre alacağın temliki, bağışlama taahhüdü, rekabet yasağı anlaşması, kefalet, gayrımenkul tellâllığı, kaydı hayatla irad gibi akitlerin geçerli sayılabilmesi için yazılı şekilde olması şarttır.

b) Tasdikli S.: Tarafların imza ve mühürlerinin noter tarafından ayrıca tasdik edildiği yazılı S.'tir. Alelâde yazılı S.'e karşı üstünlüğü, aksi isbat olununcaya kadar kesin delil teşkil etmesidir (hukuk mahkemeleri usulü kanunu Md. 295).

c) Resmî S.: Tarafların karşılıklı iradelerinin noter ve şahitler huzurunda tesbit ve imzalarının tasdik olunduğu S.'tir. Resmî vasiyetnâme, miras mukavelesi ve gayrımenkul satış vaadi gibi muameleler ancak resmî S. ile yapılabilir (medenî kanun Md. 479, 492, borçlar kanunu Md. 213). Resmî S., sahteliği sâbit oluncaya kadar kesin delil teşkil eder.

Hukuk muhakemeleri usulü kanununun 288. maddesi mucibince, değeri 500 Lirayı aşan akitler ancak yazılı belge veya S. ile ispat edilebilirler.

Ticârî S.'ler şekil ve hükümleri bakımından Ticaret Kanununun özel hükümlerine tâbidirler. Bk. BONO, ÇEK, KONŞİMENTO, POLİÇE, TİCÂRÎ S., VARAN. (E. Korur)

SENEVOL'LER (Fr. Sénevols), İsosülfosiyanik (Fr. isosulfocyanique) eterlere verilen ad. Bunların genel formülleri S. C. N. R. dir. Burada R. Karbon'lu bir radikaldir. S.'in başka iki adı da şunlardır: Sülfokarbimid'ler (Fr. sulfocarbimides) ve tiyokarbimid'ler (Fr. thiocarbimides).

SENFL veya **SENFLI** (Zürih veya Bazel aş. yu. 1492 - Münih 1543), İsviçreli kompozitör. Heinrich Isaac'ın öğrencisi ve Viyana'daki imparatorluk orkestrası şefi olarak halefi. 1530'dan aş yu. 1540'a kadar Münih'te saray orkestra şefi olarak çalıştı. Zamanının çok yönlü kompozitörü sayılırdı; yazdığı kilise musikisi, ciddiyet ve zarafet gösterir. "Lied"lerinde her ifade şeklini kullanmıştır. Yayınladığı eserleri birçok missa, motet, kilise âyinleri ve dindışı şarkıları içine alır. Eserlerinin hepsi yayınlanmamıştır.

SENFONİ (Alm. Symphonie; Fr. symphonie; İng. smyphony), genellikle, geniş tutulmuş üç veya dört bölümü olan ve orkestra için yazılmış müzik eseridir. Çeşitli bölümlerinin sıralanması ve iç yapısı sonat yapısını örnek aldığından orkestra için yazılmış sonat veya orkestra sanatı olarak da tarif edilmektedir. Orkestranın kuruluş tarzı ve çeşidine göre "yaylılar senfonisi, oda senfonisi" gibi adlar da alabilmektedir. "Senfonik orkestra" adı, bir S.'yi çalabilmek veya icra edebilmek için gerekli olan çeşit ve sayıda çalgıdan kurulan büyük orkestra anlamında kullanılmaktadır. Besteleniş tarzına göre, S.'yi çalacak orkestranın da kuruluş yapısı değişmektedir.

Sonat planı ve formuna göre bestelenmekle birlikte, genellikle sonatın üç bölümüne karşılık, S.'de dört bölüm vardır. Ayrıca bu bölümler hız bakımından, çok defa; kısa bir girişle başlayan alegro (çabuk), andante veya adagio hızında bir ağır bölüm; eski danslardan geliştirilen bir menüe ve çok hızlı bir final olarak sıralanmaktadır. Bu bölümler sayı bakımından değişebildiği gibi, sıralanış, hız ve yapı bakımlarından da değişiklik gösterebilmektedir. Beethoven'le birlikte menüe bölümünün yerini scherzo'nun aldığı; ve *9. S.*'de olduğu gibi, bu bölümün arasına ikinci bölüm olarak girdiği söylenebilir. XX. yüzyılda S.'lerin genellikle üç bölümlü olarak bestelendikleri görülmektedir.

XVII. yüzyılın başında bir çalgı parçası şeklinde görülen ve yüzyılın ortalarında bir çeşit uvertür olan "senfonia"-nın sonraları İtalyan uvertürü ile karıştığı ve birden fazla bölümü olan parçalar şeklinde bestelenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Böylece, XVIII. yüzyılda görülen S.'nin, önceleri "senfonia" adı altında geliştiği söylenebilir. Ancak, S.'-nin gelişmesinde "sinfonia" kadar, oda müziğinin de etkisi olduğu kabûl edilmektedir.

İlk operalardan olan Peri'nin *Euridice* (1600) operası, 3 bölümde meydana gelmiş bir "senfonia" ihtiva etmekteydi. Monteverdi pek çok senfonia tarzında eserler verdi. Yüzyıl ilerledikçe, "senfonia" özellikle operalar koro parçalarının önemli bir bölümü hâline gelmeye başladı. 1640 ve 1660 yılları arasında orkestraya ait eleman da oldukça genişletildi.

Monteverdi'nin etkisiyle senfonia, operaların perde arkasında da çalınan bir ara müziği haline geldi.

S. üzerinde etkisi görülen ve S.'nin dayanağı kabûl edilen uvertür karakterindeki bir musiki çeşidi önceleri İtalyan uvertürü olarak görülmektedir. Hızlı, yavaş, hızlı hareketlerde üç bölümü vardır. S. Baptiste Lully tarafından ortaya konulan Fransız uvertürünün ise aksi karakterde olan, yavaş hareketli üç bölümü vardır.

Alessandro Scarlatti (1721 yılında) İtalyan bestecilerinin geliştirdiği bu İtalyan uvertürlerinin ilk hâli, modern S.'lerle ortak yönler göstermektedir.

J. S. Bach'ın 3 hareketli orkestra süitleri de sonraları uvertür olarak adlandırılmıştır. Haydn'ın ilk S.'lerinin de aynı şekilde uvertür olarak isimlendirildiği görülmektedir. Mozart'ın 12 yaşında iken opera için yazdığı *"Lafinta Semplice"* adlı uvertürü de aslında bir S.'dir. Bu uvertür S.'lerde yine, hızlı, yavaş, ve hızlı bir son bölüm bulunmaktadır. Carl Philippe Emanuel Bach, bu üç hareketliliğe göre ilk defa sonatlar yazdı.

Mannheim (1766 - 1777) okulunun, S.'nin gelişmesinde büyük yardımları oldu. Johann ve Karl Stamitz, Franz Richter, Ernst Eichner, Giovanni Toeschi, Ignaz Holzbauer

ve Christian Cannabich gibi tanınmış orkestra şefleri bu okuldan yetişti. François Gossec, Luigi Boccherini, Giovanni Sammartini, Johann Sebastian Bach'ın oğulları, Joseph Haydn ve Mozart bu Mannheim okulunun etkisi altında kalmış, S.; getirdiği orkestra stili ile Almanya, Viyana, Roma, Venedik, Floransa, Milano ve Londra'da hızla yaygınlaşmıştır.

Böylece, S., XVIII. yüzyılda İtalya, Almanya, Fransa, İngiltere ve Avusturya'da aynı sayılabilecek zamanlarda ortaya çıktı. İtalya'da, A. Scarlatti, Boroncini, Bassani, Albinani (1700) gibi bestecilerin, Vivaldi'nin S.'lerine öndülük ettiği söylenebilir. İtalya'da Vivaldi ve Sammartini, Almanya'da Stamitz ve Mannheim okulu, İngiltere'de Carl Philippe Emanuel Bach ve Avusturya'da Cannabich ile S.'nin aynı zamanda, çeşitli ülkelerde hızla yayıldığı görülmektedir.

Böylece XVIII. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan S., XIX. yüzyılda Haydn, Mozart ve Beethoven ile de Viyana'da en parlak devrini yaşadı. Haydn'ın çeşitli adlar taşıyan yüz dört S. yazdığı bilinmektedir. Bu bestekâra "Senfoni'nin babası" da denir.

Mozart, kırk dokuz S.'siyle çeşidin gelişmesine yardım etti. 1780'den sonra yazdığı S.'lerine Haffner S.'si (1782), Linz S.'si (1783), Prag S.'si (1786), Jüpiter (1788) gibi adlar verdi. Mi bemol majör S. ile sol minör S. de (1788) son S.'leri arasındadır.

Beethoven, menüe yerine scherzo'yu koyarak bölümlerde yaptığı değişiklik yanında, orkestrayı büyüttü ve "koroyuda kattı. S. formu, *Dokuzuncu "Koral Senfoni"* ile zirveye ulaştı.

Beethoven, ilk S.'si olan *Do Majör (Opus 21)* S.'sini 1800 yılında besteledi. İkinci S.'sini *(Re Majör Opus 36)* 1803 yılında yazdı. Bu S.'si "Eroica" (Kahramanlar) adıyla tanınır. *Opus 55, Mi Bemol Majör Üçüncü S.*'sini 1805; *Opus 60 Si Bemol Majör Dördüncü S.*'sini 1087; *Opus 67 Do Minör S.*'sini 1808 yılında besteledi. Bundan sonra başka S.'ler besteleyen Beethoven 1824 yılında *"Koral Senfoni"* olarak tanınan *Opus 125 Re Minör Dokuzuncu* S.'yi yazdı. Koro ve Orkestrayı birleştiren bu S. ile S. zirveye ulaşmış oldu.

Liszt, *Faust* S.'sinde *Dokuzuncu S.* etkisiyle tenor sesleri kullandı.

Beethoven'den sonra Schubert romantik S.'lerin bestecisi oldu. S.'lerinin arasındaki Do Majör ve Si Minör S.'leri zamanında önemli S.'ler olarak sayıldı. 1822 yılında bestelediği S., Si Minör S., "Bitmemiş Senfoni" olarak tanınmaktadır. Majör S.'si ise ölümünden sonra R. Schumann tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Mendelssohn üç S. yazdı. Bunlar İskoç *"Scotch"* İtalyan *"İtalian"* ve *"Reformation"* adlarını taşıyan S.'lerdi. Alman romantizmin diğer bir bestecisi olan Robert Shumann dört S.'si ile tanınmaktadır. *Opus 38, Si Bemol Majör S. "Spring Symphonie"* (Bahar S.'si) 1841 yılında ilk defa Leipzig'de çalındı. *Opus 61, Do Majör İkinci S.*'sini 1846 yılında; *Opus 97, Mi Bemol Majör Üçüncü S.*'sini 1850 yılında; *Opus 120, Re Minör Dördüncü S.*'sini 1851 yılında besteledi.

Brahms'ın, dört S.'si ile S. bestecisi olarak önemli bir yeri vardır. Klasisizm ile romantizmi kaynaştıran Brahms *Opus 68 Do Minör* S.'sini 43 yaşında besteledi. *Opus 73, Re Majör* ikinci S.'sini 1877 yılında; *Opus 90, Fa Majör* S.'sini 1883 yılında, dört bölümlü ve en tanınmış S.'si olan *98, Mi Minör* S.'sini ise 1886 yılında besteledi.

Brahms'la aynı yüzyılda yaşıyan Anton Bruckner (1824-1896) S.'lerinde Wagner'in armoni sistemi ile klasik S. formunu birleştirmeye çalışmıştır.

Diğer önemli S. bestecileri olarak Gustav Mahler'ın dokuz S., Cesar Franck'ın ise 1886 yılında tek S. olarak *Re Minör* S.'sini yazdığı görülmektedir.

Balakineff, Borodin, Rimsky - Korsakoff, Peter İlyiç Çaykovski (1980 - 1893) S. bestecileri arasındadır. Çaykovski altı S. bestelemiştir. Bunlardan *Opus 36, Fa Minör Dördüncü S.* ile *Opus 64 Mi Minör Beşinci S.* ve *Opus 74 Si Minör Altıncı S.* en fazla tanınan S.'lerdir.

Anton Rubinstein (aynı zamanda dünyaca tanınmış bir piyanist), Alexander Scriabin (1872 - 1915), Rahmaninov, Glazunoff, Glière, Miaskovsky, Şostakoviç, Stravinsky ve Antonin Dvorak XX. yüzyılın S. bestecileridir. Bunlardan Dvorak'ın *Opus 95 Mi Minör Beşinci S.'si "From the New World"* (Yeni Dünyadan) adıyla tanınmaktadır.

Finli bestecilerden Jan Sibelius S. bestecisi olarak belli bir yer tutar. Sibelius yedi S.'si ile tanınır. *Opus 39, Mi Minör* (1899); *Opus 43, Re Majör* (1902); *Opus 52 Do Majör* (1907); *Opus 82 Mi Bemol Majör* (1915); *Opus 104 Re Minör* (1926); *Opus 105 Do Majör "Fantastica Sinfonica"* (Fantastik S.) (1924).

İngiltere'de Sir Edward Elgar (1857 - 1934), Ralph Williams, Arnald Bax S. çeşidinde eserler bestelemişlerdir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Chadwick, H. H. A. Beach, E. S. Kelley, Henry Hadley, Frederick Stock, Edward Burlingame; XX. yüzyılda ise Roger Session, Harold Morris, Aaron Copland, Howard Hanson, Roy Harris ve Samuel Barber ve diğerleri S. tarzında eserler yazan besteciler arasındadır.

Modern besteciler arasında ise, Polonya'da Korol Szymanowski, Fransa'da Albert Roussel, İtalya'da G. Francesco Malipiero yanında, A. Haçaturyan, P. Hindemith, A. Honegger, D. Milhaud, E. Bloch, B. Martinu, H. Villa-Lobos'un adları sıralanabilir.

Ahmed Adnan Saygun, Cemal Reşit Rey ve Ulvi Cemal Erkin S. yazan Türk bestecileri arasındadır. (R. Süer)

SENFONİK ŞİİR (Fr. poème symphonique; Alm symphonische Dichtung), belli bir programa göre, senfoni tarzında yazılmış orkestra eseri. Programlı S. olarak da târif edilebilir. S. Ş.'de müziğin plan ve yapısı içinde bir konu veya bir olay anlatılmaya çalışılır. Müzikle tasvîr etme durumu, bestecinin düşündüğü programa göre yapılır. Çeşitli temalar, çeşitli olay veya karakterleri anlatmada kullanılabilir. Genellikle belli bir olay, konu veya şahsı anlatan, belli bir ana tema vardır. Bu tema rondo şeklinde olabileceği gibi, belli bir melodi de olabilir. Bu ana tema, Berlioz'da "idée fixe" ve Wagner'da "leitmotiv" olarak görülmektedir.

S. Ş. XIX. yüzyılda ortaya çıktı. Bundan önce, XVI. yüzyıldan başlanarak tasvirî eserler yazıldığı görülmektedir (Jannequin). S. Ş.'i hazırlayan bestecilerin başında Johann Kuhnau sayılabilir.

İlk defa Liszt'in uyguladığı, tasvirî karakterdeki temalar (transformation of themes) Liszt'in çeşitli eserlerinde yer aldı. Böylece Liszt'in S. Ş. çeşidinde yazdığı eserler, büyük ilgi topladı. Liszt'in en tanınmış S. Ş.'leri, *Les préludes, Tasso, Prometheus, Mazeppa* ve S. Ş. tarzındaki *Faust Senfonisi*'dir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında S. Ş. yazan önemli besteciler görülmektedir. Smetana altı S. Ş. yazdı. Bunlardan *Vatanım* ve *Moldav* en tanınmış olanlardır.

Borodin'in *On the Steppes Of Central Asia* (Orta Asya Steplerinde), Çaykovski'nin *Franceska da Rimini, Manfred, Romeo ve Juliet ve Hamlet;* Saint-Saëns'ın *Le Roue d'Omphale, Phaéton, Danse Macabre* (Ölüler Dansı) ve *Africa* (Afrika): Cesar Frank'ın *Les Eolides, Le Chasseur Maudit, Psyché* S. Ş.'i bu çeşitten tanınmış eserlerdir.

Empresyonistlerden Claude Debussy *L'Apres-midi d'un Faun* ve *La Mer* S. Ş.'lerini yazmıştır. Bantock, Elgar, Dukas ve Ravel de S. Ş. yazmışlardır.

Richard Strauss'un "kondichtung" (şiir tonu) olarak adlandırdığı S. Ş.'e değişik bir hava, akıcılık getirdiği söylenebilir. Bu tarzdaki eserler arasında *Aus Italien* (1887), *Don Juan* (1889), *Macbeth, Till Evlenspiegel's Lustige Streiche* (1895), *Don Quixote* (1898) bulunmaktadır.

XX. yüzyılın S. Ş. yazarları arasında Honegger, Loeffler, Respighi, Sibelius gibi tanınmış besteciler bulunmaktadır.

Türk bestecilerinden Cemal Reşit Rey'in "Bebek" ve "Karagöz" ve "Enstantaneler" adlı S. Ş.'leri vardır. (R. Süer)

SENGER, F. B. Hugo von (Nordlingen, Bavyera asıllı 1832 veya 1835-Cenevre 1892), piyanist ve kompozitör. XIX. yüzyıl Fransız İsviçresi'nin müzik gelişmesinde büyük rol oynayan bu kabiliyetli besteci, şu sanatkârları yetiştirdi: Otto Barblan, Alexandre Dénéréaz, Joseph Lauber, Gustave Doret.

SENGÎN SEMÂÎ (usûl), Yürük Semâî (b. bk.) usûlünün bir ağır mertebesine (6/4) verilen ad; daha ağır mertebesine "Ağır Sengîn Semâî" (6/2) denilir. Semâî formunun çeşitleridir. Bu usul mertebeleri, aynı zamanda kendileri ile ölçülmüş bulunan Semâî formundaki eserleri de işaret ederler; onun için "Sengîn Semâî" yerine "Ağır Semâî" veya "Semâî" usûlü denmemiştir; Türkçe "ağır"ın yerine istisna olarak bu mecburiyetten dolayı müterâdif Farsça "sengîn" kelimesi getirilmiştir. Zira "Ağır Semâî", Semâî formunun belirli bir çeşidinin umumî adıdır ve bundan başka "Semâî" de, bambaşka bir usûle verilmiş isimdir. Şarkı formunda S. S. usûlünün güfte taksîmi, Yürük Semâî usûlünün bir mertebe ağırı gibi değil, değişiktir; Aksak'la Ağır Aksak arasındaki fark gibi. (Y. Ö.)

SENGÎN SEMÂÎ (şekil), Ağır Semâî (b. bk.) formunun 6/4 usûlü ile ölçülmüş çeşidi ki, Nakış da olabilir. 6/2 ile ölçülen çeşidine "Ağır Sengîn Semâî" denilir ve bu şekilde Aksak Semâî'den ayrılır. bk. SEMÂÎ. (Y. Ö.)

SENİH, Süleyman (Bursa 1823 - İstanbul 1900), Tanzimat ve Servet-i Fünûn edebiyatlarının hâkimiyetleri devresinde yaşamasına rağmen, eski edebiyatımızın yolunda yürüyen ve klasik tarzda şiirler yazan şâirlerimizdendir. Bursa'nın köklü âilelerinden Istâbl-ı Âmire pâyeli Mehmed Şerîf Ağa'nın oğludur. On beş yaşında Istanbul'a geldi. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi'ne girdi. Ma'ârif-i Adliye mektebine ve seraskerî mektûbî kalemine devâma başladı. 1843'te sadâret mektûbî odasına girdi. Burada "sâniye" rütbesine kadar yükseldi. 1853'te Anadolu harp ordusu tahrîrât başkâtibi olarak Erzurum, Kars ve Kağızman taraflarında bulundu. Çeşitli memûriyetlerden sonra "mütemâyiz" rütbesiyle Tuna vilâyeti mektupçuluğuna tâyin edildi. Vâli Midhad Paşa ile geçinemediği için, memûriyetinden istifâ etti. Bundan sonra, bâb-ı seraskerî kalemi müdürlüğüne getirildi. Bu dâirede çeşitli yüksek memûriyetler yaptıktan sonra, makam-ı seraskerî reisi oldu. Bu vazîfe uhdesinde kalmak üzere sürre emîni olarak Hacc'a gitti. 1886'da askerî tekaüd sandığı nezâretine tâyin edildi.

Mevlevî olan S. S., dürüstlüğü ile tanınmış, iyi ahlâk sâhibi nesri de nazmı kadar kuvvetli bir şâirdi. Genç yaşında bir dîvân tertîb ederek 1859'da bastırdı. O tarihten ölümüne kadar uzun bir zaman geçmesine rağmen sonradan yazdığı şiirlerini bastıramadı. Osmanlı Türkçesi'ne, arûz veznine hâkimiyeti ve eski edebiyatımızın estetiğine olan vukufu ile temâyüz eden S. S.'in, birçok beyit ve mısrâları uzun zamanlar bâzı hafızaların süsü olmuştur.

Diyâr-ı gurbete düştüm vatandan ayrıldım
Vatan gözümde değil âh senden ayrıldım

gibi. (H. Diriöz)

SENİRKENT (senir = iki dağ arasındaki çıkıntı; kent = kasaba, şehir), Isparta iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 600 km², nüfusu 17 996 (1975), nüfus sıklığı 30, köy sayısı 5, belediyesi bulunan yerlerin sayısı 4; ilçe merkezinin nüfusu 8 235'tir (1975). İlçede nüfusun yarısı köylerde oturur. Bunlar arasında Büyük Kabaca, 3 498 nüfuslu, belediyesi, PTT'si, çarşısı olan bir kasabadır. Uluğbey ve Yassıören köylerinde de belediye, PTT merkezleri vardır. S. daha önce Uluborlu ilçesine bağlı bir bucak iken, 1952 yılında ilçe durumuna getirilmiştir.

İlçe arazisi, ilin kuzey bölümündedir. Batısında Uluborlu, doğusunda Eğridir gölünün kuzey bölümü (Hoyran gölü), kuzeyinde Afyon ili vardır. İlçenin kuzeyi dağlık (Karakuş

SENİRKENT: Bir görünüş

dağı 1 700 - 2 000 m), güneyi geniş ovalık (S. ovası 1 000 - 1 050 m), bu ovanın güneyi dağlık (S. dağı 2 000 m), Barla dağının kuzey yamaçları (2 700 m) uzanır. Ovanın genişliği 4 km, uzunluğu 15 km'dir. Kasaba ve köylerin çoğu, bu arada S. ve Büyük Kabaca kasabaları dağların ovaya bakan eteklerinde kurulmuştur.

İlçenin kuzeyindeki dağlar Mezozoik ve Eosen flişi kıvrımlı arazisinden bir yapı gösterir, çok yeri volkanik tüflerle örtülüdür. Güneyindeki dağlar yine kıvrımlı Mezozoik ve Üst Kretase - Paleosen kıvrımlı yapıları gösterir. İkisi arasındaki uzun ova, kısmen karstik oluşmaların da katkısını gösterdiği bir çöküntü alanıdır ki, üzeri alüvyonlarla örtülmüştür.

İlçenin iklimi, Akdeniz iklimi ile İç Anadolu arasında yeri olan bir özelliktedir. Yazları, Akdeniz ikliminindeki kadar sıcak olmaz, kışlar İç Anadolu gibi çok soğuk ve kuru-sert geçmez. İlçenin dağ yamaçlarında yer yer ormanlar (çam, meşe, yer yer katran, sedir ağaçları) ile fundalık ve çalılıklar vardır. Geri kalan yerleri bağ, bahçe, tarla, otlak olarak değerlendirilir. Ovanın bazı yerlerinde toprak derinliği, tabansuyu ile sınırlıdır.

İlçede başlıca geçim kaynakları bağcılık, tezgâh dokumacılığı, halıcılık, bademcilıktir. Hayvan yetiştirme ve göl ürünleri (balıkçılık istihsal ve satış kooperatifi var) de geçimde yer tutmuştur. İlçe merkezi ve köylerinde 9 kadar çeşitli üretim, satış kooperatifi vardır. S. ovası ve yakın çevresi bağ, meyve ve sebze bahçeleri sahasıdır. Bağcılık gelişmiştir (kuru üzüm, yaş üzüm, pekmez, şarap). Burada hemen herkesin bahçesi, bağı vardır. Ovada tahıl (buğday, arpa...) da ekilir. Badem yetiştirmeye önem verilmiştir (yılda 150 ton). Birçok evlerde halı dokunur, bu iş kışın daha da artar. Halılar, çoğunlukla Isparta'ya gönderilerek piyasaya sevkolunur. Halıcılar ve dokumacılar dernekleri vardır.

İlçede, 1972 verilerine göre, 4 200 sığır vardır (1 270'i montafon). Sağmal sığır sayısı 2 400'dür. Az sayıda koyun ve tiftik keçisi de vardır. Sayıları 1 000 kadar olan kovanlardan yılda 7 500 kilo bal, 500 kilo balmumu elde edilir.

İlçe merkezi olan S., Kaldı dağının kuzey eteğinde, geniş bir birikinti alanı üzerinde, bahçeler arasında bir kasabadır. Çevre şehir ve kasabalarına (Isparta, Burdur, Afyon, Denizli, Keçiborlu, Dinar...) düzgün yollarla bağlı, işlek bir yerdedir. Demiryoluna uzaklığı 38 km'dir. Küçük bir şehir görünüşündeki S.'in nüfusu yıldan yıla değişiklikler göstermiş, artma ve azalmalar olmuş, 6 - 10 bin arasında değişmiştir (1970 sayımında nüfusu 10 168 iken; 1975'te 9 761 olmuştur). Halk çok çalışkan olmakla beraber, toprağın artan nüfusa göre darlığı ve türlü güçlükler yüzünden, zaman zaman başka yerlere (Manisa, Çal, Uluborlu gibi) gidip yerleşenler olmuştur.

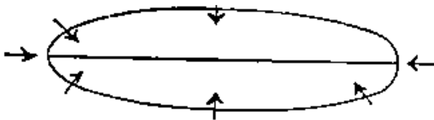
Her hafta pazar kurulur, buraya çevreden de gelenler çok olur. Elektrik enerjisi Kovada I, II hidroelektrik santrallerinden sağlanır. İçme suyu 7 km uzaktaki Devekaya kaynağından alınır, çelik borularla getirilir. 400 tonluk betonarme depolarda biriktirilir, buradan kasabaya dağıtılır. Yazın bu kaynağın suyu azaldığından, Değirmendere'den de su getirilmesi planlanmıştır.

Belediyesi 1886'da kurulmuştur. İlçede lise, iki meslek okulu, 3 ortaokul, 3 ilkokul (köylerde 8 ilkokul) vardır. Turistik yer olarak, kasabaya 5 km uzaklıktaki Uluğbey kasabasında Veli Sultan türbesi görülmeye değer yerlerdendir. S.'e 500 metre uzaklıkta, dağ yamacında bulunan Kuyucak, bir piknik yeri, mesire yeridir (bk. İSPARTA). (R. İzbırak)

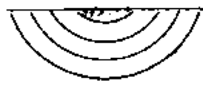
SENKLİNAL, tabakalı kayaların tekne biçiminde, yukarı doğru konkav yapısı (tabakalar teknenin içine doğru eğiktir). Bir S.'de, yanlar arasındaki açıyı ikiye bölen düzlemin, belli bir tabaka ile kesiştiği çizgiye S. ekseni; S.'in en iç, en genç tabakalarından oluşan kısmına S. çekirdeği adı verilir. S.'ler ve antiklinaller, arz kabuğunun soğuması ve dolayısıyle buruşması sırasında oluşan dağların (orojenez) tabiî bir neticesidir.

SENKRETİZM (Al. Syncretismus; Fr. syncrétisme, İng. syncretism; İt. sincretismo), çeşitli teorilerden, bunların ortak unsurlarını, bazan pek sathî bir şekilde belirterek, fikirlerin uzlaştırılması, kaynaştırılması ve çelişkilerin giderilmesini gözeten bir felsefî ve dinî sistem. "Syncretismos" sözü ilk defa eski Yunan tarihçisi Plutarkhos tarafından M. S. I. yüzyılda kullanılmış ise de, bu yazar kelimeye, birbiriyle uyuşmayan Giritliler'in dış düşmanlarına karşı birleşmesi anlamını vermişti. Hıristiyan'lığın ilk yüzyıllarında (II. - IV. yüzyıllar), bu yeni dine karşı mücadele eden çeşitli dinler arasında, S.'e temâyül belirmişti. Bu dinler, bir tek tanrıya ibadeti önemseyerek, birleşmeye yüz tuttular. Bu tek ilâh, İsis, Kybele, Mithras veya Güneş oldu. Bu dinî S.'in teorisini, İskenderiye okulunun ve hususiyle yeni Eflâtuncular, Plotinos, Porphyrios ve Jamblikhos'un öğrencileri kurmuştu. Aynı zamanda, Hıristiyan ilâhiyatcıları tarafından, çeşitli Hıristiyan mezheplerini birleştirmek için sarfedilmiş olan gayretlere de S. adı verildi. Bu teşebbüslerin en çok olduğu Almanya'da Luther'ci profesör Calixtus Hıristiyanlar'ın hepsini bir tek kilise altında toplamak teşebbüsünde bulunduysa da, hiçbir başarı kazanamadı (XVII. yüzyıl).

Diğer taraftan, kötüleyici anlamında S., farklı kaynaklardan gelmiş fikirlerin veyâ tezlerin sun'î birliğidir. Bu fikir ve tezler, açık olarak tasarlanmış bulunmadıkları için, birbirleriyle uzlaşmaz görünürler. Bu bakımdan, S., seçmecilik (b. bk.) demek olan eklektizme zıttır.

SENKLİNAL : Bir senklinalin uzunlama ve enine kesiti; taranmış kısım senklinalin çekirdeğidir

SENKLİNAL : Bir senklinal planı. Bir senklinalin şematik resmi

Vadherot şöyle der: "Seçmecilik tabiata karşı birleştirme ve yaklaştırmalar sanatından nefret eder: yakından veya uzaktan S.'e benzeyen her şeyi reddeder."

Psikolojik anlamda S., toptan, farklılaşmamış, seçik olmayan bir kavrayışla karakterize edilmiş olan idrâk ve düşüncenin iptidaî şeklidir. Terimi bu anlamda Claparède (1873 - 1940), çocukluk zihniyetinin ilk merhalelerine tatbik eder.

Sosyolojik anlamda S., iki veya daha çok sayıda zıt kültür unsurunun tek bir unsur içinde kaynaşmasıdır. Bununla beraber, farklı menşelere ait olan belirli işaretlerin yine de kaybolmadığı görülür. Daha özel olarak, aynı kültür içinde yabancı grupların benzeşmesi ve kültürü benimsemesi de S.'i ifade eder. (R. Kardaş)

SENKRO : bk. SERVOMEKANİZMA.

SENKROMAKİNE : bk. SERVOMEKANİZMA.

SENKRONOSKOP [Fr. Synchronoscope Yun. *syn* = birlikte, *khronos* = zaman, *skopein* = incelemek'ten], belirli zamanlarda yer alan iki olayın senkron olup olmadığını, yani aynı zamanlarda yer alıp almadığını, gösteren bir cihaz.

SENKROSİKLOTRON, pozitif iyonları siklotron ile ulaşılandan daha yüksek enerjilere hızlandırmak için kullanılan bir hızlandırıcı.

Çalışma prensibi yönünden siklotrona benzer (bk. SİKLOTRON). İçi oyuk iki yarım disk, hafifçe aralıklı olarak yanyana konmuştur. D adı verilen bu disklere bir radyofrekans (R. F) osilatörü tarafından alternatif bir gerilim uygulanır. İyonlar D'ler arasından geçerken uygun yazda bulunan bu gerilim tarafından hızlandırılır. D'lere dik olarak uygulanan sabit bir manyetik alan yardımıyla bir yarımdaire çizdirilerek her defasında tekrar D'ler arasındaki aralığa sevkedilerek bu hızlandırma yüzlerce defa tekrar ettirilir. Siklotronda R. F frekansı sabit olup, Hz cinsinden $f = Bq/2\pi m$ ile verilmiştir. Burada B manyetik alanın şiddeti (weber/m^2), q iyonun yükü (coulomb), m iyonun kütlesi (kg)'dır. Hareketli bir cismin hızı ne olursa olsun, m kütlesinin sabit olduğu farzedilen klasik Newton mekaniği, proton veya döteron enerjileri 20 MeV civarına ulaştıktan sonra artık geçerliliğini kaybetmeye başlamaktadır. Rölativistik mekaniğe göre, hızı v olan bir cismin kütlesi, hız ile artar ve $m = m_0/\sqrt{1 - v^2/c^2}$ ile hesaplanır. Burada m_0 cismin (bu örnekte iyonun) hareketsiz haldeki kütlesi, $C = 3.\ 10^8$ m/s ışık hızıdır. Bu durumda, yüksek enerjilerde R. F frekansı $f = Bq\sqrt{1 - v^2/c^2}/2\pi m_0$ olmalıdır. Yani, D'lere uygulanan R. F frekansı iyon hızlandıkça bu formüle göre azaltılmalıdır. Çünkü sabit f frekansı kullanmaya devam edilmesi hâlinde, hızlandıkça kütlesi artan iyonlar, R. F osilatörüne göre geride kalır ve D'ler aralığına vaktinde varamadıklarından senkronizasyon bozulur, hızlandırma durur.

Böylece, R. F hızlandırma frekansını iyonun kütle artmasıyla orantılı olarak azaltan bir siklotron hızlandırıcısına S. denmektedir. Örnek olarak, İngiltere'deki Liverpool S.'unun D'lerinin çapı 3,96 m, manyetik alan şiddeti 1.88 weber/m^2 = 18,800 gauss, elektromıknatıs ağırlığı 1 640 ton olup protonları 400 MeV'ye kadar hızlandırabilmektedir.

Kaliforniya üniversitesi S.'unun çapı 4,67 m, elektromıknatısı 4 000 ton, proton enerjisi 730 MeV'tur. Mevcut S.'lar ile 1 000 MeV = GeV proton enerjileri elde edilebilmektedir. Bundan daha yüksek enerjiler için bu prensiple çalışan S.'lar çok büyük elektromıknatıslar gerektirdiğinden gerçekleştirilmeleri teknik yönden çok güçleşmektedir.

(Daha yüksek enerjili hızlandırıcılar için bk. SENKROTRON). (A. Şaplakoğlu)

SENKROTRON, nükleer fizikte kullanılan ve elektron, proton gibi yüklü partikülleri GeV mertebesinde enerjilere kadar hızlandırmakta kullanılan bir hızlandırıcı.

Burada, elektron - volt (eV) bir elektronun veya bir değerli bir iyonun 1 voltluk bir potansiyeli aşması hâlinde kazandığı kinetik enerjidir.

Milyon - elektron - volt (MeV) = 10^6 eV.
Milyar - elektron - volt (GeV) = 10^9 eV.

S.'un çalışma prensibi betatron hızlandırıcılarındaki gibi, faraday endüksiyon kanununa dayanır; fakat ilaveten bir radyofrekans (R. F.) hızlandırma üniteleri mevcuttur.

Elektronları hızlandırmada kullanılan S.'a "elektron senkrotronu", protonları hızlandırmakta kullanılan S.'a "proton senkrotronu" denmektedir. Her iki tipin de çalışma prensipleri aynı olmakla birlikte elektron ve proton arasındaki büyük kütle farkı sebebiyle yapılarında bazı farklılıklar mevcuttur.

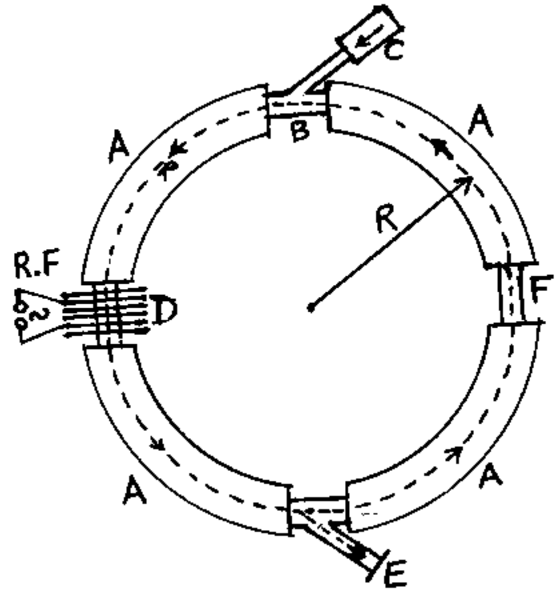
Elektron S.'u. Prensipleri 1946 ve 1947 yıllarında Goward, Barnes ve Fry isimli fizikçiler tarafından ortaya konmuştur.

Elektronları daire biçiminde bir yörünge üzerinde tutabilmek için, C biçiminde küçük birimlerden meydana gelmiş olan elektromıknatıslar, oldukça büyük R yarıçaplı bir simit meydana getirecek şekilde dizilmişlerdir. Böylece betatronda kullanılan silindirik yapıda son elektromıknatıs kutup başlıklarının orta kısımları boşaltılmış olmakla, demir ağırlığından büyük tasarruf sağlanmıştır. Elektromıknatıs bobinlerine uygulanan akım alternatif olduğundan, manyetik devre son demir olmayıp ince transformatör saçlarını istiflemek suretiyle yapılmıştır. İçinde elektronların hızlandırıldığı boru, yine R yarıçaplı bir simit biçiminde bükülmüş ve C biçimli elektromıknatıs birimlerinin açık ağızları boyunca yerleştirilmiştir. Elektronların içeride serbestçe hareket edebilmesi için, içinin havası boşaltılmıştır. Şekil (a) şematik olarak bu vakum simidini göstermektedir (A). C biçimli elektromıknatısların (şekilde gösterilmemiştir) meydana getirdiği B manyetik alanı vakum simidinin şekildeki düzlemine diktir ve sadece R yarıçaplı yörünge boyunca etkilidir. Simidin iç kısmında manyetik alan yoktur. Betatronda olduğu gibi (bk. BETATRON) elektromıknatıslara sinisoidal bir alternatif akım (50 - 60 Hz frekanslı) birçeyrek periyod süre ile uygulanır. Faraday kanununa göre manyetik akıda meydana gelen bu dΦ/dt akı değişme hızı vakum borusu içinde düşünülen R yarıçaplı bir kapalı daire üzerinde bir elektromotor kuvvet (e. m. k) yaratır. Bu e. m. k'ya ait E elektrik alanı daire çevresi boyunca oluşmuştur ve değeri $E = (1/2\pi R)(d\Phi/dt)$'dir. Burada dΦ akı değişimi weber, R metre cinsinden ifade edilirse E volt/metre cinsinden hesaplanabilir. Elektron enjektöründen (B) çıkan elektronlar bu E elektrik alan etkisi ile daire boyunca hızlanır. Yörüngenin daire biçiminde bükülmesini, yine C biçimli elektromıknatısların sağladığı B manyetik alanı temin etmektedir. S.'da yörünge yarıçapı, R'nin sabit tutulması ve hızlandırmanın aynı R yarıçaplı daire üzerinde devam etmesi istenmektedir. "Betatron

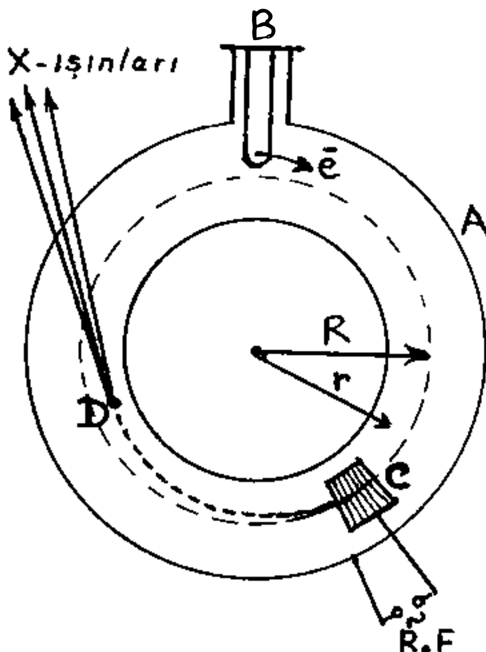
şartı" denen bu şarta göre B manyetik alan şiddeti, simidin herhangi bir noktasındaki r yarıçapı ile ters orantılı olarak $B = B_0 R/r$ formülüne göre değişmelidir.

Betatron metoduyla bu ilk hızlandırmadan sonra R. F osilatörünün senkrotron etkisi başlar. R.F osilatörünün (50 - 100 MHz frekanslı) bir ucu vakum borusuna diğer ucu R.F rezonatörüne (c) bağlıdır. Elektronlar her turda bu rezonatörün içinden bir defa geçer ve her geçiş anında, pozitif polariteye sahip olan rezonatör tarafından yeni bir enerji kazanırlar. Görüldüğü gibi, elektronun, R yarıçaplı daireyi dolanma süresi, R.F osilatörünün periyoduna eşit olacak şekilde ayarlanmış, yani senkronize edilmiş olması şarttır. Âlete verilen senkrotron adı buradan gelmektedir. Rölativistik mekaniğe göre elektronun enerjisi 10 MeV'ye ulaştığı zaman, hızı, ışık hızının % 99.88'ine ulaşır. Bu anda kütlesi 20 misli artmıştır. S.'da enerjisi 100 misli daha arttırılıp 1 GeV'ye çıktıktan sonra elektronun hızı ışık hızının % 99.999987'sine eşit kütlesi ise 1 950 misli artmış olacaktır. Görüldüğü gibi enerji 100 misli arttırıldığı halde hızda sadece binde bir mertebesinde bir artma olmaktadır. Bu sebeple elektron S.'u bir hızlandırma makinasından çok kütle çoğaltma makinasıdır. Betatron prensibiyle yapılan ilk hızlandırmadan sonra R.F rezonatörü ile yapılan ikinci etap hızlandırma nisbeten basittir. Çünkü elektronların hızında, artık kayda değer bir artma yoktur ve R.F rezonatörü ile senkronizasyon, hemen hemen sabit frekanslı bir osilatörle sağlanabilir. Elektronların enerjileri GeV mertebesine ulaştığında bir tungsten hedefe (D) çarptırılarak yüksek enerjili ve dolayısıyle çok girgin X - ışınları elde edilir.

Proton S.'u. Senkrotron prensibini protonlara uygulayan bir hızlandırıcıdır. İlk planları 1947 yıllarında tasarlanmıştır. Şematik olarak Şekil (b) de gösterilen proton S.'u, yapı yönünden elektron S.'u gibi simit şeklinde bir elektromıknatıs bölgesine (A) ve bu bölge içine yerleştirilmiş simit biçiminde bir vakum borusuna (B) sahiptir. Vakum simidinin kesiti oldukça küçük olup, protonlar MeV mertebesine kadar proton enjektörü (C) denilen bir hızlandırıcı ile dışarıda hızlandırılarak bu vakum simidi içine gönderilir manyetik alan etkisiyle de R yarıçaplı bir yörünge çizerler. Dairenin R yarıçapının, bundan sonraki hızlandırma süresinde de, aynen muhafaza edilmesi öngörülmüştür. Protonlar, R. F. osilatörü ile beslenen bir R. F. rezonatörü (D) içinden her geçişte hızlandırılır. Protonun her turda bir miktar daha hızlanması sebebiyle R. F. rezonatörü protonun her geçişinde uygun ve hızlandırıcı bir fazda olmalıdır. Bu sebeple frekansı, protonun hızı ile orantılı olarak arttırılır. Ayrıca, protonun, her turda gittikçe hızlanmasına rağmen, R yörünge yarıçapı sabit tutabilmek için, B manyetik alanı da v hızıyla orantılı olarak arttırılmalıdır. Bu sebeplerle senkronizasyonun temini, elektron S.'una kıyasla oldukça karışıktır. Proton enerjileri birkaç GeV mertebesine ulaşınca (E) çıkış borusundan çıkarılarak, nükleer reaksiyonu, arzu edilen hedefe çarptırılırlar. Proton S.'unun manyetik alan bölgesi dört çeyrek daireden meydana gelmiş olup, aralarda manyetik alanın bulunmadığı dört adet kısa ve düz bölgeler mevcuttur. Bu bölgelerde proton enjektörü (c), R. F rezonatörü (D), çıkış borusu (E) ve kontrol cihazları (F) bulunmaktadır. Protonların hızları, kütlelerinin büyüklüğü sebebiyle aynı GeV enerjideki elektronların hızlarına nazaran daha azdır. Bu sebeple, dairevî yörüngeye ait merkezcil ivmeden kaynaklanan radyasyon kaybı bahis konusu değildir. Büyüklük ve enerjileri farklı birçok proton S.'u yapılmış bulunmaktadır. Örnek olarak Kaliforniya üniversitesi, Berkeley proton S.'unun yarıçapı 15.2 m, proton enjektöründen giriş enerjisi 9,8 MeV, maksimum çıkış enerjisi 6,2 GeV, elektromıknatıs ağırlığı 10 000 ton dur. Milyar eV enerjiyi ifade etmek için "Bevatron" ismi verilmiştir. Moskova civarında Dubna'daki proton S.'u 10 GeV enerjili olup ismi *Senkro - fazotron*'dur. Elektromıknatıs ağırlığı 36 000 ton dur. Brookhaven millî laboratuvarındaki proton S.'u, manyetik alanının özelliği sebebiyle *alternatif - gradieut senkrotron* adını taşır. Yörünge çapı 840 ft (256 m) proton çıkış enerjisi 33 GeV dir. (A. Şaplakoğlu)

SENKROTRON : Proton S.'u

SENKROTRON : Elektron S.'u

SENNAR veya SENNAAR, Afrika'da, Sudan cumhuriyetinde, Mavi Nil kıyısında bir şehir. Nüfusu 17 600 (1965). Kara ve demiryolu kavşak noktası olan S.'daki baraj (elektrik santralı da vardır), El - Cezîre bölgesinin sulanmasına yarar. Eski Func krallığının başkentiydi (1504 - 1821).

S. veya S. krallığı, Afrika'da Nübya'da, Mavi Nil'in her iki kıyısında, Beyaz Nil ile Atbara'nın arasında bulunan eski bir krallık idi. XVI. yüzyılın başlarına doğru, zenci Func'lar tarafından kurulan bu devlet genişledi ve XVIII. yüzyılda Darfur'un sınırlarından Kızıldeniz'e kadar ve ikinci Nil şelâlesinden Sobat'ın Nil ile birleştiği noktaya kadar uzandı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu toprakları 1821'de eline geçirdiği zaman, devlet önemini kaybetmişti. Mehmed Ali Paşa bunu Mısır Sudanı'nın beş mudîriyye'sinin biri hâline getirdi.

SENNE, Belçika'da ırmak. Uzunluğu 103 km olup, Dyle ırmağının (sol kıyı) koludur. Hainaut'da doğar, Hal ve Brüksel şehirlerinden geçer. Brüksel'de en büyük kısmı kapalıdır. Bu şehrin yukarısındaki vadi yoğun şekilde endüstrileşmiş bir bölgedir (madencilik, kimya maddeleri, tekstil). Irmağın ve ayaklarının kıyılarında çok sayıda kâğıt fabrikaları bulunur.

SENNERT, Daniel (Senarius) (Breslau, 1572 - Wittenberg, 1637), Alman filozofu, tabibi ve kimyacısı. 1602'den itibaren Wittenberg'te profesör olarak çalışmaya başladı. S., Paracelsus'un bazı fikirlerini benimsiyordu. Ve *Jatrochemie'nin* (kimyanın tıbba uygulanması) kurucusudur. Ancak Paracelsus'un Signatura teorisini ve astrolojisini reddediyordu. S.'e göre, *Jatrochemie* ve Galenus'un tıbbı bağdaşırdı. S.'in "atoma corpuscul" (parçalanmaz cisimcikler) teorisi ona yeni atom teorisinin kurucuları arasında bir yer verir. S., metallere, bitkilere ve hayvanlara; küçük ve parçalanmaz parçacıkların bütünü gözü ile bakardı; fakat mekanist atomculardan farklı olarak, bu parçacıklara menşelerinden getirdikleri özel vasıflar atfederdi.

Başlıca eserleri : *Institutionum Medicinae Libri Quinque* (Tıp Müesseseleri, Beş Kitap) [1611]; *Epitome Scientiae Naturalis* (Kısa Tabiat Bilgisi Elkitabı) [1618]; *De Chymicorum cum Aristotelicis et Galenicis Consensu et Dissensu Libu* (Kimya Maddelerinin, Aristo'cular ve Galenus'culara göre Uyuşmaları ve Uyuşmazlıkları Hakkında) [1619], *Hypomnemata Physica* (Fizik Hakkında Notlar) [1636].

SENNETT, Mack [**asıl adı : Michel Sinnot**] (Richmond, Kanada 1880 - Hollywood 1960), Amerikalı filmci, rejisör, yazar ve aktör. 1912'de Keystone - Film firmasını kurdu. Bu firma 1929'da Fox - Film ile birleşti. S. birçok sessiz film komedileri yazdı. Thomas H. Ince ve David Wark Griffith ile birlikte devrinin önde gelen filmcileri arasında yer aldı. Amerikan sinemasının birçok aktörlerini bulmuş ve tanıtmıştır. Bunlar arasında en ünlüleri Charlie Chaplin, B. Crosby ve B. Keaton'dur.

SENNETT, Mack : Sanatçının komedi filmlerinin birinden bir sahne

SENPATALJİ (Fr. sympathalgie), vücuttaki senpatik sinir sistemi denen sinir grubunun zedelenmesinden ileri gelen ağrı. Senpatik sinirler bütün organlarda bulunduğundan S. de bütün organlarda görülebilir. Senpatikolitik ilaçlarla bu ağrılar giderilir. Ağrının bu şekilde dinmesi aynı zamanda teşhisin doğruluğunu gösterir.

SENPATEKTOMİ (Fr. sympathectomie), senpatik sinir sisteminin küçük veya büyükçe bir kısmının cerrahi olarak kesilmesidir. Böylece senpatik sinir sistemiyle ilgili ağrılar giderilir ve damar spazmları ortadan kaldırılmış olur. Çeşitli S. şekilleri vardır.

Atardamar çevresi senpatektomi'sinde (Leriche senpatektomisi), atardamarı saran ve damarın büzülmesini sağlayan senpatik sinir telleri kesilir. Stellektomi'de (Leriche stellektomisi), yıldız şeklindeki senpatik sinir düğümü kesilip çıkarılır. Sinir dallarının kesilmesinde ağrılı bölgeyi sinirlendiren senpatik sinirler kesilerek ağrı dindirilir.

Çok büyük ağrılarda bazan ana sinirin tamamı kesilerek çıkarılır. Meselâ boyun sinir düğümü zincirinin çıkarılması, dalak sinirlerinin kesilmesi, kuyruk sokumu önü sinirlerinin kesilmesi gibi.

Senpatik sinir sistemi içine prokain şırınga edilerek âdetâ fizyolojik bir S. gerçekleştirilebilir. Bu işlemle de ağrılar ortadan kalkar, fakat prokainin etkisi geçince yine ağrılar başlar. (B. Pınar)

SENPATİ (Al. *Sympathie;* Fr. *sympathie;* İng. *sympathy;* İt. *simpatia),* tecâzüp, incizâb, muhabbet, meyil, teveccüh, meyl-i tabiî, mukabilinde kullanılan, aynı duyguları duyanların birbirlerine karşı eğilimleri; bir kimsenin bir başkasına karşı beslediği içten duygu.

A. Fizyolojik ve psikolojik anlamda : Bir başka varlığın tesiriyle bir varlığın uğradığı değişmeleri onun tesir ve taklidiyle tekrar etme olayı. Ribot'nun dediği gibi, "İnsanda taklitle gülmek ve esnemek, başkasının ardınca yürümek, seyredilen ip canbazının hareketlerini tekrarlamak, fizyolojik S. hâlleridir." Daha özel olarak, "Psikolojik anlamında S., ikinci safhasında, zarurî olarak şuurla birlikte ortaya çıkar; iki veya daha çok fertte benzer teessürî yatkınlıklar hasıl eder. Bunlar, korku, sevinç, tiksinti, hüzün vs. gibi hallerin başkalarına da yayılmasıyla belli olur.

Adam Smith (1723 - 1790) tarafından yapılan değerlendirmeye göre de kelimenin ilk anlamının genişletilmesi söz konusudur. Nitekim onun anlayışınca da tesbit şöyledir : Başkalarının sefâleti karşısında bizim dostluk duygumuzun kaynağı harekette geçmektedir. Mânâsı bakımından S., (merhamet veya şefkatin mânâsı gibi) aslı itibariyle aynı demek olsa bile, ne olursa olsun, başkalarının ihtirasıyla bizim dostluk duygumuzu, yani onu başkalarıyla paylaşma melekesini dile getirmek üzere, böyle bir eğilimden bahsedebiliriz.

B. Dış hareketlere veya duyumlarla, fakat tabiat topluluğuna bağlı bir çeşit doğrudan "katılma" yoluyla münâsebete geçmiş bulunan iki varlığın içten anlaşma ve haberleşmesi. Bir bakıma, "İçgüdü S.'dir. Eğer bu S., ken-

di konusunu genişletebilir ve kendi üzerinde de düşünebilirse, tıpkı gelişmiş ve kıvamına gelmiş zekânın bizi maddeye götürdüğü şekilde, bize hayatî işlemlerin anahtarını verir".

C. Bir kimsenin bir başkası için, onu iyice tanımadan önce gösterdiği içgüdüye bağlı, sevgi ve yakınlık. Bu anlamda S.'nin antipati ile simetrisi yüzünden bir önemi vardır. Ribot'nun dediği gibi, antipati seçici olduğundan S.'nin de böyle olması tabiîdir. Üstelik, S. seçici olduğu zaman, kendini kolayca aktif olarak yorumlar.

SENPATİK (Fr. *Sympathique,* İng. *Sympathetic,* İt. *Simpatico),* câzibesi olan, sevimli, cana yakın karşılığında kullanılan psikolojik yakınlık veya duyulanın gösterdiği sevimlilik.

A. Senpati izhar eden, gösteren (hüzünden, elemden söz açıldığı zaman bu anlam dile getirilir); senpatiyle hareket eden.

S. sihir sözüyle değişik bir varlık üzerinde icrâ olunmuş uygulamalarla, bir varlık üzerinde tesir icra etmekten ibaret olan şey kastedilmektedir. Lévy - Brühl bu konuda şöyle der: "S. sihrin bu uygulamaları mantık - öncesi zihniyetin kolektif tasavurlarına ve bunları yöneten iştirak kanununa nisbet edilir."

B. Başka hemcinsleri için, insanoğlunun şefkatinden veya bunun sonuçlarından ibaret olan şey S.'tir. Bu kelime Auguste Comte tarafından, pek sık olarak ve en geniş anlamında kullanılmıştır: "Sanat bizim en samimî ihtiyaçlarımıza ilimden çok karşılık olur, sanat aynı zamanda hem S. ve hem de sentetiktir. Ahlâkın başlıca problemi olan gelişme, S. içgüdülerin devamıdır."

SENPATİK (Fr. sympatique), kalbimiz, barsaklarımız, guddelerimiz gibi organları isteğimiz dışında çalıştıran, gözbebeğini açıp kapayan, damarları daraltıp genişleten sinirlerin hepsine S. sinir sistemi denir. S. sinir sisteminin fizyolojik etkileri parasenpatik sistemdekilere zıttır. Normal bir insanda S. ve parasenpatik sinirler denge hâlinde çalışır. Bu denge bozulursa birtakım değişik mizaç hâlleri meydana gelir.

S. sinir telleri omuriliğin göğüs kısmından ve belin ilk üç omurundan doğar.

Patolojide S. tepkilemeler, ayrı yerlerde fakat birbirine çok bağlı olduğu için birbiri ardından ortaya çıkan hastalıklar için kullanılır. Meselâ bir gözdeki lezyonların, öteki gözde de buna benzer lezyonların ortaya çıkmasına sebep olduğu S. oftalmiden söz edilir.

SENPATİKOLİTİK veya **SENPATOLİTİK** (Fr. Sympathicolytique veya Sympatholytique), senpatik sinir sistemini felce uğratan maddelere denir. S. maddeler, adrenerjik senpatik sinirlerin uyarıcı etkisini ortadan kaldırır; bunu siniri felce uğratarak değil, uyarımla serbest hâle geçen aracı kimyasal maddenin, senpatik sinirlere bağlı organlara etki göstermesini önleyerek sağlar.

S. ilâçlar, alfa adrenerjik ve beta adrenerjik (bloke edici ilâçlar) olarak ikiye ayrılır. Alfa adrenerjik bloke edici ilâçlar, kateşolaminlerin yaptığı damar daralması ve diğer düz kas terbihlerini önler. Beta adrenerjik bloke edici ilâçlar ise kateşolaminlerin kalb üzerindeki tesirlerini, bronş açıcı ve bazı metabolik tesirlerini ortadan kaldırır.

Başlıca S.'ler şunlardır: Prokain, çavdar mahmuzu (ergot) alkaloidleri, fentolamin (regitine), dibenamine, fenoksibenzamin, pronetalol gibi.

SENPATİKOTERAPİ (Fr. Sympathicotherapie), burun boşluklarının hassaslaşmış olduğu bazı hastalıklarda bu bölgeleri sinirlendiren senpatik sinirler, ya ucu küt bir iğnenin titreşimleriyle uyarılır veya aksine lokal olarak kokain veya prokain sürülerek uyuşturulur. Buna S. denir.

SENPATİKOTONİ (Fr. Sympathicotonie), senpatik sinir sisteminin parasenpatik sinir sistemine üstün gelmesi halidir.

Senpatikotonik durumda gözler hafif fırlar, deri ve ağız kurudur, ufak sebeplerle derideki kıllar diken diken olur. Kan basıncı (tansiyon) yüksektir, çarpıntı vardır, kabızlık, sık idrar mevcuttur. Senpatikotonik şahıslar çevreye karşı şiddetli tepki gösterirler, sinirlenirler, titrerler, uykusuzluktan şikâyet ederler, iştahları iyidir, çokça yedikleri halde şişmanlamazlar.

S. çoğunlukla nöbet şeklinde gelir. Nöbet günde birkaç defa gelebilir ve 1 - 2 saat sürer. Bu gibi kimseler nöbet dışında normaldirler.

S. daha ziyade kadınlarda görünür. Ve bunlar âdet öncesi zamanlarda çoğalır.

S. senpatikolitik ilâçlarla tedavi edilir.

SENPATOM (Fr. Sympathome), içinde anbriyondaki senpatik sinir sistemi taslağını ihtiva eden kötü tabiatlı bir tümördür. Ekseriya çocuklarda görülür. Senpatik sinir sistemi düğümlerini ve böbrek üstü bezini seçer.

SENPOZYUM (Lat., Al., Fr., İng. Symposium), Eflâtun'un bu addaki eserine izafe edilmek suretiyle kabûl edilmiş bir terim olup, daha ziyade aynı meselenin, birbiri ardınca birçok yazarlar tarafından ele alınıp işlendiği, felsefî bir yayımı belirtmek ve kutlamak maksadıyla yapılan toplantıya verilen ad. Önce İngilizce'de sonra Fransızca'da kullanılmıştır.

S., tartışma niteliğinden ziyade, belirli bir konunun, birçok kişiler tarafından türlü açılardan açıklanması yönü ağır bastığı halde, belirli bir konuda değişik görüş ve düşünceleri tesbit edip tartışmak için düzenlenen, tartışma topluluğu veya açık oturum'dur (panel). Tartışma çok sayıda kimseler arasında yapılırsa, genel toplantı (forum) denir. Siyaset dilinde *panel* yerine *yuvarlak masa konferansı* deyimi de kullanılmaktadır. Dilimizde son yıllarda "açık oturum" deyimi, çok yaygın olup, bu türlü toplantılar arasında pek kesin farklar gözetilmeden de hepsinin genel adı anlamında kullanılmaktadır.

SENSUALİZM: bk. DUYUMCULUK.

SENT [İng., Hol. *Cent;* Lat. *Centum* = yüz'den], Amerika Birleşik Devletleri para birimi. Değeri bir dolar'ın yüzde biridir. Buna göre 20 S.'lik paranın değeri bir doların beşte biridir. 10 S.'lik para "dime" adını taşır.

S., Holanda para birimi bir gulden'in (fiorino, florin) yüzde biri değerindedir. 25 S.'lik para, guldenin dörtte biri değerinde olup "quartje" adını taşır ve gümüştendir.

S. adı, ilk olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin istiklâlinden sonra çıkardıkları çeşitli tipteki bakır paralara verildi. 1792 tarihli kanun, bu paranın piyasaya sürülmesini düzene koydu. Buna göre S.'in değeri 1 doların yüzde biri, ağırlığı da 264 grain bakır olarak tesbit edildi (1 grain = 0,053). Yarım S.'lik paralar da yapıldı. 1875'te 20 S.'lik gümüş paralar çıktı. 1866'da önce 3 ve 5 S.'lik nikel paralar sonradan da 2, bir ve yarım S.'lik paralar çıkarılmıştı.

SENT (İng. cent), Sekizli'nin 1 200 (bin iki yüz) eşit kırma bölünmesinden çıkan aralıklardan her biri. Bu taksimatı İngiliz musiki nazariyatçısı ve fizikçisi Alexander J. Ellis (1814 - 1890) bulmuştur. Eski Yunan'da Pitagoras'tan kalan koma sisteminden daha dakik, fakat onun kadar pratik değildir. (Y. Ö.)

SENTA [Slavca ve Alm.; Macarca Zenta], Yugoslavya'nın Voyvodina bölgesinde şehir. Nüfûsu 31 000 (1971) olup, çoğunluğu Macarlar teşkil eder. S., kavşak noktası, ticaret ve endüstri merkezidir (tekstil, mobilya, yiyecek maddeleri). S. meydan muharebesinde, Savoyalı Prens Eugène 1697'de Osmanlılar'ı bozguna uğrattı.

SENTAGMA (Fr. Syntagme), daha özel bir kavram meydana getirmek üzere iki veya daha çok sentaks unsurundan oluşan birlik. *Güzel kız, tatlı söz, eve gelmek, kış geldi* gibi. S.'lar kelime ile cümle arasında yer alan birliklerdir.

S.'lar isim (ad) S.'ları ve fiil S.'ları olmak üzere ikiye ayrılır. Örnek olarak: *sarı çiçek, yeni ev, evde okuduğum kitap* isim S.'ları, *oku, bak, gözünü aç, bana bir yudum su ver* fiil S.'larıdır.

SENTAKS (yeni ter. Söz dizimi, Fr. Syntaxe), gramerin ana bölümlerinden birine verilen ad. Klasik Eski Çağdan (Dionysios Thraks'tan veya Apollonios Dyskolos'tan) başlayarak an'anevî gramer üç ana bölüme ayrılmıştır. Gramerin 1. bölümüne *orthoepia* veya *orthographia* (doğru söyleyiş ve doğru yazma), 2. bölümüne *etymologia* (aş. yu. morfoloji, biçim bilgisi, yapı bilgisi), 3. bölümüne de *syntaksis* (cümle bilgisi) adı verilmiştir. S. başlangıçta kelimelerin cümle içindeki yeri ve göreviyle uğraşan bir ilim koluydu. S. öğretiminde doğru cümle kurmaya ağırlık verilirdi.

Tarihî dil ilminin gelişmesi, gramerin üç bölümünden biri olarak S.'ın değer kazanmasına yol açmıştır. Böylelikle tarihî S. alanındaki çalışmalar gelişmiştir. Tarihî S., bir dilin muhtelif dönemlerinde cümlenin geçirdiği değişiklikleri ortaya çıkarmak amacını güder. Karşılaştırmalı S. ise birçok dillerin eski durumlarını karşılaştırarak bu dillerin türediği ana dilin S.'ını ışığa kavuşturmaya çalışır.

SENTETİK (Al. *synthetisch;* Fr. *synthétique;* İng. *synthetic;* İt. *sintetico),* terkibî; bir sentezin neticesi olan veya bir sentez teşkil eden. Kant, S. hüküm veya önerme hakkında şöyle der: "B yüklemi ya daha önceden örtülü "gizli" bir tarzda kuşatılan herhangi bir nesne gibi A konusuna aittir veya her ne kadar kendisiyle ilgisi bulunuyorsa da, B tamamiyle A kavramının dışındadır. Birinci hâldekine analitik hüküm, ötekine de S. hüküm adını veriyorum." Meselâ, "her cisim üç boyutludur" hükmünde, yüklem (üç boyutlu) konu (cisim) teriminin tahlilinden elde edilip, ona bilgi katkısı bulunmadığından analitik, halbuki "bu cisim madendir" hükmünde ise, yüklem (maden) konuya (cisim) herhangi bir şey kattığı için S.'tir.

S. metod: Hegel'de ve ondan ilhâm alan Hamelin'de olduğu gibi, tez, antitez ve sentezlerin ileriye götürülmek suretiyle bunun tasavvurunu kurmaktan ibaret olan metod.

S. ispat (geometride): Cebre ait "analiz" yoluyla değil, şekle dayandırılmak suretiyle yapılan ispat.

SENTETİK DİLLER (Fr. langues synthétiques), cümlede kelimeler arasındaki ilişkileri daha çok çekimle belirten dillere verilen ad. Meselâ Latince *domus patri* ve Rusça *dom ottsa* [= babanın evi] örneklerinde iki kelime arasındaki ilişki *-i, -a* ekleriyle ifade edilmiştir. Buna karşılık analitik dillerde (Fr. langues analytiques) ilişki kelimelerle belirtilir. Fransızca *la maison du père* [= babanın evi] örneğinde olduğu gibi.

Eski klasik diller (Grekçe, Latince) ve Almanca, Rusça S. D.'dir.

SENTEZ, (Al. *Synthese;* Fr. *symthèse;* İng. *symthesis;* pımı veya anorganik veya organik terkipleri hazırlama metodu. S., kimyevî terkipleri kısımlarına ayıran analizin tam tersidir. S. metodları özellikle organik kimya alanında, 1828 yılından bu yana (ilk organik birleşim F. Wöhler tarafından gerçekleştirildi) büyük başarı kazanmış ve birçok ekonomik inkılâplara sebep olmuştur. Bunlardan en mühim olanlarından bazıları şunlardır: Benzin, alizarin, indantren boyaları, endigo.

SENTEZ (Al. *Synthese;* Fr. *synthèse;* İng. *synthesis;* İt. *sintesi),* terkip, analiz (tahlil, çözümleme) yoluyla ayrılmış bulunan unsurların yeniden birleştirilmesi; ayrı olarak verilmiş değişik unsurları bütünleyip yerleştirme ve bir bütün hâlinde birleştirme işi.

Metodolojik (mantıkî) anlamda: En basit kavramlardan veya önermelerden en karmaşık alanına doğru giden zihnin işleyiş tarzı. Leibniz, bu konuda şöyle der: "Basitten karmaşık olana gidilecek, S. yoluyla ekseriya belli hakikatlere ulaşılır; fakat teklif olunan şeyi tam tamına yapmanın vasıtasını bulmak söz konusu olduğu zaman, alelâde S. yetmez". Bu bakımdan denebilir ki, S.'in önce ortaya koyduğu netice, analiz sonucunun doğru olup olmadığının yoklanmasıdır. Söz konusu olan şey, parçalanmış olanı yeniden birleştirmektir.

Matematik anlamda: Kesin önermelerden, kendisinin zarurî neticesi olan başka önermelere doğru giden zihnin işleyiş tarzı. Nitekim, bu metod (yani S.) doğru diye bilinen önermelerden hareket ederek, onlardan başkalarını, bunlardan da yenilerini çıkarmak ve böylece kendibaşına doğru olarak tanınmış bulunan önermeye kadar gitmekten ibarettir. Meselâ, analiz metodlarına karşılık olarak S. metodları, belli bir tarzda, diferansiyel hesaba mukabil entegral hesabı gösterir.

Tarihî anlamda: Kendisiyle birlikte ayrıntılardan bütüne geçilen işleyiş tarzı; bundan sonuçlanan genel görüş. Fustel de Coulanges'ın (1830 - 1889) dediğine göre, "bir günlük S. için yıllarca analiz gerekir". H. Berr de (1863 - 1954) S. için şöyle der: "İyi yapılmış her S., daha ileriye gitmeye yardım eder; aynı zamanda, bir münteha ve bir merhaledir". Bununla beraber, ilmî S. ile derin incelemelere dayanan (érudition) S. arasında fark vardır.

Metafizik anlamda: Bir tez ve antitezin tek bir kavram veya yeni bir önerme hâlinde kaynaşması. Denildiği üzere, "tez, antitez ve S., eşyanın en basit kanununun üç safhasıdır".

Psikolojik anlamda: Tamamen tek ve organik bütün meydana getirmek üzere, değişik tasavvurları, değişik duyuları ve değişik temâyülleri birleştiren zihin faaliyeti.

Bilgi teorisi bakımından Kant, bu konuda şöyle der: "En genel anlamında S. deyince, birbirinden farklı olan tasavvurları birbirine katma ve onların çokluğunu da tek bir bilgi şekli altında idrâk etmeyi kastediyorum".

Ampirik psikoloji yönünden de, "her ruhî vakıanın az veya çok iyi düzenlenmiş bir unsurlar sistemi ve S.'i olduğu" ifade edilmektedir. Buna göre, zihin hayâtını oluşturan müşahhas S.'ler ile mücerret S.'lerden bahsedilebilir (Esasen, târihî ve metafizik anlamlardaki S.'leri daha ziyâde müşahhas, metodolojik ve matematik anlamlardaki S.'leri de mücerret olarak vasıflandırmak gerçeğe uygun olur).

Zihnî S.: P. Janet'nin (1859 - 1947) dediği gibi, "Aynı şuur hâli içinde toplanacak biribirinden ayrı olayların karmaşıklığının, mikdarının, zihin çalışmasını engellemede büyük bir rol oynadığı hesaba katılmalıdır. Yine bilinmelidir ki, yeni olayları bize, toplatıp bir düzene koyan zihnî S., önceden kurulmuş sistemleri ancak yeniden husule getiren çağrışımlardan ayrı bir işleyiştir".

Bununla beraber, psikolojik S. deyimi (şüphesiz, kimyacıların birleştirme ve karışım arasına koydukları farka benzeterek) bazı psikologlar tarafından yalnız gruplaşma ve iş birliği hâllerine değil, aynı zamanda, bir çeşit kimyevî kaynaşma veya birleşmeye, bir vasfın veya yeni değerlerin oluşturulup geliştirilmesine tahsis edilmiştir. G. Dwelshauvers ise zihnî S. hakkında şöyle demektedir: "S., zihin hayatında kendi unsurlarını yeniden bulmaya müsait bulunan bir analizin hemen ardından gelen, elverişli bir kompozisyon yoktur. S.'in asıl özelliği, unsurları birleştirmek demek değildir". Aslında S. kelimesinin bu nüansı, nadir sayılmaz. Bu kimyaca S. fikri kadar, S. hakkında Hegel'ci anlayışa da uygun görünür.

Teknolojik anlamda: S. kendi unsurları vasıtasıyla maddî bir bütünü meydana getirmekten ibaret işleyiş demektir. Nitekim, organik maddelerin S.'i, hayatî kuvvet teorisine çok geniş gedik açmıştır. (R. Kardaş)

SENTİGRAFİ [Fr. Scintigraphie], tıbbî fizyolojide, bir organizmaya radyoaktif bir maddenin şırınga edilmesinden sonra, bu maddenin konsantre olduğu organa karşı ışığa duyarlı bir satıh koyarak elde edilen resim. S. sentigram'ın (b. bk.) sağladığı bilgilere benzer bilgiler verir.

SENTİGRAM veya SENTİLOGRAM (Fr. scintigramme veya scintillogramme), vücuttaki bazı organların çalışmalarını incelemek gayesiyle, ağız veya kan yolu ile belli bir radyoaktif madde verilerek, bu organların radyoaktif maddeyi tutma özelliğinin ölçülmesi ve grafik üzerine kaydedilmesi. Meselâ tiroid fonksiyonları incelenirken, hastaya belirli miktarda iyod 131 verilerek muayyen aralıklarla tiroid guddesinin radyoaktivitesi, Geiger ve Scintillation sayacı ile ölçülür. Bu ölçmelerde guddede tesbit edilen radyoaktivitenin, verilen iyodun radyoaktivitesinin yüzde kaçı olduğu hesabedilir. Bu hesaba göre tiroid bezinin normal, az veya çok çalıştığı ortaya çıkar. Bu işlem tiroidden başka, karaciğer, dalak, beyin, akciğer gibi organlarda da uygulanabilir. Hastalığın teşhisi yönünden büyük faydaları vardır.

SENTİLATÖR (Fr. scintillateur), nükleer fizikte, elektrikli hâle getirilmiş olan tanecikler, fluoresan bir ekran üzerinde pırıltılar meydana getirir. Bu pırıltılar vasıtasıyle tanecikleri bulmaya ve saymaya yarayan cihaza S. denir. S.'ler organik ve anorganik olmak üzere iki çeşittir. Organik olanlarda etkileyici madde olarak benzen veya naftalin yahut antrasen kullanılır. Anorganik S.'de de sodyum iyodür, potasyum iyodür veya sezyum iyodür'den yararlanılır.

SENTİNUM, orta İtalya'nın Umbria bölgesinde eski bir şehir. Yeni adı Sassoferrato'dur. Eski şehre yakın bir noktada Romalılar, müttefik olan Etrüsk, Samnit ve Gallialı'ları bozguna uğratmış (M. Ö. 295) ve böylece orta İtalya'da hâkimiyet kurmuşlardır.

SENTRİYOL, hayvan hücrelerinde çekirdeğin yakınında bulunan ve iki küçük granülden oluşan bir yapı. Her S., çift hâlde paralel uzanan dokuz telcikten oluşur. Telcikler, S.'un başlangıç bölgelerinde, ince ipliklerle merkeze bağlı olurlar. İki S. biribirine dik gelecek şekilde yerleşmiştir. Çevrelerinde aster denilen ve radyal olarak uzanan iplikler bulunur. Hücre bölüneceği zaman, önce bir çift olan S. sayısı, iki çifte çıkar. Sonra, her çift, hücrenin karşılıklı kutuplarına göçer ve aralarında iğ iplikleri teşekkül eder ve kromozomlar bu iğ iplikleri vasıtasıyla kutuplara çekilir. Elektron mikroskobu ile, bu organelin yapısının açıklanmasından önce, ışık mikroskobunda, ortasında iki granülü olan açık renkli bir bölge ile, bunun etrafını koyu renkli olarak çeviren bir bölgeden oluşan bir yapı şeklinde görülebilen bu organele o zaman sentrozom adı verilmiştir.

SENTROZOM: bk. SENTRİYOL.

SENUFO'LAR, Batı Afrika'da yaşayan bir zenci halkı. Fildişi Kıyısı'nın kuzeyinde ve Mali ile yukarı Volta'nın birleştiği yerde yaşarlar. Nüfusları aş. yu. 550 000'dir. El sanatları ve özel olarak yaptıkları heykelcik ve dinî maskeleriyle ün kazanmışlardır.

SENÛSİLER, Kuzey ve Orta Afrika'da XIX. asırda yayılmış bir tarîkat ve bu tarîkatin başındaki âile. Hânedânın mezhebi Sünnî/Mâlikî'dir. Bu âile, tarîkatin büyük-şeyhliğini elinde tutmuştur. Adlarının başına "Sîdî" ve "Şeyh", sonuna "es-Senûsî" gelir. Verâset, âilenin en yaşlı erkek üyesine geçer. Aslında Berberîler'in Zeynî oymağından olan S., Arab'laşmışlardır. Tarîkat hızla yayılmış, zâviye (tekke) sayısı 1859'da 22 iken 1884'te 100'ü bulmuştur. Tarîkat merkezi 1855 - 1895 arasında Cağbûb, 1895 - 1899 arası ve 1902'den sonra Kufra, 1899 - 1902 arası Guro kasabalarıdır. Buraları, Türkiye (Osmanlı) imparatorluğunun Libya eyâletinin toprakları idi. S.'in atası el - Hâccü'l - Arabî, onun oğlu es - Senûsî, onun oğlu Alî, onun oğlu el - Mücâhiri'l - Hasenî Sîdî Muhammedü's - Senûsî'dir. 4 risâlenin müellifi olan Sîdî Muhammed (1791 - 1859), Cezâyir'de Mustaganem yakınlarında Torş'da doğmuş, Bingazi'ye bağlı Cağbûb'da 68 yaşında ölmüştür. 1855'te Mekke ve Kahire'de ikametten sonra Cağbûb'a gelip yerleşmiş, bu sûretle Senûsiyye tarîkatini, Fransız işgalindeki Cezâyir'den olan bir şeyh, Türk topraklarında, Libya çölünde kurmuştur. Şeyh Muhammed, 1821 - 8'de Fas'ta ve 1830 - 43'te Asîr'de Sâbiye'de, Mekke ve Kahire'de oturmuş, böylece birçok Arab ülkesini yakından tanımıştır. Oğulları Ahmedü'l - Mehdî (1844 - 1901) ve Muhammedü'ş - Şerîf (1846 - 1896), babalarının tarîkatini geliştirmişler ve bu hususta, tab'ası bulundukları İkinci Abdülhamîd'den (1876 - 1909) destek görmüşlerdir. Sömürgeci devletlere karşı düşman bir tarîkatin gelişmesinde Sultân Abdülhamîd, halîfelik siyâseti bakımından fayda görmüştür. Şeyh Muhammed II, 1895'te Cağbûb'dan merkezini Küfre'de Bilâdü'l - Cûf'a nakletmiş, 12 mart 1896'da 60 yaşında, 5 yıl sonra ağabeyi Şeyh Ahmed Guro'da 57 yaşında ölmüştür. Şeyh Muhammed'in oğulları şunlardır: Şeyh Seyyid Ahmedü'ş-Şerîf, Muhammedü'l-Âbid, Ali'l-Hattâbî, Muhammedü'l-

Hammâl ve Muhammed Safiyyüddin. Âbid, 1916 - 1918'de Büyük Sahrâ'da Fransızlar'a karşı ihtilâle liderlik etmiştir. O, Osmanlılar'dan sonra Fizân emîri olan Ali ve diğer kardeşleri Hallâl, öldürülmüşlerdir. Safiyyüddin, Bingazi emîri olmuştur; oğulları Alî ve Rizâ'dır. Muhammedü's-Şerîf'in en küçük oğlu Rizâ'dır. Büyük oğlu Şeyh Ahmed, 1880'de doğmuş, 1901 - 1925 arasında tarîkatin büyük şeyhliğinde bulunmuştur. 1912 - 1913'te Türkiye'nin Libya saltanat nâibi olmuş, 1916'da Libya'yı işgal eden İtalya'nın Türkiye'ye karşı harbe girmesi üzerine Istanbul'a yerleşmiş, 1918'de VI. Sultan Mehmed Vahîdeddîn'e Eyübsultan'da kılıç kuşatmış, 1920'de Ankara'ya geçmiş, Mustafa Kemal Paşa tarafından "geçici şeyhulislâm" îlân edilmiştir. Şeyh Ahmedü'l-Mehdî'nin oğulları ise Saîd Muhammed İdrîsü'l-Mehdî Paşa ile Muhammed Rizâ Mehdî'dir. 1883'te doğan Şeyh Muhammed, Türk paşası olmuş, amca oğlunun Libya'yı terk edip Türkiye'ye gitmesi üzerine Libya emîri (1916 - 1923) îlân edilmişdir. 1950 eylûlünde "merlik" (kral) unvânıyle Libya'nın hükümdârı olmuş, Libya Birleşik Krallığı'nın istiklâli 24 aralık 1951'de gerçekleşmiştir. Bütün S. gibi Türk dostu olan bu zât, Türkiye'de misâfirken Libya'da Kaaddâfî'yi iktidâra getirecek ihtilâl olmuş ve kraliyet rejime son verilmiştir. Bk. LİBYA. Önce kuzini Fâtıma ile, üçüncü defa 6 haziran 1955'te Aliyye bint Abdi'l-Kaadir Lemlûn (Güney Mısır, 1913, boşanma: 20.V.1958) ile evlenen Melik Muhammed'in ilk izdivâcından oğulları Muhyiddin, Ahmed ve Mustafâ'dır. Emîr Muhyiddin, 6 haziran 1954'te Bingazi'de îdâm edilmiştir. Melik Muhammed'in kardeşi Rizâ (1894 - 29.VII.1956) ise 1937 - 1939'da İtalya'da sürgünde yaşamış, 21 aralık 1953'te resmen velîahd îlân edilmiştir. Ağabeyi kıralın bütün dış seyahatlerinde saltanat nâibliği yapmıştır (27.IX - 24.XII.1953'te Tunus, Fransa, İsviçre, İspanya, Fas ziyâretleri, 2.XII.1952 - 25.III.1953 Kahire ikameti, Türkiye ziyareti vs.). Hânedânın ve tarîkatin başı Emîr İbrâhîm Senûsî'nin iki oğlu olup, Kahire'de yaşamaktadır. (Y. Ö.)

SENYÖR [Lat. Senior = daha büyük, yani daha yaşlı, Fr. seigneur], efendi, yüksek rütbeli asılzâde. Bir yerde birinci yeri alan kimse. Eski Fransa'da, milletin temsilcilerine (états généraux) ve Fransa'nın veya başka ülkelerin kraliyet sarayı üyelerine genel olarak verilen unvan. Eski Fransa'da Osmanlı pâdişâhına Le Grand Seigneur (büyük S.) unvanı verilirdi.

SENYÖRLÜK (Fr. Seigneurie), bir kimsenin senyörü (bk. SENYÖR) olduğu bir toprak üzerindeki hakları, gücü, otoritesi. Orta Çağ'da, bir senyöre ait toprak S. olarak bilinirdi. S., derebeyilik topluluğunun siyasî ve ekonomik temelini oluşturdu. Bunların hepsi aynı önemde olmayıp, aynı muhtariyetten (otonomi) yararlanmazdı. S.'ler arasında, senyörlere ait güçlere dayanan bir sınıflama vardır. Önce özel unvan taşıyan S.'ler (dükalıklar, markilikler, kontluklar) sonra, böyle bir unvan taşımayan S.'ler (châtellenie = şato sahibi bir derebeyinin mâlikanesi, fief de chevalier = şövalye tımarı) gelirdi. Châtellenie, Orta Çağ'da S.'ün asıl tipiydi. Şato sahibi derebeyi, savaş açma, asker toplama, vergi alma bâzan da para basma hakkı gibi, hükümdarlığın esas haklarına sahipti. S.'te yaşayanlar şu sınıflara ayrılır: 1) Asilzâde tâbii derebeyiler. Bunların tımarları olurdu ve bu tımarların müdafaasını sağlarlardı; 2) Asilzâde olmayan veya köle olan tımar tâbileri: Bunların hepsi toprakların işlenmesini sağlardı; 3) Derebeylik hiyerarşisinde yeri olmadan S.'te daimî olarak yerleşmiş kimseler: Alleutier'ler (mükellefiyetlerden muaf mâlikâne sahipleri), papaz çömezleri, yabancılar, Yahudiler... S.'ler ekonomik bakımdan hizmet ve mal mübadelesi yoluyla kendine yeterdi. Senyör, topraklarını bir yandan kendine bağlı hür tâbileri veya köleleri yahut angaryaya tâbi kimseler tarafından; öbür yandan da bazı taksitler mukabilinde, imtiyazlılar tarafından işletir, buna ilâveten bir takım vergiler de toplardı. (V. Örs)

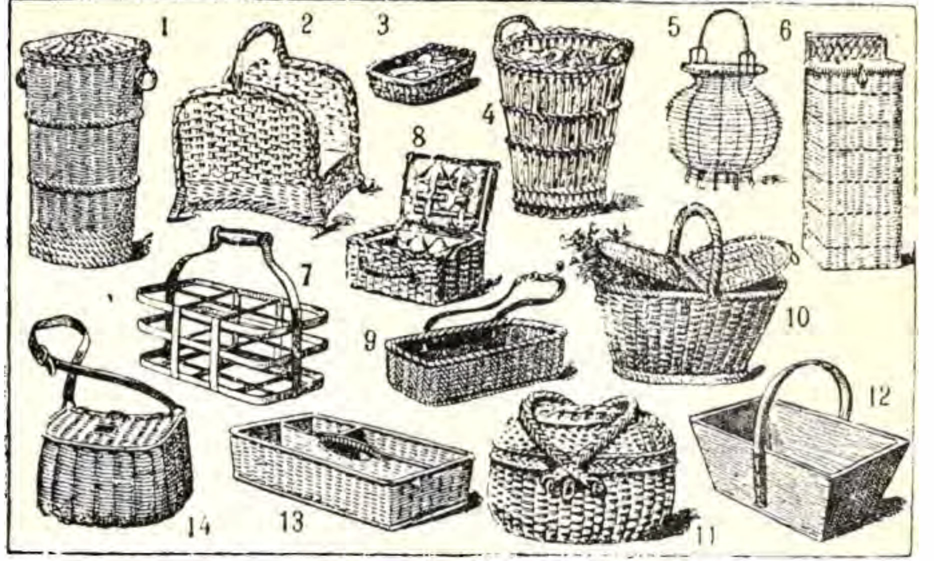
SEOUL, veya SEUL, Güney Kore'nin ve Kyönggi-do eyâletinin başkenti. Sarıdeniz'e akan Han - kiang nehri kıyı-

SEOUL : Şehirden bir görünüş

sındadır. Nüfusu 6 889 000'dir (1975). Şehir, Güney Kore'nin, aynı zamanda ekonomik ve kültürel merkezidir. Yiyecek maddeleri, pamuk ve madencilik endüstrilerine sahiptir. Şehir çıplak taşlarla çevrilidir. Bunların sırtı boyunca 1392'de yapılan ve 23 km uzunluğunda şehir duvarı uzanır. S.'un kuzey - batı kısmında devlet daireleri, parlamento ve eski Gyungbok sarayı bulunur; kuzey - doğusunda 1966'da kurulan *Kore ilim ve teknoloji enstitüsü*, Çankyung sarayı, nebâtat ve hayvan bahçeleri bulunur; şehrin merkezinde belediye konağı, 1923'te kurulan üniversite ve Duksu (Toksu) sarayı yükselir. Bu sarayda Kore sanat şaheserlerini ihtivâ eden Batı üslûbunda inşa edilmiş Millî Müze bulunur.

SEPET, saz, kamış, bambu gibi maddelerden örülerek yapılan mahfaza. S. muhtelif büyüklükte ve biçimde, kulplu veya kulpsuz, saplı veya sapsız; kapaklı veya kapaksız olabilir. S.'çilik Taş devrinden beri bilinen bir sanattır. Ancak, S. yapımında kullanılan maddeler organik olduğundan çabucak çürüyüp gittikleri için arkeologlar, S.'çiliğin gerçek tarihini tesbit etmekte güçlük çekmektedir. Diğer taraftan kuru kumlar, iyi bir muhafaza teşkil ettiğinden Amerika'da yapılan araştırmalarda, M. Ö. 9000 ilâ 7000 yılları arasında yapılmış örgü S. kalıntıları bulunmuştur. Bu da, S.'in Cilâlı Taş devrinden önce var olduğunu ortaya koymaktadır. Mısır ve Irak'ta da M. Ö. 5270 - 4630 yılları arasında yapılmış S. kalıntıları bulunmuştur.

SEPET : Çeşitli S. tipleri : 1) kirli çamaşır, 2) odun, 3) oyuncak, 4) kâğıt, 5) salata, 6) ekmek, 7) şişe, 8) dikiş, 9) pastacı, 10, 11) alışveriş, 12) üzüm, 13) çatal, bıçak, 14 meyva sepetleri

SEPET : Çeşitli tipte S.'lerin yapılış tarzı

Bu dönemlerde S.'çiliğin çömlekçilikle ilgili olduğu görülmektedir. Çünkü ele geçirilen S.'lerin çamur veya kille sıvalı olduğu görülüyor. Bunun, S.'i su geçirmez hâle getirmek ve su taşımada kullanmak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda S. çürüyüp gitmiş, ama içini kaplayan kil tabakası S.'in biçimini alarak sağlam şekilde kalmıştır.

Avrupa'da bulunan en eski S.'ler M. Ö. 2500 yıllarına aittir. İsviçre'de göl evlerinin bulunduğu bölgelerde ele geçirilmiştir. S.'çilik bugün de yaşayan bir sanattır.

SEPETÇİLER KÖŞKÜ (Kasr-ı Âlî-i Sinân Paşa), Istanbul'da köşk. Topkapı sarayının dış bahçesinde, bugün Sirkeci demiryolu ile deniz arasında bulunan harap durumdaki S. K., Osmanlılar'ın Çinili Köşk'ten sonra en muhteşem ve önemli köşklerinden biriydi. Edirne sarayında fevkanî (yani yükseltilmiş) binalara sepetçi veya sultanî adı verilirmiş; köşkün adının bundan gelmesi muhtemeldir.

Mimar Davud Ağa, bu köşkü bina ederken, Dalgıç Ahmed Çavuş ile nakkaşbaşı Lutfî Ağa'nın yardımlarını gördü. Sinan Paşa'nın ikinci sadrâzamlığında (1591) başlayan inşaat, halefi Ferhad Paşa'nın ilk sadâreti sırasında yani ertesi yıl tamamlanmıştır. İnşaat malzemesinden kırmızı mermerler Sinan Paşa zamanında Darıca ve Rodosçuk'tan, çeşitli çiniler İznik'ten, değişik vasıflı çivi ve demir aksamı Samakov ve Selânik'ten getirtilmiştir. Davud Ağa'nın ücret kayıtlarına göre, köşkün denize bakan cephesi de dahil olarak içinde çeşitli şahnişin, sofa, dehliz, duvar, pencere ve koltukları bulunduğu, enderûn ve bîrûn kısımları ile bunlara ait büyüklü küçüklü kapı ve pencerelerin bulunduğu, bunlardan başka birtakım sütunların, dolapların, çeşmelerin, mukarnasların, küçük ve büyük odaların, hattâ bazı mescit ve ibâdet yerlerinin yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Sahilde, sura bitişik yüksek bir yapı olan iki katlı köşk, kapalı ve açık dîvânhânelerle dört ayvan şemasında ve ahşap kubbe örtülü asıl mekândan ibaretti. Burada evvelce 5 metreyi bulan Bizans sur duvarı, 20 m genişlikteki köşkü taşıyacak şekilde tamir ve ilâvelerle takviye edilerek yüksek bir platform haline getirilmiştir. Kesme taştan örülmüş ağır pâyeler üzerinde kemerler ve tonozlarla oturan köşkte, dîvanhâne mimarî bir yeniliktir. Kare plana, üç cephede çıkmalar eklenmesi, hem zenginlik sağlamış, hem de duvardan duvara 18 metreyi bulan açıklıkların elde edilmesine imkân vermiştir. Fakat örtü tamamen ahşap ev ve yalancı kubbe, boşlukta çizili bir şekilden ibarettir. Duvarlar iki sıra pencerelidir. Doğu ve batı uçlarda, daha geniş olarak bütün köşkü çevreleyen teraslar, III. Sultan Murad devrine mâledilebilir. Bunları taşıyan konsollardan, deniz tarafındakiler kalmamış; saray tarafındakiler kısmen, bir çıkmayı taşıyan konsollar ise tamamen muhafaza edilmiştir. Orta kısımda kemerli mekânlar kesme taştan, doğu uçta ise duvarlar iki tuğla bir kesme taş örgüsü ile renkli bir görünüştedir ve bunlar Bizans sur kalıntıları ile kaynaşmaktadır. Alt kat doğu ve batı yönlerde masif, kuzey ve güneyde büyük kemerli nişlerle zengin ve hareketlidir. Boğaza ve serin rüzgârlara bakan yazlık dîvanhânenin açık olduğu şüphe götürmez. Yazlık sofa, sütunlar ve kemerler üzerine oturmuş olup ortası boştu. Direklerin arası tahminen üçer metre ve sayıları 18 olup, sütunlar mermer ve üzerleri dar kemerlerle bağlıydı. En eskisi 1680'lerde, sonuncusu 1836 olarak yabancılar tarafından yapılmış birçok gravür ve albümler köşkün eski durumu hakkında fikir vermektedir. Sur doğu duvarları üzerindeki merdivenli geniş kısımdan köşkün zeminine girilmektedir. Kapı kemeri üzerinde, Sultan İbrahim'in, köşkün hemen hemen yeniden ele alındığını bildiren (1643) tarihli altı satırlık tamir kitâbesi vardır. Bundan sonra köşk I. Sultan Mahmud zamanında da (XVIII. yüzyılın son çeyreği) esaslı bir tamir görmüştür.

Köşk, bostancıların koruması ve gözetimi altındaydı. Bayram kabûllerinden sonra padişahlar buraya gelerek sanat ve hüner erbabının oyunlarını seyrederdi. Vaktiyle donanmaya işaret vermek için kullanıldığı tarihî kaynaklarda belirtilir. Donanmanın sefere çıkış ve dönüşünde kapudan paşalara yapılan merasimi, harem halkı bu köşkten temâşâ ederdi. 1913'te köşk eczây-ı tıbbiye deposu olmuş, sonra 1955 yılına kadar askerî sevkiyat ambarı olarak kullanılmıştır. 1955'te sahil yolu açılırken yıkılma tehlikesi atlatmış, 1960'ta bir fırtınadan ahşap kubbesi uçmuştur. Bu tarihlerden beri kısa aralıklarla tamir edilmeye çalışılmaktadır. (O. Arslanapa)

SEPETÇİOĞLU, Mustafa Necâtî (doğ. Zile 1932), günümüzün ileri gelen romancılarından, hikâye ve tiyatro yazarı. İlk ve orta tahsilini, Zile, Sıvas, Bursa ve Istanbul mekteplerinde, yüksek tahsilini ise, Istanbul üniversitesi edebiyat fakültesi'nde yaptı. 1957 yılında, bu fakültenin Türk dili ve edebiyatı bölümünü bitirdi. Talebeliğinden itibaren, çeşitli memuriyetlerde bulundu. Millî eğitim bakanlığı basımevi müdürlüğünden emekliye ayrıldı.

S., hikâye, roman, tiyatro, destan, tenkid ve şiir türlerinde kalem oynatmış; rahat, kolay ve çok yazan bir edebiyatçımızdır.

Başlıca eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

Hikâyeleri: *Abdürrezzak Efendi* (1956),

Romanları: *Kilit* (1971), *Anahtar* (1972), *Kapı* (1972), *Konak* (1973), *Çatı* (1974), *Darağacı* (1977).

Tiyatroları: *Mehmed'in Beklediği* (1965), *Trampacılar* (1968), *Çardaklı Bakıcı* (1969), *Köprü* (1969), *Son Bloklar* (1969), *Büyük Otmarlar* (1970), *Her Bizans'a Bir Fâtih* (1972).

Destan: *Yaratılış ve Türeyiş* (1965 - 1969) Bu eser, Leh diline tercüme edilerek basılmıştır.

SEPETLİ (Fr. crinoline), 1840 - 1865 yıllarında Avrupa'da kadın modasına hâkim olan geniş etekli elbise çeşidi. Eteğin altında, bunu germeye yarayan bir kafes veya sepet taşınırdı. Bele tutturulan bu cihaz, birbirine at kıllarıyla bağlanmış balina kemiklerinden yapılırdı. S.'den önce, kadınlar üst üste birçok etek giyerdi. 1856'da Auguste Person bu sepetin yerine çelik kaburgalardan yapılmış bir başka tip sepet koydu. 1870'e doğru S. modası kayboldu.

SEPİ [Eski Türkçe Sepmek = hazırlamak'tan], hayvan derilerini kullanılmaya hazırlamak için yapılan operasyonların hepsi. Tabaklama ve debagat da denir. Hayvan derilerinden kaba deriler, ince deriler ve kürkler hazırlanır. Kaba deriler, dar anlamda S., veya tabaklama yani tanen (mazı cevheri veya meşe kabuğu cevheri) ile muamele edilerek elde edilir. Böylece gevrek elyaflı bir madde olan ham deri, cürümez ve sık yapılı bir madde olan işlenmiş deri durumuna gelir. Tanen veya tanen ortamlı asit tanen ihtiva eden tanen şerbeti birçok bitkilerde bulunur, ama en çok meşe kabuğundan kazanılır.

İnce (yumuşak deriler biraz farklı ezilme operasyonlarına tâbi tutularak) şap ile muamele edilir. Kürkler de ezilir ve yağlı maddelerle muamele görür.

SEPOY (Farsça: sipâh = asker, sipâhî), Sömürge devrinde Hind - İngiliz ordusunda yerli asker. Bu kelime, East India Company (Doğu Hindistan Kumpanyası)'nin Bengal'da bir ordu teşkil etmesinden önce de Güney Hindistan'da kullanılırdı. Portekizlilerce dile sokulduğu sanılır. İngiliz Hindistanı tarihinde *Indian Mutiny* (Hindistan ayaklanması) adı altında ün kazanan ayaklanma, 1856'da Bengal S.'ları arasında patlamıştır. Bunun sebepleri sosyal, dinî, ekonomik, siyasî ve askerî olup, hareket genel olarak Hint topluluğunun İngilizlerce yok edilmesine karşı cephe alıyordu. İngiliz yönetiminden daha çok batılılaşmaya karşı direniliyordu.

SEPPHORİS veya **SEPHORİS**, Filistin'de şehir. Bugünkü adı Saffuriye'dir. Latince adı Diocaesarea olan bu şehir, Celîle'nin önemli şehirlerinden biri olup Nâsıra'nın 5 km kuzeyindedir. S., M. Ö. 56'dan beri bölge merkezidir. M. Ö. 3'te yıktırıldı ise de, Herodes Antipas tarafından tekrar yaptırıldı. Bir zaman bu kral burada oturmuştu. M. S. II. yüzyılda hahambaşılar merkezi, Bizans devrinde ise bir piskoposluk merkezi idi.

SEPTE [Arapça Sebte; Lat. Septa (septem fratres = yedi kardeşler'den), İsp. Céuta], Cebelitârık boğazı üzerinde bulunan ve Fas'a ait olmakla birlikte İspanya tarafından idare olunan bir liman. Nüfusu 135 743 (1970). Melilla ve S., İspanyol hükümranlığı altında olup özel bir gümrük ve pasapart (soberania) bölgesi içerisinde bulunur.

İdârî bakımdan Cádiz İspanyol iline bağlıdır. Şehir bir yarımada üzerindedir ve üç kısma ayrılır: 1) Eski bir Arap şehri, 2) Yeni bir Avrupa semti, 3) Kışlalar semti. S., Algeciras ve Kuzey Fas'a giden feribotların kullandıkları mahfuz bir limana sahiptir. İspanya protektorasının kalkmasından beri (1956), bir kısım topraklarını kaybettiği için şehrin ticareti canlı değildir. Eski Septa (Septem Fratres) 534'te Justinianos tarafından Vandallar'dan alınarak yeniden tahkim edildi. 618'de Vizigot'ların eline geçti; 711'de Araplar'ın eline geçerek, Sabta adı altında Fas'ın önemli şehri, ticaret antreposu ve gümrük yeri oldu. 1415'te Portekizliler S.'yi fethettiler. 1580'de S., bütün Portekiz'le birlikte İspanya'ya katıldı. İspanyollar'ın Rif kabilelerine karşı girdikleri savaşta S. İspanyol taarruzlarının çıkış noktası oldu.

SEPTE BOĞAZI, Cebelitârık boğazının güney - doğu ucunu oluşturan boğaz. Septe ve Cebelitarık arasındaki uzaklık 22.5 km'dir. S.'nin üzerinde bulunduğu burun ucuna doğru genişler ve *Montagne des Singes* (Maymunlar dağı) adını taşıyan, yedi zirveli bir dağla sona erer. Bu zirvelerin en yükseği Monte del Hacko adını taşır. Eski adı Ablya olan bu tepenin denizden yüksekliği 2 000 m'yi bulur.

SEPTET [İng.; Fr. Septuor; Alm. septett; İt. septetto; Lat. septem = yedi'den], yedi âlet veya ses için kompozisyon. S.'in birçok çeşitli terkibi vardır; bunların en çoğu, dört telli (kuarter) ve nefeslilerden meydana gelir. Birçok hâllerde piyano da S.'e girer. Dramatik durumların buna elverişli olduğu hâlde operalarda sesli S.'lerle karşılaşılır.

SEPT - İLES (cumhûriyeti) [Fr. République des Sept - Îles = Yedi Ada cumhuriyeti], 1800 ile 1807 yılları arasında İyonya adaları cumhûriyeti'nin (Republique des Îles Ioniennes) taşıdığı ad. Gerçekten bu devletin toprağı yedi adadan oluşuyordu: Fano, Korfu, Paxos, Leukas, Ithake, Kephalonia ve Zante.

SEPTİMER BOĞAZI [İtal. Passo di Sett], İsviçre'nin güney - doğuda, Graubünden (Grisons. Grigioni) kantonunda bulunan bir Alp boğazı (yüksekliği 2 311 m). Oberhalbstein'i Bergell'e bağlar. Albula (Rhein havzası) ile Cuomo gölüne akan Maira vâdileri arasında bulunan S., Eski zaman ve Orta Çağ'da çok kullanılırdı. Şimdi ise, taşıtların geçebileceği bir hale getirilmemiş olup, az kullanılır.

SEPTİMİUS SEVERUS, Lucius [Leptis Magna, Afrika? - York, İngiltere M. S. 211], Roma imparatoru. Galyalı bir aileden geliyordu. İmparator Pertinax'ın ölümünden sonra, İlirya lejiyonları S. S.'u imparator ilân etti. Senato tarafından benimsenen S. S., hükûmetini teşkilâtlandırdı ve tehlikeli rakibi Pascennius Niger'i yendi. Niger bütün Asya tarafından benimsenmiş iken, M. S. 194'te Fırat nehrine yakın bir yerde yakalanmış ve başı kesilmiştir. Bunun üzerine S. S., Britannia lejiyonlarınca imparator ilân edilen Albinus'a karşı yürüdü. Albinus, Lyon'un kuzeyinde yenilgiye uğradı ve intihar etti. S. S.'un yönetimi sağlam olup, akla dayanırdı. Hukukçular bu çağda rahat ettiler ve bu imparatora bağlandılar. Bunlar arasında Papinianus, Ulpianus ve Paulus'un gayretleri S. S.'un hukuk sahasındaki reformlarına yön vermiştir. İmparator S. S. aynı zamanda edebiyatı, ilmi ve sanatları korurdu. Zamanın en büyük mütefekkirleri sarayına girip çıkardı. Bununla beraber, imparator Hıristiyan olanlara karşı iyi muamele etmemiş ve onları ezmiştir. Part'lara karşı harbetmiş ve imparatorluğa yeni bir eyâlet (Mezopotamia) katmıştır. İmparatorluğun doğu kısmını teşkilâtlandırmak için, dört yıl çalıştıktan sonra S. S. 203'te Roma'ya döndü. Via Sacra'nın üzerindeki tâk, onun başarılarının âbidesidir. Beş yıl sonra ayaklanan Kaledonya'lıları bastırmak için yine sefere çıktı. İki oğlu da yanında idi. Ölmeden önce bazı başarılar kazandı ve Britannicus (yani Britannia fâtihi) unvanını da adına katabildi. Oğulları Caracalla ve Geta'ya son sözü "Laboremus (Çalışalım)" oldu. Bu söz, bütün bu idarenin karakterini özetler. İmparatorun oğullarına verdiği tavsiyeler arasında şu sözler de anılır: "Askerleri zengin kılın, başka şeylere aldırmayın!".

SEPTİMİUS SEVERUS, Lucius

SEPTİSEMİ (Fr. Septicémie), spesifik enfeksiyon âmili olmayan bir bakterinin, organizmada yerleşmiş olduğu odaktan zaman zaman kana karışması, vücudun buna karşı koyması sonucunda husûle gelen belirtilerle çıkan hastalık. Sebep olan mikrop ekseriya kanda bulunur. S. yapan mikropların başında % 70 streptokok gelir. İkinci derecede mühim olan bakteri stafilokokdur. Diğer koklardan pnömokok, gonokok, menengokok; basillerden koli, proteus, pyosyaneus gibi bakteriler vardır.

S. için bakterinin herhangi bir dokuda yerleşerek odak yapması, üreyerek kana karışması lâzımdır. S. odak yerlerinde iltihap ve abselere sebep olur. Etraftaki venalar da iltihaplanır ve mikroplar buradan kana geçer. Mikroplar cinslerine göre deri, ağız, boğaz, üretim organı mukozalarından, hazım kanalı mukozasından vücuda girer.

Mikrobun kana geçmesi ile titreme olur ve arkasından ateş 39 - 40 dereceye kadar yükselir. Nabız hızlıdır. Mide ve barsak şikâyetleri vardır. Hastalık ciddî seyreder ve ekseriya ölümle sonuçlanır. Gazlı gangren basilleri, ekseriya yaralanma veya steril şartlarda yapılmayan bebek düşüklerinden sonra S.'ye sebep olur.

S. tedavisinde antibiyotikler kullanılır.

SEPTOLET (Fr., "septole" ok.), aynı değerde 6 (bazan 8) nota değerinde icrâ edilen 7 notadan ibaret grup (ki üzerine '7' yazılarak gösterilir), bk. NOTA YAZISI. İng. septuplet, Alm. septole, İt. septimole, İsp. septillo. (Y. Ö.)

SEPTORYOZ (Fr. Septoriose), bitki hastalığı Septoria cinsine bağlı bazı mantarların bitkilerde meydana getirdikleri çeşitli hastalıklara verilen ad. Bu hastalıklar genel olarak yaprakların üstünde hâsıl olan kahverengi lekelerle belli olur.

SEPTOTOMİ (Fr. septotomie), burun boşluklarını ortadan ikiye ayıran bölmenin bir kısmının veya tamamının çıkarılması işlemi. Burun boşluklarını ortadan ikiye ayıran bölmeye septum denir. Septum kemik, kıkırdak ve zar kısımlarından yapılmıştır. Septumda eğrilik mevcutsa bundan ileri gelen şikâyetleri gidermek amaciyle S. yapılır.

SEPTUAGİNLA [Lat. Yetmişler], *Ahd-i Atik*'in İbrânîce ve Âramca'dan Yunanca'ya yapılmış en eski ve en önemli tercümesi. Çok zaman LXX. rumuziyle gösterilir. İskenderiye Yahudileri tarafından dilleri olarak benimsedikleri ve kullandıkları Yunanca'ya, II. Ptolemaios (Batlamyos) Philadelphos idaresinde (M. Ö. 284 - 247), Pharos adasında, yetmiş iki tercüman vasıtasıyla yaptırıldı. Bu bilgileri Aristeas'ın bir mektubuna borçluyuz. Tercüme, baştan başa aynı derecede iyi değildir: birbirinden ayrı birkaç kısımdan ibaret olup, bunların tekrar işlenip birleştirildiği sanılır. S.'ya, esasen Yunanca yazılmış bazı parçalar da katılmıştır. M. S. II. yüzyıldan sonra Hellenistik Yahudiler kendi yaptırdıkları Yunanca tercümeleri (Aquila, Theodotion, Symmachos) S.'nın yerine koymuşlardır. Bundan ötürü S. metni, birkaç parça dışında, genel olarak ancak Hıristiyanlar'ın geleneklerinde muhafaza edilmiştir. Ortodoks kiliselerinde şimdiye kadar resmen kullanılmaktadır.

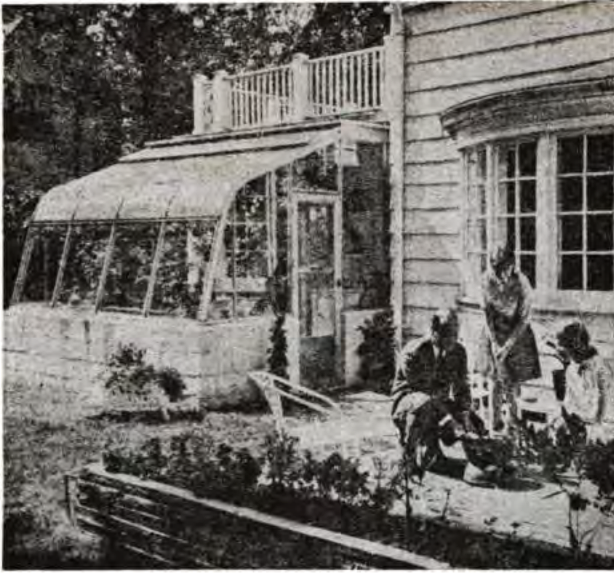
SER (Fr. serrer = kapamak'tan serre), tam olarak veya kısmen camla kaplı olup, soğuktan zarar gören bitkilerin yetiştirildiği ve tutulduğu yapı. S.'ler, camın, ışığı geçirip ışınları geçirmemesi özelliğine dayanır. Genel olarak üç çeşit S. vardır: Soğuk, ılık ve sıcak S.'ler.

1. Soğuk S.'ler ancak dondan zarar gören bitkileri korur, iç ısı derecesi bir ısıtma tertibatı yoluyla, sıfırın ancak birkaç derece üstünde tutulur. Damları bir veya iki meyilli olup, S.'in kendisi, kuzey rüzgârından koruyacak bir duvara yakın yapılır. Bir tek meyilli damlı S.'ler rododendron, Amerika ödağacı, pittosporum, mimozalar için, iki meyilli damlı S.'ler ise (bunlara Holanda S.'i de denir) ortalama boyutlu bitkiler için kullanılır. Bu bitkiler (örn. pelargonium, cineraria, calceolaria, fuchsia) camlara yakın yerleştirilmelidir.

2. Ilık S.'ler Güney Afrika, Güney Amerika, Avustralya ve Güney Çin'den gelen bitkiler için kullanılır. Bu S.'lerdeki ısı derecesi kışın 8 - 10° arasında olup yapı şekilleri soğuk S.'lerinkinden farklı değildir.

SER: Ticârî bir serin içi

SER : Bir evin bahçesindeki küçük ser

3. Sıcak S.'ler tropikal bitkiler, yani drasenalar, palmiyeler, ağacımsı eğrelti otları gibi bitkiler için kullanılır. Buradaki sıcaklık 30°'ye kadar yükselebilir, hiçbir zaman 15°' nin altına indirilmez. Bu S.'ler için etkili bir ısıtma tertibatı gereklidir; geceleyin de bitkilerin üstü hasırlarla örtülür. Sıcak S.'ler için şekillerin hepsi elverişlidir, ancak bitkilerin bol ışığa ihtiyaçları vardır. Bitkiler sık sık su serpilerek sulanmalıdır. Bazı sıcak S.'ler, bitkilerin ve özel olarak meyva ağaçlarının olgunlaşmasına hız vermek için kullanılır.

SER : Ticâri bir serde sulama işi

SERAFIN, Tullio (Rottannova di Cavarzere, Venedik 1878 - 1968), İtalyan orkestra şefi. Milano konservatuarında De Angelis'ten keman ve viyola, Saladino ve Coronaro'dan kompozisyon öğrenmiştir. Önce Scala orkestrasında keman ve viyola çalmış, sonra, A. Toscanini onun yerine Scala'ya tâyin edilince Ferrara'ya gitmiş ve orada 1902'de *Aida* ve *Germania* (A. Franchetti) ile kendisini tanıtmıştır. Birçok İtalyan, Kuzey ve Güney Amerika tiyatrolarında çalışmış ve 1924 - 1934 yıllarında New York Metropolitan'da direktörlüğe getirilmiştir. Viyola ve piyano için bir sonat yazmıştır.

SERAMİK (Fr. Céramique), topraktan yapılmış kapkacak, gündelik eşya, vazo ve süs eşyası. Her çeşit seramiğin asıl maddesi hamur hâlinde şekillendirilebilen kildir.

Seramiğin ilk ihtiyacı iyi cins kildir. Killer feldspatlı kayaların (granit) ayrışımından meydana gelir. Kaolin saf kildir ve porselen imâli için kullanılır. Asıl S. imalâtında kullanılan killere plastik killer adı verilir ki, bunlar, içinde yabancı maddeler olan kaolindir; nehir yataklarında bulunur. İyi cinsi açık renktir, kurşunî, mavi veya sarı olur, pişirilince aynı renk kalır. Bunlardan kâse, tabak, fincan, vazo ve çini yapılır. Orta kalitede olanlar kırmızı renktedir; iyi cins S.'te kullanılır, âdî cinsten ise tuğla yapılır.

Kil elde edildikten sonra ufalanır, öğütülür ve açıkta bırakılır. Kar ve yağmurda kalması kilin plastiğini arttırır. Saf kil doğrudan su ile karıştırılır, saf değilse su ile yıkanır, dibe çöken alınır, kurutulduktan sonra tekrar hamur yapılır. Hamur, kile su katarak elle veya ayakla karıştırmak, ezmek suretiyle yapılır. Su ile karışan killerin molekülleri genişler ve birbirine yaklaşır, böylece plastisitesi fazlalaşır.

El ile (çömlekte) şekillendirme en primitif ve çabuk yapılan şekildir. Hamur bazan sepet içine serilir ve fırınlanır. Sepet fırında yanar ve hamur da böylece sepetin şeklini almış olur.

Band (şerit) metodu ile şekillendirme de daha çok Uzak Doğu'da kullanılan primitif bir tekniktir. Hamur, geniş şerit (band) şeklinde, aşağıdan yukarı eklenerek sarılmak suretiyle çömlek yapılır. Bilhassa büyük parçalarda bu teknik kullanılır.

Kalıp vasıtası ile şekillendirmede kalıplar alçıdan iki parça hâlindedir. Sıvı hâlindeki kil içine akıtılır. Biraz kuruduktan sonra çömlek kalıptan çıkarılır.

En çok kullanılan şekillendirme tekniği çömlekçi çarkıdır. Çömlekçi çarkının çok eski bir geçmişi vardır. M. Ö. 3000 yıllarında ilk defa Mısır'da kullanılmıştır. Çark, altta ayakla çevrilen büyük bir disk (tabla), üstte ise alta bağlı küçük bir diskten (tabla) meydana gelmiştir; bir de çömlekçinin oturduğu yer vardır. Çömlekçinin ilk işi top hâlindeki hamuru küçük diskin tam ortasına atmaktır. Çömlekçi iki elle onu yükseltir. Burada horizontal (ufkî, yatay) tazyik hâkimdir. İç boşluğunu açmak için sağ elin baş parmağı ile vertikal bir tazyik yapar. Sonra dıştan da formu tamamladıktan sonra telle veya iple çömleği zeminden keser. Kulp, ağız kısımları sonradan eklenir.

En zor form, gövdesi şişkin, ağzı dar olanıdır. Bu form kısım kısım verilir. Uzun boyunlar için tahta profil kullanılır. Yayvan kapların iç boşluğunu açmak için baş parmak yerine yumruk kullanılır.

Porselen de çömlekçi çarkında yapılır. Yalnız bunun iptidaî maddesi saf kil veya kaolindir. Yumuşak porselende kaolin miktarı az, sert porselende ise daha çoktur.

Mimarîde kullanılan S. çeşitlerinden tuğla ve kiremit âdî cins kilden yapılır. Su ile hamur hâline getirildikten sonra ya elle veya kalıpla şekillendirilir.

ÇÖMLEKÇİ ÇARKI İLE SERAMİK YAPIMI

SERAMİK : Bu şekilde S. yapımının binlerce senelik bir geçmişi vardır ve bu süre içinde, bu sistemde bir değişiklik olmamıştır. Tek fark, çömlekçi çarkının bir yardımcı veya bir elektrik motoruyla çevrilmesindedir. Bir iş için kullanılacak kil çamuru ağırlığa göre hesaplanır. Çamurun içinde hava zerrecikleri olmaması lâzımdır

Top hâlindeki çamur, tablanın tam ortasına konur (yukarıda), sonra baş parmakla basılarak yassıltılır (aşağıda)

Artık çömleğe iç hacmi vermenin sırası gelmiştir. Çömlekçi, hamuru sıkıştırmaya başlar (yukarıda); sıkıştırılan hamur yükselir ve çömleğin iç hacmi meydana gelmiş olur (aşağıda)

SERAMİK : Çömlekçi çarkı ile yapılan bir vazo son şeklini aldıktan sonra tel veya iple dipten kesilerek, çarktan alınır. Bu sistemde en zor form, gövdesi şişken, ağzı dar olanlardır. Yapılıp hazırlanan S. malzemesi suyunu çekinceye kadar bir süre açıkta kurutulduktan sonra, fırına konur, çok yüksek hararette pişirilir

Şekil verirken iç ve dışın dengeli olmasına dikkat edilir. Bir el içten, diğeri dıştan şekil vermeye yardım eder (yukarıda); artık tamamlanan vazo bir süre havada kurutulduktan sonra fırına verilir (aşağıda)

Bu sayfalarda nasıl yapıldığı gösterilen vazo, asıl şeklini alacak hâle gelmiştir (yukarıda). Çömlekçi artık vazonun ağız kısmının yapımı üzerine çalışmaktadır (aşağıda)

Çinilerde kullanılan kil, çömlekçi kilinden kalite itibariyle daha iyidir. Kil, su ile karıştırılıp hamur hâline getirildikten sonra tahta kalıplarla şekillendirilir. Bu kalıplar, ayrı ayrı veya blok hâlinde olabilir. Blok hâlinde kalıba dökülen hamur silindirlenir. Havada biraz kurutulduktan sonra cetvel veya keski ile parçalara ayrılır. Blok, 45°'lik bir açı teşkil edecek şekilde kurutulur. Biraz kuruduktan sonra ayrı ayrı alınır, rende ile eğelenir, arkaları taraklanır, sonra fırınlanır.

Fırında pişirme : Her çeşit S. mamulâtı havada suyu çekilinceye kadar kurutulup, sonra fırında pişirilir. Fırın yere kazılmış kuyudur, yakılması masraflıdır; çünkü yavaş ısıtılıp, yavaş yavaş soğutulması lâzımdır. Soğutma, altından ateş alınarak yapılır. Fırının içi bir küçük oda gibidir. Eşyaları koymak için raflar vardır. Buralara sıralanan S.'lerin üstüne üçayaklarla ikinci sıra konur. Üçayaklar S.'ler üzerinde iz bırakır, en üsttekinde bu iz yoktur.

Her S. çeşidinin pişme derecesi ayrıdır. Fırınlardaki hararet seger konileri vasıtasıyle kontrol edilir. Seger konileri kilden yapılmıştır. Bunlar her dereceye göre ayrı ayrıdır. Fırına konulan bu koniler muayyen derecede eğilir. 300 - 400 derecede su buharlaşır, 1 200 derecede S. taş gibi sertleşir; buna yarım porselen denir. S.'ler 800 dereceye kadar pişirilir. Elde edilen mamûlat sırsız âdî S.'tir.

Porselen eşya en yüksek hararette (1 400°) erime derecesine yakın pişirilir. Sathî erime olur. İcabında fırına tuz atılarak sır verilir. Sert porselen, yarı şeffaf hâl alır; darbeye dayanıklı, çelikten serttir. Yumuşak porselende kaolin nisbeti daha azdır.

Çiniler güneşte kurutulduktan sonra 1 200 derecede fırında pişirilir. Pişirilmeden önce astarlanıp, boyanır ve sırlanır.

Sırlama : Basit mânâsı ile, seramiği ince bir cam tabakası ile kaplamaktır. Sırsız bir S. su sızdırır. Bunu mesamatsız hâle getirmek için sırlamak lâzımdır. Sırın esası erimiş kumdur; silisin (kuartslı kum), alkalinli maddelerle, özellikle soda (karbonat de sud) ile karışımıdır. Daha kolay erimesi için, şeffaf sır içine kurşun, mat sır içine de çinko katılır.

Kitle hâlindeki sır, toz hâline getirildikten sonra sulandırılır. Renkli sır elde etmek için maden oksitleri ilâve edilir; bu renkler ancak piştikten sonra ortaya çıkar. Okr veya demir oksidi (Fe_2O_3) kırmızı, bakır oksidi (CuO) yeşil, alkali sırla firuze, kobalt oksidi (CoO) mavi, mangan oksidi (MnO_2) koyu kahverengi, alkali sırla menekşe, antimuan oksidi (Sb_2O_3) sarı renk verir.

Güneşte kurutulmuş seramiğe bir astar geçirilir. Astar, elekten geçirilmiş sulu bir kildir. Sıvı hâlindeki sır, fırça ile veya püskürtülerek S üzerine sürülebilir. S. bazan doğrudan doğruya sır içine batırılır. Sır güneşte biraz kurutulduktan sonra fırınlanır. İyi sır, maddeye iyi bağlanır ve satıhta eriyerek onunla birleşir. İyi sır, çelikten sert, genişlemesi üstüne sürüldüğü eşya ile eşit olmalıdır. Fırında sırın suyu buharlaşır, hararette sır eriyerek kabın etrafını kaplar. Sır eriyerek akar, onun için üstte sır tabakası ince, altta ise kalın olur ve akış istikametinden kabın fırındaki duruş vaziyeti tayin edilir.

Porselen eşyada sırlama işi kendi kendine olur, yani yüksek derecede pişirme neticesinde kuarts billûrları eriyerek kaynaşır, mesamatsız bir mamûl elde edilir.

Süsleme ve boyama teknikleri : Testiler, küpler, tabaklar sırsız olabilir. Bu tip S. suyu sızdırır. Fakat iç yüzeyindeki buharlaşma ile suyu serin tuttuğundan, sıcak yerlerde çok kullanılır. Sırsız S.'te en çok kullanılan süsleme tekniği "barbotin" tekniğidir.

"Barbotin" tekniğinde, çömlek, röliefli ve kabartmalıdır. Bu kabartmalar, ya kalıplara, ya püskürtücü veya (pastaların üzerini süsler gibi) sıkıcı bir âletle, nemli kil kap üzerine sıkılarak veya nemli çömlek üzerine stampa basmak suretiyle yapılır. Bu teknik, Mezopotamya, İran ve Suriye'de bilhassa büyük kaplar, testiler üzerinde çok kullanılmıştır. Kabartmalarda nebatî motifler, hayvan, insan figürlü süslemeler ve yazılar görülür.

İkinci bir süsleme tekniği ise, sivri bir âlet vasıtasıyle yarı nemli çömlek üzerine kazıyarak yapılan dekorlardır. Kazıma tekniği ile basit motifler, horizontal (yatay) veya dalgalı hatlar yapılır.

Kesme tekniği ile ajur yaparak çömlekler süslenir. Sırsız kap, üzeri boyama sureti ile de süslenebilir.

Sırlı S. süsleme ve boya teknikleri : Boyama teknikleri sır içi, sır altı ve sır üstü olmak üzere üç bölüme ayrılır :

1) Sır içi teknikte, S. renkli sırla süslenir. S., doğrudan doğruya tek renkli (monochrome) bir sırla kaplanabilir. Sır içine akıtma tekniğinde ise, birkaç renkte sır, iç içe akıtılarak, alacalı, renkli bir dekorasyon elde edilir. Bilhassa Samerra ve Çin seramiklerinde bu teknik görülür.

Çizilenmiş zemin üzerine sırla kaplama İran keramiğinde çok rastlanan bir tekniktir. Bu gruba "Gabri grubu" denir. Burada dekor Sâsânî maden işlerini taklit eder. Örnek, S. üzerine kazılarak çizilmiş, sonra zemin, renkli sırla doldurulmuştur. Motifler, stilize kuş, kıvrık dallar, palmet ve basit insan figürleridir. X. yüzyılda İran'da yayılmış olan bu teknik, daha sonra Selçuklular'ın etkisiyle kuvvetli bir gelişme göstermiştir.

Garrus bölgesi tekniğinde örnek, rölief hâlinde kabartmadır.

Agand bölgesinde örnek, zemine kazılarak çizilir; renkli sırlar konturlar dışına taşmaz. Kaplar derin olup, çok defa kabın şekline uydurulmuş büyük ve stilize tek hayvan figürleri görülür.

Lakabî tekniği İran'da Büyük Selçuklu seramiğinin en karakteristik tekniklerindendir. Bunda örnek renkli sırların daha önce kazılmış konturlar içine boyanması ile meydana gelir.

Çinilerde, renkli sırla süsleme tekniği birkaç şekilde yapılır. Çinilerde tek renkli sırlı levhalar ekseri fîrûze, lâcivert, yeşil, mor renklerde olur. Örnekler, ya önceden hazırlanmış tek parçaların bir araya getirilmesinden meydana gelir veya büyük levhalar, ayrı ayrı renkli sırla kaplanıp pişirilir. Böylece kaliteleri çok yüksek olur. Bazan tek renkli levhalarda örnekler kazılmak suretiyle yapılır ki, bu iyi bir tesir bırakmaz (kâşitraş).

Çinilerde, çok renkli sırlarla dekorlamak, "Cuerda Secca" (kuru iplik) veya bölmeli tekniklerle yapılır. Cuerda Secca tekniğinde, desen çini üzerine çizilir; konturlar ipliklerle belirtilip içi renkli sırla doldurulur. Fırınlanınca iplikler yanar, yerleri boş kalır. Bölmeli teknikte ise konturlar şekerli bir madde ile çizilir. İçi renkli sırla doldurulur. Pişirilince konturlar kabarır ve sırların birbirine karışmasına engel olur. XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı çinileri bu teknikte dekorlanıyordu.

2) Sır altı boyama en çok kullanılan boyama tekniğidir. XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı S. ve çinilerinde bu tekniğin en güzel örnekleri görülür.

S. astarlanır, güneşte kurutulur. Örnek çizilir, boyanır, havada kurutulur, sıra batırılıp fırınlanır. Örneklerin görülmesi için ekseriya şeffaf sır kullanılır. Örnek bazan koyu renkli olur ve fîrûze veya mavi sırla kaplanır. Renkler, sırın erime derecesine dayanmalıdır. Sır altında en çok dört renk kullanılır. Kullanılan renkler ekseriya yeşil, siyah, fîrûze, mavi, mor, sarı ve mercan kırmızısıdır. Kabarık mercan kırmızısı Osmanlı çini ve keramiğinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkar. İlk olarak Süleymaniye camiinde rastlanıyor. Adana'da 1520 ve Diyarbakır'da 1570 tarihli camilerdeki çinilerde rastlanmış. Adana'daki çinilerin sonradan konduğu tespit edilmiştir. Kırmızı ilk defa X. - XI. yüzyıllarda Samanî ve Karahanlı S.'lerinde görülmüştür. Rakka'da ise noktalar hâlinde kullanılan kırmızı renk, XIII. yüzyılda kaybolur, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı keramiğinde tekrar ortaya çıkar. İlk Selçuklu ve Osmanlı eserlerinde kırmızı renk, kırmızı tuğla veya bir çeşit macun dolgusu yerleştirilerek yapılır. Istanbul'daki Sultan Selim camii ve Bozüyük Kasım Paşa camiinde, çinilerde kırmızı boya kullanılarak yapılmıştır. Asıl sır altı kırmızı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı çini ve S.'inde meydana çıkar.

3) Sır üstü tekniği perdah, minaî tekniklerinde olur. (Farsça heft renk). Perdah tekniğinde, boyanıp sırlanmış, pişmiş S. üzerine bir boya veya perdah sürülür ki, bu, kaplara madenî parıltı verir. XIV. yüzyılda, perdah tekniğine ait yazılmış bir kitap vardır. Perdahın içinde gümüş, altın tozu vardır ve en iyisi çinkolu beyaz mat bir sır üzerine olur. Perdahın rengi ekseriya sarı, kahverengi ve kırmızıdır. Bu teknik, S., önce IX. yüzyılda Samerra'da görülür. Bundan önce Mısır'da cam üzerine yapıldığı biliniyor. Samerra'dan sonra Fatımî devrinde Kahire'de, XII. yüzyılda Selçuklular devrinde İran'da Rey ve Keşan'da, sonra Rakka'da, Anadolu'da, Kubâdâbâd'ta görülür. Moğol devrinde, XIV. yüzyılda Rey'de kaybolur. Keşan'da XIV. yüzyılda da devam eder. İspanya'da XIV. yüzyıldan sonra perdah tekniği görülür. Arthur Lane, perdah tekniğinin sonunun, XVII. yüzyıl Safevî devrinde olduğunu söyler. Rey'deki perdahlı eserler hep tarihlidir. Perdah tekniği gezici ustalar tarafından yapılıp, sır olarak saklanmıştır.

Minaî tekniği ile S.'te yedi rengin kullanılması mümkün olmuştur. Renklerin bir kısmı sır altına, bir kısmı sır üstüne konur. Sır altına yüksek hararete dayanıklı renkler, yeşil, mavi, mor; sır üstüne ise siyah, kiremit kırmızısı, kahverengi ve beyaz renkler kullanılır. Sır üstü renkler daha alçak hararette fırınlanarak tespit edilir. Sır üstüne yaldız da kullanılır.

Minaî tekniği XII. ve XIII. yüzyıllarda İran'da en yüksek devrini yaşamıştır. O dönemde, Rey ve Keşan'da yapılmaktaydı.

XIV. yüzyılda "Lâjvardina grubu" denen, lâoivert sırlı ve sır üstü dekoru ile yapılmış S. vardır. Bu sahte minaîdir. Bir de perdahlı minaî tekniği vardır ki bunda ikinci pişirmede hem perdah, hem de minaî tekniği beraber tatbik edilir. Anadolu'da XII. yüzyıl Konya Selçuklu sarayı çinilerinde minaî tekniği görülür.

Rey ve Keşan'daki minaî eserlerde konular, Selçuklular'ın hayat, savaş ve av sahneleri, Şehnâme'den sahnelerdir. Burada minaî tekniği ile minyatür tekniği birleşir. Örnek, S. üzerine çizilir. Önce bir kısmı sır altına boyanır, pişirilir ve sır üstü renkler konur. Rakka minaî tekniğinde kırmızı renk, sır altına da kullanılmıştır.

Tarih boyunca S. : İnsanlık tarihinin en eski sanatlarından biridir ve parçaları en sağlam ipuçları olarak geçmiş devirleri aydınlatır. Mısır'da M. Ö. 3000'lerde çarkın bulunması, S. sanatında büyük bir gelişme sağlamıştır. Tarih öncesi sonlarında birbiri arkasından gelen boyalı vazo çeşitleri ile en yüksek noktasına varmış, daha sonra üçüncü bin'de sırlı S. yapılmış ise de bunun parlak devri ancak M. Ö. XIV. yüzyılda Amarna devrinde görülmüştür. Bununla beraber Mısır'da yüksek sanat değeri olan S.'ler hiçbir zaman geniş ölçüde yapılmamış, sıradan imâlât hâkim olmuştur.

Mısır'daki bu gelişmelerle aynı zamanda, Girit'in Ege kültürünün en parlak eserleri arasında sayılabilen S.'leri yapmasından sonra Yunan vazo resmi de gelişmeye başlamıştır. M. Ö. 700'lerde arhaik devirde Yunan seramiğinin bazı teknik incelikler kazandığı görülür. Bu erken devir S.'leri geometrik ve soyut örneklerle dekorlanmıştı. M. Ö. 500 - 400 arasında en parlak devrini yaşayan bu S.'ler, o zamanki hayatı ve mitoloji konularını canlandırır. Bunlar sırsız olup, kırmızı hamurdan cilâlanmış yüzeylerine ince siyah slip veya astar tatbik edilerek dekorları hazırlanırdı. Bu çeşit S. işleri Atina'nın başlıca sanayii olmuş ve Akdeniz dünyasının her tarafına ihraç edilmiştir. Âbidevî bir sanata yükselen Yunan S.'i çok yüksek bir şekil olgunluğuna erişmekle beraber, bunların hiç değişmeyen iki renkliliği, sırsız oluşu ve mitolojik figürlü dekorları bugünkü hayatımıza yabancı müze eserleri olarak etki yapmaktadır.

Roma devrinin S. sanatına başlıca katkısı, ustalıklı kalıp tekniği kullanılmasıdır. Roma S.'leri zarif işlenmiş kalıplarla basılmış süslemelerle dekorlanmıştı. Kırmızı veya tera kota işler, dumanlı fırında elde edilen koyu siyah renkliler, iki hâkim tip olarak görülür.

Çin'de, Neolitik devirden beri boyalı S. biliniyordu, fakat sırlama tekniği ancak Han sülâlesi zamanında M. S. II. yüzyılda başarılmıştır. Burada kullanılan kurşun sır, demir ve bakır eklenerek renklendiriliyordu. Sung devrinde (960 - 1279), daha önceki denemelerden sonra ilk gerçek beyaz porselen meydana getirilmiş, Ming devrinde (1368 - 1644) ise, porselen yapımında teknik ustalık geliştirilerek başarı sağlanmıştır. Daha önceleri, fırınlanmış porselen üzerine, alçak ısıda üçüncü bir fırınla tesbit edilen yeni ve parlak renkler geliştiriliyordu. Ayrıca sır altı mavi - beyaz dekorlu porselen ve kazıma dekoru ile seladon adı verilen yeşil sırlı bir çeşit S., Ming devrinde en yüksek olgunluğa varmıştır. Seladon ticarî bakımdan porselenden daha önemli bir rol oynamıştır. Dünyanın en zengin seladon koleksiyonu da diğer zengin Çin porselenleri koleksiyonu ile birlikte İstanbul Topkapı sarayı müzesinde bulunmaktadır.

Ming devrinin kobalt mavisi ile mavi - beyaz porselenleri çok karakteristiktir. XVII. yüzyıl sonunda, tek renkle sırlanmış kırmızı, yeşil, pembe veya sarı S.'ler yanında, çok renkli dekorla Çin seramiği en yüksek noktasına varmıştır.

Eski Çin seramiği, ilk İslâm S. sanatında çok etkili olmuş; mavi - beyaz Ming porseleni, etkisi altındaki Türk S. sanatı da en güzel örneklerini vermiştir. Abbasîler zamanında Çin'den gelen S. ve porselenler, Abbasî sarayında lüks S. yapmak heves ve ihtiyacını doğurdu. İthal malı Çin porselenlerinin parçaları, Abbasî halifelerinin Türk muhafız orduları için kurdukları merkez olan Samerra'da yapılan kazılarda ele geçirilmiştir. Bu buluntular Çin porselenlerinin başlangıcını Tang devrine, IX. yüzyıla kadar geri götürmektedir.

SERAMİK : İngiltere'deki, Londra'daki Victoria and Albert Museum'da bulunan ayaklı kâse XVI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış bir İznik mâmûlüdür. Mavi - beyaz sır altı süslemelidir

SERAMİK : Parlak mercan kırmızısı ile çok renkli iki çini tabak (İznik XVI. yüzyıl Victoria and Albert Museum'da)

XVI. yüzyıl İznik yapımı mavi - beyaz çini şamdan

XVI. yüzyıl İznik işi bir sürahi. Bu tip sürahilere "şişe" denirdi. Londra'daki Victoria and Albert Museum'da bulunan bu eser, mercan kırmızılı, çok renkli sır altı süsleme ile yapılmıştır (yukarıda). Aşağıda 1510 tarihli çini İbrik. Kütahyalı Abraham adıyla kitabesi vardır

XII. yüzyıl sonu Selçuklu üslûbu (İran) minaî teknikte çini kâse. Savaş sahnesi canlandırılmış, savaşanların adları yazılmıştır

Asma ve üzüm salkımı dekorlu tabak. Washington (D. C.) Freer sanat galerisindeki bu eser mavi beyaz sır altı süslemelidir (yukarıda). Aşağıda, Kütahya işi sürahi. Kitabesi 1529 tarihini taşımaktadır. (Godman koleksiyonu)

Yukarıda Kütahya işi çini sürahi (XVIII. yüzyıl). Aşağıda Selçuklu üslûbu bir tabak

Samerra'da kullanılan lüks S. kısmen Çin'den gelme, kısmen de yerli yapımdı. 1911 - 1913 kazılarından anlaşıldığına göre beyaz Çin porseleni ve seladon burada yalnız taklit edilmekle kalmamış, üstelik ihraç edilmiştir. Fakat İslâm S.'çilerinin asıl başarısı, perdah tekniğinin bulunmasındadır. Çeşitli perdah renklerini yan yana göstermekle en üstün S. sanatını yaratmışlardır. Perdah renklerinin çeşitlilik ve zenginliği şaşırtıcıdır. Altın, yakut, erguvanî, sarı, kahverengi, yeşil ve zeytûnî gibi renkler daha imâlâtın başında elde ediliyor ve çok defa aynı S. üzerinde dört beş renk bir araya geliyordu. Tam bir teknik ustalıkla başarılı denemelerin ortaya konduğu bu S. kalitesine, IX. yüzyıldan sonra bir daha erişilememiştir. Samerra'nın kuruluşundan önce (838), perdahlı seramiğin yapılmış olması ihtimali yoktur denebilir. Kazılarda, Çin porselen ve S.'lerine bu kadar çok rastlanması buna işaret etmektedir. İlk İslâm S.'lerinden birçok eserler de 1911 - 1913 kazılarında ele geçirilmiştir. Bunlar hep Samerra seramiği olup, bazıları, belki Bağdad'tan gelmiş olmalıdır. Samerra'da yapılan perdahlı işlerin geniş ölçüde ihrac edildiği, İspanya'da Kurtuba civarında Medinetü'z - Zehra, Mısır'da Fustat, İran'da Susa ve Rey'de bulunan parçalardan anlaşılmıştır. Bu üç ülkeden sonra, Suriye'de ve nihayet Anadolu'da, perdah tekniği yerli atölyelerde de tatbik edilmiştir. Tulunlular'la Mısır'a götürülen bu teknikle oradaki atölyelerde Samerra ve Bağdad örneklerine göre, çok renkli perdah işi S. yapıldığı araştırmalarla anlaşılmıştır.

Daha sonraki Ihşitlar (935 - 969) zamanında ise sadece tek renkli perdah işi uygulanmış, polikrom Samerra S.'leri taklit edilememiştir. Mısır'da perdah tekniği Fatımîler zamanında da devam etmiştir.

Hemen hemen Samerra ile aynı zamanlarda Türkistan ve İran'daki başka merkezlerde de erken devir İslâm S. sanatı doğmuştur. Semerkand yakınında Efrâsyâb kazılarında bulunan parça hâlinde on binlerce S., Samerra işlerinden tamamiyle farklıdır. Bunlar X. yüzyıla mâl edilmiştir. Diğer merkezler, Horasan'da, Nişâpur'da yapılan kazılarda da, Efrâsyab'dan, bilinen tekniklerle zengin S. buluntuları ele geçti. Fakat bunlar da perdah tekniğini hiçbir zaman öğrenememişlerdir. Bununla beraber, bu erken Türkistan seramiğinin kalitesi ve şekil zenginliği, Halifelik merkezleri ile boy ölçüşebilecek bir olgunlukta idi. Bunlar, çok renkli sır altı dekorunu, akmayacak sağlam bir teknik olarak, sıra uygulamışlardır. Bunun için, renkleri yarı sıvı hamurla karıştırarak ham S. üzerine koyuyor sonra sırlayıp fırınlıyorlardı. Slip dekoru diye tanınan bu teknik İslâm dünyasında bilinmeyen orijinal bir yenilikti. Bunlarda, Uygur yazısını andıran bir çeşit kûfî kitabe, ilk defa hâkim dekor olarak, Abbasî saray seramiğinden daha dinî bir görüşle ele alınmıştır. Yazı ise İslâm S. sanatının sonraki gelişmesine yön verecek şekilde, dekorun ana unsuru hâlinde geliştirilmiştir.

Bunlardan diğer bir grup S., hayvan, insan ve kuş figürleri, çiçek motifleri ile açık sarı, yeşil, siyah ve mor renkli bir dekor gösterir. Bunlarda esas motif olan bir figür, bir süvari, bir grup hayvan, sistematik olarak küçük çiçekler veya hayvan figürleri ile çevrelenmiş ve bütün zemin kaplanmıştır. Şeffaf kurşun sır altına, renkli slip dekoru ile yapılan bu S.'te, slip dekoru, sadece siyah olunca şeffaf sır bazan yeşil ve sarı boyanırdı.

İran'da Büyük Selçuklu devrinde S. sanatı, Samerra'dan sonra en parlak devrini yaşamıştır. Selçuklu Türkleri ile bütün sanatlarda olduğu gibi, S.'lerde de yeni bir havanın esmeye başladığı görülür. En önemli merkezler Rey ve Keşan'dır. Rey S.'lerinde o devrin bütün hayatı canlanır. Figürler ve yüz hatları tamamen Orta Asya Türkleri'ni, Uygurlar'ı canlandırır, bunların yerli İranlı tiplerle hiçbir ilgisi yoktur. S.'lerde saray, av ve oyun sahneleri tasvir edilmiş olup; Uygur resmiyle yakın bağlantıları âşikârdır. İkinci merkez Keşan, bunun yanında biraz sönük kalıyordu. Perdah tekniği en olgun hâliyle birdenbire başlamıştır.

İran'da Selçuklular'ın meydana getirdiği ikinci teknik, minaî olup, çok renkli dekorları ile, bu zarif S.'ler İslâm dünyasının en güzel örneklerini vermiştir. Bunlarda da, en seçme eserler, ilk yıllarda ortaya konmuş ve perdahlı işlerde olduğu gibi, büyük figürlerle çalışılmıştı. Fakat az sonra, minyatür resmi ile, Rey minaî işleri arasında münasebet başlamıştır. Selçuklu nakkaşlarının elinden çıkan bazı parçalar, Selçuklu sultanlarının sarayındaki duvar resimlerini hatırlatır gibidir. Washington'da Free galerisinde de bulunan ortalama yarım metre çapındaki büyük bir kâsenin içinde bir savaş sahnesi canlandırılmıştır. Yunan vazolarında olduğu gibi, savaşçıların adları da yazılıdır; fakat bunların kimler olduğu teşhis edilememiştir. İstisnaî olarak Şehnâme'den alınmış Bijen Menije hikâyesi tasviri ile bir kadeh de vardır. Fakat daha çok bağdaş kurmuş hükümdar ve emîrler, süvari, avcı gibi saray ve gündelik hayatla ilgili elle çizilmiş küçük figürler serbestlik ve resim anlayışı bakımından eşsizdir. Kadın ve erkek kıyafetleri arasında pek az fark olduğundan, figürlerin cinsiyeti belli olmaz. Perdahlı Mısır keramiklerinde görülen sarık, yerini Selçuklu Türk başlıklarına bırakmıştır.

(1220 Moğol istilâsından önceki 70 yıl, İran'da Selçuklu devri S. sanatının en büyük devri olmuş, şaşılacak bollukta çeşitli işler, teknik incelik ve dekor zenginliği ile ustaların âdetâ birbiriyle yarıştığı şâheserler ortaya konmuştur.

Tanınmış bir S.'çi âileden gelen Kâşanlı Ebü'l Kasım 1301 tarihli eserinde, zamanındaki teknikleri anlatır. Ayasoyfa kütüphânesinde bulunan bu yazmada (şimdi Süleymaniye kütüphânesinde), artık heft renk (minaî) işler yapılmadığı, bunun yerini lâjvardina işlerin aldığı belirtiliyor. Bunlar lâcivert sır üstüne sayılı renklerle, sahte minaî dekorlu parçalardır. Yazma perdah tekniği ile yapılan işlerden de bahsetmektedir. Moğollar'dan sonra Rey atölyeleri kapanmış, fakat Kâşan perdah işleri, onlar zamanında da devam etmiştir.

İran'dan sonra minaî ve perdah tekniği yine Selçuklular'la Anadolu'ya geçmiştir. Fakat Anadolu Selçukluları zamanından bugüne kadar minaî ve perdah tekniğinden çiniler ele geçirilmişse de, S. bulunamamıştır.

Alacahöyük yakınında Kalehisar'da yapılan kazılarda, XIII. yüzyıl başlarından kalan fırınlar ve S. parçaları meydana çıkarılmıştır. Bunlar karakteristik, yerli, asıl Selçuklu S.'ı olup, slip tekniğiyle yapılmıştır. Çizikleme (sgrafitto) işi parçalar da çıkmış olup, bunlarda basit figürlü dekorlar hâkimdir. Bunun yanında firûze sır altına siyah dekorlu S., Anadolu Selçukluları'nda çok kullanılmış gibi görünüyor.

İznik'te yapılan kazılardan anlaşıldığına göre, İlk Osmanlı S.'leri kırmızı hamurlu olup, hafif kabartma beyaz astar slip dekoru ile hazırlandıktan sonra, renkli sıra batırılıp, ikinci defa fırınlanıyordu. Böylece, ilk İznik S.'leri, Kalehisar'dan bilinen slip astar dekoru tekniğindeki Selçuklu

S.'lerine bağlanmıştır. XIV. yüzyıl ortasından itibaren, İznik'te ortaya çıkan slip tekniğinde ilk Osmanlı Türk S.'leri, tek renkli sırla, mavi, yeşil, koyu veya açık kahverenklerden biriyle yapılmıştır. Bunlarda figür olmayıp kıvrık dallı rûmîler ve stilize çiçekler, dekorları meydana getirmektedir. Kazılarda bu çeşit S.'lerden iyi kaliteli parlak renkli parçalar, ayrıca sırlanmamış parçalar ve fırın artıkları bulunmuştur.

İznik'te, bundan sonra ikinci devir olarak yine kırmızı hamurla, yakın zamana kadar "Millet işi" diye tanınan S. üslûbunun ortaya çıktığı kazılar sonunda anlaşılmıştır. Bunlar sır altı tekniği ile yapılmış olup beyaz astar üzerine renkli dekorlar yapıldıktan sonra, şeffaf kurşun sırla kaplanmaktadır. Lâciverte bakan koyu kobalt mavisi hâkim renk olup, açık mavi, fîrûze, mor ve yeşil renkler de kullanılmıştır. Bunun yanında Selçuklu geleneğinin devamı olarak, fîrûze sır altında siyah dekorlu S. de bulunmuştur. Sadeleştirilmiş natüralist motifler, kır çiçeklerinin sap, yaprak, çiçek ve tohumlarının basit şekillerinden geliştirilen motifler, yelpaze yapraklar, karanfil dalları, salkımlar ve çeşitli rozetlerden meydana gelmiş olup, Anadolu'nun bu ilk orijinal Türk S.'inde ileri bir dekorlama kabiliyeti ve kuvvetli bir üslûb derhal göze çarpar. Süslemede iki ana şema olarak, iç içe geniş kuşaklar çizilip dekorlama veya alternatif olarak tekrarlanan iki yarı büyük motif çok görülür. Desenler, çizilip boyanmış kalın konturlar, ince bir uçla kazınıp boyama (sgrafitto) veya fırça ile serbest boyama şeklinde tamamiyle kontursuz olarak üç şekildedir. Radyal düzende kalın çizgiler ve yaprak, kalın şeritlerle geometrik süslemeler diğer önemli gruplardır. Dekoratif kuş figürleri de süslemeye girmiştir.

Londra'a British Museum'da H. 956 (M. 1549) tarihli İznik işi çini kandil

Selçuklu S.'inden bazı etkiler almış olmakla beraber, basit bir teknik, tek veya iki renkli motiflerle en ileri bir S. üslûbu yaratılarak İznik sanatının parlak devri başlamıştır. Sayısız örneklerin hafif fırça ile çizilmesindeki ustalık, şaşılacak bir ustalık kuvveti gösterir. Adele dekorlanmış mahallî bir sanat eseri olan bu S.'lerin, sınırları ve yüzyılları aşan bir tesir kuvveti vardır. İznik kazılarında, bugüne kadar bilinmeyen renk ve desenlerle binlerce parça ile ayrıca yanık, bozuk, birbirine kaynamış, üçayağa yapışmış parçalar, bir sürü fırın malzemesi ve sırlanmamış S.'ler bulunmuştur. Geniş ölçüde yapılan bu çeşit S.'lerin, İznik'ten birçok yerlere ihrac edildiği anlaşılmaktadır. Böylece İznik'te XIV. yüzyılın son yarısı ile XV. yüzyıl başında, Osmanlılar'la canlı ve yaratma heyecanı dolu bir Anadolu S. sanatı doğmuştur.

XV. yüzyıl sonuna doğru, İznik'te, kaba kırmızı hamurlu S.'lerin yerine, beyaz sert hamurlu, porselene benzer mavi-beyaz S.'lerle yepyeni, şâhâne bir üslûp başlar. Koyu mavi renk bu üçüncü devir Osmanlı S.'lerinde de devam etmektedir. Beyaz zemin, çok temiz ve sert; şeffaf, renksiz sır çok ince, parlak ve tertemizdir. Dekorlar, daha önce, XV. yüzyıl çinilerinde görülen rumî, hataî ve stilize bulut motiflerinden meydana gelmekle beraber, bunlar âdetâ plastik bir etki bırakacak şekilde değişik bir görüşle ele alınmıştır. Başlangıçta hâkim olan koyu mavi renk, sonraları açılarak daha hafif, sıcak bir mavi olmuştur. Godman koleksiyonundaki, Kütahyalı Abraham adı ile Ermenice kitabeli ve 1510 tarihli çini ibrikte, açık mavi renkler görülür. Bu ibriğe dayanarak aynı tipteki S.'ler, Kütahyalı Abraham üslûbu altında toplanmaktadır. Maviden başka, ancak daha sonraki parçalarda kullanılan tek renk, soluk fîrûzedir. Renkler gibi başlangıçta çok ağır ve yüklü olan desenler de sonraları hafifler. British Museum'da bu gruptan bir de şamdan vardır.

İznik'te, 1963 kazılarında ele geçen her çeşit mavi-beyaz S.'ler arasında, tavşan ve balık figürlü süslemeler, diğer dört ayaklı hayvanlar, hattâ birbirine saldıran hayvanları gösteren küçük parçalar vardır. Istanbul'da E. H. Ayverdi özel koleksiyonundaki mavi-beyaz bir sürahide, birbirini kovalayan veya yanyana sıralanmış tavşan, köpek, tilki, karaca ve kuş figürleri gelişigüzel serpiştirilmiştir.

Bu seriden yapılmış cami kandillerinde, yazıya geniş bir yer ayrılmıştır. Çok defa mavi üzerine beyaz veya beyaz üzerine mavi olarak kûfî veya nesih (sülüs) yazılar görülür. Bu üçüncü devir Osmanlı S.'lerinde renk ve dekor bakımından Ming porselenlerinin tesiri olmakla beraber; Selçuklu devrinden gelme motifler, üslûbun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu S.'lerin asıl merkezi İznik'tir, ikinci planda ise Kütahya diğer bir merkez olarak görülebilir. Mavi - beyaz S. üslûbunda ve kalitesinde olmakla beraber, ayrı bir grup meydana getiren, yazıya benzer ince spiral kıvrık dallar, çok küçük yaprak ve çiçeklerle dekorlu S.'lere yanlışlıkla "Haliç işi" demek âdet olmuştur. Aslında bunlar, mavi - beyaz S.'lerin İznik'te yeni bir gelişmesidir. Önce spiral kıvrık dallar arasında ince rumîlerden koyu renk madalyonlar, ince uzun yapraklar görülür. Sonra XVI. yüzyıl başlarında yalnız spiral kıvrık dallar, küçük yaprak ve çiçeklerden daha hafif ve sade bir dekor hâkim olmuştur.

XVI. yüzyıl başları mavi - beyaz çini tabak (La Haye Gemeente müzesi)

Yine Godman koleksiyonunda çok ince spiral kıvrık dallarla dekorlu, boynu kırık bir sürahinin tabanındaki Ermenice kitabede, sipariş üzerine 1529'da Kütahya'da yapıldığı yazılmıştır. Bu süslemelerde bazan diğer mavi - beyaz dekorla karışık, bazan de kâsenin içi spiral, dışı rumî ve hataîlerle dekorlu değişik şekiller görülür. İnce spiral kıvrık dallar daha önce çinilerde (Bursa Yeşil Türbe çini lâhdi, Edirne Üç Şerefeli cami avlusu pencere alınlığı, Gebze Çoban Mustafa Paşa Türbesi gibi) ve tezhiblerde göze çarpar. Kayseri Keykubadiye çinilerinde olduğu gibi, Selçuklular'a kadar uzanan bir süsleme şeklidir. Bu çeşit S.'ler yüksek kaliteleri, ince, zarif dekorları ile S. sanatında orijinal bir görünüştür.

Tahminen 1530 - 1540 yılları arasına girebilecek bol sayıda S.'lerde mavinin yanında fîrûze renk de kullanılmıştır. Böyle bir tabakta ilk defa lâle, sünbül ve karanfil, dekorlara katılarak, daha sonraki S.'lerde geniş ölçüde hâkim olmuştur. Türkler'de çok eskiden bilinen ve süsleme sanatında geniş yeri olan lâle, I. Ferdinand'ın elçisi Busbek tarafından ilk defa 1554'te soğanları gizlice kaçırılarak İstanbul'dan Avrupa'ya götürülmüştür.

XVI. yüzyılın ortalarında bol sayıda görülen değişik süslemeli çok zengin S.'lerle, İznik S. sanatının dördüncü devri başlar. Şam'daki âbidelerde, bunlara benzer çinilere bakarak, yanlışlıkla "Şam işi" denilen bu S.'ler, açıkça mavi - beyaz gruba bağlanır ve daha sonraki mercan kırmızılı beşinci ve son devir İznik S.'lerine geçiş devri olarak önemlidir. Motiflerde lâle, sünbül ve karanfiller yanında, tomurcuk veya açmış güller, enginar, balık pulu, rozet çiçekleri, bazan vazo veya madenî ibrik gibi şekiller görülür. Renkler de zenginleşerek üç çeşit mavi ve fîrûzeden başka, zeytunî yeşil, manganez veya menekşe moru ve konturlarda yeşilimsi siyah renkler ortaya çıkar. Bunlarda, parlak renkler yerine, mat ve buğulu, dumanlı renkler, beyaz zemin yerine hafif dalgalı nüanslarla mavimtırak bir zemin görülür. Bu eserler, natüralist çiçeklerle, üslûplanmış çiçek dekorunun şâhâne bir karışması ile, S. sanatının en orijinal eserleri arasında yer alır. İznik kazılarında bu cins S.'lerden küçüklü büyüklü birçok parçalar bulunmuştur. British Museum'da, Kudüs'te Kubbetü's - Sahra'dan gelme bu gruptan bir kandilin daire ayağını çeviren kitabesi, İznik'in ve Nakkaş Muslu'nun adı ile H. 956 (1549) tarihini göstermekdedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, İznik ve Kütahya atölyelerinde, gittikçe artan çini imalâtı yüzünden, S. işleri süratle azalmış, ancak ek çalışma olarak devam etmiştir. Mat ve dumanlı renkler, mimarî süslemeye uygun gelmediğinden, bunların yerine daha parlak ve canlı renklerle yeni bir çini ve S. dekoru aranmış böylece, İznik'te Türk S. sanatının son ve en parlak devri başlamıştır.

Bütün dünya müzelerinin en kıymetli koleksiyonları arasında yer alan bu S.'lerde hâkim renkler, parlak beyaz zemin üzerine kobalt mavisi, tatlı bir yeşil, fîrûze ve 50 yıl kadar devam eden kabarık parlak mercan kırmızısıdır. Bundan başka pembe, kahverengi, gri, bazan da renkli zemin üzerine rölief hâlinde konmuş başka renkler görülür. Siyah bir kontur, renklerin akmasını önler. Karanfil, lâle, papatya,

sünbül, gül, menekşe, zambak, nar çiçeği, erik çiçeği, asma ve servilerle çok zengin dekorları, bunlara âdetâ sonsuz bir bahar havası getirmektedir. Hançer biçiminde, saz denilen iri yeşil yapraklar, tabaklarda kaya ve dalga denen klasik bordürler, bu dekorlara karakteristik bir ifade verir. Çintemani, bulut, balık pulu motifleri, çiçekli madalyonlar, yelkenliler de sık sık görülür.

Çeşitli dekorlarla, şişe denilen, uzun boyunlu çini sürahiler de moda olarak bol sayıda kullanılmıştır. Bunların, parlak beyaz ve mercan kırmızılı renklerle, câzip endamlı şekilleri, çok göz alıcıdır. Kulplu geniş ağızlı sürahiler ayrı bir gruptur. Kulplu bira kadehlerine benzer kupalar da yapılmıştır. Tabaklar üzerine üzüm salkımları ve asma yaprakları çiçekler arasında tavus ve başka kuş figürleri, ayakta kadın; erkek figürleri ve hayvan kavgalarıyla çeşitli kompozisyonlar görülür. Türk S.'inin bu en parlak devrine ait eserlere çoktan çürütülmüş hayâlî bir görüşle ve Cluny müzesi tarafından tesadüfen Rodos adasında bol sayıda satın alınmasına bakarak, uzun zaman Rodos veya Lindos işi damgası vurulmuştu. İznik kazılarında bu çeşit S.'lerden de birçok çeşitli parçalar çıkmıştır. XVII. yüzyıl sonunda İznik atölyelerinde çalışmalar durmuş, Kütahya, çini ve S.'leri ihtiyacı karşılamıştır.

XVIII. yüzyılda Haliç'te kurulan atölyeler hakkında pek az bilgi vardır. Evliya Çelebi, Eyüp'te 250 imalâthane kurulduğunu kaydeder. Araştırmalarda "Haliç işi" denilen parçalar bulunmuş, o yüzden bunlara o isim verilmiştir.

XVIII. yüzyılda Kütahya'da çok sevimli, modern anlayışlı ve kuvvetli bir üslûpla yeni bir S. sanatı doğmuştur. Fincan, kâse, hokka ve matara gibi küçük boy kaplar, klasik Türk seramiğinden uzaklaşarak, serbest ve hafif fırça işleri ile lokal bir sanat karakteri taşır. Bunlarda mavi, kırmızı, sarı, mor ve yeşil renklerle küçük çiçekler ve madalyonlardan ibaret bir dekor görülür. Bu, Türk S.'iğinin ortaya koyduğu son orijinal üslûb olmuştur. XIX. yüzyılda klasik Türk S.'lerini taklit eden düşük kaliteli imalât yapılmaya başlanmış, böylece Türk S. sanatının tarihî büyük devirleri sona ermiştir. (O. Aslanapa)

SERAMPPUR, SERAMPUR veya SERAMPORE, Hindistan'da, Bengal'de, Kalküta şehrinin kuzeyinde, Hugli (Hoogly) nehrinin sağ kıyısında, Barrackpur'un karşısında bir şehir. Nüfusu 55 000 (1964). Kâğıt, hazır kimya maddeleri ve tekstil endüstrisi. Bengal'in tekstil endüstrisi burada toplanmıştır. Bu yerleşme merkezini 1755'te Danimarkalılar Frederiksnagar adı altında kurmuş ve 1845'te İngilizler'e satmıştır.

SERAO, Matilde (Patras, Yunanistan 1856 - Napoli 1927), İtalyan kadın gazeteci ve yazar. Napoli'de öğretmen olarak çalışırken ilk kısa hikâyelerini yayınlamıştır. 1882'de Roma'da gazeteci E. Scarfoglio ile evlenmiştir. Kocası ile birlikte önce Roma'da "Corriere di Roma" (Roma Habercisi), sonra Napoli'de "Corriere di Napoli" (Napoli Habercisi) adlı gazeteleri kurmuştur. S., Napoli halkının hayatını canlandıran roman ve kısa hikâyeler yazmıştır. Bu yazılarında güçlü bir gerçekçilik, duygu, detaylara dikkat ve ruhî tahliller göze çarpar.

SERAP, sıcak ülkelerde gözlenen ve uzaktaki şeyleri gerçekten önlerinde bulunmayan bir suda yansıyor gibi gösteren optik olay. Mısır çöllerinde, uzun zamanlardan beri, özel olarak günün en sıcak saatlerinde, uzaktaki şeylerin, biri doğru, öbürü de tersine dönmüş iki resim hâlinde görüldüğü ve böylece orada bir gölün bulunduğu intıbaını uyandırdığı tesbit edilmiştir. Ama gözlemci yaklaşınca, bu hayalî göl geriler ve yok olur.

Fransız fizikçisi Monge, S.'ı şöyle anlatır: Yer ile temasta olan hava tabakaları ısınır ve böylece hava kitlesindeki yoğunluk yükseklikle artabilir. Bu kitleden geçen ışık dışbükeyliğini yere doğru çevirir. Eğer tam yansıma olmazsa, uzaktaki şeylerin görünüşteki yüksekliği azalmış görünür. Ama eğer tam yansıma yer olursa, devrik bir resim hasıl olur.

Bu olay kumsallarda sık görülür. Yeter ki yer geniş ve düz olup bitkilerle kaplı olmasın ve güneşin ışığı ile doğrudan iyice ısıtılsın. Eğer, deniz, havadan daha sıcak ise, S. görülür ve batan güneşin şekli garip görünüşler alabilir. Başka şartlar altında daha karmaşık şekil değiştirmeleri gözlenir. Dağların, duvarların ve deniz kıyısındaki yüksek kayaların S.'ı bu sınıfa girer.

İngiliz fizikçisi Wollaston S.'ın çeşitli şekilerini deney yoluyla husule getirerek incelemiştir.

SERAPEION veya SERAPEUM, Mısır'da Apis'lerin (kutsal boğa'ların) mezarlığı. S.'ların en tanınmışı Sakkarah'da (Memfis) bulunurdu. Ölümlerinden sonra Osiris ilâhı hâline geldiği sanılan boğaların mumyaları burada saklanırdı.

Serapis'in İskenderiye'de bulunan bir tapınağı da bu adla anılırdı. Bizans imparatoru I. Theodosios bunu yıktırmıştır.

Yunanistan'da bulunan bir Serapis tapınağına da bu ad verilmiştir.

SERAPİONOV KARDEŞLER (Rus. Serapionovi brat'ya), bir Rus edebiyat topluluğu, 1921'de Petrograd'da (Leningrad) Rus yazarları tarafından kurulan bir dernek. 1922'de bir almanak çıkardılar. E. T. A. Hoffmann'ın *Serapionsbrüder* (Serapion Kardeşler) adı altında yaydığı hikâyelerden ilham alan bu yazarlar, bazı denemelere girişmek, yeni malzemeyi yeni şekillere dökmek ve ideoloji bakımından bağımsızlıklarını korumak istiyorlardı. W. Şklovski'nin nesir teorisinden ve E. Zamyatin'in hikâye nesrinden ilham alan bu yazarlar Sovyet nesrinin ilk yıllarını etkilemiş ve bu etki, derneğin yok olmasından sonra da devam etmiştir. M. Zoşçenko, K. Fedin, V. İvanov, V. Kaverin, N. Tihonov gibi yazarlar bu grupa bağlı olarak etkilerini sürdürdüler. Bunlara 1924'te ölen L. Lunts'u da katmak gerekir.

SERAPİS veya SARAPİS, eski Mısırlılar'ın bir ilâhı. Tacitus, Plutarkhos ve başkalarının anlattığı bir efsaneye göre, I. Ptolemaios, Karadeniz kıyısındaki Sinop'tan Plouton'un bir heykelini (put) İskenderiye'ye getirdi. Heykele orada S. adı takıldı. Bu ilâh herhalde Osiris - Apis ile karıştırılmış olacak ki ona eş olarak İsis verildi. S., Pluton ve Osiris gibi bir verimlilik ilâhıdır. Ayrıca Zeus'a da benzetilmiştir.

SERASKER, 1826 - 1908 arasında Osmanlı devletinde millî savunma bakanlarının unvânı. Vak'a-i Hayriyye'den İkinci Meşrûtiyet'e kadar 82 yıl, 1 ay Türkiye imparatorluk savunma bakanları bu adı taşımışlar, bu unvan, 23 temmuz 1908'de Müşîr Ömer Rüşdü Paşa ile beraber "harbiye nâzırı" olarak değiştirilmiş, 4 kasım 1922'de imparatorluğun son hükûmeti düşünceye kadar da 14 yıl, 3 ay, 12 gün "harbiye nâzırı" unvânı devâm etmiştir. "S." kelimesi 1826'dan önce, "serdâr" (b. bk.) ile aynı mânâda kullanılmış ve cephe başkumandanı olan vezirlere (mareşal) verilmiştir.

Vak'a-i Hayriyye'den sonra S., tıpkı ilga edilen yeniçeri ağası gibi kabineye girmiş, daima hükûmet üyesi bakan olmuştur. Ancak S.'in yetkileri, Cumhuriyet millî savunma bakanlarından farklı ve çok üzerindedir. Zira Cumhuriyet devrinde ordu, genel kurmay başkanının emrine verilmiştir. İmparatorluk devrinde, gerek seraskerlik, gerek harbiye nâzırlığı dönemlerinde ise "erkân-ı harbiyye-i umûmiyye reîsi" denen general, S. veya harbiye nâzırının kesin şekilde emrinde ve onun kurmay başkanı durumundadır. Ordunun başı, S. veya harbiye nâzırıdır. Ancak S. veya harbiye nâzırına "başkumandan" denmemektedir, zira bu sıfat gerek Tanzîmât devrinde, gerek Meşrûtiyet anayasalarına göre, münhasıran pâdişâha aittir. Gerçek başkumandanın ise S. veya harbiye nâzırı olduğu âşikârdır. Ancak S. veya harbiye nâzırının, Cumhuriyet genel kurmay başkanı ve millî savunma bakanından eksik yetkileri de vardır: Zira S. veya harbiye nâzırı, sadece kara ordusunun mutlak başı ve kumandanıdır. Donanmaya hiç karışamamaktadır. Donanmaya ait bütün yetkiler, "bahriye nâzırı" denen bakanındır (Cumhuriyet devrinde deniz bakanlığı kısa müddet için mevcud olmuşsa da, 2 kasım 1927'de ilga edilmiş, bir daha kurulmamıştır). Keza S., askerî fabrikalara, topçuya da karışamamakta, bu yetki, "Tophâne Müşîri" denen ve kabine üyesi bakan olan başka bir mareşale verilmektedir. Fakat 1908'de Tophâne Müşirliği denen bakanlık ilga edilerek harbiye nezâretine katılmıştır. Keza 1891 - 1908 arasında askerî mektebleri — harb okulları ve harb akademisi dâhil — İkinci Abdülhamîd, S.'in yetkisi dışına alarak Tophâne Müşîri olan nâzıra bağlamıştır. S., müşir (mareşal) rütbesindeki askerler arasından seçilmektedir. Ancak bâzan bu makama aynı derecede mülkî rütbe olan vezir pâyesindeki sivillerin getirildiği de görülür (Keçeci-zâde Dr. Büyük Fuad Paşa, Dâmâd Mehmed Ali Paşa, Dâmâd Saîd Paşa, Sırkâtibi Mustafa Paşa gibi). Buna karşılık hiç bir amiralin bu göreve getirildiği görülmez. Harbiye nâzırları içinde tek sivil ise, 6 ay, 14 gün bu görevi — sadrâzamlıkla beraber — üzerine alan Dâmâd Ferid Paşa'dır. S.'ler imparatorluk kabinesinde protokolde sadrâzam ve şeyhulislâm'dan sonra 3. sırada yer almışlarsa da, bâzı kabinelerde adliye nâzırı'nın S.'e tekaddüm ettiği ve S.'i kabine protokolünde 4.'lüğe düşürdüğü görülmektedir. (Y. Ö.)

SERASKERLER

1 — *Rusçuklu Hüseyin Paşa* (VI.1826 - 1827)
2 — *Mehmed Husrev Paşa* (1827 - 1836)
3 — *Dâmâd Halil Rif'at Paşa* (1836 - 1838)
4 — *Dâmâd Saîd Paşa* (1838 - 1839)
5 — *Halil Rif'at Paşa* (2: 1839 - 1840)
6 — *Sırkâtibi Mustafa Paşa* (1840 - 1843)
7 — *Darbhor Reşid Paşa* (1843)
8 — *Cihan Seraskeri Rızâ Paşa* (1843 - 1845)
9 — *Süleyman Paşa* (1845)
10 — *Mehmed Husrev Paşa* (2: 1845 - 1846)
11 — *Dâmâd Saîd Paşa* (2: 1846 - 1848)
12 — *Cihan Seraskeri Rızâ Paşa* (2: 1848 - 1849)
13 — *Dâmâd Mehmed Ali Paşa* (1849 - 1851)
14 — *Mütercim Rüşdü Paşa* (1851 - 1853)
15 — *Dâmâd M. Ali Paşa* (2: 1853 - 1854)
16 — *Cihan S. Rızâ Paşa* (3: 1854 - 1855)
17 — *Mütercim Rüşdü Paşa* (2: 1855)
18 — *Cihan S. Rızâ Paşa* (4: 1855 - 1857)
19 — *Mehmed Kâmil Paşa* (1857)
20 — *Mütercim Rüşdü Paşa* (3: 1857)
21 — *Cihan S. Rızâ Paşa* (5: 1857 - 1861)
22 — *Nâmık Paşa* (1861)
23 — *Mütercim Rüşdü Paşa* (4: 1861)
24 — *Dâmâd M. Ali Paşa* (3: 1861 - 1863)
25 — *Hacı Râşid Paşa* (1863)
26 — *Keçeci-zâde Fuad Paşa* (1863 - 1866)
27 — *Cihan S. Rızâ Paşa* (6: 1866 - 1867)
28 — *Mütercim Rüşdü Paşa* (5: 1867 - 1868)
29 — *Nâmık Paşa* (2: 1868 - 1869)
30 — *Hüseyin Avni Paşa* (1869 - 1871)
31 — *Es'ad Paşa* (1871 - 1872)
32 — *Abdülkerim Nâdir Paşa* (1872)
33 — *Fosfor Mustafa Paşa* (1872)
34 — *Yâver Paşa* (1872)
35 — *Es'ad Paşa* (2: 1872 - 1873)
36 — *H. Avni Paşa* (2: 1873 - 1875)
37 — *Ali Sâib Paşa* (1875)
38 — *H. Avni Paşa* (3: 1875)
39 — *Cihan S. Rızâ Paşa* (7: 1875)
40 — *Nâmık Paşa* (3: 1875 - 1876)
41 — *Cihan S. Rızâ Paşa* (8: 1876)
42 — *Derviş Paşa* (1876)
43 — *Abdülkerim N. Paşa* (2: 1876)
44 — *H. Avni Paşa* (4: 1876)
45 — *Abdülkerim N. Paşa* (3: 1876)
46 — *Redîf Paşa* (1876 - 1877)
47 — *Raûf Paşa* (1877 - 1878)
48 — *İzzet Paşa* (1878)
49 — *Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa* (1878)
50 — *Fosfor Mustafa Paşa* (2: 1878)
51 — *Gazi Osman Paşa* (1878 - 1880)
52 — *Hüseyin Hüsnü Paşa* (1880)
53 — *Gazi Osman Paşa* (2: 1880 - 1881)
54 — *H. Hüsnü Paşa* (2: 1881)
55 — *Gazi Osman Paşa* (3: 1881 - 1885)
56 — *Ali Sâib Paşa* (2: 1885 - 1891)
57 — *Gazi Osman Paşa* (4: 1891)
58 — *Mehmed Rızâ Paşa* (5.IX.1891 - 23.VII.1908).

SERBEDÂRÎLER, Orta Çağ sonunda İran'ın Horasan ve Ester-Âbâd eyâletlerinde 44 yıl (1337 - 1381) merkezi Sebzvâr olmak üzere saltanat sürmüş bir Şiî İran hânedânı. Bu prensliğin atası Şihâbüdin yahut Tâcüddin Fazl'Ullah Bâştînî Cüveynî Alevî'dir. Bunun, bir İlhanlı görevlisi olan büyük oğlu Emîr Hâce Abdürrezzak, 1337 mayısında, belirtilen eyâletleri, İlhanlı imparatorluğunun çöküş devresinden faydalanarak ele geçirmiştir. Ancak az sonra (temmuz 1338) öldürülmüştür. Yerine kardeşi Sultân Vecîhüddin Hoca Mes'ûd geçmiş ve o da öldürülmüştür (ağustos 1344). Bu sûretle, aynı âileden veya bu âile mensuplarından hayli şahsın çoğu kısa müddet saltanat sürmüşlerdir. Sonuncuları Necmüddin Aliyyü'l-Müeyyed, 1381'e kadar 16 yıl tahtta kalmış, ancak 1374'ten beri Timur'un alelâde bir eyâlet vâlîsi hükmüne düşmüştür. 1381'de Timur onu Semerkand'a çağırmış, 1386'da bu şehirde 71 yaşında öldürülmüştür. (Y. Ö.)

SERBEST CONTREPOINT (Fr. contrepoint libre), J. S. Bach'ın elinde daha yumuşak ve daha geniş imkânlı bir hâle gelmiş olan contrepoint ki, bunda, aksi olan "sıkı contrepoint"a nisbetle daha fazla hürriyet vardı. Bu S. C., asırlar boyunca gelişerek, "modern contrepoint"ı vücuda getirmiştir. Krş. SIKI CONTREPOINT, MODERN CONTREPOINT. (Y. Ö.)

SERBEST CUMHURİYET FIKRASI, 1930'da kurulan bir siyasî parti. Çok partili yönetimi gerçekleştirmek için Atatürk'ün emriyle kuruldu. Partinin gayeleri hür, laik idareyi millî hâkimiyetin en yüksek tecellisi olarak kabul etmek; anayasanın verdiği bütün hakları korumak; cumhuriyetin gerektirdiği şartları gerçekleştirmek olarak belirtilmişti.

Atatürk o sırada Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı yapılan tenkidlerin açıkça görüşülmesini sağlamak için yeni bir partinin kurulmasını kararlaştırmıştı. Kurulacak yeni partinin başına da eski başbakanlardan ve o sırada Paris büyükelçisi olan Fethi (Okyar) Bey'i getirdi.

S. C. F. 12 ağustos günü Istanbul'da faaliyete geçti. Son Posta ve Yarın gazetelerinin desteklediği parti çok kısa bir sürede büyük bir taraftar kitlesi topladı. Fethi Bey, partinin kurulmasından kısa bir süre sonra İzmir'e yaptığı seyahat sırasında, büyük hadiseler oldu. C. H. P. binası taşa tutuldu. Fethi Bey de Ankara'ya dönüşünde, Millet Meclisi'nde ağır hücumlara uğrayınca partiyi feshetti (17 kasım 1930).

SERBESTÎ, 1908 - 1913 arasında Istanbul'da çıkan günlük gazete. Mevlân-zâde Rif'at Efendi tarafından çıkarıldı. Gazetenin başmuharriri Hasan Fehmi İttihatçılar aleyhindeki bir yazısı yüzünden öldürüldü. 19 şubat 1913'te kapanan gazetenin 192 - 197. sayıları *"Ahalî"* adıyla çıkmıştır.

SER - BÜLEND, Türk Musikisi'nde bugün elimizde örneği bulunmıyan bir kaç asırlık bir mürekkep makam. (Y. Ö.)

SERCAMBÎ, Giovanni (Lucca 1347 - Lucca 1424), İtalyan hikâye yazarı. Doğduğu şehrin siyasî hayatına faal olarak katıldı ve kamu görevlerinde çalıştı. 155 kısa hikâye yazdı ve Boccaccio'nun Decamerone'sini taklid etti. S., yazar olarak tecrübesiz, hayâl gücü zayıf ve üslûbu tereddütlerle doludur. Başka eserleri şunlardır: *Croniche delle cose di Lucca* (Lucca'da Olup Bitenlerin Tarihçesi) [1164 - 1424]; *Monito* (İhtar) : Bu yazı Signorina Guinigi adındaki bir kadına hitaben yazılmıştır.

SERÇE, 50 kadar türü ve alttürü olan bir kuş. Avrupa, Asya ile Afrika kıtalarında yaygındır. Amerika ve Avustralya'ya ise sonradan götürülmüştür. S.'lerin en iyi bilineni *"evcil serçe"dir (passer domesticus)*. Evcil dişi S.'nin bütün renkleri erkeğinkinden daha sönüktür. Ortalama 15 cm olan S., akraba bir tür barındıran İtalya dışında bütün Avrupa'da, Sibirya'da, Tunus, Cezayir ve Fas'ın kuzey bölgelerinde yaşar. Aynı türden başka çeşit S.'lere Kuzey Afrika ile Asya'da rastlanmaktadır. S.'nin bir özelliği, bulunduğu her yerde insanlara oldukça yakın olmasıdır. En kalabalık şehirlerin meydanlarında yaşadığı gibi, buğday tarlaları bulunan en tenha köylerde de yaşamaktadır. Tam anlamıyla yerli bir kuştur. Yaşadığı bölgenin sınırları dışına çıkmadığı gibi, doğduğu yerin dışına da kolay kalay çıkmaz. Son derecede arkadaş canlısıdır. Çiftleşme zamanlarında çiftler meydana getirdiği halde, sürüden hiç ayrılmaz. S. çiftleri çoğu zaman yan yana çoğalırlar.

S.'ler bir mevsimde 3 - 4 kere yavrular. Binalardaki oyuklarda, ağaç kovuklarında, kırlangıç yuvalarında, ağaçların ve çalıların dallarına yuva yapr. 5 ilâ 6 yumurta yumurtlar.

SERÇE ÇEŞİTLERİ

S.'nin belli başlı diğer çeşitleri : *Bataklık serçesi (passer hispaniolensis)*; İspanya, Kuzey Afrika, Anadolu ve Balkan Yarımadası'nda yaşar. *Dağ S.'si (passer montanus)* : Kuzey ve Orta Avrupa'da yaşar. 14 cm kadar boyu vardır. *Kaya S.'si (Petronia petronia)* : Çok daha uzun kanatları, ince ve hemen hemen düz gagası ile gerçek S.'gillerden ayrılır.

SERÇEDİLİ, otsu bir bitki. Yeşilimsi çiçekli bir bitki olan S.'nin çiçekleri yapraklarının sapla birleştiği yerde olur. Yaprakları yapışkandır. Duvarlarda, kumlu yerlerde çokça biter. Eczacılıkta, idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır.

SERÇEGİLLER, ötücü kuşlar familyası. Bu familyadaki kuşların kanadının ilk sırasında dokuz uçma teleği olur. Yuvaları düz, açık ağızlıdır. S. küçük boylu kuşlardır. Yeryüzüne yaygın pek çok türü vardır.

SERDÂR-I EKREM, İmparatorluk Türkiyesi'nde harb zamanında başkumandana geçici olarak verilen unvan (F. ve Ar. kelimelerden yapılmış Farsca isim tamlaması). Başkumandanlığı cephede padişah bizzât üzerine almışsa, serdâr-ı ekrem unvânını tabiatiyle kimse taşımazdı. Serdâr-ı ekrem, büyük ekseriyetle sadrâzam (başbakan), nâdiren başka bir vezir (mareşal) olurdu. Diğer vezir başkumandanlara, bilhassa belirli bir cepheden mes'ûl olanlara sadece "serdâr" denilirdi. Serdâr-ı ekrem unvânını taşıdığı müddetçe sadrâzam veya vezîrin, hazar zamanındaki sadrâzamın üzerinde salâhiyetleri vardı. Âdetâ tam mânâsıyle padişah salâhiyetlerini kullanırdı. Zira padişahın yerine başkumandanlık yapmış sayılırdı. Harb bitince veya görevi sona erince, asıl titrinin üzerinde serdâr veya serdâr-ı ekrem sıfatıyla kullandığı fevkalâde ve padişaha mahsus salâhiyetlerine dair icraatı için, Dîvân-ı Hümâyûn'a (bakanlar kurulu) ve padişaha hesap verirdi. (Y. Ö.)

SERDAROĞLU, Emin Bülend (Halep 1886 - Istanbul 1942), Türk şairi. Fecr-i Âtî dönemi şâirlerindendir. Kırım muharebesinde serdâr-ı ekremlik etmiş olan Ömer Paşa'nın torunudur. Küçük yaştayken Istanbul'a geldi. Üsküdar'da Altunîzâde ilk mektebinde, Beşiktaş'ta Şemsülmekâtib'de ilköğrenimini tamamladı. Galatasaray lisesinden mezun oldu. Hudut sıhhıye birliği, Reji ve inhisarlar idaresi gibi kuruluşlarda memur olarak çalıştı. Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı, süvari zabiti olarak çeşitli cephelerde vazife gördü. Istanbul Elektrik - Tramvay - Tünel şirketinde daire müdürlüğü yaptı. Liman idaresi umumî kâtibi iken 1942 yılı kasım ayında öldü.

Fecriâtî topluluğunun yalnız mensuplarından değil, kurucularından da biri olan S., — Ahmed Hâşim'le birlikte — bu topluluğun en değerli şâirleri arasında yer alır. Sağlam bir dil ve ifadeyle, kuvvetli aruz yapısıyla kaleme aldığı şiirleri iki ana temada toplanabilir: Lirizm ve hamâset. Lirik şiirlerinde ferdî duyguları ve heyecanları işleyen S., hamâsî şiirlerinde Mehmed Emin Yurdakul, Mehmed Âkif Ersoy ve Yahya Kemal Beyatlı'nın tesirlerinde kalmış; bu tesirleri kendisine mahsus bir karakterde birleştirerek çok kuvvetli manzumeler ortaya koymuştur.

Batılı devletlerin Osmanlı imparatorluğunu yıkmak için iş ve elbirliği ederek çalıştıkları yıllarda; Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya savaşları sırasında kaleme aldığı *"Hisarlara Karşı", "Kin", "Hâtif Diyor ki!..."* başlıklı şiirleri imân ve irâde dolu edebî mahsullerdir. Girit adasının elimizden bin bir entrika ile alındığı günlerde Girit Müslümanlarına ithaf ettiği meşhur "Kin" şiirinde:

Dağlar lisâna gelse de anlatsa hepsini;
Binlerce cân dirilse de nakletse geçmişi...
Garbin cebîn-i zâlimi affetmedim seni,
Türk'üm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi!...

diye haykıran S.'nun:

Türk'üm ben oğul, sor beni sen Tanrıdağı'ndan;
Bağrımda yanan hangi ateş, hangi yavuz kan?...

şeklinde ve cidden güzel beyitleri pek çoktur. İçtimaî konularda da seçkin eserler veren bu şâirimiz — yazık ki — sonradan şiir ve edebiyattan el çekmiş, eserlerini bir kitap hâlinde bile toplamamıştır. Şiirlerinin bir kısmı, ölümünden sonra, Salih Zeki Aktay ve Rifat Necdet Evrimer tarafından, *Emin Bülend'in Şiirleri* [1943] ve *Fecriâtî Şâirleri: Emin Bülent* [1958] adlı iki kitapta yayınlanmıştır. (Ş. Kutlu)

SEREBRASTENİ (Fr. cérébrasthénie), bazı meslek adamlarında daha çok görülen, fazla zihnî çalışmaya bağlı bir sinir hastalığı. Buna entelektüel yorgunluk da denir. Hastada dikkat ve hafıza zayıflığı yani unutkanlık ve dalgınlık vardır. Özellikle kelimeleri bulma zorluğu, tesbit etme güçlüğü ve genel bir düşünme ağırlaşması görülür. Aynı zamanda neş'e kaybı dolayısıyle bir depresyon ve karamsarlık vardır. Başağrısı ve uykusuzluk da olabilir.

SEREBRENNİKOV, Boris Aleksandroviç (doğ. 1915), Sovyet dil bilgini. Moskova Üniversitesini bitirdi. 1941 - 1945 yılları arasında askerlik yaptı. 1953'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler akademisi muhabir üyeliğine seçildi. 1961 - 1968 yıllarında bu akademiye bağlı dil ilmi enstitüsünü müdür olarak yönetti.

S., Fin - Ugor, Türk ve Hint - Avrupa dilleriyle uğraşmış. Özellikle Fin - Ugor ve Türk dilleri arasındaki ilişkileri araştırmıştır, bundan başka, "Voprosı Yazıkozniniya", "Sovotskaya Tyurkologiya" gibi dergilerde çıkan yazılarında sık sık Türk dil ve diyalektlerinin problemlerini de tartışmıştır. 1963'te çıkan bir çalışmasında *(Sistema Vremen Tatarskogo Yazıka)* Tatar diyalektinde fiil zamanları sistemi üzerinde durmuştur. 1970'te Türk diyalektlerinde kullanılan *—lar* ekinin oluşması üzerinde durmuş *(O Nekotorıh Castnıh Detalyah Protsesa Obrazovaniya Affiksa Mnojestvennogo Cisla —lar v Tyurkskih Yazıkah* ["Sovetskaya Tyurkologiya" 1, 1970, 49 - 53] *Çto Bılo Pervıçnım* r² *İli* z² ["Sovetskaya Tyurkologiya" 1, 1971, 13 - 19] adlı yazısında da *r z* ünsüzleri problemini gözden geçirmiştir.

S., sonraki yazılarında, Türk diyalektlerinde isimlerden fiil yapmaya yarayan *—la* ekinin tarihine değindi *(K İstorii Suffiksa Denominativnıh Glagolov —la v Tyurkskih Yazıkah)* ["Sovetskaya Tyurkologiya" 5, 1972, 64 - 68], Başkurt diyalektinde *s*— ünsüzünün *h*—'ye çevrilmesinin sebeplerini araştırdı. *(O Priçinah Prevraşçeniya Naçal'nogo s v h v Başkirskon Yazıke)* ["Sovetskaya Tyurkologiya" 2, 1973, 10 - 15]. N. Z. Gadjieva ile birlikte yazdığı bir yazıda *(Bıl li Naçal'nıy y v Tyurkskih Yazıkah Pervıçnım)* ["Sovetskaya Tyurkologiya" 3, 1974, 75 - 82], Türkçe'de *y* sesinin başta birincil bir ses olup olmadığını tartıştı. N. İ. İsanbaev'le birlikte yazdığı bir yazıda da doğu Fin - Ugor dillerinin Volga boyunda konuşulan Türk diyalektlerinin tarihi bakımından ifade ettiği değeri belirtti *(Vostoçnıe Finno - Ugorskie Yazıki i ih Znaçenie Dlya Istorii Tyurkskih Yazıkov Povolj'ya)* ["Sovetskaya Tyurkologiya" 5, 1979, 3 - 7]. (H. Eren)

SEREBROSİT (Fr., İng. Cérébroside), sfingozin (sphingosine) veya dihidrosfingosin'le (dihydrosphingosine) yağ asitlerinin bir sınıfıdır. Galaktoz veya glukoz gibi bir glikosidik bağa sahiptir. Kerasin ve frenosin (phrenosin) bu sınıfın tipik örnekleridir.

SEREMBAN, Malezya'da bir şehir, Negri idare bölgesinin merkezi. Nüfusu: 31 000 (1970). Linggi nehri kıyısında bulunur. Kalay ve kauçuk üretilen bir bölgenin ticaret merkezidir. Demiryolu ile Port - Dickson'a bağlıdır.

SERENA, kuzey Şili'de bir şehir. Coquimbo ilinin idare merkezi. Rio Elqui nehrinin ağzındadır. Nüfusu 55 700 (1964). S. İspanyol tipinde eski bir bakır pazarıdır, son yıllarda gelişmiştir.

SERENA (366 - 410), Romalı Prenses Theodosius'un yeğeni ve evlâtlığı. Stilicho ile evlendi ve onun siyasî hayatında etkisi oldu. Kocasının 408 yılında öldürülmesinden sonra Roma'ya sığındı. İmparatorun kızkardeşi Placidia onu Roma'yı elde etmesi için Alarik'i çağırdığından dolayı suçladı. S. önce hapse mahkûm oldu, sonra öldürüldü.

SERENAD, gece musikisi. Saz ve söz eseri, hattâ karışık olabilir. Batı Musikisi'nde ekseriya lied şekillerinde yazılan, küçük, basit, samimî, davetkâr, recakâr, vâzıh parçalardır. Keman, piano vs. için yazılmış olanları da vardır. İtalyan musikisinde (Venedik, Napoli, Floransa, Ceneviz gibi an'anevî san'at merkezlerinde) pek revaçtadır. Ekseriya geceleyin sevgilinin balkonu altında icrâ ettirilir. Gündüz ve daha doğrusu sabahın pek erken saatlerinde güneş doğarken yapılanına "sabah şarkısı" mânâsında "alborada" (İsp.) denilir. Bu tarz musiki Avrupa'ya Arab musikisi'nden Orta Çağ'da geçmiştir (İsp. alborada, alba, albada, Fr. aubade, İng. aubade, İt. mattinata, Alm. morgenstaendchen). S., hassaten aşk ifade etmiye mahsus bir şekildir. Fr. sérénade, İng. serenade, Alm. serenada, staendchen, abendmusik, İt. serenata, İsp. serenada, Port. serenata. (Y. Ö.)

SEREZ, Yunan Makedonyası'nın doğu bölgesinde, Selânik eyâletine bağlı il merkezi. Osmanlı imparatorluğunun son vilâyet teşkilâtında Selânik vilâyetinin 4 sancağından birinin merkezi. Selânik limanından 73 km kuzey-doğuda, Çayırlı balkanının güney eteğinde, geniş bir ovanın kenarında, Takhyanos gölüne akan Ayaniya nehrine karışan Ahmed Paşa çayı üzerinde bir şehirdir. Halk arasında adı S. veya Seres olarak bilinmekteyse de Osmanlı resmî kayıtlarında Siroz olarak anılmaktadır. En eski adı Sirrhae'dir. Büyük İskender'in akrabalarından bir prenses tarafından kurulmuş ve onun adını almıştır. Orta Çağ'da Serroe ve daha sonra da Siris ve Sintice adlarıyla da anılmış olduğu görülür. Evliya Çelebî'nin S. kelimesi üzerindeki görüşleri tamamen kendine mahsus bir yorumdur *(Seyâhat-nâme,* İstanbul, 1928, VIII. S. 129). S., tarihte Makedonya krallığından itibaren bu topraklar üzerinde hâkim olan devletlere tâbi oldu. Kavimler göçünde Ostrogotlardan itibaren çeşitli Slav ve Türk asıllı kavimlerin akınlarına maruz kaldı. Fakat Osmanlı istîlâsına kadar umumiyetle Yunanlı ve daha sonra Rum karakterini korudu, 1283'te Hristopolis'in düşmesi üzerine de Sırp idaresine girmiş oldu. 1311'de Bizans imparatorluğu hizmetine giren Katalanlar'ın reisi Roger de Flores, S.'i kendi hareket üssü hâline getirdi. 1346'da Sırp İmparatoru Douschan, S.'i ikinci defa zaptetti. Onun ölümü üzerine Sırp imparatorluğu parçalanınca, S., doğu Makedonya'da kurulan prensliğin merkezi oldu. Evliya Çelebî'nin "tahtgâh-i kral-i Kale-yoroz" adıyla tanıttığı kimse bir ihtimalle bu dönemde, S.'e hâkim olan prenstir.

S., Çirmen zaferinden sonra, sağ kol akıncılarının, akın alanları içinde kaldı. 1361 yılında, Evrenos Bey; kış aylarının sonunda ilk defa S.'i işgal etti. Ancak Bizans'ın Selânik vâlisi Manuel'in teşvikıyle, S.'liler, yeni Osmanlı idâresine baş kaldırdılar. Böylece S. kısa bir süre için elden çıkmış oldu. Bunun üzerine I. Murad, Delü Balaban'ı 1373'-de S.'i geri almak üzere vazifelendirdi. Onu takviye etmek için de Lala Şâhin'i memur etti. Kaynaklarda S.'in ikinci fâtihinin kim olduğu ve kesin fetih yılı üzerinde anlaşmazlıklar vardır. Evrenos Bey, Lala Şâhin, Çandarlı Hayreddin Paşa isimleriyle beraber bizzat pâdişâhın da adı geçtiği gibi, fetih yılı olarak da 1371, 1373, 1374 tarihleri ifâde edilmektedir. Tahminimize göre pâdişah S. üzerine Delü Balaban'-dan itibâren Lala Şâhin ve Evrenos Bey'i de memur etmiş ve en son Hayreddin Paşa ile birlikte gelerek kaleyi vire ile teslim almıştır. S. kalesinin bir daha âsiler için sığınak olmaması düşüncesiyle de, bugün şehrin kuzeyinde harabeleri görülen ve Evliyâ Çelebî tarafından genişçe bir biçimde tanıtılan iç kaleyi yıktırmıştır.

Fetihten sonra Gümülcine uou S.'e taşındı ve Evrenos Gazi'nin idaresine bırakıldı. Yıldırım Bâyezid, S.'e pek çok Türk yerleştirdiği gibi Bizans'ın ünlü ailelerinden Komnenoslar'ı da burada iskân etmiştir. Bu arada S. bir süre Yıldırım'ın oğlu İsa Bey'e sancak olarak verilmişse de daha sonra Yıldırım, S.'i tekrar Evrenos Bey'e ikta etmiştir. Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin, Rumeli'de ayaklanınca Çelebi Mehmed tenkıyl hareketini S.'den idâre etti ve Şeyh Bedreddin, Haydar-i Herevî'nin fetvâsı ile S. çarşısında idâm edildi. Türbesi öldürüldüğü yerdedir. Daha sonra II. Murad'a başkaldıran Şehzâde Mustafa, Rumeli'de faaliyete geçtiği zaman Evrenos oğulları ona katılarak S.'in kapılarını açtılar.

1444'ten sonra S., Osmanlı ordularının Arnavutluk, Mora, yani, Uğrun yol ve Er yol istikametindeki seferlerinde Osmanlı kuvvetlerinin ordu yeri olmuştur. Fâtih, II. Murad'ın eşi Brancovitz'in kızı Marya'yı S.'de yerleştirmiş, bu kadın 1487'de burada ölmüştür.

S., Kanunî Sultan Süleyman zamanında havass-ı hümâyûn'a katıldı. S.'deki Osmanlı îmâr faâliyetlerini ise bize Evliyâ Çelebî tanıtmaktadır. Buradaki en eski yapı Murad Hudâvendigâr'ın yaptırdığı Eski Cami idi. Şehrin fethinden on yıl sonra inşa edilmişti. Bundan başka Ahmed Paşa, Makromeli, Alaca, Kara Ahmed, Kara Hasan, Ali Bey, Abdi Bey camileri ve Namazgâh gibi musallâlardan başka, Ahmed Paşa, II. Sultan Bâyezid'in kızı Selçuk Sultan medreseleri, Bahâeddin Paşa, Mustafa Paşa, Saçlı Emir tekkeleri ve mekteb-i sıbyan, imâret, çeşme, köprüleriyle ve kesme taşlarla döşeli yolları ile XVII. yüzyılın sonlarında S., bakımlı bir Osmanlı şehri idi. Çevresindeki gümüş madenlerinin işletilmesi ise S. darphanesine bırakılmıştı. Bu dönemde Selânik sancakbeyine bağlı olan şehir, sipâhî kethüdâsı, yeniçeri serdârı, üç naib, muhtesip ağası, asesbaşı, şehir kethüdası, sübaşı, bâcdâr ve harac ağası gibi zabıta ve maliye memurlarınca yönetilmekte idi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, S.'in de Rumeli'de kendini gösteren âyân ve derebeylerin hükmüne girdiği tesbit edilmektedir. Bunlardan İsmail Bey, Alemdar Mustafa Paşa'nın dâveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve 1807'de hükûmetle âyanlar arasında yapılan sened-i ittifak'ı imzalamıştır. 1864'te vilâyet-i umûmiye nizamnâmesi ile, S. mutasarrıflığı yine Selânik vilâyetine bağlanmıştır. 1902'-de umûmî müfettişliğin teşkilinde Fransız memurların S.'de çalıştırılmaları hükûmetçe kabûl edilmişti. Bu tarihlerde S.'in nüfusu 61 602 kişiden oluşmakta idi ki, bunun yarısını Türk, Pomak ve Müslim çingeneler, öteki yarısını da Rum, Bulgar ve Yahudiler teşkil ediyordu.

Şehirde, 29 cami, 11 medrese, 3 imâret, 15 tekke, 20 000 kitaplık bir kütüphane, 1 idâdî, 1 rüşdiye, 12 ilkokul vardı. Gayrimüslimlerin ise 9 okulu, 21 kilisesi ve 2 havraları bulunuyordu. 2 115 dükkânlı bir çarşı, 23 hanı ve buharla çalışır 4 pamuk fabrikası ile birlikte 100 kadar da havlu ve alaca bez dokumahâneleri vardı. Cum'ây-i Bâlâ, Razlık ve Nevrekop olmak üzere 3 kaza, 8 bucak ve 560 köyde yaklaşık olarak 235 000 nüfus yaşıyor. Bunun 130 000 kadarını Müslümanlar teşkil ediyordu. Sancak içinde ortak dil Türkçe idi. Balkan Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Şark ordusunun yenilmesi üzerine S. kasım 1912'de Bulgar kuvvetleri tarafından işgal edildi. İkinci Balkan Savaşı'nın patlaması üzerine Yunan ve Bulgar ordularının çarpışmaları sırasında 28 haziran 1913'te tamamen yandı. Bulgarlar'ın yenilmesiyle ve 1913 Londra antlaşması gereğince, Osmanlı hükûmeti tarafından Yunanistan'a terkedildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında tekrar Bulgar kuvvetlerince işgal edildiyse de 1919'da Yunanistan'a iâde edildi. 1924 Mübâdele antlaşmasıyla gerek şehir, gerek sancakta yaşıyan bütün Türk ve Müslümanlar yeni Türkiye'ye göç ettirildiler. S.'den bugün Türkiye'ye intikal eden iki hâtıranın biri, Bayezid devlet kütüphanesinde saklanan S. kütüphanesi koleksiyonu, öteki ise, Sultan Mahmud türbesine nakledilen Simavna oğlu Şeyh Bedreddin'in bakıyye-i izâmıdır. S.'den yetişen Türk devlet adamları arasında ise 1713'de sadrâzam olan Kapudan Hoca İbrahim Paşa ile 1828 yılında Varna kalesini Ruslar'a teslim eden Yusuf Paşa anılabilir. Bugün 40 000 (1971) nüfuslu olan S., 3 987 km² ve 203 000 nüfuslu küçük bir il'in merkezidir. (İ. P.)

SERGİ, ekonomi, teknik veya sanat ürünlerinin tanıtılmak üzere bir yerde toplanmış tümü. S.'ler çoğu zaman özel binalarda yapılır. Amaçları, yeni buluşları, yeni imal

yöntemlerini, ürünleri ve başka şeyleri tanıtmak ve bazı çevrelerin özel problemler üzerine ilgilerini çekmektir.

Modern S.'ler, fuarlarda ve sanat eserleri gösterilerinden doğmuştur. İlk S.'ler (1756 Londra, 1763 Paris, 1790 Hamburg, 1791 Prag, 1798 Paris) özel S.'ler olmuştur. Genel S.'lerin amacı, bir ülkenin ürünlerinin tamamını göstermek ve tanıtmaktır (Almanya: 1842 Mainz; 1844 Berlin; 1850 Leipzig; 1854 Münih). Çok geçmeden S.'ler dünya S.'leri şeklini almıştır. Bu çeşit S.'lerin en önemlileri şunlardır: 1851 Londra; 1855 Paris; 1862 Londra; 1867 Paris; 1873 Viyana; 1876 Philadelphia; 1878 Paris; 1879 Sydney; 1880 Melbourne; 1882 Moskova; 1883 Amsterdam; 1884 Nice, Kalküta; 1885 Anvers; 1886 New Orleans; 1888 Moskova, Barselona, Melbourne, Brüksel; 1889 Paris; 1893 Chicago; 1894 Antwerp (Anvers); 1897 Brüksel; 1900 Paris; 1915 San Francisco; 1923 Göteborg; 1924 - 1925 Wembley; 1925 Paris; 1926 Philadelphia; 1929 Sevilla, Barselona; 1930 Liège, Anvers; 1933 - 1934 Chicago; 1935 Bruxelles; 1937 Paris; 1939 - 1940 New York; 1940 San Francisco; 1958 Brüksel; 1964 - 1965 New York.

1945'ten önce düzenlenen önemli özel (ihtisas) S.'lerin birkaçı şunlardır: 1886 Berlin (balıkçılık); 1911 Dresden (milletlerarası sağlık); 1914 Leipzig (kitap îmali ve grafik); 1922 Münih (Alman zanaatları); 1924 Paris (süsleme sanatları); 1925 Wembley (Britanya İmparatorluğu S.'si); 1931 Paris: L'exposition Coloniale (Sömürgeler S.'si); 1940 Lizbon (Portekiz Dünyası S.'si).

S.'ler çeşitli ekonomik dalların yeni buluş ve düşüncelerle, eğitimle canlandırılmasına katkıda bulunur, ürünlerin tanıtılmasıyla ticaretin canlandırılmasını sağlar. Ekonomi dışı ilgililerle birlikte turizm de teşvik edilir. S.'lerin giderleri yüksek olduğundan çok zaman devletin, millî ve yabancı firmaların ve ilgili çevrelerin katılmasıyla bir garanti sermayesi sağlanır. S.'lerde pavyon ve yer kiraları, gezenlerin giriş paraları, birçok hallerde büyük S.'lere katılan eğlence parkları da S.'ler için gereken geliri sağlar.

1928'de Paris'te 31 devletin katıldığı bir milletlerarası S.'ler anlaşması yapıldı. Bu anlaşma, S.'lerin sırasını, konuk devletlerin ve katılan devletlerin görevlerini tespit eder.

SERGİOS (610 - 638), Istanbul patriği. İmparator Herakleios'un müşaviri ve 638'de çıkan *Ekthesis*'in (Açıklama) yazarı. Bu yazıda S. monofizist'lerin (İsa'nın hem ilâhî hem insanî tabiatta olmayıp tek tabiatta olduğuna iman eden) imanlarını benimsemeye çalışıyordu. Bu sebeple S. VI. Istanbul konsil'inde (680) kilise tarafından aforoz edildi.

SERGIPE, Brezilya'yı oluşturan eyâletlerden biri. Brezilya'nın doğusunda, Sao Francisco ırmağı ağzının güneyinde bulunur. Yüzölçümü 21 994 km², nüfusu 992 000 (1975)'dir. Başşehri Aracajú'dur. İç topraklarındaki yayla Sertao adını alır ve otlak olarak kullanılır. Serra de Itabaiana dağlarının doğusunda, 800 m'ye kadar şeker kamışı, pirinç, mısır, maniok ve tütün yetiştirilir.

S., 1821'de bağımsız eyâlet olarak Bahía Kapitanlığından ayrılmıştır.

SERGIUS I. Aziz (ölm. Roma 701), papa. S., Palermo'da (Sicilya) yerleşmiş Suriye'li bir âilenin oğludur. Roma'ya papa Adeodatus'un (672 - 676) papalığı sırasında gitti ve orada rahip oldu. 687'de papalığa aday olan üç tâlipten biri olarak, bu göreve seçildi. S. Roma'nın örf ve âdetlerine karşı olduğu ve kilisenin mevkiini sarstığına kanaat getirdiği için, Trullo meclisinin (691) kararlarını tasdik etmedi; bu hareketi yüzünden öfkelenen imparator II. Justinianos papalığın önde gelen iki yetkilisini tevkif ettirdi ve S.'un da tevkifini emrettiyse de Ravenna ve Roma görevlileri emri yerine getirmekten kaçındılar.

SERGIUS II. (ölm. Roma 847), papa. Roma'lı bir asilzâdedir. S., IV. Gregorius zamanında Roma'da başrahipti. Onun ölümünden sonra papa oldu (844). İmparator I. Lothair'den yetki almadan taç giydiğinden, imparator, 824 Roma yasası gereğince oğlu Louis'yi bir orduyla S. üzerine gönderdiyse de, papa, Louis'ye Lombard'lar kıralı olarak taç giydirmek suretiyle uzlaşmaya ulaştı. Bu durum Roma'yı karıştırdı; St. Peter ve St. Paul kiliseleri Sarasen'ler tarafından talan edildi.

SERGIUS III. (ölm. Roma 911), papa. 897'de papalığı işgal teşebbüsü akim kaldı. Papa olmadan önce, selefi V. Leo ve papalığa aday olan Christopherus'un katlini planlamak suretiyle papalık makamına geçti. S., yoksul Theophylactus âilesinin kızı Marozia'dan doğma daha sonra papa olacak XI. Johannes'in babası olarak da ün kazanacaktır.

SERGIUS IV. (ölm. Roma 1012), papa. Albano rahibi iken 31 temmuz 1009'da papa seçildi. Papalığında Roma asillerinin ve hususiyle II. Johannes Crescentius'un tesirinde kaldı.

SÉRIEYX, Auguste (Amiens 1865 - 1949), Fransız kompozitörü. Gedalge'ın ve Vincent d'Indy'nin öğretmeni olarak tanınır. 1900 - 1914 yılları arasında Paris'te Schola Cantorum'da profesör olarak çalıştı. Eserleri: *La Voix Lactée* (Samanyolu) ses ve orkestra için; iki missa; birkaç motet; *Salvete Cedri, Libani* (Ey Lübnan Sedirleri; Sizi Selâmlarım); keman ve piyano sonatı; şarkılar, org ve piyano parçaları.

SERİGRAFİ (Fr. Sérigraphie), bir baskı tekniği. Yüzlerce yıl önce Çin'de geliştirilen bu teknik, XIX. yüzyılın sonundan beri Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da kullanılmaktadır.

Özel olarak 1945'ten sonra geniş ölçüde yaygınlaşmış ve yüksek, yassı ve derin baskı teknikleri arasında dördüncü yeri almıştır. Bu teknik, adını, kullandığı ince ilmikli ipek elekten alır. Günümüzde, bu elekler, bir şasiye gerilmiş ince telden yapılmaktadır. Elek, resimsiz bölümlerinde kâğıttan kesilmiş ve yağlı Çini mürekkebi ile çizilmiş veya fotografla yapılmış kalıplarla kapanır ve böylece baskı eleğini oluşturur. Baskı rengi kalıbın açık bölümlerinden bir tarak ile ya el veya makina vasıtasıyla basılacak şeyin (kâğıt, tekstil veya cam, tahta, teneke, plastik) üzerine getirilir.

Bu teknik şimdiye kadar 1960 yılı dolayında Pop-art ve modern grafikte en güzel sonuçlar vermiştir.

SERİK, Antalya iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 353 km², nüfusu 71 947 (1975), nüfus sıklığı 53, köy sayısı 59. Gebiz adlı bir bucağı ve belediye kuruluşu bulunan üç yerleşme yeri, 1 000'den çok nüfuslu 11 köyü, 2 000'den çok nüfuslu iki yerleşme yeri vardır. Diğer köylerin çoğu 300 - 800 nüfusludur. İlçe merkezinin nüfusu 14 107'dir (1975). Nüfusunun % 80'i köylerde yaşar. 1926'da ilçe olmuştur.

S., Antalya'nın doğusunda, kıyı boyu düzlük ve tepeliklerden (50 - 200 m) sonra, kuzeyde dağlık yerlere doğru uzanan bir ilçedir. Burada yükseklikler önce 600 - 700 metreyi bulur, daha sonra 1 500 - 2 000 metreye çıkar. Akdeniz

SERİK : Genel görünüş

kıyısından bu dağlık yerlere kadar olan uzaklık 60 km'ye yaklaşır. Arâzi, bu dağlık yerlerden güneye doğru akan çay ve derelerle, derince yarılmıştır. Köprü çayı, ilçenin doğusundan geçer.

İlçenin güney bölümü, 15 - 20 km içerilere kadar, eski ve yeni alüvyonlarla örtülü düzlüklerdir. Bu düzlüklerin kuzeydeki yüksekliği 50 m'yi bulur. Kıyı boyunca küçük deltalar uzanır. Bu alüviyonlu düzlüklerin kuzeyinde Neojen devri tabakaları ve daha kuzeyde Mezozoik ofiolitli seri, Mezozoik - Tersiyer kıvrımlı arâzisi uzanır. Burada yer yer krom madeni vardır.

İlçede yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Ocak ayının ortalaması 10°'dir. Yağış boldur ve yaz kurakları dışında, kış ve baharlar yağışlıdır (yıllık yağış 1 000 mm kadar). Kuzeydeki dağlarda kar yağışı olur. Deniz suyu sıcaklığının yıllık ortalaması 21,5°'dir (en yükseği 28°, en düşüğü 16,5°). Tabiî bitki örtüsü, kıyıdan 250 - 300 m yüksekliklere kadar maki, dağlarda ise ormandır. Yabani zeytinlikler ve çam ağaçları çok yer tutar. 1 200 - 1 500 m yüksekliklerden sonra ardıç, katran ormanları başlar; köknar, meşe, gürgen, dişbudak, karaağaç da yer yer bulunur.

Iklimi elverişli, toprakları verimli olan S. ilçesinde çeşitli mahsuller elde edilir. Yıldan yıla değişen mikdarlarda buğday, çeltik, mısır, arpa, susam, bakliyat, zeytin, portakal, kavun - karpuz, kereste, üzüm, pamuk, ipek kozası elde edilir. Hayvanlardan (ev hayvancılığı hâlinde) koyun, keçi, sığır, at, deve beslenir. Ham deri, tulum peyniri, yağ, yapağı sağlanır. Bu ürünlerin fazlası başka yerlere satılır. Kasaplık koyun ve keçi İzmir'e ve İstanbul'a, kasaplık sığır Antalya ve Isparta'ya, iyi cins atlar Konya'ya gönderilir. Turfanda kavun ve karpuz ile bir mikdar peynir Antalya, Burdur ve Isparta'ya satılır. Kereste, çoğunlukla, deniz motorları ile Antalya'ya ve İstanbul'a gönderilir. İlçede çeltik üzerine ticaret ve ziraat yapan firmalar vardır.

İlçenin merkezi olan S, Antalya'nın 40 km doğusunda, denizden 7 km içeride, 50 m yükseklikteki bir düzlüktedir. İlçenin, kıyıları düz olduğu için, limanı yoktur. Küçük gemiler açıkta demirler. Fırtınalı havalarda deniz taşıtları Aksu çayı ağzında barınırlar. Yakındaki bazı küçük iskelelerden faydalanılırsa da, ilçenin asıl limanı Antalya'dır.

S. kasabası, Güney Anadolu kıyıları boyunca uzanan geniş ve asfalt kaplı sahil yolu boyunda, işlek bir yerdedir. Bu yoldan ayrılan dar bir asfalt yol, ilçeye bağlı Abdurrahmanlar (2 122 nüfuslu) ve Gebiz (2 415 nüfuslu) kasabalarına uzanır (15 km). Kuzeyde, yolların henüz uzanamadığı, dağlık yerler vardır.

1926 yılına kadar Kökez adıyla bir bucak merkezi durumunda olan S., merkez yine Kökez olmak üzere, ilçe olmuştur. 1927 sayımında nüfusu 1 235 olan nüfusu, 1975'te 14 107'ye çıkmış, küçük bir şehir görünüşü almıştır. Çevre köylerinden gelip yerleşenlerle ilçedeki köylü nüfusu % 70'in üstüne çıkmıştır. Canlı bir ticaret ve turizm şehri olan S.'in elektiriği, 20 km uzaktan getirilmiş basınçlı içme suyu, 35 dükkânlı hali, 55 dükkânlık iş hanı, mezbahası ile bir şehir işleyişi kazanmıştır. 1972'de açılan 25 yataklı sağlık merkezi, üç ilkokul (köylerinde 67 ilkokul), ortaokul ve lise (1969'da) vardır.

Turistik ve dinlenme yerleri olarak, S. kıyılarında her biri binlerce m uzunluğunda, 50 - 70 m genişliğinde, ilçe merkezine uzaklığı 8 - 20 km arasında değişen dört kumsal (ince kumlu, yazın 23° C) vardır. Aktaş, Tekke, Beşikdağ, Abdurrahmanlar ormanları, kızılçam, ehrâmî çam, fıstık çamı

ve selvilerle süslü birer tabiî park değerindedir. İlçede, deniz hayvanları kabuklarından yapılmış eşya gittikçe değer kazanmaktadır. Eski Çağ'dan kalma eserlerle Türklerin tarihî eserleri ilçenin gelişmesinde mühim yer tutmaktadır. Bu arada, Boztepe köyündeki Hacı Hasan Ağa camiinin 1235 (1820 - 1821) hicrî yılında yapıldığı anlaşılmıştır (bk. ANTALYA). (R. İzbırak)

SERIPHOS, SERPHOS veya SERFANTO, Ege denizinde, Siklad takımadalarında, Yunanistan'a bağlı bir ada. Yüzölçümü 73 km²; en yüksek tepesi 585 m'dir. Nüfusu aş. yu. 1 900 (1973)'dür. Toprağı arızalı ve kurudur. Demir cevheri çıkarılır. Merkezi S. veya Livadion'dur. Ada, Kythnou ile Siphnou adaları arasındadır.

SERÎÜ'S - SAKATÎ, Ebu'l - Hasan Serî b. Mugallisi's - Sakatî (773? - Bağdad 871?), ilk İslâm sûfîlerinden. Önceleri, Bağdad'ta elbise satıcılığı yapıyordu. Kaynakların naklettiğine nazaran bir gün meşhur sûfîlerden Ma'rûfü'l - Kerhî, dükkânına yetim bir çocuk getirerek, bunun giydirilmesi ricasında bulundu. S. S., onun bu isteğini hemen yerine getirdi. Buna sevinen Ma'rûf S. S.'ye : "Tanrı sana dünyayı nefret edilecek, kızılacak bir şey hâline getirsin ve mesleğinden de seni kurtarsın." dedi. Ma'rûf'un bu duâsı üzerine S. S., işini bırakarak, tasavvuf yoluna girdi. Yeğeni ve talebesi Cüneyd-i Bağdâdî'nin nakline göre, S. S.'den daha çok ibâdet eden bir kimse görülmemiştir. Doksan sekiz yıl yaşayan bu zâtın, ölüm hastalığının dışında, uzanıp yattığını kimse görmemiştir.

S. S.'den zamanımıza bir eser intikal etmemekle beraber, kaynaklar, onun birçok güzel fikirlerini nakletmişlerdir. Ona göre tasavvuf şu üç mânâyı içine alan bir nûrdur : İnsanın ma'rifetinin nûru vera'ının nûrunu söndürmeyecek, Kur'ân'ın zâhirine muhâlif olacak şekilde bâtın ilimlerinden söz edilmeyecek; kendi kerâmetleri insanı, Tanrı'nın mahrem olan sırlarını ifşâya teşvîk etmeyecektir.

O, Ma'rûfü'l - Kerhî ve Habîbü'r - Râ'î'nin mürîdi olmasına rağmen, üstâdı Hârisü'l - Muhâsibî'nin yolundan giderek, İlâhî aşka pek çok değer vermiştir. Tanrı aşkı için, mahlûkatı, hususiyle insanları çok severdi. Tasavvuf yolunda büyük sayılanlardan birisi şöyle demiştir : "Meşâyihten çoğunu gördüm. Allah'ın halkına Serî'den daha şefkatlisini görmedim. Başkalarını, daima kendi nefsine tercîh etmiştir. Bu mevzuda ondan şu sözleri naklederler : "Bir şükretmekten dolayı, otuz yıldır istiğfâr ediyorum. Dediler : Nasıl? Dedi : Bağdad çarşısı yandı. Benim dükkânım yanmadı. Bunu bana haber verdikleri zaman, elhamdülillah, dedim. Böylece dünya malı için Allah'a hamdederek kendimi, Müslüman kardeşlerime tercîh etmiştim. Bu utancımdan dolayı, hâlâ istiğfâr ediyorum." O, nefsine dizgin vurmasını bilenlerdendi. Nitekim : "Kırk yıldır, nefsim benden gez (bu çeşit tatlı) ve bal istiyor. Fakat ben, onun isteğini asla yerine getirmedim." demiştir.

"Günâhımın çirkinliğinden yüzüm karardı mı? Diye, her gün birkaç kere aynaya bakıyorum." diyen S. S.'ye göre edeb, gönlün tercümanıdır ve cennete giden en kısa yol, kimseden bir şey istememek, almamak ve kimseye verecek bir şeyi olmamaktır. Bir gün sabırdan söz ediyordu. Kendisini birkaç defa akrep soktu. Görenler, nihayet dayanamayıp : "Niçin ona mâni olmuyorsun?" dediler. O da : "Sabırdan bahsettiğim için utandım" dedi. Ahlâk ve irfan vâdîsinde, ondan bunun gibi birçok şey nakledilmiştir.

S. S.'nin, Bağdad'ta tevhîdin hakikatlerini anlatan ilk insan olduğu söylenir. (H. Diriöz)

SERKIN, Rudolf (doğ. Eger, Macaristan 1903), Rus asıllı Amerikalı piyanist. Viyana'da Richard Robert'ten piyano, kompozisyon ve Joseph Marx ve Schönberg'den kompozisyon öğrenmiştir. 1920'de Berlin'de konserler vermeye başladı; çok geçmeden sonat programlarıyla oda müziği üstadı olarak şöhret kazandı.

Amerika'da, Toscanini'nin eğitiminde, 1935'te New York Philharmonic'te ilk konserini vermiş, o tarihten sonra her yıl Amerika'da konser gezilerine çıkmış, sık sık konserler vermiştir.

SERLIO, Sebastiano (Bologna 1475 - Lyon 1554), İtalyan mimarı ve tiyatro dekoratörü. 1541'den itibaren Fransa kraliyet sarayında çalıştı. Mimarî eserlerinden, ancak Fontainebleau'da yaptığı Hôtel de Ferrare'ın kapısı kalmıştır. Ancy-le - Franc'daki (Yonne) sarayın planını da onun çizmiş olduğu sanılmaktadır. S., mimarîye ait teorik yazılarıyla Rönesans mimarîsi üzerine geniş bir etki yaptı. Mimarîye ait yazıları, çağdaş mimarların önemli planlarıyla da canlandırılmış olup çok zengin bir eski zaman ve çağdaş mimarîsi ve dekorasyonu hazinesi oluşturur. Onun meydana getirdiği mîmârî eserleri artık iyi tesbît edilememektedir. Rönesans sahnesinin perspektife dayanan resim yapısının temelini atan da odur. Mimarî hakkında yedi eser yazmış, bunlar 1537'den itibaren birçok dile çevirilmiştir.

SERMAYE, ekonomik anlamda irat sağlayan her çeşit servet. Klasik ekonomide S., tabiat (tabiî kaynaklar) ve emek (işgücü) yanında ekonominin üçüncü ana üretim unsurudur. Bu anlamıyla S., para ile ifade edilen ve kendisinden gelir sağlaması beklenen bir üretim faktörü sayılır. Ancak S.'nin tarifi ve muhtevasının ne olduğu konusunda tam bir fikir birliği yoktur; hattâ sosyalist iktisatçılar, S.'nin, başlı başına bir üretim unsuru değil, insan emeğinin tabiata uygulanmasından ortaya çıkan bir artık değer olduğunu, asıl yaratıcı üretim unsurunu emeğin teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber, S.'nin bir ülkenin ekonomisinde oynadığı önemli rolü bütün ekonomistler kabul etmektedirler.

S.'nin çeşitleri : S., genellikle üretim veya gelir aracı S.; aynî veya bedel S.; likit veya tahsis edilmiş S.; işletme S.'si veya tesis S.'si şeklinde tasnif olunmaktadır.

Üretim aracı S. : Klasik ekonomistlere göre üretim aracı S., bir üretim faaliyeti sonucunda elde edilen veya başka malların üretiminde kullanılan, her türlü araç ve tesislerdir. Ancak, klasik ekonomistler, toprak ve diğer tabiat unsurlarını, her zaman var oldukları ve bir üretim sonucu elde edilmedikleri için, üretim aracı S. olarak kabûl etmemişlerdir. Modern ekonomistler ise, buna itiraz ederek toprağın ve diğer tabiat kaynaklarının hiçbir zaman ilk biçimleriyle kalmadığını, bunların insanın tatbik ettiği ilim ve teknik sayesinde devamlı olarak ıslah edilip değerlendirildiğini, onun için bu gibi tabiat unsurlarının da, üretim aracı S. sayılması gerektiğini savunmaktadırlar. Diğer bazı ekonomistler, insan emeğinin verim ve etkisini arttıran bütün malları, üretim aracı S. saymaktadırlar. Bunların düşüncesine göre, tarım ve ticarette kullanılan arazi, tesisler, makineler, taşıma araçları, ilkel ve işlenmiş maddeler üretim aracı S. kavramına dahil edilmelidir.

Gelir aracı S., dış görünüşü bakımından, sahibine herhangi bir faaliyette bulunmaksızın, kendi kendine gelir sağlayan bir S. türüdür. Buna hukukî S. de denmektedir. Aslında, gelir aracı S. de, ya şimdiki, ya da önceki sahiplerinin yaptığı faaliyet ve biriken tasarrufları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çeşit S.'de, S. sahibi S.'sini bir üçüncü kişinin (banka, şirket, müteşebbis) kullanmasına izin vererek, karşılığında fâiz şeklinde bir îrat elde eder. Üçüncü kişi ise elde ettiği parayı kullanarak sağladığı gelir sayesinde, S. sahibine, koyduğu parayı fazlasıyla iade etmek imkânına kavuşur. Bundan da arta kalan parayı ya tüketime veya makine ve tesisat gibi üretim unsurlarının sağlanmasına tahsis eder. Bütün bunları sağlayan husus S.'nin verimliliğidir.

Gelir aracı S. ile, üretim aracı S.'yi kesin olarak birbirinden ayırmak güçtür. Meselâ bir üçüncü kişiye fabrika olarak kiralanmış bir bina, bina sahibi açısından gelir vasıtası S., kiracı açısından üretim aracı S. durumundadır.

Aynî veya bedel S.: Aynî S., taşınır veya taşınmaz mal biçimindeki S.'dir. Meselâ arsa, binalar, makine ve tesisler gibi. Üretim aracı S., genellikle aynî S. biçimindedir. İlk maddeler, kömür, petrol, gibi bir kısım aynî S., ancak bir kere kullanılarak üretim sırasında yok olur; diğer bir kısım aynî S. (meselâ arazi, tesis ve makineler) devamlı olarak kullanılabilir. Bir defa kullanılabilen S.'nin bedeli, mâliyete tamamen katılır, birçok defa üretimde kullanılabilen S. ise, ilerideki üretim işlemlerine katılma oranı göz önünde tutularak her sene belirli bir oranda mâliyete ithal olunur. Bedel S. ise para (nakit) ile ifade olunan S.'dir. Bir teşebbüsün zamanla değişen S. değerini tesbit ve onu başka teşebbüslerle mukayese etmeye yarar.

Likit veya tahsis olunan S.: Likit S., madenî sikke ve banknot gibi tedâvül eden her türlü paradır. Paradan başka durumda bulunan her çeşit S. ise tahsis olunmuş S.'dir. Paranın tedâvül edebilme ve istenen bir mala çevrilebilme gibi özellikleri vardır; likiditesi yani akıcılığı bundan ileri gelmektedir. Tahsis olunmuş S. ise nisbeten donmuştur. Likit hâle getirilebilmesi malın cinsine ve piyasanın durumuna göre değişir.

İşletme S.'si veya tesis S.'si: İşçi ücreti, ilk madde bedeli, teşebbüsün gider ve gelirleri arasındaki farkı karşılamakta kullanılan S., işletme S.'sidir. Tesis S.'si ise bina, makine ve gereçler gibi, teşebbüsün kuruluşunda üretim araçlarına ayrılmış olan S.'dir. İşletme S.'si ile tesis S.'si arasındaki oranın isabetle belirlenmesi bir teşebbüsün başarısı üzerinde önemli bir etken sayılır.

S.'nin teşekkülü: S., tasarruf ve tahsis yoluyla, yani biriktirilmiş bir servetin bir teşebbüsün gerçekleştirilmesine yöneltilmesiyle oluşur. Tasarrufu sağlayan başlıca dört unsur, millî gelirin yüksekliği, âdil ve nisbetli biçimde dağılımı, kişilerin biriktirme eğilimi ve fâiz oranlarıdır. Ayrıca devlet; vergi tarhı, maaş ve ücretlerden emeklilik ve sigorta primi şeklinde kesintiler yaparak mecburî tasarrufu sağlamakta ve toplanan meblağları gereken sektörlere tahsis etmektedir.

Şirket S.'leri: Ticaret şirketlerine kuruluş sırasında tahsis edilen para ve mallar da S.'dir. Kanunda aksine hüküm olmadıkça, ticaret şirketlerine S. olarak 1) Para, alacak, kıymetli evrak ve menkul şeyler; 2) imtiyaz ve ihtira beratları ve alâmeti fârika ruhsatnameleri gibi sınaî haklar; 3) her nevi gayrımenkuller; 4) menkul ve gayrımenkullerin faydalanma ve kullanma hakları; 5) şahsî emek; 6) ticârî itibar; 7) ticârî işletmeler; 8) telif hakları, maden ruhsatnameleri gibi iktisâdî değeri olan sâir haklar konabilir (Türk Ticaret Kanunu, Madde 139). Her ortak, usulüne göre tanzim ve imza edilmiş şirket mukavelesiyle koymayı taahhüt ettiği S.'den dolayı, şirkete karşı borçludur. S. olarak gayrımenkul mülkiyeti veya gayrımenkul üzerinde mevcut veya tesis edilecek aynî bir hakkın konulması taahhüdünü ihtiva eden şirket mukavelesi hükümleri, resmî şekil aranmaksızın muteberdir. S. olarak konulması taahhüt edilen diğer hakların devri, kanunen özel şekillere tâbi olsa bile, şirket mukavelesi, devredecek ortağın ayrıca rızasına bakılmaksızın, şirkete, ilgili mercilerden bu hakların devrini istemek yetkisini verir. Şirket her ortağın S. koyma taahhüdünü yerine getirmesini talep ve dava edebileceği gibi, ifada gecikme sebebiyle uğradığı zararın tazminini de isteyebilir (Türk T.K. Md. 140).

Vaktinde konulmayan S. para ise, 140. madde gereğince tazminat hakkına halel gelmemek şartiyle, S.'nin ödenmesi gereken günden itibaren kanunî fâizin de verilmesi lâzımdır (Md. 141). Alacaklarını S. olarak şirkete devretmiş olan bir ortak, alacakları şirketçe tahsil edilmiş olmadıkça, S. koyma borcundan kurtulmuş olmaz. Alacak, vâdeli ise, aksi kararlaştırılmış olmadıkça vâde gününden, vâdesiz ise şirket mukavelesi tarihinden itibaren, bir ay içinde şirketçe tahsil edilmek lâzımdır. Her ne sebeple olursa olsun, bu müddet içinde, tahsil edilmediği takdirde, gecikmeden dolayı şirketin tazminat hakkına halel gelmemek şartiyle ortak; müddetin bitiminden itibaren geçecek günlerin kanunî fâizini de vermeye mecburdur (Md. 142). S. olarak konulan ayınların değerleri şirket mukavelesinde tesbit edilmemişse; konuldukları zamandaki borsa veya piyasada cârî fiyatları; bunlar bulunmadığı takdirde bilirkişi tarafından biçilecek değerleri ilgililerce kabul edilmiş sayılır. Mukavelede aksi kararlaştırılmış olmadıkça, S. olarak konan malların mülkiyeti şirkete ait ve hakları şirkete temlik edilmiş olur (Md. 143).

Anonim şirketlerin kuruluşunda konacak olan esas S.'nin miktarı, özel kanununda aksine bir hüküm olmadıkça 500 000 liradan aşağı olamaz (Md. 272). Limited şirketlerde ise, şirketin esas S.'sinin en az 10 000 Türk lirası olması şarttır. Ortakların koyacakları S. birbirinden farklı olabilir; ancak her ortağın koyacağı S.'nin en az 500 lira veya onun tam katlarından biri olması gerekir (Md. 507).

Ticaret şirketi vasfını taşımayan âdi şirkette her ortak nakit, alacak, mal veya sây (emek) olarak bir S. koymakla mükelleftir. Aksine mukavele olmadıkça konan S.'ler âdi şirketin gayesinin gerektirdiği önem ve mahiyette ve birbirine eşit olmak gerekir (Türk borçlar kanunu Md. 521) (E. Korur)

SERMISY, Claudin de (1489/90 - Paris 1562), Fransız bestekârı. Kral kapellasında çalıştı; 1533 yılında Sainte-Chapelle'in râhibi oldu. İtalya'ya gitti, Ferrara sarayı ile ilişki kurdu. Başlıca eserleri: Dört sesli 7 missa, 150 şarkı ve bir passion.

SER - MÜEZZİN, imparatorluk Türkiyesi'nde Saray-ı Hümâyûn'daki müezzinlerin en büyüğü, kıdemlisi ve başı. Padişahın başmüezzini. Tam unvânı "Ser-Müezzin-i Hazret-i Şehryârî" olup halk dilinde "müezzinbaşı"dır. Saray'ın yüksek görevlerinden olmakla beraber, imâm-ı şehryârîlikten sonra gelir. Devrin muktedir müzisyenleri ve en güzel seslileri arasından çok defa bizzat padişahça seçilmişlerdir. Pek mühim bestekârlar, bu görevde bulunmuşlardır. (Y. Ö.)

SER - NÂYÎ veya Neyzenbaşı : bk. SER - NEYZEN.

SER - NEYZEN, neyzenbaşı. Mevlevî mutrıbı'ndaki neyzenlerin reisi. Çok mühim müzisyen, virtüoz ve bestekârlar, bu makamda bulunmuşlardır. Her Mevlevî - hâne'nin bir neyzenbaşısı olurdu. Bazı neyzenbaşılar —Âyîn günleri ayrı olan— birden fazla dergâhda da çalarlardı. (Y. Ö.)

SEROCKI, Kazimierz (doğ. Thorn 1922), Polonyalı kompozitör. K. Sikorski'nin öğrencisi. 1947'de Nadia Boulanger'nin öğrencisi oldu. 1948 - 1952 yıllarında piyanist olarak konserler verdi. Çok yönlü başarılı bir modern kompozitör olan S., "Varşova Sonbaharı"nın kurucuları arasındadır.

SEROLOJİ (Fr. Sérologie), serum'un özelliklerini ve bilhassa antikorlarını inceleyen ilim kolu. Burada serum, genel olarak kanın, lenf'in veya sütün mikroskopik şekilciklerden arınmış ve artık pıhtılaşamayan kısmına verilen addır. Serokimya, serum'un kimyevî özelliklerini ve serum reaksiyonlarına yol açan kimyevî olayları inceler.

SEROPRESİPİTASYON (Fr. Séro - précipitation; Lat. serum = yoğurt, ayran veya buna benzer bir sıvı), bir hastadan alınıp bir antijen yolu ile hazırlanan seruma, bu hazırlamada kullanılan antijeni katınca meydana gelen kimyevî olay. Bu olay özel olarak kan serumu ile meydana gelir. Kan lekelerinin bir insana mı, yoksa bir hayvana mı ait olduğunu tesbit etmek için bu olaya dayanan bir teknik kullanılır.

SEROPRONOSTİK (Fr. Séropronostic; Lat. serum = yoğurt, ayran veya buna benzer bir sıvımsı madde; pronostic = önceden tahmin), tifoya tutulmuş hastalarda kullanılan ve yapıştırma reaksiyonunun hız ve şiddetine dayanan bir tahmin (pronostik) yöntemi. Yapıştırma reaksiyonu ne kadar geç yer alırsa, hastalığın o derece ağır olduğu kabul edilir.

SEROTONİN (Fr. Sérotonine; Lat. *serum* = yoğurt, ayran veya buna benzer sıvı; Yun. tonos = normal tansiyon), kandan tecrîd edilen bir mürekkep madde. Tam adı 5 - hydroxytryptamine'dir. Bunun etkisi adrenalininkine benzer, ama daha büyük tonik etkisi vardır.

SEROV, Aleksandr Nikolaeviç (Petersburg 1820 - Petersburg 1871), Rus kompozitörü ve musiki münekkıdi. Hukuk tahsil edip devlet memuru olduktan sonra musiki öğrendi. C. Schubert'ten violonsel, Hunke'den kontrpuan dersleri aldı. 1851'de musiki tenkitcisi olarak ün yapmaya başladı. 1858'de Almanya'ya yaptığı bir geziden sonra Wagner'e hayran kalmış ve yeni Rus ekolüne karşı koymuştur. Birinci operası *Judith,* Wagner'in etkisi altında yazılmış olup bütün Rusya'da büyük başarı kazanmıştır. İkinci operası olan *Rogneda* (ad), Wagner'den çok Meyerbeer'in etkisini taşır. S. bu eserle daha büyük bir başarı sağladı. Üçüncü operası *Vrajya Sila* (Kötü Kuvvetler), Glinka ve Wagner etkilerinin bir karışımını gösterir. 1859 ve 1864'te Petersburg, 1865'te Moskova üniversitesinde ders verdi. 1867'de öğrencisi Valentina Semenova Bergmann (1846 - 1927) ile evlenmiştir. Bergmann da operalar meydana getirmiş ve kocası ile birlikte musiki eleştirmeleri yazmıştır.

SEROV (1939'a kadar kullanılan eski adı : Nadejdinsk), Sovyetler Birliği'nin Sverdlovsk bölgesinde, Ural dağlarının doğu yamacında, Kakva ırmağının sol yakasında bir şehir. Nüfusu 101 000'dir (1976). Demir, çelik ve hadde, kereste, yiyecek maddesi ve inşaat malzemesi fabrikaları, elektrik fabrikası, teknik üniversitesi, demir ocakları, öğretim enstitüsü, tıp fakültesi, tiyatro ve müzesi vardır. S., 1894'te bir demir madeni ocağının açılması sonunda kurulmuştur. 1939'da pilot A. K. Serov'un adını almıştır.

SERÖZ (Fr. Séreuse; Lat. *serosa),* organizmanın sık sık kaymalara veya yer değiştirmelerine açık kısımlarını kaplayan zarlar. Bunlar, genel olarak kapalı keseler oluşturur. S.'ün bir kısmı organı, öbür kısmı da organın hareket ettiği boşluğu kaplar. Mafsal S.'leri, mafsal kapsüllerinin içini kapladığı için bu bakımdan bir istisna teşkil eder. S.'ler, kayma hareketlerini kolaylaştıran sıvılar husule getirir. Tahriklerin hepsi bu sıvının daha çok ölçüde meydana gelmesine yol açar.

S.'ler, genel olarak üç kategoriye ayrılır : 1. Splankhnik veya viseral S.'ler. Meselâ periton; göğüs zarı (plevra); kalb zarı (perikard); beyin zarlarından biri (araknoid). 2. Mafsal veya tendon'lara ait S.'ler. Bunlarda temas ve sürtüşmeleri azaltan bir sıvı hasıl olur. 3. Serosa keseleri : bunlar deri ve mukoza altında ve kaslarda bulunur.

SERPA PINTO, Alexandre Alberto de Rocha, Visconde de (Choldebras şatosu, Douro kıyısı 1846 - Lizbon 1900), Portekizli Afrika kâşifi. 1877 - 1879 yıllarında Afrika'nın güneyini Angola'nın Benguela şehrinden yola çıkarak Hint Okyanusuna kadar gezmiştir. Bundan başka Afrika gezileri de yapmıştır. Başlıca eseri : *Como eu Atravessei a Africa* (Afrika'nın İçinden Nasıl Geçtim) [1888].

SERPANTİN veya SERPANTEN (Fr. serpantin), 1) Kaya yapıcı mineral grubu. [a - Krizotil (lifli S.), Mg_6 $(OH)_6$ (Si_4O_{11}) H_2O]; yeşilimsi, sarımsı, porselen üstü çizgi ak; sertlik 2,5 - 4, özgül ağırlık 2,36 - 2,5; monoklinal. Lifli asbest olarak ültrabazik kayaların çatlaklarında bulunur. b - Antigorit (yapraklı S.) : Mg $(OH)_8/Si_4O_{10}$ yeşil, açık yeşil, gri; porselen üstü çizgi ak; sertlik 3 - 4, özgül ağırlık, 2,55 - 2,58; monoklinal. Genellikle olivin ayrışması ile oluşur. 2) Kaya : Büyük çoğunlukla S. mineralinden bileşik başkalaşma kayası. Genellikle (ultrabazik kayaların değişmesi ve başkalaşması ile oluşur). S. çok iyi cilâ görür. Hamlaçta zor erir. S.'den güzel süs eşyaları, magnezya ve magnezyum sülfatı yapılır, ayrıca, inşaatta makbul bir kaplama mermeri görevini yapar.

SERPANTİN (Fr. Serpentin), uzun ve nisbeten ince olup, helezon veya spiral şeklinde sarılmış boru veya tüp. Bunun içinden akan sıvı veya gaz ile dış ortam arasında mümkün olduğu kadar uzun bir temas sağlar. S. imbiklerde, ısıtıcı veya soğutucu âletlerde kullanılır.

SERPOLLET, Léon (Culoz 1858 - Paris 1907), Fransız sanayicisi. On yedi yaşındayken yassı bir buhar makinesi tasarladı. Daha sonra Paris'e yerleşti. Burada çok küçük kesitli, yassı tüplerden yararlanarak ânî buharlaşma kazanını yaptı (1881). Altı yıl sonra da buhar enerjisiyle çalışan üç tekerlekli bir bisiklet icad etti ki, bu taşıt, otomobilin atası sayılır. S., yaptığı buhar makinelerinde kok kömürü kullanıyordu. İlk otomobiller meydana çıkmaya başlayınca, arada bir

rekabet başladı. 1891'de, parafinle çalışan bir buhar motoru yaptı. Bu motorun tatbik edildiği dört kişilik otomobille saatte 120 km hız yapmayı başardı. Nice'teki yarışlarda üç defa Rotschild kupasını kazandı. Buharlı motorun, benzin motoruyla mücadelesi S.'in ölümüyle sona erdi.

SERPUHOV, Sovyetler Birliği'nde, Moskova bölgesinde, Nara'nın Oka ile birleştiği noktada bir şehir. Nüfusu 131 000 (1976). Tekstil, makina, kimya maddeleri, kâğıt, yiyecek maddeleri ve yapı malzemesi fabrikaları kurulmuştur. Nükleer araştırma enstitüsü, teknik üniversitesi, tıp okulu, eğitim okulu, müzesi vardır. S.'un adı ilk olarak 1328'de geçer. 1456'da Moskova devletine katılmıştır.

SERPULA (Serpula), "Halkalı solucanlar" familyasına giren bir cins deniz solucanı. Düzgün olmayan, silindir şeklindeki kalker borular içinde yaşayan bu solucanın ağzı iki yaprakla çevrilidir. Bunların sert kenarlarından çıkan tüy şeklindeki solungaçlar bir çelenk teşkil ederler. Renkli olan bu yapılar bir kapakçıkla kapatılabilir.

SERRACAPRIOLA, Nicola Maresca, duca di (Serracpriola dukası), (Petersburg 1790 - Porteci 1870), İtalyan diplomatı. Babası Antonino di S., Rusya'da Sicilya kralının büyük elçisi olarak görev yapmıştır. Anası Anna Vyazemskaya idi. Siyasî hayata babasının özel sekreteri olarak başlamıştır. Babası, Sicilya kralının mümessili olarak Viyana Kongresine gönderilince 1814'te Viyana'ya gitmiştir. 1839'da Paris'e büyük elçi tayin edilmiştir. Kısa bir süre için Rusya'ya olağanüstü büyük elçi olarak gönderilmiştir. İtalya krallığı kurulduktan sonra siyasî hayattan çekilmiştir.

SERRANO SUNER, Ramon (doğ. Cartagena 1901), İspanyol siyaset adamı. Hukukçu olan Serrano Suner Francisco Franco'nun kız kardeşiyle evlenmiştir. 1933'te Cortes (Parlamento)'lere Sağcı Katolikler Partisinin millet vekili olarak seçilmiştir. José Antonio Primo de Rivera'nın arkadaşı olan S., Falange teşkilâtına katılarak 1936 ihtilâlini hazırlamıştır. 1937'de ve tekrar 1938 - 1940'ta iç işleri bakanı olarak çalışmış, 1939'dan sonra iç işlerinden başka propaganda bakanlığına ve millî konsey üyeliğine getirilmiştir. 1940 - 1942'de dış işleri bakanı olarak çalışmıştır. Eseri: *Entre Handaya y Gibraltar* (Hendaya ve Cebelitarık arası) [1947].

SERRANO Y DOMINGUEZ, Francisco, duque de la Torre (Isla de Léon [Cádiz], şimdiki adı: San Fernando 1810 - Madrid 1885), İspanyol mareşali ve siyaset adamı. Kraliçe II. Isabel'in himayesi altında Granada'da Yeni Kastil'de ve son olarak Kuba'da capitan general (mareşal) olarak çalışmıştır. 1857'de Paris'te büyük elçi, 1862 - 1863'te dış işleri bakanı, 1865 - 1867 yıllarında da senato başkanı olmuştur. Unión Liberal'in lideri olarak (1867) Progresistas (İlericiler) ile kraliçeye karşı anlaşmış, eylül 1868 ihtilâlinde Kraliyet ordusunu yenmiş ve 1869'da Cortes (Partamento)'lerce seçilmiş geçici kral naibi (Regente) olmuştur. Kral Amadeo'nun idaresinde başbakanlık yapmıştır (1871). Cumhuriyetin anarşik olaylarına son vermek için 1874'te bir hükûmet darbesi yapmış ve kral XII. Alfonso'nun tahta çıkmasına kadar cumhurbaşkanlığı yapmıştır (1875). 1883 - 1884'te Paris'te büyük elçilik görevinde bulunmuştur.

SERRANUS (Lat.), bazı hani balıklarının cins adı. Bunlara dayanarak bütün familyaya da Serranidae adı verilmiştir.

SERRE, Fransa'nın kuzeyinde bir nehir. Uzunluğu 112 km'dir. Oise nehrinin sağ kolu olan S., Rethel'in kuzeyinde topraktan çıkar ve Oise'a karışır.

SERRES, Marie François Louis d'Arnal de (Lyon 1864 - Néronde 1942), Fransız bestekârı. Paris Konservatuvarında Taudou ve César Franck'ın öğrencisi olarak yetişti. Schola Cantorum'da Vincent d'Indy'nin yardımcısı olarak çalıştı. Burada lirik deklamasyon, oda musikisi ve koro şanı dersleri verdi. Schola Cantorum'un eski profesörlerince kurulan Ecoie César Franck'ın (C. F. okulu) direktörlüğüne getirildi (1935). Eserleri: *Les Caresses* (Okşamalar): orkestra için; *Les Heures Claires* (Aydın Saatler): ses ve orkestra için; koro'lar, motet'ler ve şarkılar.

SERRIGNY, Bernard (Labergement - Lès - Seurre, Côte - d'Or 1872 - Paris 1954), Fransız yazarı ve generali. Birinci Dünya Harbi sırasında Pétain ile beraber çalıştı. Harp sırasında milletin teşkilâtlanması hakkında incelemeler yaptı. 1932 yılında ordudan ayrıldıktan sonra petrol komitesi ve petrol sanayii sendika odası başkanı oldu. Çalışmalarını tarih ve askerlik üzerinde devam ettirdi. Başlıca eserleri: *La Guerre et la Mouvement Economique* (Harp ve ekonomik hareket) [1906]; *L'Evolution de l'Empire Allemand* (Alman İmparatorluğunun İstihâlesi) [1914].

SERT Y BADIA, Jose Maria (Barcelona 1876 - Barcelona 1945), Katalonya (İspanya) asıllı bir ressam. 1900'-den beri Paris'te yaşayan ressam Belçika ve İtalya'da yaptığı gezilerle kendi kendini yetiştirmiştir. Meslek hayatının birinci kısmında resimlerinde renklere şekillerden daha çok önem vermiştir. Sonraları kompozisyon ön plana geçmiş ve renkleri ihmal etmiştir. Vich katedrali için yaptığı dekorasyonla ün kazanmıştır. Ancak, bu dekorasyonlar İspanya iç savaşında tahrip edilmiştir (1936).

SERT ÖLÇME (Fr. Hydrotimétrie), sabunlu su yardımıyla bir suyun sertlik derecesinin ölçülmesi. Suyun sertlik derecesi, içinde bulunan kalker tuzların miktarıyla ifade edilir. Bu kalker tuzların başlıcaları kireç ve magnezyadır.

SERTEL, Mehmet Zekeriya (Selânik 1890 - Paris 1980), Türk gazetecisi. Orta öğrenimini Selânik'te, yüksek öğrenimini Istanbul hukuk fakültesinde yaptı. Paris'te Sorbonne üniversitesinde sosyoloji okudu. Yurda dönüşünde gazeteciliğe başladı. Sabiha Zekeriya ile evlendikten sonra, onunla birlikte, Amerika'nın Colombia üniversitesinde gazetecilik tahsili gördü. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki mütareke yıllarında "muhacirîn müdüriyet-i umumiyesi"nde şube müdürü olarak çalışmıştı. Amerika'dan dönüşünde, cum-

SERTEL, Mehmet Zekeriya

huriyetin ilk günlerinde, Ankara'da bir yıla yakın matbuat umum müdürlüğü yaptı. Sonra bu görevden çekilerek Istanbul'da eşi Sabiha Zekeriya ile birlikte "Resimli Ay", "Sevimli Mecmua", "Resimli Perşembe", "Çocuk Ansiklopedisi", "Resimli Hikâye" ve "Yarım Ay" mecmualarını çıkardı. 1930'da birçok arkadaşıyla "Son Posta" gazetesini kurdu. Eşiyle bir başkasından devraldığı "Tan" gazetesinde komünizm propagandası yapmaya başladı. Aşırı sosyalist yazılarından dolayı, bu gazete gençlik tarafından tahrip edilince, basın hayatından çekildi. 1950'de yurt dışına çıktı. Avrupa, Amerika ve Rusya'da yaşadı. 1977 yılında Türkiye'ye dönmesine izin verildi. Sonra tekrar Fransa'ya gitti. Başlıca kitapları şunlardır: *Hatırladıklarım, Mavi Gözlü Dev, Yirmi Beş Yıl Sonra Türkiye, Nâzım Hikmet'in Son Yılları* (Ş. Kutlu)

SERTEL, Sabiha (Selânik 1897 - Bakû 1968), Türk gazetecisi. Selânik Amerikan kız kolejinde okudu. Bu şehrimizin Balkan Savaşı'nda elimizden çıkması üzerine, ailece, Istanbul'a geldi. Bir müddet sonra gazeteci Zekeriya Sertel ile evlendi. Colombia üniversitesinin verdiği bir burs üzerine, 1919'da eşiyle birlikte Amerika'ya gitti. İkinci Dünya Savaşı'nda ve bu savaşın sonlarında Tan gazetesinde aşırı sol görüşlere ağırlık veren yazılar yazdı. 1945 yılında Tan gazetesinin üniversite gençliği tarafından tahrip edilmesi üzerine basın hayatından çekildi. 1950 yılında yurt dışına çıktı. Fransa'da, Amerika'da, Rusya'da yaşadı. Mezarı Bakû'dadır. Sabiha Zekeriya'nın kitap hâlinde basılmış eserlerinden başlıcaları: *Fikret - Âkif Kavgası, Tevfik Fikret, Roman Gibi* adlı kitaplardır. Bunun dışında sosyalizm üzerine birçok tercümeleri de bulunmaktadır. (Ş. Kutlu)

SERTEL, Sabiha

SERTORIUS, Quintus (Nursia M. Ö. aş. yu. 123 - M. Ö. 73 - 72), Romalı siyaset adamı. Marius'un tarafını tutan S., 83'ten başlayarak İspanya'da vali olarak çalışmış ve Sulla zamanında İspanya'yı Roma'dan bağımsız kılmaya gayret etmiştir. Pompeius İspanya harbini ancak S.'un öldürülmesinden sonra bitirmiştir.

SERUM, Kanın şekilli elementlerinin (alyuvar, akyuvar gibi) dışında kalan sıvı kısmına S. denir. Kanı damardan aldıktan sonra, bir cam tüpe koyarsak, bir müddet sonra pıhtılaştığını görürüz. Dibe çöken pıhtının üstünde berrak ve sarı renkli bir sıvı oluşur. Bu kısım S.'dan pıhtılaşmaya sebep olan fibrinojen yoktur. Ancak çeşitli kimyevî bileşikler bulunur. Hastalıkların cinsine göre bu maddelerde azalma veya çoğalmalar görülür. Çeşitli kimyevî metodlarla bu maddelerin miktar tayinleri yapılarak hastalıklara teşhis konur veya hastalığın iyiliğe gidip gitmediği kontrol edilir. S.'un içinde proteinler, azotlu bileşikler (üre, kreatinin, kreatin, ürik asit, aninoasitler), şekerler, yağlar (lipid, kolesterol, trigliserid), maden iyonları (sodyum, potasyum, kalsiyum, fosfor, klor, demir), enzimler, hormonlar bulunur. Bu maddelerin miktarı cinse, yaşa, hastalıklara göre değişir. İnsanlarda normal miktarları bellidir. Artması veya eksilmesi hastalığı gösterir.

SERÜZİT (Fr. Cérusite), tabiî kurşun karbonat. Rengi beyazdır. Kurşun filizi olarak işlenir ve bundan ceruse adını taşıyan madde yapılır. Fransa'da Bretagne, Vosges ve Languedoc'ta işlenen S. yatakları bulunur.

SERVAES, Albert (doğ. Gand 1883), Belçikalı ressam. Genç yaşta dinden uzaklaşmış olan S., sonradan Katolik mezhebine yürekten bağlanmıştır. Bundan sonra: "İki öğretmenin öğrencisiyim" derdi; "biri İncil, öbürü tabiattır." 1908 Salon'unda "Salcı" adlı bir tablosunu sergiledi. Bundan sonra manzaralar yapmaya devam ettiyse de daha çok dinî kompozisyonlar üzerinde çalıştı. İsa'nın çarmıha gerilişini gösteren tablosu kilisede nefretle karşılanmış, ressamın aşırı gerçekçiliğine itiraz edilmiştir.

Anvers müzesinde "Köylünün Hayatı" adlı eser dizisi saklanmaktadır. Başka müzelerde ve özel koleksiyonlarda da tabloları vardır.

SERVAIS, Adrien François (Hal 1807 - Hal 1866), Belçikalı viyolonselist. Brüksel konservatuvarında Platet'nin öğrencisi olarak yetişti. 1836 - 1848 yıllarında Avrupa'yı gezdi. Brüksel'de de yerleşmiş ve konservatuvarda ders vermiştir. Eserleri: Viyolonsel ve orkestra için 3 konçerteo ve 16 fantasia; viyolonsel ve piyano için etüd ve 14 düo.

SERVAL, Afrika yaban kedisi (felis serval). Cezayir'den Ümit Burnu'na kadar olan her yerde yaşar. Orta büyüklükte, bir kedi için nisbetsiz denecek derecede uzun bacaklı, kısa kuyrukludur. Kürkü siyah benekli olur. Kuyruğu dahil, uzunluğu 150 cm kadardır. En çok orta Afrika'nın çalılık nehir kenarlarında bulunur. Küçük antilop, tavşan vs. avlar.

SERVAL

SERVAN - SCHREIBER, Jean Jacques (doğ. Paris 1924), Fransız gazetecisi ve siyaset adamı. 1953'te haftalık "L'Express' dergisinin kurucuları arasında yer aldı, bunu 1970'e kadar idare etti. Bu dergi bir anonim şirket olunca 1970 - 1971 yıllarında idare meclisine başkanlık etti. J. J. S. S. rumuzu altında siyasî yazar olarak kendini gösterdi. 1969 - 1971 yıllarında Radikal Sosyalist partinin genel sekreteri olarak çalıştı. 1971'de bu partinin başına geçti ve partisini geliştirmeye gayret etti.

1958 - 1965 yıllarında Fédération des Anciens d'Algérie (Eski Cezayirliler Federasyonu) başkanlığında bulunmuştur. Başlıca eserleri: *Lieutenant en Algérie* (Cezayir'de Teğmen) [1958]; *Le Défi Américain* (Amerika'nın Meydan Okuması) [1967]; *Le Réveil de la France* (Fransa'nın Uyanması) [1968]; *Ciel et Terre: Manifeste Radical* (Gökyüzü ve Yeryüzü: Radikal Bildiri) [1970]; bu eserini M. Albert ile birlikte yazmıştır; *Forcer le Destin* (Kaderi Zorlamak) [1970]; *Le pouvoir Régional* (Mıntıka İktidarı) [1971].

SERVANDONI, Giovanni Niccolò (Floransa 1695 - Paris 1766), İtalyan mimarı ve sahne dekoratörü. Roma'da G. P. Pannini'nin öğrencisi olarak yetişti. İtalyan Barok sanatını Fransa'da sahne dekorasyonlarında kullandı. Paris, Londra, Dresden ve Viyana'da çalışan S.'nun başlıca eserleri; Paris'teki Saint Sulpice kilisesinin cephesi (1732 - 1754), Auxerre civarındaki Coulanges kilisesidir (1737). Bohemya'daki Dobris sarayı planı G. R. de Cottes tarafından çizilmiş, S. tarafından tamamlanmıştır.

SERVER CEMAL (Istanbul 1885 - Marsilya 1931), Türk yazarı. Şûrâyı Devlet âzâlarından İbrahim Cemal Bey'in oğludur. İlkokulu Kadıköy'de bitirdi. Saint Joseph ve Galatasaray lisesinden mezun oldu. 1907'de Istanbul hukuk mektebini bitirdikten sonra, 1911'de Paris siyasal bilgiler okulundan da diploma aldı. Bir müddet öğretmenlik; başta "Tanin" olmak üzere gazetelerde yazarlık yaptı. Tahran ve Roma büyükelçiliklerinde başkâtip, Sofya elçiliğinde müsteşar olarak çalıştı. Pire ve Beyrut şehirlerinde başkonsolosluk görevlerinde bulundu. Dışişleri bakanlığı müsteşar yardımcısı iken Marsilya başkonsolosluğuna tayin edildi. Orada, konsolosluk kavası tarafından öldürüldü.

Değerli bir hariciyeci olduğu kadar kuvvetli bir yazar da olan S C. Bey, zamanının birçok gazetelerinde sohbetler, makaleler, hikâyeler yazdı, gezi notları, araştırma ve incelemeler, sohbetler yayınladı. Eserlerinden hepsi gazete ve mecmua sahifelerinde kalmış, kitap halinde yayınlanmamıştır.

SERVER PAŞA (Istanbul 1821 - Istanbul 1886), Osmanlı devlet adamlarından. Seraskerlik kapısı nizamiye hazinesi başkâtibi Said Servet Efendi'nin oğludur. 1821 tarihinde Istanbul'da doğdu. İlk öğreniminden sonra önce harbiye nezâreti kalemlerinden birine girdi, zamanla yetişerek mümeyyiz olduktan sonra hâriciye mektûbî kalemine geçerek 1850'de Viyana, daha sonra da Paris elçilikleri başkâtipliklerinde, 1856'da Petersburg elçiliği maslahatgüzarlığında bulundu. 1858'de Hariciye mektupçuluğuyla Istanbul'a döndü. 1860'ta "ûlâ" rütbesiyle ticaret nezareti müsteşarı oldu; ayrıca Beyoğlu altıncı belediye dairesi başkanlığını da ek görev olarak yürüttü. Bu arada Süveyş kanalı muhtelit komisyonu başkanlığını yaptı. Mısır'da vazife görürken, Mısır hıdivliğinin, bağlı bulunduğu Osmanlı hükûmetinden izinsiz satın aldığı, —başta Âsâr-ı Tevfik zırhlısı olmak üzere— harp gemilerini ve silâhları Istanbul'a göndertmeye muvaffak oldu.

1867'de Girit adasına fevkalâde komiser ünvanıyla vali olarak gönderilen S. P. dönüşünde Istanbul şehreminliğine tâyin edildi. 1869 temmuzuna kadar süren şehreminliğinde Istanbul'un imârı konusunda ciddî çalışmalarda bulundu. Dârüşşafaka'nın kuruluşunda, Istanbul tramvay şebekesinin meydana getirilişinde, şehrin ana caddelerinin açılışında ve sokakların parke denilen kesme taşlarla döşenmesinde, Güllü Agob'a Türkçe tiyatro oynamak ruhsatının verilmesiyle Tiyatro sanatının teşvikinde, emlâk vergisinin ihdasında, Istanbul belediye teşkilâtının ihtisap nezareti biçiminden çıkartılmasında mühim hizmetler gördü. Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadâretinde vezâret rütbesiyle hariciye nazırlığına getirildi. Aralık 1862'de Paris büyükelçiliğine tayin edildi. 1873'te elçilikten alınınca Istanbul'a döndü. Bir buçuk yıl açıkta kaldıktan sonra Şûrâyı Devlet âzâlığıyla nafia dairesi reisliğine, 1875'te nafia nazırlığına, aynı yıl içinde Şûrâyı Devlet reisliğine getirildi. Yine bu sırada Hersek isyanını bastırmak üzere "Komiser" ünvanıyla Mostar'a gönderildi. Mostar'dan dönüşünde tekrar nafia nazırı oldu. Meşrutiyet'in ilânı ile kurulan Âyân meclisi âzâlığına seçildi ve arkasından da meclisin başkanlığına getirildi. 19 temmuz 1877'de ikinci defa hariciye nazırı oldu ve Namık Paşa ile birlikte Kızanlık'a gönderilerek Rusya ile sulh görüşmelerinde bulunmakla vazifelendirildi. 1878 mayısında İngiltere elçisinin müdahalesi neticesi hariciye nazırlığından alındı, iki üç ay açıkta kaldıktan sonra aynı yıl ağustosunda ticaret, arkasından da dahiliye nazırı oldu. 1885'te adliye nazırlığına getirildi. 21 haziran 1886'da öldü. Sultan Mahmud türbesi bahçesine defnedildi. S. P. güzel konuşur ve yazar, halîm yaradılışlı, muhasebe ve para işlerinden anlar, tedbirli bir vezir idi. Bâb-ı âlî'de Mahmud Nedim Paşa kliğini tuttuğundan, îfâ ettiği vazifelerde başarılı olmuş ve idbâra uğramamıştır. (İ. P.)

SERVET, bir şahsın iktisâdî mal varlığının bütünü. S. kavramına bir alım - satım değeri olan bütün taşınır ve taşınmaz mallar, alacaklar, fikrî ve sınaî haklar girer. Başka bir deyimle S., bir fiatı olan ve fizik açıdan mübadele yani değiş - tokuş edilmeye elverişli her şeyi içine alır. Kamunun yararlanmasına ayrılmış olan yollar, madenler, demiryolları gibi tesisler ise bütün ülkenin millî S.'i sayılır.

SERVET-İ FÜNÛN: bk. EDEBÎYÂT-I CEDÎDE.

SERVETİFÜNÛN, bazı aralıklarla elli küsur sene boyunca (1891 - 1944) Istanbul'da varlığını devam ettirmiş; başta S.'cular da denen Edebiyât-ı Cedîdeciler olmak üzere, Fecr-i Âtî, millî edebiyat taraftarları, Yedi Meş'aleciler ve daha sonraki nesil gibi edebî topluluklarm etrafında toplanarak, yazı yazdıkları, fen, san'at ve edebiyat mecmuası. Galatasaray sultânîsi mezunlarından Ahmed İhsan (Tokgöz) adlı bir genç, 1888'de kapatılan "Umrân" adlı mecmuasını yeniden çıkarmak için imtiyaz alamayınca, "Servet" gazetesi sâhibi D. Nikolaidi'ye, bu gazeteye bağlı "Servet-i Fünûn" adıyla fennî bir ilâve çıkarma müsaadesi aldırttı. Bu ilâvenin "muharrir ve müdîr-i mes'ûlü" de kendisi oldu. S. F.'un ilk sayısı 27 mart 1891 tarihinde çıktı. Bu sayı 12 sayfadan ibaretti. Ahmed İhsan, baskı tekniğini ilerletmek için, Viyana, Berlin ve Paris'e gitti. Çinkografi usûlünü öğrenmiş olarak ve Istanbul manzaralarını ihtivâ eden klişelerle yurda döndü. Arkasından klişe için Fransa'dan bir hakkâk getirtti. Böylece S.'da çıkan resimler, cidden mükemmel ve pek nefis bir tarzda basılmaya başladı. Bir matbaaya sahip olunması ve dahiliye nezaretinin verdiği 2 340 kuruş tahsisât, mecmuanın rahatça çıkmasını temin etti. S.'un te'lif tercüme bütün yazılarını, Ahmed İhsan yazıyordu. 1892'den itibaren Mahmud Sâdık ve Dr. Besim Ömer (Paşa), S.'a devamlı yazı yazmaya başladılar. 1893 yılında bunlara Hâlid Ziya (Uşaklıgil) ve 1895'te de İhsan'ın hocası, Recâî - zâde Mahmud Ekrem iltihak etti. Aynı yıl, Recâî - zâde'nin teklifi üzerine 256.

sayıdan itibaren Tevfik Fikret, burada edebî müsâhabeler yazmaya ve şiirlerini neşretmeye başladı. Yazı ailesine 1896'da Cenab Şehâbeddin, A. Nâdir (Ali Ekrem Bolayır), İbrâhim Cehdî (Süleyman Nazif), 1897'de Hüseyin Câhid (Yalçın), Ahmed Hikmet (Müftüoğlu), Hüseyin Siret (Özsever), Mehmed Rauf, Hüseyin Suad (Yalçın), 1898'de de, Fâik Âli (Ozansoy), Mehmed Emin (Yurdakul), H. Nâzım (Reşid Rey), İsmâil Safâ, Ali Nusret ve Ahmed Şuayb gibi edip ve şâirler katıldılar.

Bu sûretle, edebiyatımızda bir devir açan bu "Edebiyat-ı Cedîdeciler" topluluğu mühim eserlerini, bu mecmuada vermeye başladı (bk. EDEBİYAT-I CEDÎDE). 1901'de Tevfik Fikret S.'den ayrıldı. Arkasından Hüseyin Cahid'in bir makalesi üzerine mecmua kapatıldı. Ahmed İhsan, Hüseyin Cahid ve mecmuanın kontrol memuru Veled Çelebi (İzbudak) cinâyet mahkemesine verildiler. Sonradan mecmuaya yeniden çıkış ruhsatı alındı ve mahkemeye sevk edilenlerin "men-i muhâkeme"lerine karar verildiyse de yazarları dağılmış olduğundan, S. yine eskisi gibi fennî ve ilmî bir sîmâ aldı. Meşrûtiyetten sonra (1908) haftalık mecmuanın yanında bir müddet de günlük gazete hâlinde çıktı.

1910'da "Fecr-i Âtî" topluluğu dediğimiz gençlerin hamlesiyle mecmua yeniden edebî bir hüviyet aldı. Başta Hamdullah Subhî (Tanrıöver) olmak üzere, Yakub Kadri (Karaosmanoğlu), Fazıl Ahmed (Aykaç), Refik Hâlid (Karay), Köprülü-zâde Mehmed Fuad, İzzet Melih (Devrim), Emin Lâmi, İsmâil Subhî, Şehâbeddin Süleyman, Ali Cânib (Yöntem), Mehmed Behcet (Yazar), Emin Bülend (Serdaroğlu), Şekib Âkif, İsmail Müştak, Asaf Muammer, Bedri Nurî, Ali Sühâ (Delilbaşı), Ahmed Samim gibi gençlerin yazılarıyla Balkan Harbi'ne, hattâ Birinci Cihan Harbi'ne kadar, yayımına devam etti. 1914'te haftalık S.'un yanında Mahmud Sâdık'ın gayretiyle üç yıl kadar yine gündelik S. da çıkarıldı. İşgal sırasında Ahmed İhsan Almanya'daydı. 1919'da döndü, 1920'de tekrar Avrupa'ya gitti ve bu suretle, S., kapanmış oldu. 1924 sonlarında yeniden intişâr etti.

1928'de yeni Türk harflerinin kabûlü üzerine S., 1681. sayısından itibaren "Uyanış" adıyla çıkmaya başladı. 1931'de Ahmed İhsan meb'us olunca, mecmua, Halid Fahri'nin (Ozansoy) idaresinde devam etti. Bu devrede de Ziya Osman (Saba) ve Cahid Sıdkı (Tarancı) gibi gençleri çatısı altında topladı. 1940'ta kurucusu Ahmed İhsan öldü. Gençler S.'u bir müddet daha devam ettirdilerse de, 26 mayıs 1944'te çıkan 2464. sayı ile S.'un hayatı son buldu. S., baskı, zengin muhtevâ ve misyon cihetinden, edebiyat ve matbûat tarihimizde erişilmesi güç bir yer işgal eder. (H. Diriöz)

SERVİ, servigiller familyasının örnek ağacı. 15-20 çeşidi vardır. Akdeniz bölgesinde tabiî olarak yetişir. Daha çok mezarlıklarda yetiştirilir. Kerestesi marangozlukta ve inşaatta kullanılır. Uzun ömürlü ve yüksek boylu bir ağaçtır. Anavatanı kuzey Amerika olan Sitka S.'si 35 m'ye kadar boy atar.

SERVİGİLLER (Lat. Cupressaceae), kozalaklılar (Coniferae) sınıfının bir familyası. S. familyası, çeşitli ağaç veya çalı cinslerini içine alır. Bitkilerin dökülen yaş yaprakları çok zaman iğne şeklinde olup, bundan sonra gelen yaprakları genellikle küçük ve pul şeklindedir. Erkeklik organlarını 3-6 çiçektozu torbası taşır. Dişi kozalaklar ancak birkaç verimli pul ve pul kapağından ibarettir. Bunların her

SERVETİFÜNÛN : Mecmuanın Arap harfleriyle çıkan sayılarından birinin kapağı

SERVETİFÜNÛN : Mecmua, 1928'den itibaren Latin harfleriyle ve Resimli Uyanış adıyla çıktı. Bu dönemde başlığın altına "Servetifünûn yerine çıkar" diye bir de not ilâve edilmişti

biri bir veya birkaç yumurtacık (ovulum) taşır. Tohumlar daima kanatlı değildir. Servi ve mazıda olgun kozalaklar sertleşmiştir, ardıçta ise etlidir.

SERVİKARTROZ (Fr. Cervicarthrose), boyun omurlarının bir hastalığı. Bu hastalık, çeşitli nörolojik belirtilere sebep olabilir. Çünkü, bu bölgede bulunan sinirler bu hastalık yüzünden sıkışır ve tahrik edilir. Belirtilerin başlıcaları şunlardır: Boyun senpatik sinirlerinin sıkışmasından doğan baş dönmeleri (çünkü bu sinirler, kulağın iç boşluğundaki kan dolaşımını düzenler), boyun, omuz ve kol ağrıları.

SERVILIUS, Publius Rullus, Romalı siyaset adamı. M. Ö. 64'te tribunus plebis (halk tribünü, halkın çıkarlarını koruyan yargıç) olmuş, Caesar'ın gizli teşviki ile bir toprak reformu yasası hazırlamıştır. Buna göre, toprak geniş ölçüde yoksul yurttaşlar arasında paylaşılacak ve koloniler (sömürge) kurulacaktı. Cicero, Senato'da bu yasaya karşı dört nutuk söylemiş ve yasa oya sunulmadan geri çekilmiştir.

SERVİSİT (Fr. Cervisite), rahim boynu iltihabı metriti. Gelişmelerine göre bu hastalık iki sınıfa ayrılır: Had ve kronik S.'ler, bulundukları yere göre de dış S.'lerle (Fr. exocervisite) iç'ler (Fr. endocervisite) ayırt edilir. Birincileri rahim boynunun görülebilen kısmında bulunur, öbürleri ise rahim kanalının bezlerine erişir. S.'lerin en çok rastlanan sebebi lohusalık veya çocuk düşürmeden gelen iltihaptır. Bunun dışında S. gonokok iltihabı ve başka iltihaplardan da doğabilir.

SERVODİREKSİYON (Fr. Servodirection), motorlu taşıtın direksiyonunu kolaylaştırmaya yönelmiş bir otomatik mekanizma. S., havalı (pnömatik) veya sıvılı (hidrolik) olabilir. Direksiyon simidinin etkisi altında, direksiyon çubuğu, supaplar yolu ile pnömatik veya hidrolik devreyi bir silindire bağlar. Direksiyon çubuğu hareketinin yönüne göre, silindirin pistonu, basıncı, yüzeylerinin biri veya öbürü üzerine alır ve direksiyon çubuğu sistemini uygun yönde harekete geçirir. Arıza halinde S. normal bir direksiyon gibi çalışır.

SERVOFREN (Fr. Servo-frein; Lat. *servus* = köle, *frenum* = fren), otomobil tekerleklerinin frenlenmesini ayarlayan ve pnömatik (havalı) veya hidropnömatik (sıvılı ve havalı) cihazla işleyen bir âlet. Otomobili çok etkili bir şekilde frenlemek için çok önemli bir güç sarfetmek gerekir. 200 kg ağırlığında olan bir araba için bu güç aş. yu. 160 kg'dır. Ama sürücü, müstesna olarak 80-100 kg'lık bir güç sarf edebilirse de, tekrar tekrar 50 kg lık güç sarfetmesi gerekirse yorulur. Buna göre, bir erkek için ve özel olarak bir kadın için, ağır ve hızlı bir arabada normal freni tam etkisiyle kullanmak imkânsız hâle gelir.

Öbür yandan transmisyon ve işte beden gücünün dışındaki bir kaynaktan güçlenen ve frene yardımcı olan mekanizmaya S. denir. Bu cihaza, gemide dümenciye ağır dümeni çevirmesinde yardımcı olan servomotora atfen S. adı verilmiştir.

Gemide olduğu gibi, otomobilde de S. şöförün fren pedaline basmasıyla işlemeye başlar. O anda, arabanın freninin sıkışmasına, otomatik olarak dışardan gelen bir güç katılır. Bu güç, motorun kendisinden gelebileceği gibi, hidrolik veya pnömatik kaynaklı da olabilir.

SERVOLINI, Luigi (doğ. Livorno 1906), İtalyan ressamı, gravürcüsü ve sanat tenkitçisi. Toscana'lı bir sanatçı ailesindendir (Bu aileye bağlı olan Giuseppe S., XIX. yüzyılın başlarında Floransa'nın birçok kilisesini büyük fresklerle süslemişti). S. İtalya'da ağaç oymacılığını canlandırmaya çalıştı. *Modern ve çağdaş İtalyan gravürcüleri sözlüğü* [1955] adlı bir eser yayınlamıştır.

SERVOMEKANİZMA (Fr. Servomécanisme), kendisine verilen bir görevi, bu görevi ile bunu yerine getirmek için yaptığı işlemleri karşılaştırarak, kendiliğinden gerçekleştiren bir mekanizma. S.'ların görevi, belirli bir büyüklüğü yerinde tutmak, yani değişmesini engellemek olabildiği gibi, bir büyüklüğün, bir mutavassıta göre veya belirli bir programa göre değişmesini sağlamak olabilir. Bu görev, boşlukta yerini değiştirebilen bir organın, başka bir organın durumuna göre tespit edilmesi de olabilir. S.'lar, otomatizasyon tekniklerinin gelişmesiyle endüstride önemli bir yer almıştır.

S.'lar mekanik, elektromekanik veya elektronik olabilir. Elektronik S.'lar yeni olup ancak anplifikatörün fizik mahiyetiyle öbürlerinden ayrılır. Elektronik anplifikatör, pek zayıf akımlarla büyük etkiler yapabilir. Elektronik S.'lar, sürekli bir şekilde, söz konusu mutavassıtın değişmelerini hesaba katar ve zamanında, gereken değişmeleri gerçekleştirebilir. Böylece, bu cihaz bir çeşit beyin olup, bir makinanın kontrolünde insanın yapacağı işi üzerine alabilir.

SERYUM, Lantanidler grubundan bir eleman, metal. Atom numarası, 58, kütle sayıları 140, 142, 138, 136, atom ağırlığı 140, 13, erime noktası 775°, kaynama noktası 1 400°, yoğunluk 6,8 g/cm³, senbolü Ce'dir.

S.'un en önemli mineralleri serit ve monasittir. Toryum üretimi için monasitin işlenmesi sırasında, çeşitli Lantanit bileşimleri arasında özellikle S. bileşimleri oluşur. Bu metaller, klorürler (veya fluorürler) durumuna sokulur ve eritme elektrolizine tâbi tutulurlar. Bu arada S. karışımlı bir metal (% 50 S. - % 40 Lantan, % 7 demir ve geriye kalan kısım Lantanit'ler) oluşur. S.'u bu alaşımdan ayırmak, ancak karmaşık çökeltme tepkimelerle mümkündür. Gri renkte ve yumuşak olan S., demir ile beraber işlenerek çakmak taşı hâline getirilir.

S. bileşimlerinden, özellikle önemli olan S. oksit'tir (CeO_2). S.'un oksijene karşı olan kimyasal ilgisi (afinite) o kadar yüksektir ki alüminotermiye benzer yöntemle metal oksitlerinin indirgemesinde kullanılır. Çakmak taşı alaşımları "piroforlar"ının tutuşma sıcaklığı, yaklaşık olarak, 155° olduğundan, S.'un ufacık parçaları havada ateş alır. Kızdırılmış S. oksidi ışık neşreder. Bu sebeple de gaz akkor külâhlarının yapımında kullanılır. Aynı sebeple S. fluorür de ark lambaları kömürlerinin emprenyasyonunda uygulanır. Flaş ışığı (magnezyum ışığı) için bir oksijen kaynağı olan S.-Nitrat'tan, ışık etkisini güçlendiren, S. dioksit oluşur. Çeşitli S. bileşimleri, cam eriyiklerinde bulunan renklerin giderilmesinde kullanılır. S. oksalat, kusmayı önleyici bir ilâçtır.

SES (Alm. Schall; Fr. son; İng. sound), gazlarda, sıvılarda ve katılarda gelişip kulakla duyulan elastik titreşim. Ahenkli, yani saf titreşimler (dalgalar) musiki S.'i, seda olarak; düzensiz ve karışık titreşimler ise gürültü olarak duyulur. Elastik dalga olarak S. dalgaları, maddenin periyodik yoğunluk değişmelerinden ibarettir. Bu sebeple, genel olarak bu dalgalar uzunlamasınadır. Ancak 20 ile 20 000

Hz (Hertz) arasındaki dalgalar insanlarca duyulur. Bu bölgenin altındaki dalgalara S. altı (Fr. infrason), üstündeki dalgaları da S. ötesi veya üstü (Fr. ultrason) denilir. Bir S.'in perdesi titreşimin frekansıyla yükselir. S. hızı (v), S. dalgalarının yayılma hızına verilir. Gazlar için serbest gaz ortamında, basınç ve frekansın belirli sınırlar içinde kalması şartıyla, bu hız Laplace'ın formülüyle hesaplanır. İdeal gazlar için, S. hızı ancak ısı derecesine bağlıdır. Örnek olarak: Kneser'in göstermiş olduğu gibi, basınç 1 atm. den 200 atm. e yükselince, 0° ısıda olan havada S. hızı 1,2 kat yükselir. Çok yüksek basınçlarda, örnek olarak bir patlamaya doğru gidildiği durumlarda hız saniyede 1 000 m'ye ve daha çok yükselebilir. Aşırı yükseklikteki frekanslar için (3 109 Hz), ısı derecesi, basınç dalgalanmaları sırasında sâbit kalır. Bu olaya izoterm yoğunlaşma adı verilir. Buna karşılık, normal frekanslar bölgesinde, adiabatik yoğunlaşma ile karşılaşılır. Çok atomlu gaz (örnek olarak: karbon diyoksidi $C o_2$) moleküllerinin kendilerine has titreşimleri bölgesinde, S. hızı frekansa bağlıdır.

Sıvılarda, adiabatik ve izoterm yoğunlaşma arasında önemli bir fark yoktur. Katı cisimlerde, basınç dalgalarına (uzunlamasına dalgalar) enleme dalgaları da katılabilir.

Paris ilimler akademisi ilk defa 1822'de S.'in havadaki hızını kesin olarak ölçtürdü. Paris'e yakın Montlhéry ile Villejuif'te on dakikada bir, bu yerlerin her birinde top atılıyor ve öbür yerden alevin görüldüğü zaman ve S.'in duyulduğu zaman kaydediliyor ve buna göre S.'in hızı hesaplanıyordu. 10° ısıda S.'in havada saniyede 337 m'yi aştığı tespit edildi. 1864'te Regnault, bundan daha kesin ölçümlerle 0° kuru hava için 330,71 m rakamını buldu. 1827'de Colladon ile Sturm, S.'in hızını Cenevre gölünün suyunda ölçerek, 8° suda saniyede 1 435 m olarak buldular. Başka katı maddelerde, 20° ısıda saniyede şu sayılar bulunmuştur: demir 5 130 m; bakır 3 560; gümüş 2 710; platin 2 690; kalay 2 550; altın 1 740; kurşun 1 230; çam tahtası 4 630; meşe tahtası 3 850.

Musiki bakımından S.: S.'in 4 vasfı vardır: İmtidâd (uzunluk - kısalık), irtifâ (titiz - pestlik), şiddet (hafiflik - kuvvetlilik) ve tınnet (S.'in vasfı ki, çıktığı nesneye tâbidir) (bu maddelere bk.). Musikinin üzerinde kurulduğu ve uğraştığı saha sestir. S., ya insan sesidir, yahut insan sesini taklîden yapılmış musiki âletlerinden hâsıl olur. İnsan sesleri şöyle tasnîf edilmiştir:

A) Kadın ve çocuk sesleri:
1 — Soprano: kaba çârgâh - tîz muhayyer,
2 — Mezzo - soprano: kaba dügâh - muhayyer,
3 — Alto: kaba kaba çârgâh - gerdâniye.
B) Erkek sesleri:
1 — Tenor: kaba kaba çârgâh - çârgâh,
2 — Bariton: kaba kaba rast - rast,
3 — Bas: kaba kaba kaba çârgâh - acem - aşîrân.

Bütün bu gösterilen S. sahaları, ancak müstesna kabiliyetler içindir. Umumiyetle tabiî S. san'atkârları, ait oldukları sınıf için gösterilen sahanın ilk ve son seslerinden bir kaçını çıkaramazlar (veya gayrı tabiî S. kullanarak çıkarabilirler).

İnsan seslerinin bir araya getirilmesiyle, en ince soprano sesinden en kalın bas sesine kadar olmak üzere, şu 4,5 sekizliyi aşabilmeye imkân yoktur: kaba kaba kaba çârgâh - tîz muhayyer.

Sazlar da insan seslerinin sınıfları taklîd edilerek çeşitli şekillerde yapılır. Fakat insan seslerinden daha geniş sahalara, âdetâ insan kulağının kavrıyabileceği bütün S. sahasına sahip olabilirler. Piano gibi sazlarda bu sahayı aynı âlette bütünüyle duyabilmek de mümkindir.

İnsan seslerinin ilk dördü için sol, son ikisi için de fa anahtarları kullanılır (şimdi artık baritona mahsus 3. çizgideki fa anahtarı, diğer seslere ait do anahtarları, ancak chant temrinleri için kullanılmaktadır).

İnsan sesi: Lat. vox, Fr. voix, İng. voice, Alm. Stimme, İt. voce, İsp. voz, Port. voz, çoğul şekilleri: Fr. (les) voix, İng. voices, Alm. Stimmen, İt. voici, İsp. voces. - S.: Lat. son, Fr. son, İng. sound, Alm. der Ton, İt. suono, İsp. sonido, Port. seu, sua, çoğulları: Fr. sons, İng. sounds, Alm. Töne, İt. suoni, İsp. sonidos (Ar. ve Fars.'da bu mânâlarda epey kelime vardır; her ikisine şâmil en yaygın kelime Ar. "sadâ"dır).

İt., Fr., İng., İsp. soprano, Alm. Sopranist, Sopran, Discantstimme, Sopransaengerin, Sopranistin, çoğulu: İt. soprani, Fr. sopranos, İng. sopranos, Alm. Soprane, İsp. sopranos. - İt., Fr. İng., İsp. mezzo soprano, Alm. Halb - Sopran, Mezzosopran, Mittel - sopran. - İt., Fr., İng., İsp. alto, contralto, Alm. Alt, Altstimme. - İng., Alm., İsp. tenor, Fr. ténor, İt. tenore (bir de Alm. Tenorist). - Bariton: Fr. baryton, İng. baritone, Alm. Baryton, Bariton, Halbbass, İt. baritono, İsp. baritono, tenor bajete, bajo tenor. - Bas: Fr. basse, İng. basse, Alm. Kontrabass, İt. basso, İsp. bajo, çoğul hâli: Fr. basses, İng. basses, Alm. Kontrabaesse, İt. bassi, İsp. bajos (bariton'a "bas bariton" da denilmiştir). (Y. Ö.)

SES BİLİMİ: bk. FONETİK.

SES DEĞİŞMESİ (Fr. changement phonétique), bir dilin gelişmesinde seslerin uğradığı her türlü değişiklik. Dildeki ses değişmeleri ya hiçbir ara evresi olmaksızın meydana gelir veya bir yahut birkaç ara biçimden geçerek oluşur. Örnek olarak, Türkçe *gömlek* (<*köŋlek*) adı Anadolu ağızlarında *gölmek* olarak geçer. Bu biçim doğrudan doğruya *gömlek*'ten çıkmıştır: *gömlek*> *gölmek*. *Gömlek* adıyla *gölmek* biçimi arasında hiçbir ara biçim düşünülemez. Bunun gibi, Türkçe *yağmur* (<: *yağ*-) adı da çağdaş Türk diyalektlerinde daha çok *yamgur* olarak kullanılır. *Yamgur* biçimi de doğrudan doğruya *yağmur*'dan gelir: *yağmur*> *yamgur*. Türkçe *yağ*- kökünden gelen *yağmur* ile diyalektlerde geçen *yamgur* arasında bir ara durak tasavvur edilemez.

Bunlara karşılık Eski Türkçe *adak* [= ayak] kelimesinin çağdaş diyalektlerin büyük bir bölümünde *ayak*'a çevrildiğini görüyoruz. Eski Türkçe *adak* biçimi dar bir alanda (Soyotça ve Karagasçada) saklanmıştır. Sagayca, Şorca, Kızılca, Beltirce gibi diyalektlerde bu kelime *azak* olarak geçer. Yakutçada *adak* kelimesi *atah* biçimini almıştır. Çuvaşçada ise *ura* olarak kullanılır.

Eski Türkçe *kadıŋ* [= kayın ağacı] kelimesi de *adak* örneğinde gördüğümüz gelişmeye uymuştur. Eski Türkçe'de *kadı* olarak kullanılan bu kelime, çağdaş diyalektlerin büyük bir kısmında *kayın* biçimini almıştır. Soyot ve Karagas diyalektlerinde *kadıŋ*, Sagay, Şor diyalektlerinde ise *kazıŋ* olarak geçer. Yakutçada *hatıŋ* biçimi kullanılır. Çavuşçada ise *hurân* olarak kalmıştır.

Bu örneklere göre, Eski Türkçe *d* ünsüzünün *d*> *z*> *y* olarak değiştiğini görüyoruz. Eski Türkçeden kalma bütün kelimelerde bu değişmeyi gözleriz. Bu değişme Türk diyalektlerinde bir ses kaidesi veya ses kanunu değerini kazanmıştır.

Eski Türkçe *d* ünsüzünün diyalektlerde *y*'ye çevrilmesinin birdenbire gerçekleşmediği açıktır. Bu değişmenin uzun bir zaman sürdüğü ve birtakım ara duraklardan geçtiği anlaşılıyor. Bu bakımdan *adak>> ayak* ve *kadıŋ>> kayın* biçimlerinde gördüğümüz S. D.'ne daha çok ses gelişmesi adı verilir. (H. Eren)

SESALTI (Fr. infrason), sesle aynı nitelikte ama frekansı çok zayıf olduğundan insan kulağınca işitilemeyen titreşim. S., frekansı aş. yu. saniyede 20 dalgayı geçmeyen titreşimlerce meydana getirilir.

Sinir merkezleri üzerine gevşetici etkilerinden ötürü ve kas liflerinin gaz ve sıvı geçirirliklerini artırdığı için tedavide kullanılır.

SESDEŞ veya **SESTEŞ,** söylenişleri aynı olup anlam ve kökleri ayrı olan kelimeler için kullanılan bir terim. Türkçe *yaş* (= yıl, çağ) ve *yaş* (= gözlerden akan sıvı) kelimeleri gibi.

SESKİKARBONAT (Fr. Sesquicarbonate d'ammoniaque, Lat. sesqui, semisque = bir buçuk), bir nötr karbonat molekülünün bir asit karbonat molekülü ile birleşimi: $(NH_1)_3$ $H(CO_3)_2$. Bikarbonat'a (ikili karbonat) göre "bir buçuklu" olarak nitelendirilmiştir. Eski zamanda bu madde hayvan pisliğini kuru hâlde imbikten geçirerek elde edilirdi. Hava gazının keşfine kadar S. amonyak ve amonyak tuzlarının yapılması için kullanılmıştır.

SESKİOKSİT (Fr. sesquioxide; Lat. *sesqui (semisque)* = bir buçuk + *oyde),* Protoksid'in içinde bulunan oksijen miktarının bir buçuk katını içine alan bir okside verilen ad. Manganez S.'i gibi. Eczacılıkta, hidrate demir S.'i ferikopotasik tartrat, demir sakaratı, demir peptonatı gibi ilâçların imalinde kullanılır. Zehirli olan arsenikli asidin etkisine karşı S. (4-8 gr doz ile) kullanılır.

SESKİTERPEN (Fr. Sesquiterpène; Lat. *sesqui* = bir buçuk + *terpène),* hidrojen karbürlerinin genel adı. Bunların genel formülü $C_{15}H_{24}$ olup kokulu yağlarda (Fr. huiles essentielles) bulunurlar. S.'lerin formülündeki katsayılar, terpen hidrokarbür'lerin (hidrokarbon) katsayılarının 3/2 katıdır. Esaslarda çok miktarda bulunurlar. Bunların hepsi 250° - 280° arasında kaynar. Kokuları hafiftir. Parfümeride kullanılmazlar. S.'ler üç grupa ayrılabilir: asiklik, monosiklik ve bisiklik S.'ler. S.'lerin bünyesi henüz iyi bilinmiyor.

SESKLO KÜLTÜRÜ: bk. TESALYA KÜLTÜRÜ.

SESSIONS, Roger (doğ. Brooklyn, New York 1896), Amerikalı bestekâr. 1944 - 1952'de Kaliforniya üniversitesinde, 1953 - 1965'te de Princeton üniversitesinde kompozisyon profesörü olarak çalıştı. S. yeni klasik hareketi temsil eder. İki opera, orkestra ve oda musikisi yazmıştır.

SESSİZ KUĞU *(Cygnus olor),* Ördekgiller (Anatidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 160 cm olan bu kuşun tüyleri beyaz, gagası kırmızı, ayakları siyahtır. Kuzey Avrupa ve Kuzey Asya'da yaşar.

SESŞU veya **TOYO** (Suo 1420 - Yamaguçi 1506), Japon ressamı ve rahibi. Kioto'da Zen tarikati rahibi olarak yaşadı ve muhtemel olarak rahip ve ressam olan Şubun'dan klasik Çini mürekkepli resim sanatını öğrendi. 1467 - 1469'-da ülkeyi gezdi. 1469 - 1506 yıllarında sık sık Suo'da bulunmuş ve Unkokua'da yerleşmiştir. S., sanatının genişliği ve gücü ile öğretmenlerini geçmiştir.

SESTINI, Bartolomeo (San Mato, Pistoia 1792 - Paris 1822), İtalyan şâiri. S., İtalya'yı baştan başa gezdi ve Carbonari adıyla bilinen gizli ihtilâlci teşkilâtı Sicilya'ya yaydı. Bu sebeple tutuklandıysa da sonradan Fransa'ya kaçmayı başardı (1822). En iyi bilinen eseri *Pia de Tolomei*'dir (Kadın Adı) [1822]. Şiirleri, *Amori Campestri* (Köy Aşkları) [1814] ve *Idilli* (Aşk Şiirleri) [1816] başlıklarıyla yayınlanmıştır. *Guido di Montfort* [1821] adlı bir trajedisi ve *Santa Rosa* adlı bir melodramı da vardır.

SESTIUS veya SEXTIUS, Quintus (M. Ö. 70 - ?), Roma'lı filozof. Julius Caesar ile Augustus'un çağdaşı olup, kabiliyeti sâyesinde Ceasar'ın gözüne girerek senatör olduysa da bağımsızlığı ve inzivayı seçerek, felsefeyle uğraştı. Seneca'nın deyimiyle dil bakımından Grek, töre bakımından Roma'lı olan eserler verdi. Oğlu hekim Quintus Sextius Niger gibi yeni Phythagoras'çılığı benimsedi ve Pythagoras'-çılığı andıran bir tarikat kurdu.

SESTOS, Eski Çağ'da Hellespontos'un (Çanakkale) Avrupa kıyısında, Trakya Khersonnesos'unda (Gelibolu yarımadası) bir şehir. Anadolu'daki Abydos şehrinin karşısında, boğazın en dar noktasında bulunuyordu ve Lesbos'un bir sömürgesiydi. M. Ö. 480'de İranlılar, M. Ö. 334'te de İskender, Çanakkale'yi aşarken, en dar yeri olduğu için buradan geçti. Hero ve Leandros'un efsanevî aşk macerası burada geçer. Bugün S.'un yerinde Boğalı köyü vardır.

SESÜSTÜ, ses hızından daha yüksek sür'at. S. titreşimlerden, sanayide çeşitli mamûllerin kontrolünde yararlanılır. Gerekli frekans, elektronik bir jeneratörün ürettiği alternatif gerilim etkisiyle elde edilir. Bu S. frekans sâyesinde herhangi bir cihaz üzerinde, maddeyi bozmadan denemeler yapmak mümkün olur.

S. uçuş, ses hızını aşan uçuş demektir. Ses dalgaları havada yaklaşık saatte 1 220 km hızla yayılır (deniz seviyesinde, irtifa artınca hız da yükselir). Uçuş sırasında, uçakların önündeki hava sıkışır; hız, ses hızına yaklaşınca, uçağın önünde bir ses engeli meydana gelir. "Ses duvarı" denen bu engel, 1947'ye kadar uçaklar için sür'at limiti sayılırdı. O tarihte ses üstü hıza ulaşılarak ses duvarı aşıldı.

SESYILMAZ (Hâfız Burhan) (1897 - 1943), Türk ses virtüozu ve hâfızı. Istanbul'da doğdu, Ankara'da öldü. Genç yaşında hânende olarak Muzıkay-ı Hümâyûn'a girdi. İsmail Hakkı Bey'den ve Zâti Arca'dan meşk etti. Dinî veya dindışı muntazam bir musiki öğrenmiş, hattâ meşk etmiş değildir. Fakat büyük halk şöhreti ve plak yıldızı oldu. Hârikulâde güzellikte bir hançeresi, çok yakıcı ve tatlı bir sesi vardı. Gazelleri heyecana sebeb olurdu. Günde 50 lira gibi o zaman için büyük ve net bir parayla fasılda okurdu. Mevlid'de çok büyük ün yapan Hâfız Burhan, Türekçi Ahmed Bey'in oğlu ve Kaadirî şeyhi Necmeddin Efendi'nin torunudur. Kocamustafapaşa rüşdiyyesini (ortaokul) bitirince hemen Muzıka'ya geçmiştir. Hıfzını sonradan tamamlamıştır. Müezzinlik, zâkirlik, mevlid-hânlık, hâfızlık, hânendelik yapıp gazel-hânlıkta karar kıldı. Plakları pek çok sattı. Genç yaşında zengin olarak öldü. Yakışıklı, şişmanca, esmerdi. (Y. Ö.)

SET (Ar. sedd), su taşkınlarını önlemek için akarsu boyunun veya göl kıyısının, deniz kıyısının (meselâ Holanda'daki polder setleri gibi) gerekli yerlerine yapılan uzun tümsekler; dere boylarında enine duvarlar. Taşkınların (b. bk.) oluşlarına göre bu setler yapılır. Taşkın bazı yerde az bazı yerde pek fazla olabilir. Yağmur sularının akmaya geçişi, suya doymuş dik yamaçlarda çabuk belirir. Kabarmış sular, çoğunlukla bulanık olarak, hattâ çamur seli hâlinde hızla akmaya başlar.

Sel yataklarının zararsız duruma getirilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu faaliyetlerin başta geleni "sel yataklarının tahkimi"dir. Dağlık arâzide dere havzalarının ıslahı için yapılması gerekli teknik tesisler arasında dere tabanlarının aşınmaya karşı tahkîmi (taşıntı S.'leri, taban kuşakları), dere kıyılarının oyulmaya karşı tahkîmi (kıyı duvarları, kıyı kaplamaları, mahmuzlar), ıslak yamaçlardan suların akıtılması (drenaj), çıplak ve toprağı gevşek yamaçların tahkimi, çamurlu sellere karşı yapılacak tesisler, kabaran sulara karşı alınacak tedbirler başta gelir. Bu tedbirler, iklim bölgesinin yağış durumuna ve bundan ileri gelen akarsu akım değişmelerine göre düzenlenir.

Bunlar arasında çok rastlananları, sel yataklarına enlemesine yapılan "taşıntı S.'leri"dir (barajları, bentleri). Kuru dere (sel yatağı) boyunca bu S.'ler, dere tabanının eğimi gözönüne alınarak, gereğine göre, türlü aralıklarla sıra sıra yapılır. Taşıntı S.'lerinin yatay izdüşümleri ya dikdörtgen veya daire kemeri şeklindedir. Her iki tipteki S.'lerin enine kesintileri, trapez biçiminde olur. Taşıntı S.'lerinin, S.'in arkasını dolduracak ıslak taşıntı materyalinin basıncını ve S.'in üzerinden aşarak akacak suyun dinamik etkisini karşılayacak kadar dayanıklı yapılmış olması gerekir (bk. BARAJ).

SETÄLÄ, Emil Nestor (1864 - 1935), Fin dil bilgini. 16 yaşında iken Fin dilinin sentaksı üzerine küçük bir eser yazdı [1880]. Bu eser bu alanda yazılmış ilk Fince çalışmadır. 1883'te Fin edebiyat cemiyetinin maddî yardımıyla Fin dilinin kuzey - doğu diyalekti üzerinde çalışmış ve bu diyalektin sentaksını yazmıştır.

S., üniversiteyi bitirdikten sonra *Zur Geschichte der Tempus - und Modusstammbildung in den Finnisch - Ugrischen Sprachen* ["Journal de la Société Finno - Ougrienne" II] adlı tezini yazdı. Öğrenimini ilerletmek üzere Uppsala, Leipzig, Hannover ve Budapeşte'de çalıştı (1888 - 1889), Liv'ler, Vepse'ler, Vot'lar ve Est'ler arasında araştırmalar yaptı (1889 - 1890). Fin dilinin fonetiğini modern bir görüşle değerlendirmek amacını güden S., *Yhteissuomalainen Äännehistoria* adlı eserinin, Fin dilinin ünsüzlerini gözden geçirdiği ilk iki fasikülünü baskıya verdiyse de eserinin ünlüler bölümünü yaymaktan vazgeçti. Çünkü bu arada bu yoldaki görüşleri köklü olarak değişmişti. Ancak, eserin çıkan bölümleri Fin dilinin ünsüzler sistemi üzerine açık ve toplu bir fikir vermiş, bu yoldaki çalışmaların artmasını sağlamıştır.

S., 1893'te Helsinki üniversitesinde Fin dili ve edebiyatı profesörlüğüne tayin edildi. Ülkesinin ilim hayatında özel bir yer alan S., *Über Quantitätswechsel in Finnisch - Ugrischen* ["Journal de la Société Finno - Ogrienne" XIV], *Zur Finnisch - Ugrischen Lautlehre* ["Finnische - Ugrische Forschungen" II], *Über Art, Umfang und Alter des Stufenwechsels in Finnisch - Ugrischen und Samojedischen* ["Finnisch - Ugrische Forschungen" XII], *Zur Herkunft und Chronologie der Älteren Germanischen Lehnwörter in den Ostseefinnischen Sprachen* ["Journal de la Société Finno - Ougrienne" XXIII] gibi çalışmalarıyla Fin - Ugor ve Ural dilleri alanında da büyük bir otorite olarak tanındı. "Finnisch - Ugrische Forschungen" dergisinde verdiği transkripsiyon sistemi Fin - Ugor dilleri alanında kullanılan imlâ sistemlerini birleştirmekle kalmamış, ayrıca Türkoloji (ve Mongolistik) çalışmalarında da yaygınlık kazanmıştır. (H. Eren)

SÈTE (eski adı : CETTE), Güney Fransa'da, Akdeniz'in teşkil ettiği Golfe du Lion'da Herault departmanında bir liman ve şehir. Nüfûsu 41 000 (1968). S., kıyı boyunca uzanan alçak toprak şeridine hâkim Mont Saint - Clair'in eteğinde, Etang de Thau gölcüğünü denizden ayıran dilin kuzey ucunda bulunur. Liman'ın 4,83 milyon tonluk [1970] iş hacmiyle, Marsilya'dan sonra Fransa'nın en önemli Akdeniz limanıdır. Liman tesisleri, şehrin içinden geçen ve bunu gerek Etang de Thau'ya, gerek Canal du Midi (Güney Kanalı) ve Canal du Rhône'a (Rhône Kanalı) bağlayan kanallar üzerindedir. 80 000 tonluk tankerlerin yanaşmasına elverişli iki rıhtımı vardır.

SETEKSONYUM (Fr. Céthéxonium), bir antiseptik. S., dörtlü amonyum ve buna bağlı olan uzun bir ketil zinciri ile altı çevrimli doymuş bir alkolden mürekkep karmaşık bir moleküldür.

Birçok niteliği vardır : ıslatıcı, dokuların içine sızıcı, bakterileri durdurucu ve öldürücüdür. Hücre zarlarından sızmayı kolaylaştırır; stafilokok, streptokok, kolon basilleri ve başka mikropların gelişmesini durdurur. Cerrahlıkta yaraları dezenfekte etmek için kullanılır.

SETEN veya SATEN (Fr. Satin, İtal. *Setino)*, ipekli yumuşak ve parlak kumaş. S. ipek, yün, pamuk ile imal edilir. Bu maddelerin her biri yalnız olarak kullanılabildiği gibi, karışık da kullanılabilir. O halde bunların bir bölümü çözgü, bir bölümü de atkı olarak kullanılır.

SETER, İngiliz av köpeği. İngilizler bu köpeğe *pointer* de der. Uzun tüylü, orta uzunlukta kulaklı, uzun ve ince başlı bir av köpeği ırkıdır. Avdaki fonksiyonu, av hayvanının gizlendiği yeri durup o yöne bakışı ile göstermektir. Tüyleri yumuşak ve dalgalıdır. Rengi, siyah, büyük veya küçük kara lekeli beyaz, turuncu veya kırmızı lekeli beyaz ve bembeyaz arasında değişir. En değerli S.'ler, İrlanda kırmızı S.'i ve kara ve ateş rengi Gordon veya İskoçya S.'idir.

SETH, Andrew (Edinburg 1856 - Edinburg 1931), İskoç filozofu. Pringle - Pattison adını da taşımıştır. Doğduğu şehrin üniversitesinde okumuş, oraya mantık ve metafizik asistanı olarak girmiştir (1880 - 1883). Sonra Cardiff (1883 - 1887), Saint Andews (1887 - 1891) üniversitelerinde görev almış ve 1891 - 1923 yılları arasında Edinburg üniversitesinde mantık ve metafizik profesörlüğü yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır : *The Development from Kant to Hegel* (Kant'tan Hegel'e Kadar Gelişme) [1882]; *Hegelanism and Personaliy* (Hegel'cilik ve Şahsiyet) [1887]; *Man's Place in the Cosmos* (İnsanın Kâinattaki Yeri) [1897]; *The Idea of God* (Tanrı Fikri, [1917]; *The Idea of Immortality* (Ölmezlik Fikri) [1922].

S.'ın felsefesi, Hegel'ciliğin tenkidine dayanmakta ve Bradley'in (1846 - 1924) felsefesine benzeyen ferdiyetçi bir idealizme ulaşmaktadır.

SETHE, Kurt (Berlin 1869 - Berlin 1934), Alman ejiptologu. Göttingen'de profesör olarak çalıştı (1900); daha sonra Berlin'e profesör tayin edildi (1923). Eski Mısır'a ait birçok önemli metinler yayınladı.

Başlıca eserleri: *Das Ägyptische Verbum* (Mısır Dilinde Fiil) [1899 - 1902]; *Die Altägyptischen Pyramidentexte* (Eski Mısır Piramid Metinleri) [1908 - 1922]; *Von Zahlen und Zahlwörtern bei den Alten Ägyptern* (Eski Mısırlılar'da Sayılar ve Sayıları Gösteren Kelimeler) [1916]; *Der Ursprung des Alphabets* (Alfabenin Kökeni) [1916]; *Die Neuentdeckte Sinaischrift* [1917]. *Dramatische Texte zu Altägyptischen Mysterienspielen* (Eski Mısır Dinî Sahne Oyunlarına Ait Metinler) [1928]; *Urgeschichte und Älteste Religion der Ägypter* (Mısırlıların En Eski Tarihi ve Dini) [1930]; *Vom Bild zum Buchstaben* (Resimden Harfe Geçiş) [1939, ölümünden sonra yayınlanmıştır].

SETHOS veya SETİ, eski Mısırlılar'ın XIX. hanedanından iki kral. İkinci şekil Yunanca'da kullanılır; asıl şekil Seti'dir.

I. S. M. Ö. 1313 - 1292 yılları arasında hüküm sürdü. I. Ramses'in oğlu ve II. Ramses'in babası idi. 1314'te babasıyla birlikte hüküm sürdü. Mısır devlet ve hükûmetini yeniden teşkilâtlandırdı. Filistin'i istilâ etti. Nil deltasının batısında Libyalılar'a karşı başarılı bir harbe girişti. Suriye'de Hitit'lere karşı giriştiği harp sonuçsuz kaldı ve sonunda onlarla barış anlaşması imzaladı. Babasının Karnak'ta başladığı sıralanmış sütünlu salonu tamamladı. İmparatorluğun büyük ilâhlarına Abydos'ta çok zarif bir tapınak yaptırdı. Muharebelerine ve başka şeylere ait kabartmalarının birçoğu bize gelmiştir.

II. S. (M. Ö. 1209? - 1205) XIX. hanedanının son kralıdır.

SETIA veya SETINUM, İtalya'da Latium bölgesinde, Pontin bataklıkları yakınında bir şehir. Şaraplarıyla ün kazanmıştı. Bugünkü ad Sezzia'dır.

SETİF, Cezayir'de Constantine şehrinin batısında bir vilâyet. Akdeniz kıyısından, Cezayir yaylasındaki El - Hodna Şot'una kadar uzanır. (*Şot,* Arapça *sebha* = Cezayir ve Tunus'ta, içinde tuz birikintisi bulunan ve suları dışarıya akmayan çukur). Yüzölçümü: 18 117 km², nüfûsu 1 382 000'dir (1970). 38 000 nüfuslu (1966) başkent de aynı adı taşır.

SETİLİK ALKOL (Fr. Alcool cétylique), normal zencirli bir primer alkol. Formülü: $CH_3—(CH_2)_{14}CH_2OH$ alkol (Fr. alcool hexadécylique) ve heksadekanol (Fr. hexadécanol) adlarıyla da anılır. İlk olarak 1818'de Chevreul, balina beyazını (Fr. blanc de baleine) sabunlaştırarak S. A. elde etti. Bu madde bir katı olup 49°'ye doğru erir ve 344° de parçalanmadan kaynar. Oksitleşerek palmitik asidi meydana getirir. Sıcak nitrik asitle muamele görünce, zencir parçalanır ve birkaç diyasidin karışımı elde edilir: Pimelik, sebasik ve süberik asitler (Fr. acides pimélique, cébacique ve subérique). Deriye sürülen S. A., "kadife" etkisi verir.

SETO, Japonya'da, Aiçi vilâyetinde bir şehir. Nüfusu 92 700 (1970). Japonya'nın en eski çanak çömlek bölgesinin merkezidir. 900'den çok seramik fırınına sahib 937 fabrikası vardır. Millî seramik deneme istasyonu S.'dadır.

SETON, Ernest Thompson (asıl adı: E. S. Thompson) (South Shields, İngiltere 1860 - Santa Fe/New Mexico 1946), Birleşik Amerikalı yazar ve ressam. Özel olarak hayvanlar üzerinde çalıştı. Gençliğini Kanada ormanlarında geçirdi, Londra ve Paris'te sanat ve tabiat bilgisi öğrenimi gördü. New York'ta hayvan ressamı olarak çalıştı ve hayatının son yıllarını Santa Fe'de Kızılderililer'e ayrılmış bir bölgenin yakınında geçirdi.

S., Amerikan izci hareketini teşkilâtlandırmış ve hayvanların yaşayışı Kızılderililer hakkında bilgi veren eserler yazmıştır.

Eserleri: *Wild Animals I Have Known* (Tanıdığım Vahşî Hayvanlar) [1898]; *Biography of a Grizzly* (Bir Boz Ayının Hayatı) [1900]; *Lives of the Hunted* (Avlanan Hayvanların Hayatı) [1901]; *Animal Heroes* (Hayvanlar Arasındaki Kahramanlar) [1906]; *Wild Animals at Home* (Vahşî Hayvanların Kendi Yuvalarındaki Hayatı) [1913]; *Lives of the Game Animals* (Av Hayvanlarının Hayatı) [1925 - 1928]; bu S.'ın bilgiye dayanan en önemli eseridir; *Biography of an arctic fox* (Bir Kuzey Tilkisinin Hayatı) [1937]; *The Trail of an Artist - Naturalist* (Bir Tabiatçı Sanatçının İzi Üzerinde) [1940]; bu eser S.'ın kendi hayatını anlatır.

SETON - WATSON, George Hugh Nicolas (doğ. 1916), İngiliz tarihçisi, Robert William S. W.'ın oğlu. Vinchester ve Oxford'da öğrenim gördü ve 1946 - 1951 yıllarında Oxford'da University College'de lektör olarak çalıştı. 1951'de Londra üniversitesinde Rusya tarihi profesörü oldu. 1957 - 1958 yıllarında Columbia Üniversitesinde misafir profesör olarak çalıştı. 1963 - 1964'te Stanford, California'da, 1964'te de Avustralya'da, Canberra'daki millî üniversitede bulundu. Başlıca eserleri: *Eastern Europe Between the Wars* (İki Harp Arasında Doğu Avrupa) [1945]; *The East European Revolution* (Doğu Avrupa İhtilâli) [1950]; *The decline of Imperial Russia* (İmparatorluk Rusyasının Çöküşü) [1952]; *The Pattern of Communist Revolution* (Komünist İhtilâli Modeli) [1953]; *Neither War Nor Peace* (Ne Savaş Ne de Barış [1960]; *The Russian Empire; 1801 - 1917* (Rusya İmparatorluğu, 1801 - 1917) [1967].

SETON - WATSON, Robert William (Londra 1879 - Isle of Skye, İskoçya 1951), İngiliz tarihçisi. 1905'ten itibaren Avusturya - Macaristan imparatorluğunun milliyetler problemiyle yakından ilgilendi. 1915'te Londra'da Doğu Avrupa tarihi doçenti oldu. 1922'de Londra'da, 1945 - 1949 yıllarında da Oxford'da tarih profesörü olarak çalıştı. Eserlerinde önce Avusturya - Macaristan'a federalizmin uygulanmasını, 1915'ten sonra da tasfiyesini savundu. Gerek İngiltere dışişleri bakanlığı müşaviri olarak gerek yazılarıyla yurdunda büyük bir etki yaptı. Eserleri: *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (Güney Slav Meselesi ve Habsburg Devleti) [1911]; *Serajevo* (Saraybosna) [1926]; *The Role of Bosnia in the International Politics: 1875 - 1919* (Bosna'nın 1875 - 1919 Yılları Milletlerarası Politikasındaki Rolü) [1932]; *History of the Roumanians* (Romen Tarihi) [1934]; *History of Czechs and Slovaks* (Çek ve Slovak Tarihi) [1943].

SETTEMBRINI, Luigi (Napoli 1813 - Napoli 1876), İtalyan yurtseveri ve yazarı. Hükûmete karşı fesat kurmakla suçlanarak ölüme mahkûm edildi, daha sonra Santo - Stefano adasında kürek cezasına çarptırıldı. Son olarak, başka suikastçılarla birlikte Amerika'ya gönderilmek üzere gemiye bindirildi. S. İngiliz kaptanı, bu yolcuları Queenstown'da karaya

çıkarmaya zorladı (1859) ve kendisi Londra'ya sığındı. Sonradan İtalya'ya dönen S. Napoli üniversitesinde İtalyan edebiyatı profesörü oldu. *Lezioni di Letteratura Italiana* (İtalyan Edebiyatı Dersleri) [1866 - 1872] adlı eseri değerlendirme bakımından zayıftır. *Ricordanze* (Hatıralar) [1879] adlı eserini bitirmemiştir. *Scritti Inediti* (Yayınlanmamış Eserler) adlı yazıları 1879'da yayınlanmıştır.

SETUBAL, Portekiz'de, Estremadura bölgesinde, aynı adı taşıyan körfez üzerinde, Sado nehrinin denize döküldüğü yerde bir il merkezi. Nüfusu 50 000'dir (1970). Endüstri ve ticaret şehri olup önemli bir balıkçılık limanına sahiptir. Balık konserveleri, çimento ve fosfat fabrikaları vardır. Tuz, bakır filizi, mantar, portakal ve pirinç ihraç eder. S. meyva bahçelerinin ortasında uzanır. Eski şehir duvarlarla çevrilidir. Bunun batısındaki S. Yarımadasının kıyısında bir plaj açılmıştır. S., Romalılar'ın Cetobriga şehrinin yerinde bulunur. XV. yüzyılda kralın başşehri idi. Birkaç defa depremden ağır hasar gördü. 1755'te 1490'da bir kilise dışında, şehrin bütün binaları yıkıldı.

İlin yüzölçümü 5 152 km², nüfûsu 470 000'dir (1970).

SEUL : bk. SEOUL veya SEUL.

SEUFFERT, Johann Adam (Würzburg 1794 - Ansbach 1857), Alman hukukçusu. Öğrenimini tamamladıktan sonra akademik kariyere girdi. Doğum yeri olan Würzburg'da ve Bavyera'da hukuk okuttu. Sonradan bazı fikirleri yüzünden kürsüsünden ayrılarak hâkimlik etmeye başladı. 1874'te *Archiv für die Entscheidungen des Obersten Gerichtes in Deutschen Staaten*'i (Alman Devletleri Yüksek Mahkeme Kararları Arşivi) yayınlamaya başladı. Bu yayın sâyesinde Alman devletleri arasında hukuk bakımından mevcut olan ayrılıklar giderildi; birlik sağlandı. Ayrıca hukuk prensiplerinin tatbikatı ile nazariyatı arasındaki alâka daha kuvvetli hâle gelmiş oldu.

S.'in, hukukçular arasında ilgiyle karşılanan bir başka eseri *Lehrbuch des Praktischen Pantektenrechs*'tir (Pratik Pandekta Hukuku el kitabı) [1825].

SEURAT, Georges Pierre (Paris, 1859 - Paris, 1891), Fransız ressamı. Yeni empresyonist olarak tanınan, aynı zamanda pointillisme yahut divisionisme denilen küçük bir grubun öncülerindendir. 15 yaşındayken resim öğrenimine başladı ve 1878'de güzel sanatlar okulunda, Ingres'in öğrencisi olan, Henri Lehmann'ın sınıfına girdi. Resmî öğrenimini Louvre'da ve ilgili kütüphanelerde yorulmak bilmez çalışmalar yapmak suretiyle tamamlayarak, birçok ünlülerin tablolarını (Ingres, Raffaello, Holbein ve Poussin) kopya etti ve renklere dair ilmî incelemeler üzerinde derinliğe varan düşüncelere vardı.

Brest'te bir yıllık askerlik hizmeti, ona insanlara ve denize dair birçok incelemelerde bulunmasına fırsat hazırladı. 1880'de Paris'e dönen S.'yı Michel Eugène Chevreul, Eduard Rood ve öteki ilim adamlarının renk teorisi üzerindeki araştırmaları pointillisme'e (noktacılığa) sevketti; böylece, resimlerindeki gölge ve ışığın ilgi çekici tesirini elde etmenin örneklerini ortaya koymaya ve şekilleri ve hacimleri asıllarına göre vermeye yöneldi; dolayısıyle tamamen yeni bir tekniğin geliştiricisi oldu. Aynı zamanda, saf rengin âdeta ayrı ayrı olan te'sirini meydana koyacak bazı incelemelere girişti. 1883'te S., resimde ilk ana projesini bu yönde gerçekleştirmeye koyuldu. *"Une Baignade"* (Yıkanan Kadın) ad-

SEURAT : Sanatkârın "Büyük Jatte'ta yazın bir pazar günü" başlıklı tablosu

lı ünlü tablosunun 1884'te Salon tarafından sergilenmesi reddedilince, S., Paul Signac, H. E. Cross, C. Angrand, A. Dubois - Pillet, M. Luce ve (kısa bir süre için) C. Pissarro ile birlikte *Société des Artistes Indépendants* (Müstakil Sanatkârlar Cemiyeti) adlı kuruluşu faaliyete geçirdi. Bu kuruluşun mensupları ressamlara *Pointilliste* (noktacı), *Divisioniste* (bölmeci) adı verilir.

1884'te S., ikinci büyük kompozisyonu üzerinde çalışmaya koyuldu; *"Un Dimanche à la Grande Jatte"* (Büyük Jatte'ta Bir Pazar Günü) adlı büyük bir çalışmanın mahsûlu olan şâheseri takdîr edilmedi ve büyük ilgiden mahrum kaldı. Bunun üzerine S., atölyesinde eserini yeniden tamamlamak ihtiyacını duydu. Son resim için (1885, Chicago Sanat Enstitüsündedir) S., Chevreul'ün renk tablosuna tamamen uygun bir palet hazırladı. Dört temel renk ve onların tamamlayıcıları türlü mikdarlarda karıştırılarak kullanıldı. Esasen, S.'nın büyük kompozisyonları, hayatının son altı yılı içinde gerçekleştirildi.

1886'da *"La Grande Jatte"* Empresyonistlerin son sergisinde sergilendiği zaman, aralarında Signac ve Pissarro ve şâir ve sanat tenkitçisi Felix Fénélon'un desteği dışında S. hayli tenkide uğradı. 1887'de S. "Les Vingts" (Yirmiler) denilen küçük bir grup Belçikalı ressamla birlikte Brüksel'de aynı ünlü tablosunu tekrar sergiledi ve bu defa çok daha elverişli bir kabûl gördü. "Grande Jatte"'ın tamamlamasından sonra S., yeni bir metodla ancak beş ana kompozisyonunu ortaya koydu; *"Les Poseuses"* (Poz Veren Kadınlar) 1887'de; *"La Parade"* (Sirk Gösterisi) 1887'de; *"Le Chahut"* 1889 - 1890'da; *"Jeune Femme se Poudrant"* (Pudralanan Genç Kadın) 1889 - 1890'da; *"Le Cirque"* (Sirk) 1890'da (şimdi Louvre müzesinde) gerçekleşti. Bu eserlerinin her birinde S., kendisini ilgilendiren resme ait yeni yönleri ve teknik meseleleri de ele alıp işlemiş bulunmaktadır. 1885'-ten 1890'a kadar S., yaz ayları boyunca manzara ve deniz resimleri de yapmıştır. 32 yaşında beklenmedik şekilde öldü. S.'nın yedi büyük kompozisyonu, kırk kadar daha küçük resim ve taslakları ile beş yüz kadar denemesi vardır. (R. Kardaş)

SEURRE, Charle Marie Emile (Küçük Seurre de denir) (Paris 1798 - Paris 1858), Fransız heykeltraşı. 1824'te Roma mükâfatını kazandı. 1832 yılında I. Napoléon'un heykelini yaptı. Bu eseri Louvre'da, Chartres ve Versailles müzelerinde sergilenmiştir.

SEURRE, Gabriel Bernard (Büyük Seurre de denir), (Paris 1795 - Paris 1867), Fransız heykeltraşı. 1818 yılında Roma mükâfatını kazandı. *"Baigneuse"* (Yıkanan Kadın) adlı eserini ilk defa 1824 salonunda sergiledi. Bu eseri sonradan Grand Trianon'a yerleştirildi. Etoile meydanındaki zafer âbidesinin dekorasyonu üzerinde çalıştı. 1842 yılında "Molière" heykelini yaptı.

SEXLİNKED, bir kalıtım çeşidi. Sexlinked kalıtım, cinsiyet kromozomlarına bağlı olan kalıtımdır. X, Y, W, Z cinsiyet kromozomları üzerinde genler dizilir. Yavruya anne ve baba kromozomlarındaki bu genlerden geçer. Genler hayat boyunca insanda çıkan bazı karakter veya hastalıkları taşır. Mesela X krozomunda hemofili, daltonizm, dipsomani, diş yokluğu gibi genler bulunur. Y kromozomu ise parmaktaban kratozu, perdeli parmak genlerini taşır. Bir kısım genler hem X hem de Y krozomu üzerinde yer alır.

SEXTETTE (Fr., "sekstett" ok.), Bk. ALTILAMA.

SEXTOLET (Fr., "sekstolé" ok.), aynı değerde 4 nota kıymetinde icrâ edilen 6 notadan ibaret grup ki, çifte triolet (Fr. double triolet) demektir. Krş. NOTA YAZISI. Böyle bir nota grubunun üzerine "6" yazılır. İng. sixtuplet, Al. sextole, İt. sestimole, İsp. sextillo. (Y. Ö.)

SÉVERIN, Fernand (Gand - Manil, 1867 - Gand 1931), Fransızca yazan Belçikalı şâir. Gand üniversitesinde profesör oldu. 1880 yılındaki Belçika yeni edebiyatında klasik üslûbuyla kendini gösterdi. Şiirlerine canlı bir tabiat duygusu hâkimdir. Bu duygu sadece derin bir hasret değil hayatın bayağılıklarına ve sıkıntılarına kapalı asil bir ruhun ifadesidir. Başlıca eserleri: *Le Lys* (Zambak) [1888]; *Le Don d'Enfance* (Çocukluk Armağanı) [1891]; *Poème Ingénus* (Saf Şiirler) [1899]; *La Solitude Heureuse* (Mutlu Yalnızlık) [1904]; *La Source au Fond des Bois* (Ormanların Dibindeki Kaynak) [1924].

SEVGİ [Lat. *Amor;* Al. *Liebe;* Fr. *Amour;* İng. *Love;* İt. *Amore*], aşk, hub, sevda, muhabbet karşılığında kullanılan, insanı bir şeye veya kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeğe yönelten duygu.

A. Geniş anlamında: Bir varlığa veya bir şeye karşı bunlar hakkında bir fikirde beraber bulunmak üzere bizi çeken bir duygululuk hareketi. Meselâ, ana - babanın çocuklarına karşı S.'si gibi, âileye ait eğilimler; vatanseverlik, topluma sadâkat gibi işbirliği eğilimleri; oyuna düşkünlük, lüks düşkünlüğü, meslek aşkı gibi ferdî eğilimleri bir duygululuğu, yakın ilgiyi ve bağlılığı ortaya koyan ve ortak adı S. olan fiillerdir.

B. Dar anlamında: Bütün şekilleri ve dereceleriyle cinsî eğilim. Kelime yalnız başına kullanılırsa, genellikle bu anlama gelir. Zaten bu durumda S.'den çok *aşk*'tan (b. bk.) bahsedilmektedir. Aşk da, toplum şekillerine ve kültürlerin gelişmesine göre, çeşitli görünümler kazanmıştır.

İbtidaî toplumlarda bugünkü anlamında aşk söz konusu değildir. İbtidaîler için kadın, kendisinde *tabu* (yasak) kuvveti belirli zamanlarda artan çarpıcı ve tehlikeli bir varlıktır. Aslında cinsî yasak bundan ileri gelmektedir. Kabile hâlindeki topluluklarda kadının kaçırılarak elde edilmesi, ele geçmesi güç bir varlık olması idealleştirilmesinin başlangıcıdır. Semavî dinler, insanda mâneviliğe karşı ilgiyi uyandırdıkları zaman, aşk görüşü de değişmiştir. Nitekim, kabile aşkı ile ilâhî sevginin birleşmesinden doğmuş olan Leylâ ve Mecnun aşkıdır. Çağdaş toplumda, kadın öğrenim görerek toplumu içinde faal bir rol aldıkça, S. veya aşk bir yönlü bir idealleştirme değil, iki yönlü bir seçme ve tercih hâlini almakta, bir hayalin idealleştirilmesi yerine iki bağımsız kişinin duygu ve düşünce ile anlaşması geçmektedir.

C. Bencilliğe tamamen zıt olan temâyül. Meselâ, ilim aşkı, sanat aşkı, adalet aşkı deyimlerde dile getirilen S., bencilliğe karşı takınılan tavrı ortaya koymaktadır. Bu durumda söz konusu olan iyiye doğru, ideale doğru varlığın temelli temâyülünde, ihtiyaçların bir belirlemesi ve gerektirmesi değil, kendi menfaatinden tamamen vazgeçmesi gibi, kişinin başkalarına tâbi ve onların sırasına geçmesi, hattâ kendini unutması dile getirilmek istenmektedir. Bu bakımdan, gerçek S.'de daima ferdin kendinden vazgeçmesi söz konusu edilmektedir. (R. Kardaş)

SEVGİN (Neyzen Şevkı) (1893 - 1969), tanınmış Türk neyzeni. Istanbul'da doğdu, Ankara'da öldü. Ney hocası İhsan Aziz Bey'dir. 1924 Olimpiyadları'na halterci olarak katıldı. Florya Köşkü'nde Atatürk'ün daire âmirliğini yaptı. Birinci Cihan Harbi'ne katıldı. 1938'den itibaren Ankara Radyo'sunda neyzen olarak çalıştı. (Y. Ö.)

SEVİG, Muammer Râşid (Yemen 1885 - Istanbul 1973), Türk hukukçusu. Mehmed Raşid Paşa'nın oğludur. Galatasaray lisesini, Istanbul ve Paris hukuk fakültelerini bitirdi. 1913'te Istanbul üniversitesi hukuk fakültesinde müderris (profesör) yardımcısı oldu. Beyrut ve Şam'da hukuk dersleri verdi. Ticaret ve ziraat nezaretinde sigorta müdürlüğü yaptı. Şarkîkarahisar'dan (Şebinkarahisar) mebus seçildi. Ticaret ve ziraat nezareti müsteşarlığı, Istanbul hukuk fakültesi devletler hukuku müderrisliği yaptı, âmme hukuku dersleri verdi. Devletler hususî hukuku alanında ordinaryüs profesör oldu. Devletler hukuku Türk enstitüsü müdürlüğü yaptı. Başlıca eserleri : *Devletler Hususî Hukuku* (Vasfi Raşid Sevig ile birlikte, 2 cilt, 1937 - 1943), *Beynelmilel Münasebetlerde Mukavelelerin Akdedildiği Yerin Tayini* (1943), *Devletler Umûmî Hukuku* (1945).

SEVİG, Vasfi Râşid (Yemen 1887 - Istanbul 1971), Türk hukukçusu. Muammer Raşid Sevig'in kardeşidir. Galatasaray lisesini, Istanbul ve Paris hukuk fakültelerini bitirdi. 1914'te Istanbul'a geldi. 1917 - 1925 yılları arasında Saksonya mahkemelerinde staj yapmak üzere Almanya'ya gitti. Çeşitli hakem mahkemelerinde Türk temsilciliği görevine getirildi. Istanbul belediye meclisi üyeliği yaptı. 1930'da Şebinkarahisar, 1934'te Sivas mebusu seçildi. Ankara üniversitesi hukuk fakültesi Roma hukuku kürsüsüne getirildi (1935). Ayrıca mukayeseli medenî hukuk dersleri okuttu. Başlıca eserleri : *Ticaret Kanunu Şerhi* (3 cilt, 1934 - 1936), *Devletler Hususî Hukuku* (Muammer Raşid Sevig ile birlikte, 2 cilt, 1937 - 1943), *Kısa İdare Hukuku* (1943), *Toprak Hukuku Dersleri* (1953), *Askerî Adalet* (2 cilt, 1955 - 1956), *Doktrin ve İçtihatlar Açısından Türk İcra ve İflâs Hukuku* (2 cilt, 1967).

SÉVIGNÉ, Madame de (tam adı : Marie de Rabutin - Chantal (Paris 1626 - Grignan şatosu 1696), S. markizi, Fransız kadın yazarı. 1651'de dul kalmış, bütün sevgisiyle iki çocuğuna, özel olarak kızı Marguerite - Françoise'a bağlanmıştır. Marguerite - Françoise 1669'da Grignan kontu ile evlendi; eşi çok geçmeden lieutenant général (korgeneral) olarak Provence'a tayin edildi. 1671'den itibaren Grignan'daki aile şatosunda yaşadı. S., ölünceye kadar kızı ile birlikte, Paris'te ve Grignan'da 18 yıl kaldı ve kızından ayrı olduğu nisbeten kısa zamanda ona 1 500 kadar mektup yazdı. Bu mektuplarda S., Paris salonlarındaki müşâhedelerinden, tiyatrolardan, yeni yayınlanmış eserlerden, aile üyeleri ve arkadaşlarından; onları sevindiren veya üzen olaylardan söz eder. Bu mektuplar, S.'nin ölümünden önce çok beğenilmiş, istinsah edilmiş, elden ele gezmiş ve XVII. yüzyılın edebî eserleri arasında yer almıştır. Bu devre toplumuna ve kültürüne ışık tutan bu mektuplar resmî mektup edebiyatından çok farklı, canlı bir üslûpta yazılmıştır.

S.'nin mektuplarının küçük bir kısmı 1696'da R. Bussy - Rabutin'in *Mémoires*'ında (Hâtıralar) yayınlanmış, daha büyük bir bölümü 1726'da 2 cilt olarak yayınlanmıştır.

1861 - 1867 yıllarında S.'nin bütün mektupları J. N. Mommerque tarafından yayınlanmıştır.

SEVILLA, İspanya'da aynı adı taşıyan ilin merkezi ve Endülüs'ün başlıca şehri. Guadalquivir nehrinin sol sâhilinde, Atlas Okyanusu'na 87 km mesafede kurulmuştur. Nüfusu 548 072 (1970). Madrid, Barcelona ve Valencia'dan sonra İspanya'nın en büyük şehri olan S., birçok endüstrilere sahip olan önemli bir merkezdir. Tarihi, sahip olduğu sanat ve mimarlık hazineleri, şehri Avrupa'nın en ilgi çekici yerlerinden biri hâline getirmiştir. Şehrin pek az kısmının denizden yüksekliği ancak 30 m olduğundan, Guadalquivir ile Guadaira, Tamarguillo ve Tagarete gibi kollarının baskınlarını önlemek için çok esaslı önleyici tedbirler alınmış, bazı caddeler yükseltilmiş, yer yer duvarlar yapılmış, kanallar açılmıştır (1904). Çok sıcak geçen yazlar dışında iklim umumiyetle ılıktır.

SEVILLA : Şehrin en ilgi çekici bölgesinden Santa Cruz'da bir sokak

Şehir halkı ile civar köylerden panayır, festival ve boğa güreşleri için şehre gelenler; İspanya'nın başka taraflarında unutulmaya yüz tutmuş eski kıyafetleriyle dikkati çeker. Bunların Endülüs'ün sıcak iklimine çok yakışan canlı renkli elbiseleri, davranışları, espirileri, neş'eleri dillere destân olmuştur.

Şehrin eski bölümü düzensiz olarak gelişmiştir; dar, kıvrıla kıvrıla uzayan sokaklar; küçük meydanlar, balkonlu eski tarz evlerle doludur. Eski şehir, Orta Çağ'dan kalma bir Yahudi mahallesi olan Santa Cruz bölümünde en tipik şeklini alır.

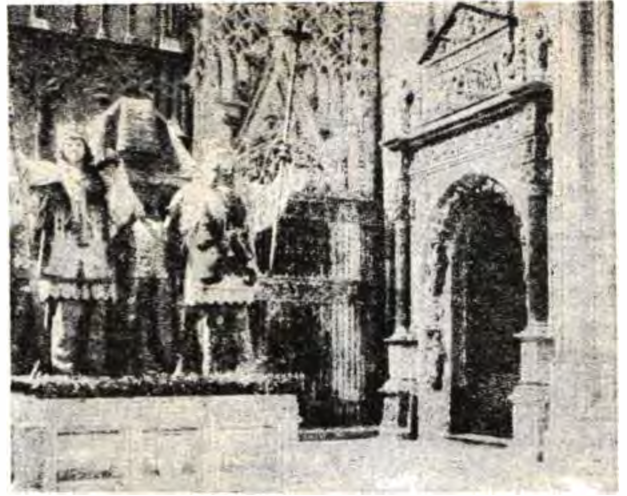

SEVILLA : Casa de Pilatos'un kapısı, Mağribî ve Hıristiyan üslûbu özellikleri gösterir

En önemli mimarlık eserlerinin başında katedral gelir. Katedral çeşitli devirlerde, muhtelif üslûblarda yapılmış çeşitli binâlardan mürekkep geniş bir komplekstir. Bu katedralden başka daha birçok Barok ve Gotik kilise vardır. Sivil mimarinin en dikkati çeken eseri Alkazar sarayıdır. Bu sarayın mîmârîsi de Mağrib ve Gotik üslûbunun bir karışımıdır. XIV yüzyılda yapılmıştır. Belediye dairesi XVI. yüzyılın ilk yarısının tarihini taşır. Şimdi üniversite tarafından kullanılmakta olan tütün fabrikası; Alba dükünün Palacio de las Duenas adlı sarayı; Medinaceli dükünün Casa de Pilatos'u, S.'nın başta gelen mimarlık eserleri arasındadır. Parklarının güzelliğiyle de tanınan şehre 8 km mesafede, Santiponce yakınlarında, Eski Romalılar'dan kalma Italica şehrinin harabeleri vardır. İmparator Trajanus, Hadrianus ve Theodusius'un doğum yeri olan Italica'da 25 000 seyirci alacak kapasitede bir anfiteatr vardır ki, burası İspanyadaki anfilerin en büyüğüdür.

Tarih : S., önce bir İber yerleşme merkezi oldu. Sonradan Fenikeliler ve Kartacalılar tarafından işgal edildi. M. Ö. II. yüzyıldan M. S. V. yüzyıla kadar önce Hispalis, sonra Julia Romula adıyla ticarî ve idârî bir Roma şehri oldu; Beatica eyâletinin merkeziydi. Julius Caesar birçok defa şehirde ikamet etti.

S. 461'de Vizigotlar'ın, 712'de Mûsâ bin Nusayr kumandasındaki Müslüman Arablar'ın eline geçti, şehre İşbîliye adını verdiler. Onların idaresinde İber yarımadasının en mühim ticarî merkezi hâline geldi. 1248'de Kastilya ve Leon kralı III. Fernando tarafından ele geçirilerek yeniden Hıristiyan hâkimiyeti altına girdi. En müreffeh devrini XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaşadı. O devirde İspanya imparatorluğunun Yeni Dünya ile olan ticaretinin tekelini elinde bulunduruyordu. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda geriledi. Bu dönemde şehrin bir iç liman hâline getirilmesi çalışmaları oldu. XX. yüzyılda liman geliştirildi.

SEVILLA : Katedralde Christophorus Columbus'un mezarı

S. ilinin yüzölçümü 14 001 km², nüfusu 1 327 190 (1970) kişidir.

SEVİN, Nureddin (Istanbul 1900 - Istanbul 1975), Türk yazarı. Robert Kolej'i, Istanbul öğretmen okulunu bitirdi. İngiltere'de Bath tiyatro okulunda öğrenim gördü. 1923'te yurda dönünce Kabataş ve Istanbul erkek liselerinde İngilizce öğretmenliği yaptı. Ankara siyasal bilgiler fakültesinde İngilizce dersleri verdi. Devlet konservatuvarında uzun yıllar diksiyon öğretmenliği ve yöneticilik yaptı. TRT, dış yayınlar servisinde Türk sanatı ve kültürü üzerine konuşmalar yaptı, çalışmalarda bulundu.

Yazarlığa 1919 yılında "Çocuk Dünyası" ve "Şebâb" dergilerinde yayınladığı yazılarla başladı. Özellikle Shakespeare, Oscar Wilde, Bernard Shaw gibi yazarlardan yaptığı tercümeler, gazete ve dergilerdeki tiyatro incelemeleri ve eleştirileriyle tanındı. Operetler, piyesler yazdı. Karagöz üzerine ilgi çekici çalışmalar yaptı, bu konuyla ilgili olarak çeşitli okullarda konferanslar verdi. On dördü tercüme, yedisi telif olmak üzere yirmi bir kitabı çıktı. Başlıca eserleri şunlardır: *Mir'ât* (şiir, 1920), *Türk Gölge Oyunu* (inceleme, en ünlü eseri 1968), *Alexius'un Sancıları* (piyes 1968), *Nilüfer* (piyes 1968), *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış* (inceleme, derleme, koleksiyon 1973).

SEVİNÇ (Lat. *Gaudium;* Al. *Freude;* Fr. *Joie;* İng. *Joy;* İt. *Gioia),* sürûr, meserret, ferah, ibtihaç, neş'e karşılığında kullanılan, hoşnut edici özelliği taşıyan, organizmanın belli bir yerine bağlı olmayan temelli bir heyecan hâli. S. duyarlığın (hassasiyetin) temeli hâllerinden biridir; S.'i haz veya refah ile karıştırmamalıdır; zira S. daima topyekûn bir özellik gösterir; yani şuur alanının (hattâ şuur - dışı

hâller dahil olarak) her tarafına yayılır. Bergson (1859-1941), bu konuda şöyle bir değerlendirme yapar: "İç sevinç önce ruhun her köşesini işgal edecek ve azar azar yer kazanacak olan tecrit edilmiş bir psikolojik vakıanın husule getirdiği güçlü istekten başka bir şey değildir. Onun en aşağı derecesi bile, bizim şuur hâllerimizin geleceğe doğru bir yönelişine de oldukça benzerlik arzeder. Sonra sanki bu çekim gücü onların ağırlığını azaltacakmış gibi, fikirlerimiz ve duyumlarımız daha büyük bir hızla art arda gelir; hareketlerimiz artık aynı çabayı gerektirmez. Nihayet aşırı S. durumunda, idrâklerimiz ve hâtıralarımız ancak bir sıcaklık ve bir ışıkla kıyaslanabilir tarif edilmez bir özellik kazanır ve bazı hâllerde kendi kendine dönüp çevirebilirsek, bu o kadar yeni durum teşkîl eder ki, öyle olmaktan biz bile hayrete düşeriz." S.'i karakterize eden mekanik, fizik, şimik, fizyolojik ve psişik olayların belli başlı iki çeşidi söz konusudur. Zihin uyarıcısının noksan göründüğü ve hususiyle bir refah ve kuvvet duygusuyla, çok büyük bir beden ve zihin gücü şuuruyla karakterize edilen imajları ve tasavvurları itibariyle çok zengin olmayan sessiz S.'ler vardır. Diğer taraftan da, aşırı bir zihin faaliyetiyle birlikte bulunan özel bir haz duygusuyla karakterize edilen taşkın S.'ler vardır. Bir haz duygusu, refah duygusuna engel olmaz; mânevî elem çöküntüye eklendiği gibi, o da S.'e ilâve edilmiştir. Herkesin bildiği S.'ler en sık görülenlerdir; bunlar genellikle iyi haberlerden, mutlu vak'alardan sonra belirir. Bununla beraber, bilinmelidir ki, bazı belirleme ve gerektirmeler S.'e ilâve edilmiştir, ama bunlar onu meydana getirmekte yeterli değildir. Esasen, S. kısa sürelidir; devamlı olması hâlinde mutluluğa yaklaşır. (R. Kardaş)

SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç (Kırım, Yalta 1901-Moskova 1978), Ermeni asıllı Rus türkologu. Kırım pedagoji enstitüsünün Kırım Tatar dili ve edebiyatı bölümünde okudu. 1931'de Moskova'da dil ilmi enstitüsünde görev aldı. Böylelikle bütün çalışmalarını Türkoloji alanında yoğunlaştırma imkânını sağladı. 1935'te *Poryadok Slov v Rasprostranennom Predlojenii Sovremennogo Anatoliysko-Turetskogo Literaturnogo Yazıka* (Çağdaş Anadolu Edebî Türk Dilinde Uzun Cümlede Sözlerin Sırası) ["Sovetskoe Yazıkoznanie" IV, 1935] adlı doktora tezini verdi.

1936'dan sonra Moskova'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilimler akademisi dil ilmi enstitüsünde başuzman olarak çalıştığı gibi, Moskova üniversitesi doğu dilleri enstitüsünde de Türk dili ve diyalektleri üzerinde ihtisas yapan öğrencilerin çalışmalarını yönetti.

S., çalışmalarından daha çok Türkoloji'nin ana problemleri üzerinde durmuş, yazılarında sık sık Türkoloji'nin aktüel konularına da değinmiştir.

S. en çok Türkçe (Anadolu Türkçesi), Kırım Tatarcası ve Azerî Türkçe'siyle uğraşmış, bu alanda seçkin bir uzman olduğunu isbat etmiştir. Onun *Fonetika Turetskogo Literaturnogo Yazıka* (Türk Edebî Dilinin Fonetiği) [Moskova 1955] adlı eseri, Türk fonetiğine yeni bir katkıdır. *Yazıki Narodov SSSR* (SSCB Halklarının Dilleri) adlı dizinin *Tyurkskie Yazıki* (Türk dilleri) adlı II. cildinde çıkan "Kırım Tatar dili" *(Krımsko-tatarskiy Yazık* 234-259. s.) bölümü de toplu bir çalışmadır.

S., Azerî Türkçesi alanında iki büyük eser vermiştir: *Affiksı Glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yazıke. Opıt Sravnitel'nogo İssledovaniya* (Azerî Dilinde Fiil Yapımı Ekleri. Karşılaştırmalı Araştırma Denemesi) [Moskova 1962]; *Affiksı İmennogo Slovoobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yazıke. Opıt Sravnitel'nogo İssledovaniya* (Azerî Dilinde İsim Yapımı Ekleri. Karşılaştırmalı Araştırma Denemesi) [Moskova 1966]. *Voprosı Grammatiki v Sovetskoy Tyurkologii* (Sovyet Türkolojisinde Gramer Problemleri) ["Teoretiçeskie Problemı Sovetskogo Yazıkoznaniya" adlı eserde, Moskova 1968. 307-330. s.] adlı yazısında gramer alanındaki görüşlerini değerlendirmiştir.

İssledovaniya po Sravnitel'noy Grammatike Tyurkskih Yazıkov (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri Üzerine Araştırmalar) adlı ortak eserin I. cildinde, S., Türk fonetiğine ilişkin birtakım yazılar yayınlamıştır. Bu yoldaki çalışmalarını sürdüren S., 1973'te *K İstoçnikam i Metodam Pratyurkskih Rekonstruktsiy* (Ana Türkçe Rekonstrüksiyonların Kaynak ve Metodları Üzerine) ["Voprosı Yazıkoznaniya" 2, 1973, 35-45. s.] adlı bir yazı da yayınlamıştır. Bu yazıda A. M. Şçerbak'ın *Sravnitel'naya Fonetika Tyurkskih Yazıkov* (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Fonetiği) [Leningrad 1970] adlı eserini eleştiren G. Doerfer'la tartışmıştır.

Gramer (fonetik, morfoloji ve sentaks) üzerine yaptığı yayınlar yanında S., Türk diyalektlerinde söz yapımı, leksikoloji ve etimoloji problemleriyle de uğraşmıştır.

S., etimolojik çalışmalarına 1950'den sonra başladı. Ve bu alandaki yayınları ancak 1960'tan sonra çıkmaya başladı. Önce *Probnïe Stat'i k "Etimologiçeskomu Slovaryu Tyurkskih Yazıkov"* ("Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü". Örnek Maddeler) [1966] adlı küçük bir kitapta birtakım örnekler verdi. *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov* (Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü) adlı büyük eserinin birinci cildini 1974'te yayınladı. Bu ciltte yalnız ünlülerle başlayan "Ortak Türkçe" sözler toplanmıştı. Bu eserin ikinci cildi 1979'da çıktı.

S., etimolojik çalışmalarında W. Radloff, P. M. Melioranskiy ve özellikle N. K. Dmitriev'in açtığı yolda yürümüş, yaşayan Türk diyalektleri yanında eski Türk dillerine de değer vermiştir. *Tyurkskie* as, askır, ast, ası *i dr.* (Türkçe *as, askır, ast, ası* vb.) ["Tyurkologiçeskiy Sbornik." 1966. 115-119. s.]; *Tyurkskie Êtimologii* (Türk Etimolojileri) ["Tyurkologiçeskie İssledovaniya". 1970. 27-36. s.]; *Ob "Êtimologiçeskom Slovare Tyurkskih Yazıkov"* ["Voprosı Yazıkoznaniya" 6, 1971, 74-87. s.]; *O Soderjanie Termina "Obşçetyurkskiy"* ("Ortak Türkçe" Teriminin Kapsamı Üzerine ["Sovetskaya Tyurkologiya" 2, 1971, 3-12. s.]; *Tyurkskie* aba, apa, ebe (Türkçe *aba, apa, ebe)* ["Vostoçnaya Filologiya" III. 1973, 118-125. s.]; *Tyurkskie* bebe, beşik i bele — (Türkçe *bebe, beşik* ve *bele* —) ["Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh". 1976, 149-154. s.] gibi yazılarında da yeni katkılar vermiştir. Alman Slavisti Max Vasmer'in *Russisches Etymologisches Wörterbuch* adlı eserinde geçen Türkçe alıntıları *O Tyurkskih Êlementah v "Russkom Êtimologiçeskom Slovare" M. Fasmera* ["Leksikografiçeskiy Sbornik", 5, 1962, 11-29. s.] adlı yazısında gözden geçirmiştir.

Rus Türkologu N. K. Dmitriev'in (b. bk.) hayatı ve çalışmaları üzerine birçok yazılar yazmış, Dmitriev'in Türk diyalektleriyle ilgili yazılarını *Stroy Tyurkskih Yazıkov* (Türk Dillerinin Yapısı) [1962] adlı bir kitapta toplamıştır. (H. Eren)

SEVR ANTLAŞMASI, Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı delegeleriyle itilâf devletlerinin yaptıkları barış antlaşması. Paris'in banliyösü Sèvres'de yapıldığı için bu adla anılır. Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü kabûl ettiren bir vesikadır. Türk milletinin bu anlaşmayı tanımaması sonucu, uygulamaya konulamadı. Ancak, Türk milleti için, Türk tarihi için bir ibret vesikası olarak kaldı.

30 ekim 1918 Mondros mütârekenâmesiyle (b. bk.) itilâf devletleriyle Osmanlı imparatorluğu arasındaki savaş son bulduktan sonra, eski deyimiyle Şark meselesini yani, Avrupa devletleriyle Osmanlı imparatorluğu arasındaki meseleleri kesinlikle çözmeye karar veren galip devletler, Paris barış konferansında Türkiye barışını San - Remo kararları çerçevesinde kendi menfaat ve dünya görüşlerine göre düzenlemeyi tasarladılar. Bu görüşte hâkim olan iki unsurdan biri, Osmanlı devletinden çok, Türk milletini mahkûm etmek ve ondan intikam almak; diğeri ise, 1711'de Rus Çarı Petro ve Avusturya imparatoru VI. Karl ile tasarlanan, 1786'da İmparatoriçe Katerina'ca yeniden ele alınan, 1829'da Welington dükü ve 1877'de S. T. Sinclair tarafından tekrarlanan Grek imparatorluğunu kurma düşüncesiyle, Yunanistan'ın barış anlaşmasına taraf olarak katılmasını sağlamaktı. Böylece İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan krallığı Osmanlı devleti için yeni bir düzen hazırladılar. Bu metni imzalamak üzere de Osmanlı delegelerinin 10 mayıs 1920'de Sevr'de (Sèvres) bulunmalarını istediler. Galip devletler, 16 mart 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nın dağıtılmasından sonra, 23 nisan 1920'de teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve bu meclisin seçtiği icrâ organı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetini tanımaya yanaşmadıklarından, Ankara'dan delege istemeye lüzum görmemişlerdi. Osmanlı delegeleri eski sadrâzam Tevfik Paşa, Dâhiliye Nâzırı Reşid Bey, Maârif Nâzırı Fahreddin Bey ve Nâfia Nâzırı Cemil Paşa'dan müteşekkildi. Bu dâvetten sekiz gün sonra, Ankarada, Mustafa Kemal Paşa Türk milleti ile yapılacak barış görüşmelerinin ancak Ankara hükûmetince yürütülebileceğini ve antlaşmanın ancak Türkiye Büyük Millet Meclisince tasdik edildikten sonra geçerli olabileceğini bütün dünyaya duyurdu. Böyle olmakla beraber galip devletler kendi düzenledikleri Türkiye barışı metnini 11 mayıs'ta Sevr'de Osmanlı delegelerine bildirdiler. Heyet başkanı Tevfik Paşa, tartışmasız, müzakeresiz, olduğu gibi kabûl edilmesi ileri sürülen şartları "Türkiye müstakil bir devlettir, bu şartları kabûl edemeyiz" diyerek reddedip geri döndü. Bunun üzerine, galip devletler, Osmanlı hükûmetini şartları kabûle zorlamak için Yunanistan'ı harekete geçirdiler. Yunan orduları 12 haziran'da Milne hattını geçip taarruza kalkarak, Balıkesir, Bursa ve Uşak'ı işgal etti. Âciz bir hâlde olan Istanbul hükûmeti ve padişah, Damâd Ferid Paşa'nın İngiltere nezdinde var saydıkları prestij ve nüfuzuna güvenerek, onu baş delegeliğe getirdiler.

Osmanlı hükûmetinin galip devletlerin metnine karşı hazırladığı cevabnâmeyi, Ferid Paşa, 25 haziranda Paris'te Barış Konferansına sundu. Ancak müttefikler bu karşı teklife hemen cevap vermediler. Paris'te bir süre cevap bekleyen Ferid Paşa teşebbüslerinden bir sonuç alamayınca, 14 temmuz'da Istanbul'a dönmek zorunda kaldı. Atatürk ise, yayınladığı beyannâmede Osmanlı hükûmetinin zillet ve yalvarışlar içinde kaleme alınan cevapnâmesini şöyle değerlendirmekte idi : "İnsâf ve acıma dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülemez. Milletin ve devletin şeref ve istiklâli temin edilemez. İnsâf ve acıma dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin müstakbel evlâdları bunu bir an bile unutmamalıdırlar". Müttefikler Spa konferansında Osmanlı cevabını incelediler ve 16 temmuzda Reşid Bey'e Colonel Henry aracılığıyla bir ültimatom verdiler. Reşid Bey bu ültimatomu 17 temmuzda Istanbul'a bildirdi. Ancak, müttefiklerin doğudaki cephe birliği, Venizelos'un İngiltere başbakanı Lloyd George'a dayanarak, Osmanlı barış antlaşmasını Mustafa Kemal Paşa'ya zorla kabûl ettireceğine dair verdiği teminâta rağmen, sallantıya uğramıştı. İtalyan hâriciye nâzırı Kont Sforza, Yunan plânına açıkça muhâlefet etmiş; Fransa'ya gelince, Yunan isteklerine yardımcı olmaktan ise, kazandıklarını korumayı uygun bulur bir bekleme devresine girmeyi tercih etmişti. Spa'da alınan kararlar, Yunanlıların geçici başarılarına büyük değer veren Lloyd George'un Osmanlı barışı üzerinde her türlü tartışmayı ve konuşmayı yasaklaması sonucunda alınabilmişti.

Türk barışından, kendi hisselerine düşenlerin mahdut kalması, doğu Akdeniz'de İngiltere'ye bağlı büyük bir Yunanistan'ın kurulması, İtalya ve Fransa'yı İngiltere'den uzaklaştıracak ve Yeni Türkiye yani, Ankara Türkiyesi ile dostluk kurmak yollarını araştırmalarına yol açacaktı. Osmanlı hükûmeti ve padişahı ise selâmeti, konferans kararlarına uymakta ve kat'iyen silâhla mukavemet edilmemesini, ordu ve halka telkin etmekte bulmuşlardı. Atatürk'ün Osmanlı hükûmeti kararlarını itilâf devletleri veya Yunan hükûmeti kararlarıyla denk tutması, bu davranıştan ileri geliyordu. Osmanlı hükûmeti 20 temmuzda toplanarak görüştü ve vardığı sonuçları bir mazbata ile padişaha takdim etti. Bunun üzerine, sarayda bir meclis-i âli tertibine ve barış andlaşmasının burada müzakeresine karar verildi. Bu meclis, 22 temmuz'da Yıldız Sarayı'nda toplandı. 20 temmuz tarihli Hey'et-i Vükelâ mazbatası ile Reşid Bey'in çaresizliği dile getiren son telgrafı okunduktan sonra Sadrâzam Ferid Paşa, arkasından da Mustafa Sabrî Efendi, Hâdî Paşa, Müşir Kâzım, Osman ve Rauf Paşalar ve Abdurrahman Şeref Efendi konuştular. Konuşmalar, daha çok Türk vatanının parçalanmasından öte, saltanat-ı seniyenin yaşatılmasını ve devamını sağlamak için, barış andlaşmasının kabûlü yönünde olmuştu. Böylece Osmanlı hükûmeti ve devlet ricâli, Türk milleti ve devletinin şanlı ve unutulmaz bir mâziden sonra Avrupa devletlerinin, teşkil ettikleri çeşitli askerî, siyasî ve ekonomik komisyonlar ile Yunanistan krallığı elinde oyuncak olmasını, Osmanlı saltanatını yaşatırız ümidiyle kabûl etmiş oluyorlardı. Bu karara meclis-i âliye katılanların hepsi iştirâk etmiş, sadece Topçu feriki Rıza Paşa ayağa kalkmayarak çekimser olduğunu bildirmişti. Osmanlı hükûmeti ve devlet ricâli, bu kararıyla İngiltere hükûmetinin Kuva-yı milliye'yi tenkil etme isteğini yerine getirme vazifesini de ayrıca yüklenmiş oldular. Meclis-i vükelâ mazbatasında âyân üyesi Hâdi Paşa başkanlığındaki Rıza Tevfik ve Bern elçisi Reşad Hâlis Bey'den müteşekkil heyete,

1. Istranca - Çatalca hattının batı hudûdu olarak tasavvur olunan Midye — Enez hattına kadar geriye kaydırılması,

2. Tarafsız mıntakanın Marmara kıyılarından kaldırılarak boğazlara hasrı,

3. İzmir'in Hamburg gibi serbest bir liman olarak, husûsî ve muhtar bir teşkilâtla idâresi,

4. Hilâfetin, siyasî ahidnâmede yeri olamıyacağının tekrar belirtilmesi,

5. İzmir ve Trakya hakkındaki teklifler kabûl edilmezse, bu bölgelearin milletlerarası bir komisyon olacak olan Boğazlar komisyonuna bırakılması,

6. Bütün bu teklifler kabûl olunmazsa, 11 mayıs 1920'de verilen ve 16 temmuz 1920 tarihli Spa konferansında bazı hususları değiştirilen ahidnâmenin kabûlü yetkisi verilmişti.

Bu karar sonunda S. A. 10 ağustos 1920 salı günü saat 16.08'de Fransa başbakanı Millerand'ın başkanlığında Sèvres Millî Porselen Fabrikası salonunda önce ve sırasıyla Hâdi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Hâlis Bey'lere imzalattırıldıktan sonra, müttefik temsilcileri ve diğer ilgili Avrupa devletleri temsilcileri, Japonya ve bu arada Yunanistan temsilcisi tarafından imzalandı. Andlaşma, ilgili Sırbistan ve Hicaz devletleri tarafından imzalanmadı. Andlaşmayı sadece Yunanistan parlamentosu tasdik etti. Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı dağıtılmış olduğundan ve Kanûn-ı Esâsî'ye göre toprak kaybını tazammun eden andlaşmaların bir meclisçe tasdikı zarûrî bulunduğundan, Meclis-i Meb'ûsân'ın yeniden toplanmasına da imkân olmadığından, padişah tarafından da tasdik edilmesi mümkün olamadı. Andlaşmayı, Türk halk efkârına Vakit gazetesi "Bu gün millî mâtem günüdür" başlıklı siyah çerçeve içinde duyururken, Türkiye Büyük Millet Meclis azaları da, daha 18 temmuzda yaptıkları bir gizli celsede, Misâk-ı Millî (b. bk.) üzerinde yemin etmişlerdi. Bu sûretle, müttefiklerin şartlarını, imzâ töreninden çok önce reddetmiş bulunuyorlardı. Bundan sonra Müttefikler ölü doğan bu andlaşmanın Osmanlı hükûmetince tasdikı çabasına düştüler. Ne var ki onları da padişah ve hükûmeti gibi, Osmanlı anayasası bağlamaktaydı. Bunun üzerine, Anadolu'daki milliyetçileri iknâ etmek teşebbüslerine girişildi. Bu da bir sonuç vermeyince S. A.'nın yerine T. B. M. M.'ni yola getirmek maksadiyle metin üzerinde düzeltmeler yapmak görüşü hâkim oldu. Bu görüş, husûsiyle Fransa parlamentosunda yerleşti. Nitekim, 16 aralıkta Leygues "Birbirini tâkiben 20 Fransız hükûmeti gelip geçebilir, ama bu hükûmetlerden hiçbirine parlamento, muâhedenin tasdîkı müsâadesini vermeyecektir.... İzmir'in Türk hâkimiyetine geri dönmesi esâsı üzerinden M. Kemal ile süratle anlaşmak âmir hüküm olmuştur," diyordu. Gerçekten de bir süre sonra S. A.'nın tasdiki için 21 şubat - 12 mart 1921'de Londra konferansı yapılmışsa da, Ankara'nın teklifleri benimsenmemişti. Bunun üzerine 10 ağustos 1921'de Paris barış konferansında müttefikler Türk - Yunan savaşını, alelâde bir savaş saydıklarını ve her iki tarafa karşı sıkı bir tarafsızlık gütmeye karar verdiklerini ilân ettiler. Böylece Yunanlılar, Avrupa'nın siyasî desteğinden mahrum hâle geldiler. Bundan sonra 20 ekim 1921'de imzalanan Ankara itilâfnâmesi ile Fransa, 31 mart 1922'de imzalanan anlaşma ile İtalya, fiilen ve resmen S. A.'nı ortadan kaldırmış oldular. 3 - 11 ekim 1922 Mudanya Mütarekesi ise, gerek Mondros, gerek Sevr'in siyasî ve eskerî hükümlerini kesinlikle yok etmişti. Bunu, 24 temmuz 1923 Lozan ve 1936 Montrö andlaşmalarının getirdiği hukukî, ekonomik vb. hükümler, tamamlıyarak perçinleyecek, S. A., milletlerarası münasebetlerde bir kara leke olarak kalacaktır.

433 madde ve 12 bölümden meydana gelen S. A., bölümler arasındaki tekrarlar, vazife ve selâhiyetlerin sıralanmasıyla âdetâ yamalı bir bohçayı andırmaktadır. S. A.'nın belli başlı bölümleri şöyledir:

I. Cem'iyyet-i akvâm (Milletler Cemiyeti) Sözleşmesi: Bu bölüm Birinci Dünya Savaşından sonra mağlub bütün devletlerle yapılan andlaşmaların başına konmuş bir giriş bölümü durumundadır.

II. Sınırlar. Osmanlı devleti Tunus, Libya, Mısır, Süveyş, Sudan ve Akdeniz adaları üzerindeki haklarını terk ediyor, Hicaz'ın müstakil bir devlet olarak kuruluşunu, Irak, Suriye ve Filistin üzerinde manda idarelerini kabûl ediyor, Kıbrıs adasının İngiltere'ye ilhakını resmen tanıyordu. Buna göre güney sınırımız, Ceyhan nehrinin mansabından başlayarak Osmaniye, Gaziantep, Urfa, Siverek, Mardin'in kuzeyinden eski İmâdiye sancağı sınırıyla eski İran ve Kafkasya sınırlarına ulaşıyordu. Doğu Anadolu'da müstakil Ermenistan'a bırakılacak toprakların ve sınırların tesbiti A. B. D. başkanı Wilson'a bırakılmıştı. Osmanlı devletinin batı sınırı, Istranca - Çatalca çizgisinden geçiyor, bunun batısında kalan topraklar Yunanistan'a terkediliyordu. Gelibolu, Tekirdağ, İzmit, Bursa, Biga ve Edremit yani bütün Marmara kıyıları yönetimi, Osmanlı toprağı olmakla beraber Boğazlar komisyonuna terk ediliyordu. İzmir ve çevresi Kırkağaç, Akhişar, Tire, Ödemiş ve Söke ilçeleri resmen Osmanlı idâresinde kalmakla birlikte bölgenin yönetimi Yunanistan'a bırakılıyor, andlaşmanın yürürlüğe konduğu tarihten beş yıl sonra da mahallî parlamentoya, Yunanistan'a resmen katılmak hakkı tanınıyordu. İzmir'de Türk hâkimiyetini, istihkâmlardan sadece birine çekilecek bir Türk bayrağı temsil edecekti.

III. Siyasî hükümler.

a) Istanbul, bu barış andlaşmasının Osmanlı hükûmetince göstereceği uygulama kolaylığına bağlı olarak Osmanlı saltanatının ve hükûmetinin merkezi olma husûsiyetini koruyabilecekti.

Andlaşmanın uygulanamaması hâlinde, Istanbul statüsü yeniden gözden geçirilecekti.

b) Boğazlar idâresi, bölgedeki Osmanlı jandarmasını kullanmak hakkına sâhip olacaktı.

c) Doğu bölgesi, andlaşmanın uygulamaya konulmasından bir yıl sonra Osmanlı devletinden ayrılmak istediği takdirde, Osmanlı hükûmeti buna engel olmayacak, tersine bu yeni devletin kuruluşunu kolaylayacaktı.

d) Osmanlı vatandaşları, müttefiklerden veya yeni kurulan devletlerden herhangi birinin uyruğu olmakta ve Türkiye'de azınlık statüsünde yaşamakta serbest olacaklardı.

IV. Azınlık hakları. Osmanlı hükûmeti topraklarında yaşayan azınlıkların din, yayın, eğitim vs. hürriyetlerini kontrol yetkisini müttefiklere devretmekte, İtilâf devletlerinin bu konularda her türlü tedbiri alma hakları olduğunu kabûl etmekte idi.

V. Askerî hükümler. Osmanlı orduları dağıtılacaktı. Padişahın korunması için, 700 kişilik bir muhâfız kuvveti ve Türkiye'de emniyeti sağlamak için 35 000 kişilik bir jandarma kuvveti ile gerektiğinde bunu takviye edecek 15 000 kişilik bir ihtiyat kuvvetinden başka asker bulundurulmayacaktı. Bu kuvvetlerde ağır silâh olarak sâdece makineli tüfek bulundurulabilecek, top, uçak bulundurulamıyacak ve askerî tahkîmât yapılamıyacaktı. Deniz güvenliği için ise 600 tonilatodan yukarı geçmemek şartıyle 13 ganbot ve torpido kullanma hakkı tanınmakta idi.

VI. Malî hükümler. Müttefikler Türkiye'nin malî durumunu düzenlemek için ayrı bir komisyon kuracaklar, Türk hükûmetleri bu komisyonun kararlarına göre hareket edeceklerdi. Osmanlı devleti, bu komisyonun uygun görmediği tedbirleri alamayacaktı.

VII. Gümrükler. Müttefiklerin kontrolünde bulunacak, genel müdür komisyon tarafından tâyin edilip azl olunabilecekti.

VIII. İktisadî hükümler. Osmanlı hükûmetince Birinci Dünya Harbi'nde kaldırılan kapitülasyonlar, olduğu gibi ihyâ edilecek ve bütün İtilâf devletleri tab'aları için geçerli olacaktı.

IX. Nüfûz bölgeleri. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a ayrılan nüfûz bölgelerinde her türlü menfaatler bu devletlere ait bulunacaktı. (İ. P.)

SEVRES, (Deux), Fransa'nın batısında idare bölgesi. Yüzölçümü 6 004 km², nüfusu 336 000 (1975). İdâre merkezi Niort'dur.

S. idare bölgesinin kuzey-batı kısmı güneyde Thouet nehrine kadar Massif Armoricain'in güney-batı kısmıyla kaplıdır. Bu bölgede koruluklarla kaplı alçak platolar ve tepeler bulunur. Hayvancılık gelişmiştir, süt ve mamulleri elde edilir. S.'in kuzey-doğu kısmı (Thouars çevresi) kalkerli topraklarla kaplıdır. Bağcılık ve buğday ziraati yapılır. Thouet nehrinin güneyinde ovalar yer alır. Toprak altı kalkerlidir. İdare bölgesinin güney-batı kısmı bataklıklarla kaplıdır. S.'de endüstri ikinci planda kalmıştır. Niort'da mekanik eşyâ yapımı, ayakkabıcılık, eldivencilik, tekstil sanayii ve keresteцilik gelişmiştir. Bressuire ve Parthenay şehirleri tarım ürünlerinin yer aldığı büyük pazarlardır.

SEVRES, Fransa'da, Versailles idare bölgesinde Seine-et-Oise kantonunun idare merkezi. Seine nehrinin sol kıyısındadır. S.'de devlet seramik yüksek okulu, millî seramik müzesi bulunur. Vincennes krallık porselen fabrikası 1756 yılında S.'e taşındı ve Madame Pompadour tarafından himâye edildi. Bu fabrikada porselen yapımında yumuşak hamur kullanıldı. XIX. yüzyılın başında porselenler saf kilden (kaolin) yapılmaya başlandı. 1793 yılında bu fabrika millîleştirildi; 1824'te de Brongniart tarafından millî seramik müzesi hâline getirildi.

Milletlerarası pedagoji incelemeleri merkezi olan şehirde patlayıcı maddeler fabrikası vardır. Biracılık ve cerrahî malzeme imalâtı gelişmiştir. S.'de 10 ağustos 1920 tarihinde Osmanlı devleti ile itilâf devletleri arasında şehrin adını taşıyan ünlü Sevr Andlaşması (b. bk.) yapılmıştır. Bugün tamamiyle Paris'in bir dış mahallesi hâlinde şehre bitişmiştir.

SEVRES : Ünlü porselenlerden bir takım

SEVÜK, İsmail Habib (Edremit 1892 - İstanbul 1954), Türk edebiyatı tarihçisi. Ortaokulu Edremit'te, liseyi Bursa'da bitirdi. İstanbul hukuk fakültesinden 1914 yılında mezun oldu. Servetifünun edebiyatının tanınmış şâirlerinden Hüseyin Siret Özsever, Bursa lisesindeyken, onun edebiyat öğretmeniydi. İsmail Habib, ondan derin bir edebiyat sevgisi aldı. Bu sebeple, hukuk mesleğine girmeyerek öğretmenliği tercih etti. Kastamonu lisesine edebiyat öğretmeni olarak tayin edildi.

SEVÜK, İsmail Habib

Daha sonra Balıkesir'de eski maarif vekillerinden Mustafa Necati Bey'in (1894-1929) çıkardığı *İzmir'e Doğru* gazetesinde, yurt ve millet sevgisiyle dolu, imanlı yazılar yazdı. Balıkesir de işgale uğrayınca birkaç arkadaşıyla birlikte, Kastamonu'da *Açık Söz* gazetesini kurdu. Bu gazetenin başyazarlığını yaparak İstiklâl Harbi'ni bütün gücüyle destekledi. 1921'de Ankara erkek lisesine nakledildi. Yunus Nadi'nin çıkarmakta olduğu *Yenigün*'de aynı imanlı ruhla makaleler, sohbetler kaleme aldı.

1924'te Edirne maarif müdürlüğüne tayin edilen İ. H. S. daha sonra Adana ve Antalya'da maarif eminliği yaptı. Maarif eminlikleri kaldırıldıktan sonra, kendi isteğiyle, İstanbul Galatasaray lisesine edebiyat öğretmeni oldu. Yedinci dönemde dört yıl yaptığı milletvekilliğinden sonra tekrar Galatasaray'daki görevine döndü. Bu görevdeyken öldü.

Memleket manzaraları ve millî konularla yazı hayatına giren İsmail Habib, Cumhuriyet'ten sonra Türk edebiyatı tarihi üzerinde çalıştı ve Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının ilk önemli ve ilmî mahsûlü olan *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*'ni neşretti. Bu eserini yine aynı sahadaki diğer kitapları takip etti. Diğer taraftan gerek Anadolu'da, gerek Avrupa'da yaptığı seyahatler üzerine, seyahat edebiyatımızın güzel örneklerini veren eserler meydana getirdi. Türk tarihi, Türk güreşi, Türk gelenek ve görenekleri ve benzeri millî konulardaki sohbet, makale ve denemelerinin büyük bir kısmı kitap hâlinde yayınlanmamış, gazete ve dergi sahifelerinde kalmıştır.

Üslûbunun çizgileri çok keskin olan yazarın başlıca eserleri şunlardır: *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi, Tanzimattan Beri, Avrupa Edebiyatı ve Biz, Edebî Yeniliğimiz, Edebiyat Bilgileri, Tuna'dan Batı'ya, O Zamanlar, Atatürk İçin, Yurttan Yazılar, Dil Davâsı, Edebî Sohbetler* (bu sonuncusu dizilmiş yazarın ölümü üzerine, basılmadan kalmıştır).

SEVÜKTEKİN (Sevüg - Tigin/Sebük - Tigin), (ölm. 997), Gazneliler devletinin kurucusu. Kara Arslanoğlu Kara Beckem Cavakı'nın oğlu. Türgişlere bağlı Oğuz boylarından bir boya mensuptur. Klasik İran tarihçileri bütün ünlü Türk adları gibi onu da İran şahları sülâlesine bağlamışlardır. Nitekim Gaffarî, *Nigâristân*'da, onun,

Sâsânîler'in son hükümdârı Yezdicerd'in torunlarından olduğunu, Yezdicerd'in ölümünden sonra Türk illerine kaçıp orada Türk'leşen bir oğlunun torunu bulunduğunu söyler. Yine Sâmân oğulları devrinde Abdülmelik b. Nûh zamanında Nasr-ı Hâricî adlı bir tüccar tarafından satın alınarak Buhârâ'ya getirildiğini ve burada Alp - Tigin'in oğlu Ebu İshak'ın dikkatini celb etmekle, tüccardan alınıp dâiresine katıldığını ileri sürer.

Ancak S.'in adı üzerinde durulduğu takdirde, onun alelâde bir köle olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Aksine, Türk töresine göre onun Alp - Tigin'in obasına rehin bırakılan beyzâdelerden biri olması gerektiği, baba ve dedesinin taşıdığı adlardan da istihrâc olunabilir. Muslihüddin Lârî de, bu kanaati destekleyen açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre S., Samanoğulları'nın azadlısı olmayıp, belki akrabalarındandır. Ataları Sâmân Badgay'da birleşmektedir. Badgay, asil, soylu anlamındadır. Bunlar, Türk illerinin bir kesiminde bey idiler. S.'in babası Sarmak, tutsak düşmekle kardeşi Göge onu kurtarmıştı. İşte bu esâret, daha sonra S.'in, bir tutsağın oğlu olduğu yanlış kanaatinin yerleşmesine sebeb olmuştur.

Sarmak ölünce, S., babasından kalan küçük beyliğe tenezzül etmeyerek Alp - Tigin'in hizmetine girdi. Alp - Tigin ondaki olgunluğu değerlendirerek yetiştirdi ve kızıyla evlendirdi. Bu açıklamaya göre Sâmânoğulları âilesinin de, İran asıllı olmayıp, Türk köklü olduğu ortaya çıkmaktadır. S., Alp - Tigin'in dâiresinde yetişti ve Bilge - Tigin'le birlikte onun en değerli kumandanlarından oldu. Husûsiyle Alp - Tigin'in oğlu İshâk veya Ebû İshâk'ın en güvenilir adamı hâline geldi. Alp - Tigin'in Herât vâliliği sırasında Gazne'yi fethetmekle, bu toprakların hükümdârının taşıdığı pâdişâh ünvânını aldı ve bu ünvânı son Osmanlı padişahının ayrılışına kadar Türk hükümdarlarının ünvanları arasına katmış oldu. 963'te Alp - Tigin'in ölümünden sonra, Ebû İshâk'ın dâiresinde bütün salâhiyetleri üzerinde topladı. 965'te Ebû İshâk ölünce, ordudaki subaylar onu başa geçirmek istedilerse de, S., Bilge - Tigin'in kendisinden ileride bulunduğunu öne sürerek bu teklifi kabûl etmedi. Az sonra Hindûşâhî Caypal'in Gazne üzerine saldırıya geçmesi, Bilge - Tigin'in kendi arzûsu ile S.'i iş başına getirmesine yol açtı. 977'de iktidârı ele alan S., Caypal'ı sür'atle bozguna uğrattıktan sonra, Tohâristân, Zabûlistân, Zemindâver, Gur, hatta Belûcistân üzerinde hâkimiyetini tevsi etti. 979'da Caypal'ı bir kere daha yenilgiye uğratarak, Samgan'ı yağmaladı. Bu savaşlarda oğlu ve geleceğin Hindistân fâtihi Mahmûd Gaznevî kendisini duyurmaya başladı. Ancak S., emirlerine itaat etmemesi üzerine Mahmûd'u bir süre Gazne'de hapsetmek zorunda kaldı. S., bu başarılarına rağmen, Sâmânoğulları'nın metbûiyetinden ayrılmadı. Öyle ki, onların hesabına, 992 ve 995 yıllarında, Ebû Ali Simcûr'a karşı seferler açtı. Bunun üzerine de kendisine Nâsırüdin, oğlu Mahmûd'a ise Seyfüddin ünvânı tevcih edilerek, Horasan umûmî vâlisi oldu. S., fütûhâtı ve metin seciyesi ile, Gazneliler imparatorluğunun temellerini attıktan sonra öldü. Yiğitliği, asil davranışları, cömertliği ile Ortaçağ Asya tarihinde adı saygı ile anılan kahramanlardan birisi olarak tanınır. (İ. P.)

SEWARD, William Henry (New York 1802 - Auburn 1872), Amerikalı devlet adamı. Avukat olarak hayata atıldı. 1830'da senatör seçildi. 1834'te New York valiliğine adaylığını koydu ama kazanamadı; 1838'de kazandı, 1840'ta tekrar seçildi. 1843'e kadar bu görevde kaldı. Bu arada köle-lik aleyhdarı çalışmalara katıldı. Abraham Lincoln, 1860'da cumhurbaşkanı seçilince S.'ı dışişleri bakanlığına getirdi. Yeni başkan Illinois dışındaki yerlerde nisbeten az tanınıyordu; başkanın önemli meselelerin hallinde güçlüğe düşeceğini düşünen yakınları S.'ı idarenin en tecrübeli adamı olarak gördüler. S. gerçekten Lincoln üzerinde etkili oldu. Onu mutedil davranmaya sevketti. Başkanın önemli meselelerin hallinde güçlüğe düşeceğini düşünen yakınları S.'ı idarenin en tecrübeli adamı olarak gördüler. S. gerçekten Lincoln üzerinde etkili oldu. Onu mutedil davranmaya sevketti. S.'ın gördüğü en başarılı işlerden biri Alaska'yı Ruslar'dan satın almasıdır.

SEWARD, William Henry

SEYCHELLES, Hint Okyanusu'nda aynı adla anılan adalar grubunda kurulan devlet. S. adaları 86 adacıktan oluşmuştur. Hepsinin toplam yüzölçümü (tahmînî) 444 km², nüfusu 59 000 (1976), idare merkezi Mahé adasındaki Victoria'dır.

Adaların bir kısmı granit diğeri mercan adasıdır. Granit olanlar volkanik menşeli ve genellikle dağlıktır. Dağların en yüksek noktası (900 m), adaların en büyüğü olan Mahé'dedir (55 km²). Mercan adaları meskûn değildir. Genellikle denizden 1 - 2 metre yükseklikte, teşekkülün değişik safhalarında olan resiflerdir. Iklim, Ekvator'a yakın olmasına rağmen ılıktır. Sıcaklık 24° - 29°C arasında değişir.

S.'lilerin çoğunu ilk yerleşen Fransızlar'ın ve Afrikalı kölelerin torunları teşkil eder. Anadilleri Fransızca, resmî dilleri İngilizce'dir. Ekonomi tarıma dayanır. Kopra, vanilya, kurutulmuş balık, patçuli (sabun ve esans imâlâtında kullanılan bir çeşit yağ) ihrâc edilir.

Tarih: XVIII. yüzyılda Fransızlar tarafından keşfedilip iskân edilinceye kadar, adalar meskûn değildi. 1814'teki Paris andlaşmasıyla İngiltere'ye bırakıldı. 1903'e kadar İngiltere'nin Mauritius sömürgesine bağlı kalan S. adaları, o tarihte ayrı bir sömürge hâline getirildi. 1976'da İngiliz Milletler Topluluğu içinde bağımsız bir ülke oldu.

SEYDÎ ALİ REİS (Istanbul 1498 - Istanbul 1563), Türk denizcisi ve ilim adamı. Sinoplu denizci bir âilenin çocuğudur. Dedesi, Fâtih Sultan Mehmed zamanında Galata'da kurulmaya başlayan tersânenin kethüdalığında, babası Hüseyin Ağa da Darü's - Sına'a kethüdalığında bulunmuş kimselerdir. Bu ortam içinde yetişen S. de denizci olduğu kadar, müsbet ilimlere ilgi duydu ve kendisini yetiştirdi. Tersânede reis olarak 1522 Rodos fethinden itibaren Osmanlı donanmasının Akdeniz'deki bütün faaliyetlerine katıldı. 1538 Preveze savaşında Osmanlı donanmasının sol kanadına kumanda etti. Sinan Paşa ile birlikte Trablusgarb harekâtına katıldı. Azebler kâtibi, tersâne kethüdası ve hassa donanma reisi yâni, Osmanlı merkez filosu kumandanı oldu. Pirî Reis'in Umman seferinden başarısız dönüşü üzerine, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından, orduy-ı hümâyûn, Nahcuvân seferine girmek üzere Haleb'te kışlarken, Basra'da kalan donanmayı Süveyş üssüne getirmekle vazifelendirildi.

1553 başında yola çıkan S.'in böylece ünlü macerası da başlamış oldu. Basra'ya gelen S. donanmayı teslim aldı. Ancak Portakiz filosunun üslerine çekilmelerini beklemek zorunu bulunduğundan, 5 ay kadar hazırlıklarla günlerini geçirdi. Bu arada Basra beylerbeyi Mustafa Paşa'nın isteği üzerine Basra körfezindeki adaların muhafazası vazifesini alarak âsi İbnü Alyân üzerine me'mûr olmuştu. Mısır yeniçerilerinden bir kısmını da Huveyze kalesinin fethine göndermişti.

Umman denizine açılma imkânı hâsıl olunca, 1554 temmuzunda 15 kadırga ile Basra'dan hareket etti. Abâdân'dan sonra Katîf ve Bahreyn'e uğrayıp Hürmüz adasına geçti. Hurfakan önünde bir Portekiz filosu ile karşılaştı. Gece yatsıya kadar süren savaşta bir Portekiz kadırgası batırılmakla düşman filosu çekilmek zorunda kalınca, S. gemileriyle yoluna devam etti. Umman'ı geçerek Kalhat yakınlarına geldiğinde Maskat'tan kalkan ikinci bir Portekiz filosunun hücumuna uğradı. Vuku bulan savaşta, biri yanmak, ötekiler de batmakla 6 kadırga kaybedince ve şiddetli bir fırtına çıkınca, geriye kalan 9 kadırgayı kurtarmak için, o gece Umman denizine yelken açtırdı ve bundan sonra, 3 yıl 7 ay sürecek maceralı seyâhatine başlamış oldu. Önce Kirmân sahillerinde ilerleyerek Guvadar'a varmış ve oradan Yemen'e doğru yelken açmış iken, patlayan Fil kasırgası yüzünden yelken tutturulamadığından, gemileriyle birlikte Hindistan'a doğru sürüklenmeye başlamıştı. Böylece Diu önlerine gelinmiş, fakat bu kale Portekizliler'in elinde olduğundan, Daman kalesi önünde demir atılarak kalenin hâkimi Esed Han'dan ilticâ hakkı istenmişti. Esed Han tarafından müsâit karşılanan S., batan gemilerin toplarını ona emanet olarak bıraktıktan sonra, Surat'a hareket etmişti. Ancak gemicilerinin bir kısmı Esed Han'ın hizmetine girmekle, eldeki gemi sayısı 6'ya inmiş bulunuyordu. Surat hâkimi Hüdâvend Han ve Gücerât hâkimi Ahmed Han'la iyi münâsebet kuran S., onun Bruc üzerine yaptığı sefere de katılmıştı. Bütün bu olup bitenler karşısında, Portekizliler'den yol bulup Mısır'a ulaşmak ümidi kaybedilince, S.'in gemiciler üzerindeki otoritesi de sarsılmıştı. Gemicilerin bir kısmı Esed Han'ın, ekseriyeti de Hüdâvend Han'ın hizmetine geçince, S., memlekete kara yolundan dönmekten başka çare göremedi.

Gemileri, silâh ve teçhizâtı Hüdâvend Han'a satarak, bedellerinin İstanbul'a gönderilmesi şartıyla senet aldıktan sonra, kendisine bağlı kalan Mısır yeniçerileri kethüdâsı Mustafa ve tüfenkçiler serdârı Ali Ağalar ile Yetim Ali Çelebî ve 50 kadar levent ve yeniçeri ile, 1554 kasımında Ahmedâbâd'a doğru yola çıktı. Gücerât hâkimi Ahmed Han tarafından pek iyi bir şekilde karşılanan S., onun Gücerât'ta kalma ve vazife alma tekliflerini reddederek Radanpûr, Multân üzerinden Lahor'a vardı. Geçiş izni almak için Delhi'ye, Timurlu imparatoru Hümâyûn Şâh'ın katına gitti. Burada da iyi karşılanan S., Hümâyûn'un vazife teklifini de kabûl etmedi. Bu arada Hümâyûn'un ölümü üzerine Hind pâdişâhı olan Ekber ile de tanıştı. 1556 şubatında Kâbil'e doğru yola çıktı. Karadağ ve Keş üzerinden Semerkand'a vâsıl oldu. Buhârâ civarına geldiğinde, Özbekler'in hücûmuna uğradı. Kendisi yaralandığı gibi bir arkadaşı da öldürüldü. Bu yersiz hâdiseden özür dileyen Buhârâ Hanı Burhân Han yanında 15 gün misâfir kaldıktan sonra, Karadeniz kıyılarına inmek için Hîve üzerinden Deşt-i Kıpçak'a yöneldi ise de, Rusların Müslümanlar'a geçiş izni vermediklerini öğrenince geriye dönerek Horasan üzerinden Bâvend, Tûs yoluyla Meşhed'e vardı. Meşhed vâlisi bu silâhlı Osmanlı müfrezesinin Anadolu'dan Özbek sultânı Barak Han'a gönderilen uzman askerler olabileceği kanaatiyle S.'i ve yanındakileri tevkîf ederek Kazvîn'e gönderdi. Dâmgan, Nîşâbûr yoluyla Rey'e gelen S., burada veliahd Muhammed Hudâbende tarafından kabûl edildi ve göz altında Kazvîn'e yola devam etme iznini aldı. Kazvin'de şehre sokulmayan Osmanlı kafilesi, ancak S.'in Şâh'a takdîm ettiği bir manzûme (murabba) sâyesinde, yol izni alabildi.

Hil'atle de taltif edilen S., Şah I. Tahmasb'ın Kanunî Sultan Süleymân'a yazdığı bir nâmeyi de alarak 1557 şubatında Dergüzin, Hemedân, Kasrışîrîn ve Şehribân üzerinden Bağdad'a vardı. Bu sûretle, Surat'tan hareketinden 2 yıl 3 ay sonra, bu mâceralı geziyi tamamlamış oldu. Bundan sonra bir an önce Sultan Süleymân önüne çıkarak, Süveyş filosunun kaybından ötürü duyduğu suçluluğu affettirmek isteyen S., 1557 mayısında arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a geldi. Pâdişâh'ın Edirne'de olduğunu öğrenince oraya hareket etti ve huzûra kabûl edilerek görüştüğü 18 Müslüman hâkim veya hükümdârının Sultan Süleymân'a yazdıkları mektupları takdim etmekle pâdişâhın affına ve iltifatlarına mazhar oldu. Ancak, öldüğü söylentisi üzerine Süveyş donanması kumandanlığı Kurdoğlu Hızır Reis'e verilmiş olduğundan, 80 akça gündelikle dergâh-ı âli müteferrikalığına alındı ve birikmiş olan 4 yıllık ulûfesi de ödendi. 1563 ocak ayında öldü.

Kısaca açıklanan bu ünlü gezisiyle kendini tanıtan S., aynı zamanda edîp ve âlim bir kimse idi. Tophane'deki konağı şâirlerin, edîplerin ve âlimlerin toplandığı bir ilim yuvasını andırıyordu. Cömert tabiati ve derviş yaradılışı, bu konağa gezginci dervişlerin ziyâretlerini de arttırmakla S.'in konağı aydınların mahfili hâlini almıştı. Ayrıca zengin bir kütüphânesi de vardır. S., şiir de söylemiştir. Mürettep dîvânına rastlanmamakta ise de *Mir'âtü'l - memâlik*'teki şiirlerinden, onun şâirliğinin derecesi anlaşılabilir.

Ayrıca Çağatayca'yı da öğrenen S., Hümâyûn Şâh'a bu dilde yazdığı şiirlerini takdim etmiş ve bunlar pek beğenildiğinden, Hümâyûn Şâh ona Mîr Ali Şîr-i Sânî ünvânını vermişti. Şiir'de Kâtibî mahlasını kullanmış, tezkirelerde Kâtibî-i Rûmî adıyla tanıtılmıştır. Denizcilik ve astronomi konularında eserler veren S.'in, 120 babtan oluşan *Mir'ât-i Kâinât* adlı eseri denizciliğe ait ise de burada ilm-i nücûma da yer vermiştir. Basılmamıştır. Ali Kuşçu'nun *Fethiyye* adlı hey'etle ilgili risâlesini hocası Hamdullah Efendi'nin tavsiyesi üzerine *Hulâsatü'l - hey'e,* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Ancak S., Çağmînî ve Kadı-zâde-i Rûmî'den yararlanarak bu tercümeyi birçok ilâvelerle meydana getirmiştir. Bu da basılmamıştır. *el-Muhît fi ilmi'l - eflâk ve'l-buhûr* adlı eseri ise Türkiye'den çok dış dünyada tanınan en ünlü kitabıdır. Kısaca *el-Muhît* diye anılan bu eser, İngilizce, İtalyanca ve Almancaya çevrilmiştir. Bu eserden güzel bir şekilde yararlanan ilk Türk ise Kâtip Çelebî olmuştur. *Cihannümâ*'nın Hind Okyanusu ile ilgili bahisleri olduğu gibi *el-Muhît*'ten aktarılmıştır. Nihayet maceralı geziyi, gezi arkadaşlarının isteği üzerine yazan S., bu eserine *Mir'âtü'l - memâlik* adını vermiştir. Türkçe metni N. Âsım'ın ön sözüyle ikdam yayınları arasında, (İstanbul 1913) çıkmıştır. Ayrıca Almanca, İngilizce, Fransızca, Özbekçe ve Rusça'ya da çevrilmiştir. Türk klasik seyâhat edebiyâtının şâheserlerinden olan bu eser, aynı zamanda hâtırât mâhiyetindedir. (İ. P.)

SEYDÎ MAHMÛD HAYRÂN (? - Akşehir 1264 veya 1268?), XIII. asır Anadolu âlim ve mutasavvıflarından. Hayatının hikâyesi bilinememektedir. Buna karşılık menkabevî hayatı, Bektâşî menâkıb - nâmelerinde mevcuttur. Vakfiyelere göre, şöhreti bilinenler hilâfına "seyyid" değil "Seydî"dir. Nisbesi "Hayrânî" olmayıp "Hayrân"dır. Babasının adı ise, "Mes'ûd'dur. Mevlânâ'nın dostu olduğu ve Nasreddin Hoca'ya ders okuttuğu kanaatı yaygındır. S. M. H.'ın türbesi Akşehir'dedir. Bu türbeye bağlı, bugün mevcut olmayan bir de zaviyesi vardı. Her ikisi de şimdi yok olan Akşehir kalesi içinde bulunuyordu. Zâviyenin vakfiyesinde S. M. H., "kutbu'l - Büdelâ" vasfiyle kayıtlıdır. Türbesi, Selçuklular devrinin en kıymetli eserlerindendir. Yapıldığı zamandan, bugüne kadar aslî durumunu muhafaza eden bu şâheser, Mevlânâ türbesinden daha eski ve daha ehemmiyetlidir. Mahrûtî kubbesi, on sekiz mustatil dilimli tuğlalara istinâd eder, hepsi, dört köşe bir temel üzerine oluşturulmuştur. Çinileri dökülmüş türbenin kalan pencere kanadı ve Istanbul Türk - İslâm Eserleri Müzesi'ne götürülen S. M. H.'a ait sanduka, Türk tahta işleme san'atının incelik ve zarâfet nümûnelerindendir. S. M. H.'ın bugün Akşehir'de harap bir hâlde bulunan câmii de, türbesi kadar meşhur olan Anadolu Selçuklu eserlerinden sayılır. (H. A. Diriöz)

SEYDİŞEHİR, Konya iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 2 207 km², nüfusu 64 382 (1975), nüfus sıklığı 29, köy sayısı 26, belediyesi bulunan yerleşme yeri sayısı 5'tir. Bir bucağı (Çavuş) vardır. Nüfusu 1 500 - 2 000 olan 3 köy, nüfusu 2 000 - 4 000 olan 4 köy vardır. Öteki köylerin çoğu da 400 - 700 nüfusludur. Büyük köylerde PTT, bir kısmında da belediye vardır. İlçe merkezinin nüfusu 25 699'dur (1975).

İlçe arâzisi, ilin güney - batı bölümündedir. Kuzeyinde Beyşehir ilçesi ve gölü vardır. İlçenin güney - batısında Küpe dağı (2 000 m), doğusunda Eğriburun dağı (1 500 m) uzanır. Bunların arasında yüksekliği 1 100 - 1 200 m olan dalgalı düzlükler, tepelikler geniş yer tutar. İlçeden Karahisarözü çayı geçer. Bununla birleşen Beyşehir gölünün ayağı ve kanal Suğla gölüne dökülür.

Suğla gölü, ilçenin 10 km güneyindedir (râkımı 1 040 m, yüzölçümü 136 km²). Beyşehir gölü kabardığı zamanlarda, fazla suları 68 km'lik bir kanal ile Suğla gölüne boşalır. Çok yağışlı yıllarda Suğla'nın suları kabarır, çevresine yayılır, geniş bir arazi su altında kalır. Yaz gelince, bunlar küçük gölcükler hâlini alır. Bazı yıllar sular büsbütün çekilir, dipten çok verimli topraklar yüze çıkar. Buraları ekilir, çok verim alınır. En çok nohut ekilir. Çok iyi cins nohut elde edilir. Türkiye'de en iyi leblebi yapılan yerlerden biri de S.'dir. Suğla'da eti lezzetli sazan balığı avlanır.

Suğla gölünden Beyşehir gölü yanına kadar, kuzey - güney yönünde uzanan S. ovası, 35 km uzunluğunda, 10 km genişliğinde, alüvyonlarla örtülü, verimli bir düzlüktür. Bunun doğusunda volkanik arazi (çoğu andezit), batısında Devon arazisi ile Mezozoik - Tersiyer serinin kıvrımlı, kırıklı formasyonları uzanır. Kuzeyde, çoğunlukla, düz duruşlu Neojen tabakaları geniş yer kaplar.

İlçenin iklimi, İç Anadolu iklimi gibidir. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar soğuk geçer; kar yağar, don olur. Yıllık yağış tutarı 600 mm'dir. Yağışlar kışın ve en çok ilkbaharda olur. Küpe dağının eteklerinden çok sayıda pınarlar çıkar. Suları biraz kireçli ise de, içimi iyi ve soğuktur.

İlçede ayçiçeği, fiğ ekimleri, meyvecilik, sebzecilik oldukça yaygındır. 1972 - 1976 durumuna göre, ilçede 15 500 hektarlık araziye buğday (17 000 ton ürün) ve 3 000 hektarlık arazide nohut ekilip yılda 4 500 ton ürün alınırdı. Fasulye (200 ton), mercimek de (225 ton) mühim yer tutar. Bağlar (yılda 100 ton üzüm), sebzeler (domates 1 000 ton), patlıcan (100 ton), kabak (225 ton) başta gelir.

İlçede, hayvancılık da yapılır; 75 000 koyun (akkaraman), 17 000 sığır, 44 000 kılkeçisi, 5 000 tiftik keçisi, 800 manda ve yük hayvanı olarak faydalanılan 7 800 eşek, 3 500 at vardır.

İlçe üzerinde etkili bir ekonomik gelişme de, "S. alüminyum tesisleri"nin kurulmasıyla başlamıştır. Alüminyum endüstrisinin başlıca ham maddesi olan "boksit" bu bölgede, dağların yanında mercekler biçiminde görülmektedir. Alümina, alüminyum ihtivâ eden minerallerden türlü usullerle elde edilir. Boksit rezervleri Türkiye'nin türlü yerlerinde (güney - batıda, Milâs, Akseki, Orta Toroslar, Islâhiye, Zonguldak bölgesinde Kokarsu) var ise de, büyük bir zenginlik gösteren S. bölgesinde Mortaş ve Doğankuzu mevkilerindekiler ilk önce değerlendirilmiştir. Boksit rezervleri bakımından, dünyanın başlıca birkaç ülkesi arasında Türkiye de bulunmaktadır.

S. boksit yataklarının işletilmesi ve alüminyum tesislerinin kurulması için 1960'da ön çalışmalara başlanmış, Mortaş ve Doğankuzu mevkilerinde M. T. A. enstitüsünce çalışmalara 1962'de girişilmiştir. Daha sonra, S.'in 25 km güney - doğusunda boksit rezervleri tesbit olunmuş (görünür rezerv 25 milyon ton; Alt ve Üst Kretase kalkerleri arasında yer alan cevherin satıhtan derinliği 0 ile 50 m arasında), 1965'te Etibank'a devr edilmiş, 1968'de ön projeler tamamlanmış, 1969'da alüminyum tesislerinin temeli atılarak inşaata başlanmıştır. Tesisler, 1 200 dekarlık bir arazidedir. Bu tesislerde 4 000 kadar mühendis, teknisyen ve kalifiye işçi görev almıştır. Alümina fabrikasında yılda 460 0000 ton boksit cevheri işlenerek 200 000 ton alümina üretilmesi, bunun 117 000 tonundan elektroliz - hânelerde 61 000 ton alüminyum elde edilmesi planlanmıştır. Kullanılan enerji (1 295 000 000 kwh) büyük termik ve hidroelektrik santrallerimizden sağlanmaktadır. 1971 de tesisin büyütülmesi işi de ele alınmıştır.

İlçenin Akçalar ve Gevrekli köyleri çevrelerinde linyit yatakları bulunmuş Kavak köyü arazisinde barit görülmüştür.

S., birkaç yıl öncesine kadar küçük bir kasaba olarak kalmış iken (1927 sayımında 3 779 nüfuslu, daha sonraki yıllarda nüfusu 4 - 10 bin kadar), 1970'den sonra büyümüş, 1975 sayımında nüfusunun 25 699'a yükseldiği görülmüştür. Bunda fabrika kuruluşlarının etkisi olmuş, eski kasaba şimdi küçük bir şehir görünüşü almıştır. Beyşehir üzerinden Isparta ve Konya'ya, Bozkır üzerinden Karaman ve ötelerine, Akseki üzerinden Manavgat'a ve sahil yoluna çok yeri asfalt ve stabilize yollarla bağlanmış bulunan S., işlek bir uğrak yeri olmutur. Şimdi ilçe merkezinde lise, iki meslek okulu, üç ortaokul, üç ilkokul (köylerinde 40 ilkokul) vardır. 39 000 m²'lik bir alan spor tesisi için ayrılmıştır. S. Gençler Birliği klübü vardır. Üç otobüsle şehir içi seferleri yapılmaktadır. Turistik yeri olarak Huğlu mesîre yeri bulunmaktadır. Elektrik enerjisi, yeter miktarda suyu, hastahanesi, işlek bir çarşısı, haftalık pazarı vardır (bk. KONYA, ALÜMİNYUM).

Eski çağlardan beri yerleşme yeri olduğu sanılan S.'in hemen kuzeyindeki Velverit (bazı kaynaklarda Venvelit) harâbeleri İlk Çağlar'ın şehir kalıntıları olarak görülmektedir.

Asartepe ve Yeniceköy çevreleri de eski yerleşme alanlarıdır. S., adını ve değerini Selçuklular devrinde kazandı. 1238 yılında Arablık câmii yaptırılmıştır. Konya Selçukluları'ndan sonra S., Eşrefoğulları (b. bk.) Beyliği'ne katılmıştır. 1301 yılında Horasan'dan Seyyid Hârun adlı bir bilgin buraya göç etmiş, burada cami, medrese, mescid ve türbe yaptırmıştır. Eşrefoğlu Mehmed Bey, şehrin adını değiştirerek, Seyyid Hârun'un adına "Seydişehir" şekline çevirmiştir. Bu şehir, zaman zaman, Osmanlıların (Murat I., 1381) ve sonra da Karaman Oğulları'nın eline geçmiş, 1469'da tamamıyla Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Konya vilâyetine bağlı olarak idare edilmiş bulunan S., 1915'te ilçe merkezi olmuştur. (R. İ.)

SEYFEDDİN EFENDİ (Şehzâde Mehmed) (22.IX.1874-19.X.1927), Osmanoğulları'ndan Türk imparatorluk prensi ve bestekârı. Sultân Abdülazîz'in (1861 - 1876) 5 oğlunun en küçüğüdür. Babasının ölümünde 2 yaşını doldurmamıştı. Annesi Gevherî IV. Kadın - Efendi'yi (1856 - 1884) de 10 yaşında kaybetti. Beşiktaş Saray-ı Hümâyûnu'nda doğdu ve Nice'te öldü. 1924 martında Türkiye'yi terk ettiği zaman, 3. velîahd idi. Bahriyye ferîkı (koramiral) rütbesini taşıyordu. 3,5 yıl Nice'te yaşayıp öldü. Nâşı Şam'a nakl edilip Sultan Selim Camii hazîresinde Sultan Vahîdeddîn'in yanına gömüldü. 2 defa evlendi: 4 aralık 1899'da Ortaköy Sarayı'nda Neş'erek Hanım - Efendi (5.I.1880 - Nice, 1930?) ile ve 23 şubat 1902'de aynı sarayda Nervâlter Hanım - Efendi (27. III. 1885 - Nice, 1935?) ile. Büyük oğlu ilk izdivaçtan, diğer 2 oğlu ile kızı da ikincisinden doğdular. Büyük oğlu Mehmed Abdülazîz Efendi (Ortaköy Sarayı, 26.IX.1901), 1977'de Osmanoğulları'nın en yaşlı şehzâdesi ve başı olarak ölmüştür. Mükemmel tanbûrîdir. 21 şubat 1929'da Kahire'de Berkemâl Yeğen Hanımefendi (Kahire, 16.III.1911) ile evlenmiş ve bu izdivaçtan 1939'larda Kahire'de Hurrem Sultan doğmuştur. S. E.'nin 2. oğlu Mahmud Şevket Efendi de müzisyendir. 30 temmuz 1903'te Ortaköy Sarayı'nda doğmuş, bahriyye yüzbaşısı iken 1924'te Türkiye'den çıkmış, son yıllarda Kahire'de ölmüştür. Gazi Osman Paşa'nın torunu ve Müşir Dâmâd Kemâleddîn Paşa ile II. Abdülhamîd'in kızı Naîme Sultân'ın kızı Âdile Hanım - Sultân (Ortaköy Sarayı, 12.XI.1900) ile 4 mayıs 1922'de Üsküdar Sarayı'nda evlenmiş, 28 mart 1928'de Kahire'de boşanmıştır. Hamîde Nermîn Nezâhat Sultan, bu izdivaçtan 27 ocak 1923'te Üsküdar Sarayı'nda doğmuştur. S. E.'nin 3. oğlu Şehzâde Ahmed Tevhîd Efendi (Çamlıca Sarayı, 2.XII.1904 - Kahire, 1966), kezâ mükemmel tanbûrî idi. Fatma Gevherî Sultan (b. bk.) bunun ikiz kardeşi, tanbur ve kemençe virtüozu ve bestekârdır. Bu suretle bu dal da, bütün Sultân Azîz nesli gibi, Türk Musikisi ile uğraşmışlar ve ileri gitmişlerdir. Filhakika S. E., III. Selim hâriç, Osmanoğullar'ndan yetişen bestekârların en büyüğüdür ve çocuklarını da Türk Musikisi müntesibi olarak yetiştirmiştir. S. E., 1924'e kadar Istanbul'da Türk Musikisi'nin büyük hâmîlerinden biri olmuştur. Her çeşitte eser verebilen kudretli bir bestekârdır. Türk Musikisi'nde bestelenen bütün Bayatî peşrevlerinin en güzelini ve meşhurunu o bestelemiştir. Diğer eserleri de yüksek değerde ve klasik üslûbdadır. Notaları kızında ve diğer çocuklarındadır. Denizcilik aşkı, kapdanlığı, ressamlığı da babasından intikal etmiş vasıflardır. Bayatî Peşrevi hâriç, diğer eserleri pek az tanınmakta ve çalınmaktadır. S. E., mükemmel tanbûrî ve hânende idi, başka sazları da çalardı. Geç kalmış bir klasik olarak tavsif ve târif edilebilir. (Y. Ö.)

SEYFÎ, fütüvvetten bir kolun adı. Arap lûgatinde kılıca mensup, kılıç sâhibi asker mânâsındadır. VIII. yüzyıl sonlarında Bağdad'da kuvvetlenen, IX. yüzyılda Tâhirîler ve Saffârîler zamanında İran'da, X. yüzyılda Mâverâünnehir'de XII. yüzyıldan itibâren de Anadolu'da bir meslek ve hirfet dayanışma teşkilâtı hâline gelmiş olan fütüvvete (bizdeki adı ahîlik) mensup olanlar, bazılarına göre "kavlî" ve "S." olmak üzere ikiye, bazılarına nazaran da "kavlî", "S." ve "şürbî" adlarıyle üç kola ayrılır.

Herkese fütüvvet verilmezdi. Bu yolda yürüyenlerin güzel sıfatlarla bezenmeleri şarttı. Fütüvvet yoluna giren mübtediye "terbiye" denir. Her terbiyenin, kendisini kötülükten koruyan, yetiştiren ve "ahî"ye götüren bir "yiğid"i vardır. Ahî, ona hizmet, edeb, erkân öğretir. Şeyh ise onu "Hakk"a ulaştırır. Terbiye, yiğidinden, ahîsinden ve şeyhinden dönemez; sözlerinden dışarı çıkamaz, onlara kul olur. Bunlardan "kavlî" olanlar, henüz ahî ve şeyh göremeyen ve fakat onlara bağlı kimselerdir. Bu kol Ebû Bekr'den gelir. S. kolunda olanlar ise, kavlî iken, ahîye intisab etmiş, "şed" (kuşak) bağlanmış ve ahîsinden çerağ almış olanlardır.

İlk S.'ler, kılıçla İslâm olan ve sonunda İslâm'da lezzet bulan, Hazret-i Alî'ye hizmet eden ve onun refâkatinde, zâhirde kâfirlerle, bâtında ise, kendi nefisleriyle gazâ eden kimselerdir.

Bir "terbiye"nin "fetâ" (yiğit) olabilmesi için muayyen imtihân ve merâsimden geçmesi lâzımdır. Terbiye, "Fetyân"ın (fetâların, yiğitlerin) teşkil ettiği bir halkanın ortasında bulunur. Kendisine söylenen bütün telkîn ve duaları tekrarlar. "Sâhib"inin adını andıktan sonra, "şerbet" (tuzlu su) içer, sâhibinin elini öper. Sâhibi ayağından çıkardığı şalvarı, merâsimle ona giydirir ve beline, yumuşak ve aynı zamanda kuvvetli olsun diye meşinden bir kemer kuşatır. Sonra, Hazret-i Peygamber'in, Hazret-i Ali'nin eline Zülfikar'ı vermesi gibi ona, kılıç verilir. Böylece bir terbiye, S. zümresine kabûl edilmiş olur. (H. A. Diriöz)

SEYF-İ SERÂYÎ (ölm. 1393'ten sonra), XIV. yüzyılda yetişmiş Kıpçak Türkçesiyle yazan şâir ve ediplerin büyüklerinden. Serâyî nisbesiyle anıldığına göre, İdil (Volga) munsabına yakın, bugün ancak harabeleri bulunan Saray Batu veya Saray Berke şehirlerinden birisinde doğduğuna veya büyüdüğüne hükmedilebilir. Eserlerinden anlaşıldığı üzere, S. S., iyi bir tahsil görmüş, edebî bilgileri ve Fars dilini çok iyi öğrenmiştir. Büyük bir ihtimâlle, Türkistan, İran ve Anadolu sahalarında bulunduktan sonra, XIV. yüzyıl sonlarına doğru Mısır'a gelmiştir. 1391'de bitirdiği *Gülistan tercümesi*'ni, "Hacibü'l hüccâb-ı sultân" dediği "Tabhas" veya "Tayhas" veya "Bathas" veya "Nabhas" Bey'e takdim etti. Bu sıralarda "İskenderiye Meliki" dediği bir kimseyi metheden bir kasidesi elimizdedir. Yine Sultan Ahmed-i Celâyirî'nin Mısır'a gelişi dolayısiyle söylediği bir rübâisi, onun 1393'te hayatta olduğunu gösterir. Onun, Toktamış ve Timur'un ülkesine yaptıkları hücumlar üzerine, o zamanlar için uzak ve emin bir memleket durumunda bulunan Mısır'a gelenler arasında bulunduğu da düşünülebilir. Esâsen Türk Memlûkler vâsıtasiyle Kıpçak dil ve edebiyatı, Mısır ve Sûriye'de revaçta bulunduğundan, birçok şâir ve ilim adamının, şimalden, "Deşt-i Kıpçak'tan bu ülkeye akın ettikleri bir devirde, S. S.'nin Mısır'a gelmiş olması tabiî bir hâdisedir. Bu devirde Ebû Hayyân gibi Türk olmayanların bile Türk dili üzerine eser verdikleri bir gerçektir. Kıpçakça'yı Mısır'da öğretmek için yazılan lûgat ve

gramer kitapların yanında, fikir, askerlik, atıcılık, okçuluk gibi mevzûlarda eserler kaleme alınmış, Arapça'dan çeşitli ilmî veya edebî eserler Kıpçakça'ya tercüme edilmiştir. Nitekim bu cümleden, S. S., Şeyh Sa'dî (1213-1292)'den *Gülistân'ı* ilk defa Türkçe'ye çevirmiştir. Yapılan bu tercüme, oldukça aslına uygun olarak vücuda getirilmiştir. Umûmiyetle mensur kısımlar, nesirle, manzumeler nazımla yazılmıştır. Zengin ve sağlam bir dile dayanan tercümedeki manzum kısımlar, bu alanda rastlanabilen nâdir başarılı örneklerdendir. Eser, XIV. yüzyılda *Kodeks Kumanikus'*tan sonra, Kıpçak Türkçesiyle yazılmış zengin bir dil yadigârıdır.

Bugün yegâne nüshası Leyden Üniversitesi kütüphanesinde bulunan *Gülistân Tercümesi,* S. S.'nin kendi el yazısiyledir. Eserin sonunda, "Mevlâ Kazî Muhsin", "İshak", "Mevlânâ İmâd-ı Mevlevî (Kul İmâdî)", "Ahmed Hâce es-Serâyî", "Aldülmecîd", "Tuğlu Hâce", "Hasanoğlu" gibi şâirlerin gazellerine yazdığı nazîreler, Hârezmî'nin bir gazeline nazire olarak yazdığı bir kasîdesi, dört gazeli, mesnevî şeklinde bir şiiri, kıt'a, rübâî gibi çeşitli şiirleri vardır. Bunlar S. S.'nin, kasîde, gazel, mesnevî, rübâî tarzlarında güzel şiirler yazmaya muktedir büyük bir şâir olduğunu gösteren delillerdir. (H. A. Diriöz)

SEYFÜDDEVLE, Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Hamdân (916-967), Hamdânîler'in Haleb kolunun kurucusu. Bizans'a karşı sürdürdüğü mücâdeleyle âlim ve şâirleri korumakla ün yapmış bir Müslüman emîridir. Doğum tarihi ihtilaflı olup, 52 yaşında öldüğü hesaplanırsa 916'da doğduğu kabûl edilir. Babasının 929'da Bağdad'ta çıkan bir kargaşalık sonunda öldürülmesi üzerine Hamdânîler'in başına geçen ağabeyi Nâsırü'd-devle Hasan tarafından yetiştirildi. Musul ve çevresinde Hamdânî hâkimiyetinin te'sîrinde Nâsirü'd-devle'ye yardımcı oldu. 935'te ağabeyine baş kaldıran Âmid emiri Aliyyü'd-Deylemî b. Cafer'i kapandığı Erzen kalesinde teslim olmaya mecbur etti; böylece adını çevreye duyurarak Âmid (Diyarbekir) bölgesinin idâresini üzerine aldı. 937'de Bizans imparatorluğunun Doğu orduları kumandanı Johanes Kurkuas'ı, Hısnıziyâd (Harput) kalesi civarında ağır bir bozguna uğrattıktan sonra Yeşilırmak vadisine kadar (Pontus Polemoniacus) bir akın yaptı ve Kolanea'yı (Şebinkarahisar) tahrib etti. Beridîlerin Bağdad üzerine yürümeleri karşısında zorda kalan Halife el-Muttaki Nâsirü'd-devle'den yardım talebinde bulununca, halifenin yanına gönderildi. Tigrit'te halifeyle buluştu. İbnü Râik'ın de katılmasıyla müttefikler Bağdad üzerine yürüdülerse de Beridîler'e karşı tutunamayarak, halifeyi de birlikte alıp Musul'a döndüler. İki kardeş burada İbnü Râik'i öldürdüler ve böylece halifeyi avuçlarına aldılar. el-Muttaki, ister istemez emîrü'l-ümerâlık makamına Nâsırü'd-devle ünvânıyla Hasan'ı getirdi. Ali'ye de Seyfü'd-devle ünvânını verdi. Emîr Tüzün'ün halife'ye iltihakı sonunda Beridîler Bağdad'tan çıkartıldılar. Türk askerlerinin baskısı karşısında da iki kardeş Bağdad'tan ayrılmak zorunda kaldılar.

Az sonra el-Muttaki de Tüzün'ün tahakkümünden kaçarak tekrar Hamdanîler'e sığındı. S., onu Tigrit'te karşıladı ve Rakka'ya götürdü. Emîr İhşid'le olan müzakerelere katıldı. 944'de halifeden ayrıldıktan sonra Halep kalesini İhşid'in vâlisi Osmanü'l-Kilâbî'nin elinden alarak oraya yerleşti. Böylece Hamdanîler'in Halep kolunu kurdu. Kuzey Suriye'de istikrarı sağlamaya çalışırken, bir taraftan da Mısır'dan gelecek saldırıya karşı tedbirlerini aldı. İhşid, Haleb'in elden çıkmasına göz yumamadığından S. üzerine Hadım Kâfûr'u sevk etti. Kâfûr, Hums civarında Restan'da S.'ye yenildi. Böylece S. Hums'a, oradan da Şam'a girdi. İhşid bu durumda bizzat harekete geçti. S.'ye Şam'ı terk etmek şartiyle barış teklifinde bulundu. Ama S. bunu kabûl etmeyince Şam halkını S. aleyhine kışkırttı. Şamlılar S.'nin yokluğunda kale ve burçları işgal ederek S.'yi şehre sokmadılar. Bunun üzerine Hums'a çekilmek zorunda kalan S., Kınnasrîn'de İhşid'e yenildi, elindeki bütün yerleri hatta Haleb'i dahi kaybettiyse de İhşid, onu kızı yahut kardeşinin kızı ile evlendirerek Haleb'i ona bırakıp Şam'a döndü. Halep, Hums ve Antakya'ya hakim olan S., İhşid'in 946'da ölümü üzerine Şam'ı işgal etti. Bu kolay başarı ona cesaret vererek Mısır üzerine yürüdü ise de Remle'de İhşidî kuvvetlerine yenildi. Mısır ile olan mücadelesi 947'de her iki tarafın anlaşması ile son buldu. Bundan sonra S., Bizans'a karşı amansız bir mücadele açtı. İhşidîlerin onu devamlı yenilgiye uğratmalarına rağmen Hums'tan yukarı Kuzey Suriye'yi ona bırakmaları, Bizans'la dost ve müttefik olan bu devletin o çağ İslâm dünyasında genel ilke olan cihâd görevini zımnen S.'ye yükletmeleri olarak açıklanabilir. Nitekim S., Mısır'dan bir tehlike gelme ihtimali kalmayınca, 948'den itibaren Bizans'la devamlı mücadeleye girişti. S. ile Bizans kumandanları, Leon Phokas, Kostantinos Phokas, Nicephoros Phokus ve İoannes Tsziniskos arasında cereyan eden ve S.'nin ölümüne kadar 20 yıl süren savaşlarda talih başlangıçta S.'ye gülmüşse de sonra tersine dönmüş ve S., 962 yılında payitahtı Haleb'in Bizans işgaline uğraması gibi büyük bir acı ile de karşılaşmıştır. Phokas ailesi ile S. arasındaki bu savaşlarda iki taraf da ancak akın, geçici işgal ve tahrip gibi taktiklerden öteye geçemediler. Ancak, bu uzun mücadelenin sonunda S.'nin iç isyanlarla uğraştığı sırada Tarsus ve Misis başta olmak üzere Çukurova kaleleri tamamen elden çıktı ve Bizanslılar'a Suriye kapıları açılmış oldu. Bu yorucu didişme yanında kendi kumandanlarının çıkardığı kargaşalıklar da bu büyük İslam mücahidini tüketip bitirmişti. 52 yaşını iki ay sekiz gün aldıktan sonra öldü. Cenazesi Meyyâfârıkîn'e götürülerek orada annesinin türbesinde toprağa verildi.

S., bir İslam mücâhidi olduğu kadar bir ilim hâmisiydi. Mütenebbî, Ebu Firâs, Fârâbî, Ebü'l-Ferec Isfahânî vb. şâir, edib ve ilim adamlarını çevresine toplamış, bu kanlı savaş bölgesinde bir ilim muhitinin oluşmasını sağlamıştı. Halep böylece bütün Orta Çağ boyunca bir ilim merkezi hüviyetine bürünmüş oldu. S.'nin adını târihte ölümsüzleştiren yanlarından biri de işte budur. (İ. P.)

SEYFÜ'L-MISRÎ (-1650?), Türk bestekârı. Evliyâ Çelebi'nin I. cildi sonunda şeştârîler arasında zikredilen Acem Seyfî Ağa olması ihtimali epey zayıftır. Zira unvânından "Mısırlı" olduğu anlaşılıyor. Ali Ufkî, Muhâlif-i Irak Düyek Peşrevi'nin 3 ve Kantemiroğlu ile Kevserî, 4 hânesini, Hamparsum-Mandoli ise (80, 82) hem bu peşrevi, hem de saz semâîsini notaya almışlardır. (Y. Ö.)

SEYHAN BARAJI, Seyhan nehrinin aşağı kesiminde büyük bir baraj. Bu baraj, Adana şehrinin 8 km kuzeyinde, Cephanelik denilen yerde kurulmuştur (1954). Toprak dolgu tipindeki barajın temelden yüksekliği 77 m, zeminden yüksekliği 57 m'dir. Tepe uzunluğu 1 955 m, tepe genişliği 9 m'dir. Barajın gerisinde büyük bir göl meydana gelmiştir (yüzölçümü 90 km²). Bu gölün hacmi 1,6 milyar m³'dür. S. B., elektrik enerjisi ürettiği gibi, Çukurova'da 85 000 hektarı bulan geniş bir arâziyi de nehrin taşkınlarından korumuş, 150 000 hektar toprağın sulanmasına imkân vermiştir.

Bölgenin enerji ihtiyacını karşılamış olan "Çukurova Elektrik A. Ş."nin üç büyük santralinden biri "Seyhan Hidroelektrik Santrali"dir (diğer ikisi Mersin termik santrali ve Kadıncık I ve II hidro-elektrik santralleri). Seyhan hidroelektrik santrali üç üniteden meydana gelmiş olup, toplam 60 000 kw gücündedir. Türkiye enterkonnekte şebekesine bağlanmıştır.

S. B., kuzeydeki Toros dağlarının (3 000 - 3 500 m) türlü yerlerinden kaynaklarını alan, gür akışlı akarsularla beslenir. Bunların başlıcaları Zamantı ve Göksu nehirlerinin birleşmesi ile meydana gelen asıl Seyhan nehri ile Çakıt suyu ve Görgün suyu'dur (bk. SEYHAN NEHRİ).

S. B. gölü (20 km'ye yakın uzunlukta, 4 - 8 km eninde), kuzeyden dökülen akarsuların ağızlarına (vâdi içerilerine) doğru kol kol uzanmış, güzel görünüşlü bir göldür. Güneyindeki Adana şehri, son 25 yıldan beri bu göle doğru büyümüş, bu çevrede yeni yeni yapılar çoğalmış, bu arada Çukurova Üniversitesi Kampüsü de burada kurulmuştur (bk. ADANA). (R. İ.)

SEYHAN NEHRİ, Türkiye'nin Akdeniz'e dökülen akarsularının en büyük ve en uzunu. Boyu 560 km'dir. Bu büyük nehir, hem Akdeniz bölgesi dağlarından beslenerek büyümüş, hem de İç Anadolu ve Uzun Yayla'ya kadar beslenme alanını genişletmiştir. S. N.'ni besleyen başlıca büyük kollar, birer nehir ve çay görünüşündedir : Zamantı nehri (308 km), Göksu nehri (200 km), Çakıt suyu (125 km), Görgün suyu (120 km).

Bu büyük kollardan Zamantı nehri (Zamantı suyu da denir), Uzun Yayla ve çevresinin birçok yerlerinin sularını toplayarak Zamantı teknesi adı verilen çukur arâziden geçer. Burada nehir oldukça derine gömülmüştür. Yukarı kesiminde derin sayılabilecek vâdilerden geçmekle beraber, daha çok, bir yayla nehri durumunda olan Zamantı, Develi'nin güneyindeki Gümüşören'den sonra dar ve derin boğazlara girer, çağlayanlar yapar. Çamlıca bucağı yöresinde toprağın altına girer ve 200 m ileride yine yüze çıkar. Bu çevrede nehir, ancak birkaç metre genişliğindeki kayalar arasından akar, yine batar, yer yer büyük kaynakları ve gür akışlı dereleri alarak Güllüdağı'nın altına girer, birkaç yüz metre ileride yine açığa çıkar ve daha ileride Göksu nehri ile birleşir.

Zamantı nehrinin sonbahar ve kış aylarındaki akımı saniyede 40 - 70 m^3, ilkbahar ve yaz başlarında 120 - 180 m^3'-dür. Nehrin sularını topladığı yağış alanı 8 700 km^2'dir. Her yıl olmamakla beraber, bazı yıllarda, nehrin çok kabardığı görülür. Meselâ, 19.12.1962 de, Kozan'ın 52 km kuzey - batısındaki Ergenuşağı köyü (347 m) su seviyesi ölçme yerinde âzami akımın saniyede 970 m^3'ü bulduğu görülmüştür. Nehrin çok çekildiği yıllar da olmuştur : 29.12.1948 de akımı saniyede 29 m^3'e inmiştir.

Göksu nehri S. N.'nin büyük ve gür akışlı kollarından biridir. Göksu, Toroslar'ın Tahtalı dağlarının güney - batı yamaçlarından çıkar, yukarı kesiminde Sarız çayını da alarak, yayvan vâdisi içinde akar. Daha aşağılarda dar ve derin vâdisine girerek, çağlayanlı ve hızlı akışlı bir uzanış gösterir, yer yer dibe dalar, büyük karstik kaynaklarla beslenir. Burada ve daha aşağılarda Göksu, "kısık" denilen dar boğazlara girer, "su - battığı" denilen yerlerde dibe dalar, yine yüze çıkar; güçlü Yağnık çayını ve başka kolları da alarak bir nehir görünüşü kazanır ve Zamantı nehri ile birleşir. Yağış alanı 4 300 km^2 olan Göksu'nun ortalama akımı saniyede 60 m^3, en çok akımı 400 - 500 m^3, su seviyesi 3,5 m, en az akımı 40 m^3 olarak görülür. Bazı yıllarda çok kabaran Göksu nehrinin akımı çoğalır (19.12.1962'de, Zamantı ile birleştiği yerin yakınındaki Gökdere köprüsü yakınındaki ölçme istasyonunda saniyede geçirdiği su 1 440 m^3'ü bulmuştur). Bazı yıllarda ise, akımı azalır (27.8.1961'de, aynı istasyonda, saniyede 14 m^3). Yatağı çok yerde dik ve gür akışlı olan Göksu, mühim bir elektrik enerjisi kaynağıdır.

S. N.'nin şimdi Seyhan barajı (b. bk.) gölüne dökülen iki mühim kolu daha vardır ki, bunlar Çakıt suyu ile Görgün suyudur. Bunlardan her biri "nehir" diye anılır. Şimdi Seyhan barajı'nın büyük gölünün (90 km^2; uzunluğu 20 km'ye yakın) bu çevrede oluşmasından sonra, önceleri Çukurova'yı su baskınlarına uğratan Seyhan ile Çakıt ve Göngün suları, bu göle ayrı yerlerden dökülmektedirler. Böylece, çevrenin tabiî görünüşünde büyük değişiklik olmuştur.

Çakıt suyu, Niğde'nin güney - doğusundaki Pozantı dağı'ndan çıkar, birçok derelerle büyür, Kırkgeçit deresi adı ile akar, gür kaynaklarla beslenir. Buraya kadar pek dar ve derin olmayan vâdisinden geçer ve Pozantı'dan sonra Çakıt suyu adını alır. Bu çevreden sonra boğazlara girer. Çiftehan ve Hacıkırı istasyonları arasında ünlü Çakıt boğazı'ndan geçer. Hacıkırı yakınlarında su dibe dalar, biraz aşağıda yine yüze çıkar, yine boğaza girer. Daha aşağıda nehrin vâdisi yer yer genişler, yamaçları yatıklaşır, sularını topladığı yağış alanı 1 600 km^2'dir.

Görgün suyu, Çakıt suyu'nun doğusunda, ona paralel akan mühim bir akar sudur. İlk kaynaklarını Ala dağlar'ın batı yamaçlarından alır, gür kaynaklar ve derelerle beslenir. Yer yer genişçe vâdilerden ve boğazlardan geçer, Karanfil dağı'nı yandan kestiği yerde dibe dalar, birkaç kilometre ileride yine yüze çıkarak çok derin ve uzun bir boğaza girer.

Bu büyük kollarla büyüyen S. N., kendi oluşturduğu ovada (delta) büyük bir akar su olarak yayılır, yatağı genişler, menderesler yaparak akar. Bu arada, yolu Seyhan barajı ile kesilir. Sularını topladığı alan 20 000 km^2'yi bulur. S. N.'nin suları bol olup, ovada geçit vermez. Barajın hemen güneyinde, Adana - Ceyhan asfaltı üzerindeki Yeniköprü'deki (23 m) 1969 - 1971 arası rasatlarına göre, ortalama akım 119 201 m^3/sn, âzamî akım (18.4.1971'de) 1 062 m^3/sn'dir. Sularının en çekilmiş olduğu zamanda bile, nehir görünüşünü kaybetmez. Kışın ve ilkbaharda kabarır, bütün yatağını doldurur. Bol su taşıyan kolları, ilkbaharda karların erimesi, şiddetli yağmurlarla kabararak bol su getirirler.

Çukurova'daki Seyhan barajı'nın yapılmasıyla hem su taşkınları önlenmiş, hem sulama suyu daha elverişli şekilde sağlanmış, hem de enerji elde edilmiştir. S. N. yatağını geniş ölçüde doldurduğundan, su taşıtlarına elverişli olamamıştır. Bu nehir, yanındaki nehirlerle birlikte, deltasını kısa zamanda çok genişletmiştir. Çukurova (b. bk.) bu nehirlerin eseridir. (R. İ.)

SEYİR, Ar. "fâ'l" vezninden masdar, "yürümek". Türk Musikisi'nde, makamların karakteristik akışı : "Bu makamın seyri bozuk!" (Y. Ö.)

SEYİR (Fr., İng. navigation), gemilerin bir limandan, diğer bir limana emniyet ve selâmetle ulaşabilmesini ve seyahat esnasında istenildiği anda enlem ve boylam olarak geminin coğrafî mevkiinin bulunmasını sağlayan ilim.

İlk denizciler önceleri, gündüzleri karaları görerek seyir yapmaya başlamışlarsa da daha sonraları kıyılardan açılarak engin denizlerde seyahat etmeyi de göze almışlardır. Minoalılar'ın M. Ö. 3000 - 1100 yıllarında Girit adası ile Mısır arasında ticaret seferleri yaptıkları bilinmektedir. Fenikeliler'in de M. Ö. 600 yıllarından önce uzak denizlere seferler yaptığı, Vikingler'in Groenland ve hattâ Kuzey Amerika sularına kadar ulaştıkları bilinen gerçekler araşındadır. Herodotus, Fenikeliler'in seferleri esnasında Kutup Yıldızı'ndan faydalanarak yollarını tayin ettiklerini bildirir. Eski Yunanlılar Kutup Yıldızı'na Fenike Yıldızı ismini vermişlerdi. Pusulanın keşfinden ve kullanılmaya başlanmasından evvel, kıyılardan açıklarda yapılan seferlerde gemiciler sabit yıldızların cihetlerine nazaran gidecekleri istikametlerin tayinine çalışırdı. İlk gemicilerden bazılarının seyahatleri esnasında başlarından geçenleri, gördükleri yerler hakkındaki bilgileri yazarak başka gemicilerin de bunlardan faydalanmalarını sağladıkları da bilinmektedir. Milât'tan 350 yıl evvel hazırlanmış böyle bir kitaba rastlanmıştır. Arap denizcileri M. S. X. asırda bu alanda basit bir kılavuz kitabı hazırlamıştı. Bugünkü mânâda mükemmel bir kılavuz kitabı, Pirî Reis tarafından XVI. yüzyıl başlarında meydana getirilmiştir ki bu kitap bugün dahi kullanılabilecek mükemmeliyyettedir.

Gemilerin istedikleri bir limana gidebilmeleri için deniz haritalarına ihtiyaç vardır. İlk deniz haritaları XIV. yüzyılda dünya düz bir satıh farz edilerek meydana getirilmeye başlanmıştır. Uzun yıllar deniz haritacılığında bir ilerleme görülememiş ise de Avrupalı denizcilerin Hindistan yolunu bulmak üzere çıktıkları seferler haritacılığın inkişafına hizmet etmiştir. Büyük Türk denizcisi Pirî Reis'in meydana getirdiği dünya haritası, bugün dahi ilim adamlarınca hayret ve takdirle incelenmektedir. Yine XVI. yüzyılda Ali Macar Reis isimli bir Türk denizcisinin meydana getirdiği atlas zamanın en mükemmel haritalarını ihtiva ediyordu. Bu ilk haritalar, gemiciler için büyük faydalar sağlanmışsa da denizde emniyyetle S. için kâfi mükemmeliyyette olamamış, uzun mesafelere gitmek durumunda olan gemilerin ya istedikleri yerlere varamamalarına veya yolda kazaya uğramalarına sebep olmuştur.

Doğru deniz haritaları ancak Mercator'un fikir ve buluşlarından sonra 1569 yılından itibaren meydana getirilmeye başlanmıştır. Bugün denizcilerin kullandığı haritalar üç projeksiyon ile hazırlanır. Bunlar, Policonic, Gnomonic ve Mercator projeksiyonlarıdır. Policonic haritalarında enlem daireleri, daire kavisleri şeklinde, kerte hatları ise kavis şeklinde olduklarından bu haritalarda rota düz hat olarak çizilemez ve bu sebeple de gemiciler tarafından kolaylıkla kullanılamaz. Gnomonic haritaları, Mercator haritalarının kullanılamadığı yüksek enlem derecelerindeki seyirlerde kullanılır. Bu haritalara kutup haritası da denilir. Denizlerde S. ve sefer için en kullanışlı haritalar Mercator haritalarıdır. Deniz haritaları genel, parça ve liman haritaları olmak üzere üç şekilde meydana getirilir. Genel haritalar ya bir okyanusu veya okyanusun büyük bir kısmını veyahut Akdeniz, Karadeniz gibi büyük bir denizi ihtiva eder. Parça haritalar ise genel haritaların ihtiva ettiği denizin muayyen bir kısmını, daha büyük bir mikyasta ihtiva edecek şekilde hazırlanır ve bir limandan diğer bir limana S., bu haritalar üzerinde yapılır. Liman haritaları ise (ki bunlara plan veya portolan da denir), parça haritaların küçük bir kısmını veya yalnız bir limanı ihtiva eder, limanlara giriş ve çıkışta kullanılır. Denize çıkacak bir gemide dünya denizlerine ait harita katalogları ve çeşitli denizlere ait harita endeksleri ve bu endekslere göre S. olunacak denizlere ait tekmil haritalar, haritalardaki sembolleri gösterir levha veya kitaplar, S. edilecek denizlere ait esen rüzgâr cihet ve şiddeti ile akıntıların cihet ve şiddetlerini gösterir aylık haritalar bulundurulmalıdır.

Denizde emniyetli S. ve sefer için, haritalarla birlikte bir takım âlet ve cihazlara da lüzum vardır. Bu âletlerin en mühimmi pusuladır. Parakete cihazı ise geminin sür'atini ve hareketten itibaren katettiği mesafeyi gösteren çok önemli bir S. âletidir. Paraketeler esas itibariyle âdî parakete, uskurlu parakete ve tazyikli parakete olmak üzere üç şekilde olur. Yelkenli gemiler zamanında kullanılmaya başlayan ve geminin sür'atini ölçmeğe yarayan âdî paraketeler bugün artık kullanılmamaktadırlar. Uskurlu paraketeler ise çeşitli firmalar tarafından imal edilmiş ve firmaların veya icat edenlerin isimleri ile adlandırılmıştır. Bu cins paraketeler alınan mesafeyi gösterir. Gösterge, nâzım tekerlek, savlu ve pirinçten yapılmış uskurdan ibarettir. Bu paraketeler 18 mile kadar ve 18 milden yukarı sür'atler için olmak üzere ayrı ayrı yapılır. Paraketelerin doğru göstermesi, savlusunun uzunluğu ile alâkadardır. Parakete saatlerinin (göstergelerinin) su seviyesinden yükseklikleri de savlu uzunluğunun ayarlanmasında dikkate alınır. Paraketeler kullanılmadan evvel harita üzerinde açıklığı belli iki madde arasında yapılacak tecrübe S.'lerinde savlu boyları tesbit edilmeli ve daima aynı savlu kullanılmalıdır. Parakete savluları özel bir örgü ile hazırlandığından geminin yol alması esnasında parakete uskurunun devrini aynen saate intikal ettirir ve kendileri bükülmez. Denizli havalarda parakete saatinin gösterdiklerinin okumak güçlüğü dolayısıyle, bunların elektrikli bir tertibatla köprü üstüne intikal ettirilen cinsleri de vardır. Tazyikli paraketeler geminin üzerindeki statik ve dinamik tazyikten faydalanılarak çeşitli tiplerde meydana getirilir. Biri geminin baş tarafında bulunan bir delikten, diğeri bordada bulunan bir delikten gelen iki boru parakete cihazına bağlanır. Gemi dururken her iki borudan cihaza gelen su tazyikı aynıdır. Bu durumda parakete gösterge ibresi sıfır vaziyettedir. Gemi ilerlemeye başlayınca baş taraftaki borudan gelen tazyik yani dinamik tazyik fazlalaşır ve parakete çalışmaya başlar. Manyetik ve mekanik bir tertibat, su tazyikına mütenazır sür'ati gösterir.

Geminin S. emniyeti için lüzumlu cihazlardan biri iskandil, diğer lüzumlu ve önemli bir âlet de sekstandır. Sekstant kılavuz seyrinde karadaki iki madde arasındaki açıyı ölçmeye yarar ve birden fazla maddenin aralarında ölçülen açıların "station pointer" denilen bir âlet veya şeffaf bir minkale ile haritaya tatbikı ile geminin yeri tesbit olunur. Nautical astronomi seyrinde ise sekstan ile Güneş, Ay, Venüs, Mars, Jupiter, Satürn gezegenleri ile 57 sabit yıldızın ufuktan olan yükseklikleri açı olarak doğru bir şekilde ölçülür ve küre trigonometrisi hesaplarıyla gemilerin deniz üzerindeki yerleri bulunur.

Nautical astronomi seyri için en lüzumlu bir vasıta da kronometredir. Kronometreler mükemmel bir şekilde yapılmış günlük hataları sabit saatlerdir. Kronometrelerin makineleri gemi içindeki ısı değişikliklerinden müteessir olmaz.

Kronometreler her yarım saniyede bir vuruş yaparlar ve bu sayede dakika ve saniyelerin sayılması kolaylaşır. Kronometrelerin sabit hataları ya ileri veya geri olur. Gemilerde

üç kronometre bulunur. Bu kronometreler sarsıntısı az, makine dairelerinden uzak yerlerde çuha kaplı yastıklı yuvaları bulunan dolaplarda muhafaza edilir. Biribirleriyle her gün muayyen saatte yapılan mukayeseleri gemi jurnallerine yazılır. Bu suretle intizamsız çalışanlar olursa tesbit olunur. Kronometreler rasat zamanı köprü üzerine çıkarılmaz. Bu maksatla kronometre ile mukayesesi yapılmış rasat saatleri kullanılır.

Emniyetli bir S. için bu alandaki neşriyyat da önemli bir unsurdur. Her gemide behemehal S. edilecek sulara ait kılavuz kitapları, fener risaleleri, içinde bulunulan seneye ait nautical almanak, logaritma ve astronomi S.'leri için hazırlanmış hesap cetvelleri, içinde bulunulan seneye ait med ve cezir cetvelleri, semt diyagramı veya semt cetvelleri, çeşitli liman ve kanallara ve iç sulara ait S. tüzükleri, uluslararası işaret kitabı, denizde çatışmayı önleme tüzüğü, uluslararası kongrelerde alınmış deniz S. ve seferine dâir kararlara âit neşriyat, gerek millî ve gerekse diğer uluslara ait denizde S. ve emniyete ait kitaplar, risaleler S. kamaralarındaki kitaplıklarda el altında bulundurulmalıdır. Bu neşriyat denizcilere duyurulan ilânlara göre zamanında tashih olunmalıdır.

Gemi seyrinde, modern elektronik cihazlardan da faydalanılır. İkinci Dünya Savaşı'ndan evvel telsiz kerteriz cihazları tekâmül ettirilmiş ve kıyılarda tesis edilmiş istasyonlardan faydalanılarak gemi seyrinde emniyet arttırılmıştı. İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında meydana getirilen "loren, decca, consol" gibi cihazlarla kötü hava şartları altında dahi geminin coğrafî mevkiinin tayini mümkün olmaktadır. Denizde bulunan bir gemi enlem ve boylam olarak coğrafî yerini dört usul ile tayin ve tesbit eder. Birincisi, gemi kıyılara yakın S. ediyorsa harita üzerinde yeri mâlûm bir noktanın pusula vasıtasıyla alınacak kerterizi ve bu maddenin tesbit olunacak mesafesi ile, veyahut birkaç maddeden bir anda alınacak muhtelif kerteriz hatlarının birleştirilmesiyle mevki tayin olunur. Bu S.'e kılavuz seyri denilir.

Kılavuz seyrinde mevki tayini için daha birçok usuller vardır. İkinci bir usul, enlem ve boylamı bilinen bir mevkiden itibaren S. olunan cihet yani rota ve katolunan mesafe ile istenilen andaki mevki hesaplanabilir. Bu seyre parakete hesabı S. denilir. Parakete hesabı S.'de satıh trigonometrisi kaidelerinden faydalanılır. Üçüncü usul ise güneş, ay, ve yıldızların ufuktan yüksekliklerinin ölçülmesiyle mevki tayin edilir. Bu usulde de küre trigonometrisi kaidelerinden faydalanılır. Dördüncü usul ise, elektronik cihazlar vasıtasıyla kıyılarda tesis edilmiş istasyonlardan yapılan irsâlatın gemi cihazları ile kerterizleri veyahut gemi cihazları üzerinde bu irsâlatın biribirlerini kesişmeleri yolu ile mevki tayin olunur. Denizde bulunan bir gemi rüzgâr ve akıntı tesiri ile veya serdümen hatası yüzünden çizilen rota üzerinde S. edemeyerek rotanın dışına çıkabilir veya hesap edilen mevkiin ilerisinde veya gerisinde bulunabilir. Gidilecek limana zamanında varabilmesi ve fazla yakıt zayi etmemesi için sık sık mevkiini kontrol ederek, gerekiyorsa rotasını tashih etmelidir. Bu sebeple S. esnasında her fırsattan faydalanılarak geminin coğrafî mevkiini harita üzerine koyması denizde S. ve emniyetin en başta gelen bir kaidesidir. (V. Z. Dümer)

SEYİR, HİDROGRAFİ ve OŞİNOGRAFİ DÂİRESİ, gemilerin deniz, göl ve nehirlerde emniyet ve selâmetle S. ve sefer yapabilmeleri için lüzumlu haritaları, kitapları; hesap cetvel ve almanaklarını temin eden kuruluş.

Türkiye kıyılarına ait ilk deniz haritaları 1823 yılında hükûmetin müsaadesiyle Ruslar tarafından Karadeniz'de yapılmaya başlanmıştır. Karadeniz mesahalarına Osmanlı imparatorluk bahriyesinden Ahter, Neyyir-i Zafer, daha sonra da Gülsefîd adlı gemiler katılmıştı. Karadeniz'in mesahası 1848 yılında tamamlanmıştır. Türkçe olarak ilk deniz haritası 1840 yılında Bahriye mektebi matbaasında basılmıştır. Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarında mesaha yapmak ve bu kıyılara ait haritaları basmak hususunda İngiltere hükûmeti 1840 yılında müracaatta bulunmuş ve kendilerine bu müsaade verilmiştir. Daha sonra İngiltere hükûmeti Marmara ve Akdeniz kıyılarında mesaha yapmak müsaadesini de almıştır. 1879 yılında harita yapımını öğrenmek üzere İngiltere'ye bir deniz subayı gönderilmiş ve 1881 yılında deniz matbaasında bu zatın yetiştirdiği subaylar tarafından Türkçe deniz haritaları basılmaya başlanmıştır.

Meşrutiyet'ten evvel Bahriye Nezareti erkân-ı harbiyesine bağlı bir harita şubesi meydana getirilmiş, harita mesahalarına ve basım çalışmalarına devam olunmuştur. O tarihlerde okul gemisi olarak kullanılan Mehmed Selim, Feth-i Bülend ve Nüvîd-i Fütûh gemileri ile öğrenicilerden de faydalanılarak bir kısım sahil ve limanlara ait haritalar yapılmıştır. Meşrutiyet'ten sonra yeniden organize edilen bahriye nezareti kuruluşuna yeni bir şube konulmuş ve hidrografi görevleri bu şube tarafından yürütülmüştür. Mesaha gemisi Berut yatı ile Kızıldeniz'de, Galata yatı ile Marmara denizinde mesahalar yapılmıştır. 1925 yılında harita genel müdürlüğü teşkilâtı kurulmuş, hidrografi işleri bu genel müdürlüğün deniz şubesi tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Galata yatı, Aydın Reis ganbotu ve daha sonraları da Kemal Reis ve İsa Reis ganbotları mesaha gemisi olarak bu şube emrine verilmiş ve mesaha işlerinde kullanılmışlardır.

1950 yılına kadar bu şube tarafından 33 deniz haritası meydana getirilmiştir. 1950 yılında harita genel müdürlüğü deniz şubesi hidrografi dairesi adı ile deniz kuvvetleri komutanlığına bağlanarak İzmit'te çalışmalarına başlamış ve kısa bir süre sonra Istanbul'da Kasımpaşa'ya naklolunmuştur. Hidrografi dairesi yeni ve modern binasının inşaatının tamamlanmasından sonra 1956 yılında Çubuklu'daki bugünkü binasına geçmiş ve en son sistem cihaz ve makinelerle donatılarak çalışmalarına devam edegelmiştir. Hidrografi dairesi 1972 yılında üç fonksiyonu birleştirilerek S., Hidrografi ve Oşinografi (oceanography) dairesi adını almıştır. Daire 1950 yılında uluslararası hidrografi organizasyonuna üye olmuştur. Anlaşma gereğince diğer üye devletlerin yaptıkları haritaların teknik vasıfları, kullandıkları metodların seçimi, kartografi usullerinin standardizasyonu hususlarında bilgi mübadelesinde bulunulmaktadır. 1972 yılında yürürlüğe giren bir kanun gereğince Türkiye'deki deniz, göl ve tekmil akar sularda özel ve resmî kuruluşların yapacakları her türlü mesahalar, oşinografik, biyolojik, kimyevî, jeofizik vesair araştırmalar ile bu konulardaki uluslararası ilişkilerin koordinasyonu görevi S. H. O. dairesi başkanlığına verilmiştir.

Deniz kuvvetleri komutanlığına bağlı olan S., hidrografi ve oşinografi dairesi, görevlerini daire başkanlığına bağlı olan deniz emniyet, teknik, elektronik kısımlarından mürekkep S. şubesi; mesaha, kartografi kısımlarından müteşekkil hidrografi şubesi; jeofizik ve akustik kısımlarından müteşekkil oşinografi şubesi ile idarî şubesi vasıtası ile yürütür. S., hidrografi ve oşinografi dairesinin başlıca görevleri, donanmanın ihtiyacı

olan harita ve denizcilikle ilgili neşriyatı temin etmek ve dairede mevcut mîyar harita ve neşriyata göre bunları günü gününe tashih etmek, silâhlı kuvvetlerin ihtiyacı olan hidrografik ve oşinografik bilgileri toplamak ve haritalarını meydana getirmek; hidrografik, astronomik, jeodezik, manyetik, planmetrik, topografik ve oşinografik mesahaları yapmak; gemilerin emniyeti için lüzumlu kılavuz kitaplarında, fener risalelerinde, haritalarda vukua gelen değişiklileri denizcilere ilânlarla ve radyolarla duyurmak, gemilerin pusulalarını tashih etmek; askerî ve sivil makamların ihtiyaçları için lüzumlu haritaları yapmak; deniz haritaları için gerekli manyetik kıymetleri tayin etmek, hidrolojik, hidrofizik, hidroşimik araştırmalar yapmak, med ve cezir kitapları için lüzumlu kıymetleri hazırlamaktır. Bu görevleri yapabilmek üzere daire emrinde iyi yetişmiş personel, her türlü modern cihazlarla donatılmış, mükemmel laboratuvarlara sahip iki harita gemisi ve üç harita mesaha motoru mevcuttur. S., hidrografi ve oşinografi dairesi kartograf ve fotograf kısmı ile matbaası en yeni sistem usullerle çalışmakta, teknik bakımdan en ileri yabancı memleket hidrografi dairelerinin haritaları ile mukayese edilecek mükemmeliyette deniz haritaları basabilmektedir. S., hidrografi ve oşinografi dairesinin hazırladığı haritalar, kitaplar ve almanaklar, liman ve kanal tüzükleri ve diğer nautic neşriyat yerli ve yabancı ticaret bahriyesi mensuplarının da istifadeleri için satılmaktadır. (V. Z. Dümer)

SEYİT ÖMER TERMİK SANTRALİ : bk. TERMİK SANTRALLER.

SEYİTGAZİ, Eskişehir iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 502 km², nüfusu 25 699 (1975), nüfus sıklığı 17, köy sayısı 47'dir. Kırka adlı bir bucağı, 1 000'den çok nüfuslu 6 köyü vardır. Köylerinin çoğu 200 - 500 nüfuslu, ilçe merkezinin nüfusu 2 613'dür (1975). Denizden yüksekliği 1 130 m'dir. S. 1915'te ilçe olmuştur. İlçe, ilin güney - batı bölümündedir. Merkez ilçesi, Mahmudiye ve Çifteler ilçeleri ile çevrilidir. Batısında Kütahya, güneyinde Afyon illeri vardır.

İlçenin güney ve batı bölümü dağlık ve tepelik (1 250 - 1 500 m), kuzey bölümü ovalıktır (950 - 1 000 m). Burada Kırgız dağı (1 300 m) vardır. Bu araziden geçen Seyit Suyu (uzunluğu 120 km), kaynağını güneydeki dağlardan alır, Çifteler kuzeyinde güney - doğuya bükülerek Sakarya nehrine uzanır. Bu çayın yağış alanı 1 800 km², kabarık zamanında akımı 38 m³/sn'dir. Yazları çok çekilir. Kollarıyla beraber dağlık yerlerde derince vadiler açmıştır. Daha doğudaki Bardakçı suyu da (60 km uzunluğunda, Oluk dağından kaynağını alır, Ilıcabaşı suyu ile birleşir, aşağı kesiminde akıntısı kanallarla sağlanmıştır) derince vadiler açmıştır.

İlçenin dağlık, tepelik yerleri metamorfik taşlardan ve bu arada mermerlerden bir yapı, ofiolitli seriyi gösterir. Güneyde (Kırka bucağı güneyi) volkanik örtü uzanır, bunun kuzeyinde S. kasabası kuzeyine kadar, Neojen devri tabakaları geniş yer tutar. Ovalık yerlerde ise alüvyonlarla örtülü geniş düzlükler uzanır.

İlçede, Kırka yöresinde, bor tuzu yatakları vardır (bk. BOR). MTA Enstitüsünce bu çevre de incelenmiştir. Rezervinin iki milyon tondan çok olduğu tahmin olunmuştur. Türkiye bor cevheri üretimi en çok Eskişehir bölgesindedir (1972 yılında 9 000 ton bor tuzu üretimi).

İlçenin iklimi, İç Anadolu'nun batı bölümündeki özellikleri gösterir. Temmuz, ağustos, eylül kurak aylardır. Kış ve ilkbahar yağışlı geçer. Yıllık yağış 370 mm'dir. Dağlık yerler, yer yer ormanlık, fundalık ve çalılık, diğer yerler bozkırdır. Çam ve meşe başlıca ağaçlardır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynakları çiftçilik ve hayvancılıktır. Ekilen yerlerin % 80'inde tahıl üretilir (başta buğday olmak üzere arpa, çavdar, yulaf; ortalama bir değerle yılda 1 000 tondan çok). Tarlalar nadasa bırakılır. Bu sebeple ürün elde etmede yıldan yıla farklılıklar olur. Sulak yerlerde meyve ve sebze bahçeleri de vardır.

İlçede koyun, tiftik keçisi, sığır beslenir. Bunların çoğu süt hayvanı olarak değerlendirilir, küçük bir kısmı kasaplıktır. Kümes hayvanları arasında tavuk başta gelir. Yapağı elde edilen koyun cinsleri, dağlıç ve akkaraman soylarıdır.

S., Eskişehir - Ankara asfalt karayolunda Hamidiye'ye 25 km'lik düzgün bir yol ile bağlı olduğu gibi, Eskişehir'e de ayrıca 43 km'lik bir yol ile bağlıdır. İlçe merkezi ile Kırka arasında dar bir yol vardır. Köylere toprak yollar uzanır.

İlçe arazisi, eski çağlardan beri yerleşme yeri olmuştur. S.'nin bulunduğu yerlerdeki yerleşme yeri türlü kaynaklarda önceleri Nacolea, Nacoleia, Nakoleia şeklinde geçmiş, Selçuklular devrinden beri de Türk kahramanlarından Seyyid Battal Gazinin türbesinin bulunduğu yer S. adı ile anılır olmuştur. Daha önce Seydî Gazi, Seyyid Gazi şekillerinde geçmiş bulunan bu ad zamanla S. şeklini almıştır.

İlçede Bizanslılar zamanından kaldığı sanılan sur kalıntıları vardır. S. kalesi, turistik değer taşır. Kalede Battalgazi ve eşinin türbeleri bulunmaktadır ki, Selçuklu sultanı III. Alâeddin'in annesi tarafından yaptırılmıştır. Bu türbeler, çevre halkı tarafından cuma günleri ziyaret edilir, kale içindeki camide ibadet olunur. Bu türbenin yanında eski bir manastır vardır. İlçede Selçuklu hamamı (13. yüzyıl başlarında Alâeddin Keykubâd'ın annesi Ümmühan Hâtun tarafından yaptırılmış), Şücâeddin câmii ve menzilhânesi (konaklama yeri), Üryanbaba türbesi (1 517), Şücâeddin Velî, Başsaray camii ve türbeleri, künbetler vardır. Kırka çevresinde Frig devrinin kalıntıları olarak kabûl edilen Doğanlı, Direkli, Arslanlı yazılı kayaları eski eserlerdendir. 1966'da ilçede çok eski oldukları (M. Ö. 8. yüzyıl) sanılan eserler bulunmuş (heykel, cam kavanozlar...), S.'de bir müze kurulması işine girişilmiştir. S. müzesi, Üçler tepesindeki Seyid Battalgazi külliyesindedir. Tabiî güzellikleri bulunan yerler arasında Bahşiş Çeşmesi ve Büyükyayla vardır.

S., üç tarafı tepeler ve dağlarla çevrili, Seyit suyu vadisine doğru açık, ova ve çay kenarında bir kasabadır. 1927 sayımında 1 723 nüfuslu olduğu görülen kasabada, daha sonraki yıllarda değişme olmamış, nüfusu 1 800 - 2 500 arasında kalmış, 1975 sayımında da 2 613 nüfuslu, 4 mahalleli olduğu anlaşılmıştır.

Belediye 1917'de kurulmuştur. Uzun zaman lâmbalarla aydınlatılan kasaba, 1970 yılından beri TEK elektriğini almıştır (600 elektrik abonesi vardır). İçme suyu, kaynaklardan sağlanmış, borularla getirilmiştir (400 abonesi var). Ortaokul, ilkokul (köylerde 54 ilkokul) vardır. Kasabanın haftalık pazarı, çarşısı, otel, lokanta ve sineması vardır (bk ESKİŞEHİR). (R. İzbırak)

SEYİTLER BARAJI, Afyon ilinin kuzey-doğusunda, Gebeceler köyü yakınındaki Seyitler deresi üzerinde bir baraj. Baraj gölünün yüzölçümü 5,5 km²'dir. Afyona 28 km uzaklıktaki baraj, 1963 yılında bitirilmiş, toprak dolgulu

bir barajdır. Rezervuar hacmi 40 000 000 m³, faydalı su hacmi 32 000 000 m³'dür. Bu barajda regüle edilen sudan faydalanılarak Seyitler Ovası ve bunun devamı olarak Feleli sulama şebekesi yapılmış, 1965'de işletmeye açılmıştır. Bu şebekelerle 2 700 hektarı Seyitler Ovası'nda, 277 hektarı Feleli'de olmak üzere 2 977 hektarlık arâzi sulanabilmiştir (bk. AFYON). (R. İzbırak)

SEYLAN : bk. SRİ LANKA.

SEYRANÎ, halk şâiri (1807 - 1866). Kayseri'nin Everek (Develi) ilçesinde doğmuş, yine orada ölmüştür. Asıl adı Mehmed'dir. Medresede birkaç yıl okumuş, genç yaşında şiir söylemeye başlamıştır. Olgunluk çağında Istanbul'a gitmiş, bilgisini ilerletmiş, semaî kahvelerinde kendini tanıtmıştır. Söylediği hicviyeler yüzünden kovuşturmaya uğramış, memleketine dönmüş, yoksulluk içinde yaşamıştır. Zamanın siyasî ve toplum olaylarını hicvetmesi bakımından edebiyatımızda tektir. Kendine mahsus denilebilecek bir çığır açmıştır. Lirik şiirlerinde başarılıdır. Aruz vezniyle de şiirleri vardır. (C. Öztelli)

SEYREK ÂHENK, Armoni'de, uyguların sık sık değiştirilmeyip bir müddet devâm ettirilmesi hâli. Fr. harmonie large, İng. large harmony, Alm. breit Harmonie, İt. armonia largo, İsp. armonia largo. (Y. Ö.)

SEYREK DURUŞ, Armoni'de, bir uygunun notaları arasında, aynı uygunun seslerinden birer tanesinin daha sığabileceği yer varsa, bu uyguların duruş hâli. Fr. position large, İng. large position, Alm. breit Lage, İt. posizione largo, İsp. posicion largo. Örnekler : Uşşak : yegâh - dügâh - nevâ - gerdâniye uygusu; Kürdî : yegâh - kürdî - muhayyer uygusu; Nev - Eser : yegâh - rast - nîm hicâz - evc uygusu; Zengûle : kaba dügâh - nîm zengûle - nîm hicâz - sünbüle uygusu. (Y. Ö.)

SEYRELTİCİ, içinde herhangi bir katı maddenin erimiş olduğu bir suya yeniden sıvı katılarak daha seyreltik yapılabildiği kap. Seyreltik bir maddeyi daha seyreltik yapabilmek için ilâve edilen sıvı kısma da S. denir. Meselâ içinde belirli oranda şeker erimiş olan suya tekrar su ilâve edersek, bu su S.'dir.

SEYYALLİK [Al. *Beweglichkeit;* Fr. *Fluidité;* İng. *Fluidity*] seyyaliyet, akıcılık, akışkanlık. Sosyolojide : Büyük bir şehrin iş merkezlerinden içeriye ve dışarıya doğru nüfusun günlük iniş çıkışı gibi, ikamet yerini değiştirmeksizin, hareketi gösteren sosyal ekoloji terimi. Nüfusun S.'i, daha ziyade büyük şehirlerin ticaret merkezinden az veya çok uzak olan mahallelerinde görülmektedir. Bu uzaklık veya uzaklaşma, şehir nüfusundan büyük bir kısmının hergün yer değiştirmesine sebep olur. Bu da metropoliten havzalarda (büyük şehir, banliyöleri ve şehrin peyklerini içine alan bölge) son derece gelişmiş bir ulaştırma sistemine bağlıdır.

İktisatta : Devlet müdahelesi veya tekel tesiri bulunmayan serbest rekabetin hâkim olduğu şartlarda, piyasada arz ve talebin kolaylıkla birbirine intibak edebilmesine S. denir. Bu durumda üretim faktörleri ve malların, bir yerden diğerine hiçbir engele rastlamadan akabilmesi söz konusudur. Seyyal (akıcı) bir piyasanın teorik özellikleri şunlardır :

a) Satıcının fiyatları serbestçe arz ve talebe göre ayarlayabilmesi;

b) Alıcı ve satıcıların birbirleriyle doğrudan temas hâlinde olmaları ve aracıların mübadele şartlarına tesir etmemesi;

c) Alıcıların talep ve satıcıların arz miktarını belirlemede serbest olmaları, fiyatlara göre arz ve talep miktarlarını değiştirebilmeleri;

ç) Malın aynı cinsten olması, marka ve kalite ayrılıklarının talebe tesir etmemesi.

SEYYİD, Arabca'da "efendi" mânâsına bir kelime olup cem'i "seyyidûn", müennesi "seyyide" ve bunun cem'i "seyyidât" gelir. Terim olarak, Hazret-i Hüseyn yoluyle Hazret-i Peygamber'in torunlarına ve son asırlarda öyle olduklarına inanılanlara denir ki, Hazret-i Hasan yoluyle Peygamber'den inenlere buna karşılık "şerîf" tâbir edilir. (Y. Ö.)

SEYYİD AHMED : bk. AHMED BEDEVÎ.

SEYYİD BEY, Süleyman (Istanbul 1842 - Istanbul 10.9.1913), tanınmış Türk ressamı. Harbiye'den piyâde mülâzımı (teğmen) olarak çıktı (1862). Resim öğrenimi için Fransa'ya gönderildi. Paris'te Fransız ressamı Cabanel'den resim dersleri aldı. Arkadaşı Şeker Ahmed Paşa ile birlikte Istanbul'a döndü (1869). Harbiye'de ve askerî idâdîlerde resim öğretmenliği yaptı.

SEYYİD BURHANEDDİN : bk. TİRMİZÎ.

SEYYİD NÛH : bk. NÛH EFENDİ.

SEYYİD SEYFULLAH (? - Istanbul 1601/1602), XVI. asır Türk tekke edebiyatına mensup büyük şâirlerden. Asıl adı Kasım'dır. Babası, Şeyh Seyyid Nizâmüddîn, Yavuz Sultan Selim devrinde Bağdad'dan Istanbul'a gelmiştir. Devrinin ilimlerini, dînî ve tasavvufî bilgileri babasından öğrendi. Sonra, Halvetiyye tarîkati'nin Ahmediyye şûbesinin bir kolu olan Sinâniyye'nin kurucusu Şeyh İbrâhîm Sinân Ümmî'ye (ölm. 1568/1569) intisâb ederek, onun meşhûr ve çok yakın halîfeleri arasına girdi. "Kazâ-ı Hak" ve "yâ meftha-re'l evliyâ" terkiplerinin delâlet ettiği Hicrî 1010 (1601/1602) tarihinde öldü. Mezârı Silivrikapı civarındadır.

S. S.'ın bugün elimizde manzûm mensûr, 10'un üzerinde eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında en mühimmi arûz ve hece vezinlerinden mürekkep *Dîvân*'ıdır. Bu eser 1871'de Istanbul'da basılmıştır. Buradaki manzûmelerin bir kısmında "Seyfî", bir kısmında "Nizâm-oğlu" mahlasını kullanmıştır. *Mi'râcü'l - mü'minîn, Silsile-i tarîkat, Silsile-i nesebiyye, Seyrü's - sülûk, Câmi'ü'l - ma'ârif, Etvâr-ı seb'a, Şeref-i siyâdet, Ma'dinü'l - ma'ârif, Esrârü'l - ârifîn* adlı küçük manzûm eserleri de bu *Dîvân*'la birlikte basılmıştır. *Miftâh-i vahdet-i vücûd* ve *Tâc-nâme* adlı mensûr eserleri de tab'edilmiştir.

Ârif, âşık ve mutasavvıf bir insandı. İlâhîlerinin çoğu asırlarca Türk halkı tarafından zevkle okunmuştur. Dîvânında, üç yüzün üstünde münâcât, na't, ilâhî, kasîde, gazel, murabbâ, muhammes, terkîb-i bend, terci-i bend, mesnevî, rübâî, kıt'a, beyit ve müfred vardır. Aruzla ve klasik nazım şekilleriyle yazılan tekke şiirinin takâmül zincirinde de çok mühim bir halkadır. Onun en kıymetli şiirleri, hece vezniyle yazmış olduklarıdır. Dil ve muhtevâ bakımından tasavvufun bilinen esaslarını işliyen bu şiirlerle S. S., iyi bir Yunus Emre muâkıbi olduğunu ortaya koymuştur. Bununla beraber, nazım tekniği pek mükemmel olmasa da, çoğu rûhî bir heyecan mahsûlü olan şiirlerinde, Nesîmî'ninkine benzer bir lirizm göze çarpar. (H. A. D.)

SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Aliyyi'l - Hanefîyyi'ş - Şerîfi'l - Cürcânî Tacu, Cürcân 1340-Şîrâz 1413), Ulemâ-i müteahhirîn'in birincisi. 1365'de Herât'a giderek Kutbüddîn Râzî'nin yanında okumak istediyse de Râzî, yaşlılığını ileri sürerek ona öğrencisi Molla Mübârek-Şâh-ı Mantıkî'yi tavsiye etti. S., Herât'ta öğrenebileceklerini öğrendikten sonra Muhyiddîn Niksârî'nin derslerine devam etmek üzere Kirman'a gitti. Ama onun öldüğünü öğrendi. Bunun üzerine Cemâlüddîn Aksarâyî'den ders almak üzere Lârende'ye (Karaman), geldi. Fakat bu zat da ölmüş olduğundan Kahire'ye gitti ve orada Ekmelüddîn Bâbertî ve Nurü't-Tâvûsî'den okudu. Mübârek-Şâh-ı Mantıkî'nin meclisine devam etti. Tasavvuf zevk ve bilgisini ise Hâce Alâüddîn Attâr ve Hâce Nizâmüddîn Hâmûşî'den aldı. Kahire'de, ileride ün yapacak olan Türk öğrencilerden Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin, şâir Ahmedî ve Hacı Paşa ile arkadaşlık kurmuştu. Molla Fenârî ile de Karaman'da iken tanışmış ve birlikte Kahire'ye gitmişlerdi. Horasan'a dönüşünde 1374'de Istanbul'a uğradı. Şîrâz'a gelince Sâdüddîn-i Taftâzânî,onu Şah Şücâ ile tanıştırdı ve Şîrâz'da ona bir müderrislik sağladı.

Burada müderris iken Kadı-zâde-i Rûmî bir ara ona çömezlik etti. Bir süre sonra üstad ile öğrenci anlaşamadılar ve Kadı-zâde hocasını terk etti. 1387'de Timur, Şîrâz'a girince, bu ünlü âlimi Semerkand'a götürdü. Timur S.'e pek fazla itibar gösterdi. S., Timur'un ölümünden sonra 1405'de tekrar Şîrâz'a döndü. Derslerine ve ilmî çalışmalarına orada devam etti. 6 temmuz 1413'de öldü. Pek halûk yaradılışlı ve pek mütevazi olan S.'in tefsir, hadîs, kelâm ve fıkıhta ne derecede üstün bir âlim olduğu eserlerinden ve günümüze kadar devam eden tesirlerinden bellidir. Ayrıca mantık ve felsefede de parlak bir görüş sahibi olduğu eserleriyle sabittir. Tasavvuftan da pek çok zevk almıştı. Bu zevkın izlerini eserlerinde görmek mümkündür.

Sadeddîn-i Taftâzânî ile olan ilmî münakaşası ise yüz yıllar boyunca ulema arasında unutulmamış ve üzerinde münakaşalar devam edegelmiştir. S.'in, mütekaddimîn ulemânın sonuncusu olan Taftâzânî derecesinde bir âlim olduğu bir gerçektir.

SEYYİDLER (1413-1451), Tuğluklar'ın yerine geçen başka bir Türk hanedanı. Bunlar 1451'e kadar 38 yıl iktidarda kalmışlardır. Dehli Sultanları'nın IV. tabakasını teşkil ederler. Hanedanın kurucusu Hızır Şah, Melik Süleyman'ın oğludur. Fîrûz Şah Tuğluk'un emîri Merdân Devlet Han tarafından mânevî evlât edinilmişti. Multân yani Güney Pencâb umumî vâlisi iken tahta geçmiştir. Ölünce yerine geçen büyük oğlu II. Mubârek Şah, Timuroğlu Sultan Şahruh'la metbuluk-tâbilik alâkasını kesip müstakil olmuştur. Bâbur Şah, bu tarihten 105 yıl sonra, Dehli tahtını tekrar Timuroğulları'na kazandıracaktır. Mubârek Şah'tan sonra kardeşi Ferid Han'ın oğlu IV. Muhammed Şah, sonra bunun oğlu Âlem Şah hükümdar olmuşlardır. 1451'de iktidara Lûdîler gelmişlerdir.

SEYYİDLER (1413-1451 = 38)

1. *Hızır Şâh* (1413-20.V.1421)
2. *Muizzeddin Mubârek Şâh II.* (20.V.1421-19.II.1434)
3. *Muhammed Şâh IV.* (19.II.1434-1443)
4. *Alâeddin Âlem Şâh* (1443-17.VII.1451) (Y. Ö.)

SEZÂÎ, Hasan b. Ali Gülşenî (Gördes 1669 - Edirne 1738), XVIII. asır Türk tekke edebiyatının büyük şâirlerinden ve Gülşeniyye tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu. Mora yarımadasında bugün Korent denilen Gördes veya Gordos'ta dünyaya geldi. Babası, bu şehrin eşrâfından Kurtbey-zâde Ali'dir. Çocukluğundan itibâren iyi bir tahsil gördü. 1687'de Venedikliler'in bu kasabayı işgalleri üzerine Istanbul'a, oradan da Edirne'ye geldi ve Piyâde mukabele kalemi'ne girdi. Ancak yolda tanıştığı bir Halvetî şeyhinin te'siri ve gördüğü bir rü'yânın telkîni ile, Şeyh Âşık Mûsâ tekkesi şeyhi Mehmed Sırrî'ye intisâb etti. Bu şeyhe hizmet ederek ondan Gülşeniyye tarîkatının bütün âdâb ve erkânını öğrendi, çile çıkardı. Seyhi'nin ölümünden sonra, yerine Mehmed La'lî Fenâî (ölm. 1700/1701) geçince, S. ona biat etti ve bilâhara, bu çok sevdiği şeyhten icâzet-nâme alarak, Edirne'de Şeyh Veli Dede Efendi dergâhına post-nişîn oldu. Mehmed La'lî Fenâî'nin ölümünden kısa bir zaman sonra, yerine geçen Şeyh Mahmûd Hamdî de vefât edince, S., La'lî Fenâî tekkesine şeyh oldu ve kırk yıla yakın bu tekkede vazife ifâ etti. "Kuds'e pervâz eyledî rûh-î Sezâî Gülşenî", "Kutb iken göçdü Sezâî rahmetullâhî aleyh", "Dedî hâtif Sezâî rihlet etti", mısra'larının herbirinin ayrı ayrı delâlet ettiği, 1151 Hicrî tarihinde (1738) Edirne'de öldü.

S. tarîkat kuruculuğunun ve mutasavvıflığının yanında, şâirliğiyle de meşhurdur. Birçok tekke şâirlerimiz gibi, aruzla olduğu kadar, hece vezniyle de şiirler yazmıştır. Bunlarda kullandığı "Sezâî" mahlasını kendisine Niyâzî-i Mısrî (ölm. 1693) vermiştir. Klâsik şiirimizin bütün mazmun ve incelikleriyle birlikte tasavvufî halk edebiyatımızın da bütün husûsiyetlerini gayet iyi biliyordu. Bu sebepten, eski kaynakların, bazıları kendisi için, Osmanlı Türklerinin Hâfız-ı Şîrâzî'sidir (ölm. 1389), demişlerdir. Kasîde, tarih, gazel, tahmis, muhammes, müseddes, tesdis, kıt'a, rübâî ve müfredâttan ibâret olan *Dîvân'ı*, 1840'ta Mısır'da basılmıştır.

Onun muvaffakıyetli şâirliğinin yanında, nâsirliği de büyük ehemmiyet taşır. Mensûr eserlerinin ekseriyetini mektupları teşkil eder. Devlet ricâlinden, mevki sâhiplerine, şâir ve ediplerden, kadın ve erkek müridlerine, oğlundan halîfelerine kadar muhtelif kimselere hitâben yazılmış olan bu mektuplar, çeşitli dinî, tasavvufî ve terbiyevî mevzularda bilgileri, telkin ve nasihatları ihtivâ eder. Edebiyat ve fikir tarihimiz yönünden çok ehemmiyetlidir. Bunların bir kısmı, bazısı da kısaltılmış olarak 1872'de Istanbul'da *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî* adıyla tab'edilmiştir. Adına yazılmış bir menâkıb-nâme mevcuttur. (H. A. D.)

SEZÂÎ, Sâmi Paşa-zâde (1860 - 1936), Türk romancısı ve hikâyecisi. Tanzimat devrinin tanınmış devlet adamlarından, Abdülmecîd zamanında Maârif-i Umûmiyye nâzırlığı, Abdülaziz zamanında Meclis-i Vâlâ ve Mecâlis-i Âliye âzâlığı ve II. Abdülhamîd zamanında da Meclis-i Â'yân âzâlığı yapmış olan Abdurrahman Sâmi Paşa'nın

SEZÂÎ, Sâmi Paşa-zâde

(1792 - 1881) oğludur. Annesi, Sâmi Paşa'nın üçüncü eşi ve aslen Gürcü bir câriye olan Dilârâyiş Hanım'dır.

Çocukluk ve ilk gençlik çağları Istanbul'da, babasının Taşkasap'taki konağında ve Çamlıca'daki köşkünde geçti. Hiçbir okula gitmedi. Bütün öğrenimini hususî hocalarla yaptı. Bu arada Farsça'yı Muallim Feyzi Efendi ile babası Sâmi Paşa'dan, Arabça'yı Meclis-i Maârif eski âzâsından Mehmed Galib Efendi'den, Fransızca'yı da Fabert isimli bir Fransız'dan öğrendi. Tabiî, bu dillerle beraber, onların edebiyatlarını da öğreniyordu. Tarih, hukuk, felsefe gibi başka kültür derslerini ise Alman şarkiyatçısı Mortmann'dan alıyordu.

Edebiyat merâkı çok erken uyanan S.'nin ilk yazısı, Kamer isimli bir gazetede yayınlandı (1874). Bu, "Maârif" başlıklı bir makale idi. 1878'de, kendisinden 42 yaş büyük olan ağabeyi, Sâmi Paşa'nın en büyük oğlu Subhi Paşa'nın (1816 - 1886) evkaf nâzırlığı sırasında bu nezâretin tapu ve senedât kalemine memur olarak girdi. Fakat, edebiyat ve sanat sevgisi kendisini günden güne sarmakta olduğu için, bu görevde sıkılıyordu. Gözü Batı'da idi. Oraya gitmek, çağın medenî ülkelerini yakından görmek istiyordu. Yaşının küçüklüğünü ileriye sürerek bu arzusuna karşı çıkan babasına bu sıralarda yazdığı bir mektupta "sanat ve fikrin tercümanı olmak için halk olunan S.'nin kalemi evrakta tapu yazamaz" diyordu. Fakat bütün ısrarları boşa çıktı ve çılgıncasına hayran olduğu ve görmek istediği Avrupa'ya ancak babasının ölümünden sonra Londra büyükelçiliği'ne ikinci kâtib tâyin edilerek gidebildi (1881).

Londra'ya gitmeden bir yıl evvel, *Şir* isimli ilk eserini yayınladı. Bu, üç perdelik, basit bir trajedi idi.

Fransız edebiyatını Istanbul'da iken, daha küçük yaşta öğrenmeğe başlayan S., dört yıla yakın kaldığı Londra'da, İngiliz edebiyatı ile de ilgilenmek fırsatını buldu. Aynı zamanda batılı yaşayışı, Batı medeniyetinin tezâhürlerini ve ona hâkim fikir mekanizmasını görmek ve kavramak da bu medeniyete olan hayranlığını ve saygısını arttırdı. O zamanlar Londra'da büyükelçi olarak bu görevi 1871'den beri yürüten, Rum asıllı Musurus Paşa bulunuyordu. S., "ilim ve edebiyat âşıkı" olarak vasıflandırdığı bu büyükelçinin yanında politikadan çok, edebiyat ve sanat bahisleri ile bol bol meşgul olmak imkânını bulmuştu. Zaten, politikadan hoşlanmıyordu. Fakat, 1885 yılında, elçilik mensublarının şapka giymelerinin sarayca yasaklanması ve bu yasağa uyulmaması yüzünden, başta büyükelçi olmak üzere bütün elçilik kadrosu azledilince, S. de Istanbul'a dönmek zorunda kaldı. Dönüşünde, Viyana büyükelçiliği ikinci kâtipliğine tayin edildi ise de kabûl etmedi ve hariciye nezâreti istişâre odasında çalışmağa başladı. Bir yandan da, edebiyatla ilgisini sürdürüyordu.

Tek romanı olan *Sergüzeşt* (1888) ile küçük hikâye edebiyatımızın ilk örnekleri arasında bulunan *Küçük Şeyler* (1890) bu ilginin mahsülleridir. Fakat *Sergüzeşt*'in yayınlanması, yazarla sarayın arasının açılmasına yol açtı. İçinde hürriyet fikirlerinin yer alması yüzünden, zamanın sansür teşkilâtı olan Encümen-i Teftîş ve Muâyene'nin kontrolünden, ancak yazarın "bu encümende âzâ olan dostu Mahmud Celâleddîn Bey'in yardımı ile" kurtulabilen *Sergüzeşt* gibi bir eser, sarayca, pâdişâhın devamlı teveccüh ve iltifâtına nâil olmuş bir âilenin mensûbuna yakıştırılamadı ve bu konudaki sitemlerin ardı kesilmedi. Böylece yazar, Londra'daki görevinden azlinden sonra, bu sefer de, psikolojik bir baskı altına girdi.

SEZÂÎ, Sâmi Paşa - zâde : Çalışma odasında

"Hayatım hep hüzün içinde geçiyordu. *Küçük Şeyler*, işte o hüzünlü zamanlarımın yâdigârıdır" diyen S., imparatorluğun gidişini de iyi bulmuyor, "sefîne-i devleti pupa yelken akıntıya kendini kaptırmış" görüyordu. Bu şartlar altında gittikçe ağırlaşan bir bunalıma giren yazar, 1894'de Ahmed Cevdet'in çıkarmağa başladığı İkdâm gazetesine de makaleler ve hikâyeler yazıyordu. Bunlardan bir kısmını, sonraları bu gazetenin yayınları arasında basılan, *Rumûzü'l - Edeb* (1900) adlı eserine aldı.

Bu sırada, S.'nin içinde bulunduğu bunalım da son haddine gelmişti. Nihayet, bir fırsatını bulup Paris'e kaçtı (1901) ve orada II. Abdülhamîd idaresi aleyhine çalışan İttihâd ve Terakkî Cem'iyyeti'nin genç mensublarına katıldı. Bu derneğin yayın organları arasında bulunan, Şûrâ-yı Ümmet gazetesine yazmağa başladı. II. Meşrûtiyet'in ilânı üzerine Istanbul'a dönen S., aynı yıl, bu sefer Istanbul'da yayınlanmağa başlayan ve basıldığı matbaa 31 mart (13 nisan) 1909 Vak'ası'nda tahrib edilinceye kadar yayınını sürdüren Şûray-ı Ümmet'e yazmakta devam etti.

31 mart Vak'ası'ndan sonra Madrid orta elçiliğine tâyin edildi. I. Dünya Savaşı'nın patlamasına kadar orada kaldı. Savaş yıllarını İsviçre'de geçiren S., savaşın sona ermesi üzerine, Istanbul'a döndü ise de, 1921'de, Tevfik Paşa hükûmetince, yaş haddini doldurmadan, emekliye sevk edildi. Millî Mücâdele yıllarını, Kadıköy'ün Mühürdar semtindeki evinde, yarı münzevî olarak geçirdi. 1923'de, bâzı hikâye ve nesirlerini bir araya getirerek, *İclâl* adlı son eserini yayınladı. Maddî sıkıntıya düşmesi üzerine, hükûmetçe, "Hidemât-ı Vataniyye" faslından kendisine maaş bağlandı (1927). Son yıllarını ailesinin hayatta kalan ferdleri arasında geçiren S.,

bu sırada, Tanzimât devrinin konak hayatını konu alan ve adı da *Konak* olan bir roman yazmakla meşguldü. Kendisini ziyaret edenlere bu eserinden bahsediyor ve tamamlayamamaktan korktuğunu söylüyordu. Nitekim, bu eserini tamamlayamadan, 1936 yılı başlarında hastalandı. Soğuk algınlığı şeklinde başlayan hastalık nisanda zatürrieye çevirdi ve 26 nisan'da öldü. Vasiyeti üzerine, Göksu'daki aile mezarlığına, yeğeninin kızı İclâl'in yanına gömüldü.

S., ahlâkı, terbiyesi ve görgüsü ile, öldüğü tarihte artık örnekleri çok azalmış olan bir Tanzimât Efendisi'dir. Çok dürüst, nâmuslu, son derece de nâzik, terbiyeli, saygılı, gönül kırmaktan sakınan, kimsenin ricasını red etmek istemeyen, insanî duygularla dolu, merhametli, kendinden söz etmekten hoşlanmaz, alçak gönüllü bir karaktere sahibdi.

Önce *Sergüzeşt*'in, kısa bir süre sonra da *Küçük Şeyler*'in yayınlanması ile Tanzimât devri sonlarında birdenbire büyük bir şöhret sahibi olan S., edebiyata karşı heves ve kabiliyetini iyiden iyiye besleyebilen bir çevre içinde yetişti. Aslında Şeyhü'l - İslâm Sıdkı - zâde Ahmed Reşîd Efendi'ye âid olup, Mısır Vâlîsi Saîd Paşa'nın nakdî yardımı ile satın alınan altmış odalı ve içinde yüz kişi barınan Sâmi Paşa konağı, devrinin yalnız belli bir maddî seviyesini değil, aynı zamanda mânevî yaşayışını da aksettiren sayılı kültür merkezlerinden biri idi. Konak, yerli ve yabancı birçok ilim, fikir ve edebiyat adamlarının devam ettikleri bir yerdi. S., bu konağın mânevî seviyesini şöyle anlatır: "Bulunduğum muhît, edebî bir inkişâfa pek müsâid idi. Pederimin evinde idim. Burası âdetâ bir kervansaraydı. Dâvan yolundan misâfir gelir gibi, tâ Afganistan'dan, Şîraz'dan, Paris ve Berlin'den kalkıp konağın kapısını çalan olurdu. Ben, işte böyle bir evde doğdum ve büyüdüm. Evimizde, bilhassa pederimin bulunduğu meclislerde, ahlâkî ve edebî bahislerden başka hiçbir mübâhase olmazdı". Konağın devamlı ziyaretçileri arasında Nâmık Kemâl, Yenişehirli Avni, Osman Nevres, Üsküdarlı Hakkı Bey ve Kâzım Paşa gibi devrin tanınmış şâirleri de vardı. Sâmi Paşa'nın kendisi de edîb ve şâirdi. Doğu kültürüne vâkıf olduktan başka, üç yıl sürekli olarak kaldığı Paris ve Londra'da Batı medeniyeti ile de yakın temâsı olmuştu. Arabca, Farsça ve Fransızca'nın dışında, İlyada'yı aslından okuyacak kadar, eski yunancaya da vâkıfdı. Bu konak gibi, Çamlıca'daki köşk de zamanın kültür merkezlerindendi. Her ikisi de bir yangında ortadan kalktı.

Böyle bir çevrede yetişen S.'nin edebî gelişmesini sağlayan kaynaklar, Batı'da bâzı Fransız romantik ve realistleri ile, batılılaşmağa çalışan Türk edebiyatında Nâmık Kemâl'dir. Fransız romancılarından bilhassa Victor Hugo, Alphonse Daudet ön planda gelirler. Realist olduğu kadar da lirik olan Daudet, S.'nin mizaç yapısına uygun düşmüştür. Batılı yazarlardan roman ve hikâye tekniğini alan S., Kemâl'in de üslûbunu beğeniyordu. Bu beğenişinde, Kemâl'in üslûbunun da zaten Fransız romantiklerinin üslûb hususiyetlerinden ayrılmaması kadar, Türk aydınları arasında gördüğü büyük rağbetin de tesiri vardır.

Roman ve hikâye konusunda bu rehberlerle yola çıkan S.'nin, *Sergüzeşt*'de onların te'sirinden kurtulamaması; gerek üslûb ve gerekse teknik bakımından yer yer romantizme, yer yer de realizme kayması tabiîdir. S., prensip olarak, edebiyatın hayâl ve duygu içinde boğulmasına karşıdır. Bu sebeple, şâir ve yazarların sübjektif davranmalarının, hele kendi şahısları ile ilgili şeyler anlatmalarının doğru olmadığı, "bir kavmin edebiyatı, emin ve müstakil olmak için gayr-ı şahsî (objektif, realist) olmak gerektiği" düşüncesindedir.

Romanın vakası, önce bir küçük memurun ve sonra da bir paşa ile bir Mısırlı zenginin evlerine satılan Dilber isimli bir esir kızın başından geçen olaylarla kurulmuştur. Bu olayların Âsaf Paşa konağında geçen kısmı, yazarın doğrudan doğruya kendi şehsî müşâhedelerine dayanan, temelde gerçek olan olaylardır. "Romanın eşhâs-ı vak'ası bana yabancı değildi. Konakta kırktan fazla câriye vardı. Çocukluğum onların arasında geçtiği için, her hareketlerini ayrı ayrı ta'kib ederdim" diyen yazar, romanındaki Âsaf Paşa konağının hayatı ile babasının konağındaki hayatın çok yakın benzerliğini belirtmiş oluyor. Romanın kahramanı Dilber'in küçük bir memurun evinde geçirdiği hayat ise, "Sefiller"in kahramanı Cosette'in çocukluk hayatına çok benzer. Kendi çevresinde esirlere kötü muamele edildiğini görmeyen, böyle durumları bizzât müşâhede imkânına sâhib bulunmayan yazar, bu konuda Hugo'ya mürâcaat etmek zorunda kalır. Böylece, müşâhedenin yerini, romantik bir eserin olayları almış olur.

SEZÂÎ, Sâmi Paşa-zâde : Avrupa'da bir gezinti sırasında

Sergüzeşt, 1888 yılında, Türk romanının teknik bakımından romantizmden realizme geçişinin ilk ciddî adımıdır. Eserdeki bütün tasvirlerde yazar, kendisini silmeğe, duygularını saklamağa, şâirâne sözlerden kaçınmağa, sâdece gördüklerini anlatmağa büyük bir özen göstermiş ve bu tutumunda geniş ölçüde başarıya da ulaşmıştır. İnsan ticaretine, hattâ insanlar arasındaki sosyal sınıf farklarına karşı olan yazarın, sırf bu farklardan dolayı büyük acılara düşen insanlara karşı merhamet edilmesi gereğini onlara kendisi acıyarak değil, okuyucuları acındırarak belirtmeği bilmiştir. Esâretin antitezi olan hürriyet fikrini de, şahsî telkin yolu ile değil, onun yokluğunun doğurduğu ıztırabları belirtmek suretiyle verir. Tanzimât devrinin bütün aydınlarına hâkim olan ve Fransız yazarlarından kaynaklanan hürriyet fikrinin S.'de teşekkülünde, "Bu Fabert, daha o zamanlar, Fransız İnkılâb-ı Kebîr'inden misâller göstererek, bizi millî ihtilâle teşvik ederdi" diye bahsettiği Fransızca hocasının da te'siri vardır. Merhamet ve hürriyetin romantizmin de temel vasıflarından oldukları ve ayrıca romandaki aşk vakasının romantik örgüsü dikkate alınınca, olayların ve şahısların bu romandaki değerlendirilmelerinde, realizmin hangi unsurlara yöneltilmiş ve dayandırılmış olduğu daha kolaylıkla anlaşılabilir.

Üslûb bakımından Kemâl'in te'siri olmakla beraber, S.'nin üslûbunun Kemâl'inki kadar itinâlı ve sağlam olduğu söylenemez. Dil bakımından ise, Kemâl'e göre, Türkçe kelimelere daha çok yer verdiği görülür. Ancak, "Bir adam hem Arab, hem Türk, hem Acem olamadığı gibi; bir edebiyat da hem Arab, hem Türk, hem Acem olamaz. Dünyada bir başka milletin sarfı ile yazar, okur bir kavim yoktur" demesine ve Türkçe'ye karışmış Farsça ve Arabca kelimelerin çokluğundan şikâyet etmesine rağmen, romanında olduğu kadar, küçük hikâyelerinde ve nesirlerinde de bu görüşlerini

gereği gibi gerçekleştirebildiği görülmez (Sergüzeşt'in Fransızca tercümesi Dr. Besim Ömer: *Dilber, Esclave et l'Eunuque Amoureux,* Société Anonyme Turque d'Imprimerie et de Publication, Istanbul 1934).

Küçük Şeyler'i ile Türk edebiyatında küçük hikâye türünün ilk örneklerini de veren S.'nin bu eserinde altı (Bu büyük adam kimdir?, Hiç, Kediler, İki yüz elli kuruşa bir asır, Düğün, Pandomima), *Rumûzü'l-Edeb*'de yine altı (Bedia Hanım, Yarın, Anneciğim, Mösyö Epikür'ün seyâhati, Mihriban, O büyük siyah gözler) ve *İclâl*'de ise yalnız bir (Remzi Bey) olmak üzere, on üç küçük hikâyesi basılmış bulunuyor. Bütün bu hikâyeler vakalarının bâzen çok basitleşmelerine, karakterlerinin çok az tahliline rağmen, şark tarzındaki hikâyelerle ilgisiz, tamâmıyle batılı teknikte örneklerdir. Bu tekniğin ise, henüz çok acemice olması tabiîdir. En başarılı ve realist metoda en uygun hikâyeleri olarak, *"Anneciğim"* ve *"Mihriban"* gösterilebilir. S.'nin yukarıdaki üç kitabında, küçük hikâyelerinden başka, küçük nesirleri, hâtıra ve seyahat yazıları, bâzı müsâhabe ve makaleleri de yer alır. Birçok makaleleri ise, gazete ve dergilerde bulunmaktadır.

Türk edebiyatındaki modernleşme hareketinin Nâmık Kemâl, Recâi-zâde Ekrem ve Abdülhak Hâmid ile birlikte öncülerinden olan S.'nin şahsında, gerçek anlamdaki roman ve hikâyenin Türk edebiyatındaki ilk ve ciddî temsilcisini görmek mümkündür. (K. Akyüz)

SEZÂİYYE, Halvetiyye tarîkatının Gülşeniyye kolunun kollarından. Türk mutasavvıf ve şâirlerinden Hasan Sezâî (1669-1738) tarafından kurulmuştur. Aslında Sührevediyye'nin bir şûbesi olan ve Şeyh Ebû Abdillah Sirâci'd-dîn Umer b. Ekmeli'd-dîni Gîlâniyyi'l-Halvetî tarafından XIV. asırda Horasan'da te'sis edilmiş bulunan Halvetîlik, en çok memleketimizde yayılmış ve muhtelif kollara ayrılmıştır. Tarîkatın esâsı, gözlerden gizlenerek, halvete (tenhâya) çekilip, Allah'ın isimlerini zikr etmeye dayanır. Bunlar, sırasiyle: "Lâ ilâhe ill'Allah", "Hû", "Hak", "Hay", "Kayyûm", "Kahhâr"dır ki bunlara "esmâ-ı seb'a" denir.

Yüz yaşının üzerinde Mısır'da ölen İbrâhîm Gülşenî (ölm. 1533), bu tarikatın Gülşeniyye şûbesini te'sis etmiştir. İşte Şeyh Hasan Sezâî, önceleri bir Gülşeniyye mürîdi ve şeyhi iken, sonraları kendi görüş ve ictihatlarına uyarak bu tarikatın S. kolunu te'sîs etmiştir. S.'de Halvetiyyenin esâsı olan "halvet" ve "zikr"in yanında, Mevleviyye ve Nakşibendiyye te'siriyle girmiş, âdâb ve erkâna rastlanır. Her ne kadar, Sezâî'nin mektuplarında, kendi zamanında Edirne ve civarında yarım milyon S. dervişi bulunduğu iddiâ ediliyorsa da, bunu bugün tahkîk etmek oldukça güçtür. Sezâî, Gördes (Korent), Eğriboz ve Yenişehir'de, Edirne dergâhına bağlı zâviyeler meydana getirmiştir. Ölümünden sonra yerine oğlu Mehmed Sâdık ve torunu Çelebi Hasan geçmişlerdir. Onları müteakıp, tarikat postuna, sırasiyle Çelebi Hasan'ın kızının oğlu Şeyh Mahmûd, onun kardeşi Şeyh Ahmed ve Şeyh Mahmûd'un kızının oğlu Şeyh Mehmed oturmuştur. (H. A. D.)

SEZARYEN (Lat. Caedere, Fr. Césarien), döl yatağı duvarında yapılacak bir kesitten çocuğun doğurulması işlemi. Çok eski tarihlerden beri bilinen S. ameliyatı büyük değişiklikler göstererek, 1912 yılında Kronig ve 1926 yılında Kerr tarafından önemli bir merhaleye getirilmiştir.

Bugün S.'e ihtiyaç oranı gebeler arasında % 3-5 arasında değişmektedir. S.'i gerektiren hâller şunlardır:

Evvelce S.'le doğum yapanlar; pelvis darlıkları; döl yatağında çocuğun oksijensiz kalması; çocuğun geliş pozisyonunun normal olamaması; eşin döl yatağından erken ayrılması; eşin yırtılması; gebenin, şeker hastalığı, kalb yetmezliği, yüksek tansiyon nefrit gibi hastalıklardan birine sahip olması; doğum sancılarının gelmemesi; gebelik zehirlenmesi; evvelce bazı kadın-doğum ameliyatlarının geçirilmiş olması; döl yollarında kanser mevcudiyeti; kordon sarkması.

S.'de amaç normal doğumun tehlikeli bulunduğu hâllerde hem anneyi hem de çocuğu kurtarmaktır. Günümüzde üç çeşit S. ameliyatı vardır: Klasik S.; alt segment S.'i; S. histerektomi.

Annenin ve çocuğun durumuna göre bunlardan biri tercih edilir. En çok kullanılan alt segment S.'idir. Döl yatağının alt kısmı açılarak yapılır. Bu kısımdaki yara karın zarıyla kolayca kapanır ve bu yüzden enfeksiyon tehlikesi yoktur.

S. veterinerlikte üreme yolları çok dar olan hayvanlarda, yavrunun ters gelmesinde veya yavrunun çok büyük olmasında uygulanır.

SEZGİ (Lat. intuius, intuito, Al. Anschauung, Fr. ve İng. intuition, İt. intuizione), tecrübe ve düşünmenin belli bir birikimi sonunda birdenbire gerçekleşen bilgi veya bilgi tarzı; seziş, sezme, kabiliyet, ferâset. Akıl-yürütmeye karşı olarak, zihnin kendi başına doğrudan doğruya ve bunun sonucunda mutlak bir kesinliği sağlamış gibi tasarlanan gerçekliğe ulaşma işi. Bu bakımdan S. mahiyeti ne olursa olsun, apaçık bir hakikatin doğrudan bilgisi demek olup, bir düşünceden öbürüne nazarî yoldan geçilen akıl-yürütme işinde prensip ve temel hizmeti görür.

Descartes'ın dediği gibi, "hakikatin kesin bir bilgisine ulaşmak için, insanlara verilen apaçık S. ve zarurî dedüksiyondan başka yol yoktur." Locke'da olduğu gibi, Leibniz de, bu konuda Descartes'ın izinden giderek, "S. yoluyla bilinen ilk hakikatler, iki türlüdür: biri akla dayanan hakikatler, öteki de vak'aya bağlı hakikatlerdir" demektedir.

Konusu ve fonksiyonlarına göre, S. ampirik, aklî ve zihnî yahut metafizik olmak üzere, üç bölüm hâlinde sınıflandırılabilir.

Ampirik S., bizi doğrudan doğruya, ilki şekiller ve renkler gibi fizik olaylara; ikincisi elem veya arzu gibi ruhî olaylara eriştiren duyuların (duyulur S.) ve şuurun (psikolojik S.) vakıasıdır. Aklın vakıası olduğu için bu adla adlandırılmış aklî S., benzerlik ve farklılık, art arda oluş ve sebeplilik ilişkileri gibi ilişkilerin idrâkinden ibarettir. Metafizik veya zihnî S., sadece olaylar ve ilişkiler arasında değil, aynı zamanda, ister kendi var-oluşu içinde olsun, ister kendi özü içinde olsun, bizzat varlıklar arasında, husûsiyle asıl "ben-ego" ile Tanrı arasında ruhun erişmiş olduğu eylemdir.

En çok kullanılan anlamda (ileriyi gören, geleceği bilen S.): Doğrudan olmakla beraber, aynı zamanda, nazarî karmaşık işleyişlerle ancak akla dayanarak kurulmuş olabilen ilişkiler hakkında şuur-dışı çalışmalardan ortaya çıkan hâlin şuurluluk kazanmasıdır. Meselâ ilk bulgular üzerinde doğrudan teşhise varan hekimin S.'si, düşmanın manevrasını keşfeden ve derhal yeni bir muharebe plânı tasarlayan ordu kumandanı gibi; dünya ahvâli hakkında insanın ferâseti gibi hususlar, adetâ isbat etmeden önce keşfe götüren S.'ye ait örneklerdir.

Bazan geriye bakan, geçmişin özünü veren bir S. söz konusudur ki, önceden analitik bilgiyi, yani ayrı ayrı unsurları hesaba katan bir bütünün sentetik görüşüdür. Bu durumda S., sonu, hızla önceden haber verme ve onu süratle hulâsa etmedir; sentetik kavramadır.

Ayrıca içgüdüyle kıyaslanabilir ve sanatkârane anlamında, nevi şahsına münhasır (orijinal), varlıkları bize dışardan tanıtan, nazarî ve analitik bilgiye zıt olarak, onları bize içten ifşa eden bilgi anlamında S.'den de söz edilebilir. Bu durumda Bergson'cu bir S. anlayışı söz konusudur. Bergson bu konuda şöyle demektedir: "Bir çeşit senpatiyle, biricik olan ve bundan ötürü de açıklanamaz şeyle kaynaşmak için, bir nesnenin içine girilebilmesi ancak S. ile mümkün olmaktadır". Bir başka anlayışa göre de S., kendi ferdî gerçekliği içinde kavranmış olan ve şimdi zihinde hazır bulunan demektir. Nitekim Kant'ın dediği gibi, "S. vasıtası olarak konuyla ilgilidir ve daima ferdî olana aittir". Daha başkaları da daima ferdin bilgisinden bahsetmişlerdir. (R. K.)

SEZGİCİLİK (Al. Intuitionismus, Fr. intuitionisme, İng. intuitionism, intuitionalism, İt. intuizionismo), bilginin akıl-yürütme yoluyla değil, doğrudan kavrayışla kazanılmış olabileceğini ileri süren felsefî görüş; bilginin kazanılmasında ilk düzendeki yeri sezgiye veren ve sezgiyi temel alan doktrin.

Hususiyle İngiltere'de ve İngiliz felsefe tarihinde, akla dayanan ve tecrübenin üstündeki hakikatler hakkında: 1. bilginin sezgiye dayandığını; 2. maddî bir hakikatin var-oluşunun doğrudan bilindiğini savunan doktrinlerdir. Nitekim, S., bir bakıma, "bilgi teorisi ve ahlâkta, duyumculuğa ve faydacılığa karşı olarak, akılcı okulun temelini teşkil eder".

Mutlakın ve kendi başına gerçekliğin sezgisi üzerine temellendirilen (Bergson) veya mutlak normların sezgisini insana ait sayan (Scheler, Hartmann) çağdaş felsefî doktrinler de S.'in temsilcileridir.

Diğer taraftan S., Brouwer ve onun takipçisi Heyting tarafından Hilbert'in şekilciliğine (formalizm) karşı matematikte savunulan görüştür. Buna göre, matematik ve matematik konuları sezgiye dayanır ve asla hipotetik-dedüktif olamazlar. Bu bakımdan, her gerçek matematik iddianın sezgiye dayanan bir kavrayışı dile getirmek gerektiği S. taraftarlarınca savunulmuştur. Russell gibi mantıkçılara karşı S., tarafını tutanlar, matematik kavramlar ve prensiplerin uygun tariflerce mantıkî olanlarına asla irca edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Nitekim, Brouwer, aritmetiğin iptidâi sezgi denilen beşer muhayyilesinin biricik alıştırmadan ortaya çıktığını iddia etmiş; Heyting de, matematiğin konularının düşünen kimselerce doğrudan doğruya kavranmış olabileceğini ileri sürmüştür. (R. K.)

SEZYUM, Cn senbolüyle gösterilen bir eleman. Alkali metal; atom No. 55, kütle sayısı 133 (izotopları olduğu tahmin edilmektedir); atom ağırlığı 132,91; erime noktası 28,5°C, kaynama noktası 690°C, yoğunluğu 1,90 g/cm^3'-tür. S., sadece birleşikler hâlinde bulunur. En önemli minerali Polüsit'tir (% 30 S., Elbe adası ve ABD'nin Maine eyâletinde). Çok pahalı bir madde olan S., fotosel yapımında kullanılır. S., bitkiler üzerine, Rubidyum'un yaptığı etkiyi yapar; S. hidroksit (CsOH), şimdiye kadar bilinen en güçlü bazdır.

SFEN (Titanik) kimyevî formülü $CaTiSiO_5$ olan bir mineral. Parlaklığı, cam, elmas gibi olup yağımsı görünüştedir. S., genellikle yeşil veya kahverengi olup sertlik derecesi 6, kristal sistemi monoklinal, kristal şekilleri koloncuk, ince levhacık ve iğnecikler biçiminde, çok defa da ikizler hâlinde bulunur. Yarılma şekli seyrek olarak belli olup, bazan kabuk gibidir. Agregatlarının biçimi kütlevî (özgül ağırlığı: 3,4-3,6), hamlaçta güçlükle erir ve küre verir; sülfürik asitte tamamen çözülür. S., serpik hâlde siyenit, diorit, klorit-şist ve fonolit, manyetit, eski kalker, hornblende-şist yataklarında bulunduğu gibi eski şistlerin ve bunların silikatlarının çatlaklarında albit, adüler, dağ kristali, klorit, rutil ve ilmenit eşliğinde de bulunur. S., yerel olarak Alp dağlarının, Kanada ve ABD'nin püskürük kayalarında tesbit edilmiştir. (E. Ediger)

SFENKS, önce Mısırlı, sonra da Yunanlı heykeltraşlara konu olan efsanevî bir canavar. Aslında bir Mısır efsanesine bağlı oldukları sanılan S.'ler, karınları üzerine yatan aslan heykelleri olup, iki türe ayrılır: 1) Erkek kafalı (Androsphine), 2) koç kafalı (Kriosphine). S.'ler, dünyayı aydınlatan Harmakhis ilâhını (güneşi) veya firavunun ülkeyi canlandırıcı iktidarını senbolize ederdi. Çok zaman mâbetlerin önüne, giriş yolunun iki yanına konur daha küçük boyda olanlar mâbetlerin içine de yerleştirilirdi. Çoğunlukla S.'ler granit, alçı veya bronz'dan yapılmıştır. Bunların en büyüğü ve en eskisi, Firavun Kefren'in (IV. Hânedan) Cîze'deki piramidi önündedir. Kendi yüksekliği aş. yu. 20 m olup, zeminden yüksekliği 73 m'dir. Birkaç kere rüzgârın üzerine yığdığı kumlardan kurtarılmış, birkaç kere de restore edilmiştir.

SFENKS : Cîze Sfenksi, Kahire

Kadın büstlü S.'ler ise, hemen hemen Eski Yunan heykeltraşlarının icâdıdır. Yunanlı mitolojisine göre S., Typhon ile Ekhidn'dan doğmuş bir canavardır. Efsaneye göre Tanrıça Hera bunu kral Laios'un Khrisippa'yı kaçırmasından ötürü Thebai'ları cezalandırmak için Etyopya'dan göndermişti. Yunan sanatında bu S., aslan bedenli; kartal kanatlı ve genç kız başlı olarak gösterilir. Bazan da, köpek bedenli ve aslan pençelidir. Oidipus'un babasını öldürmesinden az sonra S., Khrisippa'nın intikamını almak için, Thebai'nin civarına gelir; burada, yolculara bilmeceler sormaya ve cevap vermeyenleri parçalamaya başlar. Sonunda, Oidipus bilmeceyi çözer ve S. intihar eder.

SFORZA, ünlü İtalyan hânedânı. S. soyundan olan altı Milano hükûmdarı XV. ve XVI. yüzyıllarda önemli roller oynamışlardır:

Giacomuzzo (Muzio Attendolo) (1369 - 1424), hânedânın kurucusudur. Romagna eyâletinde Cotignola'dan olan Giacomuzzo, cesaret ve mahâretiyle İtalya'nın en ünlü askeri oldu. Adına "Sforza" (zorlayıcı) unvanını ilâve etti. Papalık devletleri, Toscana ve Napoli ile olan savaşlara katıldı.

Francesco I (1401 - 1466) ve **Alessandro** (1409 - 1473), Giacomuzzo'nun oğulları olan, I. Francesco ve Alessandro, babalarından daha da başarılı oldular. Alessandro, Pessaro'nun kontrolünü eline geçirdi ve soyundan gelenler 1512'ye kadar burasını ellerinde bulundurdular (bk. FRANCESCO).

Ascanio (1455 - 1505), Francesco'nun oğlu, büyük sanat hâmîsi olarak tanındı. Kardinal oldu.

Galeazzo Maria (1444 - 1476), Francesco'nun diğer oğlu. Bazı beğenilen tarafları var idiyse de şehvet düşkünlüğü ve zalimliğiyle tanındı. Bir suikastte cumhuriyetçiler tarafından öldürüldü.

Gian Galeazzo (1469 - 1494), Galeazzo Maria'nın oğlu ve vârisi. Annesi Savoie hânedânından Bona, 1480'e kadar nâibe olarak hüküm sürdü. Galeazzo Maria'nın kızı Bianca Maria, sonradan İmparator I. Maximilian ile evlenmiştir.

Ludovico (1451 - 1508), Francesco'nun diğer bir oğlu. 1480'de iktidara geldi. Il. Moro (Mağribî) diye de tanınır (bk. LUDOVICO, Sforza).

Massimiliano (1491 - 1530), Ludovico'nun oğlu. İsviçre'nin yardımıyla Fransızlar'ı topraklarından kovdu. 1515'te Marignano savaşında yenilmesi üzerine topraklarını Fransızlar'a bıraktı. Hayatının kalanını Fransa'da geçirdi.

Francesco II: bk. FRANCESCO II.

SFORZA, Carlo (Montignoso di Lunigiana 1872 - Roma 1952), İtalyan devlet adamı. Rönesans'ın ünlü S. âilesinden gelir. Diplomat olarak Balkan meselelerinde ve I. Dünya Savaşı'ndan sonraki meselelerde etkili oldu. 1919'da senatoya girdi. 1920'de dışişleri bakanlığına getirildi. 1922'de Fransa'da sefir iken, Mussolini'nin iktidara gelişini protesto için istifa etti. Bundan sonra Mussolini'nin en katı tenkidcisi oldu. 1926'da bütün partiler kapatılınca sürgüne gitti. II. Dünya Savaşı'nda İtalya'nın teslim olması üzerine, 1943'te Roma'ya döndü, yeni hükûmetin kurulmasına yardım etti. 1947 - 1951 arasında dışişleri bakanlığında bulundu.

SFORZANDO (İt.), "Sesi ansızın kuvvetlendirerek" (kısaltılmışı: Sf) bk. NOTA YAZISI.

SHACKLETON, Sir Ernest Henry (Kilkee, İrlanda 1874 - Grytviken, Güney Georgia 1922), İngiliz kâşifi. Dulwich kolejinde öğrenim gördükten sonra deniz ticaret filosuna katıldı. Kaptan Scott'un 1901 - 1904 arasında Antarktika'ya yaptığı keşif seferi ile Scott ve Edward Wilson'un Ross buzuluna yaptığı kızaklı sefere katıldı. 1908'de Antarktika'ya giden İngiliz heyetinin şefi olarak tekrar Antaktika'ya gitti (1907 - 1909). Bu sefer sırasında, buzlar, tasarlanan VII. Edward üssüne ulaşılmasına engel oldu. Hey'et Ross adasında kışladı. S.'un başkanlığında buradan hareket eden kızaklı bir grup kutup noktasına 150 km kadar yaklaştı; bir başka keşif heyeti de manyetik güney kutbu bölgesine kadar ilerledi. Victoria Land platosu İngiliz kraliyeti adına talep edildi.

SHACKLETON, Sir Ernest Henry

Bu seferden dönünce S.'a şövalyelik verildi. 1914'te Trans - Antarktik keşif heyeti yine onun başkanlığında yola çıktı. Ancak bu seyahatte gemisi buzlar arasında kalarak ezildi. S. yardım getirmek için bir balina teknesiyle buzlar arasında 800 mil yol aldı. Sefere katılanların üçü dönüş yolculuğunda öldü. S. 1922'de yeni bir Antarktika seferine başladı ama, daha seferin başlarındayken öldü. Başlıca eserleri: *The Heart of the Antarctic* (Antarktika'nın Kalbi) [1909], *South*'dır (Güney) [1919].

SHAFTESBURY, 3. Earl (Kont) Anthony Ashley Cooper (Londra 1671 - Napoli 1713), İngiliz siyaset adamı ve ahlâk filozofu. S., filozof John Locke'un nezareti altında eğitim gördü. 1683'den 1886'ya kadar Winchester kolejine devam etti ve iki yıl boyunca da birçok Avrupa ülkesini (Fransa, İtalya ve Almanya'yı) gezdi. 1695'te Avam Kamarası'na seçildiyse de sağlığının bozulması yüzünden, yeniden seçilmesine rağmen, parlamento üyeliğini ancak 1698'e kadar sürdürebildi.

S., 1699'da babası 2. Earl S.'nin ölümü üzerine, Lordlar Kamarası'nda onun yerini aldı. 1701'de III. William'ın hükümdarlığı zamanında liberal kanadın (Whig'lerin) mensubu olarak yüksek görevlere getirildi. 1702'de muhafazakârların iktidara gelişi üzerine görevlerinden ayrılarak, köşesine çekildi; felsefe ve edebiyatla uğraşmaya başladı.

S., tam bir felsefî sistem meydana getirmemekle beraber, çalışmalarını daha ziyade ahlâk ve estetik üzerinde toplamıştır. Düşünce ve araştırma hürriyeti, S.'nin bakış tarzında merkezî bir yer tutar. Türlü yazılarındaki düşünceleri ona ilham eden, içinde yaşamış olduğu çevrenin olaylarıdır; bunlar edebî şekilde kaleme alınmıştır. Esasen S., 1708 yılına kadar pek az yazmış, daima düşünmeyi ve inzivayı tercih etmiştir. 1711 yılında yayınladığı *Characteristics of Men, Manners, Opinions and Times* (İnsanların, Törelerin, Kanaatlerin ve Devirlerin Husûsiyetleri) adlı eseri, deneme ve makalelerden ibarettir. S., bu yazılarıyla ahlâkta ulaşmak istediği gaye, bir antik çağ ideali olan "iyi" ile "güzel"i kendisinde birleştirmekti. Ona insan da âlem gibi âhenk içinde olmalıdır. Bunun temel şartı da bencil olan ve olmayan duygular arasında bir denge, bir âhenk sağlamaktır. Bunlardan ne biri, ne de öteki ağır basmalıdır. Fazilet, akla dayanan temâyüllerin istikametinde şahsın temâyülleriyle iyilik isteyen temâyüllerin bir uyumudur.

S., İngiliz kilisesinin muntazam bir hizmetkârı olmakla beraber, yazıları kendisinin deizm'de karar kıldığını ve vahyedilmiş dinlere karşı tavır takındığını gösterir. Hattâ bu bakımdan, onun ahlâk anlayışının, tanrı - tanımazlığı (ateizmi) kabûl edebilecek kadar bir din inancından mahrum olduğu da ifade edilmiştir. S.'nin dinî şüpheciliği Berkeley'in (1685 - 1753) tenkitlerine hedef olmuş ise de, XVIII. yüzyıl materyalist Fransız filozofları için ilham kaynağı olmuştur.

SHAKERS, küçük bir Amerikan mezhebi. Kelime, İng. titreyenler, sallananlar anlamındadır. Hıristiyan'lığın Evanjelistik yönleri yanında, komünist etkiler altında kalmış bir mezheptir. Bu mezhebten olanlar İsa'nın ikinci defa gelişine inananlar cemaati olarak tanınır. 1747 veya 1750 yıllarında İngiliz Quaker mezhebinden ayrılmıştır. Anna Lee (1736 - 1783 - 1784) başkanlığında kurulmuş ve onun gayretiyle gelişmiştir. Mother Ann (Ann Ana) da denen önderliğinde, İsa'nın ikinci defa görünüşü olduğuna inanan ilk grup, 1774 yılında New York'a gelmişti. İki yıl sonra Niskayuna (şimdiki Watervleit) ilk yerleşme yerleri oldu. Mother Ann'ın ölümüne kadar, buradan başlayarak dört İncil'e ait, İncil vaazlarını, turlarla, seyahatlerle, yakında bulunan New England şehirlerini kontrol ediyorlardı. 1787 yılında Lebanon (Lübnan) dağı denen bölgede cemaatlerini tamamen açığa vurdular. Daha sonraki yedi yıl içinde New York ve New England'da on bir cemaat (community) vücuda getirdiler. Shaker denen cemaatin merkezi 1792 yılında Kuzey Amerika'nın Missouri eyâletinde, Lebanon dağı oldu. 1792 ile 1823 yılları arasında Ohio, Kentucky ve Indiana'da yedi cemaat daha kuruldu. Florida'ya kadar sınır boyundaki meskûn yerlere yayıldılar.

SHAKERS : Tarikat mensupları bir âyin sırasında

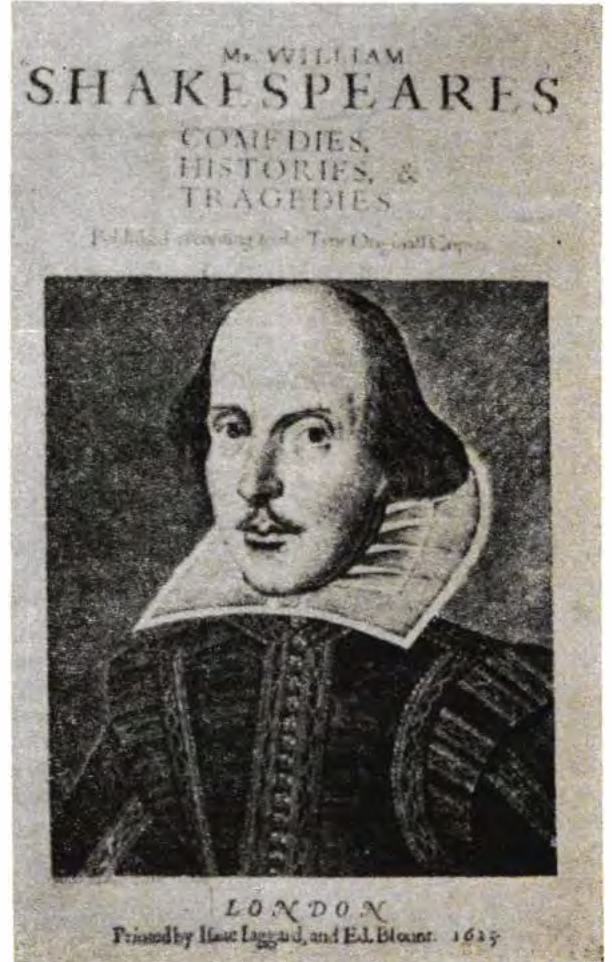
Hıristiyan'lıktan kaynaklanmış olan teosofik (tasavvufî), münzevî, dünya zevklerinden el çekme temayülünde olan; fakat bir nevi komünistlik etkileriyle de karışan bu mezhepte evlenmemek ve mal ortaklığı vardır. Evlenmemek durumu, kadınların ortaklaşılmasına yönelmektedir. Üyelerin hepsi bekârdır ve evlenmeye karşıdır. Ann Lee, mezhepte ikinci Havva olarak görülmektedir. Hattâ bunlar Hz. İsa'nın ikinci Âdem olarak kabûl edilişine uymaktadırlar. İsa'nın ikinci defa görünüşünü benimser ve kendilerini onun birleşik cemaati olarak adlandırırlar. Bu mezhep üyeleri Tanrı'ya bu dünyada ulaşmanın gerçekleşeceğini ve Tanrı'nın melekûtunun dünyada kurulacağını kabûl ederler.

SHAKESPEARE, William (Stratford - on - Avon 1564 - Stratford - on - Avon 1616), İngiliz şâiri. Dünyanın büyük yazarlarından biri olan S., insan hayatını kavramadaki derin anlayış kabiliyeti, hayalinin sonsuz denilebilecek zenginliği ve şiirinin insanı şaşırtan kudreti ile diğer yazarlar arasında eşsiz bir yer tutmuştur. S. kitabî bir yazar değildi. Sanatı için, edebiyatla hayatın, en güzel bir şekilde kaynaştığı sahneyi tatbikat sahası olarak seçmişti. Daha adının dünyaya yayılmadığı bir zamanda, çağdaşı Ben Jonson onun geleceği hakkında şu kehanette bulunmuştu: "O bir çağın değil, bütün çağların adamıdır." Zaman bu kehanetin doğruluğunu göstermiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Londra'da küçük bir tiyatro kumpanyası için oyunlar yazan S.'in adı ve eserleri, bugün dünyanın en uzak ülkelerinde bile bilinmekte, birçok dillere çevrilmekte ve sahnelerde oynamaktadır.

S.'in hayatı ile ilgili bilgileri kilise ve mahkeme kayıtları ile diğer bazı resmî kayıtlardan ve çağdaş yazarların ondan söz eden yazılarından öğrenmekteyiz.

İngiltere'nin Warwickshire vilâyetinin Stratford - on - Avon kasabasındaki Holy Trinity kilisesinin kayıtlarına göre, S. 26 nisan 1564 günü vaftiz edilmiş, doğum gününü 23 nisan'da kutlamak da edebiyat çevrelerinde bir an'ane hâline gelmiştir. Babası John S. kasabanın ileri gelenlerindendi; muhtarlık ve belediye başkanlığı gibi vazifelerde bulunmuştu. Çeşitli işlerde çalıştığı, işlerinin iyi ve kötü gittiği zamanlar olduğu anlaşılmaktadır. S.'in annesi Mary Arden, Warwickshire'ın Wilmcote köyünden varlıklı bir âilenin kızıydı.

Stratford - on - Avon'da klasik Grekçe ve Latince öğrenimine ağırlık veren, adına Grammar School denen, ilk ve orta-okul seviyelerinde öğrenim sağlayan oldukça iyi bir okul vardı. S. bu okula devam etti ve klasik Grek ve Roma yazarlarını okuyacak kadar Grekçe ve Latince öğrendi; fakat yüksek öğrenim görmek için üniversiteye gitmedi.

SHAKESPEARE : 1623'te yayınlanan S. külliyatının kapağı

SHAKESPEARE : Ünlü yazar, Stratford - on - Avon'da, Henley caddesindeki bu evde doğdu

S. 18 yaşında Stratford'lu Anne Hathaway isimli bir kızla evlenmişti. Kilise kayıtları, onun 1583 yılında Susanna isminde bir kızı, 1585 yılında ise Hamneth ve Judith isimli ikizleri olduğunu gösteriyor. Erkek olan Hamneth 11 yaşında ölmüştür.

S.'in, Londra tiyatro yazarları arasında adının duyulmaya başladığı 1592 yılına kadar, ne işle meşgul olduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu devre hakkında oyunların metinlerine bakarak bazı tahminlerde bulunmak mümkünse de, bunlar bir tahmin olmaktan ileri gidememektedir.

Londra'da yazarlar çevresinde S.'den ilk defa Robert Greene adında bir tiyatro yazarının ölüm döşeğinde yazdığı bir kitapçıkta bahsedildiğini görüyoruz. 1592 yılında yayınlanan bu kitapçıkta S.'den "Bizim tüylerimizle bezenen sonradan türeme karga", "Oyuncu kıyafetine bürünmüş kaplan kalbi taşıyan adam" ve "Bir Johannes factotum (yani cahilin biri) olduğu halde memlekette sahneyi çatırdatan tek adam (Shake - scene)" diye bahsetmektedir.

S.'in Londra'ya gelerek tiyatrolara oyunlar yazmaya başladığı ve kısa zamanda bu faaliyeti ile epeyce gelir sağladığı ve Stratford - on - Avon'da 1597 yılında büyükçe bir ev (New Place) satın aldığı tesbit edilmiştir. 1594 yılından itibaren onun Lord Chamberlain's Company (King's Men) adıyla bilinen bir tiyatro kumpanyasında çalıştığını görüyoruz. Bu kumpanya Globe isimli tiyatroda temsiller vermekteydi. Zamanın en iyi oyuncusu sayılan Richard Burbage de aynı kumpanyada çalışıyordu. S. bu kumpanyanın oyun yazarı idi. Zamanla S.'in de bir tiyatro kurduğu ve idaresini üzerine aldığı tahmin edilmekte ise de, bu konuda kesin bilgilere sahip değiliz.

S. 23 nisan günü ölmüş ve Stratford - on - Avon'daki Holy Trinity kilisesine gömülmüştür. S.'in mezarını örten düz bir mermer taş üzerinde kendisi tarafından yazıldığı tahmin edilen şu mısralar vardır:

Good friend, for Jesus' sake forbeare
To digg the dust inclosed here
Blest be the man that spares these stones
And curs't be he that moves my bones!
(Canım arkadaş, yalvarırım sana İsa namına
Burada kapatılan tozları sakın kazma
Bu taşı koruyandan Tanrı razı olsun
Kemiklerimi kıpırdatan Tanrı'dan bulsun!)

S.'in karısı Anne, ondan 7 yıl sonra ölmüştür.

S.'in hatırası, ölümünden sonra sahne arkadaşları arasında uzun yıllar yaşamıştır. S.'in bütün oyunlarını bir araya getirip *First Folio* adıyla 1623'te yayınlayan John Heminge ve Henry Condell bunu kâr ve maddî kazanç için değil, arkadaşları S.'in hatırasını yaşatmak için yaptıklarını açıklamışlardır.

Şâir ve Dram Yazarı olarak S. : Plautus ve Terentius gibi Roma oyun yazarlarının komedileri, İngiltere'de, S.'in ortaya çıkmasından biraz evvel, Elizabeth devrindeki okullarda ve üniversitelerde bilinmekte ve zaman zaman oynanmaktaydı. Seneca'nın trajedileri de pek tutuluyordu. "University Wits" denilen, para kazanmak için oyun yazarı olan, üniversite öğrenimi görmüş gençler sahne için yazmaya başlamışlardı. S., bunlardan değildi; mesleğini üniversitelerde değil, doğrudan doğruya tiyatro sanatının içinde yetişerek öğ-

renmişti. Onun önceleri Chamberlain's Men kumpanyasında aktör olarak çalıştığına tiyatro sanatını sahnede aktörler arasında yetişerek öğrenmiş olduğuna kesin nazarıyla bakılmaktadır.

S.'in oyunlarının hangi yıllarda yazıldığını kesin olarak tesbit etmek kolay değildir. Uzmanlar, genel olarak, yazılış tarihlerine ve sahneye konuşlarına göre S. oyunlarını şöyle sıralar :

İlk oynanış tarihi	*Oyunun ismi*	*İlk yayın tarihi*
1590 - 1591	*Henry VI,* (1. kısım)	1594 (?)
1590 - 1591	*Henry VI,* (2. kısım)	1594 (?)
1591 - 1592	*Henry VI,* (3. kısım)	1623
1592 - 1593	*Richard III*	1597
1593 - 1594	*Comedy of Errors* (Yanlışlıklar Komedisi)	1623
1593 - 1594	*Titus Andronicus*	1594
1593 - 1594	*Taming of the Shrew* (Hırçın Kız)	1623
1594 - 1595	*Two Gentlemen of Verona* (Veronalı iki centilmen)	1623
1594 - 1595	*Love's Labour's Lost* (Aşkın Emeği Boşa Gitti)	1598 (?)
1594 - 1595	*Romeo and Juliet*	1597, 1599
1595 - 1596	*Richard II*	1597
1595 - 1596	*A Midsummer Night's Dream* (Bir Yaz Gecesi Rüyası)	1600
1596 - 1597	*King John* (Kral John)	1623
1596 - 1597	*The Merchant of Venice* (Venedik Taciri)	1600
1597 - 1598	*Henry IV,* (1. kısım)	1598
1597 - 1598	*Henry IV,* (2. kısım)	1600
1598 - 1599	*Much Ado About Nothing* (Kuru Gürültü)	1600
1598 - 1599	*Henry V*	1600
1599 - 1600	*Julius Caesar*	1623
1599 - 1600	*As You Like It* (Nasıl Hoşunuza Giderse)	1623
1600 - 1601	*Twelfth Night* (On İkinci Gece)	1623
1600 - 1601 / 1603 - 1604 (?)	*Hamlet*	1603, 1604
1600 - 1601	*The Merry Wives of Windsor* (Windsor'un Şen Kadınları)	1602, 1623
1601 - 1602	*Trolilus and Cressida* (T. ve C.)	1609
1602 - 1603 / 1595 - 1604 (?)	*All's Well that Ends Well* (Her Şeyin Sonuna Bak)	1623
1604 - 1605	*Measure for Measure*	1623
1604 - 1605	*Othello*	1622
1605 - 1606	*King Lear* (Kral Lear)	1608
1605 - 1606	*Macbeth*	1623
1606 - 1607	*Antony and Cleopatra* (A. ve C.)	1623
1607 - 1608	*Coriolanus*	1623
1607 - 1608	*Timon of Athens* (Atina'lı Timon)	1623
1608 - 1609	*Pericles*	1609, 1664
1610 - 1611	*Cymbeline*	1623
1609 - 1610	*The Winter's Tale* (Kışın Hikâyesi)	1623
1611 - 1612	*The Tempest* (Fırtına)	1623
1612 - 1613	*Henry VIII*	1623
1612 - 1613	*The Two Noble Kinsmen* (İki Asil Erkek Akraba)	1634

S.'in *Venus and Adonis* ile *The Rape of Lucrece* adlı manzum hikâyelerinin yazılış tarihleri 1592 ve 1593 - 1594 olarak tesbit edilmiştir. Bugün 67 mısralık bir kısmı bulunan "The Phonix and the Turtle" başlıklı şiirin de S. tarafından yazıldığı sanılmaktadır.

The sonnets (Soneler) : S.'in, sayısı 154'ü bulan soneleri (bk. SONE), 1609 yılında Thomas Thorpe tarafından yayınlanmıştır. Bunların büyük bir kısmının 1593 - 1596 yılları arasında, geri kalanı ise 1600'den evvel yazıldığı sanılmaktadır. Sonelerin çoğunda şâirin hâmîsi olduğu bilinen

Southampton Dükü Henry Wriothesley'e veya Pemberton Dükü William Lord Herbert'e sunulmak için yazılmış olduklarını gösteren izlere rastlanmaktadır. 1609 baskısının ithaf edildiği Mr. W. H.'nin bu şahıslardan biri olması muhtemeldir. Sonelerde S.'in hayatında rol oynamış olduğu tahmin edilen kaçırılmış bir gözde (Sonet 40 - 42), rakip bir şâir (83 - 86) ve S.'in sevgilisi olan bir esmer güzelinden (127 ve devamı) bahsedilmektedir. 1. soneden 17. soneye kadar yakışıklı bir gencin evlenmesi ve çocuk sahibi olması ve böylece kendisi yaşlanıp ölüme doğru ilerlerken, onun gençlik ve güzelliğinin yeni bir nesil içinde sürdürülmesi konusu işlenmektedir.

18. soneden 126. soneye kadar yakışıklı bir gencin (belki de 1 - 17. sonelerdeki gencin) hayatı ile ilgili konular işlenir. S. bu gence çok şeyler borçludur ve şiirleriyle ona ölmezlik kazandırmak istemektedir. Zamanla, bu genç, şâirin sevgilisini kaçırır, fakat o bunu anlayışla karşılar. Arkadaşının dostluğu onun için daha büyük bir kıymet taşımaktadır. Bu sonelerde anlatılan olayların ve bunlara karışan kimselerin gerçek olup olmadığı hâlâ tartışma konusudur.

126. soneden sonra yeni bir konu başlar. Bunlar yazarın âşık olduğu bir esmer güzeli (Dark Lady) hakkındadır. Bu esmer kadın, şâirin en iyi arkadaşı tarafından baştan çıkarılır. Hem sevgilisi hem de en iyi arkadaşı tarafından böyle bir ihanete uğrayan şâir çok bedbaht olur.

SHAKESPEARE : Sanatkârın Stratford'da Holy Trinity kilisesindeki büstü

Bazıları (William Wordsworth) sonelerinde S.'in karakterini açıklayacak bazı ipuçlarının gizli olduğuna inanmaktadır. Bazıları ise sonelerin şâirin karakteri hakkında kesin bilgiler veremeyecek kadar dağınık ve tutarsız olduğu görüşünü savunur. S.'in sonelerinde, aşk ve dostluk hakkında söyledikleri biraz hayal kırıcıdır. Bu şiirlerde aşk insan hayatında hayal kırıklığı, merak, ayrılık, başarısızlık, keder kaynağı olarak gösterilir. Diğer taraftan ölüm ve zaman, insana meydan okumaktadır. Tek ümit şiirin ölmezliğindedir. S., şiddetli duyguların hâkim olduğu tiyatro oyunlarından farklı olarak, sonelerinde de insan duygularını, hayatını ve tabiatını daha ağırbaşlı bir incelemeye tâbi tutar.

Soneler S.'in şiir kudretini, kelimeleri kullanmaktaki üstün başarısını çok güzel göstermektedir. Şiir unsurlarının, sonelerde, oyunlarda olduğundan daha büyük bir kontrol ile kullanıldığı âşikârdır.

S.'in şahsiyeti ve bazı özellikleri : S. yazar olarak aşağıdaki hususlarda çağdaş yazarlardan ayrılır :

Spenser gibi mükemmel bir sanatkâr, Raleigh gibi romantik bir Elizabeth devri şahsiyeti, Marlowe gibi üniversitede yetişmiş bir yazar değildir. Üniversitelerde elde edilemiyecek geniş bir hayat tecrübesine ve dünya görüşüne sahiptir. Elizabeth devrinin edebî olmaktan en uzak ve vak'a îcâd etme kabiliyeti zayıf bir yazarıdır.

En büyük vasfı, ele aldığı konuları bir tiyatro eseri olarak işlemekteki üstün kabiliyetidir.

Akademik tenkitçiler çok zaman S.'i anlayamamıştır. Ben Jonson, Samuel Johnson, Dryden, gayri resmî olarak konuşurken S. hakkında çok güzel şeyler söylemişlerdir ve bu sözleri samimî düşüncelerinin ifadesidir; fakat her biri görüşünü yazmak mecburiyetinde kalınca onun kusurlarını saymaktan çekinmemiştir. S.'in, sahnede, kibar ve nâzik kimselerin kulaklarına hoş gelmeyen kabalıkları, şiir kurallarını iyi bilmeyişi, hattâ İngilizce'yi iyi bilmeyişi ve dikkatsizliği yüzüne vurulmuştur.

Bu gibi tenkitler yapılırken unutulan bazı noktalar vardır : S., Lyly, Marlowe ve Jonson gibi yeni bir dram tipi meydana getirmiyordu; şiirin ve dramın nazarî meseleleriyle de ilgili değildi. Çünkü tiyatro idare etmekten, seyircilere eser yetiştirmekten bu meselelerle uğraşmak için vakit bulamıyordu. Aslında gerçekten büyük sahne eserleri yaratmakta olduğunun da farkında değildi. Onun başarısında bu tabiiliğinin büyük bir payı vardır.

S. çağdaş yazarlar gibi fazla okumuş bir adam değildi, fakat doğuştan büyük bir tecessüs, geniş bir anlayış, kuvvetli bir seziş ve büyük zekâ sahibiydi. Hayatı, kitaplardan değil bizzat yaşayarak öğrenmişti. Eğer iyi bir terbiye ve tahsil görseydi (meselâ Bacon, Marlowe veya Derby gibi) muhakkak ki daha sanatkâr, daha titiz olurdu, fakat bu kadar olgun ve mâkul olamazdı.

İçinde yaşadığı hayat şartları S.'i edebiyat bilgisinden mahrum etti, fakat ona hayatı tanıttı. Hayatının seyri ilgi çekicidir : Evvelâ Stratford - on - Avon'da bir kasap çırağı, sonra Londra'da tiyatro hizmetçisi, sonra bir aktör, sonra eski piyesleri yeniden yazan bir dram yazarı, sonra bir tiyatro kumpanyası müdürü. Hiçbir Elizabeth devri yazarı tiyatro meselelerini onun kadar yakından tanımak imkânını bulamamıştır. S., Lyly, Marlowe, Green ve Peele gibi bir "gentleman author" değildi fakat hayata bakmasını biliyordu.

SHAKESPEARE : 1968'de Franco Zefirelli'nin çevirdiği Romeo ve Juliet filminde, iki âşıkın cesetlerinin yas tutanlar önünden geçirilişi

S.'in eserlerinde mücerret anlamda belirli, sabit ve sistematik bir düşünce bulamayız, onda belirli bir siyasî görüş de yoktu. Fakat insanı, sosyal münasebetleri içinde, büyük bir realizmle işlemeyi başarmıştır.

S.'de Elizabeth devri insanlarının paylaştığı bir "dünya düzeni" kavramı vardı. İşte o, insanı bu düzen içinde, bu düzenin bozuluş ve tekrar kuruluşunda oynadığı rolleri göstererek inceler. S.'in eserlerinin çoğu insan münasebetleriyle ilgilidir. Eserlerinde insan hayatı hakkındaki en derin müşahedelerini verir.

S., tarihî oyunlarında kuvvet, yetki, şeref, düzen ve hürriyet gibi kavramların anlamlarını araştırmakta ve bunun için insan hayatını ve münasebetlerini gözümüzün önüne sermektedir.

Elizabeth devri tiyatro seyircisi, sahnede, prensler, kumandanlar, önemli siyasî şahsiyetler görmek istediğinden S., oyunlarını bu gibi şahsiyetlerle doldurmuştur, fakat onun asıl ilgisi karakterlerinin özel ve iç âlemi üzerine toplanır. Diyebiliriz ki, S., tarihî oyunlarında karakterlerinin siyasî hareketleri üzerine dikkatimizi çekmekte, fakat Hamlet gibi oyunlarında ise siyasî mücadele ikinci planda kalmakta, asıl dikkat zihinde geçen bir mücadele üzerine çekilmektedir.

S.'in büyük mevkiler işgal eden siyasî şahıslara karşı fazla sempatisi yoktur. Devlet işlerinde, daha ziyade başarısızlığa uğrayan kimselerle ilgilenir; başlıca ilgisi politika değil, fakat politikayı yapan insanlara karşıdır.

S.'in çağdaşlarından hemen hepsi onun kibar, alçak gönüllü, iyi huylu ve olgun bir kimse olduğunda müttefiktir. Şairin, yüksek bir hayal gücü ile kelimeleri ustaca kullanmakta ve kendini kolay ifade etmekte üstün bir kabiliyete sahip olduğu muhakkaktır. Musikiye karşı büyük bir sevgisi ve hassasiyeti olduğunu anlıyoruz. Onun ahlakî ve dinî görüşleri kendi zamanının orta sınıf halkının görüşlerine uyar. Kilisede sâdelik taraftarı olan ve tiyatroların kapatılmasını isteyen püritenlerden hoşlanmaz.

S.'in eserlerinde bazen müstehcen, açık saçık ifadeler ve sözler bulunması bugün bazı çevrelerce yadırganıyor ve tenkit konusu oluyorsa da, zamanında seyircinin bunlardan hoşlanmakta olduğu tahmin edilmektedir.

S.'in kadınlara karşı özel bir ilgi gösterdiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Pek azı dışında, kadın karakterleri, namuslu, kuvvetli ve şahsiyet sahibi kimselerdir.

S. hakkında elimizde bulunan belgelerin bir çoğu mal, mülk, para ve iş hayatıyla ilgilidir. Bunlara dayanarak, onun maddiyata önem veren, tutumlu bir kimse olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Londra'da Globe tiyatrosunda hissesi olduğu biliniyor. Oyunlarından kazandığı para ile doğum yeri olan Stratford-on-Avon kasabasında iyi bir ev ve oldukça geniş bir arsa aldığına dair kayıtlar vardır.

S.'in kimliği üzerinde tartışmalar : Bugün ciddî edebiyat tarihçilerinin büyük bir çoğunluğunca, William S. tarafından yazıldığı kabûl edilen oyunların, aslında başkaları tarafından yazılmış olduğu hakkında çeşitli iddialar vardır.

SHAKESPEARE : Yazarın çağında sahne, kare bir platformdan ibaretti; ayrıca perdeyle ayrılmış bir iç oda ve balkonlar bulunurdu

Böyle iddiaların ortaya atılmasının sebebi, S.'in çok büyük bir deha olması, buna karşılık hayatı hakkında bildiklerimizin nisbeten az olmasıdır. Aslında onun hakkında bildiklerimiz hiç de küçümsenecek derecede değildir. XVII. yüzyılda yaşamış pek az yazar hakkında, S. hakkında sahip olduğumuz kadar bilgiye sahip bulunmaktayız.

S.'in oyunlarının Francis Bacon tarafından yazılmış olduğuna dair ilk iddia W. H. Smith'in *Bacon and S.* (1587) isimli kitabında ortaya atıldı.

Sir George Greenwood, *The S. Problem Restated* [1908] (S. Probleminin Yeniden İfadesi) ve *Is There a S. Problem?* (Bir S. Problemi Var mı?) [1916] isimli eserlerinde Stratford'lu aktör William S.'in kendisine atfedilen eserleri asla yazmış olamıyacağı, bu eserlerin hakikî yazarının ismini gizleyen meçhul bir avukat olduğunu ileri sürdü.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu konuda başka nazariyeler de ortaya atıldı ve bu çeşitli görüş taraftarları arasında uzun tartışmalar başladı.

1919 yılında Fransa'da Lefrac, Earl of Derby'nin, 1920'de İngiltere'de J. T. Looney, Earl of Oxford'un, S.'in eserlerini yazmış olabileceklerini iddia ettiler.

Titherly, 1952'de yayınladığı *Shakespeare's Identity* (S.'in Hüviyeti) isimli eserinde Derby nazariyesini destekledi. A. J. Evans ise 1956'da yayınladığı *Shakespeare's Magic Circle* (S.'in Sihirli Halkası) isimli eserinde, S.'in eserlerinin, Earl of Oxford'un başkanlığını ettiği bir yazarlar grubunca yazılmış olduğu görüşünü benimsedi.

Diğer taraftan Amerikalı Calvin Hofmann *The Man Who Was S.* (S. Olan Adam) [1955] isimli eserinde S.'in eserlerini Christopher Marlowe'un yazdığı nazariyesini ortaya atmıştır.

Bu mesele ile uğraşanların daima sorduğu soru şudur: "Gerçekte yazar olmadığı halde Stratford'lu aktör William S. nasıl oldu da bu oyunların yazarı olarak tanındı?" Hemen bütün nazariyeciler oyunların gerçek yazarının, bazı şahsî ve siyasî sebeplerden, kendi ismini gizlemiş olduğu görüşündedir.

SHAKESPEARE : Ünlü yazarın eserlerinin temsil edildiği Globe tiyatrosu

Sonuç olarak, bu görüşleri ve nazariyeleri ortaya atanların ilmî metotlarla çalışan gerçek ilim adamları olmadığını ve iddialarının zayıf temellere dayandığını ve bunlarla hiçbir şeyi ispat etmemiş olduklarını belirtmeliyiz. Daha ciddî ve güvenilir belgeler olmadıkça Stratford'lu William S.'in lehinde hüküm vermekten ve söz konusu eserleri onun yazmış olduğunu kabul etmekten başka yapacak bir şey yoktur.

Türkiye'de S. : Türkiye'de S.'in *Romeo ile Juliet, Othello* ve *Hamlet* oyunlarının ilk defa 1842 yılında yabancı tiyatro toplulukları tarafından oynandığını görüyoruz. *Romeo ile Juliet, Venedik Taciri* ve *Othello* Güllü Agob'un kurduğu Gedik Paşa tiyatrosunda da oynanmıştı. Ülkemizde Ermeniler'in S.'in tanınmasında öncülük ettikleri anlaşılmaktadır. Bedros

Atamyan (1849 - 1851), S. oyunlarında başarılı roller almış ve onun Türkiye'de tanıtılmasında hizmeti olmuştur. Thomas Fasulyeciyan ve Mınakyan da S. oyunlarında rol alan başarılı Ermeni aktörlerdendi.

XIX. yüzyılda birçok tanınmış Avrupalı aktör Türkiye'ye gelerek temsil ettikleri oyunlar arasında S.'den de oyunlar vermişlerdi. O devirde sansür kısıtlamaları olmasaydı, S. daha geniş bir şekilde oynanıp seyirciye tanıtılabilecekti.

Ernesto Rossi isimli bir İtalyan aktörü ve beraberinde İstanbul'a gelen topluluk *Othello* ve *Venedik Taciri* gibi oyunları Yıldız sarayında II. Sultan Abdülhamid huzurunda oynamıştır. Sansür, *Macbeth* ve *Hamlet* gibi oyunlarda, kralın öldürülmesi sahnelerinin bulunması dolayısıyla, pâdişâh için tehlike kaynağı olabileceği düşüncesiyle bu eserlerin oynanmasını çok kere mahzurlu buluyordu.

SHAKESPEARE : Stratford - on - Avon'da, şâirin mezarının bulunduğu Holy Trinity kilisesi

Bu arada XIX. yüzyıl sonlarına doğru S.'den bazı tercümelerin yapıldığını görüyoruz. *Venedik Taciri* 1885'de, *Yanlışlıklar Komedyası* ise 1888'de Türkçe'ye çevrilmiştir. XIX. yüzyıl tiyatro yazarlarından bazılarının eserlerinde S.'in oyunlarından etkilendiğine dair bazı izlere rastlanmaktadır. Örnek olarak Ebüzziya Tevfik'in *Ecel-i Kaza,* Namık Kemal'in *Gülnihal,* Abdülhak Hamid'in *Zeyneb* ve *Finten*'ini verebiliriz.

XX. yüzyılın başlarında Türkiye'de S.'i oynayanlar arasında yine Ermeni aktörlerini başta buluyoruz. Ermeni kadın oyunculardan Siranuş Nigoya 1910 yılında Hamlet rolünü oynadı. Zarifyan da Hamlet'i 1916 yılında Odeon tiyatrosunda oynamıştı. Sonraları S.'in pek çok oyunu Türkçe'ye çevrildi ve sahneye kondu. Darülbedâyi (İstanbul Şehir Tiyatrosu) her tiyatro mevsimini S.'den bir oyunla açmaya başladı. Bu arada S.'in Türk sahnesinde oynanmasına karşı olanlar ile taraftar olanlar arasında epeyce ilgi çekici tartışmalar yapılıyordu. Muhsin Ertuğrul ile N. Ataç, S.'in Türkiye'deki büyük savunucuları arasındaydılar. Hüseyin Suat, İbnürrefik Ahmed Nûri ve Selâmi İzzet, S.'e Türk sahnesinde fazla yer verilmemesini isteyenlerdendi. O zaman yapılan S. tercümelerinin başarısızlığının bu S. aleyhtarlığında bir rolü olduğu düşünülebilir.

Devlet konservatuarı ve daha sonra Devlet tiyatrosunun kurulmasıyla Türk sahnesinde S. oyunlarına yeni bir önem verildiğini görüyoruz. Bu arada S.'den yapılan tercümelerin kalitesinde ve sayısında büyük bir ilerleme göze çarpar.

Türkiye'de S.'in en iyi tanınan oyunları *Romeo ile Juliet, Yanlışlıklar Komedyası, Bir Yaz Dönümü Gecesi Rüyası, Venedik Taciri, Hamlet, Othello, Macbeth* ve *Kral Lear*'dır.

S.'in Türkiye'de en çok sevilen oyunlarının Türkiye'de ilk sahneye konuş tarihleri şöyledir: *Yanlışlıklar Komedyası,* İstanbul Şehir Tiyatrosu 1938 - 1939; *Romeo ile Juliet,* İstanbul Şehir Tiyatrosu 1939; *Bir Yaz Dönümü Gecesi Rüyası,* Devlet Tiyatrosu 1950; *Venedik Taciri,* Şehir Tiyatrosu 1930; *Hamlet,* Odeon Tiyatrosu 1912; *Othello,* İstanbul 1924; *Kral Lear,* Şehir Tiyatrosu 1937; *Macbeth,* Şehir Tiyatrosu 1936. (A. E. Uysal)

SHÂN DİLİ, Çin - Tibet dillerinin Çin - Tay dilleri koluna bağlı bir dil. Çin - Tay dillerinin Tay bölümüne giren S. D., Doğu Birmanya'da Shân (Şan) devleti ve Sagaing ili topraklarında kullanılır. Bu dili konuşanların sayısı 1 400 000'-dir.

S. D., kuzey - batı, kuzey ve güney S. D.'leri olmak üzere üç kola ayrılır. Çin'in Yunnan bölgesinde bu dilin Çin Shâncası (veya Tay Mau) biçimi konuşulur, bk. ÇİN - TAY DİLLERİ. (H. Eren)

SHANNON, İrlanda'nın başlıca nehri. Ülkenin kuzeyinden başlar, güney ve güney - batıya doğru bir yay çizerek aktıktan sonra Atlas Okyanusu'na dökülür. Uzunluğu haliçiyle birlikte 350 km'yi geçer. Havzası 11 000 km²'dir. Nehir, mecrası boyunca Lough Ree ve Lough Derg'den geçer. L. Derg'e kadar olan 160 km'lik kısım boyunca ancak 13 metre alçalır. Bu bakımdan L. Derg bölgesi bataklıktır. Bu gölden sonra her 25 km'de 30 m alçalır. Akıntının fazla olduğu bu kesimde hidroelektrik santrali vardır.

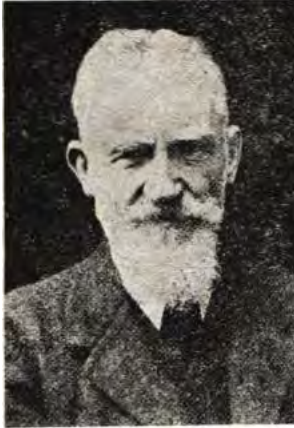
SHAPE veya S. H. A. P. E. (İng. "Supreme Headquarters Allied Powers Europe"), (Müttefik Kuvvetleri Avrupa Yüksek Karargâhı). NATO'nun Avrupa müttefik kuvvetleri bu karargâhtan yönetilir. Kuzey, Güney, Orta Avrupa ve Akdeniz olmak üzere dört harekât sahasına ayrılmıştır. Türkiye; Fransa, İngiltere, Malta, Yunanistan ve İtalya ile birlikte Akdeniz grubuna bağlıdır. Önce Fransa'da (Paris) olan merkezi, 1967'de Belçika'ya (Brüksel) taşınmıştır.

SHARP, Cecil James (Londra 1859 - Londra 1924), İngiliz musiki folklorcusu, besteci ve öğretmen. Önceleri avukatlık yapan S., 1889 - 1892 yılları arasında Adelaide katedralinde organist, 1896 - 1905 yılları arasında da Londra'daki

Hampstead konservatuvarında müdür olarak çalıştı. İngiliz halk dansları ve şarkılarına karşı büyük ilgi duyan bestekâr 1911 yılında, İngiliz halk dansları kuruluşunda, halk şarkıları ve dansları okulunun müdürü olarak görev aldı. Halk musikisi parçaları toplamak üzere Amerika'ya da giden S., halk şarkıları düzenlemeleri (arrengement), kolleksiyonları ve bu alandaki kitapları ile tanınmıştır. Butterworth, O. D. Campbell, A. B. Gomme, Fransworth, R. Vaughan Williams gibi bestecilerle birlikte de folklor çalışmaları yapan S., İngiliz halk musikilerinin okul musikileri arasında yer almasında da yardımcı olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır:

"English Folk Songs" (İngiliz Halk Şarkıları) [1917], *"English Folk Song for Schools* (Baring - Gould ile Birlikte)" (Okullar Için İngiliz Halk Şarkıları), *"100 English Folk Song"* (100 İngiliz Halk Şarkısı), *"Folk Dancing in Schools"* (Okullar İçin Halk Dansları), *"Nationalism in Music"* (Musikide Milliyetçilik) gibi eserleri, musiki folkloru konusunda yapmış olduğu çalışmaları sergileyen eserleri arasında yer almaktadır.

SHAW, George Bernard (Dublin 1856 - İngiltere, Ayot St. Lawrence 1950), İrlandalı münekkid, tiyatro ve hikâye yazarı. Babası gittikçe kötüye giden bir işle, annesi de musiki ile meşgul olduğu için tam bir serbestlik içinde büyüdü. On yaşındayken, Dublin'deki Wesleyen Connexionel okuluna girdi. Bir ara parlak bir öğrenci olacağa benzediyse de sonradan işi gevşetti, "genellikle sınıfın sonuncusu oldu veya sonuncuya yakın" sıralarda yer aldı. Daha sonra devam ettiği üç okulda da bir başarı gösteremedi. Klasiklerden nefret ediyor, matematikten bir şey anlamıyordu. Ancak İngilizce kompozisyonu mükemmeldi.

SHAW, George Bernard

S.'ın annesinin çok temiz bir mezo - soprano sesi vardı. Musikiyle yakından meşguldü. Böylece S., bir süre annesinden şan dersi aldı. Musikiye gerçekten düşkündü. Öyle ki on beşine geldiği zaman birçok ünlü kompozitörün en azından bir eserini ezbere biliyordu. Bir ara da resme merak sardı ve bir resim okuluna girdiyse de, sonunda resme karşı kabiliyeti olmadığı anlaşıldı. Bir akrabasının bulduğu küçük bir işte çalışmaya başladı. Ancak 1876'da, ailesi Londra'ya gelince S. da işi gücü bırakıp Londra'ya gitti. Bundan sonraki dokuz yılı başıboş geçirdi. Ailesinden aldığı harçlıkla geçindi. 1876 - 1885 yılları arasında kendi kalemiyle kazandığı para ortalama günde 1 sent'i geçmedi. Bu arada Karl Marx, Samuel Buttler gibi yazarları okumuştu. 1882'de Henry George'un bir konferansını dinledikten sonra tamamen sosyalizme yöneldi.

Bu dönem, o sıralarda Londra'yı dolduran ve işleri edebî, sosyal, politik ve ahlâkî münakaşalar yapmakta olan cemiyetlere devama başladığı dönemdir. 1879'da girdiği Zetetical cemiyetinde sosyalist iktisatçı ve siyaset adam Sydney Webb'le tanıştı. Onunla, ömür boyu sürecek bir dostluk kurdu. Bu arada hitabet kabiliyeti gittikçe gelişti. Karşıdakini çileden çıkaracak fikirleri son derece tatlı, esprili şekilde ifade etmesi, konuşmasının en büyük özelliğiydi.

S. artık var gücüyle sosyalizmi desteklemeye başlamıştı. 1884'te ütopist filozof Thomas Davidson'ın kurduğu Fabian cemiyetine girdi. Burada İngiltere'nin önde gelen sosyalistleriyle tanıştı. 1887'de yayınladığı *Fabian Essays* (Fabian Denemeleri), çağdaş sosyalizm tarihinin en mühim eserlerinden biri sayılır. 27 yıl süreyle icra komitesinde kaldığı bu cemiyetten 1911'de istifa etti. S.'un romanlarından ilki *The Immaturity* (Toyluk) hiç yayınlanmadı. Diğer dördünü hiçbir nâşir kabûl etmedi. Bunlardan ikisi *An Unsocial Socialist* (Cemiyetten Kaçan Sosyalist) ve *Cashel Byron's Profession* (Cashel Byron'ın Mesleği), sosyalist To - Day mecmuasında (ilki 1884, diğeri 1885 - 1886'da) diğer ikisi *Irrational Knot* (Mâkul Olmayan Bağ) ve *Love Among the Artist* (Artistler Arasındaki Aşk) Our Corner mecmuasında yayınlandı (ilki 1885 - 1887, diğeri 1887 - 1888).

S., 1885 - 1898 arasında The world, Scots Observer, Daily Chronicle gibi mecmua ve gazetelerde sanat, edebiyat ve musiki tenkidleri yazdı. 1888'de Corno di Bassetto (Mozart zamanında kullanılmasından vazgeçilen bir çalgı âleti) takma adıyla The Star'ın musiki münekkidi oldu. 1890 - 1894 arasında The World'de yazdığı musiki tenkidleriyle büyük başarı sağladı. Ancak münekkidlik ve propaganda hayatının en parlak devrini *The Saturday Review*'da yaşadı. S., Ibsen'e hayrandı ve onun tesirinde kalmıştı. Bu dergide Ibsen lehine tek kişilik bir Haçlı seferi açtı. Shakespeare'i mübalağalı bir şekilde küçümsüyor, Pinero'yu İngiliz Ibsen'i olarak kabûl etmediğini ilân ediyordu. S.'un aynı zamanda Ibsen ve Wagner üzerinde incelemeleri de vardı. Bu incelemelerin sonucu olarak *The Quintessence of Ibsenism* (İbsenizm'in Özü) (1891 - 1913), *The Sanity of Art* (Sanatın Sağlam Fikirliliği) (1895 - 1898), *The Perfect Wagnerite* (Mükemmel Wagnerci) (1898) adlı eserlerini yazdı. 1898'de İrlandalı Charlotte Payne - Townshend (ölm. 1943) ile evlendi.

S.'un piyes yazarlığı 1885 - 1939 yılları arasındadır ki, bu dönem, Shakespeare'in bütün hayatından daha uzundur. 1885'te Ibsen'in eserlerini İngilizce'ye çeviren tiyatro münekkidi William Archer ona bir piyeste iş birliği teklif etti. Diyalogları kuvvetli olduğu için eseri S.'un yazmasını istiyordu. Konuyu verdi. Ancak S., verilen konuyu bir perdede işleyip bitirince proje suya düştü. Yedi yıl sonra Independent tiyatrosunun müdürünün isteği üzerine konuyu yeniden ele alıp oyunu yazdı. *Widower's House* (Dul Adamın Evi) 1892'de Londra'da Royalty tiyatrosunda oynandı ama hiç beğenilmedi, basın da eseri menfi karşıladı. Ibsen'ci bir piyes olan *The Philanderer* (Kadın Peşinden Koşan) ile *Mrs. Warren's Profession* (Mrs. Warren'ın Mesleği), 1893 yılında İngiliz sansürü tarafından engellendi. S.'un tabiriyle bu "unpleasant" (hoş olmayan) piyesleri "pleasant" (hoşa giden) piyesler takip etti. Bunlar *Plays, Pleasant and Unpleasant* (Hoşa Giden ve Gitmeyen Oyunlar) adı altında 2 cilt hâlinde yayınlandı (1898).

S., piyes yazarı olarak, ilk başarıyı 1894'te temsil edilen *Arms and the Man* (Silâhlar ve Erkek) ile kazandı. Bu eserin aynı yıl Amerika'da temsili, ayrıca *The Devil's Disciple*'in (Şeytanın Çömezi) 1897'de yine Amerika'da temsil edilmesi hem şöhretini arttırdı hem de mâlî bakımdan onu tamamen bağımsız hâle getirdi. Bu iki piyes ile *Candida* (1894) ve *The Man of Destiny* (Kaderin Adamı) Almanya,

Avusturya, Macaristan ve Rusya'da başarıyla temsil edildi ve S.'un şöhretini bütün kıtaya yaydı. 1905'te Amerika'da temsil edilen *Man and Superman* (İnsan ve Üstün İnsan) ile de S.'un Amerikan tiyatro seyircisini fethettiği kabûl edilir.

Zamanında 75 000 satılarak rekor kıran *Common Sense About the War* (Harp ve Sağduyu) *(The New Statesman,* ilâve, 14 kasım 1914) adlı broşürü ile İngiliz hükûmetini tenkid etti ve şöhreti İngiltere'den Japonya'ya kadar bütün dünyaya yayıldı. 1925'te de Nobel edebiyat mükâfâtını kazandı.

S., 1893 - 1939 arasında 47 piyes yazdı. Bunlardan ancak birkaçının filme çekilmesine izin verdi. Bu arada *Pygmalion*'u sayabiliriz. S., tarihte dram yazarı olarak ün kazanan tek ekonomisttir. Kendisi şöyle der: "Ekonomi alanındaki çalışmalarım bütün piyeslerimde çok önemli bir rol oynamıştır. Bunu, Michelangelo'nun eserlerinde, anatominin oynadığı role benzetebiliriz." S.'un piyeslerinin çoğu klasik anlamda dram değil, zamanın çarpışan fikir ve ideolojilerinin gözler önüne serildiği eserlerdir. Yazar eserlerine daima önsözler yazmıştır. Kusursuz bir gazeteci üslûbuyla yazılan bu ön sözler, okuyucuya piyesin kendisinden daha fazla mesajlar iletir. S.'un eserlerinin bir özelliği de, münakaşalı, diyaloglu romana benzemeleridir. Daima bir tezi ifade eden piyeslerinde parlak zekâsı ve espri kuvvetiyle, komedi yoluyla fikirlerini yaymış, müdafaasını yapmıştır.

Yazarın diğer eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Caesar and Cleopatra* (Sezar ve Kleopatra) [1903]; *John Bull's Other Island* (John Bull'un Diğer Adası) [1904]; *Major Barbara* (Binbaşı Barbara) [1905]; *The Shewing up of Blanco Posnet* (Planco Posnet'in Meydana Çıkışı) [1911]; *Saint Joan* (1923); *You Never Can Tell* (Hiç Belli Olmaz) [1895 - 1896]; *Androcles and the Lion* (Androcles ve Aslan) [1912]; *Heartbreak House* (Kırıkgönül Evi) [1919]. S. 83 yaşındayken de *In Good King Charles's Golden Days* (İyi Kalpli Kral Charles'ın Altın Günlerinde) adlı eserini kaleme aldı.

S. asıl felsefesini *Back to Methuselah* (Methuselah'a Dönüş) [1921] adlı eserinde ifade etmiştir. Sosyal eserlerinin başlıcaları *Impossibility of Anarchism* (Anarşizmin İmkânsızlığı) [1891]; *Fabianism and the Empire* (Fabiyanizm ve İmparatorluk)'tur [1921].

SHAW, Robert Barklay (XIX. yüzyıl), İngiliz araştırıcısı. Forsyth'in başkanlığında Türkistan'da araştırmalar yapan bir kurula katıldı. Doğu Türkistan Türkçesi'nin ilk gramerinin yazarı olarak ün yaptı. S. Kâşgar ve Yarkent'te kullanılan yazı diline Türkî ("Túrkí") adını vermiştir. Grameri *A sketch of the Túrki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kâshglar and Yârkand)* (Doğu Türkistan'da (Kâşgar ve Yarkent'de) Konuşulan Türkî Dilinin Taslağı) adı altında 1875'te Lahor'da çıkmıştır. Bu gramerin ikinci baskısı *A grammar of the Language of Eastern Túrkistán* adıyla "Journal of the Asiatic Society of Bengal"de (46: 242 - 368) yapıldı [1877]. Sözlük *(Vocabulary)* bölümü aynı dergide ayrı bir cilt (47) olarak yayınlandı [1880]. Bu sözlüğe J. Scully'nin topladığı kuş ve bitki adlarını içine alan bir liste de eklenmiştir. (H. Eren)

SHEFFIELD, merkezî İngiltere'de büyük sanayi şehri. Yorkshire'da Don nehri kıyısında, Pennine sıradağları eteklerinde kurulmuş olan şehir, XIX. yüzyıl boyunca hızla büyümüş ve 1911'de Yorkshire'ın en büyük şehri hâline gelmiştir. Londra'dan 257 km; Manchester'dan 64 km ve York'tan 80 km uzaklıktadır. Nüfûsu 558 000 (1976). S., Roma devrinden beri demir işlenen bir bölgede önemli maden merkezidir.

S. İngiltere'de çelik istihsal eden en önemli merkezlerden biridir. Fabrikalarında hemen hemen her şey imâl edilir. Çakı bıçak ve kap, kaçak endüstrileri de çok gelişmiştir. Hırdavatçılık ve benzeri sanayi dallarında, optik âletler, bisikletler, kimya ve boya sanayiinde önemli fabrikalara sahiptir.

S. bir Roma istasyonu idi; Anglo - Saxon çağlarında şehir olarak kuruldu. XII. yüzyılın ilk kısmında bir Norman lordu olan William de Lovetot, Sheaf ve Don nehirlerinin birleştiği noktada bir kale ve kilise inşâ ettirdi. İskoçya Kraliçesi Mary Stuart 14 yıl S. kalesinde hapsedildi. 1740'da yeni bir çelik çeşidi S.'de gelişmiş ve şehir İngiltere'nin çelik sanayiinin merkezi hâline gelmiştir.

SHEHU, Mehmed (doğ. 1913), Arnavut politikacısı ve askeri. 1936'da İspanya'da milletlerarası tugayın IV. taburuna kumanda etti. 1937 yılı sonunda İspanyol komünist partisine girdi. Yenilgiden sonra 40 ay Fransız toplama kampında kaldı. 1941'de Arnavutluğa döndüyse de tutuklandı. Daha sonra partizan birliklerinin kumandanlığına getirildi. 1943'te I. Tugay kumandanlığına tayin edildi. 1944'te I. Kolordu kumandanı olarak Tiran'ın ele geçirilmesi için yapılan savaşları yönetti. 1945'te Frunze harp akademisinde okudu. 1946'da Arnavutluk genelkurmay başkanı oldu. 1942'de Komünist partisine giren S., 1948'de iç işleri bakanlığı ve başbakan yardımcılığına, 1950'de halk meclisi üyeliğine, 1954'te başbakanlığa getirildi. 1974'te başbakanlık görevi yanında millî savunma bakanlığını da üzerine almıştır.

SHEHU, Mehmed

SHELLEY, Percy Bysshe (Sussex, Field Place 1792 - İtalya, Viareggio 1822), İngiliz şâiri. Varlıklı bir ailenin oğluydu. İlk öğrenimini Eton'da yaptı. Bu okulda, arkadaşları, kurallara uymayan deli - dolu davranışları yüzünden, ona Deli S. adını taktılar S. bu okuldayken *Zastrozzi* (1810) adlı bir eser yayınladı. Aynı yıl *Original Poetry by Victor and Cazire*'ı (Victor Cazire'ın Orijinal Şiirleri) yayınladı. Bunu kızkardeşiyle birlikte yazmıştı. 1811'de başka bir romanı *St. Irvyne, or the Rosicrucian* (St. Irvyine yahut Rosicrucian)'ı [Rosicrucian, sihir kuvvetine sahip olduklarını ileri süren filozofların kurduğu gizli cemiyete mensup olan kimse demektir] yayınladı. 1810'da Oxford üniversitesine girdi. Orada, Durham ve Thomas Jefferson Hogg ile tanıştı. Aralarında samimî bir arkadaşlık başladı. S., o dönemde kimyaya merak sarmıştı; ama yine şiir yazıyor ve felsefeyle uğraşıyordu. Orada yazdığı şiirleri *Posthumous Fragments of Margaret Nicholson* (Margaret Nicholson'un Ölümünden Sonraki Parçaları) [1810] başlığıyla yayınladı.

1811'de *The Necessity of Atheism* (Tanrıyı İnkâr Etmenin Lüzumu) başlıklı broşürü yayınladı. Broşür imzasız olmakla beraber, kimin yazdığı anlaşıldı; yapılan soruşturmada

SHELLEY, Percy Bysshe

S. de, Hogg da bu kitabı kimin yazdığını bilmediklerini söylemekte ısrar ettilerse de okuldan kovuldular. Hogg York'a gitti, S., Londra'ya geldi. Babası kovulma işine çok kızdığı için bir süre harçlığını da kesti. Kızkardeşleri (dört kızkardeşi vardı) kendi harçlıklarından keserek ona yardım ettiler. Bu arada S., kızkardeşinin arkadaşlarından Harriet Westbrook'a âşık oldu. Aynı yılın ağustos'unda Edinburgh'ta evlendiler. Gerçi S., artık Hıristiyan'lıktan tamamen kopmuştu ama, âdet yerini bulsun diye İskoç ritiyle çalışan bir kilisede nikâhları kıyıldı. Yoksa, ona kalsa ister İskoç, ister İngiliz riti olsun, kilisede evlenmezdi. Bu arada babasıyla barışmıştı. Genç evliler, üç yıl, senede aldıkları 400 sterlinle geçindiler. Bu paranın yarısını S.'in, yarısını da karısının babası veriyordu. Birlikte oldukları üç yıl içinde güney İngiltere, İrlanda, Galler'de dolaştılar. S., İrlanda'da Katolikler için dinî hürriyet ve bütün İrlanda için siyasî hürriyet propagandası yaptı. Bu arada bir kızları oldu ve S., ilk uzun şiiri *Queen Mab*'ı (Kraliçe Mab) neşretti. Bu şiirinde beşerî müesseselere hücum ediyor, yeniden kurulmuş bir dünyanın durumunu ele alıyordu. 1812'de William Godwin'le (b. bk.) tanışarak dostluk kurdu. 1814'te Godwin'in kızı Mary'ye âşık oldu. S. olsun, Mary olsun evliliği doğrudan doğruya karşılıklı anlaşmayla kurulan bir müessese olarak kabûl ediyorlardı. Bu bakımdan resmî bir evlilik onlar için bahis konusu değildi. Böyle olunca Mary evden kaçtı, birlikte İsviçre'ye gittiler. Beraberlerinde Mary'nin kaçmasına yardım eden üvey kızkardeşi Claire de vardı.

Üç genç, eylülde tekrar Londra'ya döndü. Ertesi yıl, 1815'in başında Harriet bir oğlan doğurdu (Charles Bysshe, 1826'da öldü). Bu sırada S., Mary ve Harriet iyi geçiniyorlardı. Hattâ bir ara S., Harriet'i Mary'le birlikte oturdukları evde kalmaya davet ettiyse de bu iş gerçekleşmedi. Bu arada S., ilk mükemmel şiirini *Alastor or the Spirit of Solitude*'u (Alastor veya İnzivanın Mânâsı) yazdı.

1816'da, S., Mary ve Claire bu defa yeni doğmuş bebekleriyle birlikte tekrar İsviçre'ye, Cenevre yakınındaki Sécheron'a gittiler. Karısından yeni ayrılmış olan Byron da (b. bk.) oraya geldi. Byron'la, Claire arasında, muhtemelen Londra'da başlamış olan aşk, burada da devâm etti. Aynı yılın eylülünde Londra'ya döndüler. Kasımın başlarında karısı Harriet S., intihar etti.

Bu ölüm S.'i altüst etmiş, ama Mary ile evlenmelerinin başlıca engeli de ortadan kalkmıştı. Aynı yılın aralık ayının 30'unda evlendiler. Harriet'in babası, açtığı dâva sonunda çocukların vesâyetini kazandı. Dâvanın S.'in aleyhinde sonuçlanmasında Hıristiyan kilisesine karşı takındığı menfi tavır, hükûmet, kanunlar ve özel mülke karşı taarruzları sebep olmuştu. S., 1817'de *The Revolt of Islam* (İslâm'ın İsyanı) başlıklı uzun şiirini yazdı. Şâir, bunda Spencer tarzı düşüncelerle kansız ihtilâlin avukatlığını yapıyordu.

1818'de karısı iki çocuğu, Claire ve onun Byron'dan olan çocuğuyla birlikte İtalya'ya hareket ettiler. S., İtalya'da kaldığı yıllarda Byron'la çok yakın bir dostluk kurdu. Bu dostluğun meyvalarından biri S.'in *Julian and Maddalo* (Julian ve Maddalo) [1818] adlı şiiridir. Muhavere tarzındaki bu şiirde S. (Julian) ile Byron (Maddalo) insanın, aklının üzerindeki kuvveti konusunda tartışır. 1818 yılında (yanlış veya doğru olarak) akciğer nöbeti denen ağır bir hastalık geçirdi. Daha sonra S.'ler daima Claire de beraberlerinde olmak üzere Milano, Leghorn, Bagni di Luca, Venedik, Roma ve Napoli'de dolaştılar.

S., 1819'da, hem şiiri hem de ihtilâlci propagandayı birlikte yürüttü. Napoléon savaşlarının sonunda, Avrupa'da esen politik reaksiyonun kızgınlığı içindeyken, Roma'da bulunduğu sırada Peterloo katliâmının haberini aldı ve *The Masque of Anarchy*'yi (Anarşinin Maskesi) yazdı. Bunda İngiliz işçilerini Castlereagh'ın idaresine karşı ayaklanmaya, ihtilâle davet ediyordu. Bunun ardından manzum piyesi *The Cenci*'yi ve lirik dramı *Prometheus Unbound*'u (Zencirden Boşanmış Prometheus) yazdı. Bunlardan birincisi şiiriyyetinin üstünlüğüyle temayüz ederken ikincisi de S.'nin şâheseri sayılmıştır.

S., 1819'un sonunda gittiği Pisa'da en güzel lirik şiirlerini verdi. 1821'de mensur eseri *Defence of Poetry*'yi (Şiir Sanatının Müdafaası) yazdı. Bu eserinde şiirin, muhayyileleri etkilemek suretiyle doğrudan doğruya olmayan, fakat maneviyatı kuvvetlendiren bir güç olduğunu ileri sürüyor, tabiatın ve aşkın sırlarını açıklayan şâirin gerçek "râhip" olduğunu iddia ediyordu. Bu arada Kontes Emilia Viviani ile olan platonik ilgisi *Epipsychidion* adlı aşk şiirini yazmasına yol açtı (1821). Yine aynı yıl, ölen John Keats'in ardından *Adonais* adlı şiirini yazdı.

S.'ler 1822 nisanında, Spezia körfezindeki Lerici'ye geldiler. Şâir burada *Hellas* adlı eserini verdi. Son şiiri *The Triumph of Life* (Hayatın Zaferi) ise ansızın ölümü üzerine yarım kaldı. S. gerçekten beklenmedik bir anda hayata veda etmiştir. Yakın aile dostları Wlliams'larla birlikte Lerici'ye yerleştikleri zaman bir tekneye sahip olmayı düşünmüşlerdi. Her ikisi de denizciliği çok seviyordu. Çok geçmeden Don Juan (daha da doğrusu Ariel) adında küçük bir uskuna satın aldılar. 1 temmuzda, Williams ve S., yeni tekneleriyle Leghorn'a gittiler. 8 temmuzda, son derece sıcak bir havada dönerken, körfezde, onları ansızın yakalayan bir fırtına, teknenin alabora olmasına sebep oldu. İki arkadaş boğularak öldüler. S. tam otuz yaşını tamamlamak üzereydi. Byron, iki arkadaşın sahile vuran cesetlerini, sahilde yaktırdı. Külleri Roma'daki Protestan mezarlığına gömüldü.

S.'in şiirinde insanı, Hıristiyan'lığın ve cemiyetin bağlarından kopmuş gören bir idealizm vardır. Dünyânın kötülükleri karşısında duyulan bedbinliği ifade eder. Şiire karşı olan üstün kabiliyeti sayesinde fikirlerini kusursuz ifade eden S., genellikle, Goethe ve Victor Hugo müstesna sayılırsa, Avrupa edebiyatının en kudretli şâiri olarak kabûl edilmektedir. Bazı münekkidler onu geleceğin şâiri sayar. O kendi yaşadığı akıl ve keşifler dünyasına tamamen yabancı gibiydi. Bugünkü dünyâya ise nisbeten daha yakındır. S.'in en bâriz vasfı idealizmidir. Ama güzelliği, iyiye karşı olan mücerret ihtirası da dile getirmiş, fikirlerini son derece çeşitli formlar ve ölçülerle ifade etmiştir. Hayatında hemen hiç kimseden teşvik görmediği söylenebilir. Öldüğü sırada, dünyanın şiirini reddettiğine inanıyordu.

SHEPPARD, Samuel Edward (Hither Green, Kent 1882 - New York 1948), İngiliz kimyacısı, ilim adamı. Londra'da başladığı öğrenimini Almanya ve Fransa'da sürdürdü. 1907'de C. E. K. Mees ile birlikte *Investigations on the Theory of the Photographic Process* (Fotoğraf Prosesinin Teorisi Hakkında Araştırmalar) adlı bir eser yayınladı. 1912'de Rochester'deki (New York) Kodak araştırma laboratuvarında çalışmaya başladı. 1923'te araştırma bölümü müdür yardımcılığı görevine getirildi. 1925'de organik kükürt birleşimlerinin filmlerin hassaslığındaki rolünü ortaya koydu. Bu keşif, emülsiyon tekniğinde büyük bir önem taşır, fotoğraf tekniğine yepyeni bir yön kazandırmıştır.

SHERIDAN, Richard Brinsley Butler (Dublin 1751 - Londra 1816), İrlanda asıllı İngiliz tiyatro yazarı, politikacısı ve hatibi. Babası Thomas S. da bir aktör ve hitâbet öğretmeniydi; annesi Frances Chamberlaine S. ise, hikâye, piyes ve komedi yazarlığı ile tanınmıştı. 11 yaşındayken Harrow okuluna gönderildi ve orada altı yıl geçirdi. 1772'de besteci Linley'in kızı Elizabeth'i Paris'e kaçırdı ve onun âşıklarıyla düello etti; bir yıl sonra onunla evlendi. 24 yaşındayken, 1775'de Londra'da Covent Garden'da, ilk komedisi olan *The Rivals*'i (Rakipler) sahneye kondu. Ayni yıl içinde *St. Patrick's Day* (S. P. Günü) adlı iki perdelik fars ile *The Duenna* (Yaşlı Mürebbiye) adlı komik bir opera ayni yerde sahnelenerek, günün beğenilen müzikal komedisi oldu. Linley ve James Ford ile birlikte 1776'da Drury Lane'in tiyatrosunun hisse senetlerini satın alarak, aynı zamanda tiyatronun yöneticiliği görevini de 1782'ye kadar, kısa bir süre hariç, sürdürdü. 1777'de yazdığı *A Trip to Scarborrogh* (S.'a Bir Seyahat) adlı piyes, Vanbrugh'un *The Relapse* (Kötüye Dönme) adlı eserinin bir adaptasyonuydu; şâheseri *The School for Scandal* (Rezalet Okulu) ayni yıl içinde temsil edilerek, zamanında (XVIII. yüzyıl) yazılmış en iyi komedi olarak takdir edildi. S.'ın en son eseri zamânının dramatik meraklarının bir hicvi olan *The Critic or a Tragedy Rehearsal* (Tenkit veya Bir Trajedi Provası)'dir [1779].

S.'ın başarılı tiyatro yazarlığının yerini 1780'lerde politika almaya başladı. 1780'de Fox'un teşvikiyle parlamento'ya girdi. Nitekim, 1780'den 1812'ye kadar Fox'un ve Whig'lerin (Liberal) destekleyicisi oldu ve bu devrede muhtelif görevler ifa etti. 1806'da bahriye nazırı tayin edildi ve kraliyet meclis-i has üyesi oldu. Kral Nâibi'nin samîmî arkadaşlığını elde etti.

S. son yıllarını çok sıkıntı içinde geçirdi. Karısı 1792'de ölmüştü ve ikinci evliliği de pek mutlu geçmemişti. Oğlu israfa mütemayildi. Tiyatrosu 1809'da yanmıştı. Mensup olduğu partisi, 1812'de iktidardan uzaklaştı ve ertesi yıl borçları yüzünden tevkif edildi.

SHERMAN, John (Lancaster, Ohio 1823 - Washington, D. C. 1900), Amerikalı siyaset adamı ve maliyeci. Mansfield'de hukuk öğrenimi gördü, 1844'te baroya kabûl edildi. On yıl başarılı şekilde mesleğini icra ettikten sonra, 1854'te Cumhuriyetci partiden temsilciler meclisi üyesi oldu. 1861'de Senato üyeliğine seçildi. Bu görevi Başkan Ruthenford B. Hayes'in kabinesinde hazine bakanlığına gelinceye kadar sürdürdü (1877). S., Amerikan iç savaşı ve bunu takip eden ekonomiyi yeniden kurma dönemi boyunca ekonomiyi desteklemek ve ayakta tutmak için ihtiyaç duyulan büyük malî kanunların çıkarılmasında başarılı oldu. Madenî para ile ödemeler hâlini alan 1875 kanunundan büyük çapta sorumlu olan S.'ın gayretleriyle para rejiminin ıslâhı ve bankacılığın düzenlenmesi mümkün oldu. Hayes'in başkanlığının sona ermesi üzerine, 1881'de Senato'ya tekrar seçildi ve 1897'ye kadar da üyeliğini korudu. 1890'da adını taşıyan kanunlar Amerikan sermaye piyasasını ve para tedavül mekanizmasını hayli sarstı. Cumhûriyetçi partiden başkan adayı olduysa da kongrede gerekli desteği sağlayamadı. Senatörlüğünün son yılında başkan William Mckinley tarafından 1897'de dışişleri bakanlığına getirildiyse de görevini lâyıkıyla yapamadı. 1898'de görevinden ayrıldı ve siyasetten çekildi.

SHERMAN, William Tecumseh (Lancaster, Ohio 1820 - New York 1891), Amerikalı general. Kuzeyli olan S. 1840'da Seminoller'e karşı yapılan sefere girdi. Ordudan ayrılıp avukatlık yaptı. 1861'de Bull Run'de yaptığı savaşta yenildi. Daha sonra Kentucky'deki kuvvetlerin başında birçok başarılar kazandı. Atlanta'dan Savannah'a iki aylık bir yürüyüş yaptı ve büyük bir ün sağladı. 1865'te Petersburg'da ve Richmond'da da başarılar kazandı. 1869'da Birlik Ordularının başkomutanlığına getirildi 1884'te görevinden ayrıldı.

SHERMANN, William Tecumseh

SHERMARKE, Addürrâşid Ali (Layertenya 1919 - Los Anod, Burao 1969), Somalili devlet adamı. Ülkenin bağımsızlığa kavuşması üzerine (1960) başbakan oldu. 1964'e kadar bu görevde kaldı. 1967'de cumhurbaşkanlığına seçildiyse de 1969 ihtilâlinde öldürüldü.

SHERRIFF, Robert Cedric (Kingston - on - Thames, Surrey 1896 - Londra 1975), İngiliz yazarı, hikâyecisi ve senaryo yazarı. Oxford'da New College'de okudu. Bir sigorta şirketinde görev aldı. Birinci Cihan Savaşı'nda Doğu Surrey alayında askerlik görevini yaptı. 1921'de amatör tiyatro grupları için piyesler yazmaya başladı. 1928'de yayımladığı, savaş hatıralarını anlatan, *Journey's End* (Yolculuğun Sonu) adlı piyesi, 1929'da birden ün kazanmasına sebep oldu. Bu ilk piyesi, muhtemelen yazdıklarının en iyisidir. Bu eser, kısa zamanda bütün Avrupa dillerine tercüme edildi. Diğer piyesleri arasında Napoléon'un son günlerini dile getiren *St. Helena* (St. H. Adası) [1936]; te'sirli bir psikolojik dram

olan *Home at Seven* (Saat Yedide Ev) [1950]; V. yüzyıl İngilteresine ait târihî piyes *The Long Sunset* (Uzun Güne Bakış) [1955]; ile *A Shred of Evidence* (Bir Hakikat Kırıntısı) [1960] yer alır. Hikâyeleri arasında da *The Fortnight in September* (Eylülde İki Hafta) [1931]; *Greengates* (Yeşil Geçit) [1936]; *Another Year* (Ertesi Yıl) [1946] ve *The Wells of St. Mary's* (Azize M.'nin Kaynakları) [1961] vardır. Sinema için, kendi eserlerinden yapılmış filmlerden ayrı olarak, S.'ın kendisinin veya başkalarıyla ortaklaşarak yazdığı 20 kadar senaryosu bulunmaktadır.

SHERRINGTON, Sir Charles Scott (Londra 1857 - Eastbourne, Sussex 1952), İngiliz nörofizyoloji mütehassısı. Cambridge'de, Caius kolejinde fizyoloji tahsil etti. Londra'daki Brown enstitüsünde bir süre patoloji çalışmalarında bulunduktan sonra Liverpool üniversitesine fizyoloji profesörü oldu. 1938'e kadar Oxford, Yale, Londra, Harvard, Edinburg üniversitelerinde hocalık etti. 1885'ten itibaren bütün çalışmalarını sinir sistemi üzerinde toplayan S., refleksler, beyin ve sinir fizyolojisi ve sinir sisteminin tamamlayıcı faaliyeti üzerinde çalıştı. 1932'de nöronların fonksiyonuyla ilgili keşifleri dolayısıyle Nobel tıp mükâfatını kazandı. Başlıca eserleri şunlardır: *The Integrative Action of the Nervous System* (Sinir Sisteminin Tamamlayıcı Faaliyeti) [1907], *Mammalian Physiology* (Memeli Fizyolojisi) [1916], *Reflex Activity of the Spinal Cord* (Omuriliğin Refleks Faaliyeti), *Man on His Natur* (İnsan ve Tabiatı) [1941].

SHERWOOD, Robert Emmet (New Rochelle 1896 - New York 1955), Amerikalı piyes yazarı. Harvard üniversitesinde yapmaya başladığı yüksek tahsili I. Dünya Savaşı yüzünden kesildi. Savaştan sonra Vanity, Fair, Life ve New York Herald gibi gazete ve mecmualarda çalıştı. *Life* adını taşıyan bir mizah mecmuası çıkardı (1920 - 1928). *The Road to Rome* (Roma Yolu) [1927] adını taşıyan ilk piyesi harbi tenkid eder. Bunun ardında *The Queen's Husband* (Kraliçenin Kocası) [1928] ve *This is New York*'u (Burası New York) [1929] yazdı. *The Petrified Forest*'ten (Taşlaşmış Orman) [1935] sonra yazdığı ve *Idiot's Delight* (Ahmağın Zevki) [1936] adlı piyesle Pullitzer mükâfatını kazandı. Yazar, bu eserinde cephane yapımcılarına ve militaristlere şiddetle hücum etti. Bundan sonra yazdığı *Abe Lincoln in Illinois* (Abe Lincoln Illinois'te) ve *There Shall Be No Night* (Gece Olmayacak) adlı eserleriyle 1938 ve 1941 Pullitzer mükâfatlarını da kazandı. Son eserinde olsun, *Idiot's Delight*'ta olsun, bir insan ancak başkalarının iyiliği için canını verirse kendi hayatını değerli hâle getirebilir tezini işlemiştir.

SHERWOOD, Robert E.

S., II. Dünya Savaşı'nda A. B. D. harp istihbaratı dairesinde çalıştı; Başkan Roosevelt'ın konuşmalarının yazılmasına yardım etti. Roosevelt'le olan bu yakınlığı sayesinde 1949'da yayınladığı ve yine Pullitzer kazanan *Roosevelt and Hopkins* (R. ve H.) adlı eserini verdi. Akademi mükâfatı kazanan *The Best Years of Our Lives* (Hayatımızın En Güzel Yılları) [1946] filmi sayılmazsa, S.'ın harpten sonra verdiği eserler önemli değildir.

SHETLAND (Zetland), İskoçya'nın kuzey-doğusunda bir takımada. Adaların en büyüğü olan Mainland, 80 km uzunluğunda ince uzun bir adadır. İskoçya'nın en kuzeyindeki idare bölgesini teşkil eden S. adalarının toplam yüzölçümü 1 406 km^2, nüfusu 18 445'tir (1974 tahmini). S. idare bölgesinin merkezi Lerwick, Maindland'ın doğusunda yer alır.

SHETLAND : Adaların en büyük özelliklerinden biri, midillilerin en küçüklerinin buralarda yetiştirilmesidir. Resimde, bunlardan biri bir gösteri sırasında görülüyor

SHETLAND : Adaların bir başka özelliği de en çok 35 cm boyunda olan küçük S. köpekleridir

S. adalarının manzarası çok güzeldir. Deniz dar boğazlı körfezlerle karaların içlerine kadar sokularak âdeta birer tuzlu su gölleri meydana getirir. Adaların jeolojik karakteri kuzey İskoçya'ya benzer. Maindland adasının kuzey kısmı fazla meskûn değildir. Toprağın daha verimli olduğu güney bölümünde yerleşme daha fazladır. Takımadadaki adalardan çoğu meskûn değildir. Meskûn olanların başlıcaları Yell, Mainland'ın hemen kuzeyindedir; onun da kuzey - doğusunda Unst vardır. Unst, Mainland'ın kuzeyindeki adaların en kalabalık olanıdır. Belli başlı diğer adalar arasında Muness, Fetlar, Whalsay, Out Skerries, Bressay adalarını sayabiliriz.

SHIMONOSEKI : bk. ŞİMONOSEKİ.

SHIRATORI, Kurakichi (1865 - 1939), Japon Sinoloğu, Türkologu ve Mongolisti. Çin kaynaklarında eski Türk ve Moğol kavimleri üzerine verilen bilgileri toplayıp yaymış, özellikle M. Ö. II. yüzyılda Çin sınırlarında güçlü bir devlet kuran Hiungnu'ların dili üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır. S.'nin bu yoldaki ilk çalışması *Sinologische Beiträge zur Geschichte der Türk - Völker. II. Über die Sprache der Hiung-nu und der Tunghu - Stämme* (Türk Kavimlerinin Tarihine Sinoloji Katkıları. II. Hiung-nu ve Tunghu Kabilelerinin Dili Üzerine) ["İzvestiya İmperatorskoy Akademii nauk", V. dizi, XVII, 01 - 033] adı altında çıkmış [1902], bu çalışma 1906'da "Mélanges Asiatiques" dergisinde de yayınlanmıştır [XII, 1906, 1 - 33. s.]. S. Çin kaynaklarında geçen Hunca kelimelerin büyük bir bölümünü Türk dilinin yardımıyla açıklamasıyla tanınır. Böylelikle Asya Hunları'nın Türk oldukları yolundaki eski ve yaygın inancı yeni katkılarla desteklemiştir. Onun bu çalışması ilim çevrelerinde büyük bir ilgi görmüştür. Meselâ Macar dil bilginlerinden Bernát Munkácsi, Budapeşte'de çıkan "Keleti Szemle" dergisinde (IV, 243 - 253) S.'nin çalışmasını değerlendirmiş, onun görüşüne katılmıştır. Ancak, S. sonradan eski görüşünü terkederek Çin kaynaklarının Hunca verilerini Moğol dilinin yardımıyla açıklamayı denemiştir *(Sur l'Origine des Hiong-nou* [Hiongnu'ların Menşei Üzerine]. "Journal Asiatique" I, 1923, 71 - 81). S., *Wu-sun Stamm in Centralasien* (Orta Asya'da Wusun Kabilesi) ["Keleti Szemle" III, 1902, 103 - 140] adlı yazısında da Çin kaynaklarında verilen bilgilerden yararlanmıştır. Son olarak, *A Study on the Titles Kaghan and Katun* (Kağan ve Katun Unvanları Üzerine Bir Çalışma) ["Toyo Bunko" 1926. 100 s.] adlı yazısı da Türk dili ve Türk tarihi için yeni bir katkıdır. (H. E.)

SHIRLEY, James (Londra 1596 - Londra 1666), İngiliz şâiri ve sahne yazarı. Oxford ve Cambridge üniversitelerinde okudu; 1623 - 1625'de St. Albans'da öğretmenlik yaptı. Anglikan kilisesine göre yetiştirilmekle beraber, Katolik oldu ve 1625'te Londra'ya gitti; orada verimli bir sahne yazarı ve kraliyet sarayının gözdesi oldu. 1636 - 1640 yıllarını Dublin'de geçirdi; orada da bazı piyeslerini kaleme aldı. 1642 - 1660 arasında tiyatrolar kapatıldığı için verimli olamadı. Londra'da, büyük yangın sırasındaki kazada öldü.

İlk şiirini, Shakespeare'in *Venus* ve *Adonis*'ini örnek tutarak yazdığı *Narcissus*'u 1616'da yayınlamıştı; 1646'da bütün şiirlerini topladığı *Poems*'i (Şiirler) yayınladı. Komedi, trajedi, trajikomedileri ve ağır başlılığı, doğruluğu ve şâirâne cazibesiyle bütün sahne oyunları dahil, kırktan fazla eser veren S.'in en iyi trajedilerini *The Traitor* (Hain) [1631] ve *The Cardinal* (Kardinal) [1641] teşkil eder. Komedileri arasında *Changes, or Love in a Maze* (Bir (Değişiklikler Veya Aşk Şaşkınlık İçinde) [1632], *The Lady of Pleasure* (Zevk Kadını) [1635] en çok tanınanlarıdır.

SHIZUOKA : bk. ŞİZUOKA.

SHOLAPOUR : bk. ŞOLAPUR.

SHOLOKHOV, M. A. : bk. ŞOLOHOV.

SHORTHOUSE, Joseph Henry (Birmingham 1834 - Edgbaston 1903), İngiliz romancısı. Quaker bir ailenin çocuğu olmakla beraber Anglikan kilisesine karşı ilgi duydu ve 1861'de bu kiliseye girdi. 1866'da başladığı *John Inglesant* romanında din kavgalarını, devletle kilise arasındaki çekişmeleri platonik, uzun diyaloglar hâlinde anlattı. S.'ın bu eseri 1880'e kadar basılmadı. O yıl 100 adet basıldı. Dikkati çeken bu eser 1881'de Macmillan tarafından yeniden basıldı ve bir yıl içinde 9 000 nüsha sattı.

SHOSTAKOVICH : bk. ŞOSTAKOVIÇ.

SHUTE, Nevil (Baling, Middlesex 1899 - Melbourne, Avustralya 1960), İngiliz mühendisi ve yazarı. Shrewbury'de ve Oxford'da Balliol kolejinde okudu; 1922'de havacılık mühendisi oldu. İki Dünya Savaşı'nda da askerî görevler ifa etti; 1924 de bir havacılık mühendisi olarak uçak yapım şirketine girdi. R 100 hava gemisinin yapımında çalıştı. 1930'da başmühendis olarak bu hava gemisiyle Kanada'ya gidip geldi. Bundan sonra bir uçak fabrikası kurdu ve bu fabrikanın müdürlüğünü yaptı; 1938'de kendisini yazı hayâtına verdiğinden fabrika müdürlüğünden ayrıldı. İkinci Dünya Savaşı boyunca da bir sürü önemli silâhların geliştirilmesine katkıları oldu. 1950'den sonra Avustralya'ya yerleşti. 1926'da yayınladığı *Marazan* ile başlayarak, 20'den fazla hikâye ve roman yazdı. En tanınmışları arasında : *Pied Piper* (Fareli Köyün Kavalcısı) [1942], *No Highway* (Karayolu Yok) [1948], *In the Wet* (Islakta) [1955], *On the Beach* (Kumsalda) [1957] ve ölümünden sonra yayınlanan : *Trustee From the Toolroom* (Âlet Odasının Emanetcisi) [1960] vardır. Otobiyografisi *Slide Rule* (Sürgülü Hesap Cetveli) 1954'te yayınlanmıştır.

SIBYAN MEKTEPLERİ, eskiden küçük çocuklar (sabî denilen 4 - 11 yaşındakiler) için kurulan öğretim müessesesi. Çoğunlukla mahalle cami ve mescitleri yanında ve bazı yerlerde müstakil olarak hayırsever kimselerin yaptırdıkları ve idareleri yaptıranlar tarafından kurulan hususî vakıflarca sağlanan bir çeşit ilköğrenim veren müesseselerin adı. Hemen her mahallede bulunduğu için, bu gibi mekteplere, halk dilinde mahalle mektebi ve çoğu taştan yapılmış olduğundan da taş mektep adı verilirdi. Hükümdarlar veya vezirler tarafından yaptırılmış büyük camilerin veya külliyelerin de birer mekteb-i sıbyanı bulunurdu. Fâtih Sultan Mehmed kendi adını taşıyan câmiin etrafında semâniyye ile tetimme medreselerini kurduğu zaman, bunların yanında bir de, öksüz ve yoksul çocukları okutmak için, bir sıbyan mektebi yaptırmıştı. Türkçe vakfiyyesinde darüttalim ve Arapça vakfiyyesinde de mektep adı ile anılan bu müesseseye, sonradan mektep, dârülilim (dârü'l-ilm), muallim-hâne, mekteb-hâne ve vakfiyyesine göre de mekteb-i sıbyan", "dârü's - sıbyân" gibi çeşitli adlar verildiği görülmüştür.

Belli bir teşkilâta ve ortak bir eğitim ve öğretim sistemine bağlı olmayan bu mektepler, hususî vakıfların gelirleri ile ve bu vakıflarda konulmuş şartlara göre idâre edilirdi. Pâdişah mektepleri çok zaman imâretlerin yanında olduğu

için, öğrenciler aş ocağından parasız yemek yerdi. Başkalarının yaptırdığı mektepler ise, bu türlü kolaylıklardan faydalanamadığı için, öğrenciye ayrıca yemek parası verilirdi. II. Meşrutiyet'e kadar ilk öğrenim için devlet bütçesinde tahsisat bulunmamaktaydı. Bu itibarla, S. M., vakıfların geliri dışında, çocuklardan haftalık almak suretiyle işleyen, husûsî mâhiyette birer mektep olarak devam etmişlerdi.

Bu mekteplerde çocuklar tabanı hasır döşeli olan dershanede kendi evlerinden getirdikleri minderlere diz çökerek otururdu. Önlerinde şimdiki sıraların ön kısımlarına benzeyen, fakat oturan bir çocuğun durumuna uygun yükseklikte yapılmış olan uzun rahleler bulunurdu. Öğretmenin rahle ve şiltesi daha yüksek ve gösterişli bir yer tutardı. Çok yerde öğretmenin rahlesi bir sedirin üstünde bulunur; bir yanında bir falaka, öte yanında deste deste deynekler, bir köşede de 3-4 metre boyunda uzaktaki çocuklara yerinden kalkmadan vurabilmek için uzun bir sopa bulunurdu. Ayrıca çocukların girip çıktıklarını ve dışarıda kimse bulunup bulunmadığını kontrol için öğretmenin görebileceği bir yerde, duvarda asılı bir yüzünde geldi, öte yüzünde gitti yazılı bir "geldi - gitti" tahtası asılması da usuldendi. Bazı karma mekteplerde küçük yaştaki kız ve erkek öğrenciler bir sırada yanyana oturtuldukları gibi, umumiyetle kızların ve erkeklerin birbirlerinden ayrı yerlerde oturtulmaları esastı. Mekteplerin birçoklarında bahçe veya avlu bulunmaz, çocuklar mektebin yanındaki cami veya mescidin avlusundan faydalanırdı.

Bu mekteplerin belirli bir yönetmeliği, devletçe veya herhangi bir makamca düzenlenmiş bir öğretim programı yoktu. Öğretmenler az çok bir medrese öğrenimi görmüş kimselerdi ve çok defa S. M.'nin çevresinde bulunduğu cami veya mescidin de ayni zamanda imam veya müezzinliği vazifesini görür, camie veya mektebe "meşruta" bir evde âileleriyle birlikte otururlardı. Kız S. M.'nin kadın hocalarını da, *Kur'ân*'ı ezberliyerek hafız olmuş, *Sübha*-i *Sıbyân*, *Tuhfe-i Vehbi* gibi o devir için klasikleşmiş birkaç kitab okumayı bilen yaşlı kadınlar teşkil ederdi. Birçok S. M.'nin vakfiyelerinde yazı öğretimi için özel meşk hocalarının görevlendirildiği ve kendilerine ödenek ayrılmış olduğu da görülmektedir. Hemen her S. M.'inde, vakfiyesine göre vasıfları ve gündelik şeklinde ücretleri belirlenmiş bulunan bir muallim, bir kalfa ve bir bevvab bulunmaktaydı. Bununla beraber, hocaların vakit ve hâli elverişli öğrencilerden haftalık şeklinde para almaları veya okulun ısıtılması için aynî olarak odun veya kömür getirmelerini istemeleri de âdetâ gelenekleşmişti. Bunu "sıbyandan haftalık namıyla bir akça ve bir habbe almaya" diye kesin surette yasak eden vakfiyeler de bulunmaktadır.

Umumiyetle, çocuklar 4-5 yaşındayken "âmin alayı" denen bir törenle S. M.'ne başlatılırdı. Bu mekteplerin gayesi, çocuğa tecvit kaidelerine uygun Kur'ân okumayı öğretmek olduğundan çocuğun eline, Arapça harekeli Kur'ân metnini okumak hususunda rehberlik edebileceği umularak hazırlanmış bir elifbâ (alfabe) kitabı verilir ve ferdî bir öğretim usûliyle okumanın esasları öğretilmeye çalışılırdı. Ayni ferdî usûle uyarak dinî vazifelerin gerektirdiği basit bilgileri vermek, yazı yazmayı imkân derecesinde öğretmek ve dört işlemin kaidelerini belletmek de mektebin görevi içindeydi. Öğretmenler ve kalfaları da, medrese çevresinin şartlandırdığı ve göreneğe bağlı öğretim usûlleriyle yetişmiş oldukları cihetle, böyle bir zihniyetin taşıyıcısı durumunda bulunanların elbette çocukların terbiyesinde buna göre tavır alacakları tabiiydi. Ama bu demek değildi ki, S. M.'nin hocaları iyi yetişmemiştir. Hoca saygıya değer, saygı gören, iyi maaş alan bir insandır.

S. M.'nde tahsil bir öğretim süresine dayanmazdı. Ancak erkek çocukların ergen, kız çocukların ise kaç-göçü gerektiren bir yaş ve bünyeye sahip oluncaya kadar bir devam süresi ile mektebin sınırlı olduğu söylenebilir. Mektebi bitirmiş sayılmak için Kur'ân'ı en az bir defa hatmetmiş bulunmak esastı. Böylece S. M.'nde Arap harflerini tanıyan, Kur'ân'ı okuyabilen ve biraz da sülüs ve benzeri Arab yazılarını kopya etmiş olan erkekler ya bununla yetinerek hayata atılırlar veya medreselere girerek, oradaki öğretimi imkânlarına göre takip ederlerdi. Kızlar ise, evlerine kapanmak ve kaderlerine boyun eğmek zorundaydılar. Demek oluyor ki, mahalle mekteplerinde öğretimin esası çocuğa okuma, bilhassa Kur'ân okuma, yazma öğretmek, hatim indirmek, yâni Kur'ân'ı bir defa başından sonuna kadar çocuğa okutmak, içinden istiyenleri hâfız yetiştirmekten ibaretti. Bu sonuncular arasında fazla hıfzını tamamlayıncaya kadar mektebe devam edenler de olurdu.

S. M.'nin sayıları ve memleket içinde yayılışları hakkında elde tam ve güvenilir bilgilere sahip değiliz. Ancak **XVII.** yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun hemen her tarafını dolaşmış bulunan Evliya Çelebi'nin (1611-1684) bu çeşit mektepler hakkında *Seyahatnâme*'sinde söz konusu sayı Istanbul için 1 933'tür. Yine bazı resmî kayıtlara göre, o devirde Amasya'da 200, Erzurum'da 110 S. M.'i bulunduğu bilinmektedir. Bu mekteplerin yalnız büyük şehirlerde bulunmadığı, hattâ bunun **XVI.** yüzyılda memleketimizi dolaşmış bulunan bir Fransız seyyahının (Belon'un) her köyde bir ilkokula rastlamış olduğundan ve ilköğretimin batı ülkelerine nisbette o devirde Türkiye'de daha yaygın bulunduğunu görmüş bulunduğundan bahseden seyahatnâmesi de teyit etmektedir. Nitekim, *"Lettres sur la Turquie"*nin (Türkiye Hakkında Mektuplar) yazarı Ubicini de 1850'lerde "Türkiye'de caminin bulunmadığı en küçük bir köye bile rastlanmazsa, aynı şekilde az veya çok intizamla çalışan bir ilkokula sahip bir köyün de bulunmadığı söylenebilir" demek suretiyle, ilköğretimin **XIX.** yüzyıl ortalarında da ne kadar yaygın olduğu açıkça ortaya konmaktadır.

S. M.'i deyimi 1869 tarihli *Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi*'nde de benimsenmiş bulunuyordu. Şu kadar ki, bu mekteplerin sınıflara bölünmesi ve her sınıfta okutulacak derslerin tür ve dereceleri belirtilmek ve köy S. M. ile kasaba mektepleri dikkate alınmak suretiyle daha mükemmel bir şekle sokulmuştu. Sonradan resmî iptidaî mekteplerinin açılması ve çoğalmasıyla S. M. deyimi yerini *"Mekâtib-i İbtidâiyye"* almıştır. (R. Kardaş)

SICAKLIK, bir termometre ile ölçülebilir ısının yoğunluk derecesi. S., maddenin bir molekülünün ortalama kinetik enerjisidir. Isı ise, o maddenin bütün moleküllerinin toplam enerjisidir.

Duyu organlarımızla, S. sınırları hakkında fikir edinebiliriz. Bir maddenin çok soğuk, soğuk, ılık, sıcak, çok sıcak, olduğunu söyleyebiliriz; birinin diğerine göre daha sıcak, daha soğuk kıyaslamasını yapabiliriz. Bir maddenin soğuk veya sıcak oluşu, S. derecesi ile belirtilir. Sıcak cisimlerin S. dereceleri yüksek, soğuk cisimlerin ise düşüktür. Cisimler ısı alınca S. dereceleri yükselir, ısı kaybedince S. dereceleri düşer.

Duyu organları S.'ları tayin ederken çok defa yanılır: Bir elimizi (parmağımızı) sıcak suya, diğerini soğuk suya batıralım. Her ikisini ılık suya daldırdığımız zaman, soğuk sudan çıkan el için ılık su sıcak, sıcak sudan çıkan el için ılık su soğuktur. Küçük S. farklarını da doğru şekilde kestiremenemektedir.

Sıcaklığı hatasız ölçen araçlar yapılmıştır. Bu araçlara termometre denir. Termometrenin haznesinde bulunan sıvı, S. artınca genleşir. Genleşen sıvı, S. derecesine göre boruda yükselir. Belli S.'lara göre işaretlenir ve derecelenir. Bu metodla çeşitli termometreler yapılmış, bunlarda suyun donma ve kaynama noktaları esas alınmıştır.

Celcius'un, santigrad ölçeğinde, suyun donma noktası olan 0° civanın bulunduğu yer ile kaynama noktası olan 100°'de bulunduğu yer işaretlenip, aradaki mesafe 100 eşit parçaya bölünerek, derecelenir. Her parça bir santigrad derecesi denmiştir. Fahrenheit ölçeğinde suyun donma noktası 32°, kaynama noktası 212° kabûl edilerek, aradaki mesafe 180 eşit parçaya bölünmüştür. Her parça 1 F (Fahrenheit) dir.

Reomür ölçeğinde donma noktası 0°, kaynama noktası 80° kabûl edilmiştir.

Aynı maddeden yapılmış iki cismin S.'ları aynı ise, büyük olanın ısısı daha fazladır. Isı ile S. doğru orantılı olarak değişir.

Sıcak cisimler devamlı ısı verir, soğuk cisimler ısı alır. Çevreyle veya bulunduğu ortamla aynı sıcaklığa ulaşınca, ısı alışverişi biter. Örnek: Sıcak metali soğuk su içine atalım. Metalin sıcaklığı devamlı düşer, suyunki ise yükselir. Suyun ve metalin S.'ları eşit olunca bu ısı alışverişi durur.

Çeşitli maddelerin donma ve kaynama dereceleri farklıdır. Bu dereceler, maddeler için ayırt edici özellikler teşkil eder.

Yüksek sıcaklarda katılar sıvı, sıvılar da gaz hâle dönüşür.

SIÇAN, kemirgen memeli hayvanlardan sıçangiller familyasındaki bütün çeşitlere verilen ad. Anavatanı Avrasya'dır. Bütün dünyaya buradan yayılmıştır. Boyları 10 - 25 cm'i bulur. Vücudunun üst kısmı kahverengimsi gri, alt kısmı koyu sarı renkte olur. Her iki çenesinde de iki kesici, altı azı dişi bulunur. Kuyrukları uzundur.

S.'lar, halk sağlığı için zararlı hayvanlardır. Toprağı kazar, ürünleri tahrip ederler. Isırdıkları zaman sarılık, veba, kuduz gibi çok tehlikeli hastalıkların bulaşmalarına sebep

SIÇAN

olurlar. Bunlarla özel ilaçlar ve zehirli gazlarla mücadele edilir.

S.'ların birbirinden farklı 130 türü vardır. Mus Musculus (ev S.'ı) grubun belli başlı ve tipik örneğidir. Boyu 15 cm kadar olan küçük bir hayvandır. Sıcak bir evde bütün bir yıl boyunca üreyebilir. Bir defada 4 - 10 arasında yavrulayabilir. Yeni doğan yavrular 2 ay sonra üremeye başlar. S. geceleri faaldir. Evlerde yiyecek maddeleri için çok zararlıdırlar. S.'lar tıp laboratuvarlarında deneme hayvanı olarak kullanılır.

SIÇANGİLLER (Lat. Muridae), kemirgen memeli hayvanların meydana getirdiği bir familya. Genel olarak sıçanlar ve cırlak sıçanlar bu familyaya girer. Sıçan kelimesi S. familyasındaki bütün hayvanlar için kullanılır. Bk. SIÇAN.

SIÇANKUŞU (Lat. Culius), küçük bir kuş. Kül rengi veya kızılımsı tüyleri, iri gagası, ince, uzun kuyruğu vardır. Afrika'da sürüler hâlinde yaşar, meyva yiyerek beslenirler. Bu kuşlar özel yapılarından dolayı tek bir familya olarak Sıçankuşlarını teşkil eder.

SIÇUAN: bk. SEÇUVAN.

SIDKI, Aziz (doğ. Kahire 1930), Mısırlı devlet adamı. 1953 yılında, genç bir mühendis olarak Başkan Nâsır'a müşavir oldu. 1970'e kadar bazı bakanlıklarda bulunduktan sonra, 1971'de, Enver Sâdât tarafından parti genel sekreterliğine getirildi. 1972 yılının başında Sâdât tarafından başbakanlığa getirildiyse de, bu olay halkın şiddetli tepkisine yol açtı. Ama yine de görevinde kaldı. 1973 martında istifa etti.

SIDKÎ MEHMED EFENDİ, Ebe-zâde Mehmed Sıddık (Istanbul 1763 - Istanbul 1825), Türk devlet adamı. Şeyhulislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi'nin torunu ve önde gelen müderrislerden Sâdullah Efendi'nin oğludur.

S. M. E. çok iyi bir öğrenimden geçti ve 1782'de müderris olarak mesleğe girdi. Devriye medreselerindeki müddeti tamamlayıp 1793'te Üsküdar mollalığı ile kadı oldu. 1811'de Mısır kadısı olduktan sonra Mekke pâyesini aldı. 1813'de Hicâz, Vahhâbîler'in istilâsından kurtarılınca Mekke'ye giderek fi'len kadılık etti ve yeni devrenin ilk Osmanlı kadısı olmak şerefini kazandı. On sekiz ay bu görevi yaptıktan sonra Istanbul'a döndüğünde 1816'da nakîbül'eşrâflığa getirildi. Arkasından Istanbul kadısı oldu. Bu arada nakîbül'eşrâflıktan alındı. 1820'de Anadolu pâyesini elde etti. Bir yıl sonra ikinci defa olarak nakîbül'eşrâflığa getirildi. Ancak, dilini tutmadığından II. Sultan Mahmûd nezdinde söz sâhibi olanların baskısı ile 1822'de Merzifon'a sürgün edildi. Bir yıl sonra affolunarak Istanbul'a döndüğünde, üçüncü defâ nakîbül'eşrâf oldu. 1824'te Rumeli pâyesini aldı ve haziran'da fiilen Rumeli kazaskeri oldu. Bilgili ve gönülü idi. Güzel konuşurdu. Soylu bir kimse olmakla öğünürdü. Konuşmaları hem gönül okşar, hem de gönül kırıcı olurdu.

SIFAT (Fr. adjectif), bir ismi nitelemeye veya belirlemeye yarayan kelime. Türkçe *uzun, güzel, kara, çalışkan, alçak, bu, hangi, beş, ne, kaç* gibi. Türkçe'de S.'lar, niteledikleri veya belirttikleri isimlerin önüne gelir. Bundan başka, dilimizde S.'lar, kendilerinden sonra gelen isimler hangi hâlde bulunursa bulunsun, çekim eki almaz.

S.'lar görevlerine göre iki bölüme ayrılır: 1. Niteleme S.'ları (Fr. adjectif qualificatif); 2. Belirtme S.'ları (Fr. adjectif déterminatif).

Niteleme S.'ları varlıkların niteliklerini: çalışkan öğrenci, güzel çocuk; sarı çiçek; tatlı söz, belirtme S.'ları ise varlıkların türlü yönlerini bildirir: Bu kitap; hangi yazı?; beş kişi.

Belirtme S.'ları görevleri bakımından dörde ayrılır: 1. İşaret S.'ları (Fr. adjectif démonstratif); 2. Sayı S.'ları (Fr. a. numéral); 3. Soru S.'ları (Fr. adjectif interrogatif); 4. Belirsizlik S.'ları (Fr. adjectif indéfini).

1. İşaret S.'ları, varlıkları göstererek belirtir ve onlara bir yer tayin eder: Bu ev; şu kitap; o çocuk. Bugün, Türkçe'de "bu" yakın varlıkları "o" daha uzak veya göz önünde bulunmayan varlıkları göstermek için kullanılır; buna karşılık "ol, şol" gibi S.'lar artık kullanılmaz; "işbu" ise az kullanılır.

2. Sayı S.'ları, varlıkların sayılarını belirtir. Bu S.'lar görevleri bakımından dörde ayrılır:

a. Asıl sayı S.'ları (Fr. adjectif numéral cardinal) varlık veya nesnelerin sayısını bildirir: on kişi; beş ay; otuz beş yıl. Türkçe'de sayı S.'ı alan isimlere çokluk eki getirilmez.

b. Sıra sayı S.'ları (Fr. adjectif numéral ordinal) asıl sayı S.'larına "-(ı)-ncı, -(i)nci, -(u)ncu, -(ü)ncü" eki getirilerek yapılır: altıncı, kırkıncı, ellinci birinci, dokuzuncu, yüzüncü. Bu ekler, sayı ve sırayla ilgili birkaç kelimede daha görülür: kaçıncı, sonuncu. Türkçe'de ilk S.'ı birinci, son S.'ı da sonuncu olarak kullanılır.

c. Üleştirme sayı S.'ları (Fr. adjectif numéral distributif) asıl sayı S.'larına "-ar, -er, -şar, -şer ekleri getirilerek yapılır: onar, birer, altışar, yedişer. Bu ekler de sayı ve üleştirme ile ilgili birkaç kelimede daha görülür: *azar, kaçar, yarımşar, çifter, teker.*

d. Kesirli sayı S.'ları (Fr. adjectif numéral fractionnaire) varlıkların parçalarını bildirir. Türkçe'de bu S.'lar için "-da, -de, -ta, -te" eki kullanılır: onda (bir), yirmide (beş), kırkta (sekiz), üçte (bir). Türkçe'de yarım, buçuk, çeyrek kelimeleri de kesirli sayı S.'larıdır.

e. Topluluk sayı S.'ları (Fr. adjectif numéral collectif) "-z" eki getirilerek yapılır: ikiz kardeşler. Bu ek, "-lı, -li, -lu, -lü" ekiyle uzatılır: İkizli badem; üçüzlü şamdan. Sayı adlarına doğrudan doğruya -lı, -li, -lu, -lü eki getirmekle de topluluk sayı S.'ları yapılır: ikili anlaşma; üçlü priz; beşli şamdan. Türkçe'de çift kelimesi de 'ikili' olarak bir topluluk sayı S.'ıdır.

3. Soru S.'ları, varlıkların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyla bildirir: Kaç kişi; hangi yol; kaçıncı kat; nasıl iş; nice yıl.

4. Belirsizlik S.'ları, varlıkların durumlarını, sayılarını, özelliklerini belirsiz olarak verir. Varlıkları belirsiz duruma getirmek için bir belirsiz S. kullanılır: bir gün; bütün yıl; her çocuk; hiç kimse; başka yol...

Türkçe'de S.'ların bir kısmı anlamı güçlendirmek için birtakım örneklerle pekiştirilir. Pekiştirme, niteleme S.'ının ilk hecesini *m, p, r, s* ünsüzlerinden biriyle kapayıp meydana gelen heceyi kelimenin başına getirmek yoluyla yapılır: dümdüz, kapkara, sapsarı, yemyeşil, gömgök, apaçık, sırsıklam, kupkuru, büsbütün, yapyalnız, çepçevre. Bu S.'larda ilk heceden sonra bir düz açık ünlü (a, e) getirmekle ikinci bir hece de oluşur: yapayalnız, sapasağlam, çepeçevre, güpegündüz, düpedüz.

Pekiştirme S.'larında vurgu ilk ek heceye geçer. Sapasağlam, yapayalnız örneklerinde vurgu ikinci ek heceye geçebilir.

S.'lar tekrar (ikileme) yoluyla da pekiştirilebilirler. Bu yolla S.'ın anlamı yaygınlaştırılır. Tekrar yoluyla yapılan pekiştirme, özellikle çokluk hâlindeki isimlerde görülür: kara kara bulutlar; sıra sıra ağaçlar; sarı sarı ayvalar. (H. E.)

SIFFİYN, Kuzey Suriye'de Rakka ile Balis arasında, Fırat'ın batı kıyısında bir yer. Hazret-i Ali ile Muâviye arasında vuku bulan ve 110 gün süren çarpışmalarla tanınmıştır. Hazret-i Ali'nin halîfeliğini, Hazret-i Osman'ın katillerini kendisine teslim şartına bağlayan, böylece Ali'yi meşru halîfe olarak kabûl etmeyen Muâviye'yi yola getirmek üzere Hazret-i Ali Kûfe'den yola çıktı. S.'e geldiği zaman Muâviye birliklerinin buradaki Roma harabelerinde karargâh kurmuş olduklarını ve nehri aşan tek yolun Ebü'l-A'ver kumandasında bir birlik tarafından tutulduğunu gördü. Kûfeliler iki hamlede bu birliği dağıttılar ve Şamlılar'ı Fırat'tan su alma bakımından kendi kontrolleri altına aldılar. Hazret-i Ali bu arada S.'e savaşmak için gelmediğini, anlaşmak istediğini ilân etti ve Amr İbni'l-Âss bu konuda ısrar ettiyse de Muâviye çatışmakta direndi. Böylece S. çarpışmaları başladı. Hazret-i Ali, kuvvetlerini, aynı kabilenin çocukları karşı karşıya gelecek şekilde ta'biye ettiğinden çarpışmalar ekseriyetle bahadırlık ve yiğitlik gösterileri arasında teke tek döğüşmeler biçiminde oldu. Öte yandan bir anlaşma zemini sağlamak için görüşmeler de devam ediyordu. Muâviye Hazret-i Osman'ın katillerinin teslîminde ısrar ediyor, Hazret-i Ali ise buna râzı olmuyordu. İstese de râzı olamazdı. Hicret'in 37. yılı muharrem ayı (haziran/temmuz 657) eski geleneklere bağlı olarak savaşın yasaklandığı bir ay olduğu için, mütâreke içinde geçti. Görüşmeler bu ay içinde de netice vermeyince, çarpışmalar yeniden başladı ve gittikçe bütün saflara yayılarak genişledi.

Bu arada Ammâr b. Yâsir, Hâşim b. Utbe ve Ubeydullah b. Ömer gibi ünlü kişiler öldü. Gittikçe kızışan savaş en sonunda saferin onuncu gecesi Eşter'in başarılı hamleleriyle bir neticeye doğru yaklaştı. Daralan Şam'lılar kaçmaya başladıkları zaman, Muâviye de bütün cesaretini kaybetmiş bulunuyordu. Bu zor durumda Amr İbni'l-Âss Muâviye'ye iki taraf arasındaki anlaşmazlığı Kitâbullah'ın hükmü ile çözmeyi, bunun için de bir kaç mushafı mızrakların ucuna bağlayarak Hazret-i Ali ordusuna işaret etmeyi tavsiye etti. Amr'ın bu tavsiyesi uygulanınca, Kûfeliler'in büyük bir kısmının bu tavsiyeyi kabûllendikleri ve Allah'ın hükmüne rızâ göstermek gerektiğinde ısrâr ettikleri görüldü. Bunların arasında baş çeken el-Eş'as kendisine bağlı Yemenli kabîleleri alıp gideceğini söylüyordu. Bunun üzerine Ali, Eşter'i ve kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldı. Ayrıca Kûfeliler, Hazret-i Ali'yi kendisine pek taraftar olmayan, güvenemediği Ebû-Mûsâ'l-Eş'arî'yi, hakem tâyin etmeye de zorladılar. Şamlılar'ın hakemi tabiatiyle Amr İbni'l-Âss olmuştu. Anlaşma 13 veya 17 safer'de (31 temmuz/4 ağustos 637) imzalandı. Hazret-i Ali, Resûlullah'ın Hudeybiye anlaşmasında yaptığı gibi Halîfetü Resûlullah şeklinde imza atmamak civanmertliğini gösterdi. Ancak Kûfeliler bu neticeden gayet bedbin olmuşlardı. Yenilmedikleri hâlde bozguna uğramışçasına yurtlarına döndüler. S. anlaşması Hazret-i Ali'nin halîfeliğinin kaderi üzerinde de bir dönüm noktası oldu. Ali bütün civanmertliğine rağmen, İslâm toplumunun birliğini sağlamada artık yetersiz kaldı, hakemeyn kararları sonunda halîfeliği de sallantıya girdiği gibi, kendi taraftarları arasından da yeni muhâlifler ortaya çıktı.

Yakut'un belirttiğine göre çarpışmalarına Ali taraftarı 120 000, Muâviye taraftarı 90 000 kişi katılmıştı. Bunlardan Ali taraftarlarından 25 000, Muâviye askerlerinden ise 45 000 olmak üzere 70 000 kişi ölmüştü. S. çarpışmaları ise 110 günde 90 çarpışma olarak tesbit edilmiştir. Son araştırmalarda Kur'ân üzerine hakeme başvurma dâveti söz konusu edilmektedir. Cemel vak'asından ilhâm alınarak Kur'ân'ın hakem tayîn edilmesi görüşünün, Amribnü'l - Âs'ın fikri olmadığı, bunun iki taraf saflarında bulunan Kurrâ'nın görüşü olduğu, hem Ali'ye hem de Muâviye'ye bunlar tarafından duyurulduğu yorumu gittikçe kuvvetlenmektedir. Amribnü'l - Âs'a izâfe edilen ve Muâviye tarafından desteklenen bu fikri, Ali hayranlarının çıkardığı da ileri sürülmektedir. Yine söylentilere göre mızraklara bağlanan mushaf sayısı, Şam'daki örnek nüsha da dahil olmak üzere beştir. (İ. P.)

SIFIR, toplama işlemlerinde yalnız başına etkisi olmayan, fakat onlu sayı sisteminde sağına yazıldığı rakamı on kat büyüten işaret.

Fiz. S., sıcaklığın Santigrat veya Réaumur olarak ifadesinde buzun erime noktasını gösterir. Ölçü aletlerinde başlangıç noktası. Mutlak S., — 273 C°'ye tekabül eden nokta.

Mat. Sayı veya koordinat eksenlerinin başlangıç noktası. Toplama işlemlerinde etkisiz eleman. S. böleni, bir halkada toplamalı grubun etkisiz elemanı z olsun. a, b bu halkanın elemanı ve $a \neq z$ olmak üzere a. b = z eşitliğini sağlayan bir $b \neq z$ elemanı varsa a ya bu halkada S. böleni denir. Z/6 halkasında 2 ve 3 birer S. bölenidir.

Kimyada, birleşme değeri S. olan elemanlar. Soy gazlar S. değerlidir. (A. Demirtaş)

SIFIR CÜMLE, elemanı olmayan cümle. S. C.'ye boş cümle de denir: O sembolü ile gösterilir. S. C. sonlu bir cümledir ve her cümlenin bir alt cümlesidir. Cümle işlemlerinde, S. C. ile bir cümlenin arakesidi S. C.'ye eşittir. S. C. ile bir cümlenin birleşimi yine aynı cümleye eşittir. S. C.'nin tümleyeni evrensel cümledir. (A. Demirtaş)

SIFIR DAİRESİ, sıfır yarıçaplı daire. Merkezi koordinat başlangıcında bulunan ve $x^2+y^2=0$ denklemiyle ifade edilen daire. S. D. bir çift izotrop doğruya eşdeğerlidir. (A. D.)

SIFIR VEKTÖR, bir vektör uzayında vektörlerin toplamında etkisiz olan vektör. Bir F cismi üzerine tanımlı bir V vektör uzayında F'nin toplamaya göre etkisiz (sıfır) elemanı z ve V'nin toplamaya göre etkisiz (sıfır) elemanı s ise $v \varepsilon V$ olmak üzere z. v = s ve s. v = s'dir. (A. Demirtaş)

SIGA, bir şeyin içine alma yeteneği, kapasite. Elektrikte, bir iletkene Q yükü verilirse, iletken V potansiyelini kazanır. İletkenin S.'sı (C), Q yükünün V potansiyeline oranıdır. $C = \frac{Q}{V}$ Burada S.'yı birim potansiyele düşen elektrik yükü olarak tarif edebiliriz.

Küre şeklindeki bir cismin S.'sı, o maddenin yarı çapı (R) ile ortamın yalıtkanlık yarıçapı (Σ)'un çarpımına eşittir. $C = \Sigma R$. Pratikte kürenin yarıçapı, S.'sına eşit kabûl edilir.

Bir kondansatörün S.'sını bulunurken, bu kondansatörün yükünü, armatürleri arasına uygulanan potansiyel farkına bölünerek bulunur. Düzlem kondansatörde iki, iletken yüz ve arasında da yalıtkan vardır. Kalınlığı d olan yalıtkanla ortak s yüzeyli kondansatörün S.'sı $C = \frac{\varepsilon S}{4 \pi d}$ 'dir. Σ, ortamın dielektrik yalıtkanlık katsayısıdır.

CGS sisteminde d→ cm s→cm² alınırsa, C'nin birimi stat farad veya cm çıkar.

MKSA sisteminde d metre S mm² alınınca, C farad çıkar. Bir farad yükü 1 coulomb potansiyeli 1 volt olan iletkenin S.'sıdır. Farad = 9.10^{11} "stad farad/veya 9.10^{11}" cm eder. Burada 1 farad değerinin çok büyük bir sayı olduğu görülmektedir.

Pratikte daha büyük S.'lı kondansatörler elde etmek için arada yalıtkan ve iki yanında iki iletken levha olan iletken kâğıt yuvarlanarak sarılır. Böylece büyük S.'lı küçük bir âlet yapılmış olur.

Lâboratuvarlarda kondansatör olarak Leyde şisesi kullanılır. Yalıtkan bir madde olan şişenin iç ve dış yüzü iletken olan kalay yaprakları ile kaplanır. (N. İ. T.)

SIĞACIK KÖRFEZİ (sığa ve sığacık kelimeleri az derinliği, sığlığı anlatır; körfezin adı eskiden beri buradaki Sığacık köyünün adına göre kullanılmış, eski haritalara da böyle geçmiştir), İzmir ilinde, Çeşme yarımadasının güneyindeki körfez. Körfezin Teke burnu ile Doğanbey burnu arasındaki genişliği 25 km, körfez girintisi ise, Demircili köyüne kadar 15 km'dir. Bütün körfez, 200 metreden daha az derin, kıyı yakınları ise 15 - 20 m derinliktedir. Körfezin kıyılarında küçük küçük koylar vardır ki, bunlar kıvrımlı kalker tabakalarının bulunduğu yerdedir. Bu değirmice biçimli koyların, deniz suyu altında kalmış eski dolinler olması gerekir ki, bunlara bu çevrede "liman" denilmektedir (Demirali limanı gibi). Körfezin doğu bölümünde, Sığacık köyü önündeki girintiye de "Sığacıkdeniz" denilmiştir ki, kuytu, korunmuş karakterini belirtir. Bütün bu koylarla körfezin kıyıları dantela gibi bir şekil almıştır.

Körfezin 20 km kadar güneyinde Sisam adası vardır. Körfezin doğu ve batı tarafları 400 - 650 m yüksekliğindeki alçak dağ ve tepelerle çevrilidir. Kuzeyde ise dalgalı arazi, tepelik ve düzlükler (100 - 200 m) uzanır. Buralardan körfeze küçük dereler iner. Başlıcası Seferihisar yanından geçen Yassıdere'dir. Körfezin çevresinde başlıca yerleşme yeri Seferihisar kasabasıdır. Köyler de vardır. Son yıllarda bu çevrede tâtil köyleri yapılması işlerine girişilmiştir. Güney - doğusunda Kuşadası körfezi vardır (bk. KUŞADASI). Sığacık taraflarında dalyanlar bulunur. (R. İ.)

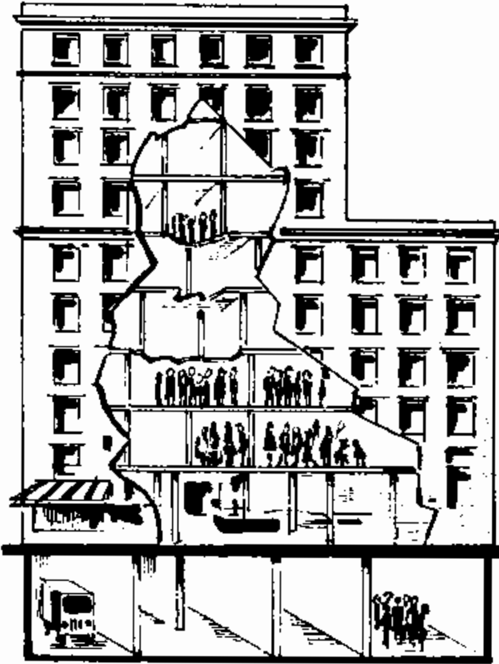
SIĞINAK, bir bombardıman sırasında, içinde bulunanları, patlamanın basıncından, hararetinden, parçaların etkisinden korumaya yarıyan yapı. S. öncelikle sağlam, çok şiddetli basınç ve sıcaklığa dayanıklı duvarları vasıtasıyla koruma işini yerine getirir. Duvarı ve tavanı, 1,5 metre kalınlığında betonarme olan bir S. ufak bombaların tam isabetine karşı koyabilir. 3,2 mm çelik levha üstüne 45 cm toprak döşeyerek yapılan bir S. pek küçük bombalar dışında tam isabete dayanamaz; yakınına düşen büyükçe bir bombanın etkisiyle de yıkılır. Metrolar, maden ocakları, mağaralar, büyük yapılar, duvarlarının kalınlığına, yapıldığı maddenin cinsine göre az veya çok S. vazifesi görebilir.

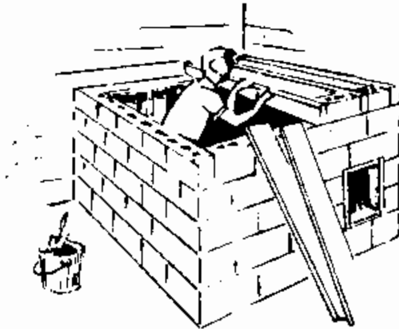
Bugünkü S.'lar, **XIX.** yüzyıl savaşlarında gittikçe gelişen bombaların etkisinden korunmak için yapılan siperlerin ve S.'ların gelişmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Birinci Dünya Savaşı'nda, yavaş yavaş gelişen hava hücumlarına karşı askerleri olduğu kadar sivilleri de korumak ihtiyacı başgöstermişti. Almanlar, Zeplinler (güdümlü balon-

ÇEŞİTLİ SIĞINAKLAR

SIĞINAK : Bir atom bombası infilâkında, patlama yerinden 15 - 20 km uzakta bulunanlar, bombanın ânî öldürücü etkisinden kurtulur. Ancak, nükleer döküntülerden de korunmak lâzımdır. Bunun için en iyi yol, büyük binalarda bulunanların, binanın, çatıdan ve pencerelerden uzak bölümlerinde, mümkünse zemin katında bulunmalarıdır. / Sığınaklar yapılış şekillerine göre, halkı, bombaların etkisinden korur. Özellikle nükleer döküntülerden korunmak için sığınak şarttır

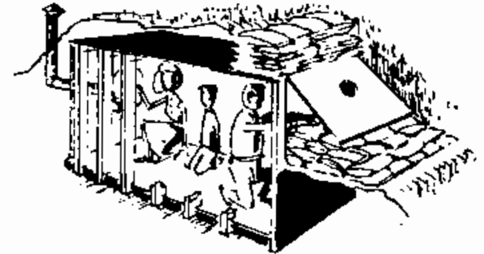
Nükleer döküntüden kurtulmak için, en iyi sığınak, binaların bodrumunda veya zemin katında yapılacak minik odalardır

II. Dünya Savaşı'nda, Avrupa'da prefabrike aile sığınakları satılıyordu. Bahçede, toprak içine gömülen bu sığınakların girişi küçük kum torbalarıyla kapatılıyordu

Sığınakların en basitlerinden biri bodrumun bir köşesine, amyant - çimento levhalarla yapılan sığınaktır. Bu sığınakların etrafı da kum torbalarıyla örtülmelidir

Bahçede bir tümseği kazarak, ahşap bir sığınak da yapmak mümkündür. Böyle bir sığınağın havalandırma bacası olmalı ve her tarafı kum torbalarıyla kaplanmalıdır

Sığınak için hiçbir hazırlık yapılmamışsa, evin bodrumundaki eski bir masanın etrafı ağır eşyalarla doldurulmalı, pencereler de sıkı sıkıya kapatılmalıdır

lar) vasıtasıyle İngiltere ve Fransa'ya hava hücumları düzenliyordu. Bu hücumlarda atılan bombaların etkisinden korunmak için halk binaların bodrumlarına, metrolara sığınmaya başladı. Cephede savaşan askerler de, gittikçe artan topçu ateşinden korunmak için derin siperler kazmak yoluna gittiler.

İkinci Dünya Savaşı'nda hava hücumları büyük bir yoğunluk gösterdiği için, bombaların etkisine karşı çok ciddî tedbirler almak gerekti. İngiltere'de, kısmen prefabrike S.'lar halka dağıtıldı ve bunlar evlerin bahçelerine monte edildi. Ayrıca şehrin metroları da S. olarak kullanılmaya başlandı. Almanya'da ise halkın kitle hâlinde sığınabileceği S.'lar yapıldı. Bunların duvarları son derece kalın ve dayanıklı oluyor ve birkaç yüz kişiyi alabilecek büyüklükte yapılıyordu. Japonlar büyük toplulukları muhafaza edecek S.'lar yaptıkları gibi, yalnız fertleri, hattâ âileleri koruyacak S.'lar da yaptılar.

Çinliler, toplulukları korumak için şehirlerin yakınındaki yamaçlara, tepelere mağaralar kazdı. Maltalılar, küçük adanın altını arı peteği gibi dolduran minik mağaralardan geniş ölçüde faydalandılar.

Savaşan birlikler de topçu ateşinden ve bombardmandan korunmak için derin siperler kazmak yoluna gittiler; ayrıca birlikler, bir yerde sabit kaldıkları zaman da, sağlam binaları S. olarak kullandılar. Japonlar ise Büyük Okyanus adalarında çok etkili bir S. sistemi kurdu. Tarava'da palmiye kütükleri, içi kum dolu benzin varilleri ve mercan taşlarıyla yapılan S.'lar en ağır bombardmanda bile, Japon askerlerini korudu. Öyle ki Amerikalı deniz piyadeleri bombardmandan sonra, işgal etmek üzere, adaya çıktıkları zaman düşmanın çok ağır ateşiyle karşılaştılar.

Kore savaşında özellikle komünist kuvvetler S.'a büyük önem verdiler. Birleşmiş Milletler'in çok ağır hava bombardmanı ve topçu ateşine karşı dağlarda derin tüneller açtılar; askerler bu tünellerde barındığı gibi, malzemeler de buralarda saklandı. Birleşmiş Milletler kuvvetleri de komünist bombardmanlarına karşı S.'lardan yararlandı.

Vietnam savaşlarında komünist Vietkonglar da, Kuzey Vietnamlılar da derin yer altı tünellerini S. olarak kullandı. Vietkonglar'ın tünellerinin derinliği 20 m'yi buluyor, hattâ geçiyordu. Ayrıca bu tünellere bir takım tuzaklar da kuruluyor ve Birleşik Devletler askerlerine büyük güçlükler doğuruyordu. Amerikalılar, bu S.'ları yıkmak için B-52'lerden attıkları "deprem" bombalarından faydalandılar. Kuzey Vietnamlılar 1967'de ikişer kişilik S.'lar yaptı. Bunlar yere gömülmüş betonarme silindirlerden ibaretti. Üstlerinde kapakları da bulunan bu S.'lar bir hava hücumunda, içindekileri döküntülerden koruyordu (bk. PASİF KORUNMA). (O. Y.)

SIĞINMA, bir devletin ülkesinde bulunan şahıs veya şahıs gruplarının o ülkede mâruz kaldıkları adlî veya siyâsî takipten veya takip tehdîdinden kurtulmak amacıyla başka bir devletin ülkesine veya dış temsilciliklerine ayak basması.

A) Ülkeye S.: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 aralık 1948 tarihinde kabûl ettiği "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin 14. maddesi, âdî cürümler ve Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerine aykırı suç işlemiş olanlar hâriç, herkese zulüm karşısında başka ülkelere S. ve sığındıkları ülkelerce mülteci işlemi görme hakkını tanımış ise de tatbikatta ülkeler S. gerekçesini kabûl veya suçun âdî ya da siyâsî olduğunu takdir konusunda kendi serbest yetkilerini kullanmaktadır. Ancak birçok hâllerde karşılıklı olarak suçluların iadesi konusunda birbirleriyle akdettikleri antlaşmalarla bu yetkilerini kısıtlama yoluna gitmişlerdir.

1946 tarihli Fransa anayasasının başlangıç bölümünde "hürriyet için davranışlarından dolayı zora maruz kalan herkes Fransa cumhuriyeti arazisi üzerinde S. hakkını hâizdir" ibaresi yer almıştır. Ayrıca 1947 tarihli İtalya anayasasının 10. ve 1949 tarihli Federal Almanya anayasasının 19. maddesinde de buna benzer hükümler bulunmaktadır.

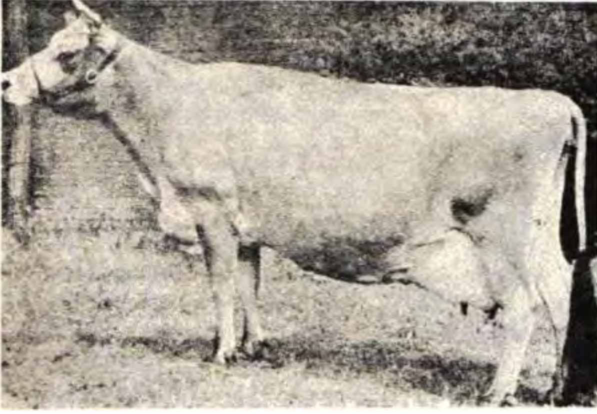
B) Elçiliğe S.: Devletler hukukunda başka ülkelere sığınma konusunda kabûl edilmiş genel esaslara paralel olarak âdî suçlular için elçiliğe S. hakkı bahis konusu olamaz; böyle suçlular elçiliğin bulunduğu ülkenin yetkili makamlarına iade olunur. Siyâsî suçlular için genel tatbikat, bunların önceden imzalanmış bir karşılıklı iade anlaşması bulunmaması gibi bazı istisnalar dışında geri verilmemesi şeklindedir.

C) Konsolosluğa S.: Konsolosluğa S. hakkı ilke olarak tanınmamıştır. Nitekim 1928 tarihli Havana anlaşması, konsolosluğa sığınan kimselerin âdî ve siyâsî suçlu ayırımı yapılmaksızın bulundukları ülkenin mahallî makamlarına teslimini öngörmüştür. (E. Korur)

SIĞIR, etinden ve sütünden yararlanılan hayvanların en önemlisi. Yeryüzünde yenen etin % 50'si, yeryüzünde kullanılan sütün % 95'i; ayakkabı, çanta vs. gibi deri işleri imâ-

SIĞIR: İlkbaharda otlağa götürülen bir S. sürüsü

SIĞIR : Jersey ineği

linde kullanılan malzemenin % 80'i de S.'den elde edilir. Bütün S.'lar, gevişgetirenler (b. bk.) familyasındandır. Geviş getirenler familyasında S.'dan başka bizon (b. bk.), yak, Hindistan mandası, Afrika mandası da vardır.

S.'ın evcilleştirilmesi muhtemelen M. Ö. 4000 yılından daha eskidir. Ancak o devirde hakkında bir şey bilinmemektedir. Otoriteler, genellikle, Orta Asya'nın, S.'ın anavatanı olduğu kanaatindedir. Hayvan, Avrupa, Çin, Afrika'ya oradan yayılmıştır. Binlerce sene boyunca gittikleri bölgelerde çeşitli cinsleri türemiş, yabanî S. çeşitleri çoğalmıştır. Asıl evcilleştirmenin nerede olduğu bilinmemektedir.

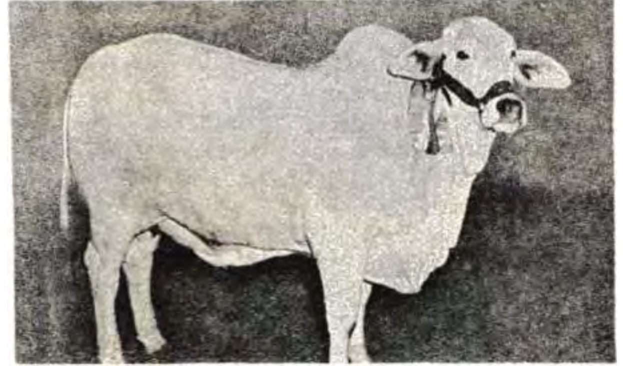
Yabanî S.'ların insanlarla ilk teması; ilk insanların tahıl yetiştirmeye başlamasından sonra olmuştur. Yabanî S.'lar, hiç şüphesiz, insanoğlunun kendi gücüyle ve binbir güçlükle ürettiği tahıl tarlalarına musallat oluyordu. Çok geçmeden insanlar da bunları avlamaya ve diri diri yakalamaya başladılar. Yine çok geçmeden bunların evcilleşebileceği farkedildi. Eti ve sütü besin oluyor, derilerinden sağlam kalkanlar yapıyorlardı. Gübreleri de odunun bulunmadığı bölgelerde en mükemmel yakıt oluyordu. Bunlar aynı zamanda yapı işlerinde de kullanılıyordu. Üstelik bu hayvanların beslenmesi de kolaydı. Mahsul kaldırıldıktan sonra artan saman ve kuru yapraklarla bu değerli hayvanları beslemek mümkündü.

S. evcilleştirildiği tarihten itibaren taşıma işinde de kullanılmaya başlanmıştır. Tarlaların sürülmesinde kullanıldı, sırtına eşya yüklendi ve nihayet araba çektirildi. Ayrıca eski Mısır'da bu hayvanların, tanelerin ayrılmasında kullanıldığı da bilinmektedir. Zaten S., bugün de düven işinde kullanılmaktadır.

SIĞIR : Gwernsey ineği

Eski Mısır'da ve başka ülkelerde, yabanî S. avı başlı başına bir spordu. Eski Girit'te en sevilen spor "boğa atlama" idi. Bu sporda atlet, hücum eden bir boğanın boynuzlarından tutup, başının üstüne fırlar ve hayvanın kendisini havaya fırlatmasına meydan verirdi. Oyun, boğanın üstünden aşıp yere inmek esasına dayanıyordu; bu, o devrin en çok seyirci toplayan bir sporuydu. Boğalar ve inekler eski dinî merasimlerde de önemli rol oynamış bazı bölgelerde kurban edilirken, bazı bölgelerde mukaddes sayılmıştır. Girit'teki Minoa döneminde boğa, bir mezhebin dinî sembolü idi. S.'ın Amerika'ya ilk defa M. S. 1000 yıllarında Vikingler tarafından getirildiği sanılıyor. Ancak bu ilk yerleşme merkezleri sonradan terk edilmiştir. Kristof Kolomb ikinci seyahatinde Amerika'ya S. götürdü (1493). 1525'de İspanyollar, Antiller ve Meksika'ya S. götürdüler. Bundan sonra S. bütün kıtaya yayıldı.

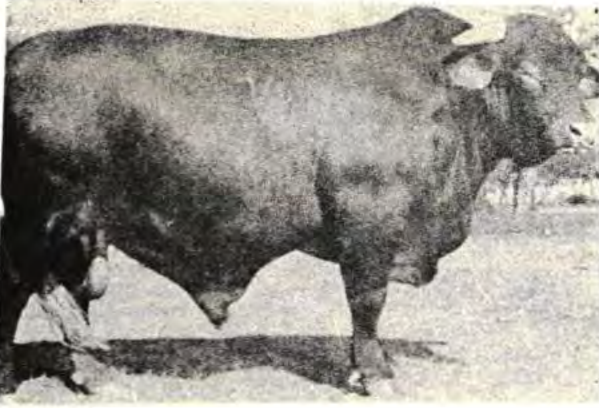
SIGIR : Brahman ineği

S. endüstrisi : Dünyanın her yerinde S. sayısı sürekli olarak artmaktadır. Manda da dahil olmak üzere, bütün dünyadaki S. sayısının 1 milyar olduğu tahmin ediliyor. Şüphesiz bir ülkedeki S. mutlaka o ölçüde et ve süt istihsal edildiğini göstermemektedir. Çünkü bazı ülkelerde, hayvan öncelikle yük taşıma işinde kullanılıyor. Afrikanın bazı yerlerinde S. servet işaretidir. Hindistanda daha çok sütü için ve çekme işinde kullanılır. Eti pek fazla yenmez. Yeryüzündeki S. sayısı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir artış göstermiştir. Yaşama standardlarının gelişmesiyle Güney Amerika'da ve Rusya'da fazla bir artış olmuş, Kuzey Amerika'da fazla artış görülmemiştir. Dünya süt ihtiyacı da geniş ölçüde artmıştır. Bugün en fazla süt üreten ülkeler Kuzey Amerika, Okyanusya; Avrupa'da da Fransa, Batı Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, Danimarka ve Rusya'dır. Dünya süt

SIĞIR : Brahman boğası

BAŞLICA SIĞIR CİNSLERİ

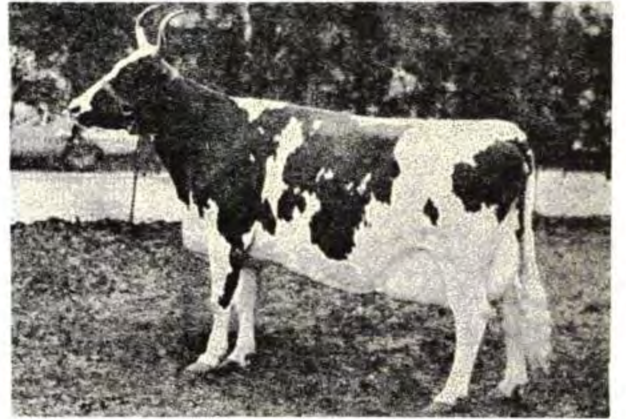
Santa Gertrudis boğası

Hereford boğası

Brahman - Hereford karması boğa

Ayrshire ineği

Beefmaster boğası

Jersey boğası

SIĞIR : Karlı bir mevsimde pazara götürülen S. sürüsü

istihsalinin % 55'i Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya'da yapılır. Halbuki buralarda oturan halk dünya nüfusunun ancak % 20'sini teşkil eder. Latin Amerika, Afrika ve Asya'da yaşayan ve dünya nüfusunun % 60'ını teşkil eden az gelişmiş ülkeler ahalisi dünya süt istihsalinin ancak % 20'sinden yararlanmaktadır. Et üreten belli başlı 44 ülkeden, 1960'ların ortalarında, yılda 27 000 000 ton et elde edilmiştir. Aynı dönemde yalnız Birleşik Devletler'de yılda 55 000 000 baş S. kesiliyordu.

Üretme : S.'ın gebelik süresi 280 gündür. Amaç her ineğin yılda bir defa yavrulamasıdır. Bu, hayvanın doğum yaptıktan üç ay sonra çiftleştirilmesi anlamına gelir. S. yetiştiricilerin çoğu buzağıların ilkbaharda otlakta olmasını ister. Bu bakımdan onlar için çiftleştirme mevsimi, yaz aylarıdır. Bunlar genellikle 20 - 30 inek için bir boğa kullanır. S. üretmede dikkat edilen nokta buzağıların doğum ağırlıklarının fazla olmasını sağlamak, hızlı büyüyen cins S.'lar üretmektir. Çok düzenli bir besleme sayesinde bu hayvanlardan daha fazla et elde etmek imkân dahilindedir. Dünyanın büyük çiftliklerinde doğum işi hiçbir zaman başı boş bırakılmamıştır. Her buzağıyı doğar doğmaz tarttıkları gibi, belirli aylarda da yine tartar ve bunları kaydederler.

Süt hayvanları sonbaharda doğurdukları taktirde genellikle daha çok süt verir. Süt ihtiyacı yılın her mevsiminde aynı ölçüde olduğu için modern çiftliklerde buzağılar ileride en çok süt verebilecekleri iklim şartları altında yetiştirilmektedir.

Çiftleştirme : S. yetiştiriciler çeşitli çiftleştirme usulleri kullanır. Bazıları hayvanlarının en iyilerini çiftleştirir, bunların birbirleriyle akraba olmamasına dikkat eder. Bazıları ise akrabalar arasında çiftleştirme yapar ki, bu usulle başarılı yetiştirme güçtür. Bir başka sistem de, belirli ve çok beğenilmiş bir cedden gelen hayvanları çiftleştirmektir. Araştırmalar başka cinsten hayvanları çiftleştirerek yapılan üretmenin başarılı bir yol olduğunu göstermiştir. Bunlar hem çabuk büyümekte ve hem de çok et vermektedir. Bu şekilde üretilen hayvanlar, hem daha fazla yavru doğurmakta hem de buzağılarına daha fazla süt sağlayabilmektedir.

Sun'î dölleme : S. yetiştirmede en hızlı büyüyen cinsler sun'î dölleme ile elde edilmektedir. Sun'î döllemede belirli bir merkezde çok iyi vasıflı birkaç boğa bulundurulur. Buralarda bulunan ve özel olarak yetiştirilmiş teknisyenler, yine en geliştirilmiş usullerle hayvanların döllenmesini sağlar. Bu şekilde kaliteli bir boğanın bir yılda binlerce ineği döllemesi mümkün olur. Halbuki normal döllemede, bir boğa, ancak 20 ilâ 50 ineği dölleyebilir.

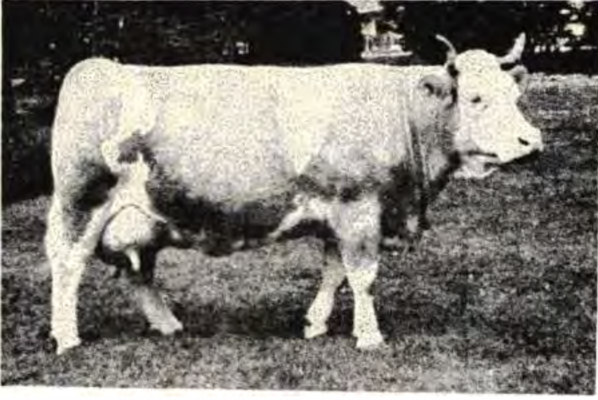
Kesimlik olarak ve süt için yetiştirme : Kesimlik olarak yetiştirilen S.'ların özellikle semirtilmesine önem verilir. Batı'da bu gibi hayvanlara, kesilmek üzere satıştan iki ilâ üç ay önce semirtici bir gıda rejimi takib edilir. Ağırlığı 450 kiloyu geçen hayvan kesime hazır hâle gelmiş demektir. Bu sırada yine Batı standardlarına göre hayvan 18 ilâ 20 aylıktır.

Süt için kullanılacak S.'ların yetiştirilmesi ve bakımı, kesim için yetiştirilecek hayvanlara nazaran on beş defa daha fazla emek ister. Süt için yetiştirilen S.'ların bakımı buzağının doğumuyla başlar ve ineğin bütün hayatı boyunca devam eder.

İnekler normal olarak günde iki defa sağılır. Sağmadan önce meme yıkanıp temizlenir ve bütün sütün sağılabilmesi için ayrıca memeye masaj yapılır.

Süt inekleri senede yaklaşık 5 000 kg süt verir. Buna karşılık yine senede 5,5 ton saman, ot vs. ve bir ton kadar da tane, yağlı tohum yer. Genellikle bunlara yiyebildikleri kadar yem verilir; ayrıca tuz, kalsiyum ve fosfor gibi mineraller de besinlerine eklenir.

Sağmal ineklerin çoğu, yeni bir doğumdan iki ay öncesine kadar sağılır. Modern çiftliklerde, doğuma iki ay kalınca hayvan sürüden ayrılıp temiz, ferah bir ahıra alınır; doğum yapıncaya kadar çok iyi bakılır; gerekirse doğum sırasında yardım edilir. Buzağıların çoğu doğumdan bir saat sonra ayağa kalkabilir. Buzağı, doğumdan 12 ilâ 18 saat sonra annesinden ayrılır. Ana ile yavru en kolay, bu yaşta birbirinden ayrılır. Buzağılar doğumdan sonraki ilk gün içinde süt içmeyi öğrenebilirler. Ana da, yavrusundan ayrılırsa daha fazla süt verir.

SIĞIR : Simmental İneği

Buzağılar en fazla üç gün ana sütüyle, daha sonra beş günlük oluncaya kadar başka sütle beslenir. Süt vermeye kısa bir süre daha devam edilebilir veya süt yerine süt yerini tutan maddeler verilir; bu arada saman ve tane de yedirilmeye başlanır. Buzağının 20 günlük oluncaya kadar büyük bir titizlikle beslenmesi şarttır. 20 günlükten sonra verilen saman ve tane miktarı arttırılır. Üç aylıktan itibaren de tamamen sütten kesilir; sürüdeki diğer hayvanlar gibi beslenmeye başlar.

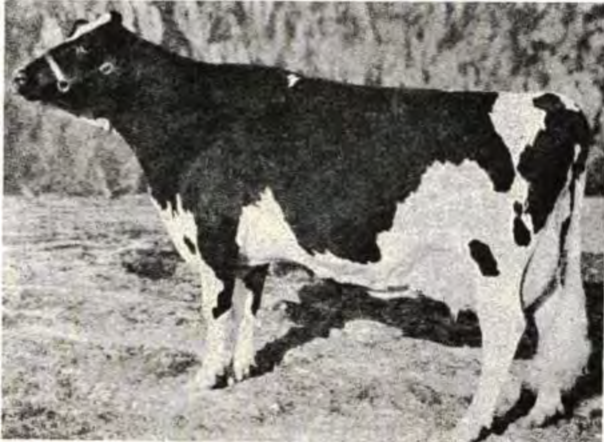
Buzağılar bir aylık oluncaya kadar kendilerine mahsus, kuru ve temiz yerlerde barındırılır, ondan sonra yaşıtlarıyla birlikte tutulabilir. Danalar iyi beslenirse 9 aylık oluncaya kadar hızla büyürler.

Anatomi ve fizyoloji : Erkek ve dişi S.'ın iskelet yapısı tamamen aynıdır. Dış görünüş bakımından aradaki fark semizlik ve meme ile belirir. Genellikle kesim için beslenen hayvanlar ile boğalar daha etli ve daha semizdir; ineklerin eti daha az olur.

S.'lar, geyik, koyun, keçi, antilop, zürafa ve deve gibi geviş getiren hayvanlardır. Bunların midesi çok miktarda yemi muhafaza edecek şekilde gelişmiştir.

S.'ın dişleri, sindirim sistemine uyacak şekildedir.

Alt ve üst çenede bulunan arka sıradaki dişler öğütücü dişlerdir. Diğer taraftan, ağız hizasında ise sadece alt çenede diş vardır; üst çenede kalın kıkırdak yastıkları bulunur. Hayvan otlarken dilini otlara sıkıca sarar ve alt çenedeki dişlerle üst çenedeki kıkırdak arasına sıkıştırıp koparır.

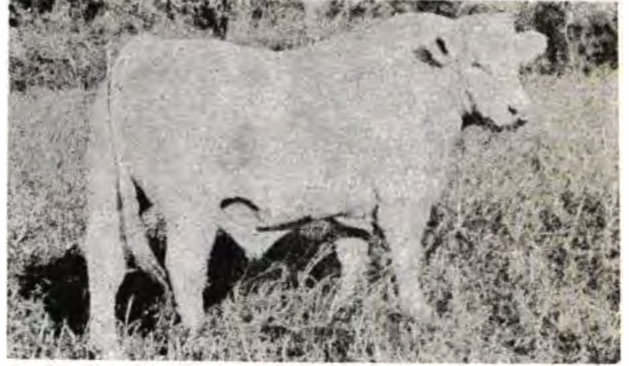

SIĞIR : Holstein - Friesen kırması inek

Bu bakımdan S.'lar koyunlar ve başka otçul hayvanlar gibi, boyu yeteri kadar uzamamış otları yiyemezler.

S.'ın midesi dört bölümden meydana gelir : İşkembe, şirden, kırkbayır, börkenek. Hayvan, lokmasını yumuşatacak kadar çiğnedikten sonra yutar. Yutulan lokma önce işkembeye, sonra börkeneğe geçer. Besinler bu iki midede büyük ölçüde bakteri ve protozoalar yardımıyla yumuşatılır. Daha sonra hayvan sindirilmeye başlamış besinden bir lokmayı ağzına çıkarır ve çiğner, sonra yutar, yutulan lokma midenin diğer bölümlerinden geçerek iyice sindirildikten sonra barsaklara girer.

Meme sistemi : İneklerin memesinde dört meme başı vardır. Meme, hayvanın vücuduna sağlam bağlarla bağlıdır. Öyle ki, kendi ağırlığından başka 22,5 kg sütü de taşıyabilir. Ayrıca bağ dokuları ve deri, memeyi kenarlarından ineğin vücuduna bağlar. Sütü yapmaya yarayan maddeler geniş çaplı iki atardamarın taşıdığı kan ile gelir. Bu kan gerekli maddeleri meme hücrelerine bırakır. Memeye gelen kan, üç büyük toplardamarla memeden çıkar. İlim adamları verimli bir sağmal ineğin memesinden bir saatte 95 litre kan geçtiğini tahmin etmektedir.

SIGIR : Charbray boğası

Fiilen süt yapan meme hücreleri "alveol" denen ve üzüm salkımına benzeyen salkımlarla doludur. Alveoller, kanın getirdiği kimyevî maddeleri emen meme hücrelerinden yapılmıştır. Süt burada yapılır ve süt kanallarına verilir. Süt ifrazatı memedeki kanallar sütle tamamen doluncaya kadar devam eder, sonunda bu dolgunluğun yaptığı basınç neticesinde durur. Süt sağılıp da alveoller üzerindeki basınç kaldırılınca süt yapımı yeniden başlar.

Sütün rahatça sağılabilmesi için, hayvanın sütü "bırakması" lâzımdır. Bunu sağlamak için, hayvanın bazı davranışlarına dikkat etmek gerekir. İnekler zamana çok alışıktır. Daima aynı vakitte sağılırlarsa kendilerini sağılmaya hazırlarlar. Ayrıca süt kovalarının getirilmesi (yahut sağma makinesinin motorlarının sesi), memenin yıkanması, ineğe, sağılmaya hazır olması gerektiğini hatırlatır. Bu tenbihler neticesinde beyindeki pitüit bezinin salgıladığı ve "oxytocin" denen hormon, memeye gelerek hayvanı, sütünü serbest bırakmaya zorlar. Usta çiftçiler genellikle memeyi yıkadıktan bir dakika sonra sağmaya başlarlar; çünkü hormonun beyinden memeye gelmesi ancak bu kadar vakit alır. Diğer taraftan hayvan sağılma sırasında ürkerse veya bir rahatsızlığı, huzursuzluğu olursa sütünü bırakmaz.

S. cinsleri : Dünyadaki bütün S.'lar iki ana cinse girer : Hörgüçlü S., yahut zebu (Bos indicus) ve soyu tükenmiş

bir cedden gelen S.'lar (Bos primigenius). Soyu tükenmiş olan bu sonunculara "aurochs" denmektedir. (Aurochs'lar iri yapılı hayvanlardır (Erkeğin boyu omuz hizasında 2 metre). Bugün yeryüzünde soyu tükenmiş bu hayvanlardan gelen 250 cins S. vardır. Türkiye'de Montafon, Jersey gibi yabancı S. da yetiştirilmektedir. Yerli ırkların başlıcaları doğu ve güney-doğu Anadolu'da yetiştirilen kırmızı ırk, Trakya'da yetiştirilen boz ırk, Orta Anadolu'da yetiştirilen siyah ırktır. Türkiye'de 14 100 000 S. beslenmektedir (1977).

SIĞIRCIK, madenî parlaklıkta, tüyleri siyaha yakın esmerlikte, ötücü bir kuş. Gövdesi uzun, kuyruğu kısadır. Üzerindeki açık kahverengi çizgi ve noktalar kışın daha belirgin bir şekil alır. Batı Asya ile Avrupa'da yaşar. Böceklerle beslenir. Kalabalık sürüler hâlinde yaşar. Belli başlı çeşitleri siyah ve penbe S.'tır. Asya, Anadolu ve Doğu Avrupa'da yaşar.

SIĞIRCIK : Âdi ve siyah S.'lar

SIĞIRCIKGİLLER, Sığırcık ve sağarları içine alan ötücü kuş famiylası. Bu kuşlarda gaga çok yarık ve kısadır. Kanatlar uzun olur. Tüyler, genel olarak koyu ve mattır.

SIĞIRDİLİ, Eski Dünya'nın ılık bölgelerinde yetişen, çok yıllık veya bir yıllık otsu bir bitki. Çiçekleri mavi, nadiren beyaz veya pembe olur. Tarla kenarlarında, bağlarda, kumlu deniz kıyılarında veya ormanlarda yetişir. Toprak üstünde kalan kısımları (yaprak ve dalları) sert dikenlerle kaplıdır.

SIĞIRKUYRUĞU, sarı çiçekli otsu bir bitki. Pamuksu görünüşlü çiçeklere çok çabuk dökülür. S. geniş yapraklıdır; meyvası kapsül şeklinde olur.

SIHHİYE HİZMETLERİ, Türk silâhlı kuvvetlerinin, orgeneralinden erine kadar, her rütbedeki mensuplarına; âile fertlerinin tamamına, âile reislerinin bakmakla mükellef oldukları kişilere; memur statüsündeki sivillere, silâhlı kuvvetlerden emekli olanlara, harp zamanında harp yaralılarına sunulan hizmetin tamamına verilen ad.

Askerî Sağlık Hizmetleri ve Kurumları :

Millî Savunma Bakanlığı Sağlık Dairesi 1950 - 1960 yıllarında orduda yapılan değişikliklere paralel olarak sağlık hizmetleri sisteminde de yeni metodlar, eğitim ve çalışmalar için yönetmelik ve tüzükler hazırlamış, sağlık personeli yetiştirilmesi ve ikmali önemli bir problem olarak ele alınmıştır.

Ordunun sağlık işlerini yürütme sorumluluğunu taşıyan sağlık dairesi başkanlığı millî savunma bakanlığına bağlı tabip generallerle idare edilir.

Dairenin tabip, eczacı ve diş tabibi üç başkan yardımcısı denetiminde, personel, ikmal, koruyucu tıp ve istatistik, fen - teşkilât - eğitim ve rapor şubeleri bulunmaktadır.

Başkan tuğgeneraldir. Şubelerin başında albay rütbesinde birer tabip müdür görevlidir. Her şubede kadroya göre 1 - 3 kısım şefi hekim, ikmal şubesinde albay, yarbay eczacı subaylar, muamele memuru, kâtip ve daktilograflardan oluşan bir hizmet personeli vardır.

1. şube: Başlangıçta ordudaki sağlık personelinin özlük işlemlerini yürüten şubeydi. Bir yıllık bir hizmet başlangıcından sonra çalışma alanı daraltılmış, doğrudan doğruya sağlık başkanlığına bağlı daire, birlik ve kurumlardaki sıhhiye personelinin fennî sicil defterlerini muhafaza görevi verilmiştir.

Genel olarak nakil, tayin işlemleri, kuvvetler personel daireleri emrindeki sıhhiye şubeleri tarafından yürütülmekte, sonuçlar bilgi için sağlık daire başkanlığına gönderilmektedir. Yalnız, tayin ve değişiklik listeleri bir formalitenin yerine getirilmiş olması bakımından, daire başkanının parafından geçirilmekte; şube müdürü ancak, liste, onayından çıkıp bilgi için dağıtıldığı zaman haberdar olmaktadır.

2. şube: Koruyucu tıp ve istatistik işleri ile uğraşan, müdür ve kısım şefleri tercihen bakteriyolog ve hijyen uzmanlardan seçilen bir bölümdür. Salgınlarla savaş, aşılamalar hakkındaki yönetmelikler ve yayınları hazırlamak; duruma göre aşı ihtiyacının cins ve mikdarını tesbit ederek, aşı hazırlama evi ile sıkı ilişkilerde bulunmak; bir yandan da ikmal şubesi ile işbirliği yaparak, gerekli malzeme, âlet ve cihazların teminine çalışmak ve özellikle birlik ve kurumların aylık sıhhî istatistiklerini, bunların oluşturduğu yıllık istatistikleri toplayıp, sonunda "ordunun yıllık sağlık raporu"nu düzenleyip yayımını sağlamakla görevlidir.

3. şube: Sağlık hizmetleri kadrolarının ve bunların ihtiyaçlarının tesbiti, hekimlerin yetiştirilmesi, geliştirilmesi; kurslara, yabancı ülkelere gönderilmeleri; sağlık personelinin eğitim, sağlık yayınlarının kontrolü; sıhhiye dergisinin çıkarılması; milletlerarası askerî tababet ve eczacılık komitesi ile münasebetler; bu tarzdaki askerî sıhhî kongre ve seminerlere katılma; sıhhî yönetmelik ve tüzüklerin hazırlanması, askerî sağlık hizmetlerinin plânlanması ve teşkilâtlandırılması konuları ile görevlidir.

4. şube (ikmal şubesi) : Ordu sağlık kuruluş ve kurumlarının ihtiyacı olan ilâç, araç ve gereçlerinin temini için gerekli ödeneği ayarlar, bütçesini hazırlar, aşı ve serumları temin eder, barış ve savaş yedeklerinin stoklanması gibi işleri yapar.

5. şube (rapor şubesi) : Sağlık kurullarında verilen ve kesin işlem görmesi gereken subay, assubay, askerî memurlara ait raporların incelenmesi, sıhhî izin süresinin tesbiti,

kaplıca, yurt içi ve yurt dışı yüksek ihtisas muayene ve tedavi raporlarının incelenmesi, sağlık muayene yönetmeliği ve tüzüklerinde görülen uygulamadaki aksaklıkların giderilmesi, bunların tadili veya yenilenmesi hususunda kanun yollarına başvurulması gibi hizmetleri yapmakla görevlidir.

Kara, hava ve deniz kuvvetleri sağlık başkanlıkları, genel sağlık hizmetlerinde M. S. B. sağlık dairesi başkanlığına, taktik hususlarında kendi kuvvetlerine bağlıdırlar.

Kara kuvvetleri emrindeki ordularda birer ordu sağlık başkanı vardır. Buna bir vakitler sıhhiye müfettişi, sıhhiye mütahassısı, sağlık şube müdürü de denilmiştir.

Ordu sağlık başkanlıkları kumandanlığın özel karargâhındadır. Kurmay başkanı ve dolayısıyle ordu kumandanına karşı, ordu sağlığının pürüzsüz olarak yürütülmesinden sorumludur. Lojistik başkanlığı ile devamlı işbirliği halindedir.

Orduların kuruluşunda bulunan kolordu, tümen, tugay, alay ve taburlar emrinde hastahane ve revirler, sıhhıye müfreze takımı, bölüğü ve taburları bulunmaktadır.

Kolordu başhekimi, aynı zamanda, sağlık şubesi müdürüdür. Kadro rütbesi tabip albaydır.

Tümen başhekimi, aynı zamanda, sağlık şubesi müdürüdür. Kadrosu, tabip Yb. Bnb.'dır.

Tugay başhekimi, aynı zamanda, sağlık şubesi müdürüdür. Rütbesi tabip Yzb.'dır. Ancak şu anda yeteri kadar askerî hekim olmadığından Yd. subaylarla idare edilmektedir.

Savaşta koruyucu tabâbet :

Koruyucu hekimlik, özellikle yiyecek, giyinme, vücut bakımı, el ve ayak temizliği, çalışma, dinlenme, bulaşıcı hastalıklardan korunmada alınması gereken ana prensiplerdir.

Ordunun beslenmesi, et, ekmek, sebzeden oluşan karışık bir rasyonla temin edilir. Et, doktorlar tarafından muayene edilerek günü gününe yedirilmek üzere satın alınan ve kesilen hayvanlardan; ekmekler, askerî ve sivil fırınlarda yaptırılarak; sular ise, dere, çeşme, kaynak ve kuyulardan temin edilir. Şüpheli sular mümkün oldukça kaynatılır.

Giyim - kuşam; caket, pantolon, çizme, ayakkabı ve çarıklarla sağlanır. Hastahanelerde uzun kol ve paçalı don - gömlek, takke, entari, yün hırka, kuşak, eldiven ve takunya, terlikler kullanılır.

Yürüyüşlerde ayak bakımı önde gelir. Sıcak ve güneşte özel tedbirlere başvurulur. Başa ıslak mendil sarmak, matacalarda su bulundurmak ana tedbirler sayılır. Açık ordugâhların kumluk olması, ıslak bulunmaması; rüzgârdan korunmuş vâdılerde, mümkünse çadır altında kurulması imkânları aranır.

Mikropların yok edilmesi için kullanılan antiseptikler ve mekanik araçlar, etüvler, buğu sandıkları, fırınlama, kaynatma, alevden geçirme, binde bir süblime, yüzde 3 acide phenique solüsyonları, krezilol, kireç, sütü, kaymağı, formalin ve formaldehid, zift gibi kimya maddeleridir.

Temizlik için sabun ve arap sabunu kullanılır. Gerektiği zaman bütün eşya, odalar, koğuşlar, duvarlar bu maddelerle pülverizasyon ve yıkama ile temizlenmeye çalışılır.

Cumhuriyet döneminde sağlık hizmetleri :

Hastahaneler : Ordu ve kolordu garnizonlarında 300 - 500 yataklı birer merkez ve mevki hastahanesi; tümen garnizon ve merkezlerinde 100 - 200 yataklı; kış mevsimlerinde ulaşım imkânları kalkan alay ve taburlarda 30 - 50 yataklı hastahaneler, iaşeli ve iaşesiz revirler faaliyete sokulmuştur.

Bir bölümü Birinci Cihan Savaşı'ndan ve İstiklâl Savaşın'dan beri çalışmakta bulunan ve yeni kuruluşa göre ayarlanan hastaneler şunlardır :

750 yataklı Haydarpaşa

300'er yataklı Gülhane, Gümüşsuyu, Kasımpaşa (deniz), Ankara Cebeci, Diyarbakır hastahaneleri.

200'er yataklı Çanakkale, Gelibolu, İzmir, Konya, Adana, Sivas, Erzincan hastahaneleri.

100'er yataklı Hadımköy, Çorlu, Tekirdağ, Bandırma, Edremit, Ezine, Manisa, Denizli, Isparta, Kayseri, İzmit, Samsun, Tokat, Elâzığ, Mardin, Siirt, Van, Karaköse, Kars, Trabzon, Sarıkamış hastahaneleri.

60 yataklı Urfa.

50'şer yataklı Muğla, Tire, Bayburt, Ardahan hastahaneleri.

30'ar yataklı Midyat, Cizre, Iğdır, Doğu Beyazıt, Gaziantep, Maraş, Dörtyol, Niğde, Menemen, Bornova, Başkale, Antalya hastahaneleri.

Toplam 6 370 yatak olan bu hastahaneler o günün ihtiyaçlarına yetecek sayıda idi. Istanbul'da açılan Harp Okulu'nda, askerî liselerde, askerî tıbbiye'de kadro ihtiyaçlarına uygun olarak 10 - 30 yataklı revirler kurulmuştur.

1930 yılına kadar 100 yataklı hastahanelerde dört; 200 yataklılarda altı, 300 yataklılarda yedi, daha yukarı kadrolarda dokuz uzman hekim kadrosu açılmıştı. Ancak kadrolar teorik kalmış, bakteriyologu, aynı zamanda dahiliye, asabiye, hâriciye mütehassısı bulunan hastâneler tam teşekküllü ve vesaiti mükemmel sayılmıştı. Bu yüzden de hasta nakilleri hastahânelerin ve üst sağlık makamlarının önde gelen görevleri olarak süregelmişti.

Hastahane Çalışmaları : Orduya alınan erlerin sağlık kontrolü, kel, uyuz ve frengililerle veremli hastaların tedavileri; 801 sayılı kanunla tesbit edilen ve ameliyatla sakatlıklarının giderilmesi mümkün olan fıtık, hidrosel, varikosel, basur memesi, varis gibi hastalıkların ameliyatları yapılır.

1923'ten itibaren bilgi, görgü veya ihtisaslarını kuvvetlendirmek amacı ile Avrupa'ya gitmek isteyenler olmuş, geçirdikleri bir imtihandan sonra, ikişer yıl süre ile Avrupa'ya gitmiş ve dönmüşlerdir.

Bunlardan başka devlet hesabına fizikoterapi, stomatoloji branşlarında yetişmek ve Gülhane'de bu şubelerde öğretim görevlisi olmak üzere dış ülkelere yine tahsile tabiplerimiz gönderilmiştir.

Cumhuriyetin onuncu yılına kadar Van hastahanesi bütün sınır tugayı karargâh ve birliklerinin levazım ikmaline memur edilmiş, baştabib, tugayın bir yıllık ihtiyaçlarını sağlamakla görevli ve sorumlu tutulmuştu.

Askerî Sağlık Personelinin Yetiştirilme Kaynakları : Ordu sağlığını korumakla görevli olan hekim, eczacı, diş tabibi, sıhhiye assubayları ile sıhhiye erleri, hemşire ve hastabakıcılarla, sağlık hizmetlerine yardımcı "müteferrik personel sağlık işçileri" değişik kaynaklardan temin edilmektedir.

Asker hekimlerin kaynağı askerî tıbbiye okuludur. Ancak bu terim son zamanlarda mahiyetini değiştirmiş an'anevî bir isim olarak kalmıştır. Zira askerî tıbbiye, 1909'dan beri tarihe karışmış bulunmaktadır. Buna rağmen, kanun, yönetmelik ve tüzüklerde tıbbiye ve tıbbiyelilik hüviyeti son günlere kadar süregelmiştir.

Askerî doktorlar 1945 yılına kadar Istanbul, 1945 yılından sonra Ankara Maltepe, 1970 yılından sonra da İzmir ve Erzurum tıp fakültelerinde askerî öğrenci olarak okutulan öğrencilerle karşılanmıştır. Her kuvvet, yani kara, hava ve deniz kuvvetleri, ihtiyacı olan doktoru kendi hesabına, kendisi okutmaktadır. Tıp fakültesini bitiren öğrenciler Tğm. rütbesi ile orduya katılmakta, kararnamelerini takiben Gülhane askerî tıp akademisinde bir yıllık meslek stajını tamamladıktan sonra, kur'a çekmek suretiyle kıtalarındaki görevlerine katılmaktadırlar. Kıt'alarında iki yıl hizmet eden genç hekimler, kıt'a tecrübesini tamamladıktan sonra ihtısas imtihanına girmekte, seçtiği branşın imtihanını kazanan doktorlar bir yıl sonra ihtisasa başlamaktadır. İhtisasını başarı ile bitiren askerî doktorlardan baş asistanlık imtihanını kazananlar, aynı biriikte baş asistan; imtihanı kazanmayan ve imtihana girmeyenler ise, boş bulunan askerî hastahanelerdeki kadrolara tayin edilmektedirler.

Ordu, ihtiyacı olan diş doktoru ve eczacılar da aynı şekilde diş hekimliği ve eczacılık fakültelerinde her kuvvet hesabına, okutulmak suretiyle ihtiyaç karşılanmaktadır.

Sağlık assubayları, teknisyenler ve hemşireler de yine Gülhane askerî tıp akademisi bünyesinde 1970 yılından sonra kurulan assubay ve hemşirelik okuluna orta okul mezunları imtihanla alınarak yetiştirilmektedir.

Silâhlı kuvvetlerin sağlık erbaş ve er ihtiyacı da hâlen Samsun'da bulunan sahra ve sıhhî hizmetler okulu er eğitim merkezinden karşılanmaktadır. Bu merkezde üç aylık acemi eğitimini tamamlayan sağlık personeli, kur'a ile hastahâne ve birliklere dağılmaktadırlar.

Silâhlı kuvvetlerin doktor açığı silâh altına alınan Yd. Sb. doktorlardan karşılanmaktadır. Sıhhiye Yd. Sb. okulu tabur seviyesinde olup, hâlen Ankara'da bulunmaktadır. Üç aylık eğitimi tamamlayan doktorlardan ihtisas yapmış olanlar, askerî hastahanelere, pratisyenler ise asteğmen rütbesi ile kur'a ile kıt'alara tayin edilmektedir.

Tarih : Eski Mısır, Yunan ve Roma medeniyet tarihinde, efsaneleri şekillendiren anıtlarda, harp yaralılarına sargı sarıldığını gösteren çizgiler, savaşlarda bir sağlık hizmetinin var olduğunu belirten işaretlerdir.

Homeros, eserlerinde cerrahların başarılarını belirtmiş, Roma ordularında seferlerde yaralılar tedavi edilmiş, barutun keşfinden sonra bilhassa cerrahlık hizmeti önem kazanmıştır.

Istanbul'un fethine kadar olan Osmanlı muharebelerinde hasta ve yaralıların âkıbetleri hakkında kesin bir fikir yoktur.

Çelebî Sultan Mehmed'den itibaren hekim ve hekimliğimiz hakkındaki bilgiler biraz aydınlığa kavuşmuştur. Çelebî Sultan Mehmed Anadolu seferine çıktığı zaman sinir hastalığına tutulmuş, Ankara'da ordu tabiplerinin yaptığı konsültasyonda hastalığa bir teşhis konulamamış, bu sebeple Germiyan beyinin özel hekimi Mevlânâ Şeyhî çağrılmış, hastalığı tedavideki mahareti sebebiyle Osmanlı ordusuna mal edilmiş, ilk Osmanlı Reîsületibbâ'sı olmuştur.

Fâtih Sultan Mehmed Devri Osmanlı hekimliğinin gelişmesi ve özellikle ordu hekimliği bakımından çok önemli bir yer tutmaktadır.

Bu dönemde savaşlarda elde edilen ganimet ve özellikle Ayasofya mahzeninden çıkarılan kıymetli eşya önce İslâm askerı içinde hizmet eden hekimler, kehhaller, cerrahlar ile sucular ve karcılara ihsan edilmiş; onlardan sonra diğerlerine dağıtılmıştı. Bu hâl, Fâtih'in tıp mensuplarına olan itibar ve itimadının bir delilidir.

Fâtih, Bursa müessesesinden yetişip orduya katılan, o güne kadar bir âmire bağlı bulunmayan tabipleri, sağlık kuruluşlarını, görev ve kabiliyetleri bugünkü sağlık bakanlığının görevlerine benzeyen bir makam olarak "Reisületıbba"lığa bağlamış, böylece Avrupa'da bile bulunmayan sıhhî bir kademe kurmuştu.

Hekimbaşı, ordunun sağlık hizmetlerini yürüten, seferde pâdişâhın yanında bulunan, onun sevdiği ve saydığı bir kişiydi.

Fâtih Sultan Mehmed bir dârüşşifa yaptırılmasını uygun görmüş, bu müessese 1470 yılında tamamlanmıştır. Burası Türkler'in Istanbul'da kurdukları ilk, Anadoluda ise onaltıncı sağlık kurumu olmuştur.

Baştabip Kutbeddin'in yönetimindeki kurumda eğitim son derece düzgündü. Bu müesseseler ibtidâ-i hâricten başlayarak sahn'da son buluyordu. İbtidâ-i haric ilköğretim, Sahn da son safha idi. Medrese-i Tıbbiyye, Sahn'ın birinci fakültesi idi.

Ordunun sağlık hizmetleri büyük bir itina ile yetiştirilen bu tabipler tarafından yapılmakta idi. Bu kimseler memleketin göz bebeği olan "Ulema"dan sayılıyordu. İlim ikidir: Birincisi beden, ikincisi din bilgisidir.

Fâtih darüşşifası yangınlar görmüş, 1824 yılına kadar çalışmıştır.

Şânî-zâde Atâullah Efendi, tababetimizde Batı'ya dönmüş ve Batı tıbbının memleketimize giriş hareketinin kesin öncüsü olmuştur.

1827 yılında yalnız askerî hizmetler için, yeni bir tıp okulu "Tıbhane" adı ile açılmış, daha sonra Sultan Mahmud, nizâmiye erlerinin bakımlarının, savaş yaralılarının tedavilerinin yapılabilmesi için, beş yıl sonra cerrahhâneyi açmıştır.

1871 muharrem nizâmnamesiyle askerî hekimliğimiz, seraskerliğe bağlı bir şube hâlinde kurulmuş, sıhhiye reisi her türlü selâhiyetlerden mahrum bırakılmıştır.

Sağlık dairesinde bir "Meclis-i Sıhhiye-i Askeriye" vardı. Bunun âzây-ı dâhiliyye ve hâriciyye denilen elemanları padişahın iradesi ile seçilir, askerî sağlık işlerinin yürütülmesi ve yönetimi hakkında kararlar verirdi.

1827 yılında II. Sultan Mahmud'un açtığı Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne bir bakıma yetersiz kaldığından, II. Sultan Abdülhamid hekimliğe daha çok önem vermiş, Prusya eğitim bakanlığı, Bonn üniversitesi hocalarından operatör Robert Rieder'i Askerî Tıbbiye'yi daha düzenli ve daha ilmî bir şekle sokması için Türkiye'ye getirtmişti. Rieder'in anlaşmasında, emrinde bir hastahane kurulması kaydı da vardı. Bu kayda binean, dul kadınlar evi olarak kullanılan eski Gülhane askerî rüştiye mektebi onarılmış ve Gülhane tababet-i askeriye tatbikat mektep ve seririyatı askerî tıp akademisi; 4 aylık bir hazırlıktan sonra padişahın doğum günü olan 30 aralık 1898 yılında Müşir Zeki Paşa tarafından sâde bir törenle hizmete açılmıştı. Hastahanede bir dahiliye, bir de cerrahî kiliniği vardı.

Gülhane'de staj'a ilk olarak 1897 mezunları katıldılar.

1941 yılında 300 yataklı bir Gülhane projesi hazırlanmış, ancak bu yer için Gülhane'nin bulunduğu yerin arkeolojik

değerde olması dolayısıyle geniş bir yer bulunmamıştı. Bu yıllarda askerî okulların Ankara'ya taşınmış olması, başşehrin Gülhane gibi bir müesseseye ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle bu tarihî ilim yuvasının Ankara'ya taşınmasına karar verildi.

Gülhane 21 temmuz 1941 günü Ankara'ya taşındı ve Cebeci merkez hastahanesinin bulunduğu binaya yerleşti.

Gülhane hastahanesi 1945 yılında çıkarılan 4761 sayılı kanun gereğince Ankara tıp fakültesinin kurulmasını sağlamış, bilahare Mevki hastahanesine, oradan da Maltepe sırtındaki binaya, taşınmıştır. 1973 yılına kadar bu binada faaliyet gösteren hastahane, 1973 yılında Etlik'te inşaatı tamamlanmış olan modern binasına taşınmıştır. Bu bina gerek yapım, gerek donatım ve gerekse cihaz bakımından en modern aletlerle donatılmış bir tatbikat hastahanesi durumundadır. (B. Tuğ)

SIK ÂHENK, Armoni'de, çoksesli bir musiki parçasında, uyguların sık sık değiştirilmesi suretiyle yapılan âhenk. Eğer S. Â. yapılmasında ifrâta kaçılırsa, yani her nota için bir uygu kullanılmışsa, bilhassa kısa kıymetli notalarda ve yürük eserlerde, sevimsiz ve tatsız bir tıkızlık duyulmak ihtimali vardır. Âhengin hafifliği, zarifliği, ferahlığı, şeffaflığı, birçok hallerde, ancak bazı notaların âhenk dışı bırakılmasıyle, yani yabancı notalar'ın (b. bk.) kullanılması ile temin edilir. Fr. harmonie serrée, İng. squeezed harmony, Alm. gedraegt Harmonie, İt. armonia stretto, armonia serrato, İsp. armonia estrechado. (Y. Ö.)

SIK DURUŞ, Armoni'de, bir uygunun notaları arasında, aynı uygunun seslerinden birisinin sığışabileceği hiç bir yer olmaması hâli. S. D. için ayrı ayrı 5 misâl: Acem-Aşîrân: kaba acem-aşîrân-kaba rast-kaba çângâh-aşîrân-rast; Hüseynî, aşîrân-rast-segâh-nevâ-evc; Şedd-i Arabân: yegâh-ırak-dügâh-nîm hicâz; Kürdî'li Hicâzkâr: kürdî-çârgâh-nîm hisâr-gerdâniye; Mâhûr: yegâh-geveşt-dügâh-çârgâh-hüseynî-gerdâniye. Fr. position serrée, İng. squeezed position, Alm. gedraengt Lage, İt. posizione stretto, posizione serrato, İsp posicion estechado. (Y. Ö.)

SIKI CONTREPOINT, Palestrina (1525 - 1594) ile onun école'ü tarafından kurulup belli kaidelerle yapılan contrepoint; mukabili serbest contrepoint'dır. (b. bk.). Fr. contrepoint strict. (Y. Ö.)

SIKINTI (Al. *Angst;* Fr. *Angoisse;* İng. *Anguish;* İt. *Angoscia),* belirli sebebe bağlı olmayan iç burkulması ve hoşlanmazlık duygusu; aşırı endişe; akla dayanmayan korku.

Hususiyle, nefsini savunmakta kendisini güçsüz hissedenlere karşı, alelâde ağır ve vukuu muhakkak bir ıstırap veya felâket korkusu içinde olan, içten bir baskı ve daralma duyumuyla hâkim olunmuş bütün duygu hâlleri. Bu durumda, hemen geleceği ve bastıracağı sanılan bir hastalığın tasavvurundan doğan endişenin (anxiété) fizyolojik yönünü teşkil eden solumaya ait fonksiyonlarda bir iç daralması ve işlerliğin kaybolması söz konusudur. Bu bakımdan S. tarif edilmeyen bir güvensizlik duygusuyla kendini gösteren bedende bir kargaşalık hâli olduğu hâlde, endişe sadece beyne ait bir olaydır.

Bazı yazarlar, psişik olay olan endişeyi (anxiété), fizik olay demek olan S.'dan ayırırlar. Bununla beraber, bu ayrım sunidir. S.'ya nevrozlarda (psikasteni, S. nevrozu) olduğu kadar, psikozlarda da (melankoli) rastlanır. Bu itibarla, S., endişe ile bir bakıma, eş-anlamlıdır denilebilir.

Son zamanlarda metafizik ve ahlâkî endişe hakkında da S. deyimi kullanılmaktadır. Nitekim, L. Lavelle'in dediği gibi, "çağdaş filozoflar, bir müddet endişe içinde kalıp bundan hoşlandıktan sonra, önümüzde var-oluşumuzun kendi kendine karar verdiği bir geleceği açarak, her an bizi yokluktan çıkaran kendi alınyazımızın farkına varışımızı belirtmek üzere, şimdi S. kelimesinden yararlanıyorlar." Aslında bu kullanış, Kirkegaard'ın S. fikrinden doğmuş görünüyor.

Bir bakıma, müzminleşmiş bir hâl alan S., melankolik hâllerin karakteristik bir duygusunu teşkil eder; şuura kendisini bir elem gibi ve bilhassa belli belirsiz bir korku gibi arzeder.

Egzistansiyalistlerin nazarında insan, bu S.'yı duymakla var olur. S., egzistansiyalizmin, bir bakıma, sembolüdür. (R. K.)

SIKIYÖNETİM, olağanüstü durumlarda başvurulan bir ülke yönetim şekli. S.'e hangi hâllerde başvurulacağı Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 20/9/1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla değiştirilen 124. maddesinde belirtilmiş, işleyiş şekli ise 13/5/1971 tarih ve 1402 sayılı S. kanunuyla düzenlenmiş bulunmaktadır.

S.'in ilânı: Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 124. maddesine göre; savaş hâli; savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi; ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı, kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini, içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması üzerine, bakanlar kurulu, süresi iki ayı aşmamak üzere yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde S. ilân edebilir ve bunu hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onamasına sunar. Meclis gerekli gördüğü zaman S. süresini kısaltabileceği gibi, tamamiyle de kaldırabilir. Meclis toplantıda değilse hemen toplantıya çağrılır (fk. 1).

S.'in, her defasında iki ayı geçmemek üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararına bağlıdır. Bu kararlar meclislerin birleşik toplantısında alınır (fk. 2).

S. veya genel olarak savaş hâlinde hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı ve savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi hâlinde vatandaşlar için konulabilecek hükümler kanunla gösterilir (fk. 3).

Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 124. maddesi gereğince verilmiş olan S. ilânı kararı ve S.'in bölge ve süresi üzerinde yapılacak olan değişiklikler, içişleri bakanlığınca uygun görülecek araçlarla ilân olunur (S. kanunu, madde 1).

S.'in yürütülmesi: S. altına alınan yerlerde, genel güvenlik ve asayişe ilişkin zabıta kuvvetlerine ait görev ve yetkiler S. komutanlığına geçer. S. komutanlığı S. kanunuyla kendisine verilen görev ve yetkileri, o yerin zabıta kuvvetleri ve görevlendirilecek askerî birliklerle yürütür (S. kanunu, md. 2 fk. 1 ve 3).

S. komutanının yetkileri: S. komutanı, S. bölgesinde genel güvenlik ve kamu düzenini korumak ve sağlamakla görevlidir. Gerektiği hallerde konut, dernek, parti, sendika, kulüp gibi bina ve teşekküllerle kişilerin üzerlerini aramak ve suç konusu eşyayı müsadere etmek, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu yayınları dâhil her türlü telefon, telsiz, radyo ve televizyon haberleşmesini kayıtlamak, durdurmak veya

bunlardan öncelikle faydalanmak; yayın, haberleşme, mektup ve telgrafları kontrol etmek, bunları kısıtlamak, yasaklamak veya üzerlerine sansür koymak; yayını yasaklanan basılı evrakı basan matbaaları kapatmak; şüpheli kişileri S. bölgesinden çıkarmak veya bölgede belirli yerlere girip yerleşmelerini yasaklamak; patlayıcı maddelerin imâlini, bulundurulmasını veya naklini yasaklamak; grev ve lokavt yetkilerinin kullanılmasını yasaklamak veya izne bağlamak; işgal, fiilî durum ve boykot gibi hareketlerle toplantı ve gösteri yürüyüşlerini yasaklamak; dernek ve teşekküllerin çalışmalarını yasaklamak veya izne bağlamak; gazino, meyhane, bar, kahvehane ve birahane gibi eğlence yerlerinin açılma ve kapanma zamanlarını tâyin etmek ve sınırlamak, sokaklara çıkmayı kayıtlamak veya yasaklamak S komutanlığının yetkileri arasındadır (S. kanunu md. 3 fıkra a - n).

S. organları: S.'in ilân edildiği bölgede S. kanunu hükümlerini uygulamak üzere, en az kolordu ve eşiti kıta komutanlığı görevini yapmış veya yapmakta olan bir komutan, genelkurmay başkanının teklifi üzerine millî savunma bakanının inhası, başbakanın imzalayacağı ve cumhurbaşkanının onaylayacağı bir kararname ile S. komutanı olarak atanır. Çeşitli bölgelerde veya bütün yurtta S. ilân edilmesi hâlinde S. komutanlıkları arasındaki işbirliği ve koordinasyon başbakanlıkça sağlanır (S. K., md. 5 fk. 1 - 3).

S. mahkemeleri: S. bölgelerinde 25 ekim 1963 gün ve 353 sayılı kanun mucibince millî savunma bakanlığının lüzum gördüğü yerlerde yeteri kadar askerî mahkeme kurulur. Bunlar bulundukları yerin S. askerî mahkemesi olarak adlandırılır ve birden fazla olması hâlinde numaralandırılırlar (S. K., md. 11 fk. 1).

Bu mahkemelere, genelkurmay başkanlığı adlî müşaviri, millî savunma bakanlığı askerî adalet işleri başkanı ve millî savunma bakanlığı askerî adalet teftiş kurulu başkanından müteşekkil kurulca seçilen yeteri kadar adlî müşavir, askerî hâkim, askerî savcı ile bunların yardımcıları usûlüne göre atanır (fk. 2)

S. askerî mahkemelerine yeteri kadar subay üye, genelkurmay başkanının teklifi üzerine askerî hâkim subayların tâyini usûlüne göre atanır (fk 3).

S. suçları ve Cezalar: S. altına alınan yerlerde S. komutanlığı tarafından alınan tedbirlere aykırı hareket edenler veya emirleri dinlemeyenler veya kimliklerine dâir kasden gerçeğe uymayan bilgi verenler veya bilgi vermekten çekinenler bir aydan altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

S. bölgesinde, özel maksatla, kamunun telaş ve heyecanını doğuracak şekilde, asılsız, mübalağlı havâdis ve haber yayan veya nakledenler, altı aydan iki yıla kadar hapis ve beş yüz liradan beş bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. Eğer fiil, fâil tarafından, bir yabancı ile anlaşma sonucu işlenmiş ise, hapis cezası bir yıldan ve ağır para cezası da bin liradan aşağı olamaz. Bu suçlar basın ve yayın organları tarafından işlenirse fâil ve mesulleri hakkında verilecek cezalar iki misli arttırılır.

S. bölgesinden çıkarılanlardan veya bölge içinde belirli bir yerde yerleşmesi yasaklananlardan, S. bölgesine veya yerleşmesi yasaklanan yere izinsiz girenler bir aydan üç aya kadar, tekerrüründe iki aydan altı aya kadar hapis ile cezalandırılırlar (S. K. md. 16). S. mahkemelerince verilen hürriyeti bağlayıcı cezalar para cezasına çevrilemez (S. K. md. 17).

S. mahkemelerinin yargılama usûlü: S. komutanlığı nezdinde kurulan askerî mahkemelerde, askerî mahkemeler kuruluşu ve yargılama usulü kanunu ile ayrıca bu kanunun savaş hâli hükümleri uygulanır (S. K. md. 18).

Kanun yollarına başvurma: S. komutanı, nezdinde askerî mahkeme, kurulan kıta komutanının veya askerî kurum âmirinin görev ve yetkilerini hâizdir. Aynı bölge içinde birden fazla S. askerî mahkemesi varsa, bu mahkemelerden birinin verdiği ve itiraz olunabilir kararlarının inceleme mercii, kararı veren S. askerî mahkemesine en yakın S. askerî mahkemesi; aynı bölge içinde birden fazla S. askerî mahkemesi yoksa en yakın askerî mahkemedir (S. K. md. 19).

S. komutanlığı nezdinde kurulan askerî mahkemelerce verilip temyiz edilen hükümler, 353 sayılı kanunun 1596 sayılı kanunla değişik 217. maddesinin son fıkrası uyarınca en geç iki ay içinde karara bağlanır (S. K. md. 20).

S. mahkemelerinin görev ve yetkisinin sona ermesi: S.'in kaldırılması hâlinde S. komutanlığı nezdinde kurulan askerî mahkemelerin ve askerî savcıların görev ve yetkileri sona erer. Dâvâ ve soruşturma dosyaları niteliklerine ve ilgili kanun hükümlerine göre görevli ve yetkili mercilere gönderilir (S. K., 15/5/1973 tarih ve 1728 sayılı kanunla değişik 23. md.).

Savaş hâlinde alınacak tedbirler: Savaş hâlinde S. ilân edilmemiş olsa bile, genelkurmay başkanının teklifi üzerine bakanlar kurulunca tesbit ve ilân edilen bölgedeki komutanlardan genelkurmay başkanının görevlendirdiği bir komutan, S. kanununun üçüncü maddesinde yazılı tedbirleri almaya ve uygulamaya yetkilidir (S. K. md. 24). S., savaş hâli sebebiyle ilân edilmemiş ise askerî mahkemeler kuruluşu ve yargılama usulü kanununun savaş hâlinde kanun yollarına başvurmaya, yerine getirmeye ve mahkeme kuruluşuna ilişkin hükümleri uygulanmaz (S. K. md. 18 son). (E. K.)

SIKKIM, Hindistan birliğinin yirmi ikinci eyâleti. Doğu Himalayalar'da bulunan S., doğuda Bhutan; güneyde ve güney - batıda Hindistan, batıda Nepal, kuzey - batı ve kuzeyde Tibet'le sınırlıdır. Yüzölçümü: 7 298 km², nüfusu 208 609 (1971), idare merkezi Gangtok.

S.'ın toprakları hemen tamamen dağlıktır. Batıda Singalila dağları ülkeyi Nepal'den ayırır. Bu bölümdeki başlıca geçit (Chiya Banjyany La) 3 300 metre râkımlıdır. Tibetle S. arasında başlıca geçitleri Natu La (4 312 m) ve Jelep La (4 541 m) olan Chola dağları vardır. Güney kesimde denizden yükseklik 300 m'ye düşerken Kançencunga'da yükseklik 8 591 m'yi bulur. Sürekli kar sınırı 5 185 m'dir. 3 600 - 4 500 m arasındaki yaylalarda sığır yetiştirilir. 3 600 - 2 500 m arasındaki yerler sık ormanlarla kaplıdır. 2 000 ilâ 1 400 m arasındaki yerlerde tarım yapılır, darı yetiştirilir. Daha aşağı râkımlarda, sulamanın mümkün olduğu kesimlerde pirinç ziraati yapılır. Başlıca akarsu Lachen ve Lachung'un birleşmesinden meydana gelen Titsa'dır. Iklim subtropikalden, arktik iklime varıncaya kadar çok çeşitlilik gösterir. Bitki ve hayvan varlığı da aynı şekilde çeşitlidir.

S.'da yaşayanların çoğu Nepalli'dir. Ayrıca Tibet asıllı Bhotia ve Lepcha'lar vardır. Çinhindi menşeli olduğu tahmin edilen Lepcha'ların S.'ın en eski sâkinleri olduğu sanılmaktadır. Devlet dini Budizm'dir. Ancak Hindular nüfusun üçte ikisini teşkil eder. Başlıca şehir 15 000 (1971) nüfuslu başkent Gangtok'tur.

S.'da ekonominin esasını tarım teşkil eder. En çok mısır ve pirinç yetiştirilir. Diğer tarım mahsulleri darı, buğday, arpa ve patatestir. Muz, portakal ve elma da yetiştirilir.

Tarih : S.'da hüküm süren aile, doğu Tibet'in küçük prenslerinden geldiğini söyler. Bunlar, önce Lhasa'ya gelmiş 1641'de de S.'ın Lepcha şeflerini hâkimiyetleri altına almışlardır. Daha sonra Budist Lamaizmini resmî din olarak yerleştiren bu aile ile S. XVIII. yüzyılın sonuna kadar Tibet'e bağlı kalmıştır.

İngilizler'in S. ile ilişkisi 1816'da başlar. O tarihte İngiliz kuvvetleri Nepalli Gurkha'ları S.'dan çıkmaya zorlamıştır. 1890'da İngilizler Tibet kuvvetlerine galip gelince Çin ile bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Çin, İngiltere'nin S. üzerindeki hâkimiyetini kabûl ediyordu. 1947 yılında Hindistan bağımsız olunca, S. üzerindeki İngiliz hâkimiyeti de sona erdi. 1950'deki bir anlaşmayla S. Hindistan himayesini kabûl etti; 1975'te de Hindistan birliği içinde bir eyâlet oldu.

SINAİ KALKINMA BANKASI, Türkiye, kuruluşu 27 mayıs 1950 tarihinde tasdik edilerek faaliyete geçmiş olan özel bir banka. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın işbirliği ve çeşitli millî banka ve müesseselerin katılmasıyla 25 milyon ödenmiş sermayeli bir anonim ortaklık şeklinde kurulmuştur. Başlıca faaliyetleri özel sanayie orta ve uzun vâdeli ikrazatta bulunmak ve çeşitli teşebbüs ve kuruluşlara katılmaktır. Türkiye S. K. B.'nın dağıtacağı kârın hazinece ikmali hakkındaki 24/3/1950 tarih ve 5 660 sayılı kanunun üçüncü maddesinde S. K. B.'nın mevduat kabûl etmediği müddetçe, 2 999 sayılı bankalar kanununun hükümlerine tâbî olmayacağı belirtilmiş ve bu husus, 7 129 sayılı yeni bankalar kanununun 82. maddesiyle de teyit edilmiştir.

S. K. B.'nın kuruluş maksadı A) Türkiye'de yeni özel sanayiin kurulmasına ve mevcut özel sanayiin genişletilmesine ve modernleştirilmesine yardım etmek ve bunları hızlandırmak, B) yabancı ve yerli özel sermayenin Türkiye'de kurulan sanayie katılmasına yardım ve bunu teşvik etmek, C) Türk sanayiine mütaallik esham ve tahvilâtın özel mülkiyete geçmesine ve özel mülkiyette bulunmasına gayret etmek ve Türkiye'de sanayie ait esham ve tahvilat piyasasının gelişmesine yardım etmek olarak belirtilmiştir (esas mukavele, madde 2 fıkra A, B ve C). Bu fıkralarda yazılı maksatlara ulaşmak gayesiyle S. K. B. : a) açık kredi, rehin, ipotek mukabilinde orta ve uzun vâdeli ve bazan da icabında kısa vâdeli ikrazatta bulunmak; b) her türlü özel sınâî teşebbüslere ve menkul kıymetler üzerinde sermaye piyasası faaliyetleri yapmak maksadiyle kurulmuş ve kurulacak şirketlere iştirak etmek; c) bazı istisnâî hallerde kendi kaynakları ile yeni sınâî teşebbüsler kurmak; d) münasebet tesis ettiği müşterilerine teknik ve idârî yardım temin etmek; e) menkul ve gayrımenkuller üzerinde kendi nâmına veya hakikî veya hükmî şahıslarla birlikte her türlü muamelelerde bulunabilmek, alacaklarının temini için ipotek kabul ve fekketmek ve gayrımenkullere sahip olmak; f) kendi kaynaklarını belirtilen bu maksatlar için tekrar kullanılabilir bir hâle koymak üzere iştiraklerin, sınâî teşebbüslerdeki mülkiyetin mümkün mertebe seri bir şekilde satılıp elden çıkarılmaları hususunu temin işlem ve faaliyetlerini yürütür (fıkra D, bent a - f).

21 mart 1980'de toplanan pay sahipleri umumî heyetine sunulan idare meclisi raporuna göre S. K. B.'nın sermayesi 425,4 milyon liradan 1 milyar 500 milyon liraya çıkarılmıştır. Nakit ve tevdiatı 506.9 milyon liraya, iştirakleri 885 milyon, aktif toplamı 25 milyar 275 milyon, vergisiz net kârı 569,6 milyon, vergili net kârı 401,9 milyon liraya erişmiş bulunuyordu. Banka 1979 yılında 65 proje için 4,1 milyarlık kredi tasvip etmişti. 1978 yılında faaliyet hâlinde olan 45 iştirakinden 32'si 1978 yılını kârla kapatmış, ancak 1979 yılında yeni şirketlere iştirak etmekten çok, mevcut iştiraklerin güçlendirilmesi amacına yönelinmiştir. (E. K.)

SINDIRGI, Balıkesir iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 433 km^2, nüfusu 52 130 (1975), nüfus sıklığı 36, köy sayısı 66; Düvertepe ve Gölcük adlı iki bucağı, 1 000'den çok nüfuslu 10 köyü vardır. Köylerinin çoğu 500 - 750 nüfusludur (bir kısmı çiftlikler hâlinde güzel köyler), ilçe merkezinin nüfusu 7 850 (1975), nüfusun % 80'i köylüdür. S., eski ilçelerdendir.

İlçe arazisi, ilin güney - doğu bölümündedir. Güneyinde Manisa, doğusunda Kütahya illeri vardır. Arazinin çok yeri dağlık ve tepeliktir. Kuzeyde Akçam ve Ulus dağlarının (1 350 - 1 500 m) güney yamaçları, güneyde Demirci ve Seydan dağlarının yamaçları (1 000 - 1 200 m), batıda Kazan dağı vardır. Bunlar arasında, ortasından Simav çayının bir kesiminin geçtiği geniş vâdi ile iki yanındaki tepelik ve dalgalı düzlükler uzanır. S. kasabasının bulunduğu yer (340 m) batısından kuzeye doğru yüksekliği azalan akarsu boyu düzlükleri uzanır. Arazi, Simav çayı ve kolları ile yarılmıştır. İlçeden geçen başlıca akarsular Simav çayı, Ilıcalı ve Cüneyt dereleridir.

Güneydeki dağlık yerlerde peridotit ve serpantin yapılı yerler ve kıvrımlı Kretase tabakaları çok yer tutar. İlçenin orta yerleri kalın bir genç volkanik örtü (andezit) ile kaplıdır. Kasabanın kuzey ve batısında alüvyonlarla örtülü verimli düzlükler bulunmaktadır.

Iklim, Marmara bölgesi ıkliminin bir çeşidi ise de, İç - Batı Anadolu ıkliminin de bazı özelliklerini taşır. Denizlerden 170 km içeride; yer yer dağlarla çevrilmiş olarak, bir kara ıklimi karakterini de gösterir. Donmalar olur, kışları yağışlı, serince, hattâ soğukça, yazları sıcaktır. Yıllık yağış tutarı 650 mm'dir (bk. BALIKESİR).

İlçenin başlıca gölü, Çaygören baraj gölüdür. Yapımına 1965'te başlanmış, 1971'de bitirilmiş olan bu toprak dolgu barajı, Balıkesir - S. karayolunun Simav çayını kestiği karayolu köprüsünün 2 km kaynak tarafında, Simav çayı üzerindedir. Baraj, sulama ve taşkınlardan korunma için yapılmıştır. Barajın yüksekliği 52,5 m, kret uzunluğu 660 m, gövde hacmi 3 412 000 m^3, depolama hacmi 162 milyon m^3, sulama alanı 170 000 dekar, gölün yüzölçümü, yaklaşık, 4 km^2 kadardır. Bu baraj ile S., Bigadiç, Balıkesir ve Kepsut ovalarında sulama yapılabilmektedir.

İlçenin dağlık yerlerinde koru ormanları ve yarı bozulmuş ormanlar yer tutmuştur. Çamlar ve meşeler başlıca ağaç çeşitleridir. Arazinin geriye kalan yerleri tarım alanları ve otlaktır. Kasabada devlet orman işletmesi vardır.

İlçe halkının geçiminde tahıl ekimi, tütün yetiştirme, hayvan besleme, küçük dokumacılık, sebze ve meyva yetiştirme gibi çeşitli işler yer alır. Dağlık ve ormanlık yerlerin aşağılarında, Simav çayı ve çevresindeki düzlüklerde tarım yapılır. Önceleri, yol azlığı yüzünden, ihtiyaç fazlası olan buğday ve hayvan ürünleri ancak çevrede satılabildiği hâlde, şimdi karayolları ile uzak yerlere bağlandığı için, başta tütün olmak üzere, susam (S. susamı bu bölgede aranır), buğday (yumuşak akbuğdayı tanınmıştır), kavun, karpuz, çeşitli hayvan ürünleri üretimi önem kazanmıştır. Sulama tesislerinin kurulmasıyla yeni tarım ürünleri de yetiştirilmeye başlanmıştır. 1972'de çeltik ve pamuk ekimi de başlamış bulunuyordu.

SINDIRGI : İlçenin havadan görünüşü

Önceleri tütün üretimi yılda 10 tondan az iken, 1970 - 1973 yıllarında 55 tonu bulmuştur. Ege bölgesinin en iyi tütünlerinden biri burada yetiştirilir ve tütün ihracatında yeri vardır. İlçe çiftçisinin çoğunun geliri öncelikle tütüne dayanır.

İlçede, daha çok, ev hayvancılığı hâlinde sığır ve koyun beslenir. Et, süt, yapağı ürünlerinden faydalanılır; ihtiyaçtan fazlası başka yerlere satılır. Kasaba yakınındaki Kocakonak köyünde her yıl, eylül ayının ikinci yarısında panayır kurulur. İlçede küçük sanatlardan dokumacılık yapılır, kilim, seccade, heybe, halı dokunur. "Yağcı Bedir halısı, kilimi, seccadesi" olarak anılan ve turizm ticareti bakımından değeri olan dokumalar, ilçenin Karakaya, Alakır, Kızılgür köylerinde elde edilir.

İlçe merkezi olan S., kendi adı ile anılan düzlüğün doğu kenarında, dağ eteğinde kurulmuş bir kasabadır. Denizden yüksekliği 250 m'dir. 10 km güneyindeki S. Beli (725 m), Balıkesir - Manisa il sınırının geçtiği yerdir. Uzakça çevre dağlıktır. Kasabanın nüfusu, 1927 - 1955 arasında 2 500 - 4 000 arasında değişmiş, 1960'ta 5 000'i, 1965'te 6 000'i, 1970'te 7 000'i geçmiş, 1975'te 8 000'e yaklaşmıştır. Eski (Misyalılar devri) yerleşme yerlerinden olduğu sanılan bu bölgede, S., bir ara Karesi beyliği içinde yer almış, Osmanlılar zamanında Çavdarlılar ve Avşarlılar adlarını taşıyan Türkmen toplulukları burada yerleşmişlerdir. XIX. yüzyılın ortalarında "Konuköy" adlı bir oba ve hayvancılıkla geçinen; bazı yerlerinde çiftçilik de yapılan 40 - 50 hanelik bir yerleşme yeri iken; 1873'te Bigadiç'e bağlanmış, 1913'te kaza (ilçe) merkezi olmuş, 1920'de Yunan istilâsına uğramış, 1922'de kurtarılmıştır.

S., yeşillikler arasında, çoğu iki katlı evlerin, düzgün yolların bulunduğu, sağlam havalı bir kasabadır. Elektriği, iyi suları vardır. Lise, 3 ilkokul (köylerde 72 ilkokul), sinema, belediyenin park gazinosu, Başçeşme lokanta ve gazinosu, hal, haftalık pazar vardır. İlçede şifalı suların çıktığı kaplıca ve içmeler bulunur. Buralara (kasabanın 8 km doğusunda Acısu, 15 km kuzeyinde Emendire, 30 km uzağında Asar ılıca ve çamuru) yakın ve uzak çevrelerden ziyaretçi gelmektedir (bk. BALIKESİR). (R. İ.)

SINIF (Lat. classis, Al. Klasse, Fr. classe, İng. class, İt. classe), tabaka, zümre, derece, mertebe, ders okutulan yer, dershane.

Mantık : Bir veya türlü ortak vasıfların hepsinin ve yalnız başına sahip olmaları itibariyle, belirli nesnelerin toplamı. S. genelin özeli ihtiva ettiği gibi, klasik mantığın cins ve türünü de içine alır. Ayni yüklemi alabilen konuların, o yüklem bakımından, meydana getirdiği topluluk demektir. Meselâ, öğrencilerden ibaret olan S., bir topluluktur.

Biyolojide : Takım (ordre) ile şube (embranchement) arasında bulunan aracı bölüme S. denir. Meselâ, memeliler, kuşlar, balıklar S.'ı gibi.

Sosyolojide : Kanun veya halk efkârınca aynı sosyal seviyeye konulmuş fertlerin toplamı bir S. teşkil eder. Bu bakımdan, belirli bir kültür toplumundaki fertler bir S.'tır; ortak ekonomik menfaati olan fertler topluluğu da bir S.'tır.

S.'lar açıktır; oraya girilir veya çıkılır. Kapalı hâle gelirse, yani yükümlülüklerinden veya hizmetlerinden sıyrılmak için menfaatler ve imtiyazlar şekline sokulursa, "kast" olur. Bununla beraber, ekonomik olandan başka farkların derece derece kalkmasıyla vatandaşlar ancak gelirlerinde, kazançlarında var - olan türlü şekillere göre birbirlerinden ayrılırlar. Ortaya akar sahibi, mülk sahibi, müteahhit, devlet memuru, işçi gibi zümreler çıkar.

Marx ve Engels'in nazarında, "bugüne gelinceye kadar bütün insan toplumlarının tarihi, S.'lar mücadelesinin (kavgasının) tarihidir." Aslında S. mücadelesi (Klassenkämpfen, lutte des classes), Marx'çı sosyolojiye ait bir kavramdır. Her bakımdan Marx'cı görüşe bağlıdır ve onun ideolojik sonucudur. S. şuuru fikri de ona bağlı olarak düşünülmelidir. (R. K.)

Orduda : Muharip ve yardımcı birliklerin özel silâh, nitelik ve görevlerine göre ayrıldığı kurumlar.

Matematikte : Üzerinde bir denklik bağıntısı tarif edilen bir cümlenin verilen bir elemanına denk elemanlardan meydana gelen alt cümle. Verilen cümle A olsun. Bu cümlenin a elemanına denk olan elemanlarının S.'ını C_a ve b elemanlarının S.'ını C_b ile gösterelim; a elemanı b'ye denk ise C_a ile C_b eşit olur. a ile b denk değilse C_a ile C_b nin ortak elemanı yoktur. A'nın iki elemanı ancak aynı S.'a aitse birbirine denktir. A'nın denklik S.'larının cümlesine A'nın bölüm cümlesi denir. (A. D.)

İdare hukuku : Devlet memurlarının, yaptıkları görevin özellik ve nitelikleri göz önünde tutularak ayrıldıkları hizmet alanı. S.'ların ne olacağı ve bu S.'larda bulunanların maaş statüsü 14 temmuz 1965 tarih ve 657 sayılı devlet memurları kanunu ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu kanunun 15/5/1975 tarih ve 1657 sayılı kanunla değişik 36. maddesi devlet memurlarını : 1) genel idare hizmetleri; 2) teknik hizmetler;

3) sağlık hizmetleri; 4) eğitim ve öğretim hizmetleri; 5) avukatlık hizmetleri; 6) din hizmetleri; 7) emniyet hizmetleri; 8) yardımcı hizmetler; 9) mülkî idâre âmirliği hizmetleri; 10) millî istihbarat hizmetleri S.'larına ayırmıştır.

1) Genel idare hizmetleri S.'ı: Devlet memurları kanununun kapsamına giren kurumlarda yönetim, icra, büro ve benzeri hizmetleri gören ve bu kanunla tesbit edilmiş diğer S.'lara girmeyen memurlar genel idare hizmetleri S.'ını teşkil ederler.

2) Teknik hizmetler S.'ı: Devlet memurları kanununun kapsamına giren kurumlarda meslekleriyle ilgili görevleri fiilen ifa eden ve yürürlükteki hükümlere göre yüksek mühendis, mühendis, yüksek mimar, mimar, jeolog, hidrojeolog, hidrolog, jeofizikçi, fizikçi, kimyager, matematikçi, istatistikçi, yöneylemci (harekât araştırmacısı), matematik, iktisatçı, ekonomist ve benzeri ile teknik öğretmen okullarından mezun olup da öğretmenlik mesleği dışında teknik hizmetlerde çalışanlar, 3437 ile 9/5/1969 tarih ve 1 177 sayılı kanunlara göre tütün eksperi yetiştirilenler ile müskirat ve çay eksperleri, fen memuru, yüksek tekniker, tekniker, teknisyen ve emsali teknik ünvanlara sahip olup en az orta derecede meslekî tahsil görmüş olanlar, teknik hizmetler S.'ını teşkil eder.

3) Sağlık hizmetleri ve yardımcı sağlık hizmetleri S.'ı: Bu S., sağlık hizmetlerinde (hayvan sağlığı dahil) meslekî eğitim görerek yetişmiş olan tabip, diş tabibi, eczacı, veteriner hekim gibi memurlar ile bu hizmet alanında çalışan yüksek öğrenim görmüş, fizikoterapist, tıp teknologu, ebe, hemşire, sağlık memuru, sosyal hizmetler mütehassısı, biyolog, psikolog, diyetçi, sağlık mühendisi, sağlık fizikçisi, sağlık idarecisi ile ebe ve hemşire, hemşire yardımcısı, (fizik tedavi, laboratuvar, eczacı, diş, anestezi, röntgen teknisyenleri ve yardımcıları, çevre sağlığı ve toplum sağlığı teknisyeni dahil) sağlık savaş memuru, hayvan sağlık memuru ve benzeri sağlık personelini kapsar.

4) Eğitim ve öğretim hizmetleri S.'ı: Bu S., devlet memurları kanunu kapsamına giren kurumlarda eğitim ve öğretim vazifesiyle görevlendirilen öğretmenleri kapsar.

5) Avukatlık hizmetleri S.'ı: Avukatlık hizmetleri S.'ı, özel kanunlarına göre avukatlık ruhsatına sahip, baroya kayıtlı ve kurumlarını yargı mercilerinde temsil yetkisini hâiz olan memurları kapsar.

6) Din hizmetleri S.'ı: Din hizmetleri S.'ı, özel kanunlarına göre çeşitli derecelerde dînî eğitim görmüş olan ve dînî görev yapan memurları kapsar.

7) Emniyet hizmetleri S.'ı: Bu S., özel kanunlarına göre polis, komiser muavini, komiser, başkomiser, emniyet müfettişi, polis müfettişi, emniyet âmiri ve emniyet müdürü sıfatını kazanmış emniyet mensubu memurları kapsar.

8) Yardımcı hizmetler S.'ı: Yardımcı hizmetler S.'ı, kurumlarda her türlü yazı ve dosya dağıtmak ve toplamak, müracaat sahiplerini karşılamak ve yol göstermek; hizmet yerlerini temizleme, aydınlatma ve ısıtma işlerinde çalışmak veya basit iklim rasatlarını yapmak; ilâçlama yapmak veya yaptırmak veya tedavi kurumlarında hastaların ve hastanelerin temizliği ve basit bakımı ile ilgili hizmetleri yapmak veya kurumlarda, çarşı ve mahallelerde koruma ve muhafaza hizmetleri gibi ana hizmetlere yardımcı olmak üzere ihdasına lüzum görülen yardımcı hizmetleri îfa ile görevli bulunanları kapsar.

9) Mülkî idare âmirliği hizmetleri S.'ı: Bu S., vâliler ve kaymakamlar ile bu sıfatları kazanmış olup İçişleri bakanlığı merkez ve iller kuruluşunda çalışanları ve maiyet memurlarını kapsar.

10) Millî istihbarat hizmetleri S.'ı: Bu S., millî istihbarat teşkilâtı kadrolarında veya bu teşkilât emrinde çalıştırılanlardan özel kanunlarında gösterilen veya bakanlıkça tesbit edilen görevleri îfa edenleri kapsar.

Devlet memurları kanununa tâbî kurumlarda, belirtilen bu S.'lar dışında memurluk kadroları ihdas edilemez (D. M. K. md. 39). Ancak bir S.'ta görevlendirilecek memurlar için kuruluş kanunları veya devlet memurları kanununa dayanarak çıkarılacak yönetmelikler ile işin gereğine göre daha yüksek öğrenim dereceleri veya muayyen fakülte, okul veya öğrenim dalları ya da meslek içi veya meslekle ilgili eğitim programlarını bitirmiş olmak ya da yabancı dil bilmek gibi şartlar konulabilir (D. M. K. md. 41).

S.'ların öğrenim durumlarına göre giriş ve yükselebilecek derece ve kademeleri devlet memurları kanununun 36. maddesine eklenen ayrıntılı bir cetvelle belirtilmiş bulunmaktadır. (E. K.)

SINIR, iki bölgeyi ayıran çizgi, hudut. İki ülkenin veya bir ülkedeki illerin, ilçelerin, köylerin mülkiyetindeki toprakları birbirinden ayırır.

Denizcilikte med ve cezir olaylarında, deniz sularının en yüksek olduğu zamanki çizgiye med S.'ı, en alçak olduğu zamanki çizgiye cezir S.'ı denir.

İstatistikte ihtimallerden elde edilen kesin değerin esnekliğini belirtmek maksadıyla bu değerin alabileceği alt ve üst değerlere ihtimal S.'ı denir.

Matematikte bir cümlenin içinde ve dışında bulunmayan elemanların cümlesi. Bir cümlenin her x sayısı için, $m \leq x \leq M$ şartını sağlayan m ve M gibi iki sayı varsa, bu sayılara cümlenin S.'ları, m ye alt S., M ye üst S. denir. Bir cümlenin bütün elemanları $\underline{M}$ den küçük, fakat yalnız bir elemanı, her $\varepsilon > 0$ sayısı için, $\underline{M} - \varepsilon$ den büyük ise $\underline{M}$ ye en küçük üst S. veya supremumu denir. Benzer şekilde $\overline{m}$ verilen cümlenin bütün elemanlarından küçük, fakat yalnız bir elemanı, her $\varepsilon > 0$ sayısı için, $\overline{m} + \varepsilon$ dan büyük ise $\overline{m}$ ye en büyük alt S. veya infumum denir. $\underline{M}$ veya $\overline{m}$ cümleye ait birer elemanı ise $\underline{M}$ ye maksimum, $\overline{m}$ minumum denir. Uçları a ve b noktası olan $[a, b]$ kapalı aralığının, (a, b) açık aralığının, $[a, b)$ veya $(a, b]$ yarı açık aralıklarının S.'ı $\{a, b\}$ cümlesidir.

Mekanik: Bir maddeye etki eden kuvvetler altında o maddenin kalıcı bir şekil değişikliğine sebep olmayacak olan en büyük kuvvet. (A. Demirtaş)

Devletler hukuku: Komşu iki devletin egemenlik alanını birbirinden ayıran hat. Devletlerin S.'ı, ya ortak S.'ı olan iki devlet arasındaki antlaşmalar veya çok taraflı milletler arası antlaşmalarla belirlenir. Ancak, bu gibi antlaşmaların olmaması hâlinde devletler tek taraflı hükûmet tasarruflarıyla ülkelerinin S.'ını belirleme yoluna gitmektedir. Bu tatbikata en çok kara suları S.'ının tesbitinde rastlanmaktadır.

S. belirlemede esaslar: Devletler hukukunda iki devlet arasında çizilecek S.'ın âdil, güvenli ve devamlı bir barışı sağlayacak biçimde saptanması genel bir ilke olarak kabûl edilmiştir. Ancak bunu sağlayabilecek esaslar konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Ortaya konan başlıca iki esas, "milliyet" ve "tabiî sınır" esaslarıdır. Milliyet esasını savunanlara göre S., millet topluluklarının arazi üzerindeki yerleşimini göz önünde tutarak yapılacak plebisitlerle belirlenmelidir. Ancak gerçekte bu esasın tatbikı güçtür; çünkü millî

gruplar çoğunlukla arazi üzerinde kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış değildir; ya iç içe girmiş veya başka bir grubun içinde "milliyet adacıkları" şeklinde serpiştirilmişlerdir. Üstelik coğrafî ve ekonomik bütünlüğü nazara almadan çizilecek böyle bir S.'ın, güvenilir ve devamlı olabilmesi şüphelidir. İşte bütün bunlardan dolayı sırf bu esasa göre bir S. çizmek pek az halde mümkün olabilmektedir. Tatbikatta Birinci Dünya Harbi'nden sonra Almanya - Polonya S.'ının belirlenmesinde kısmen milliyet esası gözetilmiş ve bunun için S. bölgesinde 1920 ve 1921 yıllarında plebisite gidilmiştir. Yine 1920'de Alman - Danimarka S.'ını belirlemek için plebisit yapılmıştır. İkinci Dünya Harbi'nden sonra ise bazı Afrika ülkelerinin S.'ını belirlemek için plebisite başvurulduğu görülmektedir. Nitekim 1961'de Kamerun - Nijerya S.'ı bu şekilde tesbit edilmiştir. Bununla birlikte milliyetler esasının şimdiye kadar çok dar bir uygulama alanı bulduğu söylenebilir.

Tabiî S. esasını savunanlara göre ise, devlet S.'larının güvenli olması esastır. Bunun için S.'ın dağ, nehir, göl gibi "savunulabilir" tabiî engellerden geçirilmesi gereklidir. Tabiî S. esası; milliyet durumunu nazara almadığı, her zaman devlet arasında tabiî S. teşkil edecek bir engel bulunmadığı, esasen tabiî engellerin bugünkü askerî teknoloji karşısında değerini hayli kaybettiği noktalarından tenkit edilmiştir. Tatbikatta, devletler arasındaki S.'lar, mümkün olduğu hâllerde tabiî engellerden geçirilmekte, ancak birçok hâllerde sun'î S. çizgileri belirlemek zorunda kalınmaktadır. Meselâ Türkiye ile Yunanistan arasındaki S. olarak, Meriç nehri alınmış, buna karşı Türkiye - Suriye arasındaki S.'ın büyük bölümü Bağdad demiryolu hattı olarak tesbit edilmiştir.

S. çizmede genellikle kabûl edilmiş bazı ilkelerden yararlanılmaktadır. S.'ın bir dağ veya dağ zinciri olması hâlinde eskiden kabûl edilen ilke, S.'ın dağın veya dağ zincirinin en yüksek tepelerinden, yani doruk hattından geçirilmesi şeklinde idi. Ancak bunun özellikle akarsu rejimi açısından mahzurları görüldüğünden yeni antlaşmalarda su bölümü çizgisi esas alınmaktadır. Nitekim 1921'de Türk - Rus S.'ının belirlenmesinde su bölümü esası kabûl edilmiştir. Nehirlerde ise önceleri S.'ın nehrin tam ortasından geçeceği kabûl edilmişti. Daha sonraları ulaşımda bu sistemin yetersizliği ortaya çıktığı için, şimdi S.'ın nehrin en derin noktasını takip eden hat (thalweg veya talveg hattı) olması benimsenmiştir. Nehir üzerindeki köprülerde ise S.'ın köprünün ortasından geçmesi kabûl edilmektedir. Göllerin S.'ı normal olarak iki devletin kıyılarına eşit uzaklıkta bulunan bir hat, yani orta hatla tesbit edilir.

S. bölgesinin özel statüsü: S.'ların her iki tarafında S.'a paralel olarak uzanan S. bölgeleri için devletler aralarında bazı anlaşmalar yapmaktadır Bunlar arasında S. anlaşmazlıklarını çözümleyecek karma komisyonlar kurulmasına, S. vâlileri toplantısı yapılmasına, S. bölgesindeki ahaliye geçiş kolaylığı gösterilmesine, S. meralarından yararlanmaya, hayvan hastalıkları ile mücadele ve gümrük konusunda işbirliğine, S.'da demiryolu işletilmesine ve S.'ların güvenliği için alınacak ortak tedbirlere dair antlaşmalar bulunmaktadır.

Türkiye'nin S.'ları: Ülkemizin Yunanistan ve Bulgaristan ile S.'ı 24 temmuz 1923 tarihli Lozan barış antlaşmasının ikinci maddesiyle; Sovyet Rusya ile S.'ı 16 mart 1921 tarihli Moskova ve 13 ekim 1921 tarihli Kars antlaşmaları ile; Suriye ile S.'ı 20 ekim 1921 tarihli Türk - Fransız antlaşmasının sekizinci maddesi, Lozan barış antlaşmasının 3. maddesi ve Hatay bölümü 23 haziran 1939 tarihli Ankara antlaşması ile; Irak ile S.'ı İngiltere ile Irak adına yapılan 5 haziran 1926 antlaşması ile; İran ile S.'ı 7 mayıs 1639 tarihli Kasr-a Şirin; 23 ocak 1932 ve 27 mayıs 1937 tarihli Tahran antlaşmalarıyla belirlenmiştir.

Yunanistan ile S.'ımız 212 km'dir. Hemen bütünüyle Meriç nehrinden geçer. Ancak Meriç'in sağ kıyısında kalan Karaağaç Türkiye'ye bırakılmıştır. Bulgaristan ile S.'ımız 269 km'dir. Rezve deresinin Karadeniz'e döküldüğü noktadan başlayarak Istranca dağlarını keser ve Meriç nehrine kadar uzanır, Sovyet Rusya ile S.'ımız 610 km'dir. Çoruh nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerin biraz güneyinden başlar, Arpa çayı ve Aras boyunca uzanarak İran S.'ına erişir. Suriye ile S.'ımız 877 km'dir. Hatay'da Güvercinkaya yakınlarında başlar, Hatay'dan sonra Bağdad demiryolu hattı bizde kalmak üzere hat boyunca uzanarak Dicle nehrine kadar erişir. Irak ile S.'ımız 331 km'dir. Dicle nehrinden başlayarak Türk - İran S.'ındaki Kelşim gediğine kadar uzanır. İran ile S.'ımız 454 km'dir. Güneyde Kelşim gediğinden başlar, yüksek dağ sıralarından geçerek kuzeyde Aras nehrine varır. (E. Korur)

SINIR DEĞER PROBLEMİ, iki veya daha yüksek mertebeden bir diferansiyel denklem ile bu denklemin çözüm ailesi içinden yalnız birini belirlemek için verilen ve başlangıç şartını ifade eden denklemlerden meydana gelen sistem.

SIR (Ar. Sırr), insanın içinde gizlediği şey, vâdinin içi, vasat, bir şeyin içi, özü, en iyisi, en kıymetlisi. Cem'i, esrâr. Tasavvufta, ruh gibi latîf bir cevhere denir. Şu kadar var ki, S. ruhtan daha latîftir. Ruhun bedene bağlı olması gibi, S. da kalbe bağlıdır. Yani yeri kalptir. Kendisi de "müşâhede" yeridir. Başka bir deyişle, müşâhede S.'ın eseridir. Müşâhede ise, Tanrı'yı görmek veya, "Zât-ı İlâhî"nin tecellîsini görmek veyahut, "tevhîd" delilleriyle eşyayı görmektir. Sâlikin geçirdiği hâller sırasında, Allah'la kul arasında gizli tutulan şeye de S. denir Bundan dolayı; "Ahrârın (hür insanların, yani sûfîlerin) göğüsleri S.'ların mezarlarıdır" demişlerdir. Bazı mutasavvıflar da S.'ı, "Hakk'ın gizlediği ve insanların elinin erişemeyeceği bir şeydir" diye târif etmişlerdir. (H. A. Dirioz)

SIR, aynaların arka yüzeylerinde bulunan ince maden tabakası. Uygulanan maden gümüş olup, tabaka kalınlığı, yaklaşık olarak 1/16 000 mm'dir. S. tabakasının oluşturulması için, ayna camı üzerine gümüş nitratı çözeltisi dökülür ve gümüş, potasyum sodyum tartrat veya formalin gibi redüksyon maddeleri açığa çıkarılır. S.'ın aşınmasını önlemek için, gümüş tabakası, galvanik olarak bakırla kaplanır ve üzerine lak çekilir (bk. EMAY, MİNE). (E. Ediger)

SIRA, aynı çizgi üzerinde dizilmiş nesnelerin bütünü. Matematikte, bir polinomu (çok terimliyi) S.'ya koymak, o polinomun terimlerini artan veya azalan derecelerine göre S.'ya dizmektir. İşlem S.'sı, arka arkaya yapılan iki işlemin yapılma S.'sını belirtir. İki işlemin art arda yapılmasıyla elde edilen sonuç, genellikle bu işlemlerin S.'sına bağlıdır.

SIRACA, İnsan vücudundaki lenf bezlerinin uzun süren iltihabı. En çok boyunda görülür. Başlangıçta lenf bezleri şişer. Sonradan bu şişler deşilerek içinden iltihap akmaya başlar.

Lenf, vücudumuzda, kan damarlarından ayrı damarlar içinde dolaşan bir sıvıdır. Bu sıvı, kanın plazmasından gelir ve içinde akyuvarlar bulunur Lenf düğümleri (lenf bezleri) bu damarların meydana getirdiği, vücudun belirli yerlerinde bulunan, lenf yumakçıklarıdır. Aşağı yukarı bir nohut büyüklüğünde olan bu lenf düğümleri, vücudumuzun mikroplara karşı kalesidir. Burada bulunan akyuvarlar mikroplara karşı koyar.

Bazı durumlarda mikroplar lenf bezlerinde iltihaplara sebep olur. Buna adenit denir. Vücut bu iltihabı kısa sürede yenmezse bu iltihap uzayıp gider ve müzmin bir hal alır. İçinde toplanan iltihap en sonunda derinin üstüne kadar çıkar ve akmaya başlar.

S. her yaşta ve her iki cinste de görülür. Bununla beraber kadınlarda ve 2 - 12 yaş arasındaki çocuklarda daha sıktır.

Tedavi : S. çeşitli mikropların yol açtığı iltihaplardan ileri geldiğine göre, tedavisi de bu mikroplara karşı kullanılan ilaçlarla yapılır. En iyisi bu iltihaptaki mikrobun cinsini kültür yaparak tayin edip, sonra da bu mikrobun hassas olduğu antibiyotiği bularak bu antibiyotikle tedavi etmektir.

SIRACAGİLLER, bitişik taç yapraklı, iki çenekli bitkiler familyası. Bazı ağaçlar ve çoğunlukla otlar bu familyayı meydana getirir. S.'in çiçekleri düzensizdir. Meyvaları çatlamaz kapsül ve salkım hâlindedir. Başlıca cinsleri : *Sığırkuyruğu, nevruzotu, sıracaotu, yüksükotu, melekotu*'dur.

SIRACAOTU, çok yıllık otsu bir bitki. Fena bir kokusu vardır. Eskiden sıraca tedavisinde kullanılırdı. Pek çok türü S. türlerinin en çok bilineni düğümlü S. veya basurotu'dur. Bazı türleri daha çok dere kenarlarındaki kumluklarda yetişir.

SIRALI, sıralanmış, düzenlenmiş. S. istatistik metod, gözlemlerin veya deneylerin muhtemel sayı değerleri yerine, onların sırasını esas alan istatistik metoddur. S. korelasyon katsayısı, Bravais - Pearson katsayısında, sayı değerleri yerine, sınıf sıraları kullanılarak elde edilir. Ölçülemeyen değerler için bu katsayı r ile gösterilir ve aşağıdaki formülle tanımlanır :

$$r = 1 - \frac{d^2}{N (N^2 - 1)}$$

Bu formülde d sıra farklarını, N sıra sayısını göstermektedir.

Matematikte S. cümle veya iyi S. cümle, üzerinde tam sıralama bağıntısı tanımlanmış bir cümleyi belirtir. Kısmî S. cümle, üzerinde kısmî sıralama bağıntısı tanımlanmış bir cümleyi belirtir. S. çift veya S. ikili, elemanlarından birinin ötekinden önce yazılması şart olan ikili. (A. Demirtaş)

SIRAT, geniş ve açık yol anlamında Ar. kelime. Kelimenin ilk harfinin aslı, "sîn" le olduğu hâlde, sonunda bulunan "tâ" harfinin tesiriyle bu "sîn", "sâd" a kalbolmuştur. S., Kur'ân-ı Kerîm'de, başta *Fâtiha* sûresi olmak üzere, muhtelif sûrelerde geçer. Müfessirler, sırât'ı, umûmiyyetle Hak yolu, mûtedil yol, Kitâbullah, îmân, İslâm, şerî'at, Hazret-i Peygamber ve ashâbının yolu, Cennet yolu, Cehennem köprüsü ile tefsîr etmişlerdir. Türk dilinde daha çok, Cehennem'in üzerinden geçip, Cennet yoluna müntehî olan yol veya köprü mânâsında kullanılagelmiştir. Bu köprü, bu yol, kıldan ince ve kılıçtan keskindir. Herkes, muhakkak bunun üzerinden geçecektir. Ancak, Allah'a ve onun Rasûlü'ne îmân eden ve iyi amel işleyen mü'minler, bunun üzerinden kolaylıkla geçerek Cennet'e gidebilecekler; müşrikler, kâfirler ve günahkârlar ise, buradan geçemiyerek, Cehennem'in uçurumuna yuvarlanacaklardır. Bu sebeple Yûnus Emre bir şiirinde :

Altında Gayyâ vardur
İçi nâr ile pürdür

dediği ve bir havâî hattı andıran bu köprüyü :

Sırat kıldan incedür
Kılıçtan keskincedür

diye tasvir etmiştir. (H. A. Diriöz)

SIRBİSTAN : Yugoslavya'nın ve S.'ın başkenti Belgrad'dan bir görünüş

SIRBİSTAN, Yugoslavya'nın doğusunda bulunan ve Yugoslavya'yı meydana getiren sosyalist cumhuriyetlerden biri. Yüzölçümü : 88 361 km², nüfusu : 8,43 milyon, başkenti : Belgrad (Beograd). S., muhtar iki il olan Voyvodina ile Kosova'yı da içine alır, Bölgenin güneyi, kuzeyinden daha ârızalıdır (dağlık bölgeler ve aralarında çukur ovalar). Kuzeyin manzarası, karakter bakımından, Voyvodina'nın derin ovasına kadar uzanan tedricî değişmeler gösterir. Kosova Polje (Priştine çukuru) bir tarafa bırakılırsa, Kosova, şekil zenginliği bakımından güneydeki dar S.'a benzer. Başlıca akarsuları şunlardır : Morava, Drina, Ibar, Sava, Tuna, Theiss ve Begar. Bu akarsuların çoğu Tuna'nın kollarıdır.

S., Yugoslavya'nın en kesif nüfuslu bölgesidir (1971'de km^2 başına 95). Bu bölgede yaşayan milletler şunlardır: Sırblar % 75, Arnavutlar % 9,2, Macarlar % 5,8, diğerleri % 10.

Ekonomi : Oldukça geniş ölçüde endüstrileşmiş olan Voyvodina, ülkenin ekonomik bakımdan en mühim bölgesini teşkil eder. S.'ın doğusu, endüstri bakımından, az gelişmiştir. Burada bağcılık hâkimdir. Ibar Vâdisi'nin de yeraltı zenginliği vardır. Endüstriler şunlardır : Kimya, tekstil, yiyecek maddeleri, metâl, makine, elektirik âletleri, kâğıt, tütün, kamyon fabrikaları, petrol rafinerileri.

Nakliyat şebekesi iyi gelişmiştir. 1945'ten sonra karayolu şebekesi (1 000 km), yeni yollar kazandı; nehir şebekesi, dört seyahat gemisi ve 700 yük gemisi kazandı; hava nakliyatı da, 1962'de Belgrad - Surcina, 1965'te de Priştine hava yollarıyla güçlendirildi.

Tarih : Sırplar (b. bk.) Nemanyiç hânedânı zamanında sağlam bir krallık kurunca S.'ın durumu kuvvetlenmeye başladı. XIII. yüzyılın başlarında papadan krallık tâcını elde ettiler. Bu yüzyılda ve daha sonraları Nemanyiç hânedânından Stefan Uroş (1243 - 1276), oğlu Milütin (1281 - 1321) ve Stefan Düşan (1331 - 1355) gibi kuvvetli hükümdarlar yetişti. Stefan Düşan, Güney Makedonya'yı, Arnavutluk'u ve Epir'i fethetti.

Böylece S. devleti (başkenti Üsküp idi), en büyük yaygınlığına erişti. 1346'da Stefan Düşan, Sırplar'ın ve Yunanlılar'ın imparatoru olarak taç giydi. Ama, ölümünden sonra, devlet hızla parçalandı. 1359'da, Macarlar, Belgrad ve çevresini aldı. 1371'de, Makedonya Türkler'in eline geçti. Stefan Lazarevic Osmanlılar'a karşı Balkanlar'daki direnmeyi organize etmeye çalıştı. 1389'da, Kosova muhârebesinde yenildi. 1459'da, II. Mehmed S.'ı Osmanlı İmparatorluğu'na kattı. 1521'de Türkler, Macarlar'dan Belgrad'ı da aldı.

Türk hâkimiyeti sırasında, Sırplar'ın üst tabakası, kısmen yok edildi, kısmen de İslâmiyet'i benimsedi. Sırpların istiklâl isteği ancak Uskok'larda (Sırb - hırvatca uskoci = kaçak, mülteci) yani XV. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu'ndan kaçıp Habsburg hânedânı idaresindeki sınır topraklarına sığınan sırblarda, Karadağ'daki dağlı sırp kavimlerinde ve Sırp ortodoks kilisesinde yaşamaya devam ediyordu. Bosnalı Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa, 1557'de, yeni bir patriklik kurmuştu. XVII. yüzyıldan itibaren, S.'da silâhlı ayaklanmalar başladı. Âsilere Hayduk (Mac. Hajdu = paralı asker, şakî denmiştir. Haydut kelimesi bundan bozmadır) adı verilir.

Avusturyalılar, 1688 - 1689 ve 1737 - 1738 yıllarında, S.'ın içlerine doğru taarruza geçince, Sırplar da ayaklandı. Ama ayaklanma bastırılınca (Belgrad barışı 1738), çok sayıda Sırp Macaristan'ın doğusuna (Sirmea, Banat) sığındı. Buradaki mültecilerin bir kısmı, 1750'de, Ukrayna'ya gidip yerleşti. Savaş, Kara Yorgi'nin Belgrad'daki yeniçerilere saldırmasıyla 1804 - 1806'da başladı. Bükreş barışının (1812) Sırplara bahşettiği muhtarlığı (otonomi) padişah, çok geçmeden, geri aldı. Miloş Obrenoviç (1815 - 1816), yeni bir ayaklanmaya önderlik etti. Kara Yorgi katl edilince Miloş, 1817 de, Osmanlılarca, yıllık vergi karşılığında, S. prensi olarak tanındı. Belgrad'da ve başka altı kalede Türk garnizonları kalıyordu.

Miloş'a Türkler bir anayasa kabul ettirmişlerdi (1838). Buna rağmen prens, dilediği gibi hüküm sürdü ve 1839'da,

SIRBİSTAN : Güney - batı S.'da Pec manastırından bir görünüş

muhalefetin baskısı altında tahttan inmek zorunda kaldı. 1842'de Skupstina (krallık meclisi), Kara Yorgi'nin oğlu Aleksandr'ı prensliğe seçti.

Bu idare altında Garaşanin 1844'de, "büyük S. programı"nı hazırladı, 1858'de, Aleksandr tahttan indirildi ve yerine yine Miloş geçirildi. Oğlu Mihail, babasının selefi oldu. Onun zamanında kalelerin Türkler tarafından boşaltılması sağlandı. 1869 tarihli yeni anayasa, parlementonun gücünü arttırıyordu. S., 1876/1877 de, Karadağ ile birlikte, Türkiye'ye karşı savaş açtı. Bunun sonunda da, Türk - Rus harbi (aralık 1877) patladı. Sonunda, Berlin kongresi, S.'a istiklâlini verdi ve ülkeyi Pirot, Niş, Vranje ve Leskovac (11 000 km²) topraklarıyla güneye doğru genişletti. Buna karşılık Bosna ve Hersek Avusturya'ya veriliyor ve Novi Pazar sancağı da Avusturyalılar tarafından işgal ediliyordu. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi (1885), Mihail'in 1868'de öldürülmesi üzerine yerine geçen Milan'ı Bulgarlar'a karşı bir saldırıya sevk etti. Fakat, başarısız kaldı. 1889'da Milan, tahtını oğlu Aleksandr'a bıraktı. Bu da, çok geçmeden (1903) öldürüldü yerine, Petar Karacorcevic kral oldu. S.'ın dış politikası Avusturya - Macaristan'a yönelmişti. Narodna, Odbrana (= Millî savunma) ve Crna ruka (= kara el, 1903'te kral öldürülünce kurulan gizli birlik) Avusturya'yı propaganda ile yıkmaya çalışıyordu. Birinci Balkan Harbi'nde Sırblar Kumanovo'da Türkler'e galip geldiler ve Novi Pazar sancağını ve Makedonya'nın en büyük kısmını aldılar. II. Balkan Harbi, Türkiye'den alınan toprakların bölünmesi için koptu. S., Bükreş Barışı'nda (1913), Kuzey Makedonya'yı elde ederek topraklarını iki kat arttırdı. Ama, "Büyük S." propagandası devam ediyordu. Avusturya veliahdi, Sırpların bir komplosuna kurban oldu (1914) ve bundan da I. Dünya Harbi çıktı. 1919 da S. Kralı Petar, Birinci Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı'nın başına geçti. S.'ın bundan sonra tarihi, Yugoslavya'nınki ile birleşir. (V. Ö.)

SIRP SINDIĞI SAVAŞI : bk. MURAD I.

SIRP - HIRVAT DİLİ, Slav dilleri'nin (b. bk.) güney grubuna giren bir dil. Bu dil Sırbistan, Hırvatistan, Bosna, Hersek, Karadağ, Dalmaçya ve Voyvodina'da konuşulur.

S. - H. D. *što*, *ka* ve *ča* [= ne?] soru zamirine göre üç ana diyalekte ayrılır: Soru zamirinin *što* biçimini kullanan diyalekte *štokav*, *ka* biçimini kullanan diyalekte *kajkav* ve *ča* biçimini kullanan diyalekte de *čakav* diyalekti adı verilir.

A. Belič'e göre, bu diyalektlerin tarihi, Güney Slavları'nın bu kolunun Balkan yarımadasına gelmesinden önceki çağlara çıkar. *Ka* diyalektini konuşanlar Sırp ve Hırvatlar'ın yerleştikleri toprakların batı bölümünü, *ča* diyalektini kullananlar güney - batı ve batı bölümlerini, *što* diyalektini konuşanlar ise doğu bölümünü tutmuşlardır. Bu bölümler, Sırbistan, Karadağ, Bosna, Hersek ve Hırvatistan'ın büyük bir kesimini içine alır.

Sırp - Hırvat yazı dili *što* diyalektine dayanır. Bu diyalektte Eski Slavca *ě* ünlüsü *e (dete, deca, je 'dijete, djeca)* ve *i (dite, dıca)* olarak geçer. Slavca *ě*'nin yazı dilinde de *e* ve *je* olarak kullanıldığını görüyoruz. S. - H. D.'nin karakteristik bir özelliği de dört tip vurgu (uzun ve kısa, yükselen ve alçalan) ayırt edilmesidir. Eski Slav dilinin **tj*, **dj* ses düğümleri S. - H. D.'ın de *ć* ve *đ*'ye dönüşmüştür.

S. - H. D.'nin gramer yapısında birçok arkaik özellikler saklanmıştır. İsimlerin çekiminde yedi hal ayırt edilir. İnfinitif biçimi ve bütün geçmiş zaman biçimleri muhafaza edilmiştir. Gelecek zaman, *ću*, *ćeš* yardımcı fiilinin kısa biçimiyle infinitifle yapılır.

1961 sayımına göre, Yugoslavya'da yaşayan Sırplar'ın sayısı 7 800 000'dir. Sırplar, S. - H. D.'nin *što* diyalektini kullanırlar. Eski Slavca *ě* ünlüsü Sırpça'da *e* olarak kalmıştır. Geçmişte Sırplar yalnız Slav (Kiril) alfabesini kullanıyorlardı. Son yıllarda Latin yazısı da yayılmaya başlamıştır.

1961 sayımına göre Yugoslavya'da yaşayan Hırvatlar'ın sayısı 4 290 000'dir. Doğu Hırvatistan'da *što* diyalekti, Dalmaçya'da *ča* diyalekti, Hırvatistan kuzey - doğu bölümünde, Zagreb ve Varaždin çevrelerinde ise *ka* diyalekti konuşulur. Eski Slavca *ě* sesi Hırvatistan'da *je* olarak geçer. Hırvatlar, dillerinin özelliklerine göre düzenlenmiş bir Latin yazı sistemi kullanırlar. İmlâ fonetik esasa dayanır.

S. - H. D. sözlük bakımından Türkçe'nin ağır baskısı altında kalmıştır. Bu dilde kullanılan Türkçe alıntıları son olarak Abdulah Skaljic *Turcizmi v Srpskohrvatskom Ceziku* (Sarajevo 1966) adlı eserinde toplamıştır. Yazar, bu sözlerin sayısını 6 878 olarak tesbit etmiştir. Sırp - Hırvat dilinde kullanılan Türkçe sözler dinî hayat, hukuk ve devlet idaresi, askerlik ve savaş, silâh, yapı ve yapı malzemesi, alım satım, para, zanaat, âlet, kap kaçak, giyim kuşam, yiyecek ve içecek, hububat, av, sağlık ve tıp, musiki ve oyun, boya, baharat, maden, dokuma, dericilik, ulaşım araçları, tabiat ve tabiat olayları, zaman ve takvim gibi kavram gruplarına ayrılabilir. Bu sözlerden bir bölümü Türk (Osmanlı) hâkimiyetinin sona ermesi üzerine değerini kaybetmiştir. Buna karşılık S. - H. D.'nde bugün de kullanılan ve artık yabancılığı fark edilmeyen Türkçe kalıntılar da büyük bir yer tutar: *bàkar* [= bakır], *boja* [= boya], *bubreg* [= böbrek], *čàrapa, čòrapa* [= çorap], *čekić* [= çekiç], *čizma* [= çizme], *dùhan* [= tütün], *džep* [= cep], *jàtak* [= yatak, döşek], *kàlup* [= kalıp], *kùndak* [= kundak], *kùtija* [= kutu], *pàmuk* [= pamuk], *pàpučua* [= pabuç], *šèćer* [= şeker], *töp* [= top], *baklàva* [= baklava], *bùrek* [=börek], *ćùrek* [= çörek], *bùngur* [= bulgur], *bòza, búza* [= boza], *cùrak* [= kürk], *jèlek* [= yelek], *tèpsija* [= tepsi], *jàstuk* [= yastık], *jòrgan* [= yorgan], *òdžak* [= ocak], *kùršum* [= kurşun], *kòmšiy'a* [= komşu] v.b.

S. - H. D.'nde Latince, Almanca, Macarca gibi dillerin etkisi de anılmaya değer. (H. E.)

SIRP - HIRVAT EDEBİYATI, Sırplar'la Hırvatlar'ın edebiyatı. Halk arasında Sırp Ortodoks kilisesi alanına giren zengin bir edebiyat gelişmişti. Bu edebî eserlerde ön planda piskoposlarla hükümdarların hayat hikâyeleri yer alıyordu (Kostenec'li Konstantin, aş. yu. 1440).

XV. yüzyılda Dalmaçya'da, İtalyan Renaissance'ının baskısı altında, halk arasında dinî ve dünyevî muhtevalı lirik ve epik şiirler yanında edebî faaliyet artmıştı (P. Hektorović, M. Držić, M. Marulić, J. Gundulić,). Bu arada Ragusa'da (Dubrovnik) her şeyden önce komedi türü dikkate değer bir gelişmeye erişti. Buna karşılık Hırvatistan'daki edebî faaliyet, açılma ve gelişme imkânı bulamadı. Reformasyon hareketi bile, bu yolda sağlam bir gelişme sağlayamamıştır.

Katolik kilisesinin Protestanlara karşı giriştiği hareket çağında (dinî amaçlarla meydana getirilen eserleri saymayacak olursak) yalnız lirik eserler verilmiş ve Molière'den birtakım tercümeler (Franjo Krsto Frankopan, 1643 - 1671) yapılmıştır. Bu dönemde yetişen Paul Ritter Vitezović (1652 - 1713) de şâir ve bilgin olarak anılmaya değer. Sırbistan ise edebî çalışmalardan uzak kalmıştır.

XVIII. yüzyılda Aydınlanma çağının verimli etkileri, göze çarpacak bir biçim kazandı. Dalmaçyalı şâir A. Kačić-Miošić (1704 - 1760), büyük bir bölümü halkın dilinde saklanmış olan epik kahramanlık türkülerini ustalıkla taklit eden birtakım eserler verdi. Bu eserlerde Türkler'e karşı yapılan savaşlara da yer veriliyordu. Kuzeyde Slavonyalı M. A. Reljković (1732 - 1798) yazmış olduğu öğretici şiirlerle Aydınlanma çağının fikir ve prensiplerini yaymaya çalıştı.

S. - H. E. alanında asıl edebî eserler Romantizm çağında ortaya çıkmaya başlamıştır. Vuk Karadžić (1787 - 1864), çalışmaları sonunda edebiyatta halk diline zafer kazandırdığı gibi, halk şiirinin de edebî ilham ve çalışmalar için zengin bir kaynak olduğunu ispat etti. Buna karşılık Hırvatlar arasında yayılan İllyriacılık akımı, Güney Slavları arasındaki siyasî ve kültürel dağınıklığı önlemeye çalışıyordu. Hırvat asıllı Ivan Mažuranić (1814 - 1890) ve Petar Preradović (1818 - 1872), Karadağlı Petar Petrović Njegoš (1813 - 1851) ve Sırp asıllı Branko Radičević (1824 - 1853) yeni S. - H. E.'nın gerçek kurucuları olarak ün kazandılar.

XIX. yüzyılın 2 nci yarısında S. - H. E. her yönde güçlü bir gelişme gösterdi. Sırp asıllı Laza Lazarević folkloristik doğrultunun en büyük temsilcisi olarak eserler verdi. Hırvat asıllı August Šenoa ise tarihî romantizme bağlı kaldı. Eski realist yazarlar arasında ise St. Sremac, mizahî hikâyeleriyle S. - H. E.'nda özel bir yer aldı. Sremac'ın hikâyelerinde realist Rus ekolünün güçlü etkisi göze çarpar. Bu etki onun birçok çağdaşlarının eserlerinde de açık olarak fark edilir.

XIX. yüzyıl sonlarında S. - H. E.'nda Ch. Baudelaire ve P. Verlaine'den gelen bir modernliğin başladığı görülür. Fransız şâirlerinin derin etkisi altında Sırp - Hırvat lirik şiiri, halk şiirinin ağır baskısından kurtulmuş, biçim ve muhteva bakımlarından yeni imkânlar kazanmıştır. Fütürizm, Ekspresyonizm gibi edebî akımlar da S. - H. E.'nda yer aldı. Bunun yanında epik şiir de bütün kapsamıyla gelişti. Halk hayatını tasvir eden hikâye, edebî çalışmaların en önemli türü olarak kendini gösterdi. Hikâye, derin sosyal ve kültürel problemleri işlemek suretiyle konu bakımından zenginleştiği gibi, ifade, biçim ve psikolojik tahlil yönlerinden de yeni değerler kazandı. Bu yolda eser veren yazarlar (Vladimir Nazor, Miroslav Krleža, Ivo Andrić), dünya savaşları arasındaki edebî geleneğin günümüze aktarılmasına yardımcı oldular.

II. Dünya Savaşı'na katılan partizanların çalışmaları yeni S. - H. E.'nda geniş bir yer tuttu. Yugoslavya'nın Kominform'la bozuşması (1948) üzerine komünist Yugoslavya'da hüküm süren "sosyalist realizmi" baskısı kalkmış, edebiyat da biçim ve üslûp bakımlarından serbest gelişme imkânlarına kavuşmuştur. Böylelikle edebî çalışmalarda bir yandan muhafazakâr realizm, geleneğe bağlı duygu ve tabiat lirizmi hâkimiyet kurarken bir yandan da yeni modernizm akımları güç ve yaygınlık kazandı. Bu tutarsızlık yeni çıkan dergilerdeki tartışmalarda da açık olarak göze çarpar. Yazarlar, çağdaş hayatın sosyal - politik problemlerini dile getirmekten kaçınmışlarsa da, yer yer sosyalist toplumun problemlerini işlemekten de uzak durmamışlardır. S. - H. E.'nda folklorun ağır baskısı devam ederken J. Joyce, E. Hemingway, J. Dos Passos, W. Faulkner, P. Eluard, A. Camus, F. Kafka gibi yazarların etkisi de artmış, böylelikle S. - H. E. yeni bir renk kazanmıştır. Türlü akımlara açılan edebiyat alanında yeni bir üslûb geliştiği gibi, yeni konular da işlenmeye başlandı. Bu dönemde yetişen yazarlar arasında Ivo Andrić (1892 - 1975), Miroslav Krleža (doğ. 1893), Desanka Maksimović (doğ. 1898), Dobriša Cesarić (doğ. 1902), Vladan Desnica (doğ. 1905), Vjekoslav Kaleb (doğ. 1905), Dragutin Tadijanović (doğ. 1905), Oskar Davičo (doğ. 1909), Ranko Marinković (doğ. 1913), Mihailo Lalić (doğ. 1914), Branko Ćopić (doğ. 1915), Mirko Božić (doğ. 1919), Dobrica Cosić (doğ. 1921), Vasko Popa (doğ. 1922), Miodrag Pavlović (doğ. 1928), Miodrag Bulatović (doğ. 1930), Grozdana Olujić (doğ. 1934) anılmaya değer. Andrić, *Na Drini ćuprija* (Drina köprüsü) adlı eserin yazarı olarak 1961 Nobel edebiyat mükâfatını kazanmıştır.

Sırp edebiyatında sosyalist realizm yolunda iki dünya savaşı arasında Belgrad'da ortaya çıkan sürrealist çevreye bağlı iki şâir özel bir rol oynamıştır: D. Matić (doğ. 1898) ve Davičo (doğ. 1909). Onların yanında, modern Fransız şâirlerinden ve İngiliz şiirinden etkilenen iki genç şâir yer alır: V. Popa (doğ. 1922) ve M. Pavlović (doğ. 1928). Onların modernizmine paralel olarak, millî geleneklere bağlı kalan ve dolgun bir fikir yükü taşıyan lirik şiir de gelişmiştir. Nesir alanında Ivo Andrić ve M. Crnjanski'nin (doğ. 1893) yanında önemli roman yazarları olarak O. Davičo, M. Selimović (doğ. 1910), E. Koš (doğ. 1913), M. Lalić (doğ. 1914), B. Ćopić (doğ. 1915) ve D. Ćosić (doğ. 1921) adları anılabilir. Başlangıçta romanlara hâkim olan savaş konusuna, Sırp edebiyatında yeni imkânlar ve yeni alanlar açıldı. Edebiyatta şehirleşme çığırını açmaya çalışan M. Milanov (doğ. 1924) ve P. Ugrinov (doğ. 1926) gibi yazarlar yetişti. Sırp nesrinin modernleşmesinde R. Konstantinović (doğ. 1928) ve M. Bulatović (doğ. 1930) gibi yazarların katkısı vardır. D. Kiš (doğ. 1934), R. Smiljanić (doğ. 1934), M. Kovać (doğ. 1938) ve B. Ščepanović'in (doğ. 1937) eserlerinde buruk bir realizm göze çarpar. D. Mihailović (doğ. 1928), Z. Pavlović (doğ. 1933), S. Selenić (doğ. 1933), M. Savić (doğ. 1940) ve V. Stefanović (doğ. 1942) gibi yazarlar ise tekrar doğrudan doğruya hayata yönelmişlerdir.

Dram alanında XX. yüzyılın 50. yıllarında D. Lebović (doğ. 1928) ve A. Obrenović (doğ. 1928) ağırbaşlı oyun denemeleri verdiler. J. Hristić (doğ. 1933) serbest felsefî yorumlar getiren oyunlar verdi. V. Lukić (doğ. 1936) ise alegorik fırsı geliştirdi. A. Popović (doğ. 1929) Sırp dramını günlük hayata çevirdi. Onun oyunlarında, komedi çizgisi içinde, tenkide dayanan bir gerçekçilik ağır bir dille ifadesini buluyordu.

Hırvatistan'da 50. yıllarda iki dergi ("Republika" ve "Krugovi") önemli bir rol oynadı. "Republika" dergisi Krleža'nın iki dünya savaşı arasındaki ihtilâlci fikirlerini devam ettirirken "Krugovi" dergisi sürrealist şiir denemeleri, varoluşçuluk (existentialisme) gibi yeni akımlara açıldı. Bu

dergi mahallî sınırlar içinde kalan Hırvat lirik şiirinin yeni konular kazanmasına hizmet etti. Bu yolda J. Kaštelan (doğ. 1915), V. Parun (doğ. 1922), Z. Golab (doğ. 1927), S. Mihalić (doğ. 1928) ve V. Gotovac (doğ. 1930) şâir olarak isim yaptı. Hırvat nesri de M. Krleža (doğ. 1893), P. Šegedin (doğ. 1909), V. Desnica (1905 - 1967), V. Kaleb (doğ. 1905), R. Marinković (doğ. 1913) ve M. Božić'in (doğ. 1919) açtıkları yolda gelişerek orijinal eserler kazandı. J. F. Pločar (doğ. 1918), Ž. Jeličić (doğ 1920), V. Jelić (doğ. 1921) ve S. Novak (doğ. 1924) savaşı ve savaştan sonraki siyasî ve sosyal gelişmeleri konu olarak işlediler. A. Šoljan (doğ. 1932) ve Z. Majdek (doğ. 1938), şehirleşen çevrede yaşayan insanın ruhî bunalımlarını ele aldılar. Hırvat sahne edebiyatı M. Krleža'nın açtığı çığırda gelişti. M. Matković (doğ. 1915) ve P. Budak (1917) folkloristik halk oyunları geleneğini devam ettirdiler. Romancı R. Marinković ve M. Božić de değerli sahne eserleri yazdılar. (H. E.)

SIRPLAR, etnik bakımdan Slav olan, ama Hırvatlar'la aynı dili kullanan bir halk. Hırvatlar Katolik'tir ve Latin alfabesi kullanır; S. ise Ortodoks'tur ve Sırpça'daki özel sesleri belirtmek için kabartılmış Kiril alfabesi kullanır.

Tarihte S.'ın bahsi ilk defa IX. yüzyılda geçer. Kelimenin menşei Balkanlar gibi karanlıktır. Uzak tarihleri hakkında bilinen tek şey, Dniestr nehrinin kaynakları yakınında yaşayan ve tarımla geçinen bir kavim olduklarıdır. VI. yüzyılın başlarında Karadeniz sahillerine indiler, ondan sonra da Tuna'nın sol sahili boyunca batıya doğru harekete başladılar. Ardından nehrin öbür yakasına geçip Balkan yarımadasının kuzey - batı köşesini işgal ettiler. İmparator Konstantin Porfirogenitus'a göre, İmparator Heraclius (610 - 640) S.'ı davet ederek Bizans imparatorluğunun kuzey - batı sınırında yerleşmelerini ve bölgeyi Avarlar'a karşı korumalarını istedi. Yeni araştırmalara göre ise Heraclius onlarla sadece barış yaptı ve zaten işgal etmiş oldukları bölgeyi, onların mülkiyetine verdi buna karşılık kendi hükümranlığını tanımalarını istedi. S.'ın bir Balkan milleti olarak, tarihi VII. yüzyılın ortalarında başlar.

Züpanya'lar: S., yeni topraklarında hemen millî bir birlik kuramadılar. Birbirleriyle az veya çok akraba olan klanlar muayyen yerleri işgal ettiler, siyasî ve coğrafî bir birliği olan bu bölgelere "Züpa" veya "Züpanya," buraların siyasî ve askerî şeflerine de "züpan" dendi. S., bugünkü topraklarına yerleştikten sonra Züpanya'ların bir hükûmet idaresi altında, bir devlet olarak birleştirilmesi, merkezîleştirilmesi mücadeleleri başladı. Daha kuvvetli olan Züpanlar, zayıf olan Züpanyalar'ı hâkimiyeti altına almak istiyordu. Bazan bunlardan biri hâkim olmayı başarıyor ve o zaman "Veliki Züpan" (Büyük Züpan) unvanını alıyordu. Ancak bu gibi birleşmeler, çok kısa ömürlü oluyor ve merkezîleşme kısa bir süre içinde son buluyordu. Bu başarısızlığın en büyük sebebi de eski bir Slav âdetine karşı çıkılmasıydı. An'aneye göre, bir züpanın yerine âilenin en büyük ferdinin geçmesi lâzımdı. Halbuki her züpan, tabiî bir arzuyla yerini kendi oğlunun almasını istiyordu.

S.'ın yeni topraklarına yerleşmelerinden sonraki beş asır, bu kanlı mücadelelerle geçti. Dahildeki siyasî mücadeleler, bir taraftan Yunan kilisesi ve Yunan imparatorları, diğer taraftan Roma Katolik kilisesi ve Roma Katolik iktidarları arasındaki mücadelelerle büsbütün karmaşık hâle geliyordu. Çünkü bu kiliseler ve iktidarlar da ruhânî ve politik hâkimiyeti sağlamak istiyordu. Tehlike, VII. yüzyılda Bulgarlar'ın gelip S.'ın doğu ve güney - doğu sınırlarında yerleşmeleri ve kuvvetli bir krallık kurmalarıyla arttı. S. VIII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Bulgarlar'ın yahut Yunanlılar'ın hâkimiyeti altında yaşadı. Diğer taraftan Dalmaçya'daki Sırp - Hırvat eyâletleri de Venedikliler'in veya Macarlar'ın hâkimiyeti altında kaldılar.

Vişslav hânedânı: Muhtelif züpanyaları az veya çok başarılı olarak bir tek devlet hâlinde birleştiren ilk Sırp hükümdarları Vişslav hânedânındandır. Züpan Vişslav IX. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Bu Züpan VII. yüzyılın yarısında İmparator Heraclius ile yapılan iskân antlaşmasını yapan Sırp liderlerinin soyundan geliyordu. Onun atadan kalma züpanyası, Tara, Piva ve Lim'i (savaş öncesi günlerinin Sırbistan'ı ile Karadağ arasındaki arazi parçasını) içine alıyordu. Vişslav'ın oğlu Radoslav, torunu Prissegoy ve gelenler onun başladığı işi devam ettirdiler. Vlastimir, Sırbistan'ın batı eyâletlerini Bulgarlar'a karşı başarıyla müdafaa etti, ama doğu eyâletleri (Branişevo, Morava, Timok, Vardar, Podrimlye) Bulgarlar tarafından işgal edildi. Bulgar tehlikesi ve muhtemelen Bizans imparatoru Makedonyalı Basil'in başarılı faaliyetleri Sırp züpanlarını yeniden Bizans'ın hâkimiyeti altına soktu. Bunun sonucu olarak bütün S. Hıristiyanlığı kabûl ettiler. Daha sonraları Büyük Züpan Mütimir Vişslaviç (890) ve vârisleri zamanında hemen bütün Sırp eyâletleri Bulgar çarı Simeon (924) tarafından işgal edildi. 931'de, yine Vişslav hânedânından olan Çeslav S.'ın arazisinin büyük bir kısmını Bulgar hâkimiyetinden kurtardı ama, yine Bizans imparatorlarını metbû olarak tanımak zorunda kaldı.

S.'ın kurduğu ilk krallık: IX. yüzyılın sonlarına doğru S.'ın politik merkezi Zenta'ya (yahut Zeta) ve Primorye'ye kaydı. Bazan "kral" da denen Zenta Prensi Yovan Vladimir, 989'da, Sırp eyâletlerinde ilerleyen Burgar Çarı Samuel tarafından yenilerek esir edildi.

Vladimir'in, Samuel'in kızı Kossara ile evli olması ve Bulgaristan'ı metbû tanıyarak hüküm sürmesi ilk Sırp hikâyesi *Vladimır ve Kossara*'ya (XIII. yüzyıl) konu teşkil etmiştir. Vladimir, sonradan hile ile tahta oturan Çar Vladislav (1015) tarafından öldürülmüştür. Bugün, Arnavutluk'taki her iki kilisenin Hıristiyanları da, Vladislav'ı bir aziz olarak tanır.

Çar Samuel'in ölümünden sonra, Bulgarlar'ın S. üzerindeki hâkimiyeti hızla geriledi ve S.'lar yine Bizans'ın yardımıyla Bulgarlar'dan kurtuldular. 1042'ye doğru Travunya hükümdarı (Vladimir'in kuzeni) Prens Voislav, Yunanlılar'a karşı başarılı bir şekilde ayaklandı; Travunya, Zahumlye ve Zenta'yı kendi hükümranlığı altında birleştirdi. Oğlu Michael Voislaviç önemli Raşka (veya Rassia) züpanyasını ülkesine kattı. Ve 1077'de Papa VII. Gregorius yazdığı bir mektupta ona "kral" (rex) diye hitab etti. Böylece S.'ın ilk krallığı kurulmuş oldu. Voislaviç'in oğlu Bodin o zamana kadar Bizans hâkimiyeti altında olan toprakları da ülkesine katarak ilk Sırp krallığının topraklarını genişletti. Ancak onun ölümünden sonra oğulları ve akrabaları arasında çıkan verâset harpleri krallığı zayıflattı. Bosna ve Raşka istiklâlini ilân etti. Bu kargaşalıklar üzerine Bizans İmparatoru Manuel duruma hâkim oldu ve XII. yüzyılın ortalarında S. yine Bizans hâkimiyetini kabûl ettiler.

Nemanyiç hânedânı: Stefan Nemanya Raşka büyük Zü-tan'ı olduğu zaman (1159) durum yeniden düzeldi. Bosna hariç bütün topraklarını kendi hükümdarlığı altında birleştirdi. Stefan Nemanya, kral unvanını kullanmadı ama Sırbistan krallığının gerçek kurucusu oldu ve Nemanyiç hânedânı 200 yıl kadar hükümran oldu (bk. SIRBİSTAN, YUGOSLAVYA). (H. E.)

SIRRI BEY, Örikağası-zâde Hasan (Istanbul 1861 - Istanbul 1933), son devir Osmanlı maarifçisi, hukukçusu. Tanınmış yazarlarımızdan Nâhid Sırrı Örik'in babası olan S. Bey, mutasarrıf Ahmed Nâfız Paşa ile Çürüksulu Hasibe Hanım'ın oğludur. 1882'de Mülkiye'nin yüksek kısmından diploma aldı. Aynı yıl içinde hâriciye nazâreti tahrirat-ı hâriciyye kalemi mülâzımlığı ile devlet hizmetine girdi ve bu arada ek görev alarak Dârülmuallimîn'de coğrafya öğretmenliğine başladı. 1884'de her iki görevden ayrılarak, Mabeyn-i hümâyun mütercimliğine tayin edildi. 1886'da yine ek görev olarak Dârülmuallimîn'deki coğrafya öğretmenliğine döndü. 1887'de ek görevine ayrıca Istanbul Mekteb-i Hukuk'u tarih-i umumî muallimliği eklendi. 1888'de uhdesinde bulundurduğu coğrafya öğretmenliği ile Yıldız sarayındaki mütercimlik görevinden ayrıldı. Hukuk mektebindeki müderrisliği uhdesinde kalmak üzere, 1891'de maârif nezâreti mektupculuğuna ve sicill-i ahval reisliğine getirildi. 1893'de dârülfünûndaki dersine hukuk-ı düvel müderrisliği de eklendi ki, memleketimizde devletler hususî hukuku öğretimi ilk defa H. S. Bey ile başlamış oldu. 1895'de mekteb-i hukuk heyet-i muallimîn reisliğine seçildi. 1903'de maârif nezâretinden Şûray-ı devlet âzalığına, 1904'de rüsûmat emaneti mektupculuğuna nakledildi. 1907'de rüsûmat eminliğine terfi etti. 1909'da rüsûmat eminliği unvanının rüsûmat umum müdürlüğüne çevrilmesi üzerine, umum müdür oldu. Bu görevinde bir yıl kadar kaldıktan sonra, 1910'da kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. S. Bey, Shakespeare'in eserlerini İngiliz'ceden Türkçe'ye çeviren kimsedir. Muhtelif mecmua ve gazetelerde çeşitli konularda yazıları çıkmıştır. Basılmış eserleri arasında *Venedik Taciri* [1885], *Sehv-i Mudhik* (Yanlışlıklar Komedisi) [1888], *Muhtasar Osmanlı Coğrafyası* (beş defa basılmıştır) [1893], *Tarih-i Umûmî* (İdadi mektepleri için) [1893], *Hukuk-ı Husu-siyye-i Düvel* [1898] ve *Hukuk-ı Düvel Nokta-i Nazarından Osmanlı İtalya Muhaberesi* [1914] sayılabilir. (R. K.)

SIRRI BEY, Hasan

SIRRI PAŞA (? - 1858), Halep'li Silik Ahmed Paşa'nın oğlu olup, küçük adı Mehmed'dir. Babasının dileği üzerine 1814'te Kapıcıbaşılık rütbesi verildi. 1829/1830'da Üsküdar zabıta memurluğuna getirildi. Bir süre açıkta kaldıktan sonra 1844'te mîr-mîrân rütbesiyle önce Van sonra da Kars valisi oldu. Kars valiliğinden ayrıldıktan sonra Yemen defterdarlığına gönderildi. Yemen valisi Mustafa Sabri Paşa'nın ölümü üzerine önce vali vekilliğine, sonra da mart 1851'de vezâretle Yemen valiliğine tâyin edildi. Bir yıl kadar süren valiliği sırasında, Ebû Ariş şerîflerinden Şerîf Hasan b. Muhammed, Tihâme-i Yemâniyye'yi ele geçirmek üzere ayaklanarak Lahye üzerine saldırıya geçmişse de, Hudeyde'den gönderilen tenkıyl kuvvetlerine yenilmiş ve dayanamıyarak Hadramût'a kaçmıştır.

S. P., kasım 1851'de valilikten alındı. Yemen salnâmesine göre (San'a 1303), işten alınmasına, isrâfı ve işleri ağırdan alması sebep olmuştur. Bundan sonra kasım 1853'te Erzurum ordusuna maiyyet memûru olarak gönderildi. Bir müddet sonra İstanbul'a döndü. 1272 cemâziyülâhirinde (ocak/şubat 1858) öldü. Üsküdar'da Eski Vâlde Sultan câmi'i bahçesine defnedildi. (İ. P.)

SIRRI PAŞA (Kandiye, Girit 1844 - Ist. 1895), Türk edib ve âlimlerinden Osmanlı devlet adamı. Sâlih Tosun Efendi'nin oğludur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Kandiye mahkeme-i şer'iyye kâtipliği ile memûriyete başladı. Daha sonra vezirlerin dîvân kâtiplikle-rinde bulunmuş ve bu arada şâir Leylâ Hanım'la evlenerek Hekim İsmâil Paşa'ya güveyi girmiştir. 1867/1868'de Yanya vilâyeti mektupçu muavinliğine, bir yıl sonra Aydın mektupçu muavinliğine, 1869'da Prizren ve arkasından 1872'de Tuna vilâyeti mektupçuluğuna getirildi. 1876'da ûlâ sânisi rütbesiyle Bihke ve bunu takiben de beylerbeyi pâyesiyle İzvornik ve Vidin mutasarrıflıklarında bulundu. Doksanüç bozgunundan sonra, Tuna eyâletinde kalan Osmanlı kuvvetlerinin bakîyelerinin ve göçmenlerin sevkıyâtını yönetmek üzere, bu defa komiser ünvâniyle tekrar Vidin'e gönderildi. Bu görevi tamamladıktan sonra Karesi mutasarrıflığına tâyin edildi. 1878'de Trabzon, bir yıl geçince Kastamonu ve o yıl içinde ikinci defa Trabzon, 1882'de Ankara, ertesi yıl Sivas ve 1885'te Diyarbekir valiliklerinde bulunduktan sonra Adana ve 1889'da ise vezâretle Bağdad vâlisi oldu.

SIRRI PAŞA, Giritli

S. P.'nın Bağdad vâliliği başarılı geçmiştir. Temmuz 1891'de Diyarbekir valiliğine nakledildi. 1894'te hastalığı dolayısıyle görevinden istifâ ederek Istanbul'a döndü ve ertesi yıl öldü. Ömrü boyunca azil yüzü görmemiş, çalışkan, tedbirli, iyi niyetli, anlayışlı, yalnız biraz sert mizaçlı bir devlet adamıydı. S. P.'nın âilesi ve evlâdları da çağlarında Türk fikir, ilim ve sanat hayatına katkıda bulunmuşlardır. Yusuf Râzî ve Mimâr Vedat Bey oğullarıdır. Nurî Bey'in kardeşi; Celâl Nurî İleri'nin amcası; Mehmed Ali Aynî'nin de kayınpederiydi. S. P., XIX. yüzyılın ikinci yarısında yetişen Türk ilim adamları arasında ayrı bir yer işgal eder. Husûsiyle tefsir, ahlâk, hadîs gibi ilimlerde yazdığı eserleri, hâlâ değerini muhafaza etmektedir. S. P. şiir de yazmışsa da manzûmeleri, nesri ve ilmi derecesinde kuvvetli değildir. Yazılarında imzasını Sırrı-i Giridî şeklinde atardı. (İ. P.)

SIRRÎLİK (Al. Mystik, Fr. mysticisme, İng. mysticism, İt. misticismo), tabiat-üstü kuvvetlerin var olduğu ve bunlarla ilişki kurulabileceğini kabûl eden dinî dünya görüşü.

Husûsiyle varlığın temeli prensibine, insan ruhûnun içten ve doğrudan bir birliğinin mümkün olduğuna inanmak demek olan S., aynı zamanda, ruhun doğrudan doğruya Tanrı'ya veya ilâhî olan şeylere erişebileceği iddiasını destek

alan vakıaların karakterine bağlanmaktır. Bu bakımdan S., nazarî bilgi karşısında sezginin mukabilidir. Dolayısıyle ferdî düşüncenin, kendisini aşan ve ona rehberlik eden bir güce teslim olmasıdır.

Bu inanca bağlanan hissî, zihnî ve ahlâkî yatkınlıkların bütünü demek olan S., bir bakıma, bir karakterin ve belirli bir istikametin gelişmesi, bir hareketidir. Aslında bu gelişmenin merhaleleri mutlaka yaklaşma, kendini arıtma çabası, önceki hayata dönüş ve akıl - yürütme ve davranışa bir yeni yönelmedir.

Seçmecilik taraftarlarına göre; insan düşüncesinin tarihinde birbirlerini devreler hâlinde takip eden ve felsefî düşünmenin ilerlemesiyle uzlaştırılması gereken dört büyük felsefe sisteminden biridir. S., şüphecilik karşısında bir tepkidir, duygu ile hayal - gücü lehine aklın silinmesiyle karakterize edilir.

Kötüleyici ve küçültücü anlamda olmak üzere, S., bir taraftan, müşahede ve akıl - yürütmeden ziyâde, duygu ve sezgiye dayanan doktrinlere inanmaktır. Bu bakımdan denebilir ki, S., bir irade çabası göstererek, nazarî aklın içine kapanmak zorunda olduğu sınırları aşmaktan ibarettir. Diğer yandan da S., duyu organlarınca anlaşılamaz bir gerçeklik demek olanın lehine duyulur gerçekliği hor gören veya reddeden inançlar veya doktrinlerdir. (R. K.)

SIRT İPİ (Lat. chorda dorsalis), embriyonda sırt bölgesinde oluşan ilk iskelet ekseni. Sindirim borusunun üstündedir. Bütün omurgalı hayvanlarda bulunur. En aşağı sınıftan olan omurgalılar (amphioxus, cyclostomata) S. İ.'ni bütün hayatları boyunca destek organı olarak kullanırlar, diğer bütün hayvanlarda ise S. İ. bu fonksiyonunu kaybeder ve yerine omurga geçer.

S. İ. embriyonda orta deriden oluşur. Embriyonun sırtı boyunca uzanır önce epitelyum hücrelerinden ibarettir, sonra bu hücreler bir zar ile çevrilir. Hücrelerin içi pelte kıvamında bir sıvı ile dolar. Zamanla sinirlere destek vazifesi gören katı bir ipçik halini alır ve yerini omurga iskeletine bırakır.

SIRTLAN (Lat. Hyaena Hyaena), sırtlangiller familyasından, postu benekli, etçil bir hayvan. Afrika, Filistin, Arabistan ve Hindistan'da yaşar.

Yetişkin bir S., omuz hizasında 75 - 90 cm boyunda olabilir; uzunluğu da 165 cm'e ulaşabilir. Vücudunun arka kısmı çok basık bel kısmı da kamburcadır. Dişleri son derece iri olup, kemikleri rahatlıkla çiğneyebilirler. Çeneleri de büyük hayvanların uyluk kemiklerini kırıp ezecek kudrettedir. Postu esmer, gri veya kehribar sarısıdır. Seyrek ve kaba tüylüdür. Postunun üzerinde bir sürü düzensiz kahverengi veya siyah lekeler vardır. S.'ın yüzü enli ve sevimsiz, kulakları iri ve yuvarlıktır. Kuyrukları kısa, bacakları kalın olur; her ayağında dört parmak vardır.

S., normal şartlarda canlı ve sıhhatli hayvanları avlamaz. Hasta, çelimsiz hayvanlara saldırır. Daha çok leşlerle ve topraktan cesetleri çıkararak beslenir. İnsana çok nadir olarak saldırır. S.'ın kendine has bir uluyuşu vardır. Fakat bir leşe yaklaşırken çok değişik bir ses çıkarır. S. gündüzleri uyur. Uykusu ağırdır; güneş batarken avlanmaya çıkar. Yuvası yerin altındaki bir in veya kayaların arasındaki bir mağaradır. Benekli S.'ın dişisi erkek S.'dan daha iridir. Dişiler bir defada üç aylık bir gebelik devresinden sonra 3 - 4 yavru doğurur.

SIRTLAN

SIRTLANGİLLER (Lat. Hyaenidae), etçil, memeli hayvanlardan meydana gelen bir familya.

SITMA, bir protozoer cinsi olan plasmodiumun anopheles (anofel) denilen bir sivrisinek vasıtasıyla insana aşılanmasından ileri gelen akut intanî bir hastalık. Plasmodiumların tipine göre değişen ve titreme ile yükselen bir ateşle başlar. Kansızlık ve dalak büyüklüğü, bazan ciddî neticeler doğurur. Müzminleşmeye istîdadı vardır. Tekrarlamalar ile senelerce sürebilir. Korunma ve tedavisi mümkün bir hastalıktır.

S. çok eski zamanlardan beri bilinen bir hastalıktır. Bu hastalıktan ilk defa eski Mısırlılar bahsetmiştir. M. Ö. 460 - 370 senelerinde Hippokrates, tekrarlayan ateş ve dalak büyüklüğü ile seyreden bir hastalık bulduğunu anlatır.

1847'de Meckel, S.'lı hasta organlarında toplanan pigmentden dolayı dokuların koyu renk aldığını gördükten sonra, Virchow 1848'de aynı pigmentleri hücre içinde, Kelsch 1875'te kan içinde buldular. Nihayet Laveran 1880'de pigmentli hücreleri tetkik ederek S. âmillerini tesbit edip "Oscillaria Malariae" adı ile ilân etti. 1894'de Manson S.'nın sivriseneklerle bulaştığını ortaya koydu. Ross ise bu sivrisineklerin anofel cinsi olduğunu ispatladı.

Plasmodiumun üç cinsi vardır: Plasmodium vivat üç günde bir nöbet yapan zararsız S.'nın asalağıdır. Plasmodium falciparum üç günde bir nöbet yapan habis S.'nın asalağıdır. Buna tropika S.'sı da denir. Plasmodium malariae ise dört günde bir nöbet yapan S.'nın asalağıdır.

S. yaygın bir hastalıktır. Bilhassa tropik memleketlerin şiddetli bir hastalığıdır. P. Vivax bazı yerlerde diğer tiplere

nazaran çoktur. P. Malariae'ya az rastlanır, bilhassa subtropikal bölgelerde görülür. P. falciparum ise daha ziyade tropikal iklimlerin enfeksiyonudur.

Yükseklik, S.'nın gelişmesini engeller. 3 000 metreyi aşan dağlar S. için geçilmez engellerdir. Çöller de S. için engel teşkil eder, ancak su birikintilerinin bulunduğu yerlerde yine de küçük odaklara rastlamak mümkündür. S. ısı ve nem bakımından anofellere en uygun olan kuzey 61. paralel ve güney 30. paralel arasında oynayan bir sınır içinde görülür. Avrupa'da İtalya, İspanya, Portekiz ve Fransa'nın güney bölgeleri, Balkanlar, Rusya; Asya'da Türkistan, İran, Afganistan, Hindistan, Çin, Siyam, Japonya ve Filipinler'de; Afrika'nın çöller haricindeki bütün bölgelerinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin güney kısımları, Orta ve Güney Amerika, Kuzey Avustralya, Yeni Gine ve bütün Pasifik adalarında mevcuttur. İnsanları sinsi sinsi yiyip kemiren, nesilleri yok eden bu kötü enfeksiyon ile mücadele Avrupa ve Amerika'da başarı ile neticelenmiştir.

S. Türkiye'nin de en mühim hastalıklarından biridir. 1926 senesinde başlayan S. savaşı, bugün hastalığın sonunu almamakla beraber, ehemmiyetli derecede azalmasını sağlamıştır.

S.'nın oluşması için bazı faktörlere ihtiyaç vardır :

1 — S.'lı ve kanında gamet taşıyan insan,

2 — S. parazitlerini geliştiren anofellerin mevcudiyeti :

a) Sıcaklığın anofel üremesine müsait olması,

b) Arazi ve hidrografik durumun uygun olması.

3 — Sivrisinekler tarafından ısırılan insanların S.'ya hassas olması.

Hastalık, sivrisineğin ısırmasından sonra 8 - 23 gün arasında ortaya çıkar. Nöbetin başlamasından birkaç gün evvel halsizlik, neşesizlik, iştahsızlık, kabızlık, az veya çok baş ağrısı, sırt ve bacak ağrıları gibi belirtiler görülür. Ateş gün aşırı veya üç günde bir gelir. Nöbet şiddetli titreme ile yükselen ateşle başlar. Terleme ile son bulur ve ateş normale, bazan normalin altına düşer.

Kesin teşhis için titreme veya ateş esnasında hastadan kan alarak bu kanda plasmodi oranının, plasmodinin görünmesi S. teşhisini koydurur.

Tedavi : Başlıca ilâcı kinindir. Ağız yoluyla verilir. Kinin hem hastaları tedavi eder, hem de koruyucu olarak kullanılır. Kininin yanısıra hâlen sentetik bazı ilâçlar da kullanılmaktadır. Kimyaca kaynakları bakımından bu ilaçlar üç grupta toplanabilir : 1 — Kinolein türevleri (pentakin, klorokin), 2 — Akridin türevleri (akriflavin), 3 — Guanidin türevleri (proguanidin klorhidrat). Paraziti çeşitli gelişme devrelerinde yok etmek için bu S. ilaçları beraberce kullanılır.

Korunmada sivrisinek mücadelesi başta gelir. Anofelin erişkin şekillerini yok ederek enfeksiyon bulaşmasını bu yoldan önlemek, başarıya ulaşmanın tek şartıdır. Bunun için insektisit ilâçlar kullanılır. Bunların başında DDT (Dichloro - diphenyl - trichloraethane) gelir. Bütün su birikintileri, bataklıklar kurutulmalıdır. Kurutulamayan bataklık ve su birikintilerine DDT'nin petrol içindeki % 2 - 5 emülsiyonu püskürtülmelidir.

S.'nın salgın olduğu bölgelerde şahıslara koruyucu olarak haftada iki gün 1 gr kinin verilmelidir.

Memleketimizde 1926 yılından beri S. savaşı ciddî şekilde ele alınmıştır. Yapılan istatistikler bunun başarılı olduğunu göstermektedir. Bu husustaki çalışma 4 871 sayılı kanunla disiplin altına alınmış bulunmaktadır. S., ihbarı mecburî bir hastalıktır ve tedavisi bölgedeki dispanserlerde ücretsiz olarak yapılır. (B. Pınar)

SITMAAĞACI, mersingiler'den, birçok cinsi olan bir ağaç. S.'nın anayurdu Avustralya'dır; sıcak ve bataklık yerlerde yetişir, çabuk büyür. Sert ve reçineli kerestesi yapı işlerinde kullanılır. S. yaprakları, gündüzleri güneşin ışınlarından korunmak için büzülüp yüzeyini daraltır. S. türlerinin kabuklarındaki tanen maddesi sepicilikte kullanılır. Yapraklarının içinde, eczacılıkta kullanılan "okaliptol" vardır. Yapraklarının kokusu, sıtma yapan sivrisinekleri uzaklaştırır.

SIVA, duvarları dış etkilerden korumak ve güzelleştirmek için kullanılan inşaat malzemesi. Dış ve iç sıvalar terkip bakımından birbirinden farklı olur. Duvarların dış yüzlerinin sıvanmasında daha çok çimentolu ve kireçli; iç yüzlerinin sıvanmasında da daha çok alçılı kireçli harç (b. bk.) kullanılır. S., cinsine göre, birkaç tabaka hâlinde sürülür. Kireçli S.'da birinci tabaka kaba S.'dır. Bunda orta kalınlıkta kum kullanılır. İkinci S. ise perdah kumu ile yapılır. Rabiç sıva üç tabaka hâlinde tatbik edilir. Bunda sıvayı taşıyacak olan ızgara, yapıya galvanizli tellerle iyice tutturulur. Birinci tabakada kıtıklı harç kullanılır. Bu tabaka kuruduktan sonra önce kaba, sonra ince S. tatbik edilir. Bağdâdî S. da üç tabaka hâlinde sürülür. Bu S.'nın da birinci tabakasında kıtık kullanılır. Bu ilk tabakada harç çıtaların arasında basınçla doldurulup sıkıştırılır; bu birinci kat sıvada çıtalar tamamen örtülmüş olur. Bu tabaka kuruduktan sonra önce kaba, sonra ince sıva vurulur.

Çimento S., yapılırken, harcın iyice ıslatılmış satha sürülmesi lâzımdır. Sıcak havalarda S.'nın bir süre ıslak tutulması lâzımdır. Çok soğuk havalarda, don ihtimali varsa bu S. yapılmaz.

SIVACIKUŞU, ötücü bir kuş. 15 cm uzunluğundadır. Daha çok böceklerle beslenir. Yuvasını bir oyuğa yapar. Belli başlı türleri : Avrupa S. ve kaya S.'dur. Ağaçların ve büyük dalların üzerinde dolaşır. Ön Asya'da kayalık yerlerde yaşar. Yerli kuşlardandır.

SIVACIYAN (Kınar Hanım) (İstanbul 1876 - İstanbul 14.8.1950), Ermeni asıllı Türk aktrisi. İlk defa Tekirdağ'da *"Körün Oğlu"* piyesinde sahneye çıktı. 1894'te altı yıl süren bir Bulgaristan ve Romanya turnesine katıldı. Daha sonra Mınakyan repertuvarının belli başlı piyeslerinde başarılı oyunlar çıkardı. Söylediği kantoları ile de şöhret kazandı. Meşrûtiyetten sonra aranan bir sanatçı oldu. Bir ara Madam Binemeciyan ile "Yeni Osmanlı Tiyatrosu" adıyle bir trup kurdu. Çok sürmeden trup dağıldı. Darülbedâyi kurulunca oraya geçti.

SIVAMA, endüstride yumuşak sac levhalara şekil vermekte kullanılan bir işlemin adı. Bu işlemle esas itibariyle döner şekiller elde edilir.

Eski zamanlardan beri evlerde kullanılan bakır tabak, tencere vs. gibi kaplar ve bir takım süs eşyası bu yolla yapılagelmiştir.

S. işlemi, torna tezgâhına benzeyen fakat daha basit yapıdaki tezgâhlarda yapılır. Tezgâh yapı itibariyle tornayı andırırsa da fener kısmı dışında kalan parçaları daha basit ve değişik yapıdadır. Bu tezgâhlarda Norton kutusu ve diğer

otomatik talaş ve vida tertibatı bulunmaz. Keza kızak ve araba kısımları da daha sade yapıdadır. Punta yerine genellikle bir döner baskı yatağı konmuştur. Tezgâh, hareketini transmisyon tertibatı veya akuple bir motordan alır.

S. yoluyla elde edilecek parçanın yapısına uygun olarak, çeşitli şekillerde kalıplar vardır. Bu kalıplar sert ağaçtan olabildiği gibi, çelikten de yapılır. Keza boğumlu şekiller için çok parçalı çelik kalıplar da vardır.

Sıvanacak malzeme, genellikle bakır, alüminyum ve yumuşak demir sacdır. Malzeme sıvanmadan önce, yumuşatma tavına tabi tutulur ve ayni zamanda yapılacak parçaya uygun merkezli olarak bağlanır. Aynı şekilde, sıvanmak için daireye benzer şekilde kesilmiş sac parçada kalıba merkezli olarak hizalanır ve gezer puntadaki döner yatak ile bastırılarak kalıp ile yatak arasına sıkıştırılır. Bundan sonra tezgâh çalıştırılır ve parçanın kalıpla birlikte dönmesi sağlanır. Dönmekte olan parçaya "dayama" adı verilen ucu özel şekilli ve saplı çelik bir âletle yan taraftan basılıp gezdirilerek, parçanın kalıba sıvanması sağlanır. Bu iş için, arabada bulunan özel mesnet pimlerinden yararlanılır. İşlem sonunda parça kalıbın şekline uymuştur. S. esnasında malzeme sünmüş olacağından ağız kısmı gayrimuntazam bir şekildedir. Bunu düzeltmek için özel keski ve kıvırma âletleri kullanılır. Kezâ sıvanan parça kalıp üzerinde polişlenerek parlatılabilir. S. esnasında parça yüzeyinin temiz çıkması için sıvı yağ kullanılır.

Zamanımızda S. tezgâhlarının seri üretim için özel kopya tertibatlı otomatik olanları da vardır. Münferit parçalar üniversal torna tezgâhında sıvanarak yapılabilir. (F. Özçelik)

SIVI, maddenin üç hâlinden biri. Katıların molekülleri birbirine sıkı bağlarla bağlıdır ve bir dış etki ile ayrılırlar. Gazlarda moleküller arasındaki bağlar oldukça gevşektir. S. molekülleri ise birbiri üzerine yığılı gibidir; kayarak hareket ederler. Bu hâl, S.'lara akıcılık özelliği kazandırır; katılarda bu moleküller birbirlerine çok yakın, gazlarda ise çok uzaktır. Katılar ve gazlar S.'laştırma ile S. hâle geçebilir. S.'lar katılaşma ve buharlaşmaya elverişlidir.

S.'ların bazı özellikleri vardır: Bir S. içinde aynı moleküllerin birbirine yapışma kabiliyeti olan kohezyon özelliği. Bu S. parçacıklarını bir arada tutan özelliktir.

Kohezyon, adezyon ve yüzey geriliminin her üçü kılcallık özelliğini meydana getirir. Kılcal borular, S. içine batırılınca, S. kılcal boru içinde yükselir.

Adezyon'u, kohezyon özelliğinden fazla olan S.'larda S., çeperleri ıslatarak yükselir; yüzey gerilimi dediğimiz S.'nın yüzeyini gergin tutma özelliği S.'nın yüksek olmasını sağlar.

Kohezyon'u adezyon özelliğinden fazla olan S.'larda ise S. (meselâ : cıva) molekülleri birbirine yapışır, ama başka maddelere yapışmaz. Borudaki S. seviyesi düşer. S.'nın yüzeyi dışbükey olur.

S.'lar içlerindeki cisimlere karşı bir kaldırma kuvveti uygular. Bu kaldırma kuvveti cismin S. içine batan kısmının hacmi kadar S.'nın ağırlığına eşittir. Archimedes'in bulduğu bu kanun, Arşimet prensibi olarak bilinmektedir. S. içinde cisimler buna göre yüzer. Yüzen cismin ağırlığı, daima kaldırma kuvvetine eşittir.

S.'lar sıkıştırılmaz kabûl edilebilirler; konuldukları kabın şeklini alırlar. Kapalı kapta bulunan S.'lar bir noktalarına yapılan basıncı S. yüzeyi ile temastaki bütün noktalara aynı şekilde iletirler (Pascal prensipi). S.'lar derinlikleri ve yoğunlukları ile doğru orantılı olarak ($P = h.p$ basınç = derinlik x yoğunluk) basınç yaparlar.

Suyun yoğunluğu 1 dir. S.'ların yoğunlukları suya göre kıyaslama yapılır. (N. İ. T.)

SIVILAŞTIRMA, sıvı olmayan cisimleri sıvı hale getirmek için uygulanan işlem. Pratikte katı ve gaz cisimlerden bir çokları sıvılaştırılabilmektedir. Metaller genellikle ısıtılıp eritilmek suretiyle sıvılaştırılabilirler. Meselâ, demir 1 500° üzerinde ısıtılırsa eriyerek sıvı hale dönüşür. Bunun gibi diğer metalik ve bazı katı maddeler erime sıcaklıklarında ısıtılırlarsa sıvılaşırlar. Endüstride metallerin bu özellikleri döküm yoluyla şekil vermekte çok kullanılır.

Metallerin eritilmesi bir S. işlemi olmasına rağmen, günlük hayatta bu işlem için "S." deyimi kullanılmaz. "S." deyimi, genel olarak, gaz hâlindeki cisimlerin yüksek basınç altında sıkıştırılarak, sıvı hâle dönüştürülmesi için kullanılır. Hiç bir zaman demiri sıvılaştırdık gibi bir ifadeye rastlanmaz. Bu bakımdan S. deyimi ile, gazların sıvı hâle getirilmesi gibi bir anlam kastedilmektedir.

Hava, azot, oksijen, bütan, propan gibi bütün gazlar yüksek basınç altında sıkıştırıldıklarında, sıvı hâle gelirler. Endüstrinin birçok kesimlerinde, gazların bu özelliğinden yararlanılır.

Günlük hayatta kullanılan bütan, propan gibi yanıcı gazlar ve azot ve oksijen gibi tıbta ve sanayide kullanılan gazlar, gerek depolama ve gerekse nakliye kolaylığı bakımından sıvılaştırılarak, özel tüplerde muhafaza edilirler. Her gazın sıvılaşabileceği basınç değişiktir. Meselâ bütan ve benzeri gazlar genellikle 10 atmosfer civarında sıkıştırıldıklarında, sıvılaştıkları hâlde, oksijen 150 atmosferlik basınç altında ve diğer bazı gazlar daha yüksek basınçlarda sıvılaşabilirler.

Yakıt olarak kullanılan bütan, propan gibi esası karbonlu hidrojen olan gazlara, likit petrol gazı denir. Birçok hâllerde bu kelimelerin yalnız baş harfleri alınarak L. P. G. şeklinde de kullanılır. Likit petrol gazının depolama ve nakliyesi için çeşitli boylarda özel çelik tüpler yapılmıştır. Gaz özel dolum tesislerinde kompresörler vasıtasıyla sıvılaştırılarak, bu tüplere doldurulur ve kullanılmak üzere ilgili yere taşınır. Dolum tesislerinde genellikle kademeli kompresörler kullanılır.

Linde cihazı adı verilen kademeli kompresör hava ve benzeri gazların sıvılaştırılmasında ve oksijen elde edilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. (F. Ö.)

SIYGA, eskiden gramerde "kip" olarak kullanılan bir terim bk. FİİL.

SIZINTI, sızıp akan sıvı. Botanikte, bir bitkiden kendi kendine veya yaralanma sonucu akan sıvıdır. Fizyolojide, vücudun deri veya mukozasından iltihaplı olmayan sıvı çıkmasıdır. Bu sıvı, kan plazmasından veya ara boşlukları dolduran sıvıdan geçişme olaylarına bağlı olarak dışarı çıkar. S. içinde su, madenî tuzlar, az miktarda şeker ve protein bulunur. Patolojik S.'larda bol miktarda protein ve iltihap hücreleri yer alır.

Patolojide, iltihaplanma sebebiyle damarlardan dışarı çıkan serumlu ve fibrinli sıvıdır.

Amniyos S.'sı, yumurta zarlarının zamansız yırtılmasından ötürü doğumdan önce akan amniyos sıvısıdır.

Kadük S.'sı, bazı gebeliklerin sonunda, hassas hale gelen döl yatağı mukozasından gelen bol akıntıdır.

SIZIR HİDROELEKTRİK SANTRALİ, Sivas ilinin Gemerek ilçesine bağlı Sızır köyü yakınında bir enerji merkezi. Sızır köyü 4 343 nüfuslu (1970); belediyesi, PTT merkezi bulunan küçük bir kasabadır. Yüksekliği 1 320 m'dir. Yanındaki Ali dağının eteklerinden ve köyden, herbirinin adı bulunan çok sayıda gür kaynaklar çıkar. İncelenmesine 1943'te başlanan ve Elektrik Etüd İdaresi'nce (EİE) Çat ve Sızır ölçme istasyonları kurularak buradaki Sızır suyunun (buna Göksu da denilmektedir) elektrik üretimi bakımından değerinin belirtilmesinden sonra, düşülerden faydalanılmış; enerji üretimine geçilerek çevredeki yerleşme yerlerine (Kayseri, Çayıralan, Boğazlıyan, Şarkışla, Akkışla ve çok sayıda köy) elektrik verilmiştir (1961). Türkiye Elektrik Kurumu'nca (TEK) işletilmektedir.

1969 verilerine göre, bu bölge santralinin kurulu gücü, 6 768 kw'tır. Bu önemli bölge santralinin enerji kaynağı olan su gücü, İç Anadolu'da Akdağ'ın (2.300 m) güney yamacında, hem derelerle, hem de Sızır köyü yanındaki birçok gür kaynaklarla beslenerek "Sızır suyu" adını alan yaklaşık 200 m'ye yakın hızlı akışlarla Kızılırmak'a karışan akarsudur. Uzunluğu 45 km'dir. Bu akarsu, gür kaynakların beslemesine bağlı olarak, ilkbaharda, hattâ yazın bol sulu akar; kış donmalarında da fazla çekilmez. Akdağ'ın kristalin kalkerleri alanından çıkan kaynakların yıllar boyu kesilmediği görülmüştür. (R. İ.)

Sİ, Diatonik dizinin 6. derecesi (Alm. H, İng. B). Türk musikisi'nde orta sekizlide "bûselik" ve tiz sekizlide "tiz bûselik" diye anılır bk. NOTA YAZISI. Lâ ile do arasındaki sestir. Lâ'ya çifte diyez ve do'ya bakıyye bemolü konarak da gösterilebilir. (Y. Ö.)

SİA (sea), güneşin ufukta doğarken veya batarken görüldüğü nokta ile hakikî bulunduğu nokta arasındaki uzaklık. "Siay-ı mağrib", güneşin battığı zamanki S.'sına verilen isimdir. "Siay-ı maşrık" ise, güneş doğarken meydana gelen S.'dır.

Sİ KİANG (Hsi Çiang), güney Çin'de nehir. Yünnan - Kuveyçov yaylasında 1 800 m yüksekte doğar, doğuya doğru 1 930 km aktıktan sonra Kanton yakınında Güney Çin denizine dökülür. S. K., Hong Kong, Canton, Macao gibi delta merkezlerini Vüçov'a ve daha içlere bağlayan çok önemli bir su yoludur. 400 000 km²'lik havzası olan nehrin debisi 8 700 m³/sn'dir.

SİAK, İndonezya'da Sumatra adasında bir nehir. Uzunluğu 350 km'dir. Doğu ovasından geçer. Geniş bir delta yaparak Padang adasının karşısında bulunan Malacca boğazından denize dökülür.

SİAL, yer kabuğunu teşkil eden başlıca iki kayalar grubundan biri. Kelime "silica" (*si*licon dioksit) ile "*al*umina" (alüminyum oksit) sözlerinden meydana gelir. Çünkü bu tabaka başlıca bu iki maddeden meydana gelmiştir. Diğer kaya grubuna da sima denir Bu tabaka da *si*lica, *i*ron (demir) oksitleri ve *ma*gne sia'dan (magnezyum oksit) meydana gelmiştir.

S., granit, tortullar gibi ortalama özgül ağırlığı 2,7 olan hafif kayalardan meydana gelir. Bu kayalar yer kabuğunun kilometrelerce kalınlıktaki kısmını oluşturur. Sima'da ise bazalt ve daha da ağır olan kayalar vardır ki, bunların özgül ağırlığı 4'ü bulur. Bu gibi kayalar Okyanusların zemininde ve kıta kabuklarının daha aşağı kesimlerinde bulunur. Bazalt lav ve volkanları yeryüzünde de vardır.

SİALKOT, Pakistan'ın kuzey - doğusunda Lâhor ilinde bir şehir. Lâhor'un kuzeyinde yer alır. Nüfusu 212 000 (1972). S. sanayi ve ticaret merkezidir. Hafif metal imalât çok çeşitlidir. Cerrahî ve spor malzemeleri yapılır.

SİAN : bk. ÇANGAN.

SİANG - KİANG, Çin'de bir ırmak. Tong-t'ing gölünün kolu. S. K. Hou-nan ilinin eksenini teşkil eder.

SİANGTAN, Çin'de Hou-nan ilinde Siang - Kiang nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu : 183 600'dür. An'anevî bir nehir limanı olan S.'dan pirinç, çay, yağ, kâğıt ihraç edilir. S. 1949 yılından beri bir endüstri merkezi hâline geldi. Metalürji, tekstil ve kimya sanayii, çimentoculuk gelişmiştir. Manganez yatakları vardır. Şehrin bugünkü nüfusu milyonu geçmiş olabilir.

SIBBERN, Frederik Christian (Kopenhag 1785 - Kopenhag 1872), Danimarkalı filozof, Kopenhag üniversitesinde öğrenim gördü. 1813'te profesör oldu ve Alman romantizminin aşırı düşünceleri karşısında sağlam bir gerçekçilik ile psikolojik tecrübelere bağlanarak, âlem hakkında daha geçerli ve güvenilir bir görüşü savundu. Hegel felsefesi, Danimarka'da estetikçiler ile teoloji bilginleri arasında birtakım taraftarlar kazandığı zaman, S., bu felsefeye karşı tavır almıştır. *Menneskets Aandelige Natur og Vaesens* (İnsanın Mânevi Tabiatı Hakkında) adlı eseri 1819'da; *Logikens Elementer* (Elemanter Mantık) 1822'de; *Psykish Pathologie* (Ruhî Patoloji) 1828'de yayınlanmıştır. "Benim felsefemin gayesi, hayat ve gerçekliktir" diyen S.'in nazarında, mücerret ve spekülatif düşünüş ve anlayışın hiçbir değeri yoktur. S., *Speculativ Kosmologi (Spekülatif Kozmoloji)* [1846] adlı eserinde, dış âlem hakkında düşüncelerini ortaya koyar. Bu eserinde Hegel'e gerçek ve tarihî gelişmeyi kabûl etmediği noktasından itiraz eder. Felsefî eserlerinde genellikle, bilginin sınırlılığını açıklamaya yönelir. Kopenhag üniversitesi programı üzerinde çalışan S., aynı zamanda, kilise doğmatizmine karşı ferdî subjektivizmin önemini savunmuştur. En önemli eseri sayılan *Om Forholdet Mellem Sjael og Legeme* (Ruh ile Beden Arasındaki İlişkiler) [1849], onun psikolojiye dair olan teorileriyle fizyolojik tecrübelerini nasıl uzlaştırdığını gösteren bir denemedir. S.'in daha birçok eserleri olmakla beraber, onun Kırkegaard'ın tesiri altında kaldığı da kabûl edilmektedir. *Moralphilosophi* (Ahlâk Felsefesi) adlı eseri ölümünden sonra 1878'de yayınlanmıştır. (R. K.)

SIBELIUS, Jean, (Hämeenlinna, Tavastehus 1865 - Järvenpää 1957), en büyük Finlandiyalı bestekâr. Küçük yaşlarda kendi kendine yaptığı beste denemeleri ile müziğe büyük bir ilgi duyan S.'un babası doktordu. Dokuz yaşında piyano, on beş yaşında keman öğrenmeye başladı. Müziğe olan ilgisi Helsinki üniversitesinde hukuk öğrenimi yaparken de devam etti. Sonunda, bu öğrenimi bırakarak, 1885 yılında bestecilik öğrenimine başladı.

Martin Wegelius'tan bestecilik dersleri aldı. Wagner'den çok Grieg ve Çaykovski'ye yakınlık duydu. 1889 yılında Konservatuvarı yaylı çalgılar için *La Majör Suit* ile *La Minör Kuvarteti*'ni besteleyerek bitirdi. Bu eserler, kendisini tanıtan

ilk eserleri oldu. 1888 - 1890 yılları arasında Helsinki konservatuvarında çalışan Ferruccio Busoni ile ilişki kurdu. Bu ilişki, Busoni'nin, S.'un eserlerini Almanya'da büyük ölçüde tanıtmasını sağladı.

Helsinki konservatuvarını bitirdikten sonra, aynı yıl Berlin'e giden S., Alber Becker'in kontrpuan ve füg kurslarına katıldı. Viyana'da Robert Fuchs ile başlayan beste ve orkestrasyon çalışmalarını, Carl Goldmark'la sürdüren S., Finlandiya'ya dönmeden önce bu çalışmalardan büyük ölçüde faydalandı.

Fin efsanesi *Kalavela* ve diğer Fin şiirlerinden konusunu alan *Kullervo* adlı senfonik şiirinin 1892 yılında Helsinki'de ilk defa çalınmış olması, S.'u millî bir besteci olarak tanıttı. Orkestra, solo ve koro için yazılmış olan bu eseri, besteci ve orkestra şefi Robert Kajanus'un konservatuvar orkestrası ve korosu için yazmasını istediği *En Saga* adlı senfonik şiiri izledi. 1899 yılında bestelediği *Finlandia* adlı senfonik şiiri ise Finlandiya bağımsızlığının bir destanı, millî marş olarak kabûl edildi. Eser, bu sebeple o zamanki Rus hükûmeti tarafından bir süre yasaklandı.

1899 yılında, aynı zamanda *Mi Minör Birinci Senfoni*'sini besteleyen S., 1902 yılında *Re Majör İkinci Senfoni*'sini, 1907 yılında *Do Majör Üçüncü Senfoni*'sini, 1911 yılında *La Minör Dördüncü Senfoni*'sini, 1915 yılında *Mi Bemol Majör Beşinci Senfoni*'sini, 1923 yılında *Re Minör* altıncı ve 1924 yılında da *Do Majör Yedinci Senfoni*'yi besteledi.

1914 yılında Amerika'ya davet edilen S., burada Fin ve Amerikan millî musikilerinin yer aldığı bir programı idare etti. *The Occeanides* adlı senfonik şiiri büyük ilgiyle karşılandı. 17 haziran 1914'te kendisine Yale üniversitesinde "doktor" unvanı verildi.

Orkestra için yazmış olduğu diğer eserleri arasında; *Karaleia* uvertürü ve orkestra süiti (1893), *Spring Songs* (İlkbahar Şarkıları) [1894], *Rakastava, Do Majör Romans* [1903], *Pelleas ve Melisande süiti* [1905], *Pan ve Yankı* orkestra dansı [1909] ve çeşitli orkestra parçaları bulunmaktadır.

S. ayrıca vokal müzik çeşidinden solo ve koro için yüzden fazla şarkı ve koral eser besteledi. Piyano eşlikli bu şarkılar ile genellikle solo, koro ve orkestra için bestelenmiş çeşitli koro parçalarında Fin ve İskandinav şiirlerini, destanlarını, efsânelerini ve çeşitli geleneklerini konu olarak aldı.

Solo keman için 50'den fazla beste yapan S., piyano için de 130'dan fazla parça besteledi. Oda müziği çeşidinden de çeşitli eserler verdi.

Böylece çok sayıda ve çeşitli eserler veren S., XIX. yüzyılın romantik ve renkli havasını, milliyetçilik akımı içersinde, ustaca işleyerek, Finlandiya'nın millî bestecisi olurken, aynı zamanda yüzyılımızın tanınmış bestecileri arasına girdi. (R. S.)

SİBERNETİK (Al. Kybernetik; Fr. Cybernétique; İng. Cybernetics), Ampère'in, ilimleri sınıflandırmasında, yönetim yollarını konu alan siyaset dalı. Norbert Wiener'in 1948'de yayınladığı *Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine* (S. veya Hayvan ve Makinada Kontrol ve Haberleşme) adlı esere göre S. gerek otomatik makineler, gerek canlılarda, modern tekniğin verileri içinde, verilen işi gerçekleştirerek bir amaca ulaştırmayı sağlayan ilimdir. Bu ilim dalı, bu türlü sistemlerde bilgi edinme hakkında haberleşmenin incelenmesini de içine alır. Aslında S.'in doğuşu, genel sistemler teorisinin zihniyetinde bir gelişme olarak görülebilir. S., bütün sistemlerin fizik tabiatına bakmaksızın, (enerji dönüşümünden ayrı olarak) bilgi edinme süresinin görünüşleriyle ilgili olan bir ilimdir. Bu görüş tarzı, otomatik kontrolün, telekomünikasyon ve hesap makinaları teknolojisinin gelişmesini çok kolaylaştırmıştır.

SİBEVEYHÎ, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber (757? - 796), Hicrî II., Milâdî VIII. yüzyılda Arab dilbilgisi üzerinde araştırma yapan, Basra ve Kûfe okullarından, Basra okulunun ileri gelenlerindendir. El - Hâris b. Ka'b el - Arabiyye kabilesinin mevlâsı idi.

Dilcilerin açıklamasına göre S. kelimesi, Farsça olan "Sîb - bûy" (elma kokusu) veya "sî - bûy" (otuz koku) terkibine "vey" tasgir eki ilâvesiyle yapılmıştır. Ancak, birinci şekil hep reddedilmiştir. İkinciye göre "otuz elmacık" manasına geldiğini kabûl etmişlerdir. S. çocukluğunda yanakları elma gibi pembe olduğundan, annesi veya başka bir kadın tarafından kendisine bu lakap verilmiştir. Şurası da bir gerçektir ki, sonu "veyhî" olan kelimeler, Arapça'da sevgi ifâde eder; son harfleri de i'li olarak telaffuz edilir.

S.'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak belli olmadığı gibi nerede doğup, nerede öldüğü de belli değildir. Herhalde İran şehirlerinden Şirâz'a bağlı Beyzâ köyünde doğmuştur. Henüz çocuk yaşta iken, Basra'ya gitmiş, oranın ileri gelen âlimlerinden fıkıh ve hadis dersleri almıştır. İlk hocalarından olan İsâ b. Ömer es - Sakafî (ölm. 149 H./ 765 M.), Hammâd b. Seleme (ölm. 772) ve Ebû Zeydü'l - Ensârî'den (ölm. 830) ders almıştır. S.'nin İran'a bağlı Sâve'de öldüğü ileri sürülüyorsa da meşhur tarihçi Ebû'l - Hatîbi'l - Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde, Ebû - Bekr b. Düreyd'den (ölm. 924) naklen Şirâz'da doğduğundan ve mezarının da orada olduğundan bahsetmektedir. İbn Düreyd'in birkaç yıl İran'da ikamet ettiği ve Basra okulu mensupları hakkında güvenilir bilgilere sahip olduğu göz önünde tutulursa, onun ileri sürdüğü fikre inanmak daha doğru olur.

S., çok zeki, çalışkan ve yaşına göre geniş bilgi sahibi olmakla beraber, güzelliği ve temizliği yönüyle de çevresinin saygısını kazanmıştır. Genç yaşında yazmış olduğu *El - Kitâb* adlı eseri, o güne kadar Arap nahiv kitaplarının en büyüğü olduğu gibi günümüzde de bu alandaki kaynak eserlerin başında yer alır.

S. İbnü Seleme'den hadis ve fıkıh dersleri alırken, birkaç defa dilde hatâya düşmüş ve kendi kendine, ben öyle bir ilimle uğraşayım ki bir daha dilde hatâya düşmeyeyim demiş ve meşhur dilci El - Halîl b. Ahmedi'l - Ferâhidî (ölm. 786) ve Yûnüs b. Habîb'ten (ölm. 798) nahiv, Ebu'l - Hattâbi'l - Ahfeş gibi büyük dilcilerden de dil dersleri almıştır.

El - Halîl, bu çalışkan öğrencisine büyük bir ilgi ve yakınlık göstermiştir. Hocası El - Halîl öldükten sonra, nahivde Basra okulunun tek lideri haline gelmiştir. Bu arada El - Ahfeşü's - sagîr nâmiyle meşhur Ebü'l - Hasan (ölm. 830) ve Kutrub lakabiyle meşhur olan Muhammed b. el - Müstenir (ölm. 821) gibi meşhur dilciler, ondan ders almışlardır. Hele Kutrub, S.'nin kapısından ayrılmaz olmuştur. Nitekim Arap edebiyatcılarının en meşhurlarından biri olan Câhiz (ölm. 869), S.'nin El - Farrâ (ölm. 802) tarafından kopya edilmiş, El - Kisâî (ölm. 804) tarafından karşılaştırılmış ve kendisi tarafından düzeltilmiş *El - Kitâb* adlı eserinin bir nüshasını, Abbâsî halîfelerinden El - Mû'tasım'ın vezîri olan Muhammed Abdü'l - Meliki'z - Zeyyâd'a (ölm. 848) hediye etmiştir. Ez - Zeyyâd bu nüshanın en değerli nüsha olduğunu belirterek, memnûniyetini ifâde etmiştir.

S., eserinde *Kur'ân-ı Kerîm*'den birçok âyeti ve Câhiliyye şiirinden, binin üstünde beyiti nahiv kaideleri hakkında şahit göstermiştir. Bir ara Yûnüs b. Habîb, S.'nin, hocası El-Halîl'in nahivdeki bilgisini içine alan ve bin yapraklık olan bir eser yazdığını duyunca, hemen *El-Kitâb*'ı bulmuş ve kendisinden nakledilen rivâyetlerin doğruluğunu görünce, eserin diğer kısımlarının da doğru olacağına kanaat getirerek, daha önce içinde beliren kuşkuların yersiz olduğunu anlamıştır.

S.'nin *El-Kitâb*'ı Arap dilinin nahvi üzerine yazılmış ilk büyük eserdir. Onun malzemesini, hocası El-Halîl'in ölümünden önce topladığı anlaşılmaktadır. Bu eserinde Arap dilinin esaslarını, en küçük teferrüâtına kadar tesbit etmiştir. Bundan dolayı eser asırlarca yüksek seviyeli tedrîsatta esas kabûl edilmiştir. Kûfe nahiv muhiti de *El-Kitâb*'dan faydalanmıştır. Bu mühim eser Basra nahiv mektebi çalışmaları için esas teşkil ettiğinden asırlarca, şerh, ikmâl ve ihtisâr edilmiştir. *El-Kitâb*, bilhassa şevâhid olarak ihtivâ ettiği beyitler ve misâl olarak verilen kelimeler cihetinden de ayrı bir değer taşır.

Ölümünden sonra S.'nin bu eseri o kadar itibâr görmüştür ki, Arap nahvinde eser yazan hiçbir müellif, onun bu eserine yer vermeden veya yazarının bu alandaki düşünce ve bilgilerinden bahsetmeden geçmemiştir. Eser birçok bilgin tarafından şerh edilmiş veya elden geçirilmiştir. Ondan sonra bu alanda daha derli toplu ve muhtasar eserler yazılmışsa da S.'nin *El-Kitâb*'ı İslâm dünyasında ve özellikle Fas'ta ehemiyetini muhafaza etmiştir. Bu eser 1881-1889 tarihleri arasında Paris'te, 1887'de Kalküta'da ve 1898'de Kahire'de basılmıştır.

Arap asıllı olmadığı için şivesi bozuk olan S.'nin dilinde tutukluk vardı. Nitekim çok bilgili olduğu halde Bağdad'da Abbâsî halîfelerinden Hârûn Reşîd'in (hılâfeti 786-809) ve onun veziri olan Ebu Ali Yahyâ b. Hâlid b. Bermekî'nin (ölm. 806) huzurunda en büyük rakıybi olan el-Kisâ'î ile ilmî bir münâzarada yenilgiye uğramış, üzgün ve kederli olarak Bağdad'dan, daha sonra ilminin kaynağı olan Basra'dan ayrılarak, El-Ehvaz'a gitmiş, kısa bir süre sonra genç yaşta ölmüştür. Mezârı, işâret edildiği gibi Şiraz'dadır. (C. Muhtar)

SİBİRYA, Rusya'nın, hemen hemen Asya'nın bütün kuzeyini kaplayan kısmı. S., Orta Asya'yı meydana getiren cumhuriyetler ve Kazakistan dışında, Ural dağlarından Büyük Okyanus'a kadar uzanır. Rusya topraklarında 13 000 000 km²'-lik bir alanı kaplar, nüfusu 25 500 000 (1971). S., doğuda Büyük Okyanus, güneyde Mançurya, Dış Moğolistan ve Kazakistan, batıda Ural dağları, kuzeyde de Kuzey Buz Denizi ile sınırlıdır.

Batı S.: Burası S.'nın en kalabalık kısmını teşkil eder ve Kazakistan'ın steplerinden Kuzey Buz Denizi'nin buzlu sahillerine kadar uzanır. Yüzölçümü 2 500 000 km² kadardır. Rusya'nın en büyük nehirlerinden biri olan Obi-İrtiş havzasını içine alan Batı S., Urallar'ın batısında, yüksekliği 300 m'yi bulan ova kısmına göre çok alçaktır. Denizden 1 610 km uzakta olan Omsk şehrinin râkımının 82 m'den ibaret olduğu; Obi nehrinin kaynağının, denizden sadece 106 m yüksekte olduğu düşünülürse ovanın ne derece alçak olduğu açıkça anlaşılır. Bu yüzden batı S.'da büyük bataklık alanlarına rastlanır.

Batı S.'nın topografik yeknesaklığı, ancak bitki örtüsüyle bozulur. Kuzeyde, Kuzey Buz Denizi sahilleri boyunca dar bir tundra şeridi vardır. Bu şehrin güneyinde ağaçlı bir intikal bölgesi bulunur. Bu bölgenin de güneyinde Tayga denen kozalaklı ağaçlar ormanları uzanır. Bu bölge Batı S.'nın üçte ikisini teşkil eder. En güneyde ise ağaçlıklı step bölgesi gelir ki, burası S.'nın hem en kalabalık, hem de ekonomi bakımından en gelişmiş kısmıdır. İşim, Baraba, Kulunda ve Altay etekleri stepleri Batı S.'nın önde gelen tarım alanlarıdır. S.'nın bu bölgesinin en önemli şehirleri Novosibirsk, Novokuznetsk, Barnaul, Kemerovo, Tomsk ve Prokopyevsk'tir.

Batı S.'da tarım, hayvancılık ve buğday tarımına dayanır. Endüstriler mahallî kaynaklara dayanır. Kuznetsk'teki kömür ve demir, Novokuznetsk'teki büyük demir ve çelik endüstrilerinin doğmasına yardım etmiştir. Novosibirsk, Omsk, Tomsk ve Barnaul'da makine endüstrileri vardır.

Orta S. yaylası: Batı S.'nın doğusundaki Yenisey nehrinin doğusundan itibaren arazinin şekli birden eğilir. Dik yamaçların birdenbire 200 m'ye yaklaştığı, bir yerde de 1 000 m'yi geçtiği görülür. Doğuda Lena nehrine kadar uzanan bu yayla E. Suess'in Angara toprağı adını verdiği eski bir kara blokudur. Yenisey nehri bu eski blokun batı kısmının sularını toplar. Sayan dağlarından çıkan Yenisey, hemen hemen doğudan gelen akarsuları alır. Bunlardan Yuçarı Tunguska veyâ Angara, Baykal gölünden; Orta veya Taşlı Tunguska ile Aşağı Tunguska da kara blokunun kendisinden doğar.

Orta S., bütün Sovyetler Birliği'nde nüfus yoğunluğunun en az olduğu mıntakadır. 4 125 000 km²'lik yüzölçümüne karşılık, nüfusu Batı S. nüfusunun ortalamasından beş defa daha azdır. Bölgenin başlıca şehirleri Krasnoyarsk, İrkutsk, Ulan-Ude, Angarsk, Bratsk, Norilsk'tir.

Orta S.'nın 1930'da planlanan endüstrileşmesi, ancak yirmi yıl sonra, belli başlı hidroelektrik santrallerinin yapılmasıyla gerçekleştirilebilmiştir.

Böylece çok ucuza mal edilen elektrik sayesinde Orta S. Rusya'nın başta gelen alüminyum merkezlerinden biri olmuştur.

Bu bölgede ayrıca, altın, nikel, kalay, tungsten, lityum, berilyum ve başka metaller de elde edilmektedir.

SİBİRYA: Obi üzerindeki Novosibirsk'ten bir görünüş

Tarım, genişleme gayreti içindedir ama, Batı S.'nın ölçüsüne ulaşmaktan çok uzaktır. En çok buğday ve yulaf yetiştirilir. Hayvancılık doğuya gidildikçe daha da önem kazanır. Ren geyiği yetiştirilir. Bu bölgenin ulaştırma sisteminin bel kemiğini Trans - Sibirya demiryolu teşkil eder.

Doğu S.: Yüzölçümü 6 200 000 km²'yi bulan Doğu S.'nın yüzey şekilleri düzensizdir. Büyük masiflerden ve vadilerden; birbirinden sarp yamaçlarla ayrılmış yaylalardan sarp, karlı tepelerden meydana gelmiş bir bütündür. Oldukça yaşlı kısımların yanısıra yeni teşekkül etmiş boğazlara ve çağlayanlara rastlanır. Kuzey - doğuda Verhoyan ve Kolimski dağları, Kuzey Buz Denizi'ne doğru dönük bir yay meydana getirir. Bunların arasında Çerski dağları (Pobeda tepesi 3 149 m) yer alır. Bütün bu dağların suları Kolima, İndigirka ve Yana nehirlerinde toplanır. Bu nehirlerin üçü de Kuzey Buz Denizi'ne dökülür. Kolimski dağlarının devamı olan Anadir dağları da Bering boğazına kadar uzanır. Güneyde Stanovoy dağları (2 520 m), Verhoyan ve Kolimski dağlarınınkine benzeyen bir yay çizer. Bu iki dağ sistemi arasındaki toprakların suyunu Lena nehri toplar. Ohotsk körfezinin kuzey - doğu sınırını meydana getiren Kamçatka yarımadasında (b. bk.) birbirine paralel iki sıradağ vardır. Stanovoy dağlarının güney - batısında Yablonoy dağları yer alır. Selenga nehrinin batısından kuzey - doğuya doğru uzanan bu dağların batısında Baykal gölü (b. bk.) bulunur. Stanovoy dağlarının güneyince büyük bir yay çizerek akan Amur nehri bölgenin güney sınırını meydana getirmektedir.

Doğu S. bölgesinin yerli halkı, nüfusun ancak % 3'ünü teşkil eder. Geri kalan nüfusun çoğunu bu bölgeye yerleştirilen Rusyalı ve Ukraynalılar meydana getirir. Halkın % 90'ı demiryolu boyunda ve Amur nehriyle kollarının çevresinde oturur. Bölgenin başlıca şehirleri Vladivostok, Habarovsk, Komsomolsk, Petropavlovsk, Usurisk, Yakutsk'tur.

Sovyet Rusya'nın merkezinden çok uzakta olan Doğu S., ekonomi bakımından kendi imkânlarıyla yetinir. İmal edilen mallar, elde edilen madenler mahallî ihtiyaçlar için kullanılır. Başlıca ihraç malları, kürk, altın, balık ve bazı metallerdir.

Sürgün yeri olarak S.: S.'nın sürgün yeri olarak kullanılması ilk defa 1710'da Büyük Petro'nun siyasî mahkûmları oraya sürmesiyle başlamıştır. 1823'ten bu yana ise sürekli olarak S.'ya bir sürgün akımı olmuş, zaman zaman S.'ya sürülenlerin sayısı yılda ortalama 18 000 kişiyi bulmuştur. Ruslar sürgün yeri olarak Türkistan'ı ve Sahalin adasını da kullanmışlardır.

Komünist rejim altında iç işlerine bakan halk komiserliğine bağlı "Osoboe Soveshanie" denen teşkilât kuruldu. Bu teşkilâtın görevi nerede olursa olsun, gerekli gördüğü kimseleri S.'ya sürmektir. Sürgün hapis cezasıyla birlikte olabileceği gibi hapissiz de olabilir. H. E. Barnes ve N. K. Teeters, *New Horizons in Criminology* (Kriminolojide Yeni Ufuklar) adlı eserlerinde şöyle diyorlar: "Çarlar zamânında başlıyan sürgün hareketi komünist rejim altında daha da geniş ölçüde devam etti. Üstelik S.'ya gidecek sürgün mahkûmlarına daha katı davranıldı. Çarlar zamanında sürülenlerin çoğu alelâde suçlulardı; halbuki komünist rejimde, S.'ya sürülenlerin çoğunu siyasî mahkûmlar teşkil etti." Bu yazarların görüşüne göre: "Anti-komünist yazarların anlattıkları mübalâğalı bile olsa, gerçek odur ki, S.'daki Sovyet çalışma kampları en az Çarlar zamanındaki kadar katı ve kahredicidir".

SİBİRYA HANLIĞI veya **SİBİRYA YURDU,** Altın Ordu'nun çökmesinden sonra, XV. yüzyıl sonunda Batı Sibirya'da kurulan bir Tatar (Türk) devleti. S. H.'na bağlı topraklar XIII - XIV. yüzyıllarda Coçi (veya Cuçi) Ulusu'na bağlı bulunuyordu. Bu topraklar XV. yüzyılın birinci yarısında Ebülhayr'ın kurduğu Özbek devletine bağlanmıştır. Daha sonra bu bölge Nogay mirzalarının yönetimine geçmiştir.

XV. yüzyıl sonunda Sibirya'da hâkimiyeti İbak (İbrahim) ele geçirdi. Bağımsız S. H.'nın kurucusu sayılan İbak Han, güneyde Baraba stepini hanlığına bağladı. İbak Han Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanan toprakları da hanlığına kattı. Başlangıçta S. H.'nın merkezi bugünkü Tümen şehrinin yerinde bulunan Çingi Tura şehriydi.

S. H.'nın ana kitlesini Kazaklar'a ve Güney Altaylılar'a yakınlığı olan Türk boyları oluşturuyordu. Bu boylar, Sibirya Tatarları olarak tanınmışlardır (Bk. SİBİRYA TATARLARI). Sibirya taygalarında yaşayan Fin - Ugor toplulukları Tatarlar'a vergi verirlerdi. Sibirya Tatarları geçimlerini göçebe hayvancılık, avcılık, balıkçılık ve arıcılıkla sağlardı.

S. H., ulus adıyla anılan birçok bölümlere ayrılıyordu. Hanlık geniş yetkilere sahip bir hanın yönetimi altında bulunuyordu. S. H. Nogay ordusuna dayanarak Kazan'ı baskı altına almaya çalışıyordu. İbak Han zamanında S. H. Moskova Büyük Prensi III. İvan'la ilişki kurmuştu. XVI. yüzyıl başında S. H.'nda iktidarı yerli bir soydan gelen Muhammed Han ele geçirdi. Muhammed Han, hanlığın merkezini Çingi Tura'dan Kaşlık'a nakletti.

Rusya'nın Kazan hanlığını zaptetmesinden sonra Sibirya Hanı Ediger, 1555'te Moskova'nın vassallığını kabûl etti ve Ruslar'a yıllık vergi vermeye başladı.

XVI. yüzyılın yarısından sonra, Şeybânî soyundan gelen Küçüm Han, S. H. tahtını ele geçirdiği gibi, yıllık vergilere de son verdi. Küçüm Han Sibirya'dan Ural'a giden su yollarını da kontrol altına aldı. Ancak, Ermak'ın yönetimindeki Rus birliklerinin akını sonunda Küçüm Han yenildi, başşehri de Rusların eline geçti (1581).

XVI. yüzyıl sonunda Moskovalı kumandanların yönetiminde Sibirya'ya Rus birlikleri gönderildi. Ruslar S. H. topraklarında birçok kaleler (Tümen, Tobol'sk, Tura) yaptılar, 1598'de de Küçüm Han'ın yönetimine son verildi. (H. E.)

SİBİRYA TATARLARI, Batı Sibirya'da, Rus Sovyet federatif sosyalist cumhuriyetinin Tümen bölgesinin güney bölümünde ve Omsk bölgesinin kuzey bölümünde yaşayan Türklere verilen ad. S. T.'nın Ural ötesinde uzanan ormanlık steplerde ve kısmen ormanlarda yaşamış olan Türk kavimlerinin çocukları oldukları anlaşılıyor. Burada yerli halklarla karışan Türkler, XV. - XVI. yüzyıllarda Sibirya Hanlığı'nın (b. bk.) dayandığı ana kitleyi oluşturmuşlardı. Sibirya'nın Rusya'ya ilhak edilmesinden sonra (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) Sibirya'da yerleşen Ruslar arasında kalmışlardır.

S. T. yerleştikleri bölgelere göre ad almışlardır: Tobol'sk Tatarları, Tümen Tatarları, Baraba Tatarları, Çulım Tatarları gibi... Sibirya'da yaşayan Tatarlar, XV. - XVI. yüzyıllarda Orta Asya'dan göç eden Buharalılar'la birleşmişlerdir.

S. T. Tatar dilinin yerli ağızlarını kullanırlar. XIX. yüzyılda Volga (özellikle Kazan) Tatarları'nın Sibirya'ya yerleşmeleri üzerine yazı dili olarak Kazan Tatarcası'nı kabûl etmişlerdir. (H. E.)

SİBO'LAR, Kuzey - doğu Çin'de ve Muhtar Uygur bölgesinde yaşayan Tunguz - Mançu asıllı bir topluluk. S.'-lar'ın sayısı aş. yu. 30 bindir.

SİCİL, önem taşıyan bazı durum ve hakların varlığını yazılı olarak belirlemek amacıyla, resmî makamlarca düzenlenerek muhafaza edilen defter ve kütükler. Ülkemizde tutulan başlıca S.'ler a) adlî S., b) nüfus S.'i, c) tapu S.'i, d) ticaret S.'i, e) memur S.'idir.

Adlî S. : Adlî S.'ler 6/IX/1944 tarihinde kabûl edilen 4664 sayılı adlî S. kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanunla mahallî adlî S. daireleri yanında, merkezî adlî S. teşkilâtı kurulmuş bulunmaktadır. S.'lerin burada toplanmasını sağlamak amacıyla mahkûmiyeti kesinleşmiş her suçlu ve işlediği suç için örneğine uygun bir ceza fişi doldurularak cumhuriyet savcılıklarına verilir. Bunlar orada adlî S. müdürlüğüne gönderilir. Türk mahkemelerinden verilip kesinleşen bütün mahkûmiyet hükümleriyle, ferî cezalar dahil, emniyet tedbirlerine ilişkin kararlar; Türk kanunlarına göre suç teşkil eden bir fiilden dolayı, Türk vatandaşları hakkında yabancı bir devlet mahkemesince verilerek kesinleşen ve resmen Türkiye hükûmetine bildirilen mahkûmiyet hükümleri; Türkiye devletinin şahsiyetine karşı işlenen bir cürümden veya kadın ve çocuk ticaretinin yasaklanmasına dâir 18/V/1904, 4/V/1910 ve 30/IX/1921 tarihli; sahte para imalinin yasaklanmasına dâir 20/IV/1929 tarihli uluslararası sözleşmeler kapsamına giren suçlardan dolayı yabancı bir devlet mahkemesince verilip kesinleşen ve resmen Türkiye hükûmetine bildirilen mahkûmiyet hükümleri adlî S.'e geçirilir. Ayrıca meşruten tahliyenin geri alınması, tecilli cezanın tekerrür dolayısıyle tenfizi, memnu hakların iadesi kararları; genel ve özel af, zamanaşımı, şikâyetten vazgeçme gibi sebeplerle aslî ve fer'î cezanın kalkması, değişmesi veya azalması hâlleri; mahkemenin iadesi sonucunda verilen kararlar gibi diğer bazı hususlar da adlî S.'e kaydedilir. Karar veya hüküm niteliğini taşımayan adlî işlemler ilke olarak adlî S.'e geçirilmez.

Nüfus S.'i : Nüfus S.'leri 5/V/1972 tarih ve 1587 sayılı nüfus kanunu ile düzenlenmiştir. 14 ağustos 1330 (1914) tarihli eski sicill-i nüfus kanununun yerini almış olan bu yeni kanunla "kütük" esası benimsenmiş bulunmaktadır. Kanuna göre her Türk, Türkiye'de ikametgâhının veya sonradan ikametgâh edindiği yerin nüfus memurluğuna kendini yazdırmaya ve bir nüfus cüzdanı almaya mecburdur. Reşit olmayanların nüfus olaylarını yazdırıp nüfus cüzdanlarını almakla velî ve vasîleri görevlidir (nüfus K. md. 4). Şahsî halleri bildirmekle ödevli tutulan kimseler doğum, evlenme, boşanma, ölüm, gaiplik, nesep tashihi, tanıma, evlât edinme ve evlâtlık sözleşmesinin kaldırılması olaylarını nüfus memurluğuna bildirmeye ve nüfus memurları da bunları âile kütüklerine yazmaya mecburdurlar. Nüfus memurlarına yapılan doğum, ölüm ve yer değiştirme bildirileri bir tutanakla tesbit; diğer şahsî hal olayları mahkemeler ve dairelerin verecekleri ilâm ve resmî belgelere dayanmak suretiyle âile kütüklerine işlenir (md. 5). Nüfus kütükleri, ilçe esası üzerine tutulur. Her nüfus dairesinde tutulan doğum, ölüm, yer değiştirme tutanakları ile evlenme, boşanma, kayıt ve yaş tashihi belgeleri ayrı ayrı ve diğer şahsî hâl değişikliklerine ait belgeler de birer kütük hâline getirilmek suretiyle saklanır. Her mahalle ve köy için ayrı âile kütükleri tutulur (md. 6).

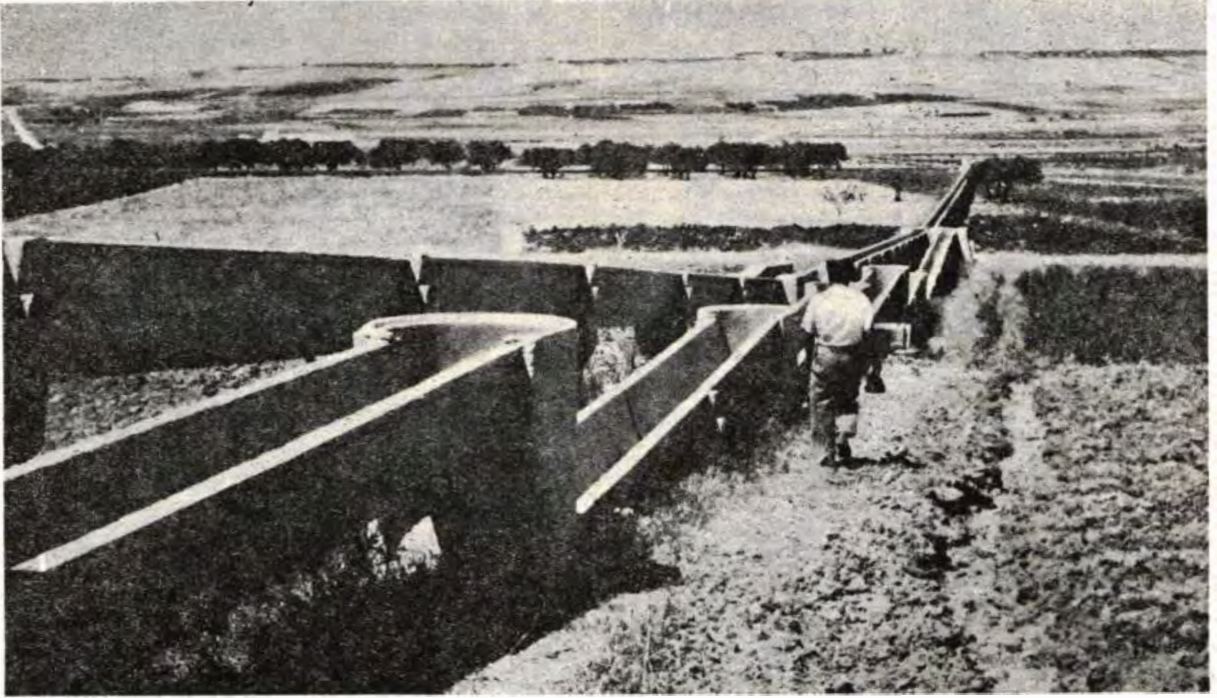
Tapu S.'i : Tapu S.'leri 4 ekim 1926'da yürürlüğe girmiş olan 743 sayılı Türk medenî kanununun 25. bâbında (md. 910 - 935) düzenlenmiştir. Tapu S.'i, gayrımenkullerin yani taşınmaz malların üzerindeki hakların durumunu gösterir. Arazi, gayrımenkul üzerinde müstakil ve dâimî olarak tesis edilen haklar ve madenler tapu S.'ine gayrımenkul olarak kaydedilir. Her gayrımenkul, bulunduğu bölgenin S.'ine kaydolunur. Hazine, tapu S.'lerinin tutulmasından doğan bütün zararlardan sorumludur. Tapu S.'ine tescili gereken haklar mülkiyet, irtifak hakları ile gayrımenkul mükellefiyetleri ve rehin haklarıdır. Mukaveleden doğan şüf'a (önalım), iştirâ (satınalım) ve vefâ (gerialım) hakları ile kira gibi şahsî haklar kanunun açıkça belirttiği hallerde tapu S.'ine şerh verilebilir. Tapu S.'i alenîdir. İlgisi olduğunu isbat eden herkes kendisince önemli olan başlıca sayfaların doğrulayıcı belgelerle birlikte kendisine gösterilmesini ve birer suretlerinin verilmesini isteyebilir.

Ticaret S.'i : Bu S., 29 haziran 1956'da kabûl edilip 1 ocak 1957'de yürürlüğe giren 6762 sayılı Türk ticaret kanununun birinci kitabının ikinci faslında düzenlenmiştir. Buna göre ticaret davalarına bakan her asliye hukuk mahkemesi nezdinde bir ticaret S.'i kurulur. Ancak adalet bakanlığı S. memurluğunun iş çevresini birden çok asliye mahkemesinin yargı çevresine teşmil edebilir. Ticaret S.'ine tâcir ile ilgili olan ve üçüncü şahısların bilmesinde fayda bulunan hukukî işlemler kaydedilir. Özellikle bir tâcirin ticarete başlaması veya ticareti terketmesi, bir ticaret şirketinin kurulması, ticârî mümessilin tâyin veya azli gibi muamelelerin ticaret S.'ine kaydı gereklidir. Ticaret S.'ine kayıt, kural olarak tâcirin başvurusu üzerine yapılır. Ancak istisna olarak resmî bir makamın emri ile de kayıt mümkündür. Ticaret S.'i alenîdir. Herkes ticaret S.'inin münderecatını ve dairede saklanan bütün senet ve vesikaları tetkik edebileceği gibi, bunların tasdikli suretlerini de isteyebilir. İlana tâbî tescil ve kayıtlar kanun veya nizamnamede aksine bir hüküm olmadıkça aynen ilân olunur. İlân Türkiye Ticaret Sicili gazetesi ile yapılır.

Memur S.'i : Memur S.'i, 14 temmuz 1965'te kabûl edilen 657 sayılı devlet memurları kanununun S.'ler bölümü (md. 109 - 123) ile düzenlenmiştir. Buna göre devlet memurları, kurumlarınca tutulacak memur kütüğüne kaydolunurlar. Her memura bir numara verilir. Her memur için bir memur cüzdanı düzenlenir ve bir özlük dosyası tutulur. Her devlet memurunun bir S. dosyası bulunur. S. âmirleri tarafından düzenlenecek S. raporlarıyla varsa müfettişler tarafından verilen denetleme raporları ve memurların mal beyannameleri S. dosyalarına konur. Devlet memurlarının ehliyetlerinin tesbitinde, kademe ilerlemelerinde, derece yükselmelerinde, emekliye ayırma veya hizmetle ilişiklerinin kesilmesinde özlük ve S. dosyaları başlıca dayanaktır. S. âmirleri belli zamanda düzenleyecekleri S. raporlarında memurların liyâkat derecesini not esasına göre kıymetlendirerek tesbit ederler. (E. K.)

SİCİLYA, İtalya'nın yirmi muhtar mıntakasından biri; Akdeniz'deki adaların en büyüğü ve nüfus bakımından en kalabalık olanı. Yüzölçümü 25 708 km², nüfusu 4 772 000 (1973), idâre merkezi Palermo. Messina boğazında İtalya'dan uzaklığı 2 mil, güney - batı burnunun, Tunus'tan uzaklığı da 90 mildir. Nüfus yoğunluğu 182'dir (1979).

S. İtalya'nın yirmi muhtar mıntakası arasında özel statüye sahip olan beş mıntakadan biridir. Kendisine mahsus bir teşriî meclisi ve hükûmeti vardır.

SİCİLYA : Kurak bir ülke olan S.'da sun'î sulamaya önem verilir

Kabaca üçgen biçiminde olan S.'ya eskiden, bu şeklinden dolayı Trinacria yahut Triquetra denirdi. Adanın üç köşesini teşkil eden üç burun kuzey - doğuda Faro (Peloro); güney - doğuda Passero; batıda Boeo (Lilibeo) burunlarıdır. Ada, İtalya Apeninleri'nden ayrılmış bir kara parçasıdır. Başlıca dağ sırası Faro burnundan batıya doğru, adanın kuzey sahillerine paralel olarak uzanır ve ada topraklarının üçte ikisini kaplar. Yüksekliği yer yer 2 000 m'ye yaklaşan (Nebrodi 1 850 m, Antenna 1 980 m) bu dağlar adanın iç kesimini kuzey sahillerinden tamamen ayırır. S. adasının en yüksek yeri doğudaki Etna yanardağıdır (3 265 m). Kuzeydeki Vulcano ve Stromboli de Etna gibi faal volkanlardır.

Doğuda, Catania'nın güneyinden itibaren başlayan verimli ova ile, Palermo yakınındaki Conca d'Oro sayılmazsa, ada sahillerinın çoğu sarp yamaçlar hâlindedir. Adanın üçte ikisinin denizden yüksekliği 300 m'dir. Kuzeyde Termini'den başlayıp, güneyde Agrigento'ya kadar devam eden bir depresyon, doğu ve batı S.'yı birbirinden ayırır. Batı kısım kireçtaşından yüksek bir yayladır, burada buğday ve tahıl yetiştirilir, doğu kısım ise sülfür yaylasıdır (doğuda ortalama kış sıcaklığı 13°). Adada bazı akarsular vardır ama, bunların çoğu (sonbahar ve kışın yağışlı ayları dışında) kurudur. Ormanların yok edilmesi, dağlardan akan sel sularından yararlanılmaması su durumunu büsbütün kifâyetsiz hâle getirmiştir.

Iklim kışın bile ılıktır. Yazlar da güney İtalya'dan veya Po vâdisinden daha sıcak olmaz. Yaz aylarının bir özelliği Afrika'dan esen ve "sirocco" denen sıcak, kuru ve çok defa toz yüklü rüzgârlardır.

Bitki ve hayvanlar: İnsanların etkisi, tabiî bitkileri büyük ölçüde değiştirmiştir. Aşağı kuşakta, tarımdan artan yerlerde, çeşitli meşeler ve çam, zeytin ağacı çalılıkları, keçiboynuzu, makiler; Anapo ve Ciane çayları boyunda da papirüs yetişir. Doğudaki akarsu kıyılarında yerli çınarları görmek mümkündür. Kayın ve ardıç da vardır.

Adadaki hayvanlar, tahmin edilebileceği gibi genellikle güney İtalya'dakilere benzer. Ancak Sardinya'daki bazı hayvanlarla S.'dakiler arasında da benzerlik vardır. Bunlar arasında birkaç çeşit yağmur kuşu ve bazı akbaba çeşitlerini sayabiliriz. Ayrıca İspanya ve Balkanlar'da bulunan bazı akbaba çeşitlerine de rastlamak mümkündür.

Halk ve sosyal şartlar: S.'lılar etnik bakımdan çeşitli unsurların karışımıdır: Yerli S.'lılar, Yunanlılar, Kartacalılar, Romalılar, Vandallar, Ostrogotlar, Araplar, Berberîler, Normanlar, İspanyollar, kuzey İtalyalı'lar vs. Fizik yapılarına Akdeniz tipi hâkimdir. Boyları kuzey Avrupalılar'a göre biraz kısadır.

Büyük şehirlerde halk apartmanlarda yaşar, kasabalarda hayat şartları ilkeldir. Birçok köyde ise bütün bir âile bir veya iki odalı evde yaşar. Köyler, alçak bölgelerdeki sıtmadan kaçmak için, daha çok, tepelik yerlerde kurulmuştur. S.'nın tabiî kaynakları, güney bölgede daha zengin olmakla birlikte; burada yaşayanların hayat standardı, güney İtalya'dakilerden daha iyi değildir. Özellikle adanın iç kısımlarındaki köyler, sağlık şartları bakımından kötü durumdadır. Bazılarının suyu bile yoktur, nüfus da hızla artmaktadır. Tarım sektöründe önemli ölçüde işsizlik vardır. Öte yandan adanın güney - doğu köşesinde 1957'de başlayan endüstri gelişmesi devam etmekte, bu alanda çalışan işçi sayısı artmaktadır.

Eğitimde İtalyan okullarının sistemi tatbik edilir ancak, mahallî hükûmet, ilköğretime tamamen hâkimdir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı İtalya'dakinin iki katıdır. Palermo, Messina ve Catania'da birer üniversite vardır. Sosyal hizmetler esas itibariyle İtalya'daki gibi organize edilmiştir ama, standardlar kötüdür. Mafia'nın varlığı şüphesiz S.'nın bütün sosyal hayatını etkilemekte, ve sosyal gelişmeye geniş ölçüde engel olmaktadır.

Ekonomi: II. Dünya Savaşı'ndan sonraki bazı sınâî gelişmelere rağmen, S. ekonomisinin temelini yine de tarım

SICİLYA : Palermo'da, XII. yüzyıl yapısı Monreale katedralinin içinden bir görünüş

teşkil eder. 1932'de, çalışan nüfusun yarısından fazlası tarım sahasında çalışıyordu. 1975'te aynı sektörde çalışanların sayısı yine çalışan nüfusun yarısı kadardır. Başlıca buğday, üzüm ve S. hurması elde edilir. Bunlar, antik çağlardan beri, S.'nın başlıca mahsulünü teşkil eder. Çavdar da büyük ölçüde yetiştirilir. Patates ekimi, şarapçılık ilerlemektedir. İtalya'da kullanılan zeytinyağının sekizde biri S.'dan gelir. Ekonomide balıkçılığın çok büyük yeri vardır. İtalyan balıkçı teknelerinin dörtte biri S. limanlarından kalkar. Hayvancılık fazla gelişmemiştir.

S. dünyanın en fazla sülfür üreten mıntakalarındandır. XIX. yüzyılda, dünya sülfürünün % 90'ı S.'dan elde edilirdi. Ancak daha sonraları A. B. D. ve Kanada başa geçti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra petrol bulunması ülkenin ekonomisine büyük bir hareket getirdi. Önce Ragusa'da, sonra Gela açığında denizde bulunan petrol, bu bölgede petrokimya, plastik, gübre, çimento sanayilerinin doğup gelişmesini sağladı.

Tarih : S.'nın ilk halkı Sican'lardır (Sicani). Bunların M. Ö. XI. yüzyılda burada oturduğu biliniyor. Daha sonra gelen Sikulolar (b. bk.) onları buradan kovdu ve adaya isimlerini verdiler. Ardından adaya Mikeneliler, sonra Fenikeliler hâkim oldu. Yunanlılar, M. Ö. 724'te Messina'yı, başkaları Sirausa'yı kurdu. Yunan hâkimiyeti zayıflayınca Kartacalılar adanın büyük bir kısmını işgal ettiler. M. Ö. II. yüzyılda Romalılar adanın tamamına hâkim oldu.

S., M. S. 476'da Ostrogotlar tarafından işgal edildi. VI. yüzyılda Bizans'ın hâkimiyetine girdi. Araplar 827'de adayı işgal ettiler. Palermo, Arap hâkimiyetinin kültür merkezi hâline geldi. 1072'de Apulia ve Calabria dükü Norman Robert Guiscard ve kardeşi Roger, Palermo'yu fethetti. Roger, 1091'de bütün S.'nın fethini tamamladı. 1130'da usûle aykırı olarak papa seçilmiş olan II. Anacletus, Roger'in oğlunu II. Roger olarak S., Apulia ve Calabria kralı ilân etti.

1198'de, Mukaddes Roma İmparatoru VI. Henri'nin oğlu Hohenstaufen Frederick, S. tâcını annesi Constance'dan tevârüs etti. Frederick idareyi merkezîleştirdi; kültürün gelişmesine önem verdi. 1220'de Mukaddes Roma imparatoru olarak tâc giydi. II. Frederick 1250'de ölünce papa, tâcı, Fransa kralı IX. Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou'ya verdi. Ancak S.'lar, özellikle başkentin, Palermo'dan Napoli'ye nakledilmesinden sonra, Fransızlar'ın idaresinden memnun kalmadılar. 1282'de çıkan ihtilâl, Anjou hânedânının idaresine son verdi. Ancak bu hânedan güney İtalya'nın idaresini yine elinde bulunduruyordu. Öte yandan Aragonlular S.'yı işgal etmişti.

XV. asırdaki kısa bir aralık dışında S. ve Napoli 1504 yılına kadar ayrı ayrı yönetildi. O yıl İspanyollar müttefikleriyle birlikte, Fransızlar'ın İtalya'ya karşı yönelttiği bir istilâ taarruzunu püskürttü ve S. ile Napoli İspanya tâcı altında yeniden birleşti. S., bütün XVIII. yüzyıl boyunca, ya bir zaferin mükâfatı veya büyük devletler arasındaki bir mücadelede teselli mükâfatı olarak durmadan el değiştirdi. 1713'te Savoie'ya verildi. İspanyollar 1718'de adayı fethettiler; 1720'de Avusturya'ya bırakmak zorunda kaldılar. 1759'da İspanya'nın Bourbon kralı III. Charles, Napoli ve S. krallığını, oğlu IV. Ferdinand'a verdi ve bir daha hiçbir zaman İspanya monarşisiyle birleşmeyeceğine dair bir de ferman çıkardı. Napoléon devrindeki kısa bir aralık dışında Napoli ve S.'da Bourbon kralları hüküm sürdü. 1860'ta İtalya'nın birleşmesi için savaş başlayınca S. Bourbon'lara karşı ayaklandı. Giuseppe Garibaldi, Cenova'dan S.'ya gelerek isyancılara yardım etti ve Savoie hânedânının hükümranlığında birleşik İtalya krallığı kuruldu.

Güney İtalya ile S.'nın bir arada, bir tâc altında yönetildiği dönemlerde devlete İki S. (Osm. Sicilyateyn) krallığı denirdi.

Yirmisekizinci cildin sonu